

ಕರ್ನಾಟಕ
ಶಿಕ್ಷಣಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಸಂಘ

ಕರ್ನಾಟಕ
ವಿದ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಂಘ

RIG-VEDA SAMHITA

ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆ

ಭಾಗ ೨೪

ಮಹಾಭಾರತ ಅಥವಾ ಅಥವಾ ಅಥವಾ ಅಥವಾ
ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ವಾತಾವರಣದ ಸಂಸ್ಕರಣೆ ೨೨-೨೪

ಅನುವಾದಕ :
ಅಪ್ಪಾಣಿ ಪುಷ್ಪಾಧಿಪತಿ,
ಬೆಂಗಳೂರು, ಪಿ. ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ

ಶ್ರೀ ವಿವಾಹಯುಕ್ತ ಸೃಷ್ಟಿ,
ಮೈಸೂರು.

ಶಿಕ್ಷಣ

ಶಿಕ್ಷಣ

Q11:21 775
33H8.29
Vekata Rao, H. P., ed.
Rig-veda samhita
V. 29

775

● ● ● ● ●

[illegible]

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆ

ಭಾಗ-೨೯

ಎಂಟನೆಯ ಅಷ್ಟಕದ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು ೩-೪
ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೨೨-೨೪

ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ನೇದರತ್ನನಾಲಾ

ಸಂಖ್ಯೆ—೨೯

RIG-VEDA

ಸಾ ಯ ಣ ಭಾ ಸ್ಯ ಸ ಮೇ ತಾ

ಮುಗ್ಧೇದ ಸಂಹಿತಾ

(ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷಾರ್ಥಾನುವಾದವಿವರಣೆಗಳೊಡನೆ)

ಭಾಗ—೨೯

ಎಂಟನೆಯ ಅಷ್ಟಕದ ೩—೪ ನೇ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು

ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೭೨-೯೪

J. Rudrappa, M.A., LL.B.,
RETD. DIST. & SESSIONS JUDGE
112, GANDHINAGAR,
BANGALORE-9.

Translated with Exhaustive Critical Notes & Explanations

by

ASTHANA MAHAVIDWAN

H. P. VENKATA RAO

Editor.

Printed at

SREE VINAYAK PRINTING WORKS, MYSORE

1954

Q11:21
3348.29

~~10470~~

Published by the gracious permission of
His Highness
Sri Jayachamarajendra Wodeyar Bahadur,
G.C.B., G.C.S.I., Maharaja of Mysore

SRI JAGADGURU VISHWARADHYA
JNANA SIMHASAN JNANAMANDIR
LIBRARY,
Jangamwadi Math, VARANASI,

Acc. No. 775
~~1470~~

ACC NO - ~~247~~

ಯದುವಂಶಪಯಃ ಪಾಷಾ ರಾ ರಸುಧಾಕರಃ ಸತ್ಸಂಪ್ರದಾಯವೈದಿಕವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕಃ
 ಮೈಸೂರು ದೇಶವನ್ನಾಳುವ ಧರ್ಮಪ್ರಭುಗಳೂ ಅದ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ
 ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್
 ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್.ಎ ರವರು

ವೇದಪ್ರಕಟನಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯಮಿತವಾಗಿರುವ

ವೇದವಿಮರ್ಶನವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿ

—೦—

Translator & Editor :

ಅಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್ H. P. ವೆಂಕಟರಾವ್

Associate.

ಶ್ರೀ G. N. ಚಕ್ರವರ್ತಿ, M. A.,

Professor of Sanskrit, St. Philomina's College, Mysore.

ಸಹಾಯಕ ವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿ

1. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಜಿ. ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರು, ನ್ಯಾಕರಣವಿದ್ವಾನ್, ಶಿವಮೊಗ್ಗದಾಚರವರ ಸಂಸ್ಕೃತಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.
2. ಅಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾನ್ ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| H. ಗಂಗಾಧರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಜ್ಯೋತಿಷ ವಿದ್ವಾನ್ ಮತ್ತು ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷಾಪಂಡಿತರು,
3. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಶ್ರೀನಿವಾಸಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಮಗ್ಗೇದ ಘನಪಾಠಿಗಳು.
4. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಹಿಟ್ಟವಳ್ಳಿ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗಾಚಾರ್ಯರು, ಶ್ರುತ ವಿದ್ವಾನ್.
5. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ವೆಂಕಟರಮಣಾಚಾರ್, M. A., B. T., ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್.
6. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| S. ರಂಗನಾಥನ್, ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್, ಆರಮನೆ ಸರಸ್ವತಿ ಭಂಡಾರ.
7. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಪುತ್ತೂರು ಅನಂತಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್, ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿದ್ವಾನ್, Govt. Oriental Research Institute. Mysore.
8. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| S. ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಲಿಟರೇಟು ಪಂಡಿತರು. Govt. Oriental Research Institute. Mysore.

श्रीमद्भगवद्गीता
अध्याय १०

Translator's Introduction
by the Author

Author
Sri C. N. Dasgupta, M.A.
Professor of Sanskrit in Presidency College, Calcutta

- संस्कृत-संज्ञा-सूची
१. अध्याय १० का अर्थ
 २. अध्याय १० का अर्थ
 ३. अध्याय १० का अर्थ
 ४. अध्याय १० का अर्थ
 ५. अध्याय १० का अर्थ
 ६. अध्याय १० का अर्थ
 ७. अध्याय १० का अर्थ
 ८. अध्याय १० का अर्थ
 ९. अध्याय १० का अर्थ
 १०. अध्याय १० का अर्थ

ಪೀಠಿಕೆ.

ಋಕ್ಷಂಹಿತೆಯ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಅಷ್ಟಕದ ಮೂರು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು ಆಡಕವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಗಹನವಾದ ತತ್ತ್ವಾರ್ಥಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸೂಕ್ತವೂ, ಪುರುಷಸೂಕ್ತವೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೇ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇತರ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಗ್ರಂಥವು ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವುದೆಂಬ ಶಂಕೆಯಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾದ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆತಿಪ್ರಾಚೀನವೂ, ಅತಿಗಹನವೂ, ಅತಿವಿಸ್ತಾರವೂ, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ, ಮೂಲಭೂತವೂ ಆದ ಇಂತಹ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಸರಳವಾದ ಕನ್ನಡಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿನಿರ್ಶಾನುವಾದಸಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದು ಸುಲಭವಾದ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಂತಹ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಪಂಡಿತಪಾಮರರಾದಿಯಾದ ಸಕಲ ಜನರೂ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಈಶ್ವರಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಲೆಂಬ ಘನವಾದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶ್ವರರೂ, ವೇದವಿದ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ಸ್ವಯಂಪಂಡಿತರೂ, ಪ್ರಜಾನುರಾಗಿಗಳೂ, ದೈವಭಕ್ತಿತತ್ಪರರೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್ ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್.ಎ. ಮಹಾಪ್ರಭುವರ್ಯರೂ ಅವರ ಸರ್ಕಾರದವರೂ ಬಹುದ್ರವ್ಯಸಾಧ್ಯವಾದ ಈ ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಟನೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಉದಾರಾಶ್ರಯದಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಕೋಟಿಯ ಸುಕೃತವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂತಹ ಉದಾರಮತಿಗಳಾದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಭುವರ್ಯರಿಗೂ ಅವರ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೂ ರಾಜಕುಮಾರಿಯರಿಗೂ, ಶ್ರೀಕಂಠದತ್ತ ನೃಸಿಂಹರಾಜ ಒಡೆಯರ್, ಎಂಬ ಶುಭಾನಾಮಾಂಕಿತರಾದ ರಾಜಕುಮಾರರಿಗೂ, ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜಾಕೋಟಿಗೂ ಸಹ ವೇದಪುರುಷನಾದ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಐಹಿಕ ಫಲಗಳಾದ ಆಯುರಾರೋಗೈಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಸಕಲಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಇತೋಽಪ್ಯತಿಶಯವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಮೈಸೂರು,
ಶ್ರೀ ಜಯನಾಮ ಸಂಘ ಮಾರ್ಗಶಿರ ಕೃಷ್ಣ ತ್ರಯೋದಶೀ ಬುಧವಾರ
ತಾ|| 22-12-1954

ಅನುವಾದಕ
ಹೆಚ್. ಪಿ. ವೆಂಕಟರಾನ್,
ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್.

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ

ಎಂಟನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು

ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು

	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
೭೨. ದೇವಾನಾಂ ನು ವಯಂ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತ	1
ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ	1
ಯುಗಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಗಗಳು	6
ಪ್ರಾಕೃತ ಮತ್ತು ವೈಕೃತಸೃಷ್ಟಿಗಳು	7
ಕಾಲವಿಭಾಗ	13
ಯುಗ, ಮನ್ವಂತರ, ಕಲ್ಪ ಇತ್ಯಾದಿ	15
ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಸತ್ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದ ವಿಚಾರ	20
ಅದಿತಿ, ದಕ್ಷ ಇವರ ಉತ್ಪತ್ತಿ	23
ಅದಿತಿಯ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	25
ದಕ್ಷನ ವಿಷಯವಿಮರ್ಶೆ	38
ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಆರ್ಯಮಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯ	45
೭೩. ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರಃ ಸಹಸೇ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತ	57
ನಮುಚಿ ಎಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ವಿಷಯ	65
ವಯಃ ಸುಪರ್ಣಾಃ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ನಿರುಕ್ತ	74
೭೪. ವಸೂನಾಂ ವಾ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತ	74
೭೫. ಪ್ರ ಸು ವ ಆಪಃ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತ	82
ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ	82
ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಯ ವಿಷಯ	84
ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಗೂ ನದಿಗಳಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆ	94
ಗಂಗೇ ಮೊದಲಾದ ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳು, ಅವುಗಳ ವರ್ಣನೆ	107
೭೬. ಆ ವ ಋಂಜಸೇ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು	115
ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ-ಸೋಮಲತೆ ಮತ್ತು ಗ್ರಾವಗಳ ವಿಷಯ ಇತ್ಯಾದಿ	115
೭೭. ಅಭ್ರಪುಷಃ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತ	131

೭೮.	ವಿಪ್ರಾಸೋ ನ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತ	140
೭೯.	ಅಪತ್ಯಮಸ್ಯ ಮಹತಃ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತ	151
೮೦.	ಅಗ್ನಿಃ ಸಪ್ತಿಂ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತ	161
೮೧.	ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತ	169
	ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ವಿಷಯ ವಿಮರ್ಶೆ	169
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಸಂಹಾರ ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ಮ	181
	ಯ ಇಮಾ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷಾರ್ಥ ವಿವರಣೆ.	193
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವಾಗ ಅವನಿಗಿದ್ದ ಸಾಧನಗಳಾವುವು	198
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳೊಂದೂ ಇಲ್ಲದೆ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು	206
	ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯ ವಿಷಯವಿಮರ್ಶೆ ಇತ್ಯಾದಿ	211
	ಭೂರಾದಿಲೋಕಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ಮ	221
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಹವಿಷಾ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ನಿರ್ವಚನ	225
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಸರ್ವಹುತ್ ಎಂಬ ಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	226
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಆತ್ಮಯಜ್ಞವೇ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣ ಇತ್ಯಾದಿ	237
೮೨.	ಚಕ್ಷುಷಃ ಪಿತಾ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತ	245
	ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವನ್ನಾವರಿಸಿದ್ದ ಜಲದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತೆಂಬ ವಿಚಾರ ಇತ್ಯಾದಿ	247
	ಪುರುಷಶಬ್ದಾರ್ಥ, ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಪುರುಷನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣ	249
	ಪ್ರಾಣದ ಮಹತ್ತ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ	255
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಮನಾ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ನಿರುಕ್ತ	262
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಸ್ವರೂಪ, ಮಹತ್ತ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ	263
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಸಕಲ ಜಗದುತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದರೂ ಅವನು ಜಗದತಿರಿಕ್ತನು	274
	ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಋಷಿಗೂ, ಗಾರ್ಗ್ಯನಿಗೂ ಲೋಕಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆ	278
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ವಿಭೂತಿವಿಶೇಷಗಳು, ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ	290
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ ಇತರ ದೇವಾದಿಗಳೂ, ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ತಿಳಿಯಲಾರರು	302
	ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತ	308
೮೩.	ಯಸ್ತೇ ಮನ್ಯೋ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತ	310
	ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ	310

ಭಾವನಾದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯ—ಶ್ರದ್ಧಾ, ಮೇಧಾ, ಪ್ರಜ್ಞಾ, ಸತ್ಯ, ತಪಃ, ದನು, ಶಮ, ದಾನ,	
ಧರ್ಮ, ಯಜ್ಞ, ಮನಃ, ಸಂವತ್ಸರ ಅಥವಾ ಕಾಲ, ದಕ್ಷಿಣಾ, ಆನಂದ, ಶಾಂತಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ	311
ಮನ್ಮದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪ	314
ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಋಗ್ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿನಿಯೋಗ, ಫಲಶ್ರುತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	315
ಅಳ. ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತ	330
ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ನಿರ್ವಚನ	331
ಅೞ. ಸತ್ಯೇನೋತ್ತಮಿತಾ ಭೂಮಿಃ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತ	339
ಸೋಮನಿಗೂ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಗೂ ನಡೆದ ವಿನಾಹವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವು	339
ಸೂರ್ಯಾವಿನಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ನಡೆದ ಸ್ಪರ್ಧೆ	341
ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದ ವಿಚಾರ ಇತ್ಯಾದಿ	343
ಸೂರ್ಯಾವಿನಾಹದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ತ್ವದ ವಿನರಣೆ	346
ಸೋಮಶಬ್ದನಿರ್ವಚನ, ಸೋಮಲತೆಯ ವರ್ಣನೆ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಕ್ರಮ	
ಇತ್ಯಾದಿ	351
ನಕ್ಷತ್ರಶಬ್ದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	357
ಸೋಮದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವಿನರಣೆ	359
ಯತ್ತ್ವಾ ದೇವ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ನಿರ್ವಚನ-ಓಷಧಿ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರನ ಪರವಾದ ಅರ್ಥವಿನರಣೆ	364
ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯ ವಿನಾಹವರ್ಣನೆ ಇತ್ಯಾದಿ	366
ಸೋಮಗಳ ವಿನರಣೆ	370
ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಅಧಿದೇವತೆಗಳು	386
ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥವರ್ಣನೆ	388
ನವೋನವೋ ಭವತಿ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ನಿರುಕ್ತ	397
ಸುಕಿಂಶುಕಂ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ನಿರುಕ್ತ	399
ಗಂಧರ್ವರ ವಿಷಯ—ವಿಶ್ವಾವಸು ಮೊದಲಾದವರು	401
ಶೇಷಂ, ವೈತಸ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ನಿರ್ವಚನ	425
ತೃತೀಯೋ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೇ ಪತಿಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ನಿರ್ವಚನ	429
ರೂಪಸನ್ಮದ್ಧಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	432
ದೇವರಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿನರಣೆ, ನಿರ್ವಚನ ಇತ್ಯಾದಿ	439
ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯ	441

ಎಂಟನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು.

ಅೞ. ವಿ ಹಿ ಸೋತೋರಸೃಕ್ಷತ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತ	447
ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ-ವೃಷಾಕಪಿಯ ವಿಷಯ	448
ಇಂದ್ರ, ಇಂದ್ರಾಣೀ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿ ಎಂಬುವರಿಗೆ ನಡೆದ ಸಂವಾದ	451
ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಋಗ್ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿನಿಯೋಗವು.	454
ಇಂದ್ರಾಣೀಮಾಸು ನಾರಿಷು ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ನಿರುಕ್ತವು	471
ನಾಹಮಿಂದ್ರಾಣಿ ರಾರಣ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ನಿರುಕ್ತವು	473
ವೃಷಾಕಪಾಯಿ ರೇವತಿ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ನಿರುಕ್ತವು	474
ಪುನರೇಹಿ ವೃಷಾಕಪೇ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ನಿರುಕ್ತವು	485
ಯದುದಂಚಿಃ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ನಿರುಕ್ತವು	487
ಅೞ. ರಕ್ಷೋಹಣಂ ವಾಜಿನಂ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತ	489
ಪೀಠಿಕೆ-ರಕ್ಷೋಹಾಗ್ನಿಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯ	489
ಅೞ. ಹವಿಸ್ಪಾಂತಮುಜರಂ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತೊಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತ	522
ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ	522
ಸೂರ್ಯನ ವಿಷಯ	522
ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ವಿಷಯ (ಯಾಸ್ಕರ ನಿರುಕ್ತದಂತೆ)	525
ಮಿಥನ ಶಬ್ದನಿರ್ವಚನ	539
ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು	541
ದೇವಯಾನ, ಪಿತೃಯಾಣಗಳ ವಿವರಣೆ	561
ದೇವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	568
ಯಾವನ್ಮಾತ್ರಮುಷಸಃ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ನಿರ್ವಚನವು	573
ಅೞ. ಇಂದ್ರಂ ಸ್ತವಾ ನೃತಮಂ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತ	577
ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ-ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯ, ಸಾಮಾನ್ಯವರ್ಣನೆ	577
ಇಂದ್ರಾವರುಣರಿಗಿರುವ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧ	628
ವೃತ್ರಾಸುರವಧವರ್ಣನೆ	633
ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಕಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣ	639
ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮರುತ್ವಾನ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣ	645
ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ವಿಷಯ	647
ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಋಜೀಷೀ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣ	649
ಇಂದ್ರನು ವರಹಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ವಿಷಯ	655

ಆಪಾಂತಮನ್ಯುಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ನಿರುಕ್ತವು	665
೯೦. ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಪುರುಷಃ ಎಂಬ ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತ	682
ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ	882
ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣ, ಪುರುಷ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	683
ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ನಾರಾಯಣ ಋಷಿಯ ವಿಷಯ	688
ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	689
ಪುರುಷಶಬ್ದದ ನಾನಾವಿಧ ಅರ್ಥಗಳು	692
ಸಹಸ್ರಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	698
ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ, ಫಲಶ್ರುತಿ, ಮಾಹಾತ್ಮಿ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಋಗ್ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆ	699
ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಪುರುಷಃ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ವಿವರಣೆ	716
ದಶಾಂಗುಲಂ, ಅತ್ಯತಿಷ್ಠತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ	720
ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು	728
ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕು	731
ಯದ್ಭೂತಂ ಯಚ್ಚ ಭವ್ಯಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	743
ಅನ್ಯತತ್ಪ್ರಸ್ಯೇಶಾನಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	747
ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು	755
ಏತಾನಾನಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕು	757
ಕ್ಷರ, ಅಕ್ಷರ ಎಂಬ ತತ್ತ್ವಗಳ ವಿವರಣೆ	759
ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು	775
ತ್ರಿಪಾದಾರ್ಥ ಉದೈತ್ವಪುರುಷಃ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕು	778
ತ್ರಿಪಾಚ್ಛಬ್ದವಿವರಣೆ	779
ಲೋಕಗಳಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	789
ಹೃದಯಾಕಾಶ, ದಹರಾಕಾಶ ವಿವರಣೆ	797
ಪಾದಶಬ್ದದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥ	805
ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯ	806
ತಸ್ಮಾದ್ವಿರಾಳಜಾಯತ ಎಂಬ ಐದನೆಯ ಋಕ್ಕು	809
ನಾನಾವಿಧ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮ ಇತ್ಯಾದಿ	811
ವಿರಾಟಾಶಬ್ದಾರ್ಥ ಇತ್ಯಾದಿ	821
ಜಗತ್ತಿನ ಮೂಲತತ್ತ್ವವು ಯಾವುದು ?	823
ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು	825

ಯತ್ಪುರುಷೇಣ ಹವಿಷಾ ಎಂಬ ಆರನೆಯ ಮಕ್ಕು	831
ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದಶಹೋತ್ರನೆಂಬ ವಿಚಾರ	832
ದಶಹೋತ್ರದ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	834
ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದಶಹೋತನಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ಕ್ರಮ	836
ಚತುರ್ಹೋತ್ರ, ಪಂಚಹೋತ್ರ, ಷಡ್ಹೋತ್ರ, ಸಪ್ತಹೋತ್ರಗಳು	836
ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಸಮಂತ್ಸರಸ್ವರೂಪನು (ಕಾಲಾತ್ಮನು)	847
ಮುಕ್ತನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು	856
ತಂ ಯಜ್ಞಂ ಬರ್ಹಿಷಿ ಎಂಬ ಏಳನೆಯ ಮಕ್ಕು	859
ಸಾಧ್ಯಾಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯ	861
ಮುಕ್ತನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು	868
ಸಾಧ್ಯರ ವಿಶೇಷವಿವರಣೆ	871
ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಾತ್ಸರ್ವಹುತಃ ಎಂಬ ಎಂಟನೆಯ ಮಕ್ಕು	877
ಸರ್ವಹುತಃ ಅಥವಾ ಸರ್ವಮೇಧವೆಂಬ ಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	878
ಆಜ್ಯದ ಮಹತ್ತ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ	889
ಪಶುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಪಶುಗಳಿಗೂ ವಾಯುವಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧ	892
ಮುಕ್ತನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು	895
ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಾತ್ಸರ್ವಹುತಃ ಎಂಬ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಕ್ಕು	897
ಮುಗಾದಿವೇದಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ	898
ಮುಕ್ತನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು	901
ನಾನಾವಿಧ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಹೆಸರು, ಅಕ್ಷರಸಂಖ್ಯಾ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಣೆ	901
ತಸ್ಮಾದಶ್ವಾ ಅಜಾಯಂತ ಎಂಬ ಹತ್ತನೆಯ ಮಕ್ಕು	904
ಮುಕ್ತನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು	906
ಯತ್ಪುರುಷಂ ವ್ಯದಧುಃ ಎಂಬ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಮಕ್ಕು	907
ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽಸ್ಯಮುಖಮಾಸೀತ್ ಎಂಬ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಮಕ್ಕು	909
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿವರ್ಣಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	911
ಆರ್ಯ ಮತ್ತು ದಾಸ (ದಸ್ಯ) ಎಂಬ ಜನರು ಯಾರು ?	912
ವರ್ಣವಿಭಾಗವು ಹೇಗೆ ಉಂಟಾಯಿತು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು	
ಇತ್ಯಾದಿ	913
ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೂ ಇರುವ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧ	921
ಸಕಲವರ್ಣಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು, ಅವುಗಳ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ ಎಂಬ	
ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು	922

	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
ಚಂದ್ರನಾ ಮನಸೋ ಜಾತಃ ಎಂಬ ಹದಿನೂರನೆಯ ಶುಕ್ತ	929
ನಾಭ್ಯಾ ಅಸೀದಂತರಿಕ್ಷಂ ಎಂಬ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಶುಕ್ತ	931
ಸಪ್ತಾಸ್ಯಾಸನ್ನರಿಧಯಃ ಎಂಬ ಹದಿನೈದನೆಯ ಶುಕ್ತ	933
ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಃ ಎಂಬ ಹದಿನಾರನೆಯ ಶುಕ್ತ	935
ನಾಕಶಬ್ಧಾರ್ಥವಿವರಣೆ	936
ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	937
ಸಾಧ್ಯರೆಂಬ ದೇವತೆಗಳು	943
೯೧. ಸಂ ಜಾಗೃವದ್ಧಿಃ ಎಂಬ ತೊಂಭತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತ	947
೯೨. ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವೋ ರಥ್ಯಂ ಎಂಬ ತೊಂಭತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತ	966
೯೩. ಮಹಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ತೊಂಭತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತ	986
೯೪. ಪ್ರೈತೇ ವದಂತು ಎಂಬ ತೊಂಭತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತ	1003
ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ—ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಗ್ರಾವಗಳೆಂಬ ಕಲ್ಲುಗಳ ವಿಷಯ, ಸೋಮರಸದ ವಿಷಯ ಇತ್ಯಾದಿ	1003
ಪ್ರೈತೇ ವದಂತು ಎಂಬ ಶುಕ್ತಿನ ನಿರ್ವಚನ	1007

ಎಂಟನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವು

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ ಸಮಾಪ್ತವು

ಸಂಕೇತಾಕ್ಷರಗಳ ವಿವರಣೆಯು

ಅಥ. ಸಂ.—ಅರ್ಥವೇದಸಂಹಿತಾ
 ಅಸ. ಸೂ.—ಅಪಸ್ತಂಬ ಶ್ರುತಸೂತ್ರ
 ಅಸ. ಥ. ಸೂ.—ಅಪಸ್ತಂಬ ಧರ್ಮಸೂತ್ರ
 ಅಸ. ಪ. ಸೂ.—ಅಪಸ್ತಂಬ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ
 ಅ. ಸೂ. ಅಥವಾ ಅ.—ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರುತಸೂತ್ರ
 ಉ. ಸೂ. ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರ
 ಋ. ಸಂ. ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ
 ಐ. ಅ.—ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕ
 ಐ. ಉ.—ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್
 ಐ. ಬ್ರಾ.—ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ಛಾ. ಉ.—ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್
 ಜೈ. ಪೂ. ಸೂ.—ಜೈಮಿನೀಯ ಪೂರ್ವಮೀಮಾಂಸಾಸೂತ್ರ
 ಜೈ. ನ್ಯಾ. ವಿ.—ಜೈಮಿನೀಯ ನ್ಯಾಯಮಾಲಾ ವಿಸ್ತರ
 ತಾ. ಬ್ರಾ.—ತಾಂಡ್ಯನುಹಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ತೈ. ಅ.—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಆರಣ್ಯಕ
 ತೈ. ಬ್ರಾ.—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ತೈ. ಸಂ.—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತಾ
 ನಿ.—ನಿರುಕ್ತ, ನಿಘಂಟು
 ಪಾ. ಸೂ.—ಪಾಣಿನೀಯಸೂತ್ರ
 ಪಾ. ಶಿ.—ಪಾಣಿನೀಯ ಶಿಕ್ಷಾ
 ಫಿ. ಅಥವಾ ಫಿ. ಸೂ.—ಫಿಟ್ ಸೂತ್ರ
 ಬ್ರ. ಸೂ.—ಬ್ರಹ್ಮ ಸೂತ್ರ
 ಮ. ಭಾ.—ಮಹಾಭಾರತ
 ಮು. ಸ್ಮೃ.—ಮನು ಸ್ಮೃತಿ
 ಮೈ. ಸಂ.—ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯಸಂಹಿತಾ
 ಯಾ. ಸ್ಮೃ.—ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಸ್ಮೃತಿ
 ವಾ. ಸಂ.—ವಾಜಪನೇಯ ಸಂಹಿತಾ
 ವಾ. ಪು.—ವಾಯುಪುರಾಣ
 ವಿ. ಪು.—ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣ
 ವೇ. ಸೂ.—ವೇದಾಂತಸೂತ್ರ
 ಶ. ಬ್ರಾ.—ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ಸಾ. ಸಂ.—ಸಾಮವೇದ ಸಂಹಿತಾ ಇತ್ಯಾದಿ
 ಬೃ. ದೇ.—ಬೃಹದ್ದೇವತಾ

॥ ಶ್ರೀ ॥

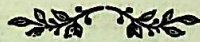
॥ ಶ್ರೀ ಮಹಾಗಣಾಧಿಪತಯೇ ನಮಃ ॥

ವಾಗೀಶಾಧ್ಯಾಃ ಸುಮನಸಃ ಸರ್ವಾರ್ಥಾನಾಮುಪಕ್ರಮೇ |
ಯಂ ನತ್ವಾ ಕೃತಕೃತ್ಯಾಃ ಸ್ಯುಸ್ತಂ ನಮಾಮಿ-ಗಜಾನನಂ ||
ಯಸ್ಯ ನಿಶ್ಚಿಸಿತಂ ವೇದಾ ಯೋ ವೇದೇಭ್ಯೋಽಪಿಲಂ ಜಗತ್ |
ನಿರ್ಮಮೇ ತಮಸಂ ವಂದೇ ವಿದ್ಯಾ ತೀರ್ಥಮಹೇಶ್ವರಂ ||
ವೇದಃ ಶಿವಃ ಶಿವೋ ವೇದೋ ವೇದಾಧ್ಯಾಯಾ ಸದಾಶಿವಃ |
ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಪ್ರಯತ್ನೇನ ವೇದಮೇವ ಸದಾ ಜಪೇತ್ ||
ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಶ್ರೀಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯೋ ವಾಖ್ಯಾಯ ಚರಮೇಷ್ಟಕೇ |
ಸ್ಥುತಿಂ ದ್ವಿತೀಯನುಧ್ಯಾಯಂ ತೃತೀಯಂ ವಕ್ತುಮುದ್ಯತಃ |

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತಾ

ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತಾ

ಭಾಗ—೨೯

॥ ಅಷ್ಟನೂಷ್ಠಕೇ ತೃತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ॥

ಎಂಟನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು.

ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಪೀಠಿಕೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಭಾಷ್ಯದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು—ಆದಿತಿರ್ವಾಕ್ಷಾಯಣ್ಯ-
ನೇನ ಸೂಕ್ತೇನ ಸ್ವಯಂ ಯಥಾದಿತ್ಯಾನಜನಯತ್ತದ್ಭವೀತಿ—ಎಂದರೆ ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪುತ್ರಿಯಾದ
ಆದಿತಿಯು ತಾನೇ ತನ್ನ ಪುತ್ರರಾದ ಆದಿತ್ಯರ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾಳೆಂದು ಸೂಚಿಸಿ
ದಾರೆ. ಆದಿತಿಯ ಪುತ್ರರಿಗೆ ಆದಿತ್ಯರು ಅಥವಾ ಆದಿತೇಯರು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇವರನ್ನೇ ದೇವತೆಗಳೆಂದೂ ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿ
ಗಳೆಂದೂ ಕರೆಯುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಕೋಶದಲ್ಲಿ—ಆದಿತೇಯಾ ದಿವಿಷದೋ ಲೇಖಾ ಅದಿತಿನಂದನಾಃ ಎಂದು

ಹೇಳಿದೆ. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮಕ್ಕೂ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಆದಿತ್ಯರನ್ನು ದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯುವ ರೂಢಿಯಿದ್ದರೂ ಆದಿತ್ಯರ ಎಂದರೆ ಆದಿತಿಪುತ್ರರ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಪರಿಮಿತಿಯುಂಟು. ಇವರ ಸಂಖ್ಯಾಪರಿಮಿತಿಯು ಕೆಲವುಕಡೆ ಆರು, ಏಳು, ಎಂಟು ಎಂದು ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ತೈತ್ತಿರೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿಯೂ ಇವರ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಎಂಟೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಅವರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾನು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದರೂ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ೮-೯ನೇ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಆದಿತಿ ಪುತ್ರರಲ್ಲದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೆಲವರುಂಟು. ಅವರ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿಲ್ಲ. ಅವರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರಾದ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾನು ಹಿಂದೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಬರೆದಿದ್ದೇನೆ. ಮುಂದೆ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಸ್ಥಿತಿಯೂ, ಸತ್, ಅಸತ್ ಎಂಬ ವ್ಯಕ್ತಾವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪ ವಿವರಣೆಯೂ, ಯುಗವೇ ಮುಂತಾದ ಕಾಲ ಪರಿಮಿತಿಯ ಸಂಕ್ಷೇಪವಿವರಣೆಯೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಮುಕ್ತುಗಳ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯೆಂದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಮುನಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ತತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಲೋಕದ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಕ್ರಮವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಆಘಮಾರ್ಷಣ, ದೀರ್ಘತಮಸ್, ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುನಿಗಳಂತೆ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಮುನಿಯು.

೧೦ನೇ ಮಂಡಲದ ೨೨ನೇ ಸೂಕ್ತವಾದ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತನ್ನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವಿವರಣೆಯು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟು ಉಪಕಾರಕವಾದ ಸಾಧನವಾಗಿಲ್ಲ. ಭಾಷೆಯು ಗಂಭೀರವಾಗಿದ್ದು ಮುನಿಯ ಭಾವವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಸಹ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕ್ಲೇಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೂ ಸಹ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಉತ್ತಮಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಇದೊಂದಾಗಿದೆ.

ದೇವಾನಾಂ ಜಾನಾ ವಿಪನ್ಯಯಾ ಪ್ರ ವೋಚಾಮ್—ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸೋಣ ಎಂಬುದೇ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಥಮ ಸಂಕಲ್ಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಜಗತ್ತಿನ ಮೂಲತತ್ತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದೆ.

ದೇವಾನಾಂ ಪೂರ್ವೇ ಯುಗೇಶತಃ ಸದಜಾಯತ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೨೨-೨)

ದೇವತೆಗಳ ಆದಿಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಸತ್ತಿನ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು ಎಂಬುದೇ ಈ ಪ್ರಕರಣದ ಸಾರಾಂಶ. ಸದಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅಸದಾತ್ಮಕವಾದ ತತ್ತ್ವವೇ ಮೂಲವಾಗಿದ್ದಿತು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಅಸತ್ ಎಂದರೆ ಅಭಾವ, ಏನೂ ಇಲ್ಲದ ಶೂನ್ಯವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಸತ್ ಎಂದರೆ ನಾಮರೂಪಾತ್ಮಕವೂ, ಮೂರ್ತರೂಪವೂ ಆದ ವಸ್ತುವೆಂತಲೂ, ಅಸತ್ ಎಂದರೆ ನಾಮರೂಪರಹಿತವೂ ಅಮೂರ್ತವೂ ಆದ ವಸ್ತುವೆಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಸಾಯ

ಇರ ವಿವರಣೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಸತ್ ಅಸತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ತತ್ತ್ವಗಳೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿ ವ್ಯವಹಾರಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅಸತ್ತತ್ತ್ವವು ಹೇಗೆ ಮೂಲವಾಗಬಹುದು? ಅದರ ನಿಜವಾದ ಸ್ವರೂಪವೇನು? ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ ನಾಸದಾಸೀತ್ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕಾಲಸೂಚಕವಾದ ಯುಗಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವಯುಗ, ಉತ್ತರಯುಗ ಎಂಬುದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನು? ಈ ಯುಗವಿಭಾಗಗಳಿಗೂ, ಆಯಾ ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿದ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಮೂಲಜೀತನವಾವುದು? ಅದರ ಸಂಕಲ್ಪವೇನು? ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಾಯಂಜಃಭಾಷ್ಯಂ ||

ತತ್ರ ದೇವಾನಾಮಿತಿ ನವರ್ಚಮನುವಾಕಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಚತುರ್ಥಂ ಸೂಕ್ತಮಾನುಷ್ಪಭಂ ದೇವದೇವತ್ಯಂ | ಲೋಕನಾಮ್ನಃ ಪುತ್ರೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿರಾಂಗಿರಸ ಏನ ವಾ ಬೃಹಸ್ಪತೀರ್ಯುಷಿಃ | ಅಥವಾ ದಕ್ಷಸ್ಯ ದುಹಿತಾದಿರ್ಯುಷಿಃ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ದೇವಾನಾಂ ನವ ಲೌಕ್ಯೋ ವಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ದಾ-
ಕ್ಷಾಯಾಂಜ್ಯದಿತಿರ್ವಾ ದೈವಮಾನುಷ್ಪಭಮಿತಿ | ಗತಃ ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಹಿಂದಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೇ ಮಂಡಲದ ಎಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಸೂಕ್ತಗಳು ಮುಗಿದಿರುವುದರಿಂದ ಈಗ ದೇವಾನಾಂ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಇದು ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಪುಕ್ತಗಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಲೋಕ ಋಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಅಥವಾ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಋಷಿಯು; ಅಥವಾ ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಅದಿತಿದೇವಿಯು ಋಷಿಯು; ದೇವತೆಗಳು ದೇವತೆಯು; ಅನುಷ್ಠಪ್ ಛಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ದೇವಾನಾಂ ನವ ಲೌಕ್ಯೋ ವಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ದಾಕ್ಷಾಯಾಂಜ್ಯದಿತಿರ್ವಾ ದೈವಮಾನು-
ಷ್ಪಭಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸೂಕ್ತ—೨೨

ಮಂಡಲ—೧೦ || ಅನುವಾಕ—೬ || ಸೂಕ್ತ—೨೨ ||

ಅಷ್ಟಕ—೮ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೧೨ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಪುಕ್ತಂಖ್ಯೆ—೯ ||

ಋಷಿ—ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಬೃಹಸ್ಪತೀರ್ವಾ ಲೌಕ್ಯ ಅದಿತೀರ್ವಾ ದಾಕ್ಷಾಯಾಂಜ್ಯೇ ||

ದೇವತಾ—ದೇವಾಃ ||

ಛಂದಃ—ಅನುಷ್ಠಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದೇವಾನಾಂ ನು ನಯಂ ಜಾನಾ ಪ್ರ ವೋಚಾನು ವಿಪ್ರಸ್ಯಯಾ |

ಉಕ್ಥೇಷು ಶಸ್ಯಮಾನೇಷು ಯಃ ಪಶ್ಯಾದುತ್ತರೇ ಯುಗೇ || ೧ ||

|| ಪದವಾಠ ||

ದೇವಾನಾಂ | ನು | ವಯಂ | ಜಾನಾ | ಪ್ರ | ವೋಚಾಮು | ವಿಪನ್ಯಯಾ |

ಉಕ್ಥೇಷು | ಶಸ್ಯಮಾನೇಷು | ಯಃ | ಪಶ್ಯತ್ | ಉತ್ತರೇ | ಯುಗೇ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಆದಿತಿರ್ದಾರ್ಹಾಕ್ಷಾಯಣ್ಯನೇನ ಸೂಕ್ತೇನ ಸ್ವಯಂ ಯಥಾದಿತ್ಯಾನಜನಯತ್ತದ್ಭ್ರವೀತಿ | ಬೃಹ-
ಸ್ಪತ್ಯುಷಿಪಕ್ಷೇ ಸ ಋಷಿರದಿತೇಃ ಸಕಾಶಾದಾದಿತ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಪ್ರಕಾರಮಾಹ | ವಯಂ ದೇವಾನಾಮಾದಿ-
ತ್ಯಾನಾಂ ಜಾನಾ ಜನ್ಮಾನಿ ಪ್ರ ವೋಚಾಮು | ಪ್ರಕಥಯಾಮು | ವಿಪನ್ಯಯಾ ವಿಸ್ಪಷ್ಟಯಾ ನಾಚಾ |
ವಯಮಿತಿ ವೋಚಾಮೇತಿ ಚೋಭಯತ್ರ ಪೂಜಾರ್ಥಂ ಬಹುವಚನಂ | ಅಭೈಕವದಾಹ | ಯೋ
ದೇವಾನಾಂ ಗಣಃ ಪೂರ್ವೇ ಯುಗ ಉತ್ಪನ್ನೋಽಪ್ಯುಕ್ಥೇಷು ಶಸ್ಯಮಾನೇಷು ಯಾಗೇ ಶಸ್ತ್ರೇಷ್ವನುಷ್ಠೀ-
ಯಮಾನೇಷೂತ್ತರೇ ಯುಗೇ ವರ್ತಮಾನಂ ಸ್ತುವಂತಂ ಸ್ತೋತಾರಂ ಪಶ್ಯತ್ ಪಶ್ಯತಿ | ಅನೇಕೇಷ್ವಹಿ
ಯುಗೇಷು ಗತೇಷು ಕರ್ಮಸು ಸ್ತೂಯಮಾನೋ ವರ್ತತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಃ—(ಹಿಂದಿನ ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ) ಯಾವ ದೇವಗಣವು | ಉತ್ತರೇ ಯುಗೇ—
ಮುಂದಿನ ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ | ಉಕ್ಥೇಷು—ಉಕ್ಥ ರೂಪವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳು | ಶಸ್ಯಮಾನೇಷು—ಪಠಿತವಾಗುವ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ |
ಪಶ್ಯೇತ್—ನಮ್ಮನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲದೋ ಅಂತಹ | ದೇವಾನಾಂ—ದೇವತೆಗಳ | ಜಾನಾ—ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮಗಳನ್ನು |
ವಯಂ—ನಾವು | ನು—ಈಗ | ವಿಪನ್ಯಯಾ—ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯನಿಂದ | ಪ್ರ ವೋಚಾಮು—ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ
ಪಠಿಸೋಣ.

|| ಛಾಂದಾಃ ||

ಹಿಂದಿನ ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಯಾವ ಆದಿತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಈಗಲೂ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ
ಯುಗಗಳಲ್ಲೂ ಅವರನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಉಕ್ತ ಮಂತ್ರಗಳು ಪಠಿತವಾಗುವಾಗ ಮಾನವರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ
ನೋಡಬಲ್ಲರೋ, ಅಂತಹ ಆದಿತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನಾವು ಈಗ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳ
ಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಪಠಿಸೋಣ.

English Translation

Let us proclaim with a clear voice the generations of the gods (the
divine company), who, when their praises are recited, look (favourably on
the worshipper) in this latter age.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತೆಗೆ ಲೋಕಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಅಥವಾ ಅಂಗಿರಾಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಅಥವಾ ದಕ್ಷಪುತ್ರಿಯಾದ ಅದಿತಿಯು ಮುಷಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಯಾರೊಬ್ಬರಾದರೂ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಮುಷಿಯಾಗಬಹುದು ಎಂದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿನೈತವಾಗಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಮೂವರಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ವಿವರಿಸಿರಬಹುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅದಿತಿಯೇ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಷಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸುವುದಾದರೆ ತಾನೇ ತನ್ನ ಪುತ್ರರಾದ ಆದಿತ್ಯರ ಜನನಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಮುಷಿಯೆಂದು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಮುಷಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಅವರ ಜನನಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ದೇವಾನಾಂ ನು ಜಾನಾಂ - ಆದಿತ್ಯಾನಾಂ ಜನ್ಮಾನಿ | ಆದಿತ್ಯರು ಅದಿತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು? ಅವರು ಎಷ್ಟು ಮಂದಿ? ಅವರು ಯಾವಾಗ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮುಷಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಜಾನಾ - ಜನ್ಮಾನಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದಾನೆ.

ವಿಷ್ವಯಾ - ವಿಷ್ವಷ್ಟಯಾ ವಾಚಾ | ಸ್ವಪ್ತವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ; ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಅಪಕಾಶವಿಲ್ಲದಂತೆ ಸ್ವಪ್ತವಾದ ವಿವರಣೆಯುಳ್ಳ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಮುಷಿಯು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವಯಂ—ಇಲ್ಲಿ ಮುಷಿಯು ಒಬ್ಬನೇ ಆದರೂ ವಯಂ- ನಾವು ಎಂಬ ಬಹುವಚನಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು ಅಸಾಧುವಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—ವಯಮಿತಿ ವೋಚಾಮೇತಿ ಚೋಭಯತ್ರ ಪೂಜಾರ್ಥಂ ಬಹುವಚನಂ—ಇಲ್ಲಿ ವಯಂ, ವೋಚಾಮ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಗೌರವಾರ್ಥವಾಗಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಕವಿಗಳೂ, ಗ್ರಂಥಕರ್ತರೂ ತಮ್ಮ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಏಕವಚನಪ್ರಯೋಗಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನವನ್ನು ಬಳಸುವುದು ಈಗಲೂ ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನಪ್ರಯೋಗವು ಸಾಧುವಾಗಿಯೇ ಇದೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಉಕ್ಥೇಷು ಶಸ್ಯಮಾನೇಷು ಯಃ ಉತ್ತರೇ ಯುಗೇ ಪಶ್ಯತ್ (ತಸ್ಯ ಜಾನಾ ಪ್ರ ವೋಚಾಮು)- ಯಃ ದೇವಾನಾಂ ಗಣಃ ಯಾಗಕಾಲೇ ಶಸ್ತ್ರೇಷ್ವನುಷ್ಠಿಯಮಾನೇಷು ವರ್ತಮಾನಂ ಸ್ತುವಂತಂ ಸ್ತೋತಾರಂ ಪಶ್ಯತಿ (ತಂ ದೇವಗಣಸ್ಯ ಜನ್ಮಾನಿ ಪ್ರಕಥಯಾಮು) | ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವಾಗ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಾನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅವರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯು. ಇಂತಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಜನನಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು ಉಚಿತವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಕ್ಥಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆಂದು ಮುಷಿಯು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಆ ದೇವತೆಗಳ ಜನನಕ್ರಮವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೆ ಅವರ ಗುಣಗಾನಮಾಡಿದಂತಾಯಿತೇ ಎಂದರೆ ಅದನ್ನೇ ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ೨-೩ನೇ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಜನನವು ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಆಯಿತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ

ಸೃಷ್ಟಿಯಾದ ಎಷ್ಟೋ ಕಾಲದನಂತರ ಮನುಷ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತು. ಆದರೂ ಎಂದರೆ ಬಹುಕಾಲದ ಹಿಂದೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ದೇವತೆಗಳೂ ಈಗಲೂ ಸಹ ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲರೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ, ದೇವತೆಗಳು ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳಂತೆ ಅಲ್ಪಕಾಲ ಜೀವಿಸುವವರಲ್ಲ. ಅವರ ಆಯುಃಪ್ರಮಾಣವು ಬಹು ದೀರ್ಘವಾದುದು, ಅವರು ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸಬಲ್ಲರು ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದಲೇ ಮುಷಿಯು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಆಯುಃಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ಮನುಷ್ಯರ ಆಯುಃಪರಿಮಿತಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ.

ಉತ್ತರೇ ಯುಗೇ - ಅನೇಕೇಷ್ಟುಪಿ ಯುಗೇಷು ಗತೇಷು ಕರ್ಮಸು ಸ್ತೂಯಮಾನೋ ವರ್ತತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಮುಂದಿನ ೨-೩ನೇ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೇ ಯುಗೇ ಮತ್ತು ಪ್ರಥಮೇ ಯುಗೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಪ್ರಾರಂಭಕಾಲಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಯುಗ ಆದವಾ ಪೂರ್ವಯುಗ ಎಂದು ಹೆಸರು ಅನಂತರ ಮುಂದೆ ನಡೆದು ಕಳೆದುಹೋಗುವ ಯುಗಗಳಿಗೂ, ಈಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಯುಗಕ್ಕೂ ಉತ್ತರಯುಗ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವು ಭಾಸವಾಗುವುದು. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಯುಗಶಬ್ದವು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು. ಪ್ರಕೃತಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಾಲದ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ವಿಭಾಗವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯುಗಶಬ್ದವು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯುಗಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡುವುದು ಸೂಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಯುಗಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಗಗಳು

ಯುಗಶಬ್ದವು ಕಾಲವಾಚಕವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಗವತ (ಸ್ಕಂ. ೩-೧೧-೧) ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಮವು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

|| ವಿದುರ ವಿವಾಚ ||

ಯದಾತ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪಸ್ಯ ಹರೇರದ್ಭುತಕರ್ಮಣಃ |

ಕಾಲಾಖ್ಯಂ ಲಕ್ಷಣಂ ಬ್ರಹ್ಮನ್ಯಥಾ ವರ್ಣಯ ನಃ ಪ್ರಭೋ ||

(ಶ್ರೀ. ಭಾ. ೩-೧೦-೧೦)

“ಎಲೈ ಮಹರ್ಷಿಯೇ, ಬ್ರಹ್ಮರೂಪನಾದ ಹರಿಯ ಮಹತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣನಾದ ಹರಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಾದಿಗಳ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಲು ಕಾಲರೂಪವಾದ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೇಗೆ ವಿಭಾಗಮಾಡಿರುವನು? ಕಾಲದ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಹೇಳು” ಎಂದು ವಿದುರನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ, ಮೈತ್ರೇಯನು ಕಾಲರೂಪವಾದ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ—

|| ಮೈತ್ರೇಯ ಉನಾಚ ||

ಗುಣವ್ಯತಿಕರಾಕಾರೋ ನಿರ್ವಿಶೇಷೋಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ |

ಪುರುಷಸ್ತದಸಾದಾನಮಾತ್ಮಾನಂ ಲೀಲಯಾಸೃಜತ್ ||

(ಶ್ರೀ.ಭಾ. ೩-೧೦-೧೧)

ಶಾಶ್ವತಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಮಹತ್ವಾಕೃತಿಯು ವಿಕಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಬದಲಾಯಿಸುವುದೇ ಕಾಲವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಆಕಾರವೆಂಬುದಿಲ್ಲ. ಜನನಮರಣಗಳಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ವಿಭಾಗಗಳುಂಟು. ಈ ಕಾಲವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಈಶ್ವರನು ತನ್ನ ಲೀಲಾರೂಪವಾಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ವಿಶ್ವಂ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮತನ್ಮಾತ್ರಂ ಸಂಸ್ಥಿತಂ ವಿಷ್ಣುಮಾಯಯಾ |

ಈಶ್ವರೇಣ ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನಂ ಕಾಲೇನಾವ್ಯಕ್ತಮೂರ್ತಿನಾ ||

ಯಥೇದಾನೀಂ ತಥಾಗ್ರೇ ಚ ಪಶ್ಚಾದಪ್ಯೇತದೀದೃಶಂ |

ಸರ್ಗೋ ನವವಿಧಸ್ತಸ್ಯ ಪ್ರಾಕೃತೋ ವೈಕೃತಸ್ತು ಯಃ ||

(ಶ್ರೀ.ಭಾ. ೩-೧೦-೧೨, ೧೩)

ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಬ್ರಹ್ಮಮಯವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಮಾಯೆಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಈ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವೂ, ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲ ನಿಯಾಮಕವೂ ಆದ ಕಾಲವೇ ಸರ್ವಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಜಗತ್ತಿನ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಕಾಲವಿಭಾಗವು. ಆದರೆ ನಿತ್ಯವಾದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ವಿಭಾಗಗಳಿಲ್ಲ. ಜಗನ್ನಿಯಾಮಕವಾದ ಈ ಕಾಲದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಒಂಭತ್ತು ವಿಧವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕೃತವೈಕೃತವೆನಿಸಿದ ಹತ್ತನೆಯ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಕಾಲದ್ರವ್ಯಗುಣೈರಸ್ಯ ತ್ರಿವಿಧಃ ಪ್ರತಿಸಂಕ್ರಮಃ |

ಆದ್ಯಸ್ತು ಮಹತಸ್ಸರ್ಗೋ ಗುಣವೈಷಮ್ಯಮಾತ್ಮನಃ ||

ದ್ವಿತೀಯಸ್ತ್ವಹನೋ ಯತ್ರ ದ್ರವ್ಯಜ್ಞಾನಕ್ರಿಯೋದಯಃ |

ಭೂತಸರ್ಗಸ್ತೃತೀಯಸ್ತು ತನ್ಮಾತ್ರೋ ದ್ರವ್ಯಶಕ್ತಿಮಾನ್ ||

ಚತುರ್ಥ ಐಂದ್ರಿಯಃ ಸರ್ಗೋ ಯಸ್ತು ಜ್ಞಾನಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕಃ |

ವೈಕಾರಿಕೋ ದೇವಸರ್ಗಃ ಪಂಚನೋ ಯನ್ಮಯಂ ಮನಃ ||

ಷಷ್ಠಸ್ತು ತಮಸಃ ಸರ್ಗೋ ಯಸ್ತ್ವಬುದ್ಧಿಕೃತಃ ಪ್ರಭೋ |

ಷಡ್ವಿಮೋ ಪ್ರಾಕೃತಃ ಸರ್ಗಃ ವೈಕೃತಾನಪಿ ಮೇ ತೃಣಾ ||

(ಶ್ರೀ.ಭಾ. ೩-೧೦-೧೪-೧೭)

ನಿತ್ಯವಾದ ಕಾಲದ ನಿಯಮಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಳಯಗಳಿವೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕ್ಲೃಪ್ತಕಾಲದಲ್ಲುಂಟಾಗುವ ಸುಷುಪ್ತಿರೂಪವಾದ ನಿತ್ಯ ಪ್ರಳಯ, ಸಂಕರ್ಷಣ ಮುಖಾಗ್ನಿಯೇ ಮುಂತಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ ನೈಮಿತ್ತಿಕ ಪ್ರಳಯ, ಸತ್ತಾದಿಗುಣಗಳ ಸಾಮ್ಯಾವಸ್ಥೆಯಿಂದಂಟಾಗುವ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಪ್ರಳಯ ಎಂದು ಈ ರೀತಿ ಮೂರು

ವಿಧ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣಗಳ ವೈಷಮ್ಯರೂಪವಾದ ಮಹತ್ತತ್ವವೇ ಮೊದಲನೆಯ ಸೃಷ್ಟಿ. ಭೂತೇಂದ್ರಿಯದೇವತಾ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಅಹಂಕಾರವೇ ಎರಡನೆಯ ಸೃಷ್ಟಿ. ಶಬ್ದಾದಿ ತನ್ಮಾತ್ರಗಳಿಗೂ ಸೃಥಿ ವ್ಯಾದಿ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಕಾರಣವೆನಿಸಿದ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಭೂತಗಳೇ ಮೂರನೆಯ ಸೃಷ್ಟಿ. ಜ್ಞಾನಕರ್ಮರೂಪವಾದ ಇಂದ್ರಿಯ ಸರ್ಗವೇ ನಾಲ್ಕನೆಯದು. ಇಂದ್ರಿಯಾದ್ಯಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯೇ ಐದನೆಯದು. ಅವಿದ್ಯೆಯ ಸೃಷ್ಟಿಯೇ ಆರನೆಯದು. ಇದು ಪ್ರಕೃತಿಜನ್ಯಗಳಾದ ಆರು ಸೃಷ್ಟಿಗಳು. ಇನ್ನು ವಿಕೃತಿಜನ್ಯಗಳಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಳುವೆನು.

ರಜೋಭಾಜೋ ಭಗವತೋ ಲೀಲೇಯಂ ಹರಿಮೇಧಸಃ |

ಸತ್ತನೋ ಮುಖ್ಯಸರ್ಗಸ್ತು ಪದ್ವಿಧಸ್ತಸ್ಮಾಂ ಚ ಯಃ ||

(ಶ್ರೀ. ಭಾ. ೩-೧೦-೧೮)

ಸ್ಥಾವರ ಸೃಷ್ಟಿಯೇ ಏಳನೆಯದು. ಇದು ಕಾಲನಿಯಾಮಕವು. ಇದು ಬ್ರಹ್ಮನ ಲೀಲಾಮಾತ್ರ. ಇದು ಆರು ವಿಧ. ಜೈತನ್ಯರಹಿತವಾದ ಓಷಧ್ಯಾದಿಗಳು. ಎಂಟನೆಯದೇ ತಿರ್ಯಗ್ಗಂತುಗಳು. ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಜಾತಿಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಕಾಲವಿಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲ. ಮಾನವಜಾತಿಯೇ ಒಂಭತ್ತನೆಯದು. ಮನುಷ್ಯ ತಿರ್ಯಕ್, ಸ್ಥಾವರಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸೃಷ್ಟಿಗಳೇ ವಿಕೃತಗಳು. ಸನತ್ಕುಮಾರಾದಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಾಕೃತ ವೈಕೃತಗಳೆಂಬ ಉಭಯಾತ್ಮಕಗಳಾಗಿವೆ.

(ಶ್ರೀ. ಭಾ. ೩-೧೦-೧೯-೨೪)

ವೈಕೃತಾಸ್ತ್ರಯ ಏವೈತೇ ದೇವಸರ್ಗಶ್ಚ ಸತ್ತಮ |

ವೈಕಾರಿಕಸ್ತು ಯಃ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಕಾಮಾರಸ್ತುಭಯಾತ್ಮಕಃ ||

ದೇವಸರ್ಗಶ್ಚಾಪ್ಯವಿಧೋ ವಿಬುಧಾಃ ಪಿತರೋಽಸುರಾಃ |

ಗಂಧರ್ವಾಪ್ಸರಸಃ ಸಿದ್ಧಾ ಯಕ್ಷರಕ್ಷಾಂಸಿ ಚಾರಣಾಃ ||

(ಶ್ರೀ. ಭಾ. ೩-೧೦-೨೫-೨೭)

ದೇವತೆಗಳು, ಅಸುರರು, ಗಂಧರ್ವರು ಇತ್ಯಾದಿ ಎಂಟು ವಿಧ ಗುಂಪಿನವರೂ ವೈಕೃತಸೃಷ್ಟಿಯವರು. ಈ ರೀತಿ ಗುಣಸರಿಣಾಮರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವು ಭಗವಂತನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ನೀರಿನಿಂದ ಅವರ್ತಬುದ್ಬದಾದಿಗಳು (ಗುಳ್ಳೆಗಳು) ಒಂದೇ ಅವರ್ತಿ ಹುಟ್ಟುವಂತೆ ಪೌರ್ವಾಪರೈವಿಲ್ಲದೆ ಒಮ್ಮೆಯೇ ಜನಿಸುತ್ತವೆ.

ಆತಃ ಪರಂ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ವಂಶಾನ್ ಮನ್ವಂತರಾಣಿ ಚ |

ಏವಂ ರಜುಪ್ಲುತ ಸ್ಪೃಷ್ಟಾ ಕಲ್ಪಾದಿಷ್ಟಾತ್ಮಭೂರ್ಹರಿಃ ||

ಸೃಜತ್ಯನೋಘಸಂಕಲ್ಪ ಅತ್ಯೈವಾತ್ಮಾನಮಾತ್ಮನಾ ||

(ಶ್ರೀ. ಭಾ. ೩-೧೦-೨೮-೨೯)

ಈ ರೀತಿ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ವಂಶಾವಳಿಗಳನ್ನೂ ಮನ್ವಂತರಗಳನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಪ್ರಥಮಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿನಾಮಗಳಿಂದ ಯಾವ ದೇವಾಸುರರು ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವರೋ, ಅವರೇ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮನ್ವಂತರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅದೇ ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವರು. ಹೀಗೆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಉಪಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದಲೂ ಗುಣಗಳ ಬದಲಾವಣೆಯಿಂದಲೂ ಹತ್ತು ವಿಧವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತು. ಈಗ ಅದೇ

ಕಾಲದ ವಿಶೇಷಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಕಾಲವನ್ನು ಅಳೆದು ತೋರಿಸುವ ಪರಮಾಣುಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತ ವೈತ್ರೇಯನು ಕಾಲದ ವಿಭಾಗಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವಿಭಾಗವು ಕಾಲ, ದೇಶ ಮತ್ತು ಪದಾರ್ಥಗಳ ವಿಭಾಗವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು.

|| ಮೈತ್ರೇಯ ಉವಾಚ ||

ಚರಮಃ ಸದ್ವಿಶೇಷಾಣಾಮನೇಕೋಽಸಂಯುತಃ ಸದಾ |

ಪರಮಾಣುಃ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯೋ ನೃಣಾಮೈಕೈಭ್ರಮೋ ಯತಃ ||

ಸತ ಏವ ಪದಾರ್ಥಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಾವಸ್ಥಿತಸ್ಯ | ಯತ್ |

ಕೈವಲ್ಯಂ ಪರಮಮಹಾನವಿಶೇಷೋ ನಿರಂತರಃ ||

ಏವಂ ಕಾಲೋಽಪ್ಯನುಮಿತಃ ಸೌಕ್ಷ್ಣ್ಯೇ ಸ್ಥೂಲೈ ಚ ಸತ್ತಮ |

ಸಂಸ್ಥಾನಭುಕ್ತ್ಯಾ ಭಗವಾನನ್ಯಕ್ರೋ ವ್ಯಕ್ತಭುಗ್ವಿಭುಃ ||

ಸ ಕಾಲಃ ಪರಮಾಣುರ್ವೈ ಯೋ ಭುಂಕ್ತೇ ಪರಮಾಣುತಾಂ |

ತತೋಽವಿಶೇಷಭುಗ್ಯಸ್ತು ಸ ಕಾಲಃ ಪರಮೋ ಮಹಾನ್ ||

(ಶ್ರೀ. ಭಾ. ೩.೧೧.೧-೪)

ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿಭಾಗಿಸುತ್ತಾ ಬಂದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಭಾಗವನ್ನು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಭಾಗಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಯಾವುದು ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದದೆಯೋ, ಗುಂಪುಗೂಡದೆಯೋ ಇರುವ ಅತ್ಯಲ್ಪಭಾಗವೋ, ಯಾವುವು ಒಂದುಗೂಡಿದ ಮೊತ್ತವನ್ನು ಪದಾರ್ಥಗಳೆಂದು ಜನರು ಕರೆಯುವರೋ, ಅದಕ್ಕೆ ಪರಮಾಣುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆ ಪರಮಾಣುಗಳೇ ಬದಲಾವಣೆಯಿಂದ ಮೊತ್ತವಾಗಿ ಭೇದವನ್ನುಳಿದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರಪಂಚರೂಪದಿಂದ ಪರಮಮಹತ್ತಿರಿಸುವುದು. ಹೀಗೆ ಕಾಲಮಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವಸ್ತುವು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಪರಮಾಣುವೆಂದೂ, ಮಧ್ಯಮಾ ವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಪದಾರ್ಥಗಳೆಂದೂ, ಸ್ಥೂಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡರೂಪವಾಗಿ ಪರಮಮಹತ್ತಿಂತಲೂ ಹೇಗೆ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆಯುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ, ಪದಾರ್ಥಗಳ ಬದಲಾವಣೆಗೆ ಕಾರಣವೆನಿಸಿ, ತಾನು ಆಗೋಚರವಾಗಿದ್ದರೂ ಗೋಚರ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತ ಭಗವಚ್ಛಕ್ತಿರೂಪವಾಗಿರುವ ಕಾಲವೂ ಕೂಡ ಸ್ಥೂಲ, ಸೂಕ್ಷ್ಮ, ಮಧ್ಯಮಾವಸ್ಥೆಗಳಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು.

ಅಣುದ್ವೌ ಪರಮಾಣೂ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಸರೇಣುಸ್ತ್ರಯಃ ಸ್ತೃತಃ |

ಜಲಾರ್ಕರತ್ನೈವಗತಃ ಸ್ವಮೇವಾನುಪತನ್ನಗಾತ್ ||

(ಶ್ರೀ. ಭಾ. ೩.೧೧.೪)

ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪರಮಾಣುಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಕಾಲವು ಪರಮಾಣುವೆಂದೂ, ಈ ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲ ಆಕ್ರಮಿಸಿರುವ ಕಾಲವು ಪರಮಮಹತ್ತಿರಾದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದರ ವಿಭಾಗಕ್ರಮವು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ—

ಪ್ರಸರೇಣುತ್ರಿಕಂ ಭುಂಕ್ತೇ ಯಃ ಕಾಲಃ ಸ ತ್ರೈಟಿಃ ಸ್ತೃತಃ |

ಶತಭಾಗಸ್ತು ವೇಧಃ ಸ್ಯಾತ್ತ್ವಸ್ತ್ರಿಭಿಸ್ತು ಲವಃ ಸ್ತೃತಃ ||

ನಿಮೇಷಸ್ತ್ರಲವೋಃ ಜ್ಞೇಯ ಅಮ್ನಾತಸ್ತೇ ತ್ರಯಃ ಕ್ಷಣಃ |
 ಕ್ಷಣಾನ್ವಂಶ ವಿಧುಃ ಕಾಷ್ಠಾಂ ಲಘುತಾ ದಶ ಪಂಚ ಚ ||
 ಲಘೂನಿ ವೈ ಸಮಾಮ್ನಾತಾ ದಶಪಂಚ ಚ ನಾದಿಕಾ |
 ತೇ ದ್ವೇ ಮುಹೂರ್ತಃ ಪ್ರಹರಃ ಷಡ್ಭಾತಃ ಸಪ್ತ ನಾ ನೃಣಾಂ ||
 ದ್ವಾದಶಾರ್ಧಪಲೋನ್ಮಾನಂ ಚತುರ್ಭಿಶ್ಚ ತುರಂಗುಲೈಃ |
 ಸ್ವರ್ಣಮಾಪ್ತೈಃ ಕೃತಚ್ಛಿದ್ರಂಯಾವತ್ಪ್ರಾಸ್ಥ ಜಲಪುಲ್ಲತಂ ||
 ಯಾಮಾಶ್ಚ ತ್ವಾರಶ್ಚ ತ್ವಾರೋ ಮರ್ತ್ಯಾನಾಮಹನೀ ಉಭೇ |
 ಪಕ್ಷಃ ಪಂಚದಶಾಹಾನಿ ಶುಕ್ಲಃ ಕೃಷ್ಣಶ್ಚ ಮಾನದ |
 ತಯೋಸ್ಸಮುಚ್ಚಯೋ ಮಾಸಃ ಪಿತ್ಯುಣಾಂ ತದಹರ್ನಿಶಂ |
 ದ್ವೌ ತಾವೃತುಃ ಷಡಯನಂ ದಕ್ಷಿಣಂ ಚೋತ್ತರಂ ದಿವಿ |
 ಅಯನೇ ಚಾಹನೀ ಪ್ರಾದುರ್ವತ್ಸರೋ ದ್ವಾದಶಸ್ತುತಃ |
 ಸಂವತ್ಸರಶತಂ ನೃಣಾಂ ಪರಮಾಯುರ್ನಿರೂಪಿತಂ ||
 ಗ್ರಹಕ್ಷತಾರಾಚಕ್ರಸ್ಥಃ ಪರಮಾಣ್ವಾದಿನಾ ಜಗತ್ |
 ಸಂವತ್ಸರಾವಸಾನೇನ ಪರ್ಮೇತ್ಯನಿಮಿಷೋ ವಿಭುಃ ||
 ಸಂವತ್ಸರಃ ಪರಿವತ್ಸರ ಇಡಾವತ್ಸರ ಏವ ಚ |
 ಅನುವತ್ಸರೋ ವತ್ಸರಶ್ಚ ವಿದುರೈವಂ ಪ್ರಭಾಷ್ಯತೇ ||
 ಯಃ ಸೃಜ್ಯತಕ್ರಮುರುಧೋಚ್ಛ್ವಾಸಯನ್ ಸ್ವತಕ್ತ್ವಾ
 ಪುಂಸೋಽಭ್ರಮಾಯ ದಿವಿ ಧಾವತಿ ಭೂತಭೇದಃ |
 ಕಾಲಾಖ್ಯಯಾ ಗುಣಮಯಂ ಕೃತುರ್ಭಿರ್ವಿತನ್ವಂ
 ಸ್ತಸ್ಮೈ ಬಲಂ ಹರತ ವತ್ಸರಪಂಚಕಾಯ ||

|| ವಿದುರ ಉವಾಚ ||

ಪಿತೃದೇವಮನುಷ್ಯಾಣಾಮಾಯುಃ ಪರಮಿದಂ ಸ್ಮೃತಂ |
 ಪರೇಷಾಂ ಗತಿಮಾಚಕ್ಷ್ಯ ಯೇ ಸ್ಯುಃ ಕಲ್ಪಾದ್ವಹಿರ್ವಿಧಃ ||
 ಭಗವಾನ್ ನೇದ ಕಾಲಸ್ಯ ಗತಿಂ ಭಗವತೋ ನನು |
 ವಿಶ್ವಂ ವಿಚಕ್ಷತೇ ಧೀರಾ ಯೋಗರಾದ್ಧೇನ ಚಕ್ಷುಷಾ ||

|| ಮೈತ್ರೇಯ ಉವಾಚ ||

ಕೃತು ತ್ರೇತಾ ದ್ವಾಪರಂ ಚ ಕಲಿಶ್ವೇತಿ ಚತುರ್ಯುಗಂ |
 ದಿವ್ಯೈರ್ವಾದ್ವಾದಶಭಿರ್ವರ್ಷೈಃ ಸಾವಧಾನಂ ನಿರೂಪಿತಂ ||

ಚೆತ್ವಾರಿ ತ್ರೀಣಿ ದ್ವೇ ಚೈಕಂ ಕೃತಾದಿಷು ಯಥಾಕ್ರಮಂ |

ಸಂಖ್ಯಾ ತಾನಿ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ದ್ವಿಗುಣಾನಿ ಶತಾನಿ ಚ ||

ಸಂಧ್ಯಾಂಶಯೋರಂತರೇಣ ಯಃ ಕಾಲಃ ಶತಸಂಖ್ಯಯೋಃ |

ತನೋನಾಹುರ್ಯುಗಂ ತಜ್ಞಾ ಯತ್ರ ಧರ್ಮೋ ವಿಧೀಯತೇ ||

ಧರ್ಮಶ್ಚತುಷ್ಪಾನ್ನನುಜಾನ್ ಕೃತೇ ಸಮನುನರ್ತತೇ |

ಸ ಏನಾನ್ಯೇಷ್ಟಧರ್ಮೇಣ ನೈತಿ ಪಾದೇನ ವರ್ಧತಾ ||

ತ್ರಿಲೋಕ್ಯಾ ಯುಗಸಾಹಸ್ರಂ ಬಹಿರಾಬ್ರಹ್ಮಣೋ ದಿನಂ |

ತಾನತ್ಯೇವ ನಿಶಾ ತಾತ ಯನ್ನಿಮಾಲತಿ ನಿಶ್ವಸ್ಯಕ್ ||

ನಿಶಾನಸಾನ ಆರಬ್ಧೋ ಲೋಕಕಲ್ಪೋನುನರ್ತತೇ |

ಯಾವದ್ವಿನಂ ಭಗವತೋ ಮನೂನ್ಯಂಜಂಶ್ಚ ತುರ್ದಶ ||

ಸ್ವಂ ಸ್ವಂ ಕಾಲಂ ಮನುಭುಂಕ್ತೇ ಸಾಧಿಕಾಂ ಹೈಕಸಪ್ತತಿಂ |

ಮನ್ವಂತರೇಷು ಮನವಸ್ತದ್ವಂಶ್ಯಾ ಋಷಯಃ ಸುರಾಃ ||

ಭವಂತಿ ಚೈವ ಯುಗಪತ್ನುರೇಶಾಶ್ಚಾನು ಯೇ ಚ ತಾನ್ |

ಏಷ ದೈನಂದಿನಃ ಸರ್ಗೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಸ್ತ್ರೈಲೋಕ್ಯವರ್ತನಃ ||

ತಿರ್ಯಜ್ಞಸೃಪಿತ್ಯದೇವಾನಾಂ ಸಂಭವೋ ಯತ್ರ ಕರ್ಮಭಿಃ |

ಮನ್ವಂತರೇಷು ಭಗವಾನ್ ಬಿಭ್ರತ್ಸತ್ತ್ವಂ ಸ್ವಮೂರ್ತಿಭಿಃ ||

ಮನ್ವಾದಿಭಿರಿದಂ ನಿಶ್ವಮನತ್ಯುದಿತಪಾರುಷಃ |

ತನೋಮಾತ್ರಾಮುಪಾದಾಯ ಪ್ರತಿಸಂರುದ್ಧವಿಕ್ರಮಃ ||

ಕಾಲೇನಾನುಗತಾರೇಷ ಆಸ್ತೇ ತೂಷ್ಟೀಂ ದಿನಾತ್ಯಯೇ |

ತನೋನಾನ್ವಪಿಧೀಯಂತೇ ಲೋಕಾ ಭೂರಾದಯಸ್ತ್ರಯಃ ||

ನಿಶಾಯಾಮನುನ್ಯತ್ತಾಯಾಂ ನಿರ್ಮುಕ್ತಶಶಿಭಾಸ್ಕರಂ |

ತ್ರಿಲೋಕ್ಯಾಂ ದಹ್ಯಮಾನಾಯಾಂ ಶಕ್ತ್ಯಾ ಸಂಕರ್ಷಣಾಗ್ನಿನಾ ||

ಯಾಂತ್ಯೂಷ್ಮಣಾ ಮಹರ್ಲೋಕಾಜ್ಜನಂ ಭೃಗ್ವಾದಯೋಽರ್ಧಿತಾಃ |

ತಾನತ್ರಿಭುವನಂ ಸದ್ಯಃ ಕಲ್ಪಾಂತೈಧಿತಸಿಂಧವಃ ||

ಸ್ಥಾನಯಂತ್ಯುತ್ಕಟಾಟೋಪಚಂಡನಾತೇರಿತೋರ್ಮಯಃ |

ಅಂತಃ ಸ ತಸ್ಮಿನ್ ಸಲಿಲ ಆಸ್ತೇನಂತಾಸನೋ ಹರಿಃ ||

ಯೋಗನಿದ್ರಾನಿಮಿಲಾಕ್ಷಃ ಸ್ತೂಯಮಾನೋ ಜನಾಲಯೈಃ |
ಏನಂ ವಿಧೈರಹೋರಾತ್ರೈಃ ಕಾಲಗತೋಪಲಕ್ಷಿತೈಃ ||

ಅಪಕ್ಷಿತಮಿನಾಸ್ಯಾಪಿ ಪರಮಾಯುರ್ವಯಶ್ಯತಂ |
ಯದರ್ಥಮಾಯುಷಸ್ತಸ್ಯ ಪರಾರ್ಥಮಭಿಧೀಯತೇ ||

ಪೂರ್ವಃ ಪರಾರ್ಥೋಪಕ್ರಾಂತೋ ಹಪ್ಯರೋಽದ್ಯ ಪ್ರವರ್ತತೇ |
ಪೂರ್ವಸ್ಯಾದೌ ಪರಾರ್ಥಸ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮೋ ನಾನುಮಹಾನಭೂತ್ ||

ಕಲ್ಪೋ ಯತ್ರಾಭವದ್ಬ್ರಹ್ಮಾ ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಯಂ ವಿದುಃ |
ತಸ್ಯೈವ ಚಾಂತೇ ಕಲ್ಪೋಽಭೂದ್ಯಂ ಪಾದ್ಮಮಭಿಜಕ್ಷತೇ ||

ಯದ್ಧರೇರ್ನಾಭಿಸರಸ ಅಸೀಲ್ಲೋಕಸರೋರುಹಂ |
ಅಯಂ ತು ಕಥಿತಃ ಕಲ್ಪೋ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಪಿ ಭಾರತ ||

ನಾರಾಹ ಇತಿ ವಿಖ್ಯಾತೋ ಯತ್ರಾಸೀತ್ಸೂಕರೋ ಹರಿಃ |
ಕಾಲೋಽಯಂ ದ್ವಿಪರಾರ್ಥಾಖ್ಯೋ ನಿಮೇಷ ಉಪಚರ್ಯತೇ ||

ಅನ್ಯಾಕೃತಸ್ಯಾನಂತಸ್ಯ ಅನಾದೇರ್ಜಗದಾತ್ಮನಃ |
ಕಾಲೋಽಯಂ ಪರಮಾಣ್ವಾದಿರ್ದ್ವಿಪರಾರ್ಥಾಂತ ಈಶ್ವರಃ ||

ನೈವೇತಿತುಂ ಪ್ರಭುರ್ಭೂವನ್ನ ಈಶ್ವರೋ ಧಾನು ಮಾನಿನಾಂ |
ವಿಕಾರೈಃ ಸಹಿತೋ ಯುಕ್ತೈರ್ವಿಶೇಷಾದಿಭಿರಾವೃತಃ ||

ಅಂಡಕೋಶೋ ಬಹಿರಯಂ ಪಂಚಾಶತ್ಕೋಟಿವಿಸ್ತೃತಃ |
ದಶೋತ್ತರಾಧಿಕೈರ್ಮೃತ್ ಪ್ರವಿಷ್ಟಃ ಪರಮಾಣುವತ್ ||

ಲಕ್ಷ್ಯತೇಽಂತರ್ಗತಾಶ್ಚಾನೈ ಕೋಟಿಶೋ ಹ್ಯಂಡರಾಶಯಃ |
ತದಾಹುರಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸರ್ವಕಾರಣಕಾರಣಂ ||

ವಿಷ್ಣೋರ್ಧಾಮು ಪರಂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪುರುಷಸ್ಯ ಮಹಾತ್ಮನಃ |
ಇತಿ ತೇ ವರ್ಣಿತಃ ಕ್ಷತ್ರಃ ಕಾಲಾಖ್ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮನಃ ||

ಮಹಿಮಾ ನೇದಗರ್ಭೋಽಥ ಯಥಾಸ್ರಾಕ್ಷೇನ್ನಿಚೋಧ ಮೇ |

ಕಾಲದ ಪ್ರಮಾಣವು ಎರಡು ವಿಧ. ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಮತ್ತು ಸ್ಥೂಲ- ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದುದಕ್ಕೆ ಪರಮಾಣು
ವೆಂದೂ, ಸ್ಥೂಲವಾದುದಕ್ಕೆ ಪರಮನುಹತ್ತೆಂದೂ ವ್ಯವಹರವಿರುತ್ತದೆ.

ಕಾಲಪ್ರಮಾಣದ ನಿಷ್ಕರ್ಷವು ಸೂರ್ಯನ ಗತಿಯನ್ನನುಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ವಿಭಾಗವು ಈ ರೀತಿ ಇರುತ್ತದೆ.

೧ ಆಣು—ಭಾಗಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಬಹು ಸಣ್ಣ ವಸ್ತುವು

೨ ಪರಮಾಣುಗಳು	=	೧ ದ್ವೈಣುಕ
೩ ,,	=	೧ ತ್ರಿಸರೇಣು
೩ ತ್ರಿಸರೇಣುಗಳು	=	೧ ತ್ರುಟಿ
೧೦೦ ತ್ರುಟಿಗಳು	=	೧ ವೇಧ
೩ ವೇಧಗಳು	=	೧ ಲವ
೩ ಲವಗಳು	=	೧ ನಿವೇಷ
೩ ನಿವೇಷ	=	೧ ಕ್ಷಣ
೫ ಕ್ಷಣಗಳು	=	೧ ಕಾಷ್ಠ
೧೫ ಕಾಷ್ಠಗಳು	=	೧ ಲಘು
೧೫ ಲಘುಗಳು	=	೧ ನಾಡಿಕಾ
೨ ನಾಡಿಕೆಗಳು	=	೧ ಮುಹೂರ್ತ
೬ ಅಥವಾ ೭ ನಾಡಿಕೆಗಳು	=	೧ ಯಾಮ
		ಅಥವಾ ಪ್ರಹರ
೮ ಯಾಮಗಳು	=	೧ ಅಹೋರಾತ್ರ
೧೫ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳು	=	೧ ಪಕ್ಷ
೧ ಶುಕ್ಲ+೧ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷ	=	೧ ಮಾಸ
೨ ಮಾಸಗಳು	=	೧ ಋತು
೬ ,,	=	೧ ಆಯನ
೨ ಆಯನಗಳು	=	೧ ವತ್ಸರ
೧೨ ಮಾಸಗಳು	=	೧ ಸಂವತ್ಸರ

(ವತ್ಸರ, ಸಂವತ್ಸರ, ಪರಿವತ್ಸರ, ಇಡಾವತ್ಸರ ಅನುವತ್ಸರ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಭೇದಗಳು ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ ಗ್ರಹಗಳ ಗತ್ಯನುರೋಧವಾಗಿದೆ). ೧೦೦ ಸಂವತ್ಸರಗಳು ಮಾನವನ ಆಯುಸ್ಸಿನ ಪರಮಾವಧಿಯಾಗಿದೆ.

ಸತ್ಯ (ಕೃತ) ತ್ರೇತ, ದ್ವಾಪರ ಮತ್ತು ಕಲಿ—ಇವು ನಾಲ್ಕು ಯುಗಗಳ ಒಂದು ಚಕ್ರ. ಎಂದರೆ ಕೃತ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಯುಗಗಳು ಕಳೆದಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಕೃತಯುಗವೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಈ ಕ್ರಮವು ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ನಡೆದುಬರುತ್ತಿರುವುದು. ಇವುಗಳ ಸಂಧ್ಯಾ ಮತ್ತು ಸಂಧ್ಯಾಂಶಗಳೂ ಸೇರಿ ೧೨೦೦೦ ದೇವಮಾನದ ವರ್ಷಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಯುಗದ ಪ್ರಾರಂಭಕ್ಕೆ ಸಂಧ್ಯೆಯೆಂದೂ ಯುಗದ ಕೊನೆಗೆ ಸಂಧ್ಯಾಂಶವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಇವು ಯುಗ ಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಲ್ಲ. ಒಟ್ಟು ಇವುಗಳೆಲ್ಲದರ ಪ್ರಮಾಣವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ಸತ್ಯಯುಗದ ಸಂಧ್ಯೆಯು ದೇವಮಾನದ ೪೦೦ ವರ್ಷಗಳು

ಸತ್ಯಯುಗ	,,	೪೦೦೦	,,
,, ಸಂಧ್ಯಾಂಶ	,,	೪೦೦	,,
ತ್ರೇತಾಯುಗದ ಸಂಧ್ಯಾ	,,	೩೦೦	,,
ತ್ರೇತಾಯುಗ	,,	೩೦೦೦	,,
,, ಸಂಧ್ಯಾಂಶ	,,	೩೦೦	,,
ದ್ವಾಪರಯುಗದ ಸಂಧ್ಯಾ	,,	೨೦೦	,,
ದ್ವಾಪರಯುಗ	,,	೨೦೦೦	,,
,, ಸಂಧ್ಯಾಂಶ	,,	೨೦೦	,,
ಕಲಿಯುಗದ ಸಂಧ್ಯಾ	,,	೧೦೦	,,
ಕಲಿಯುಗ	,,	೧೦೦೦	,,
,, ಸಂಧ್ಯಾಂಶ	,,	೧೦೦	,,

ನಾಲ್ಕು ಯುಗಗಳ ಒಟ್ಟು ದೇವಮಾನದ ೧೨೦೦೦ ವರ್ಷಗಳು.

ಯುಗದ ಸಂಧ್ಯಾ ಮತ್ತು ಸಂಧ್ಯಾಂಶಗಳ ನಡುವೆ ಇರತಕ್ಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮವ್ಯವಹಾರವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸತ್ಯಯುಗದಲ್ಲಿ	೪	ಪಾದಗಳೂ
,, ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ	೩	,,
,, ದ್ವಾಪರದಲ್ಲಿ	೨	,,
,, ಕಲಿಯಲ್ಲಿ	೧	ಪಾದವೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಇಂತಹ ೧೦೦೦ ಯುಗಚಕ್ರವು ಬ್ರಹ್ಮನ ಒಂದು ದಿನವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಲ್ಪವೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಎಂದರೆ, $೧೨೦೦೦ \times ೧೦೦೦ = ೧,೨೦,೦೦,೦೦೦$ ದೇವಮಾನದ ವರ್ಷಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನ ಒಂದು ದಿನದ ಅವಧಿಯು. ಇಷ್ಟೇಕಾಲವು ಬ್ರಹ್ಮನ ರಾತ್ರಿಯು. ಎಂದರೆ, ಒಟ್ಟು ೨೪೦೦೦೦೦ ದೇವಮಾನದ ವರ್ಷಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನ ಒಂದು ಅಹೋರಾತ್ರವು. ಈ ಒಂದು ದಿನದಲ್ಲಿ ೧೪ ಮನುಗಳು ತಮ್ಮ ಆಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ.

$$\frac{೧೦೦೦}{೧೪} = ೭೧\frac{೩}{೪} = \text{ಸುಮಾರು } ೭೧ \text{ ಯುಗಚಕ್ರಗಳು.}$$

$$೧ \text{ ಮನ್ವಂತರಕ್ಕೆ ಒಟ್ಟು } \frac{೧೨೦೦೦ \times ೧೦೦೦}{೧೪} = ೮೫೭೧೪\frac{೩}{೪} \text{ ದೇವಮಾನದ ವರ್ಷಗಳಾಗುತ್ತವೆ.}$$

ಬ್ರಹ್ಮನ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ, ಮಾನವರೂ, ಪಿತ್ಯಗಳೂ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳೂ ಅವರವರ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುತ್ತಾರೆ

ಮನ್ವಂತರಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಮತ್ತು ಮನ್ವಾದಿಗಳ ಮೂಲಕ ಪ್ರತಿನಿಧಿರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ವಿಶ್ವವನ್ನು ತತ್ತ್ವ ಸತ್ತ್ವದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸಂಕರ್ಷಣನ ಮುಖಾಗ್ನಿಯಿಂದ ತ್ರಿಲೋಕವೂ ದಗ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಕವೆಲ್ಲವೂ ಉದಕದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಉದಕದಲ್ಲಿ ಅನಂತನ ವಲಯದ ಮೇಲೆ ಪವಡಿಸಿ ಹರಿಯು ಧ್ಯಾನಾತ್ಮಕ ನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಬ್ರಹ್ಮನ ಆಯುಸ್ಸಿನ ಪರಿಮಿತಿಯೂ ಸಹ ೧೦೦ ವರ್ಷಗಳು. ಈ ಆಯುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಭಾಗಕ್ಕೆ ಪರಾರ್ಥವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ಈಗ ಮೊದಲನೆಯ ಪರಾರ್ಥವು ಕಳೆದು ಎರಡನೆಯ ಪರಾರ್ಥವು ಆರಂಭವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದಿನಕ್ಕೂ ಕಲ್ಪವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಮೊದಲನೆಯ ಪರಾರ್ಥದ ಅದಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಕಲ್ಪವೆಂದೂ, ಕೊನೆಯ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಪದ್ಮಕಲ್ಪವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಈಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಎರಡನೆಯ ಪರಾರ್ಥದ ಅದಿಭಾಗಕ್ಕೆ ವರಾಹಕಲ್ಪವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಕಲ್ಪದಲ್ಲೇ ವರಾಹವತಾರವಾಗಿದ್ದಿತು.

ಬ್ರಹ್ಮನ ಈ ಎರಡು ಪರಾರ್ಥಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿದರೆ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಒಂದು ನಿರ್ಮೇಷಕಾಲಮಾತ್ರ. (ಕಣ್ಣು ಮಿಟುಕಿಸುವಷ್ಟು ಕಾಲ ಮಾತ್ರ). ಅವನು ಕಾಲದಿಂದ ಅಳೆಯಲ್ಪಡತಕ್ಕವನಲ್ಲ. ಕಾಲಾತೀತನು.

ಕಾಲೋಽಯಂ ದ್ವಿಪರಾರ್ಥಾಖ್ಯೋ ನಿರ್ಮೇಷ ಉಪಪದ್ಯತೇ |

ಅನ್ಯಾಕೃತಸ್ಯಾನಂತಸ್ಯ ಅನಾದೇರ್ಜಗದಾತ್ಮನಃ ||

(ಶ್ರೀ. ಭಾ. ೩-೧೧-೩೭)

ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣದಲ್ಲಿಯೂ ಕೃತಾದಿ ಯುಗಗಳ ಗಣನವು ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಮನ್ವಂತರಗಳ ಪರಿಮಾಣವು ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಚತುರ್ಮುಗಾನಾಂ ಸಂಖ್ಯಾತಾ ಸಾಧಿಕಾ ಹ್ಯೇಕಸಪ್ತತಿಃ | ನಾಲ್ಪಯುಗಗಳಲ್ಲೂ ಇರುವ ವರ್ಷಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಎಪ್ಪತ್ತೊಂದುಸಲದಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾದಕಾಲವು ಈ ಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇನ್ನು ಕೊಂಚ ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಇದರೊಂದಿಗೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಇತರ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯು ನಿರ್ದೇಶವಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಇದರ ಪ್ರಮಾಣವೆಷ್ಟೆಂದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿರುವ ಯುಗ, ಮನ್ವಂತರ, ಕಲ್ಪ ಮೊದಲಾದ ಕಾಲದ ದೊಡ್ಡದೊಡ್ಡ ವಿಭಾಗಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿವರಣೆಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ (೧) ಜತೆ (೨) ಕೃತ, ತ್ರೇತಾ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಕಾಲವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು (೩) ಐದು ವರ್ಷಗಳ ಒಂದು ಕಾಲಪರಿಮಿತಿ (೪) ನೊಗ (೫) ಮಾನ ಅಥವಾ ಅಳತೆಯ ಸಾಧನ (೬) ಔಷಧಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ವಿಧ ಸಸ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಯದ್ವತ್ಪ್ರಾಂ ಯುಗೇಯುಗೇ ನವ್ಯಂ ಘೋಷಾದಮರ್ತ್ಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೯-೮)

ಅಶ್ವೋ ನ ಕ್ರಂದಜ್ವನಿಭಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಕುಶಿಕೇಭಿಯುಗೇಯುಗೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೬-೩)

ಯುಗೇಯುಗೇ ವಿದಥ್ಯಂ ಗೃಣದ್ವೈಶ್ವೇ ರಯಿಂ ಯಶಸಂ ಧೇಹಿ ನವ್ಯಸೀಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೮-೫)

ತ್ವಾಂ ದೂತಮಗ್ನೇ ಅಮೃತಂ ಯುಗೇಯುಗೇ ಹವ್ಯನಾಹಂ ದಧಿರೇ ಸಾಯುಮಿಾಡ್ಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೫-೮)

ಅಸೋ ಯಥಾ ನಃ ಶವಸಾ ಚಕಾನೋ ಯುಗೇಯುಗೇ ವಯಸಾ ಚೇಕಿತಾನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೩೬-೫)

ಧೃನಾ ಏವ ನಃ ಪಿತರೋ ಯುಗೇಯುಗೇ ಕ್ಷೇಮಕಾಮಾಸಃ ಸದಸೋ ನ ಯುಂಜತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೪-೧೨)

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಯುಗೇಯುಗೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪ್ರತಿದಿನಂ, ಕಾಲೇಕಾಲೇ, ಸರ್ವೇಷು ಯುಗೇಷು—ಪ್ರತಿದಿನದಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಸಮಸ್ತಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದಾರೆ.

ಏತದ್ವಜೋ ಜರಿತರ್ಮಾಪಿ ವೃಷ್ಟಾ ಆ ಯತ್ತೇ ಘೋಷಾನುತ್ತರಾ ಯುಗಾನಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೩-೮)

ಆ ಘಾ ತಾ ಗಚ್ಛಾನುತ್ತರಾ ಯುಗಾನಿ ಯತ್ರ ಜಾನುಯಃ ಕೃಣವನ್ನಜಾಮಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾ ಯುಗಾನಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮುಂದಿನ ಅಥವಾ ಮುಂದೆ ಬರುವ (Future)ಕಾಲ ಗಳು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು,

ಉಕ್ಥೇಷು ಶಸ್ಯಮಾನೇಷು ಯಃ ಪಶ್ಯಾದುತ್ತರೇ ಯುಗೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೨-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರೇ ಯುಗೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮುಂದಿನ ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ಯುಗವು ಕಳೆದು ಹೋದಮೇಲೆ ಅನಂತರ ಬರುವ ಮುಂದಿನ ಯುಗ ಅಥವಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಪುರೂಣಿ ರತ್ನಾ ದಧತಾ ನೈಗಸ್ತೇ ಅನು ಪೂರ್ವಾಣಿ ಚಖ್ಯಥುರ್ಯುಗಾನಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೭೦-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪೂರ್ವಾಣಿ ಯುಗಾನಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಕಳೆದು ಹೋದ ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ನಚ್ಯಂತೇ ನಾಂ ಕಕುಹಾ ಅಪ್ಪು ಜಾತಾ ಯುಗಾ ಜೂರ್ಣೇವ ವರುಣಸ್ಯ ಭೂರೇಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೮೪-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಯುಗಾ ಜೂರ್ಣೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ಅಥವಾ ಕಳೆದು ಹೋದ ಕಾಲ ಎಂದರ್ಥವು.

ಪ್ರಮಿನತೀ ಮನುಷ್ಯಾ ಯುಗಾನಿ ಯೋಷಾ ಜಾರಸ್ಯ ಚಕ್ಷಸಾ ವಿ ಭಾತಿ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೯೨-೧೧)

ತದೂಚುಷೇ ಮಾನುಷೇಮಾ ಯುಗಾನಿ ಕೀರ್ತೇನ್ಯಂ ಮಘನಾ ನಾಮ ಭಿಭ್ರತ್ |

(ಮು. ಸ. ೧-೧೦೩-೪)

ಯತ್ರಾ ನರೋ ದೇವಯಂತೋ ಯುಗಾನಿ ವಿತನ್ವತೇ ಪ್ರತಿ ಭದ್ರಾಯ ಭದ್ರಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೧೫-೨)

ಅಮಿನತೀ ದೈವ್ಯಾನಿ ವ್ರತಾನಿ ಪ್ರಮಿನತೀ ಮನುಷ್ಯಾ ಯುಗಾನಿ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೨೬-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಮು. ಸಂ. ೧-೧೪೪-೪ ; ೨-೨-೨ ; ೫-೫೨-೪ ; ೬-೧೬-೨೩ ; ೭-೯-೪ ; ೮-೪೬-೧೨ ; ೮-೫೧-೯ ; ೯-೧೨-೭ ; ೧೦-೨೭-೧೯ ; ೧೦-೧೪೦-೬ ; ಎಂಬ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಯುಗಾನಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಮನುಷ್ಯರ ಜೀವಿತ ಕಾಲವು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರ ಆಯುಃಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ಮಾನುಷಾ ಯುಗಾನಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮು. ಸಂ. ೫-೭೩-೩ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಾಹುಷಾ ಯುಗಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಮಾನವನ ಜೀವಿತಕಾಲ ವೆಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಆದರೆ—

ದೀರ್ಘತಮಾ ಮಾಮತೇಯೋ ಜುಜುರ್ವಾನ್ ದಶಮೇ ಯುಗೇ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೫೭-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡುವಾಗ—ಮಮತಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯ ಪುತ್ರನಾದ ದೀರ್ಘತಮಾಃ ಎಂಬ ಮುಷಿಯು ಹತ್ತು ಯುಗಗಳ ಪರ್ಯಂತರ (ದಶಯುಗಪರ್ಯಂತಂ) ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ತನ್ನ ಪತ್ನೀಪುತ್ರಾದಿಗಳೊಡನೆ ಸುಖವಾಗಿ ಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದು ಅನಂತರ ಎಂದರೆ ಹತ್ತು ಯುಗಗಳು ಕಳೆದಮೇಲೆ ಜೀರ್ಣವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳವನಾಗಿ ವೃದ್ಧಾಪ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಯುಗಗಳ ಕಾಲ ಮನುಷ್ಯನು ಜೀವಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಯುಗಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಐದು ಅಥವಾ ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಕಾಲವು ಸೂಚಿತವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಆದರಂತೆ ಹತ್ತು ಯುಗಪರ್ಯಂತರ ಎಂದರೆ ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ಮನುಷ್ಯನು ಅತಿ ವೃದ್ಧನಾಗಿ ಜೀರ್ಣಾವಯವ ಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಅವರ ವಾದವು. ಅದು ಹೇಗಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಯುಗಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕಾಲವೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿಲ್ಲ. ಮುಗ್ಧೇದದ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ—

(2)

ಯಾ ಓಷಧೀಃ ಪೂರ್ವಾ ಜಾತಾ ದೇವೇಭ್ಯಸ್ತ್ವಿಯುಗಂ ಪುರಾ |

(ಮು.ಸಂ. ೧೦-೯೭-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯೆನಲ್ಲಿ ಓಷಧಿವನಸ್ವತಿಗಳು ಎಂದರೆ ಸಸ್ಯವರ್ಗವು ದೇವತೆಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತ ಮೂರು ಯುಗಗಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯುಗಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡಕಾಲವಿಭಾಗವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಸಸ್ಯವರ್ಗವೇ ಇತರ ಜಲಿಸುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಮುಖ್ಯವಾದ ಆಹಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಎಷ್ಟೋಕಾಲದ ಹಿಂದೆಯೇ ಸಸ್ಯವರ್ಗವು ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಆಧುನಿಕವಿಜ್ಞಾನವೂ ಸಹ (modern science) ಇದನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ನಾವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಕ್ರಮದಂತೆ ಕೃತ, ತ್ರೇತಾ, ದ್ವಾಪರ, ಕಲಿ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕುಯುಗಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಮಾತ್ರ,

ಕಲಿಃ ಶಯಾನೋ ಭವತಿ ಸಂಜಿಹಾನಸ್ತು ದ್ವಾಪರಃ |

ಉತ್ತಿಷ್ಠಂಸ್ತ್ರೇತಾ ಭವತಿ ಕೃತಂ ಸಂಪದ್ಯದೇ ಚರಂಶ್ಚರೈವೇತಿ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩೩-೧೫)

ಕಲಿ, ದ್ವಾಪರ, ತ್ರೇತಾ, ಕೃತ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕುಯುಗಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಸೂಚಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ನಾಲ್ಕು ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಪುರುಷನ ನಾಲ್ಕುವಿಧ ಅವಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಪುರುಷನು ಮಲಗಿ ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಕಲಿ ಎಂಬ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವನೆಂದೂ ಎಚ್ಚರವಾಗಿದ್ದಾಗ ದ್ವಾಪರನೆಂದೂ ಎದ್ದುನಿಂತಾಗ ತ್ರೇತಾ ಎಂದೂ ಸಂಚಾರಶೀಲನಾದಾಗ ಕೃತ ಎಂಬ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವನೆಂದೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಕಲಿ, ದ್ವಾಪರ, ತ್ರೇತಾ, ಕೃತ ಎಂಬ ಯುಗಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಮತ್ತೊಂದು ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಕೆಲವರು ಕಲಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪಗಡೆಯಾಟದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ದಾಳಗಳ ಜಲನವಲನಗಳೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪ್ರತಿರೇತಾ ಸಂ ಕರ್ನಾರ ಇನಾಧಮತ್ |

ದೇವಾನಾಂ ಪೂರ್ವೇ ಯುಗೇಽಸತಃ ಸದಜಾಯತ || ೨ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಬ್ರಹ್ಮಣಃ | ಪತಿಃ | ಏತಾ | ಸಂ | ಕರ್ನಾರಃ | ಇನ | ಅಧಮತ್ |

ದೇವಾನಾಂ | ಪೂರ್ವೇ | ಯುಗೇ | ಅಸತಃ | ಸತ್ | ಅಜಾಯತ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽನ್ನಸ್ಯ ಪತಿರದಿತಿರೇತೈತಾನಿ ದೇವಾನಾಂ ಜನ್ಮಾನಿ ಕರ್ಮಾರ ಇವ ಸ ಯಥಾ ಭಸ್ತ್ರಯಾಗ್ನಿಮುಪಧಮಿತಿ ಪ್ರಜ್ವಲನಾರ್ಥಮೇವಂ ಸಮಧಮತ್ | ಉದಪಾದಯದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ದೇವಾನಾಂ ಪೂರ್ವೇ ಯುಗೇ | ಅದಿಸೃಷ್ಟಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತೇಷಾಮುಪಾದಾನಕಾರಣಾದಸತೋ ನಾನುರೂಪವರ್ಜಿ- ತತ್ವೇನಾಸತ್ವಮಾನಾದ್ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸಕಾಶಾತ್ಸನ್ನಾನುರೂಪವಿಶಿಷ್ಟಂ ದೇವಾದಿಕಮುಜಾಯತ | ಪ್ರಾದುರ- ಭೂತ್ | ಅಸದ್ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ತತೋ ವೈ ಸದಜಾಯತ | ತೈ.ಉ. ೨-೨ | ಇತಿ ಹಿ ಶ್ರುತಿಃ | ನ ಸದಾತ್ಮಕಸ್ಯ ಪ್ರಪಂಚಸ್ಯಾಸತ್ಕಾರಣತ್ವಂ ಯುಕ್ತಮಿತಿ ನಾಚ್ಯಂ ಛಂದೋಗೈಃ ಕಥಮಸತಃ ಸಜ್ಜಾಯೇ- ತೇತ್ಯಸತ್ಕಾರಣತ್ವಮಾಕ್ಷಿಪ್ಯ ಸತ್ತ್ವೇನ ಸೋಮ್ಯೇದಮಗ್ರ ಅಸೀದಿತ್ಯವಧಾರಿತತ್ವಾತ್ | ಛಾಂ.ಉ. ೬-೨-೨ | ತರ್ಹ್ಯಸತ್ಕಾರಣಪ್ರತಿಸಾದಕನಾಕ್ಯಾನಾಂ ಕಾ ಗತಿರಿತಿ ಚೇತ್ ತೇಷಾಮನ್ಯಾಕೃತತ್ವಾಭಿ- ಪ್ರಾಯತ್ವಾತ್ ತದ್ಧೇದಂ ತರ್ಹ್ಯನ್ಯಾಕೃತಮಾಸೀತ್ | ಶತ. ೧೪-೪-೨-೧೫ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಯದ್ಯೇವಂ ತರ್ಹ್ಯದಿತೇಃ ಸಕಾಶಾತ್ಕಥಂ ದೇವಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಃ | ನಾಯೋರಗ್ನಿರಿತ್ಯಾದಿನತ್ ಅಭಿಷ್ಠಾನಸಕಾಶಾದು- ತ್ಪತ್ತೇಃ | ಯದ್ವಾ | ದೇವಾನಾಂ ಕಾರಣಭೂತಂ ಸದಸತೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸಕಾಶಾದುತ್ಪನ್ನಮಿತಿ ಯೋಜ- ನಾದುಕ್ತನ್ಯಾಯೋಽಸ್ಮಿನ್ನಷ್ಟೇಽಪಿ ಸಮಾನ ಏವ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಕರ್ಮಾರ ಇವ—ಕಮ್ಮಾರನು ತನ್ನ ತಿದಿಯನ್ನು ಒತ್ತಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವಂತೆ | ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸ್ವತಿಃ—ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು (ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಪತಿಯಾದ ಅದಿತಿಯು) | ಏತಾ—ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಸಮಧಮತ್—ಜೈತನ್ಯದಿಂದ ತುಂಬಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದನು | ದೇವಾನಾಂ—ದೇವತೆಗಳು | ಪೂರ್ವೇ ಯುಗೇ—ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಅಸತೇಃ—ನಾನುರೂಪವರ್ಜಿತವಾದ ಅಮೂರ್ತವಾದ ತತ್ತ್ವದಿಂದ | ಸತ್—ನಾನುರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೇವಾದಿಗಳು | ಅಜಾಯತ—ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.

|| ಛಾಂದಾಭಾ ||

ಕಮ್ಮಾರನು ತನ್ನ ತಿದಿಯನ್ನು ಒತ್ತಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವಂತೆ, ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಜೈತನ್ಯದಿಂದ ತುಂಬಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದನು. ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾನುರೂಪರಹಿತವಾದ ಅಮೂರ್ತತತ್ತ್ವದಿಂದ, ನಾನುರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೇವಾದಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.

English Translation

Brahmanaspati filled these (generations of the gods) with breath as a blacksmith (his bellows); in the first age of the gods the existent was born of the nonexistent.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ ಎಂದರೆ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಪಾಲಕನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಥವಾ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಅಥವಾ ಅದಿತಿಯು. ಅದಿತಿಯೆಂದರೆ ಪ್ರಪಂಚನಿಯಾಸಕ ಶಕ್ತಿಯು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಈ ಸೂಕ್ತದ ನಾಲ್ಕನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ ಏತಾಃ ಕರ್ಮಾರ ಇವ ಅಧಮುತ್—ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವ ಕಮ್ಮಾರನು ಕಬ್ಬಿಣವನ್ನು ಕಾಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆಗ್ನಿಯನ್ನು (ಕೆಂಡವನ್ನು) ತನ್ನ ತಿದಿಯಿಂದ ಒತ್ತಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಗಾಳಿಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವಂತೆ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಆವ್ಯಾಹತಶಕ್ತಿಯಿಂದ ತುಂಬಿ ಅವರನ್ನು ಜೈತನ್ಯಯುಕ್ತರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಸಮಸ್ತವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಸರ್ವೇಶ್ವರನಲ್ಲಿವೆ. ಆ ಶಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಭಾಗವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅವರು ಜೈತನ್ಯಸಹಿತರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿರುವ ಜೈತನ್ಯವು ಒಂದು ಸಮುದ್ರವಿದ್ದಂತೆ. ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ನದಿ, ಭಾವಿ, ಕೆರೆ ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತ ಜಲಾಶಯಗಳಿಗೂ ಸಮುದ್ರವು ಹೇಗೆ ಮೂಲಭೂತವೋ ಅದರಂತೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಸಮಸ್ತ ಜೈತನ್ಯವೂ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಥವಾ ಸರ್ವೇಶ್ವರನ ಜೈತನ್ಯದ ಒಂದು ಅಂಶವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ತನ್ನ ಅಂಶವಾದ ಜೈತನ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಭಾಗವನ್ನು ದೇವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ಅವರು ನಿಶ್ಚೇಷ್ಟಿತರಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲ, ಆಲೋಚನೆಮಾಡಬಲ್ಲ, ಕರ್ಮಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದೇವಾನಾಂ ಪೂರ್ವೇ ಯುಗೇ ಅಸತಃ ಸತ್ ಅಜಾಯತ—ಇಲ್ಲಿ ದೇವಾನಾಂ ಪೂರ್ವೇ ಯುಗೇ ಎಂದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು (ಅಥವಾ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು) ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ, ಅದಿಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ (ಎಂದರೆ, ಬೆಟ್ಟ, ನದಿ, ವೃಕ್ಷ, ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು ಇತ್ಯಾದಿ) ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವೆಂದೇ ಇದ್ದಿತು. ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ತಾನೇತಾನಾಗಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಅಗೋಚರವಾದ ತನ್ನ ಅನಂತಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದನು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಈ ವಿಧವಾದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಕ್ತ, ನಿರ್ಗುಣ, ಅಸತ್ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳುಂಟು. ಆದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಅಸತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಸತ್ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಪರ್ವತಾದಿಗಳು, ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮೊದಲಾದವು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂದು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ಮವನ್ನು ಷಃಷಿಯು ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಅಸದ್ವ್ಯಾ ಇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್ | ತತೋ ವೈ ಸದಜಾಯತ (ತೈ. ಉ. ೨-೭) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೂ (ತೈತ್ತಿರೀಯ ಉಪನಿಷತ್) ಕಥಮಸತಃ ಸಜ್ಜಾಯೇತ ಸತ್ತ್ವೇನ ಸೋಮ್ಯೇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್ ಎಂಬ ಛಾಂದೋಗ್ಯ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯವೂ (ಛಾ. ಉ. ೬-೨-೨) ತದ್ದೇದಂ ತಹ್ಯವ್ಯಾಕೃತಮಾಸೀತ್ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೨-೨-೧೫) ಎಂಬ ಶಫಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವೂ, ನಾಯೋರಗ್ನಿಃ (ತೈ. ಆ. ೮-೧) ಎಂಬ ತೈತ್ತಿರೀಯಾರಣ್ಯಕವಾಕ್ಯವೂ ನಾಶದಾಸೀನ್ನೋ ಸದಾಸೀತ್ ಎಂಬ ಮುಗ್ಧೇದ ವಾಕ್ಯವೂ (೧೦-೧೨-೧) ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತವೆ. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕೊನೆಯ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ನಾವು ಮುಂದೆ ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ದೇವಾನಾಂ ಯುಗೇ ಪ್ರಥಮೇ ಸತಃ ಸದಜಾಯತ ।

ತದಾಶಾ ಅನ್ವಜಾಯಂತ ತದುತ್ತಾನಪದಸ್ಪರಿ ॥ ೩ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ದೇವಾನಾಂ | ಯುಗೇ | ಪ್ರಥಮೇ | ಅಸತಃ | ಸತ್ | ಅಜಾಯತ |

ತತ್ | ಅಶಾಃ | ಅನು | ಅಜಾಯಂತ | ತತ್ | ಉತ್ತಾನಪದಃ | ಪರಿಃ ॥ ೩ ॥

ಃ ಸಾಯಜಘಾತ್ಯಂ ।

ಪೂರ್ವಾರ್ಧಮುಕ್ತಂ । ತದನ್ವಾರಾ ದಿಶೋಽಜಾಯಂತ | ತತ್ಪರಿ | ತದನ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಉತ್ತಾನ-
ಪದಃ | ಉತ್ತಾನಮೂರ್ಧ್ವತಾನಂ ಪದ್ಯಂತ ಇತ್ಯುಕ್ತಾನಪದೋ ವೃಕ್ಷಾಃ | ಕೇಽಜಾಯಂತ | ಪ್ರಾದುರ-
ಭವನ್ ॥

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ

ದೇವಾನಾಂ—ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ | ಪ್ರಥಮೇ ಯುಗೇ—ಆದಿಕಾಲವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಸಮಯದಲ್ಲಿ |
ಅಸತಃ—ನಾಮರೂಪರಹಿತವಾದ ತತ್ತ್ವದಿಂದ | ಸತ್—ನಾಮರೂಪನಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತತ್ತ್ವವು | ಅಜಾಯತ—
ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು | ತತ್ ಅನು—ಅದರನಂತರ | ಅಶಾಃ—ದಿಕ್ಕುಗಳು | ಅಜಾಯಂತ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು |
ತತ್ಪರಿ—ಅದಾದಮೇಲೆ | ಉತ್ತಾನಪದಃ—ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು.

ಃ ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಆದಿಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಸೃಷ್ಟಿಸಮಯದಲ್ಲಿ) ನಾಮರೂಪರಹಿತವಾದ ತತ್ತ್ವದಿಂದ
ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಗತ್ತತ್ತ್ವವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಅದರನಂತರ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು.
ಅದಾದಮೇಲೆ ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು.

English Translation

In the first age of the gods the existent was born of the non-existent ;
after that the quarters (of the horizon) were born, and after them the
upward-growing (trees).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ವಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧವೇ ಈ ಋಕ್ವಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೆ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಪ್ರಥಮೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದ್ದೇ ಇದೆ. ಪ್ರಥಮೇ ಯುಗೇ ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವಾಗ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲನೇ ಯುಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಯುಗವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಪೂರ್ವಯುಗವೆಂದರೆ ಈಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಯುಗವಲ್ಲದ ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾನೊಂದು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತ ಮೂರು ಯುಗಗಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಸಸ್ಯವರ್ಗದ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತೆಂದೂ ಯಾ ಓಷಧೀಃ ಪೂರ್ವ ಜಾತಾ ದೇವೇಭ್ಯಸ್ತ್ರಿಯುಗಂ ಪುರಾ (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೯೭-೨) ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ ಮತ್ತು ಈ ಋಕ್ವಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿಯೂ ತದುತ್ತಾನಪದಸ್ವರಿ-ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳು (ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಗಳು ಅಥವಾ ಸಸ್ಯವರ್ಗವು) ಪ್ರಥಮಯುಗಾನಂತರ, ದೇವತೆಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಸಸ್ಯವರ್ಗವೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಆಹಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಸಸ್ಯವರ್ಗದ (ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳ) ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವೂ ಸಮಂಜಸವೂ ಆಗಿದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಭೂರ್ಜ್ಞ ಉತ್ತಾನಪದೋ ಭುವ ಆಶಾ ಅಜಾಯಂತ |

ಅದಿತೇರ್ಧಕ್ಷೋ ಅಜಾಯತ ದಕ್ಷಾದ್ವದಿತಿಃ ಪರಿಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಭೂಃ | ಜ್ಞೇ | ಉತ್ತಾನಪದಃ | ಭುವಃ | ಆಶಾಃ | ಅಜಾಯಂತ |

ಅದಿತೇಃ | ದಕ್ಷಃ | ಅಜಾಯತ | ದಕ್ಷಾತ್ | ಊಂ ಇತಿ | ಅದಿತಿಃ | ಪರಿಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಭೂರುತ್ತಾನಪದೋ ವೃಕ್ಷಾಜ್ಞೇ | ತಥಾ ಭುವಃ ಸಕಾಶಾದಾಶಾ ಅಜಾಯಂತ | ತಥಾದಿತೇರ್ಧಕ್ಷೋಽಜಾಯತ | ಉತ್ಪನ್ನಃ | ದಕ್ಷಾದು ದಕ್ಷಾದಪ್ಯದಿತಿಃ ಪರ್ಯಜಾಯತ | ನ ಸ್ಪೋತ್ವನ್ನಂ ಕಾರ್ಯಂ ಸ್ವಸ್ಮೈವ ಕಾರಣಮಪಿ ಭವತೀತಿ ವಿಪ್ರತಿಷಿದ್ಧಮಿತಿ ನಾಚ್ಯಂ | ಯಾಸ್ಯಾಚಾರ್ಯ ಇದಮೇವ ನಾಕೃಮುದಾಹೃತ್ಯ ವಿರೋಧನಾಶಂಕೃ ಪರ್ಯಹರತ್ | ತಥಾ ಹಿ | ಅದಿತೇರ್ಧಕ್ಷೋ ಅಜಾಯತ ದಕ್ಷಾದ್ವದಿತಿಃ ಪರಿತಿ ಚ ತತ್ಕೃತಮುಪಪದ್ಯೇತ ಸಮಾನಜನ್ಮಾನೌ ಸ್ಯಾತಾಮಿತ್ಯಪಿ ನಾ ದೇವಧರ್ಮೇಣೇತರೇತರಜನ್ಮಾನೌ ಸ್ಯಾತಾಮಿತರೇತರಪ್ರಕೃತೀ | ನಿ. ೧೧-೨೩ | ಇತಿ ||

| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ |

ಭೂಃ—ಭೂಲೋಕವು | ಉತ್ತಾನಪದಃ—ವೃಕ್ಷದಿಂದ | ಜಜ್ಞೇ—ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು | ಭುವಃ—
ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ | ಆಶಾಃ—ದಿಕ್ಕುಗಳು | ಅಜಾಯಂತ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು | ಅದಿತೇಃ—ಅದಿತಿಯಿಂದ | ದಕ್ಷಃ—
ದಕ್ಷನು | ಅಜಾಯತ—ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು | ದಕ್ಷಾದು—ಪುನಃ ದಕ್ಷನಿಂದ | ಅದಿತೀಃ—ಅದಿತಿಯು | ಪರ್ಮಜಾಯತ—
ಉತ್ಪನ್ನಳಾದಳು.

| ಭಾವಾರ್ಥ |

ವೃಕ್ಷದಿಂದ ಭೂಲೋಕವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಅದಿತಿಯಿಂದ
ದಕ್ಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಪುನಃ ದಕ್ಷನಿಂದ ಅದಿತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನಳಾದಳು.

English Translation

The earth was born from the upward-growing (tree) the quarters,
were born from the earth ; Daksha was born from Aditi, and afterwards
Aditi from Daksha

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ಭೂಮಿಯೂ ಭೂಮಿಯಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವೆಂದು
ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ಸಸ್ಯವರ್ಗವೂ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳೂ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಇರು
ವುದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಬಲ್ಲರು. ಅವುಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಭೂಮಿಯು ಅವಶ್ಯಕವಾದ್ದರಿಂದ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ
ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯು ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ಭೂಮಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುವುದ
ರಿಂದ ವೃಕ್ಷಗಳೇ ಮೊದಲಿದ್ದು ಅನಂತರ ಭೂಮಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಆಯಿತೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧ
ವಲ್ಲವೇ ? ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಉದಕವು ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿ ಆ ಉದಕವು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡಿತು.
ಆಪೋ ವಾ ಇದಮಗ್ರೇ ಸಲಿಲಮಾಸೀತ್, ಆಪೋ ವಾ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನ್ಯಾಪಃ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ
ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಅಪ ಏವ ಸಸರ್ಜಾದೌ ಎಂಬ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳೂ ಸಹ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮೊದಲು ಎಂದರೆ ಭೂಮಿ
ಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಉದಕವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ.
ಇದಲ್ಲದೆ ಅಗ್ನೇರಾಪಃ | ಅದ್ಯಃ ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯವೂ ಉದಕದಿಂದಲೇ ಭೂಮಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿ
ತೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ಉದಕವೇ ಮೂಲವು. ಉದಕದಲ್ಲಿ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಂಟೇ, ಎಂದರೆ
ಉಂಟು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಸಮುದ್ರದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾನಾವಿಧ ಸಸ್ಯವರ್ಗವಿರುವುದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಿಷ
ಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತಾನಪದಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಲ್ಮುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ಅಥವಾ ಹರಡುವ ಎಂದರ್ಥಮಾಡ
ಬಹುದು. ಸಮುದ್ರದ ಉದಕರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಲ್ಮುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ಒಂದುವಿಧ ಜೀವರಾಶಿಯಿಂದ (Coral)
ಭೂಮಿಯಂತಿರುವ ಘಟ್ಟಭಾಗವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು ಆಧುನಿಕ ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ತಿಳಿದೇ ಇದೆ. ಅಥವಾ ರಸರೂಪ
ವಾದ ಉದಕದಿಂದ ಘನೀಭೂತವಾದ ಪೃಥ್ವಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಇನ್ನು ಭೂಮಿಯಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಬಹುದು— ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ನೀರೇ ಆವರಿಸಿ ಮೇಲೆ, ಕೆಳಗೆ, ಮೊದಲಾದ ಯಾವ ವಿಭಾಗಗಳೂ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ದಿಕ್ಕುಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿರುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಭೂಮಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಯಾದನಂತರ ಪೂರ್ವಪಶ್ಚಿಮದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಉರ್ಧ್ವಾದ್ಧರ ಎಂಬ ದಿಕ್ಕುಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ತಾನಾಗಿಯೇ ಆಯಿತು ಎಂದರೆ ಅದರ ಅವಶ್ಯಕತೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದೆ

ಈ ಋಕ್ಮಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿರುವ—ಅದಿತಿರ್ದಕ್ಷೋ ಅಜಾಯತ ದಕ್ಷಾದ್ವದಿತಿಃ ಪರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ. ಅದಿತಿಯಿಂದ ದಕ್ಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು ಎಂಬುವದು ಮೊದಲನೆಯ ವಾಕ್ಯ ; ದಕ್ಷನಿಂದ ಅದಿತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನಳಾದಳು ಎಂಬುವದು ಎರಡನೆಯ ವಾಕ್ಯ. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥವು (ವಿಷಯವು) ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಾಗಿಲ್ಲವೇ ? ಕಾರಣದಿಂದ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದೇನೋ ಸರಿ. ಆದರೆ ಕಾರ್ಯವು ಕಾರಣಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾಗುವುದು ಹೇಗೆ ? ಈ ವಿರೋಧಾಭಾಸವು ಹೇಗೆ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದು ? ಎಂದರೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಎರಡು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಮೊದಲನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅದಿತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಪಂಚನಿಯಾಮಕಶಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಆಗ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ದಕ್ಷನೂ, ದಕ್ಷನಿಂದ ಅವನ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಅದಿತಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರೆಂಬ ವಿಷಯವು ಸಮಂಜಸವಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಯಾಸ್ಕರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ—

ಅದಿತ್ಯೋ ದಕ್ಷ ಇತ್ಯಾಹುರಾದಿತ್ಯಮಧ್ಯೇ ಚ ಸ್ತುತಃ | ಅದಿತಿರ್ದಕ್ಷಾಯಣೇ | ಅದಿತೇರ್ದಕ್ಷೋ
ಅಜಾಯತ ದಕ್ಷಾದ್ವದಿತಿಃ ಪರಿ | ಇತಿ ಚ | ತತ್ಕಥಮುಪಪದ್ಯೇತ ಸಮಾನಜನ್ಮಾನೌ
ಸ್ಯಾತಾಮಿತಿ | ಅಪಿ ವಾ ದೇವಧರ್ಮೇಣೇತರೇತರಜನ್ಮಾನೌ ಸ್ಯಾತಾಮಿತರೇತರಪ್ರಕೃತೀ ||

(ನಿ. ೧೧-೨೨)

ಎಂದರೆ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ದಕ್ಷನೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ದಕ್ಷನು ಅದಿತಿಪುತ್ರರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಅದಿತಿಪುತ್ರರಲ್ಲೊಬ್ಬನಂತೆ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಅದಿತಿಗೆ ದಾಕ್ಷಾಯಿಣಿಯೆಂದು ಎಂದರೆ ದಕ್ಷಪುತ್ರಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಈಗ ಅದಿತೇರ್ದಕ್ಷೋ ಅಜಾಯತ ದಕ್ಷಾದ್ವದಿತಿಃ ಪರಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯಿಂದ ದಕ್ಷನೂ ದಕ್ಷನಿಂದ ಅದಿತಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರವಿರೋಧವು ವ್ಯಕ್ತಪಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವು ? ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ದಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅದಿತಿಯರು ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವು ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದನ್ನು ಋಷಿಯು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಿಂದ ಮತ್ತೊಬ್ಬರು ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುವುದೂ ಅಥವಾ ಅವರ ಸ್ವಭಾವಾದಿಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಅನುಸರಿಸಿರುವುದೂ ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅದಿತಿಯೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಋಕ್ಮಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.

ಋ. ಸಂ. ೨-೨೭-೧ನೇ ಋಕ್ಮಿನಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ದಕ್ಷನಾಮಕನಾದ ಅದಿತ್ಯನ ತಾಯಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಎರಡು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ೧೦-೫-೭ ; ೧೦-೬೪-೫ನೇ ಋಕ್ಮುಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅದಿತಿಯರ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವು ತೀರ ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿವೆ,

ಅದಿತಿಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಯಾಸ್ಮರು—ಅದಿತಿರದೀನಾ ದೇವಮಾತಾ (ನಿ. ೪-೨೨) ಕ್ಷೇಣವಾಗ ದಿರುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ, ದೇವಮಾತೆ ಎಂದು ಅದಿತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಅದಿತಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅವಳ ನಾನಾವಿಧ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸತಕ್ಕ—

ಅದಿತಿರ್ದ್ಯೌರದಿತಿರಂತರಿಕ್ಷಮದಿತಿರ್ಮಾತಾ ಸ ಪಿತಾ ಸ ಪುತ್ರಃ |

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅದಿತಿಃ ಪಂಚಜನಾ ಅದಿತಿರ್ಜಾತಮದಿತಿರ್ಜನಿತ್ವಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಅಖಂಡಳಾದ ಅದಿತಿಯು ಸಕಲವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಜನ್ಮದಾತೆಯು, ಅವಳೇ ಜಗಜ್ಜನನಿಯು, ಜಗಜ್ಜನಕನು. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲವಸ್ತುವೂ ಅವಳೇ, ಅದಿತಿಯೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನವು. ನಿಷಾದಾದಿ ಚತುರ್ವರ್ಣದ ಐದು ವಿಧ ಜನರ ಪಂಗಡಗಳೂ ಅವಳೇ, ಅದಿತಿಯೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳು, ಅವಳೇ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸ್ವರ್ಗವು, ಅವಳೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು, ಅವಳೇ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವು, ಅವಳೇ ವಿಶ್ವನಿಯಾಮಕಳು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ನಿಷ್ಕಿಗ್ರೀ ಮತ್ತು ಉಷಸ್ಸು ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ದೇವಮಾತೆಯೆಂದು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವವರಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯೇ ಪ್ರಥಮ ದೇವತೆಯೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

1. ಅದಿತಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಿಶೇಷಗಳು.

ಅದಿತಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಸೂಕ್ತವಾವುದೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವ ಸುಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅದಿತಿಯು ಪ್ರಶಂಸಿತಳೂ, ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳೂ ಆಗಿದ್ದಾಳೆ. ಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನೂ, ಪಶ್ವಾದಿಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಅವಳ ರಕ್ಷಣೆಯೂ, ಕ್ಷಮೆಯೂ, ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (೧-೪೩-೨). ವರುಣನಿಗೂ, ಇನ್ನೂ ಇತರ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮಾತೃವೆಂದೂ ವರ್ಣಿತ ಆಗಿದ್ದಾಳೆ. ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಪದವನ್ನು, (1) ಪೃಥ್ವಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ, (2) ವಾಙ್ಮನುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, (3) ಗೋನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ, (4) ದ್ಯಾವಾವೃಥಿವೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರಿಸಿ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ (ನಿ. ೧- ; ೧-೧೧ ೨-೧೧; ೩-೩೦). ನಿರುಕ್ತದ ೪-೨೨ ನೇ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯನ್ನು ಅದೀನಾ ದೇವಮಾತಾ, ಮಹಾತ್ಮಳಾದ ದೇವಮಾತೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (೧-೧೧೩-೧೯) ದೇವಮಾತೆಯಾದ ಉಷಸ್ಸೇ ಅದಿತಿಯ ಅನೇಕನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ (ಸಾಯಣರು ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ). ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯ ಮುಖವೆಂದು ಸ್ಥೂಲವಾದ ಅರ್ಥ. ಅವಳ ರೂಪಾಂತರವೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ನಿರುಕ್ತದ ಬೇರೆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ (೧೧-೨೨) ದೇವತೆಗಳ ವರ್ಗೀಕರಣವನ್ನು (ಹಿಂದೆ ತೋರಿಸಿದಂತೆ) ಅನುಸರಿಸಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥರಾದ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಗೆ ಅಗ್ರಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ಅಥಾತೋ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾಃ | ತಾಸಾಂ ಅದಿತಿಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮಿನೀ ಭವತಿ

(ನಿ. ೧೧-೨೨)

ಮಧ್ಯಮಲೋಕದ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಗೇ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವಿರುವುದು.

ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ೪-೫೫-೩; ೪-೫೫-೭; ೫-೫೧-೧೧; ೬-೫೦-೧; ೭-೩೮-೪; ೭-೪೦-೨; ೮-೨೫-೧೦; ೮-೨೭-೫; ೮-೫೬-೧೦. ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯನ್ನು ದೇವಿಯೆಂದೂ, ೨-೪೦-೬; ೭-೪೦-೪; ೧೦-೯೨-೧೪ ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದೇವೀ ಅದಿತಿರನರ್ವಾ, ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವಳೂ, ದೇವಾತ್ಮಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯೆಂದೂ; ೧-೧೩೬-೩ ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾಯುತಳೂ, ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಧರಿಸುವವಳೆಂದೂ, ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥಳೆಂದೂ (ಚ್ಯೋತಿಸ್ತೀತೀಮದಿತಿಂ.....) ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ, ಉರುವ್ಯಚಾಃ; ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವಳು; (೫-೪೬-೬); ವಿಶ್ವಜನ್ಯಾಂ; ಸಕಲಮಾನವರಿಗೂ ಪ್ರಿಯ ಸಖಳು (೭-೧೦-೪); ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾದವಾಗಿವೆ. ಇಂತಹ ಉತ್ತಮಳೂ, ಲೋಕೋಪಕಾರಿಣಿಯೂ ಆದ ಅದಿತಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ.

“ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಾನು ಅದಿತಿಯನ್ನು ಅನುಸ್ಮೃತವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ” ಎಂದು ಋಷಿಯು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ. (೫-೬೯-೩) ೧-೧೮೫-೩ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆದೇ ಅದಿತಿಯ ಶುದ್ಧವಾದುದೂ, ಕ್ಷಯರಹಿತವಾದುದೂ, ದಿವ್ಯವಾದುದೂ ಅತ್ಯಂತ ಪೂಜ್ಯವಾದುದೂ ಆದ ಧನದಾನವು ಯಾಚಿತವಾಗಿದೆ. ೧-೧೬೬-೧೨ ರಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವಾಗ, ಅವರಿಂದ ದತ್ತವಾಗತಕ್ಕ ಅನುಗ್ರಹವು ಅದಿತಿಗಳ ದಾನಕ್ಕೆ ಸಮನಾಗಿದೆಯೆಂದು ಅದಿತಿಯ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿದೆ. ೪-೫೫-೩ ರಲ್ಲಿ ಪಸ್ತ್ಯಾ ಎಂಬುದು ಅದಿತಿಯ ವಿಶೇಷಗುಣವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಸಕಲರಿಗೂ ಆಶ್ರಯದಾತಳಾದ ಗೃಹದೇವತೆಯೆಂಬುದು ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯ ಮಹದ್ಗುಣಗಳನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ—

ಮಹೀಮೂ ಷು ಮಾತರಂ ಸುವ್ರತಾನಾಂ.....ಅದಿತಿಂ ಸುಪ್ರಣೀತಿಂ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧.೫-೧-೫ ಮತ್ತು ವಾ. ಸಂ. ೨೧-೫)

ಭಕ್ತರಿಗೆ ಆಶ್ರಯದಾತಳಾದ ಮಾತೆಯ ಸ್ವರೂಪಳೂ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನೇತ್ರಿಯೂ, ಅತ್ಯತಿಶಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವಳೂ ಜರಾರಹಿತಳೂ, ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವಳೂ, ರಕ್ಷಕಳೂ, ಕುಶಲತೆಯಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಸತ್ಪಥದಲ್ಲಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವವಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯನ್ನು ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯೋಣ ಎಂದು ಅವಳ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

2. ಅದಿತಿಯ ಮೂಲರೂಪದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ Roth ಮತ್ತು Max-muller ಎಂಬುವರು ತಿಳಿಸಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು :—

ಅದಿತಿಯೆಂಬುದು, ನಿಯಮಿತವಾದ ಸೀಮಾಪ್ರದೇಶಗಳುಳ್ಳ ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೂ, ಮಾನಾತೀತವಾದ ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೂ ಆದ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಅನಂತತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲು ಅನಂತ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪರ್ಯಾಯಪದವಾಗಿದೆಯೆಂದು Roth ಎಂಬ ಪಂಡಿತನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ

ವಾಗಿರುತ್ತೆ. ಇದೇ ಪಂಡಿತನು ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗಲೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದಿತಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಲಂಘ್ಯ, ಅನತಿಕ್ರಮಣೀಯ, ಆಕ್ಷಯ, ಪ್ರಮಾಣಾತೀತ ಎಂಬರ್ಥವು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. “ಅನಂತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ದೇವತಾವಿಶೇಷಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಈ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇವಳು ಪೂಜಿತಳಾಗಿದಾಳೆ. ಅಲೌಕಿಕವಾದ ದಿವ್ಯತೇಜಸ್ಸು ಯಾವರೀತಿ ಅಪಾರ್ಥಿವವೂ, ನಿತ್ಯವೂ ಆದ ತತ್ತ್ವವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರುವುದೋ ಅದರಂತೆಯೇ ತೇಜೋರೂಪರಾದ ವರುಣ, ಮಿತ್ರ, ಆರ್ಯಮಾ, ಭಗ ಇತ್ಯಾದಿ ಆದಿತ್ಯರೂ ಸಹ ಅದಿತಿರೂಪನಾದ ಈ ನಿತ್ಯತತ್ತ್ವದ ಪುತ್ರರೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. “ಮಾನಾತೀತವಾದುದೂ, ಲೌಕಿಕಗೋಚರಕ್ಕೆ ಅತೀತವಾದುದೂ ಆದ ನಿತ್ಯತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ವೈದಿಕಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಯು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ರೂಪಾದಿಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿ ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದಿತ್ಯರನ್ನು ಧಾರಣಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೂ, ಆದಿತ್ಯರಿಂದಲೇ ಧರಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದೂ, ಆದ ಈ ನಿತ್ಯತತ್ತ್ವವು ಆದಿತ್ಯರಿಗೆಲ್ಲಾ ಆಶ್ರಯರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿಯು ಅವರೆಲ್ಲರ ಸಾರಭೂತವೂ ಆಗಿದೆ” ಎಂದು ಇದೇ ಪಂಡಿತನು ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

(Journal of the German Oriental Society Vol. 6. 69)

ಅನಂತ ಎಂಬ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಅದಿತಿ ದೇವತೆಯು ಋಷಿಗಳಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನಳು. ಆದರೆ, ಕೇವಲ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಭಾವಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲೇ ಅನೂರ್ತರೂಪದಲ್ಲಿ ಚಿಂತಿತಳಾಗಿರತಕ್ಕ ತತ್ತ್ವವಾಗಿರದೇ, ಅನೂರ್ತರೂಪದ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಮಾನುಷಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರಳಾಗತಕ್ಕವಳೂ, ಅನಂತವಾದ ವಿಸ್ತೃತಿಯುಳ್ಳವಳೂ, ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಮಾರಿದವಳೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷಾದಿ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಅತೀತಳೂ ಆಗಿದ್ದಾಳೆ. ಅನಂತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಅದಿತಿಯು ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ.”

(Translation of the Rig-veda. 1-230)

3. ಅದಿತಿಯು ಆದಿತ್ಯರ ಮಾತೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಪ್ರಕರಣಗಳು:—

ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಅದಿತಿಯು, ವರುಣಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಾತೃವೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳೇ ಅಲ್ಲದೇ ಇತರ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

“ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುಗಳಾದ ಮಿತ್ರವರುಣರು ತಮ್ಮ ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಲೆಂದು, ಜಗನ್ಮಾತೆಯೂ, ಮಹತ್ತ್ವರೂಪವುಳ್ಳವಳೂ, ಪೂಜ್ಯಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯು ಮಿತ್ರವರುಣರನ್ನು ಹೆಡೆದಳು”
(ಉ-೨೫-೩)

“ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತನಾದ ಮಿತ್ರನಿಗೂ ಅರ್ಯಮನಿಗೂ, ಪವಿತ್ರಾತ್ಮನಾದ ವರುಣನಿಗೂ ಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯು ನಮಗೆ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡಲಿ.

(ಋ.ಸಂ. ೧೦-೩೬-೩; ೧೦-೧೩೨.೬ ; ಅ. ವೇ. ೫-೧-೯) (ಉ-೪೭-೯)

೨-೩೭-೭ರಲ್ಲಿ ‘ರಾಜಪುತ್ರಾ’ ಎಂದರೆ ಜಗತ್ಪ್ರಭುಗಳಾದ ವರುಣಾದ್ಯಾದಿತ್ಯರೇ ಪುತ್ರಳಾಗಿ ಉಳ್ಳವಳೂ ಎಂದೂ; ೩-೪-೧೧ರಲ್ಲಿ “ಸುಪುತ್ರಾ” ಉತ್ತಮರಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳು ಎಂದೂ: ೮-೫೬-೧೧ರಲ್ಲಿ ಉಗ್ರಪುತ್ರಾ ಅತಿ

ಪ್ರಬಲವಾದ ಶಕ್ತಿಯುತರಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳು ಎಂದೂ, ಅರ್ಥವೇದದ ೩-೮-೨ ಮತ್ತು ೧೧-೧೧-೧ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶೂರಪುತ್ರಾ ಎಂದೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಆ. ವೇ. ೮-೯-೨೧ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಯೋನಿರದಿತಿ-ರಷ್ಟಪುತ್ರಾ ಅದಿತಿಯು ಅಷ್ಟಯೋನಿಯುಳ್ಳವಳು ಮತ್ತು ಅಷ್ಟ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳು ಎಂದು ಸ್ತುತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥವೇದದ ೮-೯೦-೧೫ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯರಿಗೂ, ಅದಿತಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಮಾತಾ ರುದ್ರಾಣಾಂ ದುಹಿತಾ ವಸೂನಾಂ ಸ್ವಸಾದಿತ್ಯಾ ನಾಂ..... ಅದಿತಿಂ ವಧಿಷ್ಠ ಆದಿಯು ವಸುಗಳಿಗೆ ದುಹಿತೆಯೂ, ರುದ್ರರಿಗೆ ಮಾತೆಯೂ, ಆದಿತ್ಯರಿಗೆ ಸಹೋದರಿಯೂ ಆಗಿದ್ದಾಳೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯ ಭ್ರಾತೃಗಳೂ, ಪುತ್ರರೂ ಸಹ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ತ್ವಷ್ಟಾ ನೋ ದೈವ್ಯಂ ವಚಃ..... ತ್ರಾಮಣಂ ವಚಃ

(ಸಾ. ವೇ. ೧-೨೯೯)

ತ್ವಷ್ಟೃವೂ, ಪರ್ಜನ್ಯನೂ, ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯೂ ನಮಗೆ ಆಶೀರ್ವಚನಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲಿ. ಅದಿತಿಯೂ ಸಹ ಅವಳ ಪುತ್ರರೊಡನೆಯೂ ಭ್ರಾತೃಗಳೊಡನೆಯೂ (ಪುತ್ರೈರ್ಭ್ರಾತೃಭಿಃ) ನಮಗೆ ರಕ್ಷಣಾವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲಿ.

4. ಅದಿತಿಗೂ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಭಾವವಿದೆಯೇ ?

೧೦-೬೩-೨ನೇ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಉದಕ ಮತ್ತು ಪೃಥಿವಿಗಳೊಡನೆ ಆದಿಯೂ ದೇವಯೋನಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಆ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ, “ ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ನಾಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪವಿತ್ರವಾದುವು ಮತ್ತು ಪೂಜ್ಯವಾದುವು. ಅದಿತಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರೂ, ಪೃಥ್ವಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರೂ ಮತ್ತು ಅಬ್ಜರೂ ಆದ ನೀವು ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿರಿ ” ಎಂದಿದೆ.

[ಈ ವಿಭಾಗವು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥರು, ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥರು ಮತ್ತು ಪೃಥಿವೀಸ್ಥರು ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. (ಈ ವಿಭಾಗಕ್ರಮವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆ ೧-೧೩೯-೧೧ನೇ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿದಾಗ ವಿಮರ್ಶಿಸಿದೇವೆ). ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಉದಕದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಒಂದು ವಿಶೇಷ. ಆದರೆ, ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ, ೧೦-೪೯-೨ರಲ್ಲೂ ಸಹ ಇದೇ ಪ್ರಯೋಗವಿರುತ್ತದೆ. “ ದ್ಯುಲೋಕೋತ್ಪನ್ನರೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷೋತ್ಪನ್ನರೂ ಮತ್ತು ಪೃಥಿವ್ಯೋತ್ಪನ್ನರೂ ಆದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ನನ್ನನ್ನೇ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ ” ಎಂದು ಈ ವಿಭಾಗವಿದೆ. (ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಸ್ಮಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು). ಇದರಂತೆಯೇ, ೧೦-೬೫-೯; ೨-೩೮-೧೧; ೧೦-೪೫-೧; ಮತ್ತು ೭-೩೫-೧೧ ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ವಿಭಾಗಗಳೂ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ, ೬-೫೦-೧೧ ಮತ್ತು ೭-೩೫-೧೪ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಾಃ, ಪಾರ್ಥಿವಾಃ, ಗೋಜಾತಾಃ, ಆಪ್ಯಾಃ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ].

೧೦-೬೩-೨ ರಂತೆಯೇ, ೧೦-೬೩-೩ ನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. “ಯಾವ ಆದಿತ್ಯರಿಗೆ ಮಾತೆಯಾದ ಪೃಥ್ವಿಯು ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತವಾದ ಸ್ತೀರವನ್ನೂ, ಅದಿತಿರೂಪಳಾದ ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿ ದೇವತೆಯು ಅಮೃತವನ್ನೂ ಕೊಡುವರೋ ಅಂತಹ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದರೂ ಸತ್ಕರ್ಮಕಾರಕರೂ ಆದ ಆದಿತ್ಯರಿಗೆ ಸ್ತುತಿಗಳ ನ್ನರ್ಪಿಸಿರಿ” ಎಂದಿರುವಾಗ ಅದಿತಿಃ ಎಂಬ ಪದವು ದ್ಯೌಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ೫-೫೯-೮ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮಿಮಾತು ದ್ಯೌರದಿತಿವೀತಯೇ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರೇ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ದ್ಯೌಃ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ; ಕೇದೃಶೀ | ಅದಿತಿಃ ಅದೀನಾ | ದ್ಯೌಃ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅದೀನಳಾದ ಅದಿತಿಯೆಂದು ಒಂದರ್ಥವನ್ನೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಅದಿತಿಃ-ಭೂಮಿಶ್ಚ ಎಂದು ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭೂಮಿ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಅದಿತಿಗೂ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ,

ದೇವಾ ಆದಿತೌ ಅದಿತಿಂ ಹವಾಮಹೇ ಯೇ ಪಾರ್ಥಿವಾಸೋ ದಿವ್ಯಾಸೋ ಅಪ್ಸುಯೇ |

(೧೦-೬೫-೯)

ಎಂಬ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯರು, ಅವರ ಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿ ಇವರಲ್ಲದೇ ಪೃಥಿವ್ಯುತ್ಪನ್ನರೂ, ದ್ಯುಲೋಕೋತ್ಪನ್ನರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೇಳಿದೆ ಅದಿತಿ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ ಇವೆರಡೂ ಭಿನ್ನವೆಂದು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

೬. ಅದಿತಿಯು ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ದೇವತೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಧಾರಗಳು.

ಮೇಲೆ ಉದ್ಧರಿಸಿರುವ ಕೆಲವುವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಗೂ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಸಂಹಿತೆಯ ಉಳಿದ ಭಾಗಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಇದೇ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ಅದಿತಿಯೂ ಒಂದೇ ಎಂದು ತೋರಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಇವೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾದ ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ನಿರುಕ್ತಪಾಠಗಳಂತೆ ಒಂದುಸಲ ಪೃಥಿವಿಗೂ ಇನ್ನೊಂದು ಸಲ ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೂ ಪರ್ಮಾಯಪದವಾಗಿರುತ್ತದೆಂದು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನಾಚರಿಸುವ ಪುತ್ರರೊಡ ಗೂಡಿ ಅದಿತಿ ರೂಪಳಾದ ಪೃಥ್ವಿಯು ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸ್ಥಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ (೧-೭೨-೯) ಒಂದೆರಡು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದವು ಪೃಥ್ವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. (ಅ. ವೇ ೧೩-೧-೩೮) ಆದರೆ, ಇತರ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನಳಾದ ದೇವತೆಯೆಂಬುದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

“ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ, ಉದಕಗಳೂ, ಸನಕ್ಷತ್ರನಾದ ಸೂರ್ಯನೂ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಲಿ” ಎಂದು ೩-೫೪-೧೯ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಪುನಃ ಅದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಎಂದರೆ. ೩-೫೪-೨೦ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ, “ಆದಿತ್ಯರೊಡಗೂಡಿದ ಅದಿತಿಯು ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಲಿ” ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದಿತಿಯು ಪೃಥಿವಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನಳು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ

“ಇಂದ್ರನನ್ನೂ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಮಿತ್ರನನ್ನೂ, ವರುಣನನ್ನೂ, ಅದಿತಿಯನ್ನೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ, ಪೃಥಿವಿ

ಯನ್ನೂ, ದುರ್ಲೋಕವನ್ನೂ, ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನೂ, ಪರ್ವತಗಳನ್ನೂ, ಉದಕಗಳನ್ನೂ ನಾನು
ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ” (೫-೪೬-೩)

“ ಪಿತೃರೂಪನಾದ ಎಲೈ ದ್ಯುಲೋಕವೇ, ಉಪಕಾರಕಳಾದ ಪೃಥ್ವಿಯೇ, ಭ್ರಾತೃರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ,
ವಸುಗಳೇ, ನಮಗೆ ಸುಖದಾಯಕರಾಗಿರಿ. ಎಲೈ ಅದಿತ್ಯರೇ, ಅದಿತಿದೇವಿಯೇ, ನಮಗೆ ಪೂರ್ಣವಾದ
ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿರಿ ” (೬-೫೧-೫)

“ ಮಿತ್ರನೂ, ವರುಣನೂ, ಅದಿತಿಯು, ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯೂ, ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ದ್ಯುಲೋಕವೂ ನಮಗೆ
ಸಂತೋಷಕಾರಕರಾಗಿರಿ ” (೯-೯೭-೫೮)

“ ಪ್ರಾಜ್ಞರೂ, ವಿವೇಕಿಗಳೂ ಆದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಮಿತ್ರವರುಣರ ಮಾತೆಯಾದ
ಅದಿತಿಯೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಆಪತ್ತುಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲಿ. (೧೦-೩೬-೨,೩)

“ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು, ಯಮನೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ತ್ವಷ್ಟೃವೂ.....ವಿಷ್ಣುವೂ ನಮ್ಮ ಪೂಜೆಗೆ
ಅರ್ಹರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ ” (೧೦-೯೨-೧೧)

“ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡತಕ್ಕ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ, ಪಾಪರಹಿತವಾದ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ,
ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕಳಾದ ಅದಿತಿಯನ್ನೂ.....ನಾವು ಆಶ್ರಯಿಸೋಣ ” (೧೦-೬೩-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಗೂ ಅದಿತಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಭಿನ್ನತೆಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ
ವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವಂತೆ ವಾಚನೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿರುತ್ತದೆ:—“ ಪೃಥಿವೀ
ಚಮೇದಿತಿಶ್ಚ ಮೇ ”ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ದಿತಿಯೂ....ನನ್ನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸಲಿ [ವಾ. ಸಂ. ೧೮-೨೨]
ಎಂದಿದೆ. ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ; ಭೂಮಿನಾರ್ಮತಾ ಅದಿತಿನೋ ಜನಿತ್ರಂ.....” ಮಾತೃರೂಪಳಾದ
ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ಉತ್ಪತ್ತಿಹೇತುವಾದ ಅದಿತಿಯೂ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದಿದೆ (ಅ. ವೇ. ೬-೧೨೦-೨).

ಆದರೆ ಕೆಲವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಗೂ, ಪೃಥಿವಿಗೂ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ.
ಉದಾಹರಣೆಗೆ :—

“ ಇಯಂ ವೈ ಪೃಥ್ವೀ ಅದಿತಿಃ ಸಾ ಇಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ” (ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೧-೧೯)

ಈ ಪೃಥಿವಿಯೇ ಅದಿತಿಯು; ಇವಳೇ ಜಗತ್ತಿನ ಧಾರಕಳು.

“ ಇಯಂ ವೈ ಪೃಥ್ವೀ ಅದಿತಿಃ ಸಾ ಇಯಂ ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೀ ” (ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೩-೧-೪)

ಈ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಅದಿತಿಯು. ಅವಳೇ ಪೂಜ್ಯಳಾದ ದೇವಪತ್ನಿಯು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿರತಕ್ಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳೂ
ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಬೇಕು.

ಅದಿತಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯಳು ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ಸೂಚಿಸಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆ
ತಿಳಿಸಿದೆ ಆದರೆ ಅದೇ ಯಾಸ್ಮರು ಅದಿತಿಪುತ್ರರಾದ ಅದಿತ್ಯರನ್ನು ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥರಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿ

ಅನರ ಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥರಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಸದಿರುವುದು ಅಷ್ಟು ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ, ಆದರೆ ಯಾಸ್ಕರು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ವರ್ಗೀಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

೬. ಅದಿತಿ ಮತ್ತು ದಿತಿ :—

“ ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಸುವರ್ಣನಿರ್ಮಿತವಾದ ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿ ಅದಿತಿಯನ್ನೂ ದಿತಿಯನ್ನೂ ವೀಕ್ಷಿಸಿರಿ ”

(ಋ. ಸಂ. ೫.೬೨-೮)

ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ‘ ಹಿರಣ್ಯರೂಪಂ ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ದಿತಿಯೊಂದಿಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಅದಿತಿ—ದಿತಿ ಈ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಸಹ ಒಂದಕ್ಕೊಂದಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಅರ್ಥದಾಯಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಒಂದರ ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವುದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿ ಒಂದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಸೂಚಕವೂ, ಇನ್ನೊಂದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಪರಿಪೂರಕವೂ ಆದ ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಭಿನ್ನತೆಯನ್ನೂ ಮೇಲಿನ ಮಂತ್ರವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

[ಇದೇ ಪದಗಳು ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ [೧೦-೧೬] ಇದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅಭಿಧೈವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾರಿದ್ರ್ಯರಹಿತನೆಂದೂ (ಅದೀನ) ಮತ್ತು ದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೌರ್ದ್ರನೆಂದೂ (ದೀನ) ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದರೆ ವಿಹಿತಾನುಷ್ಠಾತನಾದವನು ಅದಿತಿಯು; ನಾಸ್ತಿಕ ವರ್ತನೆಯುಳ್ಳವನು ದಿತಿಯು. ಈ ರೀತಿಯ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ಸಾಯಣರು ಋ.ಸಂ. ೫.೬೨-೮ನೇ ಮಂತ್ರದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯೆಂದರೆ ಅಖಂಡನೀಯವಾದ ಭೂಮಿಯೆಂದೂ, ದಿತಿ ಯೆಂದರೆ ಖಂಡನೀಯವಾದ ಎಂದರೆ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಪ್ರಜಾದಿಗಳುಳ್ಳ ಭೂಮಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. Roth ಎಂಬ ಜರ್ಮನ್ ಸಂಶಿತನು ಅದಿತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವೆಂದೂ, ದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನಿತ್ಯವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾನೆ.

(Journal of German Oriental Society. vol. VI p. 71)

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಅದಿತಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ, ದಿತಿಯು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ದೇವತೆಗಳೆನ್ನಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತಿಯ ಎಲ್ಲಾ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಪರಿಪೂರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಈ ಎರಡು ತತ್ತ್ವಗಳೂ ಸೇರಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುವು ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಋ.ಸಂ. ೪-೨-೧೧ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ದಿತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಉದಾರಿಯಾದ ದಾನಿಯೆಂದೂ, ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾನಮಾಡದಿರುವ ಲೋಭಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ದಿತಿ—ದಾತಾರಂ ; ಅದಿತಿ—ಅದಾತುಃ ಕಂಚನ್ಮುರ್ಛೇ ದ್ವಿತೀಯಾ ! ಎಂದು ವಿನಯಿಸಿದೆ.

ಅದಿತಿಯಿಲ್ಲದೇ, ಕೇವಲ ದಿತಿಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳೂ ಕೆಲವಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

“ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಪೂಜ್ಯರಾದ ಸವಿತ್ರ ಮತ್ತು ಭಗದೇವತೆಗಳೇ, ನಮಗೆ ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಯನ್ನೂ ಸಂತತಿಯನ್ನೂ

ಅನುಗ್ರಹಿಸಿರಿ. ದಿತಿಯೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಾಳೆ ”
(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೫-೧೨)

ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ' ತ್ವಮಗ್ನೇ ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ದೇವಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ದಿತಿಯು ಅದಿತಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿಲ್ಲ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಂಗ್ಲ ಅಥವಾ ಜರ್ಮನ್ ಪಂಡಿತರು ದಿತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಲ್ಪನೆಗನುಸಾರವಾಗಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ Roth ಎಂಬುವನು “ ದಿತಿಯೆಂದರೆ ಔದಾತ್ಯವನ್ನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸಂಪದ್ವೃದ್ಧಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ದೇವತಾ ವಿಶೇಷ ” ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. Max Muller ಎಂಬುವನು “ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಪದವೇ ದಿತಿಯಾಗಿ ಪಾಠಭೇದದಿಂದ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿದೆ ” ಯೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅ. ವೇ. ೧೫-೬-೭ ; ೧೫-೧೮-೪ ; ವಾ. ಸಂ. ೧೮-೨೨ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದಿತಿ ಮತ್ತು ಅದಿತಿಯರು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅ. ವೇ. ೭-೭-೧ ರಲ್ಲಿ ದಿತಿ ಪುತ್ರರಾರು ಮತ್ತು ಅದಿತಿ ಪುತ್ರರಾರು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಈ ದಿತಿ ಪುತ್ರರೇ ಮುಂದೆ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೈತ್ಯರೆಂದೂ, ದೇವತೆಗಳ ಶತ್ರುಗಳೆಂದೂ ಪರಿಗಣಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

7. ವಿಶ್ವಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ದೇವತಾತತ್ವವೇ ಅದಿತಿಯಾಗಿರಲು ಸಾಧ್ಯ.

ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನೇ ಅದಿತಿಯು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥವೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವೂ ಆದ ಯಾವ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳುಂಟೋ, ಧೈವೀ ಮತ್ತು ಮಾನುಷ ಎಂಬ ಯಾವ ಯಾವ ಭೂತಗಳುಂಟೋ, ಭೂತ ಧವಿಷ್ಯತ್ತು ಮತ್ತು ವರ್ತಮಾನಾದಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಸೇರಿದ ಯಾವ ತತ್ತ್ವವಿಶೇಷವುಂಟೋ, ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅದಿತಿಯೇ ಮೂಲಳು ಮತ್ತು ಅವಳೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ.

“ ಅದಿತಿದ್ಯೌರದಿತಿರಂತರಿಕ್ಷಂ..... ಅದಿತಿರ್ಜನಿತ್ವಂ ”

(ಋ.ಸಂ. ೧-೮೯-೧೦)

ಅಖಂಡಳಾದ ಅದಿತಿಯು ಸಕಲ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಜನ್ಮದಾತೆಯು. ಅವಳೇ ಜಗಜ್ಜನನಿಯು, ಅವಳೇ ಜಗಜ್ಜನಕಳು. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುವೂ ಅವಳೇ. ಅವಳೇ ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವು. ವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾದ ಮತ್ತು ನಿಷಾದರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಐದುಜಾತಿಯ ಜನರೂ ಅವಳೇ. ದೇವಗಂಧರ್ವಾದಿಗಳೂ ಅವಳೇ. ಅದಿತಿಯೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳು. ಅವಳೇ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸ್ವರ್ಗವು. ಅವಳೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಅವಳೇ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವು. ಅವಳೇ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಮತ್ತು ಹುಟ್ಟುವ ಸಮಸ್ತಕ್ಕೂ ನಿಯಾಮಕಳು.

ಸಾಯಣರು ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ “ ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃಥ್ವಿಯೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ದೇವಮಾತೆಯೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥ ” ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ಅವಳ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದಿತಿರದೀನಾ ಅಖಂಡನೀಯಾ ನಾ ಪೃಥ್ವೀ ದೇವಮಾತಾ ನಾ |..... ಏವಂ ಸಕಲಜಗದಾತ್ಮನಾ ಅದಿತಿಃಸ್ತೌಯತೇ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ (ಅದಿತಿರದೀನಾ ದೇವಮಾತಾ) ಮಾಹಾತ್ಮಳಾದ ದೇವಮಾತೆಯೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೪.೨೨) ಮೇಲೆ ಉದ್ಧೃತವಾಗಿರುವ ೧.೮೯-೧೦ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವಳ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವೂ ವಿವಿಧವಾದ ರೂಪಪ್ರಕಾಶನವೂ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿದೆ.

“ಸ್ವಯಂಭು ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ತಪೋ ಯತ್ | ಸ ಏವ ಪುತ್ರಃ ಸ ಪಿತಾ ಸ ಮಾತಾ” ಸ್ವಯಂಭು ವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಪರಮಪವಿತ್ರವಾದ ತಪಸ್ಸು. ಆತನೇ ಪುತ್ರನು, ಆತನೇ ಮಾತೃವು, ಪಿತೃವು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸರ್ವಾತ್ಮತ್ವವೂ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೋ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೧೨-೩-೧) ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದ್ದಾಳೆ.

ಅದಿತೀತತ್ತ್ವದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನರಿಯಲು ಇನ್ನೊಂದು ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸ ಬಹುದು. ಆ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದೆ—

“ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರು ಶ್ರೇಷ್ಠರು? ಯಾವ ದೇವನನ್ನು ನೆನೆದರೆ ನನ್ನ ಈ ಕಷ್ಟವು ಪರಿಹಾರವಾಗುತ್ತದೆ? ನನ್ನ ತಂದೆಯನ್ನೂ ತಾಯಿಯನ್ನೂ ಯಾವಾಗ ನೋಡುವೆನು? (೧-೨೪-೧)

ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇದೇ ೧-೨೪-೧ ಮತ್ತು ೧-೨೪-೨ ನೇ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿ ಈ ಮಂತ್ರ ಗಳು ಶುನಃಶೇಫನಿಂದ ಪಠಿತವಾದವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೂ ಶುನಃಶೇಫನಿಗೂ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧ ವಿದೆಯೇ ಇಲ್ಲವೇ ಎಂಬುದರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಭೇದವಿದೆ. ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟು ಮುಖ್ಯವಲ್ಲ. ಯಾರು ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದ್ದರೂ ಆಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿರುವ ಪುರುಷನು ಆಪತ್ತಿನಿಂದ ಪಾರಾಗಬೇಕೆಂಬ ಬಯಕೆ ಯಿಂದ ಪಠಿಸತಕ್ಕ ಮಂತ್ರವಾಗಿದೆ.

8. ಅದಿತಿಯು ಪಾಪವನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸತಕ್ಕ ದೇವತೆ;—

Benfey ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಇದೇ ಮೇಲೆ ಉದ್ಧರಿಸಿದ ೧-೨೪-೧ ಮತ್ತು ೧-೨೪-೨ ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪಾಪರಾಹಿತ್ಯವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. (Orient and Occident I-33). ಈತನು ಹೇಳಿರುವ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಅದಿತಿಯು ಪಾಪನಾಶಕಳು ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಪಾಪರಹಿತಳು ಎಂಬುದೂ ಅನಾಗಸ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೂ ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

“ಎಲೈ ವರುಣನೇ, ನನ್ನ ಶಿರೋಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದೂ, ಅಧಃಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಆದ ಎಲ್ಲಾ ಬಂಧನ ಗಳನ್ನೂ ಬಿಡಿಸು. ನಾವು ಅದಿತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪಾಪರಹಿತರಾಗಿರೋಣ” (೧-೨೪-೧೫)

ಹೀಗೆಯೇ ಅದಿತಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಪಾಪರಾಹಿತ್ಯವೂ ಆತ್ಮಶುದ್ಧಿಯೂ ವಿವೃತವಾಗಿರುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಉದ್ಧರಿಸಿದೆ.

“ಅದಿತಿಯು ನಮ್ಮನ್ನು ಪಾಪರಹಿತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ” (೧-೧೬೬-೨೨)

“ಎಲೈ ಅದಿತಿಯೇ, ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ನಿಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾವೇನಾದರೂ ಪಾಪವನ್ನಾಚರಿಸಿದ್ದರೆ, ದಯವಿಟ್ಟು ಅದನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿರಿ.” (೨-೨೭-೧೪)

“ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮಾನವರಿಗೆ ಸಹಜವಾದ ಅವಿವೇಕದಿಂದ ನಾವು ಯಾವ ತಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಸಹ. ನಮಗೆ ಅದಿತಿಯ ಅನುಗ್ರಹವು ಲಭಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಪಾಪರಹಿತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು.” (೪-೧೨-೪)

“ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಸವಿತೃವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಾವು ಅದಿತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪಾಪವನ್ನೂ ಆಚರಿಸದೇ ಇರುವಂತಾಗಲಿ.” (೫-೮೨-೬)

“ಅದಿತಿಯ ಸಂಕಲ್ಪಿತವಾದ ನಿಯಮವನ್ನು ನಾವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪಾಲಿಸುತ್ತಾ ವರುಣನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪಾಪವನ್ನೂ ಆಚರಿಸದಿರೋಣ. ವರುಣನು ಪಾಪಿಷ್ಠರನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು.” (೮-೮೭-೭)

“ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವು ಯಾವ ಪಾಪವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೂ, ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ದಯೆಯಿಂದ ಅದನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸು. ಅರೈಮನೂ, ಅದಿತಿಯೂ ಆ ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲಿ.” (೮-೯೩-೭)

“ಮಿತ್ರನು ನನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಲಿ. ಅದಿತಿಯೂ, ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಸವಿತೃವೂ ನಮ್ಮನ್ನು ವರುಣನ ಮುಂದೆ ಪಾಪರಹಿತನೆಂದು ತಿಳಿಸಲಿ.” (೧೦-೧೨-೮)

“ಅನಾಗಾಸ್ತೃ ಅದಿತಿತ್ವೇ ತುರಾಸ ಇಮಂ ಯಜ್ಞಂ ದಧತು ಶ್ರೋಷಮಾಣಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೫-೧೧)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿತ್ವ ಮತ್ತು ಅನಾಗಾಸ್ತೃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. “ಮಹಾತ್ಮರಾದ ದೇವತೆಗಳು, ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಆಲಿಸಿ, ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪಾಪರಹಿತಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ, ಅಭ್ಯುದಯಕಾರಕಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಲಿ” ಎಂಬ ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದೆ. ಆದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಈ ಎರಡು ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಒಟ್ಟಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಮಾನಾರ್ಥವಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಶಫಫಭ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

“ಸ ಯದ್ಯದೇವಾಸ್ಯಜತ ತತ್ತದತ್ತಮದ್ರಿಯತ | ಸರ್ವಂ ವಾ ಅತ್ತೀತಿ ತದದಿತೀರದಿತಿತ್ವಂ |

ಸರ್ವಸ್ಯೈತಸ್ಯಾತ್ತಾ ಭವತಿ | ಸರ್ವಮಸ್ಯಾಂತಂ ಭವತಿ ಯ ಏವಮೇತದದಿತೀರದಿತಿತ್ವಂ

ವೇದ”

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೫-೫; ಬೃ. ಉ. ೧-೨-೫)

ಬ್ರಹ್ಮನು ಯಾವ ಯಾವ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ ಅವುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪುನಃ ಭಕ್ಷಿಸತೊಡಗಿದನು. ಈ ಭಕ್ಷಣಕಾರ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಅದಿತಿ (ಮೃತ್ಯು) ನಾಮನಿರ್ದೇಶವಾಯಿತು. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ತಾನೂ ಅದಿತಿ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವನು ಎಂಬುದಾಗಿ ಅದಿತಿಯ ನಾಮನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಈ ದೇವತೆಯ ವಿಶ್ವನಿಯಾಮಕತ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನೂ ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ನಾಮನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅಲ್ಲದೇ, “ವಿಶ್ವೇಷಾಮದಿತೀರ್ಯಜ್ಞಿ ಯಾನಾಂ” ; (೪-೧-೨೦) ; “ಅಮೂರಃ ಕನಿರದಿತಿರ್ವಿವ.

ಸ್ವಾನ್” (೭-೯-೩) ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ೯-೮೦-೫ರಲ್ಲಿ ಅರೈಮನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಯಾಸ್ಯನು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ “ಅಗ್ನಿರಪ್ಯದಿತಿರುಚ್ಯತೇ” (ನಿ. ೧೦-೨೩), ಅಗ್ನಿಯೂ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಬೋಧಕವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು,

“ ಯಸ್ಮೈ ತ್ವಂ ಸುದ್ರವಿಣೋ ದದಾಶೋನಾಗಾಸ್ತಮದಿತೇ ಸರ್ವತಾತಾ ”

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೪-೧೫)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಾಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅದಿತಿಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಖಂಡನೀಯನಾದ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣನಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದರ್ಥವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ರೀತಿ ಪಾಪನಾಶಕಳೂ, ಪಾಪಗಳನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸುವವಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಬೇಡಿ ಕ್ಷಮೆಯನ್ನು ಯಾಚಿಸುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಹ ಅದಿತಿಯ ಅನಂತಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಾಗಿವೆ. ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಮತ್ತು ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಅದಿತಿಯೇ ವಿಶ್ವನಿಯಮನುಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವಳೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ನಿಯಮನಗಳು ಕೇವಲ ಭೌತಿಕಶಕ್ತಿಯ ಪ್ರದರ್ಶನವಾಗಿರದೆ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕನೀತಿನಿಯಮಗಳುಳ್ಳವು ಎಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ, ಸವಿತ್ಯ, ಸೂರ್ಯ, ಉಷಸ್ಸು, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. (೪-೫೪-೩ ; ೧೦-೩೫-೨, ೩ ; ೩-೫೪-೧೯ ಇತ್ಯಾದಿ).

9. ವಿಶ್ವನಿಯಾಮಕಳಾದ ಅದಿತಿಯೂ ಸಹ ಇತರ ಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ನಿಯಂತ್ರಿತಳಾದವಳು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವ ಕೆಲವು ಪ್ರಕರಣಗಳು :—

ವಿಶ್ವಪ್ರಭುಗಳೆಂದೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡ ವರುಣಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ, ಮಾತೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿತಳಾದ ಅದಿತಿಯೂ ಸಹ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಇತರ ಶಕ್ತಿಗಳ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಅಧೀನಳಾಗಿರಬೇಕೆಂಬ ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಕೆಲವಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ :—

ಅದಿತಿಯು ತನ್ನ ಪುತ್ರರಾದ ವರುಣ, ಮಿತ್ರ, ಅಧ್ಯಮ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸವಿತ್ಯವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಲೂ, ಸವಿತ್ಯನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಲೂ ಇರತಕ್ಕ ವರ್ಣನೆಯು ೭-೩೮-೪ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವುದು. ೮-೧೨-೧೪ ರಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲು ಒಂದು ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಕೃತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದಳು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಅದಿತಿಃ ಸ್ತೋಮಮಿಂದ್ರಾಯ ಜೀಜನತ್)

10. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ೧೦ ನೇ ಮಂಡಲದ ೭೨ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮ :—ಅದಿತಿ, ದಕ್ಷ, ಅದಿತ್ಯರು ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ವರೂಪ :—

ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೇ ಮಂಡಲದ ೭೨ ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಂಹಿತೆಯ ಇತರ ಸೂಕ್ತಗಳಷ್ಟು ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದಲ್ಲ ಎಂದು ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರ ಮತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಆಧಾರವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಪ್ರಾಚೀನವೇ ಅಥವಾ ಅರ್ವಾಚೀನವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದ ವಿಮರ್ಶವು ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಕೃತ್ಯ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದು, ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯ ವರ್ಣನಾಕ್ರಮ. ಅದರ ವಿವರವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

(೧) ಪ್ರಶಂಸಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ನಾವು ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವೆವು. ಈ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಉತ್ತರಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವಯುಗದ ದೇವತೆಗಳು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು.

(೨) ಕನ್ಯಾರನು ತಿದಿಯನ್ನು ಒತ್ತಿ ಒಳಗಿರುವ ಗಾಳಿಯನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡುವಂತೆ, ಬ್ರಹ್ಮಣ ಸ್ವತಿಯು ತಲ್ಲೀನವಾದ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊರಗೆ ಆವಿರ್ಭೂತರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ದೇವತೆಗಳ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಸತ್ತು ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತವಾಯಿತು.

(೩) ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಸತ್ತಿನ ಆವಿರ್ಭಾವವುಂಟಾಯಿತು. ಅದರಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳ ಪ್ರಕಾಶನ ವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ.....

(೪) ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ದಕ್ಷನಿಂದ ಅದಿತಿಯೂ ಅದಿತಿಯಿಂದ ದಕ್ಷನೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.

(೫) ಎಲೈ ದಕ್ಷನೇ, ಅದಿತಿಯು ನಿನ್ನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನಳಾದಳು. ಅವಳೇ ನಿನ್ನ ಪುತ್ರಿಯು. ಅನಂತರ, ಅವಳಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕರೂ ಮತ್ತು ಅಮರ್ತ್ಯರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳು ಜನಿಸಿದರು.

(೬) ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಯಾವಾಗ ಜಲಿಸಿದಿರೋ, ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗ ಪ್ರಕ್ಷುಬ್ಧವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರೋ, ಆ ಒಡನೆಯೇ ನರ್ತನಕಾರರ ದೇಹದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವಂತೆ ಅವರ ದೇಹದಿಂದ ರೇಣುಗಳು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದವು.

(೭) ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ಶ್ರಮಸಹಿಷ್ಣುಗಳಾದ ಮಾನವರಂತೆ ಯಾವಾಗ ನೀವು ವಿಶ್ವವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅಲಂಕರಿಸಿ ರಚಿಸಿದಿರೋ, ಆಗಲೇ ನೀವು ಅಂತರಿಕ್ಷರೂಪದ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರಿ.

(೮) ತನ್ನ ದೇಹೋತ್ಪನ್ನರಾದ ಅಷ್ಟಪುತ್ರರಲ್ಲಿ, ಏಳು ಜನರೊಡನೆ ಮಾತ್ರ ಅದಿತಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿದಳು, ಎಂಟನೆಯವನಾದ ಮಾರ್ತಾಂಡನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಳು.

(೯) ಪೂರ್ವಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅದಿತಿಯು ಸಪ್ತಪುತ್ರರೊಂದಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಿದಳು. ಎಂಟನೆಯವನಾದ ಮಾರ್ತಾಂಡನನ್ನು ಪುನಃ ಹಡೆದಳು, ಅವನ ಉತ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಮರಣಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಅವನಿಗೆ ಜನ್ಮವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಳು.

ಇಲ್ಲಿ ೭ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಯತಯಃ ಎಂಬ ಪದದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನೆಂದು ವಿಮರ್ಶಿಸುವುದು ಪ್ರಕೃತವಾಗಿದೆ. ೧೧-೭೨-೭ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಶ್ವರಚನೆಯ ವರ್ಣನೆಯಿದೆಯೋ ಆ ರಚನೆಗೂ, ೮-೩-೯ ಮತ್ತು ೮-೬-೧೮ ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತರಾಗಿರುವ ಭೃಗುಗಳಿಗೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯತಯಃ ಎಂಬ ಪದವು ಆ ಭೃಗುಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬೋಟ್ಟಿಂಗ್ ಮತ್ತು Roth ಎಂಬ ಪಂಡಿತರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಪು. ಸಂ. ೭-೧೩-೧ ರಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. (ವೈಶ್ವಾನರಾಯ ಯತಯಃ ಮತೀನಾಂ) ೮-೬-೧೮ ರಲ್ಲಿ “ಯೇ ಇಂದ್ರ ಯತ ಯಸ್ತಾ ಭೃಗವೋ ಯೇ ಚ.....” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಯಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಗುಂಪಿನ ಯಜಮಾನ ಸಂತತಿಯವರು ಎಂದಾದರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗದಿರತಕ್ಕ ಕೆಲವು ಸಾಮಾನ್ಯಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳೊಂದರಲ್ಲಿ ಯತಿ ಮತ್ತು ಭೃಗು ಈ ಎರಡು ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಇರುತ್ತವೆ. (ಸಾ. ವೇ. ೨-೩೦೪) “ಇಂದ್ರಸ್ತುರಾಷಾಣ್ಮಿ-ತೋ ನ ಜಘಾನ ವೃತ್ರಂ ಯತೀನಃ |” ಹಿಂದೆ ಮಿತ್ರನೂ, ಯತಿಯೂ ಕೊಂದಂತೆಯೇ, ಈಗಲೂ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದೂ, “ಬಿಭೇದ ಬಲಂ ಭೃಗುರ್ನ” ಭೃಗುವು ಕೊಂದಂತೆ ಬಲನನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದೂ ಈ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ, ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೭-೨೮) ಇಂದ್ರನು ಯತಿಗಳನ್ನು ತ್ಯಾಗಮಾಡಿ ಅವರು ತೋಳಗಳಿಗೆ ಆಹಾರಗಳಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದಿದೆ.

೮ ನೇ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇದದ “ಅಷ್ಟಯೋನೀರದಿತಿರಷ್ಟಪುತ್ರಾ” (ಆ. ವೇ. ೮-೯-೨೧) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತ್ರೈತ್ತೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾ “ಅಷ್ಟಯೋನೀಮಷ್ಟಪುತ್ರಾಂ | ಅಷ್ಟಪತ್ನೀಮಿಮಾಂ ಮಹೀಂ ||” (ತೈ.ಆ. ೧-೧೩-೧) ಪೃಥ್ವಿಗೆ (ಆದಿತಿಗೆ) ಎಂಟು ಜನ್ಮವೂ, ಎಂಟು ಪುತ್ರರೂ, ಎಂಟು ಪತಿಗಳೂ ಇರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

೨೦ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೮ ಮತ್ತು ೯ ನೆಯ ಮಂತ್ರಗಳು ತ್ರೈತ್ತೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲೂ ಉದ್ಭೂತವಾಗಿವೆ. “ಪರಾ ಮಾರ್ತಾಂಡಮಾಸ್ಯತ್” ಎಂದು ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ. ಅಲ್ಲಿ “ಪರಾ ಮಾರ್ತಾಂಡಮಾಭರತ್” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಸರಿಸುತ್ತಾ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. “ಮಾರ್ತಾಂಡಾಖ್ಯಂ ಅಷ್ಟಮಂ ಪುತ್ರಂ ‘ಪರಾ ಭರತ್’ ಪರಿ ತ್ಯಕ್ತವತೀ ಇತಿ ಯತ್ ತತ್ ಮೃತ್ಯುನೇ ಮೃತ್ಯುನಿಮಿತ್ತಂ” ಮಾರ್ತಾಂಡನು ಉತ್ಪನ್ನವಾದೊಡನೆಯೇ ಅಂಡವು ಮರಣಹೊಂದಿತೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಮೇಲಿನ ೮ ನೇ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಸರಣೆಯನ್ನೀಯುತ್ತಾ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

“ಅಷ್ಟಾಹ ವೈ ಪುತ್ರಾ ಆದಿತೇಃ | ಯಾಂಸ್ತೇತದ್ದೇವಾ ಆದಿತ್ಯಾ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಸಪ್ತ ಹೈವ ತೇಽವಿಕೃತಗಂ ಹಾಷ್ಟಮಂ ಜನಯಾಂಚಕಾರ ಮಾರ್ತಾಂಡಗಂ ಸಂದೇಘೋ ಹೈವಾಸ ಯಾನಾನೇವೋರ್ಧ್ವಸ್ತಾನಾಂಸ್ತಿರ್ಮಜ್ ಪುರುಷಸಮ್ನಿತ ಇತ್ಯು ಹೈಕ ಆಹುಃ |”

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೧-೩-೩)

ಆದಿತಿಗೆ ಎಂಟು ಜನ ಪುತ್ರರು. ಆದರೆ ಅವರಲ್ಲಿ ಏಳು ಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾನವರು ಆದಿತ್ಯರೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ ಎಂಟನೆಯ ಮಾರ್ತಾಂಡನು ಹಸ್ತಸಾದಾದಿರಹಿತನಾಗಿ ಯಾವ ವಿಶೇಷಗುಣವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಮಾರ್ದವ ಗುಣದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಯುಕ್ತನಾಗಿಯೂ, ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕನಾಗಿಯೂ, ಎಷ್ಟು ಉನ್ನತವಾಗಿದ್ದನೋ ಅಷ್ಟೇ ದೀರ್ಘವಾಗಿಯೂ ಬೆಳೆದು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಕೇವಲ ಮಾನವನ ಶರೀರದಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಮಾತ್ರನಾದನು ಎಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ತ ಉ ಹೈತ ಉಚುಃ | ದೇವಾ ಆದಿತ್ಯಾ ಯದಸ್ಮಾನನ್ನಜನಿಮಾ ತದಮುಯೇವ ಭೂಧ್ವಂ-ತೇನುಂ ವಿಕರನಾಮೇತಿ ತಂ ವಿಚಕ್ರರ್ಯಥಾಯಂ ಪುರುಷೋ ವಿಕೃತಸ್ತಸ್ಯ ಯಾನಿ ಮಾಗಂಸಾನಿ ಸಂಸ್ಕೃತ್ಯ ಸನ್ಯಾಸುಸ್ತತೋ ಹಸ್ತೀ ಸಮಭವತ್ತಸ್ಮಾದಾಹುರ್ನ ಹಸ್ತಿನಂ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್ಪುರುಷಾಚಾನೋ ಹಿ ಹಸ್ತೀತಿ ಯಮು ಹ ತದ್ವಿಚಕ್ರಃ ಸ ವಿವಸ್ವಾನಾ-ದಿತ್ಯಸ್ತಸ್ಯೇಮಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೧-೩-೪)

ಈ ರೀತಿಯಾದ ವಿಕಲ್ಪರಹಿತನಾದ ಮಾರ್ತಾಂಡನನ್ನು ನೋಡಿ ಆದಿತ್ಯರು ಭೀತಿಗೊಂಡರು. “ಈ ಮಾರ್ತಾಂಡನು ನಮ್ಮ ರೂಪವನ್ನು ಹೋಲದಿದ್ದರೆ ಆಗ ನಮಗೆ ಮೃತ್ಯುವು ಸನ್ನಿಹಿತವಾದಂತೆಯೇ. ಆದುದರಿಂದ ನಾವು ಇವನನ್ನು ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು” ಎಂದು ಅವನನ್ನು ಪುರುಷಾಕಾರನನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು. ಅವನಿಗೆ ತಮ್ಮ ರೂಪವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಅವನ ಶರೀರವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಸರಿಪಡಿಸಿದಾಗ ಹೊರಕ್ಕೆ ತೆಗೆದ ಮಾಂಸವನ್ನು ಎಸೆದಾಗ ಅದರಿಂದ ಗಜವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ನಾಮರೂಪಾದಿ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಹೊಸ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿನಸ್ವಾನ್ ಎಂದು ಕರೆದರು, ಈ ವಿನಸ್ವಂತನೇ ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ ಕಾರಣನಾದನು.

ಇದೇ ವಾಕ್ಯವು ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉದಾಹೃತವಾಗಿ, ಅಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯ ಈ ಎರಡನೆಯ ಗರ್ಭವು ಆಂಡರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. (ತೈ. ಸಂ. ೬-೫.೬-೧)

ಯಾಸ್ಮರು ಮೇಲಿನ ೧೦-೨೨-೪ ನೇ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

“ಆದಿತ್ಯೋ ದಕ್ಷ ಇತ್ಯಾಹುಃ | ಆದಿತ್ಯಮಧ್ಯೇ ಜ ಸ್ತುತಃ | ಅದಿತಿಃ ದಾಕ್ಷಾಯಣೀ |
ಅದಿತೇರ್ದಕ್ಷೋ ಅಜಾಯತ ದಕ್ಷಾದ್ವದಿತಿಃ ಪರಿ(೧೦-೨೨-೪) ಇತಿ ತತ್ಪಠಮುಪಪದ್ಯೇತ |
ಸಮಾನಜನ್ಮಾನೌ ಸ್ಯಾತಾಂ ಇತಿ | ಅಪಿ ನಾ ದೇವಧರ್ಮಣೇತರೇತರಜನ್ಮಾನೌ
ಸ್ಯಾತಾಮಿತರೇತರಪ್ರಕೃತಿಃ ||

(ನಿ. ೧೧-೨೩)

ದಕ್ಷನು ಅದಿತಿಪುತ್ರರಲ್ಲೊಬ್ಬನೆಂದೂ, ಆದಿತ್ಯರ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವನೆಂದೂ ಸ್ತುತನೂ ಪ್ರಖ್ಯಾತನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ, “ದಕ್ಷನಿಂದ ಅದಿತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನಳಾದಳು. ಅದಿತಿಯಿಂದ ದಕ್ಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಅದಿತಿಯೂ ದಕ್ಷಪುತ್ರಿಯೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಬಲ್ಲದು? ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಒಬ್ಬರಿಂದ ಇನ್ನೊಬ್ಬರು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿಯೂ ಇರಬಹುದು ಮತ್ತು ಪರಸ್ಪರ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಗಳನ್ನು ಒಬ್ಬರಿಂದೊಬ್ಬರು ಪಡೆದಿರಬಹುದು. ಇದೇ ರೀತಿ ಪರಸ್ಪರ ಒಬ್ಬರ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬರು ಯೋನಿಯಾದರು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಬೇರೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೂ ಇರುವುದು.

“ತಸ್ಮಾದ್ವಿರಾಡಜಾಯತ ವಿರಾಜೋ ಅಧಿ ಪೂರುಷಃ”

(೧೦-೯೦-೫)

ಪುರುಷನಿಂದ ವಿರಾಡುತ್ಪತ್ತಿಯು. ವಿರಾಡಿನಿಂದ ಪುರುಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು ಎಂಬ ವಿಷಯವೂ ಸಹ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯಾದುದರಿಂದ ದಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅದಿತಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಇದ್ದಿರಬಹುದು. ದಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅದಿತಿಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸತಕ್ಕ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. ಅಸಂಖ್ಯ ಸಂಖ್ಯೆ.....
ಪ್ರಪಂಚ ಭೇನುಃ”

(೧೦-೫-೭)

೧. “ಅನ್ಯಾಕೃತವಾದುದೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಸತ್ಯವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ತತ್ತ್ವವು ದಕ್ಷನ ವೀರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಅದಿತಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಿತವಾಗಿದ್ದು ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪಕವಾದ ಎರಡು ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ತತ್ತ್ವವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು.”

೨. “ ದಕ್ಷಸ್ಯ ವಾದಿತೇ ಜನ್ಮನಿ.....ವಿಷುರೂಪೇಷು ಜನ್ಮಷು ”

(೧೦-೬೪-೫)

ಎಲೈ ಆದಿತಿಯೇ, ದಕ್ಷನ ಜನನವಾದೊಡನೆಯೂ ಮತ್ತು ಅವನ ಸಂಕಲ್ಪಾನುಸಾರವಾಗಿಯೂ ನೀನು ಮಿತ್ರಾನರುಣರೂಪವಾದ ಎರಡು ಪ್ರಭುಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸಿದೆ.

ಹೀಗೆ, ೧೦-೭೨-೪ ಮತ್ತು ೫ ನೇ ಮಂತ್ರಗಳು ದಕ್ಷನೇ ಆದಿತಿಯ ಪಿತೃ ಮತ್ತು ಪುತ್ರನೆಂದು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಎರಡು ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದರೂ, ೨-೨೭-೧ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷನು ಆದಿತೀಪುತ್ರನೆಂದೂ, ಆದಿತೀ ರತ್ನೋಬ್ಬನೆಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ, ಇನ್ನೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದಕ್ಷಪಿತೃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

೧. “ ಸುಜ್ಯೋತಿಷಃ ಸೂರ್ಯ ದಕ್ಷಪಿತೃನನಾಗಾಸ್ತ್ವೇ ಸುಮಹೋ ವೀಹಿ ದೇವಾನ್ ”

(೬-೫೦-೨)

ಎಲೈ ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಸೂರ್ಯನೇ, ದಕ್ಷನೇ ಪಿತೃವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸು. (ಸಾಯಣರು ಇಲ್ಲಿ ಪಿತೃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಿತಾಮಹನೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದಿತಿಯು ದಕ್ಷಪುತ್ರಿಯಾದುದರಿಂದಲೂ, ದೇವತೆಗಳು ಆದಿತೀಪುತ್ರರಾದುದರಿಂದಲೂ, ದಕ್ಷನು ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪಿತಾಮಹನು.)

೨. “ ಯಾ ಧಾರಯಂತ ದೇವಾಃ ಸುದಕ್ಷಾ ದಕ್ಷಪಿತರಾ | ಅಸುರ್ಭಾಯ ಪ್ರಮಹಸಾ || ”

(೭-೬೬-೨)

ದಕ್ಷಪಿತೃಗಳಾದ ಮಿತ್ರಾನರುಣರು ತಮ್ಮ ದಿವ್ಯಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಯೇ ದೇವಾ ಮನೋಜಾತಾ ಮನೋಯುಜಃ ಸುದಕ್ಷಾ ದಕ್ಷಪಿತರಸ್ತೇ ನಃ ಸಾಂತು ||

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೩-೧)

ಮನೋಜಾತರೂ, ಮನೋಯುಜರೂ, ದಕ್ಷನನ್ನೇ ಪಿತೃವಾಗಿ ಉಳ್ಳವರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷ ಪದವು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಒಂದು ನಾಮನಿರ್ದೇಶವೆಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ೮-೨೫-೫ ರಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾನರುಣರು ‘ದಕ್ಷನ ಶಕ್ತಿಯುತರಾದ ಪುತ್ರರು’ (ಸೂನೂ ದಕ್ಷಸ್ಯ ಸುಕ್ರತೂ) ಎಂದು ವರ್ಣಿತರಾಗಿರದೇ, ‘ಶಕ್ತಿಯ ಪುತ್ರರು’ (ನಪಾತಾ ಶನಸೋ ಮಹಃ) ಎಂದೂ ಸಹ ವರ್ಣಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ೬-೫೦-೨ ನೇ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತರಾಗಿರುವ ೭-೬೬-೨ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಪಿತರಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬಲಸ್ಯ ಪಾಲಕೌ ಶಕ್ತಿಯ ರಕ್ಷಕರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಸಹಸಸ್ಪತ್ರಃ, ಸಹಸಃಸೂನುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಪರವಾಗಿಯೂ (೮-೪೯-೨; ೮-೬೦-೧೧ ಇತ್ಯಾದಿ) ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಪರವಾಗಿಯೂ ೮-೭೯-೩ ಇತ್ಯಾದಿ) ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ.

ಶಫಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೨.೪.೪-೨ ನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷನಿಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ೨.೪.೪.೬ ರಲ್ಲಿ ಪರ್ವತಪುತ್ರನಾದ ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಈ ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರವನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿಕೊಂಡು ಕಥೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿರುವ ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷನ ವಿಷಯವು ಯಾವರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಕೃತವಾಗಲಾರದು. ಈ ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಟನೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪಾಠಭೇದಗಳು ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಬಹುದು.

(೧) ಮೊದಲನೆಯ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕಥೆಯ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ:—ದಕ್ಷನು ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಾನಸಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು. ಪ್ರಸೂತಿಯೆಂಬುವಳನ್ನು ವಿನಾಹಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅವಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ಪುತ್ರಿಯರನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇವರಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯೂ ಒಬ್ಬಳು ಎಂಬುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿಲ್ಲ.

(೨) ಎರಡನೆಯ ಪಾಠಕ್ರಮದಲ್ಲಿ:—ದಕ್ಷನ ಆರವತ್ತುಮಂದಿ ಪುತ್ರಿಯರಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ಒಬ್ಬಳೆಂದೂ, ಇವಳನ್ನು ದಿತಿ, ದನು ಮತ್ತು ಇನ್ನೂ ಹತ್ತುಮಂದಿಯೊಂದಿಗೆ ಕಶ್ಯಪನಿಗೆ ವಿನಾಹಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನೆಂದೂ, ಆಗ ಕಶ್ಯಪನಿಗೆ ಅದಿತಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

(೩) ಮೂರನೆಯ ಪ್ರವಚನದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ:—ಅದಿತಿಯು ದಕ್ಷನ ಪುತ್ರಿಯೆಂದೂ, ವಿನಸ್ತಂ ತನ (ಸೂರ್ಯನ) ಮಾತೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. [ಇದೇ ಅದಿತಿಯು ಕಶ್ಯಪನ ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ, ವಾಮನಾವತಾರವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಾತೆಯೆಂದೂ ರಾಮಾಯಣದ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ (ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪಾಠಭೇದಗಳಿವೆ) ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.] ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲೂ (೨೯-೬೦) ಮತ್ತು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲೂ (೭-೫-೧೪-೧) ಅದಿತಿಯನ್ನು ವಿಷ್ಣು ಪತ್ನಿಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಅದಿತ್ಯೇ ವಿಷ್ಣುಪತ್ನೇ ಚರೂಃ) ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಿಂದ ಉದ್ಭೂತವಾಗಿರುವ ಕೆಳಗಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲೂ ಅದಿತಿಯ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ಣುಂ ಭೋ ದಿವೋ ಧರುಣಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಸ್ಯೇಶಾನಾ ಜಗತೋ ವಿಷ್ಣುಪತ್ನೀ | ವಿಶ್ವವ್ಯಚಾ
ಇಷಯಂತೀ ಸುಭೂತಿಃ ಶಿವಾ ನೋ ಅಸ್ತದಿತಿರುಪಸ್ಥೇ ||

ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಅವಲಂಬನಪ್ರಾಯಳೂ, ಪೃಥಿವಿಗೆ ಧಾರಕಳೂ, ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಒಡೆಯಳೂ, ವಿಷ್ಣುಪತ್ನಿಯೂ, ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕಳೂ, ಶಕ್ತಿಯುತಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯು, ಅವಳ ಉತ್ಸಂಗವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ನಮಗೆ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಲಿ.

ಈ ಎಲ್ಲಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಅದಿತಿಯು ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೂ, ಜಗತ್ಪೋಷಣೆಗೂ ಪ್ರಧಾನಕಾರಣಿಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ ಎಂಬಂಶಗಳು ವಿಶದವಾಗಿವೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠ ||

ಅದಿತಿರ್ಹ್ಯಜನಿಷ್ಠ ದಕ್ಷ ಯಾ ದುಹಿತಾ ತನ ।

ತಾಂ ದೇನಾ ಅನ್ವಜಾಯಂತ ಭದ್ರಾ ಅನ್ಯತಬಂಧನಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠ ||

ಅದಿತಿಃ | ಹಿ | ಅಜನಿಷ್ಠ | ದಕ್ಷ | ಯಾ | ದುಹಿತಾ | ತನ |

ತಾಂ | ದೇನಾಃ | ಅನು | ಅಜಾಯಂತ | ಭದ್ರಾಃ | ಅನ್ಯತಬಂಧನಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅದಿತಿರ್ದೇವತಾಕೇ ಪಶಾನದಿತಿರ್ಹ್ಯಜನಿಷ್ಠೇತ್ಯೇಷಾ ಹವಿಷೋಽನುನಾಕ್ಯಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ |
ಅದಿತಿರ್ಹ್ಯಜನಿಷ್ಠ ಸುತ್ರಾನಾಣಂ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ಯಾವುನೇಹಸಂ || ಅ. ೩-೮ || ಇತಿ ||

ಹೇ ದಕ್ಷ ತನ ಯಾ ದುಹಿತಾಭೂತ್ ಸಾದಿತಿರಜನಿಷ್ಠ ಹಿ ಪುತ್ರಾನಾದಿತ್ಯಾನ್ | ತದೇನಾಹ |
ತಾಂ ದೇನಾ ಅನ್ವಜಾಯಂತ ಭದ್ರಾಃ ಸುತ್ರಾ ಭಜನೀಯಾ ಅನ್ಯತಬಂಧವೋಽಮರಣಬಂಧನಾಃ ||೧||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದಕ್ಷ—ಎಲೈ ದಕ್ಷದೇವನೇ | ಯಾ—ಯಾರು | ತನ—ನಿನಗೆ | ದುಹಿತಾ—ಪುತ್ರಿಯೇ ಅಂತಹ |
ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯು | ಅಜನಿಷ್ಠ ಹಿ—ಅದಿತ್ಯಾದಿ ಪುತ್ರರನ್ನು ಹಡೆದಳು | ತಾಂ ಅನು—ಅವಳನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ |
ಭದ್ರಾಃ—ಮಂಗಳಕರರೂ | ಅನ್ಯತಬಂಧನಃ—ಮರಣರೂಪವಾದ ಬಂಧನವಿಲ್ಲದವರೂ ಆದ | ದೇನಾಃ—
ಇತರ ದೇವತೆಗಳು | ಅಜಾಯಂತೆ—ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.

|| ಛಾಂದಾಃ ||

ಎಲೈ ದಕ್ಷದೇವನೇ, ನಿನ್ನ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಅದಿತಿಯು ಅದಿತ್ಯಾದಿ ಪುತ್ರರನ್ನು ಹಡೆದಳು. ಅವಳನಂತರ
ಮಂಗಳಕರರೂ, ಮರಣರೂಪವಾದ ಬಂಧನರಹಿತರೂ ಆದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.

English Translation

Aditi, who was your daughter, Daksha, was born; after her the
gods were born adorable, freed from the bonds of death.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಯದ್ವೇನಾ ಅದಃ ಸಲಿಲೇ ಸುಸಂರಬ್ಧಾ ಅತಿಷ್ಠತ ।

ಅತ್ರ ವೋ ನೃತ್ಯತಾಮಿತ ತೀವ್ರೋ ರೇಣುರಪಾಯತ ॥ ೬ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಯತ್ | ದೇವಾಃ | ಅದಃ | ಸಲಿಲೇ | ಸುಸಂರಬ್ಧಾಃ | ಅತಿಷ್ಠತ |

ಅತ್ರ | ವಃ | ನೃತ್ಯತಾಂಇವ | ತೀವ್ರಃ | ರೇಣುಃ | ಅಪಃ | ಅಯತ ॥ ೬ ॥

। ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅನಯೋತ್ತರೇಣ ಜಾದಿತ್ಯಾಃ ಸ್ತಾಯಂತೇ | ಯದ್ಯದಾ ಹೇ ದೇವಾಃ ಅದೋಮುಷ್ಮಿನ್ಸ-
ಲಿಲೇ ಯೂಯಂ ಸುಸಂರಬ್ಧಾಃ ಸುಷ್ಪ ಲಬ್ಧಾತ್ಮಾನೋತಿಷ್ಠತ ಸ್ಥಿತವಂತಃ | ಅಪೋ ನಾ ಇದಂ
ಸರ್ವಂ | ತೈ. ಅ. ೧೦. ೨೨ | ಅಪ ಏವ ಸಸರ್ಜಾದಾನಿತಿ ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತೀ | ಅತ್ರಾಸ್ಥಿನ್ಸಲಿಲೇ ನೃತ್ಯತಾಮಿವ
ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧೀ ತೀವ್ರೋ ದುಃಸಹೋ ರೇಣುರಂಶಭೂತ ಏಕೋಪಾಯತ | ಅಪಾಗ-
ಚ್ಛತ್ | ದಿವಂ ಪ್ರತಿ ಗತ ಇತಿ ಸೂರ್ಯಾಭಿಸ್ರಾಯಂ | ಪರಾ ಮಾತಾರ್ಂಡಮಾಸ್ಯದಿತಿ ವಕ್ಷ್ಯತಿ ॥

। ಪ್ರತಿಪವಾರ್ಥಃ ।

ದೇವಾಃ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಅದಃ ಸಲಿಲೇ—ಈ ಸರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ | ಸುಸಂ-
ರಬ್ಧಾಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಜೇತಸ್ಸುಳ್ಳವರಾಗಿ | ಅತಿಷ್ಠತ—ನೀವು ಸ್ಥಿತರಾದಿರೋ ಆಗ | ಅತ್ರ—ಇದೇ ಸರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ |
ನೃತ್ಯತಾಂಇವ—ನೀವು ನರ್ತನಮಾಡುತ್ತಿರುವಿರೋ ಎಂಬಂತೆ | ವಃ—ನಿಮಗೆ ಸೇರಿದುದೂ | ತೀವ್ರಃ—ತೀಕ್ಷ್ಣ
ವಾದುದೂ ಆದ | ರೇಣುಃ—ತೇಜಸ್ಸಿನ ಅಂಶವು | ಅಪಾಯತ—ಉದ್ಭೂತವಾಯಿತು.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ಯಾವಾಗ ನೀವು ಈ ಸರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಜೇತಸ್ಸುಳ್ಳವರಾಗಿ ಸ್ಥಿತರಾದಿರೋ ಆಗ
ಇದೇ ಸರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನೀವು ನರ್ತನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಿರೋ ಎಂಬಂತೆ, ನಿಮಗೆ ಸೇರಿದುದೂ, ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದುದೂ ಆದ
ತೇಜಸ್ಸಿನ ಅಂಶವು ಉದ್ಭೂತವಾಯಿತು.

English Translation

When, gods, you abode in this pool well-arranged, then a pungent
dust went forth from you as if you were dancing.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯದ್ವೇನಾ ಯತಯೋ ಯಥಾ ಭುವನಾನ್ಯಪಿನ್ವತ ।

ಅತ್ರ ಸಮುದ್ರ ಆ ಗೂಳ್ಳನಾ ಸೂರ್ಯಮುಜಭರ್ತನ ॥ ೭ ॥

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ದೇನಾಃ | ಯತಯಃ | ಯಥಾ | ಭುವನಾನಿ | ಅಪಿನ್ವತ |

ಅತ್ರ | ಸಮುದ್ರೇ | ಆ | ಗೂಳ್ಳಂ | ಆ | ಸೂರ್ಯಂ | ಅಜಭರ್ತನ ॥ ೭ ॥

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯದ್ಯದಾ ಹೇ ದೇನಾಃ ಯತಯೋ ಯಥಾ | ವೃಷ್ಟ್ಯ ನಿಯಮಯಂತೀತಿ ನಾ ವರ್ಷಣೇನ
ಯಾತಯಂತೀತಿ ನಾ ಯತಯೋ ಮೇಘಾಃ | ತೇ ಯಥೋದಕೈರ್ಭುವನಾನಿ ಲೋಕಂ ಪೂರಯಂತಿ
ತದ್ವತ್ಸತೇಜೋಭಿರಪಿನ್ವತ | ಪೂರಿತವಂತಃ | ಅತ್ರ ಸಮುದ್ರೇಽಪ್ಸಾ ಗೂಳ್ಳಂ ನಿಗೂಳ್ಳಂ ಸೂರ್ಯಂ
ಪ್ರಾತರುದಯಾಯಾಜಭರ್ತನ | ಅಹೃತವಂತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ದೇನಾಃ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಭುವನಾನಿ—ಲೋಕಗಳನ್ನು | ಯತಯೋ-
ಯಥಾ—ಮೇಘಗಳು ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತುಂಬುವಂತೆ | ಅಪಿನ್ವತ—ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನು ನಿಮ್ಮ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ತುಂಬಿ
ದಿರೋ ಆಗ | ಅತ್ರಸಮುದ್ರೇ—ಈ ಉದಕಸಂಘದಲ್ಲಿ | ಆ ಗೂಳ್ಳಂ—ನಿಗೂಢವಾಗಿ ಅಡಗಿದ್ದ | ಸೂರ್ಯಂ—
ಸೂರ್ಯನನ್ನು | ಆ ಅಜಭರ್ತನ—ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದಿರಿ.

|| ಛಾಂದಾಃ ||

ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ಮೇಘಗಳು ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ತುಂಬುವಂತೆ ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನು ನಿಮ್ಮ
ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ತುಂಬಿದಿರೋ, ಆಗ ಈ ಉದಕಸಂಘದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡಿ ಪ್ರಕಾಶ
ಪಡಿಸಿದಿರಿ.

English Translation

When, gods, you filled the worlds (with your radiance) as clouds
(fill the earth with rain), then you brought forth the sun hidden in the
ocean.

೧ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಅ॒ಷ್ಟೌ ಪು॒ತ್ರಾ॒ಸೋ॒ ಅದಿ॒ತೇ॒ರ್ಯೋ॒ ಜಾ॒ತಾ॒ಸ್ತ॒ನ್ವೃ॒ಗೃ॒ಪರಿ॑ |

ದೇ॒ವಾ ಉ॒ಪ ಪೃ॒ತ್ವ॒ಪ್ತ॒ಭಿಃ ಪ॒ರಾ ಮಾ॒ರ್ತಾ॒ಂಡ॒ನಾ॒ಸ್ಯತ್ || ೮ ||

೨ ಪದಪಾಠಃ |

ಅ॒ಷ್ಟೌ | ಪು॒ತ್ರಾ॒ಸಃ | ಅದಿ॒ತೇಃ | ಯೋ॒ | ಜಾ॒ತಾಃ | ತ॒ನ್ವಃ | ಪರಿ॑ |

ದೇ॒ವಾನ್ | ಉ॒ಪ | ಪೃ॒ | ಐತ್ | ಸ॒ಪ್ತ॒ಭಿಃ | ಪ॒ರಾ | ಮಾ॒ರ್ತಾ॒ಂಡಂ | ಅ॒ಸ್ಯತ್ || ೮ ||

೩ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಅಷ್ಟೌ ಪುತ್ರಾಸಃ ಪುತ್ರಾ ಮಿತ್ರಾದಯೋದಿತೇರ್ಭವಂತಿ ಯೇದಿತೇಸ್ತನ್ವಃ ಪರಿ ಶರೀರಾ-
ಜ್ಞಾತಾ ಉತ್ಪನ್ನಾಃ | ಅದಿತೇರಷ್ಟೌ ಪುತ್ರಾ ಅಧ್ವಯುಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಪರಿಗಣಿತಾಃ | ತಥಾ ಹಿ | ತಾನನು-
ಕ್ರಮಿಷ್ಯಾಮೋ ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ ಧಾತಾ ಚಾರ್ಯಮಾ ಚಾಂಶಶ್ಚ ಭಗಶ್ಚ ವಿವಸ್ವಾನಾದಿತ್ಯಶ್ಚೇತಿ |
ತಥಾ ತತ್ತ್ವವ ಪ್ರದೇಶಾಂತರೇದಿತಿಂ ಪ್ರಸ್ತುತ್ಯಾನ್ಮಾತಂ | ತಸ್ಯಾ ಉಚ್ಛೇಷಣಮದದುಸ್ತತ್ಪ್ರಾಶ್ನಾತ್
ಸಾ ರೇತೋಽಧತ್ತ ತಸ್ಯ ಚತ್ವಾರ ಅದಿತ್ಯಾ ಅಜಾಯಂತ ಸಾ ದ್ವಿತೀಯನುಪಚಿದಿತ್ಯಷ್ಟಾನಾಮಾದಿ-
ತ್ಯಾನಾಮುತ್ಪತ್ತಿವರ್ಣಿತಾ | ತೈ. ಸಂ. ೬-೫-೬-೧ | ಸಾದಿತಿಃ ಸಪ್ತಭಿಃ ಪುತ್ರೈರ್ದೇವಾನುಪ
ಪ್ರೈತ್ | ಉಪಾಗಚ್ಛತ್ | ಅಷ್ಟಮಂ ಪುತ್ರಂ ಮಾರ್ತಾಂಡಂ ಸೂರ್ಯಂ ಪರಾಸ್ಯತ್ | ಉಪರಿ ಪ್ರಾಕ್ಷಿ-
ಪದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

೪ ಪ್ರತಿಪದಾಠಃ |

ಯೇ—ಯಾವ ಮಿತ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು | ಅದಿತೇಃ—ಅದಿತಿಯು | ತನ್ವಃ ಪರಿ—ದೇಹದಿಂದ |
ಜಾತಾಃ—ಉತ್ಪನ್ನ ರಾದರೋ ಅಂತಹ | ಪುತ್ರಾಸಃ—ಅದಿತಿಯ ಪುತ್ರರು | ಅಷ್ಟೌ—ಎಂಟುಮಂದಿ | ಸಪ್ತಭಿಃ
ಪುತ್ರೈಃ—ಅವರಲ್ಲಿ ಏಳು ಪುತ್ರರೊಂದಿಗೆ | ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಗೆ | ಉಪ ಪ್ರೈತ್—ಹೋಗಿ ಸಮಾಪಿಸಿ
ದಳು | ಮಾರ್ತಾಂಡಂ—ಸೂರ್ಯನನ್ನು | ಪರಾಸ್ಯತ್—ಉರ್ಧ್ವಭಾಗಕ್ಕೆ ಎಸೆದಳು. (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಳು)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಾವ ಮಿತ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಅದಿತಿಯ ದೇಹದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರೋ ಅಂತಹ ಅದಿತಿಯ ಪುತ್ರರು
ಎಂಟು ಮಂದಿ. ಅವರಲ್ಲಿ ಏಳು ಪುತ್ರರೊಂದಿಗೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿದಳು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿ
ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಳು.

English Translation

Eight sons (there were) of Aditi who were born from her body; she approached the gods with seven, she sent forth Martanda on high.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ಅದಿತಿಗೆ ಎಂಟು ಮಂದಿ ಪುತ್ರರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಕೆಲವುಕಡೆ ಏಳೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಇವರಿಗೆ ಸಾಮಾಹಿಕವಾಗಿ ಆದಿತ್ಯರೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿಯಿದ್ದರೂ ಇವರಿಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅರ್ಯಮಾ ಎಂಬುವರ ವಿಚಾರವನ್ನು ಮೊದಲು ವಿವರಿಸಿ ಅನಂತರ ಆದಿತ್ಯರ ಸಂಖ್ಯಾಪರಿಮಿತಿಯೆಷ್ಟು, ಇವರು ಹೇಗೆ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿಮರ್ಶಮಾಡುತ್ತೇವೆ.

ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅರ್ಯಮಾ—ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸು ಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಇವರು ಸೂರ್ಯನ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳಾದ ಎಂದರೆ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಸರಿನ ಅಂಶದೇವತೆಗಳೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳೆಂದು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ.

ತ್ವನುಗ್ಧೇ ವರುಣೋ ಜಾಯಸೇ ಯತ್ತ್ವಂ ಮಿತ್ರೋ ಭವಸಿ ಯತ್ಸಮಿದ್ಧಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩-೧)

ತ್ವನುರ್ಯಮಾ ಭವಸಿ ಯತ್ತ್ವನೀನಾಂ ನಾನು ಸ್ವಧಾವನ್ ಗುಹ್ಯಂ ಬಿಭರ್ಷಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದಾಗ ಅವನಿಗೆ ವರುಣನೆಂದೂ, ಜಿನ್ನಾಗಿ ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಭಗಭಗನೆ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಆ ಅಗ್ನಿಗೆ ಮಿತ್ರನೆಂದೂ, ಕನ್ಯಾಸಂಬಂಧವಾದ ಹೋಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಯಮಾ ಎಂದೂ ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಮೂರು ಹೆಸರುಗಳಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—

ಮಿತ್ರೋಽಸಿ ವರುಣೋಽಸೀತ್ಯಾಹ | ಮೈತ್ರಂ ನಾ ಆಹಃ| ವಾರುಣೇ ರಾತ್ರಿಃ| ಅಹೋರಾತ್ರಾ-

ಭ್ಯಾಮೇವೈನಮುಪಾವಹರತಿ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೭-೧೦-೧)

ಮಿತ್ರನು ಹಗಲಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದೂ, ವರುಣನು ರಾತ್ರಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೂ ಕೆಲವುಕಡೆ ಸೂರ್ಯನ ಅಂಶದೇವತೆಗಳೆಂದೂ ಕೆಲವುಕಡೆ ಅಗ್ನಿಯ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನು ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನು ಸೂರ್ಯನ ಬೇರೊಂದು ಹೆಸರಾದರೂ ಮಿತ್ರನಿಗೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಿದೆ ಎಂದರೆ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿದೆ. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅರ್ಯಮಾ ಎಂಬುವರು ಅದಿತಿಯ ಪುತ್ರರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಆದಿತ್ಯರೆಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕರೆದಿದೆ. ಈ ಆದಿತ್ಯರು ಎಂದರೆ ಅದಿತಿಪುತ್ರರು ಆರುಜನರೆಂದು—

ಇಮಾ ಗಿರ ಆದಿತ್ಯೇಭ್ಯೋ ಘೃತಸ್ನೋಃ ಸನಾದ್ರಾಜಭ್ಯೋ ಜುಹ್ವಾ ಜುಹೋಮಿ |
ತೃಣೋತು ಮಿತ್ರೋ ಆರ್ಯಮಾ ಭಗೋ ನಸ್ತು ವಿಜಾತೋ ವರುಣೋ ದಕ್ಷೋ ಅಂಶಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨೭-೧)

ಎಂದರೆ ಮಿತ್ರ, ಆರ್ಯಮಾ, ಭಗ, ವರುಣ, ದಕ್ಷ, ಅಂಶ, ಎಂದು ಆರು ಜನರ ಹೆಸರನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದೆ.

ದೇವಾ ಆದಿತ್ಯಾ ಯೇ ಸಪ್ತ ತೇಭಿಃ ಸೋಮಾಭಿ ರಕ್ಷ ನ ಇಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿ ಸ್ರವ |

(ಮ. ಸಂ. ೯-೧೧೪-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಪುತ್ರರು ಏಳು ಜನರೆಂದಿದೆ—

ಅಷ್ಟೌ ಪುತ್ರಾಸೋ ಅದಿತೇರ್ಯೇ ಜಾತಾಸ್ತನ್ಮ ೧ ಸ್ವರಿ |

ದೇವಾ ಉಪಪ್ರೈತ್ಸಪ್ತಭಿಃ ಪರಾ ಮಾರ್ತಾಂಡಮಾಸ್ಯತ್ |

ಸಪ್ತಭಿಃ ಪುತ್ರೈರದಿತಿರುಪ ಪ್ರೈತ್ವ್ಯಾವ್ಯಂ ಯುಗಂ |

ಪ್ರಜಾಯೈನ್ಯುತ್ಯನೇ ತ್ವತ್ಪುನಮಾರ್ತಾಂಡಮಾಭರತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೭೨.೮, ೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಗೆ ಮೊವಲು ಏಳು, ಅನಂತರ ಮಾರ್ತಾಂಡನೆಂದು ಒಟ್ಟು ಎಂಟುಮಂದಿ ಪುತ್ರರಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ—

ಅಷ್ಟೌ ಪುತ್ರಾಸೋ ಅದಿತೇಃ | ಯೇ ಜಾತಾಸ್ತನ್ಮಃ ಪರಿ | ದೇವಾ ಉಪಪ್ರೈತ್ಸಪ್ತಭಿಃ |

ಪರಾಮಾರ್ತಾಂಡಮಾಸ್ಯತ್ | ಸಪ್ತಭಿಃ ಪುತ್ರೈರದಿತಿಃ | ಉಪಪ್ರೈತ್ವ್ಯಾವ್ಯಂ ಯುಗಂ |

ಪ್ರಜಾಯೈನ್ಯುತ್ಯನೇ ತತ್ | ಪರಾಮಾರ್ತಾಂಡಮಾಭರದಿತಿ | ತಾನನುಕ್ರಮಿಷ್ಯಾಮಃ | ಮಿತ್ರಶ್ಚ

ವರುಣಶ್ಚ | ಧಾತಾ ಚಾರ್ಯಮಾ ಚ | ಅಗ್ಂಶಶ್ಚ ಭಗಶ್ಚ | ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಿವಸ್ವಾಗ್ಂಶ್ಚೇತೈತೇ ||

(ತೈ. ಆ. ೧-೧೩-೩)

ಅದಿತಿಗೆ ಇದ್ದ ಎಂಟು ಮಂದಿ ಪುತ್ರರ ಹೆಸರನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಧಾತಾ, ಆರ್ಯಮಾ, ಅಂಶ, ಭಗ, ಇಂದ್ರ, ವಿವಸ್ವಾನ್ ಎಂಬುವರೇ ಆ ಎಂಟು ಜನರು ಎಂದಿದೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವು ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—

ಅದಿತಿಃ ಪುತ್ರಕಾಮಾ | ಸಾಧ್ಯೇಭ್ಯೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಾದನಮಪಚತ್ | ತಸ್ಯಾ

ಉಚ್ಛೇಷಣಮದದುಃ | ತತ್ಪ್ರಾಶ್ನತ್ | ಸಾ ರೇತೋಧತ್ತ | ತಸ್ಯೈ ಧಾತಾ ಚಾರ್ಯಮಾ

ಚಾಜಾಯೇತಾಂ | ಸಾ ದ್ವಿತೀಯಮಪಚತ್ | ತಸ್ಯಾ ಉಚ್ಛೇಷಣಮದದುಃ | ತತ್ಪ್ರಾಶ್ನತ್ |

ಸಾ ರೇತೋಧತ್ತ | ತಸ್ಯೈ ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚಾಜಾಯೇತಾಂ | ಸಾ ತೃತೀಯಮಪಚತ್ |

ತಸ್ಯಾ ಉಚ್ಛೇಷಣಮದದುಃ | ತತ್ಪ್ರಾಶ್ನತ್ | ಸಾ ರೇತೋಧತ್ತ | ತಸ್ಯಾ ಅಗ್ಂಶಶ್ಚ

ಭಗಶ್ಚಾಜಾಯೇತಾಂ | ಸಾ ಚತುರ್ಥಮಪಚತ್ | ತಸ್ಯಾ ಉಚ್ಛೇಷಣಮದದುಃ | ತತ್ಪ್ರಾ-

ಶ್ನತ್ | ಸಾ ರೇತೋಧತ್ತ | ತಸ್ಯಾ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಿವಸ್ವಾಗ್ಂಶ್ಚಾಜಾಯೇತಾಂ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ ೧-೧-೯.೧, ೨. ೩)

ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದಿತಿಯು ಎಂಟು ಮಂದಿ ಪುತ್ರರನ್ನು ಪಡೆದ ವಿಷಯವು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಎಂಟು ಮಂದಿಯಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಆರ್ಯಮಾ ಎಂಬ ಮೂರು ಮಂದಿಯೇ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು. ಋ. ಸಂ. ೨-೭ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಆರ್ಯಮಾ ಎಂಬುವರ ಲೋಕೋಪಕಾರಕವಾದ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ.

ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಯಾಸ್ಯರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ—

ಮಿತ್ರಃ ಪ್ರಮಿತೇಸ್ತ್ರಾಯತೇ | ಸಂಮಿನ್ವಾನೋ ದ್ರವತೀತಿ ವಾ | ಮೇದಯತೇವಾ |

(ನಿ. ೧೦-೨೧)

ಮಿತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂದರೆ—ಮಿತ್ರಃ ಕಸ್ಮಾತ್ | ಸ ಹಿ ಪ್ರಮಿತೇಃ ತ್ರಾಯತೇ | ಪ್ರಮಿತಿಃ ಮರಣಂ | ತತಃ ಸರ್ವಲೋಕಂ ತ್ರಾಯತೇ ವರ್ಷದ್ವಾರೇಣ | ಪ್ರಮಿತಿ ಎಂದರೆ ಮರಣವು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜನರಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಆ ಮೂಲಕ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿ, ಹೆಸಿವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಬಹುದಾದ ಮರಣಭಯವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನಾದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗೆ ಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.

ಸಮಂತತೋ ಮಿನ್ವಾನಃ ಉದಕೇನ ದ್ರವತಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕೇ | ಈ ದೇವತೆಯು ಉದಕಕ್ಕೆ ಅಧಿಕತೆಯಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ಮೇಘಗಳ ಮೂಲಕ ಸುತ್ತಲೂ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ತೊಯ್ದುಹೋಗುವಂತೆ ಎಂದರೆ ನೀರಿನಿಂದ ನೆನೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗೆ ಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.

ಅಥವಾ—ಸ್ನೇಹನಾರ್ಥಸ್ಯ ಸರ್ವಂ ಹೃಸಾವುದಕೇನ ಸ್ನೇಹಯತಿ | ಈ ದೇವತೆಯು ಉದಕದಿಂದ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ಎಂದರೆ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನಾದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗೆ ಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ನಿಸ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ—

ಮಿತ್ರೋ ಜನಾನ್ ಯಾತಯತಿ ಬ್ರುವಾಣೋ ಮಿತ್ರೋ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ |

ಮಿತ್ರಃ ಕೃಷ್ಣೀರನಿಮಿಷಾಭಿ ಚಷ್ಟೇ ಮಿತ್ರಾಯ ಹವ್ಯಂ ಘೃತವಜ್ಜ್ವಹೋತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೯-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ತನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಈ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನು ಕೃಷ್ಣಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಿ ವೈಷ್ಣಾದಿಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಜನರಿಗೆ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಾ ಭೂಲೋಕದ ಜನರನ್ನೂ ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸುವನು ಎಂದರೆ ಪೋಷಿಸುವನು. ಎಲೈ ಮನುಷ್ಯರೇ, ಇಂತಹ ಮಿತ್ರದೇವನಿಗೆ ಘೃತಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಎಂದು ಮಿತ್ರನ ಆಸಾಧಾರಣ ಗುಣಗಳನ್ನೂ, ಲೋಕೋಪಕಾರವನ್ನೂ ಬಹು ಜಿನ್ನಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನ ಪರವಾಗಿ ಇರುವ ೧ ಸೂಕ್ತವೆಂದರೆ ೯ ಋಕ್ತಗಳುಳ್ಳ ಈ ಸೂಕ್ತ ಮಾತ್ರ (ಋ. ಸಂ. ೩-೫೯) ಇತರ ಕಡೆ ಮಿತ್ರನು, ವರುಣ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರ ಸಾಹಚರ್ಯವು ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಿತ್ರನೊಬ್ಬನೇ ದೇವತೆಯಾಗಿರುವ ಸೂಕ್ತವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಒಂದು ಮಾತ್ರವಿರುವುದು. (ಋ. ಸಂ. ೩-೫೯) ಅಲ್ಲಿಯೂ ಆ ದೇವತೆಯ

ಸ್ತುತಿಭಾಗವು ಅಸ್ಪಷ್ಟ. ಆದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮಿತ್ರನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದೇ ಸೂಕ್ತದ ಐದನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ—

ಮಹಾ ಆದಿತ್ಯೋ ನಮಸೋಪಸದ್ಯೋ ಯಾತಯಜ್ಞನೋ ಗೃಣತೇ ಸುತೇವಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೯-೫)

ಈ ಮಿತ್ರನನ್ನು ಮನುಷ್ಯರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿಸುವ ಮಹನೀಯನಾದ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಯಾತಯಜ್ಞನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು—

ವ್ರತೇನ ಸ್ಥೋ ಧ್ರುವಕ್ಷೇಮಾ ಧರ್ಮಣಾ ಯಾತಯಜ್ಞನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೭೭-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರವರುಣರ ಪರವಾಗಿಯೂ—

ಮಿತ್ರಸ್ತಯೋರ್ವರುಣೋ ಯಾತಯಜ್ಞನೋರ್ಯಮಾ ಯಾತಯಜ್ಞನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೬-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅರ್ಯಮಾ ಎಂದು ಮೂರುಮಂದಿಯ ಪರವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಋ. ಸಂ. ೩-೫೯ನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಕಾರ ಮಿತ್ರನು ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗಳಿಗೆ ಆಧಾರನಾಗಿದಾನೆ. ಮನುಷ್ಯರ ಐದು ಪಂಗಡಗಳು (ಪಂಚಜನಾಃ) ಅವನಿಗೆ ವಿಧೇಯರಾಗಿದಾರೆ, ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅವನು ಜೀವನಾಧಾರನಾಗಿದಾನೆ, ಎಂದು ಮಿತ್ರನ ಗುಣವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಋ. ಸಂ. ೫-೮೧-೪ರಲ್ಲಿ ಸವಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರು ಒಂದೇ ಎಂದೂ, ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ವಾ. ಸಂ. ೪-೩) ಮಿತ್ರನ ನಿಯಮಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ, ವಿಷ್ಣುವು ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟನೆಂದೂ, ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮-೪ರಲ್ಲಿ ಉಷಃಕಾಲಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಸ್ಥಾಪಿತನಾದ ಆಗ್ನಿಯು ಮಿತ್ರನನ್ನು ತಾನೇ ತನಗೋಸ್ಕರ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದೂ, ಋ. ಸಂ. ೩-೫-೪ ರಲ್ಲಿ ದೀಪ್ತನಾದ ಆಗ್ನಿಯೇ ಮಿತ್ರನು ಎಂದೂ, ಋ. ಸಂ. ೪-೩-೧ರಲ್ಲಿ ಆಗ್ನಿಯು ಜನಿತನಾದಾಗ ಮಿತ್ರನು ಎಂದೂ,

ಮಿತ್ರೋ ಅಗ್ನಿರ್ಭವತಿ ಯತ್ಸಮಿದ್ಧೋ ಮಿತ್ರೋ ಹೋತಾ ವರುಣೋ ಜಾತವೇದಾಃ |

ಮಿತ್ರೋ ಅಧ್ವರ್ಯುರಿಷಿರೋ ದಮೂನಾ ಮಿತ್ರಃ ಸಿಂಧೂನಾಮುತ ಪರ್ವತಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದ ಆಗ್ನಿಯೇ ಮಿತ್ರನೆಂದೂ, ಈ ಮಿತ್ರನೇ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವೂ, ಅಧ್ವರ್ಯುವೂ, ವರುಣನೂ, ಜಾತವೇದಸ್ಸೆಂಬ ಆಗ್ನಿಯೂ, ಆಗಿರುವನೆಂದೂ, ಇವನು ನದಿಗಳಿಗೂ ಪರ್ವತಗಳಿಗೂ ಮಿತ್ರ (ಸ್ನೇಹಿತ, ಹಿತಕಾರಿ) ನೆಂದೂ ಮಿತ್ರನ ಗುಣಗಳ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ.

ವರುಣಃ—ವರುಣೋ ವೃಣೋತೀತಿ ಸತಃ (ನಿ. ೧೦-೨) ಮೇಘಸಮೂಹದಿಂದ ಆವೃತನಾದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗೆ ವರುಣನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ.

ವರುಣನು ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ದೇವತೆ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮಾನನು. ವರುಣದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ. ವರುಣದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿರಲಿವೆ. ಆದರೆ ಮಿತ್ರವರುಣರನ್ನು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ಸೂಕ್ತಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಇವೆ.

ವರುಣನಿಗೆ ಮಾನುಷದೇಹ, ಮಾನುಷವ್ಯಾಪಾರಗಳುಂಟು. ಆದರೆ ಭೌತಿಕಶರೀರ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅವನ ನೈತಿಕವ್ಯಾಪಾರಾದಿಗಳ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಗಳ ವರ್ಣನೆಯೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಅವನಿಗೆ ಮುಖ, ಕಣ್ಣು, ತೋಳುಗಳು, ಕೈಗಳು ಮತ್ತು ಪಾದಗಳಿವೆ; ರಥ ನಡೆಯಿಸುತ್ತಾನೆ, ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ, ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಅವನ ಶರೀರವ್ಯಾಪಾರಾದಿಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಅಗ್ನಿ, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರಿಗೆ ಸೂರ್ಯನೇ ನೇತ್ರನೆಂದು,

ಚಿತ್ರಂ ದೇವಾನಾಮುದಗಾದನೀಕಂ ಚಕ್ಷುರ್ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೫-೧)

ಉದು ತ್ಯಜ್ಜಕ್ಷುರ್ಮಹಿ ಮಿತ್ರಯೋರಾ ಏತಿ ಪ್ರಿಯಂ ವರುಣಯೋರದಬ್ಧಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೫೧-೬)

ಉದ್ವಾಂ ಚಕ್ಷುರ್ಮರುಣ ಸುಪ್ರತೀಕಂ ದೇವಯೋರೇತಿ ಸೂರ್ಯಸ್ತತನ್ವಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೧ ೧)

ಚಕ್ಷುರ್ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ ದೇವಶ್ಚರ್ಮೇವ ಯಃ ಸಮವಿವ್ಯಕ್ ತನಾಂಸಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೩-೧)

ನಮೋ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ ಚಕ್ಷುಸೇ ಮಹೋ ದೇವಾಯ ತದ್ವತಂ ಸಪರ್ಯತ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೭-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸೂರ್ಯನು ಇವನಿಗೆ ನೇತ್ರಪ್ರಾಯನೆಂಬ ವಿಷಯವು ಮಿತ್ರವರುಣ ದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಮಿತ್ರವರುಣರ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಬಂದಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಮೊದಲು ಗೋಚರವಾಗುವುದೇ ಈ ಅಂಶವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಋ. ಸಂ. ೬-೬೬-೧೦ ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಯಮಾ, ಮಿತ್ರ, ವರುಣರು ಸೂರ್ಯನೇತ್ರರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವರುಣನು ದೂರದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳವನು (ಉರುಚಕ್ಷುಸಂ) ಎಂದು ಋ. ಸಂ. ೧-೨೫-೫ ; ೧-೨೫-೧೬ ; ಮೊದಲಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಆ ನೋ ಬರ್ಹೀ ರಿಶಾದಸೋ ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ |

ಸೀದಂತು ಮನುಷೋ ಯಥಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೬-೪)

ವ್ರತೇನ ಸೋ ಧ್ರುವಕ್ಷೇಮಾ ಧರ್ಮಣಾ ಯಾತಯೆಜ್ಜನಾ |

ನಿ ಬರ್ಹಿಷಿ ಸದತಂ ಸೋಮಸೀತಯೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೭೨-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಆರ್ಯವರನ್ನು ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಸಿರುವ ದರ್ಭೆಯ ಮೇಲೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಯೇದೀ ಸಖಾಯಾ ಸಖ್ಯಾಯ ಸೋಮೈಃ ಸುತೇಭಿಃ ಸುಪ್ರಯಸಾ ಮಾದಯೈತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೪.೪೧-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಭಿಭ್ರದ್ವಾಪಿಂ ಹಿರಣ್ಯಯಂ ವರುಣೋ ವಸ್ತ ನಿರ್ಜಜಂ |

ಪರಿ ಸ್ವಶೋ ನಿ ಷೇದಿರೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೫-೧೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಮೇಲಹೊದಿಕೆ ಅಥವಾ ನಿಲುವಂಗಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ಹೊಳೆಯುವ ಉಡುಪನ್ನೂ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ವರುಣನ ರಥವು ಸುವರ್ಣಮಯವಾದುದು, ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾದದ್ದು ಮತ್ತು ಅದರಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಪ್ರಜೋದಕವಾದ ಚಾವಟಿಗಳಿವೆ ಮಿತ್ರವರುಣರು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ರಥಾರೋಹಣಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಋ. ಸಂ. ೫ ೬೩-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ.

ಮಿತ್ರವರುಣರ ವಾಸಗೃಹವು ಸುವರ್ಣಮಯವಾದುದು ಮತ್ತು ಅದು ಮೇಲು ಲೋಕದಲ್ಲಿದೆ. ಮತ್ತು ವರುಣನು ತನ್ನ ಪ್ರಾಸಾದದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು—

ನಿ ಸಸಾದ ಧೃತವ್ರತೋ ವರುಣಃ ಪಸ್ತ್ಯಾ ೩ ಸ್ವಾ | ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ ಸುಕೃತುಃ |

ಅತೋ ವಿಶ್ವಾಸ್ಯದ್ಭುತಾ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಅಭಿ ಪಶ್ಯತಿ | ಕೃತಾನಿ ಯಾ ಚ ಕರ್ತ್ವಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೫-೧೦, ೧೧)

ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದನ್ನೆಲ್ಲಾ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಮಿತ್ರವರುಣರ ವಾಸಸ್ಥಾನವು ಬಹಳ ದೊಡ್ಡದು, ಬಹಳ ಎತ್ತರವಾದುದು, ಸಹಸ್ರಸ್ತಂಭಗಳನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ದೃಢವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಅವರ ಮನೆಗೆ ಸಹಸ್ರದ್ವಾರಗಳಿವೆ (ಋ. ಸಂ. ೭-೮೮-೫) ಸರ್ವದರ್ಶಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ವಾಸಸ್ಥಾನದಿಂದ ಹೊರಟು ಮಿತ್ರವರುಣರ ಮನೆಗೆ ಮನುಷ್ಯರ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಅವರ ಪ್ರಿಯವಾದ ಮನೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಇವೆ.

ವರುಣನು ಒಂಟಿಯಾಗಿ ಅಥವಾ ಮಿತ್ರಸಹಿತನಾಗಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಅನೇಕ ಕಡೆ ರಾಜನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ಅಬುಧ್ನೇ ರಾಜಾ ವರುಣೋ ವನಸ್ಯೋರ್ಧ್ವಂ ಸ್ತುಪಂ ದದತೇ ಪೂತದಕ್ಷಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೭)

ತ್ವಂ ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ವರುಣಾಸಿ ರಾಜಾ ಯೇ ಚ ದೇವಾ ಅಸುರ ಯೇ ಚ ಮರ್ತಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೭-೧೦)

ತೇನ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ರಾಜಾ ಯವಂ ನ ವೃಷ್ಟಿವೃನ್ತಿನತ್ತಿ ಭೂಮು |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೮೫-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ರಾಜನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವರುಣನಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರ, ಯಮ, ಸೋಮ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ರಾಜನೆಂಬ ಗೌರವಸೂಚಕವಾದ ಹೆಸರಿದೆ.

ಇಂದ್ರನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕಥೆಗಳು ಅನೇಕವಿವಿಧ. ಆದರೆ ವರುಣನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ತೀರಾ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಒಂದಾದರೂ ಕಥೆಗಳಿಲ್ಲ. ವರುಣನು ಭೌತಿಕ ಮತ್ತು ನೈತಿಕ ವಿಧಗಳ (ವರುಣಸ್ಯ ವ್ರತಾನಿ) ನಿಯಾಮಕನೆಂದು ಬಹಳವಾಗಿ ಹೊಗಳಿದೆ. ಮಿತ್ರವರುಣರ ದೈವಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಯಾ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಿದರೆ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಮಾಡಲು ಅವರಿಗಿರುವ ಗೂಢವಾದ ಶಕ್ತಿ ಎಂತಲೂ, ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಪದಕ್ಕೆ ಕೆಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಮಾಡಲು ಅವರಿಗಿರುವ ಕುಟಿಲವಾದ ಶಕ್ತಿ ಎಂತಲೂ ಅರ್ಥ. ಒಳ್ಳೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರವರುಣರಿಗೆ ಈ ಪದವು ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಕೆಟ್ಟ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಅಸುರಶಬ್ದಾರ್ಥದಂತೆ ಮಾಯಾಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ತನ್ನಲ್ಲಿ ನಿಗೂಢವಾದ ಈ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವರುಣನು ವಾಯುಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಅಳತೆಕಡ್ಡಿಯಿಂದ ಅಳೆಯುವಂತೆ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಳೆಯುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯನು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ದಾಟುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಮಳೆ ಮೋಡಗಳಿಂದ ಮಸಕಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಮಧುಮಿಶ್ರಿತವಾದ (ಸಿಹಿಯಾದ) ಹನಿಗಳು ಉದರುತ್ತವೆ. (ಋ. ಸಂ. ೫-೬೩-೪) ಆಕಾಶವು ಮಳೆಗರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಾಯಾ ಎಂಬ ಪದವು ಋ. ಸಂ. ೬-೪೮-೧೪; ೭-೨೮-೪; ೧೦-೯೯-೧೦ ; ೧೦-೧೪೭-೫ ; ಮೊದಲಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವರುಣನಿಗೇ ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತಿನಿಯಮಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವವನು ವರುಣನು. ಅವನೇ ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಮತ್ತು

ಅಸೀದದ್ವಿತ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಸಂರಾಡ್ವಿಶ್ವೇತ್ತಾನಿ ವರುಣಸ್ಯ ವ್ರತಾನಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೨-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಾಸಮಾಡುವನೆಂದೂ, ಅವನ ನಿಯಮಾದಿಗಳು ಅಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅಚರಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದೂ,

ತಿಸ್ತ್ರೋ ದ್ಯಾವೋ ನಿಹಿತಾ ಅಂತರಸ್ತೀನ್ ತಿಸ್ತ್ರೋ ಭೂಮಿರುಪರಾಃ ಪದ್ವಿಧಾನಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೪೭-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೂರು ಉರ್ಧ್ವಲೋಕಗಳೂ, ಮೂರು ಭೂಲೋಕಗಳೂ (ಅಧೋಲೋಕಗಳೂ) ಅವನ ವಶದಲ್ಲಿವೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ವರುಣ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರು ಪ್ರಪಂಚವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಆಳುತ್ತಾರೆ. (ಋ. ಸಂ. ೫-೬೩-೭) ಅವರೇ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ರಕ್ಷಕರು. (ಋ. ಸಂ. ೨-೨೭-೪) ವರುಣನು ಸ್ವರ್ಗ, ಭೂಮಿ, ಆಕಾಶಗಳಿಗೆ ಆಧಾರಭೂತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ಋ. ಸಂ. ೫-೬೯-೧, ೪) ಅವನು ಉದಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ, ಕಲ್ಲಿನಮೇಲೆ ಸೋಮವನ್ನೂ ಇಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಸೂರ್ಯನಿಗೋಸ್ಕರ ಅಗಲವಾದ ದಾರಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ವರುಣ, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಅರ್ಯ

SRI JAGADGURU VISHWARADHYA

JNANA SIMHASANA JNANAMANDIR

LIBRARY

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

Jangamwadi Math, Varanasi

Acc. No. 775

ಮರು ಸೂರ್ಯನಿಗೋಸ್ಕರ ದಾರಿಯನ್ನು ಬಿಡಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಮ. ಸಂ. ೭-೬೦-೪) ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣನ ಅಧಿಕಾರ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ.

ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೪-೮-೪) ಮಿತ್ರೋಽಹರಜನಯದ್ವರುಣೋ ರಾತ್ರಿಂ— ಎಂದರೆ ಮಿತ್ರನು ಹಗಲನ್ನೂ, ವರುಣನು ರಾತ್ರಿಯನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದರೆಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ—ಮೈತ್ರಂ ನಾ ಅಹಃ ವಾರುಣೇ ರಾತ್ರಿಃ—ಎಂದರೆ ಮಿತ್ರನು ಹಗಲಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದೂ, ವರುಣನು ರಾತ್ರಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ತೈ. ಸಂ. ೨.೧-೭-೪) ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಋತುಗಳನ್ನು ವಿಭಜಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ನೇದ ಮಾಸೋ ಧೃತವ್ರತೋ ದ್ವಾದಶ ಪ್ರಜಾವತಃ | ನೇದಾ ಯ ಉಪಜಾಯತೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೫-೮)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವರುಣನಿಗೆ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳೂ ತಿಳಿದಿವೆಯೆಂದೂ,

ವಿ ಯೇ ದಧುಃ ಶರದಂ ಮಾಸಮಾದಹರ್ಯಜ್ಞಮುಕ್ತಂ ಚಾದ್ಯಚಂ |

ಅನಾಸ್ಯಂ ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ ಕ್ಷತ್ರಂ ರಾಜಾನ ಆಶತ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೬೬-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅರ್ಯಮರು, ಶರತ್ಕಾಲ, ತಿಂಗಳು, ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಉದಕವನ್ನು ಕ್ರಮಪಡಿಸುವವನೂ ಅವನೇ ಎಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ನದಿಗಳು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದವನೂ ಅವನೇ. ಅವನ ಆಪ್ತನೇ ಮೇರೆಯೇ ಅವು ಸತತವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ. (ಮ. ಸಂ. ೨-೨೮-೪) ನದಿಗಳು ನೇಗವಾಗಿ ಸಮುದ್ರದೊಳಕ್ಕೆ ನೀರು ತಂದು ಸುರಿಯುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ತುಂಬದಿರುವುದು ಅವನ ಹೆದ್ದುಗದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ; (ಮ. ಸಂ. ೫-೮೫-೬) ವರುಣ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರು ನದಿಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯರು. ವರುಣನು ಸಾಗರಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನೆಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾದ ಅಂಶವಾದರೂ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಬಹಳ ಅಪರೂಪ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಇದು ಅಮುಖ್ಯವೆಂಬುದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿರಬಹುದು. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಜಲಾಧಿಪತಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಗಿದಾನೆ. ಮತ್ತು ವರುಣನು ಆಪ್ತದಿಕ್ಪಾಲಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಸಮರ್ಥನೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವರುಣನಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದೆಲ್ಲಾ ನಾಯುಮಂಡಲದೊಡನೆ ಇರುವ ನೀರಿನೊಡನೆಯೇ. ವೃಷ್ಟಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರೇ ಪ್ರಮುಖರು. ಪರ್ವತಗಳೆಲ್ಲಾ ಮೋಡಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿರುವಾಗ ಬುಡಮೇಲಾದ ಬಾನಿಯಿಂದ (ಮೋಡದಿಂದ) ಸ್ವರ್ಗ, ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಆಕಾಶಗಳಿಗೆ ನೀರ್ಗರೆದು ಭೂಮಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ವರುಣನು ತೇವ ವಾಗಿ ಮಾಡುವನು ಎಂದು ಮ. ಸಂ. ೫-೮೫-೨, ೪ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಒಂದು ಇಡೀ ಸೂಕ್ತವೇ (ಎಂದರೆ ಮ. ಸಂ. ೫-೬೩ನೆಯ ಸೂಕ್ತವು) ಅವರ ಮಗಳಿಗಿರುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಯಜುರ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ತೈ. ಸಂ. ೫-೫-೪-೧) ಅಪೋ ವರುಣಸ್ಯ ಪತ್ನಯ ಆಸನ್—ನೀರುಗಳು ವರುಣನ ಪತ್ನಿಯರೆಂದೂ, (ತೈ. ಸಂ. ೬-೪-೨-೨) ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ನಾ ಅಸಾಂ ನೇತಾರೌ—ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ನೀರಿಗೆ ನಾಯಕರು ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ವರುಣನ ಶಾಸನಗಳು ಜಿನ್ನಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆಯೆಂದು ಪದೇ ಪದೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಅವನಿಗೆ ಧೃತವ್ರತ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಸಂದಿದೆ.

ಪರಿ ಧಾಮಾನಿ ಮನ್ಯುಶದ್ವರುಜಸ್ಯ ಪುರೋ ಗಯೇ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅನು ವ್ರತಂ ನಭಂತಾ-
ಮನ್ಯುಕೇ ಸಮೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೧-೭)

ನ ನಾಂ ದೇವಾ ಅನ್ಯುತಾ ಆ ಮಿನಂತಿ ವ್ರತಾನಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಧ್ರುವಾಣಿ |

(ಋ. ಸ. ೫-೬೯-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾರ್ಯಮರರ ಅಪ್ಪಣೆಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಾರೆಂದೂ ಅನಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡ ಅವರ ಧೃತವ್ರತಗಳನ್ನು ಮಾರಲಾರರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ನಿಯಮ (ಋತ) ಮತ್ತು ಬೆಳಕಿಗೆ ನಿಯಾಮಕರು. ಈ ಶಾಸನಗಳ ಬಲದಿಂದಲೇ ಅವರು ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಬೆಂಬಲ ಕೊಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಗುಣವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದುವೇಳೆ ಅದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಇತರ ಸಾಧಾರಣ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅವರು ಸತ್ಯ (ಋತ) ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯವನ್ನೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವರು (ಋತಸ್ಯ ಗೋಪಾಃ) ಎಂದರೆ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವರು (ಅಥವಾ ಪಾಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವರು) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ವರುಣನ ಶಕ್ತಿಯು ಅಗಾಧವಾದುದು. ಹಾರುವ ಪಕ್ಷಿಗಳಾಗಲಿ, ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳಾಗಲಿ ಅವನ ರಾಜ್ಯದ ಗಡಿಯ ಮೇರೆಯನ್ನು ಸೇರಲಾರವು : ಅವನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾರಲಾರವು : ಅವನ ಕೋಪವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರವು. ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಸೀಮೆಯ ಎಲ್ಲೆ ಕಟ್ಟನ್ನು ಆಕಾಶ ಮತ್ತು ನದಿಗಳು ತಲಪಿಲ್ಲ. ಸಮಸ್ತವೂ ವರುಣನಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಗಿವೆ. ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವಸತಿಗಳೂ, ಮೂರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳೂ, ಮೂರು ಭೂಲೋಕಗಳೂ ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ನಿಹಿತವಾಗಿವೆ. ವರುಣನು ಸರ್ವಜ್ಞನು. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಹಾರಾಟ, ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ನಾವೆಗಳ ಸಂಚಾರ, ದೂರ ಗಾಮಿಯಾದ ವಾಯುವಿನ ಗತಿ, ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿದಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಕಳೆದುಹೋದ ಅಥವಾ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಅವನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಮನುಷ್ಯರ ಸತ್ಯಾಸತ್ಯಕರ್ಮಗಳ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನು ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯಗಳು, ಉಪಾಯಗಳು ಎಲ್ಲವೂ ವರುಣನಿಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಂದಾಚೆ ಇರುವುದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಅವನು ಗ್ರಹಿಸಬಲ್ಲನು. ಆಕಾಶದಾಚೆ ಎಷ್ಟೋ ದೂರ ಓಡಿಹೋದರೂ ಯಾರೂ ವರುಣನ ದೃಷ್ಟಿಪಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ನೀತಿನಿಯಾಮಕನಾದುದರಿಂದ ವರುಣನಿಗೆ ಪಾಪವೆಂದರೆ ಬಹಳ ಕೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅವನ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಲ್ಲಂಘಿಸಿದರೂ ಕೋಪ, ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಅವನು ಬಹಳ ಕ್ರೂರಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪಾಪಿಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸುವ ವರುಣನ ಪಾಶವು ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೧೫ ; ೧-೨೫-೧೧ ; ೬-೭೪-೪ ; ೧೦-೮೫-೨೪ ಮೊದಲಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆ ಪಾಶವು ಅನ್ಯತವಾದಿಯನ್ನು ಬಂಧಿಸುತ್ತದೆ ; ಸತ್ಯವಾದಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡುತ್ತದೆ.

ಯುವೋ ರಾಷ್ಟ್ರಂ ಬೃಹದಿನ್ವತಿ ದ್ಯಾಯೋ ಸೇತ್ಯಭಿರರಜ್ಜುಭಿಃ ಸಿನೀಥಃ |

ಪರಿ ನೋ ಹೇಳೋ ವರುಣಸ್ಯ ವೃಜ್ಯಾ ಉರುಂ ನ ಇಂದ್ರಃ ಕೃಣವದು ಲೋಕಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೮೪-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಸಹಚರಿತನಾದ ವರುಣನು ಹೆಗ್ಗವಲ್ಲದ ಬಂಧನಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಪಾಶವೆಂಬ ಶಬ್ದವು ಇಡೀ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಮಾತ್ರ ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಅದೂ ಅವನ ಭಕ್ತರನ್ನು ಬಂಧಿಸಿರುವ ಪಾಶವನ್ನು ಬಿಡಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪಾಶಬಂಧನ ಮತ್ತು ಮೋಚನ (ಪಾಶ ಬಿಡಿಸುವ) ಕಾರ್ಯಗಳು ವರುಣನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಮಿತ್ರ ನಿಂದ ಕೂಡಿದ ವರುಣನು ಅನ್ಯತನನ್ನು ಓಡಿಸುವವನು, ದ್ವೇಷಿಸುವವನು ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಿಸುವವನು. ಮಿತ್ರವರುಣರು ತಮ್ಮ ಪೂಜೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪಾರದಿಂದಿರುವವರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ವರುಣನು ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಪಡುವವರನ್ನು ಮನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ ; ಹೆಗ್ಗದಂತೆ ಬಿಚ್ಚುತ್ತಾನೆ ; ಮತ್ತು ಪಾಪಪರಿಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವತಃ ಮಾಡಿದ ಪಾಪದಿಂದ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಅವನ ಪೂರ್ವೀಕರು ಮಾಡಿದ ಪಾಪದಿಂದಲೂ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಿಯಮಗಳನ್ನೇ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ, ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿ, ಅನಂತರ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಪಡುವವರನ್ನೂ ಉಳಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ತನ್ನ ಆಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ವಿಸ್ಮೃತಿಯಿಂದ ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಕನಿಕರ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ವರುಣನಲ್ಲಿ ನೂರುಗಟ್ಟಲೆ, ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ ಔಷಧಗಳಿವೆ. ಅವನು ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ದೂರಮಾಡುತ್ತಾನೆ : ಮತ್ತು ಪಾಪವನ್ನು ಪರಿಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಪ್ರಾಣಾಪಹಾರ ಮಾಡಬಲ್ಲನು ; ಜೀವದಾನವನ್ನೂ ಮಾಡಬಲ್ಲನು. ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಕುಶಲನು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರುಣನ ಗುಣವರ್ಣನೆಯು ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ಅದನ್ನು ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಉಚಿತ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—ಫಲ್ಗುನೀನಕ್ಷತ್ರಮರ್ಯಮಾ ದೇವತಾ..... ಅನುರಾಧಾ ನಕ್ಷತ್ರಂ ಮಿತ್ರೋ ದೇವತಾ (ತೈ. ಸಂ. ೪-೪-೯-೨) ಎಂದರೆ—ಅರ್ಯಮನು ಪೂರ್ವ ಫಲ್ಗುನೀ ನಕ್ಷತ್ರಕ್ಕೂ, ಮಿತ್ರನು ಅನುರಾಧಾ ನಕ್ಷತ್ರಕ್ಕೂ ಅಧಿಪತಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅರ್ಯಮಾ—ಅದಿತ್ಯರ ಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅದಿತ್ಯರೆಂದರೆ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ ಮತ್ತು ಅರ್ಯಮರೇ ಉದ್ದಿಷ್ಟರು. ನಾವು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨೭-೧) ಮಿತ್ರ, ಅರ್ಯಮಾ, ಭಗ, ವರುಣ, ದಕ್ಷ, ಅಂಶ ಎಂಬ ಆರು ಜನರು ಹೆಸರುಮಾತ್ರವಿದೆ. ಋ. ಸಂ. ೯-೧೧೪-೩ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯರ ಸಂಖ್ಯೆ ಏಳೆಂದೂ, ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೨-೮ ರಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ಮೊದಲು ಏಳುಜನ ಪುತ್ರರನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ, ಎಂಟನೆಯ ಮಾತಾಂಡನನ್ನು ಅನಂತರ ಪಡೆದಳೆಂದೂ ಇದೆ. ಅ. ವೇ. ೮-೯-೨೧ ರಲ್ಲಿಯೂ, ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೯-೧ ರಲ್ಲಿಯೂ, ಅದಿತಿಗೆ ಮಿತ್ರ, ಅರ್ಯಮಾ, ವರುಣ, ಅಂಶ, ಭಗ, ಧಾತೃ, ಇಂದ್ರ, ವಿವಸ್ವಾನ್ ಎಂಬ ಎಂಟುಮಂದಿ ಪುತ್ರರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೨-೮; ೧೧-೬-೩-೮) ಅದಿತ್ಯರು ತಿಂಗಳಿಗೊಬ್ಬರಂತೆ ಹನ್ನೆರಡು ಜನರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅದಿತ್ಯರು ಹನ್ನೆರಡುಮಂದಿಯೆಂದೇ ಇದೆ.

ಅರ್ಯಮಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ನೂರುಕಡೆ ಬಂದಿದ್ದರೂ, ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾಸ್ಕರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ) ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳ ರೂಪ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಈ ಅರ್ಯಮಾದೇವತೆಯ ಹೆಸರನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿಡಾರೆ. ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರತಾಗಿ ಬಾಕಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸ್ತಾಪ; ಆದೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಕನ್ಯೆಯರನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ,

ತ್ವಮರ್ಯಮಾ ಭವಸಿ ಯತ್ಕನೀನಾಂ ನಾಮ ಸ್ವಧಾವನ್ ಗುಹ್ಯಂ ಬಿಭರ್ಷಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೫.೩-೨)

ನೀನೇ ಅರ್ಯಮಾ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಭಗೋ ಅರ್ಯಮಾ ಸವಿತಾ ಪುರಂಧಿರ್ಮಹ್ಯಂ ತ್ವಾದ್ಧುರ್ಗಾರ್ಹಸತ್ಯಾಯ ದೇವಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೩೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ಭಗ, ಅರ್ಯಮಾ, ಸವಿತ್ಯ, ಪುರಂಧಿ ಇವರುಗಳು ಈ ಎಧುವನ್ನು ನನ್ನ ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮಕ್ಕೆ ನೆರವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನನಗೆ ಕೊಟ್ಟರು ಎಂದು ವರನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ನ ತಮಂಹೋ ನ ದುರಿತಂ ದೇವಾಸೋ ಅಷ್ಟ ಮರ್ತ್ಯಂ |

ಸಜೋಷಸೋ ಯಮರ್ಯಮಾ ಮಿತ್ರೋ ನಯಂತಿ ವರುಣೋ ಅತಿ ದ್ವಿಷಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೬-೧)

ಶುನಮಸ್ತುಭ್ಯಮೂತಯೇ ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ |

ಶರ್ಮ ಯಚ್ಚಂತು ಸಪ್ರಥ ಅದಿತ್ಯಾಸೋ ಯದೀಮಹೇ ಅತಿ ದ್ವಿಷಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೬-೨)

ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೬ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಮಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆದಿತ್ಯರನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ದೇವಾಸಃ ಅಷ್ಟ ಎಂದು ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಎಂಟುಮಂದಿ ಆದಿತ್ಯರನ್ನೇ (ವೇದದ ಆದಿತ್ಯರ ಸಂಖ್ಯೆ ಎಂಟು ಮಂದಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ) ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ೭ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯಾಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಇದನ್ನೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರತಿ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ (ಕೊನೆಯ ಮಕ್ಕು ಹೊರತು) ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ ಎಂದು ಮಿತ್ರಾವರುಣಾರ್ಯಮರ ಹೆಸರು ಪಲ್ಲವಿಯಂತೆ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಈ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾರ್ಯಮರ ಪ್ರಧಾನಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಅರ್ಯಮನ ವಿಷಯವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ವಿಶೇಷ ವಿವರಣೆಯು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಪ್ತಭಿಃ ಪುತ್ರೈರದಿತಿರುಪ ಪ್ರೈತ್ಯುರ್ವ್ಯಂ ಯುಗಂ |

ಪ್ರಜಾಯೈ ಮೃತ್ಯುನೇ ತ್ವತ್ಪುನರ್ಮಾರ್ತಾಂಡನಾಭರತ್ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಪ್ತಭಿಃ | ಪುತ್ರೈಃ | ಅದಿತಿಃ | ಉಪ | ಪ್ರ | ಐತ್ | ಪೂರ್ವ್ಯಂ | ಯುಗಂ |

ಪ್ರಜಾಯೈ | ಮೃತ್ಯುನೇ | ತ್ವತ್ | ಪುನಃ | ಮಾರ್ತಾಂಡಂ | ಅ | ಅಭರತ್ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪೂರ್ವಮಂತೋಕ್ತ ಏನಾರ್ಥಃ ಪುನರಕ್ರೋಚ್ಯತೇ | ಸಪ್ತಭಿರ್ಮಾರ್ತಾಂಡನೈರಿಕ್ಷ್ಯಮಿ-
ತ್ಯಾದಿಭಿರದಿತಿಃ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಪುರಾಣಂ ಯುಗಮುಪ ಪ್ರೈತ್ | ಉಪಗತಾ | ಅಥ ಪ್ರಜಾಯೈ ಪ್ರಾಣನಾ-
ಮುಪ್ಪತ್ತಯೇ ಮೃತ್ಯುನೇ ತೇಷಾಂ ಮರಣಾಯ ಮಾರ್ತಾಂಡಂ ಧೃತಾದ್ವೈದ್ಯಾದಂಡಾಜ್ಞಾತಂ
ಮಾರ್ತಾಂಡನಾನಾಂ ಸೂರ್ಯಂ ಪುನರಾಭರತ್ | ಅಹರತ್ | ದ್ಯುಲೋಕೇಧಾರಯತ್ | ಪ್ರಾಣ-
ಮರಣಜನನಾದೀನಾಂ ಸೂರ್ಯೋದಯಾಸ್ತಮಯಾಯತ್ತತಾ ಸ್ಫುಟಾ | ತಸ್ಯೈ ವ್ಯುದ್ಧಮಾಂಡನ-
ಜಾಯತೇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ತೈ-ಸಂ. ೬-೫-೬-೧ | ಇತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯು | ಸಪ್ತಭಿಃ ಪುತ್ರೈಃ—ಏಳು ಜನ ಪುತ್ರರೊಂದಿಗೆ | ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಯುಗಂ—
ಹಿಂದಿನ ಯುಗಕ್ಕೆ | ಉಪ ಪ್ರೈತ್—ಹೋಗಿ ಸೇರಿದಳು | ಪುನಃ—ಅಲ್ಲದೇ | ತ್ವತ್ ಮಾರ್ತಾಂಡಂ—
ಮಾರ್ತಾಂಡ ಸಂಜ್ಞಕನಾದ (ಎರಡನೆಯ) ಸೂರ್ಯನನ್ನು | ಪ್ರಜಾಯೈ—ಪ್ರಾಣಗಳ ಉತ್ಪನ್ನಕ್ಕಾಗಿಯೂ |
ಮೃತ್ಯುನೇ—ಅವುಗಳ ಕ್ಷಯಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಅಭರತ್—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಳು.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಅದಿತಿಯು ಏಳು ಜನ ಪುತ್ರರೊಂದಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ಯುಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಿದಳು. ಉಳಿದ ಎಂಟನೆಯ
ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಾಣಗಳ ಉತ್ಪನ್ನಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಅವುಗಳ ಕ್ಷಯಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸಹ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಳು.

English Translation

With seven sons Aditi went to a former generation, but she bore
Martanda for the birth and death (of human beings).

ಎಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ .

ಜನಿಷ್ಠಾ ಇತ್ಯೇಕಾದಶಚ್ಚ ಪಂಚಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಶಕ್ತಿಪುತ್ರಸ್ಯ ಗೌರಿವೀತೇರಾರ್ಷಂ ಮಾರುತಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಜನಿಷ್ಠಾ ಏಕಾದಶ ಗೌರಿವೀತಿರಿತಿ || ಅಗ್ನಿಷ್ವೋಮೇ ಮರುತ್ವ-
ತೀಯಶಸ್ತ್ರ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ನಿವಿದ್ಧಾನಂ | ಸೂತ್ರಿತಂ ಚ | ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರ ಇತ್ಯೇಕಭೂಯಸೀಃ ಶಸ್ತ್ರಾ-
ಮರುತ್ವತೀಯಾಂ ನಿವಿದಂ ದಧ್ಯಾತ್ | ಅ. ೫-೧೪ | ಇತಿ || ಸೌಮಿಕಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯೇಷು ವೈಶ್ವದೇವೇಽ-
ಪ್ಯೇತನ್ಮರುತ್ವತೀಯಂ ನಿವಿದ್ಧಾನಂ | ಸೂತ್ರಿತಂ ಚ | ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರ ಉಗ್ರೋ ಜಜ್ಞ ಇತಿ ಮಾಧ್ಯಂ-
ದಿನಃ | ಅ. ೯-೨ | ಇತಿ || ಮಹಾವ್ರತೇಽಪಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ ಏತತ್ಸೂಕ್ತಂ | ತಥೈವ ಪಂಚಮಾರಣ್ಯಕೇ
ಸೂತ್ರಿತಂ | ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರಃ ಸಹಸೇ ತುರಾಯೇತಿ ನಿವಿದ್ಧಾನಂ | ಐ. ಅ. ೫-೧-೧ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಜನಿಷ್ಠಾಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ
ಹನ್ನೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಗೌರಿವೀತಿ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು;
ಮರುತ್ತುಗಳು ದೇವತೆಯು; ತ್ರೈಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಜನಿಷ್ಠಾ ಏಕಾದಶ ಗೌರಿವೀತಿಃ
ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಷ್ವೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ವತೀಯ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು
ನಿವಿದ್ಧಾನಸೂಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರ ಇತ್ಯೇಕಭೂಯಸೀಃ
ಶಸ್ತ್ರಾ ಮರುತ್ವತೀಯಾಂ ನಿವಿದಂ ದಧ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೫-೧೪) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.
ಸೋಮಸಂಬಂಧವಾದ ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯವೆಂಬ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು
ಮರುತ್ವತೀಯ ನಿವಿದ್ಧಾನಸೂಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರ ಉಗ್ರೋ
ಜಜ್ಞ ಇತಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೯-೨) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. ಮಹಾವ್ರತೇಽಪಿ ಯಲ್ಲಿಯೂ
ಸಹ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕದ ಪಂಚಮಾರಣ್ಯಕ
ದಲ್ಲಿ—ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರಃ ಸಹಸೇ ತುರಾಯೇತಿ ನಿವಿದ್ಧಾನಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ (ಐ. ಅ. ೫-೧-೧)
ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೭೩

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೬ | ಸೂಕ್ತ—೭೩ |

ಆಪ್ತಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೩ | ವರ್ಗ—೩, ೪ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧೧ ||

ಮುಷಿಃ—ಗೌರಿವೀತಿಃ |

ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ || (ಮರುತಃ)

ಭಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ |

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರಃ ಸಹಸೇ ತುರಾಯ ಮಂದ್ರ ಓಜಿಷ್ಠೋ ಬಹುಲಾಭಿಮಾನಃ |

ಅವರ್ಧನ್ನಿಂದ್ರಂ ಮರುತಶ್ಚಿದತ್ರ ಮಾತಾ ಯದ್ವೀರಂ ದಧನದ್ಧನಿಷ್ಠಾ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಜನಿಷ್ಠಾಃ | ಉಗ್ರಃ | ಸಹಸೇ | ತುರಾಯ | ಮಂದ್ರಃ | ಓಜಿಷ್ಠಃ | ಬಹುಲಾಭಿಮಾನಃ |

ಅವರ್ಧನ್ | ಇಂದ್ರಂ | ಮರುತಃ | ಚಿತ್ | ಅತ್ರ | ಮಾತಾ | ಯತ್ | ವೀರಂ | ದಧನತ್ | ಧನಿಷ್ಠಾ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಸಹಸೇ ಬಲಾಯ ತುರಾಯ ಶತ್ರುಣಾಂ ಹಿಂಸನಾಯ ತ್ವಮುಗ್ರ ಉದ್ಗೂರ್ಣ-
ಬಲೋ ಜನಿಷ್ಠಾಃ | ಅಜಾಯಥಾಃ | ಕೇದೃಶಸ್ತ್ವಂ | ಮಂದ್ರಃ ಸ್ತುತ್ಯ ಓಜಿಷ್ಠಃ | ಓಜಃ ಶರೀರಬಲಂ |
ಅತಿಶಯೇನ ತದ್ವಾನ್ ಬಹುಲಾಭಿಮಾನೋ ಭೂಯಿಷ್ಯಾಭಿಮಾನೀ | ಈದೃಶಂ ಮಹಾನುಭಾವಮಿಂದ್ರ-
ಮತ್ರ ವೃತ್ರವಧೇ ಮರುತಶ್ಚಿನ್ಮರುತೋಽಪ್ಯವರ್ಧನ್ | ಸ್ತುತ್ಯಾ ಸಾಹಾಯ್ಯೇನ ನಾ ವರ್ಧಿತವಂತಃ |
ಯದ್ಯದಾ ಧನಿಷ್ಠಾ ಧಾರಯಿತ್ರೀಂದ್ರಮಾತಾ ವೀರಂ ದಧನತ್ ಅಧಾರಯತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾಠಃ ||

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ಬಹುಲಾಭಿಮಾನಃ—ಅತಿಶಯವಾದ ಆತ್ಮಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳವನೂ | ಮಂದ್ರಃ—
ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಅರ್ಹನೂ | ಓಜಿಷ್ಠಃ—ವೀರೃದಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ ಆದ ನೀನು | ಸಹಸೇ—ಶಕ್ತಿಪ್ರದರ್ಶನ
ಶಕ್ತಿಯೂ | ತುರಾಯ—ಶತ್ರುನಾಶಶಕ್ತಿಯೂ | ಉಗ್ರಃ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಬಲವನ್ನು ಹೊಂದಿ |
ಜನಿಷ್ಠಾಃ—ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದೀಯೆ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಧನಿಷ್ಠಾಮಾತಾ—ಇಂದ್ರನನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದ ನಿನ್ನ
ಮಾತೆಯು | ವೀರಂ—ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ನಿನ್ನನ್ನು | ದಧನತ್—ಧರಿಸಿದ್ದಕ್ಕೋ ಆಗ | ಇಂದ್ರಂ—
ಪ್ರಭುವಾದ ನಿನ್ನನ್ನು | ಅತ್ರ—ಈ ವೃತ್ರಹನನಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಮರುತಶ್ಚಿತ್—ಮರುತ್ತುಗಳೂ ಕೂಡ |
ಅವರ್ಧನ್—ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸಿದರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅತಿಶಯವಾದ ಆತ್ಮಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳವನೂ, ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಅರ್ಹನೂ, ವೀರೃದಿಂದ ಕೂಡಿ
ದವನೂ ಆದ ನೀನು ಶಕ್ತಿಪ್ರದರ್ಶನಶಕ್ತಿಯೂ, ಶತ್ರುನಾಶಶಕ್ತಿಯೂ, ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಬಲವನ್ನು ಹೊಂದಿ
ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ನಿನ್ನ ಮಾತೆಯು ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಾವಾಗ ಧರಿಸಿದ್ದಕ್ಕೋ, ಆಗ ಪ್ರಭುವಾದ
ನಿನ್ನನ್ನು ವೃತ್ರಹನನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳೂ ಸ್ತುತಿಸಿ ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸಿದರು.

English Translation

You have been born, (Indra), for strength, for slaying (enemies), powerful, adorable, most mighty, evtremely proud ; the Maruts animated Indra in the (Vritra-fight) when (his) sustaining mother sustained the hero.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ದ್ರೋಣಾಃ ನಿಷ್ಕೃತಾಃ ಪೃಥುನಿಃ ಚಿದೇವೈಃ ಪುರಾ ಶಂಸೇನ ವಾನ್ಪಥುಷ್ಠ
ಇಂದ್ರಂ ।

ಅಭೀವೃತ್ತೇನ ತಾ ಮಹಾಸದೇನ ಧ್ವಾಂತಾತ್ಪ್ರಸಿತ್ವಾಮದರಂತ ಗರ್ಭಾಃ ॥

■ ಪದಮಾತಃ ■

ದ್ರುಹಃ | ನಿಃಶ್ವಾ | ಪೃಥ್ವೀ | ಚಿತ್ | ಏವೈಃ | ಪುರು | ತಂಸೇನ | ವವೃಧುಃ | ತೇ | ಇಂದ್ರಂ |

ಅಭಿವೃತ್ತಾಢವ | ಪಾ | ಮಹಾಪದೇನ | ಧ್ವಾಂತಾತ್ | ಪ್ರಸಿತ್ತಾತ್ | ಉತ್ | ಅರಂತ | ಗರ್ಭಾಃ ||

। सायणभाष्यं ।

ದ್ರಹೋ ದ್ರೋಗ್ಧರಿದ್ರಸ್ಯ ಪೃತನೀ ಚಿತ್ ಸೇನಾಪಿ ನಿಷತ್ತಾ | ತತ್ಸಂನಿಧೌ ನಿಷಣ್ಣಾ ಭೂತ್ |
 ಏವೈರ್ಗಂತ್ಯಭಿರ್ಮರುದ್ಧಿಃ ಸಹಿತಮಿಂದ್ರಂ ನಿಷಣ್ಣೇತಿ ಸಂಬಂಧಃ | ತೇಽಪಿ ಮರುತಃ ಪುರು ಪ್ರಭೂ-
 ತೇನ ಶಂಸೇನ ಸ್ತೋತ್ರೇಣೇಂದ್ರಂ ವವೃಧಾಃ | ಅವರ್ಧಂತ ವೃತ್ರಂ ಜಿಘಾಂಸಂತಂ | ಅಥ ಮಹಾಪದೇನ
 ಮಹತಾ ವ್ರಜೇನಾಭೀವೃತೇನ ಪರಿವೃತಾನೀವ ಗವಾದೀನಿ ತಾನಿ ಯಥಾವರಣಾಪಗಮೇ ನಿರ್ಗಚ್ಛಂತಿ
 ತದ್ವತ್ತಾನ್ಯುದಕಾನಿ ಧ್ವಾಂತಾದಂಧಕಾರರೂಪಾತ್ಪ್ರಸಿತ್ತಾದಾಸನ್ನಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಾದ್ವೃತ್ತಾಢ್ಯರ್ಥಾ ಗರ್ಭಭೂ-
 ತಾನ್ಯುದಕಾನ್ಯುದರಂತ | ಉದಗಚ್ಛನ್ ||

॥ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾರ್ಥ ॥

ದ್ರುಹಃ—ಶತ್ರುಹಂಸಕನಾದ ಇಂದ್ರನ | ಸೃಶನೀ ಚಿತ್—ಸೇನೆಯೂ ಕೂಡ | ಏವೈಃ—ಮರುತ್ತು
ಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸುತ್ತುವರೆದು | ನಿಷತ್ತಾ—ಕುಳಿತುಕೊಂಡಿತು | ತೇ—ಆ ಮರುತ್ತುಗಳೂ ಸಹ |
ಪುರು—ಆತ್ಮಧಿಕವಾದ | ಶಂಸೇನ—ಸ್ತುತಿಯಿಂದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ವವೃಧುಃ—ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸಿ
ದರು (ಅನಂತರವೇ) | ಮಹಾಪದೇನ—ದೊಡ್ಡ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯ ಗೋಡೆಗಳಿಂದ | ಅಭೀವೃತೇವ—ಸುತ್ತು
ವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟು ಬಂಧಿತವಾದ ಗೋವುಗಳು ದ್ವಾರವು ಸಿಕ್ಕಿದೊಡನೆಯೇ ಗುಂಪಾಗಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಓಡಿಬರುವಂತೆ |

ಧ್ವಾಂತಾತ್—ಅಂಧಕಾರರೂಪನೂ | ಪ್ರಸಿತ್ವಾತ್—ಉದಕವನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿದ್ದವನೂ ಆದ ಪುಷ್ಪನಾದ ವೃತ್ರನಿಂದ | ತಾ ಗರ್ಭಾಃ—ಅವನಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿದ್ದ ಉದಕಗಳು | ಉದರಂತೆ—ಹೊರಹೊರಟು ಪ್ರವಹಿಸಿದವು.

। ಛಾಂದೋಗ್ಯ ।

ಶತ್ರುಹಿಂಸಕನಾದ ಇಂದ್ರನ ಸೇನೆಯೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಲು ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸುತ್ತುವರೆದು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಮರುತ್ತುಗಳೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿ ಪುಷ್ಪಗೊಳಿಸಿದರು. ಒಡನೆಯೇ, ದೊಡ್ಡ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯ ಗೋಡೆಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟು ಬಂಧಿತನಾದ ಗೋವುಗಳು ದ್ವಾರವು ಸಿಕ್ಕಿದೊಡನೆಯೇ ಗುಂಪಾಗಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಓಡಿಬರುವಂತೆ, ಅಂಧಕಾರರೂಪನೂ, ಉದಕವನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿದ್ದವನೂ, ಪುಷ್ಪನೂ ಆದ ವೃತ್ರನಿಂದ ಅವನ ಗರ್ಭಪ್ರಾಯವಾಗಿದ್ದ ಉದಕಗಳು ಹೊರಹೊರಟು ಪ್ರವಹಿಸಿದವು.

English Translation

The martial troop of (Indra) the injurer encamped around Indra, (accompanied) by the swift moving (Maruts): they animated him with abundant praise; like (cattle) penned up within a great stall, the embryonic (waters) issued from the (Vritra) who had arrived in the form of darkness.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಋಷ್ವಾ ತೇ ಪಾದಾ ಪ್ರ ಯಜ್ಞಗಾಸ್ಯವರ್ಧನ್ವಾ ಜಾ ಉತಯೇ ಚಿದತ್ರ ।

ತ್ವಮಿಂದ್ರ ಸಾಲಾವೃಕಾನ್ ಸಹಸ್ರಮಾಸನ್ನಧಿಷೇ ಅಶ್ವಿನಾ ವನ್ವತ್ಯಾಃ ॥ ೩ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಋಷ್ವಾ | ತೇ | ಪಾದಾ | ಪ್ರ | ಯತ್ | ಜಿಗಾಸಿ | ಅವರ್ಧನ್ | ವಾಜಾಃ | ಉತ | ಯೇ | ಚಿತ್ |
ಅತ್ರ |

ತ್ವಂ | ಇಂದ್ರ | ಸಾಲಾವೃಕಾನ್ | ಸಹಸ್ರಂ | ಅಸನ್ | ದಧಿಷೇ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಅ | ವನ್ವತ್ಯಾಃ ॥ ೩ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ಸಾದಾವೃಷ್ವಾ ಮಹಾಂತಾ | ತಾದೃಶಸ್ತ್ವಂ ಯದ್ಯದಾ ಜಿಗಾಸಿ ಗಚ್ಛಸಿ ತದಾನೀಂ ವಾಜಾ ಯುಧವೋವರ್ಧನ್ | ಅವರ್ಧಯನ್ | ಉತಾಪಿ ಚ ಯೇ ಚಿದ್ಯೇ ಕೇಚಿದ್ವೇನಾಃ

ಸಂತಿ ತೇಪ್ಯವರ್ಧಯನ್ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಸಹಸ್ರಂ ಸಾಲಾವ್ಯಕಾನಾಸನ್ನಾಸ್ಯೇ ದಧಿಷೇ | ಧಾರಯಸಿ |
ತದಾನೀಮುಶ್ವಿನಾಶ್ವಿನಾವಪ್ಯಾ ವವೃತ್ಯಾಃ | ಅವರ್ತಯೇಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಸಾದಾ—ಪಾದಗಳು | ಋಷಾ—ಮಹತ್ಸ್ವರೂಪ
ವುಳ್ಳವಾಗಿನೆ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಪ್ರ ಜಿಗಾಸಿ—ನೀನು ಸಂಚರಿಸುವೆಯೋ ಆಗ | ವಾಜಾಃ—
ಮುಖಗಳೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಯೇ ಚಿತ್—ಉಳಿದ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳಿದ್ದಾರೆಯೋ ಅವರೆಲ್ಲರೂ |
ಅವರ್ಧನ್—ನಿನ್ನನ್ನು ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಸಹಸ್ರಂ—
ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವಾಗಿ | ಸಾಲಾವ್ಯಕಾನ್—ಮೃಗವಿಶೇಷಗಳನ್ನು | ಆಸನ್—ಮುಖದಲ್ಲಿ | ದಧಿಷೇ—
ಹೊಂದಿರುತ್ತೀಯೆ (ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) | ಅಶ್ವಿನಾ—ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಆ ವವೃತ್ಯಾಃ—ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ
ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡು.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಪಾದಗಳು ಮಹತ್ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವಾಗಿನೆ. ನೀನು ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವಾಗ
ಮುಖಗಳೂ ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಮೃಗವಿಶೇಷ
ಗಳನ್ನೇಕವನ್ನು ನಿನ್ನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುತ್ತೀಯೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ
ಬರುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation

Vast, (Indra), are your feet ; when you advance, the Vajas, and
whatsoever (deities are) there animated you ; you, Indra, hold a thousand
jackals in your mouth, may you bring back the Aswins.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಸಮನಾ ತೂರ್ಣಿರುಪ ಯಾಸಿ ಯಜ್ಞಮಾ ನಾಸತ್ಯಾ ಸಖ್ಯಾಯ ವಕ್ತಿ |

ವಸಾವ್ಯಾಮಿಂದ್ರ ಧಾರಯಃ ಸಹಸ್ರಾಶ್ವಿನಾ ಶೂರ ದದತ ಮಘಾನಿ || ೪ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಸಮನಾ | ತೂರ್ಣಿಃ | ಉಪ | ಯಾಸಿ | ಯಜ್ಞಂ | ಆ | ನಾಸತ್ಯಾ | ಸಖ್ಯಾಯ | ವಕ್ತಿ |

ವಸಾವ್ಯಾಂ | ಇಂದ್ರ | ಧಾರಯಃ | ಸಹಸ್ರಾ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಶೂರ | ದದತುಃ | ಮಘಾನಿ || ೪ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಸಮನಾ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ತೂರ್ಣಸ್ತ್ವರಮಾಣೋಽಸಿ ಯಜ್ಞಮುಪ ಯಾಸಿ | ಉಪ-
ಗಚ್ಛಸಿ | ತದಾನೀಂ ನಾಸತ್ಯಾಶ್ವಿನೌ ಸಖ್ಯಾಯ ವಕ್ಷಿ | ವಹಸಿ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ವಸಾವ್ಯಾಂ ವಸುಸಮೂಹಂ
ಸಹಸ್ರಾ ಸಹಸ್ರಾಂ ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಂ ಧಾರಯಃ | ಧಾರಯಸ್ಯಸ್ಮಾಕಮರ್ಥಾಯ | ಹೇ ಶೂರ ಅಶ್ವಿನಾ-
ಶ್ವಿನಾವಪಿ ತನಾನುಚರೌ ಮಘಾನಿ ಧನಾನಿ ದದತುಃ | ಅಸ್ತುಭ್ಯಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಸಮನಾ—ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ | ತೂರ್ಣಃ—ನಿರತನಾಗಿದ್ದರೂ |
ಯಜ್ಞಂ—ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ಉಪಯಾಸಿ—ಬರುತ್ತೀಯೆ | ನಾಸತ್ಯಾ—ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು |
ಸಖ್ಯಾಯ—ನಮ್ಮೊಂದಿಗೆ ಮಿತ್ರತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಲು | ವಕ್ಷಿ—ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆತರುತ್ತೀಯೆ | ವಸವ್ಯಾಂ—
ಧನಸಮೂಹವನ್ನು | ಸಹಸ್ರಾ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ | ಧಾರಯಃ—ನೀನು ಧರಿಸಿದ್ದೀಯೆ | ಶೂರ—
ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ಅಶ್ವಿನಾ—ನಿನ್ನವರಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ | ಮಘಾನಿ—ಧನಗಳನ್ನು |
ದದತುಃ—ನಮಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ.

। ಛಾಂದೋಗ್ಯ ।

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿದ್ದರೂ, ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತೀಯೆ. ನಮ್ಮೊಂದಿಗೆ
ಮಿತ್ರತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆತರುತ್ತೀಯೆ. ನೀನು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ
ಧನಸಮೂಹವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದೀಯೆ. ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನವರಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ
ನಮಗೆ ಧನಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Hastening in battle you approach the sacrifice; you bring the two
Nasatyas to friendship (with us); you, Indra, possess a heap of treasures,
thousands (in number); the Aswins, hero, gave us riches.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಮುಂದನಾನ ಋತಾದಧಿ ಪ್ರಜಾಯೈ ಸಖಿಭಿರಿಂದ್ರ ಇಷೀರೇಭಿರರ್ಥಂ ।

ಅಭಿರ್ಹಿ ನಾಯಾ ಉಪ ದಸ್ಯುಮಾಗಾನ್ಮಿಹಃ ಪ್ರ ತನ್ಮಾ ಅವಸತ್ತ-

ಮಾಂಸಿ || ೫ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಮುಂದಮಾನಃ | ಋತಾತ್ | ಅಧಿ | ಪ್ರಜಾಯೈ | ಸಖಿಭಿಃ | ಇಂದ್ರಃ | ಇಷೀರೇಭಿಃ | ಅರ್ಥಂ |

ಅ | ಅಭಿಃ | ಹಿ | ಮಾಯಾಃ | ಉಪ | ದಸ್ಯಂ | ಅ | ಅಗಾತ್ | ಮಿಹಃ | ಪ್ರ | ತನ್ಮಾಃ | ಅವಪತ್ |

ತಮಾಂಸಿ || ೫ ||

। ಸಾಯಜಭಾಷ್ಯಂ ।

ಇಂದ್ರ ಋತಾದ್ಯಜ್ಞಾದಧೀಷೀರೇಭಿರ್ಗಮನಶೀಲೈಃ ಸಖಿಭಿರ್ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹ ಮುಂದಮಾನೋ
ಮಾದ್ಯನ್ಮಜಾಯೈ ಯಜಮಾನಾಯಾರ್ಥಂ ಧನಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ | ಸ'ಚೇಂದ್ರ ಅಭಿಃ ಪ್ರಜಾಭಿನಿಮಿತ್ತ-
ಭೂತಾಭಿರ್ಮಾಯಾ ದಸ್ಯಸಂಬಂಧಿನೀರ್ವಿನಾಶಯಿತುಂ ದಸ್ಯಋಪಾಗಾತ್ | ಸ ದಸ್ಯಸ್ತನ್ಮಾ
ಅವರ್ಷಣೇನ ಗ್ಲಾ ಪಯಿತ್ರೀರ್ಮಿಹೋ ವೃಷ್ಟೀಃ ಪ್ರಾವಪತ್ | ವ್ಯನಾಶಯದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಮಾಂಸಿ.....||೫||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಋತಾತ್ ಅಧಿ—ಯಜ್ಞಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ | ಇಷೀರೇಭಿಃ—ವೇಗಗಾಮಿಗಳಾದ |
ಸಖಿಭಿಃ—ತನ್ನ ಮಿತ್ರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಂದಿಗೆ | ಮುಂದಮಾನಃ—ಹರ್ಷವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತ | ಪ್ರಜಾಯೈ—
ಯಜಮಾನರಿಗೆ | ಅರ್ಥಂ—ಧನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ | ಅಭಿಃ—ಅವರೊಂದಿಗೆ | ಮಾಯಾಃ—ಅಸುರರ
ದುಷ್ಟಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲು | ದಸ್ಯಂ—ದಸ್ಯವಿನಲ್ಲಿಗೆ | ಉಪಾಗಾತ್—ಬರುತ್ತಾನೆ | ತನ್ಮಾಃ—
ವೃಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದೆ ಜಗತ್ತನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವ | ಮಿಹಃ—ಘನೀಭೂತವಾದ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು | ಪ್ರಾವಪತ್—ಕರಗಿ
ವೃಷ್ಟಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು | ತಮಾಂಸಿ—ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಮಿತ್ರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಂದಿಗೆ ಯಜ್ಞಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹರ್ಷವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತ ಯಜಮಾನ
ರಿಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅವರೊಂದಿಗೆ ಅಸುರರ ದುಷ್ಟಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲು ದಸ್ಯವಿನಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಾನೆ.
ವೃಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದೆ ಜಗತ್ತನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವ ಘನೀಭೂತವಾದ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕರಗಿ ಸುರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. (ಮಾಡು
ತ್ತಾನೆ) ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು (ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ).

English Translation

Indra rejoicing at the sacrifice accompanied by his swift-moving friends (the Maruts, gave) wealth to the people; he has come with them against the Dasyu to destroy his illusions; he has scattered the dark rain-clouds and the gloom.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಸನಾಮಾನಾ ಚಿಧ್ವಸಯೋ ನೃತ್ಯಾ ಅವಾಹನ್ನಿಂದ್ರ ಉಷಸೋ ಯಥಾನಃ ।
ಋಷ್ಣೈರಗಚ್ಛಃ ಸಖಿಭಿರ್ನಿಕಾಮೈಃ ಸಾಕಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಹೃದ್ಯಾ ಜಘಂಥ ॥೬॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಸನಾಮಾನಾ | ಚಿತ್ | ಧ್ವಸಯಃ | ನಿ | ಅಸ್ತೈ | ಅವ | ಅಹನ್ | ಇಂದ್ರಃ | ಉಷಸಃ | ಯಥಾ |
ಅನಃ |

ಋಷ್ಣೈಃ | ಅಗಚ್ಛಃ | ಸಖಿಭಿಃ | ನಿಕಾಮೈಃ | ಸಾಕಂ | ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ | ಹೃದ್ಯಾ | ಜಘಂಥ ॥ ೬ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅಯಮಿಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಂ ಹಂತುಂ ಸನಾಮಾನಾ ಚಿತ್ ಸಮಾನನಾಮಾನಾ ನಿ ಧ್ವಸಯಃ |
ನೃಗಮಯತ್ | ಅಥೇಂದ್ರಸ್ತಂ ವೃತ್ರಮವಾಹನ್ | ಅವಹತವಾನ್ | ಯಥೋಷಸೋನಃ ಶಕಟಿ-
ಮವನಾಶಿತವಾನ್ ತದ್ವತ್ | ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇಣೋಚ್ಯತೇ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಮೃಷ್ಣೈರ್ದೀಪೈರ್ಮಹ-
ದ್ಭಿರ್ನಾ ನಿಕಾಮೈರ್ನಿಕಾರಾಂ ವೃತ್ರವಧಂ ಕಾಮಯಮಾನೈಃ ಸಖಿಭಿರ್ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಾಕಂ ವೃತ್ರಂ ಹಂತು-
ಮಗಚ್ಛಃ | ಅಗತ್ಯ ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನಾನಿ ಶರೀರಾಣಿ ಹೃದ್ಯಾ ಹೃದ್ಯಾನಿ ರಮಣೀಯಾನಿ ಜಘಂಥ |
ಹತವಾನಸಿ ॥ ಹಂತೇತ್ಯ ಲ್ಪಪದೇಶೇತ್ಯತ ಇತೀಟ್ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ಸ ನಾಮಾನಾ—ಒಂದೇ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಇಬ್ಬರು ಅಸುರರನ್ನು | ನಿ ಧ್ವಸಯಃ—ನಾಶ
ಮಾಡಿರುವೆ | ಯಥಾ—ಯಾವ ರೀತಿ | ಉಷಸಃ—ಉಷಸ್ಸಿನ | ಅನಃ—ಶಕಟವನ್ನು ವೃತ್ರನು ಮುರಿದನೋ ಆ
ರೀತಿ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವೃತ್ರಂ—ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು | ಅವಾಹನ್—ದೂರಕ್ಕೆ ತಳ್ಳಿ ಎಸೆದನು | (ಎಲೈ
ಇಂದ್ರನೇ) ಋಷ್ಣೈಃ—ಕಾಂತಿಯುತರೂ | ನಿಕಾಮೈಃ—ವೃತ್ರವಧೆಯನ್ನಿಚ್ಛಿಸಿದವರೂ | ಸಖಿಭಿಃ ಸಾಕಂ—ನಿನ್ನ
ಮಿತ್ರರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಂದಿಗೆ | ಅಗಚ್ಛಃ—ವೃತ್ರವಧಕ್ಕಾಗಿ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿದೆ | ಹೃದ್ಯಾ—ಅಕರ್ಷವಾದ |
ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ—ಅವನ ಶರೀರದ ಅವಯವಗಳನ್ನು | ಜಘಂಥ—ನಾಶಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ.

। ಛಾಂದಸ್ಸರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಒಂದೇ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಇಬ್ಬರು ಅಸುರರನ್ನು ನೀನು ನಾಶಮಾಡಿರುವೆ. ಯಾವರೀತಿ ಉಷಸ್ಸಿನ
ಶಕಟವನ್ನು ವೃತ್ರನು ಮುರಿದನೋ, ಅದೇ ರೀತಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ದೂರಕ್ಕೆ ತಳ್ಳಿ ಎಸೆದನು. ಎಲೈ

ಇಂದ್ರನೇ, ಕಾಂತಿಯುತರೂ, ವೃತ್ರವಧೆಯನ್ನಿಚ್ಛಿಸಿದವರೂ, ನಿನ್ನ ಮಿತ್ರರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಂದಿಗೆ ವೃತ್ರವಧೆ
ಕ್ಕಾಗಿ ನೀನು ಮುನ್ನುಗ್ಗಿದೆ. ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಅವನ ಒರೇರದ ಅವಯವಗಳನ್ನು ನೀನು ನಾಶಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ.

English Translation

You have expelled the two of the same name, you have destroyed the Vritra, as (he destroyed) the cart of the dawn; you advance with the mighty friends (the Maruts), who were eager (to slay the Vritra;) you demolished his precious limbs.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠ ||

ತ್ವಂ ಜಘಂಥ ನಮುಚಿಂ ಮಖಸ್ಯುಂ ದಾಸಂ ಕೃಣ್ವಾನ ಋಷಯೇ
ವಿಮಾಯಂ |

ತ್ವಂ ಚಕರ್ಥ ಮನವೇ ಸ್ಯೋನಾನ್ತೈಃ ದೇವತ್ರಾಂಜಸೇವ ಯಾನಾನ್ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠ ||

ತ್ವಂ | ಜಘಂಥ | ನಮುಚಿಂ | ಮಖಸ್ಯುಂ | ದಾಸಂ | ಕೃಣ್ವಾನಃ | ಋಷಯೇ | ವಿಮಾಯಂ |

ತ್ವಂ | ಚಕರ್ಥ | ಮನವೇ | ಸ್ಯೋನಾನ್ | ಪಠಃ | ದೇವತ್ರಾ | ಅಂಜಸ್ಯಾವ | ಯಾನಾನ್ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ನಮುಚಿಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಕಮಸುರಂ ಜಘಂಥ | ಹತನಾನಸಿ | ಕೀದೃಶಂ | ಮಖ-
ಸ್ಯುವೃಷೇರ್ಯಜ್ಞಂ ವಿಧಾತುಮಿಚ್ಛಂತಂ ಯದ್ವಾ ತ್ವದೀಯಂ ಧನಮಿಚ್ಛಂತಂ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ |
ದಾಸಮುಪಕ್ಷಪಯಿತಾರಂ ನಮುಚಿಮಸುರವೃಷಯೇ ಮನವೇ ವಿಮಾಯಂ ವಿಗತಮಾಯಂ ಕೃಣ್ವಾನಃ
ಕುರ್ವನ್ | ಕಿಂಚ ದೇವತ್ರಾ ದೇವೇಷು ಮಧ್ಯೇ ಮನವ ಋಷಯೇ ಸಮಾನ್ಯೇನ ಮನುಷ್ಯಾಯ ನಾ
ಪಥೋ ಮಾರ್ಗಾನ್ಸ್ಯೋನಾಂತ್ವಕರ್ಥ | ಕೃತವಾನಸಿ | ಅಥನಾ ದೇವತ್ರಾ ದೇವೇಷು ಮಧ್ಯೇ ಗಂತ-
ವ್ಯಾನ್ಮಾರ್ಗಾನಿತಿ ನಾ ಸಂಬಂಧಃ | ಸ್ಯೋನಾಂತ್ವಕರ್ಥೇತ್ಯುಕ್ತಮೇವ ವಿವೃಣೋತಿ | ಅಂಜಸೇವ
ಯಾನಾನಿತಿ | ಇವೇತ್ಯೇವಕಾರಾರ್ಥಃ | ಅಂಜಸೈವಾಕುಟಿಲೇನೈವ ಯಾನಾನ್ಗಂತ್ವಾನ್ಮಾರ್ಗಾನಕರೋಃ |
ಅಥನಾ ಮಾರ್ಗೇಣಾಕುಟಿಲೇನೈವ ಗಂತ್ವಾಂತ್ವಕರ್ಥ | ಯಥಾ ಲೋಕೇ ಶೀಘ್ರಂ ಗತೋ ಮಾರ್ಗಃ
ಕೃತ್ಯಂತಾ ಗತೋ ಮಾರ್ಗ ಇತಿ ಮಾರ್ಗಸ್ಯ ಗಂತ್ವತ್ಪ್ರಾಪ್ತಾರಃ ತದ್ವದತ್ರಾಪಿ ಯಾತ್ಯತ್ವಂ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ತ್ವಂ—ನೀನು | ದಾಸಂ—ಹಿಂಸಕನಾದ ನಮು ಚಿಯನ್ನು | ಋಷಯೇ—
ಮನುವಿಗಾಗಿ | ವಿಮಾಯಂ—(ಅಸುರನ) ವಂಚನೆಯು ಪ್ರಕಟವಾಗದಿರುವಂತೆ | ಕೃತ್ವಾನಃ—ಮಾಡುತ್ತ |
ನಮುಚಿಂ—ಅ ನಮುಚಿಯನ್ನು | ಜಘಂಥೆ—ನಾಶಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ | ಕಿಂ ಚ—ಮತ್ತು | ದೇವತ್ರಾ—
ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ | ಮನವೇ—ಮನುವಿಗಾಗಿ | ಪಥಃ—ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು | ಸ್ಯೋನಾನ್—ಸುಖಕರ
ವಾದವನ್ನಾಗಿ | ಚಕರ್ಥ—ಮಾಡಿರುತ್ತೀಯೆ | ಯಾನಾನ್—ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು | ಅಂಜಸೇವ—
ನೇರವಾದವನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿರುವೆ

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಹಿಂಸಕನಾದ ನಮುಚಿಯ ವಂಚಕಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಮುರಿದು ಮನುವಿಗೆ ಹಿತವನ್ನುಂಟು
ಮಾಡಲು ಅವನನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಗೆ ಮನುವು ಹೋಗಿ ಸೇರಲು ದೇವಮಾರ್ಗವನ್ನು
ನೇರವಾದವನ್ನಾಗಿಯೂ ಹಿತಕರವಾದವನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿರುವೆ.

English Translation

You have slain the slave Namuchi endeavouring (to disturb) the
sacrifice, making his illusions powerless against the Rishi ; you have made
easy for Manu the paths to the gods so as (to make) the ways straight.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ನಮುಚಿಂ—ಇಂದ್ರೇಣ ಸಹ ಯುದ್ಧಂ ವ ಮುಂಚತೀತಿ ನಮುಚಿಃ ತಂ ' ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧ
ಮಾಡುವುದನ್ನು ಬಿಡುವವನಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ನಮುಚಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ನಮುಚಿಯೆಂಬುವನು ಒಬ್ಬ
ಅಸುರನು. ಇವನು ಮಹಾಬಲವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಇವನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಇವನನ್ನು ಜಯಿಸುವುದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ
ಬಹಳ ಕಷ್ಟವಾಯಿತು. ಈ ಅಸುರನ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದೇವೆ. ಆದರೆ
ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ವಿಷಯವು ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು
ಸೂಚಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ—

ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಗಂ ಹತ್ವಾ | ಅಸುರಾನ್ ಪರಾಭಾವ್ಯ | ನಮುಚಿಮಾಸುರಂ ನಾಲಭತ | ತಗಂ
ಶಚ್ಯಾಗೃಹ್ಣಾತ್ | ತೌ ಸಮಲಭೇತಾಂ | ಸೋಽಸ್ಮಾದಭಿಶುನತರೋಽಭವತ್ | ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ |
ಸಂಧಾಗಂ ಸಂದಧಾವಹೈ | ಅಥ ತ್ವಾವಸ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಿ | ನ ಮಾ ಶುಷ್ಕೇಣ ನಾದ್ರೇಣ ಹನಃ | ನ
ದಿನಾ ನ ನಕ್ತಮಿತಿ | ಸ ಏತಮಪಾಂ ಘೇನಮಸಿಂಚಿತ್ | ನ ವಾ ಏಷ ಶುಷ್ಕೋ ನಾದ್ರೋ
ವೃಷ್ಟಾಸೀತ್ | ಅನುದಿತಃ ಸೂರ್ಯಃ | ನ ವಾ ಏತದ್ವಿನಾ ನ ನಕ್ತಂ | ತಸ್ಮೈತಸ್ಮಿನ್ನೋಕೇ |
ಅಪಾಂ ಘೇನೇನ ಶಿರ ಉದವರ್ತಯತ್ | ತದೇನಮನ್ವವರ್ತತ | ಮಿತ್ರದ್ವುಗಿತಿ | ಸ ಏತಾ-
ನಪಾಮಾರ್ಗಾನಜನಯತ್ | ತಾನಜುಹೋತ್ | ತೈವೈ ಸ ರಕ್ಷಾಗ್ಸ್ಯಸಾಹತ | ಯದ-
ಪಾಮಾರ್ಗಹೋಮೋ ಭವತಿ | ರಕ್ಷಸಾಮಪಹತ್ಯೈ || (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೭-೧-೫, ೬, ೭)

ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೂ ಇತರ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನೂ ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು. ಆದರೆ ನಮುಚಿಯೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಜಯಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇವನು ಮಹಾಬಲಶಾಲಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಆಯುಧಗಳಿಗೂ ಜಗ್ಗಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ತನ್ನ ಶರೀರಬಲದಿಂದಲೇ ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿ ಅವನೊಡನೆ ಮಲ್ಲಯುದ್ಧವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ಆದರೂ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದಂತೆಲ್ಲ ನಮುಚಿಯ ಬಲವೇ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಂದ್ರನು ಅವನ ಹಿಡಿತದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೆಂದು ನಮುಚಿಯನ್ನು ಕೇಳಲು ಆಗ ಆ ಅಸುರನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡಬೇಕಾದರೆ ನಾನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಕೇಳಬೇಕು. ಈಗ ನಾವು ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಸಂಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳೋಣ. ನೀನು ಮತ್ತೆ ನನ್ನೊಡನೆ ಯಾವುದಾದರೂ ತಂತ್ರದಿಂದ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಬಹುದು. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆಯುಧವು ಹಸಿಯಾಗಿರಕೂಡದು, ಒಣಗಿರಲೂಕೂಡದು ; ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಕೂಡದು, ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೊಲ್ಲಕೂಡದು. ಈ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ನೀನು ಒಪ್ಪುವಿಯಾದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡುವೆನು ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಇಂದ್ರನು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಅವನ ಹಿಡಿತದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಇವನನ್ನು ಹೇಗೆ ಜಯಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಲೋಚಿಸತೊಡಗಿದನು. ಕೆಲವುಕಾಲದ ಮೇಲೆ ಅವನಿಗೆ ಒಂದು ಉಪಾಯವು ಹೊಳೆಯಿತು. ತನ್ನ ಎದುರಿಗೆ ಇದ್ದ ಸಮುದ್ರದ ನೊರೆಯು ಅವನ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬಿದ್ದಿತು ಈ ನೊರೆಯು ಹಸಿಯೂ ಅಲ್ಲ ಒಣಗಿದುದೂ ಅಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇದನ್ನೇ ಆಯುಧವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ನಮುಚಿಯನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವೆನು. ರಾತ್ರಿಯು ಕಳೆದು ಉಷಃಕಾಲವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳಕಾಗಿರುವುದು. ಆ ಕಾಲವು ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಯೂ ಅಲ್ಲ, ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಹಗಲೂ ಅಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ನೀರಿನ ನೊರೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಆಯುಧದಿಂದ ಅವನನ್ನು ಕೊಂದರೆ ನಾನು ಅಡಿದ ಮಾತಿಗೆ ತಪ್ಪಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಅದರಂತೆ ನಮುಚಿಯೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಆ ನೊರೆಯಿಂದ ಅವನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನು. ಆದರೂ ಆ ಅಸುರನು ಮೃತನಾಗದೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದನು. ಎಲೋ ಮಿತ್ರದ್ರೋಹಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ ! ನಿಲ್ಲು, ನಿಲ್ಲು, ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಮಾತುಕೊಟ್ಟು ಈಗ ಇಂತಹ ಮಿತ್ರದ್ರೋಹಕರವಾದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತೀಯೆ. ನಿನ್ನನ್ನು ಈಗ ಕೊಲ್ಲದೆ ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಹೆದರಿ ಅಪಾಮಾರ್ಗವೆಂಬ ವೃಕ್ಷವಿಶೇಷವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದರ ಸಮಿತ್ತುಗಳಿಂದ ವೀರ್ಯವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿದನು. ಅದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಬಲವು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಆ ನಮುಚಿಯನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು. ಆದುದರಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರ ಬಾಧೆಯಿಂದ ಪಾರಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವವರು ಅಪಾಮಾರ್ಗ ಸಮಿತ್ತುಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು ಎಂದಿರುವುದು. ಈ ನಮುಚಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ವಿಷಯವು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಲ್ಲದೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ—

ನಮ್ಯಾ ಯದಿಂದ್ರ ಸಖ್ಯಾ ಪರಾವತಿ ನಿಬರ್ಹಯೋ ನಮುಚಿಂ ನಾನು ಮಾಯಿನಂ ।

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೩-೭)

ಅತ್ರಾ ದಾಸಸ್ಯ ನಮುಚೀಃ ಶಿರೋ ಯದವರ್ತಯೋ ಮನವೇ ಗಾತುಮಿಚ್ಛನ್ ।

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೦-೭)

ಯುಜಂ ಹಿ ಮಾಮುಕ್ಯಥಾ ಆದಿದಿಂದ್ರ ಶಿರೋ ದಾಸಸ್ಯ ನಮುಚೇರ್ಮಥಾಯನ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೩೦-೮)

ಪ್ರ ಶ್ಯೇನೋ ನ ಮದಿರಮಂಶುಮುಸ್ತೈ ಶಿರೋ ದಾಸಸ್ಯ ನಮುಚೇರ್ಮಥಾಯನ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೨೦-೬)

ನಿವೇಶನೇ ಶತತಮಾವಿವೇಷೀರಹಳ್ಷ್ ವೃತ್ತಂ ನಮುಚಿಮುಕಾಹನ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೭-೧೯-೫)

ಅಪಾಂ ಘೇನೇನ ನಮುಚೇಃ ಶಿರ ಇಂದ್ರೋದವರ್ತಯಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೮-೧೪-೧೩)

ಯಃ ಪಿಪ್ಪಂ ನಮುಚಿಂ ಯೋ ರುಧಿಕ್ರಾಂ ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯಾಂಧಸೋ ಜುಹೋತ |

(ಮ. ಸಂ. ೯-೧೪-೫)

ಯುವಂ ಸುರಾಮುಮುತ್ಪಿನಾ ನಮುಜಾವಾಸುರೇ ಸಚಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೧-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಗಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ.

ಮನವೇ—ಮನುವಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಭಾಗ 18 ಪುಟ 178-179 ರಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಮೇತಾನಿ ಪಪ್ರಿಷ್ಠೇ ವಿ ನಾಮೇಶಾನ ಇಂದ್ರ ದಧಿಷ್ಠೇ ಗಭಸ್ತಾ |

ಅನು ತ್ವಾ ದೇವಾಃ ಶವಸಾ ಮದಂತ್ಯುಪರಿ ಬುಧ್ನಾನ್ವನಿನ ಶ ಕರ್ಥ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಏತಾನಿ | ಪಪ್ರಿಷ್ಠೇ | ವಿ | ನಾಮು | ಈಶಾನಃ | ಇಂದ್ರ | ದಧಿಷ್ಠೇ | ಗಭಸ್ತಾ |

ಅನು | ತ್ವಾ | ದೇವಾಃ | ಶವಸಾ | ಮದಂತಿ | ಉಪರಿಬುಧ್ನಾನ್ | ವನಿನಃ | ಚಕರ್ಥ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಮೇತಾನಿ ನಾಮ ನಾಮಾನಿ ನಾಮಕಾನ್ಯುದಕಾನಿ ವಿ ಪಪ್ರಿಷ್ಠೇ | ವಿಪೂರಯಸಿ ಹೇ ಇಂದ್ರ ಈಶಾನಃ ಸರ್ವಸ್ಯೇತ್ಯರಸ್ತ್ವಂ ಗಭಸ್ತಾ ಹಸ್ತೇ ದಧಿಷ್ಠೇ ಧಾರಯಸಿ ವಜ್ರಂ ಧನಂ ನಾ | ಕಂಚಿ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಶವಸಾ ಬಲೇನೋಪೇತಂ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇನು ಮದಂತಿ | ಅನುಷ್ಠವಂತಿ | ಸ ತ್ವಂ ವನಿನ ಉದಕವತೋ ಮೇಘಾನ್ರಶ್ಮೀನ್ನೋಪರಿಬುಧ್ನಾನುಪರಿಮೂಲಾನಧೋಮುಖಾಂಶ್ಚ ಕರ್ಥ | ಕೃತವಾನಸಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ .

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಏತಾನಿ ನಾಮ—ಈ ಉದಕಗಳನ್ನು | ವಿ ಪಪ್ರಿಷೇ—ತುಂಬಿದ್ದೀಯೆ | ಈಶಾನೇ—ಪ್ರಭುವಾದ ನೀನು | ಗಭಸ್ತಾ—ನಿನ್ನ ಹಸ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು | ದಧಿಷೇ—ಹೊಂದಿದ್ದೀಯೆ | ಶವಸಾ—ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ದೇವಾಃ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಅನುಮದಂತಿ—ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾರೆ | ವನಿನಃ—ಉದಕಯುಕ್ತವಾದ ಮೇಘಗಳನ್ನು | ಉಪರಿಬುಧ್ನಾನ್—ಮೇಲ್ಬಾಗದ ಬುಡವುಳ್ಳವನ್ನಾಗಿ | ಚಕರ್ಥ—ಮಾಡಿರುವೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ .

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಈ ಉದಕಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ತುಂಬಿದ್ದೀಯೆ. ಪ್ರಭುವಾದ ನೀನು ಹಸ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದೀಯೆ. ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ನೀನು ಉದಕಯುಕ್ತವಾದ ಮೇಘಗಳನ್ನು ಮೇಲ್ಬಾಗದ ಬುಡವುಳ್ಳವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರುತ್ತೀಯೆ.

English Translation

You have filled these waters, you, Indra, who are the lord (of all) bear (the thunderbolt) in your hands; the gods glorify you (who are endowed) with strength; you have made the clouds with their root upwards.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಚಕ್ರಂ ಯದಸ್ಯಾಸ್ತಾ ನಿಷತ್ತಮುತೋ ತದಸ್ತೈ ಮಧ್ವಿಚ್ಛದ್ವ್ಯಾತ್ |

ಪೃಥಿವ್ಯಾಮತಿಷಿತಂ ಯದೂಧಃ ಪಯೋ ಗೋಷ್ವದಧಾ ಓಷಧೀಷು || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಚಕ್ರಂ | ಯತ್ | ಅಸ್ಯ | ಅಪ್ಸು | ಅ | ನಿತ್ಯತಂ | ಉತೋ ಇತಿ | ತತ್ | ಅಸ್ಯೈ | ಮಧ್ವಿ |
ಇತ್ | ಚ್ಛದ್ವ್ಯಾತ್ |

ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ | ಅತಿಷಿತಂ | ಯತ್ | ಉಧಃ | ಪಯಃ | ಗೋಷು | ಅದಧಾಃ | ಓಷಧೀಷು || ೯ ||

ಭಾಷ್ಯಂ .

ಅಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಚಕ್ರಮಾಯುಧಂ ಯದಪ್ಯು ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ನಿಷಣ್ಣಂ ಉತೋ ಅಪಿ ಚ ತದಾಯುಧಮಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯ ಮಧ್ವಿ ಚ್ಛದ್ವ್ಯಾತ್ ವಶಂ ನಯತಿ | ಯತ್ಪೃಥಿವ್ಯಾಮತಿಷಿತಂ ನಿಮಿತ್ತಂ ಉಧಃ ಉಧಗೋ ಮೇಘಾತ್ ತದುದಕಂ ಪಯಃ ಗೋಷ್ವೋಷಧೀಷು ಜಾದಧಾ ಇತಿ |

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಸ್ಯ—ಈ ಇಂದ್ರನ | ಯತ್—ಯಾವ | ಚಕ್ರಂ—ಆಯುಧವು | ಅಪ್ಸು—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ | ಆ ನಿಸತ್ತಂ—ಇರುವುದೋ ಎಂದರೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವುದೋ ಅಥವಾ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ | ತತ್—ಆ ಆಯುಧವು | ಅಸ್ಮೈ ಇತ್—ಇಂದ್ರನಿಗೆ. ಮಾತ್ರವೇ | ಮಧು—ಮಧುರವಾದ (ಮತ್ತು ಮೇಘಸ್ಥವಾದ) ಉದಕವನ್ನು | ಚಚ್ಛದ್ಯಾತ್—ವಶಮಾಡುವುದು | ಉತೋ—ಮತ್ತು | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ—ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ | ಅತಿಸಿತಂ—ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ | ಊಧಃ—ಮೇಘದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ (ಎಂದರೆ ಮಳೆಯ) | ಯತ್ ಪಯಃ—ಯಾವ ಉದಕವಿರುವುದೋ | ತತ್—ಆ ಉದಕವನ್ನು (ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನೀನು) ಗೋಷು—ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿ (ಪಯೋರೂಪವಾಗಿಯೂ) | ಓಷಧೀಷು—ಓಷಧಿವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸಸ್ಯವರ್ಗದಲ್ಲಿ | ಅದಧಾಃ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುತ್ತೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುವ ಅವನ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮಧುರವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಶಮಾಡುವುದು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮೇಘೋದಕವನ್ನು ತನ್ನ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ನದಿ ಜಲಾಶಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಉದಕವನ್ನೂ ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಯೋರೂಪದಿಂದಿರುವ ಉದಕವನ್ನೂ ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ರಸರೂಪದಿಂದಿರುವ ಉದಕವನ್ನೂ ಸಹ ನೀನೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುತ್ತೀಯೆ.

English Translation

When his thunderbolt abode everywhere in the firmament, it also subjugated the water to him; the water which is let loose upon the earth puts milk into cows and herbs.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯವು ಯಾವ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿಯೂ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂನಾನಗರದ ವೈದಿಕ ಸಂಶೋಧನಮಂಡಲಿಯವರಿಂದ ಪ್ರಕಟಿತವಾದ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತವಾದ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಪುಸ್ತಕದಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಿತವಾಗಿರುವ ಭಾಷ್ಯವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಇದರ ಕರ್ತೃವು ಯಾರೆಂಬುದು ವಿಶದವಾಗಿಲ್ಲ. ಇದರಂತೆ ಇನ್ನೂ ಎರಡು ಮೂರು ವಿಧ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪಾಠಾಂತರಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಬರೆದಿಲ್ಲ. ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ (ಸಾ.೩೩೧) ಈ ಋಕ್ಕು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಬರೆದಿರುವ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಅಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಚಕ್ರಮಾಯುಧಮಪ್ಸುಂತರಿಕ್ಷ ಆ ಸರ್ವತೋ ನಿಸತ್ತಂ ನಿಷಿಣ್ಣಮಾಸೀನ್ನೇಘಃ ನನಾರ್ಥಮುತೋ ತದಪಿ ಚಾಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯ ಮಧ್ವಿದುದಕಮಪಿ ಚಚ್ಛದ್ಯಾತ್ ವಶಂ ನಯತಿ | ಪೃಥಿನಾಮತಿಸಿತಂ ವಿಮುಕ್ತಂ ಯದೂಧರುದಕಮಸ್ತಿ ತತ್ಪಯೋ ಗೋಷ್ವೋಷ ಧೀಷು ಚಾದಧಾಃ ಅದಧಾತಿ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅಶ್ವಾದಿಯಾಯೇತಿ ಯದ್ವದಂತ್ಯೋಜಸೋ ಜಾತಮುತ ಮನ್ಯ ಏನಂ ।

ಮನ್ಯೋರಿಯಾಯ ಹರ್ಮ್ಯೇಷು ತಸ್ಮಾ ಯತಃ ಪ್ರಜಜ್ಜ ಇಂದ್ರೋ ಅಸ್ಯ
ವೇದ ॥ ೧೦ ॥

ಪದಪಾಠಃ ।

ಅಶ್ವತ್ | ಇಯಾಯ | ಇತಿ | ಯತ್ | ವದಂತಿ | ಓಜಸಃ | ಜಾತಂ | ಉತ | ಮನ್ಯೇ | ಏನಂ |

ಮನ್ಯೋಃ | ಇಯಾಯ | ಹರ್ಮ್ಯೇಷು | ತಸ್ಮಾ | ಯತಃ | ಪ್ರಜಜ್ಜೇ | ಇಂದ್ರಃ | ಅಸ್ಯ | ವೇದ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಇಂದ್ರಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಕೇಚಿದೇನಮಶ್ವಾದಾದಿತ್ಯಾದಿಯಾಯೋದಿತವಾನಿತಿ ವದಂತಿ
ಯದ್ಯದ್ಯಪಿ ಉತ ತಥಾಪ್ಯಹಮೇನಮೋಜಸೋ ಬಲಾಜ್ಞಾತಂ ಮನ್ಯೇ | ಜಾನಾಮಿ | ಅಸ್ಯ ತೇಜ-
ಸ್ವಿತ್ವಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಸೂರ್ಯಾದುತ್ಪನ್ನ ಇತಿ ತೇಷಾಂ ಮತಿಃ | ಅಹಂ ತ್ವೋಜಃಪದಾರ್ಥಾಜ್ಞಾತ ಇತಿ
ಮನ್ಯೇ ಯತೋಽಯಂ ವೃತ್ತಾದೀನ್ದತವಾನಿತಿ | ಅಥವಾಯಂ ಮನ್ಯೋಃ ಕ್ರೋಧಾದಿಯಾಯ |
ಉದಿತವಾನ್ | ಅತೋ ಹರ್ಮ್ಯೇಷು ಶತ್ರುಸಂಬಂಧಿಷು ಯುದ್ಧೇಷು ಹರ್ಮ್ಯೇಷ್ಟೇವ ವಾ ತಸ್ಮಾ |
ತಿಷ್ಠತಿ | ಯತೋಽಯಂ ಪ್ರಜಜ್ಜ ಉತ್ಪನ್ನ ಇತಿಂದ್ರ ಏವಾಸ್ಯ | ಸ್ವಸ್ಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ವೇದ |
ಜಾನಾತಿ | ನ ಹ್ಯನ್ಯೋ ಜ್ಞಾತುಮಿಷ್ಟೇ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅಶ್ವತ್—ಆದಿತ್ಯನಿಂದ | ಇಯಾಯ ಇತಿ—ಈ ಇಂದ್ರನು ಆವಿಭೂತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು | ವದಂತಿ
ಯದುತ—ಒಂದು ವೇಳೆ ಹೇಳಿದರೂ ಸಹ | ಏನಂ—ಈ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಓಜಸಃ—ಶಕ್ತಿಯಿಂದ | ಜಾತಂ—
ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನೆಂದು | ಮನ್ಯೇ—ನಾನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ | ಅಯಂ—ಈ ಇಂದ್ರನು | ಮನ್ಯೋಃ—ಕ್ರೋಧ
ದಿಂದ | ಇಯಾಯ—ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ | ಹರ್ಮ್ಯೇಷು—ಶತ್ರುಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಗೃಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ | ತಸ್ಮಾ—
ನಿಂದಿದ್ದಾನೆ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು ಮಾತ್ರ | ಯತಃ ಪ್ರಜಜ್ಜೇ—ತಾನು ಎಲ್ಲಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನೆಂದು | ಅಸ್ಯ-
ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು | ವೇದ—ಆರಿತಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಈ ಇಂದ್ರನು ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಜನರು ಹೇಳಿದರೂ ಸಹ, ಇವನು ಶಕ್ತ್ಯುತ್ಪನ್ನನೆಂದು
ಮಾತ್ರ ನಾನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ. ಇವನು ಕ್ರೋಧದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ.

ತಾನು ಎಲ್ಲಿಂದ ಬಂದನೆಂಬುದು ತನಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಇವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಇತರರಾರೂ ತಿಳಿಯಲಾರರು.

English Translation

Although (some) say he came from the horse (the sun), I know that he is the offspring of strength; he came from wrath, he stands in the homes (of his enemies); Indra knows whence he was born.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಓಜಸೋ ಜಾತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಯಾಸ್ಕರು ಈ ರೀತಿ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.

ಯಥೋ ಏತದೋಜಸೋ ಜಾತಮುತಮನ್ಯ ಏನಮಿತಿ ಚಾಹೇತ್ಯಯಮಪ್ಯಗ್ನಿರೋಜಸಾ
ಬಲೇನ ಮಹ್ಯಮಾನೋ ಜಾಯತೇ ತಸ್ಮಾದೇನಮಾಹ ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರಂ ಸಹಸಃ ಸೂನುಂ
ಸಹಸೋ ಯಹುಂ || (ನಿ. ೪-೭)

ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಓಜಸೋ ಜಾತಂ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಓಜಸಾ ಜಾತಂ, ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರಂ, ಸಹಸಃ ಸೂನುಂ, ಸಹಸೋ ಯಹುಂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಪದಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೇ ವಿಶೇಷ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಓಜಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಲವೆಂದರ್ಥವು. ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ—ಋತ್ವಿಕ್ವುಗಳು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಡೆದು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುವಾಗ ಕಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರು ಬಹಳವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಶಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಬಲವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಕಡೆಯ ಬೇಕಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಬಲಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಕಡೆದು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಓಜಸೋ ಜಾತಂ—ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು; ಸಹಸಃ ಪುತ್ರಂ—ಶಕ್ತಿಯ ಪುತ್ರನು, ಸಹಸಃ ಸೂನುಂ, ಸಹಸೋ ಯಹುಂ—ಶಕ್ತಿಯ ಪುತ್ರನು ಎಂದು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಪ್ರಕೃತಋಕ್ಕನ್ನೇ ಓಜಸೋ ಜಾತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅದರಂತೆ,

ದ್ವನ್ನಃ ಸರ್ಪಿರಾಸುತಿಃ ಪ್ರತ್ನೋ ಹೋತಾ ವರೇಣ್ಯಃ |

ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರೋ ಅದ್ಭುತಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೨-೭-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರಃ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕಾಗಿಯೂ,

ತ್ವಂ ಹ ಯದ್ಯನಿಷ್ಯ ಸಹಸಃ ಸೂನವಾಹುತಃ |

ಋತಾವಾ ಯಜ್ಞಯೋ ಭುವಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮-೭೫-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಸಹಸಃ ಸೂನುಃ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕಾಗಿಯೂ,

ಅಗ್ನೇ ನಾಜಸ್ಯ ಗೋಮತ ಈಶಾನಃ ಸಹಸೋ ಯಹೋ |

ಅಸ್ಮೇ ಧೇಹಿ ಜಾತನೇದೋ ಮಹಿಶ್ರನಃ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೭೯-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಸಹಸೋ ಯಹುಃ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡಬಹುದು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಯಃ ಸುಪರ್ಣಾ ಉಪ ಸೇದುರಿಂದ್ರಂ ಪ್ರಿಯಮೇಧಾ ಋಷಯೋ ನಾಥ-
ಮಾನಾಃ |

ಅಪ ಧ್ವಾಂತಮೂರ್ಣಹಿ ಪೂರ್ಥಿ ಚಕ್ಷುರ್ಮುಗ್ಧ್ಯಾನ್ಮಿಧಯೇವ
ಬದ್ಧಾನ್ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಯಃ | ಸುಪರ್ಣಾಃ | ಉಪ | ಸೇದುಃ | ಇಂದ್ರಂ | ಪ್ರಿಯಮೇಧಾಃ | ಋಷಯಃ | ನಾಥಮಾನಾಃ |

ಅಪ | ಧ್ವಾಂತಂ | ಮೂರ್ಣಹಿ | ಪೂರ್ಥಿ | ಚಕ್ಷುಃ | ಮುಮುಗ್ಧಿ | ಅಸ್ಮಾನ್ | ನಿಧಯೇವ |
ಬದ್ಧಾನ್ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಯೋ ಗಂತಾರಃ ಸುಪರ್ಣಾಃ ಸುಪತನಾ ಆದಿತ್ಯರತ್ನಯ ಇಂದ್ರಮುಪ ಸೇದುಃ | ಉಪಸನ್ನಾ
ಅಭವನ್ | ಕೀದೃಶಾಃ | ಪ್ರಿಯಮೇಧಾಃ ಪ್ರಿಯಯಜ್ಞಾ ಋಷಯೋ ದ್ರಷ್ಟಾರೋ ನಾಥಮಾನಾಃ
ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ಯಾಚಮಾನಾಃ | ಯಾಚನಪ್ರಕಾರ ಉಚ್ಯತೇ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ಧ್ವಾಂತಮಂಧಕಾರಮಪೋ-
ರ್ಣಹಿ | ಪರಿಹರ | ಪೂರ್ಥಿ ಪೂರಯ ಚ ಚಕ್ಷುಸ್ತೇಜಃ | ಮುಮುಗ್ಧಿ ಮೋಚಯ ಜಾಸ್ಮಾನ್ ನಿಧ-
ಯೇವ ಬದ್ಧಾನ್ | ನಿಧಾ ಪಾಶ್ಯಾ ಭವತಿ | ಪಾಶ್ಯಾ ಪಾಶಸಮೂಹಃ | ಪಾಶಸಮೂಹೇನ ಬದ್ಧಾನ್ಯಥಾ
ಮುಂಜಂತಿ ತದ್ವತ್ | ಅತ್ರ ವಯೋ ವೇರ್ಬಹುವಚನಮಿತ್ಯಾದಿ ನಿರುಕ್ತಂ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ನಿ. ೪-೩ || ೪ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಪ್ರಿಯಮೇಧಾಃ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವೂ | ಋಷಯಃ—ಅತೀಂದ್ರಿಯಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವೂ | ನಾಥ-
ಮಾನಾಃ—ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಲು ಸಮರ್ಥವೂ | ವಯಃ—ಸಂಚಾರಾತ್ಮಕವೂ | ಸುಪರ್ಣಾಃ—ಉತ್ತಮವಾದ
ಪ್ರಸಾರವುಳ್ಳವೂ ಆದ ಆದಿತ್ಯರತ್ನಿಗಳು | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಉಪಸೇದುಃ—ಸಮಾಪಿಸಿ ಐಕ್ಯವಾಗುವೆ
(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) | ಧ್ವಾಂತಂ—ಅಂಧಕಾರವನ್ನು | ಅಪ ಮೂರ್ಣಹಿ—ದೂರಕ್ಕೆ ಒಡಿಸು | ಚಕ್ಷುಃ—ತೇಜ
ಸ್ಸನ್ನು | ಪೂರ್ಥಿ—ತುಂಬು | ನಿಧಯೇವ ಬದ್ಧಾನ್—ಪಾಶದಿಂದ ಬಂಧಿತರಾಗಿರುವಂತೆ ಇರುವ ನಮ್ಮನ್ನು |
ಮುಮುಗ್ಧಿ—ಬಿಡಿಸು.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸ್ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ಅತೀಂದ್ರಿಯಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೂ, ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಲು ಸಮರ್ಥನೂ ಸಂಚಾರಾತ್ಮಕನೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರಸಾರವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಐಕ್ಯವಾಗುವೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಿಸು. ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ತುಂಬು. ಪಾಶದಿಂದ ಬಂಧಿತರಾಗುವಂತೆ ಇರುವ ನಮ್ಮನ್ನು ಬಿಡಿಸು.

English Translation

The swift-moving well-flying (rays of the sun), loving sacrifices, discerning (the future), diserving knowledge, invested Indra ; dissipate the darkness, fill out the light ; release us like men bound with a net.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದಾರೆ—

ವಯೋ ವೇರ್ಬದುವಚನಂ । ಸುಪರ್ಣಃ ಸುಪತನಾ ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಯ ಉಪಸೇದುರಿದ್ರಂ
ಯಾಜಮಾನಾಃ । ಅಪೋರ್ಣುಹ್ಯಾಧ್ವಸ್ತಂ ಚಕ್ಷುಃ । ಚಕ್ಷುಃ ಪ್ಯಾತೇರ್ವಾ ಚಷ್ಟೇರ್ವಾ ।
ಪ್ರಾರ್ಥಿ ಪೂರಯ ದೇಹೀತಿ ವಾ । ಮುಂಜಾಸ್ಮಾನ್ ಪಾಶೈರಿವ ಬದ್ಧಾನ್ ॥

ವಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಿ (ಪಕ್ಷಿ) ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನವು. ಸುಪರ್ಣಃ ಎಂದರೆ ಪಕ್ಷಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಸೂರ್ಯನ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಂದರ ಅಥವಾ ಹಿತಕರವಾದ ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ವಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ವಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಾರವುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ನಮ್ಮ ಕಡೆಗೆ ಬರುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಎಂದು ವಯಃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಇಂತಹ ಸುಂದರವಾದ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾ ಸಮೀಪಿಸುವವು. ಸುತ್ತಲೂ ಕವಿದಿರುವ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಿಸು. ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ತುಂಬು ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ನೋಡುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸು. ಪಾಶಗಳಿಂದ ಬಂಧಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಎಂದರೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯರಹಿತವಾಗಿರುವ ನಮ್ಮನ್ನು ಬಂಧನಗಳಿಂದ ಬಿಡಿಸು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಎಪೈತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

। ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ।

ವಸೂನಾಮಿತಿ ಪದ್ಯಚಂ ಪಷ್ಕಂ ಸೂಕ್ತಂ । ಋಷ್ಯಾಧ್ಯಾಃ ಪೂರ್ವವತ್ । ವಸೂನಾಂ ಪಳಿತ್ಯ-
ಸುಕ್ತಾಂತಂ ॥ ಗತೋ ವಿಧಿಯೋಗಃ ॥

ಅನುವಾದವು—ವಸೂನಾಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ವಸೂನಾಂ ಷಟ್ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸೂಕ್ತ—೭೪

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೬ || ಸೂಕ್ತ—೭೪ |

ಅಷ್ಟಕ—೮ || ಅಧ್ಯಾಯ—೩ || ವರ್ಗ—೫ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೬ |

ಋಷಿ—ಗೌರಿವೀತಿ ||

ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರ ||

ಭಂಡ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಸೂನಾಂ ವಾ ಚಕೃಷ್ಣ ಇಯಕ್ಷನ್ಧಿಯಾ ವಾ ಯಜ್ಞೇರ್ವಾ ರೋದಸ್ಯೋಃ |

ಅರ್ವತೋ ವಾ ಯೇ ರಯಿಮಂತಃ ಸಾತೌ ವನುಂ ವಾ ಯೇ ಸುಶ್ರುಣಂ
ಸುಶ್ರುತೋ ಧುಃ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಸೂನಾಂ | ವಾ | ಚಕೃಷ್ಣೇ | ಇಯಕ್ಷನ್ | ಧಿಯಾ | ವಾ | ಯಜ್ಞೇಃ | ವಾ | ರೋದಸ್ಯೋಃ |

ಅರ್ವಂತಃ | ವಾ | ಯೇ | ರಯಿಮಂತಃ | ಸಾತೌ | ವನುಂ | ವಾ | ಯೇ | ಸುಶ್ರುಣಂ | ಸುಶ್ರುತಃ |
ಧುರಿತಿ ಧುಃ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಯಕ್ಷನ್ ಧನಾನಿ ದಾತುಮಿಚ್ಛನ್ನಿಂದ್ರೋ ವಸೂನಾಂ ಧನಾನಾಂ ಲಾಭಾಯ ವಾ ಚಕೃಷ್ಣೇ | ಅಪಕೃಷ್ಯತೇ | ಧಿಯಾ ವಾ | ಧೀಃ ಕರ್ಮ ಧಾರ್ಯಮಾಣತ್ವಾತ್ | ಯುದ್ಧಾದಿಕರ್ಮಣಾ ವಾ ನಿಮಿತ್ತೇನಾಕೃಷ್ಯತೇ | ಯಜ್ಞೇರ್ವಾ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೈಃ ಕೃಷ್ಯತೇ | ಕೈರಿತಿ ಉಚ್ಯತೇ | ರೋದಸ್ಯೋ-
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ಸಂಬಂಧಿಭಿರ್ದೇವೈರ್ಮನುಷ್ಯೈಶ್ಚೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸಾತೌ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಜೇತವ್ಯೇ ಸತಿ ಯೇವ್ರವಂತೋ ವಾ ಗಚ್ಛಂತೋ ರಯಿಮಂತೋ ಭವಂತಿ ತೈರಪ್ಯಾಕೃಷ್ಯತೇ | ಯೇ ವನುಂ ವಾ ಹಿಂಸಾಂ ವಾ ಸುಶ್ರುಣಂ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧಾಮತ್ಯಂತದುರ್ಜಯವಿಷಯಾಂ ಸುಶ್ರುತಃ ಸುಶ್ರುತಸಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಃ ಕುರ್ವಂತಿ ತೈರಪೀಂದ್ರ ಅಕೃಷ್ಯತ ಇತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಇಯಕ್ಷನ್—ಧನವನ್ನು ಕೊಡಲು ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು | ಥಿಯಾ ವಾ—ಕರ್ಮನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೂ | ಯಜ್ಞೇರ್ವಾ—ಅಥವಾ ಯಜ್ಞನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೂ | ರೋದಸ್ಯೋಃ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಸೇರಿದ ದೇವಮಾನವರೆಲ್ಲರಿಂದಲೂ | ವಸೂನಾಂ—ಧನಲಾಭಾರ್ಥವಾಗಿ | ಚರ್ಕ್ಯಷೇ—ಆಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ | ಸಾತಾ—ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ | ಯೇ—ಯಾರು | ಅವಂತಃ—ಸಂಚರಿಸುತ್ತ | ರಯಿಮಂತಃ—ಧನಯುಕ್ತರಾಗಿರುವರೋ ಅವರಿಂದಲೂ | ಯೇ—ಯಾರು | ಸುಶ್ರುತಃ—ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿ | ಸುಶ್ರುಣಂ—ಜಯಶಾಲಿಯಾದ | ವನುಂ ವಾ—ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವರೋ ಅವರಿಂದಲೂ ಆಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ಧನವನ್ನು ಕೊಡಲು ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು ಕರ್ಮನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೂ, ಅಥವಾ ಯಜ್ಞನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೂ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಸೇರಿದ ದೇವಮಾನವರೆಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಧನಲಾಭಾರ್ಥವಾಗಿ ಆಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ಯಾರು ಧನಯುಕ್ತರಾಗಿರುವರೋ, ಯಾರು ಜಯಶಾಲಿಗಳಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವರೋ, ಅವರೆಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಆಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Indra desiring to bestow (wealth) is attracted by the inhabitants of heaven and earth (for the acquisition) of riches, either by pious acts or by sacrifices; (he is attracted) either by those swift-moving (persons) who acquire wealth in battle or by those who being successful (inflict) successful injury.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಹನಃ ಏಷಾನುಸುರೋ ನಕ್ಷತ್ರ ದ್ಯಾಂ ಶ್ರವಸ್ತತಾ ಮನಸಾ ನಿಂಸತ ಕ್ಷಾಂ |

ಚಕ್ಷಾಣಾ ಯತ್ರ ಸುವಿತಾಯ ದೇವಾ ದ್ಯೌರ್ನ ವಾರೇಭಿಃ ಕೃಣವಂತ ಸ್ವೈಃ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಹನಃ | ಏಷಾಂ | ಅಸುರಃ | ನಕ್ಷತ್ರ | ದ್ಯಾಂ | ಶ್ರವಸ್ತತಾ | ಮನಸಾ | ನಿಂಸತ | ಕ್ಷಾಂ |

ಚಕ್ಷಾಣಾಃ | ಯತ್ರ | ಸುವಿತಾಯ | ದೇವಾಃ | ದ್ಯೌಃ | ನ | ವಾರೇಭಿಃ | ಕೃಣವಂತ | ಸ್ವೈಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಏಷಾಮನುಷ್ಠಾತ್ಪಾಣಾಮಂಗಿರಸಾಂ ಹವ ಆಹ್ವಾನಶಬ್ದೋಽಸುರ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕೋ ದ್ಯಾಂ ದಿವಂ ನಕ್ಷತ | ವ್ಯಾಪ್ನೋತ್ | ತತ್ರತ್ಯಾ ಇಂದ್ರಸಂಬಂಧಿನೋ ದೇವಾಃ ಶ್ರವಸ್ಯತಾನ್ನಮಿಚ್ಛತಾ ಮನಸಾ ಕ್ಷಾಂ ಪೃಥಿವೀಂ ನಿಂಸತ | ಪ್ರಾಪ್ತವಂತಃ | ಯತ್ರ ಯಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಚಕ್ಷಾಣಾಃ ಪಣಿಭಿರಪಹೃತಾ ಗಾಃ ಪಶ್ಯಂತೋ ದೇವಾಃ ಸುವಿತಾಯ ಸುಷ್ಮ ಹಿತಾಯ ಸ್ನಾತ್ಮನೋಽಭ್ಯುದಯಾಯ ದ್ಯೌರ್ನಾದಿತ್ಯ ಇವ ವಾರೇಭಿರ್ವರಣೇಯೈಃ ಸ್ವೈಸ್ತೇಜೋಭಿಃ ಕೃಣವಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಕುರ್ವನ್ | ಗಮಾಂ ಪ್ರದಾನಾ- ಯಾಂಧಕಾರಮಪನೇತುಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ಅಥನಾ | ಏಷಾಂ ಯಜ್ಞಿನಾಮಪಹೃತಾನಾಂ ಗಮಾಂ ಹವೋಽಸುರ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರೇರಯಿತಾ ಸನ್ನಕ್ಷತ | ಇಂದ್ರಪ್ರೇರಿತಾ ಅಂಗಿರಸಃ ಶ್ರವಸ್ಯತಾನ್ನಂ ಕೀರ್ತಿಂ ನೇಚ್ಛತಾ ಮನಸಾ ಕ್ಷಾಂ ಭೂಮಿಂ ನಿಂಸತ | ಅನುಷ್ಠಾತ್ಪಾಣಾಂ ಗಾಃ ಪ್ರದರ್ಶಯಿತುಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಇತರತ್ಪನಾನಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಏಷಾಂ—ಈ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳ | ಅಸುರಃ—ಇಂದ್ರಪ್ರೇರಕನಾದ | ಹವಃ—ಈ ಆಹ್ವಾನವು | ದ್ಯಾಂ—ದೇವಲೋಕವನ್ನು | ನಕ್ಷತ—ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಶ್ರವಸ್ಯತಾ—ಅನ್ನೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಮನಸಾ—ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ | ಕ್ಷಾಂ—ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು | ನಿಂಸತ—ಸಮಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ | ಯತ್ರ—ಯಾವ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ | ಚಕ್ಷಾಣಾಃ—ಪಣಿಗಳಿಂದ ಅಪಹೃತವಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವರೋ ಅದೇ ದೇವತೆಗಳು | ಸುವಿತಾಯ—ತಮ್ಮ ಮತ್ತು ಲೋಕದ ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕಾಗಿ | ದ್ಯೌಃ ನ—ಅದಿತ್ಯನಂತೆ | ವಾರೇಭಿಃ—ಆಕರ್ಷಕವಾದ | ಸ್ವೈಃ—ತಮ್ಮ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ | ಕೃಣವಂತ—ಪ್ರಕಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

|| ಛಾಂದಸ್ ||

ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳ ಇಂದ್ರಪ್ರೇರಕರಾದ ಆಹ್ವಾನವು ದೇವಲೋಕವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ದೇವತೆಗಳು ಅನ್ನೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಯಾವ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಪಣಿಗಳಿಂದ ಅಪಹೃತವಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವರೋ, ಅದೇ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಮತ್ತು ಲೋಕದ ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕಾಗಿ ಅದಿತ್ಯನಂತೆ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ತಮ್ಮ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

English Translation

The animating invocation of these (Angirasas) pervaded heaven ; (the gods) with minds desirous of food kissed the earth ; and there beholding (the lost cattle), the gods for their own benefit made (illumination) like the sun by their own glorious radiance.

|| ಸಂಹಿತಾಶಾಸ್ತ್ರ ||

ಇಯಮೇಷಾಮನುಷ್ಠಾತಾನಾಂ ಗೀಃ ಸರ್ವತಾತಾ ಯೇ ಕೃಪಣಂತ ರತ್ನಂ.

ಧಿಯಂ ಚ ಯಜ್ಞಂ ಚ ಸಾಧಂತಸ್ತೇ ನೋ ಧಾಂತು ವಸವ್ಯಂನುಸಾಮಿ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಇಯಂ | ಏಷಾಂ | ಅನ್ಯತಾನಾಂ | ಗೀಃ | ಸರ್ವತಾತಾ | ಯೇ | ಕೃಪಣಂತ | ರತ್ನಂ |

ಧಿಯಂ | ಚ | ಯಜ್ಞಂ | ಚ | ಸಾಧಂತಃ | ತೇ | ನಃ | ಧಾಂತು | ವಸವ್ಯಂ | ಅಸಾಮಿ || ೩ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಇಯಮೇಷಾನುನ್ಯತಾನಾಂ ಯಜ್ಞವ್ಯಾ ನಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಗೀಃ ಸ್ತುತಿಃ ಕ್ರಿಯತ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಯೇ ದೇವಾಃ ಸರ್ವತಾತಾ ಸರ್ವತಾತಾ ಯಜ್ಞೇ ಕೃಪಣಂತ ಪ್ರಯಚ್ಛಂತಿ ಯಾಚ್ಯಂತೇ ವಾ ರತ್ನಂ ರಮಣೀಯಂ ಧನಂ | ಧಿಯಂ ಚಾಸ್ಮದೀಯಾಂ ಸ್ತುತಿಂ ಚ ಯಜ್ಞಂ ಸಾಧಂತಃ ಸಾಧಯಂತಸ್ತೇ ನೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ವಸವ್ಯಂ ವಸುಸಮೂಹಮುಸಾಮ್ಯನಲ್ಪಮುಸಾಧಾರಣಂ ವಾ ಧಾಂತು | ಪ್ರಯಚ್ಛಂತು ||

। ಪ್ರತಿಪದಾಠಃ ।

ಏಷಾಂ ಅನ್ಯತಾನಾಂ—ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ | ಇಯಂ ಗೀಃ—ಈ ಸ್ತುತಿಯು ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ | ಯೇ—ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು | ಸರ್ವತಾತಾ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಧಿಯಂ—ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನೂ | ಯಜ್ಞಂ ಚ—ಕರ್ಮವನ್ನೂ | ಸಾಧಂತಃ—ಸಫಲಗೊಳಿಸುತ್ತ | ರತ್ನಂ—ರಮಣೀಯವಾದ ಧನವನ್ನು | ಕೃಪಣಂತ—ಕೊಡುವರೋ | ತೇ—ಅವರು | ನಃ—ನಮಗೆ | ವಸವ್ಯಂ—ಧನಸಮೂಹವನ್ನು | ಅಸಾಮಿ—ಅತ್ಯತಿಶಯವಾಗಿ | ಧಾಂತು—ಒದಗಿಸಲಿ.

। ಛಾಂದೋಗಃ ।

ದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಈ ಸ್ತುತಿಯು ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನೂ, ಕರ್ಮವನ್ನೂ ಸಫಲಗೊಳಿಸುತ್ತ ರಮಣೀಯವಾದ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವರೋ, ಅವರು ನಮಗೆ ಧನಸಮೂಹವನ್ನು ಅತ್ಯತಿಶಯವಾಗಿ ಕೊಡಲಿ.

English Translation

This (is) the praise of these immortal (gods), who bestow wealth at the sacrifice; perfecting our praise and sacrifice, may they bestow upon us unequalled riches.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ತತ್ತ ಇಂದ್ರಾಯನಃ ಪನಂತಾಭಿ ಯ ಉರ್ವಂ ಗೋಮಂತಂ ತಿತ್ಯ-
ತಾನಾ |

ಸಕೃತ್ಸ್ವಂ | ಯೇ ಪುರುಪುತ್ರಾಂ ಮಹೀಂ ಸಹಸ್ರಧಾರಾಂ ಬೃಹತೀಂ
ದುಧುಕ್ಷನ್ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅ | ತತ್ | ತೇ | ಇಂದ್ರ | ಆಯವಃ | ಪನಂತ | ಅಭಿ | ಯೇ | ಉರ್ವಂ | ಗೋಮಂತಂ | ತಿತ್ಯ-
ತ್ಸಾನ್ |

ಸಕೃತ್ಸ್ವಂ | ಯೇ | ಪುರುಪುತ್ರಾಂ | ಮಹೀಂ | ಸಹಸ್ರಧಾರಾಂ | ಬೃಹತೀಂ | ದುಧುಕ್ಷನ್ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತನಾಯವೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಅಂಗಿರಸಸ್ತತ್ಪದಾ ಪನಂತ | ಆ ಸರ್ವತಃ ಪನಂತ |
ಸ್ತಾಯಂತೇ | ಯೇಽಂಗಿರಸೋ ಗೋಮಂತಮೂರ್ವಂ ಸಂಘಂ ಪಣಿಭಿರಪಹೃತಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ತಿತ್ಯತ್ಸಾನ್
ಹಿಂಸಿತುಮೈಚ್ಛನ್ || ತೃದೇಹಿಂಸಾರ್ಥಸ್ಯ ಸನಂತಸ್ಯ ಲೇಖ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ಯದ್ಗೋಗಾದನಿಘಾತಃ |
ಅಭ್ಯಸ್ತಸ್ವರಃ || ಯೇ ಚಾಂಗಿರಸಃ ಸಕೃತ್ಸ್ವಂ | ಯಾ ಸಕೃತ್ಸ್ವತೇ ಸಾ ಸಕೃತ್ಸ್ವಃ | ತಾಂ
ಸಕೃತ್ಸ್ವಜಾತಾಂ ಪುರುಪುತ್ರಾಂ ಬಹ್ವೋಷಧಿವನಸ್ಸತಿರೂಪಪುತ್ರಾಂ ಸಹಸ್ರಧಾರಾಂ ಬಹುಲಕಾಮಾನಾ.
ಮುತ್ಪಾದಯಿತ್ರೀಂ ಬೃಹತೀಂ ನಿಶ್ಚೃತಾಂ ಮಹೀಂ ಭೂಮಿಂ | ಯದ್ವಾ | ಪುರುಪುತ್ರಾಂ ಬಹ್ವೋಷಧಿ-
ವನಸ್ಸತಿರೂಪಪುತ್ರಾಂ ಸಹಸ್ರಧಾರಾಂ ಬಹುಕಾಮಾವರ್ಷಿತ್ರೀಂ ಮಹೀಂ ಮಹತೀಂ ಪೂಜ್ಯಾಂ ನಾ
ಬೃಹತೀಂ ಪರಿಮಾಣರಹಿತಾಂ ದಿವಂ | ದುಧುಕ್ಷನ್ ದುಧುಹುಃ | ತೇ ಪನಂತೇತಿ ಸಂಬಂಧಃ ಸಕೃದ್ಧ-
ವ್ಯಾರಜಾಯತೇತ್ಯಾದ್ಯುಕ್ತಂ | ಋ. ೬-೪೮-೨೨ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯೇ—ಯಾವ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು | ಗೋಮಂತಂ—ಗೋಭರಿತವಾದ |
ಉರ್ವಂ—ಸಂಘವನ್ನು (ಕೊಟ್ಟಿಗಿಯೊಳಕ್ಕೆ) | ತಿತ್ಯತ್ಸಾನ್—ಮುನ್ನುಗ್ಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಲಿಚ್ಛಿಸಿದರೋ ಅಂತಹ
ವರೂ | ಯೇ—ಯಾವ ಅದೇ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು | ಸಕೃತ್ಸ್ವಂ—ಒಂದೇ ಬಾರಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದೂ |
ಪುರುಪುತ್ರಾಂ—ಅನೇಕ ರೂಪವಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳದ್ದೂ | ಸಹಸ್ರಧಾರಾಂ—ನಾನಾವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಗಳನ್ನು
ಒದಗಿಸುವುದೂ | ಬೃಹತೀಂ—ಅತಿವಿಸ್ತೃತವಾದುದೂ ಆದ | ಮಹೀಂ—ಭೂಮಿಯನ್ನು | ದುಧುಕ್ಷನ್—
ಕರೆದರೋ ಅಂತಹವರೂ | ತೇ—ನಿನಗೆ ಸೇರಿದವರೂ ಆದ | ತೇ ಆಯವಃ—ಅದೇ ಮಾನವರಾದ ಅಂಗಿರಸ್ಸು
ಗಳು | ತತ್—ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಅ—ಸರ್ವತ್ರ | ಪನಂತೆ—ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ಗೋಭರಿತವಾದ ಕೊಟ್ಟಿಗಿಯೊಳಕ್ಕೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಲಿಚ್ಛಿಸಿ
ದರೋ, ಅಂತಹವರೂ ಯಾವ ಅದೇ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ಒಂದೇ ಬಾರಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದೂ ಅನೇಕ ರೂಪವಾದ ಓಷಧ್ಯಾದಿ

ಸಂತತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ, ನಾನಾವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೊದಗಿಸುವುದೂ, ಅತಿ ವಿಸ್ತೃತವಾದುದೂ ಆದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕರೆದರೋ ಅಂತಹವರೂ, ನಿನಗೆ ಸೇರಿದವರೂ ಆದ ಅದೇ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ಪೂಜಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಸರ್ವತ್ರ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Your men praised (you) then, Indra, (those) who wished to break into the vast (stall) full of cattle; who milked the extensive once-generating earth, mother of many children, the showerer of thousands (of blessings).

। ಸಂಹಿತಾವಾಚಃ ।

ಶಚೀವ ಇಂದ್ರಮವಸೇ ಕೃಣುಧ್ವಮನಾನತಂ ದಮಯಂತಂ ಪೃತನ್ಯೂನ್ ।
ಯುಭುಕ್ಷಣಂ ಮಘವಾನಂ ಸುವೃಕ್ತಿಂ ಭರ್ತಾ ಯೋ ವಜ್ರಂ ನರ್ಯಂ
ಪುರುಕ್ಷುಃ ॥ ೫ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ॥

ಶಚೀವಃ | ಇಂದ್ರಂ ! ಅವಸೇ | ಕೃಣುಧ್ವಂ | ಅನಾನತಂ | ದಮಯಂತಂ | ಪೃತನ್ಯೂನ್ ॥
ಯುಭುಕ್ಷಣಂ | ಮಘವಾನಂ | ಸುವೃಕ್ತಿಂ | ಭರ್ತಾ | ಯಃ | ವಜ್ರಂ | ನರ್ಯಂ | ಪುರುಕ್ಷುಃ |

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಶಚೀವಃ ಕರ್ಮವಂತೋ ಯಜಮಾನಾಃ ॥ ವ್ಯತ್ಯಯೇನೈಕವಚನಂ ॥ ಇಂದ್ರಮವಸೇ ರಕ್ಷಣಾಯ ಕೃಣುಧ್ವಂ | ಕುರುಧ್ವಂ | ಕೀದೃಶಮಿಂದ್ರಂ | ಅನಾನತಂ ಕದಾಚಿದಪಿ ಪರೇಷಾಮನವನತಂ ಪೃತನ್ಯೂನ್ವಿತನಾ ಇಚ್ಛತಃ ಶತ್ಕೂನ್ದಮಯಂತಂ ವಶಂ ಪ್ರಾಪಯಂತಂ ಯುಭುಕ್ಷಣಂ ಮಹಾಂತಂ ಮಘವಾನಂ ಧನವಂತಂ ಸುವೃಕ್ತಿಂ ಸುಷ್ಪತಿಂ | ಯಃ ಪುರುಕ್ಷುರ್ಬಹುಶಬ್ದ ಇಂದ್ರೋ ನರ್ಯಂ ನರೇಭ್ಯೋ ಹಿತಂ | ಅಸುರವಿಘಾತಿತ್ವಾತ್ | ತಾದೃಶಂ ವಜ್ರಂ ಭರ್ತಾ ಬಿಭರ್ತಿ ತಮಿಂದ್ರಮವಸೇ ಕೃಣುಧ್ವಮಿತಿ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಶಚೀವಃ—ಕರ್ಮವಂತರಾದ ಎಲೈ ಯಜಮಾನರೇ | ಅನಾನತಂ—ಯಾರಿಗೂ ತಲೆಬಾಗದವನೂ | ಪೃತನ್ಯೂನ್—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ದಮಯಂತಂ—ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವವನೂ | ಯುಭುಕ್ಷಣಂ—ಮಹಾತ್ಮನೂ | ಮಘವಂತಂ—ಧನವಂತನೂ | ಸುವೃಕ್ತಿಂ—ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಯುಳ್ಳವನೂ (ಮತ್ತು) | ಯಃ—ಯಾರು | ಪುರುಕ್ಷುಃ—ಬಹಳ ಶಬ್ದವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ | ವಜ್ರಂ—ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು | ಭರ್ತಾ—ಧರಿಸಿದವನಾಗಿಯೂ

ಇದ್ದು | ನರ್ಮಂ—ಮಾನವರಿಗೆ ಹಿತಕರನೂ ಆದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಅವಸೇ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಕೃಣುಧ್ವಂ—ನಿಮ್ಮ ಪರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಕರ್ಮವಂತರಾದ ಎಲೈ ಯಜಮಾನರೇ, ಯಾರಿಗೂ ತಲೆಬಾಗದವನೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವವನೂ ಮಹಾತ್ಮನೂ, ಧನವಂತನೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಬಹು ಶಬ್ದವುಳ್ಳವನೂ, ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯೂ, ಮಾನವರಿಗೆ ಹಿತಕಾರಿಯೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ಪರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಿರಿ.

English Translation

Celebrators of holy rites, select for your protection Indra the unsubdued, the tamer of hostile hosts; mighty, opulent, much glorified, who, loud-shouting, is the bearer of the thunderbolt, which is friendly to man.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಯದ್ವಾನಾನ ಪುರುತಮಂ ಪುರಾಷಾಠಾ ವೃತ್ರಹೇಂದ್ರೋ ನಾಮಾನ್ಯಪ್ರಾಃ |

ಅಚೇತಿ ಪ್ರಾಸಹಸ್ವತಿಸ್ತುನಿಷ್ಠಾನ್ಯದೀಮುಶ್ವಸಿ ಕರ್ತವೇ ಕರತ್ತತ್ || ೬ |

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಯತ್ | ವನಾನ | ಪುರುತಮಂ | ಪುರಾಷಾಠ | ಅ | ವೃತ್ರಹಾ | ಇಂದ್ರಃ | ನಾಮಾನಿ | ಅಪ್ರಾಃ |
ಅಚೇತಿ | ಪ್ರಾಸಹಃ | ಪತಿಃ | ತುನಿಷ್ಠಾನ್ | ಯತ್ | ಈಂ | ಉಶ್ವಸಿ | ಕರ್ತವೇ | ಕರತ್ | ತತ್ | ೬ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯೇ ಯದ್ವಾನಾನೇತೈಷಾ ಧಾಯಾ | ಸೂತ್ರತಂ ಚ | ಯದ್ವಾನಾನೇತಿ ಧಾಯಾ ಪಿಬಾ ಸುತಸ್ಯ ರಸಿನ ಇತಿ ಸಾನುಪ್ರಗಾಠಃ | ಅ. ಜ-೧೫ | ಇತಿ || ಮಹಾವ್ರತೇಷ್ಯೇಷಾ | ತಥೈವ ಸಂಚಮಾರಣ್ಯಕೇ ಸೂತ್ರತಂ ಚ | ಯದ್ವಾನಾನೇತಿ ಧಾಯಾ ಸೂದದೋಹಾಃ | ಐ. ಅ. ೫-೨-೨ | ಇತಿ ||

ಯದ್ಯದಾ ಪುರುತಮಮುತ್ಕಂಠಂ ಪ್ರವೃದ್ಧತಮಂ ವೃತ್ರಂ ವನಾನ ಹಂತಿ ಪುರಾಷಾಠ ಶತ್ರುಪುರಾಣಾನುಭವಿತೇಂದ್ರಃ ತದಾನೀಮಾನಂತರಮೇವ ವೃತ್ರಹೇಂದ್ರೋ ನಾಮಾನ್ಯದಕಾನ್ಯಪ್ರಾಃ | ಪೂರಯತಿ || ವೃತ್ಯಯೇನ ಮಧ್ಯಮಃ || ಸೋಽಯಮಿಂದ್ರಃ ಪ್ರಾಸಹಃ ಶಕ್ರೋಕಾಂ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣಾಭಿಭವಿತಾ ಪತಿಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸ್ವಾಮೀ ತುನಿಷ್ಠಾನ್ | ತುವೀತಿ ಬಹುನಾಮ ತಸ್ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದ್ಧನಂ ಪರಿಗೃಹ್ಯತೇ | ಬಹುಧನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಈದೃಶಃ ಸನ್ನಚೇತಿ | ಸರ್ವೇಃ ಪ್ರಜ್ಞಾತಃ | ಸ ಮಹಾನಿಂದ್ರೋ ಯದೀಂ ಯದೇತತ್ಕರ್ತೃನೋಶ್ವಸಿ ವಯಂ ಕಾಮಯಾಮಹೇ ತತ್ಕರತ್ | ಕರೋತೇವ | ಇದಂ ಭವತ್ಸಿದಂ ಭವತ್ಸಿತಿ ಯತ್ಕಾಮಯಾಮಹೇ ತತ್ತದಾನೀಮೇವ ಕರೋತೇವ ನೋದಾಸ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸೈತದೇವ ಪ್ರತ್ಯಪದ್ಯತ ಯದ್ವಾನಾನ ಪುರುತಮಂ ಪುರಾಷಾಠಿತಾದಿಕಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮತ್ರ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೨೨ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾಹ ||

ಪುರಾಣಾಟ—ಶತ್ರುಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನು | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಪುರುತಮಂ—
ಅತ್ಯಂತ ಪುಷ್ಟನಾದ ವೃತ್ರನನ್ನು | ವನಾನ—ನಾಶಮಾಡಿದನೋ | ಆ—ಆ ಒಡನೆಯೇ | ವೃತ್ರಹಾ—
ವೃತ್ರನಾಶಕನಾದ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ನಾಮಾನಿ—ಉದಕಗಳನ್ನು | ಅಪ್ರಾಃ—ತುಂಬಿದನು |
ಪ್ರಾಸಹಃ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸತಕ್ಕವನೂ | ಪತಿಃ—ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಒಡೆಯನೂ | ತುವಿಷ್ಠಾನ್—ಅಧಿಕವಾದ
ಧನವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು | ಅಚೇತಿ—ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ | ಯದೀಂ—ಯಾವ ಫಲವನ್ನು |
ಉತ್ಮಸಿ—ನಾವು ಆಶಿಸುವೋ | ತತ್—ಅದನ್ನು | ಕರತ್—ಇಂದ್ರನು ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶತ್ರುಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕ ಇಂದ್ರನು ಯಾವಾಗ ಅತ್ಯಂತ ಪುಷ್ಟನಾದ ವೃತ್ರನನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ
ದನೋ, ಆ ಒಡನೆಯೇ, ವೃತ್ರನಾಶಕನಾದ ಅವನು ಉದಕಗಳನ್ನು ತುಂಬಿದನು. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸತಕ್ಕ
ವನೂ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಒಡೆಯನೂ, ಅಧಿಕವಾದ ಧನವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.
ನಾವು ಯಾವ ಫಲವನ್ನು ಆಶಿಸುವೋ ಅದನ್ನು ಇಂದ್ರನು ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಡಲಿ.

English Translation

When Indra, the destroyer of cities, had slain the most mighty
(Vritra), then he the Vritra-slayer filled the waters; he was manifest
(to all), the subduer of enemies, the lord of all, the most opulent; may he
do that which we desire to have done.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಯದ್ವಾನಾನೆಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಿ
ಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಯದ್ವಾನಾನೇತಿ ಧಾಯ್ಯಾ ಪಿಬಾ ಸುತಸ್ಯ ರಸಿನ ಇತಿ ಸಾಮ
ಪ್ರಗಾಠಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೫-೧೫) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. ಮಹಾವ್ರತೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿನಿ
ಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಐತರೇಯಾದಿಣ್ಯಕದ ಪಂಚಮಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಯದ್ವಾನಾನೇತಿ ಧಾಯ್ಯಾ ಸೂದದೋಹಾಃ
ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ (ಐ. ಆ. ೫-೨-೨) ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು.

ಎಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸಿಂಧುನದಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ನದಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ನದಿಗಳೆಂದರೇನು ಎಂಬ
ವಿಷಯವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೊತ್ತಿದೆ. ಯಾಸ್ಕರು ನದೀಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ
ವಿವರಿಸಿದಾರೆ—

ನದ್ಯಃ ಕಸ್ಮಾನ್ನದನಾ ಭವಂತಿ ತಬ್ಧವತ್ಯಃ |

(ನಿ. ೨-೨೪)

ನದ್ಯಃ ಎಂದರೆ ನದನಾಃ—ಇವು ಹರಿಯುವಾಗ ಜಲಜಲನೆ ಶಬ್ದಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ನದ್ಯಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ.

ಬಹುಲವಾಸಾಂ ನೈಘಂಟುಕಂ ವೃತ್ತಮಾಶ್ವರ್ಯಮಿವ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇನ ತತ್ರೇತಿಹಾಸ-
ಮಾಚಕ್ಷತೇ | ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಃ ಸುದಾಸಃ ಪೈಜವನಸ್ಯ ಪುರೋಹಿತೋ ಬಭೂವ |
ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ | ಸರ್ವಮಿತ್ರಃ | ಸರ್ವಂ ಸಂಸ್ಕೃತಂ | ಸುದಾಃ ಕಲ್ಯಾಣದಾನಃ | ಪೈಜವನಃ
ಪಿಜವನಸ್ಯ ಪುತ್ರಃ | ಪಿಜವನಃ ಪುನಃ ಸ್ವರ್ಧನೀಯಜವೋ ವಾಮಿಶ್ರೀಭಾವಗತಿರ್ನಾ |
ಸ ವಿತ್ತಂ ಗೃಹೀತ್ವಾ ವಿಸಾಟ್ ಭುತುದ್ರೋಃ ಸಂಭೇದಮಾಯಯೌ | ಅನುಯಯುರಿತರೇ |
ಸ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೋ ನದೀಸ್ತುಷ್ಪಾವ | ಗಾಧಾ ಭವತ ಇತಿ | ಅಪಿ ದ್ವಿನದಪಿ ಬಹುವತ್
ತದ್ಯದ್ವಿನದಪುಪರಿಷ್ಪಾತ್ತ್ವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮುಃ ||

(ನಿ. ೨-೨೪)

ನದಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಯು ವಿಪಾಟ್ ಮತ್ತು ಶುತುದ್ರೀ ನದಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಅವುಗಳಿಂದ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆದ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದಾರೆ. ಈ ಇತಿ-
ಹಾಸವನ್ನೂ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಗೂ ಈ ನದಿಗಳಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯನ್ನೂ ನಾವು ಈ ಪೀಠಿಕೆಯ ಮುಂದಿನ
ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೇವೆ.

ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ನದೀ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ೩೭ ಶಬ್ದಗಳಿವೆಯೆಂದು ಅವುಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು
ಯಾಸ್ಮರು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದಾರೆ—

ಅವನಯಃ | ಯಹ್ವ್ಯಃ | ಖಾಃ | ಸೀರಾಃ | ಸ್ರೋತ್ಯಾಃ | ಏನ್ಯಃ | ಧುನಯಃ | ರುಜಾನಾಃ |
ವಕ್ಷಣಾಃ | ಪಾದೋ ಅರ್ಣಾಃ | ರೋಧಚಕ್ರಾಃ | ಹರಿತಃ | ಸರಿತಃ | ಅಗ್ರವಃ | ನಭಸ್ತಃ |
ವಧ್ವಃ | ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಾಃ | ರೋಹಿತಃ | ಸುಸ್ರುತಃ | ಅರ್ಣಾಃ | ಸಿಂಧವಃ | ಕುಲ್ಯಾಃ |
ವರ್ಯಃ | ಉರ್ವ್ಯಃ | ಇರಾವತ್ಯಃ | ಪಾರ್ವತ್ಯಃ | ಸ್ರವಂತ್ಯಃ | ಉರ್ಜಸ್ವತ್ಯಃ |
ಪಯಸ್ವತ್ಯಃ | ಸರಸ್ವತ್ಯಃ | ತರಸ್ವತ್ಯಃ | ಹರಸ್ವತ್ಯಃ | ರೋಧಸ್ವತ್ಯಃ | ಭಾಸ್ವತ್ಯಃ | ಅಜಿರಾಃ |
ಮಾತರಃ | ನದ್ಯಃ ||

(ನಿ. ೨-೨೪)

ಇವೆಲ್ಲವೂ ನದೀನಾಮಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಬಹುವಚನಾಂತಶಬ್ದಗಳು. ಇವುಗಳ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಅವಯವಾರ್ಥ
ಗಳನ್ನೂ ನಾವು ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆಯುವಾಗ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ನದಿಗಳು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಿಂಧಾನದಿಯ
ಸ್ತೋತ್ರವೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಸೂಚಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಿಂಧು ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತೀ
ನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳೇ ಬಹಳವಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಸರಸ್ವತಿಗೆ ನದಿಯೆಂದೂ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದ (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ)
ವಾಗ್ವೀವತೆಯೆಂದೂ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಇದೆ. ಪ್ರಕೃತಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವ ಎಲ್ಲಾ
ನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಇಷ್ಟತ್ತೊಂದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾದ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಂಧು, ಸರಯು

ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತಿಗಳೇ ದೊಡ್ಡ ನದಿಗಳು (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೪-೯) ಎಂದರೆ ಬಹಳವಾಗಿ ನೀರಿರುವ ನದಿಗಳು. ರಸಾ ಎಂಬುದು ಬಹಳ ಅಳವಾದ ನದಿ (೧೦-೧೦೮-೧, ೨). ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ನದಿಗಳನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಚಕಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯು. ಆದರೆ ಕೆಲವು ನದಿಗಳಿಗೆ (ಸರಸ್ವಾನ್ ಇತ್ಯಾದಿ) ನದ ಎಂದು ಪುಲ್ಲಿಂಗಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸಿಂಧುನದಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಇದರ ಕೆಲವು ಉಪನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು, ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನೀರಿರುವ ವಿಷಯ, ದೊಡ್ಡ ನದಿ—ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಇರುವವು. ಆದರೆ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಅದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆವೆ.

ಸರಸ್ವತೀ—ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಮುಗ್ಧೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಸರಸ್ವತೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಐದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

- (1) ನದೀ—ಮ. ಸಂ. ೧-೧೪೨-೯ ; ೧-೧೬೪-೫೨ ; ೨-೩೦-೮ ಇತ್ಯಾದಿ.
- (2) ನದಿಯ ಹೆಸರು—ಮ. ಸಂ. ೧-೩-೧೨ ; ೨-೪೧-೬ ; ೩-೩೩-೪ ; ೬-೪೧ ರಲ್ಲಿ ೪, ೭, ೧೦ ; ೧೧, ೧೩ ನೆಯ ಪುಕ್ಕಗಳು ; ೬-೫೨-೬ ; ೬-೬೧-೨ ; ೭-೩೬-೬ ; ೮-೯೫-೧ ಮತ್ತು ೨, ೭-೯೬-೧ ; ೮-೨೧-೧೭, ಮತ್ತು ೧೮ ; ೧೦-೬೪-೯ ; ೧೦-೬೫-೧೩ ; ೧೦-೭೫-೫.
- (3) ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು—ಮ. ಸಂ. ೫-೪೩-೧೧ ; ೫-೪೬-೨ ; ೬-೪೯-೭ ; ೫-೫೦-೧೨ ; ೧೦-೧೭-೭ ; ೧೦-೩೦-೧೨ ಇತ್ಯಾದಿ.
- (4) ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆ—(ಇಳಾ, ಭಾರತೀ, ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ಮೂವರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು)—ಮ. ಸಂ. ೧-೧೮೮-೮ ಇತ್ಯಾದಿ
- (5) ವಾಗ್ದೇವೀ—ಮ. ಸಂ. ೨-೧-೧೧ ; ೩-೪-೮ ; ೩-೫೪-೧೩ ; ೫-೪೨-೧೨ ; ೭-೩೯-೫ ; ೭-೪೦-೩ ; ೯-೯೭-೩೨ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವಿಯು ಯಾರು ಅವಳ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಏನನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನದೀವದ್ದೇವತಾ-ವಚ್ಚ ನಿಗೆಮಾ ಭವಂತಿ ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದರೆ, ಸರಸ್ವತೀ ದೇವತಾಕವಾದ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿಯೆಂದೂ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೇವತೆಯೆಂದೂ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಆದರೆ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂಬ ನದಿಯೇ ಓರ್ವ ದೇವತೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದೆಯೇ ಅಥವಾ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ನದಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದೆಯೇ ಎನ್ನುವುದು ವಿಶದವಾಗಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀ ಎನ್ನುವುದು ನದೀ, ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳೆರಡನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ದೇವತೆ ಯಾರು ? ಅದರ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಆ ದೇವತೆಯ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳಾವುವು ? ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಮಂಜಸವಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸುಲಭಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ನದಿಯೆಂದು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ಹೆಸರಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ನದಿಯು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೆಂದೂ (ಈಗಿನ ಸರಸುತಿ the modern Sursuti) ಅದನ್ನೇ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ದೇವತೆ

ಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನದೀ ಮೊದಲಾದ ಅಜೇತನ ವಸ್ತುಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯು ನಿಸಿದ್ಧವಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ಸಂಶಯವು ತಲೆದೋರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜೈಮಿನಿ ಮಹರ್ಷಿಯು ತಮ್ಮ ಮೀಮಾಂಸಾ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಜೇತನೇಽರ್ಥಬಂಧನಾತ್ (ಜೈ.ಸೂ. ೧-೨-೩೫) ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯ ಕಾರರು ಅಭಿಮಾನಿನ್ಯಪದೇಶಃ (ನೇ. ಸೂ. ೨ ೧-೫) ಎಂಬ ವೇದಾಂತಸೂತ್ರವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಅಜೇತನವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ, ಆ ಅಜೇತನವಸ್ತುಗಳ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. (ಭಾಗ ೧. 380-381 ಪೇಜುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ). ಆದುದರಿಂದ ನದಿಯೆಂದು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆ ನದ್ಯಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು—

- (1) ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ನಾಗಧಿಷ್ಠಾತ್ರಿಣಿ, ಶಾರದಾ, ವಿದ್ಯಾಸ್ವರೂಪಿಣೀ, ಹಂಸವಾಹಿನೀ —ನಾಗಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯೂ, ಶಾರದಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಳೂ, ವಿದ್ಯಾಸ್ವರೂಪಿಣಿಯೂ ಹಂಸದಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವವಳೂ ಆದ ದೇವತಾವಿಶೇಷವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.
- (2) ಅಥವಾ ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಉಪಾಧಿವಿಶೇಷವಿಶಿಷ್ಟಳಾದ ಆದಿತ್ಯರೂಪಳಾಗಿರುವಳೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಉಪಾಧಿಯೆಂದರೆ ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತನಾದ ಆದಿತ್ಯನೇ ಸರಸ್ವತೀರೂಪರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಟೈರುವನೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತವು.
- (3) ಸರಃ ಶಬ್ದವು ಸೃ—ಸರಿ, ಸಂಚರಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸರಃ ಅಸ್ಯಾ ಆಸ್ತೀತಿ ಅಥವಾ ಸರಃ ತೇಜೋ ಯಸ್ಯಾ ವಿದ್ಯತೇ ಸಾ ಸರಸ್ವತೀತಿ ಭವತಿ ಎಂದರೆ ತೇಜೋರೂಪಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಳಾದುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂದು ಹೆಸರು.
- (4) ಅಥವಾ—ಪ್ರಾತರ್ವಾಚಾಂ ಪ್ರವರ್ತಿಕಾ, ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಸ್ವಾಪಪರಿತ್ಯಾಗೇನ ಸ್ವೋಚಿತವ್ಯವಹಾರೇಷು ಪ್ರವೃತ್ತಾ ಶಬ್ದಾಯಮಾನತಾಯಾಃ ಪ್ರವೃತ್ತೇಃ, ರಾತ್ರೌ ಚ ನಾಚಾಂ ನಿರೋಧಕಾ ರಾತ್ರೌ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ನಿಲಾಯನಿಲೀನತ್ವೇನ ಸುಪ್ಯಮಾನತಯಾ ಶಬ್ದವಿರಾಮಾತ್ | ಏವಂ ಚ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ತಿಕಾ ನಿವರ್ತಿಕಾ ಏಷೈವ ಲೋಕೇ ಸರಸ್ವತೀತ್ವೇನ ವ್ಯಪದಿತ್ಯತೇ ನಾನ್ಯಾ || ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಎಚ್ಚರಗೊಂಡು ಮಾತನಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವುವು. ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾಗಿರುವಾಗ ಮಾತನಾಡುವುದು ಶಬ್ದಮಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಲ್ಲದೆ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಮಾತನಾಡುವ ಅಥವಾ ಶಬ್ದಮಾಡುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತನೆನಿವರ್ತನೆಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಾಗ್ಗೇವತೆಗೆ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂದು ಹೆಸರು.

(5) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ವಾಗ್ರೂಪತ್ವಾದಿಗಳು ಈ ದೇವತೆಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಉಷಾರೂಪಿಣಿಯಾಗಿರುವಳು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಉಷಾದೇವತೆಯ ಹೆಸರುಗಳಾದ ಸೂನ್ಯತಾ, ಸೂನ್ಯತಾವತೀ, ಸೂನ್ಯತಾವರೀ ನೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವತೆಯ ಹೆಸರು ಇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸೂನ್ಯತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಿಯವೂ ಸತ್ಯವೂ ಆದ ಮಾತುಗಳೆಂದರ್ಥವು.

ಇದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀದೇವತಾವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಗ್ರಂಥಕರ್ತರಾದ ಶೌನಕರೂ ಇತರ ಗ್ರಂಥಕಾರರೂ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಈಗ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಸರಸ್ವತೀಶಬ್ದವು ಯಾವಯಾವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿಚಾರಮಾಡೋಣ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

(1) ಈಗ ನಾವು ವಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಪ್ರ ಸು ವ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತ. (2) ಸರಸ್ವತೀ ದೇವತಾಕವಾದ ಇತರ ಋಕ್ಕುಗಳು. (3) ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಋಷಿಗಳು ಮತ್ತು ಅವರ ವಂಶಸ್ಥರು. ಈ ಮೂರು ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ವಿಮರ್ಶಮಾಡುವೆವು.—

ಋ. ಸಂ. ೧-೩ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ೧೦, ೧೧, ೧೨ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ಸರಸ್ವತೀದೇವತಾಕಮಂತ್ರಗಳು. ೧೦; ೧೧ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯನ್ನೇ ಒಂದು ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಟೈರುವುದು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ೧೦-೧೧ ನೇಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ವಾಗ್ಗೇವತೆಯೆಂದೂ, ೧೧ ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ನದಿಯ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯೆಂದೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. Griffiths ಎಂಬ ಪಂಡಿತರು ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ವಾಗ್ಗೇವತೆಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಆದರೆ ಪಾವಕಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ “ ನೀರಿನಿಂದ ಶುದ್ಧಗೊಳಿಸುವ ” ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುವಾಲೂ ಆರ್ಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನದಿಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗಲೂ, ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ಒಂದು ನದಿ ಅಥವಾ ನದಿಯ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಆಧುನಿಕ ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ಸಿಂಧೂನದಿಯೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು. ಆದರೆ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ರಚಿಸಿದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಪುತ್ರನಾದ ಮಧುಚ್ಛಂದಋಷಿಯ ಆಶ್ರಮವು ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಈಗಿನ ಸರಸುತಿ ಎಂಬ ನದಿಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಡದ ಮೇಲೆ ಇತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ (ಮಹಾಭಾರತ, ಶಲ್ಯಪರ್ವ, ಅಧ್ಯಾಯ ೪೩) ಈ ಸರಸುತಿ ಎಂಬ ನದಿಯನ್ನೇ ಮಧುಚ್ಛಂದಋಷಿಯು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಊಹಿಸಲವಕಾಶವಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಒಂದು ನದಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ತಾನು ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನದಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಲ್ಲಿಯೋ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ (ಅದೇ ಹೆಸರಿನ) ಬೇರೊಂದು ನದಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ನ್ಯಾಯವೆಂದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವತಾಕವಾದ ಋ. ಸಂ. ೨-೩೦-೮ ; ೨-೩೨-೮ ; ೨-೪೧-೧೬ ರಿಂದ ೧೮ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಶುನಹೋತ್ರನ ಪುತ್ರನಾದ ಗೃತ್ಸಮದ ಎಂಬ ಋಷಿಯೇ ರಚಿಸಿರುವನು. ಈ ಗೃತ್ಸಮದಋಷಿಯು ಅತ್ರಿಋಷಿಯ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಅತ್ರಿಯಿಂದ ಆರನೆಯ ತಲೆಯವನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. (ಮೈಸೂರು ಗವರ್ನಮೆಂಟು ಓರಿಯಂಟಲ್ ಲೈಬ್ರರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಿಂಟಾದ No. 25ನೇ ಪ್ರವರ ಮತ್ತು ಗೋತ್ರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾರ). ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಅತ್ರಿಯಿಂದ ಐದನೇ ತಲೆಯವನು. ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಗೃತ್ಸಮದಋಷಿಯು ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು

ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೧೧ ಮತ್ತು ೨-೩-೮ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಇಡಾ ಮತ್ತು ಭಾರತಿಯರೊಡನೆ ಸ್ತುತಿಸಿದಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೫೫ ರಲ್ಲಿ ಈ ಮೂವರನ್ನು ಎಂದರೆ, ಇಡಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಭಾರತೀ ಎಂಬುವರನ್ನು ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವತೆಯರೆಂದು ಹೇಳಿದಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೩೦-೮ ರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತಗಳೊಡನೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೩೨-೮ ರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಓರ್ವ ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೪೧ ನೇಯ ಸೂಕ್ತದ ೧೬ ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಬಹುದೊಡ್ಡ ನದಿಯೆಂದೂ ಬಹುದೊಡ್ಡ ದೇವತೆಯೆಂದೂ ೧೮ ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಋತಾವರೀ ಎಂದರೆ (ಋತ-ನೀರು) ಹೆಚ್ಚಾದ ನೀರುಳ್ಳ ನದಿಯೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಸಂಹಿತರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಬಹುದೊಡ್ಡ ನದಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಂಧುನದಿಯೇ ಇರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕವಿಯು ಒಂದು ನದಿಯನ್ನಾಗಲಿ ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ (ಅದು ಚಿಕ್ಕದು ಅಥವಾ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದ್ದರೂ) ಅದನ್ನು ಬಹುದೊಡ್ಡದೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೩೦-೮ ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಗೃತ್ಯಮದಋಷಿಯು ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಶಿಡಿಲು ಮತ್ತು ಮಿಂಚಿನ ಅಧಿದೇವತೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಆದರೆ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯು ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಕಾರಣವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಋ. ಸಂ. ೩-೨೩ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಭರತ ಪುತ್ರರಾದ ದೇವಶ್ರವಾ ಮತ್ತು ದೇವವಾತರೆಂಬವರು ಋಷಿಗಳು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಗೋತ್ರ ಪ್ರವರವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಋಷಿಗಳು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಪುತ್ರರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಭರತನು ಅತ್ರಿಯಿಂದ ಆರನೆಯ ತಲೆಯವನೆಂದೂ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಏಳನೆಯ ತಲೆಯವನೆಂದೂ, ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಅತ್ರಿಯ ಮರಿ ಮಗನಾದ ಪುರೂರವನ ವಂಶಸ್ಥರೆಂದೂ ಆದೇಗ್ರಂಥದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಇವರು ಋ. ಸಂ. ೩-೨೩-೪ ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ—

ನಿ ತ್ವಾ ದಭೇ ವರ ಆ ಸೃಥಿನ್ಯಾ ಇಳಾಯಾಸ್ವ ದೇ ಸುದಿನತ್ವೇ ಅಹ್ನಾಂ |

ದೃಷದ್ವತ್ಯಾಂ ಮಾನುಷಾ ಅಪಯಾಯಾಂ ಸರಸ್ವತ್ಯಾಂ ರೇವದಗ್ನೇ ದಿದೀಹಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೩-೪)

ಸರಸ್ವತೀನದಿಯ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ದೃಷದ್ವತೀ ಮತ್ತು ಅಪಯಾ ಎಂಬ ಬೇರೆ ಎರಡು ನದಿಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ದೃಷದ್ವತಿಯು ಈಗಿನ ಚಿತ್ರಾಂಗವೆಂಬ ನದಿಯು (the modern Chitrang, Chautag or Chitang) ಅಪಯಾ ಎಂಬುವುದು ಈಗಿನ ಅಪಗಾ ಎಂಬ ನದಿಯು (the modern Apaga) ಈ ಎರಡು ನದಿಗಳೂ ಸರಸ್ವತಿಯ ನದಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಸಿಂಧುನದಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಯ ಆಶ್ರಮವೂ ಸಹ (ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ) ಈ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಡದಲ್ಲಿಯೇ ಇತ್ತೆಂದು ಈಚಿನ ಪರಿಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. (See Dey's Geographical Dic.) ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅತ್ರಿ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಗಳ ವಂಶಸ್ಥರ ಸಂಬಂಧವಾದವು.

ಈಗ ಭರದ್ವಾಜ ಮತ್ತು ಅವರ ವಂಶಸ್ಥರ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದೇ. ಋ. ಸಂ. ೬-೪೯-೭; ೬-೫೦-೧೨; ೬-೫೨ ೬ ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಭರದ್ವಾಜಪುತ್ರನಾದ ಋಜಿಶ್ವಾ ಎಂಬುವನೇ ಋಷಿಯು.

ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ನದಿಯೆಂಬ ವಿಚಾರವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ರುದ್ರ, ವಿಷ್ಣು, ವಾಯು, ಪರ್ವಣ್ಯ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯ ಹೆಸರು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿಯ ಹೆಸರೆಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಋಷಿಯು ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅದೇ ಋಷಿಯು ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ನದಿಯೆಂದೇ ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಭರದ್ವಾಜರ ಆಶ್ರಮವು ಪ್ರಯಾಗದಲ್ಲಿ (Allahabad) ಇದ್ದಿತು. ಅದುದರಿಂದ ಭರದ್ವಾಜಪುತ್ರನಾದ ಋಷಿಶ್ವರ ಎಂಬವನು ತನ್ನ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ನದಿಯನ್ನೇ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರಬೇಕು. ಭರದ್ವಾಜಋಷಿಯು. ಮಂ. ೬-೬೧ನೆಯ ಸೂಕ್ತವೆಲ್ಲಾ (ಒಟ್ಟು ೧೪ ಋಕ್ಕುಗಳು) ಸರಸ್ವತೀ ವಿಸಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಹಲವು ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವು ಸಿಂಧುನದಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂದು ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆದರೆ ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಸರಸ್ವತೀನದಿಗೂ ಸಹ ಅನ್ವಯಿಸುವುದರಿಂದ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

ಏಳನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಮಂ. ಸಂ. ೭-೯-೫ ; ೭-೩೫-೧೧ ; ೭-೩೬-೬ ; ೭-೪೦-೩ ; ೭-೯೫ ; ೭-೯೬ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ವಸಿಷ್ಠನೇ ಋಷಿಯು. ವಸಿಷ್ಠಋಷಿಯ ಆಶ್ರಮವು ರಾಜಪುಟಾನಾದಲ್ಲಿರುವ ಆರಾ ವಳೀಪರ್ವತದ ಅಬು ಎಂಬ ಬೆಟ್ಟದ (Mount Abu) ಸಮೀಪದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಮೊದಲನೆಯ ನಾಲ್ಕುಮಂತ್ರಗಳೂ ಕಡೆಯ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ನದಿಯೆಂದೇ ಹೇಳಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವವು. ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಿಂಧುನದಿಗೂ ಮತ್ತು ಅಸಮುದ್ರಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಸಿಂಧುನದಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದರಿಂದ ಸಿಂಧುನದಿಯೇ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿವಾದವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಳ್ಳಿಹಾಕುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಒಂದು ನದಿಯ ವಿಸಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಮತ್ತೊಂದು ನದಿಯನ್ನು ಅದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸುವುದೂ, ಉತ್ತೇಜ್ಜೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದೂ ಅಸಂಭವವಲ್ಲ.

ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಮಂ. ಸಂ. ೮-೨೧-೧೭ ಮತ್ತು ೧೮ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಕಣ್ವಋಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಶೋಭರಿ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಈ ಋಷಿಯು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರನೆಂಬ ರಾಜನು ಸರಸ್ವತೀನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ಆ ರಾಜನ ದಾನಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವನು. ಶಾನಕರ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ (೬-೫೮ ರಿಂದ ೬೨) ಈ ಚಿತ್ರರಾಜನು ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ನದಿಯೇ ಆಗಿರಬೇಕು ಮತ್ತು,

ಪೂಷಾ ವಿಷ್ಣುರ್ಹವನಂ ನೋ ಸರಸ್ವತ್ಯವಂತು ಸಪ್ತ ಸಿಂಧವಃ ।

ಅಪೋ ನಾತಃ ಪರ್ವತಾಸೋ ವನಸ್ಪತಿಃ ಶೃಣೋತು ಪೃಥಿವೀ ಹವಂ ॥

(ಮಂ. ಸಂ. ೮-೫೪-೯)

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪೂಷಾ, ವಿಷ್ಣು, ಸರಸ್ವತೀ, ಸಪ್ತಸಿಂಧವಃ (ಏಳು ನದಿಗಳು) ಅಪಃ, ನಾತಃ, ಪರ್ವತಾಸಃ, ವನಸ್ಪತಿಃ ಪೃಥಿವೀ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯೂ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದರಂತೆಯೇ ಮಂ. ಸಂ. ೬-೯೭-೩೨ ರಲ್ಲಿ ಆ ಮಂತ್ರದ ಋಷಿಯಾದ ವಸಿಷ್ಠ ಅಥವಾ ಪವಿತ್ರ ಎಂಬುವರು ಸರಸ್ವತೀಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪ

ಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ದೇವತೆ ಅಥವಾ ನದಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೦-೧೨ ರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ಯಾವ ನದಿಯೆಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೪-೯ ರಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದ ಋಷಿಯಾದ ಗಯನೇಂಬುವನು (ಆತ್ರಿಋಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥ) ಸಿಂಧೂ ಮತ್ತು ಸರಯೂ (Gogra) ನದಿಗಳ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು. ಮತ್ತು

ಇಮಂ ಮೇ ಗಂಗೇ ಯಮನೇ ಸರಸ್ವತಿ ಶುತುದ್ರಿ ಸ್ತೋಮಂ ಸಚತಾ ಪರುಷ್ಣಾಃ |

ಅಸಿಕ್ವಾ ಮರುದ್ವ್ಯಧೇ ವಿತಸ್ತಯಾರ್ಜೀಕೀಯೇ ಶೃಣುಹ್ಯಾ ಸುಷೋಮಯಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೫-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಯು, ಗಂಗಾ (the Ganges) ಯಮುನಾ (the Jamna) ಶುತುದ್ರಿ (the Sutlej) ಪರುಷ್ಣಿ (the Ravi) ಅಸಿಕ್ವ (the Chinab) ವಿತಸ್ತಾ (the Jhelam) ಮರುದ್ವ್ಯಧಾ (the United Stream of the Jhelam and Chenab) ಅರ್ಜೀಕೀಯಾ (the Bias) ಮತ್ತು ಸುಷೋಮಾ (the Indus) ಎಂಬ ನದಿಗಳ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯೇ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಾದ ನದಿಯೆಂದೂ ಸಿಂಧೂನದಿಯಲ್ಲವೆಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಮೇಲಿನ ಋಕ್ಕಿರುವ ಸೂಕ್ತವೆಲ್ಲಾ ನದಿಗಳ ಪರವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಎಂದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ೯ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ನದಿಗಳೇ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರಿಯಮೇಧಋಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಸಿಂಧುಕ್ಷೇತ್ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು.

ಸರಸ್ವತಿಯು ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವತೆಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳೆಂದು ಅಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ೧೦ ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ ಎಂದರೆ ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತೀ ಎಂಬ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತೋತ್ರವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ವಿಷಯವೇನೆಂದರೆ—ಅಗ್ನಿಯು ಭೂಮಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಸ್ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಭಾರತಿಯು ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯು (ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು) ಸ್ವರ್ಗ (ದಿವ) ದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವು. ಸರಸ್ವತಿಯು ತಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸರಸ್ವತಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವು. ಇಳಾದೇವಿಯು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ (ಜನಗಳಿಗೆ) ಧನಾದಿಗಳನ್ನೂ ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯವನ್ನೂ ಕೊಡುವವಳಾದುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವು ಎಂದು ಈ ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತೀಯರ ಸಂಕೇತವು. ಈ ಮೂವರು ದೇವತೆಗಳೂ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಗೆ ಬಂದು ಬರ್ಹಿಷ್ಟರಣದ (ಹರಡಿರುವ ದರ್ಭೆಗಳ) ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಋಷಿಗಳು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದಾರೆ.

ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿಯಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಯೆಂದು ಛಾವಿಸಿ ಋಷಿಗಳು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ.

(1) ತಾನ್ಸೂರ್ವಯಾ ನಿವಿದಾ ಹೂಮಹೇ ವಯಂ ಭಗಂ ಮಿತ್ರಮದಿತಿಂ ದಕ್ಷಮಸ್ತ್ರಿದಂ |

ಅರ್ಯಮಣಂ ವರುಣಂ ಸೋಮಮುತ್ಪಿನಾ ಸರಸ್ವತೀ ನಃ ಸುಭಗಾ ಮಯಸ್ಕರತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೩)

ಈ ಮುಕ್ತೆನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ವಾಗ್ದೇವತೆ ಅಥವಾ ಶಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆ.

(2) ಸರಸ್ವತಿ ತ್ವನುಸ್ಕಾಂ ಅವಿಡ್ಧಿ ಮರುತ್ವತೀ ಧೃಷ್ವತೀ ಜೇಷ್ಠಿ ಶತ್ರುನ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೨-೩೦-೮)

(3) ಸರಸ್ವತೀ ಶೃಣವನ್ ಯಜ್ಞಿಯಾಸೋ ಧಾತಾ ರಯಿಂ ಸಹವೀರಂ ತುರಾಸಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೫೪-೧೩)

ಈ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದೀ ಎಂದಾಗಲೀ ಶಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯೆಂದಾಗಲಿ ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

(4) ದಮೂನಸೋ ಅಪಸೋ ಯೇ ಸುಹಸ್ತಾ ವೃಷ್ಟಃ ಪತ್ನೀರ್ನದ್ಯೋ ವಿಭೃತಷ್ಟಾಃ |

ಸರಸ್ವತೀ ಬೃಹದ್ದಿವೋತ ರಾಕಾ ದಶಸ್ಯಂತೀರ್ವರಿವಸ್ಯಂತು ಶುಭ್ರಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೪೨-೧೨)

(5) ಆ ನೋ ದಿವೋ ಬೃಹತಃ ಪರ್ವತಾದಾ ಸರಸ್ವತೀ ಯಜತಾ ಗಂತು ಯಜ್ಞಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೪೩-೧೧)

(6) ಉಭಾ ನಾಸತ್ಯಾ ರುದ್ರೋ ಅಥ ಗ್ನಾಃ ಪೂಷಾ ಭಗಃ ಸರಸ್ವತೀ ಜುಷಂತ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೪೬-೨)

ಈ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ಶಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯು. Griffith ಎಂಬವರು ಈ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಸಿಂಧು ಅಥವಾ ಸರಸ್ವತಿ ಎಂಬ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ನದಿಯೆಂತಲೂ, ೨-೩ ನೆಯ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯೆಂತಲೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು. K.C. ಚಟ್ಟಪಾಧ್ಯಾಯ ಎಂಬವರು ೧-೨ ನೆಯ ಮುಕ್ತುಗಳು ಸಿಂಧುನದಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳೂ ಅತ್ರಿಮುಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರಿಂದಲೇ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತೆಗೆ ಅತ್ರಿ ಅಥವಾ ಅತ್ರಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಭಾಮನೆಂಬುವನೂ, ಎರಡನೆಯ ಮುಕ್ತೆಗೆ ಅತ್ರಿಯೂ, ಮೂರನೆಯ ಮುಕ್ತೆಗೆ ಅತ್ರಿಯ ವಂಶಸ್ಥತಾದ ಪ್ರತಿಕ್ಷತ್ರನೆಂಬುವನೂ ಮುಷಿಗಳು. ಎರಡನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದಲೂ (ದಿವಃ) ಮೇಘಮಂಡಲದಿಂದಲೂ (ಪರ್ವತಾದಾ) ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪತ್ನೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನೂ, ಇತರ ನದಿಗಳನ್ನೂ ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯರನ್ನಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಭಾವಿಸಿರುವರು.

(7) ಅಗ್ನಿರಿಂದ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ ನಾಯುಃ ಪೂಷಾ ಸರಸ್ವತೀ

ಸಜೋಷಸಃ | (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೫-೧)

(8) ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ ಶೃಣಾವನ್ ವಚಾಂಸಿ ಮೇ ಸರಸ್ವತೀ ಸಹ ದೀಭಿಃ ಪುರುಧ್ಯಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೫-೧೩)

ಈ ಎರಡು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ವಾಗ್ದೇವತೆಯು.

(9) ಯತ್ಸುರಾಮಂ ನೃಪಿಬಃ ಶಚೀಭಿಃ ಸರಸ್ವತೀ ತ್ವಾ ಮಘವನ್ನಭಿಷ್ಣುತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೧.೫)

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಇಂಪ್ರನೊಡನೆ ಇರುವಂತೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ತಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯೆಂದಾಗಲಿ, ವಾಗ್ಗೇವತೆಯೆಂದಾಗಲಿ ಭಾವಿಸಬಹುದು.

(10) ಗರ್ಭಂ ದೇಹಿ ಸಿನೀನಾಲಿ ಗರ್ಭಂ ಧೇಹಿ ಸರಸ್ವತಿ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೪.೨)

ಇಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ವಾಗ್ಗೇವತೆಯೆಂದೇ ಹೇಳುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತಿತ್ತೆಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ತಿಳಿದಮಟ್ಟಿಗೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವೆವು. ಈ ವಿವರಣೆಯು (1) R. D. Oldham in Journal of Asiatic Society Bengal 1886 page 322 (2) C F. Oldham, Journal of Royal Asiatic Society 1893, page 51 (3) Maps of the Cambridge History of India Vol. I Ancient India (4) Maps of Punjab published by the Surveyor-General of India (5) Ancient India as described by Megasthenes and Arrian ಎಂಬ ಭಾಷಣಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡನದಿಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಹಿಮಾಲಯಪರ್ವತದಲ್ಲಿರುವ ಸಿರ್‌ಮೂರ್ (Sismur) ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೂ ಹರಿಯುವುದು. ಇದರ ಉದ್ಭವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಐದು ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ತೊರೆಗಳು (ನೀರು ಹರಿಯುವ ಸಣ್ಣ ಹಳ್ಳಗಳು) ಸೇರಿ ಈ ನದಿಯಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದು ಹರಿದಿರಬಹುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪಂಚಜಾತಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬೇಕು. ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹಿಂದೆ ಮೇಲೆ ದೃಷ್ಯದ್ವಾರ್ತೆ ಎಂಬ ನದಿಯು (the modern Chitrang) ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಹರಿದು ಬಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಸೇರುವುದು. ಆಕೆಯಾ ಎಂಬುದು ದೃಷ್ಯದ್ವಾರ್ತೆಗೆ ಉಪನದಿಯು. ಆಕಾಲದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಈಗಿನ ಸರಸುತೀನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆತ್ತು. (ಮರುಳುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಅನೇಕವೇಳೆ ಬದಲಾಯಿಸುವುವು.) ಈಗಿನ ಸರಸುತೀನದಿಗೆ ಮಾರ್ಕಂಡಾ (Markand) ಮತ್ತು ಗಗ್ಗರ್ (Ghaggar) ಎಂಬ ಸಣ್ಣ ನದಿಗಳು ಸೇರುವುವು. ಬಳಿಕ ಸರಸ್ವತಿಯು ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಕಡೆಗೆ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವುದು. ಈಗಿನ ಹಾಕ್ರ (Hakra) ಎಂಬ ಒಣಗಿಹೋಗಿರುವ ನದಿಯ ಪಾತ್ರವೇ ಆಗಿನ ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಯ ಪಾತ್ರವಾಗಿರಬೇಕು. ಅದು ಈಗಿನ (Sutlej) ಎಂಬ ನದಿಯೊಡನೆ ಸಂಗಮವಾಗಿ ಸಿಂಧೂನದಿಯಲ್ಲಿ ಏಕೈಕವಾಗಿರಬಹುದು. ಅಥವಾ ನೇರವಾಗಿ ಸಿಂಧೂನದಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಿರಬಹುದು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಿಂಧೂನದಿಯು ಈಗಿರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಬಹುದೂರ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿತ್ತು ಮತ್ತು (Rann of Kach) ಎಂಬ ಕೊಲ್ಲಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಿತ್ತು. ಮ್ಯಾಕ್ಸ್ ಮುಲ್ಲರ್ (Max Muller) ಪಂಡಿತನು ಋ. ಸಂ. ೭-೯೫-೨ ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಆಸಮುದ್ರಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಆಧಾರದಮೇಲೆ ಈ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ನೇರವಾಗಿ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ನದಿಯು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಮೊದಲು ಮರುಳುಕಾಡಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ನದಿಯು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಮೊದಲೇ ಮರುಳುಮಿಯಲ್ಲಿ ಇಂಗಿಹೋಗಿರಬಹುದು (See Muir's Sanskrit Texts Vol. II page 393) ಈ ರೀತಿ

ನದಿಯು ಮರುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇಂಗಿಹೋದ ವಿಚಾರದ ವರ್ಣನೆಯು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿಯೂ (ವನಪರ್ವ ತೀರ್ಥ ಯಾತ್ರಾವರ್ಣನೆ) ಮತ್ತು ಮನುಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ (೧-೨೧) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಈಗಿನ ಸರಸ್ವತಿನದಿಯೇ ಹಿಂದಿನ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ನದಿಗಳಿಗಿಂತ ಸರಸ್ವತೀನದಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ. ದೇವತೆಯೆಂಬ ಭಾವನೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದರೂ, ದೇವತೆ ಮತ್ತು ನದಿಗಳಿಗಿರುವ ನಿಕಟ ಬಾಂಧವ್ಯ ಸರ್ವದಾ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿಗೆ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳೂ, ಅನೇಕ ಬಿಡಿ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಮೀಸಲು. ಸರಸ್ವತೀ, ಸರಯೂ ಮತ್ತು ಸಿಂಧುಗಳು ದೊಡ್ಡ ನದಿಗಳು [೧೦-೬೪-೯], ಗಂಗಾ, ಯಮುನಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಶುತುದ್ರೀ, ಪರುಷ್ಣಿ, ಮತ್ತು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಪರಿಚಿತ ಮತ್ತು ಅಪರಿಚಿತವಾದವು ಒಟ್ಟು ೨೧ ನದಿಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ [೧೦-೭೫-೫]. ಸರಸ್ವತಿಯ ದಡದಲ್ಲಿರುವ ರಾಜರು ಮತ್ತು ಜನರ ವಿಷಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿತವಾಗಿದೆ [೭-೯೬-೨; ೮-೨೧-೧೪]. ಸರಸ್ವತಿಯು ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ನದಿಗಳಿಗಿಂತ ಮಹಿಮೆಯಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯದು; ರಸವತ್ತಾದ ನೀರುಳ್ಳದ್ದು; ನದಿಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಇದೊಂದೇ ಪರಿಶುದ್ಧವಾದುದು. ಆಕಾಶದ ಸಾಗರದಿಂದ ಹರಿದು ಬರುತ್ತದೆ [೭-೯೫-೧ ಮತ್ತು ೨, ೫-೪೩-೧೧ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ]. ಪ್ರಚಂಡವಾದ ಅಲೆಗಳಿಂದ ಪರ್ವತಶಿಖರಗಳನ್ನು ಕೊಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಅಗಾಧವಾದ ಪ್ರವಾಹವು ಭೋರ್ಗರೆಯುತ್ತಾ, ರಭಸದಿಂದ ನುಗ್ಗುತ್ತದೆ [೬-೬೧-೨ ಮತ್ತು ೮]. ದೊಡ್ಡದರಲ್ಲಿ ಅತಿ ದೊಡ್ಡದೂ, ಚುರುಕಾಗಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಅತಿ ಚುರುಕಾದುದೂ ಆದ ಸರಸ್ವತಿಯು ತನ್ನ ಪ್ಲೇವನ್ನು ಉದಾರವಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾಗಿದೆ [೬-೬೧-೧೩]. ಹೊಸ ಜಾಗಗಳಿಗೆ ಸಾಗಿಸಬೇಡವೆಂದು ಮೊರೆಯಿಟ್ಟಿದಾರೆ [೬-೬೧-೧೪]. ಆಕೆಗೆ ಏಳು ಜನ ಸೋದರಿಯರು ಮತ್ತು ಆಕೆಯು ಏಳು ವಿಧವಾಗಿದ್ದಾಳೆ [೬-೬೧-೧೦ ಮತ್ತು ೧೨]. ಅವಳು ನದೀ ಮಾತೃ; ಏಳು ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳು [೭-೩೬-೬] ನದಿಗಳು ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠಳಾದ ತಾಯಿಯು [೨-೪೧-೧೬]. ಅವಳಿಗೆ ಪಾವೀರವೀ [ಸಿಡಲಿನ ಮಗಳು] ಎಂದು ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಒಬ್ಬ ವೀರನ ಪತ್ನಿ [೬-೪೯-೭]. ಭೂಭಾಗಗಳನ್ನೂ, ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಆಕಾಶವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಮೂರು ಗೃಹಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾಳೆ [೬-೬೧-೧೧ ಮತ್ತು ೧೨]. ಆಕಾಶದಿಂದ, ದೊಡ್ಡ ಪರ್ವತದಿಂದ ಯಾಗಶಾಲೆಗೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಆಹ್ವಾನವಿದೆ [೫-೪೩-೧೧] ಈ ಕಡೆಯ ಮೂರು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಗೂ, ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಗೆಗೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜನ್ಮವು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಕಡೆ ಅವಳಿಗೆ ಅಸುರ್ಯಾ [ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ [೭-೯೬-೧]. ಪಿತೃದೇವತೆಗಳ ರಥದಲ್ಲಿ ಆನರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ, ಆ ದೇವತೆಯು ಬಂದು, ಕುಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸುತ್ತಾಳೆ [೧೦-೧೭-೮ ಮತ್ತು ೯], ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ [೧೦-೧೭-೧೦ ಮತ್ತು ೧೧] ನದಿಯೇ ಉದ್ದಿಷ್ಟಳಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ನದೀದೇವತೆಯೇ ಅಭಿಪ್ರೇತಳಾಗಿರಬೇಕು.

ಆಕೆಯು ಸ್ವತಃ ಪವಿತ್ರರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. (೧-೩-೧೦) ಪ್ರವಾಹಗಳಿಂದ ಉಕ್ಕಿ ಹರಿಯುತ್ತಾ ಬಾರೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. (೬-೫೨-೬); ಆ ನೀರುಗಳು ಐಶ್ವರ್ಯ, ಸಂತಾನ ಮತ್ತು ಅಮರತ್ವಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಆಕೆಯು ವೀರ್ಯವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. (೧೦-೩೦-೧೨) ಅವಳು ವೀರ್ಯವನ್ನೂ, ಸಂತಾನವನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾಳೆ. (೨-೪೧-೧೭) ಮತ್ತು ಸಂತಾನಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಸಹಾಯಕರಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾಳೆ. (೧೦-೧೮೪-೨) ವಧ್ಯಾಶ್ವನಿಗೆ ದಿವೋದಾಸನೆಂಬ ಪುತ್ರನನ್ನನು

ಗ್ರಹಿಸಿದಳು (೬-೬೧-೧) ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಫಲವಾಗದ ಅವಳ ಸ್ತನಗಳು (ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೧ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಸಮಸ್ತ ವಿಧವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತವೆ. (೧-೧೬೪-೪೯) ಐಶ್ವರ್ಯ ಸಮೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಪುಷ್ಟಿದಾಯಕಳು. (೭-೯೫-೨; ೮-೨೧-೧೭; ೯-೬೭-೩೨; ೧೦-೧೭-೮ ಮತ್ತು ೯) ಮತ್ತು 'ಸುಭಗಾ' (ಸಮೃದ್ಧಳು) ಎನ್ನಿಸಿ ಕೊಂಡಿದಾಳೆ. (೧-೮೯-೩; ೭-೯೫-೪ ಮತ್ತು ೬; ೮-೨೧-೧೭) ತಾಯಿ (ಅಂಬಾ) ಯಾದ ಇವಳು, ಅಪ್ರಸಿದ್ಧರಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾಳೆ (೨-೪೧-೧೬). ತನ್ನ ಆರಾಧಕರಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿ ಮೂಡುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಅದನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತಾಳೆ. (೧ ೩-೧೦ ಮತ್ತು ೧೧; ೨-೩-೮; ೬-೬೧-೪). ಸ್ತುತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಅವಳೂ ಆಹೂತಳಾಗಿದಾಳೆ (೭-೩೭-೧೧; ೧೦-೬೫-೧೩). ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದೂಷಿಸುವವರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾಳೆ: ಕ್ರೂರಳು ಮತ್ತು ವೃತ್ತನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವಳು (೬-೬೧-೩ ಮತ್ತು ೭). ಆದರೆ ತನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ, ಅವರ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾಳೆ (೭-೯೫-೪ ಮತ್ತು ೫; ೨-೩೦-೮; ೯-೪೯-೭).

ಇತರ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಆಹೂತಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಪೂರ್ವಣ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರ ರನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಕೆಯು ಸ್ತುತಳಾಗಿರುವುದು. (೩-೫೪-೧೩; ೭-೯-೫; ೭-೩೯-೫; ೭-೪೦-೩). ಅವರಿಂದ ಅನುಸ್ಮೃತಳು (೨-೩೦-೮) ಅಥವಾ ಅವರು ಇವಳ ಮಿತ್ರರು, (೭-೯೬-೨) ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಒಂದುಕಡೆ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದಾಳೆ. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದಾಗ ಸರಸ್ವತಿಯು ಅವನ ದಣಿವಾರಿಸಿದ್ದಾಳೆ (೧೦-೧೩೧-೫). ದೇವತೆಗಳು ಯಾಗಮಾಡಿದಾಗ, ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ವೈದ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ತನ್ನ ವಾಕ್ಯಿನಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಜೈತನ್ಯವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದರು. (ವಾ. ಸಂ. ೧೯-೧೨). ಸರಸ್ವತಿಯು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪತ್ನಿ (ವಾ. ಸಂ. ೧೯-೯೪) ಆಪ್ತ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಮತ್ತು ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಳಾ ಮತ್ತು ಭಾರತಿಗಳೊಡನೆ ಅನೇಕಸಲ ಜೊತೆಗೂಡಿಸ ಲ್ಪಟ್ಟಿದಾಳೆ; ಮೂರು ಜನರೂ ಸೇರಿ ದೇವತಾತ್ರಯವೆಂದು ಭಾವನೆ; ಒಂದೊಂದುವೇಳೆ ಮಹಿ ಮತ್ತು ಹೋತ್ರಾ ಇವರೊಡನೆಯೂ ಸೇರಿರುವುದುಂಟು. ಈ ಸಂಯೋಜನೆಯು ಸರಸ್ವತಿಯ ಪವಿತ್ರತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಬಹುದು. ಸರಸ್ವತಿ ಮತ್ತು ದೃಷದ್ವತಿಗಳ ತೀರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉದ್ವಿಪ್ತನಾದನು. (೩-೨೩-೪) ಋಷಿಗಳು ಸರಸ್ವತಿಯ ದಡದಲ್ಲಿ ಯಾಗಮಾಡಿದರು. (ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೧೯)

ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದೀದೇವತೆಯೇ ಹೊರತು, ಬೇರೆ ಯಾವ ಗುಣವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ವಾಗಭಿಮಾನಿದೇವತೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೧-೭; ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೧-೧೦); ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯಟುಪ್ಪ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನ ಪತ್ನಿ.

ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಯಾವುದೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ನದಿಯೆಂದೇಕು. (ಪ್ರಾಯಶಃ ಸಿಂಧುನದಿ) ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಸಣ್ಣ ನದಿಯೇ ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ಈಗ ಅದು ಮರಳಿನಲ್ಲಿ ಇಂಗಿಹೋಗಿ, ಸಮುದ ವನ್ನು ಸೇರಿದ್ದರೂ, ಹಿಂದೆ ದೊಡ್ಡ ನದಿಯಾಗಿದ್ದು, ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಿತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ರುತುದ್ರಿಯ ಉಪನದಿಯೇ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ನದಿಗಳ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಋಷಿಗಳು ಅವುಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತೇವೆ. ಹಿಂದೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಗೂ

ವಿಪಾಟ್ ಮತ್ತು ಶುತುದ್ರಿನದಿಗಳಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂವಾದದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಋ. ಸಂ. ೩-೩೩ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಈ ರೀತಿ ಬರೆಯುತ್ತಾರೆ—

ಪುರಾ ಕಿಲ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ಪೈಜವನಸ್ಯ ಸುದಾಸೋ ರಾಜ್ಞಃ ಪುರೋಹಿತೋ ಬಭೂವ | ಸ
ಚ ಪುರೋಹಿತೈನ ಲಬ್ಧಜನಃ ಸರ್ವಂ ಧನಮಾದಾಯ ವಿಪಾಟ್ಟಿತದ್ರೋಃ ಸಂಭೇದ-
ಮಾಯಯೌ ಅನುಯಯುರಿತರೇ | ಅಥೋತ್ತೀರ್ಷುರ್ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ಅಗಾಧಜಲೇ ತೇ
ನದ್ಯೌ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಉತ್ತರಣಾರ್ಥಂ ಆದ್ಯಾಭಿಃ ತಿಸೃಭಿಃ ತುಷ್ಟ್ವಾವ ||

(ಸಾ. ಭಾ. ಪೀಠಿಕಾ ೩-೩೩)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪಿಜವನನ ಪುತ್ರನಾದ ಸುದಾಸನೆಂಬ ದೊರೆಗೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಕುಲಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದನು. ಅವನು ತನ್ನ ಪುರೋಹಿತೃದಿಂದ ಜನರ ಬೆಂಬಲವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪಡೆದು ಸಕಲಧನವನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ವಿಪಾಟ್ ಮತ್ತು ಶುತುದ್ರೀ ಎಂಬ ನದಿಗಳ ಸಂಗಮವನ್ನು ಸೇರಿದನು. ಇತರರೂ ಇವನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದರು. ಆಗ ಅತಿ ಆಳವಾದ ಪ್ರವಾಹಗಳುಳ್ಳ ನದಿಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಋಷಿಯು ಆದನ್ನು ದಾಟಲು ಮೊದಲನೆಯ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಎಂದು ಕಥಾಸಂದರ್ಭವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು ಸುದಾಸನಿಗೂ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಸುದಾಸನಾರು, ಭರತನಾರು, ಸುದಾಸನಿಗೂ ಭರತನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೇನು, ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಪುರೋಹಿತೃವು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನದೇ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೂ ನದಿಗಳಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯ ವಿವರವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಥಮಃ ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಸರ್ವತಗಳ ಉತ್ಸಂಗಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವೂ, ಕಡಿವಾಣಗಳನ್ನು ಸಡಲಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಶಿಥಿಲವಾದ ಬಂಧನವುಳ್ಳವಾಗಿ ಪರಸ್ಪರ ಸ್ಪರ್ಧಿಸುತ್ತಾ ಓಡುತ್ತಿರುವ ಆಶ್ವಗಳಂತೆಯೂ, ತಮ್ಮ ಕರುಗಳನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಲು ಆತುರ ದಿಂದ ಓಡುತ್ತಿರುವ ಎರಡು ಗೋವುಗಳಂತೆಯೂ ಸಹ ವಿಪಾಟ್ ಮತ್ತು ಶುತುದ್ರೀ ಎಂಬ ಎರಡು ನದಿಗಳೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಸಂಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರವಾಹಗಳೊಡನೆ ವೇಗವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. (೧)

ಎಲೈ ನದಿಗಳೇ, ರಥಿಕನು ತನ್ನ ಲಕ್ಷ್ಯಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ರಥದೊಡನೆ ಓಡುವಂತೆ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿಯೂ ಇಂದ್ರನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಸಹ ಸಂಯುಕ್ತರಾಗಿ ಸಾಗರದ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದೀರಿ. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಲೂ, ನಿಮ್ಮ ನಿಮ್ಮ ಒಲೆಗಳಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುತ್ತಲೂ, ಎಲೈ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ನದಿಗಳೇ, ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತದೆ. (೨)

ಆತ್ಯಂತ ಅತಿಶಯವಾದ ಮಾತೃಪ್ರೇಮವುಳ್ಳ ವಿಪಾಟ್ ನದಿಯನ್ನು ನಾನು ಸಮೀಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ವಿಸ್ತೃತವಾದುದೂ, ಶೋಭನಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆದ ಈ ನದಿಯು ವತ್ಸವನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸಲು ವೇಗದಿಂದ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವ ಗೋವುಗಳಂತೆ ಶುತುದ್ರಿಯೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಆಶ್ರಯವನ್ನೇ ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತವೆ (೩)

ನದಿಗಳು:—ನಮ್ಮ ಈ ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ನಾವು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಫಲವತ್ತನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾ ದೇವನಾದ ಇಂದ್ರನ ನಿಯಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅವನಿಂದ ಕ್ಲೃಪ್ತಪಾದ ಸಾಗರರೂಪವಾದ ನಮ್ಮ ಬೀಡಿಗೆ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಹೋಗಿಸೇರು

ತ್ತೇವೆ. ಇಂದ್ರನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿ ನಮ್ಮ ಗಂತವ್ಯಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಲು ನಮಗೆ ಕಾಲಾತೀತವಾಗಬಾರದು. ನಮ್ಮನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ಈ ಋಷಿಯ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವೇನಿರಬಹುದು? ಅದನ್ನು ನಾವು ತಿಳಿಯಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತೇವೆ.

(೪)

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ :—ಎಲೈ ಉದಕಪ್ರವಾಹಪೂರಿತಗಳಾದ ನದಿಗಳೇ, ಸೋಮಾಹರಣಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಟಿರುವ ನನಗಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ಕೊಂಚ ತಡೆಗಟ್ಟಿರಿ. ಅದೇ ನನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು. ಕುಶಿಕಪುತ್ರನಾದ ನಾನು ರಕ್ಷಣೆ ಯನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿದವನಾಗಿ ನನ್ನ ಮುಂದಿರತಕ್ಕ ಶುಶುಮ್ರನ ನದಿಯನ್ನು ನಮ್ರತೆಯಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

(೫)

ನದಿಗಳು :—ಉದಕಗಳ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಅಡ್ಡಲಾಗಿದ್ದ ಅಹಿಯನ್ನು ಹನನಮಾಡಿದಾಗ ವಜ್ರಬಾಹು ವಾದ ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕನುಗುಣವಾದ ಕಾಲುವೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪಾಣಿಯುಳ್ಳ ವನೂ ಜಗತ್ತೀರಕನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಆಧೀನರಾಗಿ ನಾವು ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತೇವೆ.

(೬)

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ :—ವೃಶಾಸುರನನ್ನು ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಕೊಂದು ಉದಕಗಳ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಪ್ರವಾ ಹಕ್ಕೆಡ್ಡ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ಅವುಗಳು ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ಅಸಾಧಾರಣ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನ ವೀರೈಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸರ್ವದಾ ಸ್ತುತೃವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ.

(೭)

ನದಿಗಳು :—ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕ ಎಲೈ ಋಷಿಯೇ, ನೀನು ಈಗ ಪಡೆದ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಮರೆ ಯಬೇಡ. ಇದೇ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಮುಂದಿನ ಯುಗಗಳಲ್ಲೂ ಇದೇ ಸ್ತುತಿಯು ನೆರವೇರಲ್ಪಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮ ವಾದ ಕರ್ಮಕರ್ತನಾದ ಎಲೈ ಋಷಿಯೇ, ನಮ್ಮನ್ನು ಇದೇ ಸಂವಾದಾತ್ಮಕವಾದ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸೇವಿಸು. ಆದರೆ ಮಾನವರಂತೆ ಪ್ರಗಲ್ಬಾತ್ಮಕವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸಬೇಡ. ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ ನಿರಲಿ.

(೮)

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ :—ನನಗೆ ಒಡಹುಟ್ಟಿದವರಂತಿರುವ ಎಲೈ ನದಿಗಳೇ, ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹ ವುಳ್ಳವರಾಗಿರಿ, ನಾನು ರಥದೊಂದಿಗೂ ಮತ್ತು ಇತರ ಭಾರಗಳೊಂದಿಗೂ ಬಹುದೂರದಿಂದ ಬಂದಿರುತ್ತೇನೆ. ನನಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹಗಳನ್ನು ಕೊಂಚ ಕಡಿಮೆಮಾಡಿರಿ. ನಾನೂ ನನ್ನ ಅನುಚರರೂ ದಾಟಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ. ನಮ್ಮ ರಥಚಕ್ರದ ಇರುಚಿಯ ಮಟ್ಟಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕೊಂಚ ಕಡಿಮೆ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ನಿಯಮನಮಾಡಿರಿ.

(೯)

ನದಿಗಳು :—ಸ್ತುತಿಕರ್ತನಾದ ಋಷಿಯೇ, ನಾವು ನಿನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮನ್ನಿಸುವೆವು ನೀನು ಭಾರ ವನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ ರಥದೊಂದಿಗೆ ಬಹುದೂರಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಬಂದಿರುವೆಯೆಂಬುದೂ ನಿಜ. ನಾವು ನಿನ್ನ ಮುಂದೆ ಬಾಗಿ ನಡೆಯುವೆವು. ತನ್ನ ಮುದ್ದು ಮಗುವನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳಲು ತಾಯಿಯು ಬಾಗುವಂತೆಯೂ, ತನ್ನ ಪ್ರಿಯನನ್ನು ಆಲಿಂಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಯುವತಿಯು ಬಾಗುವಂತೆಯೂ, ನಾವು ಬಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತೇವೆ.

(೧೦)

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ :—ಎಲೈ ನದಿಗಳೇ, ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ದಾಟಲು ನೀವು ಬಹಳವಾದ ಅನುಕೂಲಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದೀರಿ. ನನ್ನೊಡನಿರುವ ಭರತರೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮ ಸಂಯುಕ್ತಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ದಾಟಲಿ. ನಮ್ಮನ್ನು

ಹಿಂಬಾಲಿಸುವ ಸಮಸ್ತ ಗುಂಪೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮಿಂದ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟವಾಗಿಯೂ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿಯೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ದಾಟಲಿ. ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾದ ನಿಮ್ಮ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದೇವೆ. ನಾನು ನಿಮ್ಮನ್ನು ದಾಟಿದ ನಂತರ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ಪೂರ್ವಸ್ಥಿತಿಗೆ ತಂದುಕೊಳ್ಳಿರಿ. (೧೧)

ಗೋವುಗಳ ಅನ್ವೇಷಣ ಮಾಡುತ್ತಾ ಹೊರಟ ಭರತರು ನದಿಗಳನ್ನು ದಾಟಿದರು ಋಷಿಯು ನದಿಗಳ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಸಂತುಷ್ಟನಾದನು. “ ಎಲೈ ನದಿಗಳೇ, ಅನ್ನಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹಂಚುವವರಾಗಿಯೂ, ಅದನ್ನೇ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿರಿ. ನಿಮ್ಮ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ತುಂಬುತ್ತಾ ಪೂರ್ಣ ಪ್ರವಾಹವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಹರಿಯಿರಿ ”. (೧೨)

ಅದರೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ರಥದ ನೊಗದ ಮೂಕಿಯು ಪ್ರವಾಹದ ಮಟ್ಟಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲಿರುವಂತಾಗಲಿ. ನೀವು ಆ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿಯೇ ಹರಿಯಿರಿ. ದೋಷರಹಿತರೂ, ಅದೂಷ್ಯರೂ ಆದ ವಿಪಾಟ್ಯತುದ್ರಿಗಳು ತುಂಬಿ ಹರಿಯಲಿ. (೧೩)

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ನದಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ದಾಟಿದನು ಎಂಬುದೇ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ.

ಮ.ಸಂ. ೫-೫೩-೯ರಲ್ಲಿ ರಸಾ, ಅನಿತಭಾ, ಕುಭಾ, ಸರಯು ಎಂಬ ನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನಿತಭಾ, ಕುಭಾ ಎಂಬ ನದಿಗಳ ಹೆಸರು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪಠಿತವಾಗಿ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇವುಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ಈ ಎರಡು ನದಿಗಳು ಯಾವುದಾದರೂ (ಯಮುನಾ ?) ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ನದಿಗೆ ಉಪನದಿಗಳಾಗಿರಬಹುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅವು ಆಷ್ಟು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ.

ಸರಯೂ—ಸರಯೂ ಎಂಬ ನದಿಯು ಪುರಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಅಯೋಧ್ಯಾನಗರವು ಸರಯೂ ನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿತ್ತೆಂಬ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ನದಿಯ ಹೆಸರು ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ,

ಉತ ತ್ಯಾ ಸದ್ಯ ಆರ್ಯಾ ಸರಯೋರಿಂದ್ರ ಪಾರತಃ |

ಅರ್ಣಾಚಿತ್ರರಥಾವಧೀಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೪-೩೦-೧೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಚಿತ್ರರಥನೆಂಬ ರಾಜನನ್ನು ಸರಯು ಎಂಬ ನದೀತೀರದಲ್ಲಿ ಕೊಂದನೆಂಬ ವಿಷಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸರಸ್ವತೀ ಸರಯುಃ ಸಿಂಧುರೂರ್ಮಿಭಿರ್ಮಹೋ ಮಹೀರವಸಾ ಯಂತು ವಕ್ಷಣೇಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೪-೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ, ಸರಯು, ಸಿಂಧುನದಿಗಳು ತಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆ ಬರಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಇದೆ. ಸರಯು ಎಂಬ ನದಿಯ ವಿಷಯವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ.

ರಸಾ—ಎಂಬುದು ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನದಿ ಇರಬೇಕು ಅಥವಾ ಈಗ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಸಿಂಧು ನದಿಗೇ ಈ ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದು ಊಹಿಸಲೂ ಕಾರಣವಿದೆ. ಇದು ದೇವನದಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಯ ನೀರು ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಬತ್ತಿ ಹೋಗಲು ಅದನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ

ಉದಕಪೂರ್ಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರೆಂಬ ಇತಿಹಾಸವು ಋ ಸಂ. ೧-೧೧-೧೨ ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಗುಣವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವಾಗ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಶ್ವಿನೀಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಪಣಿಭರಸುರೈರಪಹ್ರಿಯಮಾಣಾ ಗಾ ಅನುಗಚ್ಛಂತಃ ದೇವ-
ಗೋಪಾಲಾ ರಸಾಂ ನಾನಾಂತರಿಕ್ಷನದೀಮಗಾಧೋದಕಾಂ ನೋತ್ತರಿತುಂ ಶೇಕುಃ |
ತದ್ವಾತ್ಯಾ ದೇವಾಃ ಸಂಕ್ರುದ್ಧಾಃ ರಸಾಂ ಶೇಪುಃ ನಿರುದಕಾ ಭವೇತಿ | ಸಾ ಪ್ರತ್ಯನೀತಾಸು
ಗೋಷು ಅಶ್ವಿನೌ ಪರಿಚಚಾರ | ತಾಮಶ್ವಿನೌ ಗತ್ವಾ ಪುನರಗಾಧೋದಕಾಂ ಚಕ್ರುತುರಿತಿ ||

ಪಣಿಗಳೆಂಬ ಅಸುರರು ದೇವತೆಗಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋದಾಗ ದೇವಗೋಪಾಲಕರು ಆ ಮಾರ್ಗ ವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅಸುರರನ್ನೆಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಅಗಾಧವಾದ ಜಲಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಸಾ ಎಂಬ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ನದಿಯು ಅಡ್ಡಲಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ದಾಟಲು ಅವರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಯಲಾಗಿ ಅವರು ಕೋಪದಿಂದ ಆ ನದಿಯನ್ನು ಒಣಗಿಹೋಗಲೆಂದು ಶಪಿಸಿದರು. ಒಡನೆಯೇ ಆ ನದಿಯ ನೀರೆಲ್ಲಾ ಬತ್ತಿಹೋಯಿತು. ಪುನಃ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಹೋದನಂತರ ರಸಾ ನದಿಯು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಅವರು ಬಂದು ಆ ನದಿಯನ್ನು ಸಮೃದ್ಧಿಯಾದ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದರು ಎಂಬ ಕಥೆಯನ್ನು ಸ್ತಂಭಸ್ವಾಮಿಗಳು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯು ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿದೆ ಅವರ ವಿವರಣೆಯು—

ರಸಾ ನದೀ ಭವತಿ ರಸತೇಃ ಶಬ್ದಕರ್ಮಣ ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ನಿ. ೧೧-೨೫ | ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಯಾಭಿ-
ರೂತಿಭಿರ್ಹೇತುಭೂತಾಭೀ ರಸಾಂ ನದೀಮನಾವೃಷ್ಟ್ಯಾ ಜಲರಹಿತಾಂ ಕ್ಷೋದಸಾ ಕೂಲಾನಿ
ಸಂಪಿಂಷತೋದ್ನ ಉದಕೇನ ಪಿಪಿನ್ವಥುಃ ಯುನಾಂ ಪೂರಿತವಂತಾ ||

(ಸಾ. ಭಾ.)

ಶಬ್ದವನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ರಸ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ರಸಾ ಎಂದಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನದಹರಿಸಿ, ನದಿಯ ನೀರು ವೇಗವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು. ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ನದಿಗೆ ರಸಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆದರೆ ಈ ನದಿಯ ನೀರು ಒಣಗಿಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಅನಾವೃಷ್ಟಿಯೇ ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನದಿಯ ನೀರು ಅಗಾಧ ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಕೂಡಿ ದಾಟುವುದಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆಂದು ಕೆಲವುಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ.

ಕಾಸ್ಮೇಹಿತಿಃ ಕಾ ಪರಿತಕ್ಕ್ಯಾಸೀತ್ಯಥಂ ರಸಾಯಾ ಅತರಃ ಪಯಾಂಸಿ |

(ಋ ಸಂ. ೧೦-೧೦೮-೧)

ಹಿಂದೆ ಪಣಿಗಳು ದೇವತೆಗಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಒಂದು ಪರ್ವತದ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದರು. ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ಇಂದ್ರನು ಆ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಕಂಡು ಹಿಡಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಸರಮೆಯೆಂಬ ದೇವತನು (ದೇವಲೋಕದ ಹೆಣ್ಣುನಾಯಿ) ಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಅದು ಬಹುದೂರ ಸಂಚಾರಮಾಡಿ ಕಾಡುಮೇಡುಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಅನೇಕ ನದಿಗಳನ್ನು ಹಾಯ್ದು ಕೊನೆಗೆ ಪಣಿಗಳಿದ್ದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು.

ಅಗ ಗೋವುಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕೊಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪಣಿಗಳಿಗೂ ಸರಮೆಗೂ ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾದ ಒಂದು ಸಂಭಾಷಣೆಯು ನಡೆಯಿತು. ಅಗ ಪಣಿಗಳು ಸರಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾ ಇಲ್ಲಿಗೆ ನೀನು ಬರುವಾಗ ಅಗಾಧ ವಾದ ಉದಕಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಸಾ ನದಿಯನ್ನು ಹೇಗೆ ದಾಟಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದೆ ಎಂದು ಕೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ರಸಾನದಿಯು ಅಗಾಧ ಜಲಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಕೂಡಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳೆಲ್ಲವೂ—

ಸಿಷಕ್ತು ಮಾತಾ ನುಹೀ ರಸಾ ನಃ ಸ್ಮತ್ಸ್ಮಾರಿಭಿರ್ಯಜುಹಸ್ತ ಋಜುವನಿಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೪೧-೧೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ರಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಸಾಯಣರು ಈ ಋಕ್ನಿಗೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ರಸಾ ಸಾರಭೂತಾ ಭೂಮಿಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈದರೆ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಸಿಷಕ್ತು ನೆನೆಯಿಸಲಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ರಸಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಸಾ ಎಂಬ ನದಿಯೇ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರಬಹುದೆಂಬ ಊಹೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಮತ್ತು ಮ. ಸಂ. ೪-೪೩-೬; ೧೦-೭೫-೬; ೧೦-೧೭೧-೪; ೫-೫೩-೯; ೭-೭೨-೧೩; ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ರಸಾನದಿಯ ಹೆಸರು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಎಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಪ್ರ ಸು ವ ಇತಿ ನವರ್ಚಂ ಸಪ್ತಮಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಪ್ರಿಯಮೇಧಪುತ್ರಸ್ಯ ಸಿಂಧುಕ್ಷಿತ ಅರ್ಷಂ ಜಾಗತಂ ನದೀದೇವತಾಕಂ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಪ್ರ ಸು ನವ ಸಿಂಧುಕ್ಷಿತ್ರೈಯಮೇಧೋ ನದೀಸ್ತುತಿರ್ಜಾಗತಂ ತ್ವಿತಿ || ಗತೋ ವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಪ್ರ ಸು ವ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಯುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರಿಯಮೇಧಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಸಿಂಧುಕ್ಷಿತಾ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು; ನದಿಗಳು ದೇವತೆಯು; ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಸು ನವ ಸಿಂಧುಕ್ಷಿತ್ರೈಯಮೇಧೋ ನದೀಸ್ತುತಿರ್ಜಾಗತಂ ತು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸೂಕ್ತ—೭೫

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೬ | ಸೂಕ್ತ—೭೫ |

ಆಪ್ತಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೩ | ವರ್ಗ—೬, ೭ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೯ ||

ಮುಷಿಃ—ಸಿಂಧುಕ್ಷಿತ್ರೈಯಮೇಧಃ |

ದೇವತಾ—ನದ್ಯಃ ||

ಭಂದಃ—ಜಗತೀ |

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠ ||

ಪ್ರ ಸು ನ ಆಪೋ ಮಹಿನಾನಮುತ್ತಮಂ ಕಾರುರ್ವೋಚಾತಿ ಸದನೇ
ವಿವಸ್ವತಃ |

ಪ್ರ ಸಪ್ತಸಪ್ತ ತ್ರೇಧಾ ಹಿ ಚಕ್ರಮುಃ ಪ್ರ ಸೃತ್ವರೀಣಾಮತಿ ಸಿಂಧುರೋಜಸಾ ||
|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ | ಸು | ನಃ | ಅಪಃ | ಮಹಿನಾನಂ | ಉತ್ಪತ್ತಮಂ | ಕಾರುಃ | ವೋಚಾತಿ | ಸದನೇ | ವಿವಸ್ವತಃ |
ಪ್ರ | ಸಪ್ತಸಪ್ತ | ತ್ರೇಧಾ | ಹಿ | ಚಕ್ರಮುಃ | ಪ್ರ | ಸೃತ್ವರೀಣಾಂ | ಅತಿ | ಸಿಂಧುಃ | ಒಜಸಾ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಪಃ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಮಹಿನಾನಂ ಮಹತ್ತ್ವಂ ಸ್ತೋತ್ರಮುತ್ತಮಮುತ್ಪತ್ಯಪ್ತಮಂ
ಕಾರುಃ ಸ್ತೋತಾ ಸಿಂಧುಕ್ಷಿದಹಂ ವಿವಸ್ವತಃ ಪರಿಚರಣವತೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸದನೇ ಯಜ್ಞಗೃಹೇ
ಸು ಸುಷ್ಮ ಪ್ರ ವೋಚಾತಿ | ಪ್ರಬ್ರವೀಮಿ | ತಾ ನದ್ಯಃ ಸಪ್ತಸಪ್ತ ಭೂತ್ವಾ ತ್ರೇಧಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾನಂತರಿಕ್ಷೇ
ದಿವಿ ಚೇತಿ ತ್ರಿಧಾ ತ್ರಿಪ್ರಕಾರಂ ಚಕ್ರಮುಃ | ಪ್ರಾವಹನ್ | ಸೃತ್ವರೀಣಾಮಾಸಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಸಿಂಧುರೇತ-
ನ್ನಾಮಿಕಾ ನದ್ಯೋಜಸಾ ಸ್ವಬಲೇನಾತಿ ಸರ್ವಾ ಅಪಿ ನದೀರತಿಕ್ರಮ್ಯ ಪ್ರವಹತೀತಿ ತೇಷಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಪಃ—ಎಲೈ ಉದಕಗಳೇ | ನಃ—ನಿಮ್ಮ | ಮಹಿನಾನಂ—ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು | ಉತ್ತಮಂ—
ಅತಿಶಯವಾಗಿ | ಕಾರುಃ—ಸ್ತುತಿಕರ್ತನು | ವಿವಸ್ವತಃ—ಯಜಮಾನನ | ಸದನೇ—ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ |
ಸು—ಅತಿಶಯವಾಗಿ | ಪ್ರವೋಚಾತಿ—ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾನೆ (ಆ ನದಿಗಳು) | ಸಪ್ತಸಪ್ತ—ಎಳೆಗಳು ಭಾಗಗಳಾಗಿ |
ತ್ರೇಧಾ—ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ | ತ್ರೇಧಾ—ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ | ಚಕ್ರಮುಃ—
ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ | ಸೃತ್ವರೀಣಾಂ—ಪ್ರವಹಿಸುವ ಈ ನದಿಗಳಲ್ಲಿ | ಸಿಂಧುಃ—ಸಿಂಧುವು | ಒಜಸಾ—ತನ್ನ
ಮಹಿಮೆಯಿಂದ | ಅತಿ—ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಮೀರಿ | ಪ್ರ. (ವಹತಿ)—ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಉದಕಗಳೇ, ಸ್ತುತಿಕರ್ತನು ನಿಮ್ಮ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಯಜಮಾನನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಶಂ-
ಸಿಸುತ್ತಾನೆ. ನೀವು ಎಳೆಗಳು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ಒಡೆದು, ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ
ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತೀರಿ. ಪ್ರವಹಿಸುವ ನದಿಗಳೆಲ್ಲ ಸಿಂಧುವು ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಉಳಿದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮೀರುತ್ತದೆ.

English Translation

Waters, the worshipper addresses to you excellent praise in the dwelling of the institutor of the rite; they flowed by sevens through the three (worlds); but the Sindhu surpasses (all) the (other) streams in strength.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ—ಎಳು ಎಳು ನದಿಗಳ ರೂಪದಿಂದ; ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದ ಬೀಳುವ ಉದಕಗಳು (ಮುಖ್ಯವಾದ) ಎಳು ನದಿಗಳಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಆ ಎಳು ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಂಧು ಎಂಬ ನದಿಯು ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ನದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಎಂದರೆ ನೀರಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಸ್ತಾರದಲ್ಲಿಯೂ, ಉದ್ದದಲ್ಲಿಯೂ ವೇಗದಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ತ್ವವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ ಎಂದು ಋಷಿಯು ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಈ ಎಳು ನದಿಗಳಂತೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ (ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನ) ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಎಳೆಗಳು ನದಿಗಳಿವೆಯೆಂದು (ಈ ಎಳು ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಈ ಸೂಕ್ತದ ೫ನೆಯ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ). ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ ತ್ರೇಧಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಋಷಿಯು ತಿಳಿಸಿದಾನೆ. ಆದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಮೇಘರೂಪದಿಂದಿರುವ ಉದಕಗಳಿಗೆ ಸಪ್ತನದಿಗಳೆಂಬ ವಿಭಾಗವು ಹೇಗೆ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಭೂಮಿಯಮೇಲಿರುವ ಎಳುನದಿಗಳ ಉದಕಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸ್ವರ್ಗಾಂತರಿಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿದ್ದೇ ಎಲ್ಲಿಂದ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವುದರಿಂದ ಈ ಎಳು ನದಿಗಳೂ (ಅಥವಾ ಇವುಗಳ ಉದಕಗಳು) ಸ್ವರ್ಗಾಂತರಿಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿದ್ದಂತಾಯಿತು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸೂಚಿತವಾಗಿರಬಹುದು.

ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ಆಪಃ—ಎಲೈ ಉದಕಗಳೇ, ಎಂದು ಉದಕಗಳನ್ನು ಸಂಭೋಧನೆಮಾಡಿದಾನೆ. ಆದರೆ ನಿರ್ಜೀವವಸ್ತುಗಳಾದ ಉದಕಗಳಿಗೆ ಜೈತನ್ಯವುಂಟೆ? ಅವುಗಳನ್ನು ಜೇತನಾಯುಕ್ತರಾದ ಮನುಷ್ಯರಂತೆ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಭಾವಿಸಬಹುದೇ? ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಮರು ವಿಶೇಷವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ—

ಅಥಾಕಾರಚಿಂತನಂ ದೇವತಾನಾಂ | ಪುರುಷವಿಧಾಃ ಸ್ಯುರಿತ್ಯೇಕಂ | ಚೇತನಾವದ್ವದ್ಧಿ ಸ್ತುತಯೋ
ಭವಂತಿ | ತಥಾಭಿಧಾನಾತಿ | ಅಥಾಪಿ ಪುರುಷವಿಧಿಕ್ಯುರಂಗೈಃ ಸಂಸ್ತಾಯಂತೇ | ಋಷ್ಣಾತ
ಇಂದ್ರ ಸ್ಯವಿರಸ್ಯ ಬಾಹೂ | ಯತ್ಸಂಗೃಭ್ಣಾಮಘವನ್ಯಾತಿರಿತ್ತೇ | ಅಥಾಪಿ ಪೌರುಷವಿಧಿ-
ಕ್ಯೈದ್ರವ್ಯಸಂಯೋಗೈಃ | ಆ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಹರಿಭ್ಯಾಮಿಂದ್ರ ಯಾಹಿ ಕಲ್ಯಾಣೇರ್ಜಾಯಾ
ಸುರಣಂ ಗೃಹೇ ತೇ | ಅಥಾಪಿ ಪೌರುಷವಿಧಿಕ್ಯೈಃ ಕರ್ಮಾಭಿಃ | ಅದ್ಧೀಂದ್ರ ಪಿಬ ಚ ಪ್ರಸ್ಥಿತಸ್ಯ |
ಆ ಶ್ರುತ್ಕರ್ಣ ಶ್ರುಧೀ ಹವಂ || (ನಿ. ೭-೬)

ಋಷಿಗಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ಅವರಿಗೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವಂತೆ ಆಕಾರ ಮೊದಲಾದವು ಗಳನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವರು. ದೇವತೆಗಳ ಆಕಾರಗಳನ್ನು ಮನುಷ್ಯರು ಹೀಗೆಯೇ ಇರುವುದೆಂದು

ನೋಡಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಪ್ರತಿವಿವರವೂ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವಂತೆಯೇ ಅವರಿಗೂ ಕೈಕಾಲುಗಳು, ಇತರ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಇರುವುದೆಂದು ಭಾವಿಸುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಆದರಂತೆಯೇ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವ ಅವಯವಾದಿಗಳನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದಾರೆ. ಯಶ್ವಾತ ಇಂದ್ರ ಸ್ಥವಿರಸ್ಯ ಬಾಹೂ ಯತ್ಸಂಗ್ಯಭಾ ಮುಘವನ್ನಾತಿರಿತ್ತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ ನಿನ್ನ ಬಾಹುಗಳ ಮುಷ್ಟಿಯು ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳನ್ನು ಬಲವಾಗಿ ಹಿಡಿದಿವೆ ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವಂತೆ ಬಾಹುಗಳೂ ಮುಷ್ಟಿಯೂ ಇರುವವು ಎಂಬುದನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವುದು. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪುರುಷರಿಗಿರುವಂತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು (ಸ್ವತ್ತನ್ನು) ಹೊಂದಿರುವ ಶಕ್ತಿ ಇದೆಯೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಹರಿಭ್ಯಾಮಿಂದ, ಯಾಹಿ ಕಲ್ಯಾಣೇರ್ಜಾಯಾ ಸುರಣಂ ಗೃಹೇ ತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯ ಮತ್ತು ಗೃಹದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿಸಿದೆ ಅದ್ವೀಂದ್ರ ಪಿಬ ಚ ಪ್ರಸ್ಮಿತಸ್ಯ ! ಅಶ್ರುತ್ಯರ್ಣ ಶ್ರುಧೀ ಹನಂ : ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸು, ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು, ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ನಿನ್ನ ಕಿವಿಯಿಂದ ಕೇಳು—ತಿನ್ನುವುದು, ಪಾನ ಮಾಡುವುದು, ಕೇಳುವುದು ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ.

ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಅಪುರುಷವಿಧಾಃ ಸ್ಮುರಿತ್ಯಪರಂ | ಅಪಿ ತು ಯದ್ವ್ಯತ್ಯತೇ ಪುರುಷವಿಧಂ ತದ್ಯಥಾಗ್ನಿರ್ವಾಯು
ರಾದಿತ್ಯಃ ಪೃಥಿವೀ ಚಂದ್ರಮಾ ಇತಿ | ಯಥೋ ಏತಚ್ಚೇತನಾವದ್ವದ್ಧಿ ಸ್ತುತಯೋ ಭವಂತೀ-
ತ್ಯಚೇತನಾನ್ಯಪ್ತೇವಂ ಸ್ತೂಯಂತೇ ಯಥಾಕ್ಷಪ್ರಭೃತಿನೋಷಧಿಪರ್ಯಂತಾನಿ | ಯಥೋ
ಏತತತ್ಪಾರುಷವಿಧಿಕೈರಂಗೈಃ ಸಂಸ್ತೂಯಂತ ಇತ್ಯಚೇತನೇಷ್ವಪೇತವ್ಯವತ್ಯಭಿಕ್ರಂದತಿ
ಹರಿತೇಭಿರಾಸಭಿರಿತಿ ಗ್ರಾವಸ್ತುತಿಃ | ಯಥೋ ಏತತ್ಪಾರುಷವಿಧಿಕೈದ್ರವ್ಯಸಂಯೋಗೈರಿತ್ಯೇ-
ತದಪಿ ತಾದೃಶಮೇವ | ಸುಖಂ ರಥಂ ಯುಯುಜೇ ಸಿಂಧುರಶ್ವಿನಂ ಇತಿ ನದೀಸ್ತುತಿಃ |
ಯಥೋ ಏತತ್ಪಾರುಷವಿಧಿಕೈಃ ಕರ್ಮಭಿರಿತ್ಯೇತದಪಿ ತಾದೃಶಮೇವ | ಹೋತುಶ್ಚಿತ್ಪೂರ್ವೇ
ಹವಿರದ್ಯಮಾಶತ ಇತಿ ಗ್ರಾವಸ್ತುತಿರೇವ | ಅಪಿ ಮೋಭಯವಿಧಾಃ ಸ್ಯುಃ |

(ನಿ. ೭-೩)

ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುವರು. ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವಂತೆ ಅವಯವಾದಿಗಳು, ಕರ್ಮಗಳು ಮುಂತಾದವು ದೇವತೆಗಳಿಗಿಲ್ಲದೇ ಇರಬಹುದು ಆದರೆ ಅವರ ಕರ್ಮಾದಿಗಳು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವಂತೆ ಅವಯವಾದಿಗಳನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ತಪ್ಪೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಸೂರ್ಯ, ಭೂಮಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವುದಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳ ಕರ್ಮಗಳು—ಸುಡುವುದು, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗುವುದರಿಂದ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅವಯವಾದಿಗಳ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಗಳ ಆರೋಪಣೆಯು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಇದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಆಚೇತನವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗಬಹುದು ಹೇಗೆಂದರೆ, ಪಗಡೆಯ ದಾಳಗಳು, ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಗಳು, ನದಿಗಳು, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು ಮೊದಲಾದ ನಿರ್ಜೀವ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜೈತನ್ಯವನ್ನಾರೋಪಿಸಿ ಅವುಗಳು ಮನುಷ್ಯರಂತೆ

ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸುಖಂ ರಥಂ ಯುಯುಜೇ ಸಿಂಧುರಶ್ವಿನಂ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ
ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಿಂಧೂನದಿಯು ರಥವನ್ನು ಹೊಡೆದಳು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಭಿಕ್ರಂದಂತಿ ಹರಿತೇಭಿ-
ರಾಸಭಿಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಕಲ್ಲುಗಳು (ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾ-
ಗಿರುವ) ಹಸರುವರ್ಣದ ತಮ್ಮ ಮುಖ (ಬಾಯಿ)ಗಳಿಂದ ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ
ಮನುಷ್ಯರು ಬಾಯಿನಿಂದ ಮಾತನಾಡುವಂತೆ ಇವುಗಳೂ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿ
ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಪ್ರ ತೇರದದ್ವರುಣೋ ಯಾತನೇ ಪಥಃ ಸಿಂಧೋ ಯದ್ವಾಜಾ ಅಭ್ಯದ್ರ-
ವಸ್ತಂ ।

ಭೂವ್ಯಾ ಅಧಿ ಪ್ರವತಾ ಯಾಸಿ ಸಾನುನಾ ಯದೇಷಾಮಗ್ರಂ ಜಗತಾಮಿ-
ರಜ್ಯಸಿ ॥ ೨ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಪ್ರ | ತೇ | ಅರದತ್ | ವರುಣಃ | ಯಾತನೇ | ಪಥಃ | ಸಿಂಧೋ ಇತಿ | ಯತ್ | ವಾಜಾನ್ | ಅಭಿ |
ಅದ್ರವಃ | ತ್ವಂ |

ಭೂವ್ಯಾಃ | ಅಧಿ | ಪ್ರವತಾ | ಯಾಸಿ | ಸಾನುನಾ | ಯತ್ | ಏಷಾಂ | ಅಗ್ರಂ | ಜಗತಾಂ |
ಇರಜ್ಯಸಿ ॥ ೨ |

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಸಿಂಧೋ ದೇವಿ ತೇ ತವ ಯಾತನೇ ಗಮನಾಯ ವರುಣೋ ದೇವಃ ಪಥೋ
ಮಾರ್ಗಾನ್ಪಾರದತ್ | ಪ್ರಾಚೀನಂ ನೈಲಿಖತ್ | ಸಾ ಹಿ ಪ್ರಾಕ್ ಪ್ರವಹತಿ | ಅಥನಾ ಪ್ರಕೃಷ್ಣಮಿತರ-
ನದೀಭ್ಯೋಽಪ್ಯತ್ಯಂತಂ ವಿಸ್ತೃತಂ ವೈದಾರಯತ್ | ಯದ್ಯಸ್ಮಾದ್ಧೇ ಸಿಂಧೋ ವಾಜಾನನ್ನಾಭಿಲಕ್ಷ್ಯ
ತ್ವನುಭ್ಯದ್ರವಃ ಅಭ್ಯಗಚ್ಛತಿ | ಕಿಂಚ ತ್ವಂ ಭೂವ್ಯಾ ಅಭ್ಯಪರಿ ಸಾನುನಾ ಸಮುಚ್ಛ್ರಿತೇನ ಪ್ರವತಾ
ಮಾರ್ಗೇಣ ಯಾಸಿ | ಗಚ್ಛಸಿ | ಸಿಂಧುಃ ಖಲು ಪರ್ವತಾನ್ನಿಭಿದ್ಯ ಗತಾ | ಯದ್ಯೇನ ಸಮುಚ್ಛ್ರಿತೇನ
ಮಾರ್ಗೇಣ ಗಚ್ಛಂತೀ ತ್ವಮೇಷಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಜಗತಾಂ ಜಂಗಮಾನಾಂ ಪ್ರಾಣಿನಾಮಗ್ರಂ
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮಿರಜ್ಯಸಿ ಈಶಿಸೇ ॥

|| ಪ್ರತಿವಾತ ||

ಸಿಂಧೋ—ಎಲೈ ಸಿಂಧಾನದಿಯೇ | ಯತ್—ಯಾವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ವಾಜಾನ್—ಅನ್ನವನ್ನು
ಲಕ್ಷಿಸಿ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಅಭ್ಯದ್ರವಃ—ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುತ್ತಿದ್ದೀಯೋ ಅದುದರಿಂದಲೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ |
ಯಾತೇನೇ—ಸುಲಭ ಸಂಚಾರಕ್ಕಾಗಿ | ವರುಣಃ—ವರುಣದೇವನು | ಪಥಃ—ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು | ಪ್ರಾರದತ್—
ಸೀಳಿ ಸರಿಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ | ಯತ್—ಯಾವ ಉನ್ನತಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ | ಏಷಾಂ ಜಗತಾಂ—ಈ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ |
ಅಗ್ರಂ—ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗುವಂತೆ | ಇರಜ್ಯಸಿ—ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವೆಯೋ ಅಂತಹ | ಭೂಮ್ಯಾಃ ಅಧಿ—
ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲೆ | ಸಾನುನಾ—ತಪ್ಪಲು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ | ಪ್ರವತಾ—ಇಳಿಜಾರು ಭಾಗದಲ್ಲಿ | ಯಾಸಿ—
ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸಿಂಧಾನದಿಯೇ, ಯಾವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ನೀನು ಅನ್ನಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುತ್ತಿದ್ದೀಯೋ,
ಅದುದರಿಂದಲೇ, ನಿನ್ನ ಸುಲಭಸಂಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ವರುಣದೇವನು ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಸೀಳಿ ಸರಿಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಯಾವ
ಉನ್ನತಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈ ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗುವಂತೆ ನೀನು ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವೆಯೋ, ಅಂತಹ
ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲೆ, ತಪ್ಪಲು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ, ಇಳಿಜಾರುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತೀಯೆ.

English Translation

For your course, Sindhu, Varuna tore open a path, since you
hastened towards food; you go by a lofty road down upon the earth,
by which (road) you reign in the sight of all worlds.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಎಲೈ ಸಿಂಧಾನದಿಯೇ, ನೀನು ಎತ್ತರವಾದ ಪರ್ವತಾದಿಗಳ ಕಡಿದಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತೀಯೆ. ನೀನು
ಹರಿಯುವ ಇಂತಹ ದುರ್ಗಮವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ವರುಣನು ನಿನಗಾಗಿ ಪರ್ವತಾದಿಗಳನ್ನು ಸೀಳಿ ಸುಲಭವಾಗಿ
ಹರಿಯುವಂತೆ ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಟ್ಟಿರುವನು. ನೀನು ಪ್ರವಹಿಸುವುದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಉದಕಗಳು ಸಸ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿ
ಆ ಮೂಲಕ ಸಮಸ್ತಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಆಹಾರಾದಿ
ಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿಯೇ ಎಂದರೆ ಲೋಕೋಪಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ ನೀನು ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದೀಯೆ. ಆದ್ದರಿಂದ
ನೀನು ಸಮಸ್ತರಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವೆ ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದಿವಿ ಸ್ವನೋ ಯತತೇ ಭೂಮ್ಯೋಪರ್ಯಂತಂ ಶುಷ್ಕಮುದಿಯರ್ತಿ
ಭಾನುನಾ |

ಅಭ್ರಾದಿನ ಪ್ರ ಸ್ತನಯಂತಿ ವೃಷ್ಟಯಃ ಸಿಂಧುರ್ಯದೇತಿ ವೃಷಭೋ ನ
ರೋರುವತ್ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದಿವಿ| ಸ್ತನಃ| ಯತತೇ| ಭೂಮ್ಯಾ| ಉಪರಿ| ಅನಂತಂ| ಶುಷ್ಕಂ| ಉತ್| ಇಯರ್ತಿ| ಭಾನುನಾ|
ಅಭ್ರಾತ್| ಇವ| ಪ್ರ| ಸ್ತನಯಂತಿ| ವೃಷ್ಟಯಃ| ಸಿಂಧುಃ| ಯತ್| ಏತಿ| ವೃಷಭಃ| ನ| ರೋರು-
ವತ್ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಭೂಮ್ಯೋಪರಿ ಭೂಮೇರುಪರಿ ಪ್ರವರ್ತಮಾನಃ ಸ್ತನೋ ದಿವಿ ಯತತೇ | ಗಚ್ಛತಿ | ದಿವಂ
ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಸೇಯಂ ಸಿಂಧುರನಂತಮಪರ್ಯಂತಂ ಶುಷ್ಕಂ ವೇಗಂ ಭಾನುನಾ ದೀಪ್ತೇನೋರ್ಮಿ-
ಣೋದಿಯರ್ತಿ | ಉದ್ಗಮಯತಿ | ಅಭ್ರಾದಿನಾಂತರಿಕ್ಷಾದ್ಯಥಾ ವೃಷ್ಟಯಃ ಪ್ರ ಸ್ತನಯಂತಿ ತದ್ವದಸ್ಯಾಃ
ಶಬ್ದಾಃ ಪ್ರಾಡುರ್ಭವಂತಿ | ಯದ್ಯದಾ ಸಿಂಧುರಿಯಂ ರೋರುವದ್ಭೃಶಂ ಶಬ್ದಯನ್ ವೃಷಭೋ ನ
ವೃಷಭ ಇವೈತಿ ಗಚ್ಛತಿ ತದೈವಂ ಭವತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಭೂಮ್ಯಾಃ—ಪೃಥ್ವಿಯ | ಉಪರಿ—ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿತವಾದ | ಸ್ತನಃ—ಶಬ್ದವು | ದಿವಿ—
ಮೇಲಿನ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ | ಯತತೇ—ಪ್ರಸರಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ (ಎಲೈ ಸಿಂಧುವೇ) | ಅನಂತಂ—ಕೊನೆಯಿಲ್ಲದ |
ಶುಷ್ಕಂ—ನಿನ್ನ ವೇಗವನ್ನು | ಭಾನುನಾ—ತೇಜೋರೂಪದಲ್ಲಿ | ಉದಿಯರ್ತಿ—ಪ್ರೇರಿಸಿ ಹರಡುತ್ತೀಯೆ |
ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಸಿಂಧುಃ—ಸಿಂಧುವು | ವೃಷಭೋ ನ—ವೃಷಭದಂತೆ | ರೋರುವತ್—ಶಬ್ದ
ಮಾಡುತ್ತ | ಏತಿ—ಹರಿಯುವುದೋ ಆಗ | ಅಭ್ರಾತ್—ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ಮೇಘದಿಂದ | ವೃಷ್ಟಯ ಇವ—
ವೃಷ್ಟಿಗಳು ಶಬ್ದಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬೀಳುವಂತೆ | ಪ್ರ ಸ್ತನಯಂತಿ—ಸಿಂಧುವಿನ ಪ್ರವಾಹವು ಶಬ್ದಮಾಡಿಕೊಂಡು
ಹರಿಯುತ್ತದೆ.

|| ಛಾಂದೋಗ್ಯ ||

ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿತವಾದ ನದಿಯು ಶಬ್ದವು ಮೇಲಿನ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ.
ಎಲೈ ಸಿಂಧುವೇ, ಕೊನೆಯಿಲ್ಲದ ನಿನ್ನ ವೇಗವನ್ನು ತೇಜೋರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಹರಡುತ್ತೀಯೆ. ಯಾವಾಗ ಸಿಂಧುವು
ವೃಷಭದಂತೆ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತ ಹರಿಯುವುದೋ ಆಗ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ಮೇಘದಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯು ಶಬ್ದಮಾಡಿಕೊಂಡು
ಬೀಳುವಂತೆ, ಸಿಂಧುವಿನ ಪ್ರವಾಹವು ಶಬ್ದಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹರಿಯುತ್ತದೆ.

English Translation

The sound goes forth in heaven above the earth; (Sindhu) with
shining wave animates his endless speed; as rains issue thundering from
the cloud, so Sindhu, (thunders) when it advances roaring like a bull.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಿಂಧುನದಿಯು ಹರಿಯುವ ವೇಗವನ್ನೂ ಹರಿಯುವಾಗ ಮಾಡುವ ಶಬ್ದವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪ್ರವಾಹದ ಭೋರ್ಗರೆಯುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಭಾರಿಯಾದ ಮಳೆಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಭಿ ತ್ವಾ ಸಿಂಧೋ ತಿಶುಮಿನ್ಮ ಮಾತರೋ ವಾಶ್ರಾ ಅರ್ಷಂತಿ ಪಯಸೇವ
ಧೇನವಃ |

ರಾಜೇನ ಯುಧ್ವಾ ನಯಸಿ ತ್ವಮಿತ್ಸಿಚೌ ಯದಾಸಾನುಗ್ರಂ ಪ್ರವತಾಮಿನ-
ಕ್ಷಸಿ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಭಿ | ತ್ವಾ | ಸಿಂಧೋ ಇತಿ | ತಿಶುಂ | ಇತ್ | ನ | ಮಾತರಃ | ವಾಶ್ರಾಃ | ಅರ್ಷಂತಿ | ಪಯಸ್ಯ ಇವ |
ಧೇನವಃ |

ರಾಜಾ ಇವ | ಯುಧ್ವಾ | ನಯಸಿ | ತ್ವಂ | ಇತ್ | ಸಿಚೌ | ಯತ್ | ಅಸಾಂ | ಅಗ್ರಂ | ಪ್ರವತಾಂ |
ಇನಕ್ಷಸಿ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸಿಂಧೋ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ತಿಶುಮಿನ್ಮ ಮಾತರಃ ಪುತ್ರಮಿವ ವಾಶ್ರಾಃ ಶಬ್ದಯಂತ್ಯ ಇತರಾ
ನದ್ಯೋಽಭ್ಯರ್ಷಂತಿ | ಅಭಿಗಚ್ಛಂತಿ | ಪಯಸೇವ ಧೇನವಃ ಪಯಸಾ ಯುಕ್ತಾ ನವಪ್ರಸೂತಿಕಾ
ಗಾವ ಇವ | ಕಿಂಚಿ ಯುಧ್ವಾ ಯುದ್ಧಕ್ಕದ್ರಾಜೇನ ತ್ವಮಿತ್ಸಮೇವ ಸಿಚೌ ಸಿಚ್ಯಮಾನೌ ತಟೌ
ನಯಸ್ಯುದಕಪೂರಂ ಯದ್ಯದಾಸಾಂ ಪ್ರವತಾಂ ತ್ವಯಾ ಸಹ ಗಚ್ಛಂತೀನಾಮುಗ್ರಮುಗ್ರ ಇನಕ್ಷಸಿ
ವ್ಯಾಪ್ನೋಷಿ ಸರ್ವಾಸಾಂ ಪುರತೋ ಗಚ್ಛಸಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಸಿಂಧೋ—ನಲ್ಯ ಸಿಂಧುವೇ | ಮಾತರಃ—ತಾಯಿಯರು | ತಿಶುಮಿನ್ಮ—ತಮ್ಮ ಪುತ್ರರನ್ನು ಕರೆದು
ಕೂಗುವಂತೆ | ವಾಶ್ರಾಃ—ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ ಇತರ ನದಿಗಳು | ಪಯಸಾ—ಕ್ಷೀರದಿಂದ ತುಂಬಿದ | ಧೇನವ
ಇವ—ಗೋವುಗಳಂತೆ | ತ್ವಾ ಅಭ್ಯರ್ಷಂತಿ—ನಿನ್ನ ಕಡೆಗೆ ಬರುತ್ತಿವೆ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಅಸಾಂ
ಪ್ರವತಾಂ—ನಿನ್ನೊಡನೆ ಹರಿಯುವ ಇತರ ನದಿಗಳ | ಅಗ್ರಂ—ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ | ಇನಕ್ಷಸಿ—ನೀನು ವ್ಯಾಸಿಸುತ್ತಾ

ಪ್ರವಹಿಸುವೆಯೋ ಆಗ | ಯುಧ್ವಾ—ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಟಿರುವ | ರಾಜೇವ—ರಾಜನಂತೆ | ಸಿಂಹಾ—
ತೊಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟ ದಡಗಳನ್ನು | ನಯಸಿ—ದಾಟಿ ಮುನ್ನುಗ್ಗುತ್ತೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸಿಂಧುವೇ, ತಾಯಿಯರು ಆದರದಿಂದ ಪುತ್ರರನ್ನು ಕರೆದು ಕೂಗುವಂತೆ ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ ಇತರ ಉಪನದಿಗಳು ಸ್ವೇರಯುಕ್ತವಾದ ಭೇನುಗಳಂತೆ ನಿನ್ನ ಕಡೆಗೆ ಬರುತ್ತಿವೆ. ನಿನ್ನೊಡನೆ ಹರಿಯುವ ಇತರ ನದಿಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಯಾವಾಗ ಪ್ರವಹಿಸುವೆಯೋ ಆಗ ನೀನು ರಾಜನಂತೆ ಎರಡು ದಡಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತೀಯೆ.

English Translation

Like mothers crying for their sons, (the other rivers) hasten toward you, Sindhu, like milch cows with their milk ; you lead your two wings like a king going to battle when you march in the van of the streams that are descending (with you).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಪನದಿಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಆಗತಾನೆ ಕರುವನ್ನು ಹಾಕಿರುವ ಗೋವುಗಳು ಯಾವಿರೀತಿ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಕೂಗುತ್ತಾ ತಮ್ಮ ಕರುಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುವವೋ ಅದರಂತೆ ನಿನ್ನ ಉಪನದಿಗಳು ಪ್ರವಹಿಸುವಾಗ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ನಿನ್ನನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಈ ನದಿಗಳೆಲ್ಲಾ ನೀನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಉದಕಗಳೊಡನೆ ನಿನ್ನ ದಡಗಳನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ತುಂಬಿ ಯುದ್ಧಮಾಡುವ ರಾಜನ ಗಮನದಂತೆ ಹರಿಯುತ್ತಾ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇ॒ನುಂ॑ ನೋ॒ ಗಂ॑ಗೇ॒ ಯ॒ಮು॒ನೇ॒ ಸ॒ರಸ್ವ॑ತಿ ಶು॒ತು॒ದ್ರಿ ಸ್ತೋ॑ಮಂ ಸ॒ಚ॒ತಾ
ಪ॒ರು॒ಷ್ಣಾಃ॑ |

ಅ॒ಸಿ॒ಕ್ಷಾಃ॑ ಮ॒ರು॒ದ್ವ॒ಧೇ॒ ವಿ॒ತ॒ಸ್ತ॒ಯಾರ್ಜೀ॑ಕೀಯೇ॒ ಶೃ॒ಣು॒ಹ್ಯಾ ಸು॒ಷೋ॒-
ಮ॒ಯಾ॑ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇ॒ನುಂ | ನೋ॒ | ಗಂ॑ಗೇ॒ | ಯ॒ಮು॒ನೇ॒ | ಸ॒ರಸ್ವ॑ತಿ | ಶು॒ತು॒ದ್ರಿ | ಸ್ತೋ॑ಮಂ | ಸ॒ಚ॒ತ | ಪ॒ರು॒ಷ್ಣಾಃ | ಅ |

ಅ॒ಸಿ॒ಕ್ಷಾಃ | ಮ॒ರು॒ದ್ವ॒ಧೇ॒ | ವಿ॒ತ॒ಸ್ತ॒ಯಾ | ಅ॒ರ್ಜೀ॑ಕೀಯೇ॒ | ಶೃ॒ಣು॒ಹಿ | ಅ | ಸು॒ಷೋ॒ಮ॒ಯಾ || ೫ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅತ್ರ ಪ್ರಧಾನಭೂತಾಃ ಸಪ್ತ ನದ್ಯಶ್ಚದವಯವಭೂತಾ ನದ್ಯಸ್ತಿಸ್ತಃ ಸ್ತೂಯಂತೇ | ಹೇ ಗಂಗೆ
ಹೇ ಯಮುನೇ ಹೇ ಸರಸ್ವತಿ ಹೇ ಶುತುದ್ರಿ ಹೇ ಪರುಷ್ಣಿ | ಹೇ ಅಸಿಕ್ನಿ ನಯವಭೂತಯಾ ಸಹಿತೇ
ಮರುದ್ವೃಥೇ ಹೇ ವಿತಸ್ತಯಾ ಸುಷೋಮಯಾ ಚ ಸಹಿತ ಆರ್ಜೀಕೀಯೇ ತ್ವಂ ಚ ಏವಂ ಸಪ್ತ ನದ್ಯಃ
ಯೂಯಂ ನೇ ಸ್ತೋಮಂ ಸ್ತೋತ್ರಮಸ್ಮದೀಯಮಾ ಸಚತ | ಆಸೇವಧ್ವಂ | ಶೃಣುಹಿ | ಶೃಣುತ |
ಆರ್ಜೀಕೀಯಾಯಾ ವಿತಸ್ತಯಾ ಸುಷೋಮಯಾ ಚ ಸಾಹಿತೈ ನಿರುಕ್ತ ಉಕ್ತಂ | ವಿತಸ್ತಯಾ
ಚಾರ್ಜೀಕೀಯ ಆ ಶೃಣುಹಿ ಸುಷೋಮಯಾ ಚೇತಿ | ಅತ್ರ ಗಂಗಾ ಗಮನಾದಿತ್ಯಾದಿ ನಿರುಕ್ತಂ
ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ೯-೨೬ | || ೬ ||

। ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಗಂಗೆ—ಎಲೈ ಗಂಗಾನದಿಯೇ | ಯಮುನೇ—ಎಲೈ ಯಮುನೆಯೇ | ಸರಸ್ವತಿ—ಎಲೈ
ಸರಸ್ವತಿಯೇ | ಶುತುದ್ರಿ—ಎಲೈ ಶುತುದ್ರಿಯೇ | ಪರುಷ್ಣಿ—ಎಲೈ ಪರುಷ್ಣಿಯೇ | ಅಸಿಕ್ನಿ—ಅಸಿಕ್ನೀ
ನದಿಯೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿದ | ಮರುದ್ವೃಥೇ—ಎಲೈ ಮರುದ್ವೃಥಾನದಿಯೇ | ವಿತಸ್ತಯಾ—ವಿತಸ್ತಾನದಿಯಿಂದಲೂ |
ಸುಷೋಮಯಾ—ಸುಷೋಮಾನದಿಯೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿದ | ಆರ್ಜೀಕೀಯೇ—ಎಲೈ ಆರ್ಜೀಕಾನದಿಯೇ |
ಮೇ—ನನ್ನಿಂದ ಪಠಿತವಾದ | ಇಮಂ ಸ್ತೋಮಂ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಆ ಶೃಣುತ—ಕೇಳಿರಿ |
ಆ ಸಚತ—ಸೇವಿಸಿರಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ಗಂಗೆಯೇ, ಎಲೈ ಯಮುನೆಯೇ, ಎಲೈ ಸರಸ್ವತಿಯೇ, ಎಲೈ ಶುತುದ್ರಿಯೇ, ಎಲೈ ಪರುಷ್ಣಿಯೇ,
ಅಸಿಕ್ನಿಯೊಡಗೂಡಿದ ಎಲೈ ಮರುದ್ವೃಥೆಯೇ, ವಿತಸ್ತೆಯೊಡನೆಯೂ, ಸುಷೋಮಾನದಿಯೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿದ ಎಲೈ
ಆರ್ಜೀಕಾನದಿಯೇ, ನನ್ನಿಂದ ಪಠಿತವಾದ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿರಿ. ಮತ್ತು ಸೇವಿಸಿರಿ.

English Translation

Accept this my praise, Ganga, Yamuna, Sarasvati, Shutudri,
Parushni, Marudvridha with Asikni and Vitasta ; listen, Arjikiya with
Sushoma.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಏಳು ಮುಖ್ಯನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳ ಜತೆಗೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ನದಿ ಅಥವಾ ಉಪನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು
ಹೇಳಿದೆ. ಗಂಗೆ, ಯಮುನೆ, ಸರಸ್ವತಿ, ಶುತುದ್ರಿ, ಪರುಷ್ಣಿ, ಅಸಿಕ್ನಿ ಮರುದ್ವೃಥೇ, ವಿತಸ್ತಿ ಆರ್ಜೀಕೀ
ಸುಷೋಮಾ ಎಂಬ ಹತ್ತು ನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು
ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಇಮಂ ಮೇ ಗಂಗೆ ಯಮುನೇ ಸರಸ್ವತಿ ಶುತುದ್ರಿ ಪರುಷ್ಣಿ ಸ್ತೋಮಮಾಸೇವಧ್ವಮುಸಿಕ್ಷಾ
ಚ ಸಹ ಮರುದ್ವ್ಯಧೇ ವಿತಸ್ತಯಾ ಚಾರ್ಜೀಕೀಯ ಅಶ್ಯಣುಹಿ ಸುಷೋಮಯಾ ಚೇತಿ
ಸಮಸ್ತಾರ್ಥಃ ||

ಅಥೈಕಪದನಿರುಕ್ತಂ—ಗಂಗಾ ಗಮನಾತ್ ||

ಯಮುನಾ ಪ್ರಯುನತೀ ಗಚ್ಛತೀತಿ ನಾ ಪ್ರವಿಯುತಂ ಗಚ್ಛತೀತಿ ನಾ ||

ಸರಸ್ವತೀ ಸರ ಇತ್ಯುದಕನಾಮ ಸರ್ತೇಸ್ತದ್ವತೀ ||

ಶುತುದ್ರೀಶುದ್ರಾನಿಜೇ ಪ್ಲಪ್ರದ್ರಾವಿಣ್ಯಾಶು ತುನ್ನೇವ ದ್ರವತೀತಿ ನಾ ||

ಇರಾನತೀಂ ಪರುಷ್ಣೀತ್ಯಾಕುಃ—ಪರ್ವತೀ ಭಾಸ್ವತೀ ಕುಟಿಲಗಾಮಿನೀ ||

ಅಸಿಕ್ಷ್ಯಶುಕ್ಲಾ ಸಿತಾ—ಸಿತಮಿತಿ ವರ್ಣನಾಮ ತತ್ಪ್ರತಿಷೇಧೋಽಸಿತಂ ||

ಮರುದ್ವ್ಯಧಾಃ ಸರ್ವಾ ನದ್ಯೋಮರುತ ಏನಾ ವರ್ಧಯಂತಿ ವಿತಸ್ತಾವಿದಗ್ಧಾ ವಿವೃದ್ಧಾ
ಮಹಾಕೂಲಾ ||

ಆರ್ಜೀಕೀಯಾಂ ವಿಸಾಡಿತ್ಯಾಕುಃ | ಋಜೀಕಪ್ರಭವಾ ವರ್ಜುಗಾಮಿನೀ ನಾ ವಿಸಾಡ್ವಿಸಾಟಿ.

ನಾಡ್ವಾ ವಿಸ್ಪ್ರಾಶನಾದ್ವಾ ವಿಸ್ಪ್ರಾಪಕಾದ್ವಾ ಸಾಶಾ ಅಸ್ಯಾಂ ವ್ಯಸಾತ್ಯಂತ ವಸಿಷ್ಠಸ್ಯ ಮುಮೂ.

ಷ್ಠತಸ್ತಸ್ಯಾದ್ವಿಸಾಡುಚ್ಯತೇ || ಪೂರ್ವಮಾಸೀದುರುಂಜಿರಾ ||

ಸುಷೋಮಾ ಸಿಂಧುರ್ಯದೇನಾಮಭಿಪ್ರಸುವಂತಿ ನದ್ಯಃ ||

ಸಿಂಧುಃ ಸ್ಯಂದನಾತ್ ||

(ನಿ. ೯-೨೬)

ಎಲೈ ಗಂಗೆ, ಯಮುನೇ, ಸರಸ್ವತಿ, ಪರುಷ್ಣಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಶುತುದ್ರಿ, ಅಸಿಕ್ಶಿಯೊಡನಿರುವ ಮರುದ್ವ್ಯಧೈ, ವಿತಸ್ತೆಯೊಡನಿರುವ ಆರ್ಜೀಕೀಯೇ, ನೀವೆಲ್ಲರೂ ನಾನು ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿ ಎಂದು ಈ ಮಕ್ಕನ ಒಟ್ಟರ್ಥವು. ಈ ಗಂಗಾದಿಪ್ರತಿಶಬ್ದಕ್ಕೂ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಎಂದರೆ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದು—

ಗಂಗಾ—ಹೋಗು (ಪ್ರವಹಿಸು) ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಗಮ್ಲೃಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಗಮನಾರ್ಥವಾಚಕ. ಶಬ್ದದಿಂದ ಗಂಗಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಯಮುನಾ—ಇತರ ನದಿಗಳೊಡನೆ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿ (ಸೇರಿ) ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ನಿಧಾನವಾಗಿ ಅಥವಾ ಶಬ್ದರಹಿತವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ಈ ನದಿಗೆ ಯಮುನಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಸರಸ್ವತೀ—ಸರಃ ಎಂದರೆ ಉದಕವು. ಉದಕವುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನೀರಿರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ನಿಲ್ಲದೆ ಸರಿಯುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ (ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ) ಈ ನದಿಗೆ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು.

ಶುತುದ್ರಿ—ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಿಹೋಗುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ವೇಗವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಇತರರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಓಡುವವರಂತೆ ವೇಗವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಈ ನದಿಗೆ ಶುತುದ್ರಿ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಪರುಷ್ಣೀ—ಇರಾವತೀನದಿಯನ್ನೇ ಪರುಷ್ಣೀನದಿಯೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ಪರುಷ್ಣೀ ಎಂದರೆ ಪರ್ವ ಅಥವಾ ಗಿಣ್ಣು (ಗಂಟು) ಗಳುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ನದಿಯು ಡೊಂಕುಡೊಂಕಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಈ ನದಿಗೆ ಪರುಷ್ಣೀ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಅಸಿಕ್ಕೀ—ಬೆಳ್ಳಗಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಕಪ್ಪಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಸಿತಂ ಎಂದರೆ ಬೆಳ್ಳಗಿರುವುದು. ಅಸಿತನೆಂದರೆ ಬೆಳ್ಳಗಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಕಪ್ಪಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ನದಿಯ ನೀರು ಶುಭ್ರವಾಗಿಲ್ಲದೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಪ್ಪುಚ್ಚಾಯೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ನದಿಗೆ ಅಸಿಕ್ಕೀ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು.

ಮರುದ್ವೈಧೇ—ಇತರ ಎಲ್ಲಾ (ಇದರ ಉಪನದಿಗಳು) ನದಿಗಳಿಂದಲೂ, ಗಾಳಿಯಿಂದಲೂ ಈ ನದಿಯು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಉಕ್ಕಿ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಮರುದ್ವೈಧೆಯೆಂದು ಹೆಸರು.

ವಿತಸ್ತಾ—ಸುಟ್ಟಿಲ್ಲದ ಎಂದರೆ ಹಸಿಯ ಜಿಗುಟುಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎತ್ತರವಾದ ದಡಗಳುಳ್ಳ ನದಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಅರ್ಜೀಕೀಯಾ—ಇದಕ್ಕೆ ವಿಪಾಡ್ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಈ ನದಿಯು ಋಜುಕ ಎಂಬ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಡೊಂಕು (ತಿರುವು) ಗಳಲ್ಲದೆ ನೇರವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ನದಿಗೆ ಅರ್ಜೀಕೀಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ವಿಪಾಟ್—ಈ ನದಿಯು ಹರಿಯುವಾಗ ತನ್ನ ದಡಗಳನ್ನು ಆತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಹರಿಯುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ತನ್ನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿರುವ ಎರಡು ದಡಗಳನ್ನು ಮೀರಿ ಹರಿಯುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ದಡಗಳಿಂದಾಚೆಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿ ಹರಿಯುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ನದಿಗೆ ವಿಪಾಡ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಸಿಷ್ಠಋಷಿಯ ಪುತ್ರರು ಮೃತರಾಗಲು ಪುತ್ರತೋಕವನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರದೆ ಆ ಋಷಿಯು ಆತ್ಮಹತ್ಯೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿ ತನ್ನನ್ನು ಪಾಶ (ಹಗ್ಗ) ಗಳಿಂದ ಕೈಕಾಲುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಈ ವಿಪಾಟ್ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದನು. ಆದರೆ ಆ ನದಿಯು ಇವನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲಿಚ್ಛಿಸದೆ ಇವನ ಪಾಶಗಳನ್ನು ಕಿತ್ತುಹಾಕಿ ಬದುಕಿಸಿತು. ಈ ರೀತಿ ಪಾಶಗಳನ್ನು ಕಿತ್ತುಹಾಕಿದುದರಿಂದ ಈ ನದಿಗೆ ವಿಪಾಟ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಗೆ ಉರುಂಜಿರಾ—ಬಹಳವಾದ ನೀರಳ್ಳ ನದಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದಿತು.

ಸುಷೋಮಾ—ಈ ನದಿಗೆ ಸಿಂಧೂನದಿಯೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ನದಿಗಳೂ (ಇದರ ಉಪ ನದಿಗಳೂ) ಇದರೊಡನೆ ಸೇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ (ಸಂಗಮಕ್ಕಾಗಿ) ಇದರ ಬಳಿಗೆ ಹರಿದುಹೋಗುವವು. ಸಿಂಧು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಕೆಲವರು ಈ ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಸೋಮಲತೆಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ನದಿಗೆ ಸುಷೋಮಾ (ಸು+ಸೋಮ) ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ತೃಷ್ಣಾ¹ನು²ಯಾ ಪ್ರ³ಥಮಂ⁴ ಯಾ⁵ತನೇ⁶ ಸ⁷ಜುಃ⁸ ಸು⁹ಸತಾ¹⁰ ರ¹¹ಸಯಾ¹² ಶ್ವೇ¹³ತ್ಯಾ¹⁴
ತ್ಯಾ¹⁵ |

ತ್ವಂ ಸಿಂಧೋ ಕುಭಯಾ ಗೋಮತೀಂ ಕ್ರಮುಂ ಮೇಹತ್ವಾ ಸರಥಂ
ಯಾಭಿರೀಯಸೇ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತೃಷ್ಠಾತಮಯಾ | ಪ್ರಥಮಂ | ಯಾತನೇ | ಸ್ರಜಾಃ | ಸುಸರ್ತೃ | ರಸಯಾ | ಶ್ವೇತ್ಯಾ | ತ್ಯಾ |
ತ್ವಂ | ಸಿಂಧೋ ಇತಿ | ಕುಭಯಾ | ಗೋಮತೀಂ | ಕ್ರಮುಂ | ಮೇಹತ್ವಾ | ಸರಥಂ | ಯಾಭಿಃ |
ಈಯಸೇ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸಿಂಧೋ ತ್ವಂ ಕ್ರಮುಂ ಕ್ರಮಣಶೀಲಾಂ ಗೋಮತೀಂ ನದೀಂ ಯಾತನೇ ಪ್ರತಿಯಾತುಂ
ಪರ್ವತಾದವರೂಢಾ ಪ್ರಥಮಂ ತೃಷ್ಠಾಮಯಾ ನದ್ಯಾ ಸಜಾಃ ಸಂಗತಾಸಿ | ಪಶ್ಚಾತ್ಸುಸರ್ತೃ ರಸಯಾ
ಶ್ವೇತ್ಯಾ ತ್ಯಾ ಕುಭಯಾ ಮೇಹತ್ವಾ ಚ ಸಹ ಸಜಾರ್ಭವ ಯಾಭಿಸ್ತ್ವಂ ಸರಥಂ ಸಮಾನಂ
ರಥಮಾರುಹ್ಯೇಯಸೇ | ಗಚ್ಛಸಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಸಿಂಧೋ—ಎಲೈ ಸಿಂಧುನದಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಕ್ರಮುಂ—ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕ | ಗೋಮತೀಂ—
ಗೋಮತೀನದಿಯೊಂದಿಗೆ | ಯಾತನೇ—ಹೋಗಿ ಸೇರಲು | ಪ್ರಥಮಂ—ಮೊದಲು | ತೃಷ್ಠಾಮಯಾ—
ತೃಷ್ಠಾಮಾನದಿಯೊಡನೆ | ಸಜಾಃ—ಸೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದೀಯೆ (ಮತ್ತು) | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ನದಿಗಳೊಂದಿಗೆ |
ಸರಥಂ—ಸಮಾನವಾದ ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿ | ಈಯಸೇ—ನೀನು ಹೋಗುವೆಯೋ ಅಂತಹ | ಸುಸರ್ತೃ—
ಸುಸರ್ತುವಿನೊಂದಿಗೂ | ರಸಯಾ—ರಸಿಯೊಂದಿಗೂ | ಶ್ವೇತ್ಯಾ—ಶ್ವೇತಿಯೊಂದಿಗೂ | ಕುಭಯಾ—
ಕುಭೆಯೊಂದಿಗೂ | ತ್ಯಾ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ | ಮೇಹತ್ವಾ—ಮೇಹಂತುವಿನೊಂದಿಗೂ ಸೇರಿ ಪ್ರವಹಿಸು.

|| ಛಾಂದೋಗ್ಯ ||

ಎಲೈ ಸಿಂಧುನದಿಯೇ, ಪ್ರವಹಿಸುವ ಗೋಮತೀನದಿಯೊಡನೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಲು ಮೊದಲು ತೃಷ್ಠಾಮಾ
ನದಿಯೊಡನೆ ಸಂಗಮಿಸಿದ್ದೀಯೆ. ಮತ್ತು ಅದರಂತೆಯೇ, ನಿನ್ನೊಡನೆ ಸಮಾನವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು
ಅರ್ಹವಾದ ಸುಸರ್ತು, ರಸಾ, ಶ್ವೇತಾ, ಕುಭಾ, ಮೇಹಂತು ಈ ನದಿಗಳೊಡನೆಯೂ ಸೇರಿ ಪ್ರವಹಿಸು.

English Translation

You, Sindhu, in order to reach to swift-moving Gomati, have united
yourself first with the Trishtama : (now be united) with the Susartu, the
Rasa, the Shweti, the Kubha, and the Mehatnu, in conjunction with which
streams you advance.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಿಂಧುನದಿಯ ಉಪನದಿಗಳಾದ ಗೋಮತಿ, ತೃಷ್ಣಾಮಾ, ಸುಸರ್ತು, ರಸಾ, ಶ್ವೇತಿ, ಕುಭಾ, ಮೇಹಂತು ಎಂಬ ನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ರಸಾ ಎಂಬ ನದಿಯ ಹೆಸರು ಈ ಮಂಡಲದ ೧೦೮ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ನಾವು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪಸ್ತಾಪಮಾಡಿದೆವೆ. ಇತರ ನದಿಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಏನೂ ತಿಳಿದಿರುವುದಿಲ್ಲ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಜೇತ್ಯೇನೀ ರುಶತೀ ಮಹಿತ್ವಾ ಪರಿ ಜ್ರಯಾಂಸಿ ಭರತೇ ರಜಾಂಸಿ |

ಅದಬ್ಧಾ ಸಿಂಧುರಪಸಾನುಪಸ್ತಮಾಶ್ವಾ ನ ಚಿತ್ರಾ ವಪುಷೀನ ದರ್ಶತಾ ||೭||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಜೇತೀ | ಏನೀ | ರುಶತೀ | ಮಹಿತ್ವಾ | ಪರಿ | ಜ್ರಯಾಂಸಿ | ಭರತೇ | ರಜಾಂಸಿ |

ಅದಬ್ಧಾ | ಸಿಂಧುಃ | ಅಪಸಾಂ | ಅಪಸ್ತಮಾ | ಅಶ್ವಾ | ನ | ಚಿತ್ರಾ | ವಪುಷೀನ | ದರ್ಶತಾ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಜೇತ್ಯುಜುಗಾಮಿನೈನೀ ಶ್ವೇತವರ್ಣಾ ರುಶತೀ ದೀಪ್ಯಮಾನಾ ಸಿಂಧುಜ್ರಯಾಂಸಿ ನೇಗವಂತಿ ರಜಾಂಸ್ಯದಕಾನಿ ಪರಿ ಭರತೇ | ಪ್ರಭರತಿ | ತಾದೃತ್ಯದಬ್ಧಾಹಿಂಸಿತಾ ಸಿಂಧುರಪಸಾಂ ಕರ್ಮವತೀನಾಂ ಮಧ್ಯೇಪಸ್ತಮಾ ನೇಗಾಖ್ಯಕರ್ಮವತೀ ಭವತಿ | ಅಶ್ವಾ ನ ವಡವೇನ ಚಿತ್ರಾ ಜಾಯೇನೀಯಾ ವಪುಷೀ ವಪುಷ್ಮತೀ ಯೋಷಿದಿನ ದರ್ಶತಾ ದರ್ಶನೀಯಾ ಭವತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಯಜೇತೀ—ನೇರವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವಳೂ | ಏನೀ—ಬಿಳಿ ವರ್ಣವುಳ್ಳವಳೂ | ರುಶತೀ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನಳೂ ಆದ ಸಿಂಧುವು | ಮಹಿತ್ವಾ—ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ | ಜ್ರಯಾಂಸಿ—ನೇಗವಾದ ಪ್ರವಾಹಗಳುಳ್ಳ | ರಜಾಂಸಿ—ಉದಕಗಳನ್ನು | ಪರಿ ಭರತೇ—ಹೊರುತ್ತಾಳೆ | ಅದಬ್ಧಾ—ಅಹಿಂಸಿತಳಾದ | ಸಿಂಧುಃ—ಸಿಂಧುವು | ಅಪಸಾಂ—ಪ್ರವಾಹಾತ್ಮಕವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳ ನದಿಗಳ ನಡುವೆ | ಅಪಸ್ತಮಾ—ಅತಿಶಯವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವಳಾಗಿ ಇರುತ್ತಾಳೆ | ಅಶ್ವಾ ನ—ಕುದುರೆಯಂತೆ | ಚಿತ್ರಾ—ಅಕರ್ಷಕಳಾಗಿಯೂ | ವಪುಷೀ ಇವ—ಸುಂದರವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಯಂತೆ | ದರ್ಶತಾ—ಸುಂದರರೂಪವುಳ್ಳವಳಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾಳೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ನೇರವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವಳೂ, ಶುಭ್ರವರ್ಣವುಳ್ಳವಳೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನಳೂ ಆದ ಸಿಂಧುವು ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ನೇಗವಾದ ಪ್ರವಾಹಗಳುಳ್ಳ ಉದಕಗಳನ್ನು ಹೊರುತ್ತಾಳೆ. ಅಹಿಂಸಿತಳಾದ ಸಿಂಧುವು ಪ್ರವಾಹಾತ್ಮಕವಾದ

ಕರ್ಮವುಳ್ಳ ನದಿಗಳ ನಡುವೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವಳಾಗಿ ಇರುತ್ತಾಳೆ. ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಯಂತೆ ಆಕರ್ಷಕಳಾಗಿಯೂ, ಸುಂದರವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಯಂತೆ ದರ್ಶನೀಯಳಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾಳೆ.

English Translation

Straight-flowing, white-coloured, bright-shining (Sindhu) bears along in its might the rapid waters; the inviolable Sindhu, the most efficacious, is speckled like a mare, beautiful as a handsome woman.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಸ್ವಶ್ವಾ ಸಿಂಧುಃ ಸುರಥಾ ಸುನಾಸಾ ಹಿರಣ್ಮಯೀ ಸುಕೃತಾ ನಾಜಿನೀವತೀ ।
ಊರ್ಣಾವತೀ ಯುವತಿಃ ಸೀಲಮಾವತ್ಯುತಾಧಿ ವಸ್ತೇ ಸುಭಗಾ ಮಧು-
ವೃಧಂ ॥ ೮ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಸ್ವಶ್ವಾ | ಸಿಂಧುಃ | ಸುರಥಾ | ಸುನಾಸಾಃ | ಹಿರಣ್ಮಯೀ | ಸುಕೃತಾ | ನಾಜಿನೀವತೀ |
ಊರ್ಣಾವತೀ | ಯುವತಿಃ | ಸೀಲಮಾವತೀ | ಉತ | ಅಧಿ | ವಸ್ತೇ | ಸುಭಗಾ | ಮಧುವೃಧಂ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಸೇಯಂ ಸಿಂಧುಃ ಸ್ವಶ್ವಾ ಶೋಭನಾಶ್ವೋಪೇತಾ ಸುರಥಾ ಶೋಭನರಥಾ ಸುನಾಸಾಃ ಶೋಭನವಸ್ತ್ರೋಪೇತಾ ಹಿರಣ್ಮಯೀ ಹಿರಣ್ಮಯಾಭರಣಾ ಸುಕೃತಾ ನಾಜಿನೀವತ್ಯನ್ನವತ್ಯೂರ್ಣಾವತೀ | ತಸ್ಯಾಃ ಸಮಾಪದೇಶೇ ಹಿ ಸಂತ್ಯೂರ್ಣಾ ಯಾಸಾಂ ರೋಮಾಃ ಕಂಬಲಾಃ ಪ್ರಿಯಂತೇ | ಯುವತಿನಿತ್ಯತರುಣೇ ಸರ್ವದಾಹೀನೋದಕಾ ಸೀಲಮಾವತೀ | ಸೀರಾಣಿ ಯಯಾಷಢ್ಯಾ ರಜ್ಜು ಭೂತಯಾ ಬಧ್ಯಂತೇ ಸಾ ಸೀಲಮೇತಿ ನಿಗದ್ಯತೇ ಕೃಷೀವಲೈಃ | ತಾದ್ಯಗೋಷಢ್ಯುಪೇತಾ | ಉತಾಪಿ ಚ ಸುಭಗಾ ಸಿಂಧುರ್ಮಧುವೃಧಂ ಮಧುವರ್ಧಕಂ ನಿಗುಂಡ್ಯಾದಿಕಮಧಿ ವಸ್ತೇ | ಅಚ್ಛಾದಯತಿ | ತಸ್ಯಾಸ್ತೀರೇ ನಿಗುಂಡ್ಯಾದೀನಿ ಬಹೂನಿ ಸಂತಿ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಸಿಂಧುಃ—ಸಿಂಧುನದಿಯು | ಸ್ವಶ್ವಾ—ಉತ್ತಮವಾದ ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ | ಸುರಥಾ—ಉತ್ತಮವಾದ ರಥಗಳುಳ್ಳವಳಾಗಿಯೂ | ಸುನಾಸಾಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಉಡುಪುಳ್ಳವಳೂ | ಸುಕೃತಾ—ಉತ್ತಮ

ವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವಳೂ | ಹಿರಣ್ಯಯಾ—ಸುವರ್ಣಾಭರಣವುಳ್ಳವಳೂ | ವಾಜಿನೀವತೀ—ಅನ್ನವಂತಳೂ |
 ಊರ್ಣಾವತೀ—ಉಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವಳೂ | ಯುವತಿಃ—ತಾರುಣ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದವಳೂ |
 ಸೀಲಮಾವತೀ—ಸೀಲಮಾಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ನಾರುಳ್ಳ ಸಸ್ಯಗಳುಳ್ಳವಳೂ ಆಗಿದ್ದಾಳೆ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಸುಭಗಾ—
 ಮಂಗಳಕಾರಿಣಿಯಾದ ಸಿಂಧುವು | ಮಧುವೃಥಂ—ಮಧುವನ್ನು ಹೇರಳವಾಗಿ ಕೊಡುವ ಪುಷ್ಪಗಳನ್ನು |
 ಅಧಿವಸ್ತೇ—ಹೊದ್ದಿರುತ್ತಾಳೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಸಿಂಧುನದಿಯು ಉತ್ತಮವಾದ ಆಶ್ವಗಳುಳ್ಳವಳೂ, ರಥಗಳುಳ್ಳವಳೂ, ಉಡುಪುಗಳುಳ್ಳವಳೂ, ಕರ್ಮ
 ಗಳುಳ್ಳವಳೂ, ಸುವರ್ಣಾಭರಣಗಳುಳ್ಳವಳೂ, ಅನ್ನವಂತಳೂ, ಉಣ್ಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಪ್ರದೇಶಗಳುಳ್ಳವಳೂ,
 ತಾರುಣ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದವಳೂ, ಸೀಲಮಾಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ನಾರುಳ್ಳ ಸಸ್ಯಗಳುಳ್ಳವಳೂ ಆಗಿದ್ದಾಳೆ. ಮತ್ತು ಮಂಗಳ
 ಕಾರಿಣಿಯಾದ ಸಿಂಧುವು ಮಧುವನ್ನು ಹೇರಳವಾಗಿ ಕೊಡುವ ಪುಷ್ಪಗಳನ್ನು ಹೊದ್ದಿರುತ್ತಾಳೆ.

English Translation

The Sindhu, is rich in horses, rich in chariots, rich in clothes, rich in
 gold ornaments, well-made, rich in food, rich in wool, ever fresh, abounding
 in Silama plants, and the auspicious river wears honey-growing (flowers).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಸಿಂಧುನದಿಗೆ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಇರುವಂತೆ ಆಶ್ವ, ರಥ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ
 ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾವು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೇ ಋಕ್ತಿಗೆ ಬರೆದಿರುವ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳನ್ನು ನೋಡಿ.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಸುಖಂ ರಥಂ ಯುಯುಜೇ ಸಿಂಧುರತ್ವಿನಂ ತೇನ ವಾಜಂ ಸನಿಷದಸ್ಮಿನ್ನಾಜೌ |

ಮಹಾನ್ವೈಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ಪನಸ್ಯತೇಽದಭ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವಯಶಸೋ ವಿರಪ್ಯಿನಃ || ೯ ||

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಸುಖಂ | ರಥಂ | ಯುಯುಜೇ | ಸಿಂಧುಃ | ಅತ್ವಿನಂ | ತೇನ | ವಾಜಂ | ಸನಿಷತ್ | ಅಸ್ಮಿನ್ | ಆಜೌ |

ಮಹಾನ್ | ಹಿ | ಅಸ್ಯ | ಮಹಿಮಾ | ಪನಸ್ಯತೇ | ಅದಭ್ಯಸ್ಯ | ಸ್ವಯಶಸಃ | ವಿರಪ್ಯಿನಃ || ೯ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸಿಂಧುದೇವತಾ ಸುಖಂ ಸುಖಕರಂ ಶೋಭನದ್ವಾರಂ ವಾತ್ಸಿನಮಶ್ವವಂತಂ ರಥಂ
ಯುಯುಜೇ | ಯುನಕ್ತಿ | ತೇನ ರಥೇನ ವಾಜಮನ್ಮಂ ಸನಿಷತ್ : ಪ್ರಯಚ್ಛತು | ಅಸ್ಮಿನ್ನಾಜಾ
ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಯಜ್ಞೇ ವಾಸ್ಯ ಸಿಂಧುರಥಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ಮಹಾಹಿ ಪನಸ್ಯತೇ | ಸ್ತೂಯತೇ |
ಕೀದೃಶಸ್ಯಾಸ್ಯ | ಅದಬ್ಧಸ್ಯಾನ್ಯೈರಹಿಂಸ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವಯಶಸಃ ಸ್ವಾಯತ್ತಕೀರ್ತೇರ್ವಿರಪ್ಪಿನಃ ಮಹನ್ನಾ-
ಮೈತತ್ | ಮಹತಃ | || ೭ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಿಂಧು—ಸಿಂಧುದೇವತೆಯು | ಸುಖಂ—ಸುಖಕರವಾದುದೂ | ಅಶ್ವಿನಂ—ಅಶ್ವಯುಕ್ತವಾದುದೂ
ಆದ | ರಥಂ—ರಥವನ್ನು | ಯುಯುಜೇ—ಯೋಜಿಸಿರುತ್ತಾಳೆ | ತೇನ—ಅದೇ ರಥದಿಂದ | ವಾಜಂ—
ಅನ್ನವನ್ನು | ಸನಿಷತ್—ನಮಗೆ ಒದಗಿಸಲಿ | ಅಸ್ಮಿನ್ ಅಜಾ—ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಅದಬ್ಧಸ್ಯ—ಅಹಿಂಸಿತವೂ |
ಸ್ವಯಶಸಃ—ಸ್ವಯಂಸಂಪಾದಿತವಾದ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ | ವಿರಪ್ಪಿನಃ—ಮಹತ್ವವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ | ಅಸ್ಯ—
ಈ ಸಿಂಧುದೇವತೆಯ ರಥದ | ಮಹಿಮಾ—ಮಹಿಮೆಯು | ಮಹಾನ್ ಹಿ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ | ಪನಸ್ಯತೇ—
ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸಿಂಧುದೇವತೆಯು ಸುಖಕರವಾದುದೂ. ಅಶ್ವಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಆದ ರಥವನ್ನು ಹೊಡಿರುತ್ತಾಳೆ.
ಅದೇ ರಥದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸಲಿ. ಅಹಿಂಸಿತವೂ, ಸ್ವಯಂಸಂಪಾದಿತವಾದ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ,
ಮಹತ್ವವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಸಿಂಧುದೇವತೆಯ ರಥದ ಮಹಿಮೆಯು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

English Translation

Sindhu has harnessed her easy-going well-horsed chariot, with it may
she bring (us) food ; the might of this inviolable, great, renowned (chariot)
at this sacrifice is praised as mighty.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಲ್ಲಿ ಸಿಂಧುನದಿಯು ಅಥವಾ ದೇವತೆಯು ತನ್ನ ರಥವನ್ನು ಹೊಡುತ್ತಾಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಜೀತನವಾದ
ನದಿಗೆ ಈ ಶ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು ತಪ್ಪಲ್ಲವೇ, ಎಂದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವಾಗಿ ಯಾಸ್ಯರು ಹೇಳಿರುವ ವಿವರಣೆ
ಯನ್ನು ನಾವು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಎಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿಮರ್ಶನಾಡಿದೇವೆ.
ಅದನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ನೋಡಿ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಎಸ್ವತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಪೀಠಿಕೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಗ್ರಾಂಥಾಣ: ಎಂಬುದು ದೇವತೆಯು. ಗ್ರಾಂಥಾಣ: ಎಂದರೆ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಲ್ಲುಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಅದ್ವಿ ಎಂತಲೂ ಬೇರೆ ಹೆಸರಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಂಥಗಳನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲದೆ, ಇದೇ ಮಂಡಲದ ೯೪ ಮತ್ತು ೧೭೫ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಗ್ರಾಂಥಗಳೇ ದೇವತೆಯು. ಇತರ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಂಥಸ್ತುತಿಯ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಈ ಗ್ರಾಂಥಗಳನ್ನು ಬಹಳ ಗೌರವದಿಂದ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದರಲ್ಲದೆ ಈ ಗ್ರಾಂಥಗಳಿಂದ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗ ಉಂಟಾಗುವ ಶಬ್ದವು ಬಹಳ ಮಧುರವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಆ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹಿತಕರವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಆ ಶಬ್ದವಿದ್ದಡೆಗೆ ಇಂದ್ರನು ತಪ್ಪದೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದನೆಂದೂ ಅನೇಕವಿಧವಾದ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ. ಋ. ಸಂ. ೧-೨೮ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ ಅದರಿಂದ ಸೋಮಲತೆಗಳಿಂದ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ ಕ್ರಮವನ್ನೂ, ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಇತರ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಮಾಡುವುದು ಅಪ್ರಕೃತವಾಗಲಾರದು.

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಅಗಲವಾದ ತಳಭಾಗವೂ ಕಯ್ಯಿಂದ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಉದ್ದವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಕಲ್ಲನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಒರಳಿನಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕುಟ್ಟಿ ಹಿಂಡಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು.

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವಾಗ ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ಕ್ರಮವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವೆವು— ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ, ಹಿಂಡಿ, ಬಟ್ಟೆಯಿಂದ ಸೋಸಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಅದಕ್ಕೆ ಮೊಸರು, ಹಾಲು, ಹಿಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಬೆರಸಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ ಬಳಿಕ ಯಜಮಾನ ಮುತ್ತಿಜರು ತಾವೂ ಪಾನಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ದಿನಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಸಾಯಂಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಭಿವಷಣ ಅಥವಾ ಸವನವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಃಸವನವೆಂದೂ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಸವನಕ್ಕೆ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವೆಂದೂ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಸವನಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಸವನವೆಂದೂ ಹೆಸರು.

ಸೋಮಲತೆಯು ಈಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ನದೀತೀರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆಯೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಹು ಪ್ರಯಾಸದಿಂದ ತಂದು ಅಥವಾ ತಂದವರಿಂದ ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಈಗಲೂ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮವಿಕ್ರಯಣವೆಂಬ ಕರ್ಮವು ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದು.

ಸೋಮಲತೆಯು (ಬಳ್ಳಿಗಳ) ಬಭ್ರು, ಆರುಣ (ಮಾಸಲುಕೆಂಪು) ಅಥವಾ ಹಳದಿಮಿಶ್ರವಾದ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಲತೆಯು ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದೂ ಅದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯಬಹುದೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಪರ್ವತಗಳಿಂದಲೇ

ತರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂತಹ ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಜವಂತನೆಂಬ ಪರ್ವತವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಿತು. ಈ ಸೋಮಲತೆಯ ಕುಡಿಯು ಅಂಸನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೮-೩; ೩-೪೮-೨ ಇತ್ಯಾದಿ) ಚಿಗರುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕುಡಿಗೆ ವಕ್ಷಣಾ ಎಂದೂ (ಋ.ಸಂ. ೮-೧-೧೭) ವಾಣ ಎಂದೂ (ಋ.ಸಂ. ೪-೨೪-೯; ೯-೫೦-೧) ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಅಂಥ; (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೮-೭; ೩-೪೮-೧; ೪-೧೬-೧) ಎಂದೂ ಸೋಮಲತೆಯ ದಂಡಕ್ಕೆ (ಬಳ್ಳಿಗೆ) ಪರ್ವನ್ (ಋ.ಸಂ. ೧-೯-೧) ಎಂದೂ ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇರುವುದು.

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಕ್ರಮವು—ಸೋಮಲತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅಥವಾ ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಎಲೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಿ ಅದನ್ನು ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಜ್ಜುವರು. ಲತೆಯು ಹೊಸದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಒಂದೆರಡು ದಿನ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆಹಾಕಿ ಮೆತ್ತಗಾದ ಮೇಲೆ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಒರಳಿಗೆ ಉಲೂಖಲವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕಲ್ಲಿನಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವುದು, ಮರದಿಂದ ಮಾಡುವುದೂ ಉಂಟು. ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಮೇಲಿನಿಂದ ಕುಟ್ಟುವ ಕಲ್ಲಿಗೆ ಗ್ರಾವಾ, (ಋ. ಸಂ. ೧-೮೩-೬; ೧-೧೩೫-೭) ಆದ್ರಿ, (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೦-೨; ೧-೧೩೫-೫; ೧-೧೩೭-೧) ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿರುವವು. ಉಲೂಖಲವೆಂದರೆ ಈಗ ನಾವು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿರುವ ಒರಳಿನಂತಿರದೆ ಒಂದು ಕಲ್ಲಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಳ್ಳ ಮಾತ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಈ ಉಲೂಖಲವೆಂಬ ಒರಳು ಮುಸಲ (ಒನಕೆ) ದಿಂದ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು.

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೋಮವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲು ಇಡುವ ಪಾತ್ರೆಗೆ ಚಮೂ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮುತ್ವಿಗ್ವನರು ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪಾತ್ರೆಗಳಿಗೆ ಕಲಶ, ಚಮುಸ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಚಮೂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉಲೂಖಲ ಗ್ರಾವಾ (ಒರಳು ಮತ್ತು ಜಜ್ಜುವಕಲ್ಲು, mortar and pestle) ಇವುಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೮-೯; ೪-೧೮-೩; ೬-೫೭-೨).

ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಚರ್ಮಗಳ ಮೇಲೆ ಇಡುವುದು ರೂಢಿಯು ಈ ಚರ್ಮಕ್ಕೆ ತ್ವಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಗೋಚರ್ಮವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೪-೯; ೧೦-೧೧೬-೪) ಸೋಮವನ್ನು ತೇಖರಿಸಿ ಇಡುವ ಪಾತ್ರೆಗಳಿಗೆ ಕೋಶ (ಋ. ಸಂ. ೭-೧೮೧-೪; ೮-೨೦-೮) ಸದಸ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೩-೬೨-೧೫; ೯-೧-೨; ೯-೧೭-೮) ದ್ರು (ಋ. ಸಂ. ೯-೧-೨; ೯-೬೫-೬; ೯-೯೮-೨) ವನ (ಋ. ಸಂ. ೨-೧೪-೯; ೯-೬೬-೯) ದ್ರೋಣ (ಋ. ಸಂ. ೯-೧೫-೭; ೯-೩೩-೨) ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಸ್ತುವ ಎಂದರೆ ಸೌಟು ladle. (ಋ.ಸಂ. ೧-೧೧೬-೨೪) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸೋಸುವ ಬಟ್ಟೆ ಅಥವಾ ಜಾಲರಿಗೆ ಪವಿತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬೆರಳಿನ ಸಂದಿಗಳಿಂದಲೂ ಸೋಮವನ್ನು ಸೋಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಬೇರೆ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಮಿಶ್ರಣವಿಲ್ಲದೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಶುಕ್ರ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೭-೧; ೩-೩೨-೨; ೮-೨-೧೦) ಶುಚಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೫; ೧-೩೦-೨; ೮-೨-೯) ಎಂದು ಹೇಳುವರು.

ಈ ರಸದ ವರ್ಣವು ಬಿಳುಪು, (ಮು. ಸಂ. ೯-೩೩-೨; ೯-೬೩-೪ & ೬) ಹರಿತ (ಮು. ಸಂ. ೯-೩-೯; ೯-೬೫-೮) ಅರುಣ (ಮು. ಸಂ. ೯-೪೦-೨; ೯-೪೫-೩) ಅರುಷ (ಮು. ಸಂ. ೯-೬೦-೨) ಶೋಣ (ಮು. ಸಂ. ೯-೯೭-೧೩) ಎಂಬ ನಾನಾವಿಧ ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಸುವಾಸನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದಾಗಿಯೂ (ಮು. ಸಂ. ೯-೯೭-೯; ೯-೧೦೭-೩) ವಿಧವಿಧವಾದ ವರ್ಣನೆಗಳಿವು.

ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ರುಚಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಲವು ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡುವರು. ಈ ಮಿಶ್ರಣಕ್ಕೆ ಆಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಹಾಲನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಗವಾಶಿರವೆಂದೂ, ನೊಸರನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ದಧಾಶಿರವೆಂದೂ, ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಯವಾಶಿರವೆಂದೂ, ಹೇಳುವರು ಸೋಮರಸವು ತೀವ್ರವೆಂದು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಆಗ ಅದು ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ವಾಸನೆಯಿಂದ ಆಫವಾ ರುಚಿಯಿಂದ (pungent flavour) ಕೂಡಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆದ ಮೇಲೆ ಉಳಿಯುವ ಸಿಪ್ಪೆಯಂತಿರುವ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಋಜೀಷವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಗ್ರಾವಾ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಕಲ್ಲು. ಈ ಕಲ್ಲು ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪೃಥುಬುಧ್ಧಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಿವರಿಸುವಂತೆ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗಲವಾಗಿಯೂ, ಮೇಲೆ ಹಿಡಿಯಂತಿರುವುದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಗುಂಡುಕಲ್ಲು; ಕಲ್ಪತ್ತಿ ನಲ್ಲಿರುವ ಅರೆಯುವ ಕಲ್ಲಿನಂತೆ ಆಕಾರವುಳ್ಳ ಕಲ್ಲು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಗ್ರಾವಾ, ಅದ್ರಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಕರೆಯುವರು.

ಪೃಥುಬುಧ್ಧಃ—ಸ್ತುಲಮೂಲ ಊರ್ಧ್ವ ಉನ್ನತಃ | ತಳಭಾಗವು ಅಗಲವಾಗಿರುವ ಉದ್ದವಾದ ಕಲ್ಲು; ಕಲ್ಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅರೆಯುವ ಗುಂಡುಕಲ್ಲು.

ಊರ್ಧ್ವೋಭವತಿ ಸೋತವೇ—ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಲ್ಲನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತುವುದು. ಕಲ್ಲಿನ ಅಥವಾ ಒರಳಿನಲ್ಲಿರುವ ಲತೆಯನ್ನು ಕುಟ್ಟಿಬೇಕಾದರೆ ಬೇರೊಂದು ಕಲ್ಲನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ ಕುಟ್ಟುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಉಲೂಖಲಸುತಾನಾಂ—ಉಲೂಖಲವೆಂದರೆ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳವಾಗಿರುವ ಕಲ್ಲು ಎಂದರೆ ಒರಳು. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವಾಗ ರಸವು ಹರಿದುಹೋಗದಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಲ್ಲಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳವಿರುವುದು. ಇದು ಒರಳಿನಂತಿರುವುದು. ಈ ಹಳ್ಳವಾದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಗ್ರಾವಾ ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು. ಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿದ ಮೇಲೆ ರಸವು ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಹಳ್ಳ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಎಳ್ಳನ್ನು ಗಾಣವಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಎಣ್ಣೆಯು ಗಾಣದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವಂತೆ. ಉಲೂಖಲ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಮರು—

ಉಲೂಖಲಂ | ಉಲೂಖಲಮುರುಕರಂ ಪೋರ್ಧ್ವಮಂ ಪೋರ್ಕ್ಕರಂ ಪೋರು ಮೇ ಕುರ್ವಿತ್ಯ
ಬ್ರವೀತ್ತದೂಲೂಖಲಮುಭವತ್ | ಉರುಕರಂ ವೈತತ್ತದೂಲೂಖಲಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಪರೋಕ್ಷೇ.
ಣೀತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ || (ನಿ. ೯-೨೦).

ಎಂದರೆ ಉಲೂಖಲವೆಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ (ಲಕಾರ ರಕಾರಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ) ರಕಾರವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆಗ ಉರುಖರಂ ಅಥವಾ ಉರುಕರಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಉರುಕರಂ—ಉರು ಬಹು ಅಥವಾ ಬಹುತ್ವಂ ಕರೋತಿ ಉರುಕರಂ || (ಇದರಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕುಟ್ಟುವುದರಿಂದ) ಬಹಳವಾದ ಅನ್ನವು (ಅಹಾರವು) ಉಂಟಾಗುವುದು. ಬಹಳವಾದುದನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಉರುಕರಂ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಉರ್ಧ್ವ+ಖಂ=ಉರ್ಧ್ವಖಂ=ಉರುಕರಂ ಎಂದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹಾಕಿ ಮುಸಲದಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಕುಟ್ಟುವುದರಿಂದ (ಖನ್-ಅಗ್) ಉರುಕರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಉರ್ಕ್‌ರಂ=ಉರುಕರಂ ಉರ್ಕ್‌ ಎಂದರೆ ರಸವು, ಅದನ್ನು (ಸೋಮರಸವನ್ನು) ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವುದರಿಂದ ಉರ್ಕ್‌ರಂ ಅಥವಾ ಉರುಕರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಉರು ಮೇ ಕುರು ಇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಉರುಕರಂ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಉರುಕರಂ ಎಂದರೆ ಉಲೂಖಲವೆಂದು ಎಕೆ ಹೇಳಬೇಕೆಂದರೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಉರುಕರಂ ವೈತತ್ತ-ದುಲೂಖಲಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಪರೋಕ್ಷೇಣೇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ || ಎಂದರೆ ಉರುಕರವೆಂದರೆ ಉಲೂಖಲವು ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿರುವುದು ಎಂದು ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಲೂಖಲ. ಸುತಾನಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಲೂಖಲವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಜಜ್ಜಿದ ಸೋಮರಸದ ಭಾಗವನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಉಲೂಖಲವು ಹತ್ತು ಯಜ್ಞಾ ಯುಧಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಯಜ್ಞ ಸಾಧನವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಯೋ ವೈ ದತ ಯಜ್ಞಾಯುಧಾನಿ ನೇದ ಮುಖತೋಽಸ್ಯ ಯಜ್ಞಃ ಕಲ್ಪತೇ ಸ್ಯತ್ಕ ಕಸಾಲಾನಿ
ಚಾಗ್ನಿಹೋತ್ರಹವಣೇ ಚ ಶೂರ್ಪಂ ಚ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನಂ ಚ ಶಮ್ಯಾ ಚೋಲೂಖಲಂ ಚ
ಮುಸಲಂ ಚ ದೃಷ್ಟಚ್ಛೋಪಲಾ ಚೈತಾನಿ ವೈ ದತ ಯಜ್ಞಾಯುಧಾನಿ ಯ ಏನಂ ನೇದ
ಮುಖತೋಽಸ್ಯ ಯಜ್ಞಃ ಕಲ್ಪತೇ || (ತೈ. ಸಂ. ೧-೬-೮)

ಎಂದು ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತಾ ವಚನವಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮುಖ್ಯಸಾಧನಗಳು ಹತ್ತು—

- (೧) ಸ್ಥಃ—ಚೈದನಾಧಿಕೃತ್ | ದರ್ಭೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಚಾಕು.
- (೨) ಕಸಾಲಾನಿ—ಹವಿರಧಿತ್ರಯಜಾರ್ಥಾನಿ | ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಎಂದರೆ ಪುರೋಡಾಶವೆಂಬ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಬೆಂಕಿಯ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಬೇಯಿಸುವ ಮಣ್ಣಿನ ತವೆ.
- (೩) ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಹವಣೇ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಾಟಿ ನಂತಿರುವ ಮರದ ಪಾತ್ರೆ.
- (೪) ಶೂರ್ಪ—ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕೇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮರ.

- (೫) ಕೃಷ್ಣಾಜಿನಂ—ಒರಳಿನ ಹತ್ತಿರ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವೆಂಬ ಜಂಕೆಯ ಚರ್ಮವು.
- (೬) ಕನ್ಯಾ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆಯುಧ.
- (೭) ಉಲಾಖಲಂ—ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೂ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜುವುದಕ್ಕೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒರಳು.
- (೮) ಮುಸಲಂ—ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕುಟ್ಟುವ ವನಕೆಯು.
- (೯) ದೃಷತ್—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಲ್ಲು, ಅಥವಾ ಕಲ್ಲುಬತ್ತು. ಇದಕ್ಕೆ ಗ್ರಾವಾ ಎಂದೂ ಹೆಸರು.
- (೧೦) ಉಪಲಾ—ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ದೃಷತ್ ಎಂಬ ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ಇಡುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಅರೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಗುಂಡುಕಲ್ಲು. ಇದಕ್ಕೆ ಗ್ರಾವಾ ಅಥವಾ ಅದ್ರಿಯೆಂದೂ ಹೆಸರು.

ಈ ಹತ್ತು ವಿಧ ಯಜ್ಞಸಾಧನಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಗ್ರಾವಾ ಎಂಬ ಕಲ್ಲೂ ಸೇರಿದೆ.

ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಆ ಕ್ರಮವನ್ನು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ಗ್ರಾವಾ. ಅದ್ರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಷವಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮರದ ಹಲಗೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಲತೆಯು ಹೊಸದಾಗಿದ್ದರೆ ರಸವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಎಂದರೆ ಕುಯಿದು ತಂದು ಕೆಲವು ದಿನಗಳಾಗಿದ್ದರೆ, ಅವುಗಳನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆ ಹಾಕಿದ್ದು ಅನಂತರ ಅವುಗಳನ್ನು ಚರ್ಮದಮೇಲೆ ತಂದಿರಿಸುವರು. ಬಳಿಕ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು. ಹೀಗೆ ತೆಗೆದ ರಸದಲ್ಲಿ ಲತೆಯ ಸಿಪ್ಪೆಗಳು, ಚೂರುಗಳು ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ರಸವನ್ನು ಕೈಗಳ ಬೆರಳಸಂದಿಗಳಿಂದಾಗಲಿ, ಪವಿತ್ರವೆಂಬ ಜಾಲರಿ ಅಥವಾ ಬಟ್ಟೆಯಿಂದಾಗಲಿ, ಕುರಿಯ ತುಟದಿಂದಾಗಲಿ ಶೋಧಿಸುವರು. ಈ ರೀತಿ ಶೋಧಿಸಿದ ರಸವು ಕತ್ತಲಗಳಲ್ಲದೆ ಶುಭ್ರವಾಗಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಶುಕ್ರ, ಶುಚಿ, ಎಂದು ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಈ ರಸವು ಮಾಸಲುಗಂಪು ಅಥವಾ ಹಳದಿ ಮಿಶ್ರವಾದ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ವಾಯುವಿಗೂ ಶುದ್ಧವಾದ ಎಂದರೆ ಆಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳ ಬೆರಕೆಯಿಲ್ಲದ ಸೋಮರಸವನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸುವುದು ರೂಢಿಯು. ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಧಾನ್ಯದಹಿಟ್ಟು ಇವುಗಳನ್ನು ಬೆರಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದುಂಟು. ಇವುಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗ ಗವಾಶಿರ, ದಧ್ಯಾಶಿರ, ಯವಾಶಿರ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ.

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಆ ವ ಇತ್ಯಷ್ಟರ್ಚಮಷ್ಟಮಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಇರಾವತಃ ಪುತ್ರಸ್ಯ ಸರ್ಪಜಾತೇರ್ಜರತ್ಕರ್ಣನಾಮ
ಅರ್ಷಂ | ಜಾಗತಂ | ಸೋಮಾಭಿಷವಾರ್ಥಾ ಯೇ ಗ್ರಾವಾಣಸ್ತದ್ದೇವತ್ಯಂ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ಯಾಂತಂ |

ಆ ವೋಷ್ವಾ ಸರ್ಪ ಐರಾವತೋ ಜರತ್ಯುರ್ಗೋ ಗ್ರಾವ್ಣೋಽಸ್ತಾದಿತಿ || ಗ್ರಾವಸ್ತೋತ್ರ ಏತತ್ಸೂಕ್ತಂ |
ಸೂತ್ರೀತಂ ಚ | ಆ ವ ಋಂಜಸೇ ಪ್ರ ವೋ ಗ್ರಾವಾಣ ಇತಿ ಸೂಕ್ತಯೋರಂತರೋಪರಿಷ್ವಾತ್ಪರಸ್ತಾದ್ವಾ |
ಆ. ೫-೧೨ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಆ ವಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಇದರಲ್ಲಿ
ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಇರಾವತ ಪುತ್ರನಾದ ಸರ್ಪಜಾತಿಯ ಜರತ್ಯುರ್ಗ ಎಂಬುವನು
ಋಷಿಯು; ಸೋಮಾಭಿಷವಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಗ್ರಾವಾಣಃ ಎಂಬ ಕಲ್ಲುಗಳೇ ದೇವತೆಯು; ಜಗತೀ
ಛಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಆವೋಷ್ವಾ ಸರ್ಪ ಐರಾವತೋ ಜರತ್ಯುರ್ಗೋ ಗ್ರಾವ್ಣೋಽಸ್ತಾತ್
ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾವಸ್ತುತಿಯಿರುವುದು. ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ
ಆ ವ ಋಂಜಸೇ ಪ್ರ ವೋ ಗ್ರಾವಾಣ ಇತಿ ಸೂಕ್ತಯೋರಂತರೋಪರಿಷ್ವಾತ್ಪರಸ್ತಾದ್ವಾ (ಆ. ೫.೧೨)
ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೭೬

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೬ || ಸೂಕ್ತ—೭೬ |

ಅಷ್ಟಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೩ | ವರ್ಗ—೮, ೯ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೮ |

ಋಷಿ—ಜರತ್ಯುರ್ಗ ಐರಾವತಃ ಸರ್ಪಃ ||

ದೇವತಾ—ಗ್ರಾವಾಣಃ |

ಛಂದಃ—ಜಗತೀ ||

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಆ ವ ಋಂಜಸ ಉರ್ಜಾಂ ವ್ಯುಷ್ಟಿಷ್ಟಿಂದ್ರಂ ಮರುತೋ ರೋದಸೀ ಅನ-
ಕ್ತನ |

ಉಭೇ ಯಥಾ ನೋ ಅಹನೀ ಸಚಾಭುವಾ ಸದಃಸದೋ ವರಿವಸ್ಯಾತ
ಉದ್ಭಿದಾ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ವಃ | ಋಂಜಸೇ | ಉರ್ಜಾಂ | ವ್ಯುಷ್ಟಿಷ್ಟಿ | ಇಂದ್ರಂ | ಮರುತಃ | ರೋದಸೀ | ಇತಿ | ಅನಕ್ತನ |

ಉಭೇ | ಇತಿ | ಯಥಾ | ನಃ | ಅಹನೀ | ಇತಿ | ಸಚಾಭುವಾ | ಸದಃಸದಃ | ಪರಿವಸ್ಯಾತಃ |

ಉತ್ಪದ್ಭಿದಾ || ೧ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಗ್ರಾವಾಣಃ ಪೋ ಯುಷ್ಮಾನೂರ್ಜಾಂ ಸಾರಭೂತಾನಾಮನ್ನವತೀನಾಂ ವೋಷಸಾಂ
ವೃಷ್ಟಿಷು ವಿಭಾತೇಷು ಸತ್ಸಾ ಋಂಜಸೇ | ಅಪ್ರಸಾಧಯಾಮಿ | ಯೂಯಂ ಸೋಮೇನೇಂದ್ರಂ
ಮರುತೋ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಚಾನಕ್ತನ | ವ್ಯಂಜಯತ | ನೋಽಸ್ಮಾನುಭೇ ಸಚಾಭುವಾ
ಸಹೋತ್ಪನ್ನೇ ಅಹನೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಸದಃಸದಃ ಸರ್ವೇಷು ಯಾಗಗೃಹೇಷು ವರಿವಸ್ಯಾತಃ |
ಪರಿಚರತಃ || ಉದ್ವಿದೋದ್ವೇದಕೇನ ಧನೇನ ಪೂರಯತಾಮಿತಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

(ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಳೇ) ವಃ—ನಿಮ್ಮನ್ನು | ಉರ್ಜಾಂ—ಅನ್ನಯುತರಾದ ಉಪಸ್ಸು
ಗಳ | ವೃಷ್ಟಿಷು—ಅವಿರ್ಭಾವಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಅ ಋಂಜಸೇ—ಆರಾಧಿಸುತ್ತೇನೆ | (ಯೂಯಂ—ನೀವು) |
ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನೂ | ಮರುತಃ—ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನೂ | ರೋದಸೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ | ಅನಕ್ತನ—
ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತೀರಿ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸಚಾಭುವಾ—ಸಹೋತ್ಪನ್ನಗಳಾದ | ಉಭೇ ಅಹನೀ—
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ | ಸದಃಸದಃ—ಸಕಲ ಯಾಗಗೃಹಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ವರಿವಸ್ಯಾತಃ—ಉಪಚರಿಸುತ್ತವೆ |
ಉದ್ವಿದಾ—ಪುಷ್ಕಲವಾದ ಧನದಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಳೇ, ನಿಮ್ಮನ್ನು ಅನ್ನಯುತರಾದ ಉಪಸ್ಸುಗಳ ಅವಿರ್ಭಾವಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಆರಾಧಿಸುತ್ತೇನೆ. ನೀವು ಇಂದ್ರನನ್ನೂ, ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನೂ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತೀರಿ.
ಸಹೋತ್ಪನ್ನಗಳಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಸಕಲ ಯಾಗಗೃಹಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಚರಿಸುತ್ತವೆ. ಪುಷ್ಕಲ
ವಾದ ಧನದಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ.

English Translation

I propitiate you at the commencement of the food-possessing (dawns);
you reveal Indra, the Maruts, heaven and earth; both heaven and earth
being united attend on us in all the chambers of sacrifice; (may they fill us)
with wealth.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಜೀವವಸ್ತುಗಳಾದ ಗ್ರಾವ (ಕಲ್ಲು) ಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿರುವ
ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು ಹೇಳಿರುವ ಸಮಾಧಾನವನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಇವೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ 100 102
ನೇ ಪೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಿ

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಋಂಜಸೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು —

ಋಂಜತಿಃ ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮಾ | ಅ ನ ಋಂಜಸೇ ಉರ್ಜಾಂ ವೃಷ್ಟಿಷು ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
ಭವತಿ |

ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಋಂಜತಿಃ ಎಂದರೆ ಅಲಂಕರಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು ಎಂದರೆ ಗುಣಗಾನದಿಂದ
ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತದು ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಸವನಂ ಸುನೋತನಾತ್ಯೋ ನ ಹಸ್ತಯತೋ ಅದ್ರಿಃ
ಸೋತರಿ |

ವಿದದ್ಯೈರ್ಯೋ ಅಭಿಭೂತಿ ಪೌಂಸ್ಯಂ ಮಹೋ ರಾಯೇ ಚಿತ್ತರುತೇ
ಯದರ್ವತಃ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತತ್ | ಉಂ ಇತಿ | ಶ್ರೇಷ್ಠಂ | ಸವನಂ | ಸುನೋತನ | ಅತ್ಯಃ | ನ | ಹಸ್ತಯತಃ | ಅದ್ರಿಃ |
ಸೋತರಿ |

ವಿದತ್ | ಹಿ | ಅರ್ಯಃ | ಅಭಿಭೂತಿ | ಪೌಂಸ್ಯಂ | ಮಹಃ | ರಾಯೇ | ಚಿತ್ | ತರುತೇ | ಯತ್ |
ಅರ್ವತಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಗ್ರಾನ್ವಾಣಃ ಯೂಯಂ ತದು ತಮೇವ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಪ್ರಶಸ್ಯಂ ಸವನಂ ಸೋಮಂ ಸುನೋತನ |
ಅಭಿಷುಣುತ | ಅಥೈಕವದಾಹ | ಅದ್ರಿರಭಿಷವಗ್ರಾನ್ವಾ ಹಸ್ತಯತೋ ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಗೃಹೀತಃ ಸನ್ನತೋ
ನ ಧೃತೋಽಶ್ಚ ಇವ ಭವತಿ ಸೋತರ್ಯಭಿಷವಕರ್ತರ್ಯಧ್ವರ್ಯೋ | ಸ ಯಥಾ ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ
ದೃಢಗೃಹೀತೋಽಪಿ ಬಲವಾನ್ ತದ್ವತ್ | ಅರ್ಯೋ ಗ್ರಾನ್ವಾಮುಭಿಷವಾಯ ಪ್ರೇರಕೋ ಯಜ-
ಮಾನೋಽಭಿಭೂತಿ ಶತ್ರುಜಾನ್ಮುಭಿಭಾವುಕಂ ಪೌಂಸ್ಯಂ ಬಲಂ ವಿದದ್ಧಿ | ಲಭತೇ ಖಲು ದೇವೇಭ್ಯಃ |
ಯದ್ವಾ | ಅಭಿಷವಾಯಾಧ್ವರ್ಯಾದೇಃ ಪ್ರೇರಿತೋ ಗ್ರಾನ್ವಾಭಿಭೂತಿ ಪೌಂಸ್ಯಂ ವಿದದ್ಯಜಮಾನಾರ್ಥಂ |
ಕಂಚ ಮಹೇ ಮಹತೇ ರಾಯೇ ಚಿದ್ಧನಾಯಾಪಿ ಯದ್ವೋ ಗ್ರಾನ್ವಾರ್ವತೋಽಶ್ವಾಂಸ್ತರುತೇ ತನುತೇ
ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪಪಾರ್ಥಃ ||

(ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಕೇ) ಶ್ರೇಷ್ಠಂ—ಉತ್ತಮವಾದ | ತದು ಸವನಂ—ಅದೇ ಸೋಮವನ್ನು | ಸುನೋತನ—
ಹಿಂಡಿ | ಸೋತರಿ—ಅಧ್ವರ್ಯವು ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ | ಅದ್ರಿಃ—ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲು |

ಹಸ್ತಯತಃ—ಕೈಗಳಿಂದ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟು | ಅತ್ಯೋನ—ಅಶ್ವದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ | ಮಹೇ—ಮಹತ್ತಾದ |
ರಾಯೇ ಚಿತ್—ಧನಕ್ಕಾಗಿ | ಯತ್—ಯಾವ ಗ್ರಾವವು | ಅರ್ವತಃ—ಅಶ್ವಗಳನ್ನು | ತರುತೇ—
ಒದಗಿಸುವುದೋ (ಅದರಿಂದ) | ಅರೈಃ—ಪ್ರೇರಕನಾದ ಯಜಮಾನನು | ಅಭಿಭೂತಿ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸ
ಬಲ್ಲ | ಸೌಂಸ್ಕಂ—ಬಲವನ್ನು | ವಿದದ್ಧಿ—ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಳೇ, ಉತ್ತಮವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡಿರಿ. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ
ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲು ಕೈಗಳಿಂದ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟು ಅಶ್ವದಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಮಹತ್ತಾದ ಧನಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವ
ಗ್ರಾವವು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದೋ ಅದರಿಂದ ಪ್ರೇರಕನಾದ ಯಜಮಾನನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಬಲ್ಲ
ಬಲವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Pour forth this excellent libation; the stone grasped by the hand is
like a horse when the grinder (effuses the Soma); the animating
(worshipper) acquires virile strength overpowering (his foes) when (the
stone) bestows horses for the sake of great wealth.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತದಿ^೧ದ್ಧ್ಯ^೨ಸ್ಯ ಸವ^೩ನಂ ವಿ^೪ವೇ^೫ರಪೋ ಯಥಾ^೬ ಪು^೭ರಾ ಮನ^೮ವೇ ಗಾ^೯ತುಮಶ್ರೇ^{೧೦}ತ್ |
ಗೋ^{೧೧}ಅರ್ಣ^{೧೨}ಸಿ ತ್ವಾ^{೧೩}ಷ್ಟೇ^{೧೪} ಅಶ್ವ^{೧೫}ನಿರ್ಣಿ^{೧೬}ಜಿ ಪ್ರೇ^{೧೭}ಮಧ್ವ^{೧೮}ರೇಷ್ಟ^{೧೯}ಧ್ವ^{೨೦}ರಾ ಅಶಿ^{೨೧}ಶ್ರಯುಃ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತತ್ | ಇತ್ | ಹಿ | ಅಸ್ಯ | ಸವನಂ | ವಿವೇಃ | ಅಪಃ | ಯಥಾ | ಪುರಾ | ಮನವೇ | ಗಾತುಂ | ಆಶ್ರೇತ್ |
ಗೋಽರ್ಣಸಿ | ತ್ವಾಷ್ಟೇ | ಅಶ್ವನಿರ್ಣಿಜಿ | ಪ್ರ | ಈಂ | ಅಧ್ವರೇಷು | ಅಧ್ವರಾನ್ | ಅಶಿಶ್ರಯುಃ ||೩||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇವಿತಿ ಪೂರಣಃ | ಅಸ್ಯ ಗ್ರಾವಸ್ತತ್ಸವನಮಭಿಷವೋಪೇತಮಸ್ತದೀಯಂ ಸೋಮಯಾಗಾಖ್ಯ-
ಮಪಃ ಕರ್ಮ ವಿವೇಃ | ನ್ಯಾಪ್ನೋತು || ವಿಪೂರ್ವಸ್ಯ ವೇತೇರ್ಲಙ್ಕದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ |
ವೇತೇರ್ವಿಪೂರ್ವಸ್ಯ ವಾ ಛಾಂದಸೇ ಶ್ಲಾ ವಾಪರರೂಪಮಿತಿ ಸಂದೇಹಾದನವಗ್ರಹಃ | ಸಮಾಸಸ್ವರಃ ||
ಯಥಾ ಪುರಾ ಮನವೇ ರಾಜ್ಞೇ ಗಾತುಂ ಗಮನಮಶ್ರೇತ್ ಅಜಗಾಮ ತದ್ವದ್ವ್ಯಾಪ್ನೋತು | ಕಿಂಚ

ಗೋರ್ಣಾಸಿ ಗೋರೂಪೇಪಹೃತ್ಯಗೋರ್ಭಿಃ ಪರಿವೃತೇ ತಥಾಶ್ವನಿರ್ಣಜಿ | ನಿರ್ಣಗಿತಿ ರೂಪನಾನು |
ಅಶ್ವರೂಪೇ | ಅಪಹೃತ್ಯರಶ್ವೈರ್ವೃತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಈದೃಶೇ ತ್ವಾಷ್ಟ್ರೇ ತ್ವಷ್ಟುಃ ಪುತ್ರೇ ಹಂತನ್ಯೇ
ಸತೀತಿ ಶೇಷಃ | ಈಮೇತಾನಧ್ವರಾನಸುರೈರಹಿಂಸ್ಯಾನಧ್ವರಸಾಧಕಾನೋಪಲಾನಧ್ವರೇಷ್ವಶಿತ್ರಯುಃ |
ಅಶ್ರಯಂತಿ ಪೂರ್ವೇ ಯಜಮಾನಾಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ

ಯಥಾ—ಯಾವ ರೀತಿ | ಪುರಾ—ಹಿಂದೆ | ಮನವೇ—ಮನುವಿನಲ್ಲಿಗೆ | ಗಾತುಂ—ಗಮನವನ್ನು |
ಅಶ್ರೇತ್—ಹೊಂದಿತೋ ಹಾಗೆ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಗ್ರಾವದ | ಸವನಂ—ಸೋಮಾಭಿಷವರೂಪವಾದ | ಅಪಃ—
ಕರ್ಮವು | ವಿನೇಃ—ವ್ಯಾಪಿಸಲಿ | ಗೋರ್ಣಾಸಿ—ಅಪಹೃತವಾದ ಗೋವುಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವನೂ |
ಅಶ್ವನಿರ್ಣಜಿ—ಅಶ್ವರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದವನೂ ಆದ | ತ್ವಾಷ್ಟ್ರೇ—ತ್ವಷ್ಟುಪುತ್ರನು ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ |
ಈಂ ಅಧ್ವರಾನ್—ಈ ಯಜ್ಞ ಸಾಧಕಗಳಾದ ಗ್ರಾವಗಳನ್ನು | ಅಧ್ವರೇಷು—ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ | ಪ್ರ ಅಶಿಶ್ರಯುಃ—
ಯಜಮಾನರು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡರು.

ಭಾವಾರ್ಥಃ

ಯಾವ ರೀತಿ ಹಿಂದೆ ಮನುವಿನಲ್ಲಿಗೆ ಇದರ ಕರ್ಮವು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಹೋಯಿತೋ, ಅದೇ ರೀತಿ ಈ ಗ್ರಾವದ
ಸೋಮಾಭಿಷವರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವು ವ್ಯಾಪಿಸಲಿ. ಅಪಹೃತವಾದ ಗೋವುಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವನೂ,
ಅಶ್ವರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದವನೂ ಆದ ತ್ವಷ್ಟುಪುತ್ರನು ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಯಜ್ಞ ಸಾಧಕಗಳಾದ ಗ್ರಾವ
ಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು ಸೋಮಾಭಿಷವಾರ್ಥವಾಗಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡರು.

English Translation

May this (sacrificial) work of this grinding-stone, the effusion of the
Soma, spread as it went formerly along the path to Manu; when the son
of Twashtri, hidden by the (stolen) cows, and assuming the form of a horse,
(was to be slain), the worshippers had recourse at the sacrifices to the
inviolable (upper grinding-stones).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟುಪುತ್ರನು ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸಂಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಿಷಯದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಆ ವಿಷಯವನ್ನು
ನಾವು ಭಾಗ ೧೪ ಪುಟ 626-631 ಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಪ ಹತ ರಕ್ತಸೋ ಭಂಗುರಾವತಃ ಸ್ವಭಾಯತ ನಿರ್ಯುತಿಂ ಸೇಧತಾಮುತಿಂ |

ಆ ನೋ ರಯಿಂ ಸರ್ವವೀರಂ ಸುನೋತನ ದೇವಾವ್ಯಂ ಭರತ ಶ್ಲೋಕ-

ಮದ್ರಯಃ || ೪ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಅಪ | ಹತ | ರಕ್ಷಸಃ | ಭಂಗುರವತಃ | ಸ್ತುಭಾಯತ | ನಿಃಕ್ರಿಯತಿ | ಸೇಧತ | ಅಮತಿ |
ಅ | ನಃ | ರಯಿಂ | ಸರ್ವವೀರಂ | ಸುನೋತನ | ದೇವತಾಂ | ಭರತ | ಶ್ಲೋಕಂ | ಅದ್ರಯಃ || ೪ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಅದ್ರಯಃ ಯೂಯಮಪ ಹತ ವಿನಾಶಯತ ರಕ್ಷಸೋ ರಾಕ್ಷಸಾನ್ | ಕೀದೃಶಾನ್ | ಭಂಗುರಾವತೋ ಭಂಜಕೇನ ಕರ್ಮಣಾ ತದ್ವತಃ | ತಥಾ ಸ್ತುಭಾಯತ ದೂರೇ ಪರಿಹರತ ನಿರ್ಯತಿಂ ಪಾಪದೇವತಾಂ | ಯಥಾಮುಂ ಯಜ್ಞಂ ನಾಗಚ್ಛತಿ ತಥಾ | ಕಂಚಃ ಸೇಧತ ನಿಷೇಧತಾಮತಿಂ ಹಿಂಸಾಮತಿಂ ರಕ್ಷಃಪ್ರಭೃತಿಂ | ಕಂಚಃ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಸರ್ವವೀರಂ ಬಹುಪುತ್ರಾದ್ಯುಪೇತಂ ರಯಿಂ ಧನಮಾ ಸುನೋತನ | ಅಭಿಷವೇನ ಪುತ್ರಧನಾದೀನಾಂ ಲಾಭಾದೇವಮುಕ್ತಂ | ಕಂಚಃ ದೇವಾನ್ಯಂ ದೇವಪ್ರೀಣನಂ ಶ್ಲೋಕಂ ಭರತ | ಸಂಪಾದಯತ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅದ್ರಯಃ—ಎಲೈ ಕಲ್ಪುಗಳೇ | ಭಂಗುರಾವತಃ—ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ | ರಕ್ಷಸಃ—ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು | ಅಪ ಹತ—ನಾಶಮಾಡಿ | ನಿರ್ಯತಿಂ—ನಾಶಕರವಾದ ಪಾಪದೇವತೆಯನ್ನು | ಸ್ತುಭಾಯತ—ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಿಸಿ | ಅಮತಿ—ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರನ್ನು | ಸೇಧತ—ತಡೆಯಿರಿ | ನಃ—ನಮಗೆ | ಸರ್ವವೀರಂ—ಅನೇಕ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ | ರಯಿಂ—ಧನವನ್ನು | ಅ ಸುನೋತನ—ಒದಗಿಸಿ ಕೊಡಿ | ದೇವಾನ್ಯಂ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ | ಶ್ಲೋಕಂ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಭರತ—ಸಂಪಾದಿಸಿರಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ಕಲ್ಪುಗಳೇ, ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ. ನಾಶಕರವಾದ ಪಾಪದೇವತೆಯನ್ನು ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಿಸಿ. ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರನ್ನು ತಡೆಯಿರಿ. ನಮಗೆ ಅನೇಕ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಧನವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡಿ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿರಿ.

English Translation

Drive away the disturbing Rakshasas; keep off Nirriti; prohibit all malignity; effuse for us riches with male progeny; bear, stones, the praise that delights the gods.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ದಿವ್ಯದಾ ವೋನುನತ್ತರೇಭ್ಯೋ ವಿಭ್ವನಾ ಚಿದಾಶ್ವಪಸ್ತರೇಭ್ಯಃ |

ನಾಯೋಪ್ಪಿದಾ ಸೋನುರಭಸ್ತರೇಭ್ಯೋಽಗ್ನೇಶ್ವಿದರ್ಚ ಪಿತುಕ್ವತ್ತರೇಭ್ಯಃ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ದಿವಃ | ಚಿತ್ | ಅ | ವಃ | ಅನುವತ್ತರೇಭ್ಯಃ | ವಿಭ್ವನಾ | ಚಿತ್ | ಅಶ್ವಪಸ್ತರೇಭ್ಯಃ |

ವಾಯೋಃ | ಚಿತ್ | ಅ | ಸೋಮರಭಸ್ತರೇಭ್ಯಃ | ಅಗ್ನೇಃ | ಚಿತ್ | ಅರ್ಚ | ಪಿತುಕೃತ್ತರೇಭ್ಯಃ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ದಿವಶ್ಚಿದಾದಿತ್ಯಾದಪ್ಯನುವತ್ತರೇಭ್ಯೋಽತ್ಯಂತಂ ಬಲವದ್ಭ್ಯೋ ವೋ ಯುಷ್ಮಭ್ಯಮಾರ್ಚ |
ಅಸೌದಧ್ವಯುಃ | ಯದ್ವಾ | ಹೇ ಅಧ್ವರ್ಯಾದಯಃ ವೋ ಯೂಯಮುಚ್ಯಮಾನಲಕ್ಷಣೇಭ್ಯೋ
ಗ್ರಾವಭ್ಯ ಅ ಸರ್ವತೋಽರ್ಚ | ಅರ್ಚತೇತ್ಯೇವಂ ಪ್ರತಿನಾಕಂ ಯೋಜ್ಯಂ | ವಿಭ್ವನಾ ಚಿತ್ | ವಿಭ್ವಾ
ಸುಧನ್ವನಃ ಪುತ್ರಃ | ತೇನಾಪ್ಯಾಶ್ವಪಸ್ತರೇಭ್ಯಃ | ಶೀಘ್ರಕರ್ಮಭ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ವಿಭ್ವಾದೀನಾಂ
ತ್ರಯಾಣಾಂ ಚಮಸಾದಿಶೀಘ್ರಕರ್ಮ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ವಾಯೋಶ್ಚಿದ್ವಾಯೋರಪಿ ಸೋಮರಭಸ್ತರೇಭ್ಯಃ
ಸೋಮಾಭಿಷವಾರ್ಥೇನಾತ್ಯಂತೇನ ವೇಗೇನ ಯುಕ್ತೇಭ್ಯಃ | ವಾಯೋರಪಿ ಗ್ರಾವಾಣೋ ವೇಗವಂತೋ
ಭವಂತಿ ಸೋಮಾಭಿಷವಾರ್ಥಂ | ಅಗ್ನೇಶ್ಚಿದಗ್ನೇರಪಿ ಪಿತುಕೃತ್ತರೇಭ್ಯೋಽತ್ಯಂತಮನ್ನಸಾಧಕೇಭ್ಯಃ
ಈದೃಶೇಭ್ಯೋ ಗ್ರಾವಭ್ಯಃ ಪ್ರೀಣನಾಯ ಯೂಯಮುರ್ಚತೇತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ದಿವಶ್ಚಿತ್—ಅದಿತ್ಯನಿಗಂತಲೂ | ಅನುವತ್ತರೇಭ್ಯಃ—ಅತಿಶಯವಾದ ಬಲವುಳ್ಳವರೂ | ವಿಭ್ವನಾ
ಚಿತ್—ವಿಭ್ವನಿಗಂತಲೂ | ಅಶ್ವಪಸ್ತರೇಭ್ಯಃ—ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವವರೂ | ವಾಯೋಶ್ಚಿತ್—
ವಾಯುವಿಗಂತಲೂ | ಸೋಮರಭಸ್ತರೇಭ್ಯಃ—ವೇಗವಾಗಿ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವವರೂ | ಅಗ್ನೇಶ್ಚಿತ್—
ಅಗ್ನಿನಿಗಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ | ಪಿತುಕೃತ್ತರೇಭ್ಯಃ—ಅನ್ನಸಾಧಕರೂ ಆದ | ವಃ—ನಿಮ್ಮನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ |
ಅ ಅರ್ಚ—ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ.

• ಭಾವಾರ್ಥಃ •

ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಳೇ, ಅದಿತ್ಯನಿಗಂತಲೂ ಅತಿಶಯವಾದ ಬಲವುಳ್ಳವರೂ, ವಿಭ್ವನಿಗಂತಲೂ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ
ಕೆಲಸಮಾಡುವವರೂ, ವಾಯುವಿಗಂತಲೂ ವೇಗವಾಗಿ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವವರೂ, ಅಗ್ನಿನಿಗಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ
ಅನ್ನಸಾಧಕರೂ ಆದ ನಿಮ್ಮನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

(The Adhwaryu) praises you who are stronger even than heaven,
quicker in work than Vibhwan, more diffusive of the Soma than Vayu,
more bountiful of food than Agni.

• ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ •

ಭುರಂತು ನೋ ಯಶಸಃ ಸೋತ್ವಂಧಸೋ ಗ್ರಾವಾಣೋ ನಾಚಾ ದಿವಿತಾ
ದಿವಿತ್ಯತಾ ।

ನರೋ ಯತ್ರ ದುಹತೇ ಕಾಮ್ಯಂ ಮಧ್ವಾಘೋಷಯಂತೋ ಅಭಿತೋ
ಮಿಥಸ್ತುರಃ ॥ ೬ ॥

• ಪದಸಾರಃ •

ಭುರಂತು | ನಃ | ಯಶಸಃ | ಸೋತು | ಅಂಧಸಃ | ಗ್ರಾವಾಣಃ | ನಾಚಾ | ದಿವಿತಾ | ದಿವಿತ್ಯತಾ |
ನರಃ | ಯತ್ರ | ದುಹತೇ | ಕಾಮ್ಯಂ | ಮಧ್ವ | ಅಘೋಷಯಂತಃ | ಅಭಿತಃ | ಮಿಥಸ್ತುರಃ ॥ ೬ ॥

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಯಶಸೋ ಯಶಸ್ವಿನೋ ಗ್ರಾವಾಣೋ ನೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ಸೋತು ಸುತಮಂಧಸಃ ಸೋಮಸ್ಯ
ರಸಂ ಭುರಂತು | ಭರಂತು | ಸಂಪಾದಯಂತು || ಉಕಾರಶ್ಚಾಂದಸಃ || ಕಿಂಚ ದಿವಿತ್ಯತಾ ದೀಪ್ತಿಮತ್ಯಾ ||
ಲಿಂಗವ್ಯತ್ಯಯಃ || ನಾಚಾ ಸ್ತುತಿನಾಚಾ ದಿವಿತಾ ದಿವಿತಾಯಾಂ ದೀಪ್ತಿಮತ್ತಾಯಾಂ ವಾಸ್ಮಾನ್ಮು-
ರ್ವಂತು | ಸೋಮಯಾಗೇ ಸ್ಥಾಪಯಂತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕ್ವೇಷಾ ದೀಪ್ತಿಮತ್ತೇತಿ ಉಚ್ಯತೇ | ನರೋ
ನೇತಾರ ಋತ್ವಿಜೋ ಯತ್ರ ಯಾಗೇ ಕಾಮ್ಯಂ ಕಮನೀಯಂ ಮಧ್ವ ಸೋಮರಸಂ ದುಹತೇ |
ಕಿಂ ಕುರ್ವಂತಃ | ಅಘೋಷಯಂತಃ ಸರ್ವತೋಽಭಿಷವಶಬ್ದಂ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಾದಿರೂಪಂ ವಾ ಶಬ್ದಂ
ಕುರ್ವಂತಃ | ಅಭಿತಃ ಸರ್ವತೋ ಮಿಥಸ್ತುರಸ್ತುರಮಾಣಾಃ | ಸಾ ದೀಪ್ತಿಮತ್ತೇತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಯಶಸಃ—ಕೀರ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಗ್ರಾವಾಣಃ—ಗ್ರಾವಣಗಳು | ನಃ—ನಮಗೆ | ಸೋತು—
ಹಿಂಡಿರುವ | ಅಂಧಸಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಭುರಂತು—ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡಲಿ | ನರಃ—ಕರ್ಮನೇತೃಗಳಾದ
ಮೃತ್ವಿಕ್ಯಗಳು | ಯತ್ರ—ಯಾವ ಯಾಗದಲ್ಲಿ | ಅಘೋಷಯಂತಃ—ಸ್ತುತಿಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲೂ |
ಅಭಿತಃ—ಸುತ್ತಲೂ | ಮಿಥಸ್ತುರಃ—ಕರ್ಮತತ್ಪರರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು | ಕಾಮ್ಯಂ—ಆಕರ್ಷಕವಾದ |
ಮಧ್ವ—ಸೋಮರಸವನ್ನು | ದುಹತೇ—ಕರೆಯುವರೋ ಅಂತಹ | ದಿವಿತಾ—ಕಾಂತಿಯುತವಾದ ಯಜ್ಞ
ಗೃಹದಲ್ಲಿ | ದಿವಿತ್ಯತಾ—ಪ್ರಭಾಯುತವಾದ | ನಾಚಾ—ಸ್ತುತಿನಾಕ್ಯಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಯಶಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಲ್ಲುಗಳು ನಮಗೆ ಹಿಂಡಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡಲಿ. ಕರ್ಮ ನೇತೃಗಳಾದ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳು ಯಾವ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲೂ ಸರ್ವತ್ರ ಕರ್ಮತತ್ಪರರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕರೆಯುವರೋ, ಅಂತಹ ಕಾಂತಿಯುತನಾದ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾಯುತವಾದ ಸ್ತುತಿನಾಕ್ಕೆನಿಂದ ಕೂಡಿರುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

English Translation

May the renowned stones bring us the effused (juice) of the Soma, (may they establish us) with brilliant praise in the brilliant (Soma-sacrifice), where the priests milk forth the desirable Soma-juice, crying out all around, and racing each other.

। ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯ ।

ಸು॒ನ್ವಂತಿ॑ ಸೋ॒ಮಂ ರ॒ಥಿರಾ॑ಸೋ ಅದ್ರ॒ಯೋ ನಿರ॑ಸ್ಯ ರಸಂ ಗ॒ವಿಷ್ಠೋ
ದುಹಂ॑ತಿ ತೇ ।

ದು॒ಹಂತ್ಯಾಧ॑ರುಪ॒ಸೇಚ॑ನಾಯ ಕಂ ನರೋ ಹ॒ವ್ಯಾ ನ ಮ॑ರ್ಜಯಂತ
ಅಸ॑ಭಿಃ ॥ ೭ ॥

। ಪದಮಾಠ ।

ಸು॒ನ್ವಂತಿ॑ । ಸೋ॒ಮಂ । ರ॒ಥಿರಾ॑ಸಃ । ಅದ್ರ॒ಯಃ । ನಿಃ । ಅ॒ಸ್ಯ । ರಸಂ । ಗ॒ವೀಷ॑ಃ । ದು॒ಹಂತಿ॑ । ತೇ ।
ದು॒ಹಂತಿ॑ । ಉ॒ಧಃ । ಉ॒ಪ॒ಸೇಚ॑ನಾಯ । ಕಂ । ನರಃ । ಹ॒ವ್ಯಾ । ನ । ಮ॑ರ್ಜಯಂತೇಃ । ಅಸ॑ಭಿಃ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ರಥಿರಾಸೋ ರಥವಂತೋ ರಂಜನವಂತೋದ್ರಯೋ ಗ್ರಾವಾಣಃ ಸೋಮಂ ಸುನ್ವಂತಿ । ಗ್ರಾವಾಣೋಽಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ರಸಂ ನಿರ್ದುಹಂತಿ । ನಿಃಶೇಷೇಣ ದುಹಂತಿ ಗವಿಷಃ ಸ್ತುತಿನಾಚಮಿಜ್ಞಂತಃ ಸಂತಃ । ದುಹಂತ್ಯಾಧಾ ರಸಂ ಸೋಮಸಂಬಂಧಿನಂ । ಕಿಮರ್ಥಂ । ಉಪಸೇಚನಾಯಾಗ್ನೇಃ । ಕಮಿತಿ ಪಾದಪೂರಣಃ । ನರೋ ನೇತಾರೋಽಭಿಷವಕರ್ತಾರ ಋತ್ವಿಜೋ ಹವ್ಯಾ ಹವೀಂಷಿ ಜಾಗ್ನುಪ್ತಸೇಚನಾನಂತರಮಾಸಭಿಃ ಸ್ವಾಸ್ತ್ಯೈರ್ಮರ್ಜಯಂತೇ । ಶೋಧಯಂತಿ । ಶೇಷಭಕ್ಷಣೇನ ಶುದ್ಧೀಕುರ್ವಂತಿ । ಯದ್ವಾ । ಅಗ್ನೌ ಹೋತುರ್ದಶಾಪನಿತ್ರಾತ್ಪುರಾಸಭಿರಾಸೋಪಲಕ್ಷ್ಯೈಃ ಸ್ತೋತ್ರೈರ್ಮರ್ಜಯಂತೇ ॥

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ರಥಿರಾಸಃ—ವೇಗಗಾಮಿಗಳಾದ | ತೇ ಅದ್ರಯಃ—ಅ ಕಲ್ಲುಗಳು | ಸೋಮಂ—ಸೋಮವನ್ನು | ಸುನ್ವಂತಿ—ಹಿಂಡುತ್ತವೆ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಸೋಮದ | ರಸಂ—ರಸವನ್ನು | ನಿಃ ದುಹಂತಿ—ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತವೆ | ಗವಿಷಃ—ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನಿಚ್ಛಿಸಿ | ಉಪಸೇಚನಾಯ—ಅಗ್ನಿಯ ಮೇಲೆ ಸೇಕಿಸಲು | ಊಧಃ—ರಸವನ್ನು | ದುಹಂತಿ—ಕರೆಯುತ್ತವೆ | ನರಃ—ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳು | ಹವ್ಯಾ ನ—ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು | ಅಸಙ್ಗಿಃ—ತಮ್ಮ ಮುಖಗಳಿಂದ | ಮರ್ಜಯಂತೇ—ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ವೇಗಗಾಮಿಗಳಾದ ಕಲ್ಲುಗಳು ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುತ್ತವೆ. ಈ ಸೋಮದ ರಸವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತವೆ. ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನಿಚ್ಛಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯ ಮೇಲೆ ಸೇಕಿಸಲು ರಸವನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತವೆ. ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳು ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಮುಖಗಳಿಂದ (ಸ್ತೋತ್ರಪಠನದಿಂದ) ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

The swiftly-moving grinding-stones effuse the Soma; desiring praise, they milk forth its juice; they milk forth the juice for the sprinkling (of Agni); the leaders (of rites) purify the oblations with their mouths.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಏತೇ | ನರಃ | ಸ್ವಪಸೋ | ಅಭೂತನ | ಯ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಸುನುಥ | ಸೋಮಂ-
ಮದ್ರಯಃ |

ನಾಮಂನಾಮಂ | ವೋ | ದಿವ್ಯಾಯ | ಧಾವ್ನೇ | ವಸುವಸು | ವಃ | ಪಾರ್ಥಿವಾಯ | ಸುನ್ವತೇ || ೮ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಏತೇ | ನರಃ | ಸ್ವಪಸಃ | ಅಭೂತನ | ಯೇ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಸುನುಥ | ಸೋಮಂ | ಅದ್ರಯಃ |
ನಾಮಂನಾಮಂ | ವಃ | ದಿವ್ಯಾಯ | ಧಾವ್ನೇ | ವಸುವಸು | ವಃ | ಪಾರ್ಥಿವಾಯ | ಸುನ್ವತೇ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ನರೋ ನೇತಾರೋ ಹೇ ಅದ್ರಯಃ ಏತೇ ಯೋಯಂ ಸ್ವಪಸೋಽಭೂತನ | ಶೋಭ-
ನಾಭಿಷವಕರ್ನಾಣೋ ಭವತ | ಯೇ ಯೋಯಮಿಂದ್ರಾಯ ಸೋಮಂ ಸುನುಥ ವೋ ಯೋಯಂ

ನಾಮಂನಾಮಂ ಯದ್ಯದ್ವನನೀಯಂ ಧನಮಸ್ತಿ ತತ್ತದ್ವಿವ್ಯಾಯ ಧಾಮ್ನೇ ತೇಜಸೇ ಕುರುತ | ತಥಾ
ವಸುವಸು ಯದ್ಯದ್ವಾಸಯೋಗ್ಯಂ ಧನಮಸ್ತಿ ತದ್ವೋ ಯೂಯಂ ಪಾರ್ಥಿವಾಯ ಸುನ್ವತೇ
ಯಜಮಾನಾಯ ಕುರುತ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ನರಃ—ಕರ್ಮನೇತೃಗಳಾದ | ಅದ್ರಯಃ—ಎಲೈ ಕಲ್ಪುಗಳೇ | ಏತೇ—ನೀವು | ಸ್ವಪಸಃ ಅಭೂತನ—
ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದೀರಿ | ಯೇ—ಯಾವ ನೀವು | ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ | ಸೋಮಂ—
ಸೋಮವನ್ನು | ಸುನುಥ—ಕರೆಯುವಿರೋ ಅಂತಹ | ವಃ—ನೀವು | ನಾಮಂನಾಮಂ—ಅತ್ಯಾಕರ್ಷಕವಾದ
ಧನವನ್ನು | ದಿವ್ಯಾಯ—ದೇವಲೋಕದ | ಧಾಮ್ನೇ—ತೇಜಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿರಿ | ವಃ—ನೀವು | ಪಾರ್ಥಿ-
ವಾಯ—ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವ | ಸುನ್ವತೇ—ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ವಸುವಸು—
ಸಕಲ ಧನವನ್ನೂ ಕೊಡಿರಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಕರ್ಮನೇತೃಗಳಾದ ಎಲೈ ಕಲ್ಪುಗಳೇ, ನೀವು ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮನೇತೃಗಳಾಗಿದ್ದೀರಿ, ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ
ಸೋಮವನ್ನು ಕರೆಯತಕ್ಕ ನೀವು ಅತ್ಯಾಕರ್ಷಕವಾದ ಧನವನ್ನು ದೇವಲೋಕದ ತೇಜಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿರಿ.
ನೀವು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಕಲಧನವನ್ನೂ ಕೊಡಿರಿ.

English Translation

You stones, leaders (of rites), you are the doers of good work ; you
who express the Soma for Indra, (make) all desirable wealth for the glory
of heaven ; you (give) all treasures to the earthly effuser.

ಎಪ್ಪತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅಭ್ರಪುಷ ಇತ್ಯಪ್ಪಚ್ಛಂ ನವಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಭೃಗುಗೋತ್ರಸ್ಯ ಸ್ಯಾಮರಶ್ಮೀರಾಷ್ಟಂ
ಮರುದ್ದೇವತಾಕಂ | ಪಂಚಮಾ ಜಗತೀ ಶಿಷ್ಟಾಃ ಸಪ್ತ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಃ | ತಥಾ ಚಾಸುಕ್ರಾಂತಂ | ಅಭ್ರಪುಷಃ
ಸ್ಯಾಮರಶ್ಮಿರ್ಭಾರ್ಗವೋ ಮಾರುತಂ ತು ಪಂಚಮಾ ಜಗತೀತಿ || ಗತೋ ವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಅಭ್ರಪುಷಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಪುಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಭೃಗುಗೋತ್ರದ ಸ್ಯಾಮರಶ್ಮಿ ಎಂಬುವನು ಪುಷಿಯು;
ಮರುತ್ತುಗಳು ದೇವತೆಯು; ಈ ಸೂಕ್ತದ ಐದನೆಯ ಪುಕ್ಕು ಜಗತೀಭಂದಸ್ತವು. ಉಳಿದ ಏಳು ಪುಕ್ಕುಗಳು
ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದಸ್ತವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಅಭ್ರಪುಷಃ ಸ್ಯಾಮರಶ್ಮಿರ್ಭಾರ್ಗವೋ ಮಾರುತಂ ತು
ಪಂಚಮಾ ಜಗತೀ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸೂಕ್ತ—೨೨

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೬ | ಸೂಕ್ತ—೨೨ |

೮೨೨—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೩ | ವರ್ಗ—೧೦, ೧೧ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂತ್ಯ—೮ ||

ಮುಷಿ—ಸ್ಯೂಮರಶ್ಚಿರ್ಬರ್ಗವಃ ||

ದೇವತಾ—ಮರುತಃ |

ಭಂದಃ—೧-೪, ೬-೮ ತ್ರಿಷ್ಟುಪಃ | ಜಿ. ಜಗತಿಃ |

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಅಭ್ರಪುಷೋ ನ ನಾಚಾ ಪುಷಾ ವಸು ಹವಿಷ್ಮಂತೋ ನ ಯಜ್ಞಾ
ವಿಜಾನುಷಃ |

ಸುಮಾರುತಂ ನ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಮರ್ಹಸೇ ಗಣಮಸ್ತೋಷ್ಯೇಷಾಂ ನ ಶೋಭಸೇ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ಅಭ್ರಪುಷಃ | ನ | ನಾಚಾ | ಪುಷಃ | ವಸು | ಹವಿಷ್ಮಂತಃ | ನ | ಯಜ್ಞಃ | ವಿಜಾನುಷಃ |

ಸುಮಾರುತಂ | ನ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ | ಅರ್ಹಸೇ | ಗಣಂ | ಅಸ್ತೋಷಿ | ಏಷಾಂ | ನ | ಶೋಭಸೇ || ೧ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಅಭ್ರಪುಷೋ ನ ಮೇಘಾನ್ನಿರ್ಗಚ್ಯಂತ ಉದಕಬಿಂದವ ಇವ ನಾಚಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಪ್ರೀತಾ ಮರುತೋ ವಸು ಧನಂ ಪುಷಃ | ಸಿಂಚಂತಿ || ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಬಹುವಚನಂ || ಕಿಂಚ ಹವಿಷ್ಮಂತೋ ನ ಯಜ್ಞಾ ಹವಿರ್ಭಿಯುಕ್ತಾ ಯಾಗಾ ಇವ ವಿಜಾನುಷೋ ಜಗತೋ ವಿಜನಯಿತಾರೋ ಭವಂತಿ | ಅಥ ಸಮುದಾಯೇನಾಹ | ತೇಷಾಮೇಷಾಂ ಸುಮಾರುತಂ ಶೋಭಮಾನಾನಾಂ ಮರುತಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಮಹಾಂತಂ ಗಣಮರ್ಹಸೇ ಪೂಜಾರ್ಥಂ ನಾಸ್ತೋಷಿ | ನಾಸ್ತೋಷಂ | ನ ಸ್ತುತವಾನಸ್ತೀತಃ ಪೂರ್ವಂ | ತಥಾ ಶೋಭಸೇ ಶೋಭಾರ್ಥಮಪಿ ಮಾರುತಂ ಗಣಂ ನಾಸ್ತೋಷಿ | ಅತ ಇದಾನೀಂ ನೂತನೇನ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ಸ್ತೂಮೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ನಾಚಾ—ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಪ್ರೀತರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳು | ಅಭ್ರಪುಷೋ ನ—ಮೇಘವು ಸುರಿಸುವ ವೃಷ್ಟಿಯಂತೆ | ವಸು—ಧನವನ್ನು | ಪುಷಃ—ಸುರಿಸುತ್ತಾರೆ | ಹವಿಷ್ಮಂತಃ—ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ | ಯಜ್ಞಃ ನ—ಯಜ್ಞಗಳಂತೆ | ವಿಜಾನುಷಃ—ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉತ್ಪಾದಕರಾಗುತ್ತಾರೆ | ಏಷಾಂ ಸುಮಾರುತಂ—

ಉತ್ತಮರಾದ ದುರುತ್ತುಗಳ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ—ಮಹತ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಗಣಂ—ಸಂಘವನ್ನು | ಅರ್ಹಸೇ—
ಅವರ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ | ನ ಅಸ್ತೋಷಿ—ನಾನು ಸ್ತುತಿಸಿಲ್ಲ | ಶೋಭಸೇ—ಅವರ ಘನತೆಗೆ
ತಕ್ಕಂತೆ | ನ—ಸ್ತುತಿಸಿಲ್ಲ.

। ಛಾಂದೋಗ್ಯ ।

ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಪ್ರೀತರಾದ ದುರುತ್ತುಗಳು ಮೇಘವು ಸುರಿಸುವ ವೃಷ್ಟಿಯಂತೆ ಧನವನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾರೆ.
ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ ಯಜ್ಞಗಳಂತೆ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉದ್ವಾದಕರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಉತ್ತಮರಾದ ದುರುತ್ತುಗಳ
ಮಹತ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಂಘವನ್ನು ಅವರ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ನಾನು ಸ್ತುತಿಸಿಲ್ಲ. ಅವರ ಘನತೆಗೆ
ತಕ್ಕಂತೆ ಸ್ತುತಿಸಿಲ್ಲ.

English Translation

(The Maruts), pleased with our praise like waterdrops sent down by clouds, shower wealth; they are the generators (of the world) like sacrifices abounding with oblations; I have not praised the mighty band of Maruts (adequately) for their honour or for their glory.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಶ್ರಿಯೇ ಮರ್ಯಾಸೋ ಅಂಜೀರೈಕೃಣ್ಣತ ಸುಮಾರುತಂ ನ ಪೂರ್ವೀರತಿ
ಕ್ಷಪಃ |

ದಿನಸ್ತುತ್ರಾಸ ಏತಾ ನ ಯೇತಿರ ಆದಿತ್ಯಾಸಸ್ತೇ ಅಕ್ರಾ ನ ವಾವೃಧುಃ || ೧ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಶ್ರಿಯೇ | ಮರ್ಯಾಸಃ | ಅಂಜೀನ್ | ಅಕ್ರಣ್ಣತ | ಸುಮಾರುತಂ | ನ | ಪೂರ್ವೀಃ | ಅತಿ | ಕ್ಷಪಃ |

ವಿವಃ | ಪುತ್ರಾಃ | ಏತಾಃ | ನ | ಯೇತಿರೇ | ಆದಿತ್ಯಾಸಃ | ತೇ | ಅಕ್ರಾಃ | ನ | ವಾವೃಧುಃ || ೧ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಶ್ರಿಯೇ ಶೋಭಾರ್ಥಂ ಮರ್ಯಾಸೋ ಮಾರಕಾ ಮನುಷ್ಯರೂಪಾ ವಾ ಮರುತಃ | ಪೂರ್ವಂ
ಮನುಷ್ಯಾಃ ಸಂತಃ ಪಶ್ಚಾತ್ಪುತ್ರಕೃತವಿಶೇಷೇಣ ಹ್ಯಮರಾ ಆಸನ್ | ತೇಂಽಜೀನಂಜಕಾನ್ಯಾಭರಣಾನ್ಯ-
ಕೃಣ್ಣತ | ಕುರ್ವಂತಿ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ಶ್ರಿಯೇ ಸ್ವಶರೀರಶೋಭನಾರ್ಥಂ | ಸುಮಾರುತಂ ಶೋಭಮಾನಾನಾಂ
ಮರುತಾಂ ಗಣಂ ಪೂರ್ವೀರ್ಬಹ್ಯಃ ಕ್ಷಪಃ ಕ್ಷಪಯಿತ್ಯಃ ಸೇನಾ ನಾತಿ | ನ ಪರಾಭಾವಯಂತೀತಿ

ಶೇಷಃ | ಕಂಚ ದಿವೋ ದ್ಯುದೇವತಾಯಾಃ ಪುತ್ರಾಃ ಪುತ್ರಾ ಏತಾ ಗಂತಾರೋ ನ ಯೇತಿರೇ |
ನಿರ್ಗಚ್ಛಂತಿ | ತ ಆದಿತ್ಯಾಸೋದಿತೇಃ ಪುತ್ರಾ ಅಕ್ರಾ ಆಕ್ರಮಣಶೀಲಾ ಮರುತೋ ನ ನಾವ್ಯಧುಃ |
ನ ವರ್ಧಂ | ಯತೋಽಸ್ಮಾಭಿರ್ನ ಸ್ತುತಾ ಅತ ಇತಿ ಭಾವಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಮರ್ಯಾಸಃ—ಮಾನವರೂಪರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳು | ಅಂಜೀನ್—ಆಭರಣಗಳನ್ನು | ಶ್ರಿಯೇ—ತಮ
ದೇಹದ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕಾಗಿ | ಅಕೃಣ್ಣತ—ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ | ಸುಮಾರುತಂ—ಉತ್ತಮವಾದ ಮರುತ್ತುಗಳ
ಸಂಘವನ್ನು | ಪೂರ್ವೀಃ—ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ | ಪ್ಲವಃ—ಸೇನೆಯೂ | ನ ಅತಿ—ಸೋಲಿಸಲಾರದು |
ದಿನಃ ಪುತ್ರಾಃ—ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಪುತ್ರರೂಪರಾದ | ಏತಾಃ—ಈ ಮರುತ್ತುಗಳು | ನ ಯೇತಿರೇ—
(ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯಿಲ್ಲದೇ) ಹೊರಡುವುದಿಲ್ಲ | ಆದಿತ್ಯಾಃ—ಆದಿತಿಪುತ್ರರೂ | ಅಕ್ರಾಃ—ವ್ಯಾಪನಶೀಲರೂ ಆದ
ತೇ—ಅವರು | ನ ನಾವ್ಯಧುಃ—(ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯಿಲ್ಲದೇ) ಪುಷ್ಪಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ಮಾನವರೂಪರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳು ತಮ್ಮ ದೇಹದ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.
ಉತ್ತಮವಾದ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಂಘವನ್ನು ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಸೇನೆಯೂ ಸೋಲಿಸಲಾರದು. ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ
ಪುತ್ರರೂಪರಾದ ಈ ಮರುತ್ತುಗಳು ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯಿಲ್ಲದೇ ಹೊರಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಿತಿಪುತ್ರರೂ ವ್ಯಾಪನಶೀಲರೂ ಆದ
ಇವರು ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಪುಷ್ಪಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

English Translation

The destructive (Maruts) made ornaments for their decoration :
many hostile hosts cannot overcome the band of Maruts ; the moving sons
of heaven do not issue forth, the swift-going sons of Aditi do not increase
(in glory).

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಪ್ರ ಯೇ ದಿವಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ನ ಬರ್ಹಣಾ ತ್ಮನಾ ರಿರಿಚ್ರೇ ಅಭ್ರಾನ್ ಸೂರ್ಯಃ |
ಸಾಜಸ್ವಂತೋ ನ ವೀರಾಃ ಪನಸ್ಯವೋ ರಿಶಾದಸೋ ನ ಮರ್ಯಾ ಅಭಿ-
ದ್ಯವಃ || ೩ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಪ್ರ | ಯೇ | ದಿವಃ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ನ | ಬರ್ಹಣಾ | ತ್ಮನಾ | ರಿರಿಚ್ರೇ | ಅಭ್ರಾತ್ | ನ | ಸೂರ್ಯಃ |
ಸಾಜಸ್ವಂತಃ | ನ | ವೀರಾಃ | ಪನಸ್ಯವಃ | ರಿಶಾದಸಃ | ನ | ಮರ್ಯಾಃ | ಅಭ್ರದ್ಯವಃ || ೩ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಯೇ ಮರುತೋ ದಿವಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ನ ಪೃಥಿವ್ಯಾಶ್ಚ | ನೇತಿ ಚಾರ್ಥೇ | ಬರ್ಹಣಾ ಮಹತ್ತ್ವೇನ ತ್ವನಾತ್ಮನೈವ ರಿರಿಚ್ರೇ ಅತಿರಿಕ್ತಾ ಅಭವನ್ಸ್ವತರೀರೇಣ ಅಭ್ರಾನ್ನಾಭ್ರಾದಿವ ಸೂರ್ಯಃ | ಕಿಂಚ ಪಾಪಸ್ವಂತೋ ನ ವೀರಾ ಬಲವಂತೋ ವೀರಾ ಇವ ಪನಸ್ಯವಃ ಸ್ತುತಿಕಾಮಾ ಭವಂತಿ | ಕಿಂಚ ರಿಶಾದಸೋ ನ ಮರ್ಯಾ ರಿಶತಾನುಸಿತಾರೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಇನಾಭಿದ್ಯವೋಽಭಿಗತದೀಪ್ತಯೋ ಭವಂತಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾಃ ।

ಅಭ್ರಾತ್—ಮೇಘದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವ | ಸೂರ್ಯಃ ನ—ಸೂರ್ಯನಂತೆ | ಯೇ—ಯಾವ ಮರುತ್ತುಗಳು | ದಿವಃ—ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದಲೂ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ನ—ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದಲೂ | ಬರ್ಹಣಾ—ಮಹತ್ವವುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ | ತ್ವನಾ—ಸ್ವಯಂಪ್ರೇರಿತರಾಗಿಯೂ | ಪ್ರ ರಿರಿಚ್ರೇ—ಆವಿರ್ಭೂತರಾದರೋ ಅವರು | ಪಾಪಸ್ವಂತಃ—ಬಲಯುತರಾದ | ವೀರಾಃ ನ—ವೀರರಂತೆ | ಪನಸ್ಯವಃ—ಸ್ತುತಿಕಾಮರಾಗುತ್ತಾರೆ | ರಿಶಾದಸಃ—ಶತ್ರುನಾಶಕರಾದ | ಮರ್ಯಾಃ ನ—ವೀರಪುರುಷರಂತೆ | ಅಭಿದ್ಯವಃ—ಕಾಂತಿಯುತರಾಗುತ್ತಾರೆ.

। ಪಾಮಾರ್ಥಃ ।

ಸೂರ್ಯನು ಮೇಘದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವಂತೆ ಯಾವ ಮರುತ್ತುಗಳು ಮಹತ್ವವುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ ಸ್ವಯಂಪ್ರೇರಿತರಾಗಿಯೂ, ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದಲೂ, ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದಲೂ ಆವಿರ್ಭೂತರಾಗುವರೋ ಅವರು ಬಲಯುತರಾದ ವೀರರಂತೆ ಸ್ತುತಿಯನ್ನಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶತ್ರುನಾಶಕರಾದ ವೀರಪುರುಷರಂತೆ ಕಾಂತಿಯುತರಾಗುತ್ತಾರೆ.

English Translation

(The Maruts), who through the might of heaven and earth have emerged from their own persons as the sun emerges from the cloud, (are) desirous of praise like powerful heroes, and radiant like men who overpower their enemies.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಬುಧ್ನೇ ಅಪಾಂ ನ ಯಾಮುನಿ ವಿಧುರ್ಯತಿ ನ ಮಹೀ
ಶ್ರಧುರ್ಯತಿ |

ವಿಶ್ವಪುರ್ಯಜ್ಞೋ ಅರ್ವಾಗಯಂ ಸು ವಃ ಪ್ರಯಸ್ವಂತೋ ನ ಸತ್ರಾಚ
ಆ ಗತ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯುಷ್ಮಾಕಂ | ಬುಧ್ನೇ | ಅಪಾಂ | ನ | ಯಾಮನಿ | ವಿಠುರ್ಯತಿ | ನ | ಮಹೀ | ಶ್ರಘರ್ಯತಿ |
 ವಿಶ್ವಪ್ತುಃ | ಯಜ್ಞಃ | ಅರ್ವಾಕ್ | ಅಯಂ | ಸು | ವಃ | ಪ್ರಯಸ್ವಂತಃ | ನ | ಸತ್ರಾಚಃ | ಆ |
 ಗತ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮರುತಃ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಬುಧ್ನೇ ಪರಸ್ಪರಸಂಘಾತೇಽಪಾಂ ನ ಯಾಮನಿ ಪ್ರವೃದ್ಧಾನಾ-
 ಮುದಕಾನಾಂ ಗಮನ ಇವ ಮಹೀ ಮಹತೀ ಭೂರ್ನ ವಿಠುರ್ಯತಿ | ನ ವ್ಯಥೇ | ನಾಪಿ ಶ್ರಘರ್ಯತಿ |
 ನ ವಿಶೀರ್ಣಾ ಭವತಿ | ಶೀಘ್ರಗತಯೋಽಪಿ ಯೂಯಮೇನಾಂ ನ ಪೀಡಯಧ್ವಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |
 ವಿಶ್ವಪ್ತುರ್ವಿಶ್ವರೂಪೋಽಯಂ ಯಜ್ಞೋ ಯಾಗಸಾಧನಂ ಹವಿರ್ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಮರ್ವಾಗಭಿಮುಖಂ
 ಸು ಸುಷ್ಕಂ ಗಚ್ಛತಿ | ಪ್ರಯಸ್ವಂತೋ ನಾನ್ನವಂತಃ ಪರಿಷ್ಕರ್ತಾರ ಇವ ಸುಖಪ್ರದಾಃ ಸಂತಃ ಸತ್ರಾಚಃ
 ಸಹಾಂಜನಾ ಆ ಗತ | ಆಗಚ್ಛತ | ಸಂಘಾಕಾರೇಣಾಗಚ್ಛತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸತ್ರಗಣಾ ನೈ ಮರುತಃ |
 ತೈ. ಸಂ. ೨-೨-೫-೭ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ) ಅಪಾಂ—ಉದಕಸಂಘಗಳ | ಯಾಮನಿ ನ—ಪ್ರವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿರುವಂತೆಯೇ |
 ಯುಷ್ಮಾಕಂ—ನಿಮ್ಮ | ಬುಧ್ನೇ—ಸಂಘವು ಚಲಿಸುವಾಗಲೂ | ಮಹೀ—ಮಹತ್ತಾದ ಪೃಥ್ವಿಯು |
 ನ ವಿಠುರ್ಯತಿ—ಚಲಿಸುವುದಿಲ್ಲ | ನ ಶ್ರಘರ್ಯತಿ—ಕುಂಠಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ | ವಿಶ್ವಪ್ತುಃ—ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ
 ರೂಪವುಳ್ಳ | ಅಯಂ ಯಜ್ಞಃ—ಈ ಯಜ್ಞವು | ವಃ ಅರ್ವಾಕ್—ನಿಮಗಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಸು—
 ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ | ಪ್ರಯಸ್ವಂತೋ ನ—ಅನ್ನಭರಿತರಾದ ಪುರುಷರಂತೆ (ಸುಖಕಾರಕರಾಗಿ) |
 ಸತ್ರಾಚಃ—ಒಟ್ಟುಗೂಡಿದವರಾಗಿ | ಆ ಗತ—ಬನ್ನಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ಉದಕಸಂಘಗಳು ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ, ಪೃಥ್ವಿಯು ಚಲಿಸದೆಯೂ, ಶೀರ್ಣವಾಗದೆಯೂ
 ಇರುವಂತೆ, ನಿಮ್ಮ ಸಂಘವು ಚಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಹ ಪೃಥ್ವಿಯು ಕಂಪಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅನೇಕ ರೂಪವುಳ್ಳ ಈ ಯಜ್ಞವು
 ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುತ್ತದೆ. ಅನ್ನಭರಿತರಾದ ಪುರುಷರಂತೆ ಸುಖಕಾರಕವಾಗಿ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

In your collision, as in the transit of waters, the earth is not shaken,
 is not shattered; this manifold sacrifice comes towards you; approach
 united as if laden with food.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯೂಯಂ ಧೂರ್ಷು ಪ್ರಯುಜೋ ನ ರತ್ನಿಭಿರ್ಜೋತಿಷ್ಮಂತೋ ನ
ಭಾಸಾ ವ್ಯುಷ್ಟಿಷು |

ಶ್ಯೇನಾಸೋ ನ ಸ್ವಯಶಸೋ ರಿಶಾದಸಃ ಪ್ರವಾಸೋ ನ ಪ್ರಸಿತಾಸಃ ಪರಿ-
ಪ್ರುಷಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯೂಯಂ | ಧೂರ್ಷು | ಪ್ರಯುಜಃ | ನ | ರತ್ನಿಭಿಃ | ಜೋತಿಷ್ಮಂತಃ | ನ | ಭಾಸಾ | ವಿ-
ಉಷ್ಟಿಷು |

ಶ್ಯೇನಾಸಃ | ನ | ಸ್ವಯಶಸಃ | ರಿಶಾದಸಃ | ಪ್ರವಾಸಃ | ನ | ಪ್ರಸಿತಾಸಃ | ಪರಿಪ್ರುಷಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮರುತಃ ಯೂಯಂ ಧೂರ್ಷು ರಥಸಂಬಂಧಿನೀಷು ರತ್ನಿಭಿರ್ಜೋಕ್ತೈಃ ಪ್ರಯುಜಃ
ಪ್ರಯುಕ್ತಾ ಬದ್ಧಾ ಅಶ್ವಾ ಇವ ಪರಿಪ್ರುಷಃ ಪರಿತೋ ಗಂತಾರಃ ಸ್ಥ | ತಥಾ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮಂತೋ ನ
ತೇಜೋವಂತ ಆದಿತ್ಯಾದಯ ಇವ ಭಾಸಾ ಯುಕ್ತಾ ಭವಥ ವ್ಯುಷ್ಟಿಷುಷಃಸೂದಿತಾಸು | ಕಿಂಚ
ಶ್ಯೇನಾಸೋ ನ ಶ್ಯೇನಾ ಇವ ಸ್ವಯಶಸಃ ಸ್ವಾಯತ್ತಯಶಸಃ ತೇ ಯಥಾ ರಿಶಾದಸೋ ರಿಶತಾಮ-
ಸಿತಾರಸ್ತದ್ವದ್ರಿಶಾದಸಃ ಸ್ವಾಯತ್ತಯಶಸಶ್ಚ | ಕಿಂಚ ಪ್ರವಾಸೋ ನ ಪ್ರವಾಸಿನ ಇವ ಪಥಿಕಾ ಇವ
ಪ್ರಸಿತಾಸಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಯಾನಾಃ | ಉಕ್ತರೂಪಾ ಮರುತಃ ಪರಿಪ್ರುಷಃ ಪರಿತೋ ಗಂತಾರೋ ಭವಥ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ), ಯೂಯಂ—ನೀವು | ರತ್ನಿಭಿಃ—ಕಡಿವಾಣಗಳಿಂದ | ಧೂರ್ಷು—ರಥದ
ನೊಗಗಳಿಗೆ | ಪ್ರಯುಜಃ ನ—ಯೋಜಿತವಾದ ಅಶ್ವಗಳಂತೆ | ಪರಿಪ್ರುಷಃ—ಸಂಚರಿಸುವವರಾಗಿದ್ದೀರಿ |
ವ್ಯುಷ್ಟಿಷು—ಉಪಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ | ಜೋತಿಷ್ಮಂತೋ ನ—ತೇಜೋಯುಕ್ತರಾದ ಆದಿತ್ಯರಂತೆ | ಭಾಸಾ—ಕಾಂತಿ
ಯಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾಗಿದ್ದೀರಿ | ಶ್ಯೇನಾಸೋ ನ—ಶ್ಯೇನಪಕ್ಷಿಗಳಂತೆ | ಸ್ವಯಶಸಃ—ಸ್ವಯಂಸಂಪಾದಿತವಾದ
ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿ | ರಿಶಾದಸಃ—ಶತ್ರುನಾಶಕರಾಗಿದ್ದೀರಿ | ಪ್ರವಾಸೋ ನ—ಪಥಿಕರಂತೆ | ಪ್ರಸಿತಾಸಃ—
ಉತ್ತಮವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದೀರಿ.

|| ಧಾರ್ವಾಕ ||

ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ಕಡಿವಾಣಗಳಿಂದ ರಥದ ನೊಗಗಳಿಗೆ ಯೋಜಿತವಾದ ಅಶ್ವಗಳಂತೆ ನೀವು ಸಂಚರಿಸು
ವವರಾಗಿದ್ದೀರಿ. ಉಪಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೇಜೋಯುಕ್ತರಾದ ಆದಿತ್ಯರಂತೆ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದೀರಿ. ಶ್ಯೇನಪಕ್ಷಿಗಳಂತೆ

ಸ್ವಯಂಸಂಪಾದಿತವಾದ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ಶತ್ರುನಾಶಕರಾಗಿದ್ದೀರಿ. ಪಥಿಕರಂತೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದೀರಿ.

English Translation

You (move along) like horses harnessed to the chariot-poles with reins; at break of day you (are endowed) with radiance like the luminaries (of heaven); you are like hawks, like the destroyers of foes, desirous of renown; you cover the ground like travellers, you move everywhere.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ ಯದ್ವಹಧ್ವೇ ಮರುತಃ ಪರಾಕಾದ್ಯೂಯಂ ಮಹಃ ಸಂವರಣಸ್ಯ ವಸ್ತಃ |
ವಿದಾನಾಸೋ ವಸವೋ ರಾಧ್ಯಸ್ಯಾರಾಚ್ಚಿದ್ವೇಷಃ ಸನುತರ್ಯುಯೋತ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ | ಯತ್ | ವಹಧ್ವೇ | ಮರುತಃ | ಪರಾಕಾತ್ | ಯೂಯಂ | ಮಹಃ | ಸಂವರಣಸ್ಯ | ವಸ್ತಃ |
ವಿದಾನಾಸಃ | ವಸವಃ | ರಾಧ್ಯಸ್ಯ | ಆರಾತ್ | ಚಿತ್ | ದ್ವೇಷಃ | ಸನುತಃ | ಯುಯೋತ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮರುತಃ ಯೂಯಂ ಯದ್ಯದಾ ಪರಾಕಾದತ್ಯಂತಂ ದೂರದೇಶಾದ್ವಹಧ್ವೇ ಅಗಚ್ಛಥೆ ತದಾನೀಂ ಮಹೋ ಮಹತ್ಸಂವರಣಸ್ಯ ಸಂವರಣೇಯಂ ರಾಧ್ಯಸ್ಯ ಸಂರಾಧನೀಯಂ ವಸ್ತೋ ವಸು ಧನಂ ವಿದಾನಾಸಃ ಪ್ರಯಚ್ಛಂತೋ ಹೇ ವಸವಃ ಯೂಯಮಾರಾಚ್ಚಿದ್ವಾರಾದೇವ ಯುಯೋತ | ಪೃಥಕ್ಕುರುತ | ಕಾನಿತಿ ಉಚ್ಯತೇ | ದ್ವೇಷೋ ದ್ವೇಷ್ಯಾನ್ ಸನುತರಂತರ್ಹಿತಾನ್ | ನಿಗೂಢಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸನುತರಿತ್ಯಂತರ್ಹಿತನಾಮು ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಮರುತಃ—ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ | ಯೂಯಂ—ನೀವು | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಪರಾಕಾತ್—ಅತ್ಯಂತ ದೂರದೇಶದಿಂದ | ಪ್ರ ವಹಧ್ವೇ—ಬರುವಿರೋ ಆಗಲೇ | ಮಹಃ—ಮಹತ್ತಾದುದು | ಸಂವರಣಸ್ಯ—ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದುದು | ರಾಧ್ಯಸ್ಯ—ಪೂಜ್ಯವಾದುದು ಅದ | ವಸ್ತಃ—ಧನವನ್ನು | ವಿದಾನಾಸಃ—ಕೊಡುತ್ತ | ವಸವಃ—ವಸತಿದಾಯಕರಾದ ನೀವು | ಆರಾಚ್ಚಿತ್—ದೂರದಿಂದಲೇ | ಸನುತಃ—ಗೂಢವಾಗಿ ಅಡಗಿರುವ | ದ್ವೇಷಃ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಯುಯೋತ—ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಿಸಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ನೀವು ಯಾವಾಗ ಅತ್ಯಂತ ದೂರದೇಶದಿಂದ ಬರುವಿರೋ, ಆಗಲೇ, ಮಹತ್ತಾದುದನ್ನಾ ಅಪೇಕ್ಷಿತವೂ, ಪೂಜ್ಯವೂ ಆದ ಧನವನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಡುತ್ತ ವಸತಿದಾಯಕರಾದ ನೀವು ಗೂಢವಾಗಿ ಅಡಗಿರುವ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದೂರದಿಂದಲೇ ಓಡಿಸಿರಿ.

English Translation

When, Maruts, you come from a distance, then, Vasus, distributors of abundant, desirable, coveted wealth, you scatter afar our concealed foes.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯ ಉದ್ಯಚಿ ಯಜ್ಞೇ ಅಧ್ವರೇಷ್ಠಾ ಮರುದ್ಭ್ಯೋ ನ ಮಾನುಷೋ
ದದಾಶತ್ |

ರೇವತ್ಸ ವಯೋ ದಧತೇ ಸುವೀರಂ ಸ ದೇವಾನಾಮಪಿ ಗೋಪೀಥೇ ಅಸ್ತು ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಃ | ಉತ್ಯಚಿ | ಯಜ್ಞೇ | ಅಧ್ವರೇಷ್ಠಾಃ | ಮರುತ್ಯಭ್ಯಃ | ನ | ಮಾನುಷಃ | ದದಾಶತ್ |
ರೇವತ್ | ಸಃ | ವಯಃ | ದಧತೇ | ಸುವೀರಂ | ಸಃ | ದೇವಾನಾಂ | ಅಪಿ | ಗೋಪೀಥೇ | ಅಸ್ತು ||೭||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಧ್ವರೇಷ್ಠಾ ಯಾಗೇ ಸೀದನ್ಮಾನುಷೋ ಯೋ ಯಜಮಾನೋ ಯಜ್ಞ ಉದ್ಯಚಿ ಸತಿ |
ಋಕ್ಕಬ್ಜೇನ ಸ್ತೋತ್ರಮುಪಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಯಜ್ಞೇ ಸಮಾಪ್ತಸ್ತುತಿರ್ಕೇ ಸತಿ ಸಂಪೂರ್ಣೇ ಸತಿ ಮರುದ್ಭ್ಯೋ
ನ ಮರುದ್ಭ್ಯ ಇವಾನ್ಯೇಷಾಮಧ್ವರ್ಯುಭ್ಯ ಋತ್ವಿಗಾದಿಭ್ಯೋ ದದಾಶತ್ ದದಾಶತ್ | ಯದ್ವಾ |
ಯಜ್ಞ ಉದ್ಯಚ್ಯುಪಕ್ರಾಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಮರುದ್ಭ್ಯ ಇವಾನ್ಯಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯ ದದಾಶತ್
ದದಾತಿ | ಸ ಯಜಮಾನೋ ರೇವದ್ಧನವತ್ಸುವೀರಂ ತೋಭನಪುತ್ರಾದ್ಯುಪೇತಂ ವಯೋಽನ್ಯಂ ದಧತೇ |
ಧಾರಯತಿ || ವ್ಯತ್ಯಯೇನೈಕವಚನಂ || ಸ ದೇವಾನಾಮಿಂದ್ರಾದೀನಾಮಪಿ ಗೋಪೀಥೇ ಸೋಮ
ಪಾನೇಽಸ್ತು | ಭವತು ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಧ್ವರೇಷ್ಠಾಃ—ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ | ಯಃ ಮಾನುಷಃ—ಯಾವ ಯಜಮಾನನು | ಯಜ್ಞೇ—
ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಉದ್ಯಚಿ—ಸಮಾಪ್ತಕಾಲದ ಸ್ತುತಿಯು ಪರಿತವಾದಾಗ | ಮರುದ್ಭ್ಯೋ ನ—ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ

ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವಂತೆ ! ದದಾತತ್—ಮುಪ್ಪಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವನೋ ! ಸಃ—ಅದೇ ಯಜಮಾನನು !
ರೇವತ್—ಧನಯುಕ್ತವಾದುದೋ ! ಸುವೀರಂ—ವೀರಪುತ್ರರಿಂದ ಕೂಡಿದುದೋ ಆದ ! ವಯಃ—ಅನ್ನವನ್ನು !
ದಧತೇ—ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ! ಸಃ—ಅವನು ! ದೇವಾನಾಂ—ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ! ಗೋಪೀಥೇ ಅಹಿ—
ಸೋಮಪಾನಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ! ಅಸ್ತು—ಕರ್ಮನಿರತನಾಗಿರಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಮಾಪ್ತಿ ಕಾಲದ ಸ್ತುತಿಯು ಪರಿತವಾದಾಗ
ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವಂತೆ ಮುಪ್ಪಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವನೋ, ಅದೇ ಯಜಮಾನನು
ಧನಯುಕ್ತವಾದುದೋ, ವೀರಪುತ್ರರಿಂದ ಕೂಡಿದುದೋ ಆದ ಅನ್ನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ
ಸೋಮಪಾನಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಕರ್ಮನಿರತನಾಗಿರಲಿ.

English Translation

The worshipper who engaged in worship at the sacrifice, accompanied
with praise, presents donations (to the priests) as if to the Maruts, he
enjoys food with riches, and male progeny ; may he be present at the god's
Soma-drinking.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತೇ ಹಿ ಯಜ್ಞೇಷು ಯಜ್ಞಿಯಾಸ ಊಮಾ ಅದಿತ್ಯೇನ ನಾನ್ನಾ ಶಂಭ-
ವಿಷ್ಣಾಃ |

ತೇ ನೋವಂತು ರಥತೂರ್ಮನೀಷಾಂ ಮಹಶ್ಚ ಯಾಮನ್ನಧ್ವರೇ ಚಕಾನಾಃ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತೇ | ಹಿ | ಯಜ್ಞೇಷು | ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ | ಊಮಾಃ | ಅದಿತ್ಯೇನ | ನಾನ್ನಾ | ಶಂಭವಿಷ್ಣಾಃ |

ತೇ | ನಃ | ಅವಂತು | ರಥತೂರ್ಮನೀಷಾಂ | ಮಹಃ | ಚ | ಯಾಮನ್ | ಅಧ್ವರೇ | ಚಕಾನಾಃ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತೇ ಹಿ ತೇ ಖಲು ಯಜ್ಞೇಷು ಯಾಗೇಷು ಯಜ್ಞಿಯಾಸೋ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಾ ಯಷ್ಟನ್ನಾ
ಊಮಾ ಅವಿತಾರ ಅದಿತ್ಯೇನ ನಾನ್ನಾದಿತ್ಯಸಂಬಂಧಿನೋದಕೇನ ಶಂಭವಿಷ್ಣಾಃ ಸುಖಸ್ಯ ಭಾವಯಿತಾರಃ |
ಯದ್ವಾ | ಅದಿತ್ಯಾಖ್ಯೇನ ನಾನ್ನಾದಿತ್ಯನಾಮಕೇನ ದೇವೇನ ಸಹ ಶಂಭವಿಷ್ಣಾಃ | ತೇ ಮರುತೋ

ನೋಸ್ಮಾನವಂತು | ರಥತೋ ರಥತುರೋ ರಥಸ್ಯ ಯಜ್ಞಗಮನಸಾಧನಸ್ಯ ತ್ವರಯಿತಾರಃ ಸಂತೋ
ಮನೀಷಾಂ ಸ್ತುತಿಮವಂತು | ರಕ್ಷಂತು | ಕೀದೃಶಾಸ್ತೇ | ಅಧ್ವರೇ ಯಾಮನ್ಯಾಗಗಮನೇ ಮಹೋ
ಮಹದ್ಧವಿಶ್ವಕಾನಾಃ ಕಾಮಯಮಾನಾಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ತೇ ಹಿ—ಅದೇ ಮರುತ್ತುಗಳು | ಯಜ್ಞೇಷು—ಯಾಗಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ | ಯಜ್ಞೇಯಾಃ—ಪೂಜಾರ್ಹ
ರಾಗಿಯೂ | ಊನಾಃ—ರಕ್ಷಕರಾಗಿಯೂ | ಅದಿತ್ಯೇನ ನಾಮ್ನಾ—ಅದಿತ್ಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ಉದಕದೊಡನೆ
ಕೂಡಿ | ಶಂಭವಿಷ್ಣಾಃ—ಸುಖಕರರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ | ತೇ—ಅದೇ ಮರುತ್ತುಗಳು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು |
ಅವಂತು—ರಕ್ಷಿಸಲಿ | ರಥತೋ—ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ರಥವನ್ನು ಓಡಿಸುವವರೂ | ಅಧ್ವರೇ—ಯಾಗದಲ್ಲಿ |
ಯಾಮನ್—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವಾಗ | ಮಹಃ—ಮಹತ್ತಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಚಕಾನಾಃ—ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರೂ
ಅದ ಮರುತ್ತುಗಳು | ಮನೀಷಾಂ—ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಸಫಲಗೊಳಿಸಲಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಮರುತ್ತುಗಳು ಯಾಗಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜಾರ್ಹರಾಗಿಯೂ, ರಕ್ಷಕರಾಗಿಯೂ, ಅದಿತ್ಯಸಂಬಂಧವಾದ ಉದಕ
ದೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಸುಖಕರರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ಮರುತ್ತುಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ
ರಥವನ್ನು ಓಡಿಸುವವರೂ, ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರೂ ಅದ ಅದೇ ಮರುತ್ತುಗಳು ನಮ್ಮ
ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಸಫಲಗೊಳಿಸಲಿ.

English Translation

May those protecting deities who are entitled to be worshipped at sacrifices, who under the name of Adityas are the bestowers of felicity, may they (the Maruts) accelerating their chariots, and desirous of the ample (oblation), upon their arrival at the sacrifice protect our praise.

ಎಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಃ ।

ವಿಪ್ರಾಸ ಇತ್ಯಪ್ಪರ್ಚಂ ದಶಮಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಪಂಚಮ್ಯಾದ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತ್ರೋ ದ್ವಿತೀಯಾ ಚೇತಿ
ಚತಸ್ತೋ ಜಗತ್ಯಃ | ತಿಷ್ಠಾಕ್ಷತಸ್ರಸ್ತ್ರಿಸ್ಪೃಭಃ | ಪೂರ್ವವದ್ಯುಷಿದೇವತೇ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ |
ವಿಪ್ರಾಸೋ ದ್ವಿತೀಯಾ ಪಂಚಮ್ಯಾದ್ಯಾಕ್ಷತಿಸ್ತ್ರೋ ಜಗತ್ಯ ಇತಿ || ಗತೋ ವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ವಿಪ್ರಾಸಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಅರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ
ಎಂಟು ಪುಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ ಪುಷಿದೇವತೆಗಳು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಐದು,

ಅರು, ಏಳು ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯ ಬುಕ್ಕುಗಳು ಜಗತೀಭಂದಸ್ತವು. ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕು ಬುಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಠಪ್ ಭಂದ ಸ್ತವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ವಿಪ್ರಾಸೋ ದ್ವಿತೀಯಾ ಪಂಚಮ್ಯಾದ್ಯಾಕ್ಷ ತ್ರಿಸೋ ಜಗತ್ಯಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸೂಕ್ತ—೭೮

ಮಂಡಲ—೧೦ || ಅನುವಾಕ—೬ || ಸೂಕ್ತ—೭೮ ||

ಅಷ್ಟಕ—೮ || ಅಧ್ಯಾಯ—೩ || ವರ್ಗ—೧೨, ೧೩ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಬುಕ್ಕುಂಚ್ಚಿ—೮ ||

ಋಷಿ—ಸ್ಯೂಮರಶ್ಮಿಭಾರ್ಗವಃ ||

ದೇವತಾ—ಮರುತಃ ||

ಪಂದಃ—೧, ೩, ೪, ೮. ತ್ರಿಷ್ಠಪ್ ೧, ೨, ೩-೨. ಜಗತೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಪ್ರಾಸೋ ನ ಮನ್ಮಥಿಃ ಸ್ವಾಧ್ಯೋ ದೇವಾವ್ರೋ ೩ ನ ಯಜ್ಞೈಃ ಸ್ವಪ್ತಸಃ |

ರಾಜಾನೋ ನ ಚಿತ್ರಾಃ ಸುಸಂದೃಶಃ ಕ್ಷಿತೀನಾಂ ನ ಮರ್ಯಾ ಅರೇಪಸಃ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಪ್ರಾಸಃ | ನ | ಮನ್ಮಥಿಃ | ಸ್ವಾಧ್ಯಃ | ದೇವಾವ್ರಃ | ನ | ಯಜ್ಞೈಃ | ಸ್ವಾಪ್ತಸಃ |

ರಾಜಾನಃ | ನ | ಚಿತ್ರಾಃ | ಸುಸಂದೃಶಃ | ಕ್ಷಿತೀನಾಂ | ನ | ಮರ್ಯಾ | ಅರೇಪಸಃ || ೧ ||

|| ಸಾಯಜಭಾಷಂ ||

ವಿಪ್ರಾಸೋ ನ ವಿಪ್ರಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಇವ ತೇ ಯಥಾ ಮನ್ಮಥಿಃ ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಸ್ವಾಧ್ಯಃ ಶೋಭನಾ-
ಧ್ಯಾನಾ ಭವಂತಿ ಏವಂ ಮರುತೋಽಪ್ಯಸ್ತದೀಯೈರ್ಮನ್ಮಥಿರ್ಮನನೀಯೈಃ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಸ್ವಾಧ್ಯಃ
ಸುಮನಸೋ ಭವಂತಿ | ಅಥವಾ ಮನ್ಮಥಿಃ ಸ್ತೋತ್ರೈರ್ಯುಕ್ತಾ ವಿಪ್ರಾಸೋ ನ ಮೇಧಾವಿನಃ
ಸ್ತೋತಾರ ಇವ ಸ್ವಾಧ್ಯೋ ಯಜ್ಞೇ ಯಜಮಾನೇ ವಾ ಸುಧ್ಯಾನಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಯಜ್ಞೈ-
ರ್ಯಾಗೈರ್ದೇವಾವ್ರೋ ನ ದೇವಾನಾಂ ತರ್ಪಯಿತಾರೋ ಯೇ ಯಜಮಾನಾ ಇವ ಸ್ವಪ್ತಸಃ | ಅಪ್ನ
ಇತಿ ಕರ್ಮನಾಮ | ಶೋಭನಕರ್ಮಣಃ | ತೇ ಯಥಾ ಕರ್ಮಸು ವ್ಯಾಪೃತಾ ಭವಂತಿ ತದ್ವದ್ವೃಷ್ಟಿ-
ಪ್ರದಾನಾದಿಕರ್ಮಸು ವ್ಯಾಪೃತಾ ಭವಂತಿ | ರಾಜಾನೋ ನ ಮೂರ್ಧಾಭಿಷಿಕ್ತಾಃ ಕ್ಷಿತಿಸತಯ ಇವ
ಚಿತ್ರಶ್ಚಾಯನೀಯಾಃ ಪೂಜನೀಯಾಃ | ಯದ್ವಾ ಚಿತ್ರಭರಣಾಃ | ತಥಾ ಸುಸಂದೃಶಃ ಸುಷ್ಕ
ದರ್ಶನೀಯಾಃ | ತಥಾ ಕ್ಷಿತೀನಾಂ ನಿನಾಸಾನಾಂ ಸ್ವಾಮಿನೋ ಮರ್ಯಾ ನ ಮನುಷ್ಯಾ ಇವಾರೇಪ-

ಸೋಪಾಪಾಃ | ಯಥಾ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಾರ್ಥಮನ್ಯತ್ರಾಗತ್ವಾ ಸ್ವಗೃಹ ಏವಾನುತಿಷ್ಠಂತೋ ನಿರ್ದೋಷಾ
ಭವಂತಿ ತಾದೃಶಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಈದೃಶಾಃ ಶೋಭಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

(ಮರುತಃ—ಮರುತ್ತುಗಳು) | ವಿಸ್ತಾಸೋ ನ—ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋಷಿಗಳಂತೆ | ಮನ್ಮಥಿಃ—
ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ | ಸ್ವಾಧ್ಯಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಧ್ಯಾನವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದಾರೆ | ಯಜ್ಞೈಃ—ಯಾಗಗಳಿಂದ |
ದೇವಾವೋ ನ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವ ಯಜಮಾನರಂತೆ | ಸ್ವಪ್ನಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವ
ರಾಗಿದ್ದಾರೆ | ರಾಜಾನೋ ನ—ರಾಜರುಗಳಂತೆ | ಚಿತ್ರಾಃ—ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಆಭರಣಗಳುಳ್ಳವರೂ |
ಸುಸಂದೃಶಃ—ಅಕರ್ಷಕವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ | ಕ್ಷೀತೀನಾಂ—ಗೃಹಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯರಾದ |
ಮರ್ಯಾಃ ನ—ಮಾನವರಂತೆ | ಅರೇಪಃ—ಪಾಪರಹಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮರುತ್ತುಗಳು ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋಷಿಗಳಂತೆ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉತ್ತಮಧ್ಯಾನವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದಾರೆ.
ಯಾಗಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವ ಯಜಮಾನರಂತೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ರಾಜರು
ಗಳಂತೆ ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಆಭರಣಗಳುಳ್ಳವರೂ, ಅಕರ್ಷಕವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಗೃಹಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯರಾದ
ಮಾನವರಂತೆ ಪಾಪರಹಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

English Translation

They (the Maruts) are like Brahmins sanctified by pious praises, they are institutors of holy rites like the propitiators of the gods by sacrifices; decked with various ornaments, and handsome like kings, devoid of sin like men (who are the lords) of habitations.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಅಗ್ನಿರ್ನ ಯೇ ಭ್ರಾಜಸಾ ರುಕ್ಮವಕ್ಷಸೋ ವಾತಾಸೋ ನ ಸ್ವಯುಜಃ ಸದ್ಯ-

ಊತಯಃ |

ಪ್ರಜ್ಞಾ ತಾರೋ ನ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ ಸುನೀತಯಃ ಸುಶರ್ಮಾಣೋ ನ ಸೋಮಾ
ಯುತಂ ಯತೇ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠ ||

ಅಗ್ನಿಃ | ನ | ಯೇ | ಭ್ರಾಜಸಾ | ರುಕ್ಮವಕ್ಷಸಃ | ವಾತಾಸಃ | ನ | ಸ್ವಯಂಜಃ | ಸದ್ಯೂಲೂತಯಃ |
ಪ್ರಜ್ಞಾತಾರೋ | ನ | ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ | ಸುನೀತಯಃ | ಸುಶರ್ಮಾಣಃ | ನ | ಸೋಮಾಃ | ಯತಂ |
ಯತೇ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೇ ಮರುತೋಽಗ್ನಿನಾಗ್ನಿರಿವ ಸ ಯಥಾ ಭ್ರಾಜಸಾ ತೇಜಸಾ ಶೋಭತೇ ತದ್ವದ್ಭ್ರಾಜಸಾ
ಯುಕ್ತಾಃ ಕಂಚಿ ರುಕ್ಮವಕ್ಷಸೋ ರುಕ್ಮಾಲಂಕೃತವಕ್ಷಸ್ವಾ ವಾತಾಸೋ ನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾತಾ ಇವ ಸ್ವಯಂಜಃ
ಸ್ವಯಂಯುಜ್ಯಮಾನಾಃ ಸದ್ಯೂಲೂತಯಃ ಸದ್ಯೂಲಗಮನಾಃ ಪ್ರಜ್ಞಾತಾರೋ ನ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಜ್ಞಾತಾರೋ
ಜ್ಞಾನಿನ ಇವ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ ಪೂಜ್ಯಾಃ ಸುನೀತಯಃ ಸುನಯನಾಃ ಸುಶರ್ಮಾಣೋ ನ ಸೋಮಾಃ ಸುಸುಖಾಃ
ಸೋಮಾ ಇವ ತೇ ಯೂಯನ್ಯತಂ ಯತೇ ಯಜ್ಞಂ ಗಚ್ಛತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ಗಚ್ಛತೇತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ) ಅಗ್ನಿನಃ—ಅಗ್ನಿಯಂತೆ | ಭ್ರಾಜಸಾ—ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ |
ರುಕ್ಮವಕ್ಷಸಃ—ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಕ್ಷಸ್ಸುಳ್ಳವರೂ | ವಾತಾಸೋ ನ—ವಾಯುಗಳಂತೆ
ಸ್ವಯಂಜಃ—ಸ್ವಯಂಪ್ರೇರಿತರೂ | ಸದ್ಯೂಲೂತಯಃ—ಶೀಘ್ರವಾದ ರಕ್ಷಕರೂ | ಪ್ರಜ್ಞಾತಾರೋ ನ—ಜ್ಞಾನಿ
ಗಳಂತೆ | ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ—ಪೂಜ್ಯರೂ | ಸುನೀತಯಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರೂ | ಸುಶರ್ಮಾಣಃ—
ಉತ್ತಮವಾದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ | ಸೋಮಾಃ ನ—ಸೋಮಗಳಂತೆ ಇರುವರೂ ಆದ ನೀವು | ಯತಂ
ಯತೇ—ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿಗೆ ಬನ್ನಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ, ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಅಲಂಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ
ವಕ್ಷಸ್ಸುಳ್ಳವರೂ, ವಾಯುಗಳಂತೆ ಸ್ವಯಂಪ್ರೇರಿತರೂ, ಶೀಘ್ರವಾದ ರಕ್ಷಕರೂ, ಜ್ಞಾನಿಗಳಂತೆ ಪೂಜ್ಯರೂ ಮತ್ತು
ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರೂ, ಸೋಮಗಳಂತೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಸುಖಪ್ರದರೂ ಆದ ನೀವು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸತಕ್ಕ
ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿಗೆ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

(You) who like Agni (are endowed) with splendour, who have golden
ornaments upon your breasts, who like the winds (are) self-yoked, swift-
moving, who like the extremely wise (are) venerable and able guides, and
like the Soma-juices the givers of delight, (you come) to the (worshipper)
going to the sacrifice.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಪಿಠದಲ್ಲಿರುವ—ಅಗ್ನಿನಯೇ ಭ್ರಾಜಸಾ ರುಕ್ಮವಕ್ಷಸಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು—ಅಗ್ನಿರಿವೆಯೇ ಮರುತೋ ಭ್ರಾಜಮಾನಾ ರೋಚಿಷ್ಣುರಸ್ಯಾ ಭ್ರಾಜಸ್ವಂತೋ ರುಕ್ಮವಕ್ಷಸಃ (ನಿ. ೩. ೧೫) ಎಂದರೆ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವರು, ಎದೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಚಿನ್ನದ ಅಭರಣಗಳಿಂದಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಕಾಂತಿಯಿಂದಲೂ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವವರು ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ವಾತಾಸೋ ನ ಯೇ ಧುನಯೋ ಜಿಗತ್ಸುನೋಗ್ನೀನಾಂ ನ ಜಿಹ್ವಾ ವಿರೋ-
ಕಿಣಃ ।

ವರ್ಮಣ್ವಂತೋ ನ ಯೋಧಾಃ ಶಿಮಿವಂತಃ ಪಿತ್ತ್ವಣಾಂ ನ ಶಂಸಾಃ ಸುರಾ-
ತಯಃ ॥ ೩ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ವಾತಾಸಃ । ನ । ಯೇ । ಧುನಯಃ । ಜಿಗತ್ಸುನಃ । ಅಗ್ನೀನಾಂ । ನ । ಜಿಹ್ವಾಃ । ವಿರೋಕಿಣಃ ।

ವರ್ಮಣ್ವಂತಃ । ನ । ಯೋಧಾಃ । ಶಿಮಿವಂತಃ । ಪಿತ್ತ್ವಣಾಂ । ನ । ಶಂಸಾಃ । ಸುರಾತಯಃ ॥ ೩ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಯೇ ಮರುತೋ ವಾತಾಸೋ ನ ವಾಯವ ಇವ ಧುನಯಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ಕಂಪಯಿತಾರೋ ಜಿಗತ್ಸುನೋ ಗಮನಶೀಲಾಃ । ಅತ್ರ ಮಾರುತೇ ಸೂಕ್ತೇ ಮರುತಾನೇವ ದೃಷ್ಟಾಂತಕಥನಂ ಸಂಚರಣ-
ಸ್ವಭಾವವಾಯುಪದಾರ್ಥತದಭಿನಾನಿದೇವತಾಭೇದೇನಾವಿರುದ್ಧಂ । ತಥಾಗ್ನೀನಾಂ ನ ಜಿಹ್ವಾ ಅಗ್ನೀನಾಂ
ಜ್ವಾಲಾ ಇವ ವಿರೋಕಿಣೋ ವಿರೋಚನಶೀಲಮುಖಾಃ । ತಥಾ ವರ್ಮಣ್ವಂತೋ ನ ಯೋಧಾಃ
ಕವಚಿನೋ ಯೋದ್ಧಾರ ಇವ ಶಿಮಿವಂತಃ ಶೌರ್ಯಕರ್ಮವಂತಃ । ತಥಾ ಪಿತ್ತ್ವಣಾಂ ನ ಶಂಸಾಃ
ಪಿತ್ತ್ವಣಾಂ ಜನಕಾನಾಂ ಶಂಸಾ ವಾಚ ಇವ ಸುರಾತಯಃ ಸುದಾನಾಃ । ಏವಮುಹಾನುಭಾವಾ ಏತೇ
ಮರುತೋಽಸ್ಮದ್ಭಜ್ಮನಾಗಚ್ಛಂತು ॥

। ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಯೇ—ಯಾವ ಮರುತ್ತುಗಳು । ವಾತಾಸೋ ನ—ವಾಯುಗಳಂತೆ । ಧುನಯಃ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು
ನಡೆಗಿಸುವವರೂ । ಜಿಗತ್ಸುನಃ—ಗಮನಶೀಲರಾದ । ಅಗ್ನೀನಾಂ—ಅಗ್ನಿಗಳ । ಜಿಹ್ವಾ ನ—ಜ್ವಾಲೆಗಳಂತೆ ।

ವಿರೋಕಿಣಃ—ತೇಜೋಯುತರೂ | ವರ್ತುಣ್ಣಂತಃ—ಕವಚವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ | ಯೋಧಾಃ ನ—ಯೋಧರಂತೆ | ಶಿವೀವಂತಃ—ಶೌರ್ಯಕರ್ಮವುಳ್ಳವರೂ | ಪಿತ್ವಣಾಂ—ಪಿತೃಗಳ | ತಂಸಾಃ ನ—ಸ್ತುತಿಗಳಂತೆ | ಸುರಾತಯಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ದಾನವಂತರೂ ಆಗಿರುವರೋ ಆ ಮರುತ್ತುಗಳು ದಯಮಾಡಲಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ವಾಯುಗಳಂತೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಡಗಿಸುವವರೂ, ಗಮನಶೀಲರೂ, ಅಗ್ನಿಗಳ ಜ್ವಾಲೆಗಳಂತೆ ತೇಜೋಯುತರೂ, ಕವಚವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಯೋಧರಂತೆ ಶೌರ್ಯಕರ್ಮವುಳ್ಳವರೂ, ಪಿತೃಗಳ ಸ್ತುತಿಗಳಂತೆ ಉತ್ತಮವಾದ ದಾನವಂತರೂ ಆಗಿರುವ ಆ ಮರುತ್ತುಗಳು ದಯಮಾಡಲಿ

English Translation

(The Maruts), who like the winds cause (the foes) to tremble and move swift; blazing like the flames of fires, (who are) the achievers of heroic deeds like warriors clad in mail; munificent donors like the praises of ancestors.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ರಥಾನಾಂ ನ ಯೇರಾಃ ಸನಾಭಯೋ ಜಿಗೀವಾಂಸೋ ನ ಶೂರಾ ಅಭಿ-
ದ್ಯವಃ |

ವರೇಯವೋ ನ ಮರ್ಯಾ ಘೃತಪುಷ್ಪಾಭಿಸ್ತರ್ತಾರೋ ಅರ್ಕಂ ನ
ಸುಷ್ಪಭಃ || ೪ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ರಥಾನಾಂ | ನ | ಯೇ | ಆರಾಃ | ಸನಾಭಯಃ | ಜಿಗೀವಾಂಸಃ | ನ | ಶೂರಾಃ | ಅಭಿದ್ಯವಃ |

ವರೇಯವಃ | ನ | ಮರ್ಯಾಃ | ಘೃತಪುಷ್ಪಃ | ಅಭಿಸ್ತರ್ತಾರಃ | ಅರ್ಕಂ | ನ | ಸುಷ್ಪಭಃ || ೪ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ರಥಾನಾಂ ನ ರಥಚಕ್ರಾಣಾಮಿನಾರಾಃ ತೇ ಯಥಾ ಬಹವೋಽಪಿ ಸನಾಭಯಃ ಸಮಾನನಾಭಯೋ ಭವಂತಿ ತದ್ವದ್ಯೇ ಪರಸ್ಪರಂ ಸನಾಭಯಃ ಸಮಾನಬಂಧನಾ ಏಕಸ್ಥಿನ್ನೇವಾಂತರಿಕ್ಷೇ ವರ್ತಮಾನಾಃ | ಪರಸ್ಪರಂ ಬಂಧುಭೂತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಜಿಗೀವಾಂಸೋ ನ ಶೂರಾ ಜಯಶೀಲಾಃ

ತೂರಾ ಇನಾಭಿದ್ಯವೋಭಿಗತದೀಪ್ತಯಃ ಕಿಂಚ ವರೇಯವೋ ನ ಮರ್ಯಾ ವೃತಂ ವರಂ ಪರಸ್ತೈ
ಪ್ರದಾತುಮಿಚ್ಛಂತೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಇವ ಘೃತಪುಷ ಉದಕಸೇಕ್ತಾರಃ | ಉದಕಪೂರ್ವಂ ಹಿ ವರಾಣಿ
ವಸೂನಿ ದೀಯಂತೇ ನಿಯಮೇನ | ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಪ್ರದಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಾಭಿಸ್ಪರ್ಶಾರೋಕ್ತಕಂ
ನಾರ್ಕಮರ್ಚನೀಯಂ ಸ್ತೋತ್ರಮಭಿಸ್ಪರ್ಶಾರೋಭಿತಃ ಶಬ್ದಯಿತಾರೋ ವಂದಿನ ಇವ ಸುಷ್ಪಭಃ
ಸುತಬ್ಧಾಃ ||

। ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥಃ ।

ರಥಾನಾಂ—ರಥಗಳ ಚಕ್ರಗಳ | ಆರಾಃ ನ—ಆರೆಯ ಕಡ್ಡಿಗಳಿಗಿರುವಂತೆ | ಸ ನಾಭಯಃ—ಸಮಾನ
ವಾದ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವರೂ | ಯೇ—ಯಾರು | ತೂರಾಃ ನ—ತೂರರಂತೆ | ಜಿಗೀವಾಂಸಃ—ಜಯಶೀಲರೂ |
ಅಭಿದ್ಯವಃ—ಪ್ರಕಾಶಯುತರೂ ಆಗಿರುವರೋ ಅವರೂ | ವರೇಯವಃ - ಉದಾರಿಗಳಾದ | ಮರ್ಯಾಃ ನ—
ಮಾನವರಂತೆ | ಘೃತಪುಷಃ—ಅಧಿಕವಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವವರೂ | ಅಕಂ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು |
ಅಭಿಸ್ಪರ್ಶಾರೋ ನ—ಪಠಿಸತಕ್ಕ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರಂತೆ | ಸುಷ್ಪಭಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಯುಳ್ಳವರೂ ಆಗಿರು
ವರೋ ಆ ಮರುತ್ತುಗಳು ದಯಮಾಡಲಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಯಾವ ಮರುತ್ತುಗಳು ರಥ ಚಕ್ರಗಳ ಆರೆಯ ಕಡ್ಡಿಗಳಿಗಿರುವಂತೆ ಒಂದೇ ನಾಭಿಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವರೂ (ಸಮಾನ
ವಾದ ಬಂಧುತ್ವಯುಕ್ತರೂ) ತೂರರಂತೆ ಜಯಶೀಲರೂ ಪ್ರಕಾಶಯುತರೂ, ಉದಾರಿಗಳಾದ ಮಾನವರಂತೆ ಅಧಿಕ
ವಾಗಿ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವನ್ನು ಸುರಿಸುವವರೂ, ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪಠಿಸತಕ್ಕ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರಂತೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಯುಳ್ಳ
ವರೂ ಆಗಿರುವರೋ, ಆ ಮರುತ್ತುಗಳು ದಯಮಾಡಲಿ.

English Translation

Who (are) united to a common centre like the spokes (of the wheels)
of chariots, brilliant like victorious heroes, sprinkling water like benevolent
men, sweet-voiced like men who recite praise.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅಶ್ವಾಸೋ ನ ಯೇ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ ಆಶವೋ ದಿಧಿಷವೋ ನ ರಥೈಃ ಸುದಾನವಃ |
ಆಪೋ ನ ನಿಮ್ನೈರುದಭಿರ್ಜಿಗತ್ಸವೋ ವಿಶ್ವರೂಪಾ ಅಂಗಿರಸೋ ನ
ಸಾಮುಭಿಃ || ೫ ||

। ಸದಪಾಠಃ ।

ಅಶ್ವಾಸಃ | ನ | ಯೇ | ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ | ಆಶವಃ | ದಿಧಿಷವಃ | ನ | ರಥೈಃ | ಸುದಾನವಃ |
ಆಪಃ | ನ | ನಿಮ್ನೈಃ | ಉದಭಿಃ | ಜಿಗತ್ಸವಃ | ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ | ಅಂಗಿರಸಃ | ನ | ಸಾಮುಭಿಃ || ೫ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಯೇ ಮರುತೋಽಶ್ವಾಸೋ ನಾಶ್ವಾ ಇವ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ ಪ್ರಶಸ್ತಮಾ ಆಶವಃ ಶೀಘ್ರಗಮನಾಃ । ತಥಾ ದಿಧಿಷವೋ ನ ವಸೂನಾಂ ಧಾರಕಾ ಇವ ರಥ್ಯೋ ರಥಸ್ವಾಮಿನಃ ಸುದಾನವಃ ಸುದಾನಾಃ । ತಥಾವೋ ನಾಪ ಇವ ನಿವ್ವೈಃ ಪ್ರವಣಗೈರುದಭಿರುದಕ್ಯೈಃ ಸಹ ಜಿಗತ್ಸವೋ ಗಮನಶೀಲಾಃ । ತಥಾ ವಿಶ್ವರೂಪಾ ನಾನಾರೂಪಾಃ ಸಾಮುಭಿಯುಕ್ತಾ ಅಂಗಿರಸೋ ನಾಂಗಿರಸ ಇವ । ಸರ್ವದಾ ಸಾಮಗಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಯೇ—ಯಾವ ಮರುತ್ತುಗಳು । ಅಶ್ವಾಸೋ ನ—ಅಶ್ವಗಳಂತೆ । ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ—ಪ್ರಶಸ್ತರೂ । ಆಶವಃ—ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಗಳೂ । ದಿಧಿಷವೋ ನ—ಧನಿಕರಂತೆ । ರಥ್ಯಃ—ರಥಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನರೂ । ಸುದಾನವಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ದಾನವುಳ್ಳವರೂ । ನಿವ್ವೈಃ—ತಗ್ಗುಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ । ಉದಭಿಃ—ಉದಕಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ । ಅಪೋ ನ—ನದಿಗಳಂತೆ । ಜಿಗತ್ಸವಃ—ಗಮನಶೀಲರೂ । ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ—ನಾನಾ ರೂಪವುಳ್ಳವರೂ । ಅಂಗಿರಸೋ ನ—ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಂತೆ । ಸಾಮುಭಿಃ—ಸಾಮಗಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ ಆಗಿರುವರೋ, ಆ ಮರುತ್ತುಗಳು ದಯಮಾಡಲಿ.

। ಛಾಂದಾರ್ಥಃ ॥

ಅಶ್ವಗಳಂತೆ ಪ್ರಶಸ್ತರೂ, ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಗಳೂ, ಧನಿಕರಂತೆ ರಥಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನರೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ದಾನವುಳ್ಳವರೂ, ತಗ್ಗುಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಪ್ರವಾಹಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ನದಿಗಳಂತೆ ಗಮನಶೀಲರೂ, ನಾನಾರೂಪವುಳ್ಳವರೂ, ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಂತೆ ಸಾಮಗಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಲಿ.

English Translation

Who (are) most excellent, and swift like horses, lords of cars and munificent like the possessors of wealth, swiftly moving like rivers with water flowing from a height, (accompanied) everywhere with hymns like the multifarious Angirasas.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಗ್ರಾ॑ವಾ॒ಣೋ॑ ನ ಸೂ॒ರಯಃ॑ ಸಿಂಧು॑ಮಾತರ ಆದ॒ದಿ॒ರಾಸೋ॑ ಅದ್ರ॑ಯೋ ನ
ವಿ॒ಶ್ವ॑ಹಾ ।

ತಿ॒ತೂಲಾ॑ ನ ಕ್ರೀ॒ಳಯಃ॑ ಸು॒ಮಾತ॑ರೋ ಮಹಾ॒ಗ್ರಾ॒ವೋ॑ ನ ಯಾಮು॑ನ್ನತ
ತ್ವಿ॒ಷಾ ॥ ೬ ॥

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಗ್ರಾ¹ವಾಣಃ | ನ | ಸೂ²ರಯಃ | ಸಿಂ³ಧುಮಾತರಃ | ಅ⁴ದ⁵ದಿ⁶ರಾಸಃ | ಅ⁷ದ್ರ⁸ಯಃ | ನ | ವಿ⁹ಶ್ವ¹⁰ಹಾ |

ಶಿ¹¹ಶೂ¹²ಲಾಃ | ನ | ಕ್ರೀ¹³ಳಯಃ | ಸು¹⁴ಮಾತರಃ | ಮ¹⁵ಹಾ¹⁶ಗ್ರಾ¹⁷ಮಃ | ನ | ಯಾ¹⁸ಮನ್ | ಉ¹⁹ತ | ತ್ವಿ²⁰ಷಾ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸೂರಯ ಉದಕಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕಾ ಗ್ರಾವಾಣೋ ನ ಮೇಘಾ ಇವ ಸಿಂಧುಮಾತರೋ ನದೀ-
ನಿರ್ಮಾತಾರಃ | ಅದದಿರಾಸ ಅದರಣಶೀಲಾನ್ಯದ್ರಯೋ ನ ವಜ್ರಾದ್ಯಾಯುಧಾನೀನ ವಿಶ್ವಹಾ ಸರ್ವದಾ
ಶತ್ರುಣಾಂ ಹಂತಾರ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಸರ್ವದಾದ್ರಯೋ ನ ವಜ್ರ ಇವ ಶತ್ರುಣಾಮಾದದಿರಾಸ
ಅದರಣಶೀಲಾಃ | ಸುಮಾತರಃ ಶೋಭನಮಾತ್ಮಕಾಃ ಶಿಶೂಲಾ ನ ಶಿಶವ ಇವ ಕ್ರೀಳಯೋ ವಿಹಾರಾರಃ |
ಉತಾಹಿ ಚ ಮಹಾಗ್ರಾಮೋ ನ ಮಹಾಜ್ಞಾನಸಂಘ ಇವ ಯಾಮನ್ಯಾಮನಿ ಗಮನೇ ತ್ವಿಷಾ ದೀಪ್ತಾ
ಯುಕ್ತಾ ಭವಂತಿ | ತೇಷ್ಯದ್ಯಜ್ಞಮಾಗಚ್ಛಂತು ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಸೂರಯಃ—ಉದಕಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಕಗಳಾದ | ಗ್ರಾವಾಣೋ ನ—ಮೇಘಗಳಂತೆ | ಸಿಂಧುಮಾತರಃ—
ನದೀನಿರ್ಮಾತೃಗಳೂ | ಅದದಿರಾಸಃ—ಶತ್ರುಜೈದಕವಾದ | ಅದ್ರಯೋ ನ—ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ |
ವಿಶ್ವಹಾ—ಸಕಲ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರೂ | ಸುಮಾತರಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾತೃಗಳುಳ್ಳವರೂ |
ಕ್ರೀಳಯಃ—ಆಟದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರೂ ಆದ | ಶಿಶೂಲಾ ನ—ಶಿಶುಗಳಂತಿರುವವರೂ | ಉತ—ಮತ್ತು |
ಮಹಾಗ್ರಾಮೋ ನ—ದೊಡ್ಡ ಜನಸಮೂಹದಂತೆ | ಯಾಮನ್—ಸಂಚಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ | ತ್ವಿಷಾ—ಕಾಂತಿಯಿಂದ
ಕೂಡಿದವರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳು ದಯಮಾಡಲಿ.

|| ಛಾಂದೋಗ್ಯ ||

ಉದಕಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಕಗಳಾದ ಮೇಘಗಳಂತೆ ನದೀನಿರ್ಮಾತೃಗಳೂ, ಶತ್ರುಜೈದಕವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ
ಸಕಲ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾತೃಗಳುಳ್ಳವರೂ, ಆಟದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರೂ ಆದ
ಶಿಶುಗಳಂತಿರುವವರೂ, ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಜನಸಮೂಹದಂತೆ ಸಂಚಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ ಆದ
ಮರುತ್ತುಗಳು ದಯಮಾಡಲಿ.

English Translation

Having streams for mothers like the grinding-stones which send
forth moisture; ever destroying (enemies) like destructive thunderbolts;
having tender mothers like sportive infants; (endowed) with splendour
like a great crowd of men in a procession.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉಷಸಾಂ ನ ಕೇತನೋಧ್ವರಶ್ರಿಯಃ ಶುಭಂಯವೋ ನಾಂಜಿಭಿವ್ಯ-
ತ್ತಿತನ್ |

ಸಿಂಧವೋ ನ ಯಯಿಯೋ ಭ್ರಾಜದೃಷ್ಟಯಃ ಪರಾವತೋ ನ ಯೋಜ-
ನಾನಿ ಮುಮಿರೇ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉಷಸಾಂ | ನ | ಕೇತನಃ | ಅಧ್ವರಶ್ರಿಯಃ | ಶುಭಂಯವಃ | ನ | ಅಂಜಿಭಿಃ | ವಿ | ಅತ್ತಿತನ್ |

ಸಿಂಧವಃ | ನ | ಯಯಿಯಃ | ಭ್ರಾಜದೃಷ್ಟಯಃ | ಪರಾವತಃ | ನ | ಯೋಜನಾನಿ | ಮುಮಿರೇ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೇ ಮರುತ ಉಷಸಾಂ ನ ಕೇತವ ಉಷಸಾಂ ರಶ್ಮಯ ಇನಾಧ್ವರಶ್ರಿಯೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾ
ಶ್ರಯಿತಾರೋ ಭವಂತಿ | ತಥಾ ಶುಭಂಯವೋ ನ ಕಲ್ಯಾಣಕಾಮಾ ವರಾ ಇವಾಂಜಿಭಿರಾಭರಣೈವ್ಯತ್ತಿ-
ತನ್ ದೀಪ್ಯಂತೇ || ಶ್ವಿತಾ ವರ್ಣೇ | ಲಜಾ ರೂಪಂ || ತಥಾ ಸಿಂಧವೋ ನ ನದ್ಯ ಇವ ಯಯಿಯೋ
ಗಮನತೀಲಾ ಭ್ರಾಜದೃಷ್ಟಯೋ ದೀಪ್ಯಮಾನಾಯುಧಾಃ ಪರಾವತೋ ನ ದೂರಾಧ್ವನೀನಾ ವದವಾ
ಇವ ಯೋಜನಾನಿ ದೂರದೇಶಾನ್ಮುಮಿರೇ | ಪರಿಚ್ಛಿಂದಂತಿ | ತೇಽಸ್ಮದ್ಯಜ್ಞಮಾಗಚ್ಛಂತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಉಷಸಾಂ—ಉಷಸ್ಸುಗಳ | ಕೇತವಃ ನ—ರಶ್ಮಿಗಳಂತೆ | ಅಧ್ವರಶ್ರಿಯಃ—ಯಜ್ಞ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ
ಮರುತ್ತುಗಳು | ಶುಭಂಯವೋ ನ—ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕರಾದ ವರರಂತೆ | ಅಂಜಿಭಿಃ—ಆಭರಣಗಳಿಂದ |
ವ್ಯತ್ತಿತನ್—ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾರೆ | ಸಿಂಧವೋ ನ—ನದಿಗಳಂತೆ | ಯಯಿಯಃ—ಗಮನತೀಲರೂ |
ಭ್ರಾಜದೃಷ್ಟಯಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಆಯುಧವುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳು | ಪರಾವತೋ ನ—ದೂರ
ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅಶ್ವಗಳಂತೆ | ಯೋಜನಾನಿ—ಬಹುದೂರಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು | ಮುಮಿರೇ—
ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಉಷಸ್ಸುಗಳ ರಶ್ಮಿಗಳಂತೆ ಯಜ್ಞ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ ಮರುತ್ತುಗಳು ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕರಾದ ವರರಂತೆ ಆಭರಣ
ಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ನದಿಗಳಂತೆ ಗಮನತೀಲರೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಆಯುಧವುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಮರುತ್ತು
ಗಳು ದೂರಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅಶ್ವಗಳಂತೆ ಬಹುದೂರಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Who, radiant in sacrifices like the rays of the dawn, shine with their ornaments like those expectant of good fortune, (who) swift-moving like rivers, having bright weapons, have traversed leagues like mares who have journeyed from far, (may they come to our sacrifice).

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಸುಭಾಗಾನ್ನೋ ದೇವಾಃ ಕೃಣುತಾ ಸುರತ್ನಾನಸ್ಮಾನ್ನೋತ್ಪನ್ನರುತೋ
ವಾವೃಧಾನಾಃ ।

ಅಧಿ ಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ ಸಖ್ಯಸ್ಯ ಗಾತ ಸನಾದ್ಧಿ ವೋ ರತ್ನಧೇಯಾನಿ ಸಂತಿ ॥ ೮ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಸುಭಾಗಾನ್ | ನಃ | ದೇವಾಃ | ಕೃಣುತ | ಸುರತ್ನಾನ್ | ಅಸ್ಮಾನ್ | ಸ್ತೋತ್ಯಾನ್ | ಮರುತಃ |
ವಾವೃಧಾನಾಃ |

ಅಧಿ | ಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ | ಸಖ್ಯಸ್ಯ | ಗಾತ | ಸನಾತ್ | ಹಿ | ವಃ | ರತ್ನಧೇಯಾನಿ | ಸಂತಿ ॥ ೮ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅನಯಾ ಸ್ತುತಿಮುಪಸಂದರತಿ | ಹೇ ಮರುತೋ ದೇವಾಃ ವಾವೃಧಾನಾಃ ಸ್ತುತ್ಯಾ ವರ್ಧಮಾನಾ ಯೋಯಂ ಸ್ತೋತ್ಯಾನ್ನೋಽಸ್ಮಾನ್ನಭಾಗಾನ್ನಧನಾನ್ಕೃಣುತ | ಕುರುತ | ತಥಾ ಸುರತ್ನಾಞ್ಚ್ಯೋಭನ-
ರತ್ನಾನ್ಕೃಣುತ | ಯದ್ವಾ | ಸುರತ್ನಾ ಞ್ಚ್ಯೋಭನರಮಣೀಯಸ್ತೋತ್ರಾನಸ್ಮಾನಿತಿ ಸಂಬಂಧನೀಯಂ |
ಕಂಚ ಯೋಯಂ ಸಖ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ ಸಖಿಭೂತಂ ಸ್ತೋಮಧಿ ಗಾತ | ಅಧಿಗಚ್ಛತ | ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ
ರತ್ನಧೇಯಾನಿ ರತ್ನದಾನಾನ್ಯಸ್ಮದ್ವಿಷಯಾಣಿ ಸನಾದ್ಧಿ ಚಿರಕಾಲಾದಾರಭ್ಯ ಬಲು ಸಂತಿ ॥

। ಶ್ರುತಿಸದಾರ್ಥಃ ।

ದೇವಾಃ—ದೇವತಾತ್ಮರಾದ | ಮರುತಃ—ನಿಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ | ವಾವೃಧಾನಾಃ—ಸ್ತುತಿಯಿಂದ
ಪುಷ್ಟಿಗೊಳ್ಳುವ ನೀವು | ಸ್ತೋತ್ಯಾನ್—ಸ್ತುತಿಕರ್ತರಾದ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸುಭಾಗಾನ್—ಉತ್ತಮವಾದ
ಧನವುಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿ | ಕೃಣುತ—ಮಾಡಿ | ಅಸ್ಮಾನ್ ಸುರತ್ನಾನ್—ನಮ್ಮನ್ನು ಉತ್ತಮವಾದ ರತ್ನಸಂಪತ್ತುಳ್ಳ
ವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ | ಸಖ್ಯಸ್ಯ—ನಿಮಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ | ಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ—ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಅಧಿ

ಗಾತೆ—ಬನ್ನಿರಿ | ವೇ—ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ | ರತ್ನಧೇಯಾನಿ—ನಮಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಸಂಪತ್ತುಗಳು | ಸನಾದ್ಧಿ ಸಂತಿ—
ಅನೇಕ ಕಾಲದಿಂದ ಇವೆ.

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ದೇವತಾತ್ಮರಾದ ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಪುಷ್ಟಿಗೊಳ್ಳುವ ನೀವು ಸ್ತುತಿರರ್ಥರಾದ ನಮ್ಮನ್ನು
ಉತ್ತಮ ಧನಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರಿ. ನಿಮಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬನ್ನಿರಿ.
ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಸಂಪತ್ತುಗಳು ಅನೇಕ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇವೆ.

English Translation

Divine Maruts, magnified (by our praise), render us, your praisers,
prosperous and opulent; come this friendly laudation, for your precious
bounties have been long (bestowed upon us).

ಎಪ್ಪತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಅಪಶ್ಯಮಿತಿ ಸಪ್ತರ್ಷಿಮೇಕಾದಶಂ ಸೂಕ್ತಮಾಗ್ನೇಯಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ | ಸೌಚೀಕಗುಣೋಽಗ್ನಿ-
ರ್ಬುಷಿವೈಶ್ವಾನರಗುಣೋ ವಾಥವಾ ಸಪ್ತರ್ಷಿಮೇಕಾದಶಂ ವಾಜಂಭರಪುತ್ರಃ | ತಥಾಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ |
ಅಪಶ್ಯಂ ಸಪ್ತ ಸೌಚೀಕೋಽಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರೋ ವಾ ಸಪ್ತರ್ಷಿಮೇಕಾದಶಂ ವಾಜಂಭರ ಆಗ್ನೇಯಂ ತ್ರೈತಿ ||
ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಶ್ಚಿತ್ತಶಸ್ತ್ರಯೋಽಪ್ರೈಷ್ಟುಭೇ ಛಂದಸೀದಮಾದಿಕೇ ದ್ವೇ ಸೂಕ್ತೇ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ |
ಅಪಶ್ಯಮಸ್ಯ ಮಹತ ಇತಿ ಸೂಕ್ತೇ | ಅ. ೪-೧೩ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಅಪಶ್ಯಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಮಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಸೌಚೀಕಗುಣಯುಕ್ತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಬುಷಿಯು; ಅಥವಾ
ವೈಶ್ವಾನರಗುಣಯುಕ್ತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಬುಷಿಯು; ಅಥವಾ ವಾಜಂಭರಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಸಪ್ತ ಎಂಬುವನು
ಬುಷಿಯು; ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು; ತ್ರೈಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಅಪಶ್ಯಂ ಸಪ್ತ ಸೌಚೀ-
ಕೋಽಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರೋ ವಾ ಸಪ್ತರ್ಷಿಮೇಕಾದಶಂ ವಾಜಂಭರ ಆಗ್ನೇಯಂ ತು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಪ್ರಾತರನು
ವಾಕ ಮತ್ತು ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ತ್ರೈಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಅಪಶ್ಯಮಸ್ಯ ಮಹತ ಇತಿ ಸೂಕ್ತೇ ಎಂಬ
ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೪-೧೩) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೭೯

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೬ || ಸೂಕ್ತ—೭೯ |

ಅಷ್ಟಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೩ | ವರ್ಗ—೧೪ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೭ |

ಋಷಿ—ಅಗ್ನಿ; ಸೌಚೀಕೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ ವಾ ಸಪ್ತರ್ಷಿ ವಾಚಂಭರಃ ||

ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ |

ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಪ॑ತ್ಯಮ॑ಸ್ಯ ಮ॒ಹತೋ॑ ಮ॒ಹಿ॒ತ್ವಮ॑ಮ॒ರ್ತ್ಯಸ್ಯ॑ ಮ॒ರ್ತ್ಯಾಸು॑ ವಿ॒ಕ್ಷು |

ನಾ॒ನಾ ಹ॒ನೂ ವಿ॒ಭೃತೇ॑ ಸಂ ಭ॒ರೇತೇ॑ ಅ॒ಸಿ॒ನ್ವತೀ॑ ಬ॒ಪ್ಸತೀ॑ ಭೂ॒ರ್ಯತಃ॑ ||೧||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಪ॑ತ್ಯಂ | ಅ॒ಸ್ಯ | ಮ॒ಹತಃ | ಮ॒ಹಿ॒ತ್ವಂ | ಅ॒ಮ॒ರ್ತ್ಯಸ್ಯ॑ | ಮ॒ರ್ತ್ಯಾಸು॑ | ವಿ॒ಕ್ಷು |

ನಾ॒ನಾ | ಹ॒ನೂ ಇತಿ॑ | ವಿ॒ಭೃತೇ॑ ಇತಿ॑ ವಿ॒ಭೃತೇ॑ | ಸಂ | ಭ॒ರೇತೇ॑ ಇತಿ॑ | ಅ॒ಸಿ॒ನ್ವತೀ॑ ಇತಿ॑ | ಬ॒ಪ್ಸತೀ॑ ಇತಿ॑ |

ಭೂ॒ರಿ | ಅ॒ತ್ತಃ || ೧ ||

|| ಸಾಯಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಮಹತೋ ಮಂಹನೀಯಸ್ಯ ಮಹಿತ್ವಂ ಮಹತ್ತ್ವಮಪತ್ಯಂ ಪಶ್ಯಾಮಿ | ಕೇದೃ-
ತಸ್ಯಾಸ್ಯ | ಮರ್ತ್ಯಾಸು ವಿಕ್ಷು ಮನುಷ್ಯರೂಪಾಸು ಪ್ರಜಾಸು ತಾಸಾಂ ಹೃದಯೇನ ಮರ್ತ್ಯಸ್ಯಾ ಮರಣ-
ಸ್ವಭಾವಸ್ಯ ವೈಶ್ವಾನರರೂಪೇಣ ವರ್ತಮಾನಸ್ಯ | ಯದ್ವಾ | ಮರ್ತ್ಯಾಸು ವಿಕ್ಷುತ್ವಿಗೈಜಮಾನರೂಪಾಸು
ಪ್ರಜಾಸ್ವಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ ಸರ್ವದಾ ಜಾಗರಿತಸ್ಯ | ಅಥ ದಾನಾಗ್ನಿರೂಪೋಗ್ನಿರುಚ್ಯತೇ | ಅಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಮಹನೂ
ಶಿಪ್ರೇ ನಾನಾ ವಿಭೃತೇ ವಿಭಿನ್ನೇ ಸಂ ಭರೇತೇ | ಸಂಭರತೋ ದಂತ್ಯೇ | ತಥಾ ಕೃತ್ವಾಸಿನ್ವತೀ
ಅಸಂಖಾದಂತ್ಯಾ ಸ್ತೋತಾರಂ ಬಪ್ಸತೀ ಭಕ್ಷಯಂತ್ಯಾ ಭೂರಿ ಪ್ರಭೂತಂ ಕಾಷ್ಠಮರಣ್ಯೇ ವರ್ತಮಾನ-
ಮತ್ತಃ | ಭಕ್ಷಯತಃ |

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಮರ್ತ್ಯಾಸು—ಮಾನಮಾದ | ವಿಕ್ಷು—ಪ್ರಜೆಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತನೂ | ಅಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ—ಮರಣ
ರಹಿತನೂ | ಮಹತಃ—ಪೂಜ್ಯನೂ ಆದ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ಮಹಿತ್ವಂ—ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು |
ಅಪತ್ಯಂ—ನೋಡುತ್ತೇನೆ | ನಾನಾ—ಅನೇಕ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ | ವಿಭೃತೇ—ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವ | ಹನೂ—ಅಗ್ನಿಯು

ಎರಡು ಕೆನ್ನೆಗಳೂ | ಸಂಭರೇತೇ—ದಂತಗಳಿಂದ ವಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ | ಅಸಿನ್ವತೀ—ಸ್ತುತಿಕರ್ತನನ್ನು ಹಂಸಿಸಿದೆಯೋ | ಬಪ್ಸತೀ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಲೂ | ಭೂರಿ—ಅಧಿಕವಾದ ಕಾಷ್ಠಗಳನ್ನು | ಅತ್ತಃ—ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಮಾನವರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಇರುವವನೂ, ಪೂಜ್ಯನೂ, ಮರಣರಹಿತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇನೆ. ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ಎರಡು ಕೆನ್ನೆಗಳೂ ದಂತಗಳಿಂದ ವಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಸ್ತುತಿಕರ್ತನನ್ನು ಹಂಸಿಸಿದೆಯೋ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಕಾಷ್ಠಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

I have beheld might of the adorable (Agni) immortal in (the hearts of) mortal beings ; his two jaws, divided asunder, shut together ; devouring without masticating consume much (fuel).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಅಸಿನ್ವತೀ—ಅಂಸಂಖಾದಂತ್ಯಾ | ಯಾಸ್ಮರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸಿನ್ವತೀ ಅಸಂಖಾದಂತ್ಯಾ | ಅಸಿನ್ವತೀ ಬಪ್ಸತೀ ಭೂರ್ಯತ್ತಃ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ (ನಿ. ೬-೪) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ, ಹೆಚ್ಚುಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ, ಆತುರವಾಗಿಯೂ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಆಗಿಯದೆ ಬೇಗಬೇಗ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವು. ನಿಧಾನವಾಗಿ ಆಗದು ತನ್ನದೆ ಬೇಗಬೇಗನೆ ಸುಮ್ಮನೆ ನುಂಗುತ್ತವೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಮುಂದಿನ ಶುಕ್ಲೆನಲ್ಲಿಯೂ ಅಸಿನ್ವನ್ ಅತ್ತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವು.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಗುಹಾ ತಿರೋ ನಿಹಿತನ್ಯುಧಗಕ್ಷೀ ಅಸಿನ್ವನ್ನತ್ತಿ ಜಿಹ್ವಯಾ ವನಾನಿ |

ಅತ್ರಾಣ್ಯಸ್ಮೈ ಪಥಿಃ ಸಂ ಭರಂತ್ಯುತಾನಹಸ್ತಾ ನಮಸಾಧಿ ನಿಕ್ಷು || ೨ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಗುಹಾ | ತಿರಃ | ನಿಹಿತಂ | ಋಧಕ್ | ಅಕ್ಷೀ ಇತಿ | ಅಸಿನ್ವನ್ | ಅತ್ತಿ | ಜಿಹ್ವಯಾ | ವನಾನಿ |

ಅತ್ರಾಣ | ಅಸ್ಮೈ | ಪಥಿಃ | ಸಂ | ಭರಂತಿ | ಉತ್ತಾನಹಸ್ತಾಃ | ನಮಸಾ | ಅಧಿ | ನಿಕ್ಷು ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ತಿರೋ ಮೂರ್ಧಾ ಗುಹಾಯಾಂ ನಿಹಿತಂ ಮನುಷ್ಯೋದರೇಷು ವರ್ತತೇ | ಅಸ್ಯಾಗ್ನೇ ಅಕ್ಷಿಣೇ ಋಧಕ್ ಪೃಥಗ್ನಿಹಿತಂ ನಿಹಿತೇ ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯಾತ್ಮನಾ | ತಾನೇವಾಕ್ಷಿಣೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |

ಈದೃಶೋ ಯೋಽಗ್ನಿರಸಿನ್ದ್ರಸ್ಥಂತ್ಯರಸಂಖಾದಂಜ್ವಲ್ವಯಾ ವನಾನ್ಯತ್ತಿ ಕಾಷ್ಠಾನಿ ಭಕ್ಷಯತಿ ದಾಹಭೂತಃ
ಅಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಯೇಽಧ್ವರ್ಯಾದಯಃ ಪಥಿಃ ಸಾದೈರಭಿಗತ್ಯಾತ್ರಾಣಿ ಸಂ ಭರಂತಿ | ಸಂಪಾದಯಂತಿ
ಹವೀಂಷಿ | ಕಥಂಭೂತಾ | ಉತ್ತಾನಹಸ್ತಾಃ ಸಾತ್ರಧಾರಣಾರ್ಥಮುನ್ನತಕರಾ ನಮಸಾ ನಮಸ್ಕಾರೇಣ
ಯುಕ್ತಾಃ | ಕುತ್ರ | ಅಥಿ ವಿಕ್ಷು ಪ್ರಜಾಸ್ತೃತ್ವಿಕ್ಷು ಮಧ್ಯೇ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಶಿರಃ—ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಶಿರಸ್ಸು | ಗುಹಾ—ಮಾನವರ ಉದರದಲ್ಲಿ | ನಿಹಿತಂ—ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ |
ಅಕ್ಷೀ—ಅಗ್ನಿಯ ಕಣ್ಣುಗಳು | ಋಭುಕ್—ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗುವೆ | ಅಸಿನ್ದ್ರನ್—
ದಂತಗಳಿಂದ ಅಗಿಯದೇ | ಜಿಹ್ವಯಾ—ಜ್ವಾಲಾರೂಪವಾದ ಜಿಹ್ವೆಯಿಂದಲೇ | ವನಾನಿ—ಕಾಷ್ಠಗಳನ್ನು |
ಅತ್ತಿ—ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ | ಉತ್ತಾನಹಸ್ತಾಃ—ಕೈಗಳನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದವರೂ | ನಮಸಾ—ನಮಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ
ಕೂಡಿದವರೂ ಅದ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು | ವಿಕ್ಷು ಅಥಿ—ಮಾನವರ ನಡುವೆ | ಅಸ್ಮೈ—ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ |
ಪಥಿಃ—ಕಾಲುಗಳಿಂದ ನಡೆದುಹೋಗಿ | ಅತ್ರಾಣಿ—ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು | ಸಂಭರಂತಿ—ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

• ಛಾಂದಾಃ •

ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಶಿರಸ್ಸು ಮಾನವರ ಉದರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಕಣ್ಣುಗಳು ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು
ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗುವೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಹೆಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಅಗಿಯದೇ ಜ್ವಾಲಾರೂಪವಾದ ಜಿಹ್ವೆಯಿಂದಲೇ,
ಕಾಷ್ಠಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕೈಗಳನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದವರೂ, ನಮಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ ಅದ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು
ಕಾಲುಗಳಿಂದ ನಡೆದುಹೋಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಮಾನವರ ನಡುವೆ ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

His head is deposited in a cavern; his eyes are wide apart; with
his tongue he devours the wood without masticating; (the priests) approach-
ing on foot reverently offer him oblations among the people with uplifted
hands.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಪ್ರ ಮಾತುಃ ಪ್ರತರಂ ಗುಹ್ಯಮಿಚ್ಛನ್ಮನಾರೋ ನ ವೀರುಧಃ ಸರ್ಪ-
ದುವೀಃ |

ಸಸಂ ನ ಪಕ್ಷಮವಿದಚ್ಛುಚಂತಂ ರಿರಿಹ್ವಾಂಸಂ ರಿಸ ಉಪಸ್ಥೇ ಅಂತಃ || ೭ ||

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಸಂ ನ ಪಕ್ಷಂ ಅವಿದತ್ ತುಜಂತಂ—ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು ಸ್ವಪನಮೇತನ್ಮಾಧ್ಯಮಿಕಂ ಜ್ಯೋತಿರನಿತ್ಯದರ್ಶನಂ ತದಿವಾವಿದಜ್ಞಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನಂ | (ನಿ. ೫.೩) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಮತ್ತು ಪಕ್ಷವಾದ ಅನ್ನದಂತೆ ಇರುವುದೂ, ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಒಣಗಿ ನಿಂತಿರುವುದೂ ಆದ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ತಕ್ಷಣವೇ ಗಬಕ್ಕನೆ ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ವಸ್ತುವು ಒಂದು ಕ್ಷಣಕಾಲ ಮಾತ್ರ ಇರುವುದು. ಅನಂತರ ಅದೃಶ್ಯವಾಗುವುದು ಹಾಗೆಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೇಘಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಮಿಂಚೂ ಒಂದು ಕ್ಷಣಕಾಲಮಾತ್ರ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿದ್ದು ತಕ್ಷಣವೇ ಅದೃಶ್ಯವಾಗುವುದು. ಅದರಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ಒಣಗಿ ನಿಂತಿರುವ ವೃಕ್ಷವೆಂಬ ಪಕ್ಷಾನ್ನವನ್ನು ತಕ್ಷಣವೇ ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿ ತೆಗೆಯುವವರೊಳಗೆ, ಅತ್ಯಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಭಕ್ಷಿಸುವನು ಎಂದರೆ ದಹಿಸುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

। ಸಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ತದ್ವಾನ್ಮೃತಂ ರೋದಸೀ ಪ್ರ ಬ್ರವೀಮಿ ಜಾಯಮಾನೋ ಮಾತರಾ ಗರ್ಭೋ
ಅತ್ತಿ ।

ನಾಹಂ ದೇವಸ್ಯ ಮರ್ತ್ಯಶ್ಚಿಕೇತಾಗ್ನಿರಂಗ ವಿಚೇತಾಃ ಸ ಪ್ರಚೇತಾಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತತ್ | ನಾಂ | ಮೃತಂ | ರೋದಸೀ | ಇತಿ | ಪ್ರ | ಬ್ರವೀಮಿ | ಜಾಯಮಾನಃ | ಮಾತರಾ | ಗರ್ಭಃ |
ಅತ್ತಿ ।

ನ | ಅಹಂ | ದೇವಸ್ಯ | ಮರ್ತ್ಯಃ | ಚಿಕೇತ | ಅಗ್ನಿಃ | ಅಂಗ | ವಿಚೇತಾಃ | ಸಃ | ಪ್ರಚೇತಾಃ ||೪||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಾಂ ಯುವಾಂ ತದ್ವತಂ ಸತ್ಯಂ ಪ್ರ ಬ್ರವೀಮಿ ಯದರಣೇಭ್ಯಾಂ ಜಾಯಮಾನ ಉತ್ಪನ್ನೋ ಗರ್ಭೋ ಗರ್ಭಸ್ಥಾನೀಯೋಽಗ್ನಿರ್ಮಾತರಾರಣೇ ಅತ್ತಿ ಭಕ್ಷಯತಿ | ದೇವಸ್ಯ ದ್ಯೋತನಾದಿಗುಣಸ್ಯಾಗ್ನೀರ್ವರ್ತನಂ ಮರ್ತ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯೋಽಹಂ ನ ಚಿಕೇತ | ನ ಜಾನಾಮಿ | ಹೇ ಅಂಗ ವೈಶ್ವಾನರ ಅಗ್ನಿರರಣೇಭ್ಯಾಮುತ್ಪನ್ನೋ ವಿಚೇತಾ ವಿವಿಧಜ್ಞಾನವಾನ್ ಸ ಪ್ರಚೇತಾಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಜ್ಞಾನಃ | ಅತೋ ನ ಜಾನಾಮಿಾತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥವಾಂಗೇತ್ಯಾತ್ಮಾನಮೇವ ಸಂಬೋಧ್ಯ ಬ್ರವೀಮಿ | ಅಗ್ನಿರೇವ ವಿಚೇತಾ ಬಹುಧಾ ಜಾನಾತಿ ಸ ಪ್ರಚೇತಾಃ ಸ ಏವ ಜಾನಾತಿ | ಸ್ವಮಹಿಮಾನಂ ನಾಹಂ ಸ್ತೋತುಂ ಪ್ರಭವಾಮಿಾತ್ಯರ್ಥಃ ||

। ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ ।

ರೋದಿಸೀ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ | ನಾನು—ನಿಮಗೆ | ತತ್ ಋತಂ—ಈ ಸತ್ಯವನ್ನು | ಪ್ರ ಬ್ರವೀಮಿ—ಹೇಳುತ್ತೇನೆ | ಜಾಯಮಾನಃ—ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಾಗಲೇ | ಗರ್ಭಃ—ಗರ್ಭರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಮಾತರಾ—ತನ್ನ ಮಾತೃಗಳಾದ ಅರಣಿಗಳನ್ನು | ಅತ್ತಿ—ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ | ದೇವಸ್ಯ—ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು | ಮರ್ತ್ಯಃ—ಮಾನವನಾದ | ಅಹಂ—ನಾನು | ನ ಚಿಕೇತ—ತಿಳಿಯಲಾರೆನು | ಅಂಗ—ಎಲೈ ಯಜಮಾನನೇ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅರಣಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ವಿಚೇತಾಃ—ಅನೇಕವಿಧವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೂ | ಸ ಪ್ರಚೇತಾಃ—ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನಿಮಗೆ ಈ ಸತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಾಗಲೇ, ಗರ್ಭರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಮಾತೃಗಳಾದ ಅರಣಿಗಳನ್ನು (ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು) ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮಾನವನಾದ ನಾನು ತಿಳಿಯಲಾರೆನು. ಎಲೈ ಯಜಮಾನನೇ, ಅರಣಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೂ, ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

This (that) I declare unto you, heaven and earth, (is) the truth; as soon as born, the embryo devours the parents; I who am a mortal know not (the condition) of the deity; Agni, (O Vaishwanara), is discriminating he is exceedingly wise.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಯೋ ಅ॒ಸ್ಮಾ ಅ॒ನ್ಮಂ ತೃ॒ಷ್ಣಾ॒ದಧಾ॒ತ್ಯಾಜ್ಯೈಘೈ॒ರ್ತೃಜು॒ರ್ಹೋತಿ॒ ಪು॒ಷ್ಯತಿ॒ ।

ತಸ್ಮೈ॑ ಸ॒ಹಸ್ರ॑ಮ॒ಕ್ಷಭಿ॒ರ್ವಿ ಚ॒ಕ್ಷೇ॒ಗ್ನೇ ವಿ॒ಶ್ವತಃ॑ ಪ್ರ॒ತ್ಯಜ್ಜ॑ಸಿ॒ತ್ವಂ ॥ ೫ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ॥

ಯಃ | ಅ॒ಸ್ಮಾ | ಅ॒ನ್ಮಂ | ತೃ॒ಷು | ಅ॒ದಧಾ॑ತಿ | ಅ॒ಜ್ಯೈಃ | ಘೈ॒ತೈಃ | ಜು॒ರ್ಹೋ॑ತಿ | ಪು॒ಷ್ಯತಿ॒ |

ತಸ್ಮೈ॑ | ಸ॒ಹಸ್ರಂ॑ | ಅ॒ಕ್ಷಭಿಃ॑ | ವಿ | ಚ॒ಕ್ಷೇ | ಅ॒ಗ್ನೇ | ವಿ॒ಶ್ವತಃ॑ | ಪ್ರ॒ತ್ಯಜ್ಞಃ॑ | ಅ॒ಸಿ | ತ್ವಂ ॥ ೫ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಯೋ ಯಜಮಾನೋಽಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಯೇ ತೃಷು ಪ್ರಪ್ರಮನ್ನಮಾದಧಾತಿ ಕರೋತ್ಯಾಜ್ಯೈಘೈಃ ಕ್ಷರದ್ರಾಪೈರ್ವಿಪ್ರೈರ್ವಾ ಸೋಮರಸೈರ್ಜುರ್ಹೋತಿ ಪುಷ್ಯತಿ ಪುಷ್ಣತಿ ಚೈನಂ ಕಾಷ್ಠೈಃ ತಸ್ಮೈ |

ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಂ ಸಹಸ್ರಂ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕೈರಕ್ಷಭಿರಕ್ಷಿಸ್ಥಾನೀಯಾಭಿರಪರಿಮಿತಾಭಿರ್ಜ್ವಾಲಾಭಿರ್ನಿ
ಚಕ್ಷೇ | ವಿಚಕ್ಷೇ | ವಿಪತ್ಯತಿ | ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತಃ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ವಿತ್ವತಃ ಸರ್ವತಃ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಸಿ |
ಪ್ರತ್ಯಗಂಜನೋ ಭವಸಿ | ಅಸ್ಮದಾನುಕೂಲೈನ ಪ್ರವರ್ತಮಾನೋ ಭವಸಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಯಃ—ಯಾವ ಯಜಮಾನನು | ಅಸ್ಮ—ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ | ತೃಷು—ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ | ಅನ್ನಂ—
ಅನ್ನವನ್ನು | ಆ ದಧಾತಿ—ಆರ್ಪಿಸುವನೋ | ಆಜ್ಯೈಃ ಘೃತೈಃ—ಸ್ರವಿಸುವ ಘೃತಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಸ್ರವಿಸುವ
ಸೋಮರಸಗಳಿಂದ | ಜುಹೋತಿ—ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವನೇ | ಪುಷ್ಯತಿ—ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸು
ವನೋ | ತಸ್ಮೈ—ಆ ಯಜಮಾನನನ್ನು | ಸಹಸ್ರಂ—ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ | ಅಕ್ಷಭಿಃ—ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ |
ವಿ ಚಕ್ಷೇ—ಅಗ್ನಿಯು ನೋಡುತ್ತಾನೆ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ವಿತ್ವತಃ—ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗ
ದಲ್ಲಿಯೂ | ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞ ಅಸಿ—ನಮಗೆ ಅನುಕೂಲನಾಗಿರುತ್ತೀಯೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿ ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಆರ್ಪಿಸುವನೋ, ಮತ್ತು ಸ್ರವಿಸುವ
ಸೋಮರಸರೂಪವಾದ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವನೋ ಮತ್ತು ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಿಂದ ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುವನೋ, ಆ ಯಜ
ಮಾನನನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ (ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯಿಂದ) ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಎಲೈ
ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ನಮಗೆ ಎಲ್ಲಾ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಕೂಲನಾಗಿರುತ್ತೀಯೆ.

English Translation

He who quickly offers him food, makes oblations to him with
dripping Soma-juices, and delights him (with food); (Agni) looks upon
him with a thousand eyes; you Agni, are everywhere present.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಕಿಂ ದೇವೇಷು ತ್ಯಜ ಏನಶ್ಚಕರ್ಥಾಗ್ನೇ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ನು ತ್ವಾಮವಿದ್ವಾನ್ |

ಅಕ್ರೀಳನ್ ಕ್ರೀಳನ್ತರಿರತ್ತವೇದನ್ವಿ ಪರ್ವಶಶ್ಚಕರ್ತ ಗಾಮಿವಾಸಿಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಕಿಂ | ದೇವೇಷು | ತ್ಯಜಃ | ಏನಃ | ಚಕರ್ಥ | ಅಗ್ನೇ | ಪೃಚ್ಛಾಮಿ | ನು | ತ್ವಾಂ | ಅವಿದ್ವಾನ್ |

ಅಕ್ರೀಳನ್ | ಕ್ರೀಳನ್ | ಹರಿಃ | ಅತ್ತವೇ | ಅದನ್ | ವಿ | ಪರ್ವತಃ | ಚಕರ್ಥ | ಗಾಂಧೀವ | ಅಸಿಃ ||

। ಸಾಯಜಘಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಾಂ ನು ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ದೇವೇಷು ಕಿಂ ತ್ಯಜಃ ಕ್ರೋಧನೋನಃ ಪಾಪಂ ಚ ಚಕರ್ಥ
ಕೃತವಾನಸೀತ್ಯವಿದ್ವಾನಹಂ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ | ಪಾಂಡವಂ ದಹಂತಮಗ್ನಿಂ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ | ಕಿಂಚಾಕ್ರೀಳನ್
ಕೃಚಿಡ್ವೇಶೇವಿಹರನ್ ಕ್ರೀಳನ್ ಕೃಚಿಡ್ವೇಶೇ ವಿನೋದಯಲ್ಲಿಲಯಾ ದಹನ್ತರಿಹರಿತವರ್ಣಃ
ಸನ್ನತ್ತೇವೇತ್ತವ್ಯಮದನ್ನನ್ನಕಾಷ್ಠಾದಿಕಂ ಪರ್ವಶಃ ಸಂಧೌ ಸಂಧೌ ವಿ ಚಕರ್ಥ | ವಿವಿಧಂ ಕರೋಷಿ |
ಗಾಮಿವಾಸಿಃ ಗಾಂ ಯಥಾಸಿಃ ಸ್ವಧಿತಿಃ ಪರ್ವಶಶ್ಚಿನತ್ತಿ ತದ್ವತ್ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ನು—ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ | ದೇವೇಷು—ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ |
ಕಿಂ ತ್ಯಜಃ—ಯಾವ ಕೋಪಕರವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ | ಏನಃ—ಪಾಪವನ್ನೂ | ಚಕರ್ಥ—ಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ
ಎಂದು | ಅವಿದ್ವಾನ್—ತಿಳಿಯದ ನಾನು | ಪೃಚ್ಛಾಮಿ—ಕೇಳುತ್ತೇನೆ | ಅಕ್ರೀಳನ್—ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ
ಕ್ರೀಡಿಸದೆಯೂ | ಕ್ರೀಳನ್—ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಲೂ | ಹರಿಃ—ಹರಿತವರ್ಣವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು |
ಅತ್ತವೇ—ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕಾದುದನ್ನು | ಅದನ್—ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತ | ಗಾಂ—ಗೋವನ್ನು | ಅಸಿಃ—ಕತ್ತಿಯು
ಕುಯ್ಯುವಂತೆ | ಪರ್ವಶಃ—ಗಿಣ್ಣುಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ | ವಿ ಚಕರ್ಥ—ಸೀಳುತ್ತಾನೆ

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕೋಪಕರವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ, ಪಾಪವನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ ಎಂದು
ಅರಿಯದ ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನು ಕೇಳುತ್ತೇನೆ. ಹರಿತವರ್ಣವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಲೂ,
ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಿಸದೆಯೂ, ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕಾದುದನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತ ಕತ್ತಿಯು ಸಶುವನ್ನು (ಮಾಂಸಕ್ಕಾಗಿ) ಕುಯ್ಯು
ವಂತೆ ಗಿಣ್ಣುಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸೀಳುತ್ತಾನೆ.

English Translation

What wrathful act, what sin have you committed among the gods?
Ignorant I ask you, Agni, sporting (here) not sporting (there), golden-
hued; eating what is to be eaten, you cut (your food) into pieces as the
knife (cuts up) the cow.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ವಿಷ್ಣೋಚೋ ಅಶ್ವಾನ್ಯಯುಜೇ ವನೇಜಾ ಋಜೀತಿಭೀ ರಶನಾಭಿಗೃಭೀ-
ತಾನ್ ।

ಚಕ್ಷುದೇ ಮಿತ್ರೋ ವಸುಭಿಃ ಸುಜಾತಃ ಸಮಾನ್ಯಧೇ ಪರ್ವಭಿರ್ವಾವೃಧಾನಃ॥

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಷ್ಣುಚಃ | ಅಶ್ವಾನ್ | ಯುಯುಜೇ | ವನೇಜಾಃ | ಋಜೀತಿಭಿಃ | ರಶನಾಭಿಃ | ಗೃಭೀತಾನ್ |
ಚಕ್ಷದೇ | ಮಿತ್ರಃ | ವಸುಭಿಃ | ಸುಜಾತಃ | ಸಂ | ಅನ್ಯಥೇ | ಪರ್ವಭಿಃ | ವವೃಧಾನಃ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಯಮಗ್ನಿವಿಷ್ಣುಚೋ ವಿಷ್ಣುಗಂಜನಾನಶ್ವಾನ್ಯಾಪ್ತಾನ್ಮಹತೋ ವೃಕ್ಷಾನ್ಸರ್ವತೋ
ಗಂತ್ಯನಶ್ವಾನೇವ ನಾ ಯುಯುಜೇ ಯುಂಕ್ತೇ ವನೇಜಾ ವನೇ ಪ್ರವೃದ್ಧಃ ಸಂಪನ್ನಃ ಸನ್ |
ಕೇದೃಶಾನಶ್ವಾನ್ | ಋಜೀತಿಭಿರ್ಯಜುಗಾಮಿನೀಭಿಃ ರಶನಾಭಿಃ ರಶನಾಸ್ಥಾನೀಯಾಭಿರ್ಗೃಭೀತಾ-
ಭೀತಾನ್ರಿಗೃಹೀತಾನ್ವೇಷಿತಾನ್ | ಸಾಕ್ಷಾದತ್ತಪಕ್ಷುಃ ಯಜುಗತಿಭಿಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಭಿಃ ರಶನಾಭಿರ್ಗೃಭೀತಾ-
ನ್ಗೃಹೀತಾನ್ಸ್ವಕೀಯಾನಶ್ವಾನ್ಯಾಘ್ರದಾಹಾಯ ರಥೇ ಯೋಜಿತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಾದೃಶೋಗ್ನಿಶ್ಚಕ್ಷದೇ
ಚಕ್ಷಾದ ಶಕಲೀಕರೋತಿ ವಸೂನಿ ಮಿತ್ರೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಮಿತ್ರಭೂತೋ ವಸುಭಿರ್ವಾಸಕೈ ರಶ್ಮಿಭಿಃ
ಸುಜಾತಃ ಸುಷ್ಮ ಪ್ರವೃದ್ಧಃ ಸನ್ | ಕಿಂಚ ಸಮಾನ್ಯಥೇ ಸಮ್ಯಗ್ವರ್ಧತೇ ಪರ್ವಭಿಃ ಕಾಷ್ಠಖಂಡೈರ್ವಾ-
ವೃಧಾನೋ ವರ್ಧಮಾನಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ವನೇಜಾಃ—ವನದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಋಜೀತಿಭಿಃ—ನೇರವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಒಯ್ಯುವ |
ರಶನಾಭಿಃ—ಕಡಿವಾಣಗಳಿಂದ | ಗೃಭೀತಾನ್—ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟವೂ | ವಿಷ್ಣುಚಃ—ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕವೂ
ಆದ | ಅಶ್ವಾನ್—ಅಶ್ವಗಳನ್ನು | ಯುಯುಜೇ—ಹೊಡುತ್ತಾನೆ | ಮಿತ್ರಃ—ನಮಗೆ ಪ್ರಿಯಕರನೂ |
ವಸುಭಿಃ—ಧನಗಳಿಂದ | ಸುಜಾತಃ—ಪುಷ್ಪನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು | ಚಕ್ಷದೇ—ನಮಗೆ ಧನಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸು-
ತ್ತಾನೆ | ಪರ್ವಭಿಃ—ಕಟ್ಟಿಗೆಗಳ ತುಂಡುಗಳಿಂದ | ವಾವೃಧಾನಃ—ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ | ಸಮಾನ್ಯಥೇ—
ಪುಷ್ಪನಾಗುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ವನದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ನೇರವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಒಯ್ಯುವ ಕಡಿವಾಣಗಳಿಂದ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟವೂ,
ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕವೂ ಆದ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಹೊಡುತ್ತಾನೆ. ನಮಗೆ ಪ್ರಿಯಕರನೂ, ಧನಗಳಿಂದ ಪುಷ್ಪನೂ
ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ನಮಗೆ ಧನಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕಟ್ಟಿಗೆಗಳ ತುಂಡುಗಳಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ
ಪುಷ್ಪನಾಗುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Born in the woods, he has harnessed his steeds which move every-
where held in by straight-guiding reins; friendly and augmented by rays,
he has distributed (wealth); he grows in strength nourished with logs of
wood.

ಎಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಅಗ್ನಿಃ ಸಪ್ತಮಿತಿ ಸಪ್ತಚರಂ ದ್ವಾದಶಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೌಚೀಕಸ್ಯ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯಾಗ್ನೇರಾರ್ಷಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಮಾಗ್ನೇಯಂ || ಅಗ್ನಿಃ ಸಪ್ತಮಿತ್ಯನುಕ್ರಾಂತಂ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಯೋರುಕ್ತೋ ವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಅಗ್ನಿಃ ಸಪ್ತಮಿ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆ ಸೌಚೀಕೋಗ್ನಿಯು ಅಥವಾ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಅಥವಾ ವಾಜಂಭರಪುತ್ರನಾದ ಸಪ್ತ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು; ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು; ತ್ರೈಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಃ ಸಪ್ತಮಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮತ್ತು ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸೂಕ್ತ—೮೦

ಮಂಡಲ—೧೦ || ಅನುವಾಕ—೬ || ಸೂಕ್ತ—೮೦ ||

ಅಷ್ಟಕ—೮ || ಅಧ್ಯಾಯ—೩ || ವರ್ಗ—೧೫ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೭ ||

ಋಷಿಃ—ಅಗ್ನಿಃ ಸೌಚೀಕೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ ವಾ ||

ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನಿಃ ಸಪ್ತಮಿ ವಾಜಂಭರಂ ದದಾತ್ಯಗ್ನಿರ್ವೀರಂ ಶ್ರುತ್ಯಂ ಕರ್ಮನಿಷ್ಠಾಂ ||

ಅಗ್ನೀ ರೋದಸೀ ವಿ ಚರತ್ಸಮಂಜನ್ನಗ್ನಿರ್ನಾರೀಂ ವೀರಕುಕ್ಷಿಂ ಪುರಂಧಿಂ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನಿಃ | ಸಪ್ತಮಿ | ವಾಜಂಭರಂ | ದದಾತಿ | ಅಗ್ನಿಃ | ವೀರಂ | ಶ್ರುತ್ಯಂ | ಕರ್ಮನಿಷ್ಠಾಂ |

ಅಗ್ನಿಃ | ರೋದಸೀ ಇತಿ | ವಿ | ಚರತ್ | ಸಂಜನ್ | ಅಗ್ನಿಃ | ನಾರೀಂ | ವೀರಕುಕ್ಷಿಂ ಪುರಂಧಿಂ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಸಪ್ತಮಿ ಸರ್ಪಣಸ್ವಭಾವಮುತ್ಪಂ ವಾಜಂಭರಂ ಯುದ್ಧೇ ಶತ್ರುಜ್ಞಾತ್ವಾನ್ನ-
ಸಂಸಾದಕಂ ದದಾತಿ ಸ್ತೋತ್ರಭ್ಯಃ | ತಥಾಗ್ನಿರ್ವೀರಂ ವೀರ್ಯವಂತಂ ಪುತ್ರಂ ಶ್ರುತ್ಯಂ ಪಿತೃವ್ಯಪದೇಶಕಂ

ಕರ್ಮನಿಃಷ್ಠಾಂ ಯಾಗೇನ್ಯನೃಚಿತ್ತಂ ದದಾತಿ | ಅಗ್ನೀ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಸಮಂಜನ್
ಸಮ್ಯಗಂಜಯನ್ವಿ ಚರತ್ | ವಿವಿಧಂ ಚರತಿ | ಅಯಮಗ್ನಿನಾರೀಂ ಯೋಷಿತಂ ವೀರಕುಕ್ಷಿಂ
ವೀರಪ್ರಸವಕುಕ್ಷಿಂ ಪುರಂಧಿಂ ಚ ಕರೋತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ವಾಜಂಭರಂ—ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡುವ | ಸಪ್ತಿಂ—
ಅಶ್ವವನ್ನು | ದದಾತಿ—ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ವೀರಂ—ಪರಾಕ್ರಮಿಯೂ |
ಶ್ರುತ್ಯಂ—ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ | ಕರ್ಮನಿಃಷ್ಠಾಂ—ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ತೀವ್ರಾಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ |
ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ರೋದಸೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನು | ಸಮಂಜನ್—ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತ | ವಿಚರತ್—
ಅನೇಕ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ನಾರೀಂ—ಉತ್ತಮಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು | ವೀರಕುಕ್ಷಿಂ—
ವೀರಪುತ್ರನನ್ನು ಪ್ರಸವಿಸುವಂತೆಯೂ | ಪುರಂಧಿಂ—ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

|| ಛಾಂದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡುವ ಅಶ್ವವನ್ನು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.
ಅಗ್ನಿಯು ಪರಾಕ್ರಮಿಯೂ, ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ, ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ತೀವ್ರಾಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.
ಅಗ್ನಿಯು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತ ಅನೇಕ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ತಮಸ್ತ್ರೀ
ಯನ್ನು ವೀರಪುತ್ರನನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆಯೂ, ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Agni gives (his worshipper) a food-acquiring steed, Agni gives (him)
a valiant son, renowned, assiduous in pious works; Agni travels beautifying
heaven and earth; Agni (makes) a woman the bearer of male off-spring
(and) intelligent.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೀರಪ್ತಸಃ ಸಮಿದಸ್ತು ಭದ್ರಾಗ್ನಿರ್ಮಹೀ ರೋದಸೀ ಆ ವಿವೇಶ |

ಅಗ್ನಿರೇಕಂ ಚೋದಯತ್ಸಮತ್ಸ್ವಗ್ನಿವೃತ್ತಾಣಿ ದಯತೇ ಪುರಾಣಿ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೀಃ | ಅಪ್ತಸಃ | ಸಂಯತ್ | ಅಸ್ತು | ಭದ್ರಾ | ಅಗ್ನಿಃ | ಮಹೀ ಇತಿ | ರೋದಸೀ ಇತಿ | ಆ |
ವಿವೇಶ |

ಅಗ್ನಿಃ | ಏಕಂ | ಚೋದಯತ್ | ಸಮತ್ಸು | ಅಗ್ನಿಃ | ವೃತ್ತಾಣಿ | ದಯತೇ | ಪುರಾಣಿ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಪ್ಸಃ ಕರ್ಮವತೋಽಗ್ನೇಃ ಸಮಿಧ್ಯದ್ರಾಸ್ತು | ಅಯಮಗ್ನಿರ್ಮಹೀ ಮಹತ್ಯಾ ರೋದಸೀ
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾನಾ ವಿವೇಶ | ಅವಿಷ್ಟವಾನ್ಸ್ವತೇಜಸಾ | ತಥಾಯಮಗ್ನಿರೇಕಮಸಹಾಯಮೇವ
ಚೋದಯತ್ ಚೋದಯತಿ ಪ್ರೇರಯತಿ ಸಮತ್ಸು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು | ಯುದ್ಧೇ ಸ್ವಭಕ್ತಂ ಸ್ವಯಂ
ಸಹಾಯಃ ಸಂಜ್ಞಯಿನಂ ಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾಗ್ನಿವ್ಯತ್ರಾಣಿ ಪುರಾಣಿ ಬಹೂಞ್ಚತ್ಯಾನ್ವ-
ಯತೇ | ಹಂತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಪ್ಸಃ—ಕರ್ಮವಂತನಾದ | ಅಗ್ನೇಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಸಮಿತ್—ಸಮಿತ್ತು | ಭದ್ರಾ—ಮಂಗಳಕರ
ವಾಗಿ | ಅಸ್ತು—ಆಗಲಿ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಮಹೀ—ಮಹತ್ತಾದ | ರೋದಸೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿ
ಗಳನ್ನು | ಅವಿವೇಶ—ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಏಕಂ—ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ | ಚೋದಯತ್—
ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ | ಸಮತ್ಸು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಪುರಾಣಿ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ | ವೃತ್ರಾಣಿ—
ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ದಯತೇ—ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಕರ್ಮವಂತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಮಿತ್ತು ಮಂಗಳಕರವಾಗಿ ಆಗಲಿ. ಅಗ್ನಿಯು ಮಹತ್ತಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿ
ಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ
ಅಗ್ನಿಯು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ.

English Translation

May the fuel of the efficient Agni be auspicious; Agni has penetrated
the vast heaven and earth; Agni animates (the worshipper) alone in
battles; Agni destroys numerous enemies.

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯ ||

ಅಗ್ನಿಹ್ವಂ ತ್ಯಂ ಜರತಃ ಕರ್ಣಮಾವಾಗ್ನಿರದ್ಭ್ಯೋ ನಿರದಹಜ್ವರೂಢಂ |

ಅಗ್ನಿರತ್ರಿಂ ಘರ್ಮ ಉರುಷ್ಯದಂತರಗ್ನಿನೈರಧಂ ಪ್ರಜಯಾಸ್ಯಜತ್ಸಂ ||೩||

|| ಪದಕಾಶ ||

ಅಗ್ನಿಃ | ಹ | ತ್ಯಂ | ಜರತಃ | ಕರ್ಣಂ | ಅವ | ಅಗ್ನಿಃ | ಅತ್ಯಾಭ್ಯಃ | ನಿಃ | ಅದಹತ್ | ಜರೂಢಂ |

ಅಗ್ನಿಃ | ಅತ್ರಿಂ | ಘರ್ಮ | ಉರುಷ್ಯತ್ | ಅಂತಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ಸ್ವನೇರಧಂ | ಪ್ರಜಯಾ | ಅಸ್ಯಜತ್ |
ಸಂ || ೩ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅಗ್ನಿರ್ಹಾರ್ಯಮಗ್ನಿಃ ಖಲು ತ್ಯಂ ತಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಜರತಃ ಕರ್ಣಂ ಜರತ್ಕರ್ಣನಾಮಾನಮೃಷಿ-
ಮಾನ | ರರಕ್ಷ | ತಥಾಯಮಗ್ನಿರದ್ಭ್ಯೋ ಜರೂಥಮೇತನ್ನಾಮಾನಮಸುರಂ ನಿರದಹತ್ | ನಿರ್ದಗ್ಧ-
ವಾನ್ | ತಥಾಗ್ನಿರತ್ರಿಂ ಮಹರ್ಷಿಂ ಘರ್ನೇಂತರ್ಯಜೀಶೇವಸ್ಥಿತಮುರುಷ್ಯತ್ | ರರಕ್ಷ |
ತಥಾಯಮಗ್ನಿರ್ನೈವೇತನ್ನಾಮಕಮೃಷಿಂ ಪ್ರಜಯಾ ಪುತ್ರಾದಿಲಕ್ಷಣಯಾ ಸಮಸೃಜತ್ |
ಸಾಯುಯೋಜ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ತ್ಯಂ—ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ | ಜರತಃ ಕರ್ಣಂ—ಜರತ್ಕರ್ಣನೆಂಬ ಮೃಷಿಯನ್ನು |
ಅವ—ರಕ್ಷಿಸಿದ್ದಾನೆ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಅದ್ಭ್ಯಃ—ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ | ಜರೂಥಂ—ಜರೂಥನೆಂಬ
ಅಸುರನನ್ನು | ನಿರದಹತ್—ದಹಿಸಿದ್ದಾನೆ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಅತ್ರಿಂ—ಅತ್ರಿಮಹರ್ಷಿಯನ್ನು |
ಘರ್ನೇ ಅಂತಃ—ದಹಿಸುವ ಕುಂಡದಿಂದ | ಉರುಷ್ಯತ್—ರಕ್ಷಿಸಿದನು | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ನೈವೇಧಂ—
ನೈವೇಧನೆಂಬ ಮೃಷಿಯನ್ನು | ಪ್ರಜಯಾ—ಸಂತಾನದೊಂದಿಗೆ | ಸಮಸೃಜತ್—ಸೇರಿಸಿದನು.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಜರತ್ಕರ್ಣನೆಂಬ ಮೃಷಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ
ಜರೂಥನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ದಹಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅತ್ರಿಮಹರ್ಷಿಯನ್ನು ದಹಿಸುವ ಅಗ್ನಿ ಕುಂಡದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿದ್ದಾನೆ.
ನೈವೇಧನೆಂಬ ಮೃಷಿಗೆ ಸಂತಾನಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

Agni verily has protected Jaratkarna; he has consumed Jarutha
with his flames; Agni rescued Atri in the hot fissure; Agni furnished
Nrmedha with progeny.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅಗ್ನಿರ್ದಾಡ್ಧ್ರವಿಣಂ ವೀರಪೇಶಾ ಅಗ್ನಿರ್ಯುಷಿಂ ಯಃ ಸಹಸ್ರಾ ಸನೋತಿ |

ಅಗ್ನಿರ್ದಿವಿ ಹವ್ಯಮಾ ತತಾನಾಗ್ನೇರ್ಧಾಮಾನಿ ವಿಭೃತಾ ಪುರುತಾ || ೪ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಅಗ್ನಿಃ | ದಾತ್ | ದ್ರವಿಣಂ | ವೀರಪೇಶಾಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ಯುಷಿಂ | ಯಃ | ಸಹಸ್ರಾ | ಸನೋತಿ |

ಅಗ್ನಿಃ | ದಿವಿ | ಹವ್ಯಂ | ಆ | ತತಾನ | ಅಗ್ನೇಃ | ಧಾಮಾನಿ | ವಿಭೃತಾ | ಪುರುತಾ || ೪ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅಯಮಗ್ನಿವೀರಪೇಶಾಃ ಪ್ರೇರಕಜ್ವಾಲಾರೂಪೋಃ ದ್ರವಿಣಂ ಧನಂ ದಾತ್ | ದದಾತಿ | ತಥಾಗ್ನಿರ್ಯುಷಿಂ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟಾರಂ ಪುತ್ರಂ ಪ್ರಯಜ್ಞತೀತಿ ಶೇಷಃ | ಯುಷಿರ್ವಿಶೇಷ್ಯತೇ | ಯ ಯುಷಿಃ ಸಹಸ್ರಾ ಗನಾಂ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಸನೋತಿ ಭಜತೇ ದಕ್ಷಿಣಾತ್ಪೇನ ತಮ್ಯುಷಿಂ ದದಾತೀತಿ | ತಥಾಗ್ನಿರ್ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕೇ ಹವ್ಯಂ ಯಜಮಾನೈರ್ಹುತಮಾ ತತಾನ | ದೇವೇಷು ವಿಸ್ತಾರಯತಿ | ತಥಾಗ್ನೇರ್ಧಾವಮಾನಿ ಶರೀರಾಣಿ ವಿಭೃತಾ ವಿಭೃತಾನಿ ಪುರುತ್ರಾ ಬಹುಷು ಸ್ಥಾನೇಷ್ವಾಹವನೀಯಧಿಷ್ಠಾ ದಿಷು ಸ್ವಿತ್ಯಾದಿಷು ನಾ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ವೀರಪೇಶಾಃ—ಪ್ರಸರಿಸುವ ಜ್ವಾಲೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿ | ದ್ರವಿಣಂ—ಧನವನ್ನು | ದಾತ್—ಕೊಡುತ್ತಾನೆ | ಯಃ—ಯಾವ ಋಷಿಯು | ಸಹಸ್ರಾ—ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಗೋವುಗಳನ್ನು | ಸನೋತಿ—ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯನಾಗಿರುವನೋ | ಯುಷಿಂ—ಅಂತಹ ಋಷಿಗೆ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು ಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ದಿವಿ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಹವ್ಯಂ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಆ ತತಾನ—ವಿಸ್ತರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಧಾವಮಾನಿ—ಶರೀರಗಳು | ಪುರುತ್ರಾ—ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ | ವಿಭೃತಾ—ಅವಿಭೂತವಾಗುತ್ತವೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಸರಿಸುವ ಜ್ವಾಲೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಋಷಿಯು ಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯನಾಗಿರುವನೋ, ಅಂತಹ ಋಷಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಶರೀರಗಳು ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತವಾಗುತ್ತವೆ.

English Translation

Agni sending forth flames bestows wealth ; Agni (gives a son to) the Rishi who acquires a thousand cows ; Agni spreads the oblation through heaven, the forms of Agni are manifested in many places.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅಗ್ನಿರ್ನುರ್ಘೈರ್ಯುಷಯೋ ವಿ ಹ್ವಯಂತೇಽಗ್ನಿಂ ನರೋ ಯಾಮನಿ

ಬಾಧಿತಾಸಃ |

ಅಗ್ನಿಂ ನಯೋ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಪತಂತೋಽಗ್ನಿಃ ಸಹಸ್ರಾ ಪರಿ ಯಾತಿ ಗೋನಾಂ |

। ಸದಪಾಠಃ ।

ಅಗ್ನಿಂ | ಉಕ್ಥೈಃ | ಮುಷಯಃ | ವಿ | ಹ್ವಯಂತೇ | ಅಗ್ನಿಂ | ನರಃ | ಯಾಮುನಿ | ಬಾಧಿತಾಸಃ |

ಅಗ್ನಿಂ | ವಯಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷೇ | ಪತಂತಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ಸಹಸ್ರಾ | ಪರಿ | ಯಾತಿ | ಗೋನಾಂ || ೫ ೫

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅಗ್ನಿಮುಕ್ಥೈಃ ಶಸ್ತ್ರೈರ್ಯುಷಯಃ ಪೂರ್ವೇ ವಿ ಹ್ವಯಂತೇ | ವಿವಿಧಮಾಹ್ವಯಂತಿ ಯಜ್ಞೇ ಸ್ವೀಯೇ | ಅಗ್ನಿಂ ನರೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಯಾಮುನಿ ಸಂಗ್ರಾಮೇ | ಯಾತಿರ್ವಧಕರ್ಮಸು ಪರಿತಃ | ಬಾಧಿತಾಸಃ ಶತ್ರುಭ್ಯೋ ಬಾಧಿತಾಃ ಪ್ರಾಪ್ನುಂತಿ ಜಯಾರ್ಥಂ | ತಥಾಗ್ನಿಂ ವಯಃ ಪಕ್ಷಿಣೋಽಂತರಿಕ್ಷೇ ಪತಂತಃ ಪಶ್ಯಂತಿ ರಾತ್ರಿಷು | ತಸ್ಮಾದಿನಾಂ ವಯಾಂಸಿ ನಕ್ತಂ ನಾಧ್ಯಾಸತೇ | ತೈ. ಸಂ. ೫-೬-೪-೪ | ಇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಯದ್ವಾ | ದಾವಭೂತಮಗ್ನಿನಂತರಿಕ್ಷಗಾ ವಯಃ ಪತಂತಿ | ತಥಾಗ್ನಿಗೋನಾಂ ಸಹಸ್ರಾ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಪರಿ ಪರಿತೋ ಯಾತಿ | ಗಚ್ಛತಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಮುಷಯಃ—ಮುಷಿಗಳು | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಉಕ್ಥೈಃ—ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಂದ | ವಿ ಹ್ವಯಂತೇ—ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ | ಯಾಮುನಿ—ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ | ಬಾಧಿತಾಸಃ—ಅಧಿಕವಾಗಿ ಹಿಂಸಿತರಾದಾಗ | ನರಃ—ಮಾನವರು | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ | ಅಂತರಿಕ್ಷೇ—ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ | ಪತಂತಃ—ಹಾರಾಡುತ್ತಿರುವ | ವಯಃ—ಪಕ್ಷಿಗಳು | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತವೆ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಗೋನಾಂ ಸಹಸ್ರಾ—ಅನೇಕ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಗೋವುಗಳನ್ನು | ಪರಿ ಯಾತಿ—ಸುತ್ತುವರಿದಿರುತ್ತಾನೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥಃ ॥

ಮುಷಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಹಿಂಸಿತರಾದಾಗ ಮಾನವರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹಾರಾಡುತ್ತಿರುವ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತವೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಅನೇಕ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿರುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The Rishis variously invoke Agni with hymns; men when hard pressed in battle (invoke) Agni; the birds flying in mid-heaven (invoke) Agni; Agni circumambulates thousands of cattle.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನಿಂ ವಿಶ ಈಳತೇ ಮಾನುಷೀರ್ಯಾ ಅಗ್ನಿಂ ಮಾನುಷೋ ನಹುಷೋ ವಿ
ಜಾತಾಃ |

ಅಗ್ನಿರ್ಗಾಂಧರ್ವೀಂ ಪಥ್ಯಾನ್ಯುತಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಗವ್ರ್ಯೋತಿಘೃತ ಆ ನಿಷತ್ತಾ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನಿಂ | ವಿಶಃ | ಈಳತೇ | ಮಾನುಷೀಃ | ಯಾಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ಮಾನುಷಃ | ನಹುಷಃ | ವಿ | ಜಾತಾಃ |

ಅಗ್ನಿಂ | ಗಾಂಧರ್ವೀಂ | ಪಥ್ಯಾಂ | ಯುತಸ್ಯ | ಅಗ್ನೇಃ | ಗವ್ರ್ಯೋತಿಃ | ಘೃತೇ | ಆ | ನಿಷತ್ತಾ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಗ್ನಿಂ ವಿಶಃ ಪ್ರಜಾ ಯುತ್ವಿಗೃಜಮಾನಲಕ್ಷಣಾ ಈಳತೇ | ಸ್ತುವಂತಿ | ಯಾ ಮಾನುಷೀ-
ರ್ಮಾನುಷ್ಯೋ ಮಾನುಷ್ಯಾಜ್ಜಾತಾಃ ತಾ ಈಳತೇ | ತಥಾಗ್ನಿಂ ಮಾನುಷೋ ಮಾನುಷ್ಯಾ ನಹುಷೋ
ರಾಜ್ಞಃ ಸಕಾಶಾಜ್ಜಾತಾಃ ಪ್ರಜಾ ವಿವಿಧಂ ಸ್ತುವಂತೀತಿ | ಅಗ್ನಿರ್ಗಾಂಧರ್ವೀಂ | ವಾಜ್ಞಾನ್ಯುತಶ್ಚ |
ವಾಜಂ ಕೃಣೋತಿ | ಕೇದೃಶೀಂ ಗಾಂಧರ್ವೀಂ | ಯುತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪಥ್ಯಾಂ ಪಥಿ ಹಿತಾಂ |
ಅಗ್ನೇರ್ಮಹಾತ್ಮನೋ ಗವ್ರ್ಯೋತಿರ್ಮಾಗೋಃ ಘೃತ ಆಜ್ಯ ಆ ನಿಷತ್ತಾ ಸರ್ವತೋ ನಿಷಕ್ಲೋ ಭವತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾಠಃ ||

ಯಾಃ—ಯಾರು | ಮಾನುಷೀಃ—ಮಾನವರಾಗಿದ್ದಾರೆಯೋ | ವಿಶಃ—ಅಂತಹ ಪ್ರಜೆಗಳು |
ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಈಳತೇ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ | ನಹುಷಃ ರಾಜ್ಞಃ—ನಹುಷರಾಜನಿಂದ | ಜಾತಾಃ—
ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳೂ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ | ಯುತಸ್ಯ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ಪಥ್ಯಾಂ—
ಹಿತಕರವಾದ | ಗಾಂಧರ್ವೀಂ—ಸ್ತುತಿನಾಕ್ಕನ್ನು | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ | ಅಗ್ನೇಃ—ಅಗ್ನಿಯು |
ಗವ್ರ್ಯೋತಿಃ—ಮಾರ್ಗವು | ಘೃತೇ—ಆಜ್ಯದಲ್ಲಿ | ಆ ನಿಷತ್ತಾ—ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಮಾನವ ಪ್ರಜೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಹುಷನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳೆಲ್ಲರೂ
ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಹಿತಕರವಾದ ಸ್ತುತಿನಾಕ್ಕನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯು
ಮಾರ್ಗವು ಆಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ.

English Translation

The races who are of human birth praise Agni, so do the men descended from king Nahush ; Agni, (hears) the voice which is fit for the path of sacrifice ; Agni's path lies everywhere in ghi..

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅಗ್ನಯೇ ಬ್ರಹ್ಮ ಋಭವಸ್ತತಕ್ಷುರಗ್ನಿಂ ನುಹಾಮವೋಚಾಮಾ ಸುವೃಕ್ತಿಂ ।

ಅಗ್ನೇ ಪ್ರಾವ ಜರಿತಾರಂ ಯವಿಷ್ಠಾಗ್ನೇ ಮಹಿ ದ್ರವಿಣಮಾ ಯಜಸ್ವ ॥ ೭ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಅಗ್ನಯೇ | ಬ್ರಹ್ಮ | ಋಭವಃ | ತತಕ್ಷುಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ನುಹಾಂ | ಅವೋಚಾಮಾ | ಸುವೃಕ್ತಿಂ |

ಅಗ್ನೇ | ಪ್ರ | ಅವ | ಜರಿತಾರಂ | ಯವಿಷ್ಠ | ಅಗ್ನೇ | ಮಹಿ | ದ್ರವಿಣಂ | ಅ | ಯಜಸ್ವ ॥ ೭ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅಗ್ನಯೇ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಮೃಭವೋ ಮೇಧಾವಿನಸ್ತತಕ್ಷುಃ | ಅಕುರ್ವನ್ | ವಯಂ ಚ ನುಹಾಂ ನುಹಾಂತಮಗ್ನಿಂ ಪ್ರತಿ ಸುವೃಕ್ತಿಂ ಸ್ತುತಿಮವೋಚಾಮಾ | ಹೇ ಯವಿಷ್ಠ ಯುವತನಾಗ್ನೇ ಜರಿತಾರಂ ಸ್ತೋತಾರಂ ಪ್ರಾವ | ಪ್ರರಕ್ಷ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಮಹಿ ಮಹದ್ದ್ರವಿಣಂ ಧನನಾ ಯಜಸ್ವ | ಪ್ರಯಚ್ಛೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ್ರ ಪ್ರತಿನಾಕೃಮಗ್ನೈಭಿಧಾನಂ ತಸ್ಯ ಸ್ತುತ್ಯತ್ಪ್ರದರ್ಶನಾರ್ಥಂ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಋಭವಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಮುಖಗಳು | ಅಗ್ನಯೇ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ | ಬ್ರಹ್ಮ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ತತಕ್ಷುಃ—ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ | ನುಹಾಂ—ಮಹತ್ತಾದ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ | ಸುವೃಕ್ತಿಂ—ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು | ಅವೋಚಾಮಾ—ನಾವು ಪಠಿಸಿದ್ದೇವೆ | ಯವಿಷ್ಠ—ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಜರಿತಾರಂ—ನಿನ್ನ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನನ್ನು | ಪ್ರಾವ—ರಕ್ಷಿಸು | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಮಹಿ—ಮಹತ್ತಾದ | ದ್ರವಿಣಂ—ಧನವನ್ನು | ಅ ಯಜಸ್ವ—ಒದಗಿಸು.

। ಛಾಂದೋಗ್ಯಃ ।

ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಮುಖಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಹತ್ತಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ನಾವು ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪಠಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮಹತ್ತಾದ ಧನವನ್ನು ಒದಗಿಸು..

English Translation

The Ribhus have fabricated praise for Agni ; we have recited pious praise to the mighty Agni ; Agni, youngest (of the gods), protect your worshipper ; Agni, bestow (on him) abundant wealth.

ಎಂಭತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಸೀತಿಕೆ.

೧೦ನೇ ಮಂಡಲದ ೮೧ ಮತ್ತು ೮೨ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳು ವಿಶ್ವಕರ್ಮಭುಷಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ದೇವತಾಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ, ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞ ಪರವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪರವಾಗಿಯೂ ಸಾಯಣಾದಿಗಳು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಘಮರ್ಷಣ, ಪ್ರಜಾಪತಿ, ಪರಮೇಶ್ವರಿ, ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ, ದೀರ್ಘತಮಸ್, ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಇತ್ಯಾದಿ ಭುಷಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಣೀತವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳೆಲ್ಲವೂ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಸ್ಥಿತ್ಯಾದಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ವಿಷಯಲ್ಲಾಗಲಿ, ಅವನ ಸಂಕಲ್ಪದ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಜಗತ್ತಿನ ಮೂಲಕಾರಣದ ವಿಷಯದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಎಲ್ಲ ಭುಷಿಗಳೂ ಒಂದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಒಂದೊಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾದ ವಿವರಣೆಯಿರುತ್ತದೆ ಆದರೆ, ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮಾತ್ರ ಸಮಾನವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ತಮಿಷ್ಠರ್ಭಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರ ಆಪಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೨-೬) ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಭುಷಿಯ ಮತವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಕ್ರಮ ಇವುಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಆಯಾ ಭುಕ್ತುಗಳ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮತಃ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಅವನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೇನು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸ ಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಸರ್ವಸ್ಯ ಕರ್ತಾ (ನಿ. ೧೦-೨೫)

ಸಕಲವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಪರಿಷ್ಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಸಕಲವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವಿರುತ್ತದೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಇದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ,

ಯದಿದಂ ಕಿಂಚಿದ್ಭೂತಂ ಭವಿಷ್ಯಮಾಣಂ, ಕ್ರಿಯಮಾಣಂ ಚ ತಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಕರ್ತಾ |

(ನಿ. ಭಾ ೧೦-೨೫)

ಹಿಂದೆ ಇದ್ದುದು, ಮುಂದೆ ಸಂಭವಿಸುವುದು, ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದು ಇವೆಲ್ಲವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿ

ಸಂಸ್ಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದನ್ನೇ ಬೃಹದ್ದೇವತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ತಿಳಿಸುತ್ತ ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ನಿಧಃಘನಾಸಾತಿಗಮೇ ಯದ್ಯತೇನಾವತಿ ಕ್ಷತಿಂ |

ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಜನಯನ್ಯರ್ಮಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ್ಯಾಷ ತೇನ ಸಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೫೦)

ನಿಧಾಘ (ಉಷ್ಣ) ಕಾಲವು ಕಳೆದನಂತರ ಉದಕದಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಫಲವತ್ತನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನೂ ಆರಂಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂದು ಹೆಸರು

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಭೌವನನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಭುವನನ ಪುತ್ರನೆಂದು ಕೆಲವರ ತಾತ್ಪರ. ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಈ ಅರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭುವನಾನಾಂ ಭೂತಾನಾಮಾತ್ಮನಿ ಹೋತಾ ಭೂತೇಷು ಚಾತ್ಮಾನಂ ; ತಥಾ ಹಿ ವಿಜ್ಞಾನಯತೇ ; ಹಂತಾಹಂ ಭೂತೇಷ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಜುಹವಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಚಾತ್ಮನಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೧)

ಸಕಲ ಭುವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಾನೇ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಆಡಗಿಸಿ ಕೊಂಡುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಭೌವನ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವು ಈ ವಿಶೇಷಣದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸಕಲಲೋಕಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವನೇ ಇಂದ್ರನು, ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಇವನೇ ಅಗ್ನಿಯು, ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಶಂಸೆಗಳೂ ಅನೇಕ ವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇಂದ್ರನೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪದಿಂದ ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದನು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕವಾದ ಸಂದರ್ಭವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ;—

ಇಂದ್ರೋ ವೈ ವೃತ್ರಂ ಹತ್ವಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಭವತ್ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ-
ಭವತ್ಸಂವತ್ಸರೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮೇಂದ್ರಮೇವ ತದಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಂ ಸಂವತ್ಸರಂ
ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಮಾಪ್ನುವಂತೀಂದ್ರ ಏವ ತದಾತ್ಮನಿ ಪ್ರಜಾಪತೌ ಸಂವತ್ಸರೇ ವಿಶ್ವ-
ಕರ್ಮಾಣ್ಯಂ ತತಃ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠಂತಿ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೪.೨೨)

ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದು ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಾದನು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕನು. ಇಂದ್ರನೂ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕನು. ಅದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಅನುಸಂಧಾದಿಂದ, ಸಂವತ್ಸರ, ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಇವರ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಆಶ್ರಯವೇ ಯಜಮಾನನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನಿಗೆ ದೃಢವಾದ ಆಶ್ರಯವು ಖಂಡಿತ ಎಂದು ಸಾರಿದೆ. ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗೂ ಮೂಲವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು.

ರಸೋ ನಾ ಉರ್ಮಿರ್ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ತ ಋಷಿರಿತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಪ್ರಜಾಪತಿ-
ಸೃಷ್ಟಾಸಿ

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮.೨.೧-೧೦)

ವಿಷ್ಣುಂಭೋ ವಯ ಇತಿ | ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವೈ ವಿಷ್ಣುಂಭಃ ಸ ವಯೋಽಭವಪ್ರಥಿತಶ್ಚಂದ ಇತಿ
ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವಾ ಅಧಿಪತಿಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರೇವಚ್ಛಂದೋಽಭವತ್ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಯ ಇತಿ |
ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಸ ವಯೋಽಭವತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮.೨.೩-೧೨)

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮೇತಿ | ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ | ಸ ಹೀದಗ್ಂ ಸರ್ವಮು-
ಕರೋನ್ಮನೋ ಗಂಧರ್ವಸ್ತಸ್ಯ ಋಕ್ಸಾಮಾನ್ಯಪ್ರರಸಃ..... ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯.೪.೧-೧೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ನಾಭಿರೂಪವಾದ
ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಅವಿಷ್ಣುಂಭಕವು. (ಆಶ್ರಯವು). ವಿಶ್ವವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತ
ವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ ಆಶ್ರಯವೆಂದಂತಾಯಿತು. ಈ ಆಧಾರವೇ ಶಕ್ತಿರೂಪವು. (ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ
ಆಶ್ರಯವಿಲ್ಲ). ಆದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಈ ಶಕ್ತಿ ಸ್ವರೂಪನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು
ಸಕಲವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸುವುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು
ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದೆ. ತ್ರೈತ್ವೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ವಿಶ್ವಸೃಜಃ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆಯೋ, ಆ ದೇವತೆಗಳ
ಸ್ವರೂಪಗಳೆಲ್ಲವೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಕವಾಗಿವೆ. (ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೩-೧೨-೯) ಈ ವಿನಿರಣವನ್ನು ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವಜ್ಞಃ
ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಕಲ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಮೂಲವಾದ ವಾಕ್ತತ್ತ್ವವು ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪ
ದಲ್ಲಿಯೇ ಜಗದಾಧಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. [(ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೧-೭ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷ
ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.) ವಾಚಸ್ಪತಿಯೆಂದು ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗಿರುವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೂ ವಾಕ್ಯನ ಆಧಾರದ
ಮೇಲೆಯೇ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿರೂಪನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅಗ್ನಿರ್ವಾ ಏಷೋಗ್ನೇರಧ್ಯಜಾಯತ | ಶೋಕಾತ್ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಉತ ನಾ ದಿವಸ್ಪರೀತಿ ಯದ್ವೈ
ಪ್ರಜಾಪತೇಃ ಶೋಕಾದಜಾಯತ ತದ್ಧಿವಶ್ಚ ಪೃಥಿವ್ಯ ಚ ಶೋಕಾದಜಾಯತ ಯೇನ ಪ್ರಜಾ
ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಜಜಾನೇತಿ ನಾಗ್ನಾ ಅಜೋ ವಾಜೋ ವೈ ಪ್ರಜಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಜಜಾನ
ತಮಗ್ನೇ ಹೇಡಃ ಪರಿ ತೇ ವೃಣಕ್ತು ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೭.೫.೨-೨೧)

ಅಗ್ನಿಯು ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ತಪಸ್ಸಿನ ಫಲವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವೆಲ್ಲವೂ ದ್ಯಾವಾ
ಪೃಥಿವಿಗಳ ಶೋಕದ (ತಪಸ್ಸಿನ) ಫಲವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ
ಶೋಕದ (ತಪಸ್ಸಿನ) ಫಲವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಆಧಾರವೇ ಇದು. ಜನ್ಮರೂತ

ವಾಗಿ ಅಜಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಯಾವ ವಾಕ್ ತತ್ತ್ವವಿದೆಯೋ ಆ ತತ್ತ್ವದ ಆಧಾರದಿಂದಲೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಜಗತ್ತನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲವೂ ಅಗ್ನಿರೂಪವು. ಸೃಷ್ಟವಾದುದೂ ಅಗ್ನಿರೂಪವು. ಸಕಲವೂ ಅಗ್ನಿಜೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ “ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿ” ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಋಷಿರಿತಿ | ವಾಗ್ಗೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರ್ಷಿರ್ವಾಜಾ ಹೀದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಕೃತಂ
ತಸ್ಮಾದ್ವಾಗ್ನಿಶ್ವಕರ್ಮರ್ಷಿಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೃಹೀತಯಾ ತ್ವಯೇತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಸೃಷ್ಟಯಾ
ತ್ವಯೇತೇತದ್ವಾಚಂ ಗೃಹ್ಣಾಮಿ ಪ್ರಜಾಭ್ಯ ಇತಿ..... ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೧-೨-೯)

ಸಕಲವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸತಕ್ಕ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ ಋಷಿಯು. ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೂ ವಾಕ್ಯೇ ಮೂಲವಾದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ ವಾಗ್ಗ್ರಾಪನು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ನಿನಗೂ ನಿನ್ನ ಸಂತತಿಗೂ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತೇನೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯಿಗೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯವು ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ವಿಶ್ವವು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಯಿತು ಎಂಬ ವಿವರಣವನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇವನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಗೂ ಯಜ್ಞವೇ ಆಧಾರ; ಪ್ರಳಯವೂ ಯಜ್ಞರೂಪವಾಗಿಯೇ, ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಪತಿಸತ್ವಿಯರೊಡಗೂಡದೆ ಯಜ್ಞವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ತತ್ತ್ವತಿಯೂ ಕೂಡಿ ಈ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಥಾಹಾತ್ವಾತ್ಮೀವತಸ್ಯ ಯಜೇತಿ | ವೃಷಾ ನಾ ಅಗ್ನೀದ್ಯೋಷಾ ಪತ್ನೀ ಮಿಥುನಮೇವೈತತ್ಪ್ರ-
ಜನನಂ ಕ್ರಿಯತೇ ಸ ಜುಹೋತ್ಯಗ್ನಾ ೩ ಪತ್ನಿವನ್ನಿತಿ ವೃಷಾ ನಾ ಅಗ್ನಿಯೋಷಾ ಪತ್ನೀ
ಮಿಥುನಮೇವೈತತ್ಪ್ರಜನನಂ ಕುರುತೇ | ಏತದಂತತೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಮಿಥುನಾತ್ಪ್ರ-
ಜನನಾತ್ಪ್ರಜನಯತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೪-೨-೮)

ಪತ್ನೀವಂತನನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸು ಎಂಬುದೇ ವಿಧಿ. ಅಗ್ನೀಧಸಂಜ್ಞಕವಾದ ತತ್ತ್ವವೇ ಪುರುಷವು. ಪತ್ನಿಯೇ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವು. ಈ ಪತಿಪತ್ನಿಯರ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಯು. ಎಲೈ ಪತ್ನೀವಂತನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಅಗ್ನಿಯೇ ಪುನಾನ್ ; ಪತ್ನಿಯೇ ಸ್ತ್ರೀ (ಅಗ್ನೀ ವಾಕ್ ಪತ್ನೀ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಕಾಣ್ವ ಪಾಠದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ). ಈ ರೀತಿ ಪತಿರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಪತ್ನೀರೂಪದ (ವಾಕ್) ಸ್ತ್ರೀಗೂ ಸಂಭವಿಸಿದ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞಪುರುಷನಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಭ್ಯನು. ಯಾರನ್ನು ವಾಚಸ್ಪತಿಯೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ, ಯಾರ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಜಗತ್ತಿನ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯೋ, ಆ ಅಗ್ನಿಯೇ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪ್ರತ್ಯೇತ್ಯ ವೈಶ್ವಕರ್ಮಾಣಿ ಜುಹೋತಿ | ವಿಶ್ವಾನಿ ಕರ್ಮಾಣ್ಯಯಮಗ್ನಿಸ್ತಾನ್ಯಸ್ಯಾತ್ರ
ಸರ್ವಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕೃತಾನಿ ಭವಂತಿ ತಾನ್ಯೇತತ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ತಾನಿ ಹವಿಸಾ ದೇವತಾಂ

ಕರೋತಿ ಸಾ ದೇವತಾ ನ ಸಾ ಯಸ್ಯ ನ ಗೃಹ್ಯತೇಽಥೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಯ.
ಮುಗ್ಧಸ್ತಮೇವೈತತ್ಪ್ರೀತಾತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೫-೧-೪೨)

ಇಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು (ಅಗ್ನಿಚಯನವು) ಸಕಲಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಸರ್ವಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಆಹುತ್ಯರ್ಪಣೆಯೆಂಬ ವಿಧಿಯಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ನಾದುದರಿಂದ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಆಹುತಿಯು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅರ್ಪಿತವಾದಂತೆಯೇ.

ಯದ್ವತ್ತಂ ಯತ್ಪರಾದಾನಂ | ಯತ್ಪೂರ್ತಂ ಯಾಶ್ಚ ದಕ್ಷಿಣಾಃ | ತದಗ್ನಿರ್ವೈಶ್ವಕರ್ಮಣಃ
ಸ್ವರ್ಧೇನೇಷು ನೋ ದಧದಿತಿ ಯಚ್ಛೈವ ಸಂಪ್ರತಿ ದದ್ಮೋ ಯಚ್ಚಾ ಸಂಪ್ರತಿ
ತನ್ನೋಽಯಮಗ್ನಿರ್ವೈಶ್ವಕರ್ಮಣಃ ಸ್ವರ್ಗೇ ಲೋಕೇ ದಧಾತ್ವಿತ್ಯೇತತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೫-೧-೪೯)

ನಮ್ಮಿಂದ ಯಾವ ದಾನವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ದತ್ತವಾಗುವುದೋ, ಯಾವ ಸಂಕಲ್ಪವು ನೆರವೇರಲ್ಪಡುವುದೋ, ಯಾವ ಹವಿರಾದಿಗಳು ಅರ್ಪಿತವಾಗುವವೋ, ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿರೂಪನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ಋತುಕಾಲಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ನಾವು ಯಾವುದನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವೆವೋ, ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಯತ್ರ ಧಾರಾ ಅನವೇತಾಃ | ಮಧೋಘ್ಯತಸ್ಯ ಚ ಯಾಃ ತದಗ್ನಿರ್ವೈಶ್ವಕರ್ಮಣಃ ಸ್ವರ್ಧೇ-
ನೇಷು ನೋ ದಧದಿತಿ ಯಚ್ಛೈವ ಯಜಸ್ತಥಾ ಬಂಧುಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೫-೧-೫೦)

ಯಾವ ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ, ಅನುಸೂತವಾಗಿ ಮಧುವಿನ ಧಾರೆಗಳೂ, ಘೃತದ ಧಾರೆಗಳೂ ಪ್ರವಹಿಸು ವುವೋ, ಆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿರೂಪನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ನಮ್ಮನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಿ. ನಮ್ಮ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಫಲವು ಲಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅಗ್ನಿಗೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ (ಅಗ್ನಿಚಯನದಲ್ಲಿ) ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸಕಲ ಹೋಮವೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ತತ್ಪಲ ವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಪದವು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯ ಇವರುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಕಲವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯಿಂದೇ ಅರ್ಥ. ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ಆದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳು ಆಯಾ ಲೋಕಕ್ಕೂ, ಆಯಾ ಕರ್ಮಕ್ಕೂ ಅನುರೂಪಗಳಾದ ಹೆಸರುಗಳೇ ವಿನಾ ಅವು ಮೂಲತತ್ತ್ವದ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸಭಾವವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಅಗ್ನಿಪ್ರಶಂಸಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರುವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳ ವಿವರವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಾದರೆ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯರೂ ಅದೇ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡಲು ಯಾವ ಅನೌಚಿತ್ಯವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನನ್ನು ಇದೇ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ವರ್ಣಿಸುತ್ತ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

ತ್ವಮಿಂದ್ರಾಭಿಭೂರಸಿ ತ್ವಂ ಸೂರ್ಯಮರೋಚಯಃ |

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಶ್ವದೇವೋ ಮಹಾ ಆಸಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮ ೯೮.೨)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸೋಲಿಸುವವನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ನೀನು ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಭಾಯುತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ. ನೀನು ಸಕಲಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತ (ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೀನೊಬ್ಬನೇ ಮಾಡುತ್ತ) ಆಯಾ ದೇವತಾಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾಗುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಇಂದ್ರನ ವಿಶ್ವಕರ್ಮತ್ವವು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಈ ವಿಶೇಷಣವು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿಭ್ರಾಜಾಚ್ಚಕ್ಷುಷಾ ಸ್ವಗರಗಚ್ಛೋ ರೋಚನಂ ದಿವಃ |

ಯೇನೇನಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನ್ಯಾಭೃತಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣಾ ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಾವತೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೭೦-೪)

ಎಲೈ ಆದಿತ್ಯನೇ, ನೀನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತ, ನೀನು ದ್ವ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದೀಯೆ. ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ನೀನು ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲು ಶಕ್ತನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ನೀನು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು. ಮತ್ತು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಹಿತಕರವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಉದಕವನ್ನು ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಹೀರಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹರಡುತ್ತೀಯೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸರ್ವಶಕ್ತನು, ಸರ್ವಕರ್ಮಕುಶಲನು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಆದಿತ್ಯನ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿರುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ, ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ಆದಿತ್ಯರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಕಾರಣವೂ, ಆಧಾರವೂ, ಆಶ್ರಯವೂ ಆದ ಒಂದೇ ತತ್ತ್ವವು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಾರ್ಥಿನಾಪ್ಯಾ ಧಾತೂ ತೇಜಸಾ ಪರಿಪಚ್ಛಮಾನಾ ನಾಯುಃ ವ್ಯೂಹೇನ ವಿ ಚರನ್ ಸರ್ವ.

ಭಾವಾನುಪ್ರವೇಶಂ ಸರ್ವಮಿದಮತ್ಯದ್ಭುತಮುಚಿಂತ್ಯಮಕೃತಾತ್ಮಭಿರ್ಜಗತ್ ಕರೋತೀತಿ ಸ ಮಧ್ಯಮಃ | ವಿಶ್ವಕರಣಾದ್ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ |

(ನಿ. ಭಾ. ೧೦-೨೫)

ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಪರಿಪಕ್ವವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳ ಧಾತುಗಳನ್ನು ವಿಭಾಗಮಾಡಿ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಹರಡಿ, ತಾನೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೂ, ಅದ್ಭುತವಾದುದೂ ಆದ ಜಗತ್ತನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಕಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿಸುವುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂದು ಹೆಸರು. ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳೂ ಇದನ್ನೇ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಥೈಷ ವೈಶ್ವಕರ್ಮಣೋ ವಿಶ್ವಾನಿ ಮೇ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕೃತಾನ್ಯಾಸನ್ನಿತಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಹಿ ಸೋಽಭಿವತ್ ||

(ಮೈ. ಸಂ. ೧-೧೦-೧೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಣೆಗಳು ಆದಿತತ್ತ್ವದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ.

ಹೀಗೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವ ಸಂಕಲ್ಪಮಾಡಿ, ತನ್ನ ಯಜ್ಞ ರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಒಂದು ಇತಿಹಾಸರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ತೇನ ಹೌತೇನ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನ ಈಜೇ | ತೇನೇಷ್ಟ್ವಾತ್ಯತಿಷ್ಠತ್ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನೀದಗಂ
ಸರ್ವಮುಭವದತಿಷ್ಠತಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನೀದಗಂ ಸರ್ವಂ ಭವತಿ ಯ ಏನಂ ವಿದ್ವಾನ್ತಸ್ಮಿ-
ನ್ಮನೋಧೇನ ಯಜತೇ ಯೋವೈತದೇವಂ ವೇದ ||

(ಉ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧೪)

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಭಾವನನು ಈ ಸರ್ವಮೇಧಯಾಗವನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಅವನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಸ್ಥಾನವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿದನು. ಮತ್ತು ತಾನೇ ಎಲ್ಲರೂಪಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದನು. ಯಾವನು ಈ ಸರ್ವಮೇಧ ಯಾಗವನ್ನಾಚರಿಸುವನೋ, ಅವನೂ ಸಹ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅದೇ ರೀತಿ ಸಕಲಭೂತಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ ಸ್ಥಾನವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿ ತಾನೂ ಅವೆಲ್ಲದರ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿದೆ.

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಕರಣವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ಅದರೆ, ಅದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನೆಂಬುವನ್ನು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ತಗಂ ಹ ಕಶ್ಯಪೋ ಯಾಜಯಾಂಚಕಾರಿ ತದಪಿ ಭೂಮಿಃ ತ್ಲೋಕಂ ಜಗೌ ನ ಮಾ ಮರ್ತ್ಯಃ
ಕಶ್ಚ ನ ದಾತುರ್ಮಹತಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಭಾವನ ಮಂದ ಅಸಿಥ ಉಪಮಂಘೃತಿ ಸ್ಯಾ ಸಲಿ-
ಲಾಸ್ಯ ಮಧ್ಯೇ ಮೃಷ್ಯೇಷ ತೇ ಸಂಗಃ ತೇ ಕಶ್ಯಪಾಯೇತಿ ||

(ಉ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧೫)

ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಕಶ್ಯಪನು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಪೃಥ್ವಿಯು ಈ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಲೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಭಾವನನೇ ; ನನ್ನನ್ನು ಯಾವ ಮಾನವನೂ ದಾನಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಲ್ಲ. ನೀನು ಈ ರೀತಿ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದುದು ನಿನ್ನ ಪ್ರಾಣ್ಯವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಪೃಥ್ವಿಯು ಉದಕದ ಮಧ್ಯೆ ಮುಳುಗುತ್ತದೆ. ನೀನು ಕಶ್ಯಪನಿಗೆ ಮಾಡಿರುವ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು ವ್ಯರ್ಥವಾದುದು ಮತ್ತು ಫಲಕಾರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದರ ಸಂದರ್ಭವು ಮೂಲವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟು ವಿಶದವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಸಾಯಣರು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಸ್ಮೈ ಚ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭೂಮಿಂ ದಾತುಮಿರೀಷ | ತತ್ರ ಚ ಕಾಲೇ ಭೂಮಿರಪೀನಂ ತ್ಲೋಕಂ
ಗೀತವತೀ ||

(ಉ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧೬)

ತನ್ನ ಯಾಗಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡಿದ ಕಶ್ಯಪನಿಗೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೇ ದಾನಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸಿದನು. ಆಗ ಪೃಥ್ವಿಯು ಅದನ್ನು ಸಹಿಸದೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿತು ಎಂದು ಈ ಪೃಥ್ವಿವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ತಿಳಿಸುತ್ತೆ :-

ಏತೇನ ಹ ವಾ ಐಂದ್ರೇಣ ಮಹಾಭಿಷೇಕೇಣ ಕಶ್ಯಪೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಂ ಭೌವನಮಭಿಷಿಷೇಚ
ತಸ್ಮಾದ್ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭೌವನಃ ಸಮಂತಂ ಸರ್ವತಃ ಪೃಥಿವೀಂ ಜಯನ್ ಪರೀಯಾಯಾ-
ತ್ವೇನ ಚ ಮೇಧ್ಯೇನೇಜೇ ಭೂಮಿಹ ಜಗಾವಿತ್ಯುದಾಹರಂತಿ ನ ಮಾ ಮರ್ತ್ಯಃ ಕಶ್ಚನ
ಸಾತುಮರ್ಹತಿ..... ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೮-೨೧)

ಮೇಲೆ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೮-೨೧) ಪ್ರಕಾಶಿತವಾದ ಐಂದ್ರಾಭಿಷೇಕದಿಂದ ಕಶ್ಯಪನು ವಿಶ್ವಕರ್ಮಭೌವನನ್ನೂ ಸಂಸ್ಕರಿಸಿದನು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಭೌವನನು ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಕಲವಾದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ ಸಂಚರಿಸಿ ಜಯಿಸಿ ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗವನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಆಗ ಪೃಥ್ವಿಯು (ಕಶ್ಯಪನಿಗೆ ತನ್ನನ್ನು ದಾನಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು) "ಎಲೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ, ನನ್ನನ್ನು ಯಾರೂ ದಾನಮಾಡಲಾರರು" ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿತು ಎಂದು ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಋಷಿರಿತಿ | ವಾಗ್ವೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಋಷಿಃ..... ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೧-೨-೯)

ಎಂಬ ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ, ಋಷಿಯೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಋಷಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವಜ್ಞನೆಂದರ್ಥ. ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಸರ್ವಶಕ್ತನೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ, ಸರ್ವಕರ್ಮ ಕುಶಲನೂ ಆದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮದೇವನೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಋಷಿಯು. ಪ್ರಕೃತವಾದ (೧೦-೮೧, ೮೨) ಸೂಕ್ತಗಳ ನಿರ್ಮಾತೃವಾದ ಋಷಿಯೂ ಸಹ ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಋಷಿಗಳಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಾನೆ. ಈ ಮಹರ್ಷಿಯ ಮತದ ಪ್ರಕಾರ ಜಗತ್ತತ್ತ್ವವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು.

ಈ ಮಹರ್ಷಿಯ ಮತದ ಪ್ರಕಾರ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಉದಕವೇ ಮೂಲಾಧಾರವು. ತಮಿದ್ಗರ್ಭಂ-ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರ ಆಪಃ || (೧೦-೮೨-೬)

ಆದರೆ, ಈ ಉದಕವೂ ಸಹ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಸ್ತುವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾವುದು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯೂ ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ, ಕಂಸ್ವಿದ್ಗರ್ಭಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರ ಆಪಃ (೧೦-೮೨-೫) ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಜಗತ್ತಿಗಿಲ್ಲ ಪ್ರಥಮಕಾರಣವು ಈಶ್ವರನು. ಅವನನ್ನೇ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವಜ್ಞಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅವನೊಬ್ಬನೇ ದೇವನು. ಜನಯನ್ ದೇವ ಏಕಃ ಅವನೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಉತ್ಪಾದಕನು. ಯೋನಃ ಪಿತಾ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅವನೇ ಆಶ್ರಯನು. ಯತ್ರ ದೇವಾಃ ಸಮಪಶ್ಯಂತ ವಿಶ್ವೇ.

ಹೀಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಸರ್ವಶಕ್ತನೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ ಆದ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಲೌಕಿಕವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ನೋಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ನ ತಂ ವಿದಾಥ ಯ ಇಮಾ ಜಜಾನಾನ್ಯದ್ಯುಷ್ಕಾಕಮಂತರು ಬಭೂವ ಅವನ ರೂಪವು ಲೋಕದ ಇತರ ರೂಪಗಳಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನವು. ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಆವೃತರಾದ ನಮಗೆ ಅವನ ದರ್ಶನವು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಅವನ ದರ್ಶನವು ಅತ್ಯವಶ್ಯ.

ಯಜ್ಞಕರ್ತೃತ್ವ ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಶಕ್ತಿ ಇವೆರಡೂ ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಸೇರಿ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ, ಆದಿತ್ಯನ ರೂಪಾಂತರವಾದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನಲ್ಲೂ ಈ ಅಂಶಗಳಿರುತ್ತವೆಯೆಂದು ಮುಂದೆ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಶಕ್ತಿಗಳು ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆಯೋ ಅದೇ ಶಕ್ತಿಗಳು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಲ್ಲೂ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ವ ತನ್ವಂ (೧೦-೮೧-೫) ಎಂಬ ಯಜ್ಞಕರ್ತೃತ್ವಾಂಶವು ಮಾತ್ರ ಅಗ್ನಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವಕ್ಷುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಆದಿತ್ಯನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ೮೨ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೫. ಮತ್ತು ೬ನೇ ಋಕ್ಸುಗಳು ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಸೂಕ್ತದ ೭ ಮತ್ತು ೮ನೇ ಋಕ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುವ ಅಂಶಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಎರಡು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಸಹ ಆದಿತ್ಯರೂಪದ ಆದಿತತ್ತ್ವವನ್ನೇ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದಾಗಿದೆ.

ಇದೇ ವಿಧವಾದ ವಿವರಣವು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಶಗಳೆಲ್ಲವೂ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿರುವಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ, ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ವಿವರಣವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಹ್ಯಜನಿಷ್ಠ ದೇವ ಆದಿದ್ಗಂಧವೋ ಅಭವದ್ವಿತ್ತೀಯಃ | ತೃತೀಯಃ ಪಿತಾ ಜನಿತೌಷಧೀನಾಮುಪಾಂ ಗರ್ಭಂ ವೃದಧಾತ್ ಪುರುತ್ತಾ ||
(ತೈ. ಸಂ. ೪-೬-೨-೩)

ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಮೊದಲು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಗಂಧರ್ವನೂ ಮೂರನೆಯದಾಗಿ ಓಷಧಿಗಳಿಗೆ ಉತ್ಪಾದಕನಾದ ಪಿತೃವೂ ಜನಿಸಿದರು. ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉದಕರೂಪವಾದ ಗರ್ಭವು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು, ಎಂಬ ಈ ವಿವರಣವು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಜನ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ,

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಹವಿಷಾ ವರ್ಧನೇನ ತ್ರಾತಾರಮಿಂದ್ರಮಕೃಣೋರವಧ್ಯಂ | ತಸ್ಮೈ ವಿಶಃ ಸಮನಮಂತ ಪೂರ್ವೀರಯಮುಗ್ರೋ ವಿಹವ್ಯೋ ಯಥಾಸತ್ ||
(ತೈ. ಸಂ. ೪-೬-೩-೬)

ಎಲೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ, ಶಕ್ತಿದಾಯಕವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಉತ್ಪಾದನವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲೋಕಪಾಲಕನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹಾನಿಯಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿದೆ. ಅವನಿಗೆ ಪುರಾತನರಾದ ಋಷಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ಭಕ್ತಿಯುತವಾದ ಪ್ರಣಾಮಗಳನ್ನರ್ಪಿಸಿದರು. ಅವನಿಗೆ ಎಲ್ಲರೂ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಅವೆಲ್ಲವೂ ನಿನ್ನ ಪ್ರಭಾವ, ಎಂಬುದು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಅತಿಶಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ,

ಸಮುದ್ರಾಯ ವಯುನಾಯ ಸಿಂಧೂನಾಂ ಪತಯೇ ನಮಃ | ನದೀನಾಗ್ಂ ಸರ್ವಾಸಾಂ ಪಿತೃ ಜುಹುತಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣೇ ವಿಶ್ವಾಹಾಮರ್ತ್ಯಗ್ಂ ಹವಿಃ ||
(ತೈ. ಸಂ. ೪-೬-೨-೬)

ನದಿಗಳ ಪ್ರಭುವೂ ಚಲನಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಣಾಮವು, ನದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಭುವಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ನಿತ್ಯವಾದ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಎಂದು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಮಹತ್ತ್ವಕ್ಕನುಗುಣವಾದ ಪೂಜೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿದೆ.

ಮಕ್ಕಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣತವಾಗದೇ ಇರುವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಾಂಶಗಳು ಶೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವ ಈ ಭಾಗಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಜ್ಞ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವುದು ; ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಆರ್ಪಿತವಾದ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಪುನಃ ವಿಸ್ತರಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶಿಸುವುದು ಮತ್ತು ವಿಸ್ತೃತವಾದ ವಿಶ್ವದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೊಂದಿಗೂ ತಾನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದು ಈ ವಿಷಯಗಳು ಪ್ರಥಮ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ (೧೦.೮೧-೧) ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಪ್ರತಮತಃ ಈ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುವುದು ಪ್ರಕೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಮೊದಲನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೆಲವು ಭಾವನಾರೂಪದೇವತೆಗಳು ಅಂದರೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಕೆಲವು ಭಾವನೆಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕ್ರಿಯೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಒಬ್ಬದೇವನಿಗೆ ಸೇರಿವೆ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಎಂಬುದು ಇಂತಹ ನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ, ಕೇವಲ ಐದುಸಲ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳು (೧೦-೮೧ ; ೧೦-೮೨) ಇವೆ. ಇದೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಎಂಬುದು ಒಂದು ಸಲ ಇಂಪ್ರ ನಿಗೆ (೪-೮೭-೨) ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಒಂದು ಸಲ (೧೦-೧೭೦-೪) ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಸೃಜಿಸುವ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ ವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ (ವಾ.ಸಂ. ೧೨-೬೧) ಮುಗ್ಧೇದದ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಸರ್ವದರ್ಶಿ ; ಅವನಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಪಾಶ್ವರ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಕಣ್ಣುಗಳು, ಒಂದುಮುಖ, ಬಾಹುಗಳು, ಪಾದಗಳು ಇವೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಯಂತೆ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಚತುರ್ಮುಖನೂ, ಚತುರ್ಬಾಹುವೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೋಲುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ರೆಕ್ಕೆಗಳೂ ಇವೆ. ಅವನು ಒಬ್ಬ ಮುಷಿ, ಪುರೋಹಿತ ಮತ್ತು ಜನಕ ಅವನು ವಾಚಸ್ಪತಿ : ಮನೋವೇಗವುಳ್ಳವನು ; ಉಪಕಾರಿ ; ಸಮಸ್ತವಿಧವಾದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೂ ಮೂಲಭೂತನು. ಅವನಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳೂ, ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಪರಿಚಿತವಾಗಿವೆ ; ಅವನೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅವುಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ತಿಳಿಸುವವನು. ಜ್ಞಾನಿ ಮತ್ತು ಸಮರ್ಥ ; ಅತಿಮಾನುಷ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮೋತ್ತಮನು. ಸಮಸ್ತಕ್ಕೂ ಆಧಾರಭೂತನು ಮತ್ತು ಭಯಾನಕನು ; ಅವನೇ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ, ಆಕಾಶವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ತಂದವನು. ಪ್ರಾಯಶಃ, ಈ ಪದವು ಮೊದಲು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದು, ಮುಂದೆ ಬೇರೆ ಒಂದು ದೇವತೆಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರಬಹುದು. ತಿಲ್ವಕಲೆಯೇ ಈ ದೇವತೆಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿಗಳು ಒಂದೇ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. (ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೨-೧-೧೦ ; ೮-೨-೨-೧೩ ; ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೨೨ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ)- ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ದೇವತೆಗಳ ಬಡಗಿ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಣೆಗಳಿವೆ.

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಯ ಇಮೇತಿ ಸಪ್ತರ್ಚಂ ತ್ರಯೋದತಂ ಸೂಕ್ತಂ ಭುವನಪುತ್ರಸ್ಯ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣ ಆರ್ಷಂ ತ್ರೈಷ್ಯುಭಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾದ್ಯವತ್ಯಂ | ತಥಾ ಜಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನೋ

ವೈಶ್ವಕರ್ಮಾಣಂ ತ್ವಿತಿ || ಗತಃ ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗಃ || ಅತ್ರ ನಾಜಸನೇಯಕಂ | ಬ್ರಹ್ಮಾ ನೈ ಸ್ವಯಂ-
ಭೂಸ್ತಪೋತಸ್ಯತ | ತದೈಕ್ಷತ ನ ನೈ ತಸಸ್ಯಾನಂತ್ಯಮಸ್ತಿ ಹಂತಾಹಂ ಭೂತೇಷ್ಟಾತ್ಮಾನಂ ಜುಹವಾನಿ
ಭೂತಾನಿ ಚಾತ್ಮನೀತಿ ತತ್ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷ್ಟಾತ್ಮಾನಂ ಹುತ್ವೇತ್ಯಾದಿ | ಶತ. ೧೩-೨-೧ ||

ಅನುವಾದವು—ಯ ಇಮಾ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಭುವನಪುತ್ರನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು ;
ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ದೇವತೆಯು ; ತ್ರಿಷ್ವಪ್ ಛಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಯ ಇಮಾ ಭಾವನೋ ವೈಶ್ವ-
ಕರ್ಮಾಣಂ ತು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ನಾಜಸನೇಯಾ
ಶ್ರುತಿಯ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—ಬ್ರಹ್ಮಾ ನೈ ಸ್ವಯಂಭು ತಪೋತಸ್ಯತ | ತದೈಕ್ಷತ ನ ನೈ ತಸಸ್ಯಾನಂತ್ಯ-
ಮಸ್ತಿ ಹಂತಾಹಂ ಭೂತೇಷ್ಟಾತ್ಮಾನಂ ಜುಹವಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಚಾತ್ಮನೀತಿ ತತ್ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷ್ಟಾ-
ತ್ಮಾನಂ ಹುತ್ವಾ | (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨-೧) ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೮೧

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೬ || ಸೂಕ್ತ—೮೧ |

ಅಷ್ಟಕ—೮ || ಅಧ್ಯಾಯ—೩ || ವರ್ಗ—೧೬ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೭ |

ಋಷಿ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನಃ ||

ದೇವತಾ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ |

ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ವಪ್ |

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವದ್ಯಷ್ಟಿಹೋತಾ ನೈಸೀದತ್ವಿತಾ ನಃ |

ಸ ಆಶಿಷಾ ದ್ರವಿಣಮಿಚ್ಛಮಾನಃ ಪ್ರಥಮುಚ್ಛದವರಾ ಆ ವಿನೇಶ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಃ | ಇಮಾ | ವಿಶ್ವಾ | ಭುವನಾನಿ | ಜುಹ್ವತ್ | ಋಷಿಃ | ಹೋತಾ | ನಿ | ಅಸೀದತ್ | ಪಿತಾ | ನಃ |

ಸಃ | ಆಶಿಷಾ | ದ್ರವಿಣಂ | ಇಚ್ಛಮಾನಃ | ಪ್ರಥಮುಚ್ಛತ್ | ಅವರಾನ್ | ಆ | ವಿನೇಶ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅತ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಸರ್ವಮೇಧೇ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಜುಹವಾಂಚಕಾರ
ಸ ಆತ್ಮಾನಮಪ್ಯಂತತೋ ಜುಹವಾಂಚಕಾರ | ತದಭಿವಾದಿನೈಷ್ಕರ್ಗ್ಯವತಿ ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ

ಜುಹ್ವದಿತಿ | ನಿ. ೧೦-೨೬ | ಇತಿ || ಯೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮೈತನ್ನಾಮಕ ಋಷಿಭರ್ವನಪುತ್ರೋ ಹೋತಾ
 ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕಃ ಸನ್ನಿಶ್ವಾ ಸರ್ವಾಣಿ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವದ್ವೋಮಂ ಕುರ್ವನ್ | ಪ್ರಥಮಂ ಸರ್ವಂ
 - ಜಗದ್ಭೂತೈತ್ಯರ್ಥಃ | ಪಶ್ಚಾದಗ್ನೌ ನೈಸೀದತ್ ಪಿತಾ ಜನಕಃ | ಆತ್ಮಕೃತೇನ ಕರ್ಮಣಾ
 ದೇಹೋತ್ಪತ್ತೇಃ | ನ ಚೈಕಸ್ಯ ಜನ್ಯಜನಕಭಾವೋ ವಿರುದ್ಧತೇ ತಪೋಬಲೇನ ಶರೀರದ್ವಯಸ್ವೀಕಾರಾತ್ |
 ಸ ಏಕಧಾ ಭವತಿ | ಭಾಂ. ಉ. ೨-೨೬-೨ | ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತೇಃ | ಸ ಋಷಿರಾಶಿಷಾಶಿಷ್ಪ್ರತಿಪಾದಕೇನ
 ಸೂಕ್ತವಾಕಾದಿನಾ ದ್ರವಿಣಂ ಧನಂ ಸ್ವರ್ಗಾಖ್ಯಮಿಚ್ಛಮಾನಃ ಕಾಮಯಮಾನಃ ಪ್ರಥಮಚ್ಛತ್ವ್ರಥಮ-
 ನಾಗ್ನೇಭರ್ವನೈರಾಚ್ಛಾದಯಿತಾವರಾನ್ನಿಪ್ರಕೃಷ್ಣಾನ್ಘ್ರಿತಾನ್ಸ್ವಾತ್ಮನಾಹುತಾನಾ ವಿನೇಶ | ಅವಿಷ್ವ-
 ವಾನಗ್ನಿಮಿತ್ಯುಕ್ತಾರ್ಥ ಏವ ಪುನರ್ವಿಶೇಷೇಣೋಕ್ತಃ | ಏವಮುತ್ತರತ್ರಾಧಿಯಜ್ಞಪರತಯಾ ಯೋಜ್ಯಂ ||
 ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಪ್ರಸಿದ್ಧೋಜ್ಯತೇ | ಯೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಪರಮೇಶ್ವರ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ
 ಜುಹ್ವತ್ಸ್ರಲಯಕಾಲೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾದೀನಿಮಾನ್ಸಪ್ತ ಲೋಕಾನ್ಸ್ವಾತ್ಮನ್ಯಾಹುತಿಪ್ರಕ್ಷೇಪವತ್ಸಂಹರನ್ಮೃಷಿ-
 ರತೀಂದ್ರಿಯದ್ರಷ್ಟಾ ಸರ್ವಜ್ಞೋ ಹೋತಾ ಸಂಹಾರರೂಪಸ್ಯ ಹೋಮಸ್ಯ ಕರ್ತಾ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ
 ಪಿತಾ ಜನಕೋ ನಿಷಸಾದ ಸ್ವಯಂ ಸ್ಥಿತವಾನ್ | ಆಯಮರ್ಥಃ | ಪ್ರಲಯಕಾಲೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಸತಿ
 ಸರ್ವಾಲ್ಲೋಕಾನ್ಸಂಹೃತ್ಯಾಸ್ಮಾಕಮಪಿ ಸಂಹರ್ತಾ ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಚ ಸನ್ ಸರ್ವಜ್ಞೋ ಯಃ
 ಪರಮೇಶ್ವರಃ ಸ್ವಯಮೇಕ ಏವಾಸೀತ್ | ತಥಾ ಹಿ ಶ್ರುತಯಃ | ಆತ್ಮಾ ನಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ
 ಆಸೀತ್ | ಐ. ಅ. ೨-೪-೧ | ಸದೇವ ಸೋಮ್ಯೇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್ | ಭಾಂ. ಉ. ೬-೨-೧ | ಇತ್ಯಾದಿಕಾಃ |
 ಸ ತಾದೃಶಃ ಪರಮೇಶ್ವರ ಅಶಿಷಾ ಬಹುಃ ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತೈವಂರೂಪಯೌ ಪುನಃಪುನಃ
 ಸಿಸೃಕ್ಷಯಾ ದ್ರವಿಣಮಿಚ್ಛಮಾನಃ ಧನೋಪಲಕ್ಷಿತಂ ಜಗದ್ಭೋಗಮಾಕಾಂಕ್ಷಮಾಣಃ ಪ್ರಥಮ-
 ಚ್ಛತ್ವ್ರಥಮಂ ಮುಖ್ಯಂ ನಿಷ್ಪ್ರಪಂಚಂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕಂ ರೂಪಮಾವೃಣ್ಣನ್ನವರಾನ್ಸಸೃಷ್ಟ್ವಾನ್ಪ್ರಾಣೈ-
 ಹ್ಯದಯಪ್ರದೇಶಾನಾ ವಿನೇಶ | ಅವಿಷ್ವವಾಙ್ವೇವರೂಪೇಣ | ತಥಾ ಚ ಶ್ರುತಯತೇ | ಸೋಽಕಾಮ-
 ಯತ ಬಹುಃ ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ ಸ ತಪೋಽತಸ್ಕತ ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತೈದಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ
 ಯದಿದಂ ಕಂಚ ತತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ತದೇವಾನುಪ್ರಾವಿಶತ್ | ತೈ. ಅ. ೮-೬ | ಇತಿ | ಏವಮನ್ಯಾ ಅಪ್ಯುಪನಿಷದ
 ಉದಾಹಾರ್ಯಾಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಋಷಿಃ—ಸರ್ವಜ್ಞನೂ | ಹೋತಾ—ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ ಆದ | ಯಃ—ಯಾವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು |
 ವಿಶ್ವಾ—ಸಮಸ್ತವಾದ | ಇಮಾ ಭುವನಾನಿ—ಈಲೋಕಗಳನ್ನು | ಜುಹ್ವತ್—ಅಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಆರ್ಪಿಸಿ |
 ನೈಸೀದತ್—ತನ್ನ ದಿವ್ಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತನೋ | ಸಃ—ಅಂತಹ | ನಃ ಪಿತಾ—ನಮಗೆಲ್ಲಾ ಉತ್ಪಾದಕನಾದ
 ಅದೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು | ಅಶಿಷಾ—ಅಶೀರ್ವಾದಪೂರ್ವಕವಾದ | ದ್ರವಿಣಂ—ಧನವನ್ನು | ಇಚ್ಛಮಾನಃ—
 ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಯೂ | ಪ್ರಥಮಚ್ಛತ್—ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದವನಾಗಿಯೂ |
 ಅವರಾನ್—ತನ್ನಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ | ಆ ವಿನೇಶ—ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು.

| ಪಾಠಾರ್ಥ |

ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ ಆದ ಯಾವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಸಕಲವಾದ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಆಹುತಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿ ತನ್ನ ದಿವ್ಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತನೋ, ಅಂತಹ ನಮಗೆಲ್ಲ ಉತ್ಪಾದಕನಾದ ಅದೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಅಶೀರ್ವಾದಪೂರ್ವಕವಾದ ಧನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಯೂ, ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿಯೂ, ತನ್ನಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು.

English Translation

The Rishi, the Hotri, our father who offering all these worlds has taken has seat ; desiring wealth by pious benedictions, the first inventor has entered inferior (beings).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಮುಖ್ಯವಾದ ನಾಲ್ಕು ಕ್ರಿಯೆಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ;—

೧) ಯಃ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವತ್ ;—ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಈ ಸಕಲವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಯಜ್ಞಾಹುತಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು ಎಂಬ ವಿಷಯ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

೨) ಸ ಆಶಿಷಾ ದ್ರವಿಣಮಿಚ್ಛಮಾನಃ—ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನೇ ಪುನಃಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆ. ಮೂರನೆಯದಾಗಿ,

೩) ಪ್ರಥಮಚ್ಛತ್ ;—ನಿಷ್ಪ್ರಸಂಚವೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವೂ ಆದ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಕೊನೆಯದಾಗಿ,

೪) ಅವರಾನ್ ಆ ವಿನೇಶಃ ;—ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಹೃದಯಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಸರ್ವಾಂತರಾಮಿಯಾಗಿರುವುದು ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಲಯಕಾರ್ಯಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಷಯವು ಗಮನಾರ್ಹ. ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮತಃ ಸೃಷ್ಟಿಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಮೊದಲು ಪ್ರಳಯರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯೆ ; ಅನಂತರ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಇಚ್ಛೆ, ತದನಂತರ ಸೃಷ್ಟಿ ; ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ವ್ಯಾಪಕತ್ವ ; ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿವೆ.

೧

ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಅಡಗಿಸಿಕೊಂಡು ತಾನು ಮಾತ್ರ ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದು ಈಶ್ವರನ ಲೀಲೆಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಈ ಕಾರ್ಯವು ಜಗತ್ತಿನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನಾಶರೂಪವಾದರೂ, ಈಶ್ವರನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕೇವಲ ಅವಸ್ಥಾವಿಶೇಷವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಳಯರೂಪವಾದ ಈ ಆಹುತ್ಯರ್ಪಣವು ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತ ಕಾರರು ಇಂತಹ ಒಂದು ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತ,

ತತ್ರೇತಿಹಾಸನಾಚಕ್ಷತೇ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನಃ ಸರ್ವಮೇಧೇ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಜುಹು-
ವಾಂಚಕಾರ | ಸ ಆತ್ಮಾನಮಪ್ಯಂತತೋ ಜುಹವಾಂಚಕಾರ | ತದಭಿವಾದಿನೈಷಗ್ಧ-
ವತಿ | ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಇತಿ ||

(ನಿ. ೧೦-೨೬)

ಈ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಇತಿಹಾಸರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಭುವನಪುತ್ರನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಸರ್ವಮೇಧಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನೂ ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು ಎಂಬುದನ್ನು ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ (೧೦-೮೧-೧) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಆಹುತ್ಯರ್ಪಣಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೇ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮ ವೈ ಸ್ವಯಂಭು ತಪೋಽತಸ್ಯತ | ತದೈಕ್ಷತ ನ ವೈ ತಪಸ್ಯಾನಂತಮಸ್ತಿ ಹಂತಾಹಂ
ಭೂತೇಷ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಜುಹವಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಚಾತ್ಮನೀತಿ ತತ್ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷ್ವಾತ್ಮಾನಗ್ಂ
ಹುತ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ಚಾತ್ಮನಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಗ್ ಶ್ರೈಷ್ಠ್ಯಗ್ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಮಾಧಿಪತ್ಯಂ
ಪರೈತಿ ||

(ಶ ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೧)

ತೇನೈತೇನ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನ ಈಜೇ | ತೇನೇಷ್ವಾತ್ಮೈತ್ಯತ್ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನೀದಗ್ಂ
ಸರ್ವಮಭವತ್ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೧೪)

ಸ್ವಯಂಭುಸಂಜ್ಞಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಆಗ ಈ ರೀತಿ ಯೋಚಿಸಿದನು. ತಪಸ್ಸು ಅನಂತವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಇದರ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ನಾನು ಸರ್ವಮೇಧವನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಾನು ನನ್ನನ್ನೇ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಮತ್ತು ಭೂತಗಳನ್ನು ನನ್ನಲ್ಲೇ ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ಈ ರೀತಿ ತನ್ನನ್ನು ಭೂತಗಳಲ್ಲೂ, ಸಕಲಭೂತಗಳನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲೂ ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಅವನು ತನ್ನದೇ ಆದ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯವನ್ನೂ, ವಿಶ್ವಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಆಧಿಪತ್ಯವನ್ನೂ ಹೊಂದಿದನು.

ಈ ವಿಧವಾದ ಸರ್ವಮೇಧವನ್ನು ಭುವನಪುತ್ರನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೂ ಆಚರಿಸಿದನು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಮತ್ತು ತಾನೇ ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ರೂಪವನ್ನೂ ಪಡೆದನು ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಸರ್ವಮೇಧವು ವಿಧಾತನ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಯಾವನು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೋ ಅವನೇ ಸಂಹಾರಕರ್ತೃವು. ತನಗೆ ತನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ವಿಶ್ವವೇ ಆಹುತಿಯು, ತನಗೆ ತಾನೇ ಆಹುತಿಯು. ಇದೊಂದು ಯಜ್ಞ ಪ್ರಭೇದ. ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಯಜ್ಞವು ಯಾವ ರೀತಿ ಅದಿಕಾರಣವಾಗಿದೆಯೋ ಅದೇ ರೀತಿ ವಿಶ್ವದ ಲಯವೂ ಯಜ್ಞ ರೂಪವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾ-
ಮಾತ್ಮಾ ಯಜ್ಞಃ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೩-೨-೧) ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆಯೋ, ಅದೇ ಯಜ್ಞವು ಸಕಲಭೂತಗಳನ್ನೂ ಕಬಳಿಸುವುದೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞೋ ವೈ ಭುಜ್ಯುರೈಜ್ಞೋ ಹಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಭುನಕ್ತಿ

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೪-೧-೧೧)

ಯಜ್ಞವೇ ಸಕಲಭೂತಗಳನ್ನೂ ಭುಜಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಭುಜ್ಯುವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಯಾವ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವನೋ, ಅದನ್ನೇ ಭುಜಿಸುವುದೂ ಅವನ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿದೆ. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿರಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದಲೇ ಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಈ ಲಯಕರ್ತನು.

ಏಕೋ ಹಿ ರುದ್ರೋ ನ ದ್ವಿತೀಯಾಯ ತಸ್ಮೈ ಇಮಾನ್ ಲೋಕಾನೀಶತ ಈಶನೀಭಿಃ |
ಪ್ರತ್ಯೇಜಾ ಜನಾಸ್ತಿಸ್ವತಿ ಸಂಚುಕೋಚಾಂತಕಾಲೇ ಸಂಸೃಜ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಗೋಪಾಃ ||

(ಶ್ವೇ. ಉ. ೩-೨)

ಯಾವ ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ರುದ್ರನು ಜಗತ್ತನ್ನು ನಿಯಮಿಸುತ್ತಲೂ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಲೂ ಇರುವನೋ, ಅವನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರವು ಮುಗಿಯಿತೆಂದು ತನಗೆ ತಿಳಿದೊಡನೆಯೇ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ಪ್ರಳಯವು. ಅಸ್ಯ ವಾನುಸ್ಯ ಪಲಿತಸ್ಯ ಹೋತುಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೧) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೋತುಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಸಂದರ್ಭಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಈ ಪ್ರಳಯಕಾರ್ಯವನ್ನೇ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಸ ಯದ್ಯದೇವಾಸ್ಯ ಜತ ತತ್ತದತ್ತಮುದ್ರಿಯತ ಸರ್ವಂ ನಾ ಅತ್ತೀತಿ.....ಸರ್ವಸ್ಯೇತಸ್ಯಾತ್ತಾ
ಭವತಿ ಸರ್ವಮಸ್ಯಾನ್ನಂ ಭವತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೧-೨-೫)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತಾನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದುದನ್ನೆಲ್ಲ ಪುನಃ ತಾನೇ ಭಕ್ಷಿಸತೊಡಗಿದನು. ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವೂ ಅವನಿಗೆ ಅನ್ನವಾಗಿದೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಜಗತ್ತನ್ನು ಆಹುತಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ತನಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡ ಕಾಲವೇ ಪ್ರಳಯಕಾಲವು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವನ್ನೆಲ್ಲ ಮೃತ್ಯುವು ಆವರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆಗ ಈಶ್ವರನು ಅದ್ವಿತೀಯನು. ಪುನಃ ಸದ್ವಿತೀಯನಾಗಲು ಆಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜಗತ್ತಿನ ಸಂಕೋಚ ಕಾಲವೂ ಶಾಶ್ವತವಲ್ಲ. ಅದು ವಿಕಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಲೇ ಬೇಕು. ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಅವೃತವಾದ ಜಗತ್ತು ವಿಕಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಈಶ್ವರಸಂಕಲ್ಪವೂ ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಕಲ್ಪವಾದೊಡನೆಯೇ ಪುನಃ ವಿಕಾಸವು. ಅಶಿಷಾ ದ್ರವಿಣ ಮಿಚ್ಛಮಾನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನ ಈ ಸಂಕಲ್ಪವೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಅವೃತವಾದ ಜಗದ್ವಿಕಾಸವನ್ನೂ ಅದರ ಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ಒಂದೊಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಾದ ವಿವರಣೆಯಿರುತ್ತದೆ.

ನೈವೇದ ಕಿಂಚನಾಗ್ರ ಅಸೀನ್ಮೃತ್ಯು ನೈವೇದಮಾವೃತಮಾಸೀತ್ | ಅಶನಾಯಯಾಶನಾಯಾ
ಹಿ ಮೃತ್ಯುಸ್ತನ್ಮನೋಽಕುರುತಾತ್ಮನೀಸ್ಯಾಮಿತಿ | ಸೋಽರ್ಚನ್ನಚರತ್ಸ್ಯಾರ್ಚತ ಅಪೋಽ-
ಜಾಯಂತಾರ್ಚತೇ ವೈ ಕಮಭೂದಿತಿ..... ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೨-೧)

ಆರಂಭಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಶೂನ್ಯವಾಗಿದ್ದಿತು. ಸಕಲವೂ ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದಲೇ ಆವೃತವಾಗಿದ್ದಿತು. ಈ ಮೃತ್ಯುವು ಹ್ನುದ್ರೂಪವಾದ ಬಯಕೆಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಆಗ ಅದು ಸರ್ಜಿತನವಾಗಲಿಚ್ಛಿಸಿತು. ಈ ಇಚ್ಛೆಯೊಡನೆ ಚಲಿಸುವಾಗ ಉದಕದ ಆವಿರ್ಭಾವವಾಯಿತು. ಅದು ಪೂಜ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವಾಯಿತು.

ಸೋಽಕಾನುಯತ ದ್ವಿತೀಯೋ ಮು ಆತ್ಮಾ ಜಾಯೇತೇತಿ ಸ ಮನಸಾ ನಾಚಂ ಮಿಥುನಂ
ಸಮುಭವದಶನಾಯಾ ಮೃತ್ಯುಸ್ತದ್ಯದ್ರೇತ ಆಸೀತ್ಸ ಸಂವತ್ಸರೋಽಭವತ್ | ನ ಹ ಪುರಾ
ತತಃ ಸಂವತ್ಸರ ಆಸ | ತಮೇತಾನಂತಂ ಕಾಲಮುಚಿಭಃ | ಯಾವತ್ಸಂವತ್ಸರಸ್ತಮೇತಾನತಃ
ಕಾಲಸ್ಯ ಪರಸ್ತಾದಸ್ಯಜತ | ತಂ ಜಾತಮುಚಿನ್ಯಾದದಾತ್ಸ ಭಾಣಕರೋತ್ಪನ್ನವ ನಾಗಭವತ್ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೨-೪)

ನನ್ನಿಂದ ಎರಡನೆಯ ರೂಪವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಲಿ ಎಂದು ಆ ಮೃತ್ಯುವು ಆಶಿಸಿತು. ಆಗ ಅದೇ ಮೃತ್ಯುವು ವಾಕ್ಯಗೂ ಮನಸ್ಸಿಗೂ ಸಂಯೋಗವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತು. ಈ ವಾಚ್ಛನಃಸಂಯೋಗದ ಫಲವಾಗಿ ಜನಿಸಿದ ರೇತಸ್ಸು ಸಂವತ್ಸರ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿತು. ಇದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಸಂವತ್ಸರವೆಂಬ ತತ್ತ್ವವೇ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದವರೆಗೆ ಅದನ್ನು ಭರಿಸಿತು. ಈ ಸಂವತ್ಸರದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಾಗ ಅದನ್ನು ಕಬಳಿಸಬೇಕೆಂದು ಮೃತ್ಯುವು ಬಾಯನ್ನು ತೆರೆಯಿತು. ಆಗ ಶಿಶುರೂಪದ ಸಂವತ್ಸರವು ಭಾಣ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡಿತು. ಇದೇ ವಾಕ್ಯಾಯಿತು. (ಸ ಯದ್ಯದೇವಾಸ್ಯಜತ ತತ್ತದತ್ತುಮಧ್ರಿಯತ—ತಾನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದುದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಭಕ್ಷಿಸ ತೊಡಗಿತು. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಲೋಕವೆಲ್ಲವೂ ಇದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವಾಯಿತು).

ಸ ತಯಾ ನಾಚಾ ತೇನಾತ್ಮನೇದಂ ಸರ್ವಮಸ್ಯಜತ

(ಬೃ. ಉ. ೧-೨-೫)

ಈ ವಾಚ್ಛನಃಸಂಯೋಗದಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ತತ್ತ್ವಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂಬುದಾಗಿ ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ವಿಶಾಸಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಮೃತ್ಯುವು ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದೋ ಅದೂ ಸಹ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಹಿತಲೇ ಸೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ:—

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾ ಅಸ್ಯಜತ | ಸ ಊರ್ಧ್ವೇಭ್ಯ ಏವ ಪ್ರಾಣೇಭ್ಯೋ ದೇವಾನಸ್ಯಜತ |
ಯೇವಾಂಚಃ ಪ್ರಾಣಾಸ್ತೇಭ್ಯೋ ಮರ್ತ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾ ಅಥೋರ್ಧ್ವಮೇವ ಮೃತ್ಯುಂ
ಪ್ರಜಾಭ್ಯೋಽತ್ತಾರಮಸ್ಯಜತ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೧-೨-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸದನು. ಊರ್ಧ್ವಭಾಗದ ಪ್ರಾಣಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ, ಅಥೋಭಾಗದ ಪ್ರಾಣಗಳಿಂದ ಮಾನವರನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ತನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಕಬಳಿಸಲು ಕೂಡಲೇ ಮೃತ್ಯುವನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಲಯಗಳು ಪರ್ಯಾಯರೂಪವಾಗಿಯೂ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನರೂಪವಾಗಿಯೂ ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ಈ ಪ್ರಲಯವನ್ನೇ ಆಹುತಿರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವೆಂದು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಸಾಯಣರು ನಿವರಿಸುತ್ತಾ ಯೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಪರಮೇಶ್ವರ ಇನೂ ವಿಶಾ

ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಿತರಃ | ಗಂಧರ್ವಾಪ್ಸರಶ್ಲೋದತಿಷ್ಠನ್ | ಸೋಧಾನ್ ದಿಕ್ | ಯಾ
ವಿಪ್ರುಷೋ ವಿಪರಾಪತನ್ | ತಾಭ್ಯೋಽಸುರಾ ರಕ್ಷಾಗ್ಂಸಿ ಪಿಶಾಚಾಶ್ಲೋದತಿಷ್ಠನ್ |
ತಸ್ಮಾತ್ತೇ ಪರಾಭವನ್ | ವಿಪ್ರುಡ್ಭ್ಯೋ ಹಿ ತೇ ಸಮಭವನ್ | ತದೇಷಾಭ್ಯನೂಕ್ತಾ ||

(ತೈ. ಅ. ೧-೨೩-೪, ೫, ೬, ೭,

ಎಲೈ ಪುರುಷನೇ, ನೀನು ನನಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದರೆ, ನೀನೇ ನನಗೂ ಈಶ್ವ
ರನು. ನೀನೇ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂದು ಹೇಳಿ ತನ್ನ ಬೋಗಸೆಯಿಂದ ಉದಕವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು
ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು. (ಏನಾ ಹಿ ದೇವಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಏವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥ--ಕಾಮ--
ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ಏವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂಬುದಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಮತವಾಗಿದೆ) ಅನಂತರ
ಏವಾಹ್ಯೇವ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಆದಿತ್ಯನು ಉದ್ಭವಿಸಿದನು. ಅದೇ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಾಯಿತು.
ಅನಂತರ ಅರುಣಕೇತುವು ಉದಕವನ್ನು ಅಂಜಲಿಯಿಂದ ತೆಗೆದು ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. “ಏವಾಹ್ಯಗ್ನೇ”
ಎಂದು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯು ಅವಿರ್ಭವಿಸಿದನು. ಅದೇ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಅನಂತರ
ಅರುಣಕೇತುವು ಉದಕವನ್ನು ಅಂಜಲಿಯಿಂದ ತೆಗೆದು ಪಶ್ಚಿಮಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಏವಾ ಹಿ ವಾಯೋ ಎಂಬ
ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ವಾಯುವು ಉದ್ಭವಿಸಿದನು. ಅದೇ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಅನಂತರ
ಅರುಣಕೇತುವು ಉದಕವನ್ನು ತೆಗೆದು ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಏವಾಹೀಂದ್ರ ಎಂದುಚ್ಚರಿಸಿದೊಡನೆಯೇ
ಇಂದ್ರನು ಅವಿರ್ಭವಿಸಿದನು. ಅದೇ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉದಕವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಏವಾಹಿ
ಪೂಷನ್ ಎಂದು ಪಠಿಸಿದಾಗ ಪೂಷನು ಅವಿರ್ಭವಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಊರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉದಕವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ
ಏವಾ ಹಿ ದೇವಾ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸಿದಾಗ ಅದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳೂ, ಮಾನವರೂ, ಪಿತೃಗಳೂ ಉದ್ಭವಿಸಿದರು.
ಅದರೊಡನೆ ಗಂಧರ್ವರೂ, ಅಪ್ಸರಸ್ಸುಗಳೂ ಉದ್ಭವಿಸಿದರು ಅದೇ ಊರ್ಧ್ವದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ
ಬಿಂದುರೂಪದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ಉದಕರಾಶಿಗಳಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರೂ ಪಿಶಾಚಿಗಳೂ ಅವಿರ್ಭವಿಸಿದರು. ಧಾರಾರೂಪವಲ್ಲದ
ಬಿಂದುಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದುದರಿಂದ ಇವರು ಶಾಶ್ವತಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಿಲ್ಲ. ಪರಾಜಿತರಾದರು. ಈ
ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಯು ಈ ರೀತಿ ಪಠಿಸಿದೆ.

ಆ ಪೋ ಹ ಯದ್ವೃಹತೀರ್ಗರ್ಭಮಾಯನ್ | ದಕ್ಷಂ ದಧಾನಾ ಜನಯಂತೀಸ್ಸಯಂಭುಂ |
ತತ ಇಮೇಽಧ್ಯಸೃಜ್ಯಂತ ಸರ್ಗಾಃ | ಅದ್ವೈತೋ ನಾ ಇದಗ್ಂ ಸಮಭೂತ್ | ತಸ್ಮಾದಿದಗ್ಂ
ಸರ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತಯಂಭುತಿ | ತಸ್ಮಾದಿದಗ್ಂ ಸರ್ವಗ್ಂ ಶಿಥಿಲಮಿವಾ ಧ್ರುವಮಿವಾ ಭವತ್ |
ಪ್ರಜಾಪತಿನಾರ್ವ ತತ್ | ಆತ್ಮನಾತ್ಮಾನಂ ನಿಧಾಯ | ತದೇವಾನು ಪ್ರಾವಿಶತ್ |
ತದೇಷಾಭ್ಯನೂಕ್ತಾ | ನಿಧಾಯ ಲೋಕಾನ್ ನಿಧಾಯ ಭೂತಾನಿ | ನಿಧಾಯ ಸರ್ವಾಃ
ಪ್ರದಿತೋ ದಿಶಶ್ಚ | ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಥಮಜಾ ಋತಸ್ಯ | ಆತ್ಮನಾತ್ಮಾನಮಭಿಸಂವಿನೇಶೇತಿ |
ಸರ್ವಮೇವೇದಮಾಪ್ತಾ | ಸರ್ವಮವರುದ್ಧ | ತದೇವಾನುಪ್ರವಿಶತಿ | ಯ ಏವಂ ನೇದ ||

(ತೈ. ಅ. ೧-೨೩-೮, ೯)

ಬೃಹತ್ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಉದಕಗಳು ಪ್ರವೃದ್ಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಗರ್ಭವನ್ನು
ಧರಿಸಿ, ಸ್ವಯಂಭುವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದಾಗ ತಮಿಧ್ಗರ್ಭಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರ ಆಪಃ ಯತ್ರ ದೇವಾಃ

ಸಮಗಚ್ಛಂತ ವಿಶ್ವೇ. ೧೦-೨೨-೬) ಸಕಲ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಅಲ್ಲಿಂದಲೇ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತವಾಯಿತು. ಯಾವ ಒಂದೇ ಮೂಲದಿಂದ ಇನ್ನೆಲ್ಲವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುವೋ, ಅದುದರಿಂದಲೇ, ಇದೆಲ್ಲವೂ ಸ್ವಯಂಭುಸಂಜ್ಞಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ರೂಪವುಳ್ಳವೇ ಆದವು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉದಕಗಳು ಶಿಥಿಲವೂ ಅಧ್ರುವಗಳೂ ಆದುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಅಶಿಥಿಲವೂ ಅಧ್ರುವಗಳೂ ಆದವು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಇದೇ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ತನ್ನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಅವರಾ ಅವಿವೇಶ (೧.೮೧.೧) ಈ ಕಾರಣ ದಿಂದಲೇ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ವಿಧಾಯ ಲೋಕಾನ್ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಸಕಲ ದಿಗ್ಗಂತರಗಳನ್ನೂ ಸೃಜಿಸಿದರು. ಉದಕೋತ್ಪನ್ನನಾದ ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಜಗದ್ರೂಪವಾದ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನೇ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತದಾತ್ಮನಾದನು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಯಾವ ಮೂಲತತ್ತ್ವವು ಪ್ರಥಮತಃ ಅದ್ವಿತೀಯವಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ಸದ್ವಿತೀಯವಾಗಬೇಕೆಂದು ಆಶಿಸಿ ಅಶಿಷಾ ದ್ರವಿಣಮಿಚ್ಛಮಾನಃ (೧-೮೧-೧) ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ ಅದರೊಳಗೆ ತಾನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದೋ ಅದನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದೂ, ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಆತ್ಮ (ಪರಮಾತ್ಮ) ನೆಂದೂ, ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನೆಂದೂ ಮತ್ತು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂದೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಆದರೆ, ಸೃಷ್ಟಿಯ ಇಚ್ಛೆ, ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮ ಇವುಗಳು ಮಾತ್ರ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಯಾವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಖ್ಯವಾದ ತತ್ತ್ವವು ತಾನು ಸಂಹಾರರೂಪವಾದ ಹೋಮವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ, ಪ್ರಳಯದ ನಂತರ ಅದ್ವಿತೀಯವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆಯೋ ಅದರ ಅದ್ವಿತೀಯತ್ವ, ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅದರ ಇಚ್ಛೆ, ತನ್ನ ತಪಃಫಲವಾದ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತಿನೊಡನೆ ಅದರ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿದ್ದು ಯಾವ ಕೂರ್ಮವು ತನ್ನ ಪೂರ್ವಭಾವಿತ್ವದಿಂದ ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದೆಂದು ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾದ ತ್ರೈತೀಯಾರಣ್ಯ ಕದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆಯೋ, ಅದೇ ಆಭಿಪ್ರಾಯವು, ಈ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. (ತೈ. ಆ. ೧-೨೩).

ಆತ್ಮವೇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್ಪುರುಷವಿಧಃ ಸೋಽನುಮೀಕ್ಷ್ಯ ನಾನೃದಾತ್ಮನೋಽಪಶ್ಯತ್ಸೋಽಹ ಮಸ್ಮೀತ್ಯಗ್ರೇ ವ್ಯಾಹರತತೋಽಹಂ ನಾಮಾಭವತ್ತಸ್ಮಾದಪ್ಯೇತರ್ಹಾ ಮಂತ್ರಿತೋಽಹಮಯಮಿತ್ಯೇನಾಗ್ರ ಉಕ್ತಾಫಾನ್ಯನ್ನಾಮ ಪ್ರಬ್ರೂತೇ ಯದಸ್ಯ ಭವತಿ ಸ ಯತ್ಪೂರ್ವೋಽಸ್ಮಾತ್ಪರ್ವಸ್ಮಾತ್ಪರ್ವಾನ್ವಾಪ್ನುನ ಔಷತ್ತಸ್ಮಾತ್ಪುರುಷ ಓಷತಿ ಹ ವೈ ಸ ತಂ ಯೋಽಸ್ಮಾತ್ಪೂರ್ವೋ ಬುಭೂಶತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ |

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪.೧)

ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಶುದ್ಧಜೈತನ್ಯರೂಪಿಯಾದ ಆತ್ಮತತ್ತ್ವವು ಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಸುತ್ತಲೂ ನೋಡಿದಾಗ ತನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರ ಯಾವ ತತ್ತ್ವವೂ ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಆದಕ್ಕೆ ನಾನು ಮಾತ್ರ ಇದ್ದೇನೆ ಎಂಬ ಅಹಂ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ಸ್ವಾತ್ಮಾಸ್ತಿತ್ವವು ಗೋಚರವಾಯಿತು. ಅಹಂ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲ

ವಾದ ದೋಷಗಳನ್ನೂ ದಹಿಸಿದುದರಿಂದ (ಪಾಪಾನಂ ಔಷತ್—ಪೂರ್ವಮಾಷದಿತಿ ಪುರುಷಃ :—೪. ಭಾ.) ಇದು ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಯಿತು.

ಸೋಽಬಿಭೇತ್ತಸ್ಮಾದೇಕಾಕೇ ಬಿಭೇತಿ ಸ ಹಾಯಮಿಕ್ಷಾಂ ಚಕ್ರೇ ಯನ್ಮದನ್ಯನ್ನಾಸ್ತಿ ಕಸ್ಯಾನ್ಮ ಬಿಭೇಮಿತಿ ತತ ಏನಾಸ್ಯ ಭಯಂ ವೀಯಾಯ ಕಸ್ಯಾದ್ಯಭೇಷ್ಯದದ್ವಿತೀಯಾದ್ವೈ ಭಯಂ ಭವತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೨)

ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದೆ, ತಾನು ಮಾತ್ರ ಒಂದೇ ಇರುವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಭಯವು ಖಂಡಿತ. ಆದುದರಿಂದ ಏಕ ಮಾತ್ರವಾದ ಈ ಆತ್ಮವು ನನಗೆ ಭೀತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ವಸ್ತುವು ಬೇರೊಂದಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ನಾನು ಯಾವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಭಯಪಡಬೇಕು ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿತು. ಆದರೆ ಭೀತಿಯು ತಪ್ಪಿದರೂ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಚಿಂತೆಗೆ ಅವಕಾಶವಾಯಿತು.

ಸ ನೈ ನೈವ ರೇನೇ | ತಸ್ಮಾದೇಕಾಕೇ ನ ರಮತೇ, ಸ ದ್ವಿತೀಯಮೈಚ್ಛತ್ | ಸ ಹೈತಾವಾನಾಸ ಯಥಾ ಸ್ತ್ರೀಪುಮಾಂಸೌ ಸಂಪರಿಷ್ವಕ್ತೌ ಸ ಇಯಮೇವಾತ್ಮಾನಂ ದ್ವೇಧಾಸಾತಯತ್ತತಃ ಪತಿಶ್ಚ ಪತ್ನೀಚಾಭವತಃ.....ಮನುಷ್ಯಾ ಅಜಾಯಂತ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೩)

ಜೊತೆಗೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲದೆ, ಕೇವಲ ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದರೆ ಆದರಲ್ಲಿ ಹರ್ಷವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಆತ್ಮನೂ ಸಹ ತನ್ನ ಜೊತೆಗೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಹರ್ಷವಿಲ್ಲವಾಯಿತು. ತನ್ನ ಜೊತೆಗೆ ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷಸಂಯೋಗರೂಪವಾದ ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿತು. ಆಗ ಆ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಈ ಆತ್ಮವು ಎರಡು ಭಾಗವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತವಾಯಿತು. ಅದೇ ಸ್ತ್ರೀ, ಪುಮಾನ್ (ಪತಿ ಮತ್ತು ಪತಿ) ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿತು. ಇದರಿಂದ ಮಾನವಾದಿ ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಸಮೂಹವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು.

.....ಏನಮೇವ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ಮಿಥುನಮಾ ಪಿಪೀಲಿಕಾಭ್ಯಸ್ತತ್ಪರ್ವಮಾ ಸೃಜತ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೧-೪)

ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂಪದ ದ್ವಂದ್ವಗಳನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಮಾನವ ಮಿಥುನವೇ ಆದಿಯಾಗಿ ಪಿಪೀಲಿಕಾದಿ ಸಕಲ ಜೀವಜಂತುಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿತು.

ಸೋಽವೇದತಂ ವಾವ ಸೃಷ್ಟಿರಸ್ಮ್ಯಹಂ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಸೃಕ್ಷೀತಿ ತತಃ ಸೃಷ್ಟಿರಭವತ್ಪೃಷ್ಠಾಂ ಹಾಸ್ಮೈತಸ್ಯಾಂ ಭವತಿ ಯ ಏನಂ ವೇದ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೫)

“ನಾನೇ ನನ್ನ ಸ್ವಂತ ಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ಈ ನಾನಾರೂಪಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದೇನೆ.” ಎಂದು ಈ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಗೋಚರವಾಯಿತು. ಸೃಷ್ಟವಾದ ಯಾವ ಯಾವ ಭೂತಗಳಿವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಇದರ ವಿಕಾರರೂಪವೇ ಎಂಬ ಅರಿವೂ ಉಂಟಾಯಿತು. ಇದನ್ನರಿತವನು ಈ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. (ತನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವನ್ನೇ ನೋಡುತ್ತಾನೆ). ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಪುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಸೃತವಾಗಿರುವ “ಅತಿಷಾ ಇಚ್ಛಮಾನಃ ; ಅವರಾನ್ ಆ ವಿನೇಶ” ಎಂಬ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಗಳು ವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ಹ ನಾ ಇದಮಗ್ರ ಏಕ ಏನಾಸ | ಸ ಏಕ್ಷತ ಕಥಂ ನು ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ |
ಸೋಽಶ್ರಾವ್ಯತ್ವ ತಪೋಽತಪ್ಯತ ಸೋಽಗ್ನಿನೇವ ಮುಖಾಜ್ಜ ನಯಾಂಚಕ್ರೇ | ತದ್ಯದೇನಂ
ಮುಖಾದಜನಯತ ತಸ್ಮಾದನ್ನಾದೋಽಗ್ನಿಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೪.೧)

ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿದ್ದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸದ್ವಿತೀಯನಾಗಲು ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನಿಚ್ಛಿಸಿ ತನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ
ತತ್ತ್ವದಿಂದಲೇ ಭೇತನಾದ ಪ್ರಕರಣವೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿ
ಯಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೊಬ್ಬನೇ ಇದ್ದನು. ಆಗ ತನ್ನ ಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ತನ್ನನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರಿಸಿ ತಪಸ್ಸು
ನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಆ ತಪಃಫಲವಾಗಿ ಅವನ ಮುಖದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಮುಖದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನ
ನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಅನ್ನಭಕ್ಷಕನಾದನು.

ಅಭೈನಮಗ್ನಿರ್ನ್ಯಾತ್ರೇನೋಪ ಪರ್ಯಾವರ್ತ | ತಸ್ಯ ಭೀತಸ್ಯ ಸ್ವೋ ಮಹಿಮಾಪಚಕ್ರಾಮ |
.....ಸ ಹುತ್ವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಪ್ರ ಜಾಜಾಯತಾಪ್ಯತಶ್ಚಾಗ್ನೇರಾತ್ಮಾನಂ.
ಮತ್ರಾಯತ ಸ ಯೋ ಹ್ಯೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್‌ಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ ಜುಹೋತಿ.....
ಅಗ್ನೇರ್ಮೃತ್ಯೋರಾತ್ಮಾನಂ ತ್ರಾಯತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೪.೫)

ಅನ್ನಭಕ್ಷಕನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಭಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ತನ್ನ ಮುಖವನ್ನು
ತೆರೆದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೇ ನುಂಗಲು ಯತ್ನಿಸಿದನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಇದಕ್ಕೆ ಬೆದರಿ ಓಷಧ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಒಡನೆಯೇ
ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಅಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರವನ್ನಾಚರಿಸಿ
ಮೃತ್ಯುರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪಾರಾದಂತೆ ತಾನೂ ಪಾರಾಗುತ್ತಾನೆ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಇತಿಹಾಸ
ರೂಪವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶವೂ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭವು ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಾಗಿದೆ.
ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುವ ಋಷಿಹೋತಾ ನ್ಯಸೀದತ್ ಪಿತಾ ನಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಗಳು
ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಓಂ ಆತ್ಮಾ ನಾ ಇದಮೇಕ ಏನಾಗ್ರ ಆಸೀತ್ | ನಾನ್ಯತ್ಕಿಂಚನ ಮಿಷತ್ | ಸ ಈಕ್ಷತ
ಲೋಕಾನ್ಮು ಸೃಜಾ ಇತಿ ||

(ಐ. ಉ. ೧-೧)

ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಶುದ್ಧರೂಪವಾದ ಆತ್ಮತತ್ತ್ವವೊಂದು ಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಇದನ್ನುಳಿದು ಇನ್ನಾವ ತತ್ತ್ವವೂ
ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮವು ನಾನು ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು ಎಂದು
ಇಚ್ಛಿಸಿತು.

ಸ ಇಮಾಲೋಕಾನಸೃಜತ | ಅಂಭೋ ಮುರೀಚೀರ್ಮರಮಾಪೋಽದೋಂಭಃ ಪರೇಣ ದಿವಂ
ದ್ಯೌಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಮುರೀಚಯಃ ಪೃಥಿವೀ ಮರೋ ಯಾ ಅಧಸ್ತಾತ್ತಾ ಆಪಃ |

(ಐ. ಉ. ೧-೨)

ಅಗ ತದಿಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದನು. ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ, ತೇಜಸ್ಸು, ಸಲಿಲ, ಮೃತ್ಯು ಇವುಗಳನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಇದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಲಿಲವು ದ್ಯುಲೋಕದ ಮೇಲಿರುತ್ತದೆ. ದ್ಯುಲೋಕವೇ ಇದರ ಆಧಾರ. ತೇಜೋರಶ್ಮಿಗಳೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು. ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಮೃತ್ಯುರೂಪವು. ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಉದಕವೇ ಆಗಿದೆ.

ಸ ಈಕ್ಷತೇನೇ ನು ಲೋಕಾ ಲೋಕಪಾಲಾನ್ಮು. ಸೃಜಾ ಇತಿ | ಸೋಽದ್ಯೃಃ ಏವ ಪುರುಷಂ ಸಮುದ್ಯುತ್ಯಾಮೂರ್ಛಯತ್ ||

(ಐ. ಉ. ೧-೩)

ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಈಗ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಇನ್ನು ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಲೋಕಪಾಲಕರನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿ ತನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಉದಕದಿಂದಲೇ ಒಂದು ಪುರುಷರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಆಕಾರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿತು.

ತಾ ಏತಾ ದೇವತಾಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಅಸ್ಮಿನ್ಮಹತ್ಕರ್ತೃಣೇ ಪ್ರಾಪತನ್ | ತಮಶನಾಪಿಸಾಸಾಭ್ಯಾಮನ್ವ-
ನಾರ್ಜತ್ | ತಾ ಏನ ಮಬ್ರುವನ್ನಾಯತನಂ ನಃ ಪ್ರಜಾನೀಹಿ ಯಸ್ಮಿನ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಅನ್ಮ-
ಮದಾಮೇತಿ |

(ಐ. ಉ. ೨-೧)

ಈ ಆತ್ಮನಿಂದ ಸೃಷ್ಟರಾದ ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ಮಹಾಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದರು. ಅಗ ಅವರನ್ನು ಕ್ಷುದ್ಧಾಧೆಯು ಆವರಿಸಿತು. ದೇವತೆಗಳು ಈ ಆತ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು ನಮಗೆ ಒಂದು ವಸತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸು. ನಾವು ಅಲ್ಲಿ ಸುಖವಾಗಿದ್ದು ಅನ್ನವನ್ನು ಭುಜಿಸುವ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸು ಎಂದು ಯಾಚಿಸಿದರು.

ತಮಶನಾಪಿಸಾಸೇ ಅಬ್ರೂತಾಮಾವಾಭ್ಯಾಮಭಿಪ್ರಜಾನೀಹೀತಿ | ತೇ ಅಬ್ರವೀದೇತಾಸ್ತೇನ
ವಾಂ ದೇವತಾಸ್ತಾಭಿಜಾಮ್ಯೇತಾಸು ಭಾಗಿನ್ಯಾ ಕರೋಮೀತಿ | ತಸ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯೈಕಸ್ಯೈ ಚ
ದೇವತಾಯೈ ಹನಿರ್ಗೃಹ್ಯತೇ ಭಾಗಿನ್ಯಾವೇನಾಸ್ಯಾಮಶನಾಪಿಸಾಸೇ ಭವತಃ ||

(ಐ. ಉ. ೨-೫)

ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಂತೆಯೇ ಅವರಿಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲು ಹಸಿವು ಮತ್ತು ದಾಹ ಇವೆರಡೂ ಸಹ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ "ನಮಗೂ ಉತ್ತಮವಾದ ವಸತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸು" ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದವು. ಅಗ ಆ ಆತ್ಮನು ಇವನ್ನು ಕುರಿತು "ನಿಮಗೂ ಈ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವಸತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಆಹುತಿಯು ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆಯೋ, ಹಸಿವು ಮತ್ತು ದಾಹ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಭಾಗವಿರುತ್ತದೆ ಎಂದಿತು".

ಈ ಪ್ರಕರಣದ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನೆಂದರೆ, ಎಲ್ಲಿ ಅನ್ನಸಮೃದ್ಧಿಯಿರುವುದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಋತು (ಹಸಿವು) ಮತ್ತು ಬಾಯಾರಿಕೆ ಇವು ಇರುತ್ತವೆ. ಎಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಯಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಮೃತ್ಯು ವಿರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಿ ಲೋಕದ ವಿಸ್ತೃತಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ಇರುವುದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಸಂಕೋಚವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಸಮೃದ್ಧಿ, ಅಭಾವ; ಸೃಷ್ಟಿ, ಲಯ; ವಿಕಾಸ ಮತ್ತು ಸಂಕೋಚ ಇವು ಈಶ್ವರನ ಲೀಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿರುವ ದ್ವಂದ್ವಗಳು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಈಶ್ವರನ ಅಧೀನ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ “ಅಸ್ಯ ವಾಮಸ್ಯ ಪರಿತಸ್ಯ ಹೋತುಃ” ಎಂಬ (೧-೧೬೪-೧) ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಯುಕಾರಕನಾದ ಈಶ್ವರನ ತ್ರಿವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೋ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಶಕ್ತಿತ್ರಯವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತ;

ಸೋಽಕಾನುಯತ | ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ | ಸ ತಪೋಽತಪ್ಯತ | ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತ್ವಾ |
ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ | ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ | ತತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾ | ತದೇವಾನು ಪ್ರಾವಿಶತ್ |
ತದನು ಪ್ರವಿಶ್ಯ | ಸಚ್ಚ ತೃಚ್ಛಾಭವತ್ | ನಿರುಕ್ತಂ ಚಾನಿರುಕ್ತಂ ಚ | ನಿಲಯನಂ ಚಾನಿಲ-
ಯನಂ ಚ | ವಿಜ್ಞಾನಂ ಚಾವಿಜ್ಞಾನಂ ಚ | ಸತ್ಯಂ ಚಾನ್ಯತಂ ಚ ಸತ್ಯಮಭವತ್ | ಯದಿದಂ
ಕಿಂಚ | ತತ್ಸತ್ಯಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ | ತದಪ್ಯೇಷ ಶ್ಲೋಕೋ ಭವತಿ |

(ತೈ. ಉ. ೨-೬)

ಆದ್ವಿತೀಯನಾದ ನಾನು ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಅಜನಾದರೂ ನಾನು ಜಗದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಬೇಕು, ಎಂದು ಪರಮಾತ್ಮನು ಆಶಿಸಿ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ತಾನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಸಕಲಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ತಾನು ಅಪರಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ತತ್ತ್ವ (ವಸ್ತು) ವೆನಿಸಿದರೂ (ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದರಿಂದ) ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನನಾದನು. ಎಂದರೆ, ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಾಗಿದ್ದ ಆತ್ಮನು ನಾನಾರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಚರಿಸಿದನು. ಅಪರಿಮಿತ, ಅನಂತ ಎಂಬ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದರೂ ಪರಿಮಿತಗೊಳಪಟ್ಟನು. ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದರೂ ವರ್ಣನೆಗೊಳಪಟ್ಟನು. ನಿರಾಧಾರನಾಗಿದ್ದರೂ ಆಧಾರ ಅಥವಾ ಆಶ್ರಯಕ್ಕೊಳಗಾದನು. ಅಜೇತನಾದರೂ ಜೈತನ್ಯವುಳ್ಳವನಾದನು (ಅಹಂಭಾವಯುಕ್ತನಾದನು) ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದರೂ ಅಸತ್ಯರೂಪನಾದನು ಎಂದರೆ ನಿತ್ಯಸ್ವರೂಪನಾದರೂ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಅನಿತ್ಯವಸ್ತುವಾದನು. ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಅತಿರಿಕ್ತನಾಗಿದ್ದರೂ ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದನು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿನಿರಣಿಗಳಿವೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಸ್ವರೂಪವು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ, ಅವ್ಯಕ್ತನೂ, ನಿರ್ಗುಣನೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನೂ, ನಿತ್ಯನೂ ಆದ ಆತ್ಮನು (ಪರಮಾತ್ಮನು) ಒಂದು ವಿಧವಾದ ವಸ್ತುವು. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ಚರಾಚರವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಅವನಿಗಿದ್ದ ಅವ್ಯಕ್ತತ್ವ, ನಿರ್ಗುಣತ್ವ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವ ನಿತ್ಯತ್ವ, ಎಂಬ ಗುಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗಿ ಅವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪರಿಮಿತಿ, ಅನಿತ್ಯತ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳು ಗೋಚರಿಸಿದವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಭುವನಪುತ್ರನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ದೇವತೆಯೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಎಂತಲೇ ಇದೆ. ಆದರೆ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ಅಥವಾ ಬೇರೆಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೇ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ ಗದನವಾದ ವೇದಾಂತತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಸಮಂಜಸವಾಗುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯವನ್ನು—ಬ್ರಹ್ಮ ವೈ ಸ್ವಯಂಭು ತಪೋಽತಪ್ಯತ | ತದೈಕ್ಷತ ನ ವೈ ತಪಸ್ಕಾನಂತ್ಯಮಸ್ತಿ ಹಂತಾಹಂ ಭೂತೇಷ್ಟಾತ್ಮಾನಂ ಜುಹವಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಚಾತ್ಮನೀತಿ ತತ್ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷ್ಟಾತ್ಮಾನಂ ಹುತ್ವಾ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧) ಎಂದು ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂಭುವೆನಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮನು (ಎಂದರೆ ಪ್ರಜಾ ಪತಿಯು) ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಈ ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಕೊನೆಮೊದಲಿಲ್ಲ. ಎಷ್ಟು ಮಾಡಿದರೂ ಮುಗಿಯುವಂತಿಲ್ಲ. ಇದು ಅನಂತವಾಗಿದೆ. ಈ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಅದರಿಂದ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಹೊಂದಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವ ಮೇಧವೆಂಬ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವೆನು. ಸಮಸ್ತಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನನ್ನು ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವುದೂ, ಎಲ್ಲಾ ಭೂತಜಾತಗಳನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಅರ್ಪಿಸುವುದೂ ಈ ಯಾಗದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಎಂದು ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವಂತೆ ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಯಾಸ್ಮರ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದಾರೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಸರ್ವಮೇಧೇ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಜುಹವಾಂಚಕಾರ ಸ ಆತ್ಮಾನಮಪ್ಯಂತತೋ ಜುಹವಾಂಚಕಾರ | ತದಭಿವಾದಿನೈಷಗ್ಧವತಿ ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವದಿತಿ ||

(ನಿ. ೧೦-೨೬)

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಸರ್ವಮೇಧವೆಂಬ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಲುಪಕ್ರಮಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಸರ್ವಭೂತಗಳನ್ನೂ ಹೋಮಮಾಡಿ ಕಡೆಗೆ ತನ್ನನ್ನೇ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಈ ವಿಷಯವೇ ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವತ್ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಮಾಡುವ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಲಯಗಳ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಪ್ರಾರಂಭದ ಈ ಮೊದಲ ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಲಯದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಲಯಗಳು ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ಪರ್ಯಾಯಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಎಡ ಬಿಡದೆ ನಡೆಯುತ್ತಲೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಮೊದಲು, ಯಾವುದು ಕೊನೆ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಹಾಗಿಲ್ಲ. ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ ಮೊದಲು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಲಯದ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಮೊದಲು ಪ್ರಸ್ತಾಪಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವತ್ ... ಸ ಆವರಾನ್ ಆ ವಿನೇತ—ಹಿಂದೆ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂಬುವನೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂಬುವನು ಯಾರು ? ಅವನ ಸ್ವರೂಪ ವೇನು ? ಎಂದು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಮಾಡುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಯಾಸ್ಮರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ-ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಕರ್ತಾ ಎಂದರೆ ವಿಶ್ವವನ್ನೇ ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡಿದವನು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ವಿಶ್ವವೆಂದರೆ ಎಲ್ಲವೂ ಎಂದರೆ, ನಾವು ನಾಸಿಸುತ್ತಿರುವ ಜಗತ್ತೇ ಮೊದಲಾದ ಅಖಿಲಾಂಡಕೋಟಿಬಹ್ಮಾಂಡಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ವಿಶ್ವವು

ಅನಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪರಿಮಿತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ತನ್ನ ಅದ್ಭುತವಾದ ಮಹಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದವನೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಇವನನ್ನು ಪರಬ್ರಹ್ಮ, ಸರ್ವೇಶ್ವರ, ಪರಮಾತ್ಮಾ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಯಾವ ಶಬ್ದದಿಂದಲಾದರೂ ಕರೆಯಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ವಿಶ್ವನಿರ್ಮಾಣಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿ ಇತರ ಸಾಧಾರಣದೇವತಗಳಿಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಮತ್ತು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನೇ ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಪರಮೇಶ್ವರನೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂಶಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ಈ ಸೂಕ್ತ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡಿ ಅರ್ಥಾನುಸಂಧಾನಮಾಡಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಯು ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವತ್ ಋಷಿಹೋತಾ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸಮಸ್ತವಾದ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಎಂದರೆ ಅಖಿಲಾಂಡಕೋಟಿಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗಳನ್ನು ಈ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಹೋಮ ಮಾಡಿದನು ಅಥವಾ ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು ಎಂದಿದೆ. ಜುಹ್ವತ್. ಹೋಮಮಾಡಿದನು ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ನಾಶಮಾಡಿದನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಆಜ್ಞಾದಿದ್ರವ್ಯವು ಯಾವರೀತಿ ಆಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಹೋಗಿ ಪುನಃ ಅದರ ಅಸ್ತಿತ್ವವಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದರಂತೆ ಹೋಮಮಾಡಿದ ವಸ್ತುವು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಆ ವಸ್ತುವು ತನ್ನ ಪೂರ್ವಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಬೇರೆವಿಧವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಎಂದರೆ ಪೂರ್ತನಾಶವೇ ಆಗುವುದೆಂದಲ್ಲ, ವಸ್ತುವು ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಎಂದರೆ ಆಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿದ ಆಜ್ಞವು ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ತೇಜೋರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗುವುದು. ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದ ಆಜ್ಞವು ಜ್ಯೋತಿ ಅಥವಾ ಔಷ್ಣ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವ ರೂಪಾಂತರಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅದರಂತೆಯೇ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಈ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಎಂದರೆ ಆನೆಕ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ, ಅದರಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸಕಲ ಚರಾಚರವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಹೋಮಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಆ ಭುವನಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಾಶವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಈಗಿರುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರದೆ ರೂಪಾಂತರವನ್ನು ಹೊಂದುವವು. ಎಂದರೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಐಕ್ಯವಾಗಿರುವವು. ಏಕೆಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುವವು. ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವವು.

ನಿ ಅಸೀದತ್ ಪಿತಾ ನಃ—ಪಿತಾ ನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ನಮಗೆ ಪಾಲಕನೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನೂ ಆದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಅಥವಾ ಸರ್ವೇಶ್ವರನೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸಕಲ ಭುವನಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿದನಂತರ ಎಂದರೆ ಲಯ (ಸಂಹಾರ) ಮಾಡಿದನಂತರ ಆ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ನಿ ಅಸೀದತ್ ತಾನೂ ಯಾರಿಗೂ ಗೋಚರವಿಲ್ಲದವನಾಗಿ ಗುಹ್ಯನಾಗಿದ್ದನು. ಎಂದರೆ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದಂತೆ ತಾನೂ ತನ್ನನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗೋಚರತ್ವವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ನಿರಾಕಾರನಾಗಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದನು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಯಾರು, ಲೋಕಗಳು ಯಾವವು ಎಂಬ ಯಾವವಿಧವಾದ ಭೇದಗಳೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಸರ್ವವೂ ನಾನು ರೂಪರಹಿತವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವೊಂದೇ ಆಗಿದ್ದಿತು. ಪರಬ್ರಹ್ಮದ ಈ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅಸತ್ ಎಂದು ಕರೆಯಬಹುದು. ಅಸತ್ ಎಂದರೆ ಏನೂಇಲ್ಲದ ಶೂನ್ಯವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ, ನಾನುರೂಪರಹಿತವಾದ ಎಂದರೆ ನಿರ್ವಿಕಾರವಾದ, ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಆತ್ಮನ (ಪರಮಾತ್ಮನ) ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ಥೆಯು. ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಅಸತ್ ಎಂಬ ನಿರ್ವಿಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ ಸತ್ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ನಾನುರೂಪಸಹಿತವಾದ ಜಗತ್ತುಗಳು ಆವಿರ್ಭವಿಸುವವು.

ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—ಆತ್ಮಕೃತೇನ ಕರ್ಮಣಾ ದೇಹೋತ್ಪತ್ತೇಃ | ನ ಚೈಕಸ್ಯ ಜನ್ಯಜನಕಭಾವೋ ವಿರುದ್ಧತೇ ತಪೋಬಲೇನ ಶರೀರದ್ವಯಸ್ವೀಕಾರಾತ್ | ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ ತಾನು ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಆಯಾಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಅವರವರ ಶರೀರೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವನು, ಅವನೇ ನಾಶಮಾಡುವನು. ಮತ್ತು ತಾನೇ ಒಂದು ವಸ್ತುವಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನೂ, ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದ ವಸ್ತುವೂ ಈ ಎರಡೂ ಆಗುವುದು ಹೇಗೆ ? ಇದು ಪರಸ್ಪರವಿರುದ್ಧವಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ತಪೋಬಲದಿಂದ ಜನ್ಯಜನಕಭಾವವು ಸಾಧ್ಯವೆಂದೂ ಎರಡು ಶರೀರಗಳನ್ನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಪೋಬಲದಿಂದ ಹೊಂದುವುದು ಸಾಧ್ಯವೆಂದೂ ಹೇಳಿದಾರೆ. ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸ ಏಕಥಾ ಭವತಿ (ಛಾ. ಉ. ೭-೨೬-೨) ಬಹುವಿಧರೂಪಗಳಿಂದಿದ್ದ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಒಂದೇ ರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗುವನು ಎಂದಿದೆ. ಮತ್ತು ತೈತ್ತಿರಿಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ ನಾನು ಅನೇಕರೂಪಗಳಾಗಿ ಆಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುತ್ತೇನೆ ಎಂಬ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಚನವಿದೆ. ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಅನೇಕಬಗೆಯ ರೂಪಗಳಿಂದಿದ್ದು ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಆಗುವನೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಈ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಸಮಸ್ತ ಚರಾಚರವಸ್ತುಗಳೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಎಲ್ಲವೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ರೂಪಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕರೂಪಗಳಿಂದಲೂ ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ ಇರುವುದು. ಈ ಲಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನೇ ಈ ನಿ ಅಸೀದತ್ ಪಿತಾ ನಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ವಿವರಿಸುವುದು. ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಳಯಾನಂತರ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸ್ಥಿತಿಯ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಋ. ಸಂ. ೧೦ನೇ ಮಂಡಲದ ೧೨ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ನಾಸದಾಸೀನ್ನೋ ಸದಾಸೀತ್ತದಾನೀಂ ನಾಸೀದ್ರಜೋ ನೋ ವ್ಯೋಮಾ ಪರೋ ಯತ್ |
 ಕಿಮಾವರೀವಃ ಕುಹ ಕಸ್ಯ ತರ್ಮನ್ನಂಭಃ ಕಿಮಾಸೀದ್ಗಹನಂ ಗಭೀರಂ |
 ನ ವೃತ್ಯುರಾಸೀದವೃತಂ ನ ತರ್ಹಿ ನ ರಾತ್ರಾ ಅಹ್ನ ಅಸೀತ್ಪ್ರಕೇತಃ |
 ಅನೀದವಾತಂ ಸ್ವಧಯಾ ತದೇಕಂ ತಸ್ಮಾದ್ಭಾನ್ಯನ್ನ ಪರಃ ಕಿಂಚನಾಸ |
 ತಮ ಅಸೀತ್ತಮಸಾ ಗೂಳ್ಲಮಗ್ರೇಪ್ರಕೇತಂ ಸಲಿಲಂ ಸರ್ವಮಾ ಇದಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨-೧,೨,೩)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸತ್, ಅಸತ್ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ವ್ಯಕ್ತಾವ್ಯಕ್ತವಸ್ತುಗಳೆಂದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಲೋಕಗಳಾಗಲಿ ಆಂತರಿಕ್ಷವಾಗಲಿ, ಬೇರೆ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾದ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅವರಕವಾದ ಮತ್ತಾವ ವಸ್ತುವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳಾಗಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲು ಅರ್ಹಗಳಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಾಗಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಇನ್ನೇನಿತ್ತು ? ಆಗಾಧವಾದ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಬಹುದಾದ ಸಮುದ್ರದಂತಿರುವ ನೀರು ತುಂಬಿತ್ತೇ ? ಎಂದರೆ ಅದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣಿಗಳೇ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದಮೇಲೆ ವೃತ್ಯುವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ ಅಮೃತವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಹಗಲಾಗಲಿ, ರಾತ್ರಿಯಾಗಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರೇ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ರಾತ್ರಿಹಗಲುಗಳೆಲ್ಲಿ ಬಂತು ? ಆದ್ದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಹಗಲುಗಳಾಗಲಿ ಕಾಲವಿಭಾಗವಾಗಲಿ. ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ ಹಾಗಾದರೆ ಮತ್ತೇನಿದ್ದಿತು ? ಬ್ರಹ್ಮ ಮಾತ್ರ ಇದ್ದಿತು. ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅದು ವ್ಯಕ್ತರೂಪದಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ.

ಕತ್ತಲೆಯು ಹೇಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆ ಆ ಬ್ರಹ್ಮವು ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಆಗೋಚರವಾಗಿಯೂ ನೀರಿನಂತೆ ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪಕವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಿತು. ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಸ ಅಶಿಷಾ ದ್ರವಿಣಂ ಇಚ್ಛಮಾನಃ ಪ್ರಥಮಚ್ಛತ್ ಅವರಾನ್ ಆ ವಿವೇಶ—ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಸ್ಥಿತಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವುದೇ? ಹಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಈಗ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಈ ಜಗದಾದಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಹೇಗಾಯಿತು? ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಈ ಮುಕ್ತನ ಉತ್ತರಾರ್ಥವಾದ ಸ ಅಶಿಷಾ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಎನಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ಪರಬ್ರಹ್ಮಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತೆಂದೂ ಬೇರೆ ಏನೂಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ? ಅತ್ಯಾನಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರಾಸೀತ್ | ಸದೇವ ಸೋಮೈದಮಾಗ್ರಾಸೀತ್ | ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಅಥವಾ ಆತ್ಮವೆಂಬ ವಸ್ತು ಮಾತ್ರವೇ ಇದ್ದಿತು ಬೇರೇನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಕಾಲದ ಮೇಲೆ ಆ ಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಆಗ ಆ ಆತ್ಮನು ಅಥವಾ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯ—ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದನು ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಜಗದಾದಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಇದನ್ನು ಶೈತ್ತಿರೀಯ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದೆ—ಸೋಽಕಾನುಯತ | ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ ಸ ತಪೋಽತಪ್ಯತ | ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತಾ | ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ | ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ | ತತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾ | ತದೇವಾನುಪ್ರಾವಿತತ್ | (ಶೈ. ಉ. ೮.೬). ಆಗ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಬಹುರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನು ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ನಂತರ ಜಗತ್ತಿನ ಸಮಸ್ತ ಚರಾಚರವಸ್ತು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂದರೆ ಆತ್ಮವಸ್ತುವೇ (ಬ್ರಹ್ಮವೇ) ನಾನು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಯಿತು ಅಥವಾ ಪರವರ್ತಿತವಾಯಿತು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜೈತನ್ಯವನ್ನು ತುಂಬಿದನು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶವಾದ ಜೈತನ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಇರುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತನಾದಾಗ (ಎಂದರೆ ಜಗತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ) ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶಗಳೇ ಆದ ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತೂ ಆ ಆತ್ಮನ ಜೈತನ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಸಹಜವೇ ಆಗಿದೆ.

ಮುಖ್ಯಸಾರಾಂಶವೇನೆಂದರೆ—ಈ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಪರಮೇಶ್ವರನು (ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ) ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಆಗೋಚರವಾಗಿರುವ ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತುಗಳನ್ನು ಉಪಸಂಹರಿಸಿದನು (ನಾಶಮಾಡಿದನು) ಇದೇ ಪ್ರಳಯವು. ಅನಂತರ ಬಹುಕಾಲದವರೆಗೆ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ಆತ್ಮ ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತು ಮಾತ್ರ ಇದ್ದಿತು. ಬೇರೆ ಏನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಎಂದರೆ ತಾನೇ ಅನೇಕರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತನಾಗಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಆದರಂತೆ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತಾನು ಅಂತರ್ಯಾಮಿರೂಪವಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಈ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಕಿಂ ಸ್ವಿದಾಸೀದಧಿಷ್ಠಾನಮಾರಂಭಣಂ ಕತಮತ್ಸಿತ್ತ್ವಥಾಸೀತ್ ।

ಯತೋ ಭೂಮಿಂ ಜನಯನ್ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿ ದ್ಯಾವೃಕ್ಷೋನ್ಮಹಿನಾ

ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ ॥ ೨ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಕಿಂ | ಸ್ವಿತ್ | ಅಸೀತ್ | ಅಧಿಷ್ಠಾನಂ | ಅರಂಭಣಂ | ಕತಮತ್ | ಸ್ವಿತ್ | ಕಥಾ | ಅಸೀತ್ |

ಯತಃ | ಭೂಮಿಂ | ಜನಯನ್ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ | ವಿ | ದ್ಯಾವೃ | ಷ್ವೋನ್ಮಹಿನಾ | ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ವೈಶ್ವದೇವಸ್ಯ ಪಶೋರ್ವಪಾಯಾ ಅನುವಾಕ್ಯಾ ಕಿಂ ಸ್ವಿದಿತ್ಯೇಷಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಕಿಂ ಸ್ವಿದಾಸೀದಧಿಷ್ಠಾನಂ ಯೋ ನಃ ಪಿತಾ ಜನಿತಾ | ಅ. ೩-೮ | ಇತಿ ॥

ಪೂರ್ವಮಂತ್ರೇ ಜಗತ್ಪ್ರಲಯಕಾಲೇ ಸಂಹೃತ್ಯ ಪಶ್ಚಾತ್ತಿಸೃಕ್ಷಾಯಾಂ ಸರ್ವಂ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ತತ್ರ ಪ್ರವಿಷ್ಟ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ತತ್ರ ತಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಧಿಷ್ಠಾನಜಗದುಪಾದಾನಕಾರಣಾದ್ಯಸಂಭವಾಶ್ಚೈಷ್ವರನುಪಪನ್ನೇತ್ಯಾಕ್ಷೇಪತಿ | ಲೋಕೇ ಹಿ ಘಟಂ ಚಿಕೀರ್ಷುಃ ಕುಲಾಲೋ ಗೃಹಾದಿಕಂ ಕಂಚಿತ್ಸ್ಥಾನಮಧಿಷ್ಠಾಯ ಮೃದ್ರೂಪೇಣ ರಂಭದ್ರವ್ಯೇಣ ಚಕ್ರಾದಿರೂಪೈರುಪಕರಣೈರ್ಘಟಂ ನಿಷ್ಪಾದಯತಿ | ತದ್ವದೀಶ್ವರಸ್ಯ ಜಗದಾಶ್ರಯದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರುತ್ಪಾದನವೇಲಾಯಾಮಧಿಷ್ಠಾನಂ ಕಿಂ ಸ್ವಿದಾಸೀತ್ | ಕಿಂ ನಾಮಾಭೂತ್ | ನ ಕಿಂಚಿದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ತಯೋರಾರಂಭಣಂ ಕತಮತ್ಸಿತ್ತ್ವತ್ | ಆರಭ್ಯತೇನೇನೇತ್ಯಾರಂಭಣಮುಪಾದಾನಕಾರಣಂ | ತದಪಿ ಕತಮದ್ಭವೇತ್ | ತದಪಿ ನೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ಯಪಿ ಸಂಭವೇದಾರಂಭಣಂ ಕಥಾಸೀತ್ | ಕಥಮಭೂತ್ | ಕಿಂ ಸ್ವಯಂ ಸದಸದ್ವಾ ಭವೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಉಭಯಮಪಿ ನೋಪಪದ್ಯತೇ | ಸಚ್ಚೇತ್ ಅದ್ವೈತಭಂಗಪ್ರಸಂಗಃ | ಅಸಚ್ಚೇತ್ ಸದಾತ್ಮಕಯೋರ್ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರುಪಾದಾನಾರ್ಹತ್ವಾತ್ | ನಾನ್ಯತ್ಪಿಂಚನ ಮಿಷತ್ | ಐ. ಅ. ೨-೪-೧ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಶ್ವೇತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಃ | ಯತೋ ಯಸ್ಮಾದಧಿಷ್ಠಾನಾದಾರಂಭಣಾಚ್ಚ ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ ಸರ್ವದ್ರಷ್ಟಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಪರಮೇಶ್ವರೋ ಭೂಮಿಂ ಜನಯನ್ವರ್ತತೇ ತಥಾ ದ್ಯಾವಂ ದಿವಂ ವ್ಯಾಕ್ಷೋತ್ ವ್ಯವ್ಯಾಕ್ಷೋತ್ ಸೃಷ್ಟ್ವಾನಾನ್ ಮಹಿನಾ ಸ್ವಮಹತ್ತ್ವೇನ | ಕಿಂ ಸ್ವಿದಾಸೀದಿತಿ ॥

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಯತಃ—ಯಾವ ಆಧಾರ ಮತ್ತು ಮೂಲಕಾರಣಗಳಿಂದ | ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ—ಸಕಲವನ್ನೂ ನೋಡಬಲ್ಲ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ—ಲೋಕೇಶ್ವರನು | ಭೂಮಿಂ—ಭೂಮಿಯನ್ನು | ಜನಯನ್—ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತ | ಮಹಿನಾ—ತನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ | ದ್ಯಾವಂ—ದ್ಯುಲೋಕವೆಲ್ಲವನ್ನೂ | ವ್ಯಾಕ್ಷೋತ್—ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ

ಅಂತಹ | ಅಧಿಷ್ಠಾನಂ—ಈ ಲೋಕನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಆಧಾರಸ್ಥಾನವು | ಕಿಂ ಸ್ವಿತ್ ಅಸೀತ್—ಯಾವುದಿದ್ದಿತು | ಆರಂಭಣಂ—ಉತ್ಪಾದನಕ್ಕೆ ಮೂಲಕಾರಣವು | ಕತಮತ್ ಸ್ವಿತ್—ಯಾವುದಾಗಿದ್ದಿತು | ಕಥಾ ಅಸೀತ್—ಯಾವ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿದ್ದಿತು ?

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸಕಲವನ್ನೂ ನೋಡಬಲ್ಲ ಲೋಕೇಶ್ವರನು ಯಾವ ಆಧಾರ ಮತ್ತು ಮೂಲಕಾರಣಗಳಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತ ತನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ದ್ವೈಲೋಕವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ, ಅಂತಹ ಈ ಲೋಕನಿರ್ಮಾಣದ ಆಧಾರಸ್ಥಾನವಾವುದು ? ಇದರ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣವಾವುದು ? ಅದರ ಪ್ರಕಾರವೇನು ? ಸ್ವರೂಪವೇನು ?

English Translation

What was the station ? what was the material ? how was (it done) ? so that the beholder of all, Vishwakarma (was) generating and disclosed heaven by his might. || ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳನ್ನೆರಿಸಿ ಮಾಡುವ ಪಶುಯಾಗದ ವಪಾಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಕಿಂ ಸ್ವಿತ್ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಅನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಕಿಂಸ್ವಿದಾಸೀದಧಿಷ್ಠಾನಂ ಯೋ ನಃ ಪಿತಾ ಜನಿತಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೩-೮) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಜಗತ್ಪ್ರಳಯದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಕೆಲವು ಕಾಲಾನಂತರ ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪರಮೇಶ್ವರನು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತು ಒಂದು ಮಾತ್ರ ಇದ್ದಿತೆಂದೂ ಬೇರೆ ಏನೂ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಸಹ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲು ಬೇಕಾದಸ್ಥಳ, ಮೂಲವಸ್ತು ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವ ಪುರುಷನು ಇವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕೇಬೇಕೆಂದು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಮೇಶ್ವರನೊಬ್ಬನೇ ಇದ್ದು ಬೇರಾವ ವಸ್ತುವೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುವುದು.

ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ವಿಷಯವನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವುದು. ಒಬ್ಬ ಕುಂಬಾರನು ಒಂದು ಮಡಕೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ಭಾವಿಸೋಣ. ಮಡಕೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಳಬೇಕು. ಮಡಕೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಮೂಲವಸ್ತುವು ಎಂದರೆ ಮಣ್ಣು ಬೇಕು. ಸಾಧನವಾದ ಚಕ್ರ, ನೀರು, ಕೋಲು ಇವುಗಳು ಬೇಕು. ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ತನ್ನ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯಿಂದ ಮಡಕೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬಲ್ಲ ಕರ್ತೃವು ಎಂದರೆ ಕುಂಬಾರನು ಬೇಕು. ಇವಿಷ್ಟು ಇದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಮಡಕೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲ. ಈಗ ಪ್ರಳಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೇನೋ ಇದ್ದನು. ಆದರೆ ಸ್ಥಳವೆಲ್ಲಿದ್ದಿತು ? ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಮೂಲವಸ್ತುವು Raw Materials ಎಲ್ಲಿದ್ದಿತು ? ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳೆಲ್ಲಿದ್ದಿತು ? ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಅದನ್ನೇ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಮೂಲಕ ವಿಮರ್ಶಿಸಿ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಹೇಗೆ ನಡೆಯಿತೆಂಬುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸುವನು.

ಅಧಿಷ್ಠಾನಂ ಕಿಂ ಸ್ವಿತ್ ಆಸೀತ್—ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಲೋಕನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಆಧಾರಸ್ಥಾನವು ಯಾವುದಿತ್ತು ? ಈಗ ನಾವು ನೋಡುತ್ತಿರುವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಎಂದರೆ ಭೂಮಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಸ್ವರ್ಗ ಎಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳು ಆಗ ಇರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ, ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲು ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಲ್ಲಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು ಹೇಗೆ ಮಾಡಿದನು ? ಎಂದರೆ ಲೋಕಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಆಧಾರಸ್ಥಾನವು ಆಗ ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ.

ಆರಂಭಣಂ ಕತಮಂ ಸ್ವಿತ್—ಇದಲ್ಲದೆ ವಸ್ತುನಿರ್ಮಾಣಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಮೂಲವಸ್ತು (Raw Materials) ಯಾವುದಿತ್ತು ? ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಮೂಲವಸ್ತುವೆಂದರೆ ಮಡಕೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮಣ್ಣೇ ಮೂಲವಸ್ತುವು. ಒಟ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿಯೇ ಮೂಲವಸ್ತು. ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಲೋಹವೇ ಮೂಲವಸ್ತುವು. ಮೇಜು, ಕುರ್ಚಿ, ಮಂಚ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮರವೇ (ವೃಕ್ಷವೇ) ಮೂಲವಸ್ತುವು ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮೂಲವಸ್ತುವಿತ್ತು ? ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ.

ಕಥಾ ಆಸೀತ್—ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ, ಸ್ಥಳವೂ, ಮೂಲವಸ್ತುವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವು ಹೇಗಾಯಿತು ಎಂದು ಋಷಿಯು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ—ಅಸದ್ವ್ಯಾ ಇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್ | ತತೋ ವೈ ಸದಜಾಯತ—ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೊದಲು ಅಸತ್—ಏನೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಇದ್ದಿತ್ತು. ಆದರಿಂದ ಸತ್—ಇರುವುದು ಅಥವಾ ಸ್ಥಿತಿಯು ಉಂಟಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸತ್ ಎಂಬ ವಸ್ತುವಿದ್ದು ಅದರಿಂದ (ಆ ಮೂಲವಸ್ತುವಿನಿಂದ) ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತೆಂದರೆ ಆಗ ಪರಮಾತ್ಮನು ಮತ್ತು ಸತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಿದ್ದರೆ ಅದ್ವೈತವೆಲ್ಲಿ ಬಂತು ? ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಒಳ್ಳೆದು, ಅಸತ್ತೇ ಇತ್ತು ಎಂದರೆ ಅಸತ್ತಿನಿಂದ (ಶೂನ್ಯದಿಂದ) ಸತ್ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ? ಎಂದರೆ ಏನೂ ಇಲ್ಲದೆ ಒಂದು ಹೊಸವಸ್ತುವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಲು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಉದ್ಭವಿಸುವುದು. ಆಧುನಿಕವಿಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುವಂತೆ Nothing can be lost or nothing can be created ಯಾವವಸ್ತುವನ್ನೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಆದರಿಂದ ಮೂಲವಸ್ತುವಿನ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಯಾವ ಹೊಸವಸ್ತುವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವಚನವು ವೇದಾಂತತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶವೇ ಆಗಿದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯದ ಆಧಾರದಮೇಲೆಯೇ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಪ್ರಳಯಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವೇದಾಂತತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾವು ಬೇರೆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸತ್, ಅಸತ್ ಯಾವುದೂ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಹಾಗಾದರೆ—ಯತೋ ಭೂಮಿಂ ಜನಯನ್ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿದ್ಯಾ ಮೌರ್ತೋತ್—ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಪರಮೇಶ್ವರನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಹೇಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದನು ? ಎಂದು ಋಷಿಯು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ—

ಮಹಿನಾ ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ—ಎಂಬ ಕೊನೆಯ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದಾನೆ. ಎಂದರೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ತನ್ನ ಮಹಾಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಆಗಾಧವಾದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಿಶೇಷಣಪದವಾಗಿದೆ. ಈ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ನೋಡಬಲ್ಲವನು ಎಂದರೆ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲವನು. ಇವನೇ ಸಕಲ ಚರಾಚರವಸ್ತುಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಮಸ್ತವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇವನು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಚಲನವಲನಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಎಂದರೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಕಾಣಿಸದ ಅಥವಾ ತಿಳಿಯದ ವಿಷಯವು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ ಮತ್ತು ಮಹಿನಾ ಎಂಬ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಆಗಾಧವಾದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಿಶೇಷಣಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಸುಮ್ಮನೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಮಹಾಮಹಿಮೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅದರಿಂದ ಅವನ ಮಹಿಮೆಯು ಸ್ವರೂಪವು ಏನು ತಿಳಿದಂತಾಯಿತು ? ಆ ಮಹಿಮೆಯು ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಇತರರಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಮಹಿಮೆಯಿರಲೂ ಸಾಧ್ಯವೇ ? ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಋಷಿಯು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ.

ಈಶ್ವರನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಲೌಕಿಕವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಒಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಹಜವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಲೌಕಿಕವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಇಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಉಪಾಧಾರಣೆಗೆ ; ಘಟ (ಮಡಕೆ)ವನ್ನು ಮಾಡಲಿಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ಕುಂಬಾರನಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಆರಂಭಣ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿರಬೇಕು. ಅಧಿಷ್ಠಾನವೆಂದರೆ, ಘಟದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯವಾದ ಒಂದು ಸ್ಥಾನ. ಆರಂಭಣ ಎಂದರೆ, ಉಪಾಧಾನಕಾರಣ. ಘಟದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಮಣ್ಣು ಉಪಾಧಾನಕಾರಣ. (ಕುಂಬಾರನು ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣ). ಮಣ್ಣಲ್ಲದೆ ಯಾವರೀತಿ ಘಟವು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಉಪಾಧಾನಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಈಶ್ವರನು (ಪ್ರಜಾಪತಿ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಇದೆಲ್ಲವೂ ಪರ್ಮಾಯಾನಾಮಗಳೆಂದು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ) ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಹಾರ ರೂಪವಾದ ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾಗಿ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಈ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿ ಸರ್ವಪ್ರಳಯವಾದನಂತರ ತಾನೊಬ್ಬನು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತಾನೆ. ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ ಉಳಿದಿರುವಾಗ ಇವನಿಗೆ ಸಿಸ್ತಕ್ಷೆಯು (ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವ ಇಚ್ಛೆ) ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಪ್ರದೇಶ (ಅಧಿಷ್ಠಾನ) ರೂಪವಾದ ಆಶ್ರಯವಾಗಲಿ, ಉಪಾಧಾನಕಾರಣವಾಗಲಿ ಯಾವುದೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಜಗತ್ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ಆಕ್ಷೇಪವು ಇಲ್ಲಿ ಸಹಜವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಯಾವ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಮತ್ತು ಆರಂಭಣಗಳಿಂದ ಈಶ್ವರನು (ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು) ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ದಾನೆ? ಈ ಉಪಾಧಾನಕಾರಣದ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ, ಉಪಾಧಾನಕಾರಣವಾವುದಾದರೂ ಇದ್ದರೆ, ಅದರ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಈಶ್ವರನ ವಿನಾ ಉಳಿದ ಸತ್ವದಾರ್ಥವು ಇನ್ನಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಸದಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗನ್ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಸದಾತ್ಮಕವಾದ ಆರಂಭಣವೇ ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಸದ್ರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ನಾಸತೋ ವಿದ್ಯತೇ ಭಾವೋ ನಾಭಾವೋ ವಿದ್ಯತೇ ಸತಃ |
ಉಭಯೋರಪಿ ದೃಷ್ಟೋಽಂತಸ್ತನಯೋಸ್ತತ್ತ್ವದರ್ಶಿಭಿಃ ||

(ಭ. ಗೀ. ೨-೧೬)

ಅಭಾವರೂಪವಾದ ತತ್ತ್ವದಿಂದ ಭಾವರೂಪವಾದ ತತ್ತ್ವವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಭಾವರೂಪವಾದ ವಸ್ತು ವಿನಿವೃತ್ತ ಅಭಾವವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏನೂ ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯಿಂದ ಸದ್ರೂಪವಾದ ಇರುವಿಕೆಯು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆ ಏನೂ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಸದ್ರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಹೇಗೆ ? ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಉಳಿದಾವುದೂ ಇಲ್ಲದೆ, ಈಶ್ವರನೊಬ್ಬನೇ ಪ್ರಳಯದನಂತರ ಉಳಿಯುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ ವೇನೆಂದರೆ, ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವತ್ ಎಂದು ಮೇಲಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ;—

ಅತ್ಮಾ ವಾ ಇದಮೇಕ ಏನಾಗ್ರ ಆಸೀತ್ ನಾನ್ಯತ್ ಕಿಂಚನ ಮಿಷತ್

(ಐ ಅ. ೨-೪-೧)

ಸದೇವ ಸೋಮ್ಯ ಇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್ | ಏಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ

(ಛಾ. ಉ. ೬-೨-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ಹ ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಏನಾಸ

(ಶ ಬ್ರಾ. ೨-೨-೪-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಜಗತ್ತಿನ ಅಭಾವವನ್ನೂ, ಈಶ್ವರನ ಅದ್ವಿತೀಯತ್ವವನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಅದ್ವಿತೀಯತ್ವವಿದ್ದರೂ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯೂ ಉದ್ಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಏಕಮಾತ್ರವಾದ ಈ ತತ್ತ್ವವು ಸದ್ರೂಪವೇ, ಅಸದ್ರೂಪವೇ ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಶ್ನೆ. ನಾಸದಾಸೀನ್ನೋ ಸದಾಸೀತ್ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೯-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ಅಸತ್ತೂ ಇರಲಿಲ್ಲ; ಸತ್ತೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ತನೋವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಎರಡೂ ಇಲ್ಲದ ಅವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಸದ್ರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತು ಹೇಗೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಲು ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಆ ಮುಕ್ತನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸದ್ರೂಪವಾದ ಈಶ್ವರನೇ ಜಗತ್ಕಾರಣನು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ತದ್ಭೃಕ ಆಹುರಸದೇವೇದಮಗ್ರ ಆಸೀ ಸೇಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ ತಸ್ಮಾದಸತಃ ಸಜ್ಜಾಯತ

(ಛಾ. ಉ. ೬-೨-೧)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಸದ್ರೂಪವಾದ ವಸ್ತುವು ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಅಸತ್ತಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಅದರಿಂದ ಸದ್ರೂಪವಾದ ಜಗನ್ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳೂ ಇವೆ ಎಂಬುದು ಇನ್ನೊಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವೇನು ಎಂದು ಕೇಳಿದರೆ:—

ಅಸದ್ವ್ಯಾ ಇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್ | ತತೋ ನೈ ಸದಜಾಯತ

(ತೈ. ಉ. ೨-೭)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಸದ್ರೂಪವಾದ ತತ್ತ್ವಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಈ ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಸದ್ರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತು ಉಂಟಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರವಾರಂಭವಾಯಿತು. ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಭಾವವನ್ನೇ ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸುತ್ತ,

ಆದಿತ್ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದೇಶಸ್ತಸ್ಯೋಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಸದೇವೇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ | ತತ್ಸ-
ದಾಸೀತ್ತತ್ಸನ್ನಭವತ್ತದಾಂಡಂ ನಿರವರ್ತತ || (ಭಾ. ಉ. ೩.೧೯-೧)

ಆದಿತ್ಯನೇ ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಂಬುದೇ ಸಿದ್ಧಾಂತರೂಪವಾದ ಉಪದೇಶ. ಇದರ ವಿವರವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಆಸದ್ರೂಪವಾದ ಅಭಾವದಿಂದ ಸದ್ರೂಪವಾದ ಭಾವವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಅದು ಬೆಳೆದು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಅಂಡರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತು ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳೇ ಆಧಾರವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಅದೇ ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ನಿರಾಕೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮೇಲೆ, ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ೬-೨-೧ನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಅದರ ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಸಿದ್ಧಾಂತವಿರುತ್ತದೆ.

ಕುತಸ್ತು ಖಲು ಸೋಮೈವಂ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಹೋವಾಚ ಕಥಮಸತಃ ಸಜ್ಜಾಯೇತೇತಿ |
ಸತ್ತ್ವೇನ ಸೋಮೈವಮಗ್ರ ಅಸೀದೇಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ ||
(ಭಾ. ಉ. ೬-೨-೨)

ಎಲೈ ಮಗುವೇ, ಇದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾದೀತು? ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಸದ್ರೂಪವಾದ ವಸ್ತುವಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ? ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದುದು ಸದ್ರೂಪವಾದ ತತ್ತ್ವವಲ್ಲದೇ ಬೇರೆ ಅಲ್ಲ. ಏಕ, ಅದ್ವಿತೀಯ. ಇಂತಹ ಸದ್ರೂಪವಾದ ತತ್ತ್ವಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು ಎಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ, ಅಭಾವರೂಪವಾದ ಅವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಭಾವರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತು ಹೇಗೆ ಸಂಭವಿಸಿತು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ಉತ್ತರವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಾಕಿಕವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಭಾವ ಎಂಬುದನ್ನು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಅಭಾವ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ದಾಗಿ:—

೧) ಅತ್ಯಂತಾಭಾವಃ—ಶುದ್ಧ ಶೂನ್ಯವಾದುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಬಂಜೆಯ ಮಗ. ಇದು ಅತ್ಯಂತಿಕವಾದ ವಿರುದ್ಧಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತಿನ ಸ್ಥಿತಿಯು ಈ ವಿಧವಾದ ಅತ್ಯಂತಾಭಾವ ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಕದೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾಣಿಸದಿರುವಷ್ಟು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ:—

೨) ಪ್ರಾಗಭಾವಃ—ಅಭಾವವೆಂದರೆ, ಶುದ್ಧಶೂನ್ಯವಲ್ಲ. ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಈ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥ. ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸ್ವರೂಪಯೋಗ್ಯತೆ ಮತ್ತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. (Potentiality). ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ, ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಪ್ರಕರಣವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಾಗಭಾವವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಉದಾಹರಣೆಯು ಯಾವುದೆಂದರೆ:—

ನೈಗ್ರೋಧಫಲಮತ ಆಹರೇತೀದಂ ಭಗವ ಇತಿ ಭಿಂದೀತಿ ಭಿನ್ನಂ ಭಗವ ಇತಿ ಕಿಮತ್ರ
ಪಶ್ಯಸೀತ್ಯಣ್ಣ್ಯ ಇವೇನಾ ಧಾನಾ ಭಗವ ಇತ್ಯಾಸಾನುಂಗೈಕಾಂ ಭಿಂಧೀತಿ ಭಿನ್ನಾ ಭಗವ
ಇತಿ ಕಿಮತ್ರ ಪಶ್ಯಸೀತಿ ನ ಕಿಂಚನ ಭಗವ ಇತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೬-೧೨-೧)

ಒಂದು ನೈರೋಧವೃಕ್ಷದ ಫಲವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಎಂದು ಗುರುವು ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಹೇಳಲು ಶಿಷ್ಯನು ತಂದನು. (ಆಲ, ಅಶ್ವತ್ಥ ಇತ್ಯಾದಿ ಎತ್ತರವೂ ವಿಶ್ವತವೂ ಆದ ಮರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು) ಆಗ ಆ ಫಲವನ್ನು ಬಿಚ್ಚು ಎಂದಾಗ ಬಿಚ್ಚಿದನು. ಅದರಲ್ಲೇನಿದೆ ನೋಡು ಎಂದಾಗ ಅದರಲ್ಲಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಬೀಜಗಳಿವೆ ಎಂದನು. ಆ ಸಣ್ಣ ಬೀಜವನ್ನೂ ಒಡಿ ಎಂದಾಗ ಅದನ್ನೂ ಒಡೆದನು. ಅದರಲ್ಲಿ ಏನಿದೆ ನೋಡು ಎಂದಾಗ ಏನೂ ಇಲ್ಲ ಗುರು ಎಂದನು.

ತೆಂ ಹೋನಾಚ ಯಂ ವೈ ಸೋಮ್ಯೇತಮುಣಿಮಾನಂ ನ ನಿಭಾಲಯಸ ಏತಸ್ಯ ವೈ
ಸೋಮ್ಯೇಷೋಽಣಿವನ್ನ ಏವಂ ಮಹಾನ್ಯಗ್ರೋಧಸ್ತಿಷ್ಠತಿ ಶ್ರದ್ಧಾತ್ಮನಃ ಸೋಮ್ಯೇತಿ |
(ಭಾ. ಉ. ೬-೧೨-೨)

ಎಲೈ ಮಗುವೇ, ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಬೀಜವನ್ನು ಒಡೆದನಂತರ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಇನ್ನೂ ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಸಾರವನ್ನು ನೀನು ನೋಡಲಾರೆ. ಆದರೆ ನಿನ್ನ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳದಿರುವ ಈ ಸಾರದಿಂದಲೇ ಅತ್ಯುನ್ನತವೂ ಅತಿವಿಸ್ತೃತವೂ ಆದ ನೈರೋಧವೃಕ್ಷವು ಬೆಳೆದು ನಿಂತಿರುತ್ತದೆ. ಆದರಂತೆಯೇ,

ಸ ಯ ಏಷೋಽಣಿವೈತದಾತ್ಮ್ಯಮಿದಂ ಸರ್ವಂ ತತ್ಸತ್ಯಂ ಸ ಆತ್ಮಾ ತತ್ತ್ವಮಸಿ ಶ್ವೇತ-
ಕೇತೋ ||
(ಭಾ. ಉ. ೬-೧೨-೩)

ಎಲೈ ಮಗುವೇ, ನಿನ್ನ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣದಿರುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವೈಶಾಲ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಈ ಜಗತ್ತು ಅಡಗಿದ್ದಿತು. ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ವಿಸ್ತಾರಗೊಳಿಸುವ ಸ್ವರೂಪಸತ್ತ್ವವು ಆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿದ್ದಿತು. ಎಂದು ಉಪದೇಶಮಾಡುವಾಗ ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರಾಗಭಾವವನ್ನು ಗುರುವು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತಿನ ಆಭಾವ ವಿದ್ದಿತೇ ಹೊರತು ಅತ್ಯಂತಾಭಾವವಿರಲಿಲ್ಲ.

೩) ಮೂರನೆಯದಾಗಿ, ಪ್ರಥಮಸಾಧಾವಃ—ಮೊದಲಿದ್ದು ಅನಂತರ ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆವಿಯಿದೆ. ಅಂತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮಡಕೆ ಇದೆ. ಅದನ್ನೂ ಒಡೆದ ಮೇಲೆ ಮಡಕೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

೪) ನಾಲ್ಕನೆಯದಾಗಿ, ಅನೋನ್ಯಾಭಾವಃ—ಘಟವು ಪಟವಲ್ಲ. ಪಟವು ಘಟವಲ್ಲ. ಇತ್ಯಾದಿ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ವಿವರಣವು ಅನವಶ್ಯ.

ಈ ರೀತಿ, (ಪ್ರಾಗಭಾವ) ಅಭಾವವೆಂದರೆ ಅತ್ಯಂತಾಭಾವವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಜಗತ್ತು ಸ್ಥೂಲರೂಪದಲ್ಲಿಲ್ಲದೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದಿತು ಎಂದರ್ಥವಾಡಬೇಕು. ಆದರೆ ಆದು ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿಯೇ ಲೀನವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವನಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾದ ವಸ್ತುವಾಗಿರದೇ ಅವನಲ್ಲೇ ಐಕ್ಯವಾಗಿದ್ದಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನು ಬೇರೆ ಜಗತ್ತು ಬೇರೆ ಎಂಬ ಭೇದಭಾವವಿರಲಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದಲೇ, ಪ್ರಜಾಪತಿಹರ್ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಏವಾಸ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಣುವಿಗಿಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಯಾವ ನೈರೋಧಬೀಜದ ಸಾರವು ಅತ್ಯದ್ಭುತವಾದ ವೃಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಅಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೋ, ಆದರಂತೆಯೇ ಅಣುವಿಗಿಂತಲೂ ಸಣ್ಣವನಾದ ಈಶ್ವರನೂ ಸಹ ಸಕಲವಿಶ್ವವನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಅಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲನು. ಈ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಹಿನಾ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನ್ಯಯೂ ಸಹ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷರೂಪವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಹಾಕುವಾಗಲೇ ಮಹಿನಾ ಎಂಬ ಈಶ್ವರನ ಮಹತ್ತ್ವಸೂಚಕವಾದ ಪದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ಈಶ್ವರನ ಮಹತ್ತ್ವಾರ್ಥಗಳು ಲೌಕಿಕವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಅಳತೆಗಳಿಗೂ ಒಳಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದಲೇ ಮಹತ್ತ್ವಾರ್ಥಗಳು ಸಾಧ್ಯ ಎಂದು ಈ ಪದವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನ್ಯಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಈ ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ಮಹತ್ತ್ವ ವೇನೆಂದರೆ:—

ಅಣೋರಣೀಯಾನ್ಮಹತೋ ಮಹೀಯಾನಾತ್ಮಾಸ್ಯ ಜಂತೋರ್ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಂ |
(ಕಠ. ಉ. ೨-೨೦)

ಏಷ ಸ ಆತ್ಮಾಂತರ್ಹೃದಯೇಽಣೀಯಾನ್ ಪ್ರೀಡೇರ್ವಾ ಯವಾದ್ವಾ, ಸರ್ವಸಾದ್ವಾ ಶ್ಯಾಮಾ-
ಕಾದ್ವಾ ಶ್ಯಾಮಾಕತಂಡುಲಾದ್ವಾ ಏಷ ಆತ್ಮಾಂತರ್ಹೃದಯೇ ಜ್ಯಾಯಾನ್ವೃಥಿವ್ಯಾ
ಜ್ಯಾಯಾನಂತರಿಕ್ಷಾಃ ಸ್ವಯಾನ್ದಿವೋ ಜ್ಯಾಯಾನೇಭ್ಯೋ ಲೋಕೇಭ್ಯಃ |
(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೪-೩)

ಸೃಷ್ಟ್ಯನಂತರ ಯಾವ ಈಶ್ವರನು ಅವರಾನ್ ಆ ವಿನೇಶ (೧೦-೮೧-೧) ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಆವರಿಸಿ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವನೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೇ ಅದೇ ಈಶ್ವರನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈಶ್ವರನು ಅಣುವಿಗಿಂತಲೂ ಚಿಕ್ಕವನು. ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪನು. ಗುಹೆಯಂತಿರುವ ಸಕಲ ಹೃದಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದ ಈಶ್ವರನು ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ದೊಡ್ಡವನು. ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕಿಂತಲೂ ದೊಡ್ಡವನು. ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ದೊಡ್ಡವನು. ಅತ್ಯಂತ ಸಣ್ಣದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸಣ್ಣವನು. ಸಕಲಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು. ಇದು ಇವನ ಮಹತ್ತ್ವವು. ಸಕಲಲೋಕಗಳನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಅಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು.

ತದೇಜತಿ ತನ್ನೈಜತಿ ತದ್ಗುರೇ ತದ್ವದಂತಿಕೇ |

ತದಂತರಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ತದು ಸರ್ವಸ್ಯಾಸ್ಯ ಬಾಹ್ಯತಃ ||

(ಈಶ. ಉ. ೫)

ಈಶ್ವರನು, ಚಲನಾತ್ಮಕನು ಹಾಗೆಯೇ ಅಚಲನು. ಅತ್ಯಂತ ದೂರದೇಶಸ್ಥನು ಹಾಗೆಯೇ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಡಗಿಯೂ ತದಂತಿರಿಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಈಶ್ವರನ ವಿರುದ್ಧಗುಣಗಳಲ್ಲ, ಲೋಕದ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ತೋರುವ ಈ ಗುಣಗಳು ಅವನಲ್ಲಿ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಆದುದರಿಂದ ಸದಸದಾತ್ಮಕನೂ ತದಂತಿರಿಕ್ತನೂ ಆದ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನೇ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು, ಅವನೇ ಆರಂಭಣವು, ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತೂ ಅವನೇ, ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೂ ಅವನೇ. ಅದೇ ಅವನ ಮಹತ್ತ್ವವು. ಇದನ್ನೇ ಮಹಿನಾ ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ ಎಂಬ ಪದದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ವಿನ್ಯಯ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವತಶ್ಚಕ್ಷುರುತ ವಿಶ್ವತೋಮುಖೋ ವಿಶ್ವತೋಬಾಹುರುತ ವಿಶ್ವತಃಸ್ವಾತ್ |

ಸಂ ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ ಧಮತಿ ಸಂ ಪತತ್ರೈದ್ಯಾವಾಭೂಮಿಾ ಜನಯನ್ತೇನ ಏಕಃ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವತಃಚಕ್ಷುಃ | ಉತ | ವಿಶ್ವತಃಮುಖಃ | ವಿಶ್ವತಃಬಾಹುಃ | ಉತ | ವಿಶ್ವತಃಸ್ವಾತ್ |

ಸಂ | ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ | ಧಮತಿ | ಸಂ | ಪತತ್ರೈಃ | ದ್ಯಾವಾಭೂಮಿಾ ಇತಿ | ಜನಯನ್ | ದೇವಃ | ಏಕಃ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅನಯಾ ಸರ್ವಾತ್ಮಕತ್ವೇನ ಕುಲಾಲಾದಿವಿಲಕ್ಷಣತ್ವಾದಧಿಷ್ಠಾನಾದ್ಯಭಾವೇಽಪಿ ಸ್ಪಷ್ಟಂ
ಽಕೋತಿತಾಹ | ವಿಶ್ವತಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಸರ್ವತೋ ವ್ಯಾಪ್ತಚಕ್ಷುಃ | ಉತಾಪಿ ಚ ವಿಶ್ವತೋ ಮುಖಃ | ತಥಾ
ವಿಶ್ವತೋ ಬಾಹುಃ | ಉತಾಪಿ ಚ ವಿಶ್ವತಸ್ವಾತ್ | ಸ ಏವಂವಿಧಃ ಪರಮೇಶ್ವರಃ ಸ್ವಸ್ತಿಂಸ್ತ್ರೋಕ್ಯ-
ಮುತ್ಪಾದಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಥಮಿತಿ ಉಚ್ಯತೇ | ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ ದಿವಂ ಸಂ ಧಮತಿ | ಧಮತಿರ್ಗತಿ-
ಕರ್ಮಾ | ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರೇರಯತಿ | ತಥಾ ಪತತ್ರೈರ್ಗಮನಶೀಲೈಃ ಪಾದೈಃ ಪೃಥಿವೀಂ ಸಂ ಧಮತೀತಿ |
ಉಭಯೋರೇವ ಶ್ರವಣಂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯಂ | ಏವಂ ದ್ಯಾವಾಭೂಮೀ ಜನಯನ್ ದಿವಂ ಚ
ಪೃಥಿವೀಂ ಚೋತ್ಪಾದಯನ್ತೇವೋ ದ್ಯೋತಮಾನಃ ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶಃ ಪರಮೇಶ್ವರ ಏಕೋಽಸಹಾಯ
ಏವ ವರ್ತತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ವಿಶ್ವತಶ್ಚಕ್ಷುಃ—ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸರಿಸಿದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ವಿಶ್ವತೋಮುಖಃ—
ಸರ್ವತ್ರ ಹೊಂದಿರತಕ್ಕ ಮುಖವುಳ್ಳವನೂ | ವಿಶ್ವತೋಬಾಹುಃ—ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸರಿಸಿದ ಬಾಹುಗಳುಳ್ಳವನೂ |
ಉತ—ಮತ್ತು | ವಿಶ್ವತಸ್ವಾತ್—ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ನೀಡಿದ ಪಾದಗಳುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಈಶ್ವರನು | ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ—
ತನ್ನ ಬಾಹುಗಳಿಂದ | ಸಂ ಧಮತಿ—ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ | ಪತತ್ರೈಃ—ಚಲಿಸುವ ಪಾದಗಳಿಂದ |
ಸಂ—ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ | ದ್ಯಾವಾಭೂಮೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿಗಳನ್ನು | ಜನಯನ್—ಉತ್ಪನ್ನ
ಮಾಡುತ್ತ | ಏಕಃ—ಅಸಹಾಯನಾಗಿಯೂ (ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿಯೂ) | ದೇವಃ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಲೂ ಸ್ಥಿತ
ನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸರಿಸಿದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನೂ, ಸರ್ವತ್ರ ಹೊಂದಿರತಕ್ಕ ಮುಖಗಳುಳ್ಳವನೂ, ಸರ್ವತ್ರ
ಪ್ರಸರಿಸಿದ ಬಾಹುಗಳುಳ್ಳವನೂ, ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ನೀಡಿದ ಪಾದಗಳುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಈಶ್ವರನು ತನ್ನ ಬಾಹುಗಳಿಂದ

ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಚಲಿಸುವ ಪಾದಗಳಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತ ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

Having eyes everywhere, and having a face everywhere, having arms everywhere, and having feet everywhere, he traverses (heaven) with his arms, (earth) with his swift-moving (feet), and exists a god without companion generating heaven and earth.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ (ಪರಮೇಶ್ವರನ) ಮಹತ್ವಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಇದೇ ಮಂಡಲದ ೯೦ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಹಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪುರುಷಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಶ್ವತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ಎರಡುಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥಗಳೂ ಒಂದೇ, ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಕಣ್ಣುಗಳು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂದೇಹವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಪುರುಷರಿಗಿರುವಂತೆ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಕಣ್ಣು, ಮುಖ, ಬಾಹುಗಳು ಕಾಲುಗಳು ಇವೆಯೇ? ಅವುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಇತರ ಮನುಷ್ಯರಂತೆ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆಯೇ? ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಮಹತ್ವಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ವರ್ಣಿಸಬೇಕು.

ಸಾಮಾನ್ಯ ಮನುಷ್ಯನು ತನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಕಣ್ಣುಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನೋಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರಂತೆ ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಪಾದಗಳಿಂದ ಸಂಚಾರವನ್ನೂ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಅವನು ನಿರವಯವನು ಅವನಿಗೆ ಅವಯವಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶಗಳೇ ಆಗಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಜೈತನ್ಯವು ತುಂಬಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದಿರುವ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನು ನೋಡದ ಅಥವಾ ತಿಳಿಯದಿರುವ ವಸ್ತುಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ ನೋಡುವ ಶಕ್ತಿ, ಚಲಿಸುವ ಶಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧಶಕ್ತಿಗಳೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಜೈತನ್ಯದ ಅಂಶಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲರಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ತನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ನೋಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ, ಬಾಹುಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಕೆಲಸಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ, ಪಾದಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಸಂಚರಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ, ಎಂದರೆ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಕಣ್ಣು, ಮುಖ, ಬಾಹು ಪಾದಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳು ಇಲ್ಲದೆ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಮಾಡಬಲ್ಲವು. ಏಕೆಂದರೆ ಜೈತನ್ಯವೇ ಅವನು ಯಾವ ಕೆಲಸಮಾಡಬೇಕಾದರೂ ಜೈತನ್ಯದ ಪ್ರೇರಣೆ ಇರಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಸಮಸ್ತ ಜೈತನ್ಯಕ್ಕೂ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಮೂಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿಯದ ವಸ್ತುವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕಣ್ಣು, ಮುಖ, ಬಾಹು, ಪಾದಗಳು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಆಯಾ

ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನು ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೇನೇ ಮಾಡಬಲ್ಲನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಇವನಿಗೆ ಕಣ್ಣುಗಳಿವೆ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮಾತ್ಮನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ (ಸರ್ವ ವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಚಕ್ಷುಃ- ಕಣ್ಣುಗಳು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕೇವಲ ವರ್ಣನೆಗಾಗಿ ಮಾತ್ರ. ನಮಗಿರುವಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಕಣ್ಣುಗಳು ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿಲ್ಲ. ಆದರಂತೆ ಬಾಹುಮುಂತಾದವುಗಳೂ ಕೂಡ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಅವಯವಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಏನು ಎಂದರೆ, ಪರಮಾತ್ಮನ ಆಗಾಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯಮೂಲಕ ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ ಪತತ್ತ್ರೈಃ ಸಂ ಧಮತಿ ದ್ಯಾವಾಭೂಮಿೌ-ಈ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಬಾಹುಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಆಧವಾ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತವೆ. ಇವನ ಪಾದಗಳು ಭೂಮಿಯನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಆದನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಗೂ ಸ್ವರ್ಗಾಂತರಿಕ್ಷಗಳಿಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಧಿಕವಾದ ಅಂತರ (ದೂರ) ವಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನೂ ಹಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಪರಮೇಶ್ವರನು ತನ್ನ ಮಹಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಪ್ತ ದೂರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಲೋಕತ್ರಯಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವನೆಂದೂ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಈ ವಿವರಣೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಎಷ್ಟು ದೊಡ್ಡವಾಗಿವೆ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ದೂರವು ಎಷ್ಟು ಅಗಾಧವಾದದ್ದು, ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಇವುಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಈ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಆತ್ಮಧಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂತಹ ಅಪರಿಮಿತ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳುಳ್ಳ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಮೂಲವಸ್ತು, ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿ ಮುಂತಾದ ಯಾವ ಉಪಕರಣಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ತನ್ನ ಅಸಾಧಾರಣ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೇ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಪಾಲಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದೇವ ಏಕಃ-ಇದುವರೆಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣಗಳು ಎಂದರೆ ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳೆಂದೂ ಇಲ್ಲದೆ ಜಗತ್ತನ್ನು ತನ್ನ ಮಹಾಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಪರಮೇಶ್ವರನು ನಿರ್ಮಿಸಬಲ್ಲನೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಈ ಸೃಷ್ಟಿ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಯಾರಾದರೂ ಸಹಾಯಕರಿದ್ದರೇ ? ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಸಹಾಯವಿದ್ದಿತೇ ? ಎಂದರೆ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ದೇವ ಏಕಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದು ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಸಹಾಯವಾಗಲಿ, ಸಾಧನಗಳಾಗಲಿ ಇಲ್ಲದೆ ಈ ಸಮಸ್ತ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ತಾನೊಬ್ಬನೇ ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸಿದನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ-

ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ | ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ | ತತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ತದೇವಾನು ಪ್ರಾವಿತತ್ |

ತದನು ಪ್ರವಿಶ್ಯ | ಸಚ್ಚ ತ್ಯಜ್ವಾ ಭವತ್ |

(ತೈ. ಉ. ೮-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳು ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನು ಹೇಗೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಅವುಕ್ತಸ್ವರೂಪದಿಂದ (ಅಸತ್) ಇದ್ದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ತಾನು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಅವ್ಯಕ್ತರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ಪರಮೇಶ್ವರನು ವ್ಯಕ್ತರೂಪನಾದನು.

ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತವೂ ವ್ಯಕ್ತವೂ ಎರಡೂ ಇದ್ದಂತಾಯಿತು. ಒಂದೇ ಆಗಿದ್ದ ಅತ್ಯುತ್ತಮವು ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಚರಾಚರವಸ್ತುಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತು. ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿದ್ದ ಜೈತನ್ಯವು ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಅಂಶಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಯಿತು. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಪರಮಾತ್ಮನು ಯಾರ ಸಹಾಯವೂ ಇಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೇ ನಿರ್ವಹಿಸಿದನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು

ಅಧಿಷ್ಠಾನವೂ ಅರಂಭಣವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯು ಹೇಗೆ ಎಂಬ ಅಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಣೋರಣೀಯಾನ್ ಮಹತೋ ಮಹೀಯಾನ್ ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆಯು ಈಶ್ವರನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಈಶ್ವರನೇ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಮತ್ತು ಇವನೇ, ಅರಂಭಣವು, ಉಪಾದಾನಕಾರಣನೂ ಇವನೇ, ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಇವನ ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವನಲ್ಲದೇ ಬೇರೆ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣವೇ ಇಲ್ಲ. ಅದನ್ನೇ “ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ ಧಮತಿ; ಪತತ್ರೈಃ ಧಮತಿ” ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ನಿಶ್ಚಿತಶಕ್ತವು: ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪಿಶ್ಚವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮೃತ್ತಿನಿಂದ ಘಟಾದಿಗಳು ರೂಪಾಂತರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗುವಂತೆ, ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿದ್ದ ಈಶ್ವರನು ರೂಪಾಂತರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಅದಿತ್ಯ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಇವನ ರೂಪಾಂತರಗಳೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಮಂತ್ರವು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ (೪-೬-೨-೪) ತೈತ್ತಿರೀಯ ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿಯೂ. (ನಾ. ಉ. ೧೦-೧-೩) ಪಠಿಸಿದೆ. ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಅಧರ್ಮ ಎಂಬ ಎರಡು ತೋಳುಗಳೆಂದು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಧಮತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಸಂಯೋಜಯತಿ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಪುರುಷರನ್ನು ಬಾಹುಗಳೊಡನೆಯೂ ಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ರೆಕ್ಕೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಯೋಜಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ತಾತ್ಪರ್ಯಭೇದಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ಈಶ್ವರ ಪ್ರೇರಿತವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯ ಏಕೋ ಜಾಲನಾನೀಶತ ಈಶನೀಭಿಃ ಸರ್ವಾಲೋಕಾನೀಶತ ಈಶನೀಭಿಃ |

ಯ ಏವೈಕ ಉದ್ಯವೇ ಸಂಭವೇ ಚ ಏತದ್ವಿದುರಮೃತಾಸ್ತೇ ಭವಂತಿ ||

(ಶ್ವೇ. ಉ. ೩-೧)

ಯಾವ ಪರಮಪುರುಷನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿರೂಪವಾದ ಬಲೆಯನ್ನು ಹರಡುವನೋ, ಯಾವನು ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವನೋ ಅವನು ಶಾಶ್ವತನು. ಸೃಷ್ಟವಾದ ಮತ್ತು ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಜಗತ್ತಿನೊಡನೆ ಐಕ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ ತದಸ್ಯ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿ ಚಕ್ಷಣಾಯ |

ಇಂದ್ರೋ ಮಾಯಾಭಿಃ ಪುರುರೂಪ ಈಯತೇ ಯುಕ್ತಾ ಹ್ಯಸ್ಯ ಹರಯಃ ಶತಾ ದಶ ||

(ಮು. ಸಂ. ೬-೪೭-೧೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ ಈಶ್ವರನು ತನ್ನ ಪ್ರಭುತ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವಿಶ್ವರೂಪನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನು ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ವಿಶದವಾಗಿ ಕೋಶಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಯುಳ್ಳುಳ್ಳೋ ಭುವನಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟೋ ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ |

ಏಕಸ್ತಥಾ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಹಿಶ್ಚ ||

(ಕಠ. ೨-೨-೧೧)

ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯು ತಾನು ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವುದೋ ಅದೂ ಅಗ್ನಿಯಾಗುವಂತೆ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಸೃಜಿಸುವನೋ ಅದೇ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ನಾಯುರ್ಯುಳ್ಳುಳ್ಳೋ ಭುವನಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟಃ ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ |

(ಕ. ೨-೨-೧೨)

ನಾಯುವು ಯಾವರೀತಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ತಾನು ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರೆ ಆ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೋ ಹಾಗೆ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೂ ಸಕಲ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಹರಿಣಂ ಜಾತನೇದಸಂ ಪರಾಯಣಂ ಜ್ಯೋತಿರೇಕಂ ತಪಂತಂ |

ಸಹಸ್ರರಶ್ಮಿಃ ಶತಧಾ ವರ್ತಮಾನಃ ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಜಾನಾನುದಯತ್ಯೇಷ ಸೂರ್ಯಃ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೧-೮)

ಸರ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನೂ, ಸುವರ್ಣರೂಪನೂ, ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಅಂತಿಮ ಆಶ್ರಯನೂ, ಸಹಸ್ರರಶ್ಮಿಗಳುಳ್ಳವನೂ ಸಹಸ್ರಾರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತನೂ, ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲ ಜೀವರೂಪನೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನು ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನೇ ಪರಮಾತ್ಮನು.

ಏಷೋಽಗ್ನಿ ಸ್ತಪತ್ಯೇಷ ಸೂರ್ಯ ಏಷ ಪರ್ಜನ್ಯೋ ಮಘವಾನೇಷ ನಾಯುಃ |

ಏಷ ಪೃಥಿವೀ ರಯಿದೇವಃ ಸದಸಚ್ಚಾವೃತಂ ಚ ಯತ್ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೨-೫)

ಅಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಇವನು ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನೇ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಪರ್ಜನ್ಯನು. ಇವನೇ ನಾಯುವು. ಇವನೇ ಪೃಥ್ವಿಯು. ಇವನೇ ಸದ್ರೂಪನು ಮತ್ತು ಅಸದ್ರೂಪನು. ಅಮೃತತ್ವವೂ ಇವನೇ.

ಅಥಾ ಇವ ರಥನಾಥಾ ಪ್ರಾಣೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ |

ಋಚೋ ಯಜೂಗ್ಂಷಿ ಸಾಮಾನಿ ಯಜ್ಞಃ ಕ್ಷತ್ರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೨-೬)

ಚಕ್ರದ ಕಡ್ಡಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಾಭಿರೂಪದ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಸೇರಿರುವಂತೆ ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರತಿವಸ್ತುವೂ ಈ ವಿಶ್ವಪ್ರಾಣ ವನ್ನವಲಂಬಿಸಿದೆ. ಋಗ್ವೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದ ಯಜ್ಞ, ಕ್ಷತ್ರ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಜ್ಞತೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಇದನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿವೆ.

ಇಂದ್ರಸ್ತ್ವಂ ಪ್ರಾಣ ತೇಜಸಾ ರುದ್ರೋಽಸಿ ಪರಿರಕ್ಷಿತಾ |
ತ್ವನುಂತರಿಕ್ಷೇ ಚರಸಿ ಸೂರ್ಯಸ್ತ್ವಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಪತಿಃ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೨-೯)

ಎಶೈ ಜಗತ್ತಿಗಲ್ಲ ಆಧಾರವಾದ ಪರಮಾತ್ಮರೂಪನಾದ ಪ್ರಾಣವೇ, ನಿನ್ನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನೀನೇ ಇಂದ್ರನು. ರಕ್ಷಕನಾದುದರಿಂದ ನೀನೇ ರುದ್ರನು. ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ನೀನೇ ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತೀಯೆ. ನೀನೇ ಸಕಲ ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿಂಡಲಕ್ಕೂ ಒಡೆಯನು ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಶ್ವತೋಮುಖವನ್ನು ವಿಶ್ವತಶ್ಚಕ್ಷುಶ್ಚವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಮುಂದೆ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ (೧೦-೯೦) ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

■ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ■

ಕಿಂ ಸ್ವಿದ್ವನಂ ಕ ಉ ಸ ವೃಕ್ಷ ಆಸ ಯತೋ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ನಿಷ್ಪತಕ್ಷುಃ |

ಮನೀಷಿಣೋ ಮನಸಾ ಪೃಚ್ಛತೇದು ತದ್ಯದಧ್ಯತಷ್ಟದ್ಭುವನಾನಿ ಧಾರ-

ಯನ್ || ೪ ||

■ ಪದಪಾಠಃ ■

ಕಿಂ | ಸ್ವಿತ್ | ವನಂ | ಕಃ | ಉಂ ಇತಿ | ಸಃ | ವೃಕ್ಷಃ | ಆಸ | ಯತಃ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತಿ | ನಿಃ-
ತಕ್ಷುಃ |

ಮನೀಷಿಣಃ | ಮನಸಾ | ಪೃಚ್ಛತಃ | ಇತ್ | ಉಂ ಇತಿ | ತತ್ | ಯತ್ | ಅಧಿಽಅತಿಷ್ಠತ್ | ಭುವ-
ನಾನಿ | ದಾರಯನ್ || ೪ ||

ನಾನಿ | ದಾರಯನ್ || ೪ ||

■ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ■

ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಮೃಚ್ಯುಕ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಭೂಮ್ಯಾದಿಕಾರಣಮಿತಿ | ತದೇವಾನಯಾ ಪ್ರಶ್ನಕಥನ-
ವ್ಯಾಜೇನೋಚ್ಯತೇ | ಲೋಕೇ ಹಿ ಸ್ರಾಢಂ ಸ್ರಾಸಾದಂ ನಿರ್ಮಿಮಾಣಃ ಕಸ್ಮಿಂಶ್ಚಿತ್ಪ್ರಾಥೇ ವನೇ ಕಂಚಿ-
ನ್ಮಹಾಂತಂ ವೃಕ್ಷಂ ಛಿತ್ತ್ವಾ ತಕ್ಷಣಾದಿನಾ ಸ್ತಂಬಾದಿಕಂ ಸಂಪಾದಯತಿ | ಇಹ ತು ಪರಮೇಶ್ವರಪ್ರೇರಿತಾ
ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಾರೋ ಯತೋ ಯಸ್ಮಾದ್ಭವಾದ್ಯಂ ವೃಕ್ಷಮಾದಾಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ನಿಷ್ಪತಕ್ಷುಃ ತಕ್ಷಣೇನ
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಿಷ್ಪಾದಿತವಂತಃ ತದ್ವನಂ ಕಿಂ ಸ್ವಿತ್ ಕಿಂ ನಾಮ ಸ್ಯಾತ್ | ತಥಾ ಕ ಉ ಸ ವೃಕ್ಷ
ಆಸ | ಕಸ್ಮಾದೃಶೋ ಮಹಾನ್ಸೃಷ್ಟೋಽಭೂತ್ | ಹೇ ಮನೀಷಿಣೋ ಮನಸ ಕುಶ್ವರಾಃ ತದುಭಯಂ
ಮನಸಾ ಜಿಜ್ಞಾಸಾಯುಕ್ತೇನ ಪೃಚ್ಛತೇದು | ಪೃಚ್ಛತೇವ | ಕಿಂಚೇತ್ಸರೋ ಭುವನಾನಿ ಧಾರಯನ್-

ತ್ಯಾನಮಧ್ಯತಿಸ್ಥತ್ ತದಸಿ ಪೃಚ್ಛತ | ಏತಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯಾಪ್ಯುತ್ತರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ ವೃಕ್ಷ ಆಸೀದಿತ್ಯಾದಿಕ-
ಮುತ್ತರಂ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಯತಃ—ಯಾವ ವನವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು | ನಿಷ್ಪತ್ತಿಃ—
ಜಗನ್ನಿರ್ಮಾನುಪಕರಣ ನಿರ್ಮಿಸಿದರೋ | ವನಂ—ಆ ವನವು | ಕಿಂ ಸ್ಥಿತ್—ಯಾವುದು ? | ಸಃ ವೃಕ್ಷಃ—ಆ
ವೃಕ್ಷವು | ಕ ಉ ಆಸ—ಯಾವುದು ? | ಮನೀಷಿಣಃ—ಎಲೈ ಪ್ರಾಜ್ಞರೇ | ಮನಸಾ—ಧ್ಯಾನರೂಪದಲ್ಲಿ |
ಪೃಚ್ಛತೇದು—ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಿ ತಿಳಿಯಿರಿ | ಯತ್—ಯಾವ ಸತ್ತವು | ಭುವನಾನಿ—ಸಕಲ
ಲೋಕಗಳನ್ನೂ | ಧಾರಯನ್—ಧರಿಸುತ್ತ | ಅಧ್ಯತಿಸ್ಥತ್—ಸ್ಥಿತವಾಗಿದ್ದಿತೋ | ತತ್—ಅದರ ವಿಷಯವನ್ನೂ
ವಿಮರ್ಶಿಸಿ ತಿಳಿಯಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಾವ ವನವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ಜಗನ್ನಿರ್ಮಾನುಪಕರಣ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರೋ, ಆ ವನವು
ಯಾವುದು ? ಆ ವೃಕ್ಷವು ಯಾವುದು ? ಎಲೈ ಪ್ರಾಜ್ಞರೇ, ಧ್ಯಾನರೂಪದಲ್ಲಿ ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಿ ತಿಳಿಯಿರಿ.
ಯಾವ ಸತ್ತವು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸುತ್ತ ಸ್ಥಿತವಾಗಿದ್ದಿತೋ, ಅದರ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಿರಿ.

English Translation

Which was the forest, which the tree, from which they fabricated
heaven and earth ? Inquire, sages, in your minds what (place) he was
stationed in when holding the worlds.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು (ಅಥವಾ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳು) ಉಪಯೋಗಿಸಿದ
ವೃಕ್ಷವಾವುದು ? ಆ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಯಾವ ವನದಿಂದ ತಂದು ಉಪಯೋಗಿಸಿದರು ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ
ಪ್ರಶ್ನೆಯಾಗಿದೆ. ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಯಾವ ರೀತಿ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳು ಅತ್ಯವಶ್ಯವೋ ಅದರಂತೆಯೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿ
ಗಳೆಂಬ ಗೃಹ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೂ ಅವು ಅತ್ಯವಶ್ಯವೆಂಬ ಭಾವನೆಯು ಸಹಜವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ರೂಪಕ
ವನ್ನು (ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸುವುದು. ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ
ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳೆಂದು ಕರೆಯುವುದು) ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.
ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇರಲೇಬೇಕು. ಪ್ರಥಮತಃ ಮರಗಳನ್ನು ಕಡಿದು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವುದು,
ನಿರ್ಮಾಣಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳಿದು ಸರಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಒಳ್ಳೆಯ ಆಸರೆಯೊಡನೆ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳನ್ನು ನೆಡುವುದು ಮತ್ತು ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಹಾದ್ವಾರಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವುದು, ಅಡ್ಡತೊಲೆ,
ಚಾವಣಿ, ಜಂತಿಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದು, ಈ ಹಂತಗಳೆಲ್ಲವೂ ವಿಶ್ವನಿರ್ಮಾಣಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ
ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು.

ಆತ್ಮಾ ನಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ ಅಸೀತ್ | ನಾನ್ಯತ್ ಕಿಂಚನ ಮಿಷತ್ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಈಶ್ವರನ ಅದ್ವಿತೀಯತ್ವವನ್ನು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಭಾವರೂಪವಾದ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಆತ್ಮಂತಾಭಾವವಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಅಸದ್ರೂಪದಿಂದ ಸದ್ರೂಪವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಸುವ ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿ, ಸದ್ರೂಪವಾದ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಸದ್ರೂಪವಾದ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣಗಳೇ ಮೂಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಭಾವರೂಪವಾದ ಉಪಾದಾನಕಾರಣಗಳ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ನಂಬಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಈ ಕಾರಣವಸ್ತುಗಳ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಅವುಗಳು ಲಭಿಸುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಾವುವು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ತಮ್ಮ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯನ್ನು ಮುಸಿಗಳು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪಾಕಃ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ಮನಸಾ ವಿಜಾನಂದೇವಾನಾಮೇನಾ ನಿಹಿತಾ ಪದಾನಿ |

ವತ್ಸೇ ಬಪ್ಸಯೇಽಧಿ ಸಪ್ತ ತಂತೂನ್ವಿ ತತ್ಪಿರೇ ಕವಯ ಓತವಾ ಉ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೫)

ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲ ನಿವಾಸಭೂತನಾದ ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಕವಿಗಳು ಜಗದ್ರೂಪವಾದ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕುಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ತಂತುಗಳನ್ನು ಹರಡಿದ್ದಾರೆ. ಅವು ಯಾವುವು ? ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿಯಲು ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಲ್ಪಮತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ಪರಿಸ್ಥಿತಿವಿಲ್ಲದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನೂ, ಒಡಕ್ಕತ್ತವ್ಯಗಳನ್ನರಿಯಲಶಕ್ತನೂ ಆದ ನಾನು ಇವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಕಿಂ ಸ್ವಿದ್ವನಂ ಕ ಉ ಸ ವೃಕ್ಷ ಆಸ ಯತೋದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ನಿಷ್ಪತಕ್ಷುಃ |

ಸಂತಸ್ಥಾನೇ ಅಜರೇ ಇತಲೂತೀ ಅಹಾನಿ ಪೂರ್ವೀರುಷಸೋ ಜರಂತ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೩೧-೭)

ಯಾವ ವೃಕ್ಷದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರೋ ಆ ವೃಕ್ಷದ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಆ ವೃಕ್ಷವು ಲಭಿಸುವ ಅರಣ್ಯವಾವುದು ? ಇಂತಹ ವಿಶ್ವನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಮತ್ತು ಅವರನ್ನು ಸರ್ವದಾ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಈ ಮೂಲತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಅರಿಯಲೂ ಆಶಿಸುತ್ತಾರೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ (ತಿಳಿಯಲು ಕುತೂಹಲವುಳ್ಳ) ವಾಕ್ಯಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿವೆ. ಪುರಾತನನಿವಾಸಸ್ಥಾನಗಳಾದ ದ್ಯಾವಾ ಭೂಮಿಗಳನ್ನು ಆಳೆಯುವ ಕ್ರಿಯೆಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಇಮಾಮೂ ಷ್ವಾಸುರಸ್ಯ ಶ್ರುತಸ್ಯ ಮಹೀಂ ಮಾಯಾಂ ವರುಣಸ್ಯ ಪ್ರ ವೋಚಂ |

ಮಾನೇನೇವ ತಸ್ಥಿಸಾ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ವಿ ಯೋ ಮಮೇ ಪೃಥಿವೀಂ ಸೂರೈಣ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೮೫-೫)

ಯಾವ ವರುಣನು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾಗಿದ್ದು ಆಳೆಯುವ ಕೋಲಿನಂತಿರುವ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ ಪೃಥ್ವಿ ಯನ್ನೂ ಬೇರೆ ಮಾಡಿ ಆಳೆಯುವನೋ ಅವನ ಅತಿಶಯವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೇನೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ವರುಣಾದಿಗಳು ತಾವು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಪ್ರಪಂಚಗಳಿಗೆ ಪರಿಮಾಣಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಹೀಗೆಯೇ, ಅಯಂ ಷಳುವೀರಮಿನಾತ (೬-೪೭-೩) ಇತ್ಯಾದಿ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪರಿಮಾಣನಿರ್ದೇಶ ಮತ್ತು ನಿರ್ಮಾಣಕ್ರಿಯೆಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ವಿಷ್ಣು ಪುತ್ನ ತನ್ನ ವಿಕ್ರಮಣದಿಂದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನಮಾಡಿ ವಿಭಾಗಿಸಿರುವುದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಗೃಹಾದಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವುದು ಸಂಪ್ರದಾಯವಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳೂ ಸಹ ಆ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನನುಸರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸದ್ವೇವ ಪ್ರಾಚೋ ವಿ ಮಿನಾಯ ನಾನೈರ್ವಜ್ರೇಣ ಪಾಸ್ಯತ್ಪಣನ್ನದೀನಾಂ |

ವೃಥಾಸೃಜತ್ಪಥಿಭಿದೀರ್ಘಯಾಥೈಃ ಸೋಮಸ್ಯ ತಾ ನುದ ಇಂದ್ರಶ್ಚಕಾರ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨. ೧-೫-೩)

ಯಾವ ರೀತಿ ಯಜ್ಞಗೃಹಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಆಳತೆಮಾಡಿ ನಿರ್ಮಿಸುವರೋ, ಅದರಂತೆ ಇಂದ್ರನೂ ಪ್ರಾಗ್‌ದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೇ ಆಳಿದು ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ನದಿಗಳ ಪ್ರವಾಹದ್ವಾರಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು ಇತ್ಯಾದಿ ಪರಿಮಾಣಕ್ರಿಯೆಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಪರಿಮಾಣನಿರ್ದೇಶಕ್ರಿಯೆಯಂತೆಯೇ ಲೋಕಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಹರಡುವುದು, ಮಾನವನ ಗೋಚರಕ್ಕೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು, ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಸಹ ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ವರುಣ ಮುಂತಾದವರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸಾಧ್ಯ.

ವಿಶ್ವರೂಪವಾದ ಗೃಹಕ್ಕೆ ದ್ವಾರವೂ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕು. ಈ ಮಹಾದ್ವಾರದಿಂದಲೇ ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಯು ಪ್ರವೇಶಿಸಬೇಕು.

ವಿದಾ ದಿವೋ ವಿಷ್ಯನ್ನದ್ವಿಮುಕ್ಛೈರಾಯತ್ಯಾ ಉಪಸೋ ಅರ್ಚಿನೋ ಗುಃ |

ಅಸಾವೃತ ವ್ರಜಿನೀರುತ್ಸ್ವರ್ಗಾದ್ವಿ ದುರೋ ಮಾನುಷೀರ್ದೇವ ಅವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೫-೧)

ಇಂದ್ರನು ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾದನು. ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದನು. ಉಪಸ್ಥಾನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸರಿಸಿದವು. ಆದಿತ್ಯನು ಉದಯಿಸಿದನು. ಮಾನವರ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಮಹಾದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಆದಿತ್ಯನು ತೆರೆದನು.

ವಿ ಶ್ರಯಂತಾಮೃತಾವೃಥಃ ಪ್ರಯೈ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಮಹೀಃ |

ಪಾವಕಾಸಃ ಪುರುಸ್ಪಹೋ ದ್ವಾರೋ ದೇವೀರಸತ್ಪತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೭-೬)

ಯಜ್ಞದ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣರೂ, ಮಹತ್ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವರೂ, ಜಗತ್ತನ್ನು ಶೋಧಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುತರೂ, ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳವರೂ ಆದ ದ್ವಾರಾಭಿಮಾನಿರ್ದೇವತೆಗಳು ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕಾಗಿ ದೂರ ಸರಿದು ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶಮಾಡಿಕೊಡಲಿ ಎಂಬ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ. ಈ ದ್ವಾರದೇವತೆಗಳು ಯಾರೆಂದರೆ—

ದ್ವಾರಸ್ತು ದೇವ್ಯೋ ಯಾಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ತಾಸ್ತು ಪತ್ನಯಃ |

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೬)

ಈ ದ್ವಾರದೇವತೆಗಳು ದೇವಪತ್ನಿಯರೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲೇ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನೆಲಸಿರುವವರೆಂದೂ, ವಿಶ್ವವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ಯಜ್ಞ ರಕ್ಷಕರೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವಿರಾಟ್ಟಮ್ರಾಡ್ವಿಭ್ವೀಃ ಪ್ರಭ್ವೀರ್ಬಹ್ವೀಶ್ಚ ಭೂಯಸೀಶ್ಚ ಯಾಃ | ದುರೋ ಘೃತಾನ್ಯಕ್ಷರನ್ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧.೧೮೮-೫)

ವಿರಾಟ್ಟಮ್ರಾಡ್ವಿಭ್ವೀಃ ಎಂಬಿವರೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ದ್ವಾರಗಳು. ಇವು ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರುವ ದಾರಿಗಳು. ಈ ದ್ವಾರಗಳು ಪೃಥ್ವಿಯಷ್ಟು ವಿಶಾಲವಾಗಿವೆ. ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕವಾಗಿದೆ. ಈ ದ್ವಾರಗಳು ಘೃತ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಗೃಹದ ತೊಲೆಗಳು, ಜಾನಣಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ತತ್ತ್ವಗಳೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವೆಡೆ ಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವರೂಪವಾದ ಗೃಹನಿರ್ಮಾಪಕನ ಕೌಶಲ್ಯವು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ—

ಸ ಇತ್ಸ್ವಸಾ ಭುವನೇಷ್ವಾಸ ಯ ಇನೋ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜಜಾನ್ |

ಉರ್ವೀ ಗಭೀರೇ ರಜಸೀ ಸುನೋಕೇ ಅವಂಶೇ ಧೀರಃ ತಚ್ಯಾ ಸಮೈರತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫೬-೩)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಕರ್ಮಗಳು ಅತಿಶಯವಾದ ಕೌಶಲ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಅವನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡಿದನು. ಮತ್ತು ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು (ವಂಶ) ಆಧಾರರಹಿತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದನು ಎಂದಿರುವ ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ವಂಶಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಆಧಾರಸ್ತಂಭ ಅಥವಾ ತೊಲೆ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಇದನ್ನೇ ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅಸೌ ವಾದಿತೋ ದೇವಮಧು ತಸ್ಯ ದ್ಯಾರೇವ ತಿರಶ್ಚೀನವಂತೋಽಂತರಿಕ್ಷಮಪೂಪೋ
ನುರೀಚಯಃ ಪುತ್ರಾಃ |

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧-೧)

ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತನಾಗಿರುವ ಆದಿತ್ಯನೇ ದೇವಮಧು. ಈ ದ್ಯುಲೋಕವೇ ಅಡ್ಡತೊಲೆ ಮತ್ತು ಜಾನಣಿ ಅಂತರಿಕ್ಷವೇ ಜೇನುಗೂಡು ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ರೀತಿ ಕಂಭ ಮತ್ತು ಜಾನಣಿಗಳಲ್ಲದೇ ಅಂತರಿಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವುದೂ ಒಂದು ಕುಶಲತೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಸವಿತಾ ಯಂತ್ರೈಃ ಪೃಥಿವೀಮರಮ್ನಾದಸ್ಯಂಭನೇ ಸವಿತಾ ದ್ಯಾಮುದ್ಯಂಹತ್ |

ಅಶ್ವಮಿವಾಧುಕ್ಷದ್ಧು ನಿಮಂತರಿಕ್ಷಮತೂರ್ತೇ ಬದ್ಧಂ ಸವಿತಾ ಸಮುದ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦.೧೪೯-೧)

ಸವಿತೃವು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಬಂಧಕಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಂದ ಭದ್ರವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆಧಾರಸ್ತಂಭವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷ ದೃಢವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅವನ ಮಹಿಮೆ.

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ವಿಶ್ವಗೃಹವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಪೃಥ್ವಿಯು ಆಧಾರವು. (ಭೂಮಿ, ಕ್ಷಾಮ, ಗಾತ್ರ) ಇದು ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾದುದು. ಪೃಥ್ವೀ, ಉರ್ವೀ, ಉತ್ತಾನ, ಅಪಾರ ಇವು

ಪೃಥ್ವೀ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಗಳ ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ದ್ಯುಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಗಳಿಂದ ವೃತ್ತಾಕೃತವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಇದಂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಭೂಮ್ಯಾಕ್ಷತಃ ಪ್ರದಿಶಃ (೧೦-೧೯-೮) ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪೃಥ್ವಿಯ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಶ್ವಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲೋಕತ್ರಯವನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಈ ವಿಶ್ವಗೃಹದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವರು ಪಂಚಜನರು. ಇವರನ್ನು ಪಂಚಕ್ಷಿತಿಗಳೆಂದೂ ಕರೆಯುವುದುಂಟು. ಪಂಚಜನರೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮಾನವರು ಮಾತ್ರವೆಂದಲ್ಲ. ದೇವಗಂಧರ್ವಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಈ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಈ ಪಂಚಜನರಿಗೆ ವಿಶ್ವಗೃಹದಲ್ಲಿ ದೀಪವು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ಅದಿತ್ಯನು ಒದಗಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಮಹತ್ತನ್ನಾಮ ಗುಹ್ಯಂ ಪುರುಸ್ಸೃಗೈನ ಭೂತಂ ಜನಯೋ ಯೇನ ಭವ್ಯಂ |

ಪ್ರತ್ನಂ ಜಾತಂ ಜ್ಯೋತಿರ್ಯದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರಿಯಾಃ ಸಮವಿತಂತ ಪಂಚ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦.೫೫-೨)

ಅದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಈ ಇಂದ್ರನ ರೂಪವು ಮಹತ್ತಾದುದು. ರಹಸ್ಯಾತ್ಮಕವಾದುದು. ಸಕಲರಿಂದಲೂ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದುದು. ಈ ಮಹತ್ತ್ವದಿಂದ ಭೂತ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ವಾಸಮಾಡತಕ್ಕ ದೇವಗಂಧರ್ವಾದಿ ಪಂಚಜನರೂ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಈ ಅದಿತ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸರ್ವಸಮಾನವಾದ ತೇಜಸ್ಸಲ್ಲದೇ, ವಿಶ್ವಗೃಹದ ಆಯಾ ಭಾಗಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯು ಅವಶ್ಯಕವಾದುದರಿಂದ ಒಂದೇ ಮೂಲಜ್ಯೋತಿಯು ಮೂರು ವಿಭಾಗವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವಗೃಹವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನಂತರ ಈ ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಅದರ ರೂಪಾಂತರವಾದ ಅಗ್ನಿಯು

ಮೂರ್ಧಾ ದಿವೋ ನಾಭಿರಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಥಾಭವದರತೀ ರೋದಸ್ಯೋಃ |

ತಂ ತ್ವಾ ದೇವಾಸೋಽಜನಯಂತ ದೇವಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಜ್ಯೋತಿರಿದಾರ್ಕಾಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೯-೨)

ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಶಿರಃಪ್ರಾಯನು, ಪೃಥ್ವಿಗೆ ನಾಭಿಯು. ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆರ್ಯ(ಪೂಜ್ಯ)ರಾದ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಿಗಾಗ ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದರು.

ವಿ ಸೂರ್ಯೋ ಅಮತಿಂ ನ ಶ್ರಿಯಂ ಸಾದೋರ್ವಾದ್ಗರ್ವಾಂ ಮಾತಾ ಜಾನತೀ ಗಾತ್ |

ಧನ್ವರ್ಣಸೋ ನದ್ಯಗ್ನಿಸ್ವಾದೋಅರ್ಕಾಃ ಸ್ಥೂಣೇನ ಸುಮಿತಾ ದ್ಯುಂಹತ ದ್ಯೌಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೫-೨)

ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹರಡುತ್ತಾನೆ. ದ್ಯುಲೋಕವು ಗೃಹದ ಆಧಾರಸ್ತಂಭದಂತೆ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಧರಿಸಿ ದೃಢವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನ ಆಜ್ಞೆಯು. ವಿಶ್ವಗೃಹಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಗ್ನಿಯ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗುವ ವನಸ್ಪತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತವಾಗಿದೆ. ಅವನು ಗೃಹಪತಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಈ ವಿಧವಾದ ವಿಶ್ವಗೃಹದ ನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯವು ಇಂದ್ರ, ವರುಣ, ಮಿತ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ಆದರೆ, ಅದೇ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೌಶಲ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ತೃಷ್ಣ, ಮುಖಗಳು ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಕುಶಲತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮುಖಗಳ ಕ್ರಿಯಾಕುಶಲತೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯ ಉದ್ದಿಶ್ಯವು ಕೇವಲ ಮಾನವನ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳು ಉಭಯತ್ರ ಪರಸ್ಪರ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ (ಪರಸ್ಪರಂ ಭಾವಯಂತಃ ಶ್ರೇಯಃ ಪರಮವಾಪ್ಸೃಥ-ಭ. ೧೯) ಮಾನವರು ಯಜ್ಞದಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುತ್ತಲೂ, ದೇವತೆಗಳು ವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಮಾನವರನ್ನು ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುತ್ತಲೂ ವಿಶ್ವವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಸಮಗ್ರವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯ ಉದ್ದಿಶ್ಯವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮಾನವನಿಗೆ ಗೃಹಾದಿಗಳ ಅಪೇಕ್ಷೆಯು ಹೇಗಿರುತ್ತದೆಯೋ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅದೇ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಗೃಹದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ವೃಕ್ಷವೆಲ್ಲದಿಂದ ಬಂದಿತು, ಯಾವ ವನದಿಂದ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನ ವಿಶೇಷವಿಷಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೇ ಈ ರೀತಿಯಾದ ಉತ್ತರವಿರುತ್ತದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿ ಅನಂತರ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಮಾತ್ರ ಮುಕ್ತಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಶ್ನೆಯೇ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ ಉತ್ತರವು ಮಾತ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯಗಳು.

ಕೋ ಅದ್ಧಾ ನೇದ ಕ ಇಹ ಪ್ರವೋಚತ್ | ಕುತ ಆ ಜಾತಾ ಕುತ ಇಯಂ ವಿಸೃಷ್ಟಿಃ |
ಅರ್ನಾಗ್ನೇವಾ ಆಸ್ಯ ವಿಸರ್ಜನಾಯ | ಅಥಾ ಕೋ ನೇದ ಯತ ಆ ಬಭೂವ | ಇಯಂ
ವಿಸೃಷ್ಟಿಯುತ ಆ ಬಭೂವ | ಯದಿ ನಾ ದಧೇ ಯದಿ ನಾ ನ | ಯೋ ಆಸ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷಃ
ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್ | ಸೋ ಅಂಗ ನೇದ ಯದಿ ನಾ ನ ನೇದ | ಕಿಗ್ಗ್ ಸ್ವಿದ್ಧನಂ ಕ ಉ ಸ
ವೃಕ್ಷ ಆಸೀತ್ | ಯತೋ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ನಿಷ್ಪತಕ್ಷುಃ | ಮನೀಷಿಣೋ ಮನಸಾ
ಪೃಚ್ಛತೇದು ತತ್ | ಯದಧ್ಯತಿಷ್ಠದ್ಭವನಾನಿ ಧಾರಯನ್ | ಬ್ರಹ್ಮ ವನಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ
ವೃಕ್ಷ ಆಸೀತ್ | ಯತೋ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ನಿಷ್ಪತಕ್ಷುಃ | ಮನೀಷಿಣೋ ಮನಸಾ
ವಿಬ್ರವೀಮಿ ವಃ | ಬ್ರಹ್ಮಾಧ್ಯತಿಷ್ಠದ್ಭವನಾನಿ ಧಾರಯನ್ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೮-೯-೫, ೬, ೭)

ಮೇಲಿನ ೧೦-೮೧-೧ ರಿಂದ ೪ನೇ ಮಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣವಾವುದೆಂಬುದು ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಅನಂತರ ಈ ವಿಶ್ವಗೃಹಕ್ಕೆ ವೃಕ್ಷವಾವುದು, ವನವಾವುದು ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಈ ವಿಶ್ವಗೃಹಕ್ಕೆ ಅಧ್ಯಕ್ಷನು ಯಾರು ಎಂಬುದು ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಈ ಮೂರಕ್ಕೂ ಉತ್ತರವು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೧) ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣವಾವುದು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಗಮಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಂಬದಿರ ವ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೊಡದಿರುವ ಮತಗಳೂ ಇವೆ. ಬ್ರಹ್ಮನೇ ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಧಾನಕಾರಣನು. ಇವನೇ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನು ಮಾತ್ರ ; ಉಪಾದಾನಕಾರಣಗಳು ಬೇರೆ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಮತಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ.

(ಕುಂಭವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಕುಂಬಾರನು ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನು. ಮಣ್ಣು ಉಪಾದಾನಕಾರಣವು) ಅಥವಾ ಎಲ್ಲವೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಪರಿಣಾಮವನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಬ್ರಹ್ಮನ ನಿಮಿತ್ತವೇ ಬೇಕೆಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಮತಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಪರಮಾಣುಗಳೇ ಮೂಲಕಾರಣವೆಂದು ನ್ಯಾಯ ಮತ್ತು ವೈಶೇಷಿಕಮತವು. ಸ್ವತಂತ್ರವೂ, ಅಜೇತನವೂ ಆದ ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವೆಂದು ಸಾಂಖ್ಯರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಶೂನ್ಯದಿಂದಲೇ ಜಗದುತ್ಪತ್ತಿಯೆಂದು ಮಾಧ್ಯಮಿಕರು (ಬೌದ್ಧರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುಂಪು) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲವೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಪರಿಣಮಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯೇ ಬೇಡ ಎಂದು ಲೋಕಾಯತಿಕರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಇವರೂ ಬೌದ್ಧರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಂಗಡ) ಆದರೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರ ಮತವೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವಜ್ಞಃ, ವಿಶ್ವತೋಮುಖಃ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ, ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆಯೋ, ಆ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೂ, ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೂ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣವು ಮತ್ತು ಉಪಾದಾನಕಾರಣವು.

೨) ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ; ವಿಶ್ವಗೃಹದ ನಿರ್ಮಾಣ. ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಲೋಕೇ ಹಿ ಗೃಹಂ ಚಿಕೀರ್ಷುಃ ಪುಮಾನ್ ವನಂ ಗತ್ವಾ ತತ್ರ ಕಿಂಚಿದ್ವೃಕ್ಷಂ ಛಿತ್ವಾ
ತದೀಯೈಃ ಕಾಷ್ಠೈರ್ಗೃಹಂ ನಿರ್ಮಿಮಾತೇ | ತದ್ವೃಷ್ಟಾಂತೇನಾತ್ರಾಪಿ ಯತಃ ಯಸ್ಯಾದ್ವ-
ನಜನ್ಯಾತ್ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದ್ಯುಲೋಕಭೂಲೋಕೌ ತಕ್ಷಣೇನ ನಿರ್ಮಿತವಂತಃ | ತಾದೃಶಂ
ವನಂ ಕಿಂಸ್ವಿಧೃವೇತ್ | ಕಕ್ಷ ತಾದೃಶಃ ಸ ವೃಕ್ಷ ಆಸೀತ್ ||

ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಗೃಹವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವವನು ವನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಅನುಕೂಲವಾದ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಅದರ ಕಾಷ್ಠಗಳಿಂದ ಗೃಹವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದೇ ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಯಾವ ವನವೃಕ್ಷದಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ ? ಅಂತಹ ವನವು ಯಾವುದು ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಶ್ನೆ.

ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಆ ವನವು. ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಆ ವೃಕ್ಷವು. ಇದು ಸರ್ವಶಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದೇ ಉತ್ತರ.

೩) ಯಃ ಆಸ್ಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷಃ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ಇದೇ ಉತ್ತರ. ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಧರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಅಧ್ಯಕ್ಷಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಸಕಲ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಇದೇನಿಯಾಮಕವಾಗಿದೆ. ಲೌಕಿಕವಾದ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಗೃಹವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕಾದರೆ ಪೂರ್ಣವಾದ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಗೃಹಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯವಾದ ಭಾಗಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ—ಗೃಹವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮರದಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಉಳಿದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಈ ವೃಕ್ಷರೂಪವಾದ ಸಂಕೇತವು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿರುವುದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಾವರಜಂಗಮಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಈ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಈ ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ಈ ವೃಕ್ಷವೇ ವಿಶ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಶ್ವವೃಕ್ಷದ ಸ್ವರೂಪವು ಮೈತ್ರೈ ಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ದ್ವೇ ನಾವ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ರೂಪೇ ಮೂರ್ತಂ ಚಾಮೂರ್ತಂ ಚ | ಅಥ ಯನ್ಮೂರ್ತಂ ತದಸತ್ಯಂ,
ಯದಮೂರ್ತಂ ತತ್ಸತ್ಯಂ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ, ತಜ್ಜಿಜ್ಞಾತೀ, ಯಜ್ಜಿಜ್ಞಾತೀಃ ಸ ಅದಿತ್ಯಃ.....
ಪ್ರಣೇತಾರಂ ಭಾರೂಪಂ ವಿಗತನಿದ್ರಂ ವಿಜರಂ ವಿನ್ಯುತ್ಯಂ ತ್ರಿ ಪದಂ, ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಂ, ಪುನಃ
ಪಂಚಧಾ ಜ್ಞೇಯಂ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಮಿತ್ಯೇವಂ ಹ್ಯಾಹೋರ್ಧ್ವಮೂಲಂ ತ್ರಿಸಾಧ್ವಹ್ಮ
ಶಾಖಾಕಾಶವಾಯ್ಗ್ನ್ಯದಕಭೂನ್ಯಾದಯ ಏಕೋಽಶ್ವತ್ಥ ನಾಮೈತದ್ಬ್ರಹ್ಮೈತಸ್ಯೈತ-
ತ್ತೇಜೋ ಯದಸಾನಾದಿತ್ಯಃ ||

(ಮೈ. ಉ. ೬-೩, ೪)

ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಮೂರ್ತ ಮತ್ತು ಅಮೂರ್ತ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು. ವ್ಯವಹಾರಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಮೂರ್ತ ರೂಪವಾಗಿರುವುದು
ಅಸತ್ಯ. ಅಮೂರ್ತವಾದುದು ಸತ್ಯ. ಅದೇ ತೇಜೋರೂಪವಾದುದು. ಈ ತೇಜಸ್ಸೇ ಅದಿತ್ಯನು. ಇವನೇ
ಉದ್ಗೀರ್ಥರೂಪನು ಮತ್ತು ಪ್ರಣವರೂಪನು. ಇವನು ಅಜರನು, ಅಮರನು, ಮೂರು ಪಾದಗಳುಳ್ಳವನು,
ಮೂರು ಶ್ರುತಿಗಳುಳ್ಳವನು. ಹೃದಯರೂಪವಾದ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಗುಹ್ಯನಾಗಿರತಕ್ಕವನು. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು
ಶ್ರುತಿಗಳು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿವೆ. ಮೂರು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಮೂಲವು ಉರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.
ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಈ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಆಕಾರ, ವಾಯು, ಅಗ್ನಿ, ಉದಕ, ಪೃಥ್ವೀ ಇವೇ ಶಾಖೆಗಳು. ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ
ಅಶ್ವತ್ಥವೆಂದು ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ತೇಜೋರೂಪನಾದ ಅದಿತ್ಯನೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ತೇಜಸ್ಸೇ
ಪ್ರಣವನು

ಹೀಗೆ ವಿಶ್ವವೃಕ್ಷಕ್ಕೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮರೂಪನಾದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ಅನೇಕ
ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅದಿತ್ಯರೂಪದ ವೃಕ್ಷದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತ ಈ ರೀತಿ
ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಯಸ್ಮಿನ್ ವೃಕ್ಷೇ ಮಧ್ಯದಃ ಸುಪರ್ಣಾ ನಿವಿಶಂತೇ ಸುವತೇ ಚಾಧಿ ವಿಶ್ವೇ |

ತಸ್ಯೇದಾಹುಃ ಪಿಪ್ಪಲಂ ಸ್ವಾದ್ವಗ್ರೇ ತನ್ನೋನ್ನತದ್ಯಃ ಪಿತರಂ ನ ವೇದ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨೨)

ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮರೂಪವಾದ ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಲಭಸಂಚಾರಿಗಳೂ, ಜ್ಞಾನದ ಆಸ್ವಾದನೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವರೂ
ಅದ ಇಂದ್ರಿಯರೂಪವಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ಸ್ವಾಪಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಆತ್ಮನಲ್ಲೇ
ಲೀನವಾಗಿ ಅನಂತರ ಜಾಗೃತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ತಮ್ಮ ವಿಷಯರೂಪವಾದ ಫಲಗಳೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಹೊಂದು
ವುವೋ ಅಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮರೂಪವಾದ ಈ ವೃಕ್ಷದ ಫಲದ ರುಚಿಯು ಉಳಿದ
ಎಲ್ಲಾ ಫಲಗಳ ರುಚಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕೇವಲ ರುಚಿಕರವಾದ ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು
ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ,

ಧರ್ತಾ ದಿನೋ ವಿಭಾತಿ ತಪಸಸ್ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಿತಿ | ಧರ್ತಾ ಹ್ಯೇಷ ದಿನೋ ವಿಭಾತಿ ತಪಸಸ್ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ

ಧರ್ತಾ ದೇವೋ ದೇವಾನಾನಾಮುತ್ಕೃಸ್ತಪೋಜ್ಞಾ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೧-೪-೭)

ಇದೇ ಆದಿತ್ಯನು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳ ಧಾರಕನು ಮತ್ತು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಫಲದಾಯಕನು. ಈ ಆದಿತ್ಯರೂಪದ ವೃಕ್ಷದ ಫಲವು ಪಾಲಕವೂ ರಸವತ್ತಾದುದೂ ಆಗಿದೆ. (ಪಿಪ್ಪಲಂ ಸ್ವಾದು) ಈ ವೃಕ್ಷವು ಲೋಕಧಾರಕವಾಗಲು ಮತ್ತು ಉತ್ತಮವಾದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡಲು ನಿಮಿತ್ತರಾರು ಎಂದರೆ:—

ಅಹಂ ವೃಕ್ಷಸ್ಯ ರೇರಿವಾ | ಕೀರ್ತಿಃ ಪೃಷ್ಠಂ ಗಿರೇರಿವ | ಊರ್ಧ್ವಪವಿತ್ರೋ ವಾಜಿನೀವ-
ಸ್ವಮೃತಮುಸ್ಮಿ | ದ್ರವಿಣಗ್ಂ ಸರ್ವರ್ಚಸಂ | ಸುಮೇಧಾ ಅಮೃತೋಕ್ಷಿತಃ |

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೧.೧೦-೧)

ಈ ವೃಕ್ಷದ ಪ್ರೇರಕನು ನಾನೇ. ನನ್ನ ಕೀರ್ತಿಯು ಪರ್ವತಶಿಖರದಂತೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ನಿತ್ಯನಾದ ಆದಿತ್ಯನು ಪ್ರಭಾನಿಧಿಯು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಆದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿದ ತ್ರಿಶಂಕುವಿನ ವಾಕ್ಯವು). ನಾನೇ ವೃಕ್ಷರೂಪನೂ ಆಗಿದ್ದೇನೆ. ಆದರ ಸ್ವರೂಪವಿವರವೇನೆಂದರೆ:—

ಊರ್ಧ್ವಮೂಲೋಽವಾಕ್ಶಾಖ ಏಷೋಽಶ್ವತ್ಥಸ್ತನಾತನಃ | ತದೇವ ಶುಕ್ರಂ ತದ್ವೃಹ್ಮ
ತದೇವಾಮೃತಮುಚ್ಯತೇ || ತಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕಾಃ ಶ್ರಿತಾಸ್ಸರ್ವೇ ತದು ನಾತ್ಯೇತಿ ಕಶ್ಚನ |
ಏತದ್ವೈ ತತ್ |

(ಕಠ. ಉ. ೬ ೧)

ಪುರಾತನವಾದ ಈ ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷದ ಬುಡವು ಮೇಲಕ್ಕಿದೆ. ಇದರ ಕೊಂಬೆಗಳು ಆಘೇಮುಖವಾಗಿ ಹರಡಿವೆ. ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಶುದ್ಧವಾದುದು. ಇದೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು. ಇದು ಅಮೃತವು. ಇದರಲ್ಲಿಯೇ ಸಕಲವಿಶ್ವಗಳೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಇದನ್ನು ಮೀರಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಇದೇ ಸತ್ಯ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಾ ತೇ ಧಾಮಾನಿ ಪರಮಾಣಿ ಯಾವನಾ ಯಾ ಮುಧ್ಯಮಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ-
ನ್ನುತೇಮಾ |

ಶಿಕ್ಷಾ ಸಖಿಭ್ಯೋ ಹವಿಸ್ವಿ ಸ್ವಧಾವಃ ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ವ ತನ್ವಂ ವೃಧಾನಃ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಾ | ತೇ | ಧಾಮಾನಿ | ಪರಮಾಣಿ | ಯಾ | ಅವನಾ | ಯಾ | ಮುಧ್ಯಮಾ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ |
ಉತ | ಇಮಾ |

ಶಿಕ್ಷ | ಸಖಿಭ್ಯ | ಹವಿಸ್ವಿ | ಸ್ವಧಾವಃ | ಸ್ವಯಂ | ಯಜಸ್ವ | ತನ್ವಂ | ವೃಧಾನಃ || ೫ ||

■ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ■

ಸಾಕಮೇಧೇಷು ವೈಶ್ವಕರ್ಮಣ ಏಕಕಪಾಲಸ್ಯ ಯಾ ತೇ ಧಾಮಾನೀತ್ಯೇಷಾ ಯಾಚ್ಯಾ | ಸೂತ್ರಿತಂ ಚ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸ್ತದವಿಷಾ ನಾವ್ಯಧಾನೋ ಯಾ ತೇ ಧಾಮಾನಿ ಪರಮಾಣಿ ಯಾವನಾ | ಅ. ೨-೧೮ | ಇತಿ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತಸ್ಯ ಪಶೋರ್ಹವಿಷ ಏಷೈವ ಯಾಚ್ಯಾ | ಸೂತ್ರಿತಂ ಚ | ಯಾ ತೇ ಧಾಮಾನಿ ಪರಮಾಣಿ ಯಾವನಾ ಯ ಇಮೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜನಿತ್ರೀ | ಅ. ೨-೮ | ಇತಿ ||

ಅನಯಾ ಭಾವನೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಜಗತ್ಕಾರಣಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮದೇವಂ ಸ್ತೌತಿ | ಹೇ ವಿಶ್ವ-
ಕರ್ಮನ್ ಯಾ ಯಾನಿ ತೇ ತವ ಪರಮಾಣಿ ಧಾಮಾನಿ ಶರೀರಾಣಿ ಸಂತಿ ಯಾ ಯಾನಿ ಚ ಮಧ್ಯಮಾನಿ
ಶರೀರಾಣಿ ಸಂತಿ ಉತಾಪಿ ಚ ಯಾ ಯಾನ್ಯವಮಾವಮಾನಿ ಧಾಮಾನಿ ಶರೀರಾಣಿ ಸಂತಿ ಉತಾಪಿ ಚ
ತಾನೀಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಶರೀರಾಣಿ ಸಖಿಭ್ಯೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ಯಷ್ಟುಂ ಹವಿಷಿ ಮಯಿ ಹವಿರ್ಭೂತೇ ಸತಿ
ಶಕ್ಷ | ದೇಹಿ | ಹೇ ಸ್ವಧಾವೋ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ಮನನ್ ಸ್ವಯಮೇವ ತ್ವಂ ತನ್ವಂ ಸ್ವಕೀಯಂ
ಪೂರ್ವೋಕ್ತಂ ತ್ರಿವಿಧಂ ಶರೀರಂ ವೃಧಾನೋ ಹವಿಷಾ ವರ್ಧಮಾನಃ ಸನ್ | ಅನೇನ ಧಾಮತ್ಯೈನಿ-
ಭ್ಯೋಪನೃಪೇನೋತ್ತಮಭೂತಾನಿ ದೇವಾದಿಶರೀರಾಣಿ ಮಧ್ಯಮಭೂತಾನಿ ಮನುಷ್ಯಾದಿಶರೀರಾಣಿ
ನಿಕೃಷ್ಟಭೂತಾನಿ ಕೃಮಿಕೀಟಾದಿಶರೀರಾಣಿ ಚ ಪರಿಗೃಹೀತಾನಿ | ಕಿಂ ಬಹುನಾ ಸರ್ವಂ ಜಗದುಪಾತ್ತಂ
ಭವತಿ | ಉಕ್ತವ್ಯತಿರೇಕೇಣ ನಿರವಯವಸ್ಯ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ವಿಗ್ರಹಾಭಾವಾತ್ ತದೈಕ್ಷತ ಬಹುಃ ಸ್ಯಾಂ
ಪ್ರಜಾಯೇಯ | ಛಾಂ. ಉ. ೬-೨-೩ | ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಭ್ಯಃ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯೈವ ದೇವಾದಿಭೇದೇನ
ಬಹುಭಾವಾವಗಮಾತ್ ||

■ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ■

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್—ಎಲೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಯಾ—ಯಾವ | ಪರಮಾಣಿ ಧಾಮಾನಿ—
ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಶರೀರವುಂಟೋ | ಯಾ—ಯಾವುದು | ಮಧ್ಯಮಾ—ಮಧ್ಯಮರೂಪದ್ದಾಗಿರುವುದೋ | ಉತ—
ಮತ್ತು | ಯಾ—ಯಾವುದು | ಅವಮಾ—ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದೋ | ತಾ ಇಮಾ—ಆ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಶರೀರ
ವಿಶೇಷಗಳನ್ನೂ | ಹವಿಷಿ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಸಖಿಭ್ಯಃ—ಮಿತ್ರರಾದ ನಮಗೆ | ತಿಕ್ಷ—ಕೊಡು |
ಸ್ವಧಾವಃ—ಅನ್ನವಂತನಾದ ಎಲೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ | ಸ್ವಯಂ—ನೀನೂ ಸಹ | ತನ್ವಂ—ನಿನ್ನ ಈ ಎಲ್ಲ ರೂಪದ
ಶರೀರವನ್ನೂ | ವೃಧಾನಃ—ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುತ್ತ | ಯಜಸ್ವ—ಪೂಜಿಸು.

■ ಭಾವಾರ್ಥಃ ■

ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನವಂತನಾದ ಎಲೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ, ನಿನ್ನ ಯಾವ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ, ಮಧ್ಯಮರೂಪದ
ಮತ್ತು ನಿಕ್ರೃಷ್ಟವಾದ ಶರೀರಪ್ರಭೇದಗಳುಂಟೋ ಆ ಎಲ್ಲ ವಿಧವಾದ ಶರೀರವಿಶೇಷಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರರಾದ ನಮಗೆ ಕೊಡು. ಅನ್ನವಂತನಾದ ಎಲೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ, ನೀನೂ ಸಹ ನಿನ್ನ ಈ ಎಲ್ಲ ರೂಪದ
ಶರೀರವನ್ನೂ ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುತ್ತ ಪೂಜಿಸು.

English Translation

Grant to your friends, Vishwakarman, at the oblation, your best,
your worst and your intermediate forms, and to these do you yourself,

possessor of the oblation, becoming augmented in person (by oblations), offer worship.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ವಿಶ್ವರೂಪವಾದ ಶರೀರವಿಸ್ತರಣವು ಪ್ರಕೃತನಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ವಿಸ್ತರಣದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪ್ರಭೇದಗಳಿರುತ್ತದೆ. ಪರಮ, ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಅನಮ. ಇವು ದ್ಯುಲೋಕ, ಆಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವೀರೂಪವೆಂದಾಗಬಹುದು. ಅಥವಾ, ದೇವತಾರೂಪ, ಮನುಷ್ಯರೂಪ ಅಥವಾ ಕ್ರಿಮಿಕೇವಾದಿರೂಪ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಬಹುದು. ಎಂದರೆ ವಿಶ್ವದ ಸಕಲ ಚಿದಚಿದ್ರೂಪವಾದ ಸಕಲವೂ ಈಶ್ವರನ ದಿವ್ಯವಿಭೂತಿ ವಿಶೇಷಗಳಿಂದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ವಿಶ್ವರೂಪವಾದ ಈ ವಿಸ್ತರಣವು ಯಜ್ಞದ ಫಲವು. ಈ ವಿಸ್ತರಣ ಕ್ರಮವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ, ಆತ್ಮಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವವು ಹೇಗೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ತದೈಕ್ಷತ ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯ |

(ಛಾ. ಉ. ೬-೨-೩)

ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ನಾನು ಬಹುರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತನಾಗಬೇಕು ಎಂದು ಈಶ್ವರನು ಇಚ್ಛಿಸಿದೊಡನೆಯೇ, ಬಹುತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ಈ ತತ್ತ್ವವು ಮೂರುವಿಧವಾದ ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಸೃಜಿಸಿ ಆ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿತು, ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ:—

ಹಿರಣ್ಯಮಾಂಡಂ ವ್ಯರುಜನ್ನಾಹ ತರ್ಹಿ ಕಾ ಚನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಸ ತದೇನಮಿದಮೇವ ಹಿರಣ್ಮಯ-
ಮಾಂಡಂ ಯಾವತ್ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ ನೇಲಾಸೀ ತಾವದ್ವಿಭ್ರತ್ವೈಶ್ಚ ನತ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೨)

ಸಲಿಲದ ಮೇಲೆ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭವು ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರ ಕಾಲ ತೇಲಾಡುತ್ತಿತ್ತು. ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರವಾದನಂತರ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅವಿರ್ಭಾವವಾಯಿತು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಆಧಾರಸ್ಥಾನವು ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅವನೂ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರಕಾಲ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಅಂಡವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಅನಂತರ ವಾಕ್ಯನ್ನು ಜ್ಞರಿಸಿದನು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ:—

ಸ ಭೂರಿತಿ ವ್ಯಾಹರತ್ನೇಯಂ ಪೃಥಿವ್ಯಭವದ್ಭವ ಇತಿ ತದಿದಮಂತರಿಕ್ಷಮಭವತ್ಸ್ವರಿತಿ ಸಾಸೌ

ದ್ಯೌರಭವತ್ತ್ಸಾದು.....

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೩)

ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರವಾದನಂತರ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಭೂಃ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸಿದನು. ಇದೇ ಭೂಲೋಕವಾಯಿತು. (ಪೃಥ್ವಿಯು) ಭುವಃ ಎಂದುಚ್ಚರಿಸಿದ ಶಬ್ದವು ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಯಿತು. ಮತ್ತು ಸ್ವಃ ಎಂದುಚ್ಚರಿಸಿದ ಶಬ್ದವೇ ಸ್ವರ್ಲೋಕವಾಯಿತು. ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ತದತಿರಿಕ್ತವಾದವನೇ ಈಶ್ವರನು. ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಮೂರು ಶರೀರಗಳು. ಇವು ದೇಶರೂಪವಾದ ವಿಸ್ತೃತಿಯಾಯಿತು. ಉಳಿದ ರೂಪಗಳೆಲ್ಲ ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ವಿಸ್ತೃತಿಯ ವ್ಯಾಪಕತ್ವವೂ ಮತ್ತು ಮೂರನ್ನೂಳಿದು ಇನ್ನೂ ತದರಿಕ್ತವಾದ ಮಹತ್ತ್ವವೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಭೂರ್ಭುವಸ್ಸುವರಿತಿ ನಾ ಏತಾಸ್ತಿಸ್ತೋ ವ್ಯಾಹೃತಯಃ | ತಾಸಾಃಮುಹಸ್ತೈತಾಂ ಚತುರ್ಥೀಂ |
ಮಾಹಾಚ ಮಸ್ಯಃ ಪ್ರವೇದಯತೇ | ಮಹ ಇತಿ | ತದ್ ಬ್ರಹ್ಮ | ಸ ಆತ್ಮಾ | ಅಂಗಾನ್ಯನ್ಯಾ
ದೇವತಾಃ ||

ಭೂರಿತಿ ನಾ ಅಯಂ ಲೋಕಃ | ಭುವ ಇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಂ | ಸುವರಿತ್ಯಸೌ ಲೋಕಃ | ಮಹ ಇತ್ಯಾ-
ದಿತ್ಯಃ | ಅದಿತ್ಯೇನ ನಾನ ಸರ್ವೇ ಲೋಕಾ ಮಹೀಯಂತೇ ||
(ತೈ. ಉ. ೧-೫-೧, ೨)

ಭೂಃ, ಭುವಃ ಸುವಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಟಿತವಾದ ಮೂರು ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳು. ಇವು ಲೋಕಗೋಚರ
ಗಳು. ಇವನ್ನೂ ಮೀರಿದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮಹತ್ತತ್ವವನ್ನು ಮಾಹಾಚಮಸ್ಯನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿ ಅದರ ಮಹತ್ತ್ವ
ವನ್ನರಿತನು, ಅದೇ ದಿವ್ಯಾತ್ಮವು. ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲ ಇದರ ರೂಪಾಂತರಗಳು. ಇದೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು.

ಭೂಃ ಎಂಬುದು ಈ ಪೃಥ್ವೀಲೋಕವು. ಭುವಃ ಎಂಬುದು ಅಂತರಿಕ್ಷವು. ಸುವಃ ಎಂಬುದು ದ್ಯುಲೋ
ಕವು. ಮಹಃ ಎಂಬುದೇ ಅದಿತ್ಯನು. ಈ ಅದಿತ್ಯನಿಂದಲೇ, ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಮಹತ್ತತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದವು.
ಭೂರಾದಿಲೋಕರೂಪದಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ದಿವ್ಯಶರೀರವು ಇನ್ನೂ ಯಾವ ಯಾವ ರೂಪಾಂತರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತ
ವಾಗಿದೆಯೆಂದರೆ;—

ಭೂರಿತಿ ನಾ ಅಗ್ನಿಃ | ಭುವ ಇತಿ ವಾಯುಃ | ಸುವರಿತ್ಯಾದಿತ್ಯಃ | ಮಹ ಇತಿ ಚಂದ್ರಮಾಃ |
ಚಂದ್ರಮಸೌ ನಾನ ಸರ್ವಾಣಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ಗಂಷಿ ಮಹೀಯಂತೇ |
(ತೈ. ಉ. ೧-೫-೨)

ಭೂಃ ಎಂಬುದೇ ಅಗ್ನಿಯು. ಭುವಃ ಎಂಬುದೇ ವಾಯುವು. ಸುವಃ ಎಂಬುದು ಅದಿತ್ಯನು. ಮಹಃ ಎಂಬುದೇ
ಚಂದ್ರನು. ಚಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಂಡಲಗಳೂ ಮಹತ್ತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಭೂರಿತಿ ನಾ ಋಚಃ | ಭುವ ಇತಿ ಸಾಮಾನಿ | ಸುವರಿತಿ ಯಜುರ್ಗಂಷಿ | ಮಹ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ |
ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ನಾನ ಸರ್ವೇ ವೇದಾ ಮಹೀಯಂತೇ | (ತೈ. ಉ. ೧-೫-೨)

ಭೂಃ ಎಂಬುದು ಋಗ್ವೇದವು. ಭುವಃ ಎಂಬುದು ಸಾಮವು. ಸುವಃ ಎಂಬುದು ಯಜುರ್ವೇದವು. ಮಹಃ
ಎಂಬುದೇ ಬ್ರಹ್ಮ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ ಸಕಲ ವೇದಗಳೂ ಮಹತ್ತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಭೂರಿತಿ ವೈ ಸ್ವಾಣಃ | ಭುವ ಇತ್ಯಪಾನಃ | ಸುವರಿತಿ ವ್ಯಾನಃ | ಮಹ ಇತ್ಯನ್ನಂ | ಅನ್ನೇನ
ನಾನ ಸರ್ವೇ ಸ್ವಾಣಾ ಮಹೀಯಂತೇ |
(ತೈ. ಉ. ೧-೫-೪)

ಭೂಃ ಎಂಬುದೇ ಸ್ವಾಣವು. ಭುವಃ ಎಂಬುದೇ ಆಪಾನವು. ಸುವಃ ಎಂಬುದೇ ವ್ಯಾನವು. ಮಹಃ ಎಂಬುದೇ
ಅನ್ನವು. ಅನ್ನದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಸ್ವಾಣಗಳೂ ಮಹತ್ತತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಮೂರುವ್ಯಾಹೃತಿ
ಗಳನ್ನು ಈಶ್ವರನ ಮೂರು ಶರೀರಪ್ರಭೇದಗಳೆಂದೂ, ನಾಲ್ಕನೆಯದು ತದತಿರಿಕ್ತವಾದ ಮಹತ್ತತ್ವವೆಂದೂ
ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಈ ಲೋಕತ್ರಯದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳಾವುವು? ಇವು ಈಶ್ವರನನ್ನು
ಹೇಗೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದರೆ,

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ಲೋಕಾನಭ್ಯತಪತ್ತೇಷಾಂ ತಪ್ಯಮಾನಾನಾಂ ರಸಾನ್ ಪ್ರಾನ್ವಹದಗ್ನಿಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾ
ನಾಯುಮಂತರಿಕ್ಷಾದಾದಿತ್ಯಂ ದಿವಃ ||
(ಭಾ. ಉ. ೪-೧೭-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಲೋಕಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಅವುಗಳ ಸಾರವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಧ್ಯಾನಾತ್ಮಕವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಆಗ ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ವಾಯುವನ್ನೂ, ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನೂ ಹೊರಕ್ಕೆ ಆವಿರ್ಭೂತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು,

ಸ ಏತಾಸ್ತಿಸ್ತೋ ದೇವತಾ ಅಭ್ಯತಪತ್ತಾಸಾಂ ತಪ್ಯಮಾನಾನಾಂ ರಸಾನ್ ಪ್ರಾನ್ವಹದಗ್ನೀ-
ರ್ಯುರ್ಜೋ ನಾಯೋರ್ಯಜೂಗ್ಂಷಿ ಸಾಮಾನ್ಯಾದಿತ್ಯಾತ್ |
(ಭಾ. ಉ. ೪-೧೭-೨)

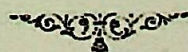
ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಆಗ ಆ ದೇವತೆಗಳ ಸಾರವನ್ನು ಹಿಂಡಿದನು. ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಋಕ್ಕುಗಳೂ, ವಾಯುವಿನಿಂದ ಯಜುಸ್ಸುಗಳೂ, ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಸಾಮವೂ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾದವು.

ಸ ಏತಾಂ ತ್ರಯೀಂ ವಿದ್ಯಾಮಭ್ಯತಪತ್ತಸ್ಯಾಸ್ತಪ್ಯಮಾನಾಯಾ ರಸಾನ್ ಪ್ರಾನ್ವಹದ್ಧೃರಿ-
ತ್ಯಗ್ನೋ ಭುವರಿತಿ ಯಜುಭ್ಯಃ ಸ್ವರಿತಿ ಸಾಮಭ್ಯಃ ||
(ಭಾ. ಉ. ೪-೧೭-೩)

ಈ ತ್ರಯೀರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದಾಗ ಋಜ್ವಂತ್ರಗಳಿಂದ ಭೂಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನೂ ಯಜುರ್ವಂತ್ರಗಳಿಂದ ಭುವಃ ಎಂಬುದನ್ನೂ, ಸಾಮಗಳಿಂದ ಸ್ವಃ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದನು.

ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಹೊಸತತ್ತ್ವಗಳ ಆವಿರ್ಭಾವಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಶರೀರವಿಸ್ತರಣವೇ ಆಗಿವೆ. ಈ ವಿಸ್ತರಣವೂ, ವ್ಯಾಪಕತ್ವವೂ ಸಹೃದ್ ತಪೋರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞದ ಫಲವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ, ಹವಿಷಾ ತಸ್ತಂ ನಾವ್ಯಧಾಸಃ ಎಂದು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಮನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಶರೀರವಿಸ್ತರಣಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞವು ಹೇಗೆ ಮೂಲಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಮನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾಕಮೇಧೇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಏಕಕಪಾಲಹೋಮದಲ್ಲಿ ಯಾ ತೇ ಧಾಮಾನಿ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಮನನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸ್ಥವಿಷಾ ನಾವ್ಯಧಾನೋ ಯಾ ತೇ ಧಾಮಾನಿ ಪರಮಾಣಿ ಯಾವಮಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೨-೧೮) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಅದೇ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪಶುಹೋಮದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗಲೂ ಇದೇ ಋಕ್ಮನನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಯಾ ತೇ ಧಾಮಾನಿ ಪರಮಾಣಿ ಯಾವಮಾ ಯ ಇಮೇ ಧ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜನಿತ್ರೀ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೩-೮) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ವವಿಷಾ ವಾವೃಧಾನಃ ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ವ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ ।
ಮುಹ್ಯಂತನ್ಯೇ ಅಭಿತೋ ಜನಾಸ ಇಹಾಸ್ಮಾಕಂ ಮಘವಾ ಸೂರಿರಸ್ತು ॥೬॥

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ | ಹವಿಷಾ | ವವೃಧಾನಃ | ಸ್ವಯಂ | ಯಜಸ್ವ | ಪೃಥಿವೀಂ | ಉತ | ದ್ಯಾಂ |
ಮುಹ್ಯಂತು | ಅನ್ಯೇ | ಅಭಿತಃ | ಜನಾಸಃ | ಇಹ | ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಮಘವಾ | ಸೂರಿಃ | ಅಸ್ತು ॥ ೬ ॥

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ವೈಶ್ವಕರ್ಮಣಪಶೌ ವಪಾಪುರೋಡಾಶಯೋರ್ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ವವಿಷೇತಿ. ಕ್ರಮೇಣ
ದ್ವೇ ಅನುವಾಕ್ಯೇ | ಸೂತ್ರತಂ ಚ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ವವಿಷಾ ವಾವೃಧಾನ ಇತಿ ದ್ವೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ನಿಮನಾ
ಅದ್ವಿಹಾಯಾಃ | ಅ. ೩. ೮ : ಇತಿ || ಸಾಕಮೇಧೇಷು ವೈಶ್ವಕರ್ಮಣಸ್ಯ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ವವಿಷೇತ್ಯೇಷ್ಯ-
ವಾನುವಾಕ್ಯಾ | ಸೂತ್ರಂ ತು ಪೂರ್ವಮುದಾಹೃತಂ ||

ಹೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ವಿಶ್ವವಿಷಯಕರ್ಮನ್ನೇತನ್ನಾಮಕ ಪರಮೇಶ್ವರ ಹವಿಷಾ ಹವಿರ್ಭೂತೇನ
ಮಯಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣಾ ಮಯಾ ದತ್ತೇನ ವಾ ಹವಿಷಾ ವವೃಧಾನೋ ವರ್ಧಮಾನಃ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ
ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಜುಹವಾಂಚಕಾರ ಸ ಆತ್ಮಾನಮಪ್ಯಂತತೋ ಜುಹವಾಂಚಕಾರೇತಿ ಹಿ ನಿರುಕ್ತಂ
ಪೂರ್ವಮುದಾಹೃತಂ | ಸ್ವಯಮೇವ ಪೃಥಿವೀಮುತಾಪಿ ಚ ದ್ಯಾಂ ದಿವಂ ಚ ಸ್ವಸೃಷ್ಟೇ ದ್ಯಾವಾ-
ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರವೃದ್ಧಃ ಸನ್ಯಜಸ್ವ | ಪೂಜಯ | ಅನ್ಯೇ ಮತ್ತೋಽನ್ಯೇ ಜನಾಸೋ ಜನಾ
ಅಯಷ್ಟಾರೋಽಸ್ಮದ್ಯಾಗವಿರೋಧಿನೋ ವಾ ಮುಹ್ಯಂತು ಮುಗ್ಧಾ ಭವಂತ್ವಭಿತಃ ಸರ್ವತಃ | ಅಥ
ಪರೋಕ್ಷಕೃತಃ | ಇಹಾಸ್ಮಿನ್ಯಾಗೇಽಸ್ಮಾಕಂ ಮಘವಾಸ್ಮತ್ಪ್ರತ್ನೇನ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣೇನ ಧನೇನ ಧನವಾನ್ ಸ
ಸೂರಿಃ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಫಲಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕೋಽಸ್ತು | ಭವತು | ಆತ್ರ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ವವಿಷಾ ವರ್ಧಮಾನ ಇತ್ಯಾದಿ
ನಿರುಕ್ತಮನುಸಂಧೇಯಂ | ೧೦-೨೭ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್—ಎಲೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ | ಹವಿಷಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ | ವವೃಧಾನಃ—ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು
ಹೊಂದಿ | ಸ್ವಯಂ—ನೀನಾಗಿಯೇ | ಪೃಥಿವೀಂ—ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ದ್ಯಾಂ—ದ್ಯುಲೋಕ
ವನ್ನು | ಯಜಸ್ವ—ಪೂಜಿಸು | ಅನ್ಯೇ ಜನಾಸಃ—ಕರ್ಮರಹಿತರಾದ ಉಳಿದ ಜನರು | ಅಭಿತಃ—ಸರ್ವತ್ರ |
ಮುಹ್ಯಂತು—ಮೋಹದಿಂದ ಆವೃತರಾಗಲಿ | ಮಘವಾ—ಧನವಂತನಾದ ಈಶ್ವರನು | ಇಹ—ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞ
ದಲ್ಲಿ | ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮಗೆ | ಸೂರಿಃ—ಸ್ವರ್ಗದಿ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ | ಅಸ್ತು—ಆಗಿರಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ, ನಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ನೀನು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ನೀನಾಗಿಯೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸು. ಕರ್ಮರಹಿತರಾದ ಉಳಿದ ಜನರು ಸರ್ವತ್ರ ಮೋಹದಿಂದ ಆವೃತರಾಗಿ. ಧನವಂತನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರಲಿ.

English Translation

Vishwakarman, magnified by the oblation, do you of yourself worship earth and heaven ; let other men (who offer no oblations) be everywhere confounded ; may he, rich in oblations, be the granter of heaven at this our (sacrifice).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಶುಕ್ಲೆಗೆ ಯಾಸ್ವರು ಈರೀತಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಹವಿಷಾ ವರ್ಧಯಮಾನಃ ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ವ ಪೃಥಿವೀಂ ಚ ದಿವಂ ಚ
ಮುಹ್ಯಂತ್ವನ್ಯೇ ಅಭಿತೋ ಜನಾಃ ಸಪತ್ನಾ ಇಹಾಸ್ಮಾಕಂ ಮಘನಾ ಸೂರಿರಸ್ತು ಪ್ರಜ್ಞಾತಾ||

(ನಿ. ೧೦-೨೭)

ಈ ಶುಕ್ಲಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಮಾಡುವ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೂ ಅದರಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಫಲವನ್ನೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲಾಗಿದೆ—ಎಲೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ, ಸರ್ವಮೇಧವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ನೀನು ಪೃಥಿವಿಯನ್ನೂ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸು ಎಂದರೆ ನೀನೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನೆಲಸಿರು. ಇತರ ಜನರು ಎಂದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಆರಾಧಿಸದೆ ಇರುವ ನಿನ್ನ ಪ್ರತಿಸ್ಪರ್ಧಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ವಿವೇಕಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವರಾಗಿ ಮೋಹ ಪರವಶರಾಗಿರಲಿ. ಅನಂತರ ಸಮಸ್ತ ಧನಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿಯೂ, ಅಪ್ರತಿಹತಜ್ಞಾನಯುಕ್ತನೂ ಆದ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು (ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು) ಈ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಆರಾಧನಾರೂಪವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರಲಿ.

ಸಪತ್ನಾಃ—ಯೇ ಸಮಾನಂ ಪತಿತ್ವಮಿಚ್ಛಂತಿ ತೇ ಸಪತ್ನಾಃ | ಪರಸ್ಪರ ತಮಗೇ ಪ್ರಭುತ್ವವು ಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವವರು ಎಂದರೆ ಇಬ್ಬರೂ ಸಮಾನಾಧಿಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹೋರಾಡುವವರು, ಪ್ರತಿಸ್ಪರ್ಧಿಗಳು, ಶತ್ರುಗಳು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಮಾಡುವ ಪಶುಹೋಮದಲ್ಲಿ ವಪಾ ಮತ್ತು ಪುರೋಡಾಶಗಳನ್ನು ಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಹವಿಷಾ ಎಂಬ ಈ ಶುಕ್ಲನ್ನೂ ಇದರ ಮುಂದಿನ ಶುಕ್ಲನ್ನೂ ಅನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಹವಿಷಾ ವಾವೃಧಾನ ಇತಿ ದ್ವೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಮನಾ ಅದ್ವಿಹಾಯಾಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೩-೮) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು ಮತ್ತು ಸಾಕಮೇ-

ಛೇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮದೇವತೆಯ ಪರವಾಗಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಹವಿಷಾ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಅನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಉದಹರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಯಜ್ಞಮಯನೂ ಯಜ್ಞಮೂಲನೂ ಆದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಪ್ರಶಂಸೆಯೇ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯವು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಭೋಕ್ತವು. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೊದಲು ತಾನೇ ಯಜ್ಞಭೂಮಿ, ಸೃಷ್ಟಿಯ ನಂತರ ವಿಶ್ವವೇ ಯಜ್ಞಭೂಮಿ. ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಸ್ಥೂಲರೂಪದಲ್ಲಿ ಅವಿರ್ಭವಿಸುವುದೇ ಸೃಷ್ಟಿ. ಈ ಸೃಷ್ಟಿಗೂ ಯಜ್ಞವೇ ಮೂಲ. ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ, ಹವಿರ್ಭೋಕ್ತೃವೂ ಅವನೇ. ವಿಶ್ವ ರೂಪದಿಂದ ತನ್ನ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಪ್ರಕಾಶನವೇ ಯಜ್ಞದ ಫಲ. ಅದನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹವಿಷಾ ವಾವೃಧಾನಃ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇದು ಬಹಳ ಗಭೀರವಾದ ವಿಷಯ. ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಆಧಿದೈವಿಕವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡುದು. ವಿಶ್ವದ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಲಯ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಚಕ್ರಾಕಾರ. ಎಲ್ಲವೂ ಈಶ್ವರನ ಅವಸ್ಥಾವಿಶೇಷಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಯಜ್ಞಮಯ. ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಗುಜ್ಜವೇ ಮೂಲ, ಎಲ್ಲವೂ ಯಜ್ಞರೂಪ. ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಯರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವು ಅನುಸ್ಮೃತವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಲೇ ಇರಬೇಕು. ಇವು ಚಲನಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಅವಸ್ಥಾವಿಶೇಷಗಳು. ಈ ಅಂಶವು ಯಜ್ಞಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಥ ಯಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞೋ ನಾನು | ಘ್ನಂತಿ ನಾ ಏನಮೇತದ್ಯದಭಿಷುಂಙ್ಂತಿ ತದ್ಯದೇನಂ ತನ್ವತೇ
ತದೇನಂ ಜನಯಂತಿ ಸ ತಾಯಮಾನೋ ಜಾಯತೇ ಸ ಯನ್ ಜಾಯತೇ ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞೋ
ಯಂಜೋ ಹ ನೈ ನಾಮೈತದ್ಯದ್ಯಜ್ಞ ಇತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೪-೩೩)

ಯಾವಾಗ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವರೋ ಆಗ ಯಜ್ಞದ ಹನನವಾದಂತೆ. ಯಾವಾಗ ಯಜ್ಞವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವರೋ ಆಗ ಪುನಃ ಅದರ ಜನನ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಚಲನಾತ್ಮಕವಾದ ವಿಸ್ತೃತಿಯೂ ಸಂಕೋಚವೂ ಇರುವುದರಿಂದ (ಯನ್ ಜಾಯತೇ) ಅದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞವೆಂದು ಹೆಸರು. ಯಜ್ಞ ಎನ್ನುವುದು ಯಜ್ಞವಾಗಿದೆ.

ಸರ್ವೇಷಾಂ ನಾ ಏಷ ಭೂತಾನಾಗ್ಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಮಾತ್ಮಾ ಯದ್ಯಜ್ಞಸ್ತಸ್ಯ
ಸಮೃದ್ಧಿಮನು ಯಜಮಾನಃ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಯುಧ್ಯತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೩-೨-೧)

ಸಕಲ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಿಗಿಲ್ಲ ಈ ಯಜ್ಞವೇ ಆತ್ಮ. ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸುವ ಯಜಮಾನನು ಸಕಲ ಸಂಪದ್ವೃದ್ಧಿಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಯಜ್ಞದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಹೇಗೆ ಸಕಲ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಿಗಿಲ್ಲ ಆತ್ಮನೋ ಹಾಗೆಯೇ ಯಜ್ಞವೂ ಸರ್ವಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಇವೆರಡೂ ಭಿನ್ನವಲ್ಲ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ ಯಜ್ಞವು; ಯಜ್ಞವೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾತ್ಮಕವು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವೇ ಯಜ್ಞವು.

ಸ ದೇವೇಭ್ಯ ಆತ್ಮಾನಂ ಪ್ರದಾಯ | ಅಭೈತಮಾತ್ಮನಃ ಪ್ರತಿಮಾನುಸೃಜತ ಯದ್ಭಜ್ಜಂ
ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ಮಜ್ಜ ಇತ್ಯಾತ್ಮನೋ ಹ್ಯೇತಂ ಪ್ರತಿಮಾನುಸೃಜತ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೮-೩)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನನ್ನೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದನಂತರ ಯಜ್ಞ ರೂಪವಾದ ತನ್ನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. “ಯಜ್ಞ ರೂಪವಾದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದುದರಿಂದಲೇ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಯಜ್ಞ ರೂಪನು” ಎಂದು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ತಾದಾತ್ಮ್ಯ ಬೋಧಕನಾದ ವಾಕ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು (ಅಥವಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು) ಯಾವ ರೀತಿ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕನು ಎಂದು ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಮೇಲಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೋ, ಅದೇ ರೀತಿ, ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿಬಿಂಬವಾದ ಯಜ್ಞವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಹವಿಸಾ ನಾವ್ಯಧಾನಃ ಎಂಬ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ವೃದ್ಧ್ಯಂಶವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷರೂಪಗಳಲ್ಲೂ, ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯರೂಪಗಳಲ್ಲೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವಿಸ್ತೃತನಾಗಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಅನನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವೂ ಸಹ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕನಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿ, ಯಜ್ಞ ಇವುಗಳಿಗೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯೇ ವಿಶ್ವವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು ಮತ್ತು ವಿಶ್ವದ ಸಕಲ ತೇಜೋರಾಶಿಗಳೂ, ಉಳಿದ ಚರಚರಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಭೂತಗಳೂ ಇದರ ಅವಯವಗಳೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ಆಯಂ ನಾನ ಲೋಕ ಏಷೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಃ | ತಸ್ಯಾಪ ಏವ ಪರಿಶ್ರಿತೋ ಮನುಷ್ಯಾ
ಯಜುಷ್ಮತಃ ||

ಅಂತರಿಕ್ಷಗಂ ಹ ತ್ವೇವೈಷೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಃ | ತಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರೇವ ಸಂಧಿಃ.....
ಪರಿಶ್ರಿತಃ ಪರೇಣ ಹಾಂತರಿಕ್ಷಂ..... ||

ದ್ಯೌರ್ಹ ತ್ವೇವೈಷೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಃ | ತಸ್ಯಾಪ ಏವ ಪರಿಶ್ರಿತೋ ಯಥಾ ಹ ನಾ ಇದಂ ಕೋಶಃ
ಸಮುಚ್ಚಿತ ಏವಮಿಮೇ ಲೋಕಾ ಅಪ್ಸ್ವಂತಃ..... ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೪-೧-೩)

ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯೇ ಪಾರ್ಥಿವಲೋಕವು. ಇದನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿರುವ ಇಷ್ಟಕಗಳೇ (ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳೇ) ಉದಧಿಗಳು. ಯಜುಷ್ಮತಿಗಳೇ ಮಾನವರು, ಸಂದೋಹಗಳೇ ಪಶುಗಳು. ಲೋಕಂಪೃಥಿವೀ ಅಗ್ನಿಯು. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ಲೋಕಾಧಿಷ್ಠಾತ್ಮತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಸಂಧಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ ಮೀರಿದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ವೇದಿಕೆಯ ಪರಿಶ್ರಿತಗಳೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಸಂಧಿಯು ಯಜುಷ್ಮತಿಗಳೆಂಬ ಇಷ್ಟಕಗಳೇ ಪಕ್ಷಿಗಳು. ಇಷ್ಟಕಗಳ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ಮೃತ್ತಿಕೆಗಳೇ ರಶ್ಮಿಗಳು. ಆಹುತಿಗಳೇ ಸಮಿತ್ತುಗಳು, ಲೋಕಂಪೃಥಿವೀ ವಾಯುವು. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯೇ ದ್ಯುಲೋಕವು. ಸುತ್ತುವರಿದಿರುವ ಇಷ್ಟಕೆಗಳೇ ಈ ಲೋಕವನ್ನಾವರಿಸುವ ಉದಧಿಗಳು. ಯಜುಷ್ಮತಿಯೆಂಬ ಇಷ್ಟಕೆಗಳೇ ದೇವತೆಗಳು. ಸೂದಮೋಹಗಳೇ ಈ ಲೋಕದ ಅನ್ನವು. ಇಷ್ಟಕೆಗಳ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ಮೃತ್ತಿಕೆಗಳೇ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು.

ಅದಿತ್ಯೋ ಹ ತ್ವೇವೈಷೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಃ | ತಸ್ಯ ದಿಶ ಏವ ಪರಿಶ್ರಿತಸ್ತಾಃ ಷಷ್ಠಿಶ್ಚ ತ್ರೀಣಿ ಚ ಶತಾನಿ
ಭವಂತಿ ಷಷ್ಠಿಶ್ಚ ಹ ವೈ ತ್ರೀಣಿ ಚ ಶತಾನ್ಯಾದಿತ್ಯಂ ದಿಶಃ ಸಮಂತಂ ಪರಿಯಂತಿ ||
ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಹ ತ್ವೇವೈಷೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಃ | ತಾನಿ ನಾ ಏತಾನಿ ಸಪ್ತವಿಗಂಶರ್ತಿಸ್ತತ್ರಾಣಿ..... ||
ಸರ್ವಾಣಿ ಹ ತ್ವೇನ ಭೂತಾನಿ | ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಏಷೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತ ಆಪೋ ವೈ ಸರ್ವೇ
ದೇವಾಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ತಾ ಹೈತಾ ಆಪ ಏವೈಷೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಃ..... ಆತ್ಮಾಯಮೇವ
ಸೋಽಯಂ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಪುರುಷಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೪-೬ ರಿಂದ ೧೪)

ಯಜ್ಞಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಯಾದ ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯೇ ಆದಿತ್ಯನು. ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಮುನ್ನೂರು ಅರವತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಅವಾಂತರ ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಮುನ್ನೂರು ಅರವತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾದ ಯಜುಷ್ಮತಿಗಳೇ ಆದಿತ್ಯನ ಮುನ್ನೂರು ಅರವತ್ತು ರಶ್ಮಿಗಳಾಗಿವೆ. ಸೂದಮೋಹಗಳೇ ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳಿಗೂ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ತತ್ತ್ವವಿಶೇಷಗಳು.

ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯೇ ಸಮಸ್ತ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು. ಸಪ್ತಚ್ಛಂದಸ್ಸುಗಳು. ಇದೇ ಸಂವತ್ಸರವು, ಇದೇ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಆಗಿದೆ. ಆದಿತ್ಯನ ಸುತ್ತಲೂ ಮುನ್ನೂರು ಅರವತ್ತು ರಶ್ಮಿರೂಪಗಳಾದ ನಾನೆಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿರುವಂತೆ ಈ ವೇದಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಯಜುಷ್ಮತೀರೂಪದ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವೇದಿಯ ದೇಹವೇ ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಹಿರಣ್ಮಯಪುರುಷನು; ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ, ವಿಶ್ವರೂಪಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ (ಅಥವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿ) ಮತ್ತು ಯಜ್ಞ ಇವೆರಡೂ ಒಂದೇ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಕರ್ತೃಕಾರ್ಯರೂಪಗಳು ಎಂದು ತೋರಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞವೇದಿಯ ದೇಹರೂಪಿಯಾದ ಈ ಹಿರಣ್ಮಯಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವು ಎಷ್ಟು ಆಕರ್ಷಕವಾದುದು ಮತ್ತು ಎಷ್ಟು ಮಹತ್ವವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರೆ,

ತಸ್ಯೈತೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠೇ | ರುಕ್ಮಶ್ಚ ಪುಷ್ಕರಣಪರ್ಣಂ ಚಾಪಶ್ಚಾದಿತ್ಯಮುಂಡಲಂ ಚ ಸೃಜಾ
ಬಾಹೂ ತಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ದ್ವೇ ಸ್ವಯಮಾತ್ಮಣ್ಣೇ ಇಯಂ ಚಾಂಶರಿಕ್ಷಂ ಚ ತಿಸ್ತೋ ವಿಶ್ವ-
ಜ್ಯೋತಿಷ ಏತಾ ದೇವತಾ ಆಗ್ನಿರ್ವಾಯುರಾದಿತ್ಯ ಏತಾ ಹೈವ ದೇವತಾ ವಿಶ್ವಂ
ಜ್ಯೋತಿಃ.....||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೪-೧೫)

ಸ್ವರ್ಣಪಾತ್ರವೂ, ಪುಷ್ಕರಪರ್ಣವೂ, ಈ ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಹಿರಣ್ಮಯಪುರುಷನ ಎರಡು ಪಾದಗಳೂ, ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳೂ ಇವನ ಬಾಹುಗಳು. ಇವರೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಆತ್ಮಣವಾಗಿರುವ ಈ ಎರಡು ಇಷ್ಟಕೆಗಳು ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳು. ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತೀರೂಪವಾದ ಇಷ್ಟಕೆಗಳೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳು. ಇವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಮೂರು. ಈ ಮೂರೂ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯರನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿ

ಸುತ್ತವೆ. ಈ ವೇದಿಯ ದೇಹವೇ ಸಕಲಕ್ಕೂ ಅಂತನಾಗಿದೆ. ಈ ವೇದಿರೂಪವಾದ ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಹಿರಣ್ಮಯ ಪುರುಷನು ಸರ್ವಕಾಮಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಮರಹಿತನಾಗಿಯೂ, ಪೂರ್ಣತ್ವಸ್ತನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನೂ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೂ ಆದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ, ಸಕಲ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ, ವಿಶ್ವಪಾಲಕನೂ ಆದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನೇ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಸಮರ್ಪಿಸಿ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ಮವನ್ನು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ವಿಸ್ತಾರಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಯ ಆತ್ಮದಾ ಬಲದಾ ಯಸ್ಯ ವಿಶ್ವ ಉಪಾಸತೇ ಪ್ರಶಿಷಂ ಯಸ್ಯ ದೇವಾಃ |

ಯಸ್ಯ ಛಾಯಾಮೃತಂ ಯಸ್ಯ ಮೃತ್ಯುಃ ಕಸ್ಯೇ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧಾನು ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦.೧೨೧-೨)

ಈ ಕ ಸಂಜ್ಞಕನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಜೈತನ್ಯದಾಯಿಯು (ಅಥವಾ ತನ್ನನ್ನೇ ಆಹುತಿಯಾದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವವನು) ಶಕ್ತಿದಾಯಕನು. ದೇವತೆಗಳೂ ಇವನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಾರೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ವಿಶ್ವಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸಿ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದನು ಎಂದರ್ಥ.

ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಯಾವ ರೀತಿ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಲಯಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನೋ ಹಾಗೆಯೇ ಅವನ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅವನ ಕ್ರಿಯೆಯಾದುದೂ, ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕನೂ ಆದ ಯಜ್ಞನೂ ಸಹ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಲಯಗಳಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಒಂದೆ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಃ (೧-೧೬೪-೫೦) ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾದ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಈ ಯಜ್ಞವೇ ಮೂಲನೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಯಜ್ಞದ ಧರ್ಮಗಳೇ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥಗಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅವರವರ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರಿಸುತ್ತವೆ. ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಿತಿ ಹೇತುವಾದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಇಹಾಸ್ಮಾಕಂ ಮಘನಾ ಸೂರಿರಸ್ತು ಎಂಬ ಆಕಾಂಕ್ಷಾರೂಪವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಲೌಕಿಕ ಮತ್ತು ಆಮುಷ್ಮಿಕವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನುದ್ದಿಯ ಅವಶ್ಯಕತೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟ್ಯನಂತರ ಸ್ಥಿತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾದ ಸಾಧನಸಂಪತ್ತುಗಳು ಯಾವುವು ಅಪೇಕ್ಷಿತವೋ ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸೃಷ್ಟ್ಯನಂತರ, ಪ್ರಥಮತಃ ಅವಶ್ಯವಾದದು ಅನ್ನ. ಈ ಅನ್ನಸಂಪಾದನೆಗೆ ಯಜ್ಞವೇ ಮುಖ್ಯ-

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾ ಅಸೃಜತ ತಾಸ್ಸೃಷ್ಠಾಃ ಕ್ಷುಧಂ ನ್ಯಾಯೇನ್ತೃ ಏತಂ ನವರಾತ್ರಮಪಶ್ಯತ್.
ಮಾಹರತ್ರೇನಾಯಜತ ತತೋ ಹೈ ಪ್ರಜಾಭ್ಯೋಕಲ್ಪತ ಯರ್ಹಿ ಪ್ರಜಾಃ ಕ್ಷುಧಂ ನಿಗಚ್ಛೇ-
ಯುಸ್ತರ್ಹಿ ನವರಾತ್ರೇಣ ಯಜತೇನೋ ಹಿ ನಾ ಏತಾಸಾಂ ಲೋಕಾ ಅಕ್ಷೃಪ್ತಾ ಅಥೈಕಾಃ
ಕ್ಷುಧಂ ನಿಗಚ್ಛಂತಿ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೨-೪-೧)

ಜಗತ್ಕಾರಣನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪೂರಿತವಾದವು. ಆಗ ಹಸಿವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ನವರಾತ್ರರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಚಿಂತಿಸಿ ಅದರಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಅದು ಪ್ರಜೆಗಳ ಹಸಿವೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿತು. ಅದುದರಿಂದ ಹಸಿವೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ಯಜ್ಞವೇ ಮೂಲವು. ಇದೇ ಯಜ್ಞವು ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಒಂದು ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಮದಲ್ಲಿಯೂ ಇಡುತ್ತದೆ. ಓತಪ್ರೋತ ರೂಪದಿಂದ ತಂತುವಿನೊಡನೆ ತಂತು (ನೂಲು) ವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಟ (ಬಟ್ಟೆ) ವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವಂತೆ ಶೈಥಿಲ್ಯವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೂ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲ ಒಂದೇ ಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಅವುಗಳ ನಿಯತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೂ ಈ ಯಜ್ಞವು ಮೂಲವಾಯಿತು.

ಆದರೆ, ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಾರವು ಮುಗಿದಂತಲ್ಲ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಯಜ್ಞಮೂಲವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದೊಡನೆಯೇ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ತತ್ತ್ವವು ಬಹುತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಈ ಬಹುತ್ವವೂ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ತನ್ನ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಯಾವ ರೀತಿ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿದನೋ, ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ನಾನಾ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಬೇಕು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಯಾವ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತೋರಿಸಿದನೋ ಅದೇ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಬೇಕು. ಅವನು ತನ್ನ ಯಜ್ಞ ರೂಪದಿಂದ ತನ್ನನ್ನೇ ಯಾವ ರೀತಿ ಪೂಜಿಸಿಕೊಂಡನೋ, ಅದೇ ರೀತಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪ್ರಜೆಯೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞದ ಮೂಲಕ ಅದೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ಆರಾಧಿಸಬೇಕು. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಿಶ್ವದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯು ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದರೆ, ಸ್ಥಿತಿಕಾಲದಲ್ಲಿರುವವರೆಗೆ ಯಜ್ಞಾಚರಣೆಯೇ ಜೀವನದ ಮುಖ್ಯಗುರಿಯಾಗಿರಬೇಕು. ಯಜ್ಞವು ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಮಾನವನ ಕರ್ತವ್ಯ.

ಋಣಗಂ ಹ ವೈ ಜಾಯತೇ ಯೋಽಸ್ಮಿ ಸ ಜಾಯಮಾನ ಏವ ದೇವೇಭ್ಯ ಋಷಿಭ್ಯಃ

ಸಿತ್ಯಭ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೭-೨-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನುದಾಹರಿಸಿ ಹಿಂದೆ ಮಾನವನ ಋಣತ್ರಯದ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಋಣದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಪ್ರಜೆಯು ವಿಶ್ವದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ತಾನೂ ಭಾಗವಹಿಸುವಂತೆ ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಿಶ್ವಕರ್ಮಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಯಾದ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕು.

“ಹವಿಷಾ ವರ್ಧಮಾನಃ” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ವೃದ್ಧಿಸ್ವರೂಪವೇನು? ಅದರ ಕ್ರಮವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು.

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾ ಅಸೃಜತ | ತಾಸ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾಸ್ಸಮಶ್ಲಿಷ್ಯನ್ | ತಾ ರೂಪೇಣಾನು ಪ್ರಾವಿಶತ್ |
ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ | ರೂಪಂ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ | ತಾ ನಾಮಾನುಪ್ರಾವಿಶತ್ | ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ |
ನಾಮ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೭-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟನಾದ ಪ್ರಜೆಗಳು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಎಲ್ಲವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದವು. ಆಗ ಅವುಗಳನ್ನು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲು ಅವುಗಳಿಗೆ ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಆ ನಾಮ ರೂಪಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟಿಗಿದ್ದ ಅವುಗಳನ್ನು ವಿಭಾಗಮಾಡಿ ತಾನೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಈ ನಾಮರೂಪಗಳು ಲೋಕವಿಸ್ತರಣಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದವು.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಯಜ್ಞವು ಹೇಗೆ ಸಾಧಕವೋ, ಹಾಗೆಯೇ, ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ವಿಭಕ್ತವಾದ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಪ್ರಜೆಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೂ ಈ ಯಜ್ಞವೇ ಸಾಧಕವು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಹೇಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆಯೋ, ಹಾಗೆಯೇ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಪ್ರಜೆಗೂ ಅವನಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವಿರಬೇಕು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ತನ್ನನ್ನೇ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ (ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ವ ತನ್ವಂ ವೃಧಾನಃ) ಅವನಿಂದ ಸೃಷ್ಟನಾದ ಪ್ರಜೆಯೂ ತನ್ನನ್ನೇ ಈ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ:—

ಅಥ ಯದ್ಯಜ್ಞಂ ತನುತೇ | ಯಜ್ಞೇನೈವೈತದ್ದೇವೇಭ್ಯ ಆತ್ಮಾನಂ ನಿಷ್ಕ್ರೀಣೇತೇ ಯಥೈವ
ತತ್ಪ್ರಜಾಪತಿನಿರಕ್ರೀಣೇತೈವಮಥ ಯದ್ಧವಿನಿರ್ವಪತಿ ಹವಿಷ್ಯವೈತದ್ಯಜ್ಞಂ ನಿಷ್ಕ್ರೀಣಾತಿ
ಹವಿರನುವಾಕಯಾನುವಾಕ್ಯಾನುವದಾನೇನಾನವದಾನಂ ಯಾಜ್ಯಯಾ ಯಾಜ್ಯಾಂ ವಷ-
ಟ್ಕಾರೇಣ ವಷಟ್ಕಾರಮಾಹುತ್ಯಾ ತಸ್ಯಾಹುತಿರೇವಾನಿಷ್ಕ್ರೀತಾ ಭವತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧.೧-೪-೧)

ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ದೇವಮುಖವನ್ನು ತೀರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನೇ ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದಂತೆ, ಈಗಲೂ ಯಜಮಾನನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. (ಉಪನಾಸಾದಿ ವ್ರತಗಳೇ ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯ). ದೀಕ್ಷಾ ಕಾಲವನ್ನು ಯಜಮಾನನು ಉತ್ತಮವಾದ ನಿಯಮಪಾಲನೆಗಳಿಂದಲೂ, ಜಿತೇಂದ್ರಿಯನಾಗಿಯೂ ಕಳೆದರೆ, ಆಗ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದಂತೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಆತ್ಮಯಜ್ಞದ ಆವಶ್ಯಕತೆಯು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆತ್ಮಯಜ್ಞವೆಂದರೆ ಆತ್ಮಹತ್ಯವಲ್ಲ, ಆತ್ಮತ್ಯಾಗವೇ ಗುರಿ.

ಸೃಷ್ಟ್ಯನಂತರ, ಸ್ಥಿತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ, ನಾಮರೂಪಪ್ರಭೇದಗಳಿರುವಂತೆಯೇ, ದೇಶಕಾಲಾದಿಗಳ ಪ್ರಭೇದವೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಸಕಲದೇಶ (ಪ್ರದೇಶ-Space) ಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವಂತೆ, ಯಜ್ಞವೂ ಸಹ ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವೀ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಗಳೊಂದಿಗೆ ಐಕ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹರಣೆವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಉಷಾ ವಾ ಅಶ್ವಸ್ಯ ಮೇಧ್ಯಸ್ಯ ಶಿರಃ | ಸೂರ್ಯಶ್ಚಕ್ಷುರ್ವಾರ್ತಃ ಪ್ರಾಣೋ ವ್ಯಾತ್ತಮಗ್ನಿವೈ-
ಶ್ವಾನರಃ ಸಂವತ್ಸರ ಆತ್ಮಾಶ್ವಸ್ಯ ಮೇಧ್ಯಸ್ಯ | ದ್ವಾಃ ಪೃಷ್ಠಮಂತರಿಕ್ಷಮುದರಂ ಪೃಥಿವೀ
ಪಾಜಸ್ಯಂ ದಿಶಃ ಪಾರ್ಶ್ವೇ ಆನಾಂತರದಿಶಃ ಪರ್ಶವ ಋತಮೋಂಗಾನಿ ಮಾಸಾಶ್ವಾರ್ಥಮಾ-
ಸಾಶ್ಚ ಪರ್ನಾಣ್ಯಹೋರಾತ್ರಾಣಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ನಕ್ಷತ್ರಾಣ್ಯಸ್ಥಿತಿ ನಭೋ ಮಾಂಸಾನಿ |

ಉವಧ್ಯಂ ಸಿಕತಾಃ ಸಿಂಧವೋ ಗುಡಾ.....ಯದ್ವಿಜೃಂಭತೇ ತದ್ವಿದ್ಯೋತತೇ
ಯದ್ವಿಧಾನುತೇ ತತ್ಸ್ಮನಯತಿ ಯನ್ಮೇಹತಿ ತದ್ವರ್ಷತಿ ವಾಗೇವಾಸ್ಯ ವಾಕ್ ||

(ಬೃ. ಉ ೧-೧)

ಜಗತ್ತಿಗೆ ಜೈತನ್ಯದಾಯಿಯೂ, ಪ್ರಭಾದಾಯಕಳೂ ಆದ ಉಷ್ಣೇ ಈ ಯಜ್ಞಾಶ್ವದ ಶಿರಸ್ಸು, ಸೂರ್ಯನೇ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ವಾತವೇ ಉಚ್ಚ್ವಾಸನಿಶ್ವಾಸಗಳು, ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೇ ಬಿಚ್ಚಿದ ಬಾಯಿ, ಸಂವತ್ಸರವೇ ಇದರ ದೇಹ, ದ್ಯುಲೋಕವೇ ಪೃಷ್ಠವು, ಅಂತರಿಕ್ಷವೇ ಉದರವು, ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಗೊರಸು, ದಿಕ್ಕುಗಳೇ ಇದರ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು, ದಿಗಂತರಗಳೇ ಎಂಬುಗಳು, ಆಯನ ಮತ್ತು ಋತುಗಳೇ ಇದರ ಅವಯವಗಳು, ಮಾಸ ಮತ್ತು ಪಕ್ಷಗಳೇ ಸಂಧಿಸ್ಥಾನಗಳು, ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೇ ಪಾದಗಳು, ನಕ್ಷತ್ರಗಳೇ ಮೂಳೆಗಳು, ನದಿಗಳೇ ರಕ್ತನಾಳಗಳು, ವೃಕ್ಷಗಳೇ ರೋಮಗಳು, ಅದು ಆಕಳಕೆ ಬಿಟ್ಟುಗ ಪ್ರಕಾಶವು, ಕನೆಯುವಾಗಲೇ ಗುಡುಗು, ಈ ರೀತಿ ಯಜ್ಞಾಶ್ವದ ಅವಯವಗಳೇ ಸಕಲ ದೇಶಕಾಲಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಎಂದರೆ, ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ವಿಭಕ್ತವಾದ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಯಜ್ಞ ತತ್ತ್ವದ ಅಂಶವೇ ಆಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲವೂ ಯಜ್ಞ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟಿ ನಂತರ ಲಯದವರೆಗೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲವಸ್ತುಗಳೂ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಅವಸ್ಥೆ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಅವಸ್ಥೆ, ಮತ್ತು ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲದ ಸ್ಥಿತಿ. ಪ್ರತಿಜೀವನದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳುಂಟು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಯಜ್ಞ ರೂಪವುಳ್ಳವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಇವು ಮೂರೂ ಪುಷ್ಕಳವಾಗಿದ್ದರೇ ಆಗ ಮಾತ್ರ ಜೀವನದ ಪಾಷ್ಠ್ಯ. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಪುರುಷೋ ವಾವ ಯಜ್ಞಸ್ತಸ್ಯ ಯಾನಿ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿವರ್ಷಾಣಿ ತತ್ರಾತಃಸವನಂ ಚತುರ್ವಿಂಶ-
ತ್ಯಕ್ಷರಾ ಗಾಯತ್ರೀ ಪ್ರಾತಃಸವನಂ ತದಸ್ಯ ವಸವೋಽನ್ವಾಯತಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ವಾವ ವಸವ
ಏತೇ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ವಾಸಯಂತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೬-೧)

ಪುರುಷನೇ ಯಜ್ಞವು. ಅವನ ಮೊದಲನೆಯ ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳು ಪ್ರಾತಃಸವನರೂಪವು. ಗಾಯತ್ರಿಯು ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ಮಾತೃಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಃಸವನವು ಗಾಯತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಮಂತ್ರದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ವಸುಗಳು ಈ ಪ್ರಾತಃಸವನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವರು. ಪುರುಷನ ಪ್ರಾಣಗಳೇ ಈ ವಸುಗಳು. ಇಹದಲ್ಲಿ ಸಕಲವನ್ನೂ ವಾಸಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಗಳೇ ವಸುಸಂಜ್ಞಕಗಳಾಗಿವೆ.

ತಂ ಚೇದೇತಸ್ಮಿನ್ನಯಸಿ ಕಂಚಿದುಪತಪೇತ್ಸ ಬ್ರೂಯಾತ್ಪ್ರಾಣಾ ವಸವ ಇದಂ ಮೇ ಪ್ರಾತಃ-
ಸವನಂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಮನುಸಂತನುತೇತಿ ಮಾಹಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ವಸೂನಾಂ ಮಧ್ಯೇ
ಯಜ್ಞೋ ನಿಲೋಸ್ಪೀಯೇತ್ಯುದ್ಧೃವ ತತ ಏತ್ಯಗದೋ ಹ ಭವತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೬-೨)

ಜೀವನದ ಈ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪುರುಷನು ಒಂದುವೇಳೆ ವ್ಯಾಧಿಯಿಂದ ಹೀಡಿತನಾದರೆ, ಆಗ, ಅವನು “ಎಲೈ ವಸುರೂಪಗಳಾದ ಪ್ರಾಣಗಳೇ, ನನ್ನ ಈ ಪ್ರಾತಃಸವನರೂಪವಾದ ಜೀವನವು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕುಂಠಿತವಾಗಿದಿರಲಿ. ಇದು ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನರೂಪವಾದ ಮಧ್ಯವಯಸ್ಸಿಗೂ ಮುಂದುವರಿಯಲಿ- ನನ್ನ ಈ ಜೀವನರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವು ಮುಂದುವರಿಯಲಿ” ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರೆ ಆಗ ಅವನು ವ್ಯಾಧಿಯಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಅಥ ಯಾನಿ ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶದ್ವರ್ಷಾಣಿ ತನ್ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಂ ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶದಕ್ಷರಾ
ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಂ ತದಸ್ಯ ರುದ್ರಾ ಅನ್ವಾಯತ್ತಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ನಾನ
ರುದ್ರಾ ಏತೇ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ರೋದಯಂತಿ || (ಛಾ. ಉ. ೩-೧೬-೩)

ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲವಾದನಂತರ ಮುಂದಿನ ನಲವತ್ತುನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳೂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ.
ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಚೃಂದಸ್ಸು ನಲವತ್ತುನಾಲ್ಕು ಮಾತ್ರೆಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ಆದುದರಿಂದ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವನ್ನು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಚೃಂದಾ
ತ್ಮಕವಾದ ಮಂತ್ರದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಆಚರಿಸಬೇಕು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನ ಪ್ರಾಣಗಳೇ ರುದ್ರರೂಪಾತ್ಮಕವಾಗಿವೆ.
ಕಷ್ಟಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಅಳುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ (ರೋದಯಂತಿ) ಇವು ರುದ್ರಸಂಜ್ಞ ಕವಾಗಿವೆ.

ತಂ ಚೇದೇತಸ್ಮಿನ್ನಯಸಿ ಕಿಂಚಿದುಪತಪೇತ್ ಬ್ರೂಯಾತ್ ಪ್ರಾಣಾ ರುದ್ರಾ ಇದಂ ಮೇ
ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಂ ತೃತೀಯಸವನಮನುಸಂತನುತೇತಿ ಮಾಹಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ
ರುದ್ರಾಣಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯಜ್ಞೋ ವಿಲೋಪ್ನೀಯೇತ್ಯುದ್ಧೃವ ತತ ಏತ್ಯಗದೋ ಹ ಭವತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೬-೪)

ಒಂದು ವೇಳೆ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಜೀವಿತದ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಧಿಯಿಂದ ಸೀಡಿತನಾದರೆ, ಆಗ ಎಲೈ ರುದ್ರರೂಪರಾದ
ಪ್ರಾಣಗಳೇ, ನನ್ನ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನರೂಪವಾದ ಈ ಯಜ್ಞವು ಸಾಯಂಸವನದ ವರೆಗೆ ಮುಂದುವರಿಯಲಿ
ಇದು ಇಲ್ಲೇ ಕೊನೆಯಾಗದಿರಲಿ. ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರೆ ಆಗ ಪುರುಷನು ವ್ಯಾಧಿಯಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಅಥ ಯಾನ್ಯಷ್ಟಾಚತ್ವಾರಿಂಶದ್ವರ್ಷಾಣಿ ತತ್ತೃತೀಯಸವನಮಷ್ಟಾಚತ್ವಾರಿಂಶದಕ್ಷರಾ
ಜಗತೀ ಜಾಗತಂ ತೃತೀಯಸವನಂ ತದಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾ ಅನ್ವಾಯತ್ತಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ನಾನಾದಿತ್ಯಾ
ಏತೇ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಾದದತೇ |

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೬-೫)

ಮುಂದಿನ ನಲವತ್ತೆಂಟುವರ್ಷಗಳೂ ಸಾಯಂಸವನರೂಪಾತ್ಮಕವು. ಜಗತೀಚೃಂದಸ್ಸು ನಲವತ್ತೆಂಟು ಮಾತ್ರೆ
ಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ಆದುದರಿಂದ ಸಾಯಂಸವನವು ಜಗತೀರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದುದು.
ಆದಿತ್ಯರು ಈ ಸವನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವರು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ಆದಿತ್ಯರು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸುವುದರಿಂದ
ಆದಿತ್ಯಸಂಜ್ಞ ಕವಾಗಿವೆ.

ತಂ ಚೇದೇತಸ್ಮಿನ್ನಯಸಿ ಕಿಂಚಿದುಪತಪೇತ್ ಬ್ರೂಯಾತ್ ಪ್ರಾಣಾ ಆದಿತ್ಯಾ ಇದಂ ಮೇ
ತೃತೀಯಸವನಮಾಯುರನುಸಂತನುತೇತಿ ಮಾಹಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ಮಾದಿತ್ಯಾ ನಾಂ ಮಧ್ಯೇ
ಯಜ್ಞೋ ವಿಲೋಪ್ನೀಯೇತ್ಯುದ್ಧೃವ ತತ ಏತ್ಯಗದೋ ಹೈವ ಭವತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೬-೬)

ಪುರುಷನ ಜೀವಿತದ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೇಳೆ ವ್ಯಾಧಿಯಿಂದ ತೊಂದರೆಯಾದರೆ, ಆಗ ಅವನು ಎಲೈ ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮಕ
ರಾದ ಪ್ರಾಣಗಳೇ ನನ್ನ ಈ ಜೀವರೂಪವಾದ ಆಹುತಿಯು ನನ್ನ ಪೂರ್ಣಾಯುಸ್ಸಿರುವವರೆಗೆ ನಡೆಯಲಿ.
ಅರ್ಧಾಯುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇದು ನಿಲ್ಲದಿರಲಿ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ವ್ಯಾಧಿಯಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೇ—

ಸ ಯದತಿಶಿತತಿ ಯತ್ಪ್ರಸಾಸತಿ ಯಾನ್ ರಮತೇ ತಾ ಅಸ್ಯ ದೀಕ್ಷಾಃ |

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೭-೧)

ಪುರುಷನು ಹಸಿವು ಮತ್ತು ದಾಹಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ತಾನು ಸೌಖ್ಯವನ್ನನುಭವಿಸದೆ ನಿಯಮವನ್ನು ಪಾಲಿಸುವನೋ, ಅದು ಇವನ ಜೀವಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷಾಕಾಲವು.

ಅಥ ಯದಶ್ಚಾತಿ ಯತ್ಪ್ರಬತಿ ಯದ್ರಮತೇ ತದುಪಸದೈರೇತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೭-೨)

ಯಾವಾಗ ಪುರುಷನು ಅಶನಪಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸೌಖ್ಯವನ್ನನುಭವಿಸುವನೋ, ಆಗ ಉಪಸದ ಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಕರ್ಮದೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಕೇವಲ ಪ್ರೇರಾದಿಗಳನ್ನೇ ಸೇವಿಸತಕ್ಕ ಒಂದು ವ್ರತ. ಉಪಸದಾಂ ಚ ಪಯೋವ್ರತತ್ವನಿಮಿತ್ತಂ ಸುಖಮಸ್ತಿ ಎಂದು ಶ್ರೀ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ).

ಅಥ ಯದ್ಧ ಸತಿ ಯಜ್ಞಕ್ಷತಿ ಯನ್ಮೈಥುನಂ ಚರತಿ ಸ್ತುತಶಸ್ತ್ರೈರೇವ ತದೇತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೭-೩)

ಯಾವಾಗ ಪುರುಷನು ಸಂತೋಷದಿಂದ ನಗುತ್ತ, ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತ ಇರುವನೋ ಆಗ ಶಸ್ತ್ರಾದಿ ಸ್ತುತಿ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಅಥ ಯತ್ತಪೋ ದಾನಮಾರ್ಜವಮಹಿಂಸಾ ಸತ್ಯವಚನಮಿತಿ ತಾ ಅಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಾಃ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೭-೪)

ತಪಸ್ಸು, ದಾನ, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ, ಅಹಿಂಸೆ, ಸತ್ಯಪರತಾ, ಇವೇ ಈ ಪುರುಷ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾದ ಉತ್ತಮವಾದ ದಕ್ಷಿಣೆಗಳು.

ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ ಸೋಷ್ಯತೃಸೋಪ್ವೇತಿ ಪುನರುತ್ಪಾದನಮೇವಾಸ್ಯ ತನ್ಮರಣಮೇವಾವಭೃಥಃ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೭-೫)

ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಅವನು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ತಾಯಿಯು ಅವನನ್ನು ಹಡೆಯುತ್ತಾಳೆ ಅಥವಾ ಹಡೆದಿದ್ದಾಳೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಜನನ, ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಪುರುಷಯಜ್ಞವು ಮುಗಿದು ಕೊನೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರಣವೇ ಈ ಯಜ್ಞದ ಅವಭೃಥವು. (ದೇವಕೀಪುತ್ರನಾದ ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಘೋರ ಆಂಗಿರಸನು ಉಪದೇಶಿಸಿದ ತತ್ವವು).

ಹೀಗೆ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾದ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಪುರುಷಯಜ್ಞವು ಅನಾದ್ಯನಂತವಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ವಿಶ್ವಯಜ್ಞದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆದಿಯಿಲ್ಲ; ಅಂತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅದು ಅನುಸ್ಮೃತವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿದೆ. ಈ ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಲಯಗಳೂ ಅನುಸ್ಮೃತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ, ಅನಾದ್ಯನಂತವಾದರೂ ಸಹ, ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಆಯಾ ಯಜ್ಞಫಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಕಾಲರೂಪವಾದ ಅಥವಾ ದೇಶರೂಪವಾದ (Time and Space) ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣವು ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕಾಲರೂಪವಾದ ಈ ಅವಧಿಗೆ ಸಂವತ್ಸರವೇ ಪ್ರಮಾಣವು (Unit) ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೆ

ವಸಂತ, ಗ್ರೀಷ್ಮ ಮತ್ತು ಶರತ್ಕಾಲಗಳು ಅವಯವಗಳಾಗಿರುವಂತೆ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಈ ಮೂರು ಅವಯವಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಆಜ್ಞಾಹುತಿ, ಸಮಿತ್ತಿನ ಅರ್ಪಣ ಮತ್ತು ಹವಿರರ್ಪಣ ಎಂಬ ಈ ಮೂರೂ ಈ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ.

ಮುಂದೆ ಪ್ರಜಾಪತಿ, ಪುರುಷ, ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾಗಿರುವವನೂ ವಿಶ್ವರೂಪಿಯೂ ಆದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಹಿಂದಿನ ಮಾದರಿಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ತನ್ನ ಸೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನನ್ನೇ ಪೂರ್ಣವಾದ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ಈ ಅಂಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ). ಆದುದರಿಂದ ಆವೃತ್ತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ಮೃತವಾಗಿ ನಡೆಯುವ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳೇ ಯಜ್ಞವು.

ತಸ್ಮಾತ್ಪಶ್ಚಾದ್ವರೀಯಸಃ ಪ್ರಜನನಾದಿನಮಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೫-೧-೧೧)

ಆತಿ ವಿಸ್ತೃತವಾದ, ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಈ ಸ್ತ್ರೀಯೋನಿಯಿಂದ ಪ್ರಜೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಒಬ್ಬ ಪ್ರವಿಸುವ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಅಸುರರಾದಿಯಾಗಿ, ಅಣುರೂಪದ ಮೃತ್ತಿನವರೆಗೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲವೂ ಈ ಯಜ್ಞದ ಫಲ. ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ಮೂವರು—(೧) ಪ್ರಜಾಪತಿ, (೨) ಅಗ್ನಿ, (೩) ಮತ್ತು ಮಾನವರೂಪವಾದ ಯಜಮಾನ. ಈ ಮೂವರ ಕರ್ಮವೂ ಒಂದೇ ನಿಯಮವನ್ನನುಸರಿಸಬೇಕು. ಮಾನವನು ತನ್ನ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಪುರುಷಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ (ಪ್ರಜಾಪತಿಯ) ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನನುಸರಿಸಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯ ಸಹಾಯವು ಅತ್ಯವಶ್ಯ. ಈ ವಿಶ್ವವ್ಯವಹಾರವು ಅಕುಂಠಿತವಾಗಿ ಸರಿಯಲು ಈ ಪರಸ್ಪರ ಸಾಹಾಯ್ಯವಾದ ಕರ್ಮವು ಅತ್ಯಾವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತ್ರೈವರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪುರುಷಸಂಮಿತೋ ಯಜ್ಞಃ | ಯಜ್ಞಃ ಪುರುಷಸಮ್ವಿತಃ | ಅಗ್ನೇ ತದಸ್ಯ ಕಲ್ಪಯ | ತ್ವಗಂಹಿ
ನೇತ್ಯ ಯಥಾತಥಂ | ಯತ್ಪಾಕತ್ರಾ ಮನಸಾ ದೀನದಕ್ಷಾ ನ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೭-೧೧-೫)

ಯಜ್ಞವು ಪುರುಷಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದು. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಸಕಲವಾದ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು. ಆದುದರಿಂದ, ಮಾನವನಿಗೂ ಈ ಯಜ್ಞಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಪುರುಷನು (ಯಜಮಾನನು) ಈ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತು ತನ್ನ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಆಚರಿಸಿದರೆ ಆಗ ತಾನೂ ಸಹ ಈ ಮೂಲಪುರುಷನ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ, ಸಂಕುಚಿತರೂಪವುಳ್ಳವನು ತನ್ನ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ವಿಕಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಂಕೋಚದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನೇ ಯಜ್ಞದ ಉದ್ದಿಷ್ಟವನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸಂಕೋಚವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೂ ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ತನ್ನ ವಿಶ್ವಪ್ರಕಟನರೂಪವಾದ ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದನು ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಾಚಸ್ಪತಿಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಮೂತಯೇ ಮನೋಜುವಂ ವಾಜೇ ಅದ್ಯಾ
ಹುವೇನು |

ಸ ನೋ ವಿಶ್ವಾನಿ ಹವನಾನಿ ಜೋಷದ್ವಿಶ್ವಶಂಭೂರವಸೇ ಸಾಧುಕರ್ಮಾ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಾಚಃ | ಪತಿಂ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಂ | ಉತಯೇ | ಮನಃಜುವಂ | ವಾಜೇ | ಅದ್ಯಾ | ಹುವೇನು |
ಸಃ | ನಃ | ವಿಶ್ವಾನಿ | ಹವನಾನಿ | ಜೋಷತ್ | ವಿಶ್ವಶಂಭೂಃ | ಅವಸೇ | ಸಾಧುಕರ್ಮಾ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಾಚಸ್ಪತಿಂ ಮಂತ್ರಾತ್ಮಕಸ್ಯ ವಚಸಃ ಸ್ವಾಮಿನಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾರಂ ಮನೋ-
ಜುವಂ ಮನೋವೇಗಗಮನಂ ವಾಜೇ ಯಜ್ಞೇದ್ಯದ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತಿನ ಉತಯೇ ತರ್ಪಣಾಯ ಹುವೇನು |
ಅಹ್ವಯಾಮು | ಸ ದೇವೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಹವನಾನಿ ಜೋಷತ್ | ಸೇವತಾಂ |
ಕಮರ್ಥಂ | ಅವಸೇಽಸ್ಮಾಕಂ ರಕ್ಷಣಾಯ | ಸ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ | ವಿಶ್ವಶಂಭೂರ್ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಸುಖಸ್ಯೋತ್ಪಾದಕಃ
ಸಾಧುಕರ್ಮಾ ಚ ||

|| ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ವಾಚಸ್ಪತಿಂ—ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನೂ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಂ—ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗೂ
ನಿರ್ಮಾಪಕನೂ | ಮನೋಜುವಂ—ಮನಸ್ಸಿನಂತೆ ವೇಗವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು | ವಾಜೇ—
ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಅದ್ಯಾ—ಈಗ | ಉತಯೇ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಹುವೇನು—ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ | ವಿಶ್ವಶಂಭೂಃ—
ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮಂಗಳವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನೂ | ಸಾಧುಕರ್ಮಾ—ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನೂ ಆದ | ಸಃ—
ವಿಶ್ವಕರ್ಮದೇವನು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ವಿಶ್ವಾನಿ ಹವನಾನಿ—ಸಕಲ ಆಹ್ವಾನಗಳನ್ನೂ | ಅವಸೇ—ನಮ್ಮ
ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಜೋಷತ್—ಸೇವಿಸಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನೂ, ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿರ್ಮಾಪಕನೂ, ಮನಸ್ಸಿನಂತೆ ವೇಗ
ವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ಈಗ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮಂಗಳ
ವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮದೇವನು ನಮ್ಮ ಸಕಲ ಆಹ್ವಾನಗಳನ್ನು
ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೇವಿಸಲಿ (ಕೇಳಲಿ).

English Translation

Let us this day invoke for our protection the lord of speech, the creator of all, who is swift as thought ; may he, the bestower of all happiness, the doer of good works, be propitiated by all our oblations, (so as) to grant us his protection.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಗೂ, ಪೌಷ್ಟ್ಯಕ್ಕೂ, ಜಗದ್ವೃದ್ಧಿಗೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಆತ್ಮಯಜ್ಞವೇ ಮೂಲಕಾರಣವೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕುಗಳು ಪ್ರಕಾಶಿಸಿವೆ. ಅದೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ-ವಾಚಸ್ಪತಿಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಂ ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞರೂಪನೂ, ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಲಯಗಳಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣನೂ ಆದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ಈ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವುದು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುಚಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಶೇಷಣದ ನಿಜವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸುವುದು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟಿ, ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲವಾದ ಯಜ್ಞ, ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಕಾರಣನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ, ಇವೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸೂಕ್ತದ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯ.

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಾಚಸ್ಪತಿಂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಮೂರು ಅಂಶಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವದಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

೧) ವಾಕ್ಯಿಗೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧ.

೨) ಯಜ್ಞಾತ್ಮನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ವಿಶ್ವಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ವಾಕ್ಯಿಗೂ ಇರುವ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಸಂಬಂಧ.

೩) ವಾಕ್ಯಿಗೂ ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ ಇರುವ ನಿಯತವಾದ ಸಂಬಂಧ.

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರು ಅಂಶಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಚತ್ವಾರಿ ವಾಕ್ಪರಿಮಿತಾ ಪದಾನಿ..... ॥—(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೫) ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ನಾನು, ಆಶ್ಚರ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಗ್ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಭೂಃ, ಭುವಃ, ಸುವಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾಪ್ತತ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ವಾಕ್ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. (ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ ಭಾಗ ೧೨ ಪು. 615-624) ಪ್ರಕೃತವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲು ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಮೇಲಿನ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ತ್ರಿಲೋಕವ್ಯಾಪಕನಾಗಿಯೂ, ತ್ರಿಲೋಕಾತ್ಮಕನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಂತೆಯೇ ವಾಗ್ಗೇವಿಯೂ, ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕಳು ಮತ್ತು ವಿಶ್ವರೂಪಳು. ಇವಳ ಪತಿಯಾದುದರಿಂದಲೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ವಾಚಸ್ಪತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ವಾಚಾ ವೇದಾ ಹೃದೀಯಂತೇ ವಾಚಾ ಛಂದಾಂಸಿ ತತ್ರ ಹ |

ಅಥೋ ವಾಕ್ಸರ್ವಮೇವೇದಂ ತೇನ ವಾಚಸ್ಪತಿಸ್ತುತಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೪೫)

ವಾಕ್ಯನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ವೇದಗಳು ಪಠಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಭಂದಸ್ಸುಗಳೂ ವಾಕ್ಯನ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ವಾಗ್ಗೋಪವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ವಾಚಸ್ಪತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವಾಕ್ಯೇ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಸರಾಂಸಿ ಘೃತವಂತ್ಯಸ್ಯ ಸಂತಿ ಲೋಕೇಷು ಯತ್ರಿಷು |

ಸರಸ್ವಂತಮಿತಿ ಪ್ರಾಹ ವಾಚಂ ಪ್ರಾಹುಃ ಸರಸ್ವತೀಂ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೫೧)

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೫೦) ಹಿಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವಿರುತ್ತದೆ. ಅದೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಸರಸ್ವಾನ್ ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಘೃತಪೂರ್ಣವಾದ ಸರಸ್ವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಸರಸ್ವಾನ್ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದರೆ, ವಾಗ್ಗೋಪಿಯು ಸರಸ್ವತೀ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. (ಸರಸ್ವಾನ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಕೇವಲ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಪರವಾಗಿ ಮಾತ್ರವಿಲ್ಲ. ಮಧ್ಯಮಲೋಕವರ್ತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ವೈದ್ಯತಾಗ್ನಿಯನ್ನಾಗಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಬಹುದು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ).

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿ ಇವರಿಗಿರುವ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಮತ್ತು ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಈ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಒಂದೇ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುವು ಎಂಬುದೂ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಬೇರೆಯಲ್ಲ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯು ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಬೃಹಂತೌ ಸಾತಿ ಯಲ್ಲೋಕಾವೇಷ ದ್ವೌ ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮೌ |

ಬೃಹತಾ ಕರ್ಮಣಾ ತೇನ ಬೃಹಸ್ಪತಿರಿತಿತಿಳಿತಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೩೯)

ಆತ್ಯಂತ ಬೃಹತ್ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಮಧ್ಯಮಲೋಕ ಮತ್ತು ದ್ವಿಲೋಕಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವುದರಿಂದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಲ್ಲದೇ ಬೃಹತ್ತಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದಲೂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೆಂದೇ ಹೆಸರು ಎಂದು ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಮಹತ್ಕರ್ಮಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ—

ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಗ್ಬ್ರಹ್ಮ ಸತ್ಯಂ ಚ ಬ್ರಹ್ಮ ಸರ್ವಮಿದಂ ಜಗತ್ |

ಸಾತಾರಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತೇನ ಶೌನಹೋತ್ರಸ್ತುವನ್ ಜಗೌ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೪೦)

ವಾಕ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವು. ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪವು. ಈ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಬ್ರಹ್ಮಮಯ. (ಆದುದರಿಂದಲೇ ವಾಚ್ಮಯ). ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಶೌನಹೋತ್ರನ ಪುತ್ರನಾದ ಗೃತ್ಸಮದನು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯೆಂದು ಈ ಆದಿತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದನು.

ಜಗತ್ಕಾರಣನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಯಾವ ರೀತಿ ತ್ರಿಲೋಕವ್ಯಾಪಿಯೋ, ಹಾಗೆಯೇ ತತ್ತ್ವರೂಪಗಳೇ ಆದ (ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಕ್) ವಾಗ್ಗೋಪಿಯು ತ್ರಿಲೋಕವ್ಯಾಪಕಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಉಷಸ್ಸೇ ಮುಂತಾದ ಉಳಿದ ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ಈ ವಾಗ್ಗೋಪಿಯ ರೂಪಾಂತರಗಳೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಪಾರ್ಥಿವೀ ಮುಧ್ಯಮಾ ದಿವ್ಯಾ ನಾಗಹಿ ತ್ರಿವಿಧಾ ತು ಯಾ |

ತಸ್ಯಾಃ ಸೂಕ್ತಾನಿ ನಾಮಾನಿ ಯಥಾಸ್ಥಾನಂ ನಿಬೋಧತ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೭೨)

ವಾಗ್ದೇವಿಯು ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದಾಳೆ. ಪೃಥ್ವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ ಈ ಮೂರಕ್ಕೂ ಅಧಿದೇವತೆಯು ಇವಳೇ ಅಲ್ಲದೇ ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಆಯಾ ಲೋಕಕ್ಕನುಗುಣವಾದ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಅವಳ ನಾಮನಿರ್ದೇಶವೂ ಪ್ರಶಂಸೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಕ್ರಮವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ಕೃತ್ಸ್ನಂ ತು ಭಜತೇ ಸೂಕ್ತಂ ಏಷಾ ನದ್ಯಃ ಸ್ತುತಾ ಭುವಿ |

ಯದಾ ಜೈನಂ ಭಜಂತ್ಯಾಪೋ ಯದಾ ಜಾಷಠಯೋ ಯದಾ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೭೩)

ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲಿರುವ ನದಿಗಳಾಗಿ, ಇತರ ರೂಪವಾದ ಸಲಿಲಗಳಾಗಿ ಅಥವಾ ಓಷಧಿಗಳಾಗಿ ಮಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವಾಗ, ಆ ಸೂಕ್ತದ ಸಕಲ ಮಕ್ಕುಗಳೂ ಈ ವಾಗ್ದೇವಿಯನ್ನೇ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುವಾಗಿದೆ.

ಅರಣ್ಯಾನೀ ಚ ರಾತ್ರೀ ಚ ಶ್ರದ್ಧಾ ಚೋಷಾಃ ಸರಸ್ವತೀ |

ಪೃಥಿವೀ ಚೈವ ನಾಮೈಷಾ ಭೂತ್ವಾಪೃಥ್ವಿಂ ಭಜಂತಿ ಚ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೭೪)

ಅರಣ್ಯಾನೀ, ರಾತ್ರಿಃ, ಶ್ರದ್ಧಾ, ಉಷಾಃ, ಪೃಥ್ವೀ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಯುಕ್ತಳಾದ ಈ ಸರಸ್ವತಿಯು (ವಾಗ್ದೇವಿಯು) ಮಕ್ಕುಗಳ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರಳಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಅಗ್ನಿಯಾ ನಾಮತೋಽಪ್ಯೇಷಾ ಭೂತ್ವಾಗ್ನೇಯೇಷು ಕೇಷುಚಿತ್ |

ಸ್ತುತಾ ನಿಪಾತಮಾತ್ರೇಣ ತತ್ರ ತತ್ರೇಹ ದೃಶ್ಯತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೭೫)

ಇವಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಎಂಬ ನಾಮಧೇಯವೂ ಉಂಟು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ (೧-೨೨-೧೨ ; ೫-೪೬೮) ಈ ದೇವತೆಯ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿರುತ್ತದೆ.

ಮುಧ್ಯೇ ಸತ್ಯದಿತಿರ್ವಾಕ್ ಚ ಭೂತ್ವಾ ಜೈಷಾ ಸರಸ್ವತೀ |

ಸಮಗ್ರಂ ಭಜತೇ ಸೂಕ್ತಂ ತ್ರಿಭಿರೇವ ತು ನಾಮುಭಿಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೭೬)

ಮುಧ್ಯಲೋಕ ವರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ವಾಗ್ದೇವಿಯು, ವಾಕ್, ಅದಿತಿ ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ನಾಮಾಂಕಿತಳಾಗಿ ಸೂಕ್ತಭಾಕ್ಯಾಗುತ್ತಾಳೆ.

ಏಷೈವ ದುರ್ಗಾ ಭೂತ್ವೇಚ್ಛಂ ಕೃತ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಸೂಕ್ತಭಾಗಿನೀ |

ತನ್ನಾಮಾನಿ ಯಮಾಂದ್ರಾಣೀ ಸರಮಾ ರೋಮಶೋರ್ವತೀ |

ಭವತ್ಯಗ್ರಾ ಸಿನೀವಾಲೀ ರಾಕಾ ಚಾನುಮತಿಃ ಕುಹೂಃ |

ಗೌರ್ಧೇನುದೇವಪತ್ನೋಽಽಘ್ನಾ ಪಥ್ಯಾ ಸ್ತಸ್ತಿತ್ವ ರೋದಸೀ |

ನಾಪಾತಿಕಾನಿ ಋಗ್ಬಂಜಿ ಯೇಷಾಂ ನಾಮಾನಿ ಕಾನಿಚಿತ್ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೭೭, ೭೮)

ಯಮಿಾ, ಇಂದ್ರಾಣೀ, ಸರಮಾ, ರೋಮಶಾ, ಉರ್ವಶೀ ಎಂಬುವೂ ಇವಳ ನಾಮಧೇಯಗಳು. ಪ್ರಥಮತಃ ಈ ವಾಗ್ದೇವಿಯು ಸಿನೀವಾಲೀ, ರಾಕಾ, ಅನುಮತಿ, ಕುಹೂಃ, ಗೌಃ, ಧೇನು, ದೇವಪತ್ನೀ, ಅಘ್ನಾ, ಪಥ್ಯಾಸ್ತಸ್ತಿ, ರೋದಸೀ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಳಾಗುತ್ತಾಳೆ.

ಯದಾ ತು ವಾಗ್ಧವತ್ಯೇಷಾ ಸೂರ್ಯಾಮುಂ ಲೋಕಮಾಶ್ರಿತಾ |

ತಥಾ ಸೂಕ್ತಮುಷಾ ಭೂತ್ವಾ ಸೂರ್ಯಾ ಚ ಭಜತೇಽಖಿಲಂ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೭೯)

ಈ ವಾಗ್ದೇವಿಯು ಸೂರ್ಯಾಭಿಧಾನದಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವಾಗ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥಳಾಗಿರುತ್ತಾಳೆ. ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥಳಾಗಿ ಸೂರ್ಯಾರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಉಷಸ್ಸಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಾಗ ಇವಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಪೂರ್ಣವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳೇ ಇರುತ್ತವೆ. (೧೦-೮೫ ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸೂರ್ಯಾಪರವಾದುದು. ಉಷಸ್ಸನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವ ಸೂಕ್ತಗಳು ಬಹಳ). ಹೀಗೆಯೇ, ವೃಷಾಕಪಾಯಾ, ಸರಣ್ಯಾ, ಗೌರೀ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಯಾವಯಾವ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಶಂಸಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆಯೋ, ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಈ ವಾಗ್ದೇವಿಯ ರೂಪಾಂತರಗಳು.

ತಿಸ್ರಸ್ತು ದೇವ್ಯೋ ಯಾಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾಸ್ತಿಸ್ಥಾ ನೈವೇಹ ಸಾ ತು ವಾಕ್ |

ತ್ರಿವಿಧೇನೋಚ್ಯತೇ ನಾಮ್ನಾ ಜ್ಯೋತಿಃಷು ತ್ರಿಷು ವರ್ತಿನೀ || (ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೨)

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದೇ (೨-೭೨) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪುನರುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಮೂರು ಜ್ಯೋತಿರೂಪಗಳೆಂಬುದು ಇಲ್ಲಿಯ ವಿಶೇಷಾಂಶ. ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಅಥವಾ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಈ ಮೂರು ಲೋಕಾಧಿದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ತೇಜೋರೂಪಾಂತರಗಳೇ ಈ ವಾಕ್ಯದ ಸ್ವರೂಪವಿಶೇಷಗಳು. ಈ ಮೂರು ರೂಪಗಳೂ ಹೇಗಿರುತ್ತಾರೆಯೆಂದರೆ—

ಅಗ್ನಿಮೇವಾನುಗೇಳಾ ತು ಮಧ್ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಸರಸ್ವತೀ |

ಅಮುಂ ಸ್ಥಿತಾಧಿ ಲೋಕಂ ತು ಭಾರತೀ ಭವತಿ ಹೃಷಾ || (ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೩)

ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಇಳಾರೂಪದಿಂದ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಸರಸ್ವತೀರೂಪದಿಂದ ಮಧ್ಯಮಲೋಕದ ಇಂದ್ರ ಅಥವಾ ವೈದ್ಯತಾಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥಳಾಗಿ ಭಾರತೀರೂಪದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನನ್ನೂ ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತಾಳೆ.

ಸೃಷಾ ತು ತ್ರಿವಿಧಾ ವಾಗ್ಧೈ ದಿವಿ ಚ ವ್ಯೋಮ್ನಿ ಚೇಹ ಚ |

ವ್ಯಸ್ತಾ ಚೈವ ಸಮಸ್ತಾ ಚ ಭಜತ್ಯಗ್ನಿನಿಮಾನಸಿ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೫)

ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯತ್ವವು ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ (ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ರೂಪವಿಶೇಷಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ) ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರುರೂಪಗಳನ್ನು ಸಹ ವ್ಯಸ್ತವಾಗಿಯಾಗಲಿ (ಬೇರೆಬೇರೆಯಾದ ರೂಪಗಳಿಂದಾಗಲಿ) ಅಥವಾ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿದ ಸಮಸ್ತರೂಪದಿಂದಾಗಲಿ ಸೇವಿಸುತ್ತಾಳೆ ಮತ್ತು ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾಳೆ.

ನರುಣ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿಗಳ ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಭೃಗು, ಅಂಗಿರಸ್ಸು ಮತ್ತು ಅತ್ರಿ ಈ ಮೂರು ಋಷಿಗಳೂ ವಾಗ್ದೇವಿಯ ಪುತ್ರರೆಂದು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ, (ಬೃ. ದೇ. ೫-೯೮-೧೦೦) ಈ ಮೂರು ಋಷಿಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯ ದಿವ್ಯಾಂಶವನ್ನೇ ಹೊಂದಿರುವರೆಂದೂ ಸಹ ಆಯಾ ಋಷಿಗಳ ದಿವ್ಯಚರಿತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಎಂದರೆ, ಅಗ್ನಿಯ ದಿವ್ಯಾಂಶಗಳೂ ಸಹ ವಾಗ್ದೇವಿಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ಜನಿಸಿದವು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು, ಈ ರೀತಿ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಯದ್ವಾಗ್ನಿದಂತೀ ; ದೇವೀಂ ವಾಚಮುಜನಯಂತ (ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦೦.೧೦, ೧೧) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕಳಾದ ವಾಗ್ದೇವಿಯು ಸ್ತುತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ,

ವಾಚಂ ಸರ್ವಗತಾಂ ದೇವೀಂ ಸ್ತೌತಿ ಯದ್ವಾಗ್ನಿತಿ ದ್ವೃಜೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೬-೧೨೧)

ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಾಕ್ಯನ ಮಹಿಮೆಯು ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ವಾಗ್ದೇವಿಯು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಯೇ ಅಥವಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ದಿವ್ಯಾಂಶವೇ, ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಋಷಿರಿತಿ | ವಾಗ್ನ್ಯೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಋಷಿರ್ವಾಚಾ ಹೀದಗಂ ಸರ್ವಂ ಕೃತಂ
ತಸ್ಮಾದ್ವಾಗ್ನಿಶ್ವಕರ್ಮರ್ಷಿಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೃಹೀತಯಾ ತ್ವಯೇತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ಪೃಷ್ಯಯಾ
ತ್ವಯೇತ್ಯೇತದ್ವಾಚಂ ಗೃಹ್ಣಾಮಿ ಪ್ರಜಾಭ್ಯ ಇತಿ ವಾಚಮುಪರಿಷ್ವಾತ್ಪ್ರಾಪಾದಯತ..... ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೧-೨-೯)

ಸಕಲ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ ವಾಕ್ಯಲ್ಲದೇ ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ. ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಯಾವ ವಸ್ತುವಾಗಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಂದ ಕೃತವಾದುದಲ್ಲದೇ ಬೇರಲ್ಲ. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲವೂ ವಾಗ್ರೂಪವಾದ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ ವಾಕ್ಯಗೂ ಅಭೇದವಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ನನ್ನ ಪ್ರಜೆಗಳ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಯಜಮಾನನು ಸಂಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೇ

ಸಾ ನಾ ಏಷಾ ವಾಕ್ತ್ರೇಧಾ ವಿಹಿತಾ | ಋಚೋ ಯಜೂಗ್ಂಷಿ ಸಃ ಮಾನಿ ಮಂಡಲಮೇವ-
ಚೋಽರ್ಚಿಃ ಸಾಮಾನಿ ಪುರುಷೋ ಯಜೂಗ್ಂಷ್ಯಥೈತದನ್ಯತಂ ಯದೇತದರ್ಚಿ-
ರ್ದೀಪ್ಯತ ಇದಂ ತತ್ಪುಷ್ಕರಪರ್ಣಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೧-೫)

ಮುಕ್, ಯಜುಸ್ ಮತ್ತು ಸಾಮ ಎಂಬ ಪ್ರಭೇದಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ವಾಕ್ಯ ಮೂರು ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ಣವಾದ ವಾಕ್ಯವು ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸಿದರೆ, ಋಷಿಮುಕ್ತವು ಆದಿತ್ಯನ ಮಂಡಲವನ್ನೂ, ಸಾಮವು ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ, ಯಜುರ್ಮಂತ್ರಗಳು ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ಪುರುಷನನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಯಾದ ವಾಕ್ಯವು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನೂ ಸರ್ವಶಕ್ತನೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

೨

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲವಾದ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವಕ್ಕೂ ವಾಕ್ಯಗೂ ಇರುವ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧ

ಹಿಂದೆ ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೩೫ ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯಗೂ, ವಿಶ್ವನಾಭಿಯಾದ ಯಜ್ಞ ವೇದಿಕೆಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾಯಂ ವಾಚಃ ಪರಮಂ ವೈಶ್ವೇನು ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ವಾಗ್ವಾಸನು. ವಾಗ್ವಾಸಿಯಾದ ಇವನಿಗೆ ಜಿಹ್ವೆಯೇ ಆಯತನವು. ಆಕಾಶವೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಸ್ಥಾನವು ಇತ್ಯಾದ್ಯಂಶಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ (ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತಾ ಭಾಗ ೧೨).

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ ಸಂಬಂಧವೇ ಮೂಲಕಾರಣವು. ಯಜ್ಞವು ಜಗತ್ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣವಾಗಿ ಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕೂ ಸ್ತ್ರೀಸಂಬಂಧದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ. ವಾಕ್ಯೇ ಆ ಸ್ತ್ರೀ ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪುಂರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿಯಾದ ವಾಕ್ಯಗೂ ಸಂಭವಿಸಿದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

**ದೇವಾಶ್ಚ ವಾಸುರಾಶ್ಚೋಭಯೇ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತೇಃ ಪಿತುರ್ದಾಯಮುಪೇಯು-
ರ್ಮನ ಏವ ದೇವಾ ಉಪಾಯನ್ವಾಚಮಸುರಾ ಯಜ್ಞಮೇವ ತದ್ದೇವಾ ಉಪಾಯನ್ವಾಚ-
ಮಸುರಾಃ ||**

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೧-೧೮)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಮತ್ತು ಅಸುರರೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಪಿತೃವಿನ ಸ್ವತ್ತನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದಾಶಿಸಿ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅಂಶವಾದ ಮನಸ್ಸು, ವಾಕ್ಯ, ಯಜ್ಞ ಇವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಯತ್ನಿಸಿದರು. ದೇವತೆಗಳು ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಅಸುರರು ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು.

**ತೇ ದೇವಾ ಯಜ್ಞಮಬ್ರುವನ್ | ಯೋಷಾ ನಾ ಇಯಂ ವಾಗುಪಮಂತ್ರಯಸ್ವ ಹ್ವಯಿಷ್ಯತೇ
ವೈ ತ್ವೇತಿ ಸ್ವಯಂ ನಾ ಹೈವೈಕ್ಷತ ಯೋಷಾ ನಾ ಇಯಂ ವಾಗುಪಮಂತ್ರಯೈ..... ||**

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೧-೧೯)

" ಎಲೈ ಯಜ್ಞವೇ, ನೀನು ಪುಂರೂಪನು. ನೀನಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿಯಾದ ವಾಕ್ಯನ ಸಂಬಂಧವು ದೊರೆತರೆ ಆಗ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ. ನೀನು ಅವಳಿಗೆ ನಿನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಕರೆದರೆ ಅವಳು ನಿನ್ನನ್ನು ತನ್ನ ಸವಿಾಪಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವಳು" ಎಂದು ದೇವತೆಗಳು ಹೇಳಿದಾಗ ಯಜ್ಞವೂ ಸಹ ಇದಕ್ಕೆ ಅನುಮೋದಿಸಿತು. ಅದರಂತೆಯೇ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಕರೆದಾಗ ಪ್ರಥಮತಃ ವಾಕ್ಯ ಈ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿತು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಯಜ್ಞವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದಾಗ,

ತೇ ಹೋಚುಃ | ಉಪೈವ ಭಗವೋ ಮುತ್ರಯಸ್ವ | ಹೃಯಿಷ್ಯತೇ ವೈ ತ್ವೇತಿ ತ್ವಾಮುಪಾ-
ಮುತ್ರಯತ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೧-೨೦)

“ನೀನು ವಾಕ್ಯನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಕರೆ. ಸ್ತ್ರೀಸ್ವಭಾವವೇ ಅಂತಹುದು. ಪ್ರಥಮತಃ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾಳೆ” ಎನ್ನಲು
ಯಜ್ಞವು ಹಾಗೆಯೇ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿಯಾದ ವಾಕ್ಯನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಕರೆದಾಗ ವಾಕ್ಯು ತನ್ನ ತಲೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲಾಡಿಸಿ
ತನ್ನ ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿತು. ಹಾಗೆಯೇ ಪುನಃ ಕರೆಯಲು ವಾಕ್ಯು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಮ್ಮತಿಸಿತು. ಆಗ
ವಾಕ್ಯಿಗೂ ಅಸುರರಿಗೂ ವಿಜ್ಞೇದವುಂಟಾಯಿತು. ಯಜ್ಞವು ವಾಕ್ಯಿನೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿತು.

ಸೋಽಯಂ ಯಜ್ಞೋ ವಾಚಮಭಿದಧೌ | ಮಿಥುನ್ಯೇನಯಾ ಸ್ಯಾಮಿತಿ ತಾಗ್ಂ ಸಂಬಭೂವ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೧-೨೫)

ವಾಕ್ಯಿನ ಸಮ್ಮತಿಯು ದೊರೆತೊಡನೆಯೇ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಯಿನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಭೋಗವನ್ನನುಭವಿಸಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛೆ
ಯುಂಟಾಯಿತು. ಅದರಂತೆಯೇ ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಆಗ—

ಇಂದ್ರೋ ಹ ವಾ ಈಕ್ಷಾಂಚಕ್ರೇ | ಮಹದ್ವಾ ಇತೋಽಭ್ವಂ ಜನಿಷ್ಯತೇ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಚ
ಮಿಥುನಾದ್ವಾಚಶ್ಚ ಯನ್ಮಾ ತನ್ನಾಭಿಭವೇದಿತಿ ಸ ಇಂದ್ರ ಏವ ಗರ್ಭೋ ಭೂತ್ಪ್ರತ-
ನ್ಮಿಥುನಂ ಪ್ರವಿವೇಶ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೧-೨೬)

ವಾಗ್ಯಜ್ಞಗಳ ಮಿಥುನವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ತಿಳಿದೊಡನೆಯೇ ಇವುಗಳು ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರ ಫಲವಾಗಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ
ಆಸುರೀಶಕ್ತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು ಖಂಡಿತ. ಅದು ಖಂಡಿತ ನನ್ನನ್ನು ಸೋಲಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗುತ್ತದೆ.
ಅದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡದೆ ನಾನೇ ಇದರ ಗರ್ಭವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಆ ಮಿಥುನವನ್ನು ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿ
ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಇದೇ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯ ಮೂಲವು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿಂದ್ರಂ ಪುತ್ರಮಬ್ರವೀತ್ | ಅನೇನ ತ್ವಾ ಕಾಮುಪ್ರೇಣ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಯಾನಿ
ಯೇನ ಮಾಮಿದಂ ಪರಮೇಷ್ಠ್ಯಯಾಯಜದಿತಿ ತಥೇತಿ ತಮಯಾಜಯತ್ಸ ಇಷ್ಟಾ-
ಕಾಮುಯತಾಹಮೇವೇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಸ್ಯಾಮಿತಿ ಸ ವಾಗಭವದ್ವಾಗ್ವಾ ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ
ತಸ್ಮಾದಾಹುರಿದ್ರೋ ವಾಗಿತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೧೨)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಪರಮೇಷ್ಠಿಯು ನನ್ನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ನೆರವೇರಿಸಿದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದವಾದ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು
ನಿನ್ನ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದಾಗ ಇಂದ್ರನು ಅನುಮೋದಿಸಿದನು. ಆ ಯಜ್ಞವು
ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟೊಡನೆಯೇ ಇಂದ್ರನು ತಾನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ ಆಗಬೇಕೆಂದಪೇಕ್ಷಿಸಿದನು. ಆ
ಒಡನೆಯೇ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ ಮತ್ತು ಸರ್ವಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ವಾಗ್ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಇಂದ್ರನೇ ವಾಕ್ಯಲ್ಲದೆ
ಬೇರೆಯಲ್ಲ ಎಂದು ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

೩

ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ವಾಕ್ಯೇ ಆಧಾರವು. ವಾಚಸ್ಪತಿಯಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ ಮೂಲಕಾರಣನು.

ವಾಚೋ ವೈ ಪ್ರಜಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಜಜಾನ

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೫-೭-೨೧)

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ವಾಕ್ಯನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಎಂದು ವಾಗಾಧಾರತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸ ಮನಸಾ ವಾಚಂ ಮಿಥುನಗ್ಂ ಸಮಭವತ್ | ಸೋಽಷ್ಟಾ ದ್ರಪ್ಸಾನ್ ಗರ್ಭಭವತ್ತೇಽಷ್ಟಾ
ವಸಮೋಽಸೃಜ್ಯಂತ ತಾನಸ್ಯಾಮುಪಾದಧಾತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೨-೬)

ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಧ್ಯಾನರೂಪದಿಂದ ವಾಕ್ಯನೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡನು. ಆಗ ಅವನ ರೇತಸ್ಸಿನ ಎಂಟು ಬಿಂದುವಿನೊಡನೆ ಗರ್ಭವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಅಷ್ಟ (ಎಂಟು) ವಸುಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು ಅವರನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು.

ಸ ಮನಸೈವ ವಾಚಂ ಮಿಥುನಗ್ಂ ಸಮಭವತ್ ಏಕಾದಶ ದ್ರಪ್ಸಾನ್ ಗರ್ಭಭವತ್ ಏಕಾದಶ
ರುದ್ರಾ ಅಸೃಜ್ಯಂತ ತಾನಂತರಿಕ್ಷ ಉಪಾದಧಾತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೨-೭)

ಪುನಃ ಧ್ಯಾನರೂಪದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯನೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಯೋಜಿತನಾದನು. ಆಗ ತನ್ನ ರೇತಸ್ಸಿನ ಹನ್ನೊಂದು ಬಿಂದುಗಳೊಡಗೂಡಿ ಗರ್ಭವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಅದರಿಂದ ಹನ್ನೊಂದು ಜನ ರುದ್ರರು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು ಈ ಏಕಾದಶ ರುದ್ರರನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು.

ಸ ಮನಸೈವ ವಾಚಂ ಮಿಥುನಗ್ಂ ಸಮಭವತ್ ದ್ವಾದಶ ದ್ರಪ್ಸಾನ್ ಗರ್ಭಭವತ್ತೇಃ
ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯಾ ಅಸೃಜ್ಯಂತ ತಾನ್ ದಿವ್ಯುಪಾದಧಾತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೨-೮)

ಪುನಃ ಧ್ಯಾನರೂಪದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯನೊಂದಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಆಗ ತನ್ನ ರೇತಸ್ಸಿನ ಹನ್ನೆರಡು ಬಿಂದುವಿನೊಡನೆ ಗರ್ಭವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಅದರಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ ಆದಿತ್ಯರು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ಈ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರನ್ನೂ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು.

ಸ ಮನಸೈವ ವಾಚಂ ಮಿಥುನಗ್ಂ ಸಮಭವತ್ ಗರ್ಭಭವತ್ ವಿಶ್ವಾನ್ ದೇವಾನಸೃಜತ
ತಾನ್ ದಿಕ್ಷ್ವುಪಾದಧಾತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೨-೯)

ಪುನಃ ಧ್ಯಾನರೂಪದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯನೊಂದಿಗೆ ಸಂಯೋಗವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಅಗಲೂ ಗರ್ಭವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ಅವರನ್ನು ದಿಗ್ರಕ್ಷಕರನ್ನಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು.

ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲೂ, ಜಗದ್ವೃದ್ಧಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲೂ ಸಹ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ವಾಕ್ಯನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ತನ್ನ ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಾಚಸ್ಪತಿಂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಉಚಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಎಂಭತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಚಕ್ಷುಷ ಇತಿ ಸಪ್ತರ್ಚಂ ಚತುರ್ದಶಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಋಷ್ಯಾದ್ಯಾಃ ಪೂರ್ವವತ್ | ಚಕ್ಷುಷ ಇತ್ಯನುಕ್ರಾಂತಂ || ಗತಃ ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಚಕ್ಷುಷಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಚಕ್ಷುಷಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿವೆ.

ಸೂಕ್ತ—೮೨

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೬ || ಸೂಕ್ತ—೮೨ |

ಅಷ್ಟಕ—೮ || ಅಧ್ಯಾಯ—೩ || ವರ್ಗ—೧೭ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೭ ||

ಋಷಿ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನಃ ||

ದೇವತಾ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ |

ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಚಕ್ಷುಷಃ ಪಿತಾ ಮನಸಾ ಹಿ ಧೀರೋ ಘೃತಮೇನೇ ಅಜನನ್ನಮಾನೇ |

ಯದೇದಂತಾ ಅದದೃಹಂತ ಪೂರ್ವ ಆದಿದ್ವ್ಯಾನಾಪೃಥಿವೀ ಅಪ್ರಥೇತಾಂ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಚಕ್ಷುಷಃ | ಪಿತಾ | ಮನಸಾ | ಹಿ | ಧೀರಃ | ಘೃತಂ | ಏನೇ ಇತಿ | ಅಜನನ್ | ನನ್ನಮಾನೇ ಇತಿ |

ಯದಾ | ಇತ್ | ಅಂತಾಃ | ಅದದೃಹಂತ | ಪೂರ್ವೇ | ಅತ್ | ಇತ್ | ದ್ವಾನಾಪೃಥಿವೀ ಇತಿ |

ಅಪ್ರಥೇತಾಂ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಚಕ್ಷುಷಶ್ಚಕ್ಷುರುಪಲಕ್ಷಿತಸ್ಯೇಂದ್ರಿಯಸಂಘಾತ್ಕಸ್ಯ ತರೀರಸ್ಯ ಪಿತೋತ್ಪಾದಯಿತಾ |
ಯದ್ವಾ | ಚಕ್ಷುಃ ಖ್ಯಾಪಕಂ ತೇಜಃ | ತಸ್ಯೋತ್ಪಾದಯಿತಾ | ಮನಸಾ ನ ಹಿ ಮತ್ಸಮೋಽಸ್ತಿ
ಕಶ್ಚಿದಿತಿ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಹಿ ಖಲು ಧೀರೋ ಧೃಷ್ಟೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಪ್ರಥಮಂ ಘೃತಮುದಕಮಜನತ್ |
ಅಜನಯತ್ | ಅಪೋ ನಾ ಇದಮಗ್ರೇ | ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೫-೧ | ಅಪ ಏನ ಸಸರ್ಜಾದೌ | ಮನು-
೧-೮ | ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಸ್ತುತೀ ಸ್ಯಾತಾಂ | ಪಶ್ಚಾದೇನೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಮ್ನಮಾನೇ ತಸ್ಮಿನ್ನದಕ
ಇತಸ್ತತ್ಪಲಂತ್ಯಾ ಯೋಽಜನಯತ್ | ಅಥ ಯದೇದ್ಯದೈವಾಂತಾಃ ಪರ್ಯಂತಪ್ರದೇಶಾಃ ಪೂರ್ವೇ
ಪುರಾಣಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ಸಂಬಂಧಿನೋಽದದೃಹಂತ ದೃಢಾ ಅಭವನ್ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣಾ ದೃಢಾಃ
ಸಂಪಾದಿತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅದಿದನಂತರಮೇವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಪ್ರಭೇತಾಂ |
ಯಥಾಕಾಮಃ ಪ್ರಥಿತೇ ಆಭೂತಾಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಚಕ್ಷುಷಃ—ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ | ಪಿತಾ—ಪಾಲಕನೂ | ಮನಸಾ—ಆತ್ಮಾಭಿಮಾನದಿಂದ |
ಧೀರಃ—ಧೀರನೂ ಆದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು | ಘೃತಂ—ಉದಕವನ್ನು | ಅಜನತ್—ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು (ಅನಂತರ)|
ನಮ್ನಮಾನೇ—ಇದೇ ಉದಕದಲ್ಲಿ ತೇಲಾಡುತ್ತಿರುವ | ಏನೇ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು |
ಯದೇತ್—ಯಾವಾಗ | ಪೂರ್ವೇ—ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ | ಅಂತಾಃ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ
ದಿಗಂತಗಳು | ಅದದೃಹಂತೆ—ದೃಢವಾಗಿ ನಿಯಮಿತವಾದವೋ | ಅದಿತ್—ಅ ಒಡನೆಯೇ | ದ್ಯಾವಾ-
ಪೃಥಿವೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ | ಅಪ್ರಭೇತಾಂ—ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದವು.

|| ಛಾಂದಸ್ ||

ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಪಾಲಕನೂ, ಆತ್ಮಾಭಿಮಾನದಿಂದ ಧೀರನೂ ಆದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಉತ್ಪನ್ನ
ಮಾಡಿದನು. ಅನಂತರ, ಇದೇ ಉದಕದಲ್ಲಿ ತೇಲಾಡುತ್ತಿರುವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು.
ಯಾವಾಗ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ದಿಗಂತಗಳು ದೃಢವಾಗಿ ನಿಯಮಿತವಾದವೋ
ಅ ಒಡನೆಯೇ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದವು.

English Translation

The maker of the senses, resolute in mind, engendered the water, (and then) these two (heaven and earth) floating (on the waters); when those ancient boundaries were fixed, then the heaven and earth were expanded.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಚಕ್ಷುಷಃ ಪಿತಾ—ಚಕ್ಷುರುಪಲಕ್ಷಿತಸ್ಯೇಂದ್ರಿಯಸಂಘಾತ್ಕಸ್ಯ ತರೀರಸ್ಯ ಪಿತಾ ಉತ್ಪಾದ-
ಯಿತಾ | ಯದ್ವಾ ಚಕ್ಷುಃ ಖ್ಯಾಪಕಂ ತೇಜಃ | ತಸ್ಯೋತ್ಪಾದಯಿತಾ || ಚಕ್ಷುಸ್ಸೆಂದರೆ ಕಣ್ಣು. ಇಲ್ಲಿ

ಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನು ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಶರೀರವೆಂದೂ ಹಿತಾ ಎಂದರೆ ಈ ಶರೀರದ ಉತ್ಪಾದಕನೆಂದೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದಾರೆ. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಅವಯವಗಳಿರುವಾಗ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಚಕ್ಷುಸ್ಸೆಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಏಕೆ? ಎಂದರೆ ಸರ್ವಸ್ಯ ಗಾತ್ರಸ್ಯ ಶಿರಃ ಪ್ರಧಾನಂ ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ನಾನಾ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಶಿರಸ್ಸಿಗೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಇದೆ. ಏಕೆಂದರೆ—ಶರೀರವು ಆತ್ಮನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲು ಐದು ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಐದು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಅವಶ್ಯಕವು. ಹಸ್ತಪಾದಾದಿಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳ ಪ್ರೇರಣೆಯು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳ ಮೂಲಕವೇ ಆಗಬೇಕು. ಎಂದರೆ, ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ (ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ) ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳ ವ್ಯಾಪಾರವು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗಿಂತ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿದೆ. ಈ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಎಂದರೆ. ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ, ನಾಸಿಕೆ. ನಾಲಿಗೆ, ತ್ವಕ್ (ಸ್ಪರ್ಶೇಂದ್ರಿಯ) ಎಂಬ ಐದು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಶಿರಸ್ಸೆಂಬ ಅಂಗದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಐದು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿಗೇ (ಕಣ್ಣಿಗೇ) ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಧಾನಭೂತವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಶರೀರದ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಗಗಳನ್ನೂ ಎಂದರೆ ಶರೀರವನ್ನೇ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು ಎಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಭಾವನಮುಷಿಯು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುಷಃ ಹಿತಾ—ಸಮಸ್ತ ಶರೀರದ ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವನು.

ಮನಸಾ ಹಿ ಧೀರಃ ಘೃತಂ ಅಜನತ್—ಮನಸಾ ನ ಹಿ ಮತ್ಸರ್ವೋಽಸ್ತಿ ಕಶ್ಚಿದಿತಿ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಹಿ ಖಲು ಧೃಷ್ಟೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಪ್ರಥಮಂ ಉದಕಂ ಅಜನಯತ್ | ಮನೋಧೈರ್ಯದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಸಮನಾದವನು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು! ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಉದಕವನ್ನು (ನೀರನ್ನು) ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದನು. ಸರ್ವವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಮೊದಲು ಉದಕವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿವಿಚಾರವಾದ ಈ ವಿವರಣೆ ಇದೆ.

ಆಪೋ ನಾ ಇದಮಗ್ರೇ ಸಲಿಲಮಾಸೀತ್ಸಸ್ಮಿನ್ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ವಾಯುರ್ಭೂತ್ವಾ ಚರತ್ ಇಮಾಮು-
ಪಶ್ಯತ್ತಾಂ ವರಾಹೋ ಭೂತ್ವಾಹರತ್ತಾಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭೂತ್ವಾ ವ್ಯಮಾಟ್ಸ್ರ ಪ್ರಥಮ ಸಾ
ಪೃಥಿವ್ಯಭವತ್ತತ್ಪೃಥಿವ್ಯೈ ಪೃಥಿವಿತ್ತಂ ತಸ್ಯಾಮಶ್ರಾಮ್ಯತ್ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸ ದೇವಾನಸೃಜತ
ವಸೂನ್ಪ್ರದ್ರಾವಾದಿತ್ಯಾನ್ತೇ ದೇವಾಃ ಪ್ರಜಾಪತೀಮಬ್ರುವನ್ಪ್ರಜಾಯಾಮಹಾ ಇತಿ
ಸೋಽಬ್ರವೀದ್ಯಥಾಹಂ ಯುಷ್ಮಾಗ್ಸ್ತಪಸಾಸೃಕ್ಷ್ಯೇವಂ ತಪಸಿ ಪ್ರಜನನಮಿಚ್ಛಧ್ವಮಿತಿ
ತೇಭ್ಯೋಽಗ್ನಿಮಾಯತನಂ ಸ್ರಾಯಚ್ಛದೇತೇನಾಯತನೇನ ಶ್ರಾಮ್ಯತೇತಿ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೫-೧, ೨)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ನೀರೇ ತುಂಬಿದ್ದಿತು. ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲವೂ ಜಲಮಯವಾಗಿದ್ದಿತು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವಾಯುರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿ ಆ ಉದಕರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿದನು. ಅದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಈ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿಯು ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬಂದಿತು. ಅನಂತರ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವಾಯುರೂಪವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ವರಾಹರೂಪವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ಆ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ನೀರಿನಿಂದ

ಮೇಲಕ್ಕೆ ತಂದು ವಿಶ್ವಕರ್ಮ (ಸರ್ವವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವವನು) ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿ ಆ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವಂತೆ ಹರಡಿದನು. ಹೀಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವಂತೆ ಹರಡಿದ್ದರಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ಪೃಥಿವಿಯೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಅನಂತರ ಆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಥವಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಆ ಪೃಥಿವಿಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿ ಆ ತಪಸ್ಸಾನುರ್ಭವದಿಂದ ವಸುಗಳು, ರುದ್ರರು, ಆದಿತ್ಯರು ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು, ನಾವೂ ನಿನ್ನಂತೆ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದು ಕೇಳಲು ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು—ನಾನು ಯಾವ ರೀತಿ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿ ಅದರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದೆನೋ ನೀವೂ ಅದರಂತೆಯೇ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬಹುದು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಆಗ್ನಾತ್ಯತನವನ್ನು ಅವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಜಲಮಯವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದೂ, ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡಿದನೆಂಬ ವಿಚಾರವೂ ಸಹ ತೈತ್ತಿರೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ (ತೈ. ಅ. ೧-೨೩) ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—

ಅಪೋ ವಾ ಇದಮಾಸೆತ್ತಲಿಲಮೇವ | ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿರೇಕಃ ಪುಷ್ಕರಪರ್ಣೇ ಸಮಭವತ್ |
ತಸ್ಯಾಂತರ್ಮನಸಿ ಕಾಮಃ ಸಮವರ್ತತ | ಇದಗ್ಂ ಸೃಜೇಯಮಿತಿ | ತಸ್ಮಾದ್ಭುತುರುಷೋ
ಮನಸಾಭಿಗಚ್ಛತಿ | ತದ್ವಾಚಾ ವದತಿ | ತತ್ಕರ್ಮಣಾ ಕರೋತಿ | ತದೇಷಾಭ್ಯನೂಕ್ತಾ |
ಕಾಮಸ್ತದಗ್ರೇ ಸಮವರ್ತತಾಧಿ | ಮನಸೋ ರೇತಃ ಪ್ರಥಮಂ ಯದಾಸೀತ್ | ಸತೋ
ಬಂಧುಮಸತಿ ನಿರವಿಂದನ್ | ಹೃದಿ ಪ್ರತೀಷ್ಯಾ ಕವಯೋ ಮನೀಷೇತಿ | ಉಪೈನಂ ತದುಪ
ನಮತಿ | ಯತ್ಕಾಮೋ ಭವತಿ | ಯ ಏವಂ ನೇದ | ಸ ತಪೋಽತಪ್ಯತ | ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತಾ |
ತರೀರಮಧೂನುತ

(ತೈ. ಅ. ೧-೨೩-೧,೨)

ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ನೀರು ಮಾತ್ರ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿದ್ದಿತು. ಇನ್ನೇನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ಇತರ ಭಾತಿಕವಸ್ತುಗಳು ಯಾವವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಆವರಿಸಿದ ಆ ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪುಷ್ಕರಪರ್ಣದ (ಎಲೆಯ) ಮೇಲೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೊಬ್ಬನು ಮಾತ್ರ ಸ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದನು. ಆಗ ಆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟರಾದ ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ನೊಂದಲು ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಕಾಮವು ಅಥವಾ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಆ ಪುರುಷನು ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವನು. ಅನಂತರ ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗುವನು ಈ ಲೋಕ ವೈವಹಾರದಂತೆಯೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಸಹ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾದಾಗ ಅದನ್ನು ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಉಚ್ಛರಿಸಿ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತನಾದನು. ಈ ವಿಷಯವು—

ಕಾನುಸ್ತದಗ್ರೇ ಸಮವರ್ತತಾಧಿ ಮನಸೋ ರೇತಃ ಪ್ರಥಮಂ ಯದಾಸೀತ್ |

ಸತೇ ಬಂಧುಮಸತಿ ನಿರವಿಂದನ್ ಹೃದಿ ಪ್ರತೀಷ್ಯಾ ಕನಯೋ ಮನೀಷಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೭-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು--ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯು ಮೊದಲು ಪರಮೇಶ್ವರನ (ಪ್ರಜಾಪತಿಯ) ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಂಕುರಿಸಿತು. ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಪುರುಷನ ವೀರ್ಯವು ಅಥವಾ ರೇತಸ್ಸುಹೇಗೆ ಮೊದಲು ಕಾರಣವಾಗುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಅವನ ಇಚ್ಛೆಯೇ ರೇತಸ್ಸಾಗುವುದು ಅಂದರೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು. ಈ ಇಚ್ಛೆಯು ಮೊದಲು ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆ ಇಚ್ಛೆಯೇ ಕಾರ್ಯರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತು. ಹಿಂದಿನ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮಾಡಿದ ಕರ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಬಂಧನಭೂತವಾದ ಜನ್ಮಾಂತರಪ್ರಾಪ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕ್ರಾಂತಪ್ರಜ್ಞರೂ ಮೇಧಾವಿಗಳೂ ಆದ ಪ್ರಾಜ್ಞರು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಿಮಾಡಿ ಅದರ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು ಎಂದು ಈ ಋಕ್ವೇದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾನುದ (ಇಚ್ಛೆಯ) ಮಹತ್ತರವನ್ನು ತಿಳಿದ ಪುರುಷನು ಅದನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈರೀತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಋಷಿಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು ಮೊದಲಾದವರು ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ದೇಹಬೋಜನ, ವ್ರತಾಚರಣೆ ಮೊದಲಾದ ಕ್ಲಿಷ್ಟಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಶರೀರವನ್ನು ಶ್ರಮದಿಂದ ಬಳಲಿಸುವರು. ಅದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತಪಸ್ಸುಮಾಡುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾದ ಶರೀರಬೋಜನ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಪರ್ಯಾಯೋಚನೆ ಅಥವಾ ಧ್ಯಾನವೊಂದೇ ಇರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಇವನು ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪನು. ಹೀಗೆ ಆಗಬೇಕೆಂದು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿದರೆ ಸಾಕು ಹಾಗೇ ಆಗುವುದು. ಇತರರಂತೆ ಶರೀರದಿಂದ ಅಥವಾ ಹಸ್ತಾದ್ಯವಯವಗಳಿಂದ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸರ್ವೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈರೀತಿ ಧ್ಯಾನರೂಪವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಒಂದುಸಲ ಕಂಪನಮಾಡಿದನು (ಆಲೂಗಾಡಿಸಿದನು).

ತಸ್ಯ ಯನ್ಮಾಗ್ಂಕಮಾಸೀತ್ | ತತೋಽರುಣಾಃ ಕೇತವೋ ನಾತರಶನಾ ಋಷಯ ಉದತಿಷ್ಠನ್ | ಯೇ ನಖಾಃ | ತೇ ವೈಖಾನಸಾಃ | ಯೇ ನಾಲಾಃ | ತೇ ನಾಲಖಿಲ್ಯಾಃ | ಯೋ ರಶಃ | ಸೋಽಪಾಂ | ಅಂತರತಃ ಕೂರ್ಮಂ ಭೂತಗ್ಂ ಸರ್ಪಂತಂ | ತಮುಬ್ರವೀತ್ | ಮಮ ವೈ ತ್ವಜ್ಞಾಗ್ಂಸಾ | ಸಮಭೂತ್ | ನೇತ್ಯೆಬ್ರವೀತ್ | ಪೂರ್ವಮೇವಾಹನಿಹಾ- ಸಮಿತಿ | ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯ ಪುರುಷತ್ವಂ | ಸ ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಪುರುಷಃ | ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ ಸಹಸ್ರ ಸಾತ್ | ಭೂತೋದತಿಷ್ಠತ್ | ತಮುಬ್ರವೀತ್ | ತ್ವಂ ವೈ ಪೂರ್ವಗ್ಂ ಸಮಭೂಃ | ತ್ವಮಿದಂ ಪೂರ್ವಃ ಕುರುಷ್ವೇತಿ | ಸ ಇತ್ ಅದಾಯಾಪಃ | ಅಂಜಲಿನಾ ಪುರಸ್ತಾದು- ಸಾದಧಾತ್ | ಏನಾ ಹ್ಯೇವೇತಿ | ತತ ಅದಿತ್ಯ ಉದತಿಷ್ಠತ್ | ಸಾ ಪ್ರಾಚೇದಿಕ್ | ಅಥಾರುಣಃ ಕೇತುರ್ದಕ್ಷಿಣತ ಉಸಾದಧಾತ್ | ಏನಾಹ್ಯಗ್ನಿ ಇತಿ | ತತೋ ನಾ ಅಗ್ನಿರುದ- ತಿಷ್ಠತ್ | ಸಾ ದಕ್ಷಿಣಾದಿಕ್ | ಅಥಾರುಣಃ ಕೇತುಃ ಪಶ್ಚಾದುಸಾದಧಾತ್ | ಏನಾ ಹಿ ನಾಯೋಽಇತಿ | ತತೋ ನಾಯುರುದತಿಷ್ಠತ್ | ಸಾ ಪ್ರತೀಚೇದಿಕ್ | ಅಥಾರುಣಃ ಕೇತುರುತ್ತರತ ಉಸಾದಧಾತ್ | ಏನಾಹೀಂದ್ರೇತಿ | ತತೋ ನಾ ಇಂದ್ರ ಉದತಿಷ್ಠತ್ |

ಸೋದೀಚೀ ದಿಕ್ | ಅಥಾರುಣಃ ಕೇತುರ್ಮಧ್ಯ ಉಸಾದಧಾತ್ | ಏನಾ ಹಿ ಪೂಷನ್ನಿತಿ |
ತತೋ ವೈ ಪೂಷೋದತಿಷ್ಠತ್ | ಸೇಯಂ ದಿಕ್ | ಅಥಾರುಣಃ ಕೇತುರುಪರಿಷ್ವಾದುಸಾ-
ದಧಾತ್ | ಏನಾ ಹಿ ದೇನಾ ಇತಿ | ತತೋ ದೇವನುನುಷ್ಯಾಃ ಪಿತರಃ | ಗಂಧರ್ವಾಸ್ಪ-
ರಶ್ಲೋದತಿಷ್ಠನ್ | ಸೋರ್ಧ್ವಾ ದಿಕ್ | ಯಾ ವಿಪ್ರುಷೋ ವಿ ಪರಾಪತನ್ | ತಾಭ್ಯೋಽ-
ಸುರಾ ರಕ್ಷಾಗ್ಂಸಿ ಪಿಶಾಚಾಶ್ಲೋದತಿಷ್ಠನ್ | ತಸ್ಮಾತ್ತೇ ಪರಾಭವನ್ | ವಿಪ್ರುಡ್ಭ್ಯೋ ಹಿ
ತೇ ಸಮುಭವನ್ ||

(ತೈ. ೪. ೧-೨೩-೨, ೩, ೪, ೫, ೬, ೭)

ಹಾಗೆ ಅಲುಗಾಡಿಸಿದಾಗ ಅವನ ಮಾಂಸದಿಂದ ಅರುಣರು, ಕೇತುಗಳು, ವಾತರಶನರು ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ
ಋಷಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ನಬ (ಉಗುರು) ದಿಂದ ವೈಖಾನಸರೆಂಬ ಮುನಿಗಳೂ ಕೇಶದಿಂದ ವಾಲಖಿಲ್ಯ
ನಾಮಕಋಷಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ಶರೀರದ ಸಾರಾಂಶವಾದ ರಸ (ರಕ್ತ) ದಿಂದ ಒಂದು ಕೂರ್ಮವು (ಆಮೆಯು)
ಜನಿಸಿತು. ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ ಆ ಆಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನೋಡಿ ಇಂತೆಂದನು—ಎಲೈ
ಕೂರ್ಮವೇ, ನೀನು ನನ್ನ ಮಾಂಸ ಮತ್ತು ಚರ್ಮದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದೀಯೆ ಎನ್ನಲು, ಆ ಕೂರ್ಮವು—ಹಾಗಲ್ಲ,
ನಾನು ನಿನ್ನ ಮಾಂಸದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನಲ್ಲ. ನನ್ನ ಶರೀರವಾದ ಈ ಕೂರ್ಮಾಕಾರವು ಮಾತ್ರ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು.
ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜೈತನ್ಯರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ನಾನು ಕೂರ್ಮದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಮೊದಲೇ ನೀರಿನಲ್ಲಿದ್ದೆನು.
ಪೂರ್ವದಿಂದಲೂ ಇದ್ದದ್ದರಿಂದ ನನಗೆ ಪುರುಷನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ತನ್ನ ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು
ಪ್ರಕಟಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿರಾಡ್ರೂಪವನ್ನು (ದೊಡ್ಡ ರೂಪವನ್ನು) ತಾಳಿ ಸಾವಿರಾರು ಶಿರಸ್ಸುಗಳು, ಸಾವಿರಾರು ಕಣ್ಣುಗಳು,
ಸಾವಿರಾರು ಪಾದಗಳು ಮೊದಲಾದ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತವಾಯಿತು. ಆಗ
ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವಿರಾಡ್ರೂಪದಿಂದಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನೋಡಿ—ಜಗತ್ತನ್ನು ನೀನೇ ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡು ಎಂದನು.
ಅದರಂತೆ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ತನ್ನ ಕೈಯಿಂದ (ಬೊಗಸೆಯಿಂದ) ನೀರನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ
ಏನಾಹ್ಯೇವ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಜ್ವರಿಸಿ ಆ ನೀರನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆರಚಿದನು. ಅದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು.
ಮತ್ತು ಆ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಅದರಂತೆ ಮತ್ತೊಂದು ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಏನಾಹ್ಯಗ್ನೇ ಎಂದು ನೀರನ್ನು
ಎರಚಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿ ಅದು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಮತ್ತೊಂದಾವರ್ತಿ ಏನಾ ಹಿ ವಾಯೋ
ಎಂದು ನೀರನ್ನು ಎರಚಿದಾಗ ವಾಯುವಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿ ಅದು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಬಳಿಕ ಏನಾಹೀಂದ್ರ
ಎಂದು ಎರಚಿದಾಗ ಇಂದ್ರನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿ ಅದು ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಏನಾ ಹಿ ಪೂಷನ್
ಎಂದು ನೀರನ್ನೆರಚಿದಾಗ ಪೂಷದೇವನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಅದುಕೆಳಭಾಗವು. ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಏನಾ ಹಿ ದೇವಾಃ
ಎಂದು ನೀರನ್ನೆರಚಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ಪಿತೃಗಳು, ಗಂಧರ್ವರು, ಅಪ್ಸರಸ್ಸುಗಳು ಇವರ
ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಅದೇ ಊರ್ಧ್ವದಿಕ್ಕೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸುತ್ತಲೂ ನೀರನ್ನು
ಎರಚುತ್ತಿರುವಾಗ ಆ ನೀರಿನಿಂದ ದೂರ ಸಿಡಿದುಬಿದ್ದ ಕೆಲವು ಜಲಬಿಂದುಗಳಿಂದ ಅಸುರರು, ರಕ್ಷಾಣಿಗಳು,
ಪಿಶಾಚಿಗಳು ಇವರ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ದೂರ ಸಿಡಿದುಬಿದ್ದ ಜಲಬಿಂದುಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಕಾರಣ
ಈ ಅಸುರಾದಿಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸರಾಜಿತರಾದರು.

ತದೇಷಾಭ್ಯನೂಕ್ತಾ | ಅಪೋ ಹ ಯದ್ಭೃಹತೀರ್ಗರ್ಭಮಾಯನ್ | ದಕ್ಷಂ ದಧಾನಾ
ಜನಯಂತೀಃ ಸ್ವಯಂಭುಂ | ತತ ಇಮೇಽಧ್ಯಸೃಜ್ಯಂತ ಸರ್ಗಾಃ | ಅದ್ಭ್ಯೋ ವಾ ಇದಗ್ಂ
ಸಮುಭೂತ್ | ತಸ್ಮಾದಿದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವಯಂಭಿತಿ | ತಸ್ಮಾದಿದಗ್ಂ ಸರ್ವಗ್ಂ
ಶಿಥಿಲಮಿನಾಧ್ರುವಮಿನಾಭವತ್ | ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ನಾವ ತತ್ | ಅತ್ಮನಾತ್ಮಾನಂ ವಿಧಾಯ |
ತದೇವಾನು ಪ್ರಾವಿಶತ್ |

(ತೈ. ಆ. ೧-೨೩-೮)

ನೀರಿನಿಂದ ಈ ರೀತಿ ದೇವಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಯಾದ ವಿವರವು ಋಗ್ವೇದದ....

ಅಪೋ ಹ ಯದ್ಭೃಹತೀರ್ವಿಶ್ವಮಾಯನ್ ಗರ್ಭಂ ದಧಾನಾ ಜನಯಂತೀರಗ್ನಿಂ |

ತತೋ ದೇವಾನಾಂ ಸಮವರ್ತತಾಸುರೇಕಃ ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇನು ||

(ಋ ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೭ ; ಅಥರ್ವ ೪-೨೬ ; ವಾಜಸನೇಯ ಸಂ ೨೭, -೨೫, -೩೨-೭ ;

ತೈ. ಸಂ. ೨-೨-೧೧-೧ ; ೪-೧-೮-೫ ; ತೈ. ಆ. ೧-೨೩-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಆವರಿಸಿದ್ದ ಉದಕವು ಗರ್ಭವನ್ನು
ಧರಿಸಿತು. ಆ ಗರ್ಭವು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದಿ ಕೂರ್ಮರೂಪನಾದ ಸ್ವಯಂಭುವೆಂಬ ನಾನುಭೇಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ
(ಪ್ರಜಾಪತಿ) ಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿತು. ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ನೀರಿನಿಂದ ಕೂರ್ಮರೂಪನಾಗಿ ಅವಿಭೂತ
ನಾದನು. ಅನಂತರ ಆ ಕೂರ್ಮರೂಪಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಇತರ ಸೃಷ್ಟಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮುಂದುವರಿದವು. ಅದ್ದರಿಂದ
ಈ ಉದಕಗಳಿಂದಲೇ ಸರ್ವವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಅದ್ದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತು ಸಹ ಸ್ವಯಂಭು
ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪನೇ ಆಗಿದೆ. ನೀರಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಒಂದು ದೃಢವಾದ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿದೆ
ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಲೆಗಳಂತೆ ಅಲ್ಲಾಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಅದ್ದರಿಂದ ಸಜ್ಜಿದಾನಂದಸ್ವರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ
ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಆಯಾ ವಸ್ತುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ತನ್ನ ಅಂಶವನ್ನು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿಸಿ ಎಂದರೆ ತಾನೇ
ತನ್ನ ಜೈತನ್ಯಾಂಶದಿಂದ (ಚಿದ್ರೂಪದಿಂದ) ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅವುಗಳು ಅಲ್ಲಾಡದಂತೆ ದೃಢವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು.

ತದೇಷಾಭ್ಯನೂಕ್ತಾ | ವಿಧಾಯ ಲೋಕಾನ್ನಿಧಾಯ ಭೂತಾನಿ | ವಿಧಾಯ ಸರ್ವಾಃ ಪ್ರದಿತೋ

ದಿಶಶ್ಚ | ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಥಮಜಾ ಋತಸ್ಯ | ಅತ್ಮನಾತ್ಮಾನಮುಭಿಸಂವಿನೇಶೇತಿ |

ಸರ್ವಮೇವೇದಮಾಪ್ತಾ | ಸರ್ವಮವರುದ್ಯ | ತದೇವಾನುಪ್ರವಿಶತಿ | ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

(ತೈ. ಆ. ೧-೨೩-೯)

ಈ ವಿವರವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

ವಿಧಾಯ ಲೋಕಾನ್ನಿಧಾಯ ಭೂತಾನಿ ವಿಧಾಯ ಸರ್ವಾಃ ಪ್ರದಿತೋ ದಿಶಶ್ಚ |

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಥಮಜಾ ಋತಸ್ಯ | ಅತ್ಮನಾತ್ಮಾನಮುಭಿಸಂವಿನೇಶ ||

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೊದಲಿದ್ದ ನೀರಿನಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದನು. ನಮ್ಮ
ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಸಮಸ್ತ ಭೂತಜಾತಗಳನ್ನೂ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿ
ಗಳನ್ನೂ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ವಿಧಿಕ್ತುಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತಾನು ಜೈತನ್ಯರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂದು ಈ

ಮಂತ್ರದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. (ಈ ಮಂತ್ರವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಯಾವ ಶಾಖೆಯೆಂಬುವುದು ಗೊತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ). ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈ ರೀತಿ ಸಮಸ್ತವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ, ಸೃಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ತಾನು ಜಿಡ್ಡುಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂತಃಸ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದು ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿರುವನು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಪುರುಷನು ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪುರುಷನು ಪಡೆಯಬೇಕಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಅನುಭವಿಸಿ ಸುಖಿಸುವನು.

ವೇದಮಂತ್ರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮನುಷ್ಯತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಮೊದಲು ಉದಕವನ್ನೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಇತರ ಜಗದಾದಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೆಂಬ ವಿಚಾರವು—

ಅಪ ಏವ ಸಸರ್ಜಾದೌ ತಾಸು ವೀರ್ಯಮವಾಕಿರತ್ |

ತದಂಡಮಭವದ್ಧೈಮಂ ಸೂರ್ಯಕೋಟಿಸಮಪ್ರಭಂ ||

(ಮನುಸ್ಮೃತಿ ೧-೮-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಚಕ್ಷುಷಃ ಪಿತಾ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ಈ ಋಕ್ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಸಾಯಣರು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಚಕ್ಷುಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚಕ್ಷುರುಪಲಕ್ಷಿತಸ್ಯ ಇಂದ್ರಿಯ-ಸಂಘಾತ್ಮಕಸ್ಯ ಶರೀರಸ್ಯ ಪಿತಾ ಉತ್ಪಾದಯಿತಾ | ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯವೇ ಮುಂತಾದ ಸಕಲ ಇಂದ್ರಿಯಸಮೂಹ ರೂಪವಾದ ಶರೀರಕ್ಕೂ ಉತ್ಪಾದಕನೆಂಬ ಒಂದರ್ಥವೂ ಅಥವಾ ಚಕ್ಷುಃ ಪಾಪಕಂ ತೇಜಃ | ತಸ್ಯ ಉತ್ಪಾದಯಿತಾ | ಜ್ಞಾನಸಾಧಕವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಉತ್ಪಾದಕನೆಂಬ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯಗಳೂ ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಚಕ್ಷುಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚಕ್ಷುರಾದಿಂದ್ರಿಯಗಳೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದರೆ, ಆಗ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಆ ಇಂದ್ರಿಯಸಮೂಹ ರೂಪವಾದ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪಾದಕನೆಂದರ್ಥ ಅಥವಾ ಪಿತೃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾಲಕನೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಒಡೆಯನೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಪೋಷಕನಾದುದರಿಂದಲೇ ಒಡೆಯನು. ಚಕ್ಷುರಾದಿಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಣವು ಪೋಷಕವು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸ್ಥಿತಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅವಕ್ಕೆ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಿಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರಾಣವೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮರೂಪವು. ಸಕಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಪ್ರಾಣರೂಪಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ ರಕ್ಷಿತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅದಿತೋ ಹ ವೈ ಪ್ರಾಣಃ |

(ಪ್ರ. ಉ. ೧-೫)

ಸ ಹೋನಾಚಿ | ವಿಜಾನ್ಯಾನುಹಂ ಯತ್ಪ್ರಾಣೋ ಬ್ರಹ್ಮ ||

(ಭಾ. ಉ. ೪-೧೦-೫)

ಅದಿತ್ಯನೇ ಪ್ರಾಣರೂಪನು. ಯಾವುದು ಪ್ರಾಣವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೋ ಅದೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು. ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಇದೇ ಪೋಷಕವು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಅಥಾದಿತ್ಯ ಉದಯನ್ ಯತ್ಪ್ರಾಚೀಂ ದಿತಂ ಪ್ರವಿಶತಿ ತೇನ ಪ್ರಾಚ್ಯಾನ್ ಪ್ರಾಣಾನ್ ರಶ್ಮಿಷು ಸನ್ನಿಧತ್ತೇ | ಯದ್ಧಕ್ಷಿಣಾಂ ಯತ್ಪ್ರತೀಚೀಂ ಯದುದೀಚೀಂ ಯದಭೋ

ಯದೂರ್ಧ್ವಂ ಯದಂತರಾ ದಿಶೋ ಯತ್ಸರ್ವಂ ಪ್ರಕಾಶಯತಿ ತೇನ ಸರ್ವಾನ್ ಪ್ರಾಣಾನ್
ರಶ್ಮಿಷು ಸನ್ನಿಧತ್ತೇ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೧-೬)

ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಈ ಅದಿತ್ಯನು ಉದಯಿಸಿ ಪ್ರಾಗ್ಧಿಕಕ್ಕೆನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದೊಡನೆಯೇ, ಆ ದಿಕ್ಕಿನ ಪ್ರಾಣ
ಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಜೈತನ್ಯಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ಉಳಿದ ದಕ್ಷಿಣ, ಪಶ್ಚಿಮ, ಉತ್ತರ, ಉರ್ಧ್ವ
ಮತ್ತು ಅವಾಂತರ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಾಣಯುಕ್ತವಾಗುವಂತೆ
ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಸ ಏಷ ವೈಶ್ವಾನರೋ ವಿಶ್ವರೂಪಃ ಪ್ರಾಣೋಽಗ್ನಿರುದಯತೇ | ತದೇತದ್ಭಜಾಭ್ಯುಕ್ತಂ |

(ಪ್ರ. ೧-೭)

ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಸಂಜ್ಞಕನಾದ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಸಕಲರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲ ಪ್ರಾಣ
ರೂಪನು. ಈ ಜಗತ್ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಹರಿಣಂ ಜಾತನೇದಸಂ ಪರಾಯಣಂ ಜ್ಯೋತಿರೇಕಂ ತಪಂತಂ |

ಸಹಸ್ರರಶ್ಮಿಃ ಶತಧಾ ವರ್ತಮಾನಃ ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಜಾನಾಮುದಯತ್ಕೇಷ ಸೂರ್ಯಃ ||

(ಪ್ರ. ೧-೮)

ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಶ್ವರೂಪಿಯ. ಸುವರ್ಣಾತ್ಮಕನಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನು, ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಸಕಲರ ಜೀವನಕ್ಕೂ ಗುರಿ.
ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲ ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ತೇಜೋರೂಪನು. ಅನೇಕ ರಶ್ಮಿಯುತನು ಅನೇಕ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು. ಸಕಲ
ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪ್ರಾಣರೂಪನು. ಈ ಜಗತ್ಪ್ರಾಣರೂಪಿಯಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಉದಯಿಸಿ ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವೂ ಜೈತನ್ಯಯುಕ್ತ
ವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪ್ರಾಣನೇ ಸಕಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಪ್ರೋಷಕನಾದುದರಿಂದ, ದೇಹದ ಸಕಲ
ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಈ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಆಧೀನವಾಗಿದ್ದು ಇದರ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ :-

ಪ್ರಾಣೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಹ ಸ್ಮಾಹ ಕಾಷೀತಕಿಃ-ತಸ್ಯ ಹ ವಾ ಏತಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ

ಮನೋ ದೂತಂ ಚಕ್ಷುರ್ಗೋಪ್ಸ್ಯ, ಶ್ರೋತ್ರಂ ಸಂಶ್ರಾವಯಿತ್ಯ ವಾಕ್ಪರಿವೇಷ್ಟೀ

.... ತಸ್ಮೈ ವಾ ಏತಸ್ಮೈ ಪ್ರಾಣಾಯ ಬ್ರಹ್ಮಣ ಏತಾಸ್ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ.

ಯಾಚಮಾನಾಯ ಬಲಿಂ ಹರಂತಿ ||

(ಕೌಷೀತಕೀ. ೨-೧)

ಪ್ರಾಣನೇ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಕೌಷೀತಕಿಯು ಮತವು. ಬ್ರಹ್ಮರೂಪಿಯಾದ ಈ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸೇ ಸೇವಕನು.
ಚಕ್ಷುಸ್ಸೇ ರಕ್ಷಕವು. ಶ್ರೋತ್ರನೇ ಪ್ರಕಾಶಕರೂಪನಾದ ಸಾಧನವು. ವಾಕ್ಯೇ ಗೃಹಪಾಲಕನಾದ ಶಕ್ತಿಯು. ಈ
ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತ ಪುರುಷನಿಗೆ ಸೇವಕಾದಿಸಾಧನಂಪತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಮನಸ್ಸು, ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ಶ್ರೋತ್ರ ಮತ್ತು
ವಾಕ್ಯ ಈ ಶಕ್ತಿಗಳು ಪ್ರಾಣರೂಪಿಯಾದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅವನಿಂದ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ,
ಅವನಿಗೆ ತಮ್ಮ ಸೇವಾರೂಪದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತವೆ. ಎಂದರೆ, ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಇಂದ್ರಿಯಗಳ

ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಇರಬಲ್ಲನು ಎಂದೂ ಆದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮಾತ್ರ ಈ ಪ್ರಾಣದ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಬದುಕು
ಲಾರವು ಎಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಪ್ರಾಣವು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿರಬಲ್ಲದೆಂದೂ, ಪ್ರಾಣವಿಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಾವೂ ಜೀವಿಸಿ
ಲಾರವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಲು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸರೂಪವಾದ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶವು ಈ ರೀತಿ
ವಿವೃತವಾತದೆ.

ತೇ ಹೇನೋ ಸ್ರಾಣಾ ಅಹಂಶ್ರೇಯಸೇ ವಿನದಮಾನಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಜಗ್ಮುಸ್ತದ್ಭೋಚುಃ ಕೋ
ನೋ ವಸಿಷ್ಠ ಇತಿ ತದ್ಭೋನಾಚ ಯಸ್ಮಿನ್ಸ ಉತ್ಕ್ರಾಂತ ಇದಂ ಸರೀರಂ ಪಾಹೀಯೋ
ಮನ್ಯತೇ ಸ ವೋ ವಸಿಷ್ಠ ಇತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೬-೧-೭)

ಒಂದು ಸಲ ವಾಗಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೂ ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು
ಚರ್ಚೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಆಗ ಅವು ಪ್ರಜಾಪತಿಯದ್ದು ಸಮಾಪಿಸಿ ತಮ್ಮಲ್ಲೆಲ್ಲ ಯಾರು ಶ್ರೇಷ್ಠರೆಂದು ತಿಳಿಸಬೇಕೆಂದು
ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದವು. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ದೇಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು
ಹೊರಟುಹೋದರೆ ಉಳಿದವರ ಸ್ಥಿತಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕ್ಷಯಿಸುವುವೋ ಅವನೇ ನಿಮ್ಮಲ್ಲೆಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದನು.
ಇದನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಲು ಅವು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು

ವಾಗ್ಗೋಚ್ಛಕ್ರಾಮ | ಸಾ ಸಂವತ್ಸರಂ ಪ್ರೋಷ್ಯಾಗತ್ಯೋನಾಚ ಕಥಮಶಕತ ಮಹತೇ
ಜೀವಿತುಮಿತಿ ತೇ ಹೋಚುರ್ಯಥಾಕಲಾ ಅವದಂತೋ ನಾಚಾ ಪ್ರಾಣಂತಃ ಪ್ರಾಣೇನ
ಸತ್ಯಂತಶ್ಚಕ್ಷುಷಾ ಶೃಣ್ವಂತಃ ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ವಿದ್ವಾಂಸೋ ಮನಸಾ ಪ್ರಜಾಯಮಾನಾ
ರೇತಸೈವಮಜೀವಿಷ್ಮೇತಿ ಪ್ರವಿವೇಶ ಹ ವಾಕ್ ||

(ಬೃ. ಉ. ೬-೧-೮)

ಆಗ ವಾಕ್ಯು ಶರೀರವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಹೊರಟುಹೋಯಿತು. ಒಂದು ವರ್ಷಕಾಲ ಹೊರಗಡೆ ಇದ್ದು ಅನಂತರ ಹಿಂತಿರುಗಿ
ದೇಹದ ಉಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಈ ಒಂದು ವರ್ಷಕಾಲವೂ ನಾನಿಲ್ಲದೆ ಹೇಗೆ ಜೀವಿಸಿದಿರಿ ಎಂದು ಕೇಳಿತು.
ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ನಾವು ವಾಕ್ಯನ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಮೂಕರಾಗಿಯೂ ಮುಖ್ಯಾಂಶವಿಲ್ಲದ ಸನ್ನಿವೇಶರೂಪವಾದ
ಪ್ರಾಣಗಳಿಂದ ಜೀವಿಸುತ್ತಲೂ, ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡುತ್ತಲೂ, ಕಿವಿಗಳಿಂದ ಕೇಳುತ್ತಲೂ, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಕಲವನ್ನೂ
ತಿಳಿಯುತ್ತಲೂ, ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಂತಾನವನ್ನುತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತಲೂ ಜೀವಿಸಿದ್ದೆವು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದನಂತರ ವಾಕ್ಯು
ಗಂಭೀರವಾಗಿ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿತು.

ಹೀಗೆಯೇ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ಶ್ರೋತ್ರ, ಮನಸ್ಸು ಇವೂ ಸಹ ಒಂದೊಂದು ವರ್ಷ ಶರೀರವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಹೊರಟು
ಹೋದಾಗಲೂ ಸಹ ಆ ಒಂದು ಇಂದ್ರಿಯವಿಲ್ಲದೇ, ಉಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ತಮ್ಮ ಕೆಲಸವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು.
ಪುರುಷನು ಜೀವಿಸಿಯೇ ಇದ್ದನು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುವು ದೇಹವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದರೂ ದೇಹದ ಉಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ
ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಕ್ಷಯವೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಅನಂತರ ಪ್ರಾಣವು ತನ್ನ ನೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಲಿಚ್ಛಿಸಿತು.

ಅಥ ಹ ಪ್ರಾಣ ಉತ್ಕ್ರಮಿಸ್ಯನ್ಯಥಾ ಮಹಾಸುಹಯಃ ಸ್ಥಂಭವಃ ಪದ್ವೀಶತಂಕೂನ್ ಸಂವೃಹೇ-

ದೇವಂ ಹೈವೇಮಾನ್ ಪ್ರಾಣಾನ್ ಸಂವವರ್ಹ ತೇ ಹೋಚುರ್ಮಾ ಭಗವ ಉತ್ಕ್ರಮಿಸಾನ್
ನೈ ಕಷ್ಟ್ಯಮಸ್ತದ್ವತೇ ಜೀವಿತುಮಿತಿ ತಸ್ಯೋ ನೇ ಬಲಿಂ ಕುರುತೇತಿ ತಥೇತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೬-೧-೧೩)

ಪ್ರಾಣವು ತನ್ನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನೂ, ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಪರೀಕ್ಷಿಸಲಿಚ್ಛಿಸಿದಾಗ ದೇಹವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಲು ಆರಂಭಿಸಿತು. ಆ ಒಡನೆಯೇ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಶಿಥಿಲವಾದವು. ಸಿಂಧೂಪ್ರದೇಶದ ಉತ್ತಮವಾದ ಅಕ್ಷವು ತಾನು ಓಡಲು ಯತ್ನಿಸಿ ತನ್ನ ಹಗ್ಗವನ್ನು ಅಲ್ಲಾಡಿಸಿ ಎಳೆದಾಗ ತನ್ನ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸಲು ಸಹಾಯಕನಾದ ಸಕಲ ಗೂಟಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕಿತ್ತುಕೊಂಡು ಹೊರಡುವಂತೆ ಈ ಪ್ರಾಣವು ತನ್ನನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದ ಸಕಲವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನೂ ತನ್ನೊಡನೆಯೇ ದೇಹತ್ಯಾಗಮಾಡುವಂತೆ ಶಿಥಿಲಗೊಳಿಸಿತು. ಆಗ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಎಲ್ಲೆ ಪ್ರಾಣವೇ, ನೀನು ನಮ್ಮನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಬೇಡ. ನಿನ್ನನ್ನುಳಿದು ಜೀವಿಸಲಾರೆವು. ನೀನೇ ನಮಗೆಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠನು ಎಂದು ಯಾಚಿಸಿದವು. ಆಗ ಪ್ರಾಣವು ಅದನ್ನು ಕುರಿತು ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದರೆ ನನಗೆ ನಿಮ್ಮ ಸೇವಾರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಎಂದು ಕೇಳಿದೊಡನೆಯೇ ಅವು ಆಗಲೆಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡವು. ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಇಂದ್ರಿಯಾಧಿಪತಿಯೂ ಇಂದ್ರಿಯಪೋಷಕವೂ ಆದ ಈ ಪ್ರಾಣರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಇದಿಲ್ಲದೇ ಉಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಅಪ್ರಯೋಜಕವು ಎಂಬ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವನಿಷ್ಠೆನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವಿವರಣವು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದ ವಿವರಣೆಗಿಂತ ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಥ ಹೈನಂ ಭಾರ್ಗವೋ ನೈದರ್ಭಿಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಭಗವನ್ ಕತ್ಯೇನ ದೇವಾಃ ಪ್ರಜಾಂ ವಿಧಾರ-
ಯಂತೇ ? ಕತರ ಏತತ್ಪ್ರಕಾಶಯಂತೇ | ಕಃ ಪುನರೇಷಾಂ ವರಿಷ್ಠ ಇತಿ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೨.೧)

ಎಲ್ಲೆ ಪೂಜ್ಯರೇ, ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಯಾವಯಾವ ಶಕ್ತಿಗಳು ಧರಿಸಿವೆ ? ಈ ಜಗತ್ತಿಗೆ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಗಳು ಯಾವುವು ? ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಶ್ರೇಷ್ಠ ? ಎಂಬುದಾಗಿ ವಿದರ್ಭದೇಶದ ಭಾರ್ಗವನು ಪಿಪ್ಪಲಾದನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಪಿಪ್ಪಲಾದನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದನು.

ತಸ್ಮೈ ಸ ಹೋನಾಚ ಆಕಾಶೇ ಹ ನಾ ಏಷ ದೇವೋ ನಾಯುರಗ್ನಿರಾಪಃ ಪೃಥಿವೀ ವಾಜ್ಞನ-
ಶ್ಚಕ್ಷುಶ್ಚೋತ್ರಂ ಚ | ತೇ ಪ್ರಕಾಶ್ಯಾಭಿವದಂತಿ ವಯಸೋತದ್ವಾಣಮವಸ್ಪಭ್ಯ ನಿಧಾರ-
ಯಾಮಃ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೨-೨)

ಆಕಾಶವೇ ಈ ಶಕ್ತಿಯು. ಅಲ್ಲವೆ, ನಾಯು, ಅಗ್ನಿ, ಸಲಿಲ, ಪೃಥ್ವಿ, ವಾಕ್, ಮನಸ್ಸು, ಚಕ್ಷುಸ್, ಶೋತ್ರ, ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸಹಕಾರಿಗಳು. ಅವೆಲ್ಲವೂ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಶಕ್ತಿದಾಯಕಗಳು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ನಾವೇ ಈ ದೇಹವನ್ನು ಭದ್ರವಾಗಿಟ್ಟಿರುತ್ತೇವೆ. ನಮ್ಮಿಂದಲೇ ಇದರ ಧಾರಣವು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡವು. ಆದರೆ, ಪ್ರಾಣವು ಆ ಪ್ರಕಟಣವನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿತು.

ತಾನ್ ವರಿಷ್ಠಃ ಪ್ರಾಣ ಉನಾಚ | ನಾ ಮೋಹನಾಪದ್ಯಥ ಅಹಮೇವೈತತ್ಸಂಚಧಾತ್ಮಾನಂ
ಪ್ರವಿಭಜ್ಯತದ್ವಾಣಮವಸ್ಪಭ್ಯ ನಿಧಾರಯಾಮಿತಿ ತೇಶ್ರದ್ಧಧಾನಾ ಬಭೂವುಃ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೨-೩)

ಅವುಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಾಣವು ಅವನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೇ, ನೀವೇ ದೇಹಧಾರಕರೆಂದೂ ನಿಮ್ಮಿಂದಲೇ ದೇಹದ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಿದೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿದಿರುವ ನಿಮ್ಮ ದುರಭಿಮಾನವನ್ನು ಬಿಡಿ. ನಾನೇ ನಿಮ್ಮ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಐದು ಭಾಗಗಳಿಂದ ನನ್ನ ರೂಪವನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಶರೀರಧಾರಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವೆನು ಎಂದಾಗ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಈ ಮಾತನ್ನು ನಂಬಲಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳಿಗೆ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಪ್ರಾಣವು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿತು.

ಸೋಽಭಿಮಾನಾದೂರ್ಧ್ವಮುತ್ಕ್ರಮತ ಇವ | ತಸ್ಮಿನ್ನುತ್ಕ್ರಮತ್ಯಥೇತರೇ ಸರ್ವ ಏವೋತ್ಕ್ರಾಮಂತೇ | ತಸ್ಮಿಂಶ್ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠಮಾನೇ ಸರ್ವ ಏವ ಪ್ರಾತಿಷ್ಠಂತೇ | ತದ್ಯಥಾ ಮುಕ್ಷಿತಾ ಮಧುಕರರಾಜಾನಮುತ್ಕ್ರಾಮಂತಂ ಸರ್ವಾ ಏವೋತ್ಕ್ರಾಮಂತೇ | ತಸ್ಮಿಂಶ್ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠಮಾನೇ ಸರ್ವಾ ಏವ ಪ್ರಾತಿಷ್ಠಂತ ಏವಂ ವಾಙ್ಮನಶ್ಚಕ್ಷುಃಶ್ರೋತ್ರಂ ಚ ತೇ ಪ್ರೀತಾಃ ಪ್ರಾಣಂ ಸ್ತುವಂತಿ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೨-೪)

ಆಗ ಪ್ರಾಣವು ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ದೇಹವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಬಿಡಲು ಮೇಲಕ್ಕೆದ್ದಿತು. ಅದರೊಡನೆ ಉಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಮೇಲೆಕ್ಕಿದ್ದವು. ಅದು ದೇಹದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದಾಗ ಉಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದವು. ಮಧುಕರ ರಾಜನು ಎದ್ದಾಗ ಯಾವ ರೀತಿ ಉಳಿದ ಮಧುಕರಗಳು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುವೋ ಹಾಗೆ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ರಾಜನ ಗಮನಾಗಮನಗಳನ್ನೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಾಣದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನರಿತು ಅದನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದವು.

ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತ ಪ್ರಾಣದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಥಾತೋ ವ್ರತಮಿಮಾಂಸಾ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ಹ ಕರ್ಮಾಣಿ ಸಸೃಜೇ ತಾನಿ ಸೃಷ್ಟ್ವಾನ್ಯನ್ಯೋನ್ಯೇನಾಸ್ವರ್ಧಂತ ವದಿಷ್ಯಾಮ್ಯೇನಾಹಮಿತಿ ನಾಗ್ಧ್ರೇ ದ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮ್ಯಹಮಿತಿ ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋಷ್ಯಾಮ್ಯಹಮಿತಿ ಶ್ರೋತ್ರಮೇವಮನ್ಯಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಯಥಾ ಕರ್ಮ ತಾನಿ ಮೃತ್ಯುಃ ಶ್ರಮೋ ಭೂತ್ವಾ ಉಪಯೇಮೇ ತಾನ್ಯಾಪ್ನೋತ್ತಾನ್ಯಾಸ್ತಾ ಮೃತ್ಯುರನಾರುಂಧ ತಸ್ಮಾಚ್ಛ್ರಾಮ್ಯತೈವ ವಾಕ್ ಶ್ರಾಮ್ಯತಿ ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರಾಮ್ಯತಿ ಶ್ರೋತ್ರಮಥೇವಮೇವ ನಾಪ್ನೋದ್ಯೋಽಯಂ ಮಧ್ಯಮಃ ಪ್ರಾಣಸ್ತಾನಿ ಜ್ಞಾತುಂ ದಧಿರೇ | ಅಯಂ ವೈ ನಃ ಶ್ರೇಷ್ಠೋ ಯಃ ಸಂಚರಂಶ್ಚಾಸಂಚರಂಶ್ಚ ನ ವ್ಯಥತೇಽಥೋ ನ ರಿಷ್ಯತಿ ಹಂತಾಸ್ಯೈವ ಸರ್ವೇ ರೂಪಮಸಾಮೇತಿ ತ ಏತಸ್ಯೈವ ಸರ್ವೇ ರೂಪಮಭವಂಸ್ತಸ್ಮಾದೇತ ಏತೇನಾಖ್ಯಾಯಂತೇ ಪ್ರಾಣಾ ಇತಿ ತೇನ ಹ ವಾಪ ತತ್ಕುಲಮಾಚಕ್ಷತೇ ಯಸ್ಮಿನ್ ಕುಲೇ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ ಯ ಉ ಹೈವಂ ವಿದಾ ಸ್ವರ್ಧತೇನುತುಷ್ಯತ್ಕನುತುಷ್ಯ ಹೈವಾಂತತೋ ಮ್ಪ್ರಿಯತ ಇತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೫-೨೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಕರ್ಮಸಾಧಕಗಳಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಉತ್ಪನ್ನವಾದೊಡನೆಯೇ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಸ್ಪರ್ಧೆಯುಂಟಾಯಿತು. ನೋಡತಕ್ಕವನು ನಾನೇ ಎಂದು ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ಮಾತನಾಡತಕ್ಕವನು ನಾನೇ ಎಂದು ವಾಕ್ಯಾ ಕೇಳತಕ್ಕವನು ನಾನೇ ಎಂದು ಶ್ರೋತ್ರವೂ, ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ

ಪ್ರಾಣಿನೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತ ದುರಭಿಮಾನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದವು. ಆಗ ಶ್ರಮಕಾರಕವಾದ ಮೃತ್ಯುವು ಅವುಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಹಿಡಿತದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಸಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನಪಹರಿಸಿತು. ಆಗ ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ವೀರ್ಯಹೀನತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲಾರದಾದವು. ಮೃತ್ಯುವು ಮಧ್ಯಭಾಗಸ್ಥವಾದ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹಿಡಿದು ಅಸ್ವತಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ತಮ್ಮ ಅಕಕ್ಷಿಯನ್ನೂ ಪ್ರಾಣದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನೂ ಅರಿತು ಈ ಪ್ರಾಣವೇ ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವು. ಇದು ಮೃತ್ಯುವಿನ ಹಿಂಸೆಗೆ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಎಲ್ಲವೂ ಆ ಪ್ರಾಣದ ರೂಪಾಂತರಗಳೆಂದೇ ಭಾವಿಸಿದವು. ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಣವೇ ಪ್ರಧಾನವಾದುದರಿಂದ ಸಕಲೇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸಮೂಹವೂ ಪ್ರಾಣಸಂಜ್ಞಕವಾಯಿತು.

ಏಷೋಽಗ್ನಿಸ್ತಪತ್ಯೇಷ ಸೂರ್ಯ ಏಷ ಪರ್ಜನ್ಯೋ ಮಘನಾನೇಷ ವಾಯುಃ |

ಏಷ ಪೃಥಿವೀ ರಯಿದೇವಃ ಸದಸಚ್ಚಾಮೃತಂ ಚ ಯತ್ ||

ಈ ಪ್ರಾಣವೇ ಅಗ್ನಿಯು. ಅಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ದಹಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಸೂರ್ಯನು. ಇದೇ ಸಂಪತ್ತಿನಾದ ಪರ್ಜನ್ಯದೇವನು. ಇದೇ ಪೃಥ್ವಿಯು. ಇದೇ ಪಾರ್ಥಿವಸಂಪತ್ತು. ಸದಾತ್ಮಕವೂ ಅಸದಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಸಕಲ ತತ್ತ್ವಗಳೂ ಇದೇ ಆಗಿದೆ. ಇದು ನಿತ್ಯವು.

ಆರಾ ಇವ ರಥನಾಭಾ ಪ್ರಾಣೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ |

ಮಚೋ ಯಜೂಗಂಷಿ ಸಾಮಾನಿ ಯಜ್ಞಃ ಕ್ಷತ್ರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೨-೬)

ಚಕ್ರದ ಆರೇಕೋಲುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಚಕ್ರದ ನಾಭಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವಂತೆ, ವಿಶ್ವದ ಸಮಸ್ತತತ್ತ್ವಗಳೂ ಈ ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಮಕ್ಕಳು, ಯಜುಸ್ಸು, ಸಾಮ, ಯಜ್ಞ, ಕ್ಷತ್ರ, ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಸಂಜ್ಞಕಗಳಾದ ಸಕಲ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಸಕಲ ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಈ ಪ್ರಾಣವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಇಲ್ಲೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿವೆ.

ಇಂದ್ರಸ್ತ್ವಂ ಪ್ರಾಣ ತೇಜಸಾ ರುದ್ರೋಽಸಿ ಪರಿರಕ್ಷಿತಾ |

ತ್ವಮಂತರಿಕ್ಷೇ ಚರಸಿ ಸೂರ್ಯಸ್ತ್ವಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಪತಿಃ ||

(ಗ್ರಶ್ನ. ೨-೯)

ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಎಲೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ, ನೀನೇ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲ ಪ್ರಭುವು (ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು), ನೀನೇ ರುದ್ರನು ಮತ್ತು ತೇಜೋಯುತನು ನೀನೇ ರಕ್ಷಕನು. ನೀನೇ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತೀಯೆ. ನೀನೇ ಸಕಲ ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಗೂ ಮೂಲರೂಪನಾದ ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತಿಯು.

ಹೀಗೆ ಯಾವ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಇಂದ್ರಿಯಸಂಘಾತರೂಪವಾದ ಶರೀರಕ್ಕೆಲ್ಲ ಉತ್ಪಾದಕವೂ ಪೋಷಕವೂ ಆಗಿದೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದೇ ತತ್ತ್ವವು ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ಜ್ಯೋತಿಸ್ತತ್ತ್ವವೆಂದೂ ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನೇ ಸಾಯಣರು ಚಕ್ಷುಷಃ ಪಿತಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಎರಡನೆಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಚಕ್ಷುಃ ಪ್ಯಾಪಕಂ ತೇಜಃ | ತಸ್ಯ ಉತ್ಪಾದಯಿತಾ| ಜ್ಞಾನಸಾಧನವೂ ಪ್ರಕಾಶಕವೂ ಆದ ತೇಜಸ್ಸೇ

ಚಕ್ಷುಸ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಈ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಉತ್ಪಾದಕನೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಪರತತ್ತ್ವವು ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಈ ತಾತ್ಪರ್ಯವೂ ಸನ್ನಿವೇಶಕೃತನುಗುಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಚಕ್ಷುಃ—ಖ್ಯಾತೇರ್ನಾ ಚಷ್ಟೇರ್ನಾ | ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವಾದ ಖ್ಯಾ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ದರ್ಶನಾರ್ಥಕವಾದ ಚಕ್ಷು ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ (ನಿ. ೪-೩).

ಸೂರ್ಯೋ ಯಥಾ ಸರ್ವಲೋಕಸ್ಯ ಚಕ್ಷುಃ |

(ಕಠ. ೫.೧೧)

ಸೂರ್ಯನೇ ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಚಕ್ಷುರೂಪನು ಎಂದು ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದೇ ಅರ್ಥವು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಲೋಕಚಕ್ಷುಸ್ಸು ತಾನು ತೇಜೋಮಯವಾಗಿದ್ದು ಉಳಿದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಗೂ ಉತ್ಪಾದಕವೂ ಪೋಷಕವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಹಿರಣ್ಮಯೇ ಪರೇ ಕೋಶೇ ವಿರಜಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿಷ್ಕಲಂ |

ತಚ್ಚುಭ್ರಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚದ್ಯದಾತ್ಮವಿದೋ ವಿದಾಃ ||

(ಮುಂಡಕ. ೨-೨-೯)

ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಹಿರಣ್ಮಯಕೋಶದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಲ್ಪವೂ, ಪರಿಪೂರ್ಣವೂ, ಶುಭ್ರವೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವೇ ಸಕಲ ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಗೂ ಮೂಲರೂಪವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯು ಎಂದು ಯಾವ ಪರಂ ಜ್ಯೋತಿಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದೇ ಇಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುಷಃ ಪಿತಾ ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಈ ಜ್ಯೋತಿಯ ಮಹತತ್ತ್ವವೇನೆಂದರೆ—

ನ ತತ್ರ ಸೂರ್ಯೋ ಭಾತಿ ನ ಚಂದ್ರತಾರಕಂ ನೇವಾ ವಿದ್ಯುತೋ ಭಾಂತಿ ಕುತೋಽಯಮಗ್ನಿಃ |

ತಮೇವ ಧಾಂತಮನುಭಾತಿ ಸರ್ವಂ ತಸ್ಯ ಭಾಸಾ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಭಾತಿ ||

(ಮುಂಡಕ. ೨-೨-೧೦)

ಈ ಪರಂಜ್ಯೋತಿಯು ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪದಿಂದ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವಾಗ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮವು ಅವ್ಯಾಕ್ತವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತೀರೂಪದಿಂದಿರುವಾಗ ಸೂರ್ಯನಾಗಲಿ, ಚಂದ್ರನಾಗಲಿ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳಾಗಲಿ, ವಿದ್ಯುತ್ತುಗಳಾಗಲಿ ಪಾರ್ಥಿವವಾಗ್ನಿಯಾಗಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟರಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ದಿವ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಯ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಉಳಿದ ಸಕಲ ಜ್ಯೋತಿಗಳೂ ಬೆಳಗುತ್ತವೆ. ಯಾವ ಮಹಾಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹತೆಯಲ್ಲಿ—

ತರಣಿವಿಶ್ವದರ್ಶತೋ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಪದಸಿ ಸೂರ್ಯ | ವಿಶ್ವಮಾಭಾಸಿ ರೋಚನಂ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧.೫೦-೪)

ಎಲೈ ಸೂರ್ಯನೇ, ನೀನು ಸಕಲ ಜ್ಯೋತಿಗೂ ನಿರ್ಮಾಪಕನು. ನಿನ್ನಿಂದಲೇ ಸಕಲವೂ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆಯೋ ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಮನಸಾ ಹಿ ಧೀರಃ ಎಂದು ಇನನನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ನ ಹಿ ಮತ್ಸಮೋಽಸ್ತಿ ಕಶ್ಚಿದಿತಿ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ದೃಷ್ಟೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ನನಗೆ ಸಮ ನಾದವನು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಉಳಿದವರೆಲ್ಲರೂ ನನ್ನ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟವರು ಎಂಬ ಧೀರತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿರುವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಧಾಷ್ಟ್ಯವೂ ಸಹ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳೂ ಸಹ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಭೀಷಾಸ್ಮಾದ್ವಾತಃ ಪವತೇ| ಭೀಷೋದೇತಿ ಸೂರ್ಯಃ | ಭೀಷಾಸ್ಮಾದಗ್ನಿಶ್ಚೇಂದ್ರಶ್ಚ | ಮೃತ್ಯು-
ಧಾವತಿ ಪಂಚಮ ಇತಿ ||

(ತೈ. ಉ. ೨.೮.೧)

ಈ ಪರತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಬೆದರಿ ವಾಯುವು ಬೀಸುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನೂ ಇದರ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಈ ಪರತತ್ತ್ವದ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಬೆದರಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇನನು ಸಕಲರಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿಯೂ, ತಾನು ಮಾತ್ರ ಯಾರ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೂ ಒಳಪಡದೆಯೂ, ತನ್ನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಪದವಿಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬಂಶವು ಮನಸಾ ಹಿ ಧೀರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಯದೇದಂತಾ ಅದದ್ಯಹಂತ ಪೂರ್ವೇ—ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಸಕಲ ಪರ್ಮಂತಪ್ರದೇಶಗಳೂ ದೃಢವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದವು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಅವಯವರೂಪಗಳಾಗಿರುವುದ ರಿಂದ ಈ ಪರ್ಮಂತಪ್ರದೇಶಗಳಾವುವು? ಇವುಗಳಿಗೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೇನು ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ ವಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪರ್ಮಂತಪ್ರದೇಶಗಳ ವರ್ಣನವು ವಿಶ್ರುತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪರ್ಮಂತಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರು ವುದರಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮನು ಚತುಷ್ಕುಲನೆಂದೂ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ—

ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚ ತೇ ಸಾದಂ ಬ್ರವಾಣೇತಿ ಬ್ರವೀತು ಮೇ ಭಗವಾನಿತಿ ತಸ್ಮೈ ಹೋನಾಚ ಸ್ತಾಚೀ
ದಿಕ್ಪಲಾ ಪ್ರತೀಚೀ ದಿಕ್ಪಲಾ ದಕ್ಷಿಣಾ ದಿಕ್ಪಲೋದೀಚೀ ದಿಕ್ಪಲೈಷ ವೈ ಸೋಮ್ಯ ಚತುಷ್ಕುಲಃ
ಸಾದೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪ್ರಕಾಶನಾನ್ನಾಮು ||

(ಛಾ. ಉ. ೪.೫.೨)

ಬ್ರಹ್ಮನು ಚತುಷ್ಕುಲನು. ಅವನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳು. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕೇ ಒಂದು ಪಾದ. ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕು ಎರಡನೆಯ ಪಾದ. ಪಶ್ಚಿಮವು ಮೂರನೆಯದು. ಋತ್ತರವು ನಾಲ್ಕನೆಯದು. ಹೀಗೆ ಈ ನಾಲ್ಕು ಬ್ರಹ್ಮನ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳು. ಇವು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದವು. ಇವನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸನಲ್ಲಿ ಅಂತಾ ಅದದ್ಯಹಂತ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸ ಲಾಗಿದೆ. ಇಡೀ ಬ್ರಹ್ಮ, ಅಗ್ನಿಯು ಸತ್ಯಕಾಮನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಕಲೆಗಳು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿದೆ.

|| ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸೋಮ್ಯ ತೇ ಸಾದಂ ಬ್ರವಾಣೇತಿ ಬ್ರವೀತು ಮೇ ಭಗವಾನಿತಿ ತಸ್ಮೈ ಹೋನಾಚ
ಪೃಥಿವೀ ಕಲಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಕಲಾ ದ್ಯೌಃ ಕಲಾ ಸಮುದ್ರಃ ಕಲೈಷ ವೈ ಸೋಮ್ಯ ಚತುಷ್ಕುಲಃ
ಸಾದೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽನಂತನಾನ್ನಾಮು ||

(ಛಾ. ಉ. ೪-೬-೨)

|| ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸೋಮ್ಯ ತೇ ಸಾದಂ ಬ್ರವಾಣೇತಿ ಬ್ರವೀತು ಮೇ ಭಗವಾನಿತಿ ತಸ್ಮೈ ಹೋನಾಚ
ಪೃಥಿವೀ ಕಲಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಕಲಾ ದ್ಯೌಃ ಕಲಾ ಸಮುದ್ರಃ ಕಲೈಷ ವೈ ಸೋಮ್ಯ ಚತುಷ್ಕುಲಃ
ಸಾದೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽನಂತನಾನ್ನಾಮು ||

ನಾಲ್ಕನೆಯದು. ಎಲೈ ಸತ್ಯಕಾಮನೇ, ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅನಂತವೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಹೊಸವೂ ಸತ್ಯಕಾಮನಿಗೆ ಇನ್ನೊಂದುವಿಧದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪಾದಗಳ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತಸ್ಮೈ ಹೋನಾಚಾಗ್ನಿಃ ಕಲಾ ಸೂರ್ಯಃ ಕಲಾ ಚಂದ್ರಃ ಕಲಾ ವಿದ್ಯುತ್ಕಲ್ಪಿಷ ವೈ ಸೋಮ್ಯ ಚತುಷ್ಕಲಃ ಸಾದೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮಾನ್ನಾಮು ||
(ಭಾ. ಉ. ೪-೭-೨)

ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುತ್ ಈ ನಾಲ್ಕೂ ನಾಲ್ಕುವಿಧವಾದ ಪಾದಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮತ್ತುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನರಿತವನು ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮಂತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಸಕಲ ದಿಗ್ವಿಗತರಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಂತಃಕಲೆ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪಾದಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದವಲ್ಲದೇ, ಮಧ್ಯ ಸಂಜ್ಞಕ ವಾದ ಜಲಚರಪಕ್ಷಿಯು ಸತ್ಯಕಾಮನಿಗೆ ಬೇರೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪಾದಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸೋಮ್ಯ ತೇ ಸಾದಂ ಬ್ರವಾಣೇತಿ ಬ್ರವೀತು ಮೇ ಭಗವಾನಿತಿ ತಸ್ಮೈ ಹೋನಾಚಾ ಸ್ರಾಣಃ ಕಲಾ ಚಕ್ಷುಃ ಕಲಾ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಕಲಾ ಮನಃ ಕಲ್ಪಿಷ ವೈ ಸೋಮ್ಯ ಚತುಷ್ಕಲಃ ಸಾದೋ ಬ್ರಹ್ಮಣ ಆಯತನವಾನ್ನಾಮು ||
(ಭಾ. ಉ. ೪-೮-೨)

ಎಲೈ ಸತ್ಯಕಾಮನೇ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ಶ್ರೋತ್ರ, ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳು. ಇವುಗಳು ಆಧಾರಭೂತವಾದವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದಲೇ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಆಯತನವಾನ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು.

ಹೀಗೆ ಚಕ್ಷುಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ಇಂದ್ರಿಯಜನಕನು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಸಂಘಾತರೂಪವಾದ ದೇಹದ ಪೋಷಕನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಜ್ಯೋತಿಯೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದರೂ ಸಹ ಜ್ಯೋತೀರೂಪದ ನಾಲ್ಕು ಅಂತಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವೂ ಸಮಂಜಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಪಿತೃವಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಸಂಕಲ್ಪದ ಮೇರೆಗೆ ಸಕಲ ದಿಗ್ವಿಗತಗಳೂ ಸ್ಥೈರ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದವು ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಪೂರ್ಣಧಾರಕನೂ, ಪೋಷಕನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದೇ ಮುಕ್ತನ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಮನಾ ಆದ್ವಿಹಾಯಾ ಧಾತಾ ವಿಧಾತಾ ಪರಮೋತ ಸಂದ್ಯಕ್ |

ತೇಷಾಮಿಷ್ವಾನಿ ಸಮಿಷಾ ಮದಂತಿ ಯತ್ರ ಸಪ್ತಯುಷೀನ್ವರ ಏಕಮಾಹುಃ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ | ವಿಮನಾಃ | ಆತ್ಮ | ವಿಹಾಯಾಃ | ಧಾತಾ | ವಿಧಾತಾ | ಪರಮಾ | ಉತ | ಸಂದ್ಯಕ್ |

ತೇಷಾಂ | ಇಷ್ವಾನಿ | ಸಂ | ಇಷಾ | ಮದಂತಿ | ಯತ್ರ | ಸಪ್ತಯುಷೀನ್ | ಪರಃ | ಏಕಂ | ಅಹುಃ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ .

ವೈಶ್ವಕರ್ಮಣಸ್ಯ ಪಶೋರ್ಹವಿಷ ಏಷಾನುವಾಕ್ಯಾ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಮನಾ ಅದ್ವಿಹಾಯಾಃ
ಕಂ ಸ್ವಿದಾಸೀದಧಿಷ್ಠಾನಂ | ಅ. ೩-೮ ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತಂ ||

ಅಯಂ ಮಂತ್ರೋಽಧಿಯಜ್ಞಾಧ್ಯಾತ್ಮಯೋರ್ಭೇದೇನ ದ್ವಿಧಾ ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಃ | ತತ್ರ ಪ್ರಥಮಂ
ದ್ವೈವತಮಧಿಕೃತ್ಯೋಚ್ಯತೇ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಬಹುವಿಧಪ್ರಕಾರವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನಾದಿಕರ್ಮಣಾಂ ಕರ್ತಾದಿತ್ಯಃ
ಸ ಚ ವಿಮನಾ ವಿಭೂತಮನಾಃ | ಅದಿತ್ಯನರ್ಥಕಃ ಸರ್ವತ ಇತ್ಯರ್ಥೇ ವಾ | ವಿಹಾಯಾ ವಿವಿಧ-
ಮಾಸ್ತಾ | ಮಹಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಧಾತಾ ವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಕರ್ತಾ ಚ ವಿಧಾತಾ ಜಗತಃ ಕರ್ತಾ ಚ ಪರಮಾ
ಪರಮಃ ಸಂದೃಕ್ ಸಂದ್ರಷ್ಟಾ ಚ ಭೂತಾನಾಂ | ತೇಷಾಂ ಸಪ್ತರ್ಷೀಣಾಂ | ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ರಶ್ಮೀನಾ-
ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಚರಮಪಾದೇ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣತ್ವಾತ್ | ಇಷ್ಟಾನಿ ಸ್ವಾನಾನಿ ಶರೀರಾಣಿ ವೇಷೋದಕೇನ
ಸಂ ಮದಂತಿ ಸಂನೋದಂತೇ ಯತ್ರಯಸ್ಮಿನ್ನಾದಿತ್ಯೇ ತಂ ದೇವಂ ಸಪ್ತರ್ಷೀಣ್ | ಸಪ್ತರ್ಷಿಭ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ತೇಭ್ಯಃ ಪರಃ ಪರಸ್ತಾದೇಕಮೇವಾದಿತ್ಯಮಾಹುರ್ಮಂತ್ರವಿದಃ || ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷ ಉಚ್ಯತೇ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ-
ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಪ್ರಾಣಪ್ರಕಾಶಾಭ್ಯಾ ಮುಪೇತಃ ಸನ್ ಬಹುಕರ್ಮಾ ಭವತಿ ಸ ಚ ವಿಮನಾ ವಿಭೂತ-
ಮನಾ ವಿಹಾಯಾ ವಸ್ತುತೋ ಮಹಾರ್ಣ ವಿಶೇಷೇಣ ಸುಕೃತದುಷ್ಪೃತಫಲಸ್ಯಾಸ್ತಾ ಧಾತಾ ವಿಧಾತಾ
ಚ ಪರಮೋತ ಸಂದೃಕ್ ಪರಮಶ್ಚ ಸಂದ್ರಷ್ಟೇಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ | ತೇಷಾಂ ಸಪ್ತರ್ಷೀಣಾಂ ದ್ರಷ್ಟಾಣಾ-
ಮಿಂದ್ರಿಯಾಣಾಮಿಷ್ಟಾನಿ ಸ್ವರೂಪಾಣೇಷಾನ್ನೇನ ಸಹ ಸಂ ಮದಂತಿ ಸಂನೋದಂತೇ ಯತ್ರ ಯಸ್ಮಿ-
ನ್ನಾದಿತ್ಯನಿ ತಮಾತ್ಮಾನಂ ಸಪ್ತರ್ಷೀನ್ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕೇಭ್ಯಃ ಸರ್ಪಣಸ್ವಧಾವೇಭ್ಯೋ ವಾ ಪರಃ ಪರಸ್ತಾ
ದ್ವರ್ತಮಾನಮಿಂದ್ರಿಯಾದ್ಯತೀತಮೇಕಂ ಪರಮಾತ್ಮಾನಮಾಹುಸ್ತತ್ತ್ವವಿದಃ || ಅತ್ರ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ
ವಿಭೂತಮನಾ ವ್ಯಾಪ್ತೇತ್ಯಾದಿ ನಿರುಕ್ತಮನುಸಂಧೇಯಂ | ೧೦-೨೬ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮದೇವನು | ವಿಮನಾಃ—ವಿಶೇಷಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನೂ |
ವಿಹಾಯಾಃ—ಮಹಾತ್ಮನೂ | ಧಾತಾ—ವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳ ಕರ್ತನೂ | ವಿಧಾತಾ—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿರ್ಮಾ
ಪಕನೂ | ಪರಮಾ—ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ | ಸಂದೃಕ್—ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ನೋಡುವವನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ |
ಯತ್ರ—ಯಾವ ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಲ್ಲಿ | ತೇಷಾಂ—ಸಕಲ ಜ್ಯೋತಿಗಳ | ಇಷ್ಟಾನಿ—ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಸಂಕಲ
ಗಳೂ | ಇಷಾ—ಉದಕದೊಡನೆ ಕೂಡಿ | ಸಂ ಮದಂತಿ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವೋ ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ
ನನ್ನು | ಸಪ್ತರ್ಷೀಣ್ ಪರಃ—ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನೂ | ಏಕಂ—ಅದ್ವಿತೀಯನೂ ಅದ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು |
ಅಹುಃ—ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಭಾವಾರ್ಥಃ

ವಿಶ್ವಕರ್ಮದೇವನು ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನೂ, ಮಹಾತ್ಮನೂ, ವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳ
ಕರ್ತನೂ, ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿರ್ಮಾಪಕನೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ನೋಡುವವನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.
ಯಾವ ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಜ್ಯೋತಿಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಸಂಕಲ್ಪಗಳೂ ಉದಕದೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ.

ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದೋ ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನೂ, ಅದ್ವಿತೀಯನೂ ಆದ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Vishwakarman, of comprehensive mind and manifold greatness, is all-pervading, the creator, the arranger and the supreme supervisor ; him in whom the desires of their (senses) are satisfied with food, they call (him) supreme beyond the seven Rishis.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಪಶುಹೋಮದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಮನಾ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಅನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತ ಸೂತ್ರದ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಮನಾ ಆದ್ವಿಹಾಯಾಃ ಕಿಂ ಸ್ವಿದಾಸೀದಧಿಷ್ಠಾನಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೩.೮) ವಿನ್ಯತವಾಗಿರುವುದು.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಯಾರು, ಈ ದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅಧಿದೈವತ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಭೂತಮನಾ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಧಾತಾ ಚ ವಿಧಾತಾ ಚ ಪರಮುಕ್ಲ ಸಂದ್ರಷ್ಟಾ ಭೂತಾನಾಂ ತೇಷಾಮಿಷ್ಠಾನಿ ನಾ, ಕಾಂತಾನಿ ನಾ ಕ್ರಾಂತಾನಿ ನಾ, ಗತಾನಿ ನಾ, ಮತಾನಿ ನಾ, ನತಾನಿ ವಾದ್ಭಿಃ ಸಹ ಸಂನೋದಂತೇ ಯತ್ರೈತಾನಿ ಸಪ್ತಮುಷೀಜಾನಿ ಜ್ಯೋತಿರೀಷಿ ತೇಭ್ಯಃ ಪರ ಆದಿತ್ಯಸ್ತಾ ನೈತಸ್ಮಿನ್ನೇಕಂ ಭವಂತೀತ್ಯಧಿದೈವತಂ ||

(ನಿ. ೧೦-೨೬)

ಇಲ್ಲಿ ವಿಮನಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಭೂತಮನಾಃ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ—ವಿಭೂತಪ್ರಜ್ಞಾನಃ, ಸರ್ವತ್ರಾಪ್ರತಿಹತಮಸ್ಯ ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ | ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾಗಿರುವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಅಥವಾ ಆದಿತ್ಯನ ಪ್ರಜ್ಞೆಯು ಸರ್ವತ್ರ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದುದು. ಸಮಸ್ತ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸಮಸ್ತ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ (ಆದಿತ್ಯನ) ಪ್ರಜ್ಞೆಗೆ (ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ) ತಡೆಯಿಲ್ಲದೇ ಇಲ್ಲ. ಅವನ ಪ್ರಜ್ಞೆಯು ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪ್ರಸರಿಸಿರುವುದು. ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಇಂತಹ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರವಿರುವುದೇ ? ಬೇರೆ ಶಕ್ತಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲವೇ ? ಎಂದರೆ ಧಾತಾ ಚ ವಿಧಾತಾ ಚ—ಇವನು ಸರ್ವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನು ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸಮಸ್ತ ಭೂತಜಾತಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾಗಿರುವನು. ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಇವನೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವವನು ಮತ್ತು ತಾನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದ ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಲ್ಲಾ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಉತ್ತಮಾಧಮಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುವವನು (ಸರ್ವಸಾಕ್ಷಿಯು) ಎಂದರೆ ಅವರವರ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿಯಾಗಿರುವನು. ಮತ್ತು ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಅಭಿಷ್ಟಿತಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು

ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ಉದಕಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಾನಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಅಭಿಲಾಷೆಗಳು, ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವಾದ ವಸ್ತುಗಳು, ತಾವು ಬಯಸುವ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಹೋಗಿಸೇರುವ ಅಥವಾ ಬೇಕೆಂದು ಆಶಿಸುವ ಅಥವಾ ತಮ್ಮ ಗುರಿಗೆ ಸಾಧನಭೂತವಾಗಿರುವ ಅಭಿಲಾಷೆಗಳು ಎಂದು ನಾನಾವಿಧ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಮತ್ತು ಸಂ ಇಷ್ಟಾ ಮದಂತಿ—ಇಷ್ಟಾ ಉದಕೇನ ಸಹ ಮೋದಂತೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ—ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಬೇಕಾದ ಸುಖಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಎಂದರೆ ಆಹಾರ, ವಸ್ತ್ರ, ಇತರ ಭೋಗಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ವೃಷ್ಟಿಯೇ (ಮಳೆಯೇ) ಸಾಧನಭೂತವಾಗಿರುವುದು. ಕಾಲಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಮಳೆಯಾದರೆ ಸಸ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಸಕಲಸಂಪತ್ತುಗಳೂ ಲಭಿಸುವವು ಎಂಬುದು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅನುಭವವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ, ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನದಿಂದಲೇ ಆದಿತ್ಯನು ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವನು ಎಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದವು. ಯತ್ರಾ ಸಪ್ತಋಷೀನ್ ಪರ ಏಕಮಾಹುಃ—ಎಂಬವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಯತ್ರೈತಾನಿ ಸಪ್ತಋಷೀಣಾನಿ ಜ್ಯೋತಿರಂಷಿ ತೇಭ್ಯಃ ಪರ ಆದಿತ್ಯಸ್ತಾನ್ಯೇತಸ್ಮಿನ್ನೇಕಂ ಭವಂತೀತ್ಯದೈವತಂ | ಏಳು ವಿಧವಾದ ಜ್ಯೋತಿಗಳು ಅಥವಾ ರಶ್ಮಿವಿಶೇಷಗಳು, ಅವುಗಳಿಂದಾಚೆಗೆ ಇರುವ ಯಾವಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವವೋ ಅಂತಹ ಆದಿತ್ಯನು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸುಖಸಂತೋಷಗಳಿಗೆ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ವೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿರುವನು. ಅವನೇ ಯಜ್ಞದಾನತಪಸ್ಸುಗಳ ಭೋಕ್ತೃವು. ನಖ (ಉಗುರು) ದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಶ್ಮಶ್ರು, ಕೇಶ ಮೊದಲಾದ ಆ ಆದಿತ್ಯನ ಸರ್ವಾಂಗಗಳೂ ಹಿರಣ್ಯಮಯವಾದವು. ಇಂತಹ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಪರಃ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಪರದೇವತೆಯೆಂದು (ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದು) ಹೇಳುವರು. ಇದು ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು. ಇನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಮಾಡಿದಾರೆ—

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಭೂತಮನಾ ವ್ಯಾಸ್ತಾ ಧಾತಾ ಚ ವಿಧಾತಾ ಚ ಪರಮಶ್ಚ ಸಂದರ್ಶಯಿತೇಂದ್ರಿ-
ಯಾಣಾಮೇಷಾಮಿಷ್ಟಾನಿ ನಾ, ಕಾಂತಾನಿ ನಾ, ಕ್ರಾಂತಾನಿ ನಾ, ಗತಾನಿ ನಾ, ಮತಾನಿ ನಾ,
ನತಾನಿ ವಾನ್ನೇನ ಸಹ ಸಂಮೋದಂತೇ ಯತ್ರೇಮಾನಿ ಸಪ್ತಋಷೀಣಾನೀಂದ್ರಿಯಾಣೈಃ
ಪರ ಆತ್ಮಾ ತಾನ್ಯೇತಸ್ಮಿನ್ನೇಕಂ ಭವಂತೀತ್ಯಾತ್ಮಗತಿಮಾಚಷ್ಟೇ ||

(ನಿ. ೧೦-೨೬)

ಇಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮ ಅಥವಾ ಆತ್ಮಪರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಎಂದರೆ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದರ್ಥವು. ಅವನಿಗೆ ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞನೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಎಂದರೆ ಸರ್ವ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅಂತರಾತ್ಮನಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ, ಬುದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸುವವನು. ಇವನ ಪ್ರೇರಣೆ ಇಲ್ಲದೆ ನಾಯುವಿನ ಚಲನೆಯು ಸಹ ಆಗಲಾರದು. ಈ ಆತ್ಮನು ಕೇವಲ ಶಕ್ತಿಯುತನು ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ, ಜ್ಞಾನಯುತನೂ ಹೌದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ವಿಮನಾಃ—ವಿಭೂತಮನಾಃ | ಸರ್ವಪ್ರಜ್ಞಾನಃ | ಸರ್ವತೋಮುಖವಾದ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಈ ಗುಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇವನನ್ನು ಮಹಾನ್ ಮಹತ್ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ಮಹತ್ಸ್ವರೂಪಗುಣವಿಷ್ಟನಾದ ಆತ್ಮನು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನು, ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಮಿಸುವವನು. ಮತ್ತು ಈ ಆತ್ಮನು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ವಿಸರ್ಯೋಪಭೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವನು ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮಾಡುವ ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಲಿಪ್ತತೆಯಿಂದ ನೋಡುವ ವೀಕ್ಷಕನಾಗಿರುವನು. ಆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ (ಶರೀರ

ದಲ್ಲಿರುವ ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ) ಇಷ್ಟವಾದ, ಅಥವಾ ಆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ, ಬಯಸುವ, ಬೇಕೆಂದು ಆಶಿಸುವ ಅನ್ನಾದಿವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಸಂತೋಷದಿಂದಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಇಂತಹ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಆ ಆತ್ಮನು ಯಾರು ಎಂದರೆ, ಯಾವನಲ್ಲಿ ಏಳುವಿಧವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು (ಈ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಜ್ಯೋತಿಗಳೆಂದು ಹೇಳುವರು) ಸಂಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿರುವವೋ, ಅದರ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಯಾವನು ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಅತೀತನಾಗಿ ಇರುವನೋ ಅವನೇ ಆತ್ಮನು. ಈ ಆತ್ಮನು ಸಮಸ್ತವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪರತರನಾದವನು, ಇವನು ನಿತ್ಯತ್ಯಕ್ತನು, ಇವನಿಗೆ ಅನ್ನಾಧ್ಯಾಹಾರಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಶರೀರದ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಶಕ್ತಿಪ್ರದವಾದ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸಿ ಶರೀರಾಂತರ್ಗತನಾಗಿರುವ ಆತ್ಮನೊಡನೆ ಸಂತ್ಯಸ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಈ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಶೋಕ, ಮೋಹ, ಜರಾಮೃತ್ಯುಗಳೆಂಬುದಿಲ್ಲ. ಈ ಆತ್ಮನನ್ನೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಆತ್ಮತತ್ತ್ವವನ್ನು ಬಲ್ಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದರೆ ಇವನಿಗಿಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದವರು (ಅಥವಾ ಇವನಿಗಿಂತ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ವಸ್ತುವು) ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮ ಅಥವಾ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ತಸ್ಮಾದ್ಯಾನ್ಯನ್ಯಪರಃ ಕಿಂಚನಾಸ (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೭೯-೨) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯವು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಆತ್ಮಗತಿಯನ್ನು ವಿನರಿಸುವ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು.

ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ, ಅವರನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿದ ಸಾಯಣರೂ, ಎರಡು ವಿಧವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷವೊಂದು; ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷವೊಂದು. ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಕಾರ :-

ವಿಮನನೂ, ವಿಹಾಯನೂ, ಧಾತ್ಯವೂ, ವಿಧಾತ್ಯವೂ ಆದ ಆದಿತ್ಯನ ವರ್ಣನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯ ತಾತ್ಪರ್ಯದಂತೆ, ಇದೇ ವಿಶೇಷಣಗಳುಳ್ಳ ಪರಮಾತ್ಮನ ವರ್ಣನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳು ಅವರ ಇಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಹರ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಆದಿತ್ಯಪರವಾದರೆ ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಗಳಿಂದರ್ಥ. ಆದಿತ್ಯನು ಈ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪರನು ಮತ್ತು ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಇವುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತೀತನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮಪರವಾದರೆ, ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದರ್ಥ. ಇಂದ್ರಿಯಾದ್ಯತಿರಕ್ತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ತಾತ್ಪರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗಲೂ ವಿಮನಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು.

ಆದಿತ್ಯಪರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಈ ರೀತಿ ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ವಿಮನಾಃ— ವಿಭೂತಮನಾಃ ; ವಿಭೂತಪ್ರಜ್ಞಾನಃ | ಸರ್ವತ್ರ ಅಪ್ರತಿಹತಂ ಅಸ್ಯ ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ | ಈ ಆದಿತ್ಯನ ಪ್ರಜ್ಞಾನವು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದುದು. ಅಕುಂಠಿತವೂ, ಅಪ್ರತಿಹತವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ವಿಹಾಯಾಃ— ಅಸ್ಯಸೌ ಆತ್ಮನಾ ವಿಹಾಯಾಃ | ಆತ್ಮನಾಪಿ ಸರ್ವಪ್ರಕಾರಂ ಮಹಾನ್ ತನ್ನ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಅಥವಾ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು.

ಧಾತಾ— ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡತಕ್ಕವನು.

ವಿಧಾತಾ— ಭೂತಗಳ ಜೀವನೋಪಯುಕ್ತವಾದ ಇತರ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಆಯಾ ದೇಶಕಾಲಾನುಗುಣವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡತಕ್ಕವನು.

ಪರಮೋತ ಸಂದ್ಯಕ್—ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ಪರೀಶೀಲಿಸಿ ನೋಡತಕ್ಕವನು, ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದಿತ್ಯನ ಈ ಮಹದ್ಗುಣಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಸಪ್ತರಶ್ಮಿ ಗಳೆಂದರ್ಥನೂಡಿರುವುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—ಅಯನ, ಯುತು, ಮಾಸ, ಪಕ್ಷ, ಅಹಸ್ನ, ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಮುಹೂರ್ತ ಇವು ಆದಿತ್ಯನ ಸಪ್ತ ಅವಯವಗಳಾಗಬಹುದು. ಹೀಗೆಯೇ—

ಸಪ್ತವಿಧಮುಖಸಂಪದ್ಯತ ಏಕಶತಧಾ ವಾಸಾನಾದಿತ್ಯೋ ವಿಹಿತಃ ಸಪ್ತಸು ದೇವಲೋಕೇಷು
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ಸಪ್ತ ವೈ ದೇವಲೋಕಾಶ್ಚ ತಸ್ಯೋ ದಿಶಸ್ತ್ರಯ ಇಮೇ ಲೋಕಾ ಏತೇ ವೈ ಸಪ್ತ
ದೇವಲೋಕಾಸ್ತೇಷೈವ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೪-೪)

ಆದಿತ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ನೂರುವಿಧವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅವನ ದಿವ್ಯರೂಪವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ನೂರೊಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗು ತ್ತದೆ. ಇವಿಷ್ಟನ್ನೂ ಏಳುವಿಧಗಳಾದ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಏಳು ವಿಭಾಗಗಳುಳ್ಳ ಈ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳೂ, ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಸೇರಿ ಏಳು ವಿಭಾಗಗಳು. ಈ ಏಳುವಿಧವಾದ ವಿಶ್ವದ ನಡುವೆ ಆದಿತ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಇವನನ್ನು ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಗಳೂ ಅಶ್ರಯಿಸಿ ತಮ್ಮ ರಸಸಂಗ್ರಹರೂಪವಾದ ಆನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಒಂದರ್ಥವಾಗಿ ಬಹುದು. ಅಥವಾ—

ಸಪ್ತವಿಧಮುಖಸಂಪದ್ಯತ ಏಕಶತಧಾ ವಾ ಅಸಾನಾದಿತ್ಯೋ ವಿಹಿತಃ ಸಪ್ತಸ್ತುತುಷು ಸಪ್ತಸು
ಸ್ತೋನೇಷು ಸಪ್ತಸು ಪೃಥ್ವೀಷು ಸಪ್ತಸು ಜ್ಞಂದಸ್ಸು ಸಪ್ತಸು ಪ್ರಾಣೇಷು ಸಪ್ತಸು ದಿಕ್ಷು
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೪-೫)

ಏಳುಪ್ರಕಾರವಾದ ಈ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನು ಏಳುವಿಧವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವು ಏಳು ಮತುಗಳು. (ಅಧಿಕ ಮಾಸವೂ ಒಂದು ಮತುವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾದರೆ ಆಗ ಏಳು ಮತುಗಳಾಗುತ್ತದೆ). ಸಪ್ತಸ್ತೋಮಗಳು, ಸಪ್ತ ಪೃಷ್ಠ ಗಳು, ಸಪ್ತಜ್ಞಂದಸ್ಸುಗಳು, ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳು ಮತ್ತು ಸಪ್ತದಿಕ್ಕುಗಳು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಅಶ್ರಯಿಸಿ ಸುತ್ತುವರೆದು ನಿಂತಿವೆ. ಅಲ್ಲದೇ—

ಸಪ್ತವಿಧಮುಖಸಂಪದ್ಯತ ಏಕಶತಧಾ ವಾ ಅಸಾನಾದಿತ್ಯೋ ವಿಹಿತಃ ಸಪ್ತಾಕ್ಷರೇ ಬ್ರಹ್ಮನ್
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ಸಪ್ತಾಕ್ಷರಂ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಗಿತ್ಯೇಕಮುಕ್ಷರಂ ಯಜುರಿತಿ ದ್ವೇ ಸಾಮೇತಿ ದ್ವೇಽಥ
ಯದತೋಽನ್ಯದ್ಬ್ರಹ್ಮೈವ ತದ್ವ್ಯಕ್ಷರಂ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮ ತದೇತ್ಸರ್ವಸಪ್ತಾಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ
ತದೇತ್ಸರ್ವಸಪ್ತಾಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತಸ್ಮಿನ್ನೇಷ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೪-೬)

ನೂರೊಂದು ರೂಪವುಳ್ಳ ಆದಿತ್ಯನು ಸಪ್ತಾಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಸಪ್ತಾಕ್ಷರರೂಪನೇ ಆಗಿರುವನು. ಮುಗ್ಧಾಪವಾದುದು ಒಂದು, ಯಜುರೂಪವಾದುದು ಎರಡು, ಸಾಮವೆರಡು, ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಕವಾದುದೇ

ಎರಡು. ಹಿಂಗೆ ಒಟ್ಟು ಸಪ್ತಾಕ್ಷರಸ್ವರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ವಿಶ್ವವು. ಈ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸಪ್ತಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಏಳು ರಶ್ಮಿಗಳೂ ಏಳುವಿಧವಾಗಿ ಜಗತ್ತಿನ ಸಾರವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತವೆ.

ಇಷ್ಟಾನಿ ಸಮಿಷಾ ಮದಂತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇ ಇದು. ಇಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಆದಿತ್ಯನ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಹೊರಡುವ ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ನಾನಾಕಡೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲ ಉದಕವನ್ನು ಹರಡುತ್ತವೆ. ಪುನಃ ಅದೇ ಉದಕವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಉದಕಪೂರ್ಣವಾದ ಈ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಆದಿತ್ಯನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದರ್ಥ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಆಯಾ ರಶ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮತವಾದ ರಸವೆಂದಾದರೆ, ಕೇವಲ ಉದಕವೆಂದೇ ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ರಸರೂಪವಾದ ಉದಕವನ್ನೇ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ರಶ್ಮಿಗಳು ತೃಪ್ತಿಸುಡುತ್ತವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ತಸ್ಯ ಯೇ ಪ್ರಾಂಚೋ ರಶ್ಮಯಸ್ತಾ ಏವಾಸ್ಯ ಪ್ರಾಚ್ಯೋ ಮಧುನಾಡ್ಯಃ | ಋಚ ಏವ ಮಧುಕೃತ ಋಗ್ವೇದ ಏವ ಪುಷ್ಪಂ ತಾ ಅಮೃತಾ ಅಸಸ್ತಾ ವಾ ಏತಾ ಋಚಃ | ಏತನ್ಯುಗ್ವೇದಮಭ್ಯತಪಂಸ್ತಸ್ಯಾಭಿತಪ್ತಸ್ಯ ಯಶಸ್ವೇಜ ಇಂದ್ರಿಯಂ ವೀರ್ಯಮನ್ನಾದ್ಯಂ ರಸೋಽಜಾಯತ | ತದ್ವ್ಯಕ್ಷರತ್ತದಾದಿತ್ಯಮುಭಿತೋಽತ್ರಯತ್ ||

(ಛಾ. ಉ, ೩-೧)

ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಪ್ರಸರಿಸುವ ಆದಿತ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಮಧುನಾಡಿಗಳು. ಋಕ್ಕುಗಳೇ ಭ್ರಮರಗಳು. ಋಗ್ವೇದವೇ ಪುಷ್ಪವು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಆಜ್ಯಪಯೋರೂಪಗಳಾದ ಅಹುತಿಗಳೇ ಅಮೃತಬಿಂದುಗಳು. ಮಜ್ಜಿಂತ್ರಗಳು ಪಕ್ಷವಾದನಂತರ ಯಶಸ್ಸು, ತೇಜಸ್ಸು, ಇಂದ್ರಿಯವೂ, ವೀರ್ಯವೂ, ಶಕ್ತಿಯೂ, ರಸವೂ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಅನಂತರ ಈ ಫಲರೂಪವಾದ ರಸಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಆದಿತ್ಯನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಅವನನ್ನೇ ಸೇರಿದವು. ಆದಿತ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಈ ರಸಾನುಭವದ ಅನಂದವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತವೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಆದಿತ್ಯ ರಶ್ಮಿಗಳ ನಾನಾ ಪ್ರಸರಣದ ಮತ್ತು ನಾನಾವಿಧವಾದ ರಸಗ್ರಹಣದ ಮತ್ತು ಅನಂದಾನುಭವದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ ಭಾಗ ೧೨, ಪುಟ 333-334 ಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಈ ರಸಾನುಭವವನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತೇಷಾಮಿಷ್ಟಾನಿ ಸಮಿಷಾ ಮದಂತಿ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ರಸಗಳೇ ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾದವು, ಅಭಿಮತವಾದವು, ಕಾಂತವಾದವು ಮತ್ತು ಪ್ರಿಯವಾದವು.

ಇದಲ್ಲದೇ, ಮೇಲೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ, (೧೨) ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪುರೀಷೀ ಎಂಬ ಆದಿತ್ಯನ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗಲೂ ಸಹ ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳಿಗೂ, ಉದಕಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಈ ರಸಾನುಭವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿವೆ ಎಂಬುದು ಅಧಿದೈವತರೂಪವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇದು ಆದಿತ್ಯಪರವಾದ ಅರ್ಥ.

ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಪರಮಾತ್ಮಪರವಾಗಿದೆ. ವಿನುನಾಃ ವಿಭೂತಮನಾಃ ಸರ್ವಪ್ರಜ್ಞಾಃ ಸರ್ವತೋಮುಖಾಭಿಃ ವಿಶೇಷವಿಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಭಿಃ | ಸರ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲ ಮತ್ತು ಸರ್ವತೋಮುಖ

ವಾದ ವಿಶೇಷವಿಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು. ಪ್ರಜ್ಞೇತೃನಮುಪಾಸೀತ (ಬೃ. ಉ. ೪-೩-೨) ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತನಾದವನು ಎಂದರ್ಥ. ಅಲ್ಲದೆ, ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು

ಸ ನಾ ಏಷ ಮಹಾನಾತ್ಮಾ ಅನ್ನಾದೋ ವಸುದಾನಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೨೪)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲ ಅನ್ನವನ್ನು ತಾನೇ ಭುಜಿಸತಕ್ಕವನು ಮತ್ತು ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲ ಅನ್ನಪ್ರದನು. ಈ ಎರಡು ಶಕ್ತಿಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಇವನು ಮಹಾತ್ಮನು,

ಮಹಾನ್ ಭವತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ | ಮಹಾನ್ ಕೀರ್ತ್ಯಾ ||

(ತೈ. ಉ. ೩-೬-೧)

ಇವನು ಅನ್ನವಂತನು, ಅನ್ನವನ್ನು ಭುಜಿಸುವವನು, ಪಶು ಮತ್ತು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಇವನು ಮಹಾತ್ಮನು. ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದಲೂ, ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ವಿನಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಮಹಾತ್ಮನು. ಕೀರ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಮಹಾತ್ಮನು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆಯೋ, ಅನನ್ಯ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿಜಾಯಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಧಾತಾ ; ವಿಧಾತಾ ಎಂಬುವು ಸೃಷ್ಟಿಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ಸೃಷ್ಟಿಯ ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನೂ ತೋರಿಸುತ್ತವೆ.

ತೇಷಾಮಿಷ್ಟಾನಿ ಸಮಿಷಾ ಮದಂತಿ ; ಯತ್ರ ಸಪ್ತರ್ಷೀನ್ ಪರ ಏಕಮಾಹುಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳೆಂದರೆ ಸಪ್ತ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಈ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರಿಯವಾದ ಅನ್ನದೊಡನೆ (ವಿಷಯಗಳೊಡನೆ) ಸೇರಿ ಅನಂದವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತವೆ. ಪರಮಾತ್ಮಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಅನುಭವವೆಂದರ್ಥ. ಈ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ವಿಷಯವು. ಮತ್ತು ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಆ ಇಂದ್ರಿಯ ಸಂಘಾತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತಿರಿಕ್ತನು, ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರ ವಿವರಣವು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ನ ಯತಃ ಪರತರಮಸ್ತಿ ತಸ್ಮಿನ್ ಪರತರೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣಿ ಯದನ್ನಂ ಶಕ್ತಿಮಾತ್ರಂ ಯದುಪ-

ವಿಷ್ಣುಂಭಾತ್ ಪರಮಾತ್ಮಾ ನಿತ್ಯತೃಪ್ತಃ ತೇನಾನ್ನೇನ ಪರಮಾತ್ಮನಿ ತದ್ವಿಜ್ಞಾನೋಪಾಸನಾತ್

ತೇನ ಸಹಭೂತಾ ಮೋದಂತೇ | ಯಥಾ ಚ ಅನುಪಕ್ಷೇಣಸ್ಥಧಾಶಕ್ತಿ ನಿತತ್ಯಪ್ತಂ ಸರ್ವ-

ಭಾವಪರಂ ತತ್ರರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಯದಾತ್ಮವಿದಃ ಪ್ರತಿಪದ್ಯಂತೇ—

(ಸಿ. ವೈ. ೧೦-೨೬)

ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದುದೂ, ಅಧಿಕವಾದುದೂ ಆದ ಬೇರೊಂದು ತತ್ತ್ವವಿಲ್ಲವೋ, ಅಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಯಾವ ಅತಿಶಯವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ಅವನು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನೋ ಅದೇ ಅನ್ನದಿಂದ ಎಂದರೆ, ಅವನನ್ನು ವಿಷಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವನನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ನಾಶರಹಿತವಾದ ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವನೂ, ಅನ್ನವಂತನೂ, ನಿತ್ಯತೃಪ್ತನೂ, ಪರರಹಿತನೂ ಆದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆಗೆ ವಿಷಯನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಪರತತ್ತ್ವವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆಯೆಂದು ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ನ ವೃತ್ಯುರಾಸೀದವ್ಯತಂ ನ ತರ್ಹಿ ನ ರಾತ್ರಾ ಅಹ್ನ ಆಸೀತ್ಪ್ರಕೇತಃ |

ಅನೀದವಾತಂ ಸ್ವಧಯಾ ತದೇಕಂ ತಸ್ಮಾದ್ಧಾನ್ಯನ್ನ ಪರಃ ಕಿಂ ಚನಾಸ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨-೨)

ವೃತ್ಯುವಿಗೂ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದುದೂ, ಅಹೋರಾತ್ರಗಳ ನಿರ್ಬಂಧಕ್ಕೆ ಸಿಲುಕದುದೂ, ತನ್ನ ಸ್ವಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾದುದೂ ಆದ ಯಾವ ಪರತತ್ತ್ವವುಂಟೋ ಅದಕ್ಕೆ ಮೀರಿದ ತತ್ತ್ವವಿನ್ನಾವುದೂ ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾಗಿ ಋಜ್ಜುಂತ್ಯಗಳೂ ಯಾವ ಪರತತ್ತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿವೆಯೋ ಅದೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಮಾನವಾದ ವಿಷಯ ವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರಿಯವೆಂಬ ಆರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ? ಅವುಗಳು ತಮ್ಮ ಆಭಿಷ್ಠ ವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಂತ್ಯಸ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದರೇನು? ಅವುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನು ಭಿನ್ನನು ಎಂಬುದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು. ಪರಮಾತ್ಮದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಯಾವ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಪ್ರತಿಬಂಧಕವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೋ, ಅದೇ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ವಿಷಯನು ಎಂಬುದು ಹೇಗೆ ಎಂಬುದೂ ತಿಳಿಯ ಬೇಕಾದ ವಿಷಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತೇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳ ವಿವರವು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮತಃ ಅದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಅನಂತರ ಅದರ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯ ಬಹುದು.

ಯೋ ಹ ನೈ ಶಿಶುಂ ಸಾಧಾನಂ ಸಪ್ರತ್ಯಾಧಾನಂ ಸಸ್ಥೂಣಂ ಸದಾಮಂ ನೇದ ಸಪ್ತ ಹ ದ್ವಿಷತೋ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಾನವರುಣದ್ಧಿ | ಆಯಂ ವಾನ ಶಿಶುರ್ಯೋಽಯಂ ಮಧ್ಯಮಃ ಪ್ರಾಣಸ್ತಸ್ಯೇದಮೇವಾಧಾನಮಿದಂ ಪ್ರತ್ಯಾಧಾನಂ ಪ್ರಾಣಃ ಸ್ಥೂಣಾನ್ನಂ ಧಾಮ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೨-೧)

ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಷ ಜೀವನವನ್ನು ಉತ್ತಮಾಂಗ (ಶಿರಸ್ಸು) ದಿಂದ ಪೋಷಿತವಾಗುವ ಒಂದು ಶಿಶುವಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಈ ಶಿಶುವು ಉತ್ತಮವಾದ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವುಳ್ಳದ್ದು. ಒಳ್ಳೆಯ ಹೊದಿಕೆಯುಳ್ಳದ್ದು, ಅವಲಂಬನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ಥೂಣ (ಸ್ತಂಭ) ವುಳ್ಳದ್ದು. ಮತ್ತು ಉತ್ತಮವಾದ ಹಗ್ಗವುಳ್ಳದ್ದು ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ತನ್ನ ಏಳು ಜನ ಅಮಿತ್ರರನ್ನೂ ದೂರದಲ್ಲಿಡುತ್ತಾನೆ

ದೇಹದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಪ್ರಾಣವೇ ಈ ಶಿಶುವು. ದೇಹವೇ ಇದರ ಗೃಹ. ಶಿರಸ್ಸೇ ಆಚ್ಛಾದಕವು. ಪ್ರಾಣವೇ ಆಧಾರಸ್ತಂಭವು. ಅನ್ನವೇ ಬಂಧಕವಾದ ರಜ್ಜುವು, ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಪುರುಷನಿಗೆ ಅಮಿತ್ರರು ಏಳು ಮಂದಿಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಏಳು ಜನ ಅಮಿತ್ರರಾರೆಂದರೆ—

ಪರಾಂಜಿ ಖಾನಿ ವ್ಯತ್ಯಣತ್ಸ್ಯಯಂಭೂಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಜ್ ಪಶ್ಯತಿ ನಾಂತರಾತ್ಮನ್ |

ಕಶ್ಚಿದ್ಧೀರಃ ಪ್ರತ್ಯಗಾತ್ಮಾನಮೃಕ್ಷದಾವೃತ್ತಚಕ್ಷುರಮೃತತ್ವಮಿಚ್ಛನ್ ||

(ಕಠ. ೪-೧)

ಪುರುಷನು ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಅವುಗಳ ಹಿಡಿತದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಅವುಗಳಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ಪರತತ್ತ್ವವನ್ನು ಅರಿಯಬೇಕು. ಪರತತ್ತ್ವವು ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಈ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ

ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳು. ಆದುದರಿಂದ ಧೀರನು ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾಹಾಯ್ಯಕವನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಪ್ರತಿಬಂಧಕತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಯಾವ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳವೆಯೋ ಅವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಸಪ್ತ ಭ್ರಾತೃವ್ಯರು ಎಂದರೆ ಏಳುಜನ ಶತ್ರುಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆಯೇ ಎಂಬುದು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದ ವಿಷಯ. ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ವಿವರಣವು ಈ ರೀತಿ ಇರುತ್ತದೆ—

ಸಪ್ತ ಯೇ ಶೀರ್ಷಣ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ವಿಷಯೋಪಲಬ್ಧಿವ್ಯಾಪಾರಣಿ ತತ್ಪ್ರಭವಾ ವಿಷಯರಾಗಾಃ
ಸದಜತ್ವಾತ್ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಾಃ | ತೇ ಹ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವಾತ್ಮಸ್ಥಾಂ ದೃಷ್ಟಿಂ ವಿಷಯವಿಷಯಾಂ ಕುರ್ವಂತಿ |
ತೇನ ತೇ ದ್ವೇಷ್ವಾರೋ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಾಃ | ಪ್ರತ್ಯಗಾತ್ಮೇಕ್ಷಣಪ್ರತಿಷೇಧಕರತ್ವಾತ್ ||

(ಬೃ. ಉ. ಶಂ. ಭಾ. ೨-೨-೧)

ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳು ರಾಗಪ್ರಭವಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲು ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಅವು ಪುರುಷನ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಲಿನಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಗೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವು ದ್ವೇಷಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಸಪ್ತೇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಆದುದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಆ ಸ್ಥೂಲರೂಪವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲ. ಅವು ಯಾವವೆಂದರೆ—

ತನೋತಾಃ ಸಪ್ತಾಕ್ಷಯ ಉಪತಿಷ್ಠಂತೇ ತದ್ವ್ಯಾ ಇಮಾ ಅಕ್ಷನ್‌ಲೋಹಿನೋ ರಾಜಯ-
ಸ್ತಾಭಿರೇನಂ ರುದ್ರೋಽನ್ವಾಯತೋಽಫ ಯಾ ಅಕ್ಷನ್ನಾಪಸ್ತಾಭಿಃ ಪರ್ಜನೋ ಯಾ
ಕನೀನಕಾ ತಯಾದಿತೋ ಯತ್ಕೃಷ್ಣಂ ತೇನಾಗ್ನಿಯಚ್ಛುಕ್ಲಂ ತೇನೇಂದ್ರೋಽಧರಯ್ಯಸಂ
ವರ್ತನ್ಯಾ ಪೃಥಿವ್ಯನ್ವಾಯತಾ ದ್ಯೌರುತ್ತರಯಾ ನಾಸ್ಯಾನ್ಸಂ ಕ್ಷೀಯತೇ ಯ ಏವಂ ನೇದ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೨-೨)

ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪವಾದ ದೇಹಕ್ಕೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಏಳು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕರಣಗಳು ಈ ಪುರುಷನನ್ನು (ಪ್ರಾಣವನ್ನು) ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ. ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಕೆಂಪುಗೆರೆಗಳು ಈ ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ಪುರುಷನಿಗೂ, ರುದ್ರನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಅದೇ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಲಿಲತತ್ತ್ವವು ಪುರುಷನಿಗೂ, ಪರ್ಜನ್ಯನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಅದರ ಗ:ಳ್ಳಿಯು ಪುರುಷನಿಗೂ, ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆಯೇ, ಕಣ್ಣಿನ ಕಪ್ಪುಪ್ರದೇಶವೂ ಅಗ್ನಿಯೊಡನಿರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ, ಬಿಳಿವರ್ಣದ ಪ್ರದೇಶವು ಇಂದ್ರನೊಡನಿರುವ ವ್ಯಕ್ತವನ್ನೂ, ಕೆಳಭಾಗದ ರೆಪ್ಪೆಯು ಪೃಥ್ವೀಸಂಬಂಧವನ್ನೂ, ಮೇಲ್ಭಾಗದ ರೆಪ್ಪೆಯು ಅಂತರಿಕ್ಷಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಕ್ಷಯರಹಿತವಾದ ಸೂಕ್ಷ್ಮತತ್ತ್ವಗಳಾದುದರಿಂದ ಇವನ್ನರಿತವನು ಕ್ಷಯರಹಿತವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಒಂದು ಅರ್ಷೇಯವಾದ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ತದಪ್ಯೇಷ ಶ್ಲೋಕೋ ಭವತಿ |

ಅರ್ವಾಗ್ನಿಲಕ್ಷಮಸ ಊರ್ಧ್ವಬುಧ್ನ ಸ್ತಸ್ತಿಸ್ಯ ಶೋ ನಿಹಿತಂ ನಿಶ್ಚರೂಪಂ |

ತಸ್ಯಾಸತ ಋಷಯಃ ಸಪ್ತ ತೀರೇ ವಾಗವ್ಯಮಿಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಂವಿದಾನಾ | ಇತಿ |

ಕೆಳಭಾಗಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸಿದ ತಲೆಯ ಪ್ರದೇಶವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಮೇಲ್ಗಡೆಗೆ ತಿರುಗಿಸಿದ ಅಡಿಭಾಗವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಚಮುಸಪಾತ್ರೆ (ಶಿರಸ್ಸು) ಯಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವರೂಪದ ಯಶಸ್ಸೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಪರಿಧಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಎಂಟನೆಯದಾದ ವಾಕ್ರತ್ವವು ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರದೊಡನೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ, ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಈ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ರೀತಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ವಾಗ್ನಿಲಕ್ಷ್ಮನುಸ ಉರ್ಧ್ವಬುಧ್ನ ಇತೀದಂ ಶಚ್ಚಿರ ಏಷ ಅರ್ವಾಗ್ನಿಲಕ್ಷ್ಮನುಸ ಉರ್ಧ್ವ-
ಬುಧ್ನಸ್ತಸ್ಮಿನ್ ಯಶೋ ನಿಹಿತಂ ವಿಶ್ವರೂಪಮಿತಿ ಪ್ರಾಣಾ ನೈ ಯಶೋ ವಿಶ್ವರೂಪಂ
ಪ್ರಾಣಾನೇತದಾಹ ತಸ್ಯಾಸತ ಋಷಯಃ ಸಪ್ತತೀರ ಇತಿ ಪ್ರಾಣಾ ನಾ ಋಷಯಃ ಪ್ರಾಣಾ-
ನೇತದಾಹ ನಾಗಷ್ಟಮಿಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಂವಿದಾನೇತಿ ನಾಗ್ವಿಷ್ಟಮಿಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಂವಿತ್ತೇ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೨-೨)

ಕೆಳಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸಿರುವ ತಲೆಯುಳ್ಳದ್ದೂ, ಮೇಲ್ಗಡೆಗೆ ತಿರುಗಿಸಿರುವ ಅಡಿಭಾಗವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಚಮುಸಪಾತ್ರೆಯೇ ಪುರುಷನ ಶಿರಸ್ಸು. ಪ್ರಾಣಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶ್ವರೂಪದ ಯಶಸ್ಸೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಈ ಪ್ರಾಣವೇ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ವರ್ಣನವಿರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳೇ ಸಪ್ತರ್ಷಿಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿವೆ. ಎಂಟನೆಯದಾದ ವಾಕ್ರು ಮಂತ್ರರೂಪಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೊಂದಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಋಷಿಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳು ಯಾವುವು ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣರೂಪರಾದ ಈ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳು ಯಾರಿಂದರೆ—

ಇಮಾನೇವ ಗೋತಮಭರದ್ವಾಜಾನಯಮೇವ ಗೋತಮೋಽಯಂ ಭರದ್ವಾಜ ಇಮಾನೇವ
ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಜಮದಗ್ನೀ ಅಯಮೇವ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೋಽಯಂ ಜಮದಗ್ನಿರಿಮಾನೇವ
ವಸಿಷ್ಠಕಶ್ಯಪಾನಯಮೇವ ವಸಿಷ್ಠೋಽಯಂ ಕಶ್ಯಪೋ ನಾಗೇನಾತ್ರಿವಾರ್ಚಾ ಹ್ಯನ್ನ-
ಮದ್ಯತೇತ್ತಿಹ ವೈ ನಾಮೈತದ್ಯದತ್ರಿತಿ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ತಾ ಭವತಿ ಸರ್ವಮಸ್ಯಾನ್ನಂ ಭವತಿ
ಯ ಏವಂ ವೇದಃ |

(ಬೃ. ಉ. ೨-೨-೪)

ಈ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗೋತಮ, ಇನ್ನೊಂದು ಭರದ್ವಾಜ; ಈ ಎರಡು ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ, ಇನ್ನೊಂದು ಜಮದಗ್ನಿ; ಈ ಎರಡು ನಾಸಿಕಗಳಲ್ಲಿ (ನಾಸಿಕಾನಯನಗಳಲ್ಲಿ) ಒಂದು ವಸಿಷ್ಠ ಇನ್ನೊಂದು ಕಶ್ಯಪ; ಅನ್ನಭಕ್ಷಕವಾದುದರಿಂದ ನಾಲಿಗೆಯೇ (ವಾಕ್) ಅತ್ತಿಮುಷಿಯು. ಈ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನರಿತವನು ಅನ್ನ ಸಂಪತ್ತನ್ನನು ಭವಿಸುವವನೂ ಅಮರ್ತ್ಯನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣತತ್ತ್ವವು ಪ್ರಧಾನ; ಉಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಅದರ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಪುಕ್ಕಿನ ವೀಶಿಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಈ ಪ್ರಾಣವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ತಮ್ಮ ಭೋಗಗಳನ್ನೂ ಅನುಭವಿಗುತ್ತವೆ. ಜಗದೀಶ್ವರನೇ ಈ ಪ್ರಾಣರೂಪನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಪ್ರಾಣದ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಕಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ತತ್ಪಲವಾದ ಸುಖಾನುಭವವನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಎಂಬುದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅಲ್ಲದೇ,

ತಾನ್ಯಸ್ಮಿನ್ನೇಕಂ ಭವಂತೀತ್ಯಾತ್ಮಗತಿಮಾಚಷ್ಟೇ |

(ನಿ. ೧೦-೨೬)

ಈ ಸಕಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗುತ್ತವೆ. ಇದು ಆತ್ಮನ ಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ, ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಇಂದ್ರಿಯರೂಪರಾದ ಮುಷಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಏಕೈಕರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನು ? ಇಂದ್ರಿಯಗಳೊಡಗೂಡಿದ ದೇಹಕ್ಕೆ ಈ ಆತ್ಮನು ಇಂದ್ರಿಯರೂಪಗಳಿಂದ ಹೇಗೆ ಪೋಷಕನು ? ಇತ್ಯಾದ್ಯಂಶಗಳನ್ನು ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಏಷ ಇಮಂ ಲೋಕಮಭ್ಯಾಚ್ಛತ್ಪುರುಷರೂಪೇಣ ಯ ಏಷ ಶಪತಿ ಪ್ರಾಣೋ ನಾವ ತದಭ್ಯಾಚ್ಛತ್ಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ ಯ ಏಷ ಶಪತಿ | ತಂ ಶತಂ ವರ್ಷಾಣ್ಯಭ್ಯಾಚ್ಛತ್ಸ್ಮಾಚ್ಛತಂ ವರ್ಷಾಣಿ ಪುರುಷಾಯುಷೋ ಭವಂತಿ ತಂ ಯಜ್ಞತಂ ವರ್ಷಾಣ್ಯಭ್ಯಾಚ್ಛತ್ ಸ್ಮಾಚ್ಛ-ಶರ್ಚಿನಃ ಇತ್ಯಾಚ್ಛತೇ |

(ಐ. ಅ. ೨-೨.೧)

ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನೇ ಪುರುಷರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಅವನೇ ಪ್ರಾಣರೂಪನು. ಪ್ರಾಣರೂಪನಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಒಂದು ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಪುರುಷನಿಗೆ ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಆಯುಸ್ಸು ನಿಯಮಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಶರ್ಚಿನಃ ಎಂಬ ನಾಮ ಧೇಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಯ ಇದಂ ಸಂತಂ ಮಧ್ಯತೋ ದಧೇ ಯದಿದಂ ಕಂಚ ಸ ಯದಿದಂ ಸರ್ವಂ ಮಧ್ಯತೋ ದಧೇ ಯದಿದಂ ಕಂಚ ತಸ್ಮಾನ್ಮಧ್ಯಮಾಶ್ವಸ್ಮಾನ್ಮಧ್ಯಮಾ ಇತ್ಯಾಚ್ಛತ ಏತನೇವ ಸಂತಂ | ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ಗೃತ್ಸಃ ಅಪಾನೋ ಮುದಃ.....ತಸ್ಮಾದ್ಗೃತ್ಸಮದ ಇತ್ಯಾಚ್ಛತೇಶ ||

(ಐ. ಅ. ೨-೨.೧)

ಈ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನು ಪುರುಷದೇಹದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾದನು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಮಧ್ಯಮನೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರವು. ಪ್ರಾಣರೂಪನಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕಬಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಪಾನರೂಪನಾಗಿ ಹರ್ಷಕಾರಕನು (ಮದಃ). ಅದುದರಿಂದಲೇ ತತ್ತ್ವಜ್ಞರು ಪ್ರಾಣಾಪಾನರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಇವನನ್ನು ಗೃತ್ಸಮದ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ತಸ್ಯೇದಂ ವಿಶ್ವಂ ಮಿತ್ರಮಾಸೀದ್ಯದಿದಂ ಕಂಚ.....ತಸ್ಮಾದ್ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಇತ್ಯಾಚ್ಛತೇ ||

ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಕಲವೂ ಈ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಮಿತ್ರರೂಪವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇವನಿಗೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಯಯಂ ವೈ ನಃ ಸರ್ವೇಷಾಃ ವಾ ಇತಿ ತಂ ಯದ್ದೇವಾ.....ತಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಾಮ-ಬೀವ ಇತ್ಯಾಚ್ಛತೇ ||

ಇವನು ನಮಗೆಲ್ಲ ಪ್ರಿಯವನ್ನಂಟುಮಾಡುವವನು ಎಂದು ದೇವತೆಗಳು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದರು. ಅವರಿಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರಿಯ (ವಾನು) ನಾದುದರಿಂದ ಇವನು ವಾನುದೇವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನು.

ಯ ಇದಂ ಸರ್ಪಂ ಸಾಪ್ತನೋಽತ್ರಾಯತ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ.....ತಸ್ಮಾದತ್ರಯ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ
ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ||

ಇದೇ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನು ಸಕಲವನ್ನೂ ಪಾಪದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿದುದರಿಂದ (ತ್ರಾಣ) ಇವನಿಗೆ ಅತ್ರಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು. ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿಗಳು ಅತ್ರಯಃ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು.

ಏಷ ಉ ಏವ ಬಿಭ್ರದ್ವಾಜಃ ಪ್ರಜಾ ನೈ ವಾಜಃ ತಾ ಏಷ ಬಿಭರ್ತಿ ಯದ್ಬಿಭರ್ತಿ ತಸ್ಮಾದ್ಭರ-
ದ್ವಾಜಃ |

ಪ್ರಜೆ (ಸಂತತಿ) ಗಳು ವಾಜ (ಅನ್ನ) ಸಂಜ್ಞಕವು. ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನು ಈ ವಾಜಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದ ಇವನೇ ಭರದ್ವಾಜನು.

ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಮಯಂ ನೈ ನಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಸಿಷ್ಠ ಇತಿ.....ತಸ್ಮಾದ್ವಸಿಷ್ಠ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ
ಏತಮೇವ ಸಂತಂ |

ಇವನೇ ನಮ್ಮೆಲ್ಲೆಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ, ಅತೀತಯವಾದ ಸಂಪದ್ಭಕ್ತನೂ ಆಗಿರಲಿ ಎಂದು ದೇವತೆಗಳು ಇಚ್ಛಿಸಿದರು. ಅವರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ (ವಸಿಷ್ಠ) ನಾದುದರಿಂದ ಇವನೇ ವಸಿಷ್ಠನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದನು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಮುಷಿಶಬ್ದಾರ್ಥವು ವಿವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನು ಈ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಅಧಿಪತಿಯು, ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಈ ಅಧಿಪತಿಯಿಂದ ಪೋಷಿತವಾಗಿ, ಅವನ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ ಸೌಖ್ಯವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ತೇಷಾಂ ಇಷ್ಟಾನಿ ಸಮಿಷಾ ಮದಂತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಭಾಂದೋಗ್ಯಾದ್ಯುಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಂದ್ರಿಯರೂಪರಾದ ಮುಷಿಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿದುದು, ಆ ಯಜ್ಞ ದಿಂದ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತೃಪ್ತಿ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೪ ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಯೋ ನಃ ಸಿತಾ ಜನಿತಾ ಯೋ ವಿಧಾತಾ ಧಾಮಾನಿ ವೇದ ಭುವನಾನಿ
ವಿಶ್ವಾ |

ಯೋ ದೇಸಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವ ತಂ ಸಂಪ್ರಶ್ನಂ ಭುವನಾ
ಯಂತ್ಯನ್ಯಾ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಃ | ನಃ | ಪಿತಾ | ಜನಿತಾ | ಯಃ | ವಿಧಾತಾ | ಧಾಮಾನಿ | ವೇದ | ಭುವನಾನಿ | ವಿಶ್ವಾ |

ಯಃ | ದೇವಾನಾಂ | ನಾಮಧಾಃ | ಏಕಃ | ಏವ | ತಂ | ಸಂಪ್ರಶ್ನಂ | ಭುವನಾ | ಯಂತಿ | ಅನ್ಯಾ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಏವ ಪಶೌ ಪುರೋಡಾಶಸ್ಯ ಯೋ ನಃ ಪಿತೇತ್ಯೇಷಾ ಯಾಜ್ಯಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ |
ಯೋ ನಃ ಪಿತಾ ಜನಿತಾ ಯೋ ವಿಧಾತಾ ಯಾ ತೇ ಧಾಮಾನಿ ಪರಮಾಣಿ ಯಾನಮಾ | ಅ. ೩-೮ || ಇತಿ ||

ಯೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಪಿತಾ ಪಾಲಯಿತಾ | ನ ಕೇವಲಂ ಪಾಲಕಃ ಕಿಂತು
ಜನಿತೋತ್ಪಾದಕಃ | ಕಿಮನೇನಾಸ್ಮಾಕಮುತ್ಪಾದಕ ಇತಿ ಸಂಕೋಚೇನ | ಯೋ ವಿಧಾತಾ ಸರ್ವಸ್ಯ
ಜಗತ ಉತ್ಪಾದಕೋ ಯೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ನೋಽಸ್ಮಾಕಮುತ್ಪನ್ನಾನಿ ಧಾಮಾನಿ ದೇವಾನಾಂ ತೇಜಃ
ಸ್ಥಾನಾನಿ ವೇದ ವೇತ್ತಿ | ಕಿಂ ಬಹುನಾ | ವಿಶ್ವಾ ವಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾ ಭೂತಜಾತಾನಿ ವೇದ ವೇತ್ತಿ |
ಯಶ್ಚ ದೇವಾನಾಮಗ್ನಿನಾಯ್ವಾದೀನಾಂ ನಾಮಧಾ ನಾಮ್ನಾಂ ಧಾತಾ ಇಂದ್ರಾದೀನ್ನಿರ್ಮಾಯ
ತೇಷಾಮಿಂದ್ರಾದಿ ನಾಮ ಕೃತ್ವಾ ತತ್ರೈವೇವೇಷು ಸ್ಥಾಪಯಿತಾ ಏಕ ಏವ | ತಂ ದೇವಮನ್ಯಾನ್ಯಾನಿ
ಭುವನಾ ಭೂತಜಾತಾನಿ ಪ್ರಶ್ನಂ ಕಃ ಪರಮೇಶ್ವರ ಇತಿ ಪ್ರಶ್ನಾಂ ಯಂತಿ | ಪ್ರಾಪ್ನುಂತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಯಃ—ಯಾವ ದೇವನು | ನಃ—ನಮಗೆ | ಪಿತಾ—ಪಾಲಕನೂ | ಜನಿತಾ—ಉತ್ಪಾದಕನೂ ಆಗಿರು
ವನೋ | ಯಃ—ಯಾರು | ವಿಧಾತಾ—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿರ್ಮಾಪಕನೋ | ಧಾಮಾನಿ—ಸಕಲ ತೇಜಃ
ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೂ | ವೇದ—ತಿಳಿದಿರುವನೋ | ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾ—ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವನೋ | ಯಃ—
ಯಾರು | ದೇವಾನಾಂ—ಅಗ್ನಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ | ನಾಮಧಾಃ—ನಾಮನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಆ ದೇವನು |
ಏಕ ಏವ—ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ | ತಂ—ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು | ಅನ್ಯಾ ಭುವನಾ—ಇತರ ಭೂತಜಾತಗಳು |
ಪ್ರಶ್ನಂ—ಈಶ್ವರಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಪ್ರಶ್ನೆಯೊಡನೆ | ಯಂತಿ—ಸಮೀಪಿಸುತ್ತವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಯಾವ ದೇವನು ನಮಗೆ ಪಾಲಕನೂ, ಉತ್ಪಾದಕನೂ ಆಗಿರುವನೋ, ಯಾರು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ
ನಿರ್ಮಾಪಕನೋ, ಯಾರು ಸಕಲ ತೇಜಃಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವನೋ, ಯಾರು ಅಗ್ನಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಾಮ
ನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಕೊಡುವನೋ, ಆ ದೇವನು ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇತರ ಭೂತಜಾತಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈಶ್ವರನ
ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಪ್ರಶ್ನೆಯೊಡನೆ ಅವನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

He who is our preserver, our parent, the creator (of all), who knows

our abodes (and knows) all beings, who is the name-giver of the gods—he is one ; other beings come to him to inquire.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸಂಬಂಧವಾದ ಪಶುಯಾಗದ ಪುರೋಡಾಶಹೋಮದಲ್ಲಿ ಯೋನಃ ಪಿತಾ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಯೋ ನಃ ಪಿತಾ ಜನಿತಾ ಯೋ ವಿಧಾತಾ ಯಾ ತೇ ಧಾಮಾನಿ ಪರಮಾಣಿ ಯಾವಮಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೩-೮) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಅಸೂರ್ತೇ ಸೂರ್ತೇ ರಜಸಿ ನಿಷತ್ತೇ ಯೇ ಭೂತಾನಿ ಸಮುಕ್ಯಣ್ವನ್ನಿಮಾನಿ—ಇಲ್ಲಿ ಅಸೂರ್ತೇ ಸೂರ್ತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ, ಯಾಸ್ಮರು ಮತ್ತೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿವಾರೆ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವಿವರಣೆಯಂತೆ—ಅಸೂರ್ತೇ ಸರಣವರ್ಜಿತೇ ಸೂರ್ತೇ ಸರಣಸಹಿತೇ ಸ್ಥಾವರಜಂಗಮಾತ್ಮಕೇ ರಜಸಿ ಲೋಕೇ | ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಎಂದರೆ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದಲೂ, ಸಂಚರಿಸದ (ಎಂದರೆ ನಿಶ್ಚಲವಾದ) ಪರ್ವತಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಸಹಿತವಾದ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಆದರೆ ಯಾಸ್ಮರು—

ಅಸೂರ್ತೇ ಸೂರ್ತೇ | ಅಸುಸಮೀರಿತಾಃ ಸುಸಮೀರಿತೇ ವಾತಸಮೀರಿತಾ ಮಾಧ್ಯಮಕಾ ದೇವಗಣಾಸ್ತೇ ರಸೇನ ಪೃಥಿವೀಂ ತರ್ಪಯಂತೋ ಭೂತಾನಿ ಚ ಕುರ್ವಂತಿ ತ ಆಯ-
ಜಂತೇತ್ಯತಿಕ್ರಾಂತಂ ಪ್ರತಿವಚನಂ ||

(ನಿ. ೬-೧೫)

ಅಸು ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾದ ಅಥವಾ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾದ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಗಣಗಳು (ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥರಾದ ಮರುದಾದಿ ದೇವತೆಗಳು) ವಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದು ಉದಕದಿಂದ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ನೆನೆಯಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಭೂತಜಾತಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂತಹ ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜಿಸಿ ಎಂದು ಋಷಿಯು ಯಜಮಾನರನ್ನು ಸಂಜೋಧನೆಮಾಡಿದಾನೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ—

(೧) ಸಕಲ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಿತಿಗೂ ಕಾರಣನೂ, ಅದ್ವಿತೀಯನೂ ಆದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನಿರ್ಮಾಪಕನು ಮತ್ತು ನಾಮನಿರ್ದೇಶಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಹಾಗೆಯೇ ನಾಮಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದವನು.

(೨) ಎರಡನೆಯದಾಗಿ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಇವನು ಅತಿರಿಕ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವನ ಸ್ವರೂಪವು ಗ್ರಾಹ್ಯಾತಿತವಾದುದು. ದೇವತೆಗಳ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಮೀರಿದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ, ಸಕಲರೂ ಇವನ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದರಿಯಲು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವರೇ ವಿನಾ, ಇವನನ್ನು ಅರಿತವರಾರೂ ಇಲ್ಲ ಎಂಬುದು.

೧

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸಂಜ್ಞಕನಾದ ಈಶ್ವರನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಾದಿ ಸಕಲ ಗ್ರಹಗಳೂ, ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಇವನಲ್ಲೇ ಅಡಗಿದ್ದಾರೆ. ಸರ್ವರೂ ಇವನ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ತಸ್ಯಾಚ್ಚ ದೇವಾ ಬಹುದಾ ಸಂಪ್ರಸೂತಾಃ ಸಾಧ್ಯಾ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಶವೋ ವಯಾಂಸಿ |
ಪ್ರಾಣಾಸಾನಾಂ ವ್ರೀಹಿಯನಾ ತಪಶ್ಚ ಶ್ರದ್ಧಾ ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ ನಿಧಿಶ್ಚ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೧-೭)

ಈ ಪರಮಪುರುಷನಿಂದಲೇ, ದೇವತೆಗಳೂ, ಸಾಧ್ಯರೂ, ಮನುಷ್ಯರೂ, ಪಶುಪಕ್ಷ್ಯಾದಿಗಳೂ, ತಪಸ್ಸು, ಶ್ರದ್ಧೆ, ಸತ್ಯ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವ ಎಂದರೇನು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ—

ಏತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾರ್ಗಿ ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸೌ ವಿಧೃತೌ ತಿಷ್ಠತ ಏತಸ್ಯ ವಾ
ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನೇ ಗಾರ್ಗಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ವಿಧೃತೇ ತಿಷ್ಠತ ಏತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ
ಪ್ರಕಾಶನೇ ಗಾರ್ಗಿ ನಿಮೇಷಾ ಮುಹೂರ್ತಾ ಅಹೋರಾತ್ರಾಣ್ಯರ್ಧಮಾಸಾ ಮಾಸಾ
ಯುತವಃ ಸಂವತ್ಸರಾ ಇತಿ ವಿಧೃತಾಸ್ತಿಪ್ತಂತ್ಯೇತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾರ್ಗಿ
ಪ್ರಾಚ್ಯೋಽನ್ಯಾ ನದ್ಯಃ ಸ್ಯಂದಂತೇ ಶ್ವೇತೇಭ್ಯಃ ಪರ್ವತೇಭ್ಯಃ ಪ್ರತೀಚ್ಯೋನ್ಯಾ ||

ಅಕ್ಷರನೂ, ಅದ್ವಿತೀಯನೂ ಆದ ಈ ಈಶ್ವರನ (ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ) ಆಜ್ಞೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಸೂರ್ಯನೂ, ಚಂದ್ರನೂ ಅವರವರ ನಿಯತವಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ತಮ್ಮ ಸ್ಥಿರವಾದ ಚಲನವಲನಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಆಜ್ಞಾನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ ತಮ್ಮತಮ್ಮ ನಿಯತವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿವೆ. ಇವನ ಅನುಶಾಸನದಿಂದಲೇ, ಸಕಲ ಕಾಲಾವಯವಗಳೂ ತಮ್ಮ ಗಮನಾಗಮನಗಳನ್ನು ಯಥಾಕ್ರಮವಾಗಿ ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ದೇವ ಮಾನವರ ನಡುವೆ ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಈ ಈಶ್ವರನೇ ಕಾರಣನು.

ಅಲ್ಲದೇ, ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಈಶ್ವರನ ಅಂಶವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸಕಲ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರೂ ಇವನ ನಾಮಾಂತರಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಆಯಾ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಇವನಿಗೆ ಆಯಾ ಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಂದ ವ್ಯವಹಾರವಿರುತ್ತದೆ. ಪಿತಾ, ಜನಿತಾ, ವಿಧತಾ ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕವಿಶೇಷಣಗಳು ಇವನ ಜಗದುಪ ಕಾರಕವಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಯಾದ್ಯಗೇವ ದದೃಶೇ ತಾದ್ಯಗುಚ್ಯತೇ ಸಂ ಛಾಯಯಾ ದಧಿರೇ ಸಿದ್ಧ್ರಯಾಸ್ವಾ |
ಮಹೀಮಸ್ತುಭ್ಯಮುರುಷಾಮುರು ಜ್ರಯೋ ಬೃಹತ್ಸುನೀರಮನಪಚ್ಯತಂ ಸಹಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೫-೪೪-೬)

ಈಶ್ವರನು ಒಬ್ಬನೇ. ಅದರೆ ಅವನು ವಿಶ್ವರೂಪನು. ಯಾವ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದರೆ ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾದ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇವನ ಪ್ರಭಾವವಿರುವುದರಿಂದಲೇ, ಇವನ ರೂಪಾಂತರಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ

ಅನವರತ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕನುಗುಣವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಒದಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ, ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವತಂತ್ರರಲ್ಲ. ಎಲ್ಲರೂ ಇವನ ನಿಯಮಾನುವರ್ತಿಗಳು. ಇವನ ಸಂಕಲ್ಪವೇ ಮೂಲ. ಉಳಿದವರು ಇದರ ಅನುಯಾಯಿಗಳು. ಆಯಾ ಕರ್ಮಾನುರೋಧವಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯಜುರಿತ್ಯೇಷ ಹೀದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಯುನಕ್ತಿ ಸಮಿತಿ ಛಂದೋಗಾ ಏತಸ್ಮಿನ್ ಹೀದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಸಮಾನಮುಕ್ತಮಿತಿ ಬೃಹ್ವಚಾ ಏಷ ಹೀದಗ್ಂ ಸರ್ವಮುತ್ಥಾಪಯತಿ ಯೂತುರಿತಿ ಯಾತುವಿದ ಏತೇನ ಹೀದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಯತಂ ವಿಷಮಿತಿ ಸರ್ಪಾಃ ಸರ್ಪ ಇತಿ ಸರ್ಪವಿದ ಊರ್ಗಿತಿ ದೇವಾ ರಯಿರಿತಿ ಮನುಷ್ಯಾ ಮಾಯೇತ್ಯಸುರಾಃ ಸ್ವಧೇತಿ ಪಿತರೋ ದೇವಜನ ಇತಿ ದೇವಜನವಿದೋ ರೂಪಮಿತಿ ಗಂಧರ್ವಾ ಗಂಧ ಇತ್ಯಪ್ಸರಸ್ತಂ ಯಥಾಯಥೋಪಾಸತೇ ತದೇವ ಭವತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೨-೨೦).

ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳು ಇವನನ್ನು ಯಜುಃ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಕಲವಾದ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಒಂದಾಗಿ ಯೋಜಿಸುವುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು. ಇವನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಅಡಕವಾಗಿದ್ದು ವಿಶ್ವದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಸಮಾನವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇವನನ್ನು ಸಾಮವೇದಿಗಳು ಸಾಮನ್ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಕಲವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಬಹ್ವೃಚರು ಇವನನ್ನು ಉಕ್ತವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಸ್ತುವನ್ನೂ ನಿಯಮಿತವಾದ ಬಂಧನದಲ್ಲಿಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಮಂತ್ರವಾದಿಗಳು (ಯಾತುವಿತ್ತುಗಳು) ಇವನನ್ನು ಯಾತುವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸರ್ಪಗಳ ನಡುವೆ ವಿಷವೆಂದೂ, ಸರ್ಪಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯುವವರಲ್ಲಿ ಸರ್ಪವೆಂದೂ, ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಊರ್ಜವೆಂದೂ, ಮಾನವರಲ್ಲಿ ಸಂಪತ್ತೆಂದೂ, ಅಸುರರಲ್ಲಿ ಮಾಯೆಯೆಂದೂ, ಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಧೆಯೆಂದೂ, ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಗಂಧರ್ವರು ಇವನನ್ನು ಸುರೂಪಿಯೆಂದೂ, ಅಪ್ಸರಸ್ಸುಗಳು ಸುಗಂಧವೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಯಾವ ರೂಪಕ್ರಿಯೆಗಳಿರುವುವೋ ಆಯಾ ಪ್ರಭೇದಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿಯೂ ಆಯಾ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಜ್ಞಾನ ಶಕ್ತಿಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿಯೂ ಸಹ ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವೇ ವಿಶ್ವರೂಪತ್ವವು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಮನಾಃ ಅದ್ವಿಹಾಯಾಃ ಪರಮೋತಸಂದೃಕ್ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಯಾವರೀತಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಉಳಿದ ಯಕ್ಷ, ಗಂಧರ್ವರು ಮತ್ತು ಮಾನವಾದಿಯಾಗಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಇವನು ನಾಮನಿರ್ದೇಶನವನ್ನು ಮಾಡಿದನೋ ಅದೇರೀತಿ ಆಯಾ ಭೂತಗಳೂ ಅವುಗಳ ಸ್ಥಾನಾನುಗುಣವಾಗಿಯೂ, ಸ್ವರೂಪಾನುಗುಣವಾಗಿಯೂ ಸಹ ಸರ್ವೇಶ್ವರನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ ನಾಮನಿರ್ದೇಶನವನ್ನು ಮಾಡಿವೆ.

ಹೀಗೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ನಾಮಧೇಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೂ ಅಥವಾ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳು ತಮ್ಮ ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಒಂದೇ ತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೂ ಸಹ ಈ ವೈವಿಧ್ಯವು ಕೇವಲ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವೇ ವಿನಾ ಸತ್ಯವಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯಥಾ ಸೋಮೈಕೇನ ಮೃತ್ವಿಂದೇನ ಸರ್ವಂ ಮೃನ್ಮಯಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಸ್ಯಾದ್ವಾಚಾರಂಭಣಂ ವಿಕಾರೋ ನಾಮಧೇಯಂ ಮೃತ್ರಿಕೇತ್ಯೇವ ಸತ್ಯಂ ||

(ಛಾ ಉ. ೬.೧-೪)

ಎಲೈ ಶ್ವೇತಕೇತುವೇ, ಯಾವ ರೀತಿ ಒಂದೇ ಮೃತ್ವಿಂಡದಿಂದ ಘಟಾದಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ, ಘಟಾದಿವ್ಯವಹಾರಗಳು ಕೇವಲ ಹೆಸರಿಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ಮೂಲಕಾರಣವಾದ ಮೃತ್ತಿಕೆಯೇ ಸತ್ಯವು, ಉಳಿದುದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾದ ಸತ್ಯವು. ಹಾಗೆಯೇ, ಈಶ್ವರನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ನಾಮವೃತ್ತಾಸದಿಂದ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾದ ಸತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಮೂಲಕಾರಣವಾದ ಈಶ್ವರನು ಮಾತ್ರ ಅದ್ವಿತೀಯನು, ನಿತ್ಯನು, ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪನು, ಇದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯಥಾ ಸೋಮೈಕ್ಯಕೇನ ಲೋಹಮುಣಿನಾ ಸರ್ವಂ ಲೋಹಮಯಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಸ್ಯಾದ್ವಾ-
ಚಾರಂಭಣಂ ವಿಕಾರೋ ನಾಮಧೇಯಂ ಲೋಹಮಿತ್ಯೇವ ಸತ್ಯಂ ||
(ಭಾ. ಉ. ೬-೧-೫)

ಎಲೈ ಪ್ರಿಯಪುತ್ರನೇ, ಒಂದೇ ಚಿನ್ನದ ಗಟ್ಟಿಯಿಂದ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡಬಹುದೋ, ಅಗ ಅವು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಂಡರೂ ಮೂಲರೂಪವಾದ ಚಿನ್ನವು ಮಾತ್ರ ಹೇಗೆ ಸತ್ಯವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ದೇವಾದಿಗಳೂ ನಾಮನಿರ್ದೇಶದಿಂದ ಭಿನ್ನರು. ವಸ್ತುತಃ ಈಶ್ವರನು ಮಾತ್ರ ಸತ್ಯನು. ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರೋಪ ನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಏಕೋ ದೇವಃ ಸರ್ವಭೂತೇಷು ಗೂಢಃ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ |
ಕರ್ಮಾಧ್ಯಕ್ಷಃ ಸರ್ವಭೂತಾಧಿನಾಸಃ ಸಾಕ್ಷೀ ಚೇತಾ ಕೇವಲೋ ನಿರ್ಗುಣಶ್ಚ ||
(ಶ್ವೇ. ಉ. ೬-೧೧)

ಈಶ್ವರನು ಒಬ್ಬನೇ. ಆದರೆ, ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಡಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಸರ್ವಪ್ರದೇಶವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು. ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಅಂತರಾತ್ಮನು. ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಅಧ್ಯಕ್ಷನು. ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಇವನಲ್ಲೇ ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ. ಅವನೇ ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಸಾಕ್ಷಿಯು. ಅವನೇ ಕೇವಲನು. ಸತ್ತ್ವರಜಸ್ತಮೋಗುಣಗಳಿಂದ ವಿಮುಕ್ತನು.

ಏಕೋ ವಶೀ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯಾಣಾಂ ಬಹುನಾಮೇಕಂ ಬೀಜಂ ಬಹುಧಾ ಯಃ ಕರೋತಿ |
ತಮಾತ್ಮನಃ ಯೇನುಪಶ್ಯಂತಿ ಧೀರಾಸ್ತೇಷಾಂ ಸುಖಂ ಶಾಶ್ವತಂ ನೇತರೇಷಾಂ ||
(ಶ್ವೇ. ಉ. ೬-೧೨)

ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಇವನೊಬ್ಬನೇ ನಿಯಾಮಕನು. ಒಂದೇ ಬೀಜವನ್ನು ಅನೇಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ತಮ್ಮ ಆತ್ಮದಲ್ಲೇ ಇರುವ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯಾವ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುವರೋ ಅವರಿಗೆ ನಿತ್ಯಸುಖವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಇತರರಿಗೆ ಇಲ್ಲ.

ನಿತ್ಯೋ ನಿತ್ಯಾನಾಂ ಚೇತನಶ್ಚೇತನಾನಾಂ ಏಕೋ ಬಹೂನಾಂ ಯೋ ವಿದಧಾತಿ ಕಾಮಾನ್ |
ತತ್ಕಾರಣಂ ಸಾಂಖ್ಯಯೋಗಾಧಿಗಮ್ಯಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ದೇವಂ ಮುಚ್ಯತೇ ಸರ್ವಪಾಶೈಃ ||
(ಶ್ವೇ. ಉ. ೬-೧೩)

ನಿತ್ಯವಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಶಾಶ್ವತಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ಪ್ರಾಜ್ಞರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅಧಿಕವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಈ ಈಶ್ವರನು ಸಕಲರ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಒಬ್ಬನೇ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ವಿನೇಕಯುತವಾದ ಅನುಭವ ದಿಂದಲೂ, ನಿಯಮಯುಕ್ತವಾದ ಧ್ಯಾನದಿಂದಲೂ ಇವನನ್ನು ಅರಿತರೆ ಸಕಲ ಬಂಧನವೂ ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾದಿ ಈಶ್ವರನ ಅದ್ವಿತೀಯತ್ವವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಯೋ ನಃ ಪಿತಾ ಜನಿತಾ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತ ನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು (ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು) ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಸ ವಿಶ್ವಕೃದ್ವಿಶ್ವನಿದಾತ್ಮಯೋನಿಜ್ಞಃ ಕಾಲಕಾಲೋ ಗುಣೇ ಸರ್ವವಿದ್ಯಃ |

ಪ್ರಧಾನಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞಪತಿಗುಣೇಶಃ ಸಂಸಾರಮೋಕ್ಷಸ್ಥಿತಿಬಂಧಹೇತುಃ |

(ಶ್ವೇ. ಉ. ೬-೧೬)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಸಕಲವನ್ನೂ ಅರಿತವನು. ಕಾಲವನ್ನು (ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ನೆರವೇರಿಸಿ ಮಾಡುವವನು. ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವು ಮತ್ತು ಸದ್ಗುಣಗಳಿಗೆ ಖನಿಯು. ಪ್ರಕೃತಿ ಪುರುಷರ ನಿಯಾಮಕನು. (ಸತ್ತ್ವರಜಸ್ತಮಸ್ಸುಗಳೆಂಬ) ಮೂರು ಗುಣಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವು. ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೂ ಅಥವಾ ಪುನಃ ಬಂಧನಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕುವುದಕ್ಕೂ ಇವನ ಸಂಕಲ್ಪಗಳೇ ಕಾರಣವು. ಇಂತಹ ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಸ್ವರೂಪವು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ತಂ ಸಂಪ್ರಶ್ನಂ ಭುವನಾ ಯಂತಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಇವನ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯೇ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಇವನ ಸ್ವರೂಪವು ಏನೆಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಕೇನೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಥೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತೆ. ಅಲ್ಲದೆ—ಕಿಂ ಸ್ವಿದಾಸೀದಧಿಷ್ಠಾ ನಂ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿಯೂ (೧೦-೮-೧೨). ದೇವತೆಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳೂ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಅನೇಕವಿರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಭಗವನ್ನೇತಸ್ಮಿನ್ ಪುರುಷೇ ಕಾನಿ ಸ್ವಪಂತಿ ಕಾನ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಜಾಗ್ರತಿ ಕತರ ಏಷ ದೇವಃ ಸ್ವಪ್ನಾನ್

ಪಶ್ಯತಿ ಕಸ್ಯೈತತ್ಸುಖಂ ಭವತಿ ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಸರ್ವೇ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಭವಂತೀತಿ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೪-೧)

ಎಶೈ ಪೂಜ್ಯನೇ, ಈ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ನಿದ್ರಿಸತಕ್ಕವರಾರು ? ಇವನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿ ಎಚ್ಚರವಾಗತಕ್ಕವರಾರು ? ಮತ್ತು ಸ್ವಪ್ನವನ್ನು ಕಾಣತಕ್ಕವರು (ದೇವತೆಗಳು) ಯಾರು ? ಈ ಸೌಖ್ಯವು ಯಾರಿಗೆ ? ಯಾರಲ್ಲಿ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ವಾಗಿವೆ ? ಎಂದು ಸೂರ್ಯನ ಪೌತ್ರನಾದ ಗಾರ್ಗ್ಯನು ಪಿಪ್ಪಲಾದನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದಾಗ ಪಿಪ್ಪಲಾದನು ಯಥಾ ಗಾರ್ಗ್ಯ ಎಲೈ ಗಾರ್ಗ್ಯನೇ ಎಂದು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಲಿಚ್ಛಿಸುವ ಗಾರ್ಗಿಯು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವ ಸಂದರ್ಭವು ಅವಳ ಪ್ರಶ್ನೆಯ ಮತ್ತು ಅವನ ಉತ್ತರದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಆ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಗಳು ಈ ರೀತಿಯಿವೆ—

ಅಥ ಶೌನಂ ಗಾರ್ಗೀ ವಾಚಕ್ಕವೀ ಸಪ್ರಜ್ಞ

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಯಾದಿದಂ ಸರ್ವಮಪ್ಸೋತಂ ಚ ಪ್ರೋತಂ ಚ ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಖಲ್ವಾಪ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚ ಇತಿ—ಸಕಲವೂ ಅಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ (ನೀರಿನಲ್ಲಿ) ಹಾಸುಹೊಕ್ಕುಗಳಂತೆ ಅಡಕವಾಗಿದ್ದರೆ, ನೀರು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿದೆ.

ಉತ್ತರ—ಹಾಯಾ ಗಾರ್ಗಿ—ಎಲೈ ಗಾರ್ಗಿಯೇ, ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ತೂರ್ಮುಖ ಬಲು ವಾಯುರೋತಶ್ಚ ಪ್ರೋತಶ್ಚ—ವಾಯುವು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕು
ಗಳಂತೆ ಅಡಕವಾಗಿದೆ.

ಉತ್ತರ—ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕೇಷು—ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ತೂರ್ಮುಖ ಬಲು ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚ—ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಗಳು ಯಾವು
ದರಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿವೆ (ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ).

ಉತ್ತರ—ಗಂಧರ್ವಲೋಕೇಷು—ಗಂಧರ್ವಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ತೂರ್ಮುಖ ಬಲು ಗಂಧರ್ವಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚ—ಗಂಧರ್ವಲೋಕಗಳು ಯಾವು
ದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಉತ್ತರ—ಆದಿತ್ಯಲೋಕೇಷು—ಆದಿತ್ಯಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ತೂರ್ಮುಖ ಬಲ್ವಾದಿತ್ಯಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚ—ಆದಿತ್ಯಲೋಕಗಳು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ
ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ ?

ಉತ್ತರ—ಚಂದ್ರಲೋಕೇಷು—ಚಂದ್ರಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ತೂರ್ಮುಖ ಬಲು ಚಂದ್ರಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚ—ಚಂದ್ರಲೋಕಗಳು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ
ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಉತ್ತರ—ನಕ್ಷತ್ರಲೋಕೇಷು—ನಕ್ಷತ್ರಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ತೂರ್ಮುಖ ಬಲು ನಕ್ಷತ್ರಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚ—ನಕ್ಷತ್ರಲೋಕಗಳು ಎಲ್ಲಿ ಸೇರಿ
ಕೊಂಡಿವೆ ?

ಉತ್ತರ—ದೇವಲೋಕೇಷು—ದೇವಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ತೂರ್ಮುಖ ಬಲು ದೇವಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚ—ದೇವಲೋಕಗಳು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ
ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ ?

ಉತ್ತರ—ಇಂದ್ರಲೋಕೇಷು—ಇಂದ್ರಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ತೂರ್ಮುಖ ಬಲು ಇಂದ್ರಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚ—ಇಂದ್ರಲೋಕಗಳು ಹಾಸುಹೊಕ್ಕು
ಗಳಂತೆ ಎಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ ?

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಪ್ರಜಾಪತಿಲೋಕೇಷು—ಪ್ರಜಾಪತಿಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ತೂರ್ಮುಖ ಬಲು ಪ್ರಜಾಪತಿಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚ—ಪ್ರಜಾಪತಿಲೋಕಗಳು ಯಾವು
ದರಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿವೆ ?

ಉತ್ತರ—ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇಷು—ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ತೂರ್ಮುಖ ಬಲು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚ—ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಗಳು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ
ಓತಪ್ರೋತಗಳಂತೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ ?

ಉತ್ತರ—ಗಾರ್ಗಿ ಮಾತಿಸ್ತಾಕ್ಷೀಃ ಮಾ ತೇ ಮೂರ್ಧಾ ವ್ಯಪಸ್ತದನತಿಪ್ರಶ್ನಾಂ ವೈ ದೇವತಾ-
ಮತಿಘೃಚ್ಛಸಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೬)

ಕೊನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಸಮಾಧಾನವಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ಒಂದು ವಿತಿಯುಂಟು. ಕೇವಲ ಚರ್ಚಾ ರೂಪದಿಂದ ತಿಳಿಯುವ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪ್ರಶೋತ್ತರಗಳ ಮೂಲಕ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಆದರೆ, ಯತೋ ವಾಚೋ ನಿವರ್ತಂತೇ ಅಪ್ರಾಪ್ಯಮನಸಾ ಸಹ ವಾಕ್ಯಿನಿಂದ ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಈ ಆತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವೂ, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇವೆರಡರ ಎಲ್ಲೆಗೂ ಮೀರಿದುದು. ಕೇವಲ ಧ್ಯಾನರೂಪದಿಂದ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು. ಅದು ಪ್ರಶೋತ್ತರಗಳ ಎಲ್ಲೆಯನ್ನು ಮೀರಿದುದು ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಗಾರ್ಗಿಗೆ ಈರೀತಿ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಎಲೈ ಗಾರ್ಗಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಾಕು, ನಿಲ್ಲಿಸು. ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ನೀನು ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಹಾಕಿದರೆ ನಿನ್ನ ತಲೆಯು ಸೀಳಿಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಗಾರ್ಗಿ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರಿಗೆ ನಡೆದ ಪ್ರಶೋತ್ತರರೂಪವಾದ ಸಂಭಾಷಣೆಯಂತೆಯೇ, ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನಿಗೂ ಶಾಕಲ್ಯನಿಗೂ ಅದೇರೀತಿಯಾದ ಪ್ರಶೋತ್ತರರೂಪವಾದ ಸಂಭಾಷಣೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಅದೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷಯಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ದಿಕ್ಕು ಮತ್ತು ದಿಗ್ಧೀವತೆಗಳ ವಿಷಯಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೧

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಯದಿದಂ ಕುರುಪಂಚಾಲಾನಾಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನಾಮುತ್ಯವಾದೀಃ ಕಿಂ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿದ್ವಾನ್

ಇತಿ-ಎಲೈ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನೇ, ನೀನು ಕುರುಪಂಚಾಲರಿಗೆ ವಿವರಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವೇನು?

ಉತ್ತರ—ದಿತೋ ವೇದ ಸದೇವಾಃ ಸಪ್ರತಿಷ್ಠಾಃ—ಸ್ಥಿರವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯುಕ್ತವಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡಗೂಡಿದ ದಿಕ್ಕುಗಳು.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಿಂ ದೇವತೋಽಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಚ್ಯಾಂ ದಿಶ್ಯಸಿ—ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ದೇವತೆಯಾವುದು ?

ಉತ್ತರ—ಸ ಆದಿತ್ಯಃ—ಅವನು ಆದಿತ್ಯನು.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ—ಆದಿತ್ಯನು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ?

ಉತ್ತರ—ಚಕ್ಷುಸಿ—ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ. (ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ)

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಚಕ್ಷುಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ—ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ ?

ಉತ್ತರ—ರೂಪೇಷು—(ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ). ಚಕ್ಷುಷಾ ಹಿ ರೂಪಾಣಿ ಪಶ್ಯತಿ—ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದಲೇ ರೂಪಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನು ರೂಪಾಣಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾನಿ—ರೂಪಗಳು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿವೆ ?

ಉತ್ತರ—ಹೃದಯ ಇತಿ ಹೋವಾಚ ಹೃದಯೇನ ಹಿ ರೂಪಾಣಿ ಜಾನಾತಿ—ಹೃದಯದಿಂದಲೇ ರೂಪಗಳನ್ನು ಅರಿಯುವುದರಿಂದ ಅವು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಗಿವೆ.

(ಬೃ.ಉ. ೨.೯-೧೯-೨೦)

೨

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಿಂ ದೇವತೋಽಸ್ಯಾಂ ದಕ್ಷಿಣಾಯಾಂ ದಿಶ್ಯಸಿ—ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನ ದೇವತೆಯಾವುದು ?

ಉತ್ತರ—ಯನುದೇವತೆ ಇತಿ—ಅದು ಯನುಸಂಜ್ಞಕವಾದ ದೇವತೆ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಸ ಯಮುಃ ಕಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ—ಆ ಯಮುನು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ?
 ಉತ್ತರ—ಯಜ್ಞೇ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ.
 ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಯಜ್ಞಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ—ಯಜ್ಞವು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದೆ ?
 ಉತ್ತರ—ದಕ್ಷಣಾಯಾಂ—ದಕ್ಷಿಣೆಯಲ್ಲಿ.
 ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನು ದಕ್ಷಣಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ—ದಕ್ಷಿಣೆಯು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದೆ ?
 ಉತ್ತರ—ಶ್ರದ್ಧಾಯಾಂ—ಶ್ರದ್ಧೆಯಲ್ಲಿ.
 ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಶ್ರದ್ಧಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ—ಶ್ರದ್ಧೆಯು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದೆ ?
 ಉತ್ತರ—ಹೃದಯೇ ಹೃದಯೇನ ಹಿ ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಜಾನಾತಿ—ಹೃದಯದಿಂದಲೇ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ಅರಿಯು
 ವುದರಿಂದ ಇದು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದೆ.

೩

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಿಂ ದೇವತೋಽಸ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿಚ್ಛಾಂ ದಿಶ್ಯಸಿ—ಸತ್ತಿಮದಿಕ್ಕಿನ ದೇವತೆಯಾವುದು ?
 ಉತ್ತರ—ವರುಣದೇವತ ಇತಿ—ಸತ್ತಿಮದಿಕ್ಕಿನ ದೇವತೆಯು ವರುಣನು.
 ಪ್ರಶ್ನೆ—ಸ ವರುಣಃ ಕಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ—ವರುಣನು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ?
 ಉತ್ತರ—ಅಪ್ಸು—ಉದಕಗಳಲ್ಲಿ.
 ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನಾಪಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ—ಉದಕಗಳ ಸ್ಥಿತಿಯಾವುದು ?
 ಉತ್ತರ—ರೇತಸಿ—ರೇತಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ.

೪

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಿಂ ದೇವತೋಽಸ್ಯಾಂ ದಿಶ್ಯಸೀತಿ—ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನ ದೇವತೆಯಾವುದು ?
 ಉತ್ತರ—ಸೋಮದೇವತ ಇತಿ—ಸೋಮದೇವನು.
 ಪ್ರಶ್ನೆ—ಸ ಸೋಮಃ ಕಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ—ಸೋಮನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಸ್ಥಾನವಾವುದು ?
 ಉತ್ತರ—ದೀಕ್ಷಾಯಾಂ—ದೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ.
 ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನು ದೀಕ್ಷಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ—ದೀಕ್ಷೆಯು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದೆ ?
 ಉತ್ತರ—ಸ್ಯೇ—ಸತ್ಯದಲ್ಲಿ.
 ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಖಲು ಸತ್ಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ—ಸತ್ಯವು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದೆ ?
 ಉತ್ತರ—ಹೃದಯೇ—ಹೃದಯದಲ್ಲಿ.
 ಪ್ರಶ್ನೆ—ಹೃದಯೇನ ಹಿ ಸತ್ಯಂ ಜಾನಾತಿ ಹೃದಯೇ ಹೇನ ಸತ್ಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ?
 ಉತ್ತರ—ಹೃದಯವು ಮಾತ್ರ ಸತ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲದು. ಅದುದರಿಂದ ಸತ್ಯವು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತ
 ವಾಗಿದೆ.

೫

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಿಂ ದೇವತೋಽಸ್ಯಾಂ ಧ್ರುವಾಯಾಂ ದಿಶ್ಯಸಿ—ಧ್ರುವದಿಕ್ಕಿನ ದೇವತೆಯಾವುದು ?
 ಉತ್ತರ—ಅಗ್ನಿ ದೇವತ ಇತಿ—ಅಗ್ನಿಯು ಈ ದಿಕ್ಕಿನ ದೇವತೆ.

ಸೋಽಗ್ನಿಃ ಕಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ—ಅಗ್ನಿಯು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ?

ಉತ್ತರ—ನಾಚಿ—ನಾಚ್ಛಿನಲ್ಲಿ

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನು ವಾರ್ಪತಿಷ್ಠಿತಾ—ವಾಕ್ಚು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದೆ ?

ಉತ್ತರ—ಹೃದಯೇ—ಹೃದಯದಲ್ಲಿ.

೬

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನು ತ್ವಂ ಚಾತ್ಮಾ ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ—ನೀನು ಎಂದರೆ ನಿನ್ನ ಶರೀರ ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ಆತ್ಮ ಇವೆರಡೂ ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿವೆ ?

ಉತ್ತರ—ಪ್ರಾಣೇ—ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ—ಪ್ರಾಣವು ಏತರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದೆ ?

ಉತ್ತರ—ಅಪಾನ ಇತಿ—ಅಪಾನದಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಸಾನಃ—ಅಪಾನವು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ?

ಉತ್ತರ—ವ್ಯಾನೇ—ವ್ಯಾನದಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನು ವ್ಯಾನಃ—ವ್ಯಾನವು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ?

ಉತ್ತರ—ಉದಾನೇ—ಉದಾನದಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನು ದಾನಃ—ಉದಾನವು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ?

ಉತ್ತರ—ಸಮಾನೇ—ಸಮಾನದಲ್ಲಿ.

ಹಾಗಾದರೇ ಇದೇ ಆತ್ಮನೇ ? ಎಂದರೆ, ಅಲ್ಲ. ಇದು ಆತ್ಮನಲ್ಲ.

ಸ ಏಷ ನೇತಿ ನೇತ್ಯಾತ್ಮಾಗೃಹ್ಯೋ ನ ಹಿ ಗೃಹ್ಯತೇ ಅಶೀರೋ ನ ಹಿ ಶೀರ್ಷ್ಯತೇಽಸಂಗೋ ನ ಹಿ ಸಂಜ್ಞತೇಽಸಿತೋ ನ ವ್ಯಥತೇ ನ ರಿಷ್ಯತಿ | (ಬೃ. ಉ. ೩-೯)

ಈ ಆತ್ಮನು ಇದಾವುದೂ ಅಲ್ಲ. ಅದು ಗೋಚರಾತೀತವಾದುದು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದುದಲ್ಲ. ಅದು ನಾಶರಹಿತವಾದುದು. ಅದು ನಿರಾಸಕ್ತವಾದುದು. ಅದು ವಿಷಯಸಂಗರಹಿತವು. ಬಂಧರಹಿತವಾಗಿ ಮುಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯುಳ್ಳದ್ದು. ಅದಕ್ಕೆ ದುಃಖವೆಂಬುದೇ ಇಲ್ಲ. ಇದರ ಅರಿವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಶಿರಃಪಾತವಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂಬುದಾಗಿ ಗೋಚರಾತೀತವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಕಾಶನೆಯಿರುತ್ತದೆ.

ನಾಯಮಾತ್ಮಾ ಪ್ರವಚನೇನ ಲಭ್ಯೋ ನ ಮೇಧಯಾ ನ ಬಹುನಾ ಶ್ರುತೇನ |

ಯಮೇವೈಷ ವ್ಯಾಣುತೇ ತೇನ ಲಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯೈಷ ಆತ್ಮಾವ್ಯಾಣುತೇ ತನೂಗ್ ಸ್ವಾ ||

(ಕಠ. ೧-೨-೨೩)

ತಂ ಸಂಪ್ರಶ್ನಂ ಭುವನಾ ಯಾಂತ್ಯನ್ಯಾ | ಎಂಬ ಯಾವ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿತವಾದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವು ಮಾತ್ರ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ—

ಈ ಅತ್ಮನು ಉಪದೇಶಗಳಿಂದಾಗಲಿ, ಮೇಧಾಶಕ್ತಿಯಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಇದರ ವರ್ಣನವನ್ನು ಕೇಳುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾರು ಧ್ಯಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಈ ಅತ್ಮನನ್ನು ಅರಸುವರೋ ಅವರಿಂದ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅವನಿಗೆ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಾದಿಗಳ ವೈಯರ್ಥ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಮತಃ ||

ತ ಆಯಂಜಂತ ದ್ರವಿಣಂ ಸಮಸ್ತಾ ಯುಷಯಃ ಪೂರ್ವೇ ಜರಿತಾರೋ
ನ ಭೂನಾ |

ಅಸೂರ್ತೇ ಸೂರ್ತೇ ರಜಸಿ ನಿಷತ್ತೇ ಯೇ ಭೂತಾನಿ ಸಮಕೃಣ್ಣನ್ನಿಮಾನಿ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತೇ | ಆ | ಅಯಂಜಂತ | ದ್ರವಿಣಂ | ಸಂ | ಅಸ್ಮೈ | ಯುಷಯಃ | ಪೂರ್ವೇ | ಜರಿತಾರಃ | ನ | ಭೂನಾ |

ಅಸೂರ್ತೇ | ಸೂರ್ತೇ | ರಜಸಿ | ನಿಷತ್ತೇ | ಯೇ | ಭೂತಾನಿ | ಸಮಕೃಣ್ಣನ್ | ಇಮಾನಿ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತೇ ಪೂರ್ವ ಯುಷಯೋಽಸ್ಮೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣೇ ದ್ರವಿಣಂ ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿಲಕ್ಷಣಂ ಧನಂ ಸಂ ಸಮ್ಯಗಾಯಂಜಂತ | ಸರ್ವಶೋ ಯಂಜಂತೇ | ಜರಿತಾರೋ ನ ಭೂನಾ ಸ್ತೋತಾರೋ ಯಥಾ ಭೂಮ್ನಾ ಮಹತಾ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ಯಂಜಂತಿ ತದ್ವತ್ | ಯೇ ಮಹರ್ಷಯೋಽಸೂರ್ತೇ ಸರಣವರ್ಜಿತೇ ಸೂರ್ತೇ ಸರಣಸಹಿತೇ ಸ್ಥಾನರಜಂಗಮಾತ್ಮಕೇ ರಜಸಿ ಲೋಕೇ ನಿಷತ್ತೇ ನಿಷಣ್ಣೇ ನಿಕ್ಷಲಮವಸ್ಥಿತ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಭುವನಾನಿ | ಪ್ರಾಣೇನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸಮಕೃಣ್ಣನ್ ಸಮ್ಯಗ್ಗನಾದಿನಾಪೂಜಯನ್ | ಅಥವಾಯನುರ್ಥಃ | ಯೇ ಸ್ಥಾನರಜಂಗಮಾತ್ಮಕೇ ಜಗತಿ ವರ್ತಮಾನಾನೇತಾನ್ಪ್ರಾಣೇನಸ್ತೇಜಸಾ ಸಮಕೃಣ್ಣನ್ ತೇ ಪೂರ್ವ ಯುಷಯೋ ದ್ರಷ್ಟಾರೋ ರಕ್ತಯೋಽಸ್ಮಾ ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮಕಾಯ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣೇ ದ್ರವಿಣಂ ತೇಜ ಆಯಂಜಂತ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಯೇ—ಯಾವ ಮಹರ್ಷಿಗಳು | ಅಸೂರ್ತೇ—ಜೈತನ್ಯರಹಿತವಾದುದೂ | ಸೂರ್ತೇ—ಜೈತನ್ಯ ಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಆದ | ರಜಸಿ—ಲೋಕದಲ್ಲಿ | ನಿಷತ್ತೇ—ಇರತಕ್ಕ | ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ—ಈ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ | ಸಮಕೃಣ್ಣನ್—ಸಂಸ್ಕರಿಸಿದರೋ | ತೇ—ಅಂತಹ | ಪೂರ್ವೇ ಯುಷಯಃ—ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ಋಷಿಗಳು | ಭೂನಾ—ಅಧಿಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ | ಜರಿತಾರೋ ನ—ಸ್ತುತಿಕರ್ತರು ಪೂಜಿಸುವಂತೆ ಅಸ್ಮೈ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ | ದ್ರವಿಣಂ—ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಿಂದ | ಸಮಾಯಂಜಂತ—ಸರ್ವತ್ರ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಯಾವ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಜೈತನ್ಯರಹಿತವಾದುದೂ, ಜೈತನ್ಯಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಆದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸಿದರೋ, ಅಂತಹ ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ಮುನಿಗಳು ಅಧಿಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುತಿ ಕರ್ತರು ಪೂಜಿಸುವಂತೆ ವಿಸ್ತೃತವಾದವನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಿಂದ ಸರ್ವತ್ರ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Those ancient Rishis who adorned with light these beings in the animate and inanimate world, offer to him wealth (of sacrifice) as praisers with abundant (laudation).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಇದೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ೨ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಇಂದ್ರಿಯರೂಪರಾದ ಮುನಿಗಳು ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ, ಆ ಸೇವೆಯ ಫಲವಾಗಿ ತಾವೇ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮತ್ತು ಹೊಂದುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಅದರ ವಿವರವನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ ಇಂದ್ರಿಯರೂಪನಾದ ಮುನಿಗಳು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಕ್ರಮ ಅದರಿಂದ ಲಭಿಸುವ ತೃಪ್ತಿ ಇದರ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಭಾಂದೋಗ್ಯಾದ್ಯುಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಮುನಿಗಳು ಯಜ್ಞ ರೂಪವಾದ ಸೇವೆಯನ್ನಾಚರಿಸಿದಾಗ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯುಂಟಾಯಿತು ಎಂಬುದು ಒಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಮುನಿಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸೇವೆಯಿಂದ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯೆಂಬುದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥ. ಯಜ್ಞಫಲವಾದ ತೃಪ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ಮತ್ತು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ತೃಪ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಭಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದ್ಯನ್ವಯವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ತದ್ಯದ್ಭಕ್ತಂ ಪ್ರಥಮಮಾಗಚ್ಛೇತ್ತದ್ಭೋಮಾಯಂ ಸ ಯಾಂ ಪ್ರಥಮಾಮಾಹುತಿಂ ಜುಹುಯಾ-

ಸ್ರಾಣಾಯ ಸ್ವಾಹೇತಿ ಸ್ರಾಣಸ್ತೃಪ್ಯತಿ ।

(ಭಾ. ಉ. ೫-೧೯-೧)

ಯಾವ ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿರೂಪವಾದ ಅನ್ನಾಹುತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣವೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆಯೋ ಅದೇ ಪ್ರಥಮತಃ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾಣವನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಆಗ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವೆಂದರೆ ಕೇವಲ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಒಂದು ಪ್ರಾಣದ ತೃಪ್ತಿಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಣಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವಿಶ್ವದ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಯೆಂದರ್ಥ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಪ್ರಾಣೇ ತೃಪ್ಯತಿ ಚಕ್ಷುಸ್ತೃಪ್ಯತಿ ಚಕ್ಷುಷಿ ತೃಪ್ಯತ್ಕಾದಿತ್ಯಸ್ತೃಪ್ಯತ್ಕಾದಿತ್ಯೇ ತೃಪ್ಯತಿ ದ್ಯಾಸ್ತೃಪ್ಯತಿ ದಿವಿ ತೃಪ್ಯಂತ್ಯಾಂ ಯತ್ಕಿಂಚ ದ್ಯೌಶ್ಚಾ ದಿತೃಶ್ಚಾಧಿತೃತಸ್ತೃಪ್ಯತಿ ತಸ್ಯಾನು ತೃಪ್ತಿಂ ತೃಪ್ಯತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರನ್ನಾದ್ಯೇನ ತೇಜಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನೇತಿ ॥

(ಭಾ. ಉ. ೫-೧೯-೨)

ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯುಂಟಾದರೆ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ. ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನ ತೃಪ್ತಿಯ ಫಲವಾಗಿ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ. ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿ. ಆಗ ದ್ಯುಲೋಕದ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳಿರುವುವೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಸಂತುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನೂ ಸಹ, ಪ್ರಜಾಪತಿಸಂಪತ್ತುಗಳೊಡನೆ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಲ್ಲದೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಅಥ ಯಾಂ ದ್ವಿತೀಯಾಂ ಜುಹುಯಾತ್ತಾಂ ಜುಹುಯಾದ್ವ್ಯಾನಾಯ ಸ್ವಾಹೇತಿ ವ್ಯಾನಸ್ತು-
ಪ್ಯತಿ | ವ್ಯಾನೇ ತೃಪ್ಯತಿ ಶ್ರೋತ್ರಂ ತೃಪ್ಯತಿ ಶ್ರೋತ್ರೇ ತೃಪ್ಯತಿ ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತುಪ್ಯತಿ
ಚಂದ್ರನುಸಿ ತೃಪ್ಯತಿ ದಿಶಸ್ತುಪ್ಯಂತಿ ದಿಕ್ಷು ತೃಪ್ಯಂತೀಷು ಯತ್ಕಿಂಚ ದಿಶಶ್ಚ ಚಂದ್ರಮಾ-
ಶ್ವಾಧಿತಿಷ್ಠಂತಿ ತತ್ತ್ವಪ್ಯತಿ ತಸ್ಯಾನುತ್ಪತ್ತಿಂ ತೃಪ್ಯತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರನ್ನಾದ್ಯೇನ ತೇಜಸಾ
ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನೇತಿ |

(ಛಾ.ಉ. ೫-೨೧)

ಅಂತರ ಎರಡನೆಯ ಆಹುತಿಯು ವ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದು. ವ್ಯಾನಕ್ಕೂ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೂ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯವು ತೃಪ್ತಿಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಫಲವಾಗಿ ಚಂದ್ರನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ. ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಹರ್ಷವುಂಟಾದುದರಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲವೂ ತುಷ್ಟಿಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ದಿಕ್ಕುಗಳ ತೃಪ್ತಿಯ ಫಲವಾಗಿ ಚಂದ್ರನನ್ನೂ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಸಂತುಷ್ಟಿಯು. ತತ್ಪಲವಾಗಿ ಆಹುತಿರರ್ಪಣಾದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಪಶುಪುತ್ರಾದಿಸಂಪದ್ವೃದ್ಧಿಯೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನಲಾಭವೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಅಥ ಯಾಂ ತೃತೀಯಾಂ ಜುಹುಯಾತ್ತಾಂ ಜುಹುಯಾದಪಾನಾಯ ಸ್ವಾಹೇತ್ಯಪಾನಸ್ತುಪ್ಯತಿ |
ಅಪಾನೇ ತೃಪ್ಯತಿ ವಾಕ್ ತೃಪ್ಯತಿ ವಾಚಿ ತೃಪ್ಯಂತಾನುಗ್ನಿಸ್ತುಪ್ಯತ್ಯಗ್ನೌ ತೃಪ್ಯತಿ ಪೃಥಿವೀ
ತೃಪ್ಯತಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತೃಪ್ಯಂತಾಂ ಯತ್ಕಿಂಚ ಪೃಥಿವೀ ಜಾಗ್ನಿಶ್ವಾಧಿತಿಷ್ಠತಸ್ತತ್ತ್ವಪ್ಯತಿ
ತಸ್ಯಾನುತ್ಪತ್ತಿಂ ತೃಪ್ಯತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರನ್ನಾದ್ಯೇನ ತೇಜಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನೇತಿ ||
(ಛಾ. ಉ. ೫-೨೨)

ಮೂರನೆಯ ಆಹುತಿಯು ಅಪಾನವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದು. ಆದರಿಂದ ಅಪಾನಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯು. ಅಪಾನಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂತುಷ್ಟಿಯು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ವಾಕ್ಯನ ತೃಪ್ತಿಯ ಫಲವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪೃಥಿವಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ. ಆದರೆ ಫಲವಾಗಿ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಪಶುಪುತ್ರರೂಪವಾದ ಸಂಪದ್ವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನವೃದ್ಧಿ.

ಅಥ ಯಾಂ ಚತುರ್ಥೀ ಜುಹುಯಾತ್ತಾಂ ಜುಹುಯಾತ್ಸಮಾನಾಯ ಸ್ವಾಹೇತಿ ಸಮಾನಸ್ತುಪ್ಯತಿ |
ಸಮಾನೇ ತೃಪ್ಯತಿ ಮನಸಿ ತೃಪ್ಯತಿ ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ತುಪ್ಯತಿ ಪರ್ಜನ್ಯೇ ತೃಪ್ಯತಿ ವಿದ್ಯುತ್ಸ್ತುಪ್ಯತಿ
ವಿದ್ಯುತಿ ತೃಪ್ಯಂತಾಂ ಯತ್ಕಿಂಚ ವಿದ್ಯುಚ್ಚ ಪರ್ಜನ್ಯಶ್ವಾಧಿತಿಷ್ಠತಸ್ತತ್ತ್ವಪ್ಯತಿ ತಸ್ಯಾನುತ್ಪತ್ತಿಂ
ತೃಪ್ಯತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರನ್ನಾದ್ಯೇನ ತೇಜಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನೇತಿ ||
(ಛಾ. ಉ. ೫-೨೩)

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಹುತಿಯು ಸಮಾನವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು. ಅದರಿಂದ ಸಮಾನಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಸಮಾನದ ತೃಪ್ತಿಯಿಂದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ. ಮನಸ್ಸಿನ ತೃಪ್ತಿಯಿಂದ ಪರ್ಜಾನ್ಯನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ. ಪರ್ಜಾನ್ಯನ ತೃಪ್ತಿಯಿಂದ ವಿದ್ಯಾಂತಿಗೆ ಸಂತುಷ್ಟಿ. ಈ ತೃಪ್ತಿಯ ಫಲವಾಗಿ ಪರ್ಜಾನ್ಯ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾಂತನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಸಕಲವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಸಂತೃಪ್ತಿಯು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ, ಈ ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವ ಆತ್ಮನು ಪಶುಪುತ್ರಾದಿಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಅಥ ಯಾಂ ಪಂಚಮಿಾಂ ಜುಹುಯಾತ್ತಾಂ ಜುಹುಯಾದುದಾನಾಯ ಸ್ವಾಹೇತ್ಯುದಾನ-
ಸ್ತೃಪ್ಯತಿ | ಉದಾನೇ ತೃಪ್ಯತಿ ತ್ವಕ್ತೃಪ್ಯತಿ ತ್ವಚಿ ತೃಪ್ಯಂತ್ಯಾಂ ನಾಯುಸ್ತೃಪತಿ ನಾಯಾ
ತೃಪ್ಯತ್ಯಾಕಾಶಸ್ತೃಪ್ಯತಿ ಆಕಾಶೇ ತೃಪ್ಯತಿ ಯತ್ಕಿಂಚ ನಾಯುಶ್ಚಾಕಾಶಶ್ಚಾಧಿತಿಷ್ಠತಸ್ತ-
ತ್ಸೃಪತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಬಿರನ್ನಾದ್ಯೇನ ತೇಜಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ||

(ಭಾ. ಉ. ೫-೨೩)

ಐದನೆಯ ಅಹುತಿಯು ಉದಾನವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದು. ಅದರಿಂದ ಉದಾನಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯು. ಉದಾನದ ತೃಪ್ತಿಯಿಂದ ತ್ವಕ್ತೃನ (ಚರ್ಮಾವಯವದ) ಸಂತೃಪ್ತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ವಕ್ತೃನ ತೃಪ್ತಿಯಿಂದ ನಾಯುವಿಗೆ ತುಷ್ಟಿಯು. ಅದರಿಂದ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ನಾಯು ಮತ್ತು ಆಕಾಶಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ತೃಪ್ತಿ. ತತ್ಫಲವಾಗಿ ಈ ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿದ ಆತ್ಮನು ಪಶುಪುತ್ರಾದಿಸಂಪತ್ತನ್ನೂ, ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ, ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಹುತ್ಯರ್ಪಣದ ಕ್ರಮವನ್ನೂ, ಹಿಂದೆ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಎರಡನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ತೃಪ್ತಿಯ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅಸೂರ್ತೇ ಸೂರ್ತೇ ರಜಸಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಸೂರ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚಲನಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೆಂದರ್ಥ. ಚಲನಾತ್ಮಕವಾದ ಎಂದರೆ ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಪಂಚ ಮತ್ತು ಚಲನವಿಲ್ಲದ ಸ್ಥಾನರಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಪಂಚ. ಇವು ಸೂರ್ತ ಮತ್ತು ಅಸೂರ್ತ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಮುಷಿಗಳು ಸ್ಥಾನರ ಮತ್ತು ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಸ್ಥಾನವೆಂದರಿತು ಸರ್ವತ್ರ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂದು ಒಂದರ್ಥ.

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಮುಷಿರೂಪರಾದರಶ್ಮಿಗಳ ಆದಿತ್ಯಪೂಜೆ. ಮುಷಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅತೀಂದ್ರಿಯಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ರಶ್ಮಿಗಳು ಆದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಪೂಜೆಯನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಪ್ರಥಮತಃ ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಪ್ರಸರಿಸಿದ ರಶ್ಮಿಗಳು ಸ್ಥಾನರಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ತಮ್ಮ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ. ಅನಂತರ ಪುನಃ ಅದೇ ಲೋಕಗಳ ಸಾರಗಳನ್ನು ಹೀರಿ ಆ ಸಾರರೂಪವಾದ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಪೂಜೆಯನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಹೀಗೆ ಪ್ರಥಮತಃ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಹರಡುವ ಕಾರ್ಯವೊಂದು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಸಾವಾದಿತ್ಯೋ ದೇವಮಧು ತಸ್ಯ ದ್ಯಾರೇವ ತಿರಶ್ಚೇನವಂಶೋಽಂತರಿಕ್ಷಮಪೂರ್ವೇ
ಮರೀಚಯಃ ಪುತ್ರಾಃ | ತಸ್ಯ ಯೇ ಸ್ರಾಂಜೋ ರಶ್ಮಯಸ್ತಾ ಏವಾಸ್ಯ ಪ್ರಾಚ್ಯೋ ಮಧು-
ನಾಡ್ಯಃ | ಋಚಿ ಏವ ಮಧುಕೃತ ಋಗ್ವೇದ ಏವ ಪುಷ್ಪಂ ತಾ ಅನ್ಯತಾ ಅಪಸ್ತಾನಾ ಏತಾ
ಋಚಃ | ತದ್ವ್ಯಕ್ಷರತ್ತದಾದಿತ್ಯಮಭಿತೋಽತ್ರಯತ್ತದ್ವಾ ಏತದ್ವದೇತದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ
ರೋಹಿತಂ ರೂಪಂ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧)

ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಆದಿತ್ಯನೇ ದೇವಮಧುವು. ಈ ಮಧುವಿಗೆ ವೃಕ್ಷವಾವುದೆಂದರೆ, ದ್ಯುರೋಕವು.
ಅಂತರಿಕ್ಷವೇ ಗೂಡು. ರಶ್ಮಿಗಳೇ ಪುತ್ರರು. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಹರಡುವ ರಶ್ಮಿಗಳು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಮಧುನಾಡಿಗಳು.
ಋಕ್ಕುಗಳೇ ಭ್ರಮರಗಳು. ಋಗ್ವೇದವೇ ಪುಷ್ಪ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಅಜ್ಞಪಯೋರೂಪಗಳಾದ ಅಹುತಿಗಳೇ
ಅನ್ಯತಬಿಂದುಗಳು. ಮಜ್ಜಾಂತ್ರಗಳು ಪಶ್ವವಾದನಂತರ ಯಶಸ್ಸು, ತೇಜಸ್ಸು, ಇಂದ್ರಿಯವೂ, ವೀರ್ಯವೂ, ಶಕ್ತಿಯೂ,
ರಸವೂ ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅನಂತರ ಫಲರೂಪವಾದ ರಸಗಳೆಲ್ಲವೂ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ
ಪ್ರಸರಿಸಿ ಅವನನ್ನೇ ಪುನಃ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಆದಿತ್ಯನ ರಶ್ಮಿಬಿಂಬದ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ರೂಪಕ್ಕೆ ಹೇತುಗಳು. (ಇಲ್ಲಿ
ೋಕಕ್ಕೆ ಗೋಚರನಾದ ಆದಿತ್ಯನ ಮತ್ತು ಅಗೋಚರನಾದ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಸರೋಕ್ಷರೂಪದ
ಆದಿತ್ಯನ ಮಾರ್ಗನೆಗಳೆರಡೂ ಸೇರಿವೆ).

ಅಥ ಯೇಽಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಾ ರಶ್ಮಯಸ್ತಾ ಏವಾಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಾ ಮಧುನಾಡ್ಯಃ | ಯಜೂಗ್ ಷ್ಯೇವ
ಮಧುಕೃತಃ ತದ್ವ್ಯಕ್ಷರತ್ತದಾದಿತ್ಯಮಭಿತೋಽತ್ರಯತ್ತದ್ವಾ,
ಏತದ್ವದೇತದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಶುಕ್ಲಂ ರೂಪಂ |

(ಭಾ. ಉ. ೩-೨)

ಆದಿತ್ಯನ ಯಾವ ರಶ್ಮಿಗಳು ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿಗೆ ಪ್ರಸರಿಸುವುವೋ ಅವು ದಕ್ಷಿಣದ ಮಧುನಾಡಿಗಳು. ಯಜುರ್ಮಂತ್ರಗಳೇ
ಭ್ರಮರಗಳು. ಯಜುರ್ವೇದವೇ ಪುಷ್ಪವು. ಯಜ್ಞಾಹುತಿಗಳಾದ ಅಜ್ಞಪಯಸ್ಸುಗಳೇ ಅನ್ಯತಬಿಂದುಗಳು. ಇದರಿಂದ
ರಸಾದಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಪುನಃ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಆದಿತ್ಯನನ್ನೇ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ
ಶುಕ್ಲ ರೂಪವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ.

ಅಥ ಯೇಽಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಂಜೋ ರಶ್ಮಯಃ ಸಾಮಾನ್ಯೇವ ಮಧುಕೃತಃ
ಏತದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಕೃಷ್ಣಂ ರೂಪಂ |

(ಭಾ. ಉ. ೩-೩)

ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸುವ ರಶ್ಮಿಗಳು ಪಶ್ಚಿಮದ ಮಧುನಾಡಿಗಳು. ಸಾಮರೂಪವಾದ ಭ್ರಮರಗಳು
ಸಾಮಾನ್ಯೇದರೂಪವಾದ ಪುಷ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಹುತಿರೂಪವಾದ ಅನ್ಯತಬಿಂದುಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ.
ಇವೇ ಆದಿತ್ಯನ ಕೃಷ್ಣ ರೂಪವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುವು.

(ಭಾ. ಉ. ೩-೪)

ಅಥ ಯೇಽಸ್ಯೋದಂಜೋ ರಶ್ಮಯಃ | ಅಥರ್ವಾಂಗಿರಸ ಏವ ಮಧುಕೃತ ಇತಿಹಾ-
ಪುರಾಣಂ ಪುಷ್ಪಂ ಏತದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಪರಂ ಕೃಷ್ಣಂ ರೂಪಂ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೪)

ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಹರಡುವ ರಶ್ಮಿಗಳು ಉತ್ತರದ ಮಧ್ಯನಾಡಿಗಳು. ಅರ್ಧರೂಪವಾದ ಭ್ರಮರವು ಇತಿಹಾಸಪುರಾಣ ರೂಪವಾದ ಪುಷ್ಪದಿಂದ ರಸಾದಿರೂಪವಾದ ಅಮೃತಬಿಂದುವನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಆದಿತ್ಯನ ಗಹನಾತ್ಮಕವಾದ ಕೃಷ್ಣರೂಪವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತವೆ.

ತೇ ನಾ ಏತೇ ರಸಾನಾಂ ರಸಾ ವೇದಾ ಹಿ ರಸಾಸ್ತೇಷಾಮೇತೇ ರಸಾಸ್ತಾನಿ ನಾ ಏತಾನ್ಯಮೃತಾ-
ನಾಮಮೃತಾನಿ ವೇದಾ ಹ್ಯಮೃತಾಸ್ತೇಷಾಮೇತಾನ್ಯ ಮೃತಾನಿ |

(ಭಾ. ಉ. ೩-೫)

ಸಕಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಹರಡುವ ಆದಿತ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳೇ ಸಕಲ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಕಾರಣವಾಗಿ ಸರ್ವರಸಗಳಿಗೂ ಸಾರಗಳಾಗಿರುತ್ತದೆ. ರಸಗಳ ಸಾರಗಳು ಎಂದರೆ, ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಉತ್ತಮವಾದ ವಸ್ತುಗಳ ಸಾರವೇ ವೇದವು. ಅವು ಯಜ್ಞರೂಪಕ್ಕೆ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದನಂತರ ಅದರ ರಸದ ಫಲವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸೂರ್ಯನ ವರ್ಣಗಳು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳ ಸಾರವು. ಅಮೃತಾತ್ಮಕವಾದ ವೇದಾದಿಗಳಿಂದ ದೀಪ್ತವಾದ ಆದಿತ್ಯನ ನಾನಾವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾದ ತೇಜಸ್ಸು ಎಲ್ಲ ಅಮೃತಕ್ಕೂ ಅಮೃತಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.

ಹೀಗೆ ರಶ್ಮಿಪ್ರಸರಣದ ಫಲವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ, ಅನಂತರ ಆದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ವೇವತಿಗಳೂ ಅಂತರ್ಗತರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಸಹ ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಯದ್ಯತ್ಪ್ರಥಮಮಮೃತಂ ತದ್ವಸವ ಉಪಜೀವಂತ್ಯಗ್ನಿನಾ ಮುಖೇನ ವೈ ದೇವಾ ಅಶ್ವಂತಿ
ನ ಪಿಬಂತಿ ಏತದೇವಾಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೈ ಸ್ಯಂತಿ |

ಅಥ ಯದ್ದ್ವಿತೀಯಮಮೃತಂ ತದ್ರುದ್ರಾ ಉಪಜೀವಂತಿ |

ಅಥ ಯತ್ತ್ವತೀಯಮಮೃತಂ ತದಾದಿತ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ |

ಅಥ ಯಚ್ಚತುರ್ಥಮಮೃತಂ ತನ್ಮರುತ ಉಪಜೀವಂತಿ |

ಅಥ ಯತ್ಪಂಚಮಮಮೃತಂ ತತ್ಸಾಧ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩.೬-೧೦)

ಅಮೃತರೂಪವೂ, ಪಂಚವಿಧಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಆದಿತ್ಯನ ರಸಾತ್ಮಕವಾದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವಸುಗಳೂ, ರುದ್ರರೂ, ಆದಿತ್ಯರೂ, ಮರುತ್ತುಗಳೂ ಸಾಧ್ಯರೂ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರೇ ರೋಹಿತಾದಿವರ್ಣಗಳನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಮೃತಗಳ ಸಾರಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು ವಸುರುದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದಿತ್ಯನೂ ಸಹ ಈ ವಸುಗಳ, ರುದ್ರರ, ಆದಿತ್ಯರ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಲೂ ಅವರ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಲೂ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಆದಿತ್ಯನು ಏಕಶತವಿಧನು, ಎಂದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮರೂಪನಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೆನ್ನೆರಡನೆಯ ಭಾಗದ ೩೬೬ ನೇ ಪುಟದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇದೇ ಆದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿರುತ್ತದೆ.

। ಸಂಹಿತಾಸಾಠಃ ।

ಪರೋ ದಿನಾ ಪರ ಏನಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಪರೋ ದೇವೇಭಿರಸುರೈರ್ಯದಸ್ತಿ ।

ಕಂ ಸ್ವಿದ್ಗರ್ಭಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರ ಆಪೋ ಯತ್ರ ದೇವಾಃ ಸಮಪಶ್ಯಂತ

ವಿಶ್ವೇ ॥ ೫ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಪರಃ | ದಿನಾ | ಪರಃ | ಏನಾ | ಪೃಥಿವ್ಯಾ | ಪರಃ | ದೇವೇಭಿಃ | ಅಸುರೈಃ | ಯತ್ | ಅಸ್ತಿ |

ಕಂ | ಸ್ವಿತ್ | ಗರ್ಭಂ | ಪ್ರಥಮಂ | ದಧ್ರೇ | ಆಪಃ | ಯತ್ರ | ದೇವಾಃ | ಸಮಪಶ್ಯಂತ | ವಿಶ್ವೇ ||೫||

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಯದೀಶ್ವರತತ್ತ್ವಂ ದಿನಾ ಪರೋ ದ್ಯುಲೋಕಾದಪಿ ಪರಸ್ತದ್ವರ್ತಮಾನಂ ತಥೈನಾಸ್ಯಾಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಪರಃ ಪರಸ್ತದ್ವರ್ತಮಾನಂ ತಥಾ ದೇವೇಭಿರ್ದೇವೈಃ ಪರಸ್ತದ್ವರ್ತಮಾನಮಸುರೈಃ ಪರಸ್ತದ್ವರ್ತಮಾನಂ ಚ ಯದಸ್ತಿ ತದ್ಗೃಹಾಯಾನುವಸ್ಥಿತಂ ಕಂ ಸ್ವಿದ್ಗರ್ಭಂ ಗರ್ಭವತ್ಪರ್ವಸ್ಯ ಗ್ರಾಹಕಂ ತತ್ತ್ವಮಾಪಃ ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರೇ ॥ ಧೃತವತ್ಯಃ | ಯತ್ರ ಯಸ್ಮಿನ್ನರ್ಭೇ ದೇವಾ ಇಂದ್ರಾದಯೋ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇಽಪಿ ಸಮಪಶ್ಯಂತ ಸಂಗತಾಃ ಪರಸ್ಪರಂ ಪಶ್ಯಂತಿ | ಏವಂ ಜಾನನ್ನೇವ ಕಶ್ಚಿತ್ತತ್ತ್ವವಿತ್ಪಶ್ಯಂತಿ ಕರೋತಿ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ॥

ದಿನಾ ಪರಃ—ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವೂ | ಏನಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಪರಃ—ಈ ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವೂ | ದೇವೇಭಿಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವೂ | ಅಸುರೈಃ—ಅಸುರರಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವೂ ಆದ | ಯತ್‌ಗರ್ಭಂ ಅಸ್ತಿ—ಯಾವ ರಹಸ್ಯತತ್ತ್ವವುಂಟೋ | (ಯತ್)—ಯಾವುದನ್ನು | ಆಪಃ—ಉದಕಗಳು | ಪ್ರಥಮಂ—ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು | ದಧ್ರೇ—ಧರಿಸಿದನೋ | ಯತ್ರ—ಯಾವ ಗರ್ಭತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ | ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ—ಇಂದ್ರಾದಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ | ಸಮಪಶ್ಯಂತ—ಪರಸ್ಪರ ದರ್ಶನವನ್ನು ಹೊಂದಿದರೋ (ಆ ರಹಸ್ಯತತ್ತ್ವವು) | ಕಂ ಸ್ವಿತ್—ಯಾವುದು ? ಅದರ ಸ್ವರೂಪವೇನು ?

॥ ಭಾವಾರ್ಥಃ ॥

ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವೂ, ಈ ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವೂ, ಅಸುರರಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವೂ ಆದ ಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಯಾವ ರಹಸ್ಯತತ್ತ್ವವಿದೆಯೋ, ಯಾವುದನ್ನು ಉದಕಗಳು ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಧರಿಸಿದನೋ, ಯಾವ ಗರ್ಭತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಪರಸ್ಪರ ದರ್ಶನವನ್ನು ಹೊಂದಿದರೋ ಆ ರಹಸ್ಯತತ್ತ್ವವು ಯಾವುದು ? ಅದರ ಸ್ವರೂಪವೇನು ?

English Translation

What was that embryo which was beyond the heaven, beyond this earth, beyond the gods, beyond the Asuras, which the waters first retained, in which all the gods contemplated each other ?

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಜಗತ್ತಿಗಿಲ್ಲ ಗರ್ಭರೂಪನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಅನಂತವಾದ ರೂಪವನ್ನೂ, ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಈ ಋಕ್ಮನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಅಂಶಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

- (೧) ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಈಶ್ವರನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನು.
- (೨) ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಇವನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಗರ್ಭರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಇವನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಅಡಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಇವನಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಗತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.
- (೩) ಮೂರನೆಯದಾಗಿ, ಜಗತ್ತಿಗೆ ಗರ್ಭರೂಪನಾದ ಇವನನ್ನು ಪ್ರಥಮತಃ ಉದಕಗಳು ಧರಿಸಿದವು. ಈ ಅಂಶಗಳು ಈಶ್ವರನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ.

ಈಶ್ವರನು ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಚಿಕ್ಕವನು (ಸೂಕ್ಷ್ಮನು) ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ದೊಡ್ಡವನು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಏಷ ಮು ಆತ್ಮಾಂತರ್ಯದಯೇಽಣೀಯಾನ್ ವ್ರೀಹೀರ್ವಾ ಯನಾದ್ವಾ ಸರ್ಷಪಾದ್ವಾ ಶ್ಯಾಮಾ-
ಕಾದ್ವಾ ಶ್ಯಾಮಾಕತಂಡುಲಾದ್ವಾ | ಏಷ ಮು ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯದಯೇ ಜ್ಯಾಯಾನ್ವೃಥಿವ್ಯಾ
ಜ್ಯಾಯಾನಂತರಿಕ್ಷಾಜ್ಜ್ಯಾಯಾನ್ ದಿವೋ ಜ್ಯಾಯಾನೇಭ್ಯೋ ಲೋಕೇಭ್ಯಃ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೪-೩)

ಈ ಆತ್ಮನು ಅಂತರ್ಯದಯದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನು ವ್ರೀಹಿಧಾನ್ಯಕೈಂತಲೂ ಸಣ್ಣವನು. ಯವಧಾನ್ಯ ಕೈಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮನು. ಸಾಸುವೆಕಾಳಿಗಿಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮನು ಅಥವಾ ಶ್ಯಾಮಾಕಾದ ತಿರುಳಿಗಿಂತಲೂ ಚಿಕ್ಕವನು. ಅದರಂತೆಯೇ, ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ಇದೇ ಈಶ್ವರನು ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು, ಅಂತರಿಕ್ಷಕೈಂತಲೂ ಮೀರಿದವನು. ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಮೀರಿ ವಿಸ್ತೃತನಾದವನು. ಸಕಲ ಜಗಾಚರ ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಮೇಲಿನ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳೂ ಕರ್ತೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಯಃ ಪೂರ್ವಂ ತಪಸೋ ಜಾತಮದ್ಭ್ಯಃ ಪೂರ್ವಮುಜಾಯತ |

ಗುಹಾಂ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ತಿಷ್ಠಂತಂ ಯೋ ಭೂತೇಭಿವ್ಯಸತ್ಯತ ||

(ಕಠ. ೨-೧-೬)

ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರಥಮತಃ ಉತ್ಪನ್ನನೂ, ಪ್ರಥಮತಃ ಸಲಿಲದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನೂ, ಅತ್ಯಂತ ಗೂಢವಾದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಅಶ್ರಯಿಸಿರುವವನೂ, ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಮೂಲಕ ವರ್ಣಿಸುವವನೂ ಆದ ಆತ್ಮನೇ ಇವನು. ಈ ಆತ್ಮನೇ ಅದಿತಿ ರೂಪನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯಾ ಪ್ರಾಣೇನ ಸಂಭವತ್ಯದಿತಿರ್ದೇವತಾನುಯೀ |

ಗುಹಾಂ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ತಿಷ್ಠಂತೀಂ ಯಾ ಭೂತೇಭಿರ್ವ್ಯಜಾಯತ ||

(ಕಠ. ೨-೧-೭)

ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಆತ್ಮರೂಪಳೂ, ಪ್ರಾಣಯುಕ್ತಳಾಗಿ ಉದ್ಭವಿಸಿರುವವಳೂ, ಹೃದಯದ ಗುಹ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತಳಾಗಿರುವವಳೂ, ಸಕಲ ಭೂತಗಳೊಂದಿಗೂ ಅವಿರ್ಭವಿಸಿರುವವಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯೇ ಈ ಆತ್ಮನು.

ಅರಣ್ಯೋರ್ನಿಹಿತೋ ಜಾತನೇದಾ ಗರ್ಭ ಇನ ಸುಭೃತೋ ಗರ್ಭಿಣೇಭಿಃ |

ದಿನೇ ದಿನ ಈಡ್ಯೋ ಜಾಗೃವದ್ಭಿರ್ಹವಿಸ್ತದ್ಭಿರ್ನುಷ್ಣೇಭಿರಗ್ನಿಃ ||

(ಕಠ. ೨-೧-೮)

ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಗರ್ಭಿಣಿಯರ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿರುವ ಶಿಶುವಿನಂತೆ ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಹಿತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿನಿಂದಲೂ ಪೂಜಿತನಾಗಿ ಈ ಆತ್ಮರೂಪನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಂತರ್ಗತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ದೇವಾಃ ಸಮಸತ್ಯಂತ ವಿಶ್ವೇ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಠದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಯತಶ್ಚೋದೇತಿ ಸೂರ್ಯೋಽಸ್ತಂ ಯತ್ರ ಚ ಗಚ್ಛತಿ |

ತಂ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇಽರ್ಪಿತಾಸ್ತದು ನಾತ್ಯೇತಿ ಕತ್ವನ ||

(ಕಠ. ೨-೧-೯)

ಯಾವ ಮಹಾತತ್ತ್ವದಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವನೋ, ಎಲ್ಲಿ ಅಸ್ತನಾಗುವನೋ ಅಂಥ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನನ್ನು ಮೀರಿ ದೇವತೆಗಳಾಗಲಿ, ಮಾನವರಾಗಲಿ, ಯಾರೂ ಹೋಗುವಂತಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಈ ಸರಮಾತ್ಮನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ. ಇದನ್ನೇ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವರಿಸುತ್ತ,

ಅದಿತಿದ್ಯೌರದಿತಿರಂತರಿಕ್ಷಮದಿತಿನಾರ್ತಾ ಸ ಪಿತಾ ಸ ಪುತ್ರಃ |

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅದಿತಿಃ ಪಂಚಜನಾ ಅದಿತಿರ್ಜಾತಮದಿತಿರ್ಜನಿತ್ವಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೧೦)

ಅಖಂಡಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಅದಿತಿಯು ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲ ಉತ್ಪಾದಕಳು. ಜಗಜ್ಜನನೇ, ಜಗಜ್ಜನಕ ಎಲ್ಲವೂ ಅವಳೇ. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುವೂ ಅವಳೇ. ಅವಳೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಮೂಲವು. ದೇವಾದಿ ಪಂಚಜನರೂ ಅವಳೇ. ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಅವಳಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಗತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವಳೇ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸ್ವರ್ಗವು. ಅವಳೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು. ಅವಳೇ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವು. ಅವಳೇ ವಿಶ್ವನಿಯಾಮಕಳು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದಿತಿಯೆಂದರೆ ಅನಂತವೆಂದರ್ಥ. ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಮೀರಿದಂತಕ್ಕೂ ತತ್ತ್ವ. ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಈ ವಿಶ್ವರೂಪವಾದ ವೇಹದ ಒಂದೊಂದನೆಯವಗಳು.

ಅಗ್ನಿನ್ಮೂರ್ಧಾ ಚಕ್ಷುಷೀ ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯೌ ದಿಶಃ ಶ್ರೋತ್ರೇ ವಾಗ್ನಿವೃತಾಶ್ಚ ದೇವಾಃ |

ನಾಯುಃ ಪ್ರಾಣೋ ಹೃದಯಂ ವಿಶ್ವಮಸ್ಯ ಸದ್ಭ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವೀ ಹ್ಯೇಷ ಸರ್ವಭೃತಾಂತರಾತ್ಮಾ ||

(ಕಠ. ೨-೧-೧೦)

ಅಗ್ನಿಯೇ ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನ ಶಿರಸ್ಸು. ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರೇ ಇವನ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳು. ದಿಕ್ಕುಗಳೇ ಶ್ರೋತ್ರಗಳು. ಅವನ ವಾಕ್ಯೇ ವೇದಗಳು. ವಾಯುವೇ ಪ್ರಾಣವು. ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಅವನ ಹೃದಯ. ಅವನ ಪಾದದಿಂದಲೇ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಈ ಪೃಥ್ವಿಯು ಉದ್ಭೂತವಾಗಿದೆ. ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಅಂತರಾತ್ಮನೂ ಇವನೇ, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಈ ಆತ್ಮನ ಅನಂತತ್ವದ ವರ್ಣನವನ್ನು ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಲಿಲವೇ ಈ ವಿಶ್ವಗರ್ಭಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಧಾರಕವಾದ ಆಶ್ರಯವು ಎಂಬ ವಿಷಯವೂ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸಲಿಲವೇ ಈ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪನೆಂದೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಎರಡಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವಜಗತ್ತೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ಸಲಿಲದಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಆಪ ಏವೇನಾ ಮೂರ್ತಾ ಯೇಯಂ ಪೃಥಿವೀ ಯದಂತರಿಕ್ಷಂ ಯದ್ವ್ಯಾಝೈರ್ಯತ್ಸರ್ವತಾ ಯದ್ವೇ-
ವಮನುಷ್ಯಾ ಯತ್ಪತವತ್ತ್ವ ವಯಾಂಸಿ ಚ ತೃಣವನಸ್ಪತಯಃ ಶ್ವಾಪದಾನ್ಯಾಕೀಟಿಪತಂಗ-
ಪಿಪೀಲಿಕಮಾಪ ಏವೇನಾ ಮೂರ್ತಾ ಅಪ ಉಪಾಸ್ತೇತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೨-೧೦-೧)

ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಉದಕವೇ ವಿಶ್ವದ ಸಕಲ ಮೂರ್ತರೂಪಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಪೃಥ್ವಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ದ್ಯುಲೋಕ, ಪರ್ವತ, ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ಪಶುಗಳು, ಪಕ್ಷಿಗಳು, ತೃಣ, ವನಸ್ಪತಿ, ಶ್ವಾಪದ, ಕೃಮಿ, ಕೀಟ, ಪಿಪೀಲಿಕ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಮಹತ್ಪರಿಣಾಮವುಳ್ಳ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದು ಅತ್ಯಲ್ಪಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಉದಕದ ಪರಿಣಾಮಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಉದಕವೇ ಈ ಸಕಲರೂಪಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಉದಕವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿ.

ಸ ಯೋಽಪೋ ಬ್ರಹ್ಮೈಶ್ಯುಪಾಸ್ತ ಆಪೋತಿ ಸರ್ವಕಾಮಾಂಸ್ತುಪ್ತಿನಾನ್ಭವತಿ |

(ಭಾ. ಉ. ೨-೧೦-೨)

ಈ ಉದಕವೇ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಯಾರು ಅನುಸಂಧಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಉಪಾಸಿಸುವರೋ ಅವರು ಸಕಲಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಈ ಉದಕದಿಂದ ಸಕಲವಾದ ಜಗತ್ತೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಕ್ರಮವೇನು, ಅದರ ವಿವರವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಆಪ ಏವೇದಮಗ್ರ ಅಸುಸ್ತಾ ಆಪಃ ಸತ್ಯಮಸೃಜಂತ ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಜಾಪತಿಂ
ಪ್ರಜಾಪತಿದೇವಾಂಸ್ತೇ ದೇವಾಃ ಸತ್ಯಮೇವೋಪಾಸತೇ ತದೇತತ್ತ್ಯಕ್ಷರಂ ಸತ್ಯಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೫-೫-೧)

ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಪ್ರಥಮಥಃ ಉದಕವೇ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಿತು. ಉದಕದಿಂದ ಸತ್ಯವು ಆವಿರ್ಭವಿಸಿತು. ಸತ್ಯದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೂ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ದೇವತೆಗಳು ಈ ಸತ್ಯವನ್ನೇ ಉಪಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ, ತಿ, ಯಂ ಎಂಬ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಸತ್ಯವೇ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನು. ಈ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಹೇಗೆ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುವು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಜಗತ್ತಿಗೆ ಆಧಾರವಾದ ಸತ್ಯಕ್ಕೂ ಉದಕವೇ ಆಧಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಅಪ ಏವೈನದಭ್ಯವಹರಾನಾಪೋ ವಾ ಅಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ತದ್ಯತ್ರಾಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ
ತದೇನತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪ್ಯ ಯದತ್ರಾಗ್ನೇಯಂ ತದದ್ವ್ಯೋಽಧಿ ಜನಯಿಷ್ಯಾಮು ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೮-೨-೨)

ಉದಕವೇ ಸಕಲವಾದ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಮೂಲವು ಮತ್ತು ಆಧಾರವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಈ ಭಸ್ಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು
ನಿಜರೂಪವನ್ನು ಉದಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ.

ತದ್ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯಂ | ಅಪ ಏವ ತದಾಪೋ ಹಿ ವೈ ಸತ್ಯಂ ತಸ್ಮಾದ್ಯೇನಾಪೋ ಯಂತಿ ತತ್ಸತ್ಯಸ್ಯ
ರೂಪಮಿತ್ಯಾಹುರಪ ಏವ ತಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯಾಗ್ರಮಕುರ್ವಂಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಯೈನಾಪೋ ಯನ್ತ್ಯರ್ಥೇ-
ದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಜಾಯತೇ ಯದಿದಂ ಕಂಚ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೭-೪-೧-೬)

ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲ ಮುಖ್ಯಕಾರಣವಾದ ಉದಕವೇ ಸಕಲ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪವು ಎಂದು ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾದ ಬೃಹದಾರಣ್ಯ
ಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿವರಣೆಯಿದೆಯೋ ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ವಿಶದಪಡಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ. ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಉದಕವು
ಪ್ರವಹಿಸುವುದೋ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸತ್ಯದ ಅಂಶವೂ, ರೂಪವೂ ಪ್ರವಹಿಸುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಜಗತ್ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿ
ಯಾಗಿ ಉದಕವಿದ್ದಿತು. ಅದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯು ಪ್ರಸರಿಸಿ ತತ್ಪಲವಾಗಿ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಅದು
ಹೇಗೆ ? ಯಾವ ಕ್ರಮ ? ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪವಾದ ಗರ್ಭವನ್ನು ಹೇಗೆ ಧರಿಸಿತು ? ಇಲ್ಲಿಯೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ
ಅಂತರ್ಗತರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂದರೇನು ಎಂಬುದರ ವಿವರಣವು ಈರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ—

ಅಪೋ ಹ ವಾ ಇದಮಗ್ರೇ ಸಲಿಲಮೇವಾಸ | ತಾ ಅಕಾನುಯಂತ ಕಥಂ ನು ಪ್ರಜಾಯೇ-
ಮಹೀತಿ ತಾ ಅಶ್ರಾನ್ಯಂಸ್ತಾಸ್ತಪೋಽತಪ್ಯಂತ ತಾಸು ತಪಸ್ತಪ್ಯಮಾನಾಸು ಹಿರಣ್ಮಯ-
ಮಾಂಡಗ್ಂ ಸಂಬಭೂನಾಜಾತೋ ಹ ತರ್ಹಿ ಸಂವತ್ಸರ ಆಸ ತದಿದಗ್ಂ ಹಿರಣ್ಮಯ-
ಮಾಂಡಂ ಯಾವತ್ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ ವೇಲಾ ತಾವತ್ಪರೈಶ್ಲವತ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೧)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಲಿಲವಲ್ಲದೆ ಉಳಿದಿರುವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಆ ಸಲಿಲಗಳು ತಮ್ಮ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಿಕೆ
ಯನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿ ನಾವು ಯಾವ ರೀತಿ ಸಂತತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯೋಣ ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿದವು.
ಆಗ ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟು ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದವು. ಆ ತಪಸ್ಸಿನ ಫಲವಾಗಿ ಒಂದು ಸುನರ್ಣರೂಪವಾದ ಅಂಡವು
(ನೊಟ್ಟಿಯು) ಉದ್ಭೂತವಾಯಿತು. ಆಗ ಸಂವತ್ಸರನೆಂಬ ಕಾಲವಿಭಾಗವಿರಲಿಲ್ಲ. ಈ ಸುನರ್ಣಮಯವಾದ ಅಂಡವು
ಸಲಿಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರಕಾಲ ತೇಲುತ್ತಿತ್ತು.

ತತಃ ಸಂವತ್ಸರೇ ಪುರುಷಸ್ಸಮಭವತ್ | ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತಸ್ಮಾದು ಸಂವತ್ಸರ ಏವ ಸ್ತ್ರೀ ನಾ
ಗೌರ್ವಾ ನಡಬಾ ನಾ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ಸಂವತ್ಸರೇ ಹಿ ಪ್ರಜಾಪತಿರಜಾಯತ ಸ ಇದಗ್ಂ
ಹಿರಣ್ಮನಾಂಡಂ ವ್ಯರುಜನ್ನಾಹ ತರ್ಹಿ ಕಾಚನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಸ ತದೇನಮಿದಮೇವ
ಹಿರಣ್ಮಯಮಾಂಡಂ ಯಾವತ್ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ ವೇಲಾಸೀತ್ತಾವದ್ವಿಭ್ರತ್ಪರ್ಯಶ್ಲವತ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೨)

ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದ ಕಾಲಾನಂತರ ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪನಾದ ಪುರುಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. [ಈ ನಿಯಮವನ್ನನು ಸರಿಸಿಯೇ, ಸ್ತ್ರೀ, ಪಶು ಮತ್ತು ಅಶ್ವ ಇವೂ ಸಂವತ್ಸರಾನಂತರ ಉತ್ಪನ್ನ ನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈ ಸುವರ್ಣಾಂಡವನ್ನು ಸೀಳಿದನು. ಆಗ ಪೃಥ್ವೀರೂಪವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಇನ್ನಾವ ವಿಧವಾಗಿಯಾಗಲಿ, ಯಾವ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ ಈ ಸುವರ್ಣಾಂಡವು ತಾನೇ ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಸಂವತ್ಸರಕಾಲ ವಹಿಸಿದ್ದಿತು.

ಚತುರಕ್ಷರಃ ಸಂವತ್ಸರಶ್ಚತುರಕ್ಷರಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತೇನೋ ಹೈನಾಸ್ಯೈಷ ಪ್ರತಿಮಾ ||
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೧೩)

ಪ್ರಜಾಪತಿ, ಸಂವತ್ಸರ ಇವು ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಪ್ರಮಾಣಗಳುಳ್ಳವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸಂವತ್ಸರವು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪ್ರತಿಬಿಂಬದಂತಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ—

ತಾ ನಾ ಏತಾಃ | ಪ್ರಜಾಪತೇರಧಿದೇವತಾ ಅಸೃಜ್ಯಂತಾಗ್ನಿರಿಂದ್ರಃ ಸೋಮಃ ಪರಮೇಷ್ಠೀ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಃ || ತಾಃ ಸಹಸ್ರಾಯುಷೋ ಜಜ್ಞಿರೇ ||
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೧೪)

ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ ಮತ್ತು ಪರಮೇಷ್ಠಿ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ಈ ನಾಲ್ಕು ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತಾರೆ, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಯತ್ರ ದೇವಾಃ ಸಮಗಚ್ಛಂತ ವಿಶ್ವೇ—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ವಿವರವನ್ನೂ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲೇ ಐಕ್ಯವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ).

ಅಥ ಹೈನಂ ವಿದಗ್ಧಃ ಶಾಕಲ್ಯಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ ಕತಿ ದೇವಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ ಸ ಹೈತಯೇವ ನಿವಿದಾ ಪ್ರತಿಪೇದೇ ಯಾವಂತೋ ನೈಶ್ವದೇವಸ್ಯ ನಿವಿದ್ಯುಚ್ಯಂತೇ ತ್ರಯಶ್ಚ ತ್ರೀ ಚ ಶತಾ ಶ್ರಯಶ್ಚ ತ್ರೀ ಚ ಸಹಸ್ರೇತ್ಯೋಮಿತಿ ಹೋನಾಚ || ಕತ್ಯೇವ ದೇವಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ ತ್ರಯಸ್ತ್ರೀಂಶ- ದಿತ್ಯೋಮಿತಿ ಹೋನಾಚ ಕತ್ಯೇವ ದೇವಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ ಪದಿತ್ಯೋಮಿತಿ ಹೋನಾಚ ಕತ್ಯೇವ ದೇವಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ ತ್ರಯ ಇತ್ಯೋಮಿತಿ ಹೋನಾಚ ಕತ್ಯೇವ ದೇವಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ ದ್ವಾವಿತ್ಯೋಮಿತಿ ಹೋನಾಚ ಕತ್ಯೇವ ದೇವಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕೇತ್ಯಧ್ಯರ್ಥ- ಮಿತ್ಯೋಂ ಇತಿ ಹೋನಾಚ ಕತ್ಯೇವ ದೇವಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತ್ಯೇಕ ಇತ್ಯೋಮಿತಿ ಹೋನಾಚ ಕತಮೇ ತೇ ತ್ರಯಶ್ಚ ತ್ರೀ ಚ ಶತಾ ಶ್ರಯಶ್ಚ ತ್ರೀ ಚ ಸಹಸ್ರೇತಿ ||
(ಬೃ. ಉ. ೩-೯-೧)

ವಿದಗ್ಧ ಶಾಕಲ್ಯನು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ—ಎಲೈ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನೇ, ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಯೆಷ್ಟು? ಉತ್ತರ—ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸಿದ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಷ್ಟೋ ಅಷ್ಟು ಎಂದರೆ—ಮುನ್ನೂರಮೂರು; ಮೂರುಸಾವಿರದ ಮೂರು.

ಆದು ಸರಿ. ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಷ್ಟು ಎಂದು ಕೇಳುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಈ ರೀತಿ ಯಥಾಕ್ರಮವಾದ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಮೂವತ್ತುಮೂರು ಸಂಖ್ಯೆಯೆಂದೂ, ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಆರಂದೂ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸಲ ಮೂರಂದೂ, ಐದನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಎರಡಂದೂ, ನಂತರ ಒಂದೂವರೆಯೆಂದೂ ಕೊನೆಗೆ ಒಂದೇ ಎಂದೂ ತಿಳಿಸಿದನು.

ಮುನ್ನೂರಮೂರು ಮತ್ತು ಮೂರುಸಾವಿರದ ಮೂರು ಎಂದೆಯಲ್ಲ, ಅದು ಯಾರು ಯಾರು ? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರರೂಪವಾಗಿ,

ಸ ಹೋವಾಚ ಮಹಿಮಾನ ಏವೈಷಾಮೇತೇ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶತ್ತ್ವೇನ ದೇವಾ ಇತಿ ಕತಮೇ ತೇ
ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶದಿತ್ಯಷ್ಟಾ ವಸವ ಏಕಾದಶ ರುದ್ರಾ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯಾಸ್ತ ಏಕತ್ರಿಂಶದಿಂದ್ರಶ್ಚೈವ
ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಾವಿತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೯-೨)

ಯಾವ ಮುನ್ನೂರಮೂರು ಮತ್ತು ಮೂರುಸಾವಿರದ ಮೂರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆನೋ, ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಮೂವತ್ತುಮೂರು ಮುಖ್ಯದೇವತೆಗಳ ವಿಭೂತಿವಿಶೇಷಗಳೇ ಆಗಿಹ್ಲಾರೆ ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಹೇಳಿದಾಗ ಆ ಮೂವತ್ತುಮೂರು ದೇವತೆಗಳಾರು ? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು. ಆಗ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಎಂಟು ವಸುಗಳು, ಹನ್ನೊಂದು ರುದ್ರರು, ಐನ್ನೆರಡು ಆದಿತ್ಯರು, ಇಷ್ಟೂ ಸೇರಿ ಮೂವತ್ತೊಂದು. ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿಗಳು ಸೇರಿದರೆ ಮೂವತ್ತುಮೂರು ಎಂದನು.

ಕತಮೇ ತೇ ವಸವ ಇತ್ಯಗ್ನಿಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀ ಚ ವಾಯುಶ್ಚಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಚಾದಿತ್ಯಶ್ಚ ದ್ಯೌಶ್ಚ ಚಂದ್ರ-
ಮಾಶ್ಚ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಚೈತೇ ವಸವ ಏತೇಷು ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಹಿತಮಿತಿ ತಸ್ಮಾದ್ವಸವ ಇತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೯-೩)

ವಸುಗಳು ಯಾರು ? ಅಗ್ನಿ, ಪೃಥ್ವಿ, ವಾಯು, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಆದಿತ್ಯ, ದ್ಯುಲೋಕ, ಚಂದ್ರ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳು, ಇವೆಲ್ಲ ವಸುಗಳು. ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸನಾಡುವವಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೆಲ್ಲ ವಸುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

ಕತಮೇ ರುದ್ರಾ ಇತಿ ದಶೇನೇ ಪುರುಷೇ ಪ್ರಾಣಾ ಅತ್ಯೈಕಾದಶಸ್ತೇ ಯದ್ವಾಸ್ಮಾಚ್ಚರೀರಾ-
ನ್ಮರ್ತ್ಯಾದುತ್ಕ್ರಾನ್ತುನ್ತ್ಯಥ ರೋದಯಂತಿ ತದ್ಯದ್ರೋದಯಂತಿ ತಸ್ಮಾದ್ರುದ್ರಾ ಇತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೯-೪)

ರುದ್ರರು ಯಾರು ? ಪುರುಷನ ಹತ್ತು ಪ್ರಾಣಗಳು ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸು (ಆತ್ಮ) ಇವು ಸೇರಿ ಹನ್ನೊಂದು ರುದ್ರರು. ಅವು ದೇಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವಾಗ (ಬಂಧುಗಳನ್ನು) ರೋದಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅವು ರುದ್ರಸಂಜ್ಞೆ ಕೆಳಗಾಗಿವೆ.

ಕತಮು ಆದಿತ್ಯಾ ಇತಿ ದ್ವಾದಶ. ನೈ ಮಾಸಾಃ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯೈತ ಆದಿತ್ಯಾ ಏತೇ ಹೀದಂ ಸರ್ವ-
ಮಾದದಾನಾ ಯಂತಿ ತೇ ಯಾದಿದಂ ಸರ್ವಮಾಸದಾನಾ ಯಂತಿ ತಸ್ಮಾದಾದಿತ್ಯಾ ಇತಿ ||

(೩-೯-೫)

ಆದಿತ್ಯರು ಯಾರು ? ಸಂವತ್ಸರದ ಹೆನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳೇ ಹೆನ್ನೆರಡು ಆದಿತ್ಯರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಸಕಲವನ್ನೂ ತಮ್ಮಲ್ಲೇ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಿಸಿ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಅವು ಆದಿತ್ಯಸಂಜ್ಞ ಕವಾಗಿವೆ ಎಂದನು.

ಕತಮು ಇಂದ್ರಃ ಕತಮುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ ಸ್ತನಯಿತ್ನುರೇನೇಂದ್ರೋ ಯಜ್ಞಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ
ಕತಮುಃ ಸ್ತನಯಿತ್ನುರಿತ್ಯಶನಿರಿತಿ ಕತನೋ ಯಜ್ಞ ಇತಿ ಪಶವ ಇತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೯-೬)

ಇಂದ್ರನು ಯಾರು ? ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಾರು ? ಗರ್ಜಿಸುವ ಮೇಘವೇ ಇಂದ್ರನು. ಯಜ್ಞವೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಮೇಘದ ಗರ್ಜನವು ಯಾವುದು ? ವಜ್ರಾಯುಧ. ಯಜ್ಞವಾವುದು ? ಪಶುಗಳು.

ಕತನೋ ಷಡೈಕ್ಯಗ್ನಿಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀ ಚ ವಾಯುಶ್ಚಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಚಾದಿತ್ಯಶ್ಚ ದ್ಯೌಶ್ಚೈತೇ ಷಡೇತೇ
ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಷಡಿತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೯-೭)

ಆರು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಯಾರನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ ? ಅಗ್ನಿ, ಪೃಥ್ವಿ, ವಾಯು, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಆದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ ಇವೇ ಆರು.

ಕತನೋ ತೇ ತ್ರಯೋ ದೇವಾ ಇತಿಮ ಏವ ತ್ರಯೋ ಲೋಕಾ ಏಷು ಹೀನೋ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ
ಇತಿ ಕತಮಾ ತೌ ದ್ವೌ ದೇವಾವಿತ್ಯನ್ತಂ ಚೈವ ಪ್ರಾಣಶ್ಚೇತಿ ಕತನೋಽಧ್ಯರ್ಥ ಇತಿ
ಯೋಽಯಂ ಪವತ ಇತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೯-೮)

ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು ಯಾರು ? ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ವಾಸಮಾಡುವ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೇ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು. ಇಬ್ಬರು ಯಾರು ? ಅನ್ನ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣ. ಒಂದೂವರೆ ಯಾರು ? ಇಲ್ಲಿ ಬೀಸತಕ್ಕ ವಾಯುವು.

ತದಾಹುರ್ದಯಮೇಕ ಇನ್ಯೇವ ಽವತೇಽಥ ಕಥಮಧ್ಯರ್ಥ ಇತಿ ಯಸ್ಮಿನ್ನಿದಂ ಸರ್ವಮುಧ್ಯಾ-
ಧ್ನೋತ್ತೇನಾಧ್ಯರ್ಥ ಇತಿ ಕತಮ ಏಕೋ ದೇವ ಇತಿ ಪ್ರಾಣ ಇತಿ ಸ ಬ್ರಹ್ಮ ಸದಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೯-೯)

ಇಲ್ಲಿ ಬೀಸತಕ್ಕ ವಾಯುವೇ ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ದೇವತೆ. ಅದು ಬೀಸುವಾಗಲೇ ಸಕಲವೂ ಬೆಳೆದು ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದೂವರೆ ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯು ನಿರ್ದೇಶಕವಾಯಿತು. ಒಂದು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ದೇವತೆ ಯಾರು ? ಪ್ರಾಣ. ಅದೇ ಬ್ರಹ್ಮ, ಅದೇ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವು. ಹೀಗೆ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಗತಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಕಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿರುವರೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಮಿದ್ಗರ್ಭಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರೇ ಆಪೋ ಯತ್ರ ದೇವಾಃ ಸಮಗಚ್ಛಂತ ವಿಶ್ವೇ |
ಅಜಸ್ಯ ನಾಭಾವದ್ಯೇಕಮರ್ಪಿತಂ ಯಸ್ಮಿನ್ನಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾನಿ ತಸ್ಯಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಂ | ಇತ್ | ಗರ್ಭಂ | ಪ್ರಥಮಂ | ದಧ್ರೇ | ಅಪಃ | ಯತ್ರ | ದೇವಾಃ | ಸಮಗಚ್ಛಂತ | ವಿಶ್ವೇ |
ಅಜಸ್ಯ | ನಾಭಾ | ಅಧಿ | ಏಕಂ | ಅರ್ಪಿತಂ | ಯಸ್ಮಿನ್ | ವಿಶ್ವಾನಿ | ಭುವನಾನಿ | ತಸ್ಯಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅನಯಾ ಪೂರ್ವಮಂತೋಕ್ತಸ್ಯ ಪ್ರಶ್ನಸ್ಯೋತ್ತರಮುಭಿಧೀಯತೇ | ತಮಿತ್ತಮೇನ ವಿಶ್ವ-
ಕರ್ಮಾಣಂ ಗರ್ಭಂ ಗರ್ಭಸ್ಥಾನೀಯಂ ಪ್ರಥಮಮಿತರಸ್ಯಷ್ಟೇಃ ಪೂರ್ವಮಾಪೋ ದಧ್ರೇ | ದೃತವತ್ಯಃ |
ಯತ್ರ ಗರ್ಭೇ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಇಂದ್ರಾದಯಃ ಸಮಗಚ್ಛಂತ ಸಂಗತಾ ಭವಂತಿ | ತಸ್ಯಾಜಸ್ಯ
ನಾಭಾವಧಿ ನಾಭಾ | ಅಧೀತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥಾನುವಾದೀ | ಏಕಮರ್ಪಿತಮಿತ್ಯಂಡಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣೋಕ್ತಂ |
ಅಂಡಂ ಹಿ ಪ್ರಾಕ್ಷರ್ಗಾನ್ನಾಭಿಸ್ಥಾನೇ ತಿಷ್ಠತಿ | ಯಸ್ಮಿನ್ನಂಡೇ ವಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ
ಭೂತಜಾತಾನಿ ತಸ್ಯಃ ತಿಷ್ಠಂತಿ | ಅಥನಾಜಸ್ಯ ಜನ್ಮರಹಿತಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸ್ವಸೃಷ್ಟೇ ಜಲೇ ತಯಾನಸ್ಯ
ನಾಭಾ ಸರ್ವಜಗದ್ವಂಧಕ ಉದಕ ಏಕಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಮರ್ಪಿತಂ ಸ್ಥಾಪಿತಂ | ತಿಷ್ಠಂ ಸಮಾನಂ |
ಅಪಾಸ್ಮಿನ್ನರ್ಥೇ ಸ್ತುತಿಃ | ಅಪ ಏವ ಸಸರ್ಜಾದೌ ತಾಸು ವೀರ್ಯಮನಾಕಿರತ್ | ತದಂಡಮ-
ಭವದ್ಭೂಮಂ ಸೂರ್ಯಕೋಟಿಸಮಪ್ರಭಮಿತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಯತ್ರ—ಯಾವ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ | ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ | ಸಮಗಚ್ಛಂತ—ಒಟ್ಟಿಗೆ
ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವರೋ | ತಮಿತ್—ಅಂತಹ | ಗರ್ಭಂ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪವಾದ ಗರ್ಭವನ್ನು | ಅಪಃ—
ಉದಕಗಳು | ಪ್ರಥಮಂ—ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ | ದಧ್ರೇ—ಧರಿಸಿದವು | ಯಸ್ಮಿನ್—ಯಾವ ಈ ಸುವ-
ರ್ಣಾಂಡದಲ್ಲಿ | ವಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾನಿ—ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ | ತಸ್ಯಃ—ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆಯೋ ಅಂತಹ |
ಏಕಂ—ಅದ್ವಿತೀಯವಾದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವು | ಅಜಸ್ಯ ನಾಭಾ—ಜನ್ಮರಹಿತವಾದ ಮೂಲತತ್ತ್ವದ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ |
ಅರ್ಪಿತಂ—ಅರ್ಪಿತವಾಗಿದೆ. (ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಯಾವ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವರೋ ಅಂತಹ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪವಾದ
ಗರ್ಭವನ್ನು ಉದಕಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದವು. ಯಾವ ಈ ಸುವರ್ಣಾಂಡದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ

ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆಯೋ ಅಂತಹ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವು ಜನ್ಮರಹಿತವಾದ ಮೂಲತತ್ತ್ವದ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. (ಅಥವಾ; ಸಕಲ ಜಗದ್ಬಂಧಕವಾದ ಉದಕದಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ.

English Translation

The waters verily first retained the embryo in which all the god, were aggregated, single, deposited on the navel of the unborn (creator), in which all beings abide.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿದ್ದ ಸಲಿಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲೇ ಅಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದ್ದನು ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಜಸ್ಯ ನಾಭೌ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುವಾಗಿವೆ.

ಅಜ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜನ್ಮರಹಿತವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಭುವನ ಶಬ್ದವು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲಭೂತಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಈ ಜನ್ಮರಹಿತವಾದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಆಂತರ್ಗತವಾಗಿವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಸೃಷ್ಟ್ಯನಂತರ ಸ್ಥೂಲರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಜನ್ಮರಹಿತವಾದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಜಗದ್ಬಂಧಕವಾದ ಉದಕದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ಅಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನ ವರ್ಣನೆ. ಈ ಅಜವು ಯಾವುದು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿಸುರ್ತಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನೆಂಬುದು ಪುರುಷನೇ, ಅಥವಾ ಆದಿತತ್ತ್ವದ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನವೇ ಎಂದರೆ, ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೋತ್ತರಗಳು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತವೆ.

ಕಿಂ ಕಾರಣಂ ಬ್ರಹ್ಮ? ಕುತಃ ಸ್ಮ ಜಾತಾ ಜೀವಾನು ಕೇನ, ಕ್ವ ಚ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಾಃ |

ಅಭಿಷ್ಠಿತಾಃ ಕೇನ ಸುಖೇತರೇಷು ವರ್ತಾಮಹೇ ಬ್ರಹ್ಮವಿದೋ ವ್ಯವಸ್ಥಾಂ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೧-೧)

ಜಗತ್ತಿನ ಮೂಲಕಾರಣವಾವುದು? ಅದು ಬ್ರಹ್ಮವೇ? ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂಬುದು ಯಾವುದು? ಅದರ ಸ್ವರೂಪವೇನು? ನಮ್ಮ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಎಲ್ಲಿಂದ? ನಮ್ಮ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಆಧಾರವಾವುದು? ನಮ್ಮ ಸುಖದುಃಖಗಳು ಎಲ್ಲಿಂದ ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರವು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ಕಾಲಃ ಸ್ವಭಾವೋ ನಿಯತಿಯಾದ್ಯಚ್ಛಾ ಭೂತಾನಿ ಯೋನಿಃ ಪುರುಷ ಇತಿ ಚಿಂತ್ಯಾ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೧-೨)

ಜಗತ್ತಿನ ಮೂಲವೂ ಜನ್ಮರಹಿತವೂ (ಅಜ) ಆದ ಈ ಮಹಾತತ್ತ್ವವನ್ನು ಕಾಲವೆಂದು ಕೆಲವರೂ, ನಿಯತಿಯೆಂದು ಕೆಲವರೂ, ಸ್ವಭಾವವೆಂದು ಕೆಲವರೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಹೆಸರುಗಳಿಂದಲೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ತತ್ತ್ವಜ್ಞರೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ,

ಸ್ವಭಾವಮೇಕೇ ಕವಯೋ ವದಂತಿ ಕಾಲಂ ತಥಾನ್ಯೇ ಪರಿಮುಹ್ಯಮಾನಾಃ |

ದೇವಸ್ಯೈಷ ಮಹಿಮಾ ತು ಲೋಕೇ ಯೇನೇದಂ ಭ್ರಾಮ್ಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮಚಕ್ರಂ ||

(ಶ್ವೇ. ಉ. ೬-೧)

ಈ ಮಹಾತತ್ವವನ್ನು ಕೆಲವು ಋಷಿಗಳು ಸ್ವಭಾವವೆಂದೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ನಾಮಧೇಯಗಳಿಂದಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆದರೂ, ಇದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಕಲಲೋಕವನ್ನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ತನ್ನ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಗತಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಿಶ್ವದವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆಲ್ಲ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವ ಈಶ್ವರನು ಜೀತನಾತ್ಮಕವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ಆಗಿರಬೇಕು. ಯಾವ ತತ್ತ್ವಜ್ಞನಾಗಲಿ, ಯಾವ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಈ ಆದಿತತ್ವವನ್ನು ಕರೆದರೂ ಅದನ್ನು ರಥಚಕ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ ಇದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಅನುರೂಪವಾದ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅತ್ಮನೆಂದು ಕರೆಯಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಕರೆಯಲಿ, ನಿಯತಿಯೆಂದು ಕರೆಯಲಿ, ಜೀತನ ರೂಪವಾದ ಈ ತತ್ತ್ವಕ್ಕೂ ವ್ಯವಹಾರಜಗತ್ತಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು 'ರಥಚಕ್ರ'ಕ್ಕೂ ಅದರ ಅರಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಚಕ್ರದ ಉಪಮಾನದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ ಆದಿತ್ಯ ಚಕ್ರದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದರೂ ನಾಭಿಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದೇ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ ನಾ ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮಧಿಪತಿಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ರಾಜಾ
ತದ್ಯಥಾ ರಥನಾಭೌ ಚ ರಥನೇಮೌ ಚಾರಾಃ ಸರ್ವೇ ಸಮರ್ಪಿತಾ ಏವಮೇವಾಸ್ಮಿನ್ನಾತ್ಮನಿ
ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇ ಲೋಕಾಃ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಾಃ ಸರ್ವ ಏವಾತ್ಮನಃ
ಸಮರ್ಪಿತಾಃ ||
(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೧೫)

ಈ ಆತ್ಮನು ಸಕಲಭೂತಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವು. ರಥಚಕ್ರದ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ನೇಮಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಯಾವ ರೀತಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿಯೂ ನಿಯತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಗಳುಳ್ಳವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಈ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿಯೂ, ಈ ಆತ್ಮನ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಅಧೀನವಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ, ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಸಮಸ್ತವೂ ಈ ಆತ್ಮನ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಿ ತದಾಯತ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಈ ಜಗದಾತ್ಮನಿಗೂ ರಥಚಕ್ರಕ್ಕೂ ಸಾಮ್ಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ ಹೀಗೆಯೇ ಮುಂಡಕೋಪ ನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ

ಆರಾ ಇವ ರಥನಾಭೌ ಸಂಹತಾ ಯತ್ರ ನಾಡ್ಯಃ ಸ ಏಷೋಽಂತಶ್ಚ ರತೇ ಬಹುಧಾ ಜಾಯ-
ಮಾನಃ ||
(ಮು. ೨-೨-೬)

ಆರಾ ಇವ ರಥನಾಭೌ ಪ್ರಾಣೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ |
ಯಚೋ ಯಜೂಗ್ಂಷಿ ಸಾಮಾನಿ ಯಜ್ಞಃ ಕ್ಷತ್ರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ||
(ಪ್ರಶ್ನ. ೨-೬)

ಆರಾ ಇವ ರಥನಾಭೌ ಕಲಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ |
ತಂ ವೇದ್ಯಂ ಪುರುಷಂ ವೇದ ಯಥಾ ಮಾ ವೋ ವೃತ್ಯಃ ಪರಿವ್ಯಥಾ ಇತಿ ||
(ಪ್ರಶ್ನ. ೬-೬)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಆದಿಪುರುಷನಿಗೂ ಸಕಲ ಜಗತ್ತತ್ವಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಈ ವಿವರಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ (ಭಾಗ ೧೨).

ಹೀಗೆ ಸಕಲ ವಿಶ್ವಗಳೂ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಅಂಡದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದ್ದು, ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಒಳಗೊಂಡ ಈ ಅಂಡವು ಉದಕದ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ತೇಲುತ್ತಿದೆ ಎನ್ನುವ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನು ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕನು ಮತ್ತು ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಮಾರತಕ್ಕವನು ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಇವನಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ಜಗತ್ತಿನ ಭೂತಗಳು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮರೆತು ಎಲ್ಲವೂ ಈಶ್ವರನ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿ ಎಲ್ಲವೂ ಈಶ್ವರರೂಪವನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ಇಮಾಃ ಸೋಮ್ಯ ನದ್ಯಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ಪಾಚ್ಯಃ ಸ್ಯಂದಂತೇ ಪಶ್ಚಾತ್ ಪ್ರತೀಚ್ಯಃ ತಾಃ ಸಮುದ್ರಾತ್ ಸಮುದ್ರಮನಾಪಿಯಂತಿ ಸ ಸಮುದ್ರ ಏನ ಭವತಿ ತಾ ಯಥಾ ತತ್ರ ನ ವಿದುರಿಯ. ಮಹಮಸ್ತೀಯಮಹಮಸ್ತೀತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೬-೧೦-೧)

ಎಲೈ ಪ್ರಿಯಪುತ್ರನೇ, ಯಾವ ರೀತಿ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ನದಿಗಳು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿಯೂ, ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನ ನದಿಗಳು ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿಯೂ ಹೆದರು ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಹೊರಟು ಪುನಃ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಮಧ್ಯ ಭಾಗದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಅನಂತರದಲ್ಲಾಗಲಿ ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲವೂ ಸಮುದ್ರರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಐಕ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ನಾನು; ನನ್ನ ಹೆಸರು ಇದು, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪೃಥಕ್ತ್ವದ ನಿರ್ದೇಶವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಏವಮೇವ ಖಲು ಸ್ಯೋಮ್ಯೇಮಾಃ ಸರ್ವಾಃ ದ್ರವಾಃ ಸತ ಆಗಮ್ಯ ನ ವಿದುಃ ಸತ ಆಗಚ್ಯಾ-
ಮಹ ಇತಿ ತ ಇಹ ವ್ಯಾಘ್ರೋ ನಾ ಸಿಂಹೋ ನಾ ವೃಕೋ ನಾ ವರಾಹೋ ನಾ ಕೀಡೋ
ನಾ ಪತಂಗೋ ನಾ ದಂಶೋ ನಾ ಮಕಕೋ ನಾ ಯದ್ಯದ್ಯವಂತಿ ತದಾ ಭವಂತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೬-೧೦-೨)

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಈ ಲೋಕದ ಸಕಲಭೂತಗಳೂ ಒಂದೇ ಮೂಲತತ್ವದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ, ತಮ್ಮ ಮೂಲವು ಒಂದೇ, ತಮ್ಮಲ್ಲೆಲ್ಲ ಒಂದೇ ಜೈತನ್ಯವು ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅವು ಪ್ರಸಂಚದಲ್ಲಿ, ವ್ಯಾಘ್ರದ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರಲಿ, ಅಥವಾ ಸಿಂಹ, ತೋಳ, ಕರಡಿ, ಕ್ರಿಮಿ ಮತಕ, ಕೀಟ, ಸೊಳ್ಳೆ, ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮೂಲತತ್ವದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವೋ ಅದರಲ್ಲೇ ಐಕ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಜನ್ಮರಹಿತನಾದ ಈಶ್ವರನೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಪುಕ್ಕನಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸಿದೆ.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ನ ತಂ ವಿದಾಥ ಯ ಇಮಾ ಜಜಾನಾನ್ಯದ್ವ್ಯಷ್ಟಾಕಮಂತರಂ ಬಭೂವ ।

ನೀಹಾರೇಣ ಸ್ರಾವೃತಾ ಜಲ್ಪಾ ಚಾಸುತ್ಯಪ ಉಕ್ತಶಾಸತ್ವರಂತಿ ॥ ೭ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ॥

ನ | ತಂ | ವಿದಾಥ | ಯಃ | ಇಮಾ | ಜಜಾನ | ಅನ್ಯತ್ | ಯುಷ್ಮಾಕಂ | ಅಂತರಂ | ಬಭೂವ |

ನೀಹಾರೇಣ | ಸ್ರಾವೃತಾಃ | ಜಲ್ಪಾಃ | ಚ | ಅಸುತ್ಯಪಃ | ಉಕ್ತಶಃ | ಚರಂತಿ ॥ ೭ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ನರಾಃ ತಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಂ ನ ವಿದಾಥ ನ ಜಾನೀಥ ಯ ಇಮೇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಜಾನ ಉತ್ಪಾದಿತವಾನ್ । ದೇವದತ್ತೋಹಂ ಯಜ್ಞದತ್ತೋಮಿತಿ ನಯನಾತ್ಮಾನಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಂ ಜಾನೀಮ ಇತಿ ಯದುಚ್ಯೇತ ತದಸತ್ ನ ಹ್ಯಹಂಪ್ರತ್ಯಯಗಮ್ಯಂ ಜೀವರೂಪಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣಃ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ತತ್ತ್ವಂ ಕಿಂತು ಯುಷ್ಮಾಕಮಹಂಪ್ರತ್ಯಯಗಮ್ಯಾನಾಂ ಜೀವಾನಾಮಂತರಮನ್ಯದಹಂ ಪ್ರತ್ಯಯಗಮ್ಯಾದತಿರಿಕ್ತಂ ಸರ್ವನೇದಾಂತನೇದ್ಯಮಿತ್ಯಪರತತ್ತ್ವಂ ಬಭೂವ । ಭವತಿ । ವಿದ್ಯತೇ । ಜೀವರೂಪವತ್ತದಸಿ ಕುತೋ ನ ವಿದ್ಯ ಇತಿ ಚೇತ್ ಶ್ರೂಯತಾಂ । ನೀಹಾರೇಣ ಸ್ರಾವೃತಾ ಯಾಯಂ ನೀಹಾರಸದೃಶೇನಾಜ್ಞಾನೇನಾಚ್ಛನ್ನಾಃ । ಅತೋ ನ ಜಾನೀಥ । ಯಥಾ ನೀಹಾರೋ ನಾತ್ಯಂತಮಸದ್ವ್ಯಷ್ಟೇರಾವರಕತ್ವಾತ್ ನಾತ್ಯಂತಂ ಸತ್ತ್ವಾಷ್ಟಸಾಷ್ಟಾಣಾದಿವತ್ಸಂಬೋದ್ಧಮಯೋಗ್ಯತ್ವಾತ್ ಏವಮಜ್ಞಾನಮಸಿ ನಾತ್ಯಂತಮಸದೀಶ್ವರತತ್ತ್ವಾವರಕತ್ವಾತ್ ನಾಸಿ ಸದ್ವ್ಯೇಧಮಾತ್ರನಿವತ್ಯತ್ವಾತ್ । ಈದೃಶೇನಾಜ್ಞಾನೇನ ಸರ್ವೇ ಜೀವಾಃ ಸ್ರಾವೃತಾಃ । ನ ಕೇವಲಂ ಸ್ರಾವೃತತ್ವಂ ಕಿಂತು ಜಲ್ಪಾ ಚ ದೇವೋಹಂ ಮನುಷ್ಯೋಹಮಿತ್ಯಾದ್ಯನ್ಯತಜಲ್ಪನೇನ ಸ್ರಾವೃತಾಃ । ಕಿಂಚಾಸುತ್ಯಪಃ ಕೇನಾಪುಷ್ಪಾಯೇನಾಸೂನ್ಮಾಣಾಂಸ್ತೃಪ್ಯಂತಃ । ಉದರಂಭರಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ನ ತು ಸಾರಮೇಶ್ವರಂ ತತ್ತ್ವಂ ವಿಚಾರಿತವಂತಃ । ನ ಕೇವಲಮಿಹಲೋಕಭೋಗಮಾತ್ರತ್ವಸ್ತಾ ಉಕ್ತಶಾಸೋ ನಾನಾವಿಧೇನು ಯಜ್ಞೇಷೂಕ್ಯಂ ಪ್ರಉಗನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಾದಿಕಂ ಶಂಸಂತಶ್ಚರಂತಿ । ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ವರ್ತಂತೇ । ಕೇವಲಮೈಹಿಕಾಮುಷ್ಮಿಕಭೋಗಪರಾ ವರ್ತಧ್ವೇತೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಂ ದೇವಂ ನ ಜಾನೀಥೇತ್ಯರ್ಥಃ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಯಃ—ಯಾವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು । ಇಮಾ—ಈ ಭೂತಗಳನ್ನು । ಜಜಾನ—ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನೋ । ತಂ—ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು । ನ ವಿದಾಥ—ನೀವು ಅರಿಯಲಾರಿರಿ । ಯುಷ್ಮಾಕಂ—ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅನಂತ ಜೀವರುಗಳಿಗಿಂತಲೂ । ಅಂತರಂ—ಬೇರೆಯಾದ । ಅನ್ಯತ್—ಪರತತ್ವವು । ಬಭೂವ—

ಇರುತ್ತದೆ (ಈ ಪರತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ) | ನೀಹಾರೇಣ—ಮಂಜನ ಗಡ್ಡೆಯಂತಿರುವ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ | ಪ್ರಾವೃತಾಃ—ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವರೂ | ಜಲ್ಪಾಃ—ಅಭಿಮಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುವವರೂ | ಅಸುತ್ತಪಃ—ಕೇವಲ ಭೋಗವನ್ನೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವವರೂ | ಉಕ್ಥಶಾಸಃ—ಕಾಮ್ಯಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಶಸ್ತ್ರಾದಿಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವ ಭೋಗಾಸಕ್ತರೂ ಆದ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು | ಚರಂತಿ—ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತಾರೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಯಾವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಈ ಭೂತಗಳನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದನೋ ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ನೀವು ಅರಿಯಲಾರಿರಿ. ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅನಂತ ಜೀವರುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಪರತತ್ತ್ವವು ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಪರತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಮಂಜನ ಗಡ್ಡೆಯಂತಿರುವ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವರೂ, ಅಭಿಮಾನಪೂರ್ವಕವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುವವರೂ, ಕೇವಲ ಭೋಗವನ್ನೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವವರೂ, ಕಾಮ್ಯಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಶಸ್ತ್ರಾದಿಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವ ಭೋಗಾಸಕ್ತರೂ ಆದ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳೇ ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತಾರೆ.

English Translation

You know not him who has generated these (beings); (his life) is another, different from yours; wrapped in fog, and foolish speech (do they) wander (who are) gluttonous and engaged in devotion.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ, ಅವನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಯೂ ಅವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಶಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಾರಣಗಳು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ—

(೧) ಈಶ್ವರನು ವಿಶ್ವಕ್ಕಿಂತಿಲೂ ಅತೀತನು. ಇಂದ್ರಿಯಾದಿ ಉಪಕರಣಗಳಿಗೆ ಗೋಚರನಾಗತಕ್ಕವನಲ್ಲ. ತಪೋಮಹಿಮರಾದ ಮಹರ್ಷಿಗಳೂ ಕೇವಲ ಈಶ್ವರನ ಒಂದೊಂದಂಶವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಬಲ್ಲರೇ ಎನಾ ಅವರಿಗೆ ಪೂರ್ಣನಾದ ಈಶ್ವರನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ—

(೨) ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಈಶ್ವರನಿಂದ ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಸ್ವಾರ್ಥಾಹಂಕಾರಗಳಿಂದಲೂ, ಭೋಗಲಾಲಸೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ ಅಜ್ಞಾನಪೂರಿತರಾಗುವುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ವಿಷಯಗಳೂ ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

(೧) ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲ ಕಾರಣನಾದ ಈಶ್ವರನು ಸಕಲ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿ ವೈವಿಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಸೂತ್ರಾತ್ಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನು ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿ. ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನು. ಸಕಲವಾದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದರೂ, ಇವನ ಮಹಿಮೆಯು ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತಿಷ್ಠನ್ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಂತರೋ ಯಃ ಪೃಥಿವೀ ನ ವೇದ ಯಸ್ಯ ಪೃಥಿವೀ
ಶರೀರಂ ಯಃ ಪೃಥಿವೀಮಂತರೋ ಯಮಯತ್ಯೇಷ ತ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯುತಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೭-೩)

ಯಾವ ಸೂತ್ರಾತ್ಮನು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿ ಯಾರಿಗೆ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಶರೀರವಾಗಿದೆಯೋ, ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪ
ವನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಯು ಅರಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆ ಸೂತ್ರಾತ್ಮನೇ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿ ಪೃಥ್ವಿಯ ವ್ಯವಹಾರ
ಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನೇ ನಿತ್ಯನಾದ ಈಶ್ವರನು.

ಯಃ ಆಪ್ತು ತಿಷ್ಠನ್ನ ದ್ವೈತೋತ್ತರೋ ಯಮಾಪೋ ನ ವಿದುಃ ಯಸ್ಯಾಪಃ ಶರೀರಂ ||
ಯೋಽಗ್ನಿ ತಿಷ್ಠನ್ನ ಗ್ನೇರಂತರೋ ಯಮಗ್ನಿರ್ನವೇದ ಯಸ್ಯಾಗ್ನಿಃ ಶರೀರಂ || ೫ ||
ಯೋಽನ್ತರಿಕ್ಷೇ ತಿಷ್ಠನ್ ಅಂತರಿಕ್ಷಾದಂತರಃ ಯಮಂತರಿಕ್ಷಂ ನ ವೇದ || ೬ ||
ಯೋ ವಾಯೌ ತಿಷ್ಠನ್ ವಾಯೋರಂತರೋ ಯಂ ವಾಯುರ್ನ ವೇದ || ೭ ||
ಯೋ ದಿವಿ ತಿಷ್ಠನ್ ದಿವೋಽಂತರೋ ಯಂ ದ್ಯೌರ್ನ ವೇದ || ೮ ||
ಯ ಆದಿತ್ಯೇ ತಿಷ್ಠನ್ನ ದಿತ್ಯಾದಂತರೋ ಯಮಾದಿತ್ಯೋ ನ ವೇದ || ೯ ||
ಯೋ ದಿಕ್ಷು ತಿಷ್ಠನ್ ದಿಗ್ಭ್ಯೋಽಂತರೋ ಯಂ ದಿಶೋ ನ ವಿದುಃ || ೧೦ ||
ಯಶ್ಚಂದ್ರತಾರಕೇ ತಿಷ್ಠನ್ ಚಂದ್ರತಾರಕಾದಂತೋ ಯಂ ಚಂದ್ರತಾರಕಂ ನ ವೇದ || ೧೧ ||
ಯ ಆಕಾಶೇ ತಿಷ್ಠನ್ ಆಕಾಶಾದಂತರೋ ಯಮಾಕಾಶೋ ನ ವೇದ || ೧೨ ||
ಯಸ್ತಮಸಿ ತಿಷ್ಠನ್ ತಮಸೋಽಂತರೋ ಯಂ ತಮೋ ನ ವೇದ || ೧೩ ||
ಯಸ್ತೇಜಸಿ ತಿಷ್ಠನ್ ತೇಜೋಽಂತರೋ ಯಂ ತೇಜೋ ನ ವೇದ || ೧೪ ||
ಯಃ ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು ತಿಷ್ಠನ್ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯೋಽಂತರೋ ಯಂ ಸರ್ವಾಣಿ
ಭೂತಾನಿ ನ ವಿದುಃ || ೧೫ || (ಬೃ. ಉ. ೩-೭-೪ ರಿಂದ ೨೩)

ಈ ಸೂತ್ರಾತ್ಮನು ಉದಕದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ವರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಉದಕವೇ ಇವನ ದೇಹವು. ಆದರೆ ಉದಕವು
ಇವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯದು. ಉದಕಕ್ಕೆ ಇವನು ನಿಯಾಮಕನು.

ಇವನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ವರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯೇ ಇವನ ದೇಹವು. ಆದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಇವನ
ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾರದು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಇವನು ನಿಯಾಮಕನು.

ಇದೇ ಈಶ್ವರನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷವೇ ಇವನ ಶರೀರವು ಆದರೆ ಇವನ
ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಅರಿಯಬಾರದು. ಇವನು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕನು.

ಈ ಸೂತ್ರಾತ್ಮನು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ವಾಯುವೇ ಇವನ ಶರೀರವು. ಆದರೆ
ವಾಯುವು ಇವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾರದು. ವಾಯುವಿನ ಗತಿಗೆ ಇವನು ನಿಯಾಮಕನು. ಈ ಪರ
ಮಾತ್ಮನು ದ್ಯೌಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ದ್ಯೌಲೋಕವೇ ಇವನ ಶರೀರವು. ಆದರೆ ದ್ಯೌಲೋಕವು ಇವನ
ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಅರಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಹೀಗೆಯೇ, ಅದಿತ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳು, ಆಕಾಶ, ಸಕಲದಿಕ್ಕುಗಳು ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲೂ ಈ ಸೂತ್ರಾತ್ಮನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವೆಲ್ಲವೂ ಇವನಿಗೆ ದೇಹಗಳು. ಆದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುವೂ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಅರಿಯಲು ಶಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇವನೇ ಅಡಗಿದ್ದಾನೆ. ತಮಸ್ಸಿಗೂ ಇವನು ಗೋಚರಾತೀತನು. ಆತ್ಮಧಿಕವಾದ ತೇಜಸ್ಸು ಇವನ ರೂಪವನ್ನು ಅರಿಯಲಾರದು. ಅದಿತ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಗ್ರಹಗಳಿಗೂ, ಸಕಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಇವನೇ ನಿಯಾಮಕನು.

ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಇವನ ದೇಹವು ಇವನೇ ಭೂತಗಳಿಗೆಲ್ಲ ನಿಯಾಮಕನು. ಆದರೆ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಯೂ ಇವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಶಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣ, ವಾಕ್ಯು, ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ಶ್ರೋತ್ರ, ಮನಸ್ಸು, ವಿಜ್ಞಾನ, ತ್ವಕ್ಸು, ಈ ರೀತಿ ದೇಹದ ಸಕಲ ಅವಯವಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಸೂತ್ರಾತ್ಮನು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಯಾವ ಅವಯವವೂ ಇವನನ್ನು ಅರಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಏಷ ತ ಆತ್ಮಾಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತೋದ್ಯತ್ನೋ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಆಶ್ರುತಃ ಶ್ರೋತ್ರಾನ್ಮನೋ ಮುಂತಾ-
ವಿಜ್ಞಾತೋ ವಿಜ್ಞಾತಾ ನಾನೋದ್ಯತೋಸ್ತಿ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ನಾನೋದ್ಯತೋಸ್ತಿಶ್ರೋತಾ
ನಾನೋದ್ಯತೋಸ್ತಿ ಮುಂತಾ ನಾನೋದ್ಯತೋಸ್ತಿ ವಿಜ್ಞಾತಾ ಏಷ ತ ಆತ್ಮಾಂತರ್ಯಾ-
ಮ್ಯಮೃತೋದ್ಯತೋನ್ಯದಾರ್ತಂ ತತೋ ಹೋದ್ದಾಲಕ ಆರುಣಿರುಪರರಾಮ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೭-೨೩)

ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಈ ಸೂತ್ರಾತ್ಮನನ್ನು ನೋಡುವವರಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಇವನು ಸಕಲವನ್ನೂ ನೋಡತಕ್ಕವನು. ಇವನ ದಿವ್ಯಗಾನವನ್ನು ಕೇಳುವವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ ಆದರೆ ಇವನು ಸಕಲವನ್ನೂ ಕೇಳಿಬಿಲ್ಲವನು ಇವನನ್ನು ಅರಿಯುವವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ, ಇವನು ಮಾತ್ರಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯತಕ್ಕವನು. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯು ಮತ್ತು ಅವೈತನು. ವಿಶ್ವಪ್ರೇರಕನು ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಉಪದೇಶಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಉದ್ದಾಲಕ ಆರುಣಿಯು ಶಾಂತನಾದನು. ಗೋಚರಾತೀತನಾದುದರಿಂದಲೇ ಇವನನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅಶಬ್ದಮಸ್ಪರ್ಶಮರೂಪಮವ್ಯಯಂ ತಥಾರಸಂ ನಿತ್ಯಮಗಂಧವಚ್ಚ ಯತ್ |

ಅನಾದ್ಯನಂತಂ ಮಹತಃ ಪರಂ ಧ್ರುವಂ ನಿಜಾಯ್ತು ತನ್ಮೃತ್ಯುಮುಖಾತ್ಪ್ರಮುಚ್ಛತೇ ||

(ಕಠ ೧-೩-೧೫)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಶಬ್ದರಹಿತನು, ಸ್ಪರ್ಶರಹಿತನು, ರೂಪರಹಿತನು, ಅವ್ಯಯನು, ಗಂಧರಹಿತನು, ಅನಾದಿ ಮತ್ತು ಅನಂತನು, ಧ್ರುವನು. ಇಂತಹ ಪರತತ್ತ್ವವನ್ನರಿಯಬೇಕಾದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಕಠಿನವಾದ ಸಾಧನೆಯು ಬೇಕು. ಆದರೂ ಪೂರ್ಣವಾದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವು ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಆತ್ಮನನ್ನು ನಿಷೇಧರೂಪದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅಸ್ಯ ಶ್ರೀರ್ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದಾಢಾತ ಅದೇಶೋ ನೇತಿ ನೇತಿ ನ ಹ್ಯೇತಸ್ಮಾದಿತಿ ನೇತ್ಯ-
ನ್ಯತ್ಪರಮಸ್ತ್ರಿಥ ನಾಮಧೇಯಂ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯ ಇತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೩-೬)

ದೇಹಾತಿರಿಕ್ತನಾದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೀಗೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದು ಕೊಂಡು ಇದು ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲ, ಅದೂ ಅಲ್ಲ ಇತ್ಯಾದಿ ನಿಷೇಧವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೇ ಅವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸ ಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ನೇತಿ ನೇತಿ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಿಂದ ಆ ಸೂತ್ರಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇವನ ರೂಪವನ್ನು ಅರಿಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವವರು ಅಂಧಕಾರವನ್ನೇ ಪ್ರವೇಶಿಸುವಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಂಧಂ ತಮಃ ಪ್ರವಿಶಂತಿ ಯೇ ಅವಿದ್ಯಾಮುಪಾಸತೇ |

ತತೋ ಭೂಯ ಇವ ತೇ ತನೋ ಯ ಉ ವಿದ್ಯಾಯಾಗ್ಂ ರತಾಃ ||

(ಈಶ. ೯)

ಈಶ್ವರನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನರಿಯಲು ಪೂರ್ಣವಾದ ಸಾಧನಗಳಿಲ್ಲದೇ ಕೇವಲ ಅಂಧಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಪೂಜಿಸುವವರು ಕತ್ತಲಲ್ಲಿಯೇ ಕುಳಿತಿರುತ್ತಾರೆ, ಆದರೆ, ಇವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರಿಯುವ ಸಾಧನೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವ ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಇವನ ಅನಂತವಾದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಅರಿಯಲಾರದವರಾಗಿ ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕವಾದ ಅಂಧಕಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಈಶ್ವರನ ಅನಂತವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಅರಿಯುವ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೊಸ ಅಂಶವನ್ನು ಅರಿತರೆ ಅದರಿಂದ ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕವಾದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ. (ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದರೆ ಕರ್ಮವೆಂದೂ ಅರ್ಥ. ಜ್ಞಾನರಹಿತರಾಗಿ ಕೇವಲ ಕರ್ಮನಿರತರೂ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ).

(೨) ಎರಡನೆಯದಾಗಿ—ಕೇವಲ ಈಶ್ವರನು ಗೋಚರಾತೀತನು ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುವ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದೂ ಒಂದು ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಮಂಜನಂತಿರುವ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಆವೃತರಾಗಿ ತಾವೇ ಸರ್ವಜ್ಞರೆಂದು ಮಾತ್ರ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ಧೂಮೇನಾವ್ರಿಯತೇ ವಹ್ನಿರ್ಯಥಾದರ್ಶೋ ಮಲೇನ ಚ |

ಯಥೋಲ್ಪೇನಾವೃತೋ ಗರ್ಭಸ್ತಥಾ ತೇನೇದಮಾವೃತಂ ||

(ಭ. ಗೀ. ೩-೩೮)

ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಹೊಗೆಯು ಮುಚ್ಚುವಂತೆಯೂ, ಕೊಳಕು ಕನ್ನಡಿಯ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಮುಚ್ಚುವಂತೆಯೂ, ಪರೆಯು ಗರ್ಭವನ್ನು ಮುಚ್ಚುವಂತೆಯೂ ಕಾಮರೂಪವಾದ ವೈರಿಯಿಂದ ಆತ್ಮನ ಪ್ರಕಾಶವು ಮುಚ್ಚಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಆವೃತಂ ಜ್ಞಾನಮೇತೇನ ಜ್ಞಾನಿನೋ ನಿತ್ಯವೈರಿಣಾ |

ಕಾಮರೂಪೇಣ ಕಾಂತೇಯ ದುಷ್ಪೂರೇಣಾನಲೇನ ಚ ||

(ಭ. ಗೀ. ೩-೩೯)

ಈ ಕಾಮವು ಶುದ್ಧಾತ್ಮನಿಗೆ ಶಾಶ್ವತವಾದ ವೈರಿರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ತೃಪ್ತಿಯನ್ನೇ ಅರಿಯದ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಕಾಮಾತುರವು ಆತ್ಮನನ್ನು ದಹಿಸಲು ಯತ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನವು ಈ ಕೊಳೆಯಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾಮದಿಂದ ಆವೃತರಾದ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ತಮ್ಮ ಮಾರ್ಗವೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾರ್ಗವೆಂದು ಜಲ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅವಿದ್ಯಾಯಾಮಂತರೇ ವರ್ತಮಾನಾಃ ಸ್ವಯಂ ಧೀರಾಃ ಪಂಡಿತಂ ಮನ್ಯಮಾನಾಃ |

ಜಂಘಾನ್ಯಮಾನಾಃ ಪರಿಯಂತಿ ಮೂಢಾ ಅಂಧೇನೈವ ನೀಯಮಾನಾ ಯಥಾಂಧಾಃ ||

(ಮುಂಡಕ. ೧-೨-೮)

ಅಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ತಾವೇ ಜ್ಞಾನಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿದು, ಅವಿವೇಕಿಗಳು ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಕ್ಲೇಶಗಳಿಗೆ ಭಾಗಿಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅಂಧರು ಇತರ ಅಂಧರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿಗಳಾದರೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಇವರೂ ತಮ್ಮ ಅಭಿಮಾನಾಹಂಕಾರಗಳಿಂದ ಇತರರಿಗೂ ಉಪದೇಶವನ್ನೀಯುತ್ತ ಅವರನ್ನೂ ಅಜ್ಞಾನಕೂಪದಲ್ಲಿ ತಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

ಅವಿದ್ಯಾಯಾಂ ಬಹುಧಾ ವರ್ತಮಾನಾ ವಯಂ ಕೃತಾರ್ಥಾ ಇತ್ಯಭಿಮನ್ಯಂತಿ ಬಾಲಾಃ |

ಯತ್ ಕರ್ಮಿಣೋ ನ ಪ್ರವೇದಯಂತಿ ರಾಗಾತ್ ತೇನಾತುರಾಃ ಕ್ಷೀಣಲೋಕಾಶ್ಚ್ಯವಂತೇ ||

(ಮುಂಡಕ. ೧-೨-೯)

ಪರಿಪಕ್ವವಾದ ಜ್ಞಾನಿವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇವರು ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೂ ತಮ್ಮ ಅಲ್ಪವಾದುದೂ, ಪರಿಪಕ್ವತನಾದುದೂ ಆದ ಅಶುದ್ಧವಾದ ಭ್ರಮೆಯಿಂದ ತಾವೇ ಕೃತಾರ್ಥರೆಂಬ ದುರಭಿಮಾನವನ್ನಿಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾದ ಆಸಂಗವಿದ್ದರೆ ಅದು ಕಾಮರೂಪವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಆತ್ಮಾಭಿಮಾನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಅದು ಮೋಕ್ಷಮಾರ್ಗವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈಶ್ವರನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತಹ ಕಾಮಾತುರರು ತಮ್ಮ ಮತ್ತು ಇಳಿದನಂತರ ತತ್ಪಲವಾಗಿ ಪಾತಾಳಲೋಕಕ್ಕೆ ಬೀಳುತ್ತಾರೆ.

ನ ಸಾಂಪರಾಯಃ ಪ್ರತಿಭಾತಿ ಬಾಲಂ ಪ್ರಮಾದ್ಯಂತಂ ವಿತ್ತನೋಮೋಹೇನ ಮೂಢಂ |

ಅಯಂ ಲೋಕೋ ನಾಸ್ತಿ ಪರ ಇತಿ ಮಾನೀ ಪುನಃ ಪುನರ್ವಶಮಾಪದ್ಯತೇ ನೇ ||

(ಕಠ. ೧-೨-೬)

ತನ್ನ ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಮೀರಿದ ವಸ್ತುವು ಯಾವುದಿದೆಯೋ ಅದು ಈ ಅಜ್ಞಾನಿಗೆ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಇವನು ತನ್ನ ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದ ಮತ್ತನಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಲೋಕವು ಮಾತ್ರ ಸತ್ಯ, ಶಾಶ್ವತ, ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅವಿವೇಕಿಯು ಪುನಃ ಪುನಃ ಸಂಸಾರದುಃಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಈಶ್ವರಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವು ಲಭಿಸಲವಕಾಶವಿಲ್ಲ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಕಶ್ಮಲದಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಂತಹ ಪುರುಷನು ದುರಭಿಮಾನವೇ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ದೋಷಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಈ ಪುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈಶ್ವರಜ್ಞಾನವು ಸುಲಭವಲ್ಲ ಎಂಬುದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅಲ್ಲದೇ, ಕೇವಲ ಕರ್ಮಪರಾಗಿರುವುದೂ ಜ್ಞಾನಲಾಭಕ್ಕೆ ಕುಂದನ್ನಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂಬುದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಅಸುತ್ಯಪಃ, ಉಕ್ಥಶಾಸಃ ಚರಂತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಈ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಕರ್ಮವು ಕೇವಲ ಭೋಗಸಾಧನವೇ ವಿನಾ ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯಾಮಿನಾಂ ಪುಷ್ಪಿತಾಂ ನಾಚಂ ಪ್ರವದಂತ್ಯವಿಪಶ್ಚಿತಃ |

ವೇದವಾದರತಾಃ ಸಾರ್ಥ ನಾನ್ಯದಸ್ತೀತಿ ವಾದಿನಃ ||

(ಭ. ಗೀ. ೨-೪೨)

ಕರ್ಮವು ಕಾಮ್ಯ ಸಂಕಲ್ಪಾತ್ಮಕವಾದುದು. ಈ ಸಂಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಭೋಗವೇ ಧ್ಯೇಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಭುಗು, ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಾದಿಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳು ಕೇವಲ ಈ ಭೋಗಸಾಧನವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಫಲಶ್ರುತಿಯ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಮರುಳಾಗಿ ಅದನ್ನುಳಿದು ಮತ್ತಾವವಿಧವಾದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವವರು ಅಪಂಡಿತರು. ಅವರ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದರೆ,

ಕಾಮಾತ್ಮಾನಃ ಸ್ವರ್ಗಪರಾಃ ಜನ್ಮಕರ್ಮಫಲಪ್ರದಾಂ |

ಕ್ರಿಯಾವಿರೇಷಬಹುಲಾಂ ಭೋಗೈಶ್ಚರೈಗತಿಂ ಪ್ರತಿ ||

(ಭ. ಗೀ. ೨-೪೩)

ಸ್ವರ್ಗಭೋಗವನ್ನೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಈ ವೇದವಾದರತರು ಕೇವಲ ಕಾಮ್ಯಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಭೋಗಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸೋತು ಅದರಲ್ಲೇ ನೆಟ್ಟಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ, ಯಜ್ಞಫಲವಾದ ಸ್ವರ್ಗಭೋಗವು ಶಾಶ್ವತವಾದುದಲ್ಲವೆಂದು ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿಯದು. ಭೋಗಕಾಲವು ಕಳೆದನಂತರ ಪುನಃ ಜನನಮರಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಿಕ್ಕುವರೆಂಬ ಅರಿವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭೋಗೈಶ್ಚರೈಃ ಪ್ರಸಕ್ತಾನಾಂ ತಯಾಪಹೃತಚೇತಸಾಂ |

ವ್ಯವಸಾಯಾತ್ಮಿಕಾ ಬುದ್ಧಿಃ ಸಮಾಧೌ ನ ವಿಧೀಯತೇ ||

(ಭ. ಗೀ. ೨-೪೪)

ಏಕೆಂದರೆ, ಈ ಬುದ್ಧಿಯು ವ್ಯವಸಾಯಾತ್ಮಿಕವಾದುದು. ಭೋಗಪರವಾದ ಗುಣಿತ, ಕಾರ್ಯಕಾರ್ಯಗಳ ಲೆಕ್ಕಾಚಾರ ಈ ರೀತಿ ಬಾಹ್ಯವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲೇ ನಿರತರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವರು ಸಮಾಧಿಸ್ಥರಾಗಲಾರರು, ಎಂದರೆ ಏಕಾಗ್ರತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸ್ಥಿರಚಿತ್ತರಾಗಲಾರರು. ಇದನ್ನೇ ಸಾಯಣರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಉದರಂಭರಾಃ | ನ ತು ಸಾರಮೇಶ್ವರಂ ತತ್ತ್ವಂ ವಿಚಾರಿತವಂತಃ ಕೇವಲ ಭೋಗವಶರು. ಈಶ್ವರತತ್ತ್ವವನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡಲಿರಿಯದ ಮೂಢರು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಇಷ್ಟಾಪೂರ್ತಂ ಮನ್ಯಮಾನಾ ವರಿಷ್ಠಂ ನಾನ್ಯಚ್ಛ್ರೇಯೋ ವೇದಯಂತೇ ಪ್ರಮೂಢಾಃ |

ನಾಕಸ್ಯ ಪೃಷ್ಠೇ ತೇ ಸುಕೃತೇನುಭೂತ್ವೇಮಂ ಲೋಕಂ ಹೀನತರಂ ನಾ ವಿಶಂತಿ ||

(ಮುಂಡಕ. ೧-೨-೧೦)

ಕಾಮ್ಯವಾದಿಗಳೂ, ಭೋಗಪರರೂ ಆದ ಈ ಸ್ವಾರ್ಥಿಗಳು ಇಷ್ಟಾಪೂರ್ತ್ಯಾದಿ ಕರ್ಮಗಳೇ ಅಧಿಕವೆಂದೂ, ಉಳಿದ ಯಾವುದೂ ಶ್ರೇಯಸ್ಕರವಲ್ಲವೆಂದೂ ನಂಬುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮೂಢರು ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಫಲವಾದ ಸ್ವರ್ಗಭೋಗವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ ಆ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸವೆಸಿ ಅನಂತರ ಈ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಹಿಂತಿರುಗಿ ದುಃಖಭಾಗಿಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ. ಪರತತ್ತ್ವದ ಜ್ಞಾನಸಂಪಾದನೆಯಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಕರ್ಮದಲ್ಲೇ ಮುಳುಗಿದ ಜನರಿಗೆ ದುಃಖವು ತಪ್ಪಿದ್ದಲ್ಲ ಎಂಬುದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಒತ್ತಿಒತ್ತಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ.

ತ್ವೈವಿದ್ಯಾ ಮಾಂ ಸೋಮಪಾಃ ಪೂತಪಾಪಾ ಯಜ್ಞೈರಿಷ್ಟ್ವಾ ಸ್ವರ್ಗತಿಂ ಪ್ರಾರ್ಥಯಂತೇ |
ತೇ ಪುಣ್ಯಮಾಸಾದ್ಯ ಸುರೇಂದ್ರಲೋಕಮುತ್ಪಂತಿ ದಿವ್ಯಾನ್ನಿವ ದೇವಭೋಗಾನ್ ||

(ಭ. ಗೀ. ೯-೨೦)

ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಸೋಮಯಾಜಿಗಳೂ, ಋಕ್, ಯಜುಸ್, ಸಾಮ, ಹೀಗೆ ನೇದತ್ರಯೋಕ್ತಕರ್ಮಮಾಡುವವರೂ ಯಜ್ಞದಿಂದ ನನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಪುಣ್ಯತಮವಾದ ಸುರೇಂದ್ರಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯವಾದ ದೇವತಾಭೋಗಗಳನ್ನು ಉಪಭೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ.

ತೇ ತಂ ಭುಕ್ತ್ವಾ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಂ ವಿಶಾಲಂ ಕ್ಷೇಣೇ ಪುಣ್ಯೇ ಮರ್ತ್ಯಲೋಕಂ ವಿಶಂತಿ |

ಏವಂ ತ್ರಯಾಧರ್ಮಮನುಪ್ರಪನ್ನಾ ಗತಾಗತಂ ಕಾಮಕಾಮಾ ಲಭಂತೇ || (ಭ. ಗೀ. ೯-೨೧)

ಆ ವಿಶಾಲವಾದ ಸ್ವರ್ಗಭೋಗವನ್ನು ಪಡೆದು ಪುಣ್ಯದ ಕ್ಷಯವಾದ ಬಳಿಕ ಪುನಃ ಜನ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮರ್ತ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಕೇವಲ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನೇ ಮಾಡುತ್ತ ಕಾಮ್ಯವಸ್ತುಗಳ ಇಚ್ಛೆಮಾಡುವವರೆಗೂ ಅವರಿಗೆ ಈಶ್ವರಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲ. ಅತಃ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಂ ದೇವಂ ನ ಜಾನಂತಿ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಪರತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವು ಅವರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುತ್ತದೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ಮಕ್ಕಿಂತಲೂ ಜ್ಞಾನವು ಅಧಿಕವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ೮೧ ಮತ್ತು ೮೨ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳು ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸೂಕ್ತಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಈ ಸೂಕ್ತಗಳೇ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳೊಡನೆ ಯಜುರ್ವೇದದ ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದೇವೆ. ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳೂ, ಮಂತ್ರಕ್ರಮಗಳೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿದ್ದರೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಏನೂ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ನಾವು ಇದುವರೆಗೆ ಮಾಡಿದಂತೆಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ.

ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವದ್ಯಷಿಹೋತಾ ನಿಷಸಾದಾ ಪಿತಾ ನಃ |

ಸ ಅಷಿಸಾ ದ್ರವಿಣಮಿಚ್ಛಮಾನಃ ಪರಮುಚ್ಛದೋ ವರ ಆ ವಿನೇತ

|| ೧ ||

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಮನಸಾ ಯದ್ವಿಹಾಯಾ ಧಾತಾ ವಿಧಾತಾ ಪರಮೋತ ಸಂದ್ಯಕ್ |

ತೇಷಾಮಿಷ್ಟಾನಿ ಸಮಿಷಾ ಮದಂತಿ ಯತ್ರ ಸಪ್ತರ್ಷೀನ್ ಪರ ಏಕಮಾಹುಃ

|| ೨ ||

ಯೋ ನಃ ಪಿತಾ ಜನಿತಾ ಯೋ ವಿಧಾತಾ ಯೋ ನಃ ಸತೋ ಅಭ್ಯಾಸಜ್ಞ ಜಾನ |

ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವ ತಗ್ಂ ಸಂಪ್ರತ್ನಂ ಭುವನಾ ಯಂತ್ಯನ್ಯಾ

|| ೩ ||

ತ ಆ ಯಜಂತ ದ್ರವಿಣಗ್ಂ ಸಮಸ್ಮಾ ಋಷಯಃ ಪೂರ್ವೇ ಜರಿತಾರೋ ನ ಭೂನಾ |

ಅಸೂರ್ತಾ ಸೂರ್ತಾ ರಜಸೋ ವಿನಾನೇ ಯೇ ಭೂತಾನಿ ಸಮಕೃಣ್ಣನ್ನಿನಾನಿ

|| ೪ ||

ನ ತಂ ವಿದಾಥ ಯ ಇದಂ ಜಜಾನಾನ್ಯದ್ಯಷ್ಟಾಕಮಂತರಂ ಭವಾತಿ |

ನೀಹಾರೇಣ ಪ್ರಾವೃತಾ ಜಲ್ಪಾ ಜಾಸುತ್ವಸ ಉಕ್ಥತಾಸತ್ವರಂತಿ

|| ೫ ||

ಪರೋ ದಿನಾ ಪರ ಏನಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಪರೋ ದೇವೇಭಿರಸುರೈರ್ಗುಹಾ ಯತ್ |
 ಕರ್ಗ್ಸ್ವಿದ್ಗರ್ಭಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರ ಆಪೋ ಯತ್ರ ದೇವಾಃ ಸಮಗಚ್ಛಂತ ವಿಶ್ವೇ || ೬ ||
 ತಮಿದ್ಗರ್ಭಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರ ಆಪೋ ಯತ್ರ ದೇವಾಃ ಸಮಗಚ್ಛಂತ ವಿಶ್ವೇ |
 ಅಜಸ್ಯ ನಾಥಾನಧ್ಯೇಕಮರ್ಪಿತಂ ಯಸ್ಮಿನ್ನಿದಂ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಮಧಿ ಶ್ರಿತಂ || ೭ ||
 ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಹ್ಯಜನಿಷ್ಯ ದೇವ ಆದಿದ್ಗಂಧವೋ ಅಭವದ್ವಿತ್ತೀಯಃ |
 ತೃತೀಯಃ ಪಿತಾ ಜನಿತೌಷಧೀನಾಮುಷಾಂ ಗರ್ಭಂ ವ್ಯದಭಾತ್ಪುರುತ್ತಾ || ೮ ||
 ಚಕ್ಷುಷಃ ಪಿತಾ ಮನಸಾ ಹಿ ಧೀರೋ ಘೃತಮೇನೇ ಅಜನನ್ನ ನಮಾನೇ |
 ಯದೇದಂತಾ ಅದದ್ಯಗಂಹಂತ ಪೂರ್ವ ಆದಿದ್ವ್ಯಾನಾಪೃಥಿವೀ ಅಪ್ರಥೇತಾಂ || ೯ ||
 ವಿಶ್ವತಶ್ಚಕ್ಷುರುತ ವಿಶ್ವತೋಮುಖೋ ವಿಶ್ವತೋಹಸ್ತ ಉತ ವಿಶ್ವತಸ್ಪಾತ್ |
 ಸಂ ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ ನನುತಿ ಸಂಪತತ್ಪ್ರದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜನಯನ್ದೇವ ಏಕಃ || ೧೦ ||
 ಕಿರ್ಗ್ಸ್ವಿದಾಸೀದಧಿಷ್ಠಾನಮಾರಂಭಣಂ ಕತಮುತ್ಪ್ವಿತ್ ಕಿಮಾಸೀತ್ |
 ಯದೀ ಭೂಮಿಂ ಜನಯನ್ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿದ್ಯಾಮೌರ್ಣೋನ್ಮಹಿನಾ ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ || ೧೧ ||
 ಕಿರ್ಗ್ಸ್ವಿದ್ವನಂ ಕ ಉ ಸ ವ್ಯಕ್ಷ ಆಸೀದ್ಯತೋ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ನಿಷ್ಪಚಕ್ಷುಃ |
 ಮನೀಷಿಣೋ ಮನಸಾ ಪೃಚ್ಛತೇದು ತದ್ಯದಧ್ಯತಿಷ್ಠದ್ಭುವನಾನಿ ಧಾರಯನ್ || ೧೨ ||
 ಯಾ ತೇ ಧಾಮಾನಿ ಪರಮಾಣಿ ಯಾನಮಾ ಯಾ ಮಧ್ಯಮಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ಮತೇನಾ |
 ಶಿಕ್ಷಾ ಸಖಿಭ್ಯೋ ಹವಿಷಿ ಸ್ವಧಾವಃ ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ವ ತನುವಂ ಜುಷಾಣಃ || ೧೩ ||
 ನಾಚಸ್ವತಿಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಮೂತಯೇ ಮನೋಯುಜಂ ನಾಜೇ ಅದ್ಯಾ ಹುವೇನು |
 ಸ ನೋ ನೇದಿಷ್ಠಾ ಹವನಾನಿ ಜೋಷತೇ ವಿಶ್ವತಂಭೂರವಸೇ ಸಾಧುಕರ್ಮಾ || ೧೪ ||
 ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಹವಿಷಾ ನಾವ್ಯಧಾನಃ ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ವ ತನುವಂ ಜುಷಾಣಃ |
 ಮುಹ್ಯಂ ತ್ವನೈ ಅಭಿತಃ ಸಪತ್ನಾ ಇಹಾಸ್ಮಾಕಂ ಮಘವಾ ಸೂರಿರಸ್ತು || ೧೫ ||
 ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಹವಿಷಾ ವರ್ಧನೇನ ತ್ರಾತಾರಮಿಂದ್ರಮಕೃಣೋರವಧ್ಯಂ |
 ತಸ್ಮೈ ವಿಶಃ ಸಮನಮಂತ ಪೂರ್ವೀರಯಮುಗ್ರೋವಿಹನ್ಮೋ ಯಥಾಸತ್ || ೧೬ ||
 ಸಮುದ್ರಾಯ ವಯುನಾಯ ಸಿಂಧೂನಾಂ ಪತಯೇ ನಮಃ |
 ನದೀನಾಗ್ಂ ಸರ್ವಾಸಾಂ ಪಿತೇ ಜುಹುತಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣೇ ವಿಶ್ವಾಹಾಮರ್ತ್ಯಗ್ಂ ಹವಿಃ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೪.೬-೨.೧, ೨, ೩, ೪, ೫, ೬)

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ವಿಶ್ವಕರ್ಮಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೧೪ ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ೧೭ ಮಂತ್ರ
 ಗಳಿವೆ. ಎಂದರೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಹ್ಯಜನಿಷ್ಯದೇವಃ ಎಂಬ ೮ ನೆಯ ಮಂತ್ರವೂ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಹವಿಷಾ-
 ವರ್ಧನೇನ ಎಂಬ ೧೬ ನೆಯ ಮಂತ್ರವೂ, ಸಮುದ್ರಾಯ ವಯುನಾಯ ಎಂಬ ೧೭ ನೆಯ ಮಂತ್ರವೂ ಒಟ್ಟು
 ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೇರಿವೆ.

ನಂಭತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಪಿ ೯ ಠಿ ಕೆ .

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ, ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಮನ್ಯುಃ ಎಂದರೆ ಕ್ರೋಧಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವನು ದೇವತೆಯು. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಕೆಲವು ಭಾವನೆಗಳನ್ನೇ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಋಷಿಗಳು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಕೆಲವಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮನ್ಯು (ಕ್ರೋಧ, ಕೋಪ) ವೂ ಒಂದು. ಇದರಂತೆ ಶ್ರದ್ಧಾ, ದಾನ, ತಪಸ್ಸು (ಧ್ಯಾನ), ಮೇಧಾ, ಪ್ರಜ್ಞಾ, ಕಾಮ, ಸತ್ಯ, ದಮ, ಶಮ, ಧರ್ಮ, ಯಜ್ಞ, ಮನಸ್ಸು, ಸಂವತ್ಸರ ಅಥವಾ ಕಾಲ, ಶಾಂತಿ, ಅನಂದ ಇತ್ಯಾದಿಗಳೂ ಭಾವನಾದೇವತೆಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮನ್ಯು ಎಂಬ ಕ್ರೋಧಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ, ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯಜುರ್ವೇದದ ತ್ರೈತ್ವೀಯ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ದೇವತಾಕವಾದ ಒಂದು ಅನುವಾಕವಿದೆ—

ಮನ್ಯುರಕಾರ್ಷೀನ್ಮನೋ ನಮಃ | ಮನ್ಯುರಕಾರ್ಷೀನ್ಮನ್ಯುಃ ಕರೋತಿ ನಾಹಂ ಕರೋಮಿ
ಮನ್ಯುಃ ಕರ್ತಾ ನಾಹಂ ಕರ್ತಾ ಮನ್ಯುಃ ಕಾರಯಿತಾ ನಾಹಂ ಕಾರಯಿತಾ ಏಷ ತೇ
ಮನೋ ಮನ್ಯುನೇ ಸ್ವಾಹಾ ||

(ತೈ. ಉ. ೪-೬೨)

ಎತ್ತೆ ಮನ್ಯುವೆಂಬ ಕ್ರೋಧಾಭಿಮಾನಿದೇವನೇ, ಇಗೋ ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು. ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ನೀನೇ ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ. ನಾನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ನೀನೇ ಕರ್ತೃವು ಮತ್ತು ಪ್ರೇರಕನು, ನಾನಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಮಹಾಮಹಿಮನಾದ ನಿನಗೆ ಈ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವೆನು ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಶ್ರದ್ಧಾ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಭಾವನಾದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇವೆ. ಶ್ರದ್ಧಾದೇವತೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ—

ಶ್ರದ್ಧಯಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ ಶ್ರದ್ಧಯಾ ಹೂಯತೇ ಹವಿಃ |

ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಭಗಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನಿ ವಚಸಾ ವೇದಯಾಮಸಿ

|| ೧ ||

ಪ್ರಿಯಂ ಶ್ರದ್ಧೇ ದದತಃ ಪ್ರಿಯಂ ಶ್ರದ್ಧೇ ದಿದಾಸತಃ |

ಪ್ರಿಯಂ ಭೋಜೇಷು ಯಜ್ಞಸ್ವಿದಂ ಮ ಉದಿತಂ ಕೃಧಿ

|| ೨ ||

ಯಥಾ ದೇವಾ ಅಸುರೇಷು ಶ್ರದ್ಧಾಮುಗ್ರೇಷು ಚಕ್ರೀ |

ಏವಂ ಭೋಜೇಷು ಯಜ್ಞಸ್ವಸ್ತಾಕಮುದಿತಂ ಕೃಧಿ

|| ೩ ||

ಶ್ರದ್ಧಾಂ ದೇವಾ ಯಜಮಾನಾ ನಾಯುಗೋಪಾ ಉಪಾಸತೇ |

ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಹೃದಯ್ಯ ೧ ಯಾಕೂತ್ಯಾ ಶ್ರದ್ಧಯಾ ನಿಂದತೇ ವಸು

|| ೪ ||

ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಪ್ರಾತರ್ಹವಾಮಹೇ ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಮಧ್ಯಂದಿನಂ ಪರಿ |

ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ನಿಮ್ರುಚಿ ಶ್ರದ್ಧೇ ಶ್ರದ್ಧಾಪಯೇಹ ನಃ

|| ೫ ||

ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೧-೧ ರಿಂದ ೫)

ಶ್ರದ್ಧಾಯಾಂ ಪ್ರಾಣೇ ನಿವಿಷ್ಟೋವ್ಯಮೃತಂ ಜುಹೋಮಿ |

.....ಅಮೃತಾಪಿಧಾನಮಸಿ ||

(ತೈ. ಉ. ೪-೬೯)

ಶ್ರದ್ಧಾಯಾಂ ಪ್ರಾಣೇ ನಿವಿಶ್ಯಾಮೃತಗ್ಂ ಹುತಂ..... |

ಸಮಾನಮನ್ಯೇನಾಪ್ಯಾಯಸ್ವ..... ||

(ತೈ. ಉ. ೪-೭೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧಾದೇವತೆಯ ವಿಷಯವಾದ ಪ್ರಶಂಸೆ ಇದೆ. ಕಾಮವಿಚಾರವಾಗಿ—

ಕಾಮೋಕ್ತಕಾರ್ಷೀನ್ಮನೋ ನಮಃ | ಕಾಮೋಕ್ತಕಾರ್ಷೀತ್ವಾಮಃ ಕರೋತಿ ನಾಹಂ ಕರೋಮಿ

ಕಾಮಃ ಕರ್ತಾ ನಾಹಂ ಕರ್ತಾ ಕಾಮಃ ಕಾರಯಿತಾ ನಾಹಂ ಕಾರಯಿತಾ ಏಷ ತೇ ಕಾಮ

ಕಾಮಾಯ ಸ್ವಾಹಾ ||

(ತೈ. ಉ. ೪-೬೧)

ಕ ಇದಂ ಕಸ್ಮಾ ಆದಾತ್ | ಕಾಮಃ ಕಾಮಾಯ | ಕಾಮೋ ದಾತಾ | ಕಾಮಃ ಪ್ರತಿಗ್ರಹೀತಾ |

ಕಾಮಗ್ಂ ಸಮುದ್ರಮಾವಿಶ | ಕಾಮೇನ ತ್ವಾ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣಾಮಿ | ಕಾಮೈತತ್ತೇ | ಏಷಾ ತೇ

ಕಾಮ ದಕ್ಷಿಣಾ | ಉತ್ತಾನಸ್ತ್ವಾಂಗೀರಸಃ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣತು ||

(ತೈ. ಉ. ೩-೧೦-೧, ೨)

ಮೇಧಾ—

ಮೇಧಾ ದೇವೀ ಜುಷಮಾಣಾನ ಆಗಾದ್ವಿಶ್ವಾಚೀ ಭದ್ರಾ ಸುಮನಸ್ಯಮಾನಾ |

ತ್ವಯಾ ಜುಷ್ಪಾನುದಮಾನಾದುರುಕ್ತಾನ್ಪೃಹದ್ವದೇನು ವಿದಥೇ ಸುವೀರಾಃ ||

ತ್ವಯಾ ಜುಷ್ಪಯುಷಿರ್ಭವತಿ ದೇವಿ ತ್ವಯಾ ಬ್ರಹ್ಮಾಗತಶ್ರೀರುತ ತ್ವಯಾ |

ತ್ವಯಾ ಜುಷ್ಪಶ್ಚಿತ್ರಂ ವಿದತೇ ವಸು ಸಾನೋ ಜುಷಸ್ವ ದ್ರವಿಣೋ ನ ಮೇಧೇ ||

(ತೈ. ಉ. ೪-೪೧-೧, ೨)

ಮೇಧಾಂ ಮ ಇಂದ್ರೋ ದದಾತು ಮೇಧಾಂ ದೇವೀ ಸರಸ್ವತೀ |

ಮೇಧಾಂ ಮೇ ಅಶ್ವಿನಾವುಭಾನಾಧತ್ತಾಂ ಪುಷ್ಕರಶ್ರಜಾ |

ಅಪ್ಸರಾಸು ಚ ಯಾ ಮೇಧಾ ಗಂಧರ್ವೇಷು ಚ ಯನ್ಮನಃ |

ದೈವೀಂ ಮೇಧಾ ಸರಸ್ವತೀ ಸಾ ಮಾಂ ಮೇಧಾ ಸುರಭಿರ್ಜುಷತಾಗ್ ಸ್ವಾಹಾ ||

(ತೈ. ಉ. ೪-೪೨-೧, ೨)

ಅನಾಂ ಮೇಧಾ ಸುರಭಿರ್ವಿತ್ವರೂಪಾ ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಾ ಜಗತೀ ಜಗಮ್ಯಾ |
 ಉರ್ಜಸ್ವತೀ ಪಯಸಾ ಪಿನ್ವಮಾನಾ ಸಾಮಾಂ ಮೇಧಾ ಸುಪ್ರತೀಕಾ ಜುಷಂತಾಂ ||
 (ತೈ. ಉ. ೪-೪೩-೧)

ಮಯಿ ಮೇಧಾಂ ಮಯಿ ಪ್ರಜಾಂ ಮಯ್ಯಗ್ನಿಸ್ತೇಜೋ ದಧಾತು ಮಯಿ ಮೇಧಾಂ ಮಯಿ
 ಪ್ರಜಾಂ ಮಯಿದ್ರ ಇಂದ್ರಿಯಂ ದಧಾತು ಮಯಿ ಮೇಧಾಂ ಮಯಿ ಪ್ರಜಾಂ ಮಯಿ
 ಸೂರ್ಯೋ ಭ್ರಾಜೋ ದಧಾತು ||

(ತೈ. ಉ. ೪-೪೪-೧)

ಪ್ರಜ್ಞಾ ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನ—

ಬೃಹಸ್ಪತೇ ಪ್ರಥಮಂ ವಾಚೋ ಅಗ್ರಂ ಯತ್ತೈರತ ನಾನುಧೇಯಂ ದಧಾನಾಃ |
 ಯದೇಷಾಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಯದರಿಪ್ರಮಾಸೀತ್ತೇಜಾ ತದೇಷಾಂ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾವಿಃ || ೧ ||

ಸಕ್ತಮಿವ ತಿತಲುನಾ ಪುನಂತೋ ಯತ್ರ ಧೀರಾ ಮನಸಾ ವಾಚಮುಕ್ರತ |
 ಆತ್ರಾ ಸಖಾಯಃ ಸಖ್ಯಾ ನಿ ಜಾನತೇ ಭದ್ರೈಷಾಂ ಲಕ್ಷ್ಮೀರ್ನಿಹಿತಾಧಿ ವಾಚಿ || ೨ ||

ಯಜ್ಞೇನ ವಾಚಃ ಪದವೀಯಮಾಯನ್ತಾ ಮನ್ವನಿಂದನ್ಮೃಷಿಷು ಪ್ರವಿಷ್ಟಾಂ |
 ತಾಮಾ ಭೃತ್ಯಾ ವ್ಯದಧುಃ ಪುರುತ್ತಾ ತಾಂ ಸಪ್ತ ರೇಭಾ ಅಭಿ ಸಂ ನವಂತೇ || ೩ ||

ಉತ ತ್ವಃ ಪಶ್ಯನ್ನ ದಧರ್ತ ವಾಚಮುತ ತ್ವಃ ಶೃಣ್ವನ್ನ ಶೃಣೋತ್ಯೇನಾಂ |
 ಉತೋ ತ್ವಸ್ತೈ ತನ್ವಂ ೧ ವಿ ಸಸ್ರೇ ಜಾಯೇವ ಪಶ್ಯ ಉಶತೀ ಸುನಾಸಾಃ || ೪ ||

ಉತ ತ್ವಂ ಸಖ್ಯೇ ಸ್ಥಿತಪೀತಮಾಹರ್ವೈನಂ ಹಿನ್ವಂತ್ಯಪಿ ವಾಚಿನೇಷು |
 ಅಧೇನ್ವಾ ಚರತಿ ಮಾಯಯೈಷ ವಾಚಂ ಶುಶ್ರುವಾ ಅಫಲಾಮಪುಷ್ಪಾಂ || ೫ ||

ಯಸ್ತಿತ್ಯಾಜ ಸಚಿವಿದಂ ಸಖಾಯಂ ನ ತಸ್ಯ ವಾಚ್ಯಪಿ ಭಾಗೋ ಅಸ್ತಿ |
 ಯದೀಂ ಶೃಣೋತ್ಯಲಕಂ ಶೃಣೋತಿ ನಹಿ ಪ್ರವೇದ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಪಂಥಾಂ || ೬ ||

ಅಕ್ಷಣ್ಣಂತಃ ಕರ್ಣವಂತಃ ಸಖಾಯೋ ಮನೋಜವೇಷ್ವಸಮಾ ಬಭೂವುಃ |
 ಆದಘ್ನಾಸ ಉಪಕಕ್ಷಾಸ ಉ ತ್ವೇ ಹ್ರದಾ ಇವ ಸ್ನಾತ್ವಾ ಉ ತ್ವೇ ದದೃಶ್ರೇ || ೭ ||

ಹೃದಾ ತಪ್ಪೇಷು ಮನಸೋ ಜವೇಷು ಯದ್ವಾಹ್ರಕಾಃ ಸಂಯಜಂತೇ ಸಖಾಯಃ |
 ಅತ್ರಾಹ ತ್ವಂ ವಿ ಜಹುರ್ವೈದ್ಯಾಭಿರೋಹಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ವಿ ಚರಂತ್ಯು ತ್ವೇ || ೮ ||

ಇಮೇ ಯೇ ನಾರ್ವಾಜ್ಞ ಪರಶ್ಚರಂತಿ ನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಸೋ ನ ಸುತೇಕರಾಸಃ |
 ತ ಏತೇ ವಾಚಮುಭಿಪದ್ಯ ಸಾಪಯಾ ಸಿರೀಸ್ತಂತ್ರಂ ತನ್ವತೇ ಅಪ್ರಜಜ್ಞಯಃ || ೯ ||

ಸರ್ವೇ ನಂದಂತಿ ಯಶಸಾಗತೇನ ಸಭಾಸಾಹೇನ ಸಖ್ಯಾ ಸಖಾಯಃ |
 ಕಲ್ಪಿಪಸ್ಪೃತ್ತಿತುಷಣಿಹೇಷಾನುರಂ ಹಿತೋ ಭವತಿ ವಾಚಿನಾಯ || ೧೦ ||

ಋಚಾಂ ತ್ವಃ ಪೋಷಮಾಸ್ತೇ ಪುಪುಷ್ವಾನ್ಮಾಯತ್ರಂ ತ್ವೋ ಗಾಯತಿ ಶಕ್ವರೀಷು |
 ಬ್ರಹ್ಮಾ ತ್ವೋ ವದತಿ ಜಾತವಿದ್ಯಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಮಾತ್ರಾಂ ವಿ ಮಿನೀತ ಉ ತ್ವಃ || ೧೧ ||
 (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೭೧-೧ ರಿಂದ ೧೧)

ಸತ್ಯಂ—

ಸತ್ಯೇನ ನಾಯುರಾನಾತಿ ಸತ್ಯೇನಾದಿತ್ಯೋ ರೋಚತೇ ದಿವಿ ಸತ್ಯಂ ವಾಚಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಸತ್ಯೇ
 ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ತಸ್ಮಾತ್ಸತ್ಯಂ ಪರಮಂ ವದಂತಿ ||
 (ತೈ. ಉ. ೪-೭೯)

ತಪಃ—

ತಪಸಾ ದೇವಾ ದೇವತಾಮಗ್ರ ಆಯನ್ತಪಸರ್ಷಯಃ ಸುವರನ್ವವಿಂದಂತಪಸಾ ಸಪತ್ನಾನ್ತೃಣು-
 ದಾನಾರಾತೀಸ್ತಪಸಿ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ತಸ್ಮಾತ್ತಪಃ ಪರಮಂ ವದಂತಿ ||
 (ತೈ. ಉ. ೪-೭೯)

ದಮ—

ದಮೇನ ದಾನ್ತಾಃ ಕಲ್ಪಿಷಮವಧೂನ್ವಂತಿ ದಮೇನ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣಃ ಸುವರಗಚ್ಛನ್ದಮೋ
 ಭೂತಾನಾಂ ದುರಾಧರ್ಷಂ ದಮೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ತಸ್ಮಾದ್ಧಮಃ ಪರಮಂ ವದಂತಿ ||
 (ತೈ. ಉ. ೪-೭೯)

ತಮ—

ತಮೇನ ಶಾಂತಾಃ ಶಿವಮಾಚರಂತಿ ತಮೇನ ನಾಕಂ ಮುನಯೋನ್ವವಿಂದಂವುನೋ ಭೂತಾನಾಂ
 ದುರಾದರ್ಷಂ ತಮೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ತಸ್ಮಾಚ್ಛಮಃ ಪರಮಂ ವದಂತಿ ||
 (ತೈ. ಉ. ೪-೭೯)

ದಾನ—

ದಾನಂ ಯಜ್ಞಾನಾಂ ವರೂಢಂ ದಕ್ಷಿಣಾ ಲೋಕೇ ದಾತಾರಗ್ಂ ಸರ್ವಭೂತಾನ್ಮುಪಜೀವಂತಿ
 ದಾನೇನಾರಾತೀರಪಾನುದಂತ ದಾನೇನ ದ್ವಿಷತೋ ಮಿತ್ರಾ ಭವಂತಿ ದಾನೇ ಸರ್ವಂ
 ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ತಸ್ಮಾದ್ಧಾನಂ ಪರಮಂ ವದಂತಿ ||
 (ತೈ. ೪-೭೯)

ಧರ್ಮ—

ಧರ್ಮೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಜಗತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಲೋಕೇ ಧರ್ಮಿಷ್ಠಂ ಪ್ರಜಾ ಉಪಸರ್ಪಂತಿ ಧರ್ಮೇಣ
 ಪಾಪಮಪನುದತಿ ಧರ್ಮೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ತಸ್ಮಾದ್ಧರ್ಮಂ ಪರಮಂ ವದಂತಿ ||
 (ತೈ. ಉ. ೪-೭೯)

ಯಜ್ಞ—

ಯಜ್ಞ ಇತಿ ಯಜ್ಞೇನ ಹಿ ದೇವಾ ದಿವಂ ಗತಾ ಯಜ್ಞೇನಾಸುರಾನಪಾನುದಂತ ಯಜ್ಞೇನ
 ದ್ವಿಷಂತೋ ಮಿತ್ರಾ ಭವಂತಿ ಯಜ್ಞೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ತಸ್ಮಾದ್ಧಯಜ್ಞಂ ಪರಮಂ ವದಂತಿ ||
 (ತೈ. ಉ. ೪-೭೯)

ಮನಸ್ಸು—

ಮಾನಸಂ ವೈ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಂ ಪವಿತ್ರಂ ಮಾನಸೇನ ಮನಸಾ ಸಾಧು ಪಶ್ಯತಿ ಮನಸಾ
ಋಷಯಃ ಪ್ರಜಾ ಅಸಂಜ್ಞಂತ ಮಾನಸೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ತಸ್ಮಾನ್ನಾನಸಂ ಪರಮಂ
ವದಂತಿ ||

(ತೈ. ಉ. ೪-೭೯)

ಸಂವತ್ಸರ ಅಥವಾ ಕಾಲ—

ಸ್ವಯಂಭುಪ್ರಾಜಾಪತಿಃ ಸಂವತ್ಸರ ಇತಿ ಸಂವತ್ಸರೋಽಸಾವಾದಿತ್ಯೋ ಯ ಏಷ ಆದಿತ್ಯೇ
'ಪುರುಷಃ ಸ ಪರಮೇಷ್ಟೀ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಾ ||

(ತೈ. ಉ. ೪-೭೯)

ದಕ್ಷಿಣಾ—

ದಕ್ಷಿಣಾತ್ಮಂ ದಕ್ಷಿಣಾ ಗಾಂ ದದಾತಿ ದಕ್ಷಿಣಾ ಚಂದ್ರಮುತ ಯದ್ಧಿರಣ್ಯಂ |
ದಕ್ಷಿಣಾನ್ಯಂ ವನುತೇ ಯೋ ನ ಆತ್ಮಾ ದಕ್ಷಿಣಾಂ ವರ್ಮ ಕೃಣುತೇ ವಿಜಾನನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೭-೭)

ಅನಂದ—

ಆನಂದೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್ | ಆನಂದಾದ್ಧ್ಯೇವ ಖಲ್ವಿಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ |
ಆನಂದೇನ ಜಾತಾನಿ ಜೀವಂತಿ | ಅನಂದಂ ಪ್ರಯಂತ್ಯಭಿಸಂವಿಶಂತಿ ||

(ತೈ. ಉ. ೩-೬)

ಶಾಂತಿಃ—

ಪೃಥಿವೀ ಶಾಂತಾ ಸಾಗ್ನಿನಾ ಶಾಂತಾ ಸಾ ಮೇ ಶಾಂತಾ ಶುಚಿಗ್ಂ ಶಮಯತು | ಅಂತರಿಕ್ಷಗ್ಂ
ಶಾಂತಂ ತದ್ವಾಯುನಾ ಶಾಂತಂ ತನ್ಮೇ ಶಾಂತಗ್ಂ ಶುಚಿಗ್ಂ ಶಮಯತು | ದ್ಯೌಃ ಶಾಂತಾ
ಸಾದಿತ್ಯೇನ ಶಾಂತಾ ಸಾ ಮೇ ಶಾಂತಾ ಶುಚಿಗ್ಂ ಶಮಯತು | ಪೃಥಿವೀ ಶಾಂತಿರಂತಃ.
ರಿಕ್ಷಗ್ಂ ಶಾಂತಿದ್ಯೌಃ ಶಾಂತಿದಿಶಃ ಶಾಂತಿರನಾಂತರದಿಶಾಃ ಶಾಂತಿರಗ್ನಿಃ ಶಾಂತಿರ್ನಾರ್ಯಯಃ
ಶಾಂತಿರಾದಿತ್ಯಃ ಶಾಂತಿಶ್ಚಂದ್ರಮಾಃ ಶಾಂತಿರ್ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಶಾಂತಿರಾಪಃ ಶಾಂತಿರೋಷಧಯಃ
ಶಾಂತಿರ್ನಸಪ್ತಯಃ ಶಾಂತಿರ್ಗೌಃ ಶಾಂತಿರಜಾ ಶಾಂತಿರಶ್ವಃ ಶಾಂತಿಃಪುರುಷಃ ಶಾಂತಿಬ್ರಹ್ಮ
ಶಾಂತಿರ್ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿರೇವ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿರ್ನೋ ಅಸ್ತು ಶಾಂತಿಃ | ತಯಾ-
ಹಗ್ಂ ಶಾಂತ್ಯಾ ಸರ್ವಶಾಂತ್ಯಾ ಮಹ್ಯಂ ದ್ವಿಪದೇ ಚತುಷ್ಪದೇ ಚ ಶಾಂತಿಂ ಕರೋಮಿ
ಶಾಂತಿರ್ನೋ ಅಸ್ತು ಶಾಂತಿಃ ||

(ತೈ. ಆ. ೪-೪೨)

ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು.

ಪ್ರಕೃತಸೂಕ್ತಗಳ ದೇವತೆಯಾದ ಮನ್ಯುದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುವುದು
ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಮನ್ಯುವೆಂದರೆ ಕ್ರೋಧವು, ಕೋಪವು. ಈ ಕೋಪಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟೇನು ಮಹತ್ತ್ವ ? ಎಂದರೆ
ಕೋಪದಿಂದ ಅನೇಕಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಸಾಧಾರಣಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮನುಷ್ಯನು ಮಾಡಲಾಗದ ಕೆಲಸ

ಮನ್ನು ಕೋಪದಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಮನುಷ್ಯನು ಮಾಡುವನು. ಕೋಪವು ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನೂ, ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುವುದು. ಆದರೆ ಕೋಪವು ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವುದು ಅಪರೂಪ. ಕೆಟ್ಟಕೆಲಸವನ್ನು ಎಂದರೆ ಹೊಡೆಯುವುದು, ಕೊಲ್ಲುವುದು, ಹಿಂಸಿಸುವುದು ಮೊದಲಾದ ಕೆಡುಕನ್ನು ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಇದರ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳ ಉಪಯೋಗವಾಗುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ ಇದನ್ನು ದೇವತೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಏಕೆ ಗೌರವಿಸಬೇಕು? ಇದರಿಂದ ಉಪಯೋಗವೇನು ಎಂದರೆ ಯಾವಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೋಪವು ಸಹಾಯಮಾಡುವುದೋ ಆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದರ ಸಹಕಾರವು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಯುದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವಾಗಲೂ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಆ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಪಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ಗೌರವವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶತ್ರುಹನನಕಾರ್ಯವೂ, ಯುದ್ಧವೂ ಈ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿವೃತವಾಗಿ ಆ ಮೂಲಕ ಮನುಷ್ಯದೇವತೆಯ ಪ್ರಶಂಸೆಯೂ ವೀಶೇಷವಾಗಿರುವುದು.

ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ ಎರಡು ಕಡೆಯ ಸೈನಿಕರು ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಹಿಂದೆ ನೋಡಿರುವ ಸಂಭವವು ಕಡಿಮೆ. ಪರಸ್ಪರ ಪರಿಚಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಸೇನಾನಾಯಕನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಕೊಲ್ಲಲು ಯಾವ ಸಮಂಜಸವಾದ ಕಾರಣವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಪರಸ್ಪರ ವೈಯಕ್ತಿಕದ್ವೇಷವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವೇಷವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕೋಪಬರುವಸಂಭವವಿಲ್ಲ. ಕೋಪವಿಲ್ಲದೆ ಶತ್ರುಸಂಹಾರನಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೋಪಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಯುದ್ಧಾಭಿಲಾಷಿಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯು. ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಹೀಯಾಳಿಸುವುದು, ಬೈಯುವುದು, ಅತ್ಯಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ನ್ಯಾಯಾನ್ಯಾಯವಿಚಾರವನ್ನೆತ್ತಿ ತಾವು ಮಾಡುವುದುನ್ಯಾಯ, ಎದುರಾಳಿಯು ಮಾಡುವುದು ಅನ್ಯಾಯ, ಮುಂತಾದ ಕಾರಣಗಳನ್ನು ಮುಂದೂಡುತ್ತ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕೋಪವು ಉಕ್ಕುವಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವರು. ಕಾಡುಜನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಯುದ್ಧಮಾಡಬೇಕಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ನೃತ್ಯವನ್ನೆಸಗಿ (War-dance) ಕೋಪವು ಉಲ್ಬಣಾವಸ್ಥೆಗೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವರು.

ಈ ಮನುಷ್ಯದೇವತಾಕವಾದ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಫಲಶ್ರುತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಾನ್ ಕೋಕ್ತವಾದ ಋಗ್ವಿಧಾನವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—

ಯಸ್ತೇ ಮನೋ ಇತಿ ಸದಾ ಸಪತ್ನಃ ತ್ವಿನೀ ಜಪೇತ್ |

ಘೃತೇನಾಭಿಹುತಂ ಚಾಭ್ಯಾಂ ಧಾರಯೇದಾಯಸಂ ಮಣಿಂ

|| ೨೩ ||

ಜುಹುಯಾದಾಯಸಂ ಶಂಕುಮಾಭ್ಯಾಮೇವ ಚತುರ್ದಶೀಂ |

ಖಾದಿರೇ ಸುಸಮಿದ್ಧೇಗ್ನೌ ಸಪತ್ನಾನ್ ಪ್ರತಿಬಾಧತೇ ||

|| ೨೪ ||

ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಪುರುಷನು ಯಸ್ತೇ ಮನೋ ಮತ್ತು ತ್ವಯಾ ಮನೋ ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಜಪಿಸಬೇಕು ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ ಪ್ರತಿಮಂತ್ರಪಠನ ಪುರಸ್ಕರವಾಗಿ ಆಜ್ಞಾಧಾರಿಯಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಮಣಿಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಅದನ್ನು ತನ್ನ ಎಂಗಡಲ್ಲಿ ಧರಿಸಬೇಕು. ಮತ್ತು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಖಾದಿರ ಸಮಿತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಕಬ್ಬಿಣದ ಮೊಳೆ

(ಅಥವಾ ಬಾಣದ ತುದಿ) ಗಳನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ ಹದಿನಾಲ್ಕುಮಂತ್ರಗಳ ಪಠನಪುರಸ್ಕರವಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡಿದರೆ ಆ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಹಿಂಸಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಯಥಾ ಹಿ ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಗುಹ್ಯಂ ಪಾವನಮದ್ಭುತಂ |

|| ೮೦ ||

ತಥಾ ಸಂವನನಂ ಹೃದ್ಯಂ ನಹ್ಯಸ್ಮಾದ್ವಿದ್ಯತೇ ಪರಂ

ಅತಿಪವಿತ್ರವೂ, ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವೂ ರಹಸ್ಯವೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯು ಯಾವರೀತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿರುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದ ಶತ್ರುಹನನವಿದ್ಯೆಯು ಬೇರೊಂದಿಲ್ಲ.

ಉಪೋಷ್ಯ ದ್ವಾದಶಾಹಾನಿ ಜಪನ್ನೇತವ್ಯುಷಿಂ ಸದಾ |

|| ೮೧ ||

ತನ್ಮನಾಃ ಪ್ರಯತಃ ಸ ಸ್ಯಾತ್ ತ್ರಿರಹ್ನೋಽಭ್ಯುಪಯಾದಪಃ

ಅಂತೇ ತು ದ್ವಾದಶಾಹಸ್ಯ ಶುಚೌ ದೇಶೇ ಸಮಾಹಿತಃ |

|| ೮೨ ||

ಪುಂಸಃ ಪ್ರತಿಕ್ಯತಿಂ ಕುರ್ಯಾದ್ಧೃವೌ ಪಾಂಸುಮಯಿಾಂ ತಥಾ

ತಸ್ಯಾ ಹೃದಯದೇಶಂ ಶು ಸಮಾಕ್ರಮ್ಯ ಜಪೇದ್ಯುಷಿಂ |

|| ೮೩ ||

ಅನೋಘಂ ಕರ್ಮ ಜಾನೀಯಾದಹೋರಾತ್ರೇ ಗತೇ ಸತಿ

ಶತ್ರುಜಯವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಪುರುಷನು ಹನ್ನೆರಡುದಿನಗಳವರೆಗೆ ಉಪವಾಸ ಮಾಡುತ್ತಾ ಈ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಶುದ್ಧನಾಗಿಯೂ, ಮನಃಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ ಜಪಿಸಬೇಕು. ಮೂರುದಿನಗಳವರೆಗೆ ನೀರನ್ನು ಅಭಿಮಂತ್ರಿಸಬೇಕು. ಹನ್ನೆರಡನೆಯದಿನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ತನ್ನ ಶತ್ರುವಿನಂತೆ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಒಂದು ಬೊಂಬೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಅಥವಾ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ತೆಳ್ಳಗೆ ಧೂಳನ್ನು ಹರಡಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಶತ್ರುವಿನ ಪ್ರತಿಕ್ಯತಿಯನ್ನು (ಚಿತ್ರವನ್ನು) ಬರೆಯಬೇಕು. ಅನಂತರ ಆ ಬೊಂಬೆಯ ಅಥವಾ ಚಿತ್ರದ ಹೃದಯದ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಕೈಯನ್ನಿಟ್ಟು ಒಂದು ಹಗಲು ಮತ್ತು ಒಂದು ರಾತ್ರಿ ಕಳೆಯುವವರೆಗೆ ಮಂತ್ರಜಪವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ತ್ಯುಹೇಣ ಧನಿನಂ ವೈಶ್ಯಂ ಚತೂರಾತ್ರೇಣ ಕ್ಷತ್ರಿಯಂ |

|| ೮೪ ||

ರಾಜಾನಂ ಪಂಚರಾತ್ರೇಣ ಷಡ್ರಾತ್ರೇಣ ದ್ವಿಜೋತ್ತಮಂ

ತಪಸ್ವಿನಂ ಸಪ್ತರಾತ್ರಾಜ್ಜಯೇದ್ಭಂಜೀತ ಚೈವ ತಂ |

|| ೮೫ ||

ಅಪಿ ವೋಪೋಷಿತಃ ಸ್ನಾತೋ ಜಪೇದೇತತ್ಸದಾ ಸ್ಥಿತಃ

ಈ ರೀತಿ ಮೂರುದಿನ ಪರ್ಯಂತರ ಜಪಮಾಡುವುದರಿಂದ ಬಹಳ ಧನವುಳ್ಳ ವೈಶ್ಯನನ್ನು ಜಯಿಸಬಹುದು. ನಾಲ್ಕು ರಾತ್ರಿಯವರೆಗೆ ಜಪಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯನನ್ನೂ, ಐದುರಾತ್ರಿಯವರೆಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ರಾಜನನ್ನೂ, ಆರುರಾತ್ರಿಯವರೆಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಉತ್ತಮನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನೂ ಏಳುರಾತ್ರಿಯವರೆಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ತಪಸ್ವಿಯನ್ನೂ ಸಹ ಜಯಿಸಬಹುದು. ಅನಂತರ ಭೋಜನಮಾಡಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಉಪವಾಸವಿದ್ದು ಸ್ನಾನಮಾಡಿಯಾಗಲಿ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಜಪಿಸುತ್ತಿರಬೇಕು.

ಯ ಇಚ್ಛೇದಾತ್ಮನಃ ಕರ್ತುಂ ಹೀನಾಂ ತು ಪರಿವರ್ಜಯೇತ್ |

ಸಹಸ್ರಸಂಸಾತಹುತಂ ಬಿಲ್ವಾನಾಂ ಚೂರ್ಣಮಾವಪೇತ್

|| ೮೬ ||

ಉದಸಾನೇ ವತಂ ನೇತುಂ ತಂ ಜನಂ ಕ್ಷಿಪ್ರಮಾನಯೇತ್ |

ಇತರರು ತನ್ನ ವಶವರ್ತಿಗಳಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವವನು ಸಹಸ್ರಬಿಲ್ವದಳಗಳನ್ನು ತಂದು ಪುಡಿಮಾಡಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಬೆರೆಸಿ ಆ ನೀರನ್ನು ಮಂತ್ರದಿಂದ ಅಭಿಮಂತ್ರಿಸಿ ಕುಡಿಯಲು ಕೊಟ್ಟರೆ ಆ ಜನರು ತನ್ನ ವಶವರ್ತಿಗಳಾಗುವರು.

ಮಾತರ್ಯಾತ್ಮನಿ ಪುತ್ರೇಷು ಪಿತೃಭ್ರಾತೃಸುಹೃತ್ಸು ಚ

|| ೮೭ ||

ಹೃದ್ಯಮೇತತ್ಪ್ರಯುಂಜೀತ ಶಿರಸಾ ಭಾರಯೇದ್ಗುಂಡಂ |

ಸುಮಿತ್ರಂ ತು ಪರಿಷ್ವಜ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾಘ್ರಾಯ ಚಾತ್ಮಜಂ

|| ೮೮ ||

ಹೃದ್ಯಮೇತತ್ಪ್ರಯುಂಜೀತ ಶಾಂತ್ಯರ್ಥಾಯ ಸುಖಾಯ ಚ ||

ತನ್ನ ಸ್ವಜನರಿಗೆ ಶಾಂತಿಸುಖಗಳು ಲಭಿಸಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದರೆ ಆಗ ಈ ಕೆಳಗೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು. ತನ್ನ ತಾಯಿ, ತಾನು, ಪುತ್ರರು, ತಂದೆ, ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರು, ಸ್ನೇಹಿತರು ಇವರುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೆಲ್ಲವನ್ನು ಅಭಿಮಂತ್ರಿಸಿ ಶಿರಸ್ಸಿನ ಮೇಲಿಡಬೇಕು ಸ್ನೇಹಿತನನ್ನು ಅಲಿಂಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪುತ್ರನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಆಘ್ರಾಣಿಸಬೇಕು.

ಅಸಂಸಿದ್ಧೇ ಸಂವನನೇ ಪಾಂಸುಪ್ರತಿಕ್ಯತಿಂ ಪಥಿ

|| ೮೯ ||

ಪ್ರಜ್ವಾಲ್ಯ ಜುಹುಯಾದಗ್ನಿಂ ಘೃತೇನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಯದಿ |

ಕ್ಷತ್ರಿಯಸ್ಯ ತು ತೈಲೇನ ಸಾರ್ಷಪೇಣ ವಿಶಾಮಸಿ

|| ೯೦ ||

ಆಯಸೀಂ ವೈ ಪ್ರತಿಕ್ಯತಿಮಗ್ನಿಮಧ್ಯೇ ನಿಧಾಪಯೇತ್ |

ತಾಂ ಚ ಪ್ರಜ್ವಲಿತಾಂ ಮತ್ವಾ ಜುಹುಯಾತ್ರನ್ಮನಾಃ ಶುಚಿಃ

|| ೯೧ ||

ಉಗ್ರೇಣ ಮನಸಾ ಹನ್ಯಾತ್ಕುರ್ದಕ್ಷ ಜುಹುಯಾದ್ವೃತಂ |

ಯಥಾ ಯಥಾ ಪ್ರಜ್ವಲಿತೇ ಹೂಯತೇ ಜಾತನೇದಸಿ

|| ೯೨ ||

ದೀಪ್ತಾ ಪ್ರತಿಕ್ಯತಿರ್ವಿಪ್ರಸ್ತಥಾ ಸ್ವಂ ವಶಮೇಷ್ಯತಿ |

ಕಾರ್ಯ ಸಿದ್ಧಿಸದಿದ್ದಲ್ಲಿ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಭೂಳಿನ ಮೇಲೆ ಶತ್ರುವಿನ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬರೆದು ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಮಾಡಿ ಉಯುಕ್ತಿಯವ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದವನು ತುಪ್ಪದಿಂದಲೂ, ಕ್ಷತ್ರಿಯನು ಎಣ್ಣೆಯಿಂದಲೂ ವೈಶ್ಯನು ಸರ್ಪಪದಿಂದಲೂ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಅನಂತರ ಕಬ್ಬಿಣದಿಂದ ಬೊಂಬೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ನೆರೆಯಲ್ಲಿ ಇಡಬೇಕು. ಅದು ಜೇನ್ನಾಗಿ ಕಾದು ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾದಾಗ ಶುಚಿಭೂತನಾಗಿ ಶತ್ರುವಿನಕಾರ್ಯ ದಲ್ಲಿಯೇ ಮನಸ್ಸನ್ನಿಟ್ಟು ಕೋಪಯುಕ್ತವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಆಜ್ಞವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು, ಆ ಬೊಂಬೆಯು ಕಾದು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದಂತೆಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪದಿಂದ ಹೆಚ್ಚುಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಶತ್ರುವು ಶನ್ನ ವಶವಾಗುವನು. ಮುಂದೆಯೂ ಇದೇವಿಧವಾದ ಅಭಿಚಾರಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರು ವುದರಿಂದಲೂ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಅನರ್ಯಕವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದಲೂ ಮೂಲಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತೆ.

ಶ್ರುಶಾನದಗ್ಧಪಾಂಸೂನಾಂ ಕುರ್ಯಾದ್ವೇದಿಂ ವಿಲಕ್ಷಣಾಂ	೯೩
ವೈಭೀತಕೇಧೈ ಜ್ವಲಿತೇ ಲೋಹಪ್ರತಿಕ್ಯತಿಂ ನೃಸೇತ್	೯೪
ಅರ್ಧರಾತ್ರೇ ಸ್ಥಿತೇ ತೈಲಂ ಸಾರ್ವಪಂ ಲವಣಾನ್ವಿತಂ	೯೫
ತತ್ರ ಶರಮಯಂ ಕುರ್ಯಾತ್ಪ್ರಸ್ತರಂ ಪ್ರತಿಲೋಮತಃ	೯೬
ತ್ರಿಷು ಶಂಕುಷು ಜಾಸೀನೋ ಜುಹುಯಾದುಗ್ರದರ್ಶನಃ	೯೭
ಮುಕ್ತಕೇಶೋ ವಧಂ ಪ್ರೇಪ್ಸುರಚಿರೇಣ ಪ್ರಸಾದಯೇತ್	೯೮
ಅಥವಾಭಿಚರೇದೇವಂ ಜುಹುಯಾದಾತ್ಮಶೋಣಿತಂ	೯೯
ವಶಂ ನಯತಿ ರಾಜಾನಂ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಜನಪದಂ ಪುರಂ	೧೦೦
ಪುಷ್ಪಿಕರ್ಮಾಪಿ ಕರ್ತವ್ಯಂ ಹೃದ್ಯೇನೋಕ್ತಂ ಯತಾತ್ಮನಾ	೧೦೧
ಅನಾಗಸಿ ನ ಕುರ್ವೀತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ವಧಸಂಯುತಂ	೧೦೨
ಸರೂಪವತ್ಸಾಯಾಶ್ಚ ಗೋಃ ಪಯಸಾ ಸಾಧಯೇಜ್ಜರುಂ	೧೦೩
ಸಹಸ್ರಸಂಪಾತಹುತಂ ಪಾಯಯೇದ್ವತ್ಸನುಗ್ರಜಂ	೧೦೪
ಸಹಸ್ರಾನುಚರೋ ವತ್ಸಃ ಸ ಸ್ಯಾದ್ರೋಗೈರ್ವಿವರ್ಜಿತಃ	೧೦೫
ಗಾಶ್ಚೈವ ಪಾಯಯೇತ್ಪಾಶ್ಚ ಭವಂತಿ ವ್ಯಾಧಿವರ್ಜಿತಾಃ	೧೦೬
ಪುತ್ರಾಂಶ್ಚ ಪ್ರಾಶಯೇನ್ನಿತ್ಯಂ ಪ್ರಿಯಾನನ್ಯಾಂಶ್ಚ ಸಜ್ಜನಾನ್	೧೦೭
ನಿರಾಮಯಾಶ್ಚ ಸ್ನಿಗ್ಧಾಶ್ಚ ಭವಂತಿ ವಿಗತಜ್ವರಾಃ	೧೦೮
ಸ್ತ್ರಿಯಂ ಜೇದಭಿಮುನ್ಯೇತ ತಸ್ಯಾಃ ಸಂವನನಂ ಮಹತ್	೧೦೯
ವ್ರೀಹೀಣಾಂ ನಖಭಿನ್ನಾನಾಂ ತಂಡುಲಾನ್ ಸೂಕ್ಷ್ಮಚೂರ್ಣಿತಾನ್	೧೧೦
ಸಹಸ್ರಸಂಪಾತಹುತಾನ್ ಸ್ವೇದಯೇತ್ಕುಶಲೋಽಗ್ನಿನಾ	೧೧೧
ತೇನ ಪ್ರತಿಕ್ಯತಿಂ ಕುರ್ಯಾತ್ಪಾಂ ಧ್ಯಾತ್ವಾ ಮನಸಾ ಸ್ತ್ರಿಯಂ	೧೧೨
ಅಕ್ತಾಂ ಸರ್ಪಪತ್ಯಲೇನ ಜುಹುಯಾದಂಗಶ್ಚ ತಾಂ	೧೧೩
ಪಾದೌ ಪ್ರಥಮತಶ್ಚಿದ್ಯಾತ್ ಫಡಿತ್ಯಗ್ನೌ ನಿಧಾಪಯೇತ್	೧೧೪
ಅಥ ಜಂಘೇ ಜಾನುನೀ ಚ ಊರೂ ಬಾಹೂ ತತಃ ಶಿರಃ	೧೧೫
ಚ್ಛಿತ್ವಾ ಹೃದಯದೇಶಂ ತು ಹೃದಯೇ ಸ್ವೇ ನಿವೇಶಯೇತ್	೧೧೬
ಜಪನ್ನಿಮವ್ಯುಷಿಂ ವಿಪ್ರಃ ಸ್ತ್ರೀ ವಶಂ ಸಾಧಿಗಚ್ಛತಿ	೧೧೭
ನೈತತ್ಪರಿಗ್ರಹೀತಾಸು ನ ಸಾಧ್ವೀಷು ಕಥಂಚನ	೧೧೮
ನ ಧರ್ಮವ್ರತಶೀಲಾಸು ಕುರ್ವೀತ ದ್ವಿಜಸತ್ತಮಃ	೧೧೯
ಕಾಮಂ ಪರಿಗ್ರಹೀತಾಸು ಹೀನವರ್ಣಾಸು ಯಶ್ಚ ರೇತ್	೧೨೦
ಪತಿಮಸ್ಯಾ ಗುಣೇಕುರ್ಯಾತ್ಪೂರ್ವಂ ಪಶ್ಚಾತ್ತ ತಾಂ ಸ್ತ್ರಿಯಂ	೧೨೧
ಭುಕ್ತ್ವಾ ನಾ ಪಾಯಸಂ ಸದ್ಯತ್ಪರ್ವಯಿತ್ವಾ ನಿಧಾಪಯೇತ್	೧೨೨
ತಚ್ಚೋಣೆಂ ಕೃಷ್ಣಜಾಯಾಯೈ ದೇಯಂ ಸಂವನನಂ ಸ್ಮೃತಂ	೧೨೩

ಮಹಾವೃಕ್ಷಫಲಾನ್ಯೇವಮಯುಗ್ಮಾನ್ಯಭಿಮಂತ್ರಯೇತ್ |
ತೇಷಾಂ ಯುಗ್ಮಾನಿ ಭುಂಜೀತ ಸ್ವಯಮರ್ಥಾನಿ ತೇಷಯೇತ್ || ೧೦೯ ||
ತಾನಿ ದದ್ಯಾದ್ಯಮಿಚ್ಛೇತ್ತು ವಶೀಕರ್ತುಂ ಜಪನ್ಮುಷಿಂ |
ಸುಹೃದ್ಯುತ್ವಾ ಸುಹೃದ್ಯಸ್ಯ ದೇಯಂ ಸಂವನನಂ ಸ್ತೃತಂ || ೧೧೦ ||
ಏಕೈಕಮಭಿರೂಪಂ ತು ಹೃದ್ಯಸೂಕ್ತಾದ್ಯತಃ ಪುನಃ |
ಕರ್ಮಾಣಿ ತ್ವಭಿರೂಪಾಣಿ ಕುರ್ಯಾದ್ಯಸ್ತು ಯಥೇಚ್ಛತಿ || ೧೧೧ ||
ಪರಾಕದಾಸಸ್ಯ ವಿಧಿಂ ಹೃದ್ಯೇನೋಕ್ತಂ ವಿದುರ್ಬುಧಾಃ |
ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ಸಂವನನಂ ಚೈತತ್ಪುಂಸಾನುಸಿ ವಿಧೀಯತೇ || ೧೧೨ ||
ದ್ವೇಷ್ಯಂ ತು ಜ್ಞಾತಿನಾಮೇವ ಜಯಶ್ಚೈವ ಸದಾ ಯುಧಿ |
ಖಾದಿರಂ ಕಾರಯೇಚ್ಛಂಕುಂ ಹೃದಿ ತಂ ಸಂನಿವೇಶಯೇತ್ || ೧೧೩ ||
ಕೃತ್ವಾ ಪ್ರತಿಕೃತಿಂ ಪೂರ್ವಂ ಪಾಂಸುಭಿರ್ವಾಘವಾ ತುಷೈಃ |
ಇಷುಮಪ್ಯನುಮಂತ್ರೈವ ಸಂಗ್ರಾಮಂ ಸಂಪ್ರಕಲ್ಪಯೇತ್ || ೧೧೪ ||
ರಿಪುಘ್ನಮೇತಜ್ಞಾನೀಯಾಪ್ಸ್ರಯುಕ್ತಮಪರಾಜಿತಂ |
ಪರಾಕದಾಸದ್ವೇಷ್ಯಾರ್ಥಂ ಹೃದ್ಯಂ ಸಂವನನಂ ಸ್ತೃತಂ || ೧೧೫ ||
ಚಿಂತಯನ್ಮನಸಾಸ್ಯೇತೇ ಸೂಕ್ತೇ ಸಿದ್ಧಿಂ ನಿಯಚ್ಛತಿ ||

(ಋಗ್ವಿಧಾನ. ಅಧ್ಯಾಯ ೩. ಶ್ಲೋ. ೨೮-೧೧೫)

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಸ್ತೇ ಮನ್ಯೋ ಇತಿ ಸಪ್ತರ್ಚಂ ಪಂಚದಶಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಮನ್ಯುರ್ವಾಮು ತಪಸಃ ಪುತ್ರ
ಋಷಿಃ | ಆದ್ಯಾ ಜಗತೀ ಶಿಷ್ಯಾಸ್ತೃಷ್ಪಭಃ | ಇದಮುತ್ತರಂ ಚ ಮನ್ಯುದೈವತಂ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ |
ಯಸ್ತೇ ಮನ್ಯೋ ಮನ್ಯುಸ್ತಪಸೋ ಮಾನ್ಯವಂ ತು ಜಗತ್ಯಾದೀತಿ || ಅಜಿರನಾನ್ಮುಘಿಚಾರಸಾಧನೇ
ಯಜ್ಞ ಏತತ್ಸೂಕ್ತಂ ನಿವಿದ್ಧಾನಂ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋ ಯಸ್ತೇ ಮನ್ಯೋ | ಅ. ೯-೨ |
ಇತಿ |

ಅನುವಾದವು—ಯಸ್ತೇ ಮನ್ಯೋ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ತಪ ಎಂಬ ಋಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಮನ್ಯು ಎಂಬುವನು
ಋಷಿಯು; ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಇದರ ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಮನ್ಯುವು ದೇವತೆಯು; ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ
ಋಕ್ಕು ಜಗತೀಭಂದಸ್ತವು; ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ತವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಯಸ್ತೇ ಮನ್ಯೋ
ಮನ್ಯುಸ್ತಪಸೋ ಮಾನ್ಯವಂ ತು ಜಗತ್ಯಾದಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಜಿರ ಎಂಬ ಅಭಿಚಾರಸಾಧನಭೂತನಾದ
ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ನಿವಿದ್ಧಾನಸೂಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಕೂರಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ತ್ವಯಾ
ಮನ್ಯೋ ಯಸ್ತೇ ಮನ್ಯೋ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೯-೨) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೮೩

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೬ || ಸೂಕ್ತ—೮೩ |

ಅಷ್ಟಕ—೮ || ಅಧ್ಯಾಯ—೩ || ವರ್ಗ—೧೮ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಪುಸ್ತಕಂಖ್ಯ—೩ |

ಮುಷಿ—ಮನ್ಯುಸ್ಮಾಪನಃ |

ದೇವತಾ—ಮನ್ಯುಃ ||

ಛಂದಃ—೧. ಜಗತಿ | ೨-೩. ತ್ರಿಷ್ವಪ್ |

| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಯಸ್ತೇ ಮನ್ಯೋಽವಿಧದ್ವಜ್ರ ಸಾಯಕ ಸಹ ಓಜಃ ಪುಷ್ಯತಿ ನಿಶ್ಚ-
ಮಾನುಷಕ್ |

ಸಾಹ್ಯಾಮು ದಾಸನಾರ್ಯಂ ತ್ವಯಾ ಯುಜಾ ಸಹಸ್ಯತೇನ ಸಹಸಾ
ಸಹಸ್ವತಾ || ೧ ||

| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಃ | ತೇ | ಮನ್ಯೋಽವಿಧದ್ವಜ್ರ | ಸಾಯಕ | ಸಹಃ | ಓಜಃ | ಪುಷ್ಯತಿ | ನಿಶ್ಚಂ |
ಅನುಷಕ್ |

ಸಾಹ್ಯಾಮು | ದಾಸಂ | ಆರ್ಯಂ | ತ್ವಯಾ | ಯುಜಾ | ಸಹಸ್ಯತೇನ | ಸಹಸಾ | ಸಹಸ್ವತಾ || ೧ ||

| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ಮನ್ಯೋ ಕ್ರೋಧಾಭಿಮಾನಿನೋವ | ಮನ್ಯುರ್ಮನ್ಯತೇದೀಹಿತರ್ಮಣಃ ಕ್ರೋಧಕರ್ಮ-
ಣೋ ವಧಕರ್ಮಣೋ ವೇತಿ ನಿರುಕ್ತಂ | ೧೦-೨೯ | ಯೋ ಯಜಮಾನಸ್ತೇ ತುಭ್ಯಮವಿಧತ ಪರಿಚರತಿ
ಹೇ ವಜ್ರ ವಜ್ರವತ್ಸಾರಭೂತ ಸಾಯಕ ಸಾಯಕವಜ್ರತ್ರಾಣಾಂ ಹಿಂಸಕ ಸ ಮನುಷ್ಯಃ ಸಹೋ ಬಲಂ
ನಾಹ್ಯಮೋಜಃ ಶಾರೀರಂ ಬಲಂ ಚಾನುಷಗನುಷಕ್ತಂ ಪುಷ್ಯತಿ ತ್ವದನುಗ್ರಹಾತ್ಸಂಗ್ರಾಮೇ | ಯಸ್ಮಾ-
ಸೇವಂ ತಸ್ಮಾದ್ವಯಂ ದಾಸಮುಪಕ್ಷಯಕರ್ತಾರಮಾರ್ಯಮಸ್ಮತ್ತೋಽಧಿಕಂ ಚೋಭಯವಿಧಂ ತತ್ರಂ
ಸಾಹ್ಯಾಮು | ಅಭಿಭವೇಮು | ಕೇನ ಸಾಧನೇನೇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ತ್ವಯಾ ಯುಜಾ ತ್ವಯಾ ಸಹಾಯೇನ |
ಸಹಾಯೋ ನಿಶೇಷ್ಯತೇ | ಸಹಸ್ಯತೇನ ಬಲೋತ್ಪಾದಿತೇನ ಸಹಸಾ ಸಹಮಾನೇನ ಪರಾನ್ ಸಹಸ್ವತಾ
ಬಲವತಾ | ಈದೃಶೇನ ತ್ವಯಾ ಸಹಾಯೇನೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ವಜ್ರ—ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ | ಸಾಯಕ—ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ ಆದ | ಮನ್ಯೋ—
ಎಲೈ ಕ್ರೋಧಾಭಿಮಾನದೇವನಾದ ಮನ್ಯುವೇ | ಯಃ—ಯಾವ ಯಜಮಾನನು | ತೇ—ನಿನ್ನನ್ನದ್ದೇತಿಸಿ |
ಅವಿಧತ್—ಪೂಜೆಯನ್ನರ್ಪಿಸುವನೋ ಅವನು | ವಿಶ್ವಂ ಸಹಃ—ಸಕಲ ಬಲವನ್ನೂ | ಓಜಃ—ವೀರ್ಯವನ್ನೂ |
ಆನುಷಕ್—ಸರ್ವದಾ | ಪುಷ್ಯತಿ—ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ | (ವಯಂ—ನಾವು) | ಸಹಸ್ಯತೇನ—ಶಕ್ತಿಯುತ
ವಾದ | ಸಹಸಾ—ನಿನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ | ಸಹಸ್ಯತಾ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಬಲ್ಲ | ತ್ವಯಾ ಯುಜಾ—
ನಿನ್ನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ | ದಾಸಂ—ನಾಶಕಾರಕನೂ | ಆರ್ಯಂ—ನಮಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ
ವಿರೋಧಿಯನ್ನು | ಸಾಹ್ಯಾಮು—ಸೋಲಿಸುವಂತಾಗಲಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ, ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ ಆದ ಎಲೈ ಕ್ರೋಧಾಭಿಮಾನದೇವನೇ, ಯಾವ
ಯಜಮಾನನು ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವನೋ ಅವನು ಸಕಲ ವೀರ್ಯವನ್ನೂ ಸರ್ವದಾ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ
ವೀರ್ಯವುಳ್ಳ ನಿನ್ನ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಾವು ನಾಶಕರನೂ, ಅಧಿಕವಾದ ವೀರ್ಯವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ನಮ್ಮ ವಿರೋಧಿಯನ್ನು
ಸೋಲಿಸುವಂತಾಗಲಿ.

English Translation

He who worships you, Manyu, the thunderbolt, the destroyer (of
enemies), enjoys all might and strength, combined; may we overcome the
Dasa and the Arya with you for our ally, invigorating, strong and vigorous

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಮನ್ಯುಃ—ಮನ್ಯು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು—ಮನ್ಯುರ್ಮನ್ಯತೇದೀಪ್ತಿಕರ್ಮಣಃ ಕ್ರೋಧಕರ್ಮಣೋ
ವಧಕರ್ಮಣೋ ವಾ | ಮನಂತ್ಯಸ್ಮಾದಿಷವಃ | (ನಿ. ೧೦-೨೯) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಕೇಳಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ
ಮನ್ಯುಶಬ್ದವು ಪ್ರಕಾಶಿಸು, ಕೋಪಮಾಡು, ಕೊಲ್ಲು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಮನ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ
ಯುದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಪದಿಂದ ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಬಾಣಗಳನ್ನು ಬಿಡುವುದರಿಂದ ಮನ್ಯುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೋಪ ಎಂದು ಹೆಸರು
ಬಂದಿದೆ ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವಜ್ರ—ವಜ್ರವತ್ಸಾರಭೂತ | ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ ಬಲಶಾಲಿಯಾದವನು. ಕೋಪಬಂದಾಗ ಬಲವು
ಹೆಚ್ಚುವುದು ಎಂಬುದು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸಹಃ ಓಜಃ ಪುಷ್ಯತಿ—ಸಹಃ ಎಂದರೆ ದೇಹದ ಬಲವು, ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು; ಓಜಃ ಎಂದರೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ
ಉಂಟಾಗುವ ಧೈರ್ಯವು, ಪರಾಕ್ರಮವು. ಕ್ರೋಧಯುಕ್ತನಾದ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಬಲಗಳೂ
ಹೆಚ್ಚುತ್ತವೆ.

ದಾಸಂ ಆಯಂ—ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ದಾಸಂ ಉಪಕ್ಷಪಯಿತಾರಂ | ಆಯಂ ಅಸ್ಮ-
ತ್ತೋಽಧಿಕಂ ಜೋಭಯವಿಧಂ ಶತ್ರುಂ || ಹಿಂಸಕನಾದ ಶತ್ರು ಮತ್ತು ನಮಗಿಂತಲೂ ಬಲಶಾಲಿಯಾದ ಶತ್ರು
ಎಂಬ ಎರಡುವಿಧ ಶತ್ರುಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದಾರೆ. ಆದರೆ ದಾಸಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನಾರ್ಯ,
ಈ ದೇಶದ ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಯಾದ ಕಪ್ಪುಜನ ಎಂದೂ ಆಯಂ ಎಂದರೆ ಚಾತುರ್ವರ್ಣ್ಯಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಆರ್ಯಜನಾಂಗ
ದವನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಈ ಎರಡುವಿಧ ಜನರಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಶತ್ರುಭಾವದಿಂದಿರುವವನನ್ನು
ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮನ್ಯುರಿಂದ್ರೋ ಮನ್ಯುರೇನಾಸ ದೇವೋ ಮನ್ಯುರ್ಹೋತಾ ವರುಣೋ
ಜಾತವೇದಾಃ |

ಮನ್ಯುಂ ವಿಶ ಈತೇ ಮಾನುಷೀರ್ಯಾಃ ಪಾಹಿ ನೋ ಮನ್ಯೋ ತಪಸಾ
ಸಜೋಷಾಃ || ೨ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಮನ್ಯುಃ | ಇಂದ್ರಃ | ಮನ್ಯುಃ | ಏವ | ಆಸ | ದೇವಃ | ಮನ್ಯುಃ | ಹೋತಾ | ವರುಣಃ | ಜಾತ-
ವೇದಾಃ |

ಮನ್ಯುಂ | ವಿಶಃ | ಈತೇ | ಮಾನುಷೀಃ | ಯಾಃ | ಪಾಹಿ | ನಃ | ಮನ್ಯೋ ಇತಿ | ತಪಸಾ |
ಸಜೋಷಾಃ || ೨ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಆಯಂ ಮನ್ಯುರಿಂದ್ರೋ ಮನ್ಯುರೇನ ದೇವಃ ಸರ್ವೋಽಪಿ ಮನ್ಯುರೇನಾಸ | ಅಭವತ್ |
ಮನ್ಯುರೇನ ಹೋತಾ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕೋಽಗ್ನಿಃ | ತಥಾ ಮನ್ಯುರ್ವರುಣೋಽಪಿ ಜಾತವೇದಾ-
ಜಾತಪ್ರಜ್ಞೋ ವರುಣಶ್ಚ | ಸರ್ವೇಷ್ಟಪಿ ತೇಜಸ್ವಿಷು ಮನ್ಯುಸದ್ಭಾವಾತ್ | ಯಾ ಮಾನುಷೀ-
ರ್ಮಾನುಷೋಽಪತ್ಯಭೂತಾ ವಿಶಃ ಪ್ರಜಾಃ ಸಂತಿ ತಾ ಮನ್ಯುಮೇವ ದೇವವಿಾಳತೇ | ಸ್ತುವಂತಿ |
ಜೇ ಮನ್ಯೋ ತಪಸ್ಯತನ್ನಾಮಕೇನಾಸ್ತೃಪ್ತಿತ್ರಾ ಸಜೋಷಾಃ ಸಮಾನಪ್ರೀತಿಶ್ಚಂ ಪಾಹಿ | ರಕ್ಷ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಮನ್ಯುಃ—ಮನ್ಯುದೇವನೇ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರರೂಪನು | ಮನ್ಯುಃ ಏವ—ಮನ್ಯುವೇ | ದೇವಃ—
ಈಶ್ವರನಾಗಿ | ಆಸ—ಆಗಿದ್ದಾನೆ | ಮನ್ಯುಃ—ಮನ್ಯುವೇ | ಹೋತಾ—ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು |

ಜಾತವೇದಾಃ—ಜಾತಪ್ರಜ್ಞನಾದ | ವರುಣಃ—ವರುಣನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ | ಯಾಃ—ಯಾರು | ಮಾನುಷೀಃ
ವಿಶಃ—ಮಾನವರ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರಜೆಗಳಾಗಿರುವರೋ ಅವರು | ಮನ್ಯುಂ ಏವಂ—ಮನ್ಯುವನ್ನೇ |
ಈತೇ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ | ಮನ್ಯೋ—ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ | ತಪಸಾ—ತಪ ಎಂಬ ನನ್ನ ತಂದೆಯೊಡನೆ |
ಸಜೋಷಾಃ—ಒಂದುಗೂಡಿದವನಾಗಿ | ಸಾಹಿ—ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು.

। ಛಾಂದಸ್ ।

ಮನ್ಯುವೇ ಇಂದ್ರನು, ಮನ್ಯುವೇ ಈಶ್ವರನು, ಮನ್ಯುವೇ ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯೂ, ಜಾತ
ಪ್ರಜ್ಞನಾದ ವರುಣನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಯಾರು ಮಾನವರ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರಜೆಗಳಾಗಿರುವರೋ ಅವರು
ಮನ್ಯುವನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ತಪ ಎಂಬ ನಮ್ಮ ತಂದೆಯೊಡನೆ ಒಂದುಗೂಡಿದವನಾಗಿ
ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು.

English Translation

Manyu is Indra ; Manyu verily was a god ; Manyu is the sacrificing
priest (Agni), the omniscient Varuna ; the people who are of human descent,
praise Manyu ; protect us, Manyu, well pleased along with Tapas.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮನ್ಯುದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವಾಗ ಈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ ಇಂದ್ರ, ದೇವ, ಹೋತಾ, ವರುಣಃ
ಇತ್ಯಾದಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ನಾಮಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮಹದ್ಗುಣಗಳೆಲ್ಲವೂ
ಈ ಮನ್ಯುದೇವನಲ್ಲಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಾನಾ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಮನ್ಯುದೇವನನ್ನು ಸಂಬೋ
ಧಿಸಿದೆ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಓರ್ವ ಪುರುಷನನ್ನು ಹೊಗಳುವಾಗ ನೀನೇ ಇಂದ್ರ, ಚಂದ್ರ,
ದೇವೇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಬಲ್ಲರು. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಏಷಿಯು
ಮನ್ಯುದೇವನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿದಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ಗೃತ್ವಮದಮುಷಿಯೂ ಸಹ,

ತ್ವಮಗ್ನಿ ಇಂದ್ರೋ ವೃಷಭಃ ಸತಾಮಸಿ ತ್ವಂ ವಿಷ್ಣುರುರುಗಾಯೋ ನಮಸ್ಯಃ |

ತ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮಾ ರಯಿವಿದ್ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತೇ ತ್ವಂ ವಿಧರ್ತಃ ಸಚಸೇ ಪುರಂಧ್ರಾ ||

ತ್ವಮಗ್ನೇ ರಾಜಾ ವರುಣೋ ಧೃತವ್ರತಸ್ತ್ವಂ ಮಿತ್ರೋ ಭವಸಿ ದಸ್ಮು ಆದ್ಯಃ |

ತ್ವಮರ್ಯಮಾ ಸತ್ಪತಿಯಸ್ಯ ಸಂಭುಜಂ ತ್ವಮಂಶೋ ವಿದರ್ಥೇ ದೇವ ಭಾಜಯುಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೨-೧-೩, ೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯೇ ಇಂದ್ರನು, ಅವನೇ ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಅವನೇ
ವಿಷ್ಣುವು, ಅವನೇ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಅವನೇ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು, ಅವನೇ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು, ಅವನೇ ವರುಣನು, ಅವನೇ ಮಿತ್ರನು,
ಅವನೇ ಅರ್ಯಮನು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ನಾನಾ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಿದಾನೆ.
ಅಂತಹ ಪ್ರಶಂಸೆಗಳು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿವೆ.

ಃ ಸಂಹಿತಾವಾಚಃ ।

ಅಭೀಹಿ ಮನ್ಯೋ ತವಸ್ತವೀಯಾನ್ತಪಸಾ ಯುಜಾ ವಿ ಜಹಿ ಶತ್ರುನ್ ।
ಅಮಿತ್ರಹಾ ವೃತ್ರಹಾ ದಸ್ಯಹಾ ಚ ವಿಶ್ವಾ ವಸೂನ್ಯಾ ಭರಾ ತ್ವಂ ನಃ ॥೩॥

ಃ ಪದವಾಚಃ ।

ಅಭಿ | ಇಹಿ | ಮನ್ಯೋ ಇತಿ | ತವಸಃ | ತವೀಯಾನ್ | ತಪಸಾ | ಯುಜಾ | ವಿ | ಜಹಿ | ಶತ್ರುನ್ |
ಅಮಿತ್ರಹಾ | ವೃತ್ರಹಾ | ದಸ್ಯಹಾ | ಚ | ವಿಶ್ವಾ | ವಸೂನಿ | ಆ | ಭರಾ | ತ್ವಂ | ನಃ || ೩ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಮನ್ಯೋ ತ್ವಮಭೀಹಿ | ಅಭಿಗಚ್ಛಾಸ್ತದ್ಯಜ್ಞಂ | ಕೀದೃಶತ್ವಂ | ತವಸೋ ಬಲವತೋಽಪಿ
ತವೀಯಾನತ್ಯಂತಂ ಬಲವಾನ್ | ಸ ತ್ವಂ ತಪಸಾಸ್ತಪ್ತಿತ್ವಾ ಯುಜಾ ಸಹಾಯೇನ ಶತ್ರುನ್ವಿ ಜಹಿ |
ಕಂಚಾಮಿತ್ರಹಾಮಿತ್ರಾಣಾಂ ಹಂತಾ | ಅಮಿತ್ರೋಽಸ್ತಿಗ್ಧಃ | ತಥಾ ವೃತ್ರಹಾವರಕಾಣಾಂ ಶತ್ರುಣಾಂ
ಹಂತಾ ತಥಾ ದಸ್ಯಹಾ ಚ | ದಸ್ಯುರುಪಕ್ಷಯಕಾರೀ ಶತ್ರುಃ | ತಾದೃಶ ಮನ್ಯುದೇವ ತ್ವಂ ವಿಶ್ವಾ
ಸರ್ವಾಣಿ ವಸೂನಿ ಧನಾನಿ ನೋಽಸ್ಯಭ್ಯನಾ ಭರ | ಆಹರ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಮನ್ಯೋ—ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ | ಅಭೀಹಿ—ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ದಯಮಾಡು | ತವಸಃ—ಶಕ್ತಿಯುತರಿ
ಗಿಂತಲೂ | ತವೀಯಾನ್—ಅಧಿಕಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ನೀನು | ತಪಸಾ ಯುಜಾ—ತಪ ಎಂಬ ನಮ್ಮ ತಂದೆಯೊಡನೆ
ಕೂಡಿ | ಶತ್ರುನ್—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ವಿ ಜಹಿ—ಸೋಲಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸು | ವೃತ್ರಹಾ—ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ
ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ | ಅಮಿತ್ರಹಾ—ದ್ರೋಹಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನೂ | ದಸ್ಯಹಾ—ನಾಶಕನಾದ ಶತ್ರು
ನಾಶಕನೂ ಆದ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ವಿಶ್ವಾ—ಸಕಲವಾದ | ವಸೂನಿ—ಧನಗಳನ್ನೂ | ನಃ—ನಮಗೆ |
ಆ ಭರ—ತಂದೊದಗಿಸು.

ಃ ಛಾಂದಸ್ ।

ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ದಯಮಾಡು. ಶಕ್ತಿಯುತರಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ನೀನು ತಪಃ
ಎಂಬ ನಮ್ಮ ತಂದೆಯೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸು. ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ,
ನಾಶಕನಾದ ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ ಆದ ನೀನು ಸಕಲ ಧನಗಳನ್ನೂ ನಮಗೆ ತಂದೊದಗಿಸು.

English Translation

Come to us Manyu, who are the strongest of the strong; withas Tap

as your ally overthrow our enemies; do you who are the slayer of enemies, the slayer of adversaries, the slayer of foes, bring to us all riches.

|| ಸಂಹಿತಾಶ್ಲೋಕ ||

ತ್ವಂ ಹಿ ಮನ್ಯೋ ಅಭಿಭೂತ್ಯೋಜಾಃ ಸ್ವಯಂಭೂರ್ಭಾವೋ ಅಭಿನಾತಿ-
ಷ್ಠಾಹಃ |

ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಿಃ ಸಹುರಿಃ ಸಹಾವಾನಸ್ತಾಸ್ವೋಜಃ ಪೃತನಾಸು ಧೇಹಿ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಹಿ | ಮನ್ಯೋ ಇತಿ | ಅಭಿಭೂತ್ಯೋಜಾಃ | ಸ್ವಯಂಭೂಃ | ಭಾವಃ | ಅಭಿನಾತಿಷ್ಠಾಹಃ |
ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಿಃ | ಸಹುರಿಃ | ಸಹಾವಾನ್ | ಅಸ್ತಾಸು | ಒಜಃ | ಪೃತನಾಸು | ಧೇಹಿ || ೪ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮನ್ಯೋ ತ್ವಮಭಿಭೂತ್ಯೋಜಾಃ ಪರೇಷಾಮಭಿಭಾವುಕಬಲಃ ಸ್ವಯಂಭೂಃ ಸ್ವಯ-
ಮೇವೋತ್ಪನ್ನೋ ಭಾವಃ ಕ್ರುದ್ಧೋಭಿನಾತಿಷ್ಠಾಹಃ | ಅಭಿತೋ ಹಿಂಸಂತೀತ್ಯಭಿನಾತಯಃ ಶತ್ರುವಃ |
ತೇಷಾಮಭಿಭವಿತಾ ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಿಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ದ್ರಷ್ಟಾ ಸಹುರಿಃ ಸಹನಶೀಲಃ ಸಹಾವಾನ್ ಸಹನವಾನ್
ಈದೃಶಸ್ತ್ವಮಸ್ತಾಸು ಪೃತನಾಸು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷ್ವೋಜೋ ಬಲಂ ಧೇಹಿ | ಧೇಹಿ ||

|| ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಮನ್ಯೋ—ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ | ಅಭಿಭೂತ್ಯೋಜಾಃ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಬಲ್ಲ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ
ವನೂ | ಸ್ವಯಂಭೂಃ—ಸ್ವಯಮುತ್ಪನ್ನನೂ | ಭಾವಃ—ಕ್ರೋಧರೂಪನೂ | ಅಭಿನಾತಿಷ್ಠಾಹಃ—
ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ | ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಿಃ—ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡಬಲ್ಲವನೂ | ಸಹುರಿಃ—ಸಹನಶೀಲನೂ | ಸಹಾವಾನ್—
ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಬಲ್ಲವನೂ ಆದ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಅಸ್ತಾಸು ಪೃತನಾಸು—ನಮ್ಮ ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ |
ಒಜಃ—ಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ಧೇಹಿ—ಕೊಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ, ನೀನಾಗಿಯೇ ಉತ್ಪನ್ನನೂ, ಕ್ರೋಧರೂಪನೂ, ಸಕಲವನ್ನೂ
ನೋಡಬಲ್ಲವನೂ, ಸಹನಶೀಲನೂ ಆದ ನೀನು ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು.

English Translation

Do you Manyu, who are possessed of over-powering strength, self-existent, irate, the overcomer of enemies, the beholder of all, enduring, vigorous, grant us strength in battles.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅಭಾಗಃ ಸನ್ನಪ ಸರೇತೋ ಅಸ್ತಿ ತವ ಕೃತ್ವಾ ತವಿಷಸ್ಯ ಪ್ರಚೇತಃ ।

ತಂ ತ್ವಾ ಮನ್ಯೋ ಅಕ್ರತುರ್ಜಿಹೀಳಾಹಂ ಸ್ವಾ ತನೂರ್ಬಲದೇಯಾಯ
ಮೇಹಿ ॥ ೫ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಅಭಾಗಃ | ಸನ್ | ಅಪ | ಪರೇತಃ | ಅಸ್ತಿ | ತವ | ಕೃತ್ವಾ | ತವಿಷಸ್ಯ | ಪ್ರಚೇತ ಇತಿ ಪ್ರಚೇತಃ |
ತಂ | ತ್ವಾ | ಮನ್ಯೋ ಇತಿ | ಅಕ್ರತುಃ | ಜಿಹೀಳ | ಅಹಂ | ಸ್ವಾ | ತನೂಃ | ಬಲದೇಯಾಯ |
ಮಾ | ಅ | ಇಹಿ ॥ ೫ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಪ್ರಚೇತಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಷ್ಟಜ್ಞಾನ ಮನ್ಯೋ ತವಿಷಸ್ಯ ಮಹತಸ್ತವ ಕೃತ್ವಾ ಕರ್ಮಣಾಭಾಗೋ
ಭಾಗರಹಿತಃ ಸನ್ | ತ್ವಾಂ ಯಜ್ಞೇಽಯಾಜಕಃ ಸನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತ್ವದನುಕೂಲರಹಿತೋಽಹಮಪ
ಸರೇತೋಽಸ್ತಿ | ಯುದ್ಧೇ ಶತ್ರುಭಿರಭಿಭೂತಃ ಸನ್ನೂರಂ ಗತೋಽಸ್ತಿ | ತಂ ತಾದೃಶಂ ಭಾಗರಹಿತಂ
ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಹೇ ಮನ್ಯೋ ಅಕ್ರತುಃ ಕರ್ಮರಹಿತೋಽಹಂ ಜಿಹೀಳ | ಕೃದ್ಧಂ ಕೃತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ಯದ್ವಾ | ಅಹಮೇವ ತ್ವತ್ಸಹಾಯಮೇವ ಕ್ರೋಧಿತವಾನ್ | ಅಥೇದಾನೀಂ ಸ್ವಾ ತನೂರ್ಮಮ
ಶರೀರಭೂತಸ್ತ್ವಂ ಬಲದೇಯಾಯ ಬಲದಾನಾಯ ಮೇಹಿ | ಮಾಂ | ಪ್ರಾಪ್ನುಹಿ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಪ್ರಚೇತಃ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ | ಮನ್ಯೋ—ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ | ತವ ಕೃತ್ವಾ—ನಿನ್ನ
ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ಅಭಾಗಃ ಸನ್—ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸದೆ | ಅಪ ಸರೇತೋಽಸ್ತಿ—ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟ
ದ್ದೇನೆ | ಮನ್ಯೋ—ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ | ತಂ ತ್ವಾ—ಪೂಜ್ಯನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು | ಅಕ್ರತುಃ—ಕರ್ಮರಹಿತ
ನಾದ | ಅಹಂ—ನಾನು | ಜಿಹೀಳ—ಕೋಪಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ | ಸ್ವಾ ತನೂಃ—ನನ್ನ ಶರೀರ
ರೂಪಿಯಾದ ನೀನು | ಬಲದೇಯಾಯ—ನನಗೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡಲು | ಮಾ—ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ | ಏಹಿ—
ದಯಮಾಡು.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ನಿನ್ನ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸದೇ ಇದ್ದುದರಿಂದ ನಾನು ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ. ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ಪೂಜ್ಯನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಕರ್ಮರಹಿತನಾದ ನಾನು ಕೋಪಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ. ನನ್ನ ಶರೀರರೂಪಿಯಾದ ನೀನು ನನಗೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡಲು ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ದಯಮಾಡು.

English Translation

Sage Manyu, taking no part in the worship of you the powerful one, I have retreated (from before my foes); worshipping not, I was angry with you; (yet) being incorporated with) my body, approach me to give me strength.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅಯಂ ತೇ ಅಸ್ಮೈಪ ಮೇಹ್ಯರ್ವಾಜ್ ಪ್ರತೀಚೀನಃ ಸಹುರೇ ವಿಶ್ವಧಾಯಃ ।

ಮನ್ಯೋ ವಜ್ರಿನ್ ಅಭಿ ಮಾಮಾ ವವೃತ್ಸ್ವ ಹನಾವ ದಸ್ಯೂರುತ ಬೋಧ್ಯಾಪೇಃ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಅಯಂ | ತೇ | ಅಸ್ಮೈ | ಉಪ | ಮಾ | ಅ | ಇಹಿ | ಅರ್ವಾಜ್ | ಪ್ರತೀಚೀನಃ | ಸಹುರೇ |
ವಿಶ್ವಧಾಯಃ |

ಮನ್ಯೋ ಇತಿ | ವಜ್ರಿನ್ | ಅಭಿ | ಮಾಂ | ಅ | ವವೃತ್ಸ್ವ | ಹನಾವ | ದಸ್ಯೂನ್ | ಉತ | ಬೋಧಿ |
ಅಪೇಃ || ೬ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಸಹುರೇ ಶತ್ರುಣಾಂ ಸಹನೀಲ ವಿಶ್ವಧಾಯೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಧರ್ತಮನ್ಯೋ ಅಯಂ ಜನೋಽಹಂ ತೇ ತವಾಸ್ಮಿ ಕರ್ಮಕೃತ್ | ಯತ ಏವಮತಃ ಪ್ರತೀಚೀನಃ ಪ್ರತಿಗಂತಾರ್ವಾಜಸ್ಮದಭಿ-
ಮುಖಂ ಮಾ ಮಾಮುಪೇಹಿ | ಉಪಾಗಚ್ಛ | ಹೇ ಮನ್ಯೋ ವಜ್ರಿನ್ ಮಾಮುಭ್ಯಾ ವವೃತ್ಸ್ವ |
ಅಭ್ಯಾವರ್ತಸ್ವ | ಕಿಮರ್ಥಮುಭ್ಯಾಗಮನಮಿತಿ ಚೇತ್ ಉಚ್ಯತೇ | ಹನಾವಾನಾಂ ದಸ್ಯೂಞ್ಚತ್ರುನ್ |
ಉತಾಪಿ ಚಾಪೇರ್ಬಂಧುಂ ಬೋಧಿ | ಬುಧ್ಯಸ್ವ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಸಹುರೇ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸುವವನೂ | ವಿಶ್ವಧಾಯಃ—ವಿಶ್ವಧಾರಕನೂ ಆದ ಎಲೈ ಮನ್ಯು-
ದೇವನೇ | ಅಯಂ—ಈ ಪುರುಷನು | ತೇ—ನಿನಗೆ ಸೇರಿದವನಾಗಿ | ಅಸ್ಮಿ—ಅಗಿದ್ದಾನೆ | ಪ್ರತೀಚೀನಃ—

ನನ್ನಕಡೆಗೆ ತಿರುಗಿದವನಾಗಿ | ಮಾ ಅರ್ವಾಜ್—ನನ್ನಕಡೆಗೆ | ಉಪೇಹಿ—ದಯಮಾಡು | ವಜ್ರಿನ್—
ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ | ಮನ್ನೋ—ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ | ಮಾಂ—ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ | ಅಭ್ಯಾ ವವೃತ್ಸೈ—
ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಾ | ದಸ್ಯೂನ್—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಹನಾವ—ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಕೊಲ್ಲೋಣ | ಉತ—ಮತ್ತು |
ಆಪೇಃ—ನಿನ್ನ ಬಂಧುವಾದ ನನ್ನನ್ನು | ಬೋಧಿ—ಸಹಾಯಾರ್ಹನೆಂದು ತಿಳಿ.

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸುವವನೂ, ವಿಶ್ವಧಾರಕನೂ ಆದ ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ಈ ಯಜಮಾನನು ನಿನಗೆ
ಸೇರಿದವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ನನ್ನಕಡೆಗೆ ತಿರುಗಿ ಬಾ. ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯಾದ ಎಲೈ ಮನ್ಯುವೇ, ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ
ಬಾ. ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲೋಣ. ನಿನ್ನ ಬಂಧುವಾದ ನನ್ನನ್ನು ಸಹಾಯಾರ್ಹನೆಂದು ತಿಳಿ.

English Translation

I am yours, come to me, advancing to me, turned towards me,
O resister (of foes), sustainer of all; Manyu, bearer of the thunderbolt,
come up to me, let us slay the Dasyus, think upon your kinsman.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಅಭಿ ಪ್ರೇಹಿ ದಕ್ಷಿಣತೋ ಭವಾ ಮೇಧಾ ವೃತ್ರಾಣಿ ಜಂಘನಾವ ಭೂರಿ |
ಜುಹೋಮಿ ತೇ ಧರುಣಂ ಮಧ್ವೋ ಅಗ್ರಮುಭಾ ಉಪಾಂತು ಪ್ರಥಮಾ
ಪಿಬಾವ || ೭ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಅಭಿ | ಪ್ರ | ಹಿ | ದಕ್ಷಿಣತಃ | ಭವ | ಮೇ | ಅಧ | ವೃತ್ರಾಣಿ | ಜಂಘನಾವ | ಭೂರಿ |
ಜುಹೋಮಿ | ತೇ | ಧರುಣಂ | ಮಧ್ವಃ | ಅಗ್ರಂ | ಉಭಾ | ಉಪಾಂತು | ಪ್ರಥಮಾ | ಪಿಬಾವ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಮನ್ನೋ ಅಭಿ ಪ್ರೇಹಿ | ಅಭಿಗಚ್ಛ | ಮಮ ಯುದ್ಧಂ ಗತ್ವಾ ಚ ಮೇ ಮಮ ದಕ್ಷಿಣತೋ
ಭವ | ಅಧಾಧಾನಾಂ ವೃತ್ರಾಣಿ ಶತ್ರುನ್ಮೂರಿ ಪ್ರಭೂತಂ ಜಂಘನಾವ | ಹನಾವ | ತೇ ತುಭ್ಯಮಗ್ರಂ
ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಮಧ್ವೋ ಮಧು ಸೋಮರಸಂ ಜುಹೋಮಿ | ಉಭಾ ತ್ವಂ ಚಾಹಂ ಚೋಪಾಂಶ್ವಪ್ರಕಾಶಂ
ಪ್ರಥಮಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸಂತಾ ಪಿಬಾವ ||

ಪ್ರತಿಪದಾಃ ।

(ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ) ಅಭಿ ಪ್ರೇಹಿ—ನನಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬಾ । ಮೇ—ನನ್ನ । ದಕ್ಷಿಣತಃ—
ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿ । ಭವ—ಕುಳಿತಿರು । ಅಥ—ಅನಂತರ । ಭೂರಿ ವೃತ್ರಾಣಿ—ಅನೇಕ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ।
ಜಂಘನಾವ—ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಕೊಲ್ಲೋಣ । ತೇ—ನನ್ನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ । ಧರುಣಂ—ಧಾರಕವೂ ।
ಆಗ್ರಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠವೂ । ಮಧ್ವಃ—ಮಧುರವೂ ಆದ ಸೋಮರಸವನ್ನು । ಜುಹೋಮಿ—ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ ।
ಉಭಾ—ನಾವಿಬ್ಬರೂ । ಉಪಾಂಶು—ರಹಸ್ಯವಾಗಿ । ಪ್ರಥಮಾ—ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ।
ಪಿಬಾವ—ಪಾನಮಾಡೋಣ.

ಭವಾರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ನನಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬಾ. ನನ್ನ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೋ. ಅನಂತರ ಅನೇಕ
ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಕೊಲ್ಲೋಣ. ನಿನ್ನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಧಾರಕವೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವೂ, ಮಧುರವೂ ಆದ ಸೋಮ
ರಸವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ. ನಾವಿಬ್ಬರೂ ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಪಾನಮಾಡೋಣ.

English Translation

Approach, be upon my right, let us slay a multitude of foes ; I offer
to you the best juice of the Soma, the sustainer, let us both drink it first in
privacy.

ಎಂಭತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋ ಇತಿ ಸಪ್ತರ್ಷಿಂ ಷೋಡಶಂ ಸೂಕ್ತಂ । ಅದಿತಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತುಭಸ್ತತಶ್ಚತಸ್ರೋ
ಜಗತ್ಯಃ । ಪೂರ್ವವದ್ಯಪಿದೇವತೇ । ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ । ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋ ಚತುರ್ಜಗತ್ಯಂತಮಿತಿ ।
ಅಜಿರನಾನ್ಮ್ಯೇಕಾಹ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಮರುತ್ಪತೀಯಶಸ್ತ್ರೇ ನಿವಿದ್ಧಾನಂ । ಸೂತ್ರಂ ಪೂರ್ವಸೂಕ್ತ
ಏವೋದಾಹೃತಂ ॥ ವಿನುತ್ತ್ಯಭಿಭೂತಿಷು ವಜ್ರೇಷ್ಟೇಕಾಹೇಷ್ಟೇತೇ ಸೂಕ್ತೇ ಮರುತ್ಪತೀಯನಿಷ್ಠೇ-
ವಲ್ಕಯೋಃ ಶಸ್ತ್ರೇ । ಸೂತ್ರೀತಂ ಚ । ವಿನುತ್ತ್ಯಭಿಭೂತ್ಯೋರಿಷುವಜ್ರಯೋಶ್ಚ ಮನ್ಯುಸೂಕ್ತೇ ।
ಅ. ೯-೮ । ಇತಿ ॥

ಅನುವಾದವು—ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಋಷಿದೇವತೆಗಳು. ಈ
ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದವ್ಯವು ; ಮುಂದಿನ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳು ಜಗತಿರ್ಭಂದವ್ಯವು.
ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋ ಚತುರ್ಜಗತ್ಯಂತಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಜಿರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ
ಏಕಾಹೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಮರುತ್ಪತೀಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಿವಿದ್ಧಾನಸೂಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದುದು

ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಸೂತ್ರದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಉದಹರಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿನುತ್ಯಭಿಭೂತಿ, ವಜ್ರ ಎಂಬ ಏಕಾಹೇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಎರಡು ಮನ್ಯುದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರುತಸೂತ್ರದ—ವಿನುತ್ಯಭಿಭೂತ್ಯೋರಿಸು ವಜ್ರಯೋಶ್ಚ ಮನ್ಯುಸೂಕ್ತೇ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದ (ಆ. ೯-೮) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೮೪

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೬ | ಸೂಕ್ತ—೮೪ |

೮೪ಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೨ | ವರ್ಗ—೧೯ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂತ್ಯ—೨ ||

ಮುಷಿ—ಮನ್ಯುಸ್ತಾಪಸಃ ||

ದೇವತಾ—ಮನ್ಯುಃ |

ಭಂದಃ—೧-೨. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ | ೪-೨. ಜಗತಿಃ |

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋ ಸರಥಮಾರುಜಂತೋ ಹರ್ಷಮಾಣಾಸೋ ಧೃಷಿತಾ
ಮರುತ್ವಃ |

ತಿಗ್ಮೇಷವ ಆಯುಧಾ ಸಂತಿಶಾನಾ ಅಭಿ ಪ್ರ ಯಂತು ನರೋ ಅಗ್ನಿರೂಪಾಃ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಯಾ | ಮನ್ಯೋ ಇತಿ | ಸರಥಂ | ಅರುಜಂತಃ | ಹರ್ಷಮಾಣಾಸಃ | ಧೃಷಿತಾಃ | ಮರುತ್ವಃ |

ತಿಗ್ಮೇಷವಃ | ಆಯುಧಾ | ಸಂತಿಶಾನಾಃ | ಅಭಿ | ಪ್ರ | ಯಂತು | ನರಃ | ಅಗ್ನಿರೂಪಾಃ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮನ್ಯೋ ಹೇ ಮರುತ್ವಃ ತ್ವಯಾ ಸರಥಂ ಸಮಾನಮೇಕಮೇವ ರಥಮಾರುಹ್ಯೇತಿ ಶೇಷಃ | ಅರುಜಂತೋ ಗಚ್ಛಂತೋ ಹರ್ಷಮಾಣಾಸೋ ಹೃಷ್ಟಾ ಧೃಷಿತಾ ಧೃಷ್ಟಾಸ್ತಿಗ್ಮೇಷವಸ್ತೀಕ್ಷ್ಣಬಾಣಾ ಆಯುಧಾಯುಧಾನಿ ಸಂತಿಶಾನಾಃ ಸಮ್ಯಗ್ನಿತ್ಯಂತೋ ನರೋ ಯುದ್ಧಸ್ಯ ನೇತಾರ ಇಂದ್ರಾದಯೋ ದೇವಾಸ್ತ್ವದನುಚರಾ ನಾಗ್ನಿರೂಪಾ ಅಗ್ನಿವತ್ತೀಕ್ಷ್ಣದಾಹಾದಿಕರ್ಮಾಣಃ ಯದ್ವಾ ಸಂನದ್ಧಾಃ ಕವಚಿನೋಽಭಿ ಪ್ರ ಯಂತು ಯುದ್ಧೇ ಸಹಾಯಾರ್ಥಂ | ಅತ್ರ ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋ ಸರಥಮಾರುಹ್ಯ ರುಜಂತ ಇತ್ಯಾದಿ ನಿರುಕ್ತಮನುಸಂಧೇಯಂ | ೧೦-೨೦ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಮರುತ್ವಾಃ—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದ | ಮನ್ಯೋ—ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ | ತ್ವಯಾ—ನಿನ್ನೊಡನೆ | ಸರಥಂ—ಸಮಾನವಾದ ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿ | ಅರುಜಂತಃ—ಹೋಗುತ್ತಿರುವವರೂ | ಹರ್ಷಮಾಣಾಃ—ಸಂತೋಷಯುಕ್ತರೂ | ಧೃಷಿತಾಃ—ಪ್ರಭಾವಯುತರೂ | ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಃ—ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಬಾಣಗಳುಳ್ಳವರೂ | ಆಯುಧಾ—ಆಯುಧಗಳನ್ನು | ಸಂಶಿತಾನಾಃ—ಹರಿತಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವವರೂ | ನರಃ—ಯುದ್ಧಕರ್ಮನೇತೃಗಳೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳು | ಅಗ್ನಿರೂಪಾಃ—ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದವರಾಗಿ | ಅಭಿ ಪ್ರಯಂತು—ನಮಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬರಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ನಿನ್ನೊಡನೆ ಸಮಾನವಾದ ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿಹೋಗುತ್ತಿರುವವರೂ, ಸಂತೋಷಯುಕ್ತರೂ, ಪ್ರಭಾವಯುತರೂ, ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಬಾಣಗಳುಳ್ಳವರೂ, ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಹರಿತಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವವರೂ, ಯುದ್ಧಕರ್ಮನೇತೃಗಳೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದವರಾಗಿ ನಮಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬರಲಿ.

English Translation

May the leaders (of rites) wearing the form of Agni, (ascending) the same car with you, Manyu, who are accompanied by the Maruts, proceed to combat, advancing. exulting, indignant, armed with sharp arrows, whetting their weapons.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋ ಸರಥಮಾರುಙ್ಯ ರುಜಂತೋ ಹರ್ಷಮಾಣಾಃ ಸಂತೋಷಯುಕ್ತಾ ಮರುತ್ವಸ್ತಿ-
ಗ್ತೀಷವ ಆಯುಧಾನಿ ಸಂಶಿತಮಾನಾ ಅಭಿಪ್ರಯಂತು ನರೋ ಅಗ್ನಿರೂಪಾ ಅಗ್ನಿಕರ್ಮಾಣಃ
ಸನ್ನದ್ಧಾಃ ಕವಚಿನ ಇತಿ ನಾ ||

(ನಿ. ೧೦-೨೦)

ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ನಿನ್ನ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸಂತೋಷದಿಂದಿರುವವರೂ, ಯುದ್ಧಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೊರಟಿರುವವರೂ ಆದ ನಮ್ಮ ಯುದ್ಧಭಟರು, ತಮ್ಮ ಎದುರಾಳಿಗಳಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಡದಿರುವವರೂ, ರೋಮಾಂಚಿತರಾಗಿ ತಮ್ಮ ಬಾಣಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಹರಿತಮಾಡುವವರೂ ಆಗಿ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ದಹನ ಅಥವಾ ವಿಧ್ವಂಸನ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿಯೂ, ಯುದ್ಧಾರ್ಥವಾಗಿ ಕವಚಗಳನ್ನು (Armours) ಧರಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೊರಡಲಿ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅಗ್ನಿರಿವ ಮನ್ಯೋ ತ್ವಿಷಿತಃ ಸಹಸ್ವ ಸೇನಾನೀನಃ ಸಹುರೇ ಹೂತ ಏಧಿ ।
ಹತ್ವಾಯ ಶತ್ರುನ್ವಿ ಭಜಸ್ವ ವೇದ ಓಜೋ ಮಿಮಾನೋ ವಿ ವೃಧೋ
ನುದಸ್ವ ॥ ೨ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಅಗ್ನಿಃ೨೪೩ನ | ಮನ್ಯೋ ಇತಿ | ತ್ವಿಷಿತಃ | ಸಹಸ್ವ | ಸೇನಾ೨ನೀನಃ | ನಃ | ಸಹುರೇ | ಹೂತಃ | ಏಧಿ |
ಹತ್ವಾಯ | ಶತ್ರುನ್ | ವಿ | ಭಜಸ್ವ | ವೇದಃ | ಓಜಃ | ಮಿಮಾನಃ | ವಿ | ವೃಧಃ | ನುದಸ್ವ ॥ ೨ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಮನ್ಯೋ ಅಗ್ನಿರಿವ ತ್ವಿಷಿತೋ ಜ್ವಲಿತಃ ಸಹಸ್ವ | ಅಭಿಭವ ಶತ್ರುನ್ | ಹೇ ಸಹುರೇ
ಸಹನಶೀಲ ಸೇನಾನೀರೇಧಿ ಭವ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಹೂತಃ ಸನ್ | ಕಿಂಚ ಹತ್ವಾಯ ಹತ್ವಾ
ಶತ್ರುನ್ವಿ ಭಜಸ್ವ ಪ್ರಯಚ್ಛಾಸ್ಮಾಕಂ ವೇದೋ ಧನಂ ಶತ್ರುಸಂಬಂಧಿ ಕಿಂಜಾಜೋ ಮಿಮಾನೋಽಸ್ಮಾಕಂ
ಬಲಂ ಕುರ್ವನ್ಮೃಧಃ ಶತ್ರುನ್ವಿ ನುದಸ್ವ | ಘಾತಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಸಹುರೇ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸುವ | ಮನ್ಯೋ—ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ | ಅಗ್ನಿರಿವ—ಅಗ್ನಿಯಂತೆ |
ತ್ವಿಷಿತಃ—ಪ್ರಕಾಶಯುತನಾಗಿ | ಸಹಸ್ವ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ಸೋಲಿಸುವ | ಸೇನಾನೀನಃ—ಸೇನಾಧಿಪತಿ
ಯಂತೆ | ನಃ—ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ | ಹೂತಃ—ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದನೆಯೇ | ಏಧಿ—ದಯಮಾಡು | ಶತ್ರುನ್—
ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಹತ್ವಾಯ—ನಾಶಪಡಿಸಿ | ವೇದಃ—ಅವರ ಧನವನ್ನು | ವಿ ಭಜಸ್ವ—ನಮಗೆ ಹೆಂಚು |
ಓಜಃ—ಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ಮಿಮಾನಃ—ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತ | ವೃಧಃ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ವಿ ನುದಸ್ವ—
ಓಡಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸುವ.

॥ ಛಾಂದಾಃ ।

ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಯುತನಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ
ಸೋಲಿಸುವ. ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದನೆಯೇ, ಸೇನಾಧಿಪತಿಯಂತೆ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿ ಅವರ
ಧನವನ್ನು ನಮಗೆ ಹೆಂಚು. ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತ ಅವರನ್ನು ಓಡಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸುವ.

English Translation

Manyu, blazing like Agni, overthrow (our foes), come as our general,
enduring (Manyu) when invoked (by us) in battle; having slain the

enemies divide (among us) the treasure; granting (us) strength, scatter (our) foes.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಯೆನಲ್ಲಿರುವ—ಅಗ್ನಿರಿವ ಮನ್ನೋ ತ್ವಿಷಿತಃ ಸಹಸ್ವ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಅಗ್ನಿರಿವ ಮನ್ನೋ ತ್ವಿಷಿತಃ ಸಹಸ್ವ ಇತಿ ತಥಾಗ್ನಿರ್ಮಾನ್ಯವೇ ಮಂತ್ರೇ | ತ್ವಿಷಿತೋ ಜ್ವಲಿತಃ |
ತ್ವಿಷಿರಿತ್ಯಪ್ಯಸ್ಯ ದೀಪ್ತಿನಾಮು ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೧-೧೭)

ಇಲ್ಲಿ ತ್ವಿಷಿತಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ತ್ವಿಷಿ ಎಂದರೆ ಕಾಂತಿ, ಪ್ರಕಾಶ ಎಂದರ್ಥವು.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಸಹಸ್ವ ಮನ್ನೋ ಅಭಿಮಾತಿಮಸ್ಮೇ ರುಜನ್ತ್ಯುಣಸ್ಪ್ರಮೃಣಸ್ವೇಹಿ
ಶತ್ರುನ್ |

ಉಗ್ರಂ ತೇ ಪಾಜೋ ನನ್ವಾ ರುರುಧ್ರೇ ವತೀ ವಶಂ ನಯಸ ಏಕಜ ತ್ವಂ ||

। ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಹಸ್ವ | ಮನ್ನೋ ಇತಿ | ಅಭಿಮಾತಿಂ | ಅಸ್ಮೇ ಇತಿ | ರುಜನ್ | ಮೃಣನ್ | ಪ್ರಮೃಣನ್ | ಪ್ರ |
ಇಹಿ | ಶತ್ರುನ್ |

ಉಗ್ರಂ | ತೇ | ಪಾಜಃ | ನನು | ಅ | ರುರುಧ್ರೇ | ವತೀ | ವಶಂ | ನಯಸೇ | ಏಕಜ | ತ್ವಂ || ೩ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಮನ್ನೋ ಅಸ್ಮೇ ಅಸ್ಮಾಕಮಭಿಮಾತಿಮಭಿಗಂತಾರಂ ಶತ್ರುಂ ಸಹಸ್ವ! ಅಭಿಭವ! ರುಜನ್
ಹಿಂಸನ್ ಮೃಣನ್ ಪ್ರಮೃಣನ್ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಹಿಂಸನ್ ಯಥಾ ಪುನರ್ನ ಜೀವೇತ್ತಥಾ ಕುರ್ವಂಸ್ತ್ವಂ
ಶತ್ರುನ್ವತಿ ಪ್ರೇಹಿ | ತೇ ತವ ಪಾಜೋ ಬಲಮುಗ್ರಮುದ್ಗೂರ್ಣಂ ಕೇ ನನ್ವಾ ರುರುಧ್ರೇ ಅರುಂಧಂತಿ |
ನ ತಥಾ ಸಂಭವತಿ | ಹೇ ಏಕಜ ತ್ವಮಸಹಾಯ ವತೀ ತ್ವಂ ವಶಂ ನಯಸೇ ಪ್ರಾಪಯಸಿ ಶತ್ರುಂ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಮನ್ನೋ—ಎಲೈ ಮನ್ನದೇವನೇ | ಅಸ್ಮೇ—ನಮ್ಮ | ಅಭಿಮಾತಿಂ—ಹಿಂಸಕರಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು |
ಸಹಸ್ವ—ಸೋಲಿಸು | ರುಜನ್—ನೋಯಿಸುತ್ತಲೂ | ಮೃಣನ್—ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಲೂ | ಪ್ರಮೃಣನ್—

ಸಾಯಿಸುತ್ತಲೂ | ತತ್ಪೂನ್—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಪ್ರೇಹಿ—ಎದುರಿಸು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಉಗ್ರಂ—ಭಯಂಕರ
ವಾದ | ಪಾಜಃ—ಬಲವನ್ನು | ನನು ಆ ರುರುಧೇ—ಯಾರು ಎದುರಿಸಬಲ್ಲರು | ಏಕಜಃ—ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ
ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಎಲೈ ಮನ್ಯುವೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ವಶೀ—ಪ್ರಭುವಾಗಿ | ವಶಂ ನಯಸೇ—ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ನಿನ್ನ
ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ನಮ್ಮ ಹಿಂಸಕರಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸು. ಅವರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಲೂ, ನಾಶ
ಪಡಿಸುತ್ತಲೂ, ಅವರನ್ನು ಎದುರಿಸು. ನಿನ್ನ ಭಯಂಕರವಾದ ಬಲವನ್ನು ಯಾರುತಾನೇ ಎದುರಿಸಬಲ್ಲರು ?
ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಎಲೈ ಮನ್ಯುವೇ, ನೀನು ಪ್ರಭುವಾಗಿ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ನಿನ್ನ ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೀಯೆ.

English Translation

Overthrow, Manyu, our assailant ; advance against our foes, wound-
ing, killing, annihilating them ; (who) can resist your fierce might ? O you
who are without companion, subjecting them you lead them subject.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಏಕೋ ಬಹೂನಾನುಸಿ ಮನ್ಯುವೀಳಿತೋ ವಿಶಂವಿಶಂ ಯುಧಯೇ ಸಂ

ಶಿಶಾಧಿ |

ಅಕೃತ್ವರುಕ್ತ್ವಯಾ ಯುಜಾ ನಯಂ ದ್ವ್ಯಮಂತಂ ಘೋಷಂ ವಿಜಯಾಯ
ಕೃಣ್ಮಹೇ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಏಕಃ | ಬಹೂನಾಂ | ಅಸಿ | ಮನ್ಯೋ ಇತಿ | ಈಳಿತಃ | ವಿಶಂವಿಶಂ | ಯುಧಯೇ | ಸಂ | ಶಿಶಾಧಿ |

ಅಕೃತ್ವರುಕ್ | ತ್ವಯಾ | ಯುಜಾ | ನಯಂ | ದ್ವ್ಯಮಂತಂ | ಘೋಷಂ | ವಿಜಯಾಯ |
ಕೃಣ್ಮಹೇ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮನ್ಯೋ ಈಳಿತಃ ಸ್ತುತಸ್ತನ್ಮೇಕ ಏವಾಸಹಾಯ ಏವ ಬಹೂನಾಂ ತತ್ಪೂಜಾನುಸಿ |
ಭವಸಿ ಸರ್ಯಾಪ್ರೋ ಹಂತುಂ | ಅತೋ ವಿಶಂ ವಿಶಂ ತಾಂ ತಾನುಸ್ಮದ್ವಿರೋಧಿನೀಂ ಪ್ರಜಾಂ
ಯುಧಯೇ ಯುದ್ಧಾಯ ಸಂ ಶಿಶಾಧಿ | ಸನ್ಯಕ್ ತೀಕ್ಷ್ಣೇಕುರು | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ಅಕೃತ್ವರುಗಚ್ಛಿನ್ನದೀಪ್ತೇ

ತ್ವಯಾ ಯುಜಾ ಸಹಾಯೇನ ವಯಂ ದ್ಯುಮಂತಂ ದೀಪ್ತಿಮಂತಂ ಘೋಷಂ ಸಿಂಹನಾದವಂತಂ
ವಿಜಯಾಯ ವಿಶಿಷ್ಟಜಯಾರ್ಥಂ ಕೃಣ್ಮಹೇ | ಕುರ್ಮಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮನ್ಯೋ—ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ | ಈಶತಃ—ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ತುತನಾದ ನೀನು | ಏಕಃ—ಒಬ್ಬನೇ |
ಬಹುನಾಂ ಅಸಿ—ಅನೇಕ ಶತ್ರುಗಳ ನಾಶಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದೀಯೆ | ವಿಶಂ ವಿಶಂ—ನಮ್ಮ ಎಲ್ಲ ಶತ್ರುಜನ
ರೊಡನೆಯೂ | ಯುಧಯೇ—ಯುದ್ಧಮಾಡಲು | ಸಂ ಶಿಶಾಧಿ—ಉತ್ತೇಜನವನ್ನು ಕೊಡು | ಅಕೃತ್ಪರುಕ್—
ಅಕುಂಠಿತವಾದ ಪ್ರಭೆಯುಳ್ಳ ಎಲೈ ಮನ್ಯುವೇ | ತ್ವಯಾ ಯುಜಾ—ನಿನ್ನೊಡನೆ ಸೇರಿ | ವಯಂ—ನಾವು |
ದ್ಯುಮಂತಂ—ಕಾಂತಿಯುತವಾದ | ಘೋಷಂ—ಯುದ್ಧ ಘೋಷವನ್ನು | ವಿಜಯಾಯ—ಜಯಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ
ಕೃಣ್ಮಹೇ—ಮಾಡುತ್ತೇವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ತುತನಾದ ನೀನು ಒಬ್ಬನೇ, ಅನೇಕ ಶತ್ರುಗಳ ನಾಶಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನಾಗಿ
ದ್ದೀಯೆ. ನಮ್ಮ ಎಲ್ಲ ಶತ್ರುಜನರೊಡನೆಯೂ ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ನಮಗೆ ಉತ್ತೇಜನವನ್ನು ಕೊಡು. ಅಕುಂಠಿತವಾದ
ಪ್ರಭೆಯುಳ್ಳ ಎಲೈ ಮನ್ಯುವೇ, ನಿನ್ನೊಡನೆ ಸೇರಿ ನಾವು ಕಾಂತಿಯುತವಾದ ಯುದ್ಧ ಘೋಷವನ್ನು ನಮ್ಮ ಜಯ
ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ.

English Translation

You are praised, Manyu, as (the conquerer) alone of many ; animate
us to contend with all men ; with you, O you of unshorn radiance, for our
ally, we raise a loud shout for victory.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠ ||

ವಿಜೇಷ್ಯಕೃದಿಂದ್ರ ಇನಾನವಬ್ರವೋಸ್ತಾಕಂ ಮನ್ಯೋ ಅಧಿಪಾ ಭವೇಹ |

ಪ್ರಿಯಂ ತೇ ನಾಮ ಸಹುರೇ ಗೃಣೇಮಸಿ ವಿದ್ಮಾ ತಮುತ್ಸಂ ಯತ

ಆಬಭೂಥ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠ ||

ವಿಜೇಷ್ಯಕೃತ್ | ಇಂದ್ರಃ | ಇವ | ಅನವಬ್ರವಃ | ಅಸ್ತಾಕಂ | ಮನ್ಯೋ ಇತಿ | ಅಧಿಪಾಃ | ಭವಃ |
ಇಹ |

ಪ್ರಿಯಂ | ತೇ | ನಾಮ | ಸಹುರೇ | ಗೃಣೇಮಸಿ | ವಿದ್ಮಾ | ತಂ | ಉತ್ಸಂ | ಯತಃ | ಆಬಭೂಥ || ೫ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಮನ್ಯೋ ಇಂದ್ರ ಇವ ವಿಜೇಷಕೃದ್ವಿಜಯಕರ್ತಾ ತಥಾನವಬ್ರವೋನಿಂದಿತವಚನಃ |
ಅನವಬ್ರವೋನವಕ್ಷಿಪ್ತವಚನ ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ನಿ. ೬-೨೯ | ಈದೃಶಸ್ತ್ವಮಸ್ಮಾಕಮಧಿಪಾ ಅಧಿಕಂ
ಪಾತಾ ರಕ್ಷಿತಾ ಭವೇಹಾಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ | ಹೇ ಸಹುರೇ ಶತ್ರುಣಾಂ ಸಹನಶೀಲ ತೇ ಪ್ರಿಯಂ ನಾಮ
ಸ್ತೋತ್ರಂ ಗೃಣೇಮಸಿ | ಗೃಣೇಮಃ | ಸ್ತುಮಃ | ಯತೋ ನಾಮ್ಮಃ ಸ್ತೋತ್ರಾತ್ಸ್ವಮಾಬಭೂಥ
ಅಭವಸಿ ಪ್ರವೃದ್ಧೋ ಭವಸಿ ತಮುತ್ಸಂ ಬಲಸ್ಯೋದ್ಗಮಯಿತಾರಂ ವಿದ್ಮ | ಜಾನೀಮಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಮನ್ಯೋ—ಒಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ | ಇಂದ್ರಇವ—ಇಂದ್ರನಂತೆ | ವಿಜೋಷಕೃತ್—ವಿಜಯ
ಶಾಲಿಯೋ | ಅನವಬ್ರವಃ—ನಿಂದಾರಹಿತನೂ ಆದ ನೀನು | ಇಹ—ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮಗೆ |
ಅಧಿಪಾಃ—ಪೂರ್ಣರಕ್ಷಕನಾಗಿ | ಭವ—ಆಗಿರು | ಸಹುರೇ—ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ ಮನ್ಯುವೇ | ತೇ—ನಿನ್ನನ್ನು
ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ | ಪ್ರಿಯಂ ನಾಮ—ಹಿತಕರವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಗೃಣೇಮಸಿ—ನಾವು ಪಠಿಸುತ್ತೇವೆ | ಯತಃ—
ಯಾವ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ | ಅಬಭೂಥ—ನೀನು ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವೆಯೋ | ತಂ ಉತ್ಸಂ—ಉತ್ತೇಜಕವಾದ
ಆ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು | ವಿದ್ಮ—ನಾವು ತಿಳಿದಿದ್ದೇವೆ.

• ಛಾಂದಸ್ •

ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ಇಂದ್ರನಂತೆ ವಿಜಯಿಯೋ, ನಿಂದಾರಹಿತನೂ ಆದ ನೀನು ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ
ಪೂರ್ಣವಾದ ರಕ್ಷಕನಾಗಿರು. ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ ಎಲೈ ಮನ್ಯುವೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಹಿತಕರವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು
ನಾವು ಪಠಿಸುತ್ತೇವೆ. ಯಾವ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ನೀನು ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವೆಯೋ, ಉತ್ತೇಜಕವಾದ ಅದೇ ಸ್ತುತಿ
ಯನ್ನು ನಾವು ಅರಿತಿದ್ದೇವೆ.

English Translation

Manyu, the giver of victory like Indra, irreproachable, be our
protector at this (sacrifice); enduring one, we sing to you acceptable
praise; we know this to be the source whence you have become (mighty).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅನವಬ್ರವಃ—ಅನಿಂದಿತವಚನಃ | ನಿರ್ದೋಷವಚನವುಳ್ಳ; ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು—ಅನವಬ್ರವಃ |
ಅನವಬ್ರವೋನವಕ್ಷಿಪ್ತವಚನಃ | ವಿಜೇಷಕೃದಿಂದ್ರ ಇವಾನವಬ್ರವಃ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||
(ನಿ. ೬-೨೯) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಅನವಬ್ರವಃ ಎಂದರೆ ತಾನು ಆಡುವ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ದೋಷಗಳಿಲ್ಲ
ದಿರುವವನು. ಉತ್ತಮವಾದ, ನಿರ್ದೋಷವಾದ, ಅನಿಂದ್ಯ ಅಥವಾ ಸಭ್ಯವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವವನು ಎಂದಭಿ
ಪ್ರಾಯವು. ಇಂದ್ರನ ವಾಕ್ಯವು ಆ ರೀತಿ ದೋಷರಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮನ್ಯುದೇವತೆಯ ವಾಕ್ಯವೂ ಆ ರೀತಿ ಇರು
ಇರುವುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಋಷಿಯು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅಭೂತ್ಯಾ ಸಹಜಾ ವಜ್ರ ಸಾಯಕ ಸಹೋ ಬಿಭೃಭಿಭೂತ ಉತ್ತರಂ ।

ಕ್ರತ್ವಾ ನೋ ಮನ್ನೋ ಸಹ ಮೇದ್ಯೇಧಿ ಮಹಾಧನಸ್ಯ ಪುರುಹೂತ

ಸಂಸೃಜಿ ॥ ೬ ॥

ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅಭೂತ್ಯಾ | ಸಹಜಾಃ | ವಜ್ರ | ಸಾಯಕ | ಸಹಃ | ಬಿಭೃಷಿ | ಅಭಿಭೂತೇ | ಉತ್ತರಂ |

ಕ್ರತ್ವಾ | ನಃ | ಮನ್ನೋ ಇತಿ | ಸಹ | ಮೇದೀ | ಏಧಿ | ಮಹಾಧನಸ್ಯ | ಪುರುಹೂತ | ಸಂಸೃಜಿ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ವಜ್ರ ವಜ್ರವತ್ಸಾರಭೂತ ಹೇ ಸಾಯಕ ಶತ್ರುಜಾನಂತಕರಾಭಿಭೂತೇ ಶತ್ರುಜಾನಮುಚ್ಚಾ-
ಭಾವುಕ ಮನ್ನೋ ಅಭೂತ್ಯಾ | ಅಭೂತಿರಭಿಭವಃ | ತೇನ ಸಹಜಾಃ ಸಹ್ಯೋವೋಪ್ಪನ್ನಸ್ತ್ವಮುತ್ತರ-
ಮುತ್ಪ್ರಾಪ್ತತರಂ ಸಹೋ ಬಲಂ ಬಿಭೃಷಿ | ಧಾರಯಸಿ | ಹೇ ಮನ್ನೋ ಕ್ರತ್ವಾ ಕರ್ಮಣಾ ಸಹ
ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಮೇದ್ಯೇಧಿ | ಸ್ನಿಗ್ಧೋ ಭವ | ಕುತ್ರೇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಮಹಾಧನಸ್ಯ | ಸಂಗ್ರಾಮನಾ-
ಮೃತತಾ | ಸಂಗ್ರಾಮಸ್ಯ ಸಂಸೃಜಿ ಸರ್ಗೇ | ಹೇ ಪುರುಹೂತ ಬಹುಭಿರಾಹೂತೇತಿ ಮನ್ಯುಸಂಜೋಧನಂ ॥

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ವಜ್ರ—ವಜ್ರದಂತೆ ಕಠಿನನೂ | ಸಾಯಕ—ಬಾಣದಂತೆ ಹಿಂಸಕನೂ | ಅಭಿಭೂತೇ—ಶತ್ರು
ನಾಶಕನೂ ಆದ ಎಲೈ ಮನ್ಯುವೇ | ಅಭೂತ್ಯಾ—ಶತ್ರುಪರಾಭವದೊಡನೆ | ಸಹಜಾಃ—ಒಂದಿಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ನೀನು |
ಉತ್ತರಂ—ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ | ಸಹಃ—ಬಲವನ್ನು | ಬಿಭೃಷಿ—ಧರಿಸಿದ್ದೀಯೆ | ಮಹಾಧನಸ್ಯ—ಯುದ್ಧವು |
ಸಂಸೃಜಿ—ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ | ಪುರುಹೂತ—ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ | ಮನ್ನೋ—ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ |
ಕ್ರತ್ವಾ ಸಹ—ಯುದ್ಧ ಕರ್ಮದೊಡನಿರುವ | ನಃ—ನಮ್ಮಲ್ಲಿ | ಮೇದ್ಯೇಧಿ—ಪ್ರೀತಿಯುತನಾಗಿರು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ವಜ್ರದಂತೆ ಕಠಿನನೂ, ಬಾಣದಂತೆ ಹಿಂಸಕನೂ, ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ ಆದ ಎಲೈ ಮನ್ಯುವೇ, ಶತ್ರುಪರಾಭವ
ದೊಡನೆ ಒಂದಿಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ನೀನು ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಬಲವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದೀಯೆ. ಯುದ್ಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ. ಅನೇಕ
ಬಾರಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ಯುದ್ಧ ಕರ್ಮದೊಡನಿರುವ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯುತನಾಗಿರು.

English Translation

(Manyu), you destructive thunderbolt, the overpowerer (of foes), twin-born with victory, you possess exceeding strength; be favourable to us, Manyu, in deeds, you who are invoked by many in the shock of battle.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಸಂಸೃಷ್ಟಂ ಧನಮುಭಯಂ ಸಮಾಕೃತಮಸ್ಮಭ್ಯಂ ದತ್ತಾಂ ವರುಣಶ್ಚ
ಮನ್ಯುಃ ।

ಭಿಯಂ ದಧಾನಾ ಹೃದಯೇಷು ಶತ್ರುವಃ ಪರಾಜಿತಾಸೋ ಅಪ ನಿ
ಲಯಂತಾಂ ॥ ೭ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಸಂಸೃಷ್ಟಂ | ಧನಂ | ಉಭಯಂ | ಸಂಸೃಷ್ಟತಂ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ | ದತ್ತಾಂ | ವರುಣಃ | ಚ | ಮನ್ಯುಃ |
ಭಿಯಂ | ದಧಾನಾಃ | ಹೃದಯೇಷು | ಶತ್ರುವಃ | ಪರಾಜಿತಾಸಃ | ಅಪ | ನಿ | ಲಯಂತಾಂ ॥ ೭ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಸಂಸೃಷ್ಟಮವಿಭಾಗಮಾಪನ್ನಮುಭಯಮುಭಯವಿಧಂ ಧನಂ ಸಮಾಕೃತಂ ಸಮ್ಯಗಾನೀತ-
ಮಸ್ಮಭ್ಯಂ ದತ್ತಾಂ | ಈ | ವರುಣಶ್ಚ ದೇವೋ ಮನ್ಯುಶ್ಚ | ಭಿಯಂ ಭಯಂ ಹೃದಯೇ ದಧಾನಾಃ
ಶತ್ರುವೋಽಸ್ಮದ್ವಿರೋಧಿನಃ ಪರಾಜಿತಾಃ ಪರಾಜಿತಾ ಅಪ ನಿ ಲಯಂತಾಂ | ಅಪನಿಲೀನಾ ಭವಂತು ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ವರುಣಃ—ವರುಣನಾ | ಮನ್ಯುಃ—ಮನ್ಯುವಾ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ—ನಮಗೆ | ಸಂಸೃಷ್ಟಂ—
ವಿಭಕ್ತವಲ್ಲದುದೂ | ಉಭಯಂ—ಎರಡು ವಿಧವಾದುದೂ ಆದ | ಧನಂ—ಧನವನ್ನು | ಸಮಾಕೃತಂ—
ನಮ್ಮ ಸ್ವಂತಕ್ಕೆ ಸೇರುವಂತೆ | ದತ್ತಾಂ—ಕೊಡಲಿ | ಹೃದಯೇಷು—ಹೃದಯಗಳಲ್ಲಿ | ಭಿಯಾ—ಭೀತಿಯನ್ನು |
ದಧಾನಾಃ—ಹೊಂದಿರುವ | ಶತ್ರುವಃ—ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳು ; ಪರಾಜಿತಾಃ—ನಮ್ಮಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟವ
ರಾಗಿ | ಅಪ ನಿ ಲಯಂತಾಂ—ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಲಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ॥

ವರುಣನಾ, ಮನ್ಯುವಾ, ನಮಗೆ ವಿಭಕ್ತವಲ್ಲದುದೂ, ಎರಡು ವಿಧವಾದುದೂ ಆದ ಧನವನ್ನು ನಮ್ಮ
ಸ್ವಂತಕ್ಕೆ ಸೇರುವಂತೆ ಒದಗಿಸಲಿ. ಹೃದಯಗಳಲ್ಲಿ ಭೀತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳು ನಮ್ಮಿಂದ ಸೋಲಿಸ
ಲ್ಪಟ್ಟವರಾಗಿ ನಮ್ಮಿಂದ ನಾಶವಾಗಲಿ.

English Translation

May Varuna and Manyu bestow upon us wealth of both kinds undivided and completely our own, and may our enemies, bearing fear within their hearts, be overcome and utterly destroyed.

ವಿಂಭತ್ಯೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಸೀ ರಿ ಕೆ .

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮದೇವತೆಯ ವಿಷಯವೂ ೬-೧೬ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾದೇವತೆಯ ವಿಷಯವೂ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯದೇವಿಯೇ ಪುಷಿಯು. ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಿಯು ತನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಸೋಮನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಅನಂತರ ತನ್ನ ವಿವಾಹದ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿದಾಳೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೋಮದೇವತೆಯ ವಿಷಯವನ್ನೂ, ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯ ವಿವಾಹದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಸೋಮದೇವತೆಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಈಗ ಸೂರ್ಯಾವಿವಾಹದ ವಿಷಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸೋಮಗಂ ರಾಜಾನಮಸೃಜತ | ತಂ ತ್ರಯೋ ವೇದಾ ಅನ್ವಸೃಜಂತ | ತಾನ್ ಹಸ್ತೇನಕುರುತ | ಅಥ ಹ ಸೀತಾ ಸಾವಿತ್ರೀ | ಸೋಮಗಂ ರಾಜಾನಂ ಚಕಮೇ | ಶ್ರದ್ಧಾಮು ಸ ಚಕಮೇ | ಸಾ ಹ ಪಿತರಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಮುಪಸಸಾರ | ತಗಂ ಹೋನಾಚ | ನಮಸ್ತೇ ಅಸ್ತು ಭಗವಃ | ಉಪತ್ವಾನ್ಯಾನಿ | ಪ್ರತ್ವಾ ಪದ್ಯೇ | ಸೋಮಂ ನೈ ರಾಜಾನಂ ಕಾಮಯೇ | ಶ್ರದ್ಧಾಮು ಸ ಕಾಮಯತ ಇತಿ | ತಸ್ಯಾ ಉ ಹಸ್ಥಾಗರಮಲಂಕಾರಂ ಕಲ್ಪಯಿತ್ವಾ | ದಶಹೋತಾರಂ ಪುರಸ್ತಾದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾಯ | ಚತುರ್ ಹೋತಾರಂ ದಕ್ಷಿಣತಃ | ಪಂಚ-ಹೋತಾರಂ ಪಶ್ಚಾತ್ | ಷಡ್ಹೋತಾರಮುತ್ತರತಃ | ಸಪ್ತಹೋತಾರಮಪರಿಷ್ವಾತ್ | ಸಂಭಾರೈಶ್ಚ ಪತ್ನಿಭಿಶ್ಚ ಮುಖೇನಲಂಕೃತ್ | ಆಸ್ಯಾರ್ಥಂ ವನ್ರಾಜ ! ತಾಗಂ ಹೋದೀಕ್ಷ್ಯೋ-ನಾಚ | ಭೋಗಂ ತು ನು ಆಚಕ್ಷ್ವ | ಏತನ್ಮ ಆಚಕ್ಷ್ವ | ಯತ್ತೇ ಪಾಪಾವಿತಿ | ತಸ್ಯಾ-ಉಹತ್ರಿಣ್ ವೇದಾನ್ ಪ್ರದದೌ || (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೩-೧೦-೧, ೨. ೩)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೋಮದೇವನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಅನಂತರ ಋಗ್ಯಜುಃ ಸಾಮಗಳೆಂಬ ಮೂರ ವೇದಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಆಯಿತು. ಅವುಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಸವಿತೃದೇವನ ಪುತಿಯಾದ

ಸಾವಿತ್ರಿಯು (ಸೂರ್ಯದೇವಿಯು) ನೋಡಿದಳು. ಆಗ ಅವಳಿಗೆ ಸೋಮದೇವನಮೇಲೆ ಕಾಮಾಲಾಭಿಲಾಷೆ ಉಂಟಾಯಿತು. ಆದರೆ ಆ ಸೋಮದೇವನಿಗೆ ಶ್ರದ್ಧಾ ದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸಿದ್ದಿತ್ತು. ಅವನು ಸೂರ್ಯದೇವಿಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗಲು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಸೂರ್ಯದೇವಿಯು ಸೋಮನತಂದೆಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ, ಎಲೈ ಸ್ವಾಮಿಯೇ, ಇಗೋ ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸುವೆನು. ನಾನು ಒಂದು ಕಾರ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿನ್ನಬಳಿಗೆ ಬಂದಿರುವೆನು. ನಾನು ಕೇಳಿದ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ನನ್ನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಳು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನಿನಗೇನು ಬೇಕು ಎನ್ನುಲು ಸೂರ್ಯೆಯು ಎಲೈ ಭಗವಂತನೇ, ನಾನು ಸೋಮದೇವನನ್ನು ಮೋಹಿಸಿರುತ್ತೇನೆ. ಅದನ್ನೇ ಮದುವೆಯಾಗಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತೇನೆ. ಆದರೆ ಆ ಸೋಮನು ಮಾತ್ರ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಅನುರಾಗವಿಲ್ಲದೆ ಶ್ರದ್ಧಾ ದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾಗಿರುವನು ಎಂದಳು. ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಆಲೋಚಿಸಿ ಸೂರ್ಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತು—ಒಳ್ಳೇದು, ನೀನು ಸೋಮದೇವನಕಡೆಗೆ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಕಂಡುಬರಬೇಕಾದರೆ ಆಭರಣಾದಿಗಳಿಂದ ನಿನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಜೊನ್ನಾಗಿ ಅಲಂಕರಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಆಗ ಸೋಮನು ನಿನ್ನನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಮದುವೆಯಾಗಬಹುದು ಎಂದು ಹೇಳಿ ನಾನಾವಿಧ ವಸ್ತ್ರಾಭರಣಾದಿಗಳಿಂದ ಅವಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಅವಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಸೋಮರಾಜನ ಬಳಿ ಬಿಟ್ಟನು. ಆಗ ಸೂರ್ಯೆಯು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ನನ್ನ ಪತಿಯೊಡನೆ ಭೋಗಾದಿಗಳನ್ನು ಭವಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ನಿನ್ನ ಕೈಲಿರುವುದನ್ನು ನನಗೆ ಬಹುವಳಿಯಾಗಿ ಕೊಡು ಎಂದು ಕೇಳಿದಳು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಅವಳಿಗೆ ತನ್ನ ಕೈಲಿದ್ದ ಮೂರು ವೇದಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು ಎಂಬ ಇತಿಹಾಸವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅತ್ರ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವೈ ಸೋಮಾಯ ರಾಜ್ಞೇ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೭-೧) ಇತ್ಯಾದ್ಯೈತೇ ರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಾರ್ಥಿತಮಿಹಾಸ್ಯಾ ಕೃಷ್ಣವ್ಯಂ—ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ರಾಜನಾದ ಸೋಮನಿಗೆ ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು ಎಂಬ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳುವ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು. ಮತ್ತು ಅವೆಲ್ಲವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು—

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸವಿತುಃ ದುಹಿತರಂ ಸೂರ್ಯಾಂ ಸೋಮಾಯ ರಾಜ್ಞೇ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ | ಯೇ ತ್ವನ್ನೇ ದೇವಾಃ ತಾಂ ವರಯಿತುಮಾಗಚ್ಛನ್ | ತೇಭ್ಯೋ ವಿನಾಹಾದನಂತರಮ್ನ ಕ್ಷಹಸ್ರಮದದಾತ್ | ಯದೇತದಾಶ್ವಿನಂ ನಾನು ತಸ್ಮಿನ್ ದೇವಾ ವಿನಾದಮಕುರ್ವನ್ | ಮಮೇದಮಸ್ತು ಮಮೇದಮಸ್ತ್ವಿತಿ | ತೇಬ್ರುವನ್ | ಆಜಿಂ ಧಾವಾಮು | ಯೋ ನೋ ಜೇಷ್ಠತಿ ತಸ್ಯೇದಂ ಭವಿಷ್ಯತೀತಿ | ತೇಗ್ನೇರ್ಗೃಹಪತೇರುಪರ್ಯಾದಿತ್ಯಂ ಕಾಷ್ಠಾಂ ಕೃತ್ವಾಽಭಿಧಾವನ್ | ಕಾಷ್ಠಾ ಆಜ್ಯಂತ ಉಚ್ಛತೇ ಅಶ್ವತರೀರಥೇನಾಗ್ನಿರಾಜಿಮಧಾವತ್ | ಗೋಭಿರರುಷೈರುಷಾಃ | ಹರಿರಥೇನೇಂದ್ರಃ | ಗರ್ಧಭರಥೇನಾಶ್ವಿನಾ | ತತ್ರಾಶ್ವಿನಾವಜಯತಾಮ್ | ಇತಿ ||

ಬ್ರಹ್ಮನು ಸವಿತೃದೇವನ ಸೂರ್ಯಾ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಮಗಳನ್ನು ರಾಜನಾದ ಸೋಮನಿಗೆ ವಿವಾಹಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನು. ಆಗ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಅವಳನ್ನು ವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದರು. ಅವನು ವಿವಾಹವಾದನಂತರ ಅವರಿಗೆ ಒಂದು ಸ ವಿವಾಹಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಆಶ್ವಿನ ಋಕ್ಕುಗಳು ಎಂದುಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಆಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದ ದೇವತೆಗಳು ನನಗೆ ಬೇಕು, ತನಗೆ ಬೇಕು ಎಂದು ವಿವಾದವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ

ಅವರು ಈ ಋಕ್ಕುಗಳು, (ಸ್ವರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ) ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದವರಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಲಿ ಎಂದು ತಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಅನಂತರ ಅವರು ಗೃಹಪತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಮೇಲುಗಡೆಯಿಂದ ಅದಿತ್ಯನವರಿಗೆ ಹೋಗುವುದೇ ಸ್ವರ್ಧೆಯ ಕೊನೆಯೆಂದು ನಿಷ್ಕರ್ಷೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಓಡಲು ಉಪಕ್ರಮವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯು ಹೇಸರಗತ್ತೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವ ರಥದಿಂದ ಸ್ವರ್ಧೆಗೆ ಬಂದನು. ಉಪಸ್ತು ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ರಥದಿಂದ ಸ್ವರ್ಧೆಗೆ ಬಂದಳು. ಇಂದ್ರನು ಹೇರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ರಥದಿಂದ ಸ್ವರ್ಧೆಗೆ ಬಂದನು. ಕತ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ರಥದಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಸ್ವರ್ಧೆಗೆ ಬಂದರು. ಆಗ ನಡೆದ ಸ್ವರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಜಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ಒಂದು ಸಾವಿರ ಋಕ್ಕುಗಳು ಅವರಿಗೆ ದೊರೆತವು. ಇದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅಶ್ವಿನ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದ ಕಥೆಯನ್ನು ಸಾಯಣರು ಈರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಸವಿತಾ ಸೂರ್ಯೋ ದುಹಿತರಂ ಸೂರ್ಯಾಖ್ಯಾಂ ಪ್ರದಾತುಮನಾಃ ದೇವಾನಾಹೂಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ-
ಸಮೀಕ್ಷಣಾಯ ಆಜಿಂ ಪರಿಕಲ್ಪ್ಯ ಯ ಇಮಂ ಜೇಷ್ಠತಿ ಸ ಏತಾಂ ಕನ್ಯಕಾಮೃತ್ಸಹ-
ಸ್ರಕ್ಲಪ್ತಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಚ ಲಭತೇ ಇತ್ಯಕಲ್ಪಯತ್ | ತಮಗ್ನಿಃ ಪ್ರಥಮಮಜಯತ್ |
ತಮನ್ವತ್ಪಿನಾವಸಿ ಜಿತ್ವಾ ಅಗ್ನಿಂ ಪ್ರಧೃಷ್ಯ ಋಕ್ಸಹಸ್ರಂ ಕನ್ಯಕಾಂ ಚ ಚಾಲಭೇತಾಂ | ತತ
ಇಂದ್ರ ಉಷಾಶ್ಚಾಲಭೇತಾಂ | ತೌ ಚ ತೈರಗ್ನಾದಿಭಿಃ ಪ್ರಾರ್ಥಿತಾ ಸ್ವಶಸ್ತ್ರಸ್ಯ ಕಂಚಿತ್ಕಂ-
ಚಿದ್ಭಾಗಂ ತೇಭ್ಯಃ ಪರಿಕಲ್ಪ್ಯ ಸೂರ್ಯಃ ಸ್ವರಥೇ ಅಧಾರಯತಾಂ ಇತಿ ||

ಸವಿತೃವು ತನ್ನ ಮಗಳಾದ ಸೂರ್ಯೆಯನ್ನು ವಿವಾಹಾರ್ಥವಾಗಿ ಕೊಡಲು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆಯಿಸಿ ಅವರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಸ್ವರ್ಧೆಯನ್ನೇರ್ಪಡಿಸಿದನು. ಅದರಲ್ಲಿ ಜಯಿಸಿದವರಿಗೆ ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ಸಹಸ್ರಋಕ್ಪರಿಮಿತವಾದ ಶಸ್ತ್ರವನ್ನೂ ಒಪ್ಪಿಸುವುದಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದನು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯು ಅದನ್ನು ಜಯಿಸಿದಾಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅವನನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ಅವೆರಡನ್ನೂ ತಾವೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರು. ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನೂ ಮತ್ತು ಉಪಸ್ತು ಸಹ ಆ ಸ್ವರ್ಧೆಯನ್ನು ಜಯಿಸಿದಾಗ ಅವರಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿ ತಮ್ಮ ಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೂ ಕೊಂಚಭಾಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಸೂರ್ಯೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡರು ಎಂಬ ಕಥೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ೧೪ನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧-೧೪೪-೧ ನೇ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ “ ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ವೈ ಸೋಮಾಯ ರಾಜ್ಞೇ ” ಎಂಬ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ದಾಹರಿಸಿ (ಐ. ೪.೭) ಅಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ಕಥೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾವಿವಾಹವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸೂಕ್ತವೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫). ಆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಸೂರ್ಯಾ ಎಂಬ ದೇವಕನ್ಯೆಯ ಅಥವಾ ದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಹೇಗೆಹೇಗೆ ವರ್ಣಿಸಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

ತಸ್ಯ ಮುಖ್ಯತಮಾ ದೇವಾವಶ್ವಿನೌ ಸೂರ್ಯಮಾಶ್ರಿತಾ |
ವೃಷಾಕಪಾಯಿಾ ಸೂರ್ಯೋಷಾಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯೈವ ತು ಪತ್ನಯಃ ||
ಅಮುತೋರ್ವಾಜ್ ನಿವರ್ತಂತೇ ಪ್ರತಿಲೋಮಾಸ್ತದಾಶ್ರಯಾಃ |

ಪುರೋದಯಾತ್ಮಾ ಮುಷಸಂ ಸೂರ್ಯಾಂ ಮಧ್ಯಂದಿನೇ ಸ್ಥಿತೇ ||

ವೃಷಾಕಪಾಯಿಾಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ತಾಮೇನಾಹುಸ್ತು ನಿಮ್ನುಚಿ |

ತಸ್ಯಾಶ್ರಯೇ ಸರಣ್ಯಾಶ್ಚ ಭಗಃ ಪೂಷಾ ವೃಷಾಕಪಿಃ ||

(ಬೃ. ಹದೇ. ೨-೮ ರಿಂದ ೧೦)

ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಬ್ಬರೂ ಸೂರ್ಯಸಂಬಂಧಿಯಾದ ದೇವತೆಗಳು. ವೃಷಾಕಪಾಯಿಾ ಸೂರ್ಯಾ ಮತ್ತು ಉಷಸ್ಸು ಈ ಮೂವರೂ ಸೂರ್ಯಪತ್ನಿಯರು. ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದ ಅವರು ಸೂರ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ಪಡೆದು ಈ ಲೋಕದ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತಾರೆ. ಒಂದೇ ದೇವತೆಯು ಮೂರು ಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಷಸ್ಸೆಂದೂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾ ಎಂದೂ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೃಷಾಕಪಾಯಿಾ ಎಂದೂ ನಾಮಧೇಯವುಳ್ಳವಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಪುನಃ ಸೂರ್ಯಾಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಈ ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ—

ಸಾವಿತ್ರೀ ಚೈವ ಸೂರ್ಯಾ ಚ ಸೈವ ಪತ್ನೀ ವಿವಸ್ವತಃ |

ಸ್ತುತಾ ವೃಷಾಕಪಾಯಿಾತಿ ಉಷಾ ಇತಿ ಚ ಯೋಚ್ಯತೇ |

ಉಷಾ ಏಷಾ ತ್ರಿಧಾತ್ಮಾನಂ ನಿಭಜ್ಯ ಪ್ರೈತಿ ಗೋಪತಿಂ ||

ಉಷಾಃ ಪುರೋದಯಾದ್ಭೂತ್ಯಾ ಸೂರ್ಯಾ ಮಧ್ಯಂದಿನೇ ಸ್ಥಿತೇ |

ಭೂತ್ಯಾ ವೃಷಾಕಪಾಯಿಾ ಚ ದಿನಾಂತೇಷ್ವನಗಚ್ಛತಿ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೭-೧೧ ರಿಂದ ೧೨)

ಸಾವಿತ್ರೀ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಾ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ವಿವಸ್ವಂತನ ಪತ್ನಿಯರು. ಇದೇ ಸೂರ್ಯೆಯನ್ನು ವೃಷಾಕಪಾಯಿಾ ಮತ್ತು ಉಷಸ್ಸು ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಸಹ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಪುನಃ ತಿಳಿಸಿ ಈ ಸೂರ್ಯೆಯ ವಿವಾಹದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಸೂರ್ಯಾಸೂಕ್ತದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಸೂರ್ಯಾ ಎಂಬ ಕನ್ಯೆಯ ವರ್ಣನೆಯಿರುವಾಗ ಅವಳಿಗೂ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಸಂಬಂಧವೇನು ಮತ್ತು ಅವಳು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ವರಿಸಿದಳು ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯಾಸೂಕ್ತದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯೆಯು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ ವಿವಾಹಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಯದಶ್ವಿನಾ ಪೃಚ್ಛಮಾನಾನಯಾತಂ ತ್ರಿಚಕ್ರೇಣ ವಹತುಂ ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ |

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅನು ತದ್ವಾಘಜಾನನ್ ಪುತ್ರಃ ಪಿತರಾವವ್ಯಣೇತ ಪೂಷಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫. ೧೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ, “ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಸೂರ್ಯೆಯನ್ನು ಪಾಣ್ಗ್ರಹಣ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನೀವು ನಿಮ್ಮ ತ್ರಿಚಕ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗ ನಿಮ್ಮ ವಿವಾಹವನ್ನು ಸಕಲವಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಅನುಮೋದಿಸಿದರು. ಮತ್ತು ನಿಮ್ಮ ಪುತ್ರನಾದ ಪೂಷನು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಪಿತೃವನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡನು” ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ವಹತುಂ ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ,

ಸ್ತೋಮಾ ಆಸನ್ನೈತಿಥಯಃ ಕುರೀರಂ ಭಂದ ಓಪಶಃ |

ಸೂರ್ಯಾ ಯಾ ಅಶ್ವಿನಾ ವರಾಗ್ನಿರಾಸೀತ್ಪರೋಗಮಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೮)

ಯದಯಾತಂ ಶುಭಸ್ವತೀ ವರೇಯಂ ಸೂರ್ಯಾಮುಪ |

ಕ್ಷೈಕಂ ಚಕ್ರಂ ವಾಮಾಸೀತ್ಪದೇಷ್ಟ್ವಾಯ ತಸ್ಥ ಥುಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೧೫)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವರ್ಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ,

ಅಧಿ ಶ್ರಿಯೇ ದುಹಿತಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಥಂ ತಸ್ಥಾ ಪುರುಭುಜಾ ಶತೋತಿಂ |

ಪ್ರ ಮಾಯಾಭಿರ್ಮಾಯಿನಾ ಭೂತಮುತ್ರ ನರಾ ನೃತೂ ಜನಿನುನ್ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಂ ||

(ಮು.ಸಂ. ೬-೬೩-೫)

ಓ ತೈಮಹ್ಯ ಆ ರಥಮದ್ಯಾ ದಂಸಿಷ್ಯಮೂತಯೇ |

ಯಮುಶ್ವಿನಾ ಸುಹವಾ ರುದ್ರವರ್ತನೀ ಆ ಸೂರ್ಯಾಯೈ ತಸ್ಥ ಥುಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮-೨೨-೧)

ಕೋ ವ್ಯುಳಾತಿ ಕತಮ ಆಗಮಿಷ್ಠೋ ದೇವಾನಾಮು ಕತಮಃ ಶಂಭವಿಷ್ಠಃ |

ರಥಂ ಕಮಾಡುದ್ರವದಶ್ವಮಾಶುಂ ಯಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ದುಹಿತಾವ್ಯಣೀತ ||

(ಮು.ಸಂ, ೪-೪೩-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಸೂರ್ಯಯು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ವಯಂವರಾರ್ಥವಾಗಿ ವರಿಸಿದುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ೬-೫೩-೫ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು, ತಮ್ಮ ಶ್ರೀಚಕ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದಿದೆ. ಆದರೆ, ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ೧೦-೮೫-೧೫ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅವರು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಲು ಹೊರಟಾಗ ಅವರ ಒಂದು ರಥಚಕ್ರವು ಅದೃಶ್ಯವಾಯಿತು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನು ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ Maryla Falk ಎಂಬ ಅಂಗ್ಲಪಂಡಿತರು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಸಾರಾಂಶವು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಯೋ ವಾಂ ಽರಿಜ್ಞಾ ಸುವ್ಯದಶ್ವಿನಾ ರಥೋ ದೋಷಾಮುಷಾಸೋ ಹವ್ಯೋ ಹವಿಷ್ವತಾ |

ಶಶ್ವತ್ತಮಾಸಸ್ತಮು ವಾಮಿದಂ ವಯಂ ಹಿತುರ್ನ ನಾನು ಸುಹವಂ ಹವಾಮಹೇ ||

(ಮು.ಸಂ. ೧೦-೨೯-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಉಪಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಸಾಯಂಸಂಧ್ಯಾಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಆಹೂತ ರಾಗುವರೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ,

ಉತಾ ಯಾತಂ ಸಂಗವೇ ಪ್ರಾತರಹೋ ಮಧ್ಯಂದಿನ ಉದಿತಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ |

ದಿನಾ ನಕ್ತಮವಸಾ ಶಂತಮೇನ ನೇದಾನೀಂ ಪೀತಿರಶ್ವಿನಾ ತತಾನ || (ಮು.ಸಂ. ೫.೭೬-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅವನನ್ನು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕ್ಕೂ ಆಹ್ವಾನಿಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಸವನತ್ರಯದಲ್ಲೂ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂಬುದನ್ನು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರೂ ಒಂದೊಂದಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳುವರು ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೧೨-೧) ಮತ್ತು,

ನಾನಾ ಜಾತಾವರೇಪಸಾ ಸಮಸ್ತೇ ಬಂಧುಮೇಯಥುಃ | (ಮು.ಸಂ. ೫.೭೭-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಜಾತಾ ಪೃಥಗೇವ ಸಮೃದ್ಧಾ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅವರ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಸತ್ಯ, ದಸ್ರ ಎಂಬ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳೂ ಅಶ್ವಿನೀದ್ವಯದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ರೂಪಗಳು ಎಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ (Journal of Oriental Research, Madras Vol XV) ಪ್ರಭಾತಕಾಲದಲ್ಲೂ ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸತಕ್ಕ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅದುವರಿಂದಲೇ ಹಿರಣ್ಯಯಾಃ ನಾಂ ಪವಯಃ (೧-೧೮೦-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಅವರ ರಥದ ಮತ್ತು ರಥಚಕ್ರದ ಸಂಧ್ಯಾರಾಗದ ವರ್ಣನು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು,

ಯುವೋಃ ಶ್ರಿಯಂ ಪರಿಯೋಷಾವ್ಯಣೇತ ಸೂರೋ ದುಹಿತಾ ಪರಿತಕ್ಮಾ ಯಾಂ |

ಯದ್ಧೇವಯಂತಮನಥಃ ಶಚೀಭಿಃ ಪರಿ ಘ್ರಂಸಮೋಮಾನಾ ನಾಂ ವಯೋ ಗಾತ್ ||

(ಮು.ಸಂ. ೭.೬೯-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. “ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಯಾವಾಗಲೂ ನಿಮ್ಮ ಸೌಂದರ್ಯದ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತಳಾದ ಸೂರ್ಯದುಹಿತೆಯು ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸೇರಿ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾಳೆ” ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲದೇ, ಇದೇ ಸೂರ್ಯದುಹಿತೆಯು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅವರು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಪಥಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಗಳಾದಾಗ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾಳೆ ಎಂದೂ ಸಹ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ,

ಈರ್ಮಾನ್ಯದ್ವಪುಷೇ ವಪುಶ್ಚಕ್ರಂ ರಥಸ್ಯ ಯೇಮಥುಃ |

ಪರ್ಮನ್ಯಾ ನಾಹುಷಾ ಯುಗಾ ಮಹ್ನಾ ರಜಾಂಸಿ ದೀಯಥಃ ||

(ಮು.ಸಂ. ೫.೭೮-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥದ ಮೂರನೆಯ ಚಕ್ರವೂ, ಅದರ ಪ್ರಕಾಶವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ರಥಚಕ್ರವುಳ್ಳ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೂರ್ಯಯು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ ಎಂದು,

ಆ ಯದ್ವಾಂ ಸೂರ್ಯಾ ರಥಂ ತಿಷ್ಠದ್ರಘುಷ್ಯದಂ ಸದಾ |

(ಮು.ಸಂ. ೫.೭೯-೫)

ಮುಂತಾದ ಕಡೆ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಇದೇಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಸೂರ್ಯಯು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥವನ್ನು ಏರಿದೊಡನೆಯೇ ಅವರ ರಥವು ಸೂರ್ಯನ ಸ್ವರ್ಣಮಯವಾದ ಪ್ರಭೆಗಳಿಂದ ಪೂರಿತವಾಯಿತು ಎಂದು “ಪರಿ ನಾಮರುಷಾ ವಯೋ

ಘೃಣಾವರಂತ ಆತಪಃ " ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಎಂದರೆ ಸೂರೈಯ ಪ್ರಭೆಯು ಅವರ ರಥಚಕ್ರವನ್ನು ಮರೆಸುವಂತೆ ಮಾಡಿತು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ Maryla Falk ಎಂಬ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕವಾಗಿಯೂ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ವಿವರಣೆಯಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ಲೇಖನದ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವಿವರಣೆಗಳು ಕೇವಲ ಕಲ್ಪಿತವಾದವಾಗಿದೆ. ಅವು ಯಾವರೀತಿ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಾಗಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ ಸೂರ್ಯಾಸೂಕ್ತವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಸೂರೈಯ ವಿವಾಹದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಲವಾದ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ತೋರತಕ್ಕ ಒಂದೆರಡು ವಿರೋಧಾಂಶಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಅನಂತರ ಸೂರೈಯೊಂದಿಗೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳಾರು, ಅವರ ಸ್ವರೂಪವೇನು, ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಸ್ಥೂಲವಾದ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ತೋರತಕ್ಕ ಈ ವಿರೋಧಾಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಸಾಮರಸ್ಯವಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಪಾಗೂಹನ್ನವ್ಯತಾಂ ಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯಃ ಕೃತ್ವೀ ಸವರ್ಣಾಮದಮರ್ವಿಸ್ವತೇ |

ಉತಾಶ್ವಿನಾವಭರದೃತ್ವದಾಸೀದಜಹಾದು ದ್ವಾ ಮಿಥುನಾ ಸರಣ್ಯಾಃ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧೦.೧೭-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಸರಣ್ಯವನ್ನು ವಿವಸ್ವಂತನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ವಿವಾಹ ಮಾಡಿದರೆಂದೂ, ಅಶ್ವರೂಪಿಯಾದ ಅವಳು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹಡದಳು ಎಂದೂ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಎಂದರೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ವಿವಸ್ವಂತನ ಪುತ್ರರೆಂದು ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ,

ಸಾವಿತ್ರೀ ಚೈವ ಸೂರ್ಯಾ ಚ ಸೈವಪತ್ನೀ ವಿಶೇಷತಃ |

(ಬೃ.ದೇ- ೭-೧೯)

ಎಂಬ ಬೃಹದ್ದೇವತಾವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸೂರೈಯು ವಿವಸ್ವಂತನ ಪತ್ನಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅವಳನ್ನೇ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ವರಿಸಿದರು ಎಂಬುದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇನು ? ಹೀಗೆಯೇ,

ಸೋಮೋ ವಧೂಯುರಭವದಶ್ವಿನಾಸ್ತಾಮುಥಾ ವರಾ |

ಸೂರ್ಯಾಂ ಯತ್ಪತ್ನೀ ಶಂಸಂತೀಂ ಮನಸಾ ಸವಿತಾದದಾತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸವಿತೃವು ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಸೂರೈಯನ್ನು ಸೋಮನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ವಿವಾಹವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಕೇವಲ ಫೀಕ್ಷಕರಾಗಿ ಮಾತ್ರವಾಗಿದ್ದರು. ವಿವಾಹವಾದನಂತರ ಸೂರೈಯು ಭರ್ತೃವಾದ ಸೋಮನ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಿದಳು ಎಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಾವವಿಧವಾಗಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸೂರ್ಯಾಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿ ಈ ವಿರೋಧಾಂಶಗಳಿಗೆ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ಸೂರ್ಯಾ ಮತ್ತು ಅವಳ ವಿವಾಹದ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಗಹನ

ವಾದ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ವವು ಅಡಗಿದೆ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಸೂರ್ಯಸೂಕ್ತದ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ತತ್ವವು ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಮನೋ ಅಸ್ಯ ಅನ ಅಸೀದ್ವ್ಯಾರಾಸೀದುತ ಚ್ಛದಿಃ |
 ಶುಕ್ರಾವನೇಡ್ವಾಹಾವಾಸ್ತಂ ಯದಯಾತ್ಸೂರ್ಯಾ ಗೃಹಂ ||
 ಋಕ್ಸಾಮಾಭ್ಯಾಮುಭಿಹಿತೌ ಗಾವೌ ತೇ ಸಾಮನಾವಿತಃ |
 ಶ್ರೋತ್ರಂ ತೇ ಚಕ್ರೇ ಅಸ್ತಂ ದಿವಿ ಪಂಥಾಶ್ಚರಾಚರಃ ||

(ಮ. ಸಂ, ಗಂ.೮೫.೧೦,೧೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಕೇವಲ ಭೌತಿಕವಾದ ಶರೀರದ ವರ್ಣನೆಯು ಮಾತ್ರವಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯನು ವಿಶ್ವತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಒಂದು ಶಕ್ತಿಯೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಯಂತೆ, ಮನಸ್ಸೇ ಅವಳ ರಥವು; ಅಂತರಿಕ್ಷವೇ ಮೇಲುಹೊದ್ದಿಕೆಯು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಎರಡು ಪ್ರಭಾಮಂಡಲಗಳೇ ಅವಳ ವಾಹನಗಳು. ಋಕ್ಪ್ರಿಯೆಂದಲೂ ಮತ್ತು ಸಾಮದಿಂದಲೂ ಆಹಿತವಾದ ಆ ವಾಹನಗಳು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ವಹಿಸಿದವು. ಆ ರಥ ಚಕ್ರಗಳೇ ಅವಳ ಕರ್ಣಗಳು. ಅವಳು ಸಂಚರಿಸುವ ಮಾರ್ಗವು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾಗಿದ್ದಿತು. ಇಂತಹ ವಿವಾಹ ನೇಪಥ್ಯಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ವರಿಸಲು ಅಪ್ಪಿನೀದೇವತೆಗಳು ಬಂದಾಗ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅನುಮೋದಿಸಿದರು ಎಂದಿದೆ.

ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಿಕವಾಗಿರಲು ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾ,

ಯದಾ ತು ವಾಗ್ಭವತ್ಯೇಷಾ ಸೂರ್ಯಮುಂ ಲೋಕಮಾಶ್ರಿತಾ |
 ತಥಾ ಸೂಕ್ತಮುಷಾ ಭೂತ್ವಾ ಸೂರ್ಯಾ ಚ ಭಜತೇಽಖಿಲಂ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೭೯)

ಸೂರ್ಯಮೇವ ಸತೀಮೇತಾಂ ಗೌರೀಂ ವಾಜಂ ಸರಸ್ವತೀಂ
 ಪಶ್ಯಾಮೋ ವೈಶ್ವದೇವೇಷು ನಿಪಾತೇನೈವ ಕೇವಲಾಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೮೦)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಕವಾದ ವಾಕ್ಯೇ ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥಳಾಗಿರುವಳು. ಇವಳೇ ಸೂರ್ಯನು, ಇವಳೇ ಉಪೋದೇವತೆಯು, ಗೌರಿಯು ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತಿಯು, ಎಂಬುದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹಿಂದೆ ೧-೧೭೪-೪೧ ನೇ ಋಕ್ಪ್ರಿಯೆ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ವಾಕ್ಯನೊಡನೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಗಂಧರ್ವನಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ದಾಂಪತ್ಯಸಂಬಂಧವೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯಸೂಕ್ತದ, ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮನನ್ನು ಪಡೆದ ಗಂಧರ್ವನಿಗೆ ಸೂರ್ಯನು ಲಭಿಸಿದುದು ಹೇಗೆ ಎಂಬುದು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ತುಭ್ಯಮಗ್ರೇ ಪರೈವಹನ್ತೋರಾಂ ವಹತುನಾ ಸಹ |
 ಪುನಃ ಪತಿಭ್ಯೋ ಜಾಯಾಂ ದಾ ಅಗ್ನೇ ಪ್ರಜಯಾ ಸಹ ||
 ಪುನಃ ಪತ್ನೀಮಗ್ನಿರದಾದಾಯುಷಾ ಸಹ ವರ್ಚಸಾ |
 ದೀರ್ಘಾಯುರಸ್ಯಾ ಯಃ ಪತಿರ್ಜೀನಾತಿ ಶರದಃ ಶತಂ ||
 ಸೋಮಃ ಪ್ರಥಮೋ ವಿವಿದೇ ಗಂಧರ್ವೋ ವಿವಿದ ಉತ್ತರಃ |
 ತೃತೀಯೋ ಅಗ್ನಿಪ್ರೇ ಪತಿಸ್ತುರೀಯಸ್ತೇ ಮನುಷ್ಯಜಾಃ ||
 ಸೋಮೋಽದದದ್ಗಂಧರ್ವಾಯ ಗಂಧರ್ವೋಽದದದಗ್ನಯೇ |
 ರಯಿಂ ಚ ಪುತ್ರಾಂಶ್ಚ ದಾದಗ್ನಿರ್ಮಹ್ಯಮುಥೋ ಇಮಾಂ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧೦.೮೫.೩೮ ರಿಂದ ೪೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರೈಯು ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಥಮಃ ದತ್ತವಾಗಿ ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸೋಮನಿಗೂ, ಸೋಮನಿಂದ ಗಂಧರ್ವನಿಗೂ, ಗಂಧರ್ವನಿಂದ ಪುನಃ ಅಗ್ನಿಗೂ ಸೇರಿದುದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಗಂಧರ್ವನಿಗೂ ಸೋಮನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವು ಬೇರೆಕಡೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸೋಮನು ವಾಗ್ದೇವಿಯನ್ನು ಗಂಧರ್ವನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದ ಕತೆಯು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸೋಮೋ ನೈ ರಾಜಾ ಗಂಧರ್ವೇಷ್ವಾಸೀತ್ತಂ ದೇವಾಶ್ಚ ಋಷಯಶ್ಚಾಭ್ಯಧ್ಯಾಯನ್ತಥಮಯ-
 ಮಸ್ಮಾನ್ನೋನೋ ರಾಜಾಗಚ್ಛೇದಿತಿ ಸಾ ವಾಗಬ್ರವೀತ್ಸ್ಮೀಕಾಮಾ ನೈ ಗಂಧರ್ವಾ
 ಮಯೈವ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ಭೂತಯಾ ಪಣಧ್ಯಮಿತಿ ನೇತಿ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ತಥಂ ವಯಂ ತ್ವದ್ಯತೇ
 ಸ್ಯಾನೇತಿ ಸ್ವಾಬ್ರವೀತ್ಕ್ರಿಣೇತ್ಯನ ಯರ್ಹಿ ನಾನ ವೋ ಮಯಾರ್ಥೋ ಭವಿತಾ ತರ್ಹ್ಯೇವ
 ವೋಽಹಂ ಪುನರಾಗಂತಾಸ್ಮೀತಿ ತಥೇತಿ ತಯಾ ಮಹಾನಗ್ನಾಭೂತಯಾ ಸೋಮಂ
 ರಾಜಾನಮುಕ್ರೀಣನ್ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೫-೨)

ಸೋಮರಾಜನು ಗಂಧರ್ವರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿದ್ದನು. ದೇವತೆಗಳೂ, ಋಷಿಗಳೂ ಸಹ ಅವನನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆ ಎಂದು ಯೋಚಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗ ವಾಗ್ದೇವಿಯು ಗಂಧರ್ವರ ಸ್ತ್ರೀವ್ಯಾಮೋಹವನ್ನು ಅರಿತು ತಾನು ಸುಂದರ ಸ್ತ್ರೀಯಾಗುವುದಾಗಿಯೂ ತನ್ನನ್ನು ಗಂಧರ್ವರಿಗರ್ಪಿಸಿ ಸೋಮನನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದಳು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಅವಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರಲಿಷ್ಟಪಡಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅವಳು ಪುನಃ ಅಪೇಕ್ಷಿತಳಾದಾಗ ಅವರನ್ನು ಸೇರುವುದಾಗಿ ಭರವಸೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಾಗ ಅವಳನ್ನು ನಗ್ನಸ್ತ್ರೀಯನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ ಸೋಮನನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂಬ ಕಥೆಯಿದೆ. ಈ ಗಂಧರ್ವರೋಕವಾವುದು ? ಸೂರೈಯು ವಾಗ್ದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಈ ಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿದಳು ಎಂದ ರಥವೇನು ಎಂಬುದನ್ನೂ ಸಹ ೧೦-೮೫ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವುದು. ಈ ಸೂರ್ಯಾಗಂಧರ್ವರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು Eggeling ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ—

The Rigvedic Gandharva was primarily wedded to the hypercosmic
 ಸೂರ್ಯಾ—original immortal abode of Soma—and the wedding of king Soma

who was derived from the Gandharva to ಸೂರ್ಯಾ—in other words, the return of the moon to the hypercosmic sphere of the nocturnal Sun—is the happy ending of the Gandharva's drama so tragically started. Soma's dying is not a death, for he is actually re-born through his union with ಸೂರ್ಯಾ. ಈರೀತಿ ಸೋಮಪತ್ತಿಯಿಂದೂ, ಗಂಧರ್ವಪತ್ತಿಯಿಂದೂ, ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಒಂದೊಂದುಸಲ ಸೂರ್ಯಪತ್ತಿಯಿಂದೂ, ಸೂರ್ಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸ್ಸುಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೪-೩ ರಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾಂ ವಹತುಂ ಎಂದು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ತಮ್ಮ ತ್ರಿಚಕ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ವಿಷಯವು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸಪ್ತಮೇಽನುನಾಕೇ ಪಟೇ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ರ ಸತ್ಯೇನೇತಿ ಸಪ್ತಚತ್ವಾರಿಂಶದ್ವಚಂ ಪ್ರಥಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸವಿತೃಸುತಾಯಾಃ ಸೂರ್ಯಾಯಾ ಆರ್ಷಂ | ನಮೋನನ ಇತಿ ತಿಸ್ರೋನ್ಯಕ್ಷರಾ ಇತಿ ದ್ವೇ ಗೃಭ್ಣಾಮೀತಿ ದ್ವೇ ಯದತ್ವಿನಾ ಪೃಚ್ಛಮಾನಾವಿತ್ಯೇಷಾ ಪೂಷಾ ತ್ವೇತೋ ನಯತ್ತಿತ್ಯೇಕಾಘೋರಚಕ್ಷು-
ರಿತಿ ಚೈವಮೇತಾ ದಶರ್ಚಸ್ತಿಸ್ಪೃಭಃ | ತೃಷ್ಪಮೇತದಿತ್ಯೇಷೋರೋಬೃಹತ್ಯಸ್ಪಕದ್ವಾದಶದ್ವೈಷ್ಟಕವತೀ | ಪೂರ್ವಾಪರಂ ಚರತ ಇಹ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರಜಯಾ ನಃ ಪ್ರಜಾಂ ಜನಯತ್ಪ್ರೀತಾಸ್ತಿಸ್ರೋ ಜಗತ್ಯಃ | ಶಿಷ್ಣಾಸ್ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಸ್ತದನುಷ್ಪೃಭಃ | ಆದಿತಃ ಪಂಚಾನಾಮೃಚಾಂ ಸೋಮೋ ದೇವತಾ | ತತ ಏಕಾದಶ-
ಭಿಃ ಸೂರ್ಯಾ ಸ್ವವಿನಾಹಂ ಸ್ತುತವತೀ | ಅತಸ್ತತ್ರ ಯೋಽರ್ಥಃ ಪ್ರತಿಸಾದ್ಯತೇ ಸ ಏವ ದೇವತಾತ್ವೇನ ವಿಜ್ಞೇಯಃ | ಯಾ ತೇನೋಚ್ಯತೇ ಸಾ ದೇವತೀತಿ ನ್ಯಾಯಾತ್ | ಸಪ್ತದಶ್ಯಾ ದೇವಾ ದೇವತಾ | ಅಷ್ಟಾ-
ದಶ್ಯಾಃ ಸೋಮಾರ್ಕಾಃ | ಏಕೋನವಿಂಶತ್ಯಕ್ಷಂದ್ರಮಾಃ | ಸುಕಿಂಶುಕಮಿತ್ಯಾದ್ಯಾ ನವಚೋಽವಿನಾಹ-
ಮಂತ್ರಾ ಅಶಿಷಃ ಪ್ರತಿಸಾದಕಾಃ | ಅತಸ್ತತ್ರ ತತ್ರ ಪ್ರತಿಸಾದ್ಯೋಽರ್ಥೋ ದೇವತಾ | ಪರಾ ದೇಹ್ಯ-
ಶ್ರೀರಾ ತನೂರಿತಿ ದ್ವೇ ವಧ್ವಾ ವಿನಾಹಕಾಲೇ ಪರಿಹಿತಸ್ಯ ವಾಸಸಃ ಸಂಸ್ಪರ್ಶನಿಂದಯಿತ್ಯು | ಯೇ ವಧ್ವಕ್ಷಂದ್ರಮಿತಿ ದಂಪತ್ಯೋಃ ಕ್ಷಯರೋಗಸ್ಯ ನಾಶಿನೀ | ಅತಸ್ತದ್ದೇವತಾಕಾ | ಪರಿಶಿಷ್ಣಾನಾಂ ಘೋಡಶಾನಾಂ ಸೂರ್ಯಾ ದೇವತಾ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಸತ್ಯೇನ ಸಪ್ತಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಸರ್ವ-
ಮನುಕ್ರಾಂತಂ || ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ಏಳನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಅರು ಸೂಕ್ತಗಳಿರು ವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯೇನೋತ್ತಭಿತಾ ಭೂಮಿಃ ಎಂಬುದು ಮೊದಲನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ನಲವತ್ತೇಳು ಮುಕ್ತುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಸವಿತೃಪುತ್ರಿಯಾದ ಸೂರ್ಯಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯು ಮುಷಿಯು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ನಮೋನನಃ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳು (೧೯-೨೧), ಅನ್ಯಕ್ಷರಾ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಎರಡು ಮುಕ್ತುಗಳು (೨೩-೨೪), ಗೃಭ್ಣಾಮಿ ತೇ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಎರಡು ಮುಕ್ತುಗಳು (೨೬-೨೭) ಯದತ್ವಿನಾ ಎಂಬ ಒಂದು ಮುಕ್ತು (೧೪) ಪೂಷಾ ತ್ವೇತೋ ನಯತು ಎಂಬ ಒಂದು ಮುಕ್ತು (೨೬) ಆಘೋರ ಚಕ್ಷುಃ ಎಂಬ ಒಂದು ಮುಕ್ತು (೪೪) ಅಂತೂ ಒಟ್ಟು ಹತ್ತು ಮುಕ್ತುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪಾಛಂದಸ್ಸವು; ತೃಷ್ಪಮೇ-

ತತ್ ಎಂಬ ಋಕ್ಕು (೩೪) ಉರೋಬೃಹತಿ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿನದು. ಈ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕುಪಾದಗಳಿದ್ದು ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ, ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳೂ, ಮೂರು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಇರುವವು; ಪೂರ್ವಾಪರಂ ಚರತಃ (೧೮) ಇಹ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರಜಯಾ (೨೭) ಆ ನಃ ಪ್ರಜಾಂ ಜನಯತು (೪೩) ಎಂಬ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸವು; ಉಳಿದ ಮೂವತ್ತಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಅನುಷ್ಠುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸವು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಸೋಮನು ದೇವತೆಯು; ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ೧೧ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ (೬-೧೬) ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯು ತನ್ನ ವಿವಾಹದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುವಳು. ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಷಯವು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದೋ ಆ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅದೇ ದೇವತೆಯು ಎಂಬ ವಚನಪ್ರಕಾರ ಆ ೧೧ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಸೂರ್ಯಾವಿವಾಹದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವೇ ದೇವತೆಯು; ಹದಿನೇಳನೇ ಋಕ್ಕಿಗೆ ದೇವತೆಗಳೇ ದೇವತೆಯು; ಹದಿನೆಂಟನೇ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಸೋಮಾರ್ಕರು ದೇವತೆಯು; ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಚಂದ್ರನು ದೇವತೆಯು; ಸುಕಿಂತುಕಂ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ (೨೦-೨೮) ವಿವಾಹಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಅರ್ಚಿವರ್ಚನಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಚಿವರ್ಚನಗಳೇ ದೇವತೆಯು; ಪರಾ ದೇಹಿ ಮತ್ತು ಅಶ್ರೀರಾ ತನೂಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ (೨೯-೩೦) ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಧಾವಸ್ತ್ರ ಸಂಸ್ಪರ್ಶನಿದೆಯು-ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅದೇ ದೇವತೆಯು; ಯೇ ವಧ್ವಶ್ಚಂದ್ರಂ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ (೩೧) ದಂಪತಿಗಳ ಕ್ಷಯರೋಗನಾಶದ ವಿಷಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅದೇ ದೇವತೆಯು; ಉಳಿದ ಹದಿನಾರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ (೩೨-೪೭) ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ-ಸತ್ಯೇನ ಸಪ್ತಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಸೂಕ್ತವಿನ್ಯೋಗವು ಶೈಂಗಿಕವು.

ಸೂಕ್ತ—೮೫

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೭ || ಸೂಕ್ತ—೮೫ |

ಆಪ್ತಕ—೮ || ಅಧ್ಯಾಯ—೩ || ವರ್ಗ—೨೦, ೨೧, ೨೨, ೨೩, ೨೪, ೨೫, ೨೬, ೨೭, ೨೮ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕಂಚೈ—೪೭ ||

ಮುಷಿ—ಸೂರ್ಯಾ ಸಾವಿತ್ರೀ |

ದೇವತಾ—೧-೫. ಸೋಮಃ | ೬-೧೬. ಸೂರ್ಯಾವಿವಾಹಃ | ೧೭. ದೇವಾಃ | ೧೮.

ಸೋಮಾರ್ಕಾಃ | ೧೯. ಚಂದ್ರಮಾಃ | ೨೦-೨೮. ನೃಣಾಂ ವಿವಾಹಮಂತ್ರಾ

ಅಶೀಪ್ರಾಯಾಃ | ೨೯-೩೦. ವಧಾವಾಸಿಸಂಸ್ಪರ್ಶನಿದಾ | ೩೧.

ಯಕ್ಷ್ಮನಾಶಿನೀ ದಂಪತ್ಯೋಃ | ೩೨-೪೭. ಸೂರ್ಯಾ ||

ಛಂದಃ—೧-೧೩. ೧೫-೧೭, ೨೨, ೨೫, ೨೮-೩೩, ೩೫, ೩೮-೪೨, ೪೫-೪೭. ಅನುಷ್ಠುಪಃ |

೧೪, ೧೯-೨೧, ೨೩-೨೪, ೨೬, ೩೬-೩೭, ೪೪. ತ್ರಿಷ್ಟುಪಃ | ೧೮, ೨೭, ೪೩

ಜಗತೀಃ | ೩೪. ಉರೋಬೃಹತೀಃ |

| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಸತ್ಯೇನೋತ್ತಭಿತಾ ಭೂಮಿಃ ಸೂರ್ಯೇಣೋತ್ತಭಿತಾ ದ್ಯೌಃ |

ಮೃತೇನಾದಿತ್ಯಾಸ್ತೃಷ್ಠಂತಿ ದಿವಿ ಸೋಮೋ ಅಧಿ ತ್ರಿತಃ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠ ||

ಸತ್ಯೇನ | ಉತ್ತಭಿತಾ | ಭೂಮಿಃ | ಸೂರ್ಯೇಣ | ಉತ್ತಭಿತಾ | ದ್ವಾಃ |

ಋತೇನ | ಅದಿತ್ಯಾಃ | ತಿಷ್ಠಂತಿ | ದಿವಿ | ಸೋಮಃ | ಅಧಿ | ಶ್ರಿತಃ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸತ್ಯೇನ ಬ್ರಹ್ಮಣಾನಂತಾತ್ಮನಾ | ಬ್ರಹ್ಮಾ ಖಲು ದೇವಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಸತ್ಯಭೂತಃ | ತೇನಾಧಃ ಸ್ಥಿತೇನ ಭೂಮಿರುತ್ತಭಿತಾ | ಉಪರಿ ಸ್ತಂಭಿತಾ | ಯಥಾಧೋ ನ ಪತೇತ್ತಥಾ ಕೃತಾ | ಯದ್ವಾ | ಸತ್ಯೇನಾನ್ಯತಪ್ರತಿಯೋಗಿನಾ ಧರ್ಮೇಣ ಭೂಮಿರುತ್ತಭಿತೋದ್ಭೂತಾ ಫಲಿತಾ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸತಿ ಸತ್ಯೇ ಭೂಮ್ಯಾಂ ಸಸ್ಯಾದಯೋ ನ ಫಲಂತಿ | ತಥಾ ಸೂರ್ಯೇಣ ದೇವೇನ ದ್ವಾರುತ್ತಭಿತಾ | ಸೂರ್ಯೋ ಹಿ ದ್ಯುಸ್ಥಾನತ್ವಾದ್ವಿವಂ ದಧಾರ | ಋತೇನ ಯಜ್ಞೇನಾದಿತ್ಯಾ ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರಾ ದೇವಾ- ಸ್ತಿಷ್ಠಂತಿ | ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನದತ್ತೇನ ಖಲ್ವಾಹುತ್ಯಾ ದೇವಾ ಉಪಜೀವಂತಿ | ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕೇ ಸೋಮೋ ದೇವಾನಾಮಾಪ್ಯಾಯನಕಾರೀ ವಲ್ಲೀರೂಪೋ ದೇವತಾರೂಪಶ್ಚಾಧಿ ಶ್ರಿತಃ | ಅಧಿತಿಷ್ಠತಿ | ಇತಿ ಸ್ಪೃಶತಿಂ ಸೋಮಂ ಸೂರ್ಯಾ ಸ್ತೌತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಭೂಮಿಃ—ಪೃಥ್ವಿಯು | ಸತ್ಯೇನ—ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಸತ್ಯದಿಂದ | ಉತ್ತಭಿತಾ—ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯ ಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ | ದ್ವಾಃ—ದ್ಯುಲೋಕವು | ಸೂರ್ಯೇಣ—ಸೂರ್ಯನಿಂದ | ಉತ್ತಭಿತಾ—ಧೃತವಾಗಿದೆ | ಅದಿತ್ಯಾಃ—ಅದಿತಿಪುತ್ರರಾದ ದೇವತೆಗಳು | ಋತೇನ—ಯಜ್ಞವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ | ತಿಷ್ಠಂತಿ—ಉಪಜೀವಿಸುತ್ತಾರೆ | ದಿವಿ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಸೋಮಃ—ಸೋಮನು | ಅಧಿಶ್ರಿತಃ—ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ.

|| ಛಾನಾರ್ಥ ||

ಪೃಥ್ವಿಯು ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಸತ್ಯದಿಂದ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ದ್ಯುಲೋಕವು ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಧೃತವಾಗಿದೆ. ಅದಿತಿಪುತ್ರರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಉಪಜೀವಿಸುತ್ತಾರೆ. ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೋಮನು ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

Earth is upheld by truth ; heaven is upheld by the sun ; the Adityas are supported by sacrifice, Soma is supreme in heaven.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸತ್ಯೇನ ಭೂಮಿಃ ಉತ್ತಭಿತಾ—ಸತ್ಯೇನ ಬ್ರಹ್ಮಣಾನಂತಾತ್ಮನಾ | ಬ್ರಹ್ಮಾ ಖಲು ದೇವಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಸತ್ಯಭೂತಃ || ತೇನಾಧಃ ಸ್ಥಿತೇನ ಭೂಮಿಃ ಉಪರಿ ಸ್ತಂಭಿತಾ | ಯಥಾಧೋ ನ ಪತೇತ್ತಥಾ

ಕೃತಾ | ಇಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಸತ್ಯಭೂತನಾದವನು. ಇವನ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸತ್ಯಲೋಕವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ಅನಂತಾತ್ಮನೂ, ಸತ್ಯಭೂತನೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಕೆಳಗಿದ್ದ ಭೂಮಿಯು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಲ್ಪಟ್ಟು ಅಲ್ಲಾಡದಂತೆಯೂ, ದೃಢವಾಗಿರುವಂತೆಯೂ ನಿಲ್ಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅಥವಾ ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಸತ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧರ್ಮವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ—ಸತ್ಯೇನ ಅನ್ಯತಪ್ರತಿಯೋಗಿನಾ ಧರ್ಮೇಣ ಭೂಮಿರುದ್ಧೃತಾ ಫಲಿತಾ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಆಸತಿ ಸತ್ಯೇ ಭೂಮ್ಯಾಂ ಸಸ್ಯಾದಯೋ ನ ಫಲಂತಿ | ಎಂದರೆ ಸತ್ಯದಿಂದ ಅಥವಾ ಧರ್ಮದಿಂದಲೇ ಈ ಭೂಮಿಯು ನಿಂತಿರುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ನಡೆಯುವ ಸಮಸ್ತ ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ಧರ್ಮದ ಆಶ್ರಯದಿಂದಲೇ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಸತ್ಯ ಅಥವಾ ಧರ್ಮವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳು ಬೆಳೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಕಲವೂ ಧರ್ಮವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು—

ಸತ್ಯೇನ ವಾಯುರಾವಾತಿ ಸತ್ಯೇನಾದಿತ್ಯೋ ರೋಚತೇ ದಿವಿ ಸತ್ಯಂ ನಾಚಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಸತ್ಯೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ತಸ್ಮಾತ್ಸತ್ಯಂ ಪರಮಂ ವದಂತಿ ||

(ತೈ. ಉ. ೪-೮೦) .

ಎ. ಬ ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯವೂ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ಸೂರ್ಯೇಣ ದ್ಯೌಃ ಉತ್ತಭಿತಾ—ಸೂರ್ಯೋ ಹಿ ದ್ಯುಸ್ಥಾನತ್ವಾದ್ವಿಂಶಂ ದಾಧಾರ | ಸೂರ್ಯನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಯತೇನಾದಿತ್ಯಾಸ್ತಿಷ್ಠಂತಿ—ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರಾ ದೇವಾಃ ಯಜ್ಞೇನ ತಿಷ್ಠಂತಿ | ಯಜ್ಞೇ ಯಜಮಾನದತ್ತೇನ ಖಲ್ವಾಹುತ್ಯಾ ದೇವಾ ಉಪಜೀವಂತಿ | ಇಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಿತಪುತ್ರಾಃ ಇಂದ್ರಾದಯೋ ದೇವಾಃ ಅದಿತಿ ದೇವಿಯ ಪುತ್ರರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಮಾನವರಾದ ಯಜಮಾನರು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವಾಗ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಆಹುತಿಗಳಿಂದ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳು ಜೀವಿಸುತ್ತಾರೆ, ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿದೇವನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳು ಬಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕವೇ ದೇವತೆಗಳ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಜಿಹ್ವಾಃ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ.

ದಿವಿ ಸೋಮೋ ಅಧಿ ಶ್ರಿತಃ—ದಿವಿ ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೋಮವು ಸ್ಥಾನಿತವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸೋಮವು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೂ, ಪರ್ವತಗಳ ಮೇಲೂ ಬೆಳೆಯುವುದಾದರೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅದು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದಿತೆಂದೂ ಅದನ್ನು ಗಾಯತ್ರಿಯ ಶ್ರೇಣಪಕ್ಷಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹಾರಿಹೋಗಿ ಅದನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತಂದಿತೆಂದೂ ತೃತೀಯಶ್ಲೋಕಮೀಶೋ ದಿವಿ ಸೋಮ ಅಸೀತ್ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೧-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ರ್ಕೃತಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ಸೋಮವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಬಳ್ಳಿಯಂತಲೂ, ಅಭಿಮಾನಿವೇಷತೆಯಂತಲೂ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಭಾವಿಸಬಹುದು. ಅದನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದ್ದೇವೆ. ಯಾಸ್ಕರು ಸೋಮಶಬ್ದನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಓಷಧಿಸ್ತೋಮಃ ಸುನೋತೇರ್ಯದೇನಮಭಿಷುಂಜಂತಿ—ಸೋಮಂ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಮೂಲಿಕೆಯು ಇದನ್ನು—

ಆದಾಯ ಶ್ವೇನೋ ಅಭರತ್ಸ್ತೋಮಂ ಸಹಸ್ರಂ ಸನಾ ಅಯುತಂ ಚ ಸಾಕಂ |
ಅತ್ರಾ ಪುರಂಧಿರಜಹಾದರಾತೀರ್ಮದೇ ಸೋಮಸ್ಯ ಮೂರಾ ಅಮೂರಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೪-೨೬-೭)

ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸು ಶ್ವೇನಪಕ್ಷಿಯು ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ, ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ತಂದಿರುವುದೆಂದೂ, ಇಂದ್ರನು ಈ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಂದ ಸಹಸ್ರಸುತೃಗಳುಳ್ಳ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಯಜಮಾನರು ಅಯುತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ದಾನಮಾಡಿರುವರೆಂದೂ ಸೋಮದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಬಹುಲಮಸ್ಯ ನೈಘಂಟುಕಂ ವೃತ್ತಂ ಅಶ್ವರ್ಯಮಿವ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇನ—ಈ ಸೋಮದ ಸ್ತುತಿಯೂ ಇದರ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅಶ್ವರ್ಯಜನಕವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಈ ಸೋಮದ ಮಹಿಮೆಯು ಸ್ತುತಿರೂಪದಿಂದ—

ಸ್ವಾದಿಷ್ಠಯಾ ಮದಿಷ್ಠಯಾ ಪವಸ್ವ ಸೋಮ ಧಾರಯಾ | ಇಂದ್ರಾಯ ಪಾತವೇ ಸುತಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೯-೧-೧)

ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಸಿವಾನ್ ಯತ್ಸಂಪಿಷಂತ್ಯೋಷಧಿಂ |
ಸೋಮಂ ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ವಿದುರ್ನ ತಸ್ಯಾಶ್ನಾತಿ ಕಶ್ಚನ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೩)

ಸೋಮ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆ, ಚಂದ್ರ ಇವರಿಬ್ಬರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದು. ಆದರೆ, ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಚಂದ್ರನಿಗಿಂತಲೂ ಈ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಯಾಸ್ಕರು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಸಿವಾನ್ ಯತ್ಸಂಪಿಷಂತ್ಯೋಷಧಿಮಿತಿ ವೃಥಾಸುತಮಸೋಮಮಾಹ
ಸೋಮಂ ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ವಿದುರಿತಿ ನ ತಸ್ಯಾಶ್ನಾತಿ ಕಶ್ಚನಾಯಜ್ಞೇತ್ಯಧಿಯಜ್ಞಂ |
ಅಥಾಧಿದೈವತಂ ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಸಿವಾನ್ ಯತ್ಸಂಪಿಷಂತ್ಯೋಷಧಿಮಿತಿ
ಯಜುಸ್ಸುತಮಸೋಮಮಾಹ ಸೋಮಂ ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ವಿದುಶ್ಚಂದ್ರಮಸಂ ನ
ತಸ್ಯಾಶ್ನಾತಿ ಕಶ್ಚನಾದೇವ ಇತಿ |

(ನಿ. ೧-೪)

ರಸಾಯನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಸೋಮವನ್ನು ತಂದು ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಪಾನಮಾಡುವರಾದರೂ, ಅವರು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವ ಸೋಮಪರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಾಂಗವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಕಾರಣ ಸೋಮವು ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ರೀತಿಯಿಂದ ಸೋಮಪನೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, (ಸೋಮಪದಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರನೆಂದು

ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ) ಯಜ್ಞಾಂಗವಾಗಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಸೋಮಪದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿದೆ. "ಸೋಮೋ ನೂನಮೇಷ ಯದ್ವೇವಾನಾಮನ್ಯಂ" ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಿಂದ ಚಂದ್ರನು ಸೋಮಪದವಾಚ್ಯ ನಾಗಿದ್ದರೂ ಅವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಅನ್ನವಾಗಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಅಧಿಯಜ್ಞ ಅಧಿದೈವ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೋಮಪದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದರೂ, ಓಷಧಿ ರೂಪವಾದ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಯಾಜ್ಞ ಕರು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಯತ್ತಾ ದೇವ ಪ್ರಪಿಬಂತಿ ತತ ಆಪ್ಯಾಯಸೇ ಪುನಃ |

ವಾಯುಸ್ಸೋಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ ಸಮಾನಾಂ ಮಾಸ ಆಕೃತಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೫)

ಯತ್ತಾ ದೇವ ಪ್ರಪಿಬಂತಿ ತತ ಆಪ್ಯಾಯಸೇ ಪುನರಿತಿ ನಾರಾಶಂಸಾನಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಾಪರಪಕ್ಷಾ-
ವಿತಿ ವಾ ವಾಯುಸ್ಸೋಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ ವಾಯುಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾರಮಾಹ ಸಾಹಚರ್ಯಾತ್ ರಸಹರಣಾದ್ವಾ |
ಸಮಾನಾಂ ಸಂವತ್ಸರಾಣಾಂ ಮಾಸ ಆಕೃತಿಃ ಸೋಮೋ ರೂಪವಿಶೇಷೈರೋಷಧಿಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ವಾ | ಅಧಿ
ಯಜ್ಞಪರವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಯಜಮಾನರೇ ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರು
ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ, ಇದರಿಂದ ಈ ಸೋಮನು ಆಪ್ಯಾಯನಮಾಡುವವನಾಗಿರುವನು. ವಾಯುವು ಓಷಧಿಗಳ
ರಸವನ್ನು ಹೀರುವವನಾದರೂ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹೀರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದರ ರಕ್ಷಕನಾಗಿರುವನು. ಆಯುರ್ವೇದ
ವನ್ನು ತಿಳಿದ ರಸಾಯನಕಾರರು ಈ ಸೋಮನು ಆಯಾಯ ಮಾಸದ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷಗಳಿರುವ ತಿಥಿಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ
ಪರ್ಣಗಳ (ಎಲೆಗಳ) ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷಗಳಿರುವ ತಿಥಿಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪರ್ಣಗಳ (ಆಪಚಿತಿ) ಹ್ರಾಸ
ವನ್ನೂ ಹೊಂದುವನು. ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪದವಾಚ್ಯನಾದ ಚಂದ್ರನು ತನ್ನ ಕಲೆಗಳಿಂದ ಆಯಾಯ
ತಿಥಿಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳ ಆಪ್ಯಾಯಕನಾಗಿರುವನು. ಚಂದ್ರನ ಕಲೆಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳೂ ಪಾನಮಾಡು
ವರು. ಆಯಾಯ ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಹ್ರಾಸಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಕಲೆಗಳ ಮೂಲಕ ಚಂದ್ರನು ಹೊಂದುವನು ಎಂದು
ಅಧಿಯಜ್ಞ ಅಧಿದೈವತ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮಲತೆಗೆ ಚಂದ್ರನ (ಸಮಾನಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು) ಸಾದೃಶ್ಯ
ವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸೋಮತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಉಪಪಾದನೆಮಾಡಿ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಮಹಾಪೂರಿತನೆಂದು ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು
ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಈಗ ಸೋಮವೆಂದರೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಮರ್ಶಮಾಡಬೇಕಾಗಿದೆ. ಸೋಮವು ಒಂದುವಿಧವಾದ ಲತಾ
ವಿಶೇಷವು. ಈ ಸೋಮಲತೆಯು ಈಗ ಇಂಡಿಯಾದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಯಲು
ಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ನದೀತೀರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೆಳೆಯುವುದು. ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದರೆ ಅಷ್ಟೆಷ್ಟು
ಹೆಚ್ಚು ರಸವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಸುಮಾರು ೭೦೦೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿಯೂ ಇದು ಬೆಳೆಯುವುದು. ಆದುದರಿಂದ
ಈ ಸೋಮವನ್ನು ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ತಂದ ವರ್ಣನೆಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೩-೬ ; ೩-೪೮-೨ ; ೫-೪೩-೪
ಇತ್ಯಾದಿ) ಅನೇಕ ಕಡೆ ಇವೆ. ಮೌಜವತವೆಂಬ ಪರ್ವತವು ಸೋಮಲತೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿದೆ. (ಋ. ಸಂ. ೧೦ ೩೪-೧;
ನಾ. ಸಂ. ೩-೬೧-೧ ; ನಿ. ೯-೮ ಇತ್ಯಾದಿ) ಶರ್ಯಣಾವತ್ ಎಂಬ ಸರೋವರದ ದಡಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯು
ದೊರೆಯುವುದೆಂದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ (ಋ. ಸಂ. ೮-೭೨-೨, ೮-೬೪-೧, ೯-೬೫-೨೨ ಇತ್ಯಾದಿ) ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಕುಡಿಯು ಅಂಕವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೮-೩ ; ೩-೪೮-೨ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಜಗುರುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕುಡಿಗೆ ವಕ್ಷಣಾ ಎಂದೂ (ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೧೭) ವಾಣ ಎಂದೂ (ಋ. ಸಂ. ೪-೨೮-೯ ; ೯-೫೦-೧) ಸೋಮ ರಸಕ್ಕೆ ಅಂಧಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೮-೭ ; ೩-೪೮-೧ ; ೪-೧೬-೧) ಎಂದೂ ಸೋಮಲತೆಯ ದಂಡಕ್ಕೆ (ಬಳ್ಳಿಗೆ) ಪರ್ವನ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯-೧) ಎಂದೂ ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿರುವುದು.

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಕ್ರಮ

ಸೋಮಲತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅಥವಾ ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಎಲೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಿ ಅದನ್ನು ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಜ್ಜುವರು. ಲತೆಯು ಹೊಸದಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಒಂದೆರಡುದಿನ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆಹಾಕಿ ಮತ್ತೆಗಾಡ ಮೇಲೆ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಒರಳಿಗೆ ಉಲೂಖಲವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕಲ್ಲಿನಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವುದು, ಮರದಿಂದ ಮಾಡುವುದೂ ಉಂಟು. ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಮೇಲಿನಿಂದ ಕುಟ್ಟುವ ಕಲ್ಲಿಗೆ ಗ್ರಾವಾ, (ಋ. ಸಂ. ೧-೮೩-೬ ; ೧-೧೩೫-೭) ಅದ್ರಿ, (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೦-೨ ; ೧-೧೩೫-೫ ; ೧-೧೩೭-೧) ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿರುವವು. ಉಲೂಖಲವೆಂದರೆ ಈಗ ನಾವು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿರುವ ಒರಳಿನಂತಿದ್ದ ಒಂದು ಕಲ್ಲಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಮಾತ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಈ ಉಲೂಖಲವೆಂಬ ಒರಳು ಮುಸಲ (ಒನಕೆ) ದಿಂದ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು.

ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಆ ಕ್ರಮವನ್ನು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ಗ್ರಾವ, ಅದ್ರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಫಲಕ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮರದ ಹಲಗೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಲತೆಯು ಹೊಸದಾಗಿದ್ದರೆ ರಸವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಎಂದರೆ ಕುಯಿದು ತಂದು ಕೆಲವು ದಿನಗಳಾಗಿದ್ದರೆ, ಅವುಗಳನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆ ಹಾಕಿದ್ದು ಅನಂತರ ಅವುಗಳನ್ನು ಚರ್ಮದಮೇಲೆ ತಂದಿರಿಸುವರು. ಬಳಿಕ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು ಹೀಗೆ ತೆಗೆದ ರಸದಲ್ಲಿ ಲತೆಯ ಸಿಪ್ಪೆಗಳು, ಜೂರುಗಳು ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ರಸವನ್ನು ಕೈಗಳ ಬೆರಳಸಂದಿಗಳಿಂದಾಗಲಿ, ಪವಿತ್ರನೆಂಬ ಜಾಲರಿ ಅಥವಾ ಬಟ್ಟೆಯಿಂದಾಗಲಿ, ಕುರಿಯ ತುಬಟದಿಂದಾಗಲಿ ತೋಧಿಸುವರು. ಈ ರೀತಿ ತೋಧಿಸಿದ ರಸವು ಕಶ್ಮಲಗಳಲ್ಲದೆ ಶುಭ್ರವಾಗಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಶುಕ್ರ, ಶುಚಿ ಎಂದು ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಈ ರಸವು ಮಾಸಲುಗಿಂಪು ಅಥವಾ ಹಳದಿ ಮಿಶ್ರವಾದ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ವಾಯುವಿಗೂ ಶುದ್ಧವಾದ ಎಂದರೆ ಅಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳ ಬೆರಕೆಯಿಲ್ಲದ ಸೋಮರಸವನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸುವುದು ರೂಢಿಯು. ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಧಾನ್ಯದ ಹಿಟ್ಟು ಇವುಗಳನ್ನು ಬೆರಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದುಂಟು. ಇವುಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಗವಾಶಿರ, ದಧ್ಯಾಶಿರ, ಯವಾಶಿರ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ.

॥ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯ ॥

ಸೋಮೇನಾದಿತ್ಯಾ ಬಲಿನಃ ಸೋಮೇನ ಪೃಥಿವೀ ಮಹೀ ।

ಅಥೋ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಮೇಷಾಮುಪಸ್ಥೇ ಸೋಮ ಆಹಿತಃ ॥ ೨ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಸೋಮೇನ | ಅದಿತ್ಯಾಃ | ಬಲಿನಃ | ಸೋಮೇನ | ಪೃಥಿವೀ | ಮಹೀ |

ಅಥೋ ಇತಿ | ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಂ | ಏಷಾಂ | ಉಪಸ್ಥೇ | ಸೋಮಃ | ಆಹಿತಃ ॥ ೨ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಸೋಮೇನಾದಿತ್ಯಾ ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರಾ ಇಂದ್ರಾದಯೋ ಬಲಿನೋ ಭವಂತಿ | ಇಂದ್ರನಾಯನಾದಿ-
ಗೃಹಪರಿಗೃಹಾದಿತಿ ಭಾವಃ | ತಥಾ ಸೋಮೇನಾಹುತ್ಯಾತ್ಮನಾಗ್ನೌ ಹುತೇನ ಪೃಥಿವೀ ಭೂಮಿರ್ಮಹೀ
ಮಹತೀ ಭವತಿ | ಅಹುತ್ಯಾ ವೃಷ್ಟಿದ್ವಾರೇಣ ಸಸ್ಯಾದಿಸಂಪತ್ತೇಃ | ಅಥೋ ಅಸಿ ಚಾಯಂ ಸೋಮೋ
ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಮೇಷಾಂ | ನಕ್ಷಂತ್ರಾಯಂತ ಇತಿ ನಕ್ಷತ್ರಾ ಗೃಹಚನುಸಾದಯಃ | ತೇಷಾಮೇಷಾಮುಪಸ್ಥೇ
ಸೋಮೋ ರಸಾತ್ಮಕ ಆಹಿತಃ | ಯದ್ವಾ | ಸಿದ್ಧಾನಾಮೇನ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಮುಪಸ್ಥ ಉಪಸ್ಥಾನೇ
ದ್ಯುಲೋಕೇ ಸೋಮ ಆಹಿತಃ | ತೃತೀಯಸ್ಯಾಮಿತೋ ದಿನಿ ಸೋಮ ಆಸೀತ್ತಂ ಗಾಯತ್ರಾಹರತ್ |
ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೧-೧ | ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತೇಃ ॥ ದೇವತಾರೂಪಸೋಮಪಕ್ಷೇ | ಸೋಮೇನಾದಿತ್ಯಾ ದೇವಾ
ಬಲಿನೋ ಬಲವಂತೋ ಭವಂತಿ ತಸ್ಯೈಕೈಕಕಲಾಸ್ವಾದನಾತ್ | ಪ್ರಥಮಾಂ ಪಿಬತೇ ವಹ್ನಿರ್ದ್ವಿತೀಯಾಂ
ಪಿಬತೇ ರವಿರಿತ್ಯಾದಿಸ್ತುತೇಃ | ಸೋಮೇನ ಪೃಥಿವೀ ಮಹೀ | ಅವ್ಯತಸೇಕೇನೌಷಧ್ಯಾದ್ಯಭಿವೃದ್ಧ್ಯಾ
ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಬಲವತ್ತ್ವಂ | ಚಂದ್ರಸ್ಯ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಮುಪಸ್ಥೇ ಸ್ಥಿತಿಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ॥

ಸೋಮೇನ—ಸೋಮನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ | ಅದಿತ್ಯಾಃ—ಅದಿತಿಪುತ್ರರಾದ ದೇವತೆಗಳು | ಬಲಿನಃ—
ಶಕ್ತಿಯುತರಾಗಿದ್ದಾರೆ | ಸೋಮೇನ—ಸೋಮನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ | ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥ್ವಿಯು | ಮಹೀ—
ಮಹತ್ವವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ | ಅಥೋ—ಅಲ್ಲದೇ | ಸೋಮಃ—ರಸಾತ್ಮಕವಾದ ಸೋಮವು | ಏಷಾಂ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಂ—
ಈ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ | ಉಪಸ್ಥೇ—ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ | ಆಹಿತಃ—ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥಃ ॥

ಸೋಮನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಅದಿತಿಪುತ್ರರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಶಕ್ತಿಯುತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸೋಮನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ
ಪೃಥ್ವಿಯು ಮಹತ್ವವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ರಸಾತ್ಮಕವಾದ ಸೋಮವು ಈ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ.

English Translation

By Soma the Adityas are strong ; by Soma the earth is great ; Soma is stationed in the vicinity of these Nakshatras.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸೋಮೋನ ಅದಿತ್ಯಾಃ ಬಲಿನಃ—ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರಾ ಇಂದ್ರಾದಯೋ ದೇವಾ ಅಹುತ್ಯಾತ್ಮನಾಗ್ನೌ ಹುತೇನ ಸೋಮೋನ ಬಲಿನೋ ಭವಂತಿ | ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಜನಾನರು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಹುತಿರೂಪದಿಂದ ಅರ್ಪಿಸುವ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಶಕ್ತಿಯುತರಾಗುವರು. ಸೋಮವೆಂದರೆ ಅಮೃತವೆಂದೂ ಅರ್ಥವು. ದೇವತೆಗಳು ಅಮೃತಪಾನದಿಂದ ತೃಪ್ತರೂ, ಬಲಯುತರೂ ಆಗುವರು. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿದ ಸೋಮವು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿ ಅವರು ಆ ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಶಕ್ತಿಯುತರಾಗುವರು ಎಂದು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಸೋಮೋನ ಪೃಥಿವೀ ಮಹೀ—ಸೋಮೋನ ಭೂಮಿಃ ಮಹತೀ ಭವತಿ | ಅಹುತ್ಯಾ ವೃಷ್ಟಿ-ದ್ವಾರೇಣ ಸಸ್ಯಾದಿಸಂಪತ್ತೇಃ | ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಮಾಹುತಿಯಿಂದ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ವೃಷ್ಟಿಯುಂಟಾಗಿ ಭೂಮಿಯು ಸಸ್ಯಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕಂಗೊಳಿಸುವುದು ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯು ಶೋಭಾಯಮಾನವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸೋಮವೇ ಕಾರಣವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಥೋ ಏಷಾಂ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಂ ಉಪಸ್ಥೇ ಸೋಮಾಃ ಆಹಿತಃ | ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿರುವ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೋಮವು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ವಾಕ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ತೃತೀಯಸ್ಯಾಮಿತೋ ದಿವಿ ಸೋಮ ಅಸೀತ | (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೧-೧) ಎಂಬ ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಸೋಮಲತೆಯು ಮೊದಲು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರಲಿಲ್ಲ. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿತು. ಅದನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತರಬೇಕೆಂದು ದೇವತೆಗಳು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಆ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಜಗತೀ ಎಂಬ ಮೂರು ಛಂದಸ್ಸುಗಳೂ ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟರೂ ಸೋಮವನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತರಲು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಮತ್ತೂ ಜಗತೀ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸು ಮಾತ್ರ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ರೂಪವನ್ನು ತಳೆದು ಸೋಮವನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತಂದಿತು. ಈ ಸೋಮಾಸಹರಣೋಪಾಖ್ಯಾನದ ಕಥೆಯನ್ನು ನಾವು ಮ. ಸಂ. ೨೬ ನೇ ಭಾಗದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಂ—ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಅಥವಾ ದೇವಗೃಹಗಳು. ದೇವತೆಗಳು ವಾಸಮಾಡುವ ಗೃಹಗಳಿಗೆ ನಕ್ಷತ್ರಗಳೆಂದು—ದೇವಗೃಹಾ ನೈ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೫-೨-೬) ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿಯೇ—ಯೋ ನಾ ಇಹ ಯಜತೇ | ಅಮುಗ್ಂ ಸ ಲೋಕಂ ನಕ್ಷತೇ | ತನ್ನೆಕ್ಷತ್ರಾಣಾಂ ನಕ್ಷತ್ರತ್ವಂ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೫-೨-೫) ಎಂದರೆ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ (ನಕ್ಷತ್ರವೆಂಬ) ಗೃಹದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವನು. ಆದುದರಿಂದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು ಎಂದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ ಅಥವಾ ಸುಕ್ಯತಾಂ ವಾ ಏತಾನಿ ಜ್ಯೋತೀಗ್ಂಷಿ ಯನ್ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ | (ತೈ. ಸಂ. ೫-೪-೧-೩) ಸತ್ಯರೂಪ

ನುಷ್ಠಾನಮಾಡಿದವರು ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರರೂಪವಾದ ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವರು. ಅವರೇ ನಮಗೆ ನಕ್ಷತ್ರ ರೂಪದಿಂದ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವರು ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಯಾಸ್ಕರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ-
ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ | ನಕ್ಷತೇರ್ಗತಿರ್ಮುಣಃ | ನೇಮಾನಿ ಕ್ಷತ್ರಾಣೇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ || (ನಿ. ೩-೨೦) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ನಕ್ಷತಿಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥವಿರುವುದು. ಕ್ಷತ್ರ ಎಂದರೆ ಧನವು, ಧನರೂಪವಾದ ಹಿರಣ್ಯದಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ನಕ್ಷತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಸತ್ಯವರ್ತನನ್ನು ಮಾಡಿದವರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾ ನಕ್ಷತ್ರರೂಪದಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವರು ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇರುವುದು.

ಈ ಋಕ್ಸಿಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದನ್ನು ನಾವು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ ಯಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಿದೇವೆ.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಪಿವಾನ್ಯತ್ಸಂಪಿಂಷಂತ್ಯೋಷಧಿಂ ।

ಸೋಮಂ ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ವಿದುರ್ನ ತಸ್ಯಾಶ್ನಾತಿ ಕಶ್ಚನ || ೩ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಸೋಮಂ | ಮನ್ಯತೇ | ಪಪಿವಾನ್ | ಯತ್ | ಸಂಪಿಂಷಂತಿ | ಓಷಧಿಂ |

ಸೋಮಂ | ಯಂ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ | ವಿದುಃ | ನ | ತಸ್ಯ | ಅಶ್ನಾತಿ | ಕಃ | ಚನ || ೩ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ | ಕಃ | ಯಃ ಪಪಿವಾನ್ | ಮೈಥುನಕಾಮಾರ್ಥಂ ಚಿಕಿತ್ಸಾದ್ಯರ್ಥಂ ಪೀತಃ ಸೋಮೋ ಯೇನ | ಯದ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಂ ಸೋಮಮೋಷಧಿಂ ವಲ್ಲಿರೂಪಂ ಸಂಪಿಂಷಂತಿ | ಸಾಮುರ್ಥ್ಯಾದ್ರಾಸಾಯನಿಕಾಃ | ನ ಚ ಸ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸೋಮಾಃ | ತರ್ಹಿ ಕಃ | ಉಚ್ಯತೇ | ಸೋಮಂ ಹಿ ತು ಮನ್ಯತೇ ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ | ಯದ್ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದಪರ್ಯಾಯೋಽಸ್ಮಿ ಕುತೋ ನು ಚರಸಿ ಬ್ರಹ್ಮನ್ ತಸ್ಮೈ ಮಾ ಬ್ರೂಯಾ ನಿಧಿಪಾಯ ಬ್ರಹ್ಮನ್ನಿತ್ಯಾದಿಪ್ರಯೋಗಾತ್ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತೇ ಚರ್ತ್ವಿಜೋ ಯಜಮಾನಶ್ಚ ಯಾಗಸಾಧನಭೂತಂ ಸಂಸ್ಕರ್ತುಂ ವಿದುಃ ಜಾನಂತಿ ತಸ್ಯಾಂಶಂ | ಯದ್ವಾ | ಕರ್ಮಣಿ ಪಷ್ಣೀ | ತಂ ಸೋಮಂ ಕಶ್ಚನ ನಾಶ್ನಾತಿ | ಕಶ್ಚಿದಪ್ಯಯಜ್ಞೇತಿ ಶೇಷಃ | ಯಜ್ಞೈನಂ ಭಕ್ಷಯಿತುಮರ್ಹತಿ ನಾನ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಮೋಷಧಿಪಕ್ಷೇ || ಅಥ ಚಂದ್ರಪಕ್ಷ ಉಚ್ಯತೇ | ತಂ ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಪಿವಾನ್ ಪೀತವಾನ್ಯಜಮಾನೋ ಯದ್ಯಮೋಷಧಿರೂಪಂ ಸಂಪಿಂಷಂತ್ಯಭಿಷವಗ್ರಾನ್ಭಿರಧ್ವರ್ಯಾದಯೋ ಯಜಮಾನಶ್ಚ | ನ ಚ ಸ ಸೋಮಾಃ ಕಸ್ತರ್ಹಿ |

ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಅಭಿಜ್ಞಾ ದೈವಜ್ಞಾ ವಿದುಃ ಕಥಯಂತಿ ಚಂದ್ರಮಸಂ ನ ತಸ್ಯಾಶ್ನಾತಿ. ಕಶ್ಚನಾದೇವೋ ದೇವೇಭ್ಯೋಽನ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯಾದಿಃ | ದೇವಾ ಅಗ್ನ್ಯಾದಯೋ ರತ್ನಯೋ ನಾ | ಯಜ್ಞಾರ್ಹಸೋಮಸ್ಯಾಸೋಮತ್ವಂ ನ ನಿಂದಾಯೈ ಅಪಿ ತ್ವಿತರಸ್ಯ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಇತಿ ಮಂತವ್ಯಂ | ಅಪಶವೋಽನ್ಯೇ ಗೋಅಶ್ವೇಭ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿವತ್ | ಏವಮತ್ರ ಸೋಮ್ಯಾ ಉಭಯಥಾ ಯೋಜ್ಯಾಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಓಷಧಿಂ—ಬಳ್ಳಿರೂಪದ | ಯತ್—ಯಾವ ಸೋಮವನ್ನು | ಸಂಪಿಂಷಂತಿ—ರಾಸಾಯನಿಕರು ಹಿಂಡುವರೋ ಅದನ್ನೇ | ಸೋಮಂ—ನಿಜವಾದ ಸೋಮಸ್ವರೂಪವೆಂದು | ಪಹಿನಾನ್—ಆ ರಸವನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡಿದವನು | ಮನ್ಯತೇ—ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ (ಆದರೆ) | ಯಂ ಸೋಮಂ—ಯಾವ ಸೋಮವನ್ನು | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ—ಮುತ್ವಿಗೃಹಮಾನರು | ವಿದುಃ—ಅರಿಯುವರೋ | ತಸ್ಯ—ಅದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು | ಕಶ್ಚನ—ಯಾರೂ ಕೂಡ | ನ ಅಶ್ನಾತಿ—ಅರಿಯಲಾರರು.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಬಳ್ಳಿರೂಪದ ಯಾವ ಸೋಮವನ್ನು ರಾಸಾಯನಿಕರು ಹಿಂಡುವರೋ, ಆ ಲೌಕಿಕವಾದ ರಸವನ್ನೇ ನಿಜವಾದ ಸೋಮವೆಂದು ರಸಪಾನಮಾಡುವ ಸಾಧಾರಣ ಪುರುಷನು ಅರಿಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಮುತ್ವಿಗೃಹಮಾನರು ಯಾಗ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಯಾವ ಸೋಮವನ್ನು ಅರಿಯುವರೋ, ಅದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕರ್ಮರಹಿತರು ಅರಿಯಲಾರರು.

English Translation

He who has drunk thinks that the herb which men crush is the Soma ; (but) that which the Brahmans know to be Soma, of that no one partakes.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಮದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇರುವುದು. ಒಂದನೆಯ ದಾಗಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರಿಗೆ ತಿಳಿದಿರುವ ಸೋಮಲತೆಯು. ಇದನ್ನು ತಂದು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಪಾನಮಾಡುವರು. ಈ ಸೋಮವು ವಲ್ಲೀ (ಓಷಧಿ) ರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದು. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಸೋಮಲತಾಭಿಮಾನಿ ಯಾದ ದೇವತೆಯು. ಚಂದ್ರನನ್ನೇ ಈ ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಸೋಮ ಓಷಧೀನಾಮಧಿಪತಿಃ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಸೋಮಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಮಾತ್ರವೇ ತಿಳಿದಿರುವರು. ಇತರರು ತಿಳಿಯಲಾರರು ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲಾರರು. ಆದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಅದನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲು ಶಕ್ತರಾಗುವರು ಎಂದು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ—ಚಂದ್ರಮಾ ವೈ ಸೋಮೋ ದೇವಾನಾಮನ್ಮಂ ತಾ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯಾಮಭಿಷುಣ್ವಂತಿ || (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೫-೩) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು, ಓಷಧಿಸೋಮಃ ಸುನೋತೇರ್ಯದೇನಮಭಿಷುಣ್ವಂತಿ | ಸೋಮ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಮೂಲಿಕೆಯು. ಇದನ್ನು

ಆದಾಯ ಶ್ರೇಣೋ ಅಭರತ್ನೋಮಂ ಸಹಸ್ರಂ ಸವಾ ಅಯುತಂ ಚ ಸಾಕಂ |

ಅತ್ರಾ ಪುರಂಧಿರಜಹಾದರಾತೀರ್ಮದೇ ಸೋಮಸ್ಯ ಮೂರಾ ಅಮೂರಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೨೬-೭)

ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸು ಶ್ರೇಣಪಕ್ಷಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ತಂದಿರುವುದೆಂದೂ, ಇಂದ್ರನು ಈ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಂದ ಸಹಸ್ರಸುತೃಗಳುಳ್ಳ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಯಜಮಾನರು ಅಯುತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ದಾನಮಾಡಿರುವರೆಂದೂ ಸೋಮದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ ಮತ್ತು ಬಹುಲಮಸ್ಯ ನೈಘಂಟುಕಂ ವೃತ್ತಂ ಆಶ್ವರ್ಮಮಿವ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇನ—ಈ ಸೋಮದ ಸ್ತುತಿಯೂ ಇದರ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಆಶ್ವರ್ಯಜನಕವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಪರಿತನಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಈ ಸೋಮದ ಮಹಿಮೆಯು ಸ್ತುತಿರೂಪದಿಂದ—

ಸ್ವಾದಿಷ್ಯಯಾ ಮದಿಷ್ಯಯಾ ಪವಸ್ಯ ಸೋಮ ಧಾರಯಾ | ಇಂದ್ರಾಯ ಪಾತವೇ ಸುತಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೯-೧-೧)

ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಸಿರ್ವಾನ್ ಯತ್ಸಂಪಿಂಷಂತ್ಯೋಷಧಿಂ |

ಸೋಮಂ ಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ವಿದುರ್ನ ತಸ್ಯಾಶ್ನಾತಿ ಕಶ್ಚನ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦.೮೫.೩)

ಸೋಮ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆ, ಚಂದ್ರ ಇವರಿಬ್ಬರನ್ನು ಸ್ತುತಿ ಸಿರುವುದು. ಅದರೆ, ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಚಂದ್ರನಿಗಿಂತಲೂ ಈ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಯಾಸ್ಕರು ಪರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಸಿರ್ವಾನ್ ಯತ್ಸಂಪಿಂಷಂತ್ಯೋಷಧಿಮಿತಿ ವೃಥಾಸುತಮಸೋಮಮಾಹ

ಸೋಮಂ ಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ವಿದುರಿತಿ ನ ತಸ್ಯಾಶ್ನಾತಿ ಕಶ್ಚನಾಯಜ್ಞೇತ್ಯಧಿಯಜ್ಞಂ

ಆಧಾದಿದೈವತಂ ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಸಿರ್ವಾನ್ ಯತ್ಸಂಪಿಂಷಂತ್ಯೋಷಧಿಮಿತಿ ಯಜುಸ್ಸುತ-

ಮಸೋಮಮಾಹ ಸೋಮಂ ಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ವಿದುಶ್ಚಂದ್ರಮಸಂ ನ ತಸ್ಯಾಶ್ನಾತಿ

ಕಶ್ಚನಾದೇವ ಇತಿ ||

(ನಿ. ೧೧-೪).

ರಸಾಯನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಸೋಮವನ್ನು ತಂದು ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಪಾನಮಾಡುವವರಾದರೂ, ಅವರು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಸೋಮಪರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಾಂಗವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಕಾರಣ ಸೋಮವು ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ರೀತಿಯಿಂದ ಸೋಮಪನೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, (ಸೋಮಪದಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಲ್ಲಿಯೂ) ಯಜ್ಞಾಂಗವಾಗಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಸೋಮಪದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿದೆ. ಸೋಮೋ ನೂನಮೇಷ

ಯದ್ಧೇವಾನಾಮುನ್ನಂ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಿಂದ ಜಂದ್ರನು ಸೋಮಪದವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದರೂ ಅವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಅನ್ನವಾಗಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಅಧಿಯಜ್ಞ, ಅಧಿದೈವತ ಎಂಬ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೋಮಪದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದರೂ, ಹೀನಧಿರೂಪವಾದ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಯಾಜ್ಞ ಕರು ಅಚರಿಸುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಯತ್ತಾ ದೇವ ಪ್ರಸಿಬಂತಿ ತತ ಆ ಸ್ಯಾಯಸೇ ಪುನಃ |

ವಾಯುಸ್ಸೋಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ ಸಮಾನಾಂ ಮಾಸ ಆಕೃತಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦.೮೫.೫)

ಯತ್ತಾ ದೇವ ಪ್ರಸಿಬಂತಿ ತತ ಆ ಸ್ಯಾಯಸೇ ಪುನರಿತಿ ನಾರಾಶಂಸಾನಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಾಪರ ಪಕ್ಷಾವಿತಿ ವಾ ವಾಯುಸ್ಸೋಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ ವಾಯುವಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾರಮಾಹ ಸಾಹಚರ್ಯಾತ್ ರಸಹರಣಃದ್ವಾ | ಸಮಾನಾಂ ಸಂವತ್ಸರಾಣಾಂ ಮಾಸ ಆಕೃತಿಃ ಸೋಮೋ ರೂಪವಿಶೇಷೈರೋಷಧಿಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ವಾ || ಅಧಿಯಜ್ಞ ಪರವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಯಜಮಾನರೇ ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಈ ಸೋಮನು ಆಪ್ಯಾಯಃನಮಾಡುವವನಾಗಿರುವನು. ವಾಯುವು ಹೀನಧಿಗಳ ರಸವನ್ನು ಹೀರುವವನಾದರೂ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹೀರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದರ ರಕ್ಷಕನಾಗಿರುವನು. ಆಯುರ್ವೇದವನ್ನು ತಿಳಿದ ರಸಾಯನಕಾರರು ಈ ಸೋಮನು ಆಯಾಯ ಮಾಸದ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿರುವ ತಿಥಿಗಳ ಗುರುತಾರವಾಗಿ ಪರ್ಣಗಳ (ಎಲೆಗಳ) ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿರುವ ತಿಥಿಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪರ್ಣಗಳ (ಅಪಚಿತಿ) ಹ್ರಾಸವನ್ನೂ ಹೊಂದುವನು. ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪದವಾಚ್ಯನಾದ ಜಂದ್ರನು ತನ್ನ ಕಲೆಗಳಿಂದ ಆಯಾಯ ತಿಥಿಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಪ್ಯಾಯಕನಾಗಿರುವನು. ಜಂದ್ರನ ಕಲೆಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳೂ ಪಾನಮಾಡುವರು. ಆಯಾಯ ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಹ್ರಾಸಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಕಲೆಗಳ ಮೂಲಕ ಜಂದ್ರನು ಹೊಂದುವನು ಎಂದು ಅಧಿಯಜ್ಞ, ಅಧಿದೈವತ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮಲತೆಗೆ ಜಂದ್ರನ (ಸಮಾನಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು) ಗಾಢ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸೋಮತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಉಪಪಾದನೆಮಾಡಿ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಪೂರಿತವೆಂದು ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಆಚ್ಯದ್ವಿಧಾನೈರ್ಗುಪಿತೋ ಬಾರ್ಹತ್ಯಃ ಸೋಮ ರಕ್ಷಿತಃ |

ಗ್ರಾವ್ಣಾಮಿಚ್ಛುಣ್ವಿಸ್ತಿಸಿ ನ ತೇ ಅಶ್ವತಿ ಪಾರ್ಥಿವಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆಚ್ಯತ್ವವಿಧಾನೈಃ | ಗುಪಿತಃ | ಬಾರ್ಹತ್ಯಃ | ಸೋಮ | ರಕ್ಷಿತಃ |

ಗ್ರಾವ್ಣಂ | ಇತ್ | ಶ್ರುಣ್ವನ್ | ತಿಸ್ತಿಸಿ | ನ | ತೇ | ಅಶ್ವತಿ | ಪಾರ್ಥಿವಃ || ೪ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಸೋಮ ಆಚ್ಛದ್ವಿಧಾನೈಃ | ಆಚ್ಛಾದಯಂತಿ ವಿಧಾನಾನಿ ಯೇಷಾಂ ವಿದ್ಯಂತೇ ತ
ಆಚ್ಛದ್ವಿಧಾನಾಃ | ತೈರ್ಗುಹಿತಃ | ತಥಾ ಬಾರ್ಹತೈರ್ಗುಹಿತಃ | ಸ್ವಾನಭ್ರಾಜಾಂಘಾರ್ಯಾದಿಭಿಃ ಸಪ್ತಭಿಃ
ಸೋಮಪಾಲ್ಯ ರಕ್ಷಿತಸ್ತ್ವಂ | ಏತೇ ನಾ ಅಮುಷ್ಮಿಲ್ಲೋಕೇ ಸೋಮಮರಕ್ಷನ್ | ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೧೦-೫ |
ಇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಗ್ರಾನ್ತಾಮಿಚ್ಛುಣ್ವನ್ನಭಿಷವಗ್ರಾನ್ತಾಂ ಧ್ವನಿಂ ಶೃಣ್ವನ್ನೇವ ತಿಷ್ಠಸಿ | ತೇ ತ್ವಾಂ
ಸಾರ್ಥಿವಃ ಸಾರ್ಥಿವೋ ಜನೋ ನಾಶ್ನಾತಿ | ನ ಹಿ ದ್ಯುಸ್ಥ ತ್ವಂದ್ರರೂಪೋಽತ್ರೈಶ್ಚ | ಪಾನಯೋಗ್ಯೋ
ಭವತಿ | ಚಂದ್ರಮಾ ವೈ ಸೋಮೋ ದೇವಾನಾಮನ್ನಂ ತಂ ಪಾರ್ಣಮಾಸ್ಯಾಯಾಮುಭಿಷುಣ್ವಂತೀತಿ
ವಾಜಸನೇಯಕಂ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಸೋಮ—ಎಲೈ ಸೋಮದೇವನೇ | ಆಚ್ಛದ್ವಿಧಾನೈಃ—ಹೊದ್ದಿಕೆಯ ಸಾಧನಗಳಿಂದ | ಗುಹಿತಃ—
ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟವನೂ | ಬಾರ್ಹತೈಃ—ಏಳು ಸೋಮಪಾಲಕರಿಂದ | ರಕ್ಷಿತಃ—ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನೂ ಆದ ನೀನು |
ಗ್ರಾನ್ತಾಂ ಇತ್—ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳ ಶಬ್ದವನ್ನು | ಶೃಣ್ವನ್—ಕೇಳುತ್ತ | ತಿಷ್ಠಸಿ—ನಿಂತಿದ್ದೀಯೆ |
ತೇ ಸಾರ್ಥಿವಃ—ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಸೇರಿದ ಮಾನವರು | ನ ಅಶ್ನಾತಿ—ನಿನ್ನ ಪಾನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸಲಾರರು.

। ಛಾಂದಸ್ ।

ಎಲೈ ಸೋಮದೇವನೇ, ಹೊದ್ದಿಕೆಯ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟವನೂ, ಏಳು ಸೋಮಪಾಲಕರಿಂದ
ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನೂ ಆದ ನೀನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳುತ್ತ ನಿಂತಿದ್ದೀಯೆ, ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಸೇರಿದ ಮಾನವರು
ನಿನ್ನ ಪಾನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸಲಾರರು.

English Translation

Concealed by means of coverings, protected by the Barhats, O Soma,
you abide listening to the grinding-stones; no terrestrial being partakes
of you.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು. ||

ಬಾರ್ಹತೈಃ ಸೋಮ ರಕ್ಷಿತಃ—ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಸೋಮವನ್ನು ಏಳುಮಂದಿ ಗಂಧರ್ವರು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.
ಅವರಿಗೆ ಸೋಮಪಾಲಕರೆಂದು ಹೆಸರು. ಸ್ವಾನ, ಭ್ರಾಜ, ಅಂಘಾರಿ, ಬಂಭಾರಿ, ಹಸ್ತ, ಸುಹಸ್ತ, ಕೃಶಾನು ಎಂಬುವರೇ
ಆ ಏಳು ಜನ ಸೋಮಪಾಲಕರು. ಗಾಯತ್ರಿಯು ಶ್ರೇನಪಕ್ಷಿಯರೂಪದಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತರುತ್ತಿದ್ದಾಗ
ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸೋಮಪಾಲಕರಲ್ಲೊಬ್ಬನಾದ ಕೃಶಾನುವು ಕೋಪಗೊಂಡು ಸೋಮವನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗು
ತ್ತಿದ್ದ ಶ್ರೇನಪಕ್ಷಿಗೆ ಗುರಿಯಿಟ್ಟು ಬಾಣದಿಂದ ಹೊಡೆದನು. ಅದರಿಂದ ಶ್ರೇನಪಕ್ಷಿಯು ರೆಕ್ಕೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವು ಕತ್ತರಿಸಿ
ಹೋಗಿ ಗಾಯವಾಯಿತು. ಕೆಲವುಕಡೆ ಈ ಪಕ್ಷಿಯ ಎಡಪಾದದ ನಖವು (ಉಗುರು) ಕತ್ತರಿಸಿಹೋಯಿತೆಂದು
ಹೇಳಿದೆ. ಅದು ಮುಳ್ಳುಹಂದಿರೂಪಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿ ಶಲ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿತು. ಅದರಿಂದ ಸುರಿದ ರಕ್ತವು

ಬಂಜೆ ಹೆಸುವಾಗಿಯೂ, ಎಲಬುಗೂಡು ಸರ್ಪರೂಪಕ್ಕೂ ತಿರುಗಿತು. ಅದರೆ ವಿಷವನ್ನು ಕಾರಿ ಕಚ್ಚುವಂತಾಗಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ರೆಕ್ಕೆ ಬಾವಲಿಯೂ ಸ್ನಾಯುವಿನಿಂದ ಮಣ್ಣುಹುಳವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಇಷುವಿನ ಸ್ವರೂಪವು ಈ ವಿಧವಾಯಿತು.

ಅಚ್ಛದ್ವಿಧಾನ್ಯೈಃ ಗುಹಿತಃ—ಕೊದ್ದಿಕೆಯ ಸಾಧನಗಳಿಂದ; ವಸ್ತ್ರಾದಿ ಆಚ್ಛಾದನೆಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟವನು. ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಪರ್ವತಾದಿಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ತರುವಾಗ ಆ ಲತೆಗಳನ್ನು ಹೆಗ್ಗದಿಂದ ಕಟ್ಟಿ ಹವಿರ್ಧಾನವೆಂಬ ಗಾಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಭದಿ ಎಂಬ ಆಚ್ಛಾದನೆಯನ್ನು (ವಸ್ತ್ರವನ್ನು) ಮರೆಯಾಗಿರುವಂತೆ ಹೊದಿಸಿ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ತರುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಶಿಕ್ಷಮಾಣಸ್ಯ ದೇವೇತಿ ಶಿಕ್ಷತೇ ವಾ ವಿಷಯೋ ಯಜತೇ ಕೃತುಂ ದಕ್ಷಂ ವರುಣ ಸಗ್ಂಶಿತಾಧಿ
ವೀರ್ಯಂ ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ವರುಣ ಸಗ್ಂಶಿತಾಧೀತ್ಯೇವ ತದಾಹ ||

ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಹೆಗ್ಗದಿಂದ ಕಟ್ಟಿ ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿಸಿರುವ ಪರ್ಯಂತರ ಅದು ವರುಣನ ಸ್ವಾಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಭಾವಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಬಂಧನವನ್ನು ತೆಗೆದು ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವರುಣನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಚ್ಛಾದನೆ ಮಾಡಿರುವ ವಸ್ತ್ರದ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛದ್ವಿಧಾನ್ಯೈಃ ಗುಹಿತಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಯತ್ತ್ವಾ ದೇವ ಪ್ರಪಿಬಂತಿ ತತ ಆ ಪ್ಯಾಯಸೇ ಪುನಃ ।

ನಾಯುಃ ಸೋಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ ಸಮಾನಾಂ ಮಾಸ ಆಕೃತಿಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ತ್ವಾ | ದೇವ | ಪ್ರಪಿಬಂತಿ | ತತಃ | ಆ | ಪ್ಯಾಯಸೇ | ಪುನರಿತಿ |

ನಾಯುಃ | ಸೋಮಸ್ಯ | ರಕ್ಷಿತಾ | ಸಮಾನಾಂ | ಮಾಸಃ | ಆಕೃತಿಃ || ೫ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ದೇವ ಸೋಮ ಯದ್ಯದಾ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಪ್ರಪಿಬಂತೀಷಧಿರೂಪಂ ತ್ರಿಷ್ವಪಿ ಸವನೇಷು ತಸೋಽನಂತರಮೇವ ಪುನರಾ ಪ್ಯಾಯಸೇ | ಆ ಪ್ಯಾಯಸ್ವ ಸಂ | ಋ. ೧-೯೧-೧೬ | ಇತಿ ಪ್ರತಃಸವನೇ ಸಂ ತೇ ಪಯಾಂಸಿ | ಋ. ೧-೯೧-೧೮ | ಇತ್ಯುತ್ತರಯೋಃ ಸವನಯೋರಾಪ್ಯಾಯಸೇ | ಕಿಂಚ ನಾಯುಸ್ತವ ಸೋಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ | ಯಥಾ ನ ಶುಷ್ಯತಿ ತಥಾ | ನಾಯುಃ ಶೋಷಕಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧೋ ಲೋಕೇ | ಕಿಂಚ ಮಾಸಃ | ಪರಿಮಾಯತ ಇತಿ ಮಾಸಃ ಸೋಮಃ | ಸ ಚ ಸಮಾನಾಂ ಸಂವತ್ಸರಾಣಾಮಾಕೃತಿರಾಕರ್ತಾ ವ್ಯವಚ್ಛೇದಕೋ ಭವತಿ | ಸಂವತ್ಸರೇ ಸಂವತ್ಸರೇ ವಸಂತಾದಿಕಾಶೇಷ್ಯನು-

ಷ್ಠೀಯಮಾನತ್ವಾದ್ಯಸಂತೇ ವಸಂತೇ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಯಜೇತೇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಯದ್ವಾ | ಸೋಮಾಧಾರ-
ವನಸ್ ತವಿಕಾರಗ್ರಹದ್ವಾರೇಣ ವಾಯುಃ ಸೋಮರಸಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ ಭವತಿ | ವಾಯುಗೋಪಾ ವನಸ್ಪತಯ
ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಏವಂ ವಲ್ಲೀರೂಪಸೋಮಪಕ್ಷೇ ಯೋಜನಾ || ಚಂದ್ರಪಕ್ಷೇ ತು ಹೇ ದೇವ ಸೋಮ
ಯದ್ಯದಾ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಪ್ರಪಿಬಂತಿ ರಶ್ಮಯೋಽಪರಪಕ್ಷೇ ತತೋಽನಂತರಮೇವ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷೇ ಪುನರಾ
ಪ್ಯಾಯಸೇ | ವಾಯುಶ್ಚ ಸೋಮಸ್ಯ ತವ ರಕ್ಷಿತಾ | ವಾಯ್ವಧೀನತ್ವಾಚ್ಚಂದ್ರಗತೇಃ | ಕಿಂಚ ಸಮಾನಾಂ
ಸಂವತ್ಸರಾಣಾಂ ಮಾಸಃ || ಷಷ್ಠ್ಯೇಕವಚನಮೇತತ್ || ಮಾಸಸ್ಯಾಕೃತಿಶ್ಚ ಕರ್ತಾ ತ್ವಂ ಚಾಸಿ |
ಏಕೈಕಕಲಾಕ್ಷಯಸಂವೃದ್ಧಿಭ್ಯಾಂ ಹಿ ಮಾಸಃ ಪೂರ್ಯತೇ ತೈಃ ಸಂವತ್ಸರ ಇತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದೇವ—ಎಲೈ ಸೋಮದೇವನೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಪ್ರಪಿಬಂತಿ—
ದೇವತೆಗಳು ಪಾನಮಾಡುವರೋ | ತತಃ—ಆ ಒಡನೆಯೇ | ಪುನಃ—ತಿರುಗಿಯೂ | ಆ ಪ್ಯಾಯಸೇ—
ಜೈತನ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವೆ | ವಾಯುಃ—ವಾಯುವು | ಸೋಮಸ್ಯ—ಸೋಮನ | ರಕ್ಷಿತಾ—ರಕ್ಷಕನಾಗಿ
ದ್ದಾನೆ | ಮಾಸಃ—ಸೋಮನು | ಸಮಾನಾಂ—ಸಂವತ್ಸರಗಳಿಗೆ | ಆಕೃತಿಃ—ಕಾಲವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನುಂಟು
ಮಾಡುವವನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸೋಮದೇವನೇ, ಯಾವಾಗ ನಿನ್ನನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಪಾನಮಾಡುವರೋ, ಆ ಒಡನೆಯೇ, ತಿರುಗಿಯೂ
ನೀನು ಜೈತನ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವೆ. ವಾಯುವು ಸೋಮನ ರಕ್ಷಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸೋಮನು ಸಂವತ್ಸರಗಳಿಗೆ ಕಾಲ
ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

When, O god, they quaff you, then you renew yourself again ;
Vayu is the guardian of Soma, the maker of years and months.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರು ಓಷಧಿ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರನ ಪರವಾದ ಎರಡುವಿಧ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ
ಏರ್ಪಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಯತ್ತಾ ದೇವ ಪ್ರಪಿಬಂತಿ ತತ ಆಪ್ಯಾಯಸೇ ಪುನರಿತಿ ನಾರಾಶಂಸಾನಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಾ-
ಪರಪಕ್ಷಾನಿತಿ ನಾ ವಾಯುಃ ಸೋಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ ವಾಯುಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾರಮಾಹ ಸಾಹ-
ಚರ್ಯಾದ್ರಸಹರಣಾದ್ವಾ | ಸಮಾನಾಂ ಸಂವತ್ಸರಾಣಾಂ ಮಾಸ ಆಕೃತಿಃ ಸೋಮೋ
ರೂಪವಿಶೇಷೈರೋಷಧಿಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ನಾ ||

(ನಿ. ೧೧-೫)

ಎಲೈ ಸೋಮನೇ, ಮುತ್ವಿಗೃಹಮಾನಾದಿಗಳು ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೂ ನೀನು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿ ಮತ್ತು ಪಾನಮಾಡಿದವರನ್ನು ತೃಪ್ತರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ. ಈ ವಿಷಯವು—

ಆ ಸ್ಯಾಯಸ್ತ ಸಮೇತು ತೇ ನಿಶ್ವತಃ ಸೋಮ ವೃಷ್ಣ್ಯಂ | ಭವಾ ನಾಜಸ್ಯ ಸಂಗಛೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೯೧-೧೩)

ಸಂ ತೇ ಪಯಾಂಸಿ ಸಮು ಯಂತು ನಾಜಾಃ ಸಂ ವೃಷ್ಣಾ ನೈಭಿಮಾತಿಷಾಹಃ |

ಆಸ್ಯಾಯಮಾನೋ ಅಮೃತಾಯ ಸೋಮ ದಿವಿ ಶ್ರವಾಂಸ್ಯುತ್ತಮಾನಿ ಧಿಷ್ಠ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೯೧-೧೪)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹರ್ಷವುಂಟಾಗಿ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುವುದೆಂದು ಅನೇಕರೂ ಹೇಳಿದೆ. ವಾಯುವು ಸೋಮನ ಪಾಲಕನು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಾಯುವು ಯಾವಾಗಲೂ ಸೋಮಲತೆಯ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಸುತ್ತಾ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನು ಎಂದರೆ ಸಮಾಪವರ್ತಿಯಾಗಿರುವನು. ಅಲ್ಲದೆ ವಾಯುವಿನ ಸ್ವಭಾವವು ರಸವನ್ನು ಶೋಷಣೆ (ಒಣಗಿಸುವುದು) ಮಾಡುವುದಾದರೂ ಸೋಮದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವು ಸೋಮರಕ್ಷಕನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಇನ್ನು ಸಮಾನಾಂ ಮಾಸ ಆಕೃತಿ—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಓಷಧಿ, ಲತೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಓಷಧಿಲತೆಗಳ ಆಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬದಲಾವಣೆಗಳಾಗುವವು. ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಒಂದು ಸಲ ಮಾತ್ರ ಆಗುವುದರಿಂದ, ಈ ನಿಯಮವು ಸಂವತ್ಸರಪರಿಮಿತಿಯನ್ನನುಸರಿಸುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು ಓಷಧಿ (ಸೋಮಲತೆಯ) ಪರವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು

ಇನ್ನು ಚಂದ್ರಪರವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಚಂದ್ರನನ್ನು (ಅಮೃತವನ್ನು) ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಅಪರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರನು ಪ್ರಾಸವನ್ನೈದಿದರೂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಿರುವನು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನು ವಾಯುವು ಸಹಚಾರಿಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಾಯುವು ಚಂದ್ರನ ರಕ್ಷಕನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಮತ್ತು ಚಂದ್ರನ ವೃದ್ಧಿಹ್ರಾಸಗಳಿಂದ ಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷಗಳುಂಟಾಗಿ ಆ ಕಾಲವು ಒಂದು ಮಾಸ (ತಿಂಗಳು) ನೆನಿಸುವುದು. ಈ ಮಾಸವು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗಮಾತ್ರ ಇಂತಹ ಹೆನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳು ಸೇರಿ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದ ಆಕೃತಿ ಅಥವಾ ಆಕಾರವು ಎಂದಾಗಿ ಆ ಕಾಲವು ಸಂವತ್ಸರವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದು ಚಂದ್ರಪರವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ರೈಭ್ಯಾಸೀದನುದೇಯಾ ನಾರಾಶಂಸೀ ನ್ಯೋಚನೀ |

ಸೂರ್ಯಾಯಾ ಭದ್ರಮಿದ್ವಾಸೋ ಗಾಢಯೈತಿ ಪರಿಷ್ಕೃತಂ ||೬||

ಪದಪಾಠಃ ||

ರೈಭೀ | ಅಸೀತ್ | ಅನುದೇಯಾ | ನಾರಾಶಂಸೀ | ನಿರ್ದಿಚನೀ |

ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ | ಭದ್ರಂ | ಇತ್ | ವಾಸಃ | ಗಾಥಯಾ | ಏತಿ | ಪರಿತ್ಯಕ್ತಂ || ೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಅಭಿಃ ಸೂರ್ಯಾ ಸ್ವವಿವಾಹನುಸೌದಿತ್ಯುಕ್ತಂ | ಸೂರ್ಯಾ ಸಾವಿತ್ರೀ ಬ್ರೂತೇ | ರೈಭೀ | ರೈಭ್ಯಃ ಕಾಶ್ವನರ್ಚಃ | ರೈಭೀಃ ಶಂಸತಿ ರೇಭಂತೋ ವೈ ದೇವಾಶ್ಚರ್ವಯತ್ವ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯ. ನಿತ್ಯಾದಿಬ್ರಾಹ್ಮಣವಿಹಿತಾ ರೈಭ್ಯಃ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೬-೩೨ | ಸಾ ರೈಭ್ಯನುದೇಯಾಸೀತ್ | ದೀಯಮಾನ-ವಧೂವಿನೋದನಾಯಾನುದೀಯಮಾನಾ ವಯಸ್ಯಾಸೀತ್ | ತಥಾ ನಾರಾಶಂಸೀ | ಪ್ರಾತಾ ರತ್ನಂ | ಋ. ೧-೧೨೫-೧ | ಇತ್ಯಾದಿಕಾ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಸ್ತುತಯೋ ನಾರಾಶಂಸ್ಯಃ | ಸಾ ನಾರಾಶಂಸೀ ನ್ಯೋಜನೀ | ಉಚತಿಃ ಸೇನಾಕರ್ಮಾ | ಸಾ ವಧೂಶುಶ್ರೂಷಾರ್ಥಂ ದೀಯಮಾನಾ ದಾಸ್ಯಭವತ್ | ಸೂರ್ಯಾಯಾ ಮಮ ಭದ್ರಂ ವಾಸೋ ವಿಚಿತ್ರಂ ದುಕೂಲಾದಿಕಮಾಚ್ಛಾದನಯೋಗ್ಯಂ ವಸ್ತ್ರಂ ಗಾಥಯಾ ಪರಿಷ್ಕೃತಮಲಂಕೃತಮೇತಿ | ಗಾಥಾ ಗೀಯತ ಇತ್ಯಾದಿಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತಾ ಗಾಥಾ | ತಯಾ ಗಾಥಯಾ ಯತ್ಪರಿಷ್ಕೃತಮಸ್ತಿ ತದ್ವಾಸೋಽಭವದಿತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

(ನನ್ನ ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ) ರೈಭೀ—ರೈಭಿಯೆಂಬ ಸ್ತುತಿಗಳೇ | ಅನುದೇಯೀ—ನನಗೆ ಜೊತೆಗಾರಳಾಗಿ | ಅಸೀತ್—ಇದ್ದಳು | ನಾರಾಶಂಸೀ—ನಾರಾಶಂಸಿಯೆಂಬ ಮಂತ್ರಗಳೇ | ನ್ಯೋಜನೀ—ನನ್ನ ಸೇವಕಳಾಗಿದ್ದಳು | ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ—ಸೂರ್ಯಾಸಂಜ್ಞ ಕಳಾದ ನನ್ನ | ಭದ್ರಂ—ಮಂಗಳಕರವಾದ | ವಾಸಃ—ವಸ್ತ್ರವು | ಗಾಥಯಾ—ಗಾಥೆಯಿಂದ (ಸಾಮಗಾನದಿಂದ) | ಪರಿಷ್ಕೃತಂ ಏತಿ—ಸಂಸ್ಕೃತವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

(ನನ್ನ ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ) ರೈಭಿಯೆಂಬ ಸ್ತುತಿಗಳೇ ನನಗೆ ಜೊತೆಗಾರಳಾಗಿದ್ದಳು. ನಾರಾಶಂಸಿಯೆಂಬ ಮಂತ್ರವೇ ನನ್ನ ಸೇವಕಳಾಗಿದ್ದಳು. ಸೂರ್ಯಾಸಂಜ್ಞ ಕಳಾದ ನನ್ನ ಮಂಗಳಕರವಾದ ವಸ್ತ್ರವು ಗಾಥೆಯಿಂದ (ಸಾಮಗಾನದಿಂದ) ಸಂಸ್ಕೃತವಾಗುತ್ತದೆ.

English Translation

Raibhi was her companion ; Narashamsi her slave ; Surya's lovely dress was adorned by Gatha.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯು ತನ್ನ ವಿವಾಹವನ್ನು ತಾನೇ ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ರೈಭೀ ಎಂಬ ಸ್ತುತಿಯೇ ತನ್ನ ಜೊತೆಗಾರಳೆಂದೂ, ನಾರಾಶಂಸಿ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವೇ ತನ್ನ ಸೇವಕಳೆಂದೂ, ಗಾಥೆಯೆಂಬ ಸಾಮಗಾನಮಂತ್ರವೇ ತನ್ನ ವಸ್ತ್ರವೆಂದೂ

ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದಾಳೆ. ರೈಭೀ, ನಾರಾಶಂಸೀ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ—

ರೈಭೀಃ ಶಂಸತಿ | ರೇಭಂತೋ ವೈ ದೇವಾಶ್ಚ ಋಷಯಶ್ಚ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯಂಸ್ತಥೈವೈ-
ತದ್ಯಜಮಾನಾ ರೇಭಂತ ಏವ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಯಂತಿ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩೦.೩೨)

ರೇಭ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ರೈಭೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿರುವ ವಚ್ಯಸ್ವ ರೇಭ ವಚ್ಯಸ್ವ ಎಂದು ನೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ (ಅಥರ್ವ. ೨೦-೧೩೩-೪, ೫, ೬) ರೈಭೀಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳೂ ಮತ್ತು ಋಷಿಗಳೂ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದಾಗ ಈ ರೈಭೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ ಸ್ವರ್ಗ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದರು. ಅದ್ದರಿಂದ ರೈಭೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಯಜಮಾನರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಪೃಷ್ಠ್ಯಪದಹವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿಯೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ತಿಲ್ಪಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕಾದಾಗ ಕುಂತಾಪವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಖಿಲಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಶಂಸೀಃ ರೈಭೀಃ ಎಂಬ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ರೈಭೀ ಮತ್ತು ನಾರಾಶಂಸೀಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ರೈಭೀಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳೇ ತನ್ನ ಜತೆಗಾರಳು ಎಂದು ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದಾಳೆ. ಅದರಂತೆ—

ನಾರಾಶಂಸೀಃ ಶಂಸತಿ ಪ್ರಜಾ ವೈ ನರೋ ವಾಕ್ಯಂಸಃ ಪ್ರಜಾಸ್ವೇನ ತದ್ವಾಚಂ ದದಾತಿ
ತಸ್ಮಾದಿಮಾಃ ಪ್ರಜಾ ವದತ್ಯೋ ಜಾಯಂತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ ಯದೇವ ನಾರಾಶಂಸೀಃ
ಶಂಸಂತೋ ವೈ ದೇವಾಶ್ಚ ಋಷಯಶ್ಚ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯಂಸ್ತಥೈವೈತದ್ಯಜಮಾನಾಃ
ಶಂಸಂತ ಏವ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಯಂತಿ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩೦.೩೨)

ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿರುವ—ಇದಂ ಜನಾ ಉಪಶ್ರುತ ಎಂದು ನೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ (ಅಥ. ೨೦-೧೩೩-೧, ೨, ೩) ನಾರಾಶಂಸೀಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಲ್ಲಿ ನಾರಾಶಂಸದೇವತೆಯ ಸ್ತುತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ೧, ೨, ೩) ನಾರಾಶಂಸೀಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಲ್ಲಿ ನರಾಶಂಸದೇವತೆಯ ಸ್ತುತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನರಾ ಎಂದರೆ (ಮನುಷ್ಯರು) ಮಕ್ಕಳು, ಶಂಸಃ ಎಂದರೆ ಮಾತು. ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಮಾತನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ಮಕ್ಕಳು ಮಾತನ್ನಾಡಲು ಶಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನಿಗೆ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಕುಶಲರಾದ ಮಕ್ಕಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳೂ ಋಷಿಗಳೂ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದಾಗ ಈ ನಾರಾಶಂಸೀಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದರು. ಅದ್ದರಿಂದ ಈ ನಾರಾಶಂಸೀ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಯಜಮಾನರು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ನಾರಾಶಂಸೀಮಂತ್ರಗಳೇ ತನಗೆ ಸೇವಕಳು ಎಂದು ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾಳೆ.

ವಿಹಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಧುವಿಗೆ ಸಖಿಯೊಬ್ಬಳು ಇರಬೇಕಷ್ಟೆ. ಆ ಸಖಿಯೇ ರೈಭೀ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು. ಹಾಗೆಯೇ ವಧುವಿನ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಅವಳ ಸೇವಾರ್ಥವಾಗಿ ಕಳುಹಿಸುವ ದಾಸಿಯೇ ಈ ನಾರಾಶಂಸೀ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು.

ಗಾಥಾ ಎಂಬ ಸಾಮಮಂತ್ರವೇ ವಧುವಿನ (ತನ್ನ) ಅಲಂಕಾರಾರ್ಥವಾದ ಪಟ್ಟಿವಸ್ತ್ರವು ಎಂಬ ಈ ಮೂರು ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದಾಳೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಸಾಹಿ ||

ಚಿತ್ತಿರಾ ಉಪಬರ್ಹಣಂ ಚಕ್ಷುರಾ ಅಭ್ಯಂಜನಂ |

ದ್ಯೌಃ ಭೂಮಿಃ ಕೋಶ ಅಸೀತ್ಯದಯಾತ್ಸೂರ್ಯಾ ಪತಿಂ || ೭ ||

|| ಪದಸಾಹಿ ||

ಚಿತ್ತಿಃ | ಅಃ | ಉಪಬರ್ಹಣಂ | ಚಕ್ಷುಃ | ಅಃ | ಅಭ್ಯಂಜನಂ |

ದ್ಯೌಃ | ಭೂಮಿಃ | ಕೋಶಃ | ಅಸೀತ್ | ಯತ್ | ಅಯಾತ್ | ಸೂರ್ಯಾ | ಪತಿಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಚಿತ್ತಿದೇವತೋಪಬರ್ಹಣಮಾಃ | ಅಸೀತ್ | ಚಕ್ಷುರಭ್ಯಂಜನಮಾಃ | ಅಸೀತ್ | ತಥಾ ಹಿ | ವೃತ್ರಸ್ಯ ಕನೀನಿಕಾ ಪರಾಶತ್ತ್ರಿಕಕುನ್ನಾಮಪರ್ವತೇ | ತೇನ ತ್ರೈಕಕುದೇನಾಂಜನಸಜಾತೀಯೇನ ಚಕ್ಷುಸೀ ಅಂಜತೇ | ತಚ್ಚಕ್ಷುರೇನಾಂಜನಮಾಸೀದಿತಿ | ದ್ಯೌಶ್ಚ ಭೂಮಿಶ್ಚ ಕೋಶ ಅಸೀತ್ | ಕೋಶಸ್ಥಾನೀಯೇ ಅಭೂತಾಂ | ಯದ್ಯದಾ ಸೂರ್ಯಾ ಪತಿಂ ಸ್ವಕೀಯಂ ನವಭರ್ತಾರಂ ಸೋಮಮುಯಾತ್ ಅಗಚ್ಛತ್ ತದೈವಮುಪಕರಣಾನ್ಯಾಸನ್ ||

|| ಪ್ರತೀಪದಾರ್ಥ ||

ಯಾತ್—ಯಾನಾಗ | ಸೂರ್ಯಾ—ಸೂರ್ಯಯು | ಪತಿಂ—ತನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಸೋಮನಲ್ಲಿಗೆ | ಅಯಾತ್—ಹೋದಳೋ ಆಗ | ಚಿತ್ತಿಃ—ಚಿತ್ತಿಸಂಜ್ಞಕವಾದ ದೇವತೆಯು (ಮನಸ್ಸು) | ಉಪಬರ್ಹಣಂ—ತಲೆದಿಂಬಾಗಿ | ಅಃ—ಆಯಿತು | ಚಕ್ಷುಃ—ಕಣ್ಣು | ಅಭ್ಯಂಜನಂ—ಕಣ್ಣಿನ ಅಂಜನವಾಗಿ | ಅಃ—ಆಯಿತು | ದ್ಯೌಃ ಭೂಮಿಃ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು | ಕೋಶಃ—ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯಾಗಿ | ಅಸೀತ್—ಆದವು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸೂರ್ಯಯು ತನ್ನ ಪತಿಯಲ್ಲಿಗೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಹೋದಾಗ ಚಿತ್ತಿಸಂಜ್ಞಕವಾದ ದೇವತೆಯು (ಮನಸ್ಸು) ತಲೆದಿಂಬಾಗಿ ಆಯಿತು. ಕಣ್ಣು ಅಂಜನವಾಗಿ (ಕಪ್ಪು, ಕಂ.ಡಿಗ) ಆಯಿತು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯಾದವು.

English Translation

Chitti (mind) was the pillow, the Eye was the collyrium: heaven and earth were the box when Surya went to her husband.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಚಕ್ಷುಃ ಆ ಅಭ್ಯಂಜನಂ—ವೃತ್ತಸ್ಯ ಕನೀನಿಕಾ ಪರಾಪತತ್ತಿಕಕುನ್ನಾಮ್ನಪರ್ವತೇ | ತೇನ ತ್ರೈಕಕುದೇನಾಂಜನಸಜಾತೀಯೇನ ಚಕ್ಷುಷೀ ಅಂಜತೇ | ತಚ್ಚಕ್ಷುರೇವಾಂಜನಮಾಸೀತ್ | ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದಾಗ ಅವನ ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಕನೀನಿಕೆಯು (ಕನೀನಿಕೆ ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣುಗುಡ್ಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವ ಕಪ್ಪುಭಾಗವು) ತ್ರಿಕಕುತ್ ಎಂಬ ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಿತು. ಅದು ತ್ರೈಕಕುತ್ ಎಂಬ ಒಂದುನಿಧಿ ಮೂಲಿಕೆಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಆ ಮೂಲಿಕೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಕಪ್ಪನ್ನೇ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಹಚ್ಚುವ ಕಪ್ಪನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯು—

ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ತಮಹಂತಸ್ಯ ಕನೀನಿಕಾ ಪರಾಪತತ್ತದಾಂಜನಮಭವದ್ಯಾಂಕ್ತೇ ಚಕ್ಷುರೇವ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೮-೧-೫)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ್ತೋಮಾ ಆಸನ್ನ ಪ್ರತಿಧಯಃ ಕುರೀರಂ ಛಂದಃ ಓಪಶಃ |

ಸೂರ್ಯಾಯಾ ಅಶ್ವಿನಾ ವರಾಗ್ನಿರಾಸೀತ್ಪುರೋಗವಃ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸ್ತೋಮಾಃ | ಆಸನ್ | ಪ್ರತಿಧಯಃ | ಕುರೀರಂ | ಛಂದಃ | ಓಪಶಃ |

ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ | ಅಶ್ವಿನಾ | ವರಾ | ಅಗ್ನಿಃ | ಅಸೀತ್ | ಪುರೋಗವಃ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸೂರ್ಯಾಯಾ ರಥಸ್ಯ ಸ್ತೋಮಾಸ್ತ್ರಿವದಾದಯಃ ಪ್ರತಿಧಿಯ ಆಸನ್ | ಪ್ರತಿಧೀಯಂತ ಇತಿ ಪ್ರತಿಧಯ ಈಷಾತೀರ್ಯಗಾಯತಕಾಷ್ಠಾದಯಃ | ತಥಾ ಕುರೀರಂ ಛಂದಃ ಕುರೀರನಾಮಕಂ ಛಂದೋಽನಸ ಓಪಶೋಽಭವತ್ | ಯೇನೋಪಶೇರತೇ ಸ ಓಪಶಃ | ತಾದೃಶಾಯಾಃ ಸೂರ್ಯಾಯಾ ಅಶ್ವಿನಾಶ್ವಿನಾ ವರಾ ವರಾನಾಸ್ತಾಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ತಸ್ಯಾ ಏನಾಹೇ ಪುರೋಗವಃ ಪುರೋಗಂತಾ ಪುರತೋ ಗಂತಾ ಯಃ ಪೂರ್ವಮೇವ ಪ್ರಸ್ತಾನಾರ್ಥಂ ಗಚ್ಛತಿ ತತ್ಪೂರ್ವೋದ್ಯೋಗ್ನಿರಾಸೀತ್ || ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿವ್ಯೇ ಸೋಮಾಯ ರಾಜ್ಞೇ ದುಹಿತರಂ ಪ್ರಾಯಶ್ಚ ತ್ಸೂರ್ಯಾಂ ಸಾವಿತ್ರೀಂ ತಸ್ಯೈ ಸರ್ವೇ ದೇನಾ ವರಾ ಆಗಚ್ಛನ್ನಿತ್ಯಾದಿ ಹಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೭ | ಅತ್ರಾಯಮಭಿಸ್ತಾಯಃ | ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸವಿತಾ ಸ್ವದುಹಿತರಂ ಸೋಮಾಯ ಪ್ರಾಯಶ್ಚತ್ | ಸೋಮಾಯ ದಾಸ್ಯಾಮಿತಿ ಮನೀಷಾಮಕರೋತ್ |

ತಸ್ಮಿನ್ನಮಯೇ ಪುತ್ರಾಃ ಉಪಚಾರಾರ್ಥಂ ಪ್ರದಾನಾನ್ಯುಕ್ತಾನ್ಯಭವನ್ | ತಥಾ ಚ ಸತ್ಯಶ್ಚಿನೌ
ಪ್ರಬಲೌ ಸಂತಾನಾಜಿಂ ಪುರತೋ ಗತ್ವಾ ತಾಮಲಭೇತಾಮಿತಿ | ಉತ್ತರತ್ರಾಪಿ ಸೋಮೋ ವಧೂಯುರ-
ಭವದಿತ್ಯಾದಿನಾಯಮೇವಾರ್ಥಃ ಸ್ಪಷ್ಟೋ ಭವಿಸ್ಯತಿ | ಯೋಷಾವ್ಯಣೇತ ಜೇನ್ಯೇತ್ಯಾದಿಕಮುಕ್ತಂ |
ಯ. ೧.೧೦೯-೫ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

(ಸೂರೈಯ ರಥಕ್ಕೆ) ಸ್ತೋಮಾಃ—ತ್ರಿವೃದಾದಿ ಸ್ತೋಮಗಳು | ಪ್ರತಿಧಯಃ—ಸಲಾಕೆಗಳಂತೆ |
ಅಸನ್—ಅಗಿದ್ದವು | ಕುರೀರಂ ಛಂದಃ—ಕುರೀರಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಛಂದಸ್ಸು | ಓಪಶಃ—ಬಾರುಕೋಲಾಗಿದ್ದಿತು |
ಸೂರ್ಯಾಃ—ಸೂರೈಗೆ | ಅಶ್ವಿನಾ—ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು | ವರಾ—ವರರಾಗಿದ್ದರು | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು |
ಪುರೋಗಮಃ—ಮೆರೆವಣಿಗೆಯ ನೇತೃವಾಗಿ | ಅಸೀತ್—ಇದ್ದನು.

। ಛಾನಾರ್ಥ ।

ಸೂರೈಯ ವಿವಾಹಕಾಲದ ಮೆರೆವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ನೇತೃವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದನು.
ತ್ರಿವೃದಾದಿ ಸ್ತೋಮಗಳು ಸೂರೈಯ ರಥದ ಸಲಾಕೆಗಳಾಗಿದ್ದವು. ತುರೀರಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಛಂದಸ್ಸು ಬಾರು
ಕೋಲಾಗಿದ್ದಿತು. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ ವರರಾಗಿದ್ದರು.

English Translation

Hymns were the cross-bars (of the car) ; the Kurira metre was the
thong of the whip ; the Aswins were Surya's groomsmen ; Agni was the
leader of the procession.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸ್ತೋಮಾಃ—ತ್ರಿವೃದಾದಿಸ್ತೋಮಗಳು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸ್ತೋಮಗಳೆಂದರೇನು ? ಇವುಗಳ
ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಉಪಯೋಗವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕ
ವಾಗಿದೆ—

ಸ್ತೋಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ತ್ರಿವೃತ್ಪಂಚದಶಾವಿಲಕ್ಷಣಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಎಂದು ವಿವರಣೆ
ಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಏಕಂ ಸಾಮ ತೃಚೇ ಕ್ರಿಯತೇ ತಸ್ಯ ಚ ತೃಚಸ್ಯ ಅವೃತ್ತಾಃ ಋಚಾಂ ಸಂಖ್ಯಾ
ವರ್ಧನೀಯಾ ಭವತಿ ಯಾ ಸ್ತೋಮಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತೇ ಇತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸ್ತೋಮದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ
ಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿವೃತ್, ಪಂಚದಶಃ, ಸಪ್ತದಶಃ, ಏಕವಿಂಶಃ, ತ್ರಿವಿಂಶಃ, ತ್ರಯಸ್ವಿಂಶಃ, ಚತುರ್ವಿಂಶಃ
ಚತುಕ್ಷತ್ವಾರಿಂಶಃ, ಅಷ್ಟಾಕ್ಷತ್ವಾರಿಂಶಃ ಎಂದು ಒಂಭತ್ತು ವಿಧಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಅವುಗಳ ವಿಷ್ಣುತಿಗಳೊಡನೆ
ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ೨ ನೇ ಭಾಗವ ೧೩೮ ರಿಂದ ೧೫೦ ನೇ ಪೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ ಇಲ್ಲಿ ಆ
ಸ್ತೋಮಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಿವರಣೆಯನ್ನೂ, ಅವುಗಳ ಪಠನದಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಭಿಜ್ಞವಷಡಹಯಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಷಮದಿನಗಳು ಎಂದರೆ, ಪ್ರಥಮ, ತೃತೀಯ, ಪಂಚಮದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ
ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಗಳಲ್ಲಿ (ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕರ್ಮವಿಶೇಷಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಉದ್ಗಾತೃ

ಮೊದಲಾದ ಮುತ್ಪಜರು ರಠಂತರವೆಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ದಿನಗಳಿಗೆ ರಠಂತರಪ್ರತ್ಯ ಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದರಂತೆಯೇ ಸಮದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ, ದ್ವಿತೀಯ, ಚತುರ್ಥ, ಪಶ್ಚದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ಪ್ರಮಾಣವೆಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ದಿನಗಳಿಗೆ ಬೃಹತ್ಪ್ರತ್ಯ ದಿನಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಮೂರನೆಯ ದಿನದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ವೈರೂಪ, ವೈರಾಜ, ಶಾಕ್ವರಸೈವತಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ವಿಶೇಷಸಾಮಾನ್ಯಗಳ ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಹೋತ್ಯವರ್ಗದ ಮುತ್ಪಜರು ಸ್ತೋಮವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಕೆಲವು ಮುಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಸ್ತೋಮದ ವಿನರಣೆಯು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

ಏಕಂ ಸಾಮ ತೃಚೇ ಕ್ರಿಯತೇ | ತಸ್ಯ ಚ ತೃಚಸ್ಯ ಅವೃತ್ತಾ, ಮಚಾಂ ಸಂಖ್ಯಾ ವರ್ಧ-
ನೀಯಾ ಭವತಿ ಯಾ ಸ್ತೋಮಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತ ಇತಿ ||

ತೃಚವೆಂದರೆ ಮೂರು ಮುಕ್ತಗಳು. ಈ ಮೂರು ಮುಕ್ತಗಳೂ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಾಗಿ ಇರಬೇಕು. ಇಂತಹ ಮುಕ್ತಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾನಭೇದಗಳಿಂದ ವಿಧವಿಧವಾಗಿಯೂ, ಒಂದೊಂದು ಮುಕ್ತನ್ನು ಒಂದಾವರ್ತಿ ಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ತೃಚವನ್ನು ಅನೇಕ ಮುಕ್ತಗಳನ್ನಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಬಹುದು. ಉದಾ.—ಒಂದು ತೃಚದಲ್ಲಿ ೧, ೨, ೩ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು,

೧, ೨, ೩ ; ೩, ೨, ೧ ; ೧, ೩, ೨ ; ೨, ೧, ೩ ; ೨, ೩, ೧ ; ೩, ೧, ೨ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಾನಭೇದ
ಗಳಿಂದಲೂ.

೧, ೧, ೧, ೨, ೩ ; ೧, ೨, ೨, ೨, ೩ ; ೧, ೨, ೩, ೩, ೩ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಧಿಕ ಅವೃತ್ತಿ
ಗಳಿಂದಲೂ,

ಪಠಿಸುವಾಗ ಮೂರು ಮುಕ್ತಗಳು ಅನೇಕ ಮುಕ್ತಗಳಾಗುವುವು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತೃಚವೆಂಬ ಮೂರು ಮುಕ್ತಗಳನ್ನು ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ೧, ೨, ೩ ಅಥವಾ ೧, ೨, ೩, ೩, ೩ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ಪರ್ಯಾಯಗಳು ಮೂರಾದರೆ ಒಂದು ವಿಷ್ಟುತಿಯಾಗುವುದು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸ್ತೋಮಕ್ಕೂ ಇಂತಹ ವಿಷ್ಟುತಿಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಅನೇಕವಿಧಗಳಾಗಿರುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ಮೂರು ಮುಕ್ತನ ತೃಚವನ್ನು ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧವಿಧವಾದ ಕ್ರಮದಿಂದ ಪಠಿಸುವುದೇ ಸ್ತೋಮವೆನಿಸುವುದು. ಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿವೃತ್, ಪಂಚದಶ, ಸಪ್ತದಶ, ಏಕವಿಂಶ, ತ್ರಿವಿಂಶ, ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶ, ಚತುರ್ವಿಂಶ, ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶ, ಅಷ್ಟಾಚತ್ವಾರಿಂಶ ಎಂದು ಒಂಭತ್ತು ವಿಧವಾದ ಸ್ತೋಮಗಳಿರುವುವು. ತ್ರಿವೃತ್ ಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿ ತೃಚವನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ತ್ರಿವೃತ್ಸೋಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದುದರಿಂದ ತ್ರಿವೃತ್ಸೋಮದ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳ ಒಟ್ಟು ಮುಕ್ತಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಆಗುವುದು. ಪಂಚದಶ ಮೊದಲಾದ ಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳ ಹದಿನೈದು ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಮುಕ್ತಗಳು ಆಯಾ ಸ್ತೋಮದ ಹೆಸರಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಇರುವುವು. ಎಂದರೆ ಪಂಚದಶ ಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು ಹದಿನೈದು ಮುಕ್ತಗಳೂ ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯ

ಯಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು ೧೭ ಮಕ್ಕಳು ಇರುವವು ಇತ್ಯಾದಿ. ಅದುದರಿಂದ ಮಕ್ಕಂಚೈಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಸ್ತೋಮಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. ಪ್ರತಿಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಮಕ್ಕಳರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಕ್ಲಪ್ತಸಂಖ್ಯೆಯ ಮಕ್ಕಳು ಆಯಾ ಸ್ತೋಮಗಳ ವಿಷ್ವತಿಗಳಲ್ಲಿರಬೇಕು. ಅವುಗಳ ವಿವರವು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

(೧) ತ್ರಿವೃತ್ತಸ್ತೋಮ—	ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು	೯	ಮಕ್ಕಳು.
(೨) ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮ	”	೧೫	”
(೩) ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮ	”	೧೭	”
(೪) ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮ	”	೨೧	”
(೫) ತ್ರಿವಿಂಶಸ್ತೋಮ	”	೨೭	”
(೬) ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋಮ	”	೩೩	”
(೭) ಚತುರ್ವಿಂಶಸ್ತೋಮ	”	೪೨	”
(೮) ಚತುಷ್ಪತ್ವಿಂಶಸ್ತೋಮ	”	೪೪	”
(೯) ಅಷ್ಟಾಪತ್ವಿಂಶಸ್ತೋಮ	”	೪೮	”

ಈ ರೀತಿ ೯ ಸ್ತೋಮಗಳ ಮಕ್ಕಂಚೈಗಳು ಆಯಾ ಸ್ತೋಮದ ಹೆಸರಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಇರುವವು. ಈ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದೊಂದು ವಿಷ್ವತಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ನಂದರೆ ತ್ರಿವೃತ್ತಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಷ್ವತಿಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದೊಂದು ವಿಷ್ವತಿಯ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಗೂ ೯ ಮಕ್ಕಳಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಒಟ್ಟು ಮೂರು ವಿಷ್ವತಿಗಳಿಂದ ಸೇರಿ ೯ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ, ೨೭ ಮಕ್ಕಳಾಗುವವು. ಇತ್ಯಾದಿ.

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸ್ತೋಮಕ್ಕೂ ಅನೇಕ ವಿಷ್ವತಿಗಳಿರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಅವುಗಳ ವಿವರವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

I ತ್ರಿವೃತ್ತಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ—

(೧) ಉದ್ಯತೀ (೨) ಪರಿವರ್ತಿನೀ (೩) ಕುಲಾಯಿನೀ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಷ್ವತಿಗಳು.

II ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ—

(೧) ಪಂಚಪಂಚಿನೀ (೨) ಉದ್ಯತೀ ಪ್ರಥಮಾ (೩) ಉದ್ಯತೀ ದ್ವಿತೀಯಾ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಷ್ವತಿಗಳು.

III ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ—

(೧) ದಶಸಪ್ತಾ ಪ್ರಥಮಾ (೨) ದಶಸಪ್ತಾ ದ್ವಿತೀಯಾ (೩) ಸಪ್ತಸ್ಥಿತಾ ಪ್ರಥಮಾ (೪) ಸಪ್ತಸ್ಥಿತಾ ದ್ವಿತೀಯಾ (೫) ಅನಾಮಿಕಾ (೬) ಉದ್ಯತೀ (೭) ಭಸ್ಮಾ ಎಂದು ಏಳು ವಿಷ್ವತಿಗಳು.

IV ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ—

(೧) ಸಪ್ತಸಪ್ತಿನೀ (೨) ಉದ್ಯತೀ (೩) ಪ್ರತಿಷ್ಠುತಿಃ (೪) ಸೂರ್ಮಿ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

V ತ್ರಿವಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ—

(೧) ಪ್ರತಿಷ್ಠುತಿ (೨) ಉದ್ಯತೀ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

VI ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ—

(೧) ಸಮತ್ಯಂಶಾ (೨) ನೇದೀಯಸ್ಸಂಕ್ರಮಾ (೩) ಉದ್ಯತೀ (೪) ಪ್ರತ್ಯವ ರೋಹಿಣೀ (೫) ಅಂತಿಮಾ ಎಂದು ಐದು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

VII ಚತುರ್ವಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ—

ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ವಿಷ್ಣುತಿ ಇರುವುದು.

VIII ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ—

(೧) ಪ್ರಥಮಾ (೨) ನಿರ್ಮಧ್ಯಾ (೩) ತೃತೀಯಾ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

IX ಅಷ್ಟಾಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ—

(೧) ಪ್ರಥಮಾ (೨) ನೇದೀಯಸ್ಸಂಕ್ರಮಾ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

ಒಟ್ಟು ಒಂಭತ್ತು ಸ್ತೋಮಗಳಿಗೆ ಮೂವತ್ತು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳಿರುವುವು.

ಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಒಂಭತ್ತು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ತ್ರಯೋದಶ, ಚತುರ್ದಶ, ಪೋಡಶ ಇತ್ಯಾದಿ ಆವಾಸಕ್ರಮದಿಂದ ಹೆಚ್ಚುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ನಸವಸ್ತ್ರಯೋದಶಾಕ್ಷರೇಣ ತ್ರಯೋದಶಗ್ಂ ಸ್ತೋಮಮುದಜಯನ್ರು ದ್ರಾಕ್ಷತುರ್ದಶಾಕ್ಷರೇಣ ಚತುರ್ದಶಗ್ಂ ಸ್ತೋಮಮುದಜಯನ್ನಾದಿತ್ಯಾಃ ಪಂಚದಶಾಕ್ಷರೇಣ ಪಂಚದಶಗ್ಂ ಸ್ತೋಮಮುದಜಯನ್ನಾದಿತಿಃ ಪೋಡಶಾಕ್ಷರೇಣ ಪೋಡಶಗ್ಂ ಸ್ತೋಮಮುದಜಯತ್ಪ್ರಜಾಪತಿ ಸ್ಪದಶಾಕ್ಷರೇಣ ಸಪ್ತದಶಗ್ಂ ಸ್ತೋಮಮುದಜಯತ್ ||

(ಶ್ರೈ. ಸಂ. ೧-೭-೧೧-೪೪)

ಎಂಬ ಶ್ರೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಸುರುದ್ರಾದಿತ್ಯರೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ರಯೋದಶ, ಚತುರ್ದಶ, ಪಂಚದಶ, ಪೋಡಶ, ಸಪ್ತದಶ ಸ್ತೋಮಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ತೋಮಗಳ ಪ್ರಭಾವವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದು. ಇವುಗಳ ಪಠನಿಂದ ಸಕಲವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಗಳಿಸಬಹುದು ಎಂಬ ವಿಷಯವೂ ಶ್ರೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪಠಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಪಾತಃಸವನೇ ವೈ ಗಾಯತ್ರೇಣ ಚೈಂದಸಾ ತ್ರಿವೃತೇ ಸ್ತೋಮಾಯ ಜ್ಯೋತಿರ್ದಧದೇತಿ ತ್ರಿವೃತಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಪಂಚದಶಾಯ ಜ್ಯೋತಿರ್ದಧದೇತಿ ಪಂಚದಶೇನೌಜಸಾ

ವೀರೈಣ ಸಪ್ತದಶಾಯ ಜ್ಯೋತಿರ್ಧದೇತಿ ಸಪ್ತದಶೇನ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯೇನ ಪ್ರಜನನೇನೈಕ-
ವಿಗ್ಂಶಾಯ ಜ್ಯೋತಿರ್ಧದೇತಿ ಸ್ತೋಮ ಏವ ತತ್ ಸ್ತೋಮಾಯ ಜ್ಯೋತಿರ್ಧದೇತ್ಯ-
ಥೋಸ್ತೋಮ ಏವ ಸ್ತೋಮನುಭಿಪ್ರಣಯತಿ ಯಾವಂತೋ ವೈ ಸ್ತೋಮಾಸ್ತಾನಂತಃ
ಕಾಮಾಸ್ತಾನಂತೋ ಲೋಕಾಸ್ತಾನಂತಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ಗೃಹ್ಯೇತಾವತ ಏವ ಸ್ತೋಮಾನೇತಾ-
ವತಃ ಕಾಮಾನೇತಾವಂತೋ ಲೋಕಾನೇತಾವಂತಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ಗೃಹ್ಯವರುಂಥೇ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೨-೧)

ಎಂಬ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ನಾಲ್ಕುವಿಧವಾದ ಸ್ತೋಮಗಳ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.
ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನು ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀಚ್ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ತ್ರಿವೃತ್ ಸ್ತೋಮವನ್ನು ಮಹತ್ತ್ವದ ಸ್ಥಾನ
ದಲ್ಲಿರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಜ್ಯೋತಿರೂಪವಾದ ತ್ರಿವೃತದಿಂದ ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮವನ್ನೂ ವೀರೈಯುತವಾದ ಪಂಚದಶ
ದಿಂದ ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮವನ್ನೂ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪ್ರಜನನಕ್ಕೆ ಸಾಧವಾದ ಸಪ್ತದಶ
ಸ್ತೋಮದಿಂದ ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮವನ್ನೂ ತೇಜೋಮಯವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಒಂದುಬಗೆಯ
ಸ್ತೋಮವು ಇನ್ನೊಂದುವಿಧವಾದ ಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಭಾವವನ್ನೂ ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿ
ಎಷ್ಟುಬಗೆಗಳಿವೆಯೋ ಅಷ್ಟು ಲೋಕಗಳೂ, ಅಷ್ಟುಬಗೆಯ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೂ ಅಷ್ಟೇವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳೂ ಇವೆ.
ಮತ್ತು ಸ್ತೋಮಪಠನದಿಂದ ಯಜಮಾನರು ಅಷ್ಟವಿಧವಾದ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ, ತೇಜಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಇಷ್ಟಾರ್ಥ
ಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುವರು ಎಂದು ಸ್ತೋಮದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಸ್ತೋಮಪಠನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಗುವ
ನಷ್ಟವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನೋ ವದಂತಿ ಸತ್ತ್ವ ಯಜೇತ ಯೋಽಗ್ನಿಷ್ಟೋಮೇನ ಯಜಮಾನೋಽಥ ಸರ್ವ-
ಸ್ತೋಮೇನ ಯಜೇತೇತಿ ಯಸ್ಯ ತ್ರಿವೃತಮಂತರ್ಯಂತಿ ಪ್ರಾಜಾಗ್ಸ್ತಸ್ಯಾಂತರ್ಯಂತಿ
ಪ್ರಾಣೇಷು ಮೇಽಪ್ಯಸದಿತಿ ಖಲು ವೈ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನೋ ಯಜತೇ ಯಸ್ಯ ಪಂಚ-
ದಶಮಂತರ್ಯಂತಿ ವೀರೈ ತಸ್ಯಾಂತರ್ಯಂತಿ ವೀರೈಮೇಽಪ್ಯಸದಿತಿ ಖಲು ವೈ ಯಜ್ಞೇನ
ಯಜಮಾನೋ ಯಜತೇ ಯಸ್ಯ ಸಪ್ತದಶಮಂತರ್ಯಂತಿ ಪ್ರಜಾಂ ತಸ್ಯಾಂತರ್ಯಂತಿ ಪ್ರಜಾ-
ಯಾಂ ಮೇಽಪ್ಯಸದಿತಿ ಖಲು ವೈ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನೋ ಯಜತೇ ಯಸ್ಯೈಕವಿಗ್ಂಶ-
ಮಂತರ್ಯಂತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ತಸ್ಯಾಂತರ್ಯಂತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯಾಂ ಮೇಽಪ್ಯಸದಿತಿ ಖಲು ವೈ ಯಜ್ಞೇನ
ಯಜಮಾನೋ ಯಜತೇ ಯಸ್ಯ ತ್ರಿಣವಮಂತರ್ಯಂತೈತುಗ್ಂಶ್ಚ ತಸ್ಯ ನಕ್ಷತ್ರಿಯಾಂ ಚ
ವಿರಾಜಮಂತರ್ಯಂತೈತುಷು ಮೇಽಪ್ಯಸನ್ನಕ್ಷತ್ರಿಯಾಯಾಂ ಚ ವಿರಾಜೇತಿ ಖಲು ವೈ
ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನೋ ಯಜತೇ ಯಸ್ಯ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಗ್ಂಶಮಂತರ್ಯಂತಿ ದೇವತಾ-
ಸ್ತಸ್ಯಾಂತರ್ಯಂತಿ ದೇವತಾಸು ಮೇಽಪ್ಯಸದಿತಿ ಖಲು ವೈ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನೋ ಯಜತೇ
ಯೋ ವೈ ಸ್ತೋಮಾನಾಮವಮಂ ಪರಮತಾಂ ಗಚ್ಛಂತಂ ನೇದ ಪರಮತಾಮೇವ ಗಚ್ಛತಿ
ತ್ರಿವೃದ್ವೈ ಸ್ತೋಮಾನಾಮವಮುತ್ರಿವೃತ್ತರಮೋ ಯ ಏವಂ ನೇದ ಪರಮತಾಮೇವ ಗಚ್ಛತಿ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೩)

ಅಗ್ನಿಷ್ವೋಮದಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡತಕ್ಕವರು ಸರ್ವಸ್ತೋಮದಿಂದಲೂ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ವಿಧಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ತಿವೃತ್ ಸ್ತೋಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟರೆ ಅವನ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣವೇ ಮಾಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಈ ಯಜ್ಞವು ನನ್ನ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಲಿ ಎಂಬ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ಯಾಗಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಸಂಚದಶಸ್ತೋಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಶಕ್ತ್ಯಭಾವವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ, ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಸಂತತಿಯಿಲ್ಲದೇ ಹೋಗುವುದರಿಂದಲೂ ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ತನ್ನ ಜೀವನಾಧಾರವೇ ಕಳಚಿಹೋಗುವುದರಿಂದಲೂ ತ್ರಿಣವಸ್ತೋಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ತನ್ನ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಇರತಕ್ಕ ಋತುಗಳೂ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಶಕ್ತಿಗಳೂ ತನ್ನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕರಾಗದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ದೇವತಾಸಾನ್ನಿಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಯಜಮಾನನು ತತ್ಪ್ರಸಂಗದಿಂದಲೂ ಸಂಚದಶಸ್ತೋಮದಿಂದಲೂ, ಸಂತತಿಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮದಿಂದಲೂ, ಜೀವನಾಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮದಿಂದಲೂ, ಋತುಗಳ ಮತ್ತು ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಪ್ರಭಾವಗಳ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತ್ರಿಣವಸ್ತೋಮದಿಂದಲೂ, ತನ್ನ ಮುಖ್ಯದೇವತಾಸಾನ್ನಿಧ್ಯದ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋಮದ ಪಠನಿಂದಲೂ ಯಾಗವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ತ್ರಿವೃತ್ ಸ್ತೋಮದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ, ಆ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗೆಯೇ, ಪೃಷ್ಠಪಠ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಆರುದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ತ್ರಿವೃದಾದಿ ಸ್ತೋಮಗಳ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ,

ತ್ರಿವೃದಗ್ನಿಷ್ವೋಮೋ ಭವತಿ ತೇಜ ಏವಾವರುಂಧತೇ ಪಂಚದಶೋ ಭವತೀಂದ್ರಿಯಮೇವಾ.
ವರುಂಧತೇ ಸಪ್ತದಶೋ ಭವತ್ಯನ್ನಾದಸ್ಯಾವರುದ್ಧ್ಯಾ ಅಥೋ ಪ್ರೌವ ತೇನ ಜಾಯಂತ
ಏಕವಿಂಶೋ ಭವತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ್ಯಾ ಅಥೋ ರುಚಮೇವಾತ್ಮನ್ಯಧತೇ ತ್ರಿಣವೋ ಭವತಿ
ವಿಜಿತ್ಯೈ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಗೋ ಭವತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ್ಯೈ ||

ತ್ರಿವೃತ್ ಸ್ತೋಮದೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಅಗ್ನಿಷ್ವೋಮದಿಂದ ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ ಸಂಚದಶಸ್ತೋಮದಿಂದ ವೀರ್ಯವನ್ನೂ ಸಪ್ತದಶದಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಏಕವಿಂಶದಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನೂ ತ್ರಿಣವದಿಂದ ಜಯವನ್ನೂ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶದಿಂದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಸಹ ಸ್ತೋಮಪಠನದ ಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಸ್ತೋಮಮಹದುರುಗಾಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಧೀರೋ ನಚಿಕೇತೋಽತ್ಯ-
ಸ್ರಾಕ್ಷೀಃ || (ಕ. ಉ. ೨-೧೧)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸ್ತೋಮದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಅದರಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಶಾಂತಿಯನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ,

ಯೇನ ಚ್ಛಂದಸಾ ಸ್ತೋಷ್ಯನ್ ಸ್ಯಾತ್ತಚ್ಛಂದ ಉಪಧಾನೇದ್ಯೇನ ಸ್ತೋಮೇನ ಸ್ತೋಷ್ಯ-
ಮಾಣಃ ಸ್ಯಾತ್ತಂ ಸ್ತೋಮಮುಪಧಾನೇತ್ || (ಛಾ. ಉ. ೧-೩.೧೦)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಉದ್ಗೀರ್ಣದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಯಾವ ಸ್ತೋಮದಿಂದ ಆಯಾ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕನು ಗುಣವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನ ಸ್ತೋತ್ರವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೆಯೋ ಅಂತಹ ಸ್ತೋಮವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಪುರುಷನು ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿಸಿದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸ್ತೋಮಾಃ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಗಾನಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಅತಿಶಯವಾದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದರ್ಥ.

ಸೂರ್ಯಾವಿವಾಹದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸ ವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯನ್ನು ಸೋಮ ರಾಜನಿಗೆ ವಿವಾಹಮಾಡಿಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಸ್ವಯಂವರವನ್ನೇರ್ಪಡಿಸಿದನು. ಆಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಸೂರ್ಯೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದರು. ಆಗ ಅವರವರಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಪರ್ಧೆಯುಂಟಾ ಯಿತು. ಅದನ್ನು ತಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ಬಗಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಒಂದು ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನೇರ್ಪಡಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದವರು ಸೂರ್ಯೆಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ—

ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯ ವಿವಾಹವನ್ನು ಪೀಠಿಕಾರೂಪವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯ ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಗೆ ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಳುವಳಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ ಆ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯ ವಿವಾಹದ ಪ್ರಸ್ತಾಪಮಾಡಲಾಗಿದೆ—

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವೈ ಸೋಮಾಯ ರಾಜ್ಞೇ ದುಹಿತರಂ ಪ್ರಾಯಶ್ಚತ್ಸೂರ್ಯಾಂ ಸಾವಿತ್ರೀಂ ತಸ್ಯೈ
ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ವರಾ ಆಗಚ್ಛಂಸ್ತಸ್ಯಾ ಏತತ್ಸಹಸ್ರಂ ವಹತುಮನ್ನಾಕರೋದ್ಯದೇತ-
ದಾಶ್ವಿನಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇನಾಶ್ವಿನಂ ಹೈವ ತದ್ಯದರ್ವಾಕ್ಸಹಸ್ರಂ ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ಸಹಸ್ರಂ ಹೈವ
ಶಂಸೇದ್ಭೂಯೋ ವಾ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೭)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸವಿತೃಪುತ್ರಿಯಾದ ಸೂರ್ಯಾ ಎಂಬ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಸೋಮನೆಂಬ ವರನಿಗೆ ವಿವಾಹ ಮಾಡಿಕೊಡಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದನು. ಸೂರ್ಯೆಯು ಸವಿತೃದೇವನ ಪುತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಸ್ನೇಹಾತಿಶಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪುತ್ರಿಯೆಂದೇ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿವಾಹವಿಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿದು ಆ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ವಿವಾಹಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಸೇರಿದರು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವರಪರೀಕ್ಷೆ ಗಾಗಿ, ಒಂದು ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ವಿವಾಹಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ವಧುವಿನ ಅಲಂಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಅರಸಿನ, ಬೆಲ್ಲ ಮೊದಲಾದ ಮಂಗಳದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ತಂದಿಡುವರಷ್ಟೆ. ಆ ಮಂಗಳದ್ರವ್ಯದ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಒಂದು ಸಹಸ್ರ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವರನಾಗುವವನು ಪರಿಸರಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಿದನು. ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಆಶ್ವಿನಸಹಸ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯ ವರನಾಗಬಯಸುವವನು ಈ ಸಹಸ್ರ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಬ್ಬನೇ ಪರಿಸರಿಸಬೇಕು. ಆ ರೀತಿ ಪರಿಸರಿಸಬಯಸುವ ಮಾತ್ರ ಸೂರ್ಯೆಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗಬಹುದು. ಅವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ನಾನು ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯನ್ನು ಮದುವೆಮಾಡಿಕೊಡುವೆನು ಎಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಎದುರಿಗೆ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದನು.

ಈ ಸಹಸ್ರ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯೆಗಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಋಕ್ಕುಗಳಿರ ಕೂಡದು. ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೆ ಇರಬೇಕು. ಒಂದುವೇಳೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದರೂ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ, ಕಡಿಮೆಮಾತ್ರ ಇರಕೂಡದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಹೋತೃವು ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಾಶ್ಯ ಘೃತಂ ಶಂಸೇದ್ಯಥಾ ಹ ವಾ ಇದಮನೋ ವಾ ರಥೋ ವಾಕ್ನೋ ವರ್ತತ ಏವಂ
ಹೈವಾಕ್ನೋ ವರ್ತತೇ ಶಕುನಿರೈವೋತ್ಪತಿಷ್ಯನ್ನಾಹ್ವಯಾತ || (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೭)

ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಹೋತೃವು ಸ್ವಲ್ಪ ಘೃತ (ತುಪ್ಪ) ವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಗಾಡಿ ಅಥವಾ ೨ಥದ ಚಕ್ರಗಳು ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ತಡೆಯಿಲ್ಲದೆ ಸರಸರನೆ ಉರುಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಚಕ್ರದ ರಂಧ್ರದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪುಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹಾಕುವ ರೂಢಿ ಇದೆಯಷ್ಟೆ. ಇದರಿಂದ ಚಕ್ರದ ಚಲನೆಯು ಸುಲಭವಾಗಿ ಆಗುವುದು. ಆದರಂತೆಯೇ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆಯು ಸುಲಭವಾಗಿ ಆಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಘೃತವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತು ಶಕುನಿಃ ಎಂಬ ಪಕ್ಷಿಯು ದೂರಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹಾರಿಹೋಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಕಾಲುಗಳ ಹಿಮ್ಮಡಿಯ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಶರೀರದ ಭಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹಾರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಜ್ಜುಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಹೋತೃವೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ನೊಳಕಾಲುಗಳನ್ನು ಮಡಿಸಿ ಹಿಮ್ಮಡಿಯ ಮೇಲೆ (ಅಂಗುಷ್ಠಗಳು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸೋಕುವಂತೆ) ಶರೀರದ ಭಾರವನ್ನು ಇರಿಸಿ ಹಾರಿಹೋಗುವ ಪಕ್ಷಿಯ ಆಕಾರ ದಂತೆ ಶರೀರವನ್ನು ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಆಹಾರ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಲಾಯನ ಮಹರ್ಷಿಯು—ಪ್ರಾಶ್ಯ ಪ್ರತಿಪ್ರಸೃಪ್ಯ ಪಶ್ಚಾತ್ಪ್ರಸೃಪ್ಯ ಧಿಷ್ಣ್ಯಸ್ಯೋಪವಿಶೇತ್ಸಮಸ್ತಜಂಘೋರುರಕ್ಷಿತ್ಯಾಂ ಜಾನುಭ್ಯಾಂ ಚೋಪಸ್ಥಂ ಕೃತ್ವಾ ಯಥಾ ಶಕುನಿರುತ್ಪತಿಷ್ಯನ್ನಪಸ್ಥಕೃತಸ್ತೇನಾಶ್ವಿನಂ ಶಂಸೇತ್— ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ತಸ್ಮಿನ್ನೇವಾ ನ ಸಮಜಾನತ ಮನೋದಮಸ್ತು ಮನೋದಮಸ್ತ್ವಿತಿ ತೇ ಸಂಜಾನಾನಾ
ಅಬ್ರುವನ್ನಾಜಿಮಸ್ಯಾಯಾಮಹೈ ಸ ಯೋ ನ ಉಜ್ಜೇಷ್ಯತಿ ತಸ್ಯೇವಂ ಭವಿಸ್ಯತೀತಿ
ತೇಽಗ್ನೇರೇನಾಧಿ ಗೃಹಪತೇರಾದಿತ್ಯಂ ಕಾಷ್ಠಾಮಕುರ್ವತ ತಸ್ಮಾದಾಗ್ನೇಯಾ ಪ್ರತಿಪದ್ಧವ-
ತ್ಯಾಶ್ವಿನಸ್ಯಾಗ್ನಿಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿಃ ಸ ರಾಜೇತಿ ||

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನೀಡಿದ ಸಾವಿರ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಾಗ (ಪಠಿಸುವಾಗ) ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮತವಿಲ್ಲದೆ ಅದು ನನಗೆ ಬೇಕು, ತನಗೆ ಬೇಕು ಎಂದು ಪರಸ್ಪರ ವಿವಾದಮಾಡುತ್ತಾ ವಿವಾದವು ಬಗೆಹರಿಯದಿರಲು, ಕೊನೆಗೆ ಅವರು ತಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ಆಲೋಚಿಸಿ, ಒಂದು ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ತಾವೆಲ್ಲರೂ ಒಂದು ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದವರು ಆ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದೆಂದು ನಿರ್ಧಾರವಾಯಿತು. ಆ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎದರಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದವರು ಆ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದೆಂದು ನಿರ್ಧಾರವಾಯಿತು. ಆ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೊರಟು ಸೂರ್ಯನ ಬಳಿಗೆ ಓಡಿಹೋಗುವುದೇ ಸ್ಪರ್ಧೆಯೆಂದೂ, ಯಾರು ಮೊದಲು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಳವನ್ನು ಸೇರುವರೋ ಅವರೇ ಗೆದ್ದಂತೆ ಭಾವಿಸಬೇಕೆಂತಲೂ ನಿಷ್ಕರ್ಷೆಯಾಯಿತು. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾದ ಅಗ್ನಿಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೭-೧೫-೧೬) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೇ ಪ್ರಾರಂಭ ವಾಗುವುದು.

ತದ್ವೈಕ ಆಹುರಗ್ನಿಂ ಮನ್ಯೇ ಪಿತರಮಗ್ನಿಮಾಪಿಮಿತ್ಯೇತಯಾ ಪ್ರತಿಪದ್ಯೇತ ದಿವಿ ಶುಕ್ರಂ
ಯಜತಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಪ್ರಥಮಯೈವ ಋಜಾ ಕಾಷ್ಠಾನ್ಮಾಪ್ನೋತೀತಿ ತತ್ತನ್ನಾದ್ಯತ್ಯಂ
ಯ ಏನಂ ತತ್ರ ಬ್ರೂಯಾದಗ್ನಿಮಿತಿ ವೈ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದ್ಯಗ್ನಿಮಾಪತ್ಯೇತೀತಿ ಶಶ್ವತ್ತಥಾ ಸ್ಯಾತ್ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೭)

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಯಾಜ್ಞಕರು ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಂ ಮನ್ಯೇ ಪಿತರಮಗ್ನಿಮಾಪಿಂ
(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೭-೩) ಎಂಬ ಋಕ್ನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಈ ಆಶ್ವಿನ
ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವಾದ ಈ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೇ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ದಿವಿ ಶುಕ್ರಂ ಯಜತಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ
ಎಂದಿರುವುದು. ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತಿಮನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಾನವಾದ ಸೂರ್ಯನ ಹೆಸರು ಮೊದಲ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದು
ಸರಿಯಲ್ಲ. ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಕೊನೆಮುಟ್ಟಿತೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಮಂಜಸವಲ್ಲ.
ಇದಲ್ಲದೆ ನಾಲ್ಕುಸಲ ಅಗ್ನಿಯೆಂಬ ಪದವಿರುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಒಂದು ದೇವತೆಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಆ ದೇವತೆಯ
ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಗುಣವರ್ಣನೆ ಇರಬೇಕೇ ವಿನಹ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಆ ದೇವತೆಯ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ ನಾಮನಿರ್ದೇಶವು
ಇರಬಾರದು. ಯಾವನಾದರೂ ವಿವೇಕಿಯಾದ ಪುರುಷನು ಬಂದು ಈ ಹೋತೃವು ಪ್ರಥಮ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೇ ನಾಲ್ಕು
ಸಲ ಅಗ್ನಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವನಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಇವನು ದಗ್ಧನಾಗುವನು ಎಂದು ಶಪಿಸಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಹಾಗೇ
ಆಗುವುದುಂಟು.

ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿರ್ಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿಃ ಸ ರಾಜೇತ್ಯೇತಯೈವ ಪ್ರತಿಪದ್ಯೇತ ಗೃಹಪತಿನತೀ
ಪ್ರಜಾತಿನತೀ ಶಾಂತಾ ಸರ್ವಾಯುಃ | ಸರ್ವಾಯುತ್ವಾಯ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ ಏನಂ
ನೇದ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೭)

ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತೃವು—ಅಗ್ನಿರ್ಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿಃ ಸ ರಾಜಾ ಎಂಬ ಋಕ್ನಿಂದಲೇ ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು
ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಋಕ್ನಿನ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಗೃಹಪತಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಗೃಹಕ್ಕೆ
ಒಡೆಯನಾಗಿದಾನೆ ಎಂಬುದೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶ್ವಾನೇದ ಜನಿನು—ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ
ಜನನರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನಕಥನವೂ, ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಗೃಹ, ಪ್ರಜಾಸಂತತಿ, ಶಾಂತವಾದ ವಾತಾವರಣ
ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ದೀರ್ಘಾಯುವಾಗಿಯೂ ಜೀವಿಸುವನು ಎಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು.
ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ ಸಹ ದೀರ್ಘಾಯುವಾಗಿ ಬಾಳುವನು.

ತಾಸಾಂ ವೈ ದೇವತಾನಾಮಾಜಿಂ ಧಾವಂತೀನಾಮುಭಿಸೃಷ್ಟಾನಾಮಗ್ನಿರ್ಮುಖಂ ಪ್ರಥಮಃ
ಪ್ರತ್ಯೇಕದೃಶ ಶಮುಶ್ವಿನಾವನ್ಯಾಗಚ್ಛತಾಂ ತಮಬ್ರೂತಾಮಪೋದಿಹ್ಯಾನಾಂ ನಾ ಇದಂ
ಜೇಷ್ಠ್ಯವ ಇತಿ ಸ ತಥೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ತಸ್ಯ ವೈ ಮಮೇಹಾಪ್ಯಸ್ತಿತಿ ತಥೇತಿ ತಸ್ಮಾ ಅಪ್ಯತ್ರಾ-
ಕುರುತಾಂ ತಸ್ಮಾದಾಗ್ನೇಯಮಾಶ್ವಿನೇ ತಸ್ಯತೇ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೮)

ಸ್ಪರ್ಧೆಯು ನಿಷ್ಪರ್ಜೆಯಾದ ಮೇಲೆ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪದಿಂದ ಹೊರಟು ಸೂರ್ಯಾಭಿಮುಖ
ವಾಗಿ ಓಡಲು ಉಪಕ್ರಮಿಸಿದರು. ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಒಂದೊಂದು ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಓಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯು

ತಾನೇ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮುಂದಾಗಬೇಕೆಂದು ನೇರವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿಯೇ ಓಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಹಿಂದೆಯೇ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಓಡಿಬರುತ್ತಿದ್ದ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು, ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಸ್ವಲ್ಪ ತಾಳು, ನಮಗೆ ದಾರಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಸರಿ. ನಾವು ಬೇಗನೆ ಹೋಗಿ ಗೆಲ್ಲುವೆವು ಎನ್ನಲಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಒಳ್ಳೇದು, ನಾನು ನಿಮಗೆ ದಾರಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟು ನಿಮಗೆ ಗೆಲ್ಲಲು ಸಹಾಯಮಾಡಿದರೆ ನೀವು ಗೆಲ್ಲುವ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನನಗೂ ಭಾಗಕೊಡಬೇಕು ಎಂದನು. ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅದಕ್ಕೊಪ್ಪಿ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ದಾರಿಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಂದು ವೆದರು. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಅತ್ತಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪರವಾದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಿರುವವು

ತಾ ಉಷಸಮನ್ವಾಗಚ್ಛತಾಂ ತಾಮಬ್ರೂತಾಮಪೋದಿಹ್ಯಾನಾಂ ನಾ ಇದಂ ಜ್ಯೇಷ್ಠ್ಯಾವ ಇತಿ
ಸಾ ತಥೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ತಸ್ಯೈ ವೈ ಮಮೇಹಾಪ್ಯಸ್ತಿಸ್ತಿ ತಥೇತಿ ತಸ್ಯಾ ಅಪ್ಯತ್ರಾಕುರುತಾಂ
ತಸ್ಮಾದುಷಸ್ಯನಾಶ್ವಿನೇ ಶಸ್ಯತೇ || (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೮)

ಇನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹೋದಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ಮುಂದೆ ಉಷೋದೇವತೆಯು ಓಡುತ್ತಿರುವುದು ಕಂಡುಬಂದಿತು. ಆಗ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಉಷೋದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ, ಎಲೈ ಉಷ್ಣೇ, ಓಡುತ್ತಿರುವ ನಮಗೆ ದಾರಿಬಿಟ್ಟು ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಸರಿ ಎನ್ನಲು, ಉಷೋದೇವತೆಯು-ನೀವು ಗೆಲ್ಲುವ ಅತ್ತಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನನಗೂ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾದರೆ ದಾರಿಯನ್ನು ಬಿಡುತ್ತೇನೆನ್ನಲು, ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಮುಂದುವರೆದರು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಅತ್ತಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಷೋದೇವತಾಕವಾದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಿರುವವು.

ತಾವಿಂದ್ರಮನ್ವಾಗಚ್ಛತಾಂ ತಾಮಬ್ರೂತಾಮಾನಾಂ ನಾ ಇದಂ ಮಘನಾಚ್ಛೇಷ್ಯಾವ ಇತಿ
ನ ಹ ತಂ ದಧ್ಯಷತುರಪೋದಿಹೀತಿ ವಕ್ತುಂ ಸ ತಥೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ತಸ್ಯೈ ವೈ ಮಮೇಹಾಪ್ಯಸ್ತಿಸ್ತಿ
ತಥೇತಿ ತಸ್ಮಾ ಅಪ್ಯತ್ರಾಕುರುತಾಂ ತಸ್ಮಾದೈಂದ್ರನಾಶ್ವಿನೇ ಶಸ್ಯತೇ || (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೮)

ಸ್ವಲ್ಪಮುಂದೆ ಹೋಗಲಾಗಿ ತಮ್ಮ ಮುಂದೆ ಇಂದ್ರನಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡರು. ಆದರೆ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿ ಯಾದ್ದರಿಂದ ಇತರದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ದೂರ ಸರಿ ಅಥವಾ ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಸರಿ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಅವರಿಗೆ ಧೈರ್ಯವಿಲ್ಲ ವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ವಿನಯದಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ-ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾವು ಈ ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನು ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂದಿರುವೆವು. ನೀನು ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಸರಿದು ದಾರಿಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರೆ ನಮಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಲು ಅದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು ನೀವು ಗೆಲ್ಲುವ ಅತ್ತಿನಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನನಗೂ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾದರೆ ನಿಮ್ಮ ಮಾತಿಗೆ ಒಪ್ಪುವೆನೆಂದನು. ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ಸಮ್ಮತಿಸಿದರು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಅತ್ತಿನಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಇವೆ.

ತದಶ್ವಿನಾ ಉದಜಯತಾಮಶ್ವಿನಾವಾಶ್ವವತಾಂ ಯದಶ್ವಿನಾ ಉದಜಯತಾಮಶ್ವಿನಾ-
ವಾಶ್ವವತಾಂ ತಸ್ಮಾದೇತದಾಶ್ವಿನಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಅಶ್ವತೇ ಯದ್ವತ್ಯಾಕುರುತೇ ಯ
ಏವಂ ವೇದ || (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೮)

ಆನಂತರ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಮುಂದೆ ಓಡುತ್ತಾ ಯಾವನಿಧನವಾದ ತೊಂದರೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಅಂತಿಮ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನವಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ ಈ ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನು ಗೆದ್ದಂತಾ

ಯಿತು. ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅತ್ತಿನಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಈ ವಿವರವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಪುರುಷನು ತನಗೆ ಬೇಕಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

ತದಾಹುರ್ಯಜ್ಞಸ್ಯತ ಅಗ್ನೀಯಂ ಶಸ್ಯತ ಉಷಸ್ಯ ಶಸ್ಯತ ಐಂದ್ರಮಥ ಕಸ್ಮಾದೇತದಾತ್ತಿನ-
ಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಇತ್ಯತ್ತಿನೌ ಹಿ ತದುದಜಯತಾನುಶ್ವಿನಾನಾಶ್ವನತಾಂ ಯದಶ್ವಿನಾ
ಉದಜಯತಾನುಶ್ವಿನಾನಾಶ್ವನತಾಂ ತಸ್ಮಾದೇತದಾತ್ತಿನಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಅಶ್ವತೇ ಯದ್ಯ-
ತ್ಯಾಮಯತೇ ಯ ಏವಂ ನೇದ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೮)

ಕೆಲವರು ಹೀಗೆಂದು ಅರ್ಪಿಸುವರು-ಈ ಅತ್ತಿನಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ, ಉಷೋದೇವತೆ, ಇಂದ್ರ, ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಇವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದರೂ ಅಗ್ನಿನೊದಲಾದವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅತ್ತಿನ ಎಂಬ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರೇಕೆ ? ಇದು ಸರಿಯೇ ಎಂದರೆ, ಹಾಗಲ್ಲ. ಸ್ವರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ, ಉಷಸ್ಯ, ಇಂದ್ರ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಓಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅಗ್ನಿ ನೊದಲಾದವರು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ಮಾತಿನಂತೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಾನವಾದ ಸೂರ್ಯನವರೆಗೂ ಓಡಿಲ್ಲ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಂತುಬಿಟ್ಟರು. ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಸೂರ್ಯನತನಕ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಓಡಿ ಸ್ವರ್ಧೆಯನ್ನು ಗೆದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅತ್ತಿನಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

ಅಶ್ವತರೀರಥೇನಾಗ್ನಿರಾಜಿಮಧಾವತ್ತಸ್ಮಾಂ ಪ್ರಾಜಮಾನೋ ಯೋನಿಮಕೂಲಯತ್ತಸ್ಮಾತ್ತಾ
ನ ವಿಜಾಯಂತೇ ||

ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೯)

ದೇವತೆಗಳು ಈ ಸ್ವರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಓಡುವಾಗ ಯಾವ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ರಥಕ್ಕೆ ಯಾವ ಯಾವ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಹೊಡಿ ಓಡಿದರು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುವುದು. ಸ್ವರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ದಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ಹೇಸರಕತ್ತೆಗಳನ್ನು ತನ್ನ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಬಂದನು. ರಥವನ್ನು ನಡೆಸುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ಹೇಸರಕತ್ತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಚೋದಿಸಿ ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಯೋನಿಯೂ ಗರ್ಭ ಕೋಶವೂ ಸುಟ್ಟುಹೋಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೇಸರಕತ್ತೆಗಳು ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಮರಿಗಳನ್ನು ಹಾಕುವುದಿಲ್ಲ.

ಗೋಭಿರರುಕ್ಮೇರುಷಾ ಆಜಿಮಧಾವತ್ತಸ್ಮಾದುಷಸ್ಯಾಗತಾಯಾಮರುಣಮಿವೈವ ಪ್ರಭಾತ್ಯು-
ಷಸೋ ರೂಪಂ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೯)

ಉಷೋದೇವತೆಯು ತನ್ನ ರಥಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಸ್ವರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರಿಂದ, ರಾತ್ರಿಯ ಅವಸಾನದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಭಾತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಷೋದೇವತೆಯು ಆವಿರ್ಭವವಾಗ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಛಾಯೆಯು ಗೋಚರವಾಗುವುದು. ಇದೇ ಉಷಸ್ಸಿನ ರೂಪವು.

ಅಶ್ವರಥೇನೇಂದ್ರ ಆಜಿಮಧಾವತ್ತಸ್ಮಾತ್ಸ ಉಚ್ಚೈರ್ಘೋಷ ಉಪಬ್ಧಿಮಾನ್ ಪ್ಲತ್ರಸ್ಯ ರೂಪ-
ಮ್ಬಂದ್ರೋ ಹಿ ಸಃ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೯)

ಇಂದ್ರನು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ರಥಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸ್ಪರ್ಧೆಗೆ ಬಂದನು ಮತ್ತು ಆ ಕುದುರೆಗಳ, ಕೆನೆತ, ಕಾಲುಗೊರ
ಸಿನ ಧ್ವನಿ ಇವುಗಳಿಂದ ಬಹಳ ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಧ್ವನಿಯುಂಟಾಯಿತು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರಾಜನಾದವನು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು
ಕಟ್ಟಿದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಯುದ್ಧಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೊರಡುವುದೂ, ಆ ರಾಜನ ಹಿಂದೆಯೂ ಮುಂದೆಯೂ ಅವನ ರಕ್ಷಣಾ
ರ್ಥವಾಗಿ ಅವನ ಸೇವಕರೂ ಸಹ ಕುದುರೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಅವನನ್ನನುಸರಿಸುವುದೂ, ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಗಳ
ಹೇಷಾಧ್ವನಿ, ಕಾಲುಗೊರಸುಗಳ ಶಬ್ದ ಇವುಗಳಿಂದ ಮಹತ್ತರವಾದ ಶಬ್ದವುಂಟಾಗುವುದೂ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಿಷಯ
ವಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ಇಂದ್ರನ ರಥದ ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಮಹತ್ತರಶಬ್ದವುಂಟಾಯಿತು. ಅದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಕ್ಷತ್ರಿಯನ
ಪ್ರತೀಕವು ಎಂದರೆ ರಾಜನ ಸ್ವರೂಪವು.

ಗದರ್ಭರಥೇನಾಶ್ವಿನಾ ಉದಜಯತಾಮಶ್ವಿನಾನಾಶ್ವನಾತಾಂ ಯದಶ್ವಿನಾ ಉದಜಯತಾಮ-
ಶ್ವಿನಾನಾಶ್ವನಾತಾಂ ತಸ್ಮಾತ್ಸ ಸೃತಜವೋ ದುಗ್ಧದೋಹಃ ಸರ್ವೇಷಾಮೇತರ್ಹಿ ನಾಹನಾ-
ನಾಮನಾಶಿಷ್ಟೋ ರೇತಸಸ್ತಸ್ಯ ವೀರ್ಯಂ ನಾಹರತಾಂ ತಸ್ಮಾತ್ಸ ದ್ವಿರೇತಾ ವಾಜೀ ||
(ಐ ಬ್ರಾ. ೧೭೯)

ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಕತ್ತಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ತಮ್ಮ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸ್ಪರ್ಧೆಗೆ ಬಂದು ತಮ್ಮ ರಥವನ್ನು ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಿಸಿ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಆದರೆ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂಬ ಆಸೆಯಿಂದ ರಥವನ್ನು ಅತ್ಯಂತವೇಗವಾಗಿ ಓಡಿಸಿದ್ದರಿಂದ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿದ್ದ ಕತ್ತಿಗಳು ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಿದ ಆಯಾಸದಿಂದ ಬಳಲಿ ಬಿಂಡಾದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ (ಕತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ) ಹಾಲು ಕರೆಯುವ ಶಕ್ತಿಯು ಕಮ್ಮಿಯಾಯಿತು. ವಾಹನಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆನೆ, ಕುದುರೆ ನೊಂದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕತ್ತಿಯ ಗತಿಯು ಮಂದವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಕತ್ತಿಯು ಬಹುನಿಧಾನವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು. ಆದರೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಕತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವೀರ್ಯವು ಎಂದರೆ ಮರಿಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದನೆಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯು ಕುಂದಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಒಂದುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿತೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಕುದುರೆ ಮತ್ತು ಕತ್ತಿಗಳಿರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪ್ರಾಣಿಯ ಸಂತತಿಯು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು ಕತ್ತಿ ಮತ್ತು ಕುದುರೆಯು ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಹೇಸರಕತ್ತಿಯೂ, ಕತ್ತಿಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಸಾಧಾರಣ ಕತ್ತಿಗಳೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವವು ಈ ಎರಡುವಿಧವಾದ ರೀತಿಸ್ವಾಮರ್ಥ್ಯವು ಕತ್ತಿಗೆ ಇರುವುದು.

। संकेतार्थः ।

ಸೋಮೋ ವಘೋಯುರಭವದತ್ತಿನಾಸ್ತಮುಖಾ ವರಾ ।

ಸೂರ್ಯಾಂ ಯಶ್ಚ ತ್ವೇ ಶಂಸಂತೀಂ ನುನಸಾ ಸವಿತಾದದಾತ್ ॥ ೯ ॥

॥ **ಪವನಾಸಿ** ॥

ಸೋಮಃ | ವಧೂಯಃ | ಅಭವತ್ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಆಸ್ತಂ | ಉಭಾ | ವರಾ |

ಸೂರ್ಯಾಂ | ಯತ್ | ಪತ್ಯೇ | ಶಂಸಂತೇಂ | ಮನಸಾ | ಸವಿತಾ | ಅವಿದಾತ್ | ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸೋಮೋ ವಧೂಯುರ್ವಧೂಕಾನೋ ವರೋಽಭವತ್ | ತಸ್ಮಿನ್ನಮಯೇತ್ಯಶ್ವಿನಾಶ್ವಿನಾವು-
ಭೋಭಾ ವರಾ ವರಾನಾಸ್ತಾಂ | ಅಭೂತಾಂ | ಯದ್ಯದಾ ಸೂರ್ಯಾಂ ಪತ್ಯೇ ಶಂಸಂತೀಂ ಪತಿಂ
ಕಾಮಯಮಾನಾಂ | ಪರ್ಯಾಪ್ತಯಾವನಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸೂರ್ಯಾಂ ಮನಸಾ ಸಹಿತಾಯ
ಸೋಮಾಯ ವರಾಯ ಸವಿತಾ ತಪ್ತತಾದದಾತ್ ಪ್ರಾದಾತ್ ದಿತ್ವಾಂ ಚಕಾರ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಪತ್ಯೇ ಶಂಸಂತೀಂ—ಪತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಿದ್ದ |
ಸೂರ್ಯಾಂ—ಸೂರ್ಯನನ್ನು | ಸವಿತಾ—ಸವಿತೃವು | ಮನಸಾ—ಮನೋಯುಕ್ತನಾದ ಸೋಮನಿಗೆ | ಅದದಾತ್—
ಕೊಟ್ಟನೋ ಆಗ | ಉಭಾ ಅಶ್ವಿನಾ—ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಬ್ಬರೂ | ವರಾ—ವರರಾಗಿ | ಆಸ್ತಾಂ—ಆಗಿದ್ದರು |
ಸೋಮಾಃ—ಸೋಮನು | ವಧೂಯುಃ—ವಧುವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿರುವ ಕೂಡಿ | ಅಭವತ್—
ಇದ್ದನು.

|| ಛಾಂದೋಗ್ಯಃ ||

ಸೋಮನು ವಧುವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದನು. ಪತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದಪೇಕ್ಷಿಸಿದ
ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸವಿತೃವು ಮನೋಯುಕ್ತನಾದ ಸೋಮನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಾಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಬ್ಬರೂ ವರರಾಗಿದ್ದರು.

English Translation

Soma was desirous of a bride; the two Aswins were the two grooms-
men were Savitri gave Surya, who was ripe for a husband, (to Soma
endowed) with intelligence.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮನೋ ಅಸ್ಯಾ ಅನ ಆಸೀದ್ವಾ ರಾಸೀದುತ ಚ್ಚದಿಃ |

ಶುಕ್ರಾವನಡ್ವಾಹಾವಾಸ್ತಾಂ ಯದಯಾತ್ಸೂರ್ಯಾ ಗೃಹಂ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮನಃ | ಅಸ್ಯಾಃ | ಅನಃ | ಆಸೀತ್ | ದ್ವಾಃ | ಆಸೀತ್ | ಉತ | ಛದಿಃ |

ಶುಕ್ರಾ | ಅನಡ್ವಾಹಾ | ಆಸ್ತಾಂ | ಯತ್ | ಅಯಾತ್ | ಸೂರ್ಯಾ | ಗೃಹಂ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ಯಾಃ ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ ಪತ್ಯುರ್ಗೃಹಂ ಗಚ್ಛಂತ್ಯಾ ಅನೋ ರಥೋ ಮನ ಆಸೀತ್ | ಯಾ
ಪತಿಗೃಹಂ ತ್ವಯಾ ಗಚ್ಛಾಮಿತಿ ಮತಿರಸ್ತಿ ಸಾನ ಆಸೀತ್ | ಉತಾಪಿ ಚ ತಸ್ಯಾ ಅನಸೋ ದ್ವಾದ್ಯುರ್-

ಲೋಕಶ್ಚದಿರುಪರ್ಯಪಿಧಾನಮಾಸೀತ್ | ಶುಕ್ರಾ ದೀಪ್ತಾ ಸೂರ್ಯಾ ಚಂದ್ರಮಸಾವನಡ್ವಾಹೌ ರಥಸ್ಯ
ವೋಢಾರಾಚಾಸ್ತಂ | ಅಭವತಾಂ | ಯದ್ಯದಾ ಸೂರ್ಯಾ ಗೃಹಂ ಸೋಮಮಯಾತ್ ಅಗಾತ್ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಸೂರ್ಯಾ—ಸೂರ್ಯರು | ಗೃಹಂ—ಸೋಮನ ಗೃಹಕ್ಕೆ | ಆಯಾತ್—
ಹೋದಳೋ ಆಗಿ | ಮನಃ—ಮನಸ್ಸು | ಅಸ್ಯಾಃ—ಇವಳ | ಅವಃ—ರಥವಾಗಿ | ಆಸೀತ್—ಆಗಿದ್ದಿತು |
ಉತ—ಮತ್ತು | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕವು | ವಧಿಃ—ಮೇಲ್ಬಗದ ಹೊದ್ದಿಕೆಯಾಗಿ | ಆಸೀತ್—ಇದ್ದಿತು |
ಶುಕ್ರಾ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರು | ಅನಡ್ವಾಹೌ—ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುವ ಎತ್ತುಗಳಾಗಿ
ಅಸ್ತಾಂ—ಆಗಿದ್ದರು.

। ಛಾಂದಸ್ ।

ಸೂರ್ಯ ಪತಿಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ಮನಸ್ಸೇ ಅವಳ ರಥವಾಗಿದ್ದಿತು. ದ್ಯುಲೋಕವು ಮೇಲ್ಬಗದ
ಹೊದ್ದಿಕೆಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರು ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುವ ಎತ್ತುಗಳಾಗಿದ್ದರು.

English Translation

Mind was her chariot, and heaven was the covering, the two shining
(orbs) were the oxen when Surya went to (her husband's) dwelling.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಯುಕ್ತಾ ಮಾಭ್ಯಾ ಮುಭಿಹಿತೌ ಗಾಮೌ ತೇ ಸಾಮನಾವಿತಃ |

ಶ್ರೋತ್ರಂ ತೇ ಚಕ್ರೇ ಅಸ್ತಾಂ ದಿವಿ ಪಂಥಾಶ್ಚರಾಚರಃ || ೧೧ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಯುಕ್ತಾ ಮಾಭ್ಯಾಂ | ಅಭಿಹಿತೌ | ಗಾಮೌ | ತೇ | ಸಾಮನೌ | ಇತಃ |

ಶ್ರೋತ್ರಂ | ತೇ | ಚಕ್ರೇ ಇತಿ | ಅಸ್ತಾಂ | ದಿವಿ | ಪಂಥಾಃ | ಚರಾಚರಃ || ೧೧ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಸೂರ್ಯೇ ದೇವಿ ತೇ ತವ ಕ್ಷಾಮಾಭ್ಯಾ ಮುಭಿಧಾನೀಸ್ಥಾನಾಭ್ಯಾ ಮುಭಿಹಿತೌ ಗಾಮೌ
ಗೋಸ್ಥಾನೀಯೌ ಸೂರ್ಯಾ ಚಂದ್ರಮಸೌ ಸಾಮನೌ ಸಾಮನೌ ಸಂತಾನಿತಃ | ಗಚ್ಛತಃ | ಅನೋವಾಹೌ
ಪತ್ಯುರ್ಗೃಹಂ ಪ್ರತಿ ಗಚ್ಛತಃ | ತೇ ತವ ಶ್ರೋತ್ರಂ | ಶ್ರೋತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ವರಸ್ಯ ಗುಣಗ್ರಾಹಿಣೇ
ಶ್ರೋತ್ರೇ ಏವ ಚಕ್ರೇ ಅಸ್ತಾಂ | ಮನೋರೂಪಸ್ಯ ರಥಸ್ಯ ಶ್ರೋತ್ರೇ ಚಕ್ರೇ ಅಭವತಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ

ದಿವಿ ಪಂಥಾಶ್ಚ ರಾಚರಶ್ಚ ಲಾಚಲೋಽತ್ಯಂತಂ ಗಮನಸಾಧಭೂತೋ ಮಾಗೋಽಭೂತ್ | ರಥಸಂಚಾರ.
ಪ್ರದೇಶೋ ದ್ಯುಲೋಕ ಆಸೀತ್ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

(ಎಲೈ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ) ಋಕ್ಕಾಮಾಭ್ಯಾಂ—ನೋಗಗಳಂತಿರುವ ಋಕ್ಕು ಮತ್ತು ಸಾಮಗಳಿಂದ |
ಅಭಿಹಿತಾ—ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟು ಪ್ರಚೋದಿತಗಳಾದ | ತೇ ಗಾಮೌ—ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರೂಪವಾದ ನಿನ್ನ
ಎತ್ತುಗಳು | ಸಾಮನೌ—ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ | ಇತಃ—ಹೋಗುತ್ತಿವೆ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಶ್ರೋತ್ರಂ—
ಶ್ರೋತ್ರಗಳು | ಚಕ್ರೇ—ರಥಚಕ್ರಗಳಾಗಿ | ಆಸ್ತಾಂ—ಆಗಿವೆ | ಚರಾಚರಃ—ಸಂಚಾರಸಾಧನವಾದ |
ಪಂಥಾಃ—ಮಾರ್ಗವು | ದಿವಿ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ, ನೋಗಗಳಂತಿರುವ ಋಕ್ಕು ಮತ್ತು ಸಾಮಗಳಿಂದ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟು ಪ್ರಚೋದಿತ
ಗಳಾದ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರೂಪವಾದ ಎತ್ತುಗಳು ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿವೆ. ನಿನ್ನ ಶ್ರೋತ್ರಗಳು
ರಥಚಕ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಸಂಚಾರಸಾಧನವಾದ ಮಾರ್ಗವು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

English Translation

Those two oxen yoked by the Rich and the Saman march equally ;
the two wheels were your ears ; the moving path (was) in ·uolawu

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಶುಚೀ ತೇ ಚಕ್ರೇ ಯಾತ್ಯಾ ವ್ಯಾನೋ ಅಕ್ಷ ಆಹತಃ |

ಅನೋ ಮನಸ್ತಯಂ ಸೂರ್ಯಾರೋಹತ್ಪ್ರಯತೀ ಪತಿಂ || ೧೨ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಶುಚೀ ಇತಿ | ತೇ | ಚಕ್ರೇ ಇತಿ | ಯಾತ್ಯಾಃ | ವಿಽಆನಃ | ಅಕ್ಷಃ | ಆಹತಃ |

ಅನಃ | ಮನಸ್ತಯಂ | ಸೂರ್ಯಾ | ಆ | ಅರೋಹತ್ | ಪ್ರಯತೀ | ಪತಿಂ || ೧೨ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಯಾತ್ಯಾ ಗಚ್ಛಂತ್ಯಾಸ್ತೇ ತವಾನಸತ್ಯಕ್ರೇ ಚಂಕ್ರಮಣಶೀಲೇ ರಥಾಂಗೇ ಶುಚೀ ಶ್ರೋತ್ರೇ
ಆಸ್ತಾಂ | ವ್ಯಾನಸ್ತವ ವ್ಯಾನೋ ವಾಯುರಕ್ಷಃ | ಉಭಯರಥಚಕ್ರಚ್ಛಿವ್ಯಗಾಮಿನೀ ಯಾ ಕಾಷ್ಠಾ
ಸಾ ಚ ರಥಸ್ಯ ಸರ್ವಂ ಭಾರಂ ವಹತಿ | ಸೋಽಕ್ಷೋ ವ್ಯಾನೋಽಭೂತ್ | ಮನಸ್ತಯಂ ಮನೋ-
ಮಯಮನಃ ಶಕಟಂ ಸೂರ್ಯಾ ಪತಿಂ ಸೋಮಂ ಪ್ರತಿ ಪ್ರಯತೀ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಗಚ್ಛಂತ್ಯಾರೋಹತ್ |

ಅರೂಢವತೀ | ಪತಿಂ ಪ್ರತಿ ಜಿಗಮಿಷೋರ್ಮನೋರೂಪಸ್ಯ ರಥಸ್ಯ ಪತೃಗುಣಶ್ರಾವಣೇ ಶ್ರೋತ್ರೇ
ಏವ ಚಕ್ರೇ ಅಭೂತಾಂ ವ್ಯಾನೋ ಧಾರಕೋ ವಾಯುಶ್ಚೇಷ್ಟಕೋಽಕ್ಷೋಭೂದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ), ಯಾತ್ಯಾಃ—ಪತಿಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಶುಚೀ—
ಶ್ರೋತ್ರಗಳು | ಚಕ್ರೇ—ರಥಚಕ್ರಗಳಾಗಿ ಇದ್ದವು | ವ್ಯಾನಃ—ವಾಯುವು | ಅಕ್ಷಃ ಅಹತಃ—ಇರಚಿಪಟ
ಯಾಗಿ ಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿದನು | ಸೂರ್ಯಾ—ಸೂರ್ಯಯು | ಪತಿಂ—ಪತಿಯಾದ ಸೋಮನಲ್ಲಿಗೆ | ಪ್ರಯತೀ-
ಹೋಗುತ್ತಿರುವಾಗ | ಮನಸ್ಸಯಂ—ಮನೋಮಯವಾದ | ಅನಃ—ಶಕಟವನ್ನು | ಅರೋಹತ್—
ಹತ್ತಿದಳು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ, ಪತಿಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ನಿನ್ನ ಶ್ರೋತ್ರಗಳು ರಥಚಕ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು.
ವಾಯುವು ಭದ್ರವಾದ ಇರಚಿಪಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿದನು. ಸೂರ್ಯಯು ಪತಿಯಾದ ಸೋಮನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗು
ತ್ತಿರುವಾಗ ಮನೋಮಯವಾದ ಶಕಟವನ್ನು ಹತ್ತಿದಳು.

English Translation

The two swift-moving wheels were your pure (cars), Vayu was the
fastened axle, Surya mounted the chariot of the Mind, going to her lord.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸೂರ್ಯಾಯಾ ವಹತುಃ ಪ್ರಾಗಾತ್ಪ್ರವಿತಾ ಯಮವಾಸೃಜತ್ |
ಅಘಾಸು ಹನ್ಯಂತೇ ಗಾವೋರ್ಜುನ್ಯೋಃ ಪರ್ಯುಹ್ಯತೇ || ೧೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ | ವಹತುಃ | ಪ್ರ | ಅಗಾತ್ | ಸವಿತಾ | ಯಂ | ಅವ್ರತಸೃಜತ್ |
ಅಘಾಸು | ಹನ್ಯಂತೇ | ಗಾವಃ | ಅರ್ಜುನ್ಯೋಃ | ಪರಿ | ಉಹ್ಯತೇ || ೧೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸೋಮಾಯ ಪ್ರದಿತ್ತಿತಾಯಾಃ ಸೂರ್ಯಾಯಾ ವಹತುಃ | ಕನ್ಯಾಪ್ರಿಯಾರ್ಥಂ ದಾತವ್ಯೋ
ಗನಾದಿಪದಾರ್ಥೋ ವಹತುಃ | ಸ ಜ ಪ್ರಾಗಾತ್ | ತಸ್ಯಾ ಅಪಿ ಪೂರ್ವಮಗಚ್ಛತ್ | ಯಂ ವಹತುಂ
ಸವಿತಾಸ್ಯಾಃ ಪಿತಾವಾಸೃಜತ್ ಅವಸೃಷ್ಟವಾನ್ | ಪ್ರಾದಾದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕದಾ ಸಾಗಚ್ಛತ್ ಕದಾ

ವಹತುರಿತ್ಯುಭಯೋಃ ಕಾಲ ಉಚ್ಯತೇ | ಅಘಾಸು | ಮಘಾಸ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಘಾನಕ್ಷತ್ರೇಷು ಗಾವಃ
ಸವಿತಾ ದತ್ತಾ ಗಾವಃ ಸೋಮಗೃಹಂ ಪ್ರತಿ ಹನ್ಯಂತೇ | ದಂಡೈಸ್ತಾಡ್ಯಂತೇ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಂ |
ಅರ್ಜುನ್ಯೋಃ | ಫಲ್ಗುನ್ಯೋರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಯೋರ್ನಕ್ಷತ್ರಯೋಃ ಸವಿತುಃ ಸಕಾಶಾತ್ ಪರಿ ಸೋಮ-
ಗೃಹಂ ಪ್ರತ್ಯುಹ್ಯತೇ | ನೀಯತೇ ರಥೇನ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ—ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಸೂರ್ಯಗಾಗಿ | ಯಂ—ಯಾವ ಗವಾದಿಸಂಪತ್ತುಗಳ ಬಳುವಳಿಗಳನ್ನು | ಸವಿತಾ—ಸೂರ್ಯನು | ಅನಾಸ್ಯಜತ್—ಪ್ರಥಮತಃ ಕಳುಹಿಸಿದನೋ | ವಹತುಃ—ಆ ಬಳುವಳಿಗಳ ಮೆರವಣಿಗೆಯು | ಪ್ರಾಗಾತ್—ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯ ಮುಂದೆ ಹೊರಟಿತು | ಗಾವಃ—ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಕಳುಹಲ್ಪಟ್ಟ ಗೋವುಗಳು | ಅಘಾಸು—ಮಘಾನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಗುಂಪುಗಳಲ್ಲಿ | ಹನ್ಯಂತೇ—ಮುಂದೆ ಹೋಗಲು ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ | (ಸೂರ್ಯಾ—ಸೂರ್ಯಯು) | ಅರ್ಜುನ್ಯೋಃ ಪರಿ—ಫಲ್ಗುನೀನಕ್ಷತ್ರ ಗುಂಪುಗಳಲ್ಲಿ (ಅವುಗಳ ಮೂಲಕ) | ಉಹ್ಯತೇ—ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಸೂರ್ಯಗಾಗಿ ಯಾವ ಗವಾದಿಸಂಪತ್ತುಗಳ ಬಳುವಳಿಗಳನ್ನು ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಥಮತಃ ಕಳುಹಿಸಿದನೋ, ಆ ಬಳುವಳಿಗಳ ಮೆರವಣಿಗೆಯು ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಬಂದಿತು. ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಕಳುಹಲ್ಪಟ್ಟ ಗೋವುಗಳು ಮಘಾನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಗುಂಪುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಹೋಗಲು ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಸೂರ್ಯಯು ಫಲ್ಗುನೀನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಗುಂಪುಗಳ ಮೂಲಕ ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ.

English Translation

Surya's bridal procession which Savitri despatched has advanced, the oxen are whipped along in the Magha (constellations); she is borne (to her husband's house) in the Arjuni (constellations).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಹತುಃ—ಕನ್ಯಾಪ್ರಿಯಾರ್ಥಂ ದಾತವ್ಯೋ ಗವಾದಿಸದಾರ್ಥೋ ವಹತುಃ | ವಿನಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಾದಯು ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯ ಬಳುವಳಿಗಾಗಿ ಕೊಡುವ ಗೋವುಗಳು, ಅಭರಣಾದಿವಸ್ತುಗಳು, ವಸ್ತ್ರಗಳು, ದಾಸದಾಸೀ ಜನರು ಇತ್ಯಾದಿ

ಅಘಾಸು, ಅರ್ಜುನ್ಯೋಃ—ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಘಾನಕ್ಷತ್ರ ಮತ್ತು ಫಲ್ಗುನೀನಕ್ಷತ್ರಗಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿವಾರೆ. ಒಟ್ಟು ೨೭ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಗುಂಪುಗಳಿವೆಯೆಂದೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ನಾನಾ ದೇವತೆಗಳು ಅಧಿಪತಿಗಳೆಂದೂ ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ—

ಕೃತ್ತಿಕಾನಕ್ಷತ್ರಮಗ್ನಿದೇವತಾಗ್ನೇರುಚಃ ಸ್ಥ ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ಧಾತುಃ ಸೋಮಸೃಚೀತ್ವಾ
ರುಚೇತ್ವಾ ದ್ಯುತೇತ್ವಾ ಭಾಸೇತ್ವಾ ಜ್ಯೋತಿಷೇತ್ವಾ ರೋಹಿಣೀನಕ್ಷತ್ರಂ ಪ್ರಜಾಪತಿದೇ-

ವತಾ ನ್ಯುಗತೀರ್ಷಂ ನಕ್ಷತ್ರಗಂ ಸೋಮೋ ದೇವತಾದ್ರಾ ನಕ್ಷತ್ರಗಂ ರುದ್ರೋ ದೇವತಾ
ಪುನರ್ನಸೂನಕ್ಷತ್ರಮದಿತಿದೇವತಾ ತಿಷ್ಠೋನಕ್ಷತ್ರಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿದೇವತಾಶ್ರೇಷ್ಠಾನಕ್ಷತ್ರಗಂ
ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಮುಖಾನಕ್ಷತ್ರಂ ಪಿತರೋ ದೇವತಾ ಫಲ್ಗುನೀನಕ್ಷತ್ರಮರ್ಯಮಾ ದೇವತಾ
ಫಲ್ಗುನೀನಕ್ಷತ್ರಂ ಭಗೋ ದೇವತಾ ಹಸ್ತೋ ನಕ್ಷತ್ರಗಂ ಸವಿತಾ ದೇವತಾ ಚಿತ್ರಾ ನಕ್ಷತ್ರ-
ಮಿಂದ್ರೋ ದೇವತಾ ಸ್ವಾತೀನಕ್ಷತ್ರಂ ವಾಯುದೇವತಾ ವಿಶಾಖೇ ನಕ್ಷತ್ರಮಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ
ದೇವತಾನೂರಾಧಾ ನಕ್ಷತ್ರಂ ಮಿತ್ರೋ ದೇವತಾ ರೋಹಿಣೀನಕ್ಷತ್ರಮಿಂದ್ರೋ ದೇವತಾ
ವಿಜೃತಾ ನಕ್ಷತ್ರಂ ಪಿತರೋ ದೇವತಾಷಾಢಾ ನಕ್ಷತ್ರಮಾಪೂರೋ ದೇವತಾಷಾಢಾ ನಕ್ಷತ್ರಂ
ವಿಶ್ವೇದೇವಾ ದೇವತಾ ಶ್ರೋಣಾನಕ್ಷತ್ರಂ ವಿಷ್ಣುರ್ದೇವತಾ ಶ್ರವಿಷ್ಠಾನಕ್ಷತ್ರಂ ವಸವೋ
ದೇವತಾ ಶತಭಿಷಜ್ಜಕ್ಷತ್ರಮಿಂದ್ರೋ ದೇವತಾ ಪೋಷ್ಠಪದಾನಕ್ಷತ್ರಮಜವಿಕ-
ಪಾದ್ದೇವತಾ ಪೋಷ್ಠಪದಾನಕ್ಷತ್ರಮಹಿರ್ಬುಧ್ನಿಯೋ ದೇವತಾ ರೇವತೀ ನಕ್ಷತ್ರಂ ಪೂಷಾ
ದೇವತಾಶ್ವಯುಜಾ ನಕ್ಷತ್ರಮಶ್ವಿನೌ ದೇವತಾಪಭರಣೀರ್ಷಕ್ಷತ್ರಂ ಯಮೋ ದೇವತಾ
ಪೂರ್ಣಾ ಪಶ್ಚಾದ್ಯತ್ತೇ ದೇವಾ ಅದಧುಃ ||

(ಶ್ರೈ. ಸಂ. ೪-೪-೧೦-೧, ೨, ೩)

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯದ್ವಿನಾ ಪೃಚ್ಛಮಾನಾವಯಾತಂ ತ್ರಿಚಕ್ರೇಣ ವಹತುಂ ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ |

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅನು ತದ್ವಾಮಜಾನನ್ವತ್ರಃ ಪಿತರಾವವೃಣೀತ ಪೂಷಾ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ಅತ್ತಿನಾ | ಪೃಚ್ಛಮಾನಾ | ಆಯಾತಂ | ತ್ರಿಚಕ್ರೇಣ | ವಹತುಂ | ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ |

ವಿಶ್ವೇ | ದೇವಾಃ | ಅನು | ತತ್ | ವಾಂ | ಅಜಾನನ್ | ಪುತ್ರಃ | ಪಿತರಾ | ಅವೃಣೀತ | ಪೂಷಾ ||೧೪||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅತ್ತಿನಾತ್ತಿನೌ ಯದ್ಯದಾ ಪೃಚ್ಛಮಾನೌ ಸವಿತಾರಂ ಪ್ರಪ್ಸುಮಯಾತಂ ಅಗಚ್ಛತಂ | ಕೇನ
ಸಾಧನೇನಾಯಾತಂ ತದುಚ್ಯತೇ | ತ್ರಿಚಕ್ರೇಣ ಚಕ್ರತ್ರಯಯುಕ್ತೇನ ರಥೇನ | ಕಿಂ ಪೃಚ್ಛಮಾನಾ |
ಸೂರ್ಯಾಯಾ ವಹತುಂ | ವಿನಾಹಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ತದಾನೀಂ ವಾಂ ಯುವಾಂ ಸವಿತಾರಂ ಪ್ರತಿ
ಗಚ್ಛಂತಾ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಅನ್ವಜಾನನ್ | ಅನುಜ್ಞಾತವಂತಃ | ತಥಾ ಪಿತರಾ ಪುತ್ರೋಽತ್ತಿನೋಃ
ಪುತ್ರಃ ಪೂಷಾವೃಣೀತ | ವೃತನಾನ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಅತ್ತಿನಾ—ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ—ಸೂರ್ಯರು |
ವಹತುಂ—ವಿನಾಹಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು | ಪೃಚ್ಛಮಾನಾ—ಕೇಳುವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ತ್ರಿಚಕ್ರೇಣ—ಮೂರು ಚಕ್ರ

ವುಳ್ಳ ರಥದಲ್ಲಿ | ಅಯಾತಂ—ಹೋದಿರೋ ತತ್—ಆಗ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು | ವಿಶ್ವೇ
ದೇವಾಃ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ | ಅನ್ವಜಾನನ್—ಅನುಮೋದಿಸಿದರು | ಪುತ್ರಃ—ನಿಮ್ಮ ಪುತ್ರನಾದ |
ಪೂಷಾ—ಪೂಷದೇವನು | ಪಿತರಾ—ಪಿತೃಗಳನ್ನಾಗಿ | ಅವೃಣೇತ—ನಿಮ್ಮನ್ನು ಆರಿಸಿದನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಯಾವಾಗ ಸೂರ್ಯನು ನಿಮ್ಮ ರಥದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಹೋದಿರೋ, ಆಗ ನಿಮ್ಮ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಅನುಮೋದಿಸಿದರು. ನಿಮ್ಮ ಪುತ್ರನಾದ ಪೂಷದೇವನು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಪಿತೃಗಳನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿದನು.

English Translation

When, Aswins, you came in your three-wheeled car soliciting the marriage of Surya, then all the gods assented, and Pushan (your) son chose (you as) his parents.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ತ್ರಿಚಕ್ರಃ ತ್ರಿವಂಧುರಃ, ಮನಸಃ ಜನೀಯನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಚಕ್ರಃ, ತ್ರಿವಂಧುರಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು. ತ್ರಿಷು ವಿಕ್ರಮಣೇಷು ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವ್ಯಾಪಕತ್ವವೂ ತ್ರೀಣಿ ಜಾನಾ ಪರಿಭೂಷಂತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವವೂ ತಿಳಿಯುವಂತೆ, ತ್ರಿಚಕ್ರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿ, ವಿಷ್ಣು, ಸವಿತೃ. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಇವರ ವರ್ಣನೆಯೆಲ್ಲವೂ ಸಮಾನವಾದ ತತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಅಂಶವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. Hopkins ಎಂಬ ಅಂಗ್ಲ ಪಂಡಿತನು ಈ ಅಂಶವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ—

A comparison with the abodes of other Vedic Deities who are said to traverse the whole Universe like Vishnu conforms the same view. One of these deities is ಸವಿತೃ. The second deity that traverses or measures the Universe is ಅಗ್ನಿ. He has three stations. His light is spoken of as three-fold. Although these three stations do not seem to be always conceived alike, yet, one of them at any rate can be clearly identified with the third step of Vishnu. Agni sometimes represents the Sun in the Rig-Veda and Vishnu is also the same

Sun under a different name and the third or the hidden abode of Agni can therefore, be easily recognised as identical in character. The third Deity that traverses the Universe is the Aswins to whom the epithet ಪರಿಜ್ಞನ್ is applied several times in the Rig-Veda. The Aswins are said to have three stations and their chariot which is to go over both the worlds alike has three wheels one of which is represented as deposited in a cave or a secret place like the third step of Vishnu which is beyond the ken of mortals. This coincidence between the third stations of three different world traversing Gods cannot be treated as accidental.

(J. A. O. S. Vol. 16. p. CXLIX to CL.)

ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಂಶಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ—

೧. ಪೃಥಿವೀ, ದ್ಯುಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿ, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆವಾಸಸ್ಥಾನಗಳು; ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

೨. ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿದ್ದು, ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ಮೂರನೇ ಪಾದವೂ ಸಹ ಪುರುಷನಿಗೆ ಗಡನಾತೀತವಾದ ಲೋಕವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿರುವುವು. ಈ ಎರಡು ಅಂಶಗಳೂ ಸಹ ಗಮನಾರ್ಹವಾದವು. ಮೊದಲನೆಯ ಅಂಶವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ,

ಪ್ರ ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ತವತೇ ವೀರ್ಯೇಣ ಮೃಗೋ ನ ಭೀಮಃ ಕುಚರೋ ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ |
ಯಸ್ಯೋರುಷು ತ್ರಿಷು ವಿಕ್ರಮಣೇಷ್ವಧಿಕ್ಷಿಯಂತಿ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ||
(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೫೪-೨)

ಯಸ್ಯ ತ್ರೀ ಪೂರ್ಣಾ ಮಧುನಾ ಪದಾನ್ಯಕ್ಷೀಯಮಾಣಾ ಸ್ವಧಯಾ ಮದಂತಿ |
ಯ ಉ ತ್ರಿಧಾತು ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಮೇಕೋ ದಾಧಾರ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ||
(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೫೪-೪)

ತ್ರೀಣಿ ಜಾನಾ ಪರಿ ಭೂಷಂತ್ಯಸ್ಯ ಸಮುದ್ರ ಏಕಂ ದಿವ್ಯೇಕಮಪ್ಸು |
ಪೂರ್ವಾಮನು ಪ್ರ ದಿಶಂ ಪಾರ್ಥಿವಾನಾಮೃತೂನ್ಪ್ರಶಾಸದ್ವಿ ದಧಾವನುಷು ||
(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೫೫-೩)

ಅಗ್ನಿಸ್ತ್ರೀಣಿ ತ್ರಿಧಾತೂನ್ಯಾ ಕ್ಷೇತಿ ವಿದಥಾ ಕವಿಃ |
ಸ ತ್ರೀರೇಕಾದಶಾ ಇಹ ಯಕ್ಷಚ್ಚ ಪಿಪ್ರಯಚ್ಚ ನೋ ವಿಪ್ರೋ ದೂತಃ ಪರಿಷ್ಕೃತೇ |
ನಭಂತಾಮನ್ಯಕೇ ಸಮೇ ||
(ಮ. ಸಂ. ೮ ೩೯-೯)

ತ್ರಿಣಿ ಪದಾನ್ಯತ್ವಿನೋರಾವಿಃ ಸಾಂತಿ ಗುಹಾ ಪರಃ |

ಕನೀ ಋತಸ್ಯ ಪತ್ಯಭಿರರ್ವಾಗ್ನಿವೇಭ್ಯಸ್ತರಿ || (ಮ. ಸಂ. ೮. ೮-೨೩)

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಎರಡೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ. ಅದರಂತೆ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆತ್ಮತೆ ವಿಶ್ವತವಾದವೂ, ಮೂರು ಸಂಖ್ಯೆಗಳುಳ್ಳವೂ ಆದ ಪಾದಗಳ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತವಾದ ಭೂತಜಾತಗಳೂ ನೆಲೆಸಿ ನಿಂತಿವೆ. ಮಧುರವಾದ ಅಮೃತದೊಡನೆ ತುಂಬಿದವೂ ನಾಶರಹಿತವೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರು ಪಾದ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣಗಳೂ ತಮ್ಮ ಆಶ್ರಿತಜನರನ್ನು ಪವಿತ್ರವಾದ ಅನ್ನದಾನದಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಅದೇ ವಿಷ್ಣುವು ಕೆಳಭಾಗದ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಮೇಲುಭಾಗದ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಹೀಗೆ ಸಮಸ್ತವಾದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಪೃಥಿವ್ಯಪ್ರೇಷೋರೂಪವಾದ ತ್ರಿಧಾತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆಂದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದತ್ರಯದ ವ್ಯಾಪಕತ್ವದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಮೂರು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಬಡಬಾನಲರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದೂ, ಆದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಒಂದೂ, ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಒಂದು, ಹೀಗೆ ಮೂರು ಜನ್ಮಸ್ಥಾನಗಳಿವೆ ಮತ್ತು ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯು ತ್ರಿಧಾತುಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದಾನೆ, ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಲೋಕತ್ರಯವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಐದನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳ ಪಾದತ್ರಯದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳ ಆವಾಸಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆಯೇ,

ಇದಂ ಹಿ ವಾಂ ಪ್ರದಿವಿ ಸ್ಥಾನನೋಕ ಇನೋ ಗೃಹಾ ಅಶ್ವಿನೇದಂ ದುರೋಣಂ |

ಆ ನೋ ದಿವೋ ಬೃಹತಃ ವರ್ವತಾದಾದ್ಭ್ಯೋ ಯಾತಮಿಷಮೂರ್ಜಂ ವಹಂತಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೨೬-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಹ ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಸಹ ಆವಾಸಸ್ಥಾನಗಳೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದಂಶವನ್ನೂ ಸಹ ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ೧-೧೫೪-೪ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ, ಅಗ್ನಿಯ ವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ೮-೩೯-೯ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳ ರಥಸಂಚಾರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ (೧-೧೮೩-೧) ತ್ರಿಧಾತುವೆಂಬ ಪದವು ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ಸಮಾನವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಇವರೆಲ್ಲರ ತೃತೀಯ ಪಾದವು (ಅಥವಾ ಸ್ಥಾನವು) ಗಹನಾತೀತವಾದ ರಹಸ್ಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವುದೆಂಬ ವರ್ಣನೆಯು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಮಾನಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ಣುರಿತ್ಥಾ ಪರಮಮಸ್ಯ ವಿದ್ವಾಞ್ಜಾತೋ ಬೃಹನ್ನಭಿ ಪಾತಿ ತೃತೀಯಂ |

ಅಸಾ ಯದಸ್ಯ ಪಯೋ ಅಕ್ರತ ಸ್ವಂ ಸಚೇತಸೋ ಆಭ್ಯರ್ಚಂತ್ಯತ್ರ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧-೩)

ಕ ಇಮಂ ವೋ ನಿಣ್ಯಮಾ ಚಿಕೇತ ವತ್ಸೋ ಮಾತ್ಸರ್ಜನಯತ ಸ್ವಧಾಭಿಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೯೫-೪)

ದ್ವೇ ಇದಸ್ಯ ಕ್ರಮಣೇ ಸ್ವದ್ಭೂತೋಽಭಿಪ್ರಾಯ ಮರ್ತ್ಯೋ ಭೂರಣ್ಯತಿ |

ತ್ವತೀಯಮಸ್ಯ ನಕರಾ ದಧರ್ಷತಿ ವಯಶ್ಚನ ಪತಯಂತಃ ಪತತ್ರಿಣಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೫-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರನೆಯ ಸ್ಥಾನವೂ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರನೇ ಪಾದದ ಆಕ್ರಮಣವೂ ಯಾವ ಮಾನವನಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. "ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಎರಡು ಪಾದಗಳನ್ನಿಡುವ ಭೂಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾನವನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರನೆಯ ಪಾದವನ್ನಿಡುವ ಲೋಕವನ್ನು ಯಾವ ಮಾನವನೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ" ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೇ, ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ತ್ರಿಚಕ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ರಥದ ಗತಿಯನ್ನೂ ಅದರ ಗಹನಾತೀತವಾದ ಸಂಚಾರವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಯದಯಾತಂ ಶುಭಸ್ವತೀ ವರೇಯಂ ಸೂರ್ಯಾಮುಪ |

ಕ್ಷೈಕಂ ಚಕ್ರಂ ನಾಮಾಸೀತ್ತ್ವ ದೇಷ್ಟ್ವಾಯ ತಸ್ಯ ಥುಃ ||

ದ್ವೇ ತೇ ಚಕ್ರೇ ಸೂರ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಣ ಋತಥಾ ವಿದುಃ |

ಅಥೈಕಂ ಚಕ್ರಂ ಯದ್ಗುಹಾ ತದದ್ಧಾತಯ ಇದ್ವಿದುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೫-೮, ೧೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥದ ಮೂರು ಚಕ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಾತ್ರ ಯಾರಿಗೂ ಗೋಚರವಾಗದೆ, ಕೇವಲ ದರ್ಶನಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯುವುದೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಅವರ ಆಸಾಧಾರಣವಾದ ಸ್ವರೂಪದ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಮಾನ ಧರ್ಮವನ್ನು ಎರಡು ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದೆ. ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಅದಿತ್ಯಸ್ವರೂಪರೇ ಎಂದೂ ಸಹ ಹಿಂದೆಲ್ಲಾ ತಿಳಿಸಿದೆ. ತ್ರಿಚಕ್ರಃ, ತ್ರಿಬರ್ಹಿಃ, ತ್ರಿಷ-ಧಸ್ಥಃ, ತ್ರಿವಂಧುರಃ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಃ, ಇತ್ಯಾದಿ ವೇಶೇಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಾಂಕೇತಿಕವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸೂಚಿತ ವಾಗಿದೆ. ಅದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ, ತ್ರಿಚಕ್ರ, ಶಬ್ದದಿಂದ ಅವರ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವವು ಬೋಧಿತವಾಗಿದೆಯಾದುದರಿಂದ ತ್ರಿಚಕ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

೧ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಯದಯಾತಂ ಶುಭಸ್ವತೀ ವರೇಯಂ ಸೂರ್ಯಾಮುಪ |

ಕ್ಷೈಕಂ ಚಕ್ರಂ ನಾಮಾಸೀತ್ತ್ವ ದೇಷ್ಟ್ವಾಯ ತಸ್ಯ ಥುಃ || ೧೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ಅಯಾತಂ | ಶುಭಃ | ಪತೀ ಇತಿ | ವರೇಯಂ | ಸೂರ್ಯಾಂ | ಉಪ |

ಕ್ಷೈ | ಏಕಂ | ಚಕ್ರಂ | ನಾಂ | ಅಸೀತ್ | ಕ್ಷೈ | ದೇಷ್ಟ್ವಾಯ | ತಸ್ಯ ಥುಃ | ೧೫ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ತುಭಸ್ವತೀ ಉದಕಸ್ಯ ಸ್ವಾಮಿನೌ ಯದ್ಯಾವಯಾತಂ ಅಗಚ್ಛತಂ | ಕಂ ಪ್ರತಿ | ವರೇಯಂ
ವರಣೇಯಾಯಾಃ ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ ಸಂಬಂಧಿನಂ ವರ್ತಿಯಾರ್ಜಿತವ್ಯಂ ನಾ | ಸನಿತಾರಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ಕಿಮರ್ಥಂ | ಸೂರ್ಯಾಮುಪ ಗಂತುಂ | ನಾಂ ಭವತೋಃ ಸಂಪ್ರತಿ ದೃಶ್ಯಮಾನಮಿದಮೇಕಂ ಚಕ್ರಂ
ಕ್ಷಾಸೀತ್ಪುರಾ | ಕ್ಷ ನಾಂ ಯುನಾಂ ದೇಷ್ಟಾಯ ದಾನಾಯ ಪ್ರವೃತ್ತೌ ತಸ್ಯ ಥುರಿತ್ಯಪ್ಪಿನೋರ್ನಿವಾಸಂ
ಪೃಚ್ಛತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ತುಭಸ್ವತೀ—ಉದಕಕ್ಕೆ ಪಾಲಕರಾದ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಸೂರ್ಯಾಂ
ಉಪ—ಸೂರ್ಯೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು | ವರೇಯಂ—ಅವಳನ್ನು ದಾನಮಾಡುವ ಸವಿತೃವಿನಲ್ಲಿಗೆ | ಅಯಾತಂ—
ಹೋದಿರೋ ಆಗ | ನಾಂ—ನಿಮ್ಮ ರಥದ | ಏಕಂ ಚಕ್ರಂ—ಈಗ ಗೋಚರವಾಗುವ ಒಂದು ಚಕ್ರವು |
ಕ್ಷ ಆಸೀತ್—ಎಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿತು | ದೇಷ್ಟಾಯ—ದಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾದ ನೀವು | ಕ್ಷ—ಎಲ್ಲಿ
ತಸ್ಯ ಥುಃ—ನಿಂತಿದ್ದಿರಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಉದಕಕ್ಕೆ ಪಾಲಕರಾದ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಯಾವಾಗ ನೀವು ಸೂರ್ಯೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಅವಳನ್ನು
ದಾನಮಾಡುವ ಸವಿತೃವಿನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋದಿರೋ ಆಗ ನಿಮ್ಮ ರಥದ ಈಗ ಗೋಚರವಾಗುವ ಚಕ್ರವು ಎಲ್ಲಿದ್ದಿತು ?
ದಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾದ ನೀವು ಎಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದಿರಿ ?

English Translation

When, lords of water, you came to the giver-away (to get) Surya,
where was the one wheel of your car, where did you stand to make the
gift ?

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ದ್ವೇ ತೇ ಚಕ್ರೇ ಸೂರ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಣ ಋತುಥಾ ವಿದುಃ |

ಅಥೈಕಂ ಚಕ್ರಂ ಯದ್ಗುಹಾ ತದದ್ಧಾತಯ ಇದ್ವಿದುಃ || ೧೬ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ದ್ವೇ ಇತಿ | ತೇ | ಚಕ್ರೇ ಇತಿ | ಸೂರ್ಯೇ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ | ಋತುಥಾ | ವಿದುಃ |

ಅಥ | ಏಕಂ | ಚಕ್ರಂ | ಯತ್ | ಗುಹಾ | ತತ್ | ಅದ್ಧಾತಯಃ | ಇತ್ | ವಿದುಃ || ೧೬ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅಥ ಸ್ವಯಮೇವ ಸ್ಮಾತ್ಕಾಂತಂ ಪ್ರತಿ ಸೂರ್ಯಾ ವದತಿ । ಹೇ ಸೂರ್ಯೇ ತೇ ತವ ದ್ವೇ ಚಕ್ರೇ ಪ್ರಜ್ಞಾತೇ ಪುರಾ ದೃಷ್ಟೇ ದ್ವೇ ಏನ ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯಾತ್ಮಕೇ ಋತುಫರ್ತುಷು ವಿನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಚಕ್ರೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ವಿದುಃ । ಅಥೈಕಂ ಚಕ್ರಂ ತೃತೀಯಂ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕಂ ಗುಹಾ ಗುಹಾಯಾಂ ನಿಹಿತಂ ಯದಸ್ತಿ ತದದ್ಭಾತಯ ಇತ್ । ಏತನ್ಮೇಧಾವಿನಾನುಸು ಪಠಿತಂ । ಮೇಧಾವಿನ ಏನ ವಿದುಃ । ಜಾನಂತಿ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಸೂರ್ಯೇ—ಎಲೈ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ । ತೇ—ನಿನ್ನ ರಥದ । ದ್ವೇ ಚಕ್ರೇ—ಎರಡು ಚಕ್ರಗಳನ್ನೂ । ಋತುಫಾ—ಆಯಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಋತುಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ । ಬ್ರಹ್ಮಣಃ—ಮಂತ್ರವಿತ್ತವರು । ವಿದುಃ—ಅರಿತಿದ್ದಾರೆ । ಅಥ—ಅಲ್ಲದೇ । ಯತ್ ಏಕಂ ಚಕ್ರಂ—ಯಾವ ಒಂದು ಚಕ್ರವು । ಗುಹಾ—ರಹಸ್ಯವಾಗಿರುವುದೋ । ತತ್—ಅದನ್ನು । ಅದ್ಭಾತಯ ಇತ್—ಮೇಧಾವಿಗಳು ಮಾತ್ರ । ವಿದುಃ—ಅರಿಯುತ್ತಾರೆ.

। ಏವಾರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ, ನಿನ್ನ ರಥದ ಎರಡು ಚಕ್ರಗಳನ್ನೂ ಆಯಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಋತುಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರವಿತ್ತವರು ಅರಿತಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಅಡಗಿರುವ ನಿನ್ನ ಒಂದು ಚಕ್ರದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮೇಧಾವಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಅರಿಯುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Surya, the Brahmans know your two chariot wheels in their season ; the single wheel that is concealed, the sages know it also.

। ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ ।

ಸೂರ್ಯಾಯೈ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಮಿತ್ರಾಯ ವರುಣಾಯ ಚ ।

ಯೇ ಭೂತಸ್ಯ ಪ್ರಚೇತಸ ಇದಂ ತೇಭ್ಯೋಽಕರಂ ನಮಃ ॥ ೧೭ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಸೂರ್ಯಾಯೈ । ದೇವೇಭ್ಯಃ । ಮಿತ್ರಾಯ । ವರುಣಾಯ । ಚ ।

ಯೇ । ಭೂತಸ್ಯ । ಪ್ರಚೇತಸಃ । ಇದಂ । ತೇಭ್ಯಃ । ಅಕರಂ । ನಮಃ ॥ ೧೭ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಸೂರ್ಯಾಯೈ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಪತ್ನೈ ದೇವೇಭ್ಯೋಽಗ್ನಾದಿಭ್ಯೋ ಮಿತ್ರಾಯ ವರುಣಾಯ
ಚ ಯೇ ಚ ಭೂತಸ್ಯ ಭೂತಜಾತಸ್ಯ ಪ್ರಚೇತಸಃ ಸುಮತಯೋಽಭಿಮತಪ್ರದಾ ಭವಂತಿ ತೇಭ್ಯಃ
ಸರ್ವೇಭ್ಯ ಇದಂ ನಮೋ ನಮಸ್ಕಾರಮಕರಂ | ಕರೋಮಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಸೂರ್ಯಾಯೈ—ಸೂರ್ಯಪತ್ನಿಗೂ | ದೇವೇಭ್ಯಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗೂ | ಮಿತ್ರಾಯ—ಮಿತ್ರನಿಗೂ |
ವರುಣಾಯ—ವರುಣನಿಗೂ | ಚ—ಮತ್ತು | ಯೇ—ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು | ಭೂತಸ್ಯ—ಸಕಲ ಭೂತ
ಜಾತಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಪ್ರಚೇತಸಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿರುವರೋ | ತೇಭ್ಯಃ—
ಅವರೆಲ್ಲರಿಗೂ | ಇದಂ ನಮಃ—ಈ ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು | ಅಕರಂ—ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

। ಛಾಂದಸ್ ।

ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಗೂ, ಮಿತ್ರ, ವರುಣ ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಲೋಕದ ಭೂತಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ
ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಈ ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation

I offer this adarotion to Surya, to the gods, to Mitra and Varuna,
(and to all those) who are considerate to created beings.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಪೂರ್ವಾಪರಂ ಚರತೋ ಮಾಯಯೈತೌ ಶಿತೌ ಕ್ರೀಳಂತೌ ಪರಿ ಯಾತೋ
ಅಧ್ವರಂ ।

ವಿಶ್ವಾನ್ತನ್ಯೋ ಭುವನಾಭಿಚಷ್ಟ ಋತೂರನ್ಯೋ ವಿದಧಜ್ವಾಯತೇ ಪುನಃ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಪೂರ್ವಾಪರಂ | ಚರತಃ | ಮಾಯಯಾ | ಏತೌ | ಶಿತೌ ಇತಿ | ಕ್ರೀಳಂತೌ | ಪರಿ | ಯಾತಃ |
ಅಧ್ವರಂ |

ವಿಶ್ವಾನಿ | ಅನ್ಯಃ | ಭುವನಾ | ಅಭಿಚಷ್ಟೇ | ಋತೂನ್ | ಅನ್ಯಃ | ವಿದಧತಃ | ಜಾಯತೇ |

ಪುನಃ || ೧೮ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಕಶ್ಚಿತ್ಪೂರ್ವಂ ಗಚ್ಛತಿ ಸೂರ್ಯಃ | ಅನ್ಯಸ್ತಮನುಚರತಿ ಚಂದ್ರಮಾಃ | ಏವಂ ಪೂರ್ವಾಪರಂ
ಪೂರ್ವಾಪರ್ಯೇಣ ಮಾಯಯಾ ಸ್ವಪ್ರಜ್ಞಾನೇನೈತಾವಾದಿತ್ಯಚಂದ್ರಾ ಚರತಃ | ಗಚ್ಛತೋ ದಿವಿ |
ಏ ಶಿಶೂ | ಶಿಶುನಧ್ಯಮಜಾಜ್ಞಾಯಮಾನಶ್ವಾದ್ವಾ ಶಿಶೂ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಶಿಶೂ ಸಂತಾ ಪ್ರೀಳಂತಾ-
ವಂತರಿಷ್ಟೇ ವಿಹರಂತಾವಧ್ವರಂ ಪರಿ ಯಾತಃ | ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರತಿ ಗಚ್ಛತಃ | ತಯೋರನ್ಯ ಆದಿತೋ
ವಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾನ್ಯಭಿಚಷ್ಟೇ | ಅಭಿಪಶ್ಯತಿ | ಋತೂನ್ವಸಂತಾದಿನನ್ಯಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ವಿದಧತ್ಪೂರ್ವ-
ನ್ಮಾಸಾನರ್ಧಮಾಸಾಂಶ್ಚ ಕುರ್ವನ್ಪುನರ್ಜಾಯತೇ | ಯದ್ಯುಭಯೋರಪಿ ಪುನರ್ಜಾತಿರಶ್ಚ ತಥಾಪಿ
ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸರ್ವದಾ ಪ್ರವೃದ್ಧೀರುದಯೋ ನಾಭಿಪ್ರೇತಃ | ಚಂದ್ರಸ್ಯ ತು ಹ್ರಾಸವೃದ್ಧಿಸದ್ಭಾವಾತ್ಪುನಃ
ಪುನರ್ಜಾಯತೆ ಇತ್ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತಾ | ಚಂದ್ರಮಾ ವೈ ಜಾಯತೇ ಪುನಃ | ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩.೯.೫-೪ |
ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತೇಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಶಿಶೂ—ಶಿಶುರೂಪರಾದ | ಏತಾ—ಈ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರು | ಪೂರ್ವಾಪರ—ಪರ್ಮಾಯರೂಪ
ವಾಗಿ (ಒಬ್ಬರಾದ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬರು) | ಮಾಯಯಾ—ತಮ್ಮ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿ |
ಚರತಃ—ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ | ಪ್ರೀಳಂತಾ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತ | ಅಧ್ವರಂ ಪರಿ—ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿ
ಯಾತಃ—ಬರುತ್ತಾರೆ | ಅನ್ಯಃ—ಇವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಆದಿತ್ಯನು | ವಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾ—ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ
ಅಭಿಚಷ್ಟೇ—ನೋಡುತ್ತಾನೆ | ಅನ್ಯಃ—ಇನ್ನೊಬ್ಬನಾದ ಚಂದ್ರನು | ಋತೂನ್—ವಸಂತಾದಿ ಋತುಗಳನ್ನು |
ವಿದಧತ್—ನಿಯಮಿಸುತ್ತ | ಪುನಃ—ತಿರುಗಿಯೂ | ಜಾಯತೇ—ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಶಿಶುರೂಪರಾದ ಈ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರು ತಮ್ಮ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿ ಪರ್ಮಾಯ
ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತ ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ
ಆದಿತ್ಯನು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬನಾದ ಚಂದ್ರನು ವಸಂತಾದಿ ಋತುಗಳನ್ನು
ನಿಯಮಿಸುತ್ತ ಪುನಃಪುನಃ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ.

English Translation

These two (the sun and moon) wandering in thought one after the other, youthful, sportive, approach the sacrifice; one (of them) looks over all worlds, the other regulating the seasons is born repeatedly.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ನವೋನವೋ ಭವತಿ ಜಾಯಮಾನೋಽಹ್ನಾಂ ಕೇತುರುಷಸಾಮೇತ್ಯಗ್ರಂ |

ಭಾಗಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವಿ ದಧಾತ್ಯಾಯನ್ ಪ್ರ ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತಿರತೇ ದೀರ್ಘ-

ಮಾಯುಃ || ೧೯ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ನವಃನವಃ | ಭವತಿ | ಜಾಯಮಾನಃ | ಅಹ್ನಾಂ | ಕೇತುಃ | ಉಷಸಾಂ | ಏತಿ | ಅಗ್ರಂ |

ಭಾಗಂ | ದೇವೇಭ್ಯಃ | ವಿ | ದಧಾತಿ | ಆಯನ್ | ಪ್ರ | ಚಂದ್ರಮಾಃ | ತಿರತೇ | ದೀರ್ಘಂ | ಆಯುಃ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅತಿಸೂರ್ತಿನಾನ್ಮೈಕಾಹೇ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷೇ ಚಂದ್ರಮುಸೀಷ್ಟಿಃ | ತತ್ರ ನವೋನವ ಇತ್ಯೇಷಾ ಯಾಜ್ಞಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ನವೋನವೋ ಭವತಿ ಜಾಯಮಾನಸ್ತರಣಿರ್ವಿಶ್ವದರ್ಶತಃ | ಅ. ೯-೮ || ಇತಿ ||

ಆಯಂ ಚಂದ್ರಮಾ ಜಾಯಮಾನಃ ಪ್ರತಿದಿನಂ ಜಾಯಮಾನ ಏಕೈಕಕಲಾಧಿಕೈರನೋತ್ಪದ್ಯ-
ಮಾನಃ ಸನ್ನವೋನವೋ ಭವತಿ | ಪ್ರತಿದಿನಂ ನೂತನ ಏವ ಭವತಿ | ಏತತ್ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಾದ್ಭಿಪ್ರಾಯಂ |
ತಥಾಹ್ನಾಂ ದಿವಸಾನಾಂ ಕೇತುಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕಃ ಪ್ರತಿಪದಾದೀನಾಂ ತಿಥೀನಾಂ ಚಂದ್ರಕಲಾಹ್ರಾಸ-
ವೃದ್ಧ್ಯಧೀನತ್ವಾತ್ | ತಾದೃಶಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ಉಷಸಾಂ ಪ್ರಭಾತೀನಾಮಗ್ರಮೇತಿ | ಏತತ್ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಾಂತಾಭಿ-
ಪ್ರಾಯಂ | ಕೇಚನ್ನೈತಂ ಪಾದಮಾದಿತ್ಯದೈವತ್ಯಮಾಹುಃ | ತನ್ನಿನ್ನಷ್ಟೇಹ್ನಾಂ ಕೇತುತ್ವಮುಷಸಾಮಗ್ರ-
ಗತಿಶ್ಚ ಪ್ರಸಿದ್ಧೇ | ದೇವೇಭ್ಯೋ ಭಾಗಂ ಹವಿರ್ಭಾಗಂ ವಿ ದಧಾತಿ | ಕರೋತಿ | ಉಭಯಪಕ್ಷಾಂತೇ |
ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ | ಆಯನ್ ಪ್ರತಿದಿನಂ ಹ್ರಾಸವೃದ್ಧ್ಯಾ ಪಕ್ಷಾಂತಮುಭಿಗಚ್ಛನ್ | ಏತದರ್ಥಮಾಸಾಭಿ-
ಪ್ರಾಯಂ | ಚಂದ್ರಮಾ ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣೋ ದೇವೋ ದೀರ್ಘಮಾಯುಸ್ತಿರತೇ | ವರ್ಧಯತಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಚಂದ್ರಮಾಃ—ಚಂದ್ರನು | ಜಾಯಮಾನಃ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತ | ನವೋ ನವೋ
ಭವತಿ—ಹೊಸ ಹೊಸದಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ | ಅಹ್ನಾಂ—ಪಾಡ್ಯವೇ ಮುಂತಾದ ದಿನಗಳಿಗೆ | ಕೇತುಃ—ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕ
ನಾದ ಚಂದ್ರನು | ಉಷಸಾಂ ಅಗ್ರಂ—ಉಷಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಅಗ್ರಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ) | ಏತಿ—ಹೋಗುತ್ತಾನೆ |
ಆಯನ್—ತನ್ನ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅವಿರ್ಭವಿಸುತ್ತ | ದೇವೇಭ್ಯಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ | ಭಾಗಂ—ಯಜ್ಞ ಭಾಗವನ್ನು |
ವಿ ದಧಾತಿ—ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೆ | ದೀರ್ಘಂ ಆಯುಃ—ದೀರ್ಘವಾದ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು | ತಿರತೇ—ಬೆಳೆಸುತ್ತಾನೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಚಂದ್ರನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಹೊಸಬನಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. ಪಾಡ್ಯವೇ ಮುಂತಾದ
ದಿನಗಳಿಗೆ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕನಾದ ಚಂದ್ರನು ಉಷಸ್ಸುಗಳ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ದೈನಂದಿನ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ
ಅವಿರ್ಭವಿಸುತ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞ ಭಾಗವನ್ನು ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ದೀರ್ಘವಾದ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಬೆಳೆಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

New every day (the moon) is born ; the manifester of days he goes in front of the Dawns ! he distributes their portion to the gods as he goes ; the moon protracts a long existence.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅತಿಮೂರ್ತಿ ಎಂಬ ಒಂದು ದಿನದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಮಾಡುವ ಇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಚಾಂದ್ರಮಸೀಷ್ಟಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಆ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ನವೋನವಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ನವೋನವೋ ಭವತಿ ಜಾಯಮಾನಸ್ತರಣಿರ್ವಿತ್ವದರ್ಶತಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೯-೮) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಈ ಋಕ್ಯಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ನವೋನವೋ ಭವತಿ ಜಾಯಮಾನ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಾದಿಮುಖಪ್ರೇತ್ಯ | ಅಹ್ನಾಂ ಕೇತುರುಷ-
ಸಾಮೇತ್ಯಗ್ರಂ ಇತ್ಯಪರಪಕ್ಷಾಂತಮುಖಪ್ರೇತ್ಯ | ಅದಿತ್ಯದೈವತೋ ದ್ವಿತೀಯಃ ಪಾದ
ಇತ್ಯೇಕೇ | ಭಾಗಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವಿದಧಾತ್ಯಾಯನ್ ಇತ್ಯರ್ಥಮಾಸೇಜ್ಯಾಮುಖಪ್ರೇತ್ಯ |
ಪ್ರವರ್ಧಯತೇ ಚಂದ್ರನಾ ದೀರ್ಘಮಾಯುಃ ||

(ನಿ. ೧೧-೬)

ಒಂದು ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಅಪರಪಕ್ಷ ಎಂಬ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಿರುವವು. ಒಂದೊಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಹದಿನೈದು ದಿನಗಳಿರುವವು. ಚಂದ್ರನು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸುವಾಗ ದಿನದಿನಕ್ಕೂ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಉದಯಿಸುವನು. ಎಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸದ ಆಕಾರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎರಡನೆಯ ದಿನದ ಆಕಾರವು ಸ್ವಲ್ಪ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿರು ವುದು. ಇದರಂತೆ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಾ ಹದಿನೈದನೆಯ ದಿನದ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣಮಾಸಿಯ ದಿನದ ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನಾಗಿ ಉದಯಿಸುವನು. ಈ ರೀತಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾದ (ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚಾದ) ಆಕಾರದಿಂದ ಉದಯಿಸುವ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಈ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ನವೋ ನವೋ ಭವತಿ ಜಾಯಮಾನಃ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಹೊಸಹೊಸ ಆಕಾರದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವನು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯವು ಚಂದ್ರನ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದ ಗತಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು. ಇನ್ನು ಅಹ್ನಾಂ ಕೇತುರುಷಸಾಮೇತ್ಯಗ್ರಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಚಂದ್ರನ ಅಪರಪಕ್ಷದ ಗತಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು. ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದ ಗತಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಅಪರಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನ ಗತಿ ಇರುವುದು ಎಂದರೆ ಅಪರಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನ ಆಕಾರವು ದಿನದಿನಕ್ಕೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಾ ಪಕ್ಷದ ಕೊನೆಯ ದಿನವಾದ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನು ಪೂರ್ತಾ ಕಾಣಿಸದೆ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗಿಯೇ ಇರುವನು. ಇದಲ್ಲದೆ ಅಪರಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಸಾಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಉದಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ದಿನದಿನಕ್ಕೂ ಎರಡೆರಡು ಘಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಉದಯಿಸಿ ಸೂರ್ಯೋದಯಾನಂತರ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಅಹ್ನಾಂ ಕೇತುರುಷಸಾಮೇತ್ಯಗ್ರಂ—ಉಷಃ ಕಾಲಾನಂತರ ಅಹಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಧ್ವಜದಂತೆ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯೋದಯಾನಂತರ

ನಂತರವೂ ಚಂದ್ರನು ಗೋಚರಿಸುವವನಾದರೂ ಅವನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ದ್ವಿತೀಯಪಾದವು ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತವು. ಏಕೆಂದರೆ ಉಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಹಸ್ಸಿಗೆ ಹಗಲಿಗೆ ಧ್ವಜಸ್ಥಾನೀಯವಾಗಿ (ಪ್ರಾರಂಭಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಥಮತಃ ಸೂರ್ಯನು ಅವಿರ್ಭವಿಸುವನು ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು ಉಷಾಕಾಲಾನಂತರ ಹಗಲಿಗೆ ಧ್ವಜಸ್ಥಾನೀಯವಾಗಿ ಉದಯಿಸುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇನ್ನು ಮೂರನೆಯ ಪಾದವಾದ ಭಾಗಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವಿದಧಾತಾಯನ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅವರವರಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಡುವನು. ಎಂದರೆ—ಚಂದ್ರನು ಪ್ರತಿಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅಪರಪಕ್ಷಗಳೆಂಬ ಕಾಲವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಕರ್ತನಾಗಿರುವನು. ಈ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಪಕ್ಷಾಂತದಲ್ಲಿ ದರ್ಶ (ಅಮಾವಾಸ್ಯಾ) ಪೂರ್ಣಿಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಜನರು ಆಚರಿಸುವರು. ಆ ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು ದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾಲವಿಭಾಗ ಕರ್ತನಾಗಿ ಆ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒದಗಿಸಲು ಚಂದ್ರನು ಕಾರಣ ಕರ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಗಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವಿದಧಾತಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇನ್ನು ನಾಲ್ಕನೆಯಪಾದವಾದ-ಪ್ರ ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತಿರತೇ ದೀರ್ಘಮಾಯುಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಚಂದ್ರನು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸನ್ನೂ ಕೊಡಲಿ ಎಂಬ ಆಶಾಸನೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸುಕಿಂಶುಕಂ ಶಲ್ಮಲಿಂ ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಂ ಸುವೃತಂ ಸುಚಕ್ರಂ ।

ಆ ರೋಹ ಸೂರ್ಯೇ ಅಮೃತಸ್ಯ ಲೋಕಂ ಸ್ಯೋನಂ ಪತ್ಯೇ ವಹತುಂ

ಕೃಣುಷ್ವ ॥ ೨೦ ॥

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸುಕಿಂಶುಕಂ । ಶಲ್ಮಲಿಂ । ವಿಶ್ವರೂಪಂ । ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಂ । ಸುವೃತಂ । ಸುಚಕ್ರಂ ।

ಆ । ರೋಹ । ಸೂರ್ಯೇ । ಅಮೃತಸ್ಯ । ಲೋಕಂ । ಸ್ಯೋನಂ । ಪತ್ಯೇ । ವಹತುಂ । ಕೃಣುಷ್ವ ॥ ೨೦ ॥

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸುಕಿಂಶುಕಂ ಶೋಭನಕಿಂಶುಕವೃಕ್ಷನಿರ್ಮಿತಂ ತಥಾ ಶಲ್ಮಲಿಂ ಶಲ್ಮಲಿವೃಕ್ಷನಿರ್ಮಿತಂ ವಿಶ್ವರೂಪಂ ನಾನಾರೂಪಂ ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಂ ಹಿತರಮಣೀಯವರ್ಣಂ ಹಿರಣ್ಯಾಲಂಕಾರಯುಕ್ತಂ ನಾ ಸುವೃತಂ ಸುಷ್ಕವರ್ತನಂ ಸುಚಕ್ರಂ ಶೋಭನಚಕ್ರೋಪೇತಂ ರಥಂ ಹೇ ಸೂರ್ಯ ಆ ರೋಹ ।

ಅಮೃತಸ್ಯ ಲೋಕಂ ಸ್ಥಾನಂ ಸ್ಯೋನಂ ಸುಖಕರಂ ಪತ್ಯೇ ಸೋಮಾಯ ವಹತುಂ ವಹನಮಾತ್ಮನಃ
ಪ್ರಾಪಣಂ ಕೃಣುಷ್ವ | ಕುರುಷ್ವ | ಅತ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ | ೧೨-೮ | ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಸೂರ್ಯೇ—ಎಲೈ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ | ಸುಕಿಂತುಕಂ—ಉತ್ತಮವಾದ ಕಿಂತುಕವೃಕ್ಷದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವೂ |
ಶಲ್ಮಲಿಂ—ಶಲ್ಮಲೀವೃಕ್ಷದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವೂ | ವಿಶ್ವರೂಪಂ—ಅನೇಕ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೂ | ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಂ—
ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಅಲಂಕಾರವುಳ್ಳದ್ದೂ | ಸುವೃತಂ—ಉತ್ತಮವಾದ ಹೊದ್ದಿಕೆಯುಳ್ಳದ್ದೂ | ಸುಚಕ್ರಂ—
ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಚಕ್ರವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ರಥವನ್ನು | ಆ ರೋಹ—ಹತ್ತಿ ಕುಳಿತಿಕೊ | ಪತ್ಯೇ—ನಿನ್ನ ಪತಿಯಲ್ಲಿಗೆ |
ವಹತುಂ—ನೀನು ಹೋಗುವಾಗ | ಅಮೃತಸ್ಯ—ಮರಣರಹಿತವಾದ | ಲೋಕಂ—ದೇವಲೋಕವನ್ನು |
ಸ್ಯೋನಂ—ಸುಖಕರವನ್ನಾಗಿ | ಕೃಣುಷ್ವ—ಮಾಡು.

|| ಧಾನ್ವಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ, ಉತ್ತಮವಾದ ಕಿಂತುಕ ಮತ್ತು ಶಲ್ಮಲೀವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವೂ, ಅನೇಕ
ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಅಲಂಕಾರವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಹೊದ್ದಿಕೆಯುಳ್ಳದ್ದೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ
ಚಕ್ರವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಆದ ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿ ಕುಳಿತಿಕೊ. ನಿನ್ನ ಪತಿಯಲ್ಲಿಗೆ ನೀನು ಹೋಗುವಾಗ ಮರಣರಹಿತವಾದ
ದೇವಲೋಕವನ್ನು ಸುಖಕರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು.

English Translation

Ascend, Surya; the chariot made of good kimshuka wood and of
shalmali, multiform, decorated with gold, well-covered, well-wheeled;
prepare the happy world of the immortals, your marriage procession to
your husband.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ತಿಗೆ ಯಾಸ್ವರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಸುಕಾಶನಂ ಶನ್ನಮಲಂ ಸರ್ವರೂಪಂ | ಅಪಿ ವೋಪಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾತ್ | ಸುಕಿಂತುಕಮಿವ
ಶಲ್ಮಲಿಮಿತಿ | ಕಿಂತುಕಂ ಕ್ರಂಶತೇಃ | ಪ್ರಕಾಶಯತಿಕರ್ಮಣಃ | ಶಲ್ಮಲಿಃ ಸುಶರೋ ಭವತಿ |
ಶರನಾನ್ವಾ | ಆರೋಹ ಸೂರ್ಯೇ ಅಮೃತಸ್ಯ ಲೋಕಮುದಕಸ್ಯ ಸುಖಂ ಪತ್ಯೇ ವಹತುಂ
ಕುರುಷ್ವ | ಸವಿತಾ ಸೂರ್ಯಂ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ ಸೋಮಾಯ ರಾಜ್ಞೇ ಪ್ರಜಾಪತಯೇ ವಾ
ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

(ನಿ. ೧೨.೮)

ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯು ಹತ್ತಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವ ರಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಋಷಿಯು ಸುಕಿಂತುಕಂ ಮೊದಲಾದ ಕಿಂ
ಗಳಿಂದ ಅದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸುಕಿಂತುಕಂ—ಸುಷ್ಮ ಕಾಶನಂ ದೀಪನಂ ಲೋಕಾನಾಂ | ಜೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ, ಅತ್ಯಂತ ಶೋಭಾಯಮಾನವಾದ.

ಶಲ್ಮಲಿಂ—ಶನ್ನಮಲಂ ವ್ಯಪಗತಮಲಂ | ಕಲ್ಮಷರಹಿತನಾದ, ಕೊಳಕಿಲ್ಲದ, ಶುಭ್ರವಾದ, ಸ್ವಚ್ಛವಾದ.

ವಿತ್ವರೂಪಂ—ಸರ್ವರೂಪಂ | ನಾನಾವಿಧ ಎಂದ ಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರವಾದ ರೂಪಗಳುಳ್ಳ, ನಾನಾಲಂಕಾರ ಯುಕ್ತವಾದ.

ಅಥವಾ ಸುಕಿಂತುಕಂ ಶಲ್ಮಲಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಉಪಮಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಶಲ್ಮಲಿ ಎಂದರೆ ಪಾಲಾಶ ಮುತ್ತುಗದ ಗಿಡ. ಕಿಂತುಕವೆಂದರೆ ಆಗತಾನೇ ಚಿಗಿರಿರುವ ಹೂವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಕಿಂತುಕಂ ಶಲ್ಮಲಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕೆಂಪಾಗಿರುವ ಅನೇಕ ಪುಷ್ಪಗಳಿಂದ ನಿಬಿಡವಾಗಿ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿರುವ ಮುತ್ತುಗದ ಗಿಡದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ರಥವನ್ನು ಎಂದು ರಥಕ್ಕೆ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಿಂತುಕವೆಂದರೆ, ಕ್ರಂಶಕೇ ಪ್ರಕಾಶಯತಿಕರ್ಮಣಃ | ಪ್ರಕಾಶಿಸು, ಶೋಭಾಯಮಾನವಾಗಿ ಕಾಣಿಸು, ಎಂದರ್ಥವುಳ್ಳ ಕ್ರಂಶತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ಕಿಂತುಕಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಶಲ್ಮಲಿಃ ಎಂದರೆ ಸುಶರೋ ಭವತಿ ಶರವಾನ್ವಾ ಹಿಸಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ತೃ—ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಶಲ್ಮಲಿ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಮುಳ್ಳುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವೃಕ್ಷವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಇಂತಹ ಉತ್ತಮವಾದ ಮತ್ತು ಸುಖಕರವಾದ ರಥವನ್ನು, ಎಲೈ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ, ಹತ್ತಿಕುಳಿತು ಕೊಂಡು ಉದಕಲೋಕವಾದ (ಅಂತರಿಕ್ಷ) ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಕುರಿತು ತೆರಳು ಎಂದು ಋಕ್ಕಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ನಿರುಕ್ತ ಕಾರರು—ಸವಿತಾ ಸೂರ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ ಸೊಮಾಯ ರಾಜ್ಞೇ ಪ್ರಜಾಪತಯೇ ನಾ ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ. ಇದರ ಪ್ರಕಾರ ನಿರುಕ್ತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜೋತ್ಸ್ನಾಂ ಸೋಮಾಯ ದದಾತಿ ಸೋಮ ನಿಗೆ (ಜಂದ್ರನಿಗೆ) ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು (ಬೆಳದಿಂಗಳನ್ನು) ಕೊಟ್ಟನು ಎಂದೂ, ಐತಿಹಾಸಿಕಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ—ಉಷಸಂ ನಾ ಮಧ್ಯ ಸ್ಥಾನಾಯ ಪ್ರಜಾಪತಯೇ ದದಾತಿ—ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನದೇವತೆಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ (ಸೂರ್ಯನಿಗೆ) ಉಷೋದೇವತೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಉದೀಷ್ಟ್ವಾತಃ ಪತಿವತೀ ಹ್ಯೇಷಿಷಾ ನಿಶ್ವಾವಸುಂ ನಮಸಾ ಗೀರ್ಭಿರೀಳೇ |

ಅನ್ಯಾಮಿಚ್ಛ ಸಿತ್ಯಷದಂ ವ್ಯಕ್ತಾಂ ಸ ತೇ ಭಾಗೋ ಜನುಷಾ ತಸ್ಯ ವಿದ್ಧಿ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಉತ್ | ಈಷ್ಟ್ವ | ಆತಃ | ಪತಿವತೀ | ಹಿ | ಏಷಾ | ನಿಶ್ವಾವಸುಂ | ನಮಸಾ | ಗೀರ್ಭಿಃ | ಈಳೇ |

ಅನ್ಯಾಂ | ಇಚ್ಛ | ಸಿತ್ಯಷದಂ | ವ್ಯಕ್ತಾಂ | ಸಃ | ತೇ | ಭಾಗಃ | ಜನುಷಾ | ತಸ್ಯ | ವಿದ್ಧಿ || ೨೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಭಿರ್ಭಾಷಾಂ ವಿವಾಹಃ ಸ್ತುತೀತಿ | ಹೇ ವಿಶ್ವಾವಸೋ ಅತಃ ಸ್ಥಾನಾತ್ಕನ್ಯಾಸಮಾಪಾ-
ದುದೀರ್ಷ್ವ | ಉತ್ತಿಷ್ಠ | ಏಷಾ ಕನ್ಯಾ ಪತಿವತೀ ಹಿ ಸಂಜಾತಾ | ಅತ ಉದೀರ್ಷ್ವೇತಿ ವಾತಃ ಶಬ್ದೋ
ಯೋಜ್ಯಃ | ವಿಶ್ವಾವಸುನೇತನ್ನಾಮಾನಂ ಗಂಧರ್ವಂ ನಮಸಾ ನಮಸ್ಕಾರೇಣ ಗೀರ್ಭಿಃ ಸ್ತುತಿಭಿಶ್ಚೇತೇ |
ಸ್ತಾಮಿ | ತರ್ಹ್ಯೇನಾಂ ವಿಹಾಯ ಕಾಂ ಸ್ವೀಕರೋಮಾತಿ ಯದಿ ಬ್ರೂಷೇ ತರ್ಹ್ಯೇನಾಂ ಪಿತೃಷದಂ
ಪಿತೃಕುಲೇ ಸ್ಥಿತಾಂ ವ್ಯಕ್ತಾನುನೂಢೇತಿ ಪರಿಸ್ಪೃಟಾಂ ವಿಗತಾಂಜನಾಂ ನಾ | ಸ್ತನೋದ್ಗಮಾದಿ-
ರಾಹಿತೈನಾಪ್ರಾಧಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ ತಾದೃಶಃ ಪದಾರ್ಥಸ್ತೇ ತವ ಭಾಗಃ ಕಲ್ಪಿತಃ | ತಸ್ಯ ತಂ ಭಾಗಂ
ವಿದ್ಧಿ ಜಾನೀಹಿ ಜನುಷಾ ಜನ್ಮನಾ | ಲಭಸ್ವೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

(ಎಲೈ ವಿಶ್ವಾವಸುವೇ) ಅತಃ—ಈ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ | ಉದೀರ್ಷ್ವ—ಎದ್ದೇಳು | ಏಷಾ—ಈ ಕನ್ಯೆಯು |
ಪತಿವತೀ ಹಿ—ಪತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾಳೆ ಎಂಬುದಾಗಿ | ವಿಶ್ವಾವಸುಂ—ವಿಶ್ವಾವಸುಸಂಜ್ಞ ಕನಾದ ಗಂಧರ್ವ
ನನ್ನು | ನಮಸಾ—ನಮಸ್ಕಾರದಿಂದಲೂ | ಗೀರ್ಭಿಃ—ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ | ಈಶೇ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ (ಪ್ರಾರ್ಥಿಸು
ತ್ತೇನೆ) | ಪಿತೃಷದಂ—ಪಿತೃವಿನ ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವವಳೂ | ವ್ಯಕ್ತಾಂ—ವಿವಾಹಿತಳಲ್ಲವೆಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ
ಪ್ರಕಟಿಸುವವಳೂ ಆದ | ಅನ್ಯಾಂ—ಬೇರೊಬ್ಬ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು | ಇಚ್ಛೆ—ಆಸೆಕ್ಷಿಸು | ಸಃ—ಅಂತಹ ವಸ್ತುವು |
ತೇ ಭಾಗಃ—ನಿನಗೆ ಪರಿಕಲ್ಪಿತವಾದ ವಸ್ತುವಾಗಿದೆ | ತಸ್ಯ—ಆ ವಸ್ತುವನ್ನು | ಜನುಷಾ—ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ |
ವಿದ್ಧಿ—ನಿನ್ನದೆಂದು ತಿಳಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

“ ಎಲೈ ವಿಶ್ವಾವಸುವೇ, ಈ ಕನ್ಯೆಯು ವಿವಾಹಿತಳಾಗಿ ತನ್ನ ಪತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾಳೆ. ಆದುದರಿಂದ
ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎದ್ದೇಳು ” ಎಂದು ವಿಶ್ವಾವಸು ಸಂಜ್ಞ ಕನಾದ ಗಂಧರ್ವನನ್ನು ನಮಸ್ಕಾರ ಪೂರ್ವಕವೂ
ಸ್ತುತಿಪೂರ್ವಕವೂ ಸ್ತುತಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ. ಪಿತೃವಿನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಿವಾಹವಾಗದ ಕನ್ಯೆಯು ಮಾತ್ರ ನಿನಗೆ
ಸೇರಿದ ಭಾಗವೆಂದು ತಿಳಿ.

English Translation

Rise up from hence, for this (damsel) has a husband; I worship
Vishwavasus with reverence and with hymns; O Viswavasus, seek for another
maiden still dwelling in her father's house, decorated with ornaments; that
is your portion, know this (to be your portion, take it) from your birth.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶ್ವಾವಸುವೆಂಬ ಗಂಧರ್ವನನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ವಿವಾಹ
ವಾಗಿರುವ ನವವಧುವಿನ ಸಮಾಪದಿಂದ ಹೊರಟುಹೋಗಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ—

ಸೋಮಃ ಪ್ರಥಮೋ ವಿವಿದೇ ಗಂಧರ್ವೋ ವಿವಿದ ಉತ್ತರಃ |

ತೃತೀಯೋ ಅಗ್ನಿಷ್ವೇ ಪತಿಸ್ತುರೀಯಸ್ತೇ ಮನುಷ್ಯಜಾಃ || (ಮ. ಸಂ. ೧೦.೮೫-೪೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪಿತೃಗೃಹದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾ ಕನ್ಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕನ್ಯೆಗೆ ಮೊದಲು ಸೋಮನು ಸ್ವಾಮಿಯು, ಅನಂತರ ಗಂಧರ್ವನು, ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಯು, ಕೊನೆಗೆ ಮನುಷ್ಯನು ಎಂದರೆ ಮದುವೆಯಾಗುವ ವರನು. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಒಬ್ಬರ ಅನಂತರ ಮತ್ತೊಬ್ಬರು ಸ್ವಾಮಿಯು ಎಂದರೆ ಕನ್ಯೆಯು ಇವರ ಅಧೀನಕೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಡುವಳು. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಕನ್ಯೆಯ ತೀರಾ ಚಿಕ್ಕವಳಾಗಿದ್ದಾಗ ಸೋಮನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುವಳು. ಅನಂತರ ವಿವಾಹ ವಯಸ್ಸನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿದಾಗ ಗಂಧರ್ವರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುವಳು. ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ವಶವರ್ತಿಯಾಗಿರುವಳು. ವಿವಾಹಾನಂತರ ಮನುಷ್ಯನ (ವರನ) ವಶವರ್ತಿಯಾಗಿರುವಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಾಹಾನಂತರ ವಿಶ್ವಾವಸುವೆಂಬ ಗಂಧರ್ವನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ—ಎಲೈ ವಿಶ್ವಾವಸುವೆಂಬ ಗಂಧರ್ವನೇ, ಈ ಕನ್ಯೆಯು ಇದುವರೆಗೂ ನಿನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದಳು. ಈಗ ಈ ಕನ್ಯೆಗೆ ವಿವಾಹವಾಗಿ ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವಳ ಸಮಾಪದಿಂದ ನೀನು ಬೇರಿಕಡೆಗೆ ಎಂದರೆ ಪಿತೃಗೃಹದಲ್ಲಿದ್ದು ಇನ್ನೂ ಮದುವೆಯಾಗಿಲ್ಲದ ಇತರ ಕನ್ಯೆಯರ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗು. ಅಂತಹ ಕನ್ಯೆಯರೇ ನಿನ್ನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಬೇಕಾದವರು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಣಪಕ್ಷಿಯು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ತರುತ್ತಿದ್ದಾಗ ವಿಶ್ವಾವಸುವೆಂಬ ಗಂಧರ್ವನು ದಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಅಡ್ಡಹಾಕಿ ಆ ಲತೆಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತನ್ನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದನು ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಅವನಿಂದ ಆ ಸೋಮ ಲತೆಗಳನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ತರಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸುತ್ತಿರುವಲ್ಲಿ ವಾಗ್ಧೇವತೆಯು ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಏಕೆ ಯೋಚಿಸುತ್ತೀರಿ? ಸ್ತ್ರೀಕಾಮಾ ನೈ ಗಂಧರ್ವಾಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ನಿಷ್ಕ್ರಿಣಾಮೇತಿ ತೇ ವಾಚಗ್ನ್ ಸ್ತ್ರಿಯ-ಮೇಕಹಾಯಿನೀಂ ಕೃತ್ವಾ ತಯಾ ನಿರಕ್ರೀಣನ್ | —ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಅನುರುಕ್ತರಾಗಿರುವುದೇ ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಕಾಮಾಭಿಲಾಷೆಯಿಂದಿರುವುದೇ ಗಂಧರ್ವರ ಸ್ವಭಾವವು. ಸ್ತ್ರೀಯರೆಂದರೆ ಅವರಿಗೆ ತುಂಬಾ ಆಕೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ಸುಂದರಸ್ತ್ರೀಯಾಗುವೆನು. ನೀವು ನನ್ನನ್ನು ಆ ಗಂಧರ್ವನಿಗೆ ಮಾರಿ ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಅವನು ಅಪಹರಿಸಿರುವ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳಿ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ವಾಗ್ಧೇವತೆಯು ಕೆಂಪುಜಂಕೆಯ ರೂಪದಿಂದ ಗಂಧರ್ವನಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಓಡಿಬಂದಿತು ಎಂಬ ಕಥೆಯು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧) ಹೇಳಿದೆ.

ಗಂಧರ್ವರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ—

ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಅಪ್ಸರೆಯರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಗಂಧರ್ವ ಅಥವಾ ಗಂಧರ್ವರೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷ ಅಥವಾ ಒಂದು ಪುರುಷಜಾತಿಯಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವ ಇಪ್ಪತ್ತು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ, ಮೂರೇ ಸಲ ಅದು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿರುವುದು. ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಮೂವತ್ತೆರಡರಲ್ಲಿ, ಅರ್ಧದಷ್ಟು ಒಹುವಚನದಲ್ಲಿದೆ. ಇದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ, ಮೊದಲು ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದು, ಬರುಬರುತ್ತಾ, ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಾ ಬಂದಿರುವಂತೆ ತೋರು ತ್ತದೆ. ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ, ದೇವತೆಗಳು, ಪಿತೃಗಳು, ಅಸುರರು, ಇವರಂತೆ, ಗಂಧರ್ವರೂ ಒಂದುಗೂ (ಅ. ವೇ. ೧೧-೫-೨ ; ತೈ. ಸಂ. ೭-೮-೫-೨). ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅವರ ಸಂಖ್ಯೆ ೨೭ ಇದ್ದದ್ದು, ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೬೩೩ (ಅ. ವೇ. ೧೧-೫-೨) ಆಗಿದೆ. ಮೊದಲಿನಿಂದ ಇವರ ಲಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಸ್ವಭಾವ

ಗಳೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲು, ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಆಧಾರವೇನೂ ಸಿಗುವದಿಲ್ಲ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದಪ್ರಯೋಗಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದೂ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಂಗತಿಯೇ. ಎರಡರಿಂದ ಏಳು ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ತಿ ಒಂದೇ ಸಲವೂ, ಎಂಟನೆಯದರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವೆಂದು ಎರಡು ಸಲವೂ ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ಈ ಪದವನ್ನು ವಿಶೇಷಣವೆಂದೇ ಭಾವಿಸಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತವೆ. ಒಂದೊಂದು ಸಲ ವಿಶ್ವಾವಸು ಎಂಬ ಪದದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. (೯-೮೬-೩೬ ; ೧೦-೧೩೯-೪, ೫ ; ಅ. ವೇ. ೨-೨-೪ ; ವಾ. ಸಂ. ೨-೩). ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಗಂಧರ್ವನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವಾವಸು ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ (೧೦-೮೫-೨೧, ೨೨ ; ೧೦-೮೫-೪೦, ೪೧ ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಇತರ ಸಂಹಿತೆಗಳು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಮತ್ತು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ವಿಶ್ವಾವಸು ಎಂಬುದು ಒಬ್ಬ ಗಂಧರ್ವನ ಹೆಸರು.

ಋಗ್ವೇದದ ಪ್ರಕಾರ ಗಂಧರ್ವನು ವಾಯುಮಂಡಲ ಅಥವಾ ಆಕಾಶದ ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವನು. ಅವನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅಳಿಯುವವನು (೧೦-೧೩೯-೫) ಅಗಾಧವಾದ ವಾಯುಮಂಡಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆ (೮-೬೬-೫) ದೇವತಾ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ನಿಂತಿರುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೩೩-೭). ಇವನ ಮೇಲೆಯೇ ಅಪ್ಸರೆಯು ಮಂದಹಾಸವನ್ನು ಬೀರುವುದು (೧೦-೧೩೩-೫) ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿದೆ ಅವನ ವಾಸಸ್ಥಳ (ಅ. ವೇ. ೨-೨-೧, ೨), ಮತ್ತು ಪುಣ್ಯವಂತರು ಗಂಧರ್ವರೊಡನೆ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಅ. ವೇ. ೪-೩೪-೩) ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಿಧವಾದ ಸ್ವರ್ಗೀಯ ಬೆಳಕಿನೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವರುಣನ ದೂತನಾದ, ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನೊಡನೆಯೂ (೧೦-೧೩೩-೬), ಸೂರ್ಯಪಕ್ಷಿಯೊಡನೆಯೂ (೧೦-೧೭೭-೨), ಸೂರ್ಯಾಶ್ವದೊಡನೆಯೂ (೧-೧೬೩-೨), ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನಂತಿರುವ ಸೋಮದೊಡನೆಯೂ (೯-೮೫-೧೨) ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಚಂದ್ರ ಪಥದಲ್ಲಿರುವ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳು (ವಾ. ಸಂ. ೯-೭) ವಿಶೇಷವಾಗಿ ರೋಹಿಣೀ ನಕ್ಷತ್ರ (ಅ. ವೇ. ೧೩-೧-೨೩) ಇವುಗಳೊಡನೆ ಸಂಬಂಧ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದೆ. ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ವಾ. ಸಂ. ೧೮-೩೮, ೨) ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ವಾಯುಗಳೊಡನೆ ಗಂಧರ್ವನೂ ದೇವತೆಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದಾನೆ. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಧರ್ವನಗರ (ಪುರ) ಎಂಬುದು ಮರೀಚಿಕೆಯ ಒಂದು ಹೆಸರು.

ಗಂಧರ್ವರ ಹೆಸರು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮನೊಡನೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸೋಮದ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ವಂಶವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ (೯-೮೩-೪ ; ೧-೩೨-೧೪ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಸೋಮರಸದ ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಗಗನಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುತ್ತಾರೆ (೯-೮೫-೧೨). ಪರ್ಜನ್ಯ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ಪುತ್ರಿಯೊಡನೆ, ಗಂಧರ್ವರು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ (೯-೧೧೩-೩) ಗಂಧರ್ವನ ಬಾಯಿಂದಲೇ, ದೇವತೆಗಳು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೭, ೭೩-೩). ದೇವತೆಗಳಿಗೋ ಸ್ವರ ಗಂಧರ್ವರು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕಾಪಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ, ಅಪಹೃತವಾಗಲು ಅವಕಾಶಕೊಟ್ಟರೆಂದೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಶಿಕ್ಷೆಯಾಗಿ ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ಸೋಮಪಾನ ನಿಷಿದ್ಧವಾಯಿತೆಂದೂ (ಮೈ. ಸಂ. ೩-೮-೧೦) ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸೋಮರಸದ ಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ಸಸ್ಯಗಳ ಪರಿಚಯವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು (ಅ. ವೇ. ೪-೪-೧) ಸೋಮರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಬದ್ಧಾದರನಾದ ಗಂಧರ್ವನೇ ಇಂದ್ರನ ಅಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿ, ವಾಯುಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಅವನಿಂದ ಇರಿಯಲ್ಪಡುವುದು

(೮-೬೬ ೫). ಮತ್ತು ಇದೇ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳು, ಇವನನ್ನು ಸೋಲಿಸೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು (೮-೧ ೧೧). ಬೇರೆ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ (ತೈ.ಸಂ. ೧-೨.೯-೧), ವಿಶ್ವಾವಸು ಗಂಧರ್ವನಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು, ಶೈನರೂ ಪದಿಂದ ಬರಬೇಕೆಂದು ಸೋಮಕ್ಕೆ ಸೂಚಿಸಿರುವುದೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಸೋಮರಸವು ಗಂಧರ್ವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇತ್ತು ಅಥವಾ ವಿಶ್ವಾವಸು ಗಂಧರ್ವನಿಂದ ಅಪಹೃತವಾಗಿತ್ತು ; ಸ್ತ್ರೀಲಂಪಟರಾದ ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ, ವಾಗ್ದೇವತೆಯನ್ನು ಬೆಲೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು, ಗಂಧರ್ವರಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. (ಐ.ಬ್ರಾ.೧-೨೭; ತೈ.ಸಂ.೬-೧-೬-೫; ಮೈ.ಸಂ. ೩-೭-೩) ಸೋಮವನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ಶೈನದಮೇಲೆ ಬಾಣಬಿಡುವ ಕೃಶಾನುವೂ ಒಬ್ಬ ಗಂಧರ್ವನೇ ಇರಬೇಕು. ತೈತ್ತಿರೀಯಾರಣ್ಯಕ (ತೈ.೮. ೧-೯-೩)ದಲ್ಲಿ ಕೃಶಾನುವೂ ಗಂಧರ್ವನೆಂದೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಗಂಧರ್ವರಿಗೂ ನೀರಿಗೂ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಗಂಧರ್ವ ಮತ್ತು ಜಲರೂಪವಾದ ಅಪ್ಸರೆಯರು, ಯಮ ಮತ್ತು ಯಮಿಗಳಿಗೆ ಜನಕರೆಂದು (೧೦-೧೦-೪) ಹೇಳಿದೆ. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸುರಿದಿರುವ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ನೀರಿನ ಗಂಧರ್ವನೆಂದು (೯.೮೬-೩೬) ಕರೆದಿದೆ. ಅಪ್ಸರೆಯರೊಡನೆ ಸಂಯೋಜಿತರಾಗಿರುವ ಗಂಧರ್ವರೂ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೨-೨-೩ ; ೪-೩೭-೧೨).

ಗಂಧರ್ವ ಮತ್ತು ಅಪ್ಸರೆಯರ ಸಂಯೋಗವು ವಿವಾಹಸೂಚಕವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಗಂಧರ್ವರಿಗೂ ವಿವಾಹ ಸಮಾರಂಭಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದೆ ಅವಿವಾಹಿತವಾದ ಕನ್ಯೆಯು ಗಂಧರ್ವ, ಸೋಮ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಇವರಿಗೆ ಸೇರಿದವಳು (೧೦-೮೫-೪೦, ೪೧). ವಿವಾಹದ ಮೊದಲದಿನಗಳಲ್ಲಿ, ವಿಶ್ವಾವಸುವು ವರನಿಗೆ ಪ್ರತಿ ಸ್ಪರ್ಧಿ (೧೦-೮೫-೨೨) ಗಂಧರ್ವನಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀಯರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರೇಮವು ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ (ಮೈ. ಸಂ. ೩-೭-೩) ಗಂಧರ್ವರು ಮತ್ತು ಅಪ್ಸರೆಯರು ಫಲಶಕ್ತಿಗೆ ಅಭಿಮಾನದೀನತೆಗಳು ಮತ್ತು ಸಂತತಿಯನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವವರು ಅವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ (ಪಂ. ಬ್ರಾ. ೧೯.೩-೨)

ಗಂಧರ್ವರು ದೇವಗಾಯಕರೆಂದು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಬಂದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಆಧಾರವಿಲ್ಲ (೧೦-೧೭೭-೨ ; ೧೦-೧೧-೨ ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ).

ಅವರ ದೇಹಾದಿಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಒಂದೆರಡು ಕಡೆ ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದೇಶವಿದೆ. ಅವರಿಗೆ ಗಾಳಿಯೇ ಕೇಶ (೩-೩೮-೬) ಮತ್ತು ಅವರಲ್ಲಿ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಆಯುಧಗಳಿವೆ (೧೦-೧೨೩-೭). ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವೇದವು ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. (ಅ. ವೇ. ೪-೩-೭ ; ೮-೬-೧ ಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ). ಇಲ್ಲಿ, ಅವರು ಲೋಮಶರಿದೂ. ಆರ್ಧ ಪ್ರಾಣಿಗಳಂತಿರುವ ದೇಹವುಳ್ಳವರೆಂದೂ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಆನೇಕ ವಿಧದಲ್ಲಿ ವಿಪತ್ಕಾರಕರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಅವರು ಸುಂದರರೆಂದೂ ಇದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೪-೪-೭, ೮). ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ, ಗಂಧರ್ವರು ಸುವಾಸನೆಯುಳ್ಳ ಉಡುಪುಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೨೩-೭) ಎಂದೂ, ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿ, ಭೂಮಿಯಿಂದ ಸುಗಂಧವು ಗಂಧರ್ವರನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆಂದೂ (ಅ. ವೇ. ೧೨-೧-೨೩) ಹೇಳಿದೆ.

ಇದರಿಂದ ಗಂಧರ್ವ ಎಂಬ ಪದವು ಗಂಧ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದೇ ಸರಿಯಾದ ಸ್ಪಷ್ಟತೆಯಾದರೂ, ಗಂಧರ್ವನ ಸ್ವಭಾವ, ಅಥವಾ ಲಕ್ಷಣವೇನೂ ತಿಳಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವೇದ ಕಂಡುಬರುವ ವಿವರಗಳಿಂದ, ಗಂಧರ್ವನೂ ಒಬ್ಬ ತೇಜಸ್ವಿಯಾದ ದಿವ್ಯಪುರುಷ. ತನ್ನ ಜೊತೆಗಾತಿ ಅಪ್ಸರೆಯೊಡನೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ

ವಾಸಮಾಡುವವನು ಎಂದಿಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ಧರವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ನಾನಾ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಾಯ್ಯ
ವಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಕೊಂಡಿರುವ ಅಮೂರ್ತ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದೂ, ಕಾಮನಬಿಲ್ಲು, ಚಂದ್ರ, ಸೋಮ ಉದಿತನಾಗುತ್ತಿರುವ ಸೂರ
ಅಥವಾ ಮೇಘಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉದೀಷ್ಟ್ವಾ ತೋ ವಿಶ್ವಾವಸೋ ನಮಸೇಳಾಮಹೇ ತ್ವಾ ।

ಅನ್ಯಾಮಿಚ್ಛ ಪ್ರಫರ್ವಂ ಸಂ ಜಾಯಾಂ ಪತ್ಯಾ ಸೃಜ ॥ ೨೨ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಉತ್ । ಈಷ್ವ । ಅತಃ । ವಿಶ್ವಾವಸೋ ಇತಿ ವಿಶ್ವಾವಸೋ । ನಮಸಾ । ಈಳಾಮಹೇ । ತ್ವಾ ।

ಅನ್ಯಾಂ । ಇಚ್ಛ । ಪ್ರಫರ್ವಂ । ಸಂ । ಜಾಯಾಂ । ಪತ್ಯಾ । ಸೃಜ ॥ ೨೨ ॥

। ಸಾಯಿಜಘಾಪ್ಯಂ ।

ಅತೋಽಸ್ಮಾಚ್ಛಯನಾದ್ಧೇ ವಿಶ್ವಾವಸೋ ಕನ್ಯಾಸ್ವಾಮಿನ್ಗಂಧರ್ವ ಉದೀಷ್ಟ್ವಾ । ಉದ್ಗಚ್ಛ ॥
ಈರ ಗತಾ ಆದಾದಿಕಃ । ಅನುದಾತ್ತೇತ್ । ತಸ್ಯ ಲೋಟಿ ರೂಪಂ ॥ ವಿಶ್ವಾವಸುರ್ನಾಮ ಗಂಧರ್ವಃ
ಕನ್ಯಾನಾಮಧಿಪತಿಯತಃ । ಲಭಾಮಿ ತೇನ ಕನ್ಯಾಮಿತಿ ಹಿ ಮಂತ್ರಃ । ಸ ತಾದೃಶ ದೇವ ತ್ವಾಂ
ನಮಸಾ ನಮಸ್ಕಾರೇಣೇಳಾಮಹೇ । ಸ್ತುಮಃ । ಸ ತ್ವಮನ್ಯಾಂ ಪ್ರಫರ್ವಂ ಬೃಹನ್ನಿತಂಬಾಂ
ಕನ್ಯಾಮಿಚ್ಛ । ಜಾಯಾಂ ಮಾಂ ಪತ್ಯಾ ಸಹ ಪುನಃ ಸಂ ಸೃಜ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ವಿಶ್ವಾವಸೋ—ಎಲೈ ವಿಶ್ವಾವಸುವೇ । ನಮಸಾ—ನಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ । ಈಳಾಮಹೇ—
ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ । ಅತಃ—ಈ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ । ಉದೀಷ್ಟ್ವಾ—ಎದ್ದೇಳು । ಪ್ರಫರ್ವಂ—
ಪುಷ್ಪವಾದ ನಿತಂಬಪ್ರದೇಶವುಳ್ಳ । ಅನ್ಯಾಂ—ಬೇರೊಬ್ಬ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು । ಇಚ್ಛ—ಅಪೇಕ್ಷಿಸು । ಜಾಯಾಂ—
ಬೇರೊಬ್ಬನಿಗೆ ಪತ್ನಿಯಾದ ನನ್ನನ್ನು । ಪತ್ಯಾ—ನನ್ನ ಪತಿಯೊಂದಿಗಿರಲು । ಸಂ ಸೃಜ—ಬಿಟ್ಟುಕೊಡು.

। ಛಾವಾರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ವಿಶ್ವಾವಸುವೇ, ನಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ
ಎದ್ದೇಳು. ಪುಷ್ಪವಾದ ನಿತಂಬಪ್ರದೇಶವುಳ್ಳ ಬೇರೊಬ್ಬ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸು. ಬೇರೊಬ್ಬನಿಗೆ ಪತ್ನಿಯಾದ ನನ್ನನ್ನು
ನನ್ನ ಪತಿಯೊಂದಿಗಿರಲು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡು.

English Translation

Rise up from hence, Vishwavasū; we worship you with reverence.
seek another maiden, one with large hips; leave the bride with her husband

• ಸಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಅನ್ಯಕ್ಷರಾ ಋಜವಃ ಸಂತು ಪಂಥಾ ಯೇಭಿಃ ಸಖಾಯೋ ಯಂತಿ ನೋ
ವರೇಯಂ ।

ಸಂಯಮಾ ಸಂ ಭಗೋ ನೋ ನಿನೀಯಾತ್ಸಂ ಜಾಸ್ವತ್ಯಂ ಸುಯಮು-
ಮಸ್ತು ದೇವಾಃ ॥ ೨೩ ॥

• ಪದಪಾಠಃ •

ಅನ್ಯಕ್ಷರಾಃ | ಋಜವಃ | ಸಂತು | ಪಂಥಾಃ | ಯೇಭಿಃ | ಸಖಾಯಃ | ಯಂತಿ | ನಃ | ವರೇಯಂ |

ಸಂ | ಅಯಮಾ | ಸಂ | ಭಗಃ | ನಃ | ನಿನೀಯಾತ್ | ಸಂ | ಜಾಸ್ವತ್ಯಂ | ಸುಯಮಂ | ಅಸ್ತು |
ದೇವಾಃ ॥ ೨೩ ॥

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ದೇವಾಃ ಪಂಥಾಃ ಪಂಥಾನೋ ಮಾರ್ಗಾ ಅನ್ಯಕ್ಷರಾಃ | ಋಕ್ಷರಃ ಕಂಟಕ ಉಚ್ಯತೇ |
ಕಂಟಕರಹಿತಾ ಋಜವೋಽಕುಟಿಲಾಶ್ಚ ಸಂತು ಯೇಭಿರ್ಯುಃ ಪಥಿಭಿನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಸಖಾಯೋ
ವರಪ್ರೇಷಿತಾ ವರೇಯಂ ವರೈರ್ಯಾಚಿತವ್ಯಂ ಪಿತರು ಪ್ರತಿ ಯಂತಿ ಗಚ್ಛಂತಿ ತೇ ಪಂಥಾ ಇತಿ |
ಕಿಂಚಾರ್ಯಮಾ ದೇವೋ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ ಸಂ ನಿನೀಯಾತ್ | ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರಾಪಯೇತ್ | ತಥಾ ಭಗೋ
ದೇವಃ ಸಂ ನಿನೀಯಾತ್ | ಹೇ ದೇವಾಃ ಅಸಂಗತಮಸ್ತು ಪತಿಕುಲಮಿತಿ ಶೇಷಃ ತಥೇದಂ ಜಾಸ್ವತ್ಯಂ
ಜಾಯಾಪತ್ನೋರ್ಯುಗಲಂ ಸುಯಮುಮಸ್ತು | ಸುಮಿಥುನಮಸ್ತು ॥

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಯೇಭಿಃ—ಯಾವ ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಸಖಾಯಃ—ಮಿತ್ರರು | ವರೇಯಂ—
ವರರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವ ಕನ್ಯೆಯ ತಂದೆಯ ಬಳಿಗೆ | ಯಂತಿ—ಹೋಗುವರೋ ಅಂತಹ | ಪಂಥಾಃ—ಮಾರ್ಗ
ಗಳು | ಅನ್ಯಕ್ಷರಾಃ—ಕಂಟಕರಹಿತವಾಗಿಯೂ | ಋಜವಃ—ನಕ್ರವಿಲ್ಲದೆಯೂ | ಸಂತು—ಇರಲಿ | ಅಯಮಾ—
ಆಯಮದೇವನು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸಂ ನಿನೀಯಾತ್—ಸರಿಯಾಗಿ ಕರೆದೊಯ್ಯಲಿ | ಭಗಃ—ಭಗನು |
ಸಂ—ಸರಿಯಾಗಿ ಮಾರ್ಗತೋರಿಸಲಿ | ದೇವಾಃ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ | ಜಾಸ್ವತ್ಯಂ—ದಂಪತಿಗಳ ಸರಸ್ವರ
ಸಂಬಂಧವು | ಸುಯಮಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬಂಧನವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ | ಅಸ್ತು—ಆಗಿರಲಿ.

। ಬಾವಾರ್ಥ ।

ಯಾವ ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದ ನಮ್ಮ ಮಿತ್ರರು ವರರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವ ಕನ್ಯೆಯ ತಂದೆಯ ಬಳಿಗೆಹೋಗುವರೋ, ಅಂತಹ ಮಾರ್ಗಗಳು ಕುಟಕರಹಿತವಾಗಿಯೂ, ವಕ್ರವಿಲ್ಲದೆಯೂ ಇರಲಿ. ಅರ್ಯಮದೇವನು ನಮ್ಮನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಕರೆದೊಯ್ಯಲಿ. ಭಗನು ನಮಗೆ ಸರಿಯಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತೋರಲಿ. ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ದಂಪತಿಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳಲಿ.

English Translation

Smooth and straight be the paths by which our friends repair to the bride's father ; may Aryaman, may Bhaga conduct us, and may the union of the wife and husband be easily accomplished, O gods.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಪ್ರ | ತ್ವಾ | ಮುಂಚಾಮಿ | ವರುಣಸ್ಯ | ಪಾಶಾದ್ಯೇನ | ತ್ವಾ | ಬಧ್ನಾತ್ಸ | ನಿತಾ | ಸುಶೇವಃ |

ಋತಸ್ಯ | ಯೋನೌ | ಸುಕ್ತಸ್ಯ | ಲೋಕೇ | ಅರಿಷ್ಟಾಂ | ತ್ವಾ | ಸಹ | ಪತ್ಯಾ | ದಧಾಮಿ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಪ್ರ | ತ್ವಾ | ಮುಂಚಾಮಿ | ವರುಣಸ್ಯ | ಪಾಶಾತ್ | ಯೇನ | ತ್ವಾ | ಅಬಧ್ನಾತ್ | ಸನಿತಾ
ಸುಶೇವಃ |

ಋತಸ್ಯ | ಯೋನೌ | ಸುಕ್ತಸ್ಯ | ಲೋಕೇ | ಅರಿಷ್ಟಾಂ | ತ್ವಾ | ಸಹ | ಪತ್ಯಾ | ದಧಾಮಿ || ೨೪ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಪತ್ಯಾ ಯೋಕ್ತೃನಿಮೋಚನೇ ಪ್ರ ತ್ವಾ ಮುಂಚಾಮೀತ್ಯೇಷಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಅಥಾಸ್ಮಾ ಯೋಕ್ತೃಂ ನಿಚ್ಯತೇತ್ವ ತ್ವಾ ಮುಂಚಾಮಿ ವರುಣಸ್ಯ ಪಾಶಾತ್ | ಅ. ೧-೧೧ | ಇತಿ ||

ಜಾತಂ ಪ್ರಾಣನಂ ಸನಿತ್ರಾ ಪ್ರೇರಿತೋ ವರುಣ ಅತ್ಯುಪಾಶೈರ್ಬಧ್ನಾತಿ | ತಸ್ಮಾದ್ವರುಣಸ್ಯ ಪಾಶಾತ್ ಹೇ ವಧು ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಪ್ರ ಮುಂಚಾಮಿ ಯೇನ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಸನಿತಾ ವರುಣಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕಃ ಸುಶೇವಃ ಸುಖೋಽಬಧ್ನಾತ್ ಬಂಧನಂ ಕೃತವಾನ್ | ಯಜ್ಞಾಂಗಪಕ್ಷೇ ಪತ್ನೀಂ ಯೋಕ್ತೃಣಾ ಬಧ್ನಾತಿ | ಬಂಧನಸ್ಯ ವರುಣೋಽಭಿಮಾನೀ | ಅತೋ ವರುಣಪಾಶಾದ್ಯೋಕ್ತೃತ್ವ ಮುಂಚಾಮಿ ಯೇನ ಯೋಕ್ತೃಣಾ ಸನಿತಾ ಕರ್ಮಣಾಮನುಜ್ಞಾತಾ ದೇವ ಋತ್ವಿಕ್ವಾಶೇನಾಬಧ್ನಾತ್ | ತಂ ನೋಚ ಯಿತ್ಯಾ

ಚರ್ತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯೋನೌ ಸ್ಥಾನೇ ಯಾಗಭೂಮೌ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಲೋಕೇ ಕರ್ಮಕ್ಷೇತ್ರೇ ಭೂಲೋಕೇ
ಚಾರಿಷ್ಯಾನುಹಿಂಸಿತಾಂ ತ್ವಾಂ ಪುತ್ರಾದ್ಯರ್ಥಂ ಪತ್ರ್ಯಾ ಸಹ ದಧಾಮಿ | ಸ್ಥಾಪಯಾಮಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

(ಎಲೈ ವಧುವೇ) ಯೇನ—ಯಾವ ಪಾಶದಿಂದ | ಸುಶೇವಃ—ಉತ್ತಮ ಸುಖಕಾರಕನಾದ |
ಸವಿತಾ—ಸವಿತೃದೇವನು | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಅಬಿಧ್ನಾತ್—ಬಂಧಿಸಿದ್ದನೋ ಅಂತಹ | ವರುಣಸ್ಯ—
ವರುಣನ | ಪಾಶಾತ್—ಬಂಧನದಿಂದ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಪ್ರ ಮುಂಚಾಮಿ—ಬಿಡಿಸುತ್ತೇನೆ | ಋತಸ್ಯ—
ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ಯೋನೌ—ಸ್ಥಾನವೂ | ಸುಕೃತಸ್ಯ—ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ | ಲೋಕೇ—ಕ್ಷೇತ್ರವೂ ಆದ
ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಅರಿಷ್ಯಾಂ ತ್ವಾ—ಹಿಂಸಾರಹಿತಳಾದ ನಿನ್ನನ್ನು | ಪತ್ರ್ಯಾ ಸಹ—ನಿನ್ನ ಪತಿಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ |
ದಧಾಮಿ—ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ವಧುವೇ, ಯಾವ ಪಾಶದಿಂದ ಉತ್ತಮ ಸುಖಕಾರಕನಾದ ಸವಿತೃದೇವನು ನಿನ್ನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ
ದ್ದನೋ, ಅಂತಹ ವರುಣನ ಬಂಧನದಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸುತ್ತೇನೆ. ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ
ಕ್ಷೇತ್ರವೂ ಆದ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಾರಹಿತಳಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ನಿನ್ನ ಪತಿಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation

I set you free from the noose of Varuna, wherewith the adorable
Savitri had bound you; in the place of sacrifice in the world of good deeds
I unite you, unharmed, with your husband.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪತ್ತಿಯ ಸೊಂಟದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದ ಯೋಕ್ತವೆಂಬ ದರ್ಭೆಯು ರಜ್ಜುವನ್ನು ಬಿಚ್ಚುವಾದ ಪ್ರ ತ್ವಾ ಮುಂಚಾಮಿ
ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಅಥಾಸ್ಯಾ ಯೋಕ್ತಂ ವಿಚ್ಛತೇತ್ಯ ತಾ
ಮುಂಚಾಮಿ ವರುಣಸ್ಯ ಪಾಶಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೧-೧೧) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಈಗ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟುವ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಸಹ ವರುಣನು ಸವಿತೃದೇವನ ಪ್ರೇರಣೆ
ಯಿಂದ ತನ್ನ ಪಾಶದಿಂದ ಬಂಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಧುವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಎಂದರೆ ಹುಟ್ಟಿದ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಂಧಿಸಿದ್ದನು. ಈಗ, ಈ ವಿನಾಶಾನಂತರ ಆ ಪಾಶವನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿ ತನ್ನ ಪತಿಯೊಡನೆ ಸುಖದಿಂದ ವಾಸಿಸಲು
ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಆ ವರುಣನ ಪಾಶವನ್ನು ಬಿಚ್ಚುತ್ತೇನೆ ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ಪತಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತೇನೆ
ಎಂಬ ಆಶ್ವಾಸನೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರ ||

ಪ್ರೇತೋ ಮುಂಚಾಮಿ ನಾನುತಃ ಸುಬದ್ಧಾಮುಮುತಸ್ಕರಂ |

ಯಥೇಯಮಿಂದ್ರ ಮಿಥ್ಯಾಃ ಸುಪುತ್ರಾ ಸುಭಗಾಸತಿ || ೨೫ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ :

ಪ್ರ | ಇತಃ | ಮುಂಜಾಮಿ | ನ | ಅಮುತಃ | ಸುಬದ್ಧಾಂ | ಅಮುತಃ | ಕರಂ |

ಯಥಾ | ಇಯಂ | ಇಂದ್ರ | ಮಿಥ್ಯಾಃ | ಸುಪುತ್ರಾ | ಸುಭಗಾ | ಅಸತಿ || ೨೫ ||

ಃ ಸಾಯಜಭಾಷ್ಯಂ :

ಇತಃ ಪಿತೃಕುಲಾತ್ವ ಮುಂಜಾಮಿ ತ್ವಾಂ ನಾಮುತೋ ಭರ್ತೃಗೃಹಾತ್ವಮುಂಜಾಮಿ | ಅಮುತೋ ಭರ್ತೃಗೃಹೇ ಸುಬದ್ಧಾಂ ಕರಂ | ಯಥೇಯಂ ಕನ್ಯಾ ಹೇ ಇಂದ್ರ ಮಿಥ್ಯಾಃ ಸೇಕ್ತಃ ಸುಪುತ್ರಾ ಸುಭಗಾ ಸುಷ್ಮ ಭಾಗ್ಯಾ ನಾಸತಿ ಭವತಿ ತಥಾ ಕುರು ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

(ಎಲೈ ವಧುವೇ) ಇತಃ—ಪಿತೃಕುಲದಿಂದ | ಪ್ರ ಮುಂಜಾಮಿ—ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸುತ್ತೇನೆ | ಅಮುತಃ—ಪತಿಗೃಹದಿಂದ | ನ—ಬಿಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ | ಅಮುತಃ—ಪತಿಗೃಹದಲ್ಲಿ | ಸುಬದ್ಧಾಂ—ಭದ್ರವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತಳಾಗುವಂತೆ | ಅಕರಂ—ಮಾಡುತ್ತೇನೆ | ಮಿಥ್ಯಾಃ—ಕಾಮವರ್ಷಕನಾದ ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯಥಾ—ಯಾವ ರೀತಿ ಇಯಂ—ಈ ಕನ್ಯೆಯು | ಸುಪುತ್ರಾ—ಉತ್ತಮವಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳೂ | ಸುಭಗಾ—ಸೌಭಾಗ್ಯವುಳ್ಳವಳೂ | ಅಸತಿ—ಆಗುವಳೋ ಆ ರೀತಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

ಃ ಭಾವಾರ್ಥಃ :

ಎಲೈ ವಧುವೇ, ಪಿತೃಕುಲದಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸುತ್ತೇನೆ. ಪತಿಗೃಹದಿಂದ ಬಿಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನನ್ನು ಪತಿಗೃಹದಲ್ಲಿ ಭದ್ರವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತಳಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಕಾಮವರ್ಷಕನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ರೀತಿ ಈ ಕನ್ಯೆಯು ಉತ್ತಮವಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳೂ, ಸೌಭಾಗ್ಯವುಳ್ಳವಳೂ ಆಗುವಳೋ ಆ ರೀತಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

English Translation

I set you free from thence, not from hence ; I place you here firmly bound ; grant, Indra, showerer, that this (damsel) may have excellent children, and be very fortunate.

|| ವಿಶೇಷವಿವರಣೆ ||

ಇತಃ ಪ್ರ ಮುಂಜಾಮಿ, ನ ಅಮುತಃ, ಅಮುತಃ ಸುಬದ್ಧಾಂ ಕರಂ—ಎಲೈ ವಧುವೇ, ಈಗ ನೀನು ವಿನಾಹಿತಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿನ್ನ ತಂದೆಯ ಮನೆಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬಿಡಿಸುತ್ತೇನೆ. ಆದರೆ ಪತಿಯ ಗೃಹ

ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬಿಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ಪತಿಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಇದ್ದು ಬಾಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದ ಹೇಳಿದೆ. ವಿನಾಹಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಕನ್ಯೆಯು ಪಿತೃಗೃಹದಲ್ಲಿದ್ದುದನ್ನು ಈಗ ತ್ಯಜಿಸಿ ಪತಿಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ವಿನಾಹಾನಂತರ ವಿನಾಹವಾದ ಕನ್ಯೆಗೂ ಪಿತೃಗೃಹಕ್ಕೂ ಏನೂ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಇದ್ದ ಸಂಬಂಧವನ್ನೆಲ್ಲಾ ತ್ಯಜಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಏನು ಸಂಬಂಧವಿದ್ದರೂ ಅದು ಪತಿಯ ಗೃಹದೊಡನೆ ಮಾತ್ರ. ಅಲ್ಲಿಯ ಸಂಬಂಧವೇ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಶಾಶ್ವತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈ ಕನ್ಯೆಯು ಪುತ್ರವತಿಯೂ, ಸೌಭಾಗ್ಯವತಿಯೂ ಆಗಿ ಪತಿಯ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತ ಸುಖದಿಂದ ಬಾಳಲೆಂದು ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಪೂಷಾ ತ್ವೇತೋ ನಯತು ಹಸ್ತಗೃಹ್ಯಾತ್ತಿನಾ ತ್ವಾ ಪ್ರ ವಹತಾಂ ರಥೇನ ।

ಗೃಹಾನ್ ಗಚ್ಛ ಗೃಹಪತ್ನೀ ಯಥಾಸೋ ವತಿನೀ ತ್ವಂ ವಿದಥಮಾ ವದಾಸಿ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ॥

ಪೂಷಾ | ತ್ವಾ | ಇತಃ | ನಯತು | ಹಸ್ತಗೃಹ್ಯ | ಅತ್ತಿನಾ | ತ್ವಾ | ಪ್ರ | ವಹತಾಂ | ರಥೇನ |

ಗೃಹಾನ್ | ಗಚ್ಛ | ಗೃಹಪತ್ನೀ | ಯಥಾ | ಅಸಃ | ವತಿನೀ | ತ್ವಂ | ವಿದಥಂ | ಆ | ವದಾಸಿ ॥ ೨೬ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ವಿನಾಹಾನಂತರಭಾವಿನಿ ಪ್ರಯಾಣೇ ಪೂಷಾ ತ್ವೇತೋ ನಯತ್ವಿತ್ಯನಯಾ ರಥಾದಿಯಾನಮಾರೋಹಯೇತ್ | ಸೂತ್ರತಂ ಚ | ಪೂಷಾ ತ್ವೇತೋ ನಯತು ಹಸ್ತಗೃಹ್ಯೇತಿ ಯಾನಮಾರೋಹಯೇತ್ | ಅ. ಗೃ. ೧-೮-೧ ॥

ಹಸ್ತಗೃಹ್ಯ ಗ್ರಾಹ್ಯಹಸ್ತಃ ಪೂಷಾ ತ್ವಾಮಿತೋ ನಯತು | ಪ್ರಾಪಯತು | ಅತ್ತಿನಾತ್ತಿನಾ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ರಥೇನ ಪ್ರ ವಹತಾಂ | ಪ್ರಗಮಯತಾಂ | ಗೃಹಾನ್ ಭರ್ತ್ವಸಂಬಂಧಿನೋ ಗಚ್ಛ ತ್ವಂ ಗೃಹಪತ್ನೀ ಯಥಾಸಃ ಭವಸಿ ಸ್ವಗೃಹಸ್ವಾಮಿನೀ ಭವಸಿ | ವತಿನೀ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಗೃಹಗತಾನಾಂ ವತಂ ಪ್ರಾಭಯಿತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯುರ್ವಶೇ ವರ್ತಮಾನಾ ನಾ ವಿದಥಂ ಪತಿಗೃಹಮಾ ವದಾಸಿ | ಆವದಸಿ | ಗೃಹಸ್ಥಿತಂ ಭೃತ್ಯಾದಿಜನಮಾವದ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಹಸ್ತಗೃಹ್ಯ—ನಿನ್ನ ಕೈಯನ್ನು ಹಿಡಿದು | ಪೂಷಾ—ಪೂಷದೇವನು | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಇತಃ—ಇಲ್ಲಿಂದ | ನಯತು—ಕರೆದೊಯ್ಯಲಿ | ಅತ್ತಿನಾ—ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ರಥೇನ—ರಥದಲ್ಲಿ | ಪ್ರ ವಹತಾಂ—ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಲಿ | ಯಥಾ—ಯಾವ ರೀತಿ | ಗೃಹಪತ್ನೀ ಅಸಃ—

ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಪಾಲಕಳಾಗುವೆಯೋ ಹಾಗೆ | ಗೃಹಾನ್—ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ | ಗಚ್ಛೆ—ಹೋಗು | ತ್ವಂ—ನೀನು |
ವಶಿನೀ—ಪತಿಗೆ ಅಧೀನಳಾಗಿ | ವಿದಥಂ—ಆ ಗೃಹದ ಜನಕ್ಕೆ | ಆ ವದಾಸಿ—ನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರು.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ವಧುವೇ, ಪೂಷದೇವನು ನಿನ್ನ ಕೈಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ನಿನ್ನನ್ನು ಇಲ್ಲಿಂದ ಕರೆದೊಯ್ಯಲಿ. ಅತ್ತಿನೀ
ದೇವತೆಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ರಥದಲ್ಲಿ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಲಿ. ನೀನು ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಪತಿಗೃಹದ ಪಾಲಕ
ಳಾಗಿರು. ಪತಿಯ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದು ಆ ಗೃಹದ ಭೃತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರು.

English Translation

May Pushan lead you hence, taking you by the hand; may the
Ashwins convey you away in their car, go to the dwelling (of your husband)
as you are the mistress of the house; you, submissive (to your husband)
give orders to his household.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ವಿನಾಹಾನಂತರದಲ್ಲಿ ವಧುವು ಪತಿಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೊರಟು ರಥಾದಿಗಳಲ್ಲಿ (ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ) ಕುಳಿತು
ಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಪೂಷಾ ತ್ವೇತೋ ನಯತು ಎಂಬ ಋಕ್ಸಿನಿಂದ ಗಾಡಿಯನ್ನು ಹತ್ತಿಸಿ ಕುಳಿರಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ
ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದ—ಪೂಷಾ ತ್ವೇತೋ ನಯತು ಹಸ್ತಗೃಹ್ಯೇತಿ ಯಾನಮಾರೋಹೇತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ
(ಆ. ಗೃ. ೧-೮ ೧) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ವಿನಾಹಾನಂತರ ವಧುವು ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ಆ ನವವಧುವು ಪತಿಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಆ ಗೃಹದಲ್ಲಿ
ಯಜಮಾನಿಯಾಗಿ ಗೃಹಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾ ಪತಿಷು ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲಳಾಗಿಯೂ,
ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ ತನಗಿಂತ ಚಿಕ್ಕವರಾದ ಮಕ್ಕಳು, ಭೃತ್ಯರು ಮೊದಲಾದ ಪರಿಜನರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅವರದಿಂದ
ವರ್ತಿಸುತ್ತಾ ಅವರನ್ನು ತನ್ನ ವಶವರ್ತಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸುಖವಾಗಿ ಬಾಳೆಂಬ ಆಶ್ವಾಸನೆಯು ಇಲ್ಲಿ
ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಇಹ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರಜಯಾ ತೇ ಸಮೃದ್ಧತಾಮುಸ್ಥಿನ್ಯಹೇ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಯ
ಜಾಗೃಹಿ |

ಏನಾ ಪತ್ಯಾ ತನ್ವಂ ಸಂ ಸೃಜಸ್ವಾಧಾ ಜಿವೀ ವಿದಥಮಾ ವದಾಥಃ ||೨೭||

। ಪದಪಾಠ ।

ಇಹ | ಪ್ರಿಯಂ | ಪ್ರಜಯಾ | ತೇ | ಸಂ | ಬುಧ್ಯತಾಂ | ಅಸ್ಮಿನ್ | ಗೃಹೇ | ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಯ |
ಜಾಗೃಹಿ |

ಏನಾ | ಪತ್ಯಾ | ತನ್ವಂ | ಸಂ | ಸೃಜಸ್ವ | ಅಥ | ಜಿವ್ರೀ ಇತಿ | ವಿದಥಂ | ಆ | ವದಾಥಃ || ೨೭ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಇಹ ಪ್ರಿಯಮಿತ್ಯೇಷಾ ವಧ್ವಾ ಗೃಹಪ್ರವೇಶನೇ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಇಹ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರಜಯಾ ತೇ
ಸಮೃದ್ಧತಾಮಿತಿ ಗೃಹಂ ಪ್ರವೇಶಯೇತ್ | ಆ. ಗೃ. ೧-೮.೮ | ಇತಿ ||

ಹೇ ವಧು ತೇ ತನೇಹಾಸ್ಮಿನ್ನತಿಕುಲೇ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರಜಯಾ ಸಹ ಸಮೃದ್ಧತಾಂ | ಅಸ್ಮಿನ್ನಹೇ
ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಯ ಗೃಹಪತಿತ್ವಾಯ ಜಾಗೃಹಿ | ಬುಧ್ಯಸ್ವ | ಏನಾನೇನ ಪತ್ಯಾ ಸಹ ತನ್ವಂ ಸ್ವೀಯಂ
ಶರೀರಂ ಸಂ ಸೃಜಸ್ವ | ಸಂಸೃಷ್ಟಾ ಭವ | ಅಥಾಥ ಜಿವ್ರೀ ಜೀರ್ಣಾ ಜಾಯಾಪತೀ ಯುನಾಂ ವಿದಥಂ
ಗೃಹಮಾ ವದಾಥಃ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ವದತಂ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾಠ ।

(ಎಲೈ ವಧುವೇ) ತೇ—ನಿನಗೆ | ಇಹ—ಈ ಪತಿಗೃಹದಲ್ಲಿ | ಪ್ರಜಯಾ—ಪುತ್ರಾದಿಗಳೊಡನೆ |
ಪ್ರಿಯಂ—ಪ್ರೀತಿಯು | ಸಮೃದ್ಧತಾಂ—ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲಿ | ಅಸ್ಮಿನ್ ಗೃಹೇ—ಈ ಗೃಹದಲ್ಲಿ |
ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಯ—ಗೃಹಪಾಲಕಳಾಗಿರಲು | ಜಾಗೃಹಿ—ಎಚ್ಚರವಾಗಿರು | ಏನಾ ಪತ್ಯಾ—ನಿನ್ನ ಈ ಪತಿ
ಯೊಂದಿಗೆ | ತನ್ವಂ—ನಿನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು | ಸಂ ಸೃಜಸ್ವ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸು | ಅಥ—ಕಾಲಾನಂತರ |
ಜಿವ್ರೀ—ವೃದ್ಧರಾದ ನೀವಿಬ್ಬರೂ | ವಿದಥಂ—ನಿಮ್ಮ ಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ | ಆ ವದಾಥಃ—
ನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೀರಿ.

। ಛಾಂದಸ್ ।

ಎಲೈ ವಧುವೇ, ಈ ಪತಿಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಾದಿಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಪ್ರೀತಿಯು ನಿನಗೆ ಬೆಳೆಯಲಿ. ನೀನು ಈ
ಗೃಹದ ಪಾಲಕಳಾಗಿರಲು ಎಚ್ಚರವಾಗಿರು. ನಿನ್ನ ಪತಿಯೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದು. ಕಾಲಾನಂತರ
ವೃದ್ಧರಾದ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ನಿಮ್ಮ ಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೀರಿ.

English Translation

In this your (husband's family) may affection increase with offspring,
be watchful over the domestic fire in this house; unite your person with
this your husband; and both growing old together govern your household.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಹ ಪ್ರಿಯಂ ಎಂಬ ಈ ಶುಕ್ಲವನ್ನು ನವನಧುವು ಪತಿಯ ಗೃಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವಾಗ ಪರಿಸರೇಕೆಂದು ಆಶ್ಚರ್ಯನಗೈದೊತ್ತದ—ಇಹ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರಜಯಾ ತೇ ಸಮೃದ್ಧತಾಮಿತಿ ಗೃಹಂ ಪ್ರವೇಶಯೇತ್— ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ಗೃ. ೧-೮-೮) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಅಲೈ ವಧುವೇ, ಈ ಪತಿಗೃಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸು. ಇಲ್ಲಿ ನಿನಗೆ ಪ್ರಿಯಕರವಾದ ವಸ್ತುಗಳೂ, ಸಂಪದಾದಿಗಳೂ, ಪುತ್ರಾದಿಸಂತಾನಗಳೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ. ಈ ಮನೆಗೆ ಯಜಮಾನಿಯಾಗಿದ್ದು ಮನೆಯ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ನೋಡಿಕೋ. ಈ ನಿನ್ನ ಪತಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿ ಶರೀರಸುಖವನ್ನು ಪಡೆದು ಪುತ್ರಾದಿ ಸಂತಾನವನ್ನು ಉತ್ಪಾದನೆಮಾಡು. ಈ ರೀತಿ ಪತಿಪತ್ನಿಯರಾದ ನೀವು ಈ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಬಹುಕಾಲ ಸುಖಸಂತೋಷಗಳಿಂದ ಬದುಕಿ ಬಾಳಿ ಕೊನೆಗೆ ಇಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ವೃದ್ಧರಾಗುವಂತಾಗಲಿ ಎಂಬ ಹಾರೈಕೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಆಯಾ, ಏನಾ ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದಗಳು ಇಂತಹ ಸ್ತ್ರೀ, ಇಂತಹ ಪುರುಷ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಆಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಯರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಏನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪುರುಷರ ಮಕ್ಕಳು ನಪುಂಸಕಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಆಯಾ ತೇ ಅಗ್ನೇ ಸಮಿಧಾ ವಿಧೇಮ | ಇತಿ ಸ್ತ್ರೀಯಾಃ ||

ಮೇಲಿನ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಶಬ್ದವಾದ ಸಮಿಧಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಏನಾ ವೋ ಅಗ್ನಿಂ ನಮಸಾ | ಇತಿ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ||

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಏನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಶಬ್ದವಾದ ನಮಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಏನಾ ಪತ್ಯಾ ತನ್ನಂ ಸಂಸೃಜಸ್ವ ! ಇತಿ ಪುಂಸಃ ||

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಏನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾದ ಪತ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು (ನಿ. ೩-೨೧).

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ನೀಲಲೋಹಿತಂ ಭವತಿ ಕೃತ್ಯಾಸಕ್ತಿಸ್ತ್ವಜ್ಯತೇ ।

ಏಧಂತೇ ಅಸ್ಯಾ ಜ್ಞಾತಯಾ ಪತಿರ್ಬಂಧೇಷು ಬಧ್ಯತೇ || ೨೮ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ನೀಲಲೋಹಿತಂ | ಭವತಿ | ಕೃತ್ಯಾ | ಅಸಕ್ತಿಃ | ವಿ | ಅಜ್ಯತೇ |

ಏಧಂತೇ | ಅಸ್ಯಾಃ | ಜ್ಞಾತಯಾಃ | ಪತಿಃ | ಬಂಧೇಷು | ಬಧ್ಯತೇ || ೨೮ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಕೃತ್ಯಾಭಿಚಾರಾಭಿಮಾನಿನೀ ದೇವತಾ ನೀಲಲೋಹಿತಂ ಭವಂತಿ । ನೀಲಂ ಚ ಲೋಹಿತಂ ಚ ತಸ್ಯಾ ರೂಪಂ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ । ಸಾ ಕೃತ್ಯಾಸಕ್ತಿರಾಸಕ್ತಾಸ್ಯಾಂ ಸಂಬದ್ಧಾ ನೃಜ್ಯತೇ । ತೃಜ್ಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ತಸ್ಯಾಂ ಕೃತ್ಯಾಯಾಮಪಗತಾಯಾಮಸ್ಯಾ ವಧ್ವಾ ಜ್ಞಾತಯ ಏಧಂತೇ ವರ್ಧಂತೇ । ಪತಿರ್ಬಂಧೇಷು ಸಾಂಸಾರಿಕೇಷು ಬದ್ಧತೇ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಕೃತ್ಯಾ—ಕೃತ್ಯಾಸಂಜ್ಞ ಕಳಾದ ಅಭಿಚಾರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವತೆಯು (ಮಾಂತ್ರಿಕಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ದೇವತೆಯು) । ನೀಲಲೋಹಿತಾ—ನೀಲ ಮತ್ತು ಕೆಂಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳವಳಾಗಿ । ಭವತಿ—ಇರುತ್ತಾಳೆ । ಅಸಕ್ತಿಃ—ಇವಳಲ್ಲಿ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿರುವ ಆ ಕೃತ್ಯೆಯು । ನೃಜ್ಯತೇ—ತೃಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ । ಅಸ್ಯಾಃ—ಈ ವಧುವಿನ । ಜ್ಞಾತಯಃ—ಬಂಧುಗಳು । ಏಧಂತೇ—ಪ್ರವೃದ್ಧರಾಗುತ್ತಾರೆ । ಪತಿಃ—ಇವಳ ಪತಿಯು । ಬಂಧೇಷು—ಸಾಂಸಾರಿಕವಾದ ಬಂಧನಗಳಲ್ಲಿ । ಬದ್ಧತೇ—ನಿಯಮಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

। ಛಾಂದೋಗ್ಯಃ ।

ಕೃತ್ಯಾಸಂಜ್ಞ ಕಳಾದ ಮಾಂತ್ರಿಕಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ದೇವತೆಯು ನೀಲ ಮತ್ತು ಕೆಂಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳವಳಾಗಿರುತ್ತಾಳೆ. ಈ ವಧುವಿನಲ್ಲಿ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿರುವ ಆ ಕೃತ್ಯೆಯು ತೃಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. ಅನಂತರ ಈ ವಧುವಿನ ಬಂಧುಗಳು ಪ್ರವೃದ್ಧರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಇವಳ ಪತಿಯು ಸಾಂಸಾರಿಕವಾದ ಬಂಧನಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಮಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Blue and red is (her form) ; Kṛitya devoted (to her) is left behind ; her kinsmen prosper, the husband is bound in bonds.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಸರಾ ದೇಹಿ ಶಾಮುಲ್ಕಂ ಬ್ರಹ್ಮಭ್ಯೋ ವಿ ಭಜಾ ವಸು ।

ಕೃತ್ಯೈಷಾ ಪದ್ವತೀ ಭೂತ್ವಾ ಜಾಯಾ ವಿಶತೇ ಪತಿಂ ॥ ೨೯ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಸರಾ | ದೇಹಿ | ಶಾಮುಲ್ಕಂ | ಬ್ರಹ್ಮಭ್ಯಃ | ವಿ | ಭಜ | ವಸು |

ಕೃತ್ಯಾ | ಏಷಾ | ಪದ್ವತೀ | ಭೂತ್ವಾ | ಆ | ಜಾಯಾ | ವಿಶತೇ | ಪತಿಂ ॥ ೨೯ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಶಾಮುಲ್ಯಂ । ಶಾಮುಲಮಿತ್ಯರ್ಥಃ । ಶಮಲಂ ಶಾರೀರಂ ಮಲಂ । ಶರೀರಾವಚೈಸ್ತಸ್ಯ ಮಲಸ್ಯ
ಧಾರಕಂ ವಸ್ತ್ರಂ ಪರಾ ದೇಹಿ । ಪರಾತ್ಯಜ । ಧೃತಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ಯಾರ್ಥಂ ಬ್ರಹ್ಮಭ್ಯೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಭ್ಯೋ
ವಸು ಧನಂ ವಿ ಭಜ । ಪ್ರಯಚ್ಛೇತ್ಯರ್ಥಃ । ಕಿಮರ್ಥಂ ವಧೂನಾಸಃ ಪರಿತ್ಯಾಗ ಇತಿ ಚೇತ್ ಉಚ್ಯತೇ ।
ಏಷಾ ಕೃತ್ಯಾ ಪದ್ವತೀ ಸಾದವತೀ ಸತೀ ಜಾಯಾ ಭೂತ್ತೀ ಭೂತ್ಯಾ ಪತಿಂ ವಿಶತೇ । ಕೃತ್ಯಾರೂಪನಾಸಃ-
ಪ್ರವೇಶಾತ್ ಕೃತ್ಯಾ ಜಾಯಾ ಭೂತ್ಯಾ ವಿಶ್ವತ ಇತ್ಯುಪಚರ್ಯತೇ । ಆತಸ್ತತ್ಪರಿತ್ಯಾಗೇ ಕೃತ್ಯೇನ
ತೃಕ್ತಾ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ । ಯದಿ ವಧೂನಾಸಃ ಸ್ವಯಂ ನಿಧತ್ತೇ ತದೈವಂ ಭವತೀತಿ ವಧೂನಾಸಃ-
ಸಂಸ್ಪರ್ಶನಂ ನಿಂದಾಯುಕ್ತಂ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

(ಎಲೈ ವಧುವೇ) ಶಾಮುಲ್ಯಂ—ದೇಹದ ಕೊಳೆಯಿಂದ ಮಲಿನವಾದ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು । ಪರಾ ದೇಹಿ—
ದೂರ ಹಾಕು । ಬ್ರಹ್ಮಭ್ಯಃ—ವೇದವಿತ್ತುಗಳಿಗೆ । ವಸು—ಧನವನ್ನು । ವಿ ಭಜ—ಹಂಚು । ಏಷಾ ಕೃತ್ಯಾ—
ಕೃತ್ಯಾಸಂಜ್ಞ ಕಳಾದ ಈ ದೇವಿಯು । ಪದ್ವತೀ—ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದವಳಾಗಿ । ಜಾಯಾ ಭೂತ್ತೀ—ಪತ್ತಿಯ
ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿ । ಪತಿಂ—ನಿನ್ನ ಪತಿಯನ್ನು । ಆ ವಿಶತೇ—ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾಳೆ.

। ಛಾಂದಾಃ ।

ಎಲೈ ವಧುವೇ, ದೇಹದ ಕೊಳೆಯಿಂದ ಮಲಿನವಾದ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ದೂರಹಾಕು. ವೇದವಿತ್ತುಗಳಿಗೆ ಧನ
ವನ್ನು ಹಂಚು. ಕೃತ್ಯಾಸಂಜ್ಞ ಕಳಾದ ಈ ದೇವಿಯು ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದವಳಾಗಿ ಪತ್ತಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ
ನಿನ್ನ ಪತಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾಳೆ.

English Translation

Put away the garment soiled by the body; give wealth to the
Brahmins; this Kritiya having become endowed with feet, enters the
husband's heart as his wife.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕೊಳೆಯಿಂದ ಮಲಿನವಾದ ತನ್ನ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ದೂರ ತೆಗೆದುಹಾಕಬೇಕೆಂದು ವಧುವನ್ನು
ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ವಧುವಿನ ಮಲಿನವಸ್ತ್ರವು ಪತಿಯ ದೇಹಕ್ಕೆ ಸ್ಪರ್ಶವಾದರೆ ಕೃತ್ಯಾ ಎಂಬ ನೀಲಲೋಹಿತ
ರೂಪವುಳ್ಳ ಓರ್ವ ಪಾಪದೇವತೆಯು ಪತಿಯ ದೇಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಸಂಭವವುಂಟು. ಅದರಿಂದ ಆ ಪಾಪ
ದೇವತೆಯು ದೂರ ತೊಲಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಧುವು ತನ್ನ ಮಲಿನವಸ್ತ್ರವನ್ನು ದೂರ ಎಸೆದುಬಿಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.
ಅದರಿಂದಲೇ ವಧುವಸ್ತ್ರ ಸಂಸ್ಪರ್ಶನವು ನಿಂದಾರ್ಹವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಶ್ರೀರಾ ತನೂರ್ಭವತಿ ರುಶತೀ ಸಾಪಯಾಮುಯಾ |

ಪತಿಯದ್ವದ್ವೋ ೩ ನಾಸಸಾ ಸ್ವಮಂಗಮಭಿಧಿತ್ಸತೇ || ೩೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಶ್ರೀರಾ | ತನೂಃ | ಭವತಿ | ರುಶತೀ | ಸಾಪಯಾ | ಅಮುಯಾ |

ಪತಿಃ | ಯತ್ | ವದ್ವಃ | ನಾಸಸಾ | ಸ್ವಂ | ಅಂಗಂ | ಅಭಿಧಿತ್ಸತೇ || ೩೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅತ್ರಾಪಿ ವಧೂವಾಸಃ ಸಂಸ್ಪರ್ಶನಿಂದೋಚ್ಯತೇ | ತನೂರ್ವರಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನೈಶ್ರೀರಶ್ರೀಕಾ ಭವತಿ | ಕಥಂ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಉಚ್ಯತೇ | ರುಶತೀ | ರುಶದಿತಿ ವರ್ಣನಾಮು | ದೀಪ್ತಯಾಮುಯಾನಯಾ ಸಾಪರೂಪಯಾ ಕೃತ್ಯಯಾ ಯುಕ್ತಾ ಚೇತ್ಯನೂಃ | ತದೇವಾಹ | ಪತಿಯದ್ವದಿ ವದ್ವೋ ನಾಸಸಾ ಸ್ವಮಂಗಮಭಿಧಿತ್ಸತೇ ಪರಿಧಾತುಮಿಚ್ಛತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಪತಿಃ—ವರನು | ವದ್ವಃ—ವಧುವಿನ | ನಾಸಸಾ—ವಸ್ತ್ರದಿಂದ | ಸ್ವಂ ಅಂಗಂ—ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು | ಅಭಿಧಿತ್ಸತೇ—ಹೊದ್ದುಕೊಳ್ಳಲಿಚ್ಛಿಸುವನೋ ಆಗ | ಅಮುಯಾ ಸಾಪಯಾ—ಪಾಪಿಷ್ಠಳಾದ ಈ ಕೃತ್ಯಾದೇವಿಯ ಸಂಸರ್ಗದಿಂದ | ರುಶತೀ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ | ತನೂಃ—ಅವನ ಶರೀರವು | ಅಶ್ರೀರಾಃ—ಕಾಂತಿರಹಿತವಾಗಿ | ಭವತಿ—ಆಗುತ್ತದೆ.

|| ಛಾಂದಾಃ ||

ಯಾವಾಗ ಪತಿಯಾದವನು ವಧುವಿನ ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಹೊದ್ದುಕೊಳ್ಳಲಿಚ್ಛಿಸುವನೋ ಆಗ ಪಾಪಿಷ್ಠಳಾದ ಈ ಕೃತ್ಯಾದೇವಿಯ ಸಂಸರ್ಗದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಅವನ ಶರೀರವು ಕಾಂತಿರಹಿತವಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ.

English Translation

The (bridegroom's) body is lacking in beauty ; shining with this wicked (Kritya), when he wishes to clothe his own limbs with his wife's garments.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ವಧೂವಸ್ತ್ರಸಂಸ್ಪರ್ಶನಿಂದೆಯು ಉತ್ತವಾಗಿದೆ. ಪತಿಯಾದವನು ವಧೂವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಒಂದುವೇಳೆ ಹೊದ್ದುಕೊಂಡರೆ ಆಗ ಅವನ ಶರೀರದ ವರ್ಣವೂ ಕಾಂತಿಯೂ ನಷ್ಟವಾಗಿ ದೇಹವು ಕಳೆಯಿಲ್ಲದಂತಾಗು

ವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಸ್ತ್ರೀಯರ ವಸ್ತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಪುರುಷರು ಧರಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಆರೋಗ್ಯ ದಿಂದಲೂ, ವರ್ಚಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ, ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಇರಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವ ಪುರುಷನು ಸ್ತ್ರೀಯರು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ವಸ್ತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಧರಿಸಬಾರದು.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಯೇ ವದ್ವತ್ಪ್ರಂದ್ರಂ ವಹತುಂ ಯಕ್ಷ್ಮಾ ಯಂತಿ ಜನಾದನು ।

ಪುನಸ್ತಾನ್ಯಜ್ಞಿಯಾ ದೇವಾ ನಯಂತು ಯತ ಆಗತಾಃ ॥ ೩೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಯೇ | ವದ್ವತ್ | ಚಂದ್ರಂ | ವಹತುಂ | ಯಕ್ಷ್ಮಾಃ | ಯಂತಿ | ಜನಾತ್ | ಅನು |

ಪುನರಿತಿ | ತಾನ್ | ಯಜ್ಞಿಯಾಃ | ದೇವಾಃ | ನಯಂತು | ಯತಃ | ಆಗತಾಃ ॥ ೩೧ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ವದ್ವತ್ಪ್ರಂದ್ರಂ ಹಿರಣ್ಯರೂಪಂ ವಹತುಂ ಯೇ ಯಕ್ಷ್ಮಾ ವ್ಯಾಧಯೋಽನು ಯಂತಿ ಪ್ರಾಪ್ನುಂತಿ ಜನಾದಸ್ತದ್ವಿರೋಧಿನಃ ಸಕಾಶಾತ್ | ಯದ್ವಾ | ಜನಾದ್ಯಮಾಖ್ಯಾತ್ | ತಾನ್ಪುನರ್ನಯಂತು ಪ್ರಾಪಯಂತು ಯಜ್ಞಿಯಾ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಾ ದೇವಾ ಇಂದ್ರಾದಯಃ | ಯತ ಆಗತಾ ಯಸ್ಮಾತ್ತೇ ಯಕ್ಷ್ಮಾ ಆಗತಾಃ ತತ್ರ ತಾನ್ನಯಂತು ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಯಜ್ಞಿಯಾಃ—ಯಜ್ಞಾರ್ಹರಾದ | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಜನಾತ್—ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಜನರಿಂದ | ಯೇ ಯಕ್ಷ್ಮಾಃ—ಯಾವ ವ್ಯಾಧಿಗಳು | ವದ್ವತ್—ವಧುವಿನ | ಚಂದ್ರಂ—ಹಿರಣ್ಯರೂಪವಾದ | ವಹತುಂ—ವೈಭವವನ್ನು | ಅನುಯಂತಿ—ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಕಾಂತಿರಹಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವವೋ | ತಾನ್—ಅವುಗಳನ್ನು | ಯತ ಆಗತಾಃ—ಅವು ಎಲ್ಲಿಂದ ಬಂದವೋ ಅಲ್ಲಿಗೆ | ಪುನಃ—ತಿರುಗಿಯೂ | ನಯಂತು—ಹಿಂತಿರುಗಿಸಲಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಯಾವ ವ್ಯಾಧಿಗಳು ವಧುವಿನ ಹಿರಣ್ಯರೂಪವಾದ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಕಾಂತಿರಹಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವವೋ ಅವುಗಳನ್ನು ಅವುಗಳಿಂದ ಬಂದವೋ ಅಲ್ಲಿಗೆ ತಿರುಗಿಯೂ ಹಿಂತಿರುಗಿಸಲಿ.

English Translation

May the adorable gods drive back again to the place whence they came the diseases which follow from (other) people the wife's golden bridal procession.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷ್ಮ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಾಧಿಗಳು ಶತ್ರುಗಳಿಂದಲಾಗಲೀ, ಯಮನಿಂದಲಾಗಲೀ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಶತ್ರುಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಲಿ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೇ ಬಾಧಿಸಲಿ ಎಂಬ ಆಶ್ವಾಸನೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಚಂದ್ರಂ—ಹಿರಣ್ಮಯಂ | ಸುವರ್ಣಕಾಂತಿಯಂತೆ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ವಧುವಿನ ಶರೀರವನ್ನು; ಚಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಸರ್ವೇಷಾಮಾಹ್ಲಾದಕಶ್ಚಂದ್ರಸದೃಶೋ ಭವತಿ | ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಅದನ್ನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಆಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಚಂದ್ರನ ಕಾಂತಿಯಂತೆ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ವಸ್ತುವು ಎಂದು ಚಂದ್ರಶಬ್ದದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಅರ್ಥವು ನಿರುಕ್ತದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನನುಸರಿಸಿದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ—

ಚಂದ್ರಶ್ಚಂದತೇಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣಃ | (ನಿ. ೧೧-೫) ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗು, ರಮ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣ. ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಚಂದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಚಂದ್ರಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಹ್ಲಾದಕರವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಚಂದ್ರಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಮಾ ವಿದನ್ವರಿಪಂಥಿನೋ ಯ ಅಸೀದಂತಿ ದಂಪತೀ |

ಸುಗೇಭಿದುರ್ಗಮತೀತಾಮಪ ದ್ರಾಂತ್ವರಾತಯಃ || ೩೨ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಮಾ | ವಿದನ್ | ಪರಿಪಂಥಿನಃ | ಯೇ | ಅಸೀದಂತಿ | ದಂಪತೀ ಇತಿ ದಂಪತೀ |

ಸುಗೇಭಿಃ | ದುಃಸುಗಂ | ಅತಿ | ಇತಾಂ | ಅಪ | ದ್ರಾಂತು | ಅರಾತಯಃ || ೩೨ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ವಧ್ವಾಃ ಪ್ರಯಾಣೇ ಮಾ ವಿದನ್ನಿತ್ಯೇಷಾ ಯಾಜ್ಞಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಕಲ್ಯಾಣೇಷು ದೇಶವೃಕ್ಷ-
ಚತುಷ್ಟಥೇಷು ಮಾ ವಿದನ್ವರಿಪಂಥಿನ ಇತಿ ಜಪೇತ್ | ಅ. ಗ್ಯ. ೧-೮-೬ | ಇತಿ ||

ಪರಿಪಂಥಿನಃ ಪರ್ಯವಸ್ಥಾತಾರಃ ಶತ್ರುವೋ ಮಾ ವಿದನ್ ಮಾ ಪ್ರಾಪಯನ್ ಯೇ
ಪರಿಪಂಥಿನೋ ದಂಪತೀ ಅಸೀದಂತಿ ಅಭಿಗಚ್ಛಂತಿ | ಸುಗೇಭಿಃ ಸುಗೈರ್ಮಾರ್ಗೈರ್ದುರ್ಗಮಂ ದುಃಖೇನ
ಗಂತುಂ ಶಕ್ಯಂ ದುರ್ಗಮಂ ದೇಶಮತೀತಾಂ | ಅತಿಗಚ್ಛಂತಾಂ | ಅರಾತಯೋದಾತಾರಃ ಶತ್ರುವೋಽಪ
ದ್ರಾಂತು | ಅಪಗಚ್ಛಂತು ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯೇ ಪರಿಪಂಥಿನಃ—ದಾರಿಯನ್ನು ಕಾಯತಕ್ಕ ಯಾವ ಜೋರರು | ದಂಪತೀ—ಈ ಹೊಸ ದಂಪತಿ
ಗಳನ್ನು | ಆಸೀದಂತಿ—ಎದುರಿಸುತ್ತ ಬರುವರೋ ಅವರು | ಮಾ ವಿದನ್—ಇವರನ್ನು ಸಮಾಪಿಸದಂತಾಗಲಿ |
ದುರ್ಗಂ—ಕಠಿಣವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು | ಸುಗೇಭಿಃ—ಸುಖಕರವಾದ ಪ್ರಯಾಣದಿಂದ | ಅಶೀತಾಂ—ದಾಟಲಿ |
ಅರಾತಯಃ—ಶತ್ರುಗಳು | ಅಪ ದ್ರಾಂತು—ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ದಾರಿಯನ್ನು ಕಾಯತಕ್ಕ ಯಾವ ಜೋರರು ಈ ಹೊಸ ದಂಪತಿಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸುತ್ತ ಬರುವರೋ ಅವರು
ಇವರನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿದಂತಾಗಲಿ ಇವರು ತಮ್ಮ ಕಠಿಣವಾದ ಮಾರ್ಗವುಳ್ಳ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಸುಖವಾಗಿ ದಾಟಲಿ.
ಇವರ ಶತ್ರುಗಳು ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಲಿ.

English Translation

Let not the robbers who approach the husband and wife reach them ;
may they by easy roads pass the difficulty ; may enemies keep aloof.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಧುವು ಪತಿಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾ ವಿದನ್ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪಠಿಸಿ
ಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದ—ಕಲ್ಯಾಣೇಷು ದೇಶವೃಕ್ಷ ಚತುಷ್ಟುಭೇಷು ಮಾ ವಿದನ್ ಪರಿಪಂಥಿನಃ
ಇತಿ ಜಪೇತ—ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ.ಗೃ. ೧-೮-೬) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯ ||

ಸುಮಂಗಳೀರಿಯಂ ನಧೂರಿಮಾಂ ಸಮೇತ ಪಶ್ಯತಃ ||

ಸೌಭಾಗ್ಯಮಸ್ಮೈ ದತ್ತಾಪ್ಯಾಥಾಸ್ತಂ ವಿ ಪರೇತನ || ೩೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸುಮಂಗಳೀಃ | ಇಯಂ | ನಧೂಃ | ಇಮಾಂ | ಸಂಘತಃ | ಪಶ್ಯತಃ |

ಸೌಭಾಗ್ಯಂ | ಅಸ್ಮೈ | ದತ್ತಾಪ್ಯಾಯ | ಅಥ | ಅಸ್ತಂ | ವಿ | ಪರಾ | ಇತನ || ೩೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಯಂ ನಧೂಃ ಸುಮಂಗಳೀಃ ಶೋಭನಮಂಗಲಾ | ಅತ ಇಮಾಂ ಸರ್ವ ಅಶೀತಾರ್ಥಃ
ಸಮೇತಃ | ಸಂಗಚ್ಯತಃ | ತಾಂ ಪಶ್ಯತಃ ಚ | ತಾಂ ಸಂಗತಾಶ್ಚ ದೃಷ್ಟ್ವಾಸ್ಯಾ ಉದಾಯೈ ಸೌಭಾಗ್ಯಂ

ದತ್ತಾಯ ದತ್ತಾಥಾಸ್ತಂ | ಗೃಹನಾಮೈತತ್ | ಸ್ವಸ್ವಸಂಬಂಧಿನಂ ವಿ ಪರೇತನ | ವಿವಿಧಂ
ಪರಾಗಚ್ಛತ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ |

ಇಯಂ ವಧೂಃ—ಈ ವಧುವು | ಸುಮಂಗಳೀಃ—ಮಂಗಳಕರವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವಳು | (ಎಲೈ
ಹಿರಿಯರೇ) ಇಮಾಂ—ಇವಳನ್ನು | ಸಮೇತೆ—ಸಮಾಪಿಸಿರಿ | ಪತ್ಯತ—ಅನುಗ್ರಹ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿರಿ |
ಅಸ್ಯೈ—ಇವಳಿಗೆ | ಸೌಭಾಗ್ಯಂ—ಅನುಗ್ರಹ ವಚನವನ್ನು | ದತ್ತಾಯ—ಕೊಟ್ಟು | ಅಥ—ಅನಂತರ |
ಅಸ್ತಂ—ನಿಮ್ಮ ನಿಮ್ಮ ಗೃಹಕ್ಕೆ | ವಿ ಪರೇತನ—ಹೋಗಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ |

ಎಲೈ ಹಿರಿಯರೇ, ಈ ವಧುವು ಮಂಗಳಕರವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವಳು. ಇವಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಇವಳಿಗೆ
ಆಶೀರ್ವಚನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿರಿ. ನಂತರ ನಿಮ್ಮ ನಿಮ್ಮ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೊರಡಿರಿ.

English Translation

Fortunate is this bride, approach, behold her; having given her
your congratulations, depart to your several homes.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ತೃಷ್ಣವೇತತ್ಕಟುಕವೇತದಪಾಷ್ಠವದ್ವಿಷವನ್ನೇತದತ್ತವೇ ||

ಸೂರ್ಯಾಂ ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ವಿದ್ಯಾತ್ಸ ಇದ್ವಾಧೂಯನುರ್ಹತಿ || ೩೪ ||

ಪದಪಾಠಃ |

ತೃಷ್ಣಂ | ಏತತ್ | ಕಟುಕಂ | ಏತತ್ | ಅಪಾಷ್ಠವತ್ | ವಿಷವತ್ | ನ | ಏತತ್ | ಅತ್ತವೇ |

ಸೂರ್ಯಾಂ | ಯಃ | ಬ್ರಹ್ಮಾ | ವಿದ್ಯಾತ್ | ಸಃ | ಇತ್ | ನಾಧೂಯಂ | ಅರ್ಹತಿ || ೩೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಅನಯಾಸಿ ವಧೂವಸ್ತ್ರಪರಿತ್ಯಾಗಃ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತೇ | ಏತದ್ವಸ್ತ್ರಂ ತೃಷ್ಣಂ ದಾಹಜನಕಂ |
ತಥೈತತ್ಕಟುಕಂ | ತಥಾಪಾಷ್ಠವತ್ | ಅಪಾಷ್ಠಮಪಕೃತವ್ಯಜೀಷಂ | ತದ್ವತ್ | ತಥಾ ವಿಷವತ್ ||
ನೈತದ್ವಸ್ತ್ರಮತ್ತವೇ | ಅತ್ತವ್ಯಂ | ಅನುಪಯೋಗ್ಯಂ | ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಸೂರ್ಯಾಮಿದಾನೀಂ
ಪ್ರಸ್ತುತಾಂ ದೇವೀಂ ವಿದ್ಯಾತ್ ಸಮ್ಯಗ್ವಿದೀಯಾತ್ ಸ ಇತ್ಸ ಏವ ನಾಧೂಯಂ ವಧೂವಸ್ತ್ರಮರ್ಹತಿ |

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಏತತ್—ಈ ವಸ್ತ್ರವು | ತೃಪ್ಸಂ—ದಾಹಜನಕವಾಗಿದೆ | ಏತತ್—ಇದು | ಕಟುಕಂ—ಕಷಾಯಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ | ಅಪಾಶ್ಯವತ್—ಮುರ್ಜಿತ ಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಹಳೆಯ ಸೋಮದಂತಿರುತ್ತದೆ | ವಿಷವತ್—ವಿಷದಂತಿರುತ್ತದೆ | ಏತತ್—ಇದು | ಅತ್ತವೇ ನ—ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಅರ್ಹವಾಗಿಲ್ಲ | ಯಃ ಬ್ರಹ್ಮಾ—ಮಂತ್ರವಿತ್ತಾದ ಯಾವ ಪುರುಷನು | ಸೂರ್ಯಾಂ—ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯನ್ನು | ವಿದ್ಯುತ್—ಅರಿಯುವನೋ | ಸ ಇತ್—ಅವನೇ | ನಾಥೋಯಂ—ವಧುವಿನ ಈ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು | ಅರ್ಹತಿ—ಹೊಂದಲು ಅರ್ಹನಾಗುತ್ತಾನೆ.

। ಛಾಂದಸ್ ।

ಈ ವಸ್ತ್ರವು ದಾಹಜನಕವಾಗಿದೆ. ಇದು ಕಷಾಯಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಮುರ್ಜಿತಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಹಳೆಯ ಸೋಮದಂತಿರುತ್ತದೆ. ವಿಷದಂತಿದೆ. ಇದು ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಅರ್ಹವಾಗಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರಿತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಮಾತ್ರ ಈ ವಧುವಿನ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಅರ್ಹನಾಗುತ್ತಾನೆ.

English Translation

This (garment) is inflaming, it is pungent; it is like stale Soma; it is like poison; it is not fit to eat; the Brahman, who knows Surya, verily desires the bridal (garment).

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅ ಶಸನಂ ವಿಶಸನಮಥೋ ಅಧಿವಿಕರ್ತನಂ ।

ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ ಪಶ್ಯ ರೂಪಾಣಿ ತಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ ತು ಶುಂಧತಿ ॥ ೩೫ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅಶಸನಂ ; ವಿಶಸನಂ | ಅಥೋ ಇತಿ | ಅಧಿವಿಕರ್ತನಂ |

ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ | ಪಶ್ಯ | ರೂಪಾಣಿ | ತಾನಿ | ಬ್ರಹ್ಮಾ | ತು | ಶುಂಧತಿ ॥ ೩೫ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅಶಸನಂ ತೂಷಾಧಾನಂ | ತಚ್ಚಾನ್ಯವರ್ಣಂ ಭವತಿ | ವಿಶಸನಂ ಶಿರಸಿ ನಿಧೀಯಮಾನಂ | ತಾದೃಶಂ ದಶಾಂತೇ ನಿಧೀಯಮಾನಮಧಿವಿಕರ್ತನಂ ಯತ್ಪ್ರಿಥಾ ವಾಸೋ ವಿಕೃಂಕಂತಿ | ತಾನ್ಯಾಶ-ಸನಾದೀನಿ ವಾಸಾಂಸ್ಯವಸ್ಥಿ ತಾನಿ ಸೂರ್ಯಾಯಾ ರೂಪಾಣಿ ಭವಂತಿ | ತಾನಿ ಪಶ್ಯ | ಏವಂಭೂತಾನ್ಯಾಶ-ಸನಾದೀನಿ ಪುರಾ ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಕರೀರೇ ಸ್ಥಿತಾನ್ಯವಂಗಳಾನಿ ವಾಸಾಂಸಿ ವಿಧತ್ತೇ | ತಾನಿ ರೂಪಾಣಿ ಸೂರ್ಯಾವಿದ್ಬ್ರಹ್ಮಾ ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಏವ ತಸ್ಮಾದ್ವಾಸಸಃ ಸಕಾಶಾಚ್ಛುಂಧತಿ | ಅಪನಯತಿ ॥

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ—ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯು । ಅಶನನಂ—ಪಾರ್ಶ್ವವರ್ತಿಯಾದ ಅಶನನಸಂಜ್ಞಕವೂ । ವಿಶ-
ಸನಂ—ಶಿರೋಧಾಯಿಯಾದ ವಿಶಸನಸಂಜ್ಞಕವೂ । ಅಧಿವಿಕರ್ತನಂ—ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾದ ಅಧಿವಿಕರ್ತನಸಂಜ್ಞ
ಕವೂ ಅದ । ರೂಪಾಣಿ—ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನೂ (ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೂ) । ಪಶ್ಯ—ನೋಡು । ತಾನಿ—ಅವುಗಳನ್ನು ।
ಬ್ರಹ್ಮಾ ತು—ಮಂತ್ರವಿತ್ತಾದ ಪುರುಷನು ಮಾತ್ರ । ಶುಂಧತಿ—ದೂರಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಬಾವಾರ್ಥಃ ।

ಪಾರ್ಶ್ವವರ್ತಿಯಾದ ಅಶನಸಂಜ್ಞಕವೂ, ಶಿರೋಧಾಯಿಯಾದ ವಿಶಸನಸಂಜ್ಞಕವೂ, ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾದ
ಅಧಿವಿಕರ್ತನಸಂಜ್ಞಕವೂ ಅದ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯ ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನೂ (ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೂ) ನೋಡು. ಅವುಗಳನ್ನು
ಮಂತ್ರವಿತ್ತಾದ ಪುರುಷನು ಮಾತ್ರ ದೂರಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Beheld the forms of Surya, the ashesana (border-cloth), the Vishasana
(head-cloth), the adhivikartana (divided skirt); of these the Brahman
relieves her.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಗೃ॒ಭ್ಣಾಮಿ॑ ತೇ ಸೌ॒ಭಗ॑ತ್ವಾಯ॒ ಹಸ್ತಂ॑ ನುಯಾ ಪ॒ತ್ಯಾ ಜ॒ರದ॑ಷ್ಟಿಯಃ—

ಥಾಸಃ ।

ಭಗೋ॑ ಅರ್ಯ॒ನಾ ಸ॒ವಿತಾ॑ ಪುರಂಧಿ॒ರ್ಮಹ್ಯಂ॑ ತ್ವಾ ದು॒ರ್ಗಾರ್ಹ॑ಪತ್ಯಾಯ
ದೇವಾಃ । ೩೬ ॥

ಪದಪಾಠಃ ।

ಗೃ॒ಭ್ಣಾಮಿ॑ । ತೇ । ಸೌ॒ಭಗ॑ತ್ವಾಯ॒ ಹಸ್ತಂ॑ । ನುಯಾ । ಪ॒ತ್ಯಾ । ಜ॒ರದ॑ಷ್ಟಿಯಃ । ಯಥಾ । ಅಸಃ ।
ಭಗಃ । ಅರ್ಯ॒ನಾ । ಸ॒ವಿತಾ॑ । ಪುರಂಧಿಃ । ಮಹ್ಯಂ । ತ್ವಾ । ಅದುಃ । ಗಾರ್ಹ॑ಪತ್ಯಾಯಾ ದೇವಾಃ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ವಿನಾಹೇ ಕನ್ಯಾಹಸ್ತಗ್ರಹಣೇ ಗೃಭ್ಣಾಮಿ ನಾತ್ಯೇಷಾ ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಗೃಭ್ಣಾಮಿ ತೇ ಸೌಭಗತ್ವಾಯ
ಹಸ್ತಮಿತ್ಯಂಗುಷ್ಠಮೇವ ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್ | ಅ. ಗೃ. ೧-೭-೩ | ಇತಿ ॥

ಹೇ ವಧು ತೇ ತನ ಹಸ್ತಮಹಂ ಗೃಭ್ಣಾಮಿ | ಗೃಹ್ಣಾಮಿ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ಸೌಭಗತ್ವಾಯ
ಸೌಭಾಗ್ಯಾಯ | ಮಯಾ ಪತ್ಯಾ ತ್ವಂ ಯಥಾ ಜರದಪ್ಪಿಃ ಪ್ರಾಪ್ತವಾರ್ಧಕ್ಯಾಃ ಭವಸಿ | ಭಗೋ-
ರ್ಯಮಾ ಸವಿತಾ ಪುರಂಧಿಃ ಪೂಷಾ ಏತೇ ದೇವಾಸ್ತಾಂ ತ್ವಾಂ ಮಹ್ಯಮದುಃ | ದತ್ತವಂತಃ | ಕಿಮರ್ಥಂ
ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಯ | ಯಥಾಹಂ ಗೃಹಪತಿಃ ಸ್ಯಾಮಿತಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ತೇ—ನಿನ್ನ | ಹಸ್ತಂ—ಹಸ್ತವನ್ನು | ಸೌಭಗತ್ವಾಯ—ಶ್ರೀಯಸ್ಸಾಧನೆಗಾಗಿ | ಗೃಭ್ಣಾಮಿ—
ಹಿಡಿಯುತ್ತೇನೆ | ಯಥಾ—ಇದೇ ಸಂಬಂಧದಿಂದ | ಪತ್ಯಾ ಮಯಾ—ನಿನ್ನ ಪತಿಯಾದ ನನ್ನೊಡನೆ |
ಜರದಪ್ಪಿಃ ಅಸಃ—ವಾರ್ಧಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೀಯೆ | ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಯ—ನಾನು ಗೃಹಕ್ಕೆ ಪಾಲಕನಾಗಲು |
ದೇವಾಃ—ದೇವತಾತ್ಮರಾದ | ಭಗಃ—ಭಗನೂ | ಅರ್ಯಮಾ—ಅರ್ಯಮನೂ | ಸವಿತಾ—ಸವಿತೃವೂ |
ಪುರಂಧಿಃ—ಪೂಷದೇವನೂ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಮಹ್ಯಂ—ನನಗೆ | ಅದುಃ—ದಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ನಿನ್ನ ಹಸ್ತವನ್ನು ಶ್ರೀಯಸ್ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಹಿಡಿಯುತ್ತೇನೆ. ಇದೇ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ನಿನ್ನ ಪತಿಯಾದ ನನ್ನೊಡನೆ
ವಾರ್ಧಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವವರೆಗೂ ನನ್ನೊಡನಿರು. ದೇವತಾತ್ಮರಾದಭಗನೂ, ಅರ್ಯಮನೂ, ಸವಿತೃವೂ, ಪೂಷದೇವನೂ
ನಿನ್ನನ್ನು ನನಗೆ ಗೃಹಪತಿಯಾಗಲು (ಗೃಹಸ್ಥನಾಗಲು) ದಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

English Translation

I take your hand for good fortune, that you may attain old age
with me as your husband ; the gods Bhaga, Aryaman, Savitri, Pnrandhi
have given you to me, that I may be the master of a household-

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿನಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕನ್ಯಾಪಾಣಿಗ್ರಹಣಮಾಡುವಾಗ ಗೃಭ್ಣಾಮಿ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು
ಆಶ್ವಲಾಯನಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದ—ಗೃಭ್ಣಾಮಿ ತೇ ಸೌಭಗತ್ವಾಯ ಹಸ್ತಮಿತ್ಯಂಗುಷ್ಠಮೇವ ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್
ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ಗೃ. ೧.೭-೩) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಗೃಭ್ಣಾಮಿ ತೇ ಸೌಭಗತ್ವಾಯ ಹಸ್ತಂ—ಎಲೈ ವಧುವೇ, ಸಕಲಸಂವೃದ್ಧಿಗಾಗಿಯೂ, ಶ್ರೀಯಃಪ್ರಾಪ್ತಿ
ಗಾಗಿಯೂ ಈ ವಿನಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಪಾಣಿಗ್ರಹಣಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ವರನು ವಧುವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವನು
ಮತ್ತು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವನು.

ಮಯಾ ಪತ್ಯಾ ಜರದಪ್ಪಿಃ ಯಥಾ ಅಸಃ—ಎಲೈ ವಧುವೇ, ನೀನು ನಿನ್ನ ಪತಿಯಾದ ನನ್ನೊಡನೆ
ದೀರ್ಘಕಾಲ ಎಂದರೆ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ವೃದ್ಧರಾಗುವವರೆಗೂ ಎಂದರೆ ವಾರ್ಧಕ್ಯದಿಂದ ಶರೀರವು ಶಿಥಿಲವಾಗುವವರೆಗೂ
ಸಂಸಾರಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸುಖವಾಗಿ ಬಾಳು.

ಭಗೋ ಅರ್ಯಮಾ ಸವಿತಾ ಪುರಂಧಿಃ ದೇವಾಃ ತ್ವಾಂ ಮಹ್ಯಂ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಯ ಅದುಃ—

ಎಲೈ ವಧುವೇ, ಭಗ, ಅರ್ಯನಾ, ಸನಿತ್ಯ, ಪೂಷಾ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ನನಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ವರನು ವಧುವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವನು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಾಂ ಪೂಷಣ್ವನತಮಾಮೇರಯಸ್ವ ಯಸ್ಯಾಂ ಬೀಜಂ ಮನುಷ್ಯಾಃ
ವಪಂತಿ |

ಯಾ ನ ಊರೂ ಉಶತೀ ವಿಶ್ರಯಾತೇ ಯಸ್ಯಾಮುಶಂತಃ ಪ್ರಹರಾಮು
ಶೇಷಂ || ೩೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಾಂ | ಪೂಷನ್ | ಶಿವತಮಾಂ | ಆ | ಈರಯಸ್ವ | ಯಸ್ಯಾಂ | ಬೀಜಂ | ಮನುಷ್ಯಾಃ | ವಪಂತಿ |
ಯಾ | ನಃ | ಊರೂ ಇತಿ | ಉಶತೀ | ವಿಶ್ರಯಾತೇ | ಯಸ್ಯಾಂ | ಉಶಂತಃ | ಪ್ರಹರಾಮು |
ಶೇಷಂ || ೩೭ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಪೂಷನ್ನೋಷಕೈತನ್ನಾಮಕ ದೇವ ಶಿವತಮಾಮುತ್ಯಂತಮಂಗಲಭೂತಾಂ ತಾಮೇರ-
ಯಸ್ವ | ಆ ಈರಯ | ಸರ್ವತಃ ಪ್ರೇರಯ | ಯಸ್ಯಾಮೂರಾ ಬೀಜಂ ರೇತೋಲಕ್ಷಣಂ ಮನುಷ್ಯಾ
ವಪಂತಿ ಆದಧತೇ | ಯಾ ನೋಽಸ್ಮಾಕಮೂರೂ ಉಶತೀ ಕಾಮಯಮಾನಾ ವಿಶ್ರಯಾತೇ | ಯಸ್ಯಾ-
ಮೂರಾವುಶಂತಃ ಕಾಮಯಮಾನಾ ವಯಂ ಶೇಷಂ ಸ್ವರ್ಗನಯೋಗ್ಯಂ ಪುಂಸ್ವಜನನಂ ಪ್ರಹರಾಮು |
ಊರಾ ವ್ಯಂಜನಸಂಬಂಧಂ ಕರವಾಮೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪೂಷನ್—ಎಲೈ ಪೂಷದೇವನೇ | ಯಸ್ಯಾಂ—ಯಾವಳಲ್ಲಿ | ಬೀಜಂ—ರೇತೋರೂಪವಾದ ಬೀಜ
ವನ್ನು | ಮನುಷ್ಯಾಃ—ಮಾನವರು | ವಪಂತಿ—ಸ್ಥಾಪಿಸುವದೋ | ಯಾ—ಯಾರು | ನಃ—ನಮ್ಮ |
ಊರೂ—ಸಂಗವನ್ನು | ಉಶತೀ—ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತ | ವಿಶ್ರಯಾತೇ—ಆದರಿಸುವಳೋ | ಯಸ್ಯಾಂ—
ಯಾವಳಲ್ಲಿ | ಉಶಂತಃ—ಪುತ್ರರನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಿ | ಶೇಷಂ—ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದಕವಾದ ಬೀಜವನ್ನು (ಪುರುಷಲಿಂಗವನ್ನು) |
ಪ್ರಹರಾಮು—ಸ್ಥಾಪಿಸುವೆವೋ | ಶಿವತಮಾಂ ತಾಂ—ಮಂಗಳಕಾರಿಣಿಯಾದ ಅವಳನ್ನು | ಏರಯಸ್ವ—
ನಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸು.

■ ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಪುಷದೇವನೇ, ಯಾವಳಲ್ಲಿ ರೇತೋರೂಪವಾದ ಭೀಜವನ್ನು ಮಾನವರು ಸ್ಥಾಪಿಸುವರೋ, ಯಾರು ನಮ್ಮ ಸಂಗವನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತ ನಮ್ಮನ್ನು ಆದರಿಸುವರೋ, ಯಾವಳಲ್ಲಿ ಪುತ್ರರನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಿ ನಾವು ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದಕವಾದ ಭೀಜವನ್ನು (ಪುರುಷಲಿಂಗವನ್ನು) ಸ್ಥಾಪಿಸುವೆವೋ ಅವಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸು.

English Translation

Pushan, inspire her who is most auspicious, in whom men may sow seed, who most affectionate may be devoted to us, and in whom animated by desire we may beget progeny.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಕೊನೆಯ ಪಾದವಾದ ಯಸ್ಯಾಮುಶಂತಃ ಪ್ರಹರಾಮ ಶೇಷಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಶೇಷಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ಈರೀತಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಶೇಷೋ ವೈತಸ ಇತಿ ಪುಂಸ್ಪ್ರಜನನಸ್ಯ | ಶೇಷಃ ಶಪತೇಃ ಸ್ವಶತಿಕರ್ಮಣಃ ವೈತಸೋ ವಿತಸ್ತಂ
ಭವತಿ | ಯಸ್ಯಾಮುಶಂತಃ ಪ್ರಹರಾಮ ಶೇಷಂ | ತ್ರಿಃ ಸ್ಮ ಮಾಹುಃ ಶ್ವಥಯೋ ವೈತಸೇನ
ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೌ ಭವತಃ || (ನಿ. ೩-೨೧)

ಶೇಷಃ ಮತ್ತು ವೈತಸಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಪುರುಷನ ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದನ ಅಂಗವಾದ ಲಿಂಗವನ್ನು ಎಂದರೆ ಪುರುಷಾವಯವವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಮುಟ್ಟು, ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಸ್ವಶತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ಶೇಷಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಅವಯವದಿಂದ ಪುರುಷನು ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು (ಸ್ತ್ರೀಯ ಯೋನಿಯನ್ನು) ಸ್ಪರ್ಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ವೈತಸವೆಂದರೆ ಪುರುಷಾವಯದಲ್ಲಿ ದಂಡದಂತಿರುವ ಭಾಗವು (penis) ಏಕೆಂದರೆ ಇದು ಸ್ತ್ರೀಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ವಿತಸ್ತಂ ಉದ್ರೇಕವಿಲ್ಲದೆ ಸುಸ್ತಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವೈತಸವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಎರಡು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಯಾಸ್ಯರು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ.

ಯಸ್ಯಾಮುಶಂತಃ ಪ್ರಹರಾಮ ಶೇಷಂ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦.೮೫.೩೭)

ಈ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಕಿನ ಕೊನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವುದು. ನಾವು ಪ್ರೀತಿಸುವ ಯಾವ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ (ಅಥವಾ ಸ್ತ್ರೀಯ ಯೋನಿಯಲ್ಲಿ) ನಮ್ಮ ಪುರುಷಾವಯವವನ್ನು ಇಡುತ್ತೇವೆಯೋ ಅಂತಹ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು, ಎಲೈ ಪುಷನೇ ನಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸು ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತ್ರಿಃ ಸ್ಮ ಮಾಹುಃ ಶ್ವಥಯೋ ವೈತಸೇನ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೫-೫)

ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಊರ್ವಶಿಯು ಪುರುಷವಸ್ತುವನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಈರೀತಿ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ—ಎಲೈ ಪುರುಷನೇ, ನೀನು ಮೂರುದಿವಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನನ್ನನ್ನು (ನನ್ನ ಯೋನಿಪ್ರದೇಶವನ್ನು) ನಿನ್ನ ಪುರುಷಲಿಂಗದ ದಂಡದಿಂದ ತಾಡನಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ವೈತಸವೆಂದರೆ ಪುರುಷಾವಯವದ ದಂಡದಂತಿರುವ ಭಾಗವು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತುಭ್ಯಮಗ್ರೇ ಪರ್ಯವಹನ್ತೃರ್ಯಾಂ ವಹತುನಾ ಸಹ |

ಪುನಃ ಪತಿಭ್ಯೋ ಜಾಯಾಂ ದಾ ಅಗ್ನೇ ಪ್ರಜಯಾ ಸಹ || ೩೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತುಭ್ಯಂ | ಅಗ್ರೇ | ಪರಿ | ಅವಹನ್ | ಸೂರ್ಯಾಂ | ವಹತುನಾ | ಸಹ |

ಪುನರಿತಿ | ಪತಿಭ್ಯಃ | ಜಾಯಾಂ | ದಾಃ | ಅಗ್ನೇ | ಪ್ರಜಯಾ | ಸಹ || ೩೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಗಂಧರ್ವಾ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತುಭ್ಯಮಗ್ರೇ ಪರ್ಯವಹನ್ | ಪ್ರಾಯಚ್ಛನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಾಂ | ಸೂರ್ಯಾಂ | ಕೇನ ಸಹ | ವಹತುನಾ ಸಹ | ವಹತುನಾ ಸಹ | ತ್ವಂ ಚ ತಾಂ ಸೂರ್ಯಾಂ ವಹತುನಾ ಸಹ ಸೋಮಾಯ ಪ್ರಾಯಚ್ಛಃ | ತದ್ವದಿದಾನೀಮಹಿ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಪುನಃ ಪತಿಭ್ಯೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ಜಾಯಾಂ ಪ್ರಜಯಾ ಸಹ ದಾಃ | ದೇಹಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅಗ್ರೇ—ಮೊದಲು | ತುಭ್ಯಂ—ನಿನಗೆ | ಸೂರ್ಯಾಂ—ಸೂರ್ಯನನ್ನು | ವಹತುನಾ ಸಹ—ಬಳವಳಿಗಳೊಂದಿಗೆ | ಪರೈವಹನ್—ಗಂಧರ್ವರು ಕೊಟ್ಟರು | ಪುನಃ—ಈಗ | ಪತಿಭ್ಯಃ—ಮಾನವರಾದ ನಮಗೆ | ಜಾಯಾಂ—ಪತ್ನಿಯನ್ನು | ಪ್ರಜಯಾ ಸಹ—ಸಂತಾನದೊಂದಿಗೆ | ದಾಃ—ಕೊಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮೊದಲು ಗಂಧರ್ವರು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಬಳವಳಿಗಳೊಂದಿಗೆ ನಿನಗೆ ಕೊಟ್ಟರು. ಈಗ ನೀನು ಮಾನವರೂಪರಾದ ನಮಗೆ ಸಂತಾನಯೋಗ್ಯನಾದ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಕೊಡು.

English Translation

(The Gandharvas) gave Surya to you, Agni, with her bridal ornaments ; do you, Agni, give (us) husbands our wife back again with male offspring.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪುನಃ ಪತ್ನೀಮಗ್ನಿರದಾದಾಯುಷಾ ಸಹ ವರ್ಚಸಾ |

ದೀರ್ಘಾಯುರಸ್ಯಾ ಯಃ ಪತಿರ್ಜೀವಾತಿ ಶರದಃ ಶತಂ || ೩೯ ||

ಪದಪಾಠಃ ||

ಪುನರಿತಿ | ಪತ್ನೀಂ | ಅಗ್ನಿಃ | ಅದಾತ್ | ಆಯುಷಾ | ಸಹ | ವರ್ಚಸಾ |

ದೀರ್ಘಾಯುಃ | ಅಸ್ಯಾಃ | ಯಃ | ಪತಿಃ | ಜೀವಾತಿ | ಶರದಃ | ಶತಂ || ೩೯ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪುನಃ ಸ್ವಗೃಹೀತಾಂ ಪತ್ನೀನುಗ್ನಿರಾಯುಷಾ ಸಹ ವರ್ಚಸಾ ಸಹಾದಾತ್ | ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ |
ಅಸ್ಯಾ ಅಗ್ನಿದತ್ತಾಯಾ ಯಃ ಪತಿಃ ಪುನಾನ್ ಸ ದೀರ್ಘಾಯುಃ ಸಂಶ್ರುತಃ ಶತಂ ಶತಸಂವತ್ಸರಂ
ಜೀವಾತಿ | ಜೀವತು ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪುನಃ—ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಪಡೆದನಂತರ | ಪತ್ನೀಂ—ಅವಳನ್ನು | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಆಯುಷಾ
ಸಹ—ದೀರ್ಘವಾದ ಆಯುಸ್ಸಿನೊಡನೆಯೂ | ವರ್ಚಸಾ—ತೇಜಸ್ಸಿನೊಡನೆಯೂ | ಅದಾತ್—(ಮಾನವನಿಗೆ)
ಕೊಟ್ಟನು | ಅಸ್ಯಾಃ—ಇವಳಿಗೆ | ಯಃ—ಯಾರು | ಪತಿಃ—ಪತಿಯಾಗುವನೋ ಅವನು | ದೀರ್ಘಾಯುಃ—
ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿ | ಶರದಃ ಶತಂ—ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ | ಜೀವಾತಿ—ಜೀವಿಸುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು ತಾನು ಪಡೆದನಂತರ ಮಾನವನಿಗೆ ದೀರ್ಘವಾದ ಆಯುಸ್ಸಿನೊಡನೆಯೂ, ತೇಜಸ್ಸಿನೊಡನೆಯೂ
ಕೂಡಿದ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಮಾನವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು ಇವಳಿಗೆ ಯಾರು ಪತಿಯಾಗುವನೋ ಅವನು ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸುಳ್ಳ
ವನಾಗಿ ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಜೀವಿಸುತ್ತಾನೆ (ಜೀವಿಸಲಿ).

English Translation

Agni gave the wife back again with life and splendour : may he who
is her husband enjoying long life live a hundred years.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪತ್ನೀಂ ಅಗ್ನಿಃ ಅದಾತ್—ಅಗ್ನಿಯು ವಿವಾಹಾನಂತರ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಪುನಃ ಪರಿಣಿ
ಕೊಟ್ಟನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗದ ಔಚಿತ್ಯವೇನು, ಎಂದನೆ

ಸೋಮೋದದದ್ಧಂಧರ್ವಾಯ ಗಂಧರ್ವೋದದದ್ಧಗ್ನಯೇ |

ರಯಿಂ ಚ ಪುತ್ರಾಂಶ್ಚಾದಾಗ್ನಿರ್ಮದ್ಯಮುಥೋ ಇಮಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೫.೪೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಸೋಮನು ತನ್ನ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಗಂಧರ್ವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಗಂಧರ್ವನ ಆ ವಧುವನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಯು ಗಂಧರ್ವನಿಗೆ ತಾನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಪುನಃ ಮಾನವನಾದ ವರನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಹೀಗೆ ಒಬ್ಬರಿಂದ ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಗೆ ಕನ್ಯೆಯು ಕೊಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಒಂದಾವರ್ತಿ ಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಲ ಕೊಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಸೋಮನು ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಗಂಧರ್ವನ ವಶಕ್ಕೆ ಕೊಡುವಾಗಲೂ, ಗಂಧರ್ವನು ಅಗ್ನಿಯ ವಶಕ್ಕೆ ಕೊಡುವಾಗಲೂ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ (ಯಾವ ಇತರವಸ್ತುಗಳೂ ಇಲ್ಲದೆ) ಒಬ್ಬರಿಂದ ಒಬ್ಬರಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂದ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಅದೇ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಮಾನವನಿಗೆ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಕನ್ಯೆಯೊಡನೆ ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯನ್ನೂ, ವರ್ಷಸ್ಸನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಕೊಡುವನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಆಯುಷಾ ಸಹ ವರ್ಷಸಾ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆಯುಷಾ, ವರ್ಷಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಕನ್ಯೆಗೂ, ಅವಳ ಪತಿಗೂ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಈ ಋಕ್ನಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯನ ವಿಚಾರವು ವರನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ದೀರ್ಘಾಯುರಸ್ಯಾ ಯಃ ಪತಿರ್ಜೀವಾತಿ ಶರದಃ ಶತಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ವಧುವಿನ ಎಂದರೆ ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತಳಾದ ಈ ವಧುವಿನ ಪತಿಯಾದ ಯಾವ ವರನಿರುವನೋ ಅವನು ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ವರೆಗೆ ಜೀವಿಸುವಂತಾಗಲಿ ಎಂಬ ಆಶ್ವಾಸನೆ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯ ಸಹಿತವಾಗಿ ವಧುವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ವರನ ವಶಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತಋಕ್ನಿನಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪಕ್ಷೀಮಗ್ನಿ ರದಾತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಋಕ್ನಿನಲ್ಲಿರುವ ಶರದಃ ಶತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಾಸ್ಮರು ಶರಚ್ಛೃತಾ ಅಸ್ಯಾನೋಷಧಯೋ ಭವಂತಿ | ಶೀರ್ಣಾ ಅಪ ಇತಿ ನಾ (ನಿ. ೪-೨೫) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಶರದ್ವತುವಿನಲ್ಲಿ ಲತೆಗಳು, ವೃಕ್ಷಗಳು ಒಷಧಿವನಸ್ಪತಿಗಳು ಮೊದಲಾದ ಸಸ್ಯವರ್ಗವು ಫಲಾದಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುನಂತರ ಪರ್ಣಾದಿಗಳೂ ಉದರಿಹೋಗುವವು ಅಥವಾ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಫಲಗಳು ಪಕ್ವವಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಋತುವಿಗೆ ಶರತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು ಅಥವಾ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನದ್ಯಾದಿಜಲಾಶಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉದಕವು ಕಡಿಮೆಯಾಗುವುದು. ವರ್ಷಾಕಾಲದ ವೃಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಜಲಾಶಯಗಳ ನೀರು ಬತ್ತಿಹೋಗಿ ಸ್ವಲ್ಪಜಲಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋತುವಿಗೆ ಶರತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಶರದ್ವಿದುರ್ಜೀವಾ ರೋಗಭೂಯಸ್ತ್ವಾತ್ | ಅತ ಏವಮಾಶಾಸ್ಯತೇ ಶರಚ್ಛೃತಂ ಜೀವಂತಿತಿ | ಶರತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾತಾವರಣದ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅನೇಕವಿಧವಾದ ರೋಗರುಜಿನಾದಿಗಳು ಸಂಭವಿಸುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಶರತ್ಕಾಲವನ್ನು ಕಳೆಯುವುದು ಕಷ್ಟವು. ಒಂದು ಶರತ್ಕಾಲವನ್ನು ಕಳೆದರೆ ಒಂದು ವರ್ಷಪರ್ಯಂತರ ಸುಖವಾಗಿರಬಹುದು. ಮತ್ತು ಶರತ್ಕಾಲವು ಒಂದು ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಲಮಾತ್ರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಂವತ್ಸರಪರಿಮಿತಿ ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶರತ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾದೆ. ಜೀವಾತಿ ಶರದಃ ಶತಂ ಎಂದರೆ ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ವರೆಗೆ ಬದುಕುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಶರದಃ ಶತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನೂರು ವರ್ಷಗಳು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ—

ಪಶ್ಯೇಮು ಶರದಃ ಶತಂ ಜೀವೇಮು ಶರದಃ ಶತಂ ನಂದಾಮು ಶರದಃ ಶತಂ ಮೋದಾಮು ಶರದಃ

ಶತಂ ಭವಾಮು ಶರದಃ ಶತಗ್ಂ ಶೃಣುವಾಮು ಶರದಃ ಶತಂ ಪ್ರಬ್ರುವಾಮು ಶರದಃ ಶತಂ

ಅಜೀತಾಸ್ಸ್ಯಾಮು. ಶರದಃ ಶತಂ ||

(ತೈ. ಆ. ೪-೪೧-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು.

ಸೇನೇವ ಸೃಷ್ಟ್ವಾನುಂ ದಧಾತ್ಯಸ್ತುರ್ನ ದಿದ್ಯುತ್ವೇಷಪ್ರತೀಕಾ |

ಯಮೋ ಹ ಜಾತೋ ಯಮೋ ಜನಿತ್ವಂ. ಜಾರಃ ಕನೀನಾಂ ಪತಿರ್ಜನೀನಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧.೬೬-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅಗ್ನಿಗೂ ಕನ್ಯೆಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ—ಜಾರಃ ಕನೀನಾಂ ಪತಿರ್ಜನೀನಾಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ—ಜಾರಃ ಕನೀನಾಂ ಜರಯಿತಾ ಕನ್ಯಾನಾಂ ಪತಿರ್ಜನೀನಾಂ ಪಾಲಯಿತಾ ಜಾಯಾನಾಂ | ತತ್ಪ್ರಧಾನಾ ಹಿ ಯಜ್ಞಸಂಯೋಗೇನ ಭವಂತಿ || ಅಗ್ನಿಯು ಕನ್ಯೆಯರ ಪ್ರಿಯನು ಮತ್ತು ಅವರ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವ್ಯತ್ಯಾಸಮಾಡುವವನು ಎಂದರೆ ಕನ್ಯಾವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಪ್ರೌಢಸ್ತ್ರೀಯ ಅವಸ್ಥೆಗೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ವಿವಾಹಾತ್ಮನವದಲ್ಲಿ ಕನ್ಯೆಯು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬಾಲ್ಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವಳು. ವಿವಾಹಾನಂತರ ಅಗ್ನಿಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕಾರಾದಿಗಳಿಂದ (ಹೋಮ ಇತ್ಯಾದಿ) ಪ್ರೌಢಸ್ತ್ರೀಯೆಂದೂ ಪತಿಯ ಸಂಭೋಗಕ್ಕೆ ಅರ್ಹಳೆಂದೂ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವಳು. ಈ ರೀತಿ ಒಂದು ಅವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಅವಸ್ಥೆಗೆ ಬರುವವಳಾದ್ದರಿಂದ ಕನ್ಯೆಯ ವಯಸ್ಸು ಅತಿಕ್ರಮಿಸುವುದು. ಕನ್ಯಾವಸ್ಥೆಯ ವಯಸ್ಸಿಗಿಂತ ಪ್ರೌಢಾವಸ್ಥೆಯ ವಯಸ್ಸು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ವಯೋತಿಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಕಾರಣನಾಗಿರುವುದನ್ನು ಜರಯಿತಾ ಕನ್ಯಾನಾಂ ಕನ್ಯೆಯ ವಯಸ್ಸು ಜೀರ್ಣವಾಗುವಂತೆ ಎಂದರೆ ಕಳೆದುಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಪತಿರ್ಜನೀನಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪಾಲಯಿತಾ ಜಾಯಾನಾಂ ಪತ್ತಿಯರ ಪಾಲಕನೆಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಪತ್ತಿಯರ ಪಾಲಕನೆಂದರೇನು? ಎಂದರೆ ವಿವಾಹಾನಂತರ ಪತ್ತಿಯು ತನ್ನ ಪತಿಯೊಡನೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಔಪಾಸನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ, ವ್ರತಾದಿಗಳನ್ನೂ, ಅಗ್ನಿಪರಿಚಯ್ಯಯನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಇದನ್ನೇ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—

ತಂ ವತ್ಸರಾಥಾ ಚರಂತ್ಯಾ ಪಶ್ವಾಹುತ್ಯಾ ವಸತ್ಯಾ ಚ ನಿವಸಂತ್ಯಾಷಢಾಹುತ್ಯಾಸ್ತಂ ಯಥಾ
ಗಾವ ಅಪ್ನುವಂತಿ ತಥಾಸ್ಯನುಯಾಮೇದ್ಧಂ ಸಮಿದ್ಧಂ ಭೋಗೈಃ ||

(ನಿ. ೧೦-೨೧)

ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ—ಚಲಿಸುವ ಪಶ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದು (ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳೂ) ಚಲಿಸದಿರುವ ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಿಗಳ ಸಮಿದಾದಿಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ಪರಿಚರಣ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಗೋವುಗಳು ತಮ್ಮ ಮನೆಯನ್ನು (ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು) ಸಮಾಪಿಸುವಂತೆ, ಪ್ರಜ್ವಲಿತಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಭೋಗಸಾಧನವಾದ ಆಜ್ಯಾದಿವ್ಯಗಳಿಂದ ಸೇವೆಮಾಡಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಅಗ್ನಿಪರಿಚರಣದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರೀತನಾಗಿ ಪತ್ತಿಗೂ, ಪತಿಗೂ ಸಹ ಭೋಗಾದಿಪ್ರದನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಅನುಗ್ರಹಕಾರಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪತ್ತಿಯ ಪಾಲಕನೆಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು, ಎಲೈ ವಧುವೇ, ನಿನಗೆ ಪತಿ ಎಂದರೆ ಪಾಲಕನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಋಕ್ವಿನ ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ—ತೃತೀಯೋ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೇ ಪತಿಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಸೋಮೋ ದದದ್ಗಂಧರ್ವಾಯ ಗಂಧರ್ವೋ ದದದಗ್ನಯೇ ।

ರಯಿಂ ಚ ಪುತ್ರಾಂಶ್ಚಾಧಾಧಗ್ನಿರ್ಮಹ್ಯಮಥೋ ಇಮಾಂ ॥ ೪೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಸೋಮಃ | ದದತ್ | ಗಂಧರ್ವಾಯ | ಗಂಧರ್ವಃ | ದದತ್ | ಅಗ್ನಯೇ |

ರಯಿಂ | ಚ | ಪುತ್ರಾನ್ | ಚ | ಅಧಾತ್ | ಅಗ್ನಿಃ | ಮಹ್ಯಂ | ಅಥೋ ಇತಿ | ಇಮಾಂ ॥ ೪೧ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಸೋಮೋ ಗಂಧರ್ವಾಯ ಪ್ರಥಮಂ ದದತ್ | ಪ್ರಾಧಾತ್ | ಗಂಧರ್ವೋಽಗ್ನಯೇ ಪ್ರಾಧಾತ್ |
ಅಥೋ ಅಪಿ ಜಾಗ್ನಿರಿಮಾಂ ಕನ್ಯಾಂ ರಯಿಂ ಧನಂ ಪುತ್ರಾಂಶ್ಚ ಮಹ್ಯಮಧಾತ್ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಸೋಮಃ—ಸೋಮನು | ಗಂಧರ್ವಾಯ—ಗಂಧರ್ವನಿಗೆ | ದದತ್—ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಮೊದಲು ಕೊಟ್ಟನು |
ಗಂಧರ್ವಃ—ಗಂಧರ್ವನು | ಅಗ್ನಯೇ ದದತ್—ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು | ಅಥೋ—ಅನಂತರ | ಅಗ್ನಿಃ—
ಅಗ್ನಿಯು | ಇಮಾಂ—ಈ ಕನ್ಯೆಯನ್ನೂ | ರಯಿಂ—ಧನವನ್ನೂ | ಪುತ್ರಾಂಶ್ಚ—ಪುತ್ರರನ್ನೂ | ಮಹ್ಯಂ—
ನನಗೆ | ಅಧಾತ್—ಕೊಟ್ಟನು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥಃ ॥

ಈ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಮೊದಲು ಸೋಮನು ಗಂಧರ್ವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಅನಂತರ ಗಂಧರ್ವನು ಅಗ್ನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು.
ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ನನಗೆ ಇವಳನ್ನೂ, ಇವಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಧನವನ್ನೂ, ಪುತ್ರರನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟನು.

English Translation

Soma gave her to the Gandharva ; the Gandharva gave her to Agni ;
Agni has given her to me and wealth and sons.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಇಹೈವ ಸ್ತಂ ನಾ ವಿ ಯೌಷ್ವಂ ವಿಶ್ವಮಾಯುರ್ವ್ಯಶ್ನುತಂ ।

ಕ್ರೀಳಂತೌ ಪುತ್ರೈರ್ನಪ್ತೌ ಭಿರ್ನೋದಮಾನೌ ಸ್ವೇ ಗೃಹೇ ॥ ೪೨ ॥

ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಹ | ಏವ | ಸ್ತಂ | ಮಾ | ವಿ | ಯಾಸ್ವಂ | ವಿಶ್ವಂ | ಆಯುಃ | ವಿ | ಅಶ್ನುತಂ |

ಕ್ರೀಳಂತಾ | ಪುತ್ರೈಃ | ನಪ್ತೃಭಿಃ | ಮೋದಮಾನಾ | ಸ್ವೇ | ಗೃಹೇ || ೪೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಇಹೈವ ಸ್ತಂ | ಇಹೈವಾಸ್ತಂಲ್ಲೋಕೇ ಸ್ತಂ | ಭವತಂ | ಮಾ ವಿ ಯಾಸ್ವಂ | ಮಾ ಪೃಥಗ್ಗೃಹಿತಂ | ವಿಶ್ವಮಾಯುರ್ವ್ಯಾಪ್ತುತಂ | ಪ್ರಾಪ್ತುತಂ | ಕಂಚ ಪುತ್ರೈರ್ನಪ್ತೃಭಿಃ ಪಾತ್ರೈಃ ಸಹ ಸ್ವೇ ಗೃಹೇ ಮೋದಮಾನಾ ಭವತಮಿತಿ ಶೇಷಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

(ಎಲೈ ಕನ್ಯೆಯೇ) ಇಹೈವ ಸ್ತಂ—ನಾವು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ ಇರೋಣ | ಮಾ ವಿ ಯಾಸ್ವಂ—ನಾವು ಬೇರೆಯಾಗದಿರುವಂತಾಗಲಿ | ಸ್ವೇ ಗೃಹೇ—ನಮ್ಮ ಗೃಹದಲ್ಲಿಯೇ | ಪುತ್ರೈಃ—ಪುತ್ರರೊಡನೆಯೂ | ನಪ್ತೃಭಿಃ—ಪಾತ್ರರೊಡನೆಯೂ | ಕ್ರೀಳಂತಾ—ಆಟವಾಡುತ್ತಲೂ | ಮೋದಮಾನಾ—ಹರ್ಷವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಲೂ | ವಿಶ್ವಂ ಆಯುಃ—ಪೂರ್ಣವಾದ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು | ವ್ಯಾಪ್ತುತಂ—ಅನುಭವಿಸೋಣ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಕನ್ಯೆಯೇ, ನಾವು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ ಇರೋಣ. ನಾವು ಬೇರೆಯಾಗದಿರುವಂತಾಗಲಿ. ನಮ್ಮ ಗೃಹದಲ್ಲಿಯೇ, ಪುತ್ರರೊಡನೆಯೂ, ಪಾತ್ರರೊಡನೆಯೂ, ಆಟವಾಡುತ್ತಲೂ, ಹರ್ಷವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಲೂ, ಪೂರ್ಣವಾದ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಅನುಭವಿಸೋಣ.

English Translation

Abide here together; may you never be separated; live together all your lives, sporting with sons and grand-sons, happy in your own home

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯಾಸ್ವರು ಅರ್ಥವಂತಃ ಶಬ್ದಸಾಮಾನ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಈರಿತಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವಿರುವುದೋ ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವೂ, ವಿಶೇಷಾರ್ಥವೂ ಇರುವವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಏತದ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಮೃದ್ಧಂ ಯದ್ರೂಪಸಮೃದ್ಧಂ ಯತ್ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯಾಮಾಣಮ್ಯಗೃಜು-
ರ್ವಾಭಿವದತೀತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಕ್ರೀಳಂತಾ ಪುತ್ರೈರ್ನಪ್ತೃಭಿರಿತಿ || (ನಿ. ೧-೧೬)

ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಇದರ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ—ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕಷ್ಟೆ. ಅ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವ ಮಂತ್ರವು ಆ ಕರ್ಮಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿರಬೇಕು ಎಂದರೆ ಆ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಮಂತ್ರಕ್ಕೂ, ಕರ್ಮಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರಸಂಬಂಧವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಸಮೃದ್ಧ ಅಥವಾ ರೂಪಸಮೃದ್ಧವೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ರೂಪಸಮೃದ್ಧವೆಂದರೆ ಕರ್ಮದ ರೂಪಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ, ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವ ಮಂತ್ರವು ಋಕ್ಕಾಗಲಿ, ಯಜುಸ್ಸಾಗಲಿ ಆ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರಬೇಕು. ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಆ ಕರ್ಮವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೂ, ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅದು ಸಮೃದ್ಧ ಅಥವಾ ರೂಪಸಮೃದ್ಧವೆನಿಸಲಾರದು.

ಸಮೃದ್ಧ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಮೃದ್ಧವೆಂದರೆ ಐಹಿಕಸುಖಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ, ಆಹಾರ, ಧನ, ಗೃಹ, ಪುತ್ರಾದಿಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಯಥೇಚ್ಛಪ್ರಾಪ್ತಿಯು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಮೃದ್ಧಿ ಅಥವಾ ಸಮೃದ್ಧವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಕರು ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ—ಪ್ರೀತಂತೌ ಪುತ್ರೈರ್ನ ಪುತ್ರೋದಮಾನೌ ಸ್ವೇ ಗೃಹೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರನು ವಧುವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ—ಎಲೈ ವಧುವೇ, ನಾವಿಬ್ಬರೂ ನಾವು ಮುಂದೆ ಪಡೆಯುವ ಪುತ್ರರಿಂದಲೂ, ಪೌತ್ರ (ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳಿಂದಲೂ) ರಿಂದಲೂ ಸುಖವಾಗಿ ಸಂತೋಷವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆಂದೇ ಆದ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿರೋಣ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾನೆ. ಪುತ್ರಪೌತ್ರರೇ ಮೊದಲಾದ ಸಂತತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದೂ, ಅವರೊಡನೆ ದುಃಖಾದ್ಯನುಭವವಿಲ್ಲದೆ ಸುಖಸಂತೋಷಾದಿಗಳಿಂದ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುವುದೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಸಮೃದ್ಧವೆಂಬ ಪದವು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು.

|| ಸಂಹಿತಾಸಾತಃ ||

ಅ ನಃ ಪ್ರಜಾಂ ಜನಯತು ಪ್ರಜಾಪತಿರಾಜರಸಾಯ ಸಮನಕ್ತ್ವರ್ಯಮಾ |

ಅದುರ್ಮಂಗಲೀಃ ಪತಿಲೋಕಮಾ ವಿಶ ಶಂ ನೋ ಭವ ದ್ವಿಪದೇ ಶಂ

ಚತುಷ್ಪದೇ || ೪೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅ | ನಃ | ಪ್ರಜಾಂ | ಜನಯತು | ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಅರಸಾಯ | ಸಂ | ಅನಕ್ತ್ವು | ಅರ್ಯಮಾ |

ಅದುರ್ಮಂಗಲೀಃ | ಪತಿಲೋಕಂ | ಅ | ವಿಶ | ಶಂ | ನಃ | ಭವ | ದ್ವಿಪದೇ | ಶಂ | ಚತುಷ್ಪದೇಃ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಗೃಹಪ್ರವೇಶ ಆ ನಃ ಪ್ರಜಾಂ ಜನಯತ್ವಿತ್ಯಾದ್ಯಾಶ್ಚ ತಸ್ರೋ ಹೋಮಾರ್ಥಾಃ । ಸೂತ್ರಿತಂ ಚ ।
ಆ ನಃ ಪ್ರಜಾಂ ಜನಯತು ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ ಚತಸ್ರಭಿಃ ಪ್ರತ್ಯುಚಂ ಹುತ್ವಾ । ಅ. ಗೃ. ೧-೮-೯ । ಇತಿ ॥

ಪ್ರಜಾಪತಿದೇವೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಪ್ರಜಾಮಾ ಜನಯತು । ಅರ್ಯಮಾ ಚಾಜರಸಾಯ
ಜರಾಪರ್ಯಂತಂ ಜೀವನಾಯ ಸಮನಕ್ತು । ಸಂಗಮಯತು । ಸಾ ತ್ವಮದುರ್ಮಂಗಲೀರ್ದುರ್ಮಂಗಲ-
ರಹಿತಾ ಸುಮಂಗಲೀ । ಯದ್ವಾ । ಯಾ ಮಂಗಲಾಚಾರಾನ್ಮಾಷಯತಿ ಸಾ ದುರ್ಮಂಗಲೀ ।
ತತೋಽನ್ಯಾದುರ್ಮಂಗಲೀ । ತಾದೃಶೀ ಸತೀ ಪತಿಲೋಕಂ ಪತಿಸಮಾಪಮಾ ವಿಶ । ಪ್ರಾಪ್ನುಹಿ ।
ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ದ್ವಿಪದೇ ಶಂ ಭವ । ತಥಾ ಚ ಶಂ ಚತುಷ್ಟದೇ ಭವ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ—ಪ್ರಜಾಪತಿಯು । ನಃ—ನಮಗೆ । ಪ್ರಜಾಂ—ಪುತ್ರರನ್ನು । ಆ ಜನಯತು—ಅನುಗ್ರಹಿ
ಸಲಿ । ಅರ್ಯಮಾ—ಅರ್ಯಮನು । ಅಜರಸಾಯ—ವಾರ್ಧಕ್ಯದವರೆಗೂ ಜೀವಿಸಲು । ಸಮನಕ್ತು—ನಮ್ಮನ್ನು
ಒಟ್ಟಿಗಿರಿಸಲಿ (ಎಲೈ ಕನ್ಯೆಯೇ) । ಅದುರ್ಮಂಗಲೀಃ—ಕೇಡನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಲ್ಲದೆ । ಪತಿಲೋಕಂ—
ಪತಿಗೃಹವನ್ನು । ಆ ವಿಶ—ಪ್ರವೇಶಿಸು । ನಃ—ನಮ್ಮ । ದ್ವಿಪದೇ—ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ । ಶಂ ಭವ—
ವಂಗಳಕರಳಾಗು । ಚತುಷ್ಟದೇ—ಪಶ್ವಾದಿಗಳಿಗೂ । ಶಂ—ಸುಖಕರಳಾಗು.

। ಛಾಂದಾರ್ಥ ।

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನಮಗೆ ಪುತ್ರರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ. ನಾವು ವಾರ್ಧಕ್ಯದವರೆಗೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರಲು
ಅರ್ಯಮನು ನಮ್ಮನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ. ಎಲೈ ಕನ್ಯೆಯೇ, ಕೇಡನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಲ್ಲದೆ ನೀನು ಪತಿಗೃಹ
ವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸು. ನಮ್ಮ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ, ಪಶ್ವಾದಿಗಳಿಗೂ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನುಂಟುಮಾಡು.

English Translation

May Prajapati grant us progeny, may Aryaman unite us together
until old age; free from all evil omens enter your husband's abode, be the
bringer of prosperity to our bipeds and quadrupeds.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುವ ಗೃಹಪ್ರವೇಶ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಆ ನಃ ಪ್ರಜಾಂ ಜನಯತು ಎಂದು ಮೊದಲಾ
ಗುವ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪ್ರಧಾನಾಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದ—ಆ ನಃ
ಪ್ರಜಾಂ ಜನಯತು ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ ಚತಸ್ರಭಿಃ ಪ್ರತ್ಯುಚಂ ಹುತ್ವಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ಗೃ. ೧-೮-೯)
ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿವಾಗಿರುವುದು.

ಅ ನಃ ಪ್ರಜಾಂ ಜನಯತು ಪ್ರಜಾಪತಿಃ—ಪ್ರಜಾಪತಿದೇವೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಪ್ರಜಾಂ ಜನಯತು | ಸರ್ವೇಶ್ವರನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನೂತನದಂಪತಿಗಳಾದ ನಮಗೆ ಪ್ರಜಾದಿಸಂತತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಪತಿಯು ಅಥವಾ ನೂತನವಾಗಿ ವಿವಾಹಿತರಾದ ದಂಪತಿಗಳು ಬಯಸುತ್ತಾರೆ ಅಥವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅಜರಸಾಯ ಸಂ ಅನಕ್ತು ಅರ್ಯಮಾ—ದೇವೋಽರ್ಯಮಾ ಚ ಜರಾಪರ್ಯಂತಂ ಜೀವನಾಯ ಸಂಗಮಯತು | ಅರ್ಯಮನೆಂಬ ದೇವನೂ ಸಹ ದಂಪತಿಗಳಾದ ನಾವು ಶರೀರ ಶೈಥಿಲ್ಯದಿಂದ ವೃದ್ಧರಾಗುವವರೆಗೂ ಎಂದರೆ ನಾವು ಬಹುಕಾಲಜೀವಿಸಿರುವ ಪರ್ಯಂತರ ಪರಸ್ಪರ ಅಗಲದಿರುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ.

ಅದುರ್ಮಂಗಲೀಃ ಪತಿಲೋಕಂ ಅ ವಿಶ—ಇಲ್ಲಿ ಅದುರ್ಮಂಗಲೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಮಂಗಲವೆಂದರೆ ಒಳ್ಳೆಯದು, ಶ್ರೇಯಸ್ಸು, ಶುಭವು. ದುರ್ಮಂಗಲವೆಂದರೆ—ಮಂಗಲವಲ್ಲದ್ದು, ಅಶುಭವು. ದುರ್ಮಂಗಲೀಃ ಎಂದರೆ ಮಂಗಳಕರಳಲ್ಲದ, ಶುಭವಲ್ಲದ, ಕೆಟ್ಟಸ್ವಭಾವದ ಸ್ತ್ರೀಯು ; ಅದುರ್ಮಂಗಲೀಃ ಎಂದರೆ ದುರ್ಮಂಗಲಿಯಲ್ಲದ್ದು, ಕೆಟ್ಟಸ್ವಭಾವವಲ್ಲದ್ದು, ಅಶುಭವಲ್ಲದ್ದು ಎಂದರೆ, ಒಳ್ಳೆಯಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ, ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ಶುಭ ಅಥವಾ ಮಂಗಳಪ್ರದಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಯು, ಸುಮಂಗಲಿಯು, ಸಾಧ್ವಿಯಾದ ಪತಿಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಮಂಗಲಾಚಾರಾನ್ ದೂಷಯತಿ ಸಾ ದುರ್ಮಂಗಲೀ | ತತೋಽನ್ಯಾ ಅದುರ್ಮಂಗಲೀಃ ಉತ್ತಮವಾದ, ಮಂಗಳಕರವಾದ, ದೇವಪೂಜಾದಿ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನುದೂಷಿಸುವವಳು ಅಥವಾ ದ್ವೇಷಿಸುವವಳು ಅಥವಾ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದವಳು ಅಥವಾ ಅವುಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸದವಳು ದುರ್ಮಂಗಲೀ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವಳು. ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಯು ಅದುರ್ಮಂಗಲೀಃ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವಳು ಎಂದರೆ, ಸೌತೀಲ್ಯ, ಮಂಗಳಕರ್ಮಾಚರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಸದ್ಗುಣವುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಅದುರ್ಮಂಗಲಿ ಅಥವಾ ಸುಮಂಗಲಿ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಲೈ ವಧುವೇ, ನೀಲಿ ಹೇಳಿದ ಸದ್ಗುಣಸಂಪನ್ನಳೂ, ಸುಮಂಗಲಿಯೂ ಆದ ನೀನು ನಿನ್ನ ಪತಿಯು ಇರುವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಎಂದರೆ ಪತಿಸಾಮಾಪ್ಯವನ್ನು ಸೇರು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ತಂ ನೋ ಭವ ದ್ವಿಪದೇ ತಂ ಚತುಷ್ಪದೇ—ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿಪದೇ ಎಂದರೆ ಎರಡು ಪಾದಗಳಿರುವ ಮನುಷ್ಯರು, ಚತುಷ್ಪದೇ ಎಂದರೆ ನಾಲ್ಕುಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಗೋವೇ ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳು. ಎಲೈ ವಧುವೇ, ನೀನು ಪತಿಗೃಹವನ್ನು ಸೇರಿದಮೇಲೆ ಅಲ್ಲಿರುವ ನಿನ್ನ ಪತಿಯ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಮೈದುನ, ಅತ್ತೆ, ಮಾವ ಮೊದಲಾದವರೊಡನೆಯೂ ಭೃತ್ಯಾದಿಪರಿಜನರೊಡನೆಯೂ ಒಳ್ಳೆಯಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುತ್ತಾ ಅವರಿಗೆ ಸುಖಕರಳಾಗಿರು ಮತ್ತು ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ, ಗೋವುಗಳು, ಅಶ್ವಗಳು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ದಯದಿಂದಲೂ ಕನಿಕರದಿಂದಲೂ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಅವುಗಳ ಯೋಗಕ್ಷೇಮವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ನೋಡಿಕೋ ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅಘೋರಚಕ್ರರಪತಿಘ್ನೇಧಿ ಶಿವಾ ಪಶುಭ್ಯಃ ಸುಮನಾಃ ಸುವರ್ಚಾಃ |

ನೀರಸೂರ್ದೇವಕಾಮಾ ಸ್ಯೋನಾ ಶಂ ನೋ ಭವ ದ್ವಿಪದೇ ಶಂ ಚತುಷ್ಪದೇ॥

ಪದಪಾಠಃ |

ಅಘೋರರಚಕ್ಷುಃ | ಅಪತಿಃಘ್ನೀ | ಏಧಿ | ಶಿನಾ | ಪಶುಭ್ಯಃ | ಸುಮನಾಃ | ಸುವರ್ಚಾಃ |
ವೀರರಸೂಃ | ದೇವರಕಾಮಾ | ಸ್ಯೋನಾ | ಶಂ | ನಃ | ಭವ | ದ್ವಿಪದೇ | ಶಂ | ಚತುಃಪದೇ ||೪೪||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ವಧು ತ್ವಮಘೋರಚಕ್ಷುಃ ಕ್ರೋಧಾದಭಯಂಕರಚಕ್ಷುರೇಧಿ | ಭವ | ತಥಾಪತಿಘ್ನೀ
ಭವ | ತಥಾ ಪಶುಭ್ಯಃ ಶಿನಾ ಹಿತಕರೀ ಭವ | ಸುಮನಾಃ ಸುವರ್ಚಾಶ್ಚ ಭವ | ವೀರಸೂಃ ಪುತ್ರಾಣಾ-
ಮೇವ ಪ್ರಸವಿತ್ರೀ ದೇವಕಾಮಾ ಸ್ಯೋನಾ ಸುಖಕರಾ ಚ ಭವ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

(ಎಲೈ ವಧುವೇ) ತ್ವಂ—ನೀನು | ಅಘೋರಚಕ್ಷುಃ—ಭಯಂಕರನಾದ ದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳವಳಾಗಿರದೆ |
ಏಧಿ—ಪತಿಯನ್ನು ಸಮಾಪಿಸು | ಅಪತಿಘ್ನೀ—ಪತಿಗೆ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸಬೇಡ | ಪಶುಭ್ಯಃ—ಪಶುಗಳಿಗೆ |
ಶಿನಾ—ಹಿತಕರಳಾಗಿಯೂ | ಸುಮನಾಃ—ಸುಮುಖಳಾಗಿಯೂ | ಸುವರ್ಚಾಃ—ಒಳ್ಳೆಯ ವರ್ಚಸ್ಸುಳ್ಳವ
ಳಾಗಿಯೂ ಇರು | ವೀರಸೂಃ—ವೀರಪುತ್ರರನ್ನು ಪಡೆಯುವವಳೂ | ದೇವಕಾಮಾ—ದೇವಪೂಜೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ
ಯುಳ್ಳವಳೂ | ಸ್ಯೋನಾ—ಸುಖಕರಳೂ ಆಗು.

ಪಾದಾರ್ಥಃ |

ಎಲೈ ವಧುವೇ, ನೀನು ಭಯಂಕರ ನೋಟವಿಲ್ಲದೆ (ಕ್ರೂರದೃಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದೆ) ಪತಿಯನ್ನು ಸಮಾಪಿಸು. ಪತಿಗೆ
ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸಬೇಡ. ಪಶುಗಳಿಗೆ ಹಿತಕರಳೂ, ಸುಮುಖಳೂ, ವರ್ಚಸ್ಸುಳ್ಳವಳೂ ಆಗಿರು. ವೀರಪುತ್ರರನ್ನು ಪಡೆದು
ದೇವಪೂಜೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಳೂ, ಸುಖಕರಳೂ ಆಗು.

English Translation

(Look upon your husband) with no angry eye, be not hostile to
your lord, be tender to animals, be amiable, be very glorious; be the
mother of males, be devoted to the gods, be the bestower of happiness,
be the bringer of prosperity to our bipeds and quadrupeds,

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಘೋರಚಕ್ಷುಃ—ವಧುವಿನ ದೃಷ್ಟಿಯು ಕ್ರೋಧಾದಿಗಳಿಂದ ಕ್ರೂರವಾಗಿರದೆ ಸೌಮ್ಯವಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ,
ವಧುವು ಹೆಸನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆಗೊಳಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಆಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೆಂಗಸರೇ ಆಗಲಿ, ಗಂಡಸರೇ ಆಗಲಿ ಅವರ ಮುಖಭಾವವು
ಅವರ ಕಣ್ಣನ್ನು ಅನಲಂಬಿಸಿರುವುದು. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ, ಕೋಪ, ವ್ಯಸನ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿದ್ದರೆ ಅದು ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ
ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ಮುಖದ ಅಂದವನ್ನೇ ಕೆಡಿಸುವುದು. ಹಾಗಿಲ್ಲದೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷವೂ, ಇತರರಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹವೂ,
ದಯೆಯೂ, ಉಪಕಾರಬುದ್ಧಿಯೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣುಗಳು ಸೌಮ್ಯವಾಗಿಯೂ, ಹಿತಕರವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ಮುಖದ
ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಧುವು ಸೌಮ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅಪತಿಘ್ನೀ—ಪತಿಗೆ ಕೇಡನ್ನು ಎಂದರೆ ಪತಿಗೆ ಹಿತಕರವಲ್ಲದ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಡವೆಂದು ಅಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಶಿವಾ ಪಶುಭ್ಯಃ—ಗೋವು ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡಿಕೊಂಡು ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ತೃಣಜಲಾದಿಗಳನ್ನು ಹಾಕುತ್ತಾ ಅವುಗಳ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಜಾಗರೂಕಳಾಗಿರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸುಮನಾಃ, ಸುವರ್ಚಾಃ—ಒಳ್ಳೆಯ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವಳಾಗಿ ಎಂದರೆ ಯಾರಿಗೂ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಹ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸದಂತೆ ಇರಬೇಕಲ್ಲದೆ ಮಾತಿನಲ್ಲಿಯೂ ನಯವಿನಯಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತಳಾಗಿ ಹಿತವಚನಗಳನ್ನೇ ಆಡುತ್ತಾ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗಲೆಂದೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರಬೇಕು. ಈ ವಿಧವಾದ ನಡತೆಗೆ ಸುಮನಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸುವರ್ಚಾಃ ಎಂದರೆ ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ವಸ್ತ್ರಾಭರಣಾದಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಳಾಗಿಯೂ ಪರಹಿತಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಳಾಗಿಯೂ ಇರುವುದೇ ವರ್ಚಸ್ಸೆನಿಸುವುದು. ಅಂತಹ ವರ್ಚಸ್ಸಿನಿಂದ ಯುಕ್ತಳಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ ಅಪಿಸಿದೆ.

ವೀರಸೂಃ—ಪತ್ನಿಯಾದವಳ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವು, ಪತಿಶುಶ್ರೂಷೆಯೂ ಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಪತಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿರುವುದೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಪುತ್ರರನ್ನು ಪಡೆಯುವುದೂ ಆಗಿದೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆರ್ಯಜನರು ಈ ದೇಶದ ನಿವಾಸಿಗಳಾದ ದಸ್ಯು ಎಂಬ ಕಪ್ಪುಜನರೊಡನೆ ಆಗಾಗ ಯುದ್ಧಮಾಡಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭವು ಒದಗುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ವೀರರಾದ ಪುತ್ರರ ಅವಶ್ಯಕತೆಯು ಬಹಳವಾಗಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗಲೂ ಸಹ ವೀರರಾದ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಮುಷಿಗಳು ಅನೇಕವೇಳೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನವವಧುವು ವೀರರಾದ ಪುತ್ರರನ್ನು ಪಡೆಯಲೆಂದು ಅಪಿಸಿದೆ.

ದೇವಕಾಮಾಃ—ದೇವತಾಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಳಾಗಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪತಿಗೆ ನೆರವಾಗುವಂತೆ ಇರಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸ್ಯೇನಾ ಶಂ ನೋ ಭವ ದ್ವಿಪದೇ ಶಂ ಚತುಷ್ಪದೇ—ನಮಗೆ ಎಂದರೆ ವಧುವಿನ ಬಂಧುಗಳಾದ ನಮಗೂ, ಪರಿಜನರಿಗೂ ಭೃತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಸ್ನೇಹಾದರಗಳಿಂದ ಸುಖವನ್ನಂಟುಮಾಡುವುದಲ್ಲದೆ, ಇತರ ಜನರ ಮಕ್ಕಳು ಗೋವುಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕನಿಕರದಿಂದಲೂ ಸಹಾನುಭೂತಿಯಿಂದಲೂ ವರ್ತಿಸುತ್ತಾ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ನಿನ್ನ ನಡತೆಯಿಂದ ಸುಖವನ್ನಂಟುಮಾಡು ಎಂಬ ಆಶ್ವಾಸನೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇ॒ನಾಂ ತ್ವ॑ಮಿ॒ದ್ರ ಮಿ॒ಾಢ್ಢಃ॑ ಸ॒ಪು॒ತ್ರಾಂ ಸು॒ಭಗಾಂ॑ ಕೃ॒ಣು ।

ದ॒ಶಾ॒ಸ್ಯಾಂ ಪು॒ತ್ರಾ॒ನಾ ಧೇ॒ಹಿ ಪತಿ॑ಮೇ॒ಕಾದ॒ಶಂ ಕೃ॑ಧಿ ॥ ೪೫ ॥

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇ॒ನಾಂ | ತ್ವಂ | ಇ॒ಂದ್ರ | ಮಿ॒ಾಢ್ಢಃ | ಸು॒ಪು॒ತ್ರಾಂ | ಸು॒ಭಗಾಂ | ಕೃ॒ಣು |

ದ॒ಶ | ಅ॒ಸ್ಯಾಂ | ಪು॒ತ್ರಾ॒ನ್ | ಅ | ಧೇ॒ಹಿ | ಪತಿ॑ಂ | ಏ॒ಕಾದ॒ಶಂ | ಕೃ॑ಧಿ ॥ ೪೫ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವನಿನೂಂ ವಧೂಂ ಸುಪುತ್ರಾಂ ಸುಭೆಗಾಂ ಚ ಕೃಣು | ಕೃಧಿ | ಅಸ್ಯಾಂ ವಧ್ಯಾಂ
ದಶ ಪುತ್ರಾನಾ ಧೇಹಿ | ಪತಿನೇಕಾದಶಂ ಕೃಧಿ | ದಶ ಪುತ್ರಾಃ ಪತಿರೇಕಾದಶೋ ಯಥಾ ಸ್ಯಾತ್ಪುತ್ರಾ
ಕೃಧಿ | ಕೃಣು ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ನಿಾಡ್ವೈಃ—ಕಾಮವರ್ಷಕನಾದ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಇಮಂ—ಈ ವಧುವನ್ನು |
ಸುಪುತ್ರಾಂ—ಉತ್ತಮವಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳನ್ನಾಗಿಯೂ | ಸುಭೆಗಾಂ—ಮಂಗಳಕರಳನ್ನಾಗಿಯೂ | ಕೃಣು—
ಮಾಡು | ಅಸ್ಯಾಂ—ಇವಳಲ್ಲಿ | ದಶ ಪುತ್ರಾನ್—ಹತ್ತುಮಂದಿ ಮಕ್ಕಳನ್ನು | ಅ ಧೇಹಿ—ಜನಿಸುವಂತೆ
ಮಾಡು | ಪತಿಂ—ಅವಳ ಪತಿಯನ್ನು | ಏಕಾದಶಂ—ಹನ್ನೊಂದನೆಯವನನ್ನಾಗಿ | ಕೃಧಿ—ಮಾಡು.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಕಾಮವರ್ಷಕನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈ ವಧುವನ್ನು ಉತ್ತಮವಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಂಗಳಕರ
ಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡು. ಇವಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತುಮಂದಿ ಮಕ್ಕಳು ಜನಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು. ಇವಳ ಪತಿಯನ್ನೇ ಹನ್ನೊಂದನೆ
ಯವನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು.

English Translation

Indra, showerer, make her the mother of sons, pleasing (to her
shusband); give her ten sons; make her husband the eleventh.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಸ॒ನ್ಮ್ರಾಜ್ಞೀ॑ ಶ್ವಶು॒ರೇ ಭವ॑ ಸ॒ನ್ಮ್ರಾಜ್ಞೀ॑ ಶ್ವಶ್ರಾ॒ವಂ ಭ॑ವ |

ನ॒ನಾಂದರಿ॑ ಸ॒ನ್ಮ್ರಾಜ್ಞೀ॑ ಭವ॑ ಸ॒ನ್ಮ್ರಾಜ್ಞೀ॑ ಅಧಿ॑ ದೇ॒ವೃಷು॑ || ೪೬ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಸಂ॒ರಾಜ್ಞೀ॑ | ಶ್ವಶು॒ರೇ | ಭವ॑ | ಸಂ॒ರಾಜ್ಞೀ॑ | ಶ್ವಶ್ರಾ॒ವಂ | ಭವ॑ |

ನ॒ನಾಂದರಿ॑ | ಸಂ॒ರಾಜ್ಞೀ॑ | ಭವ॑ | ಸಂ॒ರಾಜ್ಞೀ॑ | ಅಧಿ॑ | ದೇ॒ವೃಷು॑ || ೪೬ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ವಧು ಶ್ವಶುರಾದಿಷು ತ್ವಂ ಸನ್ಮ್ರಾಜ್ಞೀ ಭವ | ದೇವೃಷು | ದೇವರೇಷ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

(ಎಲೈ ವಧುವೇ) ಶ್ವಶುರೇ—ನಿನ್ನ ಮಾವನಲ್ಲಿ | ಸಂರಾಜ್ಞೀ ಭವ—ಅನಂದದಾಯಕಳಾದ ರಾಣಿಯಂತೆ
ವರ್ತಿಸು | ಶ್ವಶ್ರಾವಂ—ಅತ್ತೆಯಲ್ಲಿಯೂ | ಸಂರಾಜ್ಞೀ ಭವ—ಸಂತೋಷಜನಕಳಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸು | ನನಾಂದರಿ—

ನಾದಿನಿಯರಲ್ಲಿ | ಸಂರಾಜ್ಞೀ—ಉತ್ತಮವಾದ ರಾಣಿಯಂತೆ ವರ್ತಿಸು | ಅಧಿ ದೇವ್ಯಷು—ಮೈದುನರಲ್ಲಿಯೂ | ಸಂರಾಜ್ಞೀ—ಸಂತೋಷಜನಕವಾದ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ನಡೆಸು.

! ಭಾವಾರ್ಥ !

ಎಲೈ ವಧುವೇ, ನಿನ್ನ ಮಾವನಲ್ಲಿ ಆನಂದದಾಯಕವಾದ ರಾಣಿಯಂತೆ ವರ್ತಿಸು. ಆತ್ಮೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಂತೋಷಜನಕಳಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸು. ನಾದಿನಿಯರು ಮತ್ತು ಮೈದುನರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅವರಿಗೆ ಹರ್ಷಕಾರಕಳಾಗಿ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಮಾಡು.

English Translation

Be a queen to your father-in law, be a queen to your mother-in-law, be a queen to your husband's sister, be a queen to your husband's brothers.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದೇವರಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಯರು ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೦-೨ನೇ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಕೃ ಸ್ವಿದ್ರಾತ್ರಾ ಭವತಃ, ಕೃ ದಿನಾ, ಕ್ವಾಪಿಪ್ರಾಪ್ತಿಂ ಕುರುಥಃ, ಕೃ ವಸಥಃ, ಕೋ ವಾ ಶಯನೇ ವಿಧನೇವ ದೇವರಂ | ದೇವರಃ ಕಸ್ಮಾತ್ ದ್ವಿತೀಯೋ ವರ ಉಚ್ಯತೇ | ವಿಧನಾ ವಿಧಾತ್ಯಕಾ ಭವತಿ | ವಿಧಾನನಾದ್ಯಾ | ವಿಧನನಾದ್ಯೇತಿ ಪ್ರಚರ್ಮಶಿರಾಃ | ಅಪಿ ವಾ ಧನ ಇತಿ ಮನುಷ್ಯ-ನಾನು ತದ್ವಿಯೋಗಾದ್ವಿಧವಾ | ದೇವರೋ ದೀವ್ಯತಿಕರ್ಮಾ | ಮರ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯೋ ಮರಣಧರ್ಮಾ | ಯೋಷಾ ಯೌತೇಃ | ಅಕುರುತೇ ಸಹಸ್ಯಾ ನೇ ||

(ನಿ. ೨-೧೫)

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಷಿಯಾದ ಘೋಷಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಅವರನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುತ್ತಾಳೆ—ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿರುತ್ತೀರಿ? ಹಗಲು ಎಲ್ಲಿರುತ್ತೀರಿ? (ಸ್ಮಾನಭೋಜನಾದಿ ನಿಮ್ಮ) ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಯನ್ನು ಎಲ್ಲಿ ಮಾಡುತ್ತೀರಿ? ಎಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತೀರಿ ಗಂಡನಿಲ್ಲದ ವಿಧವೆಯು ತನ್ನ ಮೈದನನ್ನು (ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ) ತನ್ನ ಹಾಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಎದುರಾಗಿ ಕೂರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆಯೂ, ಹೆಂಡತಿಯು ತನ್ನ ಗಂಡನನ್ನು ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿ ಎದುರಾಗಿ ಕೂರಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಹರಿಸುವಂತೆಯೂ ನೀವು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಾವ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಅವನಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತೀರಿ?

ದೇವರ ಶಬ್ದವು ಹೇಗೆ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ? ದೇವರ ಎಂದರೇನು? ದೇವರ ಎಂದರೆ ಎರಡನೇ ವರ. ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಮದುವೆಯಾದ ಗಂಡನೇ ಮೊದಲನೆಯ ವರ. ಮಕ್ಕಳಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಆ ಗಂಡನು ಮೃತನಾದಲ್ಲಿ (ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ) ಆ ಗಂಡನ ತಮ್ಮನು ಎಂದರೆ ಮೈದುನನು ಆ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿ ಸಂಭೋಗಮಾಡಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಮೈದನನೇ ಆ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ದ್ವಿತೀಯ ವರ (ಎರಡನೆಯ ಗಂಡ) ಎಂದರೆ ದೇವರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೈದುನ ಎಂದರ್ಥವು.

ವಿಧವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ (೧) ವಿಧಾತ್ವಕಾ ಎಂದರ್ಥವು. ಪತಿಯು ಮೃತನಾದಮೇಲೆ ಆ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಧರಿಸುವರು ಎಂದರೆ (ಅನ್ನವಸ್ತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು) ಪೋಷಿಸುವವರು ಯಾರೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಗಂಡನಿಲ್ಲದ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ವಿಧವಾ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. (೨) ಅಥವಾ ವಿಧವನಾದ್ದಾ ಪತಿಯ ಮರಣದಿಂದ ದುಃಖಿತಳಾಗಿ ಶೋಕದಿಂದ ನಡಗುತ್ತಿರುವವಳಾದ್ದರಿಂದ ಪತಿಯಿಲ್ಲದ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ವಿಧವಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. (೩) ಅಥವಾ ವಿಧಾವನಾದ್ದಾ ಪತಿಯಮರಣದಿಂದ ಶೋಕಸಂತಪ್ತಳಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಂದಲ್ಲಿಗೆ ಯಾರ ನಿರ್ಬಂಧವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಓಡಾಡುವವಳಾದ್ದರಿಂದ ಪತಿ ರಹಿತಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ವಿಧವಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಚರ್ಮಶಿರಾಃ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. (೪) ಅಥವಾ ಧವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನುಷ್ಯನೆಂದರ್ಥವು. ಅದರಿಂದ ತನ್ನಪತಿಯನ್ನು (ವಿಧವ) ಕಳೆದುಕೊಂಡಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ವಿಧವಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ದೇವರಃ ದೀವ್ಯತಿಕರ್ಮಾ | ದೇವರ ಶಬ್ದವು ಕ್ರೀಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ದೀವ್ಯತಿದಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನ ವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸಹೋದರನ ಪತ್ನಿಯೊಡನೆ ರತಿಕ್ರೀಡೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾಗಿರುವವನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಸಮಂಜಂತು ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸಮಾಪೋ ಹೃದಯಾನಿ ನೌ |

ಸಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಸಂ ಧಾತಾ ಸಮು ದೇಷ್ಟೀ ದಧಾತು ನೌ || ೪೭ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಸಂ | ಅಂಜಂತು | ವಿಶ್ವೇ | ದೇವಾಃ | ಸಂ | ಅಪಃ | ಹೃದಯಾನಿ | ನೌ |

ಸಂ | ಮಾತರಿಶ್ವಾ | ಸಂ | ಧಾತಾ | ಸಂ | ಉಂ ಇತಿ | ದೇಷ್ಟೀ | ದಧಾತು | ನೌ || ೪೭ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಸಮಂಜಂತಿತ್ಯೇಷಾ ವರಸ್ಯ ದಧಿಪ್ರಾಶನೇ ವಧೂವರಯೋರ್ಹೃದಯಸ್ಪರ್ಶನೇ ನಾ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ | ತಥಾ ಚ ಸೂತ್ರತಂ | ಸಮಂಜಂತು ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಇತಿ ದಧ್ನಃ ಪ್ರಾಶ್ಯ ಪ್ರತಿ- ಪ್ರಯಚ್ಛೇದಾಜ್ಯಶೇಷೇಣ ನಾನಕ್ತಿ ಹೃದಯೇ | ಅ. ಗೃ. ೧-೮.೯ | ಇತಿ ||

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ನೌ ಹೃದಯಾನಿ ಮಾನಸಾನಿ ಸಮಂಜಂತು | ಸಮ್ಯಗಂಜಂತು | ಅಪಗತದುಃಖಾದಿಕ್ಲೇಶಾನಿ ಹೃತ್ವಾ ಲೌಕಿಕವೈದಿಕವಿಷಯೇಷು ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಾನಿ ಕುರ್ವಂತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಪಶ್ಚ ಸಮಂಜಂತು | ತಥಾ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ನೌ ಹೃದಯಾನಿ ಸಂ ದಧಾತು | ಅವಯೋರ್ಬುದ್ಧೀಃ ಪರಸ್ಪರಾನುಕೂಲಾಃ ಕರೋತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಧಾತಾ ಚ ಸಂ ದಧಾತು | ದೇಷ್ಟೀ ದಾತ್ರೀ ಫಲಾನಾಂ | ಸರಸ್ವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸಾ ಚ ಸಂ ದಧಾತು | ಸಂಧಾನಂ ಕರೋತು ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ನಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ | ನೌ ಹೃದಯಾನಿ—ನಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಹೃದಯಗಳನ್ನೂ | ಸಮಂ-
ಜಂತು—ಒಂದುಗೂಡಿಸಲಿ | ಅಪಃ—ಅಬ್ಬೀವತೆಗಳೂ | ಸಂ ಅಂಜಂತು—ಒಂದಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ |
ಮಾತರಿಶ್ವಾ—ವಾಯುವೂ (ಮಾತರಿಶ್ವನೂ) | ಸಂ ದಧಾತು—ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಹಿತಕರವಾಗುವಂತೆ
ಮಾಡಲಿ | ದೇಷ್ಟೀ—ಫಲದಾತೃವಾದ ಸರಸ್ವತಿಯೂ | ಧಾತಾ—ಧಾತೃವೂ ಸಹ | ನೌ—ನಮ್ಮ ಹೃದಯ
ಗಳನ್ನು | ಸಂ (ದಧಾತು)—ಒಂದಾಗಿಸಲಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡಿ ನಮ್ಮ ಹೃದಯವನ್ನು ಒಂದಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ. ಅಬ್ಬೀವತೆಗಳೂ ಸಹ
ನಮ್ಮನ್ನು ಒಂದುಗೂಡಿಸಲಿ. ಮಾತರಿಶ್ವನು ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಹಿತಕರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ. ಫಲದಾತೃ
ವಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ನಮ್ಮ ಹೃದಯಗಳನ್ನು ಒಂದಾಗಿಸಲಿ.

English Translation

May the universal gods unite both our hearts ; may the waters unite
them ; may Matarishvan, Dhatri and the bountiful (Saraswati) unite both
our hearts.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ವಿನಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ನರನು ದಧಿಪ್ರಾಶನಮಾಡುವಾಗಲೂ ಮತ್ತು ವಧೂನರರು ತಮ್ಮ ಹೃದಯವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿ
ಗುವಾಗಲೂ ಸಮಂಜಂತು ಎಂಬ ಈ ಪುಕ್ಕನ್ನು ಸಂಪರ್ಕಿಸಿದರೆ ಅಶ್ವಲಾಯನಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದ—ಸಮಂಜಂತು
ನಿಶ್ವೇದೇನಾ ಇತಿ ದಧ್ನಃ ಪ್ರಾಶ್ನ ಪ್ರತಿಯಚ್ಛೇದಾಜ್ಞಶೇಷೇಣ ನಾನಕ್ತಿ ಹೃದಯೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ
(ಅ. ಗೃ. ೧-೮-೯) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಹೃದಯಾನಿ ಸಮಂಜಂತು—ಅಪಗತೆದುಃಖಾದಿಕ್ಲೇಶಾನಿ ಕೃತಾ ಲೌಕಿಕವೈದಿಕವಿಷಯೇಷು
ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಾನಿ ಕುರ್ವಂತಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಎಲೈ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಮದಂಪತಿಗಳಾದ ನಮಗೆ ಸಂಭವಿಸ
ಬಹುದಾದ ದುಃಖಕ್ಲೇಶಾದಿಗಳನ್ನೂ, ತೊಂದರೆಗಳನ್ನೂ ನಿವಾರಣೆಮಾಡಿ ಲೌಕಿಕವಾದ ಗೃಹಕೃತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ,
ವೈದಿಕವಾದ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿ ಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿಯೂ ನಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಮನಸ್ಸೂ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಒಂದೇ
ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವಂತೆ ಅನ.ಗ್ರಹಿಸಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬೀಸುವ ವಾಯುವೆಂದರ್ಥವಿದ್ದರೂ,
ಮಾತರ್ಯಂತರಿಕ್ಷೇ ಶ್ವಸಿತಿ ಪ್ರಾಣಿತಿ ಸೂರ್ಯರೂಪೇಣ ಚೇಷ್ಟತ ಇತಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ | ಅಥವಾ
ಮಾತರ್ಯಂತ್ರಾಂ ಶ್ವಸಿತಿ ನಿವಸತಿತಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ | ಎಂದು ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯ ಪರವಾಗಿ
ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಸೂರ್ಯನು ಸಕಲಜೀವರಾಶಿಗಳಿಗೂ
ಚೈತನ್ಯದಾಯಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಈ ಸೂರ್ಯನು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತವೇ
ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯರೂಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಥವಾ

ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ (ಮರದ ತುಂಡುಗಳಲ್ಲಿ) ಕಡೆದು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅರಣಿಗಳು ಅಗ್ನಿಗೆ ಮಾತೃ ಸ್ಥಾನೀಯವು (ತಾಯಿಯರು). ಇಂತಹ ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಇರುವನನ್ನಾದ್ದರಿಂದ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಗೂ ಅರ್ಥವು. ಯಾಸ್ಕರು ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ನಾಯುರ್ಮಾರ್ತಯಂತರಿಷ್ಟೇ ಶ್ವಸಿತಿ ಮಾರ್ತಯಾರ್ಶ್ವನೀತಿತಿ ವಾ (ನಿ. ೭-೨೬) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಮಾತರಿ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶ್ವಸಿತಿ ಚಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚಲಿಸುವ ನಾಯುವು ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಮಾತರಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆಶು ವೇಗವಾಗಿ ಅನಿತಿ (ಗಚ್ಛತಿ) ಸಂಚರಿಸುವನಾದ್ದರಿಂದ ನಾಯುವಿಗೆ ಮಾತರಿಶ್ವನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥ. ಎಂದರೆ-ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ದೇವತೆಯೆಂದು ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು ನಾಯುಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯನೂ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಮಾತರಿಶ್ವನೆಂದು ಹೆಸರು. ಸೂರ್ಯನೂ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ರೂಪಾಂತರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಮಾತರಿಶ್ವಾ—ಮಾತರಿಶ್ವಾ ನಾಯುರ್ಮಾರ್ತಯಂತರಿಷ್ಟೇ ಶ್ವಸಿತಿ ಮಾರ್ತಯಾರ್ಶ್ವನೀತಿತಿ ವಾ | ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶ್ವಾಸಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ನಾಯುವಿಗೆ ಮಾತರಿಶ್ವನೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಮು. ಸಂ. ೧-೯೪-೪ ನೇ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ ೧-೧೪೧-೩ ನೆಯದರಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅಂತಹ ಒಂದೆರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದೆಡೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂದರೆ ನಾಯುವೆಂದೇ ಅರ್ಥವು.

ಅನ್ಯಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ದಿವ ಆ ಜಭಾರ—ಯಜ್ಞಾತ್ಮಕವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಆವಿರ್ಭಾವವೂ ಲೌಕಿಕವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಕೇತುವೂ, ವಿದಥಕ್ಕೆ ಸಾಧನವೂ, ಯಾಗಾದಿಗಳ ಪಿತೃವೂ, ಅಧ್ವರಗಳ ರಾಜನೂ (ಮು. ಸಂ. ೩-೩-೩ ; ೩-೧೧-೨ ; ೪-೨-೩ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ವೇದಗಳಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣನೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿ) ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಆವಿರ್ಭಾವವು ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ನಾಯವಿಗಾಯಿತೆಂದ ಋಕ್ವೇದಂಹಿತೆಯು

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಮಾತರಿಶ್ವನ ಅಭಿವ ಸುಕ್ರತೂಯಾ ವಿವಸ್ವತೇ |

(ಮು. ಸಂ. ೧.೩೧-೩)

ಸ ಜಾಯಮಾನಃ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್ಯಾವಿರಗ್ನಿ ರಭವನ್ಮಾತರಿಶ್ವನೇ |

(ಮು. ಸಂ. ೧.೪೩-೨)

ಮುಂತಾದ ಋಕ್ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಗಳಿದೆ. ಈ ನಾಯುವು ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಾದ ಭೃಗುವಿಗಾಗಿಯೂ ಮನುವಿಗಾಗಿಯೂ ಅತ್ಯಂತ ದೂರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಗೂಢವಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರೆತಂದು ಇವರಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ದ್ವಿಜನ್ಮಾನಂ ರಯಿಮಿವ ಪ್ರಶಸ್ತಂ ರಾತಿಂ ಭರದ್ವ್ಯಗವೇ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ।

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೦-೧)

ಯಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಮನವೇ ಪರಾವತೋ ದೇವಂ ಭಾಃ ಪರಾವತಃ ।

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೮-೨)

ಐನಂ ನಯನ್ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಮುಥಿತಂ ಪರಿ ।

(ಋ. ಸಂ. ೩-೯-೫)

ಅ ದೂತೋ ಅಗ್ನಿಮುಭರದ್ವಿವಸ್ವತೋ ನೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತಃ ।

(ಋ. ಸಂ. ೬-೮-೪)

ಈಳೇನ್ಯಂ ಪ್ರಥಮಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ದೇವಾಸ್ತತಕ್ಷುರ್ಮನವೇ ಯಜತ್ರಂ ।

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೬-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವರನು ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಾದ ಭೃಗು ಮತ್ತು ಮನು ಇವರ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ದೂರದೇಶದಲ್ಲಿ ಗುಪ್ತವಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಕರೆತಂದು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಉಪಕಾರ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಮುಥಿತಾ—ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಪದದ ವಿನರಣೆಗೆ ಋ. ಸಂ. ೧-೯೩-೬ ನೇ ಋಕ್ಯುನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳನ್ನು ನೋಡಿ. ಕೀದೃಶಃ ಮಾತರಿಶ್ವಾ । ವಿಭೃತಃ । ಪ್ರಾಣಿಷು ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿ ಪಂಚ ವೃತ್ತಿರೂಪೇಣ ವಿಹೃತೋ ವಿಭಜ್ಯ ಸ್ಥಿತಃ । ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣ, ಅಪಾನ, ವ್ಯಾನ, ಬುದಾನ ಮತ್ತು ಸಮಾನ ಎಂದು ಐದು ವಿಭಾಗವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನು ಎಂದು ವಿಭೃತಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂದರೆ ವ್ಯಾನವೃತ್ತಿರೂಪೇಣಾಸ್ಥಿತೋ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಃ । ವ್ಯಾನವೃತ್ತಿ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಾದ ವಾಯುವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವೇ ಅಗ್ನಿಮುಥನಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನೆಂದು ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದನೆಂದೂ ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಅಥ ಯಃ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಯೋಃ ಸಂಧಿಃ ಸ ವ್ಯಾನಃ । ಅತೋ ಯಾನ್ಯನ್ಯಾನಿ ವೀರ್ಯವಂತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಯಥಾಗ್ನೇರ್ಮಂಥನಮಾಜೇಃ ಸರಣಂ ದೃಢಸ್ಯ ಧನುಷ ಆಯಮನಮಪ್ರಾಣನ್ಮನಸಾನಂಸ್ತಾನಿ ಕರೋತಿ । ಎಂಬ ವ್ಯಾನರೂಪದ ವಾಯುವಿನ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳ ಶಕ್ತಿಗೆ ಮೀರಿದ ಅಗ್ನಿಮುಥನಾದಿ ಪ್ರರಾಕ್ರಮಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾನರೂಪದ ವಾಯುವು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಬಲ್ಲದು ಎಂದು ಈ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯ. (ಛಾ. ಉ. ೧.೩.೩-೫)

ಅಗ್ನಿಮುಥನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಕಥೆಯಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಸರ್ವಮಿದಮಂಜಾ ತಮ ಅಸೀತ್ । ಅಥ ಮಾತರಿಶ್ವಾಕಾಶೇ ಸೂಕ್ಷ್ಮಮಗ್ನಿಪತ್ಯತ್ । ತಮಮಥಾತ್ । ಮುಥಿತ್ವಾ ಚಾನಯದಿತಿ । ಹಿಂದೆ ಲೋಕವೆಲ್ಲವೂ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದ್ದಿತು. ಅಗ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಗುರ್ತಿಸಿ ಮುಥನ ಮಾಡಿದನು. ಅನಂತರ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಕರೆತಂದನು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕಥೆಯು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅನ್ಯಂ ದಿವೋ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಜಭಾರಾಮಥ್ವಾದನ್ಯಂ ಪರಿ ಶ್ಯೋನೋ ಅದ್ರೇಃ |

(ಮಂ. ಸಂ. ೧.೯೩.೬)

ಆ ದೂತೋ ಅಗ್ನಿಮುಭರದ್ವಿಸ್ವತೋ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತಃ |

(ಮಂ. ಸಂ. ೬-೮-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವಂತೆಯೇ ಅಗ್ನಿಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಪೂರ್ವಕಥಾಸಂದರ್ಭದೊಡನೆ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತೆ. ಹೀಗೆ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಕರೆತಂದನಂತರವೇ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಿದನು ಎಂದರ್ಥ.

ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಸಾಮಾನ್ಯವಿವರಣೆ.

ಈ ದೇವತೆಯೊಂದನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುವ ಸೂಕ್ತವೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ಹೆಸರು ಬರುವುದೇ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳುಸಲ. ಮಾತರಿಶ್ವನೂ ಅಗ್ನಿಯೂ ಒಂದೇ ಅಥವಾ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಹೆಸರು. (೩-೫-೯; ೩-೨೬-೨; ೧-೯೬-೪). (೯-೮೮-೧೯) ರಲ್ಲಿರುವ ಸಂಭೋಧನೆಯೂ ಅಗ್ನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಬೇಕು. ಇನ್ನೊಂದುಕಡೆ, “ಸ್ವರ್ಗೀಯ ಅಣುರೂಪದಲ್ಲಿ” ‘ತನೂನಪಾತ್’ ಎಂದು ಹೆಸರು; ಜನಿಸಿದಮೇಲೆ ‘ನರಾಶಂಸ’ ನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ; ಮಾತರಿಶ್ವರೂಪನಾಗಿ ಉದ್ಭವಿಸಿದಾಗ, ಅವನೇ ಶೀಘ್ರಗತಿಯುಳ್ಳ ವಾಯುವಾಗುತ್ತಾನೆ (೩-೨೯-೧೧). ಒಬ್ಬನನ್ನೇ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ನಾನಾ ನಾಮಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ; ಅಗ್ನಿ, ಯಮ, ಮಾತರಿಶ್ವ ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (೧-೧೬೪-೪೬). ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಮನೆಂದು ಅನೇಕಬಾರಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ನಾಮಧೇಯ ಮಾತರಿಶ್ವನಿಗೂ ಉಂಟು. “ಆ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೇ ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವನಾದನು” (೧-೧೯೦-೨).

ಇತರ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ, ಅಗ್ನಿಯೂ ಮಾತರಿಶ್ವನೂ ಭಿನ್ನರೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅವನ (ಅಗ್ನಿಯು) ಅತಿ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿ, ಮಾತರಿಶ್ವನಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನು (೧-೧೪೩-೨). ಅಗ್ನಿಯು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವ ಮತ್ತು ವಿಸ್ವತರಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿದನು (೧-೩೧-೩). ತೇಜೋವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠನಾದುದರಿಂದ, ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಗಗನಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಅಧಾರಭೂತನಾಗಿದಾನೆ; ನಿಗೂಢನಾಗಿದ್ದ ಆಹುತಿವಾಹಕನನ್ನು ಮಾತರಿಶ್ವನು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು (೩-೫-೧೦). ಆಕಾಶದಿಂದ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಒಬ್ಬನನ್ನು (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಂದನು; ಗಿಡುಗವು ಇನ್ನೊಬ್ಬನನ್ನು (ಸೋಮವನ್ನು) ಪರ್ವತದಿಂದ ತಂದಿತು (೧-೯೩-೬). ಮಾತರಿಶ್ವನು, ಪೂಜ್ಯನಾದ ಪುರೋಹಿತನೂ, ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿಯೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಂದನು (೩-೨-೧೩). ಭೃಗುವಿನಿಂದ ಜನಿತನಾದ (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ದೇವತೆಗಳು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಆದಿ ಪುರೋಹಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು (೧೦-೪೬-೯). ಮಾತರಿಶ್ವದೇವತೆಯು ಅವನನ್ನು (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಬಹಳ ದೂರದಿಂದ ಮನುಷ್ಯನಿಗೋಸ್ಕರ ತಂದನು (೧-೧೮೨-೨). ವಿಶ್ವವತನ ದೂತನಾದ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಬಹಳ ದೂರದಿಂದ ವೈಶ್ವನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ತಂದನು; ಅವನನ್ನು ಬಲಿಷ್ಠರಾದವರು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಬಿಟ್ಟರು (೬-೮-೪). ಅರಣ್ಯಮಥನದಿಂದ ಉದ್ಭೂತನೂ ನಿಗೂಢನೂ ಆಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಬಹಳ ದೂರದಿಂದ ಮಾತರಿಶ್ವನು ತಂದನು (೩-೯-೫) ನಿಗೂಢನಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಾತರಿಶ್ವನು ಮುಢಿಸಿ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿದನು (೧-೧೪೧-೩) ಮಾತರಿಶ್ವನಿಂದ ಮುಢಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಅಗ್ನಿಯು ಮನುಷ್ಯರ ವಸತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು

(೧-೭೧-೪, ೧-೧೪೮-೧) ಇಂದ್ರನು ಸರ್ಪದ ಹಿಡಿತದಿಂದ ತ್ರಿಶುಲಿಗಾಗಿ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆಮಾಡಿ, ಗೋಶಾಲೆಗಳನ್ನು ದಧ್ಯಂಜ ಮತ್ತು ಮಾತರಿಶ್ವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು (೧೦-೪೮-೨).

ಮುಗ್ಧೇದದ ಕಡೆಯ ಭಾಗದ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ, ಮಾತರಿಶ್ವನ ವಿಷಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿತವಾಗಿದ್ದರೂ, ಮಾತರಿಶ್ವನ ಸ್ವಭಾವ, ಗುಣ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏನೂ ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ (೯-೭೭-೩೧ : ೧೦-೧೧೪-೧), ಅವನು ಸೋಮವನ್ನು ಶೋಧಿಸಿ, ಅದನ್ನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ (ವಾಲ. ೪-೨) ಪಿತೃಗಣದಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ; ಅಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಇವನ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಒಂದುಸಲ ಉತ್ತಮ ಶಿಲ್ಪಿಗೆ ಹೋಲಿಸುವಂತೆ, ಇಂದ್ರನು ಇವನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ (೧೦-೧೦೫-೬). ವಿವಾಹಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ, ಮಾತರಿಶ್ವನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರೇಮಿಗಳೇವರ ಹೃದಯಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿರುವಾಗಲೂ, ಈ ಕೌಶಲ್ಯವೇ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರಬಹುದು. ಕಡೆಯದಾಗಿ, ಒಂದುಕಡೆ, ಮಾತರಿಶ್ವನು ಅಪಾರನೆಂದೂ, ಅಲೆದಾಡುತ್ತಿರುವನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ (೧೦-೧೦೯-೧). ಈ ಎರಡು ಗುಣಗಳೂ, ಮಾತರಿಶ್ವನೆಂದರೆ ವಾಯುವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹೀಗೆ ಮಾತರಿಶ್ವನೆಂದರೆ, ಮೂರ್ತಿಮತ್ತಾದ ಸ್ವರ್ಗೀಯಾಗ್ನಿಯೆನ್ನಬಹುದು; ಅಲ್ಲದೆ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ, ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಂದವನೂ ಇವನೇ. ಮಾತರಿಶ್ವನಿಗೆ ವಿದ್ಯುತ್ತೇ ಮೂಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಎರಡು ಲೋಕಗಳ ಮಧ್ಯೆ ದೂತನಾಗಿರುವಂತೆ, ಮಾತರಿಶ್ವನು ವಿಶ್ವವತನ ದೂತನಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ಬಂದನೆನ್ನಬಹುದು. ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾತರಿಶ್ವ ಎಂಬುದು ಅಗ್ನಿಯ ನಾಮಧೇಯ (ಅ.ವೇ. ೧೦-೮-೩೯ ಮತ್ತು ೪೦); ಆದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಮಾತರಿಶ್ವನೆಂದರೆ ವಾಯುವೇ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಆಧಾರವು ಆಗಲೇ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (೩-೨೯-೧೧). ವಾಯುಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಬುಸುಗುಟ್ಟುವ ಸರ್ಪದಂತಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯು ಬೇರೊಂದುಕಡೆ ರಭಸದಿಂದ ನುಗ್ಗುವ ಗಾಳಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದಾನೆ (೧-೭೯-೧).

ಮಾತರಿಶ್ವ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ತಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವವನು, ರೂಪುಗೊಂಡವನು ಎಂಬರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಶು ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದು, ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗು ಎಂದರ್ಥ. ಇದರಿಂದಲೇ ಶಿಶು ಮುಂತಾದ ಪದಗಳು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ. ಮಾತರಿಶ್ವನೆಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ತಾಯಿಯರಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ (೧-೧೪೧-೫). ಮಾತರಿಶ್ವನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವಾಗ, ಅರಣ್ಯ ಕೆಳಭಾಗ, ಅಥವಾ ಮೇಘವು ಮಾತೃವಿರಬಹುದು. ಮಾತರಿಶ್ವನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಬರುವುದರಿಂದ ಮೇಘವು ಅವನ ಮಾತೃವು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಯಾಸ್ಕರ ನುತದಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವ ಎಂದರೆ ವಾಯುವು; 'ಮಾತರಿ' ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಶ್ವನ್' ಉಸಿರಾಡುವವನು ಅಥವಾ 'ಆಶು ಆನ್' ಬೇಗಬೇಗ ಉಸಿರಾಡುವವನು ಅಂದರೆ ಗಾಳಿ ಎಂದರ್ಥ.

ವೇದಾರ್ಥಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶೇಶ ತನೋ ಹಾದ್ರಂ ನಿವಾರಯನ್ |

ಪುನುರ್ಥಾಂಶ್ಚ ತುರೋ ದೇಯಾದ್ವಿದ್ಯಾತೀರ್ಥಮುಹೇಶ್ವರಃ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರವೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕ ಶ್ರೀವೀರಬುಕ್ಕಭೂಸಾಲಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ-

ಧುರಂಧರೇಣ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯೇಣ ನಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶೇ

ಬುಕ್ಕಂಹಿತಾಭಾಷ್ಯೇಷ್ವರಮಾಸ್ವಕೇ ತೃತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ಸಮಾಪ್ತಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುವಾದಯುತವೂ ಆದ

ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯ ಎಂಟನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಯದಕ್ಷರಪದಭ್ರಷ್ಟಂ ಮಾತ್ರಾಹೀನಂ ತು ಯದ್ಭವೇತ್ |

ತತ್ಸರ್ವಂ ಕ್ಷಮ್ಯ ತಾಂ ದೇವವಾಗೀಶ್ವರ ನಮೋಽಸ್ತು ತೇ ||

ಶುಭಂ ಭೂಯಾತ್

ಮುಗಳಂ

• || ಶ್ರೀ ||

|| ಶ್ರೀ ಮಹಾಗಣಾಧಿಪತಯೇ ನಮಃ ||

ವಾಗೀಶಾಧ್ಯಾಃ ಸುಮನಸಃ ಸರ್ವಾರ್ಥಾನಾಮುಪಕ್ರಮೇ
ಯಂ ನತ್ವಾ ಕೃತಕೃತ್ಯಾಃ ಸ್ವಸ್ತಂ ನಮಾಮಿ ಗಣಾನನಂ ||
ಯಸ್ಯ ನಿಶ್ಚಿಸಿತಂ ವೇದಾ ಯೋ ವೇದೇಭ್ಯೋಽಖಿಲಂ ಜಗತ್ |
ನಿರ್ಮಮೇ ತಮಹಂ ವಂದೇ ವಿದ್ಯಾತಿರ್ಥಮಹೇಶ್ವರಂ ||
ವೇದಃ ಶಿವಃ ಶಿವೋ ವೇದೋ ವೇದಾಧ್ಯಾಯಾ ಸದಾಶಿವಃ |
ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಪ್ರಯತ್ನೇನ ವೇದಮೇವ ಸದಾ ಜಪೇತ್ ||
ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಶ್ರೀಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯೋ ವಾಖ್ಯಾಯ ಚರಮೇಷ್ಟಕೇ |
ಸ್ವುಟಂ ಕೃತೀಯಮುಧ್ಯಾಯಂ ಚತುರ್ಥಂ ವಕ್ತುಮುದ್ಯತಃ |

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತಾ

ಮಧ್ವೇದಸಂಹಿತಾ

|| ಅಷ್ಟಮಾಷ್ಟಕೇ ಚತುರ್ಥೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಎಂಟನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು.

ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಎಂಭತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಪೀಠಿಕೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಋಷಿಯು ಇಂದ್ರಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತವು, ಇಂದ್ರ, ಇಂದ್ರಾಣೀ, ಇಂದ್ರಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿ ಎಂಬ ಮೂವರಿಗೆ ನಡೆದ ಸಂವಾದವಾಗಿರುವುದು. ವೃಷಾಕಪಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ವರು ಈರೀತಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ವೃಷಾಕಪಿಃ | ಅಥ ಯದ್ರಶ್ಮಿಭಿರಭಿಪ್ರಕಂಪಯಂತೀತಿ ತದ್ವೃಷಾಕಪಿರ್ಭವತಿ ವೃಷಾಕಂಪನಃ |

(ನಿ. ೧೨-೨೭)

ಯಾರು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಸ್ತುವನ್ನೂ ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನಿಗೆ ವೃಷಾಕಪಿಯೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಆದಿತ್ಯನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಸೂಕ್ತದ—

ಪುನರೇಹಿ ವೃಷಾಕಪೇ ಸುವಿತಾ ಕಲ್ಪಯಾವಹೈ |

ಯ ಏಷ ಸ್ವಪ್ನನಂತನೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಪಥಾ ಪುನರ್ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦.೮೬-೨೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದಾರೆ. ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವಪ್ನನಂತನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಉದಯ ದಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ನಿದ್ರೆಯನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸುವ ಎಂದರೆ ನಾಶಮಾಡುವ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಆದಿತ್ಯಸ್ವರೂಪನೇ ವೃಷಾಕಪಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ವೃಷಾಕಪಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದು ವುದಾದರೂ ಪ್ರಕೃತಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ವೃಷಾಕಪಿಯು ಇಂದ್ರನ ಪುತ್ರನೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಯಾಸ್ಕರು—

ನಾಹಮಿಂದ್ರಾಣಿ ರಾರಣ ಸಮ್ಯುರ್ವೃಷಾಕಪೇರ್ಋತೇ |

ಯಸ್ಯೇದಮಸ್ಯಂ ಹವಿಃ ಪ್ರಿಯಂ ದೇವೇಷು ಗಚ್ಛತಿ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೧೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನುದಾಹರಿಸಿ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ, ವೃಷಾಕಪಿಯ ತಾಯಿಯೆಂದೂ ಇಂದ್ರನು ಸಂಬೋಧಿಸಿದಾನೆ (ನಿ. ೧೧-೩೯). ಇದಲ್ಲದೆ—

ವೃಷಾಕಪಾಯಾ | ವೃಷಾಕಪಾಯಾ ವೃಷಾಕಪೇಃ ಪತ್ನೈಷ್ಯವಾಭಿಸೃಷ್ಟಕಾಲತಮಾ ||

(ನಿ. ೧೨ ೮)

ವೃಷಾಕಪಾಯಾ ಎಂದರೆ ವೃಷಾಕಪಿಯ (ಇಂದ್ರನ) ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ, ವೃಷಾಕಪಿಯೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದೂ ಹೇಳಿದಾರೆ.

ವೃಷಾಕಪಿಃ

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವ ವೃಷಾಕಪಿಯ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂಬುದನ್ನು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ಸುಲಭವಲ್ಲ. ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ, ವೃಷಾಕಪಿಯು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಒಂದು ವಾನರವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ವೃಷಾಕಪಿಯು ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯಾದ ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಖೇದವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದಾಗ ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ಇಂದ್ರಾಣಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವೃಷಾಕಪಿಯೂ ಈ ಸಂಭಾಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವುದು ಇದೇ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದು ಇಂದ್ರನ ವಾಕ್ಯವೆಂದು ಒಂದು ಮತ ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ವಾಕ್ಯವೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಮತ.

ತನಗಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ವೃಷಾಕಪಿಯು ಪಾನಮಾಡಿ ತನಗೆ ಆ ಹರ್ಷವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿದಾಗ್ಯೂ ತಾನೇ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲ ಪ್ರಭುವು ಎಂಬ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಕಟನವು ಮೊದಲನೆಯ ವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ—

ನನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ವೃಷಾಕಪಿಯು ಪಾನಮಾಡಿ ನನ್ನ ಪತಿಗೆ ಈ ಹರ್ಷವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿತು. ಆದರೂ ನನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲ ಪ್ರಭುವು ಎಂದು ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ತಿಳಿಸುತ್ತಾಳೆಂದು ಒಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಈ ವೃಷಾಕಪಿಯು ಯಾರು, ಇಂದ್ರನಿಗೂ ವೃಷಾಕಪಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲು ಆಧಾರವಿದೆಯೇ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ನಿರುಕ್ತ ಮತ್ತು ಬೃಹದ್ದೇವತಾವಾಕ್ಯಗಳು ವೃಷಾಕಪಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕೊಂಚಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತ,

ಯದ್ರಕ್ತಿಭಿರಭಿಪ್ರಕಂಪಯನ್ನೇತಿ ತದ್ವೃಷಾಕಪಿಭವತಿ, ವೃಷಾಕಂಪನಃ ||

(ನಿ. ೧೨-೨೭)

ತನ್ನ ರಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಯಾರು ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ವೃಷಾಕಪಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯು,

ಪುನರೇಹಿ ವೃಷಾಕಪೇ ಸುವಿತಾ ಕಲ್ಪಯಾವಹೈ |

ಯ ಏಷ ಸ್ವಪ್ನನಂತನೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಪಥಾ ಪುನರ್ವಿತ್ಯಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೮-೨೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವಾದುದಾದರೂ ಈ ಮುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ವೃಷಾಕಪಿಪದದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನೂ, ವೃಷಾಕಪಿಯ ಕರ್ಮವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮುಕ್ತನ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಹೀಗಿದೆ. ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ, ನೀನು ಸ್ವಪ್ನನಾಶಕನು. ಪುನಃ ನೀನು ಈ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸಲು ಬರಬೇಕು. ದಯಮಾಡಿ ಪುನಃ ಬಾ. ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಕಲ್ಯಾಣಕಾರಕವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸೋಣ. ಈ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮುಕ್ತದಲ್ಲಿ ವೃಷಾಕಪಿಯೆಂದರೆ ಯಾರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಿವರಣವು ಹೀಗಿದೆ—

ಪುನರೇಹಿ ವೃಷಾಕಪೇ ಸುಪ್ರಸೂತಾನಿ ವಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕಲ್ಪಯಾವಹೈ | ಯ ಏಷ ಸ್ವಪ್ನ-
ದರ್ಶನಃ ಸ್ವಪ್ನಾನ್ ನಾಶಯಸಿ ಆದಿತ್ಯ ಉದಯೇನ ಸೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಯಥಾ ಪುನಃ |
ಸರ್ವಸ್ಮಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಸ್ತಮೇತದ್ ಬ್ರೂಮು ಆದಿತ್ಯಂ ||

(ನಿ. ೧೨-೨೮)

ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ, ನೀನು ಸ್ವಪ್ನನಾಶಕನು ಎಂದರೆ, ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀನು ಉದಯಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಸಕಲರ ನಿದ್ರೆಯೂ ನಾಶವಾಗುವುದರಿಂದ ನೀನು ಆದಿತ್ಯನು. ನಿನ್ನ ಕರ್ಮಾನುರೋಧವಾಗಿ ನೀನು ಪುನಃ ಉದಯಿಸಬೇಕು. ನಿನ್ನ ಪುನರುದಯಾನಂತರ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಕಲ್ಯಾಣಕಾರಕವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸೋಣ. ಇಂದ್ರರೂಪನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಇದೇ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ವೃಷಾಕಪಿ, ಇಂದ್ರ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಆದಿತ್ಯನ ವಿಭೂತಿವಿಷೇಷಗಳೆಂದೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರೂ ವೃಷಾಕಪಿಯನ್ನು ಆದಿತ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ದೇವತೆಯೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವೃಷಾಕಪಾಯಾಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ತಾನೋವಾಹುಸ್ತು ನಿಮ್ನುಚಿ |

ತಸ್ಯಾತ್ರಯೇ ಸರಣ್ಯಾಶ್ಚ ಭಗಃ ಪೂಷಾ ವೃಷಾಕಪಿಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೧೦)

ವೃಷಾಕಪಾಯಾ, ಸೂರ್ಯಾ, ಉಷಸ್ಸು ಇವರು ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿಯರು. ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ವೃಷಾಕಪಾಯಿಯರ ಸಂಬಂಧವು ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸರಣ್ಯಾ, ಭಗ, ಪೂಷ ಮತ್ತು ವೃಷಾಕಪಿ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಸೂರ್ಯನ ಆಶ್ರಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸುವ ವಿವರವಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ವೃಷೈವ ಕಪಿಲೋ ಭೂತ್ವಾ ಯನ್ನಾಕಮಧಿರೋಹತಿ |

ವೃಷಾಕಪಿರಸಾ ತೇನ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ |

ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಕಂಪಯನ್ನೇತಿ ವೃಷಾ ವರ್ಷಿಷ್ಯಃ ಏವ ಸಃ || (ಬೃ. ದೇ. ೨-೬೭)

ಕಪಿಲವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾದ ವೃಷವು ನಾಕವನ್ನು ಹತ್ತುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವೃಷಾಕಪಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ವೃಷಾಕಪಿಯು ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಆದಿತ್ಯನೇ ಆಗಿರಬೇಕು.

ಸಾಯಾಹ್ನಕಾಲೇ ಭೂತಾನಿ ಸ್ವಾಪಯನ್ನಸ್ತಮೇತಿ ಯತ್ |

ವೃಷಾಕಪಿರಿತೋ ನಾ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಮಂತ್ರೇಷು ದೃಶ್ಯತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೬೮)

ಅಲ್ಲದೇ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ನಿದ್ರೆಮಾಡುವಂತೆ ಮಾಡಿಸಿ ತಾನು ಅಸ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಫಣ್ಶ ಚ ಯತ್ಕೃತತ್ರಂ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಯದುದಂಚೋ ವೃಷಾಕಪೇ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ವರೆಗೆ (೨೦-೨೨) ವೃಷಾಕಪಿಗೆ ಇಂದ್ರನ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ನಿರ್ದೇಶವಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ವೃಷಾಕಪಿಯು ಸೂರ್ಯ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಾಂಶವನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ದೇವತೆಯೆಂದು ಮೇಲಿನ ವಿವರಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಚಕಾರ ಹರಿತೋ ಮೃಗಃ (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೩) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮೃಗಶಬ್ದದಿಂದ ವೃಷಾಕಪಿಯು ಮೃಗಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದುದಾಗಿದೆ ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಆದರೆ, ಮೃಗಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಆದಿತ್ಯಪರವಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯ,

ಯದುದಂಚೋ ವೃಷಾಕಪೇ ಗೃಹಮಿಂದ್ರಾಜಗಂತನ |

ಕ್ಷೌರಸ್ಯ ಪುಲ್ವಘೋ ಮೃಗಃ ಕಮಗಂಜನಯೋಪನೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೨೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವಾದುದಾಗಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ತ ಏತದ್ವಃ ಬ್ರೂಮು ಆದಿತ್ಯಂ ಎಂದು (ನಿ. ೧೩-೩) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆದಿತ್ಯಪರವಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೃಗ ಶಬ್ದವನ್ನು ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು

ವಿವರಿಸುತ್ತ (ನಿ. ೧೩-೩) ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯ ಪರವಾದ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಪುಲ್ವಘಃ, ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಪುಲ್ವಘಃ ಎಂದರೆ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸುವವನು (ಬಹ್ವಾದೀ) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರೇ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಬಹುವಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ—ಬಹ್ವಸೌ ಅತ್ತಿ ಸರ್ಪಸ್ರಾಣಿಷ್ವವಸ್ಥಿತಃ—

ಸೂರ್ಯ ಅತ್ಯಾ ಜಗತಸ್ತಸ್ಯ ಪಶ್ಚ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫-೧)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಸೂರ್ಯನೇ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಆತ್ಮನಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಆದ್ಯತೇಽತ್ತಿ ಜ ಭೂತಾನಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳು ಆದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಭಕ್ಷಕಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲೂ ಪುಲ್ವಘಃ ವ್ಯುಗಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ, ಇಂದ್ರಾಣೀ, ಇಂದ್ರಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿ ಎಂಬುವರ ಸಂವಾದವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ಯೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆ ಸಂವಾದವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ—

(೧) ಇಂದ್ರ—ನಾನು ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು, ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು. ಆದರೂ ನನ್ನಿಂದಲೇ ಆಜ್ಞಾಪ್ತರಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ತಾವು ಮಾಡಿದ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಿದರು. ಆ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅವನು ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದನು. ಆ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ನನಗಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ನನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲೂ ಇಲ್ಲ.

(೨) ಇಂದ್ರಾಣೀ (ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿ)—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸು ವೃಥೆಯಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ವೃಷಾಕಪಿಯ ಕಡೆಗೇ ಓಡುತ್ತಿರುವುದು. ನೀನು ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಗೂ ಹೋಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ.

(೩) ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಕೇವಲ ಪಶುವಿನಂತಿರುವ ಆ ವೃಷಾಕಪಿಯು ನೀನಿಗೆ ಹಿತಕರವಾದ ಏನು ಉಪಕಾರ ಮಾಡಿದಾನೆ? ಏನು ಮಾಡದಿದ್ದರೂ ನೀನು ಅವನಿಗೆ ಉದಾರವಾಗಿ ಧನವನ್ನೂ, ಆಹಾರವನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತೀಯಲ್ಲವೇ.

(೪) ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಕಾಪಾಡಬಯಸುವ ನಿನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ಈ ವೃಷಾಕಪಿಯನ್ನು, ಬೇಟೆನಾಯಿಯು ಕಾಡುಹಂದಿಯನ್ನು ಕಿವಿಯಿಂದ ಕಚ್ಚಿ ಕೊಂದುತಿನ್ನುವಂತೆ, ಹಿಡಿದು ಭಕ್ಷಿಸಲಿ.

(೫) ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು ನನಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ್ದ ಆಜ್ಯಯುಕ್ತವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಈ ದುಷ್ಟಕಪಿಯು ಕೆಡಿಸಿ ಹಾಳುಮಾಡಿದೆ. ಇದರ ತಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿಹಾಕುತ್ತೇನೆ. ಕೆಟ್ಟಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವವರಿಗೆ ನಾನು ಎಂದಿಗೂ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಬಯಸುವುದಿಲ್ಲ.

(೬) ನನಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕ ಸೌಭಾಗ್ಯವುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಯು ಮತ್ತಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಒಳ್ಳೆಯ ಪುತ್ರರನ್ನು ಪಡೆದ ಸ್ತ್ರೀಯು ನನಗಿಂತ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ತನ್ನ ಪತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಅವನೊಡನೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಅವನ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಪೂರ್ತಿಮಾಡುವ ಸ್ತ್ರೀಯು ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ.

(೭) ವೃಷಾಕಪಿ—ಎಲೈ ಮಾತೆಯೇ, ನೀನು ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಎಲ್ಲವೂ ಬೇಗ ನೆರವೇರಲಿ. ನನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ಇಂದ್ರನು ನಿನ್ನ ಸಂಗದಿಂದ ಸುಖವನ್ನು ಪಡೆಯಲಿ. ನೀನು ಪತಿಯೊಡನಿರುವಾಗ ಅವನಿಗೆ ಸೌಖ್ಯವುಂಟಾಗಲಿ. ಕೋಕಿಲಾದಿ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಗಾನದಂತೆ ನಿನ್ನ ಪ್ರಿಯಾಲಾಪಗಳಿಂದ ನನ್ನ ತಂದೆಯು ಹರ್ಷವನ್ನನುಭವಿಸಲಿ.

(೮) ಇಂದ್ರ—(ಇಂದ್ರಾಣಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ) ಎಲೈ ಶೋಭನಾಂಗಿಯೇ, ನೀನು ವೀರಪತ್ನಿಯು, ನಿನ್ನ ಬಾಹುಗಳು ಕೋಮಲವಾಗಿವೆ, ನಿನ್ನ ಬೆರಳುಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿವೆ. ನಿನ್ನ ಕೇಶರಾಶಿಗಳು ನೀಳವಾಗಿಯೂ, ಕಪ್ಪಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ನಿನ್ನ ಜಘನಪ್ರದೇಶವು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗಿರುವ ನೀನು ನಮ್ಮ ಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿಯ ಮೇಲೆ ಏಕೆ ಕೋಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವೆ?

(೯) ಇಂದ್ರಾಣಿ—ಈ ದುಷ್ಟವೃಗವು ನನ್ನನ್ನು ಪುರುಷರ ರಕ್ಷಣೆಯೇ ಇಲ್ಲದಿರುವವಳಂತೆ ತಿಳಿದು ತಿರಸ್ಕಾರ ಭಾವದಿಂದ ಮಾತನಾಡುತ್ತದೆ. ನನಗೆ ವೀರನಾದ ಇಂದ್ರನೇ ಪತಿಯು, ನನಗೆ ಶೂರರಾದ ಪುತ್ರರಿದಾರೆ. ವೀರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೂ ನನ್ನ ಮಿತ್ರರೇ ಆಗಿದಾರೆ.

(೧೦) ಈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು (ನಾನು) ಸತ್ಯದ ನಿರ್ಮಾತ್ರಿಯು, ವೀರಪುತ್ರರನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವಳು, ಶೂರನಾದ ಇಂದ್ರನ ಭಾರ್ಯೆಯು. ಸ್ತೋತ್ರಜನರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರು ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಲಿ, ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗಾಗಲಿ ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ.

(೧೧) ಇಂದ್ರ—(ಇಂದ್ರಾಣಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ) ಸೌಭಾಗ್ಯಸಂಪನ್ನರಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಅತ್ಯಂತ ಸೌಭಾಗ್ಯಯುಕ್ತಳೆಂದು ನಾನು ಕೇಳಿದೇನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನು. ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರಂತೆ ಅವನು ಮುಪ್ಪಿನಿಂದ ಮೃತ್ಯುವಶನಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

(೧೨) ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ನನಗೆ ಮಿತ್ರನಂತಿರುವ ನನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿಯು ನನ್ನೊಡನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನನಗೆ ಹರ್ಷವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ವೃಷಾಕಪಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಉದಕದಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶುದ್ಧವಾದ ಹವಿಸ್ಸು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(೧೩) ವೃಷಾಕಪಿ—ಎಲೈ (ವೃಷಾಕಪಿಯಾದ ನನ್ನ) ಮಾತೆಯಾದ ವೃಷಾಕಪಾಯಿಯೇ (ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ), ನೀನು ಧನವಂತಳು, ನಿನಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಪುತ್ರರಿದಾರೆ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮ ಸೊಸೆಯರೂ ಇದಾರೆ. ನೀನು ನಿನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವೀರೂಪವಾದುದೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಿಯಕರವಾದುದೂ ಆದ ಪಶುಗಳನ್ನು (ಪಶುಗಳ ಮಾಂಸವನ್ನು) ತಿನ್ನಲಿ.

(೧೪) ಇಂದ್ರ-ನನ್ನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಇಂದ್ರಾಣಿಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ನನ್ನ ತೃಪ್ತಿಗಾಗಿ ಹದಿನೈದು ಅಥವಾ ಇಪ್ಪತ್ತು ವೈಪಭ (ಎತ್ತು ಅಥವಾ ಹೋರಿ) ಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಅವುಗಳ ಮಾಂಸವನ್ನು ಪಕ್ಷಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ನಾನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ಪುಷ್ಟನಾಗುತ್ತೇನೆ. ಅವು ನನ್ನ ಉದರದ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳನ್ನೂ ತುಂಬುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ನನ್ನ ಉದರವನ್ನು ಸೋಮರಸದಿಂದ ಯಜಮಾನರು ತುಂಬುತ್ತಾರೆ.

(೧೫) ಇಂದ್ರಾಣೀ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಹರಿತವಾದ ಕೊಂಬುಗಳುಳ್ಳ ವೃಷಭವು ಗೋವುಗಳ ಹಿಂಡಿನಲ್ಲಿ ಗುಟುರುಹಾಕುತ್ತಾ ಹೇಗೆ ಹರ್ಷದಿಂದಿರುವುದೋ ಅದರಂತೆ ನಾನು ನಿನ್ನ ಹರ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಸೋಮ ರಸವು ನಿನಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾಗಿರಲಿ.

(೧೬) ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ಪುರುಷನ ಜನೇಂದ್ರಿಯವು ಎರಡು ತೊಡೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೇತಾಡುತ್ತಾ ಸುಪ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುತ್ತಾ ಶಕ್ತರೇನಾಗಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ಪುರುಷನು ಸ್ತ್ರೀಯೊಡನೆ ಮೈಥುನಕರ್ಮ ವನ್ನೆಸಗಲು ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಸಂಭೋಗಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಯಾವ ಪುರುಷನ ಜನೇಂದ್ರಿಯದ ದಂಡವು ಉದ್ರಿಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಲು ಶಕ್ತವಾಗುವುದೋ ಅಂತಹ ಪುರುಷನು ಮಾತ್ರ ಸ್ತ್ರೀಯೊಡನೆ ರತಿಕರ್ಮವನ್ನೆಸಗಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆ.

(೧೭) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ನೀನು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಯಾವ ಪುರುಷನ ಸುಪ್ತಾವಸ್ಥೆ ಯಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷಲಿಂಗವು ಉದ್ರಿಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಗೆ ನಿಲ್ಲುವುದೋ ಆ ಪುರುಷನು ಸ್ತ್ರೀಸಂಭೋಗಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಲ್ಲ; ಯಾವ ಪುರುಷನ ಜನೇಂದ್ರಿಯದ ಲಿಂಗವು ಎರಡು ತೊಡೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಸ್ಸತ್ತ್ವವಾಗಿ ಜೋಲಾಡು ತ್ತಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ಪುರುಷನೇ ಸ್ತ್ರೀಸಂಗವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನು.

(೧೮) ಇಂದ್ರಾಣೀ—ಈ ವೃಷಾಕಪಿಯು ತನ್ನದಲ್ಲದ ಒಂದು ಸತ್ತ ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಿ. ಅದನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಲು ಹರಿತವಾದ ಕತ್ತಿಯನ್ನೂ, ಅದನ್ನು ಪಾಕಮಾಡಲು ಸೌಟನ್ನೂ, ಹೊಸ ಬಾಂಡಲೆಯನ್ನೂ, ಬೇಯಿಸುವುದ ಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಗಾಡಿತುಂಬ ಸೌದೆಯನ್ನೂ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿ.

(೧೯) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜಮಾನರ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತೇನೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ದಾಸಜನರು (ದಸ್ಯಜನರು ಕಪ್ಪುವರ್ಣದವರು) ಯಾರು, ಆರ್ಯಜನರು ಯಾರು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ಒಳ್ಳೆಯ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ನನಗಾಗಿ ಯಾರು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸು ವರೋ ಆ ಸೋಮವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಾನಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿ ಯಿಂದ ನೋಡುತ್ತೇನೆ.

(೨೦) ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಮನೆಗೂ ಇಲ್ಲಿಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯವೂ, ಬೆಂಗಾಡು ಪ್ರದೇಶವೂ ಇರುವುದು. ಇದು ಎಷ್ಟುದೂರದವರಿರುವುದೋ ? ಇದರಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳಿರಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಟು ನಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿರುವ ಯಜ್ಞಗೃಹದ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗು.

(೨೧) ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಾ. ನಾನೂ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೂ ನಿನಗೆ ಹಿತವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೇ ಮಾಡಬೇಕೆಂದಿರುವೆವು. ಆದ್ದರಿಂದ ತನ್ನ ಉದಯದಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ನಿಧ್ರಾಭಂಗವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಆದಿತ್ಯನ ಸ್ವರೂಪವಾದ ನೀನು ನೇರವಾದ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಮನೆಗೆ ಬಾ.

(೨೨) ಇಂದ್ರಾಣೀ—ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ, ಇಂದ್ರನೇ, ಎದ್ದೇಳಿ, ಮನೆಗೆ ಬನ್ನಿ. ವಿನಾಶಕರವಾದ ಆ ಹಾಳು ಮೃಗವು ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಯಿತು ?

(೨೩) ವೃಷಾಕಪಿಃ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರವಿಸ್ವಾಕ್ಷವಾದ ಬಾಣನೇ, ಮನುವಿನ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಪರ್ಶು ಎಂಬ ಹೆಣ್ಣು ಮಗಳು ಎಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಹಡೆದಳು. ಇಪ್ಪತ್ತು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದ್ದ ಆ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಮಂಗಳವುಂಟಾಗಲಿ.

ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಾಸಕೋಕ್ತಗ್ರಂಥವಾದ ಋಗ್ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಇಂದ್ರಾಣ್ಯಾಃ ಕೃತಸಂವಾದು ಸ್ನಾನೇ ಸೂಕ್ತಂ ಪ್ರಯೋಜಯೇತ್ |

ನವವರ್ಗೋತ್ತಮಯುತಂ ಪತಿಸೌಭಾಗ್ಯಪುತ್ರದಂ ||

ಜಲಪುಷ್ಪೋತ್ಕರಯುತೇ ಚಿತ್ರಕುಂಭಸಮಾವೃತೇ |

ಕರ್ತವ್ಯೋಽತ್ರ ತಥಾ ಯಾಗಃ ಸೋಮಗಂಧರ್ವವಹ್ನಿನಾಂ ||

ಭಗಾಯಾಪ್ಸರಸಾಂ ಚೈವ ಯಕ್ಷಾಧಿಪತಯೇಽಪಿ ಚ |

ಇಂದ್ರಾಣ್ಯೈ ದೇವಪತ್ನೀನಾಂ ರತಿಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಯೋಸ್ತಥಾ ||

ನದೀಸಲಿಲಸಂಪೂರ್ಣೈಃ ಪಂಚಗವ್ಯಸಮಾವೃತೈಃ |

ಹುತ್ವಾಗ್ನಿಂ ಸ್ನಾಪಯೇತ್ಕನ್ಯಾಂ ಸ್ಥಿತಾಂ ದೇಶೇ ತು ದಕ್ಷಿಣೇ ||

ಪ್ರಿಯಂಗುವಟಿನಾಗಾನಾಂ ಕಷಾಯೋದ್ಧೃಷ್ಟಕೇಸರಂ |

ಸಂಪಾತಾಭಿಹುತಂ ಕೃತ್ವಾ ಸರ್ವಾಷಧಿಸಮಸ್ಥಿತಂ ||

ಅಭಿಮಂತ್ರೇಹ ಸೂಕ್ತಾಂತೇ ನವಭಿಸ್ತು ವಿ ಹೀತಿ ವೈ |

ಸ್ಥೇಯಾಭಿರದ್ಭಿಃ ಪೂರ್ಣೇನ ಅಭಿಷಿಂಚೇದುಪೋಷಿತಾಂ ||

ಯಾಃ ಪತಿಘ್ನಿಸ್ತ್ರಿಯಸ್ತನ್ವ್ಯಃ ಶಾವ್ಯಂತೇ ತಾಸ್ತುನೇನ ವೈ |

ಸ್ನಾಪಯೇದಾಹನಸ್ಯಾಭಿರ್ವಿದ್ವಾದ್ಯಾಂ ವಿಪ್ರವಾಜಿನೀಂ ||

ಸೂಕ್ತಾದುಪೋದ್ಧರೇದೇನಂ ನ ಸೇಶ ಇತಿ ತು ದ್ವೃಚಂ |

ಉಪದಿಷ್ಟೋಽಯಮೇಕೇಷಾಂ ಪುಂಸಃ ಕರ್ಮಣಿ ಪಾರುಷೇ ||

(ಋಗ್ವಿಧಾನ. ಅ. ೩-೧೨೦ ರಿಂದ ೧೨೭)

ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಾಣಿಯರೊಡನೆ ನಡೆದ ಸಂವಾದವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಸ್ನಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಸೌಭಾಗ್ಯ, ಪತಿ ಪುತ್ರರು ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಲಭಿಸುವವು. ಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರವಾದ ಕಲಶವನ್ನಿಟ್ಟು ಅದರಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ತುಂಬಿ ಚಿಗರು, ಎಲೆ ಪುಷ್ಪ ಇವುಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಸೋಮಾದಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅದರಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡಿ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಆ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಸೋಮ, ಗಂಧರ್ವ, ಅಗ್ನಿ, ಭಗ, ಅಪ್ಸರಸ್ಸು, ಯಕ್ಷಾಧಿಪತಿ, ಇಂದ್ರಾಣೀ ದೇವಪತ್ನಿಯರು, ರತಿ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಇವರುಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ನದೀಜಲಸಹಿತವಾಗಿ ಪಂಚಗವ್ಯವನ್ನು ಅಭಿಮಂತ್ರಿಸಬೇಕು. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿದನಂತರ ಕಲಶೋದಕದಿಂದ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಸಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಿಯಂಗು ಮೊದಲಾದ ಒಷಧಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ರಸದಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಪಠನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಿ ಸೂಕ್ತಪಠನಾನಂತರ ಕಲಶೋದಕದಿಂದ ಸ್ನಾನಮಾಡಿಸಬೇಕು ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಸ್ತ್ರೀಯ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವ ಭೂತಾದಿಗಳೂ ವ್ಯಾಧಿಗಳೂ

ಪರಿಹಾರವಾಗಿ ಆಯುರಾರೋಗ್ಯವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ನ ಸೇಶೇ ಎಂಬ ೧೭ ಮತ್ತು ೧೭ನೇ ಎರಡು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಉಪದೇಶಮೂಲಕ ಪುರುಷರು ಜಪಿಸಿದಲ್ಲಿ ನಷ್ಟವಾದ ಪುಂಸತ್ತವು ಪುನಃ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು.

|| ಸಾಯಂಜಃ ||

ಅಷ್ಟಮಾಷ್ಟಕಸ್ಯ ಚತುರ್ಥೋಽಧ್ಯಾಯ ಆರಭ್ಯತೇ | ತತ್ರ ವಿ ಹೀತಿ ತ್ರಯೋವಿಂಶತ್ಯುಚಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ವೃಷಾಕಪಿನಾರ್ಮೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪುತ್ರಃ | ಸ ಚೇಂದ್ರಾಣೇಂದ್ರಶ್ಚೈತೇ ತ್ರಯಃ ಸಂಹತಾಃ ಸಂವಿನಾದಂ ಕೃತವಂತಃ | ತತ್ರ ವಿಹಿ ಸೋತೋರಸ್ಯಕ್ಷತ ಕಿಂ ಸುಬಾಹೋ ಸ್ವಂಗುರ ಇಂದ್ರಾಣೇಮಾಸು ನಾರಿಷ್ಟಿತಿ ದ್ವೇ ಉಕ್ಷ್ಣೋ ಹಿ ಮೇಽಯಮೇಮಿತಿ ಚತಸ್ರ ಇತ್ಯೇತಾ ನವರ್ಚ ಇಂದ್ರವಾಕ್ಯಾಃ | ಅತಸ್ತಾಸಾಮಿಂದ್ರ ಋಷಿಃ | ಪರಾ ಹೀಂದ್ರೇತಿ ಪಂಚಾವೀರಾಮಿತಿ ದ್ವೇ ವೃಷಭೋ ನ ತಿಗ್ಮಶೃಂಗ ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಕ್ಷತಸ್ರ ಇತ್ಯೇಕಾದಶರ್ಚ ಇಂದ್ರಾಣ್ಯಾ ವಾಕ್ಯಾಃ | ಅತಸ್ತಾಸಾಮಿಂದ್ರಾಣ್ಯುಷಿಃ | ಉನೇ ಅಂಬ ವೃಷಾಕಪಾಯಿ ರೇವತಿ ಪರ್ಶುರಹ ನಾನೇತಿ ತಿಸ್ರೋ ವೃಷಾಕಪೇರ್ವಾಕ್ಯಾಃ | ಅತಸ್ತಾಸಾಂ ವೃಷಾಕಪಿರ್ಋಷಿಃ | ಸರ್ವಂ ಸೂಕ್ತಮ್ಬಂದ್ರಂ ಪಂಚಪದಾಪಂಕ್ತಿಚ್ಛಂದಸ್ಕಂ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ವಿ ಹಿ ತ್ರ್ಯಧಿಕೇಂದ್ರೋ ವೃಷಾಕಪಿರಿಂದ್ರಾಣೇಂದ್ರಶ್ಚ ಸಮೂದಿರೇ ಸಾಂಕ್ರಮಿತಿ || ಪಷ್ಯೇದಹನಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನ ಉಕ್ಷ್ಯಶಸ್ತ್ರ ಏತತ್ಸೂಕ್ತಂ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಅಥ ವೃಷಾಕಪಿಂ ಶಂಸೇದ್ಯಥಾ ಹೋತಾಚ್ಯಾದ್ಯಾಂ ಚತುರ್ಥೇ | ಅ. ೮-೨ | ಇತಿ || ಯದಿ ಪಷ್ಯೇದಹನ್ಯುಕ್ಷ್ಯಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ ದ್ವಿಪದಾಸು ನ ಸ್ತುವೀರನ್ನಾಮಗಾ ಯದಿ ನೇದಮಹರಗ್ನಿಷ್ಠೋಮಃ ಸ್ಯಾತ್ಪದಾನೀಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸೀ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನ ಆರಂಭಣೇಯಾಭ್ಯ ಊರ್ಧ್ವಮೇತತ್ಸೂಕ್ತಂ ಶಂಸೇದ್ವಿಶ್ವಜಿತ್ಯಪಿ | ತಥಾ ಚ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಸುಕೀರ್ತಿಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸೀ ವೃಷಾಕಪಿಂ ಚ ಪಂಕ್ತಿಶಂಸಂ | ಅ. ೮-೪ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈಗ ಎಂಟನೇ ಅಷ್ಟಕದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ವಿವರಣೆಯು ಪ್ರಾರಂಭವಲ್ಲವು. ಈ ಅಧ್ಯಾಯದ ಪ್ರಾರಂಭ ಸೂಕ್ತವಾದ ವಿ ಹಿ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಏಳನೆಯ ಅನುವಾದದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರು ಮಕ್ಕಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನ ಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವೃಷಾಕಪಿ, ಇಂದ್ರ, ಇಂದ್ರಾಣೀ ಎಂಬ ಮೂವರ ಸಂವಾದವು ಆಡಕ ವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ—ವಿ ಹಿ ಸೋತೋರಸ್ಯಕ್ಷತ (೧) ಕಿಂ ಸುಬಾಹೋ ಸ್ವಂಗುರೇ (೮) ಇಂದ್ರಾಣೇ-ಮಾಸು ನಾರಿಷ್ಟು ಎಂಬ ೨ ಮಕ್ಕಳೂ (೧೧-೧೨) ಉಕ್ಷ್ಣೋ ಹಿ ಮೇ (೧೪) ಅಯಮೇಮಿ ಎಂಬ ೪ ಮಕ್ಕಳೂ (೧೯-೨೨) ಎಂಬ ಒಟ್ಟು ಒಂಭತ್ತು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಇಂದ್ರನೇ ಮುಷಿಯು; ಪರಾ ಹೀಂದ್ರ ಎಂಬ ೫ ಮಕ್ಕಳೂ (೨೬) ಅವೀರಾಂ ಎಂಬ ೨ ಮಕ್ಕಳೂ (೯.೧೦) ವೃಷಭೋ ನ ತಿಗ್ಮಶೃಂಗಃ ಎಂಬ ೪ ಮಕ್ಕಳೂ (೧೫-೧೮) ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೊಂದು ಮಕ್ಕಳೂ ಇಂದ್ರಾಣೀಯ ವಾಕ್ಯಗಳು ಆದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರಾಣೀಯೇ ಮುಷಿಯು; ಉನೇ ಅಂಬ (೭) ವೃಷಾಕಪಾಯಿ ರೇವತಿ (೧೩) ಪರ್ಶುರಹರ್ವಾಮ (೨೩) ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳು ವೃಷಾಕಪಿಯ ವಾಕ್ಯಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ ಮುಷಿಯು. ಒಟ್ಟು ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನೇ ದೇವತೆಯು. ಸೂಕ್ತದ ಮಕ್ಕಳು ಪಂಚಪದಾಪಂಕ್ತಿಃ ಎಂಬ ಭಂದಸ್ಸಿ ನವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ವಿ ಹಿ ತ್ರ್ಯಧಿಕೇಂದ್ರೋ ವೃಷಾಕಪಿರಿಂದ್ರಾಣೇಂದ್ರಶ್ಚ ಸಮೂದಿರೇ ಸಾಂಕ್ರಂ

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಯಾಗದ ಆರನೆಯ ದಿನಸ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಪರಿಸರ್ವೇಕಾದ ಉಕ್ಥ್ಯಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಅಥ ವೃಷಾಕಪಿಂ ತಂಸೇದ್ಯಥಾ ಹೋತಾಜ್ಯಾನ್ಯಾಂ ಚತುರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೮-೩) ವಿದ್ಯತವಾಗಿರುವುದು. ಆರನೆಯ ದಿನಸ ಉಕ್ಥ್ಯಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ದ್ವಿಪದಾಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಯುಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸದಿದ್ದರೆ ಅಥವಾ ಸಾಮಗಾನಮಾಡುವವರು ಇದಮಹಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದ ವಿಶ್ವಜಿತಿ ಎಂಬ ದಿನದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದರೆ ಆಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿ ಯೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭದ ಮಂತ್ರಾನಂತರ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪರಿಸರ್ವೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಸುಕೀರ್ತಿಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸೀ ವೃಷಾಕಪಿಂ ಚ ಪಂಕ್ತಿಶಂಸಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ (ಅ. ೮-೪) ವಿದ್ಯತವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೮೬

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೭ || ಸೂಕ್ತ—೮೬ |

ಆಪ್ತಕ—೮ || ಅಧ್ಯಾಯ—೪ || ವರ್ಗ—೧, ೨, ೩, ೪ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಯಂಖ್ಯೆ—೨೩ |

ಋಷಿ—ವೃಷಾಕಪಿರೈಂದ್ರ ಇಂದ್ರಾಣೀಂದ್ರಶ್ಚ ಸಮೂದಿರೇ | ೧, ೮, ೧೧-೧೨, ೧೪, ೧೯-೨೨, ಇಂದ್ರ | ೨-೬, ೯-೧೦, ೧೫-೧೮, ಇಂದ್ರಾಣೀ | ೭, ೧೩, ೨೩.

ವೃಷಾಕಪಿ |

ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ ||

ಛಂದಃ—ಪಂಕ್ತಿಃ |

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿ ಹಿ ಸೋತೋರಸ್ಯಕ್ಷತ ನೇಂದ್ರಂ ದೇವಮಮಂಸತ |

ಯತ್ರಾನುದದ್ಯೃಷಾಕಪಿರರ್ಯಃ ಪುಷ್ಪೇಷು ಮತ್ಸೃಖಾ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ

ಉತ್ತರಃ || ೧ ||

| ಪದಪಾಠಃ |

ವಿ | ಹಿ | ಸೋತೋಃ | ಅಸ್ಯಕ್ಷತ | ನ | ಇಂದ್ರಂ | ದೇವಂ | ಅಮಂಸತ |

ಯತ್ರ | ಅನುದತ್ | ವೃಷಾಕಪಿಃ | ಅರ್ಯಃ | ಪುಷ್ಪೇಷು | ಮತ್ಸೃಖಾ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ತರಃ || ೧ ||

| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಃ |

ಸೋತೋಃ ಸೋಮಾಭಿಷವಂ ಕರ್ತುಂ ವ್ಯಸ್ಯಕ್ಷತ | ಯಾಗಂ ಪ್ರತಿ ಮಯಾ ವಿಸೃಷ್ಟಾ ಅನುಜ್ಞಾತಾಃ ಸ್ತೋತಾರೋ ವೃಷಾಕಪೇರ್ಯಷ್ಟಾರಃ | ಹೀತಿ ಪೂರಣಃ | ತತ್ರ ದೇವಂ ದ್ಯೋತಮಾನ-

ಮಿಂದ್ರಂ ಮಾಂ ನಾನುಂಸತ | ಮಯಾ ಪ್ರೇರಿತಾಃ ಸಂತೋಽಪಿ ತೇ ಸ್ತೋತಾರೋ ನ ಸ್ತುತವಂತಃ |
 ಕಿಂತು ಮನು ಪುತ್ರಂ ವೃಷಾಕಪಿನೇವ ಸ್ತುತವಂತಃ | ಯತ್ರ ಯೇಷು ಪುಷ್ಪೇಷು ಸೋಮೇನ
 ಪ್ರವೃದ್ಧೇಷು ಯಾಗೇಷ್ಟರ್ಯಃ ಸ್ವಾಮೀ ವೃಷಾಕಪಿರ್ಮಮ ಪುತ್ರೋ ಮತ್ಸಖಾ ಮನು ಸಖಿಭೂತಃ
 ಸನ್ನಮದತ್ ಸೋಮಪಾನೇನ ಹೃಷ್ಯೋಽಭೂತ್ | ಯದ್ಯಪ್ಯೇವಂ ತಥಾಹಿಂದ್ರೋಽಹಂ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾ-
 ತ್ಸರ್ವಸ್ಮಾಜ್ಜಗತ ಉತ್ತರಃ | ಉತ್ಕೃಷ್ಟತರಃ || ಮಾಧವಭಟ್ಟಸ್ತು ನಿ ಹಿ ಸೋತೋರಿತೈಷಗಿಂ ದ್ರಾಣ್ಯಾ
 ವಾಕ್ಯಮಿತಿ ಮನ್ಯಂತೇ | ತಥಾ ಚ ತದ್ವಚನಂ | ಇಂದ್ರಾಣ್ಯೈ ಕಲ್ಪಿತಂ ಹವಿಃ ಕಶ್ಚಿನ್ಮುಗೋಽದೂದುಷ-
 ದಿದ್ರಾಪುತ್ರಸ್ಯ ವೃಷಾಕಪೇರ್ವಿಷಯೇ ವರ್ತಮಾನಃ | ತತ್ರೇಂದ್ರಮಿಂದ್ರಾಣೇ ವದತಿ | ತಸ್ಮಿನ್ಪ್ರಜ್ಞೇ
 ತ್ವಸ್ಯಾ ಋಚೋಽಯಮರ್ಥಃ | ಸೋತೋಃ ಸೋಮಾಭಿಷವಂ ಕರ್ತುಂ ನಿ ದ್ಯಸ್ಯಹತ | ಉಪರತ-
 ಸೋಮಾಭಿಷವಾ ಅಸನ್ಯಜಮಾನಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚ ಮಮ ಪತಿಮಿಂದ್ರಂ ದೇವಂ ನಾನುಂಸತ |
 ಸ್ತೋತಾರೋ ನ ಸ್ತುತಂತಿ | ಕುತ್ರೇತಿ ಅತ್ರಾಹ | ಯತ್ರ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇಶೇ ಪುಷ್ಪೇಷು ಪ್ರವೃದ್ಧೇಷು
 ಧನೇಷ್ಟರ್ಯಃ ಸ್ವಾಮೀ ವೃಷಾಕಪಿರಮದತ್ | ಮತ್ಸಖಾ ಮತ್ಪ್ರಿಯಶ್ಚೇಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವ-
 ಸ್ಮಾಜ್ಜಗತ ಉತ್ತರಃ | ಉತ್ಕೃಷ್ಟತರಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಪುಷ್ಪೇಷು—ಸೋಮರಸದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ | ಯತ್ರ—ಯಾವ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ | ಮತ್ಸಖಾ—
 ನನ್ನ ಮಿತ್ರನೂ | ಅರ್ಥಃ—ಪ್ರಭುವೂ ಆದ | ವೃಷಾಕಪಿಃ—(ನನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ) ವೃಷಾಕಪಿಯು | ಅಮದತ್—
 ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದಿದನೋ ಅಲ್ಲಿ | ಸೋತೋಃ—ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡಲು | ವ್ಯಸ್ಯಹತ—
 ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ನನ್ನಿಂದಲೇ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾದರು | ದೇವಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ | ಇಂದ್ರಂ—ಸ್ವಾಮಿಯೂ ಆದ
 ನನ್ನನ್ನು ಮಾತ್ರ | ನ ಅನುಂಸತ—ಸ್ತುತಿಸಲಿಲ್ಲ (ಆದರೂ ಸಹ) | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—
 ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠನು.

। ಛಾಂದಾಃ ।

ಸೋಮದಿಂದ ಪುಷ್ಪವಾದ ಯಾವ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಮಿತ್ರನೂ, ಪ್ರಭುವೂ, ಪುತ್ರನೂ ಆದ ವೃಷಾಕಪಿಯು
 ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದಿದನೋ, ಅಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡಲು ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ನನ್ನಿಂದಲೇ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ
 ರಾದರು. ಆದರೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ, ಪ್ರಭುವೂ ಆದ ನನ್ನನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅವರು ಸ್ತುತಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಂದ್ರನೇ
 ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನು.

English Translation

[Indra speaks :] They have neglected the pressing of the Soma,
 they have not praised the divine Indra at the cherished (sacrifices), at
 which the noble Vrishakapi becoming my friend rejoiced : (still) I, Indra,
 am above all (the world).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ನಿ ಹಿ ಸೋತೋಃ ಅಸೃಕ್ಷತ ನ ಇಂದ್ರಂ ದೇವಂ ಅನುಂಸತ—ಇದು ಇಂದ್ರನ ವಾಕ್ಯವು. ವೃಷಾಕಪೇರ್ಯಷ್ಟಾರೋ ಸ್ತೋತಾರೋ ಮಯಾ ಅನುಜ್ಞಾತಾಃ ಸಂತೋಽಪಿ ತದೃಜ್ಞೇ ದೇವಂ ಇಂದ್ರಂ ಮಾಂ ನ ಅನುಂಸತ | ಮಯಾ ಪ್ರೇರಿತಾಃ ಸಂತೋಽಪಿ ತೇ ಸ್ತೋತಾರೋ ನ ಸ್ತುತವಂತಃ | ಕಿಂತು ಮನು ಪುತ್ರಂ ವೃಷಾಕಪಿಮೇವ ಸ್ತುತವಂತಃ || ವೃಷಾಕಪಿಯು ನನ್ನ ಪುತ್ರನು. ಅವನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ಹಂಚುತ್ತಿದ್ದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಲು ನನ್ನಿಂದಲೇ ಆಜ್ಞಾಪ್ತರಾದರು. ಆದರೂ ಸಹ ಅವರು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ನಾಯಕನೂ, ದೇವನೂ ಆದ ನನ್ನನ್ನೇ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ನನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿಯನ್ನೇ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದರು.

ಯತ್ರ ಪುಷ್ಪೇಷು ಅರ್ಯಃ ವೃಷಾಕಪಿಃ ಮತ್ಸಖಾ ಅಮದತ್ ಇಂದ್ರಃ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ ಉತ್ತರಃ—ಸೋಮೇನ ಪ್ರವೃದ್ಧೇಷು ಯೇಷು ಯಾಗೇಷು ಸ್ವಾಮಿ ವೃಷಾಕಪಿಃ ಸಖಿಭೂತಃ ಮನು ಪುತ್ರಃ ಸೋಮಪಾನೇನ ಹೃಷ್ಯೋಽಭೂತ್ ಯದ್ಯಪ್ಯೇವಂ ತಥಾಪಿ ಇಂದ್ರಃ ಅಹಂ ಸರ್ವಸ್ಮಾಜ್ಜಗತಃ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತರಃ || ವೃಷಾಕಪಿಯು ಮಾಡಿದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾಭಿಷವವು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ನಡೆಯಿತು. ನನಗೆ ಸ್ನೇಹಿತನಂತಿರುವ ನನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ಆ ವೃಷಾಕಪಿಯು ಆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿ ಹರ್ಷಿತನಾದನು. ಆದರೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಾದ ನಾನೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ಇಂದ್ರನಾದ ನಾನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು, ನನ್ನನ್ನು ಮೀರಿಸಿದವರಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ನನ್ನಿಂದಲೇ ಆಜ್ಞಾಪ್ತರಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ನನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿಯು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾಭಿಷವವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಯಜ್ಞದ ಮುಖ್ಯನಾಯಕನಾದ ನನ್ನನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಲಿಲ್ಲ. ವೃಷಾಕಪಿ ಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ತುತಿಸಿದರು. ಇದು ಬಹಳ ಅನುಚಿತವಾದುದು ಎಂದು ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಿಷಾದವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದಾನೆ.

ಮಾಧವಭಟ್ಟರೇಂಬುವರು (ವೆಂಕಟಮಾಧವರು—ಇವರು ಸಾಯಣರಿಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದವರು. ಇವರೂ ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ). ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಾಕ್ಯವು ಇಂದ್ರನು ಹೇಳಿದ್ದಲ್ಲ, ಇದು ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ವಾಕ್ಯವು ಎಂದು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯದನ್ನು ಈರೀತಿ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ—

ಇಂದ್ರಾಣ್ಯೈ ಕಲ್ಪಿತಂ ಹವಿಃ ಕಶ್ಚಿನ್ಮಗೋಽದೂದುಷದಿಂದ್ರಸ್ಯ ವೃಷಾಕಪೇರ್ವಿಷಯೇ ವರ್ತಮಾನಃ | ತತ್ರೇಂದ್ರಮಿಂದ್ರಾಣೇ ವದತಿ | ತಸ್ಮಿನ್ನಜ್ಞೇ ತ್ವಸ್ಯಾ ಋಚೋಽಯಮರ್ಥಃ | ಸೋತೋಃ ಸೋಮಾಭಿಷವಂ ಕರ್ತುಂ ನಿ ಹ್ಯಸೃಕ್ಷತ | ಉಪರತಸೋಮಾಭಿಷವಾ ಆಸನ್ ಯಜಮಾನಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚ ಮನು ಪತಿಮಿಂದ್ರಂ ದೇವಂ ನಾನುಂಸತ ಸ್ತೋತಾರೋ ನ ಸ್ತುತಂತಿ | ಕುತ್ರೇತಿ ಅತ್ರಾಹ | ಯತ್ರ ಯಸ್ಮಿನ್ ಜನಪದೇ ಪುಷ್ಪೇಷು. ಪ್ರವೃದ್ಧೇಷು ಧನೇಷ್ಟರ್ಯಃ ಸ್ವಾಮಿ ವೃಷಾಕಪಿರಮದತ್ | ಮತ್ಸಖಾ ಮತ್ಪ್ರಿಯಶ್ಚೇಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಸ್ಮಾಜ್ಜಗತ ಉತ್ತರಃ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತರಃ ||

ಹಿಂದೆ ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಣೀ ದೇವತೆಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಮಾಡಿದ್ದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಇಂದ್ರಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿಯ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ದ ಒಂದು ಮೃಗವು ಹಾಳುಮಾಡಿ ಕೆಡಿಸಿತು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪುತ್ರರಾದ ಯಜಮಾನರು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿದ ಮೇಲೆ ವಿಶ್ರಾಂತರಾಗಿದ್ದರು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದುಷ್ಟಮೃಗವು ಹಿಂಡಿದ್ದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕೆಡಿಸಿತು. ಮತ್ತು ಆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರು ನನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲೇ ಇಲ್ಲ. ಇದೆಲ್ಲಾ ನಡೆದದ್ದು ವೃಷಾಕಪಿಯ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ. ಅದು ಸಕಲಸಂಪತ್ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿದ್ದಿತು. ಅಂತಹ ದೇಶಕ್ಕೆ ವೃಷಾಕಪಿಯು ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಸುಖದಿಂದಿದ್ದನು. ನನಗೆ ಸ್ನೇಹಿತನಂತಿರುವವನೂ, ಪ್ರೀತಿ ಪಾತ್ರನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನೇನೂ ಸಾಮಾನ್ಯನಲ್ಲ. ಅವನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾದವನು. ಅವನಿಗಿಂತ ಅಧಿಕರಾಗಲಿ, ಶ್ರೇಷ್ಠರಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರು ಪರಿಶಿಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ—ಅಥೇನಾ ಆತಿಸ್ತುತಯ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ | ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಅದು ಅದಿತ್ಯಪರವಾಗಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ—

ವ್ಯಸೃಕ್ಷತ ಹಿ ಪ್ರಸವಾಯ ನ ಚೇಂದ್ರಂ ದೇವಮಮಂಸತ ಯತ್ರಾನಾದ್ಯತ್ ವೃಷಾಕಪಿರಯೇ
ಈಶರಃ ಪುಷ್ಪೇಷು ಪೋಷೇಷು ಮತ್ಸಖಾ ಮಮ ಸಖಾ ಮದನಸಖಾ ಯೇ ನಃ ಸಖಾ-
ಯಸ್ತೈಃ ಸಹೇತಿ ವಾ ಸರ್ವಸ್ಮಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಸ್ತಮೇತದ್ಭ್ರೂಮ ಆದಿತ್ಯಂ ||
(ನಿ. ೧೩-೪)

ಇದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರರಾದ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಬರೆದಿರುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಅನಂತರ ಇದರ ಅರ್ಥಾನುವಾದಮಾಡುತ್ತೇವೆ—

ವ್ಯಸೃಕ್ಷತ ಯದಾದಿತ್ಯೋ ರಶ್ಮಿನಹನ್ಯಹನಿ ಸೋತೋಃ ಸರ್ವಭೂತಪ್ರಸವಾಯ, ಅಭ್ಯನು-
ಜ್ಞಾನಾಯ, ತತ್ಪ್ರಕಾಶಿತಲೋಕಸ್ಯ ಸರ್ವಕರ್ಮೋಪಪತ್ತೇಃ | ತದಾ ಕಿಂ ? ಇತಿ | ತದಾ
ತೇ ರಶ್ಮಯಃ ಸರ್ವಕರ್ಮಣ್ಯನುಗಮನಾತ್ ನೇಂದ್ರಂ ದೇವಮಮಂಸತ ತಮೇವೇಂದ್ರ-
ಮಾದಿತ್ಯಂ ಯೇನ ವಿಸೃಷ್ಟಾಃ ತಮೇತಮಾತ್ಮನೋ ದೀಪಯಿತಾರಂ ನ ಮನ್ಯಂತೇ ಸ್ವಮು-
ಹಿಮ್ನೇವ ದೀಪ್ಯಾಮಹ ಇತಿ ಮನ್ಯಂತೇ | ಕದಾ ? ಯತ್ರ ಯದಾ ಅನುದತ್ ವೃಷಾಕಪಿಃ
ಅರ್ಯಃ ಸ್ವಾನಿಾ ರಶ್ಮಿಪೋಷಂ ಪುಷ್ಯತಿ ಪುಷ್ಪೇಷು ಏಕೀಭೂತೇಷು ಮಧ್ಯಂದಿನೇ |
ಮತ್ಸಖಾ ಮಮ ಸಖಾ ಇತಿ ಮಂತ್ರದ್ವಯಗಾಃ | ಅಥವಾ ಸರ್ವ ಏವ ಮನ್ಯತೇ ಮಮಾಯಂ
ಸಖಾ ಮಮಾಯಂ ಸಖಾ ಇತಿ | ಅಥವಾ ಮದನಸಖಾ ಹರ್ಷಸಖೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥವಾ ಯೇ
ನಃ ಸಖಾಯಃ ರಶ್ಮಯಃ ತೈ ಸಹೇತಿ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ ಇತಿ ಉಕ್ತಾರ್ಥಃ |
(ನಿರು. ಭಾ. ೧೩.೪)

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಪರವಾದ ಅರ್ಥವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣಭೂತನಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ವೃಷಾಕಪಿಯೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ವಿ ಹಿ ಸೋತೋರಸೃಕ್ಷತ—ಎಂದರೆ, ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳ ಪ್ರಸವಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದವನು

ಆದಿತ್ಯನು. ಅಂತಹ ಆದಿತ್ಯನು ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿ ಅಥವಾ ತನ್ನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾದ ಸಮಸ್ತ ಲೋಕದ ವ್ಯವಹಾರಗಳು ನಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು ವಿಸ್ಮಜಿಸಿದನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಸಾರಮಾಡಿದನು, ಲೋಕದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಹರಡಿದನು. ಆದರೆ ಆ ರಶ್ಮಿಗಳು ಅಥವಾ ಕಿರಣಗಳು ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಹೊರಟಿದ್ದರೂ ತಮಗೆ ಕಾರಣಭೂತನೂ ಸ್ವಾಮಿಯೂ ಆದ ಅವನನ್ನೇ (ಆದಿತ್ಯನನ್ನೇ) ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ತಾವು (ರಶ್ಮಿಗಳು) ಆದಿತ್ಯನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವೆವೆಂಬುದನ್ನು ಮರೆತು ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವೆವು ಎಂಬ ಭ್ರಾಂತಿಗೊಳಗಾದವು. ಇದು, ಯಾವಾಗ ಎಂದರೆ ಅಮದತ್ ವೃಷಾಕಪಿಃ ಆರ್ಯಃ ಪುಷ್ಪೇಷು—ಸಕಲಲೋಕಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಈ ಆದಿತ್ಯನು ತನ್ನ ಸರ್ವಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೇಂದ್ರೀಕರಿಸಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವಾಗ ಎಂದರೆ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಎದರ್ಥವು. ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವು ಅತಿ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಮತ್ಸರಾ—ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ—ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಋಷಿಯು ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಮತ್ಸರಾ—ನನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತನು ಎಂದು ಆದಿರಾಶಿಶಯದಿಂದ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ ಅಥವಾ ಮತ್ಸರಾ ಎಂದರೆ ಮದನಸಖಾ—ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸ್ನೇಹಿತನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಯೇ ನಃ ಸಖಾಯಃ ತೈ ಸಹೇತಿ ವಾ—ನನಗೆ ಸ್ನೇಹಿತರೆಂತೆ ಹಿತಕಾರಿಗಳಾದ ಯಾವ ರಶ್ಮಿಗಳಿರುವವೋ ಅಂತಹ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಆದಿತ್ಯನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಇಂತಹ ಆದಿತ್ಯನು ಸಕಲಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ (ಅಧಿಕವಾಗಿ) ಬೆಳಗುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರತಿಫುಕ್ತಿನ ಕೊನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶ್ವಸ್ತಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ಎಂಬ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುವ ವಿಶೇಷಣ ವಾಕ್ಯವು ಪಲ್ಲವಿಯಂತೆ ಪುನಃಪುನಃ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಸರಾ ಹೀಂದ್ರ ಧಾವಸಿ ವೃಷಾಕಪೇರತಿ ವ್ಯಥಿಃ ।

ನೋ ಅಹ ಪ್ರ ವಿಂದಸ್ಯನ್ಯತ್ರ ಸೋಮಪೀತಯೇ ವಿಶ್ವಸ್ತಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಸರಾ | ಹಿ | ಇಂದ್ರ | ಧಾವಸಿ | ವೃಷಾಕಪೇಃ | ಅತಿ | ವ್ಯಥಿಃ |

ನೋ | ಇತಿ | ಅಹ | ಪ್ರ | ವಿಂದಸಿ | ಅನ್ಯತ್ರ | ಸೋಮಪೀತಯೇ | ವಿಶ್ವಸ್ತಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ತರಃ ॥ ೨ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಮತ್ಯತ್ಯಂತಂ ವ್ಯಥಿಶ್ಚಲಿತೋ ವೃಷಾಕಪೇರ್ವೃಷಾಕಪಿಂ ಸರಾ ಧಾವಸಿ | ಪ್ರತಿಗಜ್ಜಸಿ | ಅನ್ಯತ್ರ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಸೋಮಸಾನಾಯ ನೋ ಅಹ ನೈವ ಜ ಪ್ರ ವಿಂದಸಿ | ಪ್ರಗಜ್ಜಸೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸೋಮಮಿಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ತಾದುತ್ತರಃ ॥

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಅತಿ ವ್ಯಥೆ—ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ವ್ಯಥೆಗೊಂಡವನಾಗಿ | ವೃಷಾಕಪಿಃ ಪರಾ—ವೃಷಾಕಪಿಯ ಕಡೆಗೆ | ಧಾವಸಿ—ಓಡುತ್ತೀಯೆ | ಸೋಮಪೀತಯೇ—ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ | ಅನ್ಯತ್ರ—ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ | ನೋ ಅಹ ಪ್ರ ವಿಂದಸಿ—ಖಂಡಿತಹೋಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠನು.

ಭಾವಾರ್ಥ :

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನೀನು ಅತ್ಯಂತ ವ್ಯಥೆಗೊಂಡವನಾಗಿ ವೃಷಾಕಪಿಯ ಕಡೆಗೆ ಓಡುತ್ತೀಯೆ. ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆಕಡೆಗೆ ಹೋಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಇಂದ್ರನೇ ಅಧಿಕನು.

English Translation

[Indrani speaks:] You, Indra, much annoyed, hasten towards Vrishakapi; and yet you find no other place to drink the Soma; Indra is above all (the world).

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ಕಿ॒ನು॒ಯಂ ತ್ವಾಂ ವೃ॒ಷಾಕ॑ಪಿಶ್ಚ॒ಕಾರ॑ ಹರಿತೋ॒ ನೃ॒ಗಃ |

ಯ॑ಸ್ಮಾ ಇ॒ರ॒ಸ್ಯ॑ಸೀ॒ದು ನ್ನ॑ ಯೋ॒ ನಾ ಪು॑ಷ್ಪಿ॒ಮದ್ವ॑ಸು ವಿಶ್ವ॑ಸ್ಮಾ॒ದ್ರಿಂ॒ದ್ರ

ಉ॒ತ್ತರಃ॑ || ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ :

ಕಿಂ | ಅ॒ಯಂ | ತ್ವಾಂ | ವೃ॒ಷಾಕ॑ಪಿಃ | ಚ॒ಕಾರ॑ | ಹರಿತಃ | ನೃ॒ಗಃ |

ಯ॑ಸ್ಮಾ | ಇ॒ರ॒ಸ್ಯ॑ಸಿ | ಇತ್ | ಉ॒ಂ ಇತಿ | ನು | ಅ॒ರ್ಯಃ | ನಾ | ಪು॑ಷ್ಪಿ॒ಮತ್ | ವಸು॑ | ವಿಶ್ವ॑ಸ್ಮಾತ್ |

ಇಂದ್ರಃ | ಉತ್ಕ॑ತರಃ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಾಂ ಪ್ರತಿ ಹರಿತೋ ಹರಿತವರ್ಣೋ ಮೃಗೋ ಮೃಗಭೂತೋಽಯಂ ವೃಷಾಕಪಿಃ | ನೃಗಜಾತಿರ್ಹಿ ವೃಷಾಕಪಿಃ | ಕಿಂ ಪ್ರಿಯಂ ಚಕಾರ | ಅಕಾರ್ಷೀತ್ | ಯಸ್ಮೈ ವೃಷಾಕಪಯೇ ಪುಷ್ಪಿಮದ್ವೋಷಯುಕ್ತಂ ವಸು ಧನಮರ್ಯೋ ವೋದಾರ ಇವ ಸ ತ್ವಂ ನು ಕ್ಷಿಪ್ರಮಿರಸ್ಯಸೀತ್ ಪ್ರಯಚ್ಛಸ್ಯೇವ | ಯ ಇಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ಯಾಸ್ತು—ಯಾವ ವೃಷಾಕಪಿಗೆ | ಪುಷ್ಟಿಮುತ್—ಪುಷ್ಟಿಸಾಧನವಾದ | ವಸು—
ಧನವನ್ನು | ಅರೋಢೇ ನ—ಉದಾರಿಯಾದ ದಾನಿಯಂತೆ | ನು—ಕ್ಷೇಪವಾಗಿ | ಇರಸ್ಯಸೀತ್—ಕೊಟ್ಟೆಯೇ
ಅಂತಹ | ಹರಿತಃ—ಪಚ್ಚಿವರ್ಣವುಳ್ಳವನೂ | ಮೃಗಃ—ಮೃಗರೂಪನೂ ಆದ | ಅಯಂ ವೃಷಾಕಪಿಃ—
ಈ ವೃಷಾಕಪಿಯು | ತ್ವಾಂ—ನಿನಗೆ | ಕಿಂ—ಯಾವ ಪ್ರಿಯವನ್ನು | ಚಕಾರ—ಮಾಡಿದನು | ಇಂದ್ರಃ—
ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟನು.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ವೃಷಾಕಪಿಗೆ ನೀನು ಉದಾರಿಯಾದ ದಾನಿಯಂತೆ ಪುಷ್ಟಿಸಾಧನವಾದ ಧನವನ್ನು
ಕೊಟ್ಟೆಯೇ, ಅಂತಹ ಪಚ್ಚಿವರ್ಣದವನೂ, ಮೃಗರೂಪನೂ ಆದ ವೃಷಾಕಪಿಯು ನಿನಗೆ ಏನು ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು
ಮಾಡಿದನು ? ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನು.

English Translation

What (favour) has this tawny dear Vrishakapi done to you that you
should, like a liberal (banefactor), bestow upon him wealth and nourish
ment ? Indra is above all (the world).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಆ ಹಸಿರುವರ್ಣದ ಮೃಗವಾದ ವೃಷಾಕಪಿಯು ನಿನಗೆ ಏನು ಉಪಕಾರಮಾಡಿದಾನೆ ?
ಅವನಿಗೆ ಧನವನ್ನೂ, ಪುಷ್ಟಿಯಾದ ಆಹಾರವನ್ನೂ ಉದಾರಿಯಾದ ದಾನಿಯಂತೆ ಏತಕ್ಕೆ ಕೊಡುತ್ತೀಯೆ ? ಎಂದು
ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಯಮಿ॒ನುಂ ತ್ವಂ ವೃ॒ಷಾಕ॑ಸಿಂ ಪ್ರಿ॒ಯಮಿ॑ಂದ್ರಾಭಿ॒ರಕ್ಷ॑ಸಿ ।

ಶ್ವಾ॑ ನ್ವ॒ಸ್ಯ ಜಂ॑ಭಿಷ॒ದಪಿ॒ ಕರ್ಣೇ॑ ವರಾಹ॒ಯುರ್ವಿಶ್ವ॑ಸ್ಮಾದಿ॒ಂದ್ರ ಉ॑ತ್ತರಃ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಯಂ | ಇ॒ನುಂ | ತ್ವಂ | ವೃ॒ಷಾಕ॑ಸಿಂ | ಪ್ರಿ॒ಯಂ | ಇ॒ಂದ್ರ | ಅ॒ಭಿ॒ರಕ್ಷ॑ಸಿ ।

ಶ್ವಾ॑ | ನು॒ | ಅ॒ಸ್ಯ | ಜಂ॑ಭಿಷ॒ತ್ | ಅ॒ಪಿ॒ | ಕರ್ಣೇ॑ | ವರಾಹ॒ಯುಃ | ವಿಶ್ವ॑ಸ್ಮಾತ್ | ಇ॒ಂದ್ರಃ॑ |

ಉ॒ತ್ತರಃ॑ ॥ ೪ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಪ್ರಿಯಮಿಷ್ಟಂ ಪುತ್ರಂ ಯಮಿಮಂ ವೃಷಾಕಪಿಮುಖರಕ್ಷಸಿ ಪರಿಪಾಲಯಸಿ
ಅಸ್ಮೈನಂ ವೃಷಾಕಪಿಂ | ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥೇ ಷಷ್ಠೀ | ವರಾಹಯುರ್ವರಾಹಮಿಚ್ಛಾನ್ಯಾ ನು ಕ್ಷಿಪ್ತಂ
ಽಂಭಿಷತ್ | ಭಕ್ಷಯತು | ಅಪಿ ಚ ಕರ್ಣೇ ಗೃಹ್ಣಾತ್ವಿತಿ ಶೇಷಃ | ಶ್ವಾನೋ ಹಿ ವರಾಹಮಿಚ್ಛಂತಿ |
ಸಿದ್ಧಮನ್ಯತ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಪ್ರಿಯಂ—ನಿನಗೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ | ಯಂ—
ಯಾವ | ಇಮಂ ವೃಷಾಕಪಿಂ—ಈ ವೃಷಾಕಪಿಯನ್ನು | ಅಖಿರಕ್ಷಸಿ—ಕಾಪಾಡುವೆಯೋ, ಅಂತಹ ಈ
ವೃಷಾಕಪಿಯನ್ನು | ವರಾಹಯುಃ—ವರಾಹನನ್ನು ಹಿಡಿಯಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ | ಶ್ವಾ—ನಾಯಿಯು | ನು—
ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ | ಕರ್ಣೇ—ಕಿವಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು | ಜಂಭಿಷತ್—ನುಂಗಲಿ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು |
ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅಧಿಕನು.

ಭಾವಾರ್ಥಃ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನಗೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ ಯಾವ ವೃಷಾಕಪಿಯನ್ನು ನೀನು ಕಾಪಾಡುವೆಯೋ, ಅಂತಹ ಈ
ವೃಷಾಕಪಿಯನ್ನು ವರಾಹನನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಿಚ್ಛಿಸುವ ನಾಯಿಯು ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ ಕಿವಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ನುಂಗಲಿ. ಇಂದ್ರನು
ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

English Translation

This Vrishakapi whom you, Indra, cherish as your dear (son)—may
the dog which chases the boar (seize) him by the ear (and) devour him ;
Indra is above all (the world).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ವೃಷಾಕಪಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜುಗುಪ್ಸೆಗೊಂಡು ಈರೀತಿ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ,
ನೀನು ಇಷ್ಟು ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಕಾಪಾಡುತ್ತಿರುವ ವೃಷಾಕಪಿಯನ್ನು ಕುಡರೆ ನನಗಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾಡಹಂದಿಯನ್ನು
ಬೇಟೆನಾಯಿಯು ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಅದನ್ನು ಕಿವಿಯನ್ನು ಕಚ್ಚಿ ಹಿಡಿದುತರುವಂತೆ ಈ ವೃಷಾಕಪಿಯನ್ನು
ನಾಯಿಯು ಬೇಗನೆ ಕಚ್ಚಿ ತಿಂದುಬಿಡಲಿ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪ್ರಿಯಾ ತ್ವಾನ್ಮಿ ನೋ ಕಸಿರ್ವ್ಯಕ್ತಾ ವ್ಯದೂದುಷತ್ |

ತಿರೋ ನೈಸ್ಯ ರಾವಿಷಂ ನ ಸುಗಂ ದುಷ್ಕೃತೇ ಭುವಂ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ

ಉತ್ತರಃ || ೫ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಪ್ರಿಯಾ | ತಷ್ಠಾನ್ | ನೇ | ಕಪಿಃ | ವಿಽಅಕ್ತಾ | ವಿ | ಅದೂದುಷತ್ |

ಶಿರಃ | ನು | ಅಸ್ಯ | ರಾವಿಷಂ | ನ | ಸುಗಂ | ದುಃಕೃತೇ | ಭುವಂ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್‌ತರಃ || ೫ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ನೇ ಮಹ್ಯಮಿಂದ್ರಾಣ್ಯೈ ತಷ್ಠಾನ್ ಯಜಮಾನೈಃ ಕಲ್ಪಿತಾನಿ ಪ್ರಿಯಾ ಪ್ರಿಯಾಣಿ ವ್ಯಕ್ತಾ ವ್ಯಕ್ತಾನ್ಯಾಚ್ಛೈರ್ವಿಶೇಷೇಣಾಕ್ತಾನಿ ಹವೀಂಷಿ ಕಶ್ಚಿದ್ವ್ಯಾಪಾಕಪೇರ್ವಿಷಯೇ ವರ್ತಮಾನಃ ಕಪಿವ್ಯ-
ದೂದುಷತ್ | ದೂಷಯಾನಾಸ | ತತೋಽಹಮಸ್ಯ ತತ್ಕಪಿಸ್ವಾಮಿನೋ ವೃಷಾಕಪೇಃ ಶಿರೋ ನು ಕ್ಷಿಪ್ರಂ
ರಾವಿಷಂ | ಲುನೀಯಾಂ | ದುಷ್ಯತೇ ದುಷ್ಯಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಕರ್ತೃ ವೃಷಾಕಪಯೇಽಸ್ಮೈ ಸುಗಂ ಸುಖಂ
ನ ಭುವಂ | ಅಹಂ ನ ಭವೇಯಂ | ಅಸ್ಮೈ ಸುಖಪ್ರದಾತ್ರೀ ನ ಭವಾಮೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸ್ಯ ಮನು
ಪತಿರಿಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ನೇ—(ಇಂದ್ರಾಣಿಯಾದ) ನನ್ನನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ | ತಷ್ಠಾನ್—ಯಜಮಾನರಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವಾದವೂ |
ಪ್ರಿಯಾ—ಹಿತಕರವಾದವೂ | ವ್ಯಕ್ತಾ—ಆಜ್ಞಾಪೂರಿತವೂ ಆದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಕಪಿಃ—ಈ ವೃಷಾಕಪಿಯ ದೇಶ
ದಲ್ಲಿರುವ ಈ ದುಷ್ಪಕಪಿಯು | ವ್ಯದೂದುಷತ್—ಕೆಡಿಸಿದೆ (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಅಸ್ಯ—ಈ ದುಷ್ಪಕಪಿಯ ಸ್ವಾಮಿ
ಯಾದ ವೃಷಾಕಪಿಯು | ಶಿರೋ ನು—ಶಿರಸ್ಸನ್ನು | ರಾವಿಷಂ—ನಾನು ಭೇದಿಸುತ್ತೇನೆ | ದುಷ್ಯತೇ—
ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವವನಿಗೆ | ಸುಗಂ—ಸುಖವನ್ನು | ನ ಭುವಂ—ಉಂಟುಮಾಡಲವಕಾಶಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ |
ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅಧಿಕನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಇಂದ್ರಾಣಿಯಾದ ನನ್ನನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜಮಾನರಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವೂ ನನಗೆ ಹಿತಕರವೂ, ಆಜ್ಞಾಪೂರಿತವೂ ಆದ
ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಈ ಕಪಿಯು ಕೆಡಿಸಿದೆ. ಇದರ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಭೇದಿಸುತ್ತೇನೆ. ಕೆಟ್ಟಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವವನಿಗೆ ಸುಖ
ವುಂಟಾಗಲವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

English Translation

The ape has spoiled the beloved ghi-adorned (oblations) made to me (by worshippers) ; let me quickly cut off his head, let me not be the giver of happiness to one who works evil ; Indra is above all (the world).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಕಪಿಃ—ವೃಷಾಕರ್ಪೇರ್ವಿಷಯೇ ವರ್ತಮಾನಃ ಕಪಿಃ | ವೃಷಾಕಪಿಯ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವ
ಒಂದಾನೊಂದು ದುಷ್ಟಕಪಿಯು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿ, ಅಸ್ಯ ಶಿರೋ ನು ಕ್ಷುಪ್ರಂ
ರಾವಿಷಂ—ತತ್ಕಪಿಸ್ವಾಮಿನೋ ವೃಷಾಕಪೇಃ ಶಿರಃ ಉನೀಯಾಂ | ಅದ್ದರಿಂದ ಈ ಕಪಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಈ
ವೃಷಾಕಪಿಯ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿಹಾಕುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಹೇಳಿದಾಳೆ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ
ಈರೀತಿ ಇರುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದು. ಒಂದು ಪಶುವು ಮಾಡಿದ ದುಷ್ಟಕೃತ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಅದರ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸು
ವುದು ರೂಢಿಯು. ಉದಾ.—ಗೋವಾಗಲಿ, ನಾಯಿಯಾಗಲಿ ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಗೆ ಕೆಡುಕನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಅವುಗಳ
ಯಜಮಾನನನ್ನು ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಗುರಿಪಡಿಸುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನ ಮತ್ಸ್ರೀ ಸುಭಸತ್ತರಾ ನ ಸುಯಾಶುತರಾ ಭುವತ್ |

ನ ಮತ್ಸ್ರಿತಿಚ್ಯವೀಯಸೀ ನ ಸಕ್ಕುಡ್ಯಮೀಯಸೀ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ

ಉತ್ತರಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನ | ಮತ್ | ಸ್ರೀ | ಸುಭಸತ್ತರಾ | ನ | ಸುಯಾಶುತರಾ | ಭುವತ್ |

ನ | ಮತ್ | ಪ್ರತಿಚ್ಯವೀಯಸೀ | ನ | ಸಕ್ಕು | ಉತ್ಯಮೀಯಸೀ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ತರಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಮನ್ಮತ್ತೋಽನ್ಯಾ ಸ್ರೀ ನಾರೀ ಸುಭಸತ್ತರಾತಿಶಯೇನ ಸುಭಗಾ ನ ಭುವತ್ | ನ ಭವತಿ |
ನಾಸ್ತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚ ಮನ್ಮತ್ತೋಽನ್ಯಾ ಸ್ರೀ ಸುಯಾಶುತರಾತಿಶಯೇನ ಸುಸುಖಾತಿಶಯೇನ ಸುಪುತ್ರಾ
ನಾ ನ ಭವತಿ | ತಥಾ ಚ ಮಂತ್ರಾಂತರಂ | ದದಾತಿ ಮಹ್ಯಂ ಯಾದುರೀ ಯಾಶೂನಾಂ ಭೋಜ್ಯಾ
ತತಾ | ಋ. ೧-೧೨೬-೬ | ಇತಿ | ಕಿಂಚ ಮನ್ಮತ್ತೋಽನ್ಯಾ ಪ್ರತಿಚ್ಯವೀಯಸೀ ಪುನಾಂಸಂ ಪ್ರತಿ
ತರೀರಸ್ಯಾತ್ಯಂತಂ ಜ್ಯಾವಯಿತ್ರೀ ನಾಸ್ತಿ | ಕಿಂಚ ಮನ್ಮತ್ತೋಽನ್ಯಾ ಸ್ರೀ ಸಕ್ಕುಡ್ಯಮೀಯಸೀ
ಸಂಭೋಗೇಽತ್ಯಂತಮುತ್ಕೇಪ್ರೀ ನಾಸ್ತಿ | ನ ಮನ್ಮತ್ತೋಽನ್ಯಾ ಕಾಚಿದಪಿ ನಾರೀ ಮೈಥುನೇಽನುಗುಣಂ
ಸಕ್ಕುಡ್ಯಚ್ಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಮ ಪತಿಗಿಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ | ಉತ್ಕೃಷ್ಠಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಮತ್—ನನಗಿಂತಲೂ | ಸುಭಸತ್ತರಾ—ಅಧಿಕವಾನ ಸೌಭಾಗ್ಯವುಳ್ಳ | ಸ್ರೀ—ಹೆಂಗಸು |
ನ ಭುವತ್—ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ | ಸುಯಾಶುತರಾ—ಅಧಿಕವಾದ ಸುಖದಾಯಕಳೂ | ನ—ನನಗಿಂತ ಮೀರಿ

ದವಲ್ಲ | ಮತ್—ನನಗಿಂತಲೂ | ಪ್ರತಿಜ್ಯವೀಯಸೀ—ಪತಿಯೊಂದಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವವಳೂ | ನ—
ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ | ಸಕ್ಕಿ—ಪತಿಪತ್ನಿಯರು ಒಂದಿಗಿರುವಾಗ | ಉದ್ಯವಿಯಾಸೀ - ನನಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಅನುಸರಣೆ
ಯುಳ್ಳವಳೂ | ನ—ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ
ಉತ್ತರಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠನು.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ನನಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಸೌಭಾಗ್ಯವುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಅಧಿಕವಾದ ಸುಖದಾಯಕಳು ಯಾರೂ
ಇಲ್ಲ. ಪತಿಯೊಂದಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವವಳೂ, ಪತಿಪತ್ನಿಯರು ಒಂದಿಗಿರುವಾಗ ಪತಿಯ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸು
ವವಳೂ ನನ್ನನ್ನು ಮೀರಿ ಇನ್ನೊಬ್ಬಳಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನು.

English Translation

There is no woman more amiable than I am, nor one who bears
fairer sons than I; nor one more tractable nor one more ardent; Indra is
above all (the world).

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಉನೇ ಅಂಬ ಸುಲಾಭಿಕೇ ಯಥೇವಾಂಗ ಭವಿಷ್ಯತಿ ।

ಭಸನ್ಮೇ ಅಂಬ ಸಕ್ಕಿ ಮೇ ತಿರೋ ಮೇ ವೀನ ಹೃಷ್ಯತಿ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ

ಉತ್ತರಃ ॥ ೭ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಉನೇ | ಅಂಬ | ಸುಲಾಭಿಕೇ | ಯಥೇವಾಂಗ | ಅಂಗ | ಭವಿಷ್ಯತಿ |

ಭಸತ್ | ಮೇ | ಅಂಬ | ಸಕ್ಕಿ | ಮೇ | ತಿರಃ | ಮೇ | ವೀನ | ಹೃಷ್ಯತಿ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ತರಃ ॥ ೭ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ವಿನಮಿಂದ್ರಾಣ್ಯಾ ಶಪ್ತೋ ವೃಷಾಕಪಿಬ್ರುವೀತಿ | ಉನೇ ಇತಿ ಸಂಜೋಧಿನಾರ್ಥೋ ನಿಪಾತಃ |
ಹೇ ಅಂಬ ಮಾತಃ ಸುಲಾಭಿಕೇ ಶೋಭನಲಾಭೇ ತ್ವಯಾ ಯಥೈವ ಯೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣೈವೋಕ್ತಂ
ತಥೈವ ತದಂಗ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ಭವತು | ಕಮನೇನ ತ್ವದನುಪ್ರೀತಿಕಾರಿಣಾ ಗೃಹೇಣ ಮಮ
ಪ್ರಯೋಜನಂ | ಕಿಂಚ ಮೇ ಮಮ ಪಿತುಸ್ತ್ವದೀಯೋ ಭಸದ್ಭಗ ಉಪಯುಜ್ಯತಾಂ | ಕಿಂಚ ಮಮ

ಪಿತುಸ್ತ್ವದೀಯಂ ಸಕ್ಕಿ ಚೋಪಯುಜ್ಯತಾಂ | ಕಿಂಚ ಮೇ ಮನು ಪಿತರನಿಂದ್ರಂ ತ್ವದೀಯಂ ಶಿರಶ್
ಪ್ರಿಯಾಲಾಪೇನ ವೀನ ಯಥಾ ಕೋಕಿಲಾದಿಃ ಪಕ್ಷೀ ತದ್ವದ್ಭಾಷ್ಯತಿ ಹರ್ಷಯತು| ಮನು ಪಿತೇಂದ್ರೋ
ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಸುಲಭಿಕೇ—ಸುಲಭವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವ | ಉನೇ ಅಂಬ—ಎಲೈ ಮಾತೆಯೇ | ಯಥೈವ—
ನೀನು ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ | ಅಂಗ—ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ | ಭವಿಷ್ಯತಿ—ನಡೆಯಲಿ | ಅಂಬ—ತಾಯಿಯೇ | ಸಕ್ಕಿ—
ನೀನು ಪತಿಯೊಂದಿಗಿರುವಾಗ | ಮೇ—ನನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ಇಂದ್ರನು | ಭಸತ್—ನಿನ್ನೊಡನೆ ಸೌಖ್ಯವನ್ನನು
ಭವಿಸಲಿ | ವೀವ—ಪಕ್ಷಿಯಂತೆ | ಶಿರಃ—ನನ್ನ ಶಿರಸ್ಸು | ಮೇ—ನನ್ನ ಪಿತೃವಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಹೃಷ್ಯತಿ—
ಹರ್ಷಗೊಳಿಸಲಿ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅತ್ಯಂತ
ಶ್ರೇಷ್ಠನು.

। ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸುಲಭವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕ ಎಲೈ ಮಾತೆಯೇ, ನೀನು ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ ನೆರವೇರಲಿ. ನೀನು
ಪತಿಯೊಂದಿಗಿರುವಾಗ ನನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ಇಂದ್ರನು ನಿನ್ನೊಡನೆ ಸೌಖ್ಯವನ್ನನುಭವಿಸಲಿ. ನಿನ್ನ ಶಿರಸ್ಸು ನನ್ನ ಪಿತೃ
ವಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪಕ್ಷಿಯಂತೆ ಹರ್ಷಗೊಳಿಸಲಿ. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನು.

English Translation

[Vrishakapi speaks] : O mother, who are easy of access, it will
quickly be as (you have said) ; may my (father) and you, mother, be uni-
ted ; may it delight my (father) and your head like a bird : Indra is above
all (the world).

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಕಿಂ | ಸುಬಾಹೋ ಸ್ವಂಗುರೇ ಪೃಥುಸ್ತೋ ಪೃಥುಜಾಘನೇ |

ಕಿಂ ಶೂರಪತ್ನಿ ನಸ್ತ್ವಮಭ್ಯಮಾಸಿ ವೃಷಾಕಪಿಂ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

ಪದಪಾಠಃ ||

ಕಿಂ | ಸುಬಾಹೋ ಇತಿ ಸುಬಾಹೋ | ಸ್ವಅಂಗುರೇ | ಪೃಥುಸ್ತೋ ಇತಿ ಪೃಥುಸ್ತೋ
ಪೃಥುಜಾಘನೇ |

ಕಿಂ | ಶೂರಪತ್ನಿ | ನಃ | ತ್ವಂ | ಅಭಿ | ಅಮಾಸಿ | ವೃಷಾಕಪಿಂ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |
ಉತ್ತರಃ || ೮ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಕ್ರುದ್ಧಾಮಿಂದ್ರ ಉಪಶಮಯತಿ | ಹೇ ಸುಬಾಹೋ ಹೇ ಶೋಭನಬಾಹೋ ಸ್ವಂಗುರೇ
ಶೋಭನಾಂಗುಲಿಕೇ ಪೃಥುಷ್ಠೋ ಪೃಥುಕೇಶಸಂಘಾತೇ ಪೃಥುಜಘನೇ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಜಘನೇ ಶೂರಪತ್ನಿ
ವೀರಭಾರ್ಯೇ ಹೇ ಇಂದ್ರಾಣಿ ತ್ವಂ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಂ ವೃಷಾಕಪಿಂ ಕಿಮರ್ಥಮುಚ್ಯಮಿಷಿ |
ಅಭಿಕ್ರುದ್ಯಸಿ | ಏಕಃ ಕಿಂಶಬ್ದಃ | ಯಸ್ಯ ಪಿತೇಂದ್ರೋಽಹಂ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಸುಬಾಹೋ—ಉತ್ತಮವಾದ ಬಾಹುಗಳುಳ್ಳವಳೂ | ಸ್ವಂಗುರೇ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬೆರಳುಗಳುಳ್ಳವಳೂ |
ಪೃಥುಷ್ಠೋ—ಪುಷ್ಪವಾದ ಕೇಶರಾಶಿಯುಳ್ಳವಳೂ | ಪೃಥುಜಘನೇ—ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಜಘನಪ್ರದೇಶವುಳ್ಳವಳೂ |
ಶೂರಪತ್ನಿ—ವೀರಪತ್ನಿಯೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ನಃ—ನಮ್ಮ ಪುತ್ರನಾದ | ವೃಷಾ-
ಕಪಿಂ—ವೃಷಾಕಪಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ | ಕಿಂ ಅಭ್ಯಮಿಷಿ—ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಕೋಪಗೊಳ್ಳುತ್ತೀಯೆ | ಇಂದ್ರಃ—
ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಭುವಾದ ನಾನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅತ್ಯಧಿಕನು.

। ಛಾಂದಸ್ ।

ಉತ್ತಮವಾದ ಬಾಹುಗಳುಳ್ಳವಳೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬೆರಳುಗಳುಳ್ಳವಳೂ, ಪುಷ್ಪವಾದ ಕೇಶರಾಶಿಗಳುಳ್ಳವಳೂ,
ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಜಘನಪ್ರದೇಶಗಳುಳ್ಳವಳೂ, ವೀರಪತ್ನಿಯೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ನೀನು ನನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ
ವೃಷಾಕಪಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಕೋಪಗೊಳ್ಳುತ್ತೀಯೆ? ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಭುವಾದ ನಾನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ
ಅತ್ಯಧಿಕನು.

English Translation

[Indra speaks :] You who have beautiful arms, who have beautiful
fingers, long-haired, broad-hipped, why are you angry with our Vrishaka-
pi, O you wife of a hero ; Indra is above all (the world).

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅವೀರಾಮಿವ ಮಾಮಯಂ ಶರಾರುರಭಿ ಮನ್ಯತೇ |

ಉತಾಹಮಸ್ಮಿ ವೀರಿಣೇಂದ್ರಪತ್ನೀ ಮರುತ್ಸಖಾ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಅವೀರಾಂಽಇವ | ಮಾಂ | ಅಯಂ | ಶರಾರುಃ | ಅಭಿ | ಮನ್ಯತೇ |

ಉತ | ಅಹಂ | ಅಸ್ಮಿ | ವೀರಿಣೀ | ಇಂದ್ರಪತ್ನೀ | ಮರುತ್ಸಖಾ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ಕರ್ತರಃ || ೯ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಪುನರಿಂದ್ರಮಿಂದ್ರಾಣೇ ಬ್ರವೀತಿ | ಶರಾರುಘ್ನತುಕೋ ಮೃಗೋಽಯಂ ವೃಷಾಕಪಿರ್ಮಾ-
ಮಿಂದ್ರಾಣೇನುವೀರಾಮಿವಾಭಿ ಮನ್ಯತೇ | ವಿಜಾನಾತಿ | ಉತಾಪಿ ಚೇಂದ್ರಪತ್ನೀಂದ್ರಸ್ಯ ಧಾರ್ಯಾಹ.
ಮಿಂದ್ರಾಣೇ ವೀರಿಣೇ ಪುತ್ರವತೀ ಮರುತ್ಸಖಾ ಮರುದ್ಭಿಯುಕ್ತಾ ಜಾಸ್ತಿ | ಭವಾಮಿ | ಯಸ್ಯಾ
ಮಮ ಪತಿರಿಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ ||

। ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಶರಾರುಃ—ಹಂಸಕವಾದ ಮೃಗರೂಪಿಯಾದ | ಅಯಂ—ಈ ವೃಷಾಕಪಿಯು | ಮಾಂ—ನನ್ನನ್ನು |
ಅನಿತಾಂ ಇವ—ವೀರಪುರುಷನ ರಕ್ಷಣೆಯೇ ಇಲ್ಲದವಳಂತೆ (ತಿಳಿದು) | ಅಭಿ ಮನ್ಯತೇ—ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಮಾತನಾಡು-
ತ್ತದೆ | ಉತ—ವಸ್ತುತಃ | ಅಹಂ—ನಾನು | ಇಂದ್ರಪತ್ನೀ—ವೀರನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪತ್ನಿಯಾಗಿಯೂ |
ವೀರಿಣೇ—ವೀರಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳಾಗಿಯೂ | ಮರುತ್ಸಖಾ—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದವಳಾಗಿಯೂ | ಅಸ್ಮಿ—
ಆಗಿದ್ದೇನೆ | ಇಂದ್ರಃ—ನನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—
ಅಧಿಕನು.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ದುಷ್ಟಮೃಗರೂಪಿಯಾದ ಈ ವೃಷಾಕಪಿಯು ನನ್ನನ್ನು ವೀರಪುರುಷನ ರಕ್ಷಣೆಯೇ ಇಲ್ಲದವಳೆಂದು ತಿಳಿದು
ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಮಾತನಾಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ನನಗೆ ವೀರನಾದ ಇಂದ್ರನೇ ಪತಿಯು. ನಾನು ಶೂರರಾದ ಪುತ್ರರನ್ನು
ಹೊಂದಿದ್ದೇನೆ. ವೀರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೇ ನನ್ನ ಸಖರು. ನನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ
ಅಧಿಕನು.

English Translation

[Indrani speaks :] This savage beast (Vrishakapi) despises me as
one who has no male (protector), and yet I am the mother of male off-
spring, the wife of Indra, the friend of the Maruts; Indra is above all
(the world).

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಸಂಹೋತ್ರಂ ಸ್ತು ಪುರಾ ನಾರೀ ಸಮನಂ ನಾನ ಗಚ್ಛತಿ ।

ವೇಧಾ ಋತಸ್ಯ ವೀರಿಣೇಂದ್ರಪತ್ನೀ ಮಹೀಯತೇ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಸಂಹೋತ್ರಂ | ಸ್ತು | ಪುರಾ | ನಾರೀ | ಸಮನಂ | ನಾ | ಅವ | ಗಚ್ಛತಿ |

ವೇದಾಃ | ಋತಸ್ಯ | ವೀರಿಣೀ | ಇಂದ್ರಪತ್ನೀ | ಮಹೀಯತೇ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ಪತ್ತರಃ || ೧೦ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ನಾರೀ ಸ್ತ್ರೀತಸ್ಯ ಸತ್ಯಸ್ಯ ವೇದಾ ವಿಧಾತ್ರೀ ವೀರಿಣೀ ಪುತ್ರವತೀಂದ್ರಪತ್ನೀಂದ್ರಸ್ಯ ಭಾರ್ಯೇಂದ್ರಾಣೀ ಸಂಹೋತ್ರಂ ಸ್ಮ ಸಮೀಚೀನಂ ಯಜ್ಞಂ ಖಲು ಸಮನಂ ನಾ ಸಂಗ್ರಾಮಂ | ಸಮನಮಿತಿ ಸಂಗ್ರಾಮನಾನುಸು ಪಾಠಾತ್ | ಅವ ಪ್ರತಿ ಪುರಾ ಗಚ್ಛತಿ | ಮಹೀಯತೇ | ಸ್ತೋತೃಭಿಃ ಸ್ತೋಯತೇ ಚ | ತಸ್ಯಾ ಮನು ಪತಿರಿದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಋತಸ್ಯ—ಸತ್ಯಕ್ಕೆ | ವಿಧಾತ್ರೀ—ನಿರ್ಮಾಪಕಳೂ | ವೀರಿಣೀ—ವೀರಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳೂ | ಇಂದ್ರ ಪತ್ನೀ—ಇಂದ್ರನ ಭಾರ್ಯೆಯೂ ಆದ | ನಾರೀ—ಇಂದ್ರಾಣಿಯು | ಸಂಹೋತ್ರಂ ಸ್ಮ—ಉತ್ತಮನಾದ ಯಜ್ಞ ಕ್ಕಾಗಲಿ | ಸಮನಂ ನಾ—ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕಾಗಲಿ | ಅವ—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಪುರಾ—ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು | ಗಚ್ಛತಿ—ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ | ಮಹೀಯತೇ—ಅಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಎಲ್ಲ ಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅತ್ಯಧಿಕನು.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಸತ್ಯದ ನಿರ್ಮಾಪಕಳೂ, ವೀರಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳೂ, ಇಂದ್ರ ಭಾರ್ಯೆಯೂ ಆದ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಉತ್ತಮನಾದ ಯಜ್ಞ ಕ್ಕಾಗಲಿ, ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕಾಗಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲ ಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಧಿಕನು,

English Translation

The mother who is the institutress of the ceremony, the mother of male offspring, the wife of Indra, goes first to the united sacrifice, to battle (and) is honoured (by the praisers); Indra is above all (the world).

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಇಂದ್ರಾಣೀನಾಸು ನಾರಿಷು ಸುಭಗಾಮಹಮಶ್ರವಂ ।

ನೆಹ್ಯಸ್ಯಾ ಅಪರಂ ಚನ ಜರಸಾ ಮರತೇ ಪತಿರ್ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ || ೧೧ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಇಂದ್ರಾಣೀಂ | ಅಸು | ನಾರಿಷು | ಸುಭಗಾಂ | ಅಹಂ | ಅಶ್ರವಂ |

ನಹಿ | ಅಸ್ಯಾಃ | ಅಪರಂ | ಚನ | ಜರಸಾ | ಮರತೇ | ಪತಿಃ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ | ಉತ್ತರಃ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅಥೇಂದ್ರಾಣೀಮಿಂದ್ರಃ ಸೌತಿ | ಅಸು ಸೌಭಾಗ್ಯವತ್ತಯಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಸು ನಾರೀಷು ಸ್ತ್ರೀಷು ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ಮಧ್ಯ ಇಂದ್ರಾಣೀಂ ಸುಭಗಾಂ ಸೌಭಾಗ್ಯವತೀಮಹಮಿಂದ್ರೋಽಶ್ರವಂ | ಅಶ್ರವಂ | ಕಂಚಾಸ್ಯಾ ಇಂದ್ರಾಣ್ಯಾಃ ಪತಿಃ ಪಾಲಕೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತರ ಇಂದ್ರೋಽಪರಂ ಚನಾನ್ಯ-
ದ್ಭೂತಜಾತಮಿವ ಜರಸಾ ವಯೋಹಾನ್ಯಾ ನ ಹಿ ಮರತೇ | ನ ಖಲು ಮ್ರಿಯತೇ | ಯದ್ವಾ | ಇದಂ ವೃಷಾಕಪೇರ್ವಾಕ್ಯಂ | ತಸ್ಮಿನ್ನಷ್ಟೇ ತ್ವಹಮಿತಿ ಶಬ್ದೋ ವೃಷಾಕಪಿಪರತಯಾ ಯೋಜ್ಯಃ | ಅನ್ಯತ್ಸಮಾನಂ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅಸು ನಾರಿಷು—ಈ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲೆಲ್ಲ | ಇಂದ್ರಾಣೀಂ—ಇಂದ್ರಾಣಿಯನ್ನೇ | ಸುಭಗಾಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠಳಾದ ಸೌಭಾಗ್ಯವತಿಯೆಂದು | ಅಹಂ—ನಾನು | ಅಶ್ರವಂ—ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ | ಅಸ್ಯಾಃ—ಇವಳ | ಪತಿಃ—ಪಾಲಕನಾದ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠನು | ಅಪರಂ ಚ ನ—ಬೇರೆ ಜನರಂತೆ | ಜರಸಾ—ಮುಪ್ಪಿನಿಂದ | ನ ಹಿ ಮರತೇ—ಸಾಯುವುದಿಲ್ಲ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಈ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠಳಾದ ಸೌಭಾಗ್ಯವತಿಯೆಂದು ನಾನು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ. ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾದ ಇಂದ್ರನೇ ಇವಳ ಪತಿಯು. ಅವನು ಬೇರೆ ಜನರಂತೆ ಮುಪ್ಪಿನಿಂದ ಸಾಯುವುದಿಲ್ಲ.

English Translation

[Indra speaks:] I have heard that Indrani is the most fortunate among these women, for her lord Indra, who is above all (the world), does not die of old age like other (men).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಇಂದ್ರಾಣೀ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪತ್ನೀ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ | ಇಂದ್ರಾಣೀಮಾಸು ನಾರಿಷು ಸುಭಗಾಮಹ-
ಮಶ್ರವಂ | ನ ಹ್ಯಸ್ಯಾ ಅಪರಂ ಚನ ಜರಸಾ ಮರತೇ ಪತಿರ್ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||
ಇಂದ್ರಾಣೀಮಾಸು ನಾರಿಷು ಸುಭಗಾಮಹಮಶ್ರವಂ ನೈ ಹ್ಯಸ್ಯಾ ಅಪರಾಮಹಿ ಸಮಾಂ
ಜರಯಾ ಮ್ರಿಯತೇ ಪತಿಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಸ್ತಮೇತದ್ಭ್ರೂಮಃ ||

(ನಿ. ೧೧.೩೮)

ಇಂದ್ರಾಣೀ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯು. ಈ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿ
ಯಾದ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಸೌಭಾಗ್ಯಯುಕ್ತಳೆಂದು ನಾನು ಕೇಳಿಬಿಟ್ಟೆನು.
ಏಕೆಂದರೆ, ಎಷ್ಟೇ ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸಾಗಿದ್ದರೂ ಅವಳ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಯಾವ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಮುಪ್ಪಿನಿಂದ ಮೃತನಾಗು
ವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ನಾಹಮಿಂದ್ರಾಣಿ ರಾರಣ ಸಖ್ಯುರ್ವೃಷಾಕಪೇರ್ಯುತೇ ।

ಯಸ್ಯೇನಮಸ್ಯಂ ಹವಿಃ ಪ್ರಿಯಂ ದೇವೇಷು ಗಚ್ಛತಿ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ

ಉತ್ತರಃ ॥ ೧೨ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ನ | ಅಹಂ | ಇಂದ್ರಾಣಿ | ರರಣ | ಸಖ್ಯುಃ | ವೃಷಾಕಪೇಃ | ಯುತೇ |

ಯಸ್ಯ | ಇದಂ | ಅಪ್ಯಂ | ಹವಿಃ | ಪ್ರಿಯಂ | ದೇವೇಷು | ಗಚ್ಛತಿ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ತರಃ ॥ ೧೨ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಇಂದ್ರಾಣಿ ಅಹಮಿಂದ್ರಃ ಸಖ್ಯುರ್ಮಮ ಸಖಿಭೂತಾದ್ವೃಷಾಕಪೇರ್ಯುತೇ ಪ್ರಿಯಂ
ವೃಷಾಕಪಿಂ ವಿನಾ ನ ರರಣ | ನ ರಮೇ | ಅಪ್ಯಮಪ್ಸು ಭವಮದ್ಭಿರ್ವಾ ಸುಸಂಸ್ಕೃತಂ ಪ್ರಿಯಂ
ಪ್ರೀತಿಕರಮಿದಮುಪಸ್ಥಿತಂ ಹವಿರ್ದೇವೇಷು ದೇವಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯಸ್ಯ ಮನೋದ್ರಸ್ಯ ಸಕಾಶಂ
ಗಚ್ಛತಿ | ಯಶ್ಚಾಹಮಿಂದ್ರಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ | ಯದ್ವಾ | ಅಯಮರ್ಥಃ | ಹೇ ಇಂದ್ರಾಣಿ
ವೃಷಾಕಪೇಃ ಸಖ್ಯುರಿಂದ್ರಾದ್ಯತೀಹಂ ವೃಷಾಕಪಿರ್ನ ರರಣ | ನ ರಮೇ | ಅನ್ಯತ್ಸಮಾನಂ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಇಂದ್ರಾಣಿ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ | ಅಹಂ—ನಾನು | ಸಖ್ಯುಃ—ನನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ | ವೃಷಾಕಪೇಃ
ಯುತೇ—ವೃಷಾಕಪಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು | ನ ರರಣ—ಹರ್ಷಿತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ | ಅಪ್ಯಂ—ಉದಕಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ
ವಾದುದೂ | ಪ್ರಿಯಂ—ನನಗೆ ಪ್ರೀತಿಕಾರಕವೂ ಆದ | ಇದಂ ಹವಿಃ—ಈ ಹವಿಸ್ಸು | ದೇವೇಷು—ದೇವತೆಗಳ
ನಡುವೆ | ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ನನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು | ಗಚ್ಛತಿ—ಬರುವುದೋ ಅಂತಹ | ಇಂದ್ರಂ—ಪ್ರಭುವಾದ ನಾನು |
ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅಧಿಕನಾಗಿದ್ದೇನೆ.

। ಛಾಂದೋಗ್ಯ ।

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ನನ್ನ ಮಿತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ನನಗೆ ಹರ್ಷವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಕಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತವೂ, ನನಗೆ ಪ್ರೀತಿಕಾರಕವೂ ಆದ ಈ ಹವಿಸ್ಸು ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ಯಾವ ನನ್ನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಬರುವುದೋ, ಅಂತಹ ಪ್ರಭುವಾದ ನಾನು ಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾಗಿದ್ದೇನೆ.

English Translation

I am not happy, Indrani, without my friend Vrishakapi; whose acceptable oblation here, purified with water, proceeds to the gods; Indra is above all (the world)

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ನಾಹಮಿಂದ್ರಾಣಿ ರಮೇ ಸಖ್ಯುರ್ವೃಷಾಕಪೇರ್ಯುತೇ ಯಸ್ಯೇದಮಹ್ಯಂ ಹವಿರಪ್ಸು ತೃತಮದ್ಭಿಃ
ಸಂಸ್ಕೃತಮಿತಿ ನಾ ಪ್ರಿಯಂ ದೇವೇಷು ನಿಗಚ್ಛತಿ ಸರ್ವಸ್ಮಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಸ್ತಮೇತ-
ದ್ಭ್ರೂನುಃ ॥ (ನಿ. ೧೧-೩೯)

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಇಂದ್ರಾಣಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುವನು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ನನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತನೂ ಪುತ್ರನೂ ಆದ ವೃಷಾಕಪಿ ನನ್ನೊಡನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನನಗೆ ಸಂತೋಷವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ನೀರಿನಿಂದ ಫಲವಾದಾದ ಎಂದರೆ ನೀರನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಹವಿಸ್ಸು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನಂಟುಮಾಡುವುದಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಸಮಾಪಿಸುತ್ತದೆ.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ವೃಷಾಕಪಾಯಿ ರೇವತಿ ಸುಪುತ್ರ ಆದು ಸುಸ್ನುಷೇ ।

ಘಸತ್ ಇಂದ್ರ ಉಕ್ಷಣಃ ಪ್ರಿಯಂ ಕಾಚಿತ್ಕರಂ ಹವಿರ್ವಿಶ್ವಾ ದಿಂದ್ರ

ಉತ್ತರಃ ॥ ೧೩ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ॥

ವೃಷಾಕಪಾಯಿ | ರೇವತಿ | ಸುಪುತ್ರೇ | ಆತ್ | ಉಂ | ಇತಿ | ಸುಸ್ನುಷೇ |

ಘಸತ್ | ತೇ | ಇಂದ್ರಃ | ಉಕ್ಷಣಃ | ಪ್ರಿಯಂ | ಕಾಚಿತ್ಕರಂ | ಹವಿಃ | ವಿಶ್ವಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ಕೃತಃ ॥ ೧೩ ॥

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವೃಷಾಕಪಾಯಿ | ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಕತ್ವಾದಭೀಷ್ಟದೇಶಗ ನಾಚ್ಛೇಂದ್ರೋ ವೃಷಾಕಪಿಃ |
ತಸ್ಯ ಪತ್ನಿ | ಯದ್ವಾ | ವೃಷಾಕಪೇರ್ಮಮ ಮಾತರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ರೇವತಿ ಧನವತಿ ಸುಪುತ್ರೇ ಶೋಭನ-
ಪುತ್ರೇ ಸುಸ್ಸುಷೇ ಶೋಭನಸ್ಸುಷೇ ಹೇ ಇಂದ್ರಾಣಿ ತೇ ತನಾಯಮಿಂದ್ರ ಉಕ್ಷಣಃ ಸೇಚನಸಮರ್ಥಾ
ನಾದ್ವನಂತರಮೇವ | ಶೀಘ್ರಮೇವೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪಶೂನ್ವಸತ್ | ಪ್ರಾಶ್ನಾತು | ಕಿಂಚ ಕಾಚಿತ್ಕರಂ |
ಕಂ ಸುಖಂ | ತಸ್ಯಾಚಿತ್ ಸಂಘಃ | ತತ್ಕರಂ ಹವಿಃ ಪ್ರಿಯಮಿಷ್ಟಂ ಕುರ್ನಿತಿ ಶೇಷಃ | ಕಿಂಚ ತೇ ಪತಿರಿದ್ರೋ
ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯಃ | ವೃಷಾಕಪಾಯಿ ರೇವತಿ ಸುಪುತ್ರೇ ಮಧ್ಯಮೇನ ಸುಸ್ಸುಷೇ
ಮಾಧ್ಯಮಿಕಯಾ ನಾಚಾ | ಸ್ನುಷಾ ಸಾಧುಸಾದಿನೀತಿ ನಾ ಸಾಧುಸಾನಿನೀತಿ ನಾ | ಪ್ರಿಯಂ ಕುರುಷ್ವ
ಸುಖಾಚೆಯಕರಂ ಹವಿಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ | ನಿ. ೧೨-೯ | ಇತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವೃಷಾಕಪಾಯಿ—ವೃಷಾಕಪಿಯ ಮಾತೆಯೂ | ರೇವತಿ—ಧನಯುಕ್ತಳೂ | ಸುಪುತ್ರೇ—ಉತ್ತಮ
ವಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳೂ | ಸುಸ್ಸುಷೇ—ಉತ್ತಮವಾದ ಸೊಸೆಯುಳ್ಳವಳೂ ಆದ | (ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ)
ತೇ—ನಿನ್ನ ಪತಿಯಾದ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಉಕ್ಷಣಃ—ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು | ಆದು—
ಒಡನೆಯೇ | ಘಸತ್—ತಿನ್ನಲಿ | ಕಾಚಿತ್ಕರಂ ಹವಿಃ—ಸುಖಕಾರಕವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಪ್ರಿಯಂ—ಇಂದ್ರನಿಗೆ
ಹಿತಕರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತುಗಳಿಗೂ | ಉತ್ತರಃ—
ಅಧಿಕನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವೃಷಾಕಪಿಯ ಮಾತೆಯೂ, ಧನಯುಕ್ತಳೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸೊಸೆಯುಳ್ಳ
ವಳೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ಎತ್ತುಗಳ (ಮಾಂಸವ)ನ್ನು ತಿನ್ನಲಿ.
ಸುಖಕರವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಕರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನು.

English Translation

[Vrishakapi speaks :] O mother of Vrishakapi, wealthy, possessing
excellent sons, possessing excellent daughters-in-law, let Indra eat your
bulls, (give him) the beloved and most delightful ghi; Indra is above all
(the world).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ವೃಷಾಕಪಾಯಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಈ ಮುಕ್ತಿನ
ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಯಾಸ್ಯರು ಈರೀತಿ ಹೇಳಿದಾರೆ—

ವೃಷಾಕಪಾಯಿ ವೃಷಾಕಪೇಃ ಪತ್ನೇಷೈವಾಭಿಸೃಷ್ಟಕಾಲತಮಾ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ |
ವೃಷಾಕಪಾಯಿ ರೇವತಿ ಸುಪುತ್ರ ಆ ಸುಸ್ಸುಷೇ ಘಸತ್ತ ಇಂದ್ರ ಉಕ್ಷಣಃ ಪ್ರಿಯಂ

ಕಾಚಿತ್ಕರಂ ಹವಿರ್ವಿಶ್ವಸ್ಯಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ || ವೃಷಾಕಪಾಯಿ ರೇವತಿ ಸುಪುತ್ರೇ ಮಧ್ಯ-
ಮೇನ ಸುಸ್ತುಷೇ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಯಾ ನಾಚಾ | ಸ್ತುಷಾ ಸಾಧುಸಾದಿನೀತಿ ನಾ ಸಾಧು-
ಸಾನಿನೀತಿ ನಾ ಸ್ವಪತ್ಯಂ ತತ್ಸನೋತೀತಿ ನಾ || ಪ್ರಾಶ್ನಾತು ತ ಇಂದ್ರ ಉಕ್ಷಣ ಏತಾನ್ಯಾ-
ಧ್ಯಮಿಕಾನ್ ಸಂಸ್ತ್ರಾಯಾನ್ | ಉಕ್ಷಣ ಉಕ್ಷತೇರ್ವದ್ಧಿಕರ್ಮಣಃ ಉಕ್ಷಂತ್ಯುದಕೇನೇತಿ
ನಾ ಪ್ರಿಯಂ ಕುರುಷ್ವ ಸುಖಾಚಯಕರಂ ಹವಿಃ ಸುಖಕರಂ ಹವಿಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ
ಉತ್ತರಸ್ತಮೇತದ್ಭ್ರೂಮ ಆದಿತ್ಯಂ || (ನಿ. ೧೨-೯)

ವೃಷಾಕಪಾಯಿ ಎಂದರೆ ವೃಷಾಕಪಿಯ ಪತ್ನಿಯು ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನ ಪತ್ನಿಯು. ವೃಷಾಕಪಿ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು. ಆ ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಸೂರ್ಯೆಯೇ ಕೆಲವುಕಾಲ ಕಳೆದಮೇಲೆ ವೃಷಾಕಪಾಯಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವಳು. ಈ ವೃಷಾಕಪಾಯಿ ರೇವತಿ ಎಂಬ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ (ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ಈ ವಿಷಯದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ.

ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಾಯಿಯೇ, (ಆದಿತ್ಯನ ಪತ್ನಿಯೇ) ನೀನು ರೇವತಿ-ಎಂದರೆ ಧನವುಳ್ಳವಳು. ಇಲ್ಲಿ ಧನವೆಂದರೆ ಉವಕರೂಪವಾದ ಧನವು; ಸುಪುತ್ರೇ-ಉತ್ತಮ ಪುತ್ರನನ್ನುಳ್ಳವಳು. ಇಲ್ಲಿ ಪುತ್ರನೆಂದರೆ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ (ಅಂತರಿಕ್ಷ) ದೇವತೆಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ ಉತ್ತಮ ಪುತ್ರನು. ಸುಸ್ತುಷೇ...ಉತ್ತಮವಾದ ಸೊಸೆಯುಳ್ಳವಳು. ಇಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮ ಸ್ಥಾನದೇವತೆಯಾದ ವಾಗ್ಧೇವತೆಯೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಸೊಸೆಯು. ಸ್ತುಷಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಅನಯವಾರ್ಥ ವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸಾಧುಸಾದಿನೀತಿ ನಾ ಸ್ತುಷಾ-ಇವಳು ಜಿನ್ನಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಅತ್ತೆಯಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನೆಲಸುವುದರಿಂದ ಸೊಸೆಗೆ ಸ್ತುಷಾ ಎಂದು ಹೆಸರು; ಅಥವಾ ಸಾಧು ಸಾನಿನೀತಿ ನಾ ಸ್ತುಷಾ-ಅತ್ತೆಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಜೀವನನಿರ್ವಹಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸೊಸೆಗೆ ಸ್ತುಷಾ ಎಂದು ಹೆಸರು; ಅಥವಾ ಸ್ವಪತ್ಯಂ ತತ್ಸನೋತೀತಿ ನಾ ಸ್ತುಷಾ ಪತಿಗೃಹದಲ್ಲಿದ್ದು ಪತಿಯ ಸಂತಾನವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವವಳಾದ್ದರಿಂದ ಸೊಸೆಗೆ ಸ್ತುಷಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಉಕ್ಷಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೊದ್ದು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಉಕ್ಸ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಅಥವಾ ಉಕ್ಸ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಉವಕವನ್ನು ಸೇಚನಮಾಡು ಸಿಂಪಡಿಸು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಕ್ಷಣಃ ಎಂದರೆ ಉದಕವನ್ನು ಸೇಚನೆಮಾಡುವ ಮೇಘವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಘಸತ್ತ ಇಂದ್ರ ಉಕ್ಷಣಃ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ಉದಕಸೇಕ್ತೃಗಳಾದ ಈ ಮೇಘಗಳನ್ನು ತಿನ್ನಲಿ ಎಂದರೆ ಧ್ವಂಸಮಾಡಲಿ, ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಪ್ರಹರಿಸಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಥಾತ್ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಈ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಹಿತಕರ ವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉಕ್ಷೋ ಹಿ ಮೇ ಸಂಚದಶ ಸಾಕಂ ಪಚಂತಿ ನಿಶಂತಿ |

ಉತಾಹಮದ್ವಿ ಪೀನ ಇದುಭಾ ಕುಕ್ಷೀ ಪೃಣಂತಿ ಮೇ ವಿಶ್ವಸ್ಯಾದಿಂದ್ರ

ಉತ್ತರಃ || ೧೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉಕ್ಷ್ಣಃ | ಹಿ | ನೇ | ಪಂಚದಶ | ಸಾಕಂ | ಪಚಂತಿ | ವಿಂಶತಿಂ |

ಉತ | ಅಹಂ | ಅದ್ವಿ | ಪೀವಃ | ಇತ್ | ಉಭಾ | ಕುಕ್ಷೀ ಇತಿ | ಪೃಣಂತಿ | ನೇ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ |

ಇಂದ್ರಃ | ಉತ್ಕೃತರಃ || ೧೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಥೇಂದ್ರೋ ಬ್ರವೀತಿ | ನೇ ಮದರ್ಥಂ ಪಂಚದಶ ಪಂಚದಶಸಂಖ್ಯಾಕಾನ್ ವಿಂಶತಿಂ
ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾಂಶ್ಚೋಕ್ಷೋ ವೃಷಭಾನ್ ಸಾಕಂ ಸಹ ಮನು ಭಾರ್ಯಾಯೇಂದ್ರಾಣ್ಯಾ ಪ್ರೇರಿತಾ
ಯಷ್ಟಾರಃ ಪಚಂತಿ | ಉತಾಪಿ ಚಾಹಮದ್ವಿ | ತಾನ್ಪಕ್ಷಯಾಮಿ | ಜಗ್ಧ್ವಾ ಚಾಹಂ ಪೀವ ಇತ್ ಸ್ಥೂಲ
ಏವ ಭವಾಮಾತಿ ಶೇಷಃ | ಕಂಚ ನೇ ಮನೋಭೋಭಾ ಕುಕ್ಷೀ ಪೃಣಂತಿ | ಸೋಮೇನ ಪೂರಯಂತಿ
ಯಷ್ಟಾರಃ | ಸೋಽಹಮಿಂದ್ರಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ನೇ—ನನ್ನನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ | ಪಂಚದಶ—ಹದಿನೈದು ಸಂಖ್ಯೆಯವೂ | ವಿಂಶತಿಂ—ಇಪ್ಪತ್ತು ಸಂಖ್ಯೆಯವೂ
ಆದ | ಉಕ್ಷ್ಣಃ—ವೃಷಭಗಳನ್ನು | ಸಾಕಂ—ಒಟ್ಟಿಗೆ | ಪಚಂತಿ—ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ಪಕ್ವಮಾಡುತ್ತಾರೆ | ಉತ—
ಮತ್ತು | ಅಹಂ—ನಾನು | ಅದ್ವಿ—ಅವುಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತೇನೆ | ಪೀವಃ—ಪುಷ್ಟನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತೇನೆ | ನೇ—
ನನ್ನ | ಉಭಾ ಕುಕ್ಷೀ—ಉದರದ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳನ್ನು | ಪೃಣಂತಿ—ತುಂಬುತ್ತವೆ | ಇಂದ್ರಃ—ಪ್ರಭುವಾದ
ನಾನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅಧಿಕನು.

|| ಛಾಂದಸ್ ||

ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ನನ್ನನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಹದಿನೈದು ಮತ್ತು ಇಪ್ಪತ್ತು ವೃಷಭಗಳನ್ನು ಪಕ್ವಮಾಡಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ.
ನಾನು ಅವುಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ಪುಷ್ಟನಾಗುತ್ತೇನೆ. ಅವು ನನ್ನ ಉದರದ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳನ್ನೂ ತುಂಬುತ್ತವೆ. ಪ್ರಭು
ವಾದ ನಾನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

English Translation

[Indra speaks :] The worshippers dress for me fifteen (and) twenty
bulls : I eat them and (become) fat, they fill both sides of my belly ;
Indra is above all (the world).

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ವೃಷಭೋ ನ ತಿಗ್ಮಶೃಂಗೋಽಂತರ್ಯೋಥೇಷು ರೋರುವತ್ ।

ಮಂಥಸ್ತ ಇಂದ್ರ ಶಂ ಹೃದೇ ಯಂ ತೇ ಸುನೋತಿ ಭಾವಯುವಿಶ್ವಸ್ಮಾ-

ದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ॥ ೧೫ ॥

ಪದಪಾಠಃ ॥

ವೃಷಭಃ | ನ | ತಿಗ್ಮಶೃಂಗಃ | ಅಂತಃ | ಯೋಥೇಷು | ರೋರುವತ್ |

ಮಂಥಃ | ತೇ | ಇಂದ್ರ | ಶಂ | ಹೃದೇ | ಯಂ | ತೇ | ಸುನೋತಿ | ಭಾವಯುಃ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ |

ಇಂದ್ರಃ | ಉತ್ತರಃ ॥ ೧೫ ॥

೧. ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅಥೇಂದ್ರಾಣೇ ಬ್ರವೀತಿ | ತಿಗ್ಮಶೃಂಗಸ್ತೀಕ್ಷ್ಣಶೃಂಗೋ ವೃಷಭೋ ನ ಯಥಾ ವೃಷಭೋ ಯೋಥೇಷು ಗೋಸಂಘೇಷ್ವಂತರ್ಮಥೈ ರೋರುವಚ್ಛಬ್ದಂ ಕುರ್ವನ್ ಗಾ ಅಭಿರಮಯತಿ ತಥಾ ಹೇ ಇಂದ್ರ ಶೃಂ ಮಾಮುಭಿರಮಯೇತಿ ಶೇಷಃ | ಕಿಂಚ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವ ಹೃದೇ ಹೃದಯಾಯ ಮಂಥೋ ದಧ್ನೋ ಮಥನೇಲಾಯಾಂ ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವನ್ ಶಂಕರೋ ಭವತ್ವಿತಿ ಶೇಷಃ | ಕಿಂಚ ತೇ ತುಭ್ಯಂ ಯಂ ಸೋಮಂ ಭಾವಯುರ್ಭಾವಮಿಚ್ಛಂತೀಂದ್ರಾಣೇ ಸುನೋತಿ ಅಭಿಷುಣೋತಿ ಸೋಽಸಿ ಶಂಕರೋ ಭವತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಮನು ಪತಿರಿದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ ॥

೨. ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯೋಥೇಷು ಅಂತಃ—ಗೋವುಗಳ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ | ರೋರುವತ್—ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು | ತಿಗ್ಮಶೃಂಗಃ—ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಕೊಂಬುಗಳುಳ್ಳ | ವೃಷಭೋ ನ—ವೃಷಭವು ಹರ್ಷವನ್ನನುಭವಿಸುವಂತೆ | ತೇ—ನಿನ್ನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ | ಯಂ—ಯಾವ ಸೋಮವನ್ನು | ಭಾವಯುಃ—ನಿನ್ನ ಹರ್ಷವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವ ನಾನು | ಸುನೋತಿ—ಹಿಂಡುವನೋ ಅದು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಹೃದೇ—ಹೃದಯದಲ್ಲಿ | ಮಂಥಃ—ಮಂಥನ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ | ಶಂ—ಸುಖಕಾರಕವಾಗಲಿ | ಇಂದ್ರಃ—ಪ್ರಭುವಾದ ನೀನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಎಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅಧಿಕನಾಗಿದ್ದೀಯೆ.

೩. ಭಾವಾರ್ಥಃ ॥

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಗೋವುಗಳ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಕೊಂಬುಗಳುಳ್ಳ ವೃಷಭವು ಹರ್ಷವನ್ನನುಭವಿಸುವಂತೆ ನಿನ್ನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾವ ಸೋಮವನ್ನು ನಿನ್ನ ಸುಖವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವ ನಾನು ಹಿಂಡು

ವೆನೋ, ಅದು ನಿನ್ನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಮಥನಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಸುಖಕಾರಕವಾಗಲಿ. ಪ್ರಭುವಾದ ನೀನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾಗಿದ್ದೀಯೆ.

English Translation

[Indrani speaks :] Like a sharp-horned bull roaring amongst the herds, so may your libation please your heart, Indra, (your libation) which she who desires to please you is expressing for you ; Indra is above all (the world).

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ನ ಸೇಶೇ ಯಸ್ಯ ರಂಬತೇಽಂತರಾ ಸಕ್ತ್ಯಾ ಕಪ್ಯತ್ ।

ಸೇದೀಶೇ ಯಸ್ಯ ರೋಮುಶಂ ನಿಷೇದುಷೋ ವಿಜ್ಯಂಭತೇ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ

ಉತ್ತರಃ ॥ ೧೬ ॥

• ಪದಪಾಠಃ •

ನ | ಸಃ | ಈಶೇ | ಯಸ್ಯ | ರಂಬತೇ | ಅಂತರಾ | ಸಕ್ತ್ಯಾ | ಕಪ್ಯತ್ |

ಸಃ | ಇತ್ | ಈಶೇ | ಯಸ್ಯ | ರೋಮುಶಂ | ನಿಷೇದುಷಃ | ವಿಜ್ಯಂಭತೇ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ತರಃ ॥ ೧೬ ॥

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಸ ಜನೋ ನೇಶೇ ಮೃಘನಂ ಕರ್ತುಂ ನೇಷ್ಯೇ ನ ಶಕ್ನೋತಿ ಯಸ್ಯ ಜನಸ್ಯ ಕಪ್ಯಚ್ಛೇಪಃ ಸಕ್ತ್ಯಾ ಸಕ್ತಿನೀ ಅಂತರಾ ರಂಬತೇ ಲಂಬತೇ | ಸೇತ್ ಸ ಏವ ಸ್ತ್ರೀಜನ ಈಶೇ ಮೃಘನಂ ಕರ್ತುಂ ಸಕ್ನೋತಿ ಯಸ್ಯ ಜನಸ್ಯ ನಿಷೇದುಷಃ ಶಯಾನಸ್ಯ ರೋಮುಶಮುಪಸ್ಥಂ ವಿಜ್ಯಂಭತೇ ವಿವೃತಂ ಭವತಿ | ಯಸ್ಯ ಚ ಪತಿರಿದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ ॥

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಪುರುಷನ | ಕಪ್ಯತ್—ಜನೇಂದ್ರಿಯವು | ಸಕ್ತ್ಯಾ—ತೋಡೆಗಳ | ಅಂತರಾ—ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ | ರಂಬತೇ—(ಸುಪ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ) ಶಕ್ತಿರಹಿತವಾಗಿ ಜೋಲಾಡುತ್ತಿರುವುದೋ | ಸಃ ಜನಃ—ಆ ಪುರುಷನು | ನ ಈಶೇ—ಸ್ತ್ರೀಯೊಡನೆ ಮೃಘನಕರ್ಮವನ್ನು ನಡೆಸಲು ಎಂದರೆ ಸಂಭೋಗಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ | ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಪುರುಷನ | ನಿಷೇದುಷಃ—ಸುಪ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ | ರೋಮುಶಂ—ಪುರುಷ ಲಿಂಗವು (ಅಥವಾ ಲಿಂಗದ ದಂಡವು) ವಿಜ್ಯಂಭತೇ—ಉದ್ರಿಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಿಂದ ನಿಲ್ಲುವುದೋ | ಸಃ ಇತ್—ಅಂತಹ

ಪುರುಷನು ಮಾತ್ರನೇ | ಈಶೇ—ಸ್ತ್ರೀಸಂಗವನ್ನು ಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವ-
ಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

|| ಭವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ಪುರುಷನ ಜನನೇಂದ್ರಿಯವು ಎರಡು ತೊಡೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೇತಾಡುತ್ತಾ ಸುಷ್ಣ ವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುತ್ತಾ ಶಕ್ತಿಹೀನವಾಗಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ಪುರುಷನು ಸ್ತ್ರೀಯೊಡನೆ ಮೈಥುನಕರ್ಮವನ್ನೆಸಗಲು ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಸಂಭೋಗಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಯಾವ ಪುರುಷನ ಜನನೇಂದ್ರಿಯದ ದಂಡವು ಉದ್ರಿಕ್ತ ವಸ್ಥೆಯಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಲು ಶಕ್ತವಾಗುವುದೋ ಅಂತಹ ಪುರುಷನು ಮಾತ್ರ ಸ್ತ್ರೀಯೊಡನೆ ರತಿಕರ್ಮವನ್ನೆಸಗಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

English Translation

The man who is impotent begets not progeny, but he who is endowed with vigour; Indra is above all (the world).

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನ ಸೇಶೇ ಯಸ್ಯ ರೋಮುಶಂ ನಿಷೇದುಷೋ ವಿಜೃಂಭತೇ |

ಸೇದೀಶೇ ಯಸ್ಯ ರಂಬತೇಽಂತರಾ ಸಕ್ತ್ಯಾ ಸ್ಥಿ ಕಪ್ಪದ್ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ |

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನ | ಸಃ | ಈಶೇ | ಯಸ್ಯ | ರೋಮುಶಂ | ನಿಷೇದುಷಃ | ವಿಜೃಂಭತೇ |

ಸಃ | ಇತ್ | ಈಶೇ | ಯಸ್ಯ | ರಂಬತೇ | ಅಂತರಾ | ಸಕ್ತ್ಯಾ | ಸ್ಥಿ | ಕಪ್ಪತ್ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ಕೃತಃ || ೧೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ ಜನೋ ನೇಶೇ ಮೈಥುನಂ ಕರ್ತುಂ ನೇಷ್ವೇ ಯಸ್ಯ ಜನಸ್ಯ ನಿಷೇದುಷಃ ಶಯಾನಸ್ಯ ರೋಮುತಮುಪಸ್ಥಂ ವಿಜೃಂಭತೇ ವಿವೃತಂ ಭವತಿ | ಸೇತ್ ಸ ಏವ ಜನ ಈಶೇ ಮೈಥುನಂ ಕರ್ತುಂ ಶಕ್ನೋತಿ ಯಸ್ಯ ಜನಸ್ಯ ಕಪ್ಪತ್ ಪ್ರಜನನಂ ಸಕ್ತ್ಯಾ ಸ್ಥಿನೀ ಅಂತರಾ ರಂಬತೇ ಲಂಬತೇ | ಸಿದ್ಧಮುನ್ಯತ್ | ಪೂರ್ವೋಕ್ತವ್ಯತಿರೇಕೋಽತಃ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಪೂರ್ವಸ್ಯಾನ್ಯಚಿ ಯಿಯಪ್ಸುರಿದ್ರಾ-
ಣೇಂದ್ರಂ ವದತಿ ಅತ್ರ ತ್ವಯಿಯಪ್ಸುರಿದ್ರ ಇಂದ್ರಾಣೇಂ ವದತೀತ್ಯವಿರೋಧಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ನೀನು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ) ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಪುರುಷನ | ನಿಷೇದುಷಃ—ಸುಸ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ | ರೋಮಾಶಂ—ಪುರುಷಲಿಂಗವು | ವಿಜೃಂಭತೇ—ಉದ್ರಿಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಗೆ ನಿಲ್ಲುವುದೋ | ಸಃ ಜನಃ—ಆ ಪುರುಷನು | ನ ಈಶೇ—ಸ್ತ್ರೀಸಂಭೋಗದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ | ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಪುರುಷನ | ಕಪ್ಯತ್—ಜನನೇಂದ್ರಿಯದ ಲಿಂಗವು | ಸಕ್ಥ್ಯಾ ಅಂತರಾ—ಎರಡು ತೊಡೆಗಳ ನಡುವೆ | ರಂಬತೇ—ನಿಸ್ಸತ್ತ್ವವಾಗಿ ಜೋಲಾಡುತ್ತಿರುವುದೋ | ಸಃ ಇತ್—ಅಂತಹ ಪುರುಷನೇ | ಈಷ್ಟೇ—ಸ್ತ್ರೀ ಸಂಗವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನು | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅಧಿಕನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ನೀನು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಯಾವ ಪುರುಷನ ಸುಸ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷ ಲಿಂಗವು ಉದ್ರಿಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಗೆ ನಿಲ್ಲುವುದೋ ಆ ಪುರುಷನು ಸ್ತ್ರೀಸಂಭೋಗಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಲ್ಲ; ಯಾವ ಪುರುಷನ ಜನನೇಂದ್ರಿಯದ ಲಿಂಗವು ಎರಡು ತೊಡೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಸ್ಸತ್ತ್ವವಾಗಿ ಜೋಲಾಡುತ್ತಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ಪುರುಷನೇ ಸ್ತ್ರೀಸಂಗವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನು. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

English Translation

[Indra speaks :] He who is endowed with vigour begets not progeny, but he who is impotent; Indra is above all (the world).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಮನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಮನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ತೀರಾ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಮನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಸಂಭೋಗಾಸಕ್ತಳಾಗಿ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವು ಸ್ವಭಾವಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ, ಸಂಭೋಗಾಭಿಲಾಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವ ಇಂದ್ರನು ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಬೇಕೆಂತಲೇ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುವನು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಯಮಿ॑ಂದ್ರ ವೃ॒ಷಾಕ॑ಪಿಃ ಪರ॑ಸ್ವಂತಂ ಹ॒ತಂ ವಿ॒ದತ್ |

ಅಸಿಂ॑ ಸೂ॒ನಾಂ ನ॑ನಂ ಚ॒ರುಮಾ॑ದೇ॒ಧಸ್ಯಾ॑ನ ಆಚಿ॑ತಂ ವಿಶ್ವ॑ಸ್ಮಾದಿ॒ಂದ್ರ

ಉ॒ತ್ತರಃ॑ || ೧೮ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಅಯಂ | ಇಂದ್ರ | ವೃಷಾಕಪಿಃ | ಪರಸ್ವಂತಂ | ಹತಂ | ವಿದತ್ |

ಅಸಿಂ | ಸೂನಾಂ | ನವಂ | ಚರುಂ | ಆತ್ | ಏಧಸ್ಯ | ಅನಃ | ಆಜಿತಂ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ಪತ್ತರಃ || ೧೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಅಯಂ ವೃಷಾಕಪಿಃ ಪರಸ್ವಂತಂ ಪರಸ್ವನಾತ್ಮನೋ ವಿಷಯೇನರ್ತಮಾನಂ ಹತಂ ಹಿಂಸಿತಂ ವಿದತ್ | ವಿದತು | ತಥಾ ಹತಸ್ಯ ವಿಶಸನಾಯಾಸಿಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ಸೂನಾಮುದ್ಧಾನಂ ಪಾಕಾರ್ಥಂ ನವಂ ಪ್ರತ್ಯಗ್ರಂ ಚರುಂ ಭಾಂಡಮಾದನಂತರಮೇಧಸ್ಯ ಕಾಷ್ಠಸ್ಯಾಜಿತಂ ಪೂರ್ಣಮನಃ ಶಕಟಂ ಚ ವಿದತು | ಮನು ಪತಿರಿದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದ್ವತ್ತರಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಅಯಂ ವೃಷಾಕಪಿಃ—ಈ ವೃಷಾಕಪಿಯು | ಪರಸ್ವಂತಂ—ತನ ದಲ್ಲದೇ ಇರುವುದೂ | ಹತಂ—ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೂ ಆದ ಈ ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು | ವಿದತ್—ಪಡೆಯಲಿ | ಅಸಿಂ—(ಇದನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಲು) ಕತ್ತಿಯನ್ನೂ | ಸೂನಾಂ—ಪಾಕಮಾಡಲು ಸಾಟಿನ್ನೂ | ನವಂ ಚರುಂ—ಹೊಸ ಬಾಂಡಲಿಯನ್ನೂ | ಆತ್—ನಂತರ | ಏಧಸ್ಯ ಆಜಿತಂ—ಕಟ್ಟಿ ಗೆಯಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ | ಅನಃ—ಶಕಟವನ್ನೂ ಹೊಂದಲಿ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅಧಿಕನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈ ವೃಷಾಕಪಿಯು ಮೃತವಾಗಿರುವ ತನ್ನದಲ್ಲದ ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಿ. ಅದನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಲು ಕತ್ತಿಯನ್ನೂ, ಪಾಕಮಾಡಲು ಸಾಟಿನ್ನೂ, ಹೊಸ ಬಾಂಡಲಿಯನ್ನೂ, ಕಟ್ಟಿ ಗೆಯಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ ಗಾಡಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದಲಿ. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

English Translation

[Indrani speaks :] Let this Vrishakapi, Indra, take a dead wild ass, (let him take) a knife (to cut it up), a fire place (to cook it), a new saucepan, and a cart full of fuel ; Indra is above all (the world).

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅಯಮೇವಿ ವಿಚಾಕಶದ್ವಿಚಿನ್ವನ್ದಾಸನಾರ್ಯಂ |

ಪಿಬಾಮಿ ಪಾಕಸುತ್ವನೋಽಭಿ ಧೀರಮಚಾಕಶಂ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಅಯಂ | ಏಮಿ | ವಿಜಾಕಶತ್ | ವಿಚಿನ್ವನ್ | ದಾಸಂ | ಆರ್ಯಂ |

ಪಿಬಾಮಿ | ಪಾಕ್ತಸುತ್ವನಃ | ಅಭಿ | ಧೀರಂ | ಅಚಾಕಶಂ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ | ಉತ್ಕತರಃ ॥

। ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅಥೇಂದ್ರೋ ಬ್ರವೀತಿ | ವಿಜಾಕಶತ್ ಪಶ್ಯನ್ಯಜಮಾನಾನ್ ದಾಸಮುಪಕ್ಷಪಯಿತಾರಮಸುರ-
ಮಾರ್ಯಮಪಿ ಚ ವಿಚಿನ್ವನ್ ಪೃಥಕ್ಕುರ್ವನ್ ಯಮಹಮಿಂದ್ರ ಏಮಿ | ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರತಿ ಗಚ್ಛಾಮಿ |
ಯಜ್ಞಂ ಗತ್ವಾ ಚ ಪಾಕಸುತ್ವನಃ | ಪಚತೀತಿ ಪಾಕಃ | ಸುನೋತೀತಿ ಸುತ್ವಾ | ಹವಿಸಾಂ ಪಕ್ತ್ಯಃ
ಸೋಮಸ್ಯಾಭಿಷೋತುರ್ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪಾಕೇನ ವಿಪಕ್ವೇನ ಮನಸಾ ಸೋಮಸ್ಯಾಭಿಷೋತುರ್ವಾ
ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನಂ ಸೋಮಂ ಪಿಬಾಮಿ | ತಥಾ ಧೀರಂ ಧೀಮಂತಂ ಯಜಮಾನಮಭ್ಯಚಾಕಶಂ |
ಅಭಿಪಶ್ಯಾಮಿ | ಯೋಹಮಿಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ವಿಜಾಕಶತ್—ಯಜಮಾನನ ಕರ್ಮವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಲೂ | ದಾಸಂ—ಕರ್ಮರಹಿತನಾದ ದಾಸನನ್ನೂ
ಆರ್ಯಂ—ಕರ್ಮನಿಷ್ಠನಾದ ಆರ್ಯನನ್ನೂ | ವಿಚಿನ್ವನ್—ವಿಭಾಗಮಾಡುತ್ತಲೂ | ಅಯಂ—ಪ್ರಭುವಾದ
ನಾನು | ಏಮಿ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತೇನೆ | ಪಾಕಸುತ್ವನಃ—ಪಕ್ವವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಹಿಂಡುವವನ ಸೋಮ
ವನ್ನು | ಪಿಬಾಮಿ—ಪಾನಮಾಡುತ್ತೇನೆ | ಧೀರಂ—ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು | ಅಭ್ಯಚಾಕಶಂ—
ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ನೋಡುತ್ತೇನೆ | ಇಂದ್ರಃ—ಪ್ರಭುವಾದ ನಾನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ |
ಉತ್ತರಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠನು.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಯಜಮಾನನ ಕರ್ಮವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಲೂ, ಕರ್ಮರಹಿತನಾದ ದಾಸನಿಂದ ಕರ್ಮನಿಷ್ಠನಾದ ಆರ್ಯನನ್ನು
ವಿಭಾಗಮಾಡುತ್ತಲೂ ಪ್ರಭುವಾದ ನಾನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತೇನೆ. ಪಕ್ವವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಹಿಂಡಿ ಅರ್ಪಿಸುವವನ
ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ನೋಡುತ್ತೇನೆ. ಪ್ರಭುವಾದ
ನಾನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನು.

English Translation

[Indra speaks] Here I come to the (sacrifice) looking upon (the worshippers), distinguishing the Dasa and the Arya; I drink the (Soma)

of the (worshipper), who effuses (the Soma) with mature (mind); I look upon the intelligent (sacrificer); Indra is above all (the world).

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಧನ್ವಂ ಚ ಯತ್ಕೃಂತತ್ರ ಚ ಕತಿ ಸ್ವಿತಾ ವಿ ಯೋಜನಾ |

ನೇದೀಯಸೋ ವೃಷಾಕಪೇಸ್ತಮೇಹಿ ಗೃಹಾ ಉಪ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ

ಉತ್ತರಃ || ೨೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಧನ್ವಂ ಚ | ಯತ್ | ಕೃಂತತ್ರಂ | ಚ | ಕತಿ | ಸ್ವಿತಾ | ತಾ | ವಿ | ಯೋಜನಾ |

ನೇದೀಯಸಃ | ವೃಷಾಕಪೇ | ಅಸ್ತಂ | ಆ | ಇಹಿ | ಗೃಹಾನ್ | ಉಪ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ತರಃ || ೨೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಧನ್ವ ನಿರುದಕೋಽರಣ್ಯರಹಿತೋ ದೇಶಃ | ಕೃಂತತ್ರಂ ಕರ್ತನೀಯಮರಣ್ಯಂ | ಯದ್ವಚ್ಚ ಧನ್ವ ಚ ಕೃಂತತ್ರಂ ಚ ಭವತಿ | ಮೃಗೋದ್ವಾಸಮರಣ್ಯಮೇವಂವಿಧಂ ಭವತಿ ನ ತ್ವತ್ಕೃಂತವಿಸಿನಂ | ತಸ್ಯ ತತ್ರನಿಲಯಸ್ಯಾಸ್ಮದೀಯಗೃಹಸ್ಯ ಚ ಮಧ್ಯೇ ಕತಿ ಸ್ವಿತಾ ತಾನಿ ಯೋಜನಾ ಯೋಜನಾನಿ ಸ್ಥಿತಾನಿ | ನಾತ್ಯಂತದೂರೇ ತದ್ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಆತೋ ನೇದೀಯಸೋಽತಿಶಯೇನ ಸಮೀಪಸ್ಯಾಚ್ಛತ್ರು-ನಿಲಯಾತ್ ಹೇ ವೃಷಾಕಪೇ ತ್ವಮಸ್ತಮಸ್ಮಾಕಂ ಗೃಹಂ ವ್ಯೇಹಿ | ನಿಶೇಷೇಣಾಗಚ್ಛ | ಆಗತ್ಯ ಚ ಗೃಹಾನ್ಯಜ್ಞಗೃಹಾನುಪಗಚ್ಛ | ಯತೋಽಮಿಂದ್ರಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತಪ್ಸುಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಯತ್—ಯಾವ ಪ್ರದೇಶವು | ಧನ್ವ ಚ—ಬೆಂಗಾಡಾಗಿಯೂ | ಕೃಂತತ್ರಂ ಚ—ಹಿಂಸಾಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದೋ ಆ ಅರಣ್ಯದಿಂದ ನಮ್ಮ ಗೃಹಕ್ಕೆ | ಕತಿ ಸ್ವಿತಾ ತಾ ಯೋಜನಾ—ಕೆಲವು ಯೋಜನಗಳು ಮಾತ್ರವಿರುತ್ತವೆ | ವೃಷಾಕಪೇ—ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ | ನೇದೀಯಸಃ—ಹತ್ತಿರವಿರತಕ್ಕ ಈ ಅರಣ್ಯದಿಂದ | ಅಸ್ತಂ—ನಮ್ಮ ಗೃಹಕ್ಕೆ | ವ್ಯೇಹಿ—ಹೊರಡು | ಗೃಹಾನ್ ಉಪ—ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೂ ಹೋಗು | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅಧಿಕನು.

|| ಛಾಂದಾಃ ||

ಯಾವ ಪ್ರದೇಶವು ಬೆಂಗಾಡಾಗಿಯೂ, ಹಿಂಸಾಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದೋ, ಆ ಅರಣ್ಯದಿಂದ ನಮ್ಮ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಯೋಜನಗಳು ಮಾತ್ರವಿರುತ್ತವೆ. ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ, ಹತ್ತಿರವಿರತಕ್ಕ ಈ ಅರಣ್ಯದಿಂದ ನಮ್ಮ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೊರಡು. ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೂ ಹೋಗು. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

English Translation

Go home, Vrishakapi, to the halls of sacrifice (from lurking place of the enemy), which is desert and forest (how many leagues are there from there ?) and from the nearest (lurking-place); Indra is above all (the world).

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಪುನರೇಹಿ ವೃಷಾಕಪೇ ಸುವಿತಾ ಕಲ್ಪಯಾವಹೈ |

ಯ ಏಷ ಸ್ವಪ್ನನಂಶನೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಪಥಾ ಪುನರ್ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಪುನಃ | ಅ | ಇಹಿ | ವೃಷಾಕಪೇ | ಸುವಿತಾ | ಕಲ್ಪಯಾವಹೈ |

ಯಃ | ಏಷಃ | ಸ್ವಪ್ನನಂಶನಃ | ಅಸ್ತಂ | ಏಷಿ | ಪಥಾ | ಪುನಃ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ಕರಃ || ೨೦ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅಗತ್ಯ ಪ್ರತಿಗತಂ ವೃಷಾಕಪಿಮಿಂದ್ರೋ ಬ್ರವೀತಿ | ಹೇ ವೃಷಾಕಪೇ ತ್ವಂ ಪುನರೇಹಿ | ಅಸ್ಮಾನ್ಪತ್ಯಾಗಚ್ಛ | ಅಗತೇ ಚ ತ್ವಯಿ ಸುವಿತಾ ಸುವಿತಾನಿ ಕಲ್ಯಾಣಾನಿ ತ್ವಚ್ಛಿತ್ತಪ್ರೀತಿಕರಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕಲ್ಪಯಾವಹೈ | ಇಂದ್ರಾಣ್ಯಹಂ ಚಾವಾಮುಧೌ ಪರ್ಯಾಲೋಚ್ಯ ಕುರ್ಯಾವ | ಕಿಂಚ ಯಃ ಸ್ವಪ್ನನಂಶನ ಉದಯೇನ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಿನಃ ಸ್ವಪ್ನಾನಾಂ ನಾಶಯಿತಾದಿತ್ಯಃ ಸ ಏಷ ತ್ವಂ ಪಥಾ ಮಾರ್ಗೇಣಾಸ್ತಮಾತ್ತೀಯಮಾನಾಸಂ ಪುನರೇಷಿ | ಗಚ್ಛಸಿ | ಯತೋಽಹಮಿಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯಃ | ಸುಪ್ರಸೂತಾನಿ ವಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕಲ್ಪಯಾವಹೈ ಯ ಏಷ ಸ್ವಪ್ನನಂಶನಃ ಸ್ವಪ್ನನ್ನಾಶಯಸ್ತಾದಿತ್ಯ ಉದಯೇನ ಸೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಪಥಾ ಪುನಃ | ನಿ. ೧೨-೨೮ | ಇತಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ವೃಷಾಕಪೇ—ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ | ಪುನಃ ಏಹಿ—ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಾ | ಸುವಿತಾ—ನಿನಗೆ ಪ್ರಿಯಕರವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು | ಕಲ್ಪಯಾವಹೈ—ನಾನೂ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೂ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ | ಯಃ—ಯಾರು | ಸ್ವಪ್ನನಂಶನಃ—ನಿದ್ರೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಆದಿತ್ಯರೂಪನೋ | ಏಷಃ—ಅಂತಹ ನೀನು | ಪಥಾ—ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾರ್ಗದಿಂದ | ಅಸ್ತಂ—ನಮ್ಮ ಗೃಹಕ್ಕೆ | ಪುನಃ ಏಷಿ—ತಿರುಗಿ ಬಾ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅಧಿಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

। ಪಾಪಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ, ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಾ. ನಿನಗೆ ಪ್ರಿಯಕರವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಾನೂ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೂ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಯಾರು ನಿದ್ರೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಆದಿತ್ಯರೂಪನೋ ಅಂತಹ ನೀನು ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ನಮ್ಮ ಗೃಹಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಬಾ. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

Come back, Vrishakapi, that we may do what is agreeable to you; you, who are the destroyer of sleep come home again by the road; Indra is above all (the world).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ವೃಷಾಕಪಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಮುಕ್ತೆಗೆ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ವೃಷಾಕಪಿಃ | ಅಥ ಯದ್ರಶ್ಮಿಭಿರಭಿಪ್ರಕಂಪಯನ್ನೇತಿ ತದ್ವೃಷಾಕಪಿಭವತಿ ವೃಷಾಕಂಪನಃ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ | ಪುನರೇಹಿ ವೃಷಾಕಪೇ ಸುವಿತಾ ಕಲ್ಪಯಾವಹೈ | ಯ ಏಷ ಸ್ವಪ್ನನಂತ-ನೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಪಥಾ ಪುನರ್ವಿಕ್ರಸ್ತಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ || ಪುನರೇಹಿ ವೃಷಾಕಪೇ ಸುಪ್ರ-ಸೂತಾನಿ ಯಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕಲ್ಪಯಾವಹೈ ಯ ಏಷ ಸ್ವಪ್ನನಂತನಃ ಸ್ವಪ್ನಾನ್ನಾಶಯತ್ಯಾ-ದಿತ್ಯ ಉದಯೇನ ಸೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಪಥಾ ಪುನಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಸ್ತಮೇತ-ದ್ಧ್ವಾನು ಆದಿತ್ಯಂ ||

(ನಿ. ೧೨-೨೮)

ವೃಷಾಕಪಿಯೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಆದಿತ್ಯನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಉದಯಿಸುವಾಗ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನಡಗಿಸುವನು ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವಾಗ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ನಡಗುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಸೂರ್ಯನು ಮುಳುಗಿದ ಮೇಲೆ ಕತ್ತಲೆಯು ಕವಿಯುವುದು. ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಅನೇಕರು ಭಯಗೊಂಡು ನಡಗುವರು ಅಥವಾ ಕತ್ತಲೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯನ ಶಾಖವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜನರು ಚಳಿಯಿಂದ ನಡಗುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಜನರನ್ನು ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಕಂಪನಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ವೃಷಾಕಪಿ ಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಕೆಳಗಿನ ಮುಕ್ತೆನಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ.

ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ (ಆದಿತ್ಯನೇ) ನೀನು ಉದಯಿಸಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳ (ಜನರ) ನಿದ್ರೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ನೀನು ಜನರ ಸ್ವಪ್ನನಾಶಕನು. ಅಂತಹ ನೀನು ಪುನಃ ಉದಯಿಸು. ನಿನ್ನ ಉದಯಾನಂತರ ನಾವು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗುವೆವು ನೀನು ಮುಳುಗುವುದರಿಂದ ಕತ್ತಲೆಯು ಕವಿದು, ಶಿಖೆಯಿಲ್ಲದಂತಾಗಿ ಚಳಿಯಿಂದ ಜನರು ನಡಗುವರು. ನೀನು ಉದಯಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಜನರ ನಿದ್ರೆಯು ನಾಶವಾಗಿ ಅವರು ಎಚ್ಚರಗೊಂಡು ಅವರವರ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ (ಆದಿತ್ಯನೇ) ಪುನಃ ಈ ದಿನಸವೂ ಉದಯಿಸಿ ಬಾ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವಚನದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯದುದಂಚೋ ವೃಷಾಕಪೇ ಗೃಹಮಿಂದ್ರಾಜಗಂತನ |

ಕ್ವ ಸ್ಯ ಪುಲ್ವಘೋ ಮೃಗಃ ಕಮಗಜ್ಜನಯೋಪನೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ

ಉತ್ತರಃ || ೨೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ಉದಂಚಃ | ವೃಷಾಕಪೇ | ಗೃಹಂ | ಇಂದ್ರ | ಅಜಗಂತನ |

ಕ್ವ | ಸ್ಯಃ | ಪುಲ್ವಘಃ | ಮೃಗಃ | ಕಂ | ಅಗನ್ | ಜನಯೋಪನಃ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ತರಃ || ೨೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಗತ್ವಾ ಪುನರಾಗತಂ ವೃಷಾಕಪಿಮಿಂದ್ರಃ ಪೃಚ್ಛತಿ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವನ್
ಹೇ ವೃಷಾಕಪೇ ಯೂಯಮುದಂಚ ಉದ್ಗಾಮಿನಃ ಸಂತೋ ಮದ್ಗೃಹಮಜಗಂತನ | ಅಗಚ್ಛ |
ಏಕಸ್ಯಾಪಿ ಬಹುವಚನಂ ಪೂಜಾರ್ಥಂ | ತತ್ರ ಭವತಃ ಸಂಬಂಧೀ ಪುಲ್ವಘೋ ಬಹೂನಾಂ ಭಾಮರ-
ಸಾನಾಮತ್ತಾ ಸ್ಯ ಸ ಮೃಗಃ ಕ್ವಾಭೂತ್ | ಜನಯೋಪನೋ ಜನಾನಾಂ ಮೋದಯಿತಾ ಮೃಗಃ ಕಂ ನಾ
ದೇಶಮಗನ್ | ಅಗಚ್ಛತ್ | ಸೋಽಹಮಿಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ || ಯದ್ವಾ ಇಂದ್ರಾಣೀವಾಕ್ಯಮಿದಂ |
ಅತ್ರ ಯಾಸ್ತುಃ | ಯದುದಂಚೋ ವೃಷಾಕಪೇ ಗೃಹಮಿಂದ್ರಾಜಗಂತನ ಕ್ವ ಸ್ಯ ಪುಲ್ವಘೋ ಮೃಗಃ
ಕ್ವ ಸ ಬಹ್ವಾದೀ ಮೃಗಃ | ಮೃಗೋ ಮಾಷ್ಟೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣಃ | ಕಮಗಮದ್ದೇಶಂ ಜನಯೋಪನಃ |
ನಿ. ೧೩-೩ | ಇತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಐಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತನೇ | ವೃಷಾಕಪೇ—ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ | ಗೃಹಂ ಉದಂಚಃ—
ನನ್ನ ಗೃಹಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಎದ್ದು | ಅಜಗಂತನ—ಬಾ | ಪುಲ್ವಘಃ—ರಸವನ್ನು ಹೀರತಕ್ಕದ್ದು | ಸ್ಯಃ ಮೃಗಃ—
ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ ಆದ ಆ ಮೃಗವು | ಕ್ವ—ಎಲ್ಲಿ | ಜನಯೋಪನಃ—ಜನರಿಗೆ ಹರ್ಷಕಾರಕವಾದ ಆ ಮೃಗವು |
ಕಂ ಅಗನ್—ಯಾವ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದೆ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ |
ಉತ್ತರಃ—ಅಧಿಕನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಎಲೈ ಐಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತನಾದ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ, ನನ್ನ ಗೃಹಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಎದ್ದು ಬಾ. ರಸವನ್ನು
ಹೀರತಕ್ಕದ್ದು, ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ ಆದ ಆ ಮೃಗವು ಎಲ್ಲಿ? ಜನರಿಗೆ ಹರ್ಷಕಾರಕವಾದ ಆ ಮೃಗವು
ಯಾವ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದೆ? ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

English Translation

Rise up and come home, Vrishakapi and Indra; where is that destructive beast, to what (region) has (that beast), the exhilarator of men gone? Indra is above all (the world)

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರು ಆದಿತ್ಯಪರವಾಗಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಯದುದಂಜೋ ವೃಷಾಕಪೇ ಗೃಹಮಿಂದ್ರಾಜಗಮತ ಕ್ವ ಸ್ಯಃ ಪುಲ್ವಘೋ ಮೃಗಃ ಕ್ವ ಸ
ಬಹ್ವಾದೀ ಮೃಗಃ | ಮೃಗೋ ಮಾಪ್ಯೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣಃ | ಕಮಗಮದ್ಧೇತಂ ಜನಯೋಪನಃ
ಸರ್ವಸ್ಮಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಸ್ತಮೇತದ್ಭ್ರೂಮ ಆದಿತ್ಯಂ ||

ಇಲ್ಲಿ ಉದಂಜಃ - ಎಂದರೆ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಎಂದರೆ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಎಂದರ್ಥವು; ಗೃಹವೆಂದರೆ - ಸ್ವದೇಶವು, ನಾವು ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಪ್ರದೇಶವು; ಪುಲ್ವಘಃ ಎಂದರೆ ಪುರು+ಅಘ, ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸುವ ಎಂದರೆ, ಸರ್ವವನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸುವ ಆಗ್ನಿಯು. ಆಗ್ನಿಯು ಆದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳ ಜಠರಾಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಬಹಳವಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮೃಗಶಬ್ದವು ಗತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಮಾರ್ಪ್ಪಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳ ಮೂಲಕ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಮೃಗಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದರೆ—ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನೇ, ನೀನು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಪುನಃ ನಮಗೆ ಕಾಣುವಂತೆ ನಮ್ಮ ಭೂಮಿಗೆ ಬಾ. ಇದುವರೆಗೂ (ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ನೀನು ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದೆ? ನೀನು ಆಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಸರ್ವಭಕ್ಷಕನಾಗಿಯೂ, ಕಿರಣಗಳ ಮೂಲಕ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವೆ. ಇಂತಹ ನೀನು ಇದುವರೆಗೂ ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದೆ? ನಮ್ಮ ಗೃಹವೆನಿಸುವ ಈ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಬೆಳಗಲು ಉದಯಿಸಿ ಬೇಗ ಬಾ. ಎಂದು ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸೂರ್ಯನು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವನು. ಇದನ್ನು ನಾವು ಎಲ್ಲರೂ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ನೋಡುತ್ತಿರುತ್ತೇವೆ. ಅನಂತರ ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಮುಳುಗಿದ ಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯನ ಗತಿಯನ್ನು ನಾವು ನೋಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ ಋಷಿಯು ಆದಿತ್ಯನನ್ನು—ನೀನು ಇದುವರೆಗೂ ಎಲ್ಲಿದ್ದೆ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವನು ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವನು. ಎಲೈ ಆದಿತ್ಯನೇ, ನೀನು ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕನ್ನು ಬಳಸುವೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಪುನಃ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಎಂದಿನಂತೆ ಉದಯಿಸಿ ಬಾ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ವಾಸಮಾಡುವ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಆದರಾತಿಶಯದಿಂದ ಗೃಹವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ವಾಸಮಾಡುವ ಭೂಮಿಯೆಂದರೆ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವು ಎಲ್ಲಿ ಬೀಳುವುದೋ ಆ ಭೂಮಿ ಮಾತ್ರ. ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಗತಿಯು ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವು ಯಾವ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವುದೋ ಅದನ್ನು ಋಷಿಯು

ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಅಸ್ತಂಗತನಾದ ಮೇಲೆ ಪುನಃ ಸೂರ್ಯೋದಯಪರ್ಯಂತರ ಸೂರ್ಯನು ಎಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದು ಅಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದಾನೆ.

ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿರಣ್ಯಸ್ಮೃತಮುಷಿಯು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ—

ಕ್ಷೇಷ ದಾನೀಂ ಸೂರ್ಯಃ ಕಶ್ಚಿಕೇತ ಕತಮಾಂ ದ್ಯಾಂ ರಶ್ಮಿರಸ್ಯ ತತಾನ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೩೫-೭)

ಈಗ (ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಸೂರ್ಯನು ಎಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುವುದನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು? ಅವನು ಬೇರೆ ಯಾವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ? ಇದನ್ನು ಯಾರೂ ಅರಿಯರು ಎಂದು ಅಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದಾನೆ.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಪರ್ಶುಹರ್ಷ ನಾಮ ಮಾನವೀ ಸಾಕಂ ಸಸೂವ ವಿಂಶತಿಂ ।

ಭದ್ರಂ ಭಲ ತ್ಯಸ್ಯಾ ಅಭೂದ್ಯಸ್ಯಾ ಉದರಮಾನುಯದ್ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ

ಉತ್ತರಃ || ೨೩: ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಪರ್ಶುಃ | ಹ | ನಾಮ | ಮಾನವೀ | ಸಾಕಂ | ಸಸೂವ | ವಿಂಶತಿಂ |

ಭದ್ರಂ | ಭಲ | ತ್ಯಸ್ಯಾ | ಅಭೂತ್ | ಯಸ್ಯಾಃ | ಉದರಂ | ಅಮಯತ್ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ಪತ್ತರಃ || ೨೩ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಇಂದ್ರವಿಸ್ವಜ್ಯಮಾನಮನೇನ ಮಂತ್ರೇಣ ವೃಷಾಕಪಿರಾಶಾಸ್ತೇ | ಹೇ ಭಲೇಂದ್ರೇಣ ವಿಸ್ವಜ್ಯ-
ಮಾನ ಶರ | ಭಲತಿರ್ಭೇದನಕರ್ಮಾ | ಪರ್ಶುರ್ನಾಮ ಮೃಗೀ | ಹೇತಿ ಪೂರಣಃ | ಮಾನವೀ
ಮನೋರ್ದುಹಿತೇಯಂ ವಿಂಶತಿಂ ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾನ್ಪತ್ರಾನ್ ಸಾಕಂ ಸಹ ಸಸೂವ | ಅಜೀಜನತ್ |
ತ್ಯಸ್ಯಾ ತಸ್ಯಾ ಭದ್ರಂ ಭಜನೀಯಂ ಕಲ್ಯಾಣಮಭೂತ್ | ಭವತು || ಲೋಡರ್ಥೇ ಲಾಜ್ || ಯಸ್ಯಾ
ಉದರಮಾನುಯತ್ ಗರ್ಭಸ್ಯಾವಿಂಶತಿಭಿಃ ಪುತ್ರೈಃ ಪುಷ್ಪಮಾಸೀತ್ | ಮಮು ಪಿತೇಂದ್ರೋ
ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಮಾನವೀ—ಮನುವಿನ ಪುತ್ರಿಯಾ | ಪರ್ಶುಃ ನಾಮ—ಪರ್ಶುಸಂಜ್ಞ ಕವೂ ಅದ ಈ ಹೆಣ್ಣು ಮೃಗವು |
ಸಾಕಂ—ಒಟ್ಟಿಗೆ | ವಿಂಶತಿಂ—ಇಪ್ಪತ್ತು ಮಕ್ಕಳನ್ನು | ಸಸೂವ—ಹಡೆದಳು | ಭಲ—ಇಂದ್ರನಿಂದ ವಿಸರ್ಜಿತ

ವಾದ ಎಲೈ ಬಾಣವೇ | ಯಸ್ಯಾಃ—ಯಾವಳ | ಉದರಂ—ಉದರವು | ಅಮಯತ್—ಗರ್ಭದಿಂದ ಪುಷ್ಪ
ವಾಯಿತೋ | ತ್ಯಸ್ಯೈ—ಅವಳಿಗೆ | ಭದ್ರಂ—ಮಂಗಳವು | ಅಭೂತ್—ಉಂಟಾಗಲಿ | ಇಂದ್ರಃ—
ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಯಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅತ್ಯಧಿಕನು.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಮನುವಿನ ಪುತ್ರಿಯೂ, ಪರ್ಶುಸಂಜ್ಞಕವೂ ಆದ ಈ ಹೆಣ್ಣು ಮಗುವು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತು ಮಕ್ಕಳನ್ನು
ಹಡೆದಳು. ಇಂದ್ರನಿಂದ ವಿಸರ್ಜಿತವಾದ ಎಲೈ ಬಾಣವೇ, ಈ ಇಪ್ಪತ್ತು ಗರ್ಭಗಳಿಂದ ಪುಷ್ಪವಾದ ಉದರವುಳ್ಳ
ಅವಳಿಗೆ ಮಂಗಳವುಂಟಾಗಲಿ. . ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

English Translation

The daughter of Manu, Parshu by name, bore twenty children at
once ; may good fortune, O arrow of Indra, befall her whose belly was so
prolific ; Indra is above all (the world).

ನಂಭತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಪಿ ಣ ಠ ಕೆ .

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ರಕ್ಷೋಹಾಗ್ನಿಃ ಎಂಬುವುದು ದೇವತೆಯು. ರಕ್ಷೋಹಾಗ್ನಿಯ ವಿಚಾರವು ಅಲ್ಲಿ ಅನೇಕ
ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವುದಾದರೂ ಈ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುವ ಸೂಕ್ತಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು. ಕೃಣುಸ್ವಪಾಜಃ
(ಋ. ಸಂ. ೪-೪) ರಕ್ಷೋಹಣಂ ವಾಜನಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೭) ಆಗ್ನೇ ಹಂಸಿ ನೈಗ್ರಿಣಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೮)
ಎಂಬ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ರಕ್ಷೋಹಾಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯು. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ಷೋಗಣಗಳ ಬಾಧೆಯು ಉಂಟಾಗ
ದಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರಕ್ಷೋಹಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಮಥನಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಅರಣಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಉಪ್ಪತ್ತಿ ಆಗದಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ರಕ್ಷೋಗಣದ ಬಾಧೆಯೇ ಕಾರಣವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಗಾಯತ್ರೀ
ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನೇ ಹಂಸಿ ಎಂಬ ರಕ್ಷೋಘ್ನ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮಥನ
ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಅಗ್ನಿಮಥನಕರ್ಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಹೇಳಿದೇವೆ.
ಋ. ಸಂ. ೭-೧೦೪ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ, ಸೋಮ ವೊದಲಾದವರನ್ನು ರಕ್ಷೋಘ್ನರೆಂದು ಕರೆದಿದೆ ಮತ್ತು ಆ
ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ ರಕ್ಷೋಘ್ನ ಸೂಕ್ತವೆಂದೇ ಕರೆದಿದೆ. ರಕ್ಷೋಹಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಕೆಲವುನೇಳೆ ಸೋಮನಿಗೂ
ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ರಕ್ಷೋಹಾ ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಃ (ಋ. ೧-೨) ಇತ್ಯಾದಿ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದೋರೂಪನಾದ
ಅಗ್ನಿ, ರಕ್ಷೋಹಾಗ್ನಿ, ರಕ್ಷೋಗಣಗಳು, ಭೂತಗಳು, ಪಿಶಾಚಿಗಳು, ಯಾತುಧಾನರು ಇವರುಗಳ ವಿಷಯವಿರುವುದರಿಂದ
ಇವರ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು.

ಜಾತವೇದಃ—ನಿರುಕ್ತಕಾರರಿಂದ ಈ ಪದವು ಜಾತಾನಿ ವೇದ, ಜಾತಾನಿ ವೈನಂ ವಿದುಃ ಜಾತೇಜಾತೇ
ವಿದ್ಯತ ಇತಿ ನಾ, ಜಾತವಿದ್ಯೋ ಜಾತಧನಃ ಜಾತವಿದ್ಯೋ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞಾನಃ ಯತ್ತಜ್ಞಾತಃ ಪಶೂನ-
ವಿಂದತೇತಿ ತಜ್ಞಾತವೇದಸೋ ಜಾತವೇದಸ್ತ್ವಂ ಇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಜಾತವೇದಸ್ಸಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

ಇಹಾಗ್ನಿ ಭೂತಸ್ತ್ವೃಷಿಭಿರ್ಲೋಕೇ ಸ್ತುತಿಭಿರೀಳಿತಃ |

ಜಾತವೇದಾಃ ಸ್ತುತೋ ಮಧ್ಯೇ ಸ್ತುತೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ ದಿವಿ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧.೬೭)

ಋಷಿಗಳು ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲಿರತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಜಾತವೇದಸ್ಸೆಂದೂ, ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವೈಶ್ವಾನರ
ನೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆಂದು ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ ಮತ್ತು ಇದೇ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಾ,

ವೈಶ್ವಾನರಂ ಶ್ರಿತೋಹ್ಯಗ್ನಿರಗ್ನಿಂ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಶ್ರಿತಃ |

ಅನಯೋರ್ಜಾತವೇದಾಸ್ತು ತಥೈತೇ ಜಾತವೇದಸಿ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೯೭)

ಅಗ್ನಿಯು ವೈಶ್ವಾನರನಲ್ಲಿಯೂ ವೈಶ್ವಾನರನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಡಕವಾಗಿ ಜಾತವೇದಸ್ಸು ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಅಡಕವಾಗಿದ್ದಾನೆಂದೂ, ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ ಜಾತವೇದಸ್ಸಿನ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅಂಶಗಳೆಂದೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ
ಮೊದಲನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದಸ್ಸಿನ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದಸ್ಸಿನ ಸ್ವರೂಪ
ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಈರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

ಭೂತಾನಿ ವೇದ ಯಜ್ಞಾತೋ ಜಾತವೇದಾಥ ಕಥ್ಯತೇ |

ಯಚ್ಚೈಷ ಜಾತವಿದ್ಯೋಽಭೂತ್ ವಿತ್ತಂ ಜಾತೋಽಧಿವೇತ್ತಿ ನಾ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೩೦)

ವಿದ್ಯತೇ ಸರ್ವಭೂತೈರ್ಹಿ ಯದ್ವಾ ಜಾತಃ ಪುನಃಪುನಃ |

ತೇನೈಷ ಮಧ್ಯಭಾಗೇಂದ್ರೋ ಜಾತವೇದಾ ಇತಿ ಸ್ತುತಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೩೧)

ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಾಗಲೇ ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಥವಾ ಅವನಲ್ಲೇ ಜ್ಞಾನವು ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದಲೂ
ಅಥವಾ ಉತ್ಪನ್ನವಾದಾಗಲೇ ಸಕಲ ಧನವನ್ನೂ ತಿಳಿದು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಥವಾ ಪುನಃಪುನಃ ಉತ್ಪನ್ನ
ವಾದಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವನಾದುದರಿಂದಲೂ ಮಧ್ಯಲೋಕವಾಸಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೆಂತೆ
ಜಾತವೇದಸ್ಸೆಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಈ ಅಗ್ನಿಯ
ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—

ಯಃ ಸಂವತ್ಸರಂ ಜಾತಃ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಣೋ ನಾ ಅಗ್ನಿಸ್ತಮೇತದ್ವಿಭರ್ತ್ಯಥ ಹ ನೈ ರೇತಃ ಸಿಕ್ತಂ

ಸ್ರಾಣೋಽನ್ಯವರೋಹತಿ ತದ್ವಿಂದತೇ ತದ್ಯಜ್ಞಾತಂ ಜಾತಂ ವಿಂದತೇ ತಸ್ಮಾಜ್ಞಾತವೇದಾಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೫-೧೬-೮)

ಪ್ರಾಣರೂಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಜಾತವೇದಸ್ಸೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಈ ಜಾತವೇದಸ್ಸೇ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೂ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಹರಿಣಂ ಜಾತವೇದಸಂ ಪರಾಯಣಂ ಜ್ಯೋತಿರೇಕಂ ತಪಂತಂ ||

(ಪ್ರ. ಉ. ೧-೮)

ವಿಶ್ವರೂಪನೂ, ಸಹಸ್ರ ರಶ್ಮಿಗಳುಳ್ಳವನೂ, ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಆಶ್ರಯನಾದವನೂ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಅರಿಯಲ್ಪಟ್ಟವನೂ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಅಂತರಾತ್ಮನಾಗಿರುವವನೂ ಆದ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಪ್ರಶೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ,

ಅರಣ್ಯೋರ್ನಿಹಿತೋ ಜಾತವೇದಾ ಗರ್ಭ ಇವ ಸುಭೃತೋ ಗರ್ಭಣೇಭಿಃ |

ದಿನೇ ದಿನ ಈಡೋ ಜಾಗೃವದ್ಭಿರ್ವಿಷ್ವದ್ಭಿರ್ಮನುಷ್ಯೇಭಿರಗ್ನಿಃ ||

(ಕ. ಉ. ೧-೪-೮)

ಯಾವ ಜಾತವೇದಸ್ಸು ಅರಣಿಗಳ ನಡುವೆ ಅಧಿಯಜ್ಞದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಎಲ್ಲಾ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಭೋಗಿಸುವನೋ, ಗರ್ಭಣೇಸ್ತ್ರೀಯರು ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ತಮ್ಮ ಗರ್ಭಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸಿ ಬೆಳೆಸುವಂತೆ ಯಾವ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಯೋಗಿಗಳು ತಮ್ಮ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಧ್ಯಾನಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನರ್ಪಿಸುವನೋ ಆ ಜಾತವೇದಸ್ಸೇ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಕರ್ತೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಅನುಪೂರ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಋ. ಸಂ. ೩-೨೯-೨ ನೇ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಅಂಶವನ್ನೇ ಕಠದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ ಹೀಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ, ಸರ್ವಾಧಾರವುಳ್ಳವನೂ, ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನೂ ಆದುದರಿಂದ ಜಾತವೇದಸ್ಸೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂದು ಎಲ್ಲಾ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಸ್ತುತಿಸಿವೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿ ರಕ್ಷೋಹಾ ಎಂಬುದು ದೇವತೆಯು. ಎಂದರೆ ಭೂತ ಪಿಶಾಚಾದಿ ಯಜ್ಞವಿಘ್ನಕಾರಿಗಳಾದ ರಕ್ಷೋಗಣವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರ್ಥವು, ಯಾಸ್ಕರು ರಕ್ಷಃ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ—

ರಕ್ಷೋ ರಕ್ಷಿತವ್ಯಮಸ್ಮಾತ್ | ರಹಸಿ ಕ್ಷಣೋತಿತಿ ವಾ | ರಾತ್ರೌ ನಕ್ಷತ ಇತಿ ವಾ ||

(ನಿ. ೪-೧೨)

ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಸ್ಥೆಂಬ ಭೂತಗಣವು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದು. ಇದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಶರೀರವು ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲದಿರುವ ನಿರ್ಜನಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಕತ್ತಲಲ್ಲಿ (ಮನುಷ್ಯರನ್ನು) ಹಿಂಸಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂನು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ರಕ್ಷಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ, ರಾಕ್ಷಸಶಬ್ದಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ರಾಕ್ಷಸರೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯಕಾರದ ಅಥವಾ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವ ಇತರ ಭಯಂಕರಾಕಾರದ ವ್ಯಕ್ತಿವರ್ತಕಗಳು. ಇವರು ಮುಷ್ಯ ಸ್ವಭಾವದವರಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಸತ್ಪುರುಷರಿಗೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವರು. ಸತ್ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟು

ಮಾಡುವವರು. ರಕ್ಷಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸದಿರುವ ಭೂತ, ದೈವ, ಪಿಶಾಚಾದಿಗಳು Demons, evil spirits &c ; ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೂ, ಯಜ್ಞಾದಿ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೂ ಇವುಗಳ ಸ್ವಭಾವ. ಇವುಗಳ ಬಾಧೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಕಾಪಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಇತರ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು ರೂಢಿಯು. ಈ ವಿಧವಾದ ಬಾಧೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ರಕ್ಷೋಹಾಗ್ನಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು.

ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪಿಶಾಚಿಗಳು ಅಥವಾ ಭೂತಗಳು—ಮನುಷ್ಯರ ದ್ವೇಷಿಗಳು. ಇವರನ್ನು ಹೇಳುವ ಜಾತಿ ವಾಚಕವು ರಕ್ಷಾಃ ಎಂಬುದು. ಈ ಶಬ್ದವು ಐವತ್ತಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚುಸಲ ಏಕವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ದೇವತೆಯೊಡನೆ, ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪವಾಗಿ, ಅಥವಾ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ವಧಿಸಿದೆ ಎಂದು ಸ್ತುತಿರೂಪವಾಗಿಯೇ ಬರುತ್ತದೆ. ೭-೧೦೪ ಮತ್ತು ೧೦-೮೭ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಪ್ರಸ್ತಾವವೇ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಾಃ, ಯಾತು, ಯಾತುಧಾನ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳು ಇವರನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ರಕ್ಷಾಃ ಎಂಬುದು ದುರ್ದೈವತೆಗಳು, ಪಿಶಾಚಿಗಳು ಇನ್ನೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಹೆಸರಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಜಾತಿವಾಚಕವೆಂತಲೂ, ಯಾತು ಎಂಬುದನ್ನು ಉಪಜಾತಿವಾಚಕವೆಂತಲೂ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಈ ಪಿಶಾಚಿಗಳು ಅಥವಾ ಭೂತಗಳಿಗೆ, ನಾಯಿ, ರಣಹದ್ದು, ಗೂಬೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಪಕ್ಷಿಗಳ ರೂಪಗಳುಂಟು (೭-೧೦೪-೨೦ ರಿಂದ ೨೨). ಪಕ್ಷಿರೂಪವಾಗಿ, ರಾತ್ರಿಯವೇಳೆ ಹಾರಾಡುತ್ತಾರೆ (೭-೧೦೪-೧೮). ಭಾತೃ, ಭರ್ತೃ ಅಥವಾ ಪ್ರಿಯನ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ, ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ, ಅವರ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೬೨-೫). ನಾಯಿ ಅಥವಾ ಕಪಿರೂಪಿಯಾಗಿ ಹೆಂಗಸರ ಮೇಲೆ ಬೀಳಲು ಕಾದಿರುತ್ತಾರೆ. (ಅ. ವೇ. ೪-೩೭-೧೧). ಆದುದರಿಂದ ಗರ್ಭಿಣಿಯರಿಗೆ ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಇವರಿಂದ ತೊಂದರೆಯುಂಟು. (ಅ. ವೇ. ೮-೬), ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ, ವಧುವಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಓಡಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ, ಇವರ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಚುಚ್ಚಲೆಂದು. ಸಣ್ಣ ಬಾಣಗಳನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಿಡುತ್ತಾರೆ (ಮಾ. ಗೃ. ಸೂ. ೧-೧೦). ಅರ್ಥವೇನೆಂದಲ್ಲಿಯೇ ಇವರ ರೂಪ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ವರ್ಣನೆಯಿರುವುದು. ಅವರು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯರೆಂತೆ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಶಿರಸ್ಸು, ಕಣ್ಣು, ಹೃದಯ ಮೊದಲಾದ ಅಂಗಾಂಗಗಳ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿದೆ ; ಆದರೆ ಏನಾದರೊಂದು ವೈರೂಪ್ಯವಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಮೂರು ತಲೆ, ಎರಡು ಬಾಯಿ, ನಾಲ್ಕು ಕಣ್ಣು, ಐದು ಪಾದಗಳು, ಬೆರಳುಗಳೆಲ್ಲ, ಪಾದಗಳು ಹಿಂದು ಮುಂದಾಗಿರುವುದು ಅಥವಾ ಕೈಮೇಲೆ ಕೊಂಬುಗಳು, ಇತ್ಯಾದಿ (ಅ. ವೇ. ೮-೬ ; ಹಿ. ಗೃ. ಸೂ. ೨-೩೭-೭). ನೀಲಿ, ಹಳದಿ ಅಥವಾ ಹಸುರ ಪಿಶಾಚಿಗಳೂ ಉಕ್ತರಾಗಿದಾರೆ. (ಅ. ವೇ. ೧೯-೨೨-೪, ೫) ಅವರಲ್ಲಿಯೂ ಗಂಡು, ಹೆಣ್ಣುಗಳೂ, ಸಂಸಾರಿಗಳೂ, ರಾಜರೂ (ಅ. ವೇ. ೫-೨೨-೧೨ ; ಹಿ. ಗೃ. ಸೂ. ೨-೩೭-೭) ಉಂಟು ; ಅವರೂ ಮರಣತೀಲರು (ಅ. ವೇ. ೬-೩೨-೨ ; ಇತ್ಯಾದಿ)

ಯಾತುಧಾನರು ಮನುಷ್ಯರ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಗಳ ಮಾಂಸವನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಗೋಕ್ಷೀರವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. (೧೦-೮೬-೧೬, ೧೭) ತಮ್ಮ ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಮಾಂಸದ ಅಶೆಯನ್ನು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ರಾಕ್ಷಸರು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಆಕ್ರಮಣವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡುವ ಮೂಲಕವೇ. ಆಧಾರಕರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸದಂತೆ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಬೇಕೆಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಇದೆ (೮-೪೮-೨೦) ಅಲ್ಲಿಂದಿಲ್ಲಿ

ಹಾರಾಡುತ್ತಿರುವ ರೋಗಾಭಿನಾನಿಯಾದ ಪಿಶಾಚಿಯೊಂದು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. (ಅ. ವೇ. ೭-೭೬-೪) ಈ ಭೂತಪ್ರೇತಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ನಾವು ತಿನ್ನುವಾಗ ಅಥವಾ ಕುಡಿಯುವಾಗ ನಮ್ಮ ಬಾಯಿ ಮೂಲಕವೇ ನಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತವೆ. (ಅ. ವೇ. ೫-೨೯.೬ ರಿಂದ ೮); ಇತರ ದ್ವಾರಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದುಂಟು. (ಅ. ವೇ. ೮-೬.೩). ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಮಾಡುವುದೇ ತದ, ಮನುಷ್ಯನ ಮಾಂಸವನ್ನು ಕಿತ್ತು ತಂದು, ರೋಗವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಅ. ವೇ. ೫-೨೯.೫, ೧೦). ಹುಚ್ಚ ತನವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯುಟತ್ತವನ್ನು ನಾಶ ಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೬-೧೦೧.೩ ; ಹಿ. ಗೃ. ಸೂ. ೧-೧೫.೫), ಮನುಷ್ಯರ ವಾಸಗೃಹಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಕೌ. ಸೂ. ೧೩.೫) ಕೆಲವು ಭೂತಗಳು ಸಾಯಂಕಾಲದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಮನೆಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಕುಣಿಯುತ್ತಾ ಕತ್ತೆಗಳಂತೆ ಅರಚುತ್ತಾ, ತಿರುಗುತ್ತಿರುತ್ತವೆ ಅಥವಾ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ತಿರುಗುತ್ತಿರುತ್ತವೆ ಅಥವಾ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನಗುತ್ತಾ ಇಲ್ಲಿವೇ ಕಪಾಲಗಳಿಂದ ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾ ಇರುತ್ತವೆ. (ಅ. ವೇ. ೮-೬-೧೦, ೧೧, ೧೪ ; ಹಿ. ಗೃ. ಸೂ. ೨-೩-೩).

ಅನರ ಸಂಚಾರಕಾಲವು ರಾತ್ರಿ ಅಥವಾ ಸಾಯಂಕಾಲ (೭-೧೦೪.೮). ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅನರ ಆಟವೇನೂ ನಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ ; ಅಲ್ಲಿ ಉದಿಸುವ ಸೂರ್ಯನು ಅನರನ್ನು ಓಡಿಸಿಬಿಡುತ್ತಾನೆ. (ತೈ. ಸಂ. ೧-೬-೬.೩). ಬೀಳುತ್ತಿರುವ ಉಲೈಯು ಭೂತದ ರೂಪವೆಂದು ಭಾವನೆ. (ಕೌ. ಸೂ. ೧೩.೯) ಅನೂನಾಸೈಯ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯು ಪ್ರೇತಗಳ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವಂತೆ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಅದೇ ಅನುಕೂಲಕಾಲ. (ಅ. ವೇ. ೧-೧೬ ೧ ; ೪-೩೬-೩).

ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಇವರಿಂದ ಇರುವಷ್ಟು ಅಪತ್ತು ಯಾವುದಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲ. ದೇವಯೋಗ್ಯವಾದ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಪಿಶಾಚಿಗಳು, ಲೋಪದೋಷಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಯಾತುಗಳು ಅರ್ಪಿತವಾದ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಚಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿಯಾಗಿ ಎರಚುತ್ತವೆ. (೭-೧೦೪-೧೮, ೨೧) ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕಂಡರೆ ಅವರಿಗಾಗದು. (೧೦-೧೮೨-೩) ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಶಾಸ ತಗಲದಂತೆ, ಭೂತಾದಿಗಳನ್ನು ದಹಿಸಿಬಿಡೆಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ. (೧-೭೬-೩) ಯಾತುಧಾನರು ಮತ್ತು ರಕ್ಷೋಗಣಗಳ ಮಾಯೆಯಿಂದ ಶತ್ರುವಿನ ಯಾಗವನ್ನು ಉರ್ಜಿತವಾಗದಂತೆ ಮಾಡುವ ಮಂತ್ರವೊಂದಿದೆ. (ಅ. ವೇ. ೭-೭೦-೨, ಮೃತರಿಗೆ ಆಹುತಿಕೊಡುವ ಅನ್ನೋದಕಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇತರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಡ್ಡಿಯಾಗಿ ಬರುತ್ತಾರೆ. (ಅ. ವೇ. ೧೮-೨-೨೮ ; ವಾ ಸಂ. ೨-೨೯ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರಕ್ಷೋಗಣಗಳು (ರಾಕ್ಷಸರೆಂತಲೇ ವ್ಯವಹಾರ) ಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಕತ್ತಲನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವವನೂ, ಯಾಗಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇವರಿಗೂ ಬದ್ಧ ದ್ವೇಷ. ಇವರನ್ನು ದಹಿಸಿ, ಓಡಿಸಿ ಅಥವಾ ನಾಶಮಾಡಿ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು. (೧೦-೮೭-೩, ೬ ಇತ್ಯಾದಿ) ಈ ಕಾರ್ಯದಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ 'ರಕ್ಷೋಹಾ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು.

ಈ ಭೂತಗಳು ಸ್ವಭಾವತಃ ಹಾನಿಕರಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಇತರಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿಯೂ ಹಾನಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದುಂಟು. ರಕ್ಷೋಯಜಃ (ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವವರು) ಎಂಬುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. (೬-೬೨-೯) ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಗಾರರ ಭೂತಗಳು ಮತ್ತು ಯಾತುಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಇವೆ. (೭-೧೦೪.೨೩ ; ೮-೬೦-೨೦) ಶತ್ರುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾದ ಭೂತದ ಕಾಟಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದವನು ಯ.ವಿಷ್ವಾನ್ನಿಗೆ ಹೋಮಮಾಡಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಓಡಿಸಬಹುದು.

(ತೈ. ಸಂ. ೨.೨.೩-೨) ಮತ್ತು ಪ್ರೇರಿಸುವವನನ್ನೇ ನುಂಗಿಬಿಡು ಎಂದು ಆ ಭೂತಗಳಿಗೇ ಅಪ್ಪಣೆ ಇದೆ. (ಅ. ವೇ. ೨.೨-೪).

ಭೂತಗಳು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಃ ಎಂಬ ಪದವು ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಅಪಾಯ ಎಂತಲೂ ಅರ್ಥವುಂಟು. ರಕ್ಷ (ತೊಂದರೆಮಾಡು) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ರಕ್ಷಃ ಎಂದಾಗಿರಬಹುದು (ಋಕ್ನಾ ಅಪಾಯಕರವಾದ); ಆದರೆ ಈ ಪ್ರಯೋಗವು ಬಹಳ ಅಪರೂಪ. ಸಾಧಾರಣವಾದ ರಕ್ಷ—ಕಾಪಾಡು ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ ಆಗಿರಬಹುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಃ ಎಂದರೆ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ರಕ್ಷೋಹಣಮಿತಿ ಪಂಚವಿಂಶತ್ಯಂಶಂ ತೈತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಪಾಯುರ್ನಾಮ ಭಾರದ್ವಾಜ ಋಷಿಃ | ದ್ವಾವಿಂಶಾದ್ಯಾಶ್ಚ ತಸ್ಮೋಽನುಷ್ಠುಭಃ | ಶಿಷ್ಟಾ ಏಕವಿಂಶತಿಸ್ತಿಸ್ಪುಭಃ | ರಕ್ಷೋಹಾಗ್ನಿದೇವತಾ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ರಕ್ಷೋಹಣಂ ಪಂಚಾಧಿಕಾಪಾಯುರಾಗ್ನೇಯಂ ರಾಕ್ಷೋಘ್ನಂ ಚತುರನುಷ್ಠುಬಂತಮಿತಿ || ಗತಃ ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗಃ || ಅಂಗಾರಾಭಿವಿಹರಣೇ ಪರಿ ತ್ವಾಗ್ನೇ ಇತ್ಯೇಷಾ ಜಪ್ಯಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಧಿಷ್ಟ್ಯಾವತಾಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಪರಿ ತ್ವಾಗ್ನೇ ಪುರಂ ವಯಮಿತ್ಯಂತೇನ | ಅ. ೫-೧೩ ||

ಅನುವಾದವು—ರಕ್ಷೋಹಣಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಏಳನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಭರದ್ವಾಜಗೋತ್ರದ ಪಾಯುಃ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು; ಈ ಸೂಕ್ತದ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಮುಂದಿನ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳು ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಭಂದಸ್ಕವು ಉಳಿದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಕವು. ರಕ್ಷೋಹಾಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ರಕ್ಷೋಹಣಂ ಪಂಚಾಧಿಕಾ ಪಾಯುರಾಗ್ನೇಯಂ ರಾಕ್ಷೋಘ್ನಂ ಚತುರನುಷ್ಠುಬಂತಂ ಎಂದುಹೇಳಿರುವುದು. ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅಂಗಾರಾಭಿವಿಹರಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತ್ವಾಗ್ನೇ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತದ ೨೨ ನೇ ಋಕ್ಕನ್ನು ಜಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಧಿಷ್ಟ್ಯಾವತಾಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಪರಿ ತ್ವಾಗ್ನೇ ಪುರಂ ವಯಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೫.೧೩) ನಿವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೮೭

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೭ || ಸೂಕ್ತ—೮೭ |

ಅಪ್ಪಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೪ | ವರ್ಗ—೫, ೬, ೭, ೮, ೯ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೨೫ |

ಋಷಿ—ಪಾಯುಃ |

ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿ ರಕ್ಷೋಹಾ ||

ಭಂದಾ—೧-೨೦. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ | ೨೨-೨೫. ಅನುಷ್ಠುಪ್ |

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ರಕ್ಷೋಹಣಂ ವಾಜಿನಮಾ ಜಿಘಾಮಿ ಮಿತ್ರಂ ಪ್ರಥಿಷ್ಠಾಮುಪ ಯಾಮಿ
ಕರ್ಮ |

ಶಿಶಾನೋ ಅಗ್ನಿಃ ಕೃತುಭಿಃ ಸಮಿದ್ಧಃ ಸ ನೋ ದಿವಾ ಸ ರಿಷಃ ಪಾತು
ನಕ್ತಂ || ೧ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ರಕ್ಷಸಹನಂ | ನಾಜಿನಂ | ಅ | ಜಿಘರ್ಮಿ | ಮಿತ್ರಂ | ಪ್ರಥಿಷ್ಯಂ | ಉಪ | ಯಾಮಿ | ಶರ್ಮ |

ಶಿಶಾನಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ಕೃತುಭಿಃ | ಸಮಿದ್ಧಃ | ಸಃ | ನಃ | ದಿವಾ | ಸಃ | ರಿಷಃ | ಪಾತು | ನಕ್ತಂ ||೧||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ರಕ್ಷೋಹಣಂ ರಕ್ಷಸಾಂ ಹಂತಾರಂ ನಾಜಿನಂ ಬಲವಂತಮನ್ನವಂತಂ ವಾಗ್ನಿಮಾ ಜಿಘರ್ಮಿ |
ಘೃತೇನಾಜುಹೋಮಿ | ಕಿಂಚ ಮಿತ್ರಂ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಸಖಾಯಂ ಪ್ರಥಿಷ್ಯಂ ಪೃಥುತಮಂ ಶರ್ಮ
ಗೃಹಮುಪ ಯಾಮಿ | ಉಪಗಚ್ಛಾಮಿ | ಸೋಽಯಮಗ್ನಿಃ ಶಿಶಾನೋ ಜ್ವಾಲಾಸ್ತೀಕ್ಷ್ಣೀಕುರ್ವನ್
ಕೃತುಭಿಃ ಕರ್ಮಪರೈಃ ಪುರುಷೈಃ ಸಮಿದ್ಧಃ ಪ್ರಜ್ವಾಲಿತೋ ಭವತಿ | ಕಿಂಚ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ನೋಽಸ್ಮಾದ್ವಿನಾಹನಿ
ರಿಷೋ ಹಿಂಸಕಾದ್ರಕ್ಷಸಃ ಪಾತು | ರಕ್ಷತು | ಸೋಽಗ್ನಿರ್ನಕ್ತಂ ರಾತ್ರೌ ಚಾಸ್ಮಾನ್ರಕ್ಷಸಃ ಪಾತು ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ರಕ್ಷೋಹಣಂ—ರಾಕ್ಷಸರ ನಾಶಕನೂ | ನಾಜಿನಂ—ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ |
ಅ ಜಿಘರ್ಮಿ—ಆಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ | ಮಿತ್ರಂ—ಯಜಮಾನರ ಸಖನೂ | ಪ್ರಥಿಷ್ಯಂ—ಪುಷ್ಟನೂ |
ಶರ್ಮ—ಗೃಹದಂತೆ ಆಶ್ರಯದಾತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಉಪ ಯಾಮಿ—ಸಮೀಪಿಸುತ್ತೇನೆ | ಅಗ್ನಿಃ—
ಅಗ್ನಿಯು | ಶಿಶಾನಃ—ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿ | ಸಮಿದ್ಧಃ—ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ | ಸಃ—ಅದೇ
ಅಗ್ನಿಯು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ದಿವಾ—ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ | ರಿಷಃ—ಹಿಂಸಕರಾದ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ | ಪಾತು—
ರಕ್ಷಿಸಲಿ | ಸಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ನಕ್ತಂ—ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

। ಛಾಂದಾಃ ।

ರಾಕ್ಷಸರ ನಾಶಕನೂ, ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಆಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.
ಯಜಮಾನರ ಸಖನೂ, ಪುಷ್ಟನೂ ಗೃಹದಂತೆ ಆಶ್ರಯದಾತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅಗ್ನಿಯು
ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿ ಕರ್ಮಪರರಾದ ಪುರುಷರಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮನ್ನು
ಅಹೋರಾತ್ರವೂ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation

I offer clarified butter to the powerful Agni, the slayer of Rakshasas
I approach the most spacious dwelling, the friend (of worshippers); Agni

sharpening (his flames) is kindled by pious men; may he guard us from malignant spirits by day and by night.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅಯೋದಂಷ್ಟೋ ಅರ್ಚಿಷಾ ಯಾತುಧಾನಾನುಪ ಸ್ಪೃಶ ಜಾತವೇದಃ

ಸಮಿದ್ಧಃ ।

ಆ ಜಿಹ್ವಯಾ ಮೂರದೇವಾನುಭಸ್ವ ಕ್ರವ್ಯಾದೋ ವೃಕ್ತ್ವೇ ಅಪಿ ಧತ್ವೇ ಅಸನ್ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಅಯೋದಂಷ್ಟಃ | ಅರ್ಚಿಷಾ | ಯಾತುಧಾನಾನ್ | ಉಪ | ಸ್ಪೃಶ | ಜಾತವೇದಃ | ಸಂಹಿತಃ |

ಆ | ಜಿಹ್ವಯಾ | ಮೂರದೇವಾನ್ | ರಭಸ್ವ | ಕ್ರವ್ಯಾದಃ | ವೃಕ್ತ್ವೇ | ಅಪಿ | ಧತ್ವೇ | ಅಸನ್ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಜಾತವೇದೋ ಜಾತಧನ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞಾ ನಾ ತ್ವಂ ಸಮಿದ್ಧಃ ಸಮ್ಯಗ್ವೈದ್ಯಯೋ-
ದಂಷ್ಟೋದ್ಯಯೋಮಯದಂಷ್ಟಃ | ತೀಕ್ಷ್ಣದಂಷ್ಟಃ ಸನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಾತುಧಾನಾನುಕ್ರಸಾನರ್ಚಿಷಾ
ಜ್ವಾಲಯೋಪ ಸ್ಪೃಶ | ಸಂದಹೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಿ ತ್ವಂ ಮೂರದೇವಾನ್ ಮೂಢದೇವಾನ್ಮಾರಕವ್ಯಾಪಾ-
ರಾನುಕ್ರಸಾಣ್ಣಹ್ವಯಾ ಜ್ವಾಲಯಾ ರಭಸ್ವ | ಮಾರಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಾರಯಿತ್ವಾ ಚ ಕ್ರವ್ಯಾದೋ
ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕಾನುಕ್ರಸಾನ್ವೃಕ್ತ್ವೇ ಛಿತ್ತಾಸನ್ನಾಸ್ಯೇಪಿ ಧತ್ವೇ | ಅಪಿಧೇಹಿ | ಆಚ್ಛಾದಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಜಾತವೇದಃ—ಜಾತವೇದಸಂಜ್ಞಾ ಕನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅಯೋದಂಷ್ಟಃ—ಉಕ್ತಿನಂತೆ ತೀಕ್ಷ್ಣ
ವಾದ ದವಡೆಯುಳ್ಳ ನೀನು | ಸಮಿದ್ಧಃ—ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗಿ | ಅರ್ಚಿಷಾ—ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ | ಯಾತು-
ಧಾನಾನ್—ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು | ಉಪ ಸ್ಪೃಶ—ನಾಶಪಡಿಸು | ಮೂರದೇವಾನ್—ಹಿಂಸಾನ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳ ಅಸುರ
ರನ್ನು | ಜಿಹ್ವಯಾ—ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ | ಅ ರಭಸ್ವ—ನಾಶಪಡಿಸು | ಕ್ರವ್ಯಾದಃ—ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕರಾದ ಅಸುರ
ರನ್ನು | ವೃಕ್ತ್ವೇ—ಕತ್ತರಿಸಿ | ಅಸನ್—ಬಾಯಿನೊಳಕ್ಕೆ | ಅಪಿ ಧತ್ವೇ—ತುರುಕಿಕೋ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಜಾತವೇದೋಸಂಜ್ಞಾ ಕನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಉಕ್ತಿನಂತೆ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ದವಡೆಯುಳ್ಳ ನೀನು ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗಿ
ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸು. ಹಿಂಸಾನ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳ ಅಸುರರನ್ನು ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ನಾಶಪಡಿಸು.
ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕರಾದ ಅಸುರರನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ನಿನ್ನ ಬಾಯಿನಲ್ಲಿ ತುರುಕು.

English Translation

Jatavedas, who have teeth of iron, consume the Yatudhanas' flame when kindled, destroy the destructive (spirits) with your tongue, cut up the eaters of flesh, and put them in your mouth.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಉಭೋಃಭಯಾವಿನ್ನುಪ ಧೇಹಿ ದಂಷ್ಟ್ರಾ ಹಿಂಸ್ರಃ ಶಿಶಾನೋವರಂ ಪರಂ
ಚ ।

ಉತಾಂತರಿಕ್ಷೇ ಪರಿ ಯಾಹಿ ರಾಜನ್ ಜಂಭೈಃ ಸಂ ಧೇಹ್ಯಭಿ ಯಾತುಧಾ-
ನಾನ್ ॥ ೩ ॥

। ಪದಸಾಠಃ ।

ಉಭಾ | ಉಭಯಾವಿನ್ | ಉಪ | ಧೇಹಿ | ದಂಷ್ಟ್ರಾ | ಹಿಂಸ್ರಃ | ಶಿಶಾನಃ | ಅವರಂ | ಪರಂ | ಚ |
ಉತ | ಅಂತರಿಕ್ಷೇ | ಪರಿ | ಯಾಹಿ | ರಾಜನ್ | ಜಂಭೈಃ | ಸಂ | ಧೇಹಿ | ಅಭಿ | ಯಾತುಧಾನಾನ್ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಉಭಯಾವಿನ್ನುಭಾಭ್ಯಾಂ ದಂಷ್ಟ್ರಾಭ್ಯಾಂ ಯುಕ್ತಾಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಹಿಂಸ್ರೋ ರಾಕ್ಷಸಾನಾಂ
ಹಿಂಸಕಸ್ತ್ವಮುಭೋಭೇ ದಂಷ್ಟ್ರಾ ದಂಷ್ಟ್ರೇ ಶಿಶಾನಸ್ತೀಕ್ಷ್ಣೇಕುವನ್ನಪ ಧೇಹಿ | ವಧಾರ್ಹೇಷು
ರಾಕ್ಷಸೇಷು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯ | ಕಿಂಚಾವರಂ ಪರಂ ಚ ಜಗದ್ರಕ್ಷ | ಉತಾಪಿ ಚ ಹೇ ರಾಜನ್ ದೀಪ್ತಾಗ್ನೇ
ತ್ವಮಂತರಿಕ್ಷೇ ಸ್ಥಿತಾನ್ರಾಕ್ಷಸಾನ್ಪರಿ ಯಾಹಿ | ಪರಿಗಚ್ಛ | ಪರಿಗತ್ಯ ಚ ತಾನ್ಯಾತುಧಾನಾನ್ರಾಕ್ಷ-
ಸಾಜ್ಜಂಭೈರ್ಭಕ್ಷಣಸಾಧನಭೂತಾಭಿದ್ರವ್ಯಾಭಿರಭಿ ಸಂ ಧೇಹಿ | ಸಂಯೋಜಯ ಭಕ್ಷಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಉಭಯಾವಿನ್—ಎರಡು ದವಡೆಗಳುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಹಿಂಸ್ರಃ—ರಾಕ್ಷಸರ ಹಿಂಸಕನಾದ ನೀನು |
ಉಭಾ ದಂಷ್ಟ್ರಾ—ನಿನ್ನ ಎರಡು ದವಡೆಗಳನ್ನೂ | ಶಿಶಾನಃ—ಹರಿತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು | ಉಪ ಧೇಹಿ—ರಾಕ್ಷಸರಲ್ಲಿ
ಪ್ರಯೋಗಿಸು | ಅವರಂ—ಈ ಲೋಕವನ್ನೂ | ಪರಂ ಚ—ಮೇಲಿನ ಲೋಕವನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸು | ಉತ—ನುತ್ತು |
ರಾಜನ್—ಪ್ರಭಾಯುತನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅಂತರಿಕ್ಷೇ—ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ಅಸುರರಿಗೆದುರಾಗಿ | ಪರಿ
ಯಾಹಿ—ಹೊರಡು | ಯಾತುಧಾನಾನ್—೨ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು | ಜಂಭೈಃ—ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ದಂಷ್ಟ್ರಗಳಿಂದ |
ಅಭಿ ಸಂ ಧೇಹಿ—ಕಬಳಿಸು.

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ಎರಡು ದವಡೆಗಳುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ರಾಕ್ಷಸಂಹಕನಾದ ನೀನು ನಿನ್ನ ಎರಡು ದವಡೆಗಳನ್ನೂ ಹರಿತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ರಾಕ್ಷಸರಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸು. ಈ ಲೋಕವನ್ನೂ ಮೇಲಿನ ಲೋಕವನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸು. ಪ್ರಭಾಯುತನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥರಾದ ಅಸುರರನ್ನು ಎದುರಿಸು. ಆ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ದಂಷ್ಟುಗಳಿಂದ ಕಬಳಿಸು.

English Translation

Agni, the destroyer (of the Rakshasas), who have two (rows of teeth), sharpening them both, apply them to (the Rakshasas, and preserve) both the upper and the lower (world); and march, radiant (Agni, against the Rakshasas) in the firmament, seize the Yatudhanas with your jaws.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಯಜ್ಞೈರಿಷ್ಠಾಃ ಸಂನಮಮಾನೋ ಅಗ್ನೇ ವಾಚಾ ಶಲ್ಯಾ ಅಶನಿಭಿದಿ-
ಹಾನಃ |

ತಾಭಿರ್ವಿಧ್ಯ ಹೃದಯೇ ಯಾತುಧಾನಾನ್ ಪ್ರತೀಚೋ ಬಾಹೂನ್ ಪ್ರತಿ
ಭಜ್ಞೀಷಾಂ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ •

ಯಜ್ಞೈಃ | ಇಷ್ಠಾಃ | ಸಂನಮಮಾನಃ | ಅಗ್ನೇ | ವಾಚಾ | ಶಲ್ಯಾನ್ | ಅಶನಿಭಿಃ | ದಿಹಾನಃ |

ತಾಭಿಃ | ವಿಧ್ಯ | ಹೃದಯೇ | ಯಾತುಧಾನಾನ್ | ಪ್ರತೀಚಃ | ಬಾಹೂನ್ | ಪ್ರತಿ | ಭಜ್ಞಿ | ಏಷಾಂ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಯಜ್ಞೈರಸ್ತದೀಯೈರ್ಬಲಕರೈರ್ಯಾಗೈರ್ವಾಚಾಸ್ತದೀಯಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಚೇಷೂರ್ವಕ್ರಾನ್ವಾಹಾನ್ ಸಂನಮಮಾನಃ ಸಂನಮಯನ್ ಶಲ್ಯಾಂಸ್ತು ಸಾಂ ಶಲ್ಯಾನಶನಿಭಿದೀಪ್ತಿ-
ಭಿದಿಹಾನಸ್ತೀಕ್ಷ್ಣೀಕುರ್ವನ್ ತಾಭಿರಿಷುಧಿಯಾತುಧಾನಾನ್ ಪ್ರಸಾನ್ವ್ಯದಯೇ ವಿಧ್ಯ | ತತ ಏಷಾಂ
ಯಾತುಧಾನಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನಃ ಪ್ರತೀಚೋ ಯುದ್ಧಾಯ ತ್ವಾಂ ಪ್ರತಿಗತಾನ್ವಾಹೂನ್ವತಿ ಭಜ್ಞಿ |
ಪ್ರತ್ಯಾನುರ್ದಯ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯಜ್ಞೈಃ—ಯಜ್ಞಗಳಿಂದಲೂ | ವಾಚಾ—ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ | ಇಷ್ಠಾಃ—
ನಿನ್ನ ಬಾಣಗಳನ್ನು | ಸಂನಮಮಾನಃ—ಅಸುರರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಬಗ್ಗಿಸುತ್ತಲೂ | ಶಲ್ಯಾನ್—ನಿನ್ನ

ಶಲ್ಯಗಳನ್ನು ! ಆಶನಿಭಿಃ—ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ | ದಿಹಾನ್ಃ—ತೀಕ್ಷ್ಣಮಾಡುತ್ತಲೂ | ತಾಭಿಃ—ಅವುಗಳಿಂದ |
ಯಾತುಧಾನಾನ್—ಅಸುರರನ್ನು | ಹೃದಯೇ—ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಹೊಡೆದು | ವಿಧೈಃ—ಸೀಳಿಹಾಕು | ಪ್ರತಿಜಃ—
ನಿನ್ನನ್ನು ಎದುರಿಸುವ | ಏಷಾಂ ಬಾಹೂನ್—ಅವರ ತೋಳುಗಳನ್ನು | ಪ್ರತಿ ಭಂಗ್ನಿ—ಕತ್ತರಿಸಿ ಹಾಕು.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಜ್ಞಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ ನಿನ್ನ ಬಾಣಗಳನ್ನು ಅಸುರರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು
ಬಗ್ಗಿಸುತ್ತಲೂ, ನಿನ್ನ ಶಲ್ಯಗಳನ್ನು ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ತೀಕ್ಷ್ಣಮಾಡುತ್ತಲೂ, ಅವುಗಳಿಂದ ಅಸುರರನ್ನು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ
ಹೊಡೆದು ಸೀಳಿಹಾಕು. ನಿನ್ನನ್ನು ಎದುರಿಸುವ ಅವರ ತೋಳುಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಹಾಕು.

English Translation

Agni, bending your arrows by means of our sacrifices and
praise, and sharpening the javelins with your splendours, pierce with them
the Yatudhanas to the heart, break their arms when raised against you-

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅಗ್ನೇ ತ್ವಚಂ ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ ಭಿಂಧಿ ಹಿಂಸ್ರಾಶನಿರ್ಹರಸಾ ಹಂತ್ವೇನಂ ।

ಪ್ರ ಪರ್ವಾಣಿ ಜಾತವೇದಃ ಶೃಣೇಹಿ ಕ್ರನ್ಯಾತ್ಕ್ರವಿಷ್ಣುರ್ವಿ ಚಿನೋತು
ವೃಕ್ಷಂ ॥ ೫ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಅಗ್ನೇ | ತ್ವಚಂ | ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ | ಭಿಂಧಿ | ಹಿಂಸ್ರಾ | ಅಶನಿಃ | ಹರಸಾ | ಹಂತು | ಏನಂ |

ಪ್ರ | ಪರ್ವಾಣಿ | ಜಾತವೇದಃ | ಶೃಣೇಹಿ | ಕ್ರನ್ಯಾತ್ | ಕ್ರವಿಷ್ಣುಃ | ವಿ | ಚಿನೋತು | ವೃಕ್ಷಂ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಜಾತವೇದೋ ಜಾತಧನ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞ ನಾಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ ರಾಕ್ಷಸಸ್ಯ ತ್ವಚಂ
ಭಿಂಧಿ | ದಾರಯ | ಏನಂ ಭಿನ್ನತ್ವಚಂ ಯಾತುಧಾನಂ ಹಿಂಸ್ರಾ ಹಿಂಸನಶೀಲಂ ತವಾಶನಿರ್ವಜ್ರಂ
ಹರಸಾ ತಾಪೇನ ಹಂತು | ಹಿನಸ್ತು | ಹತಸ್ಯ ರಾಕ್ಷಸಸ್ಯ ಪರ್ವಾಣಿ ಶರೀರಪರ್ವಾಣಿ ಚ ಪ್ರ ಶೃಣೇಹಿ |
ಛಿಂದ್ವೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಛಿನ್ನೇಷು ಚ ಶರೀರಸಂಬಂಧಿಷು ಸತ್ತು ವೃಕ್ಷಂ ಛಿನ್ನಸಂಧಿನೋನಂ ಯಾತುಧಾನಂ
ಕ್ರವಿಷ್ಣುರ್ವಾರ್ವಾಂಸಮಿಚ್ಛನ್ ಕ್ರನ್ಯಾನ್ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕೋ ವೃಕಾದಿರ್ವಿ ಚಿನೋತು | ಭಕ್ಷಯತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ ॥

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಜಾತವೇದಃ—ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ—
ಅಸುರನ | ತ್ವ ಚಂ—ಚರ್ಮವನ್ನು | ಭಿಂಧಿ—ಸುಲಿದುಹಾಕು | ಏನಂ—ಅವನನ್ನು | ಹಿಂಸ್ರಾ—
ನೋವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ | ಅಶನಿಃ—ವಜ್ರಾಯುಧವು | ಹರಸಾ—ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ | ಹಂತು—ನಾಶ
ಪಡಿಸಲಿ | ಪರ್ವಾಣಿ—ಶರೀರದ ಸಂಧಿಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೂ | ಪ್ರ ಶೃಣೇಹಿ—ಕತ್ತರಿಸಿ ಹಾಕು | ವೃಕ್ಷಂ—ಕತ್ತರಿ
ಸಲ್ಪಟ್ಟ ದೇಹವುಳ್ಳ ಇವನನ್ನು | ಕ್ರವಿಷ್ಣುಃ—ಮಾಂಸವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವುದೂ | ಕ್ರವ್ಯಾತ್—ಮಾಂಸವನ್ನು ತಿನ್ನ
ತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ತೋಳನೇ ಮುಂತಾದ ದುಷ್ಟಪ್ರಾಣಿಗಳು | ವಿ ಚಿನೋತು—ಕೊಕ್ಕಿ ತಿನ್ನಲಿ.

|| ಭವಾರ್ಥ ||

ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಅಸುರನ ಚರ್ಮವನ್ನು ಸುಲಿದುಹಾಕು. ನೋವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ
ವಜ್ರಾಯುಧವು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ಅವನನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲಿ. ಅವನ ಶರೀರದ ಸಂಧಿಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸು.
ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದೇಹವುಳ್ಳ ಇವನನ್ನು ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕವಾದ ವೃಕಾದಿಗಳು ಕೊಕ್ಕಿ ತಿನ್ನಲಿ.

English Translation

Agni Jatavedas, cut through the skin of the Yatudhana, let your
destructive thunderbolt destroy him with its fire ; sever his joints, may the
flesh-desiring flesh-eater devour his mutilated body.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯತ್ರೇದಾನೀಂ ಪಶ್ಯಸಿ ಜಾತವೇದಸ್ತಿಷ್ಠಂತಮಗ್ನ ಉತ ನಾ ಚರಂತಂ |

ಯದ್ವಾಂತರಿಕ್ಷೇ ಪಥಿಭಿಃ ಪತಂತಂ ತಮಸ್ತಾ ವಿಧ್ಯ ಶರ್ವಾ ಶಿಶಾನಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ರ | ಇದಾನೀಂ | ಪಶ್ಯಸಿ | ಜಾತವೇದಃ | ತಿಷ್ಠಂತಂ | ಅಗ್ನೇ | ಉತ | ನಾ | ಚರಂತಂ |

ಯತ್ | ನಾ | ಅಂತರಿಕ್ಷೇ | ಪಥಿಭಿಃ | ಪತಂತಂ | ತಂ | ಅಸ್ತಾ | ವಿಧ್ಯ | ಶರ್ವಾ | ಶಿಶಾನಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಜಾತವೇದ ಉತ್ಪನ್ನಪ್ರಜ್ಞಾಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಯತ್ರ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತಿಷ್ಠಂತಮುತಾಪಿ ಚ ಚರಂತಂ
ಯದ್ವಾಂತರಿಕ್ಷೇ ಪಥಿಭಿರಾಕಾಶಮಾಗ್ನಿಃ ಪತಂತಂ ಗಚ್ಛಂತಂ ಯಾತುಧಾನಮಿದಾನೀಂ ಸಂಪ್ರತಿ

ಪಶ್ಯಸಿ ತಂ ಯಾತುಧಾನಮಸ್ತಾ ಶರಾಣಾಂ ಕ್ಷೇಪ್ತಾ ತ್ವಂ ಶಿಶಾನಃ ಶರಾಂಸ್ತೀಕ್ಷ್ಣೇಕುರ್ವಣ್ಯನಾಃ
ಶರೇಣ ವಿಧ್ಯ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಜಾತವೇದಃ—ಜಾತವೇದೋರೂಪನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತಿಷ್ಠಂತಂ—ಆ ಅಸುರನು
ನಿಂತಿರಲಿ | ಉತ ನಾ—ಅಥವಾ | ಚರಂತಂ—ಅನು ಚಲಿಸುತ್ತಿರಲಿ | ಯದ್ವಾ—ಅಥವಾ | ಅಂತರಿಕ್ಷೇ
ಪಥಿಭಿಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ | ಪತಂತಂ—ಹಾರುತ್ತಿರಲಿ, ಅಂತಹ ಯಾತುಧಾನನನ್ನು | ಇದಾನೀಂ—
ಈಗ | ಯತ್ರ ಪಶ್ಯಸಿ—ಯಾವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೋಡಿದರೂ ಸಹ | ತಂ—ಅವನನ್ನು | ಅಸ್ತಾ—ಶರಪ್ರಯೋಗ
ವುಳ್ಳ ನೀನು | ಶಿಶಾನಃ—ನಿನ್ನ ಆಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹರಿತಮಾಡಿ | ಶರ್ವಾ—ಬಾಣದಿಂದ | ವಿಧ್ಯ—ಸೀಳಿಹಾಕು.

। ಛಾಂದಾಃ ।

ಜಾತವೇದೋರೂಪನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಆ ಯಾತುಧಾನನು ನಿಂತಿರಲಿ, ಅಥವಾ ಚಲಿಸುತ್ತಿರಲಿ ಅಥವಾ
ಅಂತರಿಕ್ಷಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಹಾರುತ್ತಿರಲಿ, ಅವನನ್ನು ಈಗ ಯಾವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೋಡಿದರೂ ಸಹ ಅವನನ್ನು ನಿನ್ನ
ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಶರಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ನಾಶಪಡಿಸು.

English Translation

Wherever you now behold him, Agni Jatavedas, whether standing
or moving, or passing along the paths in the firmament, you, O
shooter, sharpening (your arrows), transfix him with your shaft.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉತಾಲಬ್ಧಂ ಸ್ಪೃಣುಹಿ ಜಾತವೇದ ಆಲೇಖಾನಾದೃಷ್ಟಿಭಿರ್ಯಾತುಧಾ-

ನಾತ್ |

ಅಗ್ನೇ ಪೂರ್ವೋ ನಿ ಜಹಿ ಶೋಶುಚಾನ ಆಮಾದಃ ಕ್ಷಿಂಕಾಸ್ತಮ-

ದಂತ್ವೇನೀ || ೭ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಉತ | ಅಲಬ್ಧಂ | ಸ್ಪೃಣುಹಿ | ಜಾತವೇದಃ | ಆಲೇಖಾನಾತ್ | ದೃಷ್ಟಿಭಿಃ | ಯಾತುಧಾನಾತ್ |

ಅಗ್ನೇ | ಪೂರ್ವಃ | ನಿ | ಜಹಿ | ಶೋಶುಚಾನಃ | ಆಮಾದಃ | ಕ್ಷಿಂಕಾಃ | ಸಂ | ಅದಂತು | ಏನೀ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉತಾಪಿ ಚ ಹೇ ಜಾತವೇದೋಽಗ್ನೇ ಸ್ವಮಾಲಬ್ಧಂ ಹಂತುಂ ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಮಾರಬ್ಧಂ ಸಾಧುಂ
ಮಾಂ ಸ್ತೋತಾರಂ ಯಷ್ಟಾರಂ ನಾಲೇಭಾನಾದಾಲಭಮಾನಾದ್ಯಾತುಧಾನಾದ್ರಾಕ್ಷಸಾದೃಷ್ಟಿಭಿರಾತ್ಮೀಯೈ-
ರಾಯುಧವಿಶೇಷೈಃ ಸ್ಪೃಣುಹಿ | ಪಾರಯ | ರಕ್ಷೇತ್ಕರ್ಥಃ | ಕಿಂಚ ಪೂರ್ವೋ ಮುಖ್ಯಸ್ತ್ವಂ
ಶೋಶುಜಾನಃ ಪ್ರಜ್ವಲನ್ನಿ ಜಹಿ | ಮಾಂ ಹಂತುಮುದ್ಯುಕ್ತಂ ಯಾತುಧಾನಂ ಮಾರಯ | ಕಿಂಚ ತಂ
ಯಾತುಧಾನಮಾನಾದೋಽಪಕ್ವಸ್ಯ ಮಾಂಸಸ್ಯ ಭಕ್ಷಕಾಃ ಕ್ಷ್ವಿಂಕಾಃ ಶಬ್ದಕಾರಿಣ್ಯಃ || ಟುಕ್ಸು ಶಬ್ದೇ ||
ಯದ್ವಾ | ಕ್ಷ್ವಿಂಕಾ ನಾನು ಪಕ್ಷಿವಿಶೇಷಾಃ | ಏನೀರ್ಗಂತ್ಯೋಽದಂತು | ಭಕ್ಷಯಂತು ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಜಾತವೇದಃ—ಜಾತವೇದೋರೂಪನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅಲಬ್ಧಂ—ಶತ್ರುನಾಶಕ್ಕೆ
ಯತ್ನಿಸಿರುವ ನನ್ನನ್ನು | ಆಲೇಭಾನಾತ್—ನನ್ನನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವ | ಯಾತುಧಾನಾತ್—ರಾಕ್ಷಸ
ನಿಂದ | ಉಷ್ಟಿಭಿಃ—ನಿನ್ನ ಆಯುಧಗಳಿಂದ | ಸ್ಪೃಣುಹಿ—ರಕ್ಷಿಸು | ಪೂರ್ವಃ—ಪ್ರಮುಖನಾದ ನೀನು |
ಶೋಶುಜಾನಃ—ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತ | ನಿ ಜಹಿ—ಶತ್ರುವನ್ನು ನಾಶಮಾಡು | ಆಮಾದಃ—ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕವೂ |
ಕ್ಷ್ವಿಂಕಾಃ—ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕವೂ | ಏನೀಃ—ಹಾರಾಡತಕ್ಕವೂ ಆದ ಕ್ರೂರಪಕ್ಷಿಗಳು | ತಂ ಅದಂತು—
ಅವನನ್ನು ತಿನ್ನಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಜಾತವೇದೋರೂಪನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಶತ್ರುನಾಶಕ್ಕಾಗಿ ಯತ್ನಿಸಿರುವ ನನ್ನನ್ನು ಮೇಲೆ ಬೀಳುವ
ರಾಕ್ಷಸನಿಂದ ರಕ್ಷಿಸು. ಪ್ರಮುಖನಾದ ನೀನು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತ ಶತ್ರುವನ್ನು ನಾಶಮಾಡು. ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕವೂ ಶಬ್ದ
ಮಾಡತಕ್ಕವೂ ಆದ ಕ್ರೂರಪಕ್ಷಿಗಳು ಅವನನ್ನು ತಿನ್ನಲಿ.

English Translation

And defend me, Jatavedas, with your darts when I am seized,
(defend me) from the Yatudhana who has seized me; anticipating him
you, Agni, blazing fiercely, slay him; may the swift-flying vultures, the
flesh-eaters, devour him.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಹ ಪ್ರ ಬ್ರೂಹಿ ಯತನುಃ ಸೋ ಅಗ್ನೇ ಯೋ ಯಾತುಧಾನೋ ಯ

ಇದಂ ಕೃಣೋತಿ |

ತಮಾ ರಭಸ್ವ ಸಮಿಧಾ ಯವಿಷ್ಠ ನೃಚಕ್ಷುಶ್ಚಕ್ಷುಷೇ ರಂಧಯೈನಂ || ೮ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಇಹ | ಪ್ರ | ಬ್ರೂಹಿ | ಯತಮಃ | ಸಃ | ಅಗ್ನೇ | ಯಃ | ಯಾತುಧಾನಃ | ಯಃ | ಇದಂ |
ಕೃಣೋತಿ |

ತಂ | ಅ | ರಭಸ್ತು | ಸಂಽಇಧಾ | ಯವಿಷ್ಠ | ನೃಚಕ್ಷಸಃ | ಚಕ್ಷುಷೇ | ರಂಧಯ | ಏನಂ || ೮ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಯೇ ಯವಿಷ್ಠ ಯುವತಮಾಗ್ನೇ ಯೋ ಯಾತುಧಾನೋ ರಾಕ್ಷಸೋಽಸ್ಮದ್ಬ್ರಹ್ಮವಿಘ್ನಕಾರೀ
ಯಶ್ಚಾನ್ಯೋಽಪಿ ಪಿಶಾಚಾದಿರಿದಂ ಯಜ್ಞದೂಷಕಾದಿ ಕರೋತಿ ಸ ಯತಮಃ || ತಮಬವಧಾರ-
ಣಾರ್ಥಂ || ಇಹಾಸ್ತಿಸ್ತದ್ವಿಷಯಯಾಗಕರ್ಮಣಿ ವರ್ತಮಾನಾಯ ಮಹ್ಯಂ ಪ್ರ ಬ್ರೂಹಿ |
ತಂ ಪಾಪಕಾರಿಣಂ ಸಮಿಧಾ ಸ್ವಕೀಯೇನ ತೇಜಸಾ ರಭಸ್ತು | ಹಂತುಂ ಪ್ರಾರಭಸ್ತು | ತತ ಏನಂ ಪಾಪಿಷ್ಠಂ
ನೃಚಕ್ಷುಷೋ ನೃಣಾಂ ದ್ರಷ್ಟೃಸ್ತವ ಚಕ್ಷುಷೇ ತೇಜಸೇ ರಂಧಯ | ವಶಂ ನಯ | ತೇಜಸಾ
ಸಂದಹೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಯವಿಷ್ಠ—ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯಃ ಯಾತುಧಾನಃ—ಯಾವ
ರಾಕ್ಷಸನಾಗಲಿ | ಯಃ—ಅಥವಾ ಯಾವ ಪಿಶಾಚಿಯಾಗಲಿ | ಇದಂ—ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನು |
ಕರೋತಿ—ಮಾಡುವನೋ | ಸಂ ಯತಮಃ—ಅವನು ಯಾರೇ ಆಗಲಿ | ಇಹ—ಇಲ್ಲಿ | ಪ್ರ ಬ್ರೂಹಿ—
ಅವನ ಹೆಸರನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸು | ತಂ—ಆ ಪಾಪಕಾರಿಯನ್ನು | ಸಮಿಧಾ—ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ | ಅರಭಸ್ತು—
ನಾಶಮಾಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸು | ಏನಂ—ಈ ಅಸುರನನ್ನು | ನೃಚಕ್ಷುಷಃ—ಮಾನವರ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನೋಡ
ಬಲ್ಲ | ಚಕ್ಷುಷಃ—ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ | ರಂಧಯ—ವಶವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು.

। ಛಾಂದೋಗ್ಯಃ ।

ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ರಾಕ್ಷಸನಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಯಾವ ಪಿಶಾಚಿಯಾಗಲಿ, ನಮ್ಮ
ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವನೋ, ಅವನು ಯಾರೇ ಆಗಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಅವನ ಹೆಸರನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸು. ಆ ಪಾಪಕಾರಿ
ಯನ್ನು ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ನಾಶಪಡಿಸು. ಅವನನ್ನು ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯ ಅಧೀನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation

Agni, youngest of the gods, announce (to me present) at this (your
sacrifice), which is your Yatudhana who does this; destroy him with your
kindled flame; beholder of men, consume him with your brilliance.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ತೀಕ್ಷ್ಣೇನಾಗ್ನೇ ಚಕ್ಷುಷಾ ರಕ್ಷ ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರಾಂಚಂ ವಸುಭ್ಯಃ ಪ್ರ ಏಯ
ಪ್ರಚೇತಃ |

ಹಿಂಸ್ರಂ ರಕ್ಷಾಂಸ್ಯಭಿ ಶೋಶುಚಾನಂ ಮಾ ತ್ವಾ ದಭನ್ಯಾತುಧಾನಾ ನೃಚಕ್ಷಃ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತೀಕ್ಷ್ಣೇನ | ಅಗ್ನೇಃ | ಚಕ್ಷುಷಾ | ರಕ್ಷ | ಯಜ್ಞಂ | ಪ್ರಾಂಚಂ | ವಸುಭ್ಯಃ | ಪ್ರ | ನಯ | ಪ್ರಚೇತ

ಇತಿ ಪ್ರಚೇತಃ |

ಹಿಂಸ್ರಂ | ರಕ್ಷಾಂಸಿ | ಅಭಿ | ಶೋಶುಚಾನಂ | ಮಾ | ತ್ವಾ | ದಭತ್ | ಯಾತುಧಾನಾಃ | ನೃಚಕ್ಷಃ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಶ್ವಂ ತೀಕ್ಷ್ಣೇನ ತಿಗ್ಮೇನ ಚಕ್ಷುಷಾ ತೇಜಸಾ ಯಜ್ಞಮುಸ್ಮದೀಯಂ ಯಾಗಂ ರಕ್ಷ | ಪಾಲಯ | ಕಿಂಚ ಹೇ ಪ್ರಚೇತಃ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನಾಗ್ನೇ ಪ್ರಾಂಚಂ ಪ್ರಾಂಚಿತಾರಂ ಯಜ್ಞಂ ವಸುಭ್ಯೋ ವಸೂನಾಮರ್ಥಾಯ ಪ್ರಣಯ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ನಯ | ಕಿಂಚ ಹೇ ನೃಚಕ್ಷೋ ನೃಣಾಂ ದ್ರವ್ಯರಗ್ನೇ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಹಿಂಸ್ರಂ ಹಿಂಸನಶೀಲಮುಭಿ ಶೋಶುಚಾನಮುಭಿಪ್ರದೀಶ್ತಂ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಯಾತುಧಾನಾ ರಾಕ್ಷಸಾ ಮಾ ದಭನ್ | ಹಿಂಸಿಷುಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥಃ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತೀಕ್ಷ್ಣೇನ—ದಹಿಸತಕ್ಕ | ಚಕ್ಷುಷಾ—ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ | ಯಜ್ಞಂ—ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು | ರಕ್ಷ—ಪಾಲಿಸು | ಪ್ರಚೇತಃ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಪ್ರಾಂಚಂ—ಮುಂದುವರಿಯುವ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು | ವಸುಭ್ಯಃ—ಧನಾರ್ಥವಾಗಿ | ಪ್ರಣಯ—ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡು | ನೃಚಕ್ಷಃ—ಮಾನವರನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಹಿಂಸ್ರಂ—ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ | ರಕ್ಷಾಂಸಿ—ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು | ಅಭಿ ಶೋಶುಚಾನಂ—ದಹಿಸುವ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಯಾತುಧಾನಾಃ—ಅಸುರರು | ಮಾ ದಭನ್—ಹಿಂಸಿಸದಿರಲಿ.

|| ಛಾಂದಾರ್ಥಃ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದಾಹಾತ್ಮಕವಾದ ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪಾಲಿಸು. ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಧನಾರ್ಥವಾಗಿ ಪೂರ್ಣವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು. ಹಿಂಸಕರಾದ ಅಸುರರು ಅವರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ನಿನ್ನನ್ನು ಹಿಂಸಿಸದಿರಲಿ.

English Translation

Protect this sacrifice, Agni, with your sharp glance; lead it sage (Agni) forward to (the acquisition of) riches; let not the 'Yatudhanas' harm you, beholder of men, the destroyer of Rakshasas blazing fiercely.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ನೃಚಕ್ಷಾ ರಕ್ಷಃ ಪರಿ ಪಶ್ಯ ವಿಷ್ಣು ತಸ್ಯ ತ್ರೀಣಿ ಪ್ರತಿ ಶೃಣೇಹ್ಯಗ್ರಾ ।

ತಸ್ಯಾಗ್ನೇ ಪೃಷ್ಟೀರ್ಹರಸಾ ಶೃಣೇಹಿ ತ್ರೇಧಾ ಮೂಲಂ ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ
ವೃಶ್ಚ ॥ ೧೦ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ॥

ನೃಚಕ್ಷಾಃ | ರಕ್ಷಃ | ಪರಿ | ಪಶ್ಯ | ವಿಷ್ಣು | ತಸ್ಯ | ತ್ರೀಣಿ | ಪ್ರತಿ | ಶೃಣೇಹಿ | ಅಗ್ರಾ |

ತಸ್ಯ | ಅಗ್ನೇ | ಪೃಷ್ಟೀಃ | ಹರಸಾ | ಶೃಣೇಹಿ | ತ್ರೇಧಾ | ಮೂಲಂ | ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ | ವೃಶ್ಚ ॥ ೧೦ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ನೃಚಕ್ಷಾ ನೃಣಾಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತ್ವಂ ವಿಷ್ಣು ಮನುಷ್ಯೇಷು ಹಿಂಸಕತ್ವೇನ ವರ್ತಮಾನಂ
ರಕ್ಷೋ ರಾಕ್ಷಸಂ ಪರಿ ಪಶ್ಯ | ಸರ್ವಶೋಧನಲೋಕಯ | ಅವಲೋಕ್ಯ ಚ ತಸ್ಯ ರಕ್ಷಸಸ್ತ್ರೀಣ್ಯಾಗ್ರಾಗ್ರಾಣಿ
ಶಿರಾಂಸಿ ಪ್ರತಿ ಶೃಣೇಹಿ | ಛಿಂದ್ವೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತತಸ್ತಸ್ಯ ರಕ್ಷಸಃ ಪೃಷ್ಟೀಃ ಪಾರ್ಶ್ವಸ್ಥಾನಾಕ್ಷಸಾನಸಿ
ಹರಸಾ ಸ್ವಕೀಯೇನ ತೇಜಸಾ ಶೃಣೇಹಿ | ಮಾರಯ | ಏನಂ ತ್ರೇಧಾ ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ ತಸ್ಯ ರಾಕ್ಷಸಸ್ಯ
ಮೂಲಂ ಪಾದಂ ವೃಶ್ಚ | ಛಿಂದ್ವಿ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ನೃಚಕ್ಷಾಃ—ಮಾನವರ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲ ನೀನು | ವಿಷ್ಣು—
ಮಾನವರ ನಡುವೆ ಹಿಂಸಾಕಾರಿಯಾದ | ರಕ್ಷಃ—ಅಸುರನನ್ನು | ಪರಿಪಶ್ಯ—ಕಂಡುಹಿಡಿ | ತಸ್ಯ—ಅವನ | ತ್ರೀಣಿ
ಅಗ್ರಾ—ಮೂರು ತಲೆಗಳನ್ನೂ | ಪ್ರತಿ ಶೃಣೇಹಿ—ಕತ್ತರಿಸು | ತಸ್ಯ—ಅದೇ ಅಸುರನ | ಪೃಷ್ಟೀಃ—ಅಕ್ಕಪಕ್ಕ
ದಲ್ಲಿರುವವರನ್ನೂ | ಹರಸಾ—ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ | ಶೃಣೇಹಿ—ನಾಶಪಡಿಸು | ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ—ಅಸುರನ |
ತ್ವೇಧಾ—ಮೂರುರೂಪವಾದ | ಮೂಲಂ—ಪಾದವನ್ನೂ | ವೃಶ್ಚ—ಕತ್ತರಿಸು.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮಾನವರ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲ ನೀನು ಮಾನವರ ನಡುವೆ ಹಿಂಸಾಕಾರಿಯಾದ
ಅಸುರನನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿ. ಅವನ ಮೂರು ತಲೆಗಳನ್ನೂ ಕತ್ತರಿಸು. ಅದೇ ಅಸುರನ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವವರನ್ನೂ
ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ನಾಶಪಡಿಸು. ಅಸುರನ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಪಾದವನ್ನೂ ಕತ್ತರಿಸು.

English Translation

Regard, beholder of men, the Rakshasa among the people; cut off
his three heads; cut off his flanks with your might; cut off the triple foot
of the Yatudhana.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ತ್ರಿ॑ಯಾ॒ತು॒ಧಾ॒ನಃ ಪ್ರ॑ಸಿ॒ತಿಂ ತ ಏ॒ತ್ಯತಂ ಯೋ ಅ॒ಗ್ನೇ ಅ॒ನ್ಯತೇ॒ನ ಹಂ॒ತಿ |
ತಮ॒ರ್ಚಿ॒ಷಾ ಸ್ಫೂರ್ಜ॑ಯ॒ಜ್ಞಾತವೇ॑ದಃ ಸಮ॒ಕ್ಷಮೇ॑ನಂ ಗೃ॒ಣತೇ॑ ನಿ
ವೃ॒ಜ್ಞಿ || ೧೧ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ತ್ರಿಃ | ಯಾತುಧಾನಃ | ಪ್ರಸಿತಿಂ | ತೇ | ಏತು | ಋತಂ | ಯಃ | ಅಗ್ನೇ | ಅನ್ಯತೇನ | ಹಂತಿ |
ತಂ | ಅರ್ಚಿಷಾ | ಸ್ಫೂರ್ಜಯನ್ | ಜಾತವೇದಃ | ಸಂಕ್ಷಮಂ | ಏನಂ | ಗೃಣತೇ | ನಿ | ವೃಜ್ಞಿ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಜಾತವೇದೋ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞಾಗ್ನೇ ತೇ ತ್ವದೀಯಂ ಪ್ರಸಿತಿಂ ಜ್ವಾಲಾಪ್ರಬಂಧನಂ
ಯಾತುಧಾನೋ ರಾಕ್ಷಸಸ್ತ್ರೀನ್ವಾರಾನೇತು | ಗಚ್ಛತು | ತ್ರಿಬರ್ಧಂ ಯತ್ತತ್ಪ್ರಬಂಧಂ ಭವತಿ ಹಿ |
ಕಿಂಚ ಯೋ ಯಾತುಧಾನೋ ರಾಕ್ಷಸ ಋತಂ ಸತ್ಯಮನ್ಯತೇನಾಸತ್ಯೇನ ಹಂತಿ ಹಿ ನಸ್ತಿ ತಂ ಯಾತುಧಾನ-
ಮರ್ಚಿಷಾ ಸ್ವಕೀಯೇನ ತೇಜಸಾ ಸ್ಫೂರ್ಜಯನ್ನಿಷ್ಟಿಷನ್ | ಸ್ಫೂರ್ಜತಿರತ್ರ ನಿಷ್ಪೇಷಣಕರ್ಮಾ | ಏನಂ
ಯಾತುಧಾನಂ ಗೃಣತೇ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಕುರ್ವತೇ ಮಹ್ಯಂ ಸಮಕ್ಷಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ನಿ ವೃಜ್ಞಿ | ನಿಗೃಹ್ಯ
ವರ್ಜಯ ವೃಕೇಣ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಜಾತವೇದಃ—ಜಾತವೇದೋರೂಪನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯಃ—ಯಾವ ರಾಕ್ಷಸನು |
ಋತಂ—ಸತ್ಯವನ್ನು | ಅನ್ಯತೇನ—ಅಸತ್ಯದಿಂದ | ಹಂತಿ—ಮಲಿನ ಮಾಡುವನೋ | (ಸಃ) ಯಾತುಧಾನಃ—
ಅದೇ ಅಸುರನು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಪ್ರಸಿತಿಂ—ಜ್ವಾಲಾಸಮೂಹದಲ್ಲಿ | ತ್ರಿಃ—ಮೂರು ಸಲ | ಏತು—ಸಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳಲಿ |
ತಂ—ಅವನನ್ನು | ಅರ್ಚಿಷಾ—ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ | ಸ್ಫೂರ್ಜಯನ್—ಹಿಡುತು | ಏನಂ—ಅವನನ್ನು |
ಗೃಣತೇ—ಸ್ತುತಿಕರ್ತನ | ಸಮಕ್ಷಂ—ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ | ನಿ ವೃಜ್ಞಿ—ನಾಶಪಡಿಸು.

• ಛಾಂದಾಃ •

ಜಾತವೇದೋರೂಪನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ರಾಕ್ಷಸನು ಸತ್ಯವನ್ನು ಅಸತ್ಯದಿಂದ ಮಲಿನ
ಮಾಡುವನೋ, ಅದೇ ಅಸುರನು ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲಾಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಮೂರುಸಲ ಸಿಕ್ಕಿಬೀಳಲಿ. ಅವನನ್ನು ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ
ಹಿಡುತು, ಸ್ತುತಿಕರ್ತನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸು.

English Translation

Agni, Jatavedas, let the Yatudhana, who defeats your truth with falsehood, come thrice into the confinement of your flames; crushing him with your might, drive him from the presence of (me) your worshipper.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ತದಗ್ನೇ ಚಕ್ಷುಃ ಪ್ರತಿ ಧೇಹಿ ರೇಭೇ ಶಫಾರುಜಂ ಯೇನ ಪಶ್ಯಸಿ
ಯಾತುಧಾನಂ ।

ಅರ್ಥವರ್ವಜ್ಞೋತಿಷಾ ದೈವ್ಯೇನ ಸತ್ಯಂ ಧೂರ್ವಂತಮುಚಿತಂ ನ್ಯೋಷ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ತತ್ | ಅಗ್ನೇ | ಚಕ್ಷುಃ | ಪ್ರತಿ | ಧೇಹಿ | ರೇಭೇ | ಶಫಾರುಜಂ | ಯೇನ | ಪಶ್ಯಸಿ | ಯಾತುಧಾನಂ |
ಅರ್ಥವರ್ವತ್ | ಜ್ಯೋತಿಷಾ | ದೈವ್ಯೇನ | ಸತ್ಯಂ | ಧೂರ್ವಂತಂ | ಅಚಿತಂ | ನಿ | ನ್ಯೋಷ ॥ ೧೨ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ರೇಭೇ ಶಬ್ದಾಯಮಾನೇ ರಾಕ್ಷಸೇ ತಚ್ಚಕ್ಷುಸ್ತೇಜಃ ಪ್ರತಿ ಧೇಹಿ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ
ಯೇನ ಚಕ್ಷುಷಾ ಶಫಾರುಜಂ ಶಫಾರುಜಮಾರುಜಂತಂ ಶಫಸದೃಶೈರ್ನಪ್ತೈಃ ಸಾಧೂನಾಮಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ
ಭಂಜಕಂ ಯಾತುಧಾನಂ ರಾಕ್ಷಸಂ ಪಶ್ಯಸಿ | ಕಂಚ ಸತ್ಯಂ ಧೂರ್ವಂತಮುಚಿತಮು-
ಚ್ಛಾನಂ ದೈವ್ಯೇನ ದಿವಿ ಭವೇನ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ತೇಜಸಾರ್ಥವವನ್ನೋಷ | ನಿತರಾಂ ದೇಹಿ ದಧ್ಯಜ್ಞಫರ್ವಾ
ರಕ್ಷಸಾಂ ಹಂತೇತಿ ಪ್ರಾಗುಕ್ತಂ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯೇನ—ಯಾವ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ | ಶಫಾರುಜಂ—ಗೊರಸಿನಂತಿರುವ ಉಗು-
ರುಗಳಿಂದ ಸೀಳುವ | ಯಾತುಧಾನಂ—ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು | ಪಶ್ಯಸಿ—ನೀನು ನೋಡುವೆಯೋ | ತತ್ ಚಕ್ಷುಃ—
ಅದೇ ಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನು | ರೇಭೇ—ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ ಅಸುರನಮೇಲೆ | ಪ್ರತಿ ಧೇಹಿ—ಪ್ರಯೋಗಿಸು | ಸತ್ಯಂ—ಸತ್ಯ
ವನ್ನು | ಧೂರ್ವಂತಂ—ಅಸತ್ಯದಿಂದ ಹಿಂಸಿಸುವ | ಅಚಿತಂ—ಅಜ್ಞಾನಿಯನ್ನು | ದಿವ್ಯೇನ ಜ್ಯೋತಿಷಾ—ತನ್ನ
ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿಯಿಂದ | ಅರ್ಥವರ್ವತ್—ಅರ್ಥವನು ನಾಶಮಾಡುವಂತೆ | ನ್ಯೋಷ—ಅಸುರರನ್ನು ಪೂರ್ಣ
ವಾಗಿ ದಹಿಸು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಗೊರಸಿನಂತೆ ಹಿಂಸಕವಾದ ಉಗುರುಗಳುಳ್ಳ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ನೀನು ಯಾವ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ
ನೋಡುವೆಯೋ, ಅದೇ ಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನು ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ ಅಸುರನಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸು. ಸತ್ಯವನ್ನು ಅಸತ್ಯದಿಂದ
ಹಿಂಸಿಸುವ ಅಜ್ಞಾನಿಯನ್ನು ತನ್ನ ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿಯಿಂದ ಅರ್ಥವನು ನಾಶಮಾಡುವಂತೆ ಅಸುರನನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ
ದಹಿಸು.

English Translation

Cast, Agni, upon the two roaring (Rakshasas) that eye wherewith you behold the Yatudhana striking with his hoof; like Atharvan with celestial radiance burn down the ignorant (Rakshasa), who assails truth with falsehood.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯದಗ್ನೇ ಅದ್ಯ ಮಿಥುನಾ ಶಪಾತೋ ಯದ್ವಾಚಸ್ತೃಷ್ಣಂ ಜನಯಂತ
ರೇಭಾಃ |

ಮನ್ಯೋರ್ಮನಸಃ ಶರವ್ಯಾ ಚ ಜಾಯತೇ ಯಾ ತಯಾ ವಿಧ್ಯ ಹೃದಯೇ
ಯಾತುಧಾನಾನ್ || ೧೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ಅಗ್ನೇ | ಅದ್ಯ | ಮಿಥುನಾ | ಶಪಾತಃ | ಯತ್ | ವಾಚಃ | ತೃಷ್ಣಂ | ಜನಯಂತ | ರೇಭಾಃ |
ಮನ್ಯೋಃ | ಮನಸಃ | ಶರವ್ಯಾ | ಜಾಯತೇ | ಯಾ | ತಯಾ | ವಿಧ್ಯಾ | ಹೃದಯೇ | ಯಾತು-
ಧಾನಾನ್ || ೧೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯದ್ಯದಾದ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತಹನಿ ಮಿಥುನಾ ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸೌ ಶಪಾತಃ ಪರಸ್ಪರಮಾಕ್ರೋಶತಃ |
ಯದ್ಯದಾ ರೇಭಾಃ ಸ್ತೋತಾರೋ ವಾಚಃ ಸಂಬಂಧಿ ತೃಷ್ಣಂ ಕಟುಕಂ ಪರಸ್ಪರಾಕ್ರೋಶಲಕ್ಷಣಮಧರಂ
ವಾ ಜನಯಂತ | ಪರಸ್ಪರಮಾಕ್ರೋಶಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತದಾ ಮನ್ಯೋರ್ದೀಪ್ತಸ್ಯ ಕ್ರುದ್ಧಸ್ಯ ವಾ ತವ |
ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯಃ | ಮನ್ಯುರ್ಮನಸ್ಯತೇರ್ದೀಪ್ತಿಕರ್ಮಣಃ ಕ್ರೋಧಕರ್ಮಣೋ ವಧಕರ್ಮಣೋ ವಾ |
ನಿ. ೧೦-೨೯ | ಇತಿ | ಮನಸಃ ಸಕಾಶಾದ್ಯಾ ಶರವ್ಯೇಷುರ್ಜಾಯತೇ ತಯಾ ಶರವ್ಯಯಾ ಯಾತು-
ಧಾನಾನ್ಪ್ರಾಕ್ಷಸಾನ್ಹೃದಯೇ ವಿಧ್ಯ | ತಾಡಯ | ಮಾರಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಅದ್ಯ—ಈ ಯಾಗ ದಿನದಲ್ಲಿ | ಮಿಥುನಾ—ಒಟ್ಟಿಗೆ
ಕೂಡಿರುವ ಪತಿಪತ್ನಿಯರು | ಶಪಾತಃ—ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಕ್ರೋಧಯುಕ್ತವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವರೋ |

ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ರೇಭಾಃ—ಸ್ತುತಿಕರ್ತರು | ವಾಚಃ—ವಾಕ್ಯವನ್ನು | ತುಷ್ಯಂ—ಕಠಿನವಾಗಿ | ಜನ-
ಯಂತೆ—ಪ್ರಯೋಗಿಸುವರೋ ಆಗ | ಮನ್ಯೋಃ—ಕೃದ್ಧನಾದ ನಿನ್ನ | ಮನಸಃ—ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ | ಯಾ
ಶರನ್ಯಾ—ಯಾವ ಬಾಣವು | ಜಾಯತೇ—ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದೋ | ತಯಾ—ಆದರಿಂದ | ಯಾತುಧಾನಾನ್—
ಅಸುರರನ್ನು | ಹೃದಯೇ—ಹೃದಯದಲ್ಲಿ | ವಿಧೃ—ಸೀಳಿಹಾಕು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಈ ಯಾಗದಿನದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೂಡಿರುವ ಪತಿಪತ್ನಿಯರು ಪರಸ್ಪರ ಕ್ರೋಧ
ಯುಕ್ತವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವರೋ, ಯಾವಾಗ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರು ಕಠಿನವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಯೋ
ಗಿಸುವರೋ ಆಗ ಕೃದ್ಧನಾದ ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಯಾವ ಬಾಣವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದೋ ಅದರಿಂದ ಅಸುರರನ್ನು
ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸೀಳಿಹಾಕು.

English Translation

To-day Agni, when the married pair curse each other, then the
praisers produce bitter words (in anger against each other), pierce
the Yatudhanas through the heart with your arrow, which is generated
from your wrathful mind.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪರಾ ಶೃಣೇಹಿ ತಪಸಾ ಯಾತುಧಾನಾನ್ಪರಾಗ್ನೇ ರಕ್ಷೋ ಹರಸಾ ಶೃಣೇಹಿ |
ಪರಾರ್ಚಿಸ್ವ ಮೂರ್ದೇವಾನ್ಪುಣೇಹಿ ಪರಾಸುತೃಪೋ ಅಭಿಶೋಶುಚಾನಃ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪರಾ | ಶೃಣೇಹಿ | ತಪಸಾ | ಯಾತುಧಾನಾನ್ | ಪರಾ | ಅಗ್ನೇ | ರಕ್ಷಃ | ಹರಸಾ | ಶೃಣೇಹಿ |
ಪರಾ | ಅರ್ಚಿಸ್ವ | ಮೂರ್ದೇವಾನ್ | ಶೃಣೇಹಿ | ಪರಾ | ಅಸುತೃಪಃ | ಅಭಿ | ಶೋಶುಚಾನಃ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯಾತುಧಾನಾಸ್ತಪಸಾ ತಾಪೇನ ಪರಾ ಶೃಣೇಹಿ | ಮೂರಯ | ಕುಚ ರಕ್ಷೋ
ಹರಸಾ ತೃದೀಯೇನಾಷ್ಟೇನ ಪರಾ ಶೃಣೇಹಿ | ಕುಚ ಮೂರ್ದೇವಾನ್ಮೂರವ್ಯಾಸಾರಾನ್ತೃಪಾಸರ್ಚಿಸ್ವಾ
ಸ್ತುತೀಯೇನ ತೇಜಸಾ ಪರಾ ಶೃಣೇಹಿ | ಅಪಿ ಚಾಸುತೃಪೋ ಮನುಷ್ಯಾಸುಮುಖಿಕ್ತೃಸ್ತಾ ಮೇ
ತಾನಪಿ ಪರಾ ಶೃಣೇಹೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಶೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯಾತುಧಾನಾನ್—ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು | ತಪಸಾ—ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ | ಪರಾ ಶೃಣೇಹಿ—ನಾಶಪಡಿಸು | ರಕ್ಷೇ—ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು | ಹರಸಾ—ದಹಿಸುವ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ | ಪರಾ ಶೃಣೇಹಿ—ಸುಟ್ಟುಬಿಡು | ಮೂರದೇವಾನ್—ಕ್ಷುದ್ರದೇವತೆಗಳ ಪೂಜಕರಾದ ಅಸುರರನ್ನು | ಅರ್ಚಿಷಾ—ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ | ಪರಾ ಶೃಣೇಹಿ—ನಾಶಪಡಿಸು | ಶೋತುಜಾನಃ—ಕಾಂತಿಯುತನಾದ ನೀನು | ಅಸುತೃಪಃ—ಹಿಂಸಕರಾದ ಅಸುರರನ್ನು | ಅಭಿ ಪರಾ (ಶೃಣೇಹಿ)—ನಾಶಪಡಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಶೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸು. ಅವರನ್ನು ದಹಿಸುವ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ಸುಟ್ಟುಬಿಡು. ಕ್ಷುದ್ರದೇವತೆಗಳ ಪೂಜಕರಾದ ಅಸುರರನ್ನು ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ನಾಶಪಡಿಸು. ಕಾಂತಿಯುತನಾದ ನೀನು ಹಿಂಸಕರಾದ ಅಸುರರನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸು.

English Translation

Destroy the Yatudhanas with your scorching fire; destroy the Rakshasas, Agni, with your heat; destroy with your radiance those who believe in vain gods, fiercely blazing, destroy the insatiable.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪರಾ॒ದ್ಯ ದೇ॒ವಾ ವೃ॒ಜಿನಂ ಶೃ॒ಣಂತು ಪ್ರ॒ತ್ಯಗೇ॑ನಂ ಶ॒ಪಥಾ॑ ಯಂತು ತೃ॒ಷ್ವಾಃ |

ವಾ॒ಚಾಸ್ತೇ॑ನಂ ಶರ॑ವ ಋ॒ಚ್ಛಂತು॑ ಮ॒ರ್ಮನ್ನಿ॑ಶ್ವಸ್ಯೈತು ಪ್ರ॒ಸಿತಿಂ॑

ಯಾತು॒ಧಾನಃ॑ || ೧೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪರಾ | ಅದ್ಯ | ದೇವಾಃ | ವೃಜಿನಂ | ಶೃಣಂತು | ಪ್ರತ್ಯಕ್ | ಏನಂ | ಶಪಥಾಃ | ಯಂತು | ತೃಷ್ವಾಃ |

ವಾಚಾಸ್ತೇನಂ | ಶರವಃ | ಋಚ್ಛಂತು | ಮರ್ಮನ್ | ನಿಶ್ವಸ್ಯ | ಏತು | ಪ್ರಸಿತಿಂ | ಯಾತು-

ಧಾನಃ || ೧೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅದ್ಯಾಸ್ಮಿನ್ನಹನಿ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಪುರೋಗಾಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ವೃಜಿನಂ ಪ್ರಾಣನಾಂ ಪ್ರಾಣೈರ್ವರ್ಜಿತಾರಂ ಯಾತುಧಾನಂ ಪರಾ ಶೃಣಂತು | ಅಥೈನಮಾಯಾಂತಂ ರಾಕ್ಷಸಂ ತೃಷ್ವಾಃ ಕಟುಕಾ

ಅಸ್ಮಾಭಿರುಕ್ತಾಃ ಶಪಥಾಃ ಪ್ರತ್ಯಗ್ಯಂತು | ಕಿಂಚ ನಾಜಾಸ್ತೇನಮನ್ಯತವಚನಮೇನಂ ಯಾತುಧಾನಂ
ಶರವಃ ಶರಾ ಮರ್ಮನ್ ಮರ್ಮಜ್ಞ್ಯಂಚ್ಯಂತು | ಗಚ್ಯಂತು | ವಿಶ್ವಸ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ತಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಪ್ರಸಿತಿಂ ಜಾಲಂ |
ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯಃ | ಪ್ರಸಿತಿಃ ಪ್ರಸಯನಾತ್ತಂತುರ್ನಾ ಜಾಲಂ ನಾ | ನಿ. ೬-೧೨ | ಇತಿ | ಜಾಲಂ
ಯಾತುಧಾನೋ ರಾಕ್ಷಸ ಏತು | ಗಚ್ಯತು ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಅದ್ಯ—ಇಂದು | ದೇವಾಃ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ | ವೃಜಿನಃ—ಪ್ರಾಣಿಹಂಸಕನಾದ ಅಸುರನನ್ನು |
ಪರಾ ಶೃಣಂತು—ನಾಶಪಡಿಸಲಿ | ಏನಂ—ಇವನನ್ನು | ತೃಷ್ಣಾಃ ಶಪಥಾಃ—ಕಟುವಾದ ಶಾಪಗಳು | ಪ್ರತ್ಯಕ್
ಯಂತು—ಎದುರಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸಲಿ | ನಾಜಾಸ್ತೇನಂ—ಸುಳ್ಳು ಹೇಳುವ ಈ ಅಸುರನನ್ನು | ಶರವಃ—ಬಾಣಗಳು |
ಮರ್ಮನ್—ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ಮಚ್ಯಂತು—ಹೋಗಿ ಹಿಂಸಿಸಲಿ | ವಿಶ್ವಸ್ಯ—ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು |
ಪ್ರಸಿತಿಂ—ಬಂಧರೂಪವಾದ ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು | ಯಾತುಧಾನಃ—ರಾಕ್ಷಸನು | ಏತು—ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳಲಿ.

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಪ್ರಾಣಿಹಂಸಕನಾದ ಅಸುರನನ್ನು ಇಂದು ನಾಶಪಡಿಸಲಿ. ಇವನನ್ನು ಕಟುವಾದ
ಶಾಪಗಳು ಹಿಂಸಿಸಲಿ. ಸುಳ್ಳುಹೇಳುವ ಈ ಅಸುರನನ್ನು ಬಾಣಗಳು ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಹಿಂಸಿಸಲಿ.
ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಬಂಧರೂಪವಾದ ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ರಾಕ್ಷಸನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳಲಿ.

English Translation

Let all the gods to-day destroy the murderous (Yatudhana); let our
sharp imprecations encounter him; may the arrows hit the speaker of
falsehood in a vital part; may the Yatudhana go into the bondage of the
all-pervading Agni.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಯಃ ಪೌರುಷೇಣ ಕೃವಿಷಾ ಸಮಂಕ್ತೇ ಯೋ ಅತ್ಯೇನ ಪತುನಾ

ಯಾತುಧಾನಃ |

ಯೋ ಅಘ್ನಾ ಯಾ ಭರತಿ ಕ್ಷೀರಮಗ್ನೇ ತೇಷಾಂ ಶೀರ್ಷಾಣಿ ಹರಸಾಪಿ

ವೃಶ್ಚ || ೧೬ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಯಃ | ಪೌರುಷೇಯೇಣ | ಕೃವಿಷಾ | ಸಂಽಅಂಕ್ತೇ | ಯಃ | ಅಶ್ವೈನ | ಪಶುನಾ | ಯಾತು-
ಧಾನಃ |

ಯಃ | ಅಘ್ನಾ್ಯಾಃ | ಭರತಿ | ಕ್ಷೀರಂ | ಅಗ್ನೇ | ತೇಷಾಂ | ಶೀರ್ಷಾಣಿ | ಹರಸಾ | ಅಸಿ | ವೃಶ್ಚ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಯೋ ಯಾತುಧಾನೋ ರಾಕ್ಷಸಃ ಪೌರುಷೇಯೇಣ ಪುರುಷಸಂಬಂಧಿನಾ ಕೃವಿಷಾ ಮಾಂಸೇನ ಸಮಂಕ್ತೇ ಆತ್ಮಾನಂ ಸಂಗಮಯತಿ | ಯಶ್ಚಾಶ್ವೈನಾಶ್ವಸಮೂಹೇನ | ತದೀಯೇನ ಮಾಂಸೇನೇ-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ಆತ್ಮಾನಂ ಸಂಗಮಯತಿ | ಯೋ ವಾ ಯಾತುಧಾನೋಽನ್ಯೇನ ಪಶುನಾತ್ಮಾನಂ ಸಂಗಮಯತಿ |
ಯೋ ವಾ ಯಾತುಧಾನೋಽಘ್ನಾ್ಯಾ ಗೋಃ ಕ್ಷೀರಂ ಭರತಿ ಹರತಿ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ತೇಷಾಂ
ಸರ್ವೇಷಾಮಪಿ ರಾಕ್ಷಸಾನಾಂ ಶೀರ್ಷಾಣಿ ಶಿರಾಂಸಿ ಹರಸಾ ತ್ವದೀಯೇನ ತೇಜಸಾ ವೃಶ್ಚ | ಛಿಂದಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯಃ ಯಾತುಧಾನಃ—ಯಾವ ಅಸುರನು | ಪೌರುಷೇಯೇಣ—ಪುರುಷ
ಸಂಬಂಧಿಯಾದ | ಕೃವಿಷಾ—ಮಾಂಸದಿಂದ | ಸಮಂಕ್ತೇ—ತನ್ನ ಹೊಟ್ಟೆಯನ್ನು ತುಂಬಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನೋ |
ಯಃ—ಯಾರು | ಅಶ್ವೈನ—ಅಶ್ವಸಮೂಹಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿಯೋ | ಪಶುನಾ—ಪಶುಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿಯೋ ತನ್ನ
ಉದರವನ್ನು ತುಂಬುವನೋ | ಅಸಿ—ಮುತ್ತ | ಯಃ—ಯಾರು | ಅಘ್ನಾ್ಯಾಃ—ಗೋವಿನ | ಕ್ಷೀರಂ—
ಕ್ಷೀರವನ್ನು | ಭರತಿ—ಅಪಹರಿಸುವನೋ | ತೇಷಾಂ—ಅವರೆಲ್ಲರ | ಶೀರ್ಷಾಣಿ—ಶಿರಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ | ಹರಸಾ—
ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ | ವೃಶ್ಚ—ದಹಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸು.

। ಪಾದಪಾಠಃ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ಅಸುರನು ಪುರುಷನ ಮಾಂಸದಿಂದಲೂ, ಅಶ್ವ ಮತ್ತು ಪಶುಸಮೂಹಗಳನ್ನು
ಭಕ್ಷಿಸಿಯೂ ತನ್ನ ಉದರವನ್ನು ತುಂಬಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನೋ, ಯಾರು ಗೋವಿನ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವನೋ ಅವರೆಲ್ಲರ
ಶಿರಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ದಹಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸು.

English Translation

The Yatudhana who fills himself with the flesh of man, and he who
fills himself with the flesh of horses or of other animals, and he who steals
the milk of the cow—cut off their heads with your flame.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಸಂವತ್ಸರೀಣಂ ಪಯಃ ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಸ್ತಸ್ಯ ಮಾತೀದ್ಯಾತುಧಾನೋ
ನೃಚಕ್ಷಃ ।

ಪೀಯೂಷಮಗ್ನೇ ಯತಮಸ್ತಿತ್ಯಸ್ನಾತ್ತಂ ಪ್ರತ್ಯಂಚಮರ್ಚಿಸಾ ವಿಧ್ಯ
ಮರ್ಮನ್ ॥ ೧೭ ॥

। ಸದಪಾಠಃ ।

ಸಂವತ್ಸರೀಣಂ | ಪಯಃ | ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಃ | ತಸ್ಯ | ಮಾ | ಅತೀತ್ | ಯಾತುಧಾನಃ | ನೃಚಕ್ಷಃ |
ಪೀಯೂಷಂ | ಅಗ್ನೇ | ಯತಮಃ | ತಿತ್ಯಸ್ನಾತ್ | ತಂ | ಪ್ರತ್ಯಂಚಂ | ಅರ್ಚಿಸಾ | ವಿಧ್ಯ |
ಮರ್ಮನ್ ॥ ೧೭ ॥

। ಸಾಯಜಫಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ನೃಚಕ್ಷೋ ನೃಣಾಂ ದ್ರಷ್ಟರಗ್ನೇ ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಃ ಗೋಃ | ಉಸ್ರಿಯಾಹೀತಿ ಗೋನಾಮಸು
ಪಾಠಾತ್ | ಸಂವತ್ಸರೀಣಂ ಸಂವತ್ಸರೀಣ ಭವಂ ಯತ್ಪ್ರಯೋಽಸ್ತಿ ಯಾತುಧಾನೋ ರಾಕ್ಷಸಸ್ತಸ್ಯ
ಮಾತೀತ್ | ತತ್ಪ್ರಯೋ ಮಾ ಭಕ್ಷಯತು | ಕಿಂಚ ಯತಮೋ ಯೋ ರಾಕ್ಷಸಃ ಪೀಯೂಷಂ
ಪೀಯೂಷೇಣ || ವಿಭಕ್ತಿವ್ಯತ್ಯಯಃ || ಅಸ್ಮದೀಯಾಯಾ ಗೋಃ ಪಯಸಾ ತಿತ್ಯಸ್ನಾತ್ ಆತ್ಮಾನಂ
ತೇರ್ಪಯಿತುಮಿಚ್ಛತಿ ತಂ ಪ್ರತ್ಯಂಚಂ ಯುದ್ಧಾ ಯಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರತಿಗತಂ ರಾಕ್ಷಸಂ ಮರ್ಮನ್ ಮರ್ಮಣಿ
ಪ್ರಾಣವಿಯೋಗಸ್ಥಾ ನೇಽರ್ಚಿಸಾ ಸ್ವಕೀಯೇನ ತೇಜಸಾ ವಿಧ್ಯ | ತಾಡಯ | ಮಾರಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ನೃಚಕ್ಷಃ—ಮಾನವರನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಃ—ಕರೆಯುವ
ಹೆಸುವಿನ | ಸಂವತ್ಸರೀಣಂ—ವರ್ಷಾವಧಿಯುಳ್ಳ | ಪಯಃ—ಯಾವ ಕ್ಷೇರವಿದೆಯೋ | ತಸ್ಯ—ಅದನ್ನು |
ಯಾತುಧಾನಃ—ರಾಕ್ಷಸನು | ಮಾತೀತ್—ಕುಡಿಯದಂತಾಗಲಿ | ಯತಮಃ—ಅಸುರರಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ |
ಪೀಯೂಷಂ—ನಮ್ಮ ಗೋವಿನ ಕ್ಷೇರದಿಂದ | ತಿತ್ಯಸ್ನಾತ್—ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಿಚ್ಛಿಸಿದರೆ | ಪ್ರತ್ಯಂಚಂ—
ಎದುರುಬೀಳುವ | ತಂ—ಅ ಅಸುರನನ್ನು | ಅರ್ಚಿಸಾ—ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ | ಮರ್ಮನ್—ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ |
ವಿಭ್ಯ—ಹೊಡೆದು ಸಾಯಿಸು.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಮಾನವರ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಕರೆಯುವ ಹೆಸುವಿನ ವರ್ಷಾವಧಿಯುಳ್ಳ ಯಾವ
ಕ್ಷೇರವಿದೆಯೋ, ಅದನ್ನು ರಾಕ್ಷಸನು ಕುಡಿಯದಂತಾಗಲಿ. ಅಸುರರಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ನಮ್ಮ ಗೋವಿನ ಕ್ಷೇರದಿಂದ

ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಿಚ್ಛಿಸಿದರೆ ಎದುರುಬೀಳುವ ಆ ಅಸುರನನ್ನು ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸೀಳಿ ನಾಯಿಸು.

English Translation

The milk of the cow is annually produced, let not the Yatudhana consume it, O beholder of men ; whichever of them would like to satiate himself with the ambrosia, you, Agni, pierce that contending (Rakshasa) with your flame in a vital part.

। ಸಂಹಿತಾರಾಶಃ ।

ವಿಷಂ ಗವಾಂ ಯಾತುಧಾನಾಃ ಪಿಬಂತಾ ವೃಕ್ಷಂತಾಮದಿತಯೇ
ದುರೇವಾಃ ।

ಪರೈನಾನ್ತೇವಃ ಸವಿತಾ ದದಾತು ಪರಾ ಭಾಗಮೋಷಧೀನಾಂ ಜಯಂತಾಂ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ವಿಷಂ | ಗವಾಂ | ಯಾತುಧಾನಾಃ | ಪಿಬಂತು | ಆ | ವೃಕ್ಷಂತಾಂ | ಅದಿತಯೇ | ದುರೇವಾಃ |

ಪರಾ | ಏನಾನ್ | ದೇವಃ | ಸವಿತಾ | ದದಾತು | ಪರಾ | ಭಾಗಂ | ಓಷಧೀನಾಂ | ಜಯಂತಾಂ ॥೧೮॥

। ಸಾಯಾಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯಾತುಧಾನಾ ರಾಕ್ಷಸಾ ಗವಾಂ ಪಶೂನಾಂ ಗೃಹೇ ಸ್ಥಿತಂ ವಿಷಂ ಪಿಬಂತು | ಕಿಂಚಾದಿತಯೇದ್ರಿದಿತೃರ್ಥಂ ದುರೇವಾ ದುಸ್ತರಾ ಯಾತುಧಾನಾ ಆ ವೃಕ್ಷಂತಾಂ | ತ್ವದೀಯೈರಾಯು-
ಭೈರಾಚ್ಛಿದ್ಯಂತಾಂ | ಕಿಂಚ ಸವಿತಾ ದೇವ ಏನಾನ್ರಾಕ್ಷಸಾನ್ವರಾ ದದಾತು | ಸಿಂಹೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಯಚ್ಛತು |
ಅಸಿ ಚ ತೇನಿಮಿ ರಾಕ್ಷಸಾ ಓಷಧೀನಾಂ ಸ್ವಭೂತಂ ಭಾಗಂ ಭಜನೀಯಮನ್ನಂ ಪರಾ ಜಯಂತಾಂ |
ಲಭಂತಾಮಿತೃರ್ಥಃ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

(ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) ಯಾತುಧಾನಾಃ—ರಾಕ್ಷಸರು | ಗವಾಂ—ಗೋವುಗಳ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿರುವ | ವಿಷಂ—
ವಿಷವನ್ನು | ಪಿಬಂತು—ಪಾನಮಾಡಲಿ | ಅದಿತಯೇ—ಅದಿತಿಯ ತೃಪ್ತಾರ್ಥವಾಗಿ | ದುರೇವಾಃ—ಅಪ್ರತಿಹತ
ರಾದ ಅಸುರರು | ಆ ವೃಕ್ಷಂತಾಂ—ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡಲಿ | ಸವಿತಾ ದೇವಃ—ಸವಿತೃದೇವನು | ಏನಾನ್—ಈ
ಅಸುರರನ್ನು | ಪರಾ ದದಾತು—ದುಷ್ಟಮೃಗಗಳಿಗೆ ಕೊಡಲಿ | ಓಷಧೀನಾಂ—ಓಷಧಿಗಳ | ಭಾಗಂ—ರಸರೂಪ
ವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು | ಪರಾಜಯಂತಾಂ—ಅವರು ಹೊಂದದಿರಲಿ.

। ಛಾಂದಸ್ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ರಾಕ್ಷಸರು ಗೋವುಗಳ ಕೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲಿ. ಅದಿತಿಯ ತೃಪ್ತಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಪ್ರತಿಹತರಾದ ಅಸುರರು ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡಲಿ. ಸವಿತೃವು ಈ ಅಸುರರನ್ನು ದುಷ್ಟಮೃಗಗಳಿಗೆ ಕೊಡಲಿ. ಓಷಧಿಗಳ ರಸರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಅವರು ಹೊಂದದಿರಲಿ.

English Translation

Let the Yatudhanas drink poison from the cattle ; let the (Rakshasas) hard to overcome be cut to pieces for the sake of Aditi ; may the divine Savitri give them over (to destruction), may they be deprived of the food of herbs.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಸನಾದಗ್ನೇ ಮೃಣಸಿ ಯಾತುಧಾನಾನ್ ತ್ವಾ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಪೃತನಾಸು ಜಿಗ್ಮುಃ |

ಅನು ದಹ ಸಹಮೂರಾನ್ ಕ್ರವ್ಯಾದಃ ಮಾ ತೇ ಹೇತ್ಯಾ ಮುಕ್ಷತ

ದೈವ್ಯಾಯಾಃ || ೧೯ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಸನಾತ್ | ಅಗ್ನೇ | ಮೃಣಸಿ | ಯಾತುಧಾನಾನ್ | ನ | ತ್ವಾ | ರಕ್ಷಾಂಸಿ | ಪೃತನಾಸು | ಜಿಗ್ಮುಃ |

ಅನು | ದಹ | ಸಹಮೂರಾನ್ | ಕ್ರವ್ಯಾದಃ | ಮಾ | ತೇ | ಹೇತ್ಯಾ | ಮುಕ್ಷತ | ದೈವ್ಯಾಯಾಃ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಸನಾಚ್ಚಿರಾದೇವಾರಭ್ಯ ಯಾತುಧಾನಾನ್ ರಾಕ್ಷಸಾನ್ಮೃಣಸಿ | ಬಾಧಸೇ | ತಥಾಪಿ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಪೃತನಾಸು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ರಕ್ಷಾಂಸಿ ರಾಕ್ಷಸಾ ನ ಜಿಗ್ಮುಃ | ನಾಜಯನ್ | ಕಿಂಚ ಸ ತ್ವಮುಧುನಾನ್ವನುಕ್ರಮೇಣ ಸಹಮೂರಾನ್ ಮೂಲೇನ ಸಹಿತಾನ್ ಮಾರಕವ್ಯಾಪಾರೇಣ ಯುಕ್ತಾನ್ ಕ್ರವ್ಯಾದೋ ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕಾನ್ ರಾಕ್ಷಸಾನ್ದಹ | ತೇಜಸಾ ಭಸ್ಮೀಕುರು | ಕಿಂಚ ತವ ಸಂಬಂಧಿನೋ ದೈವ್ಯಾಯಾ ದೈವ್ಯಾದ್ಧೇತ್ಯಾ ಆಯುಧಾತ್ತೇ ಯಾತುಧಾನಾ ಮಾ ಮುಕ್ಷತ | ಮುಕ್ತಾ ಮಾ ಭೂವನ್ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಸನಾತ್—ಬಹುಕಾಲದಿಂದಲೂ | ಯಾತುಧಾನಾನ್—ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು || ಮೃಣಸಿ—ನೀನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತೀಯೆ | ರಕ್ಷಾಂಸಿ—ರಾಕ್ಷಸರು | ಪೃತನಾಸು—ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ | ತ್ವಾ—

ನಿನ್ನನ್ನು | ನ ಜಿಗ್ಗುಃ—ಯಾವಾಗಲೂ ಜಯಿಸಿಲ್ಲ | ಸಹಮೂರಾನ್—ಹಿಂಸಾಕರ್ಮಿಗಳಾದವರೂ | ಕ್ರವ್ಯಾದಃ—
ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕರೂ ಆದ ಅವರನ್ನು | ಅನು—ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರನ್ನಾಗಿ | ದಹ—ದಹಿಸು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ದೈವ್ಯಾಯಾಃ—
ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ | ಹೇತಯಃ—ಆಯುಧದಿಂದ | ಮಾ ಮುಕ್ತ—ಅವರು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳದಿರಲಿ.

। ಪಾವಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಬಹುಕಾಲದಿಂದಲೂ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತೀಯೆ. ರಾಕ್ಷಸರು ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ
ನಿನ್ನನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಜಯಿಸಿಲ್ಲ. ಹಿಂಸಾಕರ್ಮಿಗಳೂ, ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕರೂ ಆದ ಅವರನ್ನು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರನ್ನಾಗಿ
ದಹಿಸು. ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ನಿನ್ನ ಆಯುಧದಿಂದ ಅವರು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳದಿರಲಿ.

English Translation

You, Agni, have from old time opposed the Yatudhanas : the Raksha-
sas have never overcome you in battles ; burn the murderous flesh-eating
(Rakshasas) one by one ; let them not escape your divine weapon.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ತ್ವಂ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಅಧರಾದುದಕ್ತಾತ್ತ್ವಂ ಪಶ್ಚಾದುತ ರಕ್ತಾ ಪುರಸ್ತಾತ್ ।
ಪ್ರತಿ ತೇ ತೇ ಅಜರಾಸ್ತಪಿಷ್ಠಾ ಅಘಶಂಸಂ ಶೋಶುಚತೋ ದಹಂತು ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ತ್ವಂ | ನಃ | ಅಗ್ನೇ | ಅಧರಾತ್ | ಉದಕ್ತಾತ್ | ತ್ವಂ | ಪಶ್ಚಾತ್ | ಉತ | ರಕ್ತ | ಪುರಸ್ತಾತ್ |
ಪ್ರತಿ | ತೇ | ತೇ | ಅಜರಾಃ | ತಪಿಷ್ಠಾಃ | ಅಘಶಂಸಂ | ಶೋಶುಚತಃ | ದಹಂತು || ೨೦ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ನೋಽಸ್ಮಾನಧರಾದ್ವಕ್ಷಣತಃ | ಉತ್ತರಾದಿದಿಕ್ಸನುಭಿನ್ಯಾಹಾರಾದಧರ-
ಶಬ್ದೋಽತ್ರ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಸರ ಇತಿ ನಿಜ್ಞಾಯತೇ | ಉದಕ್ತಾದುತ್ತರತಕ್ಷ ರಕ್ಷ | ಸಾಹಿ | ಉತಾಪಿ ಚ ಹೇ
ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಪಶ್ಚಾತ್ಪಶ್ಚಿಮತಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ಪೂರ್ವತಕ್ಷ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ರಕ್ಷ | ಚತಸ್ಯಷು ದಿಕ್ಷ್ವನಸ್ಥಿ ತೇಭ್ಯೋ
ರಾಕ್ಷಸೇಭ್ಯೋಽಸ್ಮಾನ್ಪಾಹೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚ ತೇ ತವ ಸಂಬಂಧಿನಸ್ತೇ ತಪಿಷ್ಠಾ ಅತಿಶಯೇನ ತಸ್ಯಮಾನಾ
ಅಜರಾಸೋ ಜರಾವರ್ಷಿಪಾಃ ಶೋಶುಚತೋ ಜ್ವಲಂತಃ ಸಂತೋ ರತ್ನಯೋಽಘಶಂಸಂ ಸಾಪಶಂಸಕಂ
ರಾಕ್ಷಸಂ ಪ್ರತಿ ದಹಂತು | ಭಸ್ಮೀಕುರ್ವಂತು ||

೧. ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಅಧರಾತ್—ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ | ಉದಕ್ರಾತ್—ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ | ರಕ್ಷ—ರಕ್ಷಿಸು | ಉತ—ಮತ್ತು | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಪಶ್ಚಾತ್—ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ | ಪುರಸ್ತಾತ್—ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ ರಕ್ಷಿಸು | ತಪಿಷ್ಠಾಃ—ದಾಹಾತ್ಮಕವೂ | ಅಜರಾಃ—ಕ್ಷಯರಹಿತವೂ | ಶೋಕುಚತಃ—ಪ್ರಭಾಯುತವೂ ಆದ | ತೇ ತೇ—ನಿನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳು | ಅಘಶಂಸಂ—ಪಾಪಿಯಾದ ಅಸುರರನ್ನು | ಪ್ರತಿ ದಹಂತು—ಸುಟ್ಟುಬಿಡಲಿ.

೨. ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ನಮ್ಮನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ ರಕ್ಷಿಸು. ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ರಕ್ಷಿಸು. ದಾಹಾತ್ಮಕವೂ, ಕ್ಷಯರಹಿತವೂ, ಪ್ರಭಾಯುತವೂ ಆದ ನಿನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಪಾಪಿಯಾದ ಅಸುರರನ್ನು ಸುಟ್ಟುಬಿಡಲಿ.

English Translation

Do you, Agni, protect us on the south, on the north ; on the west, and on the east ; may these, your undecaying, scorching, blazing (flames), consume the perpetrator of wickedness.

೩. ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಪಶ್ಚಾತ್ಪುರಸ್ತಾದಧರಾದುದಕ್ರಾತ್ಕವಿಃ ಕಾವ್ಯೇನ ಪರಿ ಪಾಹಿ ರಾಜನ್ ।

ಸಖೇ ಸಖಾಯಮಜರೋ ಜರಿಮ್ಲೇಃ ಅಗ್ನೇ ಮರ್ತಾ ಅನುತ್ಯಸ್ತಂ ನಃ ॥

೪. ಪದಪಾಠಃ ।

ಪಶ್ಚಾತ್ | ಪುರಸ್ತಾತ್ | ಅಧರಾತ್ | ಉದಕ್ರಾತ್ | ಕವಿಃ | ಕಾವ್ಯೇನ | ಪರಿ | ಪಾಹಿ | ರಾಜನ್ |

ಸಖೇ | ಸಖಾಯಂ | ಅಜರಃ | ಜರಿಮ್ಲೇಃ | ಅಗ್ನೇ | ಮರ್ತಾನ್ | ಅನುತ್ಯಃ | ತ್ವಂ | ನಃ ॥ ೨೧ ॥

೫. ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ರಾಜನೀಷ್ಠಾಗ್ನೇ ಕವಿಃ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶನಸ್ತಂ ಕಾವ್ಯೇನ ಕವಿಕರ್ಮಣಾ ಪಶ್ಚಾತ್ ಪಶ್ಚಿಮತಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ಪೂರ್ವತೋಽಧರಾದ್ಧಕ್ಷಿಣತಶ್ಚೋದಕ್ರಾದುತ್ತರತಶ್ಚಾಸ್ತನ್ನರಿ ಪಾಹಿ | ಪರಿತೋ ರಕ್ಷ | ಕಿಂಚ ಹೇ ಸಖೇ ಮಿತ್ರಭೂತಾಗ್ನೇ ಅಜರೋ ಜರಾರಹಿತಸ್ತಂ ನಾಂ ಸಖಾಯಂ ಜರಿಮ್ಲೇಃ ಜರಾಯೈ ಕುರು | ತ್ವತ್ಪ್ರಸಾದಾದಹಂ ಚಿರಂ ಜೀವಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಏತದೇವ ದರ್ಶಯತಿ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ

ಅನುತ್ಕರ್ಷೇ ಮರಣಧರ್ಮರಹಿತಸ್ತ್ವಂ ಮರ್ತಾನ್ಮರಣಧರ್ಮವತೋ ನೋಽಸ್ಮಾಜ್ಜರಿಮ್ಣೇ ಜರಾಯ್ಕು
ಕುರ್ವಿತಿ ತೇಷಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ರಾಜನ್—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಕವಿಃ—ಮೇಧಾವಿಯಾದ ನೀನು | ಕಾವ್ಯೇನ—
ಉತ್ತಮವಾದ ನಿನ್ನ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ | ಪಶ್ಚಾತ್—ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ | ಪುರಸ್ತಾತ್—ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ |
ಅಧರಾತ್—ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ | ಉದಕ್ತಾತ್—ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ | ಪರಿಪಾಹಿ—ರಕ್ಷಿಸು | ಸಖೇ—
ಮಿತ್ರನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅಜರಃ—ಕ್ಷಯರಹಿತನಾದ ನೀನು | ಸಖಾಯಂ—ನಿನ್ನ ಮಿತ್ರನಾದ ನನ್ನನ್ನು |
ಜರಿಮ್ಣೇ—ಮುಪ್ಪಿನವರೆಗೆ ಬದುಕುವಂತೆ ಮಾಡು | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅನುತ್ಕರ್ಷಃ—ಮರಣರಹಿತನಾದ
ತ್ವಂ—ನೀನು | ಮರ್ತಾನ್—ಮಾನವರಾದ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಬದುಕುವಂತೆ ಮಾಡು.

। ಛಾಂದಾಃ ।

ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮೇಧಾವಿಯಾದ ನೀನು ಉತ್ತಮವಾದ ನಿನ್ನ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮ
ದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ, ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ, ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ, ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ ರಕ್ಷಿಸು. ಮಿತ್ರನಾದ ಎಲೈ
ಅಗ್ನಿಯೇ, ಕ್ಷಯರಹಿತನಾದ ನೀನು ನಿನ್ನ ಮಿತ್ರನಾದ ನನ್ನನ್ನು ಮುಪ್ಪಿನವರೆಗೆ ಬದುಕುವಂತೆ ಮಾಡು. ಎಲೈ
ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮರಣರಹಿತನಾದ ನೀನು ಮಾನವರಾದ ನಮ್ಮನ್ನು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಬದುಕುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation

Royal Agni, you are a sage, protect us by your wisdom on the west,
on the east, on the south, on the north ; you, O friend, who are undecay-
ing, (preserve me), your friend, to old age ; you who are immortal
(protect) us who are mortal.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಸರಿ ತ್ವಾಗ್ನೇ ಪುರಂ ವಯಂ ವಿಪ್ರಂ ಸಹಸ್ಯ ಧೀಮಹಿ ।

ಧೃಷದ್ವರ್ಣಂ ದಿನೇದಿನೇ ಹಂತಾರಂ ಭಂಗುರಾವತಾಂ || ೨೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸರಿ | ತ್ವಾ | ಅಗ್ನೇ | ಪುರಂ | ವಯಂ | ವಿಪ್ರಂ | ಸಹಸ್ಯ | ಧೀಮಹಿ |

ಧೃಷತ್ವರ್ಣಂ | ದಿನೇದಿನೇ | ಹಂತಾರಂ | ಭಂಗುರಾವತಾಂ || ೨೨ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಸಹಸ್ಯ ಸಹಸೇ ಹಿತ ಸಹಸೋ ಜಾತ ವಾಗ್ನೇ ಪುರಂ ಪೂರಕಂ ವಿಪ್ರಂ ಮೇಧಾವಿನಂ
ಧೃಷದ್ವರ್ಣಂ ಧರ್ಷಕರೂಪಂ ಭಂಗುರಾವತಾಂ ಭಂಗುರಕರ್ಮಯುಕ್ತಾನಾಂ ರಕ್ಷಸಾಂ ದಿನೇದಿನೇ
ಪ್ರತ್ಯಹಂ ಹಂತಾರಂ ಹಿಂಸಿತಾರಂ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ವಯಂ ಸಾಯುನಾಮುಭೇಯಾ ಭಾರದ್ವಾಜಾ ರಕ್ಷಸಾಂ
ಹನನಾಯ ಪರಿ ಧೀಮಹಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಸಹಸ್ಯ—ಶಕ್ತಿಪುತ್ರನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಪುರಂ—ಕರ್ಮನಿರ್ವಾಹಕನೂ | ವಿಪ್ರಂ—
ಮೇಧಾವಿಯೂ | ಧೃಷದ್ವರ್ಣಂ—ಭಯಂಕರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನೂ | ಭಂಗುರಾವತಾಂ—ನಾಶಕರಾದ ರಾಕ್ಷಸ
ರನ್ನು | ದಿನೇ ದಿನೇ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ | ಹಂತಾರಂ—ನಾಶಮಾಡುವವನೂ ಆದ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ವಯಂ—
ನಾವು | ಪರಿ ಧೀಮಹಿ—ಧ್ಯಾನರೂಪದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತೇವೆ.

। ಭಾನಾರ್ಥ ।

ಶಕ್ತಿಪುತ್ರನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಕರ್ಮನಿರ್ವಾಹಕನೂ, ಮೇಧಾವಿಯೂ, ಭಯಂಕರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನೂ,
ನಾಶಕರಾದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ನಾಶಮಾಡುವವನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು ನಾವು ಧ್ಯಾನರೂಪದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation

We meditate, strength-born Agni, on you, the accomplisher (of
rites), the sage, of fearful form, the destroyer of the tracherous day by
day.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ವಿಷೇಣ ಭಂಗುರಾವತಃ ಪ್ರತಿ ಸ್ವ ರಕ್ಷಸೋ ದಹ |

ಅಗ್ನೇ ತಿಗ್ನೇನ ಶೋಚಿಷಾ ತಪುರಗ್ರಾಭಿರ್ಯುಷ್ವಿಭಿಃ || ೨೩ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ವಿಷೇಣ | ಭಂಗುರಾವತಃ | ಪ್ರತಿ | ಸ್ವ | ರಕ್ಷಸಃ | ದಹ |

ಅಗ್ನೇ | ತಿಗ್ನೇನ | ಶೋಚಿಷಾ | ತಪುಃ ೨ ಅಗ್ರಾಭಿಃ | ಯುಷ್ವಿಃ ೨ ಭಿಃ || ೨೩ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಭಂಗುರಾವತೋ ಭಂಜನಕರ್ಮಯುಕ್ತಾನರಕ್ಷಸೋ ರಾಕ್ಷಸಾನ್ವಿಷೇಣ
ವ್ಯಾಪ್ತೇನ ತಿಗ್ನೇನ ತೀಕ್ಷ್ಣೇನ ಶೋಚಿಷಾ ತೇಜಸಾ ಪ್ರತಿ ದಹ | ಭಸ್ಮೀಕುರು | ತಥಾ ತಪುರಗ್ರಾಭಿ-
ಸ್ತಪನತೀಲಾಗ್ರಾಭಿರ್ಯುಷ್ವಿಭಿಃ | ಯುಷ್ಪಯ ಆಯುಧವಿಶೇಷಾಃ | ತಾಭಿರಪಿ ಪ್ರತಿ ದಹ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಭಂಗುರಾವತಃ—ನಾಶಕರಾದ ಅಸುರರನ್ನು | ವಿಷೇಣ—ವ್ಯಾಪಕವಾದುದೂ | ತಿಗ್ಮೇನ—ತಿಕ್ಷ್ಣವಾದುದೂ ಆದ | ಶೋಚಿಷಾ—ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ | ಪ್ರತಿ ದಹ—ದಹಿಸು | ತಪುರಗ್ರಾಭಿಃ—ದಾಹಾತ್ಮಕವಾದ ಅಗ್ರಭಾಗವುಳ್ಳ | ಯುಷ್ಮಿಭಿಃ—ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಅವರನ್ನು ದಹಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾಶಕರಾದ ಅಸುರರನ್ನು ನಿನ್ನ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕವೂ, ತಿಕ್ಷ್ಣವೂ ಆದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ದಹಿಸು. ದಾಹಾತ್ಮಕವಾದ ಅಗ್ರಭಾಗವುಳ್ಳ ನಿನ್ನ ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಅವರನ್ನು ದಹಿಸು.

English Translation

Consume, Agni, the treacherous Rakshasas with your all-pervading sharp flame, with your flame-pointed darts.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪ್ರತ್ಯಗ್ನೇ ಮಿಥುನಾ ದಹ ಯಾತುಧಾನಾ ಕಿಮಾದಿನಾ |

ಸಂ ತ್ವಾ ಶಿಶಾಮಿ ಜಾಗ್ರಹ್ಯದಬ್ಧಂ ವಿಪ್ರ ಮನ್ಮಥಿಃ || ೨೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರತಿ | ಅಗ್ನೇ | ಮಿಥುನಾ | ದಹ | ಯಾತುಧಾನಾ | ಕಿಮಾದಿನಾ |

ಸಂ | ತ್ವಾ | ಶಿಶಾಮಿ | ಜಾಗ್ರಹಿ | ಅದಬ್ಧಂ | ವಿಪ್ರ | ಮನ್ಮಥಿಃ || ೨೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಮಿಥುನಾ ಮಿಥುನಭೂತಾನಿ ಕಿಮಾದಿನಾ | ಕಿಮಿದಾನೀಮಿತಿ ಯೇ ಚರಂತಿ ತೇ ಕಿಮಾದಿನಃ | ತಾನ್ | ತಥಾ ಚ ಯಾತ್ಯಃ | ಕಿಮಾದಿನೇ ಕಿಮಿದಾನೀಮಿತಿ ಚರತೇ ಕಿಮಿದಂ ಕಿಮಿದಮಿತಿ ನಾ | ನಿ. ೭.೧೧ | ಇತಿ | ಯಾತುಧಾನಾ ಯಾತುಧಾನಾನ್ಪ್ರಾಪ್ತವಾನ್ಪ್ರತಿ ದಹ | ಕಿಂಚ ಹೇ ವಿಪ್ರ ಮೇಧಾವಿನ್ನಗ್ನೇ ಅದಬ್ಧಂ ಕೇನಾಪ್ಯಹಿಂಸಿತಂ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಮನ್ಮಥಿಃ ಸ್ತುತಿಭಿರಹಂ ಸಂ ಶಿಶಾಮಿ | ಸ್ತಾಮೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತಸ್ತ್ವಂ ಜಾಗ್ರಹಿ | ನಿದ್ರಾಂ ಮಾ ಕುರು | ಬುಧ್ಯಸ್ವೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಮಿಥುನಾ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿರುವರೂ | ಕಿಮಾದಿನಾ—ದುರಭಿಮಾನವುಳ್ಳವರಾದುದರಿಂದ ಕಿಮಾದಿಸಂಜ್ಞಕರೂ ಆದ | ಯಾತುಧಾನಾ—ಅಸುರರನ್ನು | ಪ್ರತಿ ದಹ—ದಹಿಸು | ವಿಪ್ರ—

ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅದಬ್ಧಂ—ಆಹಂಸಿತನಾದ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಮನ್ಮಥಃ—ಸ್ತುತಿ
ಗಳಿಂದ | ಸಂ ಶಿತಾಮಿ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ | ಜಾಗೃಹಿ—ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳು.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿರುವರೂ ದುರಭಿಮಾನವುಳ್ಳವರಾದುದರಿಂದ ಕಿಮಿದಿನಂಜ್ಞ ಕರೂ ಆದ ಅಸುರ
ರನ್ನು ದಹಿಸು. ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಆಹಂಸಿತನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೇನೆ.
ಎಚ್ಚರವನ್ನು ಹೊಂದು.

English Translation

Consume, Agni, these pairs of Yatudhanas and Kimidins; I whet
you, O sage, the invincible one, with my praises; wake up.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಪ್ರತ್ಯಗ್ನೇ ಹರಸಾ ಹರಃ ಶೃಣೇಹಿ ವಿಶ್ವತಃ ಪ್ರತಿ |
ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ ರಕ್ಷಸೋ ಬಲಂ ವಿ ರುಜ ವೀರ್ಯಂ || ೨೫ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಪ್ರತಿ | ಅಗ್ನೇ | ಹರಸಾ | ಹರಃ | ಶೃಣೇಹಿ | ವಿಶ್ವತಃ | ಪ್ರತಿ |
ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ | ರಕ್ಷಸಃ | ಬಲಂ | ವಿ | ರುಜ | ವೀರ್ಯಂ || ೨೫ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಹರಸಾ ತ್ವದೀಯೇನ ತೇಜಸಾ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯಃ | ಹರೋ ಹರತೇಜ್ಯೋತಿರ್ಹರ
ಉಚ್ಯತೇ ನಿ. ೪-೧೯ | ಇತಿ || ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ ರಾಕ್ಷಸಸ್ಯ ಹರೋ ಹರಣಶೀಲಂ ಬಲಂ ಪ್ರತಿ ಶೃಣೇಹಿ |
ನಾಶಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ರಕ್ಷಸೋ ರಾಕ್ಷಸಸ್ಯ ವೀರ್ಯಂ ಚ ವಿ ರುಜ | ಭಂಜಯ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಹರಸಾ—ದಾಹಾತ್ಮಕನಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ | ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ—
ಅಸುರನ | ಹರಃ—ಹಿಂಸಾತ್ಮಕನಾದ | ಬಲಂ—ಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ಪ್ರತಿ ಶೃಣೇಹಿ—ನಾಶಮಾಡು | ರಕ್ಷಸಃ—
ರಾಕ್ಷಸನ | ವೀರ್ಯಂ—ಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ವಿ ರುಜ—ನಾಶಪಡಿಸು.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದಾಹಾತ್ಮಕನಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಸುರನ ಹಿಂಸಾತ್ಮಕನಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡು.
ರಾಕ್ಷಸನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸು.

English Translation

Destroy, Agni, with your flame, the impetuous might of the Yatudhana ; break the strength of the Rakshasa.

ನಂಭತ್ತೆಂಟಿನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಪಿ ಲ ಠಿ ಕೆ .

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ಸೂರ್ಯನ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿ ಅನಂತರ ಯಾಸ್ಮರು ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ ಸೂರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಸೂರ್ಯಃ—ಸುಷ್ಮ ಅರ್ಯಃ ಸ್ವಾಮೀ | ಯದ್ವಾ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿತಯಾ ಸುಷ್ಮ ಪ್ರೇರಕಃ | ಯದ್ವಾ ಶೋಭನವೀರ್ಯಃ | ಯಾಸ್ಮರು ಸೂರ್ಯಃ ಸರ್ತೇರ್ವಾ, ಸುವತೇರ್ವಾ, ಸ್ವೀರ್ಯತೇರ್ವಾ (ನಿ. ೧೨ ೧೪) ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸ್ವಧಾತುವಿನಿಂದ ಸೂರ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವನೆಂದು ಅರ್ಥ. ಪ್ರಸವಿಸು ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಮಾತು ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದಾಗ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಗಮನ ಅಥವಾ ಕಂಪನ ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಈಶಧಾತುವಿನಿಂದ ಸು ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸೂರ್ಯಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ವಾಯುನಾ ಹೃಯಂ ಸುಷ್ಮ ಈರ್ಯತೇ ಪ್ರೇರ್ಯತೇ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಆತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಡುವನೆಂದೂ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಜಾತವೇದಾಗ್ನಿಯ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ,

ಉದು ತ್ಯಂ ಜಾತವೇದಸಂ ದೇವಂ ವಹಂತಿ ಕೇತವಃ | ದೃಶೇ ವಿಶ್ವಾಯ ಸೂರ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೦-೧)

ಈ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಈ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಾರ್ವಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ—

ಚಿತ್ರಂ ದೇವಾನಾಮುದಗಾದನೀಕಂ ಚಕ್ಷುರ್ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯಾಗ್ನೀಃ |

ಆಪ್ರಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಗತ್ಸ್ತಸ್ಮತ್ಪಶ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೫-೧)

ಈ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನೆಂದು ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡಿ, ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವವನೂ, ಸರ್ವರಿಗೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಯಾಗಿರುವವನೂ, ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರುವನು, ಮತ್ತು ಉತ್ತಮವಾದ ವೀರ್ಯವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ.

ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕ ಅದಿತ್ಯಃ | ಸರ್ವ ಜಗತ್ತನ್ನೂ, ಎಂದರೆ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಸರ್ವ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸುವ ಸೂರ್ಯನು. ಸೂರ್ಯನಿಂದ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಹೊರಡುವ ಔಷ್ಣ್ಯವನ್ನು ನಾವು ಪಡೆಯದಿದ್ದರೆ

ಜೀವಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಗತಃ ಎಂದು ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೫-೧ ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಸೂರ್ಯನೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪನು. ಸೂರ್ಯನ ತೇಜಸ್ವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಒಂದು ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಯೂ ಚಲಿಸಲಾರದು. ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗಕ್ಕೂ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಸೂರ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸು (ಶಾಖವು) ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಬೇಕೇ ಬೇಕು. ಶಾಖವು (ಅಗ್ನಿಯು) ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗಾಳಿ, ನೀರು, ಆಹಾರ ಇವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವಂತೆ ಸೂರ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಅಗ್ನಾದಿಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ತೇಜಸ್ಸಿಗೂ, ಸೂರ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಸೂರ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ವಿಷವನ್ನು ಪರಿಹಾರಮಾಡುವ ಮತ್ತು ಆರೋಗ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಸೂರ್ಯನ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಕಿರಣಗಳು ವಿಷವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಪುರು ವಿಶ್ವಾನಿ ವಿಷಾಣಿ ಜೂರ್ವನ್. ಹಿಂಸನ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಪ್ರಸೃಣ್ಣಮುಷಿಯು—

ಹೃದ್ರೋಗಂ ಮಮ ಸೂರ್ಯ ಹರಿಮಾಣಂ ಚ ನಾಶಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೧.೫೦-೧)

ಎಲೈ ಸೂರ್ಯನೇ, ನನ್ನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ರೋಗವನ್ನೂ, ನನ್ನ ಚರ್ಮದ ಮೇಲೆ ಹರಡಿರುವ ಕುಷ್ಠರೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವ ಹೆಳದಿಯ ಬಣ್ಣವನ್ನೂ (ತೀನ್ನು Leprosy) ನಾಶಮಾಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವುದು ಸೂರ್ಯನ ರೋಗಪರಿಹಾರಶಕ್ತಿಗೆ ನಿರ್ದರ್ಶನವಾಗಿರುವುದು.

ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಹಗಲಿಗೆ ಮಿತ್ರನು ಅಧಿಪತಿಯೆಂದೂ, ರಾತ್ರಿಗೆ ವರುಣನು ಅಧಿಪತಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮೈತ್ರಂ ವಾ ಆಹಃ | ವಾರಿಣೀ ರಾತ್ರಿಃ || ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯೋದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು. ಆದರೆ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಮಿತ್ರವರುಣರಿಗೂ ಏನು ಸಂಬಂಧ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಸೂರ್ಯನು ಮಿತ್ರನ ಮತ್ತು ವರುಣನ ಕಣ್ಣುಗಳಂತಿರುವವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ—ಚಕ್ಷುರ್ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ (ಋ. ಸಂ. ೧.೧೫-೧) ಚಕ್ಷುರ್ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೨-೬೩-೧) ನಮೋ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ ಚಕ್ಷುಸೇ (ಋ. ಸಂ. ೧೦.೩೭-೧) ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರ ಚಕ್ಷುಸ್ಸೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಸೂರ್ಯನು ದ್ಯುಲೋಕದ ಪುತ್ರನು (ದಿವಸ್ಪುತ್ರಾಯ ಸೂರ್ಯಾಯ ಶಂಸತ ೧೦.೩೭-೧) ಕೆಲವೆಡೆ ಸೂರ್ಯನು ಅದಿತಿಯ ಪುತ್ರನೆಂದೂ ಪರಿಗಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ಸೂರ್ಯಮಾದಿತೇಯಂ ೧೦ ೮೮-೧) ಸೂರ್ಯನು ರಥದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ರಥವನ್ನು ಒಂದು ಅಥವಾ ಅನೇಕ ಕುದುರೆಗಳು ಎಳೆಯುತ್ತವೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಏಳು ಕುದುರೆಗಳು ಅವನ ರಥವನ್ನು ಪಹಿಸುತ್ತವೆ. (ಸಪ್ತಾಶ್ವಾ ಹರಿತಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ೧-೧೧೫-೩, ೪) ಸೂರ್ಯನು ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲಾ ಆತ್ಮನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅಂತರಾತ್ಮನಾಗಿ ಅವರುಗಳ ಚಲನವಲನಗಳನ್ನು ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜಡವಸ್ತುಗಳ ಚಲನವಲನಕ್ಕೂ ಸೂರ್ಯನೇ ಕಾರಣವು. (ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಗತ್ಪ್ರಸುನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜಡವಸ್ತುಗಳ ಚಲನವಲನಕ್ಕೂ ಸೂರ್ಯನೇ ಕಾರಣವು. (ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಗತ್ಪ್ರಸು-ಷತ್ ೧-೧೧೫-೧) ಸೂರ್ಯನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರಜೋದಿತರಾಗಿ ಜನರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರಾಗುತ್ತಾರೆ. (ನೂನಂ ಜನಾಃ ಸೂರ್ಯೇಣ ಪ್ರಸೂತಾ ಅಯನ್ನರ್ಥಾಂಸಿ ಕೃಣವನ್ನಪಾಂಸಿಃ)-

೭-೭೩-೪) ಅವನು ಬಹುದೂರದವರಿಗೂ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡಬಲ್ಲನು, ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡುವ ಒಳ್ಳೆಯ ಮತ್ತು ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. (೧-೫೦-೨, ೭ ; ೭-೭೧-೧, ೭-೭೩-೧, ೪ ಇತ್ಯಾದಿ).

ಯಾಸ್ಕರು ಸೂರ್ಯಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ—

ಸೂರ್ಯಃ ಸರ್ವೇವರ್ತಾ, ಸುವರ್ತೇವರ್ತಾ ಸ್ವೀರ್ಯತೇವರ್ತಾ ||

(ನಿ. ೧೨-೧೪)

ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯಶಬ್ದವು ಸೃ—ಸಂಚರಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಪೂಜ್—ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಪ್ರೇರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಸು+ಕರಯತಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎಡ ಬಡೆದೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಸಾಯಂಕಾಲದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕನ್ನು ಸೇರಿ ಅಸ್ತನಾಗುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ಸಂಚಾರವು ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ, ಸಸ್ಯಾದಿಗಳೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವವು. ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ತಪ್ಪವಾದ ವಾಯುವು ತನ್ನ ಚಲನವಲನಗಳಿಂದ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ನಾನಾವಿಧ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದು. ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳ ಶಾಖದಿಂದಲೇ ಸಮುದ್ರಾದಿ ಜಲಾಶಯಗಳ ನೀರು ಆವಿಯಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೇಘರೂಪದಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದು. ಸಸ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಮನುಷ್ಯರೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುವರು. (ಅಧ್ಯ. ೩೩೫೫೫೫ | ೩೩೫೫೫೫೫೫೫೫ | ಅನ್ವಾತ್ವರುಷಃ || ತೈ. ಉ. ೨-೧-೧). ಜಡವಸ್ತುಗಳ ಚಲನವಲನಗಳೂ ಕೂಡ ಸೂರ್ಯನ ಶಾಖದಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಗತ್ಪ್ರಸ್ಥುಷಶ್ಚ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಕಾಂತಿಗಮೂಹವಾಗಿರುವ ಸೂರ್ಯನು ಮಂಡಲಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವವನಾದರೂ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ಶಾಖದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಕಾರಣ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಆಯಾಯ ಕಾಲಕ್ಕೆನುಗುಣವಾಗಿ ಮಾಡುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವವನಾಗಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಜಲಿಸುವ (ಪ್ರಾಣಿಗಳೇ ಮೊದಲಾದ) ಸ್ಥಿರವಾದ (ಜಡವಸ್ತುಗಳ) ವಸ್ತುಗಳ ಕಾರ್ಯವರ್ಗದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿರುವನು. ಸೂರ್ಯನು ಉದಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದಕೂಡಲೇ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಮೃತರಂತೆ ನಿಶ್ಚೇಷ್ಟಿತರಾಗಿ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಜ್ಞಾನವೂ ಶಕ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಉತ್ತೇಜನ ಗೊಳಿಸಿ ಅವರ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಸೂರ್ಯನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಇರುವುದು.

ಯೋಸೌ ತಪನ್ನುದೇತಿ | ಸ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಪ್ರಾಣಾನಾದಾಯೋದೇತಿ.....

ಆಸೌ ಯೋಸೃಷ್ಟಮೇತಿ | ಸ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಪ್ರಾಣಾನಾದಾಸ್ತಮೇತಿ |

ಆಸೌ ಯ ಆಪೂರ್ಯತಿ | ಸ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಪ್ರಾಣೈರಾಪೂರ್ಯತಿ |

(ತೈ. ಅ. ೧-೧೪-೧)

ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಸೂರ್ಯನು ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವಾಗ ಸಮಸ್ತ ಜೀವರಾಶಿಗಳ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು. ಎಂದರೆ ಚಲನಲನಾದಿಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ತನ್ನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರಾಗದೆ ನಿದ್ರಾಪರವಶರಾಗುವರು.

ಈಗ ವೈಶ್ವಾನರಶಬ್ದವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುವೆವು. ಈ ವೈಶ್ವಾನರಶಬ್ದವು ವಿಶ್ವಾನ್ ನರಾನ್ ನಯತಿ ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ವೈಶ್ವಾನರನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಏತಕ್ಕೆ ಬಂತು ಎಂದರೆ—ಈ ದೇವನು ವಿಶ್ವಾನ್ ನರಾನ್ ನಯತಿ—ಸಮಸ್ತ ಜನರನ್ನೂ ಸನ್ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಜನರಿಗೂ ಸನ್ಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವನಿಗೆ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ—ವಿಶ್ವಂ ಏನಂ ನರಾ ನಯಂತೀತಿ ವಾ—ಅಥವಾ ಸರ್ವರೂ ಈ ದೇವನನ್ನು ತಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರವೇದಿಗೆ ಒಯ್ಯುವರು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನವೆಂಬ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಥನಮಾಡಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಉತ್ತರವೇದಿಯ ಬಳಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವರು ಅಥವಾ ಸರ್ವರೂ ತಮ್ಮತಮ್ಮ ಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಪಚನಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಮಹಾನಸ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಹೆಸರು ಅಥವಾ ವಿಶ್ವಾನರನೇ ವೈಶ್ವಾನರನು. ಈ ವಿಶ್ವಾನರನು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಜಾತರಾಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದು ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಭುಜಿಸುವ ಆಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಪಚನಮಾಡುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶ್ವಾನರನೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು.

ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಸುಮತೌ ಸ್ಯಾಮ ರಾಜಾ ಹಿಕಂ ಭುವನಾನಾಮುಭಿ ಶ್ರೀಃ |

ಇತೋ ಜಾತೋ ವಿಶ್ವಮಿದಂ ವಿಚಕ್ಷೇ ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ ||

(ಮಂ. ಸಂ. ೧-೯೮-೧)

ಎಂಬ ಈ ಮಕ್ಕನು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು. ನಾವು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗೋಣ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ರಾಜನು. ರಾಜನು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯಭೂತನು. ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು ಎಂದು ಈ ಮಕ್ಕನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಯಾರು ? ಇವನು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಯೇ ?

ಇತೋ ಜಾತಃ ಸರ್ವಮಿದಮುಭಿವಿಪಶ್ಯತಿ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಸಂಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ ರಾಜಾ ಯಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮುಭಿಶ್ರಯಣೀಯಸ್ತಸ್ಯ ವಯಂ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಕಲ್ಯಾಣಾಂ ಮತೌ ಸ್ಯಾಮೇತಿ | ತತ್ಕೋ ವೈಶ್ವಾನರಃ | ಮಧ್ಯಮ ಇತ್ಯಾಚಾರ್ಯಾಃ ||

(ನಿ. ೭-೨೨)

ಎಂದು ಈ ಮಕ್ಕನ ನಿರ್ವಚನವು. ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ ಜನಿಸಿ ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುವನು. ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು. ಇಂತಹ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಉತ್ತಮವಾದ ಬುದ್ಧಿ ಎಂದರೆ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗೋಣ. ಇವನೇ ರಾಜನು ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಸೃಷ್ಟಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯಭೂತನು. ಆದರೆ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನು ಯಾರು ? ಇವನ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಎಂದರೆ ಕೆಲವು ಆಚಾರ್ಯರು ಈ ವೈಶ್ವಾನರನು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ನೆಲೆಸಿರುವ ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳುವರು.

ಏಕೆಂದರೆ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನೇ ವೃಷ್ಟಿಗೆ (ಮಳೆಗೆ) ಕಾರಣಭೂತನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಶುಕ್ಲವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರ ನೂ ಮಹಿತ್ವಂ ವೃಷಭಸ್ಯ ವೋಚಂ ಯಂ ಪೂರವೋ ವೃತ್ರಹಣಂ ಸಚಂತೇ |

ವೈಶ್ವಾನರೋ ದಸ್ಯಮಗ್ನಿರ್ಜಘನ್ತ್ವಾ ಅಧೂನೋತ್ಕಾಷ್ಠಾ ಅವ ತಂಬರಂ ಭೇತ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೫೯-೬)

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನಾದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ನಾನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವೆನು. ವೃತ್ರಹಂತಕನಾಗಿ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಅನೇಕ ಜನರು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಸೇವಿಸುವರು. ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ದಸ್ಯುವಾದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು. ಶಂಬರಾಸುರನನ್ನು (ಮೇಘವನ್ನು) ಸೀಳಿ (ಕೊಂದು) ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗೃಹೀತವಾಗಿದ್ದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದ ಉದುರಿಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಈ ಶುಕ್ಲನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ಶುಕ್ಲನ ನಿರ್ವಚನವು—

ಪ್ರಬ್ರವೀಮಿ ತನ್ಮಹಿತ್ವಂ ಮಹಾಭಾಗ್ಯಂ ವೃಷಭಸ್ಯ ವರ್ಷಿತುರಪಾಂ ಯಂ ಪೂರವಃ ಪೂರಯಿ-

ತನ್ಯಾ ಮನುಷ್ಯಾ ವೃತ್ರಹಣಂ ನೇಘಹನಂ ಸಚಂತೇ ಸೇವಂತೇ ವರ್ಷಕಾಮಾಃ |

ದಸ್ಯುರ್ದಸ್ಯತೇಃ ಕ್ವಯಾರ್ಥಾದುಪದಸ್ಯಂತೈಸ್ಸಿನ್ರಸಾ ಉಪದಾಸಯತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ತಮಗ್ನಿ-

ವೈಶ್ವಾನರೋ ಘ್ನನ್ನನಾಧೂನೋದಸಃ ಕಾಷ್ಠಾ ಅಭಿನಚ್ಛಂಬರಂ ನೇಘಂ ||

(ನಿ. ೭-೨೩)

ಎಂದು ಇರುವುದು. ಉದಕ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಮಹಾಮಹಿಮೆಯನ್ನು (ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥಿಕ ಶಯವನ್ನು) ನಾನು ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ವರ್ಣಿಸುವೆನು. ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಬಯಸುವವರೂ, ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರೂ ಆದ ಜನರು ಪೂಜ್ಯಭಾವದಿಂದ ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು (ಮೇಘವನ್ನು) ಧ್ವಂಸಮಾಡುವ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸೇವಿಸುವರು. ದಸ್ಯುಶಬ್ದವು ದಸ ನಾಶಮಾಡು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಉದಕವನ್ನು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳದಂತೆ ತಡೆದು ನಾಶಗೊಳಿಸುವ ದುಷ್ಕನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಇಂತಹ ದಸ್ಯುವಾದ ಶಂಬರನನ್ನು (ಮೇಘವನ್ನು—ಶಂಬರಶಬ್ದವು ಮೇಘನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತ ವಾಗಿದೆ) ಪ್ರಹರಿಸಿ ಮೇಘದಲ್ಲಿ ಶೇಖರವಾಗಿದ್ದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಚದುರಿಸಿ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಆದಿತ್ಯನು ಎಂದು ಪೂರ್ವದ ಯಾಜ್ಞಿಕರ ಮತವು

(ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷೇಪ ಸಮಾಧಾನಗಳು)

ಅಥಾಸಾವಾದಿತ್ಯ ಇತಿ ಪೂರ್ವೇ ಯಾಜ್ಞಿಕಾಃ | ಏಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಂ ರೋಹಣಿ ಸವನಾನಾಂ ರೋಹ ಆಮ್ನಾತೋ ರೋಹಾತ್ ಪ್ರತ್ಯವರೋಹ್ನಿರ್ನೀರ್ತಗ್ತಾನುಕೃತಿ ಹೋತಾಗ್ನಿ-

ಮಾರುತೇ ಶಸ್ತ್ರೇ ವೈಶ್ವಾನರೀಯೋಣ ಸೂಕ್ತೇನ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ಸೋಽಪಿ ನ ಸ್ತೋತ್ರಿಯ-
ಮಾದ್ರಿಯೇತಾಗ್ನೇಯೋ ಹಿ ಭವತಿ | ತತ ಅಗಚ್ಛತಿ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾ ದೇವತಾ ರುದ್ರಂ ಚ
ಮರುತಶ್ಚ ತತೋಽಗ್ನಿಮಿಹಸ್ಥಾನಮತ್ರವೈ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಂ ತಂಸತಿ ||

(ನಿ. ೭-೨೩)

ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಕುಶಲರಾದ ಕೆಲವು ಪೂರ್ವಕಾಲದ ಆಚಾರ್ಯರುಗಳು—ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸು-
ತ್ತಿರುವ ಈ ಆದಿತ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರನು ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಇವರು ಈರೀತಿ ಹೇಳುವರು—
ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಗಳಾದ ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರೋಹ, ಆವರೋಹ ಎಂದರೆ ಆರೋಹಣ, ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣ ಎಂಬ
ಕ್ರಮವಿರುವುದು. ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈರೀತಿ ಇರುವುದು ಎಂದರೆ ಪೃಥವೀ, (ಕೆಳಗಿನ ಸ್ಥಾನ) ಅಂತರಿಕ್ಷ
(ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನ) ದ್ವಾಪರ (ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥಾನ) ಅದರಂತೆ ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾತಃಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನ
ಎಂಬ ಮೂರು ಸವನಗಳಿರುವವು. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ, ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ದ್ಯುಸ್ಥಾನ (ಸ್ವರ್ಗ) ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ
ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವನು. ಇದು ಆರೋಹಣಕ್ರಮವು. ಆರೋಹಣವಾದನಂತರ ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣ ಕ್ರಮವು
ಇರುವುದು. ಎಂದರೆ ಮೊದಲು ದ್ಯುಸ್ಥಾನದೇವತೆಗಳು. ಅನಂತರ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಗಳು. ಅನಂತರ ಪೃಥಿವೀ
ಸ್ಥಾನದೇವತೆಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವರು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣ ಕ್ರಮವು. ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ
ಮೊದಲು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು—ವೈಶ್ವಾನರಾಯ ಪೃಥುಪಾಜಸೇ (ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೧) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೂ,
ಅನಂತರ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನದೇವತೆಗಳಾದ ರುದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ಆತೇ ಪಿತರ್ವರುತಾಂ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨೩-೧)
ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೂ ಅನಂತರ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನದೇವತೆಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು—ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞಾವೋ ಅಗ್ನಯೇ
(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೮-೧) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಸುವರು. ಅವರೋಹಣಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ
ಸ್ತುತಿ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಆದಿತ್ಯನು ದ್ಯುಸ್ಥಾನದೇವತೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೇ ಆದಿತ್ಯನು
ಎಂದು ಇವರ ವಾದಸರಣಿಯು.

ಅಥಾಪಿ ವೈಶ್ವಾನರೀಯೋ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲೋ ಭವತ್ಯೇತಸ್ಯ ಹಿ ದ್ವಾದಶವಿಧಂ ಕರ್ಮ |

ಇದಲ್ಲದೆ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲಗಳ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವರು ಆದಿತ್ಯಂ
ದ್ವಾದಶಕಪಾಲಂ ಎಂದು ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲಗಳ ಹೋಮವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ದ್ವಾದಶಮಾಸಗಳನ್ನು
ಸೂಚಿಸುವ ದ್ವಾದಶ ವಿಭಾಗಗಳ ಹೋಮವು ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿರು-
ವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೇ ಆದಿತ್ಯನು.

ಅಥಾಪಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಭವತ್ಯಸೌ ನಾ ಆದಿತ್ಯೋಽಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರಃ ||

ಇದಲ್ಲದೆ—ಈ ಆದಿತ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವೂ ಇರುವುದು.

ಅಥಾಪಿ ನಿವಿತೌ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರೀ ಭವತ್ಯಾ ಯೋ ದ್ಯಾಂ ಭಾತ್ಯಾ ಪೃಥಿವೀಮಿತ್ಯೇಷ ಹಿ
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಾಭಾಸಯತಿ |

ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರವೆಂದರೆ ಒಂದು ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ, ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ದೇವತೆಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಮಂತ್ರವು. ಇದು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಂತ್ರವು. ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯ ಪರವಾದ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರೀಯಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಎಂದರೆ ಆ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರವು ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ, ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸುವುದು. (ಆ ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಾನ ಮಾಡುವುದು) ಆ ಮಂತ್ರವು—ಆ ಯೋ ದ್ಯಾಂ ಭಾತ್ಯಾ ಪೃಥಿವೀಂ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಅದರಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುವ ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುವವನು ಆದಿತ್ಯನೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೂ ಆದಿತ್ಯನೇ ಎಂದಾಯಿತು.

ಅಥಾಪಿ ಛಾಂದೋಮಿಕಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಂ ಭವತಿ ದಿವ ಪೃಷ್ಠೋ ಆರೋಚತ ಇತ್ಯೇಷ ಹಿ ದಿವಿ ಪೃಷ್ಠೋ ಆರೋಚತೇತಿ ||

ಮತ್ತು ಛಾಂದೋಮಿಕಸೂಕ್ತವಾದ ದಿವಿ ಪೃಷ್ಠೋ ಆರೋಚತ (ವಾ. ಸಂ. ೩೩-೯೨) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವೂ ಸೌರ್ಯ ವೈಶ್ವಾನರಾದೇವತಾಕವಾದುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗದ ಪೃಷ್ಠಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವವನು ಎಂದಿರುವುದು. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವವನು ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನೇ. ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೇ ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೇ ಆದಿತ್ಯನು ಎಂದಾಯಿತು.

ಅಥಾಪಿ ಹವಿಷ್ವಾಂತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಂ ಭವತಿ |

ಮತ್ತು ಹವಿಷ್ವಾಂತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮) ಎಂಬ ಹವಿಷ್ವಾಂತೀಯಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ (ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಸೂಕ್ತ) ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗಳು ದೇವತೆಯು ಎಂದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿದೇವತಾಕವು. ಈ ಸೂಕ್ತದ—

ವಿಶ್ವಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಿಂ ಭುವನಾಯ ದೇವಾ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಕೇತುಮಹ್ನಾಮಕೃಣ್ವನ್ |
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ—ದೇವತೆಗಳು, ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಬೆಳಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಹಸ್ತುಗಳನ್ನು (ದಿನಗಳನ್ನು, ಹಗಲುಗಳನ್ನು) ಕಲ್ಪಿಸುವಂತೆ ನಿಯಮಿಸಿದರು ಎಂದಿದೆ. ಅಹಸ್ತುಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ಸೂರ್ಯನೇ ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೂ ಅಹಸ್ತುಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೂ, ಆದಿತ್ಯನೂ ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಎಂದರೆ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೇ ಆದಿತ್ಯನು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪೂರ್ವಾರ್ಚಾರಾದ ಯಾಜ್ಞಿಕರ ಮತವು.

ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು (ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲ) ಎಂಬ ಶಾಕಪೂಣಿಯವರ ಮತವು

(ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷೇಪಸಮಾಧಾನಗಳು)

ಅಯನೋವಾಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರ ಇತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ವಿಶ್ವಾನರಾವೇತೇ ಉತ್ತರೇ ಚ್ಯೋತಿಸೀ

ವೈಶ್ವಾನರೋಽಯಂ ಯತ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಜಾಯತೇ | ಕಥಂ ನೈಯಾಮೇತಾಭ್ಯಾಂ ಜಾಯತ ಇತಿ

ಯತ್ರ ವೈದ್ಯುತಃ ಶರಣಮಭಿಹಂತಿ ಯಾನದನಸಾಕ್ಷೋ ಭವತಿ ಮಧ್ಯಮಧರ್ಮೈವ
ತಾನದ್ಭವತ್ಯುದಕೇಂಧನಃ ಶರೀರೋಪಶಮನ ಉಪಾದೀಯಮಾನ ಏವಾಯಂ ಸಂಪದ್ಯತ
ಉದಕೋಪಶಮನಃ ಶರೀರದೀಪ್ತಿಃ ||

ಈ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೆಂದು ಶಾಕಪೂಣ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತವು. ಏಕೆಂದರೆ ದ್ಯುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ
ಆದಿತ್ಯಪ್ರಕಾಶ, ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ವೈದ್ಯುತಪ್ರಕಾಶ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಕಾಶಗಳಿಂದ (ವಿಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗಳಿಂದ)
ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿ
ಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಎಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು. ಆದಿತ್ಯಪ್ರಕಾಶ, ವೈದ್ಯುತಪ್ರಕಾಶಗಳೆಂಬ
ಎರಡು ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಹೇಗೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು.
ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ವಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಇರುವ ಆದಿತ್ಯನ ಜ್ಯೋತಿಯು ಪ್ರಥಮ
ಧರ್ಮವೆನಿಸುವುದು. ಎಂದರೆ ಈ ಆದಿತ್ಯಜ್ಯೋತಿಯು ಇದ್ದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಸಮುದ್ರಾದಿ
ಜಲಾಶಯಗಳ ಉದಕಗಳನ್ನು ಹೀರಿ ಆ ಉದಕಗಳನ್ನು ಮೇಘಗಳನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸುವುದು. ಇದು ಮೊದಲನೇ
ಜ್ಯೋತಿಯ ಕಾರ್ಯವು. ಇನ್ನು ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯು ಎರಡನೆಯದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯು
ಸ್ವಭಾವವು ಮಧ್ಯಮಧರ್ಮ ಎಂದರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದು. ಈ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯು ಉದಕಗಳ (ಮೇಘಗಳ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ
ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು ಮತ್ತು ಜನರಿಗೆ ಆಶ್ರಯಭೂತವಾದ ವೃಕ್ಷ, ಗೃಹ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಹೊಡೆದು
ನಾಶಪಡಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರೆ ಈ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯು ಉದಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರು
ವುದರಿಂದ (ಸಾಧಾರಣಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಅರಿಸುವಂತೆ) ಉದಕದಿಂದ ಇದನ್ನು ಶಮನಗೊಳಿಸಲು (ಅರಿಸಲು) ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ
ಮತ್ತು ಸಾಧಾರಣಾಗ್ನಿಯ ವೃಕ್ಷ, ಮರ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಉದ್ದೀಪ್ತವಾಗಿ ಉರಿಯುತೊಡಗುವುದು. ಆದರೆ
ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯು ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಶವಾದರೆ ಅದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಶಮನವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಅದರ ಶಕ್ತಿಯು ಅಲ್ಲಿಗೇ
ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು. ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಈ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಹಸ್ತಾದಿಗಳಿಂದ
ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವಭಾವವು. ಆದರೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯ (ಸಾಧಾರಣಾಗ್ನಿಯ)
ಸ್ವಭಾವವು ಇದಕ್ಕೆ ತೀರಾ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಿಂದ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಬಹುದು.
ಉದಕಗಳಿಂದ ಶಮನಗೊಳಿಸಬಹುದು, ಹಸ್ತಾದಿಗಳಿಂದ ಧರಿಸಬಹುದು. ಇವು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವಭಾವಗುಣಗಳು
ದ್ಯುಸ್ಥಾನಜ್ಯೋತಿ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಜ್ಯೋತಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದೆ
ಯೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ದ್ಯುಸ್ಥಾನಜ್ಯೋತಿಯಾದ ಆದಿತ್ಯನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ
ಸಮುದ್ರಾದಿ ಜಲಾಶಯಗಳ ಉದಕಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿ ಮೇಘಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸುವನು ಆ ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿ
ಗೋಚರಿಸುವ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯು ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವಾಗ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಉರಿಯುವುದೆಂಬ
ವಿಷಯವು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಜ್ಯೋತಿ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಜ್ಯೋತಿಗಳಿರದರಿಂದಲೂ
ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗಳಾದ ಎರಡು
ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಗೆ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೆಸರು.

ಅಥಾದಿತ್ಯಾದೀರ್ಜೇಪ್ರಥಮಸಮಾವೃಕ್ಷ ಆದಿತ್ಯೇ ಕೇಸಂ ನಾ ಮುಣಂ ನಾ ಪರಿಮೃಜ್ಯ

ಪ್ರತಿಷ್ಠರೇ ಯತ್ರ ಶುಷ್ಕಗೋಮಯಮಸಂಸ್ಪರ್ಶಯನ್ ಧಾರಯತಿ ಯುಕ್ ಪ್ರದೀಪ್ಯತೇ
ಸೋಽಯಮೇವ ಸಂಪದ್ಯತೇ ||

ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದುದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವರು. ಸೂರ್ಯನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿಗೆ ಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಎಂದರೆ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ತಾಪಯುಕ್ತ ನಾಗಿರುವಾಗ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಥಳಥಳಿಸುವ ತಾಮ್ರದ ತಗಡನ್ನಾಗಲಿ, ಕನ್ನಡಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಹಿಡಿದು ಅದರ ರಶ್ಮಿಗಳು ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿ (ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ) ನೆಲದಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿರುವ ಒಣಗಿದ ಬೆರಣೆಯ ಪುಡಿಯಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೆ ತಕ್ಷಣವೇ ಅಗ್ನಿಯು ಹೊತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇದೂ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯು.

ಅಥಾಪ್ಯಾಹ—ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ—ನ ಚ ಪುನರಾತ್ಮನಾತ್ಮಾ ಸಂಯತ-
ತೇಽನ್ಯೇನೈವಾನ್ಯಃ ಸಂಯತತ ಇತಿ ಇಮಾನಾದಧಾತ್ಯಮುತೋಽಮುಷ್ಯ ರಶ್ಮಯಃ
ಪ್ರಾದುರ್ಭವಂತೀತೋಽಸ್ಯಾರ್ಚಿಸ್ತಯೋರ್ಭಾಸೋಃ ಸಂಸಂಗಂ ದೃಷ್ಟೈವಮವಕ್ಷ್ಯತ್ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ—ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯನೊಡನೆ ಸೇರಿ ವಿಸ್ತೃತನಾಗುವನು ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಮುಷಿಯು ಹೇಳಿದಾನೆ. ಸೂರ್ಯನ ಸ್ಥಾನವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಹೋಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವನು ಎಂಬುದು ಅಸಂಭವವು. ಒಂದು ವಸ್ತುವು ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರಬಹುದೇ ಹೊರತು ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಜತೆಗೆ ಬೇರೆ ವಸ್ತುವು ಸೇರಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಬೇರೆ ಸ್ಥಳವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಬಲ್ಲದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನೇ ಬೇರೆ, ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೇ ಬೇರೆ, ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಲು ಸಮರ್ಥರು ಇಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ (ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿಯೇ) ಹೊತ್ತಿಸುವರು. ಆದಿತ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವು ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಹೊರಟು ಭೂಮಿ ಯಲ್ಲಿರುವ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಧಿಸುವುದು. ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವೂ, ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಕಾಶವೂ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿ ಆ ಪ್ರಕಾಶವು ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡುವುದು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಮುಷಿಯು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಅಥ ಯಾನ್ಯೇತಾನ್ಮೌತ್ತಮಿಕಾನಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ ಭಾಗಾನಿ ನಾ ಸಾವಿತ್ರಾಣಿ ನಾ ಸೌರ್ಯಾಣಿ ನಾ
ಪೌಷ್ಣಾನಿ ನಾ ವೈಷ್ಣವಾನಿ ನಾ ವೈಶ್ವದೇವ್ಯಾನಿ ನಾ ತೇಷು ವೈಶ್ವಾನರೀಯಾಃ ಪ್ರವಾದಾ
ಅಭವಿಷ್ಯನ್ನಾದಿತ್ಯಕರ್ಮಣಾ ಚೈನಮಸ್ತೋಷ್ಯನ್ನಿತ್ತುದೇಷೀತ್ಯಸ್ತಮೇಷೀತಿ ವಿಷಯೇ-
ಷೀತಿ || ಅಗ್ನೀಯೇಷ್ಟೇವ ಹಿ ಸೂಕ್ತೇಷು ವೈಶ್ವಾನರೀಯಾಃ ಪ್ರವಾದಾ ಭವಂತಿ |
ಅಗ್ನಿಕರ್ಮಣಾ ಚೈನಂ ಸ್ತೌತೀತಿ ವಹಸೀತಿ ಪಚಸೀತಿ ದಹಸೀತಿ ||

ಒಂದುವೇಳೆ ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಆದಿತ್ಯನಾಗಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯ ಅಥವಾ ಸವಿತೃಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಥವಾ ಮುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಥವಾ ಸೌರ್ಯ, ಪೌಷಾ, ವಿಷ್ಣು, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿತರಾಗಿರುವ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ

ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗೆ ಅದಿತ್ಯಪರವಾದ ಗುಣಗಳು, ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳು ಎಂದರೆ (ಸೂರ್ಯನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ) ನೀನು ಉದಯಿಸುತ್ತೀಯೆ, ಮುಳುಗುತ್ತೀಯೆ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ನೊದಲಾದ ಅರ್ಥ ಬೋಧಕಗಳಾದ ವಾಕ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಆದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಗ್ನಿಯು ಗುಣಗಳಾದ ಹವರ್ವಹನ, ಪಾಚನ, ದಹನ ನೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಗುಣಗಳನ್ನೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೇ ಹೊರತು ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲ.

ಯಥೋ ಏತದ್ವರ್ಷಕರ್ಮಣಾ ಹ್ಯೇನಂ ಸ್ತೌತೀತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಪ್ಯೇತದುವಪಸದ್ಯತೇ |

ಸಮಾನಮೇತದುದಕಮುಚ್ಚೈತ್ಯನ ಚಾಹಭಿಃ |

ಭೂಮಿಂ ಪರ್ಜನ್ಯಾ ಜಿನ್ವಂತಿ ದಿವಂ ಜಿನ್ವಂತ್ಯಗ್ನಯಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೫೧)

ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ||

(ನಿ. ೭-೨೩)

ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಕನನ್ನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನು ಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗೂ ಅದಿತ್ಯಗುಣಗಳಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೇ ಅದಿತ್ಯನು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದಲ್ಲವೇ ? ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ. ಹೆಗಲುಗಳು ರಾತ್ರಿ ಕಳೆದನಂತರ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವಂತೆ ಉದಕಗಳು ಭೂಮಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೂ (ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ) ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಭೂಮಿಗೂ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಬರುತ್ತಿರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಉದಕಗಳಿಗೂ ಹೆಗಲುಗಳಿಗೂ ಸಮಾನಧರ್ಮವಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ವೃಷ್ಟ್ಯದಕದಿಂದ ಪರ್ಜನ್ಯದೇವತೆಯು ತೃಪ್ತಿಸಡಿಪಡಿಸುವನು. ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಅಗ್ನಿಗಳು ತೃಪ್ತಿಸಡಿಪಡಿಸುವವು. ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸಡಿಪಡಿಸುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವ ಹವಿರಾದಿಗಳು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದ ಎಂದರೆ ಧೂಮಾಕಾರದಿಂದ ದೇವಯೋಗ್ಯವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವು. ದೇವತೆಗಳು ಸ್ತ್ರೀತರಾಗಿ ಭೂಲೋಕನಿವಾಸಿಗಳಿಗೆ ವೃಷ್ಟಿಯ ಮೂಲಕ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವರು ಇದಲ್ಲದೆ—ಅಗ್ನಿ ಸ್ತೌತೃಹುತಿಃ ಸವ್ಯಗಾದಿತ್ಯಮುಪತಿಷ್ಠತೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಆಹುತಿಯು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವರ್ಗ ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸಡಿಪಡಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ವೃಷ್ಟಿಯು ಭೂಲೋಕದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೂ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಭೂಮಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಹಾಯಮಾಡುವ ಸಾಧನವಾಯಿತು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದೇ ಹೊರತು ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಇದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಮಕ್ಕನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಣೆಯ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿಲ್ಲ.

ಕೃಷ್ಣಂ ನಿಯಾನಂ ಹರಯಃ ಸುಪರ್ಣಾ ಆಪೋ ವಸಾನಾ ದಿವಮುತ್ಪತಂತಿ |

ತ ಆವಸೃತ್ರಸ್ತದನಾನ್ಯತಸ್ಯಾದಿಧೃತೇನ ಪೃಥಿವೀ ವೃದ್ಯತೇ || (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೭)

ಕೃಷ್ಣಂ ನಿರಯಣಂ ರಾತ್ರಿರಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಹರಯಃ ಸುಪರ್ಣಾ ಹರಣಾ ಆದಿತ್ಯರಕ್ತಯಸ್ತೇ ಯದಾ.
ಮುತೋನ್ಯರ್ವಾಂಚಃ ಪರ್ಯಾವರ್ತಂತೇ ಸಹಸ್ರಾ ನಾದುದಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾದಥ ಘೃತೇನೋದ.
ಕೇನ ಪೃಥಿವೀ ವೃದ್ಧತೇ ಘೃತಮಿತ್ಯದಕನಾಮ ಜಿಘರ್ತೇಃ ಸಿಂಚತಿಕರ್ಮಣಃ ||
(ನಿ. ೭-೨೪)

ಉದಕವನ್ನು ವಹಿಸಿರತಕ್ಕವೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳವೂ ಆದ ರಶ್ಮಿಗಳು ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದೂ, ನಿಯತವಾದ ಗತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಮೇಘವನ್ನು (ಅಥವಾ ರಾತ್ರಿಯನ್ನು) ಉದಕದಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಎಂದರೆ ಉದಕದಿಂದ ಕೂಡಿ ದ್ಯುಲೋಕಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತವೆ. ಪುನಃ ಅವು ಉದಕದ ಸ್ಥಾನವಾದ ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತವೆ. ಒಡನೆಯೇ ಪೃಥ್ವಿಯು ಉದಕದಿಂದ ತೋಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (ನೆನೆಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ).

ನಿರಯಣವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ನಿರ್ಗಮನಮಾರ್ಗವೆಂದು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅರ್ಥವಿರುತ್ತದೆ. ಆದಿತ್ಯನ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗಗಳೆರಡು. ಒಂದು ಕೃಷ್ಣವರ್ಣದ್ದು, ಇನ್ನೊಂದು ಶುಕ್ಲವರ್ಣದ್ದು. ಕೃಷ್ಣವರ್ಣದ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ರಾತ್ರಿಯೆಂದಾಗಲಿ, ದಕ್ಷಿಣಾಯನವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣಾಯನ ಸಂಚಾರವನ್ನೇ ಆದಿತ್ಯನ ರಾತ್ರಿಸಂಚಾರವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಮೇಲಿನ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ರೀತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆ—

ನಿಯಾನಂ ನಿರಯಣಂ ನಿರ್ಗತಿಃ (ನಿರ್ಯಾತಿ) ನಿರ್ಗಚ್ಛಂತ್ಯೇತದಿತಿ ನಿಯಾನಂ ವತ್ಸ ಪಂಥಾಃ |
ತಚ್ಚ ಪುನರೇತತ್ | ರಾತ್ರಿಃ ಆದಿತ್ಯಸ್ಯ | ದ್ವೇ ಹ್ಯಸ್ಯಾಯನೇ ಶುಕ್ಲಂ ಚೋತ್ತರಂ ಕೃಷ್ಣಂ ಚ
ದಕ್ಷಿಣಂ | ಸಾ ಹಿ ದೈನೀರಾತ್ರಿರಭಿವ್ಯೇತಾ | ತತೋ ಬ್ರವೀತಿ ರಾತ್ರಿರಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಷಃ |
ಸ ಏಷ ಭಗವಾನಾದಿತ್ಯೋ ಯದಾ ಜಗದನುಗ್ರಹಾಯ ಗರ್ಭಮುದಕಮಾತ್ಮನಾ ಧಿತ್ಸುರುತ್ತ
ರಾಯಣಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ತದೈತೇ ಹರಯಃ ರಸಹರಣಾಃ ಸುಪರ್ಣಾಸ್ತಸ್ಯ ರಕ್ತಯಃ ಸರ್ವ-
ಸ್ಮಾದಸ್ಮಾಲೋಕಾದಪೋನಸಾನಾಃ ಆತ್ಮನ್ಯಾಚ್ಛಾದಯಂತಃ ಆದದಾನಾಃ ದಿವಂ ದ್ಯೋತ-
ನವಂಸಮೇತಮಾದಿತ್ಯಂ ಪ್ರತ್ಯೈವತಂತಿ |
(ನಿರುಕ್ತವ್ಯಾಖ್ಯಾ ೭-೨೪)

ಆದಿತ್ಯನ ಗತಿಯು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಉತ್ತರಾಯಣಕ್ಕೂ ಮತ್ತೊಂದು ದಕ್ಷಿಣಾಯನಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು. ಒಂದನ್ನು ಶುಕ್ಲವೆಂದೂ ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಕೃಷ್ಣವೆಂದೂ ಕರೆದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯೆಂಬುದು ಕೃಷ್ಣಾಯನಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯವಾದ ಪದವಾಗಿದೆ.—ಕೃಷ್ಣಂ ನಿಯಾನಂ ನಿಯಮನಂ ರಾತ್ರಿಃ | ದೇವಾನಾಂ ಹಿ ರಾತ್ರಿರ್ದಕ್ಷಿಣಾಯನಂ ತತ್ಪ್ರತಿ ತಸ್ಮಿನ್ಸರ್ವಕಾಲೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ದೇವತೆಗಳ ರಾತ್ರಿಕಾಲಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣಾಯನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆದಿತ್ಯನು ಉತ್ತರಾಯಣದ ಗತಿಯನ್ನನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅವನ ರಶ್ಮಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಸಂಚದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದಲೂ ಉದಕವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಈ ರಾತ್ರಿಕಾಲಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಪುನಃ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೇರುವುವು. ಇದೇ ವರ್ಷಾಕಾಲವು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿಯು ಬಹಳವಾಗಿ ಸುರಿಯುವುದು. ಘೃತವೆಂದರೆ ಉದಕಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ಜಿಘರ್ತೆ—ಸಿಂಪಡಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಘೃತಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಅಥಾಪಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಂ ಭವತ್ಯಗ್ನಿರ್ವಾ ಇತೋಃ ವೃಷ್ಟಿಂ ಸಮೀರಯತಿ ಧಾಮಚ್ಛದಿತಿ ಖಲು
ಭೂತ್ಯಾ ವರ್ಷತಿ ಮರುತಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾಂ ವೃಷ್ಟಿಂ ನಯಂತಿ |

ಯದಾ ಬಲು ನಾಸಾನಾದಿತ್ಯೋಗ್ನಿಂ ರತ್ನಿಭಿಃ ಪರ್ಯಾವರ್ತತೇಽಥ ವರ್ಷತೀತಿ |
ಯಥೋ ಏತದ್ಗ್ರೋಹಾತ್ ಪ್ರತ್ಯವರೋಹತ್ವೀರ್ಷಿತ ಇತ್ಯಾನ್ಮಾಯವಚನಾದೇತದ್ಭವತಿ |
ಯಥೋ ಏತದ್ವೈಶ್ವಾನರಿಯೋ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲೋ ಭವತೀತ್ಯನಿರ್ವಚನಂ ಕಪಾಲಾನಿ ಭವಂ-
ತ್ಯಸ್ತಿ ಹಿ ಸೌರ್ಯ ಏಕಕಪಾಲಃ ಪಂಚಕಪಾಲಶ್ಚ |

ಯಥೋ ಏತದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಭವತೀತಿ—ಬಹುಭಕ್ತಿನಾದೀನಿ ಹಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನಿ ಭವಂತಿ—ಪೃಥಿವೀ
ವೈಶ್ವಾನರಃ ಸಂವತ್ಸರೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ವೈಶ್ವಾನರ ಇತಿ ||

ಇದಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳೂ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ' ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಲೋಕದಿಂದ
ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆ ' ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿದೆ—ಅಗ್ನೀರ್ವೈ ಧೂಮೋ ಜಾಯತೇ, ಧೂಮಾದಭ್ರಂ,
ಅಭ್ರಾತ್ ವೃಷ್ಟಿರಿತಿ ಹ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ—ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಧೂಮವು (ಹೊಗೆಯು) ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು, ಧೂಮ
ದಿಂದ ಮೇಘವೂ ಮೇಘದಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯೂ ಉಂಟಾಗುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಈ
ಆದಿತ್ಯನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತನ್ನ ರತ್ನಿಗಳಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗುಸಂತೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಮಳೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ರೋಹಪ್ರತ್ಯವ
ರೋಹಕ್ರಮದಿಂದ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆರ್ಪಿಸಿದ ಆಹುತಿಯು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದ ಧೂಮವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ
ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿ ಅವರು ತೃಪ್ತಿಗೊಂಡು ಅದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮವುಂಟಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯ ಹೊರತು ಮತ್ತಾವ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲ. ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗೆ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲವೆಂದೂ ಸೌರ್ಯನಿಗೆ ಏಕ
(ಒಂದು) ಕಪಾಲ ಅಥವಾ ಐದು ಕಪಾಲಗಳ ಹವಿಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಈ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟದ್ದಲ್ಲ. ಅದು
ಯಜ್ಞಾಂಗಗಳಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ—
ಪೃಥಿವೀ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ—ಪೃಥಿವಿಯು ವೈಶ್ವಾನರನು, ಸಂವತ್ಸರವೂ ವೈಶ್ವಾನರನು,
ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೂ ವೈಶ್ವಾನರನು, ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಸರಿಯಷ್ಟೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳೇ
ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೆಂದಲ್ಲ. ವೈಶ್ವಾನರನು ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನೆಂದು
ವೈಶ್ವಾನರನ ಗುಣವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಯಥೋ ಏತನ್ನಿವಿತ್ಸಾರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಃ ಭವತೀತ್ಯಸ್ಯೈವ ಸಾ ಭವತಿ—ಯೋ ವಿಡ್ವ್ಯೋ
ಮಾನುಷೀಭ್ಯೋ ದೀದೇತ್—ಇತ್ಯೇಷ ಹಿ ವಿಡ್ವ್ಯೋ ಮಾನುಷೀಭ್ಯೋ ದೀಪ್ಯತೇ |

ಯಥೋ ಏತಜ್ಞಾನೋಮಿಕಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಂ ಭವತೀತ್ಯಸ್ಯೈವೈತದ್ಭವತಿ
ಜಮದಗ್ನಿಭಿರಾಹುತ ಇತಿ | ಜಮದಗ್ನಯಃ ಪ್ರಜಮಿತಾಗ್ನಯೋ ನಾ ಪ್ರಜ್ವಲಿತಾಗ್ನಯೋ
ನಾ ತೈರಭಿಹುತೋ ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೭-೨೪)

ಸೌರ್ಯನನ್ನೂ, ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕ ಒಂದು ನಿವಿತ್ಸಾರ್ಯವಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಅಗ್ನಿಮಾರುತಕತ್ರದಲ್ಲಿ
ಓದಿಸುವರು.

ಅಗ್ನಿರ್ವೈಶ್ವಾನರಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಮತ್ಸತ್ | ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಸನಿತ್ | ಅಜಶ್ಚಂ ದೈವ್ಯಾ
ಜ್ಯೋತಿಃ | ಯೋ ವಿಡ್ವ್ಯೋ ಮಾನುಷೀಭ್ಯೋ ದೀದೇತ್ | ದ್ಯುಷು ಪೂರ್ವಾಸು ದಿದ್ಯು-

ತಾನಃ | ಅಜರ ಉಷಸಾಮನೀಕೇ | ಆ ಯೋ ದ್ಯಾಂ ಭಾತ್ಯಾ ಪೃಥಿವೀಂ | ಔರ್ವಮಂತ-
ರಿಕ್ಷಂ | ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಯಜ್ಞಾಯ ಶರ್ಮ ಸಂಯತ್ | ಅಗ್ನಿರ್ವೈಶ್ವಾನರ ಇಹ ಶ್ರವದಿಹ
ಸೋಮಸ್ಯ ಮತ್ಸತ್ | ಪ್ರೇಮಾಂ ದೇವೋ ದೇವಹೂತಿನುವತು ದೇವ್ಯಾ ಧಿಯಾ | ಪ್ರೇದಂ
ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರೇದಂ ಕ್ಷತ್ರಂ | ಪ್ರೇಮಂ ಸುಸ್ವಂತಂ ಯಜಮಾನಮವತು | ಚಿತ್ರಶ್ಚಿತ್ರಾಭಿರೂತಿಭಿಃ |
ಶ್ರವದ್ಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯವಸಾಗಮತ್ ||

ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವೇ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರದ
ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯೋ ವಿಡ್ಯೋ ಮಾನುಷೀಭ್ಯೋ ದೀದೇತ್—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ—ಈ ದೇವನು
ಮಾನವರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಉಪಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನು ಸೂರ್ಯನೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನೇ
ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಚೋದಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ, ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ.
ಎಂದರೆ, ಹಾಗಲ್ಲ. ಈ ಮಂತ್ರವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೇ
ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಉಪಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ
ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲ, ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೇ ಆಗಿರುವನು
ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೆ ದಶರಾತ್ರವೆಂಬ ಛಾಂದೋಮಿಕ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಜಮದಗ್ನಿರಾಹುತಃ ಎಂಬ ಸೌರ್ಯ
ವೈಶ್ವಾನರಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ಸೂಕ್ತವೂ ಸಹ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಅನ್ವ
ಯಿಸುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಜಮದಗ್ನಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಧಗಧಗನೆ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ
ರ್ಥವು. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮಿದಾಜ್ಯಾದಿವೈದ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತ
ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಹೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯು.
ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅದಿತ್ಯ (ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯ) ನನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸದೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದೆಂದಭಿ
ಪ್ರಾಯವು.

ಯಥೋ ಏತದ್ಧ ವಿಷ್ವಾಂತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಂ ಭವತೀತ್ಯಸ್ಯೈವ ತದ್ಭವತಿ |
ಹವಿಷ್ವಾಂತಮುಜರಂ ಸ್ವರ್ವಿದಿ ದಿವಿಸ್ಪೃಶ್ಯಾಹುತಂ ಜುಷ್ಪಮಗ್ನಾ |
ತಸ್ಯ ಭರ್ವಣೇ ಭುವನಾಯ ದೇವಾ ಭರ್ವಣೇ ಕಂ ಸ್ವಧಯಾ ಪಪ್ರಥಂತ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೯-೧)

ಹವಿರ್ಯತ್ವಾನೀಯಮುಜರಂ ಸೂರ್ಯವಿದಿ ದಿವಿಸ್ಪೃಶ್ಯಾಹುತಂ. ಜುಷ್ಪಮಗ್ನಾ ತಸ್ಯ
ಭರಣಾಯ ಚ ಭಾವನಾಯ ಚ ಧಾರಣಾಯ ಚ ಚೈತೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಭ್ಯಃ
ಇಮಮಗ್ನಿಮನ್ನೇನಾಪಪ್ರಥಂತೇತಿ.

(ನಿ. ೭-೨೫)

ಇದಲ್ಲದೆ ಹವಿಷ್ವಾಂತಮುಜರಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿದೇವತಾಕವು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸ
ಲಾಗಿರುವ ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಅದಿತ್ಯನು ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೇ
ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು. ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಈ ವಿಷಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು—ಜರಾರಹಿತವಾದುದೂ

ಎಂದರೆ ನಾರರಿತವಾದುದೂ, ಅಹ್ಲಾದಕರವಾದುದೂ ಆದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾರವಿಂದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತಿರುವ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಜೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಹವಿಸ್ಸು ಹೋಮಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು. ದೇವತೆಗಳು ಆ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಭರಣ, ಧಾರಣ, ಭಾವನಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಗಾಗಿ ಅದನ್ನು ಅನ್ನದೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವರು ಎಂದು ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಈ ಹವಿಸ್ಸು ನಾರರಿತವಾಗಿಯೂ ಮನಸ್ಸಿಗೆ (ಪಾನಮಾಡಲು) ಅಹ್ಲಾದಕರವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಇದನ್ನು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಅಕಾಶ (ಸ್ವರ್ಗ) ಮುಟ್ಟುತ್ತಿರುವ ಎಂದರೆ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾದ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು ಈ ಹವಿಸ್ಸು ಧಾರಣ, ಪೋಷಣ, ಭರಣ, ಭಾವನಾ ಮೊದಲಾದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವ ವಿಷಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೋಮವು ಅಗ್ನಿಗೆ ಎಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟದ್ದು, ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟದ್ದಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವರೇ ಹೊರತು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾದ ವೈಶ್ವಾನರದೇವತೆಯು ಅದಿತ್ಯ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲ, ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು.

ಅಥಾಶ್ವಾಹ—

ಅಪಾಮುಪಶ್ಞೇ ಮಹಿಷಾ ಅಗೃಭ್ಣತ ವಿಶೋ ರಾಜಾನಮುಪ ತಸ್ಥುರ್ಭುಗ್ಮಿಯಂ |

ಆ ದೂತೋ ಅಗ್ನಿರಭರದ್ವಿವಸ್ವತೋ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತಃ ||

(ಮಂ. ಸಂ. ೬.೮-೪)

ಅಪಾಮುಪಶ್ಞ ಉಪಶ್ಞಾನೇ ಮಹಂತೈರಿಕ್ಷಲೋಕ ಆಸೀನಾ ಮಹಾಂಶ. ಇತಿ ನಾಗೃಹ್ಣತ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ದೇವಗಣಾ ವಿಶ ಇವ ರಾಜಾನಮುಪತಸ್ಥುರ್ಭುಗ್ಮಿಯನ್ಯಗ್ಮಂತಮಿತಿ ವಾರ್ಚನೀಯಮಿತಿ ವಾ ಪೂಜನೀಯಮಿತಿ ವಾಹರದ್ಯಂ ದೂತೋ ದೇವಾನಾಂ ವಿವಸ್ವತ ಆದಿತ್ಯಾದ್ವಿವಸ್ವಾದ್ವಿನಾಸನವಾನ್ ಪ್ರೇರಿತವತಃ ಪರಾಗತಾನ್ವಾಸಿ ವಾಸ್ಯಾಗ್ನೇವೈಶ್ವಾನರಸ ಮಾತರಿಶ್ವಾನಮಾಹರ್ತಾರಮಾಹ ||

ಮಾತರಿಶ್ವಾ ನಾಯುರ್ಮಾರ್ತಯಂತರಿಕ್ಷೇ ಶ್ವಸಿತಿ ಮಾತರ್ಯಾಶ್ವನೀತಿತಿ ವಾ ||

(ನಿ. ೭.೨೬)

ಮತ್ತು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಶ್ಲೋಕದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಉದಕಗಳ ಅಂಕಪ್ರದೇಶದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಮಹಾಮಹಿಮರಾದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ (ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥ), ದೇವತೆಗಳು ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ವಾಗತಿಸಿದರು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಪ್ರಜೆಗಳು ತಮ್ಮ ರಾಜನನ್ನು ಯಾವರೀತಿ ಆದರಾಶ್ರಯಗಳಿಂದ ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವರೋ ಅದರಂತೆ ದೇವತೆಗಳು ಮಂತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೂ, ಪೂಜ್ಯನೂ, ಗೌರವಾರ್ಹನೂ, ಅದೇ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ವಾಗತಿಸಿ ಸತ್ಕರಿಸಿದರು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಮಾತರಿಶ್ವನು (ನಾಯುವು) ಮೊದಲು

ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಬಹುದೂರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ತಂದನು. ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಮೊದಲು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವನಿಗೇ ಗೋಚರಿಸಿದನು. ಆ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಬಹುದೂರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನ ಸಮೀಪದಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ತಂದನು. ಮಾತರಿಶ್ವನೆಂದರೆ ವಾಯುವು. ಈ ವಾಯುವು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚಾರಮಾಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ವಾಯುವಿಗೆ ಮಾತರಿಶ್ವ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ವಿಷಯವೇನೆಂದರೆ—ಅಂತರಿಕ್ಷ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೂರ್ಯನಿರುವ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ತಂದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ತರಲು ಯಾರಿಂದಲೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತರಬಹುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೇ ಉತ್ತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ (ಅದಿತ್ಯನ) ಗುಣಗಳು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗೆ ಉತ್ತವಾಗಿವೆ—ಹವಿಷ್ಪಂತಸೂಕ್ತದ ೧೨ ನೇ ಋಕ್ಕಾದ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಿಂ ಭುವನಾಯ ದೇವಾ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಕೇತುಮಹ್ನಾಮಕೃಣ್ಣನ್ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಹಸ್ಸುಗಳಿಗೆ (ಹಗಲಗಳಿಗೆ, ದಿನಗಳಿಗೆ) ಕರ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ದಿನಗಳಿಗೆ ಕರ್ತನೆಂಬ ಗುಣವು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಲ್ಲತಕ್ಕದ್ದಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗೆ ಈ ಗುಣವು ಉತ್ತವಾಗಿವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯು—ಅಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೧-೨) ಇಂದ್ರಂ ವಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿ-ಮಾಹುಃ (೧-೧೬೪-೪೬) ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸರ್ವದೇವಾತ್ಮಕನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನೇ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿಸುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದುದಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೇ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು, ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲ.

ಅಥೈನಮೇತಾಭ್ಯಾಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಸ್ಥಾನಾನ್ಯಭ್ಯಾಪಾದಂ ಸ್ತೌತಿ |

ಮೂರ್ಧ್ನಾ ಭುವೋ ಭವತಿ ನಕ್ತಮಗ್ನಿಸ್ತತಃ ಸೂರ್ಯೋ ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾತರುದ್ಯನ್ |

ಮಾಯಾಮೂ ತು ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಮೇತಾಮಪೋ ಯತ್ಕೂರ್ಣಿತ್ವರತಿ ಪ್ರಜಾನನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೬)

ಮೂರ್ಧ್ನಾ ಮೂರ್ತಮಸ್ತಿದ್ವೀಯತೇ ಮೂರ್ಧ್ನಾ ಯಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಭವತಿ ನಕ್ತ-

ಮಗ್ನಿಸ್ತತಃ ಸೂರ್ಯೋ ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾತರುದ್ಯನ್ ಸ ಏವ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ಶ್ವೇತಾಂ ಮನ್ಯಂತೇ

ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಯಜ್ಞಸಂಪಾದಿನಾಮಪೋ ಯತ್ಕೂರ್ಣಿತ್ವರತಿ ಪ್ರಜಾನನ್

ಸರ್ವಾಣಿ ಸ್ಥಾನಾನ್ಯನು ಸಂಚರತೇ ತ್ವರಮಾಣಃ ||

(ಋ. ೨-೨೭)

ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದೇವತಾವಿಶೇಷಗಳ ಗುಣವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವಂತೆ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಎರಡು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು—ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿವರ್ಗಕ್ಕೂ ಅಗ್ನಿಯು ಜೀವಿಗಳು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ (ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಖ, ಇದನ್ನು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೆಂದು ಕರೆಯುವರು) ಜೀವಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು (ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು) ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಪ್ರಸುಚಕ್ಕೆ

ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಬೆಳಗುವನು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದ ಉದಯಿಸುವನು. ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಎಂದರೆ ಹೆಗಲಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದಲೂ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದಲೂ ಇದ್ದು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು.

ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ರಾತ್ರಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಧಿಪತಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಮೂರ್ಧಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೇಗಾಯಿತೆಂದರೆ ಶರೀರದ ನಾನಾ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರ್ಧಾ ಅಥವಾ ಶಿರಸ್ಸೇ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಸರ್ವಸ್ಯ ಗಾತ್ರಸ್ಯ ಶಿರಃ ಪ್ರಧಾನಂ ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮೂರ್ಧಾ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಅಧಿಪತಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವನು ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಶಾಖವಿಲ್ಲದಿರುವ ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಶಾಖವನ್ನೂ, ಪ್ರಕಾಶವನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಸೂರ್ಯನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸೂರ್ಯನಾಗಿ ಉದಯಿಸಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವನು. ದೇವತೆಗಳ ಈ ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಋಷಿಗಳೇ ಮೊದಲಾದವರು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸಲು ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದೆಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ನೆರವೇರಿಸುವನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಯ ಅಸಾಧಾರಣ ಗುಣದ ಪ್ರಶಂಸವಾಗಿದೆಯೇ ಹೊರತು ಅಗ್ನಿಯೇ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಗೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿರುವವು ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ತಸ್ಯೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ ನಿರ್ವಚನಾಯ |

ಸ್ತೋಮೇನ ಹಿ ದಿವಿ ದೇವಾಸೋ ಅಗ್ನಿಮಜೀಜನಂಞ್ಞಕ್ತಿಭೀ ರೋದಸಿಸ್ಪ್ರಾಂ |

ತಮೂ ಅಕೃಣ್ಣನ್ತ್ರೇಧಾ ಭುವೇ ಕಂ ಸ ಓಷಧೀಃ ಪಚತಿ ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೦)

ಸ್ತೋಮೇನ ಹಿ ಯಂ ದಿವಿ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಮಜನಯಂಞ್ಞಕ್ತಿಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ಪೂರಣಂ ತಮಕುರ್ವಂಸ್ತ್ರೇಧಾಧಾವಾಯ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಂತರಿಷ್ಟೇ ದಿವೀತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ಯದಸ್ಯ ದಿವಿ ತೃತೀಯಂ ತದಸಾವಾದಿತ್ಯ ಇತಿ ಹಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ತದಂಗೀಕೃತ್ಯ ಸ್ತೌತಿ.

(ನಿ. ೭-೨೮)

ದೇವತೆಗಳು ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದರು. ಆ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು (ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗಳನ್ನು) ತುಂಬಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದನು. ಮತ್ತೆ ಆ ದೇವತೆಗಳು ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮೂರು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಆ ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಸಸ್ಯವರ್ಗವನ್ನೂ (ಓಷಧಿಗಳನ್ನೂ) ಪಕ್ವಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಬೆಳಸಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ದೇವತೆಗಳು ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋಮದಿಂದ (ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ) ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿ

ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೋ ಆ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೂ, ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು. ಎಂದರೆ ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಸ್ವರ್ಗ ಎಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಶಾಕಪೂಣಿ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರು ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯದಸ್ಯ ದಿವಿ ತೃತೀಯಂ ತದಸಾ ವಾದಿತ್ಯೇ—ಅಗ್ನಿಯ ಯಾವ ಮೂರನೆಯ ರೂಪವು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವುದೋ ಅದೇ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಆದಿತ್ಯನು ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವೂ ಇರುವುದು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಮುಷಿಯು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸುವನು.

ಅಭೈನಮೇತಯಾದಿತ್ಯೀಕೃತ್ಯ ಸ್ತೌತಿ |

ಯದೇದೇನಮದಧುರ್ಯಜ್ಞಿಯಾಸೋ ದಿವಿ ದೇವಾಃ ಸೂರ್ಯಮಾದಿತೇಯಮದಿತೇಯಂ |

ಯದಾ ಚರಿಷ್ಣಾ ಮಿಥುನಾವಧೂತಾಮಾದಿತ ಪ್ರಾಪತ್ಯನ್ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೧)

ಯದೈನಮದಧುರ್ಯಜ್ಞಿಯಾಃ ಸರ್ವೇ ದಿವಿ ದೇವಾಃ ಸೂರ್ಯಮಾದಿತೇಯಮದಿತೇಃ ಪುತ್ರಂ ಯದಾ ಚರಿಷ್ಣಾ ಮಿಥುನಾ ಪ್ರಾದುರಭೂತಾಂ ಸರ್ವದಾ ಸಹಚಾರಿಣಾವುಷಾಶ್ವಾದಿತ್ಯಶ್ಚ | ಮಿಥುನಾ ಕಸ್ಮಾನ್ನಿನೋತಿಃ ಶ್ರಯತಿಕರ್ಮಾ, ಥು ಇತಿ ನಾಮಕರಣಸ್ಥಕಾರೋ ವಾ ನಯತಿಃ ಪರೋ, ವನಿರ್ವಾ, ಸಮಾಶ್ರಿತಾವನ್ಯೋನ್ಯಂ ನಯತೋ, ವನುತೋ ವಾ, ಮನುಷ್ಯಮಿಥುನಾವಪ್ಯೇತಸ್ಮಾದೇವ, ಮೇಥಂತಾವನ್ಯೋನ್ಯಂ ವನುತ ಇತಿ ವಾ.

(ನಿ. ೭೨-೯)

ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಆದಿತ್ಯನೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಮುಷಿಯು ಈ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು. ಯಜ್ಞಾ ಹರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಆದಿತಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೋ ಮತ್ತು ಯಾವಾಗ ಈ ಮಿಥುನದೇವತೆಗಳು (ಉಷಸ್ಸು ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯ) ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಚರಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರೋ ಆಗ ಅವರು ಲೋಕದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ನೋಡಿದರು.

ಯಜ್ಞಾ ಹರಾದ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಆದಿತೀಪುತ್ರನಾದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು (ಸೂರ್ಯನನ್ನು) ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೋ ಮತ್ತು ಮಿಥುನಭೂತರಾದ ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಇಬ್ಬರು (ಉಷಾಃ ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರ) ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತೋ ಆಗಿನಿಂದಲೂ ಈ ಉಷಸ್ಸು ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳೇರ್ವರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಸ್ರವಂಶದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗವನ್ನು ನೋಡಲು ಶಕ್ತರಾದರು.

ಇಲ್ಲಿ ಮಿಥುನಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರಯತಿಕರ್ಮಾರ್ಥವನ್ನು (ಆಶ್ರಯಿಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಮಿನೋತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ಮಿಥುನಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಮಿಥುನ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಮಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಶ್ರಯಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಥು ಅಥವಾ ಥಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಕೊನೆಯ ಅಕ್ಷರವಾದ ನ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವು ನಮತಿಧಾತುವಿನಿಂದ (ನಮತಿಃ ಪರಃ) ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಮತೋಬ್ಬರನ್ನು ನಮತಿ

ಎಂದರೆ ಒಯ್ಯುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಎಂದರೆ ಮಿಥುನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬರು ಮತ್ತೊಬ್ಬರನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಜತೆಯಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಸಮಾಶ್ರಿತಾ ಅನ್ಯೋನ್ಯಂ ಪ್ರತಿ ಆತ್ಮಾನಂ ನಯತಃ ಕಾಲಂ ವಾ ಸಮಾಶ್ರಿತಾ ಭವತಃ ಪರಸ್ಪರಂ ಸಂಭಕ್ತೌ—ಎಂದರೆ ಮಿಥುನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಪರಸ್ಪರ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದು ಅಥವಾ ಕಾಲವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಾಲವಾದನಂತರ ಮತ್ತೊಂದು ಕಾಲವು ಬರುವುದು (ರಾತ್ರಿ, ಹಗಲು ಇತ್ಯಾದಿ) ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಮನುಷ್ಯರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮಿಥುನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಪರ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಅಥವಾ ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಕಾಲಕಳೆಯುವ ಇಬ್ಬರು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು.

ಅಥೈನಮೇತಯಾಗ್ನೀಕೃತ್ಯ ಸೌತಿ |

ಯತ್ರಾವದೇತೇ ಅವರಃ ಪರಶ್ಚ ಯಜ್ಞೋನ್ಯೋಃ ಕತರೋ ನೌ ವಿ ವೇದ |

ಆ ಶೇಕುರಿತ್ಸಧಮಾದಂ ಸಖಾಯೋ ನಕ್ಷತ್ರಂ ಯಜ್ಞಂ ಕ ಇದಂ ವಿ ವೋಚತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೭)

ಯತ್ರವಿದೇತೇ ದೇವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾವಯಂ ಚಾಗ್ನಿರಸೌ ಚ ಮಧ್ಯಮಃ ಕತರೋ ನೌ ಯಜ್ಞೇ ಭೂಯೋ ವೇದೇತ್ಯಾಶಕ್ತವಂತಿ ಸತ್ಸಹಮದನಂ ಸಮಾನಖ್ಯಾನಾ ಋತ್ವಿಜಸ್ತೇಷಾಂ ಯಜ್ಞಂ ಸಮುತ್ಸುವಾನಾನಾಂ ಕೋ ನ ಇದಂ ವಿನಿಷ್ಕೃತೀತಿ ||

(ನಿ. ೭-೩೦)

ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೆಂದೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಈ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಋಷಿಯು ಸ್ತುತಿಸಿರುವನು. ಯಜ್ಞ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಕೆಳಗಿನ ಮತ್ತು ಮೇಲಿನ ಆಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವರು? ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಯಾರು ಸಮರ್ಥರು? ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಮಾನಭಾಗಗಳನ್ನು ವಹಿಸುವ ಋತ್ವಿಜರೇ ಮೊದಲಾದವರು ಇದನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲು ಸಮರ್ಥರು.

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ—ಎಂದರೆ ದೇವತಾಸ್ವರೂಪರಾದ ಹೋತೃಗಳು, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಹೋತೃನಾಮಕನಾದ ಆಗ್ನಿಯು. ಇಲ್ಲಿ ಹೋತಾರೌ ಎಂದು ದ್ವಿವಚನಾಂತರಬದ್ಧವಿರುವುದರಿಂದ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿರುವ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿ (ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿ) ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ವಾಯು ಅಥವಾ ವಿದ್ಯುದಗ್ನಿಯೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು. ಈ ಇಬ್ಬರೂ ಆಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಹೋತಾರೌ ಎಂಬ ದ್ವಿವಚನಾಂತರಬದ್ಧವಿರುವ ಸಂಬೋಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವರಃ ಪರಶ್ಚ ಎಂದರೆ ಕೆಳಗಿನ ಮತ್ತು ಮೇಲಿನ ಎಂದರ್ಥವು. ಕೆಳಗೆ ಎಂದರೆ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಪರಃ ಎಂದರೆ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಆಗ್ನಿ (ವಿದ್ಯುತ್) ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಿಳುವಳಿಕೆ ಇದೆ? ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನಭಾಗಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ವಹಿಸಿ ಯಜ್ಞವಿಷಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ಋತ್ವಿಜರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಋತ್ವಿಜನು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನು?

ತಸ್ಯೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ ನಿರ್ವಚನಾಯ |

ಯಾವನ್ಯಾತ್ರಮುಷಸೋ ನ ಪ್ರತೀಕಂ ಸುಪರ್ಣೋಽವಸತೇ ಮಾತರಿತ್ವಃ |

ತಾವದ್ಧಧಾತ್ಯುಪ ಯಜ್ಞಮಾಯನ್ಪ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಹೋತುರವರೋ ನಿಷೀದನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೯)

ಯಾವನ್ಮಾತ್ರಮುಷಸಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ತಂ ಭವತಿ ಪ್ರತಿದರ್ಶನಮಿತಿ ವಾಸ್ತುಪಮಾನಸ್ಯ ಸಂಪ್ರತ್ಯ-
ರ್ಥೇ ಪ್ರಯೋಗ ಇಹೇವ ನಿಧೇಹೀತಿ ಯಥಾ ಸುಪರ್ಣ್ಯಃ ಸುಪತನಾ ಏತಾ ರಾತ್ರಯೋ
ವಸತೇ ಮಾತರಿತ್ವನ್ ಜ್ಯೋತಿರ್ವರ್ಣಸ್ಯ ತಾವದುಪದಧಾತಿ ಯಜ್ಞಮಾಗಚ್ಛನ್ ಬ್ರಾಹ್ಮ-
ಣೋ ಹೋತಾಸ್ಯಾಗ್ನೇಹೋತುರವರೋ ನಿಷೀದನ್ ||

(ನಿ. ೭-೩೧)

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಋಕ್ಯನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು
ವಾಯುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಈ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಾತರಿತ್ವನು (ವಾಯುವು)
ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನನ್ನು ಕುರಿತು—ದೇವತೆಗಳ ಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಇರುವ ವಿಜ್ಞಾನವನ್ನು (ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮ
ದಲ್ಲಿರುವ ತಿಳುವಳಿಕೆಯನ್ನು) ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಮನುಷ್ಯಹೋತೃವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಧರಿಸಬಲ್ಲನೇ ಎಂದರೆ
ತಿಳಿಯಬಲ್ಲನೇ ಎಂದು ಕೇಳಲಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಆ ಪುರುಷನು ಈರೀತಿ ಪ್ರತುತ್ಪರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಎಲೈ ಮಾತರಿತ್ವನೇ, ಉತ್ತಮವಾದ ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ (ಎಷ್ಟುಹೊತ್ತಿನವರೆಗೆ) ಉಷಸ್ಸನ್ನು
ಧರಿಸಿರುವನೋ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯು ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗಿಂತ ನೀಚಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ
ಕುಳಿತಿರುವ ಮನುಷ್ಯಹೋತೃವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಅದನ್ನು ಧರಿಸುವನು (ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ
ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ತಿಳಿಯುವನು).

ಈ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿರುವ ನೆ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಮಾರ್ಥವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಪ್ರತ್ಯರ್ಥ (ಈಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥ)
ವಿರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಇಹ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಎಂಬರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಹೈವ ನಿಧೇಹಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಈಗಲೇ
ಇಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವಂತೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾವನ್ಮಾತ್ರಮುಷಸೋ ನ ಪ್ರತೀಕಂ ಎಂಬ
ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಉಷಃಕಾಲವು ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಎಂದರೆ ಎಷ್ಟು ಕಾಲದವರೆಗೆ (ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಮಾತ್ರ)
ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದೋ ಅಷ್ಟುಕಾಲಮಾತ್ರ ಎಂದರ್ಥವು. ಸುಪರ್ಣ್ಯಃ ಸುಪತನಾ ಏತಾ ರಾತ್ರಯೋ ವಸತೇ ಮಾತ-
ರಿತ್ವನ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎಲೈ ಮಾತರಿತ್ವನೇ, ಉತ್ತಮವಾದ ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಹಾರುಡುತ್ತಾ ಉಷಃಕಾಲವನ್ನು
ಧರಿಸಿರುವವು ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಇದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸುಪರ್ಣ್ಯ
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾನಾವಿಧ ರೆಕ್ಕೆಗಳು ಎಂಬರ್ಥವು. ಉಷಃಕಾಲದ ನಾನಾವಿಧ (ಉತ್ತಮವಾದ) ಬಣ್ಣಗಳು ಎಂಬರ್ಥ
ವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಪರ್ಣ್ಯಃ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯ ಅಂತ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಷಸ್ಸು ಉದಯಿಸಿದಾಗ ಆ
ಉಷಸ್ಸು ನಾನಾವಿಧ ಅಥವಾ ರುಮಣೀಯವಾದ ಬಣ್ಣಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಉಷಃಕಾಲದ
ಮಾಣವು ಅತ್ಯಲ್ಪವಾಗಿರುವುದು. ಉಷಃಕಾಲಾನಂತರ ಅತಿಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಉಷಃ
ಕಾಲವು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಲ್ಪವಾಗಿರುವುದು ಬಹುಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಮನುಷ್ಯ
ಹೋತೃವು ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಗಿಂತ ಕನಿಷ್ಠನು. ಆದುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯಹೋತೃವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಯಜ್ಞ
ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತನಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಗಿಂತ ನೀಚಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಅತ್ಯಲ್ಪಕಾಲದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯ

ನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಹೋತೃಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನ ಅಲ್ಪತ್ವವೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ತ್ವವೂ ವ್ಯಕ್ತವಾದುವು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯಹೋತೃವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ ಹೋತೃಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವನು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೆಂದರೆ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದಿತ್ಯನನ್ನಲ್ಲ ಎಂದು ವ್ಯಷ್ಟವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವುದು,

ಹೋತೃಜಪಸ್ತೃನಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರಿಯೋ ಭವತಿ ದೇವ ಸವಿತರೇತಂ ತ್ವಾ ವೃಣತೇಽಗ್ನಿಂ
ಹೋತ್ರಾಯ ಸಹ ಪಿತ್ರಾ ವೈಶ್ವಾನರೇಣೇತೀಮಮೇನಾಗ್ನಿಂ ಸವಿತಾರಮಾಹ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸ-
ವಿತಾರಂ ಮಧ್ಯಮಂ ವೋತ್ತಮಂ ನಾ ಪಿತರಂ ||

ಯಸ್ತು ಸೂಕ್ತಂ ಭಜತೇ ಯಸ್ಯೈ ಹವಿರ್ನಿರುಪ್ಯತೇಽಯಮೇವ ಸೋಽಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರಃ |
ನಿಸಾತಮೇವೈತೇ ಉತ್ತರೇ ಜ್ಯೋತಿಸೀ ಏತೇನ ನಾಮಧೇಯೇನ ಭಜೇತೇ ಭಜೇತೇ ||
(ನಿ. ೭.೩೧)

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವ ಜಪಮಂತ್ರಾದಿಗಳು ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನೇ ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನಲ್ಲ. ಮಂತ್ರಜಪವು—ದೇವಸವಿತರೇತಂ ತ್ವಾ ವೃಣತೇಽಗ್ನಿಂ ಹೋತ್ರಾಯ ಸಹ ಪಿತ್ರಾ ವೈಶ್ವಾನರೇಣ ಎಂದುರುವುದು. ಎಲೈ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸವಿತೃದೇವನೇ, ಸ್ತೋತ್ರವಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೋತೃವು ನಿನ್ನನ್ನೇ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ನಿನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ವೈಶ್ವಾನರನೊಡನೆ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವನು ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ನಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ಇಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸವಿತೃವೆಂದೇ ಕರೆದಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಸವಿತೃವೆಂದರೆ (ಸವಿತೃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ) ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಜಾತ (ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ) ಉತ್ಪತ್ತಿಕಾರಕನು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನೀಯನಾದ ವಾಯುವನ್ನು ಅಥವಾ ಉತ್ತಮ (ಸ್ವರ್ಗ) ಸ್ಥಾನೀಯನಾದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ತಂದೆಯೆಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿರುವನು.

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆಯೋ, ಯಾವ ದೇವನಿಗಾಗಿ (ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನದ್ದೇತಿಸಿ) ಹವಿಸ್ಸು ಹೋಮಮಾಡಲ್ಪಡುವುದೋ ಆ ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಗ್ನಿಯು.

ಸೂರ್ಯೋ ವೈಶ್ವಾನರಃ | ಅಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರಃ | ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ವಿದ್ಯದ್ರೂಪವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯೂ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಆದಿತ್ಯರೂಪವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯೂ ಇವೆರಡು ಜ್ಯೋತಿಗಳೂ ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂಬ ಒಂದೇ ಹೆಸರಿನಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುವು ಎಂದರೆ ವೈಶ್ವಾನರಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಗ್ನಿಯು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯರೂಪದಿಂದಲೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯುತರೂಪದಿಂದಲೂ, ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಗ್ನಿರೂಪದಿಂದಲೂ ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹವಿಸ್ಪಾಂತಮಿತ್ಯೇಕೋನವಿಂಶತ್ಪ್ರಚಂ ಸೂಕ್ತಂ ಚತುರ್ಥಂ ತ್ರೈಷ್ಠುಭಂ | ಮೂರ್ಧನ್ಯಾನ್ಯಸಿಃ |
ಸ ಜಾಂಗಿರಸೋ ನಾಮದೇವ್ಯೋ ನಾ | ಸೂರ್ಯೋ ವೈಶ್ವಾನರಗುಣಕೋಽಗ್ನಿಶ್ಚ ಸಮುದಿತೋ

ದೇವತಾ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಹವಿರೇಕೋನಾಂಗಿರಸೋ ಮೂರ್ಧನ್ವಾನ್ವಾನುದೇವೋ ವಾ
ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರೀಯಮಿತಿ || ವ್ಯೂಢಸ್ಯ ದಶರಾತ್ರಸ್ಯ ಪಂಚಮೇಹನ್ಯಾಗ್ನಿಮಾರುತ ಏತದ್ವೈಶ್ವಾನ.
ರೀಯನಿವಿದ್ಧಾನಂ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಹವಿಷ್ಪಾಂತಮಗ್ನಿಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿಃ ಸ ರಾಜಾ |
ಅ. ೮-೮ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಹವಿಷ್ಪಾಂತಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಏಳನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತು ಪುಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ವಾನ್ ಎಂಬುವನು ಪುಷಿಯು. ಈ ಪುಷಿಯು
ಅಂಗಿರಸಗೋತ್ರದವನು ಅಥವಾ ವಾಮದೇವಗೋತ್ರದವನು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯನೂ, ವೈಶ್ವಾನರಗುಣವಿಶಿಷ್ಟ
ನಾದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸಮಷ್ಟಿಭಾವದಿಂದ ದೇವತೆಯು. ತ್ರಿಷ್ಪುಷ್ಠಂಭಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಹವಿರೇಕೋ-
ನಾಂಗಿರಸೋ ಮೂರ್ಧನ್ವಾನ್ವಾನುದೇವೋ ವಾ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರೀಯಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.
ವ್ಯೂಢವೆಂಬ ದಶರಾತ್ರಯಾಗದ ಐದನೆಯ ದಿನಸ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು
ವೈಶ್ವಾನರದೇವತಾಕವಾದ ನಿವಿದ್ಧಾನಸೂಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಹವಿಷ್ಪಾಂತ-
ಮಗ್ನಿಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿಃ ಸ ರಾಜಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೮-೮) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೮೪

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೭ | ಸೂಕ್ತ—೮೪ |

ಅಷ್ಟಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೪ | ವರ್ಗ—೧೦, ೧೧, ೧೨, ೧೩ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಪುಕ್ತಂಖ್ಯೆ—೧೯ |

ಪುಷಿ—ಮೂರ್ಧನ್ವಾನ್ವಾನಂಗಿರಸೋ ವಾಮದೇವೋ ವಾ |

ದೇವತಾ—ಸೂರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಾ |

ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಪುಷ್ಠಂ |

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಹವಿಷ್ಪಾಂತಮುಜರಂ ಸ್ತರ್ವಿದಿ ದಿವಿಸ್ಪೃಶ್ಯಾಹುತಂ ಜುಷ್ವಮಗ್ನಾ |

ತಸ್ಯ ಭರ್ಮಣೇ ಭುವನಾಯ ದೇವಾ ಧರ್ಮಣೇ ಕಂ ಸ್ತಧಯಾ ಪಪ್ರಥಂತ ||

। ಪವಜಾಃ |

ಹವಿಃ | ಪಾಂತಂ | ಅಜರಂ | ಸ್ತರ್ವಿದಿ | ದಿವಿಸ್ಪೃಶಿ | ಅಹುತಂ | ಜುಷ್ವಂ | ಅಗ್ನಾ |

ತಸ್ಯ | ಭರ್ಮಣೇ | ಭುವನಾಯ | ದೇವಾಃ | ಧರ್ಮಣೇ | ಕಂ | ಸ್ತಧಯಾ | ಪಪ್ರಥಂತ || ೧ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಪಾಂತಂ ಪಾನೀಯಂ ಸೋಮಾಶ್ವಕಮುಜರಂ ಜರಾರಹಿತಂ ಜುಷ್ವಂ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಂ
ಯದ್ಭವಿಃ ಸ್ತರ್ವಿದಿ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ನೇದಿತರಿ ದಿವಿಸ್ಪೃಶಿ ದಿವಿ ಸ್ಪಷ್ಟರ್ಯಾಗ್ನಿನಾಹುತಮುಭಿಹುತಂ ತಸ್ಯ

ಸೋಮಾತ್ಮಕಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ಭರ್ತುಣೇ ಭರಣಾಯ ಭುವನಾಯ ಭಾವನಾಯ ಚ ಧರ್ಮಣೇ
ಧಾರಣಾಯ ಚ ಕಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸುಖಕರಮಿವಮುಗ್ಧಿಂ ದೇವಾಃ ಸ್ವಧಯಾನ್ನೇನ ಪಪ್ರಥಂತ | ಪ್ರಥ-
ಯಂತಿ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯಃ | ಹವಿರ್ಯತ್ಪಾನೀಯಮಜರಂ ಸೂರ್ಯವಿದಿ ದಿವಿಸ್ಪೃತ್ಯಭಿಹುತಂ
ಜುಷ್ಯಮುಗ್ಧಾ ತಸ್ಯ ಭರಣಾಯ ಚ ಭಾವನಾಯ ಚ ಧಾರಣಾಯ ಚೈತೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಭ್ಯೋ
ದೇವಾ ಇಮಮುಗ್ಧಿಮುನ್ನೇನಾಪಪ್ರಥಂತ | ನಿ. ೭-೨೫ | ಇತಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಪಾಂತಂ—ಪಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವೂ | ಅಜರಂ—ಕ್ಷಯರಹಿತವೂ | ಜುಷ್ಯಂ—ದೇವತೆಗಳ ಸೇವನೆಗೆ
ಯೋಗ್ಯವೂ ಆದ | ಯತ್—ಹವಿ—ಯಾವ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸು | ಸ್ವರ್ವಿಧಿ—ಸ್ವರ್ಲೋಕವನ್ನು
ಆರಿತವನೂ | ದಿವಿಸ್ಪೃತಿ—ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡುವವನೂ ಆದ | ಅಗ್ನಾ—ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ | ಅಹುತಂ—
ಅರ್ಪಿತವಾಗದೆಯೋ | ತಸ್ಯ—ಆ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನ | ಭರ್ತುಣೇ—ಭರಣಕ್ಕಾಗಿಯೂ |
ಭುವನಾಯ—ಸ್ಥಿತಿಗಾಗಿಯೂ | ಧರ್ಮಣೇ—ಧಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಕಂ—ಸುಖಕಾರಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು |
ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಸ್ವಧಯಾ—ಅನ್ನದಿಂದ | ಪಪ್ರಥಂತೆ—ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವೂ, ಕ್ಷಯರಹಿತವೂ, ದೇವತೆಗಳ ಸೇವನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವೂ ಆದ ಯಾವ ಸೋಮರೂಪವಾದ
ಹವಿಸ್ಸು ಸ್ವರ್ಲೋಕವನ್ನು ಆರಿತವನೂ, ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತ
ವಾಗದೆಯೋ ಆ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಭರಣಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಸ್ಥಿತಿಗಾಗಿಯೂ, ಧಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸುಖಕಾರಕ
ನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಅನ್ನದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

English Translation

The Soma oblation, undecaying and agreeable to the gods, which
is offered to Agni, who is cognizant of heaven, who touches the sky—for
its nourishment, existence and support, the gods supply (Agni) the giver
of happiness with food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ಬರೆದಿರುವ ನಿರ್ವಚನದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ
(pages 535-536) ಬರೆದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಗೀರ್ಣಂ ಭುವನಂ ತಮಸಾಪಗೂಳ್ತಮಾವಿಃ ಸ್ವರಭವಜ್ಞಾತೇ ಅಗ್ನಾ |

ತಸ್ಯ ದೇವಾಃ ಪೃಥಿವೀ ದ್ಯೌರುತಾಪೋಽರಣಯನ್ನೋಷಧೀಃ ಸಖ್ಯೇ ಅಸ್ಯ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ಗೀರ್ಣಂ | ಭುವನಂ | ತಮಸಾ | ಅಪ್ರಗೂಢಂ | ಅವಿಃ | ಸ್ವಃ | ಅಭವತ್ | ಜಾತೇ | ಅಗ್ನಿಃ |
ತಸ್ಯ | ದೇವಾಃ | ಪೃಥಿವೀ | ದ್ಯೌಃ | ಉತ | ಅಪಃ | ಅರಣ್ಯಂ | ಓಷಧೀಃ | ಸಖ್ಯೇ | ಅಸ್ಯ || ೨ ||
|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಗೀರ್ಣಂ ಪೂರ್ವಂ ನಿಗೀರ್ಣಂ ತಮಸಾಂಧಕಾರೇಣಾಪಗೂಢಮಾಚ್ಛಾದಿತಂ ಸ್ವಃ ಸರ್ವಂ
ಭುವನಮಗ್ನೌ ಯಸ್ಮಿನ್ಮೈಶ್ವಾನರೇ ಜಾತ ಉತ್ಪನ್ನೇ ಸತ್ಯಾವಿರಭವತ್ ಅವಿರ್ಭವತಿ ತಸ್ಯಾಸ್ಯ ಮೈಶ್ವಾ-
ನರಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಸಖ್ಯೇ ಸಖಿಕರ್ಮಣಿ ದೇವಾ ಇಂದ್ರಾದಯಃ ಪೃಥಿವೀ ಭೂಮಿಶ್ಚ ದ್ಯೌಶ್ಚ ಪೋಲಂತರಿಕ್ಷಂ
ಜೋದಕಾನಿ ನಾಷಧೀರೋಷಧ್ಯಶ್ಚಾರಣ್ಯತ್ | ಅರಣ್ಯಂ | ಸ್ವೀತಿಂ ಕೃತವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಗೀರ್ಣಂ—ಪ್ರಥಮತಃ ಲೀನವಾದುದೂ | ತಮಸಾ—ಅಂಧಕಾರದಿಂದ | ಅಪಗೂಢಂ—ವ್ಯಾಪೃತ
ವಾದುದೂ ಆದ | ಸ್ವಃ ಭುವನಂ—ಸಕಲ ಲೋಕವೂ | ಅಗ್ನಿಃ—ಮೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು | ಜಾತೇ—ಉತ್ಪನ್ನ
ವಾದಾಗ | ಅವಿರಭವತ್—ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಯಿತು | ತಸ್ಯ ಅಸ್ಯ—ಈ ಮೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು | ಸಖ್ಯೇ—ಮಿತ್ರತ್ವ
ವನ್ನು ಹೊಂದಲು | ದೇವಾಃ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ | ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥ್ವಿಯೂ | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕವೂ |
ಅಪಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ | ಓಷಧೀಃ—ಓಷಧಿಗಳೂ | ಅರಣ್ಯಂ—ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದಿದವು.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಪ್ರಥಮತಃ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣದೆ ಲೀನವಾದುದೂ, ಅಂಧಕಾರದಿಂದ ವ್ಯಾಪೃತವಾದುದೂ ಆದ ಸಕಲ ಲೋಕವೂ
ಸಹ ಮೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾದಾಗ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಯಿತು. ಈ ಮೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಮಿತ್ರತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಲು
ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ, ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ದ್ಯುಲೋಕವೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ, ಓಷಧಿಗಳೂ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದಿದವು.

English Translation

The whole world swallowed up, hidden in darkness, was made
manifest when Agni was born; the gods, heaven and earth, the waters
and the plants rejoiced in his friendship.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದೇವೇಭಿರ್ನ್ರಿಷಿತೋ ಯಜ್ಞಯೇಭಿರಗ್ನಿಂ ಸೋಷಾಣ್ಯಜರಂ ಬ್ರಹಂತಂ |
ಯೋ ಭಾನುನಾ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ಯೌಮುತೇಮಾನಾತತಾನ ರೋದಸೀ
ಅಂತರಿಕ್ಷಂ || ೨ ||

ಽ ದದಾತಃ ।

ದೇವೇಭಿಃ | ನು | ಇಷಿತಃ | ಯಜ್ಞೇಭಿಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ಸ್ತೋಷಾಣಿ | ಅಜರಂ | ಬೃಹಂತಂ |

ಯಃ | ಭಾನುನಾ | ಪೃಥಿವೀಂ | ದ್ಯಾಂ | ಉತ | ಇಮಾಂ | ಅತತಾನ | ರೋದಸೀ ಇತಿ | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಜ್ಞೇಭಿರ್ಯಜ್ಞಾಹ್ಯದೇವೇಭಿರ್ದೇವೈರಿಂದ್ರಾದಿಭಿರ್ನು ಕ್ಷಿಪ್ರಮಿಷಿತೋಽಹಮಜರಂ
ಜರಾರಹಿತಂ ಬೃಹಂತಂ ಮಹಾಂತಮಗ್ನಿಂ ತಂ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಂ ಸ್ತೋಷಾಣಿ | ಸ್ತೋಷಾಮಿ | ಯೋ
ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿರ್ಭಾನುನಾ ತೇಜಸಾ ಪೃಥಿವೀಂ ಭೂಮಿಮುತಾಪಿ ಚೇಮಾಂ ದ್ಯಾಂ ದಿನಂ ಚಾತತಾನ
ಆತನೋತಿ | ತದೇವ ದರ್ಶಯತಿ | ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಚಾತತಾನ ಆತನೋತಿ | ವಿಸ್ತಾರ-
ಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಯಃ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು | ಭಾನುನಾ—ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ | ಪೃಥಿವೀಂ—ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು | ಉತ—
ಮತ್ತು | ಇಮಾಂ ದ್ಯಾಂ—ಈ ದ್ಯುರೋಕವನ್ನು | ರೋದಸೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ—
ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು | ಅತತಾನ—ವಿಸ್ತರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ ಅಂತಹ | ಅಜರಂ—ಕ್ಷಯರಹಿತನೋ |
ಬೃಹಂತಂ—ಅತ್ಯಧಿಕನೋ ಆದ | ಅಗ್ನಿಂ—ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು | ಯಜ್ಞೇಭಿಃ—ಪೂಜಾರ್ಹರಾದ |
ದೇವೇಭಿಃ—ದೇವತೆಗಳಿಂದ | ನು—ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ | ಇಷಿತಃ—ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ | ಸ್ತೋಷಾಣಿ—ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೇನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ವಿಸ್ತರಿಸು
ವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ, ಅಂತಹ ಕ್ಷಯರಹಿತನೋ, ಅತ್ಯಧಿಕನೋ ಆದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಾರ್ಹರಾದ ದೇವತೆ
ಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ನಾನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation

Sent by adorable gods I praise the undecaying and mighty Agni,
who by his radiance has spread forth the earth and this heaven, the two
worlds and the firmament.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯೋ ಹೋತಾಸೀತ್ಪ್ರಥಮೋ ದೇವಜುಷ್ವೋ ಯಂ ಸಮಾಂಜನ್ನಾಜ್ಯೇನಾ
ವೃಣಾನಾಃ |

ಸ ಪತತ್ರೀತ್ವರಂ ಸ್ಥಾ ಜಗದ್ವಚ್ಛಾಪ್ರಮುಗ್ನಿರಕೃಣೋಜ್ಜಾತವೇದಾಃ || ೪ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಯಃ | ಹೋತಾ | ಅಸೀತ್ | ಪ್ರಥಮಃ | ದೇವಜುಷ್ಯಃ | ಯಂ | ಸಂಽಅಂಜನ್ | ಅಜ್ಞೇನ |
ವೃಣಾನಾಃ |

ಸಃ | ಪತತ್ರಿ | ಇತ್ವರಂ | ಸ್ಥಾಃ | ಜಗತ್ | ಯತ್ | ಶ್ವಾತ್ರಂ | ಆಗ್ನಿಃ | ಅಕೃಣೋತ್ | ಜಾತ-
ವೇದಾಃ || ೪ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಯೋ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿದೇವಜುಷ್ಯೋ ದೇವೈಃ ಸೇವಿತಃ ಪ್ರಥಮೋ ಮುಖ್ಯೋ ಹೋತಾ-
ಸೀತ್ ಅಭೂತ್ ಯಂ ಚ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಂ ಯಜಮಾನಾ ವೃಣಾನಾ ಅಜ್ಞೇನ ಸಮಾಂಜನ್ ಸಮಂಜತಿ
ಜಾತವೇದಾ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞೋ ಜಾತಧನೋ ವಾ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿಃ ಪತತ್ರಿ ಪತನಶೀಲಂ ಪಕ್ಷಿಜಾತ-
ಮಿತ್ವರಂ ಗಮನಶೀಲಂ ಸರೀಸೃಪಾದಿಕಂ ಸ್ಥಾಃ ಸ್ಥಾವರಂ ವೃಕ್ಷಾದಿರೂಪಂ ಚ ಜಗತ್ | ಸ್ಥಾವರಂ
ಜಂಗಮಂ ಚ ಯಜ್ಞಗದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಶ್ವಾತ್ರಂ ಕ್ಷಿಪ್ರಮೇವಾಕೃಣೋತ್ | ಅಜನಯತ್ | ತಥಾ ಚ
ಯಾಸ್ಯಃ | ಸ ಪತತ್ರಿ ಚೇತ್ವರಂ ಸ್ಥಾವರಂ ಜಂಗಮಂ ಚ ಯತ್ತತ್ಕ್ಷಿಪ್ರಮುಗ್ನಿರಕರೋಜ್ಜಾತವೇದಾಃ |
ನಿ. ೫-೩ | ಇತಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಯಃ—ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು | ದೇವಜುಷ್ಯಃ—ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸೇವಿತನಾಗಿಯೂ | ಪ್ರಥಮಃ—
ಅತ್ಯಂತ ಮುಖ್ಯನೂ | ಹೋತಾ—ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ | ಅಸೀತ್—ಆಗಿದ್ದನೋ | ಯಂ—ಯಾರನ್ನು |
ವೃಣಾನಾಃ—ಆರಾಧಿಸಿದ ಯಜಮಾನರೂ | ಅಜ್ಞೇನ—ಅಜ್ಞಾದಿಂದ | ಸಮಾಂಜನ್—ಸಂಸ್ಕರಿಸಿದರೋ |
ಜಾತವೇದಾಃ ಸಃ—ಜಾತಪ್ರಜ್ಞನಾದ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು | ಪತತ್ರಿ—ಪಕ್ಷಿಜಾತಿಯನ್ನೂ | ಇತ್ವರಂ—ನೆಲದ
ಮೇಲೆ ಓಡಾಡುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ | ಸ್ಥಾಃ—ಚಲಿಸದಿರುವ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನೂ ಕೂಡಿರುವ | ಜಗತ್—ಸಕಲ
ರೋಕವನ್ನೂ | ಶ್ವಾತ್ರಂ—ಶೀಘ್ರವಾಗಿ | ಅಕೃಣೋತ್—ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.

। ಛಾಂದಾಃ ।

ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸೇವಿತನೂ, ಅತ್ಯಂತ ಮುಖ್ಯನೂ, ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ ಆದ ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿ
ಯನ್ನು ಯಜಮಾನರು ಆಜ್ಞಾದಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸಿ ಪೂಜಿಸಿದರೋ ಅವೇ ಅಗ್ನಿಯು ಹಾರಾಡುವ ಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನೂ, ನೆಲದ
ಮೇಲೆ ನಡೆಯುವ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ, ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನೂ ಕೂಡಿರುವ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ಬೇಗನೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.

English Translation

Who propitiated by the gods was the first offerer of oblations, whom
his worshippers anoint with clarified butter—he, Agni Jatavedas, quickly

made that which can fly, that which can walk, that which is stationary, that which is moveable.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶ್ವಾತ್ರಂ—ಶ್ವಾತ್ರವೆಂದರೆ ಬೇಗನೆ, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು ಶ್ವಾತ್ರಮಿತಿ ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮಾಕು ಅತನಂ ಭವತಿ (ನಿ. ೪.೭) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಯಜ್ಞತವೇದೋ ಭುವನಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯತಿಸ್ತೋ ಅಗ್ನೇ ಸಹ ರೋಚನೇನ |

ತಂ ತ್ವಾಹೇನು ಮತಿಭಿರ್ಗೀರ್ಭಿರುಕ್ಥೈಃ ಸ ಯಜ್ಞಯೋ ಅಭವೋ

ರೋದಸಿಸ್ಪ್ರಾಃ || ೫ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಯತ್ | ಜಾತವೇದಃ | ಭುವನಸ್ಯ | ಮೂರ್ಧನ್ | ಅತಿಷ್ಠಃ | ಅಗ್ನೇ | ಸಹ | ರೋಚನೇನ |

ತಂ | ತ್ವಾ | ಅಹೇನು | ಮತಿಭಿಃ | ಗೀರ್ಭಿಃ | ಉಕ್ಥೈಃ | ಸಃ | ಯಜ್ಞಯಃ | ಅಭವಃ |

ರೋದಸಿಸ್ಪ್ರಾಃ || ೫ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಜಾತವೇದೋ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞಾಗ್ನೇ ಯದ್ಯಸ್ತಂ ಭುವನಸ್ಯ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ ಮೂರ್ಧನಿ ರೋಚನೇನಾದಿತ್ಯೇನ ಸಹಾತಿಷ್ಠಃ ಸ್ಥಿತವಾನಸಿ ತಂ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಂ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಮತಿಭಿರ್ಚ-
ನೀಯಾಭಿರ್ಗೀರ್ಭಿಃ ಸ್ತುತಿಭಿರುಕ್ಥೈಃ ಶಸ್ತ್ರೈಶ್ವಾಹೇನು | ಪ್ರಸದ್ಯಾಮಹೇ || ಹಿ ಗತಾವಿತಿ ಧಾತುಃ ||
ಸವೈಶ್ವಾನರಸ್ತಂ ರೋದಸಿಸ್ಪ್ರಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ಪೂರಯಿತಾ ಯಜ್ಞಯೋ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಶ್ಚ ಭವಃ |
ಭವಸಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಜಾತವೇದಃ—ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯತ್—ಯಾವ ನೀನು | ಭುವನಸ್ಯ-
ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕೂ | ಮೂರ್ಧನ್—ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ | ರೋಚನೇನ ಸಹ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಆದಿತ್ಯ
ನೊಡನೆ | ಅತಿಷ್ಠಃ—ನೀತಿರುವೆಯೋ | ತಂ ತ್ವಾ—ಅಂತಹ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿರೂಪನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು | ಮತಿಭಿಃ—
ಧ್ಯಾನಗಳಿಂದಲೂ | ಗೀರ್ಭಿಃ—ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ | ಉಕ್ಥೈಃ—ಶಸ್ತ್ರಾದಿಗಳಿಂದಲೂ | ಅಹೇನು—ಆರಾಧಿಸು
ತ್ತೇನೆ | ಸಃ—ವೈಶ್ವಾನರೂಪನಾದ ನೀನು | ರೋದಸಿಸ್ಪ್ರಾಃ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವವನೂ |
ಯಜ್ಞಯಃ—ಪೂಜಾರ್ಹನೂ | ಅಭವಃ—ಆಗದ್ದೀಯೆ-

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ನೀನು ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಆದಿತ್ಯನೊಡನೆ ಸೇರಿರುವೆಯೋ ಅಂತಹ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿರೂಪನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಧ್ಯಾನಗಳಿಂದಲೂ, ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ, ಶಸ್ತ್ರಾದಿಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಆರಾಧಿಸುತ್ತೇನೆ. ವೈಶ್ವಾನರರೂಪನಾದ ನೀನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವವನೂ, ಪೂಜಾರ್ಹನೂ ಆಗಿದ್ದೀಯೆ.

English Translation

Inasmuch as you abide, Agni Jatavedas, on the brow of the universe together with the sun, we have come to you with praises, with prayers; you are adorable, the satisfier of heaven and earth.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಮೂರ್ಧಾ ಭುವೋ ಭವತಿ ನಕ್ತಮಗ್ನಿಸ್ತತಃ ಸೂರ್ಯೋ ಜಾಯತೇ
ಪ್ರಾತರುದ್ಯನ್ ।

ಮಾಯಾಮು ತು ಯಜ್ಞಯಾನಾಮೇತಾಮಪೋ ಯತ್ಪೂರ್ಣೈಶ್ಚರತಿ
ಪ್ರಜಾನನ್ ॥ ೬ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಮೂರ್ಧಾ | ಭುವಃ | ಭವತಿ | ನಕ್ತಂ | ಅಗ್ನಿಃ | ತತಃ | ಸೂರ್ಯಃ | ಜಾಯತೇ | ಪ್ರಾತಃ |
ಉತ್ಯಯನ್ ।

ಮಾಯಾಂ | ಉಂ ಇತಿ | ತು | ಯಜ್ಞಯಾನಾಂ | ಏತಾಂ | ಅಪಃ | ಯತ್ | ಪೂರ್ಣಃ | ಚರತಿ |
ಪ್ರಜಾನನ್ ॥ ೬ ॥

। ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿಸ್ತಂ ರಾತ್ರಾ ಭುವೋ ಭೂತಜಾತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧಾ ಶಿರೋವತ್ಪ್ರಧಾನ-
ಭೂತೋ ಭವತಿ | ರಾತ್ರಾ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿನಾಮಾಲೋಕಸ್ಯ ತದಧೀನತ್ವಾತ್ | ತತೋ ರಾತ್ರೇರನಂತರಂ
ಪ್ರಾತರುದ್ಯನ್ ಸೂರ್ಯೋ ಜಾಯತೇ | ಅಹನಿ ಸ ಏವ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿಃ ಸೂರ್ಯೋ ಭವತಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ಕಿಂಚಿ ಯಜ್ಞಯಾನಾಂ ಯಜ್ಞಸಂಪಾದಿನಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಮಾಯಾಮು ಪ್ರಜ್ಞಾಮೇವೈತಾಂ ಮನ್ಯಂತೇ
ಕವಯ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಯತ್ಪ್ರಜಾನನ್ ಪ್ರಜ್ಞಾಯಮಾನಃ ಸೂರ್ಯಸ್ತೋರ್ಣೈಶ್ಚರಮಾಣಃ

ಸನ್ನಪೋಽಂತರಿಕ್ಷಂ ಕರ್ಮ ನಾ ಚರತಿ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯಃ | ಮೂರ್ಧಾ ಮೂರ್ತಮಸ್ತಿಸ್ಥೀಯತೇ
ಮೂರ್ಧಾ ಯಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಭವತಿ ನಕ್ತಮಗ್ನಿಸ್ತತಃ ಸೂರ್ಯೋ ಜಾಯತೇ
ಪ್ರಾತರುದ್ಯಂತ್ಸ ಏವ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ತ್ವೇತಾಂ ಮನ್ಯಂತೇ ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಯಜ್ಞಸಂಪಾದಿ-
ನಾಮಪೋ ಯತ್ಕರ್ಮ ಚರತಿ ಪ್ರಜಾನಂತ್ಸರ್ವಾಣಿ ಸ್ಥಾನಾನ್ಯನುಸಂಚರತಿ ತ್ವರಮಾಣಃ |
ನಿ. ೭-೨೭ | ಇತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಅಗ್ನಿಃ—ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು | ನಕ್ತಂ—ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ | ಭುವಃ—ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ | ಮೂರ್ಧಾ-
ಮುಖ್ಯಪ್ರಕಾಶಕನಾಗಿ | ಭವತಿ—ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ | ತತಃ—ರಾತ್ರಿಯಾದನಂತರ | ಸೂರ್ಯಃ—ಸೂರ್ಯನು |
ಪ್ರಾತಃ—ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಉದ್ಯನ್—ಆವಿರ್ಭವಿಸುತ್ತ | ಜಾಯತೇ—ಗೋಚರನಾಗುತ್ತಾನೆ | ಯತ್—
ಯಾವ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ | ಪ್ರಜಾನನ್—ಗೋಚರನಾದ ಸೂರ್ಯನು | ತೂರ್ಣಃ—ವೇಗಗಾಮಿಯಾಗಿ |
ಆಪಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ | ಚರತಿ—ಸಂಚರಿಸುವನೋ ಅದನ್ನು | ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಂ—ಯಜ್ಞಾಹರಾದ
ದೇವತೆಗಳ | ಏತಾಂ ಮಾಯಾಮು—ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದೇ ಪ್ರಾಜ್ಞರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಕಾಶಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ರಾತ್ರಿಯಾದನಂತರ
ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆವಿರ್ಭವಿಸುತ್ತ ಗೋಚರನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ
ಗೋಚರನಾದ ಸೂರ್ಯನು ವೇಗಗಾಮಿಯಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವನೋ, ಅದನ್ನು ಯಜ್ಞಾಹರಾದ ದೇವತೆ
ಗಳ ಪ್ರಾಜ್ಞಕರ್ಮವೆಂದೇ ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Agni is the head of all beings by night ; then the sun rising early is born ; (the wise know) this to be the wisdom of the adorable gods, that the swift-moving sun being intelligent moves through the firmament.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಪುಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ಬರೆದಿರುವ ನಿರ್ವಚನದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ
(pages 537-538) ಬರೆದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ದ್ವೈಶೇನ್ಯೋ ಯೋ ಮುಹಿನಾ ಸಮಿದ್ಭೋರೋಚತ ದಿವಿಯೋನಿರ್ವಿಭಾವಾ ||

ತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ ಸೂಕ್ತವಾಕೇನ ದೇವಾ ಹವಿರ್ವಿಶ್ವ ಆಜುಹವುಸ್ತನೂಪಾಃ || ೭ ||

ಪದವಾಠ :

ದೃಶೇನ್ಯಃ | ಯಃ | ಮಹಿನಾ | ಸಂತ್ಯಜಃ | ಅರೋಚತ | ದಿವಿಯೋನಿಃ | ವಿಭಾವಾ |

ತಸ್ಮಿನ್ | ಅಗ್ನಿ | ಸೂಕ್ತವಾಕೇನ | ದೇವಾಃ | ಹವಿಃ | ವಿಶ್ವೇ | ಆ | ಅಜುಹವುಃ | ತನೂಪಾಃ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಯೋ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿಮಹಿನಾ ಮಹತ್ತ್ವೇನ ದೃಶೇನ್ಯಃ ಸರ್ವದರ್ಶನೀಯಃ ಸಮಿದ್ಧಃ ಸಮ್ಯಗ್ವಿಪ್ರೋ ದಿವಿಯೋನಿದ್ಯುಸ್ಥಾನೋ ವಿಭಾವಾ ದೀಪ್ತಿಮಾಂಶ್ಚ ಸನ್ನರೋಚತ ದೀಪ್ಯತೇ ತಸ್ಮಿನ್ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿ ತನೂಪಾಃ ಶರೀರಾಣಾಂ ರಕ್ಷಕಾ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸೂಕ್ತವಾಕೇನೇದಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯೇನ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಾಂ ವಚನೇನ ನಾ ಹವಿರಾಜುಹವುಃ | ಅಭಿಮುಖೇನ ಜುಹುವುಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಯಃ—ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು | ಮಹಿನಾ—ತನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ | ದೃಶೇನ್ಯಃ—ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರನಾಗಿಯೂ | ಸಮಿದ್ಧಃ—ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗಿಯೂ | ದಿವಿಯೋನಿಃ—ದ್ಯುಸ್ಥಾನನಾಗಿಯೂ | ವಿಭಾವಾ—ಪ್ರಭಾವಯುತನಾಗಿಯೂ | ಅರೋಚತ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ | ತಸ್ಮಿನ್ ಅಗ್ನಿ—ಅದೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ | ತನೂಪಾಃ—ಶರೀರರಕ್ಷಕರಾದ | ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ | ಸೂಕ್ತವಾಕೇನ—ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ | ಹವಿಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಅಜುಹವುಃ—ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದರು.

ಭಾವಾರ್ಥ :

ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರನಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗಿಯೂ, ದ್ಯುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವನಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಭಾವಯುತನಾಗಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನೋ, ಅದೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಶರೀರ ರಕ್ಷಕರಾದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದರು.

English Translation

He who shines visible to all through his greatness radiant, having his station in the sky, resplendent in him, Agni, the universal gods, the guardians of men's bodies, have presented an oblation with the voice of praise.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠ :

ಸೂಕ್ತವಾಕಂ ಪ್ರಥಮಮಾದಿದಗ್ನಿಮಾದಿದ್ಧವಿರಜನಯಂತ ದೇವಾಃ |

ಸ ಏಷಾಂ ಯಜ್ಞೋ ಅಭವತ್ತನೂಪಾಸ್ತಂ ದ್ಯಾವೇದ ತಂ ಪೃಥಿವೀ
ತಮಾಸಃ || ೮ ||

• ಪದವಾಚಃ •

ಸೂಕ್ತನಾಕಂ | ಪ್ರಥಮಂ | ಅತ್ | ಇತ್ | ಅಗ್ನಿಂ | ಅತ್ | ಇತ್ | ಹವಿಃ | ಅಜನಯಂತ | ದೇವಾಃ |
ಸಃ | ಏಷಾಂ | ಯಜ್ಞಃ | ಅಭವತ್ | ತನೂಪಾಃ | ತಂ | ದ್ಯಾಃ | ವೇದ | ತಂ | ಪೃಥಿವೀ | ತಂ |
ಅಸಃ || ೮ ||

• ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ •

ಪ್ರಥಮಂ ಪೂರ್ವಂ ಸೂಕ್ತನಾಕಮಿದಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಕ್ಯಂ ಮನಸಾ
ನಿರೂಪಯಂತಿ | ಅದಿದನಂತರಮೇವಾಗ್ನಿಂ ಮಥನೇನೋತ್ಪಾದಯಂತಿ | ಅದಿದನಂತರಮೇವ ದೇವಾ
ಹವಿರಜನಯಂತ | ಸ ವೈಶ್ವಾನರೋಗ್ನಿರೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಯಜ್ಞೋ ಯಷ್ಟವ್ಯೋಭವತ್ |
ಭವತಿ | ಸ ತನೂಪಾಃ ಶರೀರಾಣಾಂ ರಕ್ಷಿತಾ ಚ ಭವತಿ | ತಮಗ್ನಿಂ ದ್ಯಾದ್ಯುಲೋಕೋ ವೇದ |
ಜಾನಾತಿ | ತಮಗ್ನಿಂ ಪೃಥಿವೀ ಭೂಮಿರಪಿ ಚ ಜಾನಾತಿ | ತಮಗ್ನಿಮಾಪೋಽಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ ಜಾನಾತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಪ್ರಥಮಂ—ಮೊದಲು | ಸೂಕ್ತನಾಕಂ—ದೇವತಾಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನೂ |
ಅದಿತ್—ಅನಂತರ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಅದಿತ್—ಅದಾದನಂತರ | ಹವಿಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು |
ಅಜನಯಂತ—ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದರು | ಸಃ—ಅದೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು | ಏಷಾಂ—ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ |
ಯಜ್ಞಃ—ಪೂಜಾರ್ಹನಾಗಿ | ಅಭವತ್—ಆಗಿದ್ದಾನೆ | ತನೂಪಾಃ—ಶರೀರರಕ್ಷಕನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ | ತಂ—
ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದ್ಯಾಃ—ದ್ಯುಲೋಕವು | ವೇದ—ಅರಿಯುತ್ತದೆ | ತಂ—ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಪೃಥಿವೀ—
ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಅರಿಯುತ್ತದೆ | ತಂ—ಅವನನ್ನು | ಅಸಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ ಅರಿಯುತ್ತದೆ.

• ಛಾಂದಸ್ •

ದೇವತೆಗಳು ಮೊದಲು ಇದಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ, ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಯನೂ
ತದನಂತರ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದರು. ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪೂಜಾರ್ಹನೂ ಶರೀರರಕ್ಷಕನೂ
ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿಯುತ್ತವೆ.

English Translation

The gods first generated the words of the hymn, then Agni, hent
the oblation ; he is the (object of the) sacrifice of these deities, the protec-
tor of the body ; him the heaven knows, him the earth and the waters
know.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಯಂ ದೇವಾಸೋಽಜನಯಂತಾಗ್ನಿಂ ಯಸ್ಮಿನ್‌ಅಜುಹವುಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾಃ
ಸೋ ಆರ್ಚಿಷಾ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ಯಾಮುತೇಮಾವೃಜೂಯಮಾನೋ ಅತ-
ಪನ್ಮಹಿತ್ವಾ ॥ ೯ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಯಂ | ದೇವಾಸಃ | ಅಜನಯಂತ | ಅಗ್ನಿಂ | ಯಸ್ಮಿನ್ | ಅ | ಅಜುಹವುಃ | ಭುವನಾನಿ | ವಿಶ್ವಾಃ |
ಸಃ | ಅರ್ಚಿಷಾ | ಪೃಥಿವೀಂ | ದ್ಯಾಂ | ಉತ | ಇಮಾಂ | ಋಜುಯಮಾನಃ | ಅತಪತ್ | ಮಹಿತ್ವಾ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಯಂ ವೈಶ್ವಾನರಮಗ್ನಿಂ ದೇವಾಸೋ ದೇವಾ ಅಜನಯಂತ ಉತ್ಪಾದಿತವಂತಃ ಯಸ್ಮಿಂ-
ಶ್ಚೋತ್ಪನ್ನೇ ವೈಶ್ವಾನರೇಽಗ್ನೌ ವಿಶ್ವಾ ವಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾನಿ ಭೂತಾನ್ಯಾಜುಹವುಃ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ
ಜುಹವುಃ ಸರ್ವಮೇಧೇ ಸ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿರರ್ಚಿಷಾ ತೇಜಸಾ ಪೃಥಿವೀಮಂತರಿಕ್ಷಂ | ಅಸಃ
ಪೃಥಿವೀತ್ಯಂತರಿಕ್ಷನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ದ್ಯಾಂ ದಿವಂ ಚೋತಾಪಿ ಚೇಮಾಂ ಭೂಮಿಂ ಚರ್ಜೂಯಮಾನ
ಋಜುಗಮನೋ ಮಹಿತ್ವಾ ಮಹತ್ತ್ವೇನಾತಪತ್ | ಸರ್ವಂ ತಪತಿ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಯಂ ಅಗ್ನಿಂ—ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು | ದೇವಾಸಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಅಜನಯಂತ—ಉತ್ಪನ್ನ
ಃ ಮಾಡಿದರೋ | ಯಸ್ಮಿನ್—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ | ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ—ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ | ಅ ಅಜುಹವುಃ—
ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿದವೋ | ಸಃ—ಅದೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು | ಋಜುಯಮಾನಃ—ನೇರವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವನಾಗಿ
ಮಹಿತ್ವಾ—ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಅರ್ಚಿಷಾ—ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ | ಪೃಥಿವೀಂ—ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ |
ದ್ಯಾಂ—ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಇಮಾಂ—ಈ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ | ಅತಪತ್—ಉಷ್ಣದಿಂದ
ಕೂಡಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

। ಪಾದಾರ್ಥಃ ।

ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದರೋ, ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ
ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿದವೋ, ಅದೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ನೇರವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ
ನನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ, ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ ಸಹ ಉಷ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿರುವಂತೆ
ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

Agni whom the gods, generated, in whom all beings have offered oblations—he, the straight-going, has warmed by his radiance, by his might, the earth and this heaven.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ್ತೋಮೇನ ಹಿ ದಿವಿ ದೇವಾಸೋ ಅಗ್ನಿಮಜೀಜನಂ ಚೈತ್ತಿಭೀ ರೋದಸಿಸ್ತ್ರಾಂ |
ತಮೂ ಅಕೃಣ್ಣನ್ ತ್ರೇಧಾ ಭುವೇ ಕಂ ಸ ಓಷಧೀಃ ಪಚತಿ ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ ||

ಪದಪಾಠಃ ||

ಸ್ತೋಮೇನ | ಹಿ | ದಿವಿ | ದೇವಾಸಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ಅಜೀಜನನ್ | ಶಕ್ತಿಭಿಃ | ರೋದಸಿಸ್ತ್ರಾಂ |
ತಂ | ಉಂ ಇತಿ | ಅಕೃಣ್ಣನ್ | ತ್ರೇಧಾ | ಭುವೇ | ಕಂ | ಸಃ | ಓಷಧೀಃ | ಪಚತಿ | ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದೇವಾಸೋ ದೇವಾಃ ಶಕ್ತಿಭಿಃ ಕರ್ಮಭೀ ರೋದಸಿಸ್ತ್ರಾಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರಾಪೂರಯಿ-
ತಾರಮಗ್ನಿಂ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮಕಂ ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕೇ ಸ್ತೋಮೇನ ಹಿ ಸ್ತುತ್ವಾ ಬಲ್ವಜೀಜನನ್ |
ಉತ್ಪಾದಿತವಂತಃ | ಅಸಿ ಚ ತಮು ತಮೇವ ಕಂ ಸುಖಕರಮಗ್ನಿಂ ಯಜ್ಞೇ ತ್ರೇಧಾ ಭುವೇ
ತ್ರೇಧಾಭಾವಾಯಾಕೃಣ್ಣನ್ | ಕುರ್ವಂತಿ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ವರ್ತಮಾನೋ ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ ಸರ್ವರೂಪಾ
ಓಷಧೀವ್ರೀಹ್ಯಾದ್ಯಾಸ್ತೇನ ತೇನೋಪಕಾರೇಣ ಪಚತಿ | ಅತ್ರ ಯಾಸ್ಯಃ | ಸ್ತೋಮೇನ ಯಂ ಹಿ ದಿವಿ
ದೇವಾಸೋಽಗ್ನಿಮಜನಯಂ ಚೈತ್ತಿಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ಪೂರಣಂ ತಮಕುರ್ವಂಸ್ತೇಧಾ.
ಭಾವಾಯ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಂತರಿಕ್ಷೇ ದಿವೀತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ಯದಸ್ಯ ದಿವಿ ತೃತೀಯಂ ತದಸಾನಾದಿತ್ಯ
ಇತಿ ಹಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ನಿ. ೭-೨೮ | ಇತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ದೇವಾಸಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಶಕ್ತಿಭಿಃ—ತಮ್ಮ ಮಹತ್ಕರ್ಮಗಳಿಂದ | ರೋದಸಿಸ್ತ್ರಾಂ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿ
ಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾಡುವ | ಅಗ್ನಿಂ—ಸೂರ್ಯರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದಿವಿ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಸ್ತೋಮೇನ—
ಸ್ತುತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ | ಅಜೀಜನನ್—ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿರು | ಕಂ ತಮು—ಸುಖಕಾರಕನಾದ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು |
ತ್ರೇಧಾ ಭುವೇ—ಮೂರುಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರುರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗುವಂತೆ | ಅಕೃಣ್ಣನ್—ಮಾಡಿ
ದ್ದಾರೆ | ಸಃ—ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು | ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ—ಅನೇಕರೂಪಗಳುಳ್ಳ | ಓಷಧೀಃ—ಓಷಧಿಗಳು | ಪಚತಿ—
ಪಚ್ಚಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಮಹತ್ವಮರ್ಗಗಳಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಪೂರ್ಣಮಾಡುವ ಸೂರ್ಯರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿ ಯನ್ನು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡಿದರು. ಸುಖಕಾರಕನಾದ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರು ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಓಷಧಿಗಳನ್ನು ಪಕ್ವಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The gods have by praise engendered Agni in the sky, who fills heven and earth by his functions, they appointed the joy-bestowing Agni to his three-fold condition, he brings the manifold plants to maturity.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಯಾಗ್ಯರು ಬರೆದಿರುವ ನಿರ್ವಚನದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ (pages 538-539) ಬರೆದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯದೇದೇನಮದಧುರ್ಯಜ್ಞಯಾಸೋ ದಿವಿ ದೇವಾಃ ಸೂರ್ಯಮಾದಿತೇಯಂ |

ಯದಾ ಚರಿಷ್ಣಾ ಮಿಥುನಾವಭೂತಾಮಾದಿತ್ವಾ ಪ್ರಶ್ನಾನ್ಭವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯದಾ | ಇತ್ | ಏನಂ | ಅದಧುಃ | ಯಜ್ಞಯಾಸಃ | ದಿವಿ | ದೇವಾಃ | ಸೂರ್ಯಂ | ಆದಿತೇಯಂ |

ಯದಾ | ಚರಿಷ್ಣಾ ಇತಿ | ಮಿಥುನಾ | ಅಭೂತಾಂ | ಆತ್ | ಇತ್ | ಪ್ರ | ಅಶ್ವನ್ | ಭವನಾನಿ |

ವಿಶ್ವಾ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯದೇದೈವ ಪ್ರಾತರಾದಿತೇಯಮದಿತೇಃ ಪುತ್ರಂ ಸೂರ್ಯಮೇನಮಗ್ನಿಂ ಚ ಯಜ್ಞ-
ಯಾಸೋ ಯಜ್ಞಾರ್ಹ ದೇವಾ ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕೇಽದಧುಃ ಧೃತವಂತಃ | ಯದಾ ಚೇಮೌ ಚರಿಷ್ಣಾ
ಚರಣತೀಲೌ ಸೂರ್ಯವೈಶ್ವಾನರೌ ಮಿಥುನಾವಭೂತಾಂ ಪ್ರಾದುರಭೂತಾಂ | ಅದಿದನಂತರಮೇವ
ವಿಶ್ವಾ ವಿಶ್ವಾನಿ ಭವನಾನಿ ಭೂತಜಾತಾನಿ ಪ್ರಾಪಶ್ಯನ್ | ತೌ ಪಶ್ಯತಿ || ಅತ್ರ ಯಾಸ್ತುಃ |
ಯದೈನಮದಧುರ್ಯಜ್ಞಯಾಃ ಸರ್ವೇ ದಿವಿ ದೇವಾಃ ಸೂರ್ಯಮಾದಿತೇಃ ಪುತ್ರಂ ಯದಾ ಚರಿತಃ ||

ಮಿಥುನೌ ಪ್ರಾದುರಭೂತಾಂ ಸರ್ವದಾ ಸಹಚಾರಿಣಾವುಷಾಶ್ಚಾ ದಿಶ್ಯತಃ | ಮಿಥುನೌ ಕಸ್ಮಾನ್ಮಿನೋತಿಃ
ಶ್ರಯತಿಕರ್ಮಾ ಥು ಇತಿ ನಾಮಕರಣಸ್ಥಕಾರೋ ವಾ ನಯತಿಃ ಪರೋ ವನಿರ್ವಾ ಸಮಾಶ್ರಿತಾನ-
ನ್ಯೋನ್ಯಂ ನಯತೋ ವನುತೋ ವಾ | ಮನುಷ್ಯಮಿಥುನಾವಪ್ಯೇತಸ್ಮಾದೇವ ಮೇಠಂತಾವನ್ಯೋನ್ಯಂ
ವನುತ ಇತಿ ವಾ | ನಿ. ೭-೨೯ | ಇತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಯದೇತ್—ಯಾವಾಗ | ಅದಿತೇಯಂ—ಅದಿತಿಪುತ್ರನಾದ | ಸೂರ್ಯಂ—ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ | ಏನಂ—
ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ | ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ—ಯಜ್ಞಾರ್ಹರಾದ | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ದಿವಿ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ |
ಅದಧುಃ—ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೋ | (ಮತ್ತು) ಯದಾ—ಯಾವಾಗ | ಚರಿಷ್ಯಾ—ಸಂಚಾರಶೀಲರಾದ ಈ ಸೂರ್ಯ
ಮತ್ತು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗಳು | ಮಿಥುನಾ—ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿದರೋ | ಅದಿತ್—ಅ ಒಡನೆಯೇ | ವಿಶ್ವಾ
ಭುವನಾನಿ—ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ | ಪ್ರಾಪಶ್ಯನ್—ಇವರಿಬ್ಬರನ್ನೂ ನೋಡಿದವು

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ಅದಿತಿಪುತ್ರನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಯಜ್ಞಾರ್ಹರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಯಾವಾಗ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ
ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೋ, ಯಾವಾಗ ಸಂಚಾರಶೀಲರಾದ ಈ ಸೂರ್ಯಾಗ್ನಿಗಳು ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿದರೋ ಅ ಒಡನೆಯೇ, ಸಕಲ
ಲೋಕಗಳೂ ಇವರಿಬ್ಬರನ್ನೂ ನೋಡಿದವು.

English Translation

When the adorable gods placed him and Surya, the son of Aditi, in
heaven; when the swift-moving pair (Agni and Vishwanar) appeared, then
all beings beheld them,

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರು ಬರೆದಿರುವ ನಿರ್ವಚನದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ
(pages 539-540) ಬರೆದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ.

• ಸಂಹಿತಾಸಾತಃ •

ವಿಶ್ವಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಿಂ ಭುವನಾಯ ದೇವಾ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಕೇತುಮಹ್ನಾಮು-
ಕ್ಯಣ್ವನ್ |

ಆ ಯಸ್ತತಾನೋಷಸೋ ವಿಭಾತೀರಪೋ ಉರ್ಣೋತಿ ತಮೋ ಅರ್ಚಿಷಾ
ಯನ್ || ೧೨ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ವಿಶ್ವಸ್ಮಾ | ಅಗ್ನಿಂ | ಭುವನಾಯ | ದೇವಾಃ | ವೈಶ್ವಾನರಂ | ಕೇತುಂ | ಅಹ್ನಾಂ | ಅಕ್ಯಣ್ವನ್ |

• ಆ | ಯಃ | ತತಾನ್ | ಉಷಸಃ | ವಿಭಾತೀಃ | ಅಪೋ ಇತಿ | ಉರ್ಣೋತಿ | ತಮಃ | ಅರ್ಚಿಷಾ |
ಯನ್ || ೧೨ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ದೇವಾ ಇಂದ್ರಾದಯೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ ಭುವನಾಯ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವಿಶ್ವನರಹಿತಮಗ್ನಿಮಹ್ನಾಂ
ದಿನಸಾನಾಂ ಕೇತುಂ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕಮಕೃಣ್ವನ್ | ಅಕುರ್ವನ್ | ಯೋ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿರುಷಸೋ
ವಿಭಾತೀರ್ವಿವಿಧಂ ದೀಪ್ಯಮಾನಾ ಆ ತತಾನ ವಿಸ್ತಾರಯತಿ | ಕಿಂಚ ಸೋಽಯಂ ಯನ್ಗಚ್ಛಂತೋಽಂಧ-
ಕಾರಮರ್ಚಿಷಾ ತೇಜಸಾಪೋ ಊರ್ಣೋತಿ | ಅಪಗಮಯತಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಯಃ—ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು | ವಿಭಾತೀಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ | ಉಷಸಃ—ಉಷಸ್ಸು
ಗಳನ್ನು | ಆ ತತಾನ—ವಿಸ್ತರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನೋ ಅಂತಹ | ವೈಶ್ವಾನರಂ ಅಗ್ನಿಂ—ವೈಶ್ವಾನರರೂಪಿ
ಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದೇವಾಃ—ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳು | ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ ಭುವನಾಯ—ಸಕಲ ಲೋಕಗಳ ಹಿತ
ಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಅಹ್ನಾಂ ಕೇತುಂ—ಅಹಸ್ಸುಗಳ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕನನ್ನಾಗಿ | ಅಕೃಣ್ವನ್—ಮಾಡಿದರು (ಇದೇ
ಅಗ್ನಿಯು) | ಯನ್—ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ | ತಮಃ—ಆಂಧಕಾರವನ್ನು | ಅರ್ಚಿಷಾ—ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ
ಆಪೋ ಊರ್ಣೋತಿ—ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

। ಛಾನಾರ್ಥಃ ।

ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ ಉಷಸ್ಸುಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ವಿಸ್ತೃತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರ
ರೂಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸಹ ಅಹಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕ
ನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಆಂಧಕಾರವನ್ನು ನಾಶ
ಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The gods made Agni Vaishwanara, the indicator of days, for the
sake of the whole world, who stretched out the radiant dawns, and as he
moves along scatters the darkness with his light.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ವೈಶ್ವಾನರಂ ಕವಯೋ ಯಜ್ಞಯಾಸೋಽಗ್ನಿಂ ದೇವಾ ಅಜನಯನ್ತ-
ಜುರ್ಯಂ |

ನಕ್ಷತ್ರಂ ಪ್ರತ್ನಮಮಿನಚ್ಚರಿಷ್ವ ಯವ್ವಸ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷಂ ತವಿಸಂ ಬೃಹಂತಂ || ೧೩ ||

■ ಪದಪಾಠಃ ■

ವೈಶ್ವಾನರಂ | ಕವಯಃ | ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ದೇವಾಃ | ಅಜನಯನ್ | ಅಜುರ್ಯಂ |
ನಕ್ಷತ್ರಂ | ಪ್ರತ್ನಂ | ಅಮಿನತ್ | ಚರಿಷ್ಟಂ | ಯಕ್ಷಸ್ಯ | ಅಧ್ಯಾಹ್ನಂ | ತವಿಷಂ | ಬೃಹಂತಂ || ೧೩ ||

■ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ■

ಕವಯೋ ಮೇಧಾವಿನೋ ಯಜ್ಞಿಯಾಸೋ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಾ ಯಜ್ಞಸಂಪಾದಿನೋ ನಾ ದೇವಾ
ಅಜುರ್ಯಂ ಜರಾವರ್ಜಿತಮಹಿಂಸ್ಯಂ ನಾ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವಿಶ್ವನರಹಿತಂ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮಕಮಗ್ನಿಮಜನ-
ಯನ್ | ಉತ್ಪಾದಿತವಂತಃ | ಸ ಚ ದೇವೈರುತ್ಪಾದಿತೋಽಗ್ನಿರ್ನಕ್ಷತ್ರಂ ಕೃತ್ತಿಕಾದಿ ಪ್ರತ್ನಂ ಪುರಾಣಂ
ಚರಿಷ್ಟಂ ಚರಣಶೀಲಂ ಯಕ್ಷಸ್ಯ | ಯಕ್ಷತಿಃ ಪೂಜಾರ್ಥಃ | ಪ್ರಯಕ್ಷಮಿತ್ಯಾದೌ ದರ್ಶನಾತ್ |
ಋ. ೨.೫-೧ | ಯಕ್ಷಸ್ಯ ಪೂಜ್ಯಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಸ್ವಾಮಿನಂ ನಾ ತವಿಷಂ ವೃದ್ಧಂ ಬೃಹಂತಂ
ಮಹಾಂತಮಮಿನತ್ | ಹಿಂಸಿತವಾನ್ | ತೇಜಸಾಭಿಭೂತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

■ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ■

ಕವಯಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳೂ | ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ—ಯಜ್ಞಾರ್ಹರೂ ಆದ | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು |
ಅಜುರ್ಯಂ—ಕ್ಷಯರಹಿತನೂ | ವೈಶ್ವಾನರಂ—ವೈಶ್ವಾನರಸಂಜ್ಞಕನೂ ಆದ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು |
ಅಜನಯನ್—ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿರುವ (ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯು) | ಪ್ರತ್ನಂ—ಪುರಾತನವೂ | ಚರಿಷ್ಟಂ—ಸಂಚಾರಾತ್ಮಕವೂ |
ಯಕ್ಷಸ್ಯ—ಪೂಜ್ಯವಾದ ದೇವಸಮೂಹಕ್ಕೆ | ಅಧ್ಯಾಹ್ನಂ—ಮುಖ್ಯವೂ (ಸ್ವಾಮಿಯೂ) |
ತವಿಷಂ—ಪ್ರವೃದ್ಧವೂ | ಬೃಹಂತಂ—ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ | ನಕ್ಷತ್ರಂ—ನಕ್ಷತ್ರಸಮೂಹವನ್ನು |
ಅಮಿನತ್—ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಮೀರಿಸಿದನು.

■ ಛಾಂದಾಃ ■

ಮೇಧಾವಿಗಳೂ, ಯಜ್ಞಾರ್ಹರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳು ಕ್ಷಯರಹಿತನೂ, ವೈಶ್ವಾನರಸಂಜ್ಞಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದರು. ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಪುರಾತನವೂ, ಸಂಚಾರಾತ್ಮಕವೂ, ಪೂಜ್ಯವಾದ ದೇವಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವೂ, ಪ್ರವೃದ್ಧವೂ, ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ನಕ್ಷತ್ರಸಮೂಹವನ್ನು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಮೀರಿಸಿದನು.

English Translation

The wise and adorable gods engendered the imperishable Agni Vaishwanara ; he overcame (with his light) the ancient swift-moving Nakshatra, the overseer of the adorable (deity), mighty and great.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ವೈಶ್ವಾನರಂ ವಿಶ್ವಹಾ ದೀದಿವಾಂಸಂ ಮಂತ್ರೈರಗ್ನಿಂ ಕವಿಮಚ್ಛಾವದಾಮುಃ ।

ಯೋ ಮಹಿಮ್ನಾ ಪರಿಬಭೂವೋರ್ವೀ ಉತಾವಸ್ತಾದುತ ದೇವಃ

ಪರಸ್ತಾತ್ ॥ ೧೪ ॥

ಽದಪಾಠಃ ।

ವೈಶ್ವಾನರಂ | ವಿಶ್ವಹಾ | ದೀದಿವಾಂಸಂ | ಮಂತ್ರೈಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ಕವಿಂ | ಅಚ್ಛ | ವದಾಮುಃ |

ಯಃ | ಮಹಿಮ್ನಾ | ಪರಿಬಭೂವ | ಉರ್ವೀ ಇತಿ | ಉತ | ಅವಸ್ತಾತ್ | ಉತ | ದೇವಃ | ಪರಸ್ತಾತ್ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ವಿಶ್ವಹಾ ಸರ್ವದಾ ದೀದಿವಾಂಸಂ ದೀಪ್ತಂ ಕವಿಂ ಕ್ರಾಂತಪ್ರಜ್ಞಂ ವೈಶ್ವಾನರಮಗ್ನಿಂ ಮಂತ್ರೈರಚ್ಛಾವದಾಮುಃ | ಅಭಿಷ್ಠಾಮುಃ | ಯೋ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿಮಹಿಮ್ನಾ ಮಹತ್ತೇನೋರ್ವೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಪರಿಬಭೂವ ಪರಿಭವತಿ | ಉತಾಪಿ ಜಾಯಮವಸ್ತಾದಧಸ್ತಾತ್ತಪತಿ | ಉತಾಪಿ ಜಾಯಂ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮಕೋ ದೇವಃ ಪರಸ್ತಾದುಪರಿಷ್ಠಾಜ್ಞ ತಪತೀತ್ಯರ್ಥಃ ॥

ಪ್ರತಿರ್ದಾರ್ಥಃ ।

ಯಃ—ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು | ಮಹಿಮ್ನಾ—ತನ್ನ ಮಹತ್ವದಿಂದ | ಉರ್ವೀ—ವಿಸ್ತೃತವಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು | ಪರಿ ಬಭೂವ—ವಿಾರಿಸುವನೋ | ಉತ—ಮತ್ತು | ದೇವಃ—ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ಅಧಸ್ತಾತ್—ಅಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿಯೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಪರಸ್ತಾತ್—ಸೂರ್ಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸುವನೋ ಅಂತಹ | ದೀದಿವಾಂಸಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ | ಕವಿಂ—ಮೇಧಾವಿಯೂ ಆದ | ವೈಶ್ವಾನರಂ ಅಗ್ನಿಂ—ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು | ಮಂತ್ರೈಃ—ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ | ವಿಶ್ವಹಾ—ಯಾವಾಗಲೂ | ಅಚ್ಛಾ—ಪೂರ್ಣವಾಗಿ | ವದಾಮುಃ—ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಽಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಮಹತ್ವದಿಂದ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ವಿಾರಿಸುವನೋ ಮತ್ತು ದೇವತಾತ್ಮನಾಗಿ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸುವನೋ ಅಂತಹ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ, ಮೇಧಾವಿಯೂ ಆದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation

We glorify daily with praises the brilliant and sage Agni Vaishwanara, the god who overcomes by his might both heaven and earth, (burning) both below and above.

॥ ಸಂಹಿತಾಸಾಹ: ॥

ದ್ವೇ ಸ್ತುತೀ ಅಶ್ವಣವಂ ಪಿತ್ಯಾಣಾಮಹಂ ದೇವಾನಾಮುತ ಮರ್ತ್ಯಾನಾಂ ।
ತಾಭ್ಯಾಮಿದಂ ವಿಶ್ವಮೇಜತ್ಸಮೇತಿ ಯದಂತರಾ ಪಿತರಂ ಮಾತರಂ ಚ ॥

॥ ಪದವಾಹ: ॥

ದ್ವೇ ಇತಿ | ಸ್ತುತೀ ಇತಿ | ಅಶ್ವಣವಂ | ಪಿತ್ಯಾಣಾಂ | ಅಹಂ | ದೇವಾನಾಂ | ಉತ | ಮರ್ತ್ಯಾನಾಂ |
ತಾಭ್ಯಾಂ | ಇದಂ | ವಿಶ್ವಂ | ಏಜತ್ | ಸಂ | ಏತಿ | ಯತ್ | ಅಂತರಾ | ಪಿತರಂ | ಮಾತರಂ | ಚ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಪಿತ್ಯಾಣಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಚೋತಾಪಿ ಮರ್ತ್ಯಾನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಚ ದ್ವೇ ಸ್ತುತೀ ದ್ವಾ
ಮಾರ್ಗೌ ದೇವಯಾನಸಿತ್ಯಯಾಣಾಖ್ಯಾವಹಮಶ್ವಣವಂ | ಅಶ್ರಿಷಂ | ಯದ್ವಿಶ್ವಂ ಪಿತರಂ ಸಾಲಕತ್ವೇನ
ಪಿತೃಭೂತಾಂ ದ್ಯಾಂ ಮಾತರಂ ಚ ಧಾರಕತ್ವೇನ ಮಾತೃಭೂತಾಂ ಪೃಥಿವೀಂ ಚಾಂತರಾ ದ್ಯಾವಾ-
ಪೃಥಿವೀನುಧೇ ಭವತಿ ತದಿದಂ ವಿಶ್ವಮಗ್ನಿನಾ ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಸದೇಜದ್ವೇವಲೋಕಂ ಪಿತೃಲೋಕಂ ಚ
ಗಚ್ಛತ್ ತಾಭ್ಯಾಂ ದೇವಯಾನಸಿತ್ಯಯಾಣಾಖ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಮಾರ್ಗಾಭ್ಯಾಂ ಸಮೇತಿ | ಗಚ್ಛತಿ | ತೌ ಚ
ಮಾರ್ಗೌ ಭಗವತಾ ದರ್ಶಿತೌ ॥ ಭ. ಗೀ. ೮-೨೪, ೨೫, ೨೬ ॥

ಅಗ್ನಿ ಜ್ಯೋತಿರಹಃ ಶುಕ್ಲಃ ಷಣ್ಮಾಸಾ ಉತ್ತರಾಯಣಂ |
ತತ್ರ ಪ್ರಯಾತಾ ಗಚ್ಛಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮವಿದೋ ಜನಾಃ ॥
ಧೂಮೋ ರಾತ್ರಿಸ್ತಥಾ ಕೃಷ್ಣಃ ಷಣ್ಮಾಸಾ ದಕ್ಷಿಣಾಯಾನಂ |
ತತ್ರ ಚಂದ್ರಮಸಂ ಜ್ಯೋತಿಯೋಗೀ ಪ್ರಾಪ್ಯ ನಿವರ್ತತೇ ॥
ಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣೇ ಗತೀ ಹ್ಯೇತೇ ಜಗತಃ ಶಾಶ್ವತೇ ಮತೇ |
ಏಕಯಾ ಯಾತ್ಯನಾವೃತ್ತಿಮನ್ಯಥಾ ವರ್ತತೇ ಪುನಃ ॥
ನೈತೇ ಸ್ತುತೀ ಸಾರ್ಥ ಜಾನನ್ನೋಗೀ ಮುಹ್ಯತಿ ಕಶ್ಚನೇತಿ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಪಿತ್ಯಾಣಾಂ—ಪಿತೃಗಳಿಗೂ | ದೇವಾನಾಂ—ದೇವತೆಗಳಿಗೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಮರ್ತ್ಯಾನಾಂ—
ಮಾನವರಿಗೂ | ದ್ವೇ ಸ್ತುತೀ—ದೇವಯಾನ ಮತ್ತು ಪಿತೃಯಾಣಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆಯೆಂದು | ಅಹಂ—

ನಾನು | ಅಶ್ವಿನವಂ—ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ | ಪಿತರಂ—ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ | ಮಾತರಂ ಚ—ಪೃಥ್ವೀಲೋಕಕ್ಕೂ |
ಅಂತರಾ—ನಡುವೆ ಇರುವ | ಯತ್ ಇದಂ ವಿಶ್ವಂ—ಯಾವ ಈ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವಿದೆಯೋ ಅದು | ಏಜತ್—
ಸಂಚರಿಸುತ್ತ | ತಾಭ್ಯಾಂ—ಈ ಎರಡು ಮಾರ್ಗಗಳ ನಡುವೆ ಮಾತ್ರ | ಸಂ ಏತಿ—ಸಂಚರಿಸುತ್ತದೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಪಿತೃಗಳಿಗೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಮಾನವರಿಗೂ ಸಹ ದೇವಯಾನ ಮತ್ತು ಪಿತೃಯಾಣಗಳೆಂಬ ಎರಡು
ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆಯೆಂದು ನಾನು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ. ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ ಪೃಥ್ವೀಲೋಕಕ್ಕೂ ನಡುವೆ ಇರುವ ಯಾವ ಈ ಸಕಲ
ವಿಶ್ವವಿದೆಯೋ, ಅದು ಚಲಿಸುತ್ತ ಈ ಎರಡು ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತದೆ.

English Translation

I have heard that there are two paths for Pitris, gods and mortals ;
all this universe which is between the paternal (heaven) and the maternal
(earth) proceeds on its way by these two (paths).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಯಾನ, ಪಿತೃಯಾನ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಪಾರಿಭಾಷಿಕವಾದ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಆದರೆ
ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಯಾನವೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಸಂಚರಿಸುವ ಮಾರ್ಗವೆಂದೇ ಅರ್ಥ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೂ
ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಯಾನ ಮತ್ತು ಪಿತೃಯಾನ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಂದ ಪುರುಷನ ಮರಣಾನಂತರ
ಅವನ ದೇಹವು ಭಸ್ಮವಾಗಿ ನಿತ್ಯನಾಗಿರುವ ಆತ್ಮನು ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗಗಳೆರಡು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.
ಸತ್ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಫಲವನ್ನನುಭವಿಸಲು ಹೋಗತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೇವಯಾನ ಇನ್ನೊಂದು ಪಿತೃಯಾನ.
ಒಂದು ದೇವತೆಗಳ ಮಾರ್ಗ ; ಮತ್ತೊಂದು ಪಿತೃಗಳ ಮಾರ್ಗ. ಪಂಚಾಗ್ನಿ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನರಿತು ಸತ್ಯದಲ್ಲೇ ಶ್ರದ್ಧೆಯು
ನ್ನಿಟ್ಟಿರುವವರು ದೇವಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೊರಟು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ಮರಣಾನಂತರ ಆತ್ಮನು ಜ್ವಾಲೆ
ಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತನ್ಮೂಲಕ ಅಹಸ್ಸನ್ನೂ, ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷವನ್ನೂ, ಉತ್ತರಾಯಣವನ್ನೂ, ಸಂವತ್ಸರವನ್ನೂ, ಆವಿತ
ನನ್ನೂ, ವಿದ್ಯುತ್ತನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತನ್ಮೂಲಕ ಅಮಾನವನಾದ ಪುರುಷನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪಡೆಯು
ತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ—

ತೇ ಯ ಏವಮೇತದ್ವಿದ್ಯುರೇಚಾಮಿ ಅರಣ್ಯೇ ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಸತ್ಯಮುಪಾಸತೇ ತೇರ್ಚಿರಭಿ-

ಸಂಭವಂತ್ಯರ್ಚಿಷೋಽಹರಹ್ನ ಅಪೂರ್ಯಮಾಣಪಕ್ಷಮಾಪೂರ್ಯಮಾಣಪಕ್ಷಾದ್ಯಾನ್ಸ-

ಕ್ತಾಸಾನ್ಸುದಜ್ಞಾದಿತ್ಯ ಏತಿ ಮಾಸೇಭ್ಯೋ ದೇವಲೋಕಂ ದೇವಲೋಕಾದಾದಿತ್ಯಮಾದಿತ್ಯಾ-

ದ್ವೈದ್ಯುತಂ ತಾನ್ಪೈದ್ಯುತಾನ್ಪುರುಷೋ ಮಾನಸ ಏತ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಾನ್ಗಮಯತಿ

ತೇಷು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇಷು ಪರಾಃ ಪರಾವತೋ ವಸಂತಿ ತೇಷಾಂ ನ ಪುನರಾವೃತ್ತಿಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೬-೧೫)

ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿದವರಿಗೆ ಪುನರಾವೃತ್ತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಪಿತೃಯಾನದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಆ ಮಾರ್ಗದ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಆಥ ಯೇ ಯಜ್ಞೇನ ದಾನೇನ ತಪಸಾ ಲೋಕಾಂಜ್ವಯಂತಿ ತೇ ಧೂಮಮುಭಿಸಂಭವಂತಿ ಧೂಮಾದ್ರಾತ್ರಿಂ ರಾತ್ರೇರಪಕ್ಷೀಯಮಾಣಪಕ್ಷಮಪಕ್ಷೀಯಮಾಣಪಕ್ಷಾದ್ಯಾನ್ಮೇಷಾಂ ಸಾಂದ್ರಾಕ್ಷಾ ದಿತ್ಯ ಏತಿ ಮಾಸೇಭ್ಯಃ ಪಿತೃಲೋಕಂ ಪಿತೃಲೋಕಾಚ್ಚಂದ್ರಂ ತೇ ಚಂದ್ರಂ ಪ್ರಾಪ್ಯಾನ್ಮಂ ಭವಂತಿ ತಾಂಸ್ತತ್ರ ದೇವಾ ಯಥಾ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಮಾಪ್ಯಾಯ.....ತೇ ಪೃಥೀವೀಂ ಪ್ರಾಪ್ಯಾನ್ಮಂ ಭವಂತಿ ತೇ ಪುನಃ ಪುರುಷಾಗ್ನೌ ಹೂಯಂತೇ.....ಏವಮೇವಾನು- ಪರಿವರ್ತಂತೇ ||

(ಬೃ. ಉ. ೬-೨-೧೬)

ಯಾರು ಕೇವಲ ಯಜ್ಞ ದಿಂದಲೂ, ದಾನಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಲೋಕವನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ ಎಂದರೆ ಪಂಚಾಗ್ನಿ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನರಿಯದೇ ಕೇವಲ ಸತ್ಯರ್ಮನಿರತರಾಗಿರುವರೋ ಅಂತಹವರು ಮರಣಾನಂತರ ಬೇರೆ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇಹವು ದಗ್ಧವಾದನಂತರ ಆತ್ಮವು ಧೂಮದೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಅನಂತರ ರಾತ್ರಿಯನ್ನೂ, ತನ್ನೂಲಕ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷವನ್ನೂ, ತದ್ವಾರಾ ದಕ್ಷಿಣಾಯಾನವನ್ನೂ, ಅನಂತರ ಪಿತೃಲೋಕವನ್ನೂ, ಕೊನೆಗೆ ಚಂದ್ರಲೋಕವನ್ನೂ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ಅವರ ಚರಮಸ್ಥಾನವು. ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅವರ ಸತ್ಯರ್ಮಗಳಿಗನುಗುಣವಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅನುಭವಿಸಿ ಪಿತೃಗಳೊಂದಿದ್ದು, ತಮ್ಮ ಕರ್ಮದ ಸಂಸ್ಕಾರವು ಮುಗಿದೊಡನೆಯೇ ಪುನಃ ಅದೇ ಧೂಮಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರತಕ್ಕ ದೇವಯಾನ ಮತ್ತು ಪಿತೃಯಾನಗಳ ಸ್ವರೂಪವು.

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ನಾವು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದುದೇನೆಂದರೆ, ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಭಾವವೆಲ್ಲವೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ದೇವಯಾನ ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಅಥವಾ ಕೇವಲ ದೇವತೆಗಳು ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಭೌತಿಕವಾದ ಮಾರ್ಗವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಎಂಬುದು. ಇದರಂತೆಯೇ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಪಿತೃಯಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಸಹ ಯಾವ ಅರ್ಥ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಪುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಯಾನ ಎಂಬ ಪದವು ಒಟ್ಟು ಹದಿಮೂರು ಸಲ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. [೧. ೭-೨-೭ ; ೧-೧೬-೨-೪ ; ೧-೧೮-೩-೬ ; ೧-೧೮-೪-೬ ; ೪-೩೬-೧ ; ೫-೪೩-೬ ; ೭-೩೮-೮ ; ೭-೭೬-೨ ; ೧೦-೧೮-೧ ; ೧೦-೫೧-೨ ; ೧೦-೫೧-೫ ; ೧೦-೮೮-೧ ; ೧೦-೧೮೧-೩.] ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಸಾಯಣರು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಾದ ಮಾನವರು ತಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೊಂದಿಗೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಲು ಹೊಗತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಬರತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಿತೃಯಾನವೆಂಬ ಪದವು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಒಂದುಸಲ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆ ಪ್ರಯೋಗವು ಯಾವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಂದರೆ,

ಯಂ ತ್ವಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಯಂ ತ್ವಾಪಸ್ತೃಷ್ಣಾ ಯಂ ತ್ವಾ ಸುಜನಿಮಾ ಜಜಾನ |
ಸಂಥಾನುನು ಪ್ರವಿದ್ವಾನ್ ಪಿತೃಯಾಣಂ ದ್ಯುಮದಗ್ನೇ ಸಮಿಧಾನೋ ವಿ ಭಾಹಿ ||
(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೨.೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಂದಲೂ, ಉದಕಗಳಿಂದಲೂ, ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಿಂದಲೂ, ತೃಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದವನೂ ಮತ್ತು ಪಿತೃಯಾಣದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿತವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದೊಡನೆಯೇ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯಂತೆ ಪಿತೃಯಾಣಂ ಪಿತರೋ ಯೇನ ಮಾರ್ಗೇಣ ಗಚ್ಛಂತಿ ತಂ—ಪಿತೃಗಳು ಯಾವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವರೋ ಆ ಮಾರ್ಗವೆಂದರ್ಥ. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗ್ಲಪಂಡಿತರೂ ಒಪ್ಪಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಹೀಗೆ ದೇವಯಾನಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಹವಿಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಬರತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗವೆಂದೂ, ಪಿತೃಯಾನಕ್ಕೆ ಪಿತೃಗಳು ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಪರವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಆಗ ಕೆಳಗೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಮುಕ್ತುಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಿ ಈ ಭಾವವು ಆ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದೇ ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಬೇಕು.

ಪ್ರ ಮೇ ಪಂಥಾ ದೇವಯಾನಾ ಅದೃಶ್ಯನ್ನಮರ್ಥಂತೋ ವಸುಭಿಷ್ಠತಾಸಃ |
ಅಭೂದು ಕೇತುರುಷಸಃ ಪುರಸ್ತಾ ತ್ವತೀಚ್ಛಾಗಾದಧಿ ಹರ್ನೇಭ್ಯಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೨-೨೩-೨)

ಕೋ ನಾ ದದರ್ಶ ಕತಮಃ ಸ ದೇವೋ ಯೋ ಮೇ ತನ್ನೋ ಬಹುಧಾ ಪರೈಪತ್ಯತ್ |
ಕ ಪ್ವಾಹ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಕ್ಷಿಯಂತ್ಯಗ್ನೇರ್ವಿಶ್ವಾಃ ಸಮಿಧೋ ದೇವಯಾನೀಃ ||
(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೫೧-೨)

ಏಹಿ ಮನುರ್ದೇವಯುರ್ಯಜ್ಞಕಾನೋಽರಂಕೃತ್ಯಾ ತಮಸಿ ಕ್ಷೇಷ್ಯಗ್ನೇ |
ಸುಗಾನ್ವಥಃ ಕೃಣುಹಿ ದೇವಯಾನಾನ್ತಹ ಹವ್ಯಾನಿ ಸುಮನಸ್ಯಮಾನಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೫೧-೫)

ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ದೇವಯಾನಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಅನುರ್ಥಂತಃ (ಅಹಿಂಸಂತಃ) ಎಂದೂ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ವಸುಭಿಃ ಇಷ್ಟ ತಾಸಃ ತೇಜೋಭಿಃ ಸಂಸ್ಕೃತಾಃ ಎಂದೂ ಇವೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ದೇವಯಾನದ ಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅದು ಅಹಿಂಸಿತವಾದ ಮಾರ್ಗವೆಂದೂ, ಪೂರ್ಣವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದುದೆಂದೂ ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವಾಗ, ತೇಜೋ ಯುತವೂ, ದೇವಯಾನರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಅನಂತರೂಪವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರುತಾನೆ ಅರಿತವರು

ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಮಹಿಸುವ ದೇವಯಾನವನ್ನು ತೇಜೋಯುತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಈ ಆಧಾರಗಳಮೇಲೆ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ದೇವಯಾನವು ಕೇವಲ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗ ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ. ಅದು ಸಂಚರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದೂ ಆದ ಮಾರ್ಗವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಗುಣಗಳಲ್ಲದೇ ಇದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಾದುದು ಪಿತೃಮಾರ್ಗವೆಂಬುದು ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಈ ದೇವಯಾನದಿಂದ ಸಂಚರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಆತ್ಮನು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿದನಂತರ ಪುನರಾವರ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಂಶವೂ ಸಹ ಮುಕ್ತಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆಯೇ ಎಂಬುದೂ ಒಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ. ಆ ಅಂಶವು ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹೃತವಾಗುವ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಪರಂ ಮೃತ್ಯೋ ಅನು ಪರೇಹಿ ಪಂಥಾಂ ಯಸ್ಮೈ ಸ್ವ ಇತತೋ ದೇವಯಾನಾತ್ |

ಚಕ್ಷುಷ್ಮತೇ ಶೃಣ್ವತೇ ತೇ ಬ್ರವೀಮಿ ಮಾ ನಃ ಪ್ರಜಾಂ ರೀರಿಷೋ ನೋತ ವೀರಾನ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೮-೧)

ಏತಾನ್ಯಗ್ನೇ ನವತಿಂ ಸಹಸ್ರಾ ಸಂ ಪ್ರ ಯಚ್ಛ ವೃಷ್ಟ ಇಂದ್ರಾಯ ಭಾಗಂ |

ವಿದ್ವಾನ್ ಪಥ ಋತುತೋ ದೇವಯಾನಾನಪ್ಯಾಲಾನಂ ದಿವಿ ದೇನೇಷು ಧೇಹಿ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೯೮-೧೧)

ವಿದ್ವಾ ಅಗ್ನೇ ವಯುನಾನಿ ಕ್ಷಿತೀನಾಂ ವ್ಯಾನುಷಕ್ಪುರುಧೋ ಜೀವಸೇ ಧಾಃ |

ಅಂತರ್ವಿದ್ವಾ ಅಧ್ವನೋ ದೇವಯಾನಾನತಂದ್ರೋ ದೂತೋ ಅಭವೋ ಹವಿರ್ವಾಟ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೭೨-೭)

ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದರಲ್ಲಿ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೃತ್ಯುವಿನ ಮಾರ್ಗವೇ ಬೇರೆ, ದೇವಯಾನದ ಮಾರ್ಗವೇ ಬೇರೆ ಎಂಬುದು ವಿಶದವಾಗಿದೆ. ಯಃ ತ್ವೇ ಸ್ವಃ ದೇವಯಾನಾತ್ ಇತರಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ದೇವಯಾನಕ್ಕಿಂತ ಮೃತ್ಯುಮಾರ್ಗವು ಬೇರೆಯಾದುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ, ದೇವಯಾನಕ್ಕೂ ಮೃತ್ಯುವಿಗೂ ವಿರೋಧವೆಂದಾಗಿ ದೇವಯಾನದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವರೆಲ್ಲರೂ ಮರಣರಹಿತರಾಗಿ ನಿತ್ಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಸೇರುವರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೇವಯಾನದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನರಿತ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಔಲಾಸಶಂತನುನೆಂಬುವ ನನ್ನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಗೆ ಸೇರಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಮರಣಾನಂತರ ಆತ್ಮನು ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಯೊಡನೆ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿ ದೇವಲೋಕವನ್ನು ಸೇರುವನು ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಭಾವವು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಮೂರನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲೂ ಸಹ ಇದೇ ಅಂಶವು ವಿಶದವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಈ ಆಧಾರಗಳ ಮೇಲೆ ದೇವಯಾನವೂ ಪಿತೃಯಾಣವೂ ಸಹ ಮರಣಾನಂತರ ಆತ್ಮನನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವ ಬೇರೆಬೇರೆ ಮಾರ್ಗಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಇನ್ನೂ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಗಾತು,

ರಜಸ್, ಸ್ತುತೀ ಎಂಬ ಪದಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಬಹುದು.
ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ದ್ವೇ ಸ್ತುತೀ ಅತ್ಯಣವಂ ಪಿತ್ವಾಣಾಮಹಂ ದೇವಃ ನಾಮುತ ಮರ್ತ್ಯಾನಾಂ |
ತಾಭ್ಯಾಮಿದಂ ವಿಶ್ವಮೇಜತ್ಸಮೇತಿ ಯದಂತರಾ ಪಿತರಂ ಮಾತರಂ ಚ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೫)

ಆ ಕೃಷ್ಣೇಣ ರಜಸಾ ವರ್ತಮಾನೋ ನಿವೇಶಯನ್ನಮೃತಂ ಮರ್ತ್ಯಂ ಚ |
ಹಿರಣ್ಯಯೇನ ಸವಿತಾ ರಥೇನಾ ದೇವೋ ಯಾತಿ ಭುವನಾನಿ ಪತ್ಯನ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೩೫-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಾರ್ಗಗಳಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಇನ್ನೂ ವಿಶದವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಆಯಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಯಾನವನ್ನೇ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಆರ್ಚಿ ರಾದಿಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮರಣಾನಂತರ ಈ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿದ ಸುಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಪುನರಾವರ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾದ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಇತರ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತತ್ಪುರುಷೋಽಮಾನವಃ ಸ ಏನಾನ್ವೈಹ್ಮಗಮಯತ್ಕೇಷ ದೇವಪಥೋ ಬ್ರಹ್ಮಪಥ ಏತೇನ
ಪ್ರತಿಪದ್ಯಮಾನಾ ಇಮಂ ಮಾನವಮಾವರ್ತಂ ನಾನರ್ತಂತೇ ||

(ಛಾ. ಉ. ೪-೧೫-೫)

ಸೂರ್ಯದ್ವಾರೇಣ ತೇ ವಿರಜಾಃ ಪ್ರಯಾಂತಿ ಯತ್ರಾಮೃತಃ ಸಃ ಪುರುಷೋಽಹ್ಯವ್ಯಯಾತ್ಮಾ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೧೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂರ್ಯದ್ವಾರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳು ದೇವಯಾನದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ದ್ವೇ ಸಮೀಚೀ ಬಿಭೃತಶ್ಚರಂತಂ ಶೀರ್ಷತೋ ಜಾತಂ ಮನಸಾ ವಿಮೃಷ್ಯಂ |

ಸ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಾ ಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ತಸ್ಮಾವಪ್ರಯುಚ್ಯಂತರಣಿಭ್ರಾಜಮಾನಃ ||

ಪದಪಾಠಃ ||

ದ್ವೇ ಇತಿ | ಸಮೀಚೀ ಇತಿ ಸಂಘ್ರಾಜೀ | ಬಿಭೃತಃ | ಚರಂತಂ | ಶೀರ್ಷತಃ | ಜಾತಂ | ಮನಸಾ |

ವಿಮೃಷ್ಯಂ |

ಸಃ | ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಾ | ನಿಶ್ವಾ | ಭುವನಾನಿ | ತಸ್ಮಾ | ಅಪ್ರಯುಚ್ಯನ್ | ತರಣಿಃ | ಭ್ರಾಜಮಾನಃ || ೧೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸಮಾಚೇ ಸಂಗತೇ ದ್ವೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ಚರಂಸಂ ಗಚ್ಛಂತಂ ಶೀರ್ಷತಃ ಶಿರಸೋ
ಜಾತಮುತ್ಪನ್ನಂ | ತಥಾ ಚ ನಿಗಮಾಂತರಂ | ಉತ ಮನ್ಯೇಽಹಮೇನಮನಯೋರ್ಹಿ ಶಿರಸ್ತೋಽಯಂ
ಪ್ರಾತರ್ಜಾಯತ ಇತಿ | ಯದ್ವಾ | ಸರ್ವಶಿರೋಭೂತಾದಾದಿತ್ಯಾಜ್ಞಾತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಮನಸಾ |
ಮನ್ಯತಿರರ್ಚತಿಕರ್ಮಾ | ಅರ್ಚನೀಯಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ವಿನ್ಯುಷ್ಯಂ ಶೋಧಿತಂ ಸಂಸ್ಕೃತಮಗ್ನಿಂ
ಬಿಭೃತಃ | ಧಾರಯತಃ | ಸೋಽಪ್ರಯುಜ್ಯನ್ನಪ್ರಮಾದ್ಯಂಸ್ತರಣಿಃ ಕ್ಷಿಪ್ರಕಾರೀ ಭ್ರಾಜಮಾನೋ ದೀಪ್ಯ-
ಮಾನೋಽಗ್ನಿರ್ವಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾನಿ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಭಿಮುಖಸ್ತಸ್ಮಾ | ತಿಷ್ಠತಿ | ತಥಾ ಚ ತ್ರಾಯತೇ |
ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವ ಏನ ಮನ್ಯಂತೇ ಮಾಂ ಪ್ರತ್ಯುದಗಾದಿತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಮಾಚೇ—ಒಂದುಗೂಡಿರುವ | ದ್ವೇ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು | ಚರಂಸಂ—ಸಂಚಾರಾತ್ಮಕನೂ |
ಶೀರ್ಷತಃ—ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ | ಜಾತಂ—ಉತ್ಪನ್ನನೂ | ಮನಸಾ—ಸ್ತುತಿಯಿಂದ | ವಿನ್ಯುಷ್ಯಂ—ಸಂಸ್ಕೃತನೂ
ಅದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಬಿಭೃತಃ—ಧರಿಸಿವೆ | ಸಃ—ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು | ಅಪ್ರಯುಜ್ಯನ್—ಅಲಸ್ಯವಿಲ್ಲದೆಯೂ |
ತರಣಿಃ—ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯಾಗಿಯೂ | ಭ್ರಾಜಮಾನಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿಯೂ | ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ—
ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ | ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞ—ಅಭಿಮುಖನಾಗಿ | ತಸ್ಮಾ—ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

|| ಛಾಂದೋಗ್ಯ ||

ಸಂಚಾರಾತ್ಮಕನೂ, ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನೂ, ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತನೂ ಅದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ಯಾವಾ
ಪೃಥಿವಿಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಧರಿಸಿವೆ. ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಲಸ್ಯವಿಲ್ಲದೆಯೂ,
ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿಯೂ ಸಹ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಅಭಿಮುಖನಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

The associated two (heaven and earth) support (Agni) moving, born from the head, sanctified by praise; diligent, rapid, radiant, he appears in the presence of all beings.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯತ್ರಾ ನದೇತೇ ಅವರಃ ಪರಶ್ಚ ಯಜನ್ಯೋಃ ಕತರೋ ನೌ ವಿ ವೇದ |

ಆ ಶೇಕುರಿತ್ಸಧಮಾದಂ ಸಖಾಯೋ ನಕ್ಷಂತ ಯಜ್ಞಂ ಕ ಇದಂ ವಿ

ನೋಚತ || ೧೭ ||

: ಪದಪಾಠ :||

ಯತ್ರ | ವದೇತೇ ಇತಿ | ಅವರಃ | ಪರಃ | ಚ | ಯಜ್ಞನೈಃ | ಕತರಃ | ನಾ | ವಿ | ನೇದ |

ಅ | ಶೇಕುಃ | ಇತ್ | ಸಧಮಾದಂ | ಸಪಾಯಃ | ನಕ್ಷಂತ | ಯಜ್ಞಂ | ಕಃ | ಇದಂ | ವಿ | ವೋಚತ್ ||

: ಸಾಯಜಘಾಸಂ :|

ಯತ್ರ ಯಸ್ಮಿನ್ಮಾಲೇವರಃ ಸಾರ್ಥಿವೋಗ್ನಿದ್ಯವ್ಯೋ ಹೋತಾ ಪರಶ್ಚ ಮಧ್ಯನೋ-
ವಾಯುಶ್ಲೋಭಾ ವದೇತೇ ವಿನಾದಂ ಕುರ್ವಾತೇ ಯಜ್ಞನೈರ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನೇತ್ರೋರ್ನಾನವಯೋ-
ರ್ಮಧ್ಯೇ ಕತರೋ ಭೂಯಿಷ್ಯಂ ಯಜ್ಞಂ ವಿ ನೇದ ನೇತ್ರಿ ತತ್ರ ಸಪಾಯಃ ಸಮಾನಖ್ಯಾನಾ ಋತ್ವಿಜಃ
ಸಧಮಾದಂ ಯಜ್ಞಮಾ ಶೇಕುಃ | ಕರ್ತುಂ ಶಕ್ನುಂತಿ | ತಥಾ ಯಜ್ಞಂ ನಕ್ಷಂತ ಅಶ್ನುಂತೇನುತಿಷ್ಠಂತಿ
ಚ ಯೇ ತೇಷಾಂ ವಿದುಷಾಂ | ಯಜ್ಞಮಶ್ನುವಾನಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಕೋ ವಿದ್ವಾನನುಷ್ಠಾತಾ ನೇದಮುಕ್ಯ
ವಿನಾದಸ್ಯ ನಿರ್ಣಯರೂಪಂ ವಾಕ್ಯಂ ವಿ ವೋಚತ್ | ಬ್ರವೀತಿ | ಮಾಧ್ಯಮಿಕಮಿಮನುಗ್ನಿಂ ಬ್ರವೀತಿ ||
ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯಃ | ಯತ್ರ ವಿನದೇತೇ ದೇವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾವಯಂ ಚಾಗ್ನಿರಸೌ ಚ ಮಧ್ಯಮಃ ಕತರೋ
ನಾ ಯಜ್ಞೇ ಭೂಯೋ ವೇದೇತ್ಯಾಶಕ್ನುಂತಿ ತತ್ಸಹಮದನಂ ಸಮಾನಖ್ಯಾನಾ ಋತ್ವಿಜಸ್ತೇಷಾಂ
ಯಜ್ಞಂ ಸಮಶ್ನುವಾನಾನಾಂ ಕೋ ನ ಇದಂ ವಿನಕ್ಷ್ಯತಿ | ನಿ. ೭-೩೦ | ಇತಿ ||

: ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಯಜ್ಞನೈಃ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನೇತ್ರಗಳಾದ | ನಾ—ನಮ್ಮ ಮಧ್ಯೆ | ಕತರಃ—ಯಾರು | ವಿ ನೇದ—
ಅಧಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನಿಯು ಎಂದು | ಯತ್ರ—ಯಾವಾಗ | ಅವರಃ—ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು | ಪರಶ್ಚ—ಮಧ್ಯಮ
ಲೋಕದ ವಾಯುವು | ವದೇತೇ—ಪ್ರಶ್ನರೂಪವಾಗಿ ಸಂಭಾಷಿಸುವರೋ ಆಗ | ಸಪಾಯಃ—ಅವರ ಮಿತ್ರರಾದ
ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳು | ಸಧಮಾದಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಅ ಶೇಕುಃ—ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಶಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ | ಯಜ್ಞಂ
ನಕ್ಷಂತ—ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ (ಈ ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ) | ಕಃ—ಯಾರು | ಇದಂ—ಈ ವಿನಾದದ
ನಿಶ್ಚಯವನ್ನು | ವಿವೋಚತ್—ತಿಳಿದು ಹೇಳಬಲ್ಲನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

“ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನೇತ್ರಗಳಾದ ನಮ್ಮ ನಡುವೆ ಯಾರು ಅಧಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನಿಯು” ಎಂದು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಗೂ
ಮಧ್ಯಮಲೋಕದ ವಾಯುರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಗೂ ವಿನಾದವು ಜರಗಿದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನ ಮಿತ್ರರಾದ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳು
ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ವಿನಾದದ ನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ತಿಳಿದು
ಯಾರು ಹೇಳಬಲ್ಲರು ?

English Translation

When the lower and upper (fire) disputed “which of us twin leaders
of sacrifice knows the work best?” then the friends (the priests) were

competent (to offer) sacrifice, they came to the sacrifice; who declares this ?

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯತ್ರ ನಿವದೇತೇ ದೇವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾವಯಂ ಚಾಗ್ನಿರಸೌ ಚ ಮಧ್ಯಮಃ ಕತರೋ ನೌ
ಯಜ್ಞೇ ಭೂಯೋ ವೇದೇತ್ಯಾಶಕ್ನುಂತಿ ಸತ್ಸಹಮದನಂ ಸಮಾನಖ್ಯಾನಾ ಋತ್ವಿಜಸ್ತೇ-
ಷಾಂ ಯಜ್ಞಂ ಸಮಶ್ನುವಾನಾನಾಂ ಕೋ ನ ಇದಂ ವಿವಕ್ಷ್ಯತೀತಿ ||

(ನಿ. ೭-೩೦)

ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೆಂದೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಈ ಋಕ್ಸಿನಿಂದ ಋಷಿಯು ಸ್ತುತಿಸಿರುವನು. ಯಜ್ಞ
ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಕೆಳಗಿನ ಮತ್ತು ಮೇಲಿನ ಅಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವರು ? ಈ ವಿಷಯವನ್ನು
ನಿರ್ಧರಿಸಲು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲು ಯಾರು ಸಮರ್ಥರು ?

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ—ಎಂದರೆ ದೇವತಾಸ್ವರೂಪರಾದ ಹೋತೃಗಳು, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ
ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಹೋತೃನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು. ಇಲ್ಲಿ ಹೋತಾರೌ ಎಂದು ದ್ವಿವಚನಾಂತಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ
ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿರುವ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿ (ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿ) ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ನಾಯು ಅಥವಾ
ವಿದ್ಯುದಾಗ್ನಿಯೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು. ಈ ಇಬ್ಬರೂ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು
ಹೋತಾರೌ ಎಂಬ ದ್ವಿವಚನಾಂತಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಬೋಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವರ: ಪರಶ್ಚ ಎಂದರೆ ಕೆಳಗಿನ ಮತ್ತು
ಮೇಲಿನ ಎಂದರ್ಥವು. ಕೆಳಗೆ ಎಂದರೆ ಪೃಥಿವಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಪರಃ ಎಂದರೆ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ
ದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿ (ವಿದ್ಯುತ್) ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಿಳುವಳಿಕೆ ಇದೆ ? ಯಜ್ಞಾದಿ
ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನಭಾಗಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ವಹಿಸಿ ಯಜ್ಞವಿಷಯವನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ
ಋತ್ವಿಜರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಋತ್ವಿಜನು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನು ?

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ—ದೇವಸಂಬಂಧಿನೌ ಹೋತಾರೌ | ಆಯಂ ಚ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಶ್ಚ ಇತ್ಯುಭೌ
ದೇವಸಂಬಂಧಿಗಳೂ ಹೋತೃಗಳೂ ಆದ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯ ಎರಡು
ರೂಪಗಳೆಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಧುನಿಕರಾದ ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರು ಇದಕ್ಕೆ ಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು
ಹೇಳಿ ತಮ್ಮಲ್ಲೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದವನ್ನೂ ತೋರಿದ್ದಾರೆ. Geldner ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನಾದ
ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಅವನ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ, Haug ಎಂಬುವನು ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಅಧ್ವರ್ಯುವೆಂದೂ Oldenberg
ಎಂಬುವನು ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಅವನ ಸಹಾಯಕನಾದ ಮೈತ್ರಾವರುಣನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವೊಂದೂ
ಸಮಂಜಸವಾಗಿಲ್ಲ.

ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದೇ ಈ ಹೋತೃಗಳ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ಯಜ್ಞಂ ನೋ ಯಕ್ಷತಾ..
ಮಿಮಂ | ಎಂದು ೧.೧೩-೮, ೧-೧೮-೭ ನೇ ಋಕ್ಸುಗಳಲ್ಲೂ, ದೇವಾನ್ಯಜಂತಾವ್ಯತುಥಾ | ಎಂದು ೨-೩-೭ ನೇ
ಋಕ್ಸುಗಳಲ್ಲೂ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾಪನವು ಮಾನವನಾದ ಹೋತೃವಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು
ಕುರಿತು ಅಲಂಕಾರಿಕವಾಗಿ ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ.

ದೈವ ಹೋತಾರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ವರ ವಿವರಣೆಯು—

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾವಯಂ ಚಾಗ್ನಿರಸೌ ಚ ಮಧ್ಯಮಃ ||

ಎಂದರೆ ಈ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಅಗ್ನಿಯು ಮಧ್ಯಸ್ಥನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸುನಾಚಾ ಮಿನಾನಾ ಯಜ್ಞಂ ಮನುಷೋ ಯಜಧ್ಯೈ |

ಪ್ರಚೋದಯಂತಾ ವಿದಥೇಷು ಕಾರೂ ಪ್ರಾಚೀನಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರದಿತಾ ದಿಶಂತಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೭)

ಇದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯಕೃತವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು—

ಯಾವೇತಾ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ | ದೇವೇಷು ಭವಾ ದೇವ್ಯಾ ದೇವಾನೇವ ದೇವ್ಯಾ | ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಏವ ತದ್ವಿಧಃ | ಮನುಷ್ಯಹೋತಾರಾ ಅಪೇಕ್ಷ್ಯ | ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಹೋತೃಮೈತ್ರಾ-
ವರುಣಾ ಇತಿ ವಿಶೇಷಣಂ | ಹೋತಾರಾ ಹೋತಾರಾ ಆಹ್ವಾತಾರಾ ದೇವಾನಾಂ ನಾಯ್ಕಗ್ನಿಃ |
ಪ್ರಥಮಾ ಪ್ರಥಮಾ ಮುಖ್ಯಾ ಮನುಷ್ಯಹೋತಾರಾವಪೇಕ್ಷ | ಸುನಾಚಾ | ಸುನಾಚಾ |
ಪ್ರಶಸ್ತನಾಚಾ | ಸುಸ್ತುತಾ | ಮಿನಾನಾ ಯಜ್ಞಂ ಯಜ್ಞ ನಿರ್ಮಾತಾರಾ ನಿತ್ಯಂ ಮನುಷಃ
ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಯಜಧ್ಯೈ ಯಜನಾಯ | ಪ್ರಚೋದಯಂತಾ ಪ್ರಚೋದಯಮಾನಾ |
ವಿದಥೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು | ಕಾರೂ ಕರ್ತಾರಾ | ಇತ್ಯಾದಿ |

ಇದರ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿವಾಯುಗಳು ಹೋತೃಗಳೆಂದೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಹೋತೃಮೈತ್ರಾವರುಣರೆಂಬ ಮತ್ತಿವರು ಹೋತೃಗಳೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಅಗ್ನಿ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿವಾಯುಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಅವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಮಧ್ಯಮನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರು ಆಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿದೆ—

ತ್ವಷ್ಟಾರಂ ವಾಯುಮ್ಯಭವೋ ಯ ಓಹತೇ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಉಷಸಂ ಸ್ವಸ್ತಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೫-೧೦)

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ಪುರೋಹಿತ ಋತಸ್ಯ ಪಂಥಾನುಸ್ತೇಮಿ ಸಾಧುಯಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೬-೧೩)

ಎಂಬ ಎರಡು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಋ. ಸಂ. ೭-೬-೭ ನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಜಾತಾವೇದಸಾ ಎಂದೂ ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೦-೭ ನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪುರೋಹಿತಾ ಎಂದೂ ಇವರನ್ನು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮಿನಾನಾ ಯಜ್ಞಂ ಮನುಷೋ ಯಜಧ್ಯೈ, ಯಜ್ಞೇಷು ಮಾನುಷೇಷು ಕಾರೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಚೋದಯಂತಾ ವಿದಥೇಷು ಕಾರೂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಈ ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವವರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಪುರೋಹಿತರೆಂದು ಕರೆದಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ.

ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೋತೃಗಳು ಅಗ್ನಿವಾಯುಗಳಾದರೆ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಹೋತೃ ಇವನ ಸಹಾಯಕ ಋತ್ವಿಜನಾದ ಮೈತ್ರಾ ವರುಣನು ಹೋತೃಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವರು. ಈ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಇತರ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಆಯಾಯ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಂತೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸುವನು. ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧) ಮೈತ್ರಾ-ವರುಣೋ ಹಿ ಪುರಸ್ತಾದ್ಯತ್ಪ್ರಿಗ್ಭ್ಯೋ ವಾಚಂ ವಿಭಜತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಹೀಗೆ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಣಗಳು ಎರಡು ಹೋತೃಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವಾಗಿದ್ದರೂ, ಮಾನವನಾದ ಹೋತೃವಿನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ, ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಸಹ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವು ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನೇ ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ನೈಂಜೇ ಸಪ್ತ ಪೃಕ್ಷಾಸಃ ಸ್ವಧಯಾ ನುದಂತಿ |

ಋತಂ ಶಂಸಂತ ಋತಮಿತ್ತ ಅಹುರನು ವ್ರತಂ ವ್ರತಸಾ ದೀಧ್ಯಾನಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಪರವೇ ಆಗಿದೆ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ೧-೧೩-೪ ರಲ್ಲಿ ಹೋತಾ ಮನುಹಿತಃ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಹೋತೃಗಳಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾದ ವೃತ್ಯಾಸವನ್ನು ಪ್ರೈಷ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದ್ವೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಮಂದ್ರಾ ಪೋತಾರಾ ಕವೀ ಪ್ರಚೇತಸಾ | ಸ್ವಿಷ್ಟ-
ಮದ್ವ್ಯಾನ್ಯಃ ಕರದಿಷಾ ಸ್ತಭಿಗೂರ್ತಮನ್ಯ ಉರ್ಜಾ ಸತವಸೇಮಂ ಯಜ್ಞಂ ದಿವಿ ದೇವೇಷು
ಧತ್ತಾಂ ನೀತಾಮಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರೈಜ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩ ೬-೨-೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಹೋತೃವು ಅನ್ನರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಹವನ್ನಾಗಿಸುವುದರಿಂದೂ ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಲೆಂದೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಯವಿನ್ಯಯವು ಮಾನವನಾದ ಹೋತೃವಿಗೂ ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇರುವ ವೃತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಏತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರ ಯಜತಿ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾ ವೈ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾವೇವ ತತ್ಪ್ರೀ-
ಣಾತಿ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾ ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨.೪)

ಎಂದು ಈ ಹೋತೃಗಳಿಗೂ, ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ, ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸತಕ್ಕವನು ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನಿಗೆ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳ ಸುಕ್ಷಿಪ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ,

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾವಯಂ ಚಾಗ್ನಿರಸೌ ಚ ಮಧ್ಯಮಃ |

(ನಿ. ೮-೧೨)

ಎಂದು ಸಾಯಣರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವ ಆಧಾರವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ಆಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನನುಮೋದಿಸುತ್ತಾ,

ದೈವ್ಯಾವಿತಿ ತು ಹೋತಾರಾವಗ್ನಿ ಪಾರ್ಥಿವಮಧ್ಯಮಾ |
ದಿವ್ಯಾದಗ್ನೇರ್ಹಿ ಜಜ್ಞತೇ ದೈವ್ಯಾ ತೇನೇಹ ಜನ್ಮನಾ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩.೧೧)

ಈ ಇಬ್ಬರು ಹೋತೃಗಳೂ ಪಾರ್ಥಿವ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮರೂದ (ಅಂತರಿಕ್ಷರೂದ) ಅಗ್ನಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಕತ್ಯಗ್ನಯಃ ಕತಿ ಸೂರ್ಯಾಸಃ ಕತ್ಯುಷಾಸಃ ಕತ್ಯು ಸ್ವಿದಾಪಃ |

ನೋಪಸ್ವಿಜಂ ವಃ ಪಿತರೋ ವದಾಮಿ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ವಃ ಕವಯೋ ವಿದ್ವನೇ
ಕಂ || ೧೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಕತಿ | ಅಗ್ನಯಃ | ಕತಿ | ಸೂರ್ಯಾಸಃ | ಕತಿ | ಉಷಸಃ | ಕತಿ | ಉಂ ಇತಿ | ಸ್ವಿತ್ | ಅಪಃ |

ನ | ಉಪಸ್ವಿಜಂ | ವಃ | ಪಿತರಃ | ವದಾಮಿ | ಪೃಚ್ಛಾಮಿ | ವಃ | ಕವಯಃ | ವಿದ್ವನೇ | ಕಂ || ೧೮ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಏವಂ ವಿವದಮಾನಾನಗ್ನಿನಾಯೂ ಪಿತ್ವನ್ವೈತ್ಯಮೇಯತುಃ | ತತ್ರ ಮಧ್ಯಮಸ್ತಾನ್ವೈಚೈತಿ |
ಕತ್ಯಗ್ನಯಃ | ಅಗ್ನಯಃ ಕತಿ ಕತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾಃ | ಸೂರ್ಯಾಸಃ ಸೂರ್ಯಾತ್ ಕತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾಃ |
ಉಷಾಸಃ ಉಷಸಸ್ತು ಕತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾಃ | ಅಪತ್ಯ ಕತಿ | ಉ ಇತಿ ಪೂರಣಃ | ಸ್ವಿಚ್ಛಬ್ದೋಽತ್ರ
ವಿಚಾರಣಾರ್ಥಃ | ಹೇ ಪಿತರಃ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಮುಪಸ್ವಿಜಂ | ಉಪಸ್ವಿಜಮಿತಿ ಸ್ಪರ್ಧಾಯುಕ್ತಂ
ವಚನಮುಚ್ಯತೇ | ಪೂರ್ವೋಕ್ತಂ ಪ್ರಶ್ನವಚನಮೇತನ್ನ ವದಾಮಿ ಕಿಂತ್ಯಕಮುಜಾನನ್ ಹೇ
ಕವಯೋ ಮೇಧಾವಿನಃ ಯುಷ್ಮಾನ್ವಿದ್ವನೇ ವಿಜ್ಞಾನಾಯ ಕಂ ಸುಖಂ ಸ್ವರೂಪಸರ್ವಾರ್ಥಲೋಚನ-
ಕ್ಷೇತ್ರಮಂತರೀಣ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ | ಅತ್ರೋತ್ರರಾಣಿ ನಾಲಬಿಲ್ಯಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದರ್ಶಿತಾನಿ | ಏಕ
ಏನಾಗ್ನಿರ್ಬಹುಧಾ ಸಮಿದ್ಧ ಏಕಃ ಸೂರ್ಯೋ ವಿಶ್ವಮನು ಪ್ರಭೂತಃ | ಏಕೈವೋಷಾಃ ಸರ್ವಮಿದಂ
ವಿ ಭಾಶ್ಯೇಕಂ ವಾ ಇದಂ ವಿ ಬಭೂವ ಸರ್ವಂ | ಋ. ೮-೫೮-೨ | ಇತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಕತಿ ಅಗ್ನಯಃ—ಅಗ್ನಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು | ಕತಿ ಸೂರ್ಯಾಸಃ—ಸೂರ್ಯನ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು. | ಕತಿ
ಉಷಸಃ—ಉಷಸ್ಸುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು | ಕತಿ ಸ್ವಿದಾಪಃ—ಅದ್ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು | ಪಿತರಃ—ಎಲೈ
ಪಿತೃಗಳೇ | ವಃ—ನಿಮ್ಮೊಂದಿಗೆ | ಉಪಸ್ವಿಜಂ—ಸ್ಪರ್ಧೆಯ ಉದ್ವಿಕ್ಕದಿಂದ | ನ ವದಾಮಿ—ಮಾತನಾಡು

ವುದಿಲ್ಲ | ಕವಯಃ—ಎಲೈ ಮೇಧಾವಿಗಳೇ | ವಿದ್ವನೇ—ಜ್ಞಾನಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಮಾತ್ರ | ಕಂ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ—
ಸುಲಭವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಹಾಕುತ್ತೇನೆ.

ಃ ಛಾಂದಸ್ |

ಎಲೈ ಪಿತೃಗಳೇ, ಅಗ್ನಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಷ್ಟು ? ಸೂರ್ಯರ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಷ್ಟು ? ಉಷಸ್ಸುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಷ್ಟು ?
ಅಬ್ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಷ್ಟು ? ನಿಮ್ಮೊಂದಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸುವ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿಲ್ಲ. ಎಲೈ ಮೇಧಾವಿಗಳೇ,
ಜ್ಞಾನಸಂಪಾದನೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದೇನೆ.

English Translation

How many fires are there, how many suns, how many dawns, how
many waters? I address you, O Pitris, not in rivalry, I ask you, sages, in
order to know (the truth).

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಯಾವನ್ಮಾತ್ರಮುಷಸೋ ನ ಪ್ರತೀಕಂ ಸುಪರ್ಣ್ಯಾಃ | ವಸತೇ ಮಾತರಿಶ್ವಃ |

ತಾವದ್ಧಾತುಃ | ಯಜ್ಞಮಾಯನ್ಮಾತ್ರಹೋ ಹೋತುರವರೋ

ನಿಸೀದನ್ || ೧೯ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ಯಾವನ್ಮಾತ್ರಂ | ಉಷಸಃ | ನ | ಪ್ರತೀಕಂ | ಸುಪರ್ಣ್ಯಾಃ | ವಸತೇ | ಮಾತರಿಶ್ವಃ |

ತಾವತ್ | ದಧಾತಿ | ಉಪ | ಯಜ್ಞಂ | ಆಯನ್ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ | ಹೋತುಃ | ಅವರಃ | ನಿಸೀದನ್ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಪ್ರಕೃತಸ್ಯ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ವಿಷಯೇ ಯಃ ಪ್ರಶ್ನಾಸ್ತಸ್ಯ ನಿರ್ಣಯಮನಯಾ ವದಂತಿ | ಹೇ
ಮಾತರಿಶ್ವೋ ಮಾತರ್ಯಂತರಿಕ್ಷೇ ತ್ವಸನ್ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ವಾಯೋ ಯಾವನ್ಮಾತ್ರಂ ಯಾವದೇವ
ಸುಪರ್ಣ್ಯಃ ಸುಪತನಾ ರಾತ್ರಯ ಉಷಸಃ ಪ್ರತೀಕಂ-ಮುಖಂ ಪ್ರಕಾಶಾಖ್ಯಂ ದರ್ಶನಂ ವಾ | ನೇತಿ
ಪೂರಜಃ | ವಸತೇ ಅಚ್ಛಾದಯಂತಿ ತಾವದೇವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಹೋತಾವರೋ ನಿಕ್ಯಪ್ಪೋ
ಹೋತುರಸ್ಯಾಗ್ನೇವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ದೈವ್ಯಸ್ಯ ಹೋತುರ್ನಿಸೀದನ್ ಹಾತ್ರಂ ಕರ್ಮ ಕರ್ತುಮುಪವಿಶನ್
ಯಜ್ಞಮಾಯನ್ಮಾತ್ರಪಗಚ್ಛನ್ನಪ ದಧಾತಿ | ಹೋತೃಕರ್ಮ ಸ್ವಬುದ್ಧಾ ಧಾರಯಂತಿ | ತಥಾ ಚ ಯಾಕುಃ |
ಯಾವನ್ಮಾತ್ರಮುಷಸಃ ಪ್ರಶ್ನಾಂತಂ ಭವತಿ ಪ್ರತಿವರ್ತನಮಿತಿ | ವಾಸ್ತುಪಮಾನಸ್ಯ ಸಂಪ್ರತ್ಯರ್ಥೇ
ಪ್ರಯೋಗ ಇತೇನ ನಿಸೇಹೇತಿ | ಯಥಾ ಸುಪರ್ಣ್ಯಾಃ ಸುಪತನಾ ಏತಾ ರಾತ್ರಯೋ ವಸತೇ ಮಾತರಿಶ್ವಃ

ಇಷ್ಟೋತಿರ್ವರ್ಣಸ್ಯ ತಾವದುಪದಧಾತಿ ಯಜ್ಞಮಾಗಚ್ಛನ್ಪ್ರಾಹ್ಮಣೋ ದೋತಾಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಹೋತುರ-
ವರೋ ನಿಷೀದನ್ ಹೋತೃಪಪಸ್ತೃನಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರೀಯೋ ಭವತಿ || ನಿ. ೭-೩೧ | ಇತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಮಾತರಿತ್ವಃ—ನಾಯುರೂಪನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯಾವನ್ಯಾತ್ರಂ—ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ | ಸುಪರ್ಣಃ—
ಉತ್ತಮವಾದ ಅವಿರ್ಭಾವವುಳ್ಳ ರಾತ್ರಿಗಳು | ಉಷಸಃ ಪ್ರತೀಕಂ—ಉಷಸ್ಸಿನ ಮುಖವನ್ನು | ವಸತೇ—
ಹೊದಿಸುವಳೋ | ತಾವತ್—ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ | ಅವರಃ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ—ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹೋತೃವು |
ಹೋತುಃ—ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಕರ್ಮವನ್ನಾಚರಿಸಲು | ನಿಷೀದನ್—ಕುಳಿತುಕೊಂಡು |
ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಆಯನ್—ಸಮಾಪಿಸಿ | ಉಪದಧಾತಿ—ತನ್ನ ಕರ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ :

ನಾಯುರೂಪನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಅವಿರ್ಭಾವವುಳ್ಳ ರಾತ್ರಿಗಳು ಉಷಸ್ಸಿನ
ಮುಖವನ್ನು ಹೊದಿಸುವಳೋ, ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹೋತೃವು ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಕರ್ಮ-
ವನ್ನು ಆಚರಿಸಲು ಕುಳಿತು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

English Translation

As long, Matarishvan, as the swiftly-moving (nights) cover the face
of the dawn, (so long) the Brahman, the inferior sitting down (to perform
the work) of the Hotri, approaching the sacrifice supports (the ceremony)-

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಸಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರ ನಿರ್ವಚನವು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

ಯಾವನ್ಯಾತ್ರಮುಷಸಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಭವತಿ ಪ್ರತಿದರ್ಶನಮಿತಿ ನಾಸ್ತೃಪಮಾನಸ್ಯ ಸಂಪ್ರತ್ಯ-
ರ್ಥೇ ಪ್ರಯೋಗ ಇಹೇವ ನಿಧೇಹೀತಿ ಯಥಾ ಸುಪರ್ಣಃ ಸುಪತನಾ ಏತಾ ರಾತ್ರಯೋ
ವಸತೇ ಮಾತರಿತ್ವನ್ ಜ್ಯೋತಿರ್ವರ್ಣಸ್ಯ ತಾವದುಪದಧಾತಿ ಯಜ್ಞಮಾಗಚ್ಛನ್ ಬ್ರಾಹ್ಮ-
ಣೋ ಹೋತಾಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಹೋತುರವರೋ ನಿಷೀದನ್ || (ನಿ. ೭-೩೧)

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಋಕ್ಸನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು
ವಾಯುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಾತರಿತ್ವನು (ನಾಯುವು)
ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನನ್ನು ಕುರಿತು-ದೇವತೆಗಳ ಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಇರುವ ವಿಜ್ಞಾನವನ್ನು (ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ
ರುವ ತಿಳುವಳಿಕೆಯನ್ನು) ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಮನುಷ್ಯಹೋತೃವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಧರಿಸಬಲ್ಲನೇ ಎಂದರೆ
ತಿಳಿಯಬಲ್ಲನೇ ಎಂದು ಕೇಳಲಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಆ ಪುರುಷನು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಎಲೈ ಮಾತರಿತ್ವನೇ, ಉತ್ತಮವಾದ ರಿಕ್ಸೆಗಳುಳ್ಳ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ (ಎಷ್ಟುಹೊತ್ತಿನವರೆಗೆ) ಉಷಸ್ಸನ್ನು
ಧರಿಸಿರುವವೋ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯು ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗಿಂತ ನೀಚಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿ

ತಿರುವ ಮನುಷ್ಯಹೋತೃವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಆದನ್ನು ಧರಿಸುವನು. (ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ತಿಳಿಯುವನು).

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಮಾರ್ಥವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಪ್ರತ್ಯರ್ಥ (ಈಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥ) ವಿರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಇಹ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಎಂಬರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇದ್ದೇವೆ ನಿರ್ಧೇಹಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಈಗಲೇ ಇಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವಂತೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾವನ್ಮಾತ್ರಮುಷಸೋ ನ ಪ್ರತೀಕಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಉಷಃಕಾಲವು ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಎಂದರೆ ಎಷ್ಟು ಕಾಲದವರೆಗೆ (ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಮಾತ್ರ) ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದೋ ಅಷ್ಟು ಕಾಲಮಾತ್ರ ಎಂದರ್ಥವು. ಸುಪರ್ಣ್ಯಃ ಸುಪತನಾ ಏತಾ ರಾತ್ರಯೋ ವಸತೇ ಮಾತ. ರಿತ್ವನ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎಲೈ ಮಾತರಿಶ್ವನೇ, ಉತ್ತಮವಾದ ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಹಾರಾಡುತ್ತಾ ಉಷಃಕಾಲವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಇದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸುಪರ್ಣ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾನಾವಿಧ ರೆಕ್ಕೆಗಳು ಎಂಬರ್ಥವು. ಉಷಃಕಾಲದ ನಾನಾವಿಧ (ಉತ್ತಮವಾದ) ಬಣ್ಣಗಳು ಎಂಬರ್ಥ ವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಪರ್ಣ್ಯಃ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯ ಅಂತ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಥಿತ ಉದಯಿಸಿದಾಗ ಆ ಉಪಸ್ಥಿತ ನಾನಾವಿಧ ಅಥವಾ ರಮಣೀಯವಾದ ಬಣ್ಣಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಉಷಃಕಾಲದ ಪ್ರಮಾಣವು ಅತ್ಯಲ್ಪವಾಗಿರುವುದು. ಉಷಃಕಾಲಾನಂತರ ಅತಿಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಉಷಃ ಕಾಲವು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಲ್ಪವಾಗಿರುವುದು. ಬಹುಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಮನುಷ್ಯ ಹೋತೃವು ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಗಿಂತ ಕನಿಷ್ಠನು. ಆದುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯಹೋತೃವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಯಜ್ಞ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತನಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಗಿಂತ ನೀಚಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಅತ್ಯಲ್ಪಕಾಲದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ, ವಿಶೇಷಪ್ರಾಜ್ಞ ನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಹೋತೃಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನ ಅಲ್ಪತ್ವವೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ತ್ವವೂ ವ್ಯಕ್ತಪಡುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯಹೋತೃವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮ ಣನು ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ ಹೋತೃಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸು ವನು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೆಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದಿತ್ಯನನ್ನಲ್ಲ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಹೋತೃಜಪಸ್ತ್ವನ್ನಗ್ನಿರ್ವೈಶ್ವಾನರಿಯೋ ಭವತಿ ದೇವ ಸತವಿರೇತಂ ತ್ವಾ ವೃಣತೇಽಗ್ನಿಂ
ಹೋತ್ರಾಯ ಸಹ ಪಿತ್ರಾ ವೈಶ್ವಾನರೇಣೇತೀಮಮೆವಾಗ್ನಿಂ ಸವಿತಾರಮಾಹ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸ.
ವಿತಾರಂ ಮಧ್ಯಮಂ ವೋತ್ತಮಂ ವಾ ಪಿತರಂ ||

ಯಸ್ತು ಸೂಕ್ತಂ ಭಜತೇ ಯಸ್ಯೈಹವಿರ್ನಿರುಪ್ಯತೇಽಯಮೇವ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ವೈಶ್ವಾನರಃ |
ನಿಸಾತಮೇವೈತೇ ಉತ್ತರೇ ಜ್ಯೋತಿಷೀ ಏತೇನ ನಾಮಧೇಯೇನ ಭಜೇತೇ ಭಜೇತೇ ||

(ನಿ. ೭-೩೧)

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವ ಜಪಮಂತ್ರಾದಿಗಳು ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನೇ ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನಲ್ಲ ಮಂತ್ರಜಪವು—ದೇವಸವಿತರೇತಂ ತ್ವಾ ವೃಣತೇಽಗ್ನಿ ಹೋತ್ರಾಯ ಸಹ ಪಿತ್ರಾ ವೈಶ್ವಾನರೇಣ ಎಂದಿರು ವುದು. ಎಲೈ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸವಿತೃದೇವನೇ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೋತೃವು ನಿನ್ನನ್ನೇ ಎಂಬರೆ

ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ನಿನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ವೈಶ್ವಾನರನೊಡನೆ ಅರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವನು ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ಇಲ್ಲಿ ಪುಷಿಯು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸವಿತೃವೆಂದೇ ಕರೆದಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಸವಿತೃವೆಂದರೆ (ಸವಿತೃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ) ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಜಾತಗಾಣ (ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ) ಉತ್ಪತ್ತಿಕಾರಕನು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನೀಯನಾದ ವಾಯುವನ್ನು ಅಥವಾ ಉತ್ತಮ (ಸ್ವರ್ಗ) ಸ್ಥಾನೀಯನಾದ ಅನಿಶ್ಯನನ್ನು ತಂದೆಯೆಂದು ಸಂದೋಧಿಸಿರುವನು.

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆಯೋ, ಯಾವ ದೇವನಿಗಾಗಿ (ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರೇಷಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸು ಹೋಮಮಾಡಲ್ಪಡುವುದೋ ಆ ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಈ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು.

ಅಗ್ನಿ ಮಥನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಕಥೆ ಇದೆ, ಅದರಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ—ಸರ್ವಮಿದಮಂಥಂ—ತಮ ಅಸೀತ್ | ಅಥ ಮಾತರಿಶ್ವಾಕಾಶೇ ಸೂಕ್ಷ್ಮಮಗ್ನಿಮಪಶ್ಯತ್ | ತಮಮಥ್ನಾತ್ | ಮಥಿತ್ವಾ ಜಾನಯದಿತಿ | ಹಿಂದೆ ಲೋಕವೆಲ್ಲವೂ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯಿಂದ ಅವ್ಯತವಾಗಿದ್ದಿತು ಅಗ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಗುರ್ತಿಸಿ ಮಥನಮಾಡಿದನು. ಅನಂತರ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಕರೆತಂದನು. ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕಥೆಯು ಮುಗ್ಧದದಲ್ಲಿ—

ಅನ್ಯಂ ದಿವೋ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಜಭಾರಾಮಥ್ನಾದನ್ಯಂ ಪರಿ ಶ್ಯೇನೋ ಅದ್ರೇಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೩-೬)

ಅ ದೂತೋ ಅಗ್ನಿಮಭರದ್ವಿವಸ್ವತೋ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೮-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಕರೆತಂದನಂತರವೇ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಿದನು ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಪ್ರತೀತಿಯು ವರ್ಣನವಿದೆ.

ಮಾತರಿಶ್ವಾ—ಮಾತರಿಶ್ವಾ ವಾಯುಮಾರ್ಗತರ್ಮಂತರಿಷ್ಟೇ ಶ್ವಸಿತಿ ಮಾತರೈಶ್ವನೀತಿತಿ ವಾ| ಅಂತರಿಷ್ಟದಲ್ಲಿ ಶ್ವಾಸಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ವಾಯುವಿಗೆ ಮಾತರಿಶ್ವನೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಋ. ಸಂ. ೧-೯೬-೪ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ ೧-೧೪೧-೩ ನೆಯದರಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಇಂತಹ ಒಂದೆರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂದರೆ ವಾಯುವೆಂದೇ ಅರ್ಥವು.

ಅನ್ಯಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ದಿವ ಆ ಜಭಾರ—ಎಂದು ಯಜ್ಞಾತ್ಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಆವಿರ್ಭಾವವೂ ಲೌಕಿಕವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಕೇತುವೂ, ವಿದಥಕ್ಕೆ ಸಾಧನವೂ, ಯಾಗಾದಿಗಳ ಪಿತೃವೂ, ಅಧ್ಯರಗಳ ರಾಜನೂ (ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೩ ; ೩-೧೧-೨ ; ೪-೨-೩ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣನೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿ) ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಆವಿರ್ಭಾವವು ವಿದ್ಯುದ್ವಿದ್ಯುಸದಲ್ಲಿ ನೊದಲು ವಾಯುವಿಗಾಯಿತೆಂದು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯು—

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಮಾತರಿಶ್ವನ ಅನಿರ್ಭವ ಸುಕ್ರತೋ ಯಾ ವಿವಸ್ವತೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೧-೩)

ಸ ಜಾಯಮಾನಃ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮಾನ್ಯಾನಿರಗ್ನಿರಭವನ್ಮಾತರಿಶ್ವನೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೪೩-೨)

ಮುಂತಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಗಳಿದೆ. ಈ ವಾಯುವು ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಾದ ಭೃಗುವಿಗಾಗಿಯೂ, ಮನುವಿಗಾಗಿಯೂ ಅತ್ಯಂತ ದೂರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಗೂಢವಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರೆತಂದು ಇವರಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ದ್ವಿಜನ್ಮಾನಂ ರಯಿಮಿವ ಪ್ರಶಸ್ತಂ ರಾತಿಂ ಭರದ್ಭೃಗನೇ ಮಾತರಿಶ್ವಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೬೦-೧)

ಯಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಮನವೇ ಪರಾವತೋ ದೇವಂ ಭಾಃ ಪರಾವತಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೨೮-೨)

ಏನಂ ನಯನ್ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಮಥಿತಂ ಪರಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೯-೫)

ಅ ದೂತೋ ಅಗ್ನಿಮುಭರದ್ವಿವಸ್ವತೋ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೮-೪)

ಈಳೀನ್ಯಂ ಪ್ರಥಮಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ದೇವಾಸ್ತತಕ್ಷುರ್ಮನವೇ ಯಜತ್ರಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೪೬-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಾದ ಭೃಗು ಮತ್ತು ಮನು ಇವರ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ದೂರದೇಶದಲ್ಲಿ ಗುಪ್ತವಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಕರೆತಂದು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಉಪಕಾರ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಎಂಭತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಸಿ ಲ ಕೆ .

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೂ, ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಇರುವ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯು ಬೇರೆ ಯಾವ ದೇವತೆಗೂ ಇಲ್ಲ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಕ್ತ ಮತ್ತು ಪುಕ್ಕುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪರಿಶೀಲಿಸುವುದಾದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗೇ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನವು ದೊರೆಯುವುದು. ಸುಮಾರು ಒಟ್ಟು ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಲುಭಾಗದಷ್ಟು ಮಂತ್ರಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುವವು. ಅದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ, ವಿನಿರ್ಬಾಹ್ಯವಾಗಿಯೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವೆವು. ಇಂದ್ರನು ಯಾರು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಗೃತ್ಸಮದ ಮುನಿಯು ಮ. ಸಂ. ೨.೧೨ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿದಾನೆ. ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಹೇಳಿ ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಯಾವನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಧಾನಭೂತನೂ, ಸ್ಥಿರಮನಸ್ಕನೂ, ದ್ಯೋತಮಾನನೂ ಆಗಿ ವೃತ್ರವಧಾದಿರೂಪವಾದ ಕರ್ಮದಿಂದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಗೌರವಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸಿದನೋ ಮತ್ತು ಯಾವನ ಶರೀರದ ಬಲದಿಂದ ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಭೀತಿಗೊಂಡವೋ ಸೇನಾರೂಪವಾದ ಬಲದ ಮಹತ್ವದೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಯಾವನು ಅಲುಗಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ದೃಢವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ, ಯಾವನು ರೆಕ್ಕೆಗಳೊಡನೆ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪರ್ವತಗಳನ್ನು ತನ್ನ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಬಾಗಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ, ಯಾವನು ವಿಶ್ವತ್ರವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ, ಯಾವನು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನೋ, ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಯಾವನು ಮೇಘವನ್ನು ಹನನಮಾಡಿ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕವೂ ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕವೂ ಆದ ಗಂಗಾದಿ ನದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ, ಯಾವನು ವಲನೆಂಬ ಅಸುರನ ತಡೆಗೆ ಸಿಕ್ಕಿದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದನೋ ಯಾವನು ಮೇಘಗಳ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುದ್ರೌಪದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೋ ಮತ್ತು ಯಾವನು ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಅಪ್ರತಿಹತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆಯೋ, ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಯಾವ ಇಂದ್ರನಿಂದ ನರ್ಪರವಾದ ಈ ಲೋಕವೆಲ್ಲವೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವಂತೆ ನಿರ್ಮಿತವಾದವೋ, ಯಾವನು ನಾಶಕನಾದವನೂ ನಿಕ್ಕೃಷ್ಟನಾದವನೂ ಆದ ಅಸುರನನ್ನು ನರಕರೂಪವಾದ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ ಮತ್ತು ತಾನು ಗುರಿಯಿಟ್ಟ ಶತ್ರುವನ್ನು ಜಯಿಸಿದನೋ ಮತ್ತು ಬೇಡನು ಮೃಗವನ್ನು ಸ್ವಾರ್ಥಿನನನ್ನಾಗಿ ಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಯಾರು ಶತ್ರುವಿನ ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ತನ್ನರ್ಥಿನವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡನೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಆ ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲಿರುವನು ಎಂದು ಶತ್ರುವಿಗೆ ಭಯಂಕರನಾದ ಯಾವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ, ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವನು ಒಂವೇಕಡೆಯಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ಇಂದ್ರನು

ಉದ್ದೇಶಕನಾಗಿ ಶತ್ರುವಿಗೆ ಸೇರಿದವೂ ಅವನಿಗೆ ಪೋಷಕಗಳೂ ಆದ ಗವಾಶ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲೈ ಜನರೇ, ಇಂತಹ ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನಿಡಿ.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಯಾವನು ಧನಿಕನಿಗೂ, ದರಿದ್ರನಿಗೂ, ಅವನನ್ನು ಯಾಚಿಸುವವನಿಗೂ, ಸ್ತುತಿಕಾರನಾದ ಚುಪ್ಪಿಕ್ಕಿಗೂ ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಯಾರು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕೆನ್ನೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿರುವನೋ ಮತ್ತು ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲನ್ನು ಕೈಯ್ಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿರುವವನೂ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿರುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನ ರಕ್ಷಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಯಾವ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದವನ ಅನುಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಗಳೂ, ಗೋವುಗಳೂ, ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಮತ್ತು ಸಕಲ ರಥಗಳೂ ಇವೆಯೋ, ಯಾವನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ ಉಷಸ್ಸನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೋ, ಯಾರು ಮೇಘವನ್ನು ಭೇದಿಸಿ ಉದಕಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ದೇವಸೇನೆಯೂ ಮಾನವಸೇನೆಯೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಶಬ್ದಮಾಡಿಕೊಂಡು ಯಾವನನ್ನು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತವೆಯೋ ಮತ್ತು ಉತ್ಕೃಷ್ಟರೂ ಅಧಮರೂ ಆದ ಶತ್ರುಗಳೂ ಸಹ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆಯೋ, ಮತ್ತು ಇಂದ್ರರಥಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದ ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಮತ್ತು ಇಬ್ಬರು ರಥಿಕರೂ (ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ) ಯಾರನ್ನು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆಯೋ, ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಯಾವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಜನರು ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯಲಾರರೋ ಅದುದರಿಂದಲೇ, ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುವವರು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಯಾರನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆಯೋ, ಯಾವನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿರುವನೋ ಮತ್ತು ಯಾವನು ಅಜಲಿತವಾದ ಪರ್ವತಾದಿಗಳನ್ನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಯಾವನು ಮಹತ್ತಾದ ಪಾಪವನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವವರೂ, ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕರೂ, ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ ಆದ ಜನರನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಕೊಂದನೋ, ಯಾವನು ಅನಾತ್ಮಜ್ಞನಿಗೆ ಉತ್ಸಾಹಕಾರಕವಾದ ಸಹಾಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಯಾವನು ಕ್ಷಯಕಾರಕನಾದ ಶತ್ರುವಿನ ನಾಶಕನಾಗಿರುವನೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ತಲೆಮರೆಸಿಕೊಂಡು ನಲವತ್ತು ವರ್ಷಗಳಕಾಲ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಶಂಬರನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಯಾವನು ಕೊನೆಗೆ ಕಂಡುಹಿಡಿದನೋ, ಬಲಶಾಲಿಯಾಗಿಯೂ, ಹಂತಕನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದ ಆ ದಾನವನನ್ನು ಯಾವನು ಕೊಂದನೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಯಾರು ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ರತ್ನಿಯುಳ್ಳವನೂ, ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವವನೂ, ಬಲಶಾಲಿಯೂ ಆಗಿ ಗಂಗಾದಿ ಸಪ್ತನದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರವಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಹಿಯಿಂದ ಬಿಡಿಸಿದನೋ, ಯಾರು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಕೈಯ್ಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದವನಾಗಿ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಹತ್ತುತ್ತಿದ್ದ ರೌಹಿಣಿಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಕೊಂದನೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಈ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ವಿನಯದಿಂದ ನಮಸ್ಕರಿಸುವುವು ಮತ್ತು ಈ ಇಂದ್ರನ ಬಲದಿಂದಲೇ ಪರ್ವತಗಳು ಭಯಪಡುತ್ತವೆ. ಯಾವನು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವವನಾಗಿಯೂ, ದೃಢಕಾಯನಾಗಿಯೂ, ವಜ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಬಾಹುಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಇರುವನೋ, ಯಾವನು ಕೈಯ್ಯಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವನೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಯಾರು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಯಾರು ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಪಕ್ವಮಾಡುವವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವನೋ, ಯಾರು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಯಾಜಿಸುವವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವನೋ, ಯಾರು ಸ್ತುತಿಶರ್ತರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವನೋ ಮತ್ತು ಯಾರಿಗೆ ಸ್ತೋತ್ರವೂ, ಸೋಮರಸವೂ, ಪುರೋಡಾಶಾದ್ಯನ್ನಗಳೂ, ವೃದ್ಧಿಕಾರಕವೂ ಆಗಿವೆಯೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅಪ್ರತಿಹತನಾದ ಯಾವನು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವನೋ, ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಪಕ್ವಮಾಡುವನೋ ಆದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅನ್ನವನ್ನೂ, ಬಲವನ್ನೂ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಕೊಡುವನೋ ಅಂತಹ ನೀನು ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನಾಗಿ ಆಗಿದ್ದೀಯಲ್ಲವೇ ? ನಿನಗೆ ಪ್ರಿಯರಾದವರೂ, ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕರಾದ ಪುತ್ರ ಪೌತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ ಆದ ನಾವು ಸಕಲ ದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಇಂದ್ರನ ಉತ್ಪತ್ತಿ ; ಮಾತಾಪಿತೃಗಳು ಮತ್ತು ತತ್ಪತ್ನೀ.

ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ ಕಾವ್ಯಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿ ದ್ದರೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನು ಜನ್ಮರಹಿತನಾದ ಪರದೈವನೆಂದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿತನಾಗಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಿರುವಂತೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಾತೃವೂ ಪಿತೃವೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ವರೂಪವೂ ಸಹ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹೃತವಾಗುವ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಜನ್ಮದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ದಿನವೇ, ಪರ್ವತಪ್ರಾಂತದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಸೋಮಲತೆಯ ರಸವನ್ನು ಕೂಡಿದು ಅದರಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಆದರಾತಿಶಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ನಿನ್ನನ್ನು ಹೆಡೆದವಳೂ ತರುಣಿಯೂ ಆದ ನಿನ್ನ ಮಾತೆಯು ಮಹತ್ಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳ ನಿನ್ನ ಜನಕನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ನಿನಗೆ ಆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದಳು. ಇದೇ ಇಂದ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ತನ್ನ ಮಾತೆಯನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿದಾಗ ಅವಳ ಸ್ತನದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡನು.”
(೩-೪೮-೨, ೩)

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ. ಅಂತರಿಕ್ಷವು ನೀರಿನಿಂದಾಗಿ ನಿನ್ನ ಪಿತೃವು ಅತ್ಯಂತ ದೃಢಕಾಯನು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗರ್ಜಿಸುವನೋ, ಪೃಥ್ವಿಯಂತೆ ಸ್ಥಿರನೋ ಆದ ಇಂದ್ರನ ಜನಕನು ಅತ್ಯಂತ ಕುಶಲನಾದ ಕರ್ಮಕರ್ತನು. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತನ್ನ ಪಿತೃವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಮಾತೃವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ಯತಿಶಯವಾದ ಭಕ್ತಿಯಿರುತ್ತದೆ.”
(೪-೧೭-೪).

“ ಹಿಂದೆಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಯಾವುದರಮೂಲಕ ಜನಿಸಿದರೋ, ಇದೂ (ಯೋನಿಯು) ಸಹ ಅದೇ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ದ್ವಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಗರ್ಭವು ಈ ದ್ವಾರದಿಂದಲೇ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರಲಿ, ಇದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗತಕ್ಕ ಇಂದ್ರನು ಅನವಶ್ಯವಾಗಿ ತನ್ನ ಮಾತೆಯನ್ನು ಹಿಂಸಿಸದಿರಲಿ.”
(೪-೧೮-೧)

ಇಂದ್ರನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ದೋಷಪ್ರಕಾಶಕವಾಗುವುದೆಂದರಿತು ಇಂದ್ರಮಾತೆಯು ಅವನನ್ನು ಮರೆಸಿಟ್ಟಳು ಅತ್ಯಂತ ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ಅವನು ಅತ್ಯಂತ ಅಕರ್ಷಕವಾದ ಶತ್ರುಧಾರಿಯಾಗಿ ತಾನೇ ಉಪಯಿಸಿ, ಆ ಒಡನೆಯೇ ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ವ್ಯಾಸಿಸಿದನು.
(೪-೧೮-೫)

ಅತ್ಯಂತ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ, ದೃಢಕಾಯನೂ, ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ವೀರೈವಂತನೂ, ಪುಷ್ಪನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು, ತಾನೇ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸಿ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲೆಂದು ಅವನನ್ನು ಅವನ ಮಾತೆಯು ಗೋವು ವತ್ಸವನ್ನು ಹಡೆದಂತೆ ಪ್ರಸವಿಸಿದಳು.

(೪-೧೮-೧೦)

ಮಹಾಚ್ಛಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದಾಗ ಅವನ ಮಾತೆಯು ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು "ಎಲೈ ಪುತ್ರನೇ, ಈ ದೇವತೆಗಳು ಯಾರೂ ನಿನಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡದೇ ಎಲ್ಲರೂ ನಿನ್ನನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದರು" ಎಂದು ಪುತ್ರನಮೇಲಿನ ಅಭಿಮಾನ ದಿಂದ ಎಚ್ಚರಿಸಿದಳು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು "ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ, ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಹನನಮಾಡುವ ಆವಶ್ಯಕತೆಯಿರುವುದ ರಿಂದ ನೀನು ಲೋಕಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದುವವನಾಗು." ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದನು.

(೧-೧೮-೧೧)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಮಾತೆಯನ್ನು ವಿಧವೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದವರಾರು? ನೀನು ಸುಪ್ತನಾಗಿರುವಾಗಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸಂಚರಿಸುವಾಗಾಗಲಿ, ನಿನ್ನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿದವರಾರು? ನಿನ್ನ ಪಿತೃವನ್ನು ಪಾದವಿಂದ ಹಿಡಿದು ಹಿಂಸಿಸಿದಾಗ ನಿನ್ನ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿದ್ದ ದೇವತೆಯಾರು?

(೪-೧೮-೧೨).

"ವೀರೈವಂತನಾದ ಪಿತೃವು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುನಾಶಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ವೀರೈವುಳ್ಳ ಪುತ್ರನನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು ತೇಜೋಯುತಳಾದ ನಾರಿಯು ತೇಜಸ್ವಿಯಾದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಹಡೆದಳು."

(೭-೨೦-೫)

"ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ, ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡಿದೆ. ನಿನ್ನ ತಾಯಿಯು ನಿನ್ನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದಳು."

(೭-೯೮-೩)

"ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಲು ನೀನು ಭಯಂಕರಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಜನಿಸಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಕ್ರೋಧವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ ನಿನ್ನ ಅಭಿಮಾನಯುತವಾದ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಪಡಿಸಿ ನಿನ್ನ ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸವನ್ನೂ ತೋರಿಸಿಕೊಂಡೆ. ಐಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತಳಾದ ಇಂದ್ರಮಾತೆಯು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹಡೆದಾಗ ಮರುತ್ತುಗಳು ಪ್ರಭಾವಯುತನಾದ ಈ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರವೃದ್ಧವಾನನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ಅವನನ್ನು ಉಪಚರಿಸಿ ಪೋಷಿಸಿದರು." (೧೦-೭೩-೧)

ಭಯಂಕರಸ್ವರೂಪನೂ, ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಈ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದ ದೇವನು ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳವನು.

(೧೧-೨೦-೧)

"ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಉಷೋದೇವಿಯು ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ, ನೀನೂ ಸಹ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನಿಂತಾಗ, ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರಜೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಉತ್ತಮ ಪ್ರಜೆಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುವಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ದೇವತಾತ್ಮಳೂ, ಮಹತ್ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವಳೂ ಆದ ಮಾತೆಯು ನಿನ್ನನ್ನು ಪಡೆದಳು."

(೧೦-೧೩೪-೧)

"ನನಗೆ ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿದಂತೆ, ಈ ಇಂದ್ರನು ನಿಷ್ಪ್ರಿಯ ಪುತ್ರನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ನಿಷ್ಪ್ರಿಯೆಂದರೆ ಅದಿತಿ ಯೊಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ).

೧೦-೧೦೧-೧೨)

ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬನೆಂದೂ, ವರುಣನ ಸಹಚಾರಿಯೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ (ಋ. ಸಂ. ೭-೮೫-೪) ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ಇತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಿಂದ ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬನೆಂದು ಪ್ರಾಯಃ ವರ್ಣಿತನಾಗಿಲ್ಲ. ೪-೨೬-೧ ರಲ್ಲಿ ಮನು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ಇವರಿಂದಿಗೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ೮-೮-೨ ಮತ್ತು ೪ ; ೧೦-೮೯-೨ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅವನು ಸೂರ್ಯಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ೨-೩೦-೧ ರಲ್ಲಿ ಸವಿತೃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವದ ವರ್ಣನವು ಕೆಳಗೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದೆ.

ಏಕಾಷ್ಟಕಾ ತಪಸಾ ತಸ್ಯಮಾನಾ ಜಜಾನ ಗರ್ಭಂ ಮಹಿಮಾನಮಿಂದ್ರಂ |

ತೇನ ದೇವಾ ಅಸಹಂತ ಶತ್ರುನಾ ಹಂತಾ ದಸ್ಯೂನಾಮಭವಚ್ಚೀಪತಿಃ ||

• (ಋ. ವೇ. ೩-೧೦-೧೨)

ಪ್ರಭಾವಯುತವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿ ಏಕಾಷ್ಟಕೆಯು ಮಹತ್ತ್ವವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೆಡೆದಳು. ಈ ಇಂದ್ರನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿದರು. ಶಚೀಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ದಸ್ಯುಹಂತಕನಾದನು.

ಇದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತೆನಲ್ಲಿ ಏಕಾಷ್ಟಕೆಯು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಸೋಮ ಇವರಿಬ್ಬರ ಮಾತೆಯೆಂದೂ ಪ್ರಜಾ ಪತಿಯ ದುಹಿತೆಯೆಂದೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಮಾತೆಯು ಸಂಬೋಧಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ (೬-೩೮) ಆದರೆ ಅವಳ ನಾಮನಿರ್ದೇಶವಿಲ್ಲ. ದಕ್ಷಪುತ್ರಿಯೂ ಆದಿತಿಯೆಂಬ ಅಪರನಾಮವುಳ್ಳವಳೂ ಆದ ದಾಕ್ಷಾಯಣಿಯಲ್ಲಿ ಕೃತೃವನಿಗೆ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೂ ಒಬ್ಬನೆಂದು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಋ. ಪ.) ಅರ್ಥವೇದದ ೮-೫೮-೪ ರಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಪುತ್ರನೆಂದು (ಸೂನುಂ ಸತ್ಯಸ್ಯ) ಕರೆದಿದೆ.

ಬೇರೊಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುನಾಶಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸೃಷ್ಟನಾದವನೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. (೩-೪೯-೧) ಘನಂ ವೃತ್ತಾಣಾಂ ಜನಯಂತ ದೇವಾಃ. (೨-೧೩-೫ ; ೩-೫೧-೮)

ಆಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಇಂದ್ರನು ಪುರುಷನ ಮುಖದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನೆಂದು ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಮುಖಾದಿಂದ್ರಶ್ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚ). (೧೦-೯೦-೧೩)

ಸೋಮನಿಂದ ಜನಿತವಾದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೂ ಒಬ್ಬನೆಂದು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯು ಬೇರೊಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಪುಷ್ಪವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (೯-೯೬-೫)

ಇಂತಹ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ತಪಃಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಜಯಿಸಿದನು.

(೧೦-೧೬೭-೧)

ಶತಸಂಘಾದಿಬ್ರಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಉತ್ಪತ್ತಿವಿಷಯವಾದ ಕಥೆಯು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಶತಸಂಘಬ್ರಹ್ಮಣದ ವಿವರಣವು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ತಾ ನಾ ಏತಾಃ ಪ್ರಜಾಪತೇರಧಿ ದೇವತಾಃ ಅಸೃಜ್ಯಂತ ಅಗ್ನಿರಿಂದ್ರಃ ಸೋಮಃ ಪರಮೇಷ್ಠೀ
ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಃ | ತಾಃ ಸಹಸ್ರಾಯುಷೋ ಜಜ್ಞಿರೇ | ತಾ ಯಥಾ ನದ್ಯೈ ಸಾರಂ ಪರಾಪತ್ಯೇ-
ದೇವಂ ಸ್ವಸ್ಯಾಯುಷಃ ಸಾರಂ ಪರಾಜಮ್ಯುಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೧೪)

ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ಸೋಮ ಮತ್ತು ಪಾರಮೇಷ್ಠಿಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟರಾದ ದೇವತೆಗಳು. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಸಹಸ್ರಾಯುಷ್ಯವರಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ನದಿಯ ಆಚೆ ದಡವನ್ನು ಪುರುಷನಾದವನು ಯಾವ. ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನೋಡಬಲ್ಲನೋ ಅದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ಆಯುಷ್ಯದ ಅಂತರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಆಚೆ ನೋಡಬಲ್ಲ ಸಾನುರ್ಘ್ಯವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು ಎಂದಿದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಿವರಣವು ಇಂದ್ರನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ—

ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ವೇನಾಸುರಾನಸೃಜತ | ಸ ಇಂದ್ರಮಪಿ ನಾ ಸೃಜತ | ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ |
ಇಂದ್ರಂ ನೋ ಜನಯೇತಿ | ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ | ಯಥಾಹಂ ಯುಷ್ಮಾಗ್ ಸ್ತಪಸಾಸೃಕ್ಷಿ |
ಏವಮಿಂದ್ರಂ ಜನಯಧ್ಯಮಿತಿ | ತೇ ತಪೋಽತಶ್ಯಂತ | ತ ಅತ್ತನ್ನಿಂದ್ರಮಪತ್ಯನ್ |
ತಮಬ್ರುವನ್ | ಜಾಯಸ್ವೇತಿ | ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ | ಕಿಂಭಾಗಧೇಯಮಾಭಿ ಜನಿಷ್ಯ ಇತಿ |
ಋತುಂತ್ಸಂವತ್ಸರಂ | ಪ್ರಜಾಃ ಪಶೂನ್ | ಇಮಾನೋಕ್ತಾನಿತ್ಯಬ್ರುವನ್ | ತಂ ವೈ
ಮಾಹುತ್ಯಾಪ್ರಜನಯತೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ | ತಂ ಚತುರ್ಹೋತ್ರಾ ಪ್ರಾಜನಯನ್ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೩-೩, ೪).

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಅಸುರರನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಇಂದ್ರನನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೃಷ್ಟಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅವರು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ “ನಮಗಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸು” ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಆಗ ಅವನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು “ಯಾವರೀತಿ ನಾನು ನನ್ನ ತಪಃಪ್ರಭಾವದಿಂದ ನೀವೆಲ್ಲರೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆನೋ, ಅದೇ ರೀತಿ ನೀವೂ ಸಹ ತಪಃಕ್ಲೇಶದ ಫಲವಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿರಿ” ಎಂದನು. ಆಗ ಆ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನನ್ನು ತಮ್ಮಲ್ಲೇ ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ನಂತರ ಹವಿರ್ಭಾಗವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ತಿಳಿಸಿದರು ಆಗ ಇಂದ್ರನು “ನಾನು ಯಾವ ಉದ್ದಿಶ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಗೆ ಅವಿರ್ಭೂತನಾಗಬೇಕೆಂದನು. ಆಗ ಅವರು “ಋತು ಪೋಷಣೆಗೂ ಸಂವತ್ಸರ, ಸಕಲಭೂತಗಳು ಸಕಲಲೋಕಗಳು ಇವುಗಳೆಲ್ಲದರ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿಯೂ ನೀನು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗ ತಕ್ಕದ್ದು” ಎಂದರು. ಆದರೆ, ಇದೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಬೇರೊಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದ ವಿವರಣೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಅದರ ವಿವರಣೆಯು ಇರೀತಿಯಿದೆ—

ಪ್ರಜಾಪತಿರಿಂದ್ರಮಸೃಜತಾನುಜಾವರಂ ದೇವಾನಾಂ | ತಂ ಪ್ರಾಹೀಣೋತ್ | ಪರೇಹಿ |
ಏತೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಮಧಿಪತಿರೇಧೀತಿ | ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ | ಕಸ್ತ್ವಮಸಿ | ವಯಂ
ವೈ ತ್ವಚ್ಛ್ರೇಯಾಗ್ಂಸಸ್ಮ ಇತಿ | ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ | ಕಸ್ತ್ವಮಸಿ ವಯಂ ವೈ ತ್ವಚ್ಛ್ರೇ-
ಯಾಗ್ಂಸಸ್ಮ ಇತಿ ಮಾ ದೇವಾ ಆಮೋಚನ್ನಿತಿ | ಅಥ ವಾ ಇದಂ ತರ್ಹಿ ಪ್ರಜಾಪತೌ
ಽರ ಆಸೀತ್ | ಯದಸ್ಮಿನ್ನಾದಿತ್ಯೇ | ತದೇನಮಬ್ರವೀತ್ | ಏತನ್ಮೇ ಪ್ರಯಚ್ಛ | ಅಥಾ-

ಹಮೇತೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಮಧಿಪತಿರ್ಭವಿಷ್ಯಾಮಿತಿ.... ತತೋ ನಾ ಇಂದ್ರೋ ದೇವಾ-

ನಾಮಧಿಪತಿರಭವತ್ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೧೦ ೧, ೨)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನಂತರ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊನೆಯವನನ್ನಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ " ನೀನು ಯಾರು? ನಾವೆಲ್ಲರೂ ನಿನಗಿಂತಲೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟರಾಗಿರುವಾಗ ನೀನು ಹೇಗೆ ನಮಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುವಾಗಿರಬಲ್ಲೆ " ಎಂದರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಈ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುವಾಗಲು ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತನಗೆ ಒದಗಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಬೇಡಿದನು. ಅನಂತರ ಅವರ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದನು ಎಂದಿದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ,

ಇಂದ್ರೋ ನೈ ದೇವಾನಾಮಾನುಜಾವರ ಆಸೀತ್ ಪ್ರಜಾಪತಿಯುಸಾಧಾವತ್ತಸ್ಮಾ ಏತಗ್ಂ
ಮೋಡತಿನಂ ಪ್ರಾಯಜ್ಞತ್ತಮಗೃಹ್ಣೀತ ತತೋ ನೈ ಸೋಗ್ರಂ ದೇವತಾನಾಂ ಪರೈತ್

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೬-೧೧-೨)

ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಆತನನ್ನಾಳಿದನು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅವನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದು ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಮೋಡತಿಯನ್ನೊಪ್ಪಿದನು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದನು. ತತ್ಪಲವಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಉತ್ತಮವಾದ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಭುವಾದ ನೆಂದಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಇದೇ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯ ಬೇರೊಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತೇನೇದ್ರಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಾಜಯತ್ತತೋ ನಾ ಇಂದ್ರ ಇಂದ್ರೋಽಭವತ್ |

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೨-೧೦-೨)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಇಂದ್ರನಿಂದ ಋತ್ವನುಸಾರವಾದ ವ್ರಿಹ್ಯಾದಿಗಳ ಅರ್ಪಣೆಯ ಮೂಲಕ ಯಾಗಮಾಡಿದನು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಇಂದ್ರತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಪಂಚದಶರಾತ್ರ ನಾಮಕವಾದ ಸತ್ತದ ಪ್ರಭಾವವಾಗಿ ಅಸುರರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಭುವಾಗುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದನೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೨-೬-೧)

ಇಂದ್ರನೂ ಅಗ್ನಿಯೂ ಯಮಳರೆಂದೂ, ಇವರು ಸಮಾನಸಿದ್ಧಕರೆಂದೂ ಆದರೆ ಭಿನ್ನಮಾತ್ಮಕರೆಂದೂ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಒಂದು ಪ್ರಕರಣವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

(೬-೫೯-೨)

೧೦.೫೫-೧ ರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಭ್ರಾತೃವಿನ ಪುತ್ರರು ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ ಈ ಭ್ರಾತೃ ಪುತ್ರರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ೬.೫೫-೫ ರಲ್ಲಿ ಪೂಷನು ಇಂದ್ರಭ್ರಾತೃವೆಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಇಂದ್ರನು ಶೈಲವಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ ಯೋಧನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದುದಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ವರ್ಣನವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

“ವೃತ್ತಹಂತಕನಾದ ಇಂದ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ತನ್ನ ಆಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಅತ್ಯಂತ ಪರಾಕ್ರಮಿಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಯೋಧರು ಯಾರಿರುವರು” ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು.

(೮-೪೫-೪ ; ೮-೬೬-೧)

“ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಶತ್ರುರಹಿತನಾದ ವೃದ್ಧನಾಗಿದ್ದೀಯೆ” ಎಂದು ಭಕ್ತನೊಬ್ಬನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ತನ್ನ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ.

(೧-೧೦೨-೮ ; ೧-೧೬೬-೧ ; ೧೦-೧೩೩-೨)

“ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅತ್ಯಂತ ಹರ್ಷಿತನಾಗಿ ನೀನು ನಿನ್ನ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊ. ಮತ್ತು ಅವಳ ಸಂಗದಿಂದ ನಿನ್ನ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದು” ಎಂಬುದಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯು ನಿರ್ದೇಶವು ಇರುವ ಸಂದರ್ಭವು ಇಂದ್ರನ ಶೃಂಗಾರ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನನುಭವಿಸುವ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. (ಸಮು ಪತ್ನಾನ್ಮದಃ).

(೧-೮೨-೫, ೬)

ಈ ವಿದವಾದ ಗೃಹಸುಖವಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಸಂಧಿಗ್ಧವಾದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯೂ ಒದಗುತ್ತದೆ. ಯಜಮಾನರು ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಸೋಮರಸರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸು ಒಂದುಕಡೆ ಅತ್ಯಂತ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಬೇಕು, ಯಾವುದನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಸಂಶಯವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಋಷಿಯು ಇಂದ್ರನ ಸಂದಿಗ್ಧಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ,

“ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಗೃಹಿಣಿಯೇ ಗೃಹವು, ಅವಳೇ ಪುರುಷನ ವಸತಿಗೃಹವು. ಆದುದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಆಶ್ವಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ನಿನ್ನ ಗೃಹಿಣಿಯಿರುವ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕರೆದೊಯ್ಯಲಿ. ಆದರೆ, ನಾವು ಸೋಮರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಿದೊಡನೆಯೇ, ನಿನಗೆ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೊಡಲು ಅಗ್ನಿಯು ನಿನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಬರಲಿ.

(೩-೫೩-೪)

“ಭ್ರಾತೃವಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಹೊರಡು. ದಯಮಾಡಿ ಇಲ್ಲಿ ಬಾ. ನಿನಗೆ ಎರಡು ಸ್ಥಾನಗಳೂ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ. ನಿನ್ನ ರಥವು ನಿಂತಾಗ ನಿನ್ನ ಆಶ್ವಗಳು ಬಿಚ್ಚಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.”

(೩ ೫೩.೫)

“ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ. ಇನ್ನು ನೀನು ನಿನ್ನ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೊರಡು. ನಿನ್ನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಪತ್ನಿಯಿದ್ದಾಳೆ. ಮತ್ತು ನಿನಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಗೃಹಸುಖವಿದೆ ನಿನ್ನ ರಥವು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವುದೋ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ನೀನು ಆಶ್ವಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡತಕ್ಕದ್ದು”

(೩.೫೩-೬)

ಇಂದ್ರಾಣಿಯೆಂಬ ನಾಮವು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯೆಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಆ ನಾಮನಿರ್ವೇಶದಿಂದ ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯೆಂದೇ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು

(೧ ೨೨-೧೨ ; ೨-೩೨-೮ ; ೫-೪೬-೮ ; ೧೦-೮೬-೧೧, ೧೨)

ಈ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪತ್ನಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯಾಯೋದಿಗೂ, ವರುಣಪತ್ನಿಯಾದ ವರುಣಾಸೀಯೋದಿಗೂ, ಪ್ರಶಂಸಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ, ಮತ್ತು ಅವಳಿಗೂ ಅವರೊಡನೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನವಿದೆ. ಆದರೆ, ೧೦-೮೬-೧೧ ಮತ್ತು ೧೨ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅವಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಯಿರುತ್ತದೆ.

“ಈ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ ಅತಂತ್ಯ ಭಾಗ್ಯಶಾಲಿನಿಯೆಂದು ನಾನು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವಳ ಪತಿಗೆ ಮುಖ್ಯೇ ಇಲ್ಲ. ತಪ್ಪರಿಣಾಮವಾದ ಮರಣವೂ ಇಲ್ಲ” ಎಂದಿದೆ.

ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯೆಂದೂ, ಅವಳಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪವನ್ನೂ ಹೊಂದುವ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಶಿರೋಭೂಷಣವುಂಟೆಂದೂ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೨-೧-೮)

ಶೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ಸೌಭಾಗ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ—

ಇಂದ್ರಾಣೀ ದೇವೀ ಸುಭಗಾ ಸುಪತ್ನೀ | ಉದಗ್ಂಶೇನ ಪತಿವಿದ್ಯೇ ಜಿಗಾಯ |

ತ್ರಿಗ್ಂಶದಸ್ಯಾ ಜಘನಂ ಯೋಜನಾನಿ | ಉಪಸ್ಥ ಇಂದ್ರಗ್ಂ ಸ್ಥ ವಿರಂ ಬಿಭರ್ತಿ ||

(ಶೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೨-೭)

ಸೌಭಾಗ್ಯಯುಕ್ತಳಾದ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಪತಿಗೆ ಸುಖದಾಯಕಳಾಗಿರುತ್ತಾಳೆ ಎಂದು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಕಾಶಕದ ವಾಕ್ಯವು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿದೆ.

ಇಂದ್ರೋ ನೈ ವಿಲಿಷ್ಟೇಂಗಾಂ ದಾನವೀಮಕಾಮಯತ | ಸೋಽಸುರೇಷ್ಟಚರತ್ ಸ್ತ್ರೀವ ಸ್ತ್ರೀಷು
ಭವನ್ ಪುಮಾನ್ ಪುಂಸು | ಸ ನಿರ್ಋತಿಗೃಹೀತ ಇವಾಮನ್ಯತ | ಸ ಏತಮೈಂದ್ರಾ-
ನೈರ್ಋತಮಪಶ್ಯತ್ ||

(ಕಾ. ಸಂ ೧೩-೨)

ವಿಲಿಷ್ಟೇಂಗಾ ಎಂಬ ದಾನವೀ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಮೋಹಿಸಿದನು. ಆಗ ಅಸುರರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ತಾನೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಸ್ತ್ರೀಯರ ನಡುವೆ ಸ್ತ್ರೀಯಂತೆಯೂ, ಪುರುಷರ ನಡುವೆ ಪುರುಷನಂತೆಯೂ ವ್ಯವಹರಿಸಿದನು. ಆಗ ನಿರ್ಋತಿಗೃಹೀತನಾದಂತೆ ತನ್ನನ್ನು ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಬಂಧನವನ್ನರಿತು ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಹೆವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು. ಇದಲ್ಲದೇ, ಅರ್ಥವರ್ವೇದದಲ್ಲಿ,

ಯೇನಾನಿ ಚಕ್ರೇ ಆಸುರೀ ಇಂದ್ರಂ ದೇವೇಭ್ಯಸ್ತರಿ |

ತೇನಾನಿ ಕುರ್ವೇ ತ್ವಾಮಹಂ ಯಥಾ ತೇಽಸಾಮಿ ಸುಪ್ರಿಯಾ ||

(ಅ. ವೇ ೭.೩೮.೨)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸಬೇಕು. ಆದರಂತೆ ಮಾಡಲು ನಾನು ನನ್ನನ್ನು ಈ ಓಷಧಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ನನ್ನ ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಅದರ ಸಹಾಯದಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆಯಿದ್ದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಆ ಸ್ತ್ರೀಯು ತನ್ನ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇಳಿಸಿಕೊಂಡಳು ಎಂದಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ.

ಇಂದ್ರನ ಭೌತಿಕವೂ ಮಾನಸಿಕವೂ ಆದ ಗುಣಗಳನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕ ವಿಶೇಷಣಗಳು

ಇಂದ್ರನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು, ವಿವರಿಸುವ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಬಹಳ ಹೇರಳವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಥಮತಃ ಅವನ ಯಾವನ ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿಗಳ ವರ್ಣನೆ. ಈ ಇಂದ್ರನು ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನೂ, ಅಂತೆಯೇ ಪ್ರಾಜೇನನೂ, ಅತಿ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಕಾರ್ಯಪಟುವೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

(೧.೧೦೦.೭ ; ೨-೨೨.೪ ; ೬-೨೯-೩ ; ೮-೨೪.೯, ೧೨ ; ೮-೫೮-೭ ; ೮-೮೧-೩)

ಅವನು ಕ್ಷಾತ್ರವೀರ್ಯವುಳ್ಳವನು, ಪ್ರಕಾಶಮಾನನು, ಅಜರನು, ಸರ್ವವನ್ನೂ ಜಯಿಸತಕ್ಕವನು, ಅನಂತವಾದ ವಿನೇಕಯುತನು, ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ವೀರ್ಯವೂ ಓಜಸ್ಸು ಉಳ್ಳವನು ಮತ್ತು ವಜ್ರಾಯುಧದಾರಿಯು ಎಂಬ ಇಂದ್ರನ ಕ್ಷಾತ್ರಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಬಹು ಅಧಿಕವಾಗಿವೆ.

(೧-೪-೮ ; ೧-೧೬-೯ ; ೧-೩೦-೬, ೧೫ ; ೧-೬೧-೧ ; ೧-೮೧-೨, ೭ ; ೧-೮೪-೨ ; ೧-೧೦೦-೧೨ ; ೧-೧೦೨-೬ ; ೧-೧೬೫-೬ ; ೨-೨೨-೧, ೨, ೩ ; ೩-೩೦-೩ ; ೩-೩೨-೭ ; ೩-೪೫-೩ ; ೩-೪೬-೦ ; ೬-೧೮-೪ ; ೬-೨೦-೪ ; ೬-೨೨-೫ ; ೮-೮೧-೮ ; ೮-೮೪-೭ ;)

ಇಂದ್ರನ ದೇಹದಲ್ಲಿ ವೀರ್ಯವೂ, ಭುಜಗಳಲ್ಲಿ ಬಲವೂ, ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವೂ, ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿನೇಕವೂ ಇರುತ್ತದೆ.

(೨-೧೬-೨)

ಇಂದ್ರನು ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಬಲ್ಲನು. ಆ ರೂಪಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನ ಹೊಂಬಣ್ಣದ ರೂಪವುಳ್ಳವಾಗಿದೆ.

(೧೦.೧೦೨-೩).

ಋಕ್ಸಂಹಿತಾದ್ರಷ್ಟ್ಯಗಳಾದ ಋಷಿಗಳು ಇಂದ್ರನ ಈ ಸೌಂದರ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲು ಅನೇಕವಿಧವಾದ ಸಾದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸುಶಿಪ್ರ, ಶಿಪ್ರಿನ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಕೆನ್ನೆ ಅಥವಾ ಮೂಗುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಇಂದ್ರನ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಗುಣ.

(೧.೯-೩ ; ೧-೨೯-೨ ; ೧-೮೧-೪ ; ೧-೧೦೧-೧೦ ; ೩-೩೨-೩ ; ೩-೩೬-೧೦ ; ೮-೩೨-೪, ೨೪. ೮-೩೩-೭ ; ೮-೫೫-೪ ; ೧೦-೧೦೫-೫ ; ೩-೩೦-೩ ; ೮-೧೭-೪ ; ೮-೮೧-೪).

೮-೬೫-೧೦ ರಜ್ಜು ಇಂದ್ರನು ಸೋಮಪಾನದ ಫಲವಾಗಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಸೋಮಪಾನದ ಸ್ವಾದುತೆಯನ್ನು ತನ್ನ ತುಟಿಗಳ ಚಪ್ಪರಿಸುವಿಕೆಯಿಂದ ಆಸ್ವಾದಿಸುವುದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಹರಿಶಿಪ್ರ, ಹರಿಕೇತ, ಹರಿತ್ವತ್ರು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿವೆ. ಎಂದರೆ, ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಕೆನ್ನೆಯುಳ್ಳವನು, ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಕೂದಲುಳ್ಳವನು, ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಮುಖರೋಮಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ.

(೧೦-೯೬-೪, ೯, ೧೨ ; ೧೦-೯೬-೫, ೮ ; ೧೦-೨೩-೪).

ಅವನು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಹರ್ಷಿತನಾದಾಗ ಅವನ ಮುಖತ್ವತ್ರುಗಳು ರೋಮಾಂಚಿತವಾಗಿ ಜಲಿಸುತ್ತವೆ.

(೨-೧೧-೧೭ ; ೧೦-೨೩-೧ ;)

(೬-೪೬-೩ರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಸಹಸ್ರಮುಖನೆಂದೂ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ).

ಈ ಇಂದ್ರನ ಸ್ವರೂಪವೆಲ್ಲವೂ ಹಿರಣ್ಮಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಹರಿವರ್ಷಸ್ ನೆಂದೂ ಹಿರಣ್ಮಯ ರೂಪ ನೆಂದೂ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವನ ಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

(೧೦-೯೬-೧ ; ೮-೫೫-೩ ; ೧-೭-೨).

ಆದರೆ ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಸರೂಪವುಳ್ಳವನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಎಂದರೆ, ಉಕ್ಕಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ದೇಹ ವುಳ್ಳವೆಂದರ್ಥ.

(೧-೫೬-೩ ; ೧೦-೯೬-೪, ೮).

ಅವನ ಬಾಹುಗಳು ಬಹುದೂರ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಹರಡಿದವೆ. (ಪೃಥ್ವಿ ಕರಸ್ತಾ ಬಹುಲಾ ಗಭಸ್ತೀ).

(೬-೧೯-೩ ; ೮-೩೨-೧೦ ; ೮-೭೦-೧)

ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಒಂದು ಮಂತ್ರವು ಸಾಮಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ದೀರ್ಘಬಾಹುತ್ವವನ್ನೂ, ಆಕರ್ಷಕ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಬಾಹೂ ಸ್ಥನಿರೌ ಯುವಾನಾವನಾಭ್ಯಷ್ಟೌ ಸುಪ್ರಥಿತಾವಸಹೌ |

ತೌ ಯುಂಜೀತ ಪ್ರಥಮೌ ಯೋಗೇ ಆಗತೇ ಯಾಭ್ಯಾಂ ಜಿತಮಸುರಾಣಾಂ ಸಹೋ ಮಹತೌ ||

(ಸಾ. ವೇ. ೨-೧೭೧೯)

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಸಂದರ್ಭವೊದಗಿದಾಗ, ಹಿಂದೆ ಅಸುರರ ಮಹತ್ವಾದ ಶಕ್ತಿ ಯನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆದುದೂ, ಶಕ್ತಿಯುತವಾದುದೂ, ಯಾವನೋಪೇತವಾದುದೂ, ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ ರಮ್ಯವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಅಜೇಯವಾದುದೂ ಆದ ಬಾಹುವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಿ, ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಆದರೆ, ಇಂದ್ರನ ರೂಪಗಳು ಅನಂತವಾದುವು. ಅವನು ತನ್ನ ಸಂಕಲ್ಪ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ತನ್ನಿಷ್ಟಬಂದ ರೂಪಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹೊಂದಬಲ್ಲನು ಎಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿದೆ—

(೩-೩೮-೪ ; ೩-೪೮-೪ ; ೩-೫೩-೮)

ರೂಪರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ ತದಸ್ಯ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿಚಕ್ಷಣಾಯ |

ಇಂದ್ರೋ ಮಾಯಾಭಿಃ ಪುರುರೂಪ ಈಯತೇ ಯುಕ್ತಾ ಶ್ಕೃತ್ಯ ಹರಯಃ ತತಾ ದತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೧೮)

ಇಂದ್ರನ ರಥ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಗಳು

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಮಯವಾದ ಕಶಿ (ಚಾವುಟ) ಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ತನ್ನ ಸಂಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ರಥಕ್ಕೆ ಸಹಸ್ರ ಆಧಾರಸ್ತಂಭಗಳಿರುತ್ತವೆ.

(೬-೨೯-೨ ; ೮-೧೨-೪ ; ೮-೫೮-೧೬)

ಇಂದ್ರನ ಈ ರಥವು ಮನೋವೇಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ವೇಗವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ.

(೧೦-೧೧೨-೨)

ಈ ರಥವು ಹೊಂಬಣ್ಣವುಳ್ಳವೂ, ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವೂ, ಅದ್ಭುತವಾಗಿ ಕೆನೆಯುವವೂ ಆದ ಅಶ್ವದ್ವಯದಿಂದ ಎಳೆಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅವಕ್ಕೆ ಸುನರ್ಣರೂಪದ ಕೇಸರಗಳಿರುತ್ತವೆ ಅವು ನವಿಲುಗರಿಗಳಂತೆ ಅಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ. ಈ ಅಶ್ವಗಳು ಅತಿ ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕವಾಗಿವೆ, ಮತ್ತು ಬಹುದೂರ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲವು. ತನ್ನ ರೆಕ್ಕೆಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಗಿಡಗಳನ್ನು ಯಾವರೀತಿ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲದೋ ಅದೇರೀತಿ ಈ ಇಂದ್ರನೂ ಸಹ ತನ್ನ ಅಶ್ವಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಹಾರಾಡಬಲ್ಲನು.

(೧-೩೦-೧೬; ೧-೮೧-೩; ೧-೧೦-೩; ೧-೮೨-೬; ೮-೧೭-೨; ೮-೩೨-೨೯; ೮-೮೨-೨೪;
೩-೪೫-೧; ೮-೧-೨೫; ೨-೧೬-೩; ೮-೩೪-೯).

ತನ್ನ ರಥವನ್ನು ಒಯ್ಯುವ ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ವಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಸೋಮಪಾನಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಅಸರಿಮಿತವಾದ ಅಶ್ವಸಂಖ್ಯೆಗಳು, ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಎರಡು, ನಾಲ್ಕು, ಆರು, ಎಂಟು, ಹತ್ತು, ಇಪ್ಪತ್ತು, ಮೂವತ್ತು, ನಲವತ್ತು, ಐವತ್ತು, ಅರವತ್ತು, ಎಪ್ಪತ್ತು, ಎಂಭತ್ತು ತೊಂಬತ್ತು ಮತ್ತು ಶತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಅಶ್ವಗಳೊಡನೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೨-೧೮-೪ ರಿಂದ ೭; ೮-೧೯)

ಇನ್ನೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಸಹಸ್ರವನ್ನೂ ಮೀರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ “ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳಿಬ್ಬರೂ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.”

(೪-೪೬-೩; ೬-೪೭-೧೮; ೮-೧೨೪)

ಈ ಇಂದ್ರನ ಅಶ್ವಗಳು ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ನಿಷ್ಪುಷ್ಪವಾದ ಸ್ವರೂಪ ಜ್ಞಾನವು ಮಾನವ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ಅರಿಯುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ “ಇಂದ್ರನ ಎರಡು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ನೋಡಲು ಯಾರಿಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದೆ, ಯಾರು ನೋಡಿರುವಿರಿ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಹಜವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹರೀ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವಿ ಚಿಕಾಯ ಕಃ ಸ್ವಿತಃ.”

(೧೧-೧೧೪-೯)

ಇಂದ್ರನ ರಥವೂ ಅಶ್ವಗಳೂ ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳಾದ ಋಷಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದವು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(೧-೧೧೧-೧; ೫-೩೧-೪).

ಕೆಳಗೆ ಕಂಡಂತೆ ತಾಪ್ತರೂಪವನ್ನು ಕೊಡುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳು ಇಂದ್ರನ ರಥದ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಗಳ ವಿಶೇಷ ಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಇಂದ್ರನ ರಥವನ್ನು ವಹಿಸುವ ಅಶ್ವಗಳು ಸೂರಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. (ಸೂರಚಕ್ಷುಷಃ).

(೧-೬-೨; ೧-೧೬-೧, ೨; ೧-೫೫-೭; ೧-೮೪-೬; ೧-೧೦೧-೧೦; ೨-೧೧-೬; ೮-೧೩-೧೧, ೨೭;
೧೦-೪೪-೨)

ಸೂರ್ಯನ ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನು ವಹಿಸಲ್ಪಡುವನೆಂದು ಕೆಲವು ವೇಳೆಯೂ, ವಾಯುದೇವನ ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ವಹಿಸಲ್ಪಡುವನೆಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವೇಳೆಯೂ ಇಂದ್ರನು ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೧೦-೪೯-೭; ೧೦-೨೨-೪ ರಿಂದ ೬)

ಇಂದ್ರನು ವಾಯುದೇವನ ರಥದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಸಾರಥಿಯಾಗಿಯೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಅವನ ಸಖನಾಗಿಯೂ ಒಂದೇ ರಥದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರೂ ಕುಳಿತು ಸಂಚರಿಸುವ ವರ್ಣನೆಯು ಇಂದ್ರನಿಗೂ ವಾಯುವಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ, ಇಂದ್ರನ ರಥದ ವೇಗವನ್ನೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದಾಗಿದೆ.

(೪-೪೬-೨; ೪-೪೭-೨; ೬-೯೧-೬)

ಇಂದ್ರನ ಅಶ್ವಗಳು ಸ್ತುತಿಪ್ರಭಾವದಿಂದ ತಾವೇ ರಥಕ್ಕೆ ಬಂದು ಯೋಜಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ತೇ ಬ್ರಹ್ಮಯುಜಾ ಯುನಜ್ಮೀ ಹರೀ).

(೩-೩೫-೪; ೧-೮೨-೬; ೨-೧೮-೩; ೮-೧೧-೨೪; ೮-೧೭-೨; ೮-೨೨-೨; ೮-೪೫-೩೯; ೮-೮೬-೯)

ಇಂದ್ರನು ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಾದ ಯಜಮಾನರ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಪರಿತವಾದೊಡನೆಯೇ ಅವರ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರಲು ಒಡನೆಯೇ ರಥಕ್ಕೆ = ಶ್ವಗಳನ್ನು ಹೊಡುವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ರಥಕ್ಕೆ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಯೋಜಿಸಲು ಸ್ತುತಿಗಳೇ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸ್ತುತಿಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಅಶ್ವಯೋಜನೆಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಭಾವವು. ಈ ರೀತಿ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವಯುತವಾದ ರಥವನ್ನೂ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸತಕ್ಕ ಅನೇಕ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ವಿವರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧ ಮತ್ತು ಇತರ ಸಾಧನಗಳು

ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ತಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವು ದೇವಶಿಲ್ಪಿಯಾದ ತ್ವಷ್ಟೃವಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದುದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ತ್ವಷ್ಟೃವು ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿಯೇ ಇದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ (ತ್ವಷ್ಟಾಸ್ತೃ ವಜ್ರಂ ಸ್ವರೈಂ ತತಕ್ಷ).

(೧-೩೨-೨; ೧-೬೧-೬; ೧-೮೫-೯; ೫-೩೧-೪; ೬-೧೭-೧೦; ೧೦-೪೮-೩)

ಆದರೆ, ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇದು ಕಾವ್ಯಉಶನಸ್ಸಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿ ಅಸುರವಧಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ದತ್ತವಾಯಿತು ಎಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಯಂ ತೇ ಕಾವ್ಯ ಉಶನಾ.....ತತಕ್ಷ ವಜ್ರಂ).

(೧-೧೨೧-೧೨; ೫-೩೪-೨)

ವಜ್ರಾಯುಧದ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು ಅದನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿದುದು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ—

ದೇವಾ ನೈ ಪ್ರಥಮೇನಾಹ್ನೇಂದ್ರಾಯ ವಜ್ರಂ ಸಮಭರಂಸ್ತಂ ದ್ವಿತೀಯೇನಾಹ್ನಾಸಿಂಚಂಸ್ತಂ ತೃತೀಯೇನಾಹ್ನಾ ಪ್ರಾಯಚ್ಚಂಸ್ತಂ ಚತುರ್ಥೇಹವ್ರಾಹರತ್ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೧)

ದೇವತೆಗಳು ಮೊದಲನೆಯದಿನದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಿಗಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಜ್ರವನ್ನು ಒದಗಿಸಿದರು ಎರಡನೆಯ ದಿನ ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿಷೇಕಮಾಡಿದರು. ಮೂರನೇದಿನ ಅದನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದರು. ನಾಲ್ಕನೆಯದಿನ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ದತ್ತವಾದ ಆ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದನು ಎಂದಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ,

“ವಜ್ರಾಯುಧವು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಉದಕಮಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ.”

(೮-೧೦೦-೯)

ಎಂಬ ಈ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ವಸ್ತ್ರಮುಷವ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಉಪ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ವಸ್ತ್ರವು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣರೂಪದ್ದೆಂದೂ (೧-೫೭-೨; ೧-೮೫-೯; ೮-೫೭-೩; ೧೦-೨೩-೩) ಮತ್ತು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಚ್ಚೆಯೊಡಗೂಡಿದ ಹೊಂಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದೆಂದೂ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (೧೦-೯೬-೩) ಅಯಸ್ಸೆಂದೂ ಎಂದರೆ ಉಕ್ಕಿನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೂ ಎಂದೂ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಅಯಸ್ಸಃ)

(೧-೫೭-೨; ೧-೮೦-೧೨; ೧-೮೧-೪; ೧-೧೨೧-೯; ೮-೮೫-೩; ೧೦-೪೮-೩; ೧೦-೯೬-೩; ೧೦-೧೧೩-೫)

ನಾಲ್ಕು ಅಲುಗಳುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳ ಮತವಾಗಿದೆ. (೪-೨೨-೨) (ಚಿತುರಶ್ರಿಃ) ಆದರೆ, ಶತಾಶ್ರಿ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. (೬-೧೭-೧೦) ನೂರು ಅಲುಗಳುಳ್ಳವೆಂದರ್ಥ. ನೂರು ಪರ್ವಗಳುಳ್ಳದ್ದೆಂದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. (ಶತಪರ್ವನ್)

(೧-೮೦-೬; ೮-೬೬-೬; ೮-೬೫-೨; ೨-೭೮-೩)

ಸಾವಿರ ಪರ್ವಗಳುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಕೆಲವಿವೆ.

(೧-೮೦-೧೨; ೧-೮೫-೯; ೫-೩೪-೨; ೬-೧೭-೧೦)

ಭೀಮಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಹೇತಯಶ್ಯತಭೃಷ್ಣೀರಯಸ್ಕಯಿಾಃ |

(ಅ. ವೇ. ೪-೩೭-೮)

ಶತಭೃಷ್ಣಿಯುಳ್ಳವೂ ಉಕ್ಕಿನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವೂ ಆದ ಇಂದ್ರನ ಆಯುಧಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಭಯಂಕರವಾದವು ಎಂದು ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ ಅಯಸ್ಕಯಿಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಹಿರಣ್ಯಯಿಾಃ ಎಂಬ ಪಾಠಾಂತರದಿಂದ ಇದೇ ವರ್ಣನೆಯು ಬೇರೆಡೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

(ಅ. ವೇ. ೮-೫-೧೫)

ವೃಷಭವು ತನ್ನ ಕೊಂಬನ್ನು ಉಜ್ಜಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಆಯುಧವನ್ನು ಉಜ್ಜಿ (ಶತ್ರುವಧಕ್ಕಾಗಿ) ಹರಿತಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಶಿಶೀತೇ ವಜ್ರಂ).

(೧-೫೫-೧)

ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತನಾದ ಆದಿತ್ಯನು ಯಾವರೀತಿ ತನ್ನ ದಿವ್ಯಪ್ರಭೆಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನೋ ಅದೇರೀತಿ ಇಂದ್ರನ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. (ದಿವೇ ನ ಸೂರ್ಯಃ)

(೮-೫೯-೨)

ಬಾಣ ಮತ್ತು ಬಿಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ದೇವತೆಯೆಂದು ಇಂದ್ರನು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳೂ ಕೆಲವು ಇರುತ್ತವೆ.

(೮-೪೫-೪; ೮-೬೬-೬, ೧೧; ೧೦-೧೦೩-೨; ೧೦-೧೦೩-೩)

ಇಂದ್ರನ ಬಾಣಗಳಿಗೆ ಮೂರು ಪರ್ವಗಳೂ ಮತ್ತು ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಅಲಗುಗಳೂ ಇವೆ. ಅವುಗಳು ಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ರೆಕ್ಕೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು ಸುವರ್ಣಮಯವಾಗಿವೆ.

(೮-೬೬-೭; ೮-೬೬-೧೧)

ಇಂದ್ರನು ಅಂಕುಶಧಾರಿಯೆಂದೂ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ದೀರ್ಘಸ್ತೇ ಅಸ್ತ್ವಂಕುಶಃ)

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಂಪತ್ತನ್ನೊದಗಿಸಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡುವ ನಿನ್ನ ಅಂಕುಶವು ದೀರ್ಘವಾದುದಾಗಿರಲಿ.

(೮-೧೭-೧೦)

ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿ ಸಹ ಇದೇ ವಿಷಯವು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಯಶ್ವೇ ಅಂಕುಶೋ ವಸುದಾನೋ ಬೃಹನ್ನಿಂದ್ರ ಹಿರಣ್ಯಯಃ |

ತೇನಾಜನೀಯತೇ ಜಾಯಾಂ ಮಹ್ಯಂ ಧೇಹಿ ಶಚೀಪತೇ ||

(ಅ. ವೇ. ೬-೮೨-೨)

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಜಾಯೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ನಾನು ಬಹಳ ಆಶುರನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಸಂಪತ್ತನ್ನೊದಗಿಸ ತಕ್ಕದ್ದೂ, ಸುವರ್ಣಮಯವಾದುದೂ ಆದ ನಿನ್ನ ಅಂಕುಶದ ಸಹಾಯದಿಂದ ನನಗೆ ಓರ್ವ ಪತ್ನಿಯನ್ನೊದಗಿಸಿಕೊಡು ” ಎಂದು ಯಜಮಾನರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ,

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಆಡು ತನ್ನ ಮುಂದಿನ ಕಾಲನ್ನು ಜಾಚಿ ಲತೆಯ ಕೊಂಬೆಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುವಂತೆ, ನೀನೂ ನಿನ್ನ ಅಂಕುಶವನ್ನು ಜಾಚಿ ನೀನು ಇಷ್ಟಪಟ್ಟ ವಸ್ತುವನ್ನು ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೀಯೆ. ನೀನು ಅಂತಹ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದೀಯೆ.

(೧೦-೧೩೪.೬)

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವುದರ ಸಹಾಯದಿಂದ ನೀನು ಶಕ್ತಿಯುತರಾದ ಅಸುರರನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವೆಯೋ, ಅಂತಹ ದೀರ್ಘವಾದ ಈ ಅಂಕುಶವನ್ನು ನಾನು ನಿನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ತಂದೊಪ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ ” ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮಂತ್ರವೂ ಅದೇ ಭಾವನೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

(೧೦-೪೪.೯)

ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಜಾಲದ (ಬಲೆ) ವರ್ಣನೆಯೂ ಪ್ರಶಂಸೆಯೂ ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಜಾಲಮಾಸೀಜ್ವಾಲದಂಡಾ ದಿಶೋ ಮಹೀಃ |

ತೇನಾಭಿಧಾಯ ದಸೂ, ನಾಂ ಶಕ್ರಃ ಸೇನಾಮಪಾತಯತ್ ||

(ಅ. ವೇ. ೮-೮-೫)

ಅಂತರಿಕ್ಷವೇ ಇಂದ್ರನ ಜಾಲವು (ಬಲೆಯು), ಮಹತ್ತಾದ ದಿಕ್ಕುಗಳೇ ಈ ಜಾಲದ ಊರೆಕೋಲುಗಳು. ಈ ಸರ್ವದಿಗ್ವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಬಲೆಯನ್ನು ಜಾಚಿ ಇಂದ್ರನು ದಸ್ಯುರೂಪರಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು ಅವರನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

ಬೃಹದ್ವಿ ಜಾಲಂ ಬೃಹತಶ್ಚಕ್ರಸ್ಯ ವಾಜಿನೀವತಃ |

ತೇನ ಶತ್ರುನಭಿ ಸರ್ವಾನ್ಸ್ಯುಬ್ಧ ಯಥಾ ನ ಮುಚ್ಯಾತ್ಯ ಕಮತ್ಸನ ಏಷಾಂ ||

(ಅ. ವೇ. ೮-೮.೬)

ಅನ್ಯದಾತ್ಯವೂ, ಮಹತ್ವಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನ ಬಲೆಯು ಬಹಳ ವಿಶ್ವತವಾದುದು. ಅದನ್ನು ಬೀಸಿ ಹರಡಿದರೆ ಶತ್ರುಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವನೊಬ್ಬನೂ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತಿಲ್ಲ.

ಬೃಹತ್ಪ್ರೇ ಜಾಲಂ ಬೃಹತ ಇಂದ್ರ ಶೂರ ಸಹಸ್ರಾಘ್ರಾಘ್ರ ರವೀಶ್ಯಸ್ಯ |
 : ನ ಸಹಸ್ರಮಯುತಂ ನೃಬೃದಂ ಜಘಾನ ಶಕ್ರೋ ದಸ್ಯೂನಾಮಭಿಧಾಯ ಸೇನಯಾ ||

(ಅ. ವೇ. ೮-೮-೨)

ಬೃಹತ್ಪ್ರೇರೂಪವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ನಿನ್ನ ಬಲೆಯು ಅತಿ ವಿಷ್ಣುತವಾದುದು. ನೂರು ತತ್ಪುಗಳ ಬಲವನ್ನು ನೀನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೊಂದಿದ್ದೀಯೆ. ಸಾವಿರಾರು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಎದುರಿಸಬಲ್ಲೆ. ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಪರಿವಾರಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವೂ, ಹತ್ತು ಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವೂ, ಹತ್ತುಕೋಟಿ ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವೂ ಆದ ದಸ್ಯುಜನರನ್ನೆಲ್ಲಾ ತನ್ನ ಬಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಸಿಕೊಂಡು ಅವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ತನ್ನ ಆಯುಧದಿಂದ ಹೊಡೆದು ಕೊಂದು ಹಾಕಿದನು.

ಆಯಂ ಲೋಕೋ ಜಾಲಮಾಸೀಚ್ಛಕ್ರಸ್ಯ ಮಹತೋ ಮಹಾನ್ |
 ತೇನಾಹಮಿಂದ್ರಜಾಲೇನಾಮೂಂಸ್ತಮಸಾಭಿದಧಾಮಿ ಸರ್ವಾನ್ ||

(ಅ. ವೇ. ೮-೮-೪)

ಈ ಲೋಕವೇ ಮಹತ್ಪ್ರೇರೂಪವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನ ಬಲೆಯು. ಆ ಬಲೆಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಾನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ.

ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗಿರುವ ಆದರ

ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಯಜಮಾನರಿಂದ ಆಹೂತನಾದೊಡನೆಯೇ, ಇಂದ್ರನು ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸಿದ್ಧನಾಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಆಶ್ವಗಳಿಗೂ ಆಹಾರವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಬಂದೊಡನೆಯೇ ಅವನ ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಅಹುತಿಯು ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

(೩-೩೫-೭)

ಈ ಸೋಮಪಾನವಾದೊಡನೆಯೇ ಅವನು ಅತ್ಯತಿಶಯವಾದ ಹರ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಇದರಿಂದ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಲ್ಲದೇ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಧಾರಣೆಗೆ ಮುಂತಾದ ಇತರ ಅನೇಕ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಗಳಿಸುವುದನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

(೨-೧೫-೨)

ಇಂದ್ರನ ಪೂಜಾವಿಧಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸತಕ್ಕ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವುದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸೋಮರಸವು ನಾಶರಹಿತವಾದ ಜೈತನ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಾದಿಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಈ ಸೋಮರಸವು ಇಂದ್ರನ ದೇಹದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಶಕ್ತಿಯು ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಋಷಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದಾನೆ.

(೨-೧೫-೧; ೨-೧೯-೧; ೨-೨೧-೧; ೩-೩೬-೩; ೩-೪೦-೧; ೩-೪೨-೧; ೬-೨೩-೧, ೫; ೬-೬-೨೬-೧; ೬-೨೯-೪; ೭-೨೩-೧; ೭-೨೯-೧; ೮-೩-೧; ೮-೮೧-೫, ೬; ೧೦-೧೦೪-೧)

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗತಕ್ಕ ಸೋಮರಸದ ಭಾಗಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಆತುರದಿಂದ ಓಡಿಬರುತ್ತಾರೆ.

(೮-೨-೧೮)

“ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯೂ ಪಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇಂದ್ರನ ತೃಪ್ತಿಯು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದಾಗಿದೆ.”

(೧-೧೦೪-೯; ೧-೧೭೫-೫; ೨-೧೪-೧; ೭-೩೩-೨; ೮-೨-೪)

ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆಯೂ ಇಂದ್ರನ ಸೋಮಪಾನವೇ ಅತ್ಯಂತವಾದುದು. ಇಂದ್ರ ಇತ್ ಸೋಮಪಾ ಏಕೇ.....ಅಂತರ್ದೇವಾನ್ ಮರ್ತಾಂಶ್ಚ | (೮-೨-೪) ದೇವಮಾನಾದಿಗಳ ನಡುವೆಯಲ್ಲೂ ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನೇ ನಿಜವಾದ ಸೋಮಪನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇವನೇ ನಿಜವಾದ ವೀರೈವಂತನು.

(೮-೪-೧೨; ೮-೬-೪೦)

ಇಂದ್ರನ ತಾಯಿಯು ಇಂದ್ರನ ಜನನವಾದ ದಿನವೇ ಅವನಿಗೆ ಸೋಮವನ್ನು ಒದಗಿಸಿದುದರಿಂದ ಸೋಮವೇ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಜೀವಾತುವೆಂಬ ಅಂಶವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. (ಸದ್ಯೋ ಯಜ್ಞಾತೋ ಅಪಿಬೋ ಹ ಸೋಮಂ).

(೩-೩೩-೯, ೧೦; ೩-೪೮-೨; ೬-೪೦-೨; ೭-೯೮-೩)

ಒಂದೇ ಗುಟುಕಿಗೆ ಮೂವತ್ತು ದ್ರೋಣಪಾತ್ರೆಯ ಸೋಮವನ್ನೂ ಪಾನಮಾಡಿದನೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆ.

(೮-೬೬-೪; ೬-೧೭-೧೧; ೮-೭-೧೦; ೧೧. ೪-೧೧)

ಅವನ ಭಕ್ತರು ಈ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ವಿನಯದಿಂದಲೂ ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಅವರ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿಬಂದ ಇಂದ್ರನು ದಾಹಯುಕ್ತವಾದ ಜಂಕೆಯಂತೆ ಅವಸರದಿಂದ ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

(೮-೪-೧೦; ೫-೩೬-೧; ೮-೩೩-೨)

ಈ ಇಂದ್ರನ ಉದರ (ಗಳು) ವು ಎರಡು ಸರೋವರಗಳಂತಿವೆ. ಇದನ್ನು ತುಂಬಲು ಆತುರದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ನೀರಿಲ್ಲದ ಬೆಂಗಾಡಿನಲ್ಲಿ ನೀರಿಗಾಗಿ ಅಲೆಯುವ ವೃಷಭದಂತೆ ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೫-೩೬-೧; ೧-೮-೭; ೧-೧೦೪-೯; ೨-೧೧-೧೧; ೨-೧೪-೧೦; ೨-೧೬-೨; ೩-೩೫-೬;

೩-೩೬-೭, ೮; ೩-೪೦-೫; ೩-೪೭-೧; ೩-೫೧-೧೨; ೮-೧೨-೨೩; ೮-೨-೧; ೮-೧೭-೫ ರಿಂದ ೮;

೮-೬೭-೭; ೮-೮೧-೨೨, ೨೩, ೨೪; ೧೦-೨೮-೨; ೧೦-೪೩-೭; ೧೦-೧೦೪-೨; ಅ. ವೇ. ೨-೫-೧;

೬-೨-೧)

ಕೆಲವು ವೇಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಯಜಮಾನರು ಪಾನಮಾಡಿದಾಗಲೂ ಇದೇವಿಧವಾದ ವರ್ಣನೆ ಯಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

“ಈ ಸೋಮವನ್ನು ನಾನು ಪಾನಮಾಡಿದೊಡನೆಯೇ ಇದು ನನ್ನ ಶಾರೀರವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುತ್ತದೆ.”

(೬-೪೭-೩)

ಎಂದು ಮುಷಿಯು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ—

“ ನಾನು ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ, ಅದುದರಿಂದಲೇ ನಾನು ಮರಣರಹಿತರಾಗಿದ್ದೇನೆ. ನಮ್ಮನ್ನು ಈಗ ಯಾವ ಮಾನವನೂ ಹಿಂಸಿಸಲಾರನು. ಅನುತ್ಪನ್ನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಾವೂ ಸಹ ನಿನ್ನೊಡನೆಯೇ, ಭೀತಿಯಿಲ್ಲದೇ, ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಹತ್ತುವೆವು ” ಎಂದು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೮-೪೮-೩)

ಪಕ್ಷಗಳು ಪರ್ಣಭರಿತವಾದ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಹಾರಿಹೋಗುವಂತೆಯೂ, ಸಾಗರಕ್ಕೆ ಜಲಭರಿತವಾದ ನದಿಗಳು ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆಯೂ, ಸೋಮರಸಪ್ರವಾಹವು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ವೃಷ್ಟಿಯು ಸುರಿಯುವುದರಿಂದ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳು ಯಾವರೀತಿ ಪುಷ್ಕಲವಾಗಿಯೂ ಪುಷ್ಪವಾಗಿಯೂ ಬೆಳೆಯುವುವೋ ಅದರಂತೆಯೇ ಸೋಮರಸದ ಅರ್ಪಣೆಯಿಂದ ಯಜಮಾನರು ಇಂದ್ರನು ಪುಷ್ಪವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

(೧೯-೪೩-೪, ೭)

ಸತ್ವತಿಯು ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವಂತೆಯೂ ಅವಳ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವಂತೆಯೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನು ಯಜಮಾನರಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿ ಅನಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅದರಿಂದ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೩.೫೩-೩ ; ೪.೩೩-೧೬)

ಸೋಮಪಾನದ ಪ್ರಭಾವವು ಇಂದ್ರನ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನು ಯಾವರೀತಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ತೋರಿಸಲು ಒಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ಇಂದ್ರನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಈರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ—ಸೋಮ ಪಾನದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಾವಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ನೆಂಬುದು ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

“ ನಾನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ. ಅದುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ನಾನು ಪಶುಗಳನ್ನೂ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ ಒದಗಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಾನು ಪಾನಮಾಡಿರುವ ಸೋಮಪ್ರವಾಹವು ನನಗೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಜೈತನ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದೆ. ಪಶುವು ತನ್ನ ಕರುವನ್ನು ವಾತ್ಸಲ್ಯದಿಂದ ಓಡಿಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆ ಋಷಿರ್ಮಿತವಾದ ಸ್ತುತಿಯು ನನ್ನನ್ನು ಬಂದು ಸೇರಿದೆ. ಕರ್ಮಾರನು ವಂಧುರವನ್ನು ಸುತ್ತುವುದು ಪರಿಷ್ಕರಿಸುವಂತೆ ನಾನೂ ಆ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ನನ್ನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ. ಗಂಧರ್ವಾದಿ ಪಂಚಜನರೂ ಸಹ ನನ್ನಮುಂದೆ ಅಲ್ಪ ರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದು ಸೋಮದ ಪ್ರಭಾವ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಸೇರಿದರೂ ನನಗೆ ಅರ್ಧಪ್ರಮಾಣದಷ್ಟಾಗಲಾರವು. ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡರ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೂ ವಿಗಾರಿಸುವ ಮಹತ್ತ್ವವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಈ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ನನ್ನ ಸಂಕಲ್ಪಕ್ಕೆನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷವು ನನ್ನ ಅರ್ಧಭಾಗ. ಉಳಿದರ್ಧವನ್ನು ಕೆಳಗಿಳಿಸಿದ್ದೇನೆ. ನಾನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದೇನೆ. ಈ ಸೋಮಪಾನದ ಫಲವಾಗಿ ನಾನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಹಂಚುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದೇನೆ.”

(ಮಂ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೯-೧ ರಿಂದ ೧೩)

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಸೋಮದಂತೆಯೇ, ಯಜಮಾನನಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳೂ ಇತರ ವಿಧವಾದ ಪೂಜೆಗಳೂ ಸಹ ಅವನ ವೀರ್ಯವನ್ನೂ ಜೈತನ್ಯವನ್ನೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವುವು. ಬ್ರಹ್ಮಾಣೇಂದ್ರ ತನ-
ಯಾನಿ ವರ್ಧನಾ) (ಉಕ್ತೈರ್ವರ್ಧಮಾನಾಃ)

(೧-೫೩-೭, ೧-೫೪-೮, ೧-೮೦-೧, ೨-೧೧-೨, ೨-೧೨-೧೪, ೨-೨೩-೧೨ ; ೩-೨೪-೧, ೫-೨೧-೧೦, ೬-೨೧-೨ ; ೬-೪೪-೧೩ ; ೮-೬-೧, ೨೧, ೨೧, ೨೧ ; ೮-೧೩-೬, ೮-೧೪-೫, ೧೧ ; ೮-೮೨-೨೭ ; ೮-೪೭-೮ ; ೧೦-೫೦-೪ ; ೧೦-೧೨೦ ೫).

ಆ ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಉತ್ತೇಜಿತವಾದ ವೀರ್ಯಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ದೇವತೆಗಳೂ ಮಾನವರೂ ಇಂದ್ರನ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನಿಡುತ್ತಾರೆ

(೧-೬೩-೨ ; ೨-೨೦-೮ ; ೩-೨೩ ೧೨)

ಅಲ್ಲದೇ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ರಕ್ತಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

(೧-೮೦-೧೫ ; ೬-೨೦-೨ ; ೧೦-೪೮-೩ ; ೧೦-೧೧೩-೮ ; ೧೦-೧೨೦-೩ ; ೧೦-೫೬-೪ ; ೮-೧೫-೮)

ಮತ್ತು ಅವನನ್ನು ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

(೧-೫೫-೩ ; ೧-೧೩೧-೧ ; ೬-೧೬-೮ ;)

ವೃತ್ತಾಸುರನ ಪಥಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳು ಈ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಉತ್ತೇಜನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಇವನ ರಕ್ತಿಯು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಂತು ಜಯಸಾಧಕವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆಂದು ಆನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅದು ಸೋಮ ಪಾನದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. (ಯಾ ಅಭಜೋ ಮರುತ ಇಂದ್ರ ಸೋಮೋ ಯೇ ತ್ವಾಮವರ್ಧನ್ನ ಭವನ್ ಗಣಸ್ತೇ).

(೩-೨೫-೯ ; ೩-೨೬-೪ ; ೩-೪೭-೩ ; ೬-೭-೧೧ ; ೮-೭-೨೪ ; ೧೦-೭೩-೧, ೨ ; ೧೦-೧೧೩-೩).

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಹಜಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಬೇಕಾದುದು ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸೋಮದಲ್ಲಿರುವ ಅದರವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಆ ಸೋಮಪಾನವು ವೃತ್ತವಧಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಉತ್ತೇಜಕ, ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳ ಪಾತ್ರವೇನು ಎಂಬುದನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವೂ ಸಹ ಅನುಷಂಗಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೧-೧೬೫ರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ನಡೆದ ವಾಗ್ವಾದವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ೧-೧೧೬-೮ ರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆಯೇ, ತನ್ನ ಸ್ವರಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ವೃತ್ತವನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದುದಾಗಿ ಆತ್ಮಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ೭-೨೧-೬ ರಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪ್ರಶಂಸೆಯು ಇಂದ್ರನ ಭಕ್ತನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (ಸ್ವೇನಾ ಹಿ ವೃತ್ತಂ ಶವಸಾ ಜಘಂಥ) ಇದರಂತೆಯೇ, ೧೦-೧೩೮-೬ ರಲ್ಲಿ ಸಹ " ಏತಾ ತ್ವಾ ತೇ ಶ್ರುತ್ವಾ ನಿ ಕೇವಲಾ ಯದೇಕಃ....." ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಈ ಸರಾಕ್ರಮವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಬೆದರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (೫-೨೦-೫). ೮-೭-೧ ರಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳು ತಮ್ಮ ಸ್ನೇಹಿತನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಕ್ಷಿಪ್ತಕಾಲ

ದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡವೇ ಇದ್ದುದು ಅಪರಾಧವೆಂದೂ, ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವರು ನಂಬಿಕೆಗೆ ಹೇಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಬಲ್ಲರೆಂದೂ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದೆ.

೪-೧೮-೧೧ ರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯು ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ತನ್ನ ಮಗನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡದೇ ಪರಿತ್ಯಜಿಸಿದುದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇದಗೊಂಡು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ತನ್ನ ಮಗನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಆದರೆ ಬೇರಡೆಯಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದ ವಿನಯದಿಂದ ಇರುತ್ತದೆ. ವೃತ್ರಾಸುರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅವನ ಭಯಂಕರವಾದ ರೂಪಕ್ಕೆ ಹೆದರಿ ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನನ್ನೇ ಬಿಟ್ಟು ಓಡಿಹೋದರೆಂದೂ ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಖ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವರ ಸಹಾಯದಿಂದ ವೃತ್ರನನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿದನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. (೮-೯೬-೭), ಸಾಯಣರು ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಇದಕ್ಕೂ ವಿರೋಧವಿರದೆಂತೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಧಾಹರಿಸಿ ತಮ್ಮ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.—

ಇಂದ್ರೋ ವೈ ವೃತ್ರಂ ಹನಿಸ್ಯನ್ತರ್ವಾ ದೇವತಾ ಅಬ್ರವೀದನು ನೋಪತಿಷ್ಠಧ್ಯಮುಪ ಮಾ ಹ್ಯಯಧ್ಯಮಿತಿ ತಥೇತಿ ತಂ ಹನಿಸ್ಯಂತ ಅದ್ರವನ್ನೋ ವೇನ್ಮಾಂ ವೈ ಹನಿಸ್ಯಂತ ಅದ್ರವಂತಿ ಹಂತೇಮಾನ್ವೀಷಯಾ ಇತಿ ತಾನಭಿಪ್ರಾಶ್ವಸೀತ್ತಸ್ಯ ಶ್ವಸಥಾದೀಷಮಾಣಾ ನಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅದ್ರವನ್ ಮರುತೋ ಹೈನಂ ನಾಜಹುಃ ಪ್ರಹರ ಭಗವೋ ಜಹಿ ನೀರಯಸ್ವೇತ್ಯೇವೈನಮೇತಾಂ ವಾಚಂ ವದಂತ ಉಪಾತಿಷ್ಠಂತ | ತದೇತದ್ಯುಷಿಃ ಪಶ್ಯನ್ನಭ್ಯನೂನಾಜ ವೃತ್ರಸ್ಯ ತ್ವಾ ಶ್ವಸಥಾದೀಷಮಾಣಾ ನಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅಜಹುರೈ ಸಖಾಯಃ | ಮರುದ್ಧಿರಿಂದ್ರ ಸಖ್ಯಂತೇ ಅಸ್ತುಧೇವಮಾ ವಿಶ್ವಾಃ ಪೃಜನಾ ಜಯಾಸೀತಿ | ಸೋಽವೇದಿನೋ ವೈ ಕಲಿ ಮೇ ಸಚಿನಾ ಇಮೇ ಮಾಕಾಮಯಂತ ಹಂತೇಮಾನಸ್ಮಿನ್ನುಕ್ಲ ಅಭಜಾ ಇತಿ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೨೦)

ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲಿಚ್ಛಿಸಿದ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು “ ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನನ್ನನ್ನೇ ಎಡಬಿಡವೇ ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಮತ್ತು ನನಗೆ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ ” ಎಂದನು. ಆಗ ಅವರು “ ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಡುವೆವು ” ಎಂದು ಭರವಸೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಮುನ್ನುಗ್ಗಿದರು. ಆಗ ವೃತ್ರನು, “ ಈ ದೇವತೆಗಳು ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಮುನ್ನುಗ್ಗಿ ಬರುತ್ತಿರುವರು. ನಾನು ಅವರನ್ನು ಬೆದರಿಸುವೆನು ” ಎಂದು ಪ್ರಭಲವಾದ ನಿಟ್ಟುಸರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಭಯಂಕರವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಆ ಭಯಂಕರವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳಿದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಭೀತರಾಗಿ ದಿಕ್ಕಾಪಾಲಾಗಿ ಓಡಿದರು. ಆದರೆ ಮರುತ್ತುಗಳು ಮಾತ್ರ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪರಿತ್ಯಜಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅವರು ಇಂದ್ರನ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ನಿಂತು “ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಇವನನ್ನು ಹೊಡೆ. ನಿನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ತೋರಿಸು ” ಎಂದು ಉತ್ತೇಜನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಖ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾ ಬುಷಿಯು ವೃತ್ರಸ್ಯ ತ್ವಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದನು. (೮-೯೬-೭). ಆಗ ಇಂದ್ರನು “ ಈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ ನನ್ನ ನಿಜವಾದ ಸಖರು. ಅವರು ನನ್ನನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಾರೆ; ಆದುದರಿಂದ ನನಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಉಕ್ತಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೂ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ ” ಎಂದನು.

ಮಕ್ಕಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ೧.೩೨-೧೪ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವೇ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ, ಅಹೇರಾಶಾರಂ ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅರ್ಥವು ಸಂದಿಗ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವೃತ್ತಾಸುರನ ವಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಕೊಂಚ ಭೀತಿಯುಂಟಾಯಿತೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆ ಭೀತಿಯಿಂದ ಶೈಲಪಕ್ಷಿಯಂತೆ ಓಡುತ್ತಾ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ತೊಂಭತ್ತು-ಒಂಭತ್ತು ನದೀಪ್ರವಾಹಗಳನ್ನೂ ದಾಟಿ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡನು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಎರಡು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ತಾಪ್ತವಸ್ತು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಆ ವಿಮರ್ಶನೆಯು ಅನವಶ್ಯಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

“ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಭುಗಳಾದ ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಇಂದ್ರನೊಡನೆ, ಮಧುರವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡಿದವರಾಗಿ, ಅಸುರ ನಮುಚಿಯನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವಾಗ ನೀವು ಅವನಿಗೆ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡಿದಿರಿ, ಮತ್ತು ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀವು ಅವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದಿರಿ ”

(೧೦-೧೩೧-೪)

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮಾತಾಪಿತೃಗಳು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವಂತೆ, ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳಿಬ್ಬರೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಆಸತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿಸಿದರು. ನಿನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮದ ಪ್ರಕಾಶನದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವಿಯು ತನ್ನ ಸಕಲ ರಕ್ಷಣಾಸಾಧನಗಳೊಂದಿಗೂ ನಿನ್ನ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ಸಹಾಯಕಳಾಗಿದ್ದಳು. ”

(೧೦-೧೩೧-೫)

ಈ ಪ್ರಕರಣವು ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. (೧೦-೩೩, ೩೪) ಮತ್ತು ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ, ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತವಾದ ಒಂದು ಕಥೆಯನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರ ರೂಪವು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದೆ—

ಇಂದ್ರಸ್ಯೇಂದ್ರಿಯಮನ್ನಸ್ಯ ರಸಗ್ಂಸೋಮಸ್ಯ ಭಕ್ಷಗ್ಂಸುರಯಾಸುರೋ ನಮುಚಿರಹರ-
ತೋಽಶ್ವಿನಾ ಚ ಸರಸ್ವತೀಂ ಚೋಪಾಧಾವಭೇಶಾನೋಽಸ್ಮಿ ನಮುಚಿಯೇ ನ ತ್ವಾ ದಿನಾ
ನ ನಕ್ರಗ್ಂ ಹನಾನಿ ನ ದಕ್ಷೇನ ನ ಧನ್ವನಾ ನ ಪೃಥೇನ ನ ಮುಷ್ಟಿನಾ ನ ಶುಷ್ಕೇಣ
ನಾರ್ದ್ರೇಣಾಥ ಮ ಇದಮಹಾರ್ಷೀದಿದಂ ಮ ಅಜಿಹೀರ್ಷಥೇತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೩-೩-೧)

ಅಸುರ ನಮುಚಿಯು ಒಂದುಸಲ ಇಂದ್ರನ ವೀರ್ಯವನ್ನೂ, ಅನ್ನವನ್ನೂ, ಸೋಮವನ್ನೂ, ಸುರಿಯನ್ನೂ ಆಹಾರ ಹರಿಸಿದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಗೂ ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತೀಯಲ್ಲಿಗೂ ಹೋಗಿ “ ನ-ನು ನಮುಚಿಯನು, ಹೆಗಲಿನಲ್ಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಾಗಲಿ ಕೊಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಭರವಸೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ, ಕಾಷ್ಠದಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ನನ್ನ ಹೆಕ್ಕದಿಂದಾಗಲಿ, ಮುಷ್ಟಿಯಿಂದಾಗಲಿ, ಶುಷ್ಕವಾದ ಸಾಧನದಿಂದಾಗಲಿ, ಹಸಿಯಾಗಿರುವ ಸಾಧನದಿಂದಾಗಲಿ ಅವನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಭರವಸೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ. ಈ ಭರವಸೆಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವನು ನನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದನ್ನು ನನಗೆ ತಂದಕೊಡಿರಿ ” ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಅವನು ಈ ರೀತಿ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು.

ಅಸ್ತು ನೋಽತ್ರಾಪ್ಯಥಾಹರಾಮೇತಿ ಸಹ ನ ಏತದಥಾಹರತೇತ್ಯಬ್ರವೀದಿತಿ |

(೧೨-೨-೨-೨)

ಆ ವೀರ್ಯದಲ್ಲೂ ಇತರ ಸೋಮಾದಿಗಳಲ್ಲೂ ನಮಗೂ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ಆಗಬಹುದೆಂದರು. ಇಂದ್ರನು
ಃದಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟದನು.

ತಾವತ್ತಿನೀ ಚ ಸರಸ್ವತೀ ಚ ಅಪಾಂ ಫೇನೇನ ವಜ್ರಮುಸಿಂಚನ್ತ ಶುಷ್ಕೋ ನಾದ್ರ್ಯ ಇತಿ
ತೇನೇಂದ್ರೋ ನಮುಚೇರಾಸುರಸ್ಯ ವ್ಯುಷ್ಪಾಯಾಗ್ಂ ರಾತ್ರಾವನುದಿತ ಆದಿತ್ಯೇ ನ ದಿವಾ
ನ ನಕ್ತಮಿತಿ ಶಿರ ಉದವಾಸಯತ್ |

(೧೨-೨-೨-೨)

ಆಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ಸರಸ್ವತಿಯೂ ಸಹ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ನೊರೆಯಿಂದ ಬಳಿದರು. ಆಗ ಅದು
ಆದ್ರ್ಯವೂ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಶುಷ್ಕವೂ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ನಮುಚೆಯವನ್ನು ಹೊಡೆದನು. ರಾತ್ರೆಯು
ಕಳೆದು ಇನ್ನೂ ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗದಿರುವಾಗಲೇ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಡೆದುದರಿಂದ ಅದು ಹೆಗಲೂ ಅಲ್ಲ ರಾತ್ರಿಯೂ
ಅಲ್ಲದುದಾಯಿತು. ಅದರಿಂದ ನಮುಚೆಯ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಭೇದಿಸಿದನು.

ತಸ್ಮಾದೇತದ್ವಿಜಾಭ್ಯನೂಕ್ತಂ ತಸ್ಯ ಶೀರ್ಷಂಶ್ಚಿನ್ನೇ ಲೋಹಿತಮಿತ್ರಃ ಸೋ-
ನೋಽತಿಪೃತ್ತಸ್ತಾದಬೀಭತ್ಸಂತ ತ ಏತದಂಧಸೋರ್ವಿಪಾನಮಸತ್ಯನ್ನೋಮೋ ರಾ-
ಜ್ಞಾನ್ಯುತಗ್ಂ ಸುತ ಇತಿ ತೇನ್ಯನಗ್ಂ ಸ್ವದಯಿತ್ವಾತ್ಮನ್ನದಧತ ||

(೧೨-೨-೨-೪)

ನಮುಚೆಯ ಶಿರಸ್ಸು ಭಿನ್ನವಾದೊಡನೆಯೇ ಸೋಮವು ರಕ್ತದೊಂದಿಗೆ ಮಿಶ್ರಿತವಾಯಿತು. ಆಗ ಅದು ಅಸಹ್ಯವಾ
ಯಿತು. ಆಗ ಅವರು " ಸೋಮರಾಜನು ಸಿಕ್ತನಾದೊಡನೆಯೇ ಅಮೃತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ " ಎಂದು ತಿಳಿದು ಈ
ಸೋಮದೊಡನೆ ಅದನ್ನೂ ಸುರಿದು ಪಾನಮಾಡಿದರು ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಕೊನೆಯ ಭಾಗ
ದಲ್ಲಿ, ಈ ಸೋಮ, ಆ ಸೋಮ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸೋಮಗಳಾವುವೆಂಬುದು ವಿಮರ್ಶಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಸದ್ಯಃ
ಅದು ಅಪ್ರಕೃತ.

ಇದರಂತೆಯೇ, ಶತಪಥಭ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಬೇರೊಂದು ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯು ಕುಂಠಿತವಾ
ದಾಗ ದೇವಪೈದ್ಯರಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ಸರಸ್ವತಿಯೂ ಅವನ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ
ರೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ.

(೧೨-೨-೧-೧೦ ; ೧೨-೮-೨-೧)

ಮರುತ್ತಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಅಸುರರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿದಂತೆಯೇ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ನೆರವಿನಿಂದಲೂ ಸಹ
ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದ ದೇವಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿದನು.

(೮-೮೫-೧೫)

ಈ ರೀತಿ ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಹೃಷ್ಟನೂ, ಚುತ್ತೇಜತನೂ ಆಗಿ, ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಮರುತ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೂ ಒಡಗೂಡಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನ ಮೇಲೆ ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

(೨-೧೫-೧; ೨-೧೯-೨; ೨-೪೭-೧; ೨; ೧೦-೧೧-೧)

ಈ ಮರುತ್ತುಗಳ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜಲಸಿಧಿಗಳನ್ನು ಹರಿಯುವಂತೆ ತಡೆಗಟ್ಟುವ ಅಸುರರೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

(೧-೨೨-೧೯; ೧-೨೫-೭; ೪-೧೮-೧೧; ೭-೨೦-೨; ೮-೮೯-೧೨; ೭-೯೯-೪, ೫)

ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಗಳ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನು ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಆ ಯೋ ವಿನಾಯ ಸಚ್ಚಾಯ ದೈವ್ಯ ಇಂದ್ರಾಯ ವಿಷ್ಣುಃ ಸುಕೃತೇ ಸುಕೃತ್ತರಃ (೧-೧೫-೨) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಾಡಿದ ಸಹಾಯವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.

(೭-೧೭-೧೧; ೮-೧೨-೨೭; ೮-೨೭-೧೦; ೧೦-೧೧-೨)

ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಗಳ ಸಾಹಚರ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ರತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಕಥಾರೂಪವಾದ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹರಣೆವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವೃತ್ರೇ ಹ ನಾ ಇದಮಗ್ರೇ ಸರ್ವನಾಸ ಯದ್ಯಚೋ ಯದ್ಯಜೂಗಂಷಿ ಯತ್ಸಾಮಾಸಿ
ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರೋ ವಜ್ರಂ ಪ್ರಾಜಿಹೀರ್ಷತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೫-೫-೧)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಸುರಾಧಿಪತಿಯಾದ ವೃತ್ರಾಸುರನು ಋಕ್, ಯಜುಸ್ ಮತ್ತು ಸಾಮ ಇವುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಗತಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಅದನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶಕವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದ್ದೇಶದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಆ ವೃತ್ರನ ಮೇಲೆ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದನು.

ಸ ಹ ವಿಷ್ಣುಮುನಾಚ | ವೃತ್ರಾಯ ನೈ ವಜ್ರಂ ಪ್ರಹರಿಷ್ಯಾನ್ಯನುಮಾ ತಿಷ್ಠಸ್ಯೇತಿ ತಥೇತಿ ಹ
ವಿಷ್ಣುರುನಾಚಾನು ತ್ವಾ ಸ್ವಾಸ್ಯೇ ಪ್ರಹರೇತಿ ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರೋ ವಜ್ರಮುದ್ಯಯಾನು
ಸ ಉದ್ಯತಾದ್ವಜ್ರಾದ್ವೃತ್ರೋ ಬಿಭಯಾಂ ಚಕಾರ ||

(೫-೫-೫-೨)

ಆಗ ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು “ನಾನು ಮುಗಾದಿಗಳ ಸಂಗ್ರಹಣಕ್ಕಾಗಿ ವೃತ್ರನ ಮೇಲೆ ವಜ್ರವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದಿದ್ದೇನೆ. ನೀನು ಸಹ ಇದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡು” ಎಂದನು. ಆಗ ವಿಷ್ಣುವು “ಆಗಬಹುದು. ನಾನು ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ವೃತ್ರನ ಮೇಲೆ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸು” ಎಂದನು. ಆ ಭರವಸೆಯ ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನ ಮೇಲೆ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದಾಗ ವೃತ್ರನು ಬಿದ್ದನು. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿದಿತು.

ಸ ಹೋನಾಚ | ಅಸ್ತಿ ನಾ ಇದಂ ವೀರ್ಯಂ ತನ್ನು ತೇ ಪ್ರಯಚ್ಛಾಸಿ ಮಾ ತು ಮೇ
ಪ್ರಹಾರ್ಷೀರಿತಿ ತಸ್ಮೈ ಯಜೂಗಂಷಿ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ಸ್ಮೈ ದ್ವಿತೀಯಮುದ್ಯಯಾಮು ||

(೫-೫-೫-೨)

ಈ ವೀರ್ಯವು ನನ್ನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ನಿನಗೆ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನನ್ನು ಹೊಡೆಯಬೇಡ ಎಂದು
ಯಜುಸ್ಸನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಅಪ್ಪಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತನಾಗದೇ, ಉಳಿದುದನ್ನೂ ಕಸಿಯಬೇಕೆಂಬ
ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅವನ ಮೇಲೆ ಎರಡನೆಯ ಸಲವೂ ಪ್ರಹರಿಸಲು ವಜ್ರವನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದನು.

ಸ ಹೋನಾಚ | ಅಸ್ತಿ ನಾ ಇದಂ ವೀರ್ಯಂ ತನ್ನು ತೇ ಪ್ರಯಚ್ಛಾಸಿ ಮಾ ತು ಮೇ
ಪ್ರಹಾರ್ಷೀರಿತಿ ತಸ್ಮಾ ಋಚಃ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ಸ್ಮೈ ತೃತೀಯಮುದ್ಯಯಾಮು ||

(೫-೫-೫-೪)

ನನಗೆ ವೀರ್ಯವು ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಅದನ್ನೂ ನಿನಗೆ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನನ್ನು ಹೊಡೆಯಬೇಡ.
ಎಂದು ಹೇಳಿ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಅದಕ್ಕೂ ತೃಪ್ತನಾಗದೇ, ಉಳಿದುದನ್ನೂ
ಅಪಹರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅವನ ಮೇಲೆ ಮೂರನೆಯ ಸಲವೂ ಪ್ರಹರಿಸಲು ವಜ್ರವನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದನು.

ಸ ಹೋನಾಚ | ಅಸ್ತಿ ಸಾ ಇದಂ ವೀರ್ಯಂ ತನ್ನು ತೇ ಪ್ರಯಚ್ಛಾಸಿ ಮಾ ತು ಮೇ ಪ್ರ-
ಹಾರ್ಷೀರಿತಿ ತಸ್ಮೈ ಸಾಮಾನಿ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ ತಸ್ಮಾದಪ್ಯೇತಹ್ಯೇವ ಮೇವೈತ್ಯೈರ್ವೇದ್ಯೈ-
ರ್ಯಜ್ಞಂ ತನ್ನತೇ ಯಜುರ್ಭೀರೇನಾಗ್ರೀಽಥಗ್ನಿರಥ ಸಾಮುರ್ಭೀವಗ್ಗೃಹ್ಯಾ ಸ್ವಾ ಏತತ್ಪ್ರಾ-
ಯಚ್ಛತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೫.೫.೫-೫)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನನ್ನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ವೀರ್ಯವಿದೆ. ಅದನ್ನೂ ನಿನಗೆ ಸುತ್ತುತ್ತೇನೆ.
ದಯವಿಟ್ಟು ನನ್ನನ್ನು ಹೊಡೆಯಬೇಡ. ಎಂದು ಸಾಮಗಳನ್ನು ಸಹ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದನು.

ಇಂದ್ರೋ ಹಿ ವಜ್ರಮುದ್ಯಚ್ಛದ್ವಿಷ್ಟು ರನ್ನತಿಷ್ಠತ |

(೫-೫-೫-೭)

ಇಷ್ಟಾದರೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನೆತ್ತಿ ಪ್ರಹರಿಸಲೆತ್ತಿಸಿದಾಗ ವಿಷ್ಟುವೂ ಅನುವಾದನು ಎಂದಿದೆ.
ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ವಿಧವಾದ ಕಥೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ, ಅಲ್ಲಿ ಋಗ್ಯಜುಸ್ಸಾಮರೂಪವಾದ
ಶಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಮೂರು ಸಲವೂ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಉಕ್ಕೈವನ್ನು ವೃತ್ರನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದುದಾಗಿ
ತಿಳಿಸಿದೆ. ವಿಷ್ಟುವೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಟುವಿಗೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಭಾಗವುಂಟೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.
(ತೈ. ಸಂ. ೬.೫.೧-೧) ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೯-೫, ೭, ೮ ; ೩-೧೨-೪, ೬ ; ೧೦-೬೫.೨ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ರ
ನಾಶಕನೂ, ಘನರೂಪಿಯೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಸೇರಿ ವೃತ್ರವಧಮಾಡಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಧನವನ್ನು ಹಂಚುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಎದುರಿಗೇ ಇದ್ದು ವೃತ್ರಾಸುರನ ನಾಶಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥರಾದಿರಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ನಾನು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ. (೧-೧೦೯-೫)

ವಜ್ರಬಾಹೂ, ಪುರಂದರಾ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಒಂದೆರಡು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣನೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದ ವಿಷಯವು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಪರುಣರೇ, ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಈ ವೃತ್ರನ ಮೇಲೆ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಪ್ರಕಾಶ ಮಾನವೂ ಮಹಚ್ಛಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರಿ. ” (೪-೪೧-೪)

ದುರ್ಭಿಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಕಾರಣರಾದ ಈ ಅಸುರರು ವೃತ್ರ, ಅಹಿ, ಶುಷ್ಕ, ನಮುಚಿ, ಪಿಪ್ರು, ಶಂಬರ, ಉರಣ ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ನಾಮಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. (೧-೧೨೧-೯, ೧೦ ; ೨-೧೪-೪ ; ೮-೩೨-೨, ೩)

ಇವರುಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಮತ್ತು ನಾಶಾದಿಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಕೆಲವು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ನೋಡಿದರೆ ಇವರ ವಿಕಾರವಾದ ಸ್ವರೂಪವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೆಡೆ ಗಳಲ್ಲಿ ಇವರೆಲ್ಲರ ಹೆಸರುಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೇ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ದಾನವರು. ದನುವೇ ಇವರ ಮಾತೆಯು. ಇವೆಲ್ಲರೂ ಸಹ ತನ್ನ ಪುತ್ರರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಾಳೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

“ ವೃತ್ರಾಸುರನ ವಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಅವನ ತಾಯಿಯು ವಜ್ರಾಯುಧದ ಏಟಿನಿಂದ ಮಗ ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಬಂದಳು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಅವಳ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕುಗ್ಗಿಸಿ ಅವಳ ದೇಹದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಲವಾಗಿ ಹೊಡೆದನು. ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಅವಳನ್ನು ಹೊಡೆದಮೇಲೆ ತಾಯಿ ಮೇಲುಭಾಗಕ್ಕಾದಳು. ಮಗನು ಕೆಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿಬಿದ್ದು ಮಲಗಿದನು. ಹಳುವು ಕರುವಿನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಮಲಗುವಂತೆ ತಾಯಿಯಾದ ದಾನವಿಯು ಮಗನಾದ ವೃತ್ರನೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಸತ್ತುಬಿದ್ದು ಮಲಗಿದಳು. (೧-೩೨-೯)

ತದ್ವೈ ಏಷ ಏವ ಇಂದ್ರೋ ಯ ಏಷ ತಪತಿ | ಅಥ ಏಷ ಏವ ವೃತ್ತೋ ಯಜ್ಞಂದ್ರಮಾಃ || (೮. ಬ್ರಾ. ೧-೬-೪-೧೮)

ಆಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವವನೇ ಸೂರ್ಯನು ಚಂದ್ರನು ಸ್ನೇ ವೃತ್ರಾಸುರನು ಎಂದು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಂದ್ರನೇ ಸೂರ್ಯರೂಪನೆಂದು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಅಸುರ ರೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧರಾಗುತ್ತಾರೆ. (೧-೩೨-೧೩)

ಆದರೆ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಇವರು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವುದು ಕೇವಲ ಭ್ರಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ವೃತ್ರನು ಮೇಘರೂಪಾಚ್ಛನ್ನನಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ಆ ಪ್ರಯತ್ನವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿ

ವಿಷಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (೨-೩೦-೩) ಇಂದ್ರನು ಅರ್ಭಟಮಾಡಿದಾಗ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ ಸಹ ಭೀತಿಯಿಂದ ನಡಗುತ್ತವೆ.

(೧-೮೦-೧೧, ೧೪ ; ೨-೧೧-೯, ೧೦ ; ೪-೧೭-೯)

ತ್ವಷ್ಟುನೇ ವಜ್ರಾಯುಧದ ನಿರ್ಮಾಪಕನಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿಯೇ ಅದನ್ನು ಅವನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ದರೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಅರ್ಭಟಿಸುತ್ತಾ ತನ್ನ ಕ್ರೋಧವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದೇ ತ್ವಷ್ಟುವೂ ಭೀತನಾಗುತ್ತಾನೆ. (ತ್ವಷ್ಟಾ ಚಿತ್ತವ ಮಾನ್ಯವ ಇಂದ್ರ ವಿವಿಜ್ಯತೇ ಭಿಯಾ)

(೧-೮೦-೧೪)

ಈ ಇಂದ್ರನ ಉಕ್ಕಿನ ಆಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಅದು ಶತ್ರುಗಳ ಮರ್ಮವನ್ನು ಭೇದಿಸಿ ಅವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಜಡುರುಮಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

(೧-೩೨-೫ ; ೧-೫೭-೬. ೧-೬೧-೧೦ ; ೨-೧೯-೩ ; ೧೦-೮೯-೭ ; ೬-೨೭-೪ ; ೮-೬-೧೩)

ಅಸುರರಿಂದ ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಅವು ಪ್ರಭೂತವಾದ ಜಲದಿಂದ ತುಂಬಿದ ಪ್ರವಾಹರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಗಳಿಗಿಳಿದು ಸಕಲ ನದಿಗಳನ್ನೂ ತುಂಬಿ ಹರಿದು ಸಾಗರಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತವೆ.

(೧-೩೨-೨ ; ೧-೩೨-೧೨ ; ೧-೫೭-೬ ; ೧-೬೧-೧೦ ; ೧-೧೦೩-೨ ; ೨-೧೧-೨, ೨-೧೨-೧೨ ; ೨-೧೪-೨ ; ೨-೧೫-೩ ; ೨-೧೯-೩ ; ೩-೩೨-೬ ; ೪-೧೭-೧ ; ೫-೩೨-೧ ; ೬-೩೦-೪ ; ೮-೬೫-೩ ; ೧೦-೧೩೩-೨ ;)

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದೊಡನೆಯೇ, ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ಮೇಘಗಳೆಲ್ಲವೂ ಜಡುರಿ ಅಂಧಕಾರವು ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನೂ ಸಹ ತನ್ನ ಸಹಜವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಬೆಳಕನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಪ್ರಭೆಯನ್ನು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಬೀರುತ್ತಾನೆ.

(೧-೩೨-೪ ; ೧-೫೧-೪ ; ೧-೫೧-೮ ; ೨-೧೯-೩)

೧-೫೧-೪ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರ ಮೂಲವೇನೆಂದರೆ,

ವೃತ್ರಂ ಯದಿಂದ್ರ ಶವಸಾವಧೀರಹಿಮಾದಿತ್ಸೂರ್ಯಂ ದಿವ್ಯಾರೋಹಯೋ ದೃತೇ |
ಎಂಬುದಾಗಿದೆ. ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಸಾಯಣರು,

ವೃತ್ರೇಣಾವೃತಂ ಸೂರ್ಯಂ ತಸ್ಮಾದ್ವೃತ್ರಾತ್ ಅಮೂಮುಚ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ವೃತ್ರನಿಂದ ಆವೃತನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಮುಕ್ತನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ, ಮೂಲದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ವೃತ್ರವಧಾನಂತರ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅಂಧಕಾರನಾಶಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು ಕಾರಣನಾದನು ಎಂಬುವುದೇ ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಈ ರೀತಿ ಅಂಧಕಾರರೂಪನಾದ ವೃತ್ತನೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಟಮಾಡುವ ಸನ್ನಿವೇಶವು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಕತ್ತಲನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹರಡುವುದೇ ಹೋರಾಟದ ಉದ್ದಿಷ್ಟ.

(೧-೪-೨ ; ೧-೩೨-೧ ; ೧-೫೨-೨ ; ೧-೫೪-೪ ; ೧-೮೦-೧ ; ೧-೧೦೩-೨ ; ೨-೧೧-೫ ; ೫-೩೨-೧ ; ೧-೮೯-೨ ; ೧೦-೧೦೩-೬).

ಮತ್ತು ಈ ವರ್ಣನೆಯು ನಾನಾವಿಧವಾದ ರೂಪಕಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಕಾವ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮೇಘಗಳು ಅತ್ಯದ್ಭುತವಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಪರ್ವತಗಳೆಂದೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವೇಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಸುರರ ದುರ್ಗಗಳೆಂದೂ, ಘನವಾದ ಅಸುರರ ಪಟ್ಟಣಗಳೆಂದೂ ಅನೇಕವಿಧದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

(೨-೧೪-೬ ; ೮-೧೬-೧೪ ; ೮-೮೭-೬)

ಜಲಿಸತಕ್ಕ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾಗಿರತಕ್ಕ ಈ ಮೇಘವೃಂದಗಳು ಆಯಸ (ಉಕ್ಕು)ದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದವೆಂದೂ, ಶಿಲಾನಿರ್ಮಿತವೆಂದೂ, ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು ಇವೇ ಅಸುರಪಟ್ಟಣಗಳೆಂದೂ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ಅಸುರರಿಗೆ ಅತ್ರಯವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಈ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನೇ ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ನಾಶಮಾಡಿದನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

೧-೫೧-೫ ; ೧-೬೩-೭ ; ೧-೧೦೩ ೩ ; ೧-೧೩೦-೭ ; ೧-೧೭೪-೮ ; ೨-೧೯-೬ ; ೨-೨೦-೭ ; ೩-೧೨-೬ ; ೪-೨೦-೩ ; ೪-೩೦-೧೩ ; ೮-೮೨-೨ ; ೧೦-೮೯-೭).

ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತರಾಗಿದ್ದ ಅಸುರರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆರಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಸದೆಬಡಿದು ಇಂದ್ರನು ಅವರೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಉರುಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೧-೩೨-೨ ; ೧-೧೩೦-೭ ; ೨-೧೨-೧೧ ; ೪-೩೦-೧೪ ; ೬-೨೬-೫)

ಮತ್ತು ಅವರು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಲಿಚ್ಛಿಸಿದಾಗ ಅವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹಿಂದಕ್ಕೆಟ್ಟುತ್ತಾನೆ.

(೨-೧೨-೧೨ ; ೮-೧೪-೧೪)

ಆ ಅಸುರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನನ್ನು ತನ್ನ ಕಾಲಿನಿಂದ ಮೆಟ್ಟಿ ತುಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಹಿಮ್ಮಿಂದ ಹಿಮ್ಮಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೧-೫-೬ ; ೮-೩೨-೨೬)

ನೀರಿನ ನೊರೆಯಿಂದ ನಮುಚೆಯ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೮-೧೪-೧೩)

ಇಂದ್ರಶತ್ರುಗಳಾದ ಅಸುರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಉರಣನೆಂಬುವನಿಗೆ ತೊಂಭತ್ತೊಂಬತ್ತು ತೋಳುಗಳಿವೆಯೆಂದೂ ಅವನು ಪೆಡಂಭೂತನೆಂದೂ ಅವನ ವಿಕಾರರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

(೨-೧೪-೪)

ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಮೂರು ತಲೆಗಳೂ ಆರು ಕಣ್ಣುಗಳೂ ಇದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

(೧೦-೯೯-೬)

ಈ ವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳೂ, ಕಲ್ಪನಾಪೂರ್ವಕವಾದ ವರ್ಣನಗಳೂ ಸಹ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಗುಚಿತವಾಗಿವೆ. ಗ್ರೀಷ್ಮಕಾಲದ ಉದ್ದೇಶಿಗೇಯ ಬಿಸಿಲಿನಿಂದ ತಪ್ಪರಾದ ಜನರು ಜೇಸಿಗೇಯು ಮುಗಿದೊಡನೆಯೇ ಮಳೆಯನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಘನವಾದ ಮೋಡಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು

ಸುರಿಸಿದಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಬಹಳವಾಗಿವೆ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೋ ಅಸುರೀಶಕ್ತಿಯು ವೃಷ್ಟಿಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆಯು ಬರುವುದೂ ಸಹಜವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಅಸುರೀಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ದೈವೀಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಬಂದು ಬಗೆಯ ಶ್ರದ್ಧೆಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಗುಡುಗು ಮತ್ತು ಮಿಂಚು ಇವುಗಳ ಅನಿರ್ಭಾವವು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಡೆಯತಕ್ಕ ದೈವೀ ಮತ್ತು ಅಸುರೀ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಕ್ತಿಗಳ ಘರ್ಷಣೆಯೆಂದು ನರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರನೇ ಈ ದೈವಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಅಧಿದೇವತೆ. ಭಕ್ತರಿಗೆ ಉಪಕಾರಕವೂ ಶತ್ರುಗಳ ನಾಶಕವೂ ಆದ ಈ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯು ಯಜಮಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಪತ್ತನೊದಗಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ಅಸುರರ ಬಾಧೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚಲಿಸತಕ್ಕ ಮೇಘರಾಶಿಗಳೇ ರಥಗಳೆಂದೂ, ರಥಾರ್ಥಗಳೆಂದೂ ಇಂದ್ರನ ವಾಹಕಗಳೆಂದೂ ನರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ.

ಈ ಇಂದ್ರನು ಪರ್ಜಾಧ್ಯನಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ದೇವತೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ಪರ್ಜಾಧ್ಯನಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇವರು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಬೇರೆಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಲು ಪೂರ್ಣವಾದ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಪರ್ಜಾಧ್ಯಪರವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳೂ ಅನೇಕವಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗಿಂತ ಅವನು ಭಿನ್ನ ದೇವತೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ

(೮-೬-೧)

ಆದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಬಹಳವಾಗಿವೆ.

ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ವದ ವರ್ಣನೆ

ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಉನ್ನತಸ್ಥಾನವನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಬುಕ್ಕಂಹಿತೆಯೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರಪರವಾಗಿರುವುದೇ ಅತ್ಯಧಿಕವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇವು ಇಂದ್ರನ ವಿಶ್ವಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನೂ ತೋರಿಸುವವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆರಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಅವುಗಳ ತಾವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮೊದಲನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ:—

ಅತ್ಯಂತ ದೂರಕ್ಕೂ ಸಹ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಇಂದ್ರನು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ.

(೧-೭-೩)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಿನ್ನ ಬಾಹುಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ಕಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದೀಯೆ. ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದೀಯೆ.

(೧-೫೨-೮)

ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಅಚ್ಚೆ ದಡದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾ, ನಿನ್ನ ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ ಮಾನವರಾದ ನಮ್ಮ ಉಪಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಪೃಥ್ವಿಯೆಲ್ಲಾ ಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸಮುದ್ರದ ಮೂಲಕ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಲೋಕತ್ರಯದಲ್ಲೂ ನಿನ್ನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿದ್ದೀಯೆ.

(೧-೫೨-೧೨)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಈ ಪೃಥ್ವಿಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ಮಹತ್ವದಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದೀಯೆ. ನಿನ್ನ ಸಮಾನವಾದ ಮಹತ್ವಗುಣವುಳ್ಳವರು ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ.

(೧-೫೨-೧೩)

ಪೃಥ್ವಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ದ್ಯುಲೋಕವಾಗಲಿ ನಿನ್ನ ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸಮುದ್ರವೂ ಸಹ ನಿನ್ನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಮೂರು ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲಾ ಎಲ್ಲವೂ ಅವುಗಳ ನಿಯಮಿತವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಭದ್ರವಾಗಿ ನಿನ್ನಿಂದಲೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ.

(೧-೫೨-೧೪ ; ೧-೫೫-೧ ; ೧-೬೧-೯)

ಇಂದ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ, ಅವನ ಮುಂದೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಭಯಭಟ್ಟು ಅಚಲವಾದ ಪರ್ವತವೂ ಮತ್ತು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ ನಡುಗಿದವು.

(೧-೬೧-೧೪)

“ಇಂದ್ರನು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತೇಜೋಮಂಡಲಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನಂತಹ ದಿವ್ಯಗುಣವುಳ್ಳವರು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗಿಲ್ಲ. ಮುಂದೆಯೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನೀನು ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಮೀರಿ ನಿಂತಿದ್ದೀಯೆ.”

(೧-೬೧-೫)

ಇದೇ ಇಂದ್ರನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಾರ್ವಭೌಮನು. ಈ ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಾಗಲೀ, ಮಾನವರಾಗಲೀ, ಯಕ್ಷ ಗಂಧರ್ವರಾಗಲೀ, ಅಶ್ವೇನತೆಗಳಾಗಲೀ ಪಡೆದಿಲ್ಲ. ಪಡೆಯಲಾಗುವುದೂ ಇಲ್ಲ.

(೧-೧೦೦-೧)

ಸ್ಥಾವರ ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದುದೂ, ಜೈತನ್ಯಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಆದ ಯಾವ ಸಕಲ ಜಗತ್ತು ಇರುವುದೋ ಆ ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನು ಯಜಮಾನನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೧-೧೦೧-೫)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ, ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ತೇಜೋರಾಶಿಗಳೂ ನಿನ್ನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳು. ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿ ನಿಂತಿರುವ ನೀನು ಕ್ರತುರಹಿತನಾದ ವಿಶ್ವಪ್ರಭುವಾಗಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ನಿನ್ನ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದ್ದೀಯೆ.

(೧-೧೦೨-೨)

ಇಂದ್ರನು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ನಿಶ್ಚರಿಸಿದನು. ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಹೊಡೆದು ಉಡಕವನ್ನು ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಅಹಿಯನ್ನು (ವೃತ್ರನನ್ನು) ಸಂಹರಿಸಿದನು.

(೧-೧೦೨-೩)

ಇಂದ್ರನು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಉರಗೋಲಿನಂತೆ ಆಸರೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಚತುಷ್ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗಾಗಿಯೂ, ದ್ವಿಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಮಾನವಾದಿಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಬೀಳದಂತೆ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾನೆ.

(೧-೧೦೨-೩)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಜಯಿಸದೇ ಇರತಕ್ಕದ್ದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಹ ನಿನ್ನ ಸಮಾನರಾದವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ನಿನ್ನೊಂದಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸತಕ್ಕವರು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಹುಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಮುಂದೆಯೂ ಅಂತಹವರು ಯಾರೂ ಹುಟ್ಟಲಾರರು. ಎಲೈ ದೇವನೇ- ನೀನು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದುದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಖಂಡಿತ ಮಾಡುವೆ.

(೧-೧೬೫-೯ ; ೪-೧೮.೪)

ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಪುಷ್ಪಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಸೇರಿದರೂ = ನನ ಸಡುಕಟ್ಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

(೧-೧೭೩-೬)

ಎರಡನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ—

ಎಲೈ ಮಾನವರೇ, ಯಾವ ದೇವನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ತನ್ನ ಮಹತ್ತ್ವದಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮೀರಿಸಿದನೋ ಯಾವನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ ನಡಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ ಅವನೇ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೨-೧೨-೧೦ ; ೩. ೧೦-೧೦)

ಅಲಗಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವಂತೆ ಯಾವನು ಮಾಡಿದನೋ, ವಿಶ್ವತಪಃದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ಯಾವನು ಆಳಿದನೋ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕವು ಬೀಳದಂತೆ ಯಾವನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

(೨-೧೨-೨)

ಈ ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನೇ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ ಸಹ ಇವನಿಗೆ ನಮ್ರತೆಯಿಂದ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುತ್ತವೆ.

(೨-೧೨-೯)

ಇಂದ್ರನ ಅದ್ಭುತಪರಾಕ್ರಮವನ್ನೂ, ಸತ್ಯಾತ್ಮನಾದ ಇವನ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ನಾನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ. ಮೂರು ಪಾತ್ರೆಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದನು ಮತ್ತು ಅದರ ಫಲವಾದ ಹರ್ಷದಿಂದ ಕೂಡಿ ಅಹಿಯನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದನು.

(೨-೧೫-೧)

ಸೋಮಪಾನದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನು ಶೂನ್ಯವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನು. ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದನು.

(೨-೧೫-೨)

ಇಂದ್ರನು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನಗಳಾದ ಪರ್ವತಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಆಚಲವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಉದಕಗಳು ತಮ್ಮ ಸಹಜವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಧಾತ್ರಿ ಯಾದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಪುಷ್ಕಳವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ದ್ಯುಲೋಕವು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳದಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

(೨-೧೭೫)

ಮೂರನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಅನಂತಗಳಾದ ಈ ಎರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಾಗ ಅವು ನಿನ್ನ ಹಿಡಿತದ ಪ್ರಮಾಣಮಾತ್ರದ್ದಾದವು.

(೩-೨೦-೫)

ಅರಣ್ಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ—

ದ್ವ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗೂ ಸ್ಥಾಪನೆಗೂ ಕಾರಣನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಪವಿತ್ರನಾದ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಪಿತೃಗಳೂ, ಪ್ರಾಚೀನರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ನಿನ್ನ ಪ್ರಜೆಗಳೇ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ.
(೬-೧೭-೭)

ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿತನೂ ಪೂಜಿತನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ದಸ್ಯುಗಳಿಂದ ಪ್ರಜೋದಿತನಾದವನಿಗೆ ತಲೆಬಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತಹವನು ಶಕ್ತಿಯುತನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸ್ಥಿರಸಂಕಲ್ಪವುಳ್ಳವನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅಭಿಮಾನವುಳ್ಳವನಾಗಲಿ ಅಂತಹ ಶತ್ರುಪಕ್ಷದವನಿಗೆ ಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನೇ ತೋರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪರ್ವತಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಉನ್ನತವಾಗಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬೆಳೆದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅವು ಇಂದ್ರನ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಬಯಲುಪ್ರದೇಶಗಳಂತೆಯೇ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಅತ್ಯಗಾಧವಾದ ಸಾಗರಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನು ತಟವನ್ನು (ಬುಡವನ್ನು ಅಥವಾ ದಡವನ್ನು) ಮುಟ್ಟಬಲ್ಲನು.
(೬-೨೪-೮)

ದ್ವ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ಎರಡು ಲೋಕಗಳೂ ಅರ್ಧದಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ವಾಗವೆ.
(೬-೨೦-೧)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾದವನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ನಿನ್ನ ಸದೃಶನಾಗಲಿ, ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೆಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಸತ್ಯವು.
(೬-೨೦-೪)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಒಂದೇಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀನು ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ, ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ, ಉಪಸ್ಥನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಜಂಗ ಮಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮಾನವಾದಿಗಳಿಗೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಪ್ರಭುವಾಗಿ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಆಳುತ್ತಿರುವೆ
(೬-೨೦-೫)

ಅತ್ಯಂತ ಪುರಾತನನೂ, ಹ್ರಯರಹಿತನೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರಶಂಸಿದ್ದೇನೆ.
(೬-೨೮-೩)

ವಿಳನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ರೂಪದಿಂದ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ನಿನ್ನ ಮಹತ್ವಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ. ನೀನು ಅತ್ಯದ್ಭುತನು.
(೬-೨೦-೪)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅತಿ ಚಿಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ಕೂ ನೀನೇ ಒಡೆಯನು. ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಸಂಪತ್ತಿಗೂ ನೀನೇ ಪ್ರಭುವು. ಮಧ್ಯಮವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸಂಪತ್ತಿಗೂ ನೀನೇ ಒಡೆಯನು. ಪಶುಗಳೆಲ್ಲೂ ನಿನ್ನ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೆ ತಡೆಯಿಲ್ಲ.
(೬-೨೨-೧೬)

ವೀರೈವಂತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸ್ಥಾವರಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಒಡೆಯನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ನಾವು ಕರೆಯದೇ ಇರುವ ಗೋವುಗಳಂತೆ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸಮಾಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

(೭-೨೨.೨೨)

ನಿನ್ನನ್ನು ಳಿದು ನಮಗೆ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಾಗಲಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಾಗಲಿ ಬೇರೊಬ್ಬ ರಕ್ಷಕರಿಲ್ಲ.

(೭-೨೨.೨೩)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಹೋರಾಡಿ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೀಯೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿದ್ದೀಯೆ.

(೭-೨೪-೨)

ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ—

ಅದ್ಭುತರೂಪವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲದರ ವಿಸ್ತೃತಿಗೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೂ ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತುಗಳ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯೂ ಇಂದ್ರನಿಗೇ ಸೇರಿದುದಾಗಿದೆ.

(೮-೩-೬)

“ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಗರ್ಜಿಸುವ ಇಂದ್ರನ ಪರಾಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಲೋಕತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಸಮನಾಗಿಲ್ಲ.”

(೮-೬-೧೫)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾಯುತನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ನೀನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದೀಡನೆಯೇ. ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ಕೃತಜ್ಞತೆಯಿಂದ ನಿನಗೆ ತಲೆಬಾಗಿದವು.

(೮-೧೨.೨೦)

ಅಂತರಿಕ್ಷಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ತೇಜೋರಾಶಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನಿಂದಲೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಒಂದು ಸಲ ನಿಯಮಿಸಿದರೆ ಆ ಇಂದ್ರನ ನಿಯಮಗಳು ಸಡಿಲವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳು ಕುಂಠಿತವಾಗದೇ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಪ್ರಭೆಯನ್ನು ಬೀರುತ್ತಿರುವವು.

(೮-೧೪-೯)

ಇಂದ್ರನ ಈ ಮಹತ್ವದಿಂದಲೇ ಪರ್ವತಗಳೂ, ಬಯಲುಸೀಮೆಗಳೂ, ಸಮುದ್ರಗಳೂ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ದೃಢವಾಗಿವೆ.

(೮-೧೫.೨)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಶಕ್ತಿನಿಮಿತ್ತದಿಂದಲೂ, ವೀರೈವಂತನೆಯಿಂದಲೂ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ನಿನಗೆ ಮಣೆಯುತ್ತಾರೆ.

(೮-೨೫-೬)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮಾನವನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಗೋಚರಕ್ಕೆ ಮಾರಿದ ಸಹಸ್ರಾರು ಅಂತರಿಕ್ಷಗಳೂ, ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳೂ ನಿನ್ನ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವಾಗಿವೆ. ಸಹಸ್ರ ಸೂರ್ಯರು ಸೇರಿದರೂ ನಿನ್ನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಮಾರಿಸಲಾರರು. ಸೃಷ್ಟವಾದ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ನಿನಗೆ ಸರಿತೂಗಲಾರದು.

(೮-೨೬-೫)

ಇಂದ್ರನು ಅರ್ಜೇಯನು, ಶಕ್ತನು, ಅಪ್ರತಿಹತನು. ಅವನು ಸಕಲವನ್ನೂ ಕೇಳಬಲ್ಲನು, ವೀಕ್ಷಿಸಬಲ್ಲನು, ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಸರ್ವಶಕ್ತನು. (೮-೬೭-೫)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನೊಬ್ಬನೇ ನಿಜವಾದ ಯೋಧನು. ಗೋತಮರಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಈ ಸ್ತುತಿಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಚೋದಿಸಿ, ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿ, ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ನೀನು ನಿನ್ನ ಸ್ವಸಂಕಲ್ಪದಿಂದಲೇ ನಿನ್ನ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದೀಯೆ. ಪಾರ್ಥಿವ ಸ್ವರೂಪವಾವುದೂ ನಿನ್ನಲ್ಲಿಲ್ಲ, ನಿನ್ನನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿ ಪ್ರಭುತ್ವಮಾಡುವವರೂ ಸಹ ದ್ವಾವಾಪ್ಯಧಿವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. (೮-೭೭-೪, ೫)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅದುದರಿಂದಲೇ, ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ನಿನ್ನ ಸಖ್ಯವನ್ನು ಅರಸುವರು. (೮-೭೮-೨)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಯಾವಾಗ ವೃತ್ರನಧದ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ದ್ವಾವಾಪ್ಯಧಿವಿಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಹರಡಿದೆಯೋ ಆಗ ನೀನು ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದೆ. ಆಗಲೇ ನಿನ್ನನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿದ ಸ್ತುತಿಗಳೂ ಉತ್ಕಮುಕ್ತಗಳೂ ನಿರ್ಮಿತವಾದವು. ಆ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನೀನು ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಪಡೆದು ಭೂತಭವಿಷ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವ ಮತ್ತು ಆಗತಕ್ಕ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಂದಲೂ ಅತಿಶಯವಾದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವೆ. (೮-೭೮-೫)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, "ನನಗೆ ಮರಣವೇ ಇಲ್ಲ, ನನಗೆ ಕ್ಷಯವಿಲ್ಲ" ಎಂದು ಯಾವ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ನೀನು ಹೊಂದಿದ್ದೀಯೋ ಅದು ಸತ್ಯವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. (೮-೮೨-೫)

ನಿನ್ನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನೂ, ನಿನ್ನ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನೂ ಎದುರಿಸಲು ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೂ ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಧೈರ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. (೮-೮೨-೧೧)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಪೂಜ್ಯರಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಪೂಜ್ಯತಮನೆಂದೂ, ಅಚಲನಾದ ಶತ್ರುವನ್ನೂ ಕೆಳಕ್ಕುರುಳಿಸುವನೆಂದೂ, ಜೈತನ್ಯಯುಕ್ತವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನೆಂದೂ ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೇನೆ. (೮-೮೫-೪)

ಈ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಈ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಾವು ಸ್ತುತಿಸೋಣ. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಅವನಿಗಿಂತ ನಿಶ್ಚಯವಾದವು. (೮-೮೫-೬)

ಅಸುರರು ಆಯುಧರಹಿತರು. ಅದುದರಿಂದ ಅವರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲ. ನಿನ್ನ ಜಕ್ರದಿಂದ ಅವರನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸಿ. (೮-೮೫-೭) ಉತ್ತಮ ರುಕ್ಮವಾದ ವನವನ್ನು ದಹಿಸಿ ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡುವಂತೆ ಇಂದ್ರನು ದುಷ್ಪರಾದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ

ಯಜ್ಞಾದಿಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವನೆಂದು ೬.೧೮-೧೦ ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

(೮-೮೫-೯)

ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ, ಅತಿಶಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ಭಯಂಕರನೂ, ವೀರೈವಂತನೂ, ವೇಗಗಾಮಿಯೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ರಾಜ್ಯಾಧಿಪತಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ವೀರೈವಾಲಿಯಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಈ ಉದ್ದಿಷ್ಟಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಅವರು ಉಪ್ಪನ್ನಮಾಡಿದರು.

(೮-೮೬-೯)

ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ:—

ಇಂದ್ರನು ಸೂರ್ಯನಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಸಾಮಗ್ರಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದಾಗ, ದ್ಯೂತಕಾರನು ದ್ಯೂತದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಲಾಭವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಹಿಡಿದಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪುರಾತನನಾಗಲಿ, ಅರ್ವಾಚೀನನಾಗಲಿ ಯಾರೂ ಹೊಂದಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

(೧೦-೪೩-೫)

ಅಲ್ಲಾಡುತ್ತಿರುವ ಪರ್ವತಗಳನ್ನೂ, ತಪ್ಪಲು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಇಂದ್ರನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಈ ಕಾರ್ಯದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಮಾಡಿತು. ಅನನು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

(೧೦-೪೪-೮)

“ತಪ್ಪುವು ನನಗಾಗಿ ಉಕ್ಕಿನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ದೇವತೆಗಳು ಜೈತನ್ಯವನ್ನೂ ನನ್ನಲ್ಲಿ ತುಂಬಿದರು. ಆದಿತ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸಿನಂತೆ ನನ್ನ ತೇಜಸ್ಸೂ ಸಹ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದುದು. ನಾನು ಮಾಡಿದ ಅದ್ಭುತ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಮುಂದೆ ನೆರವೇರಿಸಬಹುದಾದ ಅದ್ಭುತವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಸಕಲ ದೇವಮಾನವರೂ ನನ್ನನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ನನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ.”

(೧೦-೪೮-೩)

ಎಲೈ ಧನವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನಿಂದ ಭೀತನಾದ ಸಕಲವಸ್ತುಗಳೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದೇ ನಿನ ಆಧಿಕ್ಯವು. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನೀನು ಬಿಡಿಸಿದೆ.

(೧೦-೫೪-೧)

ನೀನು ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬಿಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಮಾನವರ ನಡುವೆ ನಿನ್ನ ವೀರ್ಯಾತಿಶಯವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸುವಾಗ ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅವರು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈಗಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಹಿಂದೆಯಾಗಲಿ, ನಿನ್ನ ವೀರೈವವನ್ನು ಎದುರಿಸುವ ಶತ್ರುವೆಂಬವನು ನಿನಗಿಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ.

(೧೦-೫೪-೨)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕ ಈ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಮಹತ್ತ್ವದ ಪಾರವನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿದಿರುವರಾಗಿದ್ದಾರೆ? ಜಗತ್ತಿಗೆ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳಾದ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳನ್ನು ನಿನ್ನ ದೇಹದಿಂದಲೇ ಉಪ್ಪನ್ನಮಾಡಿದುದೇ ನಿನ್ನ ಪ್ರಭಾವವು. ಅದನ್ನು ಜಗತ್ತೇ ಅರಿತಿದೆ.

(೧೦ ೫೪-೩)

ತೇಜೋಮಂಡಲಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ತುಂಬಿದನು. ಸ್ವಾದುವಾದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾದುತೆಯನ್ನು (ಸಿಹಿಯನ್ನು) ತುಂಬಿದನು. (೧೦-೫೪-೬)

ರಥದ ಎರಡು ಚಕ್ರಗಳನ್ನೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಇರಜಿಮ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿರುವಂತೆ ಇಂದ್ರನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಟ್ಟಿದ್ದು ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಸಹಜವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಇಂದ್ರನು ಪೃಥ್ವಿಗೂ, ಸಮುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ, ಪರ್ವತಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಾರ್ವಭೌಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಇವನಿಗೆ ಪ್ರಭುವಾದವನು ಇನ್ನಾರೂ ಇಲ್ಲ, ಇವನೇ ಅತ್ಯಧಿಕನು. (೧೦-೮೯-೪, ೧೦)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಯಾವ ಭೂತಗಳೂವೋ ಅವುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಸಹ ನೋಡುವ ಸಾಧನವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ನೀನೇ ಆಗಿದ್ದೀಯೆ. (೧೦-೧೦೨-೧೨)

ಎಲೈ ಕವಿರೂಪರಾದ ಋಷಿಗಳೇ, ಮಾನವರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳು ಏನಿವೆಯೋ ಅವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅರಿತು ಅದಕ್ಕನು ರೂಪವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿರಿ. ಇಂದ್ರನು ಸ್ತುತಿಪ್ರಿಯನಾದುದರಿಂದ ನಾವು ನಮ್ಮ ಪ್ರಶಂಸೆಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಮ್ಮ ಹಿತಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯತತ್ಪರನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡೋಣ. (೧೦-೧೧೧-೧)

ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಯಿಂದ ಯಜಮಾನಾದಿಗಳ ಸ್ತುತಿಯು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಉದ್ಭೂತವಾಗಿದೆ. ಒಳ್ಳೆಯ ಕಡಸಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಹೋರಿಯು ಪಶುಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸುವಂತೆ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿದೆ. ಅವನೂ ಸಹ ಗುಟುರನ್ನು ಹಾಕುತ್ತಾ ಎಚ್ಚೆತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಅತಿವಿಸ್ತೃತವಾದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. (೧೦-೧೧೧-೨)

ನಮ್ಮಿಂದ ಪಠಿತವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಬಂಧಿತವಾಗಿಯೂ ಅರಿತಿದ್ದಾನೆ. ವಿಜಯಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಸೂರ್ಯನ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವೃಷಭಕ್ಕೆ ಸಹಜಾರಿಯಾದ ಪಶುವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯನೂ, ಅಜಲನೂ ನಿರುಪಮನೂ ಆದ ಪ್ರಭುವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (೧೦-೧೧೧-೩)

ಅರ್ಬುದಾಬ್ಜನಾದ ಆಸುರನ ತಿರಸ್ಸನ್ನು ಸೀಳಿದನೆಂದು ಯಾವ ಆಸುರನು (ದೇವನು) ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೋ (೧೦-೬೭-೨) ಅದೇ ಇಂದ್ರನು ಅಹಿರೂಪನಾದ ಆಸುರನನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿ ಅವನ ದುರಾಲೋಚನೆಗಳನ್ನು ಭಂಗಪಡಿಸಿದನು. ಸತ್ಯದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಅನೇಕ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. (೧೦-೧೧೧-೪)

ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತನಾದ ಇದೇ ಇಂದ್ರನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಪ್ರತಿ ನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಯಜಮಾನಾದಿಗಳು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅರಿಯುತ್ತಾನೆ. ಶುಷ್ಕನನ್ನು ಸಂಹರ

ಸುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸಿ ಹರಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ತಾನೇ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕ ನಾದುದರಿಂದ ದ್ವ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸತ್ಯರೂಪನಾದ ತನ್ನ ರಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಧರಿಸಿ ಆಧಾರಭೂತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (೧೦-೧೧೧-೫)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಉಪಸ್ಥಿತ ಪ್ರಭೆಯು ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ನೀನು ಯಾವಾಗ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆಯೋ ಆಗಲೇ ದಿವ್ಯಮಾತೆಯು ನಿನ್ನನ್ನು ಹೆಡೆದಳು. ಆಸಾಧಾರಣವಾದ ಭೂತಗಳಿಗೆ ನೀನು ಅತ್ಯದ್ಭುತನಾದ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ನೀನು ದಿವ್ಯಮಾತೆಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದಲೇ ನಿನ್ನ ಮಹತ್ವವು ಅಧಿಕವಾಗಿದೆ. (೧೦-೧೩೪-೧)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾಸಾದಿಗಳ ಚಲನಕ್ಕೆ ನಿಯಮನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ. ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪಿತೃವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಪರಿಧಿಯಿರುತ್ತದೆ. (೧೦-೧೩೮-೬)

ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಸಮ್ರಾಟ್-ವಿರಕ್ತಿಯಲ್ಲಾ ಸಾರ್ವಭೌಮನು ಎಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (೪-೧೯-೨ ; ೪-೨೧-೧೦)

ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರಾಟ್ ಇತರರ ಅಧೀನಕ್ಕೊಳಗಾಗುವೆ ತನ್ನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಸ್ವಯಂಪ್ರಭುವೆಂದು ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (೩-೪೬-೧; ೩-೪೯-೨; ೬-೮೨-೨; ೮-೧೨-೧೪)

ಅಲ್ಲದೇ, ತನ್ನ ಮಹತ್ವದಿಂದಲೇ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನೂ ಪುರಾತನನೂ ಆದ ಋಷಿಯೆಂದು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ಋಷಿರ್ಹಿ ಪೂರ್ವಜಾ ಅಸ್ಯೇಕ ಈಶಾನ ಓಜಸಾ). (೮-೬-೪೧)

ಅಲಾಂಕಿತವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕ ಅಸುರ ಎಂಬ ವೀರೇಶನಿಂದಲೂ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (೧-೧೭೪-೧ ; ೮-೭೦-೬)

ಇಂದ್ರನು ಭಕ್ತರಲ್ಲಿ ತೋರಿಸತಕ್ಕ ಅನುಗ್ರಹದ ಸ್ವರೂಪ

ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಅವನ ಭಕ್ತರಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೇಕವಿರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳು ಇಂದ್ರನ ನೈತಿಕವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವುದಾಗಿವೆ. ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವುರೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುನಾಶಮಾಡುವಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪದೇಪದೇ ತಿರುಗಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಜನರೆಲ್ಲರೂ ಅವನ ಭಯಂಕರರೂಪಕ್ಕೆ ಹೆದರಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನಿಡುತ್ತಾರೆ. (೧-೨೫-೨)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, (ನಿನ್ನ ನಿಯಮನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ) ಸೂರ್ಯನೂ ಚಂದ್ರನೂ ಪರ್ಯಾಯರೂಪದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮಭ್ರಮಣ ಕಾರ್ಯವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತಹ ವಿಶ್ವನಿಯಮವನ್ನು ನೋಡತಕ್ಕ ಸಕಲರೂ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಆಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನೂ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. (೧-೧೦೨-೨)

ಎಲೈ ಯಜಮಾನರೇ, ಇಂದ್ರನ ಆತ್ಮತ್ವಮವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ ಅವನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧೆಗಳನ್ನಿಡಿರಿ.

(೧-೧೦೩-೫)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮ ಭವಿಷ್ಯದ ಸಂತತಿಯ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಯಾವವಿಧವಾದ ಕೆಡಕನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡಬೇಡ. ನಾವು ನಿನ್ನ ಭಕ್ತರಾಗಿದ್ದೇವೆ.

(೧-೧೦೪-೬)

ಎಲೈ ದೇವನೇ, ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ನಾವು ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನಿಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ. ನಮಗೆ ಆತ್ಮತ್ವಮವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ತಂದೊದಗಿಸಿಕೊಡು. ನೀನು ವೀರೈವಂತನು.

(೧-೧೦೪-೭)

ಪ್ರಥಮಃ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ (ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು) ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾ “ ಈ ಸೋಮವು ದೇವತಾತ್ಮರಾದ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದು” ಎಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದೇನೆ. ನನ್ನ ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾದ ಆ ಸಂಕಲ್ಪಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ದಯಮಾಡಿ ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿರಿ.

(೧-೧೦೮-೬)

ಎಲೈ ಯಜಮಾನಾದಿಗಳೇ, ಈ ಗೋವುಗಳೇ ಇಂದ್ರನು. ನಾನು ನನ್ನ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ.

(೬-೨೮-೫)

ಸತ್ಯ, ಶ್ರದ್ಧೆ, ಮತ್ತು ಗಾಢವಾದ ತಪಸ್ಸು ಇವೇ ಭಕ್ತನ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ತೋರತಕ್ಕ ನೀತಿಗಳು. ಎಲೈ ಸೋಮವೇ, ನೀನು ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದಲೂ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಹೋಗಿ ಸೇರು.

(೯-೧೧೩-೨)

ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಅದರಪೂರ್ವಕವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಶುದ್ಧ ಹೃದಯದಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿಯೂ ಯಾವನು ಸೋಮರಸರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವನೋ ಅಂತಹ ಭಕ್ತನ ಗೋವುಗಳು ಅಸಹೃತವಾಗಲು ಇಂದ್ರನು ಎಂದಿಗೂ ಅವಕಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಅವುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೧೦-೧೬೦-೩)

ಶ್ರದ್ಧಾರಹಿತರಿಗೆ ಆಗತಕ್ಕ ಬಾಧಕಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಅಸ್ತಿತ್ವವು ಸ್ಥಿರಪಡುವುದು ಎಂಬ ಅಂಶದ ವರ್ಣನೆ

ಯಾವ ಶತ್ರುರೂಪನಾದ ಮಾನವನು ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ “ ಅವನಲ್ಲಿ ” “ ಅವನಿಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ ” ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಮಾತನಾಡುವನೋ ಅವನ ಗವಾದಿ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ದ್ಯೂತಕಾರನು ತಾನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ದ್ಯೂತದ ಮೊತ್ತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಓಡುವಂತೆ, ಇಂದ್ರನು ಅಪಹರಿಸಿ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಎಲೈ ಮಾನವರೇ, ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಡಿರಿ. ಆಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ತೊಂದರೆಗೀಡಾಗಬೇಡಿರಿ.

(೨-೧೨-೫)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಆ ಪರಾಕ್ರಮವು ನಿನಗೆ ಸೇರಿದ್ದೇ, ಅಲ್ಲವೇ ? ನಮಗೆ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸುಯಾದೆ
ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಡು.

(೬-೧೮-೩)

ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನೂ, ಸಕಲಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮಧಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು
ಕಂಡವನೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಅದು ಅಸತ್ಯವಾಗಲಾರದು.

(೬-೧೮-೪)

ಇಂದ್ರನ ಅಸ್ತಿತ್ವವು ಸತ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ, ಅವನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಸತ್ಯರೂಪವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಹೀಗಿತ್ತು ಮತ್ತು ಅವನಲ್ಲಿ
ಅನ್ನವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರಿ. “ಇಂದ್ರನು ಎಂಬ ದೇವತೆಯೇ ಇಲ್ಲ” ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. “ಅವನನ್ನು ನೋಡಿರು
ವವರು ಯಾರು ? ನಾವು ಯಾರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸೋಣ” ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳೂ ಇವೆ.

(೮-೧೦೦-೩)

“ಎಲೈ ಯಜಮಾನರೇ, ನಾನಿಲ್ಲಿದ್ದೇನೆ. ನನ್ನ ಮಹತ್ತ್ವವು ಉಳಿದೆಲ್ಲಾ ಭೂತಗಳ ಮಹತ್ತ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ
ಅಧಿಕವಾದುದು. ಅದನ್ನು ಗಮನಿಸು” ಎಂದು ಇಂದ್ರನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(೮-೧೦೪-೪)

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಸಖನೂ ಭ್ರಾತೃರೂಪನೂ ಆಗಿರುವನು ಮತ್ತು
ಅವನ ಪೂರ್ವಜರಿಗೆ ಸುಹೃತ್ತಾಗಿದ್ದನು. (ಆ ಚ ಯಾಹಿ ಇಂದ್ರ ಭ್ರಾತಃ).

(೩-೫೩-೫; ೨-೯೮-೩; ೨-೨೦-೩)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮಾನವರೆಲ್ಲರೂ ಅನುಸೂತ್ಯವಾಗಿ ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನೇ ಕೋರುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲವೇ, ಎಲೈ
ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರಾದ ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸುಹೃತ್ತಾಗಿದ್ದೆ.

(೬-೨೧-೫, ೮)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನೊಡನಿರುವ ಸಖ್ಯವು ಹಿತಕರವಾದುದು. ಮತ್ತು ನೀನು ನಮಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕ
ನಾಗಿರುವುದು ನಮಗೆಲ್ಲಾ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ. (ಯಸ್ಯ ತೇ ಸ್ವಾದು ಸಖ್ಯಂ ಸ್ವಾದ್ವೀ
ಪ್ರಣೀತಿಃ).

(೮-೬೮-೧೧; ೫-೪೫-೧, ೭ ; ೭-೨೧-೯ ; ೮-೪-೭ ; ೮-೪೫-೧, ೧೬, ೧೮ ; ೮-೫೦-೧೧,).

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಮತ್ತು ವಿಮದನಾಮಕನಾದ ಋಷಿಯ ಸಖ್ಯವು ಎಂದಿಗೂ ಕುಂದದಿರಲಿ. ನಿನ್ನನ್ನು
ಪೂಜಿಸುವ ಋಷಿಗಳೊಂದಿಗೆ ನೀನು ಸಖ್ಯವನ್ನು ತ್ಯಾಗಮಾಡಬೇಡ.

(೮-೯೨-೩ ; ೮-೯೩-೭ ; ೮-೯೭-೭, ೮-೧೦೦-೨ ; ೧೦-೨೩-೧ ; ೧೦-೨೩-೭).

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸಖರಾದ ನಮಗೆಲ್ಲಾ ನಮ್ಮ ಜೀವನದ ಅದಿಯಿಂದ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೂ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಒದಗಿಸಿ
ಕೊಡಲಿ.

(೧೦-೪೩-೧೧)

ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನನೊಂದಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಇಂದ್ರನು ಸಖ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸುತ್ತಾನೆ. ಅದಾತ್ಮಗ
ಳೊಂದಿಗೆ ಅವನೆಂದಿಗೂ ಸಖ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದಿಲ್ಲ.

(೧೦-೪೨-೪)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನಗೆ ಅಸಂಖ್ಯಾತರಾದ ಸುಹೃತ್ತುಗಳಿದ್ದಾರೆ. ನಮಗೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬೇರೆ ಯಾರೂ
ಸುಹೃತ್ತುಗಳೇ ಇಲ್ಲ.

(೮-೨೧-೪)

ಇಂದ್ರನು ಕೇವಲ ಸುಹೃತ್ತೇ ಅಲ್ಲ. ಅತ್ಯಂತ ಅಭಿಮಾನವುಳ್ಳ ಪಿತೃನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಅಭಿಮಾನ
ವನ್ನೂ ಪುತ್ರವಾತ್ಸಲ್ಯವನ್ನೂ ಭಕ್ತರಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೪-೧೭-೧೭)

ಇಂತಹ ವಾತ್ಸಲ್ಯಾತಿಶಯವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಯಜಮಾನರು ಅವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

(೧೦-೪೮-೧ ; ೧-೧೦೪-೯ ; ೭-೩೨-೩, ೩೬)

ಕೇವಲ ಪಿತೃವಿನ ಅಭಿಮಾನಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ, ಇಂದ್ರನು ಮಾತೃವಾತ್ಸಲ್ಯವನ್ನೂ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ,

(೮-೯೮-೧೧ ; ೮-೧-೬)

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಮ್ಮವನು ; ನಾವೆಲ್ಲಾ ನಿನ್ನವರು ” ಎಂದು ಅತ್ಯಂತ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧ
ವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ ಪುಷಿಯು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೮-೯೨-೩೨)

ದೊಡ್ಡರಿಗೆ ಉಪಕಾರಕನಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಅವರ ದಾರಿದ್ರ್ಯವನ್ನು ನೀಗಿಸುತ್ತಾನೆ. (ರಥ್ರಚೋದನಃ).

(೮-೮೦-೩)

ಮಾನವರನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸತಕ್ಕ ದೇವತೆಯಾರೊಂದರಿ ಅವನು ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನೇ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಮತ್ತು
ಆಪತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಸಹಾಯವನ್ನೂ ಮಾಡತಕ್ಕವನು.

(೭-೨೩-೫ ; ೧-೮೪-೧೯ ; ೮-೬೬-೧೩)

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪಕ್ಷಪಾತವಿಲ್ಲ. ಸಕಲ ಮಾನವರೂ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಅವನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

(೮-೬೫-೭)

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಆಪತ್ತೊದಗಿದಾಗ ಅದನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಕಷ್ಟವಿಮೋಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನು
ಮತ್ತು ಅವರನ್ನು ಸುಖಪಡಿಸುವವನು.

(೮-೯೬-೨೦)

ಆಶಕ್ತರಾದ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನೇ ಶಕ್ತಿದಾತನಾದ ಸಹಾಯಕನು.

(೭-೩೧-೫)

ಮತ್ತು ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿರುವ ಮಾನವರಿಗೆ ರಕ್ಷಣಾದುರ್ಗದಂತಿರುತ್ತಾನೆ.

(೮-೮೦-೭)

ಯಾವ ಪುರುಷನಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಸಖನಾಗಿರುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಶತ್ರುವಿನಿಂದ ಮರಣವೆಂಬುದೇ ಇಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೇ ಅವನ ಶತ್ರುವು ಖಂಡಿತ ಅವನನ್ನು ಜಯಿಸಲಾರನು.

(೧೦-೧೩-೧)

ಅಂತಹ ಮಾನವನು ತನ್ನ ಜಯಲಾಭಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನ ಬಾಹುಗಳನ್ನೇ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಂಬಿರುತ್ತಾನೆ.

(೬-೪೭-೮)

ಅತ್ಯದ್ಭುತವಾದ ಸರಾಕ್ರನುವುಳ್ಳ ರಕ್ಷಕನೆಂದೂ ಬಂಧವಿಮೋಚಕನೆಂದೂ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರರಂಸಿತನೂ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. (ತಾತಾರಮಿಂದ್ರಮವಿತಾರಮಿಂದ್ರಂ).

(೬-೪೭-೧೧)

ಭಕ್ತಪ್ರಿಯನಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಅತಿದೂರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅವನಿಗೆ ಬಧಿರತ್ವವಿಲ್ಲ. ಯಜಮಾನರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಒಡನೆಯೇ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ.

(೮-೪೫-೧೭)

ಯಜಮಾನರು ತಮಗೆ ಸಂಪತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ದಕ್ಷಿಣಹಸ್ತವನ್ನು ಭದ್ರವಾಗಿ ಹಿಡಿಯುತ್ತಾರೆ.

(೧೦-೪೭-೧)

ಯಜಮಾನನ ಶ್ರದ್ಧಾಭಕ್ತಿಯುತವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳು, ಹೈತ್ಯರ್ವಕವಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿ ದೂತನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊರಟು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ, ಅವನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಅವನಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ.

(೧೦-೪೭-೭)

ಪುತ್ರನು ಪಿತೃವಿನ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಆದರದಿಂದಲೂ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿಂದಲೂ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬಿಡುವ ಋಷಿಯು ತನ್ನ ಸ್ತುತಿಯ ಮೂಲಕ ಇಂದ್ರನ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಭದ್ರವಾಗಿ ಹಿಡಿದು ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ನಿರ್ಬಂಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೨-೫೨-೨)

ಪ್ರೇಮಪೂರಿತವಾದ ಪತ್ನಿಯಿಂದ ಪತಿಯು ಆಲಿಂಗಿತನಾಗುವಂತೆ ಹೈತ್ಯರ್ವಕವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಇಂದ್ರನು ಆಲಿಂಗಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

(೧-೬೨-೧೧ ; ೧೦-೧೮೬-೭ ; ೧೦-೪೫-೧ ; ೨-೧೬೯)

ಸಕುಗಳು ವಾತ್ಸಲ್ಯದಿಂದ ಓಡಿ ಬಂದು ಕರುವನ್ನು ನೆಕ್ಕುವಂತೆ ಸ್ತುತಿಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಆಘ್ರಾಣಿಸುತ್ತವೆ.

(೧೦-೧೧೯-೪ ; ೧೦-೧೮೬-೭)

ಬ್ರಹ್ಮರೂಪಿಯಾದ ಋತ್ವಿಕ್ವಿನಂತೆ ಅಲಸನಾಗಿರಬಾರದೆಂದೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೮-೯೨-೨೦)

ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಾಡ್ಯಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಮಾಡತಕ್ಕ ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ಬೇಡನು ಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯುವ ಪ್ರಯತ್ನಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಯಜ್ಞಕರ್ತರಲ್ಲಿಯೇ ಈ.

ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಇತರರು ಇಂದ್ರನ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ತಡೆದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಎಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿಬಿಟ್ಟು ತನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಬರಲು ಅವಕಾಶವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವರೋ ಎಂಬ ಅತುರದಿಂದ ಸೋಮಾರ್ಪಣೆಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಯಜಮಾನರು ಉಳಿದೆಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ತಾವೇ ಮುಂದಾಗಿ ಹೋಗಿ ಬಲಿಯಿಂದ ಪಕ್ಷಿಯನ್ನು ತಡೆಯುವಂತೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ತಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಭಾವವಿರುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು.

ಇಂದ್ರನ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಇತರರು ತಡೆಯುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ನಾನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತೇನೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನನ್ನ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರೀತನಾಗಿ ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ದಯಮಾಡು. ನನ್ನಂತೆಯೇ ಇತರ ಯಜಮಾನರೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಕರೆಯುವುದರಿಂದ ಅವರ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಅಕ್ಕಷ್ಟನಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಬೇಡ (೨-೧೮-೩)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮಯೂರಗಳಂತೆ ರೋಮಗಳುಳ್ಳ ನಿನ್ನ ಅಶ್ವಗಳೊಡನೆ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ದಯಮಾಡು. ವ್ಯಾಧರು ಮೃಗಾದಿಗಳನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುವಂತೆ ಇತರ ಯಾವ ಯಜಮಾನರೂ ನಿನ್ನನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸದಿರಲಿ. ಮರಳುಗಾಡಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡುವವರು ಬಿಸಲಿನ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ವೇಗವಾಗಿ ಬರುವಂತೆ ನೀನೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಾತುರದಿಂದ ಬಂದು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸು. (೩-೪೫-೧)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮದಕಾರಕವಾದ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು. ಈ ಸೋಮರಸಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿಯೇ ಆರ್ಪಿತವಾಗಿವೆ. ಇತರ ಯಾವ ಯಜಮಾನರೂ ನಿನ್ನನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸದಿರಲಿ. (೧೦-೧೬೦-೧)

ಇದೇ ಇಂದ್ರನು ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವು. ಮಾನವರಿಗೆಲ್ಲಾ ಒಡೆಯನು. ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನು. ತನ್ನ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಸಂಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಸಹ ಹೇರಳವಾದ ಧನವನ್ನು ಹಂಚುತ್ತಾನೆ.

ಇಂದ್ರನ ಎಡ ಮತ್ತು ಬಲಭಾಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲೂ ಸಂಪತ್ತು ತುಂಬಿದೆ. (೭-೨೭.೩)

(೭-೨೭.೩)

ಸಂಪತ್ತಿಗೆಲ್ಲಾ ನಿಧಿಯಾದುದರಿಂದ ಅತ್ಯುದಾರವಾಗಿ ದಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೧೦-೪೨-೨)

ವೃಕ್ಷದಿಂದ ಶಾಖೆಗಳು ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಾಗಿ ಒಡೆದು ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಪ್ರಸರಿಸುವಂತೆ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯ ಫಲವಾಗಿ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ರಕ್ಷಣೆಗಳು ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಯಜಮಾನರನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಆಪತ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಸಹ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ.

(೬-೨೪-೪)

ಮೂತಿಕೋಲಿನಿಂದ ಪುರುಷನು ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ವೃಕ್ಷದ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕುದುರಿಸುವಂತೆ ತನ್ನ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಸುರಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (೩-೪೫-೪)

ವೃಷಭದ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯಲು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಔದಾರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶ ಪಡಿಸುತ್ತಾ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹಂಚಲು ಇಷ್ಟಪಟ್ಟಿದ್ದೇ ಅದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿರೋಧಿಸಲು ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಮಾನವರಿಗಾಗಲಿ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಾರದು.

(ಉ-೮೧-೩ ; ಉ-೩೩-೮ ; ಉ-೧೬-೧೪)

ಇಂದ್ರನ ಸ್ನೇಹವು ನಾಶರಹಿತವಾದುದು, ಪಶುವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಪುರುಷನಿಗೆ ಪಶುರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಶ್ವಾಪೇಕ್ಷಿಯಾದ ಪುರುಷನಿಗೆ ಅಶ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ.

(ಉ-೪೫-೨೬)

ಪತ್ನೀರಹಿತರಾದ ಪುರುಷರಿಗೆ ಪತ್ನಿಯರು ಲಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

(ಉ-೩೧-೨ ; ಉ-೧೭-೧೬)

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಿಶ್ವಾಸಪಾತ್ರರಾದ ಪೂಜಕರಿಗೂ ಸೇವಕರಿಗೂ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಉ-೧೨-೬ ; ಉ-೧೯-೪ ; ಉ-೨೨-೩)

ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಇಂದ್ರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸುವನೋ ಅವನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ದಿನದ ಉದಯವು ಅತ್ಯಂತ ಸಂಪತ್ಪ್ರದವಾದ ಸೂರ್ಯನೆಯಿಂದ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ.

(ಉ-೩೭-೧)

ಯಾವ ರಾಜನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಪಯೋವಿಶ್ರವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಆ ರಾಜನಿಗೆ ಅಪತ್ತಿಂಟುದೇ ಇಲ್ಲ. ತನ್ನ ಪರಿವಾರಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿಯನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ, ಮತ್ತು ಸಕಲವಿಧವಾದ ಸೌಖ್ಯಗಳೂ ಅವನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕುತ್ತವೆ.

(ಉ-೩೭-೪)

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಿತ್ರನಾಗಿರತಕ್ಕ ರಾಜನು ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ ಪಶುಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ರಥದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವದಾ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿರುವ ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತವಾದ ಜೀವನವನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ತನ್ನ ರಾಜಸಭೆಗೆ ಹೋಗುವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಯುತವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

(ಉ-೪-೯)

ಸ್ತುತಿಕರ್ತನು ಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿರಲಿ ಅಥವಾ ಅನಕ್ಷರಸ್ಥನಾಗಿರಲಿ, ಅವನು ಶುದ್ಧಮನಸ್ಸಿನಾಗಿದ್ದರೆ ಸಾಕು, ಇಂದ್ರನು ಅವನ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

(ಉ-೬೧-೯ ; ಉ-೯೨-೧೨)

ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲೂ, ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಮತ್ತು ಆಹೋರಾತ್ರವೂ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಕ್ಲೇಶರಹಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(ಉ-೬೧-೧೭ ; ಉ-೬೮-೬)

ಇಂದ್ರನ ಅನುಗ್ರಹವು ಕೊಂಚ ಅಲಸ್ಯವಾದರೆ, ಆಗ ಯಜಮಾನನು ಬಹಳ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಕುರಿತು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ. "ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಹಸ್ತಗಳು ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾಗಿವೆ. ನಿನ್ನ ಕೈಬಿರಕುಗಳು ಉಪಕಾರಕವಾಗಿವೆ."

ಅವು ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವರಿಗೆ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೂ ಸಹ ನೀನೇಕೆ ಕೋಪವೂ ಆಲು ಗಾಡದೇ ಕುಳಿತ್ತಿದ್ದೀಯೆ ? ನೀನೇಕೆ ಉದಾರವಾಗಿ ಕೊಡಬಾರದು ? ಮತ್ತು ಕೊಡುವ ಕೈಯನ್ನಲ್ಲಿ ಉದಾರವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ನೀನೇಕೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ ? ಅಥವಾ ನಮಗೆ ಉದಾರವಾಗಿ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಸಂತೋಷವನ್ನು ನೀನೇಕೆ ಹೊಂದಬಾರದು ?

(೧೦-೪೨-೩)

“ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನಿಂದ ಮಾತ್ರ ಪಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ನಾನು ಪಡೆದಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗಿಂತಲೂ ನಾನೇ ಅಧಿಕವಾದ ಔದಾರ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ, ನನ್ನ ಭಕ್ತರಿಗೆಲ್ಲಾ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ದಾನಮಾಡಿ, ಅವರ ದಾರಿದ್ರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡಿ, ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಅವರಿಗೆ ಧನಕನಕಾದಿಗಳನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದೆನು ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ದಾರಿದ್ರ್ಯ ದುಃಖವು ಈತಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೆನು ” ಎಂದು ಮುಷಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಪರಿತಾಪವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ೮.೧೯-೨೫ ರಲ್ಲಿ ಇದೇ ವಿಧವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮೊರೆಯಿಟ್ಟಿರುವ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ.

(೧-೩೩.೧೮ ; ೧೯)

ಇಂದ್ರನು ಯುದ್ಧಕವಚವನ್ನೊದಗಿಸಿ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

(೭.೩೧-೬)

ಪಾರ್ಥಿವನಾದ ಯಾವ ಯಾವ ಸೌಕರ್ಯಗಳೂ, ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನೊದಗಿಸುವ ಸಾಧನಗಳೂ ಇವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಒದಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಪಶುಸಂಪತ್ತು, ಆಶ್ವಗಳು, ರಥಗಳು, ಆರೋಗ್ಯ, ಜ್ಞಾನ, ಶಾರೀರಸೌಖ್ಯ (ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ವಾಚಃ), ನೂರುನರ್ವಪರಿಮಿತಿಯುಳ್ಳ ಆಯುಸ್ಸು ಇತ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನ ವರದಿಂದಲೇ ಲಭ್ಯವಾಗತಕ್ಕವು ಎಂದು ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

(೨-೨೧-೬ ; ೩-೩೬-೧೦ ; ೭-೨೭-೫ ; ೧೦-೪೭-೧)

ಇಂದ್ರನಿಂದ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕವೂ ಯಜಮಾನನಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾಗತಕ್ಕವೂ ಆದ ಪದಾರ್ಥಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು ಅನೇಕರೂ ವಿವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಗಳೂ, ಜಿನ್ನಾಗಿ ಪಳಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೂ ಆದ ಸಾವಿರ ಆಶ್ವಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅಲ್ಲದೇ ನಾವು ಸೋಮರಸದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ ನೂರು ಕುಂಭಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿರಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆ.

(೪-೩೨-೧೭)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾವು ನಿನ್ನಿಂದ ಸಹಸ್ರಾರು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸುತ್ತೇವೆ. ನಿನ್ನಿಂದ ಪಡೆಯಬೇಕಾದ ಸಕಲ ಐಶ್ವರ್ಯಗಳೂ ನಮಗೆ ಲಭ್ಯವಾಗಲಿ.

(೪-೩೨-೧೮)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನಿಂದ ನಾವು ಹತ್ತು ಸುರ್ವದ ದ್ರೋಣಕಲಶವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತಾಗಲಿ. ವೃತ್ತದಂತ ಕನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಉದಾರಿಯಾದ ದಾನಿಯು.

(೪-೩೨-೧೯)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಉದಾರದಾಸಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದೀಯೆ, ನಮಗೆ ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನಮಾಡು. ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಯಾವುದನ್ನೂ ಕೊಡಬೇಡ. ನಮಗೆ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂಬುದೇ ನಿನ್ನ ಇಷ್ಟವೂ ಆಗಿದೆಯೆಂಬುದು ನಮಗೆ ಗೊತ್ತಿದೆ.

(೪-೨೨-೨೦)

ಅತ್ಯುದಾರಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ಕೆ ನಾವೂ ಸಹ ಕೊಂಚ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಭಾಗಿಗಳಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು

(೪-೨೨-೨೧)

ಇದೇ ನಿಧವಾದ ಅನೇಕ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಹೊಂದಬೇಕಾದ ಜಯವು ಮುಖ್ಯವಾದುದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಜಯವು ಇಂದ್ರನ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಈ ಜಯಲಾಭಕ್ಕೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರತಕ್ಕ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳವರೂ ಇಂದ್ರನ ಸಹಾಯವನ್ನೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ

(೨-೧೭-೮, ೯)

ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸತಕ್ಕ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೊಡನಿದ್ದು ಇಂದ್ರನಿಗೂ ತನ್ನೂಲಕ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಸಹಾಯಮಾಡುವವರಾಗಿ ಪ್ರಕಂಪಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಇಂತಹ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು.

ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮ ಸೈನ್ಯಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯವಾದ ನೇತೃವಾಗಿರಲಿ. ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ದಕ್ಷಿಣಾ, ಯಜ್ಞಾಧಿದೇವತೆ ಮತ್ತು ಸೋಮರಾಜ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಸಹಾಯಕರಾಗಿರಲಿ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳ ಸೈನ್ಯಗಳ ಮಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರಲಿ.

(೧೦-೧೦೩-೮)

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ಪ್ರಭುವಾದ ವರುಣನಿಗೂ, ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ, ಸೇರಿದ ಅತ್ಯದ್ಭುತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಸೈನ್ಯಶಕ್ತಿಗಳು ನಮ್ಮ ಕಡೆಗಿರಲಿ. ಮಹಚ್ಛಕ್ತಿಯುಳ್ಳವೂ, ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯತಕ್ಕವೂ, ಪ್ರಪಂಚವನ್ನೇ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬಲ್ಲವೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳ ಸಿಂಹನಾದವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿದೆ.

(೧೦-೧೦೩-೯)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನನ್ನ ಆಯುಧವು ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡು. ನನ್ನ ಸೈನ್ಯದ ನಾಯಕರನ್ನು ಹುಂದಿಬಿಸಿ ಪ್ರಜೋದಿಸು. ವೃತ್ತಾಂತಕನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮ ಅಶ್ವಗಳ ಗತಿಯು ತೀವ್ರಗಾಮಿಯಾಗಿರಲಿ. ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ರಥಗಳ ಜಯಸೂಚಕವಾದ ಧ್ವನಿಯು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಿ.

(೧೦-೧೦೩-೧೦)

ಜಮುಧ್ವಜಗಳು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಮಿಳಿತವಾಗಿ ಸೇರಿದಾಗ, ನಮ್ಮ ಆಯುಧಗಳು ಜಯಸಂಪಾದಕವಾಗಿರಲಿ. ನಮ್ಮ ಯೋಧರು ಉತ್ಸಾಹಗಳಾಗಿ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವವರಾಗಿ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳೇ, ನಾವು ಮತ್ತು ನೀವು ಒಟ್ಟಿಗೆ ನಿರತರಾಗಿರತಕ್ಕ ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು.

(೧೦-೧೦೩-೧೧)

ಎಲೈ ವ್ಯಾಧಿದೇವತೆಯೇ, ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಭ್ರಾಂತಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾ ಅವರ ಅಂಗಾವಯವಗಳನ್ನು ಬಲವಾಗಿ ಹಿಡಿದು ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸದಿರುವಂತೆ ಮಾಡು. ಅವರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸರ್ವದಾ ದುಃಖವನ್ನು ತುಂಬಿಡು ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಅವೃತರಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡು.

(೧೦-೧೦೩-೧೭)

ನಮ್ಮ ಭವಿಷ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸುವುದೂ, ತಾನೇ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ವರ್ತಿಸುವುದೂ ಇಂದ್ರನ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಸ್ವತಂತ್ರವರ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾನವರ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನೂ ಅಪಹರಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿವೆಯೆಂದೂ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಲೇಶತಪ್ತರಾದ ಋಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪರಿತಾಪವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇಂದ್ರನ ಅದ್ಭುತಶಕ್ತಿಯನ್ನರಿತವನು ಇಂದ್ರನಲ್ಲದೇ ಬೇರೊಬ್ಬರಿಲ್ಲ. ಅವನು ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಥಮತಃ ಒಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಡೆಯುವಂತೆ ನಿರ್ಧರಿಸಿ ಅನಂತರ ಮತ್ತೊಂದು ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಈ ರೀತಿ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಅಪರ ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವವನೂ ಅವನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಮಾನವನು ನಡೆಯುವಾಗ ಒಂದಾದಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾಲನ್ನು ಇಡುವಂತೆ ಇಂದ್ರನೂ ಸಹ ಈ ಪೌರ್ವಾಪರಗಳನ್ನು ಪರ್ಯಾಯರೂಪದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೬ ೪೭-೧೫)

ವೀರ್ಯವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನ ಖ್ಯಾತಿಯು ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಹರಡಿದೆ. ಭಯಂಕರರಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಒಬ್ಬ ಯಜಮಾನನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಬ್ಬನನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯು ಈ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಇದೆ. ದುರಭಿಮಾನವುಳ್ಳವನಿಗೆ ಶತ್ರುವೂ ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಸಾರ್ವಭೌಮನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ತನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಿ ತನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಉತ್ತೇಜನವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ಪದೇ ಪದೇ ಅವರನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತಾನೆ,

(೬-೪೭-೧೬)

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನಷ್ಟಬಂದಂತೆ ವರ್ತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈಗಿದ್ದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಬೇರೊಬ್ಬ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದೂ ಉಂಟು. ಹಿಂದಿನ ಯಜಮಾನನ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಉತ್ಪಷ್ಕೃತವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನ್ಯೂನತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಯಜಮಾನನ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನೂ ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿ ಬರುವವರಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ತನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವರ ಹತ್ತಿರ ಇರುವ ಸಂದರ್ಭವೇ ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(೬ ೪೭ ೧೭)

ನೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ, ೬-೪೭-೧೬ ನೇ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶವು ಕೊಂಚ ಚರ್ಚೆಗೆ ಆಸ್ಪದವಾಗಿದೆ. ೧೬ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಧಮಾನಾದ್ವಿಟ್ ಎಂಬುದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದು ಅವನ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ವಿಧಮಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃದ್ಧಮಾನನು ಎಂದರೆ ಸಂಪದಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಮನಸ್ಸೊಬ್ಬಿಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದವನು ಎಂದರ್ಥ. ಆದರೆ, ಇಂದ್ರನು ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತರಾದವರೊಡನೆ ಶತ್ರುತ್ವವನ್ನು ಬೆಳೆಸತಕ್ಕವನೇ ? ಅದರಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾಮಿತ್ರಭೇದವಿಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯೂ ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸಾಯಣರು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಸುನ್ಯತಾಂ ವಿಧಮಾನಾನಾಂ ಸಂಪದ್ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮ

ಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸದೆಯೂ ಇರುವ ಸ್ವಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ದ್ವೇಷಿಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಏಧಮಾನದ್ವಿಟ್ ಎಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅನ್ವಯಿಸತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ. ಮಾನವರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಸಹಿಸಲಾರರು ಎಂಬುದು ಇದರಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ. Wilson ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ—

“ He is also represented in the same hymn as of a capricious temperament, neglecting those who serve him, and favouring those who pay him no adoration ; a notion somewhat at variance with a doctrine, previously inculcated that the ceremonial worship of Indra is able to atone for the most atrocious crimes.”

(Quoted by Muir. Original Sanskrit Text. Vol. v. p. 111).

ಈ ವಾಕ್ಯಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ. ಏಧಮಾನದ್ವಿಟ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಂಗವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಮಾಡಿರುವ ಅರ್ಥವು ಸಹಜವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ ಈ ಮಂತ್ರವಾದಮಂತ್ರವೇ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ “ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನಿಷ್ಟಬಂದಂತೆ ವರ್ತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅರ್ಪಿಸದಿರುವವನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಲೂ ಇಂದ್ರನು ಸಿದ್ಧ ” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಮೇಲಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಪಿಸಿದರೆ ಎಂತಹ ಪಾಪಗಳೂ ನಾಶವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ (ಐ. ೩೪-೪) ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ಣವಾದ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥವಿದೆ. ಇದೇ Wilson ಪಂಡಿತನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಈ ವಿರೋಧಾಭಾಸವು ತಪ್ಪದೇಕಾದರೆ, ಸಾಮಾನ್ಯರೂ, ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಏಧಮಾನಾನಾಂ ವರ್ಧಮಾನಾನಾಂ ಅಸುನ್ಯತಾಂ ದ್ವಿಟ್ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಪಿಸಿದವನಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವವರಿಗೆಲ್ಲಾ ಶತ್ರು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಜಮಾನನು ಇಂದ್ರನಿಂದ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನೂ ಕ್ಷಮೆಯನ್ನೂ ಬೇಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಪೆದಾರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸದಿರುವಾಗ ಯಜಮಾನನು (ಅಥವಾ ಪುತ್ರಿಯು) ತನ್ನ ಅಸಮಾಧಾನವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಅನೇಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನಂತಹ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವಿರತಕ್ಕೆ ದೇವನು ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವನಿಧವಾಗಿಯೂ ಮಾನವನಿಗೆ ಉಪಕಾರಮಾಡಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಎಲೈ ದೇವನೇ, ನಿನ್ನ ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ನಮ್ಮ ಕಡೆಗೂ ತಿರುಗಿಸಿ ನಿನ್ನ ಪೂಜಕರಾದ ನಮಗೂ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡು.

(೮-೪೫-೩೬)

ನಮ್ಮಮೇಲೆ ನಿನ್ನ ದಯೆಯನ್ನು ಬೀರಿ ನಮಗೆ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ನಿನ್ನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ನಿನ್ನ ಸ್ವದ್ವೇಷಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗತಕ್ಕ ಸ್ತುತಿಗಳೂ ಸಾರ್ಥಕವಾಗಲಿ

(೮-೪೫-೩೭)

ವೀರೈವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾನು ಒಂದೆರಡು ಪಾಪಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರಬಹುದು. ಅಥವಾ ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕವಾಗಿರಬಹುದು. ಆದರೆ, ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ನಮ್ಮನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡದೇ ನಮ್ಮನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸು. (೮-೪೫-೩೪)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅತ್ಯಂತ ಭಯಂಕರನೂ, ನಾಶಕನೂ, ಹಿಂಸಕನೂ, ವಿರೋಧಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಉರುಳಿಸುವವನೂ ಆದ ನಿನ್ನಂತಹ ದೇವನನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಹೆದರಿಕೆಯಾಗುತ್ತದೆ. (೮-೪೫-೩೫)

ಅವೈದಿಕನೂ, ಕರ್ಮಭ್ರಷ್ಟನೂ ಆದ ನಾಸ್ತಿಕನಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತಹ ನಾಸ್ತಿಕನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಶಿಕ್ಷಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸದೇ, ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸದೇ ಇರುವ ಪುರುಷನನ್ನು ನೀನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶಿಕ್ಷಿಸಿಯೇ ಇರುವೆ. (೧-೧೩೧-೪)

ಯಾರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಗೌರವಿಸದೇ ಅವನನ್ನು ಅಲಕ್ಷಿಸಿ ದೊಡ್ಡ ಪಾಪವನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಅವನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಹೊಡೆದು ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. (೨೦-೧೨-೧೦)

ಸೋಮನನ್ನು ಪಾನಮಾಡತಕ್ಕವನೂ, ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಧಿಕನೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸೋಮನನ್ನು ಅರ್ಪಿಸದೇ ಇರುವ ಮಾನವರ ಗುಂಪನ್ನೆಲ್ಲಾ ನೀನು ಚದುರಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸಿರುವೆ. (೮-೧೪-೧೫)

ಇಂದ್ರನು ಸಕಲವನ್ನೂ ಕೇಳಬಲ್ಲನು. ಸಕಲವೂ ಅವನ ಗೋಚರಕ್ಕೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಅವನು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ಬಂಧರಹಿತನು. (೮-೭೮-೫)

ತನ್ನ ಅಪ್ಪರೂ ಭಕ್ತಿಯುತರೂ ಆದ ಅನುಚರರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ, ಮತ್ತು ಅವರನ್ನು ಜ್ಯೋತಿರೂಪವಿರತಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕರೆದೊಯ್ಯುತ್ತಾನೆ, (೬-೪೭-೮)

ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಿ ಅಲ್ಲಿ ತ್ರಿಗುಣಿತವಾದ ಏಳು ಸಲ ಅವ್ಯುತವನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. (೮-೬೯-೭)

ಆರೈರಿಗೆಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಕನಾದ ಪಿತೃವೆಂದು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಮತ್ತು ಪಾರ್ಥಿವವೂ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವೂ ಆದ ಸಕಲ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಅವನು ನಾಶಪಡಿಸುವವನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಆರೈರಾರು, ದಸ್ಯುಗಳಾರು ಎಂಬ ವೃತ್ತಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವವನಾಗು. ನಿಯಮರಹಿತರಾದವರೂ ಮತ್ತು ಆಹುತಿಗಳನ್ನರ್ಪಿಸದವರೂ ಆದ ಪುರುಷರನ್ನು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಅಧೀನರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು. ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಪ್ರಭಾವಯುತವಾದ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡು. ನಿನ್ನ ಪೂಜಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾನು ಇವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ. (೧-೫೧-೮)

ಇಂದ್ರನೇ ಅಲ್ಲದೇ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ಆರೈರಕ್ಷಕರೆಂದು ಸ್ತುತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

“ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ದಸ್ಯುಕುಲವನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾಶಮಾಡಿ ನೀವು ಆರೈರಿಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದೀರಿ.”

(೧-೧೧೭-೨೧)

“ ಆಗ್ನಿಯನ್ನೇ ತಮ್ಮ ಜಹ್ವೆಯನ್ನಾಗಿ ಉಳ್ಳ ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳು ಮನು (ಆರೈ) ಸಂತತಿಯನ್ನು ದಾಸಸಂತತಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರಿಸಿದ್ದಾರೆ.”

(೬-೨೧-೧೧)

“ ಆರೈಸಂತತಿಯ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ನಮ್ಮ ಈ ಸ್ತುತಿಗಳು ಸಮಾಪಿಸಿ ಅವನಿಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ.”

(೮-೧೦೨-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಗ್ನಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಆರೈಸಂತತಿಯ ಹಿತಕಾರಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಬೀಸುತ್ತಲೂ, ತನ್ನ ಅದ್ಭುತವಾದ ರಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದೃಢವಾದ ವಿಶ್ವಾಸವನು ತೋರಿಸುತ್ತಲೂ, ದಸ್ಯುಗಳ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲಗೊಳಿಸುತ್ತಲೂ, ಸಹ ಮುನ್ನುಗ್ಗುತ್ತಿದ್ದನು. ಅರ್ಭಟದಿಂದ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಯಾವಾಗಲೂ ಕೇವಲ ದಸ್ಯುಗಳ ಮೇಲೆ ನಿನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಿ ಆರೈರ ರಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ ವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸು.

(೧-೧೦೩-೩)

ಇಂದ್ರನು ನಾನಾವಿಧವಾದ ಸಹಾಯಗಳಿಗೆ ರಕ್ತನಾಗಿದ್ದು, ಎಲ್ಲಾ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಆರೈನನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿದನು. ನಿಯಮರಹಿತನಾದ ಅನಾರೈನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ, ಕರೀಬಣ್ಣವುಳ್ಳವರೂ ಅನಾಗರ ಕರೂ ಅದ ಜನರನ್ನು ಮನುಸಂತತಿಯವರ ವಶವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

(೧-೧೩೦-೮)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಆರೈನಿಗೆ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ದಸ್ಯುವನ್ನು ಎಡೆಭಾಗದಲ್ಲಿರಿಸಿದೆ.

(೨-೧೧-೮)

ಇಂದ್ರನು ಆರೈನಿಗೆ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ, ಸೂರೈಜ್ಯೋತಿಯನ್ನೂ, ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಕರೆಯತಕ್ಕ ಪರುಗಳನ್ನೂ, ಸುವರ್ಣರೂಪದ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

(೩-೩೪-೯)

“ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ನನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಆರೈನಿಗೆ ಈ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದೇನೆ” ಎಂದು ಇಂದ್ರನೇ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

(೪-೩೬-೨)

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ದಸ್ಯುವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಆರೈನ ಅಧೀನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆ.”

(೬-೧೮-೩)

ನೀನು ಇದೇ ವಿಧವಾದ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಚಮರಿಯಾಗಿದ್ದ ದಸ್ಯುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿ ಆರೈರ ಅಧೀನವಾಗಿರುವಂತೆ ಅವರ ವಶಕ್ಕೊಪ್ಪಿಸಿದೆ.

(೬-೨೫-೩)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಮಹತ್ವಾತಕಗಳಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಸಪ್ತಸಿಂಧು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದ ಸಕಲ ಅರ್ಯರನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸಿ ದಸ್ಯುಗಳ ಆಯುಧಗಳು ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದ ಜನಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿದಂತೆ ಅವನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಡೆಗಟ್ಟಿದೆ.

(೮-೨೪-೨೭)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಾಶಮಾಡಿರುವ ಶತ್ರುಪಟ್ಟಣಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಅಪರಿಮಿತವಾದವು. ನೀನು ದಸ್ಯುಗಳ ಪ್ರಾಣಾಪಹಾರಿಯಾಗಿರುವೆ. ಅರ್ಯರ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಭಾಯುತವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವೆ.

(೮-೯೮-೬)

“ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ ನಾನು ರುಷ್ಣನ ಆಯುಧವನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದೇನೆ. ನಾನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಯರನ್ನು ದಸ್ಯುಗಳ ವಶಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ.”

(೧೦-೪೯-೨)

“ದಾಸರೂರು, ಅರ್ಯರೂರು ಎಂಬ ಭೇದವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಿ ನಾನು ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವೆನು.”
(ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ಇಂದ್ರವಾಕ್ಯಗಳೇ ಇರಬೇಕು.)

(೧೦.೮೬-೧೯)

ಇಂದ್ರನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ದಸ್ಯುಹನನ ಮಾಡುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಕೆಳಗೆ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಕ್ಷಿಗಳೇ, ನೀವು ನಮ್ಮ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸತಕ್ಕವರು, ನಮಗೆ, ನಮ್ಮ ಗುಂಪಿನವರೇ ಆದ ಅರ್ಯರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶತ್ರುಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ದಸ್ಯುಗಳಿಂದಲೇ ಆಗಲಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ತೊಂದರೆಗಳು ಬಂದರೂ ಸಹ ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನೀವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡುತ್ತೀರಿ.

(೬-೬೦-೬)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅರ್ಯರಲ್ಲಾಗಲಿ, ದಸ್ಯುಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಯಾವ ಕರ್ಮಭೃಷ್ಟನು ನಮ್ಮೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುವನೋ ಅಂತಹವನನ್ನು ನಾವು ಜಯಿಸುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು. ಅವರೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡಿ ಅಂತಹ ಶ್ರದ್ಧಾರಹಿತರಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಪಡಿಸುವಂತಾಗಲಿ, (ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೆ), ಇದರಂತೆಯೇ,

(೧೦-೩೮-೩)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ಶತ್ರುವು ನಮ್ಮನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುವನೋ, ಅವನ ಆಯುಧವನ್ನು ಅಲ್ಲೇ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸು. ದಾಸನಿಂದಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅರ್ಯರಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವನಿಂದಾಗಲಿ ನಮ್ಮ ಕಡೆಗೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸತಕ್ಕ ಆಯುಧಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದಂತೆ ಮಾಡು.

(೧೦.೧೦೨-೩)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾವರೂಣರೇ, ದಾಸರೂಪನಾದ ಶತ್ರುವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅರ್ಯರೂಪನಾದ ಶತ್ರುವಾಗಲಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಲು ಬಂದಂತೆ ನಾಶಮಾಡಿರಿ. ಸುದಾಸನನ್ನು ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಕಾಪಾಡಿರಿ.

(೮-೮೩-೧)

(ಹೀಗೆಯೇ, ಮನ್ಯುನೇ ಮುಂತಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ೧೦-೮೩-೧, ೨-೧೧-೧೯, ೧೦-೮೫-೧೧.)

ಇಂದ್ರನ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಲವಾದ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ತೋರಬಹುದಾದ ಕೆಲವು ಅಸಾ-
ಮಂಜಸ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಅವಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ.

ಮೂಲದ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಭಾಷಾಂತರದ ಮೂಲಕವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ಪರಿಚಯ
ವಿಲ್ಲದವರಿಗೆ ಮೇಲೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿ ಇರುವ ಇಂದ್ರನ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅಂಶಗಳು ಕಾಣ
ಬರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ, ಅದು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಸ್ಥೂಲದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಮೇಲಿನ
ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಾಮಂಜಸ್ಯವು ತೋರುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನೇ ವಿಶ್ವನಿಯಾಮಕನೂ ವಿಶ್ವಾಧಾರಕನೂ ಆದ
ಪರದೇವತೆ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯ ಇತರ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಗುಣವರ್ಣನೆಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—
ಸೋಮಪಾನಾದಿಗಳಲ್ಲೂ ಇತರ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಾಧಾರಣ ಮಾನವರಿಗಿರುವ ಇಚ್ಛಾದಿಗಳು
ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಒಂದೊಂದು ಸಲ ವಿಷಯೇಚ್ಛೆಯೂ ಉತ್ಕಟವಾಗಿರುವಂತಿದೆ. ಇಂತಹ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನೆಯ ಇಂದ್ರನ
ಅಸಾಧಾರಣವೂ, ಅಲೌಕಿಕವೂ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕವೂ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವೂ ಆದ ಇಂದ್ರನ ಮಹದ್ಗುಣಗಳೊಂದಿಗೆ
ಸಾಮಂಜಸ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ವಿರುದ್ಧ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಒಂದೇ ಸೂಕ್ಷ್ಮದಲ್ಲಿ
ಇರತಕ್ಕ ಸಂದರ್ಭಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಇಂತಹ ಸ್ವರೂಪವು ಸಹಜ
ವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆಂಬ ವಿಷಯವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಂದರೆ, ವಿಶ್ವದ ಸಮಸ್ತ ಅಂಶಗಳೂ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸ್ವರೂಪ
ವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಒಂದು ನಿತ್ಯ, ಇನ್ನೊಂದು ಅನಿತ್ಯ; ಒಂದು ಐಂದ್ರಿಯಕ, ಇನ್ನೊಂದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ; ಒಂದು
ಸಾಧಾರಣ, ಇನ್ನೊಂದು ಅಸಾಧಾರಣ; ಈ ರೀತಿ, ಪ್ರತಿಮಾನವನಲ್ಲೂ ಈ ದ್ವೈವಿಧ್ಯವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ.
ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಸಹಜವಾದ ಸಾಧಾರಣಗುಣಗಳೂ, ವಿಶ್ವಾತೀತನಾದುದರಿಂದ ಅಸಾಧಾರಣವೂ ಅಲೌಕಿಕವೂ ಆದ ದಿವ್ಯ
ಗುಣಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಅಸಾಮಂಜಸ್ಯವೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಇಚ್ಛಾದಿಗುಣಗಳು
ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಿವ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವವು ಎಂದು ಭಾವಿಸಿದರೂ ಸಹ, ಅಧುನಿಕಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ
ವಿಷಯೇಚ್ಛೆಯ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲೇನೊಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನು ಯಾವ ಸೋಮಪಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಮೃತವನ್ನು
ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡುವನೋ, ಅಂತಹ ಅಮೃತತ್ವಸಾಧಕವಾದ ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿರುವ ಇಚ್ಛೆಯು ಅಲೌಕಿಕವೂ ದಿವ್ಯವೂ
ಆದ ಇಚ್ಛೆಯೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ, ಅದು ದೋಷವಲ್ಲವೆಂಬುದು ಖಚಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿರುದ್ಧ ಗುಣಗಳು ಒಬ್ಬನೇ ಮುಷಿಯಿಂದ
ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಮುಷಿವಾಕ್ಯವು ಅಸಮಂಜಸವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ
ಕೆಲವು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

“ಇಂದ್ರನು ಶೂನ್ಯವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಅವನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ
ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನಿಂತನು. ಅವನು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿ ಅದನ್ನು ವಿಶ್ವತವಾಗಿ ಹರಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಈ ಅಸಾ-
ಧಾರಣವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮರಸದ ಪಾನದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ಮಾಡಿದನು.”

(೨-೧೫-೨)

ಅತ್ಯದ್ಭುತವಾದ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳವನೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಉತ್ಪಾದಕನೂ, ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವನೂ ಆದ ಎತ್ತಿ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನಗೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಹರ್ಷವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು.
(೮-೨೬-೪)

ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ, ೮-೭೮-೫ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನ ಸೋಮರಸ ಪಾನವೂ, ಅದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಅವನ ವೀರ್ಯವೂ, ಆ ವೀರ್ಯದ ಫಲವಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ನೆರವೇರಿಸತಕ್ಕ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ವ್ಯಾಪಾರಗಳೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

“ಅತ್ಯುತ್ಕೃಟವಾದುದೂ, ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದೂ ಆದ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಈ ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಇಂದ್ರನ ವೀರ್ಯವು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅದರ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಜಯಿಸಿ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಪ್ರಭುವಾದನು.”
(೮-೯೨-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಸೋಮಪಾನೇಜ್ಞಿಯು ವಿಷಯೇಜ್ಞಿಯಲ್ಲವೆಂಬುದೂ ತಜ್ಞನಿತನಾದ ವೀರ್ಯವು ಕೇವಲ ಲೌಕಿಕವಾದ ವೀರ್ಯವಲ್ಲವೆಂಬುದೂ, ಇಂತಹ ವರ್ಣನಗಳು ಇಂದ್ರನ ದಿವ್ಯಗುಣಗಳಿಗೆ ಮೈರುದ್ಧವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆಂಬುದನ್ನೂ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೂ ಸಹ ಈ ವರ್ಣನಗಳು ಇಂದ್ರನ ದಿವ್ಯಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದೇ ಆಗಿವೆಯೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ.

ಇಂದ್ರಾನರುಣರಿಗಿರುವ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳು

ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಪ್ರಾರಂಭದ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಪರಸೂಕ್ತಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಕೊನೆಯ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಕೆಲವು ಅಂಗ್ಲಪಂಡಿತರು ಋಕ್ಸಂಹಿತಾನಿರ್ಮಾಣದ ಆದಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ವರುಣನಿಗಿಂತಲೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅಧಿಕವಾದ ಪ್ರಾರಸ್ತೃವಿದ್ದಿತೆಂದೂ ಮತ್ತು ಕೊನೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗಿಂತಲೂ ವರುಣನಿಗೆ ಅಧಿಕವಾದ ಪೂಜ್ಯತೆಯು ತೋರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಇವು ತಪ್ಪಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಇಂದ್ರ, ವರುಣ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿರುವ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ತತ್ತ್ವದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಭೂತಿ ವಿಶೇಷಗಳೆಂದೂ, ಈ ಹೆಸರುಗಳು ತಾತ್ತ್ವಿಕವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನುಳ್ಳ ದೇವತಾಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲವೆಂದೂ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳೇ ತಿಳಿಸಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದ ಮತ್ತು ಮುಂದೆಯೂ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. (ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿಮಾಹುಃ) ಅದರೂ ಸಹ ಏಕತತ್ತ್ವದ ವಿಭೂತಿವಿಶೇಷಗಳ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇಂತಹ ವ್ಯತ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗಾಗಲಿ ಅಥವಾ ನೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿಯಾಗಲಿ ವರ್ಣಿಸುವ ಕೆಲವು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು.

೧-೧೭, ೪-೪೧; ೪-೪೨; ೬-೬೮; ೭-೮೨; ೭-೮೩, ೭-೮೪; ೭-೮೫ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾನರುಣರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಪೂಜ್ಯತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣ ಇವರಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಧರಿಸುವ ಸಾರ್ವಭೌಮರೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ.

ಇಂದ್ರಾನರುಣಯೋರಹಂ ಸಮ್ರಾಜೋರವ ಅ ವೃಣಃ | ತಾ ನೋ ಮೃಣಾತ ಈದೃಶಿ ||

(೧-೧೭-೧)

ಗಂತಾರಾ ಹಿ ಸ್ಥೋತ್ರವೇ ದಮಂ ವಿಪ್ರಸ್ಯ ಮಾವತಃ | ಧರ್ತಾರಾ ಚರ್ಷಣೇನಾಂ ||

(೧.೧೭-೨)

ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಗೂ ಉತ್ಕರ್ಷವಾಗಲಿ, ಅಪಕರ್ಷವಾಗಲಿ ತೋರಿಸಿಲ್ಲ. ಧೃತವ್ರತ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಸಹ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದ್ದು ವಿಶ್ವಧಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರ ಸಮಾನವಾದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

(೭-೬೮ ೧೦)

ಪ್ರಭಾಯುತವಾದ ವಜ್ರಯುಧವನ್ನು ಶತ್ರುವಿನ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆಯೋ ಅದೇರೀತಿ ವರುಣನನ್ನೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

(೪.೪೧-೪)

ಆದರೆ, ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರಕ್ತಿಯು ಇಂದ್ರನಿಗೊಬ್ಬನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ೭-೮೨-೨ ರಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಸಮ್ರಾಟ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನು ಸ್ವರಾಟ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದಲೂ ಪ್ರಶಂಸಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. (ಸಮ್ರಾಳನ್ಯಃ ಸ್ವರಾಳನ್ಯ ಉಚ್ಯತೇ).

(೩-೪೬-೧; ೧-೬೧-೯ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ನೋಡಿ)

ಇದೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಇಂದ್ರಾವರುಣರಿಬ್ಬರ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಗುಣಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ.

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾವರುಣರೇ, ನೀವು ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದಾಗ ಮಿತ್ರನು ಪ್ರಕಾಂಶರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವರುಣನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಭಯಂಕರನಾದ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

(೭-೮೨-೫)

ವರುಣನು ನಾಶಕನಾದ ಶತ್ರುವನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರನು ಕೇವಲ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕರಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದೂರಕ್ಕೆ ಹಿಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೭-೮೨-೬)

ಇಂದ್ರನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಧೃತವ್ರತನಾಗಿ ನಿಯಮಪಾಲನವೇ ವರುಣನ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(೭-೮೨-೯)

ವರುಣನ ಕ್ರೋಧವು ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸದೇ ನಮ್ಮಿಂದ ದೂರವಾಗಿಯೇ ಇರಲಿ. ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ ವಿಶ್ವತವಾದ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಡಲಿ.

(೭-೮೪-೨)

ಒಬ್ಬನಾದ ವರುಣನು ನಾನಾಬಗೆಯ ಚೈತನ್ಯಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬನಾದ ಇಂದ್ರನು ಅನಂತವಾದ ಶತ್ರುಸೈನ್ಯಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೭-೮೫-೨)

ಇತ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅವರ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ವರ್ಣನವಾದರೆ, ಮುಂದೆ ಅವರ ಸುಸಂಘಟಿತವೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಸಾಹಾಯ್ಯಕವೂ ಆದ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯವ್ಯಾಪಾರಗಳ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು.

(೭-೮೫-೩)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾವರುಣರೇ, ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉದಕಕ್ಕೆ ಇದ್ದ ತಡೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿದಿರಿ. ಮತ್ತು ಅವನ್ನು ಪ್ರವಾಹಯೋಗ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರಿ. ಜಗತ್ಪ್ರಕಾಶಕನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿ ಯಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರಿ. ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಹರ್ಷದ ಫಲವಾಗಿ ನದಿಯ ದಡಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಫಲವತ್ತಾ ಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರಿ. ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮದ ಉದ್ದಿಶ್ಯವನ್ನು ದಯೆಯಿಟ್ಟು ಸಾರ್ಥಕಪಡಿಸಿರಿ.

(೭-೮೨-೩)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾವರುಣರೇ, ನಿಮ್ಮ ಮಹಚ್ಛಕ್ತಿಯಿಂದ ನೀವು ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದೀರಿ

(೭-೮೨-೫)

ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುನ್ನತವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಇಂದ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ವೀರ್ಯವನ್ನೂ ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ ತುಂಬುತ್ತಾರೆ.

(೭-೮೨-೭)

ಇದರಂತೆಯೇ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಅಪ್ರತಿಹತರಾದವರೂ ಮಹಾತ್ಮರೂ ಆದ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಗಳಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ಶಿಖರಗಳಂತಿರುವ ಮೇಘ ಗಳ ಉನ್ನತವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪಳಗಿದ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಹತ್ತಿಕೊಂಡು ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಹತ್ತುತ್ತಿರುವಂತೆ ವೈಭವದಿಂದ ನಿಂತಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಗಳೂ, ಪರಾಕ್ರಮಿಗಳೂ ಆದ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳಿಗೆ ನಿಮ್ಮ ಪೋಷಕ ವಾದ ಸೋಮ ರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿರಿ.

(೧-೧೫೫-೧)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳೇ, ನೀವು ಮಾನವನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞಫಲದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇ ಕಾದ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತಿರಿ. ಈ ರೀತಿ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದವಾದ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ ಒಡಗೂಡಿದುದೂ ಆದ ಅಗಮನವನ್ನು ಯಜಮಾನನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೧-೧೫೫-೨)

ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನು ಭವಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗಾಗಿ ಮಹತ್ತಾದ ಪುರುಷಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹಂಚುತ್ತಾನೆ. ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಳಗುವ ಅದಿತ್ಯನ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಈ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸಕಲ ಮಾನವನೂ ಪುತ್ರಕೌತ್ರಾದಿ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

(೧-೧೫೫-೩ ; ೭-೯೯-೪)

ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳ ಸಾಹಚರ್ಯವೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿವೆ. (೧-೧೦೨ ; ೧-೧೦೯), ಉಪಾಹರಣೆಗೆ—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನೀವು ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವಾದ ನಿಮ್ಮ ದೇವರನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿ ಒಡಗೂಡಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಡಿದ್ದೀರಿ. ಮತ್ತು ವೃತ್ರನ ಹಂತಕರಾಗಿ ವೃತ್ರದನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಒಡಗೂಡಿ ದನರಾಗಿಯೇ ಇದ್ದೀರಿ. ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಇಷ್ಟಪ್ರದಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ನೇರಿ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಪ್ರವಿಸುತ್ತಿರುವ ನಿಮ್ಮ ಭಾಗದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿರಿ.

(ဂ-ဂ၀၅-၅)

ಕೈಯಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಕ್ಷಿಗಣೇ, ನಮಗಾಗಿ ಫನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಂದು ನಮಗೆ ಕೊಡಿದಿರಿ. ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ಮಾಡುವ ನಮ್ಮನ್ನು ನಿಮ್ಮ ವೀರೈಕರ್ಮಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿರಿ. ಸೂರ್ಯರೂಪದ ಇಂದ್ರನ ಯಾವ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ನಮ್ಮ ಪಿತೃಪಿತಾಮಹಾದಿಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಹ್ಮಾರ್ಪಣವನ್ನು ಸೇರಿ ಕೊಂಡಡೀ, ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವ ಈ ಅದೇ ಕಿರಣಗಳು ನಮ್ಮನ್ನೂ ಆನುಗ್ರಹಿಸಲಿ.

(ဂ-ဂၢၢ်-၃ ; ၁-၂ ; ၁-၃ ; ၃-၁)

ಇದರಂತೆಯೇ, ಇಂದ್ರನಾಯೂ, ಇಂದ್ರಾಪೂಷನ್, ಇಂದ್ರಾಸೋಮಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಯುಕ್ತವರ್ಣನೆಗಳೂ, ಪ್ರಶಂಸೆಗಳೂ ಬಹಳವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

(೪-೪೬ ರಿಂದ ೮) ಇಂದ್ರನಾಯಕ ; (೬.೫೭) ಇಂದ್ರಾಪುಷ್ಪನ್ ; (೬-೭೨; ೭.೧೦೪) ಇಂದ್ರಸೋಮನಾ.

‘ಆಸಂದ್ರ’ ಎಂಬ ಪದಪ್ರಯೋಗವುಳ್ಳ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಅಂಶವು ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದಾಗಿದೆ. ಈ ಪದವು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

(ဂ-ဂၢၢ-ဂ ; ဗ-၁၁-၁ ; ၁၂-၁-၁ ; ၁၂-၁-၁ ; ၁၂-၁-၁)

‘ಅನಿಂವ್ರ’ ನೆಂದರೆ ಇಂದ್ರಪೂಜಕನಲ್ಲದವನೆಂದರ್ಥ. ಈ ಪದವಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದ ಅನಾರ್ಯರೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಇಂದ್ರದ್ವೇಷಿಗಳಾದ ಅಸುರೀಶಕ್ತಿಗಳೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಎರಡನೇ ಮಂಡಲದ ಹೆನ್ನೆರಡನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಮಹದ್ಗುಣಗಳ ವರ್ಣನವು ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದಾಗಿದೆ. ಈದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. ಅವು ಇಂದ್ರನ ವಿಶ್ವನಿಯಾಮಕ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಾಗಿವೆ.

ಆತ್ಮಂತ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಇಂದ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ, ತನ್ನ ಮಹತ್ವಕ್ಕೆ ಯಿಂದ ಇತರ ಸಕಲವೆ-ವತ
ಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿದ್ದನು. ಎಲೈ ಮಾನವರೇ, ಯಾವ ಇಂದ್ರನ ರಕ್ತಿಗೂ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ ನಡುಗಿ
ದವೂ, ಅವನೇ ಇಂದ್ರನೆಂದು ತಿಳಿಯಿರಿ
(೨-೧೨-೧)

ಎಲೈ ಮಾನವರೇ, ಯಾವನು ಕಂಪಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿಸುವಂತೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿದನೋ. ಯಾವನು
 ಹೊರಟವಾದ ಪರ್ವತಗಳನ್ನು ಆಚಲವಾಗಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ, ಯಾವನು ಅತ್ಯಂತ ವಿಪ್ರಸೂತನಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು
 ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಧರಿಸಿದನೋ, ಅವನೇ ಇಂದ್ರನೆಂದು ತಿಳಿಯಿರಿ. (೨-೧೬-೨)

ವೇಸಕಾತ್ಮನಾದ ನಾನು ಅದಿತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಮಾಪುದಿಂದಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಕನಾದ ಕೆತ್ತಿ

ಯನ್ನೂ, ಅಜೇಯವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೂ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ವೀರ್ಯವನ್ನೂ ಪಡೆದಿದ್ದೇನೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯರು, ವಸುಗಳು ಮತ್ತು ದತ್ತು ಪುತ್ರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳು ಇವರುಗಳ ಉತ್ತಮ ಸ್ಥಿತಿಗಳಿಗೆ ಭಂಗಬರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ ” ಎಂಬ ಈ ಇಂದ್ರನ ವಾಕ್ಯಗಳು (೧೦.೪೮ ೧೧) ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಕೃತಜ್ಞತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನೇ ನಿರ್ವಹಿಸಿದನೆಂಬ ಪ್ರಶಂಸಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವುದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಮಾನವರಿಗಿಂತಲೂ ಮೀರಿದವನೂ, ಇತರ ಸಹಾಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನೇ ಸಕಲ ಜೀವರಾಶಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಯಾರಿಂದಲೂ ಜಯಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ.

(೮-೬೨-೨)

ಉಳಿದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ವೀರ್ಯವನ್ನೂ, ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ತಮ್ಮ ನಮ್ರತೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

(೮-೬೩-೭)

ಇಂದ್ರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಶಂಸೆಯು ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದುದಾಗಿರಲಿ. ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಅಪ್ರಮಾಣಿಕತೆಯೂ ಇಲ್ಲದಿರಲಿ. ಇಂದ್ರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿರುವವನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಕಠಿಣವಾದ ಆಪತ್ತು ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಸೋಮವನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪೂಜಿಸತಕ್ಕ ಭಕ್ತನಿಗೆ ಮಹಜ್ಜ್ಯೋತಿಯಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಪ್ರಭುತ್ವವಾದ ಸಂಪತ್ತು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

(೮-೬೨-೧೨)

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ದೇವತೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಅವನನ್ನೂ ಮೀರಿದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ದೇವತೆಯು ಯಾರೂ ಇರುವ ಸಂಭವವೇ ಇಲ್ಲ.

(೪.೩೦-೧)

ಈ ಇಂದ್ರನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ತಾನೊಬ್ಬನೇ ಜಯಿಸಿದನು. ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಜೀನರಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನರಿತು ಅವನ ಮುಂದೆ ತಮ್ಮ ನಮ್ರತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಅವನ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನೊಪ್ಪಿಕೊಂಡನು.

(೭-೨೧-೭)

ಮರುಣ, ಸೂರ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಉಳಿದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ತಲೆಬಾಗಿ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ.

(೧-೧೦೧-೩)

ಮಿತ್ರ, ಅರೈಕರು ಮತ್ತು ಮರುಣ ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನೇ ಜಯಿಸಿದನು (೧೦-೮೯-೮, ೯) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಇಂದ್ರನೇ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳವನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಾಸುರನಧವರ್ಣನೆ

ವೃತ್ತಾಸುರನು ದುಷ್ಟಸ್ವಭಾವದವನು. ಇವನ ಸ್ವಭಾವವು ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದು. ಇವನಿಗೆ ಯಾವ ಉತ್ತಮ ಸುಜ್ಞಾನವೂ ಇಲ್ಲ. ಯಾವಾಗಲೂ ಉದಕಗಳನ್ನು ಅಡ್ಡಗಟ್ಟಿ ಮಲಗಿರುವುದೇ ಇವನ ಸ್ವಭಾವ. ಇಂತಹ ನೀಚಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ವೃತ್ತನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಪಾರ್ಣಮಾಸಿಯ ದಿನವೆ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಸಂಹರಿಸಿದನೆಂದು ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—

ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವನ್ನುದಾಹರಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತನನ್ನು ಪಾರ್ಣಮಾಸಿಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಸಂಹರಿಸಿದನು ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ತಿಳಿಸಿದಾರೆ. ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಋಷಿಗಳೂ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವೃತ್ತನನದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಅವಶ್ಯಕವು. ಅದರಿಂದ ಆ ವಿವರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಯಜುರ್ವೇದದ ಮಂತ್ರಭಾಗವನ್ನೂ ಅದರ ಅರ್ಥಾನುವಾದವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ—

ತ್ವಷ್ಟಾ ಹತಪುತ್ರೋ ವೀಂದ್ರಗಂ ಸೋಮಮಾಹರತ್ಸಸ್ತಿನಿಂದ್ರ ಉಪಹವಮೈಚ್ಛತ ತಂ
ನೋಪಾಹ್ವಯತ ಪುತ್ರಂ ನೇವಧೀರಿತಿ ಸ ಯಜ್ಞವೇತಸಂ ಕೃತ್ವಾ ಪ್ರಾಸಹಾ ಸೋಮ-
ಮುಪಿಬತ್ತಸ್ಯ ಯದತ್ಯತಿಸ್ಕೃತ ತತ್ತ್ವಷ್ಟಾಹವನೀಯಮುಪ ಪ್ರಾವರ್ತಯತ್ಸ್ವಾಹೇಂದ್ರತತ್ರ-
ರ್ವರ್ಧಸ್ತೇತಿ ಯದವರ್ತಯತ್ಪ್ರತ್ಯಸ್ಯ ವೃತ್ತತ್ವಂ ಯದಬ್ರವೀತ್ಸ್ವಾಹೇಂದ್ರತತ್ರರ್ವ-
ರ್ಧಸ್ತೇತಿ ತಸ್ಮಾದಸ್ಯೇಂದ್ರಃ ತತ್ರಾರಭವತ್ಸ ಸಂಭವನ್ ಗ್ನೀಸೋಮಾನಭಿ ಸಮುಭವತ್ಸ ಇಷು-
ಮಾತ್ರಮಿಷುಮಾತ್ರಂ ವಿಷ್ವಜ್ಞವರ್ಧತ ಸ ಇಮಾನ್ ಲೋಕಾನವೃಣೋದ್ಯದಿಮಾನ್
ಲೋಕಾನವೃಣೋತ್ತದ್ವೃತ್ತಸ್ಯ ವೃತ್ತತ್ವಂ ತಸ್ಮಾದಿದ್ರೋಽಭಿಃತ್ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೨.೫.೨-೧)

ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ವಿವರವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಥಾಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿರುವುದು ಅದನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿರುವೆವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ವಿವರಣೆಗೆ ಪೀಠಿಕಾರೂಪವಾಗಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮೀಕರಿಸಿರುವುದು ಅವಶ್ಯಕವು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟು ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ವಿದ್ವರೂಪ ನೆಂಬ ಪುತ್ರನಿದ್ದನು. ಅವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದನು ಅದರೂ ಇವನು ಅಸುರರೊಡನೆ ಜನಿಸಿದನಾದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಅಸುರರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಭಿಮಾನವಿತ್ತು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಈ ವಿದ್ವರೂಪನು ನಮಗೆ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದರೂ ಅಸುರಪಕ್ಷಪಾತಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಸಮಯಸಾಧಿಸಿ ಅಸುರರಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ರಾಜ್ಯವೇ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಒಳಸಂಚು ನಡೆಸಬಹುದೆಂದು ಇಂದ್ರನು ಕಂಡನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಇವನನ್ನು ಉಪಾಯಾಂತರದಿಂದ ಸಂಹರಿಸಿದನು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟಾ ಹತಪುತ್ರಃ ವೀಂದ್ರಗಂ ಸೋಮಮಾಹರತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ತನ್ನ ಮಗನನ್ನು ಕೊಂದನೆಂಬ ಕೋಪದಿಂದ ತ್ವಷ್ಟುವು ತಾನು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವಾಗ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡದೆ ಅವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟೇ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದನು. ಅವನಿಗೆ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೋಮವನ್ನೂ ಕೊಡಲಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಕೋಪಗೊಂಡ ಇಂದ್ರನು ಅವನ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬಂದು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧ ಮಾಡಿಟ್ಟಿದ್ದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಬಲಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ಪಾನಮಾಡಿದನು. ಇದನ್ನು

ನೋಡಿ ತ್ವಷ್ಟೃವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತಕ್ಕಪ್ರತೀಕಾರಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಇಂದ್ರನು ಕುದಿದು ಮಿಕ್ಕ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸುರಿದು ಸ್ವಾಹೇಂದ್ರಶತ್ರುರ್ವರ್ಧಸ್ವ—ಇಂದ್ರನನ್ನು ಜಯಿಸುವ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಶತ್ರು ವಾದ ಪುತ್ರನುಂಟಾಗಲಿ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾ ಸೋಮಶೇಷವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿದನು. ಹೀಗೆ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ವರವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಜಯಿಸುವ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಜಯಿಸಲ್ಪಡುವ ಪುತ್ರನಾದನು. ಈ ಪುತ್ರನೇ ವೃತ್ರನು. ಇವೇ ಇವನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ಕ್ರಮವು. ಯಜ್ಞಾದಿ ಗಳಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವಾಗ ಸ್ವರವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದರೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹಾನಿಯುಂಟಾಗುವುದೆಂದು—

ದೃಷ್ಟಃ ಶಬ್ದಃ ಸ್ವರತೋ ವರ್ಣತೋ ನಾ ಮಿಥ್ಯಾಪ್ರಯುಕ್ತೋ ನ ತನುರ್ಥಮಾಹ |

ಸ ನಾಗ್ವಜ್ರೋ ಯಜಮಾನಂ ಹಿನಸ್ತಿ ಯಥೇಂದ್ರಶತ್ರುಃ ಸ್ವರತೋಽಪರಾಧಾತ್ ||

(ಪಾಣಿನೀಯಶಿಕ್ಷಾ)

ಪಾಣಿನಿಮಹರ್ಷಿಯು ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನೇ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೇಳಿದರು. ಹೀಗೆ ಮಂತ್ರದ ಸ್ವರವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ತ್ವಷ್ಟೃವಿಗೆ ತನಗೆ ಬೇಕಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸಂಹೃತ ನಾಗುವ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸಿದನು. ಆದರೂ ಆ ವೃತ್ರನು, ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದುತ್ತಾ ಬಂದನು. ಅವನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಒಂದು ಬಿಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮಾಣದಂತೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾ ದೊಡ್ಡ ಆಕಾರವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ಸರ್ವಪ್ರದೇಶ ಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ವೃತ್ರನಿಗೆ ವೃತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಆಚ್ಛಾದಿಸು, ಮುಚ್ಚು ವ್ಯಾಪಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವೃತ್ ವರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ವೃತ್ರಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಇವನು ಸರ್ವವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವವನು ಎಂಬ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ವೃತ್ರನ ಈ ವಿಧವಾದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಇಂದ್ರನು ಹೆದರಿದನು.

ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಮುಪಾಧಾನಜ್ಞಾತುರ್ಮೇಽಜನೀತಿ ತಸ್ಮೈ ವಜ್ರಗ್ಂ ಸಿ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರಾಯಚ್ಛ-
ದೇತೇನ ಜಹೀತ ತೇನಾಭ್ಯಾಯತ ||

ಬಳಿಕ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ನನಗೆ ಒಬ್ಬ ಶತ್ರುವು ಜನಿಸಿರುವನು. ಅವನನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೆದರಬೇಡವೆಂದು ಸಂತೈಸಿ ಅವನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹರಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟು ಈ ಆಯುಧದಿಂದ ನಿನ್ನ ಶತ್ರುವನ್ನು ಸಂಹರಿಸೆಂದು ಹೇಳಲು ಇಂದ್ರನು =ದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ವೃತ್ರನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದನು.

ತಾನಬ್ರೂತಾನುಗ್ನೀಷೋಮೌ ಮಾ ಪ್ರಹಾರಾವನುಂತಃ ಸ್ವ ಇತಿ ನುನು ವೈ ಯುವಗ್ಂ ಸ್ಥ ಇತ್ಯ-
ಬ್ರವೀನ್ನಾಮಭೇತಮಿತಿ ತೌ ಭಾಗಧೇಯಮೈಚ್ಛೇತಾಂ ತಾಭ್ಯಾಮೇತಮಗ್ನೀಷೋಮಾಯ-
ಮೇಕಾದಶಕಪಾಲಂ ಪೂರ್ಣಮಾಸೇ ಪ್ರಾಯಚತ್ತಾನಬ್ರೂತಾನುಭಿ ಸಂದಷ್ಟಾ ವೈ ಸ್ತೋ ನ
ಶತ್ನು ವ ಐತುಮಿತಿ ಸ ಇಂದ್ರಆತ್ಮನಃ ಶೀತರೂರಾವಜನಯತ್ತಚ್ಛೀತರೂರಯೋರ್ಜನ್ಮ ಯ
ಏನಗ್ಂ ಶೀತರೂರಯೋರ್ಜನ್ಮ ನೇದ ನೈನಗ್ಂ ಶೀತರೂರೌ ಹತಸ್ತಾಭ್ಯಾಮೇನಮಭ್ಯನ-
ಯತ್ತಸ್ತಾಜ್ಞಂಜಭ್ಯಮಾನಾದಗ್ನೀಷೋಮೌ ನಿರಕ್ರಾಮತಾಂ ||

ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಆಯುಧದಿಂದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದಾಗ ಆಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೊಡೆಯಬೇಡವೆಂದು ತಡೆದು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈಗ ವೃತ್ರನನ್ನು ಹೊಡೆಯಬೇಡ. ಆಗ್ನಿಸೋಮ ದೇವತೆಗಳಾದ ನಾವು ಈ ವೃತ್ರನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವೆವು ಎನ್ನಲು, ಇಂದ್ರನು ಎಲೈ ಆಗ್ನಿಸೋಮರೇ, ನೀವು ನಮ್ಮವರು ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀವು ವೃತ್ರನ ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನನ್ನ ಬಳಿಗೆ ಬನ್ನಿ. ಅನಂತರ ನಾನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವೆನು ಎಂದನು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ಆಗ್ನಿಸೋಮದೇವತೆಗಳು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಹೇಳುವಂತೆ ನಾವು ಮಾಡುವುದಾದರೆ ನಮಗೆ ಏನು ಉಪಕಾರಮಾಡುತ್ತೀಯೆ? ನಮಗೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಕೊಡುವುದಾದರೆ ನೀನು ಹೇಳುವಂತೆ ಕೇಳುವೆವು ಎನ್ನಲು ಅದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು ಸಮ್ಮತಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ಪೂರ್ಣಮಾಸ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಏಕಾದಶ ಕಪಾಲವೆಂಬ ಪೂರಾಡಶ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಆಹುತಿಭಾಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಟ್ಟನು. ಬಳಿಕ ಆಗ್ನಿ ಸೋಮದೇವತೆಗಳು ಈ ರೀತಿ ತಮಗೆ ಬೇಕಾದ ವರವನ್ನು ಪಡೆದರೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈಗ ನಾವು ವೃತ್ರನ ಮುಖದಿಂದ ಹೊರಟುಬರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ನಾವು ವೃತ್ರನ ಹಲ್ಲುಗಳ ಮಧ್ಯೆಸಿಕ್ಕಿ ಬಲವಾಗಿ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ. ಅವನು ಬಾಯನ್ನು ತೆರೆದಲ್ಲದೆ ನಾವು ಈಚೆಗೆ ಬರಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಇವಕ್ಕೊಂದುಪಾಯವನ್ನು ಯೋಚಿಸಿದನು. ತನ್ನ ಶರೀರದಿಂದ ಶೀತಜ್ವರ ಮತ್ತು ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಮಹಾ ತಾಪವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಭಳಿಜ್ವರವು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಜನರನ್ನು ಬಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಮೊದಲು. ಈ ಭಳಿ ಜ್ವರದ, ಈ ರೀತಿಯಾದ ಉಪ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ಯಾವ ಪುರುಷನು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಈ ಶೀತಜ್ವರದಿಂದ ಬಾಧೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಳಿಕ ಇಂದ್ರನು ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಭಳಿಜ್ವರಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ವೃತ್ರಾಸುರನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಆಗ ವೃತ್ರಾಸುರನು ಭಳಿಯಿಂದ ನಡಗುತ್ತಾ ಜ್ವರದ ತಾಪದಿಂದ ಬಳಲಿ ಆಯಾಸದಿಂದ ನಿಟ್ಟುಸುರನ್ನು ಬಿಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಾಯನ್ನು ಅಗಲವಾಗಿ ತೆರೆದನು. ತಕ್ಷಣ ಅವನ ಬಾಯಿ ಯಿಂದ ಆಗ್ನಿಸೋಮದೇವತೆಗಳು ಹೊರಹೊರಟು ಈಚೆಗೆ ಬಂದರು.

ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾ ವಾ ಏನಂ ತದಜಹಿತಾಂ ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ದಕ್ಷೋಽಪಾನಃ ಕೃತುಸ್ತಸ್ಮಾಜ್ಜಂಜಭ್ಯ-
ಮಾನೋ ಬ್ರೂಯಾನ್ಮಯಿ ದಕ್ಷಕ್ರತೂ ಇತಿ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾನೇನಾತ್ಮನೃತೇ ಸರ್ವ-
ಮಾಯುರೇತಿ |

ಅನಂತರ ಪ್ರಾಣ, ಅಪಾನ ಎಂಬ ವಾಯುಗಳು ಆ ವೃತ್ರನನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದವು. ಎಂದರೆ ಅವನ ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಓಡಿದವು. ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಕ್ಷವೆಂದೂ, ಅಪಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೃತುವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ದಕ್ಷನೆಂದರೆ ಕೆಲಸ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕುಶಲತೆಯು, ಪ್ರಜ್ಞೆಯು. ಕೃತುವೆಂದರೆ ಕೆಲಸಮಾಡುವ ದೇಹಶಕ್ತಿ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಇವೆರಡೂ ಬ.ಯನ್ನು ತೆರೆದಿದ್ದ ಆ ವೃತ್ರನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋದವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ದೇಹಜೇಷ್ಠ ಮಾಡಿದರೂ, ಅಕಳಿಸಿ ಬಾಯನ್ನು ತೆರೆದರೂ ಆಗ ಮಯಿ ದಕ್ಷಕ್ರತೂ ಎಂಬ ಮಾಂತ್ರವನುಚ್ಚರಿಸ ಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳು ಯಜಮಾನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗದೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವವು. ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸನ್ನೂ ಉಂಟಾಗುವುದು.

ಸ ದೇವತಾ ವೃತ್ರಾನ್ನಿಹ್ನುಯಿ ವಾತ್ರಘ್ನಂ ಗಂಧವಿಃ ಪೂರ್ಣಮಾಸೇ ನಿರವಪದ್ ಘ್ನಂತಿ
ನಾ ಏನು ಪೂರ್ಣಮಾಸ ಅಮಾನಾಸ್ಯಾಯಾ ಸ್ಯಾಯಾಯಂತಿ ತಸ್ಮಾದ್ವಾತ್ರಘ್ನೇ
ಪೂರ್ಣಮಾಸೇಽನೂಚ್ಯೇತೇ ವೃಧನ್ವತೀ ಅಮಾನಾಸ್ಯಾಯಾ ||

ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಾಸುರನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಅಗ್ನಿಃಪೂಜನಾದಿವೇಶಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಲ್ಲೆಂದ ಈಚೆಗೆ ಕರೆದು ವೃತ್ರನ ಸಂಹಾರಕ್ಕೆ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ಹವಿರಾಜ್ಯಭಾಗದ್ರವ್ಯರೂಪವಾದ ಅಹುತಿಯನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾಸಿಯ ದಿನಸ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದನು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಧಕಾರವೆಂಬ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಆವರಿಸಿರುವ ಕತ್ತಲೆಯೆಂಬ ರತ್ತುವು ಪೂರ್ಣಮಾಸಿಯ ಪ್ರಕಾರಮಾನವಾದ ಬೆಳದಿಂಗಳಿನಿಂದ ನಾರವಾಗುವ ವಿಕಸನವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದೇ ಇದೆ. ಆದರೆ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ದಿನಸ ಬೆಳದಿಂಗಳಿನ ಪ್ರಕಾರವು ಇರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಆಗ ಕತ್ತಲೆಯೆಂಬ ರತ್ತುವು (ವೃತ್ರ) ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಆವರಿಸಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ವೃತಹನನಕ್ಕಾಗಿ ಪೂರ್ಣಮಾಸಿಯ ದಿನಸ ಅಗ್ನಿಃಪೂಜನೆಯ ಅಜ್ಯಭಾಗಗಳೆಂಬ ಅಹುತಿಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ,

ಅಗ್ನಿವ್ಯಕ್ತಾಣಿ ಜಂಘನದ್ವೈವಿಣಸ್ಯರ್ವಿಪನ್ಯಯಾ | ಸಮಿದ್ಧಃ ಶುಕ್ರ ಅಹುತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೬-೩೪)

ತ್ವಂ ಸೋಮಾಸಿ ಸತ್ಪತಿಸ್ತ್ವಂ ರಾಜೋತ ವೃತ್ರಹಾ | ತ್ವಂ ಭದ್ರೋ ಅಸಿ ಕೃತುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪುರೋನುನಾಶ್ಯಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವೃತ್ರಹನನ ವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ವಾತ್ಸರ್ಯ ಋಕ್ಕುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ—ಪೂರ್ಣಮಾಸಿಯ ದಿನಸವೇ ವೃತ್ರನ ಸಂಹಾರವಾಯಿತು. ಅದುದರಿಂದ ಆ ದಿನಸ ವೃತ್ರಹನನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ದಿನಸ ಅಂಧಕಾರವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿರುವುದು. ಎಂದರೆ, ತಮಸ್ಸಿನಿಂದ ಸರ್ವವನ್ನು ನಾಶಪಿಸುವ ವೃತ್ರನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದುವನು. ಅದುದರಿಂದ ಆ ದಿನಸ ವೃಥಾ-ವೃದ್ಧಾ ಎಂಬ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ—

ಅಗ್ನಿಃ ಪ್ರತ್ನೇನ ಮನ್ಮನಾ ಶುಂಭಮಾನಸ್ತನ್ವಂ ೧ ಸ್ವಾಂ | ಕವಿರ್ವಿಪ್ರೇಣ ವಾವೃಧೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೪-೧೨)

ಸೋಮ ಗೀರ್ಭಿಷ್ಟ್ವಾ ವಯಂ ವರ್ಧಯಾಮೋ ವಚೋವಿದಃ | ಸುಮೃಳೀಕೋ ನ ಆ ವಿಶ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಸ್ತುತಿ ಋಕ್ಕುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳನ್ನು ಅಂಧಕಾರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿರುವ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ದಿನಸ ಪಠಿಸಬೇಕು.

ತತ್ಸಗ್ಗ್ಸಾಫ್ಯ ವಾತ್ಸರ್ಯಗ್ಗ್ಸಾಂ ಹವಿರ್ವಜ್ರಮಾದಾಯ ಪುನರಭ್ಯಾಯತ ತೇ ಅಬ್ರೂತಾಂ ದ್ಯಾನಾಪೃಥಿವೀ ನಾ ಪ್ರಹಾರಾವಯೋರ್ವೈ ಶ್ರಿತ ಇತಿ ತೇ ಅಬ್ರೂತಾಂ ವರಂ ವೃಣಾವದ್ಯೈ ನಕ್ಷತ್ರವಿಹಿತಾಹಮಸಾನೀತ್ಯಸಾವಬ್ರನೀಚ್ಛಿತ್ರವಿಹಿತಾಹಮಿತೀಯಂ ಶಸ್ತಾನಕ್ಷತ್ರವಿಹಿತಾಸಾ ಚಿತ್ರವಿಹಿತೇಯಂ ಯ ಏವಂ ದ್ಯಾನಾಪೃಥಿವ್ಯೋರ್ವರಂ ವೇದ್ಯನಂ ವರೋ ಗಚ್ಛತಿ ಸ ಅಭ್ಯಾನೇನ ಪ್ರಸೂತ ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಮಹನ್ ||

ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಹನನಹೇತುಭೂತವಾದ ಅಜ್ಞಭಾಗ ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸಗಳನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಿ ಹಿಂದಿನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡುವ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ಅವನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ನುಗ್ಗಿಹೋದನು. ಆಗ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು (ಭೂವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳು) ಇಂದ್ರನನ್ನು ತಡೆದು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಈ ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬೇಡ. ಇವನು ಭೂಮಿಯಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಪರ್ಯಂತರ ಇರುವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಇರುವನು. ನಮ್ಮನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಇರುವ ಇವನನ್ನು ನಾವು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡಲಾರೆವು ಎಂದವು. ಅದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು ಒಪ್ಪದಿರಲು ಮತ್ತೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಒಂದುನೇಕೆ ನಾವು ವೃತ್ರಸಂಹಾರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾದರೆ ನಾವು ಕೇಳುವ ವರವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಲು ಇಂದ್ರನು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದನು. ಆಗ ಅಂತರಿಕ್ಷವು (ದ್ಯೌಃ) ತಾನು ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ವರವನ್ನು ಬೇಡಿತು. ಭೂಮಿಯು ನಾನಾವಿಧವಾದ ಮನುಷ್ಯಪಶುವೃಕ್ಷಪರ್ವತನದೀಪಮುದ್ರಾದಿ ವಿಚಿತ್ರವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರಬೇಕೆಂದು ವರವನ್ನು ಕೇಳಿತು. ಇಂದ್ರನು ಅದರಂತೆ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಈ ವಿಧವಾದ ವರಪ್ರಾಪ್ತಿ ಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಪುರುಷನು ತನಗೆ ಬೇಕಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು. ಬಳಿಕ ಇಂದ್ರನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ವೃತ್ರನನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಹೊಡೆದು ಸಂಹರಿಸಿದನು.

ತೇ ದೇವಾ ವೃತ್ರಗಂ ಹತ್ವಾಗ್ನೀಷೋಮಾವಬ್ರುವನ್ ಹವ್ಯಂ ನೋ ವಹತಮಿತಿ ತಾವಬ್ರೂತಾ-
ಮಪತೇಜಸಾ ವೈ ತ್ಯಾ ವೃತ್ರೇ ವೈ ತ್ಯಯೋಸ್ತೇಜ ಇತಿ ತೇಬ್ರುವನ್ ಕ ಇದಮುಚ್ಯತೀತಿ
ಗೌರಿತ್ಯಬ್ರುವನ್ಗೌರ್ವಾ ವ ಸರ್ವಸ್ಯ ಮಿತ್ರಮಿತಿ ಸಾಬ್ರವೀದ್ವರಂ ವೃಷೈ ಮಯ್ಯೇವ ಸತೋ-
ಭಯೇನ ಭುನಜಾಧ್ಯಾ ಇತಿ ತದ್ಗೌರಾರಹರತ್ತಸ್ಮಾದ್ಗೌ ಸತೋಭಯೇನ ಭುಂಜತ ಏತದ್ವಾ
ಅಗ್ನೀಸ್ತೇಜೋ ಯದ್ಧೃತಮೇತತ್ಸೋಮಸ್ಯ ಯತ್ಪಯೋ ಯ ಏವಮಗ್ನೀಷೋಮಯೋ
ಸ್ತೇಜೋ ವೇದ ತೇಜಸ್ತ್ಯೇವ ಭವತಿ ||

ವೃತ್ರಹನನಾನಂತರ ಇಂದ್ರನ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿದ್ದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನೀಸೋಮವನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಅಗ್ನೀಸೋಮ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಈಗ ವೃತ್ರನ ಮುಖದಿಂದ ಹಂತಿರಾಗಿ ಬಂದಿರುವಿರಷ್ಟೆ. ಇನ್ನುಮುಂದೆ ನಮಗಾಗಿ ಯಜ್ಞಾದಿ ಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಹವಿಸ್ಸಗಳನ್ನು ಮುಸಿ ತಂದು ನಮಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿರಿ ಎಂದರು. ಅದಕ್ಕೆ ಆ ಅಗ್ನೀಸೋಮರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಾವು ಬಹಳ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ವೃತ್ರನ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದು ಅವನ ದಂತದಶನಾದಿಗಳಿಂದ ನಿಸ್ತೇಜಸ್ಕರಾಗಿದೆವೆ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯು ಕುಗ್ಗಿಹೋಗಿದೆ. ನಮ್ಮ ಶಕ್ತಿ ಅಥವಾ ತೇಜ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ವೃತ್ರನಲ್ಲಿಯೇ ನಿಂತುಹೋಗಿದೆ ಎಂದರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ವೃತ್ರನ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದ ಅಗ್ನೀಸೋಮರು ಒಟ್ಟುಬಂದ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತರುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆಂದು ತಮ್ಮತಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ಆಲೋಚಿಸಿ, ಗೋವು ಯಾರಿಗೂ ಕೊಡಕುನಾತದೆ ಎಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವೇಹಭಾವದಿಂದ ವರ್ತಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿ ವೃತ್ರನಲ್ಲಿದ್ದ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ತರಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು. ಬಳಿಕ ಅವರು ಹಸುವನ್ನು ಕರೆದು ವೃತ್ರನಲ್ಲಿರುವ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ತರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಲು ಅದು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ. ಅವರೆ ನಾನು ತರುವ ತೇಜಸ್ಸು, ಹಾಲು, ತುಪ್ಪ ಇವುಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸದಾ ನನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಜನರು ನನ್ನಿಂದ ಪಡೆದು ಘೋಷನಾದಿಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಕುರಿತಿ ವರವನ್ನು

ಕೊಡುವುದಾದರೆ ತರುತ್ತೇನೆಂದಿತು. ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ಹೇಳಿ ಅದರಂತೆ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ವರವನ್ನು ಪಡೆದ: ಗೋವು ಆ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ತಂದಿತು. ಈ ವಿಧವಾದ ವರಪ್ರದಾನದ ಫಲವಾಗಿ ಈಗಲೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಜನರು ಗೋವುಗಳಿಂದಲೇ ಹಾಲು, ತುಪ್ಪ ಮೊದಲಾದ ಪುಷ್ಟಿಪ್ರದವಾದ ಅಹಾರವನ್ನು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಪಡೆಯುತ್ತಾ ಭೋಜನಮಾಡುತ್ತಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪ ಅಥವಾ ಘೃತವು ಅಗ್ನಿಯ ತೇಜಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಜನರು ಘೃತ ಅಥವಾ ತುಪ್ಪದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವರು. ಹಾಲು ಸೋಮದ ತೇಜಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಸೋಮವು ಹಾಲಿನಂತೆ ದ್ರವರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದು ಮತ್ತು ಸೋಮರಸದ ರುಚಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದರ ಜತೆಗೆ ಹಾಲನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಗವಾಶಿರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ರೀತಿ ಹಾಲನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸೋಮದ ತೇಜಸ್ಸು ಅಥವಾ ಸತ್ತ್ವವು (ರುಚಿಯು) ಹೆಚ್ಚುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಮತ್ತು ಸೋಮದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಪುರುಷನು ತೇಜಸ್ವಿಯಾಗಿರುವನು.

ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನೋ ವದಂತಿ ಕಿಂದೇವತ್ಯಂ ಪೌರ್ಣಮಾಸಮಿತಿ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಮಿತಿ ಬ್ರೂಯಾತ್ತೇ-
ನೇಂದ್ರಂ ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ ಪುತ್ರಂ ನಿರವಾಸಾಯಯದಿತಿ ತಸ್ಮಾಜ್ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ ಪುತ್ರಂ ಧನೇನ
ನಿರವಾಸಯಂತಿ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೨-೧ ರಿಂದ ೭)

ಈ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯವೆಂಬ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯಾರು ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳು ಕೇಳುವರು. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಯಜ್ಞಾಧಿಷ್ಠಾತೃವಾದ ದೇವತೆಯು ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದರೆ ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಯಾವ ಹವಿರ್ಭಾಗವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವಲ್ಲ ? ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಹೇಗೆ ದೇವತೆಯು ? ಎಂದರೆ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಈ ವಿಷಯವು—

ಪ್ರಜಾಪತಿಯಜ್ಞಾನಸೃಜತಾಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ ಚಾಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಂ ಚ ಪೌರ್ಣಮಾಸೀಂ ಚೋಕ್ತೃಂ
ಚಾಮಾವಾಸ್ಯಾಂ ಚಾತಿರಾತ್ರಂ ಚ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೯-೧)

ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು—ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ, ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ, ಪೌರ್ಣಮಾಸಿ (ಪೌರ್ಣಮಾಸಿಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಯಾಗ), ಉಕ್ಥ್ಯ, ಅಮಾವಾಸ್ಯಾ (ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಯಾಗ) ಆತಿರಾತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿರುವ ಯಜ್ಞಗಳೆಲ್ಲಾ ಅವನ ಸ್ವಕೀಯವಾದ ಆಸ್ತಿಯಾಯಿತು. ಅದುದರಿಂದ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರನಿಗೆ ಕೊಡುವಂತೆ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ಯಜ್ಞಗಳ ಮುಖ್ಯದೇವತತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟನು. ಈ ವಿಷಯವು— ತೇನೇಂದ್ರಂ ನಿರವಾಸಾಯಯತ್ತೇನೇಂದ್ರಃ ಪರಮಾಂ ಕಾಷ್ಠಾಮುಗಚ್ಛತ್—ಎಂಬ ಶೈತ್ತಿರೀಯಾಸಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಪುತ್ರನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗುವ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೆಲ್ಲವೂ ತಂದೆಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾದಂತೆಯೇ ಎಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ

ಈ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯಯೆಂಬ ಯಾಗವು ಪ್ರಜಾಪತಿ ಸಂಬಂಧವಾದುದು ಎಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ, ಈ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಈಗಲೂ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ತಂದೆಯು ತನ್ನ ಧನಾದಿಯಾದ ಸಮಸ್ತ ಅಸ್ತಿಯನ್ನೂ ತನ್ನ ಹಿರಿಯನುಗನಿಗೆ ಕೊಡುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ

ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಈ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣ.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿರುವುದು—

ಇಂದ್ರೋ ವೈವೃತ್ರಂ ಹತ್ವಾ ಸರ್ವಾ ವಿಜಿತೀರ್ವಿಜಿತ್ಯಾಬ್ರವೀತ್ಪ್ರಜಾಪತಿನುಹಮೇತದಸಾನಿ ಯತ್ತ್ವಮಹಂ ಮಹಾನಸಾನೀತಿ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿರಬ್ರವೀದಥ ಕೋಽಹಮಿತಿ ಯದೈವೈತದವೋಚ ಇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ತತೋ ವೈ ಕೋ ನಾನು ಪ್ರಜಾಪತಿರಭವತ್ಯೋ ವೈ ನಾನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ಮಹಾನೀಂದ್ರೋಽಭವತ್ಸ್ಮಹೇಂದ್ರಸ್ಯ ಮಹೇಂದ್ರತ್ವಂ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೨೧)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನಂತರ ಭೂಮಂಡಲದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಜಯಿಸಿ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ, ಈಗ ನೀನು ಮಹತ್ವಾನ್ವಿತನನ್ನು ಗಳಿಸಿ ಪೂಜ್ಯನಾಗಿರುವಿರಿ. ಇನ್ನುಮೇಲೆ ನಿನ್ನ ಮಹತ್ವದವಿಯು ನನಗೆ ಬೇಕು ಎಂದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನನ್ನ ಪದವಿಯನ್ನು ನೀನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ, ಆಗ ನಾನು ಯಾರು (ಈ) ನನ್ನ ಸ್ಥಾನಮಾನವೇನು ಎಂದು ಕೇಳಲು, ಅದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು—ಎಲೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ, ಈಗ ನೀನೇ ಹೇಳಿದಂತೆ ನಿನ್ನ ಹೆಸರು ಇನ್ನುಮೇಲೆ ಈ (ಯಾರು) ಎಂದಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಕ ರಬ್ಧವಾಚ್ಯನಾಗುವೆ ಎಂದನು. ಅದುದರಿಂದ ಆ ಕಾಲ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಕ ರಬ್ಧವಾಚ್ಯನಾದನು. ಈ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಯಾವುದಾದರೂ ದಾನವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವಾಗ ಪತಿಸರ್ವೇಕಾದ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ—ಕ ಇದಂ ಕಸ್ಮಾ ಅದಾದಿತ್ಯಾಹ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವೈ ಈ | ಪ್ರಜಾಪತಯ ಏವ ತದ್ದದಾತಿ ಎಂದು ಇತರ ವೇದಗಳ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಕ ರಬ್ಧಕ್ಕೆ ಸುಖವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸುಖಸ್ವರೂಪನು ಎಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಹಾನ್ ಎಂಬ ಅಭಿಧಾನವು ಬಂದಿತು. ಎಂದರೆ—ಇಂದ್ರನು ಮಹಾನಿಂದ್ರನಾದನು. ಈ ವಿಷಯವು ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಮಹಂತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಮಹಾನ್ವಾ ಅಯಮಭೂದ್ಬೋ ವೃತ್ರಮವಧೀದಿತಿ ತನ್ಮಹೇಂದ್ರಸ್ಯ ಮಹೇಂದ್ರತ್ವಂ | ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾ ಈ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಮಹೇಂದ್ರನಾದನು. (ಮಹತ್ವದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದನು) ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದನು. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಹೇಂದ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರುಬರಲು ಇದೇ ಕಾರಣವು—ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಸ ಮಹಾನಸ್ಥಿತ್ವಾ ದೇವತಾ ಅಬ್ರವೀದುದ್ಧಾರಂ ಮ ಉದ್ಧರತೇತಿ ಯಥಾಪ್ರೇತಾರ್ಹೀತ್ಯತಿ

ಯೋ ವೈ ಭವತಿ ಯಃ ಶ್ರೇಷ್ಠತಾಮಶ್ನುತೇ ಸ ಮಹಾನ್ಭವತಿ ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್
ಸ್ವಯಮೇವ ಬ್ರಾಹ್ಮ ಯಶ್ಚೇ ಭವಿಷ್ಯತೀತಿ ಸ ಏತಂ ಮಾಹೇಂದ್ರಂ ಗ್ರಹಮಬ್ರೂತ
ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಾನಾಂ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಮುಕ್ತಾನಾಂ ತಿಷ್ಠುಭಂ ಭಂದಸಾಂ ಸೃಷ್ಟಂ
ಸಾಮ್ನಾಂ ತಮಸ್ಮಾ ಉದ್ಧಾರಮುದಹರನ್ ಉದಸ್ಮಾ ಉದ್ಧಾರಂ ಹರಂತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ|

ಬಳಿಕ ಇಂದ್ರನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮಹತ್ವದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದು ಇಂತೆಂದನು—ಎಲೈ ದೇವತೆ
ಗಳೇ, ನಾನು ಮಹತ್ವದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಎಂದರೆ ನನ್ನನ್ನು ಅಭಿನಂದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ
ಗೌರವಸೂಚಕವಾದ ಸತ್ಕಾರವೊಂದನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಎಂದನು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನಿಗೆ
ಅತುಳ್ಳ ಶ್ರದ್ಧಾಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗಲಿ, ವಿದ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯಾಗಲಿ, ರಾಜಸನ್ಮಾನವಾಗಲಿ ಲಭಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ
ಪುರುಷನು ಜನರ ಮಧ್ಯೆ ಗಣ್ಯನಾದವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಜನರು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಂತಹ ಪುರುಷ
ನನ್ನು ಅಭಿನಂದಿಸಲು ಸತ್ಕಾರಕೂಟವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಆದರಂತೆ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು. ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನ ಮಾತನ್ನು ಮೋದಿಸಿ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ,
ಈ ಸತ್ಕಾರಸಮಾರಂಭವನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿ ಮಾಡಬೇಕು? ಹೇಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ನಿನಗೆ ಸಂತೋಷವಾಗುವುದು?
ಅದನ್ನು ನೀನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ನಾವು ಆದರಂತೆ ನಡೆಸುವೆವು ಎನ್ನಲು, ಅವಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು—ಗ್ರಹಗಳ (ಗ್ರಹವೆಂದರೆ
ಸೋಮವನ್ನು ಪಾಸಮಾಡುವ ಪಾತ್ರವಿಶೇಷ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಹೇಂದ್ರಗ್ರಹವು (ಮಹೇಂದ್ರನಾದ ನನಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ
ಸೋಮಪಾನ ಪಾತ್ರೆಯು) ಎಲ್ಲಾ ಗ್ರಹಗಳಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದಾಗಿರಬೇಕು. ಆದರಂತೆಯೇ, ಪ್ರಾತಃಸವನ
ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವೂ, ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರ, ಮರುತ್ಪತೀಯ
ಮೊದಲಾದ ಶಸ್ತ್ರ (ಮಂತ್ರ) ಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರವೂ, ಗಾಯತ್ರಾ ದಿಭಂದಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿಷ್ಠುಪ್ ಭಂದಸ್ತು,
ಸಾಮಗಾನಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರನಿಷ್ಠಾದಕವಾದ ಬೃಹದ್ರಥಂತರಸಾಮವೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿರುವುದೆಂದು ನೀವು
ಅನುಮೋದಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಅವುಗಳೆಲ್ಲಾ ನನಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವುವು. ಇದೇ ನೀವು ನನಗೆ ಮಾಡುವ ಸತ್ಕಾರವು
ಎಂದನು. ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಹೇಂದ್ರಗ್ರಹಾದಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು
ಅನುಮೋದಿಸಿದರು. ಈ ವಿಷಯವು ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ ಏತಂ ಮಾಹೇಂದ್ರಮುದಹರತ ವೃತ್ತಂ
ಹತ್ವಾನ್ಯಾಸು ದೇವತಾಸ್ವಧೀತಿ ಯನ್ಮಾಹೇಂದ್ರೋ ಗೃಹ್ಯತ ಉದ್ಧಾರಮೇವ ತಂ ಯಜಮಾನ ಉದ್ಧರತೇ
ವ ಪ್ರಜಾಸ್ವಧಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ತಿಳಿಯುವನೋ
ಅವನು ಜನರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನೂ, ಗಣ್ಯಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು.

ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಸರ್ವಂ ವಾ ಅವೋಚಥಾ ಅಪಿ ನೋಽತ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಸ ನೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ಕಥಂ
ವೋಽಪಿ ಸ್ಯಾದಿತಿ ತಮಬ್ರುವನ್ಸಪೇವ ನೋಽಸ್ತು ಮಘವನ್ನಿತಿ ತಾನೀಕ್ಷತ್ಯವ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೨೧)

ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಸತ್ಕರಿಸಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಿನಗೆ ಬೇಕಾದ
ಸಾರವಸ್ತುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅರ್ಪಿಸುವೆವು. ಸಾರವಾದ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ನೀನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ
ಕೆಲವನ್ನು ನಮಗೂ ಕೊಡು ಎಂದರು. ಇಂದ್ರನು—ಅದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಸಾರವಸ್ತುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾನೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ
ದೇನು. ಅವೆಲ್ಲಾ ನನಗೆ ಲಭಿಸಿತು. ನಿಮಗೆ ಕೊಡಲು ಕಾರಣವೇನು? ಎಂದನು. ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತೆ—ಎಲೈ

ಇಂದ್ರನೇ, ಈ ರೀತಿ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಸಿರಾಕರಿಸಬೇಡ. ನಮಗೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಇಂದ್ರನು ಅವರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದನು. ಮತ್ತೇನನ್ನೂ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ.

ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ನಿಯಂ ವಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಾ ಜಾಯಾ ವಾನಾತಾ ಪ್ರಾಸಹಾ ನಾಮಾಸ್ಯಾ-
ನೇನೇಚ್ಛಾಮಹಾ ಇತಿ ತಥೇತಿ ತಸ್ಯಾಮೃಚ್ಯಂತ ಸೈನಾನ್ಬ್ರವೀತ್ತಾ ತರ್ವಃ ಪ್ರತಿವಕ್ತಾಸ್ತ್ರೀತಿ
ತಸ್ಯಾಸ್ತಿತ್ರಯಃ ಪತ್ಯಾ ವಿಚ್ಯಂತೇ ತಸ್ಯಾದು ಸ್ತ್ಯನುರಾತ್ರಂ ಪತ್ಯಾ ವಿಚ್ಯತೇ ತಾಂ ಪ್ರಾತ-
ರುಸಾಯನ್ನೈತದೇವ ಪ್ರತ್ಯಪದ್ಯತ | (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೨೭)

ಇಂದ್ರನು ಯಾವ ಮಾತನ್ನೂ ಅಡ್ಡರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಪರಸ್ಪರ ಈ ರೀತಿ ಮಾತನಾಡಿಕೊಂಡರು. ಈಗ ನಮ್ಮೆದುರಿಗೆ ಇರುವ ಈ ಸ್ತ್ರೀಯು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರಳಾದ ಪತ್ನಿಯು. ಇವಳು ಮಧ್ಯಮಜಾತಿಯವಳು. ಇವಳ ಹೆಸರು ವಾನಾತಾ ಎಂದು. ರಾಜರಿಗೆ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಪತ್ನಿಯಿರುವರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಜಾತಿಯ ಪತ್ನಿಗೆ ಮಹಿಷಿ ಎಂದೂ, ಮಧ್ಯಮಜಾತಿಯ ಪತ್ನಿಗೆ ವಾನಾತಾ ಎಂದೂ, ಅಧಮಜಾತಿಯ ಪತ್ನಿಗೆ ಕರಿವೃತ್ತಿ ಎಂದೂ ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅರ್ಚನೇಧಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಿಷಿಯನ್ನು ಭೋಜನ ಬದ್ಧದಿಂದಲೂ ವಾನಾತಾ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಭುವಃ ಎಂಬ ಬದ್ಧದಿಂದಲೂ ಪರಿವೃತ್ತಿ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಸುವಃ ಎಂಬ ಬದ್ಧದಿಂದಲೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವರು. ಈ ಮೂವರಲ್ಲಿ ವಾನಾತಾ ಎಂಬ ಮಧ್ಯಮಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪತ್ನಿಗೆ ಪ್ರಾಸಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಪತ್ನಿಯು ಪತಿಯ ಇಷ್ಟವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ವರ್ತಿಸುತ್ತಾ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥಳಾದ್ದರಿಂದ ಇವಳು ರಾಜನಿಗೆ ಬಹಳ ಪ್ರೀತಿ ಪಾತ್ರಳಾಗಿರುವಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವಳ ಮೂಲಕ ರಾಜನಾದ ಇಂದ್ರನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಯುಕ್ತವೆಂದರಿತು, ಇವಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವಿಚಾರವನ್ನು ಅರಿಕೆಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ವಾನಾತೆಯು—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ವಿಚಾರವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿ ಅವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಈಗ ಸರಿಯಾದ ಕಾಲವಲ್ಲ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ತಮ್ಮ ಪತಿಗೆ ತಿಳಿಸಬೇಕಾದ ಯಾವ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯವನ್ನಾಗಲಿ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಿಳಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಅಡ್ಡಿ ಅತಂಕಗಳಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಪುರುಷನು ಸಹಾನುಭೂತಿಯಿಂದ ಕೇಳಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ಈ ರಾತ್ರಿ ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಿಮ್ಮ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಮಾಡಿ ಇಂದ್ರನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವೆನು. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀವು ನಾಳೆ ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಬಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವೆನು ಎಂದಳು. ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೇ ಆಗಲೆಂದು ಹೇಳಿ ಮಾರನೆಯ ದಿವಸ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಬಂದು ಕೇಳಲು, ಆ ವಾನಾತೆಯು ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರರೂಪವಾಗಿ ಮಂತ್ರ ರೂಪವಾದ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದಳು—

ಯದ್ವಾನಾನ ಪುರುತಮಂ ಪುರಾಪಾಳಾ ವೃತ್ರಹೇಂದ್ರೋ ನಾಮಾಸ್ಯಪ್ರಾಃ |

ಅಚೇತಿ ಪ್ರಾಸಹಸ್ಯತಿ ಸ್ತು ವಿಷ್ಣಾನಿತಿ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೨೪-೬)

ಪುರಾತನ ಪುರುಷರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿ, ಇತರ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜಯ

ಶಾಲಿಯಾಗಿ ಪ್ರಸಂಚದಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಾಸಹಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಪ್ರ—ಎಂದರೆ ಅತಿರಯವಾದ, ಸಹ—ಬಲಕ್ಕೆ, ಪತಿ—ಪ್ರಭುವು, ಅತ್ಯಂತ ಬಲಶಾಲಿಯು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥ ನಾಮನಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಹೆಸರನ್ನು ವೃತ್ರಸಂಹಾರರೂಪವಾದ ಮಹಾಕಾರ್ಯದಿಂದ ಗಳಿಸಿ, ಮಾಹೇಂದ್ರ ಗ್ರಹ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಶಸ್ತಿನಾಮಗಳು ತನಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಸಂಚ ದಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಹರಡಿರುವನು. ಈ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳ ಅಭೀಷ್ಟವೇನೆಂಬುದನ್ನೂ ತಿಳಿದೇ ಇರುವನು. ಮತ್ತು ಇವನು ಬಹಳ ಬಲಶಾಲಿಯು—ಎಂದು ಈ ಋಕ್ವೇದ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವು. ಇದನ್ನೇ ವಾವಾತಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದಳು.

ಇಂದ್ರೋ ವೈ ಪ್ರಾಸಹಸ್ಪತಿ ಸ್ತು ನಿಷ್ಕಾನ್ | ಯದೀಮುಶ್ಯಸಿ ಕರ್ತವೇ ಕರತ್ತದಿತಿ ಯದೇವೈತ-
ದವೋಚಾಮಾಕರತ್ತದಿತ್ಯೇವೈನಾಂಸ್ತದಬ್ರವೀತ್ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮಂತ್ರದ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ ವಾವಾತಿಯು ಹೇಳಿದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೇಳಿ ದೇವತೆಗಳು—

ಯದೀಮುಶ್ಯಸಿ ಕರ್ತವೇ ಕರತ್ತತ್ |

ಎಂಬ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಿಂದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡಿಕೊಂಡರು. ದೇವತೆಗಳಾದ ನಮಗೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಿರುವುದಾದರೆ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ ಆ ಯಜ್ಞ ಭಾಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಡುವುದಾದರೆ, ನಮ್ಮ ಅಸೇಕ್ಷೆಯನ್ನು ಇಂದ್ರನು ನೆರವೇರಿಸಿದಂತಾಗುವುದು ಎಂದು. ಅಥವಾ ಈ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಾವಾತಿಯು ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರ ವೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸುವುದಾದರೆ ಆಗ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಅಲೋಚಿಸಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ನೆರವೇರಿಸುವನು, ಎಂದು ಚತುರ್ಥಪಾದದ ಅರ್ಥವು. ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಯಸ್ಯಸ್ಯಾ ಇಹಾಸ್ತು ಯಾ ನೋಽಸ್ಮಿನ್ನ ವೈ ಕಮವಿದದಿತಿ ತಥೇತಿ ತಸ್ಯಾ
ಅಪ್ಯತ್ರಾ ಕುರ್ವನ್ ||

ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ ವಾವಾತಿಯು ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಕೇಳಿ ಈ ವಾವಾತಿಯು ದೇವತೆಗಳಾದ ನಮಗೆ ಬಹಳ ಉಪಕಾರಮಾಡಿದ್ದಾಳೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವಳಿಗೆ ನಾವು ಪ್ರತ್ಯುಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ವಾವಾತೆಗೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ ತಿಳಿಯದು. ಹೇಗಾದರೂ ಆಗಲಿ ಈ ವಾವಾತೆಗೆ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸೋಣ ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಮಾಡಿದರು.

ತಸ್ಮಾದೇಷಾತ್ರಾಸಿ ಶಸ್ಯತೇ ಯದ್ವಾನಾನ ಪುರುತಮಂ ಪುರಾಷಾಳಿತಿ |

ಈ ರೀತಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಾವಾತೆಗೆ ಈ ಋಕ್ವೇದ (ಯದ್ವಾನಾನ ಮು. ಸಂ. ೧೦.೭೪-೭) ಸಂಬಂಧವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ವೇದ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ಸೇನಾ ನಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಾ ಜಾಯಾ ವಾವಾತಾ ಪ್ರಾಸಹಾ ನಾಮ ಕೋ ನಾಮ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ
ಶ್ವತುರಶ್ವದ್ಯಾಸ್ಯ ಕಾಮೋ ಸೇನಾ ಜಯೇತ್ತಸ್ಯಾ ಅರ್ಥಾತ್ತಿಷ್ಠಂಸ್ತುಣಮುಭಯುತಃ

ಪರಿಚ್ಛಿದ್ಯೇತರಾಂ ಸೇನಾಮುಭ್ಯಸ್ತೇತ್ಸ್ರಾಸಹೇ ಕಸ್ತಾ ಪಶ್ಯತಿ ತದ್ಯಥೈವಾದಃ ಸ್ತುಷಾ
ಶ್ವಶುರಾಲ್ಪಜ್ಞಮಾನಾ ನಿಲೀಯಮಾಸೈತ್ಯೇವಮೇವ ಸಾ ಸೇನಾ ಭಜ್ಯಮಾನಾ ನಿಲೀಯಮಾ-
ಸೈತಿ ಯತ್ರೈವಂ ವಿಧ್ವಾಂಸ್ತೃಣಮುಭಯತಃ ಪರಿಚ್ಛಿದ್ಯೇತರಾಂ ಸೇನಾಮುಭ್ಯಸ್ತೀ ಪ್ರಾಸಹೇ
ಕಸ್ತಾ ಪಶ್ಯತಿ |

ಈ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದ ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯಾದ ವಾವಾತೆಯ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ವಿವರವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ
ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹಿಂದೆ ವಾವಾತೆಯೆಂಬವಳು ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಿಯಪತ್ನಿಯೆಂದೂ ಇವಳ ಹೆಸರು ಪ್ರಾಸಹಾ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದ
ಯಷ್ಟೆ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಈ ವಾವಾತಾ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಸಹಾ ಎಂಬವಳು ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ
ಸೇನಾರೂಪದಿಂದ ಇರುವಳೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯು ಸೇನಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯು. ನೇದ
ದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಂದ್ರಾಣೇ ವೈ ಸೇನಾಯ ದೇವತಾ | ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಕೋ ನಾನು—ನಾನು
ಯಾರು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಕಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದೂ ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆ ಪ್ರಜಾ
ಪತಿಯೇ ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯ ಶ್ವಶುರ ಅಥವಾ ಮಾವನು. ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪುತ್ರನೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—
ಪ್ರಜಾಪತಿರಿಂದ್ರಮಸೃಜತಾನುಜಾವರಂ ದೇವಾನಾಂ—ಎಂದು ವೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವು
ಹೀಗಿರುವಾಗ ಲೌಕಿಕ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಾಭಿಲಾಷಿಯಾದ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಸೇನೆಯು ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯ
ಬೇಕೆಂದು ತನ್ನಿಷ್ಟವಿದರೆ ಆಗ ಅವನೊಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಯುದ್ಧಸಮಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸೇನೆಗಳೂ
ಪರಸ್ಪರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ನಿಂತಿರುವಾಗ ಆ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಸೇನೆಯನ್ನತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಎಂದರೆ ಸೇನೆಯ
ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು ಒಂದು ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು
ಅದರ ಬೇರನ್ನೂ ತುದಿಯನ್ನೂ ಕತ್ತರಿಸಿ ಉಳಿದ ಮಧ್ಯಭಾಗವನ್ನು ಶತ್ರುಸೇನೆಯ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ (ಎದುರಿಗೆ)
ಬಾಣವನ್ನು ಎಸೆಯುವಂತೆ ಎಸೆಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಎಸೆಯುವಾಗ—ಪ್ರಾಸಹೇ ಕಸ್ತಾ ಪಶ್ಯತಿ | ಎಲೈ ಪ್ರಾಸಹಾ
ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯೇ, ಕಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೂ, ನಿನ್ನ ಮಾವನೂ ಆದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನಿನ್ನನ್ನು ತನ್ನ ಕಣ್ಣು
ಗಳಿಂದ ನೋಡುತ್ತಿರುವನು—ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಆ ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಯನ್ನು ಎಸೆಯಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿ
ಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಎಸೆದರೆ ಶತ್ರುಸೇನೆಗೆ ಪರಾಜಯವುಂಟಾಗುವುದು. ಇದನ್ನು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತಮೂಲಕ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿ
ಸುವರು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಮನುಷ್ಯರೂ ಪೂರ್ವಾಚಾರ ಸಂಪ್ರದಾಯನಿಷ್ಠರೂ ಆದ ಗೃಹಸ್ಥರ ಮನೆ
ಯಲ್ಲಿ ತರುಣಿಯಾದ ಸೊಸೆಯು ತನ್ನ ಮಾವನನ್ನು ಕಂಡರೆ ನಾಚಿಕೆಯಿಂದ ಸೀರೆಯ ಸೆರಗನ್ನು ಸರಿಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ
ಹೆಸ್ರಾದ್ಯವಯವಗಳನ್ನು ಮುದುರಿಕೊಂಡು ಮನೆಯ ಒಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಮೆಲ್ಲನೆ ಹೊರಟು ಹೋಗುವಳು. ಅದರಂತೆ
ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾದ ತೃಣವಿಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಶತ್ರುಸೇನೆಗೆ ಪರಾಭವ (ಸೋಲು) ವುಂಟಾಗಿ ಅದು ಪರ್ವತಾರಣ್ಯನದಿಗಳನ್ನು
ದಾಟಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಸರಿಯುತ್ತಾ ತನ್ನ ದೇಶಕ್ಕೆ ಪಲಾಯನ ಮಾಡುವುದು. ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ
ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಮುಂದೆ ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು—

ತಾನಿಂದ್ರ ಉನಾಚಾಸಿ ಮೋಽತ್ಯಾಸ್ತಿತಿ ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ವಿರಾಡ್ಯಾಚ್ಯಾಸ್ತು ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯೈಃ
ಯಾ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಂತದಕ್ಷರಾ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಂತದ್ವ್ಯ ದೇವಾ ಅಸೌ ವಸವ ಏಕಾದಶ ರುದ್ರಾ ದ್ವಾದ.

ಶಾದಿತ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚ ವಷಟ್ಕಾರಶ್ಚ ದೇವತಾ ಅಕ್ಷರಭಾಜಃ ಕರೋತ್ಯಕ್ಷರಮಕ್ಷರಮೇವ
ತದ್ಧೇವತಾ ಅನು ಪ್ರಪಿಬಂತಿ ದೇವತಾತ್ರೇಣೈವ ತದ್ಧೇವತಾಸ್ತುಪ್ಯಂತಿ |

ವಾನಾತೆಯ ವಚನವನ್ನು (ಪ್ರತ್ಯುತ್ಕರವನ್ನು) ಕೇಳಿ ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು, ಇಂದ್ರನು ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಯಜ್ಞದ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಮಗೆ ಯಜ್ಞ ಭಾಗವು ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಎಂದನು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ದೇವತೆಗಳು—ನಾವು (ದೇವತೆಗಳು) ಮೂವತ್ತಮೂರು ಮಂದಿ ಇರುವೆವು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಎಂಟು ಮಂದಿ ವಸುಗಳು, ಹನ್ನೊಂದುಮಂದಿ ರುದ್ರರು, ಹನ್ನೆರಡುಮಂದಿ ಅದಿತ್ಯರು ಇವರ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಒಬ್ಬನು, ವಷಟ್ಕಾರವು ಒಂದು, ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಮೂವತ್ತಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ವಿರಾಟ್ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಯಾಜ್ಞಾನುಂತ್ರದಿಂದ ಎಂದರೆ—

ಪಿಬಾ ಸೋಮಮಿಂದ್ರ ಮಂದತು ತ್ವಾ ಯಂ ತೇ ಸುಷಾನ ಹರ್ಯಶ್ವಾದ್ರಿಃ |

ಸೋತುರ್ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ ಸುಯತೋ ನಾರ್ವಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨೨-೧)

ಎಂಬ ಯಾಜ್ಞಾನುಂತ್ರದಿಂದ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಈ ಯಾಜ್ಞಾನುಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಹಾಗಿಲ್ಲದೆ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಭತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳು ಮಾತ್ರ ಇರುವವು ಅದರೂ ಅಕ್ಷರಸಂಯೋಜನಾಕ್ರಮದಿಂದ ಅಕ್ಷರಗಳು ಕಮ್ಮಿ ಇದ್ದರೂ ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು ವೇದೇ ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಯಾಜ್ಞಾನುಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಮೂವತ್ತಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳೂ, ಒಂದೊಂದು ಅಕ್ಷರ ಒಂದೊಂದು ದೇವತೆಯಂತೆ, ಮೂವತ್ತಮೂರು ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವವು. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಯಾಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದರೆ ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಹಾನಿಯನ್ನು ಎವರಿಸುವರು—

ಯಂ ಕಾನುಯೇತಾನಾಯತನಾನ್ ಸ್ಯಾದಿತ್ಯವಿರಾಜಾಸ್ಯ ಯಜೇದ್ಗಾಯತ್ರಾ ನಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಾ
ನಾನ್ಯೇನ ನಾ ಛಂದಸಾ ವಷಟ್ಕಾರ್ಯಾದನಾಯತನವಂತಮೇವೈನಂ ತತ್ಕರೋತಿ ಯಂ
ಕಾನುಯೇತಾಯತನವಾನ್ ಸ್ಯಾದಿತಿ ವಿರಾಜಾಸ್ಯ ಯಜೇತ್ಪಿಬಾ ಸೋಮಮಿಂದ್ರ ಮಂದತು
ತ್ವೇತ್ಯೇತಯಾಯತನವಂತಮೇವೈನಂ ತತ್ಕರೋತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೨-೨೨)

ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಗೃಹಾದಿಸಂಪತ್ತುಗಳು ನಾರವಾಗಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯು ಹೋತ್ಯವಿಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಆಗ ಅವನು ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಯಾಜ್ಞಾನುಂತ್ರವನ್ನು ವಿರಾಟ್‌ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ವಿನಿಂದ ಪಠಿಸದೆ ಗಾಯತ್ರೀ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಆ ರೀತಿ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಗೃಹಾದಿನಿವಾಸಸ್ಥಾನಗಳು ನಾಶವಾಗುವವು. ಅದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಗೃಹಸಂಪತ್ತು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿರಲಿ ಎಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿದ್ದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ಯವು ಈ ಯಾಜ್ಞಾಹೋಮವನ್ನು ವಿರಾಟ್‌ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ವಾದಿ—
ಪಿಬಾ ಸೋಮಮಿಂದ್ರ (ಋ. ಸಂ. ೭-೨೨-೧) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದಲೇ ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಗೃಹಾದಿನಿವಾಸಸ್ಥಾನಗಳ ಸಮೃದ್ಧಿ ಉಂಟಾಗುವುದು.

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮರುತ್ಯಾನ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣ

ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ಯಾಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸಾಹಚರ್ಯವೂ, ಅವರವರಿಗೆ ಇರುವ ರಾಜಪ್ರಜಾ ಸಂಬಂಧವೂ, ಮರುತ್ಯಾಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆವಿಸಿನ ಅರ್ಪಣೆಯೂ ಮತ್ತು ವೃತ್ತಾಸುರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧವನ್ನು ನಡೆಸುವಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮರುತ್ಯಾಗಳು ಸಹಾಯಮಾಡಿರುವುದೂ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಕ್ಕಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ಯಾಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಇದ್ದುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಪೂರ್ವಕಥೆಯೊಂದನ್ನು ಶತಸಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಆತಿಥ್ಯೇನ ವೈ ದೇವಾ ಇಷ್ಟಾಃ | ತಾನ್ತನುದವಿಂದತ್ತೇ ಚತುರ್ಥಾವ್ಯದ್ರವನ್ನನ್ಯೋನ್ಯಸ್ಯ
ಶ್ರಿಯಾ ತಿಷ್ಠಮಾನಾ ಅಗ್ನಿರ್ವಸುಭಿಃ ಸೋಮೋ ರುದ್ರೈರ್ವರುಣ ಆದಿತ್ಯೈರಿದ್ರೋ
ಮರುದ್ಭಿರ್ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ವಿಶ್ವೇದೇವೈಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೪-೨-೧)

ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳು ಆತಿಥ್ಯಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದಾಗ ಅವರವರಲ್ಲೇ ವೈಮನಸ್ಯವುಂಟಾಗಿ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಸೇರಲಿಷ್ಟಪಡದೆ, ನಾಲ್ವರು ಗುಂಪು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾದರು. ಅಗ್ನಿಯು ವಸುಗಳೊಂದಿಗೂ ಸೋಮನು ರುದ್ರರೊಂದಿಗೂ, ವರುಣನು ಆದಿತ್ಯರೊಂದಿಗೂ, ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ಯಾಗಳೊಂದಿಗೂ ಮತ್ತು ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಗುಂಪುಮಾಡಿಕೊಂಡರು, ಎಂಬ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ಯಾಗಳೊಡನೆ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ಅವರೊಡನೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೇ, ಇಂದ್ರನೇ ದೊರೆಯೆಂದೂ, ಮರುತ್ಯಾಗಳೇ ಪ್ರಜೆಗಳೆಂದೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಅಸೇ ಶತಸಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ಕ್ಷತ್ರಂ ವಾ ಇಂದ್ರೋ ವಿಶೋ ಮರುತೋ ವಿಶಾ ವೈ ಕ್ಷತ್ರಿಯೋ ಬಲವಾನ್ ಭವತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೩-೩-೬)

ಇಂದ್ರನು ಕ್ಷಾತ್ರತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ರಾಜನು. ಮರುತ್ಯಾಗಳೇ ಅವನ ಪ್ರಜೆಗಳು. ಪ್ರಜೆಗಳ ಸಹಕಾರದಿಂದಲೇ ರಾಜನು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆಂದೂ, ಮರುತ್ಯಾಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಸರಾಕ್ರಮವು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತೆಂದೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವೂ ಸಾಹಚರ್ಯವೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಮರುತ್ಯಾಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವಕ್ರಮವು ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು

ಸ ನೋ ಮರುದ್ಭಿರ್ವೃಷಭ ಶ್ರವೋ ಧಾ ಉಗ್ರ ಉಗ್ರೇಭಿಃ ಸ್ಥವಿರಃ ಸಹೋದಾಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೭೧-೫)

ಎಂಬವೇ ಮುಂತಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ಮರುತ್ಯಾಗಳಿಗೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಆಹ್ವಾನವೂ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಅರ್ಪಣೆಯೂ ಇದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ—

ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹ ಯತ್ರೇಂದ್ರೋ ಮರುತ್ವಾಂಸ್ತತ್ರ ಸೋಽಭವತ್ |

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೫೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧಸೂಚಕವಾದ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಒಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ನಡೆದ ವಾಗ್ವಾದದ ಫಲವಾಗಿ ಅವರವರ ಮೈಷಮ್ಯವೂ ಇಂದ್ರನ ಕ್ರೋಧವೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಕ್ರೋಧಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ಅವರವರ ವಾಗ್ವಾದವನ್ನು ಈರಿತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಕ್ಷೌಗಸ್ಯಾಂ ಮರುತಃ ಸ್ವಧಾಸೀದ್ಯನ್ಮಾಮೇಕಂ ಸಮಧತ್ತಾಹಿಹೇತ್ಯೇ |

ಅಹಂ ಹ್ಯುಗ್ರಸ್ತವಿಷಸ್ತು ವಿಷ್ಮಾನ್ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಶತ್ಕೋರನಮಂ ವಧಸ್ತೈಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೬೫-೬)

ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಾನು ಅಹಿ (ವೃತ್ರ) ಹನನವನ್ನು ಮಾಡಿದೆನು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಸುಳ್ಳು. ನಿಮಗೆ ಆ ಶಕ್ತಿಯು ತಾನೆ ಎಲ್ಲಿದ್ದಿತು? ನನ್ನ ಶಕ್ತಿಯೇ ಅಸಾಧಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಇತರ ಶಕ್ತಿಯ ಗೆಹಾಯೆ ವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೆ ವೃತ್ರಹನನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದು ನನಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿತು. ಕೇವಲ ನಾನು ಮಾತ್ರ ಭಯಂಕರನೂ, ಅಪ್ಪಿತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ಮಹತ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ ಆಗಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕೃತವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಂಡು ತನ್ನ ಕ್ರೋಧವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆ ಕ್ರೋಧವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ವೃತ್ರಾಸುರನ ವಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಪಡೆದನೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಆದರೂ ಸಹ ಮರುತ್ತುಗಳು ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಆ ಸಹಾಯದ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸೇರಬೇಕಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಮಗೂ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿದಾಗ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳಿಂದ ಯಾವ ಸಹಾಯವೂ ಆಗಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದೂ, ತಾನು ತನ್ನ ಸ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಕೊಂದೆನೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಈರಿತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಅಗಸ್ತ್ಯ ಇಂದ್ರಾಯ ಹವಿರ್ನಿರುಪ್ಯ ಮರುದ್ಭ್ಯಃ ಸಂಪ್ರದಿತ್ಸಾಂಚಕಾರ | ಸ ಇಂದ್ರ ಏತ್ಯ ಪರಿದೇವಯಾಂಚಕ್ರೇ |

(ನಿ. ೧.೫)

ಅಗಸ್ತ್ಯಮುನಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದಾಗ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನರ್ಪಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಇಂದ್ರನು ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದನು ಎಂಬ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಅಂಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ,

ನ ನೂನಮಸ್ತಿ ನೋ ತ್ವಃ ಕಸ್ತದ್ವೇದ ಯದದ್ಭುತಂ |

ಅನ್ಯಸ್ಯ ಚಿತ್ತಮುಭಿ ಸಂಚರೇಣ್ಯಮುತಾಧೀತಂ ವಿನಶ್ಯತಿ ||

(ಮು. ಸ. ೧-೧೭೦-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಕ್ರೋಧದ ವೇಗವು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ತನಗೆ ಅದರಿಂದ ಬಾಧಕವಾಗದಿರಲೆಂದೂ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ ಹವಿರ್ಭಾಗವು ಅವರಿಗೆ ಸೇರಲೇಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದಿಷ್ಟದಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಸಾಂತ್ವನಚನವಾದನಂತರ ಇಂದ್ರನ ಮೈತ್ರಿಯು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಬೆಳೆದು ತನ್ನ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಭಾಗವನ್ನು ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ತಾನೇ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಎಂಟನೇ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವೃತ್ತಸ್ಯ ತ್ವಾ ಶ್ವಸಥಾದೀಪನಾಣಾ ನಿಶ್ರೇ ದೇವಾ ಅಜಹುರೈ ಸಖಾಯಃ |

ಮರುದ್ಭಿರಿಂದ್ರ ಸಖ್ಯಂ ತೇ ಅಸ್ತೃಥೇನಾ ನಿಶ್ವಾಃ ಪೃತನಾ ಜಯಾಸಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮.೯೬-೭)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನಿರುವ ನಿನ್ನ ಸಖ್ಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಅಪರಿಗೂ ನಿನ್ನ ಹೆವ್ವಿನಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಜಯಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ವಿಷಯ

ಈ ನಮುಚಿಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮಪರಿಚಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ಹೇಗೆ ವಧಿಸಿದನೆಂಬ ವಿಷಯ ವನ್ನು ವಿವರಿಸುವೆವು.

ನಮುಚಿಯ ಹೆಸರು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತುಸಲವಲ್ಲದೆ, ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆ, ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೭-೧-೬, ೭), ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೭-೧-೧೦) ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಹೆಸರು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವನು ಅಸುರಸ್ವಭಾವದವನು ಎಂದೂ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ದಾಸ ಎಂದೂ (ಋ. ಸಂ. ೫-೩೦-೭, ೮) ವ್ಯವಹೃತನಾಗಿದಾನೆ. ಒಂದುಕಡೆ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫೭-೭) ಮಾಯಿ ಎಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದಾನೆ. ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯನ್ನು ಸೋಲಿಸುವಾಗ ನಮಾ ಮತ್ತು ಸಾಯ್ಯ ಎಂಬುವರ ಸ್ನೇಹ ಅಥವಾ ಬೆಂಬಲವಿದ್ದಿತೆಂದು ಮುಗ್ಧೇದ ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ಋ. ಸಂ. ೧-೫೩-೭; ೬-೨೦-೬). ಇತರ ಅಸುರರಂತೆ ನಮುಚಿಯೂ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಹತನಾಗಿ ದಾನೆ. (ಋ. ಸಂ. ೨-೧೪-೫; ೭-೧೯-೫) ಅಥವಾ ಹೊಡೆದು ಕೆಡವಲ್ಪಟ್ಟಿದಾನೆ. (೧-೫೩-೭) ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರ ನಮುಚಿ ಎಂಬ ಅಸುರರನ್ನು ವಧಿಸಿ ಅಸುರರ ನೂರು ಕೋಟಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು. (ಋ. ಸಂ. ೭-೧೯-೫) ವೃತ್ರಾಸುರನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಛೇದಿಸುವಂತೆ ನಮುಚಿಯ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಛೇದಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮಥನಮಾಡಿ (ಜಜ್ಜಿ) ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. (ಋ. ಸಂ. ೫-೩೦-೮; ೬-೨೦-೬) ಅಥವಾ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ತಿರುಚಿ ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. (ಋ. ಸಂ. ೫-೩೦-೭) ಅಥವಾ ನೀರಿನ (ಸಮುದ್ರದ) ನೊರೆಯಿಂದ ಅವನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ತಿರುಚಿ (ನುಲಿದು) ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. (ಋ. ಸಂ. ೮-೧೪-೩) ಕೆಲವುಕಡೆ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನು ಎಂದೂ ಇದೆ. (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೭-೧-೬, ೭) ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೧-೪, ೫) ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಮದ್ಯವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಸರಸ್ವತೀಯು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಗುಣಪಡಿಸಿದಳು ಎಂದಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲಾ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿವರಣೆಗಳು.

ಈಗ ಯಜುರ್ವೇದದ ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯನ್ನು ಹೇಗೆ ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನೆಂಬ ವಿಷಯವಿರುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಮುಚಿಃ | ಇಂದ್ರೇಣ ಸಹ ಯುದ್ಧಂ ನ ಮುಂಚತೀತಿ ನಮುಚಿಃ | ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವುದನ್ನು ಬಿಡುವನಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ನಮುಚಿಯೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಕೆಲವು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ನಮುಚಿಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಅಸುರನು ಮಹಾಬಲವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಇವನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಜಯಿಸುವುದು ಬಹಳ ಕಷ್ಟವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಉಪಾಯದಿಂದ ಇವನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿರುವುದು—

ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಗ್ಂ ಹತ್ವಾ | ಅಸುರಾನ್ ಪರಾಧಾವ್ಯ | ನಮುಚಿಮಾಸುರಂ ನಾಲಭತ | ತಗ್ಂ
 ಕಚ್ಯಾಗೃಹ್ಣಾತ್ | ತಾ ಸಮಲಭೇತಾಂ | ಸೋಽಸ್ಮಾದಭಿತುನತರೋಽಭವತ್ | ಸೋಽಬ್ರ-
 ವೀತ್ | ಸಂಧಾಗ್ಂ ಸಂದಧಾವಹೈ | ಅಥ ತ್ವಾವಶ್ಯಕ್ಷಾಮಿ | ನ ಮಾ ಶುಷ್ಕೇಣ ನಾದ್ರೇಣ
 ಹನಃ | ನ ದಿವಾ ನ ನಕ್ತಮಿತಿ | ಸ ಏತಮಸಾಂ ಘೇನಮಸಿಂಚತ್ | ನ ವಾ ಏಷ ಶುಷ್ಕೋ
 ನಾದ್ರೋ ವೃಷ್ಪಾಸೀತ್ | ಅನುದಿತಃ ಸೂರ್ಯಃ | ನ ವಾ ಏತದ್ಧಿವಾ ನ ನಕ್ತಂ | ತಸ್ಯೈ-
 ತಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ | ಅಸಾಂ ಘೇನೇನ ಶಿರ ಉದವರ್ತಯತ್ | ತದೇನಮನ್ತವರ್ತತ |
 ಮಿತ್ರದ್ರುಗಿತಿ | ಸ ಏತಾನಸಾಮಾರ್ಗಾನಜನಯತ್ | ತಾನಜುಹೋತ್ | ತೈರ್ವೈ ಸ
 ರಕ್ಷಾಗ್ ಸ್ಯಸಾಹತ | ಯದಪಮಾರ್ಗಹೋಮೋ ಭವತಿ | ರಕ್ಷಸಾಮಪಹತ್ಯೈ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೭-೧.೬, ೭)

ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೂ ಇತರ ಅಸುರರನ್ನೂ ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು. ಆದರೆ
 ನಮುಚಿಯೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಜಯಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇವನು ಮಹಾಬಲಶಾಲಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಯಾವವಿಧವಾದ ಆಯುಧ
 ಗಳಿಗೂ ಇವನು ಜಗ್ಗಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ತನ್ನ ಶರೀರಬಲದಿಂದಲೇ ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿ
 ಅವನೊಡನೆ ಮಲ್ಲಯುದ್ಧವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ಆದರೂ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದಂತೆಲ್ಲಾ ನಮುಚಿಯ ಬಲವೇ ವೃದ್ಧಿ
 ಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಂದ್ರನು ಅವನ ಹಿಡಿತದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೆಂದು
 ನಮುಚಿಯನ್ನು ಕೇಳಲು ಆಗ ಆ ಅಸುರನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡಬೇಕಾದರೆ ನಾನು
 ಹೇಳಿದಂತೆ ಕೇಳಬೇಕು. ಈಗ ನಾವು ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಸಂಧಿಯನ್ನು (ಒಪ್ಪಂದವನ್ನು) ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳೋಣ. ನೀನು
 ಮತ್ತೆ ನನ್ನೊಡನೆ ಯಾವುದಾದರೂ ತಂತ್ರದಿಂದ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಬಹುದು.
 ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆಯುಧವು ಹಶಿಯಾಗಿರಕೂಡದು,
 ಒಣಗಿರಲೂ ಕೂಡದು, ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಕೂಡದು, ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಕೊಲ್ಲಕೂಡದು. ಈ ನಿಯಮ
 ಗಳಿಗೆ ನೀನು ಒಪ್ಪುವಿಯಾದರೆ ನನ್ನನ್ನು ಬಿಡುವೆನು ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಇಂದ್ರನು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಅವನ
 ಹಿಡಿತದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಇವನನ್ನು ಹೇಗೆ ಜಯಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಲೋಚಿಸತೊಡಗಿದನು. ಕೆಲವುಕಾಲದಮೇಲೆ
 ಇಂದ್ರನು ಒಂದು ಉಪಾಯವನ್ನು ಯೋಚಿಸಿದನು. ಸಮುದ್ರತೀರದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಸಮುದ್ರದ
 ನೊರೆಯು ಅವನ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬಿದ್ದಿತು. ಈ ನೊರೆಯು ಹಸಿಯೂ ಅಲ್ಲ, ಒಣಗಿದುದೂ ಅಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ
 ಇದನ್ನೇ ಆಯುಧವನ್ನಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ನಮುಚಿಯನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವೆನು. ರಾತ್ರಿಯು ಕಳೆದು ಉಷಃಕಾಲವು
 ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಜಿನ್ನಾಗಿ ಬೆಳಕಾಗಿರುವುದು. ಆ ಕಾಲವು ಕತ್ತಲೆ
 ಯಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಯೂ ಅಲ್ಲ, ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಹಗಲೂ ಅಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿ
 ನಮುಚಿಯೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ನೀರಿನ ನೊರೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಆಯುಧದಿಂದ ಅವನನ್ನು ಕೊಂದರೆ
 ನಾನು ಅಡಿದ ಮಾತಿಗೆ ತಪ್ಪಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಅದರಂತೆ ನಮುಚಿಯೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಆ ನೊರೆ
 ಯಿಂದ ಅವನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನು. ಆದರೂ ಆ ಅಸುರನು ಮೃತನಾಗದೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ
 ಅವನನ್ನು ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದನು. ಎಲೈ ಮಿತ್ರದ್ರೋಹಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿಲ್ಲ ನಿಲ್ಲ. ನೀನು ನನ್ನನ್ನು
 ಕೊಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಮಾತುಕೊಟ್ಟು ಈಗ ಇಂತಹ ಮಿತ್ರದ್ರೋಹಕರವಾದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ.

ನಿನ್ನನ್ನು ಈಗಲೂ ಕೊಲ್ಲದೆ ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಹೆದರಿ ಅಪಾಮಾರ್ಗವೆಂಬ ವೃಕ್ಷವಿಶೇಷವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದರ ಸಮಿತ್ತುಗಳಿಂದ ವೀರೈವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿದನು. ಅದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಬಲವು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಆ ನಮುಚಿಯನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು. ಅದುದರಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರ ಬಾಧೆಯಿಂದ ಪಾರಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವವರು ಅಪಾಮಾರ್ಗಸಮಿತ್ತುಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ವೀರೈವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಆ ಹೋಮದಿಂದ ಅವರ ಬಲವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದು ಎಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿದೆ. ಈ ನಮುಚಿಯ ಹೆಸರು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ—

ನಮ್ಯಾ ಯದಿಂದ್ರ ಸಖ್ಯಾ ಪರಾವತಿ ನಿಬರ್ಹಯೋ ನಮುಚಿಂ ನಾಮು ಮಾಯಿಸಂ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧.೫೩.೭)

ಯಾ ಪಿಪ್ರುಂ ನಮುಚಿಂ ಯೋ ರುಧಿಕ್ರಾಂ ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯಾಂಧಸೋ ಜುಹೋತ ||
(ಋ. ಸಂ. ೨.೧೪.೫)

ನಿನೇಶನೇ ಶತತಮಾವಿನೇಷೀರಹಜ್ಜಾ ವೃತ್ರಂ ನಮುಚಿಮುತಾಹನ್ ||
(ಋ. ಸಂ. ೭.೧೯.೫)

ತ್ವಂ ಜಘಂಥ ನಮುಚಿಂ ಮುಖಸ್ಯುಂ ದಾಸಂ ಕೃಣ್ವಾನ ಋಷಯೇ ನಿಮಾಯಂ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦.೭೩.೭)

ಅತ್ರಾ ದಾಸಸ್ಯ ನಮುಚೇಃ ಶಿರೋ ಯದವರ್ತಯೋ ಮನವೇ ಗಾತುಮಿಚ್ಛನ್ ||
(ಋ. ಸಂ. ೫.೩೦.೭)

ಯುಜಂ ಹಿ ಮಾನುಕೃಥಾ ಅದಿಂದ್ರ ಶಿರೋ ದಾಸಸ್ಯ ನಮುಚೇರ್ಮಥಾಯನ್ ||
(ಋ. ಸಂ. ೫.೩೦.೮)

ಪ್ರ ಶ್ಕೇನೋ ನ ಮದಿರಮಂಶುಮಸ್ತೃ ಶಿರೋ ದಾಸಸ್ಯ ನಮುಚೇರ್ಮಥಾಯನ್ ||
(ಋ. ಸಂ. ೬.೨೦.೬)

ಅಸಾಂ ಘೇನೇನ ನಮುಚೇಃ ಶಿರ ಇಂದ್ರೋದವರ್ತಯಾಃ ||
(ಋ. ಸಂ. ೮.೧೪.೧೩)

ಯುವಂ ಸುರಾಮಮಶ್ವಿನಾ ನಮುಚಾವಾಸುರೇ ಸಜಾ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦.೧೩೧.೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವುದು. ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಋಜಿಷೀ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣ

ಋಜಿಷೀ—ಈ ರಜಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಋಜಿಷೀ ಸೋಮೋ ಯತ್ಸೋಮಸ್ಯ ಪೂಯಮಾನಸ್ಯಾತಿರಿಚ್ಯತೇ ತದ್ವಜೀಷಮಪಾರ್ಜಿತಂ
ಭವತಿ ತೇನರ್ಜಿಷೀ ಸೋಮಃ | ಅಥಾಪ್ಯೈಂದ್ರೋ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಋಜಿಷೀ
ವಜ್ರೀ ಇತಿ ||
(ನಿ. ೫-೧೨)

ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆದ ಮೇಲೆ ಉಳಿಯುವ ಸಿಪ್ಪೆಯಂತಿರುವ ರಸರಹಿತವಾದ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಋಜೀಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಋಜೀಷವನ್ನು ಬೇಡನೆಂದು ಎಸೆದುಬಿಡುವರು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಋಜೀಷವನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆಯಿಸಿ ಇನ್ನೂ ಸ್ವಲ್ಪ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವರು. ಅಂತಹ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಋಜೀಷಃ ಸೋಮಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ತೃತೀಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಋಜೀಷ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಹಿಟ್ಟು ನೊದಲಾದ ಆತಿರದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವರು ಈ ಋಜೀಷ ಸೋಮವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಋಜೀಷೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಕರೆಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರನ ಹೇರಿ ಎಂಬ ಕುದುರೆಗಳು ಈ ಋಜೀಷವೆಂಬ ಸೋಮಲತೆಗಳ ಸಿಪ್ಪೆಯನ್ನು ತಿನ್ನುವವು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಮದ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—ಬದ್ಧಾಂ ತೇ ಹರೀಧಾನಾ ಉಪ ಋಜೀಷಂ ಜಿಘ್ರತಾಂ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಕುದುರೆಗಳು ಧಾನ್ಯವನ್ನು ತಿಂದು ಈ ಋಜೀಷವನ್ನು ಮೂಸಿನೋಡಲಿ ಎಂದು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು

ಋಜೀಷವೆಂದರೇನು ? ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವೇನು ? ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಇದರ ಉಪಯೋಗವೇನು ? ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಸುರಿತರಿಸುವೆವು—

ಸೋಮೋ ವೈ ರಾಜಮುಷ್ಠಿಂಲ್ಲೋಕ ಆಸೀತ್ತಂ ದೇವಾಶ್ಚ ಋಷಯಶ್ಚಾಭ್ಯಧ್ಯಾಯನ್
ಕಥಮಯಮುಷ್ಠಾತ್ಸೋಮೋ ರಾಜಾಗಚ್ಛೇದಿತಿ ತೇಬ್ರುವಂತ್ಯಂದಾಂಸಿ ಯೂಯಂ ನ
ಇಮಂ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಮಾಹರತೇತಿ ತಥೇತಿ ತೇ ಸುಪರ್ಣಾ ಭೂತ್ಸೋದಪತನ್ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨೫)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಾಜನು (ಸೋಮಲತೆಯು; ಗೌರವಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಸೋಮರಾಜನೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ) ಎಂದರೆ ಸೋಮಲತೆಯು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದಿತು. ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ದೇವತೆಗಳೂ ಋಷಿಗಳೂ ಈ ಸೋಮವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ತರುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆ ಎಂದು ಅಲೋಚಿಸಿದರು. ಬಳಿಕ ಅವರು ಈ ವಿಚಾರವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಮಾಡಿ ಸೋಮವನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ತರುವ ಶಕ್ತಿಯು ಭಂದಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಭಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಭಂದಸ್ಸುಗಳೇ, ನಮಗೋಸ್ಕರ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಅವರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಕೆಲವು ಪಕ್ಷಿಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹಾರಿಹೋದವು. ಮೊದಲು ಜಗತ್ತೇ ಭಂದಸ್ಸು ಪಕ್ಷಿರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಕಡೆಗೆ ಹಾರಿತು. ಆದರೆ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹೋಗುವುದರೊಳಗಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಆಯಾಸವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗದವರೆಗೂ ಹೋಗಲಾರದೆ ಹಿಂತಿರುಗಿತು. ಬಳಿಕ ತ್ರಿಷ್ಠುಪ್ ಭಂದಸ್ಸು ತಾನು ಸೋಮವನ್ನು ತರುತ್ತೇನೆಂದು ಹೇಳಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ನೆಗೆಯಿತು. ಆದರೆ ಅರ್ಧದಾರಿಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹೋಗುವುದರೊಳಗಾಗಿ ಆಯಾಸದಿಂದ ಬಳಲಿ ಹಿಂತಿರುಗಿತು. ಈ ರೀತಿ ಜಗತ್ತೇ ಮತ್ತು ತ್ರಿಷ್ಠುಪ್ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಸೋಮವನ್ನು ತರಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಂದದ್ದನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ನೋಡಿ ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ—ಎಲೈ ಗಾಯತ್ರಿಯೇ, ನಮಗಾಗಿ ನೀನು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ತರಬೇಕೆಂದು

ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಗಾಯತ್ರಿಯು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಶೈಲನಪಕ್ಷಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹಾರಿಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ಥಾನ, ಭ್ರಾಜ ಮೊದಲಾದ ಸೋಮಪಾಲಕರನ್ನು ಹೆದರಿಸಿ ಸೋಮವನ್ನು ಆಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದು ಭೂಮಿಗೆ ತಂದಿತು. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ತಂದದ್ದರಿಂದ ಭಂದಸ್ಸುಗಳೆಲ್ಲಾ ಗಾಯತ್ರಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ಥಾನವು ಲಭಿಸಿತು.

ಸಾ ಯದ್ಧ ಕ್ಷಣೇನ ಪದಾ ಸಮಗೃಭ್ಣಾತ್ತತ್ಪ್ರಾತಃಸವನಮಭವತ್ತದ್ಗಾಯತ್ರೀ ಸ್ವಮಾಯತನಮ-
ಕುರುತ ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ಸಮೃದ್ಧತಮಂ ಮಸ್ಯಂತೇ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸವನಾನಾಮಗ್ರಿಯೋ ಮುಖ್ಯೋ
ಭವತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತಾಮತ್ಯುತೇ ಯ ಏವಂ ನೇದಾಥ ಯತ್ಸವ್ಯೇನ ಪದಾ ಸಮಗೃಭ್ಣಾತ್ತನ್ಮಾ-
ಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಮಭವತ್ತದ್ವಿಸ್ರಂಸತ ತದ್ವಿಸ್ರಸ್ತಂ ನಾನ್ವಾಪ್ನೋತ್ಪೂರ್ವಂ ಸವನಂ ತೇ
ದೇವಾಃ ಪ್ರಾಜಿಜ್ಞಾಸಂತ ತಸ್ಮಿಂಸ್ತ್ರಿಷ್ಟಭಂ ಭಂದಸಾಮದಧುರಿದ್ರಂ ದೇವತಾನಾಂ ತೇನ
ತತ್ಸಮಾವದ್ವೀರ್ಯಮಭವತ್ಪೂರ್ವೇಣ ಸವನೇನೋಭಾಭ್ಯಾಂ ಸವನಾಭ್ಯಾಂ ಸಮಾವದ್ವೀ-
ರ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಸಮಾವಜ್ಞಾನಾಭ್ಯಾಂ ರಾಧ್ನೋತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದಾಥ ಯನ್ಮುಖೇನ
ಸಮಗೃಭ್ಣಾತ್ತತ್ಪ್ರತೀಯಸವನಮಭವತ್ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೩೩)

ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ತರುವಾಗ ಶೈಲನಪಕ್ಷಿಯು ತನ್ನ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳಿಂದಲೂ ಕೊಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ ಕಚ್ಚಿಕೊಂಡು ತರುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಪಕ್ಷಿಯು ತನ್ನ ಬಲಗಾಲಿನಿಂದ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ತಂದ ಸೋಮವು (ಅಥವಾ ಸೋಮಲತೆಯು) ಪ್ರಾತಃಸವನವಾಯಿತು. ಗಾಯತ್ರಿಯು ಅದನ್ನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಸವನವನ್ನು ತನ್ನ ಸ್ವಕೀಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾತಃಸವನವೇ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ಯಾಜ್ಞಕರ ಅಭಿಮತವು. ಆ ಪ್ರಾತಃಸವನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಾದಿಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಸಮಾನರಾದವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಮುಖ್ಯನೂ ಆಗುವನೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಗಾಯತ್ರಿಯು ಎಡಗಾಲಿನಿಂದ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ತರುವಾಗ ಬಲಗಾಲಿಗಿರುವಷ್ಟು ಶಕ್ತಿಯು ಎಡಗಾಲಿಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಲತಾದಿಗಳು ಕಾಲಿನಿಂದ ಆಗಾಗ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಜಾರುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವು ಪ್ರಾತಃಸವನದಂತೆ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸಮ ನಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಕಂಡು ದೇವತೆಗಳು ವಿಚಾರವಿಮರ್ಶಮಾಡಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಭಂದಸ್ಸುಗಳಿಗಾಗಿ ತ್ರಿಷ್ಕಪ್ ಭಂದಸ್ಸನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಇಂದ್ರನ ಮತ್ತು ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ತ್ರಿಷ್ಕಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವು ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾತಃಸವನಕ್ಕೆ ಸಂಸಮನಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಪ್ರಾತಃ ಸವನ ಮತ್ತು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಗಳ ಅವಿಧವಾದ ಸಂಸಮಾನತೆಯನ್ನೂ, ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನೂ ತೀರಿದವ ಪುರುಷನು ಧನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ, ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನೂ ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು ಬಳಿಕ ಶೈಲನರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ಆ ಗಾಯತ್ರಿಯು ತನ್ನ ಕೊಕ್ಕಿನಿಂದ ಕಚ್ಚಿ ತಂದ ಸೋಮದ ಭಾಗವು ತೃತೀಯಸವನವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ತಸ್ಯ ಪತಂತೀ ರಸಮಧಯತ್ತದ್ವೀತರಸಂ ನಾನ್ವಾಪ್ನೋತ್ಪ್ರಿವೇ ಸವನೇ ತೇ ದೇವಾಃ
ಪ್ರಾಜಿಜ್ಞಾಂತ ತತ್ಪಶುಷ್ಯಪಶ್ಯಂಸ್ತದ್ಯದಾಶಿರಮವನಯಂತ್ಯಾಜ್ಞೇನ ಪಶುನಾ ಚರಂತಿ ತೇನ
ತತ್ಸಮಾವದ್ವೀರ್ಯಮಭವತ್ಪೂರ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಸವನಾಭ್ಯಾಂ ಸರ್ವೈಃ ಸವನೈಃ ಸಮಾವದ್ವೀ.
ಯೈಃ ಸಮಾವಜ್ಞಾಮಿಭೀ ರಾಧ್ನೋತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||
(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨೭)

ಗಾಯತ್ರಿಯು (ಶ್ರೇಷ್ಠವು) ತನ್ನ ಕೊಕ್ಕಿನಿಂದ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಆ ಲತೆಯಲ್ಲಿದ್ದ
ರಸವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಹೀರಿ ಕುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಕೊಕ್ಕಿನಿಂದ ತಂದ ಸೋಮಲತೆಗಳಲ್ಲಿ
ರಸವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿಲ್ಲದೆ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ತೃತೀಯಸವನವು ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಸವನ
ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಗಳಿಗೆ ಸರಿಸಮಾನಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಂಡ ದೇವತೆಗಳು ವಿಚಾರಮಾಡಿ
ಇದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಸಾಧನೋಪಾಯವು ಪಶುಗಳಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಅದರಿಂದ
ಲಬ್ಧವಾಗುವ ಅಜ್ಜ (ತುಪ್ಪ) ಮೊದಲಾದ ಹವಿರ್ವಸ್ತುಗಳು ದೊರಕುವವು. ಶ್ರೇಷ್ಠವನ್ನು ಅಥವಾ ಹಾಲನ್ನು
ಲತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿರುವ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಬೆರೆಸಿದರೆ ಆ ರಸವು ರಕ್ತಿಯುತವಾಗುವುದು. ಅಜ್ಜದಿಂದಲೂ ಪಶುಗಳ
ಅವಯವಗಳಿಂದಲೂ ಹೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಸವನಕರ್ಮವು ಸಾಂಗವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ
ಕರ್ಮವನ್ನು ತೀರಿಸುವ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಋಜೀಷದ ರಸಕ್ಕೆ (ಪ್ರಾತಃಸವನ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ
ಸವನಗಳಲ್ಲಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆದ ಬಳಿಕ ಉಳಿದಿರುವ ಸೋಮಲತೆಯ ಸಿಪ್ಪೆಗಳಿಗೆ ಋಜೀಷವೆಂದು ಹೇಳುವರು) ಹಾಲು
ಮೊದಲಾದ ಅತಿರದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಪಶುಗಳಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಅಜ್ಜದಿಂದ ಮತ್ತು ಪಶುಗಳ ಹೃದ
ಯಾದ್ಯಂಗಗಳಿಂದ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ತೃತೀಯಸವನಕರ್ಮವು ಪ್ರಾತಃಸವನಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ
ಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸರಿಸಮಾನವಾಗುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು
ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು—

ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನೋ ವದಂತಿ ಕಸ್ಮಾತ್ಪತ್ಯಾದ್ಗಾಯತ್ರೀ ಕನಿಷ್ಠಾ ಛಂದಸಾಗ್ಗಂ ಸತೀ ಯಜ್ಞಮುಖಂ
ಷರಿಯಾಯೇತಿ ಯದೇವಾದಃ ಸೋಮಮಾಹರತ್ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಮುಖಂ ಪರ್ಯೈತ್ತಸ್ಮಾ-
ತ್ತೇಜಸ್ವೀನೀತಮಾ ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ದ್ವೇ ಸವನೇ ಸಮಗೃಹ್ಣಾನ್ಮುಖೇನೈಕಂ ಯನ್ಮುಖೇನ
ನಮಗೃಹ್ಣಾತ್ತದಧಯತ್ತಸ್ಮಾದ್ವೇ ಸವನೇ ಶುಕ್ರವತೀ ಪ್ರಾತಃಸವನಂ ಚ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಚ
ತಸ್ಮಾತ್ತೃತೀಯಸವನ ಋಜೀಷಮಭಿಷುಣ್ವಂತಿ ಧೀತಮಿವ ಹಿ ಮನ್ಮಂತೇ ಆಶಿರಮವನ-
ಯತಿ ಸತುಕ್ರತ್ವಾಯ ||
(ಶ್ರೇ. ಸಂ. ೬-೧.೬-೪)

ಎಂದು ಶೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಸವನ
ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸವನಗಳೂ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯಲ್ಲಿಯೂ
ಸರಿಸಮಾನವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಯಾವ ಪುರುಷನು ತೀಯವನೋ ಅವನು
ಸರ್ವ ಸಮೃದ್ಧಿಯುಕ್ತನಾಗಿ ಸುಖಿಸುವನು.

ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಸೋಮಪಾನ ಹೇಗೆ ಲಭಿಸಿತು ಎಂಬ ವಿಚಾರ

ಆಗ್ರಂ ಪಿಬ ಮಧೂನಾಂ (ಋ. ಸಂ. ೪-೪೬-೧) ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ವಾಯುವೇ ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಲು ಅರ್ಹನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರ ಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ—

ಆ ವಾಯೋ ಭೂಷ ಶುಚಿಪಾ ಉಪ ನಃ ಸಹಸ್ರಂ ತೇ ನಿಯುತೋ ವಿಶ್ವವಾರ |

ಉಪೋ ತೇ ಅಂಧೋ ಮದ್ಯಮಯಾಮಿ ಯಸ್ಯ ದೇವ ದಧಿಪೇ ಪೂರ್ವಪೇಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೯೩-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ನನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ವಾಯುವೇ ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಮುನಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಾಯುವಿಗೆ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಸೋಮಪಾನವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಸ್ಥಾನವು ಹೇಗೆ ಲಭಿಸಿತೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವತಿಕಾಸವಿದೆ. ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನಿವರಿಸಿದೆ—

ದೇವಾ ವೈ ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋಽಗ್ರಪೇಯೇ ನ ಸಮಸಾದಯನ್ನಹಂ ಪ್ರಥಮಃ ಪಿಬೇಯ-
ಮಹಂ ಪ್ರಥಮಃ ಪಿಬೇಯಮಿತ್ಯೇವಾಕಾಮಯಂತ ತೇ ಸಂಪಾದಯಂತೋಽಬ್ರವನ್
ಹಂತಾಜಿನುಯಾನು ಸ ಯೋ ನ ಉಜ್ಜೇಷ್ಯತಿ ಸ ಪ್ರಥಮಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾಸ್ಯತೀತಿ ತಥೇತಿ
ತ ಆಜಿನುಯುಸ್ತೇಷಾಮಾಜಿಂ ಯತಾನುಭಿಷ್ಯಾನ್ಮಾನಂ ನಾಯುರ್ನುಘಂ ಪ್ರಥಮಃ
ಪ್ರತ್ಯಪದ್ಯತಾಥೇಂದ್ರೋಽಥ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವಥಾತ್ಪಿನೌ | (ಐ. ಬ್ರಾ. ೯-೩೫)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಲ್ಲದ ಸೇರಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ಮೊದಲು ಸೋಮ ಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ನಿವಾದವುಂಟಾಗಲು ಆಗ ಅವರಲ್ಲಿ ನಾ ಮೊದಲು, ತಾನು ಮೊದಲು ಪಾನಮಾಡ ಬೇಕೆಂದು ಚರ್ಚೆಗಾರಂಭವಾಯಿತು. ಈ ವಿಷಯವು ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇತ್ಯರ್ಥವಾಗದಿದ್ದರಿಂದ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಸಮಾಲೋಚನೆಮಾಡಿ ಒಂದು ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಏನೆಂದರೆ, ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಒಂದು ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸೋಣ. ಅದರಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದವರು ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಲು ಅರ್ಹರಾಗುವರು ಎಂದು. ಅದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪಲು, ಆಗ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಿಂದ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಓಡಿಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಕಲ್ಲುಬಂಡೆಯ ನ್ನಾಗಲಿ, ವೃಕ್ಷವನ್ನಾಗಲಿ ಮೊದಲು ಸಮಾಪಿಸಿದವರು ಗೆದ್ದವರೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಸ್ಪರ್ಧೆಯ ನಿರ್ಧಾರ ವಾಯಿತು. ಈ ರೀತಿ ಗೆದ್ದವರು ನಮ್ಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಯರಾಲಿಯಾಗಿ ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡ ಬೇಕು ಎಂಬ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲರೂ ಸಮ್ಮತಿಸಲು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಓಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಓಡುತ್ತಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯುವು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂದಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಳವನ್ನು ಸೇರಿದನು. ಇಂದ್ರನು ವಾಯುವಿನ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಬಂದು ಎರಡನೆಯವನಾದನು. ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನ ಹಿಂದೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೂ, ಅವರ ಹಿಂದೆ ಅಪ್ರಿಣೀ ದೇವತೆಗಳೂ ಓಡಿಬಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಳವನ್ನು ಸೇರಿದರು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯುವೇ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂದಾಗಿ ಓಡಿ ಜಯರಾಲಿಯಾದನು.

ಸೋಮೇದಿಂದ್ರೋ ವಾಯುಮುದೈ ಜಯತೀತಿ ತಮಸು ಸರಾಸತತ್ಸಹ ನಾನಭೋಜ್ವಯಾ-
ವೇತಿ ಸ ನೇಽಬ್ರವೀದಹಮೇವೋಜ್ಜೇಷ್ಯಾವಿಾತಿ ತೃತೀಯಂ ಮೇಽಭೋಜ್ವಯಾರ್ವೇತಿ

ನೀತಿ ಹೈವಾಬ್ರವೀದಹಮೇವೋಜ್ಞೇಷ್ಯಾಮೀತಿ ತುರೀಯಂ ಮೇಽಘೋಜ್ಞಯಾನೇತಿ
ತಥೇತಿ ತಂ ತುರೀಯೇಽತ್ಯಾರ್ಜತ ತತ್ತುರೀಯಭಾಗೀದ್ರೋಽಭವತ್ರಿಭಾಗ್ವಾಯುಃ ||

ವಾಯುವೂ ಅವನ ಹಿಂದೆ ಇಂದ್ರನೂ ಓಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಅವರಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಸರಸ್ವರ ಸಂವಾದವುಂಟಾಯಿತು. ವಾಯುವು ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಅವನ ಹಿಂದಿದ್ದ ಇಂದ್ರನು ಕಂಡು ಈ ವಾಯುವೇ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಓಡಿ ಜಯಶಾಲಿಯಾಗುವನು. ಏನಾದರೂ ಮಾಡಿ ನಾನೂ ಇವನ ಜತೆಗೇ ಓಡಿ ಗೆಲ್ಲಬೇಕು ಎಂದು ಸಿಕ್ಕೆಯಿಸಿ, ತನ್ನ ರಕ್ತಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ವಾಯುವಿನ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿಯೇ ಓಡಿದನು. ಆದರೂ ವಾಯು ವನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹಾಕಿ ತಾನು ಮುಂದುವರಿಯುವ ಸೂಚನೆಯು ಕಾಣದಿರಲು, ಆಗ ಇಂದ್ರನು ವಾಯುವನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ವಾಯುವೇ, ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂದಾಗಿರುವೆವು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಗೆದ್ದಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಪ್ರಥಮ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಇಬ್ಬರೂ ಹಂಚಿಕೊಳ್ಳೋಣ. ನನಗರ್ಧ ನಿನಗರ್ಧ. ಈ ರೀತಿ ಇಬ್ಬರೂ ಸಹ ಕರಿಸಿ ಜಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸೋಣ ಎಂದನು. ಆ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ವಾಯುವು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನಗಿಂತಲೂ ನಾನು ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಮುಂದಾಗಿಯೇ ಇರುವೆನು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನೊಬ್ಬನೇ ಜಯಶಾಲಿಯಾಗುವೆನು. ಪ್ರಥಮ ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ನನಗೇ ಸೇರಬೇಕು. ನಿನಗೆ ಅರ್ಧವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು—ಒಳ್ಳೇದು, ಹಾಗಾದರೆ ನನಗೆ ಅರ್ಧಭಾಗ ಬೇಡ. ಮೂರು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನ್ನು ನೀನು ತೆಗೆದುಕೊ. ನನಗೆ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡು ಎನ್ನಲು, ವಾಯುವು ಅದಕ್ಕೂ ಒಪ್ಪದೆ, ಹೇಗಾದರೂ ನಾನೇ ಗೆಲ್ಲುವೆನು. ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗವೂ ನನಗೇ ಸೇರುವುದು, ನಿನಗೆ ಮೂರರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನೂ ಕೊಡಲು ನನಗಿಷ್ಟವಿಲ್ಲ ಎಂದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಮತ್ತೆ ವಾಯುವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾ, ನನಗೆ ಮೂರರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವೂ ಬೇಡ. ಇನ್ನೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಎಂದರೆ—ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ಸಾಕು. ಅದಕ್ಕಾದರೂ ಒಪ್ಪು ಎಂದು ಕೇಳಲು, ವಾಯುವು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ಅದಕ್ಕೊಪ್ಪಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಐಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹದಲ್ಲಿ (ಎಂದರೆ—ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯು ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವಾಗ) ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಒಂದು ಭಾಗವೂ, ವಾಯುವಿಗೆ ಮೂರು ಭಾಗವೂ ಇರಬೇಕೆಂದು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾಯಿತು.

ತೌ ಸಹೈವೇಂದ್ರವಾಯೂ ಉದಜಯತಾಂ ಸಹ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಸಹಾಶ್ವಿನೌ ತ ಏಷಾಮೇತೇ
ಯಥೋಜ್ಜಿತಂ ಭಕ್ತ್ವಾ ಇಂದ್ರನಾಯ್ಕೋಃ ಪ್ರಥಮೋಽತ ಮಿತ್ರಾವರುಣಯೋರಥಾಶ್ವಿನೋಃ
ಸ ಏಷ ಇಂದ್ರತುರಿಯೋ ಗ್ರಹೋ ಗೃಹ್ಯತೇ ಯದೈಂದ್ರವಾಯವಃ ||

ಈರೀತಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯುವು ಸಹಕರಿಸಿ ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನು ಗೆದ್ದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಮೊದಲು ತಲಸಿದರು. ಅವರ ಹಿಂದೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಬಂದು ಸೇರಿದರು. ಅವರ ಹಿಂದೆ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳು ಬಂದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವರು ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವಯಾವ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದರೋ ಆ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅವರು ಸೋಮಪಾನಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನದರು ಎಂದರೆ ಮೊದಲು ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳು, ಅನಂತರ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಅವರ ನಂತರ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಲು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಇಬ್ಬಿಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು ಸೇರಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವ ಕ್ರಮವು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಐಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇರುವುದು.

ತದೇತದೃಷಿಃ ಪಶ್ಯನ್ನಭ್ಯನೂನಾಚ ನಿಯುತ್ವಾ ಇಂದ್ರಸಾರಥಿತಿ |

ಐಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವಿರುವುದನ್ನು ಋಷಿಯು ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತಿಳಿದು, ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ- ಶತೇನಾ ನೋ ಅಭಿಷ್ಟಿಭರ್ನಿಯುತ್ವಾ ಇಂದ್ರಸಾರಥಿಃ | (ಋ. ಸಂ. ೪-೪೬-೨) ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿಯುತ್ವಾ ಇಂದ್ರಸಾರಥಿಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ನಿಯುತೋ ವಾಯೋಃ ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವಚನದಂತೆ (ನಿ. ೨-೨೮) ನಿಯುತ ಎಂಬ ಅಶ್ವಗಳು ವಾಯುದೇವನ ವಾಹನವೆಂದು ಕ್ರಿಸಿದ್ಧವು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಯುತ್ವಚ್ಛಬ್ದವು ವಾಯುಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಮೇಲಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಿಯುತ್ವಾನ್ ಎಂಬ ಪದವು ವಾಯುವಿನಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅಥಾ ನ ಯುಂ ನಿಯುತಃ ಸತ್ತ್ವತಸ್ವಾಃ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೮-೧-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುವು. ಇಂದ್ರಸಾರಥಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಯುವಿಗೆ ಸಾರಥಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಂದ್ರನು ವಾಯುವಿಗೆ ಸಾರಥಿ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಾಂಶಮಾತ್ರವಿರುವುದೆಂದು ಇದರಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು.

ತಸ್ಮಾದ್ಧಾಪ್ಯೇತರ್ಹಿ ಭರತಾಃ ಸತ್ವನಾಂ ವಿತ್ತಿಂ ಪ್ರಯಂತಿ ತುರಿಯೇ ಹೈವ ಸಂಗ್ರಹೀತಾರೋ ವದಂತೇನುನೈವಾಸೂಕಾಶೇನ ಯದದ ಇಂದ್ರಃ ಸಾರಥಿವ ಭೂತ್ಯೋದಜಯತ್ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೯-೨೫)

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಉದಾಹರಣೆ ಮೂಲಕವಾಗಿ ವಿಶದಪಡಿಸುವರು. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಯೋಧರಾದವರು ರಥಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ತಮ್ಮ ಸಾರಥಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯಶೀಲರಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವರು. ಅಂತಿ ಆಕ್ರಮಿಸಿದಾಗ ಆ ಧನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಎಂದರೆ- ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ತಮಗೆ ಸಹಾಯಕರಾದ ಸಾರಥಿಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವರು. ಈ ಪದ್ಧತಿಯು ಲೋಕ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಆದರಂತೆ ದೇವತೆಗಳು ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದ ಈ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವಾಯುವಿಗೆ ಸಾರಥಿಯಾಗಿ ವಾಯುವು ಜಯಶೀಲನಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಪ್ರಥಮ ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಾಂಶವು ಇಂದ್ರನ ಭಾಗವಾಯಿತು. ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಚತುರ್ಥಾಂಶವನ್ನು ವಾಯುವಿಗೆ ಸಾರಥಿಯಾಗಿ ಗಳಿಸಿದನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇಂದ್ರನು ವರಾಹಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ವಿಷಯ

ವರಾಹನೆಂಬ ಅಸುರನೊಬ್ಬನಿದ್ದನೆಂದೂ, ಅವನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸಂಹರಿಸಿದನೆಂದೂ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿದೆ. ಆದರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾತ್ರವೂ ಇದೆ. ಈ ಏಕಯುದ್ಧದ ಚರಕಬ್ರಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವಿಷ್ಣುಯಜ್ಞಃ | ಸ ದೇವೇಭ್ಯ ಆತ್ಮಾನಮಂತರಧಾತ್ | ತಮನ್ಯದೇವತಾ ನಾನಿಂದನ್ನಿಂದ್ರ-
ಸ್ತ್ವನೇತ್ | ಸ ಇಂದ್ರಮಬ್ರವೀತ್ಯೋ ಭವಾನಿತಿ | ತಮಿಂದ್ರಃ ಶ್ರುತ್ಯಬ್ರವೀದಹು

ದುರ್ಗಾಣಾಮಸುರಾಣಾಂ ಚ ಹಂತಾ ಭವಾಂಸ್ತು ಕ ಇತಿ | ಸೋಽಬ್ರವೀದಹಂ ದುರ್ಗಾ-
ಹಾರ್ತಾ ತ್ವಂ ತು ಯದಿ ದುರ್ಗಾಣಾಮಸುರಾಣಾಂ ಹಂತಾ ತತೋಽಯಂ ವರಾಹೋ-
ನಾಮನುಷ ಏಕವಿಂಶಾಃ ಪುರಾಂ ಪಾರೇಽತ್ಮಮಯಿನಾಂ ವಸತಿ ತತಸ್ತಿಸ್ತಸುರಾಣಾಂ
ವಸು ನಾಮನುಸ್ತಿ ತಮಿನಂ ಜಹೀತಿ || ತಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ತಾಃ ಪುರೋ ಭಿತ್ತಾ ಹೃದಯಮನಿ-
ಧೃತ್ ಅಥಿ ತತ್ರ ಯದಾಸೀತ್ತದ್ವಿಷ್ಣುರಾಹರದಿತಿ | ಸೋಽಯಮಿತಿಹಾಸಃ ||

ಇದರ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ವಿಷ್ಣುವೇ ಯಜ್ಞವು. ಆ ಯಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಒಂದಾನೊಂದು
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋಗಿ ಒಂದು ರಹಸ್ಯಸ್ಥಳದಲ್ಲಿದ್ದನು. ಇದು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಯ
ಲಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯಿತು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವಿದ್ದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ವಿಷ್ಣುವು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು
ನೀನು ಯಾರೆಂದು ಅವನನ್ನು ಕೇಳಿದನು. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ನಾನು ದುರ್ಗಗಳನ್ನೂ ಅಸುರರನ್ನೂ
ಧ್ವಂಸಮಾಡುವವನು. ಆದರೆ ನೀನು ಯಾರು ಎಂದನು. ವಿಷ್ಣುವು ನಾನು ದುರ್ಗಾದಿಗಳಿಂದ ಅಸುರರಿಗೆ ಸೇರಿದ
ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತರುವವನು. ನೀನು ಯಾರು? ನೀನು ಮಾಡುವ ಕೆಲಸವೇನು ಎಂದು ಪುನಃ ಕೇಳಲ.
ಅದಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವು ಇಂತೆಂದನು—ನೀನು ಹೇಳಿದಂತೆ ದುರ್ಗಗಳ ಮತ್ತು ಅಸುರರ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವವ
ನಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಬಿಚ್ಚಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ವರಾಹನೆಂಬ ಅಸುರನು ಇಲ್ಲಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು
ಪುರಗಳ (ಕೋಟಿಗಳ) ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಭದ್ರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಕೋಟಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿರುವನು
ಅವನಲ್ಲಿ ಅಸುರರ ಬಹಳವಾದ ಧನವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಅಸುರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸು ಎಂದನು. ಅದನ್ನು
ಕೇಳಿ ಇಂದ್ರನು ಅಸುರರ ಆ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿ ವರಾಹ ಎಂಬ ಅಸುರನ ಹೃದಯವನ್ನು ಇರಿದು
ಕೊಂದನು. ಆಗ ವಿಷ್ಣುವು ಅಸುರನಲ್ಲಿದ್ದ ಧನವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಲ್ಲಿಂದ ತಂದನು. ಇದೇ ಈ ಇತಿಹಾಸದ ಮುಖ್ಯಾಭಿ
ಪ್ರಾಯವು. ಈ ವಿಷಯವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ,

ಅಸ್ಯೇದು ಮಾತುಃ ಸವನೇಷು ಸದ್ಯೋ ಮಹಃ ಪಿತುಂ ಪಪಿವಾಚ್ಚಾರ್ವನ್ನಾ |

ಮುಷಾಯದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪಚತಂ ಸಹೀಯಾನ್ವಿಧ್ಯದ್ವರಾಹಂ ತಿರೋ ಅದ್ರಿಮಸ್ತಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೬೧-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿ ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ
ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೂ ಹೊಂದಿಸಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

ಅಸ್ಯೇದು ಮಾತುಃ ಇತ್ಯೇತ್ರ ವಿಷ್ಣುನಾ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ದುರ್ಗಾಣಾಂ ಹಂತೇತ್ಯಾತ್ಮಾನಂ-
ಕಥೆಯಸಿ ತರ್ಹಿ ನಾಮನುಷಂ ವರಾಹಮಸುರಂ ಜಹೀತ್ಯುಕ್ತಾರ್ಥೋ ವಿಧ್ಯದ್ವರಾಹಂ
ಇತಿ ಪಾದೇನ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಃ ||

ಮೇಲಿನ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ—“ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ದುರ್ಗಗಳ ಮತ್ತು ಅಸುರರ ಸಂಹಾರಕನೆಂದು
ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಿರುಷ್ಟೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಬಿಚ್ಚಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ವರಾಹನೆಂಬ ಅಸುರ

ನನ್ನು ಸಂಹರಿಸು" ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅಸ್ಥೇದು ಮಾತು: ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯು ಮುಕ್ತನ ವಿಧ್ಯದ್ವಾರಾಹಂ ಶಿರೋ ಅದ್ರಿಮಸ್ತಾ ಎಂಬ ಕೊನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಇಂದ್ರೇಣ ಚ ವಿಷ್ಣೋ ತ್ವಂ ದುರ್ಗಾದಾಹರ್ತೇತಿ ಬ್ರೂಷೇ ಮಯಾ ಪುರಾಣೆ ಜಿತಾನ್ಯಸುರಶ್ಚ
ಘಾತಿತಸ್ತಸ್ಯ ವಾಮುಂ ವಸ್ಪಾನಯೇತ್ಯುಕ್ತೋ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಶ್ಚ ನರಾಹಾಸುರಸ್ಯ ಧನಂ
ಮುನೋಷ | ಸೋಽರ್ಥಂ ಮುಷಾಯುದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪಚತಂ ಸಹೀಯಾನ್ ಇತಿ ಪಾದೇನ
ಸೂಚಿತಃ ||

ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ, ನೀನು ಅಸುರರ ದುರ್ಗಗಳಿಂದ ಅವರ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತರುವವನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದೀಯಷ್ಟೆ. ಈಗ ನಾನು ಅನೇಕ ಶತ್ರುಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಅಸುರರನ್ನು ಕೊಂದಿರುವೆನು. ಆ ಅಸುರನಲ್ಲಿರುವ ಧನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಎಂದು ಹೇಳಲು ವಿಷ್ಣುವು ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿ ಆ ವರಾಹಾಸುರನಲ್ಲಿದ್ದ ಧನವನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತಂದನು. ಈ ವಿವರವು—ಮುಷಾಯುದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪಚತಂ ಸಹೀಯಾನ್ ಎಂಬ ಉದಾಹೃತ ಮುಕ್ತನ ಪಾದದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಡುವುದು.

ಸ ಕಿಂ ಪುನರ್ಮುಷಿತವಾನಿತಿ ತದತ್ರೋಚ್ಯತೇ | ವಿಶ್ವೇತ್ತಾ ಇತಿ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವೇಷಿತಸ್ತ್ವಯಾ
ಪ್ರೇರಿತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಯಜ್ಞರೂಪೀ ತ್ವೇಷಿತಸ್ತ್ವಂ ದುರ್ಗಾದಾಹಾರ್ತಾ ಕಿಲ ತರ್ಹಿ ತ್ವಂ ತಸ್ಯ
ಧನಾನ್ಯಾಹರೇತಿ ತ್ವಯಾ ಪ್ರೇರಿತಃ ಸನ್ನರುಕ್ರಮೋ ಭೂತ್ವಾ ವಿಶ್ವೇತ್ತಾ ಯಾನಿ ಚ ತತ್ರ
ಸ್ಥಿತಾನಿ ತಾನಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯಾಭರತ್ | ಅಭರತ್ | ಕಾನಿ ತಾನೀತಿ | ಶತಂ ಮಹಿಷಾನಪರಿ-
ಮಿತಾನ್ ಪ್ರಶಸ್ತಾನ್ ಪದಾರ್ಥಾನ್ ತೇಷಾಂ ವಾಹನರೂಪಾನ್ ಮಹಿಷಾನ್ವಾ ಪ್ತೇರಪಾಕ
ಮೋದನಂ ಚ ಪಕ್ವಮಾತ್ರಮೇವಾದನಂ ಚಾಭರತ್ |

ಮತ್ತು ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಪುನಃ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತಂದನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಅದರ ವಿವರವನ್ನು ವಿಶ್ವೇತ್ತಾ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಯಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ, ನೀನು ಅಸುರರ ದುರ್ಗಗಳಿಂದ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತರುವವನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವೆಯಷ್ಟೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಈ ವರಾಹಾಸುರನಲ್ಲಿರುವ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಬಾ ಎಂಬುದಾಗಿ ನಿನ್ನಿಂದ (ಇಂದ್ರನಿಂದ) ಪ್ರೇರಿತನಾದಕೂಡಲೇ ವಿಷ್ಣುವು ಹಾಗೆ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಬೇಗೆಬೇಗನೆ ಅಸುರನ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ, ಅಸುರನಲ್ಲಿದ್ದ—ಎಂದರೆ ಯಾವಯಾವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದನೋ ಆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಪಹರಿಸಿ ತಂದನು. ವಿಷ್ಣುವು ತಂದ ಆ ವಸ್ತುಗಳಾವುವು ಎಂದರೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದವೂ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದುವೂ ಆದ ಧನಾದಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ, ಅವುಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತುತರುವ ಮಹಿಷಾದಿಪಶುಗಳನ್ನೂ, ಪ್ತೇರಾದಿಗಳಿಂದ ಪಕ್ವಮಾಡಿದ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನೂ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಇಂದ್ರನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಪಹರಿಸಿ ತಂದನು ಎಂಬ ವಿವರವು ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದು.

ವಿಧ್ಯದ್ವಾರಾಹಂ ಇತ್ಯತ್ರೋಕ್ತೋಽರ್ಥಶ್ಚ ಚರಮಪಾದೇನೋಚ್ಯತೇ | ಇಂದ್ರಸ್ತು ವರಾಹಾರಂ
ಸ್ವೀಕೃತಾಸುರಸರ್ವಶ್ಚಂ ವರಾಹರೂಪಿಣಿಂ ವೈಮುಷಮೇಮುಷನಾಮಾನಮಥವೈಮುಷಂ
ಧನಾನಾಮೋಷಕಂ ವರಾಹಮಸುರಂ ಹೃದಯೇಽವಿಧ್ಯದಿತಿ ಶೇಷಃ ||

ಅಗಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಏಳು ಪರ್ವತಗಳ ಅಜಿ ವರಾಹನೆಂಬ ಅಸುರನಿರುವನು. ಅವನು ಅಸುರರ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತನ್ನ ಬಲವಾದ ಕೋಟಿಯೊಳಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವನು. ನೀನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ಅಸುರರ ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿ ಸಿನಗಿದ್ದರೆ ಆ ವರಾಹನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಿ ಧ್ವಂಸಮಾಡು. ಆಗ ಮಾತ್ರ ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯು ಗೊತ್ತಾಗುವುದು ಎಂದನು. ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ ಇಂದ್ರನು ಸಮಾಪದಲ್ಲಿದ್ದ ದರ್ಭೆಯ ಗೊಂಚಲೊಂದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದನ್ನೇ ತನ್ನ ಆಯುಧವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಭೇದ್ಯವಾದ ಏಳು ಪರ್ವತಗಳನ್ನೂ ಛೇದಿಸಿ ಆ ವರಾಹಸುರನನ್ನೂ ಹೊಡೆದು ಕೊಂದನು. ಬಳಿಕ ವಿಷ್ಣುವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಎಲೈ ಪುರುಷನೇ, ನೀನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಸಪ್ತಪರ್ವತಗಳನ್ನೂ ಸೀಳಿಹಾಕಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಅಸುರನನ್ನು ಕೊಂದಿರುವೆನು. ಇದರಿಂದ ನನ್ನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಯಿತಷ್ಟೆ. ನೀನು ಹಿಂದೆ ಧ್ವಂಸವಾದ ಅಸುರರ ದುರ್ಗಾದಿಗಳಿಂದ ಅಲ್ಲಿರುವ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ತರುವವನೇ ನಾನು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡೆಯಷ್ಟೆ. ಈಗ ನೀನು ಹೇಳಿಕೊಂಡಂತೆ ಅಲ್ಲಿರುವ ಧನಾದಿವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಬಾ ಆಗ ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಲು ವಿಷ್ಣುವು ಹಾಗೇ ಆಗಲೆಂದು ಹೇಳಿ ಯಜ್ಞರೂಪದಿಂದಲೇ ಆ ಅಸುರನಲ್ಲಿದ್ದ ಧನಾದಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ತಂದನು. ಕೀರತಿ ಯಜ್ಞದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರ ಧನಗಳನ್ನು ಪಡೆದದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ವೇದಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿತು ಎಂದು ಈ ಇತಿಹಾಸದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಇಂದ್ರಂ ಸ್ತನೇತ್ಯಷ್ಟಾದಶರ್ಚಂ ಪಂಚಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಸ್ಯ ರೇಣೋರಾಪ್ತಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭವೈಂದ್ರಂ | ಅನುಕ್ರಾಂತಂ ಚ | ಇಂದ್ರಂ ಸ್ತವ ದ್ವ್ಯಾನಾ ರೇಣುರಿತಿ || ಸೂರ್ಯಸ್ತುನ್ಮಾ-
ನ್ಮೈಕಾಹ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯನಿವಿದ್ಧಾನಂ | ಸೂತ್ರತಂ ಚ | ಸೂರ್ಯಸ್ತುತಾ ಯಶಸ್ಕಾಮಃ
ಪಿಬಾ ಸೋಮಮುಭೇಂದ್ರಂ ಸ್ತನೇತಿ ಮಧ್ಯಂದಿನಃ | ಅ. ೯.೮ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಇಂದ್ರಂ ಸ್ತವ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಏಳನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನೆಂಟು ಪುಕ್ತಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಗೋತ್ರದ ರೇಣು ಎಂಬುವನು ಪುಷಿಯು; ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಯು, ತ್ರೈಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಇಂದ್ರಂ ಸ್ತವ ದ್ವ್ಯಾನಾ ರೇಣುಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಸೂರ್ಯಸ್ತುತಾ ಎಂಬ ಒಂದು ದಿನಸ ಮಾಡುವ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಿವಿದ್ಧಾನಸೂಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶೌತಸೂತ್ರದ—ಸೂರ್ಯಸ್ತುತಾ ಯಶಸ್ಕಾಮಃ ಪಿಬಾ ಸೋಮಮುಭೇಂದ್ರಂ ಸ್ತನೇತಿ ಮಧ್ಯಂದಿನಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೯.೮) ವಿಸ್ತೃತ ವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೮೯

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೭ | ಸೂಕ್ತ—೮೯ |

೪೫೪—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೪ | ವರ್ಗ—೧೪, ೧೫, ೧೬ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಪುಕ್ತಂಖ್ಯೆ—೧೮ ||

ಪುಷಿ—ರೇಣುಃ ||

ದೇವತಾ—೧-೪, ೬-೧೮. ಇಂದ್ರಃ | ೫. ಇಂದ್ರಾಸೋಮಃ |

ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ |

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಇಂದ್ರಂ ಸ್ತವಾ ನೃತಮಂ ಯಸ್ಯ ಮಹ್ನಾ ವಿಬಬಾಧೇ ರೋಚನಾ ವಿ
ಜ್ಯೋ ಅಂತಾನ್ ।

ಆ ಯಃ ಪಪ್ರಾ ಚರ್ಷಣೇಧ್ಯದ್ವರೋಭಿಃ ಪ್ರ ಸಿಂಧುಭ್ಯೋ ರಿರಿಚಾನೋ
ಮಹಿತ್ವಾ ॥ ೧ ॥

ಪದಪಾಠಃ ।

ಇಂದ್ರಂ | ಸ್ತವ | ನೃತಮಂ | ಯಸ್ಯ || ಮಹ್ನಾ | ವಿಬಬಾಧೇ | ರೋಚನಾ | ವಿ | ಜ್ಯಃ |
ಅಂತಾನ್ |

ಆ | ಯಃ | ಪಪ್ರಾ | ಚರ್ಷಣೇಧ್ಯತ್ | ವರಃಭಿಃ | ಪ್ರ | ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ | ರಿರಿಚಾನಃ | ಮಹಿತ್ವಾ ॥

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸ್ತೋತಃ ತ್ವಂ ನೃತಮಂ ನೇತೃತಮಮಿಂದ್ರಂ ಸ್ತವ | ಸ್ತುಹಿ | ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಮಹ್ನಾ
ಮಹತ್ತ್ವಂ || ವಿಭಕ್ತಿವ್ಯತ್ಯಯಃ || ರೋಚನಾ ಪರೇಷಾಂ ತೇಜಾಂಸಿ ವಿಬಬಾಧೇ ವಿಬಾಧತೇ | ಅಭಿಭವ-
ತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ವಿ ಜ್ಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾತ್ಪಾಂತಾನ್ಪರ್ಯಂತಾನಭಿಭವತಿ | ಯಶ್ಚೇಂದ್ರಶ್ಚರ್ಷಣೇಧ್ಯನ್ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ
ಧರ್ತಾ ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ ಸಮುದ್ರೇಭ್ಯೋಽಪಿ ಮಹಿತ್ವಾ ಮಹತ್ತ್ವೇನ ಪ್ರ ರಿರಿಚಾನಃ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಶ್ಚ ಸನ್
ವರೋಭಿಸ್ತಮಸಾಂ ವರಕೃಸ್ತೇಜೋಭಿರಾ ಪಪ್ರಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಾಪೂರಯತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

(ಎಲೈ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನೇ) ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನ | ಮಹ್ನಾ—ಮಹತ್ತ್ವವು | ರೋಚನಾ—ಸಕಲ
ತೇಜೋಮಂಡಲಗಳನ್ನು | ವಿ ಬಬಾಧೇ—ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮೀರಿರುವುದೋ | ವಿ ಜ್ಯಃ ಅಂತಾನ್—
ಪೃಥ್ವಿಯ ಅಂತಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿರುವುದೋ | ಯಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ಚರ್ಷಣೇಧ್ಯತ್—ಮಾನವರಿಗೆ ಧಾರಕ
ನಾಗಿಯೂ | ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ—ಸಕಲ ಸಮುದ್ರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮಹಿತ್ವಾ—ತನ್ನ ಮಹತ್ತ್ವಾದಿಂದ | ಪ್ರ ರಿರಿಚಾನಃ—
ಮಾರಿದ್ದು | ವರೋಭಿಃ—ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ತಡೆಯುವ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ | ಆ ಪಪ್ರಾ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲ
ವ್ಯಾಪಿಸಿದನೋ ಅಂತಹ | ನೃತಮಂ—ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನಾದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು |
ಸ್ತವ—ಸ್ತುತಿಸು.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನೇ, ಯಾವ ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ತ್ವವು ಸಕಲ ತೇಜೋಮಂಡಲಗಳನ್ನೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮೀರಿರುವುದೋ, ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಮಾನವರಿಗೆ ಧಾರಕನಾಗಿಯೂ, ತನ್ನ ಮಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಸಕಲ ಸಮುದ್ರಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿದ್ದು ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ತಡೆಯುವ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ವ್ಯಾಪಿಸಿದನೋ ಅಂತಹ ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸು.

English Translation

Praise Indra, the chief leader (of rites), whose glory surpass the lustre (of others), and the ends of the earth; the sustainer of man, who exceeding the ocean in magnitude, fills (heaven and earth) with radiance.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಸ ಸೂರ್ಯಃ ಪರ್ಯುರೂ ವರಾಂಸ್ಯೇಂದ್ರೋ ವವೃತ್ಯಾದ್ರಭೈವ ಚಕ್ರಾ ।

ಅತಿಷ್ಠಂತಮಪಸ್ಯಂ ನ ಸರ್ಗಂ ಕೃಷ್ಣಾ ತಮಾಂಸಿ ತ್ವಿಷ್ಯಾ ಜಘಾನ ॥ ೨ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಸಃ | ಸೂರ್ಯಃ | ಪರಿ | ಉರು | ವರಾಂಸಿ | ಆ | ಇಂದ್ರಃ | ವವೃತ್ಯಾತ್ | ರಘ್ನಾ ಇವ | ಚಕ್ರಾ |

ಅತಿಷ್ಠಂತಂ | ಅಪಸ್ಯಂ | ನ | ಸರ್ಗಂ | ಕೃಷ್ಣಾ | ತಮಾಂಸಿ | ತ್ವಿಷ್ಯಾ | ಜಘಾನ ॥ ೨ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಸೂರ್ಯಃ ಸುವೀರ್ಯಃ ಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಇಂದ್ರ ಉರು ಬಹುನಿ ವರಾಂಸಿ ತೇಜಾಂಸಿ ಪರ್ಯಾ ವವೃತ್ಯಾತ್ | ಪರ್ಯಾವರ್ತಯತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ರಘ್ನೇವ ಯಥಾ ಸಾರಥೀ ರಥಸಂಬಂಧಿನಿ ಚಕ್ರಾ ಚಕ್ರಾಣ್ಯಾವರ್ತಯತಿ ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಂಚ ಸೋಽಯಮತಿಷ್ಠಂತಂ ಶೀಘ್ರಂ ಗಚ್ಛಂತಮಪಸ್ಯಂ ನ ಕರ್ಮಣ್ಯಮಿವ ಸರ್ಗಂ | ಸೃಜ್ಯತ ಇತಿ ಸರ್ಗೋಽತ್ಯಃ | ಕೃಷ್ಣಾನಿ ತಮಾಂಸಿ ತ್ವಿಷ್ಯಾ ದೀಪ್ತಾ ಜಘಾನ | ಹಂತಿ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ರಘ್ನಾ—ರಥವನ್ನು ಹೊಡೆಯುವ ಸಾರಥಿಯು | ಚಕ್ರಾ ಇವ—ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಸುತ್ತುವಂತೆ | ಸೂರ್ಯಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ವೀರ್ಯವುಳ್ಳವನೂ | ಸಃ—ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು | ಉರು—ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ | ವರಾಂಸಿ—ತೇಜಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ | ಪರಿ ಆ ವವೃತ್ಯಾತ್—ಸರ್ವತ್ರ ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ | ಅತಿ-

ಷ್ಯಂಕಂ—ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯೋ | ಅಪಸ್ಯಂ—ಕರ್ಮನಿರತವೂ ಆದ | ಸರ್ಗಂ ನ—ಅಶ್ವದಂತೆ | ತ್ವಿಷ್ಯಾ—ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ | ಕೃಷ್ಣಾ ತಮಾಂಸಿ—ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಗಳನ್ನು | ಜಘಾನ—ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ರಥವನ್ನು ಹೊಡೆಯುವ ಸಾರಥಿಯು ರಥದ ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಂತೆ, ಉತ್ತಮವಾದ ವೀರೈವುಳ್ಳವನೂ, ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸರ್ವತ್ರ ಪುಬ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯೂ, ಕರ್ಮನಿರತವೂ ಆದ ಅಶ್ವದಂತೆ ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಗಳನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The heroic Indra causes numerous rays of light to revolve as a charioteer (effects the rotation of) the wheels of the chariot ; he destroys by his radiance the black darkness like a restless active horse.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಸಮಾನಮಸ್ಮಾ ಅನಪಾವದರ್ಚ ಕ್ಷಯಾ ದಿವೋ ಅಸಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನನ್ಯಂ |

ವಿ ಯಃ ಪೃಷ್ಠೇವ ಜನಿಮಾನ್ಯರ್ಯ ಇಂದ್ರಶ್ಚಿಕಾಯ ನ ಸಖಾಯಮಿಷೇ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಸಮಾನಂ | ಅಸ್ಮೈ | ಅನಪವೃತ್ | ಅರ್ಚ | ಕ್ಷಯಾ | ದಿವಃ | ಅಸಮಂ | ಬ್ರಹ್ಮ | ನನ್ಯಂ |

ವಿ | ಯಃ | ಪೃಷ್ಠೇವ | ಜನಿಮಾನಿ | ಅರ್ಯಃ | ಇಂದ್ರಃ | ಚಿಕಾಯ | ನ | ಸಖಾಯಂ | ಈಷೇ ||

। ಸಾಯಂಜ಼ಾಪ್ತಃ ।

ಹೇ ಸ್ತೋತಃ ತ್ವಂ ಸಮಾನಂ ಮಯಾ ಸಹಾನಪಾವದಸಗತಿರಹಿತಂ ಕ್ಷಯಾ ದಿವೋ ದಿವಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಶ್ಚ ಸಮಮತ್ಯಂತಮತಿರಿಕ್ತಂ | ಮಹದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ನನ್ಯಂ ನವತರಮನ್ಯೈರಕೃತಪೂರ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಮಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯಾರ್ಚ | ಉಚ್ಚಾರಯ | ಯ ಇಂದ್ರೋ ಜನಿಮಾನಿ ಯಜ್ಞೇ ಯಜ್ಞೇ ಜಾತಾನಿ ಪೃಷ್ಠೇವ ಪೃಷ್ಠಸಂಜ್ಞಕಾನಿ ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಣವಾಯೋಽರೀಞ್ಯತ್ರಾನ್ವಿ ಚಿಕಾಯ ವಿಚಿನೋತಿ ಸಖಾಯಂ ಚ ನೇಷೇ ನೇಚ್ಛತಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

(ಎಲೈ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನೇ) ಯಃ ಇಂದ್ರಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ಜನಿಮಾನಿ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ |

ಪೃಷ್ಠೇವ—ಪೃಷ್ಠಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಂತೆ | ಅರ್ಯಃ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ವಿ ಚಿಕಾಯ—ಹುಡುಕಿ ನಾಶಪಡಿಸುವನೋ (ಮತ್ತು) | ಸಹಾಯಂ—ಮಿತ್ರನಾರನ್ನೂ | ನ ಈಶೇ—ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ | ಅಸ್ತೃ-
ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ | ಸಮಾನಂ—ನನ್ನೊಡನೆ | ಅನಪಾವತ್—ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದೂ |
ಕ್ಷೇಯಾ—ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ | ದಿವಃ—ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ | ಅಕಮಂ—ಮಾರಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ನನ್ನಂ-
ನೂತನನಾದ | ಬ್ರಹ್ಮ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಅರ್ಚ—ಪೂಜಿಸು.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನೇ, ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಪೃಷ್ಠಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಂತೆ
ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಿ ನಾಶಪಡಿಸುವನೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ಮಿತ್ರನನ್ನೂ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ,
ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ, ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದೂ, ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮಾರಿರು-
ವುದೂ ನೂತನನಾದುದೂ ಆದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪಠಿಸು.

English Translation

Sing along with me a new song, unceasing, surpassing heaven and earth, to him who like the prishtha (praises), born at sacrifices, overcomes his enemies, Indra who desires no friend.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಇಂದ್ರಾಯ ಗಿರೋ ಅನಿಶಿತಸರ್ಗಾ ಅಪಃ ಪ್ರೇರಯಂ ಸಗರಸ್ಯ ಬುಧ್ನಾತ್ |
ಯೋ ಅಕ್ಷೇಣೇವ ಚಕ್ರಿಯಾ ಶಚೀಭಿರ್ವಿಷ್ವಕ್ತಸ್ತಂಭ ಪೃಥೀಮುತ ದ್ಯಾಂ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಇಂದ್ರಾಯ | ಗಿರಃ | ಅನಿಶಿತಸರ್ಗಾಃ | ಅಪಃ | ಪ್ರ | ಪ್ರೇರಯಂ | ಸಗರಸ್ಯ | ಬುಧ್ನಾತ್ |
ಯಃ | ಅಕ್ಷೇಣ ಇವ | ಚಕ್ರಿಯಾ | ಶಚೀಭಿಃ | ವಿಷ್ವಕ್ | ತಸ್ತಂಭ | ಪೃಥೀಮಿ | ಉತ | ದ್ಯಾಂ || ೪ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಇಂದ್ರಾಯೇಂದ್ರಾರ್ಥಮನಿಶಿತಸರ್ಗಾ ಅತನೂಕ್ಯತವಿಸರ್ಗಾ ಉಪಯುಕ್ತಸರಿ ವರ್ತಮಾನಾ
ಯಾ ಗಿರಃ ಸ್ತುತಯಸ್ತಾಭಿರ್ಗೀರ್ಭಿಃ ಸಗರಸ್ಯಾಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ | ಸಗರಂ ಸಮುದ್ರ ಇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷನಾಮಸು
ಪಾಠಾತ್ | ಬುಧ್ನಾತ್ಪ್ರದೇಶಾದಪ ಉದಕಾನಿ ಪ್ರೇರಯಂ | ಪ್ರೇರಯಾನಿ | ಯ ಇಂದ್ರಃ ಶಚೀಭಿಃ
ಕರ್ಮಭಿಃ ಪೃಥೀಮುತಾಪಿ ಚ ದ್ಯಾಂ ದಿವಂ ಚಕ್ರಿಯಾ ರಥಚಕ್ರಾಣ್ಯಕ್ಷೇಣೇವ ಯಥಾ ರಥಾಕ್ಷೇಣ
ತದ್ವದ್ವಿಷ್ವಕ್ ಸರ್ವತಸ್ತಸ್ತಂಭ ಅಸ್ತಭ್ನಾತ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಚಕ್ರಿಯಾ—ರಥದ ಚಕ್ರಗಳನ್ನು | ಅಕ್ಷೇಣೇವ—ಇರಚಿ ಪಟ್ಟಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಭದ್ರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವಂತೆ | ಯಃ ಇಂದ್ರಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ಶಚೀಭಿಃ—ತನ್ನ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ | ಪೃಥಿವೀಂ—ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ದ್ಯಾಂ—ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ | ತಸ್ತಂಭ—ಹಿಡಿದು ನಿಲ್ಲಿಸುವನೋ ಅಂತಹ | ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಅನಿಶಿತಸರ್ಗಾಃ—ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗುತ್ತಿರುವ | ಗಿರಃ—ಸ್ತುತಿಗಳೊಡನೆ | ಸಗರಸ್ಯ ಬುಧ್ನಾತ್—ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮೂಲಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ | ಅಪಃ—ಉದಕಗಳನ್ನೂ | ಪ್ರೇರಯಂ—ಅರ್ಪಿಸಿ ಕಳುಹುತ್ತೇನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ ||

ರಥದ ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಇರಚಿಪಟ್ಟಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಭದ್ರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವಂತೆ ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ ಹಿಡಿದು ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವನೋ ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನಿಗೆ, ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೇ (ತಡೆಯಿಲ್ಲದೇ) ನಿರಂತರವಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗುತ್ತಿರುವ ಸ್ತುತಿಗಳೊಡನೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮೂಲಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ಉದಕಗಳನ್ನೂ ಅರ್ಪಿಸಿ ಕಳುಹುತ್ತೇನೆ.

English Translation

I will utter praises to Indra in unceasing flow, (I will send) waters from the depth of the firmament (to him) who has fixed heaven and earth on both sides by his acts as the wheels of a chariot (are fixed) by the axle,

ಸಂಹಿತಾಸಾಹಿತಿ ||

ಅಪಾಂತಮನ್ಯುಸ್ತೃಪಲಪ್ರಭರ್ಮಾ ಧುನಿಃ ಶಿಮಿವಾನ್ಞುರುಮಾ ಋಜೀಷೀ |
ಸೋಮೋ ವಿಶ್ವಾನ್ಯತಸಾ ವನಾನಿ ನಾರ್ವಾಗಿಂದ್ರಂ ಪ್ರತ್ತಿಮಾನಾನಿ ದೇಭುಃ ||

ಪದಸಾಹಿತಿ :

ಅಪಾಂತಮನ್ಯುಃ | ತೃಪಲಪ್ರಭರ್ಮಾ | ಧುನಿಃ | ಶಿಮಿವಾನ್ | ಶರುಮಾನ್ | ಋಜೀಷೀ |
ಸೋಮಃ | ವಿಶ್ವಾನಿ | ಅತಸಾ | ವನಾನಿ | ನ | ನಾರ್ವಾಕ್ | ಇಂದ್ರಂ | ಪ್ರತ್ತಿಮಾನಾನಿ | ದೇಭುಃ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಅಪಾಂತಮನ್ಯುರಾಸಾತಿತಮನ್ಯುಸ್ತೃಪಲಪ್ರಭರ್ಮಾ ಗ್ರಾವಾದಿಭಿಃ ಕ್ಷಿಪ್ರಪ್ರಹಾರೀ ಧುನ್ವಿ ಶಕ್ರೋತಾಂ ಕಂಪಯಿತಾ ಶಿಮೀವಾನ್ ಕರ್ಮನಾನ್ಞುರುಮಾನಾಯುಧನಾನ್ಯಜೀಷ್ಯಜೀಷವಾನ್

ಸೋಮೋ ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯತಸಾತಸಮಯಾನಿ ವನಾನ್ಯರಣ್ಯಾನಿ ವರ್ಧಯತೀತಿ ಶೇಷಃ | ಪ್ರತಿಮಾ-
ನಾನಿ ಪ್ರತಿಮಾನಭೂತಾನಿ | ಸಮಾನಾನಿ ದ್ರವ್ಯಾಣೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಇಂದ್ರಮರ್ವಾಗ್ನ ದೇಭುಃ | ದಭ್ಯೋತಿ-
ರತಾ ಕರ್ಷಣಕರ್ಮಾ | ತುಲಯಾ ವಿಯಮಾನಾನ್ಯಾತ್ಮಾಭಿಮುಖತಯಾ ನಾಕರ್ಷಯತಿ | ಲಘೂನಿ
ಭವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರತಿನಿಧೀಯಮಾನಾನಿ ಪುರೂಣಿ ತಾನ್ಯಾತ್ಮಾಭಿಮುಖಮಾಕರ್ಷಂತಿ ನೈವ-
ಮಿಂದ್ರಂ ಕುರ್ವಂತೀತಿ | ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಮಹಾನಿಂದ್ರ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತ್ರಯಃ ಪಾದಾಃ ಸೌಮ್ಯಾಸ್ತುರೀ-
ಯಸ್ತ್ವೈಂದ್ರಃ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯಃ | ಆಪಾತಿತಮಸ್ತುಸ್ತೃಪ್ರಪ್ರಹಾರೀ ಕ್ಷಿಪ್ರಪ್ರಹಾರೀ ಸೋಮೋ
ವೇಂದ್ರೋ ನಾ ಧುನಿಧೂನೋತೇಃ ಶಿನಿಾತಿ ಕರ್ಮನಾಮ ತಮಯತೇರ್ವಾ ಶಕ್ನೋತೇರ್ವರ್ಜೀಷೀ
ಸೋಮೋ ಯತ್ಸೋಮಸ್ಯ ಪೂಯಮಾನಸ್ಯಾತಿರಿಚ್ಯತೇ ತದೃಜೀಷಮಪಾರ್ಜಿತಂ ಭವತಿ ತೇನರ್ಜೀಷೀ
ಸೋಮೋಽಥಾಪ್ಯೈಂದ್ರೋ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯಜೀಷೀ ವಜ್ರೀತಿ | ಸೋಮಃ ಸರ್ವಾಣ್ಯತಸಾನಿ ವನಾನಿ
ನಾರ್ವಾಗಿಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ದಭ್ಯವಂತಿ ಯೈರೇನಂ ಪ್ರತಿಮಿಮತೇ ನೈನಂ ತಾನಿ ದಭ್ಯವಂತಿ |
ನಿ. ೫-೧೨ | ಇತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ |

ಅಪಾಂತಮನ್ಯುಃ—ಕೋಪವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೂ | ತೃಪಲಪ್ರಭರ್ವಾ—ಗ್ರಾವ
ಗಳಿಂದ ಮರ್ದಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ | ಧುನಿಃ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಡುಗಿಸುವವನೂ | ಶಿನಿಾವಾನ್—ಕರ್ಮವಂತನೂ |
ಶರುಮಾನ್—ಆಯುಧವುಳ್ಳವನೂ | ಋಜೀಷೀ—ಋಜೀಪಸಂಜ್ಞ ಕನೂ ಅದ ಸೋಮದೇವನು |
ವಿಶ್ವಾನಿ—ಸಮಸ್ತವಾದ | ಅತಸಾ ವನಾನಿ—ಅತಸ್ಪೃಕ್ಷಪೂರಿತವಾದ ವನಗಳನ್ನು ದಿಕ್ಕೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ |
ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ—ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಅವು | ಇಂದ್ರಮರ್ವಾಕ್—ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ |
ನ ದೇಭುಃ—ಗರ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಬಾವಾರ್ಥ |

ಕೋಪವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೂ, ಕಲ್ಪುಗಳಿಂದ ಮರ್ದಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು
ನಡುಗಿಸುವವನೂ, ಕರ್ಮವಂತನೂ, ಆಯುಧವುಳ್ಳವನೂ, ಋಜೀಪಸಂಜ್ಞ ಕನೂ ಅದ ಸೋಮದೇವನು ಸಕಲವಾದ
ಅತಸ್ಪೂರಿತವಾದ ವನಗಳನ್ನೂ ಪುಷ್ಪವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಅವು ಅವನದೊರೆಗೆ
ಗರ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

English Translation

Appeasing wrath, striking quickly, intimidating foes, doer of great
deeds, armed with weapons, possessing the stale residue, Soma nourishes
all the Atasa woods, they oppose no impediments against Indra.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಪಾಂತಮನ್ಯುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಯರು
ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಆಪಾಂತಮನ್ಯುಃ | ಆಪಾಂತಮನ್ಯುಸ್ತೃಪಲಪ್ರಭವರ್ತಾ ಧುನಿಃ ಶಿಮಿವಾನ್ಯುರುಮ್ನಾ
 ಋಜೀಷೀ | ಸೋಮೋ ವಿಶಾನ್ಯತಸಾ ವನಾನಿ ನಾರ್ವಾಗಿಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ದೇಭುಃ ||
 ಆಪಾಂತಮನ್ಯುಸ್ತೃಪ್ರಪ್ರಹಾರೀ ಕ್ಷಿಪ್ರಪ್ರಹಾರೀ (ಸೃಪ್ರಪ್ರಹಾರೀ) ಸೋಮೋ ವೇಂದ್ರೋ
 ವಾ || ಧುನಿಧುರ್ನೋತೇಃ | ಶಿಮಿತಿ ಕರ್ಮನಾಮ | ಶಮಯತೇರ್ವಾ ಶಕ್ನೋತೇರ್ವಾ |
 ಋಜೀಷೀ ಸೋಮೋ ಯತ್ಸೋಮಸ್ಯ ಪೂಯಮಾನಸ್ಯಾತಿರಿಚ್ಯತೇ ತದ್ಯಜೇಷಮಪಾರ್ಜಿತಂ
 ಭವತಿ ತೇನರ್ಜೀಷೀ ಸೋಮುಃ | ಅಥಾಪ್ಯೇಂದ್ರೋ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಋಜೀಷೀ ವಜ್ರೀ
 ಇತಿ | ಹರ್ಯೋರಸ್ಯ ಸ ಭಾಗೋ ಧಾನಾಶ್ವೇತಿ | ಧಾನಾ ಭ್ರಾಷ್ಟ್ರೇ ಹಿತಾ ಭವಂತಿ ಫಲೇ
 ಹಿತಾ ಭವಂತೀತಿ ನಾ | ಬಬ್ಧಾಂ ತೇ ಹರೀಧಾನಾ ಉಪ ಋಜೀಷಂ ಜಿಘ್ರತಾಂ | ಇತ್ಯಪಿ
 ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಆದಿನಾಭ್ಯಾಸೇನೋಪಹಿತೇನೋಪಧಾಮಾದತ್ತೇ | ಬಭಸ್ತಿರತ್ತಿಕರ್ಮಾ |
 ಸೋಮುಃ ಸರ್ವಾಣ್ಯತಸಾನಿ ವನಾನಿ ನಾರ್ವಾಗಿಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ದಭ್ನುವಂತಿ ಯೈರೇನಂ
 ಪ್ರತಿಮಿಮತೇ ನೈನಂ ತಾನಿ ದಭ್ನುವಂತೈರ್ವಾಗೇವೈನಮಪ್ರಾಪ್ಯ ನಿನತ್ಯಂತೀತಿ | ಇಂದ್ರ-
 ಪ್ರಧಾನೇತ್ಯೇಕೇ ನೈಘಂಟುಕಂ ಸೋಮಕರ್ಮೋಭಯಪ್ರಧಾನೇತ್ಯಪರಂ ||

(ನಿ. ೫-೧೨)

ಇಲ್ಲಿ ಆಪಾಂತಮನ್ಯುಃ ಎಂದರೆ ಆಪಾಂತಮನ್ಯುಃ ಆಪಾದಿತದೀಪ್ತಿಃ ಉತ್ಪಾದಿತಮನ್ಯುರ್ವಾ ಶತ್ರುಭಿಃ
 ಸಂಗ್ರಾಮೇ | ಕ್ರೋಧದಿಂದ ತಪ್ತನಾದ ಪುರುಷನು, ಕೋಪವು ಉಕ್ಕಿಬರುತ್ತಿರುವ ಪುರುಷನು, ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ
 ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ ಕೋಪದಿಂದ ಅವಿವಕ್ಷನಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿಹೋಗುವವನು ಅಥವಾ ಕ್ರೋಧದಿಂದ
 ಮುನ್ನುಗ್ಗುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ತೃಪಲಪ್ರಭವರ್ತಾ ಎಂದರೆ ತೃಪ್ರಪ್ರಹಾರೀ
 ಕ್ಷಿಪ್ರಪ್ರಹಾರೀ ಸೋಮೋ ವೇಂದ್ರೋ ವಾ | ವೇಗವಾಗಿ ಅಥವಾ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸುವವನು
 ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಸೋಮದೇವತೆಗಳಾಗಿ, ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವವು. ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವಿಧವಾದ
 ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿವೆ. ಧುನಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕಂಪಿಸು, ಅಲ್ಲಾಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಧುನೋತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ
 ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಶತ್ರುಗಳು ಭಯದಿಂದ ನಡುಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಶಿಮಿ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮ, ಕೆಲಸ.
 ಶಿಮಿವಾನ್ ಎಂದರೆ ಸಾಹಸಕತ್ಯಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಪರಾಕ್ರಮಯುಕ್ತನಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವವನು
 ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಶಿಮಿ ಶಬ್ದವು ಶಕ್ನೋತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ
 ಶಿಮಿವಾನ್ ಎಂದರೆ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಶರುಮಾನ್ ಎಂದರೆ ಹಿಂಸಾವಾನ್, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು
 ಹಿಂಸೆಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಋಜೀಷೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜಿ
 ರಸವನ್ನು ತೆಗೆದ ಮೇಲೆ ಉಳಿದಿರುವ ಸಿಪ್ಪೆಗೆ ಋಜೀಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಋಜೀಷವೆಂದರೆ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ
 ಎಸೆದುಬಿಡುವ ಪದಾರ್ಥವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆ ಸಿಪ್ಪೆಯಿಂದ ತೃತೀಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದಾವರ್ತಿ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ
 ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದು ಅದಕ್ಕೆ ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಹಿಟ್ಟು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ
 ಪಾನಯೋಗ್ಯಮಾಗುವಂತೆ (ರುಚಿಕರವಾಗುವಂತೆ) ಮಾಡುವರು. ಈ ವಿಧವಾದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಋಜೀಷೀ ಎಂದು
 ಹೆಸರು, ಅಥವಾ ಈ ವಿಧವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡತಕ್ಕ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಋಜೀಷೀ ಎಂದೂ ಹೆಸರು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಋಜೀಷೀ ವಜ್ರೀ (ಋ. ಸಂ. ೫-೪೦-೪) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಈ ಋಜೀಷವನ್ನೂ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿ ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆಗೆ ಆಹಾರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಧಾನಾಃ (ಧಾನ್ಯಗಳು) ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒರಲಿನಲ್ಲಿ ಕುಟ್ಟಿದ್ದು ಅಥವಾ ಹಲಗೆಗಳ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಧಾನ್ಯವೂ, ಋಜೀಷವೂ ಸೇರಿ ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆಗಳ ಆಹಾರವಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಬಬ್ಧಾಂ ತೇ ಹರೀಧಾನಾ ಉಸ ಋಜೀಷಂ ಜಿಘ್ರತಾಂ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಬಬ್ಧಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ತಿನ್ನು, ಭಕ್ಷಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಬಭಸ್ತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಬಬ್ಧಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಭಸ್-ಭಕ್ಷಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಭಕಾರವು ಆಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಎಂದರೆ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯಿಂದ ಪಠಿತವಾಗಿ ಕೊನೆಯ ಅಕ್ಷರವಾದ ಸಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ಬಬ್ ಎಂದಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಧಾ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಬಬ್ಧಾಂ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಇನ್ನು ಸೋಮಾಃ ಸರ್ವಾಣ್ಯತಸಾ ವನಾನಿ ನಾರ್ವಾಗಿಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ದೇಭಿಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ—ಸೋಮನು ಸಮಸ್ತ ಲತೆಗಳನ್ನೂ, ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಮೀರಿಸಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು. ಆದರೆ ಆ ವಿಧವಾದ ಮಹಿಮೆ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನ ಮುಂದೆ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಸಹ ಬರಲಾರವು ಅಥವಾ ಸಮಾಪಿಸುವುದರೊಳಗಾಗಿ ನಾಶವನ್ನೆಮ್ಮುವವು. ಕೆಲವರು ಈ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೇ ಮುಖ್ಯನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನೆಂದೂ, ಸೋಮದೇವತೆಯ ಪ್ರಸ್ತಾವವು ಆಪ್ತ ಮುಖ್ಯವಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಈ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಸೋಮ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವರೆಂದು ಹೇಳುವರು.

ಈ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಮೂರು ಪಾದಗಳೂ ಸೋಮದೇವತಾಕವಾಗವೆಯೆಂದೂ, ಕೊನೆಯ ಪಾದವು ಮಾತ್ರ ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ಕೆಲವರ ಮತವು. ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಮಹಿಮೆ ಮತ್ತು ಸಾಹಸಕಾರ್ಯಗಳು ಎಷ್ಟೇ ಅತಿಶಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವು ಇಂದ್ರನ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯ ಮತ್ತು ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಸರಿಗಟ್ಟಲಾರವು. ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಇಂದ್ರನು ಅತ್ಯಂತ ಮಹಿಮಾಸ್ವಿತನು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮದೇವತೆಯ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತವು.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ನ ಯಸ್ಯ ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವೀ ನ ಧನ್ವ ನಾಂತರಿಕ್ಷಂ ನಾದ್ರಯಃ ಸೋಮೋ
ಅಕ್ಷಾಃ ।

ಯದಸ್ಯ ಮನ್ಯುರಧಿನೀಯಮಾನಃ ಶ್ವಪಾತಿ ವೀಳು ರುಜತಿ ಸ್ಥಿರಾಣಿ ॥ ೬ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ॥

ನ | ಯಸ್ಯ | ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವೀ | ಇತಿ | ನ | ಧನ್ವ | ನ | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ | ನ | ಅದ್ರಯಃ | ಸೋಮಃ |

ಅಕ್ಷಾರಿತಿ ।

ಯತಃ | ಅಸ್ಯ | ಮನ್ಯುಃ | ಅಧಿನೀಯಮಾನಃ | ಶ್ವಪಾತಿ | ವೀಳು | ರುಜತಿ | ಸ್ಥಿರಾಣಿ ॥ ೬ ॥

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರತಿಮಾನಭೂತೇ ನ ಭವತಃ | ನ ಧನ್ವ | ಉದಕಮಪಿ ಪ್ರತಿಮಾನಭೂತಂ ನ ಭವತಿ | ನಾಂತರಿಕ್ಷಂ | ಅಂತರಿಕ್ಷಮಪಿ ಪ್ರತಿಮಾನಭೂತಂ ನ ಭವತಿ | ನಾದ್ರಯಃ | ಪರ್ವತಾಶ್ಚ ಪ್ರತಿಮಾನಭೂತಾ ನ ಭವಂತಿ | ತಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸೋಮೋಽಪ್ತಾಃ | ಪ್ಲವತಿ | ಕಿಂಚ ಯದ್ಯದಾಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಮನ್ಯುಃ ಕ್ರೋಧೋಽಧಿನೀಯಮಾನಃ ಶತ್ರುಣಾಮುಪರಿ ಪ್ರಾಪ್ಯ-ಮಾಣೋ ಭವತಿ ತದಾನೀನಮಯಮಿಂದ್ರೋ ವೀಳು ದೃಢಂ ಶೃಣಾತಿ | ಹಿಂಸಿತಿ | ಸ್ಥಿರಾಣಿ ರುಜತಿ | ಬಿನತ್ತಿ ಚ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು | ನ—ಸಮಾನವಾಗಲಾರವೋ | ಧನ್ವ—ಉದಕಗಳು | ನ—ಸಮಾನವಾಗಲಾರವೋ | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ—ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ | ನ—ಎದುರಾಗಲಾರದೋ | ಅದ್ರಯಃ—ಪರ್ವತಗಳು | ನ—ಸಮಾನವಾಗಲಾರವೋ ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ | ಸೋಮಃ—ಸೋಮವು | ಅಪ್ತಾಃ—ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತದೆ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಅಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನ | ಮನ್ಯುಃ—ಕ್ರೋಧವು | ಅಧಿನೀಯ-ಮಾನಃ—ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಆಗ ಇಂದ್ರನು | ವೀಳು—ಧೃಢವಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ | ಶೃಣಾತಿ—ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಾನೆ | ಸ್ಥಿರಾಣಿ—ಭದ್ರವಾದ ಶತ್ರುನೆಲೆಗಳನ್ನೂ | ರುಜತಿ—ಸೀಳುತ್ತಾನೆ.

ಃ ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಾವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಸಮಾನವಾಗಲಾರವೋ, ಉದಕಗಳಾಗಲಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಗಲಿ, ಪರ್ವತಗಳಾಗಲಿ ಸಮಾನವಾಗಲಾರವೋ, ಆ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಸೋಮವು ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾವಾಗ ಇಂದ್ರನ ಕ್ರೋಧವು ಶತ್ರುಗಳಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ, ಆಗ ಇಂದ್ರನು ದೃಢವಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಹಿಂಸಿಸಿ, ಭದ್ರವಾದ ಅವರ ನೆಲೆಗಳನ್ನೂ ಸೀಳುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Of whom neither heaven and earth, nor the water, nor the firmament, nor the mountains (are the obstructions) for him both the Soma exude, when his wrath reaching his enemies destroys the strong and breaks the firm.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಜಘಾನ ನೃತ್ರಂ ಸ್ವಧಿತಿರ್ವನೇವ ರುರೋಜ ಪುರೋ ಅರದನ್ವ ಸಿಂಧೂನ್ |

ಬಿಭೇದ ಗಿರಿಂ ನವಮಿನ್ವ ಕುಂಭಮಾ ಗಾ ಇಂದ್ರೋ ಅಕೃಣಾತ ಸ್ತಯುಗ್ಭಿಃ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಜಘಾ^ನ | ವೃ^{ತ್ರಂ} | ಸ್ವ^{ಧಿತಿಃ} | ವನಾ^{ಇವ} | ರು^{ರೋಜ} | ಪು^{ರಃ} | ಅ^{ರದತ್} | ನ | ಸಿಂ^{ಧೂನ್} |
ಬಿ^{ಭೇದ} | ಗಿ^{ರಿಂ} | ನ^{ವಂ} | ಇ^{ತ್} | ನ | ಕುಂ^{ಭಂ} | ಅ | ಗಾಃ | ಇಂ^{ದ್ರಃ} | ಅ^{ಕೃಣುತ} | ಸ್ವ^{ಯುಕ್ತ್ಯಾಃ} ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರನುಸುರಂ ಜಘಾನ | ಹತವಾನ್ | ಅಪಿ ಚ ಸ್ವಧಿತಿಃ ಪರಶುರ್ವನೇವ ವನಾನೀವ
ಪುರಃ ಶತ್ರುನಗರೀ ರುರೋಜ | ರುಜತಿ | ಭಿನತ್ತಿ | ಶತ್ರುನಗರೀಭಿತ್ತಾ ಚ ಸಿಂಧೂನ್ ದೀರದತ್ |
ವೃಷ್ಟ್ಯದಕೇನಾಲಿಖತ್ | ನೇತಿ ಸಂಪ್ರತ್ಯರ್ಥೇ | ಕಿಂಚ ಗಿರಿಂ ಮೇಘಂ ನವಂ ನ ನವಮಿವ ಕುಂಭಂ
ಕಲಶಂ ಬಿಭೇದೇತ್ | ಭಿನತ್ತೀವ | ಕಿಂಚೇಂದ್ರಃ ಸ್ವಯುಗ್ವಿಃ ಸ್ವಯಂ ಯುಜ್ಯಮಾನೈರ್ಮರುದ್ಭಿರ್ಗಾ
ಉದಕಾನ್ಯಾಕೃಣುತ | ಅಸ್ಮದಭಿಮುಖಂ ಕರೋತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವೃತ್ರಂ—ಶತ್ರುನನ್ನು | ಜಘಾನ—ನಾಶಮಾಡಿದ್ದಾನೆ | ಸ್ವಧಿತಿಃ—ಕೊಡಲಿಯು |
ವನೇವ—ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಸೀಳುವಂತೆ | ಪುರಃ—ಶತ್ರುಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು | ರುರೋಜ—ಸೀಳಿಹಾಕುತ್ತಾನೆ |
ಸಿಂಧೂನ್—ನದಿಗಳನ್ನು | ಅರದತ್—ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು | ನವಂ
ಕುಂಭಃ ನ—ಉದಕಪೂರಿತವಾದ ಹೊಸ ಮೃತ್ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಒಡೆಯುವಂತೆ | ಗಿರಿಂ—ಮೇಘವನ್ನು | ಬಿಭೇದ
ಇತ್—ಸೀಳಿಹಾಕಿದನು | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಸ್ವಯುಗ್ವಿಃ—ತನ್ನೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ |
ಗಾಃ—ಉದಕಗಳನ್ನು | ಅಕೃಣುತ—ನಮ್ಮೆದುರಿಗೆ ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

|| ಛಾಂದಾಃ ||

ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನುಸುರನನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಕೊಡಲಿಯು ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಕಡಿಯುವಂತೆ ಶತ್ರುಪಟ್ಟಣ
ಗಳನ್ನು ಸೀಳಿಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ನದಿಗಳು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಸೀಳಿ ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಉದಕ
ಪೂರಿತವಾದ ಹೊಸ ಮೃತ್ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಒಡೆಯುವಂತೆ ಮೇಘವನ್ನು ಸೀಳಿಹಾಕಿದ್ದಾನೆ. ತನ್ನೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ
ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ ನಮ್ಮೆದುರಿಗೆ ಉದಕಗಳನ್ನು ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

(Indra) slew Vritra as an axe (cuts down) a tree ; he demolished the
cities (of the foes), he dug out the rivers ; he shattered the cloud like a
new pitcher ; with his allies (the Maruts) he recovered the cattle.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ಹ ತ್ವದ್ಭ್ರಾಣಯಾ ಇಂದ್ರ ಧೀರೋಽಸಿರ್ನ ಪರ್ವ ವೃಜಿನಾ ಕೃಣಾಸಿ |

ಪ್ರ ಯೇ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ ಧಾಮ ಯುಜಂ ನ ಜನಾ ಮಿನಂತಿ ಮಿತ್ರಂ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ತ್ವಂ | ಹ | ತ್ಯತ್ | ಋಣಯಾಃ | ಇಂದ್ರ | ಧೀರಃ | ಅಸಿಃ | ನ | ಪರ್ವ | ವೃಜಿನಾ | ಶೃಣಾಸಿ |

ಪ್ರ | ಯೇ | ಮಿತ್ರಸ್ಯ | ವರುಣಸ್ಯ | ಧಾಮ | ಯುಜಂ | ನ | ಜನಾಃ | ಮಿನಂತಿ | ಮಿತ್ರಂ || ೮ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಇಂದ್ರ ಧೀರಃ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ತ್ವಂ ಹ ತ್ವಂ ಖಲು ತೃತ್ತದೃಣಯಾಃ ಸ್ತೋತ್ರವಿಷಯಾಣಾಮೃಣಾನಾಂ ಪ್ರಾಪಯಿತಾಸಿ | ಕಂಚ ತ್ವಮಸಿರ್ನ ಶಸ್ತ್ರಮಿವ ಪರ್ವ ಪಶೂನಾಂ ಪರ್ವಾಣಿ ವೃಜಿನಾ ವೃಜಿನಾನಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಾಮುಪದ್ರವಾಣಿ ಶೃಣಾಸಿ | ಹಂಸಿ | ಕಂಚ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ ಮಿತ್ರಾವರುಣಯೋರ್ಧಾಮ ಧಾರಕಂ ಕರ್ಮ ಯುಜಂ ನ ಯುಕ್ತಮಿವ ಮಿತ್ರಂ ಯೇಜ್ಞಾ ನೃಶಂಸಾ ಜನಾಃ ಪ್ರ ಮಿನಂತಿ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಹಿಂಸಂತಿ ತಾನಸಿ ಶೃಣಾಸೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಧೀರಃ—ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ | ತ್ವಂ ಹ—ನೀನು | ತ್ಯತ್—ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಂತೆ | ಋಣಯಾಃ—ನಿನಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಬೇಕಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಯಜಮಾನರಿಂದ ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವವನಾಗಿದ್ದೀಯೆ | ಅಸಿಃ—ಖಡ್ಗವು | ಪರ್ವ ನ—ಪಶುಗಳ ಸಂಧಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವಂತೆ | ವೃಜಿನಾ—ಸ್ತುತಿಕರ್ತರ ಪಾಪಗಳನ್ನು | ಶೃಣಾಸಿ—ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತೀಯೆ | ಮಿತ್ರಂ ನ—ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ | ಯುಜಂ—ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿರುವ | ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ—ಮಿತ್ರಾವರುಣರ | ಧಾಮ—ಜಗದ್ಧಾರಕವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು | ಯೇ ಜನಾಃ—ಯಾವ ಅವಿವೇಕಿಗಳು ಪ್ರ ಮಿನಂತಿ—ಹಿಂಸಿಸುವರೋ ಅವರನ್ನೂ ನೀನು ನಾಶಪಡಿಸುವೆ.

। ಛವಾರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ನೀನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಂತೆ ನಿನಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಬೇಕಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಯಜಮಾನರಿಂದ ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವವನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಖಡ್ಗವು ಮೃತಪಶುಗಳ ಸಂಧಿಭಾಗವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವಂತೆ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರ ಪಾಪಗಳನ್ನೂ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಸ್ನೇಹಿತರಂತೆ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿರುವ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಜಗದ್ಧಾರಕವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವ ಅವಿವೇಕಿಗಳನ್ನೂ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತೀಯೆ.

English Translation

You, Indra, who are wise, punish the guilt (of worshippers : you cut off their sins as a sword (cuts off) the limbs (of victims) ; (you

cut off) the people who (ignorantly) injure the supporting (function) of Trita and Varuna, (which is) as it were their close friend.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಪ್ರ ಯೇ ಮಿತ್ರಂ ಪ್ರಾಯಮಣಂ ದುರೇವಾಃ ಪ್ರ ಸಂಗಿರಃ ಪ್ರ ವರುಣಂ
ಮಿನಂತಿ ।

ನೈ ಮಿತ್ರೇಷು ವಧಮಿಂದ್ರ ತುಮ್ರಂ ವೃಷನ್ ವೃಷಾಣಮರುಷಂ ಶಿಶೀಹಿ॥

। ಪದಪಾಠಃ ॥

ಪ್ರ | ಯೇ | ಮಿತ್ರಂ | ಪ್ರ | ಅರ್ಯಮಣಂ | ದುಃಖವಾಃ | ಪ್ರ | ಸಂಗಿರಃ | ಪ್ರ | ವರುಣಂ |
ಮಿನಂತಿ |

ನಿ | ಅಮಿತ್ರೇಷು | ವಧಂ | ಇಂದ್ರ | ತುಮ್ರಂ | ವೃಷನ್ | ವೃಷಾಣಂ | ಅರುಷಂ | ಶಿಶೀಹಿ || ೯ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಯೇ ದುರೇವಾ ದುಷ್ಕಗಮನಾ ಜನಾ ಮಿತ್ರಂ ದೇವಂ ಪ್ರ ಮಿನಂತಿ ಪ್ರಹಿಂಸಂತಿ ಅರ್ಯ-
ಮಣಂ ಚ ದೇವಂ ಪ್ರ ಮಿನಂತಿ ಸಂಗಿರಃ ಸಮೀಚೀನಸ್ತುತಿಮತೋ ಮರುತಶ್ಚ ಪ್ರ ಮಿನಂತಿ ವರುಣಂ
ಚ ದೇವಂ ಪ್ರ ಮಿನಂತಿ ತೇಷ್ವಮಿತ್ರೇಷು ಶತ್ರುಷು | ತಾನುದ್ವಿಶ್ಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ ವೃಷನ್ ಕಾಮಾನಾಂ
ವರ್ಷಕೇಂದ್ರ ತ್ವಂ ತುಮ್ರಂ ಗಮನಶೀಲಂ ವೃಷಾಣಂ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಕಮರುಷಮಾರೋಚಮಾನಂ
ವಧಾ ವಜ್ರಂ | ವಧೋ ವಜ್ರ ಇತಿ ವಜ್ರನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ನಿ ಶಿಶೀಹಿ | ತೀಕ್ಷ್ಣೇಕುರು ||

। ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ವೃಷನ್—ಕಾಮವರ್ಷಕನಾದ | ಇಂದ್ರ—ವಿಶ್ವ ಇಂದ್ರನೇ | ಯೇ ದುರೇವಾಃ—ಯಾವ ದುಷ್ಕ
ಜನರು | ಮಿತ್ರಂ—ಮಿತ್ರ ದೇವನನ್ನು | ಅರ್ಯಮಣಂ—ಅರ್ಯಮನನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವರೋ | ಸಂಗಿರಃ—ಉತ್ತಮನಾದ
ಸ್ತುತಿಯುಕ್ತರಾದ ಮರುತಗಳನ್ನು | ಪ್ರ—ಹಿಂಸಿಸುವರೋ | ವರುಣಂ—ವರುಣನನ್ನು | ಪ್ರ—ಹಿಂಸಿಸುವರೋ |
ಅಮಿತ್ರೇಷು—ಅಂತಹ ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು | ತುಮ್ರಂ—ತೀವ್ರಗಾಮಿಯು | ವೃಷಾಣಂ—
ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದವು | ಅರುಷಂ—ಹೊಂಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದು | ವಧಂ—ಶತ್ರುನಾಶಕವು | ಅದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು |
ನಿ ಶಿಶೀಹಿ—ತೀಕ್ಷ್ಣಪಡಿಸು.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಕಾಮವರ್ಷಕನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ದುಷ್ಟಜನರು ಮಿತ್ರದೇವನನ್ನೂ, ಅರ್ಯಮನನ್ನೂ, ವರುಣನನ್ನೂ, ಉತ್ತಮನಾದ ಸ್ತುತಿಯುಕ್ತರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಹಿಂಸಿಸುವರೋ ಅಂತಹ ಶತ್ರುಗಳಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯೂ, ಹೊಂಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಶತ್ರುನಾಶಕವೂ ಆದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹರಿತಮಾಡು.

English Translation

Against those who sinfully offend against Mitra, Aryaman, your companions (the Maruts) and Varuna, against these your enemies sharpen, Indra, showerer (of benefits), your rapid showering radiant thunderbolt.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಇಂದ್ರೋ ದಿವ ಇಂದ್ರ ಈಶೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇಂದ್ರೋ ಅಸಾಮಿಂದ್ರ ಇತ್ಸರ್ವ-
ತಾನಾಂ ।

ಇಂದ್ರೋ ವೃಧಾಮಿಂದ್ರ ಇನ್ಮೇಧಿರಾಣಾಮಿಂದ್ರಃ ಕ್ಷೇಮೋ ಯೋಗೇ
ಹವ್ಯ ಇಂದ್ರಃ ॥ ೧೦ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಇಂದ್ರಃ | ದಿವಃ | ಇಂದ್ರಃ | ಈಶೇ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಇಂದ್ರಃ | ಅಸಾಂ | ಇಂದ್ರಃ | ಇತ್ | ಸರ್ವತಾನಾಂ |
ಇಂದ್ರಃ | ವೃಧಾಂ | ಇಂದ್ರಃ | ಇತ್ | ಮೇಧಿರಾಣಾಂ | ಇಂದ್ರಃ | ಕ್ಷೇಮೇ | ಯೋಗೇ | ಹವ್ಯಃ |
ಇಂದ್ರಃ ॥ ೧೦ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ । -

ದಿವೋ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಯೇಂದ್ರ ಈಶೇ | ಈಷ್ವೇ | ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಭೂಮೇರಪೀಂದ್ರ ಈಶೇ | ಈಶ್ವರೋ ಭವತಿ | ಅಸಾಮುದಕಾನಾಮಪೀಂದ್ರ ಈಶ್ವರೋ ಭವತಿ | ಸರ್ವತಾನಾಂ ಮೇಘಾನಾಮಪೀಂದ್ರ ಈಶ್ವರೋ ಭವತಿ | ವೃಧಾಂ ವೃದ್ಧಾನಾಮಪೀಂದ್ರ ಏನೇಶ್ವರಃ | ಮೇಧಿರಾಣಾಂ ಪ್ರಾಜ್ಞಾನಾಮಪೀಂದ್ರ ಏನೇಶ್ವರೋ ಭವತಿ | ಕಿಂಚೇಂದ್ರಃ ಕ್ಷೇಮೋ ಲಬ್ಧಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ಪರಿಪಾಲನೇ ಹವ್ಯೋ ಹ್ವಾತವ್ಯೋ ಯೋಗೇಽಲಬ್ಧಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ಲಾಭೇಽಪೀಂದ್ರ ಏವ ಹ್ವಾತವ್ಯೋ ಭವತಿ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ದಿವಃ—ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ | ಈಶೇ—ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ—ಪ್ರಥಿವ್ಯಾಗೂ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಅಸಾಂ—ಉದಕಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ |

ಪರ್ವತಾನಾಂ ಇತ್—ಮೇಘಗಳಿಗೂ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ | ವೃಧಾಂ—ವೃದ್ಧರಿಗೂ |
ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಭುವು | ಮೇಘಿರಾಣಾಂ—ಪ್ರಾಜ್ಞರಿಗೂ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಭುವು | ಕ್ಷೇಮೇ—
ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಧನವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು ! ಹವ್ಯಃ—ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ | ಯೋಗೇ—ಇಲ್ಲದಿ
ರುವ ಧನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು ಸಹ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ

। ಛಾಂದೋಗ್ಯ ।

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆಲ್ಲ ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಭುವು. ಉದಕಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಮೇಘಗಳಿಗೂ ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಭುವು.
ವೃದ್ಧರಿಗೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಜ್ಞರಿಗೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಭುವು. ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಧನವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲೂ ಮತ್ತು ಸಂಪಾದಿಸ
ಬೇಕಾದ ಧನವನ್ನು ಪಡೆಯಲೂ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು.

English Translation

Indra rules over heaven, Indra rules over earth, over the waters,
and over the clouds ; Indra rules over the great and over the wise ; Indra,
is to be invoked for the acquirement and preservation (of wealth).

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಪ್ರಾಕ್ತುಭ್ಯ ಇಂದ್ರಃ ಪ ವೃಧೋ ಅಹಭ್ಯಃ ಪ್ರಾಂತರಿಕ್ಷಾತ್ ಸಮುದ್ರಸ್ಯ
ಧಾಸೇಃ ।

ಪ್ರ ನಾತಸ್ಯ ಪ್ರಥಸಃ ಪ್ರ ಜ್ಯೋ ಅಂತಾತ್ ಸಿಂಧುಭ್ಯೋ ರಿರಿಚೇ ಪ್ರ
ಕ್ಷಿತಿಭ್ಯಃ ॥ ೧೧ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಪ್ರ | ಅಕ್ತುಭ್ಯಃ | ಇಂದ್ರಃ | ಪ್ರ | ವೃಧಃ | ಅಹಭ್ಯಃ | ಪ್ರ | ಅಂತರಿಕ್ಷಾತ್ | ಪ್ರ | ಸಮುದ್ರಸ್ಯ |
ಧಾಸೇಃ |

ಪ್ರ | ನಾತಸ್ಯ | ಪ್ರಥಸಃ | ಪ್ರ | ಜ್ಯಃ | ಅಂತಾತ್ | ಪ್ರ | ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ | ರಿರಿಚೇ | ಪ್ರ | ಕ್ಷಿತಿಭ್ಯಃ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಇಂದ್ರೋಕ್ತುಭ್ಯೋ ರಾತ್ರಿಭ್ಯಃ ಪ್ರ ವೃಧಃ | ಪ್ರವೃದ್ಧಃ | ಅಹಭ್ಯೋ ದಿವಸೇಭ್ಯೋಽಪಿ ಪ್ರ
ವೃಧಃ | ಅಧಿಕಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷಾದಪಿ ಪ್ರವೃದ್ಧಃ | ಸಮುದ್ರಸ್ಯಾಭೇರ್ಧಾರ್ಥಾರ್ಥಕಾತ್ಸ್ನಾನಾದಪಿ

ಪ್ರವೃದ್ಧಃ ವಾತಸ್ಯ ವಾಯೋಃ ಪ್ರಥಮಃ ಪ್ರಥಿವ್ಯೋಽಪಿ ಪ್ರವೃದ್ಧಃ | ಜ್ಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಂತಾತ್ಪರ್ಯಂ-
ತಾದಪಿ ಪ್ರವೃದ್ಧಃ | ಸಿಂಧುಭ್ಯೋ ನದೀಭ್ಯಶ್ಚ ಪ್ರ ರಿರಿಚೇ | ಆತಿರಿಚ್ಯತೇ | ಮಹಾನ್ಯವತೀತ್ಯರ್ಥಃ
ಕ್ಷಿತಿಭ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ಪ್ರ ರಿರಿಚೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಅಕ್ಷುಭ್ಯಃ—ರಾತ್ರಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ | ಪ್ರ ವೃದ್ಧಃ—ಅಧಿಕವಾಗಿ ಮಾರಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದಾನೆ |
ಅಹಭ್ಯಃ—ಅಹಸ್ಸಗಳಿಗಿಂತಲೂ | ಪ್ರ—ಮಾರಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದಾನೆ | ಅಂತರಿಕ್ಷಾತ್—ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕಿಂತಲೂ | ಪ್ರ—
ಮಾರಿದ್ದಾನೆ | ಸಮುದ್ರಸ್ಯ—ಸಮುದ್ರಗಳಿಗೆ | ಧಾಸೇಃ—ಧಾರಕವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗಿಂತಲೂ | ಪ್ರ—ಮಾರಿ ಬೆಳೆ
ದಿದ್ದಾನೆ | ವಾತಸ್ಯ—ವಾಯುವಿಗಿಂತಲೂ | ಪ್ರಥಮಃ—ವ್ಯಾಪಕವಾದ ದಿಗಂತಗಳಿಗಿಂತಲೂ | ಪ್ರ—ಮಾರಿದ್ದಾನೆ |
ಜ್ಯಃ—ಪೃಥ್ವಿಯ | ಅಂತಾತ್—ಕೊನೆಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ | ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ—ನದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ | ಪ್ರ
ರಿರಿಚೇ—ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದಾನೆ | ಕ್ಷಿತಿಭ್ಯಃ—ಮಾನವರಿಗಿಂತಲೂ | ಪ್ರ—ಅಧಿಕನಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದಾನೆ.

|| ಉಪಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೆಳೆದಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ, ಜಲಸಿಧಿಗಳಾದ ಸಾಗರಗಳನ್ನೂ
ಮಾರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಾಯುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು, ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು, ದಿಗಂತಗಳನ್ನೂ ಮಾರಿಸಿದ್ದಾನೆ
ನದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು, ಮಾನವರನ್ನು ಮಾರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

Indra is vaster than the nights, vaster than the days, vaster than
the firmament or the receptacle of the ocean, vaster than the wind, or
space or the ends of the earth ; Indra exceeds the rivers and mankind.

|| ಸಂಹಿತಾರ್ಥ ||

ಪ್ರ ಶೋತುಚತ್ಯಾ ಉಷಸೋ ನ ಕೇತುರಸಿನ್ವಾ ತೇ ವರ್ತತಾಮಿಂದ್ರ
ಹೇತಿಃ |

ಅಶ್ವೇನ ವಿಧ್ಯ ದಿವ ಆ ಸೃಜಾನಸ್ತಪಿಷ್ಠೇನ ಹೇಷಸಾ ದ್ರೋಘಮಿತ್ರಾನ್ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ | ಶೋತುಚತ್ಯಾಃ | ಉಷಸಃ | ನ | ಕೇತುಃ | ಅಸಿನ್ವಾ | ತೇ | ವರ್ತತಾಂ | ಇಂದ್ರ | ಹೇತಿಃ |

ಅಶ್ವೇನ | ವಿಧ್ಯ | ದಿವಃ | ಆ | ಸೃಜಾನಃ | ತಪಿಷ್ಠೇನ | ಹೇಷಸಾ | ದ್ರೋಘಮಿತ್ರಾನ್ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಜಘಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವಾಸಿನ್ವಾ ಭೇದನರಹಿತಂ ಹೇತಿರ್ವಜ್ರಾಖ್ಯಮಾಯುಧಂ ಶೋಕುಚತ್ಯಾ
ಜ್ವಲಂತಾ ಉಷಸೋ ನ ಯಥೋಷಸಃ ಕೇತುಃ ಪತಾಕಸ್ಥಾನೀಯೋ ರಶ್ಮಿಸ್ತದ್ವಜ್ರಪ್ರಪು ಪ್ರ
ವರ್ತತಾಂ | ಕಿಂಚ ತಪಿಷ್ಠೇನಾತಿತಯೇನ ಶತ್ರುಣಾಂ ತಾಪಯಿತ್ವಾ ಹೇಷಸಾ ಶಬ್ದಕಾರಿಣ್ಯಾ ಹೇತ್ಯಾ
ದ್ರೋಣಮಿತ್ರಾನ್ ದ್ರುಗ್ಧಾನಿ ಮಿತ್ರಾಣಿ ಯೇಷಾಂ ತೇ ದ್ರೋಣಮಿತ್ರಾಃ | ತಾಙ್ಮಾತ್ರೋನ್ನಿಧ್ಯ |
ತಾಡಯ ತತ್ರ | ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ದಿವ ಆ ಸೃಜಾನಃ ಸೃಜ್ಯಮಾನೋಽಶ್ವೀನ | ಯಥಾಶನಿರ್ವೃಕ್ಷಾನ್ನಿಧ್ಯತಿ
ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಶೋಕುಚತ್ಯಾ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನಳಾದ | ಉಷಸಃ—ಉಷಸ್ಸಿನ | ಕೇತುಃ.
ನ—ಪತಾಕೆಯಂತಿರುವ ರಶ್ಮಿಯಂತೆ ಇರುವ | ಅಸಿನ್ವಾ—ಅಂಕುಶಿತವಾದ | ತೇ ಹೇತಿಃ—ನಿನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವು |
ಪ್ರ ವರ್ತತಾಂ—ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಲಿ | ದಿವಃ—ಆಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ | ಆ ಸೃಜಾನಃ—ನೇಗವಾಗಿ
ಎಸೆಯಲ್ಪಟ್ಟ | ಅಶ್ವೀನ—ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ | ತಪಿಷ್ಠೇನ—ದಾಹಾತ್ಮಕವಾದುದೂ | ಹೇಷಸಾ.....ಶಬ್ದ ಮಾಡು
ವುದೂ ಆದ ನಿನ್ನ ಆಯುಧದಿಂದ | ದ್ರೋಣಮಿತ್ರಾನ್—ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ನಿಧ್ಯ—ಪ್ರಹರಿಸು.

|| ಛಾಂದಸ್ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನಳಾದ ಉಷಸ್ಸಿನ ಪತಾಕೆಯಂತಿರುವ ರಶ್ಮಿಯಂತೆ ಇರುವ ಅಂಕುಶಿತವಾದ
ನಿನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಶತ್ರುಗಳಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಲಿ. ಆಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ನೇಗವಾಗಿ ಎಸೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ವಜ್ರಾಯುಧ
ದಂತೆ ದಾಹಾತ್ಮಕವಾದುದೂ, ಶಬ್ದ ಮಾಡುವುದೂ ಆದ ನಿನ್ನ ಆಯುಧದಿಂದ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು
ಪ್ರಹರಿಸು.

English Translation

May your unbroken weapon, Indra, proceed (against your foes)
like the banner of the shining dawn, like a stone cast down from heaven
pierce those whose friendship is deceitful with your consuming loud-sound,
ing (weapon).

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅನ್ವಹ ಮಾಸಾ ಅನ್ನಿದ್ವನಾನ್ಯನ್ನೋಷಧೀರನು ಪರ್ವತಾಸಃ |

ಅನ್ನಿಂದ್ರಂ ರೋದಸೀ ವಾವಶಾನೇ ಅನ್ವಾಪೋ ಅಜಿಹತ ಜಾಯಮಾನಂ ||

ಪದಪಾಠಃ ||

ಅನು | ಅಹ | ಮಾಸಾಃ | ಅನು | ಇತ್ | ವನಾನಿ | ಅನು | ಓಷಧೀಃ | ಅನು | ಪರ್ವತಾಸಃ |
ಅನು | ಇಂದ್ರಂ | ರೋದಸೀ ಇತಿ | ವಾವಶಾನೇ ಇತಿ | ಅನು | ಅಪಃ | ಅಜಿಹತ | ಜಾಯಮಾನಂ |

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಜಾಯಮಾನಂ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಂತಮಿಂದ್ರಂ ಮಾಸಾಶ್ಚೈತ್ರಾದಯೋಽನ್ವಜಿಹತ | ಅನುಗಚ್ಛಂತಿ |
ಅಹೇತಿ ಪೂರಣಃ | ವನಾನ್ಯರಣ್ಯಾನ್ಯಪೀಂದ್ರಮನ್ವಜಿಹತ | ಇದಿತಿ ಪೂರಣಃ | ಓಷಧೀರೋಷ-
ಧ್ಯೋಽಪೀಂದ್ರಮನುಗಚ್ಛಂತಿ | ಪರ್ವತಾಃ ಪರ್ವತಾ ಅಪೀಂದ್ರಮನುಗಚ್ಛಂತಿ | ವಾವಶಾನೇ
ಕಾಮಯಮಾನೇ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಪೀಂದ್ರಮನುಗಚ್ಛತಃ | ಅಪ ಉದಕಾನ್ಯಪೀಂದ್ರಮನು-
ಗಚ್ಛಂತಿ | ಮಾಸಾದ್ಯಧಿಷ್ಠಾತ್ಯದೇವತಾಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಂತಮಿಂದ್ರಮನುಗಚ್ಛಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಜಾಯಮಾನಂ ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಾಗಲೇ | ಮಾಸಾಃ—ಚೈತ್ರಾದಿ ಮಾಸಗಳು |
ಅನ್ವಜಿಹತ—ಅವನನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತವೆ | ವನಾನಿ—ವನ ವೃಕ್ಷಗಳೂ | ಅನು—ಅವನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಾಲಿಸು
ತ್ತವೆ | ಓಷಧೀಃ—ಮೂಲಿಕೆಗಳೂ | ಅನು—ಇಂದ್ರನ ಆಜ್ಞಾವರ್ತಿಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ | ಪರ್ವತಾಃ—ಪರ್ವತ
ಗಳೂ | ಅನು—ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತಲೆಬಾಗುತ್ತವೆ | ವಾವಶಾನೇ—ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರೀತಿಸುವ | ರೋದಸೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿ
ವಿಗಳೂ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತವೆ | ಅಪಃ—ಉದಕಗಳೂ | ಅನು—ಇಂದ್ರನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು
ಪಾಲಿಸುತ್ತವೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಇಂದ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಾಗಲೇ, ಚೈತ್ರಾದಿಮಾಸಗಳು ಅವನನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತವೆ. ವನವೃಕ್ಷಗಳೂ
ಅವನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತವೆ. ಮೂಲಿಕೆಗಳೂ ಇಂದ್ರನ ಆಜ್ಞಾವರ್ತಿಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಪರ್ವತಗಳೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ
ತಲೆಬಾಗುತ್ತವೆ. ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರೀತಿಸುವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ, ಉದಕಗಳೂ ಇಂದ್ರನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

The months attend upon Indra as soon as born, the forests attend upon him, the plants, the mountains, the affectionate heaven and earth and the waters (attend upon) him.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಕರ್ಮ ಸ್ಥಿತಾ ತ ಇಂದ್ರ ಚೇತ್ಯಾಸದಘಸ್ಯ ಯದ್ವಿನದೋ ರಕ್ಷ ಏಷತ್ |

ಮಿತ್ರಕ್ರವೋ ಯಚ್ಛಸನೇ ನ ಗಾವಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಆಪ್ಯಗಮುಯಾ ಶಯಂತೇ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಕರ್ಮ | ಸ್ಥಿತಾ | ತ | ಇಂದ್ರ | ಚೇತ್ಯಾ | ಅಸತ್ | ಅಘಸ್ಯ | ಯತ್ | ಭಿನದಃ | ರಕ್ಷಃ |

ಅಪಃ | ಏಷತ್ |

ಮಿತ್ರಕ್ರುವಃ | ಯತ್ | ಶಸನೇ | ನ | ಗಾವಃ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಅಪ್ಯಕ್ | ಅಮುಯಾ | ಶಯಂತೇ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವ ಸಾ ಹೇತಿರಿಸುವಾ ಚೇತ್ಯಾ ಚೇತಯಿತವ್ಯಾ ಶತ್ರುಷು ಕ್ಷೇಪವ್ಯಾ ಕರ್ಹಿ ಸ್ವಿತ್ ಕದಾ ವಾಸತ್ | ಭವಿಷ್ಯತಿ | ಯದ್ಯದಾ ಹೇತ್ಯಾ ತ್ವಮುಘಸ್ಯ | ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥಃ ಪಷ್ಠೀ | ಅಹತಮೇಷದ್ಯದ್ಧಾರ್ಥನಾಗಚ್ಛದ್ರಕ್ಷೋ ಭಿನದಃ ಅಭಿನತ್ | ಯದ್ಯದಾ ಚ ಶಕ್ತ್ಯಾ ಮಿತ್ರಕ್ರುವೋ ಮಿತ್ರಾಣಾಂ ಕ್ರೂರಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಕರ್ತಾರೋ ಜನಾಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸಂಬಂಧಿನಿ ಶಸನೇ ವಿಶಸನಸ್ಥಾನೇ ಗಾವೋ ನ ಪಶವ ಇವಾಪ್ಯಗಾಪರ್ಜನಾಹತಾಃ ಸಂತೋಽಮುಯಾನಯಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಸಂಗತಾ ಯುದ್ಧೇ ಶಯಂತೇ ಶೇರತೇ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಅಘಸ್ಯ—ಪಾಪಕರ್ಮವುಳ್ಳವನೂ | ಏಷತ್—ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಆತುರಪಡುವವನೂ ಆದ | ರಕ್ಷಃ—ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು | ಭಿನದಃ—ಸೀಳುವೆಯೋ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ—ಪೃಥಿವಿಗೆ ಸೇರಿದ | ಮಿತ್ರಕ್ರುವಃ—ಮಿತ್ರರಿಗೆ ದ್ರೋಹಮಾಡುವ ಕೆಡುಕರು | ಶಸನೇ—ಛೇದನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಗಾವೋ ನ—ಪಶುಗಳು ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಒದ್ದಾಡುವಂತೆ | ಅಪ್ಯಕ್—ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಹೊಡೆ ಯಲ್ಪಟ್ಟಾಗ | ಅಮುಯಾ—ಪೃಥ್ವಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿ | ಶಯಂತೇ—ಹೊರಳಾಡುವರೋ ಆಗ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಸ್ವಾಚೇತ್ಯಾ—ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕಾದ ಆಯುಧವು | ಕರ್ಹಿ ಸ್ವಿತ್—ಯಾವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ಅಸತ್—ಇರುತ್ತದೆ?

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಪಾಪಕರ್ಮವುಳ್ಳವನೂ, ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಆತುರಪಡುವವನೂ ಆದ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ನೀನು ಯಾವಾಗ ಸೀಳುವೆಯೋ, ಯಾವಾಗ ಪೃಥಿವಿಗೆ ಸೇರಿದವರೂ, ಮಿತ್ರರಿಗೆ ದ್ರೋಹಮಾಡುವವರೂ ಆದ ಕೆಡುಕರು ನಿನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಹತರಾಗಿ, ಪಶುಗಳು ನೆಲದಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಛೇದನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊರಳಾಡುವಂತೆ, ನೆಲದಮೇಲೆ ಹೊರಳಾಡುವರೋ, ಆಗ ಆ ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ನಿನ್ನ ಆಯುಧವು ಎಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ?

English Translation

Where was your (shaft), Indra, (which ought) to be hurled (against your enemies) when you clove the Rakshasas hastening to war, and when the Mitrakrus lay on the ground there in confusion like cattle at the place of immolation ?

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಶತ್ರುಯಂತೋ ಅಭಿ ಯೇ ನಸ್ತತಸ್ತೇ ಮಹಿ ವ್ರಾಧಂತ ಒಗಣಾಸ ಇಂದ್ರ |

ಅಂಧೇನಾಮಿತ್ರಾಸ್ತಮಸಾ ಸಚಂತಾಂ ಸುಜ್ಯೋತಿಷೋ ಅಕ್ತವಸ್ತಾ ಅಭಿ

ಷ್ಯುಃ || ೧೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಶತ್ರುಯಂತಃ | ಅಭಿ | ಯೇ | ನಃ | ಶತಸ್ರೇ | ಮಹಿ | ವ್ರಾಧಂತಃ | ಓಗಣಾಸಃ | ಇಂದ್ರ |

ಅಂಧೇನ | ಅಮಿತ್ರಾಃ | ತಮಸಾ | ಸಚಂತಾಂ | ಸುಜ್ಯೋತಿಷಃ | ಅಕ್ತವಃ | ತಾನ್ | ಅಭಿ |

ಸ್ಮುರಿತಿಷ್ಯುಃ || ೧೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಶತ್ರುಯಂತೋ ಮಹ್ಯಸ್ಯಂತಂ ವ್ರಾಧಂತೋಽಸ್ಮಾನ್ನಾಧಮಾನಾಃ ಓಗಣಾಸಃ ಸಂಘೀರ್ಭೂತಾ ಯೇ ಶತ್ರುವೋ ನೋಽಸ್ಮಾನಭಿ ಶತಸ್ರೇ ನಿಷ್ಪಪಂತಿ ತೇಽಮಿತ್ರಾಃ ಶತ್ರುವೋಽಂಧೇನ ತಮಸಾ ಮಹತಾಂಧಕಾರೇಣ ಸಚಂತಾಂ | ಸಂಗಚ್ಛಂತಾಂ | ಕಿಂಚ ತಾನಮಿತ್ರಾನ್ ಸುಜ್ಯೋತಿಷೋ ದಿವಸಾ ಅಕ್ತವೋ ರಾತ್ರಯಶ್ಚಾಭಿ ಷ್ಯುಃ | ಅಭಿಭವಂತು ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಶತ್ರುಯಂತಃ—ನಮಗೆ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವವರೂ | ಮಹಿ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ | ವ್ರಾಧಂತಃ—ಹಿಂಸಿಸುವವರೂ | ಓಗಣಾಸಃ—ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ಗುಂಪುಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವವರೂ ಆದ | ಯೇ—ಯಾವ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಅಭಿ ಶತಸ್ರೇ—ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಹಿಂಸಿಸುವರೋ | ತೇ ಅಮಿತ್ರಾಃ—ಆ ಶತ್ರುಗಳು | ಅಂಧೇನ ತಮಸಾ—ಅಧಿಕವಾದ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯಿಂದ ಸಚಂತಾಂ—ಕವಿಯಲ್ಪಡಲಿ | ತಾನ್—ಆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಸುಜ್ಯೋತಿಷಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ದಿವಸಗಳೂ | ಅಕ್ತವಃ—ರಾತ್ರಿಗಳೂ | ಅಭಿ ಷ್ಯುಃ—ಕೆಳಗುರುಳಿಸಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮಗೆ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವವರೂ, ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಹಿಂಸಿಸುವವರೂ, ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ಗುಂಪು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವವರೂ ಆದ ಯಾವ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳು ನಮ್ಮಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಹಿಂಸಿಸುವರೋ, ಆ ಶತ್ರುಗಳು ಅಧಿಕವಾದ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯಿಂದ ಕವಿಯಲ್ಪಡಲಿ. ಆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ದಿವಸಗಳೂ, ರಾತ್ರಿಗಳೂ ಕೆಳಗುರುಳಿಸಲಿ.

English Translation

May those adversaries, Indra, who press upon us, fiercely opposing us, and assembled in numbers, be overwhelmed with thick darkness, and may the bright (days) and nights overpower them.

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರ ||

ಪುರೋಣಿ ಹಿ ತ್ವಾ ಸವನಾ ಜನಾನಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಮಂದನ್ ಗುಣತಾಮ್ಯ-
ಷೀಣಾಂ ।

ಇಮಾಮಾಘೋಷನ್ನವಸಾ ಸಹೂತಿಂ ತಿರೋ ವಿಶ್ವಾ ಅರ್ಚತೋ
ಯಾರ್ಹವಾರ್ಜಾ || ೧೬ ||

|| ಪದವಾರ್ತ ||

ಪುರೋಣಿ | ಹಿ | ತ್ವಾ | ಸವನಾ | ಜನಾನಾಂ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ | ಮಂದನ್ | ಗುಣತಾಂ | ಯುಷೀಣಾಂ |

ಇಮಾಂ | ಅಘೋಷನ್ | ಅವಸಾ | ಸಹೂತಿಂ | ತಿರಃ | ವಿಶ್ವಾನ್ | ಅರ್ಚತಃ | ಯಾಹಿ |
ಅರ್ವಾರ್ಜಾ || ೧೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಜನಾನಾಂ ಸಂಬಂಧೀನಿ ಪುರೋಣಿ ಬಹೂನಿ ಸವನಾ ಸವನಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ
ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ ಚ ಮಂದನ್ | ಸ್ತುವಂತಿ ನೋದಯಂತಿ ನಾ | ಗುಣತಾಂ ಸ್ತುವತಾಮ್ಯುಷೀಣಾಮಿಮಾಂ
ಸಹೂತಿಂ ಸ್ತುತಿಂ ತ್ವಮಾಘೋಷನ್ ಮಹತೀ ಶಬ್ದವತೀ ಚೇಯಂ ಸ್ತುತಿರಿತಿ ವದನ್ನರ್ಚತಃ
ಸ್ತುವತೋಽನ್ಯಾನ್ವಿಶ್ವಾನ್ವಾರ್ವಾನಪಿ ತಿರಸ್ತಿರಸ್ಯ ತ್ವಾವಸಾ ರಕ್ಷಣೇನ ಸಹಾರ್ವಾಜಸ್ತದಭಿಮುಖಂ
ಯಾಹಿ | ಗಚ್ಛ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಜನಾನಾಂ—ಜನರಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದವೂ | ಪುರೋಣಿ—
ಅಧಿಕವಾದವೂ ಆದ | ಸವನಾ—ಯಜ್ಞ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೂ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ—ಸ್ತುತಿಗಳೂ | ಮಂದನ್—ಹರ್ಷ
ಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ | ಗುಣತಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ | ಯುಷೀಣಾಂ—ಯುಷಿಗಳ | ಇಮಾಂ ಸಹೂತಿಂ—
ಈ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು | ಅಘೋಷನ್—ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಲೂ | ಅರ್ಚತಃ—ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ |
ವಿಶ್ವಾನ್—ಇತರ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ | ತಿರಃ—ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಲೂ | ಅವಸಾ—ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯೊಂದಿಗೆ | ಅರ್ವಾರ್ಜಾ—
ನಮಗಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಯಾಹಿ—ದಯಮಾಡು.

|| ಛಾಂದೋಗ್ಯ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಜಮಾನರಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಅನೇಕವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೂ, ಸ್ತುತಿಗಳೂ ನಿನ್ನನ್ನು
ಹರ್ಷಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ನೀನು ಈ ಯುಷಿಗಳ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಲೂ, ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ
ಇತರ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಲೂ ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯೊಂದಿಗೆ ನಮಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ದಯಮಾಡು.

English Translation

Many oblations and praises of men exhilarate you ; praising this invocation of this Rishis, who hymn you, and disregarding all other worshippers, come to us with your protection.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಏವಾ ತೇ ವಯಮಿಂದ್ರ ಭುಂಜತೀನಾಂ ವಿದ್ಯಾಮು ಸುಮತೀನಾಂ
ನವಾನಾಂ ।

ವಿದ್ಯಾಮು ವಸ್ತೋರವಸಾ ಗೃಣಂತೋ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಾ ಉತ ತ ಇಂದ್ರ
ನೂನಂ || ೧೭ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಏವ | ತೇ | ವಯಂ | ಇಂದ್ರ | ಭುಂಜತೀನಾಂ | ವಿದ್ಯಾಮು | ಸುಮತೀನಾಂ | ನವಾನಾಂ |
ವಿದ್ಯಾಮು | ವಸ್ತೋಃ | ಅವಸಾ | ಗೃಣಂತಃ | ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಾಃ | ಉತ | ತೇ | ಇಂದ್ರ | ನೂನಂ || ೧೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವೈವ ಭುಂಜತೀನಾಂ ರಕ್ಷಂತೀಃ ಪ್ರಿಯಾ ವಯಂ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಪುತ್ರಾ ರೇಣವೋ ವಿದ್ಯಾಮು | ಲಭೇಮಹಿ | ಉತಾಪಿ ಚ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವ ನವಾನಾಂ ನೂತನಾಃ ಸುಮತೀನಾಮನುಗ್ರಹಬುದ್ಧೀರ್ವಸ್ತೋರಹನವಸಾ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಂ ಗೃಣಂತೋ ನೂನಂ ತ್ವಾಂ ಸ್ತುವಂತ ಏವ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಾ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಪುತ್ರಾ ವಯಂ ವಿದ್ಯಾಮು | ಲಭೇಮು ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಾಃ—ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಪುತ್ರರಾದ | ವಯಂ—ನಾವು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಭುಂಜತೀನಾಂ—ರಕ್ಷಕವಾದ ಅನುಗ್ರಹಗಳನ್ನು | ವಿದ್ಯಾಮು—ಹೊಂದುವಂತಾಗಲಿ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ವಸ್ತೋಃ—ಅಹಸ್ವಿನಲ್ಲಿ | ಅವಸಾ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಗೃಣಂತಃ—ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ನಾವು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ನವಾನಾಂ—ನೂತನಗಳಾದ | ಸುಮತೀನಾಂ—ಅನುಗ್ರಹ ಬುದ್ಧಿಗೆ | ವಿದ್ಯಾಮು—ಪಾತ್ರರಾಗುವಂತಾಗಲಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಪುತ್ರರಾದ ನಾವು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತಾಗಲಿ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅಹಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ನಾವು ನಿನ್ನ ನೂತನಗಳಾದ ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗುವಂತಾಗಲಿ.

English Translation

May we, the descendants of Vishwamitra, sincerely praising you, Indra, by day for your protection, obtain your protecting (favours), may we obtain your recent (favours).

। ಸಂಹಿತಾವಾಚಃ ।

ಶುನಂ ಹುವೇಮು ಮಘವಾನಮಿಂದ್ರಮಸ್ಥಿನ್ವರೇ ನೃತಮಂ ವಾಜಸಾತಾ ।

ಶೃಣ್ವಂತಮುಗ್ರಮೂತಯೇ ಸಮತ್ಸು ಘ್ನಂತಂ ವೃತ್ರಾಣಿ ಸಂಜಿತಂ

ಧನಾನಾಂ ॥ ೧೮ ॥

। ಪದವಾಚಃ ।

ಶುನಂ | ಹುವೇಮು | ಮಘವಾನಂ | ಇಂದ್ರಂ | ಅಸ್ಥಿನ್ | ಭರೇ | ನೃತಮಂ | ವಾಜಸಾತಾ |

ಶೃಣ್ವಂತಂ | ಉಗ್ರಂ | ಉತಯೇ | ಸಮತ್ಸು | ಘ್ನಂತಂ | ವೃತ್ರಾಣಿ | ಸಂಜಿತಂ | ಧನಾನಾಂ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅಸ್ಥಿನ್ವರೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಶುನಂ ವೃದ್ಧಂ ಮಘವಾನಂ ಧನವಂತಂ ಶೃಣ್ವಂತಮಸ್ಮದೀಯ-
ಸ್ಯಾಹ್ವಾನಸ್ಯ ಶ್ರೋತಾರಮುಗ್ರಮುದ್ಗೂರ್ಣಂ ಸಮತ್ಸು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ವೃತ್ರಾಣಿ ಶತ್ರುಸ್ಥ್ವಂತಂ
ವಾರಯಂತಂ ಧನಾನಾಂ ಶತ್ರುಧನಾನಾಂ ಸಂಜಿತಂ ಸಮ್ಯಗೇವ ಜೀತಾರಮಿಂದ್ರಂ ವಾಜಸಾತಾವನ್ನಸ್ಯ
ಲಾಭಾಯೋತಯೇ ರಕ್ಷಣಾಯ ಚ ಹುವೇಮು | ಅಹ್ವಯೇಮು ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅಸ್ಥಿನ್ ಭರೇ—ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ಶುನಂ—ಪ್ರವೃದ್ಧನೂ | ಮಘವಾನಂ—ಧನವಂತನೂ |
ಶೃಣ್ವಂತಂ—ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಕೇಳುವವನೂ | ಉಗ್ರಂ—ಭಯಂಕರನೂ | ಸಮತ್ಸು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ |
ವೃತ್ರಾಣಿ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಘ್ನಂತಂ—ಕೊಲ್ಲುವವನೂ | ಧನಾನಾಂ—ಶತ್ರುಧನಗಳನ್ನು | ಸಂಜಿತಂ—
ಜಯಿಸುವವನೂ ಆದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ವಾಜಸಾತಾ—ಅನ್ನಲಾಭಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ | ಉತಯೇ—
ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ | ಹುವೇಮು—ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ, ಧನವಂತನೂ, ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಕೇಳುವನೂ, ಭಯಂಕರನೂ, ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವನೂ, ಶತ್ರುಧನಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅನ್ನಲಾಭಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ, ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

English Translation

We invoke in this conflict for our protection the pure, the opulent Indra, the most heroic in the fight, hearing (our prayers), fierce, slaying the Vritras in battles, the despoiler of their wealth.

ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಸಿ ೯ ಠಿ ಕೆ .

ಮುಗ್ಧದದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಕಸನವಾಗಿರುವಲ್ಲಿಯೂ ಇದರಲ್ಲಿ ವಿನಿವಿರಿಸುವ ತತ್ತ್ವಗಳು ಅತಿ ಗಹನವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಪರಮಪುರುಷನ (ಪರಬ್ರಹ್ಮನ) ಸ್ವರೂಪ, ಅವನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು, ಸೃಷ್ಟಿಯ ವಿನಿವಿರಣೆ, ವೇದಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಷ್ಟದ ಸ್ವರೂಪ ಮೊದಲಾದ ಮಹತ್ತ್ವದ ಸಂಗತಿಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಇದೆ. ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವು ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳೊಡನೆ ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದದ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿಯೂ (ತೈ. ಅ. ೩-೧೨, ೧೩) ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದದ ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ, (ವಾ. ಸಂ. ೩೧-೧ ರಿಂದ ೧೬) ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿಯೂ (ಅಥರ್ವವೇದ ೧೯-೬) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳ ವಿನಿವಿರಣೆಯು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ತೈತ್ತಿರೀಯ ಅರಣ್ಯಕ, ನಿರುಕ್ತ, ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತು, ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತು ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದು.

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯ ವಿಕಸನದಲ್ಲಿ ಅಂಗ ಪಂಡಿತರಲ್ಲೇ ವಿಧವಿಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದವಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ಚತುರ್ವರ್ಣಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ವಿನಿವಿರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾದ ವರ್ಣಭೇದವು ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂತಲೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಅಷ್ಟೇನೂ ಪ್ರಾಚೀನವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು Max Muller ಮೊದಲಾದ ಪಂಡಿತರ ಮತವು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗ್ಧದದ ಇತರ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದಲೂ ಇದರ ಭಾಷೆಯು ಆಧುನಿಕವಲ್ಲವೆಂದೂ, ಪುರುಷವೇಧವಿಚಾರವು ಇದರಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಪ್ರಾಚೀನಸೂಕ್ತಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಬೇಕಾದದ್ದು ಯುಕ್ತವೆಂದು Dr. Haug ಮೊದಲಾದ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ವಿಕಸನವನ್ನು ನಾವು ಮತ್ತೊಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಿಸುವುದು.

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು ಬರಲು ಪುರುಷನ ಮಹತ್ವವು ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೇ ಕಾರಣವು. ಪುರುಷನೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರು ಎಂಬ ಲಿಂಗವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪುರುಷಶಬ್ದ ಎಂದರೆ ಗಂಡಸು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಸರ್ವೇಶ್ವರನಾದ ಪರಮಪುರುಷನೆಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಆ ಪರಮಪುರುಷನಿಗೆ ಅಥವಾ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಲಿಂಗಭೇದವಾಗಲೀ, ಅಕಾರವಾಗಲೀ ಇಲ್ಲ. ಪುರುಷನೆಂದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ತುತಿಪಾದಿಸುವ ಶ್ರುತಿಗಳು ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಾರಣ್ಯಕ, ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್, ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್, ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್, ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತಾ, ಅಥರ್ವವೇದ, ನಿರುಕ್ತ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಭಾಗವತ, ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣ ಮೊದಲಾದ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದರ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ.

ತೈತ್ತಿರೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಪರಮೇಶ್ವರ, ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಪುರುಷ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಬಂತೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿದೆ. ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವೆ.

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಜಲಮಯವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದೂ. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡಿದನೆಂಬ ವಿಚಾರವೂ ತೈತ್ತಿರೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ (ತೈ. ಅ. ೧.೨೩) ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—

ಆಪೋ ನಾ ಇದಮಾಸನ್ನಲಿಲಮೇವ | ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿರೇಕಃ ಪುಷ್ಕರಪರ್ಣೇ ಸಮಭವತ್ |
ತಸ್ಯಾಂತರ್ಮನಸಿ ಕಾಮುಃ ಸಮವರ್ತತ | ಇದಗ್ಂ ಸೃಜೇಯಮಿತಿ | ತಸ್ಯಾದ್ಯತ್ಪುರುಷೋ
ಮನಸಾಭಿಗಚ್ಛತಿ | ತದ್ವಾಚಾ ವದತಿ | ತತ್ಪರ್ವಣಾ ಕರೋತಿ | ತದೇಷಾಭ್ಯನೂಕ್ತಾ |
ಕಾಮುಸ್ತದಗ್ರೇ ಸಮವರ್ತತಾಧಿ | ಮನಸೋ ರೇತಃ ಪ್ರಥಮಂ ಯದಾಸೀತ್ | ಸತೋ
ಬಂಧುಮಸತಿ ನಿರವಿಂದನ್ | ಹೃದಿ ಪ್ರತೀಷ್ಯಾ ಕವಯೋ ಮನೀಷೇತಿ | ಉಪೈನಂ ತದುಪ
ನಮತಿ | ಯತ್ಕಾಮೋ ಭವತಿ | ಯ ಏವಂ ವೇದ | ಸ ತಪೋಽತಪ್ಯತ | ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತಾ |
ಶರೀರಮುಧಾನುತ ||

(ತೈ. ಅ. ೧.೨೩-೧,೨)

ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ನೀರು ಮಾತ್ರ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿದ್ದಿತು. ಇನ್ನೇನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ಇತರ ಭೌತಿಕವಸ್ತುಗಳು ಯಾವವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಆವರಿಸಿದ ಆ ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪುಷ್ಕರಪರ್ಣದ (ಎಲೆಯ) ಮೇಲೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೊಬ್ಬನು ಮಾತ್ರ ಸ್ಥಿತನಾಗಿ ದ್ದನು. ಆಗ ಆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟರಾದ ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಕಾಮವು ಅಥವಾ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾದಾಗ ಆ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಆ ಪುರುಷನು ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವನು. ಅನಂತರ ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗುವನು ಈ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಂತೆಯೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಸಹ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾದಾಗ ಅದನ್ನು ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತನಾದನು. ಈ ವಿಷಯವು—

ಕಾನುಶ್ವದಗ್ರೇ ಸಮವರ್ತತಾಧಿ ಮನಸೋ ರೇತಃ ಪ್ರಥಮಂ ಯದಾಸೀತ್ |

ಸತೋ ಬಂಧುಮಸತಿ ನಿರವಿಂದನ್ ಹೃದಿ ಪ್ರತೀಷ್ಯಾ ಕವಯೋ ಮನೀಷಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೨೯-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯು ಮೊದಲು ಪರಮೇಶ್ವರನ(ಪ್ರಜಾಪತಿಯು) ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಂಕುರಿಸಿತು. ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಪುರುಷನ ವೀರೈವ್ರ ಅಥವಾ ರೇತಸ್ಸು ಹೇಗೆ ಮೊದಲು ಕಾರಣವಾಗುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ, ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಅವನ ಇಚ್ಛೆಯೇ ರೇತಸ್ಸಾಗುವುದು ಅಂದರೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು. ಈ ಇಚ್ಛೆಯು ಮೊದಲು ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆ ಇಚ್ಛೆಯೇ ಕಾರ್ಯರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತು. ಹಿಂದಿನ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮಾಡಿದ ಕರ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಬಂಧನಭೂತವಾದ ಜನ್ಮಾಂತರಪ್ರಾಪ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕ್ರಾಂತಪ್ರಜ್ಞರೂ ಮೇಧಾವಿಗಳೂ ಆದ ಪ್ರಾಜ್ಞರು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಜಿನ್ನಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಮಾಡಿ ಅದರ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಮುಬ್ಬರು ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾನುದ (ಇಚ್ಛೆಯು) ಮಹತ್ತನ್ನು ತಿಳಿದ ಪುರುಷನು ಅದನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಋಷಿಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು ಮೊದಲಾದವರು ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ದೇಹಶೋಷಣೆ, ವ್ರತಾಚರಣೆ ಮೊದಲಾದ ಕ್ಲಿಷ್ಟಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಶರೀರವನ್ನು ಶ್ರಮದಿಂದ ಬಳಲಿಸುವರು. ಆದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತಪಸ್ಸುಮಾಡುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾದ ಶರೀರಶೋಷಣೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಪರ್ಯಾಲೋಚನೆ ಅಥವಾ ಧ್ಯಾನವೊಂದೇ ಇರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಇವನು ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪನು. ಹೀಗೆ ಆಗಬೇಕೆಂದು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿದರೆ ಸಾಕು ಹಾಗೇ ಆಗುವುದು. ಇತರರಂತೆ ಶರೀರದಿಂದ ಅಥವಾ ಹಸ್ತಾದ್ಯವಯವಗಳಿಂದ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈ ರೀತಿ ಧ್ಯಾನರೂಪವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಒಂದುಸಲ ಕಂಪನಮಾಡಿದನು (ಅಲುಗಾಡಿಸಿದನು).

ತಸ್ಯ ಯನ್ಮಾಗ್ಂಸಮಾಸೀತ್ | ತತೋಽರುಣಾಃ ಕೇತವೋ ವಾತರಶನಾ ಋಷಯ
ಉದತಿಷ್ಠನ್ | ಯೇ ನಖಾಃ | ತೇ ವೈಖಾನಸಾಃ | ಯೇ ವಾಲಾಃ | ತೇ ವಾಲಖಿಲ್ಯಾಃ |
ಯೋ ರಶಃ | ಸೋಽಪಾಂ | ಅಂತರತಃ ಕೂರ್ಮಂ ಭೂತಗ್ಂ ಸರ್ಪಂತಂ | ತಮಬ್ರವೀತ್ |
ಮನು ವೈ ತ್ವಜ್ಞಾಗ್ಂಸಾ | ಸಮಭೂತ್ | ನೇತ್ಕಬ್ರವೀತ್ | ಪೂರ್ವಮೇನಾಹಮಿಹಾ-
ಸಮಿತಿ | ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯ ಪುರುಷತ್ವಂ | ಸ ಸಹಸ್ರತೀರ್ಷಾ ಪುರುಷಃ | ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ ಸಹಸ್ರ-
ಪಾತ್ | ಭೂತೋದತಿಷ್ಠತ್ | ತಮಬ್ರವೀತ್ | ತ್ವಂ ವೈ ಪೂರ್ವಗ್ಂ ಸಮಭೂಃ |
ತ್ವಮಿದಂ ಪೂರ್ವಃ ಕುರುಷ್ವೇತಿ | ಸ ಇತ ಆದಾಯಾಪಃ | ಅಂಜಲಿನಾ ಪುರಸ್ತಾದು-
ಸಾದಧಾತ್ | ಏನಾ ಹ್ಯೇನೇತಿ | ತತ ಆದಿತ್ಯ ಉದತಿಷ್ಠತ್ | ಸಾ ಪ್ರಾಚೀದಿಕ್ |
ಅಥಾರುಣಃ ಕೇತುರ್ದಕ್ಷಿಣತ ಉಸಾದಧಾತ್ | ಏನಾಹ್ಯಗ್ನ ಇತಿ | ತತೋ ನಾ ಆಗ್ನಿರುದ-
ತಿಷ್ಠತ್ | ಸಾ ದಕ್ಷಿಣಾದಿಕ್ | ಅಥಾರುಣಃ ಕೇತುಃ ಪಶ್ಚಾದುಸಾದಧಾತ್ | ಏನಾ ಹಿ
ವಾಯೋ ಇತಿ | ತತೋ ವಾಯುರುದತಿಷ್ಠತ್ | ಸಾ ಪ್ರತೀಚೀದಿಕ್ | ಅಥಾರುಣಃ
ಕೇತುರುತ್ತರತ ಉಸಾದಧಾತ್ | ಏನಾಹೀಂದ್ರೇತಿ | ತತೋ ನಾ ಇಂದ್ರ ಉದತಿಷ್ಠತ್ |

ಸೋದೀಚೀ ದಿಕ್ | ಅಥಾರುಣಃ ಕೇತುರ್ಮಧ್ಯ ಉಸಾದಧಾತ್ | ಏನಾ ಹಿ ಪೂಷನ್ನಿತಿ |
ತತೋ ನೈ ಪೂಷೋದತಿಷ್ಠತ್ | ಸೇಯಂ ದಿಕ್ | ಅಥಾರುಣಃ ಕೇತುರುಪರಿಷ್ಠಾದುಸಾ-
ದಧಾತ್ | ಏನಾ ಹಿ ದೇವಾ ಇತಿ | ತತೋ ದೇವಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಿತರಃ | ಗಂಧರ್ವಾಪ್ಸ-
ರಸತ್ಪೋದತಿಷ್ಠನ್ | ಸೋರ್ಧ್ವಾ ದಿಕ್ | ಯಾ ವಿಪ್ರುಷೋ ವಿ ಪರಾಪತನ್ | ತಾಭ್ಯೋಽ-
ಸುರಾ ರಕ್ಷಾಗಂಸಿ ಪಿಶಾಚಾಶ್ವೋದತಿಷ್ಠನ್ | ತಸ್ಮಾತ್ತೇ ಪರಾಭವನ್ | ವಿಪ್ರುಡ್ಭ್ಯೋ ಹಿ
ತೇ ಸಮುಭವನ್ ||

(ತೈ. ಆ. ೧-೨೩-೩, ೩, ೪, ೫, ೬, ೭)

ಹಾಗೆ ಅಲೂಗಾಡಿಸಿದಾಗ ಅವನ ಮಾಂಸದಿಂದ ಆರುಣರು, ಕೇತುಗಳು, ವಾತರಶನರು ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ
ಋಷಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ನಖ (ಉಗುರು) ದಿಂದ ವೈಖಾನಸರೆಂಬ ಮುನಿಗಳೂ, ಕೇಶದಿಂದ ವಾಲಬಿಲ್ವ
ನಾಮಕಋಷಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ಶರೀರದ ಸಾರಾಂಶವಾದ ರಸ (ರಕ್ತ) ದಿಂದ ಒಂದು ಕೂರ್ಮವು (ಆಮೆಯು)
ಜನಿಸಿತು. ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ ಆ ಆಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನೋಡಿ ಇಂತೆಂದನು—ಎಲೈ
ಕೂರ್ಮವೇ, ನೀನು ನನ್ನ ಮಾಂಸ ಮತ್ತು ಚರ್ಮದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದೀಯೆ ಎನ್ನಲು, ಆ ಕೂರ್ಮವು—ಹಾಗಲ್ಲ,
ನಾನು ನಿನ್ನ ಮಾಂಸದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನಲ್ಲ. ನನ್ನ ಶರೀರವಾದ ಈ ಕೂರ್ಮಾಕಾರವು ಮಾತ್ರ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು.
ಸುಸ್ತು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜೈತನ್ಯರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ನಾನು ಕೂರ್ಮದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಮೊದಲೇ ನೀರಿನಲ್ಲಿದ್ದೆನು.
ಪೂರ್ವದಿಂದಲೂ ಇದ್ದದ್ದರಿಂದ ನನಗೆ ಪುರುಷನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ತನ್ನ ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು
ಪ್ರಕಟಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿರಾಡ್ರೂಪವನ್ನು (ಬೊಡ್ಡರೂಪವನ್ನು) ತಾಳಿ ಸಾವಿರಾರು ಶಿರಸ್ಸುಗಳು, ಸಾವಿರಾರು ಕಣ್ಣುಗಳು,
ಸಾವಿರಾರು ಪಾದಗಳು ಮೊದಲಾದ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತವಾಯಿತು. ಆಗ
ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವಿರಾಡ್ರೂಪವಿಂದಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನೋಡಿ—ಜಗತ್ತನ್ನು ನೀನೇ ನಿರ್ವಾಣಮಾಡು ಎಂದನು.
ಅವರಂತೆ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ತನ್ನ ಕೈಯಿಂದ (ಬೊಗಸೆಯಿಂದ) ನೀರನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ
ಏನಾಹ್ಯೇವ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿ ಆ ನೀರನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆರಚಿದನು. ಆದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು.
ಮತ್ತು ಆ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕೇಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಅದರಂತೆ ಮತ್ತೊಂದು ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಏನಾಹ್ಯಗ್ನೇ ಎಂದು ನೀರನ್ನು
ಎರಚಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿ ಅದು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಮತ್ತೊಂದಾವರ್ತಿ ಏನಾ ಹಿ ನಾಯೋ
ಎಂದು ನೀರನ್ನು ಎರಚಿದಾಗ ವಾಯುವಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿ ಅದು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಬಳಿಕ ಏನಾಹೀಂದ್ರ
ಎಂದು ಎರಚಿದಾಗ ಇಂದ್ರನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿ ಅದು ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಏನಾಹಿ ಪೂಷನ್
ಎಂದು ನೀರನ್ನೆರಚಿದಾಗ ಪೂಷದೇವನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು ಅದುಕೆಳಭಾಗವು. ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಏನಾ ಹಿ ದೇವಾಃ
ಎಂದು ನೀರನ್ನೆರಚಿದಾಗ ಆಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ಪಿತೃಗಳು, ಗಂಧರ್ವರು, ಅಪ್ಸರಸ್ಸುಗಳು ಇವರ
ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಅದೇ ಊರ್ಧ್ವದಿಕ್ಕೇಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸುತ್ತಲೂ ನೀರನ್ನು
ಎರಚುತ್ತಿರುವಾಗ ಆ ನೀರಿನಿಂದ ದೂರ ಸಿಡಿದುಬಿದ್ದ ಕೆಲವುಜಲಬಿಂದುಗಳಿಂದ ಆಸುರರು, ರಕ್ಷೋಗಣಗಳು,
ಪಿಶಾಚಿಗಳು ಇವರ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ದೂರ ಸಿಡಿದುಬಿದ್ದ ಜಲಬಿಂದುಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಕಾರಣ
ಈ ಆಸುರಾದಿಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪರಾಜಿತರಾದರು.

ಪದೇಷಾಭ್ಯ ನೂಕ್ತಾ | ಅಪೋ ಹ ಯದ್ಭೃಹತೀರ್ಗರ್ಭಮಾಯನ್ | ದಕ್ಷಂ ದಧಾನಾ

ಜನಯಂತೀಃ ಸ್ವಯಂಭುಂ | ತತಃ ಇಮೇಽಧ್ಯಸೃಜ್ಯಂತೆ ಸರ್ಗಾಃ | ಅದ್ವೈತೇ ವಾ ಇದಗ್ಂ
ಸಮಭೂತ | ತಸ್ಮಾದಿದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವಯಂಭುತಿ | ತಸ್ಮಾದಿದಗ್ಂ ಸರ್ವಗ್ಂ
ಶಿಥಿಲಮಿನಾಥ್ವನಮಿನಾಭವತ್ | ಪ್ರಜಾಪತಿಸರ್ವಾ ವ ತತ್ | ಆತ್ಮನಾತ್ಮಾನಂ ವಿಧಾಯ |
ತದೇವಾನು ಪ್ರಾನಿಕತ್ ||

(ತೈ. ೮. ೧-೨೩-೮)

ನೀರಿನಿಂದ ಈ ರೀತಿ ದೇವನುನುಷ್ಠಾದಿಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಯಾದ ವಿವರವು ಮುಗ್ಗಿದದ್ದು—

ಆಪೋ ಹ ಯದ್ವೈಹತೀರ್ವಿಶ್ವಮಾಯನ್ಗರ್ಭಂ ದಧಾನಾ ಜನಯಂತೀರಗ್ನಿಂ |
ತತೋ ದೇವಾನಾಂ ಸಮವರ್ತತಾಸುರೇಕಃ ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮು ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೧-೨ ; ಅಥರ್ವ ೪-೨-೬ ; ವಾಜಸನೇಯ ಸಂ ೨೭, ೨೫ ; ೩೨.೭ ;

ತೈ. ಸಂ. ೨-೨-೧೧-೧ ; ೪-೧-೮-೫ ; ತೈ. ೮. ೧-೨೩-೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಆವರಿಸಿದ್ದ ಉದಕವು ಗರ್ಭವನ್ನು
ಧರಿಸಿತು. ಆ ಗರ್ಭವು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೊದ್ದ ಕೂರ್ಮರೂಪನಾದ ಸ್ವಯಂಭುವೆಂಬ ನಾಮಧೇಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ
(ಪ್ರಜಾಪತಿ) ಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿತು. ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ನೀರಿನಿಂದ ಕೂರ್ಮರೂಪನಾಗಿ ಅವಿಭೂತ
ನಾದನು. ಅನಂತರ ಆ ಕೂರ್ಮರೂಪಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಇತರ ಸೃಷ್ಟಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮುಂದುವರಿದವು. ಅದ್ದರಿಂದ
ಈ ಉದಕಗಳಿಂದಲೇ ಸರ್ವವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಅದ್ದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತು ಸಹ ಸ್ವಯಂಭು
ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿದೆ. ನೀರಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಒಂದು ದೃಢವಾದ ನೆಲೆಯಿಲ್ಲದೆ
ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಲೆಗಳಂತೆ ಅಲ್ಲಾಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಅದ್ದರಿಂದ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದಸ್ವರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ
ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಆಯಾ ವಸ್ತುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ತನ್ನ ಅಂಶವನ್ನು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿಸಿ ಎಂದರೆ ತಾನೇ
ತನ್ನ ಜೈತನ್ಯದಿಂದ (ಚಿದ್ರೂಪದಿಂದ) ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅವುಗಳು ಅಲ್ಲಾಡದಂತೆ ದೃಢವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು.

ತದೇವಾಭ್ಯನೂಕ್ತಾ | ವಿಧಾಯ ಲೋಕಾನ್ವಿಧಾಯ ಭೂತಾನಿ | ವಿಧಾಯ ಸರ್ವಾಃ ಪ್ರದಿತೋ
ದಿತಶ್ಚ | ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಥಮಜಾ ಯತಸ್ಯ | ಆತ್ಮನಾತ್ಮಾನಮಭಿಸಂವಿನೇಶೇತಿ |
ಸರ್ವಮೇವೇದಮಾಸ್ತಾ | ಸರ್ವಮವರುದ್ಯ | ತದೇವಾನುಪ್ರಾನಿಕತಿ | ಯ ಏವಂ ನೇದ ||

(ತೈ. ೮. ೧-೨೩-೯)

ಈ ವಿವರವು ಮುಗ್ಗಿದದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವಿಧಾಯ ಲೋಕಾನ್ವಿಧಾಯ ಭೂತಾನಿ ವಿಧಾಯ ಸರ್ವಾಃ ಪ್ರದಿತೋ ದಿತಶ್ಚ |

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಥಮಜಾ ಯತಸ್ಯ ಆತ್ಮನಾತ್ಮಾನಮಭಿಸಂವಿನೇಶ ||

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೊದಲಿದ್ದ ನೀರಿನಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದನು. ನಮ್ಮ
ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಈ ಲೋಕವನ್ನೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಸಮಸ್ತ ಭೂತಜಾತಗಳನ್ನೂ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿ
ಗಳನ್ನೂ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ವಿದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತಾನು ಜೈತನ್ಯರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂದು ಈ

ಮಂತ್ರದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. (ಈ ಮಂತ್ರವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಯಾವ ಶಾಖೆಯೆಂಬುವುದು ಗೊತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ). ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈರಿತಿ ಸಮಸ್ತವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ, ಸೃಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ತಾನು ಚಿವ್ಯಾಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂತಃಸ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದು ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿರುವನು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಕೃಮವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಪುರುಷನು ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪುರುಷನು ಪಡೆಯಬೇಕಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಆನುಭವಿಸಿ ಸುಖಿಸುವನು.

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರತಿ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿಯೂ ಗಹನವಾದ ಅನೇಕ ವೇದಾಂತ ತತ್ತ್ವಗಳು ಅಡಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಪರಮಪುರುಷನನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಪರಮಪುರುಷನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪುರುಷಸೂಕ್ತ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ದ್ವಾವಿನಮಾ ಪುರುಷಾ ಲೋಕೇ ಕ್ಷರಶ್ಚಾಕ್ಷರ ಏವ ಚ |
ಕ್ಷರಸ್ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಕೂಟಿಸ್ಕೋಽಕ್ಷರ ಉಚ್ಯತೇ |
ಉತ್ತಮಃ ಪುರುಷಸ್ತ್ವನ್ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮೇತ್ಯದಾಹ್ಯತಃ |
ಯೋ ಲೋಕತ್ರಯಮಾವಿಶ್ಯ ಬಿಭತ್ಸ್ಯವ್ಯಯ ಈಶ್ವರಃ ||

(ಭ. ಗೀ. ೧೫-೧೬, ೧೭)

ಕ್ಷರ, ಅಕ್ಷರ ಎಂಬೆರಡು ತತ್ತ್ವಗಳೂ ಈಶ್ವರನ ವಿಭೂತಿ ವಿಶೇಷಗಳು. ಉತ್ಪನ್ನವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅನಂತರ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕ ಜಗತ್ತಿನ ರಾಶಿಯು ಕ್ಷರಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪುರುಷರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು. ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ನಿತ್ಯಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅಜಿದಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಶುದ್ಧವಾದ ಸ್ವರೂಪಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲೇ ಇರತಕ್ಕ ಆತ್ಮನು ಅಕ್ಷರ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪುರುಷನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿ ಕ್ಷರ, ಅಕ್ಷರ ಎಂಬ ಎರಡು ಗುಂಪಿನ ವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿರಿಕ್ತನು ಈಶ್ವರನು. ಇವನನ್ನೇ ಶ್ರುತಿಗಳು ಉತ್ತಮಪುರುಷನೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿವೆ. ಇವನೇ ಪರಮಾತ್ಮನು. ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅವಿಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇಂತಹ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಕನೂ, ಜಗದತಿರಿಕ್ತನೂ ಆದ ಪರಮಪುರುಷನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದೇ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ಉದ್ದೇಶ.

ಅನ್ಯಯಃ ಕಃ ? ಈಶ್ವರಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯಃ ಈಶನಶೀಲಃ |

(ಭ. ಗೀ. ೮ಂ. ಭಾ. ೧೫-೧೬)

ವ್ಯಯರಹಿತನಾದ ಈಶ್ವರನು ಯಾರು ಎಂದರೆ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವ ನಾರಾಯಣರೂಪಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಂದು ಲಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಭಗವದ್ಗೀತಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರಗಳು ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣ ಅಥವಾ ನಾರಾಯಣೇಯ ಎಂಬ ಹೆಸರು.

ಅಲ್ಲದೇ, ಈ ಸೂಕ್ತವು ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಮಹರ್ಷಿಯಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣ ಅಥವಾ ನಾರಾಯಣೇಯ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದೂ ಸಹ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಹೆಸರಿನ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಪೂರ್ವನಾರಾಯಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರನಾರಾಯಣ ಎಂದು ಈ ಪ್ರಕರಣವು

ತೈತ್ತಿರೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವನಾರಾಯಣವೇ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಪುರುಷ ಸೂಕ್ತದ ದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ಮಹರ್ಷಿಯು ಯಾರು? ಈ ಋಷಿಯು ಗೋತಮ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಇವರಂತೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸುಲಭವಲ್ಲ. ನಾರಾಯಣನೆಂಬ ಹೆಸರು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳ ಲ್ಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ನಾರಾಯಣನೆಂಬ ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ನಿರೂಪಕರಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರಾಗಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇತರ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿಷಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವಿನ ಹೆಸರನ್ನು ತಿಳಿಸುವಂತೆ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಸಹ ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ದ್ರಷ್ಟೃವಿನ ನಾಮನಿರ್ದೇಶವಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಉಳಿದ ಕೆಲವು ನಿದರ್ಶನಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ ಸಮವರ್ತತಾಗ್ರೇ ಎಂಬ (೧೦-೧೨೧) ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯನೇ ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ೧೦-೮೧ ಮತ್ತು ೮೨ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಭಾವನನು ಎಂದರೆ ಭುವನನ ಪುತ್ರನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ ದ್ರಷ್ಟೃವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ, ಯಸ್ತೇ ಮನ್ಯೋಽವಿಧದ್ವಜ್ರ ಸಾಯಕ, ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋ ಸರಥೆಮಾರುಜಂತಃ ಎಂಬ ೧೦-೮೩ ಮತ್ತು ೮೪ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳು ತಪಸ್ಸಿನ ಪುತ್ರನಾದ ಮನ್ಯುಮಹರ್ಷಿಪ್ರಣೀತನೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ನಾಸದಾಸೀನ್ಯೋ ಸದಾಸೀತ್ (೧೦-೧೨೯) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಸೂಕ್ತವು. ಪ್ರಜಾಪತಿ ಪಾರಮೇಷ್ಠ್ಯನಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತವು ದೃಷ್ಟವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಮೇಲಿನ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಯೋ ಯಜ್ಞೋ ವಿಶ್ವತಸ್ತಂತುಭಿಃ (೧೦-೧೩೦) ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸಾತ್ಮಕವಾದ ಸೂಕ್ತವು ಯಜ್ಞ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯನಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದುದು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಹೀಗೆಯೇ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಧಾನವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವುದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಪುರುಷಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಸಹ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಅದೇ ನಾಮಾಂಕಿತವು ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವಿಗೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಅದೇನೆಂದರೆ, ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಧಾನ ವಿಷಯ ಪುರುಷ, ಪರಮಪುರುಷ, ಪರಮಾತ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಈಶ್ವರನ ವಿಷಯ. ಇಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದು ಹೇಗೆ ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವಿನ ಹೆಸರು ನಾರಾಯಣನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ? ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ ಪುರುಷ, ನಾರಾಯಣ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳೂ ಆದ್ವಿತೀಯನಾದ ಈಶ್ವರನ ವಿಭೂತಿವಿಶೇಷಗಳೇ ವಿನಾ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಬಹುದು.

ರಾಮನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು ರಾಮಾಯಣವೆನ್ನುವಂತೆ ನರನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವನು ನಾರಾಯಣನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ನರನ ಪುತ್ರನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಪುರುಷನೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲೇ ನರಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ವಿರಾಡಾಬ್ಧಿನಾದ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಪುರುಷನ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮತ್ತು ಪರಮಪುರುಷನಿಂದ ವಿರಾಡಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿ

ಎಂದು ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲೇ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ಪುರುಷನ ಪುತ್ರನೇ ನಾರಾಯಣನು. ನಾರಾಯಣನೇ ಪುರುಷನು ಸಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಪುತ್ರ ಇಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ. ಇದು ಲೌಕಿಕವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಲ್ಲ. ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ.

ಅಥವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮ, ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪುರುಷಾಬ್ದಿವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪರ್ಮಾನಾಮಗಳು. ಈ ಪರ್ಮಾನಾಮಗಳಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮೂಲತತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗಲೆಲ್ಲ ಅಪ್ಪಿನ (ಉದಕದ) ಆಧಾರದಮೇಲೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದನು ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ.

ತಮಿದ್ಗರ್ಭಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರ ಅಪೋ ಯತ್ರ ದೇವಾಃ ಸಮಗಚ್ಛಂತ ವಿಶ್ವೇ |

ಅಜಸ್ಯ ನಾಥಾನದ್ಭೇಕಮರ್ಪಿತಂ ಯಸ್ಮಿನ್ನಿಸ್ತಾನ್ ಭುವನಾನಿ ತಸ್ಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೨-೬)

ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಒಂದುಗೂಡಿ ಸೇರಿರುವರೋ ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉದಕಗಳು ಪ್ರಥಮತಃ ಧರಿಸಿದವು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಪರತತ್ವವು ಸಕಲ ವಿಶ್ವಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ತತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದೂ ಅದ ಸೂಕ್ತವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಇದರಂತೆಯೇ,

ಅಪೋ ಹ ಯದ್ವೈಹತೀರ್ಗರ್ಭಮಾಯನ್ ಗರ್ಭಂ ದಧಾನಾ ಜನಯಂತೀರಗ್ನಿಂ |

ತತೋ ದೇವಾನಾಂ ಸಮವರ್ತತಾಸುರೇಕಃ ಕಸ್ಯೋ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮು ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೭)

ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಗಳನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವ ಸ್ವರೂಪಯೋಗ್ಯತೆಯುಳ್ಳ ಉದಕಗಳು ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದವು ಎಂದು ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಸೂಕ್ತವೂ, ಹೀಗೆಯೇ ಸಲಿಲಂ ಸರ್ವಮಾ ಇದಂ (೧೦.೧೨೯-೨) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಉದಕದಮೇಲೆ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತವೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ಪದವು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಉದಕಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಸ್ಕೃತಿ ಕಾರರೂ ಮತ್ತು ಪೌರಾಣಿಕರೂ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಅಪೋ ನಾರಾ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಅಪೋ ವೈ ನರಸೂನವಃ |

ತಾ ಯದಸ್ಯಾಯನಂ ಪೂರ್ವಂ ತೇನ ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ಕೃತಃ ||

(ಮನು ೧-೧೦)

ಆಪಗಳಿಗೆ (ಉದಕಗಳಿಗೆ) ನಾರಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಉದಕಗಳೇ ಪರಸಂಕ್ಷಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ, ಅವನು ಬ್ರಹ್ಮರೂಪನಾಗಿದ್ದಾಗ ಆಶ್ರಯ ವಾಗಿದ್ದವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಎಂದರೆ, ನಾರಗಳೇ (ಉದಕ) ಆಯನ (ಆಶ್ರಯ) ವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು ನಾರಾಯಣ. ಯಾವ ಉದಕಗಳು ವಿಶ್ವಕರ್ಮ, ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿ ಸಂಕ್ಷಕವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಧರಿಸಿದವೋ, ಅದೇ ಉದಕಗಳು ನಾರಾಯಣ ಸಂಕ್ಷಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ

ನನ್ನು ಧರಿಸಿದವು ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ವರ್ಣನವನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸೂಕ್ತಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದೇ ವಿನಾ ಈ ವರ್ಣನದ ಅಂಶಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೆಂದು ಹೇಳಲಾಗದು. ಅದುದರಿಂದ ಪರಮಪುರುಷ, ನಾರಾಯಣ—ಇವೆರಡೂ ಪರ್ವಾಯನಾಮಗಳು. ಪುರುಷನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯ ನಾದ ಪುರುಷನೇ ವಿಷಯನಾದುದರಿಂದ, ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯಕ್ಕೆನುಗುಣವಾಗಿ ಋಷಿಯ ಹೆಸರೂ ನಾರಾಯಣನೆಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಇದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ; ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಪುರುಷನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಪುರುಷೋ ಹ ನಾರಾಯಣೋಽಕಾಮಯತ | ಅತಿಷ್ಠೇಯಗ್ಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯಹಮೇ-
ವೇದಗ್ಂ ಸರ್ವಗ್ಂ ಸ್ಯಾಮಿತಿ ಸ ಏತಂ ಪುರುಷಮೇಧಂ ಪಂಚರಾತ್ರಂ ಯಜ್ಞಕ್ರತು-
ಮಪಶ್ಯತ್ತಮಾಹರತ್ತೇನಾಯಜತ ತೇನೇಷ್ಟಾತ್ಯತಿಸ್ತತ್ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನೀದಗ್ಂ ಸರ್ವ-
ಮಭವದತಿಷ್ಠತಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನೀದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಪುರುಷ-
ಮೇಧೇನ ಯಜತೇ ಯೋ ವೈ ತದೇವಂ ವೇದ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೬-೧-೧)

ನಾನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಮೀರಬೇಕು, ನಾನೇ ಸಕಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿರಬೇಕು ಎಂದು ಪುರುಷ ನಾರಾಯಣನು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಆಗ ಪುರುಷಮೇಧರೂಪವಾದ ಪಂಚರಾತ್ರ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಕರ್ಮದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಆರತನು, ಅನಂತರ ಆ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ನೆರವೇರಿಸಿದನು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಅವನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು ಮತ್ತು ತದತಿರಿಕ್ತನಾಗಿಯೂ ವಿಸ್ತೃತನಾದನು. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತು ಇದರಂತೆಯೇ ಪುರುಷಮೇಧ ವನ್ನಾಚರಿಸುವವನು ಸಕಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ, ಸಕಲವನ್ನೂ ಮೀರಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ಎಂಬುದಾಗಿ ಪುರುಷನಾರಾಯಣನ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಪಂಚರಾತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಪುರುಷನನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ, ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಒಂದು ಮಹಿಮೆಯುಂಟಾಗಿ ಅದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವರ್ಣನವೂ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

ಪುರುಷಗ್ಂ ಹ ನಾರಾಯಣಂ ಪ್ರಜಾಪತಿರುವಾಚ | ಯಜಸ್ವ ಯಜಸ್ವೇತಿ ಸ ಹೋವಾಚ
ಯಜಸ್ವ ಯಜಸ್ವೇತಿ ವಾನ ತ್ವಂ ಮಾಮಾತ್ಮ ತ್ರಿರಯಕ್ಷಿ ವಸನಃ ಪ್ರಾತಃಸವನೇನ
ರುದ್ರಾ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇನ ಸವನೇನಾದಿತ್ಯಾಸ್ತುತೀಯಸವನೇನಾಥ ಮಮ ಯಜ್ಞವಾಸ್ತೇ-
ವಾಹಮಾಸ ಇತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೩-೪-೧)

ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪುರುಷನಾರಾಯಣನಿಗೆ ನಿರ್ದೇಶವನ್ನಿತ್ತನು. ಆಗ ಪುರುಷನಾರಾಯಣನು ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ, ನಿನ್ನ ನಿರ್ದೇಶವೇನೋ ಸರಿ, ನಾನೂ ಸಹ ಮೂರು ಸಲ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿದೆನು. ಪ್ರಾತಃಸವನವನ್ನರ್ಪಿಸಿದಾಗ ವಸುಗಳೂ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ರುದ್ರರೂ ಮತ್ತು ತೃತೀಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯರೂ ಪುಷ್ಟರಾದರು. ಎಲ್ಲರೂ ಎಲ್ಲ ಪ್ರದೇಶ ಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿದರು. ನನಗೆ ಮಾತ್ರ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯ ಸ್ಥಾನ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯಿತು. ನಾನು ಅದರ ಮೇಲೆ ಮಾತ್ರ ಕುಳಿತಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದನು. ಆಗ ಪುನಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು,

ಯಜ್ಞಸ್ಯೈವಾಹಂ ವೈ ತೇ ತದ್ವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ಯಥಾ ತ ಉಕ್ತಾನಿ ಮಣಿರಿನ ಸೂತ್ರ ಓತಾನಿ
ಭವಿಸ್ಯಂತಿ ಸೂತ್ರಮಿವ ವಾ ಮುಷಾವಿತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೩-೪-೨)

ನೀನು ಪುನಃ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸು. ಆದರೆ ಫಲವಾಗಿ ಪುರುಷನಾರಾಯಣನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು
ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಯಾವ ರೀತಿ ಮಣಿಗಳು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜೋಡಿಸಲ್ಪಡುವುವೋ
ಅಥವಾ ಯಾವ ರೀತಿ ಮಣಿಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವ ಸೂತ್ರವು ಮಣಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಯಾವ ರೀತಿ ಸಾಂದರ್ಭ
ಸಾಧಕವಾಗುವುದೋ ಆ ರೀತಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಅನಂದದಾಯಕವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದನು
ಆದರೆ ಈ ಯಜ್ಞವಾವುದು ? ಇದರ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಪಂಚರಾತ್ರರೂಪವಾದ ಸತ್ತವಾವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತ
ದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಅನಂತರ ಈ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕನಾದ ಪರಮಪುಷನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಯಾವ ರೀತಿ
ವರ್ಣಿಸಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಲಿನ ವಿನರಣಿಗಳು, ಪುರುಷರೂಪದ ನಾರಾಯಣನೇ ಸೂಕ್ತ
ನಿರ್ಮಾತೃವಾದ ನಾರಾಮುಣಿನೆಂಬ ಋಷಿಯೆಂದೂ ಪರಮಾತ್ಮನಾದ ನಾರಾಯಣನೇ ಪಂಚರಾತ್ರರೂಪವಾದ
ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕನೆಂದೂ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಯಾವ ಪುರುಷಮೇಧದಿಂದ ಪಂಚರಾತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞವು
ಆಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಅದು ಸಾಧಕವಾಯಿತೋ ಅದೇ ಯಜ್ಞವು ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ
ವಾಗಿದೆ. ಪುರುಷರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿದರು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿನರಣಿಯರು
ತದ್ವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ. ಈ ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ ಐದು ವಿಧವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ—

೧) ಪಶೂನ್ ತಾತ್ಕರ್ಣೀ ವಾಯವ್ಯಾನಾರಣ್ಯಾನ್ ಗ್ರಾಮ್ಯಾಶ್ಚ ಯೇ |

ಈ ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಸಂಚಾರಿಯಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳೂ, ಆರಣ್ಯಕವಾದ ಮೃಗಗಳೂ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮವಾಸಿಗಳಾದ
ಗವಾಶ್ವಾದಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು.

೨) ಋಚಃ ಸಾಮಾನಿ ಜಜ್ಞಿರೇ | ಛಂದಾಂಸಿ ಜಜ್ಞಿರೇ ತಸ್ಮಾದ್ಯಜುಸ್ತಸ್ಮಾದಜಾಯತ ||

ಅದೇ ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನಿಂದ, ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ, ಋಜುಂತ್ರಗಳೂ, ಸಾಮಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಅದರಿಂದಲೇ
ಗಾಯತ್ರಾದಿಭಂದಸ್ಸುಗಳೂ, ಯಜುಸ್ಸುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು.

೩) ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽಸ್ಯ ಮುಖಮಾಸೀದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ರಾಜನ್ಯಃ ಕೃತಃ ||

ಈ ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ ಪುರುಷನ ಮುಖದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೂ, ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯರೂ, ತೊಡೆಗಳಿಂದ ವೈಶ್ಯರೂ
ಮತ್ತು ಪಾದಗಳಿಂದ ಶೂದ್ರರೂ ಸಮಸ್ತ ಮಾನವರೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.

೪) ಚಂದ್ರಮಾ ಮನಸೋ ಜಾತಶ್ಚಕ್ಷೋಃ ಸೂರ್ಯೋ ಅಜಾಯತ | ಮುಖಾದಿಂದ್ರಶ್ಚಾ-

ಗ್ನಿಶ್ಚ ಪ್ರಾಣಾದ್ವಾಯುರಜಾಯತ ||

ಈ ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಚಂದ್ರನೂ, ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಸೂರ್ಯನೂ ಮುಖದಿಂದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೂ ಹೀಗೆಯೇ ಸಕಲ
ದೇವತೆಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.

೫) ನಾಭ್ಯಾ ಅಸೀದಂತರಿಕ್ಷಂ ಶೀಘೋ ದ್ಯೌಃ ಸಮವರ್ತತ | ಪದ್ಭೌಂ ಭೂಮಿರ್ದಿಶಃ
ಶ್ರೋತ್ರಾತ್ತಥಾ ಲೋಕಾ ಅಕಲ್ಪಯನ್ ||

ನಿರಾಡ್ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ ನಿರಾಟ್ಟುರುಷನ ಹೊಕ್ಕಳಿನಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ, ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವೂ, ಪಾದಗಳಿಂದ ಭೂಮಿಯೂ, ಕಿವಿಯಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಹೀಗೆ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಸಂಚರಾತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ ಈ ಐದು ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತು ಎಂದು ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಸಂಬಂಧವು ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಐದು ಭಾಗಗಳು ಒಂದೊಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಐದಂಶಗಳನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸ ಏಷ ಸಾಂಕ್ರೋ ಯಜ್ಞಃ ಸಾಂಕ್ತಃ ಪಶುಃ ಸಾಂಕ್ತಃ ಪುರುಷಃ ಸಾಂಕ್ತಮಿದಂ ಸರ್ವಂ
ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ತದಿದಂ ಸರ್ವಮಾಪ್ನೋತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೧೩)

ಯಜ್ಞವು ಸಂಚವಿಧ. ಯಜ್ಞಪಶುವೂ ಸಂಚವಿಧ, ಪುರುಷನೂ ಐದು ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳವನು. ಈ ವಿಶ್ವವೂ, ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಆಡಗಿರುವ ಸಮಸ್ತವೂ ಐದು ವಿಧವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ಸಕಲ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುತ್ತ,

ಸಾಂಜ್ಞಂ ನಾ ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ | ಸಾಂಜ್ಞೇನೈವ ಸಾಂಜ್ಞಗ್ಂ ಸ್ಪೃಷೋತಿತಿ |

(ತೈ. ಉ. ೧-೭)

ಈ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಐದು ವಿಧವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಐದು ವಿಧವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವಿಶ್ವವನ್ನರಿತ ಪಂಡಿತನೂ ಸಂಚವಿಧವಾದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಪುರುಷನಾರಾಯಣನು ಸಂಚರಾತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ವಿಶ್ವಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದನು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಇವನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದನು. ಸರ್ವಾತಿರಿಕ್ತನಾದನು, ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಹವಿಷಾ ನಾವ್ಯಧಾನಃ ಇತ್ಯಾಧಿಯಾಗಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ, ತನ್ನನ್ನೇ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿ, ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಿಯಾದನೆಂದು ಯಾವ ರೀತಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆಯೋ (೧೦-೪೧-೬) ಅದೇ ರೀತಿ ಇಲ್ಲಿ ಪರಮಪುರುಷಕೃತವಾದ ಯಜ್ಞ ಮತ್ತು ತತ್ಪಲಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಜಗನ್ನಿ ಯಾಮಕನೂ, ಜಗದೀಶ್ವರನೂ ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಷಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಹೃತನಾದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಷಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವೇನು, ಈ ಪುರುಷಶಬ್ದವು ಜಗದೀಶ್ವರತ್ವವನ್ನೂ, ಜಗನ್ನಿಯಾಮಕತ್ವವನ್ನೂ ಯಾವ ರೀತಿ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿನುರ್ವಿಷಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪುರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ನಿರ್ವಚನವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ನಿರ್ವಚನಗಳೂ ಪುರುಷನ ಪರಮಾತ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ—

ಆತ್ಮೇವೈದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ಪುರುಷವಿಧಃ ಸೋಽನುವೀಕ್ಷ್ಯ ನಾನ್ಯದಾತ್ಮನೋಽಪತ್ಯತ್ಸೋಽಹ-
ಮಸ್ಮೀತ್ಯಗ್ರೇ ವ್ಯಾಹರತ್ತತೋಽಹಂ ನಾಮಾಭವತ್ತಸ್ಮಾದಪ್ಯೇತಹ್ಯಾಮಂತ್ರಿತೋಽಹ-
ಮಯಮಿತ್ಯೇನಾಗ್ರ ಉಕ್ತಾತ್ಪುರುಷನಾಮ ಪ್ರಬ್ರೂತೇ ಯದಸ್ಯ ಭವತಿ ಸ ಯತ್ಸ್ಯಾ-

ವೋಲಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಾನ್ಪಶ್ಯುನ ಔಷತ್ಸ್ಮಾತ್ಪುರುಷ ಓಷತಿ ಹ ವೈ ಸ ತಂ
ಯೋಲಸ್ಮಾತ್ಪೂರ್ವೋ ಬುಭೂಷತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

(ဗျ. ဗ. ၈-၃-၈)

ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಪುರುಷರೂಪದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನು ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿದ್ದನು. ತನ್ನ ವಿನಾ ಇನ್ನಾರೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ನಾನು ಇಲ್ಲಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ತಿಳಿದನು. ಈ ಅಹಂ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಲೋಕದಲ್ಲೂ ಸಕಲ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ವೈಯಕ್ತಿಕ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಮೂಲವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಪುರುಷನೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರವು ಹೇಗೆಂದರೆ- ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ (ಪೂರ್ವ) ಸಕಲವಾದ ಪಾಪಗಳನ್ನೂ ದಹಿಸಿದನು (ಉಷ್-ಔಷತ್). ಅದುದರಿಂದ (ಪೂರ್ವ+ಉಷ್) ಪುರುಷಃ (ಪುರುಷಃ) ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು ಎಂದು ಒಂದುವಿಧವಾದ ನಿರ್ವಚನ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ—

ಪುರಶ್ಚಕ್ರೇ ದ್ವಿಪದಃ ಪುರಶ್ಚಕ್ರೇ ಚತುಷ್ಪದಃ |

ಪುರಃ ಸ ಪಕ್ಷೀ ಭೂತ್ವಾ ಪುರಃ ಪುರಷ ಆನಿಶದಿತಿ ||

ಸ ವಾ ಅಯಂ ಪುರುಷಃ ಸರ್ವಾಸು ಪೂರ್ವ ಪುರಿಶಯೋಽನ್ಯೇನೇವ ಕಿಂಚಿನಾನಾವ್ಯತಂ ನೈನೇನ
ಕಿಂಚಿನಾಸಂವೃತಂ ||

(ဃု. ဗု. ၁-၈-၇၅)

ಈಶ್ವರನು ಎರಡು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಮಾನವರೂಪದ ಪುರಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಪಶ್ಚಾದಿ ರೂಪದ ಪುರಗಳನ್ನೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದನು ಮತ್ತು ಪಕ್ಷೀರೂಪವನ್ನೂ ಹೊಂದಿ ಆ ರೂಪದ ಪುರಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ತನ್ನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಪುರಗಳನ್ನೂ (ದೇಹಗಳನ್ನೂ) ಪ್ರವೇಶಿಸಿದುದರಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಈ ಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಶಯನಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಪುರುಷ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪುರುಷನನ್ನು ಆವರಿಸದಿರುವುದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಆಚ್ಛಾದಮಾಡದಿರುವುದಾಗಲಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಎಂದರೆ, ಇವನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿ ಮತ್ತು ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯೆಂದರ್ಥ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ವಿವರಿಸುತ್ತ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ಇನೇ ನೈ ಲೋಕಾಃ ಪೂರಯನೇವ ಪುರುಷೋ ಯೋಽಯಂ ಪವತೇ ಸೋಽಸ್ಯಾಂ ಪುರಿ
ಶೇತೇ ತಸ್ಯಾತ್ಪುರುಷಃ ||

(ಶ. ಪ್ರಾ. ೧೩-೬-೨-೧)

ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ಕೋಟಿಯ ರೂಪದಂತಿವೆ. ಪುರುಷನು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯುವನ್ನು (ಚೈತನ್ಯವನ್ನು) ತುಂಬುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಈ ಕೋಟಿಯಂತಿರುವ ಸಕಲ ವಿದ್ವಂಗಳಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸ್ಥಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ (ಪುರಿ ಶೇತೇ) ಪುರುಷ ನೆಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ದೇಹವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಮಾನವಪುರುಷನ ಉಪಮಾನದಿಂದ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವೂ ಮಾನವನಂತೆ ಅಂತರವುಳ್ಳದ್ದು ಮತ್ತು ಉಪಾಧಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಈ ಪರಮ ಪುರುಷನ ದೇಹವು ಮತ್ತು ಇವನ ಸ್ವರೂಪವು ವಿಶ್ವವನ್ನು ಮೀರಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವರ್ಣನವು ಪುರುಷದೇವದ ವರ್ಣನದಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಪಂಚ ಸಂಪದ್ಯಂತೇ ಪಾಂಕ್ತೋಽಯಂ ಪುರುಷಃ ಪಂಚಧಾ ವಿಹಿತೋ ಲೋಮಾನಿ
ತ್ವಜ್ಞಾಂಸಮಸ್ಥಿಮಜ್ಞಾ ಸ ಯಾವಾನೇವ ಪುರುಷಸ್ತಾವಂತಂ ಯಜಮಾನಂ ಸಂಸ್ಕೃತ್ಯಾಗ್ನೌ
ದೇವಯೋನ್ಯಾಂ ಜುಹೋತ್ಯಗ್ನಿರ್ವೈ ದೇವಯೋನಿಃ ಸೋಽಗ್ನೇರ್ದೇವಯೋನ್ಯಾ
ಅಹುತಿಭ್ಯಃ ಸಂಭೂಯ ಹಿರಣ್ಯಶರೀರ ಊರ್ಧ್ವಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮೇತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೧೪)

(ಅನ್ಯತಾಹುತಿಯ ಅರ್ಪಣದಿಂದ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತೂ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ). ಇದು ಪಂಚವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪುರುಷನೂ
ಐದು ವಿಧವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ರೋಮ, ಚರ್ಮ, ಮಾಂಸ, ಮೂಳೆ ಮತ್ತು ಕೊಬ್ಬು ಈ
ಐದು ತತ್ತ್ವಗಳಿಗನುಸಾರವಾದ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನವಾದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ
ಅರ್ಪಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವೂ ಈ ಐದು ವಿಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾದ ಅರ್ಪಣದಿಂದ
(ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಪರಮಪುರುಷನ ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವು). ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಅಗ್ನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ.
ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಪರಮ ಪುರುಷನು, ಹದಿನೇಳು ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾದ ದೇಹವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪುರುಷನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು.
ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮತ್ತು ಪುರುಷನೇ ಅಗ್ನಿರೂಪನು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯದ್ವೇನ ಸಪ್ತದಶ | ಸಪ್ತದಶೋ ವೈ ಪುರುಷೋ ದಶ ಪ್ರಾಣಾಶ್ಚತ್ವಾರ್ಯಂಗಾನಿ ಆತ್ಮಾ
ಪಂಚದಶೋ ಗ್ರೀವಾಃ ಷೋಡಶಃ ಶಿರಃ ಸಪ್ತದಶಂ ಪುರುಷಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಗ್ನಿ-
ರ್ಯಾವಾನಗ್ನಿರ್ಯಾವತ್ಯಸ್ಯ ಮಾತ್ರಾ ತಾವತ್ಯವೈನಮೇತತ್ಸಮಿಂಧೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೨-೨-೯)

ಪುರುಷನು ಹದಿನೇಳು ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ—ಹತ್ತು ಪ್ರಾಣಗಳು. ನಾಲ್ಕು
ಅಂಗಗಳು. ಆತ್ಮವೇ (ದೇಹ ?) ಹದಿನೈದನೆಯದು. ಕಂಠವು ಹದಿನಾರನೆಯದು. ಶಿರಸ್ಸು ಹದಿನೇಳನೆಯದು.
ಈ ಹದಿನೇಳು ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪುರುಷನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಅಗ್ನಿಯು. ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಮಾಣ
ವೆಷ್ಟಿರುವುದೋ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಅಷ್ಟೇ. ಹಾಗಾದರೆ, ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನ ದೇಹದ
ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಇವನ ಶಿರಸ್ಸಾವುದು ? ಚಕ್ಷುಸ್ಸಾವುದು, ಪ್ರಾಣವು ಯಾವುದು ? ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರವು
ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ—

ತಾನ್ಮೋವಾಚೈತೇ ವೈ ಖಲು ಯೂಯಂ ಪೃಥಗಿವೇನುಮಾತ್ಮಾನಂ ನೈಶ್ವಾನರಂ ವಿದ್ವಾಂ-
ಸೋಽನ್ನಮುಕ್ಥ ಯಸ್ತೇತಮೇವಂ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಮಭಿವಿಮಾನಮಾತ್ಮಾನಂ ನೈಶ್ವಾ-
ನರಮುಪಾಸ್ತೇ ಸ ಸರ್ವೇಷು ಲೋಕೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು ಸರ್ವೇಷ್ವಾತ್ಮಸ್ವನ್ನಮುತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೫-೧೮-೧)

ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನು ನಿನಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದವನು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಅನ್ನವನ್ನು ಭುಜಿಸುತ್ತೀರಿ. ಆದರೆ, ಪ್ರಾದೇಶ
ಮಾತ್ರವಾದ (ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯ ವಿವರವನ್ನು ಅತ್ಯತಿಷ್ಠದ್ವ ಶಾಂಗುಲಂ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ

ಮುಕ್ತಿನ ಪಾದವನ್ನು ವಿನಯವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ) ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನನ್ನು ಯಾರು ಆರಾಧಿಸುವರೋ ಅವರು ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಸೇರಿದ ಅನ್ನವನ್ನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಕಲ ಆತ್ಮಗಳಲ್ಲೂ ಅಡಗಿರುವ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನ ವ್ಯಾಪಕರಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಭುಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

ತಸ್ಯ ಹ ವಾ ಏತಸ್ಯಾತ್ಮನೋ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಮೂರ್ಧ್ನೈವ ಸತೇಜಾ ಚಕ್ಷುರ್ವಿಶ್ವರೂಪಃ ಪ್ರಾಣಃ
ಪೃಥಗ್ವರ್ತಾತ್ಮಾ ಸಂದೇಹೋ ಬಹುಲೋ ಬಸ್ತಿರೇವ ರಯಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯೇವ ಸಾದಾವುರ ಏನ
ವೇದಿಲೋಮಾನಿ ಬರ್ಹಿರ್ಹೃದಯಂ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೋ ಮನೋಽನ್ವಾಹಾರ್ಯಪಚನಾಸ್ಯಮಾ-
ಹವನೀಯಃ ||

(ಭಾ. ಉ. ೫-೧೮-೨)

ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ದ್ಯುಲೋಕವೇ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನ ಶಿರಸ್ಸು. ವಿಶ್ವರೂಪನಾದ ಅದಿತ್ಯನೇ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು. ನಾನಾಗತಿಗಳುಳ್ಳ ವಾಯುವೇ ಪ್ರಾಣವು. ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಆಕಾಶವೇ ದೇಹವು. ಉದರವೇ ಸಂಪತ್ತಿನ ಖನಿಯು. ಸಕಲಕ್ಕೂ ಆಧಾರವಾದ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಪಾದವು. ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯೇ ಹೃದಯವು. ದರ್ಭೆಗಳೇ ರೋಮಗಳು. ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯೇ ಹೃದಯವು. ಅನ್ನಾಹಾರ್ಯಪಚನವೇ ಮನಸ್ಸು. ಅಹವನೀಯವೇ ಮುಖವು.

ಅಣೋರಣೀಯಾನ್ ಮಹತೋ ಮಹೀಯಾನ್ | ಈ ಪರಮ ಪುರುಷನು ಆತ್ಮಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವಸ್ತುವಿಗಿಂತಲೂ ಸಣ್ಣವನು ಮತ್ತು ಆತ್ಮಂತ ಮಹತ್ತಾದ ವಸ್ತುವಿಗಿಂತಲೂ ದೊಡ್ಡವನು ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಮಹತೋ ಮಹೀಯಾನ್ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿದಾನೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಅಣೋರಣೀಯಾನ್ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಕೆಳಗಿನ ಕೆಲವು ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಈ ಇಂದ್ರಿಯ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಮೀರಿದ ಮಹತ್ತತ್ವವು ಆತ್ಮಧಿಕವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವುದು ಎಂದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷೋ ಮಧ್ಯ ಆತ್ಮನಿ ತಿಷ್ಠತಿ |

ಈಶಾನಂ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ ನ ತತೋ ವಿಜುಗುಪ್ಸತೇ ||

(ಕಠ. ೪-೧೨)

ಅಂಗುಷ್ಠಪ್ರಮಾಣದಷ್ಟು ಮಾತ್ರವಿರತಕ್ಕ ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಆತ್ಮನಲ್ಲೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮುಂದೆ ಸಂಭವಿಸುವ ಸಕಲ ವಸ್ತುವಿಗೂ ಇವನೇ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಂದ ಯಾರೂ ಜುಗುಪ್ಸಿತರಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷೋ ಜ್ಯೋತೀರಿನಾಥೂಮಕಃ |

ಈಶಾನೋ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ ಸ ಏವಾದ್ಯ ಸ ಉ ತ್ಯಃ ||

(ಕಠ. ೪-೧೩)

ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರದ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಧೂಮವಿಲ್ಲದೆ ಆತ್ಮಧಿಕವಾದ ಪ್ರಭೆಯಂತಿದ್ದಾನೆ. ಇವನೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪ್ರಭುವು. ಇಂದಿಗೂ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಯುಗಗಳಿಗೂ ಅವನೇ ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಪ್ರಭುವು.

ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷೋಽಂತರಾತ್ಮಾ ಸದಾ ಜನಾನಾಂ ಹೃದಯೇ ಸನ್ನಿವಿಷ್ಟಃ |

ತಂ ಸ್ವಾಚ್ಛುರೀರಾತ್ಮ್ರವ್ಯಹೇನ್ಮುಂಜಾದಿನೇಷೀಕಾಂ ಧೈರ್ಯೇಣ |

ತಂ ವಿದ್ಯಾಚ್ಛುಕ್ರಮನ್ಯತಂ ತಂ ವಿದ್ಯಾಚ್ಛುಕ್ರಮನ್ಯತಮಿತಿ ||

(ಕಠ. ೬-೧೭)

ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ ಈ ಪುರುಷನು ಸರ್ವದಾ ಜನರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಜೊಂಡಿನಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಾಣವನ್ನು ತೆಗೆಯುವಂತೆ, ದೇಹದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಈ ಆತ್ಮನು ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದರೆ, ಇವನ ದೇಹದ ಕಲ್ಮಷವು ಇವನಿಗೆ ಅಂಟದಂತೆ ಧೈರ್ಯವಾಗಿ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. ಶುಭ್ರನೂ, ಶಾಶ್ವತನೂ ಆದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನರಿಯಬೇಕು.

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಜನರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಇವನೇ ಸಕಲ ಜ್ಯೋತಿರ್ನುಂಡಲದಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಆತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

ಯ ಏಷೋಽಂತರಾದಿತ್ಯೇ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಪುರುಷೋ ದೃಶ್ಯತೇ ಹಿರಣ್ಮಯ ಶ್ರುತ್ರಹಿರಣ್ಯಕೇಶ
ಆಪ್ರಣಖಾತ್ಸರ್ವ ಏವ ಸುವರ್ಣಃ ||

(ಛಾ. ಉ. ೧-೬.೬)

ಜಗಜ್ಜಮ್ಭವಾದ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿರುವ ಪರಮಪುರುಷನಿಗೆ ಶ್ರುತ್ರವೂ, ಕೇಶವೂ ಹಿರಣ್ಮಯವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅವನ ಸಖದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಸಕಲ ಅವಯವೂ ಜ್ಯೋತೀರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಯಾವುದು ಸತ್ಯವೂ ಶಾಶ್ವತವೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೋ ಅದೇ ಪರಮಪುರುಷ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಉದಕವು ಪರಮಪುರುಷನಿಗೆ ಅಯನವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಪುರುಷನು ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವನೋ, ಅದೇ ಉದಕವು ಸತ್ಯರೂಪಿಯಾದ ಆದಿತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಮೂಲವು ಮತ್ತು ಆ ತತ್ತ್ವವೇ ಪರಮಪುರುಷ, ಪ್ರಜಾಪತಿ, ನಾರಾಯಣ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಧೇಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಆಪ ಏವೇದಮಗ್ರ ಆಸುಸ್ತಾ ಆಪಃ ಸತ್ಯಮಸೃಜಂತ ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಜಾಪತಿಂ
ಪ್ರಜಾಪತಿದೇವಾಂಸ್ತೇ ದೇವಾಃ ಸತ್ಯಮೇವೋಪಾಸತೇ ತದೇತತ್ತ್ವಕ್ಷರಂ ಸತ್ಯಮಿತಿ ಸ
ಇತ್ಯೇಕಮಕ್ಷರಂ ತಿತ್ಯೇಕಮಕ್ಷರಂ ಯಮಿತ್ಯೇಕಮಕ್ಷರಂ ಪ್ರಥಮೋತ್ತಮೇ ಅಕ್ಷರೇ ಸತ್ಯಂ
ಮಧ್ಯತೋಽಸೃತಂ ತದೇತದಸೃತಮುಭಯತಃ ಸತ್ಯೇನ ಪರಿಗೃಹೀತಂ ಸತ್ಯಭೂಯಮೇವ
ಭವತಿ ನೈವಂ ವಿದ್ವಾಂಸಮನ್ಯತಂ ಹಿನಸ್ತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೫-೫-೧)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉದಕಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಆ ಉದಕದಿಂದ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಆವಿರ್ಭವಿಸಿ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಉತ್ಪನ್ನನಾಯಿತು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಸಕಲ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಮೂಲವಾದ ಸತ್ಯವನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಿದರು. ಈ ಸತ್ಯವು ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ಸ, ತ್, ಯ ಎಂಬವೇ ಆ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ ಮತ್ತು ಯ ಎಂಬುವು ಶಾಶ್ವತವಾದ ಮತ್ತು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ತ್ ಎಂಬುದು ಆಶಾಶ್ವತವೂ ಮತ್ತು ಅಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವೂ ಆದ ಜಗತ್ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿ

ಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಅಶಾಶ್ವತವಾದ ಜಗತ್ತು ತನ್ನ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶಾಶ್ವತವಾದ ನಿತ್ಯವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ಅನಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಬಾಧಿತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ತದ್ವತ್ತ್ವತ್ಯಮಸೌ ಸ ಆದಿತೋ ಯ ಏಷ ಏತಸ್ಮಿನ್ಮಂಡಲೇ ಪುರುಷೋ ಯಶ್ಚಾಯಂ
ದಕ್ಷಿಣೇಕ್ಷನ್ ಪುರುಷಸ್ಯಾನ್ವೇತಾವನ್ನೋನ್ಯಸ್ಮಿನ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ರಶ್ಮಿಭಿರೇಷೋಽಸ್ಮಿನ್
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ಪ್ರಾಣೈರಯಮುಮುಷ್ಮಿನ್ ಸ ಯದೋತ್ಕ್ರಮಿಸ್ಯನ್ ಭವತಿ ಶುದ್ಧನೇಮೈ-
ತನ್ಮಂಡಲಂ ಪಶ್ಯತಿ ನೈನಮೇತೇ ರಶ್ಮಯಃ ಪ್ರತ್ಯಾಯಂತಿ || (ಬೃ. ಉ. ೫-೫-೨)

ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಆದಿತ್ಯನೇ ಆ ಸತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪುರುಷನೂ, ಇಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದ ಅಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಪುರುಷನೂ ಪರಸ್ಪರ ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಪುರುಷನ ರಶ್ಮಿಯಿಂದ ಈ ಪುರುಷನೂ ಇವನ ಪ್ರಾಣದಿಂದ ಆ ಪುರುಷನೂ ಜೈತನ್ಯಯುಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮರಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಅಂಶಗಳೂ ಒಂದೇ ಪುರುಷನಿಗೆ ಸೇರಿದ ತತ್ತ್ವಗಳೆಂಬ ಒಂದುವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯ ಏಷ ಏತಸ್ಮಿನ್ಮಂಡಲೇ ಪುರುಷಸ್ತಸ್ಯ ಭೂರಿತಿ ಶಿರ ಏಕಂ ಶಿರ ಏಕಮೇತದಕ್ಷರಂ ಭುವ
ಇತಿ ಬಾಹೂ ದ್ವಾ ಬಾಹೂ ದ್ವೇ ಏತೇ ಅಕ್ಷರೇ ಸ್ವರಿತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ದ್ವೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠೇ ದ್ವೇ
ಏತೇ ಅಕ್ಷರೇ ತಸ್ಮೋಪನಿಷದಹರಿತಿ ಹಂತಿ ಸಾಸ್ಮಾನಂ ಜಹಾತಿ ಚ ಯ ಏವಂ ನೇದ |

(ಬೃ. ಉ. ೫-೫-೩)

ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪುರುಷನ ಶಿರಸ್ಸು ಭೂಃ ಎಂಬ ಒಂದು ಅಕ್ಷರನಿರ್ದೇಶಕವಾದ ತತ್ತ್ವ. ಭುವಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಬಾಹುಗಳು. ಸ್ವರ್ ಎಂಬುದು ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಎರಡು ಪಾದಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಔಪನಿಷತ್ತತ್ತ್ವವು ಅಹಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ಪಾಪರಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನವು. ಅಲ್ಲದೆ—

ಯೋಽಯಂ ದಕ್ಷಿಣೇಕ್ಷನ್ಪುರುಷಸ್ತಸ್ಯ ಭೂರಿತಿ ಶಿರ ಏಕಂ ಶಿರ ಏಕಮೇತದಕ್ಷರಂ ಭುವ
ಇತಿ ಬಾಹೂ ದ್ವಾ ಬಾಹೂ ದ್ವೇ ಏತೇ ಅಕ್ಷರೇ ಸ್ವರಿತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ದ್ವೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠೇ ದ್ವೇ ಏತೇ
ಅಕ್ಷರೇ ತಸ್ಮೋಪನಿಷದಹಂತಿ ಹಂತಿ ಸಾಸ್ಮಾನಂ ಜಹಾತಿ ಚ ಯ ಏವಂ ನೇದ ||

(ಬೃ. ಉ. ೫-೫-೪)

ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷನ ಶಿರಸ್ಸು ಭೂಃ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತವಾಗಿದೆ. ಒಂದು ಶಿರಸ್ಸಿನ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಒಂದಕ್ಷರ, ಭುವಃ ಎಂಬ ಎರಡಕ್ಷರಗಳು ಎರಡು ಬಾಹುಗಳ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸ್ವರ್ ಎಂಬ ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳು ಎರಡು ಪಾದಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಉಪನಿಷತ್ ಎಂಬ ರಹಸ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ತತ್ತ್ವವು ಅಹಂ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ಪಾಪರಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಮನೋಮಯೋಽಯಂ ಪುರುಷೋ ಭಾಃ ಸತ್ಯಸ್ತಸ್ಮಿನ್ಮಂಡಲದಯೇ ಯಥಾ ವ್ರೀಹಿರ್ವಾ
ಯವೋ ವಾ ಸ ಏಷ ಸರ್ವಸ್ಯೇಶಾನಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾಧಿಪತಿಃ ಸರ್ವಮಿದಂ ಪ್ರಶಾಸ್ತಿ ಯದಿದಂ
ಕಂಚ ||

(ಬೃ. ಉ. ೫-೫-೫)

ಹೃದಯಾಂತರಾಳದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪುರುಷನು ಮನೋಮಯನು, ಜ್ಯೋತೀರೂಪನು, ಪ್ರೀಹರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಯವಕಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ಸರ್ವಲೋಕಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವು. ಈ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಆಳುತ್ತಾನೆ. ಸಕಲವೂ ಇವನ ಸಂಕಲ್ಪಾರ್ಥಿನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪರಮಪುರುಷನ ದಿವ್ಯಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ, ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಪುರುಷನ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಶಗಳೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು: ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವೂ ಪ್ರಶಂಸಿತವೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಈ ಪರಮಪುರುಷನ ವಿಭೂತಿವಿಶೇಷಗಳೇ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದರೂ ಸಹ ಈ ಪುರುಷನ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಅಗ್ನಾದಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವಯಾವ ದೇವತೆಯ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸ್ವರೂಪಗಳು ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಉದ್ಭವವಾದ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿತವಾಗಿ ಪುರುಷನ ಮಹಾನುಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ ಯೆಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

೧. ಸಕಲ ಚರಾಚರವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಗರ್ಭರೂಪನು; ಓಷಧಿಗಳಿಗೂ, ಉದಕಗಳಿಗೂ ಪತಿಯು; ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಯಾವ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುವೋ ಅದೇ ಅಂಶಗಳು ಪುರುಷ ನಲ್ಲೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ.

೨. ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿ ಉರ್ಧ್ವಸ್ಥಾನವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಯಾವ ಮಹಿಮೆಯು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವುದೋ ಆ ಮಹಿಮೆಯು ಪುರುಷನಲ್ಲೂ ಇರುತ್ತದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

೩. ದ್ರಾವ್ಯಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಲಾಂಕಿಕವಾದ ಧರ್ಮವಿರುವುದೋ ಅದೇ ಪುರುಷನ ವಿಶೇಷಧರ್ಮವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಸಹಸ್ರ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಸೂಚಕವಾದ ಪದವು ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರು ತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಸಹಸ್ರಾಷ್ಟೋ ವಿಚರ್ಷಣಿರಗ್ನೀ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಸೇಧತಿ |

ಹೋತಾ ಗೃಣೇತ ಉಕ್ಥೈಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೭೯-೧೨)

ಸಹಸ್ರಾಷ್ಟಃ ಸಹಸ್ರಪಾತ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಪುರುಷನ ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಪಾದಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಂತೆ, ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಜ್ಯೋತೀಪ್ರಸರವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ತಸ್ಮೈ ಸಹಸ್ರಮುಕ್ತಭಿರ್ವಿ ಚಕ್ಷೇ (೧೦.೭೯-೫) ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಪುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಪರವಾದ ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಅಗ್ನಿರೂಪನಾದ ಪುರುಷನ ವರ್ಣನವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹೀಗೆಯೇ,

ಉಕ್ಷಾ ಸಮುದ್ರೋ ಅರುಷಃ ಸುಸರ್ಣಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯೋನಿಂ ಪಿತುರಾ ವಿವೇತ |

ಮಧ್ಯೇ ದಿವೋ ನಿಹಿತಃ ಪೃಶ್ನಿರಶ್ವಾ ವಿ ಚಕ್ರಮೇ ರಜಸಸ್ಪಾತ್ಯಂತಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೫-೪೭-೩)

ಕಾಮವರ್ಷಕನೂ, ಆಕರ್ಷಕವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಸೂರ್ಯನು ಉದಕಕ್ಕೆ ಉತ್ಪಾದಕವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅನಂತರ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದ್ಯುಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸೂರ್ಯನ ಮಹಿಮೆಯು ತಿಳಿಸಲ್ಪಡುವಾಗ ಪುರುಷನ ವ್ಯಾಪಕಧರ್ಮವೇ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ—

ವಿಭ್ರಾಜಾಂಜ್ವಲೀತಿಷಾ ಸ್ವರಂಗಚೆದ್ವೀ ರೋಚನಂ ದಿವಃ |

ಯೇನೇವಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನ್ಯಾಭೃತಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣಾ ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಾವತಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೭೦-೪)

ಎಲೈ ಆದಿತ್ಯನೇ, ನಿನ್ನ ದಿವ್ಯತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ನೀನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಬೆಳಗಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ದಿವ್ಯ ಲೋಕವನ್ನು ನೀನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದೀಯೆ. ಸಕಲ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೂ ಹೇತುವಾದುದೂ, ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಕರ ವಾದುದೂ ಆದ ನಿನ್ನ ದಿವ್ಯತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸಿ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುತ್ತೀಯೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನವು ಆದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನ ವರ್ಣನವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪರಮಪುರುಷನೇ ಈ ಸಕಲ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನು ಮತ್ತು ನಿಯಾಮಕನು, ಪೋಷಕನು ಮತ್ತು ರಕ್ಷಕನು.

ಪೂಷನ್ನೇಕರ್ಷೇ ಯಮು ಸೂರ್ಯ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ವ್ಯೂಹ ರಶ್ಮೀನ್ ಸಮೂಹ |

ತೇಜೋ ಯತ್ತೇ ರೂಪಂ ಕಲ್ಯಾಣತಮಂ ತತ್ತೇ ಪಶ್ಯಾಮಿ ಯೋಽಸಾವಸೌ ಪುರುಷಃ

ಸೋಽಹಮಸ್ಮಿ ||

(ಈಶ ೧೬)

ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪನಾದ ಎಲೈ ಆದಿತ್ಯನೇ, ನೀನೇ ಜಗತ್ಪೋಷಕನು. ನೀನೇ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವೀಕ್ಷಿಸುವ ದರ್ಶನಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು. ನೀನೇ ಜಗನ್ನಿಯಾಮಕನು. ನಿನ್ನ ರಶ್ಮಿಯನ್ನು ಜಗತ್ಪ್ರಕಾಶನಕ್ಕಾಗಿ ಹರಡು. ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸು. ನಿನ್ನ ದಿವ್ಯರೂಪವು ನನಗೆ ಗೋಚರವಾಗುತ್ತಿದೆ. ದಿವ್ಯಲೋಕಕ್ಕನಾದ ಪರಮ ಪುರುಷನೇ ನನ್ನ ಹೃದಯಾಂತರಾಳದಲ್ಲೂ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅನೇಕವಿಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿತನಾಗಿರುವ ಪರಮಪುರುಷನ ದಿವ್ಯಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವುದೇ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಯಥಾನುತಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ತ್ವನಿರೂಪಣವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಲೋಪದೋಷಗಳು ಸಹಜವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೂ ಸಹ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೇ ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಮಂತ್ರಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ, ಫಲಶ್ರುತಿ, ಮಹಾತ್ಮೆ, ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಂಕರಮಹರ್ಷಿಯು ತಮ್ಮ ಮುಗ್ಧಧಾನವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಶುಕ್ಲ ಪಕ್ಷೇ ಶುಭೇ ವಾರೇ ಸುನಕ್ಷತ್ರೇ ಸುಗೋಚರೇ |
 ದ್ವಾದಶ್ಯಾಂ ಪುತ್ರಕಾಮಾಯ ಚರುಂ ಕುರ್ವೀತ ವೈಷ್ಣವಂ ||
 ದಂಪತ್ಯೋರುಪವಾಸಃ ಸ್ಯಾದೇಕಾದಶ್ಯಾಂ ಸುರಾಲಯೇ |
 ಋಗ್ವಿಃ ಪೋಡಶಭಿಃ ಸಮ್ಯಗರ್ಚಯಿತ್ವಾ ಜನಾರ್ದನಂ |
 ಚರುಂ ಪುರುಷಸೂಕ್ತೇನ ಶ್ರವಣೇತ್ಸುತ್ರಕಾಮ್ಯಯಾ |
 ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾದ್ವೈಷ್ಣವಂ ಪುತ್ರಮಜಿರಾತ್ಸಂತತಿಕ್ಷಮಂ ||

ಒಳ್ಳೆಯ ಪುತ್ರನಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯೊಡನೆ ಏಕಾದಶೀ ತಿಥಿಯಲ್ಲಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಉಪವಾಸವಿದ್ದು ಶುಕ್ಲ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ವಾರ ಮತ್ತು ನಕ್ಷತ್ರಸಹಿತವಾದ ದ್ವಾದಶೀ ತಿಥಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ಹದಿನಾರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ವಿಷ್ಣು ದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಕಲ್ಪೋಕ್ತವಿಧಾನದಿಂದ ಪೂಜಿಸಿ ಅನಂತರ ಹೋಮ ಮಾಡಿದರೆ ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಅವನಿಗೆ ಕುಲಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವ ಪುತ್ರಸಂತಾನವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು.

ತ್ವಾದಶ ದ್ವಾದಶೀಃ ಸಮ್ಯಕ್ ಪಯಸಾ ನಿರ್ವಪೇಚ್ಚರುಂ |
 ಯಃ ಕರೋತಿ ಸಹಸ್ರಂ ಸ್ಯಾದ್ಯಾತಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಂ ಪದಂ ||

ಈ ರೀತಿ ಹನ್ನೆರಡು ದ್ವಾದಶೀ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಲಿನಿಂದ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಪರಮಾನ್ನದಿಂದಲೂ ಚರು (ಅನ್ನ) ವಿನಿಂದಲೂ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೆಯಷ್ಟು ಹೋಮಮಾಡುವ ಪುರುಷನು ಮರಣಾನಂತರ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಉತ್ತಮ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ಹುತ್ವಾಗ್ನಿಂ ವಿಧಿವತ್ಸಮ್ಯಗ್ವಿಃ ಪೋಡಶಭಿರ್ದಿವ್ಯಜಃ |
 ಕೃತಾಂಜಲಿಪುಟೋ ಭೂತ್ವಾ ಸ್ತವಂ ತಾಭಿಃ ಪ್ರಯೋಜಯೇತ್ ||

ದ್ವಿಜನಾದವನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಮಾಡಿ ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ಹದಿನಾರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ಹೋಮಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಕೈಮುಗಿದುಕೊಂಡು ಆ ಹದಿನಾರು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಬೇಕು.

ಕೇಶವಂ ಮಾರ್ಗಶೀರ್ಷೇ ತು ಪೌಷೇ ನಾರಾಯಣಂ ಸ್ಮೃತಂ |
 ಮಾಧವಂ ಮಾಘಮಾಸೇ ತು ಗೋವಿಂದಂ ಫಾಲ್ಗುಣೇ ತಥಾ ||
 ಚೈತ್ರೇ ಚೈವ ತಥಾ ವಿಷ್ಣುಂ ವೈಶಾಖೇ ಮಧುಸೂದನಂ |
 ಜ್ಯೇಷ್ಠೇ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಂ ವಿದ್ಯಾದಾಷಾಢೇ ನಾಮನಂ ವಿದುಃ ||
 ಶ್ರಾವಣೇ ಶ್ರೀಧರಂ ವಿದ್ಯಾದ್ಧೃಷೀಕೇಶಂ ತತಃ ಪರೇ |
 ಆಶ್ವಿನೇ ಪದ್ಮನಾಭಂ ತು ದಾಮೋದರಂ ಚ ಕಾರ್ತಿಕೇ ||
 ದ್ವಾದಶೈತಾನಿ ನಾಮಾನಿ ಋಷ್ಯಶೃಂಗೋಽಬ್ರವೀನ್ಮುನಿಃ |
 ಪೂಜಯೇನ್ಯಾಸನಾಮುಖಿಃ ಸರ್ವಾನ್ಕಾಮಾನ್ಸಮುತ್ಸುತೇ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪೂಜಾ ಮತ್ತು ಹೋಮವಿಧಾನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಮಾಸದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಒಂದೊಂದು ಮೂರ್ತಿಯ ನಾಮಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪೂಜಾದಿಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಮಾರ್ಗಶೀರ್ಷಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೇಶವ, ಪುಷ್ಯ

ಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣ, ಮಾಘಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮಾಧವ, ಫಾಲ್ಗುಣಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗೋವಿಂದ, ಚೈತ್ರಮಾಸದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು, ವೈಶಾಖಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮಧುಸೂದನ, ಜ್ಯೇಷ್ಠಮಾಸದಲ್ಲಿ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ, ಅಷಾಢಮಾಸದಲ್ಲಿ ವಾಮನ, ಶ್ರಾವಣಮಾಸದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಧರ, ಭಾದ್ರಪದಮಾಸದಲ್ಲಿ ಹೃಷೀಕೇಶ, ಅಶ್ವಯುಜಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮನಾಭ, ಕಾರ್ತಿಕಮಾಸದಲ್ಲಿ ದಾಮೋದರ ಈ ರೀತಿ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹನ್ನೆರಡು ವಿಧವಾದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಬೇಕು. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಋಷ್ಯಶೃಂಗನೆಂಬ ಋಷಿಯು ಹೇಳಿರುವನು. ಈ ರೀತಿ ವಿಧ್ಯುಕ್ತ ಕ್ರಮದಿಂದ ಪೂಜಿಸುವ ಪುರುಷನು ಸಕಲ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

ಆಯುಷ್ಯಂತಂ ಸುತಂ ಸೂತೇ ಯಶೋಮೇಧಾಸಮನ್ವಿತಂ |

ಧನವಂತಂ ಪ್ರಜಾವಂತಂ ಧಾರ್ಮಿಕಂ ಸಾತ್ವಿಕಂ ತಥಾ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಮಗಳಿಂದ ಪೂಜಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಪುರುಷನು ಒಳ್ಳೆಯ ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ಆ ಪುತ್ರನು ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯತನಾಗಿಯೂ, ಕೀರ್ತಿ, ಬುದ್ಧಿ, ಧನ, ಪುತ್ರಸಂತತಿ, ಧರ್ಮಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಸುಪುತ್ರನೆನಿಸುವನು.

ಸಮಿಧೋಽತ್ಯತ್ಥ ವೃಕ್ಷಸ್ಯ ಹುತ್ವಾಗ್ನಿಂ ಜುಹುಯಾತ್ಪುನಃ |

ಉಪಸ್ಥಾನಂ ಹುತಾಶಸ್ಯ ಧ್ಯಾತ್ವಾರ್ಚ್ಯ ಮಧುಸೂದನಂ ||

ಹವಿರ್ಹೋಮಂ ತತಃ ಕುರ್ಯಾತ್ಪ್ರತ್ಯಚಂ ನಾಗೃತಃ ಶುಚಿಃ |

ಸೂಕ್ತೇನ ಜುಹುಯಾದಾಜ್ಯಮಾದಾವಂತೇ ಚ ಪೂರ್ವವತ್ ||

ಹವಿಶ್ಯೇಷಂ ನಮಸ್ಕೃತ್ವಾ ನಾರೀ ನಾರಾಯಣಂ ಪತಿಂ |

ಭಕ್ಷಯಿತ್ವಾ ಹವಿಶ್ಯೇಷಂ ಲಬ್ಧಾಶೀಃ ಸಂನಿಶೇತ್ ಕ್ಷಪಾಂ ||

ತತಸ್ತು ಕರ್ಮ ಕೃತ್ವೇದಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ ದ್ವಿಜತರ್ಪಣಂ |

ದ್ವಿತೀಯಾ ಸ್ತ್ರೀ ನಿವರ್ತೇತ ಯಾವದ್ಗರ್ಭಂ ನ ವಿಂದತಿ ||

ಅಪುತ್ರಾ ಮೃತಪುತ್ರಾ ವಾ ಯಾ ಚ ಕನ್ಯಾಂ ಪ್ರಸೂಯತೇ |

ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಸಾ ಜನಯೇತ್ಪುತ್ರವೃಷ್ಯಕೃಂಗೋ ಯಥಾಬ್ರವೀತ್ ||

ಈಗ ಹೋಮವಿಧಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ವಿಧ್ಯುಕ್ತನಾಗಿ ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷದ ಸಮಿತ್ತುಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಹೋಮಾನಂತರ ಮಧುಸೂದನಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾ ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು. ಅನಂತರ ಪುನಃ ಆಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಮಿತ್ತದಿಂದಲೂ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಶುಚಿರ್ಭೂತನಾಗಿಯೂ, ಹೆಚ್ಚು ಮಾತನಾಡದೆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಠಿಸುತ್ತಲೂ ಹೋಮ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಮೊದಲು ಮತ್ತು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಆಜ್ಯ (ತುಪ್ಪ)ದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಅನಂತರ ಆ ಪುರುಷನ ಪತ್ನಿಯು, ಹವಿಶ್ಯೇಷವನ್ನೂ ನಾರಾಯಣನನ್ನೂ ತನ್ನ ಪತಿಯನ್ನೂ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಹವಿಶ್ಯೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಂದ ಆಶೀರ್ವಾದವನ್ನು ಪಡೆದು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಪತಿಯೊಡನೆ ಸೇರಬೇಕು.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಭೋಜನಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಿ ಈ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಥಮದಿನಸ ದಲ್ಲಿಯೇ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯು ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ದಿನಸ ಪುರುಷನು ಗರ್ಭಧಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸ ಬೇಕು. ಒಂದು ವೇಳೆ ಪ್ರಥಮ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಶಿಶುವು ಮೃತವಾದರೂ, ಪುತ್ರಜನನವಾಗದೆ ಪುತ್ರಿಯ ಜನನ ವಾದರೂ ದ್ವಿತೀಯಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ಪುತ್ರಸಂತಾನವು ಲಭಿಸುವುದು. ಇದನ್ನು ಋಷ್ಯಶೃಂಗಮಹಾ ಮುನಿಯೇ ಹೇಳಿರುವನು.

ಅರ್ಚನಂ ಸಂಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ವಿಷ್ಣೋರಮಿತಜೇಷಃ |

ಯತ್ಕೃತ್ವಾ ಮುನಯಃ ಸರ್ವೇ ಬ್ರಹ್ಮನಿರ್ವಾಣಮಾಪ್ನುಯಃ ||

ಅಪ್ಸ್ವಗ್ನೌ ಹೃದಯೇ ಸೂರ್ಯೇ ಸ್ಥಂಡಿಲೇ ಪ್ರತಿಮಾಸು ಚ |

ಷಟ್ಸ್ವತೇಷು ಹರೇಃ ಸಮ್ಯಗರ್ಚನಂ ಮುನಿಭಿಃ ಸ್ಮೃತಂ ||

ಅಗ್ನೌ ಕ್ರಿಯಾವತಾಂ ದೇವೋ ದಿವಿ ದೇವೋ ಮನೀಷಿಣಾಂ |

ಪ್ರತಿಮಾಸ್ವಲ್ಪಬುದ್ಧೀನಾಂ ಯೋಗಿನಾಂ ಹೃದಯೇ ಹರಿಃ ||

ಅಪೂ ಹ್ಯಾಯತನಂ ತಸ್ಯ ತಸ್ಮಾತ್ತಾಸು ಸದಾ ಹರಿಃ |

ತಸ್ಯ ಸರ್ವಗತತ್ವಾಚ್ಚ ಸ್ಥಂಡಿಲೇ ಭಾವಿತಾತ್ಮನಾಂ ||

ಈಗ ಮಹಾಮಹಿಮನೂ ತೇಜಸ್ವಿಯೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಯ ಪೂಜಾವಿಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವೆನು. ಸಮಸ್ತಋಷಿ ಗಳೂ ಸಹ ಈ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಅದರಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು. ಈ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂಜಿಸಬೇಕಾ ದರೆ—ಉದಕ (ನೀರು) ಅಗ್ನಿ, ಹೃದಯ, ಸೂರ್ಯ, ಸ್ಥಂಡಿಲ (ಮಂಡಲ), ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಎಂಬ ಆರು ವಿಧ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯನ್ನು ಆವಾಹನಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸಬಹುದು. ಕರ್ಮನಿಷ್ಠರಾದ ಯಾಜ್ಞಕರು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಪೂಜಿಸಬಹುದು. ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ವೇದಾಂತಿಗಳು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸಬಹುದು. ಅಲ್ಪಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮನುಷ್ಯರು ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯನ್ನು ಆವಾ ಹನಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸಬಹುದು. ಯೋಗಿಗಳೂ ತಪಸ್ವಿಗಳೂ ಆದವರು ತಮ್ಮ ಹೃದಯಕಮಲದಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮ ನನ್ನೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿ ಆರಾಧಿಸಬಹುದು. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನೀರೇ (ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರ) ಯಾವಾಗಲೂ ವಾಸಸ್ಥಾನವು. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವಿರುವುದು. ನಾರಾಯಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉದಕದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಪೂಜಿಸಬಹುದು. ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನೆಂದು ಭಾವಿಸುವವರು ಸ್ಥಂಡಿಲ ಅಥವಾ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಪೂಜಿಸಿ ಧ್ಯಾನಿಸಬಹುದು. ಈ ಆರು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂಜಿಸಬಹುದೆಂದು ಪ್ರಾಜ್ಞರಾದ ಮುನಿಗಳು ಹೇಳುವರು.

ದದ್ಯಾತ್ಪುರುಷಸೂಕ್ತೇನ ಯಃ ಪುಷ್ಪಾಣ್ಯಪ ಏವ ನಾ |

ಅರ್ಚಿತಂ ಸ್ಯಾಜ್ಜಗದಿದಂ ತೇನ ಸರ್ವಂ ಚರಾಚರಂ ||

ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾ ಪುಷ್ಪಗಳನ್ನೂ, ಉದಕವನ್ನೂ ಇತರ ಪೂಜಾದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನೂ ದೇವತೆಗೆ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಪೂಜಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.

ಅನುಷ್ಠುಭಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ತ್ರಿಷ್ಟುಬಂತಸ್ಯ ದೇವತಾ |

ಪುರುಷೋ ವೈ ಜಗದ್ವೀಜಮೃಷಿರ್ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ಮೃತಃ ||

ನಾರಾಯಣ ಮಹಾಬಾಹೋ ಶೃಣುಷ್ಯೈಕಮನಾಃ ಪ್ರಭೋ |

ವಕ್ಷ್ಯೇ ಪುರುಷಸೂಕ್ತಸ್ಯ ವಿಧಾನಂ ತ್ವರ್ಚನಂ ಪ್ರತಿ ||

ಅಗ್ನಿಕಾರ್ಯಂ ಜಪವಿಧಿಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಚೈವ ಸದಾತ್ಮಕಂ |

ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣನು ಮುಖಿಯು ; ಜಗತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಪರಮಪುರುಷನೇ ದೇವತೆಯು; ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಭವಸ್ಸು, ಕೊನೆಯ ಮಕ್ಕಳು ಮಾತ್ರ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭವಸ್ಸು. ಸಕಲರಿಗೂ ಪ್ರಭುವೂ, ಮಹಾ ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯೂ ಆದ ಎಲೈ ನಾರಾಯಣನೇ, ದಯವಿಟ್ಟು ಒಂದೇ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ನಾನು ಹೇಳುವುದನ್ನು ಕೇಳು. ಈಗ ನಾನು ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ಅರ್ಚನವಿಧಾನವನ್ನೂ, ಜಪಕ್ರಮವನ್ನೂ, ಹೋಮವಿಧಾನವನ್ನೂ, ಸ್ತೋತ್ರಪಠನಕ್ರಮವನ್ನೂ ವಿವರವಾಗಿ ಹೇಳುವೆನು.

ಸ್ನಾತ್ವಾ ಯಥೋಕ್ತವಿಧಿನಾ ಸ್ಪ್ರಾಜ್ಞುಃ ಶುದ್ಧಮಾನಸಃ |

ಪ್ರಥಮಾಂ ವಿನೈಸೇದ್ವಾಮೇ ದ್ವಿತೀಯಾಂ ದಕ್ಷಿಣೇ ಕರೇ |

ತೃತೀಯಾಂ ವಾಮಪಾದೇ ತು ಚತುರ್ಥೀಂ ದಕ್ಷಿಣೇ ನೈಸೇತ್ ||

ಪಂಚಮೀಂ ವಾಮಜಾನುನಿ ಷಷ್ಠೀಂ ವೈ ದಕ್ಷಿಣೇ ನೈಸೇತ್ |

ಸಪ್ತಮೀಂ ವಾಮಕಟ್ಯಾಂ ತು ಅಷ್ಟಮೀಂ ದಕ್ಷಿಣೇ ಕಟಾ ||

ನವಮೀಂ ನಾಭಿಮಧ್ಯೇ ತು ದಶಮೀಂ ಹೃದಯೇ ನೈಸೇತ್ |

ಏಕಾದಶೀಂ ಕಂಠದೇಶೇ ದ್ವಾದಶೀಂ ವಾಮಬಾಹುಕೇ ||

ತ್ರಯೋದಶೀಂ ದಕ್ಷಿಣೇ ಬಾಹಾವಾಸ್ಯೇ ಚೈವ ಚತುರ್ದಶೀಂ |

ಅಕ್ಷೋಃ ಪಂಚದಶೀಂ ಚೈವ ಷೋಡಶೀಂ ಮೂರ್ಧ್ನಿ ವಿನೈಸೇತ್ ||

ಏವಂ ನ್ಯಾಸವಿಧಿಂ ಕೃತ್ವಾ ಪಶ್ಚಾತ್ಪೂಜಾಂ ಸಮಾರಭೇತ್ ||

ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿದನಂತರ ಶುದ್ಧಮನಸ್ಸಿನಾಗಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಪೂಜೆಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ಹದಿನಾರು ಮಕ್ಕಳಿಂದ ನಾನಾ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಳಗೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ನ್ಯಾಸಮಾಡಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಎಡಕೈಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮಕ್ಕನ್ನೂ, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಮಕ್ಕನ್ನೂ, ಎಡಪಾದದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಮಕ್ಕನ್ನೂ, ಬಲಪಾದದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮಕ್ಕನ್ನೂ ವಾಮಜಾನುವಿನಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಮಕ್ಕನ್ನೂ, ದಕ್ಷಜಾನುವಿನಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಮಕ್ಕನ್ನೂ, ವಾಮ (ಎಡ) ಕಟಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಮಕ್ಕನ್ನೂ, ದಕ್ಷಿಣಕಟಿಯಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಮಕ್ಕನ್ನೂ, ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಕ್ಕನ್ನೂ, ಹೃದಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ

ಋಕ್ಕನ್ನೂ, ಕಂಠಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೆನ್ನೊಂದನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನೂ, ನಾಮಬಾಹುವಿನಲ್ಲಿ ಹೆನ್ನೆರಡನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನೂ, ದಕ್ಷಿಣಬಾಹುವಿನಲ್ಲಿ ಹದಿನೂರನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನೂ, ಮುಖದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನೂ, ನೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನೂ, ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿ ನ್ಯಾಸಮಾಡಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ನ್ಯಾಸವಿಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕು.

ಯಥಾ ದೇಹೇ ತಥಾ ದೇವೇ ನ್ಯಾಸಂ ಕೃತ್ವಾ ನಿಧಾನತಃ ||

ಮಂತ್ರನ್ಯಾಸಂ ಪುರಾ ಕೃತ್ವಾ ಸ್ವದೇಹೇ ದೇವತಾಸು ಚ |

ಗಾಯತ್ರೋಂಕಾರಂ ನೈಸ್ರಾಂಗಳ್ಯಃ ಪೂಜಯೇದ್ವಿಷ್ಟಮವ್ಯಯಂ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ದೇಹದ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಸಮಾಡಿದಂತೆ ಉದ್ದಿಷ್ಟದೇವತೆಯ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿಯೂ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ ನ್ಯಾಸಮಾಡಬೇಕು. ಮೊದಲು ಮಂತ್ರನ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರದಿಂದಲೂ ಒಂಕಾರ ಎಂದರೆ ಪ್ರಣವಮಂತ್ರದಿಂದಲೂ ನ್ಯಾಸಮಾಡಿ ಅನಂತರ ನಾಶರಹಿತನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂಜಿಸಬೇಕು.

ಉಚ್ಛ್ವಾಸಾವಾಹನೇ ನೈಸ್ತಃ ಸ್ಥಿರಾಯಾಮುದ್ಧವಾರ್ಚನೇ |

ಅಸ್ಥಿರಾಯಾಂ ವಿಕಲ್ಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ಥಂಧಿಲೇ ತು ಭವೇದ್ವ್ಯಯಂ ||

ಉಚ್ಛ್ವಾಸಾವಾಹನೇ ನೈಸ್ತಃ ಸ್ಥಾವರೇ ನೈ ಯಥಾ ತಥಾ |

ಶಾಲಿಗ್ರಾಮಾರ್ಚನೇ ನೈವ ಹ್ಯಾವಾಹನವಿಸರ್ಜನೇ ||

ಶಾಲಿಗ್ರಾಮೇ ತು ಭಗವಾನಾದಿಭೂತೋ ಯಥಾ ಹರಿಃ |

ನ ತಥಾನ್ಯತ್ರ ಸೂರ್ಯಾದಾ ವೈಕುಂಠೇ ವಾಪಿ ಸರ್ವಗಃ ||

ದೇವತೆಯನ್ನು ಆವಾಹನೆ ಮಾಡುವಾಗ ಉಚ್ಛ್ವಾಸ (ಪೂರಕ) ಕ್ರಮದಿಂದಲೂ ಅರ್ಚನೆಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಥಿರ (ಕುಂಭಕ) ಕ್ರಮದಿಂದಲೂ ವಿಸರ್ಜನೆಮಾಡುವಾಗ ಉದ್ವಾಗನ (ರೇಚಕ) ಕ್ರಮದಿಂದಲೂ ಮಾಡಬೇಕು. ಅಸ್ಥಿರವಾದ ಸ್ಥಂಧಿಲ (ಮಂಡಲ) ಪ್ರತಿಮೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಮಾಡಬಹುದು. ಸಾಲಿಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ದೇವತಾಸಾನ್ನಿಧ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆವಾಹನೆ ವಿಸರ್ಜನೆಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ಮಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಮಪುರುಷನು ವೈಕುಂಠದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಸರ್ವಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವಾಗಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನಾದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮಪುರುಷನು ಇರುವನೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು.

ಅದ್ಯಯಾವಾಹಯೇದ್ದೇವಮೃಚಾ ತು ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ |

ದ್ವಿತೀಯಯಾಸನಂ ದದ್ಯಾತ್ಪಾದ್ಯಂ ಚೈವ ತೃತೀಯಯಾ ||

ಅರ್ಘ್ಯಂ ಚತುರ್ಥಾ ದಾತವ್ಯಂ ಪಂಚಮ್ಯಾಚಮನೀಯಕಂ |

ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಸ್ನಾನಂ ಪ್ರಕುರ್ವೀತ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ವಸ್ತ್ರನೇವ ಚ ||

ಯಜ್ಞೋಪವೀತಮುಷ್ಯಮ್ಯಾ ನವಮ್ಯಾ ಚಾನುಲೇಪನಂ |
 ಪುಷ್ಪಂ ದಶಮ್ಯಾ ದಾತವ್ಯಮೇಕಾದಶ್ಯಾ ತು ಧೂಪಕಂ ||
 ದ್ವಾದಶ್ಯಾ ದೀಪಕಂ ದದ್ಯಾತ್ ತ್ರಯೋದಶ್ಯಾ ನಿವೇದನಂ |
 ಚತುರ್ದಶ್ಯಾ ನಮಸ್ಕಾರಂ ಪಂಚದಶ್ಯಾ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಂ ||
 ಸ್ನಾನೇ ವಸ್ತ್ರೇ ಚ ನೈವೇದ್ಯೇ ದದ್ಯಾದಾಚಮನೀಯಕಂ |
 ದಕ್ಷಿಣಾಂ ತು ಯಥಾಶಕ್ತ್ಯಾ ಪೋದಶ್ಯಾ ತು ಪ್ರದಾಪಯೇತ್ ||

ಪುರುಷಸೂಕ್ತವಿಧಾನದಂತೆ ಪೋಡಲೋಪಚಾರಪೂಜಾವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ಸಹಸ್ರತೀರ್ಥಾ) ಅವಾಹನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಎರಡನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ಪುರುಷ ಏವೇದಂ) ಆಸನವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಮೂರನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ಏತಾವಾನಸ್ಯ) ಪಾದ್ಯವನ್ನೂ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ತ್ರಿಸಾದೂರ್ಧ್ವ) ಅರ್ಘ್ಯವನ್ನೂ, ಐದನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ತಸ್ಮಾದ್ವಿರಾಳಜಾಯತ) ಆಚಮನವನ್ನೂ ಸಮರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಆರನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ಯತ್ಪುರುಷೇಣ) ಸ್ನಾನವಿಧಿಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಏಳನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ತಂ ಯಜ್ಞಂ ಬರ್ಹಿಷಿ) ವಸ್ತ್ರವನ್ನೂ, ಎಂಟನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಾತ್ಸರ್ವಹುತಃ ಸಂಭೃತಂ) ಯಜ್ಞೋಪವೀತವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿ, ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಾತ್ಸರ್ವಹುತ ಮುಚಃ) ಗಂಧಾನುಲೇಪನಮಾಡಬೇಕು. ಹತ್ತನೇ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ತಸ್ಮಾದಶ್ಯಾ) ಪುಷ್ಪವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಪೂಜಿಸಬೇಕು. ಹನ್ನೊಂದನೇ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ಯತ್ಪುರುಷಂ ವ್ಯದಧುಃ) ಧೂಪವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಹನ್ನೆರಡನೇ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽಸ್ಯ) ದೀಪವನ್ನು ಬೆಳಗಬೇಕು. ಹದಿಮೂರನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ಚಂದ್ರಮಾ ಮನಸೋ) ನೈವೇದ್ಯವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ನಾಭ್ಯಾ ಅಸೀತ್) ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಹದಿನೈದನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ಸಪ್ತಾಸ್ಯಾಸನ್ನಿರಿಥಯಃ) ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಸ್ನಾನ ವಸ್ತ್ರ ನೈವೇದ್ಯಾಚಮನ ಸಮರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದನಂತರ ಹದಿನಾರನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಂ) ಯಥಾಶಕ್ತಿ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಇದು ಪೋಡಲೋಪಚಾರಕ್ರಮವು.

ತತಃ ಪ್ರಾದಕ್ಷಿಣಂ ಕೃತ್ವಾ ಜಪಸ್ತುರ್ಯಾತ್ಸಮಾಹಿತಃ |
 ಯಥಾಶಕ್ತಿ ಜಪಿತ್ವಾ ತು ಸೂಕ್ತಂ ತಸ್ಯ ನಿವೇದಯೇತ್ ||

ಪೂಜಾನಂತರ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಮಾಡಿ ಸಮಾಹಿತ ಮನಸ್ಸಿನಾಗಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಸೂಕ್ತ ಜಪವನ್ನು ಯಥಾಶಕ್ತಿ ಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ದೇವನಲ್ಲಿ ನಿವೇದಿಸಬೇಕು. ಇದು ಜಪವಿಧಿಯು.

ದೇವಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣೇ ಪಾರ್ಶ್ವೇ ಕುಂಡಂ ಸ್ಥಂಧಿಲಮೇವ ವಾ |
 ಕಾರಯೇತ್ಪಥಮೇನೈವ ದ್ವಿತೀಯೇನ ತು ಪ್ರೋಕ್ಷಣಂ ||

ತೃತೀಯೇನಾಗ್ನಿಮಾದಧ್ಯಾಚ್ಚ ತುರ್ಥೇನ ಸಮಿಂಧನಂ |
 ಪಂಚಮೇನಾಚ್ಚ ಶ್ರವಣಂ ಚರೋತ್ಪ ಶ್ರವಣಂ ತಥಾ ||

ಪಶ್ಯೇನ್ಯವಾಗ್ನಿಮಧ್ಯೇ ತು ಕಲ್ಪಯೇತ್ಪಾದ್ಯಮಾಸನಂ |
 ಚಿಂತಯೇದ್ಧೇವದೇವೇಶಂ ಕಾಲಾನಲಸಮಪ್ರಭಂ ||
 ತತೋ ಗಂಧಂ ಚ ಪುಷ್ಪಂ ಚ ಧೂಪದೀಪನೀವೇದನಂ |
 ಅನುಜ್ಞಾಪ್ಯ ತತಃ ಕುರ್ಯಾತ್ಸಪ್ತಮ್ಯಾದಿ ಯಥಾಕ್ರಮಂ ||
 ಸಮಿಧಸ್ತಾವತೀಃ ಪೂರ್ವಂ ಜುಹುಯಾದಭಿಘಾರಿತಾಃ |
 ತತೋ ಘೃತೇನ ಜುಹುಯಾಚ್ಚ ರುಣಾ ಚ ತತಃ ಪುನಃ ||

ಈಗ ಹೋಮವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುವರು—ದೇವತೆಯ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಂಧಿಲಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ
 ಬೇಕು ಅಥವಾ ಕುಂಡದಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಬಹುದು. ಈ ಅಗ್ನಿಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಕುಂಡ
 ವನ್ನು ಅಥವಾ ಸ್ಥಂಧಿಲವನ್ನು ನೋಡಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಎಂದರೆ ನೋಡಲನೆಯ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪರಿಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು.
 ಎರಡನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಅದನ್ನು ಜಲದಿಂದ ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಮೂರನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಶ್ರೋತ್ರಿಯ
 ಗೃಹದಿಂದ ತರಬೇಕು. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಜ್ವಲನಗೊಳಿಸಬೇಕು. ಐದನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ
 ಆಜ್ಯವನ್ನೂ ಚರವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಟ್ಟು ಸಂಸ್ಕರಿಸಬೇಕು. ಆರನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ
 ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪದ್ಮಾಸನವನ್ನು ಹಾಕಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಪ್ರಳಯಕಾಲದ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಅತಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನ
 ವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ದೇವದೇವನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು. ಅನಂತರ ಗಂಧಪುಷ್ಪಧೂಪದೀಪನೈವೇದ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ
 ಅಗ್ನಿದೇವನ ಅನುಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಏಳನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಸಮಿತ್ತುಗಳನ್ನು ತುಪ್ಪದಿಂದ ಅಭಿಘಾರಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ
 ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಅನಂತರ ಆಜ್ಯ (ತುಪ್ಪ) ದಿಂದಲೂ, ಅದಾದಬಳಿಕ ಚರು (ಅನ್ನ) ವಿನಿಂದಲೂ ಹೋಮ
 ಮಾಡಬೇಕು.

ಏವಂ ಹುತ್ವಾ ತತಶ್ಚೈವ ಅನುಜ್ಞಾಪ್ಯ ಯಥಾಕ್ರಮಂ |
 ಅಗ್ನೇರ್ಭಗವತಸ್ತಸ್ಯ ಸಮೀಪೇ ಸ್ತೋತ್ರಮುಚ್ಚ ರೇತ್ ||

ಯತಂ ತೇ ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷ ನಮಸ್ತೇ ವಿಶ್ವಭಾವನ |
 ನಮಸ್ತೇಽಸ್ತು ಹೃಷೀಕೇಶ ಮಹಾಪುರುಷ ಪೂರ್ವಜ ||

ದೇವಾನಾಂ ದಾನವಾನಾಂ ಚ ಸಾಮಾನ್ಯಮುಧಿದೈವತಂ |
 ಸರ್ವದಾ ಚರಣದ್ವಂದ್ಯಂ ನೃಜಾಮಿ ಶರಣಂ ತವ ||

ಏಕಸ್ತಮಸಿ ಲೋಕಸ್ಯ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಸಂಹಾರಕಸ್ತಥಾ |
 ಅವ್ಯಕ್ತಶ್ಚಾನುಮಂತಾ ಚ ಗುಣಮಾಯಾಸಮಾವೃತಃ ||

ಸಂಸಾರಸಾಗರಂ ಘೋರಮನಂತಂ ಕ್ಲೇಶಭಾಜನಂ |
 ತ್ವಮೇವ ಶರಣಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ನಿಶ್ಚರಂತಿ ಮನೀಷಿಣಃ ||

ನ ತೇ ರೂಪಂ ನ ಜಾಕಾರೋ ನಾಯುಧಾನಿ ನ ಜಾಸ್ವದಂ |
 ತಥಾಪಿ ಪುರುಷಾಕಾರೋ ಭಕ್ತಾನಾಂ ತ್ವಂ ಪ್ರಕಾಶಸೇ ||

ನೈವ ಕಂಚಿತ್ಪರೋಕ್ಷಂ ತೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೋಽಸಿ ನ ಕಸ್ಯಚಿತ್ |
 ನೈವ ಕಂಚಿದಸಾಧ್ಯಂ ತೇ ನ ಚ ಸಾಧ್ಯೋಽಸಿ ಕಸ್ಯಚಿತ್ ||
 ಕಾರ್ಯಾಣಾಂ ಕಾರಣಂ ಪೂರ್ವಂ ವಚಸಾಂ ವಾಚ್ಯಮುತ್ತಮಂ |
 ಯೋಗಿನಾಂ ಪರಮಾ ಸಿದ್ಧಿಃ ಪರಮಂ ತೇ ಪದಂ ವಿದುಃ ||
 ಅಹಂ ಭೀತೋಽಸ್ಮಿ ದೇವೇಶ ಸಂಸಾರೋಽಸ್ಮಿನ್ನಹಾಭಯೇ |
 ತ್ರಾಹಿ ನಾಂ ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷ ನ ಜಾನೇ ಪರಮಂ ಪದಂ ||
 ಕಾಲೇಷ್ಟುಹಿ ಚ ಸರ್ವೇಷು ದಿಕ್ಷು ಸರ್ವಾಸು ಚಾಚ್ಯುತ |
 ಶರೀರೇ ಜಗತಶ್ಚಾಸಿ ವರ್ತತೇ ಮೇ ಮಹದ್ಭಯಂ ||
 ತ್ವತ್ಪಾದಕಮಲಾದನ್ಯನ್ನ ಮೇ ಜನ್ಮಾಂತರೇಷ್ಟುಹಿ |
 ವಿಜ್ಞಾನಂ ಯದಿದಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಯದಿದಂ ಸ್ಥಾನಮರ್ಜಿತಂ ||
 ಜನ್ಮಾಂತರೇಽಪಿ ಮೇ ದೇವ ಮಾ ಭೂದಸ್ಯ ಪರಿಕ್ಷಯಃ |
 ದುರ್ಗತಾವಪಿ ಜ್ಞಾತಸ್ಯ ತ್ವದ್ಗತೋ ಮೇ ಮನೋರಥಃ ||
 ಯದಿ ನಾಶಂ ನ ವಿಂದೇತ ತಾವತಾಸ್ಮಿ ಕೃತೀ ಸದಾ |
 ಕಾಮಯೇ ವಿಷ್ಣುಪಾದೌ ತು ಸರ್ವಜನ್ಮಸು ಕೇವಲಂ ||

ಈ ರೀತಿ ದೋಮಮಾಡಿ ದೇವದೇವನ ಅನುಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಅಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಕೆಳಗೆ ಹೇಳುವಂತೆ ಭಗವಂತನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಬೇಕು-ಎಲೈ ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷ, ಎಲೈ ವಿಶ್ವಭಾವನ, ಎಲೈ ಹೃಷೀಕೇಶ ಎಲೈ ಮಹಾಮಹಿಮನೇ, ನೀನು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ದಾನವರಿಗೂ ದೇವನಾಗದ್ದೀಯೆ ಎಂದರೆ ಪ್ರಭುವಾಗದ್ದೀಯೆ. ನಾನು ನಿನ್ನ ಪಾದದ್ವಯವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಅಶ್ರಯಿಸುತ್ತೇನೆ. ಈ ಲೋಕದ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೂ, ಸಂಹಾರ ಕರ್ತನೂ ನೀನೊಬ್ಬನೇ. ನೀನು ಅಮೃತಸ್ವರೂಪನು, ನಿನ್ನನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡಲೂ ಸಹ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ನೀನು ಸತ್ತವರಜಸ್ತಮೋಗುಣಗಳಿಂದಲೂ, ಮಾಯಾ (ಪ್ರಕೃತಿ)ಯಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವವನು. ವಿವೇಕಿಗಳಾದವರು ನಿನ್ನ ಮರೆಹೊಕ್ಕೇ ಭಯಂಕರವಾದುದೂ, ದುಃಖಕರವಾದುದೂ ಆದ ಈ ಸಂಸಾರ ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಲು ಶಕ್ತರಾಗು ತ್ತಾರೆ. ನಿನಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಯಾವ ರೂಪವಾಗಲಿ ಆಕಾರವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆಯುಧವಾಗಲಿ, ಅಶ್ರಯವಾಗಲಿ ನಿನಗೆ ಬೇಗಲ್ಲ. ಅದರೂ ನಿನ್ನ ಭಕ್ತರುಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ನೀನು ಪುರುಷಾಕಾರವನ್ನು ತೆಗೆದು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವೆ. ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ನಿನಗೆ ಕಾಣಿಸದ ಅಥವಾ ತಿಳಿಯದ ವಸ್ತುವು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ ಅದರೂ ನೀನು ಮಾತ್ರ ಯಾರಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗೋಚರನಲ್ಲ. ನಿನಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಯಾರೂ ತಿಳಿಯಲಾರರು. ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ನೀನೇ ಕಾರಣನಾಗಿರುವೆ. ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವೆ. ಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ನೀನೇ ಸಿದ್ಧಿಯು ಎಂದರೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಾನವು. ನಿನ್ನ ಸ್ಥಾನವು ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪರಮಪದವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾಗಿರುವುದು. ಎಲೈ ದೇವೇಶನೇ, ಭಯಂಕರವಾದ ಈ ಸಂಸಾರಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ಕಷ್ಟಪಡುತ್ತಾ ಇದರಿಂದ ಪಾರಾ ಗುವ ದಾರಿಯನ್ನು ಕಾಣದೆ ಭಯಗೊಂಡಿದ್ದೇನೆ. ಎಲೈ ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷನೇ ನನ್ನನ್ನು ಕಾಪಾಡು. ನಿನ್ನ ಪರಮಪದವಿ

ಯನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿಯಲಾರೆನು. ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ನನ್ನ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ, ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ನನಗೆ ಮಹಾಭಯವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಜನ್ಮಜನ್ಮಾಂತರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ನನ್ನ ಪಾದಪದ್ಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನನಗೆ ಬೇರೆ ಗತಿಯಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಜ್ಞಾನವೂ, ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯೂ ನನಗೆ ಮುಂದಿನ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಲಭಿಸಲಿ, ಅದರ ನಾಶವು ಯಾವಾಗಲೂ ಆಗದಿರಲಿ. ಎಂತಹ ದುರ್ಗತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾದರೂ ಎಂದರೆ ಎಂತಹ ಕಷ್ಟಕಾಲ ಬಂದರೂ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಯಾವಾಗಲೂ ನಿನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲಸಿರಲಿ. ಅದು ನಾಶವಾಗದಿರಲಿ, ಹಾಗಿದ್ದರೆ ನಾನು ಧನ್ಯನೆಂದೆಣಿಸುವೆನು. ಸಮಸ್ತ ಜನ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿಯೇ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ನೆಲಸಿರಲೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವೆನು.

ಪುರುಷಸ್ಯ ಪರೇಃ ಸೂಕ್ತಂ ಸ್ವರ್ಗ್ಯಂ ಧನ್ಯಂ ಯಶಸ್ಕರಂ |

ಆತ್ಮಜ್ಞಾನಮಿದಂ ಪುಣ್ಯಂ ಯೋಗಧ್ಯಾನಮಿದಂ ಪರಂ ||

ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವು ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು. ಇದನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಪುರುಷನು ಧನ್ಯನು. ಇದು ಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನೂ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನೂ, ಯೋಗಸಿದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಗಳಿಸಿಕೊಡುವುದು.

ಫಲಾಹಾರೋ ಭವೇನ್ಮಾಸಂ ಪಶ್ಯತ್ಯಾತ್ಮಾನಮಾತ್ಮನಿ |

ಫಲಾನಿ ಭುಕ್ತ್ವಾಪೇವಸೇನ್ಮಾಸಮದ್ಭಿಕ್ಷು ವರ್ತಯೇತ್ ||

ಅರಣ್ಯೇ ನಿವಸೇನ್ನಿತ್ಯಂ ಜಪನ್ನೇತವ್ಯಂ ಸಿದಾ |

ತ್ರಿಸ್ತ್ರಿಪವಣಕಾಲೇಷು ಸ್ನಾಯಾದಪ್ನು ಸಮಾಹಿತಃ ||

ಆದಿತ್ಯಮುಪತಿಷ್ಠೇತ ಸೂಕ್ತೇನಾನೇನ ನಿತ್ಯತಃ |

ಆಜ್ಯಾಹುತಿರನೇನೈವ ಹುತ್ವೈತಂ ಚಿಂತಯೇದ್ಯಷಿಂ ||

ಉರ್ಧ್ವಂ ಮಾಸಾಪ್ತಲಾಹಾರಸ್ತಿ ಭಿರ್ವರ್ಷೈರ್ಜಯೇದ್ಧಿವಂ |

ತದ್ಭಕ್ತಸ್ತನ್ಮನಾಯುಕ್ತೋ ದಶ ವರ್ಷಾಣ್ಯನನ್ಯಭಾಕ್ |

ಸಾಕ್ಷಾಪ್ತೈಶ್ಚ ತಂ ದೇವಂ ನಾರಾಯಣಮನಾಮಯಂ |

ಗ್ರಾಹ್ಯಮತ್ಯಂತಯತ್ನೇನ ಸೃಷ್ಟಾರಂ ಜಗತೋಽನ್ಯಯಂ ||

ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವಿಧಾನದಿಂದ ದೇವದೇವನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಒಂದು ತಿಂಗಳವರೆಗೂ ಫಲಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಉಪವಾಸಮಾಡಬೇಕು. ನೀರನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಾನಮಾಡಬಹುದು. ಮತ್ತೇನನ್ನೂ ಸೇವಿಸಕೂಡದು. ಈ ರೀತಿ ಒಂದು ತಿಂಗಳವರೆಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಆ ಪುರುಷನಿಗೆ ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗುವುದು. ಈ ವಿಧಾನದ ವ್ರತಾಚರಣೆಮಾಡುವಾಗ ಯಾವಾಗಲೂ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿರಬೇಕು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಷಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಿರಬೇಕು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ, ಸಾಯಂಕಾಲಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನದ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಶುಚಿಭೂತನಾಗಿ ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು (ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು). ಸಂಸೃತಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರಗಳ ಪಠನಪೂರ್ವಕ

ವಾಗಿ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾ ಆಜ್ಞಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಈರೀತಿ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಮಾಡುತ್ತಿರಬೇಕು. ಒಂದು ತಿಂಗಳು ಕಳೆದನಂತರ ಫಲಾಹಾರಮಾಡಬೇಕು. ಈರೀತಿ ಮೂರುವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆ ಆ ಪುರುಷನಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವೂ ಕರಗತವಾಗುವುದು. ಈ ಕ್ರಮದಿಂದ ದೇವದೇವನಲ್ಲಿಯೇ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಇರಿಸಿ ಹತ್ತುವರ್ಷಗಳವರೆಗೂ ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿದರೆ ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣನೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗುವನು. ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನೂ, ನಾಶಕರನೂ, ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ ಆದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು.

ಗೃಹಸ್ಥಧರ್ಮೇ ವರ್ತೇತ ನ್ಯಾಯಕ್ಲಪ್ತಃ ಶುಚಿವ್ರತಃ |
ಏತಂ ದೇವಂ ಚಿಂತಯೇತ ನಾರಾಯಣಮನಾಮಯಂ ||

ಅರ್ಧರಾತ್ರೇ ತ್ವಕ್ತನಿದ್ರ ಉತ್ಥಾಯ ಶುಚಿರ್ವಾಗ್ಮತಃ ||

ಸಂಪ್ರಸುಪ್ತೇಷು ಭೂತೇಷು ಯೋಗಂ ಯುಂಜೀತ ಯೋಗವಿತ್ |

ಯಜ್ಞಾಸೀನಃ ಸಮೇ ದೇಶೇ ನಿನಾತೇ ಶಬ್ದವರ್ಜಿತೇ |

ಸನ್ಯಂ ಪಾದ್ವಂ ದಕ್ಷಿಣಸ್ಯ ಜಾನುನಿ ಶ್ಲೇಷಯೇತ್ತತಃ ||

ಸಂಹೃತ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಂ ಪಾದ್ವಂ ಸನ್ಯೇ ಜಾನುನಿ ಯಚ್ಛತಿ ||

ಬ್ರಹ್ಮಾಂಜಲಿಕೃತಃ ಸ್ಪೃಷ್ಟೋ ಯೋಗಸಂಮಾಲಿತೇಕ್ಷಣಃ ||

ಓಮಿತೃಕ್ತ್ವಾ ಸ್ವಂ ಹೃದಯಂ ಚಿಂತಯೇದವಿಶಂಕಿತಃ |

ತತ್ರಾತ್ಮಾನಂ ಸಮಾದಧ್ಯಾದಿಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಮನಸ್ತಥಾ ||

ನ ಚೇದ್ಬುದ್ಧೇತ ಕಿಂಚಾನ್ಯನ್ನ ಸಶ್ವೇಚ್ಛೃಣುಯಾನ್ನಚ |

ನ ಮನಸ್ಯೇದ್ಯದಾ ಯೋಗಂ ತದಾ ಪ್ರಾಪ್ತಃ ಸ ಉಚ್ಯತೇ ||

ಹೃದ್ಯೇತಮೃಷಿಮುಚ್ಯಸೇತ್ಪಶ್ಯನ್ನಿವ ಯಥಾಕೃತಿ |

ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮಿಯಾದ ಪುರುಷನು ಸ್ನಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಶುಚಿಭೂತನಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು. ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರೂ ಮಲಗಿ ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ತಾನು ನಿದ್ರೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹಾಸಿಗೆಯಿಂದಿದ್ದು ಶುಚಿಭೂತನಾಗಿ ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಶುಚಿಯಾಗಿಯೂ, ಹೆಚ್ಚಿಟ್ಟುಗಳಲ್ಲದೆ ಸಮನಾಗಿಯೂ, ಜನರ ಗಲಾಟೆಗಳು ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ನಿರ್ಜನಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸುಖಾಸೀನನಾಗಿ ಕುಳಿತು ಯೋಗದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿರಬೇಕು. ಎಡಗಾಲಿನಮೇಲೆ ಬಲಗಾಲನ್ನು ಮಡಿಸಿ ಜಾನುಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಬಲಗಾಲನ್ನು ಮಡಿಸಿ ಎಡಗಾಲಿನ ಜಾನುಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಎಂದರೆ ಪದ್ಮಾಸನಾಸೀನನಾಗಿ ಕುಳಿತು ಅಂಜಲಿಬದ್ಧನಾಗಿ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಚಿಂತೆಯನ್ನೂ ಮಾಡದೆ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ನಾಸಿಕಾಗ್ರ ಅಥವಾ ಭ್ರೂಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಓಂ ಎಂಬ ಪ್ರಣವಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಜಪಿಸುತ್ತಾ ತನ್ನ ಹೃದಯಕಮಲದಲ್ಲಿರುವ ಆತ್ಮನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು. ಇಂದ್ರಿಯ ಹಿಂ ಎಂಬ ಪ್ರಣವಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಮನಸ್ಸನ್ನೂ ನಿಯಮನಮಾಡಬೇಕು ಎಂದರೆ ಅವುಗಳ ಬಹಿರ್ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನೂ ನಿಲ್ಲಿಸಬೇಕು. ಇತರ

ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನಿಡಕೂಡದು, ಕಿವಿಗಳಿಂದ ಯಾವ ಶಬ್ದವನ್ನೂ ಕೇಳಕೂಡದು, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಾನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಧ್ಯಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ವಿಷಯಗಳಕಡೆ ಗಮನವಿಡಕೂಡದು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಯೋಗವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ತಾನು ಕೇಳಿರುವಂತೆಯೂ, ನೋಡಿರುವಂತೆಯೂ ತನ್ನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಚಿಂತಿಸಬೇಕು.

ಪ್ರಾಣಾನಾಯಮ್ಯ ಚಾಸೀನೋ ಯಾವತ್ತಂ ಚಿಂತಯೇದ್ಯುಷಿಂ |
 ಉಚ್ಛ್ವಸಿಷ್ಯನ್ನಧೋ ನಾಭಿಂ ಗಮಯಿತ್ವಾ ಮನಸ್ತಥಾ |
 ಉಚ್ಛ್ವಸೇದೇವಮಸಕ್ಯತೃನ್ನನಾ ಯೋಗಮುನ್ನಯೇತ್
 ಏವಂ ಹಿ ಯುಂಜನ್ಮಾನಾನ್ಯಂ ನ ಪಶ್ಯೇಚ್ಛುಣ್ವಾನಾನ್ ಚ |
 ತದಾ ಶನೈರ್ನಯೇಚ್ಛೇತೋ ಹೃದಯಾದೂರ್ಧ್ವಮೇವ ತು |
 ಸಮಾ ತು ಜತ್ರಾ ಚಾಸ್ಯಂ ಚ ನಾಸಿಕಾನಯಸೇ ಭ್ರುವೌ |
 ಭ್ರುವೋರ್ಮಧ್ಯೇ ಪರಂ ಸ್ಥಾನಂ ತತ್ರೈತದ್ಧಾರಯೇತ್ಸಿದ್ಧಿರಂ ||
 ಲಲಾಟದೇಶೇ ಧಾರ್ಯಾಥ ಮೂರ್ಧಾನಂ ಗಮಯೇತ್ತತಃ ||
 ಉಚ್ಛ್ವಸಂಶ್ಚ ಯಥಾಕಾಲಂ ನಾಭಿಂ ಗತ್ವೋಚ್ಛಸೇತ್ಪುನಃ |
 ಏತತ್ಪರಂ ಸ್ಥಾನಮುಕ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪರಮಾತ್ಮನಃ |
 ಏವಂ ಯುಕ್ತೋ ಮಹಾತ್ಮಾನಮಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ||

ಮೊದಲು ಆಸನದಲ್ಲಿ ಸುಖಾಸೀನನಾಗಿ ಋಷಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಾಣಾನಾಯಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸ್ಥಿತಿಮಿತದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ನಾಭಿಯಿಂದ ಕೆಳಭಾಗದವರೆಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಉಚ್ಛ್ವಾಸನಿಶ್ವಾಸಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಣವಾಯುವನ್ನು ನಿಯಮನಮಾಡಬೇಕು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಾನಾಯಮಕ್ರಮದಂತೆ ಕ್ಲೃಪ್ತಮಾತ್ರಗಳ ಕಾಲ ರೇಚಕ ಪೂರಕ ಕುಂಭಕ ಎಂಬ ಉಚ್ಛ್ವಾಸ, ನಿಶ್ವಾಸ, ಕುಂಭಕ (ವಾಯುವನ್ನು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದು) ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಗುರೂಪದೇಶದಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇತರ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನಿಡಕೂಡದು. ಯಾವುದನ್ನೂ ನೋಡಕೂಡದು, ಏನನ್ನೂ ಕೇಳಬಾರದು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ತನ್ನ ಚಿತ್ತವನ್ನು ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ಹೃದಯದಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ತಂದು ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ನಾಸಿಕಾಗ್ರದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಭ್ರೂ (ಹುಬ್ಬುಗಳು) ಮಧ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಬೇಕು. ಅನಂತರ ಲಲಾಟ, ಶಿರಸ್ಸು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಧಾರಣೆಮಾಡಬೇಕು. ಉಚ್ಛ್ವಾಸನಿಶ್ವಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಿರಬೇಕು. ಮೂರ್ಧಪ್ರದೇಶ ಎಂದರೆ ನೆತ್ತಿಯಮೇಲೆ ಇರುವ ಸ್ಥಾನವು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಥಾನ (ಬ್ರಹ್ಮರಂಧ್ರ) ವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಚಿತ್ತವನ್ನು ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ತಂದು ಆ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದರೆ ಯೋಗಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿ ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗುವುದು.

ಯದಿ ಸ್ಯಾತ್ಸುಕೃತೀ ಶುದ್ಧೋ ಯದಿ ವಾ ಪಾಪಕೃತ್ತಮಃ |
 ಉಪಲಭ್ಯ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಗತಿಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಭವೇಚ್ಛುಚಿಃ ||
 ಸರ್ವಸಾಪಾನುಬದ್ಧಶ್ಚೇತ್ ಬುಧ್ವೈತತ್ಪ್ರಯತೋ ಜಪೇತ್ |
 ಅಭಿಜಿಜ್ಞಾಸನಾದೇವ ಗಚ್ಛೇತ ಪರಮಾಂ ಗತಿಂ ||

ಈರೀತಿ ಯೋಗಸಾಧನೆ ಮಾಡುವ ಪುರುಷನು ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಪುಣ್ಯವಂತನಾಗಿರಲಿ ಅಥವಾ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಿರುವ ಪಾಪಾತ್ಮನಾಗಿರಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಅವನು ಶುದ್ಧನೂ ಸರ್ವಪಾಪವಿನ್ಮುಕ್ತನೂ ಆಗುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿವೇಕಿಯಾದವನು ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಮಂತ್ರಜಪವನ್ನು ಮಾಡಿ ಯೋಗಾದಿಗಳಿಂದ ಪಾಪರಹಿತನಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಗತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕು.

ಧಾರಣಾ ತು ಪೃಥಕ್ಕಾರ್ಯಾ ಧರ್ಮೇಣಾನೇನ ನಿತ್ಯತಃ |

ಅದಿತ್ಯೇಗ್ನೌ ಚಂದ್ರಮಸಿ ವೃಕ್ಷಾಗ್ರೇಷು ಚ ಧಾರಯೇತ್ ||

ಪರ್ವತಾಗ್ರೇ ಸಮುದ್ರೇ ವಾ ಯತ್ರ ನಾಸಿ ಮನೋ ರಮೇತ್ |

ನ ತ್ವೇನ ವಿಷಯಾನ್ವಾಪ್ಯಸ್ಯ ಧಾರಯಾತ ಕದಾಚನ |

ಬಹುತ್ರ ದುಃಖಂ ಜಾನೀಯಾತ್ಪ್ರಥಮೇ ಧಾರಣಾಕೃತೇ |

ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಯಮ, ನಿಯಮ, ಆಸನ, ಪ್ರಾಣಾಯಾಮ, ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ, ಧಾರಣ, ಧ್ಯಾನ, ಸಮಾಧಿ ಎಂಬ ಎಂಟು ಅಂಗಗಳಿರುವವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ಐದು ಬಾಹ್ಯಾಂಗಗಳೆಂದೂ ಕೊನೆಯ ಮೂರು ಅಂತರಂಗಗಳೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಎಂಟು ಅಂಗಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವಿವರಿಸುವುದು ಅಪ್ರಕೃತ. ಧಾರಣಾ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವು. ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವಾಗ ಆ ವಸ್ತುವನ್ನೇ ಚಿಂತಿಸುತ್ತಾ ಅದರಲ್ಲಿಯೇ ಮನಸ್ಸನ್ನು ನೆಲೆಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೇ ಧಾರಣಾ ವೆನಿಸುವುದು. ಧಾರಣವೆಂದರೆ ಇತರ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸು ಚಲಿಸದಂತೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮನಸ್ಸು ಏಕಾಗ್ರತೆಯಿಂದ ನೆಲೆಸಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು. ಮನಸ್ಸು ಚಂಚಲವಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕ್ಷಣವೂ ಸಹ ಕೆಲಸಮಾಡದೆ ಮನಸ್ಸು ಇರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಒಂದೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವುದು ಬಹಳ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವು. ಇದು ಅನೇಕಕಾಲ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಚಿಂತಿಸುವಾಗ ಆ ವಸ್ತುವು ಅಥವಾ ವಿಷಯವು ಒಂದಾವರ್ತಿಯಾದರೂ ಅನುಭವವೇದ್ಯವಾಗಿರಬೇಕು. ಎಂದರೆ, ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವಾಗ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಒಂದಾವರ್ತಿಯಾದರೂ ನೋಡಿರಬೇಕು. ಹಾಗೆ ನೋಡಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅದರ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಧ್ಯಾನಿಸುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನಾನು ಎಂದೂ ನೋಡಿಲ್ಲದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವುದು ಪ್ರಾರಂಭದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಎಂದರೆ ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ನಮಗೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದೂ ಅನುಭವವೇದ್ಯವಾದುದೂ ಆದ ವಸ್ತುವನ್ನೇ ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಅದರಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸ್ಥಿರಗೊಳಿಸಿ ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು. ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳ ಮೂಲಕ ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುವಾಗ ಮೊದಲು ಆದಿತ್ಯ (ಸೂರ್ಯ) ಅಗ್ನಿ, ಚಂದ್ರ, ವೃಕ್ಷ, ಪರ್ವತ, ಸಮುದ್ರ, ಅಥವಾ ತನಗೆ ಬೇಕಾದ ಯಾವ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಾಗಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನು ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿ ಧ್ಯಾನಮಾಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಬೇಕು. ಆದರೆ, ಕಾಮ, ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಾದಿಸುಖಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಎಂದಿಗೂ ಧ್ಯಾನಿಸಬಾರದು. ಅದರಿಂದ ಬಹಳ ಹಾನಿಯೂ ದುಃಖವೂ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಅದರಿಂದ ಯೋಗಸಿದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಸ್ತುಗಳಾದ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಬಲಗೊಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಲ್ಲದ ದೇವತಾವಿಗಳನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು.

ಧಾರ್ಮಿಕಾಣಾಂ ಕುಲೇ ಶುದ್ಧೇ ಯೋಗಭ್ರಷ್ಟೋಽಭಿಜಾಯತೇ |

ಮೂರ್ಛಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಯದಾ ವಿಂದೇತ್ ತಮೇವ ಋಷಿಸತ್ತಮಂ |

ತದಾ ಮೂರ್ಛಾಃ ಪರಂ ಜ್ಯೋತಿರ್ನಕ್ಷತ್ರಪಥಮುನ್ಮಯೇತ್ ||

ಯೋಗೀ ಯೋಗೇತ್ಸರಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ನಿರ್ವೃಂದ್ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮನಿತ್ |

ಸರ್ವತ್ರೈವಾತ್ಮನಾತ್ಮಾನಂ ಪಶ್ಯೇದೃಷಿಸರಾಯಣಃ ||

ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದ ಯೋಗಿಯು ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ಮೃತನಾದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಅವನು ಅಚರಿಸಿದ ಯೋಗವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಫಲರೂಪವಾಗಿ ಅವನು ಮುಂದಿನ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧ ಸತ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಜನಿಸುವನು. ಯೋಗದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದವನು ತನ್ನ ಚಿತ್ತವನ್ನು ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೂರ್ಛದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮರಂಧ್ರದಬಳಿಗೆ ಒಯ್ಯಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಆ ಬ್ರಹ್ಮರಂಧ್ರದಿಂದ ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿಯು ಹೊರ ಹೊರಟು ನಕ್ಷತ್ರಮಂಡಲವನ್ನು ಸೇರುವುದು. ಎಂದರೆ ಸಾಧಕನಿಗೆ ಯೋಗೇಶ್ವರನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ವಾಗುವುದು. ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾದನಂತರ ಯೋಗಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು ಜಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು. ಅವನು ನಿರ್ವೃಂದ್ಯನಾಗುವನು ಎಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನಿಗೆ ಸುಖವೂ ಒಂದೇ ದುಃಖವೂ ಒಂದೇ. ದುಃಖವಿಲ್ಲದೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಶಾಂತಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಪರಮ ಸುಖವನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಇದಲ್ಲದೆ ನಿರ್ವೃಂದ್ಯ ಎಂದರೆ ಇನ್ನೊಂದುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ನಿರ್ವೃಂದ್ಯನೆಂದರೆ ದ್ವಂದ್ವರಹಿತ. ಎರಡನೇ ವಸ್ತುವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ವಸ್ತು. ಚರಾ ಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವವೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು. ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಎರಡನೇ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಅನುಭವದಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದೇ ನಿರ್ವೃಂದ್ಯಮನೋಭಾವವೆಂದೆನಿಸುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಮನೋಭಾವ ವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದ ಯೋಗಿಗೆ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಸ್ತ ಚರಾಚರವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಬ್ಬನೇ ಆದ ಆತ್ಮನಿರುವ ನೆಂದೂ ಆತ್ಮವೈರಿಕ್ತವಾದ ವಸ್ತುವೇ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ತಿಳಿದು ಎಂದರೆ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದು ಸುಖಿಸುವನು.

ಜಪೇಚ್ಛೈವ ಸದಾ ಸ್ನಾತಃ ಪವಿತ್ರಮಿದಮುತ್ತಮಂ |

ಅಪಿ ಪಾತಕಸಂಯುಕ್ತಃ ಕಾಲೇನ ಸುಕೃತೀ ಭವೇತ್ |

ತಪಃಪರಾಯಣೋ ನಿತ್ಯಂ ಸತ್ಯನಾಗನಸೂಯಕಃ |

ಜಪನ್ನೇತಮೃಷಿಂ ವಿಪ್ರಃ ಕಾಲೇನ ಸ ವನೀ ಭವೇತ್ |

ಯೇನ ಯೇನ ಸ ಕಾಮೇನ ಜಪೇದಿನಮೃಷಿಂ ಸದಾ |

ಸ ಸ ಕಾಮುಃ ಸಮೃದ್ಧಃ ಸ್ಯಾಚ್ಛ್ರದ್ಧಧಾನಸ್ಯ ಕುರ್ವತಃ ||

ಈ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಜಪಿಸಬೇಕಾದರೆ ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಶುಚಿಭೂತನಾಗಿಯೇ ಈ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸಬೇಕು. ಅನೇಕ ಪಾಪಗಳನ್ನೂ, ಪಾತಕಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಸಹ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸುವ ಪುರುಷನು ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪಾಪಪರಿಹಾರವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪುಣ್ಯಾತ್ಮನಾಗುವನು. ಈ ಮಂತ್ರಜಪಮಾಡುವಾಗ ಸಾಧಕನು ತಪಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ನಿರತನಾಗಿ ಸತ್ಯವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೇ ನುಡಿಯುತ್ತಾ ಯಾರಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವೇಷಾಸೂಯೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ಶಾಂತಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಇರಬೇಕು. ಈ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಜನಪ್ರದೇಶವಾದುದೂ, ಬಾಧಾರಹಿತವಾದುದೂ ಆದ ಶುದ್ಧವಾದ

ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜಪಿಸಬೇಕು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಎಂದರೆ ಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವಾಗ ಯಾವಯಾವ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬಯಸಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಧ್ಯಾನಮಾಡುವನೋ ಆಯಾ ಅಭೀಷ್ಟಗಳು ತಪ್ಪದೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವವು.

ಹೋಮಂ ವಾಪ್ಯಥನಾ ಜಾಪ್ಯಮುಪಹಾರಮಥೋ ಚರುಂ |

ಕುರ್ವೀತ ಯೇನ ಕಾಮೇನ ತತ್ಸಿದ್ಧಿಮವಧಾರಯೇತ್ ||

ಜ್ಞಾತಿಶ್ರೈಷ್ಯಂ ಮಹದ್ವಿತ್ತಂ ಯಶೋ ಲೋಕೇ ಶರಾಂ ಗತಿಂ |

ಜ್ಞಾನೇನ ವಿಪ್ರನೋಕ್ಷಂ ಚ ತತ್ಸಿದ್ಧಿಮವಧಾರಯೇತ್ ||

ಜ್ಞಾನಗಮ್ಯಂ ಪರಂ ಸೂಕ್ಷ್ಮಂ ವ್ಯಾಪ್ಯ ಸರ್ವಮವಸ್ಥಿತಂ |

ಗ್ರಹ್ಯಮುತ್ಯಂತಯತ್ನೇನ ಬ್ರಹ್ಮಾಭ್ಯೇತಿ ಸನಾತನಂ ||

ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಜಪಮಾಡಿ ಅಥವಾ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿ ಮಿಕ್ಕ ಹವಿರ್ಭೇಷವನ್ನು ಪ್ರಾಕನಮಾಡಿದರೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಇಷ್ಟವಿರುವುದೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಮಾಡುವ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಬಂಧುಗಳಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯನೂ ಗೌರವಾನ್ವಿತನೂ ಆಗಿ ಯಶಸ್ಸನ್ನೂ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂಗಳಿಸಿ ಸುಖಿಸುವನು. ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಸದ್ಗತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು. ಇದಲ್ಲದೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿವೇಕಿಯಾದ ಪುರುಷನು ಕೇವಲಜ್ಞಾನದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವನೂ, ಅತ್ಯಂತಸೂಕ್ಷ್ಮನೂ, ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಇರುವವನೂ, ಸನಾತನನೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಅತ್ಯಂತಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕು.

ಸಹಸ್ರತೀರ್ಷೀತಿ ಸೂಕ್ತಂ ಸರ್ವಕಾಮಫಲಪ್ರದಂ |

ನೇದಗರ್ಭಶರೀರೇಣ ಸ ವೈ ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ತುತಃ ||

ಬ್ರಹ್ಮೇಂದ್ರರುದ್ರಪರ್ಜನ್ಯಾ ಆತ್ರ ಸೂಕ್ತೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಾಃ |

ಆತ್ರಸ್ಯ ನೇತದ್ವ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ಜಗತ್ಸ್ಯಾವರಜಂಗಮಂ |

ಅನಾಸಾದಯಮಾನೋಽಪಿ ಭಕ್ತಿಂ ನ ಪರಿಹಾಸಯೇತ್ |

ಭಕ್ತಾನುಕಂಪೀ ಭಗವಾನ್ ಶ್ರೂಯತೇ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ ||

ಸಹಸ್ರತೀರ್ಷಾ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಜಪಿಸುವವರಿಗೆ ಸಮಸ್ತ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ನೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ನಾರಾಯಣನೇ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನು. ಇದಲ್ಲದೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ಇಂದ್ರ, ರುದ್ರ, ಪರ್ಜನ್ಯ ನೊದಲಾದ ಇತರದೇವತೆಗಳೂ ಸ್ತಾವರಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತೂ ಸಹ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವರು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾದ ಪಾರಮರ್ಥಿಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿದ್ದರೂ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ, ಸೂಕ್ತಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನಲ್ಲಿಯೂ ಭಕ್ತಿ ಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬಿಡಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಭಗವಂತನಾದ ಪರಮಪುರುಷನು ಭಕ್ತರನ್ನು ದಯಾದ್ರವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿ ಅವರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗಳನ್ನು ಈಡೇರಿಸುವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು.

ಪೂಜಾರ್ಥಂ ತಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ವನ್ಯಾನ್ವಯಮುಪಾರ್ಜಿತಾನ್ |

ಆರಣ್ಯಕವಿಧಾನೇನ ನಿರ್ವಪೇತ್ಪ್ರತ್ಯಹಂ ಚರುಂ ||

ನಾರಾಯಣಾಯ ಸ್ವಾಹೇತಿ ಮಂತ್ರಾಂತೇ ಜುಹುಯಾದ್ಧವಿಃ |

ಆಸಹಸ್ರಾತ್ರತಕ್ಷಕ್ಷುರ್ದಿವ್ಯಂ ಹೋತುರ್ದದಾತಿ ಸಃ ||

ಅಹಿ ವಾ ಚರುಸಹಸ್ರಂ ತಂತ್ರೇಣೈಕೇನ ನಿರ್ವಪೇತ್ |

ಯಾನಂತೋ ವಾಹಿ ಶಕ್ಯಂತೇ ಅಹ್ನಾ ಸರ್ವಾನ್ಸನಾಪಯೇತ್ ||

ಸಹಸ್ರಸ್ಯೇಪ್ಸಿತಾನಾಂ ಚ ಕಾಮಾನಾಂ ಲಭತೇ ಫಲಂ |

ಪುರುಷಾಯುಃಸಮಾಯುಕ್ತಃ ಸಿದ್ಧೋ ವಾಹಿ ಚರೇನ್ಮಹೀಂ ||

ಈ ಸೂಕ್ತ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣದೇವನನ್ನು ವನಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುವ ಪುಷ್ಪಾದಿಗಳನ್ನು ತಾನೇ ತಂದು ಆರಣ್ಯಕ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಕಾರ ಪೂಜಿಸಿ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಚರುವಿನಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರತಿಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ನಾರಾಯಣಾಯ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೆಯಷ್ಟು ಹೋಮಮಾಡಿದರೆ, ಪರಮಾತ್ಮನು ಹೋಮಮಾಡಿದ ಪುರುಷನಿಗೆ ದಿವ್ಯಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನು ಎಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯಜನರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲದ ಸಮಸ್ತವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನು. ಅಥವಾ ಈ ಚರುಹೋಮವನ್ನು ತಂತ್ರೋಕ್ತವಿಧಾನದಿಂದಲಾದರೂ ಮಾಡಬಹುದು. ಸಾಧ್ಯವಾದ ಮಟ್ಟಿಗೂ ಈ ಹೋಮಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹಗಲಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಆಚರಿಸುವ ಪುರುಷನು ತಾನು ಬಯಸುವ ಸಾವಿರಾರು ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನ ಜೀವಿತದ ಆಯುಃಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಎಂದರೆ ನೂರವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಬದುಕಿ ಸುಖಿಸುವನು. ಅಥವಾ ಸಿದ್ಧನಾಗಿ ಈ ಭೂಮಂಡಲವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂಚರಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗುವನು.

ಧೈಯಃ ಸದಾ ಸವಿತ್ಯಮಂಡಲಮಧ್ಯವರ್ತಿಃ

ನಾರಾಯಣಃ ಸರಸಿಜಾಸನಸನ್ನಿವಿಷ್ಟಃ |

ಕೇಯೂರವಾನ್ ಮಕರಕುಂಡಲವಾನ್ ಕಿರೀಟೀ

ಹಾರೀ ಹಿರಣ್ಮಯವಪುರ್ಧೃತಶಂಖಚಕ್ರಃ ||

ಸೂಕ್ತಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು—ಈ ನಾರಾಯಣಮೂರ್ತಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಕಮಲಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸಿರುವನು. ಕೇಯೂರ, ಮಕರಕುಂಠ, ಕಿರೀಟ, ಹಾರ ಮೊದಲಾದ ದಿವ್ಯಾಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು. ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸುರ್ವಣಮಯವಾದ ಶರೀರಕಾಂತಿಯಿಂದ ರಾರಾಜಿಸುತ್ತಿರುವನು.

ಏತತ್ತ ಯಃ ಪಠತಿ ಕೇವಲಮೇವ ಸೂಕ್ತಂ

ನಾರಾಯಣಸ್ಯ ಚರಣಾವಭಿವಂದ್ಯ ವಂದ್ಯಾ |

ಪಾಠೇನ ತೇನ ಪರಮೇಣ ಸನಾತನಸ್ಯ

ಸ್ಥಾನಂ ಜರಾಮರಣವರ್ಜಿತಮೇತಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ||

ಯಾವ ಪುರುಷನು ಈ ನಾರಾಯಣನ ಪರಮಪೂಜ್ಯವಾದ ಪಾದಾರವಿಂದಗಳನ್ನು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಈ ಪುರುಷ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಕೇವಲ (ಒಂದುಸಲ ಮಾತ್ರವಾದರೂ) ಪಠಿಸುವನೋ ಆ ಪುರುಷನು ಆ ಸೂಕ್ತಪಠನಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಸನಾತನನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಜರಾಮರಣರಹಿತವಾದ ಪರಮಪದವೆಂಬ ಮುಕ್ತಿಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ಹವಿಷಾಗ್ನೌ ಜಲೇ ಪುಷ್ಪೈರ್ಧ್ಯಾನೇನ ಹೃದಯೇ ಹರಿಂ |

ಯಂಜತಿ ಸೂರಯೋ ನಿತ್ಯಂ ಜಪ್ಯೇನ ರವಿಮಂಡಲೇ ||

ಈ ದೇವದೇವನನ್ನು ಅರ್ಚಿಸುವ ಕ್ರಮವು ಹೇಗೆಂದರೆ—ಆಗ್ನಿಯಲ್ಲಾದರೆ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಜಲದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಪಗಳಿಂದ ಅರ್ಚಿಸಬೇಕು. ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು. ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ದೇವನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಜಪಮಾಡಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ನಾನಾವಿಧಕ್ರಮಗಳಿಂದ ವಿವೇಕಿಗಳಾದ ಪುರುಷರು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವರು.

ಬಿಲ್ವಪತ್ರಂ ಶಮೀಪತ್ರಂ ಪತ್ರಂ ಭೃಂಗಾರಕಸ್ಯ ಚ |

ಮಾಲತೀಕುಶಪದ್ಮಂ ಚ ಸದ್ಯಸ್ತುಷ್ಪಿಕರಂ ಹರೇಃ ||

ಯನ್ನೋಪಪದ್ಯತೇ ಕಂಚಿತ್ತಂ ಧ್ಯಾಯೇನ್ನನಸ್ಯವ ತು |

ಸಂಪದ್ಯಂತೇ ಪ್ರಸಾದಾತ್ತು ದೇವದೇವಸ್ಯ ಚಕ್ರಣಃ ||

ಬಿಲ್ವಪತ್ರ, ಶಮೀಪತ್ರ, ಭೃಂಗಾರಕಪತ್ರ, ಮಾಲತೀಪುಷ್ಪ, ಕುಶ (ದರ್ಭಪತ್ರ) ಪದ್ಮ ಅಥವಾ ತಾನರೇಹೂವು ಇವು ಗಳೆಲ್ಲಾ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಕರವಾದವು. ಅದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಬೇಕು. ಒಂದುವೇಳೆ ಇವು ಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ದೊರೆಯದಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಭಾವಿಸಿ ಪೂಜಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ದೇವದೇವನಾದ ಆ ಚಕ್ರಧಾರಿಯ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಸಕಲಾರ್ಥೋಪ್ಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವವು.

ಪತ್ರ್ಯಕ್ಷ ಪುಷ್ಪೈಕ್ಷ ಫಲೈಕ್ಷ ತೋಯೈ-

ರಕ್ರೀತಲಬ್ಧೈಕ್ಷ ಸದೈವ ಸತ್ಸು |

ಭಕ್ತ್ಯೈಕಲಭ್ಯೇ ಪುರುಷೇ ಪುರಾಣೇ

ಮುಕ್ತೈಃ ಕಿಮರ್ಥಂ ಕ್ರಿಯತೇ ನ ಯತ್ನಃ ||

ಭಕ್ತಿಮಾತ್ರದಿಂದ ಲಭ್ಯನೂ, ಪುರಾತನನೂ ಆದ ಆ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು, ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದೆ ಸ್ವಯಾರ್ಜಿತವಾಗಿ ಅಥವಾ ಸ್ವಶ್ರಮದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಪತ್ರ, ಪುಷ್ಪ, ಫಲ, ಜಲ ಇವುಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸಿ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನ ?

ಇತ್ಯೇವಮುಕ್ತಃ ಪುರುಷಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋ-

ರ್ಚಾರ್ವಿಧಿಃ ವಿಷ್ಣು ಕುಮಾರನಾಮ್ನಾ |

ಮುಕ್ತೈಶ್ವರಕರ್ಮಗರ್ಭಪ್ರತಿಬೋಧನಾಯ

ದೃಷ್ಟ್ವಾ ವಿಧಾನಂ ತ್ವಿವ ನಾರದೋಕ್ತಂ ||

ನಾರದಮಹರ್ಷಿಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೂ, ಮುಕ್ತೈಶ್ವರಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಾಧನಭೂತವಾದುದೂ ಆದ ಈ ಪೂಜಾವಿಧಾನವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಪರಮಪುರುಷನಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ (ನಾರಾಯಣನ) ಪೂಜಾಕ್ರಮವನ್ನು ವಿಷ್ಣುಕುಮಾರ ಎಂಬವರು ಈರಿತಿ ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶಾನಕೋಕ್ತವಾದ ಋಗ್ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಪುರುಷಸೂಕ್ತಸಂಬಂಧವಾದ ಸೀತಿಕೆ ಸಮಾಪ್ತವು.

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ .

ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷೇತಿ ಷೋಡಶರ್ಚಂ ಷಷ್ಠಂ ಸೂಕ್ತಂ | ನಾರಾಯಣೋ ನಾಮರ್ಷಿರಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ ಅಶ್ವಾ ಅನುಷ್ಟುಭಃ | ಅವ್ಯಕ್ತಮಹದಾದಿವಿಲಕ್ಷಣಶ್ಚೇತನೋ ಯಃ ಪುರುಷಃ | ನೇ. ಸೂ. ೧-೪-೧ | ಪುರುಷಾನ್ನ ಪರಂ ಕಿಂಚಿತ್ | ಕ. ಉ. ೩-೧೧ | ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಷ್ಠ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ ಸ ದೇವತಾ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಷೋಳಶ ನಾರಾಯಣಃ ಪೌರುಷಮಾನುಷ್ಟುಭಂ ತ್ರಿಷ್ಟುಬಂತಂ ತ್ವಿತಿ || ಗತೋ ವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಏಳನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಋಷಿಯು ; ಈ ಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕು ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ ಭಂದಸ್ತವು. ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ತವು. ಅವ್ಯಕ್ತ, ಮಹತ್ ಮೊದಲಾದ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ (ವೇದಾಂತಸೂತ್ರ. ೧-೪-೧) ಮತ್ತು ಈ ಪುರುಷನಿಗಿಂತ ಬೇರೆ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು (ಕ. ಉ. ೩-೧೧) ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವ ಪರಮಪುರುಷನೇ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಷೋಳಶ ನಾರಾಯಣಃ ಪೌರುಷಮಾನುಷ್ಟುಭಂ ತ್ರಿಷ್ಟುಬಂತಂ ತು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸೂಕ್ತ—೯೦

ಮಂಡಲ— ೧೦ | ಅನುವಾಕ—೭ | ಸೂಕ್ತ—೯೦ |

ಅಷ್ಟಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೪ | ವರ್ಗ—೧೭, ೧೮, ೧೯ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕಂಶ್ಚ—೧೬ ||

ಋಷಿಃ—ನಾರಾಯಣಃ ||

ದೇವತಾ—ಪುರುಷಃ |

ಭಂದಃ—೧-೧೫. ಅನುಷ್ಟುಪ್ | ೧೬. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ |

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಪುರುಷಃ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ ಸಹಸ್ರಪಾತ್ |

ಸ ಭೂಮಿಂ ವಿಶ್ವತೋ ವೃತ್ತಾತ್ಯತಿಷ್ಠದ್ವಶಾಂಗುಲಂ || ೧ ||

ಪದಪಾಠಃ |

ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ | ಪುರುಷಃ | ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ | ಸಹಸ್ರಪಾತ್ |

ಸಃ | ಭೂಮಿಂ | ವಿಶ್ವತಃ | ವೃತ್ತಾ | ಅತಿ | ಅತಿಷ್ಠತ್ | ದಶಾಂಗುಲಂ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಸರ್ವಸ್ರಾಣಿಸಮಷ್ಟಿರೂಪೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದೇಹೋ ವಿರಾಡಾಖ್ಯೋ ಯಃ ಪುರುಷಃ ಸೋಽಯಂ ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ | ಸಹಸ್ರಶಬ್ದಸ್ಯೋಪಲಕ್ಷಣತ್ವಾದನಂತೈಃ ಶಿರೋಭಿಯುಕ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಾನಿ ಸರ್ವಸ್ರಾಣಿನಾಂ ಶಿರಾಂಸಿ ತಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ತದ್ವೇಹಾಂತಃಸಾತಿತ್ವಾತ್ತದೀಯಾನ್ಯೇನೇತಿ ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷತ್ವಂ | ಏವಂ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷತ್ವಂ ಸಹಸ್ರಪಾದತ್ವಂ ಚ | ಸ ಪುರುಷೋ ಭೂಮಿಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗೋಲಕರೂಪಾಂ ವಿಶ್ವತಃ ಸರ್ವತೋ ವೃತ್ತಾ ಪರಿವೇಷ್ಟ್ಯ ದಶಾಂಗುಲಂ ದಶಾಂಗುಲಪರಿಮಿತಂ ದೇಶಮುತ್ಕೃತಿಷ್ಠತ್ | ಅತಿಕ್ರಮ್ಯ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ | ದಶಾಂಗುಲಮಿತ್ಯುಪಲಕ್ಷಣಂ | ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಾದ್ವಹಿರಸಿ ಸರ್ವತೋ ವ್ಯಾಸ್ಮಾವಸ್ಥಿತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಪುರುಷಃ—ಆದಿ ಪುರುಷನು | ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ—ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಶಿರಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನು | ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ—ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳುಳ್ಳವನು | ಸಹಸ್ರಪಾತ್—ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಪಾದಗಳುಳ್ಳವನು | ಸಃ—ಈ ಪುರುಷನು | ಭೂಮಿಂ—ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗೋಲರೂಪವಾದ ಭೂಮಿಯನ್ನು (ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ) | ವಿಶ್ವತಃ—ಸುತ್ತಲೂ | ವೃತ್ತಾ—ಸುತ್ತುವುದು | ದಶಾಂಗುಲಂ—ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲದಷ್ಟು | ಅತಿಷ್ಠತ್—ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿಯೂ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥಃ |

ಆದಿಪುರುಷನು ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಶಿರಸ್ಸುಗಳುಳ್ಳವನು, ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ, ಪಾದಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದವನು. ಈ ವಿರಾಟ್ ಪುರುಷನು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡರೂಪವಾದ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಸಕಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ಸುತ್ತುವುದು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲದಷ್ಟು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿಯೂ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

Purusha, who has a thousand heads, a thousand eyes, a thousand feet, investing the earth in all directions, exceeds (it by a space) measuring ten fingers.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಪುರುಷಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಈ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪುರುಷನು ಸಾವಿರ ತಲೆಗಳುಳ್ಳವನು, ಸಾವಿರಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನು ಮತ್ತು ಸಾವಿರಪಾದಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಸಾವಿರವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಲ್ಲ; ಸಹಸ್ರವೆಂದರೆ ಅನಂತಸಂಖ್ಯಾಕ ವೆಂದರ್ಥ. ಸಹಸ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೋಪಲಕ್ಷಣತ್ವಾದನಂತೈಃ ಶಿರೋಭಿಃ ಯುಕ್ತಃ | ಯಾನಿ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಶಿರಾಂಸಿ ತಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ತದ್ವೇಹಾಂತಃಪಾತಿತ್ವಾದ್ವಿದೀಯಾನ್ಯೇವ ಇತಿ ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷತ್ವಂ | ಪರಮೇಶ್ವರನು ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅನಂತಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶಿರಸ್ಸೆಲ್ಲವೂ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಶಿರಸ್ಸೇ ಆದವು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಶಬ್ದವು ಅನಂತ ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶಿರಸ್ಸು, ಅಕ್ಷಿ, ಪಾದ ಇವು ಈಶ್ವರನ ಸಂಕಲ್ಪ, ದರ್ಶನ ಮತ್ತು ಚಲನರೂಪವಾದ ವ್ಯವಹಾರ ಇವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನೇ ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವತಶ್ಚಕ್ಷುರುತ ವಿಶ್ವತೋ ಮುಖೋ ವಿಶ್ವತೋ ಹಸ್ತ ಉತ ವಿಶ್ವತಸ್ಪಾತ್ |

ಸಂ ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ ಧಮತಿ ಸಂಪತತ್ರೈದಾಘ್ಯವಾಭೂಮಿಾ ಜನಯನ್ ದೇವ ಏಕಃ ||

(ಶ್ವೇ. ಉ. ೩-೩)

ಪರಮೇಶ್ವರನು ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸರಿಸಿದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನು. ಸರ್ವತ್ರ ತಿರುಗಿಸಿದ ಶಿರಸ್ಸುಳ್ಳವನು. ಹಾಗೆಯೇ ತನ್ನ ಬಾಹುಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಪಾದಗಳನ್ನೂ ಸಾವಿರಾರು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹರಡಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಜೈತನ್ಯಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲ ಶಿರಸ್ಸುಗಳೂ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳೂ, ಬಾಹುಗಳೂ, ಪಾದಗಳೂ ಇವನದೇ ಆಗಿವೆ. ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಇವನೇ ಸಕಲ ಜಗನ್ನಿರ್ಮಾಪಕನು.

ಸರ್ವಾನನಶಿರೋಗ್ರಿವಃ ಸರ್ವಭೂತಗುಹಾಶಯಃ |

ಸರ್ವವ್ಯಾಪೀ ಸ ಭಗವಾಂಸ್ತಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಗತಃ ಶಿವಃ ||

(ಶ್ವೇ. ಉ. ೩-೧೧)

ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಈ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಸಕಲರ ಹೃದಯದಲ್ಲೂ ವಾಸಿಸುತ್ತಾ ಸಕಲರ ಶಿರಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ, ಕತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಸಕಲ ಮುಖಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ದನ್ನಾಗಿಯೇ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಶಿರಸ್ಸುಳ್ಳ ಈಶ್ವರನು ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು.

೧) ಯತ್ಸೂರ್ಯೋಸ್ತತ್ಸರ್ವಸ್ತತ್ಸರ್ವಾನ್ವಾಪ್ತನ ಔಷತ್ತಸ್ತತ್ಪರುಷಃ |

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೧)

೨) ಅಸ್ಯಾಂ ಪುರಿ ಶೇತೇ ತಸ್ಮಾತ್ಪರುಷಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೬-೨-೧)

ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪುರುಷಶಬ್ದದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಪುರುಷ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದೇಹವೆಂದರ್ಥ. ಸಕಲ ದೇವಮಾನವತಿರ್ಯಗಾದಿಶರೀರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇದನ್ನೇ ಶ್ವೇತಾರ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತ ಏಕೋ ದೇವಃ ಸರ್ವಭೂತೇಷು ಗೂಢಃ (ಶ್ವೇ. ಉ. ೬-೧೧) ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ

ಮೂರನೆಯದಾಗಿ ;—ಪುರ ಉಷತಿ ಪ್ರಕಾಶಯತೀತಿ ಪುರುಷಃ | ದಾಹಪ್ರಕಾಶಯೋರೇಕಾಧಿಕರಣತ್ವಾತ್ | ಉಷತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ (ಪಾಪವನ್ನು) ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವೂ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಜಗದ್ರೂಪವಾದ ಶರೀರವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವವನಾದುದರಿಂದ ಪುರುಷ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು. ದಾಹ, ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶ ಎರಡಕ್ಕೂ ಅಧಿಕರಣವು ಒಂದೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯ ಏಷ ವೃಶ್ವಾನರೋ ವಿಶ್ವರೂಪಃ ಪ್ರಾಣೋಽಗ್ನಿರುದಯತೇ | ತದೇತದ್ವಚಾಭ್ಯುಕ್ತಂ |

ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಹರಿಣಂ ಜಾತನೇದಸಂ ಪರಾಯಣಂ ಜ್ಯೋತಿರೇಕಂ ತಪಂತಂ |

ಸಹಸ್ರರಶ್ಮಿಃ ಶತಧಾ ವರ್ತಮಾನಃ ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಜಾನಾಮುದಯತ್ಯೇಷ ಸೂರ್ಯಃ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೧-೮)

ಸರ್ವಾತ್ಮನೂ, ವಿಶ್ವರೂಪನೂ, ಜಗತ್ಪ್ರಾಣರೂಪನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನೂ, ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಸ್ವರ್ಣರೂಪನೂ, ಅತ್ಯುತ್ತಮನಾದ ಆಶ್ರಯನೂ, ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲ ಬಾಹ್ಯ ಜ್ಯೋತಿರೂಪನೂ ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶಕನೂ ಆದ ಸರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತತ್ತ್ವವೇತ್ತರು ಅರಿಯುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಈ ಸರಬ್ರಹ್ಮನು ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಅನೇಕವಿಧದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಹಸ್ರಪದವು ಸಕಲವನ್ನು ನಿರ್ವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಸಹಸ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಕಲ ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಸಹಸ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಮಾಸಿ | ಸಹಸ್ರಸ್ಯ ಪ್ರತಿಮಾಸಿ ಸಹಸ್ರಸ್ಯೋನ್ಮಾಸಿ ಸಾಹಸ್ರೋಽಸಿ ಸಹಸ್ರಾಯ ತ್ವೇತಿ ಸರ್ವಂ ನೈ ಸಹಸ್ರಂ ಸರ್ವಮಸಿ ಸರ್ವಸ್ಯೈ ತ್ವೇತ್ಯೇತತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೭-೪-೧೧)

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಸಹಸ್ರಕ್ಕೆಪ್ರಮಾ (ಅಳತೆ) ಉಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಸಹಸ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಮನೂ, ಮತ್ತು ಸಹಸ್ರವಾದ ಗುಣಕವುಳ್ಳವನೂ ಆಗಿದ್ದೀಯೆ. ಸಹಸ್ರವೆಂದರೆ ಸಕಲವೆಂದರ್ಥ. ಆದುದರಿಂದ ನೀನೇ ಸರ್ವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಪ್ರತಿಪ್ರಮಾಣವೂ ಆಗಿದ್ದೀಯೆ ಎಂದು ಸಹಸ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವತೋ ವೃಶ್ವಾ

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಅಂಶವೂ ಇದೇ ಆಗಿದೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದೆ—

ಸರ್ವತಃ ಪಾಣಿಪಾದಂ ತತ್ಸರ್ವತೋಽಕ್ಷಿತಿರೋಮುಖಂ |

ಸರ್ವತಃ ಶ್ರುತಿಮಲ್ಲೋಕೇ ಸರ್ವಮಾವೃತ್ಯ ತಿಷ್ಠತಿ || (ಶ್ವೇ. ಉ. ೩-೧೬)

ಈಶ್ವರನ ಪಾಣಿ ಮತ್ತು ಪಾದಗಳು ಸರ್ವತ್ರ ವಿಸ್ತರಿಸಿವೆ. ಅವನ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳೂ, ತಿರಸ್ಸೂ ಮತ್ತು ಮುಖಗಳೂ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿವೆ. ಅವನ ಶ್ರೋತ್ರವೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಈಶ್ವರತತ್ವವು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಕಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸ್ಥಿತವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಪರಮಪುರುಷನು ಸಕಲಜಗತ್ತನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೇ, ಅದನ್ನು ಮೀರಿದ್ದಾನೆ. ಅತ್ಯತಿಷ್ಠದ್ದಶಾಂಗುಲಂ ಎಂದು ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವ ಈಶ್ವರನ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಅತ್ಯತಿಷ್ಠದ್ದಶಾಂಗುಲಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದಶಾಂಗುಲ ವೆಂದರೇನು, ಅತ್ಯತಿಷ್ಠತ್ ಎಂಬುದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದುದು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ದಶಾಂಗುಲಪರಿಮಿತಂ ದೇಶಮತ್ಯತಿಷ್ಠದತಿಕ್ರಮ್ಯ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ | ದಶಾಂಗುಲಮಿತ್ಯುಪ-
ಲಕ್ಷಣಂ | ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಾದ್ಬಹಿರಸಿ ಸರ್ವತೋ ವ್ಯಾಪ್ಯಾವಸ್ಥಿತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |

(ಸಾ. ಭಾ.)

ದಶಾಂಗುಲಪರಿಮಿತವಾದ ದೇಶವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ದಶಾಂಗುಲವೆಂಬುದು ಕೇವಲ ಉಪಲಕ್ಷಣ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಂಗಳಾಚಾರ್ಯರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೂ ಇದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಸ ಏತಾದೃಶಃ ಪರಮೇಶ್ವರಃ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಶರೀರವಾನ್ ಭೂಮಿಂ ಭೂಕಬ್ಜೋಪಲಕ್ಷಿತ-
ಭೂರ್ಭುವಃಸ್ವರಾಖ್ಯತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ ಏವ ವಿಶ್ವತಃ ಸಮಂತತಃ ಸರ್ವಂ
ಜಗದಿತಿ ಯಾವತ್ ವೃತ್ತ್ವಾ ಆವೃತ್ಯ ಅಭಿಷ್ಠಾಯ | ದಶಾಂಗುಲಾನಿ ಮೀಯಂತೇ
ಯಸ್ಮಿನ್ ಕರ್ಮಣಿ ತದ್ದಶಾಂಗುಲಂ ಅತ್ಯತಿಷ್ಠತ್ ಅತಿಕ್ರಮ್ಯ ಸ್ಥಿತವಾನ್ | ಔಪಚಾರಿಕ-
ಮಿದಂ ನಚಃ ಪರಿಮಾತುಮಶಕ್ಯತ್ವಾತ್ ಸರ್ವತೋಽಧಿಕಂ ವ್ಯಾಪ್ಯ ತಿಷ್ಠತೀತಿ ಭಾವಃ ||

ಭೂಮಿ ಭೂಃ, ಭುವಃ ಮತ್ತು ಸ್ವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಮೂರುಲೋಕಗಳೂ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿವೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸಕಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯದ ಸಮನ್ವಯವಿರುತ್ತದೆ. ದಶಾಂಗುಲವೆಂಬುದು ಕೇವಲ ಔಪಚಾರಿಕ ವಾದ ಪದವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆಳತೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಈ ಪದಪ್ರಯೋಗವು ಕೇವಲ ಅನಂತ್ಯ ಸೂಚಕವಾದುದು. ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿ ಜಗದ್ವ್ಯತಿರಿಕ್ತನಾಗಿಯೂ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಮಂಗಳಾಚಾರ್ಯರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದಶಾಂಗುಲವು ಹೃತ್ಪದ್ಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿದೆಯೆಂದು ಮಹೀಧರ ಮತ್ತು ರಾಮಾನುಜರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸರಿಯೇ ಎಂಬ ವಿಮರ್ಶೆಯು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅತ್ಯತಿಷ್ಠಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇನು ? ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗುವುದು ಎಂಬುದು ಒಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಸರ್ವಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ಅಧಿಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲದರಮೇಲೂ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ಮತ್ತು ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವೇನು ಎಂದರೆ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಯೋ ಜನಾನ್ ಮಹಿಷಾ ಇನಾತಿತಸ್ಥಾ ಪವೀರವಾನ್ | ಉತಾಪವೀರವಾನ್ ಯುಧಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೬೦-೩)

ಈ ರಾಜನು ತನ್ನ ವಿರೋಧಿಗಳನ್ನು ಸೆದೆಬಡಿದು ಅವರಮೇಲೆ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅತಿತಸ್ಥಾ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ (ಶತ್ರುಗಳಲ್ಲಿ) ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಬೀಳಿಸಿ ಅವರಮೇಲೆ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಹೀಗೆಯೇ,

ಪ್ರ ನೂ ಸ ಮರ್ತಃ ತವಸಾ ಜನಾ ಅತಿ ತಸ್ಥಾ ನ ಊತೀ ಮರುತೋ ಯಮಾವತ |

ಅರ್ವದ್ವಿರ್ವಾಜಂ ಭರತೇ ಧನಾ ನೃಭಿರಾಪೃಚ್ಛ್ಯಂ ಕ್ರತುಮಾ ಕ್ಷೇತಿ ಪುಷ್ಯತಿ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೬೪-೧೩)

ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ನೀವು ಯಾವ ಮಾನವನನ್ನು ಕಾಪಾಡುತ್ತೀರೋ ಅವನು ತನ್ನ ಸರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಇತರ ಜನರನ್ನು ಮೀರಿ ಅವರಮೇಲೆ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿತಸ್ಥಾ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಯೋಗವು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ, ಶತಪಥಾದಿಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಸಾಯವಸ ಕಂ ತ್ವಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇಘೇತಿ ದಿವಮೇವ ರಾಜನ್ನಿತಿ ಹೋನಾಚೋಮಿತಿ

ಹೋನಾಚೈಷ ವಾ ಅತಿಷ್ಠಾ ವೈಶ್ವಾನರ ಏತಗ್ಂ ಹಿ ವೈ ತ್ವಮತಿಷ್ಠಾಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇತ

ತಸ್ತಾತ್ತ್ವಗ್ಂ ಸಮಾನಾನತಿತಿಷ್ಠಸಿ ಯೋ ವಾ ಏತಮತಿಷ್ಠಾಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇದಾಪ

ಪುನರ್ಮೃತ್ಯುಂ ಜಯತಿ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೧-೯)

ಎಲೈ ಸಾಯವಸನೇ, ವೈಶ್ವಾನರನು ಯಾರೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವೆ ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಎಲೈ ರಾಜನೇ, ದ್ಯುಲೋಕವೇ, ವೈಶ್ವಾನರನು ಎಂದು ತಿಳಿದಿರುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಉತ್ತರವಿತ್ತನು, ನಿಜ. ಅದೇ ವೈಶ್ವಾನರನು ಸರ್ವರಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವ ಅದೇ ವೈಶ್ವಾನರನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ನೀನೂ ಸಹ ನಿನ್ನ ಸಮಾನರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ನಡೆಸುವೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅತಿಷ್ಠಾಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮೇಲಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನೇ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ದಶಾಂಗುಲಶಬ್ದವು ಹೃದಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿದೆ ಎಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದು ಸರಿಯೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಪ್ರಕೃತಸರಿತೀರಿಸಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಯದ್ವಾ ನಾಭೀಃ ಸಕಾಶಾದ್ವಶಾಂಗುಲಮುತಿಕ್ರಮ್ಯ ಹೃದಿ ಸ್ಥಿತಃ | ನಾಭಿತ ಇತಿ ಕೃತೋ
ಲಭ್ಯತೇ ಕತಮು ಅತ್ಯಾ ಇತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯ ಸೋಽಯಂ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ ಪ್ರಾಣೇಷು
ಹೃದ್ಯಂತಜ್ಯೋತಿರಿತಿ ಶ್ರುತೇಃ ನಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮನಃ ಹೃದ್ಯವಸ್ಥಾನಂ ಕರ್ಮಫಲೋಪ-
ಭೋಗಾಯ ||

(ಮಹೀಧರಭಾಷ್ಯಂ)

ನಾಭಿಯಿಂದ ದಶಾಂಗುಲದ ಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ಮೀರಿ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನು ಅವಸ್ಥಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಜ್ಞಾನ
ನಾತ್ಮನು ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲು ಪ್ರಾಣಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಜ್ಯೋತೀರೂಪನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ
ವಾಕ್ಯದ ಆಧಾರದಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಹೃದಯ ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು
ಮಹೀಧರಾಚಾರ್ಯರ ಭಾಷ್ಯವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಮತವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರೂ ಸಹ

ನಾಭೀರೂರ್ಧ್ವಂ ದ್ವಾದಶಾಂಗುಲಮುತಿಕ್ರಮ್ಯಾತಿಷ್ಠತ್ | ಹೃತ್ಪದ್ಮೇ ಇತಿ ಯಾವತ್ ||

(ರಾಮಾನುಜಭಾಷ್ಯಂ)

ನಾಭಿಗೆ ಉರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ದ್ವಾದಶಾಂಗುಲ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಮೀರಿದ ಹೃತ್ಪದ್ಮದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನು ಅವಸ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು
ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಆದರೆ, ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ದಶಾಂಗುಲವು ಹೃದಯಸೂಚಕವಾದ ಪದವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಅಷ್ಟು ಉಚಿತವಲ್ಲ
ವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಹೃದಯಸೂಚಕ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಲು ಅನೇಕ ಕಾರಣಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ.
ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಹೃದಯಸ್ಥಿತನಾದ ಈ ಪುರುಷನನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ದಶಾಂಗುಲಪದದ
ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷಃ.....ಹೃದಯೇ ಸನ್ನಿವಿಷ್ಟಃ |

(ಕೌ. ಉ. ೪-೧೨; ೬-೧೭)

ಎಂಬ ವರ್ಣನವೇ ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿತನಾಗಿರುವ ಪುರುಷನು ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ
ಪುರುಷನೇ ವಿನಾ, ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪುರುಷನಲ್ಲ. ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಅವನ ಪಾದವು, ಅಂತರಿಕ್ಷವೇ ಶಿರಸ್ಸು,
ಸೂರ್ಯನೇ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ಪುರುಷನ ವರ್ಣನವಾಗಿದೆ- ಅದುದ
ರಿಂದ ಅತ್ಯತಿಷ್ಠತ್ ಎನ್ನುವಾಗ, ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಹೃದಯದವರೆಗೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ದಶಾಂಗುಲವನ್ನು ಮೀರಿದನು
ಎಂಬುದಕ್ಕಿಂತ ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅದನ್ನೂ ಮೀರಿದನು ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇ ಸಹಜ
ವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ತಾತ್ಪರ್ಯಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿ ತೋರಿಸಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಮೂರ್ಧಾನಮುಪದಿಶನ್ನೇಷ ವಾ ಅತಿಷ್ಠಾ ವೈಶ್ವಾನರ ಇತಿ.....ಮುಖ್ಯಮಾಕಾಶಮುಪದಿ-
ಶನ್ನುವಾಚ್ಯೇಷ ವೈ ಬಹುಲಾ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೧-೧೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರರೂಪನಾದ ಪರಮಪುರುಷನು ಅಂತರಕ್ಷಾದಿಲೋಕಗಳನ್ನು ಆವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಈ ವ್ಯಾಪನದ ವೈಶಾಲ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ವಿಶಾಲವಾದ ಯಾವಯಾವ ಅವಯವಗಳಿವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಸಂಕ್ಷೇಪರೂಪವಾದ ಮಾನವನ ದೇಹದ ಅವಯವಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳೂ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಹೋಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಧಗಳಿರುತ್ತವೆ.

೧. ಮಾನವನ ಪೂರ್ಣದೇಹದೊಡನೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡರೂಪವಾದ ಅವಯವವನ್ನು ಹೋಲಿಸುವುದು.

(ಛಾ. ಉ. ೫-೧೮; ಮೈ. ಉ. ೬-೭)

೨. ಅಥವಾ ಮಾನವನ ಶಿರಸ್ಸಿನೊಂದಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಹೋಲಿಸುವುದು.

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೩-೧-೩ ರಿಂದ ೬; ಬೃ. ಸೂ. ಭಾ. ೧-೨-೩, ೩೨)

೩. ಅಥವಾ ಮಾನವನ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನೊಂದಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಹೋಲಿಸುವುದು.

(ಬೃ. ಉ. ೨-೨-೨)

ಈ ವಿಧವಾದ ಹೋಲಿಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಪರಿಮಿತಿಯು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಗನುಸಾರವಾದ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು. ದಶಾಂಗುಲ ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣಸೂಚಕವಾದ ಪದದಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಮಾನವನ ದೇಹದ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆಯೆಂದರೆಯಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ತಂ ನಾ ಅಂಗುಲಿಭಿರ್ಮಿಮೀತೇ | ಪುರುಷೋ ನೈ ಯಜ್ಞಸ್ತ್ರೇನೇದಗಂ ಸರ್ವಂ ಮಿತಂ
ತಸ್ಯೈಷಾವಮಾ ಮಾತ್ರಾ ಯದಂಗುಲಯಃ || (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೧೨)

ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನು ಅಂಗುಲಿಗಳ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಅಳೆಯುತ್ತಾನೆ. ಯಜ್ಞವು ಪುರುಷರೂಪಿಯಾದುದರಿಂದ, ಆ ಪುರುಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸಕಲವೂ ಅಳೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ದಶಾಂಗುಲವು ಪುರುಷನ (ಮಾನವನ) ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಾದರೆ, ಅದು ಪೂರ್ಣವಾದ ದೇಹವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪುರುಷನ ದೇಹವು ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಕ್ಕಿಂತ ಅಧಿಕವಾದುದು: ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನ ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಹತ್ತು ಅಂಗುಲದ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದಶಾಂಗುಲದ ಪ್ರಮಾಣವು ಶಿರಸ್ಸಿನ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರಬೇಕು.

ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೧೦-೬-೧೧-೧೧) ಮತ್ತು ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ (೫-೧೨-೧೮) ಅಶ್ವಪತಿ ಕೈಕೇಯನು ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತ ಆ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಸಂಕ್ಷೇಪರೂಪವಾದ ಮಾನವನದೇಹದ ಹೋಲಿಕೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆ ವರ್ಣನದ ಪ್ರಕಾರ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಪುರುಷನ ಆಧಾರ-ಇದನ್ನು ಪಾದಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಪುರುಷನ ಉದಕರೂಪವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಶರೀರದ ಒಳಗಿನ ಜಲರಕ್ಷಾ-ಅವನ ಬಹುಲವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಆಕಾಶವನ್ನು ಒಳಗಿನ ಆತ್ಮಕ್ಕೂ, ನಾನಾ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳ ವಾಯುವನ್ನು ಶರೀರದ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೂ, ಸುತತೇಜಸ್ಸಿನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ದೇಹದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿಗೂ, ಅವನ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾದ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಶಿರಸ್ಸಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಈ ಭಾಗದ ಕೊನೆಯ ಪ್ರಕರಣವು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ದಶಾಂಗುಲದ ತಾಪ್ತರೂಪವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತದೆ.

ತಾನ್ದೋನಾಚೈತೇ ನೈ ಬಲು ಯೂಯಂ ಪೃಥಗಿವೇ ಮನಾತ್ಮಾನಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವಿದ್ವಾಂ-
ಸೋಽನ್ವಮತ್ಯ ಯಸ್ತೇತಮೇವಂ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಮಭಿವಿಮಾನಮಾತ್ಮಾನಂ ವೈಶ್ವಾನರ-
ಮುಪಾಸ್ತೇ ಸ ಸರ್ವೇಷು ಲೋಕೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು ಸರ್ವೇಷ್ವಾತ್ಮಸ್ತನ್ನಮತ್ತಿ ||
(ಛಾ. ಉ. ೫-೧೮)

ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನ ಪೃಥಗ್ರೂಪಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದವರಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಭುಜಿಸುತ್ತಿದ್ದೀರಿ. ಆದರೆ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರನಾದ
ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾತ್ಮನನ್ನು ಯಾರು ಉಪಾಸಿಸುವರೋ ಅವರು ಸಕಲ ಲೋಕದಲ್ಲೂ, ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲೂ, ಸಕಲ
ಆತ್ಮಗಳಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸರ್ವತ್ರ ಆತ್ಮವನ್ನು ಭುಜಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಸ ಏಷೋಽಗ್ನಿರ್ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತ್ಪುರುಷಃ ಸ ಯೋ ಹೈತಮೇವಮಗ್ನಿಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ
ಪುರುಷವಿಧಂ ಪುರುಷೇಽಂತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ವೇದ.....ವೈಶ್ವಾನರೋ ಹಿನಸ್ತಿ ||
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೧-೧೧)

ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಪರಮಪುರುಷನಲ್ಲದೇ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಇವನ ಉಪಾಸನವು ಪರಮಪುರುಷನ ಪೂಜೆಯೇ ಆಗಿರು-
ತ್ತದೆ ಎಂದು ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರನಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ.

ಈ ವಿಧವಾದ ವರ್ಣನದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಂಶಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತವೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಸಂಕ್ಷೇಪರೂಪವಾದ
ಮಾನವಶರೀರದ ಹೋಲಿಕೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ದಶಾಂಗುಲ ಪ್ರಮಾಣವು ಪುರುಷನ ತಲೆಯುಭಾಗವನ್ನು
ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಒಂದು, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಸಪ್ತ (ಎಳು) ವಿಧವಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ
ಅವಯವ ಎಂದರೆ ಪುರುಷನು ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಎರಡನೆಯದು.

ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಮಿವ ಹ ನೈ ದೇವಾಃ ಸುನಿದಿತಾ ಅಭಿಸಂಪನ್ನಾಃ |
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೧-೧೦)

ಈ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರನಾದ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಒಂದುಗೂಡಿ ಏಕೈಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. (ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರನೆಂದರೆ
೧೦ ಅಥವಾ ೧೨ ಅಂಗುಲಗಳೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ). ಇದೇ ಈಶ್ವರನ ಮಹಿಮೆ ಇದೇ ಶತಪಥ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಂಪತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಾ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಶ್ರುತಿಃ | ಕುತಃ | ತದಾಹಿ ; ಸಮಾನಪ್ರಕರಣಂ
ನಾಜಸನೇಯಿಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ದ್ಯುಪ್ರಭೃತೀನ್ಸೃಥಿವೀಪರ್ಯಂತಾಂಸ್ತ್ರಲೋಕ್ಯಾತ್ಮನೋ ವೈ-
ಶ್ವಾನರಸ್ಯಾನಯನಾನ್ಧ್ಯಾತ್ಮಮೂರ್ಧಪ್ರಭೃತಿಷು ಚುಬುಕಪರ್ಯಂತೇಷು ದೇಹಾ-
ನಯನೇಷು ಸಂಪಾದಯತ್ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಸಂಪತ್ತಿಂ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ದರ್ಶಯತಿ |

(ಬ್ರ. ಸೂ. ಶಂ. ಭಾ. ೧೨-೩೧)

ತನ್ನ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರವಾದ ಪರಿಮಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಕಲವೂ ಅಡಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವರ್ಣನವಿರುತ್ತದೆ. ದ್ಯುಲೋಕ,
ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವೀ ಈ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ಈ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಸಕಲ ಲೋಕ
ಗಳ ಮತ್ತು ಸಕಲದೇವತೆಗಳ ಸಮುದಾಯಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈಶ್ವರನರ್ವನೇ ಈ ಪ್ರಕರಣದ ಉದ್ದಿಶ್ಯ

ವೆಂದು ಈ ಪ್ರಕರಣದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನಿಗೆ ಕೇವಲ ಪ್ರಾದೇಶ ಮಾತ್ರವಾದ ಸಂಕೋಚವು ಏತಕ್ಕಿಂದರೆ :-

ದ್ಯುಪ್ರಭೃತಿಪೃಥಿವ್ಯಂತಪ್ರದೇಶಸಂಬಂಧಿನ್ಯಾ ಮಾತ್ರಯಾ ಪೃಚ್ಛಿನ್ಯತ್ವಂ ಅನವಚ್ಛಿನ್ಯತ್ಯ
ಪರಮಾತ್ಮನೋ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಕಥಂ ಉಪಪದ್ಯತೇ ಇತ್ಯತ್ರಾಹ-ಅನವಚ್ಛಿನ್ಯತ್ಯೈವ
ಪರಮಾತ್ಮನಃ ಉಪಾಸನಾಭಿವ್ಯಕ್ತಾರ್ಥಂ || (ಬ್ರ. ಸೂ. ರಾ. ಭಾ. ೧-೨-೩೦)

ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಅವಿಭಕ್ತನೂ, ಅನಂತನೂ, ಅನವಚ್ಛಿನ್ಯನೂ ಆದ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರ ಎಂಬ ಪರಿಚ್ಛೇದವು ನ್ಯಾಯವೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಂಭವಿಸಿದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ, ಈ ಪರಿಚ್ಛೇದರೂಪವಾದ ವರ್ಣನವು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಲ್ಲ. ಇದು ಕೇವಲ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಸಾಧನರೂಪವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ವೈಶ್ವಾನರಪುರುಷನ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಆದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತು ಈ ವರ್ಣನೆಯ ಉದ್ದಕ್ಕ ನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

೧- ಮೂರ್ಧಾದಿಚುಂಬುಕಾಂತೇಷು ಪುರುಷಾವಯವೇಷು ಪುರುಷವಿಭಕ್ತಂ ಕಲ್ಪಿತಂ ತದಭಿ-
ಪ್ರಾಯೇಣೇದಮುಚ್ಯತೇ-ಪುರುಷವಿಧಂ ಪುರುಷೇಽನ್ತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ನೇದ ಇತಿ ||
(ಶ. ಭಾ. ೧-೨-೨೨)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿ ಪುರುಷರೂಪದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವರ್ಣನವು ಪುರುಷನ ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ಹಿಡಿದು ಗಲ್ಲದವರೆಗಿರುವ ಪ್ರಾಂತದ ವರ್ಣನವು ಮಾತ್ರವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೨. ಅತಿಮಾತ್ರಸ್ಯಾಪಿ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರತ್ವಂ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿನಿಮಿತ್ತಂ |
(ಶ. ಭಾ. ೧-೨-೨೯)

ಅವರ್ಣ್ಯನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿರೂಪವಾದ ವರ್ಣನಕ್ಕಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಪ್ರಾದೇಶವರ್ತಿತ್ವವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ.

೩- ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಹೃದಯಪ್ರತಿಷ್ಠೇನ ವಾಯಂ ಮನಸಾನುಸ್ಮರ್ಯತೇ ತೇನ ಪ್ರಾದೇಶ
ಮಾತ್ರ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | | ನಚೇಹ ಪರಮೇಶ್ವರಗತಂ ಕಿಂಚಿತ್ಪರಿಮಾಣಸ್ತಿನು
ಯದ್ಬೃಹದಯಸಂಬಂಧಾದ್ವ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರತ್ವೇನ ವಾಯಮಪ್ರಾದೇಶ-
ಮಾತ್ರೋಽಪ್ಯನುಸ್ಮರಣೇಯಃ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವತ್ತಾಯೈ |
(ಶ. ಭಾ. ೧-೨-೩೦)

ಅನುಸ್ಮರಣಕ್ಕಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಪ್ರಾದೇಶವರ್ತಿತ್ವ ಎಂಬ ನಿರ್ದೇಶವಿದೆಯೆಂದು ಬಾದರಿಯನರ ಮತ. ಹೃದಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾದ ಈ ಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಧ್ಯಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ವರ್ಣನವು. ಆದರೆ, ಯಥಾರ್ಥಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಪರಮಪುರುಷನು ಇಂತಹ ಪರಿಮಿತಿಗೆ ವಸ್ತುವಾಗಿಲ್ಲ. ಅವನು ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರನಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ.

೪ ೧-೩ ೩೧ನೇ ಸೂತ್ರದ ಭಾಷ್ಯದ ಶಾಪ್ತರ್ಯವನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

೫- ಅನುನಂತಿ ಚೈನಂ ಪರಮೇಶ್ವರಮಸ್ಮಿನ್ ಮೂರ್ಧಚುಬುಕಾಂತರಾಳೇ ಜಾಬಾಲಾಃ |
ಪುನರಾನಂತಿ ಕತಮಚ್ಚಾಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಂ ಭವತೀತಿ | ಭೃವೋಘ್ರಾಣಸ್ಯ ಚ ಯಃ ಸಂಧಿಃ
ಸ ಏಷ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಯ ಪರಸ್ಯ ಚ ಸಂಧಿಭವತೀತಿ ||

(ಶ. ಭಾ. ೧.೨-೨೨)

ಈ ಪರಮೇಶ್ವರರ ಸ್ಥಾನವು ಮೂರ್ಧ (ಶಿರಸ್ಸು) ಮತ್ತು ಚುಬುಕ (ಗಲ್ಲ) ಇವುಗಳ ನಡುವೆಯಿದೆ. ಎಂದರೆ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾನವು ಭ್ರಾ (ಹುಬ್ಬು) ಮತ್ತು ಘ್ರಾಣ (ನಾಸಿಕ) ಇವೆರಡರ ನಡುವೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಸ್ಥಾನವು ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೂ ಮೀರಿದ ಉತ್ತಮಲೋಕಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಧಿಸ್ಥಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯದ ಶಾಪ್ತರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರಾದೇಶ ಮಾತ್ರ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

೧. ಯಸ್ತೇತಮೇವಂ ಯಥೋಕ್ತವಯವೈರ್ಯಮೂರ್ಧಾದಿಭಿಃ ಪೃಥಿವೀಸಾದಾನ್ತ್ರೈ-
ರ್ವಿಶಿಷ್ಟಮೇಕಂ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಂ ಪ್ರಾದೇಶೈಃ ದ್ಯುಮೂರ್ಧಾದಿಭಿಃ ಪೃಥಿವೀ-
ಸಾದಾನ್ತ್ರೈರಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಮೀಯತೇ ಜ್ಞಾಯತ ಇತಿ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಂ |

(ಛಾ. ಉ. ಶ. ಭಾ. ೫-೧೮)

ಶಂಕರರ ತಲೆಯ ಭಾಗದಿಂದ ಪಾದದವರೆಗೆ ಯಾವ ಪ್ರದೇಶವು ಇರುವುದೋ ಇದು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶಜ್ಞಾನವು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೨. ಮುಖಾದಿಷು ನಾ ಕರಣೇಷ್ಟತ್ವತ್ವೇನ ಮೀಯತ ಇತಿ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಃ |

ಮೇಲಿನ ಮತ್ತು ಕೆಳಗಿನ ದನಡೆಗಳುಳ್ಳ ಮುಖವು ತನ್ನ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಮತ್ತು ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶವನ್ನು ಕೊಡುವ ಅನಕಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ಆಕಾಶಪ್ರದೇಶವು ಪ್ರಾದೇಶವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಇದು ಪ್ರತಿಬಿಂಬವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೩. ದ್ಯುಲೋಕಾದಿಪೃಥಿವ್ಯಂತಪ್ರದೇಶಪರಿಮಾಣೋ ನಾ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಃ |

ದ್ಯುಲೋಕ ಮತ್ತು ಪೃಥಿವಿ ಇವುಗಳಿಗಿರುವ ಅಂತರವು ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡಬಹುದು. ಅಥವಾ

೪. ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಶಾಸ್ತ್ರೇಣಾದಿತ್ಯಂತ ಇತಿ ಪ್ರಾದೇಶಾ ದ್ಯುಲೋಕಾದಯ ಏವ ತಾವತ್ಪರಿ-
ಮಾಣಃ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಃ |

ದ್ಯುಲೋಕಾದಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಏನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆಯೋ ಆ ಪರಿಮಾಣವೇ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರವು. ಅಥವಾ

೫. ಶಾಖಾಂತರೇ ತು ಮೂರ್ಧಾದಿಚುಬುಕಪ್ರತಿಷ್ಠ ಇತಿ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಂ ಕಲ್ಪಯಂತಿ |

ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ಗಲ್ಲದವರೆಗಿರುವ ಪ್ರದೇಶವು ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರವೆಂದು ಕೆಲವು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಇಷ್ಟು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಅರ್ಥವೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ದಶಾಂಗುಲ ಶಬ್ದದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ ಪೃಥ್ವಿಗೂ ಇರುವ ಅಂತರವು ಕೇವಲ ದಶಾಂಗುಲಮಾತ್ರವುಳ್ಳದ್ದೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಇದು ಕೇವಲಸಂಕೇತಮಾತ್ರವೆಂದಿರಬೇಕು. ಇತಹ ಸಂಕೇತಗಳು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—ಯಜ್ಞವೇದಿ, ಅದರ ಪ್ರಮಾಣ, ಯಜ್ಞವೇದಿಯು ವಿಶ್ವವೈಶಾಲ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದು ಇವೆಲ್ಲ ಇಂತಹ ಸಂಕೇತಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪರಿಭಾಷೆಗಳಿಂದಲೇ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ.

ವಿಶ್ವವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಯಜ್ಞವೇದಿಯು ಪ್ರಮಾಣವೂ ಅಂಗುಲಿಪ್ರಮಾಣವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞವೇದಿಯೂ ಪುರುಷನೂ ಸಮಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳವು. ಪುರುಷನ ದೇಹವನ್ನು ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಅಳೆಯುವರೋ, ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನೂ ಅದೇ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಅಳೆಯತಕ್ಕದ್ದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ತಂ ನಾ ಅಂಗುಲಿಭಿರ್ಮಿಮೀತೇ | ಪುರುಷೋ ನೈ ಯಜ್ಞಸ್ತೇನೇದಗಂ ಸರ್ವಂ ಮಿತಂ
ತಸ್ಯೈಷಾವಮಾ ಮಾತ್ರಾ ಯದಂಗುಲಯಸ್ತದ್ಯಾಸ್ಯಾವಮಾ ಮಾತ್ರಾ ತಾಮಸ್ಯ ತದಾ-
ಪೋತಿ ತಯೈನಂ ತನ್ನಿಮೀತೇ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೧-೨)

ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನು ಅಂಗುಲಿಗಳಿಂದ ಅಳೆಯುತ್ತಾನೆ, ಯಜ್ಞವೇ ಪುರುಷನನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಮತ್ತು ಅವನೊಂದಿಗೆ ಸಮಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದಾದುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಅಳೆಯುವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ಅದನ್ನೂ ಅಳೆಯತಕ್ಕದ್ದು. ಪುರುಷನನ್ನು ಅಳೆಯಲು ಕನಿಷ್ಠಪ್ರಮಾಣವಾವುದೆಂದರೆ ಅದು ಅಂಗುಲಿಯು ಪ್ರಮಾಣ. ಅದುದರಿಂದ ಅದೇ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನೂ ಅಳೆಯತಕ್ಕದ್ದು. ಇದೇ ಯಜ್ಞಪುರುಷನನ್ನು ಅಳೆಯುವ ಕ್ರಮ.

ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯೂ, ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಅನುಕರಿಸುವ ಯಜ್ಞವೂ ಸಹ ಪ್ರಮಾಣಾತ್ಮಕವಾದ ಮಾನ (ಅಳೆಯುವ) ಕ್ರಿಯೆಗಳೆಂದೇ ಸ್ತುತವಾಗಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಕಾಸೀತ್ಪ್ರಮಾ ಪ್ರತಿಮಾ ಕಿಂ ನಿಧಾನಮಾಜ್ಯಂ ಕಿಮಾಸೀತ್ಪರಿಧಿಃ ಕ ಆಸೀತ್ |
ಛಂದಃ ಕಿಮಾಸೀತ್ಪ್ರಲುಗಂ ಕಿಮುಕ್ಥಂ ಯದ್ದೇನಾ ದೇವಮಯಜಂತ ವಿಶ್ವೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೦-೩)

ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನಾದ ಈಶ್ವರನನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾಗವನ್ನರ್ಪಿಸಿದಾಗ, ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವಾವುದು ? ಪ್ರತಿಮೆಯಾವುದು ? ಅಧಿಕಾರಣವಾವುದು ? ಆಜ್ಞವಾವುದು ? ಪರಿಧಿಯಾವುದು ? ಛಂದಸ್ಸಾವುದು ? ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳುವಾಗ ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಮಾಣವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಪುರುಷಪ್ರಮಾಣವೇ ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದೂ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪಾರ್ಥಿವಪುರುಷನ ಪ್ರಮಾಣ; ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪರಮಪುರುಷನ ಪ್ರಮಾಣ.

ಯಾವರೀತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಸಕಲ ತತ್ತ್ವಗಳೂ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಕ್ಷೇಪರೂಪವಾದ ಮಾನವನ ದೇಹದ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತವಾಗಿವೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿಯೋ, ಅದರಂತೆಯೇ, ವಿಶ್ವಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನನಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಮುಖದ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಮಾನವನ ಮುಖದ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಮುಖಪ್ರಮಾಣವು

ದಶಾಂಗುಲ ಪರಿಮಿತಿಯುಳ್ಳದ್ದು. ಇದನ್ನೇ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ, ಆಗ ದಶಾಂಗುಲಕ್ಕೆ ಪೃಥ್ವಿ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕದ ನಡುವೆ ಇರುವ ಅಂತರವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಆತ್ಮತಿಸ್ಪದ್ಧಶಾಂಗುಲಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದಶಾಂಗುಲ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಅಂತರವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪುರುಷನು ಸಕಲ ವಿಶ್ವದಲ್ಲೂ ತನ್ನ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಅಥವಾ ದಶಾಂಗುಲ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಅಂತರವನ್ನೆಲ್ಲ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅದನ್ನೂ ಮೀರಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯಮಾಡಬಹುದು. ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರು ತ್ರೈತ್ತೀಯಾರಣ್ಯಕಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಈರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದಶಾಂಗುಲಂ ದಶಾಂಗುಲಪ್ರಮಾಣಾವಚ್ಛಿನ್ನಂ | ದಶ ಅಂಗುಲಯಃ ಪ್ರಮಾಣಂ ಆಸ್ಯ ಇತಿ |
ಅತ್ರ ಸಾನುರ್ಥಾತ್ ಹೃದಯಾಕಾಶಪರಿಗ್ರಹಃ | ಹೃದಯಾಕಾಶಸ್ಯೈವ ದಶಾಂಗುಲಮಿತ್ಯಾ-
ಖ್ಯೇತಿ ಕೇಚಿತ್ | ಹೃದಯಂ ದಹರಂ ಗಗನಂ ಪುರುಷ ಇತಿ ಪರಾಕಾಯಃ ||

(ಶ್ರೈ. ಅ. ಭಾ. ೨-೧೩-೧).

ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಗಳ ಅಳತೆಯುಳ್ಳದ್ದರಿಂದ ದಶಾಂಗುಲ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ವಿವರಣವು ಹೃದಯಾಕಾಶದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ದಶಾಂಗುಲದ ಪ್ರಯೋಗವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಹೃದಯಾಕಾಶ ವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಹೃದಯ, ದಹರ, ಗಗನ, ಪುರುಷ, ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪರಾಯ ನಾಮಗಳು ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿವರಣೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ;—

ಯದ್ವಾ | ಸರ್ಗಪ್ರಕರಣಮಿದಂ | ಅತೋ ವಿಕಾರಜಾತಂ ಭೂಮ್ಯಾದಿಕಂ ಸರ್ವಂ ವೃತ್ತಾ
ಪದೇನೈವ ಘನಮಾವೃತ್ಯ ಶಶಾಂಗುಲಮತಿಷ್ಠತಿ ದಶಾಂಗುಲಾದಧೋಽಧಿಷ್ಠಾನಂ
ನ ಕರೋತಿ ಅತ ಏವ ಭೂಮೇರ್ಧಶಾಂಗುಲಾದಧೋಽಂಕುರಾದೇರನುತ್ಪತ್ತಿಃ | ಸರ್ವಗ-
ಸಿಸೃಷ್ಟೋಪಧಾನಮೂಲ ತತ್ಪ್ರೇಽಸಿ ಪುರುಷಸ್ಯ ಕಾರಣಾತ್ಮಕತ್ವಾತ್ ಸರ್ವಕಾರ್ಯದೇಶನಾ-
ಶ್ಚೈವ ಸ್ವಪ್ರಯೋಜನಸಂಪಾದನಾತ್ ತದೇವ ತಸ್ಯ ಸರ್ವಗತತ್ವಮಿತಿ ದಶಾಂಗುಲಾತ್ಪ-
ರತೋ ನ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ ಪ್ರಯೋಜನಾಭಾವಾದಿತಿ ಕೇಚಿತ್ ||

(ಶ್ರೈ. ಅ. ಭಾ. ೩-೧೨-೧)

ಮೂಲ ಪ್ರಕೃತಿಯು ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಜಗತ್ತಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದನಂತರ ತನ್ನ ಪಾದವನ್ನು ಊರಿ ಕೇವಲ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲದಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವಂತೆ ನೆಲಕ್ಕೆ ನೂರಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಆ ಆಳದ ಪರಮಾನುಧಿ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿರುವ ಮತವು ದಶಾಂಗುಲದ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಪರವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಯುಕ್ತಿಯುತವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ಮುಖ್ಯವಾದ ವಿಷಯಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯದು-ಪುರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇನು? ಪುರುಷ ಎಂದರೆ ಯಾರು? ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಪುರುಷಶಬ್ದವು ಏನನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದೆ. ಪುರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ

ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದವೇ ಪುರುಷ ಶಬ್ದವು, ಚಲಿಸದಿರುವ ಮತ್ತು ಜೈತನ್ಯರಹಿತವಾದ ವೃಕ್ಷ, ಪರ್ವತಾದಿಗಳು ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವೆಂಬ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಚಲಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವರ್ಗವು (ಗುಂಪು) ಕಂಡು ಬರುವುದು ಒಂದು ಗಂಡು ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಣ್ಣು. ಈ ವರ್ಗಗಳನ್ನೇ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ ಪ್ರಜಾಭಿವೃದ್ಧಿಯು ಸಂತತವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪರಮೇಶ್ವರನೇ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ (ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ) ಸಮಾಗಮದಿಂದ ಸಂತತಿಯು ವುಂಟಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವು ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿರುವುದು. ಆದರೆ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷ ರೆಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀ ಅಥವಾ ಪುರುಷ ಎಂಬ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಲಿಂಗವುಂಟೇ ಎಂದರೆ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಈ ವಿಧವಾದ ಲಿಂಗ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಅವನು ಇಷ್ಟಬಂದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಆಕಾರವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಧರಿಸಬಹುದು. ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ, ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತೂ ಸಹ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶವೇ ಎಂದರೆ ಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮವೈತಿರಿಕ್ತವಾದ ವಸ್ತುವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇರುವುದೆಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ವಸ್ತು (ಅದೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಅಥವಾ ಪರಮಾತ್ಮ, ಪರಮೇಶ್ವರ ಇತ್ಯಾದಿ) ಅದನ್ನು ಯಾವ ಲಿಂಗವೆಂದು ಬೇಕಾದರೂ ಕರೆಯಬಹುದು ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಯಾವ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಲಿಂಗವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಯಿತು. ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಭಕ್ತರುಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟಬಂದಂತೆ ಆ ಪರವಸ್ತುವಿಗೆ ನಾನಾ ಲಿಂಗಗಳ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿ ಆರಾಧಿಸುವರು. ದುರ್ಗಾ, ಚಾಮುಂಡಾ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳೂ (ಅಥವಾ ಮೂರ್ತಿಗಳೂ) ಪ್ರಜಾಪತಿ, ರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ ಇತ್ಯಾದಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು (ಅಥವಾ ಮೂರ್ತಿ ಭೇದಗಳೂ) ನಿರ್ವಿಕಾರವೂ, ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಅಗೋಚರವೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಶಬ್ದವು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ಆದ ಪರವಸ್ತುವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಪರವಸ್ತುವನ್ನು ಯಾವ ಲಿಂಗ ಅಥವಾ ಶಬ್ದದಿಂದಲಾದರೂ ಕರೆಯಬಹುದು. ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಸಿನ್ದ್ರಿ ಪುರುಷಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪರಮೇಶ್ವರ ನನ್ನು ಅದಿಪುರುಷ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವೇ ದೇಹವಾಗಿವುಳ್ಳ ವಿರಾಟ್ಟುರುಷ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳಿಂದಲೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಸಿನ್ದ್ರಿರುವ ಪುರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಮೇಶ್ವರನೆಂದೇ ಅರ್ಥವು.

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ—ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ, ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಿ, ಸಹಸ್ರಪಾತ್—ಎಂದರೆ ಸಾವಿರಾರು ಶಿರಸ್ಸುಗಳುಳ್ಳವನು ಸಾವಿರಾರು ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನು, ಸಾವಿರಾರು ಪಾದಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾವಿರ ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಅನಂತ ಪಾದಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾವಿರ ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಅನಂತ ವಾದ, ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾವಿರ ಶಿರಸ್ಸುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಡದು, ಸಾವಿರಾರು, ಅಥವಾ ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ, ಎಣಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ, ಅನಂತವಾದ ಶಿರಸ್ಸುಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದೇ ರೀತಿ ಅನಂತವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳೂ, ಅನಂತವಾದ ಪಾದಗಳೂ ಇವನಿಗೆ ಇರುವವು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ನಮ್ಮ ಅನುಭವದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನಿಗೆ ಒಂದು ಶಿರಸ್ಸು, ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳು, ಎರಡು ಪಾದಗಳು ಮಾತ್ರವಿರುವವು. ಕೆಲವು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ಕಾಲುಗಳೂ ಇರುವುದುಂಟು. ಆದರೆ ಸಾವಿರಕ್ಕಿಂತ ಅಥವಾ ಅನಂತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಶಿರಸ್ಸುಗಳು ಇರುವುದು ಸಾಧ್ಯವೇ ಎಂದರೆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವು. ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಮನುಷ್ಯರು,

ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತ ಜೀವರಾಶಿಗಳೂ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಅಂಶಗಳೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಪರಮೇಶ್ವರನೇ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳ ಶರೀರಾಂತರ್ಗತನಾಗಿ ಜೈತನ್ಯರೂಪದಿಂದ ಇರುವವ ನಾದ್ದರಿಂದ ಅನಂತ ಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಆ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶಿರಸ್ಸು ಮೊದಲಾದವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಶಿರಸ್ಸುಗಳೇ ಆದಂತಾಯಿತು. ಈ ಜೀವರಾಶಿಗಳ ಶಿರಸ್ಸು, ಕಣ್ಣುಗಳು ಕಾಲುಗಳು ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಅನಂತ ಶಿರಸ್ಸುಗಳು, ಅನಂತ ಕಣ್ಣುಗಳು, ಅನಂತ ಪಾದಗಳು ಉಳ್ಳವನೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದು ಭಾಷ್ಯಕಾರ ರಾದ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯು.

ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಅನ್ಯಕ್ತಾನೆಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಆಕಾರವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಅವನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೆಂದೂ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಶಿರಸ್ಸುಗಳು, ಕಣ್ಣುಗಳು, ಕಾಲುಗಳು ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾಗಿ ಇರುವವು ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಹಜವಾಗಿ ಉದ್ಭವಿಸುವುದು. ನಮ್ಮ ಅನುಭವದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಎಂದರೆ ನಮಗಿರುವಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಶಿರಸ್ಸುಗಳು, ಕಣ್ಣುಗಳು, ಕಾಲುಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ನಮಗೆ ಕಣ್ಣುಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನಾವು ಏನನ್ನೂ ನೋಡಲಾರೆವು. ಕಿವಿಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕೇಳಲಾರೆವು, ಕಾಲುಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸಂಚರಿಸಲಾರೆವು. ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಷಯವು ಹಾಗಲ್ಲ. ಅವನಿಗೆ ಕಣ್ಣು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅವನು ನೋಡಬಲ್ಲನು, ತಿಳಿಯಬಲ್ಲನು, ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲನು. ಅವನಿಗೆ ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಜೈತನ್ಯಸ್ವರೂಪನೇ ಆವನಾದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಮೂಲಕ ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅವನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅವನು ಅವುಗಳೆಲ್ಲದೆಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಅವಯವಗಳ ಕೆಲಸ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಅವನು ನಿರ್ವಹಿಸಬಲ್ಲನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸಾವಿರಾರು ಅಥವಾ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ಶಿರಸ್ಸುಗಳು ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಗಳು ಇವೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ, ಆದರೆ ಅವನ ಅಪಾರವಾದ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ನಮಗೆ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗಾದರೂ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಆ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮೂರನೆಯದಾಗಿ—ಸ ಭೂಮಿಂ ವಿಶ್ವತೋ ವೃತ್ತ್ವಾ ದಶಾಂಗುಲಂ ಅತ್ಯತಿಸ್ಕೃತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ತತ್ತ್ವವು ಬಹಳ ಗಹನವಾದುದು. ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಾವು ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಭೂಮಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೂಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನಾವು ವಾಸಮಾಡುವ ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ಇದರಂತೆ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ಇತರ ಭೂಮಿ ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗಳನ್ನೂ ಎಂದರೆ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಈ ಭೂಮಿಶಬ್ದವು ವಿನಿರಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂಮಿಯೆಂದರೆ ವಿಶ್ವವೆಂದರ್ಥ. ನಮಗೆ ಅನುಭವದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಸುಲಭಭಾಷೆಯಿಂದ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಅನುಭವ ಗೋಚರವಲ್ಲದ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಅನುಭವವೇದ್ಯವಾದ ಭೂಮಿಶಬ್ದದಿಂದ ವಿನಿರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ದಶಾಂಗುಲಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೂ ಉಪಲಕ್ಷಣ ಎಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ದಶಾಂಗುಲವೆಂದರೆ—ಹತ್ತು ಅಂಗುಲದ ಪ್ರಮಾಣವು ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ದಶಾಂಗುಲವೆಂದರೆ ಹತ್ತು ಪಾಲು ಅಥವಾ ಎಷ್ಟೋ ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಹಿಂದೆ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಪಂಚವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತನಾಗಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಇರುವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಇದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಪಂಚವೂ

ಅಥವಾ ವಿಶ್ವವೂ ಇದರಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಚರಾಚರವಸ್ತುಗಳೂ ಅನೇಕ ಲೋಕಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗಳೂ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಎಂದಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂಶಯವು ತಲೆದೋರುವುದು. ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಸಕಲ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿವರ್ತಿತನಾಗಿರುವಾಗ ಪರಮಾತ್ಮನು ಇಲ್ಲದೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗಳು ಮಾತ್ರ ಇರುವವೇ ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಪರಮಾತ್ಮನ (ಪರಬ್ರಹ್ಮದ) ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಈ ಜಗದಾದಿಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತು. ಬಹುಭಾಗವು ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿಯಿತು. ಈಗಲೂ ಹಾಗೆಯೇ ಇದೆ. ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಜಗದಾದಿಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನ ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳು ಮಾತ್ರ. ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಭಾಗವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿರುವುದು. ಅದು ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪಗಳಾದ ಜಗದಾದಿರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ ಎರಡು ವಿಧ ಸ್ವರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವನು. ಜಗದಾದಿರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದು ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗ, ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದು ಬಹುಭಾಗ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವ ಭೂಮಿ (ಜಗತ್ತು, ವಿಶ್ವ) ಯನ್ನು ಆವರಿಸಿ (ಜಗದಾದಿರೂಪದೇನ ಪರಿವರ್ತಿತನಾಗಿ) ದ್ವರೂ ಇವನ ಬಹುಭಾಗವಾದ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವು ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು ಎಂಬಿರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅತ್ಯತಿಷ್ಠತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು. ಸಮುದ್ರದ ನೀರು ಸೂರ್ಯನ ತೀಕ್ಷ್ಣ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಕಾದು ಆವಿಯ ರೂಪದಿಂದ ಮೇಘಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗುವವು. ಅನಂತರ ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿರುವ ನೀರು ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ನದಿಗಳಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಪುನಃ ಸಮುದ್ರವನ್ನೇ ಸೇರುವವು. ಈ ವಿಷಯವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅನುಭವವಾದುದು ಇಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ, ಮೇಘಗಳನ್ನು ಜಗದಾದಿಗಳಿಗೂ ಹೋಲಿಸಬಹುದು. ಸಮುದ್ರದ ನೀರು ಮೇಘಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾದಾಗ ಸಮುದ್ರದ ನೀರಿಲ್ಲವೂ ಮೇಘಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲೋ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗ ಮಾತ್ರ. ಸಮುದ್ರದ ಬಹುಭಾಗವು ಮೇಘಗಳಾಗದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿದಿರುವುದು. ಅದರಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜಗದಾದಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿವರ್ತಿತನಾದಾಗಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಬಹುಭಾಗವಾದ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವು ಹಾಗೆಯೇ ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿದಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪಗಳಾದ ಜಗದಾದಿಗಳು ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವಿದ್ದು ಈ ಜಗದಾದಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮಾರಿಸುವ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವು ಬಹುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಮುಂದೆ ಪ್ರಕೃತಸೂಕ್ತದ ಸಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ತ್ರಿಸಾದಸ್ಯಾನ್ಯತಂ ದಿವಿ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ಮುಕ್ತನ ಉತ್ತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇದನ್ನು ಅ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ ಯದ್ಭೂತಂ ಯಚ್ಚ ಭವ್ಯಂ ।

ಉತಾನ್ಯುತತ್ತ್ವಸ್ಯೇಶಾನೋ ಯದನ್ನೇನಾತಿರೋಹತಿ ॥ ೨ ॥

• ಪದಪಾಠಃ •

ಪುರುಷಃ | ಏವ | ಇದಂ | ಸರ್ವಂ | ಯತ್ | ಭೂತಂ | ಯತ್ | ಚ | ಭವ್ಯಂ |

ಉತ | ಅನ್ಯುತತ್ತ್ವಸ್ಯ | ಈಶಾನಃ | ಯತ್ | ಅನ್ನೇನ | ಅತಿರೋಹತಿ ॥ ೨ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಯದಿದಂ ವರ್ತಮಾನಂ ಜಗತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿವೃತ್ತಿ ಪುರುಷ ಏವ । ಯಚ್ಚ ಭೂತಮುತ್ಪತ್ತಿವೃತ್ತಿ ಜಗದ್ಯಚ್ಚ
ಭವ್ಯಂ ಭವಿಷ್ಯಜ್ಞಗತ್ ತದಪಿ ಪುರುಷ ಏವ । ಯಥಾಸ್ಥಿತ್ಯಲ್ಪೇ ವರ್ತಮಾನಾಃ ಪ್ರಾಣಿದೇಹಾಃ
ಸರ್ವೇಽಪಿ ವಿರಾಟ್ಟಿರುಷಸ್ಯಾವಯವಾಃ ತಥೈವಾತೀತಾಗಾಮಿನೋರಪಿ ಕಲ್ಪಯೋದ್ರ್ವಷ್ಟ್ಯಮಿ-
ತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಃ । ಉತಾಪಿ ಚಾಮೃತತ್ವಸ್ಯ ದೇವತ್ವಸ್ಯಾಯಮಿಶಾನಃ ಸ್ವಾಮಿಾ । ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಪಾರಣಾದ-
ನ್ನೇನ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಭೋಗ್ಯೇನಾನ್ನೇನ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇನಾತಿರೋಹತಿ ಸ್ವಕೀಯಾಂ ಕಾರಣಾವಸ್ಥಾ ಮತಿ-
ಕ್ರಮ್ಯ ಪರಿದೃಶ್ಯಮಾನಾಂ ಜಗದವಸ್ಥಾಂಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಕರ್ಮಫಲಭೋಗಾಯ
ಜಗದವಸ್ಥಾಸ್ವೀಕಾರಾನ್ನೇದಂ ತಸ್ಯ ವಸ್ತುತ್ವಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಇದಂ ಸರ್ವಂ-ನಮಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಈ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ (ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲ) ಪುರುಷ
ಏವ-ಆ ಆದಿಪುರುಷನೇ (ಅವನ ಅಂಶವೇ ಆಗಿದೆ) । ಯತ್ ಭೂತಂ-ಯಾವುದು ಹಿಂದೆಲ್ಲ ಇದ್ದಿತೋ । ಯಚ್ಚ
ಭವ್ಯಂ-ಮುಂದೆ ಯಾವುದು ಸಂಭವಿಸುವುದೋ (ಆ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಈಶ್ವರಾಂಶವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ) ।
ಉತ-ಮತ್ತು । ಅಮೃತತ್ವಸ್ಯ-ಮರಣರಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ । ಈಶಾನಃ-ಅವನೇ ಪ್ರಭುವು । ಯತ್-ಯಾವ
ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ । ಅನ್ನೇನ-ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಭೋಗಸಾಧನವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ । ಅತಿರೋಹತಿ-ಅವನು ಬೆಳೆಯು
ವನೋ (ಆದುದರಿಂದ ಅವನು ಈಗ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವುಳ್ಳವನು) ।

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ನಮಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಎಂದರೆ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಆ ಆದಿಪುರುಷನ
ಅಂಶವೇ ಆಗಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಜಗತ್ತೂ ಅವನೇ, ಮುಂದೆ ಸಂಭವಿಸುವುದೂ ಅವನೇ ಎಂದರೆ ಈಶ್ವರಾಂಶವಲ್ಲದೆ
ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಅವನು ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೆ ಒಡೆಯನು. ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಭೋಗಸಾಧನವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ಅವನು ಬೆಳೆಯು
ವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಅವನ ಸ್ವರೂಪವು ಗೋಚರಾತೀತವಾದುದು.

English Translation

Purusha is verily all this (visible world), all that is, and all that
is to be ; he is also the lord of immortality ; for for he mounts beyond
(his own conditon) for the food (of living beings).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಈಶ್ವರಮಯ, ಈಶ್ವರನೇ ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲ ಪ್ರಭು, ಭೂತ, ವರ್ತಮಾನ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯತ್ತು
ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾಲವಿಶೇಷಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇವನ ಪ್ರಭಾವವೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಪರಮಪುರುಷನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ
ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಇದಂ ವರ್ತಮಾನಂ ಜಗತ್ ಸರ್ವಂ ಪುರುಷ ಏವ | ಅತೀತಂ ಜಗತ್, ಭವಿಷ್ಯಜ್ಜಗತ್ ತದಪಿ ಪುರುಷ ಏವ | ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಪುರುಷನ ಅವಯವವಿಶೇಷವೇ ಆಗಿದೆ. ಪುರುಷನಲ್ಲದೇ ಎರಡನೆಯ ಸ್ವತಂತ್ರ ವಾದ ತತ್ತ್ವವಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಪುರುಷ ಏವೇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ, ಸತ್ಯಂ ನೇತ್ಯರಾದನ್ಯಃ ಸಂಸಾರೀ | (ಬ್ರ.ಸೂ.ಶ.ಛಾ. ೧-೧-೫) ಈಶ್ವರನೊಬ್ಬನೇ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನು. ಇವನೇ ಸಂಸಾರರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನಲ್ಲದೇ ಬೇರೊಬ್ಬ ಸಂಸಾರಿಯಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವೈವಿಧ್ಯವಿರುತ್ತವೆ. ಅನೇಕ ಜೀವರಾಶಿಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅವೆಲ್ಲವೂ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ, ಈಶ್ವರ ನೊಬ್ಬನೇ ಸಂಸಾರೀ, ಅದಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಎರಡನೆಯ ತತ್ತ್ವವಿಲ್ಲ ಎಂಬುದುಸರಿಯೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಆಕ್ಷೇಪಗಳಿಗೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಭಾಷ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಾನವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಗತ್ಸ್ತಸ್ಮತ್ಪಕ್ಷ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೫.೧) ಎಂಬ ಯಾವ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮನು ವರ್ಣಿತನಾಗಿ ದ್ದಾನೆಯೋ ಅವನನ್ನೇ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಈಶ್ವರನೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವನನ್ನೇ ಬ್ರಹ್ಮ, ಇಂದ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ.

ಸ ವಾ ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮಧಿಪತಿಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ರಾಜಾ
ತದ್ಯಥಾ ರಥನಾಥೌ ಚ ರಥನೇನೌ ಚಾರಾಃ ಸರ್ವೇ ಸಮರ್ಪಿತಾ ಏವಮೇವಾಸ್ಮಿನ್ನಾತ್ಮನಿ
ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇ ಲೋಕಾಃ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಾಃ ಸರ್ವ ಏತ
ಆತ್ಮಾನಃ ಸಮರ್ಪಿತಾಃ |

(ಬ್ರ. ಉ. ೨-೫-೧೫)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ, ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯು. ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ರಾಜನು. ರಥಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಅರಗಳೂ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿರುವಂತೆ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ, ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ, ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಸಕಲ ಆತ್ಮಗಳೂ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿವೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ, (ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೧೮) ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕನ ವಿಶೇಷವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಇದರ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ವಿವರಣೆಯು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪನಿಷದಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಈ ಅಂಶ ವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸಕಲ ಸ್ಥಾವರಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಪಂಚವೂ ಈಶ್ವರನುಯಂಬುದನ್ನೂ, ಈಶ್ವರಾಂಶವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನೂ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಯಾವರೀತಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಯಂ ಪೃಥಿವೀ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಮಧು ಅಸ್ಯೈ ಪೃಥಿವ್ಯೈ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ
ಮಧು ಯಶ್ಚಾಯಮಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತೇಜೋಮಯೋಽಮೃತಮಯಃ ಪುರುಷೋ

ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಶಾರೀರಸ್ತೇಜೋಮಯೋಽಮೃತಮೃತಮಯಃ ಪುರುಷೋಽಯಮೇವ ಸ ಯೋಽಯಮಾತ್ಮೇದಮಮೃತಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ |

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೧)

ಈ ಪೃಥ್ವಿಯು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮಧುವು. ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಈ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಮಧುವು. ತೇಜೋಮಯನೂ, ಅಮೃತಮಯನೂ, ಆದ ಈ ಪುರುಷನು ಸಕಲ ಶರೀರದಲ್ಲೂ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ ಸರ್ವಕಾರಣನೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು. ಇವನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮನು.

ಇಮಾ ಅಸಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಮಧು ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ರೈತಸ್ತೇಜೋಮಯಃ ಪುರುಷೋಽಯಮೇವ ಸ ಯೋಽಯಮಾತ್ಮೇದಮಮೃತಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೨)

ಉದಕವು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮಧುವು. ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಈ ಉದಕಕ್ಕೆ ಮಧುವು. ತೇಜೋಮಯನೂ, ಅಮೃತಮಯನೂ ಆದ ಈ ಪುರುಷನು ರೇತಸ್ಸಿನ ರೂಪವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಉದಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ, ಸರ್ವಕಾರಣನೂ, ಅಮೃತಮಯನೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು. ಇವನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮನು.

ಅಯಂ ನಾಯುಃ..... ಯಶ್ಚಾಯಮಸ್ಮಿನ್ವಾಯೌ ತೇಜೋಮಯೋಽಮೃತಮಯಃ ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಪ್ರಾಣಃಯೋಽಯಮಾತ್ಮೇದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ |

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೩)

ವಾಯುರೂಪದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನೂ ಆದ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಪ್ರಾಣರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು.

ಅಯಮಾದಿತ್ಯಃ..... ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಚಾಕ್ಷುಷಃಅತ್ಮೇದಮಮೃತಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ |

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೪)

ಆದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮಧುವಾದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ಇವನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು.

ಇಮಾ ದಿಶಃ ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಶ್ರುತ್ರಃಅತ್ಮೇದಮಮೃತಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೫)

ದಿಕ್ಕುಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮಧುವಾಗಿಯೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಈ ಪರಮ ಪುರುಷನು ಅಮೃತಮಯನೂ, ತೇಜೋಮಯನೂ ಆಗಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೋತ್ರರೂಪದಿಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಇವನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು.

ಅಯಂ ಚಂದ್ರಃ.....ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಮಾನಸಸ್ತೇಜಃ.....ಅತ್ಮೇದಮಮೃತೇ.
ಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೬)

ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮಧುವಾದ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ತೇಜೋಮಯನೂ, ಅಮೃತಮಯನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಇದೇ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಾನಸರೂಪವಾದ ತೇಜೋಮಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು.

ಅಯಮಗ್ನಿಃ.....ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ವಾಙ್ಮಯಸ್ತೇಜೋಮಯಃ.....ಅಯಮಾತ್ಮೇದಮಮೃತಮಿದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೭)

ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮಧುವಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಈ ಪರಮಪುರುಷನು. ಇವನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಾಙ್ಮಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ತೇಜೋಮಯನೂ, ಅಮೃತಮಯನೂ ಆದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು.

ಇಯಂ ವಿದ್ಯುತ್.....ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ತೈಜಸಸ್ತೇಜೋಮಯಃ.....ಅಯಮಾತ್ಮೇದಮಮೃತಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೮)

ತೇಜೋಮಯನೂ, ಅಮೃತಮಯನೂ ಆದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಿಂದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮಧುವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತೇಜೋಮಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಪರಮಪುರುಷನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು. ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯೂ, ಸರ್ವಮಯನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅಯಂ ಸ್ತನಯಿತ್ನಃ.....ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಶಾಖಾಃ ಸೌವರಸ್ತೇಜೋಮಯಃ
.....ಅಯಮಾತ್ಮೇದಮಮೃತಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೯)

ಮೇಘರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಗುಡುಗಿನರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶಬ್ದರೂಪ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ತೇಜೋಮಯನೂ, ಅಮೃತಮಯನೂ ಆದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನೂ, ಸರ್ವಾಂತ ರ್ಯಾಮಿಯೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅಯಮಾಕಾಶಃ.....ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಹೃದ್ಯಾಕಾಶಃ.....ಅಯಮಾತ್ಮೇದ-
ಮಮೃತಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೧೦)

ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ಅಕಾಶರೂಪದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಹೃದಯರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಹೃದಯಾ
ಕಾಶರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ತೇಜೋಮಯನೂ, ಅಮೃತಮಯನೂ ಆದ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ
ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅಯಂ ಧರ್ಮಃ ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಧಾರ್ಮಸ್ತೇಜೋಮಯಃ.....
ಅಯಮಾತ್ಮೇದಮಮೃತಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೪-೧೧)

ತೇಜೋಮಯನಾದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಧರ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿ
ಯಾದ ಈ ಪುರುಷನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು.

ಇದಂ ಸತ್ಯಂ ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಸಾತ್ಯಃ ಅಯಮಾತ್ಮೇದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ
ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೧೨)

ಅಮೃತಮಯನಾದ ಪರಮಪುರುಷನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ
ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಇವನು ಸರ್ವಮಯನು.

ಇದಂ ಮಾನುಷಂ ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಮಾನುಷಸ್ತೇಜೋಮಯಃ
ಅಯಮಾತ್ಮೇದಮಮೃತಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೧೩)

ಪರಮಪುರುಷನಾದ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಮಾನುಷರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಮೃತಮಯನೂ
ತೇಜೋಮಯನೂ ಆಗಿ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅಯಮಾತ್ಮಾ.....ಯಶ್ಚಾಯಮಾತ್ಮಾಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೧೪)

ತೇಜೋಮಯನೂ ಅಮೃತಮಯನೂ ಆದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮನು, ಸರ್ವಮಯನು. ಇವನೇ
ಪರಬ್ರಹ್ಮನು. ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸ ವಾ ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ
ಭೂತಾನಾಮಧಿಪತಿಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ರಾಜಾ ಸಕಲ ಚರಾಚರಜಗತ್ತಿಗೂ ಆತ್ಮರೂಪನಾದ
ಇವನೇ ಸಕಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವು.

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಕೇವಲ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ,
ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಕ್ರಿಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವವನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಆ ನಖಾಗ್ರೇಭ್ಯೋ ಯಥಾ ಕ್ಷುರಃ ಕ್ಷುರಧಾನೇವಹಿತಃ ಸ್ಯಾದ್ವಿಶ್ವಂಭರೋ ವಾ ವಿಶ್ವಂಭರ-
ಕುಲಾಯೇ ತಂ ನ ಪಶ್ಯಂತಿ | ಅಕೃತ್ಯೋ ಹಿ ಸ ಪ್ರಾಣಿನ್ನೇವ ಪ್ರಾಣೋ ನಾಮ ಭವತಿ |
ವದನ್ವಾಪ್ತಶ್ಯಂಕ್ಷಪ್ತಃ ಶೃಣ್ವನ್ ಶ್ರೋತ್ರಾಂ ಮನ್ವಾನೋ ಮನಸ್ತಾನ್ಯಸ್ಯತಾನಿ
ಕರ್ಮನಾಮಾನ್ಯೇವ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೭)

ಕತ್ತಿಯ ಕೋಶದಲ್ಲಿ ಕತ್ತಿಯ ಅಲಗು ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿ ಅಡಗಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆಯೂ, ಅಗ್ನಿಷ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ (ಅಥವಾ ಅರಣಿ-
ಯಲ್ಲಿ) ಅಗ್ನಿಯು ಅಡಕವಾಗಿರುವಂತೆಯೂ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಡಗಿರುವ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯಾರೂ
ನೋಡಲಾರರು. ಉಸಿರಾಡುವಾಗ ಇವನು ಪ್ರಾಣರೂಪನು. ಮಾತನಾಡುವಾಗ ಶಬ್ದರೂಪನು. ನೋಡುವ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುರೂಪನು. ಕೇಳುವಾಗ ಶ್ರೋತ್ರರೂಪನು. ಚಿಂತನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮನೋರೂಪನು. ಇವೆಲ್ಲವೂ
ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಕರ್ಮನಾಮಗಳು.

ಸ ಯೋತ್ರ ಏಕೈಕಮುಪಾಸ್ತೇ ನ ಸ ವೇದಾಕೃತ್ಯೋ ಹ್ಯೇಷೋತ್ರ ಏಕೈಕೇನ ಭವತ್ಯಾತ್ಮೇ-
ತ್ಯೇವೋಪಾಸೀತಾತ್ರ ಹ್ಯೇತೇ ಸರ್ವ ಏಕಂ ಭವಂತಿ | ತದೇತತ್ಸದನೀಯಮಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ
ಯದಯಮಾತ್ಮಾನೇನ ಹ್ಯೇತತ್ಸರ್ವಂ ವೇದ | ಯಥಾ ವೈ ಪದೇನಾನುನಿಂದೇದೇವಂ
ಕೀರ್ತಿಂ ಶ್ಲೋಕಂ ವಿಂದತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೭)

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ ಒಂದಂಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಪಾಸಿಸಿದರೆ ಅಗ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರ್ಥ-
ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅಪೂರ್ಣ. ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ಮೂಲವಾದ ಮತ್ತು
ಎಲ್ಲವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕಲೆತು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಆತ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಪೂರ್ಣಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು ಅರ್ಥ-
ವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಕಲವಾದ ಜ್ಞಾನದರ್ಶನಕ್ಕೂ ಈ ಆತ್ಮನೇ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಪದನೀಯ ಎಂದು
ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ, ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಸರ್ವಾತ್ಮನೂ,
ಸರ್ವಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನೂ ಆದ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಈಶಾವಾಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಈಶಾವಾಸ್ಯಮಿದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಯತ್ಕಿಂಚ ಜಗತ್ಯಾಂ ಜಗತ್ |

(ಈಶ ೧)

ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾವಯಾವ ವಸ್ತುಗಳಿರುವುವೋ, ಅವೆಲ್ಲವೂ ಈಶ್ವರನಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿವೆ.
ಇವನು ಆ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಆವಿರ್ಭೂತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನೇ ಸರ್ವಾರ್ಥದರ್ಶಕನು. ಆದುದರಿಂದಲೇ,

ಅಗ್ನೇ ನಯ ಸುಪಥಾ ರಾಯೇ ಅಸ್ಮಾನ್ ವಿಶ್ವಾನಿ ದೇವ ವಯನಾನಿ ವಿದ್ವಾನ್ |

ಯುಯೋಧ್ಯಂ ಸ್ಮಜ್ಜಹುರಾಣಮೇನೋ ಭೂಯಿಷ್ಯಾಂ ತೇ ನಮಃಉಕ್ತಂ ವಿಧೇಮು ||

(ಈಶ ೧೨)

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಸಕಲ ಸನ್ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದವನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ನಮ್ಮನ್ನು ಸನ್ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕರೆದೊಯ್ಯುವವನಾಗು. ಅಸನ್ಮಾರ್ಗದಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ದೂರವಿಡು, ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು ಎಂಬ ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಮೇಲಿನ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ “ ಪದನೀಯ ” ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇವನು ಪ್ರಭುವೆಂದೂ ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಯಾವಯಾವ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿವರವು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ಯಾದ್ಯಗೇವ ದದ್ಯತೇ ತಾದ್ಯಗುಚ್ಯತೇ ಸಂ ಛಾಯಯಾ ದಧಿರೇ ಸಿದ್ಧಯಾಪ್ಸಾಃ |

ಮಹೀಮಸ್ಮಭ್ಯಮುರುಷಾಮುರು ಜ್ರಯೋ ಬೃಹತ್ಸುವೀರಮನಪಚ್ಯುತಂ ಸಹಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೪೪.೬)

ಈ ಪರತತ್ತ್ವವು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಯಾರ ಯಾರ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಹೇಗೆ ಕಾಣಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುತ್ತದೆ. “ ಏಕಂ ಸದ್ವಿಪ್ರಾ ಬಹುಧಾ ವದಂತಿ ” (೧. ೧೬೪. ೪೬) ಎಂಬ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ (ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ. ಭಾಗ ೧೨. ಪುಟ ೬೨೬) ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಯಮ, ಸೂರ್ಯ, ಸವಿತೃ, ಬ್ರಹ್ಮ, ಪ್ರಜಾಪತಿ ಎಲ್ಲರೂ ಈಶ್ವರನ ವಿಭೂತಿ ವಿಶೇಷಗಳೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಅಥವಾ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಈಶ್ವರನ ಪರ್ಮಾಯಾನಾಮಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಏತದ್ಯೋನೀನಿ ಭೂತಾನಿ ಸರ್ವಾಣೇತ್ಯುಪಧಾರಯ |

ಅಹಂ ಕೃತ್ಸುಸ್ಯ ಜಗತಃ ಪ್ರಭವಃ ಪ್ರಲಯಸ್ತಥಾ ||

ಮತ್ತಃ ಪರತರಂ ನಾನ್ಯತ್ ಕಿಂಚಿದಸ್ತಿ ಧನಂಜಯ |

ಮಯಿ ಸರ್ವಮಿದಂ ಪ್ರೋತಂ ಸೂತ್ರೇ ಮಣಿಗಣಾ ಇವ ||

(ಭ. ಗೀ. ೭. ೬,೭)

ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳಿವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ನಾನೇ ಯೋನಿಯು (ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನವು). ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ನನ್ನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ನನ್ನಲ್ಲೇ ಲಯವಾಗುತ್ತದೆ. ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಯಾವ ತತ್ತ್ವವೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿಲ್ಲ. ಮಣಿಗಳು ನೂಲಿನಲ್ಲಿ ಯಾವರೀತಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆಯೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಸರ್ವಭೂತಾನಿ ಕೌಂತೇಯ ಪ್ರಕೃತಿಂ ಯಾಂತಿ ಮಾಮಿಕಾಂ |

ಕಲ್ಪಕ್ಷಯೇ ಪುನಸ್ತಾನಿ ಕಲ್ಪಾದೌ ವಿಸೃಜಾಮ್ಯಹಂ ||

(ಭ. ಗೀ. ೭-೭)

ಎಲೈ ಅರ್ಜುನನೇ, ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ನನ್ನ ಶರೀರರೂಪವಾದ ವಿಕಾರಾವಸ್ಥೆಯನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಕಲ್ಪದ ಕೊನೆಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ನನ್ನಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಗತವಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಪುನಃ ಕಲ್ಪದ ಆದಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾನು ಅವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತೇನೆ. ಎಲ್ಲವೂ ನನ್ನ ಅವಸ್ಥಾವಿಶೇಷಗಳೇ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯೋ ಯೋನಿಂ ಯೋನಿಮಧಿತಿಷ್ಠತ್ಯೇಕೋ ವಿಶ್ವಾನಿ ರೂಪಾಣಿ ಯೋನೀಶ್ಚ ಸರ್ವಾಃ |
ಏಕೈಕಂ ಜಾಲಂ ಬಹುಧಾ ವಿಕುರ್ವನ್ನಸ್ಮಿನ್ ಕ್ಷೇತ್ರೇ ಸಂಹರತ್ಯೇಷ ದೇವಃ |
ಭೂಯಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಪತಯಸ್ತಥೇಶಃ ಸರ್ವಾಧಿಪತ್ಯಂ ಕುರುತೇ ಮಹಾತ್ಮಾ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೫-೨, ೩)

ಈಶ್ವರನು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನಕ್ಕೂ ನಿಯಾಮಕನು. ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳೂ ಎಲ್ಲ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನಗಳೂ ಇವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಸಂಕಲ್ಪವಿಶೇಷಗಳಾಗಿವೆ. ತನ್ನ ಬಲಿಯ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಜಾಲಗಳನ್ನೂ ಹರಡಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಸ್ತುವನ್ನೂ ತನ್ನ ನಿಯಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಎಳೆದು ಕೊಂಡು ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಈಶ್ವರನು ಪುನಃ ಸಂಕಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರೆ ತಾನೇ ಆ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ತಾನು ಮಾತ್ರ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಅವೆಲ್ಲ ಪೃಥಕ್ಕಾದ (ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾದ) ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ, ಅನೇಕ ಸತ್ಯ ಎಂದು ತಿಳಿದಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಒಬ್ಬನೇ ಪುರುಷನು ಆ ಎಲ್ಲ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅವಿಭಕ್ತಂ ಚ ಭೂತೇಷು ವಿಭಕ್ತಮಿವ ಚ ಸ್ಥಿತಂ |
ಭೂತಭರ್ತೃ ಚ ತಜ್ಞೇಯಂ ಗ್ರಸಿಷ್ಣು ಪ್ರಭುವಿಷ್ಣು ಚ ||
ಜ್ಯೋತಿಷಾನುಪಿ ತಜ್ಞೋತಿತ್ತಮಸಃ ಪರಮುಚ್ಯತೇ |
ಜ್ಞಾನಂ ಜ್ಞೇಯಂ ಜ್ಞಾನಗಮ್ಯಂ ಹೃದಿ ಸರ್ವಸ್ಯ ವಿಷ್ಠಿತಂ ||

(ಭ. ಗೀ. ೧೩-೧೬, ೧೭)

ನಾನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದೇನೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ರೂಪದಿಂದಿರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆಬೇರೆ ಯಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತೇನೆ. ಆದರೆ, ತತ್ತ್ವತಃ ನನ್ನ ರೂಪವು ವಿಭಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ, (ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿಲ್ಲ). ಲೋಕದ ಪ್ರಳಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನುಂಗುವವನು ನಾನೇ; ಪುನಃ ಉತ್ಪನ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಹೇತುವೂ ನಾನೇ. ಆದಿತ್ಯಾದಿ ಜ್ಯೋತಿಃಪುಂಜಗಳಿಲ್ಲಕ್ಕಂತಲೂ ನಾನೇ ಅಧಿಕವಾದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವುಳ್ಳವನು. ನಾನೇ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯನು. ನಾನೇ ಜ್ಞಾನರೂಪನು. ಸಕಲರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತನಾಗಿರುವವನೂ ನಾನೇ. ಇದನ್ನೇ ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ವರಃ ಗರ್ಭೇ ತ್ವಮೇವ ಪ್ರತಿಜಾಯಸೇ |
ತುಭ್ಯಂ ಪ್ರಾಣ ಪ್ರಜಾಸ್ತ್ವಿಮಾ ಬಲಿಂ ಹರಂತಿ ಯಃ ಪ್ರಾಣೈಃ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠಸಿ ||

(ಷ್ಕತ್. ೨-೭)

ಎಶೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಗರ್ಭಗಳನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಚುಷ್ತಿಯೇ. ನೀನೇ ಪುನಃ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತೀಯೆ. ನೀನೇ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಾಣರೂಪ ದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವುದರಿಂದ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ನಿನಗೆ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತವೆ.

ಏಷೋಽಗ್ನಿಸ್ತಪತ್ಯೇಷ ಸೂರ್ಯ ಏಷ ಪರ್ಜನ್ಯೋ ಮಘವಾನೇಷ ವಾಯುಃ |

ಏಷ ಪೃಥಿವೀ ರಯಿದೇವಃ ಸದಸಚ್ಚಾನ್ಯತಂ ಚ ಯತ್ ||

(ಪ್ರಶ್ನ ೨-೫)

ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭೆಯೊಡನೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪರ್ಜನ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನಾಗುತ್ತಾನೆ. ವಾಯುರೂಪದಲ್ಲಿ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನೇ ಪೃಥ್ವೀ ರೂಪನು, ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತೂ ಇವನೇ, ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಇವನೇ ಸತ್, ಅಸತ್, ಅಮೃತ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಅವಸ್ಥೆಗಳೂ ಇವನದೇ ಆಗಿವೆ.

ಯಾ ತೇ ತನೂರ್ವಾಚಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಯಾ ಶ್ರೋತ್ರೇ ಯಾ ಚ ಚಕ್ಷುಷಿ |

ಯಾ ಚ ಮನಸಿ ಸಂತತಾ ಶಿವಾಂ ತಾಂ ಕುರು ಮೋಕ್ಷಮಾಃ ||

(ಪ್ರಶ್ನ ೨.೧೨)

ಎಲೈ ದೇವನೇ, ವಾಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಯಾವ ರೂಪವು ಅಡಕವಾಗಿರುವುದೋ, ಯಾವುದು ಶ್ರೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದೆಯೋ, ಯಾವ ನಿನ್ನ ದಿವ್ಯರೂಪವು ಚಕ್ಷುಷಿನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವುದೋ, ಯಾವುದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದೋ, ಅವೆಲ್ಲವೂ ಮಂಗಳಕರವಾಗಲಿ ಎಂದು ಮಾನವದೇಹದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಈಶ್ವರನ ಅಂಶಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ.

ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ಮಾನವ ದೇಹದಲ್ಲಿ ನಾನಾರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಯಾ ದೇಹಗಳು ನಷ್ಟವಾದಾಗ ಪರಮಾತ್ಮನು ನಷ್ಟವಾದಂತೆ ಕಂಡರೂ ಇವನಿಗೆ ನಾಶವಿಲ್ಲ. ಇವನು ಅಮರ್ತ್ಯನು. ದೇಹದ ನಾಶವಾದರೆ ಅದರಿಂದ ಆತ್ಮನಾಶವಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಏಕೋ ಮೃತ್ಯುರ್ಬಹವಾ ಇತ್ಯೇಕಶ್ಚ ಬಹವಶ್ಚೇತಿ ಹ ಬ್ರೂಯಾದ್ಯದಹಾಸಾವಮುತ್ರ
ತೇನೈಕೋಽಥ ಯದಿಹ ಪ್ರಜಾಸು ಬಹುಧಾ ವ್ಯಾವಿಷ್ಟಸ್ತೇನೋ ಬಹವಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦.೫-೨-೧೬)

ಮೃತ್ಯುವು ಒಂದೇ, ಅನೇಕವೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಒಂದು ಸಲ ಉದ್ಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಒಂದು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಸರಿ ಅಥವಾ ಅನೇಕ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಸರಿ. ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗುವ ಆದಿತ್ಯನ ಪರವಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದರೆ ಅವನೊಬ್ಬನೇ ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ತತ್ತ್ವವು. ಅವನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಪೃಥ್ವ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಅವನು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತವಾದಂತೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ತಪ್ಪಿಲ್ಲ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವೈವಿಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸಬಹುದಾದರೂ, ಸ್ಥಳ ಸಂಕೋಚದಿಂದ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಪ್ರಕರಣಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿವರಿಸಿ ಮುಂದಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ ಇದ್ದನು; ಅವನು ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದನು; ಜಗತ್ ಸೃಷ್ಟಿಯೆಲ್ಲವೂ ಅವನ ವಿಭೂತಿಗಳ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ಆಗಿದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯ

ಗಳನ್ನು ದಾಹರಿಸಿ ಹಿಂದೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೧ ಮತ್ತು ೮೨ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳು). ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದನಂತರ ಬ್ರಹ್ಮನು ಬೇರೆ, ಜಗತ್ತು ಬೇರೆಯಲ್ಲ; ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಂಶವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉದಾಹರಿಸಿ "ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ" ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸರ್ವಂ ಖಲ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತಜ್ಜಲಾನಿತಿ ಶಾಂತ ಉಪಾಸೀತ |

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೪-೧)

ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಬ್ರಹ್ಮಮಯವು. ಅವನಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿ, ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ಲಯ, ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ಉಸಿರಾಡುವುದು, ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಲಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅವನಲ್ಲಿಯೇ.

ಮನೋಮಯಃ ಪ್ರಾಣಶರೀರೋ ಭಾರೂಪಃ ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪಃ ಆಕಾಶ ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವಕರ್ಮಾ
ಸರ್ವಕಾಮಃ ಸರ್ವಗಂಧಃ ಸರ್ವರಸಃ ಸರ್ವಮಿದಮಭ್ಯಾತ್ಮೋನಾಕೃನಾದರಃ |

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೪-೨)

ಈಶ್ವರನು ಮನೋಮಯನು. ಪ್ರಾಣವೇ ಶರೀರವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು, ತೇಜೋರೂಪನು, ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಸಂಕಲ್ಪವುಳ್ಳವನು, ಸರ್ವ ಆತ್ಮವೂ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಐಕ್ಯವಾಗಿರುವವನು, ಸಕಲ ಕರಗ್ಮಳೂ, ಸಕಲ ಕಾಮಗಳೂ, ಸಕಲ ಗಂಧವೂ, ಸಕಲ ರಸವೂ, ಶ್ಲಾಘ್ಯವೂ, ಶ್ಲಾಘ್ಯರಹಿತವೂ ಆದ ಆ ಎಲ್ಲ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ಈಶ್ವರನ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಗಳೇ ಆಗಿವೆ.

ಅಥಾತ ಆತ್ಮಾದೇಶ ಏನಾತ್ಮೈನಾಧಸ್ತಾದಾತ್ಮೋಪರಿಷ್ಪಾದಾತ್ಮಾ ಸಶ್ಚಾ ದಾತ್ಮಾ ಪುರಸ್ತಾದಾತ್ಮಾ
ದಕ್ಷಿಣತ ಆತ್ಮೋತ್ತರತ ಆತ್ಮೈವೇದಂ ಸರ್ವಮಿತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೨೫-೨)

ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನೇ ಅಧೋಭಾಗವು. ಉರ್ಧ್ವಭಾಗವೂ ಇದೇ. ಪಶ್ಚಿಮ, ಪೂರ್ವ, ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಈ ದಿಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲೂ, ದಿಗಂತರಗಳೆಲ್ಲೂ ಯಾವ ತತ್ತ್ವವಿರುವುದೋ ಅದೆಲ್ಲವೂ ಈ ಆತ್ಮನೇ. ಸಕಲವಾದ ವಿಶ್ವವೂ ಆತ್ಮಮಯ ಮತ್ತು ಆತ್ಮರೂಪ.

ಯತಶ್ಚೋದೇತಿ ಸೂರ್ಯೋಽಸ್ತಂಯತ್ರ ಚ ಗಚ್ಛತಿ |

ತಂ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇಽರ್ಪಿತಾಸ್ತದ್ವ ನಾತ್ಮೇತಿ ಕಶ್ಚನ ||

(ಕಠ. ೪.೯)

ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವನೋ, ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲೇ ಅಸ್ತವನ್ನು ಹೊಂದುವನೋ ಆ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಲ್ಲೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಮಾರಿ ಯಾರೂ ಇರುವಂತಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದೇವತೆಯೂ ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಾಂಶವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ, ಎಂಬ ಇವೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ತದೇತತ್ಸತ್ಯಂ ಯಥಾ ಸುದೀಪ್ತಾತ್ ಸಾವಕಾದ್ವಿಸ್ಸುಲಿಂಗಾಃ ಸಹಸ್ರಶಃ ಪ್ರಭವಂತೇ ಸರೂಪಾಃ |
ತಥಾಕ್ಷರಾದ್ವಿವಿಧಾಃ ಸೋಮ್ಯ ಭಾವಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ ತತ್ರ ಚೈವಾಪಿ ಯಂತಿ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೧-೧)

ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಜ್ವಾಲೆಯು ಹೊರಟು ಸಾವಿರಾರು ಕಿಡಿಗಳು ಅದರಿಂದ ಉದ್ಭವಿಸಿ ಪ್ರಸರಿಸುವಂತೆ, ಎಲೈ ಸೌಮ್ಯನೇ, ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಿಂದ ಅನೇಕ ಜೀವರಾಶಿಗಳೂ, ಇತರ ಅಜೀತನವಸ್ತುಗಳೂ ಉದ್ಭವಿಸಿ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹರಡಿ ನಂತರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಏತಸ್ಮಾಜ್ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾಣೋ ಮನಃ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಚ |

ಖಂ ವಾಯುಃ ಪೃಥಿವೀ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಧಾರಿಣೀ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೧-೨)

ಪ್ರಾಣ, ಮನಸ್ಸು, ಸಕಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಆಕಾಶ, ವಾಯು, ಅಗ್ನಿ, ಜಲ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವೀ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ.

ಅಗ್ನಿಮೂರ್ಧಾ ಚಕ್ಷುಷೀ ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯಾ ದಿಶಃ ಶ್ರೋತ್ರೇ ವಾಗ್ವಿವೃತಾಶ್ಚ ನೇದಾಃ |

ವಾಯುಃ ಪ್ರಾಣೋ ಹೃದಯಾ ವಿಶ್ವಮಸ್ಯ ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವೀ ಹ್ಯೇಷ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೧-೪)

ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ತತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲೂ ಇವನೇ ಅಂತರ್ಭೂಮಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯೇ ಇವನ ಶಿರಸ್ಸು. ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರೇ ಇವನ ಕಣ್ಣುಗಳು. ದಿಕ್ಕುಗಳೇ ಇವನ ಕಿವಿಗಳು. ನೇದವೇ ಇವನ ಶಬ್ದವು. ವಾಯುವೇ ಪ್ರಾಣವು. ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೇ ಇವನ ಹೃದಯವು. ಇವನ ಪಾದದಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯು ಹೊರಟು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಹರಡಿದೆ.

ಸಪ್ತ ಪ್ರಾಣಾಃ ಪ್ರಭವಂತಿ ತಸ್ಮಾತ್ ಸಪ್ತಾರ್ಚಿಷಃ ಸಮಿಧಃ ಸಪ್ತ ಹೋತ್ರಾಃ |

ಸಪ್ತ ಇಮೇ ಲೋಕಾ ಯೇಸು ಚರಂತಿ ಪ್ರಾಣಾ ಗುಹಾಶಯಾ ನಿಹಿತಾಃ ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ ||

(ಮು. ೨-೧-೮)

ತಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಏಳು ಪ್ರಾಣಗಳೂ (ಎಂದರೆ ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳು) ಅವುಗಳ ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಗಳೂ, ಅವುಗಳ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳೂ, ಏಳು ವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಗಳೂ, ಸಕಲ ಜೀವರಾಶಿಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲೂ ಏಳು ವಿಧವಾಗಿರುವ ಪ್ರಾಣಗಳೂ ಇವನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ.

ಅತಃ ಸಮುದ್ರಾ ಗಿರಯಶ್ಚ ಸರ್ವೇಽಸ್ಮಾತ್ಸೃಂದಂತೇ ಸಿಂಧವಃ ಸರ್ವ ರೂಪಾಃ |

ಅತಶ್ಚ ಸರ್ವಾ ಓಷಧಯೋ ರಸಾಶ್ಚ ಯೇನೈಷ ಭೂತ್ಯತಿಷ್ಠತೇ ಹೃಂತರಾತ್ಮಾ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೧-೯)

ಸಕಲ ಸಮುದ್ರಗಳೂ ಸರ್ವತಗಳೂ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಆವಿರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ನದಿಗಳೂ ಇವನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಯಾವ ಓಷಧಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಈ ದೇಹವು ಸುಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆಯೋ ಆ ಓಷಧಿಗಳೂ ಇವನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ.

ಪುರುಷ ಏನೇದಂ ನಿಶ್ಚಂ ಕರ್ಮ ತಪೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಾಮೃತಂ |

(ಮು. ೨-೧-೧೦)

ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಸಕಲವೂ ಪುರುಷಮಯವೇ ಆಗಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮೇನೇದಮಮೃತಂ ಪುರಸ್ತಾದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಪಶ್ಚಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮ ದಕ್ಷಿಣತಶ್ಚೋತ್ತರೇಣ |.

ಅಧಶ್ಚೋರ್ಧ್ವಂ ಪ್ರಸೃತಂ ಬ್ರಹ್ಮೇನೇದಂ ವಿಶ್ವಮಿದಂ ವರಿಷ್ಠಂ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೨-೧೧)

ಸಕಲವೂ ಬ್ರಹ್ಮಮಯವು. ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಸರ್ವಗತನು. ಉರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲೂ, ಅಧೋಭಾಗದಲ್ಲೂ, ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲೂ, ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲೂ, ಬಲಭಾಗದಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಎಡಭಾಗದಲ್ಲೂ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಆ ಬ್ರಹ್ಮ ಮಯವೇ ಆಗಿದೆ ಎಂಬ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪುರುಷ ಏನೇದಂ ಸರ್ವಂ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೂ, ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಅತೋ ಜ್ಯಾಯಾಂಶ್ಚ ಪುರುಷಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಯದ್ಭೂತಂ ಯಚ್ಚ ಭವ್ಯಂ—ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಯಾವುದು ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿರುವುದೋ, ಯಾವುದು ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದಿತೋ, ಯಾವುದು ಮುಂದೆ ಸಂಭವಿಸುವುದೋ ಅದೆಲ್ಲವೂ ಪುರುಷನೇ. ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಕಾಲಾಧೀನವಾದರೆ, ಜಗನ್ನಿಯಾಮಕವಾದ ಕಾಲವು ಈಶ್ವರಾಧೀನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷೋ ಮಧ್ಯ ಅತ್ಮನಿ ತಿಸ್ಥತಿ |

ಈಶಾನೋ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ ನ ತತೋ ವಿಜುಗುಪ್ಸತೇ ||

ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷೋ ಜ್ಯೋತಿರಿನಾಥೂಮಕಃ |

ಈಶಾನೋ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ ಸ ಏನಾದ್ಯ ಸ ಉ ಶ್ವಃ ||

(ಕಠ ಉ ೪-೧೨-೧೩)

ಪುರುಷನು ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರನು. ದೇಹದ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನೇ ಭೂತಕಾಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವು. ಭವಿಷ್ಯತ್ತಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನು. ಭೂಮವಿಲ್ಲದ ಪ್ರಭೇದೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿ ಜ್ವಲಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಪ್ರಭಾಯುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಭೂತಕಾಲ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನು, ಇಂದಿರುವವನೂ ಅವನೇ; ನಾಳೆ ಇರುವವನೂ ಅವನೇ. ಅವನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ. ಇವನು ಮಾತ್ರ ಕಾಲಾಧೀನನಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯಸ್ಮಾದರ್ವಾ ಕ್ಸಂವತ್ಸರೋಽಹೋಭಿಃ ಪರಿವರ್ತತೇ |

ತದ್ವೇನಾ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಜ್ಯೋತಿರಾಯುರ್ಹೋಪಾಸತೇಽಮೃತಂ |

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೧೬)

ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕವಾದ ಸಂವತ್ಸರವೂ ಸಹ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಮುಂದೆ ತನ್ನ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಕಾಲಕ್ಕೂ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಜ್ಯೋತಿ

ಮಂಡಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಜ್ಯೋತಿಯೆಂದೂ, ಅಮೃತನೆಂದೂ ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಡೀ ವಿಷಯವನ್ನು ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತ ಈಗ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಅದಿಃ ಸ ಸಂಯೋಗನಿಮಿತ್ತಹೇತುಃ ಪರಸ್ತ್ರಿಕಾಲಾದಕಲೋಽಸಿ ದೃಷ್ಟಃ |

ತಂ ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಭವಭೂತ ಮಿಡ್ಯಂ ದೇವಂ ಸ್ವಚಿತ್ತಸ್ಥಮುಪಾಸ್ಯ ಪೂರ್ವಂ ||

(ಶ್ವೇ. ಉ. ೬-೫)

ನೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಸಂಯೋಗಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಒಂದು ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು ಕಾಲಾತೀತವು. ವರ್ತಮಾನ, ಭೂತ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯತ್ತು ಈ ವಿಭಾಗಗಳಿಲ್ಲದವನು. ವಿಭಾಗರಹಿತವು. ಸಕಲ ವಿಭಾಗಗಳಿಗೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ವಿಶ್ವರೂಪವು, ಪುರಾತನವು. ಹೀಗೆ ವಿಭಕ್ತವಾದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅವಿಭಕ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವನು ವಿಭಕ್ತಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಲಾಧೀನವು. ಅವಿಭಕ್ತಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಲಾತೀತವು. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸ್ವರೂಪವು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ದ್ವೈಧೀಭಾವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಮೈತ್ರೈಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಕಾಲ ಮತ್ತು ಆಕಾಲ ಎಂದು ಬಹುನ ಸ್ವರೂಪಗಳಿರಡು. ಸೂರ್ಯನಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮವು ಆಕಾಲಾತ್ಮಕವು. ಸೂರ್ಯನ ಅವಿಭಾವದೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗುವವನು ಕಾಲಾತ್ಮಕವು. ಈ ಸ್ವರೂಪವು ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾದುದು.

ಹೀಗೆ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿಯಾಮಕವಾದ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಅತೀತನಾಗಿ ಅದಕ್ಕೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವ ಈಶ್ವರನು ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೂ ಈಶಾನಃ ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ದೇವತ್ವಕ್ಕೂ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅಮೃತರಾದುದರಿಂದ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯ ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರರೂಪವಾದುದು ಅಥವಾ ಅನಾಧ್ಯನಂತನಾದುದರಿಂದ ಜನನ ಮರಣಾತೀತವು ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೂ ಈಶಾನಃ ಎಂಬ ವರ್ಣನವಿರುತ್ತದೆ. ಎರಡು ವಿವರಣೆಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಈಶ್ವರನು ಅಕ್ಷರ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು (ನಾಶರಹಿತನು ಎಂದರ್ಥ). ಅಕ್ಷರಸಂಜ್ಞಕನಾದ ಈ ಈಶ್ವರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನೇ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಗಾರ್ಗಿಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತ ಅಕ್ಷರನ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಏತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾರ್ಗಿ ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸೌ ವಿಧೃತಾ ತಿಷ್ಠತ ಏತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾರ್ಗಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ವಿಧೃತಾ ತಿಷ್ಠತ ಏತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾರ್ಗಿ ನಿರ್ಮೇಷಾ ಮುಹೂರ್ತಾ ಅಹೋರಾತ್ರಾಣ್ಯರ್ಧಮಾಸಾ ಮಾಸಾ ಋತವಃ ಸಂವತ್ಸರಾ ಇತಿ ವಿಧೃತಾಸ್ತಿಷ್ಠನ್ತ್ಯೇತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾರ್ಗಿ ಪ್ರಾಚ್ಯೋಽನ್ಯಾ ನದ್ಯಃ ಸ್ಯಂದಂತೇ ಶ್ವೇತೇಭ್ಯಃ ಪರ್ವತೇಭ್ಯಃ ಪ್ರತೀಚ್ಯೋಽನ್ಯಾ ಯಾಂ ಯಾಂ ಚ ದಿಶಮನ್ವೇತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾರ್ಗಿದದತೋ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪ್ರಶಂಸಂತಿ ಯಜಮಾನಂ ದೇವಾ ದೇವೀಂ ಪಿತರೋಽನ್ಯಾಯತಾಃ

(ಬೃ. ಉ. ೩-೮-೯)

ಎಲೈ ಗಾರ್ಗಿಯೇ, ನಾರರಹಿತನಾದ ಈ ಅಕ್ಷರನ ಆಜ್ಞೆಯಿಂದಲೇ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರ ಇವರು ತಮ್ಮ ನಿಯತ ವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಎಲೈ ಗಾರ್ಗಿಯೇ, ಈ ಅಕ್ಷರಸಂಜ್ಞಕನಾದ ಈಶ್ವರನ ಆಜ್ಞೆಯಿಂದಲೇ ಪೃಥ್ವಿ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಎಲೈ ಗಾರ್ಗಿಯೇ, ಈ ಅಕ್ಷರನ ನಿಯಮನ ದಿಂದಲೇ ನಿಮಿಷಗಳೂ, ಮುಹೂರ್ತಗಳೂ, ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೂ, ಅರ್ಧಮಾಸಗಳೂ, ಮಾಸಗಳೂ, ಮುತುಗಳೂ ಮತ್ತು ಸಂವತ್ಸರಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪಗಳಿಗನುಗುಣವಾದ ಇರುವಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಎಲೈ ಗಾರ್ಗಿಯೇ, ಈ ಅಕ್ಷರನ ನಿಯಮನದಿಂದಲೇ ಪರ್ವತಗಳಿಂದ ಪ್ರವಹಿಸುವ ನದಿಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗನು ಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಸಮುದ್ರಗಳನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಈ ಅಕ್ಷರರೂಪನಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ನಿಯಮನದಿಂದಲೇ, ಮಾನವರು ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನಮಾಡುವವರನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಕರ್ತನನ್ನಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪಿತೃಗಳು ತರ್ಪಣಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಪಿತೃದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಆಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ತದ್ವಾ ಏತದಕ್ಷರಂ ಗಾರ್ಗ್ಯದೃಷ್ಟಂ ದ್ರಷ್ಟೃಶ್ರುತಂ ಶ್ರೋತ್ರಮತಂ ಮಂತ್ರವಿಜ್ಞಾತಂ ವಿಜ್ಞಾತ್ಯ
ನಾನ್ಯದತೋಽಸ್ಮಿ ದೃಷ್ಟೃ ನಾನ್ಯದತೋಽಸ್ಮಿ ಶ್ರೋತ್ಯನಾನ್ಯದತೋಽಸ್ಮಿ ಮಂತ್ರ ನಾನ್ಯದ-
ತೋಽಸ್ಮಿ ವಿಜ್ಞಾತ್ರೇತಸ್ಮಿನ್ನು ಖಲ್ವಕ್ಷರೇ ಗಾರ್ಗ್ಯಕಾಶ ಓತಶ್ಚ ಪ್ರೋತಶ್ಚೇತಿ |
(ಬೃ. ಉ. ೩-೮-೧೧)

ಎಲೈ ಗಾರ್ಗಿಯೇ, ಈ ಅಕ್ಷರನನ್ನು ಯಾರೂ ನೋಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ಸಕಲವನ್ನೂ ನೋಡಬಲ್ಲವನು. ಇವನನ್ನು ಯಾರೂ ಕಿವಿಯಿಂದ ಕೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇವನು ಸಕಲವನ್ನೂ ಕೇಳಬಲ್ಲವನು. ಇವನು ಯಾರ ಬಿಂತನೆಗೂ ಸಿಲುಕದವನು ಆದರೆ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲ ಇವನ ಚಿಂತನೆಗೆ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಯಾರೂ ಇವನನ್ನು ಅರಿಯ ಲಾರರು. ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಇವನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಇವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇಂತಹ ಶ್ರೋತೃವಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಇವನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಇಂತಹ ಶ್ರೋತೃವಾಗಲಿ, ಮಂತ್ರವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ವಿಜ್ಞಾತೃವಾಗಲಿ ಯಾರೂ ಬಂಡಿತ ಇಲ್ಲ. ಈ ಅಕ್ಷರರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಆಕಾಶವು ಹಾಸುಹೊಕ್ಕುಗಳಂತೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿದೆ ಎಂದು ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೆ ಈಶಾನ (ಪ್ರಭು) ನಾದ ಪುರುಷನ ಮಹಿಮೆಯು ಸ್ತುತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ:-

ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಗುಣಾಭಾಸಂ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯವಿವರ್ಜಿತಂ |

ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಭುಮಿಶಾನಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಶರಣಂ ಸುಹೃತ್ ||

(ಶ್ವೇ. ಉ. ೩-೧೭)

ಸಕಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಗುಣಗಳೂ ಈ ಪರಮಪುರುಷನಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ, ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಗುಣಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತೀತನು. ಸಕಲರಿಗೂ ಪ್ರಭುವು ಮತ್ತು ನಿಯಾಮಕನು. ಇವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಇಂತಹ ಉತ್ತಮವಾದ ರಕ್ಷಕರಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಳಯಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಈಶ್ವರನೊಬ್ಬನೇ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ಜನನ ಮತ್ತು ಮರಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇವನ ಅಧೀನ ಜಾತಸ್ಯ ಮರಣಂ ಧೃವಂ ಎಂಬ ಮಾತು ಇವನ ಸೃಷ್ಟಿಸಂಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಗಿರುತ್ತದೆ ಉತ್ಪನ್ನ ವಾದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಾರೂ ಸಾವನ್ನು ಎದುರಿಸಲಾರರು. ಕಲ್ಪಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಮತ್ತು ಸಕಲ ಮಾನವರೂ, ಸಕಲ ಚರಾಚರವಸ್ತುಗಳೂ ತಮ್ಮ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸಿ ಇವನಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯ

ರಾಗಲೀ ಜೀಕು. ಆದರೆ, ಈಶ್ವರನು ಮಾತ್ರ ಇತರ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಾಗಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಇತರ ಅಶ್ರಯವು ಅವನಿಗಿಲ್ಲ. ಅವನು ಜಗತ್ತಿನ ಮರ್ತ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರಣನು. ತಾನು ಅಮರ್ತ್ಯನು. ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೆ (ಸಾವಿಲ್ಲದಿರುವುದಕ್ಕೆ) ಅವನೇ ಪ್ರಭುವು. ಈ ಪ್ರಭುವನ್ನು ಸೇತುವೆಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಸೇತುವೆಯು ಎರಡು ವಿಭಕ್ತವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ಎರಡು ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೂ ಭೇದವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಈಶ್ವರನು, ತನಗೂ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲನಾದ ಸೇತುವೆಯೆಂದು ಅರ್ಥ. ಹಾಗೆಯೇ ತನಗೂ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಭೇದವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಸೇತುವೆಯೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮರ್ತ್ಯವಾದ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಮರ್ತ್ಯ ಮತ್ತು ಮರ್ತ್ಯವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಒಡೆಯನು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಸ ನಾ ಏಷ ಮಹಾನಜ ಆತ್ಮಾ ಯೋಗ್ಯಯಂ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ ಪ್ರಾಣೇಷು ಯ ಏಷೋಽಂತ-
ಹೃದಯ ಆಕಾಶಸ್ತಸ್ಮಿನ್ ಶೇತೇ ಸರ್ವಸ್ಯ ವಶೀ ಸರ್ವಸ್ಯೇಶಾನಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾಧಿಪತಿಃ ಸ ನ
ಸಾಧುನಾ ಕರ್ಮಣಾ ಭೂಯಾನ್ನೋ ಏವಾಸಾಧುನಾ ಕನೀಯಾನೇಷ ಸರ್ವೇಶ್ವರ ಏಷ
ಭೂತಿರಧಿಪತಿರೇಷ ಭೂತಪಾಲ ಏಷ ಸೇತುವಿಧರಣ ಏಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಮಸಂಭೇದಾಯ
ಸಮೇತಂ.....
(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೨೨)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಮಹಾತ್ಮನು, ಅಜನು, (ಜನ್ಮರಹಿತನು) ವಿಜ್ಞಾನಮಯನು. ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸುಸ್ಥಿತನಾಗಿ ಸಕಲಕ್ಕೂ ಯಜಮಾನನೂ, ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಅಧಿಪತಿಯೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಸಕಲಕ್ಕೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇತರ ಜೀವರುಗಳಂತೆ ಇವನಿಗೆ ಕರ್ಮಫಲವಿಲ್ಲ. ಸಾಧುವಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸತ್ಥಲ, ಅಸಾಧುವಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಅಸತ್ಥಲ ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಕಲ ಕರ್ಮ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಫಲಗಳಿಗೂ ಇವನೇ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು. ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿದಲು ಸಾಧಕವಾಗುವಂತೆ ಇವನು ಒಂದು ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಸೇತುವಿನಂತೆ ಇದ್ದಾನೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವು ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಯ ಆತ್ಮಾ ಸ ಸೇತುವಿಧೃತಿರೇಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಮಸಂಭೇದಾಯ ನೈತಂ ಸೇತು-
ಮಹೋರಾತ್ರೇ ತರತೋ ನ ಜರಾ ನ ಮೃತ್ಯುರ್ನ ಶೋಕೋ ನ ಸುಕೃತಂ ನ ದುಷ್ಕೃತಂ
ಸರ್ವೇ ಪಾಪಾನ್ನೋಽತೋ ನಿವರ್ತಂತೇಽಪಹತಪಾಪಾ ಹ್ಯೇಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ ||
(ಛಾ. ಉ. ೮-೪-೧)

ಈ ಲೋಕಗಳು ಒಂದಕ್ಕೊಂದಕ್ಕೆ ಘರ್ಷಿತವಾಗದಿರುವಂತೆಯೂ, ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವಂತೆಯೂ ಮಾಡಲು ಈ ಮಹಾ ಸೇತುವೆಯು ಸಾಧಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಮಹಾಸೇತುವೆಯನ್ನು ಅಹೋರಾತ್ರಗಳು ದಾಟಲಾರವು. ಜರೆಯಾಗಲೀ (ಮುತ್ತು), ಮೃತ್ಯುವಾಗಲೀ ದಾಟಲಾರವು. ಸುಕೃತವಾಗಲೀ ಅಥವಾ ದುಷ್ಕೃತವಾಗಲೀ ಇದನ್ನು ದಾಟಲಾರವು. ಇದನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿದರೆ ಸಕಲ ಪಾಪಗಳೂ ನಾಶವಾಗುವವು. ಇದೇ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವು.

ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಂ ಸೇತುಂ ತೀರ್ತ್ವಾಂಧಃ ಸನ್ನನಂಧೋ ಭವತಿ, ವಿದ್ಧಃ ಸನ್ನವಿದ್ಧೋ ಭವತ್ಯು-
ಪತಾಪೀ ಸನ್ನನುಪತಾಪೀ ಭವತಿ ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಂ ಸೇತುಂ ತೀರ್ತ್ವಾಪಿ ನಕ್ತಮಹರೇವಾ.
ಭಿಸಿಷ್ಟದ್ಯತೇ ಸಕೃದ್ವಿಭಾತೋ ಹ್ಯೇವೈಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ |

(ಛಾ. ಉ. ೮-೪-೨)

ಈ ಮಹಾಸೇತುವೆಯನ್ನು ದಾಟಿದರೆ ಅಂಧನು ಕಣ್ಣನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ವ್ಯಾಧಿಗ್ರಸ್ತನು ಆರೋಗ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮಹಾಸೇತುವೆಯನ್ನು ದಾಟುವುದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಯೂ ಹಗಲಿನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವು ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶಿತವೂ ಪರಪ್ರಕಾಶಕವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅಮೃತತ್ವರೂಪವಾದ ಸೇತುವೆ. ಇದರ ಸ್ವರೂಪವು ಅತ್ಯತಿಶಯವಾದುದು. ಇತರ ಲೌಕಿಕವಾದ ಸೇತುವೆಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ನಿಷ್ಕಲಂ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯಂ ಶಾಂತಂ ನಿರವದ್ಯಂ ನಿರಂಜನಂ |
ಅಮೃತಸ್ಯ ಪರಂ ಸೇತುಂ ದಗ್ಧೇಂಧನಮಿನಾನಲಂ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೬-೧೯)

ಇದು ಅವಿಭಕ್ತವಾದುದು (ಭಾಗರಹಿತವು). ಕ್ರಿಯಾರಹಿತವಾದುದು, ಶಾಂತಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು, ದೋಷರಹಿತವಾದುದು ಮತ್ತು ನಿರ್ಮಲವಾದುದು. ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೆ ಇದು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಸೇತುವೆಯಾಗಿದೆ. ಕೆಂಡದರೂಪದಲ್ಲಿ ಪುಣಿತವಾದ ಸೌದಿಯು ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಇದು ಶುದ್ಧವೂ ಪ್ರಕಾಶಿತವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವ ಈ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಮರೂಪವಾದ ಈ ಸೇತುವೆಯು ವಿಭಕ್ತವಾಗಿರುವ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮೇಲೆ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಅವುಗಳ ನಿಯತವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಭದ್ರವಾಗಿರಲು ಈ ಸೇತುವೆಯು ಸಾಧಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವ ತತ್ತ್ವಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಸೇತುವೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—ಈ ವರ್ಣನವು ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಯಸ್ಮಿನ್ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚಾಂತರಿಕ್ಷಮೋತಂ ಮನಃ ಸಹ ಪ್ರಾಣೈಶ್ಚ ಸರ್ವೈಃ |
ತಮೇವೈಕಂ ಜಾನಥ ಅತ್ಮಾನಮನ್ಯಾ ವಾಚೋ ವಿಮುಂಚಥಾಮೃತಸ್ಯೈವ ಸೇತುಃ ||
(ಮು. ಉ. ೨.೨-೫)

ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕುಗಳಂತೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆಯೋ, ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೊಂದಿಗೂ ಕೂಡಿದ ಮನಸ್ಸು ಸುಸ್ಥಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅವನೇ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು. ಇವನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಠಿಸು. ಉಳಿದ ವಾಗ್ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ಬಿಡು. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೆ ಸೇತುವೆ ಯಂತಿದ್ದಾನೆ.

ಈರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾದ ಪರಮಪುರುಷನಿಗೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಜಗದ್ರಕ್ಷಕತ್ವ ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಲೋಕಗಳ ನಿಯಾಮಕತ್ವ. ಅಮೃತತ್ವಸ್ಯ ಈಶಾನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಅಂಶಗಳೂ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. ಜಗದ್ರಕ್ಷಕತ್ವವು ಹೇಗೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಮುಂದೆಯೂ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈಶಾನಶಬ್ದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ಲೋಕನಿಯಾಮಕತ್ವವು ಹೇಗೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈಶ್ವರನು ಜಗನ್ನಿಯಾಮಕನೆಂದು ಹೇಳುವ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅವನು ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯೆಂದೂ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತವೆ.

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಾಂತರ್ಯಾಮಿಣಂ ಬ್ರೂಹಿ (ಬೃ. ಉ. ೩-೭-೨) ಎಲೈ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕನೇ, ಈ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸು ಎಂದು ಉದ್ದಾಲಕ ಅರುಣಿಯು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಈರಿತಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವರ್ಣನವು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಅವನ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತಿಷ್ಠನ್ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಂತರೋ ಯಂ ಪೃಥಿವೀ ನ ವೇದ ಯಸ್ಯ ಪೃಥಿವೀ ಶರೀರಂ ಯಃ ಪೃಥಿವೀಮಂತರೋ ಯಮಯತ್ಯೇಷ ತ ಆತ್ಮಾಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ ||
(ಬೃ. ಉ. ೩-೭-೩)

ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿ, ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೇ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೂ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಇವನ ಪೂರ್ಣವಾದ ಅರಿವಿಲ್ಲ. ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದರೂ, ಇವನು ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು. ಪೃಥ್ವಿಯ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿಯೇ ಇದ್ದು ಪೃಥ್ವಿಯ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆಲ್ಲ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ಅಮೃತನು.

ಹೀಗೆಯೇ, ಜಲ, ಅಗ್ನಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ವಾಯು, ದ್ಯುಲೋಕ, ಆದಿತ್ಯ, ದಿಕ್, ಚಂದ್ರ, ನಕ್ಷತ್ರ, ಆಕಾಶ, ತಮಸ್, ತೇಜಸ್ ಇತ್ಯಾದಿ ತತ್ತ್ವಗಳೆಲ್ಲ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನೇ ತನ್ನ ದೇಹಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವುಗಳಿಗೆಲ್ಲ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುವೂ ಇವನನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿಯಲಾರವು. ಇದರಂತೆಯೇ, ಆದಿಭೌತಿಕ ಮತ್ತು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ—

ಯಃ ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು ತಿಷ್ಠನ್ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯೋ ಅಂತರೋ ಯಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ನ ವಿದುರೈಸ್ಯ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಶರೀರಂ ಯಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯಂತರೋ ಯಮಯತ್ಯೇಷ ತ ಆತ್ಮಾಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತ ಇತ್ಯಧಿಭೂತಮುಧಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ||
(ಛಾ. ಉ. ೩-೭-೧೫)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು. ಇವನನ್ನು ಇವಾವುವೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿಯವು. ಆದರೆ ಅವೆಲ್ಲ ಇವನ ಶರೀರ. ಅವುಗಳೆಲ್ಲ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದು ಕೊಂಡು ಅವುಗಳಿಗೆಲ್ಲ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ಅಮೃತನು. ಇದು ಆದಿಭೌತಿಕತತ್ತ್ವ. ಇದರಂತೆಯೇ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ತ್ವದ ವಿವರಣೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆಯೂ ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ,

ಯಃ ಪ್ರಾಣೇ ತಿಷ್ಠನ್ ಏಷ ತ ಆತ್ಮಾಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತೋಽತೋಽನ್ಯದಾರ್ತಂ ತತೋ ಹೋದ್ದಾಲಕ ಅರುಣಿರುಪರರಾಮು ||

(ಬೃ. ಉ. ೭-೭-೧೬ ರಿಂದ ೨೩)

ಪ್ರಾಣ, ವಾಕ್, ಚಕ್ಷುಸ್, ಶ್ರೋತ್ರ, ಮನಸ್, ತ್ವಕ್, ವಿಜ್ಞಾನ, ರೇತಸ್, ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ತ್ವಗಳೆಲ್ಲ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವ ಈ ಪುರುಷನಿಗೆ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಶರೀರಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುವೂ ಇವನನ್ನು ಪೂರ್ಣ

ವಾಗಿ ಅರಿಯುವು. ಇವನು ಅವುಗಳಿಗೆಲ್ಲ ನಿಯಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ಅವುತನು ಎಂದು ಪರಮೇಶ್ವರನ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಮಾಂಡೂಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತ—

ಏಷ ಸರ್ವೇಶ್ವರ ಏಷ ಸರ್ವಜ್ಞ ಏಷೋಽಂತರ್ಯಾಮ್ಯೇಷ ಯೋನಿಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಭವಾಪ್ಯಯೌ
ಹಿ ಭೂತಾನಾಂ ||

(ಮಾ. ಉ. ೬)

ಈ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ನಿಯಾಮಕನು, ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಮೂಲನು, ಪಾಲಕನು ಮತ್ತು ಸರ್ವರಕ್ಷಕನು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ತೇಜೋಮಯನೂ, ಅಮೃತಮಯನೂ ಆದ ಯಾಕ ಪುರುಷನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಮಧುವೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೋ (ಬೃ. ಉ. ೨.೫) ಅವನೇ ಇಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯೆಂದು ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನೇ ಅಮೃತತ್ವಸ್ಯ ಈಶಾನಃ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಯದನ್ನೇನಾತಿರೋಹತಿ :-

ಯತ್ ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದನ್ನೇನ ಪ್ರಾಣಿನಾಮನ್ನೇನ ಭೋಗ್ಯೇನ ನಿಮಿತ್ತೇನ ಅತಿರೋಹತಿ
ಸ್ವಕೀಯಾಂ ಕಾರಣಾನಸ್ಮಾಂತಿಕ್ರಮ್ಯ ಪರಿದೃಶ್ಯಮಾನಾಂ ಜಗದವಸ್ಥಾಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ||

ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಎಂದರೆ ಯಾವ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಈಶ್ವರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವನೋ ಅದುದರಿಂದಲೇ ತನ್ನಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಭೋಗ್ಯವಾದ ಅನ್ನದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ತನ್ನ ಕಾರಣಾನಸ್ಥಿವನ್ನು ಮೀರಿ ಕಾರ್ಯಾನಸ್ಥಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಜಗದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಾರಣಾನಸ್ಥಿಯು ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಕಾರ್ಯಾನಸ್ಥಿಯು ಪರಿದೃಶ್ಯಮಾನವಾದುದು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕದ್ದು. ಇಂದ್ರಿಯಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕದ್ದು ಮತ್ತು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ಥೂಲಪ್ರಪಂಚದ್ವಾರೂಪದಿಂದ ಈಶ್ವರನು ಅನ್ನನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ವಿಸ್ತೃತನಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ. ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಕರ್ಮಫಲಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಜಗದವಸ್ಥೆಯು ಈಶ್ವರನಿಂದ ಸ್ವೀಕೃತವಾಗಿದೆ, ಈ ಅವಸ್ಥೆಯು ಕೇವಲ ನಿಮಿತ್ತ ಮಾತ್ರವೇ ವಿನಾ ವಸ್ತುತಃ ಕಾರಣಾತ್ಮನಾದ ಈಶ್ವರನು ಮಾತ್ರ ಸತ್ಯನು. ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಮುಂಗಲಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನೊದಲನೆಯದಾಗಿ—

೧. ಯದಮೃತತ್ವಂ ತತ್ ಅನ್ನೇನ ಕರ್ಮಫಲಾಭಿಧೇನ ಅಸತಾ ಐಹಿಕಾಮುಷ್ಮಿಕಪ್ರಸಂಚೇನ
ಅತಿರೋಹತಿ ನ ತಿರೋಧಾನಂ ಗಚ್ಛತಿ |

ಯಾವ ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೆ ಪರಮಪುರುಷನು ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವನೋ, ಆ ಅಮೃತವೂ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುವಲ್ಲವೇ; ಅದು ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುವಾದರೆ ಅಗ ಲೌಕಿಕವಾದ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾಗಿ, ಅದೂ ಸಹ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆಯೇ ಎಂದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಅಮೃತತ್ವವು ಲೌಕಿಕವಾದ ಅನ್ನದಂತೆ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಅಸತ್ಯವಾದುದೂ, ಕರ್ಮಫಲಸಂಜ್ಞಕವಾದುದೂ ಐಹಿಕಾಮುಷ್ಮಿಕಪ್ರಸಂಚರೂಪವಾದುದೂ ಅದ

ಅನ್ನದಿಂದ ಅಮೃತತ್ವವು ಮುಕ್ತವಾದುದಿಲ್ಲ. ಅದರ ಭೋಗ್ಯತ್ವವೇ ಬೇರೆ, ಲೌಕಿಕಾನ್ನದ ಭೋಗ್ಯತ್ವವೇ ಬೇರೆ ಎಂದು ಎರಡಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ—

೨. ಯದ್ವಾ ಅನ್ನೇ ಅನ್ನಶಬ್ದೋಪಲಕ್ಷಿತಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಸಾಂಚಭೌತಿಕಪ್ರಪಂಚೇ ನಾತಿತ-
ಯೇನ ರೋಹತಿ ನಾಭಿಮನ್ಯತೇ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾತ್ ||

ಅನ್ನ ಶಬ್ದದಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಿತವಾದ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ (ಪೃಥಿವೀ, ಅಪ್ ತೇಜಸ್, ವಾಯು, ಆಕಾಶ) ಸಾಂಚಭೌತಿಕ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಅದು ಅಸತ್ಯವೆಂಬ ಪರಿಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅದರೊಡನೆ ತನ್ನ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಮೂರನೆಯದಾಗಿ (ಮಹಿಧರಭಾಷ್ಯ)

೩. ಅಮೃತತ್ವಸ್ಯ ಈಶಾನಃ ಎಂಬುದು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಮರಣಧರ್ಮವುಳ್ಳ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಒಡೆಯನು ಎಂದೂ ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ

ಅಮೃತತ್ವಸ್ಯ ಅಮರಣಧರ್ಮಸ್ಯ ಈಶಾನಃ ಮುಕ್ತೇರೀಶಃ | ಯೋಽಸೌ ನಾಸೌ ಮ್ರಿಯತ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂ ಚ ಯತ್ ಜೀವಜಾತಂ ಅನ್ನೇನ ಅತಿರೋಹತಿ ಉತ್ಪದ್ಯತೇ ತಸ್ಯ
ಸರ್ವಸ್ಯ ಚೇಶಾನಃ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಸ್ತಂಬಪರ್ಮಂತೋ ಭೂತಗ್ರಾಮ ಉಕ್ತಃ ತಸ್ಯಾನ್ನೇನೈವ
ಸ್ಥಿತೀ ||

(ಮಹಿಧರ ಭಾಷ್ಯ)

ಮರಣಧರ್ಮರಹಿತವಾದ ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ, ಅನ್ನಾದಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವೂ ಪೋಷಿತವೂ ಆಗುವ ಮತ್ತು ಮರಣಧರ್ಮವುಳ್ಳ ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವೆಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟ್ಯನಂತರ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಸ್ತಂಬ ಪರ್ಮಂತವಾಗಿ ಸಕಲ ಭೂತಗ್ರಾಮಗಳಿಗೂ ಈಶ್ವರನೇ ಪ್ರಭುವು ಎಂದು ಸ್ತುತವಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಅನ್ನರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆಯೇ ಅಥವಾ ಅವನಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾದ ಬೇರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೇ ಎಂದರೆ, ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅನ್ನವೂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಶವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅವನೇ ಅನ್ನ, ಅವನೇ ಭೋಕ್ತಾ, ತಿನ್ನುವವನೂ ಅವನೇ, ತಿನ್ನುವ ವಿಷಯವೂ ಅವನೇ ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅದ್ವೈತೇತಿ ಚ ಭೂತಾನಿ ಅವನು ಭುಜಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಭಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸ್ಥಿತಿಗಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅನ್ನದ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಮತ್ತು ಅದರ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಅನ್ನಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯೇಕ ಆಹುಸ್ತನ್ನ ತಥಾ ಪೂಯಂತಿ ನಾ ಅನ್ನಮೃತೇ ಪ್ರಾಣಾತ್ಪ್ರಾಣೋ
ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯೇಕ ಆಹುಸ್ತನ್ನ ತಥಾ ಶುಷ್ಯತಿ ವೈ ಪ್ರಾಣ ಯತೇಽನ್ನಾದೇತೇ ಹ ತ್ವೇವ ದೇವತೇ
ವಿಕಥಾಭೂಯಂ ಭೂತ್ವಾ ಪರಮತಾಂ ಗಚ್ಛತಸ್ತದ್ಧ ಸ್ವಾಹಪ್ರಾತ್ಯದಃ ಪಿತರಂ ||

ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಅನ್ನವೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಕೇವಲ ಹೀಗೆ ಮಾತ್ರ ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣವಿಲ್ಲದೆ ಎಂದರೆ ಅದರ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿರುವ ಅನ್ನವು ಅಸಹ್ಯಕರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಣವೇ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಮತ. ಕೇವಲ ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಅನ್ನವಿಲ್ಲದ ಪ್ರಾಣವು ಬಾಡಿದೋಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಇವೆರಡೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಾಮರಸ್ಯವು ಸಂಭವಿಸಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಎರಡೂ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಕರವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಾತ್ಯದನು ತನ್ನ ತಂದೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಕಿಂ ಸ್ವಿದೇವೈವಂ ವಿದುಷೇ ಸಾಧು ಕುರ್ಯಾಂ ಕಿಮೇವಾಸ್ಮಾ ಅಸಾಧು ಕುರ್ಯಾಮಿತಿ ಸ ಹ ಸ್ಮಾಹ
ಪಾಣಿನಾ ಮಾ ಪ್ರಾತ್ಯದ ಕಸ್ತ್ವೇನಯೋರೇಕಧಾಭೂಯಂ ಭೂತ್ವಾ ಪರಮತಾಂ ಗಚ್ಛತೀತಿ
ತಸ್ಮಾ ಉ ಹೈತದುನಾಚ ||

ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನಿಗೆ ನಾಳು ಯಾವ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಬಲ್ಲೆನು ? ಅಥವಾ ನನ್ನಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಅಪಕಾರ ವಾದೀತೇ ಎಂದು ಅವನು ಶಂಕಿಸಿದಾಗ ತಂದೆಯು ಪುತ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು ಅಂತಹ ಪ್ರಮಾದವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ಎರಡರ ಸಾಮರಸ್ಯದಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಉತ್ತಮವಾದ ಫಲವಾವುದು ಹೇಳು ಎಂದು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ—

ವೀತ್ಯನ್ನಂ ವೈವ್ಯನ್ನೇ ಹೀಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ವಿಷ್ವಾನಿ ರಮಿತಿ ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ರಂ
ಪ್ರಾಣೇ ಹೀಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ರಮಂತೇ ಸರ್ವಾಣಿ ಹ ವಾ ಅಸ್ಮಿನ್ಭೂತಾನಿ ವಿಶಂತಿ
ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ರಮಂತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

(ಬೃ. ಉ ೫.೧೨)

ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಅನ್ನವನ್ನೇ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದರಿಂದ ವಿ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥ. ಮತ್ತು ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಪ್ರಾಣ ದಿಂದಲೇ ರಮಿಸುವುದರಿಂದ ರಂ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣ. ಹೀಗೆ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನರಿಯುವುದರಿಂದಲೇ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವರ್ಣನವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಅನ್ನಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಅಷ್ಟು ವಿಶದ ವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಾಣದಾತ್ಮವಾದ ಅನ್ನಕ್ಕೂ ಜಗನ್ನೂಲನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಇರುವ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

ಅನ್ನಾದ್ವೈ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ | ಯಾಃ ಕಾಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀಗ್ ಶ್ರಿತಾಃ | ಅಥೋ ಅನ್ನೇನೈವ
ಜೀವಂತಿ | ಅಥೈನದಪಿಯಂತ್ಯಂತತಃ | ಅನ್ನಗ್ಂ ಹಿ ಭೂತಾನಾಂ ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ | ತಸ್ಮಾತ್ಸ-
ರ್ವಾಷಧಮುಚ್ಯತೇ | ಸರ್ವಂ ವೈ ತೇನೈವಾಪ್ನುವಂತಿ | ಯೇನೈವ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸತೇ |
ಅನ್ನಗ್ಂ ಹಿ ಭೂತಾನಾಂ ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ | ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಾಷಧಮುಚ್ಯತೇ | ಅನ್ನಾದ್ಭೂತಾನಿ
ಜಾಯಂತೇ | ಜಾತಾನ್ಯನ್ನೇನ ವರ್ಧಂತೇ | ಅದ್ಯತೇತ್ತಿ ಚ ಭೂತಾನಿ | ತಸ್ಮಾದನ್ನಂ
ತದಚ್ಯುತ ಇತಿ |

(ತೈ. ಉ. ೨-೧)

ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಅನ್ನದಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ. ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಜೀವರಾಶಿಗಳೆಲ್ಲವುಳೂ ಅನ್ನ ವಿಲ್ಲದೇ ಜೀವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ನವೇ ಅವುಗಳಿಗೆ ಜೀವನಾಧಾರ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅನ್ನವೇ ಜ್ಯೇಷ್ಠವು. ಈ ಮಹತ್ವದ್ದು ಕಾರಣದಿಂದ ಇದು ವಿಶ್ವಾಷಧ ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ.

ಅನ್ನವನ್ನೇ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದು ಆರಾಧಿಸುವವರು ಸಕಲವಿಧವಾದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಈ ಅನ್ನದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಅನ್ನದಿಂದಲೇ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಈ ಅನ್ನವು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಂದಲೂ ಭಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಈ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಯದನ್ನೇನಾತಿ ರೋಹತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಯಾವರೀತಿ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ತಪಸಾ ಚೀಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮ ತತೋಽನ್ನಮಭಿಜಾಯತೇ |

ಅನ್ನಾತ್ ಪ್ರಾಣೋ ಮನಃ ಸತ್ಯಂ ಲೋಕಾಃ ಕರ್ಮಸು ಚಾಮೃತಂ ||

(ಮ. ಉ. ೧-೧-೮)

ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪೌಷ್ಕಲ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ಅನ್ನವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನ್ನದಿಂದ ಪ್ರಾಣ, ಮನಸ್ಸು, ಸತ್ಯ, ಸಕಲ ಲೋಕಗಳು ಮತ್ತು ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಅಮೃತತ್ವವೂ, ಅನಂತತ್ವವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ಜಗದುತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಮೂಲವೂ ಜಗತ್ಪೋಷಕವೂ ಆದ ಅನ್ನವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಇದಂ ಸರ್ವಮನ್ನಂ ಜೈವಾನ್ನಾದಶ್ಚ ಸೋಮ ಏವಾನ್ನಮಗ್ನಿರನ್ನಾದಃ |

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೬)

ಈ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಅನ್ನ ಮತ್ತು ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಅನ್ನಭಕ್ಷಕವು. ಸಕಲವೂ ಅನ್ನಮಯ, ಸಕಲವೂ ಅನ್ನದಿಂದ ಪೋಷಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅನ್ನವು ಬ್ರಹ್ಮರೂಪಿಯಾದುದು.

ಅನ್ನಂ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತತೋ ಹ ವೈ ತದ್ರೇತಸ್ತಸ್ಮಾದಿಮಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತ ಇತಿ |

(ಪ್ರಶ್ನ. ೧-೧೪)

ಅನ್ನವೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಅದರಿಂದಲೇ ರೇತಸಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಅದರಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ. ಜಗತ್ತಿನ ಪೋಷಣೆಯೆಲ್ಲವೂ ಅದರಿಂದ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ವರುಣನು ತನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ಭೃಗುವಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಅನ್ನದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಅನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್ | ಅನ್ನಾದ್ಭೋವ ಖಲ್ವಿನೂನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ | ಅನ್ನೇನ ಜಾತಾನಿ ಜೀವಂತಿ | ಅನ್ನಂ ಪ್ರಯಂತ್ಯಭಿಸಂವಿಶಂತಿ | ತದ್ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ | ತದ್ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ||

(ತೈ. ಉ. ೩-೨)

ಅನ್ನವೇ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದೂ, ಅದನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪಾಸಿಸಬೇಕೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅನ್ನವೇ ಪ್ರಾಣ, ಮನಸ್ಸು, ಇತ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ತತ್ತ್ವಗಳು. ಆದುದರಿಂದಲೇ,

ಅನ್ನಂ ನ ನಿಂದ್ಯಾತ್ | ತದ್ವ್ರತಂ | ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅನ್ನಂ | ಶರೀರಮನ್ನಾದಂ | ಪ್ರಾಣೇ ಶರೀರಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ | ಶರೀರೇ ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ | ತದೇತದನ್ನಮನ್ನೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ | ಸ

ಯ ಏತದನ್ನಮನ್ನೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ನೇದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ | ಅನ್ನವಾನನ್ನಾದೋ ಭವತಿ |
ಮಹಾನ್ ಭವತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ | ಮಹಾನ್ ಕೀರ್ತ್ಯಾ ||

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೩-೭)

ಅನ್ನವನ್ನು ನಿಂದಿಸಬಾರದು. ಅದನ್ನು ವ್ರತವೆಂದರಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಾಣವೇ ಅನ್ನವು. ಶರೀರವೇ ಈ ಅನ್ನವನ್ನು
ಭುಜಿಸುವುದು. ಪ್ರಾಣವು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ. ಶರೀರವೂ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ
ಅನ್ನವು ಅನ್ನದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾದಂತಾಯಿತು. ಈ ರೀತಿ ಅನ್ನವು ಅನ್ನದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಗಿರುವುದನ್ನು
ಅರಿತವನು ಅನ್ನವಂತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪೂರ್ಣವಾದ ಪುತ್ರಾದಿಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಅನ್ನಂ ನ ಪರಿಚಕ್ಷೇತ | ತದ್ವ್ರತಂ | ಆಪೋ ವಾ ಅನ್ನಂ | ಜ್ಯೋತಿರನ್ನಾದಂ | ಅಪ್ಸು ಜ್ಯೋತಿಃ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ | ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯಾಪಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ ||

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೩-೮)

ಅನ್ನವನ್ನು ಯಾರೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸಬಾರದು. ಇದನ್ನೇ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ವ್ರತವಾಗಿಟ್ಟಿರಬೇಕು. ಜಲವೇ ಅನ್ನವು.
ತೇಜಸ್ಸೇ ಅನ್ನಭಕ್ಷಕವು. ತೇಜಸ್ಸು ಜಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ. ಜಲವು ತೇಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ. ಅದುದ
ರಿಂದಲೇ ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ಅನ್ನವು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಅನ್ನಂ ಬಹುಕುರ್ವೀತ | ತದ್ವ್ರತಂ | ಪೃಥಿವೀ ವಾ ಅನ್ನಂ | ಆಕಾಶೋನ್ನಾದಃ | ಪೃಥಿವ್ಯಾ-
ಮಾಕಾಶಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ | ಆಕಾಶೇ ಪೃಥಿವೀ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ | ತದೇತದನ್ನಮನ್ನೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ||

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೩-೯)

ಅನ್ನವನ್ನು ಪುಷ್ಕಳವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಬೇಕು. ಇದನ್ನೇ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ವ್ರತವಾಗಿಟ್ಟಿರಬೇಕು. ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಅನ್ನವು.
ಆಕಾಶವೇ ಈ ಅನ್ನಭಕ್ಷಕವು. ಆಕಾಶವು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ. ಪೃಥ್ವಿಯು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ.
ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ಅನ್ನವು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಸಕಲ ತತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಅನ್ನರೂಪವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅನ್ನವೇ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.
ಯದನ್ನೇನಾತಿರೋಹತಿ | ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವ ಎಲ್ಲ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯವಾಗುವಂತೆ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯ
ಗಳು ಉದಾಹೃತವಾಗಿವೆ. ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅನ್ನನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಸ್ಥೂಲರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದು
ವನು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಅನ್ನರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗುವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯಮಾಡಲು ಅವ
ಕಾಶವಿರುವಂತೆಯೇ, ತನಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವನು ಎಂದು ಹೇಳಲೂ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ
ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವಾದ ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯಗಳು ಈ ರೀತಿ ಇರುತ್ತವೆ.

ಸ ಈಕ್ಷತೇನೋ ನು ಲೋಕಾಶ್ಚ ಲೋಕಸಾಲಾಶ್ಚಾನ್ನಮೇಭ್ಯಃ ಸೃಜಾ ಇತಿ |

(ಐ. ಉ. ೧-೩-೧)

ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಲೋಕಪಾಲಕರನ್ನೂ ಪೋಷಿಸಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಅವರಿಗಾಗಿ
ಅನ್ನವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿದನು.

ಸೋಽಪೋಽಭ್ಯತಪತ್ತಾಭ್ಯೋಽಭಿತಸ್ತಾಭ್ಯೋ ಮೂರ್ತಿರಜಾಯತ | ಯಾ ವೈ ಸಾ ಮೂರ್ತಿರ-

ಜಾಯತಾನ್ನಂ ವೈ ತತ್ ||

(ಐ. ಉ. ೧-೩-೨)

ಆಗ ಅವನು ಜಲದ ಮೇಲೆ ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಆ ಜಲದಿಂದ ಒಂದು ಮೂರ್ತಿಯೂ ಉದ್ಭವಿಸಿತು. ಆ ರೀತಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮೂರ್ತಿಯೂ ಪವೇ ಅನ್ನವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು.

ತದೇತದಭಿಸೃಷ್ಟಂ ಪರಾಜಾತ್ಯಜಿಘ್ರಾಂಸತ್ | ತದ್ವಾಚಾಜಿಘ್ರಕ್ಷತ್ ತನ್ನಾತಕ್ನೋದ್ವಾಚಾ
ಗ್ರಹೀತುಂ ||

(ಐ. ಉ. ೧-೩-೨)

ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಈ ಅನ್ನವು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ಯತ್ನಿಸಿತು. ಆಗ ಅದನ್ನು ವಾಕ್ಯನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಹಿಡಿಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದನು. ವಾಕ್ಯನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅದನ್ನು ಹಿಡಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ವಾಕ್ಯನಿಂದಲೇ ಅದನ್ನು ಹಿಡಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ, ಅನ್ನ ಎಂದು ಉಚ್ಚಾರಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಅನ್ನವು ಲಭಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದಾಗಿದ್ದಿತು.

ತಸ್ಪ್ರಾಣೇನಾಜಿಘ್ರಕ್ಷತ್ | ತನ್ನಾತಕ್ನೋತ್ ಪ್ರಾಣೇನ ಗ್ರಹೀತುಂ | ಸ ಯದ್ಧೈನಂ
ಪ್ರಾಣೇನಾಗ್ರ ಹೈಷ್ಯದಭಿಸ್ರಾಣ್ಯ ಹೈವಾನ್ನಮತ್ರಪ್ಸ್ಯತ್ | ತಚ್ಚಕ್ಷುಷಾಜಿಘ್ರಕ್ಷತ್ |
ತನ್ನಾತಕ್ನೋಚ್ಚಕ್ಷುಷಾ ಗ್ರಹೀತುಂ | ಸ ಯದ್ಧೈನಚ್ಚಕ್ಷುಷಾಗ್ರಹೈಷ್ಯದ್ವಾಪ್ನಾನ್
ಹೈವಾನ್ನಮತ್ರಪ್ಸ್ಯತ್ |

(ಐ. ಉ. ೧-೩-೩, ೪)

ಆಗ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ಯತ್ನಿಸಿದ ಅನ್ನವನ್ನು ಪ್ರಾಣದಿಂದಲೂ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಹಿಡಿಯಲು ಯತ್ನಿಸಿದನು. ಅದು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಪ್ರಾಣದಿಂದಲೂ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಹಿಡಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ, ಕೇವಲ ಉಸಿರಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ದರ್ಶನಮಾತ್ರದಿಂದಲೂ ಅನ್ನವನ್ನು ಪಡೆದು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬಹುದಾಗಿದ್ದಿತು.

ಹೀಗೆಯೇ, ಕ್ರವಣ, ತ್ವಕ್, ಮನಸ್ಸು ಇವುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದಲೂ ಅದನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಕೊನೆಯ ಪ್ರಯತ್ನವಾಗಿ,

ತದಪಾನೇನಾಜಿಘ್ರಕ್ಷತ್ | ತದಾವಯತ್ | ಸೈಷೋನ್ನಸ್ಯ ಗ್ರಹೋ ಯದ್ವಾಯು-
ರನ್ನಾಯುರ್ವಾ ಏಷ ಯದ್ವಾಯುಃ |

(ಐ. ಉ. ೧-೩-೧೦)

ಆ ಅನ್ನವನ್ನು ಅಪಾನದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಹಿಡಿಯಲು ಯತ್ನಿಸಿದಾಗ ಅದು ಸಿಕ್ಕಿ ಅದನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿದನು. ಫು. ಸಂ. ೧೦. ೧೧-೨. ಅನಯತಿರತ್ತಿಕರ್ಮಾ). ಅನ್ನವನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲ ಈ ಶಕ್ತಿಯು ವಾಯುಸಂಬಂಧವಾದುದು. ವಾಯುವೇ ಅನ್ನಾಯುನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾದ ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗತ್ತಿನ ಪೋಷಣೆಗಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಅ ಅನ್ನವನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲು ಶ್ರಮವನ್ನೂ ವಹಿಸಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ವಿಚಾರವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಅವನು ಸ್ಥೂಲರೂಪಹೊಂದಬೇಕಾಯಿತು ಎಂಬುದು ಒಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯೇ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ಥೂಲರೂಪವಾದ ಪರಿಣಾಮವು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಮತವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ; ಅನ್ಯತತ್ತ್ವಸ್ಯ ಈಶಾನಃ, ಯದನ್ನೇನಾತಿರೋಹತಿ ನಂದಿರುನ
ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನ ವರ್ಣವು ಪರಮಪುರುಷನ ವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನೂ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ವಿಷಯಗಳ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಪುರುಷ ಏವ—ದೃಶ್ಯಮಾನ್ಯವಾದ ಈ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಈ ಪುರುಷನೇ ಆಗಿರುವನು ಎಂದೂ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಈ ಪುರುಷನು ಮರಣರಹಿತರಾದ ದೇವತಾದಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವನೆಂಬ ಅಂಶವನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವವು.

ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಪುರುಷ ಏವ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಇದಂ ಶಬ್ದವು ಇದನ್ನು ಎಂದರೆ ನಮಗೆ ದೃಷ್ಟಿಗೋಚರವಾಗಿರುವ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಸರ್ವಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಚರಾಚರವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಅನುಭವವೇದ್ಯವಾಗ ಈ ಜಗತ್ತೂ ಇದರಲ್ಲಿರುವ ನಾನಾ ವಸ್ತುಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಇದರಂತೆಯೇ ಇರುವ ಆಖಿಲಾಂಡಕೋಟಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗಳೂ ಸಹ ಈ ಪರಮಪುರುಷನೇ ಆಗಿರುವನು ಎಂದರೆ ಅವನ ಅಂಶವೇ ಆಗಿರುವುದು. ಅನ್ಯತತ್ತ್ವವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಆ ಪರಮಪುರುಷನ ಅತ್ಯಲ್ಪ ಭಾಗವು ಈ ಜಗದಾದಿಯಾದ ವಿಶ್ವವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿರುವುದು. ಇದನ್ನೇ ಸರ್ವಂ ಖಲ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ಉಪ ನಿಷದ್ವಾಕ್ಯವೂ ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮ (ಅಥವಾ ಪರಮಪುರುಷ) ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ದೃಶ್ಯ ಮಾನವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವೂ ಪರಮಪುರುಷನೇ ಆಗಿರುವುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಡಬೇಕು. ಪರಮಪುರುಷನು ಅನ್ಯತತ್ತ್ವಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಜಗದಾದಿಗಳೊಂದೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ಯಕ್ತ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರೆ ಅನ್ಯತತ್ತ್ವಸ್ವರೂಪದ ಕೆಲವು ಭಾಗ ವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾದಾಗ ಜಗದಾದಿಗಳ ಅವಿರ್ಭಾವವಾಗುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇನ್ನು ಯದ್ಭೂತಂ ಯಚ್ಚ ಭವ್ಯಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸೋಣ. ಯದ್ಭೂತಂ ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದದ್ದು, ಯಚ್ಚ ಭವ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಮುಂದೆ ಉಂಟಾಗುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಹಿಂದೆ ಇದ್ದದ್ದು, ಮುಂದೆ ಉಂಟಾಗುವುದು ಎಂದರೇನು? ಒಂದು ಸಲ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಜಗದಾದಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವು ದಿಲ್ಲವೇ? ಎಂದರೆ, ಹಾಗಲ್ಲ. ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ಅವಸ್ಥೆಗಳಿರುವವು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅನ್ಯತತ್ತ್ವ ಮತ್ತು ವ್ಯಕ್ತ ಎಂದು; ವ್ಯಕ್ತವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜಗದಾದಿಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿ ಗೋಚರವಾಗುವವು. ಅನ್ಯತತ್ತ್ವವಸ್ಥೆ ಯಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ನಾಶವಾಗಿ ಪುನಃ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಐಕ್ಯವಾಗುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಳಯ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಸೃಷ್ಟಿಯಾದ ಜಗದಾದಿಗಳು ಕೆಲವು ಕಾಲ ಅದೇ ವ್ಯಕ್ತವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವು ತಕ್ಕ ಸ್ಥಿತಿ ಎನ್ನುವರು. ಈ ಕ್ರಮವು ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿ ಸ್ಥಿತಿ ಲಯ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧ ವ್ಯಾಪಾರಗಳೂ ಒಂದಾಗುತ್ತ ಲೊಂದು ನಡೆದು ಬರುತ್ತಿರುವುದು. ಅನ್ಯತತ್ತ್ವವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷನು ಜಗದಾದಿಗಳ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳುವುದೇ

ಸೃಷ್ಟಿಯು ; ಆ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಕೆಲವುಕಾಲ ಇರುವುದೇ ಸ್ಥಿತಿಯು ; ಜಗದಾದಿಗಳು ನಾಶವಾಗಿ ಪುನಃ ಮೊದಲಿದ್ದ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದೇ ಲಯ ಅಥವಾ ಪ್ರಳಯವು. ಈ ಮೂರುವ್ಯಾಪಾರಗಳು ಎಡಬಿಡದೆ ನಡೆದುಬರುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಈಗಿರುವ ಜಗದಾದಿಗಳಂತೆ ಹಿಂದೆ ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಜಗದಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದ್ದಿತು, ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಯದ್ಭೂತಂ—ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈಗಿರುವ ಜಗದಾದಿಗಳು ನಾಶವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಲಯಾನಂತರ ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವ ಜಗದಾದಿಗಳನ್ನು ಯಚ್ಚ ಭವ್ಯಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜಗದಾದಿಗಳೆಂದರೆ ಸಮಸ್ತರೋಕಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಅನೇಕ ಕೊಟ್ಟಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗಳೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ, ಜಾಜರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಮಸ್ತವಸ್ತುಗಳೂ ಎಂದರ್ಥವು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಆ ಪುರುಷನೇ ಆಗಿರುವನು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇನ್ನು ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸುವಾಗಲೇ ಉತಾಮೃತತ್ವಸ್ಯೇಶಾನಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಮೃತತ್ವ ಎಂದರೆ ಮರಣರಹಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದೂ ಈಶಾನಃ ಎಂದರೆ ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಈ ಪುರುಷನು ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವನೆಂದೂ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯು. ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಗಹನವಾದ ತತ್ತ್ವವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಬೇರೊಂದು ಅರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವೆಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಮೃತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮರಣರಹಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಅಮೃತಾನಾಂ ಈಶಾನಃ ಅಥವಾ ಅಮೃತೇಶಾನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಮೃತತ್ವ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಮೃತಸ್ಯ ಭಾವಃ ಎಂದರೆ ಮರಣರಹಿತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಿಂದರ್ಥಮಾಡುವುದು ಸಮಂಜಸವೂ ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವೂ ಆಗಿರುವುದು. ಮರಣರಹಿತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯೆಂದರೇನು ಎಂದರೆ ಪರಮಪುರುಷನ ಅಮೃತಸ್ವರೂಪ ಅಥವಾ ಪರಮಪದವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಮುಕ್ತಿ ಸ್ವರೂಪವು. ಸಾಮಾನ್ಯಪುರುಷನು ತನ್ನ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ, ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಈ ಸಂಸಾರಬಂಧನವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದೇ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮೈಕೈಕವಾಗುವುದೇ ಅಮೃತತ್ವವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಎಂದರೆ ಅಮೃತತ್ವ ಅಥವಾ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದನಂತರ ಪುನರ್ಜನ್ಮವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಮರಣವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ಪುರುಷನು ಪುನಃ ಜನ್ಮವೆತ್ತುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಮರಣವೂ ಇಲ್ಲ. ಯದ್ಗತ್ವಾ ನ ನಿವರ್ತಂತೇ ತದ್ಭಾವಂ ಪರಮಂ ನಮು ಎಂದು ಭಗವದ್ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು ಎಂದರೆ ವಿಪ್ಲವಿನ (ಪರಮಾತ್ಮನ) ಪರಮಪದವೆಂಬ ಸ್ಥಾನವನ್ನು (ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು) ಪಡೆದನಂತರ ಪುನಃ ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಜನ್ಮವೆತ್ತುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು. ಈ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಪರಮಪದವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಅಮೃತತ್ವವೆಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಈ ಪರಮಪುರುಷನೇ ಈಶಾನಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಭುವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೆ ಸಂಸಾರನಿವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಮೋಕ್ಷವೂ ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಸನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾಪ್ಯೇತಿ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಒಕ್ಕುವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಆಗುವನು ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

ಯದನ್ನೇನಾತಿರೋಹತಿ—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನ್ನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಹಾರವೆಂದರ್ಥವು. ಅದ್ಭುತೇತಿ ಚ ಭೂತಾನಿ | ತಸ್ಮಾದನ್ನಂ ತದುಚ್ಯತ ಇತಿ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಇದನ್ನು ತಿನ್ನುವುದರಿಂದಲೂ, ತಾನೇ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ತಿನ್ನಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಕ್ಕೆ (ಆಹಾರಕ್ಕೆ) ಅನ್ನವೆಂದು ಹೆಸರುಬಂದಿದೆ. ಪರಮೇಶ್ವರನು ತನ್ನ ಸ್ವಕೀಯಾವಸ್ಥೆಯಾದ ಅಮೃತಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಥವಾ ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ

(ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಅನ್ನವೇ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುವಾಗಿವುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ಜಗದಾದಿಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಕಾರಣಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ (ತೃಜಿಸಿ) ಕಾರ್ಯಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಎಂದರೆ ಜಗದಾದಿಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವಿವರಣೆಯು.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಏತಾನಾನ್ ಸ್ಯ ಮಹಿಮಾತೋ ಜ್ಯಾಯಾಂಶ್ಚ ಪುರುಷಃ ।

ಪಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ತ್ರಿಸಾದ್ವ್ಯಮೃತಂ ದಿವಿ ॥ ೩ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಏತಾನಾನ್ | ಅಸ್ಯ | ಮಹಿಮಾ | ಅತಃ | ಜ್ಯಾಯಾನ್ | ಚ | ಪುರುಷಃ |

ಪಾದಃ | ಅಸ್ಯ | ವಿಶ್ವಾ | ಭೂತಾನಿ | ತ್ರಿಸಾತ್ | ಅಸ್ಯ | ಅಮೃತಂ | ದಿವಿ ॥ ೩ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅತೀತಾನಾಗತವರ್ತಮಾನರೂಪಂ ಜಗದ್ವ್ಯವದಸ್ತಿ ಏತಾನಾನ್ಸರ್ವೋಽಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ | ಸ್ವಕೀಯಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಶೇಷಃ | ನ ತು ತಸ್ಯ ನಾಸ್ತವಸ್ವರೂಪಂ | ನಾಸ್ತವಸ್ತು ಪುರುಷೋಽತೋ ಮಹಿಮ್ನೋಽಸಿ ಜ್ಯಾಯಾನ್ | ಅತಿಶಯೇನಾಧಿಕಃ | ಏತಜ್ಞೋಭಯಂ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕೃತಯತೇ | ಅಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಕಾಲತ್ರಯವರ್ತಿನಿ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಾನಿ ಪಾದಃ | ಚತುರ್ಭೋಽಂಶಃ | ಅಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯಾವಶಿಷ್ಟಂ ತ್ರಿಸಾದ್ವ್ಯರೂಪಮಮೃತಂ ವಿನಾಶರಹಿತಂ ಸದ್ವಿವಿ ದ್ಯೋತನಾತ್ಮಕೇಸ್ವಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪೇ ವ್ಯವತಿಷ್ಠತ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಯದ್ಯಪಿ ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತೈ. ಅ. ಉ. ೧ ಉ. ೨-೧ | ಇತ್ಯಾವ್ಯಾತ್ಯಸ್ಯ ಪರಬ್ರಹ್ಮಣ ಇಯತ್ತಾಭಾನಾತ್ಪಾದಚತುಷ್ಟಯಂ ನಿರೂಪಯಿತುಮುಚ್ಯಂ ತಥಾಪಿ ಜಗದಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪಾಪೇಕ್ಷಯಾಲ್ಪಮಿತಿ ವಿನಿವೃತ್ತತ್ವಾತ್ಪಾದತ್ವೋಪನ್ಯಾಸಃ ॥

। ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಏತಾನಾನ್—ಭೂತ, ವರ್ತಮಾನ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯದ್ರೂಪಗಳಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಆದಿ ಪುರುಷನ | ಮಹಿಮಾ—ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ವಿಶೇಷವೇ ಆಗಿದೆ | ಚ—ಅಲ್ಲದೆ | ಪುರುಷಃ—ಆದಿಪುರುಷನು | ಅತಃ—ಈ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಜ್ಯಾಯಾನ್—ಅಧಿಕನು | ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ—ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಪುರುಷನ | ಪಾದಃ—ಕಾಲುಭಾಗ ಮೂತ್ರ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಮಹಾಪುರುಷನ | ತ್ರಿಸಾತ್—ಮುಕ್ತಾಲುಪಾಲು | ದಿವಿ—ಗೋಚರಾತೀತವಾದ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ (ಸ್ವಪ್ರಕಾಶ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ) | ಅಮೃತಂ—ವಿಕೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಇರುತ್ತದೆ. (ಯಾವ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದದೆ ನಿಷ್ಕೃತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ).

ಭಾವಾರ್ಥ :

ಭೂತ, ವರ್ತಮಾನ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯದ್ರೂಪಗಳಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಈ ಆದಿಪುರುಷನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಶೇಷವೇ ಆಗಿದೆ. ಆಲ್ಲದೆ, ಆದಿಪುರುಷನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು. ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಈ ಈಶ್ವರನ ಕಾಲುಭಾಗ ಮಾತ್ರ. ಈ ಮಹಾಪುರುಷನ ಮುಕ್ತಾಲುಪಾಲು ಗೋಚರಾತೀತವಾದುದೂ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದದೆ ನಿಜಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

English Translation

Such is his greatness ; and Purusha is greater even than this ; all beings are one-fourth of him ; his other three-fourths. (being) immortal (abide) in heaven.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಮೀರಿರುವ ಪರಮಪುರುಷನ ಮಹತ್ವರೂಪವು ಈ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರಮಾಣವೇನು ಮತ್ತು ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಮೀರಿ ನಿಂತಿರುವ ಪರಮಪುರುಷನ ಪ್ರಮಾಣವೇನು ಇವುಗಳ ಅಂತರವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸುಲಭವಲ್ಲ.

ಏತಾನಾನ್ ಅಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ—

ಅತೀತಾನಾಗತವರ್ತಮಾನರೂಪಂ ಜಗದ್ವ್ಯಾವದಸ್ಯೇತಾನಾನ್ ಸರ್ವೋಽಸ್ಯ ಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ಸ್ವಕೀಯಸಾಮರ್ಥ್ಯ ವಿಶೇಷಃ | ನ ತು ತಸ್ಯ ವಾಸ್ತವಂ ಸ್ವರೂಪಂ |

ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯತ್ ಮತ್ತು ವರ್ತಮಾನಕಾಲಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಸಕಲ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ಈ ಪರಮಪುರುಷನ ಮಹಿಮೆಯೇ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಇವನ ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅನಂತರ, ಸಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಕಲಭೂತಗಳೂ ಈ ಪರಮಪುರುಷನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಒಂದಂಶ ಮಾತ್ರ ಎಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಜಗತ್ತು ಈಶ್ವರನ ಪೂರ್ಣಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸದಿದ್ದರೂ ಅವನ ಅಂಶವನ್ನಾದರೂ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಿರುವ ಈ ಈಶ್ವರಾಂಶವನ್ನು ಅಸತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉಪ್ಪನ್ನವಾದ ಯಾವ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳಿರುವವೋ ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಈಶ್ವರನು ಅತ್ಯಧಿಕನು. ಅತೋ ಜ್ಯಾಯಾಂಶ್ಚ ಪೂರುಷಃ ಎಂದು ಹೇಳುವ ವಾಕ್ಯವು ಒಂದರ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನೂ ಇನ್ನೊಂದರ ಅಸತ್ಯತ್ವವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಿನ ಅಂಶವಾದ ಜಗತ್ತು ವ್ಯಾಪ್ತ ಮತ್ತು ಈಶ್ವರನು ವ್ಯಾಪಕ. ನ ತು ತಸ್ಯ ವಾಸ್ತವಂ ಸ್ವರೂಪಂ ಎಂಬ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನು? ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವೇ ಅಥವಾ ಅಸತ್ಯವೇ? ಸದಾತ್ಮಕವೇ ಅಥವಾ ಅಸದಾತ್ಮಕವೇ? ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳು ಯಾವ ರೀತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಣೆ

ವನ್ನು ಮುಂದೆ ನಾಸದಾಸೀತ್ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ (ಖು ಸಂ. ೧೦-೧೨೯) ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುವಾಗ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅತೋ ಜ್ಯಾಯಾಂತ್ ಪೂರುಷಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದೊಡನೆ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಪುರುಷಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಇವನು ಅಧಿಕನು ಎಂದಿರುವಾಗ ಆ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವಗಳು ಅಡಗಿವೆ, ಅವುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪುರುಷನು ಹೇಗೆ ಅಧಿಕನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಕ್ಷರ, ಅಕ್ಷರ ಎಂಬ ಎರಡೂ ಆತ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಪದಗಳು. ನಕ್ಷರವಾದ ದೇಹದೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಕ್ಷರನೆಂದೂ ದೇಹಾತಿರಿಕ್ತನಾಗಿ ನಿತ್ಯನಾದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಅಕ್ಷರನೆಂದೂ ಹೇಳುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷರಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಕ್ಷರಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ಷರಶ್ಚ ಕ್ಷರತೀತಿ ಕ್ಷರಃ ವಿನಾಶೀ ಇತಿ ಏಕೋ ರಾಶಿಃ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಸಕಲ ಭೂತಗಳು ಎಂದು ಶಾಂಕರಭಾಷ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಪಾಂತದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಸ್ತಂಬಪರ್ಮಂತವೂ ನಾಶ ಹೊಂದುವ ಸಕಲವೂ ಕ್ಷರಸಂಜ್ಞ ಕವೆಂದು ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತ ರಾಮಾನುಜಭಾಷ್ಯವೂ ಈ ಅರ್ಥ ವನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಸ್ತಂಬಪರ್ಮಂತಂ ಕ್ಷರಣಸ್ವಭಾವಾಚಿತ್ಸಂಸ್ಪೃಶ್ಯಸರ್ವಭೂತಾನಿ ಎಂದು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಇದು ನಿರ್ದೇಶಮಾಡುತ್ತದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಕ್ಷರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಭೇದ ವಿರುತ್ತದೆ. ಅಚಿತ್ತಿನೊಡನೆ ಎಂದರೆ ದೇಹಾದಿಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಕ್ಷರ ಎಂದು ಹೆಸರಾದರೆ, ಅಚಿತ್ತಿ ನೊಡನೆ ಕೂಡದೆ ಇರುವ ಶುದ್ಧಾತ್ಮನಿಗೆ ಅಕ್ಷರವೆಂದು ಹೆಸರು | ಎಂದು ರಾಮಾನುಜಮತ. ಅಚಿತ್ಸಂಸರ್ಗ- ವಿಯುಕ್ತಃ ಸ್ವೇನ ರೂಪೇಣಾವಸ್ಥಿತೋ ಮುಕ್ತಾತ್ಮಾ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಅಕ್ಷರ ವಿಶಯಕ್ಕೆ ಸ್ವೇನ ರೂಪೇಣಾವಸ್ಥಿತೋ ಮುಕ್ತಾತ್ಮಾ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಅಕ್ಷರ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ ವಿನಾಶರಹಿತಃ ಭಗವತಃ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಃ ನಾಶರಹಿತವಾದ ಭಗವಂತನ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಅಕ್ಷರಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ತತ್ತ್ವವು ಪುರುಷಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವದಷ್ಟು ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದಂತಾಯಿತು.

ಆದರೆ, ಅಕ್ಷರಶಬ್ದವು ಪರಬ್ರಹ್ಮವಾಚಕವಾಗಿಯೇ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಕ್ಷರ ಶಬ್ದವು ಪರಬ್ರಹ್ಮವಾಚಕವಾದರೆ, ಪುರುಷ, ಅಕ್ಷರ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ನಿತ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪರಮಾತ್ಮನಾದ ಅರ್ಥವಾ ಅಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಯಾವನೇ ಅತೋ ಜ್ಯಾಯಾಂತ್ ಪೂರುಷಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆಯೋ ಅದರಂತೆಯೇ, ಉತ್ತಮಃ ಪುರುಷಸ್ತ್ವನ್ಯಃ ಎಂದು ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು ಪುರುಷನ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಈ ಮಹಾಪುರುಷನ ಪಾದವಾದ ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವೇ ಅಥವಾ ಅಸತ್ಯಾತ್ಮಕವೇ? ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದರೆ, ಸಾಯಣರು ನ ತು ನಾಸ್ತವಂ ಸ್ವರೂಪಂ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವುದು ಅಷ್ಟು ಸರಿಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಅಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದರೆ, ಸತ್ಯರೂಪದ ಪುರುಷನ ಅಂತವಾಗಲಾರದು. ಈ ರೀತಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತನಾಗಿರುವ ಪುರುಷ, ಇವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಜಗತ್ತು ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧವೇನು, ಅಂತರವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು

ತಿಳಿಯಲು ಉಳಿದ ಉಪನಿಷತ್ತು ಮತ್ತು ಭಗವದ್ಗೀತಾವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಯ ವರ್ಣನೆಗೂ ಪ್ರಕೃತ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದಕ್ಕೂ ಸಾಮಂಜಸ್ಯವಿರುವುದೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅಥವಾ ಬಹುನೈತೇನ ಕಿಂ ಜ್ಞಾತೇನ ತವಾರ್ಜುನ |

ವಿಷ್ಣುಭ್ಯಾಹಮಿದಂ ಕೃತ್ಸ್ನಮೇಕಾಂಶೇನ ಸ್ಥಿತೋ ಜಗತ್ ||

(ಭ. ಗೀ. ೧೦-೪೨)

ಎಲೈ ಅರ್ಜುನನೇ, ಈ ಸಕಲ ವಿಜ್ಞಾನಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿ ನಿನಗೆ ಅಗತಕ್ಕ ಪ್ರಯೋಜನವು ತಾನೇ ಏನಿದೆ ? ನೀನು ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿದರೆ ಸಾಕು. ಒಂದೇ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ, ನಾನು ನನ್ನ ಒಂದೇ ಅಂಶದಿಂದ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನೇಲ್ಲ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಮತ್ತು ಉಳಿದಿರುವೆನು ಎಂಬ ಗೀತಾವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಿಷ್ಣುಭ್ಯ ವಿಶೇಷತಃ ಸ್ತಂಭನಂ ಕೃತ್ವಾ ಇದಂ ಕೃತ್ಸ್ನಂ ಜಗತ್ ಏಕಾಂಶೇನ ಏಕಾವಯವೇನ ಸರ್ವಭೂತಸ್ವರೂಪೇಣ ಇತ್ಯೇತತ್ | ತಥಾ ಚ ಮಂತ್ರವರ್ಣಃ ಪಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ||

(ಭ. ಗೀ. ೧೦-೪೨. ಶ. ಭಾ.)

ಪಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವ ಭೂತಾನಿ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಯಾವ ತತ್ತ್ವವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆಯೋ, ಅದೇ ತತ್ತ್ವವು ಇಲ್ಲೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಸಕಲ ಜಗತ್ತು ನನ್ನ ಅಂಶವಾಗಿದೆ. ನನ್ನ ಒಂದು ಅವಯವ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಅವಯವ ಎಂದೇ ಹೇಳಿದರೆ ಅಗ ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೇ ಎಂದು ಇದರಿಂದ ಹೇಳಿ ದಂತಾಯಿತು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಮಂತ್ರವೇ ಭಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ಎಂಬ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಭಾಷ್ಯವು ಈ ರೀತಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ತಾವಾನಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ಗಾಯತ್ರಾ ಖ್ಯಾಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸಮಸ್ತಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ವಿಭೂತಿವಿಸ್ತಾರಃ | ಗಾಯತ್ರೀ ನಾ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಎಂಬ ಯಾವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಕಲ ಜಂಗಮಸ್ಥಾನರೂಪವಾದ ಪ್ರಪಂಚವೂ ಗಾಯತ್ರಿಯ ವಿಭೂತಿಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆಯೋ ಅದೇ ಸನ್ನಿವೇಶವು ಗಾಯತ್ರಿಯೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಗಾಯತ್ರಿಯೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಾಚಕವಾದ ಪದವೆಂದು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ). ಗಾಯತ್ರಿಯು ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ಪಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ತ್ರಿಪಾದಸ್ಯಾನ್ವತಂ ದಿವಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಈ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಮಹಿಮೆಯು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಮೂರು ಪಾದಗಳೂ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದವು ಲೌಕಿಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಗೋಚರವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಗಾಯತ್ರೀ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಭಾಗ 17) ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಪ್ರಪಂಚವೂ ಈ ಗಾಯತ್ರಾಖ್ಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಒಂದು ಪಾದವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾದ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಅರಿಯಬೇಕು. ತಾವಾನಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ಅತೋ ಜ್ಯಾಯಾಂಶ್ಚ

ಪುರುಷಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪುಂಸ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪುರುಷಸ್ಯ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದೆ. ಎಂದರೆ ಪುರುಷನ ಮಹಿಮೆ ಮತ್ತು ಪುರುಷನ ನಾಲ್ಕನೇ ಒಂದು ಭಾಗ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಗಾಯತ್ರಾಖ್ಯಾಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನ ನಾಲ್ಕನೇ ಒಂದು ಭಾಗ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಗಾಯತ್ರಗಿಂತಲೂ ಪುರುಷನು ಅಧಿಕನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಗಾಯತ್ರೆಯೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಾಚಕವಾದ ಪದವೆಂದು ತಿಳಿಸಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪುರುಷನು ಅಧಿಕನೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತಲೂ ಪುರುಷನು ಅಧಿಕನೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂದಂತಾಯಿತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಾಚಾರಂಭಣಮಾತ್ರಾತ್ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾದ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಮತ್ತು ಪ್ರಪಂಚರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಹಿಮೆಯು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತರೂಪ ಮತ್ತು ಇನ್ನೊಂದು ಅವ್ಯಕ್ತರೂಪವಾದುದು.

ದ್ವೇ ವಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ರೂಪೇ ಮೂರ್ತಂ ಚಾ ಮೂರ್ತಂ ಚ, ಮುರ್ತ್ಯಂ ಚಾನ್ಮೃತಂ ಚ,
ಸ್ಥಿತಂ ಚ ಯಚ್ಚ ಸಚ್ಚ ತ್ಯಚ್ಚ |

(ಬೃ. ಉ. ೨-೩-೧)

ಬ್ರಹ್ಮನ ರೂಪಗಳೆರಡು. ಮೂರ್ತ ಮತ್ತು ಅಮೂರ್ತ. (ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು ಮತ್ತು ರೂಪರಹಿತವಾದುದು). ಅಲ್ಲದೇ, ಮರಣಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರವಾದುದು ಮತ್ತು ಮರಣಧರ್ಮರಹಿತವಾದುದು. ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಂತಿರುವುದು ಮತ್ತು ಚಲನಾತ್ಮಕವಾದುದು. ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಮತ್ತು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ. ಏತಾವಾನ್ ಎಂಬ ಪದವು ಮೂರ್ತರೂಪದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪುರುಷಃ ಎಂಬುದು ಅಮೂರ್ತರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಜಗತ್ತು ಮರ್ತ್ಯ, ಪುರುಷನು ಅಮುರ್ತ್ಯ; ಜಗತ್ತು ಚಲನಾತ್ಮಕ, ಪುರುಷನು ಸ್ಥಿರನು. ಎರಡೂ ಇವನ ಜೀರಿ ಜೀರಿ ರೂಪಗಳು. ಆದುದರಿಂದ ವಾಚಮಗೋಚರನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಕೇವಲ ನಿಷೇಧರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳ ವರ್ಣನವೂ ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಮರ್ತ್ಯವೂ, ವಾಕ್ಯನಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದೂ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಶಭೂತವಾದುದೂ ಆದ ಜಗತ್ತಿನ ವರ್ಣನವು ಎಲ್ಲಿರುವುದೋ ಅದೇ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಮೀರಿದ ಮತ್ತು ವರ್ಣನಾತೀತವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರಶಂಸೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ವರ್ಣನಾತೀತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದೂ ಅದರ ವರ್ಣನವಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಅದು ನಿಷೇಧರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಈಶ್ವರಾಂಶವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಜಗದತಿರಿಕ್ತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಇರುವ ಅಂತರವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಜಗದತಿರಿಕ್ತನಾದರೂ ಈಶ್ವರನು ಜಗತ್ತನ್ನೇಲ್ಲ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆಯುಳ್ಳ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು ಈಶ್ವರನ ವಿರುದ್ಧಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೂ ಲಾಕಿಕಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಕಾಣುವ ಈ ವಿರುದ್ಧಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈಶ್ವರನ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದಾಗಿದೆ.

ತದೇವತಿ ತನ್ನೈವತಿ ತದ್ಗೂರೇ ತದ್ವದಂತಿಕೇ |

ತದಂತರಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ತದು ಸರ್ವಸ್ಯಾಸ್ಯ ಬಾಹ್ಯತಃ ||

(ಈಶ. ೫)

ಈ ಪರಮಸ್ತುವು ಸಂಚಾರಾತ್ಮಕವಾದುದು (ಜಗದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ) ; ಸಂಚಾರರಹಿತವಾದುದು (ಜಗದತಿರಿಕ್ತವಾದ ಪುರುಷರೂಪದಲ್ಲಿ). ಇದು ಬಹುಮೂರಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳದ್ದು ಆದರೂ ಬಹಳ ಹತ್ತಿರವಿರತಕ್ಕದ್ದು. ಇದು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಲ್ಲ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದೆ-ಜಗತ್ತನ್ನು ಮೀರಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ವರ್ಣನೆಯ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ಬಹಿರಂತಶ್ಚ ಭೂತಾನಾಮುಚರಂ ಚರಮೇವ ಚ |

ಸೂಕ್ಷ್ಮತ್ವಾತ್ತದವಿಕ್ಷೇಪಯಂ ದೂರಸ್ಥಂ ಚಾಂತಿಕೇ ಚ ತತ್ ||

(ಭ. ಗೀ. ೧೩-೧೫)

ಪರಮಪುರುಷನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿಯೂ ಅವುಗಳಿಗಿಂತ ಅತಿರಿಕ್ತನಾಗಿಯೂ, ಚರಾತ್ಮಕನಾಗಿಯೂ, ಅಚರಾತ್ಮಕನಾಗಿಯೂ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅತ್ಯಂತ ದೂರಸ್ಥನಾಗಿಯೂ ಇದಾನೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಶೈಶ್ವರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಸ ತಪೋಽತಪ್ಯತ | ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತ್ವಾ | ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ | ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ |
ತತ್ಸಂಸ್ಥಾಪ | ತ ದೇವಾನು ಪ್ರಾವಿಶತ್ | ತದನು ಪ್ರವಿಶತ್ | ಸಚ್ಚ ತ್ಯಜ್ವಾ ಭವತ್ | ನಿರುಕ್ತಂ
ಚಾನಿರುಕ್ತಂ ಚ | ನಿಲಯನಂ ಚಾನಿಲಯನಂ ಚ | ವಿಜ್ಞಾನಂ ಚಾವಿಜ್ಞಾನಂ ಚ | ಸತ್ಯಂ
ಚಾನೃತಂ ಚ ಸತ್ಯಮಭವತ್ | ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ||

(ಶೈ. ಉ. ೨.೬)

ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಜಿಸಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದನು ಮತ್ತು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ನಂತರ ಅದನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನೂ ತದತಿರಿಕ್ತನೂ ಆದನು. ವರ್ಣನೆಗೆ ವಿಷಯನೂ ವರ್ಣನಾತೀತನೂ ಆದನು. ಆಧಾರವುಳ್ಳವನೂ ನಿರಾಧಾರನೂ ಆದನು. ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮನೂ ಅವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮನೂ ಆದನು. ಸತ್ಯ ಮತ್ತು ಅಸತ್ಯಾತ್ಮಕನೂ ಆದನು. ಸಮಸ್ತವೂ ಅವನೇ ಆದನು. ಎಂಬ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯ ಪದವು ಬ್ರಹ್ಮವಾಚ್ಯಗಿದೆ. ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಈ ಸತ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಸನ್ನಿವೇಶವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ತಸ್ಯಾಪನಿಷತ್ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಸತ್ಯಂ ತೇಷಾಮೇಷ ಸತ್ಯಂ |

(ಬೃ. ಉ. ೨-೧-೨೦)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸತ್ಯ ಮತ್ತು ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ಎರಡು ತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸತ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರತರವಾದ ಸತ್ಯವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ವಿವೇಕ, ಅವಿವೇಕ, ತೇಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ತಮಸ್ಸು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿರುದ್ಧ ಗುಣಗಳಿಲ್ಲವೂ ಅಡಕವಾಗಿವೆ.

ದ್ವೇ ಅಕ್ಷರೇ ಬ್ರಹ್ಮಪರೇ ತ್ವನಂತೇ ವಿದ್ಯಾವಿದ್ಯೇ ನಿಹಿತೇ ಯತ್ರ ಗೂಢೇ |

ಕ್ಷರಂ ತ್ವವಿದ್ಯಾ ಹ್ಯಮೃತಂ ತು ವಿದ್ಯಾ ವಿದ್ಯಾವಿದ್ಯೇ ಈಶತೇ ಯಸ್ತು ಸೋಽನ್ಯಃ ||

(ಶ್ವೇ. ಉ. ೫-೧)

ನಾಶರಹಿತವೂ, ಅನಂತವೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಎರಡು ತತ್ತ್ವಗಳು ಅಡಗಿವೆ. ಅ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯೆ ಮತ್ತು ಅವಿದ್ಯೆ ಎಂಬೆರಡೂ ಗೂಢವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯೆಯು ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕದ್ದು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯೆಯು

ನಿತ್ಯವಾದುದು. ಈ ವಿದ್ಯೆ ಮತ್ತು ಅವಿದ್ಯೆ ಎಂಬೆರಡು ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ನಿಯಮನ ಮಾಡತಕ್ಕವನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನು—
ಮತ್ತು ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನನು.

ಏತದ್ವೈ ಸತ್ಯಕಾಮು ಪರಂ ಚಾಪರಂ ಚ ಬ್ರಹ್ಮ ಯದೋಂಕಾರಃ | ತಸ್ಮಾದ್ವಿದ್ವಾನೇತೇನೈ-
ವಾಯತನೇ ನೈಕತರಮುನ್ನೇತಿ ||

(ಪ್ರಶ್ನೆ. ೫-೨)

ಎಲೈ ಸತ್ಯಕಾಮನೇ, ಹಿಂ ಎಂಬ ಪ್ರಣವವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪಗಳೆರಡು. ಅವು ಪರ ಮತ್ತು ಅಪರ ಎಂದು
ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿವೆ. ಈ ಪ್ರಣವದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪಾಸಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಉಪದೇಶಿಸಿ ಯಾವ
ರೀತಿ ಪ್ರಣವದ ಅ ಉ ಮತ್ತು ಮ ಎಂಬ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳು ಲೋಕತ್ರಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುವೋ
ಅದರಂತೆಯೇ ಆ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪಾಸಿಸಿದರೆ ಪೂರ್ಣವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು
ಲಭಿಸುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮೂರು ತ್ರಿಲೋಕಾತ್ಮವಾದ ಮೂರು ಸ್ವರೂಪವನ್ನು
ತಿಳಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಈ ರೀತಿಯಾದ ವಿವರವಿರುತ್ತದೆ. ಅತೋ ಜ್ಯಾಯಾಂಶ್ಚ ಪೂರುಷಃ ಎಂದು ವರ್ಣಿತ
ನಾಗಿರುವ ಪರಮಪುರುಷನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಸ್ವರೂಪದ ಅವು ಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.
ಯಾವ ಜಗತ್ತು ಈ ಪುರುಷನ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುವೋ ಅವು ಹಿಂಕಾರದ ಅಂಶಮಾತ್ರ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಸ ಯದ್ಯೇಕಮಾತ್ರಮಧಿಧ್ಯಾಯೀತ ಸ ತೇನೈವ ಸಂವೇದಿತಸ್ತೂರ್ಣಮೇವ ಜಗತ್ಯಾನುಭಿ-
ಸಂಪದ್ಯತೇ | ತಮೃಚೋ ಮನುಷ್ಯಲೋಕಮುಪನಯಂತೀ, ಸ ತತ್ರ ತಲಸಾ ಬಹ್ಮ-
ಚರ್ಮಣ ಶ್ರದ್ಧಯಾ ಸಂಪನ್ನೋ ಮಹಿಮಾನಮನುಭವತಿ ||

(ಪ್ರಶ್ನೆ. ೫-೩)

ತ್ರಿವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಪ್ರಣವದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಅ ಎಂಬ ಒಂದು ವರ್ಣದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಮಾತ್ರ ಉಪಾಸಿಸು
ವನೋ ಅವನು ಮನುಷ್ಯಲೋಕವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪುನಃ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತಾನೆ. ಮುಷ್ಯಂತ್ರವು ಅವನನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ
ಕರೆದೊಯ್ದು ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಅಧಿಕಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಅವನು ತನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿ ತಪಸ್ಸು, ಬಹ್ಮಚರ್ಮ
ಮತ್ತು ಶ್ರದ್ಧೆ ಎಂಬ ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಥ ಯದಿ ದ್ವಿಮಾಶ್ರೇಣ ಮನಸಿ ಸಂಪದ್ಯತೇ ಸೋಽಂತರಿಕ್ಷಂ ಯಜುರ್ಭಿರುನ್ನೀಯತೇ
ಸೋಮಲೋಕಂ | ಸ ಸೋಮಲೋಕೇ ವಿಭೂತಿಮನುಭೂಯ ಪುನರಾವರ್ತತೇ ||

ಪುನಃ ಪ್ರಣವದ ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳ (ಅ+ಉ) ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಮಾತ್ರ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಅಗ ಆವುಗಳ
ಸಹಾಯದಿಂದ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ಸೋಮಲೋಕವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾನೆ
ಅಲ್ಲಿ ಸೌಖ್ಯವನ್ನನುಭವಿಸಿ ಪುನಃ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತಾನೆ.

ಯಃ ಪುನರೇತಂ ತ್ರಿಮಾಶ್ರೇಣಾಮಿತ್ಯೇತೇವೈವಾಕ್ಷರೇಣ ಪರಂ ಪುರುಷಮುಭಿಧ್ಯಾಯತಿ ಸ
ತೇಜಸಿ ಸೂರ್ಯೇ ಸಂಪನ್ನಃ | ಯಥಾ ಸಾದೋದರಸ್ತೌ ಚಾ ವಿನಿರ್ಮುಚ್ಯತ ಏವಂ ಹ ವೈ ಸ

ಪಾಪ್ಯನಾ ನಿನಿರ್ಮುಕ್ತಃ ಸ ಸಾಮಾಭಿರುನ್ನೀಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಂ ಸ ಏಕಸ್ಮಾಷ್ಟೀವಘನಾತ್ವ.
ರಾತ್ವರಂ ಪುರಶಯಂ ಪುರುಷಮೀಕ್ಷತೇ |

(ಪ್ರಶ್ನ. ೫-೫)

ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಪ್ರಣವದ ಮೂರು ಮಾತೃಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೂ ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಅದಿತ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸಿ
ನೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ಪವು ತನ್ನ ಪೊರೆಯಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಇವನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ
ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳು ಇವನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಅವನು
ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಿನ ಮಂತ್ರಗಳು ಈ ಅಂಶ
ವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಪುರುಷನ ಮರ್ತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಲೋಕವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನೂ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ.
ಹೇಗೆಂದರೆ,

ತಿಸ್ತ್ರೋ ಮಾತ್ರಾ ಮೃತ್ಯುಮತ್ಯಃ ಪ್ರಯುಕ್ತಾ ಅನ್ನೋನ್ಯಸಕ್ತಾ ಅನವಿಪ್ರಯುಕ್ತಾಃ |

ಕ್ರಿಯಾಸು ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರಮಧ್ಯಮಾಸು ಸನ್ಯುಕ್ತೈರಯುಕ್ತಾಸು ನ ಕಂಪತೇ ಜ್ಞಃ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೫-೬)

ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಪ್ರಣವದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿರುವ ಮೂರು ಮಾತೃಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ
ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉಪಾಸಿಸಿ ಅದರ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಿದರೆ ಆಗ ಇವು ಮರಣಧರ್ಮಕ್ಕೆ
ಒಳಪಟ್ಟ ಪುರುಷಾಂಶದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಅವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪಾಸಿಸಿ ಅವು
ಗಳ ಸಮನ್ವಯದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪುರುಷನನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿದರೆ ಆಗ ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಕಂಪಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಋಗ್ವಿರೇತಂ ಯಜುರ್ಭಿರಂತರಿಕ್ಷಂ ಸಾಮಾಭಿರೈತ್ಯವಯೋ ವೇದಯಂತೇ |

ತಮೋಂಕಾರೇಣೈವಾಯತನೇನಾನ್ವೇತಿ ವಿದ್ವಾನ್ ಯತ್ತಚ್ಚಾಂತಮಜರಮಮೃತಮಭಯಂ
ಪರಂ ಚೇತಿ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೫-೭)

ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪರಮಪುರುಷನ ಅಂಶವಾದ ಈ ಲೋಕವನ್ನೂ ಯಜುರ್ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ
ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಕವಿದೃಷ್ಟವಾದ ಸಾಯುಜ್ಯಲೋಕವನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪುರುಷನ
ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವ ಜಗತ್ತು. ಮತ್ತು ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ದಿವ್ಯಾಂಶವಿರುತ್ತದೆ. ಸಕಲಕ್ಕೂ
ಆಯತನವಾದ ಪ್ರಣವದ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಯು ಶಾಂತಾತ್ಮಕವೂ, ಜರಾರಹಿತವೂ, ಅಮರ್ತ್ಯವೂ, ಭಯ
ರಹಿತವೂ, ಪರಾತ್ಪರವೂ ಆದ ದಿವ್ಯಾಂಶವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಎರಡು ಸ್ವರೂಪಗಳೂ ಅವು
ಗಳನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುವ ಕ್ರಮವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮರಣಧರ್ಮವುಳ್ಳ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ದಿವ್ಯಸ್ವರೂಪವೇನು? ಈ ಪುರುಷನನ್ನು
ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಇತರ ನಾಮಗಳಾವುವು? ಅವೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆಯೇ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು
ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪುರುಷನ ಜಗದತಿರಕ್ತತ್ವವು ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ—

ದಿವ್ಯೋ ಹ್ಯಮೂರ್ತಃ ಪುರುಷಃ ಸಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರೋ ಹ್ಯಜಃ |

ಅಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯಮನಾಃ ಶುಭ್ರೋ ಹ್ಯಕ್ಷರಾತ್ಪರತಃ ಪರಃ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೧-೨)

ದಿವ್ಯರೋಹಸ್ಥಿತನೂ, ರೂಪರಹಿತನೂ ಆದ ಪುರುಷನು ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಅಜನು. ಅಪ್ರಾಣನು, ಮನೋರಹಿತನು ಮತ್ತು ಶುದ್ಧನು. ಪರಾತ್ಪರನಾದ ಅಕ್ಷರನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂದು ಪುರುಷನ ವರ್ಣನೆ ವಿರುತ್ತದೆ. ಜಗದತಿರಕ್ತನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಕ್ಷರ ರಬ್ಧವಾಚ್ಯನಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನು ಅಕ್ಷರನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರ ರಬ್ಧವು ಅಪರ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅನ್ವಿತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕ್ಷರವೇ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಸ್ತಂಭಪರ್ಯಂತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕ್ಷರವು ಪರಬ್ರಹ್ಮವಾಚಕವಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕಾದುದು ನ್ಯಾಯ. ಆದರೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಜೀರಿ ಅರ್ಥವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಕ್ಷರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪುರುಷನು ಅಧಿಕನು ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸುವ ಇತರ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಅನಂತರ ಪುರುಷ ಮತ್ತು ಅಕ್ಷರ ಇವೆರಡರ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಥಾ ನದ್ಯಃ ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ ಸಮುದ್ರೇಽಸ್ತಂ ಗಚ್ಛಂತಿ ನಾಮರೂಪೇ ವಿಹಾಯ |

ತಥಾ ವಿದ್ವಾನ್ನಾ ಮರೂಪಾದ್ವಿಮುಕ್ತಃ ಪರಾತ್ಪರಂ ಪುರುಷಮುಪೈತಿ ದಿವ್ಯಂ ||

(ಮು. ಉ. ೩-೨-೪)

ಪರಮಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವೆರಡುವಿಧ. ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಗತ್ತು ಮತ್ತು ನಾಮರೂಪರಹಿತವಾದ ಪರಾತ್ಪರತ್ವ. ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಗತ್ತು ಸ್ಥಿರವಲ್ಲ. ಯಾವರೀತಿ ಗಂಗಾದಿನದಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರಿ ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ನಾಮರೂಪನಿರ್ದೇಶಗಳಿಲ್ಲದೆ ಸಮುದ್ರದೊಡನೆ ಐಕ್ಯವಾಗುವುವೋ ಹಾಗೆ ಕಲ್ಪಾಂತದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಸ್ತಂಭಪರ್ಯಂತವಾದ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪರಾತ್ಪರನಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ಸೇರಿ ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪರಾತ್ಪರನೆಂದರೆ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂದರೆ ಪರಾದಕ್ಷರಾತ್ಪರಂ ದಿವ್ಯಂ ಪುರುಷಂ ಪರಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೆ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅಕ್ಷರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆ ಅಕ್ಷರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪುರುಷನು ಅಧಿಕನು ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಲಂಕರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಕತೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುತ್ತ :—

ಮಹತಃ ಪರಮನ್ಯಕ್ತಮನ್ಯಕ್ತಾತ್ಪುರುಷಃ ಪರಃ |

ಪುರುಷಾನ್ಮ ಪರಂ ಕಿಂಚಿತ್ಸಾ ಕಾಷ್ಠಾ ಸಾ ಪರಾ ಗತಿಃ ||

(ಕತ. ೩-೧೧)

ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗದಿರುವ ಅನ್ಯಕ್ತವು ಮಹತ್ತ್ವತ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವು. ಈ ಅನ್ಯಕ್ತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪುರುಷನು ಶ್ರೇಷ್ಠನು. ಪುರುಷನಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು ಮತ್ತೊಂದಿಲ್ಲ. ಪುರುಷನೇ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಗತಿ ಮತ್ತು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಗತಿ ಎಂದು ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದೆ.

ಈ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರ ಮತ್ತು ಅನ್ಯಕ್ಕೆ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಒಂದು ಸ್ವರೂಪ ಪ್ರಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದೂ ಪುರುಷಪದವು ಈ ಪದಗಳಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ರೂಪಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದುದೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಕೊಂಚ ಸರಿಸೀಲನೆಗೆ ಅರ್ಹವಾಗಿದೆ. ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ, ಮುಂಡಕದಲ್ಲಿ ೧-೧-೬; ೨-೧-೧೦ರೊಡನೆ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ಪುರುಷ ಮತ್ತು ಅಕ್ಷರ ಎಂಬ ಪದಗಳ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಶಂಕರಭಾಷ್ಯದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸರಿಸೀಲಿಸಬಹುದು.

೧. ಅಥ ಪರಾ ಯಯಾ ತದಕ್ಷರಮಧಿಗಮ್ಯತೇ | ಯತ್ತದದ್ರೇಶ್ಯಂ..... ||

(ಮು. ೧-೧-೫, ೬)

೨. ತದೇತತ್ಸತ್ಯಂ ಯಥಾ.....ಯಥಾಕ್ಷರಾ ದ್ವಿವಿಧಾಃ ಸೋಮ್ಯ ಭಾವಾಃ ಸೃಜಾಯಂತೇ ತತ್ರ ಚೈವಾಪಿ ಯಂತಿ ||

(ಮು. ೨-೧-೧)

೩. ದಿವ್ಯೋ ಹ್ಯಮೂರ್ತಃ ಪುರುಷಃ ಸಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರೋ ಹ್ಯಜಃ |
ಅಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯಮನಾಃ ಶುಭ್ರೋ ಹ್ಯಕ್ಷರಾತ್ಪರತಃ ಪರಃ ||

(ಮು. ೨-೧-೫)

೪. ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧೋ.....ಬಹ್ವೀಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪುರುಷಾತ್ಸಂಪ್ರಸೂತಾಃ ||

(ಮು. ೨-೧-೫)

ಎಂಬ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮು. ಉ. ೨-೧-೧ ಮತ್ತು ೨-೧-೨ ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವ ಅಕ್ಷರವು ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಪರ ರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಪರ ರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಪುರುಷನು ಈ ಅಕ್ಷರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂಬುದು ವಾಚ್ಯವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

೨-೧-೧ರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ತಥಾ ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣಾದಕ್ಷರಾತ್ ಎಂದು ಅಕ್ಷರ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ೧-೧-೫ರಿಂದಲೂ ರಲ್ಲಿ ಈ ಲಕ್ಷಣವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ, ೨-೧-೨ನೇ ವಾಕ್ಯದ ಅಕ್ಷರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ನಾನುರೂಪಬೀಜಭೂತಾತ್ ಅನ್ಯಾಕೃತಾಖ್ಯಾತ್-ತಾನು ಮತ್ತು ರೂಪಗಳೆಂಬ ವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ಬೀಜಭೂತವಾದ ಅನ್ಯಾಕೃತವಾದ ಸ್ವರೂಪವೆಂದೂ, ಅದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪುರುಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಸರ್ವೋಪಾಧಿಭೇದವರ್ಜಿತಂ ಅಕ್ಷರ-ಸ್ವೈವ ಸ್ವರೂಪಂ ಸಕಲವಾದ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಉಪಾಧಿ (ನ್ಯೂನತೆ)ಗಳೂ ಇಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಉಪಾಧಿಗಳಿಗೆ ಮೂಲವಾದ ಅದೇ ಅಕ್ಷರದ ಇನ್ನೊಂದಂಶವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ೨-೧-೫ ರಲ್ಲಿ ಪುರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸಿ ಅದರ ಸ್ವರೂಪ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ಮು. ಉ. ೨-೧-೨ ರಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಾಣ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಯುವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿ, ಅದರ ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯದ ಪ್ರಾಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ (ಏತಸ್ಮಾಜ್ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾಣಃ ಮು. ೨-೧-೨) ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭದಿಂದ

ಪ್ರಥಮತಃ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ತತ್ತ್ವವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪುನಃ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ೧-೨-೨೩ ನೆಯದಾದ ರೂಪೋಪಸ್ಯಾಸಾಚ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾದ ಅಪಿ ಚ ಅಕ್ಷರಾತ್ಪರತಃ ಪರಃ ಇತ್ಯಸ್ಯಾ-ನಂತರಂ ಏತಸ್ಯಾಜ್ಞಾಯತೇ ಪ್ರಾಣಃ ಇತಿ ಪ್ರಾಣಪ್ರಭೃತೀನಾಂ ಪೃಥಿವೀಪರ್ಮಂತಾನಾಂ ತತ್ತ್ವಾನಾಂ ಸರ್ಗಮುಕ್ತಾ ತಚ್ಚ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯೈವೋಚಿತಂ || ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ ಮು. ಉ. ೧-೧-೬ ರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ಅಕ್ಷರದ ವರ್ಣನೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯದ ಅಕ್ಷರಬೃಹಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ನಿರ್ಗುಣ, ನಿರುಪಾಧಿಕ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ (ಬ್ರ. ಸೂ. ೧-೨-೨೧, ೨೨, ೨೩) ಇದನ್ನೇ ಸಗುಣ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ, ಪುರುಷ, ಅಕ್ಷರ ಇವೆರಡೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಬೋಧಕವಾದ ಪದಗಳೆಂದು ಒಂದು ಕಡೆಯೂ, ಪರಾಪರ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಪದಗಳೆಂದು ಇನ್ನೊಂದೆಡೆಯೂ ವಿವರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಸಂದಿಗ್ಧವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ.....

ಯದಾಪಶ್ಯಃ ಪಶ್ಯತೇ ರುಕ್ಮವರ್ಣಂ ಕರ್ತಾರಮಿಶಂ ಪುರುಷಂ ಬ್ರಹ್ಮಯೋನಿಂ | ಯದಾ
ವಿದ್ವಾನ್ ಪುಣ್ಯಸಾಪೇ ವಿಧೂಯ ನಿರಂಜನಃ ಪರಮಂ ಸಾನ್ಯಮುಪೈತಿ ||

(ಮು. ಉ. ೩-೧-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರಮಪುರುಷನ ಸ್ತುತಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಯೋನಿ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣ ಪದ. ಬ್ರಹ್ಮಯೋನಿ ಎಂಬುದು ಸಮಸ್ತಪದ. ಇದನ್ನು ಕರ್ಮಧಾರಯವೆಂದಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು ಅಥವಾ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯೆಂದಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ತದ್ಯೋನಿಶ್ಚಾ ಸೌ ಬ್ರಹ್ಮಯೋನಿಸ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಯೋನಿಂ |

ಪುರುಷನೇ ಬ್ರಹ್ಮನು ಮತ್ತು (ಸಕಲ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೂ) ಇವನೇ ಯೋನಿಯು ಎಂದು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ವಿವರಣೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮಯೋನಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ತಂ ಪುರುಷನು ಬೀಜವನ್ನಿಡಲು ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮನು ಯೋನಿಯೋ ಅಪನು ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದರೆ ಆಗ ಅದು ಅಕ್ಷರನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಮಂಡಕದ ೧-೧-೬ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ರೂಪ ಭೂತಯೋನಿಂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅಕ್ಷರ ರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಕ್ಷರ ರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅನ್ವಿತವಾಗಬೇಕು. ಪುರುಷ, ಅಕ್ಷರ ಎರಡೂ ಒಂದೇ ಎಂದರೆ ಆಗ ಚರ್ಚೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ಒಂದು ಪರ ಇನ್ನೊಂದು ಅಪರ ಎಂದರೆ ಆಗ ಈ ಚರ್ಚೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ.

ಪುರುಷನು ಸಗುಣನೇ ಅಥವಾ ನಿರ್ಗುಣನೇ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಚರ್ಚೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಆತೋ ಜ್ಞಾಯಾಂಶ್ಚ ಪುರುಷಃ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂದಾಯಿತು. ಅಕ್ಷರನೇ ಅವ್ಯಕ್ತಪದವಾಚ್ಯನು. ಅವ್ಯಕ್ತಪದವಾಚ್ಯನಾದ ಅಕ್ಷರನು ನಿರ್ಗುಣನಾದರೆ, ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾದ ಪುರುಷನು ಖಂಡಿತ ವರ್ಣನಾತೀತನೇ ಆಗಿರಬೇಕು. ಆದರೆ, ಪುರುಷನ ಉನಾ ಸ್ವರೂಪಗಳೂ ಅವಯವಗಳೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಗ್ನಿನೂರ್ಧಾ ಚಕ್ಷುಷೀ ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯೌ ದಿಶಃ ಶ್ರೋತ್ರೇ ವಾಗ್ನಿವೃತಾಶ್ಚ ವೇದಾಃ |
ವಾಯುಃ ಪ್ರಾಣೋ ಹೃದಯಂ ವಿಶ್ವಮಸ್ಯ ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವೀ ಹ್ಯೇಷ ಸರ್ವ-
ಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೧-೪)

ಈ ಪುರುಷನು ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮನು. ಅಗ್ನಿಯು ಇವನ ಶಿರಸ್ಸು. ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರು ಇವನ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳು. ದಿಕ್ಕುಗಳೇ ಇವನ ಶ್ರೋತ್ರಗಳು, ವೇದಗಳೇ ಮುಖಶಬ್ದಗಳು. ವಾಯುವೇ ಪ್ರಾಣವು. ವಿಶ್ವವೇ ಹೃದಯ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪರಮಪುರುಷನ ಅವಯವಗಳ ವರ್ಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ.

ಆದರೆ ಇವನು ಅವ್ಯಕ್ತನಾದ ಅಕ್ಷರನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಕಠ. ೩-೧-೧) ಅಕ್ಷರನು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ವ್ಯಕ್ತತ್ವವೇ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ— ಎರಡು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು,

ಯತ್ತದದ್ರೇಶ್ಯಮಗ್ರಾಹ್ಯಮಗೋತ್ರಮವರ್ಣಮಚಕ್ಷುಃಶ್ರೋತ್ರಂ ತದಪಾಣಿಸಾದಂ | ನಿತ್ಯಂ
ನಿಭುಂ ಸರ್ವಗತಂ ಸುಸೂಕ್ಷ್ಮಂ ತದನ್ಯಯಂ ಯದ್ಭೂತಯೋನಿಂ ಪರಿಪಶ್ಯಂತಿ
ಧೀರಾಃ ||

(ಮು. ಉ. ೧-೧-೬)

ಈ ಅಕ್ಷರಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವು ದರ್ಶನಾತೀತ, ಗ್ರಾಹ್ಯಾತೀತ, ಗೋತ್ರ (ವಂಶ) ರಹಿತ, ವರ್ಣರಹಿತ, ಪಾದ ಮತ್ತು ಪಾಣಿರಹಿತ, ನಿತ್ಯ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿ, ಸರ್ವತ್ರಸ್ಥಾಪಿತ, ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮ, ನಾಶರಹಿತ, ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಉಪ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನ, ಎಂಬ ಗುಣಾತೀತವಾದ ಮತ್ತು ಅವಯವರಹಿತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮದ ಪ್ರಕಾಶನೆಯು ಅಕ್ಷರಾಖ್ಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮದ ಸ್ವರೂಪ ಪ್ರಕಾಶನೆಯೆಂಬುದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಅಥವಾ ಪರಾ ಯಯಾ ತದಕ್ಷರಮಧಿಗಮ್ಯತೇ (ಮು. ಉ. ೩-೧-೫) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈದೃಶಮುಕ್ತರಂ ಯಯಾ ವಿದ್ಯಯಾಧಿಗಮ್ಯತೇ ಎಂದು ಶಂಕರ ಭಾಷ್ಯವೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ,

ಅಶಬ್ದಮಸ್ಪರ್ಶಮರೂಪಮನ್ಯಯಂ ತಥಾರಸಂ ನಿತ್ಯಮಗಂಧವಚ್ಚ ಯತ್ | ಅನಾದ್ಯನಂತಂ
ಮಹತಃ ಪರಂ ಧ್ರುವಂ ನಿಜಾಯ್ಯ ತಂ ಮೃತ್ಯುಮುಖಾತ್ಪ್ರಮುಚ್ಯತೇ ||

(ಮು. ಉ. ೩-೧-೫)

ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಶಬ್ದರಹಿತನು, ಸ್ಪರ್ಶರಹಿತನು, ರೂಪರಹಿತನು, ಶಾಶ್ವತಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳವನು. ಹಾಗೆಯೇ, ರಸರಹಿತನು, ಗಂಧವಿಲ್ಲದವನು, ಅನಾದ್ಯನಂತನು, ಮಹತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು. ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾದರೆ ಪುನಃ ಜನನಮರಣಾದಿಗಳ ಭಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಪುರುಷನ ಪ್ರಕಾಶನೆಯೇ ಅಥವಾ ಅಕ್ಷರನ ಪ್ರಕಾಶನೆಯೇ ಎಂಬುದು ಸಂಶಯಾಸ್ಪದವಾದ ವಿಷಯ. ಏಷ ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು (ಕಠ. ೩-೧೨) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನುವರ್ತಿಸಿದರೆ ಇದು ಪುರುಷನ ಪ್ರಕಾಶನೆಯೇ. ಆಗ ಪುರುಷನು ನಿರ್ಗುಣನು. ನಿರವಯವನು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಮಹತಃ ಪರಂ ಮಹತಿ ಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂದು ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಕ್ಷರನ ಪ್ರಕಾಶನೆಯೆಂದು

ಕೆಲವರ ಮತ. ಮಹತ್, ಅವ್ಯಕ್ತ, ಪುರುಷ ಎಂದು (ಕಠ ೩.೧೧) ಮಹತ್ತಿಗೂ ಪುರುಷನಿಗೂ ನಡುವೆ ಅವ್ಯಕ್ತ (ಅಕ್ಷರದ) ಸ್ಥಾನವಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೆಯೇ ಇರಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಅದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರನ ಪ್ರಶಂಸೆಯೆಂಬುದು ಒಂದು ಮತ, ಇದಕ್ಕೆ ಶಂಕರಭಾಷ್ಯವನ್ನೇ ಆಧಾರವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮಹತಃ ಮಹತ್ತತ್ವಾತ್ ಬುದ್ಧಾ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ವಿಲಕ್ಷಣಂ.....ಧ್ರುವಂ ಚ ಕೂಟಸ್ಥಂ ನಿತ್ಯಂ
(ಶ.ಭಾ.)

ಎಂದು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ವಿವರಣೆವಿರುತ್ತದೆ. ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರನೇ ಕೂಟಸ್ಥನೆಂದೂ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪುರುಷನು ಅನ್ಯನೆಂದೂ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರನೇ ನಿರ್ದಿಷ್ಟನೆಂದೂ ಪುರುಷನು ಅಲ್ಲನೆಂದೂ ಅವರ ಮತ ಪುರುಷನೂ ಅಕ್ಷರನೂ ಒಂದೇ ಎಂದರೆ ಚರ್ಚೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೆಂದರೆ ಇಂತಹ ಸಂಶಯಾಸ್ಪದವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ, ಈ ಎರಡು ತತ್ತ್ವಗಳೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯೆಂದು ಭಗವದ್ಗೀತಾವಾಕ್ಯಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕ್ತವಾದ ಅಕ್ಷರೋಪಾಸನೆ ಮತ್ತು ವ್ಯಕ್ತವಾದ ಪುರುಷನ ಉಪಾಸನೆ ಎಂದು ಉಪಾಸನಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ನೊದಲು ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುತ್ತ,

ಅಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ (ಭ. ಗೀ. ೮-೨) ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅಕ್ಷರವು ಪರಬ್ರಹ್ಮವೆನಿಸುತ್ತದೆ.
ಎಂದು ಆರಂಭಿಸಿ.

ಅವ್ಯಕ್ತೋಕ್ತರ ಇತ್ಯುಕ್ತಸ್ತಮಾಹುಃ ಪರಮಾಂ ಗತಿಂ |
ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ನ ನಿವರ್ತತೇ ತದ್ಭಾವಂ ಪರಮಂ ನುನು ||

(ಭ. ಗೀ. ೮-೨೧)

ಅಕ್ಷರವೆಂಬ ಅವ್ಯಕ್ತಕ್ಕೆ ಪರತರವಾದ ಗತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದೇ ನನ್ನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ಥಾನವು. ಅದನ್ನು ಹೊಂದಿದವರಿಗೆ ಪುನರ್ಜನ್ಮವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅಕ್ಷರನ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಅಕ್ಷರೋಪಾಸನೆಯ ಫಲವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅದರ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ತದನಂತರ,

ಪುರುಷಃ ಸ ಪರಃ ಪಾರ್ಥ ಭಕ್ತ್ಯಾ ಲಭ್ಯಸ್ತನನ್ಯಯಾ |
ಯಸ್ಯಾಂತಃಸ್ಥಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಯೇನ ಸರ್ವಮಿದಂ ತತಂ ||

(ಭ. ಗೀ. ೮-೨೨)

ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವನೂ, ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನು ತನ್ನೊಳಗೆ ಅಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವನೂ ಆದ ಪರಮ ಪುರುಷನು ಅನನ್ಯವಾದ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಲಭ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಗತಿ ಮತ್ತು ಪುರುಷಗತಿ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಗತಿಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಹನ್ನೆರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪುರುಷಗತಿಯು ಅಕ್ಷರಗತಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದರ ಪ್ರಕರಣವು ಅರ್ಜುನನ ಪ್ರಶ್ನೆಯೊಡನೆ ಆಧಾರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಪ್ರಶ್ನೆಯೇನೆಂದರೆ,

ಏವಂ ಸತತಯುಕ್ತಾ ಯೇ ಭಕ್ತಾಸ್ತಾಂ ಪರ್ಮಪಾಸತೇ |
ಯೇ ಚಾಪ್ಯಕ್ಷಮವ್ಯಕ್ತಂ ತೇಷಾಂ ಕೇ ಯೋಗವಿತ್ತಮಾಃ ||

(ಭ. ೧೯. ೧೨-೧)

ಎಲೈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ, ಸತತವಾಗಿ ಯೋಗಯುಕ್ತರಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸುವ ಭಕ್ತರಲ್ಲಿಯೂ, ಅವ್ಯಕ್ತವಾದ ಅಕ್ಷರ
ಬ್ರಹ್ಮದ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವವರಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತಮರು ಯಾರು? ಎಂದು ಅರ್ಜುನನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ
ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತ ಕೃಷ್ಣನು ಅವರಡಕ್ಕೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಮಯ್ಯಾನೇಶ್ಯ ಮನೋ ಯೇ ಮಾಂ ನಿತ್ಯಯುಕ್ತಾ ಉಪಾಸತೇ |
ಶ್ರದ್ಧಯಾ ಪರಯೋಪೇತಾಃ ತೇ ಮೇ ಯುಕ್ತತಮಾ ಮತಾಃ |

(ಭ. ೧೯. ೧೨-೨)

ನನ್ನಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದವರಾಗಿಯೂ, ಯಾವಾಗಲೂ ಯುಕ್ತಚಿತ್ತರಾಗಿಯೂ ಅತಿಶಯವಾದ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಕೊಡಿದವ
ರಾಗಿಯೂ ನನ್ನ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವವರೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಯೋಗಿಗಳೆಂದು ನಾನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ.
ಆದರೆ,

ಯೇ ತ್ವಕ್ಷರಮನಿರ್ದೇಶ್ಯಮವ್ಯಕ್ತಂ ಪರ್ಮಪಾಸತೇ |
ಸರ್ವತ್ರಗಮಚಿಂತಂ ಚ ಕೂಟಿಸ್ಥಮಚಲಂ ಧ್ರುವಂ ||
ಕ್ಷೇಶೋಽಧಿಕತರಸ್ತೇಷಾಮವ್ಯಕ್ತಾಸಕ್ತಚೇತಸಾಂ |
ಅವ್ಯಕ್ತಾ ಹಿ ಗತಿರ್ದುಃಖಂ ದೇಹವದ್ಭಿರನಾಪ್ಯತೇ ||

(ಭ. ೧೯. ೧೨-೩, ೫)

ಅನಿರ್ದೇಶ್ಯನೆಂದರೆ, ತೋರಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗದೆ ಇರುವ ಅವ್ಯಕ್ತವೂ, ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯೂ, ಅಂಚಿತ್ಯವೂ,
ಕೂಟಿಸ್ಥನೆಂದರೆ ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಮೂಲವೂ, ಆಚಲವೂ, ನಿತ್ಯವೂ ಆಗಿರುವ ಅಕ್ಷರದ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಸರ್ವತ್ರ
ಸಮಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ಇಂದ್ರಿಯ ಸಮುದಾಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು ಸರ್ವಭೂತಗಳ ಹಿತಚಿಂತನದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದವರು
(ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು) ಮಾಡಿದರೆ ಅವರೂ ನನ್ನನ್ನೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ, ಅಂತಹ ಅವ್ಯಕ್ತದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾದ
ಜೇತಸ್ಸುಳ್ಳವರಿಗೆ ಅಧಿಕವಾದ ಅದರ ಉಪಾಸನೆಯು ಕ್ಲೇಶವುಳ್ಳದ್ದಾಗುತ್ತದೆ. ದೇಹಧಾರಿಗಳಾದ ಮಾನವರಿಗೆ
ಅವ್ಯಕ್ತೋಪಾಸನದ ಗತಿಯು ಅತಿಕಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ

ಈ ರೀತಿಯಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಗೀತಾಕಾರರು ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾದ ಕಪೋಪ
ನಿಷತ್ತಿನ ಅಶಬ್ದಮುಸ್ವರ್ತಮರೂಪಮವ್ಯಯಂ (೩-೧೫) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನೇ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕ್ತದ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅವ್ಯಕ್ತ, ಅನಿರ್ದೇಶ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು
ಅಕ್ಷರದ ನಿರ್ಗುಣತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಪುರುಷನ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿರುವೆಡೆಗಳೆಲ್ಲ ಅವನ ಅವಯವಗಳ
ವರ್ಣನೆಗಳ ಮೂಲಕ ಸಗುಣತ್ವದ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಇದೇ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಪ್ರಶೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ

ಜೀವಘನವೆಂದು ಕರೆದಿದೆಯೋ (ಪ್ರ. ೫-೫) ಅದನ್ನೇ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನವೆಂದು ಕರೆದಿದೆ (ಬೃ. ಉ. ೪-೫-೧೩) ಹೀಗೆ ಗುಣರಹಿತವಾದ ಅಕ್ಷರವೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಾದರೆ ಪುರುಷನು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂಬ ಮಾತಿಗೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಪುರುಷನು ಸಗುಣನು, ಸಾವಯವನು, ಅಕ್ಷರನು, ನಿರ್ಗುಣನು ಮತ್ತು ನಿರವಯವನು ಎಂಬ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಮಾತ್ರವಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪುರುಷನನ್ನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೂ ಅಕ್ಷರನನ್ನು ಅಪರ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಕ್ಷರನಿಗಿಂತಲೂ ಪುರುಷನು ಅನ್ಯನು ಎಂದು ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲೂ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನ ರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೂ ಸಹ, ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಎಷ್ಟೇ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಪರಮಪುರುಷನ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಲೌಕಿಕಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾದ ವಸ್ತುವಾವುದೂ ಪುರುಷನಲ್ಲ. ಪುರುಷನನ್ನು ಹೇಗೆ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಎಂದರೆ, ಅದರ ಪ್ರಕಾರವು ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ.

ತಸ್ಯ ಹೈತಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ರೂಪಂ | ಯಥಾ ಮಾಹಾರಜನಂ ವಾಸೋ ಯಥಾ ಪಾಣ್ಡ್ಯಾವಿಕಂ
ಯಥೇಂದ್ರಗೋಪೋ ಯಥಾಗ್ನಿರ್ಜೀರ್ಯಥಾ ಪುಂಡರೀಕಂ ಯಥಾ ಸಕೃದ್ವಿದ್ಯುತ್ತ್ರಂ
ಸಕೃದ್ವಿದ್ಯುಶ್ಶೇವ ಹ ವಾ ಅಸ್ಯ ಶ್ರೀರ್ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದಾಘಾತ ಆದೇರೋ ನೇತಿ ನೇತಿ
ನ ಹ್ಯೇತಸ್ಮಾದಿತಿ ನೇತ್ಯನ್ಯತ್ಪರಮಸ್ತ್ಯಥ ನಾನುಭೇಯಂ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರಾಣಾ ವೈ
ಸತ್ಯಂ ತೇಷಾಮೇಷ ಸತ್ಯಂ

(ಬೃ. ಉ. ೨-೩-೬)

ಈ ಪುರುಷನ ರೂಪವು ಕುಂಕುಮಕೇಸರಿವರ್ಣದ ವಸ್ತ್ರದಂತಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಶುಭ್ರವಾದ ಉಣ್ಣೆಯಂತೆಯೂ, ಇಂದ್ರಗೋಪದಂತೆಯೂ (ಪ್ರಭಾಯುತವಾದ ಚಿಟ್ಟಿ) ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಯಂತೆಯೂ ಶುಭ್ರವಾದ ಕಮಲಪುಷ್ಪದಂತೆಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಮಿಂಚಿನಂತೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. (ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ಮಿಂಚಿನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.)

- ಅತೋ ಜ್ಯಾಯಾನ್ ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಈ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಹೋಲುವ ವಸ್ತುವು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೂ ಇದು ಪುರುಷನಲ್ಲ ಇದು ಪುರುಷನಲ್ಲ ಎಂಬ ನಿಷೇಧ ರೂಪವಾಗಿಯೇ ಪುರುಷನನ್ನು ವರ್ಣಿಸಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇವನನ್ನು ಸತ್ಯ-ಕೃಂತಿಲೂ ಮೀರಿದ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನು ಎಂದು ಕರೆದಿರುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಭಾವವು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಎರಡು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು.

ನೈತಾವದೇನಾ ಪರ ಅನ್ಯದಸ್ತು ಹ್ವಾ ಸ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಬಿಭರ್ತಿ |

ತ್ವಚಂ ಪವಿತ್ರಂ ಕೃಣುತ ಸ್ವಧಾನಾನ್ಯದೀಂ ಸೂರ್ಯಂ ನ ಹರಿತೋ ವಹಂತಿ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧೦-೩೧-೮)

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲ. ಅವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ತತ್ತ್ವವಿನ್ನೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭರೂಪನಾದ ಪರತತ್ತ್ವವು ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವು. ಅದು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿ-

ವಿಗಲಿಸುವನ್ನೂ ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸುತ್ತದೆ. ತನ್ನ ಅಶ್ವಗಳು ತನ್ನ ಅಂಶವಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಮಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ-
ಭಾವಿಯಾಗಿ ತಾನು ಶುದ್ಧವಾದ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇದು ತನ್ನ ವ್ಯಕ್ತವಾದ ಸ್ವರೂಪವು.
ಜಗತ್ತಿಗೆ ಗೋಚರನಾಗಲು ಈ ರೂಪದ ಧಾರಣೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ವಾಗ್ವಿಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಹಿಮೆ
ಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದು ಕಡೆ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ವ್ಯಕ್ತಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅಹಮೇನ ವಾತ ಇವ ಪ್ರ ವಾಮ್ಯಾರಭಮಾಣಾ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |
ಪರೋ ದಿನಾ ಪರ ಏನಾ ಪೃಥಿವ್ಯತಾವತೀ ಮಹಿನಾ ಸಂ ಬಭೂವ ||

(ಮ.ಸಂ. ೧೦.೧೭೫.೮)

ಆಪ್ರಾಕೃತರೂಪವುಳ್ಳ ನಾನು ಪ್ರಾಕೃತರೂಪುಳ್ಳ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತೇನೆ. ಕಾರಣರೂಪದಿಂದಿರುವ
ನಾನು ಕಾರ್ಯರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ. ಆಧಾರಭೂತವಾಗಿದ್ದೇನೆ. ನನಗೆ ಉತ್ಪಾದಕವಾದ ಕಾರಣವು ಬೇರೆ
ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತಿರಿಕ್ತನಾಗಿಯೂ ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿರಿಕ್ತನಾಗಿಯೂ ನನ್ನ ಮಹಿಮೆ
ಯಿಂದಲೇ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಸರ್ವಜಗತ್ತಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಜಗದತಿರಿಕ್ತವಾದ ಮತ್ತು
ಆವ್ಯಾಕೃತವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿರುವ ಭಾವವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಇಂತಹ ಪರವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಇದರ ಪಾದಮಾತ್ರ ಎಂದರೆ ಕಾಲುಭಾಗಮಾತ್ರ
(ಪಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ) ಇಲ್ಲಿ ಪಾದ, ತ್ರಿಪಾತ್ ಎಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಆವ್ಯಾಕೃತಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಅಳತೆ
ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿತನಾಗಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಳತೆಗೆ
ಒಳಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ತಥಾಸಿ ಜಗದಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪಾಪೇಕ್ಷಯಾಲ್ಪಮಿತಿ ವಿವಕ್ಷಿತತ್ವಾತ್ ಪಾದತ್ಯೋ-
ಪನ್ಯಾಸಃ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತಲೂ ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಅಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಒಂದು
ಭಾಗವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ತ್ರಿಪಾದಸ್ಯಾವೃತಂ ದಿವಿ—ತ್ರಿಪಾತ್ ಸ್ವರೂಪಂ ವಿನಾಶರಹಿತಂ ಸತ್ ದ್ಯೋತನಾತ್ಮಕೇ
ಸ್ವಪ್ರಕಾಶರೂಪೇ ವ್ಯವತಿಷ್ಠತೇ | ವಿನಾಶಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾದುದು ಪುರುಷ, ಸಾಂತವಾದ
ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಅನಂತವಾದುದು ಪುರುಷ. ಪರಪ್ರಕಾಶವಾದ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದುದು
ಪುರುಷ ಮತ್ತು ಇದೇ ಪುರುಷನು ದೇಶಕಾಲಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತೀತನು. ಇಂದ್ರಿಯಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಲ್ಲ.
ಇಂತಹ ಪರವ.ಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಕೆಲವು ಪ್ರಕರಣಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸದ್ಯಃ ತಿಳಿಸಲಾಗು-
ತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಪುರುಷನನ್ನು ನೇತಿ ನೇತಿ ಎಂಬ ಮಹಾವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವ ರೀತಿಯನ್ನು
ಮೇಲೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ನೇತಿ ನೇತಿ—ಈ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪ್ರಪಂಚವಲ್ಲ, ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಯಾವ
ಭೂತವೂ ಅಲ್ಲ. ಇವನ ರೂಪವು ಪ್ರಸಂಜಾತಿರಿಕ್ತವಾದುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದನ್ನು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ
ನೋಡಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

ಸ ಏಷ ನೇತಿ ನೇತ್ಯಾತ್ಮಾಗೃಹ್ಯೋ ನ ಹಿ ಗೃಹ್ಯತೇತೀರೋ ನ ಹಿ ಶೀರ್ಷತೇಸಂಗೋ
ನ ಹಿ ಸಜ್ಜತೇಸಿತೋ ನ ವ್ಯಥತೇ ನ ರಿಷ್ಯತ್ಯಭಯಂ ವೈ ಜನಕ ಪ್ರಾಪ್ತೋಸೀತಿ.
ಹೋವಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ ಸ ಹೋವಾಚ ಜನಕೋ ವೈದೇಹಃ ಅಯಮಹಮಸ್ಮಿ||

(ಬೃ. ಉ. ೪.೨-೪ ; ೪-೨೨-೪ ; ೪-೫-೧೫)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಇದೂ ಅಲ್ಲ ಅದೂ ಅಲ್ಲ (ಜಗತ್ತಿನ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಅಲ್ಲ) ಅದು ಅಗ್ರಾಹ್ಯ, ಹಿಡಿತಕ್ಕೆ
ಸಿದ್ಧತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ (ಪ್ರಮಾಣಾತೀತವಾದುದು). ಅದನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ, ಅದುದರಿಂದ ನಾಶರಹಿತವಾದುದು.
ಪ್ರಪಂಚದೊಂದಿಗೆ ಲೇಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಬಂಧರಹಿತವಾದುದು ಮತ್ತು ದುಃಖರಹಿತವಾದುದು, ಅದು
ಕಂಪಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ಥಿರವೂ ಧ್ರುವವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಪಂಚಾತಿರಿಕ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು (ಪರಮಪುರುಷನು) | ಕಾಲಾತೀತನು ಎಂಬುದನ್ನು ಹಿಂದೆ
ಯದ್ಭೂತಂ ಯಚ್ಚ ಭವ್ಯಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಪು. ಸೂ. ೧೦-೯೦-೨) ಸಕಲ
ದೇಶಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತೀತನು ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ,

ಸ ಹೋವಾಚ ಯದೂರ್ಧ್ವಂ ಗಾರ್ಗಿ ದಿವೋ ಯದ ವಾಕ್ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಯದಂತರಾ ದ್ಯಾವಾ-
ಪೃಥಿವೀ ಇಮೇ ಯದ್ಭೂತಂ ಚ ಭವಚ್ಛ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೮-೭)

ಎಲೈ ಗಾರ್ಗಿಯೇ, ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿರುವನು, ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ತಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವನು.
ಅನೇಕರ ನಡುವೆಯೂ ಇರುವನು, ಸಕಲ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿದ್ದೂ ಅವುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತೀತನು.

ಸ ಏನಾಥಸ್ತಾತ್ಸ ಉಪರಿಷ್ಠಾತ್ಸ ಪಶ್ಚಾತ್ಸ ಪುರಸ್ತಾತ್ಸ ದಕ್ಷಿಣತಃ ಸ ಉತ್ತರತಃ ಸ ಏವೇದಂ
ಸರ್ವಮಿತ್ಯಥಾತೋಽಹಂಕಾರಾದೇಶಃ |

(ಛಾ. ಉ. ೭-೫-೧)

ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಅನಂತತ್ವವನ್ನೂ ಸಕಲ ದೇಶಗಳ ವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಇಮಾಃ ಪೋದಶಕಲಾಃ ಪುರುಷಾಯಣಾಃ ಪುರುಷಂ ಪ್ರಾಪ್ಯಾಸ್ತಂ ಗಚ್ಛಂತಿ | ಭಿದ್ಯತೇ
ತಾಸಾಂ ನಾನುರೂಪೇ ಪುರುಷ ಇತ್ಯೇವಂ ಪ್ರೋಚ್ಯತೇ ಸ ಏಷೋಽಕಲೋಽಮೃತೋ ಭವತಿ||
(ಪ್ರಶ್ನ. ೬-೫)

ಪುರುಷಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಈ ಹದಿನಾರು ಕಲೆಗಳೂ ಪುರುಷನನ್ನು ಸೇರಿ ಅವನೊಡನೆ ಐಕ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.
ಜಗದವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ವೈಯಕ್ತಿಕರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಅವು ಪುರುಷನನ್ನು ಸೇರಿ ಅವನೊಡನೆ ಐಕ್ಯವಾದೊಡನೆಯೇ
ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೇವಲ ಪುರುಷಸಂಜ್ಞೆ ಕವಾಗಿ ಮೂತ್ರ ಇರುತ್ತವೆ.

ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಜಗದ್ರೂಪನೂ ಜಗದತೀತನೂ ಆದ ಪರಮಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಲಾಂಕಿಕ
ವಾದ ವಾಗ್ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಒಂದು ಮತ್ತು ಮೂರು ಎಂಬ ವಿಭಾಗವು

ಒಂದು ವಿಧ. ಅಥವಾ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳೂ ವಿಶ್ವದ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲತತ್ತ್ವಗಳು ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಎರಡನೆಯ ರೀತಿಯ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತ ಪುರುಷನ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಾವುವೆಂದು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ತತ್ತ್ವವು ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ತತ್ತ್ವವಿವರಣೆಗಿಂತ ಕೊಂಚ ಸ್ವತ್ಯಸ್ತವಾಗಿದೆ

ತದೇತಚ್ಚತುಷ್ಪಾದ್ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಕ್ಪಾದಃ ಪ್ರಾಣಃ ಪಾದಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಪಾದಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಪಾದ
ಇತ್ಯಾಧ್ಯಾತ್ಮಮಥಾಧಿದೈವತಮಗ್ನಿಃ ಪಾದೋ ವಾಯುಃ ಪಾದ ಅದಿತ್ಯಃ ಪಾದೋ ದಿಶಃ
ಪಾದ ಇತ್ಯುಭಯಮೇವಾದಿಷ್ಟಂ ಭವತ್ಯಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಚೈವಾಧಿದೈವತಂ ಚ |
(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೮-೨)

ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳು ವಾಕ್ಯ ಒಂದು ಪಾದ. ಎರಡನೆಯದು ಪ್ರಾಣ. ಮೂರನೆಯದು ಚಕ್ಷುಸ್ಸು. ನಾಲ್ಕನೆಯದು ಶ್ರೋತ್ರ. ಇದು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಪರವಾದ ವಿಭಾಗ. ಅಧಿದೈವತಪರವಾದ ವಿಭಾಗವಾವುದೆಂದರೆ; ಮೊದಲನೆಯದು ಅಗ್ನಿ, ಎರಡನೆಯ ಪಾದವು ವಾಯು. ಅದಿತ್ಯನೇ ಮೂರನೇ ಪಾದ ಮತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳೇ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದ.

ವಾಗೇವ ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚ ತುರ್ಥಃ ಪಾದಃ ಸೋಽಗ್ನಿನಾ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಭಾತಿ ಚ ತಪತಿ ಚ ಭಾತಿ ಚ
ತಪತಿ ಚ ಕೀರ್ತ್ಯಾ ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ ಯ ಏವಂ ವೇದ
(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೮-೩)

ವಾಕ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮನ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇದು ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿ ಅವನ ಪ್ರಭಾರೂಪದಲ್ಲಿ ಜ್ವಲಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ಇದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರಾಣ ಏವ ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚ ತುರ್ಥಃ ಪಾದಃ ಸ ವಾಯುನಾ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಭಾತಿ |
(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೮-೪)

ಬ್ರಹ್ಮನ ಎರಡನೆಯ ಪಾದವಾದ ಪ್ರಾಣವು ವಾಯುವಿನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಅವನ ಜ್ಯೋತಿಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತ ಒಗತ್ತನ್ನು ಬೆಳಗುತ್ತದೆ.

ಚಕ್ಷುರೇವ ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚ ತುರ್ಥಃ ಪಾದಃ ಸ ಅದಿತ್ಯೇನ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಭಾತಿ ಚ ತಪತಿ ಚ ||
(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೮-೫)

ಬ್ರಹ್ಮನ ಮೂರನೆಯ ಪಾದವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಅದಿತ್ಯನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಅದಿತ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ತಾನೂ ಬೆಳಗುತ್ತದೆ. ಲೋಕವನ್ನು ಬೆಳಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ,

ಶ್ರೋತ್ರಮೇವ ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚ ತುರ್ಥಃ ಪಾದಃ ಸ ದಿಗ್ವಿಜ್ಯೋತಿಷಾ ಭಾತಿ ಚ ತಪತಿ ಚ ||
(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೮-೬)

ಬ್ರಹ್ಮನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದವಾದ ಶ್ರೋತ್ರವು ದಿಕ್ಕುಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿ ಅವುಗಳ ಪ್ರಭೆಯೊಡನೆ ತನ್ನ ಪ್ರಭೆಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಬೆಳಗುತ್ತದೆ. ಪರಮೇಶ್ವರನು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಆಧಿಭೌತಿಕವಾದ ಈ ಸಕಲ ಪಾದಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಇವುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತೀತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಏಷೋ ಹ ದೇವಃ ಪ್ರದಿಶೋನು ಸರ್ವಾಃ ಪೂರ್ವೋ ಹ ಜಾತಃ ಸ ಉ ಗರ್ಭೇ ಅಂತಃ |

ಸ ಏವ ಜಾತಃ ಸ ಜನಿಷ್ಯಮಾಣಃ ಪ್ರತ್ಯಜ್ ಜನಾಸ್ತಿಷ್ಠತಿ ಸರ್ವತೋ ಮುಖಃ ||

(ಶ್ಲೋ. ೨-೧೬)

ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಅಭಿಮುಖನಾಗಿ ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ. ಅವನೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನು. ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಗರ್ಭವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹಿಂದೆ ಮತ್ತು ಮುಂದೆಲ್ಲ ಹುಟ್ಟುವವನು ಅವನೇ. ಅವನು ಸರ್ವತೋಮುಖನಾಗಿ ಸರ್ವರಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಹೀಗೆ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಒಂದು ಪಾದ ಮತ್ತು ಜಗದತೀತವಾದ ಮಹತ್ತ್ವ ಇವೆರಡನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಒಂದೆರಡು ಪಾಠ್ಯಗಳನ್ನು ದಾಹರಿಸಿ ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಮುಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಲೌಕಿಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರನಾಗುವುದು, ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾತೀತನಾಗುವುದು, ಇವೆರಡು ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿವೆ. ಇದೇ ಪರಮ ಪುರುಷನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವರ್ಣನೆ.

ಅಪಾಣಿಪಾದೋ ಜವನೋ ಗ್ರಹೀತಾ ಪತ್ಯತ್ಯಚಕ್ಷುಃ ಸ ಶೃಣೋತ್ಯಕರ್ಣಃ |

ಸ ನೇತ್ತಿ ವೇದ್ಯಂ ನ ಚ ತಸ್ಯಾಸ್ತಿ ವೇತ್ತಾ ತಮಾಹುರಗ್ರ್ಯಂ ಪುರುಷಂ ಮಹಾಂತಂ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ ೩-೧೯)

ಪಾದಗಳಿಲ್ಲದೆ ಪುರುಷನು ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹಸ್ತಗಳಿಲ್ಲದೆ ಗ್ರಹಣಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಕಣ್ಣುಗಳಿಲ್ಲದೇ ನೋಡುತ್ತಾನೆ, ಕಿವಿಗಳಿಲ್ಲದೆ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ಆರಿಯುತ್ತಾನೆ. ಅವನನ್ನು ಅರಿತವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಇವನೇ ಅದ್ವಿತೀಯನು. ಪ್ರಥಮನು, ಮಹಾತ್ಮನು ಎಂದು ಎಲ್ಲರೂ ಬಹುವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನಿಷ್ಕಲಂ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯಂ ಶಾಂತಂ ನಿರವದ್ಯಂ ನಿರಂಜನಂ |

ಅಮೃತಸ್ಯ ಪರಂ ಸೇತುಂ ದಗ್ಧೇಂಧನಮಿವಾನಲಂ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ-೬-೧೯)

ಪರಮಪುರುಷನು ಕಲಾರಹಿತನು (ಕಳಂಕವಿಲ್ಲದವನು) ಅಥವಾ ವಿಭಾಗರಹಿತನು, ಕ್ರಿಯಾರಹಿತನು, ಶಾಂತನು, ದೋಷರಹಿತನು. ಉರಿಯುವ ಬಿಂಕಿಯಂತೆ ಪ್ರಭಾಯತನು. ತನ್ನದೇ ಪಾದಭಾಗವಾದ ಮರ್ತ್ಯ ಲೋಕದಿಂದ ತನ್ನ ದಿವ್ಯ ಪ್ರಭೆಯೊಡಗೂಡಿದ ಅಮೃತಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಕಲರನ್ನೂ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವ ಸೇತುವೆಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ದ್ವೈಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ತನ್ನ ಅಮೃತತ್ವದೊಡನೆ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಯೋಜಿಸುವ ದಿವ್ಯ ಸಾಧನವೇ ಇವನು.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ಮುಕ್ತಿನ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಾಲ್ಕು ವಿಷಯಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದ್ದರೂ ಅವುಗಳೆಲ್ಲ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡಬಹುದು.

ಏತಾನಾನ್ಯ ಮಹಿಮಾ—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಏತಾನಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡುವಿಧ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಸಾಯಣರು—ಅತೀತಾನಾಗತವರ್ತಮಾನರೂಪಂ ಜಗದ್ವ್ಯಾವದಸ್ತೇತಾನಾನ್ಯವೋಽಪ್ಯಸ್ಯ

ಪುರುಷಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ಸ್ವಕೀಯಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಶೇಷಃ | ಎಂದರೆ, ಹಿಂದಿನ ಕಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದ, ಈಗ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣೆದುರಿಗೆ ಇರುವ ಮತ್ತು ಈ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಜಗದಾದಿಗಳು ನಾಶವಾಗಿ ಪ್ರಳಯಾನಂತರ ಮತ್ತೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಡುವ ಜಗದಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಪರಮಪುರುಷನ ವಿಭೂತಿವಿಶೇಷಗಳೇ ಆಗಿ ಇವನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿದೆ, ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು. ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥ ವೇನೆಂದರೆ—ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಜಗದಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮಾತ್ರವೇ ಆಲ್ಲ. ಇದು ಎಲ್ಲಿಯೋ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಮಾತ್ರ. ಅನ್ಯಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಭೂತಿವಿಶೇಷಗಳು ಎಂದರೆ, ಅತ್ಯಂತಿದ್ದ ಶಾಂಗುಲಂ ಮತ್ತು ಅನ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥೇಶಾನಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ದೃಶ್ಯಮಾನವಾದ ಜಗದಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಎಷ್ಟೋ ಅಧಿಕವಾಗಿವೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವನೇ ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅತೋ ಜ್ಞಾಯಾಂಶ್ಚ ಪುರುಷಃ—ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇವನು ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಅತ್ಯಧಿಕನು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಜಗದಾದಿಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶಗಳೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಜಗದಾದಿರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು ಅವನ ನಿಜವಾದ ಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಅವು ಕೆಲವು ಕಾಲ ಮಾತ್ರವಿದ್ದು ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುವವು ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ನಿಜಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಲೀನವಾಗುವವು. ಅನ್ಯಕ್ತ ಸ್ವರೂಪವೇ ಅವನ ನಿಜವಾದ ಸ್ವರೂಪವು. ಏಕೆಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನಾಶವಿಲ್ಲ. ಅದು ಶಾಶ್ವತವಾದುದು. ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಕೆಲವಂಶವು ವ್ಯಕ್ತರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ, ವ್ಯಕ್ತರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಅನ್ಯಕ್ತರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಬಹುಭಾಗವು ಉಳಿದಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವು ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸೃಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದ ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅನ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಿಂದಿರುವ ಈ ಪರಮಪುರುಷನ ಮಹಿಮೆಯು ಅತಿಶಯವಾದುದು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿರುವ ಪಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ಮತ್ತು ತ್ರಿಪಾದಸ್ಯಾನ್ಯತಂ ದಿವಿ ಎಂಬ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ವಿವರಿಸಬೇಕು. ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತಿದ್ದ ಶಾಂಗುಲಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ವ್ಯಕ್ತರೂಪದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗಮಾತ್ರವಿದ್ದು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಅನ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವವನು ಎಂಬರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧವಾದ ಪಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ಮತ್ತು ತ್ರಿಪಾದಸ್ಯಾನ್ಯತಂ ದಿವಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿಶದವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪಾದಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವೆಂದರ್ಥವು. ಭೂತಾನಿ ಎಂದರೆ ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳು, ಜರಾಜರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಜಗದಾದಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಜಗದಾದಿ ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವೂ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಕಾಲುಭಾಗ ಮಾತ್ರ. ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಕಾಲುಭಾಗ ಮಾತ್ರ ವ್ಯಕ್ತರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಜಗದಾದಿಯಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ಮೂರು ಭಾಗದ ಗತಿಯೇನು ಎಂದರೆ—ತ್ರಿಪಾದಸ್ಯಾನ್ಯತಂ ದಿವಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ದಿವಿ ಎಂದರೆ ಕೇವಲ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗವೆಂದಲ್ಲ. ನಮಗೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗವು ಹೇಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಗೋಚರವಲ್ಲವೋ ಅದರಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗೋಚರವಾಗದಿರುವ ಸ್ಥಾನವೆಂದರ್ಥವು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಜಗದಾದಿಪರಿವರ್ತನೆಯಿಲ್ಲದ ಅನ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದ

ಉಳಿದ ಮೂರು ಭಾಗವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಗೋಚರವಲ್ಲದ ಅನ್ಯತನೇಂದು (ನಾಶರಹಿತವೆಂದು) ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಅನ್ಯಕ್ತದ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿಯೇ ಉಳಿದಿದೆ. ಎಂದರೆ ಅದು ಯಾವ ವಿಕಾರವನ್ನೂ ಹೊಂದದೆ ಅದೇ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿದಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ನಾಶವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅದು ಅನ್ಯತ, ಮುಕ್ತಿ, ಪರಮಪದ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸಂಸಾರ ದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾದಾ ಆತ್ಮನು(ಪುರುಷನು)ಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಾಗಿ ಈ ಅನ್ಯಕ್ತ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಲೀನನಾದರೆ ಅವನಿಗೆ ಪುನರಾವೃತ್ತಿ ಎಂದರೆ ಪುನರ್ಜನ್ಮವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಸಾರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಪಾದ, ತ್ರಿಪಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಕಾಲುಭಾಗ, ಮೂರುಭಾಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೂಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾದವೆಂದರೆ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗಮಾತ್ರವೆಂದೂ ತ್ರಿಪಾತ್ ಎಂದರೆ ಬಹುಭಾಗವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಚರಿಸಿ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಮುದ್ರದ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ನೀರಿಗಿಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯಸ್ಥಾನವು ಸಮುದ್ರವೇ ಎಂಬುದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅನುಭವವಷ್ಟೆ. ಆ ಸಮುದ್ರದ ನೀರು ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಕಾದು ಮೇಘಗಳಾಗಿ ಅವುಸುರಿಸುವ ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗಂಗಾದಿನದಿಗಳಾಗಿ ಪುನಃ ಸಮುದ್ರವನ್ನೇ ಸೇರುವುದು. ಮೇಘಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗುವ ನೀರು ಸಮುದ್ರದ ಬಹುಸ್ವಲ್ಪಭಾಗಮಾತ್ರ. ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗದೆ ಉಳಿಯುವ ನೀರಿನಭಾಗವೇ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿರುವುದು. ಅದರಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ವ್ಯಕ್ತರೂಪವಾದ ಜಗದಾದಿಗಳು ಅನ್ಯಕ್ತ ಸ್ವರೂಪದ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗ ಮಾತ್ರ. ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನೂ ಹೊಂದದೆ ಉಳಿದಿರುವ ಅನ್ಯಕ್ತ ಸ್ವರೂಪವೇ ಬಹುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳ ತಾಪದಿಂದ ಆವಿಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೇಘಗಳಾಗಿ, ಅನಂತರ ಗಂಗಾದಿನದಿಗಳಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುವ ಉದಕವು ಕೆಲವು ಕಾಲ ಭೂಮಿಯಮೇಲಿದ್ದು ಕೊನೆಗೆ ಸಮುದ್ರವನ್ನೇ ಸೇರುವಂತೆ ಸಕಲ ಜೀವರಾಶಿಗಳೂ, ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನ್ಯಕ್ತ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ವ್ಯಕ್ತ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿ ಆ ಜಗದಾದಿರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಕೆಲವು ಕಾಲವಿದ್ದು ಕೊನೆಗೆ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಎಂದರೆ ವ್ಯಕ್ತ ರೂಪವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಪುನಃ ತಮ್ಮ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನ್ಯಕ್ತ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಐಕ್ಯವಾಗುವವು. ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರಿದ ಬಳಿಕ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಾದ ಗಂಗಾನದಿಗಳಿಗೆ ಹೇಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕರೂಪವಾಗಲಿ, ನಾನುನಿರ್ದೇಶವಾಗಲಿ ಇದೆ ಕೇವಲ ಸಮುದ್ರವೆಂಬ ಒಂದೇ ಹೆಸರು ಮಾತ್ರವಿರುವುದೇ ಅದರಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಸೃಷ್ಟರಾದ ಜೀವರಾಶಿಗಳೂ ಜಗದಾದಿಗಳೂ ನಾನಾರೂಪಗಳೆಂದಲೂ ನಾನಾಹೆಸರುಗಳೆಂದಲೂ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದು ಕೊನೆಗೆ ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನ್ಯಕ್ತ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಲೀನವಾಗುವವು. ಆಗ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನ್ಯಕ್ತ ಸ್ವರೂಪವೆಂದೂ ಹೊರತು ಮತ್ತೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನೇ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಥವಾ ಪರಮ ಪುರುಷನ ವಾಸ್ತವ ಅಥವಾ, ನಿಜಸ್ವರೂಪ ಸಹಜಾಂಸಿ ಎನ್ನುವರು, ಇದರ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿನಿರಣಿಯನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ತ್ರಿಸಾದೂರ್ಧ್ವ ಉದೈತ್ವಪುರುಷಃ ಸಾದೋಽಸ್ಯೇಹಾಭವತ್ಪುನಃ ।

ತತೋ ವಿಷ್ವಜ್ಞಾಕ್ರಾಮತ್ಸಾಶನಾನಶನೇ ಅಭಿ ॥ ೪ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ತ್ರಿಸಾತ್ | ಉರ್ಧ್ವಃ | ಉತ್ | ಐತ್ | ಪುರುಷಃ | ಸಾದಃ | ಅಸ್ಯ | ಇಹ | ಅಭವತ್ | ಪುನರಿತಿ |

ತತಃ | ವಿಷ್ವಜ್ಞ | ವಿ | ಅಕ್ರಾಮತ್ | ಸಾಶನಾನಶನೇ ಇತಿ | ಅಭಿ ॥ ೪ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಯೋಽಯಂ ತ್ರಿಸಾಕ್ಷಪುರುಷಃ ಸಂಸಾರರಹಿತೋ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪಃ ಸೋಽಯಮೂರ್ಧ್ವ ಉದೈತ್ | ಅಸ್ಮಾದ್ಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯಾತ್ಸಂಸಾರಾದ್ಬಹಿರ್ಭೂತೋಽತ್ರತ್ಯೈರ್ಗುಣದೋಷೈರಸ್ತೌಷ್ಠ ಉತ್ಕರ್ಷೇಣ ಸ್ಥಿತವಾನ್ | ತಸ್ಯಾಸ್ಯ ಸೋಽಯಂ ಸಾದೋ ಲೇಶಃ ಸೋಽಯಮಿಹ ಮಾಯಾಯಾಂ ಪುನರಭವತ್ | ಸೃಷ್ಟಿಸಂಹಾರಾಭ್ಯಾಂ ಪುನಃ ಪುನರಾಗಚ್ಛತಿ | ಅಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತಃ ಪರಮಾತ್ಮ-ಲೇಶತ್ವಂ ಭಗವತಾಪ್ಯುಕ್ತಂ | ವಿಷ್ವಭ್ಯಾಹಮಿದಂ ಕೃತ್ಸ್ನಮೇಕಾಂಶೇನ ಸ್ಥಿತೋ ಜಗತ್ | ಭ. ಗೀ. ೧೦-೪೨ | ಇತಿ ತತೋ ಮಾಯಾಯಾಮಾಗತ್ಯಾನಂತರಂ ವಿಷ್ವಜ್ಞ ದೇವಮನುಷ್ಯತೀರ್ಯಗಾದಿರುಪೇಣ ವಿವಿಧಃ ಸನ್ ವ್ಯಕ್ರಾಮತ್ | ವ್ಯಾಪ್ತವಾನ್ | ಕಿಂ ಕೃತ್ವಾ | ಸಾಶನಾನಶನೇ ಅಭಿಲಕ್ಷ್ಯ | ಸಾಶನಂ ಭೋಜನಾದಿನ್ಯವಹಾರೋಪೇತಂ ಚೇತನಂ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಂ ಅನಶನಂ ತದ್ರಹಿತಮುಚೇತನಂ ಗಿರಿನದ್ಯಾದಿಕಂ | ತದುಭಯಂ ಯಥಾ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಥಾ ಸ್ವಯಮೇವ ವಿವಿಧೋ ಭೂತ್ವಾ ವ್ಯಾಪ್ತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ತ್ರಿಸಾತ್ ಪುರುಷಃ—ಇಂದ್ರಿಯ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಲ್ಲದ ತನ್ನ ಮುಕ್ತಾಲುಭಾಗವನ್ನು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶಕವಾದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ಪುರುಷನು | ಉರ್ಧ್ವಂ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ದಿವ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಉದೈತ್—ಸಂಸಾರಾತೀತನಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಆದಿಪುರುಷನ | ಸಾದಃ—ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವು | ಇಹ—ಸಂಸಾರರೂಪದಲ್ಲಿ | ಪುನಃ ಅಭವತ್—ಪದೇ ಪದೇ ಆವಿರ್ಭೂತವಾಗುತ್ತದೆ | ತತಃ—ವ್ಯಕ್ತರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದನಂತರ | ಸಾಶನಾನಶನೇ ಅಭಿ—ಹಸಿವು ದಾಹಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇವಿಲ್ಲದ ಆಜೀತನ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ | ವಿಷ್ವಜ್ಞ—ನಾನಾರೂಪಗಳಲ್ಲಿ | ವ್ಯಕ್ರಾಮತ್—ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಇಂದ್ರಿಯ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಲ್ಲದ ಮುಕ್ತಾಲುಭಾಗವನ್ನು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶಕವಾದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ಪುರುಷನು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ದಿವ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರಾತೀತನಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಆದಿಪುರುಷನ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವು ಮಾತ್ರ ಸಂಸಾರರೂಪದಲ್ಲಿ ಪದೇಪದೇ ಅವಿಭೂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ವ್ಯಕ್ತಿರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದನಂತರ ಹಸಿವು ದಾಹಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇವಿಲ್ಲದ ಅಜೀತನ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ನಾನಾರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Three-fourths of Purusha ascended ; the other fourth that remained in this world proceeds repeatedly and, diversified in various forms, went to all animate and inanimate creation.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈಶ್ವರನಿಗೂ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧರಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಮೊದಲು ತಿಳಿಸಿ, ನಂತರ ಪುನಃ ಅದೇ ಅವ್ಯಾಕೃತನಾದ ಈಶ್ವರನು ತನ್ನದೇ ಆದ ಅಂಶದಿಂದ ಜಗದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗುವುದನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಈಶ್ವರನ ಲೀಲಾವಿಭೂತಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತ್ರಿಪಾದೂರ್ಧ್ವ ಉದೈತ್ಯರುಷಃ ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಮೂರು ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು ವಿಧದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಸಾಯಣರ ವಿವರಣವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

೧

ಯೋತ್ರಯಂ ತ್ರಿಪಾದುರ್ದ್ವಃ ಸಂಸಾರಸ್ವರ್ತರಹಿತೋ ಬಹುಲಸ್ವರೂಪಃ ಸೋತ್ರಯೂರ್ಧ್ವ ಉದೈತ್ಯಃ | ಅಸ್ಮಾದಜ್ಞಾನಕಾರಾತ್ಸಂಸಾರಾದ್ವಹಿಭೂತೋತ್ರತತ್ತ್ವೈರ್ಗುಣದೋಷೈರಸ್ಪೃಷ್ಟ ಉತ್ಪರ್ವೇಣ ಸ್ಥಿತವಾನ್ |

ತ್ರಿಪಾದುರ್ದ್ವಕನಾದ ಪುರುಷನು ಅಧೋಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದು (ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಪರರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿದ್ದು) ಜಗತ್ಸಂಸಾರದ ದೋಷಗಳಿಂದ ಲಿಪ್ತನಾಗದೆ ಉರ್ಧ್ವಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನಾಗಿ ಸ್ವಪ್ರಕಾರವಾದ ಪ್ರಭೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಜ್ಞಾನ, ಅಹಂಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ದೋಷಗಳಿಂದಲೂ ಬಾಹ್ಯನೂ, ತ್ರಿಗುಣಾತೀತನೂ ಆಗಿ ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಮಹೇಶ್ವರ, ರಾಮಾನುಜ (ಶ್ರೀ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ರಾಮಾನುಜರಲ್ಲಿ) ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಅಸೀ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ತಾತ್ಪರ್ಯಗಳೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದೂ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

೨

ತ್ರಿಪಾತ್ ಲಬ್ಧಕ್ಕೆ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದರ್ಥ. ಆ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉರ್ಧ್ವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಮೂರು ಪಾದಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ, ಜನ, ಮಹ ಮತ್ತು ಸತ್ಯ ಇವುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಮೂರು ಲೋಕಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಮೀರಿದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಕಾಶನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

೩

ಮೂರನೆಯದಾಗಿ—ತ್ರಿಪಾದಿತ್ಯನೇನ ಉದರ, ಹೃದಯ, ದ ಹರಾಣಾಂ ತತ ಉರ್ವ್ವಮು- ಪರಿಭಾಗೇ ಸಹಸ್ರಾರೇ ಪುರುಷ ಉದೈತ್ಯಃ | ಪುರುಷದೇಹದಲ್ಲಿ ಉದರ ಹೃದಯ ಮತ್ತು ದಹರ ಎಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಿತಿಗಳಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲವನ್ನು ಮೀರಿದ ಸಹಸ್ರಾರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಎಂಬುದು ಇನ್ನೊಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

೪

ನಾಲ್ಕನೆಯದಾಗಿ—ಯದ್ವಾ ತ್ರಿಪಾಚ್ಛಬ್ಧೇನ ಜಾಗ್ರತ್ಸ್ವಸುಷುಪ್ತೀನಾಂ ಗ್ರಹಣಂ ತತ ಉರ್ಧ್ವಂ ಉಪರಿಭಾಗೇ ತುರಿಯಾಯಾಮುದೈತ್ ಸ್ವೋಪಲಬ್ಧಿಂ ಪ್ರಾಪ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಜಾಗ್ರತ್, ಸ್ವಪ್ನ ಮತ್ತು ಸುಷುಪ್ತಿ ಎಂಬ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳೂ ತ್ರಿಪಾಚ್ಛಬ್ಧದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮೂರನ್ನೂ ಮೀರಿದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅವಸ್ಥೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

೫

ಐದನೆಯದಾಗಿ—ತ್ರಿಪಾಚ್ಛಬ್ಧೇನ ತತ ಉರ್ಧ್ವಂ | ಋಕ್, ಯಜುಸ್ ಮತ್ತು ಸಾಮ ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನುಪಾದಿಸುವ ವೇದರಾಶಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಹೀಗೆ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಲು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರವಿದೆಯೇ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸದ್ಯಃ ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ. ಸಾಯಣರ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿವರಣೆ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಪಂಚಾತೀತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಏಕವಾದವಾದ ಪ್ರಪಂಚವು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ತುಂಬಿದೆ. ಅನೇಕವಿಧವಾದ ನ್ಯೂನತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ದೋಷಪೂರಿತವಾಗಿದೆ. ರಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ತಮೋಗುಣಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದೆ. ಅದರೇ ತ್ರಿಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಅನಾಧ್ಯನಂತವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಪರಮಪುರುಷನು ಈ ದೋಷಗಳಿಂದ ಬಾಹ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಂಸಾರದ ನ್ಯೂನತೆಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಪರಿಶುದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ತ್ರಿಪಾದಾರ್ಥ ಉದೈತ್ ಪುರುಷಃ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವನ್ನು ಸತ್, ಅಸತ್ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದಲೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆಯೋ, ಅದು ಅಸದಾತ್ಮಕವಾದ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗ ತ್ರಿಗುಣಪೂರಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮಾಯಾಂ ತು ಪ್ರಕೃತಿಂ ವಿದ್ವಾನ್ಮಾಯಿನಂ ಚ ಮಹೇಶ್ವರಂ |

ತಸ್ಯಾನಯವಭೂತ್ಯಸ್ತು ವ್ಯಾಪ್ತಂ ಸರ್ವಮಿದಂ ಜಗತ್ |

(ಶ್ವೇ. ೪.೧೦)

(ಸಾಂಖ್ಯಮತದಂತೆ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಈಶ್ವರನಿರ್ಮಿತವಲ್ಲ. ಅದು ಅನಾದಿ. ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಉತ್ಪನ್ನವಿಲ್ಲ. ಭಗವದ್ಗೀತೆಯು ಸಾಂಖ್ಯಮತವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರೂ, ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯೂ ಈಶ್ವರನ ಅಂಶವೆಂದೇ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.) ಪ್ರಕೃತಿಯು ಈಶ್ವರನ ಮಾಯಾರೂಪವಾದ ಸೃಷ್ಟಿ. ಈ ಮಾಯಾಪೂರಿತವಾದ ಮಾಯೆಯೇ ಈಶ್ವರನು, ಅವಿದ್ಯಾಯುತವಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಈಶ್ವರನು ಆವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಅವೃತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಈಶ್ವರನ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳನ್ನೂ ಅರಿತ ಹೊರತು ಪೂರ್ಣವಾದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಅಕೃತ್ಸ್ಯ) ಜಗತ್ತನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ನಿಜವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಮರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವದ್ಯಸಿರ್ಹೋತಾ ನೈಸೀದತ್ಪಿತಾಃ |

ಸ ಅಶಿಷಾ ದ್ರವಿಣಮಿಚ್ಛಮಾಃ ಪ್ರಥಮಚ್ಛದವರಾ ಆ ವಿನೇಶ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೧-೧)

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ತನ್ನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಪುನಃ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಜಿಸಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿ ಅದನ್ನು ಪ್ರಥಮತಃ ಮರೆಸಿದನು ಎಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಚ್ಛತ್ ಅವರಾನ್ ಆ ವಿನೇಶ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರಥಮಮಚ್ಛತ್ ಪ್ರಥಮಂ ಮುಖ್ಯಂ ನಿಷ್ಪಪಂಚಂ ಸಾರಮಾರ್ಥಿಕಂ ರೂಪಮಾವೃಣ್ಣನ್
ಸ್ವಸೃಷ್ಟಾನ್ ಪ್ರಾಣಿಹೃದಯಪ್ರದೇಶಾನಾವಿನೇಶ ಅವಿಷ್ಠವಾನ್ ಜೀವರೂಪೇಣ |

ಪ್ರಪಂಚಾತೀತವಾದ ತನ್ನ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮರೆಸಿ ತನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನಂತರ ಈಶ್ವರನ ಸ್ವರೂಪವು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಯಿತು. ನಾನು ಮತ್ತು ರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಗತ್ತು ಮತ್ತು ನಾಮರೂಪ ರಹಿತವಾದ ಈಶ್ವರ. ನಾಮರೂಪರಹಿತವಾದ ಈಶ್ವರನೇ ತ್ರಿಪಾದೂರ್ಧ್ವ ಉದೈತ್ ಎಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವಿಭಾಗವು ಹೇಗೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮ ನಾ ಇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ | ತದ್ದೇವಾನಸೃಜತ | ತದ್ದೇವಾನ್ತೃಪ್ಸೃಷ್ಟೃಷು ಲೋಕೇಷು
ನ್ಯಾರೋಹಯದಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಲೋಕೇಽಗ್ನಿಂ ನಾಯುಮಂತರಿಕ್ಷೇ ದಿವ್ಯೇವ ಸೂರ್ಯಂ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೩-೧)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಮಾತ್ರವಿದ್ದನು. ಅನಂತರ ಅವನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಅವರನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಯು ವನ್ನೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು.

ಅಥ ಯೇತ ಊರ್ಧ್ವಾ ಲೋಕಾಃ | ತದ್ಯಾ ಅತ ಊರ್ಧ್ವಾ ದೇವತಾಸ್ತೇಷು ತಾ ದೇವತಾ
ನ್ಯಾರೋಹಯತ್ಸ ಯಥಾ ಹೈವೇಮ ಅವಿಲೋಕಾ ಇಮಾಶ್ಚ ದೇವತಾ ಏವಮು ಹೈವ ತ
ಅವಿಲೋಕಾಸ್ತಾಶ್ಚ ದೇವತಾ ಯೇಷು ತಾ ದೇವತಾ ನ್ಯಾರೋಹಯತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೩-೨)

ಈ ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉನ್ನತವಾದ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಲೌಕಿಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಈ ಲೋಕಗಳು ಮತ್ತು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ದೇವತೆಗಳಂತೆಯೇ ಉಳಿದ ಲೋಕಗಳೂ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಗೋಚರವಾದವು.

ಆಥ ಬ್ರಹ್ಮವ ಪರಾರ್ಥಮಗಚ್ಛತ್ | ತತ್ಪರಾರ್ಥಂ ಗತ್ವೈಕ್ಷತ ಕಥಂ ನಿಮಾನ್ ಲೋಕಾ-
 ನೃತ್ಯವೇಯಾಮಿತಿ ತದ್ಧ್ಯಾಭ್ಯಾಮೇವ ಪ್ರತ್ಯವೈದ್ರೋಣ ಚೈವ ನಾಮ್ನಾ ಸ ಚ ಯಸ್ಯ
 ಕಸ್ಯ ಚ ನಾಮಾಸ್ತಿ ತನ್ನಾಮ ಯಸ್ಯೋ ಅಪಿ ನಾಮ ನಾಸ್ತಿ ಯದ್ವೇದ ರೂಪೇಣೇದಗ್ಂ
 ರೂಪಮಿತಿ ತದ್ರೂಪಮೇತಾವದ್ವಾ ಇದಂ ಯಾವದ್ರೂಪಂ ಚೈವ ನಾಮು ಚ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೩-೨)

ಅನಂತರ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪ್ರಧಾನಲೋಕಕ್ಕೆ ಸರಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಲೋಕವಾದುದು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು
 ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತ ಪರಾರ್ಥಂ ಉತ್ಪೃಷ್ಟಸರ್ವಲೋಕಾವಧಿಭೂತಂ ಸತ್ಯಲೋಕಾಖ್ಯಂ ಸ್ಥಾನಂ |
 ಪ್ರತ್ಯವೇಯಾಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾಂ | ಉಳಿದ ಸಕಲಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ಪೃಷ್ಟವಾದ ಸತ್ಯಲೋಕವೇ
 ಇಲ್ಲಿ ಪರಾರ್ಥವಾಚ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ತಾನು ಮಾತ್ರ ಗೋಚರಾತೀತ
 ನಾಗಿ ಅಂಶಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ತನ್ನ ಸ್ವಪ್ರಕಾರಕವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ
 ದ್ದಾರೆ. ಆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದನಂತರ ಪುನಃ ಉಳಿದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿ ವ್ಯಾಪಿಸಲಿ
 ಎಂದು ಚಿಂತಿಸಿದನು. ಆಗ ನಾಮರೂಪರಹಿತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನು ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪ
 ಈ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳ ಮೂಲಕ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಿದನು. ಅನಂತರ ಅದೇ ರೀತಿ ನಾಮ
 ರೂಪಗಳಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು. ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ತತ್ತ್ವಗಳಿವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ನಾಮ ಮತ್ತು
 ರೂಪಗಳಿಂದಲೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ತೇ ಹೈತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಮಹತೀಽಅಭ್ಯೇ | ಸ ಯೋ ಹೈತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಮಹತೀ ಅಭ್ಯೇ ವೇದ
 ಮಹದ್ಭಿವಾಭ್ಯಂ ಭವತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೩-೪)

ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪ ಇವೆರಡೂ ಸಹ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರಮಾಣಗಳು. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು
 ಅದೇ ಪ್ರರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ತೇ ಹೈತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಮಹತೀ ಯಕ್ಷೇ | ಸ ಯೋ ಹೈತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಮಹತೀ ಯಕ್ಷೇ
 ವೇದ ಮಹದ್ಭಿವ ಯಕ್ಷಂ ಭವತಿ ತಯೋರನೃತರಜ್ಞಾಯೋ ರೂಪಮೇವ ಯದ್ಯಪಿ
 ನಾಮ ರೂಪಮೇವ ತತ್ಸ ಯೋ ವೇದ ಜ್ಞಾಯಾನ್ ಹ ತಸ್ಮಾದ್ಭವತಿ ಯಸ್ಮಾ-
 ಜ್ಞಾಯಾನೃಭೂಷತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೩-೫)

ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪ ಈ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸು
 ತಾನೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ತನ್ನನ್ನೇ ಅತ್ಯಂತಿಯನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇವೆರಡರಲ್ಲಿ ರೂಪವು

ನಾನುಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದುದು. ಯಾವುದು ನಾನುವನ್ನು (ಹೆಸರು) ಹೊಂದಿರುವುದೋ ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ರೂಪವಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಮುತ್ಯಾಹ ಸಾ ಅಗ್ರೇ ದೇವಾ ಆಸುಃ | ಸ ಯದೈವ ತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಾಪುರಥಾವ್ಯತಾ
ಆಸುಃ..... ವಾಗ್ವೈ ನಾನು ವಾಚಾ ಹಿ ನಾನು ಗೃಹ್ಣಾತಿ ತೇನೋ ನಾನೂ-
ಪ್ನೋತ್ಯೇತಾವದ್ವಾ ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಯಾವದ್ರೂಪಂ ಚೈವ ನಾನು ಚ ತತ್ಸರ್ವ-
ಮಾಪ್ನೋತಿ ಸರ್ವಂ ನಾ ಅಕ್ಷಯ್ಯಮೇತೇನೋ ಹಾಸ್ಯಾಕ್ಷಯ್ಯಗ್ಂ ಸುಕೃತಂ ಭವತ್ಯ-
ಕ್ಷಯ್ಯೋ ಲೋಕಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ ೧೧-೨.೩.೬)

ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಮೊದಲು ಮುತ್ಯರೇ ಆಗಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಅವರು ಅಮೃತರಾದೊಡನೆಯೇ ಅಮುತ್ಯ-
ರಾದರು. ನಾನುರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಎಲ್ಲ ತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ ಇದು ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾನುವು
ವಾಕ್ಯನಿಂದಲೂ ರೂಪವು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ನಾನು ಮತ್ತು ರೂಪ ಇವೆರಡರ
ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಇರುತ್ತದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಜಗತ್ತಿನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಇರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ಣವಾಗಿ
ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ನಾನುರೂಪಗಳಿಂದ ರಹಿತವಾದರೆ ಆಗ ಸಕಲವೂ ಅಮುತ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದರೂ
ಇವೆಲ್ಲ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪಾದಮಾತ್ರವಾದ ಜಗತ್ತೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ. ಶ್ರೀಪಾತ್ ಸಂಜ್ಞ ಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಮಾತ್ರ ಪರಾರ್ಥ
ಲೋಕ (ಸತ್ಯಲೋಕ) ದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ, ನಾನುರೂಪಾತೀತನಾಗಿಯೂ ಗೋಚರಾತೀತನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆಂದು
ಪ್ರಕೃತಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ನಾನು ಮತ್ತು ರೂಪಗಳಿಂದ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಕಾಶಿತ
ವಾದರೂ ಸಹ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಸ್ವರೂಪವು ಮಾತ್ರ ಗೋಚರಾತೀತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಂ ಎಂಬ
ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸತ್ಯವು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಸತ್ಯವು ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅನ್ವಿತವಾಗುತ್ತದೆ.
ಒಂದು ಸತ್ಯವು ಇನ್ನೊಂದು ಸತ್ಯವನ್ನು ಮರೆಸಿದೆ. ಜಗತ್ತು ತನ್ನ ನ್ಯೂನತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಪರಸತ್ಯವು ಕಣ್ಣಿಗೆ
ಕಾಣದಿರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ

ತದೇತದಮೃತಂ ಸತ್ಯೇನ ಜೃನ್ಮಂ ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಮೃತಂ ನಾನುರೂಪೇ ಸತ್ಯಂ ತಾಭ್ಯಾ-
ಮಯಂ ಪ್ರಾಣತ್ವನ್ನಃ |

(ಬೃ. ಉ. ೧-೬-೩)

ಪ್ರಾಣವು ದೇಹಾಂತರ್ವರ್ತಿಯಾಗಿ ಆತ್ಮಭೂತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ನಾಶರಹಿತವಾದುದು. ನಾನು ಮತ್ತು
ರೂಪಗಳು ವಿನಾಶಿಗಳು. ಕಾರ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಶರೀರರೂಪದ ಅವಸ್ಥೆಯುಳ್ಳವು. ಆತ್ಮರೂಪನಾದ ಈ ಪ್ರಾಣವು
ವಿನಾಶಿಯಾದ ಈ ಶರೀರದಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಏತದೇನ ಸಂಸಾರತತ್ತ್ವಮವಿದ್ಯಾವಿಷಯಂ ಪ್ರದರ್ಶಿತಂ | ಅತ ಉಾಧ್ಯಾಂ ವಿದ್ಯಾವಿಷಯಾ
ಅತ್ಯಾಧಿಗಂತವ್ಯ ಇತಿ ಚತುರ್ಥ ಅರಭ್ಯತೇ ||

(ಶಂ. ಭಾ.)

ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನು ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ವಿಷಯವಾದ ಶರೀರದಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟು ಆತ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಆತ್ಮನ ನಿಜವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ, ಶರೀರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎಂದರೆ ಜಗತ್ತನ್ನು ಆವರಿಸಿರುವ ನಾನು ಮತ್ತು ರೂಪ ಎಂಬ ಉಪಾಧಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉರ್ಧ್ವಲೋಕಸ್ಥನಾದ ಆತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದೇ ನಿಜವಾದ ವಿದ್ಯೆಗೆ ವಿಷಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನೇ ತ್ರಿಪಾದೂರ್ಧ್ವ ಉದೈತ್ಯ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮನ ಏಕಪಾದವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನೇ ಪೂರ್ಣಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವವರೂ ಇದ್ದಾರೆ. ಆ ಜ್ಞಾನವೆಂತಹುದು ಮತ್ತು ಅವರ ಅಜ್ಞಾನದ ಫಲವೇನು ಎಂದರೆ—

ತಂ ನ ಪಶ್ಯಂತಿ | ಅಕೃತ್ಸೋ ಹಿ ಸ ಪ್ರಾಣನ್ನೇವ ಪ್ರಾಣೋ ನಾನು ಭವತಿ | ವದನ್ವಾಕ್ಪಶ್ಯಂ-
ಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಶೃಣ್ವಾಂ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನ್ವಾ ನೋ ಮನಸ್ತಾನ್ಯಸ್ಯೈತಾನಿ ಕರ್ಮನಾಮಾನ್ಯೇವ |
ಸ ಯೋಽತ ಏಕೈಕಮುಪಾಸ್ತೇ ನ ಸ ವೇದಾಕೃತ್ಸೋ ಹ್ಯೇಷೋಽತ ಏಕೈಕೇನ ಭವ-
ತ್ಯಾತ್ಮೇತೈವೋಪಾಸೀತ ಅತ್ರ ಹ್ಯೇತೇ ಸರ್ವ ಏಕಂ ಭವಂತಿ | ತದೇತತ್ಪದನೀಯಮಸ್ಯ
ಸರ್ವಸ್ಯ ಯದಯಮಾತ್ಮಾನೇನ ಹ್ಯೇತತ್ಸರ್ವಂ ವೇದ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೭)

ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಯಾರೂ ನೋಡಲಾರರು. ಅವನು ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರನಾದರೆ ಆಗ ಅವನ ಸ್ವರೂಪವು ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಉಸಿರಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಪ್ರಾಣಸಂಜ್ಞ ಕವಾಗುತ್ತದೆ. ನೋಡುವಾಗ ಚಕ್ಷುಸ್ಸೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಕೇಳುವಾಗ ಶ್ರೋತ್ರವೆಂದೂ, ಚಿಂತಿಸುವಾಗ ಮನಸ್ಸೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಅದರ ಕರ್ಮಗಳು. ಯಾರಾದರೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆರಾಧಿಸಿದರೆ ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪೂರ್ಣವಾದ ಸ್ವರೂಪವು ಅರಿತಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಮೀರಿದ ಆತ್ಮನೆಂದು ಉಪಾಸಿಸಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಇದರ ಪೂರ್ಣವಾದ ಅರಿವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಲೌಕಿಕಾರ್ತೀತವಾದ ಈ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಾಣಾದಿತತ್ತ್ವಗಳೆಲ್ಲವೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. ಅದೇ ಸಕಲ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಪದನೀಯವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಜ್ಞಾನವೂ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮನ ಏಕಪಾದಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸಾಯಣರು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನಪೂರಿತವೆಂದು ತಿಳಿಸಿರುವರೋ ಆ ಅಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಾತ್ಮಕವಾದ ಮತ್ತು ತ್ರಿಪಾದ್ವಿಜ್ಞಾನವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಸಿಕ್ಕಿಸಿದೆ. ಜಗತ್ತಿನ ಅಜ್ಞಾನದ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದರೆ—

ಅವಿದ್ಯಾಯಾಮಂತರೇ ವರ್ತಮಾನಾಃ ಸ್ವಯಂಧೀರಾಃ ಪಂಡಿತಮನ್ಯಮಾನಾಃ |

ದಂಧ್ರವ್ಯಮಾಣಾಃ ಪರಿಯಂತಿ ಮೂಢಾ ಅಂಥೇನೈವ ನೀಯಮಾನಾ ಯಥಾಂಧಾಃ ||

(ಕಠ. ೨-೫)

ಅಜ್ಞಾನದ ಕೂಸದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ, ತಾವೇ ಪ್ರಜ್ಞರೆಂದೂ, ವಿವೇಕಿಗಳೆಂದಲೂ ತಿಳಿದು ಮೂಢರು ಅಲೆಯುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ಉತ್ತಮರೋಕದ ಅರಿವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಬ್ಬ ಕುರುಡನನ್ನು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಕುರುಡನು ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನನ್ನಾಗಿ

ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ಇಹಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ತಮವಾದ ಲೋಕವಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯದೆ ಇರುವ ಈ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ—

ನ ಸಾಂಪರಾಯಃ ಪ್ರತಿಭಾತಿ ಬಾಲಂ ಪ್ರಮಾದ್ಯಂತಂ ವಿತ್ತಮೋಹೇನ ಮೂಢಂ ।

ಅಯಂ ಲೋಕೋ ನಾಸ್ತಿ ಪರ ಇತಿ ಮಾನೀ ಪುನಃಪುನರ್ವತಮಾಪದ್ಯತೇ ಮೇ ॥

(ಕಠ, ೨-೬)

ಇಹಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೊಂದು ಪರಲೋಕವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಲು ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆರ್ಥಿಕಸಂಪತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ಬಿದ್ದು ಅವರು ಹೊರಳಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಐಹಿಕಮಾತ್ರ ಸತ್ಯ. ಉಳಿದುದು ಅಸತ್ಯ ಎಂದು ಅವರು ವಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪುನಃ ಪುನಃ ಜನನಮರಣಾದಿಗಳಿಗೆ ವಶರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಏಕಪಾದಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ತ್ರಿಪಾದಾತ್ಮಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಅರಿತವರಿಗೆ ಪುನಃಪುನಃ ಜನನಮರಣಾದಿಗಳ ಭಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಎರಡು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೆಂದರೆ—

ಅನಂದಾ ನಾನು ತೇ ಲೋಕಾ ಅಂಧೇನ ತಮಸಾವೃತಾಃ ।

ತಾಂಸ್ತೇ ಪ್ರೇತ್ಯಾಭಿಗಚ್ಯಂತ್ಯನಿದ್ವಾಂಸೋಽಬುಧೋ ಜನಾಃ ॥

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೧೧)

ಅಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ಇತರ ವಿಧವಾದ ಅಂಧಕಾರಗಳಿಂದಲೂ ಆವೃತವಾದ ಈ ಲೋಕಗಳು ಅನಂದದಾಯಕವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನರಹಿತರೂ, ಅವಿವೇಕಿಗಳೂ ಆದ ಜನರು ಮರಣಾನಂತರ ಇದೇ ದುಃಖಕರವಾದ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಜನನಮರಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಆತ್ಮಾನಂ ಚೇದ್ವಿಜಾನೀಯಾದಯಮಸ್ತೀತಿ ಪೂರುಷಃ ।

ಕಿಮಿಚ್ಛನ್ನಸ್ಯ ಕಾಮಾಯ ಶರೀರಮನುಸಂಜ್ವರೇತ್ ॥

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೧೨)

ತ್ರಿಪಾದಾತ್ಮಕವಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ದಿವ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರಿತವನು ಐಹಿಕವಾದ ಮತ್ತು ನಾಶಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ಲಾಕಿಕವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನಿಡದೇ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಅಸುರ್ಯಾ ನಾನು ತೇ ಲೋಕಾ ಅಂಧೇನ ತಮಸಾವೃತಾಃ ।

ತಾಗ್ಂಸ್ತೇ ಪ್ರೇತ್ಯಾಭಿಗಚ್ಯಂತಿ ಯೇ ಕೇ ಚಾತ್ಮಹನೋ ಜನಾಃ ॥

(ಈಶ. ೨)

ಈಶ್ವರನ ಏಕಪಾದಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಲೋಕವು ಅಸುರೀಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯಿಂದ ತುಂಬಿದೆ. ತ್ರಿಪಾದಾತ್ಮಕವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಆರಿಯದವರು ಆತ್ಮಭಾತಕರಾಗಿ ಪುನಃಪುನಃ ಇದೇ ಅಜ್ಞಾನಾವೃತವಾದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ನೆರಳುತ್ತಿರುವರು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಲೋಕವು ಇಹಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ತಮವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಊರ್ಧ್ವ ಉದ್ಯೋತ ಪುರುಷಃ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ಆ ದಿವ್ಯಲೋಕದ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂಬುದನ್ನು

ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಒಂದೆರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಲೋಕವು ಬೇರೆ, ಇಹಲೋಕವು ಬೇರೆ ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಈ ತತ್ತ್ವವು ಜಗತ್ತನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದು ಎಂದು ಮಾತ್ರ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಜಗತ್ತು ಈ ಮಹಾತತ್ತ್ವದ ಏಕಾಂತಮಾತ್ರ ಎಂದರ್ಥ. ಏಕಪಾದಮಾತ್ರವಾದ ಸಂಸಾರವನ್ನು ತ್ರಿಪಾದದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿದರೆ ಮಾತ್ರ ದುಃಖ ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾನದ ಫಲ. ಆದರೆ, ಪೂರ್ಣವಿಶ್ವದ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪ ವೇನೆಂದರೆ—

ಯ ಏಷ ಸುಹ್ರೇಷು ಜಾಗರ್ತಿ ಕಾಮಂ ಕಾಮಂ ಪುರುಷೋ ನಿರ್ಮಿಮಾಣಃ |

ತದೇವ ಶುಕ್ರಂ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ತದೇವಾಮೃತಮುಚ್ಯತೇ |

ತಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕಾಃ ಶ್ರಿತಾಃ ಸರ್ವೇ ತದು ನಾತ್ಯೇತಿ ಕಶ್ಚನ ||

(ಕಠ. ೫-೮)

ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕನೂ, ತ್ರಿಪಾತ್ಸಂಜ್ಞಕನೂ ಆದ ಪರಮಪುರುಷನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ನಿರ್ದಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಎಚ್ಚರವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅದು ಪರಿಶುದ್ಧವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮ. ಅದು ಅಮೃತ. ಅದರಲ್ಲೇ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ಅದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದೂ ಇರುವಂತಿಲ್ಲ. ಅದೇ ಸತ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಸತ್ಯವು.

ಸೂರೋ ಯಥಾ ಸರ್ವಲೋಕಸ್ಯ ಚಕ್ಷುರ್ನ ಲಿಪ್ಯತೇ ಚಾಕ್ಷುಷೈರ್ಬಾಹ್ಯದೋಷೈಃ |

ಏಕಸ್ತಥಾ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾನ ಲಿಪ್ಯತೇ ಲೋಕದುಃಖೇನ ಬಾಹ್ಯಃ ||

(ಕಠ. ೫-೧೧)

ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಚಕ್ಷುರೂಪನಾದ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ಗೋಚರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಾದ ಬಾಹ್ಯಜಗತ್ತಿನ ದೋಷಗಳಿಂದ ಯಾವ ರೀತಿ ಮಲಿನನಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದರಂತೆ ಸರ್ವಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜಗತ್ತಿನ ಇತರ ದೋಷಗಳಿಂದ ಲಿಪ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಕದ ದುಃಖಗಳಿಂದ ಕುಂಠಿತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅನಿತ್ಯವಾದ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಉದ್ಧರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿ ಉದ್ಧರ್ವಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಪರಮಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪ ವೇನೆಂದರೆ—

ಯತೋ ವಾಚೋ ನಿವರ್ತಂತೇ | ಅಪ್ರಾಪ್ಯ ಮನಸಾ ಸಹ |

(ತೈ. ಉ. ೨-೪)

ಈ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ವಾಕ್ಯಿನಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಮನಸ್ಸಿನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಚಿಂತಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ದಿವ್ಯಾತ್ಮನೂ ದಿವ್ಯಲೋಕಸ್ಥಾನವೂ ಆದ ಮಹಾಪುರುಷನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲು ಆನನು ಉದ್ಧರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಾಕಿಕನಾದ ಸಾಧನವಾವುದೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದ-ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ.

ನಾಯಮಾತ್ಮಾ ಪ್ರವಚನೇನ ಲಭ್ಯೋ ನ ಮೇಧಯಾ ನ ಬಹುನಾ ಶ್ರುತೇನ |

ನಾಮೇವೈವ ವೃಣುತೇ ತೇನ ಲಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯೈವ ಆತ್ಮಾನಿವೃಣುತೇ ತನೂಂ ಸ್ವಾಂ ||

(ಕಠ. ೨-೨೨)

ಈ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಕನೂ ಮತ್ತು ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಉರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುವವನೂ ಆದ ಪರಮಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವು ಕೇವಲ ವೇದಾಧ್ಯಯನದಿಂದಾಗಲಿ, ಕೇವಲ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಕೇವಲ ಗುರೂಪದೇಶದಿಂದಾಗಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕಪಾದಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ಈ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಬೇಕಾದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಉರ್ಧ್ವಲೋಕಸ್ಥನಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಮಹಾತ್ಮ್ಯವರ್ಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಎಂದರೆ—

ಏಕಪಾದಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತು ಅಜ್ಞಾನಾವೃತವಾದುದು ಮತ್ತು ದೋಷದಿಂದಲೂ ದುಃಖದಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದುದು. ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕದ್ದು, ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾದ, ಪೂರ್ಣವಾದ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ, ದೋಷರಹಿತವಾದ ಮತ್ತು ದುಃಖರಹಿತವಾಗಿ ಪೂರ್ಣಾನಂದಕಲಿತವಾದ ದಿವ್ಯಲೋಕವು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರಮತ. ಈ ಲೋಕವು ದಿವ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಮುಕ್ತಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯವು ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ.

ಯತ್ರಾನಂದಾಶ್ಚ ನೋದಾಶ್ಚ ಮುದಃ ಪ್ರಮುದ ಅಸತೇ |

ಕಾಮಸ್ಯ ಯತ್ರಾಪ್ತಃ ಕಾಮಾಸ್ತತ್ರ ಮಾಮೃತಂ ಕೃಧೀಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿಸ್ತನ ||

(ಮ. ಸಂ. ೯-೧೩-೧೧)

ಪೂರ್ಣಾನಂದಪ್ರಾಪಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಮರಣರಹಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಈ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉರ್ಧ್ವ ಉದೈತ್ಯ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರ ಮತ.

೨

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ—ತ್ರಿವಾಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಮೀರಿದ ಉತ್ತಮವಾದ ಲೋಕವೆಂದರ್ಥವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಾವುದೆಂದರೆ; ಜನ, ಮಹ ಮತ್ತು ಸತ್ಯಲೋಕಗಳೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಜನ, ಮಹ, ಮತ್ತು ಸತ್ಯಲೋಕಗಳು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಲೋಕವಿಭಾಗಗಳು ಒಂದೊಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವು ಈ ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅಂಶವು ಮಾತ್ರ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಕಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದಗಳಿದ್ದರೂ ಸಹ ಈಶ್ವರಶತ್ತ್ವವು ಜಗದತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ ರಹಸ್ಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಾನವನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ದೂರೇ ತನ್ನಾನು ಗುಹ್ಯಂ ಪರಾಚೈರ್ಯತ್ತ್ವಾ ಭೀತೇ ಅಹ್ವಯೇತಾಂ ವಯೋಭೈ |

ಉದಸ್ತಭಾಃ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ಯಾವುಭೀಕೇ ಭ್ರಾತುಃ ಪುತ್ರಾನ್ಮಘವನ್ತಿ ತ್ವಿಷಾಣಃ ||

ಮ. ಸಂ. ೧೦-೫೫-೧)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸತ್ಯಾನ್ವೇಷಣದಲ್ಲಿ ಪರಾಜ್ಮುಖರಾದ ಮಾನವರ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪವು ಗುಹ್ಯವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮರೆಯಾಗಿದೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಬೆದರಿ ನಿನ್ನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಅನೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ನೀನು ಪರ್ಜನ್ಯನ ಮೂಲಕ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದೆ. ಆದರೆ ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೋರಿಸಲಿಲ್ಲ.

ಇದಂ ತ ಏಕಂ ಪರ ಊ ತ ಏಕಂ ತೃತೀಯೇನ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಸಂ ವಿಶತ್ಸು |

ಸುವೇಶನೇ ತನ್ಮಂ ಶ್ವಾರುರೇಧಿ ಪ್ರಿಯೋ ದೇವಾನಾಂ ಪರಮೇ ಜನಿತೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೫೬-೧)

ಎಲೈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ, ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುವ ಅಗ್ನಿರೂಪವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯು ನಿನ್ನ ಒಂದಂಶ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಜ್ಯೋತಿಯು ಇನ್ನೊಂದಂಶ. ಮೂರನೆಯ ಜ್ಯೋತಿಯು ಆದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿಯು ಇನ್ನೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮಾರಿದುದು, ಅದು ಸಕಲ ದೇವಾಧಿದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಎಂಬುದಾಗಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಯೂ ಮತ್ತು ಅವನ್ನು ಮಾರಿಯೂ ಇರುವ ಪರತತ್ತ್ವವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಲೋಕಗಳ ವಿಭಾಗವು ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಜಗತ್ತಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಲೋಕಗಳಾವುವು; ಆ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಮಾರಿ ತನ್ನ ಉತ್ತಮಲೋಕದ ದಿವ್ಯಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಪಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಚುಕ್ಕಿನ ತ್ರಿಪಾದಾರ್ಥ ಉದ್ಯತ್ಪುರುಷಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ರೀತಿಯಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಶ್ವರನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಲೋಕಗಳ ವಿಭಾಗವು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಸ ಹೋವಾಚೋನಾಚ ವೈ ಸೋಽಗಚ್ಛನ್ತ್ಯ ತೇ ತದ್ಯತ್ರಾಶ್ವಮೇಧಯಾಜಿನೋ ಗಚ್ಛಂತೀತಿ ಕ್ವ ಸ್ವಶ್ವಮೇಧಯಾಜಿನೋ ಗಚ್ಛಂತೀತಿ ದ್ವಾ ತ್ರಿಂಶತಂ ವೈ ದೇವರಥಾಹ್ನಾನ್ಯಯಂ ಲೋಕಸ್ತಂ ಸಮಂತಂ ಪೃಥಿವೀ ದ್ವಿಸ್ತಾವತ್ಪರ್ಯಂತಿ ತಾಂ ಸಮಂತಂ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ವಿಸ್ತಾವತ್ಸಮುದ್ರಃ ಪರ್ಯಂತಿ ತದ್ಭಾವಂತೀ ಚುರಸ್ಯ ಧಾರಾ ಯಾವದ್ವಾ ಮುಕ್ಷಿಕಾಯಾಃ ಪತ್ರಂ ತಾನಾನಂತರೇಣಾಕಾಶಸ್ತಾನಿಂದ್ರಃ ಸುಪರ್ಣೋ ಭೂತ್ವಾ ವಾಯವೇ ಸ್ತ್ರಾಯಚ್ಚತ್ |

(ಬೃ. ಉ. ೩-೩)

ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

(೧) ಮಧ್ಯಭಾಗ, (೨) ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಸುತ್ತಿಸುವ ಆವರಣ, (೩) ಇದರ ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಸಮುದ್ರ. (ಸಮುದ್ರತಟಕ್ಕೆ ಪಾರ್ಥಿವ ಸಮುದ್ರವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ) ಪೃಥ್ವೀ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಇವೆರಡೂ ವಿಶ್ವರೂಪವಾದ ಅಂಥ ಎರಡು ಭಾಗಗಳು. ಸೂರ್ಯನ ಅಶ್ವವು ಜಗತ್ತಿನ ಅಗಲವನ್ನು ದಾಟಲು ೩೨ ದಿನಗಳು ಬೇಕು. ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಸುತ್ತುಲು ೬೪ ದಿನ. ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ದಾಟಲು ೧೨೮ ದಿನಗಳು. ಒಟ್ಟು ವಿಶ್ವದ ಸುತ್ತಳತೆಯನ್ನು ಬಳಸಲು ಸೂರ್ಯನ

ಅಶ್ವಕ್ಕೆ ೪೧೬ ದಿನಗಳು ಬೇಕಾಗುತ್ತವೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸೂರ್ಯಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾದ ಲೋಕಗಳ ವರ್ಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೆಲ್ಲವೂ ಯಜ್ಞಾಶ್ವವು ಸಂಚರಿಸುವ ಲೋಕಗಳು. ಆದರೆ ಈ ಲೋಕಗಳು ಮೋಕ್ಷಸಾಧಕವಾದ ಮತ್ತು ಅನಂದಪೂರಿತವಾದ ಲೋಕಗಳಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಲೋಕವಿರುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮ ಚರಣೆಯಿಂದ ಕೆಲವು ಉತ್ತಮಲೋಕಗಳು ಲಭಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಇವು ಶಾಶ್ವತಸುಖವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವಲ್ಲ. ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಲೋಕವೇ ಬೇರೆ. ಈ ಲೋಕಗಳಿಗಿರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಇಷ್ಟಾಪೂರ್ತಂ ಮನ್ಯಮಾನಾ ವರಿಷ್ಠಂ ನಾನ್ಯಚ್ಛ್ರೇಯೋ ವೇದಯಂತೇ ಪ್ರಮೂಢಾಃ |
ನಾಕಸ್ಯ ಪೃಷ್ಠೇ ತೇ ಸುಕೃತೇಽನುಭೂತ್ವೇನುಂ ಲೋಕಂ ಹೀನತರಂ ವಾ ವಿಶಂತಿ ||

(ಮು. ಉ. ೧-೨-೧೦)

ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನೂ ತತ್ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ದಾನಕರ್ಮವನ್ನೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದು ಅಜ್ಞಾನಾವೃತರಾದ ಜನರು ಅದರಲ್ಲೇ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನಿಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಪರಮಾತ್ಮಜ್ಞಾನವು ಅವರಿಗಿಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಆ ಕರ್ಮಾನುರೋಧವಾದ ಫಲಗಳನ್ನನುಭವಿಸಿ ತತ್ಪಲವಾದ ಉತ್ತಮಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡಿ ಕರ್ಮವಾಸನೆಯು ಮುಗಿದ ನಂತರ ಪುನಃ ಅಭೋಲೋಕಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ವಿಷಯವಾಸನಾಸಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ.

ತಪಃಶ್ರದ್ಧೇ ಯೇ ಹ್ಯುಪವಸಂತ್ಯರಣ್ಯೇ ಶಾಂತಾ ವಿಧ್ವಾಂಸೋ ಭೈಷ್ಠ್ಯಚರಾ ಚರಂತಃ |
ಸೂರ್ಯದ್ವಾರೇಣ ತೇ ನಿರಜಾಃ ಪ್ರಯಾಂತಿ ಯತ್ರಾವೃತಃ ಸ ಪುರುಷೋ ಹ್ಯವ್ಯಯಾತ್ಮಾ ||

(ಮು. ೧-೨-೧೧)

ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧವಾದ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತಲೂ, ಪರವಸ್ತುವನ್ನು ಪಾಸಿಸುತ್ತಲೂ, ಭಿಕ್ಷುವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಜೀವಿಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಪ್ರಶಾಂತಾತ್ಮರಾದ ವಿನೇಕಿಗಳು ಸೂರ್ಯದ್ವಾರದ ಮೂಲಕ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಮತ್ತು ನಿಷ್ಕಲ್ಮಷವಾದ ದಿವ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ಪರಮಾತ್ಮನ ದಿವ್ಯಲೋಕ. ಎಂದರೆ, ಪರಲೋಕವು ಒಂದು ಮತ್ತು ಅಪರಲೋಕಗಳು ಅನೇಕ ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಆಯಿತು. ಇದೇ ಅಪರಲೋಕಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

ಅಥ ಹೈನಂ ಗಾರ್ಗೀ ವಾಚಕ್ಸವೀ ಪಪ್ರಚ್ಛ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೇತಿ ಹೋವಾಚ ಯದಿದಂ ಸರ್ವ-
ಮಪ್ಸೋತಂ ಚ ಪ್ರೋತಂ ಚ ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಖಲ್ವಾಪ ಓತಶ್ಚ ಪ್ರೋತಶ್ಚೇತಿ ವಾಯೋ ಗಾರ್ಗೀತಿ
ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಖಲು ವಾಯುರೋತಶ್ಚೇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀತಿ ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಖಲ್ವಂತರಿಕ್ಷ-
ಲೋಕಾ ಓತಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚೇತಿ ಗಂಧರ್ವಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀತಿ ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಖಲು
ಗಂಧರ್ವಲೋಕಾ ಓತಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚೇತ್ಯಾದಿತ್ಯಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀತಿ ಕಸ್ಮಿನ್ನು
ಖಲ್ವಾದಿತ್ಯಲೋಕಾ ಓತಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚೇತಿ ಚಂದ್ರಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀತಿ ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಖಲು
ಚಂದ್ರಲೋಕಾ ಓತಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚೇತಿ ನಕ್ಷತ್ರಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀತಿ ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಖಲು
ನಕ್ಷತ್ರಲೋಕಾ ಓತಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚೇತಿ ದೇವಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀತಿ ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಖಲು

ದೇವಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚೇತಿ ಇಂದ್ರಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀತಿ ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಖಲ್ವಿಂದ್ರ-
ಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚೇತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀತಿ ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಖಲು
ಪ್ರಜಾಪತಿಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚೇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀತಿ ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಖಲು
ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪ್ರೋತಾಶ್ಚೇತಿ ಸ ಹೋವಾಚ ಗಾರ್ಗಿ ಮಾತಿಪ್ರಾಕ್ಷೀರ್ಮಾ ತೇ
ಮೂರ್ಧಾ ವ್ಯಸಪ್ತದನತಿಪ್ರಶ್ನಾಂ ನೈ ದೇವತಾನುತಿ ಪೃಚ್ಛಸಿ ಗಾರ್ಗಿ ಮಾತಿಪ್ರಾಕ್ಷೀರಿತಿ
ತತೋ ಹ ಗಾರ್ಗೀ ವಾಚಕ್ಸವೈಪರರಾಮು ||

ಗಾರ್ಗಿಗೂ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಅಪರ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಪರಲೋಕಕ್ಕೂ ಇರುವ ವ್ಯಾತ್ಯಾಸವು
ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಪರಲೋಕಗಳು ವರ್ಣನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದವು. ಪರಲೋಕವು ವರ್ಣನಾತೀತವಾದುದು, ಮತ್ತು
ಅಸಂತವಾದುದು ಎಂಬ ವಿಷಯವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಭಾಷಣೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ—

ಎಲೈ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನೇ, ಸಕಲ ವಸ್ತುವೂ ಜಲದಲ್ಲಿ ಓತಪ್ರೋತವಾಗಿ (ಹಾಸುಹೊಕ್ಕುಗಳಾಗಿ) ಸೇರಿ
ಕೊಂಡಿವೆಯಲ್ಲವೇ; ಜಲವು ಯಾವ ತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಹಾಸು ಹೊಕ್ಕುಗಳಂತೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ ಹೇಳು ಎಂದು ಗಾರ್ಗಿಯು
ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಎಂದನು. ಹೀಗೆಯೇ ವಾಯುವಿನ
ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದಾಗ,

ವಾಯುವು	ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಗಳು	ಗಂಧರ್ವಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಗಂಧರ್ವಲೋಕಗಳು	ಆದಿತ್ಯಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಆದಿತ್ಯಲೋಕಗಳು	ಚಂದ್ರಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಚಂದ್ರಲೋಕಗಳು	ನಕ್ಷತ್ರಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ನಕ್ಷತ್ರಲೋಕಗಳು	ದೇವಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ದೇವಲೋಕಗಳು	ಇಂದ್ರಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಇಂದ್ರಲೋಕಗಳು	ಪ್ರಜಾಪತಿಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ

ಓತಪ್ರೋತರೂಪಗಳಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆಯೆಂದು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತ
ಬಂದನು. ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಾಗಿದೆಯೆಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಉತ್ತರವನ್ನು
ಹೇಳದೆ ತನ್ನ ಅಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ ವಿಷಯವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಬೇಕಾದರೆ
ತಲೆಯು ಸಿಡಿದುಹೋಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಗದರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮದ ವಿಷಯವು ವಾಕ್ಯನ ವರ್ಣನೆಗೆ ಮೀರಿದುದು
ಆದುದರಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮದ ಪರಲೋಕವೂ ವರ್ಣನಾತೀತವಾದುದು ಎಂದು ಪರಲೋಕದ ಅರ್ವಣನೀಯತ್ವವನ್ನು
ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ತ್ರಿಸಾದೂರ್ಭ್ಯ ಉದ್ಯತ್ಪುರುಷಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಈ ಪರಲೋಕವೇ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಕತ್ರಯದ ವರ್ಣನವೇ ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಭೂಃ ಭುವಃ
ಮತ್ತು ಸುವಃ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಭಾ. ಉ. ೧-೩-೭; ೨-೨೧-೧; ೩-೧೫-೫;

ಬೃ. ಉ. ೧-೨-೩; ೧-೫-೪; ೩-೯-೮. ಪ್ರಶ್ನ. ೫-೭. ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಲೋಕಗಳ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಕ್ರಮವು ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಆತ್ಮಾ ನಾ ಇದಮೇಕ ಏನಾಗ್ರ ಅಸೀನ್ನಾ ನೈತ್ಯಂಜನ ಮಿಷತ್; ಸ ಈಕ್ಷತ ಲೋಕಾನ್ಮ ಸೃಜಾ ಇತಿ | ಸ ನಿಮಾಂಲ್ಲೋಕಾನಸೃಜತ ಅಂಭೋ ಮರೀಚೀಮೂರಮಾಪೋಽಮ್ನಃ ಪರೇಣ ದಿವಂ ದ್ಯೌಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಮರೀಚಯಃ | ಪೃಥಿವೀ ಮರೋ ಯಾ ಅಧಸ್ತಾತ್ತಾ ಆಪಃ ||

(ಐ. ಉ. ೧-೧-೨)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಆತ್ಮಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಎರಡನೆಯ ವಸ್ತುವಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯ ಆಸೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಆಗ ಅಂಭಃ, ಮರಂ, ಮರೀಚೀ ಮತ್ತು ಆಪಃ ಎಂಬ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಮೀರಿದುದು ಅಂಭಃ ಎಂಬ ಲೋಕವು. ಅದಕ್ಕೆ ದ್ಯುಲೋಕವೇ ಆಧಾರ. ಮರೀಚಿಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷಪ್ರದೇಶವು. ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಮರನೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು. ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ತಳಭಾಗದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಆಪಃ ಎಂಬ ಹೆಸರುಂಟಾಯಿತು. ಈ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ತೋರಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ತತ್ತ್ವವಾವುದೆಂದರೆ, ಅದು ಅಕ್ಷರ ಎಂದು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕವು ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಬೃ. ಉ. ೩-೮-೩-೭) ತೈತ್ತಿರೀಯದಲ್ಲಿ ಈ ಲೋಕಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ನಾಲ್ಕು ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಬೃಹದಾರಣ್ಯತದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಈ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹೆಣೆದುಕೊಂಡಿವೆ ಯೆಂದು ಹೇಳಲಾಗದೆಯೋ ಅದರಂತೆಯೇ ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಲೋಕಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿವೆ.

ಭೂರ್ಭುವಃಸುವರಿತಿ ನಾ ಏತಾಸ್ತಿಸ್ತೋ ವ್ಯಾಹೃತಯಃ | ತಾಸಾಮುಹ ಸ್ತೌತಾಂ ಚತುರ್ಥೀಂ | ಮಾಹಾಚಮಸ್ಯಃ ಪ್ರನೇದಯತೇ | ಮಹ ಇತಿ | ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ | ಸ ಆತ್ಮಾ | ಅಂಗಾನ್ಯನ್ಯಾ ದೇವತಾಃ | ಭೂರಿತಿ ನಾ ಅಯಂ ಲೋಕಃ | ಭುವ ಇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಂ | ಸುವರಿತ್ಯಸೌ ಲೋಕಃ | ಮಹ ಇತ್ಯಾದಿತ್ಯಃ | ಅದಿತ್ಯೇನ ವಾವ ಸರ್ವೇ ಲೋಕಾ ಮಹೀಯಂತೇ |

(ತೈ. ಉ. ೧-೫)

ಭೂಃ ಭುವಃ ಮತ್ತು ಸುವಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳು ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಭೂಃ ಎಂಬುದು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ ಭುವಃ ಎಂಬುದು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ಸುವಃ ಎಂಬುದು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಮಹಃ ಎಂಬುದು ಆದಿತ್ಯಲೋಕದ ಪ್ರತಿನಿಧಿ. ಇಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಲೋಕವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿಶೇಷಾರ್ಥವಿದೆ.

ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ದ್ಯುಲೋಕವೇ ಆದಿತ್ಯಲೋಕವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ಯುಲೋಕದ ಜೊತೆಗೆ ಪುನಃ ಆದಿತ್ಯಲೋಕವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯಲೋಕಗಳನ್ನು ಮೀರಿದ ಆದಿತ್ಯಲೋಕ ವೆಂದರ್ಥ. ಆದಿತ್ಯನ ಸ್ವರೂಪವು ಎರಡು ವಿಧ. ಒಂದು ಲೌಕಿಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲ ಇನ್ನೊಂದು ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ಹಿರಣ್ಮಯಪುರುಷ.

ಆದಿತ್ಯೋ ನಾ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದೇಶಃ | ಸ ಏತನೋಮಂ ವಿದ್ವಾನಾದಿತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯುಪಾಸ್ತೇ |

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೯-೧ ಮತ್ತು ೪)

ಆದಿತ್ಯನ ಬಾಹ್ಯಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತನಾದ ಸರಮಪುರುಷನೇ ಬ್ರಹ್ಮನು. ಆದಿತ್ಯನೇ ಈ ಸರಬ್ರಹ್ಮನು ಎಂದು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕೆಂದು ಉಪದೇಶಿಸಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಮಹರ್ಲೋಕವು ಈ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವೆಂದು ನಾಲ್ಕನೆಯದಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದೇ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಗುಹ್ಯ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ವಿಷಯವು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಮಹರ್ಲೋಕವೇ ಭೂರಾದಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಲೌಕಿಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಮೂರು ಲೋಕಗಳು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯದಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು ಇವರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತೈತ್ತಿರಿಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಬಾಹ್ಯ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ಆಕಾಶಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ಸ ಯ ಏಷೋಂಽತರ್ಹದಯ ಆಕಾಶಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನಯಂ ಪುರುಷೋ ಮನೋಮಯಃ |
ಅನ್ಯತೋ ಹಿರಣ್ಮಯಃ | ಅಂತರೇಣ ತಾಲುಕೇ | ಯ ಏಷಸ್ತನ ಇನಾವಲಂಬತೇ |
ಸೇಂದ್ರಯೋನಿಃ | ಯತ್ರಾಸೌ ಕೇಶಾಂತೋ ವಿವರ್ತತೇ | ವ್ಯಪೋಹ್ಯ ಶೀರ್ಷಕಪಾಲೇ |
ಭೂರಿತ್ಯಗ್ನೌ ಪ್ರತಿಷ್ಠತಿ | ಭುವ ಇತಿ ವಾಯೌ | ಸುನರಿತ್ಯಾದಿತ್ಯೇ | ಮಹ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ |
ಆಪ್ನೋತಿ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಂ | ಆಪ್ನೋತಿ ಮನಸಸ್ಪತಿಂ | ವಾಕ್ಪತಿಶ್ವಕ್ಷುಷ್ಪತಿಃ | ಶ್ರೋತ್ರ-
ಪತಿರ್ವಿಜ್ಞಾನಪತಿಃ | ಏತತ್ತತೋ ಭವತಿ | ಆಕಾಶಶರೀರಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಸತ್ಯಾತ್ಮಪ್ರಾಣಾರಾಮಂ
ಮನ ಆನಂದಂ | ಶಾಂತಿಸಮೃದ್ಧಮಮೃತಂ | ಇತಿ ಪ್ರಾಚೀನಯೋಗ್ಯೋಪಾಸ್ತು ||

(ತೈ. ಉ. ೧-೬)

ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಬಾಹ್ಯಲೋಕಗಳನ್ನು ವಿಭಾಗಿಸಿ ಅವುಗಳ ಅಧಿಪತಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಬಾಹ್ಯಾಕಾಶಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಸರಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮನೋಮಯನಾದ ಪುರುಷನು ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಹಿರಣ್ಮಯನು ಅವನು ಭೂಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಮೂಲಕ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಭುವಃ ಎಂಬುದರ ಸಹಾಯದಿಂದ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸುಮಃ ಎಂಬುದರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಥವಾ ಆ ರೂಪಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಮಹಃ ಎಂಬ ಉತ್ತಮವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಲು ಎಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಲು ಸಾಧಕವಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಕ್ಯ, ಚಕ್ಷುಸ್, ಶ್ರೋತ್ರ, ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸುವವನೂ ಸಹ ಸಕಲವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪ್ತಿಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ತಾನೇ ವಿರಾಡ್ರೂಪದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆಕಾಶಶರೀರನೂ, ಸತ್ಯಾತ್ಮನೂ, ಪ್ರಾಣಾರಾಮನೂ ಮತ್ತು ಮನ ಆನಂದನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಪೂರ್ಣವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾನಂದವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಲೌಕಿಕವಾದ ಆನಂದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉನ್ನತಭಾಗದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಆನಂದದಾಯಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಹರ್ಲೋಕ ಎಂದೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯ

ಲೋಕವೆಂದೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಸಾದೂರ್ಧ್ವಮುದೈತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

೩

ಯದ್ವಾ, ತ್ರಿಸಾದಿತ್ಯನೇನ ಉದರ, ಹೃದಯ, ದಹರಾಣಾಂ ತತ ಉರ್ಧ್ವಮುಪರಿಧಾಗೇ ಸಹಸ್ರಾರೇ ಪುರುಷ ಉದೈತ್ |

ಅಥವಾ ಉದರ ಹೃದಯ ಮತ್ತು ದಹರ ಈ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಮೀರಿದ ಸಹಸ್ರಾರಾತ್ಮಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದೂ ಒಂದು ವಿಧ. ಇದು ಪುರುಷದೇಹಾಂತರ್ಗತವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ವರ್ಣನೆ. ದೇಹದ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ದಹರವೆಂಬುದು ಹಿರಣ್ಮಯಪುರುಷನು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಆಕಾಶರೂಪವೆಂದೂ ಅದೇ ಪುರುಷನ ಸ್ಥಾನವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಭಾಗಕ್ರಮವನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. ಪುರುಷದೇಹವನ್ನು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಪುರಿಯೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

ಪುರಶ್ಚಕ್ರೇ ದ್ವಿಪದಃ ಪುರಶ್ಚಕ್ರೇ ಚತುಷ್ಪದಃ |

ಪುರಃ ಸ ಪಕ್ಷೀ ಭೂತ್ವಾ ಪುರಃ ಪುರುಷ ಅವಿಶತ್ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೧೮)

ಎರಡು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು (ದುರ್ಗವನ್ನು) ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ನಾಲ್ಕುಪಾದಗಳುಳ್ಳ ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಅವನು ಪಕ್ಷಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಈ ದೇಹರೂಪವಾದ ಪುರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಈ ರೀತಿ ಪುರಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದುದರಿಂದಲೇ ಪುರುಷನೆಂದು ಹೆಸರು. ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ದಹರ ಪುರವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಯದಿದಮಸ್ಮಿನ್ ಬ್ರಹ್ಮಪುರೇ ದಹರಂ ಪುಂಡರೀಕಂ ವೇಶ್ಮ ದಹರೋಽಸ್ಮಿನ್ನಂತರಾಕಾಶಸ್ತ ಸ್ಮಿನ್ಮದಂತಸ್ತದನ್ವೇಷ್ಟವ್ಯಂ ತದ್ವಾವ ನಿಜಿಜ್ಞಾಸಿತವ್ಯಮಿತಿ |

(ಛಾ. ಉ. ೮-೧-೧)

ಈ ಬ್ರಹ್ಮಪುರದಲ್ಲಿ (ಪುರುಷದೇಹದಲ್ಲಿ) ಸೂಕ್ಷ್ಮವೂ ಪುಂಡರೀಕರೂಪವೂ ಆದ ಒಂದು ವಾಸಸ್ಥಾನವಿರುತ್ತದೆ. ಅದರ ನಡುವೆ ಹೃದಯಾಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಹೃದಯಾಕಾಶಸ್ಥವಾದ ತತ್ತ್ವವೇ ಪರತತ್ತ್ವವು. ಅದನ್ನು ಅರಸಿ ಅದರ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದೇ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮೃತ್ತಿಯ ಧೈಯವಾಗಿರಬೇಕು.

ತಂ ಚೇದ್ಧ್ರಿಯುರ್ಯದಿದಮಸ್ಮಿನ್ ಬ್ರಹ್ಮಪುರೇ ದಹರಂ ಪುಂಡರೀಕಂ ವೇಶ್ಮ ದಹರೋಽಸ್ಮಿನ್ನಂತರಾಕಾಶಃ ಕಿಂ ತದತ್ರ ವಿದ್ಯತೇ ಯದನ್ವೇಷ್ಟವ್ಯಂ ಯದ್ವಾವ ನಿಜಿಜ್ಞಾಸಿತವ್ಯಮಿತಿ ಸ ಬ್ರೂಯಾತ್ |

(ಛಾ. ಉ. ೮-೧-೨)

ಈ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಾಂತರ್ಗತವಾದುದೂ ದಹರಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಪುಂಡರೀಕರೂಪವಾದ ಅಂತರಾಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ತತ್ತ್ವವಾವುದು? ನಾವು ಅನ್ವೇಷಣಮಾಡುವ ಆ ತತ್ತ್ವದ ಸ್ವರೂಪವೇನು? ಎಂಬುದಾಗಿ ಶಿಷ್ಯರು ಗುರುಹನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದರೆ ಆಗ, ಗುರುವಿನ ಉತ್ತರವು ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ.

ಯಾನಾನ್ಯಾ ಆಯಮಾಕಾಶಸ್ತಾನಾನೇಷೋಽಂತರ್ಹೃದಯ ಆಕಾಶ ಉಭೇ ಅಸ್ತಿನಾದ್ಯಾವಾ.

ಪೃಥಿವೀ ಅಂತರೇವ ಸಮಾಹಿತೇ ಉಭಾವಗ್ನಿಶ್ಚ ನಾಯುಶ್ಚ ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸಾವುಭಾ

ವಿದ್ಯುನ್ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಯಚ್ಚಾಸ್ಯೇಹಾಸ್ತಿ ಯಚ್ಚ ನಾಸ್ತಿ ಸರ್ವಂ ತದಸ್ತಿನ ಸಮಾಹಿತಮಿತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೮-೧-೩)

ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಬಾಹ್ಯಾಕಾಶವು ಎಷ್ಟು ದೂರ ಪ್ರಸರಿಸುವುದೋ ಅಷ್ಟು ದೂರ ಹೃದಯಾಕಾಶವೂ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತದೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಅದರಲ್ಲೇ ಅಡಗಿವೆ. ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ನಾಯುಗಳೂ, ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರೂ. ವಿದ್ಯುತ್ ಮತ್ತು ನಕ್ಷತ್ರಗಳೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದೂ ಸಕಲವೂ ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿವೆ.

ತಂ ಚೇದ್ಬ್ರೂಯುರಸ್ಮಿಂಶ್ಚೇದಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮಪುರೇ ಸರ್ವಂ ಸಮಾಹಿತಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ಭೂತಾನಿ

ಸರ್ವೇ ಚ ಕಾಮಾ ಯದೈತಜ್ಜರಾ ನಾಪ್ನೋತಿ ಪ್ರಥ್ವಂಸತೇ ನಾ ಕಿಂ ತತೋಽತಿಶಿಷ್ಯತ ಇತಿ |

(ಭಾ. ಉ. ೮-೧-೪)

ಈ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯರಿಯಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ, ಸಕಲ ಕಾಮಗಳೂ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದ್ದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ವಾರ್ಧಕ್ಯವು ಯಾವಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ಷಯವುಂಟೇ? ಇದೂ ಸಹ ವಾರ್ಧಕ್ಯದಿಂದ ಕ್ಷಯಿಸಿದರೆ ಉಳಿಯುವುದಾವುದು? ಎಂದು ಶಿಷ್ಯರು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ, ಗುರುವು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸ ಬ್ರೂಯಾನ್ಯಾಸ್ಯ ಜರಯೈತಜ್ಜೀರ್ಯತಿ ನ ವಧೇನಾಸ್ಯ ಹನ್ಯತ ಏತತ್ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಮಸ್ತಿ-

ನ್ಯಾಮಾಃ ಸಮಾಹಿತಾ ಏಷ ಆತ್ಮಾಹತಪಾಷ್ಮಾ ವಿಜರೋ ವಿನ್ಯುತ್ಯುರ್ವಿಶೋಕೋ

ವಿಜಿಘತ್ಸೋಽಪಿಸಾಸಃ ಸತ್ಯಕಾಮಃ ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪೋ ಯಥಾ ಹ್ಯೇವೇಹ ಪ್ರಜಾ

ಅನ್ವಾವಿಶಂತಿ..... ||

(ಭಾ. ಉ. ೮-೧-೫)

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯೂ ವೃದ್ಧತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧತ್ವವಿಲ್ಲ. ವ್ಯಕ್ತಿಯ ನಾಶವಾದರೂ ಇದರ ನಾಶವಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯೆಂದರೆ ದೇಹವಲ್ಲ ಮತ್ತು ಈ ದಹ್ರಾಕಾಶ. ಇದರಲ್ಲೇ ಸಕಲ ಕಾಮಗಳೂ ಅಡಗಿವೆ. ಈ ಆಕಾಶಾತ್ಮನು ದೋಷರಹಿತನು, ದಾಹರಹಿತನು, ದುಃಖರಹಿತನು, ಸತ್ಯಕಾಮನು ಮತ್ತು ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪನು ಇದನ್ನೇ ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ.

ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಸರ್ವವಿತ್ ಯಸ್ಯೈವ ಮಹಿಮಾ ಭುವಿ |

ದಿವ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಪುರೇ ಹ್ಯೇಷ ವ್ಯೋಮ್ನಾತ್ಮಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೨-೬)

ಮನೋಮಯಃ ಪ್ರಾಣಶರೀರನೇತಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೋಽನ್ನೇ ಹೃದಯಂ ಸನ್ನಿಧಾಯ |

ತದ್ವಿಜ್ಞಾನೇನ ಪರಿಪತ್ಯಂತಿ ಧೀರಾ ಆನಂದರೂಪಮಮೃತಂ ಯದ್ವಿಧಾತಿ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೨-೭)

ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ, ಹೃದಯಾಕಾಶರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ವಾಸಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ಮನೋಮಯನು. ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಶರೀರಗಳಿಗೆ ಪ್ರಜೋದಕನು, ನೇತ್ರವು ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹೃದಯಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕನು. ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿರುವ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದ ವಿವೇಕಿಗಳು ಆನಂದಮಯವೂ, ಅಮೃತವೂ ಆದ ಪರಮಪುರುಷನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ, ಎಂಬ ಈ ದಹ್ರಾಕಾಶಸ್ಥನಾದ ಪುರುಷನ ವರ್ಣನೆಯ ಮಹಾನಾರಿಯಣೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದೆ.

ದಹರಂ ವಿಸಾಪ್ತಂ ಪರವೇಶ್ವಭೂಪಂ ಯತ್ಪುಂಡರೀಕಂ ಪುರಮಧ್ಯಸ್ಥಗ್ಗೃಹಂ |

ತತ್ರಾಪಿ ದಹರಂ ಗಗನಂ ವಿಶೋಕಸ್ತಸ್ಮಿನ್ಯದಂತಸ್ತದುಪಾಸಿತವ್ಯಂ ||

(ಮು. ಉ. ೧೦-೨೩)

ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಪುಂಡರೀಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಪ್ರಾಣಾಗ್ನಿಯ ಏವ ಏತಸ್ಮಿನ್ ಪುರೇ ಜಾಗ್ರತಿ (ಪ್ರಶ್ನ. ೩-೪) ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ದಹರಾಕಾಶದ ಮಹಿಮೆಯು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಸ್ಥೂಲವಾದ ದೇಹ, ಹೃದಯ ಇವನ್ನೆಲ್ಲ ಮೀರಿ ಅತ್ಯಂತ ಗೂಢವಾದ ಮತ್ತು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಹೃದಯದ ಮಧ್ಯಭಾಗಸ್ಥನಾಗಿದೆ. ಈ ದಹರಾಕಾಶಸ್ಥನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪಾದೋರ್ಧ್ವ ಉದೈತ್ಯ ಎಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದು ಈ ಮತವಾಗಿದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವಾಸಸ್ಥಾನವೂ ಬಾಹ್ಯಾಕಾಶವನ್ನು ದೇಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದೂ ಆದ ಇದೇ ದಹ್ರಾಕಾಶದ ಮಹಿಮೆಯು ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯತಿಶಯವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಪುರಮೇಕಾದಶದ್ವಾರಮಜಸ್ಯಾವಕ್ರಚೇತಸಃ |

ಅನುಷ್ಠಾಯ ನ ಶೋಚತಿ ವಿಮುಕ್ತಶ್ಚ ವಿಮುಚ್ಯತೇ ||

(ಕತ. ೫-೧)

ಜನ್ಮರಹಿತನೂ, ಏ.ಜುಚೇತಸ್ಸುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೆನ್ನೊಂದು ದ್ವಾರಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾದರೆ ಆಗ ದುಃಖವಿಮೋಚನವೂ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗೆ ಹೆನ್ನೊಂದು ದ್ವಾರಗಳಿವೆಯೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಶ್ರೀತಾತ್ಪರ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತ

ನವದ್ವಾರೇ ಪುರೇ ದೇಹೀ ಹಂಸೋ ಲೇಲಾಯತೇ ಬಹಿಃ |

ವಶೀ ಸರ್ವಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಸ್ವಾವರಸ್ಯ ಚರಸ್ಯ ಚ ||

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೩-೧೮)

ಒಂಭತ್ತು ದ್ವಾರಗಳುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಪರಮಾತ್ಮನು ಬಾಹ್ಯಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರೀಡಾಸಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಅವನೇ ಪ್ರಭುವು. ಸಕಲ ಚರಾತ್ಮಕನಾದ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಅಚರಾತ್ಮಕನಾದ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಅವನೇ

ನಿಯಾಮಕನು. ಅವನೇ ಸಕಲರಿಗೂ ಉಪಾಸ್ಯದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನವದ್ವಾರೇ ಪುರೇ ದೇಹೀ ಎಂಬ ಇದೇ ವರ್ಣನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ದಿವ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಹೀಗೆ ದೇವಾಂತರ್ಗತವಾದ ದಹರಾಕಾಶವು ಯೋಗೋಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಆ ವಿವರವು ಅನವಶ್ಯಕ. ದೇಹ, ಹೃದಯ ಇವುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ಗುಹ್ಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನ ಸ್ಥಾನವಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಯಾವ ರೀತಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿರಾಟ್ ಇವರುಗಳ ಸಂಯುಕ್ತರೂಪವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಈ ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ಆಕಾಶವೇ ಆವಾಸಸ್ಥಾನವೆಂಬುದನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಥೈತದ್ವಾನೋಕ್ಷಣಿ ಪುರುಷರೂಪಮೇಷಾಸ್ಯ ಪತ್ನೀ ವಿರಾಟ್ ತಯೋರೇಷ ಸಂಸ್ತಾವೋ ಯಿ ಏಷೋಽಂತರ್ಹೃದಯ ಆಕಾಶೋಽಥೈನಯೋರೇತದನ್ತಂ ಯಿ ಏಷೋಽಂತರ್ಹೃದಯೇ ಲೋಹಿತಪಿಂಡೋಽಥೈತಯೋರೇತತ್ಪ್ರವರಣಂ ಯದೇತದಂತರ್ಹೃದಯೇ ಜಾಲಕಮಿನಾ-
ಥೈನಯೋರೇಷಾಸ್ಯತಿಃ ಸಂಚರಣೇ ಯೃಷಾ ಹೃದಯಾದೂರ್ಧ್ವಾ ನಾಡ್ಯುಚ್ಚರತಿ ಯಯಾ
ಕೋಶಃ ಸಹಸ್ರಧಾ ಭಿನ್ನ ಏವಮಸ್ಯೈತಾ ಹಿತಾ ನಾಮ ನಾಡೋಽಂತರ್ಹೃದಯೇ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಭವಂತೈತಾಭಿರ್ನಾ ಏತದಾಸ್ತ್ರವದಾಸ್ತ್ರವತಿ ತಸ್ಮಾದೇಷ ಪ್ರವಿವಿಕ್ತಾಹಾರತರ
ಇವೈವ ಭವತ್ಯಸ್ಮಾಚ್ಚಾರೀರಾದಾತ್ಮನಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೪-೨-೩)

(ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ) ದಕ್ಷಿಣಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪುರುಷ ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ವಿರಾಟ್‌ತತ್ತ್ವವೇ ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯು ಮತ್ತು ಪುರುಷರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದೆ. ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ತತ್ತ್ವತ್ವಿಯಾದ ವಿರಾಟ್ ಇವರ ಸಂಗಮಸ್ಥಾನವೇ ಹೃದಯಾಕಾಶವು. ಅಂತರ್ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಲೋಹಿತ ಪಿಂಡವೇ ಅವರ ಆಹಾರವು. ಅಂತರ್ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಬಲಿಯಂತಿರುವ ಆವರಣವೇ ಅವರಿಗೆ ಆಚ್ಛಾದಕವಾದ ವಸ್ತುವು. ಅಂತರ್ಹೃದಯದಿಂದ ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುವ ಅವಕಾಶವೇ ಅವರ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗವು. ಹಿತಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಈ ಮಾರ್ಗವು ಒಂದು ಕೂದಲನ್ನು ಸಾವಿರ ಭಾಗವಾಗಿ ಸೀಳಿದರೆ ಎಷ್ಟು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರು ವುದೇ ಅಷ್ಟೇ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅವರ ಆಹಾರದ ಮಾರ್ಗವು. ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿರಾಟ್‌ತತ್ತ್ವಗಳ ಸಂಯುಕ್ತ ದಿವ್ಯಾತ್ಮತತ್ತ್ವವು ಶಾರೀರಕವಾದ ಆತ್ಮಕೈಂಠಲೂ ಭಿನ್ನವಾದುದು ಮತ್ತು ಅದರಂತೆ ಜರಾಮರಣಾದಿ ಗಳಿಗೆ ಸಿಲುಕತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಇದು ನಿತ್ಯ.

ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡಲು ಸಾಧನವಾದ ಬುದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸು ಇವುಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ತಿರಸ್ಸಿಗಿಂತಲೂ ಉಪನಿಷತ್ತಾರು ಹೃದಯಕ್ಕೆ ತಥಿಕವಾದ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಗಳಿಗೆ ಹೃದಯವೇ ಆಶ್ರಯವಾದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಯದ್ವೈ ತತ್ಪುರುಷೇ ಶರೀರಮಿದಂ ನಾನ ತದ್ಯದಿದಮಸ್ತಿನಂತಃ ಪುರುಷೇ ಹೃದಯ-
ಮಸ್ತಿನೋಮೇ ಪ್ರಾಣಾಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಏತದೇವ ನಾತಿಶೀಯಂತೇ |

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೨-೪)

ಪುರುಷನ ನಿಜವಾದ ಶರೀರವಾವುದೆಂದರೆ, ದೇಹದ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿರುವ ಹೃದಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಆ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸಕಲ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಗಳೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಆ ಹೃದಯವನ್ನು ಮೀರಿ ಅವು ಸರಿಯಲಾರವು. ಅದುದರಿಂದ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮಾಂಗವೆನಿಸಿದ ಶಿರಸ್ಸಿಗಿಂತಲೂ ಹೃದಯವೇ ಅಧಿಕ. ಈ ಹೃದಯವು ಗಾಯತ್ರಾಭ್ಯವಾದ ಸರತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಅಂಗಗಳಾದ ಪೃಥ್ವಿ, ದೇಹ ಮತ್ತು ಹೃದಯ ಇವುಗಳನ್ನು ಮೀರಿದ ಹೃದಯಾಕಾಶವು ಪರಮಪುರುಷನ ಆವಾಸಸ್ಥಾನವು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಛಾಂದೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ

ತಾನಾನಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ತತೋ ಜ್ಯಾಯಾಂಶ್ಚ ಪುರುಷಃ |

ಸಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ತ್ರಿಪಾದಸ್ಯಾವೃತಂ ದಿವೀತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೨-೬)

ಎಂಬ ಮಹಿಮೆಯ ಮಂತ್ರವು (೧೦-೯೦-೩) ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಯದ್ವೈ ತದ್ವ್ರಹ್ಮೇತೀದಂ ನಾನ ತದ್ಯೋಽಯಂ ಬಹಿರ್ಧಾ ಪುರುಷಾದಾಕಾಶೋ ಯೋ
ವೈ ಸ ಬಹಿರ್ಧಾ ಪುರುಷಾದಾಕಾಶಃ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೨-೭)

ಅಯಂ ನಾನ ಸ ಯೋಽಯಮಂತಃ ಪುರುಷ ಆಕಾಶೋ ಯೋ ವೈ ಸೋಽಂತಃ ಪುರುಷ
ಆಕಾಶಃ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೨-೮)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಬಾಹ್ಯಾಕಾಶವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಅಂತರಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿರುವ ಪರಮಪುರುಷನ ದಿವ್ಯಸ್ಥಾನವಾದ ಹೃದಯಾಕಾಶವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ದಹರಾಕಾಶಕ್ಕನಾದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನ ಪ್ರಸಾರವು ಯಾವ ಯಾವ ಬಗೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ ? ವ್ಯಕ್ತವಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಆವಿರ್ಭಾವಗಳಿಗೆ ಮೀರಿದ ಅವ್ಯಕ್ತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯು ಹೇಗಿರುತ್ತದೆ ? ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ವಿವರಣವು ತ್ರಿಪಾದೂರ್ಧ್ವ ಉದ್ದೈತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು.

ತಸ್ಯ ಹ ನಾ ಏತಸ್ಯ ಹೃದಯಸ್ಯ ಪಂಚ ದೇವಸುಷಯಃ ಸ ಯೋಽಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಸುಷಿಃ ಸ
ಪ್ರಾಣಸ್ತಚ್ಚಕ್ಷುಃ ಸ ಅದಿತ್ಯಸ್ತದೇತತ್ತತ್ತೇಜೋಽನ್ನಾದ್ಯಮಿತ್ಯುಪಾಸೀತ ತೇಜಸ್ತ್ಯನ್ನಾದೋ
ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ |

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೩-೧)

ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸುವ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಈ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಐದು ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಇವಕ್ಕೆ ದೇವಸುಷಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಸುಷಿಯು ಪ್ರಾಣಸಂಜ್ಞಕವಾದುದು. ಅದೇ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯನು. ಅದನ್ನು ಅನ್ನಾದ್ಯ (ಅನ್ನವನ್ನು ತಿನ್ನತಕ್ಕವನು) ಎಂದು ಆರಾಧಿಸಬೇಕು.

ಅಥ ಯೋಽಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಃ ಸುಷಿಃ ಸ ವ್ಯಾನಸ್ತಚ್ಛೋತ್ರಂ ಸ ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತದೇತಚ್ಛೋತ್ತ
ಯಶಶ್ಚೇತ್ಯುಪಾಸೀತ ಶ್ರೀಮಾನ್ಯಶಸ್ವೀ ಭವತಿ |

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೩-೨)

ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆ ಇರುವ ದ್ವಾರವು ವ್ಯಾನಸಂಜ್ಞಕವಾದುದು. ಅದೇ ಶ್ವೋತ್ರವು ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರೂಪದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು. ಅದನ್ನು ಶ್ರೀ ಮತ್ತು ಯಶಸ್ಸು ಎಂದು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು.

ಅಥ ಯೋಽಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಃ ಸುಷಿಃ ಸೋಽಪಾನಃ ಸಾ ವಾಕ್ಸೋಽಗ್ನಿಸ್ತದೇತದ್ವೃಹತ್ವರ್ಚಸಃ
ಮನ್ನಾದ್ಯಮಿತ್ಯುಪಾಸೀತ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧-೩)

ಪಶ್ಚಿಮಭಾಗದ ಸುಷಿಯು (ದ್ವಾರವು) ಅಪಾನಸಂಜ್ಞಕವಾದುದು. ಅದೇ ವಾಕ್ಯ. ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು. ಅದನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮ ವಿದ್ಯಾಧಿದೇವತೆಯೆಂದೂ ಅನ್ನಾದ್ಯವೆಂದೂ ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು.

ಅಥ ಯೋಽಸ್ಯೋದಜ್ಞಃ ಸುಷಿಃ ಸ ಸಮಾನಸ್ತನ್ಮನಃ ಸ ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ತದೇತತ್ಕೀರ್ತಿಶ್ಚ
ವೃಷ್ಟಿಶ್ಚೇತ್ಯುಪಾಸೀತ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೩-೪)

ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾದ ಸುಷಿಯು ಸಮಾನಸಂಜ್ಞಕವಾದುದು. ಅದು ಮನಸ್ತತ್ತ್ವವು. ಅದೇ ಪರ್ಜನ್ಯಾತ್ಮಕವು. ಅದನ್ನು ಕೀರ್ತಿ ಮತ್ತು ಲಾವಣ್ಯ ಎಂದು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಆರಾಧಿಸುವವನು ಕೀರ್ತಿಯುತನೂ ಮತ್ತು ಲಾವಣ್ಯಯುತನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಅಥ ಯೋಽಸ್ಯೋರ್ಧ್ವಃ ಸುಷಿಃ ಸ ಉದಾನಃ ಸ ವಾಯುಃ ಸ ಆಕಾಶಸ್ತದೇತದೋಜಶ್ಚ
ಮಹಶ್ಚೇತ್ಯುಪಾಸೀತ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೩-೫)

ಉರ್ಧ್ವಾದಿಕ್ಕಿಗೆ ಪ್ರಸರಿಸುವ ಸುಷಿಯು ಉದಾನಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿದೆ. ಅದೇ ವಾಯುರೂಪವಾದುದು. ಅದೇ ಆಕಾಶವು. ಅದನ್ನು ಓಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ಮಹಃ ಎಂದು ಆರಾಧಿಸಬೇಕು.

ತೇ ನಾ ಏತೇ ಪಂಚ ಬ್ರಹ್ಮಪುರುಷಾಃ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ದ್ವಾರಪಾಃ ಸ ಯ ಏತಾನೇವಂ
ಪಂಚ ಪುರುಷಾನ್ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ದ್ವಾರಪಾನ್ವೇದಾಸ್ಯ ಕುಲೇ ವೀರೋ ಜಾಯತೇ
ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಯ ಏತಾನೇವಂ ಪಂಚ ಬ್ರಹ್ಮಪುರುಷಾನ್ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ
ಲೋಕಸ್ಯ ದ್ವಾರಪಾನ್ ವೇದ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೩-೬)

ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ದಹರಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿರುವ ಪರಮಪುರುಷನ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಈ ಐದು ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮಪುರುಷರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತು

ಈ ಪಂಚಪ್ರಾಣಗಳನ್ನೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಆರಾಧಕರೆಂದೂ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ದ್ವಾರಪಾಲಕರೆಂದೂ ಉಪಾಸಿಸಿದರೆ ಆ ಪುರುಷನ ನೆಂದದಲ್ಲಿ ವೀರಪುರುಷರು ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಈ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿಂದ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ, ಪಂಚಪ್ರಾಣಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನೂ, ಶರೀರದ ಸ್ಥೂಲಶರೀರವನ್ನು ಮೀರಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮಕೃಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ದಹರಾಕಾಶಸ್ಥನೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ (೧೦-೯೦-೪) ಊರ್ಧ್ವ ಉದೈತ್ ಎಂದು ವರ್ಣಿತನೂ ಆದ ಪರಮ ಪುರುಷನ ದಿವ್ಯಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದರೆ—

ಅಥ ಯದತಃ ಪುರೋ ದಿವೋ ಜ್ಯೋತಿರ್ದೀಪ್ಯತೇ ನಿಶ್ವತಃ ಸೃಷ್ಟೇಷು ಸರ್ವತಃ ಸೃಷ್ಟೇಷ್ವ-
ಸುತ್ತಮೇಷೂತ್ತಮೇಷು ಲೋಕೇಷ್ಟಿದಂ ನಾನ ತದ್ಯದಿದಮಸ್ತಿಸ್ತಂ ತಃ ಪುರುಷೇ ಜ್ಯೋತಿಸ್ತ-
ಸ್ಯೈಷಾ ದೃಷ್ಟಿಯುಕ್ತೈತದಸ್ತಿಸ್ತ ಶರೀರೇ ಸಂಸ್ಪರ್ಶೇನೋಷ್ಟಿ ಮಾನಂ ವಿಜಾನಾತಿ ತಸ್ಯೈಷಾ
ಶ್ರುತಿಃ.....ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೩-೭)

ದ್ಯುಲೋಕಕೃಂತಲೂ ಊರ್ಧ್ವಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವುದೂ, ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳ ಪೃಷ್ಠಭಾಗದಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸು
ವುದೂ, ಅತ್ಯುನ್ನತರಾದ ಲೋಕಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವುದೂ ಆದ ಯಾವ ದಿವ್ಯವಿಭೂತಿಯಿರುವುದೋ ಅದೇ
ಪರಮತತ್ವವೇ ಪುರುಷನ ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ದಹರಾಕಾಶದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರಿಯಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ
ಮೀರಿದ್ದೂ ಸಹ ಅದರ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾದರೆ ಅದು ದಿವ್ಯಚಕ್ಷುಸ್ಸಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುತ್ತದೆ. ದಹರಾಕಾಶವನ್ನು
ಹೊಂದಿರುವ ಹೃದಯವೇ ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತೆ ಸುಪ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಆಶ್ರಯದಾತೃವಾಗಿದೆ.

ಸ ಹೋನಾಜಾಜಾತತತ್ಪ್ರಯುಕ್ತೈಷ ಏತತ್ಪ್ರಪ್ರೋಽಭೂದ್ಯ ಏಷ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ
ಪುರುಷಸ್ತದೇಷಾಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ವಿಜ್ಞಾನೇನ ವಿಜ್ಞಾನಮಾದಾಯ ಯ ಏಷೋಽಂತರ್ಹೃ-
ದಯ ಅಕಾಶಸ್ತಸ್ಮಿಂಶ್ಚೇತೇ ತಾನಿ ಯದಾ ಗೃಹ್ಣಾತ್ಯಥ ಹೈತವ್ವರುಷಃ ಸ್ವಸಿತಿ ನಾಮು
ತದ್ಗೃಹೀತ ಏನ ಪ್ರಾಣೋ ಭವತಿ ಗೃಹೀತಾ ವಾಗ್ಗೃಹೀತಂ ಚಕ್ಷುರ್ಗೃಹೀತಂ ಶ್ರೋತ್ರಂ
ಗೃಹೀತಂ ಮನಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೧-೧೭)

ಎಂಬ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಪುರುಷನು ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ದಹರಾಕಾಶದಲ್ಲಿ
ಹೊಂದುವ ಅನುಭವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಇದೇ ಪ್ರಕರಣದ ನಾಲ್ಕನೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನ ನಾಲ್ಕು
ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಮಪುರುಷನು ಇಲ್ಲಿ ನಾಸಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಹೃದಯವೂ ಸಹ ಆ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು
ಉಪನಿಷತ್ಪಾಠರು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಸ ವಾ ಏಷ ಆತ್ಮಾ ಹೃದಿ ತಸ್ಯೈತದೇವ ನಿರುಕ್ತಂ ಹೃದ್ಯಯಮಿತಿ ತಸ್ಮಾದ್ಹೃದಯಮುಹರ-
ಹರ್ನಾ ಏವಂವಿತ್ಸ್ಯಗಂ ಲೋಕಮೇತಿ |

(ಭಾ. ಉ. ೮-೩-೩)

ಪರಮಾತ್ಮನು ಹೃದಯಸ್ಥನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೃದಯ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಯಂ—ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ; ಹೃದಿ—ಹೃದ್ರೂಪವಾದ ಪುಂಡರೀಕದಲ್ಲಿ ದ್ದಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ ಹೃದಯವೆಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ಉತ್ತಮವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನೇ ಕರ್ತೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತ ಅಣೋರಣೀಯಾನ್ ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮತರವಾದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಗುಹ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷೋಽಂತರಾತ್ಮಾ ಸದಾ ಜನಾನಾಂ ಹೃದಯೇ ಸನ್ನಿವಿಷ್ಟಃ |

(ಕಠ. ೬-೧೨)

ಪರಮಪುರುಷನು ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರನು. ಅಂತರಾತ್ಮನಾದ ಈ ಪುರುಷನು ಜನರ ಹೃದಯಾಂತರಾಳವಾದ ಗುಹ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಗೋಚರಾತೀತನಾಗಿ ಅಡಗಿದ್ದಾನೆ.

ತಂ ದುರ್ದಶಂ ಗೂಢಮನುಪ್ರವಿಷ್ಟಂ ಗುಹಾಹಿತಂ ಗಹ್ವರೇಷ್ಯಂ ಪುರಾಣಂ |

ಅಧ್ಯಾತ್ಮಯೋಗಾಧಿಗಮೇನ ದೇವಂ ಮತ್ವಾ ಧೀರೋ ಹರ್ಷಶೋಕೌ ಜಹಾತಿ ||

(ಕಠ. ೨-೧೨)

ಉರ್ಧ್ವ ಉದ್ಭೃತ್ ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಈ ಪುರುಷನು ಗೋಚರಾತೀತನು. ಹೃದಯಾಕಾಶವೆಂಬ ಗುಹ್ಯವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದಾನೆ. ಗರ್ಭಿರವಾದ ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪುರಾತನನಾದ ಪರಮಪುರುಷನು ಅಡಗಿರುವ ರಹಸ್ಯ ವನ್ನರಿತು ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಯಾರು ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರೋ ಅವರು ಶೋಕವನ್ನು ದಾಟುತ್ತಾರೆ.

ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ವಿಶ್ವಂ ಕರ್ತು ತಪೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಾವೃತಂ | ಏತದ್ಭ್ಯೋ ನೇದ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಂ ಸೋವಿದ್ಯಾಗ್ರಂಥಿಂ ವಿಕಿರತೀಹ ಸೋಮ್ಯ |

(ಮು. ಉ. ೨-೧-೧೦)

ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಸಕಲ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮರೂಪನು ; ತಪೋರೂಪನು. ಪರಾತ್ಪರನಾದವನೂ, ಹೃದಯದ ಗುಹ್ಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವವನೂ ಆದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಯಾವನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿಯುವನೋ ಅವನು ತನ್ನ ಅವಿದ್ಯಾರೂಪದ ಗ್ರಂಥಿಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇವನನ್ನು ಅರಿಯುವ ಸಾಧನವೇನೆಂದರೆ:—

ಶತಂ ಚೈಕಾ ಚ ಹೃದಯಸ್ಯ ನಾಡ್ಯಸ್ತಾಸಾಂ ಮೂರ್ಧಾನಮುಖಿನಿಃಸೃತೈಕಾ |

ತಯೋರ್ಧ್ವಮಾಯನ್ನಮೃತತ್ವಮೇತಿ ವಿಷ್ವಜ್ಞನ್ಯಾ ಅಮೃತತ್ವಮೇತಿ ||

(ಕಠ. ೨-೧೬)

ಹೃದಯದ ನಾಡಿಗಳು ನೂರೊಂದಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಾತ್ರ ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಟು ಶಿರಸ್ಸಿನ ಅಗ್ರ ಭಾಗವನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಪುರುಷನನ್ನು ಹುಡುಕುವವನು ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು

ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇತರ ನಾಡಿಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಪ್ರಸಂಸುತ್ತವೆ. ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ವರ್ಣನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಹೃದಯದ ಒಂದು ನಾಡಿಯು ಮಾತ್ರ ಪರಮಪುರುಷನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದವು ಚದುರಿ ಹೋಗಿವೆ. ಕೆಲವು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಈ ನಾಡಿಗಳನ್ನು ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿವೆ, ಹೃದಯದ ನಾಡಿಗಳು ಅನಂತವೆಂದು ಕೆಲವು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಮತ. ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉದಾಹರಿಸಿ ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಮುಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೃದಿ ಹ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾ | ಅತ್ಮೈತದೇಕಶತಂ ನಾಡೀನಾಂ ತಾಸಾಂ ಶತಂ ಶತಮೇಕಶತಾಂ
ದ್ವಾಪ್ರತಿವಾರ್ಷಾಪ್ರತಿಃ ಪ್ರತಿಶಾಖಾನಾಡೀಸಹಸ್ರಾಣಿ ಭವಂತ್ಯಾಸು ನ್ಯಾನಶ್ಚ ರತಿ |

(ಪ್ರಶ್ನ. ೩-೬)

ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನು ವಾಸಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ನೂರೊಂದು ನಾಡಿಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಮೂರು ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಿಭಾಗವು ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಸಾವಿರಭಾಗಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಕ್ರಮವು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ಮುಖ್ಯನಾಡಿಗಳು ೧೦೧. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮೂರು ಭಾಗ. ಎಂದರೆ. $೧೦೧ \times ೧೦೦ = ೧೦೧೦೦$ ಪುನಃ ಇವು ೨೨,೦೦೦ ವಿಭಾಗ. ಎಂದರೆ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಲೆಕ್ಕವು ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ. $೧೦೧ + ೧೦೧ + ೧೦೦ \times ೧೦೧ \times ೧೦೦ \times ೨೨೦೦೦ = ೨೨,೨೧೦,೨೦೧$ ಎಂದರೆ ೨೨ ಕೋಟಿ, ೨೨ ಲಕ್ಷ ಮತ್ತು ೧೦,೨೦೧, ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಲೆಕ್ಕಗಳು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯವಿಲ್ಲ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾದ ನಾಡಿಯಿಂದ ಪರಮಪುರುಷನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗುವುದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದು. ಅದನ್ನೇ ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಭೈಕಯೋರ್ಧ್ವ ಉದಾನಃ ಪುಣ್ಯೇನ ಪುಣ್ಯಂ ಲೋಕಂ ನಯತಿ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೩-೭)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಹೀಗೆ—ದೇಹ, ಹೃದಯ ಇವುಗಳನ್ನು ಮೀರಿದ ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ದಹರಾಕಾಶಸ್ಥನಾದ ಪರಮ ಪುರುಷನನ್ನು ತ್ರಿಸಾದೂರ್ಧ್ವ ಉದೈತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ಒಂದು ಮತ. ಆದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಾರ ಎಂಬ ಪದವು ಅರ್ಥವೇನು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ಯೋಗೋಪನಿಷತ್ತುಗಳ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಅವುಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸದ್ಯಃ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತವೂ ಇಲ್ಲ.

೪

ಯದ್ವಾ ತ್ರಿಸಾಚ್ಛಬ್ದೇನ ಜಾಗ್ರತ್ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತೀನಾಂ ಗ್ರಹಣಂ ತತ ಉರ್ಧ್ವಮುಪರಿಭಾಗೇ
ತುರೀಯಾಯಾಮುದೈತ್ಯೋಪಲಬ್ಧಿಂ ಪ್ರಾಪ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ

ತ್ರಿಪಾತ್ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಜಾಗ್ರತ್, ಸ್ವಪ್ನ ಮತ್ತು ಸುಷುಪ್ತಿ ಎಂಬ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗುತ್ತವೆ ಅವುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವುದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅವಸ್ಥೆ. ಆ ಮೊದಲನೆಯ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನೂ ದಾಟಿ ಉತ್ತಮ

ವಾದ ತುರಿಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ (ನಾಲ್ಕನೆಯದು) ಪರಮಪುರುಷನು ಸ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದೇ ಈ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಇನ್ನೊಂದು ಮತ. ಈ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೂ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತವೆ. ಜಿತೇಂದ್ರಿಯರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತುರಿಯಾವಸ್ಥೆಯ ಅನುಭವವು ಸಾಧ್ಯ. ಉಳಿದವರಿಗೆ ಗುಹ್ಯಪ್ರದೇಶಸ್ಥನಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಿಲ್ಲ.

ಪರೇಣ ನಾಕಂ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಂ ವಿಭ್ರಾಜದೇತದ್ಯತಯೋ ವಿಶಂತಿ |

(ಶ್ಲೋ. ಅ. ೧೦-೧೨-೩)

ಜಿತೇಂದ್ರಿಯರಾದವರೂ, ಅತೀಂದ್ರಿಯಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಮುಷಿಗಳು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದೂ, ಗೂಢವಾದುದೂ ಆದ ತಮ್ಮ ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಕಂಡು ತಾವೂ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಆ ದಿವ್ಯತತ್ವದೊಡನೆ ತಾವೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವು ತುರಿಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ.

ನಿವಿಶಂತೇ ಸ್ವಾಪಕಾಲೇ ಸ್ವಸ್ವವಿಷಯೇಭ್ಯಃ ಪ್ರತಿನಿವೃತ್ತಾನಿ ಆತ್ಮನಿವೃತ್ತಾಃ ಲೀಯಂತೇ ಪುನಃ ಪ್ರಬೋಧಕಾಲೇ ಅಧಿ ವಿಶ್ವೇ ವಿಶ್ವಸ್ಯೋಪರಿ ಸುವತೇ ಚ ಉದ್ಯಂತಿ | ಸ್ವಸ್ವವಿಷಯಾನ್ ಲಭಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

(ಸಾ. ಭಾ.)

ನಿದ್ರಾಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಸುಷುಪ್ತಿ) ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವಿಷಯಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗುತ್ತವೆ. ಪುನಃ ಜಾಗೃತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಅವಿಭೂತಗಳಾಗಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವಿಷಯಗಳ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇದು! ಇಂದ್ರಿಯವೃತ್ತಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವು. ಈ ಇಂದ್ರಿಯವೃತ್ತಿಗಳಿಗೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಏನು ಸಂಬಂಧ? ಈ ಇಂದ್ರಿಯವೃತ್ತಿಗಳ ಯಾವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ? ಆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಫಲದ ಸ್ವರೂಪವೇನು? ಅದರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೇನು? ಎಂಬುದನ್ನು ಮಾಂಡೂಕ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಜಾಗರಿತಸ್ಥಾನೋ ಬಹಿಸ್ಪಜ್ಞಃ ಸಸ್ತಾಂಗ ಏಕೋನವಿಂತಿಮುಖಃ ಸ್ಥೂಲಭುಗೈಶ್ಚಾನರಃ ಪ್ರಥಮಃ ಪಾದಃ |

(ಮಾ. ಉ. ೧-೩)

ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಮೂಲಕ ಬಾಹ್ಯವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಎಚ್ಚರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನು ಜಾಗರಿತಸ್ಥಾನನೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಹೊರಗೆ, ಎಂದರೆ ತನಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆರುವು ಉಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಬಹಿಸ್ಪಜ್ಞನು. ಇವನಿಗೆ ಏಳು ಅಂಗಗಳೂ ಮತ್ತು ಹತ್ತೊಂಭತ್ತು ಮುಖಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. (೫ ಬುದ್ಧೀಂದ್ರಿಯ, ೫ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯ ೫ ನಾಯುಗಳು—ಇವು ೧೫—ಅಲ್ಲದೇ ಮನಸ್ಸು, ಬುದ್ಧಿ, ಅಹಂಕಾರ ಮತ್ತು ಚಿತ್ತ.) ಈ ಧ್ವಾರಗಳಿಂದ ಬಾಹ್ಯದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳ ಆತ್ಮನು ಶಬ್ದಾದಿಸ್ಥೂಲವಿಷಯಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಆತ್ಮನ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದ ಅಥವಾ ಅವಸ್ಥೆ. ಇದೇ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕರ್ತೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಪರಾಂಚಿ ಪಾನಿ ವ್ಯತ್ಯುತ್ಪಯಂಭೂಸ್ತಸ್ಮಾತ್ ಪರಾಜ್ ಪಶ್ಯತಿ ನಾಂತರಾತ್ಮನ್ |

(ಕತ. ಉ. ೨-೧-೧)

ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಬಾಹ್ಯವಿಷಯಗಳಲ್ಲೇ ಆಸಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಗಿರತಕ್ಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲೇ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದೂ ಕಾಮಾದಿಗಳಿಂದ ಲಿಪ್ತವಾಗುವುದೂ ಆದ ಇಂದ್ರಿಯಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ವ್ಯಾಪಾರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬಾಹ್ಯವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಸರಿಸಲಾರವು. ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಸ್ಥಿತಿ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

ಸ್ವಪ್ನಃ ಸ್ಥಾನೋಽಂತಃಪ್ರಜ್ಞಃ ಸಪ್ತಾಂಗ ಏಕೋನವಿಂಶತಿಮುಖಃ ತೈಜಸೋ ದ್ವಿತೀಯಃ ಪಾದಃ |

(ಮಾ. ಉ. ೧-೪)

ಈ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಆತ್ಮನಿಗೆ ತೈಜಸನೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವನು ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನನು, ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯರೂಪವಾದ ಬಾಹ್ಯಸಾಧನಗಳಿಂದ ಬಾಹ್ಯವಿಷಯಗಳ ಅರಿವು ಆಗುವುದರಿಂದ ಹೊರಗಿನ ವಿಷಯದ ರೂಪವನ್ನೇ ತಾಳಿರುವ ಬರಿಯ ಮನಸ್ಸಿನ ಅಲುಗಾಟ ಮಾತ್ರವಾಗಿದ್ದು ಅಂತಹ ಅನಿತ್ಯವಾದ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನೇ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮನಸ್ಸು, ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬರೆದ ಬಟ್ಟೆಯಂತೆ ಹೊರಗಿನ ಸಾಧನವನ್ನು ಬಯಸದೆಯೇ ಅವಿದ್ಯಾಕಾಮಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಎಚ್ಚರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಂತೆಯೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ,

ಅಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಸರ್ವಾವಶೋ ಮಾತ್ರಾಮಪಾದಾಯ |

(ಬೃ. ಉ. ೪-೩.೯)

ಸರ್ವಸಾಧನಸಂಪತ್ತೂ ಇರುವ ಜಾಗ್ರತ್ತಿನ ವಾಸನೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಆತ್ಮನು ಕನಸ್ಸನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮನಸ್ಸು ಮಾತ್ರ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಒಳಗೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಅದರ ವಾಸನಾರೂಪವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯು ಕನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ಆಗುವುದಿಂಬ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ, ಇವನು ಈ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತಃಪ್ರಜ್ಞನೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವಾಸನಾರೂಪವಾಗಿರುವ ಪ್ರಜ್ಞೆಯು ಭೋಜ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯೆಂಬ ಎರಡನೆಯ ಪಾದವು. ಈ ಎರಡು ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲದೆ ಸುಷುಪ್ತಿ ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದವಸ್ಥೆ ಇರುವುದು

ಯತ್ರ ಸುಪ್ತೋ ನ ಕಂಚನ ಕಾಮಂ ಕಾಮಯತೇ ನ ಕಂಚನ ಸ್ವಪ್ನಂ ಪತ್ಯತಿ ತತ್ ಸುಷುಪ್ತಂ |
ಸುಷುಪ್ತಸ್ಥಾನ ಏಕೇಭೂತಃ ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನ ಏವಾನಂದಮಯೋ ಹ್ಯಾನಂದಭುಕ್ತೇತೋ-
ಮುಖಃ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ತೃತೀಯಃ ಪಾದಃ ||

(ಮಾ. ಉ. ೧-೫)

ಈ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನು ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಯಾವ ಕಾಮವನ್ನೂ ಬಯಸುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಕನಸ್ಸನ್ನೂ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುಷುಪ್ತಿಸ್ಥಾನನೂ, ಏಕೇಭೂತನೂ, ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನನೂ, ಆನಂದಮಯನೂ, ಆನಂದ ಭೋಗಿಯೂ, ಜೇತೋಮುಖನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಮೂರನೆಯ ಪಾದವು. ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸು ವಿಷಯ ಮತ್ತು ವಿಷಯಗಳ ಅಲುಗಾಡುವ ಆಯಾಸದ ದುಃಖವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನು ಆನಂದಮಯನು. ಆನಂದಪ್ರಚುರ ನಾಗಿರುವನು (ಆನಂದಸ್ವರೂಪನೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ). ಆದರೆ ಈ ಆನಂದವೂ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ ನಶ್ವರವಾದುದು, ಇದು ಮೂರನೆಯ ಪಾದವು.

ಏಷ ಸರ್ವೇಶ್ವರ ಏಷ ಸರ್ವಜ್ಞ ಏಷೋಽಂತರ್ಯಾಮ್ಯೇಷ ಯೋನಿಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಭವಾಪ್ಯಯಾ
ಹಿ ಭೂತಾನಾಂ ।

(ಮಾ. ಉ. ೧-೬)

ಈತನೇ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು. ಈತನೇ ಸರ್ವಜ್ಞನು. ಈತನೇ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯು. ಈತನೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಕಾರಣನು. ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಪ್ರಕಾರಗಳೂ ಇವನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಅವಸ್ಥೆಗಳು. ಮೇಲೆ ಜಾಗ್ರತ್, ಸ್ವಪ್ನ ಮತ್ತು ಸುಷುಪ್ತಿ ಎಂಬ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದನ್ನೇ ಮೂರು ಪಾದಗಳು ಎಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ತ್ರಿಪಾತ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅವಸ್ಥೆಯು ಯಾವುದೆಂದರೆ, ತುರಿಯಾವಸ್ಥೆ.

ನಾಂತಃಪ್ರಜ್ಞಂ ನ ಬಹಿಃಪ್ರಜ್ಞಂ ನೋಭಯತಃ ಪ್ರಜ್ಞಂ ನ ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನಂ ನ ಪ್ರಜ್ಞಂ
ನಾಪ್ರಜ್ಞಂ । ಅದೃಷ್ಟಮವ್ಯವಹಾರ್ಯಮಗ್ರಾಹ್ಯಮಲಕ್ಷಣಮಚಿಂತ್ಯಮವ್ಯಪದೇಶ್ಯ-
ಮೇಕಾತ್ಮಪ್ರತ್ಯಯಸಾರಂ ಪ್ರಪಂಚೋಪಶತಮಂ ಶಾಂತಂ ಶಿವಮದ್ವೈತಂ ಚತುರ್ಥಂ
ಮನ್ಯತೇ ಸ ಆತ್ಮಾ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯಃ ।

(ಮಾ ಉ. ೧-೭)

ಆತ್ಮನು ಈ ತುರಿಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತಃಪ್ರಜ್ಞನೂ ಅಲ್ಲ. ಬಹಿಃಪ್ರಜ್ಞನೂ ಅಲ್ಲ. ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನನೂ ಅಲ್ಲ. ಪ್ರಜ್ಞನೂ ಅಲ್ಲ. ವ್ಯವಹಾರಾತೀತನು. ಅಲಕ್ಷಣನು. ಅಚಿಂತ್ಯನು. ಏಕಾತ್ಮಪ್ರತ್ಯಯಸಾರನು. ಶಾಂತನೂ, ಶಿವನೂ, ಅದ್ವೈತನೂ ಆದ ಆತ್ಮನು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ತ್ರಿಪಾದೂರ್ಧ್ವ ಉದ್ಯತ್ ಎಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದರೆ—

ಅಥ ಯ ಏಷ ಸಂಪ್ರಸಾದೋಽಸ್ಮಾಚ್ಚರೀರಾತ್ಮಮುಕ್ತಾಯ ಪರಂ ಜ್ಯೋತಿರುಪಸಂಪದ್ಯ
ಸ್ವೇನ ರೂಪೇಣಾಭಿವಿಷ್ಟದೃತ ಏಷ ಆತ್ಮೇತಿ ಹೋವಾಚೈತದಮೃತಮಭಯಮೇತದ್ವ-
ಹ್ಮೇತಿ ತಸ್ಯ ಹ ವಾ ಏತಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ನಾನು ಸತ್ಯಮಿತಿ ॥

(ಛಾ ಉ. ೮-೩-೪)

ತುರಿಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರಶಾಂತಾತ್ಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಶರೀರದ ಕೈಂಖಲಿಯನ್ನು ದಾಟಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ತನ್ನ ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ದೇಹಾತಿರಿಕ್ತನಾದುದರಿಂದ ಅವರ್ತಮನು. ಭೇತಿ ರಹಿತನು. ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು. ಸ್ವಯಂಜ್ಯೋತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಈ ತುರಿಯಾವಸ್ಥೆಯನ್ನೇ ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ (ಛಾ. ಉ. ೮-೩-೪) ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. (ವೈತ್ಯುಕ್ತನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪಕೃತವಾದ ೧೦-೯೦-೩, ೪ನೇ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ವೈ. ಉ. ೭-೧೧)

ಹೀಗೆ ತ್ರಿಪಾದೂರ್ಧ್ವ ಉದ್ಯತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗಿ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಮಾಡಬಹುದಲ್ಲದೆ, ಐದನೆಯ ವಿಧವಾಗಿಯೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ತಾತ್ಪರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

೫

ಯದ್ವಾ ತ್ರಿಸಾಚ್ಛಬ್ದೇನ ವೇದತ್ರಯೀ ಸಂಗೃಹ್ಯತೇ | ತತ ಊರ್ಧ್ವಂ ಇತ್ಯನೇನ ಯತ್ರ
ಸರ್ವೇಷಾಂ ವೇದಾನಾಂ ಪ್ರತಿಸಾದಕಸಯಾ ಏಕೀಭಾವಃ ತಸ್ಮಿನ್ನಾಪ್ನು ಸ್ವರೂಪೇ
ಉಪಲಬ್ಧಿಂ ಗತಃ ||

ಋಕ್, ಯಜುಸ್ ಮತ್ತು ಸಾಮ ಈ ಮೂರು ವೇದಗಳೂ ತ್ರಿಸಾತ್ ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ
ವರ್ಣನೆಗೂ ಸಿಲುಕದೆ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯನೂ ಅನರ್ಥ್ಯನೂ ಆದ ಪರಮಪುರುಷನು ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದೇ ಇಲ್ಲಿನ
ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಒಂದು ಮತ. ಈ ತಾತ್ಪರ್ಯಕ್ಕೂ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರವಿರುತ್ತದೆ.

ಯತೋ ನಾಚೋ ನಿವರ್ತಂತೇ | ಅಪ್ರಾಪ್ಯ ಮನಸಾ ಸಹ |

(ತೈ. ಉ. ೨-೯)

ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸವಿಕಲ್ಪಕತ್ವ. ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕತ್ವ ಎಂಬ ಎರಡು ಸ್ಥಿತಿಗಳಿವೆ. ಸಗುಣನು, ಸಾವಯವನು ಎಂಬ
ಪ್ರಪಂಚಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವೇದಗಳು ವರ್ಣಿಸಬಲ್ಲವು. ಪ್ರಪಂಚಾತಿರಿಕ್ತನಾದ ಪರಮ
ಪುರುಷನನ್ನು ವೇದಗಳು ವರ್ಣಿಸಲಾರವು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನು ವಾಗ್ವರ್ಣನೆಗೆ ಆತೀತನು. ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಮಾತ್ರ
ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು ವಾಗ್ವರ್ಣನೆಗೆ ಮೀರಿದುದು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ
ಮುಗ್ಧೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ೧೨ನೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪುನಃ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿಲ್ಲ.

ಹೀಗೆ ಐದು ವಿಧವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ತ್ರಿಪಾದಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮೀರಿದವನಾದರೂ
ಸಹ ಪುನಃ ತನ್ನ ಪಾದಮಾತ್ರವಾದ ಪ್ರಪಂಚರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸಾದೋಕ್ತ-
ಸ್ಯೇಹಾಭವತ್ಪುನಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸಾದಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಲೇಖನೇಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸೋಕ್ತಯಂ ಸಾದಃ ಲೇಖಃ ಪುನಃ
ಅಭವತ್—ಸೃಷ್ಟಿ ಸಂಹಾರಾಭ್ಯಾಂ ಪುನಃ ಪುನಃ ಅಗಚ್ಛತಿ—ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಸಂಹಾರರೂಪಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ
ಜಗತ್ತಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ತನ್ನ ಲೇಖಮಾತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಸರ್ವಭೂತಾನಿ ಕಾಂತೇಯ ಪ್ರಕೃತಿಂ ಯಾಂತಿ ಮಾಮಿಕಾಂ |

ಕಲ್ಪಕ್ಷಯೇ ಪುನಸ್ತಾನಿ ಕಲ್ಪಾದೌ ವಿಸೃಜಾಮ್ಯಹಂ ||

(ಭ. ಗೀ. ೯-೭)

ಎಲೈ ಕಾಂತೇಯನೇ, ಕಲ್ಪಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ನನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪುನಃ
ಕಲ್ಪದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ನಾನೇ ಅವನ್ನು ಸೃಜಿಸುತ್ತೇನೆ. ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಳಯ ಈ ಮೂರು ಕಾರ್ಯ
ಗಳಿಗೂ ಕಾರಣನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತವೆ.

ಸರ್ವಂ ಖಲ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತಜ್ಜಲಾನಿತಿ ಶಾಂತ ಉಪಾಸೀತ |

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೪-೧)

ತಜ್ಞಲಾನಿತಿ ಎಂಬುದು ಬ್ರಹ್ಮನ ಪಾಪಂಚಿಕಪಾದ ಮೂರು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ತಜ್ಞ, ತಲ್ಲ, ತದನಿತಿ ಎಂಬುದು ಈ ಮೂರು ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷಗಳು. ಜಗತ್ತಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ; ತಜ್ಞಃ—ತಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಜಾತಂ ತೇಜೋಽಬನ್ನಾದಿಕ್ರಮೇಣ ಸರ್ವಂ | ಅತಸ್ತಜ್ಞಃ | ತೇಜಸ್ಸು, ಸಲಿಲ (ಜಲ), ಅನ್ನ ಇತ್ಯಾದಿ ಕ್ರಮಗಳಿಂದ ಸಕಲವೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ (ಅದರಿಂದಲೇ ಜಾತವಾದುದು) ತಜ್ಞಂ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ತಥಾ ತೇನ್ನೈವ ಜನನಕ್ರಮೇಣ ಪ್ರತಿಲೋಮತಯಾ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ಲೀಯತೇ ತದಾತ್ಮತಯಾ ಶ್ಲಿಷ್ಯತ ಇತಿ ತಲ್ಲಂ | (ಶ. ಭಾ.)

ಯಾವ ರೀತಿ ಜಗತ್ತು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಅದೇ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವನ್ನೇ ಪುನಃ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಅದು ತಲ್ಲಂ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ತಥಾ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಸ್ಥಿತಿಕಾಲೇ ಅನಿತಿ ಸ್ತ್ರಾಣಿತಿ ಚೇಷ್ಟತ ಇತಿ |

ಜಗತ್ತಿನ ಸ್ಥಿತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಉಸಿರಾಡುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿ (ಜ) ಲಯ (ಲೀ) ಮತ್ತು ಉಸಿರಾಡುವುದು, ಸ್ಥಿತಿ (ಅನಿತಿ) ಈ ಮೂರು ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ತಜ್ಞಲಾನಿತಿ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನ ವರ್ಣನವಿರುತ್ತದೆ.

ಏವಂ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಕತಯಾ ಶ್ರಿಷು ಕಾಲೇಷು ಅವಶಿಷ್ಟಂ ತದ್ವ್ಯತಿರೇಕೇಣ ಅಗ್ರಹಣಾತ್ |

ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿ, ಮತ್ತು ಲಯ ಈ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಜಗತ್ತೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಪ್ಪರೈ. ಅದುದರಿಂದಲೇ,

ವಿಷ್ವಭ್ಯಾಹಮಿದಂ ಕೃತ್ಸ್ನಾ ನೇಕಾಂಶೇನ ಸ್ಥಿತೋ ಜಗತ್ |

(ಭ. ಗೀ. ೧೦)

ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ನನ್ನ ಒಂದಂಶದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಘೋಷಿಸಿದೆ.

ಪಾದೋಽಸ್ಯೇಹಾಭವತ್ಪುನಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ ಸಾಕನಾನಶನೇ ಅಭಿ ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ, ಲಯ ಎಂಬ ಮೂರಂಶವೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅದೇ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತಿಗೂ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಈ ಮೂರು ಸ್ಥಿತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅನುವರ್ತಿಸುವುದರಿಂದ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನ್ಯತ್ವ ವಸ್ಥೆಯೂ ಅನಂತರ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದು ಹೇಗೆ ವ್ಯಕ್ತವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗದಾದಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ತ್ರಿಪಾದಾರ್ಥ್ಯ ಉದ್ಯೋತುರುಷಃ—ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ತ್ರಿಪಾತ್, ಊರ್ಧ್ವಃ, ಉದ್ಯೋತ, ಪುರುಷಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ತ್ರಿಪಾತ್ ಎಂದರೆ ಮೂರು ಪಾದಗಳು, ಪಾದವೆಂದರೆ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗಮಾತ್ರ. ಈ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೇ ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಬಹುದಾದರೂ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವುದು. ಮುಕ್ತಾಲುಭಾಗ, ಕಾಲುಭಾಗ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕಿಂತ, ಬಹುಹೆಚ್ಚಾದಭಾಗ, ಎಲ್ಲೋ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪಭಾಗ ಎಂಬರ್ಥವೇ ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಮುಷಿಯು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಭಾವಿಸಿ ಅದನ್ನು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಾಗ ಮುಕ್ತಾಲು ಭಾಗ, ಕಾಲುಭಾಗ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಹೇಗೆಂದರೆ ದೊಡ್ಡ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಸಂಖ್ಯಾತೀತವಾದುದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಸದಶ್ಚ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವಂತೆ, ಬಹುಭಾಗ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತ್ರಿಪಾತ್ - ಮುಕ್ತಾಲುಭಾಗ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗಮಾತ್ರ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಾದ-ಕಾಲುಭಾಗ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಊರ್ಧ್ವಃ-ಊರ್ಧ್ವಃ ಎಂದರೆ ಮೇಲುಭಾಗವು. ಉದ್ಯೋತ ಎಂದರೆ ಇರುವುದು, ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ನಮಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗೋಚರವಲ್ಲದ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುವವು ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಪೃಥಿವಿ ಅಥವಾ ಭೂಲೋಕಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಗಳೂ ಪರಮಪದವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವ್ಯಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯು ಊರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯು. ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೂ, ಅವ್ಯಕ್ತಾವಸ್ಥೆಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಸ್ಥಾನ ನಿರ್ದೇಶವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ—ಅಂತರ್ಹಿತೋ ಹಿ ದೇವಲೋಕೋ ಮನುಷ್ಯಲೋಕಾತ್ ಮನುಷ್ಯಲೋಕವೂ, ದೇವಲೋಕವೂ ಒಂದರೊಳಗೊಂದು ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕುಗಳಂತೆ ಓತಪ್ರೋತವಾಗಿ ಇರುವವು. ಮನುಷ್ಯಲೋಕವು ನಮ್ಮ ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವುದು. ದೇವಲೋಕಾದಿಗಳು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ನಮ್ಮ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿಯೂ ಸುತ್ತಲೂ ಆವರಿಸಿದ್ದರೂ ಅವು ನಮ್ಮ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ನಮ್ಮ ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳ ಶಕ್ತಿಗೆ ಪರಿಮಿತಿಯುಂಟು. ಈ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಪಂಚಭೂತಗಳ (ಸ್ಥೂಲರೂಪಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಥೂಲರೂಪವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೋಡಬಲ್ಲವು. ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅವು ನೋಡಲಾರವು. ಪಂಚಭೂತಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ನಮ್ಮ ಸೂಕ್ಷ್ಮದೇಹವು ಮಾತ್ರ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಲೋಕಾದಿಗಳನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲವು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮನುಷ್ಯನು ಮೃತನಾದ ಮೇಲೆ ಅವನ ಸ್ಥೂಲಶರೀರವು ಪಂಚಭೂತಗಳ ಸ್ಥೂಲ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗುವವು. ಆದರೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದ ಅವನ ಶರೀರವು—ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮನಸ್ಸು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿರುವವು—ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಅವನ ಸುಕೃತದುಷ್ಕೃತಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗ ನರಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ (ಇವು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಲೋಕಗಳು) ತಮ್ಮ ಫಲಾಫಲಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು ನಮ್ಮ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಸ್ಥೂಲಪ್ರಪಂಚ ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ. ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಇತರ ಲೋಕಗಳು ಈ ಭೂಲೋಕವನ್ನು ಆವರಿಸಿ ಇರುವವು. ಈ ಸ್ಥೂಲಸೂಕ್ಷ್ಮಲೋಕಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಯ ವಿಕಾರಗಳೇ ಹೊರತು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮಾರಿದ್ದಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಸ್ಥೂಲಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದ ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮ

ವಾಗಿರುವುದೂ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯೋಚಿಸಲೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವಿರುವುದು. ಇದು ಸೃಷ್ಟಿ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದ ವಸ್ತುಗಳಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ನಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವುದು, ಶಾಶ್ವತವಾದುದು. ಈ ಅನ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದ ಬಹುಭಾಗವು ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಚಾರವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಉದ್ಭವಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣದಂತೆ ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿದಿರುವುದು ಎಂದು ತ್ರಿಸಾದೂರ್ಧ್ವ ಉದ್ಯೋತ ಪುರುಷಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಉದ್ಯೋತ ಪುರುಷಃ—ಪುರುಷಃ ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಪರವಸ್ತುವು. ಈ ಬ್ರಹ್ಮನ ನಿಜಸ್ವರೂಪವಾದ ಎಂದರೆ ನಾಶವಿಲ್ಲದ ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವ ಅನ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವು ಅಥವಾ ಸ್ವರೂಪದ ಬಹುಭಾಗವು ಅದೇ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವುದು

ಪಾದಃ ಅಸ್ಯ ಆಭವತ್ ಪುನಃ—ಅನ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದ ಕಾಲುಭಾಗವು ಅಥವಾ ಅತ್ಯಲ್ಪಭಾಗವು ತನ್ನ ನಿಜ ಅಥವಾ ಶಾಶ್ವತಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪ್ರಪಂಚರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ—ಮತ್ತೆ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಈಗ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವ ಪ್ರಪಂಚವು ಹಿಂದಿನ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ಹಿಂದೆ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿದ್ದಂತೆ ಈಗಲೂ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿರುವುದು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಸೃಷ್ಟಿಲಯಗಳು ಒಂದಾವರ್ತಿಮಾತ್ರ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ಎಂದರೆ ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕೋಟಿ ಸಾರಿ ನಡೆದಿರುವವು. ಮುಂದೆಯೂ ಅನೇಕಸಾರಿ ನಡೆಯುವವು. ಹೀಗೆ ಎಡಬಿಡದೆ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಸೃಷ್ಟಿಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಈಗ ನಡೆಯುವುದು ಒಂದು ಸಲ ಮಾತ್ರ. ಹಿಂದೆ ನಡೆದಂತೆ ಈಗಲೂ ನಡೆಯುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಪುನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಲಯಕಾರ್ಯಗಳು ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ನಡೆದುಬರುತ್ತಿರುವುದು ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು

ಇನ್ನು ಈ ಋಕ್ಸಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. ಸೃಷ್ಟಿಯೆಂದರೇನು, ಅದು ಹೇಗಾಯಿತು ಎಂಬ ವಿಷಯವು—ತತೋ ವಿಷ್ವಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಮತ್ ಸಾಶನಾನಶನೇ ಅಭಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ, ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವು ವ್ಯಕ್ತರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿದಮಾತ್ರಕ್ಕೇ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದಂತಾಗಲಿಲ್ಲ. ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಲದುವ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ. ಜೀತನಯುಕ್ತವಾದವೂ, ಅಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸಿ ವೃದ್ಧಿ ನಾಶಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವವೂ ಆದ ಮನುಷ್ಯಾದಿಪ್ರಾಣಿಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಚರವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯು. ಏಕೆಂದರೆ ಇವುಗಳು ಒಂದು ಸ್ಥಳದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲವು. ಸಂಚರಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಅಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸಿ ವಿಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಇರುವ ಪರ್ವತಾದಿಗಳು ಅಚರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಗದಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದೇ ಸೃಷ್ಟಿಯು. ಪ್ರಕೃತಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗವನ್ನು ಸಾಶನ (ಅಹಾರವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವ) ಎಂದೂ ಪರ್ವತಾದಿಗಳನ್ನು ಅನಶನ (ಅಹಾರವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸದಿರುವ) ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನು ಹೇಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಕವು.

ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕಾದರೆ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಮೂರು ವಸ್ತುಗಳಿರಬೇಕು.—(೧) ಮೂಲವಸ್ತುವು (Raw materials) (೨) ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡುವ ಮನುಷ್ಯನು (೩) ಯಂತ್ರಗಳು ಮೊದಲಾದ ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳು. ಈ ವಸ್ತುನಿರ್ಮಾಣಕ್ರಮವನ್ನು ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯ ಮೂಲಕ

ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಒಂದು ಮಡಕೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಲವಸ್ತುವೇ ಮಣ್ಣು. ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವವನು ಕುಂಬಾರನು ; ಚಕ್ರ, ಕೋಲು, ನೀರು ಇವುಗಳು ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳು. ಇದರಂತೆಯೇ ಒಂದು ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕಾದರೆ ಮೂಲವಸ್ತುವು ಹತ್ತಿಯು ; ನಿರ್ಮಾಪಕನು ನೇಯಿಗೆಯವನು ; ಚರಕ, ಮಗ್ಗ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳು, ಇತ್ಯಾದಿ. ಆದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವಾಗ ಈ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಉಪಕರಣಗಳಿದ್ದವೇ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲ. ನಿರ್ಮಾತ್ಮವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಇದ್ದು ಮೂಲವಸ್ತುವಾಗಲಿ, ಸಾಧನ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಾಗಲಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದೇ ತನ್ನ ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಅವ್ಯಕ್ತವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಜಗದಾದಿರೂಪವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತನಾದ್ದರಿಂದ ಮೂಲವಸ್ತುಗಳ ಮತ್ತು ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳು ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕಾದರೆ ಅವರಿಗೆ ಮೂಲವಸ್ತು ಮತ್ತು ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಬೇಕೇಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರೇ ಬೇರೆ, ಮೂಲವಸ್ತುವೇ ಬೇರೆ. ಹೀಗೆ ಎರಡುವಿಧ ವಸ್ತುಗಳಿದ್ದು ಮೂರನೆಯ ಸಾಧನವೆಂಬ ವಸ್ತುವಿನ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೂ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೂಲವಸ್ತುವೂ, ನಿರ್ಮಾಪಕನೂ, ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಎಲ್ಲವೂ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಸಹಾಯವೂ ಅವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲ. ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅವನೇ ವ್ಯಕ್ತ ಸ್ವರೂಪವಾದ ಜಗದಾದಿಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತನಾಗುವುದು. ಈ ಪರಿವರ್ತನಕ್ಕೇ ಸೃಷ್ಟಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಮುಂದಿನ ಚುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿರುವುದರಿಂದ, ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮವು ಹೇಗೆ ಮುಂದುವರಿಯಿತು ? ನಾನು ರೂಪರಹಿತವಾದ ಅವ್ಯಕ್ತವು ನಾನುರೂಪಗಳಿಂದ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಾಣುವ ಈ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ವ್ಯಕ್ತ ರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತು ಹೇಗೆ ಉದ್ಭವಿಸಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ತಸ್ಮಾ^೧ದ್ವಿ^೨ರಾ^೩ಳ^೪ಜಾಯತ^೫ ವಿ^೬ರಾ^೭ಜೋ^೮ ಅ^೯ಧಿ^{೧೦} ಪುರುಷಃ ।

ಸ^{೧೧} ಜಾ^{೧೨}ತೋ^{೧೩} ಅ^{೧೪}ತ್ಯ^{೧೫}ರಿ^{೧೬}ಚ್ಯತ^{೧೭} ಸ^{೧೮}ಶ್ಚಾ^{೧೯}ದ್ಭೂ^{೨೦}ಮಿ^{೨೧}ನು^{೨೨}ಥೋ^{೨೩} ಪುರುಃ ॥ ೫ ॥

ಪದಪಾಠಃ ।

ತಸ್ಮಾ^೧ತ್ | ವಿ^೨ರಾ^೩ಟ್ | ಅ^೪ಜಾಯತ^೫ | ವಿ^೬ರಾ^೭ಜಃ | ಅ^೮ಧಿ^೯ | ಪುರುಷಃ ।

ಸಃ | ಜಾ^{೧೧}ತಃ | ಅ^{೧೨}ತಿ | ಅ^{೧೩}ರಿ^{೧೪}ಚ್ಯತ^{೧೫} | ಸ^{೧೬}ಶ್ಚಾ^{೧೭}ತ್ | ಭೂ^{೧೮}ಮಿಂ | ಅ^{೧೯}ಥೋ^{೨೦} ಇತಿ | ಪುರುಃ ॥ ೫ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ವಿಸ್ವಜ್ಞ ವ್ಯಕ್ತಾನುದಿತಿ ಯದುದಾಕ್ತಂ ತದೇವಾತ್ರ ಪ್ರಪಂಚ್ಯತೇ । ತಸ್ಮಾದಾದಿಪುರುಷಾದ್ವಿ-
ರಾಡ್ಯ^೧ಹ್ಯಾಂಧದೇಹೋಽಜಾಯತ । ಉತ್ಪನ್ನಃ । ವಿವಿಧಾನಿ ರಾಜಂತೇ ವಸ್ತುಸ್ಯತ್ರೇತಿ ವಿರಾಟ್ ।

ವಿರಾಜೋಽಧಿ ವಿರಾಡ್ಲೇಹಸ್ಯೋಪರಿ ತಮೇವ ದೇಹಮಧಿಕರಣಂ ಕೃತ್ವಾ ಪುರುಷಸ್ತದ್ಲೇಹಾಭಿಮಾನೀ
 ಕಶ್ಚಿತ್ಪ್ರಮಾನಜಾಯತ | ಸೋಽಯಂ ಸರ್ವವೇದಾಂತವೇದ್ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಸ್ವಯಮೇವ
 ಸ್ವಕೀಯಯಾ ಮಾಯಯಾ ವಿರಾಡ್ಲೇಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡರೂಪಂ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ತತ್ರ ಜೀವರೂಪೇಣ ಪ್ರವಿಶ್ಯ
 ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಾಭಿಮಾನೀ ದೇವತಾತ್ಮಾ ಜೀವೋಽಭವತ್ | ಏತಚ್ಚಾಥರ್ವಣಿಕಾ ಉತ್ತರತಾಪನಿಯೇ.
 ವಿಸ್ಪಷ್ಟಮಾಮನಂತಿ | ಸ ವಾ ಏಷ ಭೂತಾನೀಂದ್ರಿಯಾಣಿ ವಿರಾಜಂ ದೇವತಾಃ ಕೋಶಾಂಶ್ಚ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ
 ಪ್ರವಿಶ್ಯಾಮೂಢೋ ಮೂಢ ಇವ ವ್ಯವಹರನ್ನಾಸ್ತೇ ಮಾಯಯೈವ | ನೃ. ತಾ. ೨-೧-೯ | ಇತಿ | ಸ
 ಜಾತೋ ವಿರಾಟ್ ಪುರುಷೋಽತ್ಯರಿಚ್ಯತ | ಅತಿರಿಕ್ತೋಽಭೂತ್ | ವಿರಾಡ್ವ್ಯತಿರಿಕ್ತೋ ದೇವತಿ-
 ಯೌಜ್ಞನುಷ್ಯಾದಿರೂಪೋಽಭೂತ್ | ಪಶ್ಚಾದ್ಲೇಹಾದಿಜೀವಭಾವಾದೂರ್ಧ್ವಂ ಭೂಮಿಂ ಸಸರ್ಜೇತಿ
 ಶೇಷಃ | ಅಥೋ ಭೂಮಿಸೃಷ್ಟೇರನಂತರಂ ತೇಷಾಂ ಜೀವಾನಾಂ ಪುರಃ ಸಸರ್ಜ | ಪೂರ್ಯಂತೇ
 ಸಪ್ತಭಿರ್ಧಾತುಭಿರಿತಿ ಪುರಃ ಶರೀರಾಣಿ ||

। ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ।

ತಸ್ಮಾತ್—ಆದಿಪುರುಷನಿಂದ | ವಿರಾಟ್—ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮೆರೆಯುವ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವು |
 ಅಜಾಯತ—ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು | ವಿರಾಜಃ ಅಧಿ—ಈ ವಿರಾಡ್ಲೇಹವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿ | ಪುರುಷಃ—
 ದೇಹಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪುರುಷನು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನು | ಸಃ ಜಾತಃ—ಜೀತನಾಜೀತನರೂಪದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ
 ಪುರುಷನು | ಅತ್ಯರಿಚ್ಯತ—ತನಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ದೇವತಿರೈಜ್ಞನುಷ್ಯಾದಿರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದನು |
 ಪಶ್ಚಾತ್—ಅನಂತರ | ಭೂಮಿಂ—ಭೂಮಿಯನ್ನೂ | ಅಥೋ—ಅನಂತರ | ಪುರಃ—ಪಾಂಚಭೌತಿಕ
 ಶರೀರಾದಿಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮೆರೆಯುವ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವು ಆದಿಪುರುಷನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಈ ವಿರಾಡ್ಲೇಹ
 ವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ದೇಹಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪುರುಷನು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನು. ಜೀತನಾಜೀತನರೂಪದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ
 ಪುರುಷನು ತನಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ದೇವತಿರೈಜ್ಞನುಷ್ಯಾದಿರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಭೂಮಿಯನ್ನು
 ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.

English Translation

From him was born Viraj, and from Viraj Purusha ; he, as soon
 as born, became manifested, and afterwards (created) the earth (and)
 then corporeal forms.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತತೋ ವಿಷ್ವಜ್ವ್ಯಕ್ರಾಮತ್; ಸಾಶನಾನಶನೇ ಅಭಿ ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು
 ಈಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಲಯ ಎಂಬ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳೂ ಒಂದಾದ

ಮೇಲೊಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನುವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಾದೋಲೈಸ್ಯೇ-
ಹಾಭವತ್ತುನಃ. ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪುರುಷ, ವಿರಾಟಾ ಇವರ ಪರಸ್ಪರ ಉತ್ಪಾದ್ಯೋತ್ಪಾದಕ-
ಭಾವವು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಎರಡೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ತತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಆವಿರ್ಭಾವಗಳು.
ಜಗತ್ತಿನರೂಪದಲ್ಲಿ ಆವಿರ್ಭಾವವನ್ನು ಪಡೆದ ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನು ದೇವತೃಜ್ಞಾನುಷಾದಿರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು
ಹೊಂದಿದನು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸ ಜಾತೋಲೈಸ್ಯೇಚ್ಯತ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ,
ಸಾಶನಾನಶನೇ ಅಭಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವೂ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾದ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ
ಮತ್ತು ಪುನಃ ಲಯ ಎಂಬ ಅವಸ್ಥಾವಿಶೇಷಗಳ ವರ್ಣನೆಯೇನೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸದ್ವಿತೀಯನಾಗಲು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡಿದನು ಎಂಬ
ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದೆ
ಎಂಬುದನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೇ, ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಈಶ್ವರನೇ ಪೋಷಕನಾದರೂ ಸಕಲವೂ
ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮವು ಚಕ್ರಾಕಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ
ಒಂದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ತಸ್ಮಾದ್ವಿರಾಡಜಾಯತ; ವಿರಾಜೋ ಅಭಿ ಪೂರುಷಃ ಎಂಬ
ಪ್ರಕೃತವಾದ ವಾಕ್ಯವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಾದೋಲೈಸ್ಯೇಹಾಭವತ್ತುನಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ
(ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರ) ಪುನಃ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಹಾರಾನಂತರ ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಸಂಹಾರಗಳು
ಅನಾದಿ ಮತ್ತು ಅನಂತ. ಈಶ್ವರನ ಲೀಲೆಯು ಅನುಸ್ಮೃತವಾಗಿ ಈ ಕಾರ್ಯಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.
ಸಂಹಾರಾನಂತರ ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸಂಹಾರಕರ್ತನಾರು? ಸಂಹಾರದ ಸ್ವರೂಪವೇನು ?
ಸಂಹಾರಕಾರ್ಯಗಳು ಯಾವ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ; ಎಂಬ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ನಂತರ ಸ ಜಾತೋಲೈಸ್ಯೇಚ್ಯತ
ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಒಂದಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಸಾದೋಲೈಸ್ಯೇಹಾಭವತ್ತುನಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯಕ್ಕೂ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಇತರ
ವಾಕ್ಯಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯಕ್ಕೂ ಸಾಮಂಜಸ್ಯವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅತ್ಮಾ ನಾ ಇದ ಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ ಅಸೀತ್.....(ಐ. ಉ. ೧-೧-೧)

ಅಸದೇನೇದಮಾಗ್ರ ಅಸೀತ್.....(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೯-೧)

ಅತ್ಮೈನೇದಮಾಗ್ರ ಅಸೀತ್ ಪುರುಷವಿಧಃ.....(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೧)

ಅಸದ್ವಾ ಇದಮಾಗ್ರ ಅಸೀತ್ | ತತೋ ವೈ ಸದಜಾಯತ.....(ತೈ. ಉ. ೨-೭-೧)

ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಯ ಆದಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ
ಆತ್ಮನು ಮಾತ್ರ ಇದ್ದುದನ್ನೂ, ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಆರಂಭವಾಯಿತೆಂದೂ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು
ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪುನಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಸಾರಾಂಶವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ನೇದಾಂತಸೂತ್ರಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನೂ ಕೊಂಚ ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ನೇದಾಂತಮತದಂತೆ, ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕಾರಣವಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಜೀತನವೂ ಕರ್ಮವಾಸನೆಯಿಂದ ಪೂರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಕರ್ಮವಾಸನೆಗನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಜೀತನವೂ ಜನ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದಲೇಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಒಂದೊಂದು ಜನ್ಮಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನ ಕಾರಣವಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಸಂಸಾರವು ಅನಾದಿ ಎಂಬುದು ಇದರಿಂದ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ನ ಕರ್ಮಾವಿಭಾಗಾದಿತಿ ಚೇನ್ನ. ಅನಾದಿತ್ವಾತ್ |

(ಬ್ರ. ಸೂ. ಶಂ. ಭಾ. ೨.೩-೫)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ನೇದಾಂತಸೂತ್ರವಾಕ್ಯಗಳು ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಸ್ಥೂಲದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ, ನೇದಾಂತವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ವಿರೋಧವಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಅದಿ, ಅಗ್ರ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಕಲ್ಪಕ್ಷಯೇ ಪುನಸ್ತಾನಿ ಕಲ್ಪಾದೌ ವಿಸೃಜಾಮ್ಯಹಂ ಎಂಬ ಭಗವದ್ಗೀತಾವಾಕ್ಯವನ್ನು ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿ ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಕಲ್ಪದ ಕ್ಷಯವಾದನಂತರ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ ಉಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಪುನಃ ಕಲ್ಪಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಒಬ್ಬನೇ ಉಳಿದಿರುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ.

ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸೌ ಧಾತಾ ಯಥಾಪೂರ್ವಮಕಲ್ಪಯತ್ |

ದಿನಂ ಚ ಪೃಥಿವೀಂ ಚಾತರಿಕ್ಷಮಾಘೋ ಸ್ತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೯೦-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಾಂತರಗಳು ಸೂಚಿತವಾಗಿವೆ. ಯಥಾಪೂರ್ವಂ ಎಂದರೆ ವಿಧಾತಾ ಯಥಾಪೂರ್ವಂ ಪೂರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಕಲ್ಪೇ ಯಥಾ ಸೃಷ್ಟವಾನ್ ತಥೈವಾಗಾಮಿನ್ಯಪಿ ಕಲ್ಪೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ಹಿಂದಿನ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಮುಂದಿನ ಕಲ್ಪದಲ್ಲೂ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತಾನೆಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಲ್ಪದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ತಲೆ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಲಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಗೆ. (೧) ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಲಯ ಮತ್ತು (೨) ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಲಯ. ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಲಯಕ್ಕೂ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಕಾರಣನು ಮತ್ತು ಗುರಿ.

ಭರ್ತಾ ಸಂಪ್ರಿಯಮಾಣೋ ಬಿಭರ್ತಿ | ಏಕೋ ದೇವೋ ಬಹುಧಾ ನಿವಿಷ್ಯಃ | ಯದಾ ಭಾರಂ ತಂದ್ರಯತೇ ಸ ಭರ್ತುಂ | ನಿಧಾಯ ಭಾರಂ ಪುನರಸ್ತನೇತಿ | ತಮೇವ ಮೃತ್ಯುಮಮೃತಂ ತಮಾಹುಃ | ತಂ ಭರ್ತಾರಂ ತಮು ಗೋಸ್ತಾರಮಾಹುಃ |

(ಶ್ವೆ. ಅ. ೩-೧೪-೧)

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವು ಮೃತ್ಯುರೂಪದಿಂದ ಸ್ತುತವಾಗಿದೆ. ಶರೀರವನ್ನು ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದ ಅದು ಭರ್ತೃವೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಶರೀರರೂಪವಾದ ಭಾರವನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೆಂದು ತೋರಿದಾಗ ಅದು ಮಾಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅದು ಮೃತ್ಯುವೆನ್ನಿಸಿ

ಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಮೃತ್ಯುವಾದರೂ ಅದೇ ಅಮೃತ್ಯುವು. ಅನೇಕರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆಯೆಂದು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯಗಳು ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡಿವೆ. ಅವನೇ ಧಾರಕನು ಮತ್ತು ಅವನೇ ಮೃತ್ಯುವು. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಬ್ರಹ್ಮ ನೈ ಮೃತ್ಯುನೇ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಾಯುಚ್ಛತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೩-೩-೧)

ಬ್ರಹ್ಮನು ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಮೃತ್ಯುವಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದನು ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಅವನು ಮೃತ್ಯುವು. ತನ್ನಲ್ಲೇ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ. ಆದುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಮೃತ್ಯುವಲ್ಲದೆ, ಇನ್ನಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ, ಇದ್ದ ತತ್ತ್ವಗಳಾವುವು ಎಂದರೆ,

ನೈವೇಹ ಕಿಂಚನಾಗ್ರ ಆಸೀತ್ ಮತ್ಯುನೈವೇದಮಾವೃತಮಾಸೀತ್ | ಅಶನಾಯಯಾ,
ಅಶನಾಯಾ ಹಿ ಮೃತ್ಯುಃ, ತನ್ನನೋಕ್ತುರುತ |

(ಬೃ. ಉ. ೧-೨-೧)

ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಮೃತ್ಯುವಲ್ಲದೇ ಉಳಿದಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದಲೇ ಸಕಲವೂ ಪ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದರ್ಥ. ಮೃತ್ಯು ಮತ್ತು ಅಶನಾಯಾ (ಹಸಿವು) ಎರಡೂ ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದ ಅಶನಾಯಾ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಿತು. ಆ ಮೃತ್ಯುವೇ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲವಾಯಿತು. (ಉದಾಹರಣೆವಾಗಿರುವ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸಮಾಧಾನಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದೊಡ್ಡ ಚರ್ಚೆಯಿರುತ್ತದೆ).

ಸ ಯದ್ಯದೇನಾಸೃಜತ | ತತ್ತದತ್ತುಮಧ್ರಿಯತ, ಸರ್ವಂ ನಾ ಅತ್ತೀತಿ ತದದಿತೇರದಿತತ್ತ್ವಂ |
ಸರ್ವಸ್ಯೈತಸ್ಯಾತ್ತಾ ಭವತಿ | ಸರ್ವಮಸ್ಯಾನ್ನಂ ಭವತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೧-೨-೫)

ಸೃಷ್ಟಿಯಾದನಂತರ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂಬ ಹಸಿವುಂಟಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸತೊಡಗಿದನು. ಹೀಗೆ ಸಕಲವನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದಲೇ (ಅದನಾತ್) ಇವನಿಗೆ ಅದಿತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲವೂ ಇವನಿಗೆ ಅನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ಪುತ್ರಂ ಚ ಉಭೇ ಭವತ ಓದನಃ |

ಮೃತ್ಯುರ್ಯಸ್ಯೋಪಸೇಚನಂ ಕ ಇತ್ಥಾ ನೇದ ಯತ್ರ ಸಃ ||

(ಕಠ. ಉ. ೨-೨೫)

ಬ್ರಹ್ಮ, ಕ್ಷೇತ್ರ ಎರಡೂ ಈ ವಿಧಾತ್ಯವಿಗೆ ಅನ್ನವಾಗಿವೆ. ಮೃತ್ಯುವೇ ವಿಧಾತ್ಯವಿಗೆ ಅನ್ನಸಂಪಾದಕವಾದ ಸಾಧನವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಮೃತ್ಯುರೂಪನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಮೃತ್ಯುರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ವರ್ಣನವು ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವೈವಿಧ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕ್ರಮವಿಧವಿದ್ದರೆ ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಒಂದೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವರ್ಣನವು ಉತ್ತಮವಾದ ಕಾವ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ಯತೋ ನಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ | ಯೇನ ಜಾತಾನಿ ಜೀವಂತಿ | ಯತ್ಪ್ರಯಂತ್ಯಭಿ-
ಸಂವಿತಂತಿ | ತದ್ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ | ತದ್ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ || (ಶ್ವೇ. ಉ. ೩-೧)

ವರುಣಪುತ್ರನಾದ ಭೃಗುವು ತನ್ನ ಸಿತ್ಯನಾದ ವರುಣನನ್ನು ಎಲೈ ಪೂಜ್ಯನಾದ ತಂದೆಯೇ, ನನಗೆ ಬ್ರಹ್ಮೋಪದೇಶ
ವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ವರುಣನು ಈ ರೀತಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಎಲೈ
ಭೃಗುವೇ, ಯಾವ ಮಹಾತತ್ತ್ವದಿಂದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಕಲವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದೋ, ಯಾವುದ
ರಿಂದ ಸಕಲವೂ ಪೋಷಿತವಾಗುವುದೋ ಮತ್ತು ಯಾವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲವೂ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೋ ಅದನ್ನೇ
ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದು ತಿಳಿ. ಅದೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು. ಇದನ್ನೇ ಮಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತ,

ತದೇತತ್ಸತ್ಯಂ ಯಥಾ ಸುದೀಪ್ತಾತ್ ಪಾನಕಾದ್ವಿಸ್ಪಲಿಂಗಾಃ ಸಹಸ್ರತಃ ಪ್ರಭವಂತೇ
ಸರೂಪಾಃ |

ತಥಾಕ್ಷರಾದ್ವಿವಿಧಾಃ ಸೋಮ್ಯ ಭಾವಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ ತತ್ರ ಚೈವಾಪಿ ಯಂತಿ ||
(ಮು. ಉ. ೨-೧-೧)

ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸಾವಿರಾರು ಅಗ್ನಿ ಕಣಗಳು ಹೊರಟು ಯಾವ ರೀತಿ ಪ್ರಸರಿಸುವುವೋ ಅದೇ ರೀತಿ ನಾನಾ
ವಿಧವಾದ ಭೂತರಾಶಿಗಳು ಅಕ್ಷರರೂಪವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮದಿಂದ ಹೊರಟು ಸರ್ವತ್ರ ಜಗದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತವೆ.
ಮತ್ತು ಪುನಃ ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನೇ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಇದೊಂದೇ ಸತ್ಯವು.

ಪ್ರಳಯಕಾಲದ ವರ್ಣನವು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಳಯವು ಪ್ರಶಾಂತವಾದ
ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಸಾಧಕವಾಗುವುದೆಂದು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಭೀಕರವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆಂದು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು
ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಈ ವಿಷಯವು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಯೋ ಯೋನಿಂ ಯೋನಿಮಧಿತೃತ್ಯೇಕೋ ಯಸ್ಮಿನ್ನಿದಂ ಸಂ ಚ ವಿ ಚೈತ ಸರ್ವಂ |
ತಮಿಶಾನಂ ವರದಂ ದೇವಮಿಡ್ಯಂ ನಿಜಾಯ್ಜೇಮಾಂ ಶಾಂತಿಮತ್ಯಂತಮೇತಿ ||

(ಶ್ವೇ. ಉ. ೪-೧೧)

ಪ್ರಭಾಯುತನಾದ ಯಾವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ಆದರೂ ಸಕಲ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವನೋ, ಯಾವನಲ್ಲಿ ಸಕಲ
ವಿಶ್ವವೂ ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪ್ರಶಾಂತತೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದೋ ಆ ಪರತತ್ತ್ವವನ್ನು ಅರಿತವನು
ಪೂರ್ಣವಾದ ಪ್ರಶಾಂತತೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿರುವುದು. ಆದರೆ, ಇದೇ ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಡೆಯಲ್ಲಿ
ಇದೇ ಪ್ರಳಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತ,

ಏಕೋಽಹಿ ರುದ್ರೋ ನ ದ್ವಿತೀಯಾಯ ತಸ್ಥುರ್ಯ ಇಮಾನ್ಲೋಕಾನೀಶತ ಈಶನೀಭಿಃ |

ಪ್ರತ್ಯಹ್ ಜನಾಸ್ತಿಷ್ಠತಿ ಸಂಚುಕೋಚಾಂತಕಾಲೇ ಸಂಸೃಜ್ಯ ವೀಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಗೋಪಾಃ ||

(ಶ್ವೇ. ಉ. ೩-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಳಯಕಾರಕನಾದ ರುದ್ರನ ಭೀಮಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ರುದ್ರನೊಬ್ಬನೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ
ನಿಯಾಮಕನು. ಉಳಿದ ಯಾರಿಗೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಲಯವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ
ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ರುದ್ರನು ಸಕಲ ದುಷ್ಟರ್ಮಕಾರರಿಗೂ ತೀವ್ರವಾದ ದಂಡವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಪ್ರಳಯವೇ ವಿನಾ ಜಗತ್ತಿನ ಅತ್ಯಂತವಾದ ನಾಶವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ.

ಯಸ್ಮಿನ್ನಿದಂ ಸಂ ಚ ವಿ ಚೈತಿ ಸರ್ವಂ ।

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೮)

ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಪುನಃ ಅವನಿಂದಲೇ ಹೊರಟು ವಿಕಾಸವನ್ನೂ ಹೊಂದಿ ಜಗತ್ತಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಯಾವ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯ ವರ್ಣನವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನ್ದಿ ಪಾದೋಽಸ್ಯೇಹಾಭವತ್ಪುನಃ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಳಯ ಮತ್ತು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಎರಡನ್ನೂ ನಿಯಮಿಸುವುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಬೇಡರ ಹುಳುವಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತ—

ಏಕೈಕಂ ಜಾಲಂ ಬಹುಧಾ ವಿಕುರ್ವನ್ಮಸ್ಮಿನ್ ಕ್ಷೇತ್ರೇ ಸಂಹರತ್ಯೇಷ ದೇವಃ ।

ಭೂಯಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಪತಯಸ್ತಥೇಶಃ ಸರ್ವಾಧಿಪತ್ಯಂ ಕುರುತೇ ಮಹಾತ್ಮಾ ॥

(ಶ್ವೇ. ಉ. ೫-೩)

ಯಸ್ತಂತುನಾಭ ಇವ ತಂತುಭಿಃ ಪ್ರಧಾನಜೈಃ ಸ್ವಭಾವತಃ ।

ದೇವ ಏಕಃ ಸ್ವಮಾವೃಣೋತಿ ಸ ನೋ ದಧಾತು ಬ್ರಹ್ಮಾಪ್ಯಯಂ ॥

(ಶ್ವೇ. ಉ. ೬.೧೦)

ಈಶ್ವರನು ತನ್ನ ಮಾಯಾರೂಪವಾದ ಒಂದೇ ಜಾಲವನ್ನು ಹರಡಿ ಅದನ್ನು ಅನೇಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ (ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ) ಎಲ್ಲಾ ಭೂತಗಳನ್ನು ಅದರಲ್ಲಿ ಅಡಕಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಪುನಃ ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಈಶ್ವರನು ಲೋಕಪಾಲಕರನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿ ತನ್ನ ಸರ್ವಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನೇ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಯದ್ದೇವಾ ಯತಯೋ ಯಥಾ ಭುವನಾನೃಪಿನ್ವತ (೧೦-೩೨-೭) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದರೆ, ಈ ವಿಧವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಸಂಹಾರಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ನೈರ್ಘಣ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ನೈಷನ್ಯನೈರ್ಘ್ಯೇ ನ ಸಾಪೇಕ್ಷತಾತ್ರಥಾ ಹಿ ದರ್ಶಯತಿ ।

(ಬ್ರ. ಸೂ. ೨-೧-೩೪)

ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಾಗಲಿ, ಸಂಹಾರದಲ್ಲಾಗಲಿ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಪಕ್ಷಪಾತವಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಕ್ರಾಢ್ಯವಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಚೇತನದ ಸ್ವಭಾವಾನುಗುಣವಾಗಿಯೂ, ಕರ್ಮಾನುರೋಧವಾಗಿಯೂ ಅವನ್ನು ಪುನಃ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸೃಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಜೇಡರ ಹುಳುವಿನಂತೆ ತನ್ನ ಮಾಯಾಜಾಲದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಆವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಯಥೋರ್ಣನಾಭಿಃ ಸೃಜತೇ ಗೃಹ್ಣತೇ ಚ ಯಥಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾನೋಷಧಯಃ ಸಂಭವಂತಿ ।

ಯಥಾ ಸತಃ ಪುರುಷಾತ್ಕೇತಲೋಮಾನಿ ತಥಾಕ್ಷರಾತ್ ಸಂಭವಂತೀಹ ವಿಸ್ತಂ ॥

(ಮು. ಉ. ೧-೧-೭)

ವೃಥಿಯಲ್ಲಿ ಓಷಧಿ ಮತ್ತು ಲತೆಗಳು ಪ್ರಸರಿಸುವಂತೆಯೂ, ಜೇಡರ ಹುಳುವು ತನ್ನ ನೂಲನ್ನೂ ಪ್ರಸರಿಸುವಂತೆಯೂ, ಪುರುಷನ ದೇಹದಿಂದ ರೋಮಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸುವಂತೆಯೂ, ಈಶ್ವರನಿಂದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಾರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ತತ್ಕರ್ಮ ಕೃತ್ವಾ ವಿನಿವರ್ತ್ಯ ಭೂಯಸ್ತತ್ತ್ವಸ್ಯ ತತ್ವೇನ ಸಮೇತ್ಯ ಯೋಗಂ |

ಏಕೇನ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ತ್ರಿಭಿರಪ್ಯಭಿರ್ವಾ ಕಾಲೇನ ಚೈವಾತ್ಮಗುಣೈಶ್ಚ ಸೂಕ್ಷ್ಮೈಶ್ಚ ||
(ಶ್ವೇ. ಉ. ೬-೩)

ಅರಭ್ಯ ಕರ್ಮಾಣಿ ಗುಣಾನ್ವಿತಾನಿ ಭಾವಾಂಶ್ಚ ಸರ್ವಾನ್ ವಿನಿಯೋಜಯೇದ್ಯಃ ||
(ಶ್ವೇ. ಉ. ೬-೪)

ಕರ್ಮಾನುರೋಧವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಜಗತ್ತಿನ ಎಲ್ಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನಂತರ ಪುನಃ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಆಯಾ ಆತ್ಮಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೇಹದೊಡನೆ ಸಕಲ ವನ್ನೂ ಸೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತಿಯ ಗುಣಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಕಲ ಜೀವನಗಳನ್ನೂ ಯೋಜಿಸಿ ತಾನು ಮಾತ್ರ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತ ದೂರ ಸರಿದು ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅವನೇ ಅದಿ: ಸ ಸಂಯೋಗನಿಮಿತ್ತಹೇತುಃ ಜೀವನಾಜೀವನಗಳ ಸಂಯೋಗಕ್ಕೆ ಅವನೇ ಕಾರಣನು ಎಂದು ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (೬-೫)-

ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವಾಸನಾನುಗುಣವಾದ ಕರ್ಮದೊಂದಿಗೆ ಯೋಜಿಸಿ ತಾನು ಮಾತ್ರ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತ ದೂರ ಸರಿದನು (ವಿನಿವರ್ತ್ಯ ಭೂಯಃ, ತ್ರಿಸಾದೂರ್ಧ್ವ ಉದೈತ್) ಎಂದರೆ, ಈಶ್ವರನು ಬೇರೆ, ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜಗತ್ತೇ ಬೇರೆ ಎಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜಗತ್ತು ಈಶ್ವರನಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದೇ ಸಾದೋಽಸ್ಯೇಹಾಭವತ್ಪುನಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಉದ್ದಿಷ್ಟ. ತನ್ನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಋಕ್ಸಂಹಿತಾ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಒಂದೆರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ೧೦-೭; ೧೦-೮೧ ಮತ್ತು ೮೨ ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳು ಹೇಳುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಆಯಾ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ ಸಮವರ್ತತಾಗ್ರೇ ಭೂತಸ್ಯ ಜಾತಃ ಪತಿರೇಕ ಅಸೀತ್ |

ಸ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ಯಾಮುತೇಮಾಂ ಕಸ್ಮೈ ದೇನಾಯ ದವಿಷಾ ವಿಧೇಮು ||
(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೧)

ಸೃಷ್ಟಿಯು ಆರಂಭವಾಗಿ ಮೊದಲು ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಅವನೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಒಡೆಯನು. ಅವನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಧರಿಸಿದನು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಅವನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಅವನ ಸ್ವರೂಪ ವಿಸ್ತಾರವೇ ಸಕಲ ಪ್ರಪಂಚವು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ—ಈ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು.

ಪ್ರಜಾಪತೇ ನ ತ್ವದೇತಾನ್ಯನ್ಯೋ ವಿಶ್ವಾ ಜಾತಾನಿ ಪರಿ ತಾ ಬಭೂವ |

ಯತ್ಕಾಮಾಸ್ತೇ ಜುಹುವಸ್ತನ್ನೋ ಅಸ್ತು ವಯಂ ಸ್ಯಾಮ ಪತಯೋ ರಯಾಣಾಂ ||
(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೧೦)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ, ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಮಂಡಲದ ೧೭ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೧ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿತನಾದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪರಮಪುರುಷರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಅಂಡರೂಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಮೂಲನಾದನು ಎಂಬುದನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸ ಏವ ಪುರುಷಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಭವತ್ | ಸ ನೈ ಸಪ್ತಪುರುಷೋ ಭವತಿ |
 ಸೋಽಯಂ ಪುರುಷಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಕಾನುಯತ | ಭೂಯಾನ್ತಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ |
 ಸೋಽಪೋಽಸೃಜತ | ಸೋಽಕಾನುಯತ | ಅಭ್ಯೋಽದ್ಯೋಽಫಿ
 ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ ಸೋಽನಯಾ ತ್ರಯ್ಯಾ ವಿದ್ಯಯಾ ಸಹಾಯಃ ಪ್ರಾವಿಶತ್ತತ ಅಣ್ಣಿಗ್ಂ
 ಸಮವರ್ತತ | ತಾ ನಾ ಏತಾ ನವಸೃಷ್ಟಯಃ ||

(ಶ. ಪಾ. ೬.೧.೧-೧ ರಿಂದ ೧೫)

ಪುರುಷಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವೇದತ್ರಯವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಸರ್ವತ್ರ ವಾಗ್ದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು. ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿದುದರಿಂದಲೇ ಅದಕ್ಕೆ ಆಪಃ ಎಂಬ ಹೆಸರುಂಟಾಯಿತು. ಈ ಜಲವೇ ವಾರಿಯೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಈ ಜಲದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ತ್ರಯಾವಿದ್ಯೆಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪುನಃ ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಜಲದೊಳಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಆಗ ಒಂದು ಅಂಡವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಈ ಅಂಡದಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು ಹುಟ್ಟಿತು. ಪುರುಷನಿಗಿಂತಲೂ ಬ್ರಹ್ಮದ ಸೃಷ್ಟಿಯೇ ಪೂರ್ವಭಾವಿ. ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ತಾನೇ ತನ್ನ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಯಾವ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ತೈತ್ತಿರೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಅತ್ಮನಾತ್ಮಾನಂ ವಿಧಾಯ | ತದೇವಾನು ಪ್ರಾವಿಶತ್ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆಯೇ ಅದರ ವಿವರವನ್ನು ಮುಂದೆ ದ್ವ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ತತ್ತ್ವವು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣತವಾಗಿ ನಾನಾ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಆದರೆ, ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯ ವರ್ಣನವು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುವ ತತ್ತ್ವ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮನಲ್ಲದೇ ಇನ್ನಾವ ತತ್ತ್ವವೂ ಇಲ್ಲ. ಆತ್ಮಜ್ಞಾನವೇ ಸಕಲ ಜ್ಞಾನವು ಎಂಬ ಉಪದೇಶಕ್ಕೂ ಜಗತ್ತಿನ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಅವಸ್ಥಾವರ್ಣನೆಗೂ ಸಾಮಂಜಸ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನಲ್ಲದೇ ಬೇರೆ ಸೃಷ್ಟಿಯೇ ಆಸಂಭವ. ಆದರೆ, ಬಾಹ್ಯತತ್ತ್ವವೂ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದುದು. ಬಾಹ್ಯ ತತ್ತ್ವಗಳ ವೈವಿಧ್ಯವೂ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವು. ಹೀಗಿರುವಾಗ, ಜಗತ್ತಿನ ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಆಸಕ್ತ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಾರರ ಮತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವೂ ಸಹ ಅನೇಕ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಸಮಧಾನವನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಸದಿತಿ ಚೇನ್ನಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಮಾತ್ರತ್ವಾತ್ | ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೂ (ಬ್ರ. ಸೂ. ನಿ. ೧-೭) ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುವ ತಥನಸ್ಯತ್ವಮಾರಂಭಣಶಬ್ದಾದಿಭ್ಯಃ (ಬ್ರ. ಸೂ. ೨.೧-೪) ಎಂಬ

ಸೂತ್ರವೂ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಿದೆ. ಜಗತ್ತು ಕಾರ್ಯ. ಈಶ್ವರನು ಕಾರಣ. ಕಾರಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕಾರ್ಯವು ಬೇರೆಯೇ ಅಥವಾ ಕಾರಣವೇ ಕಾರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆಯೇ ಎಂಬ ಚರ್ಚೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಂಖ್ಯ ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯವೈಶೇಷಿಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ಸತ್ಯಾರ್ಥ ಮತ್ತು ಅಸತ್ಯಾರ್ಥವಾದಗಳ ವಿವರವು ಸದ್ಯಃ ಪ್ರಕೃತವಾದರೂ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಚರ್ಚೆಗೆ ಮೂಲವಾದ ಕೆಲವು ವೈದಿಕ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶಿಷ್ಟಪಡಿಸಿದೆ. ಕಾರಣವೇ ಕಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯವೇ ಕಾರಣ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ತಸ್ಮಾದ್ವಿರಾಡ್-ಜಾಯತಃ ; ವಿರಾಜೋ ಅಧಿ ಪುರುಷಃ ಪುರುಷನು ವಿರಾಟ್ ಎಂಬ ಮೂಲದ್ರವ್ಯವನ್ನು ತನ್ನೊಳಗಿನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಪುನಃ ಪುರುಷನು ಅದೇ ಮೂಲಸಾಮಗ್ರಿಯೊಡನೆ ಐಕ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಸಂಜರೂಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಾಚಸನೇಯ ಸಂಹಿತಾಭಾಷ್ಯವು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ತತಃ | ತಸ್ಮಾದಾದಿಪುರುಷಾದ್ವಿರಾಡ್ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದೇಹೋಽಜಾಯತ | ತಮೇವ ದೇಹಂ ಅಧಿಕರಣಂ ಕೃತ್ವಾ ಪುರುಷಸ್ತದ್ದೇಹಾಭಿಮಾನೀ ಏಕ ಏನ ಪುಮಾನ್ ಅಜಾಯತ | ಸರ್ವವೇದಾಂತವೇದ್ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಸ್ಮಮಾಯಯಾ ವಿರಾಡ್ ದೇಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡರೂಪಂ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ತತ್ರ ಜೀವರೂಪೇಣ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಾಭಿಮಾನೀ ದೇವತಾತ್ಮಾ ಜೀವೋಽಭವ-ದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಅದಿಪುರುಷನಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದೇಹ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಇದೇ ವಿರಾಟ್ಟಿಂಜ್ಜಕವಾಗಿದೆ. ವಿವಿಧಾನಿ ರಾಜಂತೇ ವಸ್ತುಸ್ತೋತಿ ವಿರಾಟ್ ವಿಭವಿಧವಾಗಿ ಮೆರೆಯುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ದೇಹವನ್ನೇ ಅಧಿಕರಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ವೇದಾಂತ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಪುರುಷನು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡರೂಪವಾದ ದೇಹವನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಜೀವರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಜೀತನಾತ್ಮಕನಾದ ಜೀವರೂಪಿಯಾದನು. ಇದೇ ಪುರುಷ ಮತ್ತು ವಿರಾಟ್ ಎಂಬ ತತ್ತ್ವಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮನುಷ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ದ್ವಿಧಾ ಕೃತ್ವಾತ್ಮನೋ ದೇಹಮರ್ಥೇನ ಪುರುಷೋಽಭವತ್ |

ಅರ್ಥೇನ ನಾರೀ ತಸ್ಯಾಂ ಸ ವಿರಾಜಮಸೃಜತ್ಪ್ರಭುಃ ||

(ಮನು. ೧-೩೨)

ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಎರಡಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿದನು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪುರುಷರೂಪವಾಯಿತು. ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿತು. ಅದರಿಂದ ವಿರಾಟ್ಟಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು.

ತಪಸ್ತಪ್ತಾಸೃಜದ್ಯಂ ತು ಸ ಸ್ವಯಂ ಪುರುಷೋ ವಿರಾಟ್ |

ತಂ ಮಾ ವಿಶ್ವಾಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸೃಷ್ಟ್ವಾರಂ ದ್ವಿಜಸತ್ತಮಾಃ ||

(ಮನು. ೧-೩೩)

ಅನಂತರ ಅಪಿ: ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನು ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿ ಮನುವಾದ ನನ್ನನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದನು. ನಾನೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿರ್ಮಾಪಕನೆಂದು ತಿಳಿಯಿರಿ. ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ವೈದಿಕ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ

ಗಳು ಒಂದರಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೇ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇದೇ ಸಂಬಂಧವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಭೂರ್ಜಜ್ಞ ಉತ್ತಾನಪದೋ ಭುವ ಆಶಾ ಅಜಾಯಂತ |

ಅದಿತೇರ್ದಕ್ಷೋ ಅಜಾಯತ ದಕ್ಷಾದ್ವದಿತಃ ಪರಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೭೨-೪)

ಉರ್ಧ್ವಪದಾತ್ಮಕವಾದ ವೃಕ್ಷದಿಂದ ಭೂಮಿಯೂ, ಭೂಮಿಯಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಅದಿತಿಯಿಂದ ದಕ್ಷನೂ, ದಕ್ಷನಿಂದ ಅದಿತಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು, ಎಂದು ಪರಸ್ಪರ ಉತ್ಪಾದ್ಯೋತ್ಪಾದಕ ಸಂಬಂಧವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವಿರಾಟ್ ಶಬ್ದವು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ಸನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಭಂದಸ್ಸಿಗೂ, ಪುರುಷನಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಚತ್ವಾರಿಂಶದಕ್ಷರಾ ವಿರಾಡ್ವಿರಾಜಮುಭಿಸಂಪದ್ಯತೇ ತತೋ ವಿರಾಡಜಾಯತ ವಿರಾಜೋ ಅಧಿ ಪುರುಷ ಇತ್ಯೇಷಾ ವೈ ಸಾ ವಿರಾಟ್..... ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧೨)

ವಿರಾಟ್ ಚಂದಸ್ಸು ೨೪ ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ಆ ಭಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ವಿರಾಟ್ ತತ್ತ್ವವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. (ಇದು ಸ್ತ್ರೀರೂಪ) ಈ ವಿರಾಟ್ಟಿನಿಂದ ಪುರುಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಈ ವಿರಾಟ್ಟಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞರೂಪನಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಪ್ರಶಂಸೆಯಲ್ಲಿ ವಿರಾಟ್ ತತ್ತ್ವವು ಸ್ತ್ರೀರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಪುರುಷನ ಆವಿರ್ಭಾಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪುರುಷ ಮತ್ತು ವಿರಾಟ್‌ಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸೂಕ್ತವನ್ನೇ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇಂದ್ರನೇ ಪರಮಪುರುಷನೆಂದಾದರೆ, ಅವನ ಪತ್ನಿಯು ವಿರಾಟ್ ಎಂದು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಥೈತದ್ವಾನೋಽಕ್ಷಣಿ ಪುರುಷರೂಪನೋಷಾಸ್ಯ ಪತ್ನೀ ವಿರಾಟ್ ತಯೋರೇಷ ಸಂಸ್ತಾವೋ ಯ ಏಷೋಽಂತರ್ಹೃದಯ ಆಕಾಶಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೪-೨-೩)

ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿ (ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ) ಇಂದ್ರನು ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನೇ ಪರಮಪುರುಷನು. ವಾಮಾಕ್ಷಿ (ಎಡಗಣ್ಣು)ಯಲ್ಲಿ ಇವನ ಪತ್ನಿಯಾದ ವಿರಾಟ್ ತತ್ತ್ವವು ವಿರಾಜಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ ಹೃದಯಾಕಾಶವೇ ಸಂಯೋಗ ಸ್ಥಾನವು ಎಂದು ಪುರುಷ ಮತ್ತು ವಿರಾಟ್ ತತ್ತ್ವದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಥೋ ನೋ ದುಹಿತಾ ವಿರಾಟ್ (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೯-೩) ಎಂದು ಶಚಿಯು ವಿರಾಟ್ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾಳೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವೇನೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇದೇ ವಿರಾಟ್ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ,

ತಸ್ಮಾತ್ಪರ್ವಾಸು ದಿಕ್ಷುನ್ನಮೇವ ದಶ ಕೃತಂ ಸೃಷಾ ವಿರಾಡನ್ನಾದೀ ತಯೇದಗಂ ಸರ್ವಂ
ದೃಷ್ಟಂ ಭವತ್ಯನ್ನಾದೋ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

(ಭಾ. ಉ. ೪-೩-೮)

ಯಾವ ದಶದಿಕ್ಪುಗಳಲ್ಲೂ ಅನ್ನವು ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗುವುದೋ ಆ ಅನ್ನಸಂಪತ್ತು ಮತ್ತು ಅನ್ನಭಕ್ಷಕವಾದ ಶಕ್ತಿ ಎರಡೂ
ವಿರಾಟ್ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಈ ವಿರಾಡಿನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಈ ತತ್ತ್ವ
ವನ್ನರಿತವನೂ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿದೆ.

ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ವಿರಾಟ್ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುತ್ತದೆಯೋ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಚಕವಾಗಿಯೇ
ಇರುತ್ತದೆ. (ಆದರೆ, ೯-೬೬-೧೮ ರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಇದು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ). ವಿರಾಡಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರ್ಥವ
ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ವಿರಾಡ್ವಾಗ್ವಿರಾಟ್ ಸೃಷ್ಟೀ ವಿರಾಡಂತರಿಕ್ಷಂ ವಿರಾಟ್ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |

ವಿರಾಣ್ಕೃತ್ಯುಃ ಸಾಧ್ಯಾನಾನುಧಿರಾಜೋ ಬಭೂವ ||

(ಅ. ವೇ. ೯-೧೦-೨೪)

ವಿರಾಟೇ ವಾಗ್ದೇವಿಯು, ವಿರಾಟೇ ಸೃಷ್ಟಿಯು. ಅದೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು. ಅದೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಅದೇ ಮೃತ್ಯು
ದೇವತೆಯು. ಸಾಧ್ಯರಿಗೆಲ್ಲ ಪ್ರಭುವು. ಅದೇ ಸರ್ವಸ್ವವು. ಇದಲ್ಲದೇ ವಿರಾಟ್ ಚ್ಚಂದಸ್ಸಿನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವೂ
ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದು. ಈ ಚ್ಚಂದಸ್ಸಿಗೂ ವಾಕ್ಯಿಗೂ (ವಾಗ್ದೇವಿ) ಅನೇಕ ವೇಳೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ.
ವಿವಿಧಾನಿ ರಾಜಂತೇತ್ಯ ವಸ್ತುವೀತಿ ವಿರಾಟ್ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸುವಂತೆ (೧೦-೯೦-೫) ಅನೇಕ
ವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಸಕಲ ಲೋಕವೂ ಇವನಲ್ಲೇ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ವಿರಾಟ್
ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾದರೆ, ಇದೇ ರೀತಿ ವಾಗ್ದೇವಿಯೂ ವರ್ಣಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ.
ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಮಹೋಽರ್ಣಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರ ಚೇತಯತಿ ಕೇತುನಾ | ಧಿಯೋ ವಿತ್ವಾ ವಿ ರಾಜತಿ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೩-೧೨).

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ವಾಗ್ದೇವಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ.
ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಅರ್ಥವೇದದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯಿಗೂ ವಿರಾಡಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ.
ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಹಿಂದಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ,

ಪಿತಾ ಯತ್ಸಾಂ ದುಹಿತರಮುಧಿಷ್ಠನ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ ರೇತಃ ಸಂಜಗ್ಮಾನೋ ನಿ ಸಿಂಚತ್ |

ಸ್ವಾಧ್ಯೋಽಜನಯನ್ ಬ್ರಹ್ಮ ದೇವಾ ವಾಸ್ತೋಷ್ವತಿಂ ವ್ರತಪಾಂ ನಿರತಕ್ಷನ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೬೧.೭)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯೊಡನೆ ಸಂಗಮನ ಮಾಡಿದಾಗ ಸೃಷ್ಟಿಯೊಡಗೂಡಿ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಸುರಿಸಿದನು. ಆಗ
ಬ್ರಹ್ಮನ ಜನನವಾಯಿತು, ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಿಯು ಯಾರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ

ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಉಷಸ್, ವಾಕ್ಯ ಹೀಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಪುತ್ರಿಯನ್ನೇ ಪತ್ನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದನು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ಋತು ಮತ್ತು ವಿರಾಟ್ಟಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೇನು, ಇನರಿಬ್ಬರ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ, ಇವರ ಸಂಬಂಧವು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವಿರಾಜಮಸೃಜತ | ಸಾಸ್ತಾತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಪರಾಚ್ಛೈತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨-೭-೩)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವಿರಾಟ್ಟನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಉತ್ಪನ್ನಳಾದೊಡನೆಯೇ ಅವಳು ಅಲ್ಲಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಳು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪುತ್ರಿಯಾಯಿತು. (ಈ ವಿರಾಟ್ಟೇ ವಾಗ್ಧೇವಿಯೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ). ಈ ವಿರಾಟ್ಟಿನಿಂದಲೇ ಪುರುಷನೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಮೇಲೆ ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವಿರಾಜಮಸೃಜತ್ತಯಾ ಭೂತಂ ಚ ಭನ್ಯಂ ಚಾಸೃಜತ ತಾನ್ಯುಷಿಘ್ನಸ್ತಿ-

ರೋದಧಾತಾಂ ಜಮದಗ್ನಿಸ್ತಪಸಾಸೃಜತ್ತಯಾ ನೈ ಸ ಪೃಶ್ನೀನ್ಯಾಮಾಸೃಜತ |

(ತೈ. ಸಂ. ೩-೩-೫-೨)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವಿರಾಟ್ಟನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸಿದನು. (ಇಲ್ಲಿಯೂ ವಿರಾಟ್ ಎಂದರೆ ಯಾರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ). ಅವಳೊಡನೆ ಸೇರಿ ಭೂತ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದ ಸಲಕ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಅವಳನ್ನು ಋಷಿಗಳಿಂದ ಮರೆಸಿದನು. ಆಗ ಜಮದಗ್ನಿಯು ಅವಳನ್ನು ತನ್ನ ತಪೋಮಹಿಮೆಯಿಂದ ನೋಡಿ ಅವಳಿಂದ ಪೃಶ್ನಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಶೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯು ಈ ವಾಕ್ಯವೂ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ವಾಕ್ಯನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಹೀಗೆ ವಿರಾಟ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಸಹ, ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು ತನ್ನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಸ್ತುವಿನೊಡನೆಯೇ ತಾನು ಸೇರಿ ಪ್ರಪಂಚರೂಪದ ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಯಾವ ಯಾವ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪುರುಷರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮತಭೇದವಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸಕಲವೂ ಈಶ್ವರನ ಅಂಶವೇ ಆಗಿದೆ ಎಂಬುದರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮತಭೇದವಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಒಟ್ಟು ಸಾರಾಂಶವನ್ನು ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಮತ್ತಃ ಪರತರಂ ನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚಿದಸ್ತಿ ಧನಂಜಯ |

ಮಯಿ ಸರ್ವಮಿದಂ ಪ್ರೋತಂ ಸೂತ್ರೇ ಮಹಿಗಳಾ ಇವ ||

(ಭ. ಗೀ. ೭-೭)

ಎಲೈ ಧನಂಜಯನೇ, ನನಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದುದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದಾಗಲಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಮಹಿಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಜೋಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆಯೋ ಆ ರೀತಿ ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ನನ್ನಲ್ಲಿ

ಪೋಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ನನ್ನಿಂದ ಬೇರೆಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟುದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ವಿಧವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಗೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅದನ್ನೇ ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಸಾಶನಾನಶನೇ ಅಭಿ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತೆ. ಸಾಶನವೆಂದರೆ, ಭೋಜನಾದಿವ್ಯವಹಾರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜೀತನಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಂದೂ, ಅನಶನವೆಂದರೆ ಅದಿಲ್ಲದ ಅಜೀತನ ವಸ್ತುಗಳೆಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ತಾನೇ ಮೂಲಕಾರಣನು. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಾನೇ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಜೀತನಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾನೆಂದರೆ;

ತೇಷಾಂ ಖಲ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ತ್ರೀಣೈವ ಬೀಜಾನಿ ಭವನ್ತ್ಯಾಂಡಜಂ ಜೀವಜ-
ಮುದ್ವಿಜಮಿತಿ |

(ಭಾ. ಉ. ೬-೩-೧)

ಮೊಟ್ಟೆಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವುದು, ಮೊಟ್ಟೆಯಿಲ್ಲದೆ ಸಶರೀರಗಳಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಯುವುದು ಮತ್ತು ಸಸ್ಯಾದಿ ಮೊಳಕೆಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಯುವುದು ಎಂದು ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿ.

ಸೇಯಂ ದೇವತೈಕ್ಷತ ಹಂತಾಹಮಿಮಾಸ್ತಿಸ್ತೋ ದೇವತಾ ಅನೇನ ಜೀವೇನಾತ್ಮನಾನುಪ್ರವಿಶ್ಯ
ನಾನುರೂಪೇ ವ್ಯಾಕರವಾಣೀತಿ |

(ಭಾ. ಉ. ೬-೩-೨)

ಈ ಸೃಷ್ಟಿವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ನಾನು ಈ ಮೂರು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತೇನೆ. (ತೇಜಸ್ಸು, ಜಲ ಮತ್ತು ಅಸ್ಥಿ) ಮತ್ತು ಅವನ್ನು ಸಜೀತನವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ನಾನು ಮತ್ತು ರೂಪಗಳಿಂದಲೂ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದನು.

ಸೃಷ್ಟಿಗಾಗಿ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದನಂತರ ಮೊದಲು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳಾವುವೆಂದರೆ, ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪ ನಿಷತ್ತಿಸಪ್ರಕಾರ ಮೂರು ರೂಪಗಳು.

ತದೈಕ್ಷತ ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ ತತ್ತೇಜೋಽಸೃಜತ ತತ್ತೇಜ ಐಕ್ಷತ ಬಹು ಸ್ಯಾಂ
ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ ತದಪ್ರೋಽಸೃಜತ ||

(ಭಾ. ಉ. ೬-೨-೩)

ಆದ್ವಿತೀಯನಾದ ನಾನು ಅನೇಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಬೇಕು ಎಂದು ಚಿಂತಿಸಿ ಪ್ರಥಮತಃ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದೆನು. ಆಗ ತೇಜಸ್ಸು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿತು. ಆ ಇಚ್ಛೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಜಲವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿತು.

ತಾ ಆಪ ಐಕ್ಷಂತ ಬಹ್ಯಃ ಸ್ಯಾಮು ಪ್ರಜಾಯೇಮಹೀತಿ ತಾ ಅನ್ನಮಸೃಜಂತ ತಸ್ಮಾದ್ವತ್ಯ
ಕ್ಷ ಚ ವರ್ಷತಿ ತದೇವ ಭೂಯಿಷ್ಯಮುನ್ಮಂ ಭವತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೬-೨-೪)

ಜಲವೂ ಸಹ ತಾನು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿತು. ಆ ಇಚ್ಛೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಅನ್ನವು ನಿರ್ಮಿತವಾಯಿತು. ಅದುದರಿಂದಲೇ, ವೃಷ್ಟಿಧಾರೆಯು ಬಿದ್ದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಅನ್ನವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ತೇಜಸ್ಸು ; ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಜಲ ; ಜಲದಿಂದ ಅನ್ನ.

ತಾಸಾಂ ತ್ರಿವೃತಂ ತ್ರಿವೃತಮೇಕೈಕಾನುಕರೋದ್ಯಥಾ ತು ಖಲು ಸೋಮ್ಯೇನಾಸ್ತಿಸ್ತೋ
ದೇವತಾಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತಿದೇಕೈಕಾ ಭವತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೬-೩-೪)

ಹೀಗೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ತತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಮೂರು ವಿಭಾಗವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದನು. ಯಾವ ಮುಖ್ಯದೇವತೆ
ಗಳಿದ್ದಾರೆಯೋ ಅವರೂ ತ್ರಿಭಾಗಾತ್ಮಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳು ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ
ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿವೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯದಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿದೆ.

ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾದಾತ್ಮನ ಆಕಾಶಸ್ತಂಭೂತಃ | ಆಕಾಶಾದ್ವಾಯುಃ | ವಾಯೋರಗ್ನಿಃ |
ಅಗ್ನೇರಾಪಃ | ಅದ್ಭ್ಯಃ ಸೃಥಿವೀ | ಸೃಥಿನ್ಯಾ ಓಷಧಯಃ | ಓಷಧೀಭ್ಯೋಽನ್ನಂ |
ಅನ್ನಾತ್ಪುರುಷಃ | ಸ ನಾ ಏಷ ಪುರುಷೋಽನ್ನರಸಮಯಃ ||

(ತೈ. ಉ. ೨-೧)

ಈ ಆತ್ಮನಿಂದ ಆಕಾಶವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆಕಾಶದಿಂದ ವಾಯುವು. ವಾಯುವಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು. ಅಗ್ನಿಯಿಂದ
ಜಲವು. ಜಲದಿಂದ ಸೃಥಿವೀ. ಸೃಥಿವಿಯಿಂದ ಓಷಧಿಗಳು. ಓಷಧಿಗಳಿಂದ ಅನ್ನವು. ಅನ್ನದಿಂದ ಪುರುಷನು.
ಈ ಪುರುಷನೇ ಅನ್ನರಸಮಯನು, ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ಮವನ್ನು ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುತ್ತ
ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. (ಐ. ಉ. ೩-೩).

ಈ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆಚೇತನಾತ್ಮಕ ಮತ್ತು ಜೇತನಾತ್ಮಕ ಎಂಬ ಎರಡು ಬಗೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲವೂ
ಒಂದೇ ಮೂಲದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ.

ಕೋಽಯಮಾತ್ಮೇತಿ ನಯನುಸಾಸ್ಮಹೇ | ಸಂಜ್ಞಾನಮಾಜ್ಞಾನಂ ನಿಜ್ಞಾನಂ
ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ಸರ್ವಾಣ್ಯೇನೈತಾನಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಸ್ಯ ನಾಮಧೇಯಾನಿ ಭವಂತಿ | ಏಷ
ಬ್ರಹ್ಮೈಷ ಇಂದ್ರ ಏಷ ಪ್ರಜಾಪತಿರೇತೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಇಮಾನಿ ಚ ಪಂಚಮಹಾಭೂತಾನಿ
ಸೃಥಿವೀ ವಾಯುರಾಕಾಶ ಆಪೋ ಜ್ಯೋತೀಗಂಷೀತ್ಯೇತಾನಿ, ಇಮಾನಿ ಚ
ಕ್ಷುದ್ರಮಿಶ್ರಾಣೀವ ಬೀಜಾನಿ ಇತರಾಣಿ ಚೇತರಾಣಿ ಚಾಂದಜಾನಿ ಚ, ಸ್ವೇದಜಾನಿ
ಚೋದ್ಭಿಜ್ಜಾನಿ ಚಾಶ್ವಾ ಗಾವಃ ಪುರುಷಾ ಹಸ್ತಿನೋ ಯಕ್ಷಿಂಚೇದಂ ಪ್ರಾಣಜಂಗಮಂ ಚ
ಸತತ್ರಿ ಚ ಯಜ್ಞ ಸ್ಥಾವರಂ | ಸರ್ವಂ ತತ್ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರಂ, ಪ್ರಜ್ಞಾನೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ
ಪ್ರಜಾನೇತ್ರೋ ಲೋಕಃ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಸ ಏತೇನ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇ-
ನಾಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕಾದುತ್ಕ್ರಮ್ಯ.... ಅನ್ಯತಃ ಸಮಭವತ್ ||

(ಐ. ಉ. ೫-೧)

ಜಗತ್ತಿನ ಮೂಲತತ್ತ್ವವಾವುದು? ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಅದು ಆತ್ಮ ಎಂದು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದೇ ಉತ್ತರ.
ಈ ಆತ್ಮನು ಯಾರು? ಅವನ ಸ್ವರೂಪವೇನು? ಎಂದರೆ ಯಾವುದರಿಂದ ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ
ನಡೆಯುವುವೋ ಅದೇ ಆತ್ಮನು. ದರ್ಶನ, ಶ್ರವಣ, ಜ್ಞಾನ—ಈ ಜ್ಞಾನದ ವಿಶೇಷಾಂಶಗಳಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾನ, ವಿಜ್ಞಾನ,

ಸಂಜ್ಞಾನ, ಮೇಧಾ, ಸ್ಮೃತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಕಲವೂ ಈ ಆತ್ಮನ ವ್ಯಾಪಾರಗಳೇ. ಈ ಆತ್ಮನೇ ಬ್ರಹ್ಮನು. ಇವನೇ ಇಂದ್ರನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಇವನೇ ಮತ್ತು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಇವನೇ. ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳೂ, ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ವಾಯುವೂ, ಆಕಾಶವೂ, ಜಲವೂ, ಜ್ಯೋತಿಗಳೂ ಸಕಲವೂ ಇವನೇ. ಸ್ಥೂಲ ಮತ್ತು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ರೂಪವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಇವನೇ ಮೂಲವು. ಅಂಡಜ, ಸ್ವೇದಜ ಮತ್ತು ಉದ್ಭಿಜ್ಜ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಕಲವೂ ಇವನೇ. ಗೋವುಗಳು, ಪುರುಷರು, ಅನೆಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಯಾವುವು ಇವನೇ. ಇಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಾರುವ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಯಾವುವು ಇವನೇ, ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಉಳಿದ ಯಾವ ಜೀವನ ಮತ್ತು ಅಜೀವನಗಳಿವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ರೂಪಾಂತರಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾತ್ಮನಾದ ಆತ್ಮನ ಅಂಶಗಳಾಗಿ, ಆತ್ಮನ ನಿಯಮನದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳ ಮತ್ತು ಋಗಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳ ಮತ್ತು ಇತರ ಸಕಲ ಜಗತ್ತತ್ವಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಕಲ ಲೋಕದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಕಾರಣನಾದರೆ, ಅದರ ರಕ್ಷಣೆಗೂ ಅವನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಕಾರಣರಿಲ್ಲ. ಲಯ ಮತ್ತು ಪುನರುತ್ಪತ್ತಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಈಶ್ವರನು ಜಗತ್ತಿನ ಸ್ಥಿತಿಗೂ ಮೂಲಕಾರಣನು. ಅವನಲ್ಲದೆ ಜಗತ್ತು ಉಸಿರಾಡುವುದು ಕೂಡ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಸಲಿಲ ಏಕೋ ದ್ರಷ್ಟಾದ್ವೈತೋ ಭವತ್ಯೇಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ ಸಮ್ರಾಡಿತಿ ಹೈನಮನುಶಶಾಸ
ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಏಷಾಸ್ಯ ಪರಮಾ ಗತಿರೀಷಾಸ್ಯ ಪರಮಾ ಸಂಪದೇಷೋಽಸ್ಯ ಪರಮೋ
ಲೋಕ ಏಷೋಽಸ್ಯ ಪರಮ ಆನಂದ ಏತಸ್ಯೈವಾನಂದಸ್ಯಾನ್ಯಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಮಾತ್ರಾ-
ಮುಪಜೀವಂತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೪.೩-೩೨)

ದ್ವೈತವಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಅದ್ವೈತದರ್ಶನವನ್ನು ಹೊಂದುವವನು ಮಾತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವಾಸಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ದರ್ಶನವೇ ಮಾನವನ ಉತ್ತಮವಾದ ಗತಿಯು. ಇದೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಸಂಪತ್ತು, ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಆನಂದ. ಈ ಉತ್ತಮವಾದ ಆನಂದದ ಅಂಶದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಸಕಲಭೂತಗಳೂ ತಮ್ಮ ಜೀವಿತವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ.

ರಸೋ ನೈ ಸಃ | ರಸಗ್ಂ ಹ್ಯೇವಾಯಂ ಲಬ್ಧ್ವಾನಂದೀ ಭವತಿ | ಕೋ ಹ್ಯೇವಾನ್ಯಾತ್ಮಃ
ಪ್ರಾಣಾತ್ | ಯದೇಷ ಆಕಾಶ ಆನಂದೋ ನ ಸ್ಯಾತ್ | ಏಷ ಹ್ಯೇವಾನಂದಯಾತಿ ||

(ತೈ. ಉ. ೨-೬)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಸಾರನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಸಾರಗ್ರಹಣದಿಂದಲೇ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಗೂ ಆನಂದವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಆನಂದಮಾತ್ರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಯು ತಾನೆ ಉಸಿರಾಡುತ್ತಿತ್ತು ಮತ್ತು ಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದಿತು? ಈ ಸಾರವೇ ನಿಜವಾದ ಆನಂದವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಜಗತ್ತಿನ ಜೀವಾತುನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಜಗತ್ತೋಪಕಾರವಾದ ಆತ್ಮನ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿನ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯಾಗಿದೆ.

ತತೋ ವಿಷ್ವಜ್ಞ ವ್ಯಕ್ರಾಮತ್ ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಸ ಜಾತೋ ಅತ್ಯರಿಚ್ಯತ ಎಂದು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಪಾದವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಯಣರು ಎರಡು ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲೂ ಒಂದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ದೇವತೀಶ್ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾದಿರೂಪಃ ಅಭವತ್ ಎಂಬುದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಸರ್ವೇಶ್ವರ ಏಷ ಭೂತಾಧಿಪತಿರೇಷ ಭೂತಸಾಲ ಏಷ ಸೇತುಃ

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೨೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ತನ್ನ ರೂಪಾಂತರಗಳಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಪಿಸಿಯೂ ಆ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಮೀರಿಯೂ ಇರುವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ, ಜಗತ್ತಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅವನು ಜಗತ್ತಿಗೆ ರಕ್ಷಕನು ಮತ್ತು ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನು. ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಂಶಗಳು ಸೂಚಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪೋಷಕನಾದ ಈಶ್ವರನು ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಆಯಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಈಶ್ವರನು ಸಕಲ ಜೀವನಗಳಿಗೂ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನಾಗಿ ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಪ್ರಚೋದಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಎರಡು ಮುಖ್ಯವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು (ಬೃ. ಉ. ೩-೭) ವಿವರಿಸುವಾಗ ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಭಾ. ಉ. ೩-೭ ; ಬೃ. ಉ. ೨-೫ (ತೇಜೋಮಯಃ ; ಅನ್ಯತಮಯಃ ಪುರುಷಃ) ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಕರಣಗಳೂ ಇದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು

ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ವಜ್ಞ ವ್ಯಕ್ರಾಮತ್—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ದೇವತೀಶ್ಯಗಾದಿರೂಪೇಣ ವಿವಿಧಃ ಸನ್ ವ್ಯಾಪ್ತವಾನ್ | ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ತೀರ್ಥಗಂತುಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ನಾನಾವಿಧ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗಗಳಿಂದಲೂ, ಅಜೀವನಗಳಾದ ಪರ್ವತಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ ಜಗತ್ತಿನ ರೂಪದಿಂದ ಪರಮಪುರುಷನು ವ್ಯಕ್ತನಾದನು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನೇ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ—

ತಸ್ಮಾದ್ವಿರಾಟ್ ಅಜಾಯತ—ಆ ಪರಮಪುರುಷ ಅಥವಾ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ವಿರಾಟ್ ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವೇ ದೇಹವಾಗಿವುಳ್ಳ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಗೋಲಕವು ಅಥವಾ ಪುರುಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ವಿರಾಟ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿವಿಧಾನಿ ರಾಜಂತೇ ವಸ್ತುಸೃಷ್ಟೀತಿ ವಿರಾಟ್ | ನಾನಾವಿಧವಾದ ಜೀವಾಜ್ಞಾತ್ಮಕವಾದ ವಸ್ತುಗಳು ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಿರಾಟ್ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ವಿರಾಜೋ ಅಥಿ ಪುರುಷಃ—ವಿರಾಡ್ವೇದಸ್ಯೋಪರಿ ತಮೇವನುಧಿಕರಣಂ ಕೃತ್ವಾ ಪುರುಷಸ್ತದ್ವೇಹಾಭಿಮಾನೀ ಕೃತ್ವಿತ್ವಮಾನಜಾಯತ | ಸೋಮಯಂ ಸರ್ವವೇದ್ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮಾ ! ಸ ಏವ ಸ್ವಕೀಯಯಾ ಮಾಯಯಾ ವಿರಾಡ್ವೇಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡರೂಪಂ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ತತ್ರ ಜೀವರೂಪೇಣ ಪ್ರನಿಶ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಾಭಿಮಾನೀ ದೇವತಾತ್ಮಾ ಜೀವೋದಭವತ್ | ಅನಂತರ ವಿರಾಟ್ ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಎಂದರೆ ಅನ್ಯಕ್ತರೂಪದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದೇಹಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಆ ಪುರುಷನೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ ಅದರಲ್ಲಿ ನಾನಾವಿಧ ಮಾನಿಯಾದ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಆ ಪುರುಷನೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ ಅದರಲ್ಲಿ ನಾನಾವಿಧ

ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಜೈತನ್ಯರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದನು. ಅವ್ಯಕ್ತದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತರೂಪವು ಹೇಗೆ ಉದ್ಭವಿಸಿತು ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿಯೂ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ದೇವಾನಾಂ ಪೂರ್ವೋ ಯುಗೇಶತಃ ಸದಜಾಯತ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೭೨-೨)

ದೇವಾನಾಂ ಯುಗೇ ಪ್ರಥಮೇಶತಃ ಸದಜಾಯತ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೭೨-೩)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಅಸತ್, ಸತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗಗಳಿವೆ. ಅಸತ್ ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತವು, ಸತ್ ಎಂದರೆ ವ್ಯಕ್ತವು. ಅಸತ್ಃ ಸದಜಾಯತ ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವಾದ ಜಗದಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವು ತ್ರೈತ್ತೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅಸದ್ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ | ತತೋ ನೈ ಸದಜಾಯತ | ತದಾತ್ಮಾನಗ್ನ್ ಸ್ವಯಮುಕುರುತ |
ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ಸೃಜತಮುಚ್ಯತ ಇತಿ ||

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೨-೭)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿದ್ದ ಜಗದಾದಿಗಳ ಸಂಹಾರಾನಂತರ ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾನುರೂಪಸಹಿತವಾದ ಈ ಜಗದಾದಿಗಳು ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ ಅಸತ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವು (ಎಂದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವು) ವ್ಯಕ್ತರೂಪವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತು. ಇದನ್ನೇ ನಾನುರೂಪಸಹಿತವಾದ ಸತ್ ಅಥವಾ ಜಗತ್ತು ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕ್ತವೇ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತವೇ ಬೇರೆ ಎಂದು ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಿಲ್ಲ. ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಿಂದಿರುವ ಆ ಆತ್ಮನೇ ಅಥವಾ ಪರಮಾತ್ಮನೇ (ಸ್ವಯಂ) ತಾನೇ ತನ್ನನ್ನು ಜಗದಾದಿರೂಪಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿಕೊಂಡನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಜಗದಾದಿಗಳು ಹೇಗೆ ಆತ್ಮನಿಂದ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತು ಎಂದರೆ,

ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾದಾತ್ಮನ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ | ಆಕಾಶಾದ್ವಾಯುಃ | ನಾಯೋರಗ್ನಿಃ |
ಅಗ್ನೇರಾಪಃ | ಅದ್ಭ್ಯಃ ಪೃಥಿವೀ | ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಓಷಧಯಃ | ಓಷಧೀಭ್ಯೋಽನ್ನಂ |
ಅನ್ನಾತ್ಪುರುಷಃ ||

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೨-೧)

ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ಆತ್ಮನಿಂದ (ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ) ಮೊದಲು ಆಕಾಶವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆಕಾಶದಿಂದ ವಾಯುವೂ, ವಾಯುವಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೂ, ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಉದಕವೂ, ಉದಕದಿಂದ ಪೃಥಿವಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಪೃಥಿವಿಯಿಂದ ನಾನಾವಿಧ ಓಷಧಿಗಳ (ಸಸ್ಯವರ್ಗ ಮತ್ತು ವೃಕ್ಷಗಳ) ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಈ ಓಷಧಿ-ವರ್ಗದಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಭುಜಿಸಲು ಆಹಾರವಾದ ಆಹಾರವೂ, ಆ ಆಹಾರದಿಂದ ಮನುಷ್ಯರೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂದು ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಅನಂತರ—

ಸೋಽಕಾನುಯತ | ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ | ಸ ತಪೋಽತಪ್ಯತ | ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತಾ |

ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ |

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೨-೬)

ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದನು. ಅವ್ಯಕ್ತರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ಇವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇನ್ನಾವ ವಸ್ತುವೂ ಆಗ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ತಾನು ಅನೇಕ ರೂಪಗಳಾಗಿ ಆಗಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯು ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿತು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನು ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ತಪಸ್ಸೆಂದರೆ ಧ್ಯಾನಮಾತ್ರ. ಅವನ ಧ್ಯಾನ ಅಥವಾ ಸಂಕಲ್ಪ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಈ ಸಮಸ್ತಜಗತ್ತನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು ಎಂದಿದೆ.

ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕ್ರಮವಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಆತ್ಮನು ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವನು ದೃಷ್ಟಿಗೋಚರನಲ್ಲ. ಬಹಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವನು. ಆ ಅವ್ಯಕ್ತವು ಸ್ಥೂಲರೂಪವಾದ ಜಗದಾದಿಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗುವಾಗ ಒಂದೇ ಸಲ ಆ ರೀತಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರುವ ಅವ್ಯಕ್ತವು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ತನ್ನ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಡಿಮೆಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಕಾಶವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಆಕಾಶವೂ ಸಹ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸದಿದ್ದರೂ ಅದು ಅವ್ಯಕ್ತವಸ್ಥೆಗಿಂತ ಸ್ಥೂಲರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾಶವೆಂದರೆ (ether) ಶೂನ್ಯವಲ್ಲ. ಅದು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವಿಶೇಷವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಆಧುನಿಕವಿಜ್ಞಾನಿಗಳು (Scientists) ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತವಸ್ತುಗಳು (matter) ಮೂರುವಿಧ ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಘನ (Solid) ದ್ರವ (Liquid) ಅನಿ (gas) ಎಂಬ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರುವವು ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದಾರೆ. ಆದರೆ ಇದು ಹಿಂದಿನ ಮಾತು. ಈಚೆಗೆ ನಡೆದ ಅಥವಾ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ವಸ್ತುವು ಈ ಮೂರು ರೂಪಗಳಲ್ಲದೆ ಬೇರೆರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರಬಹುದೆಂಬ ಸಂಗತಿಯು ವ್ಯಕ್ತಪಟ್ಟಿದೆ. ವಸ್ತುವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಗೊತ್ತಾದ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಆಯಾ ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಒಂದು ರೂಪದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ರೂಪಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ವಸ್ತುವು ಈ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಎಂದರೆ ಆವೇಗಿತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಆಗ ಆ ವಸ್ತುವು ಮೇಲಿನ ಮೂರುವಿಧ ಅವಸ್ಥೆಗಳ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಒಳಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಅವರ ಮತದಂತೆ ವಸ್ತುವೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ವಸ್ತುವೂ (matter) ಶಕ್ತಿಯೂ (energy) ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿತ್ತು ಈಗ ವಸ್ತುವು ಶಕ್ತಿಯಾಗಿಯೂ, ಶಕ್ತಿಯು ವಸ್ತುವಾಗಿಯೂ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಲು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗಿದೆ. ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವಸ್ತುವಿನ ಕಣವು (atom) ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಅದು ವಸ್ತುವಾಗಿಯೇ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ವಸ್ತುವಿನ ಗುಣಗಳು ಅದಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ವಸ್ತುವಿನ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಒಳಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕಣವು (atom) ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ (energy) ಪರಿಣಮಿಸುವುದು. ಆದರೆ ಗುಣಗಳು ಬೇರೆಯಾಗಿ ಬೇರೆ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವವು, ಅವರೂ ಪ್ರಾಚೀನರು ಇದನ್ನು ಎಂದರೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು (energy) ವಸ್ತುವಿನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅವಸ್ಥೆಯೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಪುನಃಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ತೇಜಸ್ಸೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಶಕ್ತಿಯು (energy) ಬೆಂಕಿಯು, ವಿದ್ಯುತ್, ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿ, ವಿದ್ಯುತ್ತು ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರಬಲ್ಲದು. ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವಸ್ತುವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾಶವೆಂದು (ether) ಹೆಸರು. ಸಮಸ್ತವಸ್ತುಗಳೂ ಈ ಐದುವಿಧವಾದ ಅವಸ್ಥೆ ಅಥವಾ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರಬಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು

ಮತ. ಇವುಗಳನ್ನೇ ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಆಕಾಶ, ವಾಯು, ತೇಜಃ, ಅಪ, ಸೃಧಿವೀ ಎಂಬ ಪಂಚಭೂತಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿರುವವು. ಎಂದರೆ ಆಕಾಶಕ್ಕಿಂತ ವಾಯುವೂ, ವಾಯುವಿಗಿಂತ ತೇಜಸ್ಸೂ, ತೇಜಸ್ಸಿಗಿಂತ ಉದಕವೂ, ಉದಕಕ್ಕಿಂತ ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿರುವವು. . ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವು ಕ್ರಮ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಈ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಕೊನೆಯದಾದ ಪೃಥ್ವಿ (ಘನ) ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ಓಷಧ್ಯಾದಿಸಸ್ಯವರ್ಗವೂ ಅದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಈ ಕ್ರಮವು ಆಧುನಿಕತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ (Evolntion) ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಇದೆ.

ಈ ಪಂಚಭೂತಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಅವ್ಯಕ್ತದ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವು ಆಕಾಶ ವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತಷ್ಟೆ. ಪುನಃ ಆ ಆಕಾಶವು ವಾಯುರೂಪವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾದಾಗ ಆಕಾಶವೆಲ್ಲಾ ವಾಯುರೂಪವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಭಾಗ ಹಾಗೆಯೇ ಇದ್ದು ಕೆಲವು ಭಾಗ ಮಾತ್ರ ವಾಯುವಿನ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಅದರಂತೆಯೇ ವಾಯುವು ತೇಜಸ್ಸಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾದಾಗ ವಾಯುವಿನ ಕೆಲವು ಭಾಗಮಾತ್ರ ತೇಜಸ್ಸಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತು. ಇದರಂತೆಯೇ ಉದಕ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿಗಳ ಪರಿವರ್ತನೆಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶವು ಬಹುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದು ಅದಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಡಿಮೆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಾಯುವೂ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಅಲ್ಪಭಾಗದಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ಸೂ, ಅದಕ್ಕಿಂತ ಅಲ್ಪಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉದಕವೂ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಅಲ್ಪಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೆ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವೆಂಬ ಒಂವೇ ಗುಣವಿರುವುದು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ (ಇದು ಆಕಾಶದ ಪರಿವರ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಸ್ಪರ್ಶವೆಂಬ ಎರಡು ಗುಣಗಳಿರುವವು. ತೇಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ (ಇದರಲ್ಲಿ ಆಕಾಶ, ವಾಯು ಇವೆರಡೂ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ) ಹಿಂದಿನ ಶಬ್ದಸ್ಪರ್ಶಗಳ ಜೊತೆಗೆ ರೂಪವೂ ಸೇರಿ ಮೂರು ಗುಣಗಳಿರುವವು. ಉದಕದಲ್ಲಿ ಇದರಂತೆಯೇ ಹಿಂದಿನ ಮೂರು ಗುಣಗಳಾದ ಶಬ್ದಸ್ಪರ್ಶರೂಪಗಳ ಜೊತೆಗೆ ರಸ (ದ್ರವತ್ವ)ವೂ ಸೇರಿರುವುದು. ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ (ಎಂದರೆ ಘನಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಹಿಂದಿನ ಶಬ್ದಸ್ಪರ್ಶ ರೂಪ, ರಸವೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಗುಣಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಗಂಧ (ವಾಸನೆ) ಯೆಂಬ ಗುಣವೂ ಸೇರಿ ಅದು ಐದು ಗುಣಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಐದು ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಆಕಾಶ, ವಾಯು ತೇಜಸ್ಸು (energy) ಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವೇ ಇದೆ ಎಂದರೆ ವಸ್ತುವು ಈ ಮೂರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂಕ್ಷ್ಮ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವವು. ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿದ್ದರೂ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ರೂಪಗಳೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಉದಕ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇವೆರಡೂ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವ ವಸ್ತುಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅನುಭವದಿಂದಲೇ ಹೇಳಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಉದಕ ಅಥವಾ ಅಪ ಎಂದರೆ ನೀರು ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ದ್ರವರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವು ಎಂದರ್ಥವು. ನೀರು ಯಾವಾಗಲೂ (ಎಂದರೆ ಉಷ್ಣದೇಶಗಳಲ್ಲಿ) ಬಹುಭಾಗವು ದ್ರವರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ದ್ರವರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಘನಪದಾರ್ಥವನ್ನು (ಘಟ್ಟಿಯಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು) ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಪಂಚಭೂತಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮವನ್ನು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚೀಕರಣವಿಧಾನವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪಂಚಭೂತಗಳನ್ನು (ಎಂದರೆ ಈ ಐದುವಿಧ ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು) ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಸ್ತುಗಳಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ-ಚಿನ್ನಕ್ಕೂ,

ಸೀಸಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೆಂದರೆ—ಎರಡು ಲೋಹಗಳೂ ಒಂದೇ ಮೂಲವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕಣಗಳ ಒಳರಚನೆಯು ಅಥವಾ ಪಂಚಭೂತಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಮಿಶ್ರವಾಗಿರುವಿಕೆಯೇ ಅವುಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಲೋಹಗಳಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ವಿಷಯವೂ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿರುವ ಸ ಜಾತೋ ಅತ್ಯರಿಚ್ಯತ | ಪಶ್ಚಾದ್ಭೂಮಿಮುಖೋ ಪುರಃ ಎಂಬ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. ಸ ಜಾತೋ ಅತ್ಯರಿಚ್ಯತ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜಗದಾದಿಯಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತನಾದಾಗ ಅವನು ತನ್ನ ಸಹಜಾವಸ್ಥೆಯಾದ ಅನ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ಎಂದರೆ ಬೇರೆಯಾದ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದನು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸದಿರುವ ಅನ್ಯಕ್ತಾವಸ್ಥೆಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದುದೂ ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದುದೂ, ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವುದೂ ಆದ ಜಗದಾದಿರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದನು ಎಂದರೆ—ಒಂದು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣದಿರುವ ಅನ್ಯಕ್ತವು ಮತ್ತೊಂದು ಕಣ್ಣಿಗೆ ; ಕಾಣಿಸುವ ವ್ಯಕ್ತರೂಪವು. ಅನ್ಯಕ್ತವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವ್ಯಕ್ತರೂಪನಾಗಿ ಗೋಚರಿಸಿದನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅನ್ಯಕ್ತ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ನಾಮರೂಪಗಳಿಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿರುವ ನೀರಿನಂತೆ. ವ್ಯಕ್ತರೂಪದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ತಿರ್ಯಗ್ಗಂತುಗಳು, ಅಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸರ್ವತಾದಿಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನಾನಾ ವಸ್ತುಗಳಿರುವವು. ಸಮುದ್ರದ ನೀರಿನಿಂದಲೇ ಉಂಟಾದ ಗಂಗಾದಿ ನಾನಾನದಿಗಳಂತೆ. ಸಮುದ್ರದ ನೀರು ಗಗನಾದಿ ನಾನಾನದಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವು ಬೇರೆಬೇರೆ ನದಿಗಳಂತೆಯೂ, ಸರೋವರಗಳಂತೆಯೂ, ಇತರ ಜಲಾಶಯಗಳಂತೆಯೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ, ಆಕಾರಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದಿರುವವು. ಆದರೆ ಆ ನದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರಿದ ಮೇಲೆ ಅವುಗಳ ನೀರಿಲ್ಲವೂ ಸಮುದ್ರದ ನೀರಿನೊಡನೆ ಮಿಶ್ರವಾಗಿ ಎಲ್ಲವೂ ಸಮುದ್ರವೆಂಬ ಒಂದೇ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಆ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಗಂಗಾನದಿಯ ನೀರು ಯಾವುದು ? ಸಿಂಧೂನದಿಯ ನೀರು ಯಾವುದು ? ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರಂತೆಯೇ ಅನ್ಯಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನಾಮರೂಪಗಳೊಂದೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದೇ ಒಂದು ಸ್ವರೂಪಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ವ್ಯಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನಾನಾ ರೂಪಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ರೂಪಗಳೂ, ಹೆಸರುಗಳೂ ಇರುವವು, ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವು ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗಿ ಐಕ್ಯವಾದಾಗ ಅವುಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆಯನ್ನು ಎಂದರೆ ನಾಮರೂಪಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಅನ್ಯಕ್ತವೆಂಬ ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪಶ್ಚಾದ್ಭೂಮಿಮುಖೋ ಪುರಃ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ದೇವಮನುಷ್ಯಾದಿ ಜೀವರುಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನಂತರ ಅವರು ವಾಸಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯೆಂದರೆ ಭೂಲೋಕಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಭೂಮಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಸ್ವರ್ಗ ಎಂಬ ಲೋಕತ್ರಯಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಜೀವರುಗಳೂ, ಸರ್ವತಾದಿಗಳೂ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಲೋಕಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದನಂತರ ದೇವಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಶರೀರಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ಪುರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಪೂರ್ವಾಂತೇ ಸಪ್ತಭಿರ್ಧಾತುಭಿರಿತಿ ಪುರಃ ಶರೀರಾಣಿ ಸಪ್ತಧಾತುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪುರಃ ಎಂದರೆ. ಶರೀರಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದಾರೆ. ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ನಾನಾವಿಧಶರೀರಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿ

ಗಳಿಗೂ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ವಿಧವಿಧವಾದ ಶರೀರಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. : ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ ಆ ಶರೀರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜೈತನ್ಯರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಅಂತಃ ಪ್ರವಿಷ್ಟಃ ಶಾಸ್ತ್ರಾ ಜನಾನಾಗ್ಂ ಸರ್ವಾತ್ಮಾ | ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಗೂಢವಾಗಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾಗಿ ಅವುಗಳ ಚಲನವಲನಾದಿಗಳನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಪ್ರೇರಿಸುವನು ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಯದಿದಂ ಕಿಂಚಿ | ತತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾ | ತದೇವಾನುಪ್ರಾವಿಶತ್ ಎಂಬ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ತಾನು ಅಂತರಾತ್ಮನಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯತ್ಪುರುಷೇಣ ಹವಿಷಾ ದೇವಾ ಯಜ್ಞಮತನ್ವತ |

ವಸಂತೋ ಅಸ್ಯಾಸೀದಾಜ್ಯಂ ಗ್ರೀಷ್ಮ ಇಧ್ಮಃ ಶರದ್ಧವಿಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ಪುರುಷೇಣ | ಹವಿಷಾ | ದೇವಾಃ | ಯಜ್ಞಂ | ಅತನ್ವತ |

ವಸಂತಃ | ಅಸ್ಯ | ಅಸೀತ್ | ಆಜ್ಯಂ | ಗ್ರೀಷ್ಮಃ | ಇಧ್ಮಃ | ಶರತ್ | ಹವಿಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯದ್ಯದಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಕ್ರಮೇಣೈವ ಶರೀರೇಷೂಪ್ಪನ್ನೇಷು ಸತ್ಸು ದೇವಾ ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಬಾಹ್ಯದ್ರವ್ಯಸ್ಯಾನುತ್ಪನ್ನತ್ವೇನ ಹವಿರಂತರಾಸಂಭವಾತ್ಪುರುಷಸ್ವರೂಪೇಣ ಮನಸಾ ಹವಿಷ್ಟೇನ ಸಂಕಲ್ಪಃ ಪುರುಷೇಣ ಪುರುಷಾಪ್ಯೇನ ಹವಿಷಾ ಮಾನಸಂ ಯಜ್ಞಮತನ್ವತ ಅನ್ವತಿಷ್ಠನ್ | ತದಾನೇನುಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವಸಂತೋ ವಸಂತರ್ತುರೇವಾಜ್ಯಮಾಸೀತ್ | ಅಭೂತ್ | ತನೇವಾಜ್ಯತ್ವೇನ ಸಂಕಲ್ಪಿತವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂ ಗ್ರೀಷ್ಮ ಇಧ್ಮ ಅಸೀತ್ | ತನೇವೇಧ್ಮತ್ವೇನ ಸಂಕಲ್ಪಿತವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಶರದ್ಧವಿರಾಸೀತ್ | ತಾನೇವ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಹವಿಷ್ಟೇನ ಸಂಕಲ್ಪಿತವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪೂರ್ವಂ ಪುರುಷಸ್ಯ ಹವಿಃಸಾಮಾನ್ಯರೂಪತ್ವೇನ ಸಂಕಲ್ಪಃ | ಅನಂತರಂ ವಸಂತಾದೀನಾಮಾಜ್ಯಾದಿವಿಶೇಷರೂಪತ್ವೇ ಸಂಕಲ್ಪ ಇತಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ||

|| ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಯತ್—ಪಾಂಚಭೌತಿಕಶರೀರಾದಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದನಂತರ | ದೇವಾಃ—ಪುರುಷನ ಅಂಶಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು | ಪುರುಷೇಣ—ಪುರುಷಸಂಜ್ಞಕವಾದ | ಹವಿಷಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ | ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಅತನ್ವತ—ನೇರವೇರಿಸಿದರು | ಅಸ್ಯ—ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ವಸಂತಃ—ವಸಂತಋತುವು | ಅಜ್ಯಂ—ತುಪ್ಪವಾಗಿ |

ಅಸೀತ್—ಆಯಿತು | ಗ್ರೀಷ್ಮಃ—ಗ್ರೀಷ್ಮಮಾತು | ಇಧ್ಮಃ—ಸಮಿತ್ತುಗಳಾಯಿತು | ಶರತ್—ಶರದ್ಭೂತು |
ಹನಿಃ—ಹವಿಸ್ಸಾಯಿತು.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯಾದನಂದರ, ಪುರುಷನ ಅಂಶಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು ಪುರುಷಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ
ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು. ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಸಂತಮಾತು ತುಪ್ಪವಾಯಿತು. ಗ್ರೀಷ್ಮವು ಸಮಿತ್ತುಗಳಾಗಿಯೂ
ಶರದ್ಭೂತವು ಹವಿಸ್ಸೂ ಆದವು.

English Translation

When the gods performed the sacrifice with Parusha as the offering,
then Spring was its ghi, Summer the fuel, and Autumn the oblation.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಪರಮಪುರುಷನು ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗಾಗಿ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ ಆ ಸಂಕಲ್ಪದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ನಾನಾ ಶಕ್ತಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನ
ವಾಗಿ ಅವುಗಳ ಮೂಲಕ ಪುರುಷನು ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ(ನಿರಾಜಿಸುವುದರಿಂದ) ಅವನು ನಿರಾಟ್ಯಂಜ್ಞಕ
ನಾದನು. ಪುರುಷನಿಂದ ನಿರಾಟ್ಯ, ನಿರಾಟ್ಯನಿಂದ ಪುರುಷ ಹೀಗೆ ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವ ದಿವ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು
ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈಶ್ವರಸಂಕಲ್ಪದ ಫಲವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕ್ರಮ. ಒಂದು ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿ
ಇನ್ನೊಂದು ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿ. ಸ ಜಾತೋ ಅತ್ಮರಿಚ್ಯತ | ಪಶ್ಚಾದ್ಭೂಮಿಮುಖೋ ಪುರುಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ
ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳೂ, ದೇವತೀಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನಾಂತರದ ಜೀವನಗಳೂ,
ಈ ಜೀವನಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಕೊಡಲು ಜ್ಞಾನಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಶರೀರಗಳೂ ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿದವು.
ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಆತ್ಮಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ತನ್ನನ್ನೇ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು.
ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದಂತೆ ಸಂಕಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿಗೆ
ಅಂಗವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಪುರುಷನನ್ನು ಆಹುತಿಯಾದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು ಎಂದು ಪ್ರಕೃತ
ಮುಕ್ತಿಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಿರಾಟ್ಯಪುರುಷನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ
ಅನಿಷ್ಟವೂ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳಿಗೂ ಜ್ಞಾನಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ
ಪ್ರತಿಯೊಂದಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷಶಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಕ್ತಿಗಳೇ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಹಿಂದೆ
ವರ್ಣಿಸಿದಂತೆ ಗುಣರಹಿತವೂ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು ನಾನು ಮತ್ತು ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ
ತನ್ನ ಅಂಶಮಾತ್ರದಿಂದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದುದು ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿ; ವಿಧವಿಧವಾದ ಈ ಶಕ್ತಿಗಳು
ತಮ್ಮ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಕಾರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸುವುದು ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿ.
ದೇವತೆಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವ ಈ ಶಕ್ತಿಗಳು ಪುರುಷಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿದವು ಅನಂತರ ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತು
ಎಂಬುದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಬೇಕು. ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆ
ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ಯತ್ ಯದಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಕ್ರಮೇಣೈವ ಶರೀರೇಷೂತ್ಪನ್ನೇಷು ದೇನಾಃ ಉತ್ತರ-
ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಬಾಹ್ಯದ್ರವ್ಯಸ್ಯ ಅನುತ್ಪನ್ನತ್ವೇನ ಹವಿರಂತರಾಸಂಭವಾತ್ ಪುರುಷ-
ಸ್ವರೂಪಮೇವ ಮನಸಾ ಹವಿಷ್ವೇನ ಸಂಕಲ್ಪ್ಯ ಪುರುಷಾಖ್ಯೇನ ಹವಿಷಾ ಮಾನುಷಂ

ಯಜ್ಞಮತನ್ವತಃ ||

ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಪಂಚಮಹಾಭೂತಾದಿಶರೀರಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದನಂತರ, ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿಗಾಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿದರು. ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಪುರುಷನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಸಿಗಲಿಲ್ಲ. ಬಾಹ್ಯದ್ರವ್ಯಗಳು ಇನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪುರುಷರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಮಾನಸಿಕವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಮಾನಸಿಕಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪವೂ ಅದರ ಫಲವಾದ ಉತ್ತರ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಮುಖ್ಯವಿಷಯಗಳು. ಈ ಅಂಶಗಳು ವೈದಿಕ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸಂಶೋಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರು ಈ ರೀತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನುವರ್ತಿಸಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ವಿವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(೧) ತಸ್ಮಾದ್ವಿರಾಡಜಾಯತ—ಎಂಬ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರ ಭಾಷ್ಯ—

ಇದಾನೀಂ ಸೃಷ್ಟಿರುಚ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಣವಾಖ್ಯಾತ್ ನಾರಾಯಣಾತ್ | (ಅವ್ಯಕ್ತಾದಿತಿ ಕೇಚಿತ್). ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಕೃತಾನ್ಮಹಾಪುರುಷಾತ್ ವಿರಾಡಜಾಯತ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ತತೋ ವಿರಾಜೋ ಅಥಿ ವಿರಾಜಮೇವಾಧಿಕರಣೇಕೃತ್ಯ ಪುರುಷೋಽಜಾಯತ ದಶಹೋತ್ರಾಖ್ಯಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪುರುಷಸಮಷ್ಟ್ಯಾತ್ಮನಾ ಅಜಾಯತ | ಯಥೋಕ್ತಂ | ಸ ಮಾನಸೀನ ಆತ್ಮಾ ಜನಾನಾಂ ||

(ಶ್ರೈ. ಅ. ಭಾ. ೩-೧೨)

ಇದು (ಪೂರ್ವ) ಸೃಷ್ಟಿಯ ವಿಷಯ. ಪ್ರಣವಸಂಜ್ಞಕನೂ, ನಾರಾಯಣರೂಪನೂ ಆದ ಮಹಾಪುರುಷನಿಂದ ವಿರಾಟ್ಟಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿ. ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಇವನಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ (ವಿರಾಜಿಸುತ್ತವೆ) ಯಾದ್ದರಿಂದ ವಿರಾಟ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಮನೋರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ವಿರಾಟ್ಸಂಜ್ಞಕನು. ಈ ವಿರಾಟ್ಟಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು ಪುರುಷನು. ಇವನು ದಶಹೋತ್ರರೂಪನು. ಸಕಲ ಜನರಲ್ಲಿಯೂ ಮನೋರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಈ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ.

೧) ದಶಹೋತ್ರಾಖ್ಯಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ,

(೨) ಮಾನಸೀನಃ ಎಂಬುದೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಪುರುಷನ ಯಾವ ಮುಖ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಸಂಶೋಧಿಸಬೇಕು.

ಇದೇ ಮಾನಸೀನಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು (ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರು) ತಮ್ಮ ವಿವರಣೆಗೆ ಶೋಷಕವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸ ನೈರಾಜಃ ಪುರುಷಃ ಜಾತಃ ಸ್ರಾದ್ಧಾರ್ಥವಾನಂತರಂ ಅತ್ಕರಿಚ್ಛತ ಸ್ವಯಮೇವ ಆತ್ಮಾನ-
ಮತೈರೇಚಯತ್ | ಅನೇಕಧಾಭಾವಲಕ್ಷಣಂ ಸ್ವರೂಪಾತಿರೇಕಮಭಜತ ಭೋಂಂದ್ರಿಯಾ-
ದೀನ್ಯಸ್ಯಜತೇತಿ ಯಾನತ್ | ಉಕ್ತಂ ಚ—ಅಸತೋಽಧಿ ಮನೋಽಸೃಜ್ಯತ | ಮನಃ
ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ಸೃಜತ | ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾ ಅಸೃಜತ | ಇತಿ ||

(ತೈ. ಆ ಭಾ.)

ಸಕಲ ಭೂತಗಳೊಡನೆಯೂ ವಿರಾಜಿಸುವ ಪರಮಪುರುಷನು ತಾನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನಂತರ (ಪ್ರಾದ್ಧಾರ್ಥವಾದನಂತರ)
ದೇವತೀರ್ಮಜಾ ಮಾನವಾದಿರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ತೈತ್ತಿರೀಯ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವೂ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆಸತ್ತಿನಿಂದ ಮನಸ್ಸು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು-
ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಪ್ರಜೆಗಳು (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೯) ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ತದಸದೇವ ಸನ್ಮನೋಽಕುರುತ ಸ್ಯಾಮಿತಿ
(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೯) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮನಸ್ಸತ್ತವು ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದೇ ಮನಸ್ಸತ್ತವು ಇಲ್ಲಿಯೂ
ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ. ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಈಶ್ವರನ ಮನೋರೂಪವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಿತು. ಕೇವಲ ಅವನ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾಗಿ
ಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಆದುದರಿಂದಲೇ, ತದ್ವಾ ಇದಂ ಮನಸ್ಯೇವ ಪರಮಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ಎಂದೂ ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ
ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಸಂಕಲ್ಪವಿಶೇಷವೇ ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೦-೩) ಯತ್ಪುರುಷೇಣ ಹವಿಷಾ ಎಂಬ
ಪದಗಳಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಯತ್ಪುರುಷೇಣ ಹವಿಷಾ ಎಂಬ ಋಕ್ಸಿಗೆ ತೈತ್ತಿರೀಯಾರಣ್ಯಕದ ಭಾಷ್ಯ

ಯತ್ ಯದಾ ಪುರುಷೇಣ ಪ್ರಜಾಪತಿನಾ ಹವಿಷಾ ಹವಿಷ್ಯೇನ ಸಂಕಲ್ಪಿತೇನ ಹವಿರಂತರ-
ಸ್ಯಾಭಾವಾತ್ ದೇವಾಃ ಸ್ತ್ರಾಣಾಃ ಸ್ತ್ರಾಜಾಪತ್ಯಾಃ ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಚ ಯಜ್ಞಂ ಸಂಕಲ್ಪಾಪ್ತಕಂ
ಅತನ್ವತ ಯಜ್ಞಮಿವ ಅಕುರ್ವತ |

(ತೈ. ಆ. ಭಾ. ೩-೧೨)

ಬೇರೆ ಯಾವ ಹವಿಷ್ಯೂ ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪ್ರಾಣಗಳೂ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದ
ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದವು. ಎಂದರೆ, ದಶಹೋತ್ರಾಖ್ಯನಾದ ಪುರುಷನ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವು ಎಂದು
ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇದನ್ನೇ ಸಾಯಣರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೦-೬) ಉತ್ತರ-
ಸೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥಂ ಪುರುಷಸ್ವರೂಪಮೇವ ಮನಸಾ ಸಂಕಲ್ಪ ಪುರುಷಾಖ್ಯೇನ ಹವಿಷಾ ಮಾನುಸಂ ಯಜ್ಞ-
ಮತನ್ವತ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ದಶಹೋತ್ರಾಖ್ಯ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪುರುಷ-
ಸಮಷ್ಟ್ಯಾತ್ಮನಾ ಅಜಾಯತ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ ಸ ಮಾನಸೀನಃ ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಿಂದಲೂ
ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಹೀಗೆ ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪವೇನು, ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದಶಹೋತ್ರಾಖ್ಯ
ನಾದ ಪುರುಷನ ಕಾರ್ಯವೇನು ? ಹೇಗೆ ? ಮತ್ತು ಮನೋರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವೆಂದರೇನು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು
ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸದೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ. ದೇವಾ ಯಜ್ಞಮತನ್ವತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೇವಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ
ಪ್ರಾಣಗಳು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಈ ರೂಪಗಳಿಂದಿದ್ದು ಪುನಃ ಉತ್ತರ

ಸೃಷ್ಟಿಗಾಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿದನು ಎಂದರ್ಥ. ಎಂದರೆ, ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಯಜ್ಞಮೂಲ; ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಯಜ್ಞಮೂಲ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ದಶಹೋತ್ರಾಭ್ಯನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಅದಾ ಸಿಸೃಕ್ಷುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥಂ ಕೇನ ಚಿದ್ವ್ಯಾಗೇನ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕೇನ ಇಷ್ಟವಾನಾ ಮೊದಲು ಸೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಾವ ರೂಪದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದನು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಆ ಯಜ್ಞದ ವಿಶೇಷಾಂಗಗಳನ್ನೂ ಅದರ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ಶೈಶ್ವರೀಯ ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಚಿತ್ತಿಃ ಸ್ತೃಕ್ | ಚಿತ್ತಮಾಜ್ಯಂ | ವಾಗ್ವೇದಿಃ | ಅಧೀತಂ ಬರ್ಹಿಃ | ಕೇತೋ ಅಗ್ನಿಃ | ವಿಜ್ಞಾತ-
ಮಗ್ನಿಃ | ವಾಕ್ಪತಿಹೋತಾ | ಮನ ಉಪವಕ್ತಾ | ಪ್ರಾಣೋ ಹವಿಃ | ಸಾಮಾಧ್ವರ್ಯಃ ||

(ಶೈ. ಆ. ೩-೧)

ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಿಗೆ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದ ಯಾವ ಬುದ್ಧಿಯಿರುವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಚಿತ್ತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಯಾಗಕ್ಕೆ ಯಾವ ರೀತಿ ಸ್ತೃಕ್ ಎಂಬ ಸಾಧನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆ ಸೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಚಿತ್ತಿಯೇ ಸ್ತುಗ್ರೂಪವಾದ ಮುಖ್ಯಸಾಧನ.

ಚಿತ್ತಮಾಜ್ಯಂ—ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಆಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ತುಕ್ವಾತ್ರೆಯೇ ಆಧಾರವಾಗಿರುವಂತೆ ಚಿತ್ತಿಯು ಚಿತ್ತಕ್ಕೆ ಆಧಾರ. ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಚಿತ್ತವೇ ಆಜ್ಯವು. ಸಕಲವಾದ ಧೈಯತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ ಚಿತ್ತವು ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಉಪಕರಣವೆಂದರ್ಥ.

ವಾಗ್ವೇದಿಃ—ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಲು ಯಜ್ಞವೇದಿಯು ಸಾಧನವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಲು ಸಾಧನವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯೇ ವೇದಿಯು.

ಅಧೀತಂ ಬರ್ಹಿಃ—ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಹರಡಿರುವ ದರ್ಭಗಳಂತೆ, ವಾಗ್ವರ್ಣನೆಗೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಸಾರಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವ ಅಧೀತ (ರೂಪ)ವೇ ಬರ್ಹಿಯು.

ಕೇತೋ ಅಗ್ನಿಃ—ಸಮಸ್ತಿರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪಗಳಿಂದ ವಿಭಾಗಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ ವೈಯಕ್ತಿಕಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಕ್ತಿಯೇ ಅಗ್ನಿಯು. ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯಿರುವಂತೆ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕೇತವೇ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿರೂಪವು.

ವಿಜ್ಞಾತಮಗ್ನಿಃ—ವಿಶ್ವವು ನನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ ಎಂಬ ಯಾವ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಸಂತುಷ್ಟಿಗಳಿವೆಯೋ ಅವೇ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಧ್ರುವು.

ವಾಕ್ಪತಿಹೋತಾ—ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಉಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ವಾಗೀಂದ್ರಿಯವೇ ಹೋತೃವು.

ಮನ ಉಪವಕ್ತಾ—ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಮೂಲವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮನಸ್ಸೇ ಬ್ರಹ್ಮ.

ಪ್ರಾಣೋ ಹವಿಃ—ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮುಖ್ಯಶಕ್ತಿಯಾದ ಪ್ರಾಣವೇ ಹವಿಸ್ಸು.

ಸಾಮಾನ್ಯರು:—ಸೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಡತಕ್ಕ ತಪಸ್ಸೇ ಸಾಮಾನ್ಯ. ಈ ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಧ್ವರನಿರ್ವಾಹಕ ವಾದ ಅಧ್ವರವು. ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಲು ಅಧ್ವರವು ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿರುವಂತೆ ಸೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಅಧ್ವರಕ್ಕೆ (ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) ತಪೋರೂಪವಾದ ಸಾಮಾನ್ಯ.

ಹೀಗೆ ಚಿತ್ತಿ, ಚಿತ್ತ, ವಾಕ್, ಅಧೀತ, ಕೇತ, ವಿಜ್ಞಾತ, ವಾಕ್ಪತಿ, ಮನಸ್, ಪ್ರಾಣ, ಸಾಮಾನ್ಯ ಹತ್ತು ಅಂಗಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಜಾಪತಿ (ಸಂಕಲ್ಪ) ರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. (ದಶಹೋತಾ ದಶಭೂತೋ ಯಜ್ಞಾತ್ಮಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ). ಸಾಯಣರು ತಮ್ಮ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಚಿತ್ತಿಚಿತ್ತಶಬ್ದಭ್ಯಾಂ ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕಸವಿಕಲ್ಪಕಭೇದಜನಕಾವಂತಃಕರಣವೃತ್ತಿಭೇದಾ ವಿವಕ್ಷಿತಾ |

ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕ ಎಂದರೆ ವಿಶೇಷಣಗಳಾವುವೂ ಇಲ್ಲದ ನಿರ್ಗುಣನೂ, ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯನೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಚಿತ್ತಿ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ, ಸಾಮಾನ್ಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ವರ್ಣನೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾದ ಸಗುಣಬ್ರಹ್ಮನು ಚಿತ್ತಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವ್ಯಕ್ತ ಮತ್ತು ವ್ಯಕ್ತರೂಪಗಳೆರಡೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿವೆ. ಕೇತ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾತ ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಹ ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕ ಮತ್ತು ಸವಿಕಲ್ಪಕಾತ್ಮಕವಾದ (ನಿರ್ಗುಣ, ನಿರ್ವಿಶಿಷ್ಟ ಮತ್ತು ಸಗುಣ ಸವಿಶೇಷರೂಪವಾದ) ಬ್ರಹ್ಮ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಉಳಿದ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇವೆ (ಮನಃ ಪ್ರಾಣಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ಇತ್ಯಾದಿ).

ಏನಂ ಚಿತ್ತಾದಯೋ ದಶ ಶರೀರಗತಾಃ ಪದಾರ್ಥಾವಿಶೇಷಾಃ ಸ್ವಗಾದಯೋ ದಶಪದಾರ್ಥಾ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕಾಃ | ಅಸ್ತಿನೃಂತ್ರೇ ಸ್ವಗಾದೀನಾಂ ಹೋಮಸಾಧನಾನಾಂ ದಶಾನಾಮುಭಿಹಿತತ್ವಾದಯಂ ಮಂತ್ರೋ ದಶಹೋತೇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ||

ಈ ರೀತಿ ಚಿತ್ತಿ, ಚಿತ್ತ ಇತ್ಯಾದಿ ಹತ್ತು ಪದಗಳೂ ತಾತ್ಪರ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಶರೀರಗತವಾದ ಹತ್ತು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞಸಾಧನಗಳಾದ ಹತ್ತು ಸ್ವಗಾದಿ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಸುಗ್ರಾದಿ ಹತ್ತು ಪದಾರ್ಥಗಳ ವಿವಕ್ಷೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ದಶಹೋತಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದಶಹೋತಾ ಎಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿರುವಂತೆಯೇ, ಚತುರ್ಹೋತಾ, ಪಂಚಹೋತಾ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದಲೂ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂದು ತಿಳಿಯಲು ಈ ವರ್ಣನೆಗಳಿರುವ ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದಶಹೋತೃರೂಪವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮತ್ತು ಅವನ ಮನಃಸಂಕಲ್ಪಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞ ಇವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಉಪಯುಕ್ತವೋ ಅಷ್ಟನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಉದಾಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿರಕಾಮಯತ ಪ್ರಜಾಃ ಸೃಜೇಯೇತಿ | ಸ ಏತಂ ದಶಹೋತಾರಮಪಶ್ಯತ್ ; ತಂ ಮನಸಾನುದ್ರುತ್ಯ ದರ್ಭಸ್ತಂಜೇಜುಹೋತ್ | ತತೋ ವೈ ಸ ಪ್ರಜಾ ಅಸೃಜತ | ತಾ

ಅಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಅಪಾಕ್ರಾಮನ್ | ತಾ ಗ್ರಹೇಣಾಗೃಹ್ಣಾತ್ | ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವೈ
ದಶಹೋತಾ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೧-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದಾಗ ಚಿತ್ತಿಃಸುಕ್ ಎಂಬ ದಶಹೋತೃಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು
ಅದರ ತತ್ಪಾರ್ಥವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿದನು. ಅದನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಿಸಿ ದರ್ಭಸ್ತಂಭದಲ್ಲಿ ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ
ಅರ್ಪಿಸಿದನು ಆಗ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದನು. ಈ ರೀತಿ ಸೃಷ್ಟರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು.
ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ವಾಚಸ್ಪತೇ ವಿಧೇ ನಾಮನ್ ಎಂಬ ಗ್ರಹರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅವನ್ನು
ನಿಯಮನಮಾಡಿದನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ದಶಹೋತೃವು.

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ದಶಹೋತಾ | ಪ್ರಜಾಪತಿರೇವ ಭೂತ್ವಾ ಪ್ರ ಜಾಯತೇ | ಮನಸಾ ಜುಹೋತಿ |
ಮನ ಇನ ಹಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಪ್ರಜಾಪತೇರಾಪ್ತೈಃ | ಪೂರ್ಣಯಾ ಜುಹೋತಿ | ಪೂರ್ಣ
ಇನ ಹಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಪ್ರಜಾಪತೇರಾಪ್ತೈಃ | ನ್ಯೂನಯಾ ಜುಹೋತಿ | ನ್ಯೂನಾಧಿ
ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾ ಅಸೃಜತ ಪ್ರಜಾನಾಗ್ಂ ಸೃಷ್ಟೈಃ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೧-೨)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ದಶಹೋತೃರೂಪನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಪ್ರಜೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ
ಅವನ ಸ್ವರೂಪವು ಎರಡು ವಿಧ. ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತ ಇನ್ನೊಂದು ಅವ್ಯಕ್ತ. ಒಂದು ಪೂರ್ಣ ಇನ್ನೊಂದು ನ್ಯೂನ
(ಅಪೂರ್ಣ). ಅವ್ಯಕ್ತವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಆರಾಧಿಸಲು ಪೂರ್ಣಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸತಕ್ಕದ್ದು.
ಜಗದ್ರೂಪದ ವ್ಯಕ್ತವಾದ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣವಲ್ಲದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನಾರಾಧಿಸಲು ನ್ಯೂನಪಾತ್ರೆಯಿಂದ (ಚತುರ್ಗೃಹೀ
ತೇನಾಜ್ಯೇನ ಯುಕ್ತಾ ಯೇಯಮಪೂರ್ಣಾ ಸುಕ್) ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಆರಾಧಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಇದು ಪ್ರಜಾ
ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಗ್ರಹಾದಿಮಂತ್ರಗಳ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯು
ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಯಾವ ರೀತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಮನಃಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ
ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಉಚ್ಚಾರಣವು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವೈ ದಶಹೋತಾ | ಚತುರ್ಹೋತಾ ಪಂಚಹೋತಾ | ಷಡ್ಹೋತಾ ಸಪ್ತಹೋತಾ |

(ತೈ ಬ್ರಾ. ೨-೨-೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಚತುರ್ಹೋತೃವು.
ಚತುರ್ಹೋತೃತ್ವವು ಹೇಗೆಂದರೆ,

(೧) ಪೃಥಿವೀ ಹೋತಾ; (೨) ದ್ಯೌರಧ್ವರ್ಯುಃ, (೩) ರುದ್ರೋಽಗ್ನೀತ್; (೪) ಬೃಹಸ್ಪತಿ
ರೂಪವಕ್ತಾ |

(ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಸ್ವರೂಪವು ಯಾವರೀತಿ ಯಾಜ್ಞ ಕಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದೇ ಪ್ರಕೃತ ಉದ್ದಿಶ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾಜ್ಞ ಕ ಕ್ರಿಯಾಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿಲ್ಲ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಸ್ವರೂಪವಿರಣವೇ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ).

ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪಂಚಹೋತೃತ್ವವು—

(೧) ಅಗ್ನಿಹೋತಾ, (೨) ಅಶ್ವಿನಾಧ್ವರ್ಯು, (೩) ತ್ವಷ್ಟಾಗ್ನೀತ್. (೪) ಮಿತ್ರ ಉಪವಕ್ತಾ | (ಅಶ್ವಿನಿಗಳು ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ವರೂಪರು).

ಪಡ್ಧೋತ್ಯ ಕನಾದ ಮಂತ್ರವು ಎರಡು ವಿಧ. ಮೊದಲನೆಯದು,

(೧) ಸೂರ್ಯಂ ತೇ ಚಕ್ಷುಃ (೨) ನಾತಂ ಪ್ರಾಣಃ, (೩) ದ್ಯಾಂ ಪೃಥ್ವಂ, (೪) ಅಂತರಿಕ್ಷಮಾತ್ಮಾ
(೫) ಅಂಗೈರ್ಯಜ್ಞಂ, (೬) ಪೃಥಿವೀಗ್ಂ ಶರೀರೈಃ |

ಎರಡನೆಯದು,

(೧) ವಾಗ್ಗೋತಾ, (೨) ದೀಕ್ಷಾ ಪತ್ನೀ, (೩) ನಾತೋಧ್ವರ್ಯುಃ (೪) ಅಪೋಽಭಿಗರಃ,
(೫) ಮನೋ ಹವಿಃ, (೬) ತಪಸಿ ಜುಹೋಮಿ |

(ತೈ. ಆ. ೩-೬)

ಸಪ್ತಹೋತೃತ್ವ—

(೧) ಮಹಾಹವಿಹೋತಾ, (೨) ಸತ್ಯಹವಿರಧ್ವರ್ಯುಃ (೩) ಅಚ್ಯುತಪಾಜಾ ಅಗ್ನೀತ್,
(೪) ಅಚ್ಯುತಮನಾ ಉಪವಕ್ತಾ, (೫) ಅನಾಧ್ಯಷ್ಟಶ್ಚಾಪ್ರತಿಧ್ಯಷ್ಟಶ್ಚ ಯಜ್ಞನ್ಯಾಭಿಗರಾ,
(೬) ಆಯಾಸ್ಯ ಉದ್ಗಾತಾ |

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞ ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸ್ಥಾನನಿರ್ದೇಶಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಇದಲ್ಲದೇ, ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿರೂಪಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು ಎಂಬ ವರ್ಣನವೂ ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ

ಪ್ರಜಾಪತಿರಕಾಮಯತ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ | ಸ ಏತಂ ದಶಹೋತಾರಮುಪಶ್ಯತ್ | ತೇನ
ದಶಧಾತ್ಮಾನಂ ವಿಧಾಯ | ದಶಹೋತ್ರಾತಪ್ಯಪ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೪)

ಸೃಷ್ಟಿಗಾಗಿ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದಶಹೋತೃಕನಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು (ಚಿತ್ತಿಃಸ್ಪುಕ್ ಇತ್ಯಾದಿ) ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿದುದೇ ಅಲ್ಲದೇ, ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಹತ್ತು ಭಾಗವಾಗಿ ಮಾಡಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಯಾವ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಎಂಬ ವಿವರಣವು ಯಾಜ್ಞ ಕಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

(೧) ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಏಕಹೋತಾ | ಸ ಯಜ್ಞಃ—ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ತಪೋಮಯನು. ತಪಸ್ಸೇ ಯಜ್ಞ ರೂಪವು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಪೋಮಯನಾದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ತಪಸ್ಸೇ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಆಧಾರ. ಯಜ್ಞವೇ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಪೋಷಕವು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂಪದಲ್ಲಿ ಇವೆಲ್ಲದರ ಪೋಷಕನು.

(೨) ಅಗ್ನಿದ್ವಿಹೋತಾ; | ಸ ಭರ್ತಾ—ಪಾಕಹವಿರ್ವಹನಗಳಿಂದ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಧರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದ್ವಿಹೋತೃನೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೩) ಪೃಥಿವೀ ತ್ರಿಹೋತಾ | ಸ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ—ಅಗ್ನಿ, ಅನ್ನ ಮತ್ತು ಯಾಗಗಳಿಂದ ಸಕಲ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗಳಿಗೂ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀಭೂತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ತ್ರಿಹೋತೃತ್ವವು.

(೪) ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಚತುಹೋತಾ | ಸ ವಿಷ್ವಾ—ವಾಗ್ವೈಷ್ವಾನರಾಶ್ವಸಾನಗಳಿಂದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಚತುಹೋತೃತ್ವವು.

(೫) ವಾಯುಃ ಪಂಚಹೋತಾ | ಸ ಸ್ರಾಣಃ—ಪ್ರಾಣಾದಿ ಪಂಚ ವೃತ್ತಿಗಳಿಂದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಪ್ರಾಣಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಂಚಹೋತೃನೆಂದು ಸ್ತುತನಾಗಿದೆ.

(೬) ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತದ್ವಿಹೋತಾ | ಸ ಋತೂನ್ವೈಶ್ವಯಾತಿ—ಋತು (೭) ಕಲ್ಪನೆಗಳಿಂದ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಧರಿಸುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರಮಾರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಪದ್ವಿಹೋತೃತ್ವವು.

(೭) ಅನ್ನಗಂ ಸಪ್ತಹೋತಾ | ಸ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಃ—ಶೀರ್ಷಣ್ಯಾದಿ ಸಪ್ತ(೭) ಪ್ರಾಣವೃತ್ತಿಗಳಿಂದ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಜೈತನ್ಯಯುಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಪ್ತಹೋತೃತ್ವವು. -

(೮) ದಾರಷ್ಟಹೋತಾ; | ಸೋಽನಾಥ್ಯಸ್ಯಃ—ಇಂದ್ರಿಯಾತ್ಮಗಳಾದ ಪ್ರಾಣಾದ್ಯಂತಃಕರಣಗಳಿಂದ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ವೃಷ್ಟಾದಿಗಳ ಮೂಲಕ ಜಗತ್ತಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ ಕಾರಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸುಖಸ್ಥಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಅಷ್ಟಹೋತೃತ್ವ.

(೯) ಆದಿತ್ಯೋ ನವಹೋತಾ | ಸ ತೇಜಸ್ವೀ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎಂಟು ಶಕ್ತಿಗಳೊಡಗೂಡಿದ ತನ್ನ ದಿವ್ಯ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಲೋಕವನ್ನೂ ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ.

(೧೦) ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವಹೋತಾ | ಸ ಇದಗಂ ಸರ್ವಂ —ಮೇಲೆ ವರ್ಣಿತವಾದ ಸಕಲ ತತ್ತ್ವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಸ್ಥಾನರಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿ ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಮೀರಿದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದಶಹೋತೃನೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ದಶಹೋತ್ರಾಖ್ಯನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪನಾದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿಯಾದನಂತರ, ಪುನಃ ಬಾಹ್ಯಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳ ಅಭಾವದಿಂದ ಅದೇ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮಾನಸಿಕಸಂಕಲ್ಪದಿಂದಲೇ ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿಯೂ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಸಾಹಾಯ್ಯಕರಾದರು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ

ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದೆ. ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿ ಎರಡೂ ಮಾನಸಿಕಸಂಕಲ್ಪರೂಪವೇ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಮನೋರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಸಹ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸ ಮಾನಸೀನ ಆತ್ಮಾ ಜನಾನಾಂ ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಮಾನಸಿಕಸ್ವರೂಪವು ಶ್ರುತಿನಾಕೃತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಸೇವ ನಾ ಇದಮಗ್ರೇ ಸದಾಸೀನ್ನೇನ ಸದಾಸೀತ್ | ಅಸೀದಿನ ನಾ ಇದಮಗ್ರೇ
ನೇನಾಸೀತ್ತದ್ಧ ತನ್ಮನ ಏವಾಸ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೨-೧)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮೂಲತತ್ವವು ಸದಾತ್ಮಕವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅಸದಾತ್ಮಕವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಭಾವಾತ್ಮಕವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಿತು. ಅಭಾವಾತ್ಮಕವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಿತು. ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣವಾದ ಮನೋರೂಪದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿತು.

ತಸ್ಮಾದೇತದ್ವಿಜಾಭ್ಯನೂಕ್ತಂ | ನಾಸದಾಸೀನ್ನೋಸದಾಸೀತ್ತದಾನೀಮಿತಿ ನೇನ ಹಿ ಸನ್ಮನೋ
ನೇನಾಸತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೨-೨)

ಆದುದರಿಂದಲೇ ನಾಸದಾಸೀತ್ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತ ದ್ರಷ್ಟೃಗಳಾದ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (೧೦-೧೨-೧) ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅಭಾವರೂಪವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ, ಮನಸ್ಸು ಈ ಎರಡು ಅವಸ್ಥೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದುದರಿಂದ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆದ್ವಿತೀಯವಾಗಿದ್ದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾಗಿ,

ತದಿದಂ ಮನಃ ಸೃಷ್ಟಮಾವಿರಬುಭೂಷತ್ | ನಿರುಕ್ತತರಂ ಮೂರ್ದತರಂ ತದಾತ್ಮಾನ-
ಮನ್ನೈಚ್ಛತ್ತಪೋತಸ್ಯತ ತತ್ಸ್ರಮೂರ್ಘತ್ತತ್ಪಟೌತ್ರಿಗಂಶತಗಂ ಸಹಸ್ರಾಣ್ಯಪತ್ಯ-
ದಾತ್ಮನೋಗ್ನೀನರ್ಕಾನ್ಮನೋಮಯಾನ್ಮನಶ್ಚಿತಸ್ತೇ ಮನಸೈವಾಧೀಯಂತ ಮನಸಾ
ಚೀಯಂತ ಮನಸೈಷು ಯಹಾ ಅಗುಹ್ಯಂತ ಮನಸಾಸ್ತುವತ ಮನಸಾ ಶಗಂಸನ್ಯತ್ಕಿಂ
ಚ ಯಜ್ಞೇ ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯತೇ ಯತ್ಕಿಂ ಚ ಯಜ್ಞೀಯಂ ಕರ್ಮ ಮನಸೈವ ತೇಷು
ತನ್ಮನೋಮಯೇಷು ಮನಶ್ಚಿತ್ಸು ಮನೋಮಯಮಕ್ರಿಯತ ತದ್ಯತ್ಕಿಂ ಚೇಮಾನಿ
ಭೂತಾನಿ ಮನಸಾ ಸಂಕಲ್ಪಯಂತಿ ತೇಷಾಮೇವ ಸಾ ಕೃತಿಸ್ತಾನೇವಾದಧತಿ ತಾಂಕ್ಷಿನ್ವಂತಿ
ತೇಷು ಗೃಹಾನ್ ಗೃಹ್ಣಂತಿ ತೇಷು ಸ್ತುವತೇ ತೇಷು ಶಗಂಸಂತ್ಯೇತಾವತೀ ನೈ ಮನಸೋ-
ವಿಭೂತಿರೇತಾವತೀ ವಿಸೃಷ್ಟಿರೇತಾವಂತನಃ ಪಟೌತ್ರಿಗಂಶತ್ಸಹಸ್ರಾಣ್ಯಗ್ನಯೋರ್ಕಾರ್ತೇಷಾ-
ಮೇಕೈಕ ಏವ ತಾವಾನ್ಯಾನಾನಸೌ ಪೂರ್ವಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೨-೩)

ಸೃಷ್ಟ್ಯನಂತರ ಮನಸ್ಸು ತಾನೂ ವ್ಯಕ್ತರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿತು. ಮೂರ್ದರೂಪದಲ್ಲಿ ಗೋಚರವಾಗಬೇಕೆಂದೂ ಇಚ್ಛಿಸಿತು. ಆದು ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿತು. ಆದರ ಫಲವಾಗಿ ಅದು ಸಾಂದ್ರತೆಯನ್ನು

(ಘನತೆಯನ್ನು) ಪಡೆಯಿತು. ಆ ಒಡನೆಯೇ ಅದು ತನ್ನ ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಮೂವತ್ತು ಅರು ಸಾವಿರಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಅಗ್ನಿಚಿತೆಯನ್ನು ಕಂಡಿತು. ಅವೆಲ್ಲವೂ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದವು. ಮಾನಸಿಕವಾಗಿಯೇ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದ್ದವು. ಸೋಮಪಾತ್ರೆಗಳೂ ಮಾನಸಿಕವಾಗಿಯೇ ಸಿದ್ಧವಾದವು. ಮಂತ್ರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮಾನಸಿಕವಾಗಿಯೇ ಪಠಿತವಾದವು. ಯಾವ ಯಾವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳು ನೆರವೇರಲ್ಪಡಬೇಕೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಮಾನಸಿಕವಾಗಿಯೇ ನೆರವೇರಲ್ಪಟ್ಟವು. ಮಾನಸಿಕವಾಗಿಯೇ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಆ ಯಜ್ಞಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಮಾನಸಿಕವಾಗಿಯೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ಸಕಲ ಪೂಜೆಗಳೂ ಸಕಲ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೂ ಮಾನಸಿಕವಾಗಿಯೇ ಅರ್ಪಿತವಾದವು.

ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲ, ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯಗಳು ಸಕಲವೂ ಮನೋರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ಮನಸ್ಸಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ.

ತಸ್ಮಾನ್ನನಸಾ ಪ್ರಜಾಪತಯೇ ಜುಹ್ವತಿ ಮನ ಇನ ಹಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೧೧-೫)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಾವ ರೀತಿ ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಮನಸ್ಸನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಮನಸ್ಸಂಕಲ್ಪರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಮನಸ್ಸಿನ ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸಂಕಲ್ಪದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಲಾಂಕಿಕವಾದ ದೇಹದ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟ ಮನಃಸಂಕಲ್ಪಗಳು ಬಂಧಹೇತುಗಳಾಗುತ್ತವೆಯೆಂಬ ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿರುವ ನರ್ಣನೆಗಳು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ನಿರೂಪವಾಗಿಲ್ಲ. ಋರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಮನಸ್ಸತ್ತವೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ವಿಷಯ. ಅದಿತ್ತತ್ವದ ಮನಃಸಂಕಲ್ಪವೇ ಯಜ್ಞರೂಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮನೋ ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಾ ತದ್ಯದಿದಂ ಮನಃ ಸೋಽಸೌ ಚಂದ್ರಃ ಸ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸ ಮುಕ್ತಿಃ
ಸಾತಿಮುಕ್ತಿತ್ಯತಿವೋಕ್ಷಾ ಅಥ ಸಂಪದಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೧-೬)

ಮನಸ್ಸೇ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಬ್ರಹ್ಮ, ಮೇಲಿನ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುವ ಚಂದ್ರನೂ, ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಮನೋರೂಪಗಳೇ. ಮನಸ್ಸೇ ಆತ್ಮಂತಿಕವಾದ ಮುಕ್ತಿಹೇತುವು.

ಮನೋಮಯೋಽಯಂ ಪುರುಷೋ ಭಾಃಸತ್ಯಸ್ತಿಸ್ತನ್ನಂತರ್ಹೃದಯೇ ಯಥಾ ವ್ರಿಹಿರ್ನಾ
ಯವೋ ವಾ ಸ ಏಷ ಸರ್ವಸ್ಯೇಶಾನಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾಧಿಪತಿಃ ಸರ್ವಮಿದಂ ಪ್ರಶಾಸ್ತಿ
ಯದಿದಂ ಕಿಂಜ ||

(ಬೃ. ಉ. ೫-೬-೧)

ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಮನೋಮಯನು ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ತೇಜೋಮಯನು. ಇವನು ತನ್ನ ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪ್ರಭುವೂ ನಿಯಾಮಕನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಮನೋ ಹ್ಯಾತ್ಮಾ ಮನೋ ಹಿ ಲೋಕೋ ಮನೋ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಮನ ಉಪಾಸ್ತೇತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೭-೩)

ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಮನೋರೂಪನು. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲ, ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯ ಎರಡಕ್ಕೂ ಈ ರೂಪವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪುರುಷೇಣ ಹವಿಷಾ ಎಂದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಪುರುಷಸ್ವರೂಪಮೇವ ಮನಸಾ ಸಂಕಲ್ಪ, ಮಾನುಷಂ ಯಜ್ಞಮತಸ್ತತ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ದೇವಾಃ ಎಂದರೆ ಅದೇ ಪುರುಷ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಎಂದರ್ಥವೂ ಹೌದು. ಸೃಷ್ಟಿಕಾಮಃ ಪ್ರಜಾಪತೀವ ಪ್ರಾಣಾದಿವೃತ್ತಿಭೇದೇನೋಚ್ಯತೇ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಈ ರೀತಿ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. (ಭಾ. ಭಾ) ಅಥವಾ ದೇಹದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಆದಿತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದರಿಂದ ದೇವಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವೂ ಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಗತಾಃ ಕಲಾಃ ಪಂಚದಶ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ದೇವಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ಪ್ರತಿದೇವತಾಸು |

ಕರ್ಮಾಣಿ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಶ್ಚ ಆತ್ಮಾ ಪರೇವ್ಯಯೇ ಸರ್ವ ಏಕೀಭವಂತಿ ||

(ಮು. ಉ. ೩-೨-೭)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೇಹಾಂತರ್ಗತವಾದ ಸಕಲ ಅವಯವಗಳೂ ಮರಣಾನಂತರ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುವುವು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ದೇವಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ಪ್ರತಿದೇವತಾಸು ಎಂದರೆ, ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾದ ಆದಿತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಐಕ್ಯವಾಗುವುವು ಎಂದರ್ಥ. ದೇಹಾಂತರ್ಗತವಾಗಿದ್ದಾಗ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಬಾಹ್ಯ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಾಗ ಆದಿತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳು, ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದರು ಎಂದು ಹೇಳುವಂತೆಯೇ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಆಚರಿಸುವುವು ಎಂದರೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವೊಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಸೃಷ್ಟಿ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಭಾಗಗಳು ಸ್ಥೂಲವಾದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅವಾಂತರ ಸೃಷ್ಟಿಗಳೂ ಸೇರಿವೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ತಮ್ಮ ಪಿತೃವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿದರು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಜಗತ್ತಿನ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂಬ ಯಜ್ಞ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಫಲಗಳಾದ ಸೃಷ್ಟಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಲಿಲದಲ್ಲಿ ಸುನರ್ಣಾಂಡವು ಅವಿಭೂತವಾಗಿ ಅದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪುರುಷ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ (ಅವಿಭೂತನಾದ) ವಿಷಯವನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಜ್ಞ, ಇವನಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಯಜ್ಞ ಇವುಗಳ ವಿವರವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ತತಃ ಸಂವತ್ಸರೇ ಪುರುಷಃ ಸಮಭವತ್ | ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | (ಸಂವತ್ಸರೋ ವೈ ಯಜ್ಞಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ೧೧-೧-೧೧).....ಸೋಮೋರ್ಜಾಭ್ರಾನ್ಯಂತಶ್ಚಾರ ಪ್ರಜಾಕಾಮಃ | ಸ ಅತ್ಮನೈವಪ್ರಜಾಪತಿಮಧತ್ತ ಸ ಅಸ್ಮಿನೈವ ದೇವಾನಸ್ಯಜತ ತೇ ದೇವಾದಿನಮುಭಿಪದ್ಯಾಃ -

ಸೃಜ್ಯಂತೆ ತದ್ದೇವಾನಾಂ ದೇವತ್ವಂ ಯದ್ವಿವಮುಭಿಪದ್ಯಾಸೃಜ್ಯಂತ ತಸ್ಮೈ ಸಸೃಜಾನಾಯ
ದಿವೇನಾಸ ತದ್ದೇವ ದೇವಾನಾಂ ದೇವತ್ವಂ ಯದಸ್ಮೈ ಸಸೃಜಾನಾಯ ದಿವೇನಾಸ ||
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೭)

ಸಲಿಲದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಅಂಡದಿಂದ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರಾನಂತರ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಸಂವತ್ಸರರೂಪನು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞ ರೂಪನು. (ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಯಜ್ಞ ರೂಪನೆಂಬುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ). ಯಜ್ಞ ರೂಪನಾದ ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಸ್ತುತಿಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುತ್ತಲೂ ಮತ್ತು ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತಲೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಸಾಧಕವಾದ ಗರ್ಭವನ್ನು ತನ್ನ ಮುಖದ ಉಸಿರಿನಿಂದ (ಪ್ರಾಣದಿಂದ) ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದನು. ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡುವವರಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಸೃಷ್ಟರಾದರು. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತಾವೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದನಂತರವೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಹಗಲಿನ ಪ್ರಕಾಶವಾದಂತೆ ಭಾಸವಾಯಿತು.

ತಾ ನಾ ಏತಾಃ | ಪ್ರಜಾಪತೇರಧಿದೇವತಾ ಅಸೃಜ್ಯಂತಾಗ್ನಿರಿಂದ್ರಃ ಸೋಮಃ ಪರಮೇಷ್ಠೀ
ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೧೪)

ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ಸೋಮ ಮತ್ತು ಪರಮೇಷ್ಠೀ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ಇವರು ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಪ್ರಥಮತಃ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ದೇವತೆಗಳು. ಇವರು ಉತ್ಪನ್ನರಾದನಂತರ,

ತಾಃ ಸಹಸ್ರಾಯುಷೋ ಜಜ್ಞೀರ | ತಾ ಯಥಾ ನದ್ಯೈ ಸಾರಂ ಪರಾಶತ್ಯೇದೇವಗ್ಂ
ಸ್ವಸ್ಯಾಯುಷಃ ಸಾರಂ ಪರಾಚೆಖ್ಯುಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೯-೧೫)

ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಪರಿಮಿತಿಯುಳ್ಳ ಆಯುಸ್ಸುಳ್ಳವರಾಗಿ ಮಾತ್ರವಾದರು. ದೂರದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದರೂ ಸಹ ನದಿಯ ಒಂದು ದಡದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ದಡವನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿ ನೋಡಬಹುದೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಈ ದೇವತೆಗಳೂ ತಮ ಆಯುಸ್ಸಿನ ಪರಿಮಿತಿಯ ಕೊನೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲವರಾದರು.

ತಾ ಅರ್ಚಂತಃ ಶ್ರಾನ್ಯಂತ್ಯಶ್ಚೇರುಃ | ತತ ಏನಂ ಪರಮೇಷ್ಠೀ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯೋ ಯಜ್ಞ ಮುಪಶ್ಯ-
ದ್ಯದ್ಧರ್ಶ ಪೂರ್ಣಮಾಸೌ ತಾಭ್ಯಾಮಯಜತ ತಾಭ್ಯಾಮಿಷ್ಟ್ವಾಕಾಮಯತಾಹಮೇನೇದಗ್ಂ
ಸರ್ವಗ್ಂ ಸ್ಯಾಮಿತಿ ಸ ಆಪೋಽಭವದಾಪೋ ನಾ ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ತಾ ಯತ್ಪರಮೇ
ಸ್ಥಾನೇ ತಿಷ್ಠಂತಿ ಯೋ ಹೀಹಾಭಿಖನೇದಸ ಏವಾಭಿವಿಂದೇತ್ಪರಮಾದ್ವಾ ಏತತ್ಸಿ-
ನಾದ್ವರ್ಷತಿ ಯದ್ವಿವಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಪರಮೇಷ್ಠೀ ನಾಮು ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೧೬)

ಈ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಸ್ತುತಿಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಗಾನಮಾಡುತ್ತಲೂ, ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತಲೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಪರಮೇಷ್ಠೀ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯನು ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಗಳ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿ ಅವುಗಳ ಆಚರಣೆಯಿಂದ

ಪೂಜೆಯನ್ನು ಪಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ನಾನೇ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಬೇಕು ಎಂದು ಆಶಿಸಿದನು. ಸಲಿಲವು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದುದರಿಂದ ತಾನೂ ಸಲಿಲ (ಜಲ) ರೂಪಿಯಾದನು. ಜಲದ ಸ್ಥಿತಿಯು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತರವಾದ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದಲೂ ವೃಷ್ಟಿಯು ಸುರಿಯುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಸರಮೇಷ್ಠಿಯ ಮಹತ್ವ.

ಸ ಸರಮೇಷ್ಠೀ ಪ್ರಜಾಪತಿಂ ಪಿತರಮಬ್ರವೀತ್ | ಕಾಮಪ್ರಾಣಂ ವಾ ಅಹಂ ಯಜ್ಞವಾದರ್ಶಂ ತೇನ ತ್ವಾ ಯಾಜಯಾನೀತಿ ತಥೇತಿ ತಮಯಾಜಯತ್ಸ ಇಷ್ಟಾ ಕಾಮಯತಾಹ-
ಮೇವೇದಗ್ಂ ಸರ್ವಗ್ಂ ಸ್ಯಾಮಿತಿ ಸ ಪ್ರಾಣೋಽಭವತ್ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಮಯಂ
ವೈ ಪ್ರಾಣೋ ಯೋಽಯಂ ಪವತೇ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತಸ್ಯ ದೃಷ್ಟಿಯದೇವ ವೇದೇತ್ಯಾ-
ದ್ವಾತೀತಿ ಯದ್ವೈ ಕಂ ಚ ಪ್ರಾಣ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸ ಯೋ ಹೈವಮೇತಾಂ ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ವೃಷ್ಟಿಂ
ವೇದಾವಿರಿವ ಹೈವ ಭವತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೧೭)

ಸರ್ವಕಾಮಗಳನ್ನೂ ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸಬಲ್ಲ ಒಂದು ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವನ್ನು ನಾನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದೇನೆ. ನಿನ್ನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸಲು ಆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಾನು ಆಚರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ಸರಮೇಷ್ಠಿಯು ಪಿತೃವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಹೇಳಿದನು. ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಉತ್ತರಕೊಟ್ಟನು. ಅದರಂತೆಯೇ ಯಜ್ಞವೂ ನೆರವೇರಿತು. ಆ ಯಜ್ಞವು ನೆರವೇರಿದೊಡನೆಯೇ, ನಾನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾಗಬೇಕು ಎಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಆ ಇಚ್ಛೆಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದನು. ನಾಯುರೂಪದಿಂದ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಬೀಸುವವನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿಯುವುದೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ದರ್ಶನಶಕ್ತಿಯೇ ಆಗಿದೆ. ಪ್ರಾಣ (ನಾಯು) ನಿರತಕ್ಕ ಸಕಲವೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅಂಶವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನೂ ಅದೇ ದರ್ಶನಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿಂದ್ರಂ ಪುತ್ರಮಬ್ರವೀತ್ | ಅನೇನ ತ್ವಾ ಕಾಮಪ್ರೇಣ ಯಜ್ಞೇನ ಯಾಜಯಾನಿ ತೇನ ಮಾಮಿದಂ ಪರಮೇಷ್ಠಿಯಾಯಜದಿತಿ ತಥೇತಿ ತಮಯಾಜಯತ್ಸ ಇಷ್ಟಾ ಕಾಮಯ-
ತಾಹಮೇವೇದಗ್ಂ ಸರ್ವಗ್ಂ ಸ್ಯಾಮಿತಿ ಸ ವಾಗಭವದ್ವಾಗ್ವಾ ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ
ತಸ್ಮಾದಾಹುರಿದ್ರೋ ವಾಗಿತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೧೮)

ಸರಮೇಷ್ಠಿಯು ನನ್ನ ತೃಪ್ತಿಗಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಿದ ಈ ಕಾಮಪ್ರವಾದ (ಇಚ್ಛಾಪೂರಕವಾದ) ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ನಾನೂ ಸಹ ನಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹೇಳಿದನು. ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ ಎಂದು ಇಂದ್ರನು ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿದನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಇಂದ್ರನು ತಾನೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾಗಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿದನು. ಆಗ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ವಾಗ್ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ವಾಕ್ಯಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಸ ಇಂದ್ರೋಽಗ್ನೀಷೋಮೌ ಭ್ರಾತರಾಮಬ್ರವೀತ್ | ಅನೇನ ನಾಂ ಕಾಮಪ್ರೇಣ ಯಜ್ಞೇನ ಯಾಜಯಾನಿ ಯೇನ ಮಾಮಿದಂ ಪಿತಾ ಪ್ರಜಾಪತೀರಯೀಯಜದಿತಿ ತಥೇತಿ ತಾನಯಾ-

ಜಯತಾ ವಿಷ್ವಾಕಾಮಯೇತಾಮಾವಮೇವೇದಗಂ ಸರ್ವಗ್ಂ ಸ್ಯಾನೇತಿ ತಯೋರನ್ನಾದ
ಏವಾನ್ಯತರೋಽಭವದನ್ನಮನ್ಯತರೋಽನ್ನಾದ ಏವಾಗ್ನಿರಭವದನ್ನಗಂ ಸೋಮೋಽನ್ನಾ-
ವಶ್ಚ ವಾ ಇದಗಂ ಸರ್ವಮನ್ನಂ ಚ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೧೯)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಯಜ್ಞದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸಹೋದರರಾದ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮದೇವತೆ
ಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ನಮ್ಮ ಪಿತೃವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಾವ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ನನ್ನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿದನೋ ಅದೇ
ಯಜ್ಞಾಚರಣೆಯಿಂದ ನಿಮ್ಮನ್ನೂ ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದನು. ಅವರು ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರು.
ಇಂದ್ರನು ಆ ಇಚ್ಛಾಪೂರಕವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮ ಇಬ್ಬರೂ ತಾವೂ ಸರ್ವ
ವ್ಯಾಪಿಗಳಾಗಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿದರು. ಆ ಇಚ್ಛೆಗನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ಅಗ್ನಿಯು ಅನ್ನವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವವನಾದನು ಮತ್ತು
ಸೋಮನು ಅನ್ನರೂಪನಾದನು. ಅನ್ನ ಮತ್ತು ಅನ್ನವನ್ನು ಸೇವಿಸುವವರು ಇವರಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ
ಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅವರೇ ಸೋಮ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿರೂಪರು.

ತಾ ವಾ ಏತಾಃ | ಪಂಚ ದೇವತಾ ಏತೇನ ಕಾಮಪ್ರೇಣ ಯಜ್ಞೇನಾಯಜಂತ ತಾ ಯತ್ಕಾಮಾ
ಅಯಜಂತ ಸ ಆಭ್ಯಃ ಕಾಮಃ ಸಮಾರ್ಥ್ಯತ ಯತ್ಕಾಮೋ ಹ ವಾ ಏತೇನ ಯಜ್ಞೇನ
ಯಜತೇ ಸೋಽಸ್ತೈ ಕಾಮಃ ಸಮೃದ್ಭತೇ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೨೦)

ಈ ಐದು ದೇವತೆಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಅನಂತರ ಈ ಯಾಗವನ್ನಾಚರಿಸಿದರು. ಯಾವ ಯಾವ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ
ಅದನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ಯಾಗವನ್ನಾಚರಿಸಿದರೋ ಆ ಇಚ್ಛೆಯೆಲ್ಲವೂ ಕೈಗೂಡಿದವು. ಹೀಗೆಯೇ
ಈ ಯಾಗವನ್ನು ಯಾರು ಆಚರಿಸಿದರೂ ಅವರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವು ಕೈಗೂಡುತ್ತದೆ. ಕಾಮಪ್ರಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಯಾಗಾಚರಣೆ
ಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಲೋಕಗಳು ಯಾವ ಯಾವುವು ಎಂದರೆ,

ತಾ ಇಷ್ಟಾ ಪ್ರಾಚೀಂ ದಿಶಮಪಶ್ಯನ್ | ತಾಂ ಪ್ರಾಚೀನೇನಾಕುರ್ವತ ಸೇಯಂ ಪ್ರಾಚ್ಯೇನ
ದಿಕ್ಸಸ್ಮಾದಿಮಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಾಚ್ಯಃ ಸರ್ಪಂತಿ ಸ್ಪ್ರಾಚೀಗ್ ಹ್ಯೇತಾಮಕುರ್ವತೋಪೈನಾ-
ಮಿತಃ ಕುರ್ವೀಮಹೀತಿ ತಾಮೂರ್ಜಮಕುರ್ವತೇನಾಂ ಖಲೂರ್ಜಂ ಪಶ್ಯೇಮೇತಿ ಸಾಸೌ
ದ್ಯೌರಭವತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೨೧)

ಕಾಮಪ್ರಯಾಗದ ಆಚರಣೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು
ಪ್ರಥಮತಃ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಅದನ್ನೇ ಮುಂಭಾಗದ ದಿಕ್ಕನ್ನಾಗಿ
ಕಲ್ಪಿಸಿದರು. ದೇವತೆಗಳೇ ಈ ದಿಕ್ಕನ್ನು ಮುಂಭಾಗದ ದಿಕ್ಕನ್ನಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಜೆಗಳೆಲ್ಲರೂ
ಮುಂದುವರಿಯುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ (ಪ್ರಗತಿಪರರಾಗಿಯೇ) ನಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ದಿಕ್ಕಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಇನ್ನೂ
ಉತ್ತಮಪಡಿಸೋಣ ಎಂದು ದೇವತೆಗಳು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಅದನ್ನು ಶಕ್ತಿಯುತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ನಾವು ಅದರ ದರ್ಶನ

ವನ್ನು ಹೊಂದೋಣ ಎಂದು ಅವರು ಆಶಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಶಕ್ತಿರೂಪವಾದ ಆ ತತ್ತ್ವವು ಮೇಲ್ಬಾಗಿಕ್ಕೆ ಸರಿದು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿತು. ಅದೇ ದೃಢೋಕವಾಯಿತು.

ಅಥ ದಕ್ಷಿಣಾಂ ದಿಶಮಪಶ್ಯನ್ | ತಾಂ ದಕ್ಷಿಣಾಮೇವಾಕುರ್ವತ ಸೇಯಂ ದಕ್ಷಿಣೈವ ದಿಕ್ಸಸ್ಮಾದು ದಕ್ಷಿಣತ ಏವ ದಕ್ಷಿಣಾ ಉಪತಿಷ್ಠಂತೇ ದಕ್ಷಿಣತೋಽಭ್ಯನಾಜಂತಿ ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ ಹೈತಾಮಕುರ್ವತೋಪೈನಾಮಿತಃ ಕುರ್ವಿಮಹೀತಿ ತಂ ಲೋಕಮಕುರ್ವತೇಮಂ ಬಲು ಲೋಕಂ ಪಶ್ಯೇಮೇತಿ ತದಿದಮಂತರಿಕ್ಷಮಭವದೇಷ ನೈ ಲೋಕಃ ಸಾ ಯಥಾ ಹೈವೇಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾವಿರಸ್ತಿಯಲ್ಲೋಕೇ ಪೃಥಿವ್ಯೇವಮು ಹೈವೇಷಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾವಿರಮುಷ್ತಿಯಲ್ಲೋಕ ಇದಮಂತರಿಕ್ಷಗ್ಂ ಸ ಯದಿಹ ಸನ್ನಮುಂ ಲೋಕಂ ನ ಪಶ್ಯತಿ ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ ಪರೋಕ್ಷ-
ಮಸೌ ಲೋಕ ಇತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೨೨)

ಅನಂತರ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನ ದರ್ಶನವಾಯಿತು. ಅದನ್ನೇ ಬಲಭಾಗದ ದಿಕ್ಕನ್ನಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದರು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞವೇದಿಯ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣೆಯು (ಗೋವುಗಳು) ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನು ಉತ್ತಮಗೊಳಿಸೋಣ ಎಂದು ಅವರು ಆಶಿಸಿದರು. ಆ ಇಚ್ಛೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಅದು ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತು. ಅದೇ ನಾಯು ರೂಪವನ್ನೂ ಹೊಂದಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಸಕಲವೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಲು ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಆಧಾರವಾಗಿವೆಯೋ ಅದರಂತೆಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಾಯುವೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯ ಆಧಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದ್ದಾಗ ಅಂತರಿಕ್ಷವು ದೃಶ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಅದೃಶ್ಯವೆಂದು ಜನರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಅಥ ಪ್ರತೀಚೀಂ ದಿಶಮಪಶ್ಯನ್ | ತಾಮಾಶಾಮಕುರ್ವತ ತಸ್ಮಾದ್ಯಪ್ರಾಜ್ಞಸೃತ್ವಾವಿಂದತ ಏತಾಮೇವ ತೇನ ದಿಶಮೇತ್ಯಾಶಾಗ್ ಹೈತಾಮಕುರ್ವತೋಪೈನಾಮಿತಃ ಕುರ್ವಿಮಹೀತಿ ತಾಗ್ ಶ್ರಿಯಮಕುರ್ವತೇಮಾಂ ಬಲು ಶ್ರಿಯಂ ಪಶ್ಯೇಮೇತಿ ಸೇಯಂ ಪೃಥಿವ್ಯ-
ಭವಚ್ಛೀರ್ವಾ ಇಯಂ ತಸ್ಮಾದ್ಯೋಽಸ್ಯೈ ಭೂಯಿಷ್ಯಂ ವಿಂದತೇ ಸ ಏವ ಶ್ರೇಷ್ಠೋ ಭವತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೨೩)

ಅನಂತರ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನ ದರ್ಶನವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಅದನ್ನು ಆಶೆಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಅದುದರಿಂದಲೇ, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗಿ ಪುನಃ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖ ವಾಗಿ ಹಿಂತಿರುಗಿದರೆ ಆಗ ಆಶಾಪೂರ್ಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೂ ಉತ್ತಮಗೊಳಿಸೋಣ ಎಂದು ದೇವತೆಗಳು ಇಚ್ಛಿಸಿದರು. ಆ ಇಚ್ಛೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಸಂಪದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು. ಆ ಸಂಪತ್ತಿನ ಸ್ವರೂಪದ ದರ್ಶನವನ್ನು ಹೊಂದೋಣ ಎಂದು ಅಜೇಕ್ಷಿಸಿದನಂತರ ಅದು ಪೃಥ್ವಿರೂಪಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಪಡನ್ನು ಹೊಂದಿತು. ಈ ಪೃಥ್ವಿಯ ಆಶ್ರಯವನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನೂ ಹೊಂದಿದವನು ಅತ್ಯುತ್ತಮನಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಅಥೋದೀಚೀಂ ದಿಶಮಪಶ್ಯನ್ | ತಾಮುಪೋಽಕುರ್ವತೋಪೈನಾಮಿತಃ ಕುರ್ವಿಮಹೀತಿ ತಂ ಧರ್ಮಮಕುರ್ವತ ಧರ್ಮೋ ನಾ ಅಪಶ್ಯತ್ಸಾದ್ಯವೇಮಂ ಲೋಕಮಾಸ ಆಗಚ್ಛಂತಿ

ಸರ್ವಮೇವೇದಂ ಯಥಾಧರ್ಮಂ ಭವತ್ಯಥ ಯದಾನ್ಯಷ್ಟಿರ್ಭವತಿ ಬಲಿಯಾನೇನ
ತರ್ಹ್ಯಬಲೀಯಸ ಅದತ್ತೇ ಧರ್ಮೋ ಹ್ಯಾಪಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೨೪)

ಅನಂತರ ಅವರು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅದನ್ನು ಜಲರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು. ಇದನ್ನು ಉತ್ತಮಪಡಿಸೋಣ ಎಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದರು. ಜಲವೇ ಧರ್ಮರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಯಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಅದುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಜಲವು ಪ್ರವಹಿಸಿ ಬರುವಾಗಲೆಲ್ಲ ಆಯಾ ಧರ್ಮಕ್ಕನುಸಾರ ವಾಗಿಯೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಲರಹಿತವಾದ ಕ್ಷಾಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಆಗ ಜಲಲೋಪವಾದುದರಿಂದ ಧರ್ಮವೂ ಲುಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧರ್ಮಾಭಾವದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಧರ್ಮವು ಹರಡಿ ದೇಹಬಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರು ದೈಹಿಕವಾದ ಅಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ತಮ್ಮ ಅನ್ಯಾಯವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇಹಕ್ಕೆ ಶಾಂತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. (ಇದನ್ನೇ ಮತ್ಸ್ಯನ್ಯಾಯವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ).

ತಾ ನಾ ಏತಾಃ | ಏಕಾದಶದೇವತಾಃ | ಪಂಚ ಪ್ರಯಾಜಾಃ | ದ್ವಾನಾಜ್ಯಭಾಗೌ ಸ್ವಿಷ್ಟ-
ಕೃತ್ತಯೋಽನುಯಾಜಾಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೨೫)

ಐದು ಪ್ರಯಾಜಗಳು, ಎರಡು ಅಜ್ಯಭಾಗಗಳು, ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್, ಮೂರು ಅನುಯಾಜಗಳು. ಯಜ್ಞದ ಈ ಹನ್ನೊಂದು ಭಾಗಗಳೂ ಹನ್ನೊಂದು ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಯಜ್ಞಭಾಗಗಳಿಗೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವೇ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಸಾಧನ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞರಾಹಿತ್ಯವೇ ನಾಶಕ್ಕೆ ಸಾಧನ ವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ದೇವಾಶ್ಚ ನಾ. ಅಸುರಾಶ್ಚ | ಉಪಯೇ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಾಃ ಪಸ್ವಧಿರೇ | ತತೋಽಸುರಾ
ಅತಿಮಾನೇನೈವ ಕಸ್ಮಿನ್ನು ವಯಂ ಜುಹುಯಾಮೇತಿ ಸ್ವೇಸ್ವೇನಾಸ್ಯೇಷು ಜುಹ್ವತಶ್ಚೇರು
ಸ್ತೇತಿಮಾನೇನೈವ ಪರಾಬಭೂವುಶ್ತಸ್ಮಾನ್ನಾತಿಮನ್ಯೇತ ಪರಾಭವಸ್ಯ ಹೈತನ್ಮುಖಂ
ಯದತಿಮಾನಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೮-೧)

ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಅಸುರರು ಈ ಎರಡು ಗುಂಪಿನವರೂ ಯಜ್ಞ ರೂಪವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು ಅಸುರರು ಸ್ವಾಭಿಮಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾಗಿ ನಾವು ಯಾರಿಗೆ ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಬೇಕು ಎಂದು ನಿಜವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ತಮ್ಮ ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅವರು ತಮ್ಮ ಅಹಂಕಾರದಿಂದಲೇ ಅಪ್ರಯೋಜಕರಾದರು. ಸ್ವಾರ್ಥ ಮತ್ತು ಅಹಂಕಾರಗಳು ನಾಶಸಾಧನಗಳು.

ಅಥ ದೇವಾಃ | ಅಥೈತಮಾತ್ಮನಃ ಪ್ರತಿಮಾನಸೃಜತ ಯದ್ಯಜ್ಞಂ ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ ಪ್ರಜಾ-
ಪತೇರ್ಯಜ್ಞ ಇತ್ಯಾತ್ಮನೋ ಹ್ಯೇತಂ ಪ್ರತಿಮಾನಸೃಜತ ||

(ಶ. ಬಾ. ೧೧-೧-೮-೨)

ದೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಸ್ವಾರ್ಥರಹಿತರಾಗಿ ಪರಸ್ಪರ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಅಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸತೊಡಗಿದರು. ಆಗ ಯಜ್ಞ ರೂಪವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನನ್ನೇ ಅವರಿಗೆ ಅಹುತರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಆಗ ಯಜ್ಞವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದುದಾಯಿತು. ಅದೇ ಅವರ ಅನ್ನ.

ಸ ದೇವೇಭ್ಯ ಆತ್ಮಾನಂ ಪ್ರದಾಯ | ಅಭೈತಮಾತ್ಮನಃ ಪ್ರತಿಮಾನುಸೃಜತ ಯದ್ಯಜ್ಞಂ
ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ಯಜ್ಞ ಇತ್ಯಾತ್ಮನೋ ಹ್ಯೇತಂ ಪ್ರತಿಮಾನುಸೃಜತ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧.೧-೮-೩)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತನ್ನನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸಿದನಂತರ. ತನ್ನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಈ ರೀತಿ ತನ್ನನ್ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸಲು ತನ್ನದೇ ಆದ ರೂಪವುಳ್ಳ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನಿರ್ಮಿಸಿದುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಯಜ್ಞವೆಂದು ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವೂ ಯಜ್ಞಮಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪುರುಷನ (ಮಾನವನ) ಜೀವನವನ್ನೂ ಯಜ್ಞ ರೂಪವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಮಾನವನಿಗೆ ಮೂರು ಜನ್ಮಗಳೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ತ್ರಿಹಂ ನೈ ಪುರುಷೋ ಜಾಯತೇ | ಏತನ್ನೇವ ಮಾತುಶ್ಚಾಧ ಪಿತುಶ್ಚಾಗ್ರೇ ಜಾಯತೇಽಥ
ಯಂ ಯಜ್ಞ ಉಪನಮತಿ ಸ ಯದ್ಯಜತೇ ತದ್ವಿಸ್ತೀಯಂ ಜಾಯತೇಽಥ ಯತ್ರ ಪ್ರಿಯತೇ
ಯತ್ರೈನಮಗ್ನಾವಭ್ಯಾದಧತಿ ಸ ಯತ್ತತಃ ಸಂಭವತಿ ತತ್ತ್ವೀಯಂ ಜಾಯತೇ ತಸ್ಮಾತ್ತಿಃ
ಪುರುಷೋ ಜಾಯತ ಇತ್ಯಾಹುಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೧-೧)

ಪುರುಷನು ಮೂರು ಸಲ ಜನ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮೂರು ವಿಧವೂ ಹೀಗಿರುತ್ತವೆ. ಮೊದಲು ಮಾತಾ ಪಿತೃಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದು. ಎರಡನೆಯ ಸಹ ಯಜ್ಞಮೂಲವಾದ ಪೂಜಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂತನಾದ ದೇಹವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು. ಅವನ ಮರಣಾನಂತರ ಚಿತೆಯ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟು ದಹಿಸಿದನಂತರ ಪುನಃ ಜನ್ಮವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು ಮೂರನೆಯ ಸಲ. ಎಲ್ಲವೂ ಯಜ್ಞಮಯವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲವೂ ಯಜ್ಞ, ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವೂ ಯಜ್ಞರೂಪ ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಯಜ್ಞರೂಪವೇ ಆಗಿದೆ. ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿಗೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಆತ್ಮಯಜ್ಞವು ಮೂಲವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ, ಉತ್ತರ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ದೇವತೆಗಳು ಪರಮಪುರುಷನ ರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಆದಿಪುರುಷನ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಕೃತಮುಕ್ತಿನ ಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅದನ್ನೇ ಪುರುಷೇಣ ಹವಿಸಾ ದೇವಾ ಯಜ್ಞಮತಸ್ತತ ಎಂದು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ನಸಂತೋಽಸ್ಯಾಸೀದಾಜ್ಯಂ ಎಂಬ ಉತ್ತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಪುರುಷಃತ್ವಕವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನೇ ಹವಿಸ್ಸು. ಪುರುಷನೇ ಯಜ್ಞವು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞವೇ ಸಂವತ್ಸರವು. ಅದುದರಿಂದ ಪುರುಷನೇ ಸಂವತ್ಸರವು. ಹೀಗೆ ಒಂದಕ್ಕೊಂದಕ್ಕೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಯಾವ ರೀತಿ ಅಜ್ಞ, ಇಧ್ಮ ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸು ಇವು ಮೂರೂ ಪೋಷಕಗಳೋ ಆ ರೀತಿ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೆ ವಸಂತ, ಗ್ರೀಷ್ಮ ಮತ್ತು ಶರತ್ ಈ ಮೂರು ಅವಯವಗಳೂ ಪೂರಕಗಳೂ ಮತ್ತು ಪೋಷಕಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಯಜ್ಞವೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೂ ಮೂಲವೆಂದೂ ಜಗತ್ತೋಷಣೆಗೂ ಆಧಾರವೆಂದೂ ವಿಶದಪಡಿಸಿ ಈ ವಿನಯದಲ್ಲಿ ರ್ಪುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನುದಾಹರಿಸಿ ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಸಂವತ್ಸರತತ್ತ್ವವೂ ಸಹ ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಮೂಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳೇ, ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತವೆ.

ಸಂವತ್ಸರೋ ಹಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೪-೧-೨೨)

ಸಂವತ್ಸರವೇ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. (Foundation) ಎತಕ್ಕೊಂದರೆ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಂವತ್ಸರರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸಂವತ್ಸರೋ ನಾ ಅಗ್ನಿರ್ವೈಶ್ವಾನರಃ ಸಂವತ್ಸರೇಣ ವೈ ಸಯುಗೃಹ್ಯತ್ವಾ ಪ್ರಾಜನಯತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೨-೨-೮)

ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಂವತ್ಸರದೊಂದಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮೂರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ತತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲ.

ಪ್ರಜಾಪತಿರೇಷೋಽಗ್ನಿಃ ಸಂವತ್ಸರ ಉ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚ ಸ್ಯ ಯದೂರ್ಧ್ವಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೪-೨-೧೬)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಅಗ್ನಿಯು. ಸಂವತ್ಸರವೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಈ ತತ್ತ್ವಗಳು ಮೂಲಪುರುಷನ ಅವಸ್ಥಾವಿಶೇಷಗಳೇ ವಿನಾ ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಯಾವ ರೀತಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಖ್ಯನಾದ ಪುರುಷನ ಅವಯವಗಳಂತೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವರೋ, ಅದರಂತೆ ವಸಂತಾದಿ ಋತುಗಳೂ ಸಂವತ್ಸರದ ಅವಯವಗಳಾಗಿ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಸಂವತ್ಸರವು ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವಂತೆ, ಸಂವತ್ಸರದ ಅವಯವಗಳಾದ ವಸಂತಾದಿ ಋತುಗಳೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ವಿನಯವನ್ನು ಅಗ್ನಿಚಯನದ ಋತವ್ಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪಾರ್ಥಿವನಾದ ಯಜ್ಞಕುಂಡವು ವಿಶ್ವಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಯಜ್ಞವೇದಿ, ಯಜ್ಞಾಹುತಿ ಎಲ್ಲವೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕರ್ತರು (ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ) ಅದರಂತೆಯೇ ಅಶ್ವಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಪಾರ್ಥಿವನಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೇದಿನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಾದ ಸಕಲವಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳೂ (ಇಟ್ಟಿಗೆ) ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅವಯವಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಸಂವತ್ಸರದ ಅವಯವಗಳಾದ ವಸಂತಾದಿಋತುಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ವಸಂತಾದಿ ಋತುಗಳು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞವೇದಿನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು. ಇನ್ನೊಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞಾಹುತಿರೂಪಗಳು (ಅಜ್ಞ, ಇಧ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು) ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಋತವ್ಯಾ ಉಪದಧಾತಿ | ಋತವ ಏತೇ ಯದ್ಯತವ್ಯಾ ಋತೂನೇವೈತದುಪದಧಾತಿ
ತದೇತತ್ಸರ್ವಂ ಯದ್ಯತವ್ಯಾಃ ಸಂವತ್ಸರೋ ವಾ ಋತವ್ಯಾಃ ಸಂವತ್ಸರ ಇದಗಂ ಸರ್ವ-
ಮಿದಮೇವೈತತ್ಸರ್ವಮುಪದಧಾತ್ಯಥೋ ಪ್ರಜನನಮೇತತ್ಸಂವತ್ಸರೋ ವಾ ಋತವ್ಯಾಃ
ಸಂವತ್ಸರಃ ಪ್ರಜನನಂ ಪ್ರಜನನಮೇವೈತದುಪದಧಾತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೭-೧-೧)

ಋತುಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳು ಋತುರೂಪವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಋತುಗಳೇ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕಗಳಾದುದರಿಂದ
ಋತುಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಸ್ವವೂ ಅಡಕವಾಗಿವೆ. ಸಂವತ್ಸರವು ಪ್ರಜನನಕ್ಕೆ (ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ) ಮೂಲವಾದುದರಿಂದ
ಋತುಗಳೂ ಆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಅದುದರಿಂದ ಋತುಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ
ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜನನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು
ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಾಂಗವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಯಜ್ಞಾತ್ಮಕವಾದ ಸಂವತ್ಸರದ
ಅನಯವಗಳಾದ ಋತುಗಳ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ—

ಯದ್ಧೇವರ್ತವ್ಯಾ ಉಪದಧಾತಿ | ಹ್ವತ್ರಂ ವಾ ಋತವ್ಯಾ ನಿಶ ಇಮಾ ಇತರಾ ಇಷ್ಟಕಾಃ ಹ್ವತ್ರಂ
ತದ್ವಿತ್ಯತ್ತಾರಂ ದಧಾತಿ ತಾಃ ಸರ್ವಾಸು ಚಿತಿಷೂಪದಧಾತಿ ಸರ್ವಸ್ಯಾಂ ತದ್ವಿತಿ ಹ್ವತ್ರಮತ್ತಾರಂ
ದಧಾತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೭-೧-೨)

ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕವಾದ ಕಾಲವು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿಯಾಮಕವಾದುದರಿಂದ ಸಂವತ್ಸರದ ಅನಯವಗಳಾದ
ಋತುಗಳೂ ನಿಯಾಮಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳೂ ಇವುಗಳ ಅಧೀನ. ಹಾಗೆಯೇ,
ಅವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳು ಪ್ರಭುಗಳು. (ಯಜ್ಞವೇದಿಯ) ಇತರ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳು ಅವುಗಳ ಪ್ರಜೆಗಳೋ
ಎಂಬಂತಿವೆ. ಅವುಗಳ ಸರ್ವತೋಮುಖವಾದ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಪ್ರತಿಸಾಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅವನ್ನು
ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದುಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಏಕಮತ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ
ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆನರವರ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ನೈವಿಧ್ಯವಿದ್ದರೂ, ಪರೈವಸಾನದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ
ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತಿರಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅವು ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ಋತುಗಳೂ
ಸಹ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಪಂಚದ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಂಡರೂ, ಅವೆಲ್ಲವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವಿನಾ
ಸಂವತ್ಸರದ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು
ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಯದ್ಧೇವ ಋತವ್ಯಾ ಎಂದು ಅವುಗಳ ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳೂ
ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ.

ಯದ್ಧೇವರ್ತವ್ಯಾ ಉಪದಧಾತಿ | ಸಂವತ್ಸರ ಏಷೋಗ್ನಿಃ ಸ ಋತವ್ಯಾಭಿಃ ಸಂಗಾಹಿತಃ
ಸಂವತ್ಸರಮೇವೈತದ್ಯತುಭಿಃ ಸಂತನೋತಿ ಸಂದಧಾತಿ ತಾ ವೈ ನಾನಾಪ್ರಭೃತಯಃ
ಸಮಾನೋದರ್ಕಾ ಋತವೋ ವಾ ಅಸೃಜ್ಯಂತ ತೇ ಸೃಷ್ಟಾ ನಾನೈವಾಸನ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೭-೧-೩)

ಮತುಸಂಬಂಧಿಯಾದ ದಿವ್ಯೇಷ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಉದ್ದಿಶ್ಯವೇನು ? ಇತರ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳಿಂದ ವೇದಿನಿರ್ಮಾಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಂಭವಿಸಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರರೂಪವಾಗಿ ಈ ವಾಕ್ಯವಿರುತ್ತದೆ ಸಂವತ್ಸರವು ಅನುಸ್ಯೂತವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯಬೇಕಾದರೆ ಮತುಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಚಿತಿಯೂ ಸಂವತ್ಸರರೂಪವೇ ಆದುದರಿಂದ ಸಂವತ್ಸರಾವಯವಗಳಾದ ಈ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯ. ಅದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅನುಸ್ಯೂತವಾದ (ತಡೆಯಿಲ್ಲದ) ಸಂಬಂಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಈ ಮತುಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಮತುಗಳೂ ಪ್ರಥಮತಃ ಉತ್ಪನ್ನವನ್ನು ಹೊಂದಿದುದರಿಂದ ವೈವಿಧ್ಯವು ನಿಯತವಾಗಿದ್ದೇ ಇದ್ದಿತು. ಆದರೆ—

ತೀಬ್ರವನ್ | ನ ವಾ ಇತ್ಥಗ್ಂ ಸಂತಃ ಶಕ್ಷಾಮುಃ ಪ್ರಜನಯಿತುಗ್ಂ ರೂಪೈಃ ಸಮಾಯಾ-
ಮೇತಿ ತ ಏಕೈಕಮೃತುಗ್ಂ ರೂಪೈಃ ಸಮಾಯಂಸ್ತಸ್ಮಾದೇಕೈಕಸ್ಮಿನ್ನೃತೌ ಸರ್ವೇಷಾ-
ಮೃತೂನಾಗ್ಂ ರೂಪಂ ತಾ ಯನ್ನಾನಾಪ್ರಭೃತಯೋ ನಾನಾ ಹ್ಯಸೃಜ್ಯಂತಾಥ
ಯತ್ಸಮಾನೋದರ್ಕಾ ರೂಪೈರ್ಹಿ ಸಮಾಯನ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮.೭ ೧-೪)

ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮತುಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಕಲೆತು ಈ ರೀತಿ ಯೋಚಿಸಿದವು. ನಾವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆ ಪ್ರಜನನಕಾರ್ಯವು ಮುಂದುವರಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ನಾವು ನಮ್ಮ ನಮ್ಮ ರೂಪಗಳೊಂದಿಗೆ ಏಕೈಕವನ್ನು ಹೊಂದೋಣ. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಉಳಿದ ಮತುಗಳು ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಸಂಯೋಜಿಸಿದವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಮತುಗಳ ಅಂಶವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅವು ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವಂತೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡರೂ ಪೂರ್ಣವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಬಂಧವೇ ಪ್ರಜನನಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜನನಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಯಜ್ಞವೇದಿಯ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಈ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನವು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞವು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅಪಸ್ಥಾಪಿತೇಷವಾದರೆ, ಆಗ ಯಜ್ಞಾಪಯವಗಳಾದ ಮತಸ್ತುಗಳು (ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳು) ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅವಯವಗಳಾದ ಯಾವ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಎಂದರೆ—

ಸ ಉಪದಧಾತಿ | ತಪಶ್ಚ ತಪಸ್ಯಶ್ಚ ಶೈಶಿರಾವೃತೌ ಇತಿ ನಾಮನೀ ಏನಯೋರೇತೇ ನಾಮಭ್ಯಾ-
ಮೇವೈನೇ ಏತದುಪದಧಾತ್ಯಸೌ ನಾ ಆದಿತ್ಯಸ್ತಪಸ್ತಸ್ಮಾದೇತಾವೃತೌ ಅನಂತರ್ಹಿತೌ
ತದ್ಯತೇತಸ್ಮಾದೇತಾವೃತೌ ಅನಂತರ್ಹಿತೌ ತಸ್ಮಾದೇತೌ ತಪಶ್ಚ ತಪಸ್ಯಶ್ಚ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೭-೧೫)

ಮಾಳು ಮತ್ತು ಫಾಲ್ಗುಣ ಎಂಬ ಎರಡೂ ತಿಥಿರಮತುವಿನ ಮಾಸಗಳು ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯ ವಾಕ್ಯವನ್ನು (೧೫-೫೭) ಪಠಿಸುತ್ತ ಈ ಮತುವಿನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕು. ತಪಿಸುವ (ದುಸುವ) ಆದಿತ್ಯನೇ ತಪ ಎಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮತುಗಳ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಅವನೇ ಕಾರಣನು. ಆದುದರಿಂದಲೇ

ತಪ, ತಪಸ್ಸು ಎಂಬ ನಾನುನಿರ್ದೇಶವಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೂ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಮತ್ತು
ಋತುಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮುಂದುವರಿಯುವ ಅಗ್ನಿಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಗ್ನೇರಂತಃಶ್ಲೇಷೋಽಗ್ನೀತಿ | ಸಂವತ್ಸರ ಏಷೋಽಗ್ನಿಃ ಸ ಋತವ್ಯಾಭಿಃ ಸಗಂಹಿತಃ
ಸಂವತ್ಸರಮೇವೈತದ್ಯತುಭಿಃ ಸಂತನೋತಿ ಸಂದಧಾತಿ ಕಲ್ಪೇತಾಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಕಲ್ಪಂತಾ-
ನಾಪ ಓಷಧಯ ಇತೀದಮೇವೈತತ್ಸರ್ವಮೃತುಭಿಃ ಕಲ್ಪಯತಿ ಕಲ್ಪಾಂತಾನುಗ್ನಯಃ
ಪೃಥಿವ್ಯಮು ಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯಾಯ ಸವ್ರತಾ ಇತ್ಯಗ್ನಯೋ ಹೈತೇ ಪೃಥಗ್ಯದೇತಾ ಇಷ್ಟಕಾಸ್ತೇ
ಯಥಾನಯೋರ್ಯುತೋಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯಾಯ ಕಲ್ಪೇರನ್ನೇವಮೇತದಾಹ ಯೇಽಗ್ನಯಃ ಸಮ-
ನಸೋಽಂತರಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇನೇ ಇತಿ ಯಥೈವ ಯಜುಸ್ತಥಾ ಬಂಧುಃ ಶೈಶಿರಾವೃತೋ
ಅಭಿಕಲ್ಪನಾನಾ ಇಂದ್ರಮಿವ ದೇವಾ ಅಭಿಸಂವಿಶಂತಿತಿ ಯಥೇಂದ್ರಂ ದೇವಾ ಅಭಿಸಂವಿಷ್ಟಾ
ಏವಮಿವಾವೃತೋ ಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯಾಯಾಭಿಸಂವಿಶಂತೈತದ್ವೇ ಇಷ್ಟಕೇ ಭವತೋ ದ್ವಾ ಹಿ
ಮಾಸಾವೃತುಃ ಸಕೃತ್ಸಾದಯತ್ಯೇಕಂ ತದೃತುಂ ಕರೋತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೭-೧-೭)

ಎಲೈ ಸಂವತ್ಸರದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಚತಿಯೇ, ಅಗ್ನಿಯ ನಾನಾಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಅವನ್ನು
ಮುಂದುವರಿಸಲು ಋತುಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳು ನಿನಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತಿವೆ ಎಂದು ಯಜ್ಞಕರ್ತನು
ಅಗ್ನಿಚತಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಋತುಗಳ ಸಂಯೋಗಕಾರಕನಾಗಿ ಸಂವತ್ಸರವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದು ತನ್ನ
ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು
ಮುಂದುವರಿಸಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಫಲವನ್ನಂಟುಮಾಡಲಿ; ಜಲವು ಓಷಧಿಗಳಿಗೆ ಪೋಷಕವಾಗಿರಲಿ ಎಂದು ಆಶಿಸುತ್ತ
ಋತುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಿಶ್ಚಯ ಸಕಲ ಭಾಗಗಳಿಗೂ ಒಂದು ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಋತುಗಳನ್ನು
ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಈ ಒಂದೊಂದು ಇಷ್ಟಿಕೆಯೂ ಅಗ್ನಿಯ ಒಂದೊಂದಂಶವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳು ಪರಸ್ಪರ
ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಒಂದೊಂದು ಅಂಶವೂ ತನ್ನ ನೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು
ನೆರವೇರಿಸುತ್ತ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ಒಂದೇ ಸಾಮರಸ್ಯರೂಪವಾದ ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ಪರಮಸಾನವನ್ನು
ಹೊಂದಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ, ಋತವ್ಯವಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳ ಮೇಲೂ ಪ್ರಭುತ್ವ
ವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಪ್ರಭುತ್ವವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ
ಪ್ರಭುವಾದ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಅಂತರವನ್ನೆಲ್ಲ ಆಕ್ರಮಿಸಿರುವ ಅಗ್ನಿಶಂಕಗಳೆಲ್ಲ
ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಲಿ ಮತ್ತು ಈ ತಪ ಮತ್ತು ತಪಸ್ಸು ಎಂಬ ಶಿಶಿರಋತುವಿನ ಮಾಸಗಳೊಡನೆ ಸಂಯೋಗವನ್ನೂ
ಹೊಂದಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಋತವೈಷ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಎರಡು ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವ
ಉದ್ದಿಶ್ಯವೇನೆಂದರೆ—

ತದ್ಯದೇತೇ ಅತ್ರೋಪದಧಾತಿ | ಸಂವತ್ಸರ ಏಷೋಽಗ್ನಿ ಇನು ಉ ಲೋಕಾಃ ಸಂವತ್ಸರಸ್ತಸ್ಯ
ದ್ಯಾರೇವಸಂಜಮಾ ಚಿದ್ಯಾರಸ್ಯ ಶಿಶಿರ ಋತುಸ್ತದ್ಯದೇತೇ ಅತ್ರೋಪದಧಾತಿ ಯದೇವಾ-
ಸ್ಯತೇ ಅತ್ಯನಸ್ತದಗ್ನಿನ್ನೇತತ್ಪದಧಾತಿ ತಸ್ಮಾದೇತೇ ಅತ್ರೋಪದಧಾತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೭-೧-೭)

ಅಗ್ನಿಚಿತಿಯೇ ಸಂವತ್ಸರವು ಮತ್ತು ಸಂವತ್ಸರವೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡರ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಈ ಋತವೈಷ್ಣಿಕಗಳ ಸ್ಥಾಪನವು. ಅಲ್ಲದೇ ಶಿಶಿರವು ದ್ಯುಲೋಕದ ಪ್ರತಿನಿಧಿ. ಇದರ ಸ್ಥಾಪನದಿಂದ ಲೋಕತ್ರಯವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಸಾಧ್ಯ.

ಯದ್ವೇವೈತೇ ಅತ್ರೋಪದಧಾತಿ | ಪ್ರಜಾಪತಿರೇಷೋಽಗ್ನಿಃ | ಸಂವತ್ಸರ ಉ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚ ಸ್ಯ
ಶಿರ ಏವ ಪಂಚಮಾ ಚಿತಿಃ ಶಿರೋಽಸ್ಯ ಶಿಶಿರ ಯತುಸ್ತದ್ಯದೇತೇ ಅತ್ರೋಪದಧಾತಿ
ಯದೇವಾಸ್ಯೈತೇ ಆತ್ಮನಸ್ತದಸ್ಮಿನ್ನೇತತ್ಪ್ರತಿಧಧಾತಿ ತಸ್ಮಾದೇತೇ ಅತ್ರೋಪದಧಾತಿ ||
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೭-೧-೮)

ಅದೇ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಕಾರಣವೇನು ಎಂದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಚಿತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಸಂವತ್ಸರವು. ಐದನೆಯ ಸಾಲು ಅಗ್ನಿಯ ಶಿರಸ್ಸು ಮತ್ತು ಶಿಶಿರವು ಸಂವತ್ಸರದ ಶಿರಸ್ಸು. ಇವುಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಶರೀರದೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಋತುಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತೋರಿಸಿದೆ. ಋತವೈಷ್ಣಿಕಗಳ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತ,

ಸ ಪುರಸ್ತಾತ್ಸ್ವಯಮಾತ್ಮಣ್ಣಾಯೈ ಚ ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತಿಷಶ್ಚರ್ತವ್ಯೇ ಉಪದಧಾತಿ | ದ್ವಾರ್ವಾ
ಉತ್ತಮಾ ಸ್ವಯಮಾತ್ಮಣ್ಣಾದಿತ್ಯ ಉತ್ತಮಾ ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತಿರರ್ವಾಚೀನಂ ತದ್ವಿವಶ್ಚಾ-
ದಿತ್ಯಾಚ್ಚ ತೂರ್ಧಧಾತಿ ತಸ್ಮಾದರ್ವಾಚೀನಮೇವಾತ ಯತವೋಽಥೋ ಪ್ರಜನನ-
ಮೇತದರ್ವಾಚೀನಂ ತದ್ವಿವಶ್ಚಾದಿತ್ಯಾಚ್ಚ ಸ್ಥಿತಗ್ಂ ಹೈವಾತಃ ಪರಾತ್ಪ್ರಜನನಂಯಾವಂತೋ
ಹೈವ ಸನಾಗ್ರೇ ದೇವಾಸ್ತಾವಂತೋ ದೇವಾಃ ||
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೭-೧-೯)

ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಸ್ವಯಂ ಶಂಭ್ರವುಳ್ಳ ಇಷ್ಟಿಕೆಯು ದ್ಯುಲೋಕದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯು ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತಿಸಂಜ್ಞಕ ವಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಯು ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ವೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಋತವೈಷ್ಣಿಕೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ ಆದಿತ್ಯಾದಿ ತೇಜೋಮಂಡಲಗಳಿಗೂ ಆಧಾರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅವುಗಳಿಗಿಂತ ತಳಭಾಗದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಜನನಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಜನನಶಕ್ತಿಯು ಅಪರಿಮಿತವಾದುದು. ಮತ್ತು ಲೌಕಿಕವಾದುದು. ದ್ಯುಲೋಕದ ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯಲೋಕದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಮಿತಿಯುಳ್ಳದ್ದು. ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಎಷ್ಟೋ ಈಗಲೂ ಅದೇ ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ.

ಅಥೋ ಇನೋ ವೈ ಲೋಕಾ ಯತನ್ಯಾಃ | ಇಮಾಂಸ್ತಲ್ಲೋಕಾನೂರ್ಧ್ವಾಂಶ್ಚಿತಿಭಿತ್ತಿ-
ನೋತ್ಯಥೋ ಚತುರಂ ನಾ ಯತನ್ಯಾಃ ಚತುರಂ ತದೂರ್ಧ್ವಂ ಚಿತಿಭಿತ್ತಿನೋತ್ಯಥೋ
ಸಂವತ್ಸರೋ ನಾ ಯತನ್ಯಾಃ ಸಂವತ್ಸರಂ ತದೂರ್ಧ್ವಂ ಚಿತಿಭಿತ್ತಿನೋತಿ ||
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೭-೧-೧೦)

ಮತವೈಷ್ಣಿಕಗಳು ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಒಂದೊಂದು ಸಾಲೂ ಒಂದೊಂದು ಲೋಕದ ಪ್ರತಿನಿಧಿ. ಒಂದರ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ಒಂದು ಲೋಕದ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಂದು ಲೋಕವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಮತ್ಸರತ್ವವಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ (ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ) ಸ್ವಜಾರೂಪದ ಇತರ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಸಕಲವಾದ ಮತವೈಷ್ಣಿಕಗಳೂ ಸೇರಿ ಸಂವತ್ಸರವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದಂತೆ ಕಾಣುವ ಈ ಮತಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸಂವತ್ಸರತ್ವವೂ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವಂತೆ ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದಂತೆ ಕಾಣುವ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತಾ ಹೈತಾ ಏವ ಸಂಯಾನ್ಯಃ | ಏತದ್ವೈ ದೇವಾ ಮತವ್ಯಾಭಿರೇವೇಮಾಂಲ್ಲೋಕಾನ್ತನ್ಮು-
ಯುರಿತಶ್ಲೋಧ್ವಾನಮುತಶ್ಚಾರ್ವಾಚಸ್ತಥೈವೈತದ್ಯಜಮಾನ ಮತವ್ಯಾಭಿರೇವೇಮಾಂ-
ಲ್ಲೋಕಾನ್ತನ್ಮಯಾತೀತಶ್ಲೋಧ್ವಾನಮುತಶ್ಚಾರ್ವಾಚಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮.೭.೧.೧೩)

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆಲ್ಲ ನೇರವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದೇ ಈ ಮತುರೂಪವಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳು. ಇವುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ದ್ಯುಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಗಳಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಗೂ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಗಳಿಗೂ ದೇವತೆಗಳು ಸಂಚಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳು ಮಾನವರ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ವಿಶ್ವಸಮನ್ವಯಕ್ಕೆ ಸಾಧಕಗಳಾಗಿವೆ. ಸಂವತ್ಸರಾನಯನಗಳಾದ ವಸಂತಾದಿ ಮತುಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅವಯನಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಾಂಗವಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಒಂದರ ಪ್ರಶಂಸೆಯೇ ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಯಜ್ಞ ಸಾಧನವನ್ನೂ ಯಜ್ಞ ಫಲವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಸಂತಾದಿ ಮತುಗಳ ಮಹತ್ವವು ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಮತುಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧವೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ವಸಂತಾದಿಮತುಗಳಿಗೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧವನ್ನೇ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು.

ಇದಲ್ಲದೇ, ಯಜ್ಞಾ ಹುತಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಸಂವತ್ಸರದ ಮತ್ಸರಾದ್ಯವಯನಗಳ ಪ್ರಶಂಸೆಯು ಯಾವ ರೀತಿಯಿಡೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಈ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಮಾಡಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನ ಭಾವವನ್ನು ಇನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಸಂವತ್ಸರೋ ಯಜ್ಞಃ | ಮತವ ಮುತ್ಪಿಜಃ | ಮಾಸಾ ಹವೀಗಂಷಿ
..... | ಅರ್ಧಮಾಸಾ ಹವಿಷ್ವಾತ್ರಾಣಿ | ಅಹೋರಾತ್ರೇ ಪರಿವೇಷ್ಟೀ..... ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೭-೧ ರಿಂದ ೫)

ಸಂವತ್ಸರವೇ ಯಜ್ಞವು, ಸಂವತ್ಸರಾನಯನಗಳಾದ ಮತುಗಳೇ ಮುತ್ಪಿಜಗಳು. ಮಾಸಗಳೇ ಹವಿಷ್ವಗಳು. ಅರ್ಧಮಾಸಗಳೇ ಹವಿಷ್ವಾತ್ರಗಳು. ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೇ ಪರಿವೇಷ್ಟುಸಂಜ್ಞಕಗಳಾದ ಅವರಣಗಳು ಎಂಬ ಈ

ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಋತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸಂವತ್ಸರವು ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಂವತ್ಸರವು ಅದಿತ್ಯನ ಪರಿಭ್ರಮಣದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗತಕ್ಕದ್ದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಋತುಗಳು ಅದಿತ್ಯನ ಚಲನವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅದಿತ್ಯಸ್ತೇವ ಸರ್ವತಃ | ಯದೈವೋದೇತ್ಯಥನಸಂತೋ ಯದಾ ಸಂಗಮೋಽಥ ಗ್ರೀಷ್ಮೋ
ಯದಾ ಮಧ್ಯಂದಿನೋಽಥ ವರ್ಷಾ ಯದಾಪರಾಹ್ಣೋಽಥ ಶರದ್ಯದೈವಾಸ್ತಮೇತ್ಯಥ
ಹೇಮಂತಸ್ತಸ್ಮಾದು ಮಧ್ಯಂದಿನ ಏನಾದಧೀತ ತರ್ಹಿ ಹೈಷೋಽಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ನೇದಿಷ್ಕಂ
ಭವತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೩-೯)

ಸಕಲ ಋತುಗಳೂ ಅದಿತ್ಯನ ಅವಯವಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಅದಿತ್ಯನು ಉದಯಿಸುವಾಗ ವಸಂತ ; ಗೋವುಗಳನ್ನು ಫೇರಕ್ಕಾಗಿ ಅಟ್ಟುವಾಗ ಅದು ಗ್ರೀಷ್ಮ. ಮಧ್ಯಾಹ್ನಸಮಯವೇ ವರ್ಷತು(ಮಳೆಗಾಲ). ಅಪರಾಹ್ಣಕಾಲವೇ ಶರತ್ಕಾಲವು. ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಯಕಾಲವು ಹೇಮಂತ ಋತುವು. ಸೂರ್ಯನು ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಜ್ಞಾಚರಣೆಯು ವಿಹಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಕಲ ಋತುಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞದ ಸಕಲ ಭಾಗಗಳಿಗೂ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಭಾಗವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದೇ ಅಲ್ಲದೇ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅಂಶಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು ಯಾವ ರೀತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೇ ಹವಿಸ್ಸನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವರು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆಯೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಸಂವತ್ಸರದ ಅಂಶಗಳಾದ ಋತುಗಳೂ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಸಂವತ್ಸರರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದೂ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಾರು ಉಳಿದ ಋತ್ತಿಕ್ಕುಗಳಾರು ? ಈ ಯಜ್ಞಕ್ರಮವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ.

ಸಂವತ್ಸರೋ ಯಜಮಾನಃ | ತನ್ಮೃತವೋ ಯಾಜಯಂತಿ ವಸಂತ ಆಗ್ನೀಧ್ರಸ್ತಸ್ಮಾದ್ವಸಂತೇ
ದ.ವಾಶ್ವರಂತಿ ತದ್ಧ್ಯಗ್ನಿರೂಪಂ ಗ್ರೀಷ್ಮೋಽಧ್ವರುಸ್ತಪ್ತ ಇನ ವೈ ಗ್ರೀಷ್ಮಸ್ತಪ್ತಮಿನಾಧ್ವರ್ಯು-
ರ್ನಿಷ್ಠಾಮತಿ ವರ್ಷಾ ಉದ್ಗಾತಾ ತಸ್ಮಾದ್ಧದಾ ಬಲವಧ್ವರ್ಷತಿ ಸಾನ್ನ ಇವೋಪಬ್ಧಿಃ
ಕ್ರಿಯತೇ ಶರದ್ವ್ರಹ್ಮಾ ತಸ್ಮಾದ್ಧದಾ ಸಸ್ಯಂ ಪಚ್ಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಣ್ವಿತ್ಯಃ ಪ್ರಜಾ ಇತ್ಯಾಹುರ್ದೇ-
ಮಂತೋ ಹೋತಾ ತಸ್ಮಾದ್ಧೇಹನ್ತಪಟ್ಟಿತಾಃ ಪಶವಃ ಸೀದಂತೈತಾ ಹ ವಾ ಏವಂ ದೇವತಾ
ಯಾಜಯಂತಿ ಸ ಯದೈನಮೈಷಾವೀರಾ ಯಾಜಯೇಯುರೇತಾ ಏವ ದೇವತಾ ಮನಸಾ
ಧ್ಯಾಯೇದೇತಾ ಹೈವೈನಂ ದೇವತಾ ಯಾಜಯಂತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೩-೨೨)

ಸಂವತ್ಸರವೇ ಯಜಮಾನನು. ವಸಂತಾದಿ ಋತುಗಳೇ ಋತ್ತಿಕ್ಕುಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಆ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಯಾವ ಯಾವ ಋತುಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಋತ್ತಿಕ್ಕಿನ ಸ್ಥಾನವೆಂದರೆ, ಆಯಾ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞಕ್ರಮವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

(೧) ವಸಂತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ದಾನಾಗ್ನಿಯು ಉಲ್ಬಣಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ವಸಂತವು ಅಗ್ನೀಧ್ರ ಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಋತ್ವಿಕೈಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ.

(೨) ಅಧ್ವರೈವ ಯಜ್ಞ ಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಯಜ್ಞಾ ಗ್ನಿಯ ದಾಹದಿಂದ ಬೆಂದವನಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಗ್ರೀಷ್ಮ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ದಗ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಗ್ರೀಷ್ಮಋತುವು ಅಧ್ವರೈ ಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಋತ್ವಿಕೈಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ.

(೩) ವರ್ಷಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿಪತನವಾಗುವಾಗ (ಮಳೆಯು ಸುರಿಯುವಾಗ) ಗಾನಮಾಡುವಂತೆ ಆಕರ್ಷಕ ವಾದ ಶಬ್ದವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವ ಉದ್ಗಾತೃವಿನ ದಿವ್ಯವಾದ ಶಬ್ದದಂತಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ವರ್ಷತು ಉದ್ಗಾತೃನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

(೪) ಶರತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪೌಷ್ಕಲ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪಕ್ವವಾಗು ತ್ತವೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಜೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯತ್ವಃ (ಪರಿಪಕ್ವವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳವರು) ಎಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಶರದೃತುವು ಬ್ರಹ್ಮಾ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(೫) ಯಜ್ಞಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ವಸಂತ್ಕಾಲಾತ್ಮಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಅಹುತಿಯು ಅಗ್ನಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಿ ಸೀಡುಹೋಗುವಂತೆ ಪಶುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಋತುವಿನಲ್ಲಿ ಕ್ಷಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಹೇಮಂ ತರ್ತುವಿಗೆ ಹೋತೃವೆಂಬ ಹೆಸರು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ.

ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ವಸಂತಾದಿ ಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ದೇವತೆಗಳು ನಿರ್ವಹಿಸು ತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ವಸಂತೋ ಅಸ್ಯಾಸೀದಾಜ್ಯಂ ; ಗ್ರೀಷ್ಮ ಇಧೃತ್ಯರದ್ಧವಿಃ ಎಂಬ ಯಾವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಋತುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಒಂದು ಸಲ ಆರು ಮತ್ತೊಂದು ಸಲ ಐದು ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ (೧೯-೯೦-೬) ಆ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಮೂರು ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಾಮಂಜಸ್ಯವಿದೆಯೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಂಭವಿಸಿದರೆ, ಅಂತಹ ಅಕ್ಷೇಪಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆಯೇ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. (ಮುಗ್ಧೀದ ಸಂಹಿತಾ ಭಾಗ ೧೨ ಪು. 300) ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨ ಋಕ್ವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ತ್ರಿನಾಭಿಯೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಗ್ರೀಷ್ಮ ವರ್ಷ ಮತ್ತು ಹೇಮಂತ ಎಂಬ ಮೂರು ಋತುಗಳು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿವೆ ಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಪುರುಷ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ಋತುಗಳಿಗೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧ ವೇನು ಎಂದರೆ—

ಸ ಯಃ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವ್ಯಕ್ರಗಾಂಸತ | ಸಂವತ್ಸರಃ ಸೋಽಥ ಯಾ ಅಸ್ಯೌತಾಃ ಪಂಚ ತನ್ನೋ
ವ್ಯಕ್ರಗಾಂಸಂತರ್ತವಸ್ತೇ ಪಂಚ ನಾ ಋತವಃ ಸಂಖ್ಯತಾಶ್ಚಿತಯಸ್ತದ್ಯತ್ಪಂಚ ಚಿತಿಶ್ಚಿನೋ-
ತ್ಕೃತುಭಿರೇವೈಸಂ ತಚ್ಚಿನೋತಿ ತಸ್ಮಾಚ್ಚಿತಯಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ ೬-೧-೨-೧೨)

ಪರಿಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕನಾದಾಗ ಸಂವತ್ಸರ ರೂಪನಾದನು. ಘನರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಅವನ ಐದು ಅವಯವಗಳೂ ಐದು ಋತುಗಳ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿದವು. ಈ ಅವಯವಗಳು ಐದು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವಾದುದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಚಿತಿಗೆ ಐದು ಸಾಲುಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇನ್ನೆಲ್ಲವೂ ಐದು ಋತುಗಳುಳ್ಳ ಸಂವತ್ಸರವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಐದು ಅವಯವಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ತ್ರಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾದ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೂ ಪುರುಷನಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತ ಮೂರು ಋತುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಯಾ ಓಷಧೀಃ ಪೂರ್ವಾ ಜಾತಾಃ | ದೇವೇಭ್ಯಸ್ತ್ರಿಯುಗಂ ಪುರೇತ್ಯತಮೋ ವೈ ದೇವಾಸ್ತೇಭ್ಯ
ಏತಾಸ್ತ್ರೀಃ ಪುರಾ ಜಾಯಂತೇ ವಸಂತಾ ಪ್ರಾವೃಷಿ ತರದಿ ಮನ್ಯೈ ನು ಬಭ್ರೂಣಾಮಹಮಿತಿ
ಸೋಮೋ ವೈ ಬಭ್ರುಃ ಸೌಮ್ಯಾ ಓಷಧಯ ಔಷಧಃ ಪುರುಷಃ ಶತಂ ಧಾಮಾನೀತಿ
ಯದಿದಗ್ಂ ಶತಾಯುಃ ಶತಾರ್ಥ.....ತಾನೇತದಾಹ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೭-೨-೪-೨೬)

ಓಷಧಿಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ದೇವತೆಗಳೇ ಋತುಗಳಲ್ಲದೇ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ವಸಂತ ಕಾಲದಲ್ಲೂ, ವರ್ಷಕಾಲದಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಶರತ್ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಸಹ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸಲ ಈ ಓಷಧಿಗಳು ಪಾಷ್ಕಲ್ಯವನ್ನು ಸಹಿಯುತ್ತವೆ. ಬಹುವರ್ಣದ ಈ ವಸ್ತುವು ಸೋಮರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಪುರುಷನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗುವ ಈ ಸೋಮವು ಓಷಧಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಸೋಮದ ಆವಿರ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಮೂರು ಋತುಗಳೂ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಯಾ ಮೂಲಕಾರಣವಾದ ಋತುಗಳೇ ಪುರುಷನ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಗಳೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಆನೇಕ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ರೂಪವಾಕ್ಯಗಳನ್ನುದಾಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು

ಇದುವರೆಗೂ ಪರಮಪುರುಷನೇ ನೆರವೇರಿಸಿದ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮವು ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿಯೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಈ ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದೇವಶರೀರಾದಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಈಗ ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿಯು ಹೇಗೆ ಮುಂದುವರಿಯಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಆಚರಿಸಿದ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಭಾರಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಅವಶ್ಯಕವಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ವಸ್ತುಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಪರಮಪುರುಷನನ್ನೇ ಹವಿಸ್ಸೆಂದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಭಾವಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಮಾನಸಯಾಗವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನೇ ಹವಿಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಹವಿಸ್ಸೆಂದು ಇದ್ದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಲ್ಲಾ ಇದ್ದಂತಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಪುರುಷಾಖ್ಯವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಾಗಿ ಯಾವ ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅವು ಯಾವವು ಎಂದರೆ—ಆಜ್ಯ (ತುಪ್ಪ) ಇಥ್ಯ (ಸಮಿತ್ತು) ಹವಿಃ (ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳು) ಬರ್ಹಿಃ (ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳು) ಪಶು (ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವ ಪಶು) ಪರಿಧಿ (ಅಗ್ನಿಕುಂಡದ ಸುತ್ತಲೂ ರಾಕ್ಷಸರು ಬಂದು ವಿಘ್ನನೊಡದಂತೆ ತಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಡುವ ದರ್ಭೆಗಳು) ಸಮಿಧಃ (ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆಹುತಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಮಿತ್ತುಗಳು ಅಥವಾ ಒಣಗಿದ ಕೆಲವು ವೃಕ್ಷದ ಕಡ್ಡಿಗಳು). ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ ಮುಖ್ಯವಾದ ಈ ಏಳು ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಏಳರಲ್ಲಿ ನೊಡಲನೆಯ ಮೂರನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಎರಡನ್ನು ತಂ ಯಜ್ಞಂ ಬರ್ಹಿಃ (೭ ನೇ ಋಕ್ಕು) ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಉಳಿದ ಎರಡನ್ನು ಸಪ್ತಾಶ್ವಾಸನ್ ಎಂಬ ೧೫ ನೆಯ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸಪ್ತಾಶ್ವಾಸನ್ ಎಂಬ ಈ ಹದಿನೈದನೆಯ ಋಕ್ಕು ದೇವತೆಗಳು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧ ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ೭ ನೇ ಋಕ್ಕು ಆದನಂತರ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಕಾರಣಾಂತರ ದಿಂದ ಅದು ಈ ಸೂಕ್ತದ ೧೫ ನೆಯ ಋಕ್ಕಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ಯಜುರ್ವೇದ ನೊಡಲಾದ ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವಿರುವ ಕಡೆ ಈ ಲೋಪವನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಪುರುಷರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸಿನ ವಿನಯವೇ ಇದೆಂದುಷ್ಟೆ. ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿನಯಿಸಿರುವ ಯಜ್ಞಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ವಿನಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. ವಸಂತೋ ಅಶ್ವಾಸೀದಾಜ್ಯಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಸಾಮಗ್ರಿಯಾದ ಆಜ್ಯ (ಫಲವು) ಯಾವು ದೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ವಸಂತಋತುವೇ ಈ ಆಜ್ಯವು. ಇಲ್ಲಿ ವಸಂತಋತುವು ಯಾವುದು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಹಜವು. ಮಧುಶ್ಚ ಮಾಧವಶ್ಚ ವಾಸಂತಿಕಾವೃತೋ (ತೈ. ಸಂ. ೪-೪-೧೧-೧) ಇತಿ ಮಂತ್ರಾತ್ ವಸಂತೋ ಮಾಧುಮಾಧವಮಾಸದ್ವಯಾತ್ಮಕ ಋತುಃ | ಮೇಲಿನ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಂತೆ ಜೈತ್ರ ಮತ್ತು ವೈಶಾಖಮಾಸಗಳೆರಡು ಸೇರಿದರೆ ಆ ಕಾಲವು ವಸಂತಋತುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಅದರಂತೆ ಶುಕ್ರಶ್ಚ ಶುಚಿಶ್ಚ ಗ್ರೀಷ್ಮಾವೃತೋ (ತೈ. ಸಂ. ೪-೪-೧೧-೧) ಇತಿ ಮಂತ್ರಾತ್ ಶುಕ್ರಶುಚಿಮಾಸಯುಗಾತ್ಮಕ ಋತುಃ | ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಆಷಾಢ ಮಾಸಗಳಿಗೆ ಗ್ರೀಷ್ಮಋತುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮತ್ತು ಇಷಶ್ಶೋರ್ಜಶ್ಚ ಶಾರದಾವೃತೋ (ತೈ. ಸಂ. ೪-೪-೧೧-೧) ಇತಿ ಮಂತ್ರಾತ್ ಇಷೋರ್ಜಮಾಸದ್ವಯಾತ್ಮಕ ಋತುಃ ಶರದಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಕಾರ್ತಿಕ ಮತ್ತು ಮಾರ್ಗಶಿರ ಮಾಸಗಳಿಗೆ ಶರದ್ಋತುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಮೂರು ಋತುಗಳಲ್ಲಿ ವಸಂತಋತುವನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆಜ್ಯವೆಂದೂ, ಗ್ರೀಷ್ಮಋತುವನ್ನು ಇಥ್ಯಃ ಎಂದರೆ ಸಮಿತ್ತುಗಳೆಂದೂ, ಶರದ್ಋತುವನ್ನು ಪುರೋಡಾಶಾದಿರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸೆಂದೂ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಭಾವಿಸಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು.

ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ವಿನಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ತಿಂಗಳಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ಋತುವಿನಂತೆ ವಸಂತ, ಗ್ರೀಷ್ಮ, ವರ್ಷ, ಶರತ್, ಹೇಮಂತ, ಶಿಶಿರ ಎಂಬ ಆರು ಋತುಗಳಿದ್ದರೂ ವಸಂತ, ಗ್ರೀಷ್ಮ, ಶರತ್ ಎಂಬ ಮೂರು ಋತುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ದೇವತೆಗಳು ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡರು? ಇತರ ಋತುಗಳನ್ನು ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಬಿಟ್ಟರು ಎಂಬುದು ವಿನುರ್ತಾರ್ಹವಾಗಿದೆ.

(೧) ವಸಂತಃ | ಅಸ್ಯ ಋತುಪುರುಷಸ್ಯ ಜಾಯಾ ಇದಮಾಜ್ಯಂ | ತೇಜಃ ಲೋಕೇ ವಸಂತಃ ತಾವಜಾವಿಕಾದಿಸತಾನಾಂ ನವಪಲ್ಲವಿತತರುಪಲ್ಲವ ಶಾಖಾಪತ್ರಪುಷ್ಪಾದಿಚರ್ಮಣಾತ್ ಪ್ರೇರಬಾಹುಲ್ಯೇನಾಜ್ಯಸಮೃದ್ಧಿದರ್ಶನಾತ್ ಸ ಏವ ವಸಂತಃ ಸ್ವಸ್ಯ ಯಜ್ಞಪುರುಷಸ್ಯ ಹವಿರಾಹುತಯೇ ಅಜ್ಯರೂಪೋ ಬಭೂವೇತ್ಯರ್ಥಃ | ವಸಂತ ಎಂಬ ಋತುಪುರುಷನಿಗೆ ಅಜ್ಯವೇ ಪತ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಋತುವಿನಲ್ಲಿ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳೂ, ತೃಣಲತಾದಿಗಳೂ ಹೊಸದಾಗಿ ಚಿಗುರಿ ತೃಣಪತ್ರಪುಷ್ಪಾದಿಗಳು ಗೋವುಗಳೇ ನೊದಲಾದ ಪರುಗಳಿಗೆ ಯಥೇಷ್ಟವಾದ ಆಹಾರವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವವು. ಆ ಹಾಲಿನಿಂದ ಬಹಳವಾದ ಅಜ್ಯವು ಲಭಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಜ್ಯಸಮೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ವಸಂತಋತುವನ್ನೇ ದೇವತೆಗಳು ಅಜ್ಯವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ ಎಂದ ಭಿಪ್ರಾಯವು.

(೨) ಗ್ರೀಷ್ಮಃ | ಜ್ವಾಲಯಾಗ್ನಿನೋಧಯತೀತಿ ತಥೋಕ್ತಃ | ಸಮಿತ್ಪಂಜ ಅಸೀದಿತ್ಯನುಷಂಗಃ | ಅನೇನ ಗ್ರೀಷ್ಮರ್ತು ಸಕಲಗುಲ್ಮತರುಲತಾದೀನಾಂ ದ್ರವಶೋಷಣಾದನಲಸ್ತತ್ಸಮಿತ್ಪಂಜಸ್ಯ ರಮಾತ್ರೇಣೈವ ಧತೆ ಇತಿ ಕೃತ್ವಾ ಸ ಏವ ಯಜ್ಞೇತ್ಸರಪ್ರೀತ್ಯೈ ಇಂಧನರಾಶಿರೂಪೋಽಭವದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಒಣಗಿದ ಕಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಹಾಕುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವದೆಂಬುದು ಅನುಭವವೇದ್ಯವಷ್ಟೆ. ಗ್ರೀಷ್ಮರ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ವೃಕ್ಷಗಳೂ, ಲತೆಗಳೂ ತಮ್ಮಲ್ಲಿರುವ ರಸವನ್ನು ಅಥವಾ ದ್ರವವನ್ನು ಶೋಷಣೆ (ಒಣಗಿಹೋಗುವುದು) ಯಿಂದ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಒಣಗಿಹೋಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದೊಡನೆಯೇ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಹೊತ್ತಿ ಉರಿಯುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮಿತ್ಪಂಜಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಇದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇಕಾಗುವ ಒಣಗಿದ ಕಾಷ್ಠಗಳು ಈ ಗ್ರೀಷ್ಮಋತುವಿನಲ್ಲಿ ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿ ದೊರೆಯುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಗ್ರೀಷ್ಮರ್ತುವನ್ನು ಇದ್ದವೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು.

(೩) ಶರತ್ | ಹವಿರ್ಹವಿಸ್ಯಂ ನೂತನಶಾಲ್ಯಾದಿವ್ರೀಹಿಧಾನ್ಯಜನ್ಯಾನ್ನಮಾಸೀತ್ | ಪ್ರಾಯೇಣ ಶರದಿ ಶಾಲ್ಯಾದಿನವಧಾನ್ಯಾಗಮಪ್ರಸಿದ್ಧೀರ್ಯಜ್ಞಿನೋ ಲೋಕೇ ಶರತ್ಕಾಲ ಏವ ಆಗ್ರಯಣೋಪಯೋಗಿನವೀನಧಾನ್ಯಾನ್ನೇನ ಯಜ್ಞಪುರುಷಂ ಯಜಂತೇ | ಅತಃ ಸ ಏವ ಯಜ್ಞಪುರುಷೋ ಹವಿಸ್ತ್ವೇನ ಹೂಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಇಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸೆಂದರೆ ಯವಪ್ರೀತ್ಯಾದಿಧಾನ್ಯಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಅನ್ನ ಅಥವಾ ಪಿಷ್ಟದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪುರೋಡಾಶವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಧಾನ್ಯವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಶರತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳು ಬಲಿತು ಸುಗ್ಗಿಯ ಕಾಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೊಸಧಾನ್ಯಗಳು ಈ ಋತುವಿನಲ್ಲಿ ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿ ದೊರೆಯುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಗುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು (ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು) ಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಧಾನ್ಯಸಮೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತವಾದ ಶರದ್ಋತುವನ್ನು ಹವಿಸ್ಸೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಾನ ಸ್ಮಾರಣವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿರುವುದು ಉಚಿತವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ವಸಂತ, ಗ್ರೀಷ್ಮ, ಶರತ್ ಎಂಬ ಮೂರು ಋತುಗಳು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದವೆಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ—

- (1) ವಸಂತಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽಗ್ನಿನಾದಧೀತ | ವಸಂತೋ ವೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯತುಃ | ಸ್ವ
ಏವೈನಮೃತಾವಾಧಾಯ | ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೀ ಭವತಿ | ಮುಖಂ ನಾ ಏತದೃತೂನಾಂ |
ಯದ್ವಸಂತಃ | ಯೋ ವಸಂತಾಗ್ನಿನಾದಧತ್ತೇ | ಮುಖ್ಯ ಏನ ಭವತಿ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೨-೬, ೭)

ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದವನು ವಸಂತಋತುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ವಸಂತಋತುವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಸ್ವಂತ
ಋತುವೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತನ್ನ ಸ್ವಂತ ಋತುವಾದ ವಸಂತಋತುವಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಬ್ರಹ್ಮ
ವರ್ಚಸ್ಸಿನಿಂದ ಶೋಭಿಸುವನು. ಋತುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಇದೇ ಮೊದಲನೆಯ ಋತುವು ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯವಾದುದು.
ಆದ್ದರಿಂದ ವಸಂತಋತುವಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದವನು ತನ್ನ ಸ್ವಜನರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯನೂ (ಗಣ್ಯನಾದವನೂ) ಗೌರ
ವಾನ್ವಿತನೂ ಆಗುವನು.

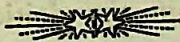
- (2) ಗ್ರೀಷ್ಮೇ ರಾಜನ್ಯ ಆದಧೀತ | ಗ್ರೀಷ್ಮೋ ವೈ ರಾಜನ್ಯಸ್ಯತುಃ | ಸ್ವ ಏವೈನಮೃತಾವಾ-
ಧಾಯ | ಇಂದ್ರಿಯಾವೀ ಭವತಿ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೨-೭)

ರಾಜನಾದವನು (ಕ್ಷತ್ರಿಯನು) ಗ್ರೀಷ್ಮಾರ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಬೇಕು. ಗ್ರೀಷ್ಮಋತುವೇ ರಾಜನ ಸ್ವಂತ ಋತುವು.
ತನ್ನ ಸ್ವಂತವಾದ ಗ್ರೀಷ್ಮಋತುವಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ರಾಜನು ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳುಳ್ಳ ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯಾಗುವನು.

- (3) ಶರದಿ ವೈಶ್ಯ ಆದಧೀತ | ಶರದ್ವೈ ವೈಶ್ಯಸ್ಯತುಃ | ಸ್ವ ಏವೈನಮೃತಾವಾಧಾಯ |
ಪಶುಮಾನ್ಯವತಿ ||

ವೈಶ್ಯನಾದವನು ಶರದೃತುವಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಶರದೃತುವೇ ವೈಶ್ಯನಿಗೆ ಸ್ವಂತ ಋತುವು. ತನ್ನ ಸ್ವಂತ
ಋತುವಾದ ಶರದೃತುವಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ವೈಶ್ಯನು ಪಶುಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿ ಸುಖಿಸುವನು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ
ಅನೇಕಕಡೆ ಈ ಮೂರು ಋತುಗಳು ಯಜ್ಞಾರ್ಹಗಳೆಂದು ಪ್ರಶಸ್ತವಾದವುಗಳೆಂದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ
ಅವುಗಳನ್ನೇ ಯಜ್ಞ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ದೇವತೆಗಳು ಮಾನಸಯಾಗವನ್ನಾಚರಿಸಿದರೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಸೂತ್ರ ||

ತಂ ಯಜ್ಞಂ ಬರ್ಹಿಷಿ ಪ್ರಾಕ್ಷನ್ವರುಷಂ ಜಾತಮಗ್ರತಃ |

ತೇನ ದೇವಾ ಅಯಜಂತ ಸಾಧ್ಯಾ ಋಷಯಶ್ಚ ಯೇ || ೭ ||

|| ಪದಸೂತ್ರ ||

ತಂ | ಯಜ್ಞಂ | ಬರ್ಹಿಷಿ | ಪ್ರ | ಪ್ರಾಕ್ಷನ್ | ವರುಷಂ | ಜಾತಂ | ಅಗ್ರತಃ |

ತೇನ | ದೇವಾಃ | ಅಯಜಂತ | ಸಾಧ್ಯಾಃ | ಋಷಯಃ | ಚ | ಯೇ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಜ್ಞಂ ಯಜ್ಞಸಾಧನಭೂತಂ ತಂ ಪುರುಷಂ ಪಶುತ್ವಭಾವನಯಾ ಯೂಷೇ ಬದ್ಧಂ
ಬರ್ಹಿಷಿ ಮಾನಸೇ ಯಜ್ಞೇ ಪ್ರೌಕ್ಷನ್ | ಪ್ರೋಕ್ಷಿತವಂತಃ | ಕೇದೃತಮಿತ್ಯತ್ರಾಹ | ಅಗ್ರತಃ ಸರ್ವ-
ಸೃಷ್ಟೇಃ ಪೂರ್ವಂ ಪುರುಷಂ ಜಾತಂ ಪುರುಷತ್ವೇನೋತ್ಪನ್ನಂ | ಏತಚ್ಚ ಪ್ರಾಗೇವೋಕ್ತಂ ತಸ್ಮಾ-
ದ್ವಿರಾಳಜಾಯತ ವಿರಾಜೋ ಅಧಿ ಪೂರುಷ ಇತಿ | ತೇನ ಪುರುಷರೂಪೇಣ ಪಶುನಾ ದೇನಾ ಅಯಂಜಂತ |
ಮಾನಸಯಾಗಂ ನಿಷ್ಪಾದಿತವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೇ ತೇ ದೇನಾ ಇತ್ಯತ್ರಾಹ | ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸೃಷ್ಟಿಸಾಧನ-
ಯೋಗ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಪ್ರಭೃತಯಃ ತದನುಕೂಲಾ ಋಷಯೋ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟಾರಕ್ಷ ಯೇ ಸಂತಿ |
ತೇ ಸರ್ವೇಽಪ್ಯಯಂಜಂತೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ರತಃ—ಜಗತ್ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು | ಜಾತಂ—ಉತ್ಪನ್ನನೂ | ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ
ಸಾಧನಭೂತನೂ ಆದ | ತಂ ಪುರುಷಂ—ಅ ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನನ್ನು | ಬರ್ಹಿಷಿ—ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ |
ಪ್ರೌಕ್ಷನ್—ಪ್ರೋಕ್ಷಣೆಮಾಡಿದರು | ತೇನ—ಪುರುಷರೂಪವಾದ ಪಶುವಿನಿಂದ | ದೇನಾಃ—ದೇವತೆಗಳೂ |
ಸಾಧ್ಯಾಃ—ಸಾಧ್ಯರೂ | ಋಷಯಃ—ಋಷಿಗಳೂ ಸೇರಿ | ಯೇ—ಯಜ್ಞ ಮಾಡಲು ಯಾರು ಯಾರು
ಅರ್ಹರೋ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ | ಅಯಂಜಂತ—ಯಾಗವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

|| ಛಾಂದೋಗ್ಯ ||

ಜಗತ್ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೂ ಉತ್ಪನ್ನನೂ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಾಧನಭೂತನೂ ಆದ ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನನ್ನು
ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಪ್ರೋಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿದರು. ಪುರುಷರೂಪವಾದ ಪಶುವನ್ನು ಅಹುತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿ
ದೇವತೆಗಳೂ ಸಾಧ್ಯರೂ ಋಷಿಗಳೂ ಸೇರಿ ಎಲ್ಲರೂ ಯಾಗವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

English Translation

They immolated as the victim upon the sacred grass Purusha, born before (creation), with him the deities who were Sadhyas and those who were Rishis sacrificed.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿರಾಟ್ ತತ್ತ್ವದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರಿಸಿ ದೇವಾದಿಗಳು
ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು ಎಂಬುದೇ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಪುರುಷನೇ ಯಜ್ಞ
ಮತ್ತು ಪುರುಷನೇ ಯಜ್ಞಸಾಧನ. ಈ ಸಾಧನದ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು
ಮುಂದೆ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೧೫ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ದೇವಾಃ ಮತ್ತು
ಋಷಯಃ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿನಿರ್ಧನೆಯಾದುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮತ್ತು
ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಾಹಾಯ್ಯಕಗಳಾಗಿದ್ದವು ಎಂಬುದನ್ನು ಮತ್ತು ದೇವ ಮತ್ತು ಋಷಿ

ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಅರ್ಥಗಳು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಸಹ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಎಂಬುವರು ಯಾರು, ಅವರು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವರೇ ಅಥವಾ ಬೇರೆಯೇ, ದೇವತೆಗಳ ಸಮಾನರೇ ಅಥವಾ ಅವರಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕರೇ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಸಾಧನಯೋಗಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಪ್ರಭೃತಯಃ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಯೋಗ್ಯರೇ [ಸಾಧ್ಯರು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಮುಂತಾದವರು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದಾರೆ. ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರ ವಿವರಣವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ಸಾಧ್ಯಾಶ್ಚ ಋಷಯಶ್ಚ ದ್ವಿಪ್ರಕಾರಾ ಅಪಿ ದೇವಾ ಅಯಂಜಂತ | ಸಾಧಯಂತೀತಿ ಸಾಧ್ಯಾಃ |
ಪ್ರಾಣಾಃ | ಋಷಯಃ ದ್ರಷ್ಟಾರಃ ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ | ದ್ವಯೇಽಪಿ ದೇವನಶೀಲಾಃ ದೇವಾ
ಇತ್ಯುಚ್ಯಂತೇ | ತೇನ ವಿರಾಜಾ ಪುರುಷೇಣ ಅಯಂಜಂತ ||

(ತೈ. ಅ. ಭಾ ೩.೧೨)

ಮನಸ್ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಗಳೇ ಸಾಧ್ಯರೆಂದು ವ್ಯವಹೃತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇಂದ್ರಿಯಗಳೇ ಋಷಿಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಹೃತರು. ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಇವು ತಮ್ಮ ಪ್ರಕಾಶಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ದೇವಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ. ವರ್ಣಿತರು. ಇವರು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಅದು ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಸಾಧಕವಾಯಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸಾಧ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಪ್ರಭೃತಯಃ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಔಚಿತ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಂಜಂತ ದೇವಾಸ್ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ್ |

ತೇ ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಚಂತ ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ದೇವಾಃ ||

(ಋ. ಸ. ೧೦-೯೦.೧೬)

ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಪರಮಪುರುಷವನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿದರು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಯಾರು ಈ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯಜ್ಞಾಚರಣೆಯ ಮೂಲಕ ಆರಾಧಿಸುವರೋ ಅವರು ನಿತ್ಯ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಸೃಷ್ಟಿಸಾಧಕರಾದ ಸಾಧ್ಯರೆಂಬ ದೇವತೆಗಳು ಇದೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತ ಸೃಷ್ಟಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವ ಅವರ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದೆ. ಸಾಧ್ಯರ ಲೋಕವಾವುದು ಎಂಬುದೇ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಗೆ ಅವಕಾಶವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಯಾವ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಹಾಯಮಾಡಿದರು ಎಂಬುದೂ ಸಹ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತದಂತೆ ಸಾಧ್ಯರು ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥರೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ದ್ಯುಸ್ಥಾನೋ ದೇವಗಣ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ಪೂರ್ವಂ ದೇವಯುಗಮಿತ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ |

(ನಿ. ೧೨-೪೧)

ನೈರುಕ್ತರು (ಯಾಸ್ಯರಿಗಿಂತಲೂ ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ನಿರುಕ್ತಮತದವರು) ಸಾಧ್ಯರನ್ನು ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥರಾದ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅವರೇ ಪ್ರಥಮರು ಮತ್ತು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಲೋಕವನ್ನು

ಅತ್ರಯಿಸುವವರು ಎಂದು ಹಿಂದಿನವರು ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುತ್ತದೆ. ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯರ ಉತ್ತಮವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶವೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಪ್ರಕರಣವು ಒಟ್ಟು ಐದು ಲೋಕಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯರ ಲೋಕವೇ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ತದ್ಯತ್ಪ್ರಥಮಮನ್ಯುತಂ ತದ್ವಸವ ಉಪಜೀವಂತ್ಯಗ್ನಿನಾ ಮುಖೇನ |

(ಛಾ. ಉ. ೩-೬-೧)

ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ರಸಗಳಲ್ಲಿ ವೇದಗಳೇ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ರಸಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಮೃಗೈದರೂಪವಾದ ಅಮೃತವನ್ನು ವಸುಗಳು ಅಗ್ನಿರೂಪವಾದ ಮುಖದಿಂದ ಉಪಭೋಗಿಸಿ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ವಸುಲೋಕದ ಅನುಭವವು. (ಪಾರ್ಥಿವವು).

ಅಥ ಯದ್ವಿತ್ತೀಯಮನ್ಯುತಂ ತದ್ರುದ್ರಾ ಉಪಜೀವಂತೀಂದ್ರೇಣ ಮುಖೇನ |

(ಛಾ. ಉ. ೩-೭-೧)

ಯಜೂರೂಪವಾದ ಅಮೃತವನ್ನು ರುದ್ರರು ಇಂದ್ರರೂಪವಾದ ಮುಖದಿಂದ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕದ ಅನುಭವವು.

ಅಥ ಯತ್ಪ್ರತೀಯಮನ್ಯುತಂ ತದಾದಿತ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ ವರುಣೇನ ಮುಖೇನ |

(ಛಾ. ಉ. ೩-೮-೧)

ಸಾಮರೂಪವಾದ ಅಮೃತವನ್ನು ಆದಿತ್ಯರು ವರುಣರೂಪವಾದ ಮುಖದಿಂದ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ವರುಣ ಲೋಕದ ಅನುಭವವು.

ಅಥ ಯಚ್ಚತುರ್ಥಮನ್ಯುತಂ ತನ್ನರುತ ಉಪಜೀವಂತಿ ಸೋಮೇನ ಮುಖೇನ |

(ಛಾ. ಉ. ೩-೯-೧)

ಅಥರ್ವವೇದರೂಪವಾದ ಅಮೃತವನ್ನು ಮರುಕ್ಕುಗಳು ಸೋಮರೂಪವಾದ ಮುಖದಿಂದ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಸೋಮಲೋಕದ ಅನುಭವವು.

ಅಥ ಯತ್ಪಂಚಮಮನ್ಯುತಂ ತತ್ಸಾಧ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಮುಖೇನ ನ ನೈ ದೇವಾ ಅಶ್ವಂತಿ ನ ಪಿಬಂತ್ಯೇತದೇವಾನ್ಯುತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೃಪ್ಸಂತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೦-೧)

ಐದನೆಯದೂ ಉಪನಿಷದ್ರೂಪವೂ ಆದ ಅಮೃತಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯರು ವಾಸಿಸುತ್ತ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಮುಖದಿಂದ ಅಮೃತವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಂದರೆ, ದೇವತೆಗಳು ತಿನ್ನುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಪಾನಮಾಡುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಅಮೃತದ ದರ್ಶನಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ, ಎಂಬ ಈ ರೀತಿಯಾದ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಸಾಧ್ಯರ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ತ ಏತದೇವ ರೂಪಮಭಿಸಂವಿತಂತ್ಯೇತಸ್ಮಾದ್ರೂಪಾದುದ್ಯಂತಿ | ಸ ಯ ಏತದೇವಮನ್ಯುತಂ
ನೇದ ಸಾಧ್ಯಾನಾನುೇವೈಕೋ ಭೂತ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೈವ ಮುಖೇನೈತದೇವಮನ್ಯುತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ
ತ್ಯಪ್ಯತಿ ಸ ಏತದೇವ ರೂಪಮಭಿಸಂವಿತತಿ |

(ಭಾ. ಉ. ೩.೧೦-೨, ೩)

ಸಾಧ್ಯರು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದು ಅದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪುನಃ ಅದೇ
ರೂಪದಿಂದ ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಸಹ ತಾನೂ ಸಾಧ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬ
ನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಉಪನಿಷದ್ರೂಪವಾದ ಅವ್ಯತವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತ ಅತ್ಯತ್ಯಸ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅವನೂ ಸಹ
ಅದಿತ್ಯನ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ರೂಪವನ್ನೇ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಸ ಯಾವದಾದಿತ್ಯ ಉತ್ತರತ ಉದೇತಾ ದಕ್ಷಿಣತೋಽಸ್ತಮೇತಾ ದ್ವಿಸ್ತಾವದೂರ್ಧ್ವ ಉದೇ-
ತಾರ್ವಾಸ್ತಮೇತಾ ಸಾಧ್ಯಾನಾನುೇವ ತಾವದಾಧಿಪತ್ಯಂ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಂ ಪರೈಕತಾ |

(ಭಾ. ಉ. ೩.೧೦-೪)

ಸಾಧ್ಯರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಯಜ್ಞಕರ್ತನೂ, ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಸಾಧ್ಯರು ಅನುಭವಿಸುವ
ಸ್ವಾರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಅದಿತ್ಯನ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಮಾರ್ಗವಾದುದೂ, ಉರ್ಧ್ವ ಮತ್ತು ಅರ್ವಾಗ್ರಾಪವಾದುದೂ
ಅದ ಸಂಚಾರವು ಇರುವವರೆಗೆ ಅದನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದು ಸಾಧ್ಯಲೋಕದ ಮತ್ತು ಸಾಧ್ಯರ ಸಂಬಂಧ
ವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಸಾಧ್ಯರ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆ ಮತ್ತು ಅದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವು ಮುಂದುವರಿಯುವ ಕ್ರಮ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ
ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುವುದೇ ಪ್ರಕೃತದ ಉದ್ದಿಶ್ಯ. ಆದರೆ, ಸಾಧ್ಯರು ಯಾವ
ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು ಮತ್ತು ಯಾವ ರೀತಿಯ ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವರು, ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ಇವರಿಗೂ ಇರುವ
ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧವು ಎಂತಹದು ಎಂಬ ವಿಷಯದ ವಿಮರ್ಶೆಯೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಧ್ಯರ ಲೋಕ ಮತ್ತು
ಅವರು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ, ಸಹಾಯಮಾಡಿದುದು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು
ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ಗಾಯತ್ರೀ ಚೈಕವಿಕಶ, ಯಜ್ಞ ಸಾಮ ರಥಂತರಂ |

ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಾಮ ಚ ವೈರಾಜಂ ಅಪ್ತಾಶ್ಚ ವಸುಭಿಃ ಸಹ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೧೧-೬)

ಗಾಯತ್ರೀ, ಏಕವಿಕಸ್ತೋನು, ರಥಂತರಸಾಮ, ವೈರಾಜಸಾಮ, ಸಾಧ್ಯರು, ಅಪ್ತರು ಮತ್ತು ವಸುಗಳು
ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನಿಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು, ಸಾಧ್ಯರು, ಅಪ್ತರು ಮತ್ತು ವಸುಗಳು ಇವರು ಮೊದಲನೆಯ
ಲೋಕದವರು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತ. (ನಿ ೭-೮). ಆದರೆ, ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಸಹ ಪೃಥಿವೀಲೋಕಕ್ಕೆ
ಸಂಬಂಧಿಸಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಘಂಟುವಿನಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (ಔ. ೫-೬).

ಆದಿತ್ಯಾಃ ಕೇಶಿಸಾಧ್ಯಾಶ್ಚ ಸವಿತಾ ವಸುಭಿರ್ವನುಃ |

ದಧ್ಯಜ್ಞ ಅಥರ್ವಾ ವಿಶ್ವೇ ಚ ವಾಜಿನೋ ದೇವಪತ್ನಯಃ :

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೧೨)

ಆದಿತ್ಯರು, ಕೇಶಿಗಳು (ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರು ರೂಪಗಳು), ಸಾಧ್ಯರು, ಸವಿತ್ಯ, ವಸುಗಳು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು, ದೇವಪತ್ನಿಯರು ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಆದಿತ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿವರು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಸಾಧ್ಯರು ಉತ್ತಮವಾದ ಲೋಕದ ಸತ್ಯದೇವತೆಗಳಾದುದರಿಂದ ಇವರು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡತಕ್ಕವರು. ಹೇಗೆಂದರೆ:—

ತ್ರಿಸಾಂವತ್ಸರಿಕಂ ಸತ್ರಂ ಪ್ರಜಾಕಾನುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |

ಅಹರತ್ಸಹಿತಃ ಸಾಧ್ಯೈರ್ವಿಶ್ವೇದೇವೈಃ ಸಹೇತಿ ಚ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೫-೯೭)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಂತಾನ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಸಾಧ್ಯರೊಡನೆಯೂ, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿ ತ್ರಿಸಾಂವತ್ಸರಿಕವಾದ ಸತ್ರವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದನು ಎಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯರ ಸಹಾಯವನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸಿದುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ,

ಐಂದ್ರಾತ್ಪುರುಷಸೂಕ್ತಂ ಚ ಅನ್ತ್ರಯಾ ಪಾರುಷಸ್ಯ ತು |

ಯಥೈನಮಭಜತ್ಸಾಧ್ಯಾ ಯಜ್ಞಾರ್ಥಂ ಸೋಽರ್ಥ ಉಚ್ಯತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೭-೧೪೩)

ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೯ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಸ್ತುತಿಯಾದನಂತರ, ೧೦-೯೦ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯರು ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ವಿಭಾಗಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸುದು ತಿಳಿಸಿದೆಯೆಂದು ಈ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಶಂಸಿದೆ. ಇದೇ ಮಹತ್ವವುಳ್ಳ ಸಾಧ್ಯರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ —

ಛಂಧಾಂಸಿ ವೈ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾಸ್ತೇಽಗ್ರೇಽಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯನ್ |

ಆದಿತ್ಯಾಶ್ಚೈವೇಹಾಸನ್ನಂಗಿರಸಶ್ಚ ತೇಽಗ್ರೇಽಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯನ್ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೬)

ಛಂದಸ್ಸುಗಳೇ ಸಾಧ್ಯಸಂಜ್ಞಕರು. ಛಂದೋರೂಪರಾದ ಈ ಸಾಧ್ಯರು ಹಿಂದೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಥಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು. ಮತ್ತು ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯರು ಮತ್ತು ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೂ ಸಾಧ್ಯಸಂಜ್ಞಕರು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಯಜ್ಞಸಾಧನವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿ ರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು ಎಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆಯೋ ಅದೇ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಣಾ ನೈ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾಸ್ತ ಏತಮಗ್ರ ಏವಮಸಾಧಯನ್ನೇತದೇವ ಬುಭೂಷಂತಸ್ತ ಉ
ಏವಾಪ್ಯೇತರ್ಹಿ ಸಾಧಯಂತಿ ಪಶ್ಚೇದಮನ್ಯದಭವದ್ಯಜತ್ರಮನುರ್ತಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ
ಭೂನೇತಿ.....ಯತ್ಪಿಂಚಾಮೃತಂ ||

(ಶ. ಪ್ರಾ. ೧೦-೨-೨-೩)

ಸಾಧ್ಯರು ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವಾಸಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನರು.
ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳೇ ಈ ಸಾಧ್ಯರು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ದೇಹಾಂತರ್ಗತವಾಗಲು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳೇ ಅವನನ್ನು
ಸಾಧ್ಯನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದವು. ಅವುತತ್ವ ಮತ್ತು ಶುದ್ಧಿ ಇವೆರಡೂ ಸಾಧ್ಯರೂಪರಾದ ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ
ಸಾಧ್ಯನಾಯಿತು. ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಇವೆರಡು ಗುಣಗಳೂ ಅತ್ಯಗತ್ಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ
ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯೂ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಪಶ್ಚೇದಮನ್ಯದಭವದ್ಯಜತ್ರಮನುರ್ತಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ಭೂನಾ |

ಸುಪರ್ಣೋ ಅಂಗ ಸವಿತುರ್ಗರುತ್ಮಾನ್ನೋವೋ ಜಾತಃ ಸ ಉ ಅಸ್ಯಾನು ಧರ್ಮ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೯-೩)

ಅಮೃತತ್ವವನ್ನೂ ಶುದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದಿದುದರಿಂದಲೇ, ಪೂಜ್ಯನಾದ ಪರವಸ್ತುವು ಅನುತ್ಕೃಷ್ಣವಾದ ಲೋಕದೊಡನೆ
ಅವಿಭವಿಸಿತು. ಈ ಪರವಸ್ತುವನ್ನೇ ಸರ್ವಣವಾದ ಗರುತ್ಮಂತನೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮೂಲವಸ್ತುವಿನ
ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಉಳಿದ ಅನುತ್ಕೃಷ್ಣವಾದ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪೂಜಾರ್ಹವಾಗಿವೆ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯ-
ವನ್ನುದಾಹರಿಸಿ, ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾದ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಶಬ್ದಕ್ಕೂ
ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಪ್ರಾಣಗಳೂ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದವು ಎಂಬ
ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯನೆಂದು ಭಾಷ್ಯಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಸಾಧಯಂತೀತಿ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಣಾಃ ಅಥವಾ
ಸೃಷ್ಟಿಸಾಧನಯೋಗ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಪ್ರಭೃತಯಃ ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಸಾಧ್ಯನೇ ಎಂದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ
ಪ್ರಮಾಣಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಆ ಅರ್ಥವೂ ಉಚಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯ
ಆತ್ಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಗಳ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಕರ್ತವ್ಯವೇನು ಎಂದರೆ, ಅದರ ವಿನಿರಣವನ್ನು ಶತಪಥ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಸದ್ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ | ತದಾಹುಃ ಕಿಂ ತದಸದಾಸೀದಿತ್ಯುಷಯೋ ವಾನ ತೇಗ್ರೇತದಾ-
ಸೀತ್ತದಾಹುಃ ಕೇ ತ ಋಷಯ ಇತಿ ಪ್ರಾಣಾ ವಾ ಋಷಯಸ್ತೇ ಯತ್ಪುರಾಸ್ಮಾತ್
ಸರ್ವಸ್ಮಾದಿದಮಿಚ್ಛಂತಃ ಶ್ರಮೇಣ ತಪಸಾರಿಷಂಸ್ತಸ್ಮಾದೃಷಯಃ ||

(ಶ. ಪ್ರಾ. ೬-೧-೧-೧)

ಭಾವರೂಪವಾದ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಸದಾತ್ಮಕವಾದ ತತ್ತ್ವವು ಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಆ ಅಸದಾತ್ಮಕವಾದ
ತತ್ತ್ವವಾವುದು? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದರೆ, ಯಾವ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಋಷಯಃ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತೇವೆಯೋ ಅದೇ ಎಂದು

ಉತ್ತರವಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಋಷಿಗಳಾರು? ಎಂದರೆ, ಪ್ರಾಣಿಗಳೇ ಋಷಿಸಂಜ್ಞ ಕಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಪಂಚವು ಭಾವರೂಪವಾಗಿ ಸರಿವರ್ತಿತವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳೇ ತಮ್ಮ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ, ಶ್ರಮದಿಂದಲೂ ಕೃಶವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ (ಅರಿಷನ್) ಅವು ಋಷಿ ಸಂಜ್ಞ ಕಗಳಾದವು. ಋಷಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳೇ ದೇವಾಃ ಎಂದೂ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ಸ ಯೋಽಯಂ ಮಧ್ಯೇ ಪ್ರಾಣಃ | ಏಷ ಏವೇಂದ್ರಸ್ತಾನೇಷ ಪ್ರಾಣಾನ್ಮಧ್ಯತ ಇಂದ್ರಿಯೇಣೈಂದ್ರ
ಯದೈಂದ್ರ ತಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಇಂದ್ರೋ ಹ ವೈ ತಮಿಂದ್ರ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಪರೋಕ್ಷಂ ಪರೋಕ್ಷ-
ಕಾಮಾ ಹಿ ದೇವಾಸ್ತ ಇದ್ಧಾಃ ಸಪ್ತ ನಾನಾ ಪುರುಷಾನಸೃಜಂತ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬.೧.೧.೨)

ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಲ್ಲ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣವೇ ಇಂದ್ರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರನಾಮಕವಾದ ಈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣವು ತನ್ನ ಆಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ (ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ) ತನ್ನ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಾನದಿಂದಲೇ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತ ಉಳಿದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಜೈತನ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತು. ಈ ರೀತಿ ಜೈತನ್ಯಗೊಳಿಸುವುದು ರಿಂದಲೇ ಆದು ಇಂಥ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರೋಕ್ಷಕಾಮರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣವನ್ನೇ ಇಂದ್ರ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಜೈತನ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಏಳು ಪುರುಷರ ಅವಿಭಾವಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದವು.

ತೇಽಬ್ರುವನ್ | ನ ನಾ ಇತ್ಥಗ್ಂ ಸಂತಃ ತಕ್ಷ್ಯಾಮಃ ಪ್ರಜನಯಿತುಮಿಮಾನ್ಸ್ತಪ್ತ ಪುರುಷಾ-
ನೇಕಂ ಪುರುಷಂ ಕರವಾಮೇತಿ ತ ಏತಾನ್ಸ್ತಪ್ತ ಪುರುಷಾನೇಕಂ ಪುರುಷಮಕುರ್ವನ್ಯ-
ದೂರ್ಧ್ವಂ ನಾಭೇಸ್ತ ದ್ವಾ ಸಮಾಬ್ಜನ್ಯದರ್ವಾಜ್ ನಾಭೇಸ್ತ ದ್ವಾ ಪಕ್ಷಃ ಪುರುಷಃ ಪಕ್ಷ-
ಪುರುಷಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠೈಕ ಆಸೀತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬.೧.೧.೩)

ಈ ಏಳು ಪುರುಷರೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆ ನಮ್ಮ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇವರಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯತೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿ ಒಂದೇ ಪುರುಷತತ್ವವು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡೋಣ ಎಂದು ಆ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಯೋಚಿಸಿ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ಒಂದೇ ಪುರುಷತತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡಿದವು. ನಾಭಿಗೆ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪುರುಷತತ್ವವನ್ನೂ, ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡನ್ನೂ ಅಡಕವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದವು. ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಿಗೂ ಎರಡು ಪುರುಷರು ಯೋಚಿಸಿ ಲ್ಪಟ್ಟರು. ಇದೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಆಧಾರಭೂತವಾಗಿ ಏಳನೆಯ ಪುರುಷತತ್ವವು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಯಿತು.

ಅಥ ಯೈತೇಷಾಗ್ಂ ಸಪ್ತಾನಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಂ ಶ್ರೀಃ | ಯೋ ರಸ ಆಸೀತ್ತನ್ಮೂರ್ಧ್ವಗ್ಂ
ಸಮುದಾಹಂಸ್ತದಸ್ಯ ಶಿರೋಽಭವದ್ಯಚ್ಛ್ರಿಯಗ್ಂ ಸಮುದಾಹಂಸ್ತಸ್ಮಾಚ್ಛ್ರಿ-
ಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನೇತಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರಾಣಾ ಅಶ್ರಯಂತ ತಸ್ಮಾದ್ವೇನೈತಚ್ಛಿರೋಽಥ ಯತ್ಪ್ರಾಣಾ
ಅಶ್ರಯಂತ ತಸ್ಮಾದು ಪ್ರಾಣಾಃ ಶ್ರಿಯೋಽಥ ಯತ್ಪರ್ವಸ್ಮಿನ್ನಶ್ರಯಂತ ತಸ್ಮಾದು ಶರೀರಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬.೧.೧.೪)

ಅಧಾರಭೂತವಾದ ಪಾದ, ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು ಇತ್ಯಾದ್ಯವಯವಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಿರ್ಮಿತವಾದಾಗ ಅದೇ ಪುರುಷನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಮೂಲಭೂತವಾದ ಏಳು ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಸತ್ತ್ವದ ಸ್ವರೂಪವೇನು? ಯಾವ ಶಕ್ತಿಯು ಪುರುಷನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿತು ಎಂದರೆ, ಆ ಏಳು ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ದಿವ್ಯಸಂಪತ್ತನ್ನು (ಶ್ರೀ) ಈ ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಪುರುಷತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅದಕ್ಕೆ ಶಿರಸ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಅಲ್ಲದೇ, ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಗಳೂ ಈ ಸತ್ತ್ವವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಇದು ಶಿರಸ್ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಶ್ರೀಯನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಗಳೂ ಶರೀರದ ಉಳಿದ ಅಂಗಗಳೂ ಶ್ರಿಯೇ ಎಂದೇ ವ್ಯವಹರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ಒಂದೇ ಕಡೆ ಆಶ್ರಯವನ್ನು (ಶ್ರೀ) ಪಡೆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯಭೂತವಾದ ತತ್ತ್ವವು ಶರೀರ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಸ ಏವ ಪುರುಷಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಭವತ್ | ಸ ಯಃ ಸ ಪುರುಷಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಭವದಯಮೇವ ಸ
ಯೋಽಯಮಗ್ನಿಶ್ಚೀಯತೇ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೧-೫)

ಪ್ರತೀಕವಾಗಿದ್ದ ಯಾವ ಏಳು ಪುರುಷತತ್ತ್ವಗಳಿಂದ ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಒಬ್ಬನೇ ಪುರುಷನು ಅವಿಭವಿಸಿದನೋ ಅವನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನಿಸಿಕೊಂಡನು. (ಎಂದರೆ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವೆಂದರ್ಥ). ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪನಾದ ಆ ಪುರುಷನೇ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಚಿತರೂಪದಲ್ಲೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಅಗ್ನಿಚಿತೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಆರಾಧನೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರೂ ಅದೆಲ್ಲವೂ ಆ ಪರಮಪುರುಷನಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾದುದಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಸ ನೈ ಸಪ್ತಪುರುಷೋ ಭವತಿ | ಸಪ್ತಪುರುಷೋ ಹ್ಯಯಂ ಪುರುಷೋ ಯಚ್ಚತ್ವಾರ ಆತ್ಮಾ
ತ್ರಯಃ ಪಕ್ಷಪುಷ್ಪಾನಿ ಚತ್ವಾರೋ ಹಿ ತಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯಾತ್ಮಾ ತ್ರಯಃ ಪಕ್ಷಪುಷ್ಪಾನ್ಯಥ
ಯದೇಕೇನ ಪುರುಷೇಣಾತ್ಮಾನಂ ವರ್ಧಯತಿ ; ತೇನ ವೀತ್ಯೇಣಾಯಮಾತ್ಮಾ ಪಕ್ಷ
ಪುಷ್ಪಾನ್ಯುದ್ಯಚ್ಛತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೧-೬)

ಪುರುಷನೇ ಗ್ರಜಾಪತಿಯು ; ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿರೂಪನು. ಪುರುಷನು ಏಳು ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಯೂ ಏಳು ಅವಯವಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಶರೀರದ ಭಾಗಗಳು ನಾಲ್ಕು, ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು ಮತ್ತು ಒಂದು ಪುಷ್ಪ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಸಮಾನಸ್ವರೂಪವು ಎರಡು ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿದ್ದ ಈ ಪುರುಷಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನಾನಾಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಜಗತ್ತಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡೆದುಕೊಂಡಿಟ್ಟಿದ್ದನು. ಆ ಸಂಕಲ್ಪದ ಫಲವೇ ಚಿದಚಿದಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯ ನೈವಿದ್ಯವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮಕ್ಕಳುಗಳ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಪುರುಷಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಭಿಂಬಿಸುವ ಸಾಧ್ಯ ಮತ್ತು ಮುಷಿಸಂಜ್ಞ ಕರಾದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೇ ಅಹುತಿರೂಪವನ್ನಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿ ಸೃಷ್ಟಿಮೂಲವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು

ನೆರವೇರಿಸಿ ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣರಾದರು ಎಂದು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದೇ ಸಾಧ್ಯತೆ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ಸಾಧ್ಯಾ ವೈ ದೇವಾ ಅಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕ ಆಸನ್ನಾನ್ಯಕ್ಕೇಚನ ಮಿಷತ್ತೇಽಗ್ನಿಮೇವಾಗ್ನಯೇ
ಮೇಧಾಯಾಲಭಂತ ನ ಹ್ಯನ್ಯದಾಲಂಭ್ಯಮವಿಂದಂತತೋ ವಾ ಇನಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಾಜಾ-
ಯಂತ ಯದಗ್ನಾವಗ್ನಿಂ ಮುಢಿತ್ವಾ ಪ್ರಹರತಿ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪ್ರಜನನಾಯ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೩-೫-೧)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯರಲ್ಲದೇ ಬೇರೆ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅವರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿದರು. ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಲು ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಈ ಆಹುತಿಯ ಅರ್ಪಣೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಜಾಕಾಮನು ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಯ ಸಲುವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅಗ್ನಿಮುಢನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯರು ಭಾಗವಹಿಸಿ ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದ ಮತ್ತು ಪುರುಷ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೆರವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇದಲ್ಲದೇ, ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯರೇ ಅತ್ಯುತ್ತಮರಾದವರು ಮತ್ತು ನಿತ್ಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮಮಯವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೇ ಹೊಂದಿ ಬ್ರಹ್ಮಾನುಭವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸಕಲ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾನುಭವವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮದೇವರು ಮತ್ತು ಆಜಾನದೇವರು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ಋಶಿಗಳು ಕರ್ಮದೇವರು. ಉತ್ತಮವಾದ ಜನ್ಮದಿಂದಲೇ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವ ದೇವತೆಗಳು ಆಜಾನದೇವರು. ಸಾಧ್ಯರು ಈ ಎರಡು ಗುಣಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮರು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಾಣಮಯರಾಗಿ ಅವನ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಾ ರೇಬುದೇ ಈ ಋಕ್ವಿನ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಪಶುವನ್ನು ಪ್ರೋಕ್ಷಣಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿರುವ—ತಂ ಯಜ್ಞಂ ಬರ್ಹಿಷಿ ಪ್ರಾಕ್ಷನ್ ಪುರುಷಂ ಜಾತಮಗ್ರತಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಂ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ.

ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞಸಾಧನಭೂತಂ | ಯಜ್ಞಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಲು ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಯಾದ ಪಶುವು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆ ಪಶುವು ಯಾವುದು ಎಂದರೆ ಪುರುಷಂ—ಪುರುಷರೂಪದಿಂದಿರುವ ಮತ್ತು ಜಾತಮಗ್ರತಃ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಅವಿಭೂತನಾಗಿದ್ದ ಪುರುಷರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವು ಇನ್ನೂ ಪ್ರಾರಂಭದಿಶೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಮುಗಿದಿರಲಿಲ್ಲ ವಾದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಪಶುವೂ ದೊರೆಯುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಪರಮಪುರುಷನನ್ನೇ

ಪಶುವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಮಾನಸಯೋಗಮಾಡಿದರು. ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವಸಂತವೇ ಅಜ್ಞವಾಯಿತು, ಗ್ರೀಷ್ಮವೇ ಅಜ್ಞವಾಯಿತು, ಶರತ್ಕಾಲವೇ ಹವಿಸ್ಸಾಯಿತು ಎಂದು ದೇವತೆಯವರು ಈ ಅಜ್ಞ, ಸಮಿತ್ತುಗಳು, ಹವಿಸ್ಸು ಎಂಬ ಹೋಮಸಾಧನವುಳ್ಳವರಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬಹುದಲ್ಲವೇ? ಪಶುವಿನೇ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೇನು? ಎಂದರೆ ಎಷ್ಟೇ ಹೋಮದ್ರವ್ಯಗಳಿರಲಿ ಪಶುವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಹೊರತು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವಂತಿಲ್ಲ. ಆದ್ದೇ ಅಲ್ಲ, ಪಶುವನ್ನು ನೊದಲು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಂಡೇ ಅಗ್ನಿಮುಢನಾದ ಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮಗಳನ್ನಾರಂಭಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ—ಯಶ್ವತುಮಾಲಭ್ಯಾಗ್ನಿಂ ಮಂಥೇತ್..... ಯಶ್ವತುಮಾಲಭ್ಯಾಗ್ನಿಂ ಮಂಥತಿ ಹವ್ಯಾಯೈವಾಸನ್ನಾಯ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಜನಯತಿ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೩-೫-೧) ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಇತಿ ಯದ್ದವಿರಾಸಾದ್ಯಾಗ್ನಿಂ ಮಂಥತಿ ಹವ್ಯಾಯೈವಾಸನ್ನಾಯ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಜನಯತಿ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೩-೧-೨) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಅಗ್ನಿಮುಢನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಎಂದರೆ ಪಶುವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರು ಯಜ್ಞಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಪಶುವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲಿಂದಲಾದರೂ ಪಶುವನ್ನು ತರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಪಶುವನ್ನು ನೊದಲು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಂಡೇ ಅಗ್ನಿಮುಢನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಸನ್ನಿಧಿಗಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಮಾನಸಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನೊದಲ ಕರ್ತವ್ಯವಾದ ಪಶುವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಂಡರೆಂಬ ವಿಷಯವು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ತಂ ಯಜ್ಞಂ ಬರ್ಹಿಷಿ ಪ್ರಾಕ್ಷನ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಪಶುಸಂಪಾದನಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮುಢನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಡೆಯುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುಸಂಸ್ಕಾರವೂ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಯೂಪಸ್ತಂಭವನ್ನು ನೆಡಲಾಗುವುದು. ಇದನ್ನು ಅಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಲೇಪಿಸಿ ಸಂಸ್ಕರಿಸುವರು. (ಈ ಯೂಪಸ್ತಂಭದ ಸ್ಥಾಪನಾದಿ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಮು. ಸಂ. ಭಾಗ 16 ಪುಟ 51-72ಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೇವೆ). ಅನಂತರ ಪಶುವನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತಮಂತ್ರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನೀರಿನಿಂದ ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸುವರು. ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕ್ಷನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಬೇಕಾದ ಕರ್ಮಾಂಗಗಳು ಅನೇಕವಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಇಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ, ವಿವರಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು (ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿಮುಖ್ಯವಾದವನ್ನು), ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಬರ್ಹಿಷಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಉಪಯೋಗವೇನು ಎಂದರೆ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರ ಆಸನಗಳಿಗೆಂದು ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಸಮನಾದ ಅಳತೆಗೆ ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಒಂದು ಪದರವಾದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಂದು ಪದರದಂತೆ ಮೂರು ಪದರಗಳನ್ನಾಗಿ ಮತ್ತಾಗಿರುವಂತೆ ಹರಡುವರು. ಇದರ ಮೇಲೆ ದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಕೂಡುವಂತೆ ಆಹ್ವಾನಿಸುವರು. ಮತ್ತು ಹೋಮಮಾಡುವ ಘೃತ, ಹವಿಸ್ಸು ನೊದಲಾದ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಇಡದೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಹಾಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳ ಮೇಲೆಯೇ ಇಡುವರು. ಈ ವಿಧವಾದ ದರ್ಭೆಗೆ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಯಾಸ್ಕರು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನಾಂ ಬರ್ಹಿಃ (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೦೦-೪) ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನುವಾಹರಿಸಿ ಅದರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು—

ಪ್ರಾಜೀನಂ ಬಹಿಃ ಪ್ರದಿಶಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ವಸನಾಯಾಸ್ಯಾಃ ಪ್ರವೃಜ್ಯತೇ ಅಗ್ರೇ ಅಹ್ನಾಂ ಬರ್ಷಿಃ
ಪೂರ್ವಾಹ್ನೇ ತದ್ವಿಪ್ರಥತೇ ನಿತರಂ ವಿಕೀರ್ಣತರಮಿತಿ ನಾ ವಿಸ್ತೀರ್ಣತರಮಿತಿ ನಾ
ವರಿಯೋ ವರತರಮುರುತರಂ ನಾ ದೇವೇಭ್ಯಶ್ಚಾದಿತಯೇಚ ಸ್ಯೋನಂ ಸ್ಯೋನಮಿತಿ
ಸುಖನಾನು | ಸ್ಯತೇರವಸ್ಯಂತ್ಯೇತತ್ ಸೇವಿತವ್ಯಂ ಭವತೀತಿ ನಾ ||

(ನಿ. ೮-೯)

ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಆಸನವನ್ನು
ಸಿದ್ಧಿಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿ ಒಂಧರ ಮೇಲೊಂದು ಪದರದಂತೆ (ಮೆತ್ತಗಿರು
ವುದಕ್ಕಾಗಿ) ಮೂರ ಪದರಗಳನ್ನು ಹಾಸಿ ಸಿದ್ಧಿಪಡಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿವೃದ್ಧಿರ್ಭವತಿ | ಮಾತಾ
ಪಿತಾ ಪುತ್ರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೂ ಇರುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಆಸನಕ್ಕಾಗಿ ಅಥವಾ ಹೇವಿದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಇಡು
ವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೆರಡುವ ದರ್ಭೆಯ ಚೂರುಗಳಿಗೆ ಬರ್ಹಿಸ್ಸೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಬರ್ಹಿಶ್ಚಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ
ಮಾಡಿರುವರು. ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬರ್ಹಿಷಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು (ಸಪ್ತಮೈಕವಚನ) | ಹೇವಿಸ್ಸಾದ ಯಜ್ಞ ಪಶುವನ್ನು
ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿದೆ.

ಪುರುಷಂ ಜಾತಮಗ್ರತಃ—ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಆಗ ಈಗಿರುವಂತೆ ಯಜ್ಞಾ ಹ್ನ
ಪಶುಗಳಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಪುರುಷರೂಪದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದ (ಅವಿಭೂತನಾಗಿದ್ದ)
ಪರಮಪುರುಷನನ್ನೇ ಯಜ್ಞ ಪಶುವೆಂದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಭಾವಿಸಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೇರವೇರಿಸಿದರು
ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತೇನ ದೇವಾ ಆಯುಜಂತ ಸಾಧ್ಯಾ ಋಷಯಶ್ಚ ಯೇ—ಎಂಬ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿರುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ
ವೇವತೆಗಳೂ, ಸಾಧ್ಯರೂ, ಋಷಿಗಳೂ ಎಲ್ಲರೂ, ಸೇರಿ ಯಜ್ಞ ಸಾಧನಭೂತನಾದ ಪುರುಷನೆಂಬ ಪಶುವಿನಿಂದ
ಯಜ್ಞ ವನ್ನಾಚರಿಸಿದರು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಃ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಋಷಯಃ
ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವೇನು, ಅವರ ಸ್ವರೂಪವೇನು, ಅವರಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು
ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ—

ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವೇನು ಎಂದರೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ತುರು ಈ ರೀತಿ
ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ದೇವೋ ದಾನಾದ್ವಾ ದೀಪನಾದ್ವಾ ದ್ಯೋತನಾದ್ವಾ ದ್ಯುಸ್ಥಾನೋ ಭವತೀತಿ ನಾ ಯೋ
ದೇವಃ ಸಾ ದೇವತಾ ||

(ನಿ. ೭-೧೫)

ಎಂದರೆ ತನ್ನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ ಭಕ್ತಜನರಿಗೆ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ (ದಾನಾದ್ವಾ) ದೇವನೆಂಬ
ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ತೇಜೋಮಯವಾದ ಶರೀರಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುವವನಾದ್ದರಿಂದ (ದೀಪನಾದ್ವಾ, ದ್ಯೋತನಾದ್ವಾ

ಎರಡೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥ) ದೇವನೆಂಬ ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ದ್ಯುಲೋಕವಾದ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವುದರಿಂದ ದೇವನೆಂಬ ಹೆಸರು. ದೇವನಿಗೆ ದೇವತೆಯೆಂಬ ಹೆಸರೂ ಉಂಟು ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದಾರೆ. ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿಂತಲೂ ದೇವತೆಗಳೇ ಮೊದಲು ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆಂದು ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ. ಅದಿತಿಪುತ್ರರಿಗೂ (ಅದಿತ್ಯರು) ದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ಅದಿತಿಗೆ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಧಾತಾ, ಅರ್ಯಮಾ, ಅಂಶ, ಭಗ, ಇಂದ್ರ, ವಿವಸ್ವಾನ್ ಎಂಬ ಎಂಟು ಮಂದಿ ಪುತ್ರರೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ಅದಿತಿಪುತ್ರರೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ.

ಸಾಧ್ಯಾ:—ಈ ಸಾಧ್ಯರು ಯಾರು? ಇವರು ದೇವತೆಗಳಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವರೇ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರೂ ಅವರಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದವರೂ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಅಧಾರಗಳಿವೆ. ಸಾಧ್ಯರ ವಿಷಯವಾಗಿ ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—

ಸಾಧ್ಯಾ ವೈ ದೇವಾ ಅಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕ ಆಸನ್ನಾನ್ಯತ್ವಿಂಚನ ಮಿಸತ್ತೇಗ್ನಿನೇವಾಗ್ನಯೇ
ಮೇಧಾಯಾಲಭಂತ ನ ಹ್ಯನ್ಯದಾಲಂಭ್ಯಮುವಿಂದಂತತೋ 'ವಾ ಇನಾಃ ಪ್ರಜಾಃ
ಪ್ರಾಜಾಯಂತ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೩-೫-೧)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯರೆಂಬವರು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಆಗ ಅವರು ಮಾತ್ರವೇ ಇದ್ದರು. ಇತರ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿ ವರ್ಗವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅವರು ಯಜ್ಞ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಆಗ ಅಗ್ನಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರೆ ಪರಮಪುರುಷನೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಗ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞ ಪಶುವಿಗೆ ಅರ್ಹವಾಗಿದ್ದ ಯಾವ ಪಶುವೂ ಇರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಪುರುಷನನ್ನೇ ಪಶುವನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಅವನನ್ನೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ ಭಾವಿಸಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿ ಪ್ರಜಾಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದರು ಎಂಬರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಆದರೆ ಇದೇ ಋಕ್ಕು ಮೊದಲನೆಯ ಮಂಡಲದ ೧೬೪ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ೫೦ ನೇ ಋಕ್ಕಾಗಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅದರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಸಾಧ್ಯರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಾಧನಾ ಯಜ್ಞಾದಿಸಾಧನವಂತಃ ಕರ್ಮದೇವಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |.....ಸಾಧ್ಯಾ
ದೇವಾಃ ಸಾಧನಾಶ್ವಂದೋಽಭಿಮಾನಿನಃ | ಅದಿತ್ಯಾ ಅಂಗಿರಸಶ್ಚ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾ
ಉಚ್ಯಂತೇ | ಛಂದಾಂಸಿ ವೈ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾಸ್ತೇಗ್ನೇಗ್ನಿನಾಗ್ನಿನಮಯಜಂತ ತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ
ಲೋಕಮಾಯನ್ನಾದಿತ್ಯಾಶ್ಚೇಹಾಸನ್ನಂಗಿರಸಶ್ಚ ತೇಗ್ನೇಗ್ನಿನಾಗ್ನಿನಮಯಜಂತ ತೇ
ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯನ್ || ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೬ | ಇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಏತೇ ದೇವಾಃ
ಸ್ವರ್ಗೇ ಸಂತಿ ||

(ಸಾ. ಭಾ. ೧-೧೬೪-೫೦)

ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿಸಾಧನಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಕರ್ಮದೇವತೆಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಾಧ್ಯರೆಂದರೆ ಛಂದೋಽಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು. ಇವರು ಯಾರು ಎಂದರೆ ಅದಿತ್ಯರು, ಅಂಗಿರಸರು, ಇವರೆಲ್ಲರೂ

ಸಾಧ್ಯರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರುತಿಯು—ಛಂದೋಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಾದ ಈ ಸಾಧ್ಯರೆಂಬವರು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ (ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರೆ ಪರಮಪುರುಷ) ಯಜ್ಞಮಾಡಿ ಆರಾಧಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನೈದಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯರನ್ನೂ, ಅಂಗಿರಸರನ್ನೂ ಸಾಧ್ಯರೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅವರು ಯಜ್ಞಮಾಡಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು. ಆ ಸಾಧ್ಯರು ಈಗಲೂ ಆ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೇ ಇದಾರೆ ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಸಾಧ್ಯಾಃ—ಈ ಪದವನ್ನು ರಶ್ಮಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದೆ. (ನಿ. ೨-೧೫) ಮತ್ತು ಇದೇ ಋಕ್ತನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಮುಂದೆ ದ್ಯುಸ್ಥಾನೋ ದೇವಗಣ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ಪೂರ್ವಂ ದೇವಯುಗಮಿತ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ | ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತದಂತೆ ದ್ಯುಲೋಕದ ದೇವತೆಗಳೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮರು ಎಂಬುದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾದ ಮತವೆಂದು ಯಾಸ್ಮರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೧೨-೪೧) ಸಾಧ್ಯರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಭಾಗವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ;

ಛಂದಾಂಸಿ ವೈ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾಸ್ತೇಗ್ರೇಗ್ರೈಗ್ನಿನಾಗ್ನಿ ಮಯಜಂತ ತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯನ್ |
ಆದಿತ್ಯಾಶ್ಚೈವೇಹಾಸನ್ನಂಗಿರಸಶ್ಚ ತೇಗ್ರೇಗ್ರೈಗ್ನಿನಾಗ್ನಿ ಮಯಜಂತ ತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕ-
ಮಾಯನ್ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೬)

ಛಂದಸ್ಸುಗಳೇ ಸಾಧ್ಯರು ಅವರು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ (ಅಗ್ನಿಮಥನದಿಂದ) ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಹಾಗೆಯೇ ಆದಿತ್ಯರೂ, ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಪೂಜೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರು, ಎಂದಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಆದಿತ್ಯಾ ಅಂಗಿರಸಶ್ಚ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಆದಿತ್ಯರೂ, ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೂ, ಸಾಧ್ಯಾದೇವತೆಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಿ ತಂದುದೂ, ಅಗ್ನಿಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದುದೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಮುಕ್ತಂಹತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿಯೂ, ಒಂದು ಮುಷಿಸಂತತಿಯ ನಾಮಧೇಯವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಹೆಸರಾಗಿಯೂ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಿಗೂ ಯಜ್ಞ ರೂಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

ಶೌನಕೋ ಹ ವೈ ಮಹಾಶಾಲೋಽಂಗಿರಸಂ ವಿಧಿವದುಪಸನ್ನಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಕಸ್ತಿಸ್ತು ಭಗವೋ
ವಿಜ್ಞಾತೇ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಭವತೀತಿ ||

(ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ ೧-೧-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಸ್ಸು ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಒಬ್ಬ ಮುಷಿಯೆಂದೂ ಅವನು ಶೌನಕನಿಗೆ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

ಇದು ಒಂದು ಋಷಿಸಂತತಿಯ ಹೆಸರು. ಆ ಸಂತತಿಗೆ ಮೂಲಪುರುಷನು ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯು. ಆ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯಿಂದಲೇ ಅಂಗಿರಸ್ಸೆಂಬ ಋಷಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಆ ಸಂತತಿಯು ಪ್ರವರ್ಧಮಾನವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿದೇವೋ ದೇವಾನಾಮುಭವಃ ಶಿವಃ ಸಖಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿರುವಂತೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ, ಯೇಂೃಗಿರಾ ಆಸಂಸ್ತೇೃಂಗಿರಸೋೃಭವನ್ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೪) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಅಂಗಿರಸ್ಸೆಂಬ ಋಷಿಗಳು ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಅವನನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು ಎಂಬ ಕಥೆಯನ್ನು,

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಅಂಗಿರಸೋ ಗುಹಾ ಹಿತಮನ್ವವಿಂದೞ್ಯಾಶ್ರಿಯಾಣಂ ವನೇವನೇ |

ಸ ಜಾಯಸೇ ಮಥ್ಯಮಾನಃ ಸಹೋ ಮಹತ್ತ್ವಾಮಾಹುಃ ಸಹಸಸ್ತುತ್ರಮಂಗಿರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೧-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಮತ್ತು

ಸಮಿದ್ವಿಹ್ಯೇತಮಂಗಿರಸ ಐಂಧತ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೪-೧-೨೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಪಡೆದು, ಆ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೇ ಪೂಜಿಸಿದ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಕೃತಜ್ಞತೆಯಿಂದಲೂ, ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ,

ಅಂಗಿರಸೋ ನಃ ಪಿತರೋ ನವಗ್ವಾ ಅಥರ್ವಣೋ ಭೃಗವಃ ಸೋಮ್ಯಾಸಃ |

ತೇಷಾಂ ವಯಂ ಸುಮತಾ ಯಜ್ಞಿ ಯಾನಾಮಪಿ ಭದ್ರೇ ಸಾಮನಸೇ ಸ್ಯಾಮ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪-೬)

ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಆ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳನ್ನೇ ಸಾಧ್ಯರೆಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸನಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದು ಒಂದು ಮತ. ಅದನ್ನು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಿವರಣೆಯಿಂದಲೂ, ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದ ವಿವರಣೆಯಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಾಧ್ಯರೆಂಬವರು ದೇವತಾವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದವರೆಂದೂ, ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರೆಂದೂ, ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದೂ ಅವರನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಯತ್ಪಂಚಮಮನ್ಯುತಂ ತತ್ಸಾಧ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಮುಖೇನ ನ ನೈ ದೇವಾ

ಅತ್ಮಂತಿ ನ ಪಿಬಂತ್ಯೇತದೇವಾಮನ್ಯುತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೃಪ್ಯಂತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೦-೧)

ಬ್ರಹ್ಮಮುಖದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸಾಧ್ಯರು ಐದನೆಯ ಅಮೃತವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ. [ಐದನೆಯ ಅಮೃತವೆಂದರೆ ಉಪನಿಷತ್ತಿಂದರ್ಥ. ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದು ಆನಂದವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.] ಸೇವಿಸುವುದೆಂದರೆ ಭುಜಿಸುವುದೆಂದಾಗಲಿ, ಪಾನಮಾಡುವುದೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳಾದ ಸಾಧ್ಯರು ಭುಜಿಸುವುದೂ

ಇಲ್ಲ, ಪಾನಮಾಡುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಉಪನಿಷದ್ರೂಪವಾದ ಅಮೃತವನ್ನು ಕೇವಲ ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಆನಂದವನ್ನನುಭವಿಸುವರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ತ ಏತದೇವ ರೂಪಮಭಿಸಂವಿತತ್ಯೇತಸ್ಮಾದ್ರೂಪಾದುದ್ಯಂತಿ | ಸ ಯ ಏತದೇವಮಮೃತಂ
ವೇದ ಸಾಧ್ಯಾನಾಮೇವೈಕೋ ಭೂತ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೈವ ಮುಖೇನೈತದೇವಾಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ
ತ್ಯಸ್ಯತಿ ಸ ಏತದೇವ ರೂಪಮಭಿಸಂವಿತತ್ಯೇತಸ್ಮಾದ್ರೂಪಾದುದೇತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೦-೨, ೩)

ಈ ಸಾಧ್ಯರು ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪುನಃ ಅದೇ ರೂಪದಿಂದ ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಸಹ ತಾನೂ ಸಾಧ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಉಪನಿಷದ್ರೂಪವಾದ ಅಮೃತವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾ ಅತ್ಮತ್ವಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅವನೂ ಸಹ ಆದಿತ್ಯನ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ರೂಪವನ್ನೇ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಸ ಯಾವದಾದಿತ್ಯ ಉತ್ತರತ ಉದೇತಾ ದಕ್ಷಿಣತೋಽಸ್ತಮೇತಾ ದ್ವಿಸ್ತಾವಧೂರ್ಧ್ವ ಉದೇ-
ತಾರ್ನಾಗಸ್ತಮೇತಾ ಸಾಧ್ಯಾನಾಮೇವ ತಾವದಾಧಿಪತ್ಯಂ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಂ ಪರೈತಾ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೦-೪)

ಸಾಧ್ಯರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ತನೂ, ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಸಾಧ್ಯರು ಅನುಭವಿಸುವ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಆದಿತ್ಯನ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಮಾರ್ಗವಾದುದೂ, ಉರ್ಧ್ವಾರ್ಧ್ವಗ್ರಾಪವಾದುದೂ ಆದ ಸಂಚಾರವು ಇರುವವರೆಗೆ ಅದನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದು ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಬುಕ್ಕನ್ನೇ ಶಫಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಯಾನ್ತೈ ತಾನ್ತಸ್ತಪ್ತಪುರುಷಾನ್ | ಏಕಂ ಪುರುಷಮಕುರ್ವಂತಸ್ತಪ್ರಜಾಪತಿರಭವತ್ಸ ಪ್ರಜಾ
ಅಸೃಜತ ಸ ಪ್ರಜಾಃ ಸೃಷ್ಟ್ವೀರ್ಧ್ವ ಉದಕ್ರಾಮತ್ಸ ಏತಂ ಲೋಕಮಗಚ್ಛದ್ಯತ್ಪ್ರೇಷ
ಏತತ್ತಪತಿ ನೋ ಹ ತರ್ಹ್ಯನ್ಯ ಏತಸ್ಮಾದತ್ರ ಯಜ್ಞಯ ಆಸ ತಂ ದೇವಾ ಯಜ್ಞೇನೈವ
ಯಷ್ಟಮುಧ್ರಿಯಂತ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೨-೧)

ಸಪ್ತ ಪುರುಷಾನೇಕಂ ಪುರುಷಮಕುರ್ವನ್ ಸಪ್ತ ಪುರುಷರನ್ನೂ ಒಂದೇ ಪುರುಷನನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು ಎಂದು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೧-೩) ಆದ್ವಿತೀಯನಾದ ಈ ಪುರುಷನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಆದಿತ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದನು. ಆಗ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಪರುಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೇ ಯಜ್ಞ ಪರುವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಅದುದರಿಂದಲೇ—

ತಸ್ಮಾದೇತದೃಷಿಜಾಭ್ಯನೂಕ್ತಂ | ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಂಜಂತ ದೇವಾ ಇತಿ ಯಜ್ಞೇನ
ಹಿ ತಂ ಯಜ್ಞಮಯಂಜಂತ ದೇವಸ್ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ನಾಸನ್ನಿತಿ ತೇ ಹಿ ಧರ್ಮಾಃ
ಪ್ರಥಮೇಽಕ್ರಿಯಂತ ತೇ ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಚಂತೇತಿ ಸ್ವರ್ಗೋ ವೈ ಲೋಕೋ

ನಾಕೋ ದೇವಾ ಮಹಿಮಾನಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ಲೋಕಗ್ಂ ಸಚಂತ ಯೇ ತಂ ಯಜ್ಞ ಮಯ-
ಜನ್ಮಿತ್ಯೇತತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೨-೨)

ಯಜ್ಞ ದಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪಿಯಾದ ಯಜ್ಞ ವನ್ನರ್ಪಿಸಿದರು; ಈ ನಿಯಮವೇ ಪ್ರಥಮತಃ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದುದರಿಂದ
ಇದನ್ನೇ ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ್ ಎಂದು ಮುಷಿಗಳು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಿಯಮಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ
ವ್ಯಾಪ್ತವಾದವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಯಜ್ಞ ದಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪನಾದ ಯಜ್ಞ ವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವವರು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ
ಸೇರುವರು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದೇ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಾದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಸ್ಸಂತಿ ದೇವಾ ಇತಿ | ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾಸ್ತ ಏತಮಗ್ರ
ಏವಮಸಾಧಯನ್ನೇತದೇವ ಬುಭೂಷಂತಸ್ತ ಉ ಏವಾಪ್ಯೇತರ್ಮ ಸಾಧಯಂತಿ ಪಶ್ಚೇದ-
ಮನ್ಯದಭವದ್ಯಜತ್ರಮಮತ್ಯಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ಭೂನೇತಿ ಪಶ್ಚಾ ಹೈವೇದಮನ್ಯದ್ಯಜ್ಞ ಯಮಾಸ
ಯತ್ಪಿಂಜಾಮೃತಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೨-೨)

ಸಾಧ್ಯರು ಪೂರ್ವದಿಂದಲೇ ಈ ಸ್ವರ್ಗನಿವಾಸಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳೇ ಈ ಸಾಧ್ಯರು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯ
ದೇಹರೂಪಿಗಳಾಗಲು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳೇ ಅವನನ್ನು ಸಾಧ್ಯನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ
ಇದೇ ನಿಷಯವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತಾವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಮುಷಿಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ. ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸೃಷ್ಟಿಗೂ
ಮುಷಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಸಹ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಸದ್ವಾ ಇಧಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ | ತದಾಹುಃ ಕಿಂ ತದಸದಾಸೀದಿತ್ಯುಷಯೋ ವಾನ ತೇಗ್ರೇ-
ಸದಾಸೀತ್ತದಾಹುಃ ಕೇ ತ ಮುಷಯ ಇತಿ ಪ್ರಾಣಾ ವಾ ಮುಷಯಸ್ತೇ ಯತ್ಪುರಾಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವ-
ಸ್ಮಾದಿದಮಿಚ್ಛಂತಃ ಶ್ರಮೇಣ ತಪಸಾರಿಷಂಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಯುಷಯಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೧-೧)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಸತ್ತು ಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಈ ಮುಷಿಗಳೇ ಆ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಮುಷಿಗಳಾರೆಂದರೆ ಅವರೆ
ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣರು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನಿಚ್ಛಿಸಿ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು.
ಅದುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಮುಷಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಎಂದು ಮುಷಿಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. (ತಪಸಾರಿಷಂಸ್ತ ಸ್ಮಾ-
ದ್ಯುಷಯಃ) ಮತ್ತು,

.....ತ್ವಯಿ ತಂತುನೇತಮಿತಿ ಯೋಽಸಾವ್ಯಸಿಚಿತ್ತಂತುಸ್ತತಸ್ತಮೇತದಾಹ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೬-೩-೨)

ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಯಜ್ಞ ತಂತುವನ್ನು ನೂತರು; ಜಗತ್ತಿನ ವಿಸ್ತೃತಿಗೆ ಕಾರಣರಾದರು ಎಂದು ಮುಷಿಶಕ್ತಿಯನ್ನು
ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿಮೂಲನಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಾಣಾ ನಾ ಋಷಯಃ ಪ್ರಥಮಜಾಸ್ತದ್ಧಿಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಥಮಜಂ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮. ೬. ೧. ೨)

ಎಂದು ಋಷಿಗಳಿಗೂ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ತಾಡಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಇದೊಂದು ವಿಧವಾದ ನಿರ್ವಚನವಾದರೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ನಿರ್ವಚನವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಚಸ್ಪತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ,

ಋಷತಿ ಜ್ಞಾನೇನ ಸಂಸಾರಪಾರಂ |

ಸಂಸಾರಪಾರವನ್ನು ಜ್ಞಾನದ ಮೂಲಕ ದಾಟುವುದರಿಂದ ಋಷಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಋಷಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನಿಗಳೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಒಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಪ್ರಕಾರ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಋಷಿಗಳು ಮೂಲಕಾರಣರೆಂದೂ, ಇನ್ನೊಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಪ್ರಕಾರ ಸಂಸಾರನಿವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣರೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗತ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಇದ್ದವೆಂದು ೧-೧೭೯-೬ನೇ ಋಕ್ವಿನ ವರ್ಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಉಭೌ ವರ್ಣೌ ಪುಷ್ಪೋಷ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಾವುಸಂತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದುದರಿಂದ ಸಂಸಾರ ನಿವೃತ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಶಕ್ತಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಋಷೀ (ಋಷ) ಗತೌ | ಎಂಬ ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಋಷಿಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನಿರ್ವಚನವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ದೃಶ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ಋಷಿಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರಲು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು Monier Williams ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ತನ್ನ Sanskrit-English Dictionary ಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿ ಋಷಿಕ್ಯತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಎರಡು ಆಧಾರಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ, Causing to see, enlightening ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

ಇಮಾಮಗ್ನೇ ಶರಣಂ ಮೀಮೃಷೋ ನ ಇಮಮಧ್ಯಾನಂ ಯಮಗಾಮು ದೂರಾತ್ |

ಅಪಿಃ ಪಿತಾ ಪ್ರಮತಿಃ ಸೋಮ್ಯಾನಾಂ ಭೃಮಿರಸ್ಯುಷಿಕ್ಯನ್ಮರ್ತ್ಯಾನಾಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಋಷಿಕ್ಯತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಸಾಯಣರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ದರ್ಶನಕಾರೀ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಋಷಿಮನಾ ಯ ಋಷಿಕ್ಯತ್ಸರ್ವಾಃ ಸಹಸ್ರಣೇಫಃ ಪದವೀಃ ಕವೀನಾಂ |

ತೃತೀಯಂ ಧಾನು ಮಹಿಷಃ ಸಿಷಾಸನ್ನೋಮೋ ವಿರಾಜಮನು ರಾಜತಿ ಷ್ವಪ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೯-೯೬-೧೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಋಷಿಮನಾಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸರ್ವದರ್ಶನಶೀಲಮನಸ್ಕಃ ಎಂದೂ, ಋಷಿಕ್ಯತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಸ್ಯ ದರ್ಶನಕರ್ತಾ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಲೌಕಿಕವಾಗಿಯೂ ಸಹ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ದರ್ಶನ ಎಂಬ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾದವು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠ ||

ತಸ್ಮಾ¹ದ್ಯಜ್ಞಾ¹ತ್ಸರ್ವ¹ಹುತಃ¹ ಸಂಭೃ¹ತಂ¹ ಪೃಷ¹ದಾಜ್ಯಂ¹ |

ಪಶೂ¹ನ್ತಾಂಶ್ಚ¹ಕ್ರೇ¹ ನಾಯ¹ನ್ಯಾನಾರ¹ಣ್ಯಾನ್¹ನ್ಮಾ¹ಶ್ಚ¹ ಯೇ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠ ||

ತಸ್ಮಾ¹ತ್ | ಯಜ್ಞಾ¹ತ್ | ಸರ್ವ¹ಹುತಃ¹ | ಸಂಭೃ¹ತಂ¹ | ಪೃಷ¹ತ್ ಆಜ್ಯಂ¹ |

ಪಶೂ¹ನ್ | ತಾನ್ | ಚ¹ಕ್ರೇ¹ | ನಾಯ¹ನ್ಯಾನ್ | ಅರ¹ಣ್ಯಾನ್ | ಗ್ರಾಮ್ಯಾಃ | ಚ | ಯೇ || ೮ ||

|| ಸಾಯಂಜಘಾಷ್ಯಂ ||

ಸರ್ವಹುತಃ | ಸರ್ವಾತ್ಮಕಃ ಪುರಷೋ ಯಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಹೂಯತೇ ಸೋಮಯಂ ಸರ್ವಹುತಾ | ತಾದೃಶಾತ್ಸ್ಮಾತ್ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾನ್ಮಾನಸಾದ್ಯಜ್ಞಾತ್ಪೃಷದಾಜ್ಯಂ ದಧಿಮಿಶ್ರಮಾಜ್ಯಂ ಸಂಭೃತಂ | ಸಂಪಾದಿತಂ | ದಧಿ ಚಾಜ್ಯಂ ಚೇತ್ಯೇವಮಾದಿಭೋಗ್ಯಜಾತಂ ಸರ್ವಂ ಸಂಪಾದಿತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ನಾಯನ್ಯಾನ್ವಾಯುದೇವತಾಕಾಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಾನಾರಣ್ಯಾನ್ಪಶೂಂಶ್ಚಕ್ರೇ | ಉತ್ಪಾದಿತವಾನ್ | ಅರಣ್ಯಾ ಹರಿಣಾದಯಃ | ತಥಾ ಯೇ ಚ ಗ್ರಾಮ್ಯಾ ಗವಾಶ್ವಾದಯಃ ತಾನಪಿ ಚಕ್ರೇ | ಪಶೂನಾ-ಮಂತರಿಕ್ಷದ್ವಾರಾ ನಾಯುದೇವತ್ಯತ್ಸಂ ಯಜುರ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಸಮಾನ್ವಾಯತೇ | ನಾಯವಃಸ್ಥೇಶ್ವಾಹ ನಾಯುರ್ನಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷಾಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷದೇವತ್ಯಾಃ ಖಲು ವೈ ಪಶವಃ | ನಾಯವ ಏವೈ-ನಾನ್ಸುರಿದದಾತಿ | ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೧-೩ | ಇತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸರ್ವಹುತಃ—ಜಗದ್ರೂಪಿಯಾದ ವಿರಾಟ್ಟುರುಪನೇ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳ | ತಸ್ಮಾತ್ ಯಜ್ಞಾತ್—ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ | ಪೃಷದಾಜ್ಯಂ—ದಧಿಮಿಶ್ರವಾದ ಆಜ್ಯವು (ನೋಸರು ತುಪ್ಪವು) ! ಸಂಭೃತಂ—ಸಂಪಾದಿತವಾಯಿತು | ನಾಯನ್ಯಾನ್—ವಾಯುದೇವತಾಕವಾದ ಯಾವ ಪಕ್ಷ್ಯಾದಿಗಳುಂಟೋ | ತಾನ್—ಅವನ್ನು | ಚಕ್ರೇ—ನಿರ್ಮಿಸಿದನು | ಅರಣ್ಯಾನ್—ಅರಣ್ಯವಾಸಿಗಳಾದ ಮೃಗಾದಿಗಳನ್ನೂ | ಯೇ ಚ ಗ್ರಾಮ್ಯಾಃ—ಗವಾಶ್ವಾದಿಗಳೇ ನೊದಲಾದ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಪಶುಗಳನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು.

|| ಛಾಂದಾಸ್ ||

ಜಗದ್ರೂಪಿಯಾದ ವಿರಾಟ್ ಪುರುಷನೇ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ ದಧಿಮಿಶ್ರವಾದ ಆಜ್ಯವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಪಕ್ಷ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಅರಣ್ಯಕವಾದ ಮೃಗಗಳನ್ನೂ ಗ್ರಾಮವಾಸಿಗಳಾದ ಗವಾಶ್ವಾದಿಗಳನ್ನೂ ಪುರುಷನು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡಿದನು.

English Translation

From that victim, in whom the universal oblation was offered, the mixture of curds and butter was produced, (then) he made those animals over whom Vayu presides, those that are wild, and those that are tame.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

(೧) ಸರ್ವಮೇಧ, (೨) ಅಜ್ಞದ ಮಹತ್ತ್ವ ಮತ್ತು (೩) ಪಶ್ವಾದಿಗಳ ಜನ್ಮ ಇವು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

೧

ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪುರುಷನನ್ನೇ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಸ್ತುಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಸರ್ವಹುತ ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಯಜ್ಞದ ಸರ್ವಮೂಲತ್ವವನ್ನೂ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾವುದು ಸಕಲ ವಿಶ್ವದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ ಮೂಲವೋ ಅದೇ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ ಅದ್ಯತೇತಿ ಚ ಭೂತಾನಿ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಸರ್ವಮೇಧವೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸರ್ವಮೇಧವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಯಾಜ್ಞಿಕ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ತ್ವವೂ ಆಡಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ದಶರಾತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (ಸರ್ವಹುತಃ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಷಮೇಧವೇ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದರೂ, ಸರ್ವಮೇಧವೂ ಇದೇ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ).

ಬ್ರಹ್ಮ ನೈ ಸ್ವಯಂಭು ತಪೋತಪ್ಯತ | ತದೈಕ್ಷತ ನ ವೈ ತಪಸ್ಯಾನಂತ್ಯಮಸ್ತಿ ಹಂತಾಹಂ
ಭೂತೇಷ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಜುಹವಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಚಾತ್ಮನೀತಿ ತತ್ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷ್ವಾತ್ಮಾನಗಂ
ಹುತ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ಚಾತ್ಮನಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಗ್ ಶ್ರೈಷ್ಯಗ್ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಮಾಧಿ-
ಪತ್ಯಂ ಪರೈಶ್ಚೈವೈತದ್ಯಜಮಾನಃ ಸರ್ವಮೇಧೇ ಸರ್ವಾನ್ಮೇಧಾನ್ ಹುತ್ವಾ ಸರ್ವಾಣಿ
ಭೂತಾನಿ ಶ್ರೈಷ್ಯಗ್ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಮಾಧಿಪತ್ಯಂ ಪರೈತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೧)

ಸ್ವಯಂಭುವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಕೇವಲ ಈ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ನಿರಂತರವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯೂ ಮತ್ತು ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನನ್ನನ್ನೇ ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ ಮತ್ತು ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ನನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಪರಸ್ಪರ ಆಹುತಿರೂಪದ ಯಜ್ಞ ವನ್ನಾಚರಿಸಲು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದನು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞದ ಆಚರಣೆಯಿಂದ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯವನ್ನೂ, ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನೂ ಹೊಂದಿದನು.

ತೇನ ಹೈತೇನ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನ ಈಜೇ | ತೇನೇಷ್ವಾತ್ಮತತ್ತ್ವವಾಣಿ ಭೂತಾನೀದಗಂ
ಸರ್ವಮುಭವತಿತಿಷ್ಠತಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನೀದಗಂ ಸರ್ವಂ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ
ವಿದ್ವಾನ್ತೈವಮೇಧೇನ ಯಜತೇ ಯೋ ವೈತದೇವಂ ವೇದ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೧೪)

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನನು (ಪುರುಷ, ಪ್ರಜಾಪತಿ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ, ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಎಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಪದಗಳು) ಈ ಸರ್ವಮೇಧವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದನು. ಆದರೆ ಫಲವಾಗಿ ವಿಶ್ವದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ನಿಯಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು, ತಾನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿ ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನೂ ಹೊಂದಿವನು. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತು ಇದನ್ನಾಚರಿಸಿದರೆ ಅದೇ ಪದವಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನನು ಆಚರಿಸಿದ ಸರ್ವಮೇಧದ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂದರೆ, ಅದರ ವಿವರಣವು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ. [ಪುರುಷಮೇಧ ಮತ್ತು ಸರ್ವಮೇಧಗಳ ಕ್ರಿಯಾಕಲಾಪಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಸರ್ವಹುತಃ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗುವ ತತ್ತ್ವವೊಂದೇ ಆದುದರಿಂದ ಆ ಕಲಾಪಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಅದೃಶೇತ್ಯತಿಚ ಭೂತಾನಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಆಹುತರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಶುಕ್ಲನ ವಿಶೇಷವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪುರುಷಮೇಧದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.]

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನನು ಆಚರಿಸಿದ ಸರ್ವಮೇಧದ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಅದರ ಫಲಗಳು—ಈ ವಿವರಣವು ವಿಧಿರೂಪದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

ಸ ನಾ ಏಷ ಸರ್ವಮೇಧೋ ದಶರಾತ್ರೋ ಯಜ್ಞಕ್ರತುರ್ಭವತಿ | ದಶಾಕ್ಷರಾ ವಿರಾಡ್ವಿರಾಡು
ಕೃತ್ಸುಮನ್ನಂ ಕೃತ್ಸುಸ್ಯೈವಾನ್ನಾದ್ಯಸ್ಯಾವರುದ್ಧೈಃ ತಸ್ತಿಸ್ತಗ್ನಿಂ ಪರಾರ್ಥಂ ಚಿನೋತಿ
ಪರಮೋ ನಾ ಏಷ ಯಜ್ಞಕ್ರತುನಾಂ ಯತ್ಸರ್ವಮೇಧಃ ಪರಮೇಣೈವೈನಂ ಪರಮತಾಂ
ಗಮಯತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೨)

ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಅನ್ನಸಂಪತ್ತಿಯೂ ಲಭಿಸಬೇಕಾದರೆ ಸರ್ವಮೇಧರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಬೇಕು. ಅನ್ನವು ವಾಡ್ವಿರಾಡ್ವಿರಾಡು ಎಂಬ ರೂಪದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ವಿರಾಟ್ಟು ದಶಾಕ್ಷರ (೧೦) ವುಳ್ಳದ್ದು. ಇದರ ಅನುಗ್ರಹವು ದಶರಾತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಸರ್ವಮೇಧದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಸಕಲವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಸರ್ವಮೇಧವೇ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದು. ಆದುದರಿಂದ ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದ ಅಗ್ನಿಚತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಈ ಯಾಗವನ್ನಾಚರಿಸಬೇಕು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನನು ಇದೇ ಯಾಗವನ್ನಾಚರಿಸಿದುದರ ಫಲವಾಗಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಎಂದಿದೆ.

ತಸ್ಯಾಗ್ನಿಷ್ಟದಗ್ನಿಶ್ವೇಮಃ ಪ್ರಥಮಮಹರ್ಭವತಿ | ಅಗ್ನಿರ್ವಾ ಅಗ್ನಿಷ್ಟದಗ್ನಿಶ್ವೇಮೋಽಗ್ನಿ-
ಮುಖಾ ಉ ವೈ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಮಾಪ್ತೈಃ ತಸ್ಯಾಗ್ನೇಯಾ
ಗೃಹಾ ಭವಂತ್ಯಾಗ್ನೇಯಾಃ ಪುರೋರುಚಃ ಸರ್ವಮಾಗ್ನೇಯಮಾಸದಿತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೩)

ಮೊದಲನೆಯ ದಿನಸ ಅಗ್ನಿಪ್ರಶಂಸಕವಾದ ಅಗ್ನಿಶ್ವೇಮವು. ಅಗ್ನಿಷ್ಟದಗ್ನಿಶ್ವೇಮವೇ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು. ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ತಮ್ಮ ಆಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಮನ್ನೇ ನಂಬಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹವೂ ಈ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರಸ್ತದುಕ್ಕೋ ದ್ವಿತೀಯಮಹರ್ಭವತಿ | ಇಂದ್ರೋ ನೈ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ
ದೇವಾನಾಮಾಪ್ತೈ ತಸ್ಯೈಂದ್ರಾ ಗೃಹಾ ಭವಂತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೪)

ಇಂದ್ರಪ್ರಶಂಸಕನಾದ ಉಕ್ಕೈನೇ ಎರಡನೆಯ ದಿವಸದ ಕ್ರಿಯೆಯು. ಇದೇ ಇಂದ್ರಸ್ತದುಕ್ಕೈನೆಂದು
ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಂದ್ರನೇ ಸಕಲದೇವತೆಗಳ ಸಮನ್ವಯಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಇವನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರೆ ಸಕಲ
ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹವೂ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಸೂರ್ಯಸ್ತದುಕ್ಕೋ ದ್ವಿತೀಯಮಹರ್ಭವತಿ | ಸೂರ್ಯೋ ನೈ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ
ದೇವಾನಾಮಾಪ್ತೈ ಸೌರ್ಯಾ ಗೃಹಾ ಭವಂತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೧-೧-೫)

ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಸೂರ್ಯಸ್ತದುಕ್ಕೈ ಎಂಬುದೇ ಮೂರನೆಯ ದಿನದ ಕ್ರಿಯಾಕಲಾಪವು. ಸಕಲ
ದೇವತೆಗಳೂ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಗತರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಕ್ರಿಯೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹವೂ
ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ವೈಶ್ವದೇವಶ್ವತುರ್ಥಮಹರ್ಭವತಿ | ವಿಶ್ವೇ ನೈ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾ-
ಮಾಪ್ತೈ ವೈಶ್ವದೇವಾ ಗೃಹಾ ಭವಂತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೬)

ನಾಲ್ಕನೆಯ ವೈಶ್ವದೇವಗ್ರಹವು ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪರಿತ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಇವರಲ್ಲೇ
ಅಂತರ್ಗತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಇವರ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿಂದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹವೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ
ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ವಮೇಧಿಕಂ ಮಧ್ಯಮಂ ಪಂಚಮಮಹರ್ಭವತಿ | ತಸ್ಮಿನ್ನಶ್ವಂ ಮೇಧ್ಯಮಾಲಭತೇಶ್ವ-
ಮೇಧಸ್ಯೈವಾಪ್ತೈ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೭)

ಐದನೆಯ ದಿವಸವು ಅಶ್ವಮೇಧಿಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದಾಗಿದೆ. (ಏಕವಿಂಶರೂಪನಾದ ಆದಿತ್ಯನೇ
ಅಶ್ವಮೇಧವು. ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೫-೧-೫). ಆದಿತ್ಯರೂಪವುಳ್ಳ ಈ ಅಶ್ವಮೇಧ ಅಥವಾ ಅಶ್ವಮೇಧರೂಪವಾದ
ಆದಿತ್ಯನ ಪೂಜೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅಶ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಈ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಅಶ್ವಮೇಧರೂಪವಾದ ಆದಿತ್ಯನ
ದಿವ್ಯಾನುಗ್ರಹವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

ಪುರುಷಮೇಧಿಕಂ ಮಧ್ಯಮಗ್ಂ ಪಷ್ಠಮಹರ್ಭವತಿ | ತಸ್ಮಿನ್ನೇಧ್ಯಾನ್ಪುರುಷಾನಾಲಭತೇ
ಪುರುಷಮೇಧ್ಯಸ್ಯೈವಾಪ್ತೈ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೮)

ಪುರುಷಮೇಧಾತ್ಮಕವಾದ ಆರನೆಯ ದಿನ ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾದ ಪುರುಷರನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಅವರ ಸಹಾಯದಿಂದ
ನೆರವೇರಿದ ಕರ್ಮದಿಂದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಪಡೆಯತಕ್ಕದ್ದು.

ಅಪೋರಾಗ್ಯಮಃ ಸತ್ತಮಮಹರ್ಭವತಿ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ಯಜ್ಞಕ್ರತೂನಾಮಾಪ್ತೈಃ
ತಸ್ಮಿನ್ಸರ್ವಾನೇಧ್ಯಾನಾಲಭತೇ ಯಚ್ಚ ಪ್ರಾಣಿ ಯಜ್ಞಪ್ರಾಣಂ ವಸಾ ವಸಾನಶಾಂ
ಜುಹೋತಿ ತ್ವಚ ಉತ್ಕರ್ತಮವಸಾಕಾನಾಗ್ಂ ಸಂವತ್ಸರೋಪಧಿವನಸ್ಪತೀನಾಂ ಪ್ರಕಿರಂತಿ
ಶುಷ್ಕಾಣಾಂ ಚಾದ್ರಾಣಾಂ ಚಾನ್ಮಮನ್ಮಂ ಜುಹೋತ್ಯನ್ನಸ್ಯಾನ್ನಸಾಪ್ತೈಃ ಸರ್ವಂ
ಜುಹೋತಿ ಸರ್ವಸ್ಮೈ ಜುಹೋತಿ ಸರ್ವಸ್ಯಾಪ್ತೈಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾವರುದ್ಧೈಃ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ
ಹುತಾಸು ವಸಾಸ್ವೇವನೇವ ತ್ಯತೀಯಸವನೇ ಹುತೇಷು ಹವೀಷು | —

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೯)

ನಿಳನೆಯ ದಿನವು ಅಪೋರಾಗ್ಯಮಸಂಜ್ಞಕವಾದುದು. ಇದು ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು
ಸಾಧಕವಾದುದು. ಈ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಕಲವಿಧವಾದ ಜೀತನಾಜೀತನಾತ್ಮಕವಾದ ಆಹುತಿಯನ್ನು
ಸಂಪಾದಿಸಿ ಅನುಗುಣ ವಸೆಯನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ರಸವತ್ತಾದ ಮತ್ತು ಶುಷ್ಕವಾದ ಓಷಧಿಗಳು
ಮತ್ತು ವೃಕ್ಷಾನಯವಗಳು ಇವುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದರೆ ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಅನ್ನಸಂಪತ್ತಿಗೂ ಸಾಧಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ತ್ರಿಣವಮುಷ್ಯಮಮಹರ್ಭವತಿ | ವಜ್ರೋ ವೈ ತ್ರಿಣವೋ ವಜ್ರೇಣ ಖಲು ವೈ ಕ್ಷತ್ರಗಂ ಸ್ಪೃತಂ
ತದ್ವಜ್ರೇಣೈವ ಕ್ಷತ್ರಗಂ ಸ್ಪೃಷೋತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೧೦)

ಎಂಟನೆಯದು ತ್ರಿಣವಾತ್ಮಕವಾದ ದಿನ. ತ್ರಿಣವ (ಸೋಮ) ವೇ ವಜ್ರಾಯುಧವು. ವಜ್ರಾಯುಧದ ಸಹಾಯ
ದಿಂದಲೇ ಕ್ಷತ್ರದ ಲಾಭವು ಸಾಧ್ಯ. ಪ್ರಭುತ್ವವೂ ಸಾಧ್ಯ.

ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಗಂಶಂ ನವಮಮಹರ್ಭವತಿ | ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ವೈ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಗಂಶಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ್ಯೈ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೧೧)

ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶೋಮವೇ ಸಕಲಕ್ಕೂ ಅಧಾರಭೂತವು. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗೆ ಸಾಧಕವೂ, ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಾತ್ಮಕವೂ.
ಅದ ನವಮಾಹಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

ವಿಶ್ವಜಿತ್ಸರ್ವಪೃಷ್ಕೋಽತಿರಾತ್ರೋ ದಶಮಮಹರ್ಭವತಿ | ಸರ್ವಂ ವೈ ವಿಶ್ವಜಿತ್ಸರ್ವ-
ಪೃಷ್ಕೋಽತಿರಾತ್ರಃ ಸರ್ವಗಂ ಸರ್ವಮೇಧಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾಪ್ತೈಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾವರುದ್ಧೈಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೧೨)

ದಶಮ (೧೦ನೇ) ದಿನವು ಸಕಲ ಪೃಷ್ಕಸ್ತುತಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವಿಶ್ವಜಿವದಿರಾತ್ರಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ
ವಿಶ್ವಜಿವದಿರಾತ್ರವೇ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸಕಲವನ್ನೂ ಪಡೆಯಲಿಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವನು ಈ ಕರ್ಮ
ವನ್ನಾಚರಿಸಬೇಕು.

ತೇನ ಹೃತೇನ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನೇ ಈಜೇ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೧೩)

ಮೇಲೆ ವಿವೃತವಾದ ಸರ್ವಮೇಧಾತ್ಮಕವಾದ ಯಾಗವನ್ನು ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನನು ಆಚರಿಸಿದನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ಪ್ರಕರಣ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತಗ್ಗಂ ಹ ಕಶ್ಯಪೋ ಯಾಜಯಾಂಚಕಾರ | ತದಸಿ ಭೂಮಿಃ ಶ್ಲೋಕಂ ಜಗೌ ನ ಮಾ
ಮರ್ತ್ಯಃ ಕಶ್ಚನ ದಾತುಮರ್ಹತಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾನ್ಭಾವನ ಮಂದ ಅಸಿಥ ಉಪಮಂಕ್ಷ್ಯತಿ ಸ್ಯಾ
ಸಲಿಸ್ಯ ಮಧ್ಯೇ ಮೃಷೈಶ ತೇ ಸಂಗರಃ ಕಶ್ಯಪಾಯೇತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೧೫)

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನನು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಈ ಸರ್ವಮೇಧಯಾಗದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಶ್ಯಪನು ಋತ್ವಿಕತ್ವಾಗಿದ್ದನು. ಆಗ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೇ ಅವನಿಗೆ ಧಾರೆಯೆರೆದನು. ಆದರೆ ಪೃಥ್ವಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಮೂನವನಾದರೂ ನನ್ನನ್ನು ಧಾರೆಯೆರೆದರೆ ನಾನು ಸಲಿದೊಳಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ನಿನ್ನ ಈ ದಾನ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದಳು.

ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಸರ್ವಮೇಧಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಯಾಜ್ಞಕಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯಾಕಲಾಪಗಳೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಅವು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಪರಮ ಪುರುಷನು ತನ್ನದೇ ಅವಯವವಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ತನ್ನನ್ನು ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿ ಆ ಸರ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಆಹುತಿಯಿಂದ ನೆರವೇರಿಸಿದ ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ ಜಗತ್ಪೃಷ್ಠಿಯು ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಯಾವ ರೀತಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನುದಾಹರಿಸಿ ಅವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದೇ ಪ್ರಕೃತದ ಉದ್ದಿಶ್ಯ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಕಲಾಪಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪರಮ ಪುರುಷನ ಸಕಲ ಸ್ವರೂಪವೂ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿತವಾಯಿತು ಮತ್ತು ಅದರ ಫಲವು ಅತಿಮಹತ್ತ್ವವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬ ವಿವರಣವು ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿವರಣವನ್ನು ಮೇಲಿನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ತದೇವಾಗ್ನಿಸ್ತದಾದಿತ್ಯಸ್ತದ್ವಾಯುಸ್ತದು ಚಂದ್ರಮಾಃ |

ತದೇವ ಶುಕ್ರಂ ತದ್ವೃಹ್ನತಾ ಅಪಃ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ||

(ನಾ. ಸಂ. ೩೨-೧)

ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಓತಪ್ರೋತರೂಪದಲ್ಲಿ ಆಂತರ್ಗತರಾದ್ದಾರೆಂದು ಹಿಂದೆ ವರ್ಣಿಸಿದೆಯೇ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನವು. ಸರ್ವಮೇಧಪ್ರಕರಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಶಂಸೆಯು ಪ್ರಯೋಜನವೇನೆಂದರೆ, ಅದನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ವಯಂಭುಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟಾಃ ಆತ್ಮದೇವತ್ಯಾಃ ಸಪ್ತಮೇಧನಿ ಆಪ್ತೋರ್ಯಾಮಸಂಜ್ಞಿಕೇ ಸರ್ವ-
ಹೋಮೇ ವಿನಿಯುಕ್ತಾಃ ಆಪ್ತೋರ್ಯಾಮಃ ಸಪ್ತಮಮಹರ್ಭವತೀತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯ ಸರ್ವಂ
ಜುಹೋತಿ ಸರ್ವಸ್ಯಾಪ್ತೈಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾವರುದ್ಧೈಃ ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ ||

(ನಾ. ಸಂ. ಭಾ. ೩೨-೧)

ಸ್ವಯಂಭುಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ದೃಷ್ಟರಾದ ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ತತ್ತ್ವಬಂಧಿಗಳಾದ ಸಕಲ ಜೀತನಾಜೀತನವಸ್ತುಗಳೂ ಅಸ್ತೋರ್ಯಮಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಏಳನೆಯ ದಿವಸ ಅಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿ ಸಕಲ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದೆಂದು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ (೧೩-೭-೧-೯) ಯಾವ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆಯೋ ಆ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಮಂತ್ರವೇ ಅಧಾರವು. ಅಗ್ನ್ಯಾದಿದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶಗಳು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದೇ ಪ್ರಕೃತದ ಉದ್ದಿಷ್ಟ. ಸರ್ವಮೇಧಾಂಗವಾದ ಅಸ್ತೋರ್ಯಮಾತ್ಮಕವಾದ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರವು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯ ಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸರ್ವಂ ಜುಹೋತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಶಬ್ದಾರ್ಥವೇನು ಎಂದರೆ, ವಿಶ್ವಾತ್ಮನ ವಿಭೂತಿ ವಿಶೇಷಗಳಾದ ಸಕಲವೂ ಎಂದರ್ಥ. ಅವು ಯಾವವೆಂದರೆ ;—

ಯಾವ ಅದಿಕಾರಣವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಿದೆಯೋ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು, ಅದೇ ಅದಿತ್ಯನು. ಅದೇ ವಾಯುವು ; ಅದೇ ಚಂದ್ರನು. ಅದೇ ಪ್ರಕಾಶವು. ಜಲಗಳೂ ಅದೇ. ಅದೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದು ಯಾವ ತತ್ತ್ವವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದೋ ಅದೂ ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ.

ಸರ್ವೇ ನಿಮೇಷಾ ಜಜ್ಞಿರೇ ವಿದ್ಯುತಃ ಪುರುಷಾದಧಿ |

ನೈನಮೂರ್ಧ್ವಂ ನ ತಿರ್ಯಂಚಂ ನ ಮಧ್ಯೇ ಪರಿಜಗ್ರಭತ್ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೨)

ಪುಟ್ಟಿ, ಕಾಷ್ಠ ಮತ್ತು ಘಂಟಾ ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕವಾದ ಕಾಲವಿಶೇಷಗಳೂ ಪ್ರಭಾಯುತನಾದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನಿಂದಲೇ ಸಮುತ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ. ಉರ್ಧ್ವಭಾಗದಿಂದಲಾಗಲಿ, ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಇನ್ನಾವ ಕ್ರಮದಿಂದಾಗಲಿ ಅವನನ್ನು ಅರಿಯಲು ಯಾರಿಗೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಯಾವ ವಿಧದಲ್ಲೂ ಅವನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಷಯವಲ್ಲ.

ನ ತಸ್ಯ ಪ್ರತಿಮಾ ಅಸ್ತಿ ಯಸ್ಯ ನಾನು ಮಹದ್ಯತಃ |

ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಇತ್ಯೇಷ ಮಾ ಮಾ ಹಿಗಂಸೀದಿತ್ಯೇಷಾ ಯಸ್ಮಾನ್ನಜಾತ ಇತ್ಯೇಷಃ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೩)

ಮಹಾಮಹಿಮನಾದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನಿಗೆ ಸಮಾನನಾದವನು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನೊಬ್ಬನೇ ಸಕಲರ ಪ್ರಭುವು (೨೫-೧೦-೧೩) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಮಾ ಮಾ ಹಿಗಂಸೀಃ (೨೧-೧೦-೨) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳೂ, ಯಸ್ಮಾನ್ನ ಜಾತಃ ಪರೋ (೮-೩೬) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಪರಮಪುರುಷನ ಅದ್ವಿತೀಯತ್ವವನ್ನೂ, ಲೋಕಾತಿ ರಿಕ್ಷತ್ವವನ್ನೂ, ವಿಶ್ವಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನೂ, ಸರ್ವಾಂತರಾಮಿತ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಏಷೋ ಹ ದೇವಃ ಪ್ರದಿತೋಽನು ಸರ್ವಾಃ ಪೂರ್ವೋ ಹ ಜಾತಃ ಸ ಉ ಗರ್ಭೇ ಅಂತಃ |

ಸ ಏವ ಜಾತಃ ಸ ಜನಿಸ್ಯಮಾಣಃ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಜನಾಸ್ತಿಷ್ಠತಿ ಸರ್ವತೋಮುಖಃ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೪)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದನು. ಹಿಂದೆ ಹುಟ್ಟಿದವನೂ ಇವನೇ, ಮುಂದೆ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವನೂ ಇವನೇ. ಸಕಲವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವತೋಮುಖನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಯಸ್ಮಾಜ್ಞಾತಂ ನ ಪುರಾ ಕಿಂ ಚ ನೈವ ಯ ಆ ಬಭೂವ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |
ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಯಾ ಸಗಂ ರರಾಣಸ್ತ್ರೀಣಿ ಜ್ಯೋತೀಗಂಷಿ ಸಚತೇ ಸ ಪೋಡತೀ ||
(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೫)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲ. ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಇವನೊಬ್ಬನೇ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದನು. ಹದಿನಾರು ಅವಯವಗಳುಳ್ಳ ಲಿಂಗಶರೀರಿಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೂರ್ಯ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿರೂಪಗಳಾದ ಮೂರು ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಂಡಲಗಳನ್ನು ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಯೇನ ದ್ಯೌರುಗ್ರಾ ಪೃಥಿವೀ ಚ ದೃಢಾ ಯೇನ ಸ್ವಸ್ತಭಿತಂ ಯೇನ ನಾಕಃ |
ಯೋ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ರಜಸೋ ವಿಮಾನಃ ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮು ||
(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೬ ; ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೫)

ಇದೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಹತ್ವದಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವು ಅಧಿಕವಾದ ಬಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಪೃಥ್ವಿಯು ದೃಢವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಭದ್ರವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಪ್ರದೇಶದ ಪೂರ್ಣಪ್ರದೇಶವು ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಆಳತೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಿಕ್ಕಿದೆ. ಈ ಮಹತ್ವವುಳ್ಳ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸೋಣ. (ಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಅಥವಾ ಕಿಂ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕಸ್ಮೈ ಎಂದಾದರೆ, ಯಾವ ದೇವನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸೋಣ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನಾರ್ಥಕವಾದ ವಾಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂಗ್ಲವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಕಾರರು ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದರೆ, ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಇನ್ನಾವ ದೇವತೆಯೂ ಇವನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇವನಲ್ಲದೆ ಬೇರಾವ ದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸೋಣ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೂ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸುತ್ತದೆ. ತಂ ವಿಹಾಯ ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವಾಕ್ಯವಿರುತ್ತದೆ)

ಯಂ ಕ್ರಂದಸೀ ಅವಸಾ ತಸ್ತಭಾನೇ ಅಧ್ಯೈಕ್ಷೇತಾಂ ಮನಸಾ ರೇಜಮಾನೇ |
ಯಕ್ರಾಧಿ ಸೂರ ಉದಿತೋ ವಿಭಾತಿ ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮು |
ಆಪೋ ಹ ಯದ್ವೃತತೀಃ | ಯಶ್ಚಿದಾಪಃ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೭ ; ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೬)

ಇವನ ಮಹತ್ವದಿಂದಲೇ ಭರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಭೀತಿಯಿಂದ ನಡಗುತ್ತ ನೋಡುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಲೋಕಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಿ ಇವನ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆಪೋ ಹ ಯತ್, ಯಶ್ಚಿದಾಪಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳ ಭಾಗಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿದೆ. (೨೭-೨೫-೨೬) ಈ ವಾಕ್ಯಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೭೮).

ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ಸಲಿಲವು ಈ ವಿಶ್ವಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಗ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೭).

ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ಜಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮೂಲವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಹೇತುವನ್ನೂ ಕಂಡನು. ಮತ್ತು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ತಾನೇ ಮೂಲನಾದನು (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೮).

ಇಂತಹ ಮಹತ್ವವುಳ್ಳ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸೋಣ.

ನೇನಸ್ತತ್ಪತ್ಯನ್ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾ ಸದ್ಯತ್ಪ್ರ ವಿಶ್ವಂ ಭವತ್ಯೇಕನೀಡಂ |

ತಸ್ಮಿನ್ನಿದಗ್ಂ ಸಂ ಚ ವಿ ಚೈತಿ ಸರ್ವಗ್ಂ ಸ ಓತಃ ಪ್ರೋತಶ್ಚ ವಿಭೂಃ ಪ್ರಜಾಸು ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೪)

ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞನು ರಹಸ್ಯಾತ್ಮಕವೂ ಸರ್ವಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಆದ್ವಿತೀಯ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ವೈವಿಧ್ಯಗಳೂ ಇಲ್ಲೇ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿಂದಲೇ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಹರಡುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಓತಪ್ರೋತರೂಪದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆಯೆಂಬ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಅರಿಯುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರ ತದ್ವೋಚೇದಮೃತಂ ನು ವಿದ್ವಾನ್ ಗಂಧರ್ವೋ ಧಾನು ವಿಭೃತಂ ಗುಹಾ ಸತ್ |

ತ್ರಿಣಿ ಪದಾನಿ ನಿಹಿತಾ ಗುಹಾಸ್ಯ ಯಸ್ತಾನಿ ನೇಡ ಸ ಪಿತುಃ ಪಿತಾಸತ್ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೫)

ರಹಸ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೂ, ಸರ್ಗಸ್ಥಿತಿಪ್ರಳಯಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದೂ, ಕಾಲತ್ರಯರೂಪವಾಗಿರುವುದೂ ಆದ ಪರತತ್ತ್ವವನ್ನು ಯಾವ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಯು ಅರಿಯುವನೋ ಅವನು ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಸ ನೋ ಬಂಧುರ್ಜನಿತಾ ಸ ವಿಧಾತಾ ಧಾಮಾನಿ ನೇಡ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |

ಯತ್ರ ದೇವಾ ಅಮೃತಮಾನಶಾನಾಸ್ತೃತೀಯೇ ಧಾಮನ್ನಧೈರಯಂತ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೧೦)

ಆದ್ವಿತೀಯನಾದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ನಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಬಂಧವು. ನಮ್ಮ ಉತ್ಪಾದಕನು. ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸನ್ನಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿ ವಿಹರಿಸುವರೋ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲ ಧರ್ಮಗಳಿಗೂ ಹೇತುಭೂತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಪರೀತ್ಯ ಭೂತಾನಿ ಪರೀತ್ಯ ಲೋಕಾನ್ ಪರೀತ್ಯ ಸರ್ವಾಃ ಪ್ರದಿಶೋ ದಿಶಶ್ಚ |

ಉಪಸ್ಥಾಯ ಪ್ರಥಮಜಾಮೃತಸ್ಯಾತ್ಮನಾತ್ಮಾನಮಭಿ ಸಂವಿವೇಶ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೧೧)

ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನು ಆವರಿಸುತ್ತಲೂ, ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಸಕಲ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಆವಾಂತರ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಲೂ, ಆದಿಯಲ್ಲೇ ಸೃಷ್ಟವಾದ ತ್ರಯಾರೂಪದ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಲೂ (ನೇದೋಕ್ತವಾದ ಯಜ್ಞಾದಿಧರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಲೂ ತನ್ನ ದಿವ್ಯವಾದ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಪರಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಸದ್ಯ ಇತ್ಯಾ ಪರಿ ಲೋಕಾನ್ ಪರಿ ದಿಶಃ ಪರಿ ಸ್ತಃ |
ಯತಸ್ಯ ತಂತುಂ ನಿತತಂ ನಿಚ್ಯತ್ಯ ತದಪತ್ಯತ್ತದಭವತ್ತದಾಸೀತ್ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೧೨)

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸುತ್ತಿ, ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸಿ, ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞತಂತುವನ್ನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡಿ ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲ ಕರ್ತವ್ಯಪರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪುನಃ ತನ್ನದೇ ಆದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಸದಸಸ್ಯ ತಿನುದ್ಭುತಂ ಪ್ರಿಯಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ಕಾಮ್ಯಂ |

ಸನಿಂ ಮೇಧಾನುಯಾಸಿಷಗ್ನ್ ಸ್ವಾಹಾ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೧೩)

ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಪಾಲಕನೂ, ಅಧ್ಯತರೂಪವುಳ್ಳವನೂ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ ಮಿತ್ರನೂ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ನಾನು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಯಾಚಿಸುತ್ತೇನೆ. ಕರ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಧನವನ್ನು ಯಾಚಿಸುತ್ತೇನೆ ಆ ಮೇಧೆಯ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದರೆ—

ಯಾಂ ಮೇಧಾಂ ದೇವಗಣಾಃ ಪಿತರಶ್ವೋಪಾಸತೇ |

ತಯಾ ಮಾನುಷ್ಯ ಮೇಧಯಾಗ್ನೇ ಮೇಧಾವಿನಂ ಕುರು ಸ್ವಾಹಾ ||

(ವಾ. ರಂ. ೩೨-೧೪)

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಿತೃಗಳೂ ದೇವತೆಗಳೂ ಉಪಾಸಿಸುವರೋ ಆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಾತ್ಮಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ನನಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

ಮೇಧಾಂ ಮೇ ವರುಣೋ ದದಾತು ಮೇಧಾನುಗ್ನಿಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |

ಮೇಧಾಮಿಂದ್ರಶ್ಚ ವಾಯುಶ್ಚ ಮೇಧಾಂ ಧಾತಾ ದದಾತು ಮೇ ಸ್ವಾಹಾ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೧೫)

ವರುಣನೂ, ಅಗ್ನಿಯೂ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ, ಇಂದ್ರನೂ, ವಾಯುವೂ ನನಗೆ ಕರ್ಮವಿಷಯಕವಾದ ಮೇಧೆಯನ್ನನುಗ್ರಹಿಸಲಿ. ನನ್ನ ಈ ಆಹುತಿಯು ಉತ್ತಮವಾದ ಆಹುತಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿ ಹುತವಾಗಲಿ.

ಇದಂ ಮೇ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ಕ್ಷತ್ರಂ ಚೋಭೀ ಶ್ರಿಯಮುತ್ಪತಾಂ |

ಮಯಿ ದೇವಾ ದಧತು ಶ್ರಿಯಮುತ್ಪಮಾಂ ತಸ್ಯೈ ತೇ ಸ್ವಾಹಾ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೧೬)

ನನ್ನ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಫಲರೂಪವಾಗಿ ಲಭಿಸುವ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಸಕಲರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯರೂ ಅನುಭವಿಸಲಿ. ಯಜ್ಞಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದಲೇ ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣವಾಗುವುದರಿಂದ ಆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ನನಗೆ ಒದಗಿಸಲಿ, ಎಂಬ ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಸರ್ವಮೇಧದ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗತಕ್ಕವೆಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ.

ಹೀಗೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಂದ ಆರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸರ್ವಮೇಧಾತ್ಮಕಯಾಗವನ್ನು ಸಕಲರೂ ಆಚರಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಸರ್ವೇಶ್ವರತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ, ಸರ್ವಮೇಧಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞವು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲೂ ವೈವಿಧ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಗೂ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಯೇ ಮೂಲವೆಂದು ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಸರ್ವಮೇಧವೆಂದುಕರೆಯದೆ ಇದ್ದರೂ, ಸರ್ವಮೇಧದ ವರ್ಣನೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಸೌ ನೈ ಲೋಕೋಗ್ನಿಗೌತಮ ತಸ್ಯಾದಿತ್ಯ ಏನ ಸಮಿದ್ರಶ್ಮಯೋ ಧೂಮೋಽಹರರ್ಚಿದ್-
ಶೋಽಂಗಾರಾ ಅವಾಂತರದಿಶೋ ವಿಸ್ಫುಲಿಂಗಾಽಸ್ತಿಸ್ತೇತಸ್ತಿಸ್ತಗ್ನೌ ದೇವಾಃ ಶ್ರದ್ಧಾಂ
ಜುಹ್ವತಿ ತಸ್ಯಾ ಆಹುತ್ಯೈ ಸೋಮೋ ರಾಜಾ ಸಂಭವತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೬-೨-೯)

ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವೇ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಯು, ಆದಿತ್ಯನೇ ಸಮಿತ್ತು. ಆದಿತ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳೇ ಧೂಮಗಳು. ಹಗಲೇ ಜ್ವಾಲೆಯು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಕ್ಕುಗಳೇ ಅಂಗಾರಗಳು. ಅವಾಂತರ ದಿಕ್ಕುಗಳೇ ಕಿಡಿಗಳು. ಈ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಶ್ರದ್ಧಾ ರೂಪದ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಸೋಮರಾಜನು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಪರ್ಜನ್ಯೋ ನಾ ಅಗ್ನಿಗೌತಮಃ; ತಸ್ಯ ಸಂವತ್ಸರ ಏನ ಸಮಿತ್, ಅಭ್ರಾಣಿ ಧೂಮಾಃ,
ವಿದ್ಯುದರ್ಚಿಃ, ಅಶನಿರಂಗಾರಾಃ, ಹ್ರದ್ರನಯೋ ವಿಸ್ಫುಲಿಂಗಾಃ ತಸ್ತಿಸ್ತೇತಸ್ತಿಸ್ತಗ್ನೌ
ದೇವಾಃ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಂ ಜುಹ್ವತಿ; ತಸ್ಯಾ ಆಹುತ್ಯೈ ವೃಷ್ಟಿಃ ಸಂಭವತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೬-೨-೧೦)

ಪರ್ಜನ್ಯನೇ ಅಗ್ನಿಯು; ಸಂವತ್ಸರವೇ ಸಮಿತ್ತು, ಮೋಡಗಳೇ ಹೊಗೆಗಳು, ವಿದ್ಯುತ್ತೇ (ಮಿಂಚು) ಜ್ವಾಲೆಯು, ಸಿಡಿಲೇ ಅಂಗಾರಗಳು (ಇದ್ದಿಲು) ಗುಡುಗೇ ಕಿಡಿಗಳು. ದೇವತೆಗಳು ಈ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಮರಾಜನನ್ನು ಆಹುತಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. (ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಸೋಮ; ಸೋಮನಿಂದ ವೃಷ್ಟಿ) ಈ ಎರಡು ತತ್ತ್ವಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿನಂತರ;

ಅಯಂ ನೈ ಲೋಕೋಗ್ನಿಗೌತಮಃ; ತಸ್ಯ ಪೃಥಿವ್ಯೇವ ಸಮಿತ್, ಅಗ್ನಿಧೂಮಾಃ,
ರಾತ್ರಿರರ್ಚಿಃ ಚಂದ್ರಮಾ ಅಂಗಾರಾಃ, ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ವಿಸ್ಫುಲಿಂಗಾಃ; ತಸ್ತಿಸ್ತೇತಸ್ತಿಸ್ತಗ್ನೌ
ದೇವಾ ವೃಷ್ಟಿಂ ಜುಹ್ವತಿ | ತಸ್ಯಾ ಆಹುತ್ಯಾ ಅನ್ನಂ ಸಂಭವತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೬-೨-೧೧)

ಈ ಲೋಕವೇ ಅಗ್ನಿಯು, ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಸಮಿತ್ತು, ಅಗ್ನಿಯೇ ಧೂಮವು. ರಾತ್ರಿಯೇ ಜ್ವಾಲೆಯು; ಚಂದ್ರನೇ ಅಂಗಾರವು; ನಕ್ಷತ್ರಗಳೇ ಕಿಡಿಗಳು. ಈ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ದೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ತತ್ಪಲವಾಗಿ ಅನ್ನವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪುರುಷೋ ನಾ ಅಗ್ನಿಗೌತಮ, ತಸ್ಯ ವ್ಯಾತ್ಮನೇನ ಸಮಿತ್, ಪ್ರಾಣೋ ಧೂಮಃ,
ವಾಗರ್ಚಿಃ, ಚಕ್ಷುರಂಗಾರಾಃ, ಶ್ರೋತ್ರಂ ವಿಸ್ಪುಲಿಂಗಾಃ, ತಸ್ಮಿನ್ನೇತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನಾ ದೇವಾ ಅನ್ನಂ
ಜುಹ್ವತಿ | ತಸ್ಯಾ ಅಹುತ್ಯೈ ರೇತಃ ಸಂಭವತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೬-೨-೧೨)

ಪುರುಷನೇ ಯಜ್ಞಾ ಗ್ನಿಯು, ತೆರದ ಮುಖವೇ ಸಮಿತ್ತು ; ಪ್ರಾಣವೇ ಧೂಮವು, ವಾಕ್ಯೇ ಜ್ವಾಲೆಯು, ಚಕ್ಷುಸ್ಸೇ
ಅಂಗಾರವು, ಕಿವಿಯೇ ಕಿಡಿಗಳು. ಈ ಯಜ್ಞಾ ಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಅನ್ನರೂಪವಾದ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ.
ಈ ಆಹುತಿಯ ಫಲವಾಗಿ ರೇತಸ್ಸು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥೈನಮಗ್ನಯೇ ಹರಂತಿ, ತಸ್ಯಾಗ್ನಿರೇನಾಗ್ನಿರ್ಭವತಿ | ಸಮಿತ್ಸಮಿತ್ . ಧೂಮೋ ಧೂಮಃ,
ಅರ್ಚಿರರ್ಚಿಃ, ಅಂಗಾರಾ ಅಂಗಾರಾಃ, ವಿಸ್ಪುಲಿಂಗಾ ವಿಸ್ಪುಲಿಂಗಾಃ, ತಸ್ಮಿನ್ನೇತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನಾ
ದೇವಾಃ ಪುರುಷಂ ಜುಹ್ವತಿ, ತಸ್ಯಾ ಅಹುತ್ಯೈ ಪುರುಷೋ ಭಾಸ್ವರವರ್ಣಃ ಸಂಭವತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೬-೨-೧೪)

ಅನಂತರ (ಪುರುಷನು ಮೃತನಾದನಂತರ) ಅವನನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಸಾಕ್ಷಾದ್ಗ್ನಿಯಾದುದರಿಂದ
ಸಮಿತ್ತೇ ಸಮಿತ್ತು ಮತ್ತು ಧೂಮ, ಜ್ವಾಲೆ, ಅಂಗಾರ, ಕಿಡಿಗಳು ಎಲ್ಲವೂ ಅದಕ್ಕೆ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.
ಈ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಪುರುಷನನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ತೇಜೋಯುತನಾದ ಪುರುಷನು
ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಈ ರೀತಿ, ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಯಜ್ಞಮಯವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದೂ, ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯಜ್ಞದ ಫಲ
ವಾಗಿಯೂ ಒಂದೊಂದು ಹೊಸಸೃಷ್ಟಿಯು ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದೂ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಯಜ್ಞಮೂಲತ್ವವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರು
ತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಯಜ್ಞವೇ ಹೇತುವು. ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಪುನಃ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆಹುತಿಯು ;
ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿ. ಹೀಗೆ ಈ ಸರ್ವಮೇಧತತ್ತ್ವವು ವಿಶ್ವದ ಐಕ್ಯವನ್ನೂ ಈ ಐಕ್ಯದ ನೆಲೆಯು ಪರಮಾತ್ಮನೆಂಬ ಬೃಹ
ತ್ತ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮೂಲತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಕರೆದಿದೆಯೋ
ಅದನ್ನು ಸಂಹಿತಾ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದು ಕರೆದಿವೆ. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ
ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸರ್ವಮೇಧದರೂಪದ ತಪಸ್ಸಿನ ಫಲ. ಜಗತ್ಕಾರಣನೂ,
ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಅದ್ವಿತೀಯನೂ ಆಗಿದ್ದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಸಾಧನವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು
ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ತನ್ನನ್ನೇ ಎಂದರೆ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ತನ್ನ ಪೂರ್ಣರೂಪವನ್ನೇ ಆಹುತಿ
ಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಇದನ್ನೇ ಬುಕ್ತಂಹತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ—

ಯ ಆತ್ಮದಾ ಬಲದಾ ಯಸ್ಯ ವಿಶ್ವ ಉಪಾಸತೇ ಪ್ರತಿಷಂ ಯಸ್ಯ ದೇವಾಃ |

ಯಸ್ಯ ಛಾಯಾಮೃತಂ ಯಸ್ಯ ಮೃತ್ಯುಃ ಕಸ್ಮೈ ದೇನಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮು ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೨-೧-೨)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ತನ್ನ ವಿಶ್ವಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು
ನಿರ್ವಹಿಸಿದನು. ಅವನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನೇ ದೇವಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೃತ್ಯುವೂ ಅಮೃತತ್ವವೂ ಆ

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಛಾಯೆಗಳು. ಅಂತಹ ನಿಶ್ಚಯವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ನಾವೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನಾಚರಿಸಿ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸೋಣ ಎಂದು ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇದೇ ವಿಶ್ವಯಜ್ಞವು ಸೃಷ್ಟಿ ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತೆ ಲಯಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಮೂಲವೆಂದೂ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗೆ ಸಾಧಕವೆಂದೂ ಸಹ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಥ ದೇವಾಃ | ಅನ್ಯೋನ್ಯಸ್ಥಿನ್ನೇವ ಜುಹ್ವತರ್ವೇರುಪೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರದದ್ವಾ
ಯಜ್ಞೋ ಹೈಷಾಮಾಸ ಯಜ್ಞೋ ಹಿ ದೇವಾನಾಮನ್ಯಂ ||

(ಶ. ಜ್ಯ. ೧೧-೧-೮-೨)

ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಪರಸ್ಪರ ಪೋಷಕವಾದ ಆಹಾರಗಳನ್ನರ್ಪಿಸಿದರು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅವರಿಗೆ ತನ್ನನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಆಗ ಅದೇ ಸರ್ವಮೋಧವಾಯಿತು. ಆ ಸರ್ವಮೋಧವೇ ಪುನಃ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತತ್ತಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞವನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಅನ್ನವೆಂದು (ಎಂದರೆ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವೆಂದು) ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ಸ ಏತೇನ ಯಜ್ಞೇನ ದೇವೇಭ್ಯ ಆತ್ಮಾನಂ ನಿರಕ್ರೀಣೇತ ಸ ಯದ್ವ್ರತಮುಪೈತಿ ಯಥೈವ
ತತ್ಪಜಾಪತಿರ್ದೇವೇಭ್ಯ ಆತ್ಮಾನಂ ಸ್ರಾಯಚ್ಛತ್ |

(ಶ. ಜ್ಯ. ೧೧-೧-೮-೩)

ದೇವತೆಗಳ ಯಜ್ಞದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅವರಿಗೆ ಪುನಃ ತನ್ನನ್ನೇ ಆರಿಸಿದನಂತರ ಯಜ್ಞಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ತನ್ನ ಪ್ರತಿರೂಪವನ್ನು ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಈ ರೀತಿ ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ತನ್ನ ಪ್ರತಿದೂಪವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸಿದುದರಿಂದ ತತ್ತ್ವವೇತ್ತರು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೇ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಪರ್ವಾಯನಾಮದಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಏಕಯವನ್ನು ೬೦ದೇ ವಿನರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

2

ಮೇಲೆ ವರ್ಣಿತವಾದ ಸರ್ವನೇಧದಿಂದ (ಅಥವಾ ಪುರುಷನೇಧದ ಫಲವಾಗಿ) ಸ್ವಕದಾಚ್ಯವು ಸಂಪಾದಿತವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞಸಂಪಾದನೆಗೆ ಆಚ್ಯನೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾಧನ. ಈ ಮುಖ್ಯಸಾಧನವೇ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಚ್ಯದ ಮಡೆತ್ತುವೆನು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ದೇವರಫೋವಾ ಏಷ ಯದ್ಯಜ್ಞಸ್ತಸ್ಯೈತಾವಂಶಾ ರತ್ತೀ ಯದಾಜ್ಯಪ್ರಲುಗೇ ತದ್ಯದಾಜ್ಯೇನ
ಪವನಾನಮನುಶಂಸತಿ ಪ್ರಲುಗೇಣಾಜ್ಯಂ ||

(ಇ. ಪತ್ರ ೨-೩೩)

ಯಜ್ಞವೇ ದೇವತೆಗಳ ರಥವು. ಆಜ್ಞ ಮತ್ತು ಪ್ರಭುಗಳನ್ನು ಈ ರಥದ ಅಂತರ್ನಿಯಾನುಕವಾದ ಕಡಿವಾಣಗಳು, ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದ ನಿರ್ವಹಣಕ್ಕೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಸಾಧನವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಆದುದರಿಂದಲೇ, ದೇವತೆಗಳ. ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನರಿತು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆಜ್ಞದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರು. ಇವರ ಮಹತ್ವ ಮತ್ತು ಫಲಗಳೇನೆಂದರೆ :-

ತಸ್ಮಾದಾಜ್ಞಸ್ಯೈವ ಯಜ್ಞೇದಾಜ್ಞಗಂ ಹ ವಾ ಅನಯೋರ್ದ್ವಾವಾಪ್ಯಧಿವ್ಯೋಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಂ
ರಸಸ್ತತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮೇವೈನೇ ಏತತ್ ಸ್ವೇನ ರಸೇನ ಮೇಧೇನ ಪ್ರೀಣಾತಿ ತಸ್ಮಾದಾಜ್ಞಸ್ಯೈವ
ಯಜ್ಞೇತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೩-೧೦)

ಅಜ್ಞೇ ದ್ವಾವಾಪ್ಯಧಿಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಬಲದಾಯಕವಾದ ಉತ್ತಮವಾದ ರಸವು. ಅದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನು
ಅರ್ಪಿಸುವವನು ದ್ವಾವಾಪ್ಯಧಿಗಳ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ರಸಗಳನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟು
ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞವಿಲ್ಲದೇ ಇನ್ನಾವ ಆಹುತಿಯೂ ವಿಹಿತವಲ್ಲ.

ಏತೇನ ವೈ ದೇವಾಃ ಯಜ್ಞೇನೇಷ್ಟ್ವಾ ಉಭಯಾನಾನೋಷಧೀನಾಂ ಯಾಶ್ಚ ಮನುಷ್ಯಾಃ
ಉಪಜೀವಂತಿ ಯಾಶ್ಚ ಪಶವಃ ಕೃತ್ಯಾಮಿವ ತ್ವದ್ವಿಷಮಿವ ತ್ವದಪಜಘ್ನಸ್ತತ ಅಶ್ನ-
ನ್ಮನುಷ್ಯಾ ಅಲಿಶಂತ ಪಶವಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೩-೧೧)

ಈ ಅಜ್ಞಾಹುತಿಯ ಅರ್ಪಣೆಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದುದರಿಂದಲೇ, ಪಶುಗಳೇ ಭಕ್ಷಿಸುವ
ಓಷಧಿಗಳಿಂದಲೂ, ಮಾನವರಿಗೆ ಆಹಾರವಾದ ಓಷಧಿಗಳಿಂದಲೂ ಸಹ ವಿಷವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದರು. ಇದರ
ಫಲವಾಗಿ ಮಾನವರೂ ಮತ್ತು ಪಶುಗಳೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಆಹಾರವನ್ನು ಸುಖವಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸಲು ಅವಕಾಶವಾಯಿತು
ಎಂದು ಅಜ್ಞಾಹುತಿಯಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಲೋಕಕ್ಷೇಮವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ (೧೦-೯೦-೮) ಪೃಷದಾಜ್ಞವು ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ. ದಧಿಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಅಜ್ಞವೆಂದು
ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಯಾಗದಲ್ಲಿ ದಧಿಯ ಸ್ಥಾನವೇನು, ಅಜ್ಞದ ಸ್ಥಾನವೇನು ಮತ್ತು
ಇವೆರಡರ ಪ್ರಭಾವವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುವಾಗ ವ್ಯಾವಾಪ್ಯಧಿಗಳಿಗೂ
ಪೃಷದಾಜ್ಞಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಮತ್ತು ದ್ವಾವಾಪ್ಯಧಿಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ
ಉಪಯುಕ್ತತೆಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಕೂರ್ಮಮುಪದಧಾತಿ | | ತಸ್ಯ ಯದಧರಂ ಕಸಾಲಂ | ಅಯಗಂ ಸ ಲೋಕಸ್ತ-
ತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಮಿವ ಭವತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಇವ ಹ್ಯಯಂ ಲೋಕೋಽಥ ಯದುತ್ತರಗಂ ಸಾ
ದ್ಯೌಸ್ತದ್ವ್ಯವಗೃಹೀತಾಂತಮಿವ ಭವತಿ ನ್ಯವಗೃಹೀತಾಂತೇನ ಹಿ ದ್ಯೌರಥ ಯದಂತರಾ
ತದಂತರಿಕ್ಷಗಂ ಸ ಏಷ ಇನು ಇವ ಲೋಕಾ ಇಮಾನೇವೈತಲ್ಲೋಕಾನುಪದಧಾತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೭-೫-೧-೨)

ಯಜ್ಞಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಗುವ ಕೂರ್ಮದ ಅಡಿಯ ಚಿಪ್ಪು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ.
ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಚಿಪ್ಪು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ದ್ಯುಲೋಕದ ಅಂತ್ಯಪ್ರದೇಶಗಳು ಬಾಗಿರುವಂತೆಯೇ
ಈ ಚಿಪ್ಪಿನ ಕೊನೆಯ ಪ್ರದೇಶಗಳೂ ಬಾಗಿವೆ. ದ್ವಾವಾಪ್ಯಧಿಗಳ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವೆಲ್ಲವೂ ವಾಯುವಿನಿಂದ ತುಂಬಿರು
ವಂತೆ ಕೂರ್ಮದ ಈ ಎರಡು ಚಿಪ್ಪುಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗವೂ ವಾಯುವಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದ

ರಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ—

ತಮುಭ್ಯನಕ್ತಿ ದಧ್ನಾ ಮಧುನಾ ಘೃತೇನ ದಧಿ ಹೈನಾಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ರಸೋ ಘೃತಮಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ
ಮಧ್ವಮುಷ್ಯ ಸ್ವೇನೈವೈನಮೇತದ್ರೂಪೇಣ ಸಮರ್ಥಯತ್ಯಥೋ ದಧಿ ಹೈನಾಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ
ರಸೋ ಘೃತಮಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ ಮಧ್ವಮುಷ್ಯ ಸ್ವೇನೈವೈನಮೇತದ್ರೂಪೇಣ ಸಮರ್ಥಯತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೭-೫-೧-೩)

ಕೂರ್ಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನಂತರ ಅದಕ್ಕೆ ದಧಿ, ಮಧು ಮತ್ತು ಘೃತ ಇವುಗಳ ಲೇಪವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ದಧಿಯು ಪೃಥ್ವೀರೂಪದ್ದಾಗಿದೆ. ಘೃತವು ಅಂತರಿಕ್ಷರೂಪದ್ದಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಮಧುವು ದ್ಯುಲೋಕದ ರೂಪದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಕೂರ್ಮವನ್ನು ಆಯಾ ಲೋಕಗಳ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯೆಂದಲೇ ಲೇಪಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ದಧಿಯು ಈ ಲೋಕದ ಸಾರ, ಘೃತವು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸಾರ ಮತ್ತು ಮಧುವು ದ್ಯುಲೋಕದ ಸಾರ. ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಕೂರ್ಮವನ್ನು ಅದರ ಪೂರ್ಣವಾದ ಸಾರದಿಂದಲೇ ತುಂಬಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲ ಸಾರವೆಂದು ಘೃತವು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸುತವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾದ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಥೈನಮುಖಿಜುಹೋತಿ | ಜಾಯತ ಏಷ ಏತದ್ಯಜ್ಜೀಯತೇ ಸ ಏಷ ಸರ್ವಸ್ಯಾ ಅನ್ನಾಯ
ಜಾಯತೇ ಸರ್ವಸ್ಯಾ ಅಸ್ಯೈಷ ರಸೋ ಯದಾಜ್ಯಮುಘಾಂ ಚ ಹ್ಯೇಷ ಓಷಧೀನಾಂ ಚ
ರಸೋಽಸ್ಯೈವೈನಮೇತತ್ಸರ್ವಸ್ಯ ರಸೇನ ಪ್ರೀಣಾತಿ ಯಾನಾನು ವೈ ರಸಸ್ತಾನಾನಾತ್ಮಾನೇ-
ನೈವೈನಮೇತತ್ಸರ್ವೇಣ ಪ್ರೀಣಾತಿ ಪಂಚಗೃಹೀತೇನ ಪಂಚಚಿಕಿತ್ಯೋಗ್ನಿಃ ಪಂಚರ್ತವಃ
ಸಂವತ್ಸರಃ ಸಂವತ್ಸರೋಽಗ್ನಿರ್ಯಾವತ್ಯಸ್ಯ ಮಾತ್ರಾ ತಾವತ್ಯೈವೈನಮೇತದನ್ನೇನ ಪ್ರೀಣಾತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೭-೨-೩-೪)

ಅಗ್ನಿಚಿತಿಯು ನಿರ್ಮಿತವಾದೊಡನೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಸಕಲವಿಧವಾದ ಅನ್ನಗಳಿಗೂ ಅವನೇ ಉತ್ಪಾದಕನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಓಷಧಿಗಳಿಗೂ ಜಲಗಳಿಗೂ ರಸಭೂತವಾದ ಘೃತವೇ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲ ರಸರೂಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವದ ಜೈತನ್ಯಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಘೃತವನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಜೈತನ್ಯಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾದ ರಸವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಜೈತನ್ಯದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸಕಲ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ದೇಹದ ಅರ್ಪಣೆಯಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ಘೃತದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸಹ ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಗ್ನಿಯೇ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕವು. ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೆ ಐದು ಅವಯವಗಳು ಇರುವಂತೆ (ವಸಂತಾದಿ ಋತುಗಳು) ಅಗ್ನಿಚಿತ್ತಿಗೂ ಐದು ಸಾಲುಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಐದು ಚನುಸಪಾತ್ರಿಗಳಿಂದ ಘೃತದ ಅರ್ಪಣೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಐದು ಭಾಗವೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮಹಾರೂಪದ ಐದು ಅವಯವಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸಂವತ್ಸರದ ಋತ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಅವಯವಗಳು ಮತ್ತು ಘೃತದ ಅವಯವಗಳು ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ

ಘೃತಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಇರುವ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವಜೀವನಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞವು ಪೋಷಕವು. ಆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಘೃತವು ಪೋಷಕವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಸಾರವೆಂದೂ, ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಪೋಷಣೆ ಎರಡಕ್ಕೂ ಮುಖ್ಯಾಧಾರವೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಅಜ್ಯೇನ ಜುಹೋತಿ | ತೋಜೋ ನಾ ಆಜ್ಯಂ ತೇಜಸ್ಯನಾಸ್ತಿಸ್ತತ್ರೇಜೋ ದಧಾತ್ಯಾಜ್ಯೇನ
ಜುಹೋತ್ಯೇತದ್ವೈ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಂ ಧಾನು ಯದಾಜ್ಯಂ ಪ್ರಿಯೇಣೈವೈನಾನ್ಧಾಮ್ನಾ
ಸಮರ್ಥಯತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩.೨-೧-೨)

ಘೃತವೇ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲ ತೇಜಸ್ಸನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಅದೇ ತೇಜೋಮಯವಾಗಿದೆ. ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ತೇಜೋಮಯವಾದ ಘೃತವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಕರವಾದ ಆಶ್ರಯವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಘೃತಕ್ಕೂ ಅತ್ಯತಿಶಯವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ಆ ತ್ವಾ ಜಿಘರ್ಮಿ ಮನಸಾ ಘೃತೇನೇತಿ | ಆ ತ್ವಾ ಜುಹೋಮಿ ಮನಸಾ ಚ ಘೃತೇನ
ಚೇತ್ಯೇತತ್ಪ್ರತಿಕ್ಷಿಯಂತಂ ಭುವಾನಿ ನಿಶ್ವೇತಿ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಾಹೋಷ ಸರ್ವಾಣಿ ಭುವನಾನಿ
ಕ್ಷಿಯತಿ | | ಧ್ವಾಭ್ಯಾಮಭಿಜುಹೋತಿ | ದ್ವಿಪಾದ್ಯಜಮಾನೋ
ಯಜಮಾನೋಽಗ್ನಿರ್ಯಾವಾನಗ್ನಿರ್ಯಾವತ್ಯಸ್ಯ ಮಾತ್ರಾ ತಾನತೈವೈನಮೇತದ್ರೇತೋ
ಭೂತಗಂ ಸಿಂಚತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬.೩-೩-೨೧)

ಧ್ವಾನಾತ್ಮಕವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಘೃತವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂಬುದೇ ಯಜಮಾನನ ಸಂಕಲ್ಪ. ಯಜಮಾನನು ಎರಡು ಪಾದಗಳುಳ್ಳವನು. ಯಜಮಾನನೂ ಅಗ್ನಿರೂಪನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಇದರ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಎರಡು ಪಾತ್ರೆಗಳಿಂದ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಘೃತರೂಪವಾದ ಆಹುತಿಗಳನ್ನರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಹೇತುವಾದ ಬೀಜವನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸಿದಂತಾಯಿತು ಎಂದು ಯಜ್ಞ, ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಘೃತ ಇವುಗಳ ಪರಸ್ಪರಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪಶ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಆನ್ನವು ಲಭಿಸಿ ತತ್ಪಲವಾಗಿ ಪೃಷದಾಜ್ಯದ ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಪುನಃ ಪೃಷದಾಜ್ಯದ ಅರ್ಪಣೆಯಿಂದ ಯಜ್ಞಾಚರಣೆ, ಈ ರೀತಿ ವಿಶ್ವದ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಸ್ಥಿತಿಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯುಪಯುಕ್ತವಾದ ಯಜ್ಞ ಮತ್ತು ಘೃತಗಳ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

೩

ಸರ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದ ವಾಯುದೇವತಾಕವಾದ ಪಶುಗಳನ್ನೂ ಉಳಿದ ಗ್ರಾಮ್ಯ ಮತ್ತು ಅರಣ್ಯಕವಾದ ಪಶುಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಉತ್ತರಾರ್ಥವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. (ವಾಯು ವ್ಯಾನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಪಕ್ಷಿಗಳೆಂದು ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯ.

ಆದರೆ ವಾಯುದೇವತಾಕವಾದ ಪಶುಗಳು ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿ ೧೦ನೇ ಶ್ಲೋಕವು ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಆದಿತ್ಯದೇವತಾಕ ಮತ್ತು ವಾಯುದೇವತಾಕ ಎಂದು ಯಜ್ಞಪಶುಗಳು ಎರಡು ವಿಧ ಅಥವಾ ಆದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ವಾಯು ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳೂ ಪಶುಗಳಿಗೆ ಅಧಿದೇವತೆಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಭಾಗವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಯೆಂದಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ವಾಯುದೇವತಾಕವೆಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಅಧಿಕವಾಗಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವಾಯವಸ್ಥೇತ್ಯಾಹ | ವಾಯುರ್ನಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷಾಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷದೇವತ್ಯಾಃ ಖಲು
ವೈ ಪಶವಃ | ವಾಯವ ಏವೈನಾನ್ವರಿ ದದಾತಿ | ಪ್ರ ವಾ ಏನಾನೇತದಾಕರೋತಿ |
ಯದಾಹ | ವಾಯವಸ್ಥೇತ್ಯುಪಾಯವಸ್ಥೇತ್ಯಾಹ | ಯಜಮಾನಾಯೈವ ಪಶೂ-
ನುಪಹ್ವಯತೇ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩. ೨-೩, ೪)

ವಾಯುವೇ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯು. ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕಿರುವ ದೇವತೆಗಳೇ ಪಶುಗಳ ಅಧಿದೇವತೆಗಳು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ವಾಯುವು ಪಶುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ವಾಯುದೇವನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಆಯಾ ಪಶುಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಏತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಒಂದು ಇತಿಹಾಸ ರೂಪದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ವಾಯುವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ,

ಸ ಯತ್ರೈತಾಗ್ಂ ಹೋತಾ ತಗಂಸತಿ | ಏಕಯಾ ಚ ದಶಭಿಶ್ಚ, ವಾಯು-
ಪ್ರಣೇತಾ ವೈ ಪಶವಃ ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ವಾಯುಃ ಪ್ರಾಣೇನ ಹಿ ಪಶವತ್ಪರಂತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪. ೪-೧-೧೫)

ಏಕಯಾ ಚ ದಶಭಿಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಾಯುವನ್ನೂ ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಆರ್ಪಿಸುವ ಪಶುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪಾನಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಸಡಲಿಸುವಂತೆ ವಾಯುವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಪಶುಗಳೆಲ್ಲವೂ ವಾಯುವಿನ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟವು. ಪ್ರಾಣವೇ ವಾಯುವಾದುದರಿಂದ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಾಣಾನಧೀನವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ವಾಯುವಿನ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ;—

ಸ ಹ ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪಶುಭಿರಪಚಕ್ರಾಮ | ತಂ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾತಃಸವನೇನ್ದ್ರಮಂತ್ರಯಂತ ಸ
ನೋಪಾವರ್ತತ ತಂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನೇನ್ದ್ರಮಂತ್ರಯಂತ ಸ ಹ ನೈವೋಪಾವರ್ತತ
ತಂ ತೃತೀಯಸವನೇನ್ದ್ರಮಂತ್ರಯಂತ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪. ೪. ೧-೧೬)

ಒಂದು ಸಲ ವಾಯುವು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತನ್ನ ಪಶುಗಳ ಸಮೇತವಾಗಿ ದೂರಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೊರಟುಹೋದನು. ದೇವತೆಗಳು ಅವನನ್ನು ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರೆದರು, ಅವನು ಹಿಂತಿರುಗಲಿಲ್ಲ. ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರೆದರು. ಆಗಲೂ ಹಿಂತಿರುಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಪುನಃ ತೃತೀಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರೆದರು. ಆಗ,

ಸ ಹೋಪಾವತ್ಸ್ಯನ್ಮನಾಚ | ಯದ್ವ ಉಪಾವರ್ತೇಯಂ ಕಿಂ ನೇ ತತಃ ಸ್ಯಾದಿತಿ ತ್ವಯೈ-
ವೈತಾನಿ ಸಾತ್ರಾಣಿ ಯುಜ್ಯೇರಂಸ್ತ್ವಯಾ ವಿಮುಚ್ಯೇರನ್ನಿತಿ ತದೇನೇನೈತತ್ಪ್ರಾತ್ರಾಣಿ
ಯುಜ್ಯಂತೇ ತದೈಂದ್ರವಾಯವಾಗ್ರಾನ್ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಗೃಹ್ಣಾತ್ಯಭೈನೇನೈತತ್ಪ್ರಾತ್ರಾಣಿ
ವಿಮುಚ್ಯಂತೇ ಯದಾಹ ನಿಯುದ್ಧಿರ್ವಾಯವಿಹ ತಾ ವಿಮುಂಚೇತಿ ಪಶವೋ ವೈ ನಿಯುತ-
ಸ್ತತ್ಪಶುಭಿರೇನೈತತ್ಪ್ರಾತ್ರಾಣಿ ವಿಮುಚ್ಯಂತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೪-೧-೧೬)

ವಾಯುವು ಆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗನುಸಾರವಾಗಿ ಹಿಂತಿರುಗಲು ಮನಸ್ಸುಮಾಡಿ ನಾನು ಹಿಂತಿರುಗಿದರೆ ನನಗೆ ಸಿಕ್ಕುವ ಪ್ರತಿ-
ಫಲವೇನು? ಎಂದು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು. ಈ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಯೋಜನಮಾಡುವುದೂ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ
ಪಾನಮಾಡಲು ಸಹಾಯವಾಗುವಂತೆ ಸಡಲಿಸುವುದೂ ನಿನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಇಂದ್ರ
ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲು ಹಿಡಿದಾಗ ಇವು ಯೋಜಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ನಿಯುದ್ಧಿರ್ವಾಯವಿಹ ಎಂಬ
ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ವಾಯುವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದಾಗ ಅವು ಸಡಿಲವಾಗುತ್ತವೆ. ನಿಯುತ್ ಎಂದರೆ ಪಶುಗಳು. ಈ ಪಶುಗಳ
ಸಹಾಯದಿಂದ ಆ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಸಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಎಂದರೆ ಪಾನಾರ್ಹವಾಗುತ್ತವೆ, ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ,
ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನೂ ಪಶುಗಳ ಅಧಿದೇವತೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಥ ದಧಿ ಗೃಹ್ಣಾತಿ | ಅದಿತ್ಯಾನಾಂ ವೈ ತೃತೀಯಸವನಮಾದಿತ್ಯಾನ್ ವಾ ಅನು ಪಶವಸ್ತ-
ತ್ಪಶುಷ್ಟೇನೈತತ್ಪ್ರಯೋ ದಧಾತಿ ತದಿದಂ ಪಶುಷು ಪಯೋ ಹಿತಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೩-೫-೧೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನೇ ಪಶುಗಳ ಪಾಲಕನಾದುದರಿಂದ ಅವನೇ ಅಧಿದೇವತೆಯೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಅದಿತ್ಯ
ನಿಂದಲೇ ವೃಷ್ಟಿಯು. ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ಅನ್ನ. ಈ ಅನ್ನದಿಂದಲೇ ಪಶುಗಳ ರಕ್ಷಣೆಯಾದುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನೇ
ಪಶುಸಂರಕ್ಷಕನೆಂದಾಯಿತು. ಅದುದರಿಂದ ಪಶುಗಳಿಗೆ ಅದಿತ್ಯನೇ ಅಧಿದೇವತೆ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಆಯಾ ಪ್ರಕರಣಾನು-
ಸಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಈ ಪಶುಗಳು ಎರಡು ವಿಧ. ಗ್ರಾಮ್ಯ ಮತ್ತು ಆರಣ್ಯ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಪಶುಗಳೂ ಮಾನವನು
ಯಜ್ಞಮಾಡಲು ಸಾಧಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅದೇ ಪಶುಗಳನ್ನು ಆನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಯಜ್ಞ ಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ಅವುಗಳ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣೆ. ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಈ
ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ಶ್ವೇತೋ ರಕ್ತಿಃ ಪರಿ ಸರ್ವಂ ಬಭೂವ | ಸುವನ್ಮಹ್ಯಂ ಪಶೂನ್ ವಿಶ್ವರೂಪಾನ್ ||

(ತೈ. ಅ. ೩-೧೧)

ಶ್ವೇತರೂಪವಾದ ಆದಿತ್ಯರತ್ನಿಯು ನನಗೆ ವಿಶ್ವರೂಪಾತ್ಮಕವಾದ ಪಶುಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದೆ. ವಿಶ್ವರೂಪಾತ್ಮಕವಾದ ಪಶುಗಳೂ ಎರಡು ವಿಧ.

ಯೇ ಗ್ರಾಮ್ಯಾಃ ಪಶವೋ ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ | ವಿರೂಪಾಸ್ಸಂತೋಬಹುಧೈಕರೂಪಾಃ | ತೇಷಾಗಾಂ ಸಪ್ತಾನಾಮಿಹ ರಂತಿರಸ್ತು ||

(ತೈ. ಅ. ೩-೧೧)

ಗೋ, ಅಶ್ವ, ಅಜ, ಆನಿ, ಪುರುಷ, ಗರ್ವಭ, ಉಷ್ಕ, ಎಂಬ ಪ್ರಭೇದಗಳಿದ್ದರೂ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳವು. ಅದುದರಿಂದ ಏಕರೂಪಾಃ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ—

ಯ ಆರಣ್ಯಾಃ ಪಶವೋ ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ | ವಿರೂಪಾಸ್ಸಂತೋಬಹುಧೈಕರೂಪಾಃ || ತೇಷಾಗಾಂ ಸಪ್ತಾನಾಮಿಹ ರಂತಿರಸ್ತು ||

(ತೈ. ಅ. ೩-೧೧)

ದ್ವಿಖುರ, ಶ್ವಾಪದ, ಪಕ್ಷಿ, ಸರೀಸೃಪ, ಹಸ್ತಿ, ಮರ್ಕಟ, ನಾದೇಯ (ನದಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು) ಈ ಏಳೂ ಆರಣ್ಯಪಶುಗಳು. ಇವುಗಳೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ವಿಶೇಷಗುಣವಿದೆ. ಈ ಏಳು ಪ್ರಾಣಿಗಳೊಂದಿಗೂ ನಮ್ಮ ಸುಖವು ಬೆಳೆಯಲಿ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ ಕ್ರಮವಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಜಾತಿಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಈ ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. —

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು

ಸರ್ವಹುತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು—ಸರ್ವಾತ್ಮಕಃ ಪುರುಷಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ಯಜ್ಞೇ ಹೂಯತೇ ಸೋಽಯಂ ಸರ್ವಹುತ್ | ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಮಪುರುಷನು ಯಾವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುವನೋ ಆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸರ್ವಹುತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದಾರೆ ಅಥವಾ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಎಂದರೆ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ಹೋಮಸಾಧನದ್ರವ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ದೇವತೆಗಳು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಮಾನಸಯಜ್ಞದಿಂದ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಈ ಶಬ್ದವು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವು.

ಸಂಭೃತಂ ಪೃಷದಾಜ್ಯಂ—ಪೃಷದಾಜ್ಯವೆಂದರೆ ದಧಿಮಿಶ್ರಮಾಜ್ಯಂ ಮೊಸರಿನಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಆಜ್ಯವು (ಘೃತವು) ಎಂದು ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯು. ದಧಿ ಮತ್ತು ಆಜ್ಯ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಸ್ತುಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—

ಪೃಷದಾಜ್ಯಂ | ಪೃಷತ್ ವಿಚಿತ್ರಂ ಆಜ್ಯಂ ಪಶ್ವಾದಿಧಾನೇನ ಪಾನೀಯಂ ಪೃಷದಾಜ್ಯಂ ಅಪಾಂ ಪರಿಣಾಮಾತ್ಮಾ ದ್ರವ್ಯವಿಶೇಷಃ | ಪಶವ್ಯಃ ಆಜ್ಯಸ್ಯೈವ ಅವಸ್ಥಾವಿಶೇಷ ಇತ್ಯೇಕೇ |

ಪೃಷತ್ ಎಂದರೆ ವಿಚಿತ್ರವಾದ, ಅಜ್ಞಂ—ತುಷ್ಣವು. ತುಷ್ಣವು ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೇನು? ನಾನಾವಿಧ ಪರುಗಳ ಹಾಲಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ತುಷ್ಣವು ನಾನಾರೀತಿಯಾಗಿರುವುದು. ಗೋವಿನ ಹಾಲಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ತುಷ್ಣ, ಎಮ್ಮೆಯ ಹಾಲಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ತುಷ್ಣ, ಆಡಿನ ಹಾಲಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ತುಷ್ಣ ಇತ್ಯಾದಿ ಇವುಗಳ ವರ್ಣವೂ ಗುಣಗಳೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಚಿತ್ರ ಅಥವಾ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಅಜ್ಞನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಹಾಲಿನ ಅವಸ್ಥಾವಿಶೇಷಕ್ಕೆ (ಮೊಸರು) ಪೃಷತ್ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆಗ ಪೃಷದಾಜ್ಞಂ ಎಂದರೆ ದಧಿ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಅಜ್ಞವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ಪೃಷದಾಜ್ಞರೂಪವಾದ ಹವಿದ್ರವ್ಯವು ದೇವತೆಗಳು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪಶೂಂಸ್ತಾಂಶ್ಚಕ್ರೇ ವಾಯವ್ಯಾನ್—ಹಾಗೆಯೇ ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅನೇಕ ಪಶುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ವಾಯವ್ಯಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಶೂನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ವಾಯುವಿಗೂ, ಪಶುಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೇನು, ಎಂದರೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—

ವಾಯುಃಸ್ಥೇತಾಹ | ವಾಯುರ್ವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷಾಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷದೇವತಾಃ ಬಲು ವೈ
ಪಶವಃ | ವಾಯವ ಏವೈನಾನ್ವರಿದದಾತಿ |

(ಶ್ಲೋ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೧-೩)

ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನುದಾಹರಿಸಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ ಪಶುಗಳಿಗೆ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥದೇವತೆಗಳೇ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು. ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ವಾಯುವೇ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯು ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಾಯವ್ಯಾನ್ ಪಶೂನ್ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅರಣ್ಯಾನ್ ಗ್ರಾಮ್ಯಾನ್—ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ—ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ಸಂಚಾರಮಾಡಿ ಕೊಂಡಿರುವ ಜಿಂಕೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳಿಗೆ ಅರಣ್ಯಪಶುಗಳೆಂದೂ, ಗ್ರಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸುನುಷ್ಯರ ಸಹವಾಸದಲ್ಲಿ ದ್ದುಕೊಂಡು ಅವರಿಂದ ಪೋಷಿತವಾದ ಗೋವುಗಳು, ಆಶ್ವಗಳು ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳಿಗೆ ಗ್ರಾಮ್ಯಪಶುಗಳೆಂದೂ ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ—ಸಪ್ತ ಗ್ರಾಮ್ಯಾಃ ಪಶವಃ ಸಪ್ತಾರಣ್ಯಾಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಗಾಮ್ಯಪಶುಗಳು ಏಳೆಂದರೆ—ಗೋಶ್ವಾಜಾವಿಪುರುಷಗರ್ವಭೋಷ್ಯಾಃ | (ಛಾಂ. ಛಾ.) ಗೋವುಗಳು, ಆಶ್ವಗಳು, ಆಡು, ಕುರಿ, ಪುರುಷ, ಕತ್ತಿ, ಒಂಟೆ ಇವು ಏಳೂ ಗ್ರಾಮ್ಯಪಶುಗಳು. ಅರಣ್ಯಪಶುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಅತಿವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವುದು ಅನಾವಶ್ಯಕವು. ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯ ಐದನೆಯ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಮೇಧಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪಶುಹೋಮಕ್ಕಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಪಶುಗಳ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ೨, ೬ ನೇ ಪ್ರಪಾಠಕದ ಕೊನೆಯ ೧೧-೨೪, ೧೧-೨೩ ಅನುವಾಕಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೮೧ ಪಶುಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಸ್ಮಾದ್ಧ್ಯಜ್ಞಾತ್ಸರ್ವಹುತ ಋಚಃ ಸಾಮಾನಿ ಜಜ್ಞಿರೇ ।

ಛಂದಾಸಿ ಜಜ್ಞಿರೇ ತಸ್ಮಾದ್ಧ್ಯಜುಸ್ತಸ್ಮಾದಜಾಯತ ॥ ೯ ॥

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಸ್ಮಾತ್ | ಯಜ್ಞಾತ್ | ಸರ್ವಹುತಃ | ಋಚಃ | ಸಾಮಾನಿ | ಜಜ್ಞಿರೇ |

ಛಂದಾಸಿ | ಜಜ್ಞಿರೇ | ತಸ್ಮಾತ್ | ಯಜುಃ | ತಸ್ಮಾತ್ | ಅಜಾಯತ ॥ ೯ ॥

|| ಸಾಯಂಜಘಾತ್ಯಂ ||

ಸರ್ವಹುತಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವೋಕ್ತಾದ್ಯಜ್ಞಾದ್ಯಚಃ ಸಾಮಾನಿ ಜಜ್ಞಿರೇ | ಉತ್ಪನ್ನಾಃ | ತಸ್ಮಾದ್ಧ್ಯಜ್ಞಾ
ಜ್ಯಂದಾಸಿ ಗಾಯತ್ರಾದೀನಿ ಜಜ್ಞಿರೇ | ತಸ್ಮಾದ್ಧ್ಯಜ್ಞಾದ್ಯಜುರಪ್ಯಜಾಯತ ॥

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಸರ್ವಹುತಃ—ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ವಿರಾಟ್ಟುರುಪನೇ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳ | ತಸ್ಮಾತ್ ಯಜ್ಞಾತ್—
ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ | ಋಚಃ—ಋಜ್ಮಂತ್ರಗಳೂ | ಸಾಮಾನಿ—ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳೂ | ಜಜ್ಞಿರೇ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು |
ತಸ್ಮಾತ್—ಅದರಿಂದಲೇ | ಛಂದಾಸಿ—ಗಾಯತ್ರಾದಿಭಂದಸ್ಸುಗಳೂ | ಜಜ್ಞಿರೇ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು |
ತಸ್ಮಾತ್—ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ | ಯಜುಃ—ಯಜುಸ್ಸೂ | ಅಜಾಯತ—ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು.

|| ಛಾಪಾರ್ಥಃ ||

ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ವಿರಾಟ್ಟುರುಪನೇ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ಋಜ್ಮಂತ್ರಗಳೂ ಸಾಮ
ಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಅದರಿಂದಲೇ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಭಂದಸ್ಸುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ
ಯಜುಸ್ಸೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು.

English Translation

From that victim, in whom the universal oblation was offered, the
Richas and Samans were produced ; from him the metres were born ;
from him the Yajus was born.

|| ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಗಳು ||

ಸರ್ವಹುತಃ ಎಂದರೆ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪುರುಷನನ್ನೇ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಯಾಗದಿಂದ ಎಂದ.
ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪುರುಷಮೇಧವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಪುರುಷಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ

ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳಿರುವುವೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಯಜ್ಞಾತ್ಮನಾದ ಪುರುಷನಿಗೆ ಅನ್ವವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪುರುಷನೇ ಧವೇಂಬ ಹೆಸರು. ಸರ್ವಕೃತಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ವರ್ಣಿತನಾಗಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಋಗಾದಿ ವೇದಗಳೂ, ಗಾಯತ್ರಾದಿಭಂದಸ್ಸುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಪುರುಷನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಯಜ್ಞವಯವಗಳೂ ಪುರುಷನ ಅವಯವಗಳೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಋಗಾದಿ ವೇದಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞ ರೂಪನಾದ ಪುರುಷನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವಯವ ಮತ್ತು ಅವಯವಿ ಎಂಬ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಎಂದರೆ, ಋಗಾದಿಗಳು ಯಜ್ಞದ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞ ರೂಪನಾದ ಪುರುಷನ ಅವಯವಗಳು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಋಗಾದಿವೇದಗಳಿಗೂ ಪರಮಪುರುಷನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ ಅಥವಾ ಅವಯವ ಮತ್ತು ಅವಯವಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು :—

ಅಥ ಯ ಏಷೋಽಂತರಕ್ಷಣಿ ಪುರುಷೋ ದೃಶ್ಯತೇ ಸೈವರ್ಕಾನ್ಮ ತದುಕ್ಥಂ ತದ್ಯಜುಸ್ತ-
ದ್ಭ್ರಹ್ಮ ತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ತದೇವ ರೂಪಂ ಯದಮುಷ್ಯ ರೂಪಂ ಯಾವಮುಷ್ಯ ಗೋಷ್ಣಾ
ತಾ ಗೋಷ್ಣಾ ಯನ್ನಾಮ ತನ್ನಾಮ ||

(ಛಾ. ಉ. ೧-೭-೫)

ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪುರುಷನೇ ಋಗ್ವೇದವು, ಇವನೇ ಸಾಮವೇದವು, ಇವನೇ ಉಕ್ಕವು, ಇವನೇ ಯಜುರ್ವೇದವು. ಮತ್ತು ಇವನೇ ಮಂತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು. ಈ ಪುರುಷನ ರೂಪವೂ ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ರೂಪವೂ ಒಂದೇ ಆಗಿದೆ. ಎರಡೂ ಭಿನ್ನವಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅಲ್ಲದೇ, ಯಾವ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನೇ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀಢವೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆಯೋ ಆ ಉದ್ಗೀಢದ ಅವಯವಗಳೇ ಋಗಾದಿ ವೇದಗಳು,

ಸಾಮವೇದ ಏವೋದ್ಯಜುರ್ವೇದೋ ಗೀರ್ಛಗ್ವೇದಸ್ಥಂ ||

(ಛಾ. ಉ. ೧-೩-೭)

ಉದ್ಗೀಢಾವಯಗಳಾದ ಉತ್ ಎಂಬುದೇ ಸಾಮವೇದ ; ಗೀ ಎಂಬುದು ಯಜುರ್ವೇದ ಮತ್ತು ಥಂ ಎಂಬುದು ಋಗ್ವೇದ, ಎಂದರೆ ಉದ್ಗೀಢಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಅವಯವಗಳು ಎಂದಾಯಿತು, ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ಋಗಾದಿವೇದಗಳು ಪರಮಪುರುಷನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಾಗ್ರಾಶಿಗಳು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ;—

ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ಲೋಕಾನೆಭ್ಯತಪತೇಷಾಂ ತಸ್ಯಮಾನಾನಾಂ ರಸಾನ್ಪ್ರವೃಹದಗ್ನಿಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾ
ನಾಯುಮಂತರಿಕ್ಷಾದಾದಿತ್ಯಂ ದಿವಃ ||

(ಛಾ. ಉ. ೪-೧೭-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ತಾನು ಸೃಜಿಸಿದ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ಮಯನಾಗಿ ಧ್ಯಾನಿಸಿದನು. ಆ ಧ್ಯಾನದ ಫಲವಾಗಿ ಅವುಗಳ ರಸರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದನು. ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ವಾಯುವನ್ನೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿ ಅವು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಅನಂತರ,

ಸ ಏತಾಸ್ತಿಸ್ತ್ರೋ ದೇವತಾ ಅಭ್ಯತಪತ್ತಾಸಾಂ ತಪ್ಯಮಾನಾನಾಂ ರಸಾನ್ಪ್ರಾಪ್ತಹದಗ್ನೇ-
ರ್ಯುಜೋ ವಾಯೋರ್ಯಜೂಗ್ಂಷಿ ಸಾಮಾನ್ಯಾದಿತ್ಯಾತ್ ||

(ಛಾ. ಉ. ೪-೧೭-೨)

ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲೂ ತನ್ಮಯನಾಗಿ ಧ್ಯಾನಿಸಿದನು. ಆದರೆ ಫಲವಾಗಿ ಅವರ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿದನು. ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಮುಗ್ಧೇದವನ್ನೂ, ವಾಯುವಿನಿಂದ ಯಜುರ್ವೇದವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಸಾಮವೇದವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದನು. ಈ ಮೂರು ವೇದಗಳೇ ಭೂರಾದಿವ್ಯಾಹೃತಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅವಿರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿದವು. ಭೂರಾದಿವ್ಯಾಹೃತಿಗಳ ಮತ್ತು ಮುಗಾದಿಗಳ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಸಾರವೇ ಪ್ರಣವವು.

ತಯಾ ವಾಚಾ ತೇನಾತ್ಮನೇದಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ ಯದಿದಂ ಶಂಚರ್ಚೋಯುಜೂಗ್ಂಷಿ
ಸಾಮಾನಿ ಛಂದಾಂಸಿ ಯಜ್ಞಾನ್ ಪ್ರಜಾಃ ಪಶೂನ್ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೨-೫)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಾಕ್ಯನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲವನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡಿದನು. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ, ಮುಗ್ಧೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದ, ಛಂದಸ್ಸುಗಳು, ಯಜ್ಞ, ಪ್ರಜೆಗಳು, ಪಶುಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಸಕಲವೂ ಸೇರಿವೆ

ಯಜ್ಞಾ ವಯವಗಳಿಗೂ, ಮುಗಾದಿವೇದಿಗಳಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಕರಣಗಳು—

ತಸ್ಯ ನಾ ಏತಾಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ | ವಾಗೇವೋಪನಿಷದ್ವಾಚಾ ಹಿ ಚೀಯತೇ ಋಚಾಯಜುಷಾ
ಸಾನ್ನೇತಿ ಸು ದೈವ್ಯಾಥ ಯನ್ಮಾನುಷ್ಯಾ ವಾಚಾ ಹೀದಂ ಕುರುತ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೧, ೧)

ವಾಕ್ಯೇ ಅಗ್ನಿಚಿತಿಯ ರಹಸ್ಯತತ್ತ್ವ. ವಾಕ್ಯನಿಂದಲೇ ಇದು ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ಮುಗ್ಧೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದ ಇವೇ ಅಗ್ನಿಚಿತಿಯ ಅವಯವಗಳು. ಅಧ್ವರ್ಯವು ಯಜ್ಞ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ನಿರ್ದೇಶಕನಾದುದೂ ವಾಕ್ಯನ ಅಧಾರದ ಮೇಲೆ,

ಸ ನಾ ಏಷಾ ವಾಕ್ರೇಧಾ ವಿಹಿತಾ | ಋಚೋ ಯಜೂಗ್ಂಷಿ ಸಾಮಾನಿ | ತೇನಾಗ್ನಿಸ್ತ್ರೇಧಾ
ವಿಹಿತ ಏತೇನ ಹಿ ತ್ರಯೇಣ ಚೀಯತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೧-೨)

ವಾಕ್ಯ ಮೂರು ಅವಯವಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಅವೇ ಮುಗ್ಯಜುಷ್ವಾನುಗಳು. ಇವುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದುದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಚಿತಿಯೂ ಮೂರು ಅವಯವಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ, ಯಜ್ಞ ಕುಂಡ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವೇದಿ ಇವುಗಳ

ನಿರ್ಮಾಣವೇ ಅಲ್ಲದೇ, ಯಜ್ಞಾಂಗವಾದ ಸಕಲವೂ ಮುಗಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಕಲ್ಪಿತವೆಂದು ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಈ ಮುಗಾದಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಛಂದಸ್ಸೂ ಸೇರಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞ ರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಅಷ್ಟು ಮಹತ್ತ್ವವಿರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ರುತ್ಯಾ ವಿದ್ಯಯಾ ಸಹಾಪಃ ಪ್ರಾವಿಶತ್..... || ತದ್ಯಾನಿ ತ್ರೀಣಿ ಪ್ರಥಮಾನಿ | ಇಮೇ ತೇ ಲೋಕಾ ಅಥ ಯಜ್ಞತುರ್ಥಂ ಯಜುಸ್ತ್ರಯಾ ಸಾ ವಿದ್ಯಾ ಜಗತೀ ಸಾ ಭವತಿ ಜಗತೀ ಸರ್ವಾಣಿ ಛಂದಾಗ್ಂಸಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಛಂದಾಗ್ಂಸಿ ತ್ರಯಾ ವಿದ್ಯಾಥ ಯಾನಿ ಚತ್ವಾರ್ಯುತ್ತಮಾನಿ ದಿಶಸ್ತಾನೀಮೇ ಚ ನೈ ಲೋಕಾ ದಿಶಶ್ಚ ಪ್ರಜಾಪತಿರಭೈಷಾ ತ್ರಯಾ ವಿದ್ಯಾ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬.೩.೧-೧೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮೂರು ವಿದ್ಯೆಗಳೊಡನೆ (ಮೂರು ವೇದಗಳೊಡನೆ) ಜಲಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಅದರ ಫಲವೇ ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳು. ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಜಗತಿಯೂ ಸೇರಿದ್ದಿತು. ಜಗತಿಯೇ ಸಕಲ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವು. ಮೂರು ವೇದಗಳೂ ಸಕಲ ಛಂದಸ್ಸನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಜಗತಿಯೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವೂ ತ್ರಯಾಮಯವಾದಂತೆಯೇ- ಈ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಭಾವನೆಯಿಂದಲೇ ಅಧ್ವರ್ಯಾದಿಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞ ರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಅಡಗಿವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಥ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಪರೈಕ್ಷತ್ | ಸ ತ್ರಯ್ಯಾಮೇವ ವಿದ್ಯಾಯಾಗ್ಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯಪಶ್ಯದತ್ತ ಹಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಛಂದಸಾಮಾತ್ಮ್ಯಾ ಸರ್ವೇಷಾಗ್ಂ ಸ್ತೋಮಾನಾಗ್ಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರಾಜಾನಾಗ್ಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಮೇತದ್ವಾ ಅಸ್ತೈತದ್ಧ್ಯಮೃತಂ.... ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೪-೨-೨೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಕಲ ಚರಾಚರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿದನು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವೆಲ್ಲವೂ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಗಿದ್ದುದನ್ನು ಕಂಡನು. ಸಕಲ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಅವಯವಗಳೂ ಈ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿವೆ. ಈ ವೇದಗಳೇ ನಿತ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಸಕಲ ಸ್ತೋಮಗಳ ಮತ್ತು ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಗಳ ಮತ್ತು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಅವಯವಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಗಿವೆ.

ಸ ಏಕ್ಷತ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ತ್ರಯ್ಯಾಂ ನಾನ ವಿದ್ಯಾಯಾಗ್ಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಹಂತ ತ್ರಯಾಮೇವ ವಿದ್ಯಾಮಾತ್ಮ್ಯಾನಮಭಿ ಸಂಸ್ಕರವಾ ಇತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೪-೨-೨೨)

ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಈ ಮೂರು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಗಿವೆ. ಇವು ನನ್ನ ಅವಯವಗಳು. ಇವುಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ (ಯಜ್ಞವೇದಿರೂಪವಾದ) ನನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಈ ವೇದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿವೆ.

ವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ ಅದರಿಂದ ಆಗ್ನಿಚತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಪುನಃ ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ಮುಗಾದಿ ವೇದಗಳೂ ಸಕಲ ಛಂದಸ್ಸುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಈ ವಿಷಯವೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸರ್ವಹುತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾನು ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಡಿದೇವೆ. ಪರಮ ಪುರುಷ ಅಥವಾ ಪರಮಪುರುಷನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಪಶುವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ದೇವತೆಗಳು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಮಾನಸಯಜ್ಞವೆಂದು ಸರ್ವಹುತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆ ವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪೃಷದಾಜ್ಯ ಎಂದರೆ ದಧಿಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಆಜ್ಯವೂ, ಅರಣ್ಯ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಎರಡುವಿಧ ಪಶುವರ್ಗವೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲದೆ ಮುಂದೆ ಯಾವ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳು ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದವು ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಐದು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ (೯-೧೩) ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಋಚಃ ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತುಗಳು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದವು.

ಋಕ್ ಶ್ಲೋಕಬದ್ಧರೂಪಾ ಆಖ್ಯಾಯಿಕಪ್ರಚುರಾ ಚ | ತಾ ಋಚೋ ಜಜ್ಞಿರೇ ಉತ್ಪನ್ನಾ ಬಭೂವುಃ | ಋಚಾಂ ಹೌತ್ರಕರ್ಮಾರ್ಹತ್ವಾತ್ತತ್ರ ಮುಗ್ಧೇದ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |

ಮುಕ್ತುಗಳು ಎಂದರೆ ಛಂದೋಬದ್ಧವಾದುದೂ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತುತಿ ಅಥವಾ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಿಷಯಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವುದೂ ಆದ ವೇದವಾಕ್ಯವೆಂದರ್ಥವು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದರಿಂದ ಎಳೆವರೆಗೆ ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿರುವವು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಜಗತೀ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಏಕಪದಾ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಾದಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ದ್ವಿಪದಾ (ವಿರಾಟ್) ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಸಂಕ್ತಿಶ್ಲೋಕದ್ವಿಪದಾ ಎಂಬ ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಮಹಾಸತೋಬೃಹತೀ, ಮಹಾಸಂಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಶಕ್ತರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಏಳು ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಅತಿಧೃತಿ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಪಾದಗಳಿರುವವು.

ಒಂದೊಂದು ಛಂದಸ್ಸಿನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟೇ ಅಕ್ಷರಗಳಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿದೆ. ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಜಗತೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡೂ ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಇರುವವು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ಪಾದಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ಸಮನಾದ (ಸಂಖ್ಯೆಯ) ಅಕ್ಷರಗಳಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ೧೨ ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ೮ ಅಕ್ಷರಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಒಂದೇ ಮುಕ್ತಿನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಅಕ್ಷರಗಳಿರಬಹುದು. ಈ ರೀತಿ ವಿಧವಿಧವಾದ ಅಕ್ಷರ ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ ಅನೇಕ ಪಾದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳಿರುವವು. ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾನು ಮ. ಸಂ. ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗದ 222 ನೇ ಪೇಜಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅದರ ಮುಂದಿನ ಪೇಜುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಛಂದೋಽನುಕ್ರಮಣಿಕೆ ಎಂಬ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಒಟ್ಟು ಪಾದಗಳ ಮತ್ತು ಅಕ್ಷರ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ—

ಗಾಯತ್ರೀ	೩ ಪಾದ ೨೪ ಅಕ್ಷರ	ಸ್ಯಂಧೋಗ್ರೀವೀ	೪—೩೬
ಪದಪಂಕ್ತಿಃ	೫—೨೬	ಉಪರಿಷ್ವಾಧ್ಯೈಹತೀ	೪—೩೬
”	೫—೨೫	ವಿಷ್ವಾರಬೃಹತೀ	೪—೩೬
ಉಷ್ಣಿಗ್ಗರ್ಭಾ	೩—೨೪	ಉಧ್ವೈಬೃಹತೀ	೪—೩೬
ಪಾದನಿಚ್ಯತ್	೩—೨೧	ಪಿಪೀಲಿಕಮಧ್ಯಾ	೪—೩೪
ಅತಿನಿಚ್ಯತ್	೩—೨೦	ವಿಷಮಪದಾ	೪—೩೬
ಯವನುಧ್ಯಾ	೩—೨೪	ಬೃಹತೀ	೪—೩೬
ವರ್ಧಮಾನಾ	೩—೨೧	ಪಂಕ್ತಿಃ	೫—೪೦
ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ	೩—೨೧	ವಿರಾಟ್	೪—೪೦
ಹ್ರಸೀಯಸೀ	೩—೧೯	ಸತೋಬೃಹತೀ	೪—೪೦
ವಿಪರೀತಾ ಹ್ರಸೀಯಸೀ	೩—೧೯	ವಿಪರೀತಾ	೪—೪೦
ಉಷ್ಣಿಕ್	೩—೨೮	ಪ್ರಸ್ತಾರಪಂಕ್ತಿಃ	೪—೪೦
ಪುರಉಷ್ಣಿಕ್	೩—೨೮	ಆಸ್ತಾರಪಂಕ್ತಿಃ	೪—೪೦
ಕಕುಪ್	೩—೨೮	ಸಂಸ್ತಾರಪಂಕ್ತಿಃ	೪—೪೦
ಕಕುಪ್ ನೈಕುಶಿಕಾ	೩—೨೭	ವಿಷ್ವಾರಪಂಕ್ತಿಃ	೪—೪೦
ತನುಶಿಕಾ	೩—೨೮	ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್	೪—೪೪
ಪಿಪೀಲಿಕಮಧ್ಯಾ	೩—೨೮	ಜಗತೀ	೪—೪೬
ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಗರ್ಭಾ	೪—೨೯	ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್	೪—೪೬
ಉಷ್ಣಿಕ್ ಗರ್ಭಾ	೪—೨೮	ಅಭಿಸಾರಿಣೀ	೪—೪೪
ಅನುಷ್ಟುಪ್	೪—೩೨	”	೪—೩೯
ಮಹಾಪದಪಂಕ್ತಿಃ	೬—೩೧	ವೈರಾಜತ್ರಿಷ್ಟುಪ್	೪—೩೯
ಕೃತಿಃ	೩—೩೨	ವಿರಾಟ್ ಸ್ಥಾನಾ	೪—೪೦
ಪಿಪೀಲಿಕಮಧ್ಯಾ	೩—೩೨	ವಿಪರೀತಾ ವಿರಾಡ್ರೂಪಾ	೪—೪೧
ತಾವಿರಾಟ್	೩—೩೦	ವಿರಾಡ್ರೂಪಾ	೪—೪೧
ನಷ್ಟರೂಪೀ	೩—೩೨	ಜೋತಿಷ್ಮತೀ	೪—೪೪
ವಿರಾಟ್	೩—೩೦	ಜ್ಯೋತಿಃ	೪—೪೪
ವಿರಾಟ್	೩—೩೩	ಮಹಾಬೃಹತೀ	೫—೪೪
ಬೃಹತೀ	೪—೩೬	ಯವನುಧ್ಯಾ	೫—೪೪
ಪುರಸ್ತಾಧ್ಯೈಹತೀ	೪—೩೬	ಪಂಕ್ತುಶ್ಚತ್ತರಾ	೫—೪೪
ನೈಕುಸಾರಿಣೀ	೪—೩೬	ಜಗತೀ	೪—೪೮
ಉರೋಬೃಹತೀ	೪—೩೬	ಮಹಾಸತೋಬೃಹತೀ	೫—೪೮

ಮಹಾಪಂಕ್ತಿ:	೬—೪೮	ಅನುಷ್ಠುಭಃ ಪ್ರಗಾಥಃ	೪—೩೨
	೬—೪೮		೩—೨೪
ಬಾರ್ಹತಃ ಪ್ರಗಾಥಃ	೪—೩೬		೩—೨೪
	೪—೪೦	ಅತಿಜಗತಿ	೫—೫೨
ಕಾಕುಭಃ ಪ್ರಗಾಥಃ	೩—೨೮	ಶಕ್ತರೀ	೭—೫೬
	೪—೪೦	ಅತಿಶಕ್ತರೀ	೫—೬೦
ಮಹಾಬಾರ್ಹತಃ ಪ್ರಗಾಥಃ	೫—೪೪	ಅಷ್ಟಿಃ	೫—೬೪
	೫—೪೮	ಅತ್ಯಷ್ಟಿಃ	೭—೬೮
ವಿಪರೀತೋತ್ತರಃ	೪—೩೬	ಧೃತಿಃ	೭—೭೨
	೪—೪೦	ಅತಿಧೃತಿಃ	೮—೭೨
ಪ್ರಗಾಥಃ	೪—೩೬		
	೪—೪೦		
	೩—೨೪		

ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು. ಇವುಗಳ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಛಂದೋನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಛಂದಸ್ಸಿನ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಬದ್ಧವಾದ ಮತ್ತು ಕ್ಲಿಪ್ತಾಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆಯ ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಮಕ್ಕುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಮಕ್ಕುಗಳ ಸಮೂಹವೇ ಮುಗ್ಧೇದವು. ಇಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕುಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂದರೆ ಮುಗ್ಧೇದವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು ಎಂದರ್ಥವು. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗ್ಧೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವೇದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಇರುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ನೆರವೇರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ಮುಗ್ಧೇದವು ಹೋತೃವೆಂಬ ಮುತ್ಪಜನ ಮುಖ್ಯ ವೇದವಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಹೋತೃವು ಮುಗ್ಧೇದವನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿ ಅವುಗಳ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಸಾಮಾನಿ ಜಜ್ಞಿರೇ—ಸಾಮವೇದದ ಬಹುಭಾಗವು ಮುಗ್ಧೇದದ ಮಕ್ಕುಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಇತರ ಭಾಗವೂ ಇದೆ. ಇದನ್ನು ಸಪ್ತಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಗಾತೃವೆಂಬ ಮುತ್ಪಜನೂ ಅವನ ಸಹಾಯಕಮುತ್ಪಜಳೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡುವರು. ಮುಗ್ಧೇದಕ್ಕಿರುವ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವೇ ಸಾಮವೇದಕ್ಕೆ ಇದೆ.

ಛಂದಾಂಸಿ ಜಜ್ಞಿರೇ—ಛಂದಸ್ಸಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಈ ಮಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದ್ದೇವೆ.

ಯಜುಸ್ತಸ್ಮಾದಜಾಯತ—ಯಜುರ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಕ್ರಮವೂ, ಯಾವ ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಮುತ್ಪಜ್ಜುಗಳು ಯಾವ ಯಾವ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯೂ ಇರುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಛಂದಸ್ಸಿನ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಗದ್ಯರೂಪದ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಅವುಗಳ ವಿವರಣೆಗಳೂ ಮಧ್ಯ ಮಧ್ಯ ಮುಗ್ಧೇದಮಂತ್ರಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳೂ ಇರುವವು. ಈ ವೇದವು ಅಧ್ವರ್ಯು ಎಂಬ ಮುತ್ಪಜನ ಮತ್ತು ಆ ವರ್ಗದ ಮುತ್ಪಜ್ಜನರ ವೇದವಾಗಿರುವುದು.

ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ವೇದಗಳೂ ಸರ್ವಹುತ್ ಎಂಬ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂದು ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ತಸ್ಮಾದಶ್ಚ ಅಜಾಯಂತ ಯೇ ಕೇ ಚೋಭಯಾದತಃ ।

ಗಾವೋ ಹ ಜಜ್ಞರೇ ತಸ್ಮಾತ್ತ್ಸ್ಮಜ್ಜಾತಾ ಅಜಾನಯಃ ॥ ೧೦ ॥

ಃ ಪದಪಾಠಃ ।

ತಸ್ಮಾತ್ | ಅಶ್ವಃ | ಅಜಾಯಂತ | ಯೇ | ಕೇ | ಚ | ಉಭಯಾದತಃ |

ಗಾವಃ | ಹ | ಜಜ್ಞರೇ | ತಸ್ಮಾತ್ | ತಸ್ಮಾತ್ | ಜಾತಾಃ | ಅಜಾನಯಃ ॥ ೧೦ ॥

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ತಸ್ಮಾತ್ಸ್ವಿರ್ವೋಕ್ತಾದ್ಯಜ್ಞಾದಶ್ಚ ಅಜಾಯಂತ | ಉತ್ಪನ್ನಾಃ | ತಥಾ | ಯೇ ಕೇ ಚಾಶ್ವವ್ಯತಿ-
ರಿಕ್ತಾ ಗರ್ದಭಾ ಅಶ್ವತರಾಶ್ಚೋಭಯಾದತಃ ಉದಾಹರಣೋಭಾಗಯೋರುಭಯೋರ್ದಂತಯುಕ್ತಾಃ
ಸಂತಿ ತೇಷ್ಯಜಾಯಂತ | ತಥಾ | ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಾದ್ಗಾವಶ್ಚ ಜಜ್ಞರೇ | ಕಿಂಚ ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಾದಜಾನಯಶ್ಚ
ಜಾತಾಃ ॥

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ತಸ್ಮಾತ್—ಆ ವಿಶ್ವಯಜ್ಞದಿಂದ | ಅಶ್ವಃ—ಅಶ್ವಗಳು | ಅಜಾಯಂತ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು | ಚ—
ಮತ್ತು | ಉಭಯಾದತಃ—ಎರಡು ಸಾಲು ಹೆಲ್ಲುಗಳಿರುವ ಇತರ | ಯೇ ಕೇ—ಯಾವ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿವೆಯೋ
ಅವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು | ತಸ್ಮಾತ್—ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ | ಗಾವೋ ಹ—ಗೋವುಗಳೂ | ಜಜ್ಞರೇ—
ಹುಟ್ಟಿದವು | ತಸ್ಮಾತ್—ಅದರಿಂದಲೇ | ಅಜಾನಯಃ—ಅಡು, ಕುರಿ ಮುಂತಾದವು | ಜಾತಾಃ—ಹುಟ್ಟಿದವು.

ಃ ಛಾಂದಾಃ ।

ವಿರಾಟ್ಟಿರುಷನನ್ನು ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನಂತರ ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಎರಡು ಸಾಲು ಹೆಲ್ಲುಗಳುಳ್ಳ
ಅಶ್ವಗಳೂ, ಅಶ್ವವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ, ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ, ಅದರಿಂದಲೇ ಗೋವುಗಳೂ, ಅಡು, ಕುರಿ ಮತ್ತು
ತಜ್ಞಾತೀಯವಾದ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು.

English Translation

From him were born horses and whatsoever animals have two rows of teeth ; cows were born from him; from him were born goats and sheep-

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ತಸ್ಮಾದಶ್ಚ ಅಜಾಯಂತ ಎಂದು ಯಜ್ಞ ರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ತನ್ನ ಆತ್ಮಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ
ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಪ್ರಥಮತಃ ಅಶ್ವಗಳು, ಮತ್ತು ಗರ್ದಭಾದಿಗಳು. ಉಭಯಾದತಃ

ಎಂದರೆ ಎರಡು ಕಡೆಯೂ ಕಡಿದು ತಿನ್ನುವ (ಎರಡು ಸಾಲು ಹೆಲ್ಲುಗಳುಳ್ಳ) ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅಶ್ವಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಭಾದಿಗಳೆಂದು ಊಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ವೇದತ್ರಯದೊಂದಿದೆ ಉದಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಫಲವಾಗಿ ಗರ್ಭವು ಅವಿಭಾವನವಾಯಿತು. ಅದು ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಗ್ರವಾಗಿ (ಮೊದಲು) ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು. (ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೧-೧೦, ೧೧). ಅಗ್ನಿರೂಪವಾದ ಈ ತತ್ತ್ವದ ಅಂಶದಿಂದಲೇ ಅಶ್ವಾದಿ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಅಶ್ವವೆಂಬ ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಬಂದಿತು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ನಿರ್ವಚನರೂಪದ ವಾಕ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಮೂಲನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿ ರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದಲೇ ಅಶ್ವಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೆಂದೂ ಈ ವಾಕ್ಯವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಥ ಯದಶ್ಚ ಸಂಕ್ಷರಿತಮಾಸೀತ್ಸೋಽಶ್ವರಭವದಶ್ರುಹ್ ವೈ ತಮಶ್ಚ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ.....

ಅಥ ಯದರಸದಿವ ಸ ರಾಸಭೋಽಭವದಥ ಯಃ ಕಪಾಲೇ ರಸೋ ಲಿಪ್ತ ಅಸೀತ್ ಸೋಽಜೋಽಭವತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೧-೧೧)

ಯಜ್ಞರೂಪನಾದ ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಗರ್ಭಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅಶ್ವವೇ ಅಶ್ವವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ರಸನಾತ್ಮಕವಾದ (ಶಬ್ದಮಾಡುವ) ರೂಪವೇ ರಾಸಭ (ಗರ್ಭಭ) ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿಗರ್ಭದ ಬೆಟ್ಟಿಗೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಲೇಪವು ಅಜವಾಯಿತು. ಇದೇ ರೀತಿ ನೇರವಾಗಿ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

ಏಷ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಯ ಏಷ ಯಜ್ಞಸ್ತಾಯತೇ ಯಸ್ಮಾದಿಮಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಜಾತಾ

ಏತನ್ಮೇವಾಪ್ಯೇತಹ್ಯಂತು ಪ್ರಜಾಯಂತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೫-೫-೧)

ಇಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿರುವ ಯಜ್ಞವೇ ಜಗತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಯಜ್ಞರೂಪದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಆದಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದಂತೆಯೇ ಈಗಲೂ ನೆರವೇರುವ ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉಪಾಂಗಂಶುಪಾತ್ರಮೇವಾನ್ವಜಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ | ತದ್ವೈ ತತ್ಪನ್ನರೈಜ್ಞೇ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ

ತಸ್ಮಾದಿಮಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪುನರಭ್ಯಾವರ್ತಂ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೫-೫-೨)

ಯಜ್ಞದ ಉಪಾಂಗಶುಕ್ರಹವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಆಡುಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಪುನಃ ಅದೇ ಗ್ರಹವು ಈಗಲೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಈಗಲೂ ಪದೇ ಪದೇ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಆ ಗ್ರಹವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಂತರ್ಯಾಮಸಾತ್ರಮೇವಾನವಯಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ | ಅಥ ಯದೇತಯೋರು-
ಭಯೋಃ | ಸಹ ಸತೋರುಸಾಗ್ಂಶುಂ ಪೂರ್ವಂ ಜುಹೋತಿ ತಸ್ಮಾದ್ವ ಸಹ
ತತೋಽಜಾವಿಕಸ್ಯೋಭಯಸ್ಯೈವಾಜಾಃ ಪೂರ್ವಾ ಯಂತ್ಯನೂಚ್ಯೋವಯಃ ||
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೫-೫-೩, ೪)

ಅಂತರ್ಯಾಮಗ್ರಹವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅವಿಗಳು (ಎಂದರೆ-ಕುರಿಗಳು) ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಉಪಾಂಶುಗ್ರಹ ಮತ್ತು
ಅಂತರ್ಯಾಮಗ್ರಹ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಅಜ (ಅಡು) ಅನಂತರ
ಅವಿ (ಕುರಿ) ಗಳು ಹೀಗೆ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸುತ್ತವೆ.

ಶುಕ್ರಸಾತ್ರಮೇವಾನು ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ | ಏಷ ವೈ ಶುಕ್ರೋ ಯ
ಏಷ ತಪತ್ಯೇಷ ಉ ಏವೇಂದ್ರಃ ಪುರುಷೋ ವೈ ಪತುನಾಮ್ಯಂದ್ರ ಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಪತುನಾಮೀಷ್ಟೇ ||
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೫-೫-೭)

ಶುಕ್ರಗ್ರಹವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಮಾನವನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಏಹಿಕವಾದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಶುಕ್ರಗ್ರಹವು
ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸೂರ್ಯನಂತೆಯೇ ಪ್ರಭಾಯುತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಸದೃಶವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರ
ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಮಾನವನು ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರನಂತೆಯೇ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಇದೇ ರೀತಿ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಉತ್ಪನ್ನವೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ
ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಯಜ್ಞದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆಯೋ ಅದೇ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಗೂ ಹಾಗೆಯೇ ಯಜ್ಞೋತ್ಪನ್ನ
ವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪತವೋ ವೈ ದೇವಾನಾಂ ಛಂದಾಗ್ಂಸಿ | ತದ್ವೈದಂ ಪತವೋ ಯುಕ್ತಾ ಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯೋ
ವಹಂತ್ಯೇವಂ ಛಂದಾಗ್ಂಸಿ ಯುಕ್ತಾನಿ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞಂ ವಹಂತಿ ತದ್ಯತ್ರ
ಛಂದಾಗ್ಂಸಿ ದೇವಾನ್ತಮತರ್ಪಯನ್ನಥ ಛಂದಾಗ್ಂಸಿ ದೇವಾಃ ಸಮತರ್ಪಯಂಸ್ತದ-
ತಸ್ತತ್ಪ್ರಾಣಭೂದ್ಯಜ್ಞಂದಾಗ್ಂಸಿ ಯುಕ್ತಾನಿ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞವನಾಹುರ್ಯದೇ-
ವಾನ್ತಮತೀತ್ಯಪನ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೪-೩-೧)

ಛಂದಸ್ಸುಗಳೇ ದೇವತೆಗಳ ಪಶುಗಳು, ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪಶುಗಳು ಮಾನವರಿಗೆ ಯಜ್ಞಸಾಧಕವಾಗಿರುವಂತೆ ಇದೇ
ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞಫಲವನ್ನೊದಗಿಸಲು ಸಾಧಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಯಾವ ಯಾವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ
ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದವೋ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು
ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸಿದರು, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಯಜ್ಞೋತ್ಪನ್ನವಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು, ಪಶುಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು
ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು

ಹಿಂದೆ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಎಂಟನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಆರಣ್ಯಾನ್ ಗ್ರಾಮ್ಯಾನ್ ಪತುನ್ ಎಂದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ
ಪಶುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಗ್ರಾಮ್ಯ ಪಶುಗಳ

ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಶದವಾದ ವಿವರಣೆಯು ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಯಾವ ಯಾವ ಪಠಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ.

ತಸ್ಮಾದಶ್ವಾ ಅಜಾಯಂತ ಯೇ ಕೇ ಚ ಉಭಯಾದತಃ—ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಅಶ್ವಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಯಾಯಿತು. ಅಶ್ವನೆಂದರೆ—ಶ್ವಾನೋ ನ ಭವತೀತ್ಯಶ್ವಾಃ ಶ್ವಾನನೆಂದರೆ ನಾಯಿಯು. ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ನಾಯಿಯನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತಿರುವ ಆಕಾರವಿದ್ದರೂ ನಾಯಿಯಲ್ಲವಾದ ಪ್ರಾಣಿಯೇ ಅಶ್ವ—ಕುದುರೆ ಎಂದು ಅಶ್ವಶಬ್ದದ ರೂಪ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು. ಈ ಅಶ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಭಯಾದತಃ ಎಂಬ ಪದವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಊರ್ಧ್ವಾರ್ಧ್ವೇ ದಶನಾನಿ ಯೇಷಾಂ ತೇ—ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಅಶ್ವಜಾತಿಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮೇಲಿನ ಮತ್ತು ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ದನಡಿ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಲ್ಲುಗಳಿರುವವು. ಇಂತಹ ಅಶ್ವಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಗಾವೋ ಹ ಜಜ್ಞೀರೇ—ಅನಂತರ ಗೋವುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಈ ಗೋವುಗಳಿಗೆ ಊರ್ಧ್ವ ದಂತಸಂಕ್ತಿನಾತ್ರವಿರುವುದು. ಅರ್ಧೋದಂತಸಂಕ್ತಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ತಸ್ಮಾಜ್ಜಾತಾ ಅಜಾನಯಃ—ಅಜಾಃ ಅವಯಶ್ಚ ಜಾತಾಃ | ಮತ್ತು ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಆಡುಗಳು ಮತ್ತು ಕುರಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅಶ್ವ, ಗೋವುಗಳು, ಆಡು, ಕುರಿ ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು. ಗೋವಿನಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗುವ ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ತುಪ್ಪ ಇವುಗಳ ಉಪಯೋಗವು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಅಜ್ಯಾದಿಹೋಮದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞವು ನೆರವೇರುವಂತಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗೋವುಗಳು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು. ಹಾಗೆಯೇ ಯಜ್ಞಪಠಗಳಿಗಾಗಿ ಅಶ್ವ, ಆಡು, ಕುರಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೂ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಅಥವಾ ಗ್ರಾನ್ಯಪಠಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯತ್ಪುರುಷಂ ವ್ಯದಧುಃ ಕತಿಧಾ ವ್ಯಕಲ್ಪಯನ್ |

ಮುಖಂ ಕಿಮಸ್ಯ ಕೌ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕೌ ಊರೂ ಸಾದಾ ಉಚ್ಯತೇ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ಪುರುಷಂ | ವಿ | ವ್ಯದಧುಃ | ಕತಿಧಾ | ವಿ | ವ್ಯಕಲ್ಪಯನ್ |

ಮುಖಂ | ಕಿಂ | ಅಸ್ಯ | ಕೌ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣ | ಇತಿ | ಕೌ | ಊರೂ | ಇತಿ | ಸಾದಾ | ಉಚ್ಯತೇ | ಇತಿ ||

■ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ■

ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರರೂಪೇಣ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಸೃಷ್ಟಿಂ ವಕ್ತುಂ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನಾಂ ಪ್ರಶ್ನಾ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಪ್ರಜಾಪತೇಃ ಪ್ರಾಣರೂಪಾ ದೇವಾ ಯದ್ಯದಾ ಪುರುಷಂ ವಿರಾಡ್ರೂಪಂ ವ್ಯದಧುಃ ಸಂಕಲ್ಪೇನೋತ್ಪಾದಿತವಂತಃ ತದಾನೀಂ ಕತಿಥಾ ಕತಿಭಿಃ ಪ್ರಕಾರೈರ್ವ್ಯಕಲ್ಪಯನ್ | ವಿವಿಧಂ ಕಲ್ಪಿತವಂತಃ | ಅಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ಮುಖಂ ಕಿಮಾಸೀತ್ | ಕಾ. ಬಾಹೂ ಅಭೂತಾಂ | ಕಾ ಊರೂ | ಕಾ ಚ ಸಾದಾವುಚ್ಯೇತೇ | ಪ್ರಥಮಂ ಸಾಮಾನ್ಯರೂಪಃ ಪ್ರಶ್ನಃ ಪಶ್ಚಾನ್ಮುಖಂ ಕಿಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಶೇಷವಿಷಯಾಃ ಪ್ರಶ್ನಾಃ ||

■ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ■

ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಪುರುಷಂ—ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನನ್ನು | ವ್ಯದಧುಃ—ಯಜ್ಞಾ ಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದರೋ ಆಗ | ಕತಿಥಾ—ಎಷ್ಟು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ | ವ್ಯಕಲ್ಪಯನ್—ಅವನನ್ನು ವಿಭಾಗಿಸಿದರು | ಅಸ್ಯ—ಈ ಪುರುಷನ | ಮುಖಂ—ಮುಖವು | ಕಿಂ—ಯಾವುದು | ಅಸ್ಯ—ಇವನ | ಬಾಹೂ—ಬಾಹುಗಳು | ಕಾ—ಯಾವುವು | ಊರೂ—ತೊಡೆಗಳೂ | ಸಾದಾ—ಪಾದಗಳೂ | ಕಾ—ಯಾವುವು ಎಂದು | ಉಚ್ಯೇತೇ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿನೆ ?

■ ಭಾವಾರ್ಥಃ ■

ಈ ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನನ್ನು ಯಜ್ಞಾ ಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಲು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದಾಗ ಅವನನ್ನು ಎಷ್ಟು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿದರು ? ಈ ಪುರುಷನ ಮುಖವಾವುದು ? ಇವನ ಬಾಹುಗಳು ಯಾವುವು ? ಇವನ ತೊಡೆಗಳೂ ಮತ್ತು ಪಾದಗಳೂ ಯಾವುವು ?

English Translation

When they immolated Purusha, into how many portions did they divide him ? What was his mouth called, what his arms, what his thighs what were his feet called ?

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರರೂಪವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಈ ಸೂಕ್ತದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ತತೋ ವಿಷ್ವಜ್ ವ್ಯಕ್ರಾಮತ್-ದೇವಮನುಷ್ಯ-ತೀರ್ಯಗಾದಿರೂಪೇಣ ವಿವಿಧಃ ಸನ್ ವ್ಯಾಪ್ತವಾನ್ | ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ತೀರ್ಯಗ್ಧಂತುಗಳು ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕವಿಧ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ನಾನಾವಿಧಶರೀರಗಳಿಂದ ಅವಿಭೂತನಾದನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಇದುವರೆಗೂ ದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ಪಶುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು. ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಹೇಗಾಯಿತು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸೂಚಿತವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರರೂಪದಿಂದ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿವರ್ಣಚತುಷ್ಟಯಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಯತ್ತುರುಷಂ ವ್ಯದಧುಃ ಕತಿಥಾ ವ್ಯಕಲ್ಪಯನ್—ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಯಾದನಂತರ ಮುಂದೆ ಮನುಷ್ಯವರ್ಗದ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಯಾವ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಅಥವಾ ಎಷ್ಟು ವಿಧವಾಗಿ ಆಯಿತು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಇಲ್ಲಿ

ಉತ್ತವಾಗಿದೆ ಇಲ್ಲಿ ಕತಿಧಾ ಎಂದರೆ ಎಷ್ಟುವಿಧವಾಗಿ ಎಂಬರ್ಥವು ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಭೇದಗಳು, ಎಷ್ಟು, ಹೇಗೆ ಉಂಟಾದವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅದನ್ನೇ ಈ ಮುಕ್ತನ ಉತ್ತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಶದವಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನೆಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಮುಖಂ ಕಿಮಸ್ಯ, ಕೌ ಬಾಹೌ, ಕೌ ಊರೂ, ಕೌ ಪಾದೌ—ಈ ಪರಮಪುರುಷನ ಮುಖದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದದ್ದೇನು ? ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಯಾರು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು, ಊರೂ ಎಂದರೆ ತೊಡೆಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರು ಯಾರು ? ಪಾದಗಳಿಂದ ಯಾರು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು ಎಂಬ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೂ ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತನ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉತ್ತರವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽಸ್ಯ ಮುಖಮಾಸೀದ್ವಾಹೂ ರಾಜನ್ಯಃ ಕೃತಃ ।

ಊರೂ ತದಸ್ಯ ಯದ್ವೈಶ್ಯಃ ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಶೂದ್ರೋ ಅಜಾಯತ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ | ಅಸ್ಯ | ಮುಖಂ | ಅಸೀತ್ | ಬಾಹೂ ಇತಿ | ರಾಜನ್ಯಃ | ಕೃತಃ |

ಊರೂ ಇತಿ | ತತ್ | ಅಸ್ಯ | ಯತ್ | ವೈಶ್ಯಃ | ಪದ್ಭ್ಯಾಂ | ಶೂದ್ರಃ | ಅಜಾಯತ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಇದಾನೀಂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾನಾಂ ಪ್ರಶ್ನಾನಾಮುತ್ತರಾಣಿ ದರ್ಶಯತಿ । ಅಸ್ಯ ಪ್ರಜಾಪತೇ-
ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣತ್ವಜಾತಿವಿಶಿಷ್ಟಃ ಪುರುಷೋ ಮುಖಮಾಸೀತ್ | ಮುಖಾದುತ್ಪನ್ನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಯೋಽಯಂ ರಾಜನ್ಯಃ ಕ್ಷತ್ರಿಯತ್ವಜಾತಿಮಾನ್ವರುಷಃ ಸ ಬಾಹೂ ಕೃತಃ | ಬಾಹುತ್ವೇನ ನಿಷ್ಪಾದಿತಃ |
ಬಾಹುಭ್ಯಾಮುತ್ಪಾದಿತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ತದಾನೀಮಸ್ಯ ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ಯದೂರೂ ತದ್ರೂಪೋ ವೈಶ್ಯಃ
ಸಂಪನ್ನಃ | ಊರೂಭ್ಯಾಮುತ್ಪನ್ನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾಸ್ಯ ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಪಾದಾಭ್ಯಾಂ ಶೂದ್ರಃ ಶೂದ್ರತ್ವ-
ಜಾತಿಮಾನ್ವರುಷೋಽಜಾಯತ | ಇಯಂ ಚ ಮುಖಾದಿಭ್ಯೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದೀನಾಮುತ್ಪತ್ತಿಯುಜುಃ-
ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಸಪ್ತಮಕಾಂಡೇ ಸ ಮುಖತಸ್ತ್ರಿವೃತಂ ನಿರಮಿಮಾತ | ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೧-೪ |
ಇತ್ಯಾದೌ ವಿಸ್ತೃತ್ಯಮಾವ್ಯಾತಾಃ | ಅತಃ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರೇ ಉಭೇ ಅಸಿ ತತ್ಪರತೈವ ಯೋಜನೀಯೇ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ—ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೇ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಪುರುಷನ | ಮುಖಂ—ಮುಖವಾಗಿ | ಅಸೀತ್—ಆದನು
(ಇವನ ಮುಖದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು) | ಬಾಹೂ—ಬಾಹುಗಳು | ರಾಜನ್ಯಃ—ಕ್ಷತ್ರಿಯರೂಪವಾಗಿ |

ಕೃತಃ—ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವು. (ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು) | ತತ್—ಆಗ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಪುರುಷನ | ಊರೂ—ತೊಡೆಗಳು | ವೈಶ್ಯಃ—ವೈಶ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದವು | ಪದ್ಭ್ಯಾಂ—ಪಾದಗಳಿಂದ | ಶೂದ್ರಃ—ಶೂದ್ರನು | ಅಜಾಯತ—ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಈ ಪುರುಷನ ಮುಖದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೂ, ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯರೂ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ಇವನ ತೊಡೆಗಳಿಂದ ವೈಶ್ಯರೂ, ಪಾದಗಳಿಂದ ಶೂದ್ರರೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.

English Translation

His mouth became the Brahmins, his arms became the Rajanya, his thighs became the Vaisyas ; the Sudra was born from his feet.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮುಖಂ ಕಿಮಸ್ಯ ಕೌ ಬಾಹೂ.....ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಈ ಮಂತ್ರವು ಉತ್ತರ ರೂಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(೧) ಪ್ರಶ್ನೆ—ಮುಖಂ ಕಿಂ ? ಈ ಪುರುಷನ ಮುಖವಾವುದು ?

ಉತ್ತರ—ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽಸ್ಯ ಮುಖಮಾಸೀತ್ : ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೇ ಈ ಪುರುಷನ ಮುಖ. ಎಂದರೆ ಮುಖದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು ಎಂದರ್ಥ.

(೨) ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕೌ ಬಾಹೂ ? ಈ ಪುರುಷನ ಬಾಹುಗಳಾವುವು ?

ಉತ್ತರ—ಬಾಹೂ ರಾಜನ್ಯಃ ಕೃತಃ—ಕ್ಷತ್ರಿಯನು ಬಾಹುಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿತನು ಎಂದರೆ, ಕ್ಷತ್ರಿಯನು ಪುರುಷನ ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು ಎಂದರ್ಥ.

(೩) ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕೌ ಊರೂ ? ಈ ಪುರುಷನ ತೊಡೆಗಳಾವುವು ?

ಉತ್ತರ—ಊರೂ ತದಸ್ಯ ಯದ್ವೈಶ್ಯಃ—ವೈಶ್ಯನು ಪರಮಪುರುಷನ ತೊಡೆಗಳು. ಎಂದರೆ, ಅವನ ತೊಡೆಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

(೪) ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕೌ ಪಾದೌ ?—ಪುರುಷನ ಪಾದಗಳಾವುವು ?

ಉತ್ತರ—ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಶೂದ್ರೋ ಅಜಾಯತ—ಅವನ ಪಾದಗಳಿಂದ ಶೂದ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು.

ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿನಾರ್ವಾಣ ಜ್ಯೇಷ್ಠಸ್ತು ಹ್ಯೇತೇನಾಗ್ರೇಯಜತ ಪ್ರಜಾಪತಿರಕಾಮಯತ ಪ್ರ ಜಾಯೇ
ಯೇತಿ ಸ ಮುಖಶಸ್ತ್ರವೃತಂ ನಿರಮಿಮಾತ ತಮಗ್ನಿರ್ದೇವತಾನ್ವಸೃಜ್ಯತ ಗಾಯತ್ರೀ-
ಚ್ಛಂದೋ ರಥಂತರಗ್ಂ ಸಾಮ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಮನುಃ ಪಶೂನಾಂ ತಸ್ಮಾತ್ತೇ
ಮುಖ್ಯಾ ಮುಖತೋ ಹೃಸೃಜ್ಯಂತ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೧-೪)

ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಯಜ್ಞ ವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಜಾಕಾಮನಾದನು. ತ್ರಿವೃತ್ತೋಮತವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ
ದನು. ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೂ, ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಿಯೂ, ಸಾಮಗಳಲ್ಲಿ ರಥಂತರವೂ ಮಾನವರಲ್ಲಿ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೂ, ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಆಡೂ ಸೃಷ್ಟವಾದವು. ಮುಖದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಾನವಿದೆ.

ಉರಸೋ ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ ಪಂಚದಶಂ ನಿರಮಿಮಾತ ತಮಿಂದ್ರೋ ದೇವತಾನ್ವಸೃಜ್ಯತ
ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಚಂದೋ ಬೃಹತ್ಸಾಮ ರಾಜನೋ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಮನುಃ ಪಶೂನಾಂ ತಸ್ಮಾತ್ತೇ
ವೀರ್ಯವಂತೋ ವೀರ್ಯದ್ಧೃಸೃಜ್ಯಂತ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೧-೪, ೫)

ಉರಸ್ಸು (ಎದೆ) ಮತ್ತು ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೂ,
ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪೂ, ಸಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್, ಮಾನವರಲ್ಲಿ ರಾಜನ್ಯನೂ, ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಕುರಿಯೂ
ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ವೀರ್ಯದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ವೀರ್ಯವಂತರು.

ಮಧ್ಯತಸ್ತದಶಂ ನಿರಮಿಮಾತ ತಂ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ದೇವತಾ ಅನ್ವಸೃಜ್ಯಂತ ಜಗತೀಚ್ಛಂದೋ
ವೈರೂಪಗ್ಂ ಸಾಮ ವೈಶ್ವೋ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಗಾವಃ ಪಶೂನಾಂ ತಸ್ಮಾತ್ತ ಆದ್ಯಾ
ಅನ್ವಧಾನಾದ್ಧೃಸೃಜ್ಯಂತ ತಸ್ಮಾದ್ಧ್ವಿಯಾಗ್ಂಸೋನ್ಯೇಭ್ಯೋ ಭೂಯಿಷ್ಠಾ ಹಿ ದೇವತಾ
ಅನ್ವಸೃಜ್ಯಂತ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೧-೫)

ದೇಹದ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಿಂದ (ಉದರ) ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳೂ,
ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಜಗತಿಯೂ, ಸಾಮಗಳಲ್ಲಿ ವೈರೂಪವೂ ಮಾನವರಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯರೂ, ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಗೋವುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನ
ವಾದವು ಉದರದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಅನ್ವಯೋಗ್ಯವಾದವು. ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳನ್ನವಲಂಬಿಸಿ
ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ವೈಶ್ಯಾದಿಗಳು ಇತರರಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ.

ಪತ್ತೆ ಏಕವಿಗ್ಂಶಂ ನಿರಮಿಮಾತ ತಮನುಷ್ಪುಪ್ಚಂದಃ ಅನ್ವಸೃಜ್ಯತ ವೈರಾಜಗ್ಂ ಸಾಮ
ತೂದ್ರೋ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಮುತ್ಪಃ ಪಶೂನಾಂ ತಸ್ಮಾತ್ತಾ ಭೂತಸಂಕ್ರಾಮಿಕಾವತ್ಸತ್ತ್ವ
ತೂದ್ರತ್ವ ತಸ್ಮಾಚ್ಛಂದೋ ಯಜ್ಞೇನವಕ್ಲೃಪ್ತಾಃ ನ ಹಿ ದೇವತಾ ಅನ್ವಸೃಜ್ಯತ
ತಸ್ಮಾತ್ಪಾದಾವುಪಜೀವತಃ ಪತ್ತೋ ಹೃಸೃಜ್ಯೇತಾಂ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೧-೫, ೬)

ಪಾದಗಳಿಂದ ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮವನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಭಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಟುಪ್ಪೂ, ಸಾಮಗಳಲ್ಲಿ ನೈರಾಜವೂ, ಮಾನವರಲ್ಲಿ ಶೂದ್ರರೂ, ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಶೂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಗಳು ಇತರರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ. ಶೂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳನ್ನವಲಂಬಿಸಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವನಿಗೆ ಯಜ್ಞಾಧಿಕಾರವಿಲ್ಲ. ಪಾದಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಅಶ್ವ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರರು ತಮ್ಮ ಕಾಲುಗಳನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿ ಜೀವಿಸಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮುಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣವಿಭಾಗವು ಇಷ್ಟು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವಾಗ ಕೆಲವು ಅಂಗವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರರೂ ಮತ್ತು ಅವರನ್ನನುಸರಿಸಿದ ಕೆಲವು ಭಾರತೀಯರೂ ಮುಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣವಿಭಾಗದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತ ತಮ್ಮ ವಾದಕ್ಕೆ ತಮಗನುಗುಣವಾದ ವಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿರುದ್ಧವಾದ ಕೆಲವು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಥಮತಃ, ಅವರು ತಿಳಿಸುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಸಹೇತುಕವೇ, ಎಂದರೆ ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾಗಿವೆಯೇ, ಅವಕ್ಕೆ ನ್ಯಾಯವಾದ ಆಧಾರವಿರುತ್ತದೆಯೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸ ಬೇಕಾದುದು ಸ್ಪಷ್ಟ ಅನಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೯೦) ವರ್ಣವಿಭಾಗದ ಕ್ರಮವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಸಹ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಮುಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದಲ್ಲ. ಇದು ಬಹಳ ಅರ್ವಾಚೀನವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಮುಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬುದೇ ಅವರ ಮುಖ್ಯವಾದ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಅಷ್ಟು ಸರಿಯಲ್ಲ. ನೇದದ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಚೀನ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಅರ್ವಾಚೀನ ಎಂದು ವಿಭಾಗಮಾಡಲು ಅಂಗವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರರು ತೋರಿಸಿರುವ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಯಾವುವೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಪುರುಷಸೂಕ್ತವು ಇತ್ತೀಚಿನದು, ಅದು ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಭಾಗ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಂಪ್ರದಾಯವಿರುದ್ಧವಾದುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ, ಹಾಗೆ ಹೇಳಲು ಭಾವದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಭಾಷಾಪ್ರಿಯಿಂದಾಗಲಿ ಅವಕಾಶವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಧುನಿಕಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಅಳಿಯುವ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ನೇದದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಲು ಖಂಡಿತ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವು ಪ್ರಕ್ಷೇಪಭಾಗ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಇವರು ತೋರಿಸಿರುವ ಕಾರಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಸಾಧುವಾಗಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೇ ;—

ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಮುಕ್ಸಂಹಿತಾಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವಲ್ಲದೆ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆ ಪ್ರಕರಣಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುವ ಮೊದಲು ಅಂಗಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರೆನಿಸುವ ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮುಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಸೂಚಿತವಾಗಿಲ್ಲ (ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ) ಎಂದು ತಿಳಿಸುವ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ—

ಅರ್ಯ ಮತ್ತು ದಾಸ ಎಂಬ ಎರಡು ಪಂಗಡಗಳಿರುವ ಪೃಥ್ವ್ಯಸವನ್ನು ಮುಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ವರ್ಣ ಎಂಬ ಪದವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಯೇನೇನಾ ವಿಶ್ವಾ ಚೈವನಾ ಕೃತಾನಿ ಯೋ ದಾಸಂ ವರ್ಣಮಧರಂ ಗುಹಾಕಃ |

ತ್ವನ್ನೀನ ಯೋ ಜಿಗೀವಾಂ ಲಕ್ಷಮಾದದರ್ಯಃ ಪುಷ್ಪಾನಿ ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೨-೧೨-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ದಾಸಂ ವರ್ಣಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಆರ್ಯಜನರಿಗೆ ಹಿಂಸೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ದಸ್ಯುಗಳು ಎಂಬ ಪಂಗಡವು ಸೂಚಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆಂದೂ, ಮತ್ತು

ಸಸಾನಾತ್ಯಾ ಉತ ಸೂರ್ಯಂ ಸಸಾನೇಂದ್ರಃ ಸಸಾನ ಪುರುಭೋಜಸಂ ಗಾಂ |

ಹಿರಣ್ಯಯಮುತ ಭೋಗಂ ಸಸಾನ ಹತ್ವೀ ದಸ್ಯೂನ್ ಪ್ರಾರ್ಯಂ ವರ್ಣಮಾವತ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೩-೩೪-೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ದಸ್ಯುವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಉತ್ತಮವರ್ಣದವರಾದ ಆರ್ಯರನ್ನು ಇಂದ್ರನು ರಕ್ಷಿಸಿದನು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ದಸ್ಯುವರ್ಣ, ಆರ್ಯವರ್ಣ ಎಂಬೆರಡು ವಿಭಾಗಗಳು ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದು ಆಯಾ ಪಂಗಡದವರ ವರ್ಣ (ದೇಹದ ಬಣ್ಣ) ವಿಭಾಗವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದೇ ವಿನಾ ಜಾತುರ್ವರ್ಣ್ಯವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಇದರಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ರಾಜನ್ಯ, ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರ ಈ ನಾಲ್ಕುವರ್ಣವಿಭಾಗಗಳು ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ಪ್ರಾಚೀನಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವರ್ಣವಿಭಾಗವು ಎಲ್ಲಾ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವು ಮುಕ್ತಂಹಿತಾಕಾಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬಹಳ ಇತ್ತೀಚಿನದು ಮತ್ತು ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಕಾಲಗಳ ನಂತರ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಮ್ಯಾಕ್ಸ್‌ಮಲ್ಲರ್, ವೀಬರ್, ಮೂಯಿರ್ ಇತ್ಯಾದಿಪಂಡಿತರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

Max Muller—Ancient Sanskrit Literature—

p. 570 f.

Muir—Original Sanskrit Texts. Vol. I.

p. 7-15

Colebrooke—Essays. Vol. I.

p. 309

Arnold—Vedic Metre.

p. 167

ಕೆಲವು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಮಾಡಿ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

“As compared with by far the largest part of the hymns of the Rig-veda, the Purusha Sukta has every character of modernness both in its diction and ideas”

(Muir. O. S. T. Vol. I. p. 12)

“That remarkable hymn (the Purusha Sukta) is in language and Metre and style, very different from the rest of the prayers with which it is associated. It has a decidedly more modern tone”

(Colebrooke Misc. Essays. I. 309)

" There can be little doubt for instance, that the ninetyeth hymn of the tenth book is modern both in its character and in its diction " (Max Muller. A. S. L. p. 570)

Except in the Purusha Sukta there is no distinct reference in the hymns to any recognised system of four castes. (Muir O. S. T. Vol. I. p. 358)

ಇತ್ಯಾದ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಗಳುಳ್ಳ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ಅಂಶಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತವೆ.

(೧) ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಲ್ಲದೇ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳು ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನಾವ ಭಾಗದಲ್ಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಸೂಚಿತವಾಗಿಯೂ ಇಲ್ಲ.

(೨) ವರ್ಣವೆಂಬ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಸಹ, (ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ) ಕೇವಲ ಎರಡು ಪಂಗಡಗಳ ದೇಹದ ವರ್ಣವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

(೩) ಜಾತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ಎಲ್ಲೋ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುತ್ತದೆ. ರಾಜನ್ಯ ಪದವು ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಲ್ಲದೇ ಇತರೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರ ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಲ್ಲದೆ ಇನ್ನು ಬೇರೆಯೂ ಇಲ್ಲ.

(೪) ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಎಂಬುದು ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃ, ಮಂತ್ರಕರ್ತ, ಪುರೋಹಿತ ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಜಾತಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

(೫) ವಂಶಗತವಾದ ಸಾಮಾಜಿಕಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಪದವು ತೋರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆಯಾ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು Muir ಎಂಬುವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ (O. S. T. Vol. I).

Muir ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಹೇಳಿರುವ ಮೇಲಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಇತರ ಪಂಡಿತರೂ ಅನುಮೋದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದನ್ನೇ ಅನುಮೋದಿಸುವ Zimmer (ಜಿಮ್ಮರ್) ಎಂಬುವನು ರಾಜಕೀಯ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಜಾತಿವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಗಿಂತಲೂ ಬಹಳ ಅರ್ವಾಚೀನಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಯಿತೆಂದಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ಯಾಗಾದಿಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಪುರೋಹಿತನ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೂ ಸಹ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ. ಕ್ಷತ್ರಿಯನೇ ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ದೇವಾಪಿ ಅರ್ಷಿಷೇಣನೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೮ ನೇ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಿವರಣವು ಇದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ). ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವಾದಿಸುವ ಪಂಡಿತರೂ ಕೆಲವರಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇವರ ವಾದಗಳು ಸಪ್ರಮಾಣವಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಕೆಲವು ಅಂಗ್ಲಪಂಡಿತರೇ ಖಂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳೇ ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಇವರು ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನುದಾಹರಿಸಿ ತಮ್ಮ ವಾದವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮುಕ್ತಗೃಹಸಂಹಿತಾಕೃತಿಗಳೇ ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು—
(Macdonell ಮತ್ತು Keith ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು).

ಬ್ರಹ್ಮ, ಕ್ಷತ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನಿರ್ದೇಶಕವಾದ ಪದಗಳಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳು ವರ್ಣವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಮಾತಿಗೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಚಕವಲ್ಲ, ಆದರೆ ಕೇವಲ ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃ ಎಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವ ಮೂರ್ಖರು ಎಂಬ ಪಂಡಿತನೇ ತಿಳಿಸುವಂತೆ ವಂಶಪರಂಪರಾಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ವೃತ್ತಿಯನ್ನಿಟ್ಟು ಕೊಂಡಿರುವ ಗುಂಪು ಈ ಪದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅವನೇ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಮುಕ್ತಗೃಹತೆಯಲ್ಲಿಯೇ, ವರ್ಣನಿರ್ದೇಶಕವಾದ ವಿಭಾಗಗಳು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಬ್ರಹ್ಮ ಜಿನ್ವತಮುತ ಜಿನ್ವತಂ ಧಿಯೋ ಹತಂ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಸೇಧತಮುಮಿನಾಃ |

ಸಜೋಷಸಾ ಉಷಸಾ ಸೂರ್ಯೇಣ ಚ ಸೋಮಂ ಸುನ್ವತೋ ಅಶ್ವಿನಾ ||

ಕ್ಷತ್ರಂ ಜಿನ್ವತಮುತ ನೈನ್ದತಂ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಸೇಧತಮುಮಿನಾಃ |

ಧೇನೂರ್ಜಿನ್ವತಮುತ ಜಿನ್ವತಂ ವಿಶೋ ಹತಂ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಸೇಧತಮುಮಿನಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೩೫-೧೬, ೧೭, ೧೮)

ಎಂಬ ಈ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯ ಎಂಬ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಪದಗಳು ಇರುತ್ತವೆ.

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿರಿ, ಕ್ಷತ್ರಿಯರನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿರಿ ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯರನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿರಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

“The Kshatriyas were no doubt a hereditary body; monarchy was already hereditary and it is admitted that Sudras were a separate body. Thus all the elements of the caste system were already in existence”

(Vedic Index of Names and subjects by Macdonell and Keith.
Vol. II. p. 251)

ಇದೇ ವಾದವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತ Macdonell ಮತ್ತು Keith ಎಂಬವರು ಮುಕ್ತಗೃಹತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತವೆಯೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವಾಸಿಯ ಉದಾಹರಣೆಯಿಂದ ಪೌರೋಹಿತೃವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ವೃತ್ತಿಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಕ್ಷತ್ರಿಯನೂ ಆ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಇದೇ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಇದೇ ವೃತ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬ Muir ಇತ್ಯಾದಿ ಪಂಡಿತರ ವಾದವೂ ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದೇ ನಿಜ. ದೇವಾಸಿಯ ಉದಾಹರಣೆಯು ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಅಭಾವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ವಿಧವಾದ ಇನ್ನೂ

ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ, ಅವೆಲ್ಲವೂ ಜ್ಯಾತಿವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟವೇ ಆಗಿವೆ. Muir ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ಉಪನಿಷತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾದ ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ನೆಲೆಸಿದ್ದಿತು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ತತ್ತ್ವೋಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿವೆ. ತತ್ತ್ವೋಪದೇಶವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ವೃತ್ತಿ. ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಹೇಗೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂದು ಕೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಇವೆಲ್ಲ ವಿಶೇಷವನ್ನೇಕೆಗಳು.

ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ, ಪೌರೋಹಿತ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸಿದ ದೇವಾಪಿಯು ರಾಜಪುತ್ರನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣವಾದ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ಒಂದೆರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯನಿಯಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ಪಂಡಿತರು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಮತ್ತು ವಿಶಃ (ಪ್ರಜೆಗಳು) ಎಂಬ ವಿಭಾಗಗಳು ಋಕ್ಕಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಸ ಇತ್ಯಾಕ್ಷೇತಿ ಸುಧಿತ ಓಕಸಿ ಸ್ವೇ ತಸ್ಮಾ ಇಳಾ ಪಿನ್ವತೇ ವಿಶ್ವದಾನೀಂ ।

ತಸ್ಮೈ ವಿಶಃ ಸ್ವಯಮೇವಾ ನಮಂತೇ ಯಸ್ಮಿನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾ ರಾಜನಿ ಪೂರ್ವ ಏತಿ ॥

(ಮ. ಸಂ. ೪-೫೦-೮)

ಯಾವ ರಾಜನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಪುರಸ್ಕಾರವಿರುತ್ತದೆಯೋ, ಆ ರಾಜನಿಗೆ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಗೌರವವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಆಯಾ ಪಂಗಡದ ವಿಭಾಗವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ, ಪಂಚಜನಾಃ ಪಂಚಕ್ಷಿತಯಃ, ಪಂಚಚರ್ಷಣ್ಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳೂ ಈ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಪದಗಳಿಗೆ ದೇವಮಾನವಾದಿ ಗುಂಪುಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಸಹೆತರಾದ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣದ ಜನರು ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರೂ, ಸಾಯಣರೂ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮಪದವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪಂಗಡವನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದೆಂದೂ, ಅದರಂತೆಯೇ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಪದವು ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳುವ ರಾಜನನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದೂ ತಿಳಿಸುವ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಸಹ Muir ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ವಿಶದವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

(೧) ಯದಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಮದಥುಃ ಸ್ವೇ ದುರೋಣೇ ಯದ್ವ್ರಹ್ಮಣಿ ರಾಜನಿ ವಾ ಯಜತಾ ।

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೦೮-೭)

ಪೂಜ್ಯರಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನೀವು ನಿಮ್ಮ ಸ್ವಂತಗೃಹದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಗೃಹದಲ್ಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ ರಾಜನ ಗೃಹದಲ್ಲಾಗಲಿ ಹರ್ಷವನ್ನನುಭವಿಸಿ.

(೨) ಪ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ಅಂಗಿರಸೋ ನಕ್ಷಂತ ಪ್ರ ಕ್ರಂದನುರ್ನಭನ್ಯಸ್ಯ ವೇತು ।

(ಮ. ಸಂ. ೭-೪೩-೧)

ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಾದ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಬಂದು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಗೃಹವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಲಿ. ಪರ್ಜನ್ಯನು ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಲಿ.

(೩) ನ ನೂನಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಾಮೃತಂ ಪ್ರಾಶೂನಾಮಸ್ತಿ ಸುಸ್ವತಾಂ ।

(ಋ. ಸಂ. ೮.೩೨-೧೬)

ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಯಾವ ದೇವಋಣವನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು

(೧) ಮನು ದ್ವಿತಾ ರಾಷ್ಟ್ರಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾಯೋರ್ವಿಶ್ವೇ ಅನ್ಯತಾ ಯಥಾ ನಃ ।

(ಋ. ಸಂ. ೪.೪೨-೧)

ರಾಜ್ಯವು ಕ್ಷತ್ರಿಯನಾದ ನನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದು ನನ್ನ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವುದಾಗಿದೆ.

(೨) ಆ ರಾಜಾನಾ ಮಹ ಋತಸ್ಯ ಗೋಸಾ ಸಿಂಧುಪತೀ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ ಯಾತಮರ್ವಾಕ್ ।

(ಋ. ಸಂ. ೭-೬೪-೨)

ಋತದ ಪಾಲಕರೂ, ನದೀಪತಿಗಳೂ, ಕ್ಷತ್ರಿಯರೂ ಆದ ಎಲೇ ರಾಜರೇ (ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ) ಇಲ್ಲಿ ದಯಮಾಡಿ.

(೩) ಋತಾನಾನಾ ನಿ ಪೇದತುಃ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ ಸುಕ್ರತೂ ।

ಧೃತವ್ರತಾ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ ಕ್ಷತ್ರಮಾಶತುಃ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೪.೮)

ಋತಪಾಲಕರೂ (ಸತ್ಯವಂತರೂ) ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರೂ, ಧೃತವ್ರತರೂ ಆದ ಕ್ಷತ್ರಿಯರು (ಮಿತ್ರಾವರುಣರು) ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಕುಳಿತಿದಾರೆ. ಮತ್ತು ಕ್ಷಾತ್ರಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಹ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

(೪) ನ ದೂತಾಯ ಪ್ರಹ್ಯೇ ತಸ್ಯ ಏಷಾ ತಥಾ ರಾಷ್ಟ್ರಂ ಗುಹಿತಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯಸ್ಯ ।

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೯.೩)

ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯನ ರಾಜ್ಯವೂ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿ. ಮುಕ್ತಂಹಂತೆಯಲ್ಲದೇ, ಉಳಿದ ಸಂಹಿತಾ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಕ್ರಮ—

ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಮುಕ್ತಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲೇ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಏರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಿತು ಎಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು ಎಂದು Macdonell ಮತ್ತು Keith ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅವರು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

“ The relation between the later and earlier periods of the Vedic history of caste must probably be regarded in the main as the hardening of a system already formed by the time of Rigveda.

(Index. Vol. II. p. 252)

ಇದರಂತೆಯೇ ಉಳಿದ ಸಂಹಿತಾ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣವಿಭಾಗವು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯಕಾಲದಲ್ಲೇ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸಂಕಲ್ಪದ ಫಲವಾಗಿ ಈ ವರ್ಣಗಳು ಸೃಷ್ಟವಾದವು ಎಂದೂ ಸಹ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಭೂರಿತಿ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಇಮಾಮುಜನಯತ ಭುವ ಇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗ್ಂ ಸ್ವರಿತಿ
ದಿವಮೇತಾನದ್ವಾ ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಯಾವದಿಮೇ ಲೋಕಾಃ ಸರ್ವೇಣೈನಾಧಿಯತೇ ||
ಭೂರಿತಿ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಬ್ರಹ್ಮಾಜನಯತ ಭುವ ಇತಿ ಕ್ಷತ್ರಗ್ಂ ಸ್ವರಿತಿ ವಿಶಮೇತಾನದ್ವಾ
ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಯಾವದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಕ್ಷತ್ರಂ ಸರ್ವೇಣೈನಾಧಿಯತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೧-೪-೧೧, ೧೨)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಭೂಃ ಎಂದು ಉಸುರಿದನು. ಅದರಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಭುವಃ ಎಂದುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ ಮತ್ತು ಸ್ವಃ ಎಂದುದರಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿದೆ. ಅನಂತರ ಭೂಃ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನೂ, ಭುವಃ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯನನ್ನೂ ಮತ್ತು ಸ್ವಃ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ವೈಶ್ಯನನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಈ ಮೂರು ಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ ಯೆಂದು ವರ್ಣಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಮೂಲವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ವರ್ಣಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಅನಂತರ ಈ ವರ್ಣಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಕೆಲವು ಪ್ರಕರಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಏಕಯಾಸ್ತುವತ ಪ್ರಜಾ ಅಧೀಯಂತ ಪ್ರಜಾಪತಿರಧಿಪತಿರಾಸೀತ್ | ತಿಸೃಭಿರಸ್ತುವತ
ಬ್ರಹ್ಮಾಸೃಜತ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿರಧಿಪತಿರಾಸೀತ್ | ಪಂಚದಶಭಿರಸ್ತುವತ ಕ್ಷತ್ರ-
ಮಸೃಜತೇಂದ್ರೋಽಧಿಪತಿರಾಸೀತ್ ನವದಶಭಿರಸ್ತುವತ ತೂದ್ರಾ ಯಾವಸೃಜೇ-
ತಾನುಹೋರಾತ್ರೇ ಅಧಿಪತ್ನೀ ಆಸ್ತಾಂ |

(ವಾ. ಸಂ. ೧೪-೭೮)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಒಂದು ಮಂತ್ರದಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿದಾಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಹದಿನೈದು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಮಾಡಿಕೊಂಡಾಗ ಕ್ಷತ್ರಿಯನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಅವರಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಭುವಾದನು. ಹತ್ತೊಂಭತ್ತು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಆತ್ಮಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಾಗ ತೂದ್ರರೂ, ಅರ್ಯರೂ (ವೈಶ್ಯರೂ) ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ಅಹೋರಾತ್ರಗಳು ಅವರ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದರು. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—

ಸರ್ವಗ್ಂ ಹೇದಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಹೈವ ಸೃಷ್ಟಂ | ಋಗ್ಗ್ಯೋ ಜಾತಂ ವೈಶ್ಯಂ ವರ್ಣಮಾಹುಃ |
ಯಜುರ್ವೇದಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯಸ್ಯಾಹುರ್ಯೋನಿಂ | ಸಾಮವೇದೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನಾಂ ಪ್ರಸೂತಿಃ |
ಪೂರ್ವೇ ಪೂರ್ವೇಭ್ಯೋ ವಚ ಏತದೂಚುಃ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೧೨-೯-೨)

ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಮುಖ್ಯಂತ್ರಗಳಿಂದ ವೈಶ್ವವರ್ಣವೂ, ಯಜುರ್ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ವರ್ಣವೂ, ಸಾಮನೇದದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವರ್ಣವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುವು ಎಂದು ಪ್ರಾಜ್ಞರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ಮುನಿಗಳು ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದರು, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಸೃಷ್ಟವಾದ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಪದಗಳು ಒಂದೇ ರೀತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದೊಂದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ವೈತ್ಯಾಸವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ರಾಜನ್ಯ, ವೈಶ್ಯ, ಶೂದ್ರ ಎಂಬ ವಿಭಾಗವು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ,

ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರ ಎಂಬ ವಿಭಾಗಗಳು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. (ರಾಜನ್ಯ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಎಂಬುವು ಪರ್ಯಾಯನಾಮಗಳೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ).

ವೈಶ್ಯರಿಗೆ ಆರ್ಯ ಎಂಬ ಪದಪ್ರಯೋಗವೂ ಇರುವುದು ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿದ ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸಕಲ ವರ್ಣವೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟವಾಗಿರುವಾಗ ಮತ್ತು ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವಾಗ ಮತ್ತು ಸಕಲವೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅಂಶವೇ ಆಗಿರುವಾಗ ಒಂದು ವರ್ಣವು ಅಧಿಕ ಮತ್ತು ಇನ್ನೊಂದು ವರ್ಣವು ನ್ಯೂನ ಎಂಬ ಭೇದಭಾವವು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಹಜವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮೊದಲು ವರ್ಣಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಉತ್ಕರ್ಷಾಪಕರ್ಷಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ದಾಹರಿಸಿ ಅವುಗಳ ನಿಜವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು.

ತಾನಿ ವಾ ಏತಾನಿ | ಚತ್ವಾರಿ ವಾಚ ಏಹೀತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯಾಗ್ರಹ್ಯಾದ್ರನೇತಿ ವೈಶ್ಯಸ್ಯ ಚ ರಾಜನ್ಯಬಂಧೋತ್ತಾಧಾನೇತಿ ಶೂದ್ರಸ್ಯ ಸ ಯದೇವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ ತದಾಹೈತದ್ಧಿ ಯಜ್ಞಯತಮನೇತದು ಹ ವೈ ವಾಚಃ ಶಾಂತತಮಂ ಯದೇಹೀತಿ ತಸ್ಮಾದೇಹೀತ್ಯೇವ ಬ್ರೂಯಾತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೪-೧೨)

ಯಾರನ್ನಾದರೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವಾಗ ನಾಲ್ಕು ವಿಧಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಏಹಿ ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಕರೆಯತಕ್ಕದ್ದು. ಆ ಗಹಿ, ಆ ದ್ರವ ಎಂದು ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯರನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಕರೆಯತಕ್ಕದ್ದು. ಆ ಧಾನ ಎಂದು ಶೂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು.

ಏಹಿ ಎಂದರೆ, ದಯಮಾಡಿ ಎಂದು ವಿನಿಯಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಕರೆಯುವ ಪದ.

ಆ ಗಹಿ ಎಂದರೆ ನನ್ನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸು ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥ.

ಆ ದ್ರವ ತೀಘ್ರವಾಗಿ ಬಂದು ಸಮೀಪಿಸು ಎಂಬುದೂ ಅರ್ಥ.

ಆ ಧಾನ ಓಡಿ ಬಾ ಎಂಬುದೂ ಸಹ ಶೂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಆಜ್ಞಾ ರೂಪವಾದ ಪದ.

ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದುದರಿಂದ ಅವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿನಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಏಹಿ ಎಂಬ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಉಚಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಈ ರೀತಿ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

ಸ ವೈ ನ ಸರ್ವೇಣೇವ ಸಂವದೇತ | ದೇವಾನ್ವಾ ಏಷ ಉಪಾವರ್ತತೇ ಯೋ ದೀಕ್ಷತೇ
ಸ ದೇವತಾನಾಮೇಕೋ ಭವತಿ ನ ವೈ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇಣೇವ ಸಂವದಂತೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನ
ವೈವ ರಾಜನ್ಯೇನ ನಾ ವೈಶ್ಯೇನ ನಾ ತೇ ಹಿ ಯಜ್ಞಯಾಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಯದ್ಯೇನಗಂ ಶೂದ್ರೇಣ
ಸಂವಾದೋ ವಿಂದೇದೇತೇಷಾಮೇವೈಕಂ ಬ್ರೂಯಾದಿಮುಮಿತಿ ವಿಚಕ್ಷ್ವೇನುಮಿತಿ
ತತ್ರ ದೀಕ್ಷಿತಸ್ಯೋಪಚಾರಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩.೧-೧-೧೦)

ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ದೀಕ್ಷಿತನಾದವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮಾನನು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನು ನಿಕೃಷ್ಟರಾದವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಯಾರೊಂದಿಗೂ ಮಾತನ್ನಾಡಬಾರದು. ದೇವತೆಗಳು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ರಾಜನ್ಯ ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯ ಈ ಮೂರು ಪಂಗಡಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದವರಾರೊಂದಿಗೂ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಯಾಗಮಾಡುವ ಅಧಿಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಇವರೊಂದಿಗೆ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಒಂದುವೇಳೆ ಶೂದ್ರನೊಂದಿಗೆ ಮಾತನಾಡುವ ಪ್ರಸಂಗ ಬಂದರೆ ಆಗ ಅವನನ್ನು "ಹೀಗೆ ಮಾಡಹೇಳು; ಹಾಗೆ ಮಾಡಹೇಳು" ಎಂದು ಇತರರ ಮೂಲಕ ಹೇಳಿಸಬೇಕು. ಇದು ದೀಕ್ಷಿತನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ನಿಯಮ. ಅವನು ಇದನ್ನು ಪಾಲಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಶೂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಕೃಷ್ಟಬುದ್ಧಿಯು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರ ಇವೆರಡು ಜಾತಿಯೂ ನಿಕೃಷ್ಟವೆಂಬ ಭಾವವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ತದ್ಯದಿತೋ ಯತಾಂ | ಅಶ್ವಃ ಪ್ರಥಮ ಏತಿ ತಸ್ಮಾತ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯಂ ಪ್ರಥಮಂ ಯಂತಮಿತರೇ
ತ್ರಯೋ ವರ್ಣಾಃ ಪಶ್ಚಾದನುಯಂತ್ಯಥ ಯದನುತ ಆಯತಾನುಜಃ ಪ್ರಥಮ ಏತಿ
ತಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಯಂತಮಿ ತರೇ ತ್ರಯೋ ವರ್ಣಾಃ ಪಶ್ಚಾದನು ಯಂತ್ಯಥ ಯನ್ಮೇ-
ನೇತೋ ಯತಾಂ ನಾನುತೋ ರಾಸಭಃ ಪ್ರಥಮ ಏತಿ ತಸ್ಮಾನ್ ಕದಾಚನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ಚ
ಕ್ಷತ್ರಿಯಶ್ಚ ವೈಶ್ಯಂ ಚ ಶೂದ್ರಂ ಚ ಪಶ್ಚಾದನ್ವಿತಸ್ತಸ್ಮಾದೇವಂ ಯಂತ್ಯಪಾವಸ್ಯಸಾ-
ಯಾಥೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಚೈವೈತತ್ಕ್ಷತ್ರೇಣ ಚೈತಾ ವರ್ಣಾವಭಿತಃ ಪರಿಗ್ರಹೀತೇನಪ-
ಕ್ರಮಿಣೌ ಕುರುತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬.೪-೪-೧೩)

ಈ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಹೊರಡುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವವೇ ಪ್ರಥಮ. ಅನಂತರ ರಾಸಭ (ಕತ್ತಿ). ಅನಂತರ ಗಂಡು ಆಡು (ಅಜ). ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವವು ಕ್ಷತ್ರಿಯನನ್ನೂ, ರಾಸಭವು (ಕತ್ತಿ) ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರರನ್ನೂ, ಗಂಡು ಆಡು (ಅಜ) ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ.

ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಮುಂದೆ ಸರಿಯುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವವೇ ಮೊದಲು ಹೊರಟದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯನು ಮೊದಲು ಹೊರಟು ಅವನನ್ನು ಉಳಿದ ಮೂರು ಪಂಗಡದವರೂ ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗುವಾಗ

ಅಜವು ಮೊದಲು ಹೊರಡುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಮೊದಲು ಆರಂಭಿಸಿ, ಅವನನ್ನು ಇತರರು ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಮುಂದುವರಿಯುವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಹಿಂತಿರುಗುವಾಗಲಿ ರಾಸಭವು ಎಂದೂ ಮುಂದಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರರನ್ನು ಯಾರೂ ಹಿಂಬಾಲಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರರು ಯಾವಾಗಲೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯರಿಗೆ ಅಧೀನರಾಗಿಯೇ ಇರತಕ್ಕದ್ದು.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ. ಮೇಲೆಯೂ ಸಹ ದಿಬ್ಬಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಆಯಾ ವರ್ಣಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿರಬೇಕು ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ತದ್ವೈ ನಮಹತ್ಕುರಾತ್ | ನೇನ್ಮಹದಘಂ ಕರವಾಣೇತಿ ಯಾವಾನುದ್ವಾಹುಃ ಪುರುಷಸ್ತಾವತ್
ಕ್ಷತ್ರಿಯಸ್ಯ ಕುರಾನ್ಮುಖದಘಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯೋಪಸ್ಥದಘಂ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ಊರುದಘಂ
ವೈಶ್ಯಸ್ಯಾಪ್ಪೀವದಘಂ ಶೂದ್ರಸ್ಯೇವಂ ವೀರಾ ಹ್ಯೇತ ಇತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೮-೧೧)

ಶ್ಮಶಾನದಲ್ಲಿ ದಿಬ್ಬವನ್ನು ಅವರವರ ಶಕ್ತಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಮಾಡಿದರೆ ಅವರವರ ಪಾಪವನ್ನು ಅಧಿಕಮಾಡಿದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಮುಖಪಠ್ಯಂತವೂ, ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗೆ ಬಾಹು ಪಠ್ಯಂತವೂ ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ತೊಡೆಯ ಪಠ್ಯಂತವೂ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರನಿಗೆ ಮೊಣಕಾಲು ಪಠ್ಯಂತವೂ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಅದೇ ಅವರವರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ.

ಅಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೂ ಇರುವ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವು ಇನ್ನಾವ ವರ್ಣದವರೊಂದಿಗೂ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ವಿಷಯವೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ಯಜ್ಞಮಸೃಜತ ಯಜ್ಞಂ ಸೃಷ್ಟಮನು ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಷತ್ರೇ ಅಸೃಷ್ಟೇತಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಷತ್ರೇ ಅನು
ದ್ವಯ್ಯಃ ಪ್ರಜಾ ಅಸೃಜ್ಯಂತ ಹುತಾದಶ್ಚಾಹುತಾದಶ್ಚ ಬ್ರಹ್ಮೈವಾನುಹುತಾದಃ ಕ್ಷತ್ರ-
ಮನ್ವಹುತಾದ ಏತಾ ವೈ ಪ್ರಜಾ ಹುತಾದೋ ಯದ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಅಥೈತಾ ಅಹುತಾದೋ
ಯದ್ರಾಜಸ್ಯೋ ವೈಶ್ಯಃ ಶೂದ್ರಸ್ತಾಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞ ಉದಕ್ರಾಮತ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಷತ್ರೇ ಅನ್ವೈ-
ತಾಂ ಯಾನ್ಯೇನ ಬ್ರಹ್ಮಣ ಆಯುಧಾನಿ ತೈರ್ಬ್ರಹ್ಮಾನ್ವೈದ್ಯಾನಿ ಕ್ಷತ್ರಸ್ಯ ತೈಃ ಕ್ಷತ್ರಂ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩೪-೧೯)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಯಜ್ಞಾನಂತರ ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಈ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಜಾಸಂತತಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಯಜ್ಞಾಂಶವನ್ನು ತಿನ್ನಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದು. ಇನ್ನೊಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರತಕ್ಕದ್ದು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಯಜ್ಞಾಂಶವನ್ನು ತಿನ್ನಲು ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಹುತಾದರು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ಕ್ಷತ್ರಶಕ್ತಿ ಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ರಾಜಸ್ಯ, ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರರು ಅಹುತಾದರು ಎಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟರು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಮೂರು ಪಂಗಡದವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಯಜ್ಞವು ದೂರಕ್ಕೆ ಸರಿಯಿತು. ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರ ಶಕ್ತಿಗಳೆರಡೂ

ಯಜ್ಞವನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಹೊರಟೆವು. ಬ್ರಹ್ಮಶಕ್ತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಆಯುಧದೊಡನೆಯೂ ಕ್ಷತ್ರಶಕ್ತಿಯು ಕ್ಷತ್ರಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಆಯುಧದೊಡನೆಯೂ ಹೊರಟೆವು.

ಏತಾನಿ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮಣ ಆಯುಧಾನಿ ಯದ್ಯಜ್ಞಾಯುಧಾನ್ಯಥೈತಾನಿ ಕ್ಷತ್ರಸ್ಯಾಯುಧಾನಿ
ಯದಶ್ಚರಥಃ ಕವಚ ಇಷುಧನ್ವ ತಂ ಕ್ಷತ್ರಮನನ್ವಾಪ್ಯ ನೈವರ್ತತಾಯುಧೇಭ್ಯೋ ಹ ಸ್ಮಾಸ್ಯ-
ವಿಜಮಾನಃ ಪರಾಜಾವೈತ್ಯಥೈನಂ ಬ್ರಹ್ಮಾನ್ವೈತ್ತಮಾಪ್ನೋತ್ತಮಾಸ್ತಾ ಪರಸ್ತಾನ್ನಿರುದ್ಧಾಃ
ತಿಷ್ಠತ್ಸ ಅಪ್ತಃ ಪರಸ್ತಾನ್ನಿರುದ್ಧಸ್ತಿಷ್ಠನ್ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಸ್ವಾನ್ಯಾಯುಧಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾನರ್ತತ
ತಸ್ಮಾದ್ಭಾಷ್ಯೇತರ್ಹಿ ಯಜ್ಞೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೈವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಷು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩೪-೧೯)

ಬ್ರಹ್ಮಶಕ್ತಿಯ ಆಯುಧಗಳು ಯಜ್ಞಾಯುಧಗಳಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಅಶ್ವ, ರಥ, ಕವಚ, ಬಾಣ, ಬಿಲ್ಲು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಕ್ಷಾತ್ರಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಆಯುಧಗಳು. ಈ ಕ್ಷತ್ರಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಆಯುಧಗಳೆಲ್ಲವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿದರೂ ಸಹ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದವರಾಗಿ ನಡುಗುತ್ತ ಹಿಂತಿರುದ್ದವು. ಬ್ರಹ್ಮಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಆಯುಧವು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಅನಂತರ ಉರ್ಧ್ವಭಾಗದಿಂದ ಅದನ್ನು ತಡೆಯಲು ಬ್ರಹ್ಮಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದೇ ತಿಳಿದು ಅದರ ವಶವಾಯಿತು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಈಗಲೂ ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಲ್ಲಿಯೇ ಯಜ್ಞವು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿದ್ದರೂ ಸಹ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪುತ್ರರೇ ಆದುದರಿಂದ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಸಮಾನವಾದ ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ದೇವತಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಸೌಖ್ಯಕ್ಕೂ ಅರ್ಹರು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಂಹಿತಾ ಮತ್ತು ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲೇ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರ ಈ ವರ್ಣಗಳು ಮಾನವಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ದೇವತೆಗಳೂ ಈ ವರ್ಣವಿಭಾಗವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಉತ್ತಮರು, ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಅವರಿಗಿಂತಲೂ ಕೆಳಗಿನವರು ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯರು ಕ್ಷತ್ರಿಯರಿಗಿಂತಲೂ ನಿತ್ಯಷ್ಟರು ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈಗಿನ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ಕರ್ಷಾಪ ಕರ್ಷಗಳ ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಆದರ್ಶಪ್ರಾಯವಾದ ವರ್ಣವಿಭಾಗದ ಮೂಲತತ್ತ್ವವನ್ನು ದೂಷಿಸುವುದು ಉಚಿತವಲ್ಲ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗಿ ಸರ್ವರೂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಉತ್ಕರ್ಷಾಪಕರ್ಷಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಸಕಲ ವರ್ಣಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಎಲ್ಲವೂ ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳು :—

ಬ್ರಹ್ಮ ನಾ ಇದಮಗ್ರ ಅಸೀದೇಕಮೇವ ತದೇಕಂ ಸನ್ನವ್ಯಭವತ್ | ತಚ್ಚೈವೋರೂಪಮತ್ಯ-
ಸೃಜತ ಕ್ಷತ್ರಂ ಯಾನೈತಾನಿ ದೇವತ್ರಾ ಕ್ಷತ್ರಾಣೀಂದ್ರೋ ವರುಣಃ ಸೋಮೋ ರುದ್ರಃ

ಪರ್ಜನೋ ಯನೋ ಮೃತ್ಯುರೀಶಾನ ಇತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ ಕ್ಷತ್ರಾತ್ಪರಂ ನಾಸ್ತಿ ತಸ್ಮಾತ್
 ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಕ್ಷತ್ರಿಯಮಧಸ್ತಾದುಪಾಸ್ತೇ ರಾಜಸೂಯೇ ಕ್ಷತ್ರ ಏನ ತದ್ವಶೋದಧಾತಿ
 ಸೈಷಾ ಕ್ಷತ್ರಸ್ಯ ಯೋನಿರ್ದೃಷ್ಟ | ತಸ್ಮಾದ್ಯದ್ಯಪಿ ರಾಜಾ ಪರಮತಾಂ ಗಚ್ಛತಿ ಬ್ರಹ್ಮ-
 ನಾಂತತ ಉಪನಿಶ್ರಯತಿ ಸ್ವಾಂ ಯೋನಿಂ ಯ ಉ ಏನಂ ಹಿನಸ್ತಿ ಸ್ವಾಂ ಸ ಯೋನಿ-
 ಮೃಚ್ಛತಿ ಸ ಸಾಹೀಯಾನ್ವನತಿ ಯಥಾ ಶ್ರೇಯಾಗ್ಗಂಸಂ ಹಿಸಿತ್ವಾ |

(ඡ. භ. ෬-෪-෬෬)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಇದ್ದನು. ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಿಲ್ಲ. ಅವನು ತನಗಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ಕ್ಷತ್ರವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಎಂದರೆ ತನಗೂ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಲು ಸಮರ್ಥವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಅದೇ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ವರ್ಣವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯು ಅದಕ್ಕಿದ್ದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಂದ್ರಾದಿಗಳೇ ಈ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲ ರಾಜನಾದವನು ಇಂದ್ರನು. ಜಲಜಂತುಗಳಿಗೆಲ್ಲ ವರೂಣನು ರಾಜನು, ಸೋಮನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ರಾಜನು. ಪಶುಗಳಿಗೆಲ್ಲ ರುದ್ರನು, ವಿದ್ಯುತ್ತುಗಳಿಗೆ ಪರ್ವತನು, ಪಿತೃಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಯಮನು, ವ್ಯಾಧಿಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಮೃತ್ಯುವು, ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಂಡಲಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಈಶಾನನು.

ಈ ರೀತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೂ ಕ್ಷತ್ರಿಯನೇ ರಕ್ಷಕನಾದುದರಿಂದ ರಾಜಸೂಯ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗಿಂತಲೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಕೆಳಗಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾದವನು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಆದರೆ ಆದೇ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮೂಲನಾದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಾನಂತರ ಬಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಗೌರವವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ತಾನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ರಕ್ಷಕನಾದರೂ ಅವನಿಗೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಅವಮಾನವನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು.

ಸ ನೈವ ವ್ಯಭವತ್ ಸ ವಿಶಮಸ್ಯಜತಃ | ಯಾನ್ಯೇತಾನಿ ದೇವಜಾತಾನಿ ಗಣತ ಆಖ್ಯಾಯಂತೇ—
ವಸವೋ ರುದ್ರಾ ಅದಿತ್ಯಾ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಮರುತ ಇತಿ | (ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೧೨-)

(ဗျ. ဗ. ၇-၃-၇၁-)

ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರ ಎಂಬ ಎರಡು ತತ್ತ್ವ (ವರ್ಣಗಳು) ಗಳಿದ್ದರೂ ಇದನ್ನ ಸಾಲದೆಂದು ತೋರಿತು. ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಕ್ಷಾತ್ರಧರ್ಮಗಳ ಪಾಸ್ಕಲ್ಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವನ್ನಂಟುಮಾಡುವ ವೈಶ್ಯನನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಆವಶ್ಯಕತೆಯೂ ತೋರಿತು. ಗಣಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವರೋ ಅವರೇ ವೈಶ್ಯ ರೂಪರಾದರು. ಅವರು ಯಾರಿಂದರೆ, ವಸುಗಳು, ರುದ್ರರು, ಆದಿತ್ಯರು, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಮರುತ್ತುಗಳು.

ಸ ನೈವ ವ್ಯಭವತ್ಸ ಶಾದ್ರಂ ವರ್ಣಮಸೃಜತ ಪೂಷಣಮಿಯಂ ನೈ ಪೂಷೇಯಂ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ
ಪುಷ್ಯತಿ ಯಾದಿದಂ ಕಂಚ ||

(ಬ. ಉ. ೧-೪-೧೩)

(ဃ. ဟ. ၈-၃-၇၃)

ಬ್ರಹ್ಮ, ಕ್ಷತ್ರ ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯ ಈ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳಿದ್ದರೂ ಸಹ ತನ್ನ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಆವಶಾಸವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದನು. ಆಗ ತನ್ನ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಕೂದ್ರವರ್ಣವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಇದೇ ಪೂಷ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಪೂಷನು. ಸಕಲವನ್ನು ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು.

ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪರಿಪೂರ್ಣತೆಗೆ ಶೂದ್ರನೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ, ಶೂದ್ರನಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಶವೂ ದಿವ್ಯತ್ವವೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಂದು ವರ್ಣವೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದೇ ವಿನಾ, ಉತ್ಕರ್ಷಾಪಕರ್ಷಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ಈ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪಾಷ್ಕಲ್ಯವು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಸಾಮರಸ್ಯ ವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ,

ಸ ನೈವ ವ್ಯಭವತ್ತಚ್ಛ್ರೇಯೋರೂಪಮತ್ಯಸೃಜತ ಧರ್ಮಂ ತದೇತತ್ ಕ್ಷತ್ರಸ್ಯ ಕ್ಷತ್ರಂ
ಯದ್ಧರ್ಮಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಧರ್ಮಾತ್ಪರಂ ನಾಸ್ತೃಭೋ ಅಬಲೀಯಾನ್ ಬಲೀಯಾಂಸಮಾಶಂಸತೇ
ಛರ್ಮೇಣ ಯಥಾ ರಾಜ್ಞೇನ ಯೋ ವೈ ಸ ಧರ್ಮಃ ಸತ್ಯಂ ವೈ ತತ್ತಸ್ಮಾತ್ಸತ್ಯಂ ನದಂತ-
ಮಾಹುರ್ಧರ್ಮಂ ವದತೀತಿ ಧರ್ಮಂ ನಾ ನದಂತಂ ಸತ್ಯಂ ವದತೀತ್ಯೇತದ್ಧೇನೈತ-
ದುಭಯಂ ಭವತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೧೪)

ಧರ್ಮನಿಯಮವಿಲ್ಲದೆ ಕ್ಷತ್ರಿಯನ ಶಕ್ತಿಯು ಉಬ್ಬಣವನ್ನು ಹೊಂದಿ ದುಷ್ಟಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಬಹುದು ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನು ತಿಳಿದು ಶ್ರೇಯೋರೂಪವಾದ ಧರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಈ ಧರ್ಮವೇ ಕ್ಷತ್ರಿಯನನ್ನು ನಿಯಮನದಲ್ಲಿಡಲು ಸಮರ್ಥವಾಯಿತು. ಸಕಲವನ್ನೂ ನಿಯಮಿಸಬಲ್ಲ ಕ್ಷತ್ರಿಯನನ್ನು ನಿಯಮನದಲ್ಲಿಡಬಲ್ಲ ಈ ಧರ್ಮಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದುದು ಬೇರೆಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ರಾಜನ ಸಹಾಯದಿಂದ ದರ್ಬಲನೂ ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ (ಧರ್ಮರಹಿತನನ್ನು) ಪುರುಷನನ್ನು ಜಯಿಸುವಂತೆ, ಧರ್ಮದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದವನೂ ಶಕ್ತಿಯುತನನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಧರ್ಮವೇ ಸತ್ಯವು. ಆದುದರಿಂದ ಸತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವವನನ್ನು ಧರ್ಮಿಷ್ಠನೆಂದೂ, ಧರ್ಮಿಷ್ಠನನ್ನು ಸತ್ಯವಾಕ್ಯುಳ್ಳವನೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಸತ್ಯ ಮತ್ತು ಧರ್ಮ ಎರಡೂ ಪರಸ್ಪರ ಅಭಿನ್ನವಾಗಿವೆ.

ತದೇತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಕ್ಷತ್ರಂ ವಿಟ್ ಶೂದ್ರಸ್ತದಗ್ನಿನೈವ ದೇವೇಷು ಬ್ರಹ್ಮಾಭವದ್ಬ್ರಹ್ಮಣೋ
ಮನುಷ್ಯೇಷು ಕ್ಷತ್ರಿಯೇಣ ಕ್ಷತ್ರಿಯೋ ವೈಶ್ಯೇನ ವೈಶ್ಯಃ ಶೂದ್ರೇಣ ಶೂದ್ರಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಗ್ನಾವೇನ
ದೇವೇಷು ಲೋಕಮಿಚ್ಛಂತೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಮನುಷ್ಯೇಷ್ಟೇತಾಭ್ಯಾಂ ಹಿ ರೂಪಾಭ್ಯಾಂ
ಬ್ರಹ್ಮಾಭವತ್ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೧೫)

ಈ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಬ್ರಹ್ಮ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದನು. ವಿರಾಡ್ರೂಪನಾದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದಲೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಾಂಶಸಂಭೂತನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾಗಿಯೂ, ವೈಶ್ಯರ ನಡುವೆ ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ವೈಶ್ಯನಾಗಿಯೂ, ಶೂದ್ರರಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ಶೂದ್ರನಾಗಿಯೂ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಈ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ದಿವ್ಯತ್ವವು ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ.

ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣವನ್ನವೇಕ್ಷಿಸಿ ಈಶ್ವರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸಕಲರಿಗೂ ಶ್ರೇಯಸ್ಸುಂಟಾಗಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಕೇವಲ ಕೆಲವು ವರ್ಣದವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ದಿವ್ಯಾನುಗ್ರಹವು ಲಭಿಸಬೇಕೆಂದು

ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಒಂದು ವರ್ಣದವರಿಗೆ ಅಧಿಕವಾಗಿಯೂ ಇನ್ನೊಂದು ವರ್ಣದವರಿಗೆ ಆಯಾ ವರ್ಣಾನುಸಾರವಾಗಿಯೂ ಶ್ರೇಯಸ್ಸುಂಟಾಗಬೇಕೆಂದೂ ಕೋರಿಲ್ಲ. ಈಶ್ವರನ ದಿವ್ಯಾನುಗ್ರಹವು ಸಕಲ ಮಾನವರಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಕೋರಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ತಾಭಿಸ್ಸರ್ವಾಭೀ ರುಚೇ ಜನಾಯ ನಸ್ಯಧಿ | ಯಾ ವೋ ದೇವಾಸ್ಸೂರ್ಯೇ ರುಚೋ
ಗೋಷ್ವಶ್ವೇಷು ಯಾ ರುಚಃ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ತಾಭಿಸ್ಸರ್ವಾಭೀ ರುಚಂ ನೋ ಧತ್ತ ಬೃಹಸ್ಪತೇ |
ರುಚಂ ನೋ ಧೇಹಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಷು ರುಚಿಗ್ಂ ರಾಜಸು ನಸ್ಯಧಿ | ರುಚಂ ವಿಶ್ವೇಷು
ಶೂದ್ರೇಷು ನಯಿ ಧೇಹಿ ರುಚಾರುಚಂ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೫.೭.೬-೨, ೩)

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ನಿನ್ನ ಪ್ರಭೆಯು ಸೂರ್ಯರತ್ನಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದೋ ಆ ಪೂರ್ಣಪ್ರಭೆಯೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿದ ದಿವ್ಯಕಾಂತಿಯನ್ನು ಮಾನವರಾದ ನಮಗೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸು. ನಮ್ಮ ಗವಾಶ್ವಾದಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ನೀಡು. ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ಎಲೈ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೇ, ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ನಮ್ಮಲ್ಲೂ (ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲೂ) ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವ ನಮ್ಮ ರಾಜರಲ್ಲೂ, ನಮಗೆ ಸೇರಿದ ವೈಶ್ಯರಲ್ಲೂ, ಶೂದ್ರರಲ್ಲೂ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರಭಾಯುತವಾದ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ತುಂಬಿರಿ, ಎಂದಿರುವ ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಾನುಗ್ರಹವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಲಭಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಕೃತ್ರೇ ಚ ವಿಶಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೇ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೭-೧೬)

ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಲಿ, ಇತರ ವಿಧವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗಾಗಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯರೂ ಸಹ ವೈಶ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನೇ ನಂಬಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಕ್ಷೇಮವು ಅವರನ್ನು ಅನಲಂಬಿಸಿದೆ (ವಿಶ್ ಎಂದರೆ ರಾಜ್ಯದ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ) ಎಂದು ಕೃತಜ್ಞತೆಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ಈರೀತಿ ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಸಾಧನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅವರೂ ದಿವ್ಯಾಂಶ ಸಂಭೂತರು ಮತ್ತು ಉಳಿದ ವರ್ಣದವರ ಕಲ್ಯಾಣವು ಇವರ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಮತ್ತು ಗೌರವವನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಕರಣಗಳೂ ಅನೇಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ತಮ್ಮ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಇತರರನ್ನು ತಮ್ಮ ಸೇವಕರೆಂತೆ ಕಂಡರು ಎಂಬ ಮಾತಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

The Brahmins saw their opportunity, through the Purohitship, of gaining practical power during the confusion and difficulties of wars of invasion, and secured it

(Index Vol. II p. 249)

ರಾಜರೂ ಇತರರೂ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ಬೇರೆ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಗ್ನರಾಗಿದ್ದು ಮನೋವೈಕ್ಲವ್ಯವಿದ್ದಾಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಅದೇ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕಾದು ತಮ್ಮ ಪೌರೋಹಿತ್ಯರೂಪವಾದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ತಮ್ಮ ಪ್ರಬಲವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಭದ್ರಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಇತರರ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ದರ್ಪವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು ಎಂಬ ಮತ್ತು ಇದೇ ರೀತಿಯ ಇತರ ಟೀಕೆಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲ. ಸಕಲ ಲೋಕದ ಕಲ್ಯಾಣವೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಆಶಯವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದು ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ನೂರಾರು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಕ್ಷತ್ರಿಯರಿಂದ ತತ್ಪಕ್ಷಪದೇಶವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ತತ್ಪಕ್ಷಪದೇಶವನ್ನು ಲೋಕದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಇವೆರಡೇ ಸಕಲ ವರ್ಣದವರ ಆಶಯವಾಗಿದ್ದಿತು, ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿರುತ್ತವೆ, ಆಂಗ್ಲಪಂಡಿತರೂ, ಅವರನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಅಂಥದಿಂದ ಅನುಮೋದಿಸುವ ಕೆಲವು ಭಾರತೀಯರೂ ಹೇಳಿರುವ ಕಟುವಾದ ಟೀಕೆಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕೆಲವು (ಆಂಗ್ಲ ಪಂಡಿತರೇ ಈ ಟೀಕೆಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ.)

The Vedic Characteristics of caste are heredity, persuit of a common occupation and restriction on inter-marriage.

(Index, Macdonell & Keith-Vol. II p. 258)

ವಂಶಪರಂಪರಾಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ವೃತ್ತಿಯನ್ನವಲಂಬಿಸುವುದು, ಸರ್ವರ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ದುಡಿಯುವುದು ಅದೇ ತನ್ನ ಸ್ವಭಾವ ಮತ್ತು ಸ್ವಧರ್ಮೋಚಿತವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡುವುದು ಇತ್ಯಾದಿಗಳೇ ವರ್ಣವಿಭಾಗದ ಉದ್ದಿಶ್ಯವಾಗಿದ್ದಿತು. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ವಿವಾಹದ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಕಟ್ಟುಪಾಡುಗಳು ಇದ್ದವು. ಬೇರೆ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೂ Keith Macdonell ಮುಂತಾದವರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಜ್ಞಾನವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದಿತು. ಜ್ಞಾನಿಯು ಪೂಜ್ಯನು, ಅವನು ಯಾವ ವರ್ಣದವನಾದರೂ ಆಗಿರಬಹುದು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸಂಹಿತಾ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಮುಗ್ಧೀದಸಂಹಿತೆಯ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲದ ಇತರ ವರ್ಣದವರೂ ಋಷಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಯು ಗಾಧಿರಾಜನ ಪುತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ದೇವಾಪಿ ಮತ್ತು ಶಂತನು ಎಂಬಿಬ್ಬರು ಋಷಿಪುತ್ರರು ಎಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯ ಪುತ್ರರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕನಕ ಐಲಾಷನೆಂಬುವನು ಶೂದ್ರ (ದಾಸಿ) ಸ್ತ್ರೀಯ ಮಗನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇವರೂ ಇನ್ನೂ ಇತರ ವರ್ಣದ ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳೂ ತಮ್ಮ ಉತ್ತಮಜ್ಞಾನದಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಋಷಿಗಳಿಗೆ ಸರಿಸಮನಾದ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದು.

ವಿವಾಹ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ವರ್ಣದವರು ತಮ್ಮ ವರ್ಣದವರಲ್ಲಿಯೇ ವಿವಾಹಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾದ ನಿಯಮವಿದ್ದಿತಾದರೂ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವರ್ಣದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳು ತಮಗಿಂತ ಕನಿಷ್ಠವರ್ಗದವರ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾದ ನಿರರ್ಶನಗಳು ಅನೇಕವಿವೆ. ಶರ್ಯಾತರಾಜನ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಸುಕನ್ಯಾ ಎಂಬುವಳು ಚ್ಯವನನೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಋಷಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾದ ವಿಷಯವು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೪-೧-೫.೭ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ರಥವೀತಿ ಎಂಬ ರಾಜನ ಪುತ್ರಿಯು

ಶ್ಯಾವಾಶ್ವನೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾದ ವಿಷಯವು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ೫-೫೦ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಉತ್ತಮ ವರ್ಣದವರು (ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು) ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣದವರಲ್ಲಿಯೂ ವಿವಾಹಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸಬಹುದೆಂದೂ ರಾಜರು (ಕ್ಷತ್ರಿಯರು) ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರರಲ್ಲಿಯೂ, ವೈಶ್ಯರು-ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರರಲ್ಲಿಯೂ, ಶೂದ್ರರು ಶೂದ್ರರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೂ ವಿವಾಹಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದೆಂದು ನಿಯಮವಿದ್ದಿತು. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯ ನಿಯಮ ಆದರೆ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಅಪವಾದಗಳಿರುವುದೂ ಕಂಡುಬರುವುದು.

ಆಚಾರವ್ಯವಹಾರಗಳು—ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಒಂದು ವರ್ಣದವರು ಮತ್ತೊಂದು ವರ್ಣದವರ ಆಚಾರ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಸಂದರ್ಭ ಬಂದಾಗ ಮಾತ್ರ ಈ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತಿದ್ದ ರೆಂಬುದನ್ನು ಅನೇಕ ನಿದರ್ಶನಗಳ ಮೂಲಕ ಊಹಿಸಬಹುದು. ದೀರ್ಘತಮಸ್ಸೆಂಬ ಋಷಿಯು ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಣಿಗನರ (ವರ್ತಕರ) ವೃತ್ತಿಯನ್ನನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೨-೧೧) ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ತೃತ್ವ ಜನರ ರಾಜನಾದ ಸುದಾಸನೆಂಬ ರಾಜನಿಗೆ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದನು. ಈ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ರಾಜನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಪಂಚವಿಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ಪಂ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧೨ ೨) ಹೇಳಿದೆ ಮತ್ತು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೮-೯) ಜಹ್ನುವಿನ ವಂಶಜನಾದ ರಾಜನೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಋಷಿಪೇಣನೆಂಬ ರಾಜನ ಪುತ್ರನಾದ ದೇವಾಪಿ ಎಂಬುವನು ತನ್ನ ತಮ್ಮನಾದ ಶಂತನು ರಾಜನಿಗೆ ಯಜ್ಞಮಾಡಿಸಿದನೆಂದೂ ಆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ (ನಿ. ೨.೧೦) ಈ ರೀತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವರ್ಗದವರ ಕರ್ತವ್ಯವಾದ ಪುರೋಹಿತಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿಸಲು ಸಮರ್ಥರಾದವರೂ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ವಕೃತವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವವರೂ ಆದ ರಾಜರನ್ನು ಎಂದರೆ ಕ್ಷತ್ರಿಯರನ್ನು ರಾಜರ್ಷಿಗಳೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ (ಪಂಚವಿಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೧೨-೧೨-೬; ೧೮-೧೦-೫; ಜೈಮಿನೀಯ ಉಪನಿಷತ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೧.೪-೨; ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೭-೧೭-೬ ಇತ್ಯಾದಿ).

ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವರ್ಣದ ಪುರೋಹಿತರುಗಳು ಯುದ್ಧಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ರಾಜರೊಡನೆ ಹೋಗಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಋ. ಸಂ. ೩.೫೩-೧೨, ೧೩; ೧-೧೨೯-೪; ೧-೧೫೨-೭; ೧-೧೫೭-೨; ೭-೮೩-೪; ೧೦-೩೮ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಆರ್ಯರ ಪರಿಶುದ್ಧತೆ—ವೇದಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂ (ಋಷಿಗಳು ಮುಂತಾದವರು) ರಾಜರೂ ಆರ್ಯಜನಾಂಗದವರಲ್ಲಿಯೇ ವಿವಾಹ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ವರ್ಣದವರ ವಂಶವು ಇತರ ಜನಾಂಗದ ಜನರೊಡನೆ ಮಿಶ್ರವಾಗುವ ಸಂಭವವಿರಲಿಲ್ಲ. ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ರಾಜರು ಇತರ ದೇಶದ ರಾಜರೊಡನೆ (ಅವರು ಆರ್ಯಜನಾಂಗದವರಲ್ಲದಿದ್ದರೂ) ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರಲ್ಲಿ ಆರ್ಯರ ಪರಿಶುದ್ಧತೆಯು ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಾ ಬಂದಿತು. ಆದರೆ ಋಷಿಗಳೂ ಅವರ ವಂಶಜರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂ ಮಾತ್ರ ಆರ್ಯರಲ್ಲದ ಇತರ ಜನಾಂಗದವರೊಡನೆ ವಿವಾಹಾದಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತ್ಯಜಿಸಿ ತಮ್ಮ ಎಂದರೆ ಆರ್ಯಜನಾಂಗದ ಪರಿಶುದ್ಧತೆಯನ್ನು ಇದುವರೆಗೂ ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡೇಬಂದಿದಾರೆ ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಅವರವರ ವೃತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಅನೇಕ ಭೇದಪ್ರಭೇದಗಳು (ಒಳಪಂಗಡಗಳು) ಉದ್ಭವಿಸಿ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಪಂಗಡಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಆದರೂ ವೈಶ್ಯರಲ್ಲಿ ಬಹುಭಾಗದ ಜನರು ಆರ್ಯ ಜನಾಂಗದ ಪವಿತ್ರತೆಯನ್ನೇ ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದಾರೆ. ಶೂದ್ರರೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಈಗಿನ ಅನೇಕ ಪಂಗಡ

ಗಳು ಆರ್ಯಜನಾಂಗದವರೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಅವರು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕೃಷಿ ನೋದಲಾದ ವೃತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಹು ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಇವರು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಆನರ್ಹರು ಎಂಬ ಭಾವನೆಯು ಜೀರೂರಿ ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಇವರು ಅನರ್ಹರೆಂದೂ ಇತರ ಮೂರುವರ್ಣದವರ ಶುಶ್ರೂಷಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಕೃಷಿ ನೋದಲಾದ ವೃತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿರತರಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದೆಂದೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿತು. ಈ ಪಂಗಡದವರಲ್ಲಿ ಆರ್ಯಜನಾಂಗದವರಲ್ಲದ ಇತರರ ಬೆರಕೆಯೂ ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಆನರ್ಹರು ಎಂಬ ಭಾವನೆಗೆ ಇದೂ ಒಂದು ಕಾರಣವಾಯಿತು.

ನಿಷಾದರು, ಜಂಡಾಲರು, ಅಸ್ತೈಶ್ಯರು ಇತ್ಯಾದಿ—ಆರ್ಯರು ಈ ದೇಶವನ್ನು ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಆರ್ಯರಿಗೂ ಈ ದೇಶದ ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಗಳಿಗೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಯುದ್ಧವು ನಡೆಯುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಗಳನ್ನು ಆರ್ಯರು ದಾಸ, ದಸ್ಯು ಕೃಷ್ಣ (ಕಪ್ಪು)ವರ್ಣದವರು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ಆರ್ಯಜನಾಂಗದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನುಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಭೂತಗಳು, ದೆವ್ವಗಳು ನೋದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ನಂಬಿಕೆ. ಅದಲ್ಲದೆ ಆರ್ಯರು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಘ್ನವನ್ನೂ ತೊಂದರೆಯನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಶಂಬರ, ಶುಷ್ಕ, ಪಿಪ್ಪು ನೋದಲಾದವರು ಮುಖಂಡರು. ಇವರನ್ನು ಅಸುರರೆಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಆರ್ಯರು ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಈ ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಗಳನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಜಯಿಸಿದರೂ ಅವರಲ್ಲಿ ಬಹುಮಂದಿ ಆರ್ಯಜನರೊಡನೆ ವ್ಯವಹಾರ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಆರ್ಯರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಇವರು ಗೌರವಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಕೆಲವರು ಮಾತ್ರ ಆರ್ಯರ ಕೆಳಪರ್ಗದ ಜನರೊಡನೆ ಸೇರಿಹೋಗಿ ಒಂದಾದರು. ಉಳಿದವರು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದು ತಮ್ಮ ಹಿಂದಿನ ವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ವ್ಯವಸಾಯದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಆಸಕ್ತಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಲೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಕಷ್ಟಪಟ್ಟು ಕೆಲಸಮಾಡುವ ಅಭ್ಯಾಸವು ಈ ಜನರಿಗಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಇವರು ಯಾವ ವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಅವಲಂಬಿಸದೆ ಇದ್ದದರಿಂದ ಆರ್ಯರು ಇವರನ್ನು ನಿಕೃಷ್ಟಭಾವನೆಯಿಂದ ನೋಡಲು ಅವಕಾಶವಾಯಿತು. ಮೃಗಗಳ ಬೇಟೆಯೇ ಇವರ ಮುಖ್ಯಜೀವನ. ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉಳಿದ ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಗಳದೇ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪಂಗಡವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ಆರ್ಯರನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎದುರಿಸುವ ಶಕ್ತಿ ಇವರಿಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಇವರನ್ನು ಆರ್ಯರು ಸವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ತಮ್ಮೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಇಷ್ಟಪಡಲಿಲ್ಲ. ಈ ಜನರು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ಹರಡಿಕೊಂಡಿದ್ದುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ಊರಿನಿಂದಾಚೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ವಾಸಮಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ಈಗಲೂ ಹಾಗೆಯೇ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ.

ಆರ್ಯರು ಈ ದೇಶಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಅವರು ಈಗಿನ ಐರೋಪ್ಯರಂತೆ ಬೆಳ್ಳಗಿದ್ದರು. ಈ ದೇಶದ ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಗಳು ಕಪ್ಪಗಿದ್ದರು. ವರ್ಣವೆಂದರೆ ಬಣ್ಣವು. ಕ್ರಮೇಣ ವರ್ಣವೆಂದರೆ ಜಾತಿಯೆಂಬ ಭಾವನೆಯು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ನೋದಲು ವರ್ಣಭೇದವೂ ಜಾತಿಭೇದವೂ ಉಂಟಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಜನರ ವರ್ಣ (ಬಣ್ಣ) ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇ ಮೂಲಕಾರಣವೆಂದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಚಂದ್ರನಾ ಮನಸೋ ಜಾತಶ್ಚಕ್ಷೋಃ ಸೂರ್ಯೋ ಅಜಾಯತ ।

ಮುಖಾದಿಂದ್ರಶ್ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚ ಪ್ರಾಣಾದ್ವಾಯುರಜಾಯತ ॥ ೧೩ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಚಂದ್ರನಾಃ | ಮನಸಃ | ಜಾತಃ | ಚಕ್ಷೋಃ | ಸೂರ್ಯಃ | ಅಜಾಯತ |

ಮುಖಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ | ಚ | ಅಗ್ನಿಃ | ಚ | ಪ್ರಾಣಾತ್ | ವಾಯುಃ | ಅಜಾಯತ ॥ ೧೩ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಯಥಾ ದಧ್ಯಾಜ್ಯಾದಿವ್ರವ್ಯಾಣಿ ಗನಾದಯಃ ಪತವ ಋಗಾದಿವೇದಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಯೋ ಮನುಷ್ಯಾಶ್ಚ ತಸ್ಮಾದುತ್ಪನ್ನಾ ಏವಂ ಚಂದ್ರಾದಯೋ ದೇವಾ ಅಪಿ ತಸ್ಮಾದೇವೋತ್ಪನ್ನಾ ಇತ್ಯಾದ | ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ಮನಸಃ ಸಕಾಶಾಚ್ಚಂದ್ರಮಾ ಜಾತಃ | ಚಕ್ಷೋಶ್ಚ ಚಕ್ಷುಷಃ ಸೂರ್ಯೋಽಪ್ಯಜಾಯತ | ಅಸ್ಯ ಮುಖಾದಿಂದ್ರಶ್ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚ ದೇವಾವುತ್ಪನ್ನಾ | ಅಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಾದ್ವಾಯುರಜಾಯತ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಮನಸಃ—ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ | ಚಂದ್ರನಾಃ—ಚಂದ್ರನು | ಜಾತಃ—ಹುಟ್ಟಿದನು | ಚಕ್ಷೋಃ—ಕಣ್ಣಿನಿಂದ | ಸೂರ್ಯಃ—ಸೂರ್ಯನು | ಅಜಾಯತ—ಹುಟ್ಟಿದನು | ಮುಖಾತ್—ಮುಖದಿಂದ | ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಅಗ್ನಿಶ್ಚ—ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿದರು | ಪ್ರಾಣಾತ್—ಪ್ರಾಣದಿಂದ | ವಾಯುಃ—ವಾಯುವು | ಅಜಾಯತ—ಹುಟ್ಟಿದನು ॥

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಈ ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಚಂದ್ರನೂ, ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಸೂರ್ಯನೂ, ಮುಖದಿಂದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೂ, ಪ್ರಾಣದಿಂದ ವಾಯುವೂ ಹುಟ್ಟಿದರು.

English Translation

The moon was born from his mind ; the sun was born from his eye ; Indra and Agni were born from his mouth, Vayu from his breath.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಹಿಂದಿನ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ—ದಧ್ಯಾಜ್ಯಾದಿವ್ರವ್ಯಗಳು, ಗೋವುಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳು, ಮಗಾದಿವೇದಗಳು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿವರ್ಗದ ಮನುಷ್ಯರು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ಚಂದ್ರಾದಿವೇದವೆತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಸಹ ಆಯಿತೆಂದು ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಮುಂದಿನ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಚಂದ್ರಮಾ ಮನಸೋ ಜಾತೇ—ಚಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡುವಿಧ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಚಂದ್ರ—ಆಹ್ಲಾದನೇ | ಚಂದತೀತಿ ಚಂದ್ರಃ | ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಆಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂಥವುಳ್ಳ ಚಂದ್ರ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಚಂದ್ರಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಇವನನ್ನು ನೋಡುವ ಜನರಿಗೆ ಆಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಆಹ್ಲಾದವು ಯಾವಾಗಲೂ ಮನಸ್ಸಿನ ಮೇಲೆ ಪರಿಣಾಮವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪರಮಪುರುಷನ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಚಂದ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಚಂದ್ರಾ ಆಹ್ಲಾದರೂಪಾ ಮಾ ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ ಶೋಭಾ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥಾವಿಧಃ | ಚಂದ್ರಾ ಎಂದರೆ ಆಹ್ಲಾದಕರವಾದ ಮಾ—ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಆಹ್ಲಾದಕರ ವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅಥವಾ ಚಂದ್ರೇಣ ಜಗದಾಹ್ಲಾದನಾಸ್ಯಾಯಲಕ್ಷಣೇನ ಮೀಯತ ಇತಿ ನಾ ಚಂದ್ರಮಾಃ | ಜಗತ್ತಿಗೆ ಆಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಚಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಮರು—

ಚಂದ್ರಮಾಶ್ವಾಯನ್ ದ್ರಮತಿ, ಚಂದ್ರೋ ಮಾತಾ, ಚಾಂದ್ರಂ ಮಾನಮಸ್ಯೇತಿ ನಾ |
ಚಂದ್ರಶ್ಚಂದತೇಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣಃ | ಚಂದನಮಿತ್ಯಪ್ಯಸ್ಯ ಭವತಿ | ಚಾರು ದ್ರಮತಿ | ಚಿರಂ
ದ್ರಮತಿ | ಚಮೇರ್ವಾ ಪೂರ್ವಂ | ಚಾರು ರುಚೀರ್ವಾ ವಿಪರೀತಸ್ಯ ||

(ನಿ- ೧೧-೫)

ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಇದರ ಗತಿಯು ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಬೀರುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಕಾಶಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಚಂದ್ರಧಾತುವಿನಿಂದ ಚಂದ್ರಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ಚಂದನ (ಗಂಧ) ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯೂ ಆಗಿದೆ. ವಾಸನೆಯನ್ನು ಬಹುಕಾಲ ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಉತ್ತಮವಾದ ವಾಸನೆಯನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಹರಡುವುದರಿಂದ ಚಂದನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಚಾರುಶಬ್ದವು ರುಚಿಶಬ್ದದ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಹಿಂದುಮುಂದು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಚಕ್ಷೋಃ ಸೂರ್ಯಃ ಅಜಾಯತ—ಪರಮಪುರುಷನ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಕಣ್ಣಿಗೂ, ಬೆಳಕಿಗೂ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಬೆಳಕಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕಣ್ಣಿನ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೆಳಕನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುವ ಸೂರ್ಯನು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಸೂರ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಮರು—ಸೂರ್ಯಃ ಸರ್ತೇರ್ವಾ ಸುವರ್ತೇರ್ವಾ ಸ್ವೀರ್ಯತೇರ್ವಾ (ನಿ. ೧೨-೧೪) ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಸರ್ವರನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದಾರೆ.

ಮುಖಾದಿಂದ್ರಶ್ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚ—ಪರಮಪುರುಷನ ಮುಖದಿಂದ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಶರೀರದ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ (ಶಿರಸ್ಸು)ಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಖದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಇರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಅಗ್ನಿರಗ್ರೇ ಪ್ರಥಮೋ ದೇವತಾನಾಂ, ಅಗ್ನಿಮೂರ್ಧಾ ದಿವಃ, ಅಗ್ನಿವೈ ದೇವಾನಾಮನಮಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯ

ಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನೂ, ಇಂದ್ರೋ ಯಾತೋಽವಸಿತಸ್ಯ ರಾಜಾ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ಇಂದ್ರನ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವವು.

ಪ್ರಾಣಾದ್ವಾಯುರಜಾಯತ—ಪರಮಪುರುಷನ ಪ್ರಾಣದಿಂದ ವಾಯುವಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಪ್ರಾಣವು ವಾಯುರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು—ಶರೀರಾಂತಃಸಂಚಾರ್ಯಸುಸ್ತಸ್ಮಾದ್ವಾತೀತಿ ವಾಯು-ರ್ಭೂರ್ವರ್ತೀ ಮಾತರಿಶ್ವಾ | ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ವಾಯುವಿಗೆ ಪ್ರಾಣವೆಂದೂ ಹೊರಗಡೆ ಬೀಸುತ್ತಿರುವ ವಾಯುವಿಗೆ ವಾಯುವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ವಾಯುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ವರು—ವಾಯುರ್ವಾರ್ತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಗತಿಕರ್ಮಣಃ | ಏತೇರಿತಿ ಸ್ಥಾಲಾಷ್ಟೀನಿಃ | ಅನರ್ಥಕೋ ವಕಾರಃ (ನಿ. ೧೦-೧) | ವಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ ಎಂಬ ಗತ್ಯರ್ಥಸೂಚಕವಾದ ವಾಧಾತುವಿನಿಂದ ವಾಯುಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸದಾ ಸಂಚರಿಸು(ಬೀಸು)ತ್ತಿರುವುದೆಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಇಹಾ ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸ್ಥಾಲಾಷ್ಟೀನಿ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತವು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಾಯುಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ನಮಸ್ತೇ ವಾಯೋ | ತ್ವಮೇನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸಿ | ಪ್ರಾಣೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್ | ಪ್ರಾಣೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ವಾಯುವಿನ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ವಾಯುವಿಗೂ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಾಭ್ಯಾ ಆಸೀದಂತರಿಕ್ಷಂ ಶೀರ್ಷ್ಣೋ ದ್ಯೌಃ ಸಮವರ್ತತ |

ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಭೂಮಿದಿಶಃ ಶ್ರೋತ್ರಾತ್ತಥಾ ಲೋಕಾ ಅಕಲ್ಪಯನ್ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಾಭ್ಯಾಃ | ಆಸೀತ್ | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ | ಶೀರ್ಷ್ಣಃ | ದ್ಯೌಃ | ಸಂ | ಅವರ್ತತ |

ಪತ್ಭ್ಯಾಂ | ಭೂಮಿಃ | ದಿಶಃ | ಶ್ರೋತ್ರಾತ್ | ತಥಾ | ಲೋಕಾನ್ | ಅಕಲ್ಪಯನ್ || ೧೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಥಾ ಚಂದ್ರಾದೀನ್ವಜಾಪತೇರ್ಮನಃಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯೋಽಕಲ್ಪಯನ್ ತಥಾಂತರಿಕ್ಷಾದೀಂ-
ಲ್ಲೋಕಾನ್ವಜಾಪತೇರ್ನಾಭ್ಯಾದಿಭ್ಯೋ ದೇವಾ ಅಕಲ್ಪಯನ್ | ಉದ್ವಾದಿತವಂತಃ | ಏತದೇವ
ದರ್ಶಯತಿ | ನಾಭ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ನಾಭೀರಂತರಿಕ್ಷಮಾಸೀತ್ | ಶೀರ್ಷ್ಣಃ ಶಿರಸೋ ದ್ಯೌಃ ಸಮವರ್ತತ |
ಉತ್ಪನ್ನಾ | ಅಸ್ಯ ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಪಾದಾಭ್ಯಾಂ ಭೂಮಿರುತ್ಪನ್ನಾ | ಅಸ್ಯ ಶ್ರೋತ್ರಾದ್ವಿತ ಉತ್ಪನ್ನಾಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ನಾಭ್ಯಾ—ಪುರುಷನ ಹೊಕ್ಕಳಿನಿಂದ | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ—ಅಂತರಿಕ್ಷವು | ಆಸೀತ್—ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು |
ಶೀರ್ಷ್ಣಃ—ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕವು | ಸಮವರ್ತತ—ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತವಾಯಿತು | ಪದ್ಭ್ಯಾಂ—ಪಾದ

ಗಳಿಂದ | ಭೂಮಿಃ—ಭೂಮಿಯೂ | ಶ್ರೋತ್ರಾತ್—ಶ್ರೋತ್ರದಿಂದ (ಕಿವಿಯಿಂದ) | ದಿಶಃ—ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು | ತಥಾ—ಇದೇರೀತಿ | ಲೋಕಾನ್—ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು | ಅಕಲ್ಪಯನ್—ದೇವತೆಗಳು (ಪುರುಷನ ದೇಹದಿಂದ) ನಿರ್ಮಿಸಿದರು

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪುರುಷನ ಹೊಕ್ಕಳಿನಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವು ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತವಾಯಿತು. ಪಾದಗಳಿಂದ ಭೂಮಿಯೂ, ಕಿವಿಯಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಇದೇರೀತಿ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಪುರುಷನ ದೇಹದಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು.

English Translation

From his navel came the firmament, from his head the heaven was produced, the earth from his feet, the quarters of space from his ear, so they constituted the world.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನಾಭ್ಯಾ ಅಸೀದಂತರಿಕ್ಷಂ—ನೆಹಸಮೇವ ನಾಭಿಃ (ನಿ. ೪-೨೧) ಎಲ್ಲ ಅವಯವಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿಸುವ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ನಾಭಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಶರೀರದ ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಂಥಿಗಳೂ ನಾಡಿಗಳೂ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ರರೂಪದಿಂದ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾಭಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ (ಶರೀರದ) ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಂತರಿಕ್ಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು—ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಕಸ್ಮಾದಂತರಾ ಕ್ಷಾಂತಂ ಭವತ್ಯಂತರೇಮೇ ಇತಿ ವಾ ಶರೀರೇಷ್ಟಂತ-ರಕ್ಷಯಮಿತಿ ವಾ (ನಿ. ೨-೧೦) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ (ಕ್ಷಾ) ಭೂಮಿಯ ಕೊನೆಯಾಗಿ ಎಂದರೆ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷ (ಆಕಾಶ) ದಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ನೆಲಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷವು (ಆಕಾಶವು) ಮರಣಾನಂತರ ಇತರ ಅವಯವಗಳಂತೆ ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ಅಕ್ಷಯ) ವಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಅಂತರಿಕ್ಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.

ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನಾಭಿಯು ಹೇಗೆ ಮಧ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿರುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಆ ನಾಭಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಋಕ್ವೇದ ಮುಂದಿನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಶರೀರದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ದ್ಯು (ಸ್ವರ್ಗ) ಲೋಕವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಪಾದಗಳಿಂದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಭೂಮಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಶೋತ್ರಗಳು ದೂರದ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೇಳಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದಿಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಶ್ರೋತ್ರ (ಕಿವಿ)ದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಮತ್ತು ಇತರ ಲೋಕಗಳು ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಆಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕಾರಣಸಹಿತವಾದ ವಿಷಯದ ವಿವರಣೆಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಪ್ತಾಸ್ಯಾಸನ್ನರಿಧಯಸ್ತ್ರೀಃ ಸಪ್ತ ಸಮಿಧಃ ಕೃತಾಃ |

ದೇವಾ ಯದ್ಯಜ್ಞಂ ತನ್ನಾನಾ ಅಬಧ್ನನ್ಪುರುಷಂ ಪಶುಂ ||೧೫||

ಪದಪಾಠಃ |

ಸಪ್ತ | ಅಸ್ಯ | ಆಸನ್ | ಪರಿಧಯಃ | ತ್ರೀಃ | ಸಪ್ತ | ಸಂಽಇಧಃ | ಕೃತಾಃ ||

ದೇವಾಃ | ಯತ್ | ಯಜ್ಞಂ | ತನ್ನಾನಾಃ | ಅಬಧ್ನನ್ | ಪುರುಷಂ | ಪಶುಂ || ೧೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಅಸ್ಯ ಸಾಂಕಲ್ಪಿಕಯಜ್ಞಸ್ಯ ಗಾಯತ್ರಾದೀನಿ ಸಪ್ತ ಚೈಂದಾಂಸಿ ಪರಿಧಯ ಆಸನ್ | ಐಷ್ಠಿಕಸ್ಯಾಹವನೀಯಸ್ಯ ತ್ರಯಃ ಪರಿಧಯ ಉತ್ತರವೇದಿಕಾಸ್ತ್ರಯ ಆದಿತ್ಯಶ್ಚ ಸಪ್ತಮಃ ಪರಿಧಿ-
ಪ್ರತಿನಿಧಿರೂಪಃ | ಅತಃ ಏವಾನನ್ಯಾಯತೇ | ನ ಪುರಸ್ತಾತ್ಪರಿಧ್ಯಾದಾದಿದಿತ್ಯೋ ಹೈವೋದ್ಯನ್ಪುರ-
ಸ್ತಾದ್ರಕ್ಷಾಂಸ್ಯಪಹಂತೀತಿ | ತತಃ ಏತ ಆದಿತ್ಯಸಹಿತಾಃ ಸಪ್ತ ಪರಿಧಯೋಽತ್ರ ಸಪ್ತ ಚೈಂದೋರೂಪಾಃ |
ತಥಾ ಸಮಿಧಸ್ತ್ರೀಃ ಸಪ್ತ ತ್ರಿಗುಣೇಕೈತಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಏಕವಿಂಶತಿಃ ಕೃತಾಃ | ದ್ವಾದಶ ಮಾಸಾಃ
ಪಂಚರ್ತವಸ್ತ್ರಯ ಇನೋ ಲೋಕಾ ಅಸಾನಾದಿತ್ಯ ಏಕವಿಂಶತಿಃ | ತೈ. ಸಂ. ೫.೧-೧೦-೩ | ಇತಿ ಶ್ರುತಾಃ
ಪದಾರ್ಥಾ ಏಕವಿಂಶತಿದಾರುಯುಕ್ತೇಂದ್ರನತ್ವೇನ ಭಾವಿತಾಃ | ಯದ್ಯಃ ಪುರುಷೋ ನೈರಾಜೋಽಸ್ತಿ
ತಂ ಪುರುಷಂ ದೇವಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಪ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯರೂಪಾ ಯಜ್ಞಂ ತನ್ನಾನಾ ಮಾನಸಂ ಯಜ್ಞಂ
ತನ್ನಾನಾಃ ಕುರ್ವಾಣಾಃ ಪಶುಮಬಧ್ನನ್ | ವಿರಾಟ್ಪುರುಷನೇವ ಪಶುತ್ವೇನ ಭಾವಿತವಂತಃ |
ಏತದೇವಾಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಪೂರ್ವತ್ರ ಯತ್ಪುರುಷೇಣ ಹವಿಷೇತ್ಯುಕ್ತಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಅಸ್ಯ—ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ಸಪ್ತ—ಏಳು ಭಂದಸ್ಸುಗಳೂ | ಪರಿಧಯಃ—ಪರಿಧಿಗಳಾಗಿ (ಎಲ್ಲ ಕಟ್ಟುಗಳಾಗಿ) |
ಆಸನ್—ಆದವು | ತ್ರೀಃ ಸಪ್ತ—ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ತತ್ತ್ವಗಳು | ಸಮಿಧಃ—ಸಮಿತ್ತುಗಳಾಗಿ | ಕೃತಾಃ—ನಿರ್ದಿಷ್ಟ
ವಾದವು | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಯತ್—ಯಾವ ಪುರುಷನನ್ನು | ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞ ಸಾಧನವನ್ನಾಗಿ | ತನ್ನಾನಾಃ—
ಮಾಡಲಪೇಕ್ಷಿಸಿದರೋ | ಪುರುಷಂ—ಆ ಪುರುಷನನ್ನೇ | ಪಶುಂ—ಪಶುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ಅಬಧ್ನನ್—ಬಂಧಿಸಿದರು.

ಭಾವಾರ್ಥಃ |

ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಏಳು ಭಂದಸ್ಸುಗಳೂ ಪರಿಧಿಗಳಾದವು. ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ತತ್ತ್ವಗಳು ಸಮಿತ್ತುಗಳಾಗಿ
ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದವು. ಯಜ್ಞ ಸಾಧನವಾದ ಈ ಪುರುಷನನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿದರು.

English Translation.

Seven were the enclosures of the sacrifice, thrice seven logs of fuel were prepared, when the gods, celebrating the rite. bound Purusha as the victim.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದೇವತೆಗಳು ಮಾಡಿದ ಮಾನಸಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪರಿಧಿಗಳು, ಸಮಿತ್ತುಗಳು ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞ ಸಾಧನ ದ್ರವ್ಯಗಳು ಯಾವವು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಸಪ್ತಾಸ್ಯಾಸನ್ ಪರಿಧಯಃ—ಪರಿಧಿಯೆಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಕುಂಡದ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಎಂದರೆ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಡುವ ಸಮಿತ್ತುಗಳು ಅಥವಾ ದರ್ಭೆಗಳು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳು ಬಂದು ವಿಘ್ನವನ್ನು ಮಾಡದಿರಲೆಂದು ರಕ್ಷೋಘ್ನಸೂಚಕವಾಗಿ ಈ ವಿಧವಾದ ಪರಿಧಿಗಳನ್ನು ಇಡುವರು. ಪರಿ-ಸುತ್ತಲೂ, ಧಿ-ಇಡುವುದು ಎಂದು ಪರಿಧಿಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು. ದಕ್ಷಿಣ, ಪಶ್ಚಿಮ, ಉತ್ತರ ಎಂಬ ಮೂರು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪರಿಧಿಗಳನ್ನು ಇಡುವರು. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನೇ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ಆ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಪರಿಧಿಯ ಅನಶ್ಯಕವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವು-ನ ಪುರಸ್ತಾತ್ಪರಿಧಾತ್ಯಾದಿತೋ ಹ್ಯೇವೋದ್ಯನ್ ಪುರಸ್ತಾದ್ರಕ್ಷಾಗ್ಸ್ಯಪಹಂತಿ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೬-೩) ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯಸಹಿತವಾದ ಈ ಏಳು ಪರಿಧಿಗಳು ಯಾವವೆಂದರೆ—ಗಾಯತ್ರಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಏಳು (ಮುಖ್ಯ) ಭಂದಸ್ಸುಗಳು. ಈ ಭಂದಸ್ಸುಗಳೇ ದೇವತೆಗಳ ಮಾನಸಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪರಿಧಿಗಳಾದವು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತ್ರಿಃಸಪ್ತ ಸಮಿಧಃ ಕೃತಾಃ—ತ್ರಿಃಸಪ್ತ ಎಂದರೆ $3 \times 7 = 21$ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಸಮಿತ್ತುಗಳು. ಸಮಿತ್ತುಗಳೆಂದರೆ ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಾಷ್ಠಗಳು. ಅಶ್ವತ್ಥಾದಿ ಕೆಲವು ವೃಕ್ಷಗಳ ಶಾಖೆಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತುದಿಸಹಿತವಾಗಿರುವ ಅಗ್ರಭಾಗವು. ಇವು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಒಣಗಿರಬೇಕು. ಸಮಿತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಕಾಷ್ಠಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವುದು. ಇಂತಹ ಸಮಿತ್ತುಗಳು ಆ ದೇವತೆಗಳು ಮಾಡಿದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಇದ್ದವು. ಈ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಸಮಿತ್ತುಗಳು ಯಾವವು ಎಂದರೆ—ದ್ವಾದಶ ಮಾಸಾಃ ಪಂಚರ್ತವಸ್ತ್ರಯ ಇಮೇ ಲೋಕಾ ಅಸಾನಾದಿತ್ಯ ಏಕವಿಂಶಃ | ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳು, ಐದು ಋತುಗಳು, ಮೂರು ಲೋಕಗಳು, ಆದಿತ್ಯ ಒಟ್ಟು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು. ಎಂದರೆ ಜೈತ್ರಾದಿ ೧೨ ಮಾಸಗಳು, ವಸಂತ, ಗ್ರೀಷ್ಮ, ವರ್ಷಾ, ಶರತ್, ಹೇಮಂತಶಿಶಿರ ಎಂದು ಐದು ಋತುಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಮಂತಶಿಶಿರ ಎಂಬ ಎರಡು ಋತುಗಳನ್ನೂ ಒಂದೇ ಋತುವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸೃಧಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ದ್ಯೌಃ ಎಂದು ಮೂರು ಲೋಕಗಳು, ಆದಿತ್ಯನು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯಾಗುವುದು. ಇವುಗಳನ್ನೇ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಸಮಿತ್ತುಗಳೆಂದು ದೇವತೆಗಳು ಭಾವಿಸಿದರು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಐದು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಐದು ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಮನಸ್ಸು, ಸೃಧಿವ್ಯಾದಿಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳು, ಪ್ರಾಣಾದಿ ಐದು ವಾಯುಗಳು ಸೇರಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಸಮಿತ್ತುಗಳಾಗುವವೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದೇವಾ ಯದ್ಯಜ್ಞಂ ತನ್ನಾನಾ ಅಬಧ್ನನ್ ಪುರುಷಂ ಪಶುಂ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುವು ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಯು. ಪಶುಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಇದರ ಅನಶ್ಯಕತೆಯಿರುವುದು. ಪಶುವಿಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞವಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಮಥನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಯಜ್ಞಪಶುವನ್ನು ತಂದು ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಿರುವ ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿಬೀಕೆಂಬ ವಿಧಿಯಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಮಾನಸಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ವಿರಾಟ್ಟಿರುಪನನ್ನೇ ಪಶುವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಯೂಪಸ್ತಂಭದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದರು ಎಂದರೆ ಕಟ್ಟಿದಂತೆ ಭಾವಿಸಿದರು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಜ್ಞೇನ | ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ | ದೇವಾಸ್ತಾನಿ | ಧರ್ಮಾಣಿ | ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ್ |
ತೇ | ಹ | ನಾಕಂ | ಮಹಿಮಾನಃ | ಸಚಂತ | ಯತ್ರ | ಪೂರ್ವೇ | ಸಾಧ್ಯಾಃ | ಸಂತಿ |
ದೇವಾಃ || ೧೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಜ್ಞೇನ | ಯಜ್ಞಂ | ಅಯಜಂತ | ದೇವಾಃ | ತಾನಿ | ಧರ್ಮಾಣಿ | ಪ್ರಥಮಾನಿ | ಅಸನ್ ||
ತೇ | ಹ | ನಾಕಂ | ಮಹಿಮಾನಃ | ಸಚಂತ | ಯತ್ರ | ಪೂರ್ವೇ | ಸಾಧ್ಯಾಃ | ಸಂತಿ | ದೇವಾಃ || ೧೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪೂರ್ವಂ ಪ್ರಸಂಜೇನೋಕ್ತಮರ್ಥಂ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ್ಯಾತ್ರ ದರ್ಶಯತಿ | ದೇವಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿ-
ಪ್ರಾಣರೂಪಾ ಯಜ್ಞೇನ ಯಥೋಕ್ತೇನ ಮಾನಸೇನ ಸಂಕಲ್ಪೇನ ಯಜ್ಞಂ ಯಥೋಕ್ತಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪಂ
ಪ್ರಜಾಪತಿಮಯಜಂತ | ಪೂಜಿತವಂತಃ | ತಸ್ಮಾತ್ಪೂಜನಾತ್ತಾನಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಜಗದ್ರೂಪ-
ವಿಕಾರಾಣಾಂ ಧಾರಕಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನಿ ಮುಖ್ಯಾನ್ಯಾಸನ್ | ಏತಾವತಾ ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರತಿಪಾದಕಸೂಕ್ತಭಾಗಾರ್ಥಃ
ಸಂಗೃಹೀತಃ | ಅಥೋಪಾಸನತತ್ಪಲಾನುವಾದಕಭಾಗಾರ್ಥಃ ಸಂಗೃಹ್ಯತೇ | ಯತ್ರ ಯಸ್ಮಿನ್ನಿರಾಟ್-
ಪ್ರಾಪ್ತಿರೂಪೇ ನಾಕೇ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಪುರಾತನಾ ವಿರಾಡುಪಾಸ್ತಿಸಾಧಕಾ ದೇವಾಃ ಸಂತಿ ತಿಷ್ಠಂತಿ
ತನ್ನಾಕಂ ವಿರಾಟ್ಪ್ರಾಪ್ತಿರೂಪಂ ಸ್ವರ್ಗಂ ತೇ ಮಹಿಮಾನಸ್ತದುಪಾಸಕಾ ಮಹಾತ್ಮಾನಃ ಸಚಂತ |
ಸಮವಯಂತಿ | ಪ್ರಾಪ್ತುಂವಂತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಯಜ್ಞೇನ—ಮಾನಸಿಕವಾದ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪದ ಯಜ್ಞದಿಂದ | ಯಜ್ಞಂ—
ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು | ಅಯಜಂತ—ಪೂಜಿಸಿದರು | ತಾನಿ—ಆ ಯಜ್ಞ ಪ್ರಕಾರಗಳೇ |
ಪ್ರಥಮಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ—ಮುಖ್ಯ ಧರ್ಮಗಳಾಗಿ | ಅಸನ್—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು | ಯತ್ರ—ಯಾವ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ |
ಪೂರ್ವೇ—ಪುರಾತನರಾದ | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳೂ | ಸಾಧ್ಯಾಃ—ಸಾಧ್ಯರೂ | ಸಂತಿ—ಇರುವರೋ |
ನಾಕಂ—ಆ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು | ತೇ ಮಹಿಮಾನಃ—ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವ ಮಹಾತ್ಮರು |
ಸಚಂತೇ—ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾಷಾರ್ಥಃ ||

ದೇವತೆಗಳು ಮಾನಸಿಕವಾದ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ-
ದರು. ಆ ಯಜ್ಞ ಪ್ರಕಾರಗಳೇ ಮುಖ್ಯಧರ್ಮಗಳಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. ಪುರಾತನರಾದ ದೇವತೆಗಳೂ, ಸಾಧ್ಯರೂ
ವಾ ಸಮಾಡುವ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡುವ ಮಹಾತ್ಮರು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

English Translation

By sacrifice the gods worshipped (him who is also) the sacrifice ; those were the first duties. Those great ones became partakers of the heaven where the ancient deities Sadhyas abide.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಗ್ನಿಮಂಥನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಂ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಸೂತ್ರದ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾ ಇತಿ ಪರಿಧ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು (ಅ. ೨-೧೬).

ಇದು ಯಜ್ಞಫಲವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕ ಮಂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ವರ್ಗ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಫಲವೆಂದು ತೇ ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಚಂತ ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ನಾಕಂ—ನಾಕಂ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ; ನಾಸ್ತಿನೈಕಮಸ್ತೀತಿ ನಾಕಃ ಸ್ವರ್ಗಃ ದುಃಖವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ನಾಕನೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ನಾಕಶಬ್ದವನ್ನು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞ, ಸ್ವರ್ಗ, ಆದಿತ್ಯ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ಆರು ಸಾಧಾರಣ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಧಾರಣವೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಸಾಧಾರಣಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ಷಟ್ ದಿವಶ್ಚಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ | ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಪರ್ಮಾಯ ಪದಗಳೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ (ನಿ. ೨-೧೩). ಅನಂತರ ಈ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ,

ನಾಕ ಆದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ನೇತಾ ರಸಾನಾಂ | ನೇತಾ ಭಾಸಾಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಪ್ರಣಯಃ |

(ನಿ. ೨-೧೪)

ರಸದ ವಾಹಕನೂ ಮತ್ತು ತೇಜೋವಾಹಕನೂ ಆದ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ನಾಕನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಆದಿತ್ಯನ ಪರ್ಮಾಯವಾಗಿ ಈ ಪದವಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ,

ಅಥ ದ್ಯೌಃ | ಕಮಿತಿ ಸುಖನಾಮ ತತ್ಪ್ರತಿಷಿದ್ಧಂ ಪ್ರತಿಷಿದ್ಧೇತ |

(ನಿ. ೨-೧೪)

ಕಂ ಎಂಬುದು ಸುಖದ ಪರ್ಮಾಯನಾಮವಾಗಿದೆ ; ಸುಖವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಅಕಂ, ಅದರ ಅಭಾವವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಸುಖಾಭಾವಾಭಾವ (ಸುಖಾಭಾವವಿಲ್ಲದಿರುವುದು), ದುಃಖರಹಿತವಾದುದು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ,

ನ ವಾ ಅಮುಂ ಲೋಕಂ ಜಗ್ಮುಷೇ ಕಿಂಚ ನಾಕಂ |

(ಕಾಶಕ. ಸಂ. ೨೧೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನೊದಹರಿಸಿ ನ ವಾ ಅಮುಂ ಲೋಕಂ ಗತವತೇ ಕಿಂಚ ನಾಸುಖಂ ಪುಣ್ಯಕೃತೋ ಹ್ಯೇವ ತತ್ರ ಗಚ್ಛಂತಿ | ಈ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದವರಿಗೆ ದುಃಖವೇ ಇಲ್ಲ. ಸುಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶವುಂಟು

ಎಂದು ನಾಕಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಆದಿತ್ಯನ ಪರಾಧೀನವಾಗಿ ಕೆಲವು ಕಡೆಯೂ, ಸ್ವರ್ಗದ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಕೆಲವು ಕಡೆಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಿಸ್ರಃ ಪೃಥಿವೀರುಪರಿ ಪ್ರವಾ ದಿವೋ ನಾಕಂ ರಕ್ಷೇಥೇ ದ್ಯುಭಿರುಕ್ತುಭಿರ್ಹಿತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧.೩೪-೮)

ಯೇ ನಾಕಸ್ಯಾಧಿ ರೋಚನೇ ದಿವಿ ದೇವಾಸ ಆಸತೇ | ಮರುದ್ಭಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧.೧೯-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಪುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೂಕ್ತನೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ತೇನವರ್ಧಂತ ಸ್ವತವಸೋ ಮಹಿತ್ವನಾ ನಾಕಂ ತಸ್ಥುರುರು ಚಕ್ರರೇ ಸದಃ |

ವಿಷ್ಣುರ್ಯದ್ಧಾವದ್ವೃಷಣಂ ಮದಚ್ಯುತಂ ವಯೋ ನ ಸೀದನ್ನಧಿ ಬರ್ಹಿಷಿ ಪ್ರಿಯೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೫-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಪುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ಗವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ವೃಷೈವ ಕಪಿಲೋ ಭೂತ್ವಾ ಯನ್ನಾಕಮಧಿರೋಹತಿ |

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೬೬)

ಎಂಬ ಬೃಹದ್ದೇವತಾವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂತಕ್ಷವೆಂದಿದೆ.

ಇತೋಽಸಾವಾಹಿತೋ ದ್ವಾವಿಂಶೇನ ಪರಮಾದಿತ್ಯಾಜ್ಜಯತಿ ತನ್ನಾಕಂ ತದ್ವಿಶೋಕಂ |

(ಭಾ. ಉ. ೨-೧೦-೫)

ಎಂಬ ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಶೋಕರಹಿತವಾದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು ಆದಿತ್ಯನ ಲೋಕಕ್ಕಿಂತ ಪರವಾದುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಶಫಸಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ, ತೈತ್ತಿರೀಯ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮವಿತ್ತಾದ ಮುದ್ದಲಪುತ್ರನಿಗೆ ನಾಕ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ದುಃಖರಹಿತನೆಂದರ್ಥ.

ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞ ಮಯಜಂತ ಎನ್ನುವಾಗ ಯಜ್ಞ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

(೧) ಯಜ್ಞೇನ ನಿರ್ಮಥ್ಯಾಗ್ನಿನಾ ; ಯಜ್ಞಂ-ಹೋಮಸಾಧನಮಾಹವನೀಯಂ ಅಯಜಂತ-ಪೂಜಿತವಂತಃ | ನಿರ್ಮಥ್ಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಹೋಮಸಾಧನವಾದ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಯೋಜಿಸಿ ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂದರ್ಥ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

(೨) ಯಜ್ಞೇನಾಗ್ನಿನಾ ಪಶುಭೂತೇನ ಯಜ್ಞಂ ಯಷ್ಟವ್ಯಮಗ್ನಿ ಮಯಜಂತ ಪೂಜಿತವಂತಃ | ಪಶುರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂದೂ ಮೂರನೆಯದಾಗಿ,

(೩) ಯಜ್ಞೇನ ಜ್ಞಾನಾದಿಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಂ ವಿಷ್ಣುಮಯಜಂತ | ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ವಿಷ್ಣುರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂದೂ ಅರ್ಥ. ಸಾಯಣರು ಈ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನದಹರಿಸಿ ತಮ್ಮ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥದ ಸಮರ್ಥನೆಗೆ ಸಾಯಣರು ಕೆಳಗಿನ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವನ್ನುದಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ವಾ ಏತಾ ಸೋಮಶ್ಚ ಕಥಾ ಸೋಮಾಯಾತಿಥ್ಯಂ ಕ್ರಿಯತೇ ನಾಗ್ನಯ ಇತಿ ಯದಗ್ನಾವಗ್ನಿಂ ಮಥಿತ್ವಾ ಪ್ರಹರತಿ ತೇನೈವಾಗ್ನಯ ಆತಿಥ್ಯಂ ಕ್ರಿಯತೇಽಥೋ ಖಲ್ವಾಹುರಗ್ನಿಸ್ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಇತಿ ಯದ್ಧವಿರಾಸಾದ್ಯಾಗ್ನಿಂ ಮಂಥತಿ ಹವ್ಯಾಯೈವಾಸನ್ನಾಯ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಜನಯತಿ ||

(ತೈ ಸಂ. ೬-೨-೧-೭)

ದೇವತೆಗಳಿಗೂ. ಅಸುರರಿಗೂ ವೈಷಮ್ಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಅಸುರರನ್ನು ಓಡಿಸಲು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಿದ ಯಜ್ಞವಿಧಾನವನ್ನು ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪಾದಗಳಂತಿರುವ ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳು ಪಡೆಯುವ ಆತಿಥ್ಯದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮೇಲಿನ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮತಃ ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೋಮನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಆತಿಥ್ಯವನ್ನರ್ಪಿಸುವಂತೆಯೂ, ಅಗ್ನಿಗೆ ಆ ಆತಿಥ್ಯ ಲಾಭವಿಲ್ಲದಿರುವಂತೆಯೂ, ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಪೂಜೆಗೆ ಅರ್ಹರಾಗಿರುವಾಗ ಸೋಮನಿಗೆ ಲಭಿಸಿದ ಆತಿಥ್ಯವು ಅಗ್ನಿಗೆ ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಲಭಿಸಲಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಂಭವಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಂ ಮಥಿತ್ವಾ ಪ್ರಹರತಿ ತೇನೈವಾಗ್ನಯ ಆತಿಥ್ಯಂ ಅಗ್ನಿಮಂಥನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅದರ ಮೇಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆತಿಥ್ಯವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ, ಅಗ್ನಿಯೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಂಥನಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆಹುತ್ಯರ್ಪಣವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಹ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿದಂತೆ ಎಂದು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಈ ಭಾವವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಅರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಮಂಥನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಯಜನವನ್ನು ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ್ ಈ ಕರ್ಮಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ, ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದವೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಥಮಾನಿ—ಪ್ರಥಮ ಇತಿ ಮುಖ್ಯನಾಮ | ಪ್ರತಮಾನಿ ಪ್ರಕೃತ್ಯಪ್ರತಮಾನಿ | ಅತ್ಯಂತಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಧರ್ಮಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ದೇವಾನಾಂ ಮಾನೇ ಪ್ರಥಮಾ ಅತಿಷ್ಠನ್ ಕೃಂತತ್ರಾ ದೇವಾನುಪರಾ ಉದಾಯನ್ |
ತ್ರಯಸ್ತಪಂತಿ ಪೃಥಿವೀಮನೂಸಾ ದ್ವಾ ಬೃಹೂಕಂ ವಹತಃ ಪುರೀಷಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೨೭-೨೩)

ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮ ಇತಿ ಮುಖ್ಯನಾಮ | ಪ್ರಥಮೋ ಭವತಿ (ನಿ. ೨-೨೪) ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿಂಹಿಯೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(೨) ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಯಜ್ಞೇನಾಗ್ನಿನಾ ಪಶುಭೂತೇನ ಯಜ್ಞಂ ಯಪ್ತವ್ಯಮಗ್ನಿಮಯಜಂತ | ಪಶುಭೂತವಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂದಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಿವರಣೆಯು ಈ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಃ | ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ದೇವಾಃ | ಅಗ್ನಿಃ ಪಶುರಾಸೀತ್ಮಮಾಲಭಂತ ತೇನಾಯಜಂತ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ |

(ನಿ. ೧೨-೪೧)

ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು. ಎಂದರೆ, ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಮಥನದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂಬುದು ಒಂದು ವಿಧ, ಅಥವಾ ಪಶುವಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರತಂದು ಆ ಪಶುವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು ಎಂದೂ ಆಗಬಹುದು. ಅಗ್ನಿಯು ಪಶುರೂಪನಾಗಿದ್ದನು ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥವೇನು? ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವೇನು ಎಂದರೆ, ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಂ ಮಂಥಂತಿ ಸೋಮೋ ರಾಜನ್ಯಾಗತೇ ತದ್ಭವಾದೋ ಮನುಷ್ಯರಾಜ ಆಗತೇನ್ಯಸ್ಮಿನ್ ನಾರ್ಹತ್ಯುಕ್ತಾಣಾಂ ನಾ ನೇಹತಂ ನಾ ಕ್ಷದಂತ ಏವಮೇನಾಸ್ಮಾ ಏತತ್ ಕ್ಷದಂತಂ ಯದಗ್ನಿಂ ಮಂಥಂತ್ಯಗ್ನಿಹಿ ದೇನಾನಾಂ ಪಶುಃ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೫)

ಸೋಮರಾಜನು ಅಧಿತಿಯಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಥನಮಾಡಿದರು. ಇದು ಸಹಜವಾದುದು. ಯಾವ ರೀತಿ ಮಾನವರು ತಮ್ಮ ರಾಜನು ತಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಅಧಿತಿಯಾಗಿ ಬಂದಾಗ ವೃಷಭಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಅತಿಥಿಸತ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವರೋ, ಅದರಂತೆಯೇ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿರೂಪವಾದ ಪಶುವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಸೋಮರಾಜನನ್ನು ಸತ್ಕರಿಸಿದರು. ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಪಶುವೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಯಜ್ಞಪಶುವೆಂಬ ಹೆಸರು ಏತಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು? ಹೇಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು, ಎಂದು ತಿಳಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿರಗ್ನಿರೂಪಾಣ್ಯಭ್ಯಧ್ಯಾಯತ್ | ಸ ಯೋಽಯಂ ಕುಮಾರೋ ರೂಪಾಣ್ಯನುಪ್ರವಿಷ್ಟ ಆಸೀತ್ತಮನ್ಮೈಚ್ಛತ್ಸೋಗ್ನಿರವೇದನು ವೈ ಮಾ ಪಿತಾ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿಚ್ಛತಿ ಹಂತ ತದ್ರೂಪಮಸಾನಿ ಯನ್ನ ಏಷ ನ ವೇದೇತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೨-೧-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿದನು. ಬೇರೆಬೇರೆ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವ ಕುಮಾರನನ್ನು ಹುಡುಕಿದನು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಅನ್ವೇಷಣವು ತಿಳಿಯಿತು. ಆಗ ಅವನು “ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನನ್ನನ್ನೇ ಹುಡುಕುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ನಾನು ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿಯದಂತಾಗುತ್ತೇನೆ ” ಎಂದುಕೊಂಡನು.

ಸ ಏತಾನ್ವಂಜ ಪಶೂನಪಶ್ಯತ್ | ಪುರುಷಮುತ್ಸಂ ಗಾಮವಿಮುಜಂ ಯದಪಶ್ಯತ್ತಸ್ಮಾದೇತೇ
ಪಶವಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೨-೧-೨)

ಆಗ ಪುರುಷನನ್ನೂ, ಅಶ್ವನನ್ನೂ, ಗೋವನ್ನೂ, ಕುರಿಯನ್ನೂ, ಆಡನ್ನೂ ನೋಡಿದನು. ಅಗ್ನಿಯು ಅವುಗಳನ್ನು ನೋಡಿದುದರಿಂದ (ಅಪಶ್ಯತ್—ಪಶ್) ಅವುಗಳಿಗೆ ಪಶುಗಳೆಂಬ ಪರ್ಯಾಯನಾಮವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಸ ಏತಾನ್ವಂಜ ಪಶೂನ್ಪ್ರವಿತತ್ | ಸ ಏತೇ ಪಂಚ ಪಶವೋಽಭವತ್ತಮು ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿ-
ರನ್ವೇವೈಚ್ಯತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೨-೧-೩)

ಅಗ್ನಿಯು ಆ ಐದು ಪಶುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಅವುಗಳ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಪಡೆದನು. ಆದರೂ ಸಹ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಲೇ ಇದ್ದನು.

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೨-೧-೪)

ಸ ಏತಾನ್ವಂಜ ಪಶೂನಪಶ್ಯತ್ | ಯದಪಶ್ಯತ್ತಸ್ಮಾದೇತೇ ಪಶವಸ್ತೇಷ್ವೇತಮಪಶ್ಯತ್ತಸ್ಮಾ-
ದ್ವೇವೈತೇ ಪಶವಃ ||

ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಸಹ ಆ ಐದು ಪಶುಗಳನ್ನೂ ನೋಡಿದನು. ಅವನು ದರ್ಶನಮಾಡಿದ್ದರಿಂದಾಗಲಿ (ಪಶ್) ಅಥವಾ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದರ್ಶನಮಾಡಿದ್ದರಿಂದಾಗಲಿ (ಪಶ್) ಅವುಗಳಿಗೆ ಪಶುಗಳೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಆಲೋಚಿಸಿದನು

ಸ ಏಕ್ಷತ | ಇಮೇ ವಾ ಅಗ್ನಿರಿಮಾನೇವಾತ್ಮಾನಮಭಿಸಂಸ್ಕರವೈ ಯಥಾ ವಾ ಅಗ್ನಿಃ ಸಮಿದ್ಧೋ
ದೀಪ್ಯತ ಏವಮೇಷಾಂ ಚಕ್ಷುದೀಪ್ಯತೇ ಯಥಾಗ್ನೇರ್ಧೂಮ ಉದಯತ ಏವಮೇಷಾ-
ಮೂಷ್ಣೋದಯತೇ ಯಥಾಗ್ನಿರಭ್ಯಾಹಿತಂ ದಹತೈವಂ ಬಪ್ಸತಿ ಯಥಾಗ್ನೇರ್ಭಸ್ಮ ಸೀದ-
ತೈವಮೇಷಾಂ ಪುರೀಷಗ್ಂ ಸೀದತೀಮೇ ವಾ ಅಗ್ನಿರಿಮಾನೇವಾತ್ಮಾನಮಭಿಸಂಸ್ಕರವಾ ಇತಿ
ತಾನ್ನಾನಾ ದೇವತಾಭ್ಯ ಆಲಿಪ್ತತ ವೈತ್ಯಕರ್ಮಾಣಂ ಪುರುಷಂ ವಾರುಣಮುತ್ಸಮ್ಯಂದ್ರ-
ಮೃಷಭಂ ತ್ವಾಷ್ಪ್ರಮವಿಮಾಗ್ನೇಯಮುಜಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೨-೧-೫)

“ಇವೇ ಅಗ್ನಿಗಳು. ಇವನ್ನು ನನ್ನ ಆತ್ಮದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಾವ ರೀತಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಈ ಪಶುಗಳ ಕಣ್ಣುಗಳೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿವೆ. ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಧೂಮವು ಹೇಗೆ ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಡುವುದೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಇವುಗಳ ಮುಖಗಳಿಂದಲೂ ಧೂಮವು (ಉಸಿರು) ಊರ್ಧ್ವ ಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಡುತ್ತಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯೊಳಕ್ಕೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಯಾವ ರೀತಿ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೋ

ದ್ರವ್ಯಯಜ್ಞಾಸ್ತಪೋಯಜ್ಞಾ ಯೋಗಯಜ್ಞಾಸ್ತಥಾಪರೇ |
ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಜ್ಞಾನಯಜ್ಞಾಶ್ಚ ಯತಯಃ ಸಂಶಿತವ್ರತಾಃ ||

(ಭಗವದ್ಗೀತಾ. ೪-೨೮)

ಎಂದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬಗೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಯಜ್ಞವೂ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಜ್ಞಾನಂ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥ-
ಪರಿಜ್ಞಾನಂ ಯಜ್ಞಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಜ್ಞಾನಯಜ್ಞಾಃ (ಶಾಂಕರಭಾಷ್ಯ) ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥಪರಿಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ
ಯಜ್ಞವುಳ್ಳವರು ಯಾರೋ ಅವರನ್ನು ಜ್ಞಾನಯಜ್ಞರೆಂದು ಕರೆದಿದೆ.

ಸರ್ವೇಽಪ್ಯೇತೇ ಯಜ್ಞವಿದೋ ಯಜ್ಞಪ್ರಸಿತಕಲ್ಮಷಾಃ ||
ಯಜ್ಞಶಿಷ್ಯಾನ್ಯುತಭುಜೋ ಯಾಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಸನಾತನಂ |
ನಾಯಂ ಲೋಕೋಽಸ್ತ್ಯಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕುತೋಽನ್ಯಃ ಕುರುಸತ್ತಮ ||

(ಭಗವದ್ಗೀತಾ ೪-೩೦, ೩೧)

ಎಲ್ಲಾವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ಅವರ ದೋಷಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿಕೊಂಡು
ಶಾಶ್ವತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞರಹಿತನಾದವನಿಗೆ ಇಹದಲ್ಲಿಯೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನ
ವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೆಲ್ಲಿ ಎಂದು ಯಜ್ಞದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಏವಂ ಬಹುವಿಧಾ ಯಜ್ಞಾ ವಿತತಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಮುಖೇ |
ಕರ್ಮಜಾನ್ವಿದ್ಧಿ ತಾನ್ಸರ್ವಾನೇವಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ವಿನೋತ್ಯಸೇ ||

(ಭಗವದ್ಗೀತಾ. ೪-೩೨)

ಈ ರೀತಿ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನ ಮುಖದಿಂದ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿವೆ [ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮ
ನೆಂದಾದರೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು; ಅಥವಾ ಪರಬ್ರಹ್ಮತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ವೇದವೆಂದಾದರೂ ಅರ್ಥ
ವಾಗಬಹುದು.] ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕಾಯಿಕ, ವಾಚಿಕ, ಮಾನಸಿಕಕರ್ಮೋದ್ಭವಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇವುಗಳ
ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರಿತವನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭೇದಗಳಿದ್ದರೂ ಸಹ,

ಶ್ರೇಯಾನ್ ದ್ರವ್ಯಮಯಾದ್ಯಜ್ಞಾತ್ ಜ್ಞಾನಯಜ್ಞಃ ಪರಂತಪ |
ಸರ್ವಂ ಕರ್ಮಾಖಿಲಂ ಸಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನೇ ಪರಿಸಮಾಪ್ಯತೇ ||

(ಭ. ಗೀ. ೪-೩೩)

ದ್ರವ್ಯಮಯವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕಿಂತಲೂ ಜ್ಞಾನಯಜ್ಞವು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದದ್ದು. ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳೂ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿಯೇ
ಪರಿಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಜ್ಞಾನಯಜ್ಞದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ನಾನಾಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿ
ಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಯಜ್ಞಂ ಅಜಯಂತ ಎನ್ನುವಾಗ, ಎರಡನೆಯ ಯಜ್ಞಶಬ್ದಕ್ಕೆ
ವಿಷ್ಣುವೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಯಜ್ಞೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ
(ಮೈತ್ರೋಪನಿಷತ್ ೬. ೧೬) ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ, ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ

ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಯಜ್ಞದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಸಾಧ್ಯವಿರುವ ವಿಷ್ಣುಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಪವಿತ್ರವಾದ ಈ ನಾಕದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿದ ಸಾಧ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತಾರೆಂದರ್ಥ.

ಸಾಧ್ಯಾಃ—ಈ ಪದವನ್ನು ರಶ್ಮಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದೆ. (ನಿ. ೨-೧೫) ಮತ್ತು ಇದೇ ಮುಕ್ತವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಮುಂದೆ ದ್ಯುಸ್ಥಾನೋ ದೇವಗಣ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ಪೂರ್ವಂ ದೇವಯುಗಮಿತ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ | ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತದಂತೆ ದ್ಯುಲೋಕದ ದೇವತೆಗಳೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮರು ಎಂಬುದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾದ ಮತವೆಂದು ಯಾಸ್ಯರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೧೨-೪೧) ಸಾಧ್ಯರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಭಾಗವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ —

ಭಂದಾಂಸಿ ವೈ ಸಾಧ್ಯಾದೇವಾಸ್ತೇಽಗ್ರೇಽಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯನ್ ||
ಆದಿತ್ಯಾಶ್ಚೈವೇಹಾಸನ್ನಂಗಿರಸಶ್ಚ ತೇಽಗ್ರೇಽಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕ-
ಮಾಯನ್ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೬)

ಭಂದಸ್ವರ್ಗಗಳೇ ಸಾಧ್ಯರು. ಅವರು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ (ಅಗ್ನಿಮಥನದಿಂದ) ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಹಾಗೆಯೇ ಆದಿತ್ಯರೂ ಅಂಗಿರಸ್ವರ್ಗಗಳೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಪೂಜೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರು, ಎಂದಿದೆ. ಇದನ್ನೇ, ಆದಿತ್ಯಾ ಅಂಗಿರಸಶ್ಚ ಸಾಧ್ಯಾದೇವಾ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಆದಿತ್ಯರೂ, ಅಂಗಿರಸ್ವರ್ಗಗಳೂ ಸಾಧ್ಯದೇವತೆಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಂಗಿರಸ್ವರ್ಗಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಿ ತಂದುದೂ, ಅಗ್ನಿಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದುದೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇತರಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿಯೂ, ಒಂದು ಮುಷಿಸಂತತಿಯ ನಾಮಧೇಯವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಹೆಸರಾಗಿಯೂ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಂಗಿರಸ್ವರ್ಗಗಳೂ ಯಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

ಶಾನಕೋ ಹ ವೈ ಮಹಾಶಾಲೋಽಂಗಿರಸಂ ವಿಧಿವದುಪಸನ್ನಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಭಗವೋ
ವಿಜ್ಞಾತೇ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಭವತೀತಿ ||

(ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್. ೧-೧-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಸ್ವ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಒಬ್ಬ ಮುಷಿಯೆಂದೂ ಅವನು ಶಾನಕನಿಗೆ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

ಇದು ಒಂದು ಮುಷಿಸಂತತಿಯ ಹೆಸರು. ಆ ಸಂತತಿಗೆ ಮೂಲಪುರುಷನು ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯು. ಆ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿ ಯಿಂದಲೇ ಅಂಗಿರಸ್ಸೆಂಬ ಮುಷಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಆ ಸಂತತಿಯು ಪ್ರವರ್ಧಮಾನವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿದೇವೋ ದೇವಾನಾಮುಭವಃ ಶಿವಃ ಸಖಾ |
(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ಸಹ, ಯೇ೦೨ಗಿರಾ ಅಸಂಸ್ತ೦ಗಿರಸೋ೨ಭವನ್ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೪) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಅಂಗಿರಸ್ಸೆಂಬ ಋಷಿಗಳು ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಅವನನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು ಎಂಬ ಕಥೆಯನ್ನು,

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಅಂಗಿರಸೋ ಗುಹಾ ಹಿತಮನ್ವವಿಂದೞ್ಪ್ರಿಯಾಣಂ ವನೇವನೇ |
ಸ ಜಾಯಸೇ ಮಥ್ಯಮಾನಃ ಸಹೋ ಮಹತ್ತ್ವಾಮಾಹುಃ ಸಹಸಸ್ಪತ್ರಮಂಗಿರಃ ||
(ಮ. ಸಂ. ೫-೧೧-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಮತ್ತು,
ಸಮಿದ್ವಿಹ್ಯೇತಮಂಗಿರಸ ಐಂಧತ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೪-೧-೨೫)

ಇತ್ಯಾತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಪಡೆದು, ಆ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೇ ಪೂಜಿಸಿದ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಕೃತಜ್ಞತೆಯಿಂದಲೂ, ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ,

ಅಂಗಿರಸೋ ನಃ ಪಿತರೋ ನವಗ್ವಾ ಅಥರ್ವಾಣೋ ಭೃಗವಃ ಸೋಮ್ಯಾಸಃ |
ತೇಷಾಂ ವಯಂ ಸುಮತೌ ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಮಪಿ ಭದ್ರೇ ಸೌಮನಸೇ ಸ್ಯಾಮು ||
(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೪-೬)

ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಆ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳನ್ನೇ ಸಾಧ್ಯರೆಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದೂ ಒಂದು ಮತ. ಅದನ್ನು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಿವರಣೆಯಿಂದಲೂ, ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದ ವಿವರಣೆಯಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಾಧ್ಯರೆಂಬವರು ದೇವತಾವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದವರೆಂದೂ, ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರೆಂದೂ, ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದೂ ಅವರನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಯತ್ಪಂಚಮಮೃತಂ ತತ್ಸಾಧ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಮುಖೇನ ನ ವೈ ದೇವಾ
ಅತ್ಮಂತಿ ನ ಪಿಬಂತೈತದೇವಾಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೃಪ್ಯಂತಿ ||

(ಛಾ. ಉ ೩-೧೦-೧)

ಬ್ರಹ್ಮಮುಖದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸಾಧ್ಯರು ಐದನೆಯ ಅಮೃತವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ. [ಐದನೆಯ ಅಮೃತವೆಂದರೆ ಉಪನಿಷತ್ತೆಂದರ್ಥ. ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದು ಅನಂದವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.] ಸೇವಿಸುವುದೆಂದರೆ ಭಜಿಸುವುದೆಂದಾಗಲಿ, ಪಾನಮಾಡುವುದೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳಾದ ಸಾಧ್ಯರು ಭುಜಿಸುವುದೂ

ಇಲ್ಲ, ಪಾನಮಾಡುವುದೂ ಇಲ್ಲ ಉಪನಿಷದ್ರೂಪವಾದ ಅಮೃತವನ್ನು ಕೇವಲ ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಅನಂದವನ್ನನುಭವಿಸುವ ರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ತ ಏತದೇವ ರೂಪಮುಭಿಸಂವಿತಂತ್ಯೇತಸ್ಮಾದ್ರೂಪಾದುದ್ಯಂತಿ | ಸ ಯ ಏತದೇವಮಮೃತಂ
ನೇದ ಸಾಧ್ಯಾನಾಮೇವೈಕೋ ಭೂತ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೈವ ಮುಖೇನೈತದೇವಾಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ
ತ್ಯಸ್ಯತಿ ಸ ಏತದೇವ ರೂಪಮುಭಿಸಂವಿತಂತ್ಯೇತಸ್ಮಾದ್ರೂಪಾದುದೇತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೦-೨, ೩)

ಈ ಸಾಧ್ಯರು ಅದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪುನಃ ಅದೇ ರೂಪದಿಂದ ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಸಹ ತಾನೂ ಸಾಧ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಉಪನಿಷದ್ರೂಪವಾದ ಅಮೃತವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾ ಅತ್ಮತ್ವಸ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅವನೂ ಸಹ ಅದಿತ್ಯನ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ರೂಪವನ್ನೇ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಸ ಯಾವದಾದಿತ್ಯ ಉತ್ತರತ ಉದೇತಾ ದಕ್ಷಿಣತೋಽಸ್ತಮೇತಾ ದ್ವಿಸ್ತಾವಧೂರ್ವ ಉದೇತಾ-
ರ್ವಾಗಸ್ತಮೇತಾ ಸಾಧ್ಯಾನಾಮೇವ ತಾವದಾಧಿಪತ್ಯಂ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಂ ಪರೈತಾ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೦-೪)

ಸಾಧ್ಯರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನೂ, ಯಜ್ಞ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಸಾಧ್ಯರು ಅನುಭವಿಸುವ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಅದಿತ್ಯನ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಮಾರ್ಗವಾದುದೂ, ಉರ್ಧ್ವಾರ್ವಾಗ್ರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಸಂಚಾರವು ಇರುವವರೆಗೆ ಅದನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದು ಯಜ್ಞ ಕ್ರಿಯೆಯ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಯಾಸ್ತೈ ತಾನ್ಸಪ್ತಪುರುಷಾನ್ | ಏಕಂ ಪುರುಷಮಕುರ್ವನ್ಸಪ್ತಪ್ರಜಾಪತಿರಭವತ್ಸಪ್ರಜಾ
ಅಸೃಜತ ಸ ಪ್ರಜಾಃ ಸೃಷ್ಟ್ವೋರ್ಧ್ವ ಉದಕ್ರಾಮತ್ಸ ಏತಂ ಲೋಕಮಗಚ್ಛತ್ಸತ್ಯೇಷ ಏತತ್ತ-
ಪತಿ ನೋ ಹ ತರ್ಹ್ಯಸ್ಯ ಏತಸ್ಮಾದತ್ರ ಯಜ್ಞೀಯ ಆಸ ತಂ ದೇವಾ ಯಜ್ಞೇನೈವ ಯಷ್ಟು-
ಮಧ್ರಿಯಂತ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೨, ೧)

‘ ಸಪ್ತಪುರುಷಾನೇಕಂ ಪುರುಷಮಕುರ್ವನ್ ’ ಸಪ್ತಪುರುಷರನ್ನೂ ಒಂದೇ ಪುರುಷನನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು ಎಂದು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೧-೩) ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಈ ಪುರುಷನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಅದಿತ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದನು. ಆಗ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಪಶುಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೇ ಯಜ್ಞಪಶುವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಆದುದರಿಂದಲೇ-

ತಸ್ಮಾದೇತದೃಷಿಪಾಭ್ಯನೂಕ್ತಂ | ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾ ಇತಿ ಯಜ್ಞೇನ
ಹಿ ತಂ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಸ್ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ್ನಿತಿ ತೇ ಹಿ ಧರ್ಮಾಃ

ಪ್ರಥಮೇಕ್ರಿಯಂತ ತೇ ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಚಂತೇತಿ ಸ್ವಗೋ ವೈ ಲೋಕೋ
ನಾಕೋ ದೇವಾ ಮಹಿಮಾನಸ್ತೇ ದೇವಾಃ ಲೋಕಗ್ಂ ಸಚಂತ ಯೇ ತಂ ಯಜ್ಞಮಯ-
ಜನ್ನಿತ್ಯೇತತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೨-೨)

ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪಿಯಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನರ್ಪಿಸಿದರು; ಈ ನಿಯಮವೇ ಪ್ರಥಮತಃ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದುದರಿಂದ
ಇದನ್ನೇ ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಥಾನಾನ್ಯಾಸನ್ ಎಂದು ಮುಷಿಗಳು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಿಯಮಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ
ವ್ಯಾಪ್ತವಾದವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವವರು
ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರುವರು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದೇ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿ
ಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಸ್ಸಂತಿ ದೇವಾ ಇತಿ | ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾಸ್ತ ಏತಮಗ್ರ
ಏವಮಸಾಧಯನ್ನೇತದೇವ ಬುಭೂಷಂತಸ್ತ ಉ ಏವಾಪ್ಯೇತರ್ಹಿ ಸಾಧಯಂತಿ ಪಶ್ಚೇದ-
ಮನ್ಯದಭವದ್ಯಜತ್ರಮಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ಭೂನೇತಿ ಪಶ್ಚಾಹೈವೇದಮನ್ಯದ್ಯಜ್ಞಿಯ-
ಮಾಸೇ ಯತ್ಕಿಂಚಾಮೃತಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೨-೩)

ಸಾಧ್ಯರು ಪೂರ್ವದಿಂದಲೇ ಈ ಸ್ವರ್ಗನಿವಾಸಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳೇ ಈ ಸಾಧ್ಯರು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು
ದೇಹರೂಪಿಗಳಾಗಲು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳೇ ಅವನನ್ನು ಸಾಧ್ಯನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ
ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತಾವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಈರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಪಶ್ಚೇದಮನ್ಯದಭವದ್ಯಜತ್ರಮಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ಭೂನಾ |

ಸುಪರ್ಣೋ ಅಂಗ ಸವಿತುರ್ಗರುತ್ಮಾನೃವೋ ಜಾತಃ ಸ ಉ ಅಸ್ಮಾನು ಧರ್ಮ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೯-೩)

ಅನಂತರವೇ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಈ ದೇವತೆಯು ಅಮರ್ತ್ಯವಾದ ಲೋಕದೊಡನೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಈ ಪರವಸ್ತುವನ್ನೇ
ಸುಪರ್ಣನಾದ ಗರುತ್ಮಂತನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮೂಲವಸ್ತುವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಉಳಿದ ಅಮರ್ತ್ಯವಾದ
ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪೂಜಾರ್ಹವಾದವು, ಎಂಬುದಾಗಿ ಸಾಧ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೂ, ಯಜ್ಞಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅವೆರಡರ
ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಮಂತ್ರವು ಬೇರೆ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದಾಗ ಸಾಯಣರು ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾದ
ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೯೦-೧೬)

ದೇವಾಃ—ಪ್ರಜಾಪತಿಪ್ರಾಣರೂಪಾಃ ; ಯಜ್ಞೇನ ಯಥೋಕ್ತೇನ ಮಾನಸೇನ ಸಂಕಲ್ಪೇನ ;
ಯಜ್ಞಂ—ಯಥೋಕ್ತಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪಂ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿಂ ; ಅಯಂಜಂತ....ಪೂಜಿತವಂತಃ | ಪ್ರಜಾಪತಿಯು
ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಮಾನಸಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪಿಯಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು.
ಆ ಪೂಜಾವಿಶೇಷವು (ಯಜ್ಞವು) ಜಗತ್ತಿನ ಧಾರಣೆಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಯಿತು.

ಯತ್ರ—ಯಸ್ತಿಸ್ವಿರಾಟಪ್ರಾಪ್ತಿರೂಪೇ ನಾಕೇ ; ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾ ಪುರಾತನಾ ವಿರಾಡುಸಾ-
ಸಾಧಕಾಃ ಸಂತಿ | ತೇ ವಿರಾಟಪ್ರಾಪ್ತಿರೂಪಂ ಸ್ವರ್ಗಂ ಪ್ರಾಪ್ತುಂವಂತಿ | ವಿರಾಟಪುರುಷನನ್ನು ಆರಾಧಿಸತಕ್ಕ
ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಪ್ರಾಣರೂಪರಾದ ಸಾಧ್ಯರೆಲ್ಲರೂ, ವಿರಾಟಪುರುಷನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆಯು-
ತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ಯಜ್ಞ-
ಸೇವನೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ,

ಸೈಷಾ ಸ್ವರ್ಗ್ಯಾಹುತಿಯದಗ್ನ್ಯಾಹುತಿಯದಿ ಹ ನಾ ಅಪ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತೋ ಯದಿ ದುರು-
ಕ್ತೋಕ್ತೋ ಯಜಃಫೇಽಥ ಹೈಷಾಹುತಿರ್ಗಚ್ಛತೈವ ದೇವಾನಾನ್ ಪಾಪುನಾ ಸಂಸೃಜ್ಯತೇ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೬)

ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ನಿಯಮದಂತೆಯೂ ಸಾಧ್ಯಾದಿ
ದೇವತೆಗಳು ಅನುಸರಿಸಿದಂತೆಯೂ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸೇವಿಸುವವರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯು-
ತ್ತಾರೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವವನ ಆಹುತಿಗಳು ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಸೇರುತ್ತವೆ. ಅವನು ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದರೂ ಸರಿ ಅಥವಾ ಇತರ ವಿಧದಲ್ಲಿ ದೂಷ್ಯನಾಗಿದ್ದರೂ ಸರಿ ಅವನಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗ
ಲಾಭವು ಸಿದ್ಧವು. ಅವನು ಪಾಪರಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಗೆ
ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಶಫಫಾದಿಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಛಾಂದೋಗ್ಯಾದ್ಯುಪ-
ನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ತೊಂಭತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಪ್ಯನೇನುವಾಕೇ ನನ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ಸಂ ಜಾಗ್ಯವದ್ಧಿರಿತಿ ಪಂಚದಶರ್ಚಿಂ ಪ್ರಥಮಂ
ಸೂಕ್ತಂ ವೀತಹವ್ಯಪುತ್ರಸ್ಯಾರುಣನಾನ್ವ ಅರ್ಷಮಗ್ನಿದೈವತ್ಯಂ | ಅಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಶಿಷ್ಟಾ ಜಗತ್ಯಃ |
ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಸಂ ಜಾಗ್ಯವದ್ಧಿಃ ಪಂಚೋನಾರುಣೋ ವೈತಹವ್ಯ ಅಗ್ನೇಯಮಿತಿ ||
ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಶ್ಚಿನಶಸ್ತ್ರಯೋರ್ಜಾಗತೇ ಛಂದಸೀದಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಸೂತ್ರೀತಂ ಚ | ಸಂ ಜಾಗ್ಯವದ್ಧಿಶ್ಚಿತ್ರ
ಇಚ್ಛಿತೋರ್ವಸುಂ ನ ಚಿತ್ರಮಹಸಮಿತಿ ಜಾಗತಂ | ಅ. ೪-೧೩ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ಎಂಟನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು
ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂ ಜಾಗ್ಯವದ್ಧಿಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಮೊದಲನೆಯದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು
ಮುಕ್ತಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ವೀತಹವ್ಯಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಅರುಣನೆಂಬುವನು ಮುಷಿಯು ; ಅಗ್ನಿಯು
ದೇವತೆಯು ; ಈ ಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯ ಮುಕ್ತು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸವು. ಉಳಿದ ಮುಕ್ತುಗಳು ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸವು.
ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಸಂ ಜಾಗ್ಯವದ್ಧಿಃ ಪಂಚೋನಾರುಣೋ ವೈತಹವ್ಯ ಅಗ್ನೇಯಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.
ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮತ್ತು ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನದಲ್ಲಿ ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಮುಕ್ತುಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ

ವಿರುವುದೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಸೂತ್ರದ—ಸಂ ಜಾಗೃವದ್ವಿಶ್ವಿತ್ ಇಚ್ಛಿಶೋರ್ವಸುಂ ನ ಚಿತ್ರಮಹಸಮಿತಿ
ಜಾಗತಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೪.೧೩) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೯೧

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೮ | ಸೂಕ್ತ—೯೧ |

ಅಷ್ಟಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೪ | ವರ್ಗ—೨೦, ೨೧, ೨೨ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಪುಕ್ತಂತ್ಯ—೧೫ ||

ಮುಷಿ—ಅರುಣೋ ವೈತಹವ್ಯಃ ||

ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ |

ಛಂದಃ—೧-೧೪. ಜಗತೀ | ೧೫. | ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ |

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಂ ಜಾಗೃವದ್ವಿರ್ಜರಮಾಣ ಇಧ್ಯತೇ ದಮೇ ದಮೂನಾ ಇಷಯನ್ನಿಳಸ್ತದೇ |
ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಹೋತಾ ಹವಿಷೋ ವರೇಣ್ಯೋ ವಿಭುವಿಭಾವಾ ಸುಷಖಾ
ಸಖೀಯತೇ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಂ | ಜಾಗೃವತ್ | ಭಿಃ | ಜರಮಾಣಃ | ಇಧ್ಯತೇ | ದಮೇ | ದಮೂನಾಃ | ಇಷಯನ್ | ಇಳಃ |
ಪದೇ |

ವಿಶ್ವಸ್ಯ | ಹೋತಾ | ಹವಿಷಃ | ವರೇಣ್ಯಃ | ವಿಭುಃ | ವಿಭಾವಾ | ಸುಷಖಾ | ಸಖೀಯತೇ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಜಾಗೃವದ್ವಿರ್ಜರಗಣಶೀಲೈಃ ಸ್ತೋತ್ರಭಿರ್ಜರಮಾಣಃ ಸ್ತೂಯಮಾನೋ
ದಮೂನಾ ದಮಮನಾ ದಾನಮನಾ ದಾಂತಮನಾ ವೇಳ ಇಳಯಾಸ್ತದೇ ಸ್ಥಾನ ಉತ್ತರವೇದ್ಯಾ-
ಮಿಷಯನ್ನನ್ನಮಿಚ್ಛನ್ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ಹೋತಾ ವರೇಣ್ಯೋ ಪರಣೀಯೋ
ವಿಭುವ್ಯಾಪ್ತೋ ವಿಭಾವಾ ದೀಪ್ತಿಮಾನ್ ಸುಷಖಾ ಶೋಭನಸಖಾ ಭವಾನ್ ಸಖೀಯತೇ ಸಖಿತ್ವ-
ಮಿಚ್ಛತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ಸಮಿಧ್ಯತೇ | ಸಮ್ಯಗ್ವೀಕ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

(ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ), ಜಾಗೃವದ್ವಿಃ—ವಿಚ್ಛರವಾಗಿರುವ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರಿಂದ | ಜರಮಾಣಃ—ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡು
ವವನೂ | ದಮೂನಾಃ—ಉದಾರವಾದ ದಾನಸ್ವಭಾವದವನೂ | ಇಳಃ—ಶೃಂಗಿಯ | ಪದೇ—ಉತ್ತರ ವೇದಿ

ರೂಪದ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ಇಷಯನ್—ಅನ್ನವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತ | ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಹವಿಷಃ—ಸಕಲ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ |
ಹೋತಾ—ಅರ್ಪಿಸುವವನೂ | ವರೇಣ್ಯಃ—ಪೂಜ್ಯನೂ | ವಿಭುಃ—ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ | ವಿಭಾವಾ—ಕಾಂತಿ
ಯುತನೂ | ಸುಷಖಾ—ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ನೇಹಿತನೂ ಆದ ನೀನು | ದಮೇ—ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ | ಸಖೀಯತೇ—
ನಿನ್ನನ್ನು ಮಿತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದಲು ಇಚ್ಛಿಯುಳ್ಳ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ | ಸಮಿಧ್ಯತೇ—ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗುತ್ತೀಯೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಎಚ್ಚರವಾಗಿರುವ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ, ಉದಾರವಾದ ದಾನಸ್ವಭಾವ
ದವನೂ, ಪೃಥ್ವಿಯ ಉತ್ತರವೇದಿರೂಪದ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತ ಸಕಲ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ಅರ್ಪಿಸು
ವವನೂ, ಪೂಜ್ಯನೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ, ಕಾಂತಿಯುತನೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಸಖಿಭೂತನೂ ಆದ ನೀನು ಯಜ್ಞ
ಗೃಹದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಮಿತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದಲು ಇಚ್ಛಿಯುಳ್ಳ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗುತ್ತೀಯೆ.

English Translation

Damunas, being glorified by his diligent (worshippers), desiring food
upon the footmark of Ila, is kindled in the chamber (of sacrifice), the
offerer of every oblation, the object of veneration, the lord, the resplen-
dent, to him who desires his friendship.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಸ ದರ್ಶತತ್ರೀರತಿಗೃಹೇಗೃಹೇ ವನೇವನೇ ಶಿಶ್ರಿಯೇ ತಕ್ಷವೀರಿವ ।

ಜನಂಜನಂ ಜನ್ಯೋ ನಾತಿ ಮನ್ಯತೇ ವಿಶ ಆ ಕ್ಷೇತಿ ವಿಶ್ಯೋವಿಶಂವಿಶಂ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಸಃ | ದರ್ಶತತ್ರೀಃ | ಅತಿಥಿಃ | ಗೃಹೇಗೃಹೇ | ವನೇವನೇ | ಶಿಶ್ರಿಯೇ | ತಕ್ಷವೀರಿವ |

ಜನಂಜನಂ | ಜನ್ಯಃ | ನ | ಅತಿ | ಮನ್ಯತೇ | ವಿಶಃ | ಆ | ಕ್ಷೇತಿ | ವಿಶ್ಯಃ | ವಿಶಂವಿಶಂ ॥ ೨ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ದರ್ಶತತ್ರೀರ್ದರ್ಶನೀಯವಿಭೂತಿರತಿಥಿರತಿಥಿಭೂತಃ ಸೋಗ್ನಿಗೃಹೇಗೃಹೇ ಯಜಮಾನಾನಾಂ
ಗೃಹೇಷು ವನೇವನೇ ಸರ್ವೇಷು ವನೇಷು ಚ ಶಿಶ್ರಿಯೇ | ಶ್ರಿಯತಿ | ಕಿಂಚ ಜನ್ಯೋ ಜನಹಿತಃ
ಸೋಗ್ನಿರ್ಜನಂಜನಂ ಸರ್ವಂ ಜನಂ ತಕ್ಷವೀರಿವ ಗಚ್ಛನ್ನಿವ ನಾತಿ ಮನ್ಯತೇ | ನ ವಿಸೃಜ್ಯ

ಗಚ್ಛತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತದೇವ ದರ್ಶಯತಿ | ವಿಶ್ವೋ ವಿಡ್ವಿಷ್ಯೇ ಹಿತಃ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ವಿಶೋ ಮನುಷ್ಯಾನಾ
ಕ್ಷೇತಿ | ಕಿಂಚ ವಿಶಂವಿತಂ ಸರ್ವಾ ವಿಶಃ ಪ್ರಜಾ ಅಧಿತಿಷ್ಠತೀತಿ ಶೇಷಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ದರ್ಶತೇತಿ—ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳವನೂ, ಅತಿಥಿಃ—ಅತಿಥಿರೂಪನೂ ಆದ | ಸಃ—ಅಗ್ನಿಯು |
ಗೃಹೇಗೃಹೇ—ಸಕಲ ಯಜಮಾನರ ಗೃಹದಲ್ಲಿಯೂ | ವನೇವನೇ—ಸಕಲ ವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಶಿಶ್ರಿಯೇ—ಆಶ್ರ
ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ | ಜನ್ಯಃ—ಮಾನವರಿಗೆ ಹಿತಕಾರಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ತತ್ಸವೀಃ ಇವ—ಜನರಲ್ಲಿ ಹೋಗು
ವಂತೆ | ಜನಂಜನಂ—ಯಾವ ಮಾನವನನ್ನೂ | ನಾತಿ ಮನ್ಯತೇ—ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಮುಂದೆ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ | ವಿಶ್ವಃ—
ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಹಿತಕಾರಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ವಿಶಃ ಆ ಕ್ಷೇತಿ—ಸಕಲ ಮಾನವರಲ್ಲೂ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ವಾಸ
ಮಾಡುತ್ತಾನೆ | ವಿಶಂ ವಿಶಂ—ಸಕಲ ಮಾನವರಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

। ಛಾಂದೋಗ್ಯ ।

ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳವನೂ, ಅತಿಥಿರೂಪನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲ ಯಜಮಾನರ ಗೃಹದಲ್ಲಿಯೂ,
ಸಕಲ ವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಮಾನವರಿಗೆ ಹಿತಕಾರಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾನವರಲ್ಲಿಗೇ
ಹೋಗುವಂತೆ ಯಾವ ಮಾನವನನ್ನೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಮುಂದೆ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಹಿತಕಾರಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯು
ಸಕಲ ಮಾನವರಲ್ಲಿಯೂ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸಕಲ ಮಾನವರಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Of manifest glory, he resorts as a guest to every house (of his worshippers) to every forest; friendly to man, like one repairing to all men, he disregards them not; kind to all, he dwells amongst all men, (he presides over every one).

। ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯ ।

ಸು^೧ದಕ್ಷೋ^೨ ದಕ್ಷೈಃ^೩ ಕ್ರತು^೪ನಾಸಿ^೫ ಸು^೬ಕ್ರತು^೭ರಗ್ನೇ^೮ ಕ^೯ವಿಃ^{೧೦} ಕಾವ್ಯೇ^{೧೧}ನಾಸಿ^{೧೨} ವಿಶ್ವ-
ವಿತ್^{೧೩} |

ವಸು^{೧೪}ರ್ವಸೂ^{೧೫}ನಾಂ^{೧೬} ಕ್ಷಯ^{೧೭}ಸಿ^{೧೮} ತ್ವಮೇ^{೧೯}ಕ ಇದ್ವ್ಯಾ^{೨೦}ವಾ^{೨೧} ಚ^{೨೨} ಯಾ^{೨೩}ನಿ^{೨೪} ಪೃಥಿ^{೨೫}ವೀ^{೨೬} ಚ^{೨೭}
ಪುಷ್ಯ^{೨೮}ತಃ^{೨೯} || ೩ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಸು^೧ದಕ್ಷಃ^೨ | ದಕ್ಷೈಃ^೩ | ಕ್ರತು^೪ನಾ^೫ | ಅ^೬ಸಿ^೭ | ಸು^೮ಕ್ರತುಃ^೯ | ಅ^{೧೦}ಗ್ನೇ^{೧೧} | ಕ^{೧೨}ವಿಃ^{೧೩} | ಕಾವ್ಯೇ^{೧೪}ನ^{೧೫} | ಅ^{೧೬}ಸಿ^{೧೭} | ವಿಶ್ವ-
ವಿತ್^{೧೮} |

ವಸುಃ | ವಸೂನಾಂ | ಕ್ಷಯಸಿ | ತ್ವಂ | ಏಕಃ | ಇತ್ | ದ್ಯಾವಾ | ಚ | ಯಾನಿ | ಪೃಥಿವೀ ಇತಿ |

ಚ | ಪುಷ್ಯತಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ದಕ್ಷೈರ್ಬಲೈಃ ಸುದಕ್ಷಃ ಸುಬಲೋಽಸಿ | ಭವಸಿ | ಕಿಂಚ ಕ್ರತುನಾ ಕರ್ಮಣಾ ಸುಕ್ರತುಃ ಶೋಭನಕರ್ಮಾಸಿ | ಕಿಂಚ ಕಾವ್ಯೇನ ಮೇಧಾವಿಕರ್ಮಣಾ ಕವಿರ್ಮೇಧಾವ್ಯಸಿ | ಕಿಂಚ ವಿಶ್ವವಿಶ್ವವರ್ಜ್ಞೋಽಸಿ | ಕಿಂಚ ವಸೂನಾಂ ಧನಾನಾಂ ವಸುರ್ವಾಸಯಿತಾಸಿ | ಕಿಂಚ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಮೇಕ ಇದೇಕ ಏವ ಕ್ಷಯಸಿ | ನಿವಸಸಿ | ಕಿಂಚ ದ್ಯಾವಾ ಚ ಪೃಥಿವೀ ಚ ದ್ಯಾವಾಭೂಮಿಾ ಯಾನಿ ವಸೂನಿ ಪುಷ್ಯತಃ ಸಂವರ್ಧಯತಃ ತೇಷಾಂ ದಿವ್ಯಾನಾಂ ಪಾರ್ಥಿವಾನಾಂ ಚ ಧನಾನಾಮಿಶಿಷ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ದಕ್ಷೈಃ—ಬಲಶಾಲಿಗಳೊಂದಿಗೆ | ಸುದಕ್ಷಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಬಲಶಾಲಿ ಯಾಗಿ | ಅಸಿ—ಅಗದ್ದಿಯೇ | ಕ್ರತುನಾ—ನಿನ್ನ ಕರ್ಮದಿಂದ | ಸುಕ್ರತುಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನಾಗಿ ದ್ದಿಯೇ | ಕಾವ್ಯೇನ—ನಿನ್ನ ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾಕರ್ಮದಿಂದ | ಕವಿಃ—ಕಾವ್ಯಕರ್ಮವುಳ್ಳ ಮೇಧಾವಿಯಾಗಿ | ಅಸಿ—ಇದ್ದಿಯೇ | ವಿಶ್ವವಿತ್—ನೀನು ಸರ್ವಜ್ಞನು | ವಸೂನಾಂ—ಸಕಲ ಧನಗಳಿಗೂ | ವಸುಃ—ವಾಸಕನಾ ಗಿದ್ದಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಏಕ ಇತ್—ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ | ಕ್ಷಯಸಿ—ವಾಸಮಾಡುತ್ತೀಯೆ | ದ್ಯಾವಾ ಚ—ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದೂ | ಪೃಥಿವೀ ಚ—ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದೂ ಆದ | ಯಾನಿ—ಯಾವ ಧನಗಳನ್ನು | ಪುಷ್ಯತಃ—ನೀನು ಪೋಷಿಸುವೆಯೋ, ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ನೀನು ಒಡೆಯನಾಗಿರುತ್ತೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಬಲಶಾಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಬಲಶಾಲಿಯಾಗಿರುತ್ತೀಯೆ. ಕರ್ಮವಂತರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದುದರಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಕವಿಕರ್ಮವುಳ್ಳವನು. ನೀನು ಸರ್ವಜ್ಞನು. ಸಕಲ ಧನಗಳಿಗೂ ವಾಸಕನು. (ಆಶ್ರಯನು) ನೀನು ಅದ್ವಿತೀಯನು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆಲ್ಲ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಕಲ ಧನಗಳಿಗೂ ನೀನು ಪೋಷಕನು ಮತ್ತು ಪ್ರಭುವು.

English Translation

You, Agni, are vigorous with vigour, you are active with acts (of piety) you are wise with wisdom, knowing all things, You are the dispenser of wealth, you abide alone, you are lord of the treasures of heaven and earth.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪ್ರಜಾ^ನನ್ನ^{ಗ್ನೇ} ತವ^{ಯೋನಿ}ವೃ^{ತ್ವಿ}ಯಮಿ^{ಳಾ}ಯಾಸ್ತ^{ದೇ} ಘೃ^ತವಂ^ತಮಾ^ಸದಃ |

ಆ ತೇ^{ಚಿಕಿತ್ರ} ಉ^ಷಸಾ^{ಮಿ}ವೇ^{ತಯೋರೇ}ಪ^{ಸಃ} ಸೂರ್ಯ^{ಸ್ಯೇ}ವ ರ^{ತ್ನ}ಯಃ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರಜಾ^ನನ್ | ಅ^{ಗ್ನೇ} | ತವ^{ಯೋನಿ} | ಋ^{ತ್ವಿ}ಯಂ | ಇ^{ಳಾ}ಯಾಃ | ಪ^{ದೇ} | ಘೃ^ತವಂ^{ತಂ} |

ಅ | ಅ^ಸದಃ |

ಆ | ತೇ | ಚಿ^{ಕಿ}ತ್ರೇ | ಉ^ಷಸಾಂ^ಽಇವ | ಏ^ತಯಃ | ಅ^{ರೇ}ಪ^{ಸಃ} | ಸೂರ್ಯ^{ಸ್ಯ}ಇವ | ರ^{ತ್ನ}ಯಃ ||೪||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತವತ್ವಿಯವೃತ್ತಾ ಭವಂ ಘೃತವಂತಂ ಘೃತೇನ ಸಹಿತಂ ಯೋನಿಂ ನಿವಾಸ-
ಸ್ಥಾನಮಿಳಾಯಾಸ್ತದ ಉತ್ತರವೇದ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾನಂಸ್ತ್ವಮಾಸದಃ | ಅಸೀದಸಿ | ಕಂಚ ತೇ ತವ
ರತ್ನಯ ಉಷಸಾಮಿವ ಯಥೋಷಸಾಮೇತಯಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಃ ಪ್ರಕಾಶಲಕ್ಷಣಾ ಆಗತಯೋ ವಾ |
ಸೂರ್ಯಸ್ಯೇವ..... ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಇಳಾಯಾಃ—ಪೃಥ್ವಿಯಮೇಲೆ ಇರುವ | ಪದೇ—ಉತ್ತರವೇದಿ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ |
ಋತ್ವಿಯಂ—ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯವಾದುದೂ | ಘೃತವಂತಂ—ಅಜ್ಯದಿಂದ ತೊಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟುದೂ ಆದ | ತವ
ಯೋನಿಂ—ನಿನ್ನ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು | ಪ್ರಜಾನನ್—ಅರಿತವನಾಗಿ | ಅಸದಃ—ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದೀಯೆ | ತೇ—
ನಿನ್ನ | ರತ್ನಯಃ—ಜ್ವಾಲಾಕಿರಣಗಳು | ಉಷಸಾಂ—ಉಷಸ್ಸುಗಳ | ಏತಯ ಇವ—ರಶ್ಮಿಗಳಂತೆಯೂ |
ಸೂರ್ಯಸ್ಯ—ಸೂರ್ಯನ | ಅರೇಪಸಃ ಇವ—ದೋಷರಹಿತವಾದ ರಶ್ಮಿಗಳಂತೆಯೂ | ಆ ಚಿಕಿತ್ರೇ—ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ
ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಭವಾರ್ಥಃ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲೆ ಉತ್ತರವೇದಿ | ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯವಾದುದೂ, ಅಜ್ಯದಿಂದ
ತೊಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟುದೂ ಆದ ನಿನ್ನ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ನೀನು ಅರಿತು ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದೀಯೆ- ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲಾ
ಕಿರಣಗಳು ಉಷಸ್ಸುಗಳ ರಶ್ಮಿಗಳಂತೆಯೂ, ಸೂರ್ಯನ ದೋಷರಹಿತವಾದ ರಶ್ಮಿಗಳಂತೆಯೂ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ
ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

English Translation

Sagacious Agni, you sit at your station suited to the sacrifice and anointed with butter at the foot-mark of Ila. Your quick-moving rays are manifested like those of the dawns, beautiful as those of the sun.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ತವ ಶ್ರಿಯೋ ವರ್ಷ್ಯಸ್ಯೇವ ವಿದ್ಯುತಶ್ಚಿತ್ರಾಶ್ಚಿಕಿತ್ರ ಉಷಸಾಂ ನ ಕೇತವಃ ।

ಯದೋಷಧೀರಭಿಸ್ಸೃಷ್ಟೋ ವನಾನಿ ಚ ಪರಿ ಸ್ವಯಂ ಚಿನುಷೇ ಅನ್ನಮಾಸ್ಯೇ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ತವ | ಶ್ರಿಯಃ | ವರ್ಷ್ಯಸ್ಯೇವ | ವಿದ್ಯುತಃ | ಚಿತ್ರಾಃ | ಚಿಕಿತ್ರೇ | ಉಷಸಾಂ | ನ | ಕೇತವಃ |

ಯತ್ | ಓಷಧೀಃ | ಅಭಿಸ್ಸೃಷ್ಟಃ | ವನಾನಿ | ಚ | ಪರಿ | ಸ್ವಯಂ | ಚಿನುಷೇ | ಅನ್ನಂ | ಆಸ್ಯೇ॥ ೫ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

.....ಯಥಾ ವರ್ಷಿತುರ್ಮೇಘಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನೋ ವಿದ್ಯುತಃ ಉಷಸಾಂ ನ ಯಥಾ ಚೋಷಸಾಂ ಕೇತವಃ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಸ್ತತ್ಸ್ಥಃ ಪ್ರಕಾಶಾಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಯಂತೇ ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತದೇತ್ಯತ್ರಾಹ | ಯದ್ಯದಾ ತ್ವನೋಷಧೀರ್ವಿಹ್ಯಾದ್ಯಾ ವನಾನ್ಯರಣ್ಯಾನಿ ಚಾಭಿಸ್ಸೃಷ್ಟಃ ಸೃಷ್ಟೋ ದಗ್ಧಂ ವಿಸೃಷ್ಟಃ ಸನ್ ಸ್ವಯಮಾತ್ಮನಾಸ್ಯೇ ಮುಖೇನ್ಮಮದನೀಯಂ ಸ್ಥಾವರಲಕ್ಷಣಂ ಪರಿ ಚಿನುಷೇ | ಪರಿಕ್ಷಿಪಸೀತ್ಯರ್ಥಃ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಯತ್—ಯಾವಾಗ | (ತ್ವಂ—ನೀನು) | ಓಷಧೀಃ—ಓಷಧಿಗಳನ್ನು | ವನಾನಿ—ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು | ಅಭಿಸ್ಸೃಷ್ಟಃ—ದಹಿಸಲು ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ವಿಮುಕ್ತನಾದಾಗ | ಸ್ವಯಂ—ಇತರರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ | ಆಸ್ಯೇ—ಮುಖದಲ್ಲಿ | ಅನ್ನಂ—ಅನ್ನವನ್ನು | ಪರಿಚಿನುಷೇ—ಹೊಂದಿಸಿಕೊಳ್ಳುವೆಯೋ (ಆಗ) | ತವ—ನಿನ್ನ | ಶ್ರಿಯಃ—ಕಾಂತಿಯುತವಾದ ರಶ್ಮಿಗಳು | ವರ್ಷ್ಯಸ್ಯ—ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಮೇಘಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ | ವಿದ್ಯುತಃ ಇವ—ಮಿಂಚುಗಳಂತೆಯೂ | ಉಷಸಾಂ—ಉಷಸ್ಸುಗಳ | ಕೇತವಃ ನ—ಧ್ವಜಾಕಾರವಾದ ರಶ್ಮಿಗಳಂತೆಯೂ | ಚಿತ್ರಾಃ—ನಾನಾರೂಪಗಳುಳ್ಳವಾಗಿ | ಚಿಕಿತ್ರೇ—ಗೋಚರವಾಗುತ್ತವೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಲತೆಗಳನ್ನು ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ದಹಿಸಲು ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟಾಗ, ಇತರರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೇ, ನಿನ್ನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ವೃಕ್ಷಾದಿರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಯಾವಾಗ ಹೊಂದಿಸಿಕೊಳ್ಳುವೆಯೋ, ಆ ಗ, ನಿನ್ನ

ಕಾಂತಿಯುತವಾದ ರಶ್ಮಿಗಳು ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಮೇಘಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮಿಂಚುಗಳಂತೆಯೂ, ಉಷಸ್ಸುಗಳ ಧ್ವಜದಂತಿರುವ ರಶ್ಮಿಗಳಂತೆಯೂ ನಾನಾರೂಪದಿಂದ ಗೋಚರವಾಗುತ್ತವೆ.

English Translation -

Your glories, Agni, like the lightnings of the rain-cloud, are manifested many-tinted, like the manifestations of the dawn, when quitting the plants and the forests, you gather on all sides food for your mouth.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ತಮೋಷಧೀರ್ದಧಿರೇ ಗರ್ಭಂೃತ್ಪ್ರಿಯಂ ತಮಾಪೋ ಅಗ್ನಿಂ ಜನಯಂತ
ಮಾತರಃ |

ತಮಿತ್ಸಮಾನಂ ವನಿನಶ್ಚ ನೀರುಧೋಂತರ್ವತೀಶ್ಚ ಸುವತೇ ಚ ವಿಶ್ವಹಾ ||

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ತಂ | ಓಷಧೀಃ | ದಧಿರೇ | ಗರ್ಭಂ | ಋತ್ಪ್ರಿಯಂ | ತಂ | ಅಪಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ಜನಯಂತ | ಮಾತರಃ |

ತಂ | ಇತ್ | ಸಮಾನಂ | ವನಿನಃ | ಚ | ನೀರುಧಃ | ಅಂತಃತರ್ವತೀಃ | ಚ ಸುವತೇ | ಚ | ವಿಶ್ವಹಾ ||೬||

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಋತ್ಪ್ರಿಯಮ್ವತೌ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ಗರ್ಭಂ ಗರ್ಭಭೂತಂ ತಂ ಪ್ರಕೃತಮಗ್ನಿಮೋಷಧೀರೋಷಧ್ಯೋ ದಧಿರೇ | ಧಾರಯಂತಿ | ತಮೋವಾಗ್ನಿಂ ಮಾತರೋ ಧಾರಕತ್ವೇನ ಮಾತೃಸ್ಥಾನೀಯಾ ಅಪಶ್ಚ ಜನಯಂತ | ಜನಯಂತಿ | ಕಿಂಚ ವನಿನೋ ವನಸ್ತತಯಶ್ಚ ಸಮಾನಂ ಗರ್ಭಭಾವೇನ ಪ್ರನೇಶಾತ್ಸ್ಮ- ತುಲ್ಯಂ ತಮಿತ್ತಮೋವಾಗ್ನಿಂ ಜನಯಂತಿ | ಕಿಂಚ ತಮೋವಾಗ್ನಿಮಂತರ್ವತೀರ್ಗರ್ಭವತ್ಯೋ ನೀರುಧ ಓಷಧಯಶ್ಚ ವಿಶ್ವಹಾ ಸರ್ವದಾ ಸುವತೇ | ಜನಯಂತಿ ||

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ॥

ಋತ್ಪ್ರಿಯಂ—ವಸಂತಾದಿ ಋತುಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅವಿರ್ಭವಿಸುವನೂ | ಗರ್ಭಂ—ಗರ್ಭರೂಪನೂ ಅದ | ತಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಓಷಧೀಃ—ಓಷಧಿಗಳು | ದಧಿರೇ—ಧರಿಸುತ್ತವೆ | ತಂ ಅಗ್ನಿಂ—ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಮಾತರಃ—ಮಾತೃರೂಪಿಗಳಾದ | ಅಪಃ—ಉದಕಗಳು | ಜನಯಂತ—ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತವೆ | ವನಿನಃ—

ವನವೃಕ್ಷಗಳೂ | ಸಮಾನಂ—ತಮ್ಮ ರೂಪವನ್ನೇ ಹೊಂದುವ | ತಂ ಇತ್—ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡುತ್ತವೆ | ಅಂತರ್ವತೀಃ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ | ವೀರುಧಃ ಜ—ಓಷಧಿಗಳೂ | ವಿಶ್ವಹಾ—ಯಾವಾಗಲೂ | ಸುವತೇ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತವೆ.

। ಛಾಂದಸ್ ।

ವಸಂತಾದಿ ಋತುಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅವಿಭವಿಸುವವನೂ, ಗರ್ಭರೂಪನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಓಷಧಿಗಳು ಧರಿಸುತ್ತವೆ. ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಾತೃರೂಪಿಗಳಾದ ಉದಕಗಳು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತವೆ. ವನವೃಕ್ಷಗಳೂ, ತಮ್ಮ ರೂಪವನ್ನೇ ಹೊಂದುವ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತವೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಓಷಧಿಗಳೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತವೆ.

English Translation

The plants bear him as the embryo (conceived) in due season ; the maternal waters bring forth Agni ; the trees and the pregnant creepers bring him forth daily like to themselves.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ನಾತೋಪಧೂತ ಇಷಿತೋ ವಶಾ ಅನು ತ್ವಷು ಯದನ್ನಾ ವೇವಿಷದ್ವಿ-

ತಿಷ್ಠಸೇ |

ಆ ತೇ ಯತಂತೇ ರಘ್ಯೋಯಥಾ ಪೃಥಕ್ಪರ್ಧಾಂಸ್ಯಗ್ನೇ ಅಜಿರಾಣಿ

ಧಕ್ಷತಃ || ೭ ||

। ಶಬ್ದಪಾಠಃ ।

ನಾತ್ರಉಪಧೂತಃ | ಇಷಿತಃ | ವಶಾನ್ | ಅನು | ತ್ವಷು | ಯತ್ | ಅನ್ನಾ | ವೇವಿಷತ್ |

ವ್ರತಿಷ್ಠಸೇ |

ಆ | ತೇ | ಯತಂತೇ | ರಘ್ಯೋ | ಯಥಾ | ಪೃಥಕ್ | ಪರ್ಧಾಂಸಿ | ಅಗ್ನೇ | ಅಜಿರಾಣಿ | ಧಕ್ಷತಃ || ೭ ||

। ಸಾಯಜಘಾಸ್ಯಂ ।

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯದ್ಯದಾ ತ್ವಂ ನಾತೋಪಧೂತೋ ವಾಯುನಾ ಕಂಹಿತೋ ವಶಾನ್ಕಾಂತಾನ್ವನ- ಸ್ವತೀನನು ಪ್ರತಿ ತ್ವಷು ಪ್ರಪ್ರಮಿಷಿತಃ ಪ್ರೇರಿತಶ್ಚ ಸನ್ನನ್ನಾನ್ಯದನೀಯಾನಿ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದೀನಿ ಸ್ಥಾವರಾಣಿ

ವೇವಿಷದ್ವ್ಯಾಪ್ತವನ್ನಿತಿಷ್ಠಸೇ ಇತಸ್ತತೋ ಗಚ್ಛಸಿ ತದಾನೀಂ ಧಕ್ಷತಃ ಕಾನನಾನಿ ದಹತಸ್ತೇ ತವಾಜರಾಣಿ
ಜರಾರಹಿತಾನಿ ತರ್ಧಾಂಸಿ ತೇಜಾಂಸಿ ಯಥಾ ರಥ್ಯೋ ರಥಿನಸ್ತದ್ವತ್ಪುಥಗಾ ಯತಂತೇ | ಗಚ್ಛಂತಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | (ತ್ವಂ—ನೀನು) | ವಾತೋಪಧೂತಃ—ವಾಯುವಿ
ನಿಂದ ಚಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟು | ವಶಾನ್ ಅನು—ಆಕರ್ಷಕವಾದ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ | ತೃಷು—ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ |
ಇಷಿತಃ—ಮುಂದುವರೆದು | ಅನ್ನಾ—ವೃಕ್ಷರೂಪಗಳಾದ ಅನ್ನಗಳನ್ನು | ವೇವಿಷತ್—ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತ |
ವಿತಿಷ್ಠಸೇ—ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುವೆಯೋ ಆಗ | ಧಕ್ಷತಃ—ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ದಹಿಸುವ | ತೇ—ನಿನ್ನ |
ಅಜರಾಣಿ—ಕ್ಷಯರಹಿತಗಳಾದ | ತರ್ಧಾಂಸಿ—ತೇಜಸ್ಸುಗಳು | ಯಥಾ ರಥ್ಯಃ—ಸಾರಥಿಗಳಂತೆ | ಪೃಥಕ್—
ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ | ಆ ಯತಂತೇ—ಮುಂದೆ ಮುಂದೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವಾಗ ನೀನು ವಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ, ಆಕರ್ಷಕವಾದ ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು
ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮುಂದುವರೆದು ವೃಕ್ಷರೂಪಗಳಾದ ಅನ್ನಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುವೆಯೋ, ಆಗ ವೃಕ್ಷಾದಿ
ಗಳನ್ನು ದಹಿಸುವ ನಿನ್ನಕ್ಷಯರಹಿತವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳು ಸಾರಥಿಗಳಂತೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಮುಂದೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ.

English Translation.

When, agitated by the wind and quickly moving through the beloved
(trees), you spread about devouring the food, the imperishable energies
of you, Agni, the devourer, rush forth like charioteers.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಮೇಧಾಕಾರಂ ವಿದಥಸ್ಯ ಪ್ರಸಾಧನಮಗ್ನಿಂ ಹೋತಾರಂ ಪರಿಭೂತಮಂ
ಮತಿಂ |

ತಮಿದರ್ಭೇ ಹವಿಷ್ಯಾ ಸಮಾನಮಿತ್ತಮಿನ್ಮಹೇ ವೃಣತೇ ನಾನ್ಯಂ ತ್ವತ್ ||

। ಪದಸಾಹಿತ್ಯ ।

ಮೇಧಾಕಾರಂ | ವಿದಥಸ್ಯ | ಪ್ರಸಾಧನಂ | ಅಗ್ನಿಂ | ಹೋತಾರಂ | ಪರಿಭೂತಮಂ | ಮತಿಂ |

ತಂ | ಇತ್ | ಅರ್ಭೇ | ಹವಿಷಿ | ಆ | ಸಮಾನಂ | ಇತ್ | ತಂ | ಇತ್ | ಮಹೇ | ವೃಣತೇ | ನ |
ಅನ್ಯಂ | ತ್ವತ್ || ೮ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಮೇಧಾಕಾರಂ ಪ್ರಜ್ಞಾಯಾಃ ಕರ್ತಾರಂ ವಿದಥಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪ್ರಸಾಧನಂ ಪ್ರಕರ್ಷಣ ಸಾಧಕಂ ಹೋತಾರಂ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವತಾರಂ ಪರಿಭೂತಮುತಿಶಯೇನ ಶತ್ರುಜಾಂ ಪರಿಭವಿತಾರಂ ಮತಿಂ ಮಂತಾರಂ ಯಂ ತ್ವಾಮಗ್ನಿಂ ವೃಣೇಮಹ ಇತಿ ಶೇಷಃ । ತಮಿತ್ತಮೇವಾಗ್ನಿಮರ್ಭೇಽಪ್ರೇ ಹವಿಸಿ ಚ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಕೇ ಹವಿಸಿ ಸಮಾನಮಿತ್ಸಹೈವರ್ತ್ವಿಜ ಆ ವೃಣತೇ । ಪ್ರಾರ್ಥಯಂತೇ । ಮಹೇ ಮಹತಿ ಸೋಮಾತ್ಮಕೇ ಹವಿಸ್ಯಪಿ ತಮಿತ್ತಮೇವಾಗ್ನಿಂ ವೃಣತೇ ತ್ವತ್ತ್ವತ್ತೋಽನ್ಯಮತಿರಿಕ್ತಂ ದೇವಂ ನ ವೃಣತೇ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

(ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) ಮೇಧಾಕಾರಂ—ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುವವನೂ, । ವಿದಥಸ್ಯ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ । ಪ್ರಸಾಧನಂ—ಸಮಾಪ್ತಿಸಾಧಕನೂ (ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯನೂ) ಹೋತಾರಂ—ಹೋತೃರೂಪನೂ ಪರಿಭೂತಮಂ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೋಲಿಸುವವನೂ । ಮತಿಂ ಅಗ್ನಿಂ—ಪ್ರಜ್ಞಾಯುತನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು (ಪೂಜಿಸುತ್ತೇವೆ) । ತಮಿತ್—ಅದೇ ನಿನ್ನನ್ನು । ಅರ್ಭೇ ಹವಿಸಿ—ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಸಣ್ಣ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲೂ । ಸಮಾನಂ ಇತ್—ಒಂದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ । ಆ ವೃಣತೇ—ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ । ಮಹೇ—ಸೋಮಾದಿಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ದೊಡ್ಡಯಾಗಗಳಲ್ಲೂ । ತಂ ಇತ್—ಅದೇ ನಿನ್ನನ್ನು । ವೃಣತೇ—ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ । ತ್ವತ್ ಅನ್ಯಂ—ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಯಾರನ್ನೂ । ನ—ಖಂಡಿತ ಕರೆಯುವುದಿಲ್ಲ

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಪ್ರಜ್ಞಾಯುತನೂ, ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಯಜಮಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಒದಗಿಸುವವನೂ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯನೂ, ಹೋತೃರೂಪನೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೋಲಿಸುವವನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತೇವೆ. ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಸಣ್ಣ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸೋಮಾದಿಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನರ್ಪಿಸುವ ದೊಡ್ಡ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿನ್ನನ್ನೇ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಯಾರನ್ನೂ ಕರೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

English Translation.

(The priest) selects you, (Agni), the giver of intelligence, the accomplisher of the sacrifice, the invoker of the gods, the chief overcomer of foes, the councillor, alike verily at the lesser and at the greater oblation, and none other than you.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಾಮಿದತ್ರ ವೃಣತೇ ತ್ವಾಯವೋ ಹೋತಾರಮಗ್ನೇ ವಿದಥೇಷು ವೇಧಸಃ |
ಯದ್ದೇವಯಂತೋ ದಧತಿ ಪ್ರಯಾಂಸಿ ತೇ ಹವಿಷ್ಮಂತೋ ಮನವೋ
ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಾಂ | ಇತ್ | ಅತ್ರ | ವೃಣತೇ | ತ್ವಾಯವಃ | ಹೋತಾರಂ : ಅಗ್ನೇ | ವಿದಥೇಷು | ವೇಧಸಃ |
ಯತ್ | ದೇವ್ರಯಂತಃ | ದಧತಿ | ಪ್ರಯಾಂಸಿ | ತೇ | ಹವಿಷ್ಮಂತಃ | ಮನವಃ | ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಹೋತಾರಂ ದೇವಾನಾಂ ಹ್ವಾತಾರಮಗ್ನಿಂ ತ್ವಾಮಿತ್ವಾನೇವ ತ್ವಾಯವಸ್ತ್ವ-
ತ್ವಾಮಾ ವೇಧಸಃ ಕರ್ಮಣಾಂ ಕರ್ತಾರ ಋತ್ವಿಜೋಽತ್ರಾಸ್ತೀಲ್ಲೋಕೇ ವಿದಥೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು
ವೃಣತೇ | ಪ್ರಾರ್ಥಯಂತೇ | ಕದೇತ್ಯತ್ರಾಹ | ಯದ್ಯದಾ ದೇವಯಂತೋ ದೇವಾನ್ಯಷ್ಟುಂ ಸ್ತೋತುಂ
ವೇಚ್ಯಂತೋ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಶ್ಚಿನ್ನಬರ್ಹಿಷೋ ಹವಿಷ್ಮಂತಃ ಸಂಸ್ಕೃತಹವಿಷ್ವಾ ಮನವೋ ಮನುಷ್ಯಾ
ಋತ್ವಿಜಸ್ತೇ ತುಭ್ಯಂ ಪ್ರಯಾಂಸಿ ಹವೀಂಷಿ ದಧತಿ ಧಾರಯಂತಿ | ಪ್ರಯಚ್ಛಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ದೇವಯಂತಃ—ದೇವತೆಗಳನ್ನಿಚ್ಛಿಸುವವರೂ |
ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ—ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಯುಳ್ಳವರೂ | ಹವಿಷ್ಮಂತಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವರೂ ಆದ |
ಮನವಃ—ಯಜಮಾನರು | ತೇ—ನಿನ್ನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ | ಪ್ರಯಾಂಸಿ—ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು | ದಧತಿ—ಹಿಡಿದಿರು
ವರೋ ಆಗ | ತ್ವಾಯವಃ—ನಿನ್ನನ್ನೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರೂ | ವೇಧಸಃ—ಕರ್ಮಕರ್ತರೂ ಆದ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು |
ಅತ್ರ ವಿದಥೇಷು—ಈ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ | ಹೋತಾರಂ—ಹೋತೃರೂಪನಾದ | ತ್ವಾಂ ಇತ್—ನಿನ್ನನ್ನೇ |
ವೃಣತೇ—ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೇವತೆಗಳನ್ನಿಚ್ಛಿಸುವವರೂ, ಸಂಸ್ಕರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಯುಳ್ಳವರೂ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು
ಹೊಂದಿರುವವರೂ ಆದ ಯಜಮಾನರು ನಿನ್ನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾವಾಗ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ನಿಂತಿರುವರೋ ಆಗ
ನಿನ್ನನ್ನೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರೂ, ಕರ್ಮಕರ್ತರೂ ಆದ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಈ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಹೋತೃರೂಪನಾದ
ನಿನ್ನನ್ನೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

English Translation

The performers of sacred rites, devoted, Agni, to you, select you as the ministrant priest at sacrifices in the world, when the devout worshippers bearing oblations and strewing the clipt sacred grass offer you food.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತನಾ¹ಗ್ನೇ¹ ಹೋ¹ತ್ರಂ¹ ತನ¹ ಪೋ¹ತ್ರವೃ¹ತ್ವಿಯಂ¹ ತನ¹ ನೇ¹ಷ್ಟ್ರಂ¹ ತ್ವಮು¹ಗ್ನಿ-

ದೃ¹ತಾಯತಃ¹ |

ತನ¹ ಪ್ರಶಾ¹ಸ್ತ್ರಂ¹ ತ್ವಮು¹ಧ್ವರೀಯಸಿ¹ ಬ್ರಹ್ಮಾ¹ ಚಾ¹ಸಿ¹ ಗೃಹ¹ಪತಿಶ್ಚ¹ ನೋ

ದಮೇ¹ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತನ¹ | ಅ¹ಗ್ನೇ¹ | ಹೋ¹ತ್ರಂ¹ | ತನ¹ | ಪೋ¹ತ್ರಂ¹ | ಋ¹ತ್ವಿಯಂ¹ | ತನ¹ | ನೇ¹ಷ್ಟ್ರಂ¹ | ತ್ವಂ¹ | ಅ¹ಗ್ನಿ¹ತ್ |
ಋ¹ತ್ವಯತಃ¹ |

ತನ¹ | ಪ್ರಶಾ¹ಸ್ತ್ರಂ¹ | ತ್ವಂ¹ | ಅ¹ಧ್ವರೀಯಸಿ¹ | ಬ್ರಹ್ಮಾ¹ | ಚ | ಅ¹ಸಿ¹ | ಗೃಹ¹ಪತಿಃ¹ | ಚ | ನಃ¹ | ದಮೇ¹ ||

|| ಸಾಯಜಘಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತನ ಹೋತ್ರಂ ಹೋತೃಕರ್ಮ ತ್ವಯಾ ವಿನಾ ತಸ್ಯಾಭಾವಾತ್ | ಕಿಂಚ ತನ್ಯವರ್ತಿಯಮೃತಾ ಭವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾನುಷ್ಠಾನಕಾಲಂ ಪೋತ್ರಂ ಪೋತೃಕರ್ಮ ತ್ವಯಾ ವಿನಾ ತಸ್ಯಾಪ್ಯಭಾವಾತ್ | ಕಿಂಚ ತನ್ಯವ ನೇಷ್ಟ್ರಂ ನೇಷ್ಟ್ರಕರ್ಮ | ಕಿಂಚರ್ತಾಯತ ಋತಂ ಯಜ್ಞಂ ಕರ್ತುಮಿಚ್ಛತೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ತ್ವಮೇವಾಗ್ನಿನಾನ್ಯಃ ಕಶ್ಚಿತ್ | ಕಿಂಚ ತನ್ಯವ ಪ್ರಶಾಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಶಾಸ್ತ್ರಕರ್ಮ | ಕಿಂಚ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಮೇವಾಧ್ವರೀಯಸಿ | ಅಧ್ವರಂ ಯಜ್ಞಂ ಕರ್ತುಮಿಚ್ಛಸಿ | ತನ ಹೇತುತ್ವಾತ್ತ್ವತ್ಯತ್ವತ್ವಂ | ಕಿಂಚ ತ್ವಮೇವ ಬ್ರಹ್ಮಾಸಿ ತ್ವಯಾ ವಿನಾ ತಸ್ಯಾಭಾವಾತ್ | ಕಿಂಚ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ದಮೇ ಗೃಹೇ ಗೃಹಪತಿಯಜಮಾನೋಽಸಿ ತ್ವಯಾ ವಿನಾಸ್ಮಾಕಂ ಯಜಮಾನತ್ವಾಭಾವಾತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಹೋತ್ರಂ—ಹೋತೃಕರ್ಮವು | ತನ—ನಿನ್ನದು | ಋತ್ವಿಯಂ—ಆಯಾ ಕಾಲಾನುಗುಣವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವ | ಪೋತ್ರಂ—ಪೋತೃವಿನ ಕರ್ಮವು | ತನ—ನಿನ್ನದೇ ಆಗಿದೆ |

ನೇಷ್ಟ್ರಂ—ನೇಷ್ಟ್ರವಿನ ಕರ್ಮವೂ | ತವ—ನಿನ್ನದೇ ಆಗಿದೆ | ಋತಾಯತಃ—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ತ್ವಂ—ನೀನೇ | ಅಗ್ನಿತ್—ಅಗ್ನಿಧ್ರನಾಗಿದ್ದೀಯೆ | ಪ್ರಶಾಸ್ತ್ರಂ—ಪ್ರಶಾಸ್ತ್ರವಿನ ಕರ್ಮವೂ | ತವ—ನಿನ್ನದೇ | ತ್ವಂ—ನೀನೇ | ಅಧ್ವರೀಯಸಿ—ಯಜ್ಞಮಾಡಲಿಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ಅಧ್ವರ್ಯುವು | ಬ್ರಹ್ಮಾಚಿ ಅಸಿ—ನೀನೇ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪನಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಕು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ದಮೇ—ಈ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ | ಗೃಹಪತಿಃ—ಯಜ್ಞಪಾಲಕನೂ ನೀನೇ ಆಗಿದ್ದೀಯೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಹೋತೃಕರ್ಮವೂ ನಿನ್ನದು. ಆಯಾ ಕಾಲಾನುಗುಣವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವ ಪೋತೃ ಮತ್ತು ನೇಷ್ಟ್ರಗಳ ಕರ್ಮವೂ ನಿನ್ನದೇ. ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಅಗ್ನಿಧ್ರನೂ ನೀನು. ಪ್ರಶಾಸ್ತ್ರವಿನ ಕರ್ಮವೂ ನಿನ್ನದೇ ಆಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮರೂಪಿಯಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಕಾಗಿ ನೀನೇ ಯಜ್ಞಮಾಡಲಿಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ಅಧ್ವರ್ಯುವೂ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಪಾಲಕನೂ ಆಗಿದ್ದೀಯೆ.

English Translation.

Yours, Agni, is the Hotri, yours, the duly-performed function of the Potri, yours, the function of the Neshtri, you are the Agni of the sacrificer, yours, is the office of the Prashastri, you act as Adhwaryu, and you are the Brahman and the lord of the mansion in our abode.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಯಸ್ತು^೧ಭ್ಯಮಗ್ನೇ^೨ ಅನ್ಯುತಾಯ^೩ ಮರ್ತಃ^೪ ಸಮಿಧಾ^೫ ದಾಶದ್ರುತ^೬ ವಾ^೭
ಹವಿಷ್ಯ^೮ತಿ ।

ತಸ್ಯ^೯ ಹೋತಾ^{೧೦} ಭವಸಿ^{೧೧} ಯಾಸಿ^{೧೨} ದೂತ್ಯಗಿ^{೧೩}ಮುಪ^{೧೪} ಬ್ರೂಷೇ^{೧೫} ಯಜಸ್ಯಧ್ವರೀ^{೧೬}-
ಯಸಿ^{೧೭} ॥ ೧೧ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ॥

ಯಃ । ತುಭ್ಯಂ । ಅಗ್ನೇ । ಅನ್ಯುತಾಯ । ಮರ್ತಃ । ಸಮಿಧಾ । ದಾಶತ್ । ಉತ । ವಾ ।
ಹವಿಷ್ಯತಿ ।

ತಸ್ಯ । ಹೋತಾ । ಭವಸಿ । ಯಾಸಿ । ದೂತ್ಯಂ । ಉಪ । ಬ್ರೂಷೇ । ಯಜಸಿ । ಅಧ್ವರೀಯಸಿ ॥೧೧॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಅನ್ಯತಾಯ ಮರಣಧರ್ಮವರ್ಜಿತಾಯ ತುಭ್ಯಂ ಯೋ ಮರ್ತ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯಃ ಸಮಿಧಾ ಸಮಿಧಂ || ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ || ದಾಶತ್ ದದಾತಿ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ಉತ ನಾಪಿ ನಾ ಹವಿಷ್ಯತಿ | ಹವಿಷಾಂ ಕೃತ್ ಕರಣಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸ ಹವಿಷ್ಯತ್ | ತಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಹವೀಂಷಿ ದದಾತಿತಿ ಶೇಷಃ | ತಸ್ಯ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಹೋತಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವಾತಾ ಭವಸಿ | ಕಂಚ ತ್ವಂ ದೂತ್ಯಂ ದೇವಾನ್ಪ್ರತಿ ದೂತಕರ್ಮ ಕರ್ತುಂ ಯಾಸಿ | ಗಚ್ಛಸಿ | ಕಂಚ ತ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಭೂತ್ವಾಸ್ತಿಸ್ತನ್ಮರಣಿ ಯುಷ್ಮಭ್ಯಮಿಮಾನಿ ಹವೀಂಷಿ ಯಜಮಾನೇನ ಪ್ರಹಿತಾನೀತ್ಯುಪ ಬ್ರೂಷೇ | ಉಪಕ್ರಮ್ಯ ಬ್ರವೀಷಿ | ಕಂಚ ತ್ವಂ ಯಜಸಿ | ಯಜಮಾನೋ ಭೂತ್ವಾ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವೀಂಷಿ ದದಾಸಿ | ಕಂಚ ತ್ವಂ ತಥಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣಾಧ್ವರೀಯಸಿ | ಅಧ್ವರ್ಯುರಿನಾಚರಸಿ | ಅಥನಾನ್ಯಂ ಯಜ್ಞಂ ಕರ್ತುಮಿಚ್ಛಸಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅನ್ಯತಾಯ—ಮರಣಧರ್ಮರಹಿತನಾದ | ತುಭ್ಯಂ—ನಿನ್ನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ | ಯಃ ಮರ್ತ್ಯಃ—ಯಾವ ಮಾನವನು | ಸಮಿಧಾ—ಸಮಿತ್ತುಗಳನ್ನು | ದಾಶತ್—ಅರ್ಪಿಸುವನೋ | ಉತ ನಾ—ಮತ್ತು | ಹವಿಷ್ಯತಿ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವನೋ | ತಸ್ಯ—ಆ ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ | ಹೋತಾ—ಹೋತೃರೂಪನಾಗಿ | ಭವಸಿ—ಇರುತ್ತೀಯೆ | ದೂತ್ಯಂ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆಯುವ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ | ಯಾಸಿ—ಹೋಗುತ್ತೀಯೆ (ಅವರಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೀಯೆ) | ಉಪಬ್ರೂಷೇ—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೀಯೆ | ಯಜಸಿ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತೀಯೆ | ಅಧ್ವರೀಯಸಿ—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತೀಯೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮರಣಧರ್ಮರಹಿತನಾದ ನಿನ್ನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾವ ಮಾನವನು ಸಮಿತ್ತುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವನೋ, ಮತ್ತು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವನೋ, ಆ ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ ನೀನು ಹೋತೃವಾಗಿರುತ್ತೀಯೆ. ದೇವದೂತನಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತೀಯೆ. ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೀಯೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ.

English Translation.

The mortal, Agni, who presents to you, the immortal, fuel at the offering of the oblation—you are his Hotri, you go on his errand (to the gods), you direct (the ceremonial), you offer the sacrifice, you act as the officiating priest.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಇ॒ನಾ॒ ಅ॒ಸ್ಮೈ॒ ಮ॒ತಯೋ॑ ನಾ॒ಚೋ॑ ಅ॒ಸ್ಮದ್‌ ಋ॒ಚೋ॑ ಗಿ॒ರಃ ಸು॒ಷ್ಪ॒ತಯಃ॑

ಸ॒ಮ॒ಗೃ॒ತ ।

ವ॒ಸೂ॒ಯವೋ॑ ವ॒ಸ॒ವೇ॑ ಜಾ॒ತವೇ॑ದಸೇ॒ ವೃ॒ದ್ಧಾ॒ಸು ಚಿ॒ದ್ವ॒ರ್ಧನೋ॑ ಯಾ॒ಸು

ಚಾ॒ಕ॒ನತ್ ॥ ೧೨ ॥

ಪದಪಾಠಃ ।

ಇ॒ನಾಃ | ಅ॒ಸ್ಮೈ | ಮ॒ತಯಃ | ನಾ॒ಚಃ | ಅ॒ಸ್ಮತ್ | ಅ | ಋ॒ಚಃ | ಗಿ॒ರಃ | ಸು॒ಷ್ಪ॒ತಯಃ | ಸಂ |

ಅ॒ಗೃ॒ತ |

ವ॒ಸು॒ಯವಃ | ವ॒ಸ॒ವೇ | ಜಾ॒ತವೇ॑ದಸೇ | ವೃ॒ದ್ಧಾ॒ಸು | ಚಿ॒ತ್ | ವ॒ರ್ಧನಃ | ಯಾ॒ಸು | ಚಾ॒ಕ॒ನತ್ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಜಾತವೇದಸೇ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞಾಯ ವಸವೇ ವಾಸಯಿತ್ರೇಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಯೇ ಮತಯಃ ಪೂಜಯಿತ್ಯು
ಇನಾ ನಾಚೋ ವಸೂಯವೋಽಸ್ಮದರ್ಥಂ ಧನಕಾಮಾಃ ಸತ್ಕೋಽಸ್ಮದಸ್ಮತ್ತೋ ನಿರ್ಗತ್ಯಾ ಸಮಗೃತೇ
ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಸಂಗಜ್ಯಂತೇ | ತಮಿಮುಮಗ್ನಿಂ ಪ್ರೀಣಯಂತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಾಃ ಪುನಸ್ತಾಃ | ಸುಷ್ಪತಯಃ
ಶೋಭನಸ್ತುತಿರೂಪಾ ಋಚ ಋಗಾತ್ಮಿಕಾ ಗಿರೋ ನಾಚಃ | ತಥಾ ಯಾಸು ವೃದ್ಧಾಸು ಚಿತ್ ಸ್ವತ ಏವ
ವೃದ್ಧಾಸ್ವಪಿ ವರ್ಧನಃ ಪುನರಪಿ ವರ್ಧಯಿತಾ ಸನ್ನಗ್ನಿಶ್ಚಕನತ್ ಸ್ತೋತ್ಯನ್ಯಾಮಯತೇ | ಇನಾ
ಮತಯ ಇತ್ಯನ್ವಯಃ ॥

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಮತಯಃ—ಧ್ಯಾನರೂಪವಾದ ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ | ಇನಾ ನಾಚಃ—ಈ ಸ್ತುತಿನಾಕೃಗಳೂ |
ವಸೂಯವಃ—ನಮಗೆ ಧನವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತ | ಅಸ್ಮತ್—ನಮ್ಮಿಂದ ಹೊರಟು | ಜಾತವೇದಸೇ—ಜಾತಪ್ರಜ್ಞನೂ |
ವಸವೇ—ವಸತಿದಾಯಕನೂ ಆದ | ಅಸ್ಮೈ—ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು | ಅ ಸಮಗೃತ—ಸುತ್ತುವರಿದು
ಸಮೀಪಿಸುತ್ತವೆ | ಯಾಸು ವೃದ್ಧಾಸು ಚಿತ್—ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಯಾವ
ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು | ವರ್ಧನಃ—ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವನೋ ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು | ಸುಷ್ಪತಯಃ—
ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುವೂ | ಋಚಃ—ಋಗ್ವ್ರಾಪವುಳ್ಳವೂ ಆದ | ಗಿರಃ—ಸ್ತುತಿನಾಕೃಗಳನ್ನು |
ಚಾಕನತ್—ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಧ್ಯಾನಾತ್ಮಕವಾದ ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ, ಈ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳೂ ನಮಗೆ ಧನವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತ ನಮ್ಮಿಂದ ಹೊರಟು ಜಾತಪ್ರಜ್ಞನೂ, ವಸತಿದಾಯಕನೂ ಆದ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸುತ್ತವರಿಯುತ್ತವೆ. ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಇನ್ನೂ ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾ ಇವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

May these laudatory words, these eulogistic verses, these voices (proceeding) from us, reach him the giver of wealth, Jatavedas; these wealth-desiring (words) in which when they are perfected, the perfecter delights.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಇನಾಂ ಪ್ರತ್ನಾಯ ಸುಷ್ಪತಿಂ ನವೀಯಸೀಂ ವೋಚೇಯಮಸ್ಮಾ ಉಶತೇ
ತೃಣೋತು ನಃ ।

ಭೂಯಾ ಅಂತರಾ ಹೃದ್ಯಸ್ಯ ನಿಷ್ಪೃಶೇ ಜಾಯೇನ ಪತ್ಯ ಉಶತೀ ಸುವಾಸಾಃ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಇನಾಂ | ಪ್ರತ್ನಾಯ | ಸುಷ್ಪತಿಂ | ನವೀಯಸೀಂ | ವೋಚೇಯಂ | ಅಸ್ಮಾ | ಉಶತೇ |
ತೃಣೋತು | ನಃ |

ಭೂಯಾಃ | ಅಂತರಾ | ಹೃದಿ | ಅಸ್ಮ | ನಿಷ್ಪೃಶೇ | ಜಾಯೇನ | ಪತ್ಯೇ | ಉಶತೇ | ಸುವಾಸಾಃ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಪ್ರತ್ನಾಯ ಪುರಾಣಾಯೋಶತೇ ಸೋತ್ರಂ ಕಾಮಯಮಾನಾಯಾಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಯೇ ನವೀಯಸೀಂ ನವತರಾಮನ್ಯೈರಕೃತಪೂರ್ವಾಂ ಸುಷ್ಪತಿಂ ಶೋಭನಸ್ತುತಿಂ ವೋಚೇಯಂ | ಅಹಂ ವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ | ಸೋಗ್ನಿರಸ್ಮದೀಯಾಂ ಸ್ತುತಿಂ ತೃಣೋತು | ಕಿಂಚಾಹಮಸ್ಮಾಗ್ನೇರ್ಹೃದಿ ಹೃದಯೇ ತತ್ರಾಪ್ಯಂತರಾ ಮಧ್ಯೇ ನಿಷ್ಪೃಶೇ ಸಂಸ್ಪರ್ಶನಾಯ | ಗುಣೈರನುರಂಜನಾಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಭೂಯಾಃ | ಭೂಯಾಸಂ || ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಮಧ್ಯಮಃ || ಅಗ್ನೇರ್ಹೃದಿಸ್ಪೃಗಹಂ ಸ್ವಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥನಾ ಮಮ ಸುಷ್ಪತೇರನು- ಪ್ರವೇಷ್ವಾ ಭವೇತಿ ಯೋಜ್ಯಂ | ಸಮಾನಮನ್ಯತ್ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಪತ್ಯೇ ಪತ್ಯುರ್ಹೃದಯಸ್ಯ ಮಧ್ಯೇ ಸುವಾಸಾಃ ಶೋಭನವಸ್ತ್ರಾದಿನಾ ಮಂಡಿತಾ ಜಾಯೋಶತೇ ಕಾಮಯಮಾನಾ ಯಥೇಷ್ಟತಮಾ ಭವತಿ ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಪ್ರತ್ನಾಯ—ಪುರಾತನನೂ | ಉತತೇ—ಸ್ತುತಿಕಾಮನೂ ಆದ | ಅಸ್ಮೈ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ |
ನವೀಯಸೀಂ—ನೂತನವಾದುದೂ | ಸುಷ್ಪತಿಂ—ಉತ್ತಮನಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದೂ ಆದ | ಇಮಾಂ—ಈ
ಸ್ತುತಿಯನ್ನು | ವೋಚೇಯಂ—ಪಠಿಸುತ್ತೇನೆ | ನಃ—ನಮ್ಮ ಈ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು | ಶೃಣೋತು—ಅಗ್ನಿಯು
ಕೇಳಲಿ | ಪತ್ಯೇ—ಪತಿಯ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ | ಸುವಾಸಾಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ವಸ್ತ್ರಾಲಂಕೃತಳೂ |
ಉತತೇ—ಅವನನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವವಳೂ ಆದ | ಜಾಯಾ ಇವ—ಪತ್ನಿಯು ಸ್ಥಿತಳಾಗಿರುವಂತೆ | ಅಸ್ಯ—ಈ
ಅಗ್ನಿಯು | ಹೃದಿ ಅಂತರಾ—ಹೃದಯದ ನಡುವೆ | ನಿತ್ಯಶೇ—ಅದನ್ನು ಮುಟ್ಟುವಂತೆ | ಭೂಯಾಃ—ನಾನು
ಇರುವಂತಾಗಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಪುರಾತನನೂ, ಸ್ತುತಿಕಾಮನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ನೂತನವಾದುದೂ, ಉತ್ತಮನಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸು
ವುದೂ ಆದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಇದನ್ನು ಕೇಳಲಿ. ಪತಿಯ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ
ವಸ್ತ್ರಾಲಂಕೃತಳೂ, ಅವನನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವವಳೂ ಆದ ಪತ್ನಿಯು ಸ್ಥಿತಳಾಗಿರುವಂತೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ
ಅದನ್ನು ಮುಟ್ಟುವಂತೆ ನಾನು ಇರುವಂತಾಗಲಿ.

English Translation

I will address this new laudatory hymn to the ancient Agni, who is gratified (by praise). May he hear us. May I be in the centre of his heart, to touch it, like a loving well-attired wife (in the heart) of her husband.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಯಸ್ಮಿನ್ನಶ್ವಾಸ ಋಷಭಾಸ ಉಕ್ಷಣೋ ವಶಾ ಮೇಷಾ ಅವಸ್ಯಷ್ಟಾಸ
ಆಹುತಾಃ ।

ಕೀಲಾಲಪೇ ಸೋಮಪೃಷ್ಠಾಯ ವೇಧಸೇ ಹೃದಾ ಮತಿಂ ಜನಯೇ
ಚಾರುಮಗ್ನಯೇ ॥ ೧೪ ॥

ಪದಪಾಠಃ ।

ಯಸ್ಮಿನ್ | ಅಶ್ವಾಸಃ | ಋಷಭಾಸಃ | ಉಕ್ಷಣಃ | ವಶಾಃ | ಮೇಷಾಃ | ಅವಸ್ಯಷ್ಟಾಸಃ | ಆಹುತಾಃ |
ಕೀಲಾಲಪೇ | ಸೋಮಪೃಷ್ಠಾಯ | ವೇಧಸೇ | ಹೃದಾ | ಮತಿಂ | ಜನಯೇ | ಚಾರುಂ | ಅಗ್ನಯೇ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಯಸ್ತಿಸ್ತನ್ನ ಗ್ನಾ ವುಕ್ಷಣ ಉಕ್ಷಾಣಃ || ನಾ ಸಪೂರ್ವಸ್ಯ ನಿಗಮ ಇತಿ ದೀರ್ಘವಿಕಲ್ಪಃ || ಸೇಚನ-
ಸಮರ್ಥಾ ಅಶ್ವಾಸೋಽಶ್ವಾ ಋಷಭಾಸೋ ವೃಷಭಾಶ್ಚ ವಶಾಃ ಸ್ವಭಾವನಂಧ್ಯಾಶ್ಚ ಮೇಷಾಶ್ಚಾನ-
ಸೃಷ್ಟಾಸೋ ದೇವತಾರ್ಥಮವಸೃಷ್ಟಾಃ ಪರಿತ್ಯಕ್ತಾಃ ಸಂತೋಽತ್ವಮೇಧ ಅಹುತಾ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ
ಹುತಾ ಭವಂತಿ ಕೀಲಾಲಪೇ ಸಾತ್ರಾನುಷ್ಠಾಂ ಸುರಾಂ ಪಿಬತೇ | ಕೀಲಾಲಮಿತ್ಯುದಕನಾಮಸು
ಪಾತಾತ್ | ಉದಕಂ ಪಿಬತೇ ಸೋಮಪೃಷ್ಠಾಯ ಸೋಮಯುಕ್ತಃ ಪೃಷ್ಠ ಉಪರಿಭಾಗೋ ಯಸ್ಯ
ತಸ್ಮೈ ಸೋಮಪೃಷ್ಠಾಯ ನೇಧಸೇ ವಿಧಾತ್ರೇ ತಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಯೇ ಹೃದಾ ಹೃದಯೇನ ಜಾರುಂ
ಕಲ್ಯಾಣೇಂ ಮತಿಂ ಸ್ತುತಿಂ ಜನಯೇ | ಜನಯಾಮಿ | ಉತ್ಪಾದಯಾಮಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಯಸ್ತಿಸ್ತನ್—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ | ಉಕ್ಷಾಣಃ—ಪುಂಸಾಮರ್ಥ್ಯಯುತವಾದ | ಅಶ್ವಾಸೇ—ಅಶ್ವಗಳೂ |
ಋಷಭಾಸಃ—ವೃಷಭಗಳೂ | ವಶಾಃ—ಸ್ವಭಾವವಾಗಿಯೇ ಬಂಜೆಯಾದ | ಮೇಷಾಃ—ಟಿಗರುಗಳೂ | ಅವ-
ಸೃಷ್ಟಾಸಃ—ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟು | ಅಹುತಾಃ—ಅಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗುವವೋ ಅಂತಹ |
ಕೀಲಾಲಪೇ—ಉದಕವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವವನೂ (ಸುರಿಯನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವವನೂ) | ಸೋಮಪೃಷ್ಠಾಯ—
ಸೋಮಯುಕ್ತವಾದ ಪೃಷ್ಠಭಾಗವುಳ್ಳವನೂ | ನೇಧಸೇ—ಕರ್ಮನಿರ್ಮಾಪಕನೂ ಆದ | ಅಗ್ನಯೇ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು
ದ್ದೇಶಿಸಿ | ಹೃದಾ—ಮನಃಪೂರ್ವಕವಾಗಿ | ಜಾರುಂ—ಆಕರ್ಷಕವಾದ | ಮತಿಂ—ಸ್ತುತಿಯನ್ನು | ಜನಯೇ—
ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತೇನೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಪುಂಸಾಮರ್ಥ್ಯಯುತವಾದ ಅಶ್ವಗಳೂ, ವೃಷಭಗಳೂ, ಸ್ವಭಾವವಾಗಿಯೇ ಬಂಜೆಯಾದ ಟಿಗರುಗಳೂ
ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟು ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಹುತಿರೂಪವಾಗಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗುವವೋ ಅಂತಹ ಉದಕವನ್ನು
ಪಾನಮಾಡುವವನೂ, ಸೋಮಯುಕ್ತವಾದ ಪೃಷ್ಠಭಾಗವುಳ್ಳವನೂ, ಕರ್ಮನಿರ್ಮಾಪಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ
ಮನಃಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

I offer graceful praise with all my heart to Agni, the drinker of
water, whose back is sprinkled with Soma, the ordainer (of the rite), to
whom vigorous horses and bulls and barren cows and sheep are consigned
as burnt offerings.

। ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ ।

ಅ॒ಹಾ॒ವ್ಯಗ್ನೇ॑ ಹ॒ವಿರಾ॑ಸ್ಯೇ ತೇ ಸ್ತು॒ಚೇ॑ವ ಘೃ॒ತಂ ಚ॒ಮ್ನಾ॑ವ ಸೋ॒ಮಃ॑ ।

ನಾ॒ಜಸ॑ನಿಂ ರ॒ಯಮಾ॑ಸ್ಮೈ ಸು॒ವೀ॒ರಂ ಪ್ರ॒ಶಸ್ತಂ॑ ಧೇ॒ಹಿ ಯ॒ಶಸಂ॑ ಬೃ॒ಹಂತಂ॑ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಅಹಾ¹ವಿ | ಅಗ್ನೇ² | ಹವಿಃ³ | ಅಸ್ಮೇ⁴ | ತೇ⁵ | ಸ್ತುಚೀ⁶ವ | ಘೃತಂ⁷ | ಚವಿ⁸ವ | ಸೋಮಃ⁹ |
ನಾಜಸನಿಂ¹⁰ | ರಯಿಂ¹¹ | ಅಸ್ಮೇ¹² ಇತಿ¹³ | ಸುವೀರಂ¹⁴ | ಪ್ರಶಸ್ತಂ¹⁵ | ಧೇಹಿ¹⁶ | ಯಶಸಂ¹⁷ | ಬೃಹಂತಂ¹⁸ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತೇ ತನಾಸ್ಮೇ ಮುಖೇ ಹವಿಃ ಪುರೋಡಾಶಾದಿ ಹವಿರಸ್ಮಾಭಿರಹಾವಿ | ಸತತಂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯತೇ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಾ | ಘೃತಮಾಜ್ಯಂ ಸ್ತುಚೀವ ಯಥಾ ಸ್ತುಚಿ | ಚವಿವಾ ಸೋಮಃ ಯಥಾ ಚಮಸೇ ಸೋಮಃ | ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ತ್ವಂ ನಾಜಸನಿಮನ್ನಸ್ಯ ದಾತಾರಂ ಸುವೀರಂ ಲೋಭನಪುತ್ರೋಪೇತಂ ಪ್ರಶಸ್ತಂ ಸುವರ್ಣಾದಿಕಂ ಯಶಸಂ ಯಶಸ್ವಿನಂ ಕೀರ್ತಿಯಂತಂ ಬೃಹಂತಮ- ಪರಿಮಿತಂ ಮಹಾಂತಂ ನಾ ರಯಿಂ ರಮಣೀಯಂ ಧನಮಸ್ಮೇ ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ಧೇಹಿ | ದೇಹಿ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಘೃತಂ—ಅಜ್ಜವು | ಸ್ತುಚೀವ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವ ಸ್ತುಕ್ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸುರಿಯಲ್ಪಡುವಂತೆಯೂ | ಸೋಮಃ—ಸೋಮವು | ಚವಿವೇವ—ಸಾಟಿನಲ್ಲಿ ಸುರಿಯಲ್ಪಡುವಂತೆಯೂ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಅಸ್ಮೇ—ಮುಖದಲ್ಲಿ | ಹವಿಃ—ಹವಿಸ್ಸು | ಅಹಾವಿ—ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ | ನಾಜಸನಿಂ—ಅನ್ನಪ್ರದನಾದ | ಸುವೀರಂ—ಉತ್ತಮನಾದ ಪುತ್ರನನ್ನೂ | ಪ್ರಶಸ್ತಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ | ಯಶಸಂ—ಕೀರ್ತಿಯುತವೂ ಬೃಹಂತಂ—ಪ್ರಭೂತವಾದುದೂ ಆದ | ರಯಿಂ—ಧನವನ್ನೂ | ಅಸ್ಮೇ—ನಮಗೆ | ಧೇಹಿ—ಕೊಡು.

। ಛಾಂದಾಃ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವ ಸ್ತುಕ್ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಅಜ್ಜವು ಸುರಿಯಲ್ಪಡುವಂತೆಯೂ, ಸೋಮವು ಚಮುವಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸುರಿಯಲ್ಪಡುವಂತೆಯೂ, ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸು ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನ್ನಪ್ರದನಾದ ಉತ್ತಮನಾದ ಪುತ್ರನನ್ನೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ, ಕೀರ್ತಿಯುತವೂ, ಪ್ರಭೂತವಾದುದೂ ಆದ ಧನವನ್ನೂ ನಮಗೆ ಕೊಡು.

English Translation.

The oblation has been poured, Agni, into your mouth, like butter into the ladle, like Soma-juice into the spoon. Bestow upon us riches-conferring food, (comprehending) male porgency, excellent, renowned and abundant.

ತೊಂಭತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಯಜ್ಞಸ್ಯೇತಿ ಪಂಚದಶರ್ಚಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಮನೋಃ ಪುತ್ರಸ್ಯ ಶಾರ್ಯಾತಸ್ಯಾರ್ಪಣಂ ಜಾಗತಂ ಬಹುದೇವತಾಕಂ | ತಥಾ ಜಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಾರ್ಯಾತೋ ಮಾನವೋ ವೈಶ್ವದೇವಂ

ತು ಜಾಗತಮಿತಿ || ಚಾತುರ್ವಿಂಶಿಕ ಆರಂಭಣೀಯೋಽಹನಿ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ವೈಶ್ವದೇವ-
ನಿವಿದ್ಧಾನಂ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ತೇ ಹಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವೋ ರಥ್ಯಂ | ಅ. ೭-೪ | ಇತಿ ||
ಪೃಷ್ಠಾಭಿಪ್ಲವಷಡಹಯೋದ್ವೀತೀಯೋಽಹನೈಹಿದಂ ವೈಶ್ವದೇವನಿವಿದ್ಧಾನಂ ಚಾತುರ್ವಿಂಶಿಕೇನ
ತ್ವತೀಯಸವನಮಿತಿ ಸೂತ್ರಕೃತಾದಿಷ್ಟತ್ವಾತ್ ||

ಅನುವಾದವು—ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಎಂಟನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಮನುವಿನ ಪುತ್ರನಾದ ಶಾರ್ಯಾತನೆಂಬುವನು ಋಷಿಯು ;
ಇದು ಬಹುದೇವತಾಕವಾದುದು ; ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಾರ್ಯಾತೋ
ಮಾನವೋ ವೈಶ್ವದೇವಂ ತು ಜಾಗತಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಯಾಗದ ಚಾತುರ್ವಿಂಶಿಕವೆಂಬ ಮೊದಲನೆಯ
ದಿವಸ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ವೈಶ್ವದೇವನಿವಿದ್ಧಾನಸೂಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು
ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ತೇ ಹಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವೋ ರಥ್ಯಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೭-೪)
ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು- ಮತ್ತು ಪೃಷ್ಠ ಮತ್ತು ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹಗಳೆಂಬ ಯಾಗಗಳ ಎರಡನೆಯ ದಿವಸದಲ್ಲಿ
ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ನಿವಿದ್ಧಾನಸೂಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಚಾತುರ್ವಿಂಶಿಕೇನ
ತ್ವತೀಯಸವನಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೭-೬) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೯೨

ಮಂಡಲ— ೧೦ | ಅನುವಾಕ—೮ | ಸೂಕ್ತ—೯೨ |

ಅಷ್ಟಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೪ | ವರ್ಗ—೨೩, ೨೪, ೨೫ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧೫ ||

ಋಷಿ—ಶಾರ್ಯಾತೋ ಮಾನವಃ ||

ದೇವತಾ—ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ |

ಛಂದಃ—ಜಗತೀ |

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವೋ ರಥ್ಯಂ ವಿಶ್ವತಿಂ ವಿಶಾಂ ಹೋತಾರಮಕ್ರೋರತಿಥಿಂ

ವಿಭಾವಸುಂ |

ತೋಚಿಞ್ಘ್ರಾಸ್ತು ಹರಿಣೀಷು ಜರ್ಭುರದ್ವಾಷಾ ಕೇತುರ್ಯಜತೋ

ದ್ಯಾಮಶಾಯತ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಜ್ಞಸ್ಯ | ವಃ | ರಥ್ಯಂ | ವಿಶ್ವತಿಂ | ವಿಶಾಂ | ಹೋತಾರಂ | ಅಕ್ತೋಃ | ಅತಿಥಿಂ | ವಿಭಾವಸುಂ |
 ಶೋಚನ್ | ಶುಷ್ಕಸು | ಹರಿಣೇಷು | ಜರ್ಭುರತ್ | ವೃಷಾ | ಕೇತುಃ | ಯಜತಃ | ದ್ಯಾಂ |
 ಅಶಾಯತ || ೧ ||

| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ದೇವಾಃ ವೋ ಯೂಯಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ರಥ್ಯಂ ನೇತಾರಂ ವಿಶ್ವತಿಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಪಾಲಕಂ
 ಸ್ವಾಮಿನಂ ನಾ ವಿಶಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಹೋತಾರಮಾಹ್ವತಾರಮಕ್ತೋ ರಾತ್ರೀರತಿಥಿಮತಿಥಿಭೂತಂ
 ವಿಭಾವಸುಂ ವಿವಿಧದೀಪ್ತಧನಂ ತಮಗ್ನಿಂ ಪರಿಚರತೇತಿ ಶೇಷಃ | ಶುಷ್ಕಸು ಶುಷ್ಕಭೂತಾಸ್ಪೋಷಧೀಷು
 ಶೋಚಿಷ್ಣುಲನ್ ಹರಿಣೇಷು ಹರಿತವರ್ಣಾಸ್ವಾದ್ರಾಸ್ಪೋಷಧೀಷು ಜರ್ಭುರದ್ಭಕ್ಷಯನ್ ಕುಟಿಲಂ
 ಗಚ್ಛನ್ವಾ ವೃಷಾ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾ ಕೇತುಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕೋ ಯಜತೋ ಯಷ್ಟವ್ಯೋಽಗ್ನಿದ್ಯಾಂ
 ದಿವಮಶಾಯತ | ಪ್ರತಿಶೇತೇ ||

| ಪ್ರತಿಶೇತೇ |

(ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ) ವಃ—ನೀವು | ಯಜ್ಞಸ್ಯ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ರಥ್ಯಂ—ನೇತೃವಾದವನೂ |
 ವಿಶ್ವತಿಂ—ಮಾನವರಿಗೆ ಪಾಲಕನೂ | ವಿಶಾಂ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಹೋತಾರಂ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವವನೂ |
 ಅಕ್ತೋಃ—ರಾತ್ರಿಕಾಲದ | ಅತಿಥಿಂ—ಅತಿಥಿಯೂ | ವಿಭಾವಸುಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವನೂ
 ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿರಿ | ಶುಷ್ಕಸು—ಒಣಗಿದ ಓಷಧ್ಯಾದಿಲತೆಗಳಲ್ಲಿ | ಶೋಚನ್—ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಲೂ |
 ಹರಿಣೇಷು—ಪಚ್ಚಿವರ್ಣದ ಪೈರುಗಳಲ್ಲಿ | ಜರ್ಭುರತ್—ನುಸುಳಿಕೊಂಡು ಸಂಚರಿಸುವವನೂ | ವೃಷಾ—
 ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನೂ | ಕೇತುಃ—ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕನೂ | ಯಜತಃ—ಪೂಜ್ಯನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು | ದ್ಯಾಂ—ದ್ಯುಲೋಕ
 ವನ್ನು | ಅಶಾಯತ—ಆಶ್ರಯಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ.

| ಭಾವಾರ್ಥ |

ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನೇತೃವಾದವನೂ, ಮಾನವರಿಗೆ ಪಾಲಕನೂ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ
 ಕರೆಯುವವನೂ, ರಾತ್ರಿಕಾಲದ ಅತಿಥಿಯೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿರಿ.
 ಒಣಗಿದ ಓಷಧ್ಯಾದಿಲತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಲೂ, ಪಚ್ಚಿವರ್ಣದ ಪೈರುಗಳಲ್ಲಿ ನುಸುಳಿಕೊಂಡು ಸಂಚರಿಸುವವನೂ,
 ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನೂ, ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕನೂ, ಪೂಜ್ಯನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

You (gods, adore) the charioteer of the sacrifice, the lord of men,
 the invoker of the gods, the guest of night, the resplendent (Agni). Blazing
 amid the dry (bushes) preying upon the green, the showerer of desires, the
 banner (of light), the adorable, he reposes in heaven.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಇನುಮಂಜಸ್ವಾನುಭಯೇ ಅಕೃಣ್ಣತ ಧರ್ಮಾಣಮಗ್ನಿಂ ವಿದಥಸ್ಯ
ಸಾಧನಂ ।

ಅಕ್ತುಂ ನ ಯದ್ವಮುಷಸಃ ಪುರೋಹಿತಂ ತನೂನಪಾತಮರುಷಸ್ಯ
ನಿಂಸತೇ ॥ ೨ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಇನುಂ | ಅಂಜಸ್ವಾಂ | ಉಭಯೇ | ಅಕೃಣ್ಣತ | ಧರ್ಮಾಣಂ | ಅಗ್ನಿಂ | ವಿದಥಸ್ಯ | ಸಾಧನಂ |

ಅಕ್ತುಂ | ನ | ಯದ್ವಂ | ಉಷಸಃ | ಪುರೋಹಿತಂ | ತನೂನಪಾತಂ | ಅರುಷಸ್ಯ | ನಿಂಸತೇ ॥ ೨ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಉಭಯೇ ದೇವಮನುಷ್ಯಾ ಅಂಜಸ್ವಾನುಜಸಾ ರಕ್ಷಕಂಧರ್ಮಾಣಃ ಧಾರಕಮಿನುಮಗ್ನಿಂ
ವಿದಥಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಾಧನಂ ಸಾಧಯಿತಾರಮಕೃಣ್ಣತ | ಅಕುರ್ವತ | ಕಿಂಚಾರುಷಸ್ಯಾರೋಚಮಾನಸ್ಯ
ವಾಯೋಸ್ತನೂನಪಾತಂ ಪುತ್ರಂ ಯದ್ವಂ ಮಹಾಂತಂ ಪುರೋಹಿತಮುಷಸೋಕ್ತುಂ ನ ಸ್ವರಶ್ಮಿಭಿರಂಜಕ-
ಮಾದಿತ್ಯಮಿವ ನಿಂಸತೇ | ಚುಂಬಯಂತಿ | ಆಶ್ರಯಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅಂಜಸ್ವಾಂ—ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸುವವನೂ | ಧರ್ಮಾಣಂ—ಲೋಕಧಾರಕನೂ ಆದ | ಇನುಂ
ಅಗ್ನಿಂ—ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ವಿದಥಸ್ಯ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ಸಾಧನಂ—ನಿರ್ವಾಹಕನಾಗಿ | ಉಭಯೇ—ದೇವತೆಗಳೂ
ಮತ್ತು ಮಾನವರೂ ಸೇರಿ | ಅಕೃಣ್ಣತ—ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ | ಉಷಸಃ—ಉಷಸ್ಸುಗಳು ತಮ್ಮ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ | ಅಕ್ತುಂ
ನ—ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವಂತೆ | ಅರುಷಸ್ಯ—ಆಕರ್ಷಕವಾದ ವಾಯುವಿಗೆ | ತನೂನಪಾತಂ—ಪುತ್ರನೂ |
ಯದ್ವಂ—ಮಹಾತ್ಮನೂ | ಪುರೋಹಿತಂ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅಗ್ರಗಾಮಿಯೂ ಇದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ನಿಂಸತೇ—ದೇವ
ಮಾನವಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾರೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥಃ ॥

ಶೀಘ್ರವಾದ ರಕ್ಷಕನೂ, ಲೋಕಧಾರಕನೂ ಆದ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕನನ್ನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಮಾನ
ವರೂ ಸೇರಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉಷಸ್ಸುಗಳು ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ತಮ್ಮ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಆಶ್ರಯಿಸುವಂತೆ, ವಾಯುಪುತ್ರನೂ,
ಮಹಾತ್ಮನೂ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅಗ್ರಗಾಮಿಯೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Both (men and gods) have made Agni the speedy protector, the up-
holder of duty, the accomplisher of the sacrifice; they have recourse to him
(who is) vast as the sun, the precursor of the dawn, the son of the brilliant
(Yayu).

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಬ॒ಳಸ್ಯ॑ ನಿ॒ಠಾ ವಿ ಪ॒ಣೇಶ್ಚ॑ ಮ॒ನ್ಮಹೇ॑ ವ॒ಯಾ ಅ॒ಸ್ಯ ಪ್ರ॑ಹು॒ತಾ ಅ॒ಸುರ॑ತ್ತ॒ವೇ |
ಯ॒ದಾ ಘೋ॒ರಾಸೋ॑ ಅ॒ನ್ಯುತ॑ತ್ವ॒ಮಾಶ॑ತಾದಿಜ್ಜನ॒ಸ್ಯ ದೈ॒ವ್ಯಸ್ಯ॑ ಚ॒ರ್ಕಿರ॑ನ್ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಬ॒ಟ್ | ಅ॒ಸ್ಯ | ನಿ॒ಠಾ | ವಿ | ಪ॒ಣೇಃ | ಚ | ಮ॒ನ್ಮಹೇ॑ | ವ॒ಯಾಃ | ಅ॒ಸ್ಯ | ಪ್ರ॑ಹು॒ತಾಃ | ಅ॒ಸುಃ |
ಅ॒ತ್ತ॒ವೇ |

ಯ॒ದಾ | ಘೋ॒ರಾಸಃ॑ | ಅ॒ನ್ಯುತ॑ತ್ವಂ | ಆ॒ಶತ॑ | ಆತ್ | ಇತ್ | ಜನ॑ಸ್ಯ | ದೈ॒ವ್ಯಸ್ಯ॑ | ಚ॒ರ್ಕಿರ॑ನ್ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಿ ಪಣೇರಸ್ಮಾಭಿವಿಧಂ ಪಣಿತವ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತುತ್ಯಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ನಿಠಾ ನಿಠಾನ್ಯಸ್ಯತ್ವಂಬಂಧಿನಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನಿ ಬಟ್ ಸತ್ಯಾನಿ ಸ್ಯುರಿತಿ ಮನ್ಮಹೇ | ವಯಂ ಕಾಮಯಾಮಹೇ | ಕಿಂಚಾಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ವಯಾ ಅಸ್ಮದೀಯಾ ಅನ್ನಾಹುತಯೇತ್ವವೇ ಭಕ್ಷಣಾಯ ಪ್ರಹುತಾ ಅಸುರ್ಭವೇಯುರಿತಿ ಕಾಮಯಾಮಹೇ | ಕಿಂಚ ಯದಾ ಯಸ್ಮಿನ್ಯಾಲೇ ಘೋರಾಸೋ ಘೋರಾ ಅಗ್ನೇರ್ಜ್ವಾಲಾ ಅನ್ಯುತತ್ವಮವಿನಾಶಿತ್ವಮಾಶತ ಪ್ರಾಪ್ನುನಂತಿ ಆದಿದನಂತರಮೇವಾಸ್ಮಾಕಮೃತ್ವಿಜೋ ದೈವ್ಯಸ್ಯ ದೇವೇಷು ಭವಸ್ಯ ಜನಸ್ಯಾಗ್ನೇರರ್ಥಾಯ ಚರ್ಕಿರನ್ | ಕಿರೇಯುಃ | ಅಗ್ನೌ ಹವೀಂಷಿ ಪ್ರಕ್ಷಿಪೇಯುರಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ವಿ ಪಣೇಃ ಅಸ್ಯ—ಅನೇಕ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ | ನಿಠಾ—ನಮ್ಮ ಜ್ಞಾನಗಳು | ಬಟ್—ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿರುವಂತೆ | ಮನ್ಮಹೇ—ನಾವು ಆಶಿಸುತ್ತೇವೆ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಗರ್ಪಿಸಿದ | ವಯಾಃ—ಅನ್ನಾಹುತಿಗಳು | ಅತ್ತವೇ—ಅವನ ಭಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವಂತೆ | ಪ್ರಹುತಾ ಅಸುಃ—ಪಕ್ಷವಾಗಲಿ | ಯದಾ—ಯಾವಾಗ | ಘೋರಾಸಃ—ಭಯಂಕರವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು | ಅನ್ಯುತತ್ವಂ—ನಾಶರಾಹಿತವನ್ನು | ಆಶತ—ಹೊಂದುವುದೋ | ಆದಿತ್—ಆ ಒಡನೆಯೇ | ದೈವ್ಯಸ್ಯ ಜನಸ್ಯ—ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ | ಚರ್ಕಿರನ್—ಮುತ್ಸಿಕ್ಯುಗಳು ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಅನೇಕ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ನಮ್ಮ ಜ್ಞಾನಗಳು ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿರುವಂತೆ ಆಶಿಸುತ್ತೇವೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಗರ್ಪಿಸಿದ ಅನ್ನಾಹುತಿಗಳು ಅವನ ಭಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವಂತೆ ಪಕ್ಷವಾಗಲಿ. ಯಾವಾಗ ಭಯಂಕರವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ನಾಶರಾಹಿತವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೋ ಆ ಒಡನೆಯೇ, ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಮುತ್ಸಿಕ್ಯುಗಳು ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

We desire that our notions of that adorable (Agni) may be true, and that our oblations may be to him for food. When his formidable (flames) attain immortality, then may our priests scatter (oblations for the benefit) of the divine being.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಋತಸ್ಯ ಹಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರುರು ವ್ಯಚೋ ನಮೋ ಮಹ್ಯಂ ರಮತಿಃ
ಪನೀಯಸೀ ।

ಇಂದ್ರೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣಃ ಸಂ ಚಿಕಿತ್ರಿರೇಽಥೋ ಭಗಃ ಸವಿತಾ ಪೂತ-
ದಕ್ಷಸಃ ॥ ೪ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಋತಸ್ಯ | ಹಿ | ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಃ | ದ್ವಾರು | ಉರು | ವ್ಯಚಃ | ನಮಃ | ಮಹೀ | ಅರಮತಿಃ | ಪನೀಯಸೀ |
ಇಂದ್ರಃ | ಮಿತ್ರಃ | ವರುಣಃ | ಸಂ | ಚಿಕಿತ್ರಿರೇ | ಅಥೋ ಇತಿ | ಭಗಃ | ಸವಿತಾ | ಪೂತದಕ್ಷಸಃ ॥೪॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಋತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನಮಗ್ನಿಂ ಪ್ರತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿವಿಸ್ತೃತಾ ದ್ವಾರುರು ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ
ವ್ಯಚೋ ವ್ಯಾಪ್ತಮಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ ಪನೀಯಸೀ ಸ್ತುತೃತಮಾರಮತಿಃ ಪರ್ಯಂತರಹಿತಾ ಮಹೀ ಪೃಥಿವೀ
ಚ ನಮೋ ನಮನಂ ಕುರ್ವಂತೀತಿ ಶೇಷಃ | ಅಥೋ ಅಸಿ ಜೈನಮಗ್ನಿಮಿಂದ್ರೋ ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ
ಭಗಶ್ಚ ಸವಿತಾ ಪೂತದಕ್ಷಸಃ ಶುದ್ಧಬಲಾ ಏತೇ ದೇವಾ ಏನಮಗ್ನಿಂ ಸಂ ಚಿಕಿತ್ರಿರೇ | ಜೈಷ್ಠ್ಯಾಯ
ಸಂಜಾನತೇ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಋತಸ್ಯ—ಯಜ್ಞ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ. ಅಗ್ನಿಗೆ | ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಃ—ವಿಸ್ತೃತವಾದ | ದ್ವಾರುಃ—ದ್ವಾರೋಪಾಧಿ
ದೇವತೆಯೂ | ಉರು—ವಿಸ್ತೃತವಾದ | ವ್ಯಚಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷಾಧಿದೇವತೆಯೂ | ಪನೀಯಸೀ—ಅತ್ಯಂತ
ಸ್ತುತೃಕೂ | ಅರಮತಿಃ—ಅಂತರಹಿತಕೂ ಆದ | ಮಹೀ—ಪೃಥ್ವಿಯೂ | ನಮಃ—ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನರ್ಪಿಸು
ತ್ತಾರೆ | ಅಥೋ—ಅಲ್ಲದೇ | ಪೂತದಕ್ಷಸಃ—ಪರಿಶುದ್ಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನೂ |
ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರನೂ | ವರುಣಃ—ವರುಣನೂ | ಭಗಃ—ಭಗನೂ | ಸವಿತಾ—ಸವಿತೃವೂ (ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ) |
ಸಂ ಚಿಕಿತ್ರಿರೇ—ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ವಿಸ್ತೃತವಾದ ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿವೇಶತೆಯೂ, ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಾಧಿವೇಶತೆಯೂ, ಅತ್ಯಂತ ಸ್ಫುಟ್ಯಳೂ, ಅಂತರಹಿತಳೂ ಆದ ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪರಿಶುದ್ಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನೂ, ಮಿತ್ರನೂ, ವರುಣನೂ, ಭಗನೂ, ಸವಿತೃವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

English Translation

The vast heaven, the spacious firmament, the glorious unbounded earth, (do) homage (to the Agni) of the sacrifice; and Indra, Mitra, Varuna, Bhaga, and Savitri, whose strength is purified, unite to recognize (his excellence).

। ಸಂಹಿತಾವಾಚಃ ।

ಪ್ರ ರುದ್ರೇಣ ಯಯಿನಾ ಯಂತಿ ಸಿಂಧವಸ್ತಿರೋ ಮಹೀಮರಮತಿಂ
ದಧನ್ವಿರೇ ।

ಯೇಭಿಃ ಪರಿಜ್ಞಾ ಪರಿಯನ್ನರು ಪ್ರಯೋ ವಿ ರೋರುವಜ್ಜತರೇ ವಿಶ್ವ-
ಮುಕ್ಷತೇ ॥ ೫ ॥

। ಪದವಾಚಃ ।

ಪ್ರ | ರುದ್ರೇಣ | ಯಯಿನಾ | ಯಂತಿ | ಸಿಂಧವಃ | ತಿರಃ | ಮಹೀಂ | ಅರಮತಿಂ | ದಧನ್ವಿರೇ |

ಯೇಭಿಃ | ಪರಿಜ್ಞಾ | ಪರಿಯನ್ | ಉರು | ಪ್ರಯಃ | ವಿ | ರೋರುವತ್ | ಜತರೇ | ವಿಶ್ವಂ |

ಉಕ್ಷತೇ ॥ ೫ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಸಿಂಧವಃ ಸ್ಯಂದನತೀಲಾ ಅಪೋ ಯಯಿನಾ ಗಮನತೀಲೇನ ರುದ್ರೇಣ ರುದ್ರಪುತ್ರೇಣ ಮರುದ್ಗಣೇನ ಸಹ ಪ್ರ ಯಂತಿ | ಅಥ ಬಹುವದಾಹ | ತೇಮಾ ಮರುತೋರಮತಿಂ | ರಮತಿ-
ರ್ವಿರಾನೋವಸಾನಂ | ತದ್ರಹಿತಾಮಪರ್ಯಂತಾಂ ಮಹೀಂ ಪೃಥಿವೀಂ ತಿರೋ ದಧನ್ವಿರೇ |
ತಿರಸ್ಯವರ್ಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಪರಿಜ್ಞಾ ಪರಿತೋ ಗಂತೇಂದ್ರಃ ಪರಿಯನ್ ಪರಿತೋ ಗಚ್ಛನ್ ಯೇಭಿ-

ಯೈರ್ಮರುದ್ಗಣೈಃ ಸಹೋರು ಪ್ರಯೋ ಬಹುವೇಗಂ ಕರೋತಿತಿ ಶೇಷಃ | ಕಂಚೆ ಜಠರೇಂತರಿಕ್ಷೇ
ರೋರುವಚ್ಛಬ್ದಂ ಕುರ್ವನ್ವರ್ಜನ್ಯೋ ಯೈರ್ಮರುದ್ಗಣೈಃ ಸಹ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಮುಕ್ಷತೇ ಸಿಂಚತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಿಂಧವಃ—ಪ್ರವಾಹಾತ್ಮಕಗಳಾದ ನದಿಗಳು | ಯಯಿನಾ—ಸಂಚಾರಾತ್ಮಕವಾದ | ರುದ್ರೇಜ—
ರುದ್ರಪುತ್ರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿ | ಪ್ರ ಯಂತಿ—ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ | ಅರಮಂತಿ—ಅಂತರಹಿತವಾದ |
ಮಹೀಂ—ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು | ತಿರಃ ದಧನ್ವಿರೇ—(ಈ ಮರುತ್ತುಗಳು) ಅಧಿಕರಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ | ಯೇಭಿಃ—
ಇದೇ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ | ಪರಿಜ್ಞಾ—ಸರ್ವಗಾಮಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು | ಉರು ಪ್ರಯಃ—ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕ
ವಾದ ವೇಗವುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ | ಪರಿಯನ್—ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ | ಜಠರೇ—ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮಧ್ಯ
ಭಾಗದಲ್ಲಿ | ರೋರುವತ್—(ಸರ್ವನ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ) ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತ | ವಿಶ್ವಂ—ಸಕಲ ಲೋಕವನ್ನೂ |
ವ್ಯುಕ್ಷತೇ—ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತೊಯ್ಯಿಸುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪ್ರವಾಹಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ನದಿಗಳು ಸಂಚಾರಾತ್ಮಕವಾದ ರುದ್ರಪುತ್ರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ ಪ್ರವಹಿಸು
ತ್ತವೆ. ಈ ಮರುತ್ತುಗಳು ಅಂತರಹಿತವಾದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಅಧಿಕರಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ
ಸರ್ವಗಾಮಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕವಾದ ವೇಗವುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದ
ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸರ್ವನ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತ ಸಕಲ ಲೋಕವನ್ನೂ ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತೊಯ್ಯಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

The rivers flow along with the rushing (son of) Rudra, they sweep
over the boundless earth; and with them the circumambient (Indra)
sweeping over a wide space, roaring in the belly (of the firmament),
sprinkles the whole world.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಕ್ರಾಣಾ ರುದ್ರಾ ಮರುತೋ ವಿಶ್ವಕೃಷ್ಣಯೋ ದಿವಃ ತ್ವೇನಾಸೋ ಅಸುರಸ್ಯ

ನೀಳಯಃ |

ತೇಭಿಶ್ಚಪ್ತೇ ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮೇಂದ್ರೋ ದೇವೇಭಿರರ್ವ-

ತೇಭಿರರ್ವಶಃ || ೬ ||

ಪದಪಾಠಃ ।

ಕ್ರಾಣಾಃ | ರುದ್ರಾಃ | ಮರುತಃ | ವಿಶ್ವಕೃಷ್ಣಯಃ | ದಿವಃ | ಶ್ವೇನಾಸಃ | ಅಸುರಸ್ಯ | ನೀಲಯಃ |
ತೇಭಿಃ | ಚಕ್ಷೇ | ವರುಣಃ | ಮಿತ್ರಃ | ಅರ್ಯಮಾ | ಇಂದ್ರಃ | ದೇವೇಭಿಃ | ಅರ್ವಶೇಭಿಃ | ಅರ್ವಶಃ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅಸುರಸ್ಯ ಮೇಘಸ್ಯ ನೀಲಯ ಆವಾಸಭೂತಾ ದಿವೋಽಂತರಿಕ್ಷಸಂಬಂಧಿನಃ ಶ್ವೇನಾಸಃ ಶ್ವೇನಾಃ
ಶಂಸನೀಯಗತಯೋ ವಿಶ್ವಕೃಷ್ಣಯೋ ವ್ಯಾಪ್ತಮನುಷ್ಯಾ ರುದ್ರಾ ರುದ್ರಪುತ್ರಾ ಯೇ ಮರುತಃ ಕ್ರಾಣಾಃ
ಸ್ವಾಧಿಕಾರಕರ್ಮಾಣಿ ಕುರ್ವಾಣಾ ಅಸತ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ತೇಭಿಸ್ತುರರ್ವಶೇಭಿರಶ್ವನದ್ಭಿಃ ಸೋಮವದ್ಭಿರ್ನಾ
ದೇವೇಭಿರ್ದೇವೈಃ ಸಹಾರ್ವಶೋಽಶ್ವನಾನ್ ಸೋಮವಾನೈಂದ್ರಶ್ಚಕ್ಷೇ | ಪಶ್ಯತಿ | ವರುಣಶ್ಚ
ಮಿತ್ರಶ್ಚಾರ್ಯಮಾ ಚ ಸೋಮವದ್ಭಿರ್ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹ ಪಶ್ಯಂತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅಸುರಸ್ಯ—ಮೇಘಕ್ಕೆ | ನೀಲಯಃ—ಅಶ್ರಯದಾತರೂ | ದಿವಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ | ಶ್ವೇನಾಸಃ—
ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಗತಿಯುಳ್ಳವರೂ | ವಿಶ್ವಕೃಷ್ಣಯಃ—ಮಾನವರೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿದವರೂ | ರುದ್ರಾಃ—ರುದ್ರ ಪುತ್ರರೂ
ಆದ | ಮರುತಃ—ಮರುತ್ತುಗಳು | ಕ್ರಾಣಾಃ—ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ | ಅರ್ವಶೇಭಿಃ—
ಅಶ್ವಯುಕ್ತರೂ | ದೇವೇಭಿಃ—ದೇವತಾತ್ಮರೂ ಆದ | ತೇಭಿಃ—ಅವರೊಡನೆ ಕೂಡಿ | ಅರ್ವಶಃ—ಅಶ್ವವಂತ
ನಾದ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಚಕ್ಷೇ—ಕರ್ಮವನ್ನು ಅರಿಯುತ್ತಾನೆ | ವರುಣಃ—ವರುಣನೂ | ಮಿತ್ರಃ—
ಮಿತ್ರನೂ | ಅರ್ಯಮಾ—ಅರ್ಯಮನೂ ಇವರೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾರೆ.

ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಮೇಘಕ್ಕೆ ಅಶ್ರಯದಾತರೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಗತಿಯುಳ್ಳವರೂ, ಮಾನವರೊಂದಿಗೆ
ಕೂಡಿದವರೂ, ರುದ್ರಪುತ್ರರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳು ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಶ್ವಯುಕ್ತರೂ,
ದೇವತಾತ್ಮರೂ ಆದ ಅವರೊಡಗೂಡಿ ಅಶ್ವವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನೂ, ವರುಣನೂ, ಮಿತ್ರನೂ, ಅರ್ಯಮನೂ ತಮ್ಮ
ಕರ್ಮವನ್ನರಿಯುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

The Maruts, the sons of Rudra, Mixing with men, the hawks of the sky, the inhabitants of the cloud (are) performing (their functions.); with those horse-owning deities, Varuna, Mitra, Aryaman, and Indra, the lord of horses contemplates (the rite).

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರೇ ಭುಜಂ ಶಶಮಾನಾಸ ಆಶತ ಸೂರೋ ದೃತೀಕೇ ವೃಷಣಶ್ಚ
ಪೌಂಸ್ಯೇ |

ಪ್ರ ಯೇ ನೃಸ್ಯಾರ್ಹಣಾ ತತಕ್ಷಿರೇ ಯುಜಂ ವಜ್ರಂ ನೃಷದನೇಷು
ಕಾರವಃ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರೇ | ಭುಜಂ | ಶಶಮಾನಾಸಃ | ಆಶತ | ಸೂರಃ | ದೃತೀಕೇ | ವೃಷಣಃ | ಚ | ಪೌಂಸ್ಯೇ |

ಪ್ರ | ಯೇ | ನು | ಅಸ್ಯ | ಅರ್ಹಣಾ | ತತಕ್ಷಿರೇ | ಯುಜಂ | ವಜ್ರಂ | ನೃಷದನೇಷು | ಕಾರವಃ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೇ ಶಶಮಾನಾಸಃ ಶಶಮಾನಾಃ ಸ್ತೋತಾರ ಇಂದ್ರೇ ಸ್ತುತೇ ಸತಿ ಭುಜಂ ಪಾಲನಮಾಶತ
ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ | ಸೂರಃ ಸೂರ್ಯೇ ಸ್ತುತೇ ಸತಿ ದೃತೀಕೇ ದರ್ಶನಂ ಸರ್ವವಸ್ತುವಿಷಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ |
ವೃಷಣೋ ವರ್ಷಿತರೀಂದ್ರೇ ಸ್ತುತೇ ಪೌಂಸ್ಯಂ ಬಲಂ ಚ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ | ಕಿಂಚ ಯೇ ಕಾರವಃ
ಸ್ತೋತಾರೋಽಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯಾರ್ಹಣಾ ಪೂಜನಾನಿ ನು ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ತತಕ್ಷಿರೇ ಪ್ರಕೃಷ್ಣಾನಿ ಕುರ್ವಂತಿ ತೇ
ಸ್ತೋತಾರೋ ನೃಷದನೇಷು ನರಃ ಕರ್ತೃತ್ವೇನ ಯೇಷು ಸೀದಂತಿ ತಿಷ್ಠಂತಿ ತೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು
ಯುಜಂ ಸಹಾಯಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ವಜ್ರಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಶಶಮಾನಾಸಃ—ಸ್ತುತಿಕರ್ತರು | ಇಂದ್ರೇ—ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ | ಭುಜಂ—ರಕ್ಷಣವನ್ನು | ಆಶತ—
ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ | ಸೂರಃ—ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ | ದೃತೀಕೇ—ಸಕಲ ದರ್ಶನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ |
ವೃಷಣಃ—ಸಾಮರ್ಥ್ಯಯುತನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ | ಪೌಂಸ್ಯಂ—ಪುರುಷಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ |
ಯೇ ಕಾರವಃ—ಯಾವ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರು | ಅಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನ | ಅರ್ಹಣಾ—ಪೂಜೆಗಳನ್ನು | ನು—ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ |
ಪ್ರ ತತಕ್ಷಿರೇ—ನೆರವೇರಿಸುವರೋ ಅವರು | ನೃಷದನೇಷು—ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ | ಯುಜಂ—ತಮ್ಮ
ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ | ವಜ್ರಂ—ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವರು ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸೂರ್ಯರೂಪನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು
ಸ್ತುತಿಸಿ ಸಕಲ ದರ್ಶನಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸಾಮರ್ಥ್ಯಯುತನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಪುರುಷ

ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರು ಇಂದ್ರನ ಪೂಜೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವರೋ ಅವರು ಯಜ್ಞ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Those who praise him find protection in Indra; (those who praise him find) universal vision in the sun; (those who praise him find) manly vigour in the vigorous (Indra); those worshippers who diligently offer adoration to Indra (acquire) the thunderbolt as their ally in the dwellings of men.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸೂರೈಶ್ವಿದಾ ಹರಿತೋ ಅಸ್ಯ ರೀರಮದಿಂದ್ರಾದಾ ಕಶ್ಚಿದ್ಭಯತೇ ತವೀಯಸಃ |

ಭೀಮಸ್ಯ ವೃಷ್ಟೋ ಜಠರಾದಭಿಶ್ವಸೋ ದಿನೇದಿನೇ ಸಹುರಿಃ

ಸ್ತುನ್ನಬಾಧಿತಃ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸೂರಃ | ಚಿತ್ | ಅ | ಹರಿತಃ | ಅಸ್ಯ | ರೀರಮತ್ | ಇಂದ್ರಾತ್ | ಅ | ಕಃ | ಚಿತ್ | ಭಯತೇ |
ತವೀಯಸಃ |

ಭೀಮಸ್ಯ | ವೃಷ್ಟಃ | ಜಠರಾತ್ | ಅಭಿಶ್ವಸಃ | ದಿನೇದಿನೇ | ಸಹುರಿಃ | ಸ್ತುನ್ | ಅಬಾಧಿತಃ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸೂರಃ ಸೂರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಜ್ಞಾಂ ಪರಿಪಾಲಯಿತುಂ ಮನ್ವಾನ್ಮೋ ಹರಿತೋಽಶ್ವಾನ್ವೇರಯತೀತಿ ಶೇಷಃ | ಪ್ರೇರಯನ್ನಧ್ಯನ್ಯಾ ರೀರಮತ್ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ರಮಯತಿ | ಯಃ ಕಶ್ಚಿದ್ವೋಽಸಿ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಭಯತೇ ಬಿಭೇತಿ ಸ ದೇವಸ್ತವೀಯಸಃ ಪ್ರವೃದ್ಧಾ-
ದಿಂದ್ರಾತ್ಪರಮಾತ್ಮನೋ ಭಯಾದೇವ ಬಿಭೇತಿ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯೇ ಪರಿತಂ | ಭೀಷಾಸ್ಮಾದ್ವಾತಃ ಪನತೇ | ತೈ. ಉ. ೨-೮ | ಇತ್ಯಾದಿನಾ | ಕಿಂಚ ವೃಷ್ಟಃ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತುರ್ಭಿಮಸ್ಯ ಸರ್ವ-
ಭಯಂಕರಸ್ಯ ಪರಮಾತ್ಮನಃ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ದಿನೇದಿನೇಽನ್ವಹಮಭಿಶ್ವಸ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಶ್ವಸತೋ ಜಠರಾದುದರಾದಂತರಿಕ್ಷಾತ್ಸಹುರಿಃ ಸಹನಶೀಲೋಽಬಾಧಿತೋ ಬಾಧರಹಿತಃ ಸನ್ | ಸ್ತುನಯತಿ | ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಸೂರಃ ಚಿತ್—ಸೂರ್ಯನೂ ಕೂಡ | ಅಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನ (ಅಜ್ಞಾವರ್ತಿಯಾಗಿ) | ಹರಿತಃ—ತನ್ನ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತ | ಆ ರೀರಮತ್—ಹರ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ | ತವೀಯಸಃ—ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ | ಇಂದ್ರಾತ್—ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಕಶ್ಚಿತ್—ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ದೇವತೆಯೂ | ಆ ಭಯತೇ—ಬೆದರುತ್ತಾನೆ | ವೃಷ್ಟಃ—ಕಾಮವರ್ಷಕನೂ | ಭೀಮಸ್ಯ—ಭಯಂಕರನೂ ಆದ ಈಶ್ವರನ | ಅಭಿಶ್ವಸಃ—ದೀರ್ಘನಿಶ್ವಾಸಯುಕ್ತನಾದ | ಜತರಾತ್—ಉದರದಿಂದ | ಸಹುರಿಃ—ಶಕ್ತಿಯುತನೂ | ಅಭಾಧಿತಃ—ಹಿಂಸಾರಹಿತನೂ ಆದ ದೇವನು | ದಿನೇ ದಿನೇ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ | ಸ್ತನ್—ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ :

ಸೂರ್ಯನೂ ಕೂಡ ಇಂದ್ರನ ಅಜ್ಞಾವರ್ತಿಯಾಗಿ ತನ್ನ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತ ಹರ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ದೇವತೆಯೂ ಬೆದರುತ್ತಾನೆ. ಕಾಮವರ್ಷಕನೂ, ಭಯಂಕರನೂ ಆದ ಈಶ್ವರನ ದೀರ್ಘನಿಶ್ವಾಸಯುಕ್ತನಾದ ಉದರದಿಂದ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ, ಹಿಂಸಾರಹಿತನೂ ಆದ ದೇವನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The sun urging his steeds (in obedience to) his (commands) delights (in his presence); every (god) is in fear of the powerful Indra; from the belly of the formidable sighing showerer (of benefits) the all-enduring irresistible (deity) thunders day by day.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ಸ್ತೋಮಂ ವೋ ಅದ್ಯ ರುದ್ರಾಯ ಶಿಕ್ಷಸೇ ಕ್ಷಯದ್ವೀರಾಯ ನಮಸಾ
ದಿದಿಷ್ಟನ |

ಯೇಭಿಃ ಶಿವಃ ಸ್ವನಾ ಏವಯಾವಭಿದ್ವಿವಃ ಸಿಷಕ್ತಿ ಸ್ವಯಶಾ ನಿಕಾಮುಭಿಃ ||

ಪದಪಾಠಃ ||

ಸ್ತೋಮಂ | ವಃ | ಅದ್ಯ | ರುದ್ರಾಯ | ಶಿಕ್ಷಸೇ | ಕ್ಷಯತ್ವದ್ವೀರಾಯ | ನಮಸಾ | ದಿದಿಷ್ಟನ |

ಯೇಭಿಃ | ಶಿವಃ | ಸ್ವನಾನ್ | ಏವಯಾವಭಿಃ | ದಿವಃ | ಸಿಷಕ್ತಿ | ಸ್ವಯಶಾಃ | ನಿಕಾಮುಭಿಃ ||೯||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಏವಯಾವಭಿರಶ್ವೈರಾಗಚ್ಛದ್ವೀರ್ಭಯೋಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹ ಸ್ವನಾನ್ಶಾತಿಮಾನ್ ಸ್ವಯಶಾಃ ಸ್ವಭೂತಕೀರ್ತಿಃ ಶಿವಃ ಸುಖಕರಃ ಪರಮೇಶ್ವರೋ ದಿವೋ ದ್ಯುಲೋಕಾದ್ಯಜಮಾನಾನ್ಸಿಷಕ್ತಿ ಸೇವತೇ

ಹೇ ಋತ್ವಿಜಃ ಯೂಯಮದ್ಯಾಸ್ತಿನ್ಯಾಗೇ ನಿಕಾಮುಭಿನಿರ್ಯತಾಭಿಲಾಷೈಸ್ತೈರ್ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹಿತಾಯಾ
ಕ್ಷಯದ್ವೀರಾಯ ಕ್ಷಿತಶತ್ವನೇ ಶಿಕ್ವಸೇ ಶರಣೇ ಶಕ್ತಾಯ ರುದ್ರಾಯ ನಮಸಾನ್ನೇನ ನಮಸ್ಕಾರೇಣ ವಾ
ಸಹ ಸ್ತೋಮಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ದಿದಿಷ್ಟನ | ದಿತತ | ಸೃಜತ | ಗಮಯತೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳೇ) ಏವಯಾವಭಿಃ—ಅಶ್ವಗಳೊಡಗೂಡಿ ಸಂಚರಿಸುವ | ಯೇಭಿಃ—ಯಾವ
ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ | ಸ್ತವಾನ್—ಬಂಧುಯುಕ್ತನೂ | ಸ್ವಯಂಶಾಃ—ಸ್ವಯಂಸಂಪಾದಿತವಾದ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳ
ವನೂ | ಶಿವಃ—ಸುಖಕರನೂ ಆದ ಯಾವ ರುದ್ರನು | ದಿವಃ—ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ | ಸಿಷಕ್ತಿ—ಯಜಮಾನರನ್ನು
ಸೇವಿಸುವನೋ ಅಂತಹ | ನಿಕಾಮುಭಿಃ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದವನೂ | ಕ್ಷಯ-
ದ್ವೀರಾಯ—ನಾಶಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಶತ್ರುಗಳುಳ್ಳವನೂ | ಶಿಕ್ವಸೇ—ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಆದ | ರುದ್ರಾಯ—ರುದ್ರನಿಗೆ |
ಅದ್ಯ—ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ | ನಮಸಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಸ್ತೋಮಂ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ವಃ—ನೀವು |
ದಿದಿಷ್ಟನ—ಅರ್ಪಿಸಿರಿ.

|| ಧಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳೇ, ಅಶ್ವಗಳೊಡಗೂಡಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಯಾವ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ ಬಂಧುಯುಕ್ತನೂ,
ಸ್ವಯಂಸಂಪಾದಿತವಾದ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಸುಖಕರನೂ ಆದ ಯಾವ ರುದ್ರನು ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದಲೇ
ಯಜಮಾನರನ್ನು ಸೇವಿಸುವನೋ ಅಂತಹ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದವನೂ, ನಾಶಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ
ಶತ್ರುಗಳುಳ್ಳವನೂ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಆದ ರುದ್ರನಿಗೆ ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿರಿ.

English Translation.

Address praise to-day with reverence to Rudra, the powerful, the
destroyer of heroes, (who is accompanied) by the mounted (Maruts), the
granters of wishes, together with whom he, propitious, possessing kinsmen,
besprinkles (the worshippers) from heaven.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತೇ ಹಿ ಪ್ರಜಾಯಾ ಅಭರಂತ ವಿ ಶ್ರವೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿವ್ಯಷಭಃ ಸೋಮ-
ಜಾನುಯಃ |

ಯಜ್ಞೈರಥರ್ವಾ ಪ್ರಥಮೋ ವಿ ಧಾರಯದ್ಧೇವಾ ದಕ್ಷೈರ್ಭೃಗವಃ ಸಂ
ಚಿಕಿತ್ರಿರೇ || ೧೦ ||

|| ಪದಸಾಹಸ ||

ತೇ | ಹಿ | ಪ್ರಜಾಯಾಃ | ಅಭರಂತ | ವಿ | ಶ್ರವಃ | ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ | ವೃಷಭಃ | ಸೋಮಜಾಮಯಃ |
ಯಜ್ಞೈಃ | ಅಥರ್ವಾ | ಪ್ರಥಮಃ | ವಿ | ಧಾರಯತ್ | ದೇವಾಃ | ದಕ್ಷೈಃ | ಭೃಗವಃ | ಸಂ |
ಚಿಕಿತ್ಸಿರೇ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹಿ ಯಸ್ಮಾತ್ಪಾರಣಾದ್ವೃಷಭಃ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಸೋಮಜಾಮಯೋನ್ಯೇ
ಸೋಮಬಂಧವಸ್ತೇ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ಪ್ರಜಾಯಾ ಅರ್ಥಾಯ ಶ್ರವೋನ್ಮಂ ವೃಭರಂತ ವಿಭರಂತಿ
ವೃಷ್ಟಿದ್ವಾರೇಣ ಪೋಷಯಂತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪಾರಣಾತ್ತಾಸಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇಽರ್ಥರ್ವಾ ನಾಮರ್ಷಿಃ
ಪ್ರಥಮಃ ಪ್ರಥಮಮೇವ ಕ್ರಿಯಮಾಣೈರ್ಯಜ್ಞೈರ್ವಿ ಧಾರಯತ್ | ದೇವಾನ್ಯರ್ಮಯೋಗ್ಯಾನ್ವಿ-
ಧೃತಾನಕರೋತ್ | ಅತ್ರ ನಿಗಮಃ | ಯಜ್ಞೈರರ್ಥರ್ವಾ ಪ್ರಥಮಃ ಪ್ರಥಮತೇ | ಋ- ೧-೮೩-೫ |
ಇತಿ | ಅಥ ದಕ್ಷೈರ್ಬಲೈಃ ಸಹ ದೇವಾ ವಿಶ್ವೇ ಭೃಗವ ಯುಷಯಶ್ಚ ಸಂ ಚಿಕಿತ್ಸಿರೇ | ಅಥರ್ವಣಾ ಕೃತಂ
ಯಜ್ಞಂ ಗತ್ವಾ ಪಶೂನ್ಸಂಜ್ಞಾತವಂತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹಿ—ಯಾವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ವೃಷಭಃ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನಾದ | ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ—ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ |
ಸೋಮಜಾಮಯಃ—ಸೋಮನಿಗೆ ಬಂಧುಗಳಾದ | ತೇ—ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೂ | ಪ್ರಜಾಯಾಃ—ಮಾನವರಿಗಾಗಿ
ಶ್ರವಃ—ಅನ್ನವನ್ನು | ವೃಭರಂತ—ವೃಷ್ಟಿದ್ವಾರಾ ವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿಸಿದರೋ, ಆದುದರಿಂದಲೇ | ಅಥರ್ವಾ—ಅಥರ್ವ
ಸಂಜ್ಞಕನಾದ ಋಷಿಯು | ಪ್ರಥಮಃ—ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ನೆರವೇರಿಸಿದ | ಯಜ್ಞೈಃ—ಯಜ್ಞಗಳಿಂದ |
ವಿ ಧಾರಯತ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದಾರ್ಢ್ಯವುಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು | ದಕ್ಷೈಃ—ಶಕ್ತಿಯೊಡಗೂಡಿದ |
ದೇವಾಃ—ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೂ | ಭೃಗವಃ—ಭೃಗುಗಳೂ | ಸ ಚಿಕಿತ್ಸಿರೇ—ಪಶುಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ, ಸೋಮನಿಗೆ ಬಂಧುಗಳಾದ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೂ, ಮಾನವರಿಗಾಗಿ
ಅನ್ನವನ್ನು ವೃಷ್ಟಿದ್ವಾರಾ ವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿಸಿದುದರ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ, ಅಥರ್ವಸಂಜ್ಞಕನಾದ ಋಷಿಯು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ
ಮೊದಲು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಯಜ್ಞಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದಾರ್ಢ್ಯವುಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಶಕ್ತಿಯೊಡಗೂಡಿದ
ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೂ, ಭೃಗುಗಳೂ ಸಹ ಪಶುಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದರು.

English Translation

Inasmuch as Brihaspati, the showerer (of benefits), and the kindred of
Soma (the Vishwadevas), bestow food (for the support) of people,
Atharvan was the first to invigorate (the gods) with sacrifices; with
strength the gods and Bhrigus discovered (the cattle).

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ತೇ ಹಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಭೂರಿರೇತಸಾ ನರಾಶಂಸಶ್ಚ ತುರಂಗೋ ಯಮೋಽ-

ದಿತಿಃ ।

ದೇವತ್ವತ್ವಾ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಋಭುಕ್ಷಣಃ ಪ್ರ ರೋದಸೀ ಮರುತೋ

ವಿಷ್ಣುರಹಿರೇ ॥ ೧೧ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ತೇ ಇತಿ | ಹಿ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತಿ | ಭೂರಿರೇತಸಾ | ನರಾಶಂಸಃ | ಚತುಃಪಂಗಃ | ಯಮಃ | ಅದಿತಿಃ |

ದೇವಃ | ತ್ವತ್ವಾ | ದ್ರವಿಣಃ | ದಾಃ | ಋಭುಕ್ಷಣಃ | ಪ್ರ | ರೋದಸೀ ಇತಿ | ಮರುತಃ | ವಿಷ್ಣುಃ |

ಅರ್ಹಿರೇ ॥ ೧೧ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಭೂರಿರೇತಸಾ ಬಹೂದಕೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಯಮೋ ದೇವೋಽದಿತಿಶ್ಚ
ತ್ವತ್ವಾ ದೇವಶ್ಚ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ಋಭುಕ್ಷಣ ಋಭವಶ್ಚ ರೋದಸೀ ರುದ್ರಸ್ಯ ಪತ್ನೀ ಚ ಮರುತೋ
ದೇವಾಶ್ಚ ವಿಷ್ಣುಶ್ಚ ಏತೇ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಶ್ಚ ತುರಂಗಶ್ಚ ತುರ್ಭಿರಗ್ನಿಭಿಯುಕ್ತಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನರಾಶಂಸೋ
ನರಾಶಂಸನಾಮಧೇಯೇ ಯಜ್ಞೇ ಪ್ರಾರ್ಹಿರೇ | ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಸ್ತೋತೃಭಿಃ ಪೂಜ್ಯಂತೇ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ॥

ತೇ ಹಿ—ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ದೇವತೆಗಳು (ಎಂದರೆ,) | ಭೂರಿರೇತಸಾ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಉದಕವುಳ್ಳ |
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ | ಯಮಃ—ಯಮದೇವನೂ | ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯೂ | ತ್ವತ್ವಾ—
ತ್ವತ್ವವೂ | ದೇವಃ—ದೇವತಾತ್ಮನಾದ | ದ್ರವಿಣೋದಾಃ—ಧನಪ್ರದನಾದ ಅಗ್ನಿಯೂ | ಋಭುಕ್ಷಣಃ—ಋಭು
ಗಳೂ | ರೋದಸೀ—ರುದ್ರಪತ್ನಿಯೂ | ಮರುತಃ—ಮರುತ್ತುಗಳೂ | ವಿಷ್ಣುಃ—ವಿಷ್ಣುವೂ | ಚತುರಂಗಃ—
ನಾಲ್ಕು ಅಗ್ನಿಗಳುಳ್ಳ | ನರಾಶಂಸಃ—ನರಾಶಂಸಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಪ್ರಾರ್ಹಿರೇ—ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.

॥ ಛಾಂದೋಗ್ಯಃ ॥

ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಉದಕವುಳ್ಳ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ, ಯಮದೇವನೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ತ್ವತ್ವವೂ, ದೇವತಾ
ತ್ಮನೂ ಧನಪ್ರದನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯೂ, ಋಭುಗಳೂ, ರುದ್ರಪತ್ನಿಯೂ, ಮರುತ್ತುಗಳೂ, ವಿಷ್ಣುವೂ, ನಾಲ್ಕು
ಅಗ್ನಿಗಳುಳ್ಳ ನರಾಶಂಸಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.

English Translation

They, the heaven and earth, abounding with waters, the Narashamsa rite with its four fires, Yama, Aditi, the divine Twashtri, (Agni) the giver of wealth, the Ribhus, Rodasi, the Maurts, and Vishnu are worshipped (by us).

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಉತಸ್ಯ ನ ಉಶಿಜಾಮುರ್ವಿಯಾ ಕವಿರಹಿಃ ಶೃಣೋತು ಬುಧ್ನ್ಯೋಽ-
ಹವೀಮನಿ ।

ಸೂರ್ಯಾಮಾಸಾ ವಿಚರಂತಾ ದಿವಿಕ್ಷಿತಾ ಧಿಯಾ ಶಮಿನಹುಷೀ ಅಸ್ಯ
ಬೋಧತಂ ॥ ೧೨ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಉತ | ಸ್ಯಃ | ನಃ | ಉಶಿಜಾಂ | ಉರ್ವಿಯಾ | ಕವಿಃ | ಅಹಿಃ | ಶೃಣೋತು | ಬುಧ್ನ್ಯಃ | ಹವೀಮನಿ |
ಸೂರ್ಯಾಮಾಸಾ | ವಿಚರಂತಾ | ದಿವಿಕ್ಷಿತಾ | ಧಿಯಾ | ಶಮಿನಹುಷೀ ಇತಿ | ಅಸ್ಯ | ಬೋಧತಂ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಉತಾಪಿ ಚ ನೋಽಸ್ಮಾಕಮುಶಿಜಾಂ ಕಾಮಯಮಾನಾನಾನ್ಯುತ್ಪಿಜಾಮುರ್ವಿಯೋರ್ವೀಂ
ಬಹ್ವೀಂ ಸ್ತುತಿಂ ಕವಿರ್ಮೋಧಾವೀ ಬುಧ್ನ್ಯೋ ಬುಧ್ನೇಽಂತರಿಕ್ಷೇ ಭವಃ ಸೋಽಹಿದೇವೋ ಹವೀಮನಿ
ಹೂಯಂತೇ ಯತ್ರ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವೀಂಷಿ ತಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಶೃಣೋತು | ದಿವಿಕ್ಷಿತಾ ದಿವಿ ವಸಂತಾ
ವಿಚರಂತಾ ವಿಶೇಷೇಣ ಚರಂತಾ ಸೂರ್ಯಾಮಾಸಾ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಮಸೌ ಧಿಯಾ ಬುಧ್ನ್ಯಾಸ
ಸ್ತೋತ್ರಮಿದಂ ಬೋಧತಂ | ಬುಧ್ನೇತಾಂ | ಶಮಿ ಕರ್ಮವತೀ ಪೃಥಿವೀ | ಶಮಿತಿ ಕರ್ಮನಾಮಸು
ಪಾಠಾತ್ | ನಹುಷೀ ದ್ಯೌಃ | ಅತ್ರ ನಾಜಸನೇಯಕಂ | ದ್ಯೌರ್ನಹುಷೀಯಂ ನೈ ಶಮಿ ತಸ್ಯಾ ಏಷ
ಗರ್ಭಃ ಇತಿ | ಹೇ ದ್ಯಾನಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಯುನಾಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಧಿಯಾ ಸ್ವೀಯಯಾ ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ಬುಧ್ನೇತಂ |
ಅನಗಚ್ಛತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ॥

॥ ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ ॥

ಉತ—ಮತ್ತು | ಉಶಿಜಾಂ—ದೇವಪೂಜಾನಿರತರಾದ ಮುತ್ಪಿಕ್ಕುಗಳಾದ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಉರ್ವಿ-
ಯಾ—ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು | ಕವಿಃ—ಮೋಧಾವಿಯೂ | ಬುಧ್ನ್ಯಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನೂ ಆದ | ಅಹಿಃ—
ಆಹಿರ್ಬುಧ್ನ್ಯದೇವನು | ಹವೀಮನಿ—ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಶೃಣೋತು—ಕೇಳಲಿ | ದಿವಿಕ್ಷಿತಾ—ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥರೂ |

ವಿಚರಂತಾ—ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುವವರೂ ಆದ | ಸೂರ್ಯಮಾಸಾ—ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರೂ | ಧಿಯಾ—
ತಮ್ಮ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ | ಅಸ್ಯ—ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು | ಬೋಧತಂ—ತಿಳಿಯಲಿ | ಶಮೀ—ಕರ್ಮ
ವಂತಕಾದ ಪೃಥ್ವಿಯೂ | ನಹುಷೀ—ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿದೇವತೆಯೂ ಈ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿ.

॥ ಛಾಂದಾಃ ॥

ದೇವಘೋಷೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತರೂ ಮತ್ತಿಗೂಪರೂ ಆದ ನಮ್ಮ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಈ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮೇಧಾವಿಯೂ
ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನೂ ಆದ ಅಹಿರ್ಬುದ್ಧ್ಯದೇವನು ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕೇಳಲಿ. ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥರೂ, ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುವವರೂ
ಆದ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರೂ ತಮ್ಮ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿ. ಕರ್ಮವಂತಕಾದ
ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿದೇವತೆಯೂ, ಈ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿ.

English Translation

And may the wise Ahi of the firmament hear the copious (praise) of
us eager (worshippers) at the offering of oblations; may the revolvig sun
and moon dwelling in heaven, the earth and sky, comprehend by their
intelligence (the purport) of this (our praise).

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಪ್ರ ನಃ ಪೂಷಾ ಚರಥಂ ವಿಶ್ವದೇವೈಃಪಾಂ ನಪಾದನತು ನಾಯು-
ರಿಷ್ವಯೇ |

ಆತ್ಮಾನಂ ವಸ್ಯೋ ಅಭಿ ನಾತನುರ್ಚತ ತದತ್ತಿನಾ ಸುಹವಾ ಯಾಮುನಿ
ಶ್ರುತಂ || ೧೩ ||

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಪ್ರ | ನಃ | ಪೂಷಾ | ಚರಥಂ | ವಿಶ್ವದೇವೈಃ | ಪಾಂ | ನಪಾತ್ | ಅವತು | ನಾಯುಃ | ಇಷ್ವಯೇ |

ಆತ್ಮಾನಂ | ವಸ್ಯಃ | ಅಭಿ | ನಾತಂ | ಅರ್ಚತ | ತತ್ | ಅತ್ತಿನಾ | ಸುಹವಾ | ಯಾಮುನಿ | ಶ್ರುತಂ ||

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಪೂಷಾ ದೇವೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿ ಚರಥಂ-ಜಂಗಮಂ ಪ್ರಾವತು | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ರಕ್ಷತು |
ಕಂಚ ವಿಶ್ವದೇವೈಃ ವಿಶ್ವದೇವಹಿತೋಽಪಾಂ ನಪಾದ್ವಾಯುರಿಷ್ವಯೇ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನಿಷ್ಕೃತ್ಯರ್ಥಂ
ಪ್ರಾವತು | ಚಿಂಚಾತ್ಮಾನಂ ಸರ್ವೇಷಾಮಾತ್ಮಭೂತಂ ನಾತಂ ನಾಯುಂ ವಸ್ಯೋ ವಸೀಯಃ ಪ್ರಶಸ್ಯ-
ತರನುನ್ನಂ ಪ್ರಾಶ್ರುಂ | ಅಸ್ಯಭ್ಯಮುನ್ನಂ ಕಾಮಯಮಾನಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ಹೇ ಅತ್ತಿನಾತ್ತಿನಾ ಸುಹವಾ
ಸ್ವಾಹ್ವಾನಾ ಯುನಾಂ ಯಾಮುನಿ ಗಮನೇ ತದಿದಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಶ್ರುತಂ | ಶೃಣುತಂ ||

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಪೂಷಾ—ಪೂಷದೇವನು | ನೇ—ನಮ್ಮ | ಚರಣಂ—ಚರರೂಪವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು | ಪ್ರ ಅವತು—
ರಕ್ಷಿಸಲಿ | ಅಸಾಂ ನಪಾತ್—ಉದಕಗಳಿಗೆ ಪುತ್ರರೂಪನೂ | ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಃ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಹಿತಕರನೂ
ಆದ | ವಾಯುಃ—ವಾಯುವೂ | ಇಷ್ಟಯೇ—ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞ ನಿರ್ವಹಣಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ | ಆತ್ಮಾನಂ—
ಸಕಲರಿಗೂ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪನಾದ | ವಾತಂ—ವಾಯುವನ್ನು | ವಸ್ಯಃ—ಪ್ರಶಸ್ತನಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಹೊಂದಲು |
ಅಭ್ಯರ್ಚತ—ಪೂಜಿಸಿರಿ | ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಸುಹವಾ—ಉತ್ತಮವಾದ ಆಹ್ವಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರ
ರಾದ ನೀವು | ಯಾಮನಿ—ಯಜ್ಞ ಕಾಲದಲ್ಲಿ | ತತ್—ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು | ಶ್ರುತಂ—ಕೇಳಿರಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಪೂಷದೇವನು ನಮ್ಮ ಚರರೂಪವಾದ ಗವಾದಿ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಉದಕಗಳಿಗೆ ಪುತ್ರರೂಪನೂ ಸಕಲ
ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಹಿತಕರನೂ ಆದ ವಾಯುವೂ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞ ನಿರ್ವಹಣಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಸಕಲರಿಗೂ
ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪನಾದ ವಾಯುವನ್ನು ಪ್ರಶಸ್ತನಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಪೂಜಿಸಿರಿ. ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳೇ,
ಉತ್ತಮವಾದ ಆಹ್ವಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾದ ನೀವು ಯಜ್ಞ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಕೇಳಿರಿ.

English Translation

May Pushan protect all our moveable (property), may Vayu, the
friend of the Vishwadevas, the grandson of the waters, preserve us for the
celebration of the sacrifice. Worship the wind, the soul of all, (to obtain)
excellent (food); Ashwins, who are worthy to be invoked, hear us on your
way.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ವಿಶಾ॒ನಾ॒ಸಾಮ॑ಭ॒ಯಾನಾ॑ಮಧಿ॒ಕ್ಷಿತಂ॑ ಗೀ॒ರ್ಭಿ॒ರು ಸ್ವ॑ಯಶಸಂ ಗೃ॒ಣೇ॑ಮು॒ಸಿ |

ಗ್ನಾ॒ಭಿ॒ರ್ವಿಶ್ವಾ॑ಭಿ॒ರದಿ॑ತಿಮ॒ನರ್ವ॑ಣಮ॒ಕ್ತೋ॒ರ್ಯು॒ವಾನಂ॑ ನೃ॒ಮ॒ಣಾ ಅ॒ಧಾ

ಪ॒ತಿಂ ॥ ೧೪ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ವಿ॒ಶಾಂ | ಅ॒ಸಾಂ | ಅ॒ಭ॒ಯಾ॒ನಾಂ | ಅ॒ಧಿ॒ಕ್ಷಿ॒ತಂ | ಗೀ॒ರ್ಭಿಃ | ಉ॒ಂ ಇತಿ॑ | ಸ್ವ॑ಯಶಸಂ | ಗೃ॒ಣೇ॑ಮು॒ಸಿ |

ಗ್ನಾ॒ಭಿಃ | ವಿ॒ಶ್ವಾ॑ಭಿಃ | ಅ॒ದಿ॒ತಿಂ | ಅ॒ನ॒ರ್ವ॑ಣಂ | ಅ॒ಕ್ತೋಃ॑ | ಯು॒ವಾ॒ನಂ | ನೃ॒ಮ॒ಣಾಃ | ಅ॒ಧಃ | ಪ॒ತಿಂ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅಭಯಾನಾಂ ಸಂಸಾರಭಯರಹಿತಾನಾಮಾಸಾಂ ವಿಶಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಮಧಿಕ್ಷಿತಮಂತರ್ನಿವ-
ಸಂತಂ ಸ್ವಯಶಸಮುಪಾರ್ಜಿತಕೀರ್ತಿನೋನಮಗ್ನಿಂ ಗೀರ್ಭಿಃ ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಗೃಣೇಮುಸಿ | ವಯಂ ಸ್ತುಮಃ |
ಕಂಚಾನರ್ವಣಮಪ್ರತ್ಯುತಾಂ ಪತ್ಯುರಪತ್ಯಾಂತತ್ವೇನಾಪ್ರತಿಗತಾಮದಿತಿಮದೀನಾಂ ದೇವಮಾತರಂ

ವಿಶ್ವಾಭಿಃ ಸರ್ವಾಭಿಗ್ನಾಭಿದೇವಪತ್ನೀಭಿಃ ಸಹ ಸ್ತುತುಃ | ಕಿಂಜಾಕ್ತೋ ರಾತ್ರೇರ್ಯುವಾನಂ
ಸ್ವತೇಜಸಾ ಮಿತ್ರಯಿತಾರಂ ಚಂದ್ರಮಸಂ ಸ್ತುತುಃ | ಕಿಂಚ ನೈಮಣಾಃ ನೃಷು ಮನುಷ್ಯೇಷ್ಟನು-
ಗ್ರಾಹಕಮನಾ ಯಃ ತಮಾದಿತ್ಯಂ ಸ್ತುತುಃ | ಅಥಾಥ ಪತಿಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪಾಲಕಮಿಂದ್ರಂ ಸ್ತುತುಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಭಯಾನಾಂ—ಸಂಸಾರ ಭಯಕಹಿತರಾದ | ಆಸಾಂ ವಿಶಾಃ—ಈ ಪ್ರಜೆಗಳ ನಡುವೆ ! ಅಧಿಕ್ಷಿತಂ—
ವಾಸಮಾಡುವವನೂ | ಸ್ವಯಂಶಸಂ—ಸ್ವಯಂ ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು |
ಗೀರ್ಭಿಃ—ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ | ಗೃಣೇಮುಸಿ—ನಾವು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೇವೆ | ಅನರ್ವಣಂ—ಅಪ್ರತಿಹತಳೂ |
ವಿಶ್ವಾಭಿಃ ಗ್ನಾಭಿಃ—ಸಕಲ ದೇವಪತ್ನಿಯರೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿದವಳೂ ಆದ | ಅದಿತಿಂ—ಅದಿತಿಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸು-
ತ್ತೇವೆ | ಅಕ್ತೋ—ರಾತ್ರಿಗೆ | ಯುವಾನಂ—ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರಭುವಾದ ಚಂದ್ರನನ್ನೂ | ನೃಮಣಾಃ—
ಮಾನವರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ಆದಿತ್ಯನನ್ನೂ | ಅಥ—ಅನಂತರ | ಪತಿಂ—ಜಗತ್ಪಾಲಕನಾದ
ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ.

|| ಛಾಂದೋಗ್ಯ ||

ಸಂಸಾರಭಯದಿಂದ ರಹಿತರಾದ ಈ ಪ್ರಜೆಗಳ ನಡುವೆ ವಾಸಮಾಡುವವನೂ, ಸ್ವಯಂ ಸಂಪಾದಿತವಾದ
ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನಾವು ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅಪ್ರತಿಹತಳೂ, ಸಕಲ ದೇವಪತ್ನಿಯ
ರೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವವಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ. ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ರಾತ್ರಿಗೆ ಪ್ರಭುವಾದ
ಚಂದ್ರನನ್ನೂ ಮಾನವರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ಆದಿತ್ಯನನ್ನೂ ಅನಂತರ ಜಗತ್ಪಾಲಕನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ
ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation

We glorify with praises Agni, the self-famous, who dwells amongst
these fearless beings ; we praise the irresistible Aditi, together with all the
wives (of the gods) ; we praise the young (lord) of night (the moon), we
praise the friend of man (the sun), we praise (Indra) the lord (of all).

|| ಸಂಹಿತಾವಾಚ ||

ರೇಭದ್ರತ್ರ ಜನುಷಾ ಪೂರ್ವೋ ಅಂಗಿರಾ ಗ್ರಾವಾಣ ಉರ್ಧ್ವಾ ಅಭಿ
ಚಕ್ಷುರಧ್ವರಂ |

ಯೇಭಿರ್ವಿಹಾಯಾ ಅಭವದ್ವಿಚಕ್ಷಣಃ ಸಾಧಃ ಸುನೇಕಂ ಸ್ವಧಿತಿರ್ವ-
ನನ್ವತಿ || ೧೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ರೇಭತ್ | ಅತ್ರ | ಜನುಷಾ | ಪೂರ್ವಃ | ಅಂಗಿರಾಃ | ಗ್ರಾವಾಣಃ | ಉಧ್ವಾಃ | ಅಭಿ | ಚಕ್ಷುಃ |
ಅಧ್ವರಂ ||

ಯೇಭಿಃ | ವಿಹಾರಾಃ | ಅಭವತ್ | ವಿಚಕ್ಷಣಃ | ಪಾಥಃ | ಸುಮೇಕಂ | ಸ್ವಧಿತಿಃ | ವನನ್ವತಿ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಂಗಿರಾ ನಾಮರ್ಷಿರಾರ್ಷಿಜ್ಯೇನ ವೃತಃ ಸ ದೇವಾನಸ್ತೌತಿ | ಅತ್ರಾಸ್ತೌತ್ಯಜ್ಞೇ ಜನುಷಾ
ಜನ್ಮನಾ ಪೂರ್ವಃ ಪ್ರತ್ನೋಽಂಗಿರಾ ನಾಮರ್ಷೀ ರೇಭತ್ | ದೇವಾನಸ್ತೌತಿ | ಗ್ರಾವಾಣಶ್ಚೋಧ್ವಾಃ
ಉದ್ಯತಾಃ ಸಂತೋಽಧ್ವರಂ ಯಜ್ಞಸಾಧನಂ ಸೋಮವಮಭಿ ಚಕ್ಷುಃ | ಅಭಿಪತ್ಯಂತಿ | ವಿಚಕ್ಷಣೋ
ವಿದ್ರಷ್ಟೇಂದ್ರೋ ಯೇಭಿಯೈರ್ಗ್ರಾವಭಿರಭಿಷವಸಂಬಂಧಿಭಿಃ ಶಬ್ದೈರ್ವಿಹಾರಾ ಮಹಾನಭವತ್ |
ಹೃಷ್ಯೋಽಭೂದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸ್ವಧಿತಿರ್ವಜ್ರೋ ವನನ್ವತ್ಯುದಕವತಿ ಮಾರ್ಗೇ ಪಾಥೋಽನ್ವ-
ಸಾಧನಂ ಸುಮೇಕಂ ಶೋಭನಮುದಕಂ ನಿರಗಮಯದಿತಿ ಶೇಷಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಜನುಷಾ—ಉತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ | ಪೂರ್ವಃ—ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಉತ್ಪನ್ನನಾದ | ಅಂಗಿರಾಃ—
ಅಂಗಿರಾ ಮುಷಿಯು | ಅತ್ರ—ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ರೇಭತ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ | ಗ್ರಾವಾಣಃ—
ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು | ಉಧ್ವಾಃ—ಉಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಎದ್ದು | ಅಧ್ವರಂ—ಯಜ್ಞಸಾಧನವಾದ
ಸೋಮವನ್ನು | ಅಭಿ ಚಕ್ಷುಃ—ನೋಡುತ್ತವೆ | ವಿಚಕ್ಷಣಃ—ಸೂಕ್ಷ್ಮದರ್ಶನವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು | ಯೇಭಿಃ—ಅದೇ
ಗ್ರಾವಗಳ ಶಬ್ದದಿಂದ | ವಿಹಾರಾಃ—ಅಧಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ | ಅಭವತ್—ಆಗುತ್ತಾನೆ | ಸ್ವಧಿತಿಃ—
ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವೂ ಸಹ | ವನನ್ವತಿ—ಉದಕದ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ | ಪಾಥಃ—ಅನ್ನಸಾಧಕವೂ | ಸುಮೇ-
ಕಂ—ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಉದಕವನ್ನು ಹರಿಸುತ್ತದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಂಗಿರಾಮುಷಿಯು ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ.
ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು ಉಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಎದ್ದು ಯಜ್ಞಸಾಧನವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ನೋಡುತ್ತವೆ.
ಸೂಕ್ಷ್ಮದರ್ಶನವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು ಅದೇ ಗ್ರಾವಗಳ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅಧಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರನ
ವಜ್ರಾಯುಧವೂ ಸಹ ಉದಕದ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ನಸಾಧಕವೂ, ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಉದಕವನ್ನು ಹರಿಸುತ್ತದೆ.

English Translation

Angiras, the prior in birth, praises (the gods) here; the uplifted
stones behold (the Soma of) the sacrifice; through which (stones) the sage
Indra has been exalted, (and his) thunderbolt brings forth excellent water,
(producing) food on the watery way.

ತೊಂಭತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಮಹೀತಿ ಪಂಚದಶಚರ್ಚಂ ತೃತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ತಾನೋ ನಾಮ ಪೃಥೋಃ ಪುತ್ರ ಋಷಿಃ |
ದ್ವಿತೀಯಾತ್ಯತೀಯೇ ತ್ರಯೋದಶೀ ಚೇತಿ ತಿಸ್ರೋನುಷ್ಪಭಃ | ನವಮ್ಯಕ್ಷರಸಂಖ್ಯಯಾ ಸಂಕ್ತಿರ್ನ
ಪಾದ್ಯಃ | ಏಕಾದಶೀ ನ್ಯಂಕುಸಾರಿಣ್ಯಪ್ಪಕದ್ವಾದಶಕದ್ವ್ಯಷ್ಟಕವತೀ | ಪಂಚದಶೀ ಪುರಸ್ತಾಧ್ಯೈಹತ್ಯಾದ್ಯ-
ದ್ವಾದಶಕತ್ಯಷ್ಟಕಾ | ಶಿಷ್ಯಾ ನವ ಪ್ರಸ್ತಾರಸಂಕ್ತಿಚ್ಛಂದಸ್ತಾಃ | ಅದ್ಯಾ ಜಾಗತೌ ದ್ವಾ ಗಾಯತ್ರೌ
ಸಾ ಪ್ರಸ್ತಾರಸಂಕ್ತಿಃ | ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ದೇವತಾ | ಶಘಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಮಹಿ ತಾನ್ತಃ ಪಾರ್ಥಃ
ಪ್ರಸ್ತಾರಸಾಂಕ್ತಂ ಪುರಸ್ತಾಧ್ಯೈಹತ್ಯಂತಂ ತ್ರಯೋದಶ್ಯುಪಾದ್ಯೇ ಚಾನುಷ್ಪಭೋ ನವಮ್ಯಕ್ಷರೈಃ
ಸಂಕ್ತಿರೇಕಾದಶೀ ನ್ಯಂಕುಸಾರಿಣೀತಿ || ಗತೋ ವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಮಹಿ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಎಂಟನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ
ಹದಿನೈದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪೃಥಾ ಎಂಬ ಋಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ತಾನ್ವ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು ;
ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ದೇವತೆಯು ; ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಎರಡು, ಮೂರು ಮತ್ತು ಹದಿಮೂರನೆಯ (೨, ೩, ೧೩) ಋಕ್ಕುಗಳು
ಅನುಷ್ಪವ್‌ಭಂದಸ್ತವು ; ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕು ಅಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ಪರಿಗಣಿಸುವುದಾದರೆ ಸಂಕ್ತಿಚ್ಛಂದಸ್ತವು
ಪಾದಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದಲ್ಲ. ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಋಕ್ಕು ನ್ಯಂಕುಸಾರಿಣೀ ಎಂಬ ಭಂದಸ್ಸಿನದು. ಈ ಭಂದಸ್ಸಿನ
ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ, ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ
ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳೂ, ಉಳಿದೆರಡು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಇರುವವು. ಹದಿನೈದನೆಯ ಋಕ್ಕು
ಪುರಸ್ತಾಧ್ಯೈಹತ್ಯೆಭಂದಸ್ತವು. ಈ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಉಳಿದ
ಮೂರು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಇರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಉಳಿದ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳು ಪ್ರಸ್ತಾರಸಂಕ್ತಿ
ಎಂಬ ಭಂದಸ್ಸಿನವು. ಒಂದು ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿದ್ದು ಮೊದಲನೆಯ ಎರಡು ಪಾದಗಳು ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸಿನಂತೆಯೂ
ಉಳಿದ ಎರಡು ಪಾದಗಳು ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನಂತೆಯೂ ಇದ್ದರೆ ಅದು ಪ್ರಸ್ತಾರಸಂಕ್ತಿಚ್ಛಂದಸ್ಸಿನವು ಎಂದು.
ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಮಹಿ ತಾನ್ತಃ ಪಾರ್ಥಃ ಪ್ರಸ್ತಾರಸಾಂಕ್ತಂ ಪುರಸ್ತಾಧ್ಯೈಹತ್ಯಂತಂ ತ್ರಯೋದಶ್ಯು-
ಪಾದ್ಯೇ ಚಾನುಷ್ಪಭೋ ನವಮ್ಯಕ್ಷರೈಃ ಸಂಕ್ತಿರೇಕಾದಶೀ ನ್ಯಂಕುಸಾರಿಣೀ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.
ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸೂಕ್ತ—೯೩

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೮ || ಸೂಕ್ತ—೯೩ |

ಅಷ್ಟಕ—೮ || ಅಧ್ಯಾಯ—೪ || ವರ್ಗ—೨೬, ೨೭, ೨೮ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧೫ |

ಋಷಿ—ತಾನ್ವಃ ಪಾರ್ಥಃ |

ದೇವತಾ—ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ||

ಭಂದಃ—೧, ೪-೮, ೧೦, ೧೨, ೧೪. ಪ್ರಸ್ತಾರಸಂಕ್ತಿಃ | ೨, ೩, ೧೩. ಅನುಷ್ಪವ್ |

೯. ಅಕ್ಷರೈಃ ಸಂಕ್ತಿಃ | ೧೧. ನ್ಯಂಕುಸಾರಿಣೀ | ೧೫. ಪುರಸ್ತಾಧ್ಯೈಹತ್ಯೇ |

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಮಹಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಭೂತಮುರ್ವೀ ನಾರೀ ಯಹ್ವೀ ನ ರೋದಸೀ
ಸದಂ ನಃ ।

ತೇಭಿರ್ನಃ ಸಾತಂ ಸಹ್ಯಸ ಏಭಿರ್ನಃ ಸಾತಂ ಶೂಷಣಿ ॥ ೧ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಮಹಿ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತಿ | ಭೂತಂ | ಉರ್ವೀ ಇತಿ | ನಾರೀ ಇತಿ | ಯಹ್ವೀ ಇತಿ | ನ | ರೋದಸೀ
ಇತಿ | ಸದಂ | ನಃ |

ತೇಭಿಃ | ನಃ | ಸಾತಂ | ಸಹ್ಯಸಃ | ಏಭಿಃ | ನಃ | ಸಾತಂ | ಶೂಷಣಿ ॥ ೧ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಯುನಾಂ ಮಹ್ಯತ್ಯಂತಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥೋರ್ವೀ
ವಿಸ್ತೀರ್ಣೇ ಭೂತಂ | ಭವತಂ | ಕಿಂಚ ಯಹ್ವೀ ಮಹತ್ಯಾ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಾರೀ
ನ ಸ್ತ್ರಿಯಾವಿವ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಸದಂ ಸದಾ ಭವತಂ | ಕಿಂಚ ಯುನಾಂ ಶೂಷಣಿ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ
ಶತ್ರುಬಲೇ ಯುಷ್ಮದೀಯೈರೇಭಿಃ ಸಾಲನೈಃ ಸಾತಂ | ರಕ್ಷತಂ | ಕಿಂಚ ಯುಷ್ಮದೀಯೈಸ್ತೇಭಿಃ ತೈಃ
ಸಾಲನೈರ್ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಸಹ್ಯಸೋಽತಿಶಯೇನಾಸ್ಮಾನಭಿಭವಿತುಃ ಶತ್ರೋರಪಿ ಸಾತಂ | ರಕ್ಷತಂ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ | ಮಹಿ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ | ಉರ್ವೀ—ವಿಸ್ತೃತಿ
ಯುಳ್ಳವರಾಗಿ | ಭೂತಂ—ಆಗಿರಿ | ಯಹ್ವೀ—ಮಹತ್ತ್ವರೂಪವುಳ್ಳ | ರೋದಸೀ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ |
ನಾರೀ ನ—ಸ್ತ್ರೀಯರಂತೆ | ನಃ—ನಮಗೆ | ಸದಂ—ಸರ್ವದಾ ಅನುಕೂಲವುಳ್ಳವರಾಗಿರಿ | ಶೂಷಣಿ—
ನಮಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಬಲವುಳ್ಳ | ನಃ—ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ | ಏಭಿಃ—ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ಸಾತಂ—
ರಕ್ಷಿಸಿರಿ | ತೇಭಿಃ—ಅದೇ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸಹ್ಯಸಃ—ಬೆದರಿಸಿ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ |
ಸಾತಂ—ರಕ್ಷಿಸಿರಿ.

। ಛಾಂದೋಗ್ಯಃ ।

ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನೀವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ, ವಿಸ್ತೃತಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿರಿ. ಮಹತ್ತ್ವರೂಪವುಳ್ಳ
ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನಮ್ಮ ನಾರಿಯರಂತೆ ನಮಗೆ ಸರ್ವದಾ ಹಿತಕರರಾಗಿರಿ. ನಮಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ
ಬಲವುಳ್ಳ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿರಿ. ನಮ್ಮನ್ನು ಬೆದರಿಸಿ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿರಿ.

English Translation

Heaven and earth, be great and spacious; mighty Rodasi, be ever with us like wives; with these (your protections), protect us from (the foe who is) stronger (than we), with these protect us in the might (of our enemies).

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಯಜ್ಞೇಯಜ್ಞೇ ಸ ಮತ್ಯೋ ದೇವಾನ್ತೃಪರ್ಯತಿ ।

ಯಃ ಸುನ್ಮೈದೀರ್ಘಶ್ರುತ್ವಮ ಆವಿನಾಸಾತ್ಯೇನಾನ್ ॥ ೨ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಯಜ್ಞೇಯಜ್ಞೇ | ಸಃ | ಮತ್ಯಃ | ದೇವಾನ್ | ಸಪರ್ಯತಿ |

ಯಃ | ಸುನ್ಮೈಃ | ದೀರ್ಘಶ್ರುತ್ವತಮಃ | ಅತ್ರವಿನಾಸಾತಿ | ಏನಾನ್ ॥ ೨ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಸ ಮತ್ಯೋಮನುಷ್ಯೋ ಯಜ್ಞೇಯಜ್ಞೇ ಸರ್ವೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು ದೇವಾನ್ತೃವಾನ್ತೃಪರ್ಯತಿ ಪರಿಚರತಿ ಯೋ ದೀರ್ಘಶ್ರುತ್ವಮೋತೀತಯೇನ ದೀರ್ಘಸ್ಯ ಬಹೋಃ ಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ ಶ್ರೋತಾ ಯೋ ಮನುಷ್ಯಃ ಸುನ್ಮೈಃ ಸುಖಕರೈರ್ಹವಿರ್ಭೀರೇನಾನ್ದೇವಾನಾವಿನಾಸಾತಿ ಪರಿಚರತಿ | ಅಸುಖಕರೈರ್ಹವಿರ್ಭಿಃ ಕೃತಮುಪಿ ಕರ್ಮ ಸಮರ್ಥಂ ನ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಯಃ—ಯಾವ ಮಾನವನು | ದೀರ್ಘಶ್ರುತ್ವತಮಃ—ಅತಿ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಅನೇಕ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ | ಸುನ್ಮೈಃ—ಸುಖಕರವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ | ಏನಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಆವಿನಾಸಾತಿ—ಉಪಚರಿಸುವನೋ | ಸಃ ಮತ್ಯಃ—ಆ ಮಾನವನು | ಯಜ್ಞೇ ಯಜ್ಞೇ—ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೂ | ದೇವಾನ್—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ | ಸಪರ್ಯತಿ—ಪೂಜಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

। ಛಾಂದಾಃ ।

ಯಾವ ಮಾನವನು ಅತಿವಿಸ್ತೃತವಾದ ಅನೇಕ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಸುಖಕರವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉಪಚರಿಸುವನೋ ಆ ಮಾನವನು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೂ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಪೂಜಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

That man pleases the gods at every sacrifice who, being most versed in protracted texts, worships them with gratifying (oblations).

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವೇಷಾಮಿರಜ್ಯಮೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮುಹಃ |

ವಿಶ್ವೇ ಹಿ ವಿಶ್ವಮಹಸೋ ವಿಶ್ವೇ ಯಜ್ಞೇಷು ಯಜ್ಞಯಾಃ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವೇಷಾಂ | ಇರಜ್ಯಮಃ | ದೇವಾನಾಂ | ನಾಃ | ಮುಹಃ |

ವಿಶ್ವೇ | ಹಿ | ವಿಶ್ವಮಹಸಃ | ವಿಶ್ವೇ | ಯಜ್ಞೇಷು | ಯಜ್ಞಯಾಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವಿಶ್ವೇಷಾಮಿರಜ್ಯಮೋ ಭುವನಾನಾಮಿತ್ಯರಾಃ ದೇವಾನಾಂ ದ್ಯೋತಮಾನಾದಿಗುಣ-
ಯುಕ್ತಾನಾಂ ಭವತಾಂ ಮಹೋ ಮಹದ್ವಾರ್ವರಣೀಯಂ ಧನಂ ವಿದ್ಯತ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ತದಸ್ಮಭ್ಯಂ
ದತ್ತೇತಿ ಭಾವಃ | ಕಿಂಚ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ಯೂಯಂ ವಿಶ್ವಮಹಸೋ ವ್ಯಾಪ್ತತೇಜಸ್ವಾಃ | ಕಿಂಚ ವಿಶ್ವೇ
ಯೂಯಂ ಯಜ್ಞೇಷು ಯಜ್ಞಯಾ ಯಜ್ಞವ್ಯಾಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ವಿಶ್ವೇಷಾಂ—ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ | ಇರಜ್ಯಮಃ—ಈಶ್ವರರಾದ ಎಲೆ ದೇವತೆಗಳೇ | ದೇವಾನಾಂ—
ನಿಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗೂ ಸೇರಿದುದೂ | ಮಹತ್—ಮಹತ್ತಾದುದೂ | ನಾಃ—ಅಕರ್ಷಕವಾದುದೂ ಅದ ಧನವನ್ನು
(ನಮಗೆಲ್ಲ ಕೊಡಿರಿ) | ವಿಶ್ವೇ ಹಿ—ನೀವೆಲ್ಲರೂ | ವಿಶ್ವಮಹಸಃ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳವರು | ವಿಶ್ವೇ—
ನೀವೆಲ್ಲರೂ | ಯಜ್ಞೇಷು—ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ | ಯಜ್ಞಯಾಃ—ಪೂಜಾರ್ಹರಾಗಿದ್ದೀರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಈಶ್ವರರಾದ ಎಲೆ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗೂ ಸೇರಿದುದೂ, ಮಹತ್ತಾದುದೂ,
ಅಕರ್ಷಕವಾದುದೂ ಅದ ಧನವನ್ನು ನಮಗೆಲ್ಲ ಕೊಡಿರಿ. ನೀವೆಲ್ಲರೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳವರು.
ನೀವೆಲ್ಲರೂ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜಾರ್ಹರಾಗಿದ್ದೀರಿ.

English Translation

Lords of all worlds, (give us) the abundant wealth of the gods; for (you) all are endowed with great glory, (you) all are to be worshipped at the sacrifices,

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ತೇ ಘಾ ರಾಜಾನೋ ಅನ್ಯತಸ್ಯ ಮಂದ್ರಾ ಅರ್ಯಮಾ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣಃ
ಪರಿಜ್ಞಾ ।

ಕದ್ರುದ್ರೋ ನೃಣಾಂ ಸ್ತುತೋ ಮರುತಃ ಪುಷ್ಪಣೋ ಭಗಃ ॥ ೪ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ತೇ | ಘಾ | ರಾಜಾನಃ | ಅನ್ಯತಸ್ಯ | ಮಂದ್ರಾಃ | ಅರ್ಯಮಾ | ಮಿತ್ರಃ | ವರುಣಃ | ಪರಿಜ್ಞಾ |

ಕತ್ | ರುದ್ರಃ | ನೃಣಾಂ | ಸ್ತುತಃ | ಮರುತಃ | ಪುಷ್ಪಣಃ | ಭಗಃ ॥ ೪ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅರ್ಯಮಾ ದೇವೋ ಮಿತ್ರಶ್ಚ ಪರಿಜ್ಞಾ ಸರ್ವತೋ ಗಾಮೀ ಸರ್ವತ್ರಾಪ್ರತಿಹತಗತಿ-
ವರುಣೋನ್ಯೋ ದೇವಜನಶ್ಚತ್ವಿಗೈಃ ಸ್ತುತೋ ರುದ್ರಶ್ಚ ಪುಷ್ಪಣಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪೋಷಯಿತಾರೋ
ಮರುತಶ್ಚ ಭಗಶ್ಚ ಏತೇ ದೇವಾ ಮಂದ್ರಾಃ ಸರ್ವೈಃ ಸ್ತುತ್ಯಾಃ ಸಂತೋ ನೃಣಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಕತ್
ಸುಖಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತೇತಿ ಶೇಷಃ । ತೇ ಸರ್ವೇನ್ಯತಸ್ಯಾನ್ಯತಸ್ಯ ದೇವತಾ ರಾಜಾನೋ ಘಾ ।
ಈಶ್ವರಾಃ ಖಲು ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅರ್ಯಮಾ—ಅರ್ಯಮನೂ । ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರನೂ । ಪರಿಜ್ಞಾ—ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ । ವರುಣಃ—
ವರುಣನೂ । ಸ್ತುತಃ—ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿತನಾದ । ರುದ್ರಃ—ರುದ್ರನೂ । ಪುಷ್ಪಣಃ—ಜಗತ್ಪೋಷಕ
ರಾದ । ಮರುತಃ—ಮರುತ್ತುಗಳೂ । ಭಗಃ—ಭಗನೂ । ತೇ—ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಈ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ । ಮಂದ್ರಾಃ—
ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟು । ನೃಣಾಂ—ಮಾನವರಿಗೆ । ಕತ್—ಸುಖಪ್ರದರಾಗಿದ್ದಾರೆ । ಅನ್ಯತಸ್ಯ—
ಅನ್ಯತಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ । ರಾಜಾನಃ—ಪ್ರಭುಗಳೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ.

। ಛಾನಾರ್ಥಃ ।

ಅರ್ಯಮನೂ, ಮಿತ್ರನೂ, ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ವರುಣನೂ, ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿತನಾದ
ರುದ್ರನೂ, ಜಗತ್ಪೋಷಕರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೂ, ಭಗನೂ, ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಈ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟು
ಮಾನವರಿಗೆ ಸುಖಪ್ರದರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅನ್ಯತಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಪ್ರಭುಗಳೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ.

English Translation

They are the lords of the ambrosia, adorable,—Aryaman, Mitra, the circumambient Varuna, Rudra, who is hymned by the priests, the Maruts, Pushan, Bhaga.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಉತ ನೋ ನಕ್ತಮಪಾಂ ವೃಷಣ್ಣಸೂ ಸೂರ್ಯಾಮಾಸಾ ಸದನಾಯ
ಸಧನ್ಯಾ ।

ಸಚಾ ಯತ್ಸದ್ಯೇಷಾಮಹಿರ್ಬುಧ್ನೇಷು ಬುಧ್ನೈಃ ॥ ೫ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಉತ | ನಃ | ನಕ್ತಂ | ಅಪಾಂ | ವೃಷಣ್ಣಸೂ ಇತಿ ವೃಷಣ್ಣಾವಸೂ | ಸೂರ್ಯಾಮಾಸಾ | ಸದನಾಯ |
ಸಧನ್ಯಾ ।

ಸಚಾ | ಯತ್ | ಸಾದಿ | ಏಷಾಂ | ಅಹಿಃ | ಬುಧ್ನೇಷು | ಬುಧ್ನೈಃ ॥ ೫ ॥

॥ ನಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಉತಾಹಿ ಚ ಹೇ ವೃಷಣ್ಣಸೂ ವರ್ಷಣಧನಾವತ್ತಿನೌ ಯುವಾಮಪಾಮುದಕಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನೌ
ಸಧನ್ಯಾ ಸಧನ್ಯಾ ಸಮಾನಧನೌ ಸೂರ್ಯಾಮಾಸಾ ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸೌ ಬುಧ್ನೇಷ್ವಂತರಿಕ್ಷೇಷು
ನಿನಾಸಸ್ಥಾನೇಷು ಮೇಘೇಷು ಯದ್ಯೋಽಹಿರ್ಬುಧ್ನೈಃ ದೇವೋ ಸಾದಿ ಸೀದತಿ ತಿಸ್ಥತಿ ಏಷಾಮೇಭಿಃ
ಸಚಾ ಸಹ ಯುವಾಂ ನಕ್ತಂ ರಾತ್ರಾವಹನಿ ಚೋರುಷ್ಯತಮಿತಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣೇನ ಸಂಬಂಧಃ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಉತ—ಮತ್ತು | ವೃಷಣ್ಣಸೂ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಅಪಾಂ—ಉದಕ
ಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯರೂ | ಸಧನ್ಯಾ—ಸಮಾನವಾದ ಧನಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವರೂ ಆದ | ಸೂರ್ಯಾಮಾಸಾ—ಎಲೈ ಸೂರ್ಯ
ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಮಾ ದೇವತೆಗಳೇ | ನಕ್ತಂ—ಅಹೋರಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ | ಸದನಾಯ—ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಬನ್ನಿರಿ |
ಯತ್—ಯಾವ | ಅಹಿರ್ಬುಧ್ನೈಃ—ಅಹಿರ್ಬುಧ್ನೈಃ ದೇವನು | ಬುಧ್ನೇಷು—ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿ |
ಸಾದಿ—ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವನೋ ಅವನೂ ಸಹ | ಏಷಾಂ ಸಚಾ—ಈ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ (ನಮ್ಮನ್ನು ಅಹೋ
ರಾತ್ರವೂ ರಕ್ಷಿಸಲಿ).

ಃ ಛಾಂದಃ |

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳೇ, ಉದಕಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯರೂ, ಸಮಾನವಾದ ಧನಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಎಲೈ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಮಾ ದೇವತೆಗಳೇ, ಅಹೋರಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಬನ್ನಿರಿ. ಯಾವ ಅಹಿರ್ಬುದ್ಧ್ಯದೇವನು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವನೋ ಅವನೂ ಸಹ ಈ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation.

And (you two Ashwins) showering wealth, (you) sun and moon, (lords) of the waters, equally rich, (come) by night to our abode, when Ahirbudhnya sits down in their company in the firmamental (clouds).

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉತ ನೋ ದೇವಾನಾಂ ಅಶ್ವಿನಾ ಶುಭಸ್ವತೀ ಧಾಮುಭಿರ್ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ
ಉರುಷ್ಯತಾಂ |

ಮಹಃ ಸ ರಾಯ ಏಷತೇತಿ ಧನ್ವೇನ ದುರಿತಾ || ೬ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ ||

ಉತ | ನಃ | ದೇವಾ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಶುಭಃ | ಪತೀ | ಇತಿ | ಧಾಮುಭಿಃ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಉರುಷ್ಯತಾಂ |

ಮಹಃ | ಸಃ | ರಾಯಃ | ಆ | ಈಷತೇ | ಅತಿ | ಧನ್ವೇನ | ದುಃಷಿತಾ || ೬ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉತಾಪಿ ಚ ಶುಭಸ್ವತೀ ಶುಭಸ್ಯೋದಕಸ್ಯ ಪತೀ ಅಶ್ವಿನಾಶ್ವಿನಾ ದೇವಾ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ನಾಮುಭಿ-
ರಾತ್ಮೀಯೈಃ ಶರೀರೈರುರುಷ್ಯತಾಂ | ರಕ್ಷತಾಂ | ಕಿಂಚ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವಾತ್ಮೀಯೈಃ ಶರೀರೈರುರುಷ್ಯತಾಂ |
ರಕ್ಷೇತಾಂ | ಯಂ ಯಜಮಾನಂ ಪುರುಷಮಮಿ ದೇವಾ ರಕ್ಷಂತಿ ಸ ಮಹೋ ಮಹಾಂತಿ ರಾಯೋ
ಭನಾನ್ಯೇಷತೇ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಗಚ್ಛತಿ | ಕಿಂಚ ದುರಿತಾ ದುರಿತಾನಿ ಶೀಘ್ರಮತ್ಯತಿ-
ಗಂತಾತಿಕ್ರಾಂತಾ ಚ ಭವತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಧನ್ವೇನ ಯಥಾ ಪಥಿಕೋ ನಿರುದಕಾನ್ದೇಶಾನತಿ-
ಕ್ರಾಮತಿ ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಉತ—ಮತ್ತು | ಶುಭಸ್ವತೀ—ಉದಕಕ್ಕೆ ಒಡೆಯರೂ | ದೇವಾ—ದೇವತಾತ್ಮರೂ ಆದ | ಅಶ್ವಿನಾ—
ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಧಾಮುಭಿಃ—ತಮ್ಮ ಶರೀರಗಳೊಡನೆ ಬಂದು | ಉರುಷ್ಯತಾಂ—

ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ | ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ—ಮಿತ್ರಾವರುಣರೂ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ (ಇವರು ಯಾವ ಯಜಮಾನನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವರೋ) | ಸಃ—ಆ ಯಜಮಾನನು | ಮಹಃ—ಪ್ರಭೂತವಾದ | ರಾಯಃ—ಧನಗಳನ್ನು | ಏಷತೇ—ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ | ಧನ್ವೇವ—ಪ್ರಯಾಣಿಕನು ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ದಾಟುವಂತೆ | ದುರಿತಾ—ಕಷ್ಟತರವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು | ಅತಿ—ದಾಟುತ್ತಾನೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಉದಕಕ್ಕೆ ಒಡೆಯರೂ ದೇವತಾತ್ಮರೂ ಆದ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ತಮ್ಮ ಶರೀರಗಳೊಡನೆ ಬಂದು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಮಿತ್ರಾವರುಣರೂ ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಇವರಿಂದ ರಕ್ಷಿತನಾದ ಯಜಮಾನನು ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಯಾಣಿಕನು ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ದಾಟುವಂತೆ ಕಷ್ಟತರವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ದಾಟುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

And may the divine Ashwins, the lords of pure (water), and Mitra and Varuna protect us with their bodies; he (whom they protect) acquires ample riches, (and passes) through misfortunes as (a traveller through) a desert.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಉತ ನೋ ರುದ್ರಾ ಚಿನ್ಮುಳತಾಮೃತ್ತಿನಾ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸೋ ರಥ-
ಸ್ಪತಿರ್ಭಗಃ ।

ಯುಭುರ್ವಾಜ ಯುಭುಕ್ಷಣಃ ಪರಿಜ್ಞಾ ವಿಶ್ವವೇದಸಃ ॥ ೭ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಉತ | ನಃ | ರುದ್ರಾ | ಚಿತ್ | ಮೃಳತಾಂ | ಅಶ್ವಿನಾ | ವಿಶ್ವೇ | ದೇವಾಸಃ | ರಥಃ | ಪತಿಃ | ಭಗಃ |

ಯುಭುಃ | ವಾಜಃ | ಯುಭುಕ್ಷಣಃ | ಪರಿಜ್ಞಾ | ವಿಶ್ವವೇದಸಃ ॥ ೭ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಉತ ಚಿದಹಿ ಚ ರುದ್ರಾ ರುದ್ರಪುತ್ರಾವಶ್ವಿನಾಶ್ವಿನಾ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಮುಳತಾಂ | ಸುಖಯತಾಂ | ಕಂಚ ರಥಸ್ಪತೀ ರಥಸ್ಯ ಪತಿಃ ಪೂರ್ವಭರ್ವಾಜೋಽನ್ನವಾನ್ಪಗಶ್ಚ ಪರಿಜ್ಞಾ ಪರಿತೋ ಗಂತಾ ವಾಯುಶ್ಚೇತಿ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಸೋ ದೇವಾಃ ಸುಖಯಂತು | ಹೇ ವಿಶ್ವವೇದಸೋ ವಿಶ್ವವೇದಾಃ ಸರ್ವಪ್ರಜ್ಞಾಃ ಸರ್ವಧನಾ ವಾ ಹೇ ಯುಭುಕ್ಷಣೋ ಮಹಾಂತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾದಯೋ ದೇವಾಃ ಯೂಯಂ ಸುಖಯತ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಉತ ಚಿತ್-ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾದ ದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ | ರುದ್ರಾ-ರುದ್ರಪುತ್ರರೂ | ಅಶ್ವಿನಾ-
ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ | ನಃ-ನಮ್ಮನ್ನು | ವ್ಯುಳತಾಂ-ಸುಖಪಡಿಸಲಿ | ರಥಪತಿಃ-ರಥಕ್ಕೆ ಪಾಲಕನಾದ |
ಪೂಷನೂ | ಋಭುಃ-ಋಭುವೂ | ವಾಜಃ-ಅನ್ನವಂತನಾದ | ಭಗಃ-ಭಗನೂ | ಪರಿಜ್ಞಾ-ಸರ್ವತ್ರ
ಸಂಚರಿಸುವ ವಾಯುವೂ | ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ-ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ನಮಗೆ ಸುಖಪ್ರದರಾಗಲಿ | ವಿಶ್ವನೇದಸಃ-
ಸಕಲವನ್ನು ಅರಿತವರೂ | ಋಭುಕ್ಷಣಃ-ಮಹಾತ್ಮರೂ ಆದ ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಮಗೆ ಸುಖಪ್ರದರಾಗಿರಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ರುದ್ರಪುತ್ರರೂ, ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಸುಖಪಡಿಸಲಿ. ರಥಕ್ಕೆ ಪಾಲಕನಾದ ಪೂಷದೇವನೂ,
ಋಭುವೂ, ಅನ್ನವಂತನಾದ ಭಗನೂ, ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುವ ವಾಯುವೂ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ನಮಗೆ
ಸುಖಪ್ರದರಾಗಲಿ. ಸಕಲವನ್ನು ಅರಿತವರೂ, ಮಹಾತ್ಮರೂ ಆದ ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಮಗೆ ಸುಖಪ್ರದರಾಗಿರಿ.

English Translation

And may the Rudras, the Ahswins, make us happy, (may) the uni-
versal gods, the lord of chariots, Bhaga, Ribhu, Vaja, Ribhukshana, the
circumambient (Vayu), and the omniscient (deities make us happy).

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಋಭುಃ | ಋಭುಕ್ಷಾ | ಋಭುಃ | ವಿಧತಃ | ಮದಃ | ಆ | ತೇ | ಹರೀ | ಜೂಜುವಾನಸ್ಯ |
ವಾಜಿನಾ |

ದುಷ್ಟರಂ ಯಸ್ಯ ಸಾಮು ಚಿದ್ಧಧಗ್ವಜ್ಞೋ ನ ಮಾನುಷಃ || ೮ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಋಭುಃ | ಋಭುಕ್ಷಾಃ | ಋಭುಃ | ವಿಧತಃ | ಮದಃ | ಆ | ತೇ | ಹರೀ | ಇತಿ | ಜೂಜುವಾನಸ್ಯ |
ವಾಜಿನಾ |

ದುಷ್ಟರಂ | ಯಸ್ಯ | ಸಾಮು | ಚಿತ್ | ಋಧಕ್ | ಯಜ್ಞಃ | ನ | ಮಾನುಷಃ || ೮ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಋಭುಕ್ಷಾ ಮಹಾನಿಂದ್ರ ಋಭುರ್ಯಜ್ಞೇನ ಭಾತಿ | ಕಂಚ ವಿಧತಸ್ತಾಂ ಪರಿಚರತೋ
ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಮದೋ ಹರ್ಷೋಽಪ್ಯಋಭುರ್ಯಜ್ಞೇನ ಭಾತಿ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ಆ ಜೂಜುವಾನಸ್ಯಾತಿ-

ಶೀಘ್ರಮಾಗಚ್ಛತಸ್ತೇ ತವ ಹರೀ ಅಶ್ವಾವಸಿ ವಾಜಿನಾ ವಾಜಿನಾ ಬಲವಂತಾ | ಕಿಂಚ ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿ ಸಾಮ ಚಿದ್ಧೀಯಮಾನಂ ಸಾಮಾಸಿ ದುಷ್ಪರಂ ರಕ್ಷೋಭಿರಪ್ರಾಪಣೀಯಂ | ಏಷ ಯಜ್ಞೋ ಮಾನುಷೋ ಮನುಷ್ಯಸಾಧಾರಣೋ ನ ಕಿಂಚರ್ಧಕ್ ಪೃಥಕ್ | ದಿವ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಋಭುಕ್ಷಾಃ—ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಇಂದ್ರನು | ಋಭುಃ—ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ | (ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) | ವಿಧತಃ—ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಯಜಮಾನನ | ಮದಃ—ಹರ್ಷವೂ ಸಹ | ಋಭುಃ—ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ | ಆ ಜೂಜುವಾನಸ್ಯ—ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಬರುವ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಹರೀ—ಅಶ್ವಗಳೂ ಕೂಡ | ವಾಜಿನಾ—ಶಕ್ತಿಯುತನಾಗಿವೆ | ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಅದೇ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ | ಸಾಮ ಚಿತ್—ಗಾನರೂಪವಾದ ಸಾಮವೂ ಸಹ | ದುಷ್ಪರಂ—ರಾಕ್ಷಸರ ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ಮೀರಿದೆ | ಯಜ್ಞಃ—ಯಜ್ಞವು | ನ ಮಾನುಷಃ—ಮಾನವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದಲ್ಲ | ಋಧಕ್—ಅವರಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿ ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಭಾವಾರ್ಥಃ |

ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಇಂದ್ರನು ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಯಜಮಾನನ ಹರ್ಷವೂ ಸಹ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಬರುವ ನಿನ್ನ ಅಶ್ವಗಳೂ ಶಕ್ತಿಯುತನಾಗಿವೆ. ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಗಾನಾತ್ಮಕವಾದ ಸಾಮವನ್ನು ಅಸುರರು ಸಮೀಪಿಸಲಾರರು. ಯಜ್ಞವು ಮಾನವರಿಗೆ ಸಹಜವಾದ ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಅದು ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

English Translation.

The mighty (Indra) is resplendent (through the sacrifice), the joy of the worshipper is resplendent; vigorous are the two horses of you rapidly approaching, whose hymn is unassailable (by the Rakshasas); (this) sacrifice is apart, not human.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಕೃಧೀ ನೋ ಅಹ್ರಯೋ ದೇವ ಸವಿತಃ ಸ ಚ ಸ್ತುಷೇ ಮಘೋನಾಂ |

ಸಹೋ ನ ಇಂದ್ರೋ ವಹ್ನಿಭಿರ್ನೇಷಾಂ ಚರ್ಷಣೇನಾಂ ಚಕ್ರಂ ರಶ್ಮಿಂ ನ

ಯೋಯುವೇ || ೯ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಕೃಧಿ | ನಃ | ಅಹ್ರಯಃ | ದೇವ | ಸವಿತರಿತಿ | ಸಃ | ಚ | ಸ್ತುಷೇ | ಮಘೋನಾಂ |

ಸಹೋ ಇತಿ | ನಃ | ಇಂದ್ರಃ | ವಹ್ನಿಭಿಃ | ನಿ | ಏನಾಂ | ಚರ್ಷಣೇನಾಂ | ಚಕ್ರಂ | ರಶ್ಮಿಂ | ನ |
ಯೋಯುನೇ || ೯ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಸವಿತಃ ಪ್ರೇರಕ ನೋಽಸ್ಮಾನಹ್ರಯೋಽನವನತವದನಾನಲಜ್ಜಿತಾನ್ಯಧಿ | ಕುರು | ಕಿಂಚ
ಸ ತ್ವಂ ಮಘೋನಾಂ ಧನವತಾಂ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿಭಿರ್ಯುತ್ಪಿಗ್ನಿಃ ಸ್ತುಷೇ | ಸ್ತೂಯಸೇ |
ಇಂದ್ರೋ ವಹ್ನಿಭಿರ್ವೋಢ್ಯಭಿರ್ಮರುದ್ವಿಃ ಸಹ ಸಹೋ ಬಲಂ ಚರ್ಷಣೇನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ
ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ನಿ ಯೋಯುನೇ | ಭೃಶಂ ನಿಮಿಶ್ರಯತು | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಚಕ್ರಂ ರಥಸ್ಯ ಚಕ್ರಂ
ರಶ್ಮಿಂ ನ | ಯಥಾ ಚಕ್ರಾದಿಕಂ ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ದೇವ—ದೇವತಾತ್ಮನೂ | ಸವಿತಃ—ಜಗತ್ಪ್ರೇರಕನೂ ಆದ ಎಲೈ ಸವಿತೃವೇ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು |
ಅಹ್ರಯಃ—ಅವಮಾನದಿಂದ ವಿಮುಕ್ತರಾಗುವಂತೆ | ಕೃಧಿ—ಮಾಡು | ಸಃ—ನೀನು | ಮಘೋನಾಂ—ಧನ
ವಂತರಾದ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪುತ್ರಿಕೃಗಳಿಂದ | ಸ್ತುಷೇ—ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತೀಯೆ | ಚಕ್ರಂ—ರಥಚಕ್ರ
ವನ್ನೂ | ರಶ್ಮಿಂ ನ—ಕಡಿವಾಣವನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸುವಂತೆ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಹ್ನಿಭಿಃ—(ಉದಕವನ್ನು)
ವಹಿಸುವ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ | ಚರ್ಷಣೇನಾಂ—ಮಾನವರಾದ | ಏನಾಂ ನಃ—ನಮ್ಮೊಂದಿಗೆ | ಸಹಃ—
ಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ನಿ ಯೋಯುನೇ—ಒಂದುಗೂಡಿಸಿ ಸೇರಿಸಲಿ.

। ಛಾಂದಸ್ಸರ್ಥಃ ।

ದೇವತಾತ್ಮನೂ, ಜಗತ್ಪ್ರೇರಕನೂ ಆದ ಎಲೈ ಸವಿತೃವೇ, ನಮ್ಮನ್ನು ಅವಮಾನಾದಿಗಳಿಂದ ವಿಮುಕ್ತ
ರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು. ಧನವಂತರಾದ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪುತ್ರಿಕೃಗಳಿಂದ ನೀನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತೀಯೆ.
ರಥಚಕ್ರವನ್ನೂ ಕಡಿವಾಣವನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸುವಂತೆ ಇಂದ್ರನು ಉದಕವನ್ನು ವಹಿಸುವ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ
ಮಾನವರಾದ ನಮ್ಮೊಂದಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಒಂದುಗೂಡಿಸಿ ಸೇರಿಸಲಿ

English Translation

Make us, divine Savitri, free from shame; you are praised (by the
priests) of the opulent; may Indra, accompanied by the bearers (of water),
unite the strength of us men here, like the chariot-wheel and reins.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಏಷು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಧಾತಂ ಮಹದಸ್ಮೈ ವೀರೇಷು ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣ ಶ್ರವಃ |

ಪೃಕ್ಷಂ ವಾಜಸ್ಯ ಸಾತಯೇ ಪೃಕ್ಷಂ ರಾಯೋತ ತುರ್ವಣೇ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅ | ಏಷು | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತಿ | ಧಾತಂ | ಮಹತ್ | ಅಸ್ಮೈ ಇತಿ | ವೀರೇಷು | ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣ | ಶ್ರವಃ |

ಪೃಕ್ಷಂ | ವಾಜಸ್ಯ | ಸಾತಯೇ | ಪೃಕ್ಷಂ | ರಾಯಾ | ಉತ | ತುರ್ವಣೇ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಯುನಾಮಸ್ಮೈ ಅಸ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿಷ್ಟೇಷು ವೀರೇಷು ಪುತ್ರೇಷು ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣ ಸರ್ವಮನುಷ್ಯೋಪೇತಂ ಮಹಚ್ಛ್ರವೋ ಯಶ ಆ ಧಾತಂ | ಅಧತ್ತಂ | ದತ್ತಂ | ಕಿಂಚ ವಾಜಸ್ಯ ಬಲಸ್ಯ ಸಾತಯೇ ಸಂಭಜನಾಯ ಪೃಕ್ಷಂ ಪಾಲಕಮನ್ಯಂ ದತ್ತಂ | ಉತಾಪಿ ಚ ತುರ್ವಣೇ ಶತ್ರುಣಾಂ ತರಣಾಯ ರಾಯಾ ಧನೇನ ಸಹ ಪೃಕ್ಷಮನ್ಯಂ ದತ್ತಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ | ಅಸ್ಮೈ—ನಮಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ | ಏಷು ವೀರೇಷು—ಈ ವೀರಪುತ್ರರಲ್ಲಿ | ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೆ—ಸಕಲ ಮಾನವರೂ ತಿಳಿಯುವಂತೆ | ಮಹತ್ ಶ್ರವಃ—ಅಧಿಕವಾದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು | ಆ ಧಾತಂ—ಸ್ಥಾಪಿಸಿರಿ | ವಾಜಸ್ಯ—ಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ಸಾತಯೇ—ಸಂಪಾದಿಸಲು ಬೇಕಾದ | ಪೃಕ್ಷಂ—ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡಿರಿ | ಉತ—ಮತ್ತು | ತುರ್ವಣೇ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಓಡಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾದುದೂ | ರಾಯಾ—ಧನಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಆದ | ಪೃಕ್ಷಂ—ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡಿರಿ.

|| ಛಾಂದೋಗ್ಯ ||

ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನಮಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಈ ವೀರಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಮಾನವರಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡುವಂತೆ ಅಧಿಕವಾದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿರಿ. ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು ಬೇಕಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡಿರಿ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಓಡಿಸಲು ಸಹಾಯಕವೂ ಧನಯುಕ್ತವೂ ಆದ ಅನ್ನವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿರಿ.

English Translation.

Heaven and earth, grant to these our sons great renown, extending over all mankind; grant sustenance for the acquisition of strength, sustenance together with wealth for the overthrow (of enemies).

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಏತಂ ಶಂಸಮಿಂದ್ರಾಸ್ತಯುಷ್ವಂ ಕೂಚಿತ್ಸಂತಂ ಸಹಸಾವನ್ನಭಿಷ್ವಯೇ
ಸದಾ ಪಾಹ್ಯಭಿಷ್ವಯೇ ।

ಮೇದತಾಂ ವೇದತಾ ವಸೋ ॥ ೧೧ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಏತಂ | ಶಂಸಂ | ಇಂದ್ರ | ಅಸ್ತಯುಃ | ತ್ವಂ | ಕೂಚಿತ್ | ಸಂತಂ | ಸಹಸಾವನ್ | ಅಭಿಷ್ವಯೇ |
ಸದಾ | ಪಾಹಿ | ಅಭಿಷ್ವಯೇ |

ಮೇದತಾಂ | ವೇದತಾ | ವಸೋ ಇತಿ ॥ ೧೧ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ವಸೋ ವಾಸಯಿತಃ ಸಹಸಾವನ್ ಬಲವನ್ನಿಂದ್ರ ಅಸ್ತಯುರಸ್ಮಾನ್ನಾಮಯಮಾನಸ್ತ್ವಂ
ಕೂಚಿತ್ ಕೃಚಿದಪಿ ಸಂತಂ ಸ್ಥಿತಮೇತಮಿಮಂ ಶಂಸಂ ಸ್ತೋತಾರಮಭಿಷ್ವಯೇಭಿಲಷಿತಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಮಪಿ
ಚಾಭಿಷ್ವಯೇ ಯಾಗಾರ್ಥಂ ಸದಾ ಸರ್ವದಾ ಪಾಹಿ | ರಕ್ಷ | ಕಂಚ ವೇದತಾ ತ್ವದೀಯೇನ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇನ
ಸ್ತೋತಾರಂ ಮಾಂ ಮೇದತಾಂ | ಬುದ್ಯಸ್ವ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ವಸೋ—ವಸತಿದಾಯಕನೂ | ಸಹಸಾವನ್—ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಆದ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ |
ಅಸ್ತಯುಃ ತ್ವಂ—ನಮಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವ ನೀನು | ಏತಂ ಶಂಸಂ—ಈ ಸ್ತುತಿರರ್ಥನನ್ನು |
ಕೂಚಿತ್ ಸಂತಂ—ಇವನು ಎಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹ | ಅಭಿಷ್ವಯೇ—ಅವನ ಯಾಗ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿಯೂ | ಅಭಿಷ್ವಯೇ—
ಇಷ್ಟಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿಯೂ | ಸದಾ—ಯಾವಾಗಲೂ | ಪಾಹಿ—ರಕ್ಷಿಸು | ವೇದತಾ—ನಿನ್ನ ಉತ್ತಮವಾದ
ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ | ಮೇದತಾಂ—ಈ ಸ್ತುತಿರರ್ಥನನ್ನು ತಿಳಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ವಸತಿದಾಯಕನೂ, ಶಕ್ತಿಯುತನೂ, ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವ ನೀನು
ಈ ಸ್ತುತಿರರ್ಥನನ್ನು ಇವನು ಎಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅವನ ಯಾಗಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿಯೂ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿಯೂ
ಯಾವಾಗಲೂ ರಕ್ಷಿಸು. ನಿನ್ನ ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಈ ಸ್ತುತಿರರ್ಥನನ್ನು ತಿಳಿ.

English Translation

Mighty Indra, do you, who are well affected towards us, ever protect this worshipper wherever he may be, so that he may attain his desire; instruct me, Vasu, by your wisdom.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಏ॒ತಂ ಮೇ॑ ಸ್ತೋ॒ಮಂ ತ॒ನಾ ನ ಸೂ॑ರ್ಯೇ ದ್ವ್ಯ॒ತದ್ಯಾ॑ಮಾನಂ ವಾವೃ॒ಧಂತ॑
ನೃ॒ಣಾಂ ।

ಸಂ॒ವನ॑ನಂ ನಾಶ್ವ್ಯಂ ತಪ್ತೇ॒ವಾನ॑ಪಚ್ಯುತಂ ॥ ೧೨ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಏ॒ತಂ । ಮೇ॑ । ಸ್ತೋ॒ಮಂ । ತ॒ನಾ । ನ । ಸೂ॑ರ್ಯೇ । ದ್ವ್ಯ॒ತದ್ಯಾ॑ಮಾನಂ । ವಾವೃ॒ಧಂತ॑ । ನೃ॒ಣಾಂ ।
ಸಂ॒ವನ॑ನಂ । ನ । ಅಶ್ವ್ಯಂ । ತಪ್ತೇ॒ವಾನ॑ಪಚ್ಯುತಂ ॥ ೧೨ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ನೃಣಾಂ ನೇತ್ಯಾಣಾಂ ದೇವಶತ್ರುಣಾಂ ಸಂವನನಂ ನ ಸಂಭಜನಂ ಸಮ್ಯಗ್ವಿಂಶನಮಿವಾವಸ್ಥಿತಂ
ಮೇ ಮದೀಯಮೇತಮಿದಂ ಸ್ತೋಮಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ವಾವೃಧಂತ । ಋತ್ವಿಜೋ ವರ್ಧಯಂತು । ತತ್ರ
ದೃಷ್ಟಾಂತಃ । ಸೂರ್ಯೇ ದ್ವ್ಯತದ್ಯಾಮಾನಂ ದೀಪ್ತಗಮನಂ ತನಾ ನ ವಿಸ್ತೃತಾನ್ತೀನ್ವರ್ಧಯಂತಿ
ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ । ಅನಪಚ್ಯುತಂ ಚ್ಯುತಿರಹಿತಮಶ್ವಮಶ್ವಾರ್ಥಂ ರಥಂ ತಪ್ತೇವ ಯಥಾ ವರ್ಧಕೇ
ರಥಿಷ್ಠಾಗತೇಷು ಸಂಸ್ಕೃತಂ ರಥಂ ಸಂಸ್ಕಾರಸ್ಥಾನಾತ್ರೇರಯತಿ ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಸೂರ್ಯೇ—ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ । ದ್ವ್ಯತದ್ಯಾಮಾನಂ—ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ । ತನಾ ನ—
ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವಂತೆಯೂ । ತಪ್ತಾ—ರಥಕಾರನು । ಅನಪಚ್ಯುತಂ—ನಾಶರಹಿತವೂ । ಅಶ್ವ್ಯಂ ಇವ—
ಉತ್ತಮವಾದ ಅಶ್ವವನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಯೋಗ್ಯವೂ ಆದ ರಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವಂತೆಯೂ । ನೃಣಾಂ ಸಂವನನಂ ನ—
ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸುವ ಶತ್ರುನಾಶಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ । ಮೇ ಏತಂ ಸ್ತೋಮಂ—ನನ್ನ ಈ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ।
ವಾವೃಧಂತೆ—ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಸಂಸ್ಕರಿಸಿ ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸಲಿ.

। ಛಾಂದಸ್ಸರ್ಥಃ ।

ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವಂತೆಯೂ,
ನಾಶರಹಿತವೂ, ಉತ್ತಮವೂ ಅಶ್ವವನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಯೋಗ್ಯವೂ ಆದ ರಥವನ್ನು ರಥನಿರ್ಮಾಪಕನು ಸಂಸ್ಕರಿಸಿ

ನಿರ್ಮಿಸುವಂತೆಯೂ, ದೇವದ್ವೇಷಿಗಳಾದ ಅಸುರರನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ನನ್ನ ಈ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು
ಪುತ್ರಿಕೃಗಳು ಸಂಸ್ಕರಿಸಿ ಪುಷ್ಪಗೊಳಿಸಲಿ.

English Translation.

May (the priests) strengthen this my hymn, the destroyer of the
enemies (of the gods), of brilliant path like the rays in the sun, as the
carpenter (sends forth) the upright car.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ವಾ॒ನ॒ರ್ತ॒ ಯೇ॒ಷಾಂ॑ ರಾ॒ಯಾ ಯು॒ಕ್ತ್ಯೇ॒ಷಾಂ॑ ಹಿ॒ರ॒ಣ್ಮ॑ಯಾ ।

ನೇ॒ಮು॒ಧಿತಾ॑ ನ ಪೌಂ॒ಸ್ಯಾ ವೃ॒ಥೇ॒ವ ವಿ॒ಷ್ವಾಂ॑ತಾ ॥ ೧೩ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ವ॒ನ॒ರ್ತ॒ | ಯೇ॒ಷಾಂ॑ | ರಾ॒ಯಾ | ಯು॒ಕ್ತಾ | ವಿ॒ಷ್ವಾಂ॑ | ಹಿ॒ರ॒ಣ್ಮ॑ಯಾ ।

ನೇ॒ಮು॒ಧಿತಾ॑ | ನ | ಪೌಂ॒ಸ್ಯಾ | ವೃ॒ಥಾ॒ಇವ॑ | ವಿ॒ಷ್ವಾಂ॑ತಾ ॥ ೧೩ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಯೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಸ್ವಭೂತೇನ ರಾಯಾಸ್ತಭ್ಯಂ ದಾತವ್ಯೇನ ಧನೇನ ಯುಕ್ತಾ
ಸ್ತುತಿರಾನವರ್ತ ತೇಷಾಮೇಷಾಮರ್ಥಾಯ ಹಿರಣ್ಮಯಾ ಹಿರಣ್ಮಯಾ ಹಿರಣ್ಮಾಲಂಕಾರವಪ್ರೀತಿಕರಾ-
ಸ್ತುನ್ಮುಖಾತ್ಪುನಃಪುನರಾನವರ್ತತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಪೌಂಸ್ಯಾ ಪೌಂಸ್ಯಾನಿ ಬಲಾನಿ
ನೇಮುಧಿತಾ ನ ನೇಮುಧಿತಾ ಸಂಗ್ರಾಮೇ | ವಿಷ್ವಾಂತಾ ವ್ಯಾಪ್ತವಸಾನಾ ವೃಥೇವ ಯಥಾ
ಘಟಿಕಾಯಂತ್ರಮಾಲಾ ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ನೇಮುಧಿತಾ—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ಪೌಂಸ್ಯಾ—ಬಲಪ್ರದರ್ಶನ ಅಥವಾ ಪರಾಕ್ರಮಗಳು | ವೃಥಾ—
ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ | ವಿಷ್ವಾಂತಾ ನ—ಜಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವಂತೆ | ಯೇಷಾಂ—ಯಾವ ದೇವತೆ
ಗಳಲ್ಲಿರುವ | ರಾಯಾ—ನಮಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಧನದಿಂದ | ಯುಕ್ತಾ—ಸಹಿತವಾದ ಸ್ತುತಿಯು |
ವನರ್ತ—ನಮ್ಮಿಂದ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ | ವಿಷ್ವಾಂ—ಅದೇ ದೇವತೆಗಳನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ | ಹಿರಣ್ಮಯಾ—
ಹಿರಣ್ಮಾಲಂಕಾರದಂತೆ ಪ್ರಿಯಕರವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳು ನಮ್ಮಿಂದ ಪಠಿತವಾಗುತ್ತವೆ.

। ಛಾಂದಸ್ಸು ।

ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಪ್ರದರ್ಶನದಿಂದ ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ನಾವು ಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅದರಂತೆ
ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಧನವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸುವರ್ಣಾಭರಣಗಳಂತೆ ಪ್ರಿಯಕರವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು
ಪಠಿಸಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಧನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation

Those whose (praise) arrives, accompanied by wealth, of them it is (as) a golden (ornament), like manly powers in battle reaching the conclusion, as it were, without an effort.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವರು ನಮಗೆ ಕೊಡಬೇಕೆಂದಿರುವ ಧನವಿರುವುದು. ಆ ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ನಾವು ಅವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಾವು ನಮ್ಮ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ತೋರಿ ಬಲಪ್ರದರ್ಶನದಿಂದ ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಗೆಲ್ಲುತ್ತೇವೆ. ಅದರಂತೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಧನವನ್ನು ನಾವು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸುವರ್ಣಾಭರಣಗಳಂತೆ ಅವರಿಗೆ ಹಿತಕರವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ಸಂತೋಷ ವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಎಂದರೆ ಅವರು ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಪ್ರೀತರಾಗಿ ನಮಗೆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಪ್ರ ತದ್ವುಃಶೀಮೇ ಪೃಥವಾನೇ ವೇನೇ ಪ್ರ ರಾಮೇ ವೋಚಮಸುರೇ
ಮಘವತ್ಸು ।

ಯೇ ಯುಕ್ತ್ವಾಯ ಪಂಚ ಶತಾಸ್ತಯು ಪಥಾ ವಿಶ್ರವ್ಯೇಷಾಂ || ೧೪ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಪ್ರ | ತತ್ | ದುಃಶೀಮೇ | ಪೃಥವಾನೇ | ವೇನೇ | ಪ್ರ | ರಾಮೇ | ವೋಚಂ | ಅಸುರೇ |
ಮಘವತ್ಸು ।

ಯೇ | ಯುಕ್ತ್ವಾಯ | ಪಂಚ | ಶತಾ | ಅಸ್ತಯು | ಪಥಾ | ವಿಶ್ರವಿ | ಏಷಾಂ || ೧೪ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಯೇ ದೇವಾಃ ಪಂಚ ಶತಾ ಶತಾನಿ ರಥಾನ್ಯುಕ್ತ್ವಾಯಾಶ್ವೈರ್ಯುಕ್ತ್ವಾಸ್ತಯುಕ್ತ್ವಾನ್ಯಾಃ
ಸಂತಃ ಪಥಾ ಯಜ್ಞಮಾರ್ಗೇಣ ಗಚ್ಛಂತಿ ತೇಷಾಮೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ವಿಶ್ರವಿ ದೇವಾನಾಂ
ಲೋಕೇ ನಾನಾವಿಶೇಷೇಣ ಶ್ರಾವಕಗುಣಯುಕ್ತಂ ತತ್ಸ್ತೋತ್ರಂ ದುಃಶೀಮೇ ದುಃಶೀಮನಾಮ್ನಿ

ಪೃಥವಾನೇ | ಪೃಥವಾನಃ ಪೃಥಿಃ | ತಸ್ಮಿನ್ ವೇನೇ ಚಾಸುರೇ ಬಲವತಿ ರಾಮೇ ಚೈತೇಷು ರಾಜಸು
ಪ್ರ ವೋಚಂ | ಪ್ರಬ್ರವೀಮಿ | ಪ್ರಖ್ಯಾಪಯಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಘವತ್ಸ್ವನೈಷು ಧನವತ್ಸ್ವ ಚ
ಪ್ರಖ್ಯಾಪಯಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಯೇ—ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು | ಪಂಚ ಶತಾ—ಐನೂರು ರಥಗಳನ್ನು | ಯುಕ್ತ್ವಾಯ—ಅಶ್ವ
ಗಳೊಡನೆ ಯೋಜಿಸಿ | ಪಥಾ—ಯಜ್ಞಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬರುವರೋ | ಏಷಾಂ—ಅದೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ | ಅಸ್ಮಯು—
ನಮ್ಮ ಮೇಲಿರುವ ಅಭಿಮಾನವು | ವಿಶ್ರಾವಿ—ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು ಎಂಬ | ತತ್—ಈ ಪ್ರಶಂಸಾ ವಾಕ್ಯವನ್ನು |
ದುಃಶೀಮೇ—ದುಃಶೀಮನಲ್ಲಿಯೂ | ಪೃಥವಾನೇ—ಪೃಥವಾನನಲ್ಲಿಯೂ | ವೇನೇ—ವೇನನಲ್ಲಿಯೂ |
ಅಸುರೇ—ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ | ರಾಮೇ—ರಾಮನಲ್ಲಿಯೂ | ಪ್ರ ವೋಚಂ—ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ | ಮಘ-
ವತ್ಸ್ವ—ಧನವಂತರಾದ ಉಳಿದ ರಾಜರಲ್ಲಿಯೂ | ಪ್ರ—ಹೇಳುತ್ತೇನೆ.

। ಛಾಂದಾಲ್ಪಃ ।

ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು ಐನೂರು ರಥಗಳನ್ನು ಅಶ್ವಗಳೊಡನೆ ಯೋಜಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬರುವರೋ
ಅದೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಮ್ಮ ಮೇಲಿರುವ ಅಭಿಮಾನವು ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು ಎಂಬ ಈ ಪ್ರಶಂಸಾವಾಕ್ಯವನ್ನು ದುಃಶೀ
ಮನಲ್ಲಿಯೂ, ಪೃಥವಾನನಲ್ಲಿಯೂ, ವೇನನಲ್ಲಿಯೂ, ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ರಾಮನಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ.
ಧನವಂತರಾದ ಉಳಿದ ರಾಜರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

This I proclaim in the presence of Duhsima, Prithavana, Vena, the
mighty Rama, and (other) opulent (princes): those who (come), having
yoked five hundred (chariots), their affection for us is renowned on the road.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅಧೀನ್ವತ್ಸ್ರ ಸಸ್ತತಿಂ ಚ ಸಸ್ತ ಚ |

ಸದ್ಯೋ ದಿದಿಷ್ಟ ತಾನ್ವಃ ಸದ್ಯೋ ದಿದಿಷ್ಟ ಸಾರ್ಥಃ ಸದ್ಯೋ ದಿದಿಷ್ಟ
ಮಾಯವಃ || ೧೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಧಿ | ಇತ್ | ನು | ಅತ್ರ | ಸಸ್ತತಿಂ | ಚ | ಸಸ್ತ | ಚ |

ಸದ್ಯಃ | ದಿದಿಷ್ಟ | ತಾನ್ವಃ | ಸದ್ಯಃ | ದಿದಿಷ್ಟ | ಸಾರ್ಥಃ | ಸದ್ಯಃ | ದಿದಿಷ್ಟ | ಮಾಯವಃ || ೧೫ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅತ್ರೈಷು ರಾಜಸು ತಾನೋ ನಾನುರ್ವಿರ್ಗವಾಂ ಸಪ್ತ ಚ ಸಪ್ತತಿಂ ಚ ನು ಹ್ವಪ್ರಂ ಸದ್ಯ ಇತ್ ಸದ್ಯ ಏನಾಧಿ ದಿದಿಷ್ಟ | ಅಧಿಪೂರ್ವೋ ದಿಶಿರ್ಯಾಚನಾರ್ಥಃ | ಯಯಾಚೇ | ಕಂಚ ಪಾರ್ಥೋ ನಾನು ಯುವನಾಶ್ವನಾನುಕಸ್ಯ ಕುಲೇ ಪೃಥೋಃ ಪುತ್ರಃ ಕಶಿ ತ್ಸದ್ಯ ಏವ ಗವಾಂ ಸಪ್ತಸಪ್ತತಿಮಧಿ ದಿದಿಷ್ಟ | ಕಂಚ ಮಾಯವೋಽಪಿ ಸದ್ಯ ಏನಾಧಿ ದಿದಿಷ್ಟ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅತ್ರ—ಈ ರಾಜರಲ್ಲಿ | ತಾನ್ವಃ—ತಾನ್ವನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯು | ಸಪ್ತ ಚ ಸಪ್ತತಿಂ ಚ—ಎಪ್ಪತ್ತೇಳು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು | ಸದ್ಯ ಇತ್—ಒಡನೆಯೇ | ಅಧಿ ದಿದಿಷ್ಟ—ಬೇಡಿದನು | ಪಾರ್ಥ್ಯಃ—ಪೃಥುವಿನ ಪುತ್ರನು | ಸದ್ಯಃ—ಒಡನೆಯೇ | ದಿದಿಷ್ಟ—ಅದೇ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಬೇಡಿದನು | ಮಾಯವಃ—ಮಾಯವನೂ | ಸದ್ಯಃ—ಒಡನೆಯೇ | ದಿದಿಷ್ಟ—ಅದನ್ನೇ ಬೇಡಿದನು.

ಃ ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ರಾಜರಿಂದ ತಾನ್ವನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯು ಎಪ್ಪತ್ತೇಳು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಬೇಡಿದನು. ಪಾರ್ಥ್ಯನೂ, ಮಾಯವನೂ ಸಹ ಅದನ್ನೇ ಬೇಡಿದರು.

English Translation

Amongst them Tanwa promptly demanded seven-and-seventy (cows), Parthya demanded promptly, Mayava demanded promptly.

ಕೊಂಭತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಪೀಠಿಕೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಗ್ರಾವಾಣಃ ಎಂಬುದು ದೇವತೆಯು. ಗ್ರಾವಾಣಃ ಎಂದರೆ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಲ್ಲುಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಅದ್ರಿ ಎಂತಲೂ ಬೇರೆ ಹೆಸರಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾವ ಗಳನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಲ್ಲದೆ, ಇದೇ ಮಂಡಲದ ೯೪ ಮತ್ತು ೧೭೫ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಗ್ರಾವಗಳೇ ದೇವತೆಯು. ಇತರ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಾವಸ್ತುತಿಯ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಈ ಗ್ರಾವಗಳನ್ನು ಬಹಳ ಗೌರವದಿಂದ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದರಲ್ಲದೆ ಈ ಗ್ರಾವಗಳಿಂದ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗ ಉಂಟಾಗುವ ಶಬ್ದವು ಬಹಳ ಮಧುರವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಆ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹಿತಕರವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಆ ಶಬ್ದವಿದ್ದೆಡೆಗೆ ಇಂದ್ರನು ತಪ್ಪದೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದನೆಂದೂ ಅನೇಕವಿಧವಾದ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ. ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೋಮ ಲತೆಯನ್ನು ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೋಮಲತೆಗಳಿಂದ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ ಕ್ರಮವನ್ನೂ, ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಇತರ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಮಾಡುವುದು ಅಪ್ರಕೃತವಾಗಲಾರದು.

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆಗಲವಾದ ತಳಭಾಗವೂ ಕಯ್ಯಿಂದ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಉದ್ದವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಕಲ್ಲನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಒರಳಿನಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕುಟ್ಟಿ ಹಿಂಡಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು.

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವಾಗ ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ಕ್ರಮವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವೆವು— ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ, ಹಿಂಡಿ, ಬಟ್ಟಿಯಿಂದ ಸೋಸಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಅದಕ್ಕೆ ಮೊಸರು, ಹಾಲು, ಹಿಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಬೆರೆಸಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ ಬಳಿಕ ಯಜಮಾನ ಋತ್ವಿಜರು ತಾವೂ ಪಾನಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ದಿನಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಸಾಯಂಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಭಿವಷಣ ಅಥವಾ ಸವನವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಃಸವನವೆಂದೂ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಸವನಕ್ಕೆ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವೆಂದೂ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಸವನಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಸವನವೆಂದೂ ಹೆಸರು.

ಸೋಮಲತೆಯು ಈಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ನದೀತೀರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆಯೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಹು ಪ್ರಯಾಸದಿಂದ ತಂದು ಅಥವಾ ತಂದವರಿಂದ ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈಗಲೂ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮವಿಕ್ರಯವೆಂಬ ಕರ್ಮವು ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದು.

ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ರುಚಿಯನ್ನಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಲವು ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡುವರು. ಈ ಮಿಶ್ರಣಕ್ಕೆ ಆಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಹಾಲನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಗವಾಶಿರವೆಂದೂ, ಮೊಸರನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ದಧ್ಯಾಶಿರವೆಂದೂ, ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಯವಾಶಿರವೆಂದೂ, ಹೇಳುವರು. ಸೋಮರಸವು ತೀವ್ರವೆಂದು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಆಗ ಅದು ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ವಾಸನೆಯಿಂದ ಅಥವಾ ರುಚಿಯಿಂದ (pungent flavour) ಕೂಡಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆದ ಮೇಲೆ ಉಳಿಯುವ ಸಿಪ್ಪೆಯಂತಿರುವ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಋಜೀಷವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಆ ಕ್ರಮವನ್ನು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ಗ್ರಾವಾಅಥವಾ ಅದ್ರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಷವಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮರದ ಹೆಲಗೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಲತೆಯು ಹೊಸದಾಗಿದ್ದರೆ ರಸವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಎಂದರೆ ಕುಯಿದು ತಂದು ಕೆಲವು ದಿನಗಳಾಗಿದ್ದರೆ, ಅವುಗಳನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆ ಹಾಕಿದ್ದು ಅನಂತರ ಅವುಗಳನ್ನು ಜರ್ಮದಮೇಲೆ ತಂದಿರಿಸುವರು. ಬಳಿಕ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು. ಹೀಗೆ ತೆಗೆದ ರಸದಲ್ಲಿ ಲತೆಯ ಸಿಪ್ಪೆಗಳು, ಚೂರುಗಳು ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ರಸವನ್ನು ಕೈಗಳ ಬೆರಳಸಂದಿಗಳಿಂದಾಗಲಿ, ಪವಿತ್ರವೆಂಬ ಜಾಲರಿ ಅಥವಾ ಬಟ್ಟಿಯಿಂದಾಗಲಿ, ಕುರಿಯ ತುಬಟದಿಂದಾಗಲಿ ಶೋಧಿಸುವರು. ಈ ರೀತಿ ಶೋಧಿಸಿದ ರಸವು ಕತ್ತಲಗಳಲ್ಲದೆ ಶುಭ್ರವಾಗಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಶುಕ್ರ, ಶುಚಿ, ಎಂದು ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಈ ರಸವು ಮಾಸಲುಗೊಂಪು ಅಥವಾ ಹಳದಿ ಮಿಶ್ರವಾದ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರು

ವುದು. ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ವಾಯುವಿಗೂ ಶುದ್ಧವಾದ ಎಂದರೆ, ಆಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳ ಬೆರಕೆಯಿಲ್ಲದ ಸೋಮರಸವನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸುವುದು ರೂಢಿಯು. ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಧಾನ್ಯದಹಿಟ್ಟು ಇವುಗಳನ್ನು ಬೆರಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದುಂಟು. ಅವುಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಗನಾಶಿರ, ದಧ್ಯಾಶಿರ, ಯನಾಶಿರ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ.

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಪ್ರೈತ ಇತಿ ಚತುರ್ದಶರ್ಚಂ ಚತುರ್ಥಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಕದ್ವಾಃ ಪುತ್ರೈಸ್ತ ಸರ್ಪಸ್ಯಾರ್ಬುದಸ್ಯಾರ್ಷಂ ಪಂಚನಿಾ ಸಪ್ತಮಿಾ ಚತುರ್ದಶೀ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಃ ಶಿಷ್ಟಾ ಏಕಾದಶ ಜಗತ್ಯಃ | ಸೋಮಾಭಿಷವಾರ್ಥಾ ಗ್ರಾವಾ-
ಣೋಽತ್ರ ದೇವತಾ | ತಥಾ ಜಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಪ್ರೈತೇ ಷಳೂನಾ ಸರ್ಪೋಽರ್ಬುದಃ ಕಾದ್ರವೇಯೋ ಗ್ರಾವ್ಲೋಽಸ್ತಾತ್ಪಂಚಮ್ಯಂತೇ ತ್ರಿಷ್ಟುಭೌ ಸಪ್ತಮಿಾ ಚೇತಿ || ಗ್ರಾವಸ್ತೋತ್ರ ಏತತ್ಸೂಕ್ತಂ | ಸೂತ್ರತಂ ಚ | ಪ್ರೈತೇ ವದಂತಿತ್ಯರ್ಬುದಂ ಪ್ರಾಗುತ್ಪನ್ನಮಾಯಾ ಆ ವ ಋಂಜಸೇ ಪ್ರ ವೋ ಗ್ರಾವಾಣ ಇತಿ ಸೂಕ್ತಯೋಃ | ಅ. ೫-೧೨ | ಇತಿ | ಯದ್ವಾ | ಇದಮೇಕಮೇವ ಸೂಕ್ತಂ ಗ್ರಾವಸ್ತೋತ್ರಂ | ಸೂತ್ರತಂ ಚ | ಅರ್ಬುದಮೇವೇತ್ಯೇಕೇ ಪ್ರ ವೋ ಗ್ರಾವಾಣ ಇತ್ಯೇಕೇ | ಅ. ೫-೧೨ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಪ್ರೈತೇ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಎಂಟನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಕದ್ರಾವಿನ ಪುತ್ರನಾದ ಅರ್ಬುದಃ ಸರ್ಪಃ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು; ಸೋಮಾಭಿಷವಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳೇ ದೇವತೆಯು; ಈ ಸೂಕ್ತದ ಐದು, ಏಳು ಮತ್ತು ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪಂಚಮ್ಯಂತೇ ಉಳಿದ ಹನ್ನೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಜಗತೀಭಂದಸ್ಯವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಪ್ರೈತೇ ಷಳೂನಾ ಸರ್ಪೋಽರ್ಬುದಃ ಕಾದ್ರವೇಯೋ ಗ್ರಾವ್ಲೋಽಸ್ತಾತ್ಪಂಚಮ್ಯಂತೇ ತ್ರಿಷ್ಟುಭೌ ಸಪ್ತಮಿಾ ಚ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾಭಿಷವಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಪ್ರೈತೇ ವದಂತಿತ್ಯರ್ಬುದಂ ಪ್ರಾಗುತ್ಪನ್ನಮಾಯಾ ಆ ವ ಋಂಜಸೇ ಪ್ರ ವೋ ಗ್ರಾವಾಣ ಇತಿ ಸೂಕ್ತಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೫-೧೨) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು ಅಥವಾ ಈ ಸೂಕ್ತವೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಗ್ರಾವಸ್ತುತಿಯು ಎಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಅರ್ಬುದಮೇವೇತ್ಯೇಕೇ ಪ್ರ ವೋ ಗ್ರಾವಾಣ ಇತ್ಯೇಕೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೫-೧೨) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೯೪

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೮ | ಸೂಕ್ತ—೯೪ |

ಪ್ರೈತ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೪ | ವರ್ಗ—೨೯, ೩೦, ೩೧ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಪಂಚ್ಯ—೧೪ ||

ಋಷಿ—ಅರ್ಬುದಃ ಕಾದ್ರವೇಯಃ ಸರ್ಪಃ ||

ದೇವತಾ—ಗ್ರಾವಾಣ ||

ಭಂದಃ—೧-೪, ೬, ೮-೧೩. ಜಗತೀ | ೫, ೭, ೧೪. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪ್ರೈತೇ ವದಂತು ಪ್ರ ವಯಂ ವದಾಮು ಗ್ರಾವಭ್ಯೋ ವಾಚಂ ವದತಾ

ವದದ್ಭ್ಯಃ |

ಯದದ್ರಯಃ ಪರ್ವತಾಃ ಸಾಕಮಾಶನಃ ಶ್ಲೋಕಂ ಘೋಷಂ ಭರಥೇಂ-

ದ್ರಾಯ ಸೋಮಿನಃ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ | ಏತೇ | ವದಂತು | ಪ್ರ | ವಯಂ | ವದಾಮು | ಗ್ರಾವಭ್ಯಃ | ವಾಚಂ | ವದತ | ವದತ್‌ಭ್ಯಃ |

ಯತ್ | ಅದ್ರಯಃ | ಪರ್ವತಾಃ | ಸಾಕಂ | ಆಶನಃ | ಶ್ಲೋಕಂ | ಘೋಷಂ | ಭರಥ | ಇಂದ್ರಾಯ |

ಸೋಮಿನಃ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಏತೇ ಗ್ರಾವಾಣಿ ಉಪಲಾಃ ಪ್ರ ವದಂತು | ಅಭಿಷವಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವಂತು | ವಯಂ ಯಜಮಾನಾ ವದದ್ಭ್ಯೋಽಭಿಷವಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವದ್ಭ್ಯೋ ಗ್ರಾವಭ್ಯೋ ಗ್ರಾವಾಣುರ್ಥಾಯ ವಾಚಂ ಪ್ರ ವದಾಮು | ಕಂಚಿ ಹೇ ಋತ್ವಿಜಃ ಯೂಯಮಸಿ ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣಾಂ ವಾಚಂ ವದತ | ಪಠತ | ಯದ್ಯದಾದ್ರಯ ಅದರಣೀಯಾ ದೃಢಾ ಆಶನಃ ಸೋಮಾಭಿಷವಾರ್ಥಂ ಕ್ಷಿಪ್ರಕಾರಿಣಃ ಪರ್ವತಾ ಗ್ರಾವಾಣಃ ಸರ್ವೇ ಯೂಯಂ ಸಾಕಂ ಸಹೇಂದ್ರಾಯೇಂದ್ರಾರ್ಥಂ ಶ್ಲೋಕಂ ಶ್ರೋತವ್ಯಂ ಘೋಷಮುಭಿಷವಶಬ್ದಂ ಭರಥ ಘೋಷಯಥ ತದಾನೀಂ ಸೋಮಿನಃ ಸೋಮವಂತಃ ಸೋಮೇನ ತೃಪ್ತಾ ಭವಥ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಏತೇ—ಈ ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಪುಗಳು | ಪ್ರ ವದಂತು—ಹಿಂಡುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡಲಿ | ವಯಂ—ನಾವೂ | ವದದ್ಭ್ಯಃ—ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವ | ಗ್ರಾವಭ್ಯಃ—ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಪುಗಳಿಗೋಸ್ಕರ | ವಾಚಂ—ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ವಾಕ್ಯವನ್ನು | ಪ್ರ ವದಾಮು—ಪಠಿಸೋಣ (ಎಲೈ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳೇ) | ವದತ—ನೀವೂ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪಠಿಸಿರಿ | ಅದ್ರಯಃ—ದೃಢವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವರೂ | ಆಶನಃ—ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡಲಿ ಆತುರವುಳ್ಳವರೂ ಅದೆ | ಪರ್ವತಾಃ—ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಳೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಸಾಕಂ—ನೀವು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ | ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರಾರ್ಥವಾಗಿ | ಶ್ಲೋಕಂ—ಕೇಳಲು ಹಿತಕರವಾದ | ಘೋಷಂ—ಶಬ್ದವನ್ನು | ಭರಥ—ಮಾಡುತ್ತಿರುವಿರೋ ಆಗ | ಸೋಮಿನಃ—ನೀವು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುತ್ತೀರಿ.

॥ ಛಾಂದಾಃ ॥

ಈ ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡಲಿ. ನಾವೂ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಸ್ತುತಿ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪಠಿಸೋಣ. ಎಲೈ ಮುಕ್ತಿಕೃತಗಣೇ, ನೀವೂ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪಠಿಸಿರಿ. ದೃಢವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವರೂ, ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡಲು ಆತುರವುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಣೇ, ಯಾವಾಗ ನೀವು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಇಂದ್ರಾರ್ಥವಾಗಿ ಕೇಳಲು ಹಿತಕರವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವಿರೋ, ಆಗ ನೀವು ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುತ್ತೀರಿ.

English Translation

Let these (stones) speak ; let us reply to the speaking stones, and do you (priests) utter (praise) ; when, solid, quick-moving stones, you utter the noise of praise together to Indra, (then you become) full of the Soma juice.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಗ್ರಾವಭ್ಯಃ—ಗ್ರಾವಾಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಗ್ರಾವಾಣೋ ಹಂತೇರ್ವಾ, ಗೃಹ್ಣಾತೇರ್ವಾ । (ನಿ. ೯-೯).

ಎಂದರೆ ಗ್ರಾವನ್ ಶಬ್ದವು ಕೊಲ್ಲು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಹಿಂಸಾಗತೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಗೃ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವಾಗ ಲತೆಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜುವುದರಿಂದ ಲತೆಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ಕೊಂದಂತಾಗುವುದು. ಕಲ್ಲುಗಳು ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸೋಮಾಭಿಷವಣಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ಗ್ರಾವಾಣಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮತ್ತು ಸೋಮಾಭಿಷವಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಗ್ರಾವಾಣಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಅಥವಾ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಗೃಹ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ಗ್ರಾವಾಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗ ಈ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಗ್ರಾವಾಣಃ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಪ್ರವದಂತೇತೇ ಪ್ರವದಾಮು ವಯಂ ಗ್ರಾವಭ್ಯೋ ವಾಚಂ ವದತ ವದದ್ಭ್ಯೋ ಯದದ್ರಯಃ
ಪರ್ವತಾ ಅದರಣೀಯಾಃ ಸಹ ಸೋಮಮಾಶವಃ ಸ್ತುಪ್ರಕಾರಿಣಃ, ಶ್ಲೋಕಃ ಶ್ವಸೋತೇಃ,
ಘೋಷೋ ಘುಷ್ಯತೇಃ । ಸೋಮಿನೋ ಯೂಯಂ ಸ್ಥೇತಿ ವಾ ಸೋಮಿನೋ
ಗೃಹೇಷ್ವಿತಿ ವಾ ॥

(ನಿ. ೯-೯)

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಈ ಕಲ್ಲುಗಳು ಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗ ಶಬ್ದಮಾಡಲಿ. ನಾವು ಸಹ (ಮುಕ್ತಿಕೃತಗಳು) ಈ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನೆದ್ದೇಶಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸೋಣ ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯುಮೊದಲಾದ ಮುಕ್ತಿಕೃತರೇ ನೀವೂ ಸಹ

ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಕಲ್ಪುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರಿ. ಈ ದೊಡ್ಡಕಲ್ಪುಗಳು ಅದರದಿಂದ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಡಬೇಕು ಮತ್ತು ಇವು ಸೋಮಲತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿ ಅವುಗಳ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವಂತೆ (ಪಾನಮಾಡುವಂತೆ) ಕಾಣುತ್ತಿರುವವು. ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಳೇ, ಸೋಮಾಭಿಷವವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಅಥವಾ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾಭಿಷವದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದ ನೀವು ಇಂದ್ರನ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಬೇಗನೆ ಹಿತಕರವೂ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಧ್ವನಿಗೈವುದೂ ಆದ ಶಬ್ದವನ್ನು (ಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗ) ಮಾಡಿರಿ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕೇಳು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಶೃಙ್ಗಾತುವಿನಿಂದ ಶ್ಲೋಕಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಹಿತಕರವಾದ, ಶ್ರಾವ್ಯವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಘುಷ್ಠಾತುವಿನಿಂದ ಘೋಷಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಉಚ್ಚಧ್ವನಿಯೆಂದರ್ಥ.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಏತೇ | ವದಂತಿ | ಶತವತ್ಸಹಸ್ರವದಭಿ | ಕ್ರಂದಂತಿ | ಹರಿತೇಭಿರಾಸಭಿಃ ।

ವಿಷ್ವೀ | ಗ್ರಾವಾಣಃ | ಸುಕ್ಯತಃ | ಸುಕ್ಯತ್ಯಯಾ | ಹೋತತ್ತ್ವಿತ್ವೋರ್ವೇ | ಹವಿರದ್ಯ-
ಮಾಶತ || ೧ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಏತೇ | ವದಂತಿ | ಶತವತ್ | ಸಹಸ್ರವತ್ | ಅಭಿ | ಕ್ರಂದಂತಿ | ಹರಿತೇಭಿಃ | ಅಸಭಿಃ ।

ವಿಷ್ವೀ | ಗ್ರಾವಾಣಃ | ಸುಕ್ಯತಃ | ಸುಕ್ಯತ್ಯಯಾ | ಹೋತುಃ | ಚಿತ್ | ಪೂರ್ವೇ | ಹವಿರಾದ್ಯಂ ।
ಅಶತ || ೧ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಶತವತ್ಸಹಸ್ರವತ್ ಯಥಾ ಶತಂ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಸಹಸ್ರವದಪರಿಮಿತಾ ಮನುಷ್ಯಾಶ್ಚ ವದಂತಿ ತದ್ವದೇತೇ ಗ್ರಾವಾಣೋ ವದಂತಿ | ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವಂತಿ | ಕಿಂಚ ಹರಿತೇಭಿಃ ಸೋಮಸಂಸರ್ಗಾದ್ಧರಿತ-ವರ್ಜ್ಯರಾಸಭಿರಾಸ್ಮೈರಭಿ ಕ್ರಂದಂತಿ | ಸೋಮಮುಖಲಕ್ಷ್ಯ ದೇವಾನಾಹ್ವಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚ ಸುಕ್ಯತಃ ಶೋಭನಕರ್ಮಾಣೋ ಗ್ರಾವಾಣೋ ವಿಷ್ವೀ ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಹೋತುರ್ದೇವಾನಾನಾಮಾಹ್ವಾತುರಗ್ನೇಃ ಪೂರ್ವೇ ಚಿತ್ ಪೂರ್ವಮೇವಾದ್ಯಂ ಭಕ್ಷಣೀಯಂ ಹವಿರಾಶತ | ಪ್ರಾಪ್ತುಂವಂತಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಶತವತ್ ಸಹಸ್ರವತ್—ಸಾವಿರಾರು ಜನರು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವಂತೆ | ಏತೇ—ಈ ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಪುಗಳು | ವದಂತಿ—ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ | ಹರಿತೇಭಿಃ—ಪಚ್ಚಿವರ್ಣವುಳ್ಳ | ಅಸಭಿಃ—ಮುಖಗಳಿಂದ | ಅಭಿ ಕ್ರಂದಂತಿ—ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ | ಸುಕ್ಯತಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳ | ಗ್ರಾವಾಣಃ—

ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು | ವಿಷ್ಣು—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ | ಹೋತುಃ ಪೂರ್ವೇ ಚಿತ್—ಹೋತೃರೂಪನಾದ
ಅಗ್ನಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ | ಅದ್ಯಂ—ಭಕ್ಷಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ | ಹವಿಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಆಶತ—
ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. (ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ)

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ಸಾವಿರಾರು ಜನರು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವಂತೆ ಈ ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ.
ಪಚ್ಚಿವರ್ಣವುಳ್ಳ ಮುಖಗಳಿಂದ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ. ಉತ್ತಮನಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳ ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು
ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಹೋತೃರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಭಕ್ಷಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ
ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. (ಪಾನಮಾಡುತ್ತವೆ)

English Translation

They roar like a hundred, like a thousand (men); they cry aloud
with green-tinted faces; obtaining the sacrifice, the pious stones through
their piety partake of the sacrificial food, even before (Agni), the invoker
(of the gods).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜುವಾಗ ಉಂಟಾಗುವ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಸಾವಿರಾರು ಜನರು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ
ಮಾಡುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಎಂದರೆ ಬಹಳ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದ ಮಾಡುವವು ಎಂದರ್ಥವು.

ಹರಿತೇಭಿಃ ಆಶಭಿಃ—ಹಸುರುವರ್ಣದ ಮುಖಗಳಿಂದ; ಸೋಮಲತೆಗಳೂ ಅವುಗಳಿಂದ ಹೊರಸೂಸುವ
ರಸವೂ ಪಚ್ಚಿವರ್ಣ ಎಂದರೆ ಹಸಿರುವರ್ಣದ್ದಾಗಿರುವವು. ಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ಹಸಿರಾದ ಸೋಮ
ರಸವು ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಆ ಕಲ್ಲುಗಳು ಹಸಿರುಬಣ್ಣದ ಮುಖಗಳಿಂದ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಿರುವವು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ
ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಹೋತುಃ ಚಿತ್ ಪೂರ್ವೇ ಅದ್ಯಂ ಹವಿಃ ಆಶತ—ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗಲೇ ಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ
ರಸವು ಮೆತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಕಲ್ಲುಗಳೇ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಎಂದರೆ ಹೋತೃ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ
ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿದಂತಾಯಿತೆಂದು ಋಷಿಯ ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಏತೇ ವದಂತ್ಯವಿದನ್ತನಾ ಮಧು ನ್ಯೂಂಖಯಂತೇ ಅಧಿ ಪಕ್ಷ ಆಮಿಷಿ |

ವೃಕ್ಷಸ್ಯ ಶಾಖಾನುರುಣಸ್ಯ ಬಸ್ಪತಸ್ತೇ ಸೂಭರ್ವಾ ವೃಷಭಾಃ ಪ್ರೇಮಾ

ರಾವಿಷುಃ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಏತೇ | ವದಂತಿ | ಅವಿದನ್ | ಅನಾ | ಮಧು | ನಿ | ಉಂಖಯಂತೇ | ಅಧಿ | ಪಕ್ವೇ | ಅಮಿಷಿ |
 ವೃಕ್ಷಸ್ಯ | ಶಾಖಾಂ | ಅರುಣಸ್ಯ | ಬಪ್ಸತಃ | ತೇ | ಸೂಭರ್ವಾಃ | ವೃಷಭಾಃ | ಪ್ರ | ಈಂ | ಅರಾವಿಷುಃ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅರುಣಸ್ಯಾರುಣವರ್ಣಸ್ಯ ವೃಕ್ಷಸ್ಯ ಶಾಖಾಂ ಬಪ್ಸತೋ ಭಕ್ಷಯಂತಸ್ತೇ ಸೂಭರ್ವಾಃ ಶೋಭನ-
 ಭಕ್ಷಾ ವೃಷಭಾಃ ಪ್ರೇಮರಾವಿಷುಃ | ಪ್ರರುವಂತಿ | ಯಥಾ ಪಕ್ವ ಅಮಿಷ್ಯಧ್ಯಾಮಿಷೇ ಕ್ರವ್ಯಾದೋ
 ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕಾಶ್ಚ ಮಾಂಸವಿಷಯೇ ಯಥಾ ನ್ಯೂಂಖಯಂತೇ ಶಬ್ದವಿಶೇಷಂ ಕುರ್ವಂತಿ ತದ್ವದೇತೇ
 ಗ್ರಾವಾಣೋ ವದಂತಿ | ತಬ್ಧಂ ಕುರ್ವಂತಿ | ಕಿಂಚ ಮಧು ಮದಕರಂ ಸೋಮಮನಾಸ್ಯೇನಾವಿದನ್ |
 ಲಭಂತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಏತೇ—ಈ ಗ್ರಾವಗಳು | ವದಂತಿ—ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ | ಅನಾ—ತಮ್ಮ ಮುಖಗಳಿಂದ | ಮಧು—
 ರುಚಿಕರವಾದ ಸೋಮವನ್ನು | ಅವಿದನ್—ಹೊಂದುತ್ತವೆ | ಪಕ್ವೇ—ಪಕ್ವಮಾಡಿದ | ಅಮಿಷಿ ಅಧಿ—ಮಾಂಸದ
 ಮುಂದೆ ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕರು ಶಬ್ದಮಾಡುವಂತೆ | ನ್ಯೂಂಖಯಂತೇ—ಅಧಿಕವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ | ಅರುಣಸ್ಯ—
 ಹೊಂಬಣ್ಣದ | ವೃಕ್ಷಸ್ಯ—ವೃಕ್ಷದ | ಶಾಖಾಂ—ಕೊಂಬೆಯನ್ನು | ಬಪ್ಸತಃ—ಭಕ್ಷಿಸುವವೂ | ಸೂಭರ್ವಾಃ—
 ಉತ್ತಮವಾದ ಭಕ್ಷಣವುಳ್ಳವೂ | ವೃಷಭಾಃ—ಶಕ್ತಿಯುತವೂ ಆದ ಗ್ರಾವಗಳು | ಪ್ರ ಈಂ ಅರಾವಿಷುಃ—ಅಧಿಕ
 ವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ.

|| ಛಾನಾರ್ಥಃ ||

ಈ ಗ್ರಾವಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ. ತಮ್ಮ ಮುಖಗಳಿಂದ ರುಚಿಕರವಾದ ಸೋಮವನ್ನು
 ಹೊರಸೂಸುತ್ತವೆ ಪಕ್ವಮಾಡಿದ ಮಾಂಸದ ಮುಂದೆ ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕರು ಶಬ್ದಮಾಡುವಂತೆ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಶಬ್ದ
 ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಹೊಂಬಣ್ಣದ ವೃಕ್ಷದ ಲತೆಯನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವವೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಭಕ್ಷಣವುಳ್ಳವೂ ಶಕ್ತಿಯುತವೂ ಆದ
 ಗ್ರಾವಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ.

English Translation.

The speak, they received into their mouth the sweet (Soma juice),
 they roar (like the eaters of flesh) over the roasted meat: chewing the
 branch of the purple tree, the voracious bulls have bellowed.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಬೃಹದ್ವದಂತಿ ಮದಿರೇಣ ಮದಿನೇಂದ್ರಂ ಕ್ರೋಶಂತೋಽವಿದನ್ಮನಾ
 ಮಧು |

ಸಂರಭ್ಯಾ ಧೀರಾಃ ಸ್ವಸ್ತಭಿರನರ್ತಿಷ್ಠಾರಾಘೋಷಯಂತಃ ಪೃಥಿವೀ-
ಮುಪಬ್ಧಿಭಿಃ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಬೃಹತ್ | ವದಂತಿ | ಮದಿರೇಣ | ಮಂದಿನಾ | ಇಂದ್ರಂ | ಕ್ರೋಶಂತಃ | ಅವಿದನ್ | ಅನಾ | ಮಧು |
ಸಂರಭ್ಯ | ಧೀರಾಃ | ಸ್ವಸ್ತಭಿಃ | ಅನರ್ತಿಷ್ಠಾಃ | ಆಘೋಷಯಂತಃ | ಪೃಥಿವೀಂ | ಉಪಬ್ಧಿಭಿಃ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಮದಿರೇಣ ಮದಕರೇಣ ಮಂದಿನಾಭಿಷೂಯಮಾಣೇನ ಸೋಮೇನೇಂದ್ರಂ ಕ್ರೋಶಂತ
ಅಹ್ವಯಂತ ಏತೇ ಗ್ರಾವಾಣೋ ಬೃಹದತ್ಯಂತಂ ವದಂತಿ | ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವಂತಿ | ಕಿಂಚಾನಾಸ್ಯೇನ ಮಧು
ಮದಕರಂ ಸೋಮಮವಿದನ್ | ಅಲಭಂತ | ಕಿಂಚಿ ಸಂರಭ್ಯ ಸಂರಬ್ಧಾ ಭೂತ್ವಾ ಧೀರಾ ಧೃಷ್ಟಾಃ
ಸಂತ ಉಪಬ್ಧಿಭಿಃ ಶಬ್ದೈಃ ಪೃಥಿವೀಮಾಘೋಷಯಂತಃ ಪೂರಯಂತಃ ಸ್ವಸ್ತಭಿರಂಗುಲಿಭಿಃ ಸಹಾ-
ನರ್ತಿಷ್ಠಾಃ | ನೃತ್ಯಂತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ

ಮದಿರೇಣ—ಹರ್ಷಕಾರಕವೂ | ಮಂದಿನಾ—ಹಿಂಡಲ್ಪಡುವುದೂ ಆದ ಸೋಮದೊಡನೆ | ಇಂದ್ರಂ—
ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಕ್ರೋಶಂತಃ—ಕೂಗತಕ್ಕ ಈ ಗ್ರಾವಗಳು | ಬೃಹತ್—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ | ವದಂತಿ—ಶಬ್ದಮಾಡು-
ತ್ತವೆ | ಅನಾ—ತಮ್ಮ ಮುಖದಿಂದ | ಮಧು—ರುಚಿಕರವಾದ ಸೋಮವನ್ನು | ಅವಿದನ್—ಹೊಂದುತ್ತವೆ |
ಧೀರಾಃ—ದೃಢವಾದ ಗ್ರಾವಗಳು | ಸಂರಭ್ಯ—ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ | ಉಪಬ್ಧಿಭಿಃ—ತಮ್ಮ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ | ಪೃಥಿವೀಂ—
ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು | ಅಘೋಷಯಂತಃ—ತುಂಬುತ್ತ | ಸ್ವಸ್ತಭಿಃ—ಬೆರಳುಗಳೊಡನೆ | ಅನರ್ತಿಷ್ಠಾಃ—ನರ್ತನ
ಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಭಾವಾರ್ಥಃ

ಹರ್ಷಕಾರಕವೂ, ಹಿಂಡಲ್ಪಡುವುದೂ ಆದ ಸೋಮದೊಡನೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೂಗಿ ಕರೆಯತಕ್ಕ ಗ್ರಾವಗಳು
ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ. ತಮ್ಮ ಮುಖದಿಂದ ರುಚಿಕರವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ದೃಢವಾದ
ಗ್ರಾವಗಳು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ತಮ್ಮ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ತುಂಬುತ್ತ ಬೆರಳುಗಳೊಡನೆ ನರ್ತನಮಾಡುತ್ತವೆ.

English Translation

They cry aloud calling upon Indra with the intoxicating effused
(Soma), they took the sweet juice into their mouth, seized by the sister
(fingers) the bold stones danced, filling the earth with shouts,

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸುಪರ್ಣಾ ನಾಚಮುಕ್ತತೋಪ ದ್ಯವ್ಯಾಖರೇ ಕೃಷ್ಣಾ ಇಷಿರಾ ಅನರ್ತಿಷುಃ |
 ನೈಗಿಣ್ಣಿ ಯಂತುಪರಸ್ಯ ನಿಷ್ಕೃತಂ ಪುರು ರೇತೋ ದಧಿರೇ ಸೂರ್ಯ-
 ತ್ವಿತಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸುಪರ್ಣಾಃ | ನಾಚಂ | ಅಕ್ರತ | ಉಪ | ದ್ಯವಿ | ಅಖರೇ | ಕೃಷ್ಣಾಃ | ಇಷಿರಾಃ | ಅನರ್ತಿಷುಃ |
 ನೈಗಿ | ನಿ | ಯಂತಿ | ಉಪರಸ್ಯ | ನಿಷ್ಕೃತಂ | ಪುರು | ರೇತಃ | ದಧಿರೇ | ಸೂರ್ಯತ್ವಿತಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸುಪರ್ಣಾಃ ಸುಪತನಾ ಗ್ರಾನಾಣ ಉಪೋಪಲಕ್ಷ್ಯ ಸಮೀಪೇ ದ್ಯವ್ಯಂತರಿಕ್ಷೇ ನಾಚಮುಭಿಷವ-
 ಶಬ್ದಮುಕ್ತತ | ಕುವಂತಿ | ಕಂಚಾಖರೇ | ಮೃಗಾಣಾಂ ವ್ರಜ ಅಖರಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನಿಷಿರಾ ಗಮನಶೀಲಾಃ
 ಕೃಷ್ಣಾಃ ಕಷ್ಟಮೃಗಾ ಇವ ಸೂರ್ಯತ್ವಿತಃ ಸೂರ್ಯವಚ್ಛೇತವರ್ಣಾ ದ್ರಷ್ಟಾ ಅನರ್ತಿಷುಃ | ನೈತ್ಯಂತಿ |
 ನಿಷ್ಕೃತಂ ಗ್ರಾವಭಿಃ ಪೀಡಿತಂ ಸದುಪರಸ್ಯೋಪಲಸ್ಯ ನೈಗಧೋಮುಖಂ ಸೋಮಂ ನಿ ಯಂತಿ |
 ನಿಗಮಯಂತಿ | ಕಂಚ ಪುರು ಬಹು ರೇತಃ ಸೋಮಲಕ್ಷಣಮುದಕಂ ದಧಿರೇ | ಧಾರಯಂತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಸುಪರ್ಣಾಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಚಲನವುಳ್ಳ ಗ್ರಾವಗಳು | ಉಪ ದ್ಯವಿ—ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ |
 ನಾಚಂ—ಹಿಂಡುವ ಶಬ್ದವನ್ನು | ಅಕ್ರತ—ಮಾಡುತ್ತವೆ | ಅಖರೇ—ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ | ಇಷಿರಾಃ—ಸಂಚಾರ
 ಶೀಲಿಗಳಾದ | ಕೃಷ್ಣಾಃ—ಕಷ್ಟಮೃಗಗಳಂತೆ | ಅನರ್ತಿಷುಃ—ನೈತ್ಯಮಾಡುತ್ತವೆ | ನಿಷ್ಕೃತಂ—ಹಿಂಡಿದ
 ಸೋಮವನ್ನು | ಉಪರಸ್ಯ ನೈಗಿ—ಕಲ್ಲುಗಳ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ | ನಿ ಯಂತಿ—ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ |
 ಸೂರ್ಯತ್ವಿತಃ—ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಶುಭ್ರವರ್ಣವುಳ್ಳ ಅವು | ಪುರು—ಅಧಿಕವಾದ | ರೇತಃ—ಸೋಮರೂಪವಾದ
 ರಸವನ್ನು | ದಧಿರೇ—ಧರಿಸುತ್ತವೆ.

|| ಛಾಂದಸ್ ||

ಉತ್ತಮವಾದ ಚಲನವುಳ್ಳ ಗ್ರಾವಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಹಿಂಡುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ
 ಸಂಚಾರಶೀಲಿಗಳಾದ ಕೃಷ್ಣಮೃಗಗಳು ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ನರ್ತನಮಾಡುವಂತೆ ಇವೂ ನರ್ತನಮಾಡುತ್ತವೆ. ಹಿಂಡಿದ
 ಸೋಮವನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಶುಭ್ರವರ್ಣವುಳ್ಳ ಅವು ಅಧಿಕವಾದ
 ಸೋಮರೂಪದ ರಸವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತವೆ. (ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುತ್ತವೆ)

English Translation

The well-gliding stones made a noise in the firmament; they danced (like) the black deer in the stall; they exude down from the upper stone the expressed (juice); white as the sun they yield abundant moisture.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉಗ್ರಾ ಇನ ಪ್ರವಹಂತಃ ಸಮಾಯಮುಃ ಸಾಕಂ ಯುಕ್ತಾ ವೃಷಣೋ
ಬಿಭ್ರತೋ ಧುರಃ |

ಯಚ್ಚ ಸಂತೋ ಜಗ್ರಸಾನಾ ಅರಾವಿಷುಃ ಶೃಣ್ಣ ಏಷಾಂ ಪ್ರೋಥಘೋ
ಅರ್ವತಾಮಿನ || ೬ ||

ಪದಪಾಠಃ ||

ಉಗ್ರಾಃ ಇನ | ಪ್ರವಹಂತಃ | ಸಮಾಯಮುಃ | ಸಾಕಂ | ಯುಕ್ತಾಃ | ವೃಷಣಃ | ಬಿಭ್ರತಃ | ಧುರಃ |
ಯತ್ | ಶೃಷಂತಃ | ಜಗ್ರಸಾನಾ | ಅರಾವಿಷುಃ | ಶೃಣ್ಣೇ | ಏಷಾಂ | ಪ್ರೋಥಘಃ | ಅರ್ವತಾಂ ಇನ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವೃಷಣಃ | ಫಲಂ ವರ್ಷತೀತಿ ವೃಷಾ ಯಜ್ಞಃ | ತಸ್ಯ ಧುರೋ ಧುರಂ ಭಾರಂ ಬಿಭ್ರತೋ
ಧಾರಯಂತ ಏತೇ ಗ್ರಾವಾಣಃ ಸಾಕಂ ಸೋಮೇನ ಸಹ ಯುಕ್ತಾಃ ಸಂತಃ ಪ್ರವಹಂತೋ ರಥಂ
ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಮೋಧಾರ ಉಗ್ರಾ ಉದ್ಗೂರ್ಣಾ ಅಶ್ವಾ ಇನ ಸಮಾಯಮುಃ | ಸಮಾಯಜ್ಞಂತಿ |
ಅಯತಾ ಭವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ಯದಾ ಶೃಷಂತೋಽಭಿಷವಸಮಯ ಉತ್ಪತ್ತಿನಿಪತನವ್ಯಾಪಾರಜನಿತೇನ
ನಾಯುನಾ ಶೃಷಂತ ಇನ ಸ್ಥಿತಾ ಗ್ರಾವಾಣೋ ಜಗ್ರಸಾನಾಃ ಸೋಮಂ ಗ್ರಸಮಾನಾ ಅರಾವಿಷುಃ
ಶಬ್ದಾಯಂತೇ ತದಾನೀಮೇಷಾಂ ಗ್ರಾವಾಣಾಂ ಸಂಬಂಧೀ ಪ್ರೋಥಘೋ ಮುಖಾಚ್ಛಬ್ದಃ ಶೃಣ್ಣೇ |
ಶ್ರೂಯತೇ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಅರ್ವತಾಮಿನಾಶ್ವಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನೋ ಮುಖಾದ್ಧೇವಾಶಬ್ದೋ
ಯಥಾ ತದ್ದದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಪ್ರವಹಂತಃ—ರಥವನ್ನು ವಹಿಸುವವನು | ಉಗ್ರಾಃ—ಅಧಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು ಆದ ಅಶ್ವಗಳಂತೆ |
ವೃಷಣಃ—ಫಲವರ್ಷಕವಾದ ಯಜ್ಞದ | ಧುರಃ—ಭಾರವನ್ನು | ಬಿಭ್ರತಃ—ವಹಿಸಿದ ಈ ಗ್ರಾವಗಳು | ಸಾಕಂ
ಯುಕ್ತಾಃ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು | ಸಮಾಯಮುಃ—ಕರ್ಮನಿರತವಾಗುತ್ತವೆ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ |

ಜಗ್ರಸಾನಾಃ—ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು | ಶ್ವಸಂತಃ—ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಸಿರುಬಿಡುವಂತೆ | ಅರಾವಿಮುಃ—ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆಯೋ ಆಗ | ಏಷಾಂ—ಇವುಗಳ | ಪ್ರೋಥಃ—ಮುಖದಿಂದ ಹೊರಡುವ ಶಬ್ದವು | ಅವತಾಂ ಇವ—ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಸಿರು ಬಿಡುವ ಕುದುರೆಗಳ ಶಬ್ದದಂತೆ | ಶೃಷ್ಟೇ—ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಕೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುವವೂ, ಅಧಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವೂ ಆದ ಅಶ್ವಗಳಂತೆ ಫಲವರ್ಷಕವಾದ ಯಜ್ಞದ ಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿದ ಈ ಗ್ರಾವಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಕರ್ಮನಿರತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವಾಗ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಉಸಿರುಬಿಡುವಂತೆ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆಯೋ, ಆಗ ಇವುಗಳ ಮುಖದಿಂದ ಹೊರಡುವ ಶಬ್ದವು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಸಿರುಬಿಡುವ ಕುದುರೆಗಳ ಶಬ್ದದಂತೆ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಕೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

English Translation.

Bearing the burden of the sacrifice, yoked with (the Soma) they exerted themselves like spirited horses; when panting and extracting (the Soma) they cried aloud, their snorting is heard like that of horses.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದಶಾವನಿಭ್ಯೋ ದಶಕಕ್ಷ್ಯೇಭ್ಯೋ ದಶಯೋಕ್ತ್ರೇಭ್ಯೋ ದಶಯೋಜನೇಭ್ಯಃ |

ದಶಾಭೀಶುಭ್ಯೋ ಅರ್ಚತಾಜರೇಭ್ಯೋ ದಶ ಧುರೋ ದಶ ಯುಕ್ತಾ

ವಹದ್ಭ್ಯಃ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದಶಾವನಿಭ್ಯಃ | ದಶಕಕ್ಷ್ಯೇಭ್ಯಃ | ದಶಯೋಕ್ತ್ರೇಭ್ಯಃ | ದಶಯೋಜನೇಭ್ಯಃ |

ದಶಾಭೀಶುಭ್ಯಃ | ಅರ್ಚತ | ಅಜರೇಭ್ಯಃ | ದಶ | ಧುರಃ | ದಶ | ಯುಕ್ತಾಃ | ವಹದ್ಭ್ಯಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದಶಾವನಿಭ್ಯಃ | ಕರ್ಮಾಣ್ಯವಂತಿ ಗಚ್ಛಂತೀತ್ಯವನಯಃ | ದಶಾವನಯೋಽಂಗುಲಯೋ ಯೇಷಾಂ ಗ್ರಾಹಕಶ್ಚೇನ ಸಂಬಂಧಿನಸ್ತೇ ದಶಾವನಯಃ | ತಾನ್ಗಾವ್ವಃ | ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥೇ | ದಶಕಕ್ಷ್ಯೇಭ್ಯಃ | ಕಕ್ಷ್ಯಾಃ ಪ್ರಕಾಶಕಾ ಅಂಗುಲಯೋ ಯೇಷಾಂ ತೇ ದಶಕಕ್ಷ್ಯಾಃ | ತಾನ್ | ದಶಯೋಕ್ತ್ರೇಭ್ಯಃ | ಯೋಕ್ತ್ರವದ್ವಂಧನೇ ಸಾಧನಭೂತಾ ದಶಾಂಗುಲಯೋ ಯೇಷಾಂ ತಾನ್ | ದಶಯೋಜನೇಭ್ಯಃ | ಸೋಮೇನ ಸಹ ಯೋಜನೇ ಸಾಧನಭೂತಾ ದಾರಾಶಾಂಗುಲಯೋ ಯೇಷಾಂ

ತಾನ್ | ದಶಭೀಶುಭ್ಯಃ | ಕರ್ಮಾಣ್ಯುಭಿಶೋ ವ್ಯಾಪ್ತವಂತೀತ್ಯುಭೀಶವೋಽಂಗುಲಯೋ ದಶ ಯೇಷಾಂ
ತಾನ್ | ಅಜರೇಭ್ಯೋ ಜರಾನಿವರ್ಜಿತಾಸ್ತಶ ದಶಭಿಧೂರೋ ಧೂರ್ಭಿರ್ಹಿಸಿತ್ಯುಭಿಃ | ತ್ವತೀಯಾರ್ಥೇ
ಪ್ರಥಮಾ | ಯುಕ್ತಾ ಯುಕ್ತಾನ್ | ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ | ವಹದ್ವ್ಯೋ ವಹತೋಽಭಿಷವಾಪ್ಯೋ
ಕರ್ಮಣಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಮಾಜಾನರ್ಜಿತ | ಸ್ತುತ | ಹೇ ಋತ್ವಿಜ ಇತಿ ಶೇಷಃ || ಆತ್ಮ ಯಾಸ್ಯಃ |
ಅನನಯೋಽಂಗುಲಯೋ ಭವಂತ್ಯವಂತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕಷ್ಟಾಃ ಪ್ರಕಾಶಯಂತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಯೋಕ್ತಾಣಿ
ಯೋಜನಾನೀತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮುಭೀಶವೋಽಭ್ಯಶ್ನುತೇ ಕರ್ಮಾಣಿ ದಶ ಧೂರೋ ದಶ ಯುಕ್ತಾಃ
ವಹದ್ವ್ಯಃ | ಧೂರ್ಧಾರ್ವತೇವರ್ಧಕರ್ಮಣಿ ಇಯಮುಪೀತರಾ ಧೂರೇತಸ್ಮಾದೇವ ವಿಹಂತಿ ವಹಂ
ಧಾರಯತೇರ್ವಾ | ನಿ. ೩-೯ | ಇತಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

(ಎಲೈ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳೇ), ದಶಾವನಿಭ್ಯಃ—ಕರ್ಮನಿರತವಾದ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಿಗಳುಳ್ಳವೂ | ದಶಕಷ್ಟೇ-
ಭ್ಯಃ—ಕರ್ಮಪ್ರಕಾಶಕವಾದ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಿಗಳುಳ್ಳವೂ | ದಶಯೋಜನೇಭ್ಯಃ—ಗ್ರಾವಗಳನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ
ಹಿಡಿಯುವ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಿಗಳುಳ್ಳವೂ | ದಶಾಭೀಶುಭ್ಯಃ—ಕರ್ಮಸಾಧನವಾದ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಿಗಳುಳ್ಳವೂ |
ಅಜರೇಭ್ಯಃ—ಜರಾರಹಿತವಾದವೂ | ದಶ ಧೂರಃ—ಹಿಂಡುವ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಿಗಳಿಂದ | ಯುಕ್ತಾಃ—ಹಿಡಿಯ
ಲ್ಪಟ್ಟವೂ | ವಹದ್ವ್ಯಃ—ಹಿಂಡುವ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿರುವವೂ ಆದ ಗ್ರಾವಗಳನ್ನು | ಅರ್ಚಿತ—ಪೂಜಿಸಿರಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳೇ, ಕರ್ಮನಿರತವಾದ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಿಗಳುಳ್ಳವೂ, ಕರ್ಮಪ್ರಕಾಶಕವಾದ ಹತ್ತು
ಅಂಗುಲಿಗಳುಳ್ಳವೂ, ಗ್ರಾವಗಳನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹಿಡಿಯುವ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಿಗಳುಳ್ಳವೂ, ಕರ್ಮಸಾಧನವಾದ ಹತ್ತು
ಅಂಗುಲಿಗಳುಳ್ಳವೂ, ಕರ್ಮವ್ಯಾಪಕವಾದ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಿಗಳುಳ್ಳವೂ, ಜರಾರಹಿತವೂ, ಹಿಂಡುವ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು
ವಹಿಸಿರುವವೂ ಆದ ಗ್ರಾವಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಿರಿ.

English Translation

Worship (priests), those imperishable (stones) which have ten
workers, ten girths, ten yokes, ten agents, ten encompassers, which are
possessed of ten burdens, which bear (the sacrifice).

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ತೇ ಅದ್ರಯೋ ದಶಯಂತ್ರಾಸ ಆಶವಸ್ತೇಷಾನ್ಮಾಧಾನಂ ಪರ್ಯೇತಿ
ಹರ್ಯತಂ ।

ತ ಉ ಸುತಸ್ಯ ಸೋಮ್ಯಸ್ಯಾಂಧಸೋಽಂತೋಃ ಪೀಯೂಷಂ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ
ಭೇಜಿರೇ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತೇ | ಅದ್ರಯಃ | ದಶಯಂತ್ರಾಃ | ಅಶವಃ | ತೇಷಾಂ | ಅಧಾನಂ | ಪರಿ | ಏತಿ | ಹರ್ಯತಂ |
ತೇ | ಉಂ ಇತಿ | ಸುತಸ್ಯ | ಸೋಮ್ಯಸ್ಯ | ಅಂಧಸಃ | ಅಂಶೋಃ | ಪೀಯೂಷಂ | ಪ್ರಥಮಸ್ಯ |
ಭೇಜಿರೇ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅದ್ರಯ ಅದರಣೀಯಾ ಅಶವಃ ಅಕ್ಷಿಪ್ರಕಾರಿಣಸ್ತು ಏತೇ ಪ್ರಕೃತಾ ಗ್ರಾವಾಣೋ ದಶ-
ಯಂತ್ರಾಸೋ ದಶಯಂತ್ರಾಃ | ತೇಷಾಮೇಷಾಂ ಗ್ರಾವಾಣಾಂ ಸಂಬಂಧಿ ಯದಾಧಾನಂ ಪ್ರಜ್ಞೇಪಣ-
ಮಭಿಷವಕರ್ಮ ಹರ್ಯತಂ ಸ್ವೈಹಣೀಯಂ ಪರ್ಯೇತಿ | ಪರಿತೋ ಗಚ್ಛತಿ | ತ ಏತೇ ಗ್ರಾವಾಣ
ಏವ ಸುತಸ್ಯಾಭಿಷುತಸ್ಯ ಸೋಮ್ಯಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನೋಽಂಶೋಃ ಖಂಡಸ್ವರೂಪ-
ಸ್ಯಾಂಧಸೋಽನ್ನಸ್ಯ ಪೀಯೂಷಮಮೃತಂ ಪ್ರಥಮಂ ಭೇಜಿರೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಅಶವಃ—ಕರ್ಮನಿರತವಾದ | ತೇ ಅದ್ರಯಃ—ಆ ಗ್ರಾವಗಳು | ದಶಯಂತ್ರಾಃ—ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಿ
ಗಳಿಂದ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟವಾಗವೆ | ತೇಷಾಂ—ಇವುಗಳ | ಅಧಾನಂ—ಅಭಿಷವ ಕರ್ಮವು | ಹರ್ಯತಂ—ಆಕರ್ಷಕ
ವಾಗಿ | ಪರೀತಿ—ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ | ತೇ ಉ—ಈ ಗ್ರಾವಗಳು ಮಾತ್ರ | ಸುತಸ್ಯ—ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟ |
ಸೋಮ್ಯಸ್ಯ—ಸೋಮರಸದ | ಅಂಶೋಃ—ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವಾದ | ಅಂಧಸಃ—ರಸರೂಪವಾದ ಅನ್ನವೆಂಬ |
ಪೀಯೂಷಂ—ಅಮೃತವನ್ನು | ಪ್ರಥಮಸ್ಯ ಭೇಜಿರೇ—ಮೊದಲು ರುಚಿನೋಡುತ್ತವೆ.

|| ಧಾರ್ವಾ ||

ಕರ್ಮನಿರತವಾದ ಗ್ರಾವಗಳು ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಿಗಳಿಂದ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಇವುಗಳ ಅಭಿಷವ ಕರ್ಮವು
ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಾವಗಳು ಮಾತ್ರ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟ ರಸರೂಪವಾದ ಸೋಮವೆಂಬ
ಅಮೃತಾನ್ನವನ್ನು ಮೊದಲು ರುಚಿನೋಡುತ್ತವೆ.

English Translation

These stones, having ten reins, swiftly moving, their delightful whirl-
ing goes round ; they first tasted the ambrosia of the fragment of food of
the expressed Soma.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತೇ ಸೋಮಾದೋ ಹರೀ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನಿಂಸತೇಽಶುಂ ದುಹಂತೋ
ಅಧ್ಯಾಸತೇ ಗವಿ |

ತೇಭಿರ್ದುಗ್ಧಂ ಪಪಿನಾನ್ಮೋಮ್ಯಂ ಮಧ್ವಿಂದ್ರೋ ವರ್ಧತೇ ಪ್ರಥತೇ
ವೃಷಾಯತೇ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತೇ | ಸೋಮೃತಃ | ಹರೀ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ನಿಂಸತೇ | ಅಂಶುಂ | ದುಹಂತಃ | ಅಧಿ | ಆಸತೇ | ಗವಿ |
ತೇಭಿಃ | ದುಗ್ಧಂ | ಪಪಿನಾನ್ | ಸೋಮ್ಯಂ | ಮಧು | ಇಂದ್ರಃ | ವರ್ಧತೇ | ಪ್ರಥತೇ | ವೃಷಾಯತೇ ||

|| ಸಾಯಿಜಘಾಷ್ಯಂ ||

ತೇ ಸೋಮಾದಃ ಸೋಮಸ್ಯಾತ್ತಾರಸ್ತೇ ಪ್ರಕೃತಾ ಏತೇ ಗ್ರಾವಾಣ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಹರೀ ಅಶ್ವಾ
ನಿಂಸತೇ | ನಿಕ್ಷಂತಿ | ಚುಂಬಂತಿ | ಪ್ರಾಪ್ತುಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚ ಗವ್ಯಧಿಷವಣಚರ್ಮಣ್ಯಂಶು ಸೋಮಂ
ದುಹಂತ ಆಸತೇ | ಕಿಂಚೇಂದ್ರಸ್ತೇಭಿಸ್ತೈರ್ದುಗ್ಧಂ ಸೋಮ್ಯಂ ಸೋಮಮಯಂ ಮಧ್ವನ್ಮೃತಂ
ಪಪಿನಾನ್ವೀತನಾನ್ವರ್ಧತೇ | ವೃದ್ಧಶರೀರೋ ಭವತಿ | ಪ್ರಥತೇ | ವಿಸ್ತೀರ್ಣಶರೀರಶ್ಚ ಭವತಿ |
ವೃಷಾಯತೇ ವೃಷೇನಾಚರತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಸೋಮಾದಃ—ಸೋಮವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವ | ತೇ—ಗ್ರಾವಗಳು (ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು) | ಇಂದ್ರಸ್ಯ—
ಇಂದ್ರನ | ಹರೀ—ಅಶ್ವಗಳನ್ನು | ನಿಂಸತೇ—ಸಮೀಪಿಸುತ್ತವೆ | ಗವಿ ಅಧಿ—ಹಿಂಡಲು ಆಧಾರವಾದ ಗೋಚರ್ಮದ
ಮೇಲೆ | ಅಂಶುಂ—ಸೋಮವನ್ನು | ದುಹಂತಃ—ಹಿಂಡುತ್ತ | ಆಸತೇ—ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ | ತೇಭಿಃ—ಇವು
ಗಳಿಂದ | ದುಗ್ಧಂ—ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟ | ಸೋಮ್ಯಂ—ಸೋಮರಸರೂಪವಾದ | ಮಧು—ಅಮೃತವನ್ನು | ಪಪಿ-
ನಾನ್—ಪಾನಮಾಡಿದ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವರ್ಧತೇ—ಪುಷ್ಟನಾಗುತ್ತಾನೆ | ಪ್ರಥತೇ—ವಿಸ್ತೃತನಾಗಿ
ಬೆಳೆಯುತ್ತಾನೆ | ವೃಷಾಯತೇ—ಸಾಮರ್ಥ್ಯಯುತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಸೋಮವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವ ಗ್ರಾವಗಳು ಇಂದ್ರನ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುತ್ತವೆ. ಹಿಂಡಲು ಆಧಾರವಾದ
ಗೋಚರ್ಮದ ಮೇಲೆ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡಲು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಿಂದ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮರಸರೂಪವಾದ
ಅಮೃತವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದ ಇಂದ್ರನು ಪುಷ್ಟನಾಗುತ್ತಾನೆ. ವಿಸ್ತೃತನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾನೆ. ಸಾಮರ್ಥ್ಯಯುತ
ನಾಗುತ್ತಾನೆ.

English Translation

These devourers of Soma kiss Indra's horses, milking forth the juice
they repose upon the cow, Indra having quaffed the sweet Soma juice
milked forth by them increases, waxes broad, grows vigorous.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ವೃಷಾ ವೋ ಅಂಶುರ್ನ ಕಿಲಾ ರಿಷಾಥನೇಳಾವಂತಃ ಸದಮಿತ್ಸ್ಮನಾಶಿತಾಃ |
 ರೈವತ್ಯೇನ ಮಹಸಾ ಚಾರವಃ ಸ್ಥನ ಯಸ್ಯ ಗ್ರಾವಾಣೋ ಅಜುಷಧ್ವಂ-
 ಮಧ್ವರಂ || ೧೦ ||

ಪದಪಾಠಃ |

ವೃಷಾ | ವಃ | ಅಂಶುಃ | ನ | ಕಿಲ | ರಿಷಾಥನ | ಇಳಾವಂತಃ | ಸದಂ | ಇತ್ | ಸ್ಥನ | ಅಶಿತಾಃ |
 ರೈವತ್ಯಾಶನ | ಮಹಸಾ | ಚಾರವಃ | ಸ್ಥನ | ಯಸ್ಯ | ಗ್ರಾವಾಣಃ | ಅಜುಷಧ್ವಂ | ಅಧ್ವರಂ || ೧೦ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಂಶುಃ ಸೋಮೋ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ವೃಷಾ ಯಜ್ಞೇ ವರ್ಷಿತಾ ಭವಿಸ್ಯತಿ | ಯೋಯಮುಪಿ
 ನ ರಿಷಾಥನ ಕಿಲ | ನ ರಿಷ್ಯಥ | ನ ಶೀರ್ಣಾ ಭವಥ ಕಿಲ | ಕಿಂಚೇಳಾವಂತೋನ್ಮನಂತ ಇವ
 ಯೋಯಂ ಸದಮಿತ್ ಸದ್ಯವಾಶಿತಾ ಭೋಜಿತಾಃ ಸ್ಥನ | ಭವಥ | ಕಿಂಚ ರೈವತ್ಯೇನ ಯಥಾ
 ರೇವಂತಸ್ತೇಜಸಾ ಯುಕ್ತಾ ಭವಂತಿ ತದ್ವನ್ಮಹಸಾ ತೇಜಸಾ ಯುಕ್ತಾಶ್ಚಾರವಃ ಕಲ್ಯಾಣಾಃ ಸ್ಥನ | ಭವಥ |
 ಹೇ ಗ್ರಾವಾಣಃ ಯೋಯಂ ಯಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯಾಧ್ವರಂ ಯಜ್ಞಮಜುಷಧ್ವಂ | ಅಸೇವಧ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ವಃ—ನಿಮಗೋಸ್ವರ | ಅಂಶುಃ—ಸೋಮನು | ವೃಷಾ—(ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ) ವರ್ಷಕಸಾಗುತ್ತಾನೆ |
 (ರಸವನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆ) | ನ ರಿಷಾಥನ ಕಿಲ—ನೀವೂ ಹಿಂಸಿತರಾಗುವುದಿಲ್ಲ | ಇಳಾವಂತಃ—ಅನ್ನವಂತರಾದ
 ನೀವು | ಸದಮಿತ್—ಯಾವಾಗಲೂ | ಅಶಿತಾಃ—ಭೋಜನವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರಾಗಿ | ಸ್ಥನ—ಇರುತ್ತೀರಿ |
 ಗ್ರಾವಾಣಃ—ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಣೇ | ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಯಜಮಾನನ | ಅಧ್ವರಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಅಜುಷಧ್ವಂ—
 ನೀವು ಸೇವಿಸುವರೋ ಅಲ್ಲಿ | ರೈವತ್ಯೇನ—ತೇಜೋಯುತರಾದ ಧನಿಕರಂತೆ | ಮಹಸಾ—ಪ್ರಭಾಯುತರಾಗಿಯೂ |
 ಚಾರವಃ—ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕರಾಗಿಯೂ | ಸ್ಥನ—ಇರುತ್ತೀರಿ.

ಛಾನಾರ್ಥಃ |

ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಣೇ, ನಿಮ್ಮಿಂದ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟು ನಿಮಗೋಸ್ವರ ಸೋಮನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ರಸವನ್ನು ಸುರಿಸು
 ತಾನೆ. ನೀವೂ ಹಿಂಸಿತರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ನವಂತರಾದ ನೀವು ಯಾವಾಗಲೂ ಭೋಜನವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರಾಗಿ
 ಇರುತ್ತೀರಿ. ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಣೇ, ಯಾವ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೀವು ಸೇವಿಸುವರೋ, ಅಲ್ಲಿ ತೇಜೋಯುತ
 ರಾದ ಧನಿಕರಂತೆ ಪ್ರಭಾಯುತರಾಗಿಯೂ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತೀರಿ.

English Translation

The Soma is your showerer (at the sacrifice); you are unharmed, (like those) abounding in food, you are constantly feeding; like the wealthy (possessed) of splendour, you, O stones, are beautiful (at the sacrifice of him) whose sacrifice you delighted in.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ತೃದಿಲಾ ಅತ್ಯದಿಲಾಸೋ ಅದ್ರಯೋಽಶ್ರಮುಣಾ ಅಶ್ಯಥಿತಾ ಅಮೃತ್ಯವಃ ।

ಅನಾತುರಾ ಅಜರಾಃ ಸ್ಥಾನುವಿಷ್ಣವಃ ಸುಪೀನಸೋ ಅತ್ಯಸಿತಾ ಅತ್ಯಷ್ಟಜಃ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ತೃದಿಲಾಃ | ಅತ್ಯದಿಲಾಸಃ | ಅದ್ರಯಃ | ಅಶ್ರಮುಣಾಃ | ಅಶ್ಯಥಿತಾಃ | ಅಮೃತ್ಯವಃ |

ಅನಾತುರಾಃ | ಅಜರಾಃ | ಸ್ಥ | ಅನುವಿಷ್ಣವಃ | ಸುಪೀನಸಃ | ಅತ್ಯಸಿತಾಃ | ಅತ್ಯಷ್ಟಜಃ ॥ ೧೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅಶ್ರಮುಣಾಃ ಶ್ರಮನರ್ಜಿತಾ ಅಶ್ಯಥಿತಾ ಅನ್ಯೈರಶಿಥಿಲೀಕೃತಾ ಅಮೃತ್ಯವೋನಾರಿತಾ
ಅನಾತುರಾ ಅರೋಗಾ ಅಜರಾ ಜರಾರಹಿತಾಃ ಸ್ಥ | ಭವಥ | ಕಿಂಚಾನುವಿಷ್ಣವ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಪಣಾವ-
ಷ್ಟೇಪಣಗತ್ಯುಪೇತಾ ಹೇ ಗ್ರಾನಾಣಃ ತೃದಿಲಾ ಅನ್ಯೇಷಾಂ ಭೇದಕಾ ಅತ್ಯದಿಲಾಸಃ ಸ್ವಯಮನ್ಯೇನಾ-
ಭಿನ್ನಾಃ ಸುಪೀನಸಃ ಸುಬಲಾ ಅತ್ಯಸಿತಾಸ್ತೃಷ್ಣಾರಹಿತಾ ಅತ್ಯಷ್ಟಜೋ ನಿಃಸ್ಪೃಹಾ ಭವಥ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅದ್ರಯಃ—ಎಲೈ ಗ್ರಾವಣಗಳೇ ನೀವು | ಅಶ್ರಮುಣಾಃ—ಶ್ರಮವಿಲ್ಲದವರಾಗಿಯೂ | ಅಶ್ಯಥಿತಾಃ—ಇತರ
ರಿಂದ ಹಿಂಸಿತರಾಗದೆಯೂ | ಅಮೃತ್ಯವಃ—ಮರಣರಹಿತರಾಗಿಯೂ | ಅನಾತುರಾಃ—ರೋಗರಹಿತರಾಗಿಯೂ |
ಅಜರಾಃ—ಜರಾರಹಿತರಾಗಿಯೂ | ಸ್ಥ—ಇರುತ್ತೀರಿ | ಅನುವಿಷ್ಣವಃ—ಎಂಥತನುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ | ತೃದಿ-
ಲಾಃ—ಸೋಮಭೇದಕರಾಗಿಯೂ | ಅತ್ಯದಿಲಾಸಃ—ಇತರರ ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕದವರಾಗಿಯೂ | ಸುಪೀನಸಃ—
ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ | ಅತ್ಯಸಿತಾಃ—ತೃಷ್ಣಾರಹಿತರಾಗಿಯೂ | ಅತ್ಯಷ್ಟಜಃ—ನಿಃಸ್ಪೃಹ
ರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತೀರಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ಗ್ರಾವಣಗಳೇ, ನೀವು ಶ್ರಮವಿಲ್ಲದವರಾಗಿಯೂ, ಇತರರಿಂದ ಹಿಂಸಿತರಾಗದೆಯೂ, ಮರಣರಹಿತರಾಗಿಯೂ,
ರೋಗರಹಿತರಾಗಿಯೂ, ಜರಾರಹಿತರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತೀರಿ. ಎಂಥತನುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ (ಮೇಲೆದ್ದು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬರುವುದು)

ಸೋಮಭೇದಕರಾಗಿಯೂ, ಇತರರ ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕದವರಾಗಿಯೂ, ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ ತೃಷ್ಣಾರಹಿತರಾಗಿಯೂ, ನಿಃಸ್ಪೃಹರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತೀರಿ.

English Translation

'Splitting, but unsplit, you, O stones, are untiring, unrelaxing, immortal, free from disease, undecaying, rising and falling, powerful, unthirsting, not generating thirst.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಧ್ರುವಾ ಏವ ವಃ ಪಿತರೋ ಯುಗೇಯುಗೇ ಕ್ಷೇಮಕಾಮಾಸಃ ಸದಸೋ
ನ ಯುಂಜತೇ |

ಅಜುರ್ಯಾಸೋ ಹರಿಷಾಚೋ ಹರಿದ್ರವ ಆ ದ್ಯಾಂ ರನೇಣ ಪೃಥಿವೀ-
ಮಶುಶ್ರವಃ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಧ್ರುವಾಃ | ಏವ | ವಃ | ಪಿತರಃ | ಯುಗೇಯುಗೇ | ಕ್ಷೇಮಕಾಮಾಸಃ | ಸದಸಃ | ನ | ಯುಂಜತೇ |
ಅಜುರ್ಯಾಸಃ | ಹರಿಷಾಚಃ | ಹರಿದ್ರವಃ | ಆ | ದ್ಯಾಂ | ರನೇಣ | ಪೃಥಿವೀಂ | ಅಶುಶ್ರವಃ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಗ್ರಾನಾಣಃ ಯುಗೇಯುಗೇ ಸರ್ವೇಷು ಯುಗೇಷು ಧ್ರುವಾ ಏವ ನಿಶ್ಚಲಾ ಏವ ವೋ
ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಪಿತರಃ ಪಿತೃಭೂತಾಃ ಪರ್ವತಾಃ ಕ್ಷೇಮಕಾಮಾಸಃ ಕ್ಷೇಮಕಾಮಾಃ ಸದಸೋ ನ
ಯುಂಜತೇ | ಸದಾಂಸ್ಯಾತ್ಮನಾ ನ ಸಂಯೋಜಯಂತಿ | ಅಜುರ್ಯಾಸೋ ಜರಾರಹಿತಾ ಹರಿಷಾಚಃ
ಸೋಮಸ್ಯ ಸಂಭಕ್ತಾರೋ ಹರಿದ್ರವಃ ಸೋಮಸಂಸರ್ಗಾದ್ಧರಿತವರ್ಜಾ ದ್ಯಾಂ ದಿವಂ ಪೃಥಿವೀಂ ಚ
ರನೇಣಾಭಿಷವಕಬ್ಧೇನಾಶುಶ್ರವಃ | ಶ್ರಾವಯಂತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

(ಎಲೈ ಗ್ರಾನಗಳೇ) ವಃ—ನಿಮ್ಮ | ಪಿತರಃ—ಪಿತೃರೂಪರಾದ ಪರ್ವತಗಳು | ಯುಗೇ
ಯುಗೇ—ಅನೇಕ ಯುಗಗಳು ಕಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರೂ | ಧ್ರುವಾ ಏವ—ನಿಶ್ಚಲರಾಗಿಯೂ ದೃಢರಾಗಿಯೂ |
ಕ್ಷೇಮಕಾಮಾಸಃ—ಸುಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು | ಸದಸಃ—ಯಜ್ಞ ಸಭೆಗಳೊಂದಿಗೆ | ನ
ಯುಂಜತೇ—ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದ-ಪುದಿಲ್ಲ | ಅಜುರ್ಯಾಸಃ—ಕ್ಷಯರಹಿತರಾಗಿಯೂ | ಹರಿಷಾಚಃ—ಸೋಮ

ವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರಾಗಿಯೂ | ಹರಿದ್ರವಃ—ಪಚ್ಚಿವರ್ಣವುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ | ರವೇಣ—ತಮ್ಮ ಶಬ್ದದಿಂದ |
ದ್ಯಾಂ—ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ | ಪೃಥಿವೀಂ—ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ | ಅ ಅಶುಕ್ರವಃ—ತುಂಬುತ್ತಾರೆ (ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿ
ಗಳೆಲ್ಲವೂ ತಮ್ಮ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ).

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ಪಿತೃರೂಪವಾದ ಪರ್ವತಗಳು ಅನೇಕ ಯುಗಗಳು ಕಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅಚ್ಚರವಾಗಿ,
ನಿಶ್ಚಲರಾಗಿಯೂ, ದೃಢಕಾಯರಾಗಿಯೂ, ಸುಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದರೂ ಯಜ್ಞ ಸಭೆಗಳೊಂದಿಗೆ
ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಗ್ರಾವಗಳು ಕ್ಷಯರಹಿತರಾಗಿಯೂ ಸೋಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರಾಗಿಯೂ,
ಪಚ್ಚಿವರ್ಣವುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ, ತಮ್ಮ ಶಬ್ದದಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ತುಂಬುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Your progenitors (the mountains), stable from age to age, desirous of
repose, seek not to mix with (religious) assemblies; exempt from decay,
enjoying the Soma, flowing green (with Soma), they made heaven and
earth resound with their clamour.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ತದಿದ್ದದಂತ್ಯದ್ರಯೋ ವಿನೋಚನೇ ಯಾಮನ್ನಂಜಸ್ವಾ ಇವ ಘೇದು-

ಪಬ್ಧಿಭಿಃ ।

ವಸಂತೋ ಬೀಜಮಿವ ಧಾನ್ಯಾಕೃತಃ ಸ್ತಂಚಂತಿ ಸೋಮಂ ನ ಮಿನಂತಿ

ಬಪ್ಸತಃ ॥ ೧೩ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ತತ್ | ಇತಿ | ವದಂತಿ | ಅದ್ರಯಃ | ವಿನೋಚನೇ | ಯಾಮನ್ | ಅಂಜಃ ಸಾಂಜವ | ಘ | ಇತ್ |

ಉಪಬ್ಧಿಭಿಃ ।

ವಸಂತಃ | ಬೀಜಂ ಇವ | ಧಾನ್ಯಾಕೃತಃ | ಸ್ತಂಚಂತಿ | ಸೋಮಂ | ನ | ಮಿನಂತಿ | ಬಪ್ಸತಃ ॥ ೧೩ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅದ್ರಯ ಅದರಣೀಯಾ ಗ್ರಾವಾಣೋ ಯಾಮನ್ ಯಾಮನಿ ಗಮನೇಂಜಸ್ವಾಃ |
ಅಂಜಸಾ ಸಾಂತಿ ರಕ್ಷಂತೀತ್ಯಂಜಸ್ವಾಃ | ತೇಷಾಂ ರಥಾನಾಮಿಮೋಪಬ್ಧಿಭಿತ್ತದಿತ್ತದೇನಾಭಿಷವಕಮ್

ವಿನೋಚನೇ ಘೇತ್ ತತ್ಸೋಮರಸವಿನೋಚನವೇಲಾಯಾಮಪಿ ವದಂತಿ | ಪ್ರಕಾಶಯಂತಿ | ಕಿಂಚ
ಬಪ್ಸತಃ ಸೋಮಂ ಭಕ್ಷಯಂತೋ ಗ್ರಾನಾಣೋ ವಪಂತೋ ಧಾನ್ಯಾಕೃತಃ ಕೃಷೀವಲಾ ಬೀಜಮಿವ
ಯಥಾ ಪೃಂಚಂತಿ ತದ್ವತ್ಸೋಮಂ ಪೃಂಚಂತಿ | ಸಂಪರ್ಚಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ನೈನಂ ಮಿನಂತಿ |
ನ ಹಿಂಸಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಾಮನ್—ಸಂಚಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಉಪಬ್ಧಿಭಿಃ—ತಮ್ಮ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ | ಅಂಜಸ್ವಾ ಇವ—ರಥಗಳು
ತಮ್ಮ ಸಂಚಾರವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವಂತೆ | ಅದ್ರಯಃ—ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು | ವಿನೋಚನೇ
ಘೇತ್—ಸೋಮರಸವು ಸುರಿಯುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ | ತದಿತ್—ತಮ್ಮ ಅಭಿಷವಕರ್ಮವನ್ನು | ವದಂತಿ—
ಪ್ರಕಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ | ವಪಂತಃ—ಬೀಜವನ್ನು ಬಿತ್ತುವ | ಧಾನ್ಯಾಕೃತಃ—ರೈತರು | ಬೀಜಮಿವ—ಬೀಜವನ್ನು
ಮುಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹಿಡಿಯುವಂತೆ | ಬಪ್ಸತಃ—ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಗ್ರಾವಗಳು | ಸೋಮಂ—ಸೋಮವನ್ನು |
ಪೃಂಚಂತಿ—ಕಬಳಿಸುತ್ತವೆ | ನ ಮಿನಂತಿ—ಅದನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ರಥಗಳು ಸಂಚಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ತಮ್ಮ ಸಂಚಾರವನ್ನು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸುವಂತೆ, ಸೋಮವನ್ನು
ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು ಸೋಮರಸವು ಸುರಿಯುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅಭಿಷವಕರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ.
ಬೀಜವನ್ನು ಬಿತ್ತುವ ರೈತರು ಬೀಜವನ್ನು ಮುಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹಿಡಿಯುವಂತೆ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಗ್ರಾವಗಳು
ಸೋಮವನ್ನು ಕಬಳಿಸುತ್ತವೆ. ಅದನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

English Translation.

The stones proclaim it with their clamour at the issue of the Soma-
juice, like the quick-protecting (chariots) on the road; like cultivators
sowing the seed, they, devouring the Soma, mix it, and do not hurt it.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸುತೇ ಅಧ್ವರೇ ಅಧಿ ನಾಚಮಕ್ರತಾ ಕ್ರೀಳಯೋ ನ ಮಾತರಂ
ತುದಂತಃ |

ವಿ ಷೂ ಮುಂಚಾ ಸುಷುವುಷೋ ಮನೀಷಾಂ ವಿ ವರ್ತಂತಾನುದ್ರಯ-
ಶ್ಚಾಯಮಾನಾಃ || ೧೪ ||

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಸುತೇ | ಅಧ್ವರೇ | ಅಧಿ | ನಾಚಂ | ಅಕ್ರತ | ಕ್ರೀಳಯಃ | ನ | ಮಾತರಂ | ತುದಂತಃ |

ವಿ | ಸು | ಮುಂಚ | ಸುಸ್ತುವುಷಃ | ಮನೀಷಾಂ | ವಿ | ವರ್ತಂತಾಂ | ಅದ್ರಯಃ | ಜಾಯಮಾನಾಃ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಜಾಯಮಾನಾಃ ಪೂಜ್ಯಮಾನಾ ಅದ್ರಯ ಅದರಣೀಯಾ ಗ್ರಾವಾಣೋಽಧ್ವರೇಽಧಿ ಯಜ್ಞೇ ಸುತೇ ಸೋಮೋಽಭಿಷುತೇ ಮಾತರಂ ತುದಂತೋ ಹಸ್ತೇನ ತಾಡಯಂತ ಆ ಕ್ರೀಳಯೋ ನಾಕ್ರೀಡಕಾಃ ಕುಮಾರಾಃ ಶಬ್ದಂ ಯಥಾ ಕುರ್ವಂತಿ ತಥಾ ನಾಚಂ ಶಬ್ದಮುಕ್ರತ | ಕೃಣ್ವಂತಿ | ಸುಷುವುಷಃ ಸೋಮಮುಭಿಷುತವತೋ ಗ್ರಾವೋ ಮನೀಷಾಂ ಸ್ತುತಿಂ ವಿ ಮುಂಚ | ವಿಶೇಷೇಣ ಮುಂಚ | ಕಿಂಚಾದ್ರಯೋ ವಿ ವರ್ತಂತಾಂ | ಅಭಿಷವಶಬ್ದಂ ವಿಮುಂಚಂತು ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ॥

ಮಾತರಂ—ತಾಯಿಯನ್ನು | ತುದಂತಃ—ಅಟಕ್ಕಾಗಿ ತಮ್ಮ ಕೈಗಳಿಂದ ಹೊಡೆಯುತ್ತ | ಆ ಕ್ರೀಳಯೋ ನ—ಅಟವಾಡುವ ಮಕ್ಕಳು ಶಬ್ದಮಾಡುವಂತೆ | ಜಾಯಮಾನಾಃ—ಪೂಜ್ಯವಾದ | ಅದ್ರಯಃ—ಗ್ರಾವಗಳು | ಅಧ್ವರೇಽಧಿ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಸುತೇ—ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವಾಗ | ನಾಚಂ—ಶಬ್ದವನ್ನು | ಅಕ್ರತ—ಮಾಡುತ್ತವೆ | ಸುಷುವುಷಃ—ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಗ್ರಾವಗಳ | ಮನೀಷಾಂ—ಸ್ತುತಿಯನ್ನು | ವಿ ಮುಂಚ—ಪಠಿಸು | ಅದ್ರಯಃ—ಗ್ರಾವಗಳೂ | ವಿ ವರ್ತಂತಾಂ—ತಮ್ಮ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥಃ ॥

ತಾಯಿಯನ್ನು ಅಟಕ್ಕಾಗಿ ಹೊಡೆಯುತ್ತ ಅಟವಾಡುವ ಮಕ್ಕಳು ಶಬ್ದಮಾಡುವಂತೆ, ಪೂಜ್ಯವಾದ ಗ್ರಾವಗಳು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಗ್ರಾವಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸು. ಗ್ರಾವಗಳೂ ತಮ್ಮ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲಿ.

English Translation.

(The Soma) being effused at the sacrifice, they made a noise like (children) at play, striking their mother. Proclaim the praise of (the stone), which has effused (the Soma-juice); let the honoured stones relax.

ನೇದಾರ್ಥಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶೇನ ತನೋ ಹಾದ್ರಂ ನಿವಾರಯನ್ |

ಪುನುರ್ಭಾಂತ್ಯ ತುರೋ ದೇಯಾದ್ವಿದ್ಯಾತೀರ್ಥಮಹೇತ್ವರಃ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರನೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕಶ್ರೀವೀರಬುಕ್ಕಭೂಪಾಲಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ-
ಧುರಂಧರೇಣ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯೇಣ ವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶೇ
ಯಕ್ಷಂಹಿತಾಭಾಷ್ಯೇತ್ಯಪ್ಪಮಾಪ್ತಕೇ ಜತುಭೋಕ್ತಧ್ಯಾಯಃ ಸಮಾಪ್ತಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುವಾದಯುತವೂ ಆದ
ಮುದ್ರಿತಸಂಹಿತೆಯ ಎಂಟನೆಯ ಅಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಯದಕ್ಷರಪದಭ್ರಷ್ಟಂ ಮಾತ್ರಾಹೀನಂ ತು ಯದ್ಭವೇತ್ |

ತತ್ಸರ್ವಂ ಕ್ಷಮ್ಯತಾಂ ದೇವವಾಗೀಶ್ವರ ನಮೋಸ್ತು ತೇ ||

ಶುಭಂ ಭೂಯಾತ್

ಮುದ್ರಿತಂ

J. Rudrappa M.A. LL.B.
RETD. DIST. & SESSIONS JUDGE
112, GANDHINAGAR,
BANGALORE-9.

SRI JAGADGURU VISHWARADHYA

JNANA SIMHASANA JNANAMANDIR

LIBRARY.

Jangamwadi Math, VARANASI,

Acc: No. 775

1470

ACC NO - 247

SRI JAGADGURU VISHWARADHYA
JNANA SIMHASAN JNANAMANDIR
LIBRARY

Jangamwadi Math. Varanasi

Acc. No.

1470

